II 55026/3

ID 56005383

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

III KNJIGA

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД

ŠTAMPA: ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA (ZAGREB, FRANKOPANSKA ULICA 26)
ZA ŠTAMPARIJU ODGOVARA: Dr. JANKO HÖRER (ZAGREB, PRILAZ ĐURE DEŽELIĆA 2)

Prof. ST. STANOJEVIĆ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 38729

II-55026/3

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

III KNJIGA

N—R

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД

IZDAVAČ:
BIBLIOGRAFSKI ZAVOD D. D. ZAGREB, GUNDULIĆEVA 29
ZASTUPA Dr. ERIK MOSCHÉ, MIHANOVIĆEVA ULICA 1
1928

SVA PRAVA PRIDRZANA
POSEBNA SU OTŠTAMPAVANJA IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ZABRANJENA.
LISTOVI I ČASOPISI MOGU PREŠTAMPAVATI IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ČLANKE DO TRI STUPCA, ALI SA NAPOMENOM, DA JE TO UZETO IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE

Saradnici:

Albrecht Fran (F. A.), urednik Ljubljanskog Zvona — Ljubljana.
Alimpić Dušan (D. A.), načelnik Ministarstva Unutrašnjih Dela — Beograd.
Anastasijević Dragutin Dr. (D. An.), prof. Univerziteta — Beograd.
Andrić Nikola Dr. (N. A.), pomoćnik ministra Prosvete — Zagreb.
Antula Milan (M. An.), sekretar Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.
Arandelović Dragoljub Dr. (D. Ar.), prof. Univerziteta — Beograd.
Avramović Mihajlo (M. A.), upravnik Glavnog Saveza Zemljoradničkih Zadruga — Beograd.
Avramović Ranisav (R. A.), pomoćnik ministra Saobraćaja — Beograd.
Barac Antun Dr. (A. B-c.), profesor — Zagreb.
Bazala Albert Dr. (A. Baz.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Belić Aleksandar Dr. (A. B.), prof. Univerziteta — Beograd.
Belić Vladimir (V. B.), divizijski đeneral — Valjevo.
Bosanac Stjepan Dr. (S. Bos.), rektor Više Pedagoške Škole — Zagreb.
Bošković Stevan (S. B-ć.), divizijski đeneral — Beograd.
Bučar Franjo Dr. (F. B.), profesor — Zagreb.
Bulat Petar Dr. (P. B.), prof. Vojne Akademije — Beograd.
Burmazović Stevan (S. B.), direktor Građevinske Direkcije — Novi Sad.
† Cvijić Jovan Dr. (J. C.), prof. Univerziteta — Beograd.
Čajkanović Veselin Dr. (V. Č.), prof. Univerziteta — Beograd.
Ćorović Vladimir Dr. (V. Ć.), prof. Univerziteta — Beograd.
Deželić Stanko Dr. (S. D.), profesor — Zagreb.
Deroko Eugen (E. D.), načelnik Ministarstva Saobraćaja — Beograd.
Dimitrijević Dragutin (D. D.), generalni direktor Ministarstva Pošta i Telegrafa — Beograd.
Dobronić Antun (A. D.), prof. Muzičke Akademije — Zagreb.
Drobnjaković Borivoje Dr. (B. D.), kustos Etnografskog Muzeja — Beograd.
Džonić Uroš (U. Dž.), bibliotekar Univerzitetske Biblioteke — Beograd.
Fancev Franjo Dr. (F. F.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Filipović Milenko (M. F.), profesor — Veles.
Frangeš Oton Dr. (O. F.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Gangl Engelbert (E. G.), savjetnik — Ljubljana.
Gavazzi Milovan Dr. (M. G.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Gavrilović Bogdan Dr. (B. G.), prof. Univerziteta — Beograd.
Glonar Jože Dr. (J. G.), bibliotekar — Ljubljana.
Grafenauer Ivan Dr. (I. G.), profesor — Ljubljana.
Grivec Fran Dr. (F. G.), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Grujić Radoslav Dr. (R. G.), prof. Univerziteta — Skoplje.
Hadži Jovan Dr. (J. H.), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Hadžić Osman (O. H.), načelnik Ministarstva Unutrašnjih Dela — Beograd.
Hauptman Ljudmil Dr. (Lj. H.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Häusler Antun (A. H.), šef Katastralne Reambulacije — Zagreb.
Ibrovac Miodrag Dr. (M. I.), prof. Univerziteta — Beograd.
Iveković Ćiril (Ć. I.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Ivić Aleksa Dr. (A. I.), prof. Univerziteta — Subotica.
Jelenić Julijan Dr. (J. J.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Joksimović Hranislav Dr. (H. J.), liječnik — Beograd.
Jorgović Aleksandar (A. J.), inspektor Ministarstva Prosvete — Beograd.

Jovanović Milan (M. J.), načelnik Ministarstva Poljoprivrede i Voda — Beograd.
Jovanović Slobodan Dr. (S. J.), prof. Univerziteta — Beograd.
Jovanović Vasilije Dr. (V. J.), narodni poslanik — Beograd.
Jurić Stjepan (S. J-ć.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Kargačin Celestin (C. K.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.
Kidrič Fran Dr. (F. K.), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Knežević Lazar (L. K.), direktor gimnazije — Beograd.
Kos Milko Dr. (M. Kos), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Kosić Mirko Dr. (M. K-ć.), prof. Univerziteta — Subotica.
Kostrenčić Marko Dr. (M. K.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Košanin Nedeljko Dr. (N. K.), prof. Univerziteta — Beograd.
Kovačić Fran Dr. (F. K-ć.), prof. Univerziteta — Maribor.
† Körbler Đuro Dr. (Đ. K.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Kukić Sava (S. K.), generalni direktor Carinske Uprave — Beograd.
Kušević Rajko Dr. (R. K.), inžinjer — Zagreb.
Lazarević Petar (P. L.), pukovnik — Beograd.
Laxa Vladimir (V. L.), general — Zagreb.
Manojlović Kosta (K. M.), prof. Muzičke Škole — Beograd.
Mantuani Josip Dr. (J. M.), direktor Muzeja — Ljubljana.
Marković Branimir (B. M-ć.), generalni konzul — Düsseldorf.
Matić Svetozar (S. M.), pomoćnik upravnika Narodne Biblioteke — Beograd.
Melik Anton Dr. (A. M.), docent Univerziteta — Ljubljana.
Milenović Miomir (M. M.), urednik Politike — Beograd.
Miljković Branislav (B. M.), profesor — Beograd.
Modestin Josip Dr. (J. M-n.), profesor — Zagreb.
Nedić Milan (M. N-ć.), profesor — Beograd.
Nenadić Đuro Dr. (Đ. N.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Nenadović Lazar Dr. (L. N.), docent Univerziteta — Beograd.
Novak Viktor Dr. (V. N.), prof. Univerziteta — Beograd.
Njegovan Vladimir Dr. (V. Nj.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Odavić Rista (R. O.), upravnik Državne Arhive — Beograd.
Olić Ljubiša Dr. (Lj. O.), sekretar Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.
Pantić Dušan Dr. (D. Pan.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.
Paulova Milada Dr. (M. P-a.), docent Univerziteta — Prag.
Pavičić Slavko Dr. (S. P-ć.), advokat — Zagreb.
Perić Živojin (Ž. P.), prof. Univerziteta — Beograd.
Petković Vladimir Dr. (V. P-ć.), prof. Univerziteta — Beograd.
Petrović Veljko (V. P.), inspektor Ministarstva Prosvete — Beograd.
Petrović Mihajlo Dr. (M. P-ć.), prof. Univerziteta — Beograd.
Petrović Mihajlo Dr. (M. P.), sanitetski brigadni đeneral — Beograd.
Pilar Martin (M. P-r.), prof. Visoke Tehničke Škole — Zagreb.
† Polić Ladislav Dr. (L. P.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Poljanac Leopold Dr. (L. P-c.), prosvjetni referent — Maribor.
Popović Dobrosav Dr. (D. P-ć.), narodni poslanik — Beograd.
Popović Dušan Dr. (D. P.), docent Univerziteta — Beograd.
Popović Đura (Đ. P.), član Glavnog sekretarijata Lige Naroda — Ženeva.
Popović Milorad Dr. (M. Pop.), prof. Univerziteta — Beograd.
Popović Miloš Dr. (M. P-p-ć.), liječnik — Beograd.
Popović Relja Dr. (R. P.), prof. Univerziteta — Beograd.
Popović Vasilj Dr. (V-lj. P.), prof. Univerziteta — Beograd.
Popović Vladeta Dr. (Vl. P.), asistent Univerziteta — Beograd.
Predić Svetislav Dr. (S. P.), vicedirektor Prometne Banke — Beograd.
Prelog Milan Dr. (M. P-g.), prof. Univerziteta — Skoplje.
Prestini Vladimir Dr. (V. Pr.), profesor — Zagreb.
Prijatelj Ivan Dr. (I. P.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Prodanović Jaša (J. P.), profesor — Beograd.

Protić Ljubomir (Lj. P.), direktor Ženske Učiteljske Škole — Beograd.

Pržić Ilija, asistent Univerziteta — Beograd.

Radivojević Todor (T. R.), pomoćnik ministra Prosvete — Beograd.

Radivojević Vojislav Dr. (V. R.), upravnik Muzeja — Skoplje.

Radojčić Nikola Dr. (N. R.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Ramovš Fran Dr. (F. R.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Rešetar Milan Dr. (M. R.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Rittig Ivan (I. R.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Rittig Svetozar Dr. (S. R.), docent Univerziteta — Zagreb.

Rössler Ervin Dr. (E. R.), profesor — Zagreb.

Sagadin Stevan Dr. (S. S-n.), državni savjetnik — Beograd.

Saria Balduin Dr. (B. S.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Schneider Artur Dr. (A. Sch.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Schumann Janko Dr. (J. Sch.), predsjednik Uprave za zaštitu industrijske svojine — Beograd.

Selesković Momčilo Dr. (M. S-ć.), profesor Pomorske Akademije — Dubrovnik.

Signjar Rudolf Dr. (R. S.), ravnatelj Statističkog Ureda — Zagreb.

Sondermajer Tadija (T. S.), inžinjer — Beograd.

Stanarević Nikola (N. S.), direktor osiguravajućeg društva »Šumadija« — Beograd.

Stanojević Vladimir Dr. (V. S.), sanitetski potpukovnik — Beograd.

Stele Franjo Dr. (F. S.), profesor — Ljubljana.

Stojadinović Milan Dr. (M. St.), narodni poslanik — Beograd.

Stražnicky Milorad Dr. (M. S.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Szabo Đuro Dr. (Đ. S.), direktor Obrtnog Muzeja — Zagreb.

Šević Milan Dr. (M. Š.), profesor — Beograd.

Šišić Ferdo Dr. (F. Š.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Šobajić Petar (P. Š.), profesor — Beograd.

Tkalčić Vladimir Dr. (V. T.), čuvar Etnografskog Muzeja — Zagreb.

Tomić Svetozar (S. T.), direktor gimnazije — Beograd.

Trajanović Sima Dr. (S. Tr.), prof. Univerziteta — Beograd.

Tućan Fran Dr. (F. T.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Ulmansky Sava Dr. (S. U.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Vitezica Vinko Dr. (V. V.), docent Univerziteta — Beograd.

† **Vodnik Branko Dr.** (B. V.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Vujović Pavle Dr. (P. V.), prof. Univerziteta — Beograd.

Vulić Nikola Dr. (N. V.), prof. Univerziteta — Beograd.

Wester Josip Dr. (J. W.), inspektor srednjih škola Ljubljanske Oblasti — Ljubljana.

Zavrnik Fran Dr. (F. Z.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Zega Nikola (N. Z.), direktor Etnografskog Muzeja — Beograd.

Živanović Toma Dr. (T. Ž.), prof. Univerziteta — Beograd.

Žižek Ciril (C. Ž.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Žujović Jovan (J. Ž.), prof. Univerziteta — Beograd.

Županić Niko Dr. (N. Ž.), direktor Etnografskog Muzeja — Ljubljana.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД

REDAKCIJA NARODNE ENCIKLOPEDIJE:

Direktor i urednik: **St. Stanojević**, prof. univerziteta.
Tehnički urednik: **Emilo Belić**, divizijski đeneral.
Glavni korektor: **Mato Pukšec.**
Sekretar: **Vera Stojić.**

N

NABAVLJAČKE ZADRUGE. Naša je zemlja rano ušla u fazu N. Z. To je bilo 70-tih godina, za vrijeme rada Svetozara Markovića. Tada je osnovana prva t. zv. Potrošačka Družina. Ona je bila kratkoga vijeka, koliko radi nevještine njenih upravljača, toliko dvaput više, jer nije još bilo ekonomskih uvjeta za njen život. Poslije prvoga neuspjeha, trebalo je da prođe skoro dvadeset godina, pa da se učini drugi pokušaj. Ali, na žalost, ni on nije bio bolje sreće. Tek od 1900 N. Z. su počele da hvataju kod nas korijen, i to najprije po selima, pa tek kasnije i po gradovima. Prvi povod za osnivanje N. Z. po selima bila je skupoća seoskih trgovaca.

Danas ima samo u Srbiji do 800 seoskih N. Z., koje nabavljaju godišnje svojim zadrugarima razne namirnice za blizu 25,000.000 dinara. Naše su seoske N. Z., po primjeru istovjetnih danskih zadruga, spojile nabavu životnih namirnica sa nabavom sredstava za proizvodnju: sjemena, gnojiva, sprava i t. d. Dok je pokret N. Z. po selima živahan, više nego što ima socijalnih uslova za to, dotle je osnivanje po gradovima zaostalo, a s druge strane razvijaju se N. Z. samo u području državnoga službeništva, potpomagane i beneficirane državnim sredstvima. Ali, pošto su te zadruge ograničene samo na jedan red građana i zatvorene za druge redove, to se njima, po modernoj zadružnoj teoriji, osporava mjesto u zadružnoj porodici.

Ekonomski značaj N. Z. ističe se naročito time, što su one uspjele da dadu jedan nov privredni oblik u pogledu snabdijevanja ljudi namirnicama, a da ovi ne moraju pribjegavati uslugama privatne trgovine, koja se za tu uslugu dobro naplaćuje. U prvo vrijeme N. Z. druga se njihova dobra strana nije ni zapažala, i one su svagdje bile hvaljene i preporučivane samo stoga, što su pojeftinjavale život, t. j. što su pridonosile da jedna porodica i sa manje prihoda lijepo iziđe na kraj. Modernom terminologijom to se objašnjava tako, da zadruge imaju snage da penju kupovnu moć novca, ili drugim riječima, kupovnu moć zarade, nadnice. Kasnije se opazilo, da N. Z. imaju i druge dobre osobine u pogledu podizanja zadrugara. One, naime, ne samo da pojeftinjuju namirnice, nego svojim nabavama postižu da stvore jedan naročiti kapital, koji bez zadruga pada u džep privatnih prodavača. To biva ovako. Zadruge ustupaju nabavljanje namirnica zadrugarima po istoj cijeni, po kojoj ih prodaju privatni prodavači. Ali, dok je u očima privatnog prodavača razlika između kupovne i prodavačke cijene, razumije se uračunavši tu i njihove troškove, njihova lična, opravdana i ničim neosporavana zarada (dobit, profit), dotle je taj višak u očima zadruga, svojina zadrugara — kupca, i nitko nema pravo, po mišljenju zadružnom, ni taj višak da ospori niti ga oduzme.

U prvo vrijeme, dok su bile nabave još neznatne, ovaj višak je bio razumije se, mali. Ali koliko su nabave rasle, toliko je rastao i ovaj višak, i zadružni svijet je počeo da uviđa, da je ovaj višak važna ekonomska i financijska činjenica, i da se na njegovoj osnovi može mnogo štošta zidati i graditi. Tada se javila pred očima mogućnost novog jednog shvaćanja zadružne akcije, i ovdje-ondje su otresitiji zadrugari već i počeli da pristupaju realiziranju toga novog shvaćanja. Višak ovaj, koji je u stvari glavni motiv privatnog kapitalističkog rada, postao je u zadrugama glavna osnova za nova stvaranja i nove tvorevine na zadružnom polju. — Uporedo s tim pojavila se druga činjenica: broj zadrugara, t. j. količina nabava namirnica, u novoj jednoj svjetlosti, i zadruge su počele da se orijentiraju prema novim zadrugarima drukčije, nego što je dotle bio

slučaj. Dotle su religiozne i partijske borbe često potresale zadruge; poslije ovoga momenta na zadrugare se počelo da gleda drukčije nego na glasački aparat; u njima se uočila snaga, koja je u stanju, kad se organizira i kad svjesno stupi u zaštitu interesa svih potrošača, da da podlogu za nov privredni napredak, napustili su se sitni i lični obziri i stalo se na visoko mjesto religioznog i partijskog neutraliteta. Da ova predviđanja nisu bila obmana dokaz je, što su od toga doba počele da se stvaraju zadružne tvornice, gdje su mnogi i mnogi radnici našli zanimanja i zarade pod sasvim drugim uslovima, nego u kapitalističkim poduzećima. U drugome redu, zadruge su pristupile same proizvodnji nekih svojih namirnica sa zemlje. U trećem redu, zadruge su uzele u svoje ruke pomorski saobraćaj, koliko je to potrebno za prijevoz namirnica iz svih krajeva svijeta. Ovi i ovakvi uspjesi dali su povoda za jednu osobitu zadružnu, privrednu i socijalnu teoriju, koja na bazi organiziranoga nabavljača zida nov privredni i društveni poredak.

M. Avramović.

NABREŽINA, selo u talijanskoj Slovenačkoj, na moru, uz tršćanski zaliv. Ima 1.863 stanovnika (1921). U N. se nalaze veliki kamenolomi sa lijepim mramorom. *A. M.*

NAČELNIK OKRUŽNI. V. Okružni načelnik.

NAČELNIK OPĆINSKI. V. Općina.

NAČELO NAJVIŠEG POVLAŠTENJA. V. Povlaštenje.

NAČERTANIJE (1844) je plan za propagandu i opći ustanak kršćana u evropskoj Turskoj, radi stvaranja jedne jake nacionalne države na Balkanu. N. je upravo ustav organizacije za stvaranje ove države, koja je trebala da se prostire od Bihaća u Bosni do Dobrudže i do Istočne Rumelije na istoku i jugoistoku, a na jugu do Bitolja i do Skadra t. j. da zahvati Srbiju, Crnu Goru i sve kršćanske krajeve evropske Turske. Tvorac ove organizacije i N. je srpski državnik Ilija Garašanin. Po N. sav ovaj teritorij, na kojem je vršena propaganda, bio je podijeljen na dvije polovine. Istočnu polovinu imao je pod upravom jedan, a zapadnu polovinu drugi kolovođa. Kolovođe su imali svoje agente. Agenti su u svojim rajonima postavljali načelnike po nahijama, a načelnici su pod sobom imali kmetove po selima. Izvedeno po uzoru njemačkih i talijanskih tajnih nacionalističkih udruženja, N. je predviđalo organizaciju, u kojoj nitko od učesnika nije poznavao nikoga, osim svoga neposrednog pretpostavljenog. Na taj način organizacija je bila zaštićena u slučaju izdaje. Vrhovna uprava, međutim, imala je u svojim rukama cijelu organizaciju i znala je sve njene časnike i članove do posljednjeg seoskog kmeta. Vrhovni poglavar organizacije bio je Ilija Garašanin, a njegov pomoćnik Jovan Marinović, rodom Bosanac, kasnije ministar. Među agentima bilo je, pored pravoslavnih Srba, i katolika, koji su širili ideju o jedinstvu naroda, bez obzira na vjeru, i o neophodnosti oslobođenja i ujedinjenja.

Na ovaj plan dao je pristanak i crnogorski vladika Petar II. Njegoš (vladika Rade), kome je, ako ujedinjenje uspije, obećano prvo mjesto među crkvenim velikodostojanstvenicima. Među Arnautima Miriditima radilo se preko Bib Dode (čiji je unuk, Prenk Bib Doda, osamdeset godina kasnije također bio srpski oslonac među Miriditima). Propaganda je bila toliko jaka i naišla je na tako pogodno zemljište, da su agenti nekoliko godina kasnije muke imali da umiruju zapaljeni narod. Centralizacija Bosne, poslije Omerpašinog pohoda na Bosnu, povodom bune, koju su podigli Alija Kedić i Ibrahim-efendija, omela je cijelu akciju ove organizacije u Bosni. Zatim su došli unutrašnji događaji u Srbiji, i sva akcija po N. ostala je mrtvo slovo na papiru, sve dok na prijesto Srbije nije opet došao knez Mihailo, koji je ponovno uzeo Iliju Garašanina za svoga ministra spoljnih poslova. Ali i rad Ilije Garašanina po N. i veliki planovi kneza Mihaila bili su presječeni neočekivanom smrću kneževom.

Imajući smisla da dobro procijeni prilike, da odmjeri ondašnju snagu Srbije, I. Garašanin u svome N. predviđa samo oslobođenje kršćana od Turaka. U N. nema spomena o oslobođenju naših sunarodnika od Austrije. Ali kad je 1848 došlo do bune Srba u Vojvodini, Garašanin je, nasuprot Vučiću, tražio da se pritekne u pomoć prekosavskim Srbima. On je

odbio orden, koji mu je Austrija, poslije ugušene bune, ponudila.

Literatura: Godišnjica Nikole Čupića, 17. *M. Milenović.*

NADA. 1. Družina đaka I. beogradske gimnazije. Osnovana je 28/3 1867, a proradila je 1868. Bila je najagilnija đačka gimnazijska družina u Srbiji. Zadatak joj je bio uzajamno umno i moralno razvijanje. Rad (čitanje originala, prijevoda i kritika, diskusija o njima) išao je povodeći se za glavnim strujama koje su bivale u pojedinim periodama naše kulturne historije. U početku su zastupane najviše panslovenske i patriotske ideje, i najviše se radilo na lirskoj poeziji. Sedamdesetih i osamdesetih godina zastupane su ideje realizma i književnosti i vladao je veliki kult prirodnih nauka. Devedesetih godina, i u početku 20 vijeka najviše je bilo književnih radova i mnogo prijevoda iz stranih književnosti. — Kroz N. je prošao vrlo veliki broj kasnije istaknutih ljudi. N. je izdala dvije svoje spomenice (1901 i 1909). *B. M.*

2. Časopis za pouku, zabavu i umjetnost. Izdavala ga je zemaljska vlada Bosne i Hercegovine 1895—1899 u Sarajevu. Urednik je bio Kosta Hörmann. Izlazio je dva puta mjesečno, latinicom i ćirilicom. *U. Dž.*

3. Osiguravajuće D. D. Sarajevo. Osnovano je 1923 od Muslimanske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, Hrvatske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu i Muslimanske trgovačke i poljodjelske banke (Tešanj). Kapital je 5,000.000 Din, a uplaćeno je (do 31/12 1924) 1,500.000 Din. Premijska rezerva je 82.000 Din. Ima elementarno odjeljenje i životno odjeljenje. Protiv požara osigurano je 152,975.175 Din. Osiguranje života ima 297 polica sa 13.796.750 Din. Predsjednik dr. Halidbeg Hrasnica, direktor Asimbeg Dugalić. *N. S.*

NÁDASDY FRANJO GROF (Nadaždi), ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1756—1783. Marija Terezija imenovala ga je za bana sa naročitim nalogom, da stalno boravi u Hrvatskoj. N. se nastanio u Varaždinu, gdje je i sazivao hrvatske sabore. 1767 osnovala je Marija Terezija, u sporazumu s banom N., kraljevsko vijeće (Vijeće kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) za političko-ekonomske i vojne hrvatske poslove, sa sjedištem u Varaždinu. To je bila prva hrvatska zemaljska vlada, kojoj je bio na čelu ban kao predsjednik sa 5 savjetnika, sa tajnicima i nižim činovnicima. 1776 preselio se N. s kraljevskim vijećem u Zagreb, i od toga su doba svi banovi stanovali u Zagrebu. 1779 ukinula je Marija Terezija kraljevsko vijeće u Zagrebu, a njegove poslove prenijela na ugarsko namjesničko vijeće u Bratislavi (Požunu). U to ugarsko vijeće mogao je dolaziti i ban da da mnijenje u hrvatskim poslovima. Time je Hrvatska prvi put podvrgnuta Ugarskoj. — N. je banovao do svoje smrti (1783) i bio je prvi hrvatski ban, koji je faktično rukovodio upravu kraljevine Hrvatske i Slavonije.

Literatura: R. Horvat, Povijest banske palače (1916, 3—10). *M. P-g.*

NADIBAR, predjel u donjem toku rijeke Ibra (v. Raška oblast). *B. D.*

NADIN, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Benkovac, od Benkovca uz drum u Zemunik—Zadar 11 km k sjeverozapadu. Ima 580 stanovnika, rimokatoličku župu. — Već se u rimsko doba spominje naselje Nedinum, koje je propalo od Gota. Kasnije se opet podiglo. Za turskog gospodstva nad mjestom N. bila je jaka tvrđava sa tornjem, u kojoj je (1620) sjedjelo 5 aga, 1 kadija i 1 dizdar, sjedište jedne od 6 kapetanija ličkog sandžaka. 1647 osvojili su Mlečići mjesto i tvrđavu N., od koje se danas vide razvaline. *J. M-n.*

NADINSKO BLATO, periodsko jezero u Dalmaciji, oko 10 km zapadno-sjeverozapadno od Benkovca, odnosno 22 km jugoistočno od Zadra. Na sjeveroistoku od N. B. dižu se brežuljci Ražovljeva Glava 167 m, Gradina 266 m, Čaušavica Glava 187 m i Kutlovica 194 m, na jugozapadu Vrčevo 213 m, kota 126 m, Movača 103 m, dok je prema sjeverozapadu i jugoistoku otvoreno. N. B. leži u prolomu jedne bore, koja se pruža od sjeverozapada na jugoistok, a u istom se pravcu pruža i blato. N. B. je na apsolutnoj visini od 77 m, dugačko je 3·7 km, široko 1·4—1·6 km i zauzima površinu od 4·88 km². N. B. snabdijevaju vodom dva vilovita potoka: Kličevica i, pri

jakim kišama, Mirašnica, koji teku sa jugoistoka. Za vrijeme kišne periode, u jesen i proljeće, potoci se izliju iz korita i izazovu poplavu, sa maksimalnom visinom vode od 5 m, dok u ljetu N. B. obično presuši. Samo pri iznimno obilnim kišama voda se stalno drži, što je bio slučaj 1878/79, kada dvije godine N. B. nije presušilo. Odvodnjivanje se događa ponorima, pri južnom kraju N. B., blizu Prtenjače.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04). *P. V.*

NADVORNIK EMIL, novinar i redatelj zagrebačkog, sarajevskog i novosadskog kazališta (25/10 1889, Žepče, Bosna). Gimnaziju i pravo svršio je u Beču. 1911 bio je režiserski i dramaturški volonter na Neue Wiener Bühne, 1914—1915 isto to kod Reinhardt-a u Berlinu. 1915—1917 bio je redatelj u Zagrebu, 1918 upravitelj osječkog kazališta. 1919 vodio je sarajevsko kazalište. Dvije godine (do 1921) bio je glavni redatelj i šef novosadske drame, 1921 do 1922 urednik i kazališni referent Vremena u Beogradu. Od 1922 je u Pragu urednik jugoslovenskog odjeljenja u novinarskoj agenciji Central European Presse (Ceps). *N. A.*

NAFTINA VRELA. V. Petrolejska vrela.

NAGLAVICA. V. Okućnica

NAGORIČINO (STARO I MLADO), sela u skopskoj oblasti, u staroj župi Žegligovu, na širokoj Nagoričkoj Zaravni, istočno od Kumanova, pod južnim padinama planine Rujena, a između Pčinje i njenog desnog pritoka Kumanovske Reke. U N. ima ostataka srpske kulture srednjega vijeka. Kod Starog N. živio je pustinjak Sv. Prohor Pčinjski (11—12 vijek).

Oba N. nalaze se u središtu stare župe i oblasti Žegligova. U Mladom N. ima tragova još bizantskog i rimskog naselja. Dok je Staro N. više povučeno pod padine Rujena, Mlado N. zauzima središnji dio Nagoričke Zaravni i leži na raskršću važnih puteva, moravsko-vardarskog i carigradsko-bosanskog, gdje je kroz vjekove bilo važnih historijskih i kulturnih kretanja. Ovuda su u tursko doba prolazili i svraćali se i mnogi Dubrovčani, i njihova se imena mogu i sada naći zapisana u objema crkvama Sv. Đorđa u Starom i Mladom N., pored imena drugih posjetilaca.

Veće je selo Mlado N., razbijeno na 37 mahala (uličica) preko cijelog sinora; 1900 imalo je 256 kuća. Staro N. ima glavni seoski kraj Selo, najstariji dio cijelog naselja, oko koga je razređeno još 11 mahala; 1900 imalo je 138 kuća. Sada ima u Mladom N. 234 kuće i 1.674 stanovnika, a u Starom N. 170 kuća i 1.173 stanovnika (1921). Pored svih turskih zuluma i nadiranja Arnauta čak i kroz ove krajeve, ovdje se ipak održalo čisto srpsko kršćansko stanovništvo.

Bazaltske kupe na Nagoričkoj Zaravni, koje su zajedno s okolnim tufovima produkat vulkanskih erupcija iz mlađeg doba tercijera, pružaju odličan građevinski materijal, i mogu se lako eksploatirati; izvozi se preko Kumanova.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I. (1906); J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I.: Kumanovska Oblast (1909); K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); Vlad. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924).

V. Radovanović.

U Starom N. je crkva Sv. Đorđa. Podigao ju je kralj Milutin 1313 za uspomenu na pobjedu nad Turcima. 1318 crkva je živopisana. Prvi iguman bio je Antonije. Milutin je nagoričkom igumanu odredio trinaesto mjesto među igumanima. Kada je kralj Stevan Dečanski pošao u rat protiv Bugara 1330, on se na putu prema Velbuždu zaustavio u N. i pomolio Bogu za pobjedu. Arhiepiskop Danilo veli, da je Stevan Dečanski po održanoj pobjedi na Velbuždu naredio, da se tijelo ubijenog bugarskog cara Mihaila položi u crkvi Sv. Đorđa Nagoričkog. U unutrašnjem narteksu crkve nalazi se na zapadnom zidu jedno udubljenje, u kome je moglo počivati tijelo bugarskoga cara, ako nije bilo sahranjeno u zemlji. Neki bugarski historičari (Jordan Ivanov) misle, da je tijelo cara Mihaila položeno u mitropolitskoj crkvi Sv. Đorđa u Koluši (predgrađu Ćustendila). Zapisi, urezani u zidove crkve, kazuju, da je crkva u 18 vijeku bila mirska (a ne manastirska), kao što je i danas.

Manastir N. postojao je i ranije za vlade Bizantinaca. Njegovo osnivanje pripisuje se bizantskom caru Romanu IV. Diogenu (11 vijek), koji je podigao manastir iz pažnje prema čuvenom srpskom svetitelju Prohoru Pčinjskom, čija se isposnica i danas pokazuje u jednoj pećini blizu crkve. Crkva dolazi u red najznamenitijih spomenika stare srpske arhitekture. U osnovi predstavlja baziliku sa tri lađe sa upisanim krstom. Izvana je imala peripteros, a na zapadnoj strani je kasnije dozidan spoljašni narteks. Živopis crkve dolazi u red najljepšeg sredovječnog srpskog živopisa. U narteksu je naslikan cio crkveni kalendar. U pravoj crkvi naročito padaju u oči ciklusi, koji ilustriraju legendu Sv. Đorđa, Stradanje Kristovo i velike praznike. Signature su sve grčke, osim onih, koje obilježavaju Sv. Prohora Pčinjskog, Sv. Joakima Osogovskog i Sv. Gavrila Lesnovskog. Na štitu jednoga od svetih ratnika, naslikanih na sjevernom zidu, sačuvalo se ime »slikara Mihaila«, a na rubu haljine drugoga jednog svetitelja zapisao se »slikar Evtihije«.

L i t e r a t u r a: Vl. Petković, Crkveni kalendar (freske u N.).

U Mladom N. je nekada, prema tradiciji, bilo dvanaest crkava. Od njih zaslužuju spomena crkve Sv. Đorđa i Sv. Petke. Prva je sazidana od kamena. Kocke su od pješčenika razne boje. U osnovi je basilika u obliku križa. Na mjestu kubeta diže se fiktivan tambur, u kome je kalota. Ornamenti, izrađeni u pješčeniku, upućuju na istok. Vrlo je vjerovatno, da crkva pripada 14 vijeku, nu nije isključena mogućnost, da je i ranijeg datuma. Živopis je uništen krečenjem.

Crkva Sv. Petke, zidana od lomljena kamena, naročito je karakteristična svojom osnovom. Oltarska absida kod nje ne ispada, već je u istoj ravni sa istočnim zidom, kao što je to običaj kod armenskih crkava. Njen živopis, jako postradao, iz 17—18 je vijeka. Bila je ilustrirana legenda Sv. Petke.

V. Petković.

V. i Kumanovska bitka.

NAGORIČKA MITROPOLIJA. V. Skopska mitropolija.

NAGYLAK, mjesto u Madžarskoj, pokraj Moriša. 1910 imao je N. 14.043 stanovnika, od kojih je bilo Srba 251. — Prvi put se N. spominje 1413. Jakšići su ga dobili oko 1464. U to doba živjeli su Srbi već u znatnim masama u tom kraju. Za turskog vremena bio je N. jedno od najvećih i najznatnijih srpskih naselja u tome kraju. Još u 18 vijeku N. je bio vrlo znatno srpsko naselje. 1720 imao je 52 srpska, 4 rumunjska i 10 madžarskih domova. N. se djelomično raselio u vrijeme ustanka Pere Segedinca, a naročito poslije razvojačenja pomoriške granice, kada je gotovo potpuno ostao bez srpskog stanovništva. Ima srpsku crkvu. *D. P.*

NAHIJE. V. Administrativna podjela.

NAHTIGAL RAJKO DR., lingvist (1877). N. je učio gimnaziju u Novom Mestu i Ljubljani, a slovensku filologiju kod V. Jagića u Beču. 1901 postao je doktor filozofije. 1901—1902 putovao je radi studija u Rusiju, 1902—1913 bio je nastavnik i docent za ruski jezik na zavodu za orijentalne jezike i u eksportnoj akademiji u Beču. 1911—1913 bio je lektor za ruski jezik na univerzitetu u Beču, 1913—1917 izvanredni profesor slovenske filologije s osobitim obzirom na slovenački jezik i literaturu na univerzitetu u Grazu, 1917—1919 redovni profesor slovenske filologije u Grazu, a od 1919 redovni je profesor za istu struku na univerzitetu u Ljubljani. — Glavna N. djela su: Ein Beitrag zu den Forschungen über die sogenannte Besjeda treh svjatiteljej (Archiv für slavische Philologie, 23, 24); Die Frage einer einheitlichen albanischen Schriftsprache (1917); Freisingensia, I.—IV. (četiri studije o frajzinškim spomenicima), Časopis za zgodovino in narodopisje, XII., Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, I., IV.; Doberdo-Doberdob, Carniola, VIII.; Die Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung (1922); Doneski k vprašanju o postanku glagolice (Razprave, I.); Starocerkvenoslovanski evhologij (Razprave, II.); O elbasanskem pismu in pismenstvu na njem (Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, I.).

F. Ramovš.

NAISSUS, u rimsko doba ime današnjeg Niša. Predjel, u kojem se nalazio Niš, zvao se za Rimljana i prije njih Dardanija, i bio je naseljen ilirskim plemenom Dardanaca. N. nije rimsko ime, nego su ga Rimljani za-

tekli. Provincija, u kojoj se N. nalazio, zvala se najprije Mezija, zatim Gornja Mezija, a od kraja 3 vijeka po Kristu Unutrašnja Dacija (Dacia Mediterranea). U N. se rodio car Konstantin. Rimski car Klaudije II. Gotski potukao je 268 po Kr. Gote kod N., u niškom polju. Iz rimskih natpisa, koji su nađeni u N., znamo da je u početku 3 vijeka po Kr. tu bila jedna vojnička ergela (ili jedan depo konja), i da se na Nišavi ili na njenom ušću nalazila jedna flotila. — U historiji kršćanske crkve igrao je N. dosta znatnu ulogu. On je bio vladičanska stolica još u sredini 4 vijeka po Kr. Na čuvenom saboru u Sardici (današnjoj Sofiji) 343 bio je i vladika iz N. Čuven je bio niški vladika Bonosus, koji je svrgnut 391 zbog neke svoje hereze. Posljednji poznati vladika u N. spominje se oko sredine 6 vijeka po Kr. — N. je imao jamačno i svoje mučenike, ali oni nisu poznati. — U N. nije nađeno mnogo rimskih starina. Najznatnija je brončana glava Konstantinova, koja je nađena pri kopanju temelja za novi željezni most (sada je u beogradskom Narodnom muzeju). U N. su nađene i neke srebrne posude s latinskim natpisom: »Care Linicije, neka bi uvijek tvoja bila pobjeda«. Ostali rimski spomenici iz N. su nekoliko natpisa, reljefa, novac i t. d. *N. Vulić.*

NA KAMNU, grad u Slovenačkoj, kod Begunja. Znatan grad na hrptu brda. Ulaz je u predgrađe, gdje se put do grada vijuga između zidova do gornjeg dijela. Na desno je palača, na lijevo na najvišoj točki branič kula. Vlasnici su bili Kacianeri (Kocijan), od 1338. Kasnije je sagrađen pod gradom dvor, a grad je u 17 vijeku napušten. *D. S.*

NAJVIŠE POVLAŠTENJE. V. Povlaštenje.

NAKIĆ PETAR (Nachini, Nanchini), graditelj orgulja (oko 1700, Knin ili kninska okolina — oko 1770). Kao čoban rezbario je N. narodne instrumente. Kao član franjevačkog reda učio je filozofiju u Šibeniku, a teologiju u Mlecima, gdje je kod graditelja orgulja Piagge ili Piazze upoznao orguljaški zanat. Dozvolom pape, nastanio se kao svećenik u Mlecima, gdje je osnovao svoju tvornicu orgulja. Pročuo se, kada je 1735 za crkvu sv. Justine u Padovi izradio dvostruko složene orgulje, jedne sa 50 registara i 2 manuala, a druge sa 18 registara, koje su slovile kao najbolje u Italiji. U Dalmaciji je do sada sačuvano preko 15 njegovih orgulja. Među ovima se ističu one u Zadru, u crkvi sv. Marije i u Splitu, u crkvi sv. Filipa. N. je svega sagradio preko 500 orgulja, i one su gotovo sve u Italiji. Njegove se orgulje ističu karakteristikama talijanske orguljsko-graditeljske tehnike.

L i t e r a t u r a: F. Bulić, Orgulje glasovitih umjetnika po crkvama u Dalmaciji (Sv. Cecilija, 13, 1918, 130). *A. D.*

NAKIT se izrađuje od raznog metala, poglavito od srebra, mjedi i zlata, razno prstenje, grivne, oboci, krstići i t. d. Za N. se upotrebljava i novac, srebrn i zlatan, zatim biser, koralji i raznobojni đinđuvi, cvijeće, umjetno i prirodno, raznobojne svilene trake. — Janjevski kujundžije sa Kosova izrađivali su za seljake najviše nakita od mjedi. *N. Z.*

NAKO ANTONIJE, temišvarski episkop (1817, Komoran — 11/4 1900, Lausanne). Bio je profesor gimnazije u Srijemskim Karlovcima. Zakaluđerio se 1844, i kao protosinđel 1851 upravljao je neko vrijeme karlovačkom gimnazijom. Zatim je postao arhimandrit manastira Hodoša kod Arada, a kasnije je upravljao manastirom Mesićem i Bezdanom. Postao je temišvarski episkop 1864, ali je već 1869 napustio svoju eparhiju i otputovao u Švajcarsku, gdje je i umro. Penzioniran je 1871. *R. G.*

NALE. V. Nalješković.

NALJEŠKOVIĆ AUGUSTIN (Nale), teolog (druga polovina 15 vijeka — 1527, Dubrovnik). Stupio je u red dominikanski, te je radi svoje učenosti postao uglednim učiteljem i vidnim članom svoga reda, a napokon i biskup trebinjski. N. su latinska teološka djela samo dijelom naštampana. *M. R.*

NALJEŠKOVIĆ NIKOLA (Nale), pjesnik (u početku 16 vijeka — 1587, Dubrovnik). Bio je od trgovačke kuće i sam trgovac, pa je stoga često putovao po Balkanu i Levantu čak do Egipta. Ni u trgovini ni u ženidbi (a ženio se je dva puta) nije bio srećan, zbog čega se dosta tuži u svojim pjesmama, a naročito u poslanicama (od

kojih ima oko 40 komada), što ih je pisao svojim književnim i ličnim prijateljima. Pisao je, osim toga, još drugih pjesama razne vrste: oveću zbirku konvencionalnih ljubavnih i pobožnih pjesama, pa nekoliko vrlo bezobraznih pjesama od maškarate, što su ih vesele družine pjevale u pokladno vrijeme, i napokon, možda prvi u Dubrovniku, pastirske igre i komedije u stihovima. Četiri njegove pastirske igre slabe su stvari, kod kojih ni radnja ni dialog nije interesantan; tri komedije naprotiv prikazuju, i ako u pretjeranom obliku, neke interesantne tipove i prizore iz tadašnjega dubrovačkoga života. — N. se je bavio i matematikom, te je 1579 izdao u Mlecima djelo Dialogo sulla sfera del mondo. N. je bio od pape Grgura XIII. pozvan, da dade mišljenje o reformi kalendara.

L i t e r a t u r a: Stari pisci hrvatski, knj. 5. *M. R.*

NAMJESNIK. 1. Zastupnik igumana u manastiru. Ranije je nazivan ikonomom.

2. Zastupnik okružnog protopresvitera u Srbiji, u jednom dijelu protopresviterata, koji se zove namjesništvo. *R. G.*

NANČIĆ LAZA, novinar (3/1 1854, Vršac — 16/3 1887, Vršac). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Temišvaru i Segedinu, a svršio je u gradu Vásárhely. Medicinu je učio u Pragu, Beču i Grazu. — Kad mu je bilo petnaest godina počeo je književni rad u vršačkom listu Istok. Pisao je još i u Bratstvu, Javoru, Banaćaninu, Srpskom Listu, Radniku (Beograd), Pobratimstvu (Beograd) i Starmalom. 1882—1885 uređivao je u Vršcu list Srpstvo, a kad je Jaša Tomić uzeo u svoje ruke Zastavu, N. je postao glavni saradnik toga lista. 1887, pred samu smrt, zastupao je urednika Tomića, koji je bio u zatvoru. 1880 radio je na ujedinjenju cjelokupne srpske omladine s one strane Save i Dunava. Zbog svojih političkih načela i nacionalnog rada N. je bio tri puta zatvaran, a posljednji put je izdržao godinu dana u zatvoru (20/6 1885—20/6 1886). N. je pisao pripovijetke (humoreske), političke članke i ekonomske rasprave. Posebno su mu štampana djela: Ekonomsko-političko stanje srpskog naroda u Ugarskoj i nova omladina (1881), Jadnica, pripovijetka (1881), Đakov Vrh, Zabavnik, 1—3 (1883), Pred budimpeštansku konferenciju (1884), Na Miletićevu Studencu, alegorija s pjevanjem u jednom činu (1884), Recimo i mi koju, odgovor na Politovu brošuru (1887), Kako da udesimo uspešan rad (1887). — N. je prevodio s ruskog i poljskog pripovijetke, sa njemačkog je preveo Gost od R. Lindau (1884), a sa ruskog na njemački Pčele od D. I. Pisareva. *J. P.*

NANULE, vrsta drvenih cipela. Nose se u okrugu niškom i vranjskom, u Staroj Srbiji, Bosni i Hercegovini. *N. Z.*

NAPLITAK, gajtanić, nanizan đinđuvama, kojim se u mlade odzada svežu obje vitice. *N. Z.*

NAPOLEON (Napoléon d'or), zlatan francuski novac u vrijednosti od 20 franaka. Napoleon I. ga je uveo zakonom od 28/3 1803. Po čl. 8 ovog zakona ima da se 155 N. (zlatnika po 20 franaka) kuje iz 1 kg zlata od $^{900}/_{1000}$ čistoće. Težina jednog komada je 6·451,61 g, promjer 21 mm. N. je još danas tražen trgovački novac, naročito na Balkanu. U našim južnim krajevima zovu se i drugi zlatnici N. *B. S.*

NAPOLEON I. francuski car 1804 do 1814, 1815. U području Južnih Slovena izveo je N. ove promjene: još kao general uništio je mletačku republiku kampoformijskim mirom 1797, i tom je prilikom dao Austriji Dalmaciju. Požunskim mirom (1805) oduzeo je N. od Austrije Dalmaciju, 1806 ušao je njegov general Louriston u Dubrovnik, a Boku su posjeli Rusi i Crnogorci. Poslije tilzitskoga mira sa Rusijom (1807) dobio je Boku Kotorsku, a 1808 ukinuo je i formalno dubrovačku republiku. 1809 dobio je N. šenbrunskim mirom od Austrije Istru, zapadnu Korušku, Kranjsku i Hrvatsku s desne obale Save do ušća Une i ujedinio je te krajeve, zajedno s Dalmacijom, u jednu upravnu cjelinu pod imenom Ilirske provincije, sa središtem u Ljubljani. Francuska se uprava odlikovala tu radom na podizanju materijalne i duhovne kulture unaprijeđenjem poljoprivrede, industrije i trgovine, izgradnjom puteva, ukidanjem kmetstva, osnivanjem stručnih, osnovnih i viših škola na narodnom jeziku, reformom

sudstva, buđenjem nacionalne svijesti i polaganjem osnovica za moderan socijalni i kulturno-politički život naroda. Poslije N. poraza Austrija je zauzela sve ove zemlje 1813.

N. držanje prema Karađorđevu ustanku bilo je određeno njegovom politikom prema Turskoj, Rusiji i Austriji. Prvih godina, zbog rata sa Rusijom, poticao je N. Turke protiv Srba kao ruskih štićenika. Kasnije je davao Austriji nade na dobitke u Srbiji. Kada je Karađorđe poslao svoga izaslanika, Radu Vučinića (1809), da traži od N. pomoć i zaštitu, N. nije obećao ništa određeno, ali je zadržao Karađorđeva izaslanika u Parizu i uzdržavao ga je.

Zbog blokade u borbi sa Engleskom okrenut je u vrijeme N. francuski promet sa istokom (Smirnom) kopnom preko Balkanskog Poluotoka, na liniji Solun—Skoplje—Priština—Plevlje — Sarajevo — Travnik — Kostajnica, i tim je putem onda najviše prenošen pamuk sa istoka. *V-lj. Popović.*

N. neposredan interes za Balkan počeo je 1805, kada je požunskim mirom dobio Mletke, Istru i Dalmaciju. Kao protivnik Rusije N. je htio, da Tursku održi u Evropi i da u njoj dobije saveznika protiv Aleksandra I. S toga je N. s nepovjerenjem gledao na srpski ustanak, koji je slabio snagu turske carevine, i predlagao je lično sultanu, da pokret uguši energičnim mjerama. Kao povjerljiva N. osoba došao je u Carigrad za francuskog poslanika general Sebastiani, koji je među ostalim, dobio mandat da savjetuje Porti ugušivanje ustanka čim prije. Za vrijeme francusko-ruskog ratovanja 1807 N. se čak bavio mišlju, da uputi jednu svoju armiju iz Dalmacije preko Bosne i Srbije na Dunav. Na Porti je jedno vrijeme bilo sklonosti za taj plan, ali su pokrajinske turske vlasti energično odbijale suradnju đaura i njihov prolazak kroz turska područja. Poslije tilzitskog mira (25/7 1807) i sporazuma između Francuske i Rusije taj je plan postao bespredmetan. Mirom u Schönbrunn-u (14/10 1809) dobio je N. pod svoju vlast cijelu Dalmaciju, Istru, Goricu, zapadni dio Koruške, Kranjsku i Hrvatsku do Jasenovca, sa Likom, Rijekom i Gorskim Kotarom. Iz tih zemalja N. je osnovao Ilirsku kraljevinu, uzimajući taj stari etničko-geografski naziv i za Južne Slovene, nove stanovnike toga područja. To N. grupiranje jednog dijela Južnih Slovena u jednu administrativnu zajednicu imalo je odjeka i u Srbiji. Još prije, pod pritiskom nesretnog vojevanja u ljetu 1809 i nedovoljnog zauzimanja za Srbiju i od strane Rusije i od strane Austrije, Srbi iz pobunjenog beogradskog pašaluka odlučili su (28/8 1809) da N. ponude protektorat nad Srbijom. Kao srpski emisar upućen je N. kapetan Rade Vučinić, Srbin, rodom iz Karlovca. On je došao do N., koji se tada nalazio u Beču, tek u oktobru, pošto je morao da ide preko Bukurešta, da dobije potrebne papire od francuskog konzula. Ali samom N. Vučinić nije bio pušten. Ministar inostranih djela nalazio je, da srpska ponuda dolazi u nezgodan čas, kad Francuskoj nije u interesu da dođe u opreku sa Portom, a ni prijatno, da izaziva suparništvo Rusije i tek smirene Austrije. Ipak, Francuzi nisu htjeli ni da prekinu odnose sa Srbima. To je ovima dalo nade, pa su 22/1 1810 ponovili svoju ponudu, nalazeći da osnivanjem Ilirske kraljevine Francuska dobiva nov interes za balkanske stvari. Ali su se Srbi prevarili u svojim računima. Želeći da dobije Austriju kao odana saveznika protiv Rusije, N. je bio voljan da Austriju za odštete uputi na Balkan i da joj potpuno ostavi Srbiju. U tom pravcu on je davao jasne izjave knezu Metternich-u augusta 1810. Tako od njegove zaštite za Srbiju ne bi ništa.

Na drugoj strani N. je bio u otvorenom sukobu sa Srbima Crne Gore radi posjeda Boke. (v. Crna Gora i Petar I.)

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Karađorđe, Južni Sloveni i Napoleonova Ilirija (Karađorđe, Narodno Delo, 1923); M. Gavrilović, Iz nove srpske istorije (1926). *V. Ćorović.*

NAPOLEON III., francuski car 1852 do 1870. Još kao emigrant pretendent stupio je N. u tješnje veze sa karbonarima i drugim nacionalno-revolucionarnim elementima. Kao predsjednik francuske republike i kasnije kao francuski car isticao je N. nacionalno načelo u spoljašnjoj politici i bitno je pridonio ujedinjenju Italije. U krimskom ratu protiv Rusije suzbio je N. sa saveznicima ruske aspiracije u Turskoj i na pariskom kongresu (1856) zamijenjen je ruski protektorat nad Vlaškom, Moldavskom i Srbijom

protektoratom evropskih sila. N. odlučno zauzimanje najviše je pridonijelo da se omogući ujedinjenje Vlaške i Moldavske pod jednim knezom. Zauzimao se za interese Crne Gore, osobito u pitanju pripojenja Grahova, i za interese Srbije u pitanju gradova. Uporno se opirao svim aspiracijama Austrije u Srbiji i bio je sklon pijemontskoj ulozi Srbije među Južnim Slovenima. Protežirao je kneza Danila i Garašanina.
V-lj. P.

NAPOLIČAR je radnik u poljoprivredi, koji dobiva plaću u prirodnim proizvodima, redovno polovinu. U nekim našim krajevima ovaj se način obrade »iz polovine« sasvim udomaćio i služi kao podloga čitavog privrednog sistema, naročito u Primorju, gdje je talijanski utjecaj tamošnje mazadrie (francuski: métayage) bio odlučan, pa se protegao i na vinograde, maslenike, uljenike i slično. Tamo gdje je napoličarstvo uobičajeno za obradu oranica, vlasnik zemljišta daje za oranje gnoj i sjeme, a napoličar ručni rad. U takvom slučaju N. dobiva ⅓, ¼ ili još manji dio priroda, a sa livada ¼ i još manje sijena kao plaću za košenje i sušenje. U krajevima gdje je stanovništvo gusto naseljeno, a zemljište razdrobljeno, pa najveći dio vlasnika nema svoje tegleće stoke, ovaj način obrade je u obostranom interesu, dogod se ne izrodi u iskorišćivanje privredno slabijih od strane jačih. Naročiti oblik zadobilo je napoličarstvo u instituciji kmetstva (v. Kmetstvo). *O. F.*

NAPOTNIK MIHAIL DR., lavantinski biskup 1889—1922 (20/9 1850, Konjice). Zaređen je 25/7 1875. 1878 je sudjelovao pri okupaciji Bosne. Tom prilikom je sabrao materijal za svoju kratku povijest bosanske književnosti. Kao pisac obrađivao je historijska, etnografska i teološka pitanja. Kao biskup unapređivao je naučni rad svećenika. Pod njegovom zaštitom počeo je 1898 izlaziti prvi naučni teološki časopis na slovenačkom jeziku, Voditelj u bogoslovnim znanostima. N. je potaknuo opisivanje umjetničkih spomenika u svojoj biskupiji, a 1914 pokrenuo je izdavanje posebnog organa za crkvenu umjetnost, Ljubitelj kršćanske umjetnosti. Mnogim biskupskim sinodima nastojao je N. potaći kršćanski život u narodu i među svećenstvom i urediti crkvene stvari.
F. K-ć.

NAPRED, list za srpske vojnike i izbjeglice. Izlazio je 1916—1918 u Bizerti, u Tunisu. Urednik je bio V. Čajkanović. List je davao nedjeljni zabavnik pod naslovom: Iz Starih Riznica. *M. I.*

NAPREDAK. 1. Politički list. Izdavao ga je i uređivao Danilo Medaković, prvo u Karlovcima, zatim u Zemunu, 1848—1849. To su bile prve novine, koje su štampane novim pravopisom Vuka Karadžića. N. je obnovljen 1863 u Novom Sadu, i izlazio je do 1869.
U. Dž.

2. N., hrvatsko kulturno društvo u Sarajevu, osnovano je 14/11 1902 u Sarajevu, kao društvo za smještaj djece u zanate i trgovine. 1905 proširio je N. svoju djelatnost na podupiranje Hrvata, đaka svih vrsta škola. 1907 provedena je fuzija N. sa hrvatskim potpornim društvom u Mostaru. — Osnivanje društva imalo je za cilj, da odgoji domaći podmladak i tako spriječi pridolazak Nijemaca, Madžara i ostalih narodnosti bivše Austro-Ugarske, koji su okupacijom Bosne i Hercegovine zauzeli najvažnije pozicije u privrednom i upravnom životu. — Prihodi društva sastoje se iz članarine, dobrovoljnih priloga i prihoda društvenih zabava. 1926 oni su bili skoro 2,500.000 Din. — Već od 1907 društvo se počelo baviti opće kulturno-prosvjetnim pitanjima, pa izdaje poučna djela, kalendar, društveni organ, drži poučna predavanja, podupire osnivanje analfabetskih tečajeva, sestarske škole i ostala hrvatska društva, osniva đačke domove (konvikte), a od 1926 počelo je da osniva domaćinske škole i da organizira omladinu. Svojim radom obuhvatio je N. već od 1922 sve krajeve gdje žive Hrvati. — Društvo uzdržava oko 250 djece u svojim konviktima, dijeli oko 300 raznih stipendija, šalje naučnike u inostranstvo i t. d. *J. Jelenić.*

NAPREDNA STRANKA U SRBIJI. V. Srpska napredna stranka.

NAPREJ ZASTAVA SLAVE. V. Himna.

NAPULI BALTAZAR, koprivničanin (1561—28/3 1624). K. je bio zagrebački kanonik i osnivač hrvatskog kolegija u Beču, koji je kao i ugarsko-

hrvatski kolegij u Bologni, postojao do potkraj 18 vijeka i dao Hrvatskoj veliki broj obrazovanih ljudi, svećenika i svjetovnjaka, prosvjetnih vođa naroda. N. je bio plemićkoga roda sa pridjevkom Dvorničić, imao je strica kanonika kustosa u zagrebačkom kaptolu. N. je postao u 21 godini zagrebačkim kanonikom i kao takav je otišao u Bolognu, gdje je postao doktorom prava (1/3 1588). Kao lektor kaptola (1601), sudjelovao je u razmirici sa tadašnjim biskupom Šimunom Bratuljićem, koji ga je 1604 lišio i službe i dohodaka. Poslije Bratuljićeve smrti i N. je, zajedno sa drugim nekim drugovima, rehabilitiran, te je 1613 postao i prepoštom kaptola. Privrijedivši kao kanonik velik imetak, odredio je 21/1 1621, da se taj imetak (25.000 forinti) upotrijebi za obrazovanje pitomaca u štajerskom Grazu i za druge dobrotvorne svrhe. Poslije njegove smrti toj su se glavnici dodali stariji neki manji legati, pa je biskup Benedikto Vinković odmah poslije N. smrti, uglavio s isusovcima u Beču, da će se u njihovu zavodu odgajati nekoliko mladića iz Hrvatske, a nešto kasnije kupio je u to ime dvije kuće i udario tako temelj hrvatskome kolegiju u Beču. Novim legatima pojedinih zagrebačkih kanonika glavnica je toga zavoda do potkraj 17 vijeka toliko narasla, da su u zavodu bila po 24 pitomca, a upravljao je njim stalno koji zagrebački kanonik. — 1618 štampao je N. priručnik Methodica processuum directio. Život N. i historiju njegova kolegija prikazao je Pavao Turković u spisu Historia collegii croatici Viennae fundati (1777), koji se kao rukopis čuva u arhivu Jugoslavenske Akademije. *Đ. Körbler.*

NARANČIĆ NIKOLA DR., advokat i kr. javni bilježnik (7/5 1882, Vrebac, općina Medak). Pravne nauke svršio je u Zagrebu, gdje je 1912 promoviran za doktora prava. Na sveučilištu je živo sudjelovao u svima tadanjim omladinskim pokretima, naročito literarno-prosvjetnim, te je bio biran za predsjednika literarno - akademskog društva Njeguš u Zagrebu, koje je, pored literarnog i stručnog obrazovanja svojih članova, imalo za zadatak širenje narodne prosvjete, popularnim predavanjima i osnivanjem narodnih knjižnica i analfabetskih tečajeva, u koju je svrhu izdalo i prvu kod nas čitanku za analfabete. 1914 otvorio je N. svoju samostalnu kancelariju u Gospiću, koju i danas vodi. N. se bavi novinarstvom, te je uređivao i pokrajinski demokratski list Narodno Jedinstvo u Gospiću. Sudjeluje u svima političko-prosvjetnim i kulturnim radovima u svome kraju, te je predsjednik nadzornog odbora Srpske štedionice D. D. u Gospiću, predsjednik čitaonice i član i utemeljitelj svih kulturnih i humanih društava u svom kraju. *S. D.*

NAROD. 1. Politički list. Prvi urednik je bio Jovan Đaja. Izlazio je u Beogradu 1896—1897, 1900—1903, 1906 do 1907.

2. Nedjeljni politički list. Vlasnik je bio dr. Uroš Krulj, urednik Risto Radulović. Izlazio je u Mostaru 1907 do 1908. Poslije rata pokrenut je u Sarajevu (1921—1925) ponovno N., čiji je vlasnik i izdavač dr. Nikola Stojanović sa drugovima. *U. Dž.*

3. Politički list, organ »narodne« (hrvatske) stranke u Splitu. Izlazio je dvaput nedjeljno, od 1884 do konca juna 1894. Odgovorni urednici N. bili su: Dinko Politeo (do 21/8 1889) i Ivan Belot. N. je obnovljen 1922, te je najprije izlazio opet pod naslovom N., a kasnije pod imenom Jugoslavenski N., do 1924. *M. R.*

NARODNA BANKA. Ideja za osnivanje novčanične banke u Srbiji ponikla je još krajem sedamdesetih godina, poslije turskog rata. Zakon o N. B. donesen je 1883 6/1, a 14/9 1883 otvoren je upis akcija. Rad je počela 1884. Počeci su bili vrlo teški, dok se svijet navikao na banknotu, naročito obzirom na dotadašnje valutno stanje (zlato). U prometu je tada bilo (iskovano) preko pet milijuna dinara sitnog novca (bakar i nikl), za 9·6 milijuna srebra i 10 milijuna u zlatu. Osim toga bilo je stranog zlatnog novca u saobraćaju. Prve godine cirkulacija novčanica nije iznosila više od 492.600 dinara prosječno. Već krajem osamdesetih godina dostigla je ona 15 milijuna.

Akcionarski kapital uplaćen je bio sa 2·5 milijuna (20.000 akcija po 125). Tek u 1896/97 izvršena je uplata druge četvrtine (nominala 500 dinara), tako da se kapital popeo na pet milijuna. U 1908, prilikom obnavljanja privilegija, koji je bio dan za 25 godina, N.

B. je dala obvezu, da potpuno uplati akcije, t. j. da se kapital podigne na 10 milijuna (10.000 akcija po 500). U 1908 iznosio je kapital 7·5 milijuna, a tek 1913 je potpuno uplaćen, djelomično iz fondova.

Po starom zakonu N. B. je morala imati pokrića u metalu, za novčanice u opticaju, sa 40%. Odnos između metalne podloge i opticaja bio je ovaj (u milijunima dinara):

	m. podloga	novčanice
1890	9·5	15
1900	15	34·7
1910	28·6	50·9
1914	64·3	114·3

Od aktivnih poslova najvažniji su eskompt mjenica i lombard.

Poslije rata N. B. je pretvorena u N. B. kraljevine S. H. S., zakonom od 26/1 1920 sa izmjenama i dopunama od 9/12 1920 i 19/4 1921. Po članu 2 zakona njen je zadatak, da »regulirajući novčani opticaj i starajući se svim načinima za što bolju zaštitu i jačanje zemaljske valute, podmiruje potrebe privrednoga rada u kratkoročnom kreditu; najzad njen je zadatak da, organizirajući platežni saobraćaj na tehnički što savršenijoj osnovi, olakša državi u njenoj blagajničkoj službi«.

Postala u vrijeme, kada je država osjećala najveću oskudicu u obrtnom i investicionom kapitalu, kada su prihodi neredovno pristizali, a rashodi bili veliki (djelomično zbog obnove poslije rata), najveći dio novčanica u opticaju stavljen je bio državi na raspolaganje. Prema stanju od 15/12 1926 država duguje N. B.:

1. Po računu za otkup krunskih novčanica	1.150,923.315
2. Po redovnom kreditu (i za bonove obrtnog kapitala)	966,355.034
3. Po izvanrednim kreditima	2.000,000.000
Dinara:	4.117,278.349

Po prvom zaduženju država je dala N. B. u zalog sve veće domene (državna dobra, šume, rudnike i t. d.), čija vrijednost iznosi 2.138,337.163 dinara. Redovni kredit — na eskompt bonova — daje se na osnovu čl. 12 zakona. Država ima pravo da eskomptira najviše za jednu milijardu dinara sa 1% god. kamata. Izvanredni krediti su na osnovu zakona specijalno donijetih. Osim toga, država ima pravo činiti privremenu razmjenu: izuzimati novčanice na podlogu svoga zlata ili potraživanja na strani u nominalnoj vrijednosti, bez ikakve naknade, u sumi najviše do 600,000.000 dinara. Taj dug je iznosio 15/12 1926 dinara 332,626.555. Za toliko je država imala potraživanja u stranoj valuti i devizama.

Metalna podloga N. B., zajedno sa ovim državnim depoima, iznosila je ukupno dinara 433,317.080. Od toga u kovanom zlatu 85·7 milijuna, u srebru 17·3 milijuna, strana valuta 0·5 milijuna i devize 329·5 milijuna. Ovdje se računa franak 1 dinar, funta 25 dinara, dolar 5 din.

Ukupna suma zajmova, danih na mjenice, iznosi prema stanju od 15/12 1926, 1.155,815.129 dinara. Na zalog vrijednosnih papira dano je 249,074.253 dinara. Banka je ograničena u davanju zajmova kontingentom novčanica u opticaju. Kad se ne uzmu u obzir sume, koje država duguje, N. B. ne može pustiti više u opticaj, kao redovan kontingent, nego tri put onoliko, koliko ima metalne podloge.

Na dan 30/6 1926 bilo je u opticaju 5.727,591.900 dinara, ali se u kontingent ne računa suma od 4.174,571.387, koliko joj duguje država.

Kapital N. B. povećan je poslije rata na 50,000.000 dinara u zlatu (100.000 akcija po 500 dinara). Tu je uračunan i predratni kapital od 10,000.000 zl. U 1921 je otvoren upis 40.000 akcija u nominalnom iznosu 20,000.000 u zlatu. Akcije glase na ime. Cijela se suma ima uplatiti u roku od pet godina. Uplate se vrše u dinarskim novčanicama (računajući 20 dinara zlata = 80 dinara u novčanicama). Do sada je uplaćeno svih 20,000.000 i 10,000.000 predratnih ukupno 30,000.000. Od čiste dobiti i uplata formiran je fond ažije za kupovinu zlata za glavnicu i fondove, koji iznosi 75,406.014. Rezervni fond je 8,032.697. Fond za popunu dividende iznosi 16 milijuna.

Čista dobit 31/12 1925 iznosila je 63,154.479. Državno sudjelovanje u čistoj dobiti iznosi 35,619.126 (60%). Akcionarima je isplaćeno u 1923 u ime dividende 400 dinara od akcije. Prema tečaju akcija (4.000 dinara) dividenda je bila nešto preko 10%. Za 1924 i 1925 dividenda je po 400 dinara od akcije.

Guverner je Đ. Vajfert, direktor dr. Drag. Novaković. Upravni odbor ima 24 člana, koje bira zbor akcionara

na 4 godine. Od ovih 12 moraju imati domicil u Beogradu. Akcionari i članovi uprave moraju biti državljani SHS. Guvernera postavlja vlada na 5 godina, između pet kandidata koje joj predloži upravni odbor.

N. B. ima filijale: Banja Luka, Bitolj, Cetinje, Ljubljana, Maribor, Mostar, Niš, Novi Sad, Osijek, Pančevo, Sarajevo, Skoplje, Split, Subotica, Šabac, Varaždin, Vel. Bečkerek, Vršac i Zagreb. Od 1924 (oktobra) počinje N. B. otvarati i agencije. Prva takva agencija otvorena je na Sušaku, kod tamošnje Banke za pomorstvo.

N. Stanarević.

NARODNA BIBLIOTEKA U BEOGRADU bila je i prije rata, a i danas je, najbogatija i najpoznatija biblioteka u Srbiji. Osnivanje N. B. išlo je postepeno. Kada je poslije drugog ustanka oslobođena Srbija, i kad su osnovana ministarstva, onda su se za njihove potrebe počele nabavljati knjige. Tako je svako ministarstvo imalo po jednu malu biblioteku. 1844 izvršen je popis knjiga ministarstva prosvjete. Bilo je svega 1.421 knjiga, i to je bio osnov za stvaranje N. B. 1853 ministarstvo prosvjete tražilo je aktom preko državnog savjeta, da se sve knjige pojedinih ministarstava ustupe ministarstvu prosvjete. Kada je to izvršeno, objavljen je 16/2 1853 zakon, po kome je stvoreno zvanje bibliotekara pri ministarstvu prosvjete, čija je dužnost bila, da uredi cijelu biblioteku, da se brine za nju i da vrši kupovinu knjiga. 16/12 1859 postavljen je prvi bibliotekar (Filip Nikolić). 16/5 1856 postavljen je za bibliotekara Đuro Daničić, koji je ostao na toj dužnosti do 26/12 1859. Daničić se više brinuo za biblioteku i njegovi su najglavniji prijedlozi: 1. da biblioteka nabavi svaku srpsku knjigu; 2. da biblioteka nabavi svaku knjigu, koja se odnosi na srpski narod, na ma kom stranom jeziku, i 3. da biblioteka nabavi iz svake struke najbolje knjige na stranim jezicima. To je bio program biblioteke, koji je ostao i kasnije. Daničić je predložio 1858 da se biblioteka službeno nazove N. B., i to je usvojeno. — 26/11 1859 postavljen je za bibliotekara Milivoje Prajzović, 10/2 1860 Kosta Crnogorac, 10/6 1861 Dr. Janko Šafarik. Šafarik je preuredio biblioteku i uveo je lisni katalog po piscima i katalog po strukama. 1864 stvoreno je zvanje pomoćnika bibliotekarevog, a u februara 1865 postavljen je za pomoćnika dr. Mihailo Rozen, koji je ostao na toj dužnosti do 6/12 1869. Kasnije je bio pomoćnik Josip Majzner (1867—1891). 27/11 1869 došao je za bibliotekara Stojan Novaković. 12/12 1873 objavljen je nov zakon o zvanju i plaći bibliotekara i njegovog pomoćnika. Za vrijeme Novakovićeve uprave biblioteka se počela više razvijati, i tada je štampan prvi Katalog N. B. (knj. I., sv. 1., inostrana književnost), sređen po piscima. — 6/2 1875 postavljen je za bibliotekara Jovan Bošković, a 10/10 1880 arhimandrit Nićifor Dučić. 1880 štampan je Katalog (knjiga II., sv. 2. inostrana književnost).

19/3 1881 izišao je zakon o N. B. po kome je biblioteka odvojena od Narodnog Muzeja, s kojim je do toga vremena činila cjelinu. 15/5 1886 Dučić je razriješen od dužnosti i predao je čuvaru Narodnog Muzeja Mihailu Valtroviću. — 1886—1897 bio je bibliotekar Milan Đ. Milićević.

1/11 1886 izišao je zakon o Srpskoj kraljevskoj akademiji nauka, i po čl. 7 toga zakona N. B. je pripala akademiji. Za vrijeme Milićevićeve uprave štampani su dalnji Katalozi (knj. III., sv. 1, srpska književnost, 1886; knj. IV. inostrana književnost, 1889). Prirast knjiga bio je znatno veći, i onda je objavljen novi Katalog, koji je obuhvatio i stare i nove knjige (I. književnost srpska, 1894). 1891 postavljen je za pomoćnika bibliotekara Đoka Popović (1891—1905). 1897—1900 bibliotekar je bio Dragiša Stanojević, 1900 do 9/4 1901 Stojan Protić, 15/12 1901 do 1903 Ljubomir Jovanović.

22/1 1901 objavljen je zakon o N. B. po kome je izvršeno njeno preuređenje. Po tom zakonu biblioteka je trebala da dobije svoju posebnu zgradu, a da akademija ima pravo nadzora i da se njoj podnosi godišnji izvještaj. Po čl. 2 i 8 toga zakona N. B. postavljena su tri zadatka: a) da pomaže njegovanje nauke u Srbiji, b) da olakša širenje narodnog obrazovanja, i c) da sredi dotadanju srpsku bibliografiju jedne i druge abecede, a da novu objavljuje svake godine. 1902 štampana je druga knjiga Kataloga (književnost slovenska). 1903 postavljen je za bibliotekara Jovan Tomić, koji i danas vrši tu dužnost. 1905 postavljen je za pomoćnika Milovan Glišić (1905—1908), a kasnije su

tu dužnost vršili: Mika Popović (1908 do 1912), Miloš Zečević (1912—1921), Vojislav Ilić-Mlađi (1921—1922), Sima Pandurović (1922—1923) i Svetozar Matić (od jula 1923).

U početku je N. B. bila u zgradi ministarstva prosvjete, 1844 dobila je posebnu kuću (u blizini kasacionog suda), odatle je preseljena u drugu zgradu (preko puta vojne akademije), pa onda u zgradu više ženske škole i, najzad, u lijevo prizemno krilo velike škole (kapetan Mišino zdanje), gdje je ostala do evropskog rata.

Za vrijeme evropskog rata veliki broj knjiga N. B. evakuiran je, a za vrijeme okupacije Srbije prenesen je u Sofiju, odakle je vraćen poslije zaključenog mira. Propalo je dosta starina (Nikoljsko Jevanđelje, Orbini, Lukari i t. d.), naročito knjige o južnoj i istočnoj Srbiji. Odmah poslije rata biblioteka je privremeno smještena u zgradi Vračarske zadruge (ulica kralja Milana), pa je odatle preseljena u svoju zgradu (Kosančićev Venac), koja je kupljena u septembru 1922 za 3,200.000 dinara.

Kako se N. B. razvijala vidi se iz ovih podataka: 1844 bilo je svega 1.421 knjiga, 1871 imala je 10.600 djela u 22.459 svezaka (starih slaveno-srpskih i ostalih rukopisnih knjiga 185, prvih izdanja 41, karata, planova, crteža, slika, fotografija 400), 1887 imala je 25.073 djela u 55.488 svezaka, duplikata 4.512, ukupno 60.000 sv. (starih rukopisnih knjiga 410, prvih izdanja 66, karata, slika 904). Broj čitalaca 1887 bio je 593 (đaci 325, nastavnici 76, svećenici 6, oficiri 22, činovnici i drugi 152, stranci 21). Čitalo se ukupno 7.825 djela. Budžet za 1887 bio je: plaća bibliotekara 7.072·80, pomoćnika 3.915·30, za nabavu i uvez knjiga 12.000, za kancelarijske troškove 1.500, za dva služitelja 2.000; ukupno 24.488·10 dinara. — 1897 B. je imala: 30.742 djela u 62.336 sv. i 6.113 duplikata (rukopisa 623, srpskih štampanih prvina 141, karata-slika 990). Broj čitalaca bio je: 624 (đaci 414, nastavnici 132, svećenici 4, oficiri 3, drugi 62, stranci 9). Čitalo se ukupno 10.945 djela; budžet je bio 25.280 dinara. — 1900 B. je imala: 32.702 djela u 70.706 svezaka i duplikata 10.505, štampanih prvina 141 (duplikata 16), rukopisa 627, karata-slika 2.296, političkih novina 1.280, ukupno 85.571 broj. Broj čitalaca bio je 451, čitalo se u biblioteci 5.835 svezaka, izvan biblioteke 5.403 sv., svega 11.238 sv. Čitano je srpskih djela 5.986, stranih 5.252, naučnih 6.742, zabavnih 2.367, rukopisa 78, političkih novina 372. Budžet je bio: plaća činovnika 12.577·80, služitelja 3.120, za nabavu knjiga i uvez 12.000, za ogrjev i kancelarijske troškove 1.200; svega 28.897·80 dinara. — 1905 B. je imala: 40.000 djela u 84.845 sv. i duplikata 16.114 (rukopisa 1.913, prvina 216, karata-slika 2.450, političkih listova 433, pisama 1.316). Budžet za knjige i kancelarijski materijal bio je 16.000. Uzimano je iz biblioteke: 21.395 predmeta. — 1910 B. je imala: 45.838 djela u 94.299 sv. i duplikata 21.383 (rukopisa 1.103, prvina 218, karata-slika 1.130, političkih listova 728, pisama 2.088). Broj čitalaca bio je: 1.815 muških, 62 ženske; budžet za knjige i kancelarijski materijal bio je 20.861 dinar; uzimano je iz biblioteke 22.142 predmeta. — 1912 B. je imala 48.574 djela u 98.341 sv. i duplikata 34.279 (štampanih prvina 218, novina 774, karata-slika 1.216, rukopisa 1.172, pisama 2.606). Budžet za knjige i kancelarijski materijal bio je: 20.861 dinar. Broj čitalaca bio je manji zbog balkanskog rata: 1.955 muških, 1.706 ženskih; čitano je ukupno 12.661 djelo.

Poslije rata izvršeno je preuređenje biblioteke. Glavne grupe po formatima: 12°, 8°, 4° i folio. Redni broj po dolaženju knjiga. Dioba: 1. knjige, 2. kolekcije (naše), 3. časopisi (naši), 4. kolekcije i časopisi (strani), 5. novine, 6. rukopisi i stare knjige, 7. muzikalije, 8. karte. Bit će izrađen abecedni i stručni katalog. U abecednom katalogu su odjeljci: 1. srpsko-hrvatsko-slovenački, 2. slovenski ćirilski, 3. slovenski latinicom, 4. strani jezici, 5. novine i 6. časopisi. Broj osoblja je: pet činovnika (sa upravnikom), dva služitelja. Novim budžetom (1926 do 1927) predviđeno je: jedan bibliotekar, 12 činovnika (dva pomoćnika) i 6 služitelja. Cio budžet za lične izdatke je 479.190 dinara, za materijalne 294.800 dinara. Za vrijeme evropskog rata rad u biblioteci je bio obustavljen. Čitanje u biblioteci je besplatno, za uzete knjige izvan biblioteke polaže se kaucija.

U. Džonić.

NARODNA BIBLIOTEKA U KRAGUJEVCU osnovana je šezdesetih godina 19 vijeka. Osnovalo ju je ministarstvo prosvjete i predalo je gimnaziji, te je u isto vrijeme ona bila i

B. za nastavnike i za narod. Upravlja je odbor sa direktorom gimnazije, a bibliotekari su bili obično nastavnici srpskog jezika (P. Đorđević, M. Raičić, J. Maksimović, M. Majzner, S. Nešić). Bibliotekar M. Majzner odvojio je N. B. od gimnazijske knjižnice. Za vrijeme rata B. je velikim dijelom uništena. — Poslije rata sređivanje je izvršio Rus Metislav Šahmatov, koga je izmijenio Milan Antonović, suplent. Sadanji bibliotekar je Milan M. Milošević, profesor. — Broj knjiga je 15.800. Postoji rukopisni katalog. Knjige su klasificirane po naučnim grupama.

U. Dž.

NARODNA BIBLIOTEKA U NIŠU osnovana je odlukom ministarstva prosvjete 27/4 1903. Svečano otvaranje B. izvršeno je 19/9 1904. Broj knjiga je 5.400 u 10.000 sv. Broj listova 150. Štampanog kataloga nema. Zgradu za B. oporučno je ostavio 1895 niški episkop Jeronim. Prvu pošiljku u knjigama B. je dobila od ministarstva prosvjete, a kasnije je dobivala poklone od državne štamparije i privatnih lica. B. se naročito obogatila bibliotekom Stevana Sremca. Za vrijeme okupacije (1915) Bugari su prenijeli B. u Sofiju, odakle je vraćena poslije rata, zajedno sa knjigama narodne biblioteke u Beogradu. — Biblioteku je ponovno uredio Dr. M. Milačić, profesor, koji i danas vrši dužnost bibliotekara. Prvi bibliotekar po osnivanju bio je Pavle Sofrić, profesor. Rukopisa nema. Svečano otvaranje biblioteke poslije rata izvršeno je 11/5 1924.

U. Dž.

NARODNA ENCIKLOPEDIJA pokrenuta je po zamisli i inicijativom prof. St. Stanojevića. U martu 1924 podnio je prof. Stanojević Bibliografskom zavodu prijedlog o izdavanju N. E. i Bibliografski zavod je sa velikom pripravnošću taj prijedlog usvojio. Po prvobitnom planu trebalo je da N. E. izađe u jednoj knjizi od okruglo 800 strana. Tokom rada plan se znatno proširio, te će N. E. biti tri puta veća, nego što se to u početku mislilo. — Prvu konferenciju održao je urednik sa suradnicima u Zagrebu 3/5 1924, zatim je održao konferenciju u Ljubljani, a poslije toga u Beogradu. Na tim konferencijama iznio je urednik suradnicima cio plan rada o organizaciji N. E. Cio prostor, određen za štampanje, bio je podijeljen među struke, koje su trebale da uđu u N. E. Suradnici su imali da podnesu alfabetar i da prema određenom prostoru odrede opseg svojih članaka, kako bi se između struka i članaka u strukama održala ravnomjernost. Pošto su podnijeti alfabetari i određen opseg članaka, počelo se sa pisanjem. Rok za predaju rukopisa bio je 1/10, a za davanje u štampu 1/12 1924. Čitav rad išao je iz početka dosta teško. Upute, održavanje veza sa suradnicima, dopisivanje i dr., a naročito nepovjerenje samih suradnika u čitavu stvar, u mnogome je ometalo pripreme. Ipak su u oktobru bili alfabetari gotovi, a ubrzo su počeli stizati i rukopisi. — Rukopise su pregledali: P. Stevanović, U. Džonić i Br. Miljković. Oni su, prema uputama urednika, izjednačili članke u pogledu opsega, a naročito u pogledu jezika i stila. Taj posao rađen je brzo i savjesno. Rukopisi su zatim prepisivani na pisaćem stroju u tri primjerka, na listovima istog formata. Jedan od ovih primjeraka zadržavan je u redakciji kao rezerva, drugi je slat sa rukopisom piscu, koji je imao da izvrši ispravke, a zatim, prema ovim ispravkama, ispravljen je treći primjerak, koji je pregledao urednik i dao mu definitivan oblik, a zatim je slan na štampanje. Poslije korekture dobivali su suradnici svoje članke još jednom, prije štampanja, na pregled. — Prvi svezak dan je u štampu 15/12 1924, a izašao je iz štampe 14/3 1925.

N. E. ima preko 140 suradnika, od kojih je 20 akademika, 65 nastavnika univerziteta, 7 ministara, 5 viših oficira, ostali su priznati stručnjaci. — U prve dvije knjige štampano je 6.555 članaka. — N. E. štampa se u 15.000 primjeraka, a ima oko 12.000 pretplatnika. N. E. se štampa ćirilicom i latinicom.

D. Popović.

NARODNA HRIŠĆANSKA ZAJEDNICA, humano i religiozno udruženje, osnovano je u Kragujevcu 1921 kao Savez pravoslavnih bratstava, sa ciljem: obnova morala kroz pravoslavlje. Radi na predobivanju naroda pravoslavnoj crkvi. Od 1921 izdaje svoj časopis: Pravoslavna Hrišćanska Zajednica, sa čisto religioznom sadržinom.

B. M.

»NARODNA«, MLINSKA I GOSPODARSTVENA INDUSTRIJA D. D., Zagreb. Osnovana je 1920. Kapital je 30,000.000 Din. Društvo je osnovano radi nacionalizacije nekoliko mlinova, a cilj mu je: zajednička nabava sirovine i materijala za proizvodnju radi smanjenja proizvodnih troškova. Društvo ima većinu akcija ovih mlinova: Zagrebački Paromlin, Prvi Osječki Mlin na Valjke, Baranjski Paromlin u Dardi, Prvi Hrvatski Mlin na Čigre u Karlovcu, i u trgovačkim društvima »Sava« i »Suprema«. Društvo je osnovano uz sudjelovanje Prve Hrvatske Štedionice. *S. P.*

NARODNA ODBRANA osnovana je početkom oktobra 1908, kada je postalo jasno, da je rat između Srbije i Austro-Ugarske samo pitanje vremena. N. O. je munjevitom brzinom zahvatila i zapalila sve redove i slojeve narodne, ne samo u Srbiji, nego i sve nacionalističke redove našega naroda u svima krajevima gdje on živi. Samo u toku oktobra i novembra 1908 širom Srbije osnovano je 223 okružnih i sreskih organizacija N. O. U Beogradu su se 8/10 1908 u dvorani općine beogradske sastali najugledniji građani i osnovali su Središnji Odbor N. O. Još u toku toga istoga mjeseca otpočelo je osnivanje odbora N. O. čak i po selima. Ideja N. O. počela se širiti ne samo izvan granica Srbije, u Austro-Ugarskoj, nego čak i među našim sunarodnjacima u Americi. — Za vrijeme balkanskih ratova ideja N. O. privukla je mnoge borce nacionaliste sa svih strana Slovenskoga Juga pa čak i iz Amerike i Australije u Srbiju i Crnu Goru. A kada je počeo Svjetski Rat, Austro-Ugarska je stavila izvan zakona sve one svoje podanike, za koje je znala ili makar samo slutila da imaju veza sa N. O. Optuženi u sarajevskom atentatu na Franju Ferdinanda i njegovu ženu suđeni su zbog svojih veza sa N. O. Međutim, pokazalo se da izvjesne ličnosti, koje su tobože bile posrednici u vezama između N. O. i optuženih, nisu uopće ni bili članovi N. O. I u svima ostalim aferama, koje je Austro-Ugarska iznijela radi suđenja za vrijeme Svjetskog Rata povlačilo se stalno ime N. O. Poslije rata N. O., pod predsjedništvom vojvode Stepe Stepanovića, ima čisto kulturni cilj, da radi na kulturnom preporodu našega naroda i da stvori duševnu vezu i zajednicu među svima dijelovima Slovenskoga Juga. *M. Milenović.*

NARODNA PROSVETA, organ udruženja jugoslovenskog učiteljstva. Prvi glavni urednik bio je Milutin Stanković. Izlazi dva puta nedjeljno, ćirilicom i latinicom, u Beogradu od 1919. *U. Dž.*

NARODNA RADIKALNA STRANKA U UGARSKOJ. V. Radikalna stranka u Ugarskoj.

NARODNA SKUPŠTINA. I z b o r n i Z a k o n. I. Izbora ima općih i naknadnih. Opći se vrše u cijeloj zemlji, a naknadni samo u onim izbornim tijelima, koja su, pošto je Skupština izabrana, ostala bez poslanika. Opći izbori su redovni, ako se vrše onda, kada isteče ustavni rok Skupštine, ili izvanredni, ako se vrše prije isteka njegova ustavnog roka. Dan izbora određuje se kraljevim ukazom. Za sve izbore u zemlji određuje se isti dan. Redovni izbori moraju se izvršiti prije 20/10, jer tada počinje redovni saziv. Kod izvanrednih izbora, izbor nove Skupštine mora se izvršiti najdalje u roku od tri mjeseca poslije raspuštanja stare Skupštine.

II. Izborni okruzi u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji poklapaju se uglavnom s administrativnim jedinicama; u Slovenačkoj, Dalmaciji, Vojvodini poklapaju se uglavnom sa sudskim jedinicama. Crna Gora u starim granicama čini jedan izborni okrug. Samo tri grada (Beograd, Zagreb, Ljubljana) čine posebne izborne okruge. Izborni okruzi biraju onoliko poslanika, koliko na njih dolazi, razmjerno njihovom broju stanovnika, računajući na 40.000 stanovnika jednog poslanika (višak preko 25.000 daje pravo na još jednog poslanika). Najveći izborni okruzi su u Slovenačkoj, a najmanji u Srbiji. Pošto je naš izborni sistem jedna kombinacija biranja po okruzima i biranja po srezovima, izborni se okruzi dijele dalje na izborne srezove, koji se uglavnom poklapaju s administrativnim srezovima. U praksi se uzima, da ih ne može biti manje, ali da ih može biti više nego poslanika. Koliko na koji okrug dolazi poslanika i na koliko srezova treba ga prema tome podijeliti, određuje svakih općih izbora t. zv. državni odbor, koji sa-

stavljaju predsjednik i oba potpredsjednika Narodne Skupštine, predsjednik državnog savjeta i predsjednici vrhovnih sudova. Broj poslanika nije stalan; on se povećava, odnosno smanjuje, sa porastom, odnosno opadanjem ukupnog stanovništva. Sadašnja skupština broji 313 poslanika.

III. Na izborima mogu glasati samo ona lica, koja su zavedena u birački spisak. Birački spiskovi su stalni, t. j. umjesto da se prave za svake izbore iznova, oni se jednom napravljeni, neprestano ispravljaju. Biračke spiskove sastavljaju gradska poglavarstva (općinski sudovi), koji uvode u njih samo ona lica sa biračkim uslovima koja su u dotičnoj općini nastanjena šest mjeseci. Birački spisak ispravlja se svake godine, i to po službenoj dužnosti od 1 do 31/1, a na zahtjev privatnih lica, počevši od dana, kada ispravljeni spisak bude izložen publici, pa do kraja godine. Ispravak biračkog spiska može tražiti svaki, bilo za sebe bilo za drugoga, odnosno protiv drugoga. O tražnji ispravka rješava u prvom stepenu gradsko poglavarstvo (općinski sud), a u drugom stepenu prvostepeni sud. One godine, kada padaju skupštinski izbori, za privatne se ispravke ostavlja samo jedan rok od 15 dana.

IV. Izbori se vrše po unaprijed prijavljenim kandidatskim listama. Kandidatsku listu može predložiti najmanje sto birača. Svaka lista mora imati jednoga nosioca, koji se kandidira za cio okrug, i onoliko kandidata i njihovih zamjenika, koliko u okrugu ima izbornih srezova, ali jedno isto lice može biti kandidirano i za dva sreza. Pored imena kandidata moraju biti naznačena i imena predstavnika liste i njihovih zamjenika. Uz listu treba priložiti pismeni pristanak svih kandidata i njihovih zamjenika. Nitko se ne može kandidirati na više od tri izborna mjesta. Kandidatske liste podnose se na potvrdu prvostepenom sudu. Sud cijeni, da li je lista sastavljena u skladu sa propisima zakona; on cijeni sposobnost predlagača liste, ali ne i sposobnost predloženih kandidata.

V. Pravilo je da svaka općina čini posebno glasačko mjesto. Velike općine, koje broje više od 800 birača, mogu se podijeliti na više glasačkih mjesta; isto tako male općine, ako skupa nemaju više od 800 birača, mogu se spojiti u jedno glasačko mjesto. Glasačka mjesta ustanovljava državni odbor.

VI. Izbornom radnjom rukovode dvije vrste odbora: birački, odnosno glasački odbori, koji primaju glasove, i glavni birački odbori, koji sračunavaju izborni rezultat. Predsjednike glasačkih odbora postavlja državni odbor; jednoga člana u svakom odboru bira općinski odbor iz svoje sredine. Na osnovu samoga zakona, u sastav glasačkog odbora ulaze svi predstavnici kandidatskih lista. Predsjednika glavnog biračkog odbora određuje državni odbor kockom iz reda članova državnog savjeta i viših sudova. Članovi su odbora: jedno lice određeno državnim odborom iz reda članova apelacionih sudova i predsjednika prvostepenih sudova i po dva predstavnika svake kandidatske liste.

VII. Glasanje je slobodno, neposredno, tajno. Glasanje na više izbornih mjesta i glasanje preko drugoga zabranjeno je. Glasanje traje bez prekida, sve dokle ne budu glasali i oni birači, koji se zateku u šest po podne, kada se glasačka zgrada zatvara. Glasački odbor ne smije primiti glas ni od koga, tko nije zaveden u birački spisak, a mora primiti glas od svakoga, tko je u taj spisak zaveden. Nijedan glasač ne smije izići pred glasački odbor s oružjem ili s oruđem, upotrebljivim za boj. Glasanje biva na ovaj način: svaka lista ima svoju kutiju; glasač dobiva jednu kuglicu od gume, on je dužan zatvorenu ruku uvući u sve kutije redom; kuglicu ostavlja u kutiji one liste, za koju hoće da glasa. Ime svakoga birača koji je glasao, zavodi se u jedan naročiti, t. zv. glasački spisak. Poslije svršenoga glasanja, glasački odbor otvara sve kutije redom, i sastavlja zapisnik o tome, koliko se u kojoj kutiji našlo kuglica.

VIII. Glavni birački odbor ima da, prema izvještajima glasačkih odbora, utvrdi izborni rezultat. Ako na pojedinim glasačkim mjestima nije izvršeno glasanje, glavni birački odbor naređuje naknadno glasanje za iduću nedjelju. Utvrđivanje izbornog rezultata biva ovako: u gradu sa jednim poslanikom uzima se da je izabran onaj koji je dobio relativnu većinu. U izbornim okruzima sa jednom kandidatskom listom, uzima se da su izabrani kandidati s te liste. Ako kandidata ima više nego poslaničkih mje-

sta, sreski kandidati sa najmanjim brojem glasova isključuju se. U izbornim okruzima sa više kandidatskih lista, utvrđivanje izbornog rezultata vrši se po ovom postupku: Prvo se utvrđuje, koje liste mogu sudjelovati u podjeli mandata; zatim se utvrđuje, koliko mandata dolazi na svaku od tih lista, najzad se utvrđuje, koji kandidati dobivaju mandate dodijeljene njihovoj listi. U podjeli mandata sudjeluju samo one liste, koje imaju izborni količnik, koji se izračunava diobom ukupnoga broja glasača sa ukupnim brojem poslanika dotičnog izbornog okruga, više jedan. Između lista sa količnikom podjela mandata vrši se po D'Ont-ovom sistemu. Ukupni broj glasova svake liste dijeli se redom sa 1, sa 2, sa 3 i t. d. Dobiveni rezultati sređuju se prema svojoj veličini, i koliko poslanika ima da se izbere, toliko najvećih rezultata uzima se za izborne količnike. Za svaki najveći rezultat, dobiven diobom njenoga broja glasača sa 1, 2 i t. d., svaka lista dobiva po jednoga poslanika. Broj mandata dodijeljen jednoj listi, dijeli se među njene kandidate ovako: prvi mandat dobiva nosilac liste; ostale mandate dobivaju sreski kandidati po redu svoga broja glasova (kandidati s većim brojem isključuju kandidate s manjim brojem). Ako u jednom izbornom okrugu nijedna lista ne dobije izborni količnik, onda se uzima, da su ga dobile sve i mandati se dijele među njima po D'Ont-ovom sistemu. Ako u jednom izbornom okrugu, koji bira šest ili više od šest poslanika, samo jedna lista dobije količnik, onda se njoj ne dodjeljuju svi mandati, nego se jedan mandat dodjeljuje onoj listi, koja među listama bez količnika ima najveći broj glasova. Ako u jednom izbornom okrugu, koji bira devet ili više od devet poslanika, samo dvije liste dobiju količnik, onda se ukupni broj mandata ne dijeli između te dvije liste, nego se jedan mandat dodjeljuje onoj listi bez količnika, koja ima najviše glasova.

IX. Pošto se izračuna koji su kandidati sa kojih lista izabrani, glavni birački odbor izdaje tim licima punomoći. Pregled punomoći vrši Narodna Skupština.

X. Danas vrijedi izborni zakon od 3/9 1920, s izbornom poveljom od 27/6 1921.

Poslovni red. I. Na prvom sastanku Skupština bira privremeno predsjedništvo, koje se sastoji iz jednoga predsjednika i četiri sekretara. Do izbora privremenog predsjedništva, skupštinskom sjednicom rukovodi predsjednik po starosti. Privremeno predsjedništvo sastavlja spisak poslanika na osnovu izvještaja glavnih biračkih odbora i na osnovu punomoći, koja su poslana Skupštini, bilo neposredno bilo posredno. Na osnovu toga spiska vrši se idućeg sastanka izbor verifikacionog odbora, koji broji 21 člana. Verifikacioni odbor dužan je svršiti svoj posao u roku od sedam dana. Pretres u plenumu počinje pošto proteče 24 sata, otkako je izvještaj verifikacionog odbora štampan i razdan poslanicima. O onim izborima, koje je verifikacioni odbor ocijenio kao pravilne, pretres može trajati najviše jedan dan, i o njima se glasa kao o jednoj cjelini. Pretres onih izbora, čiju je pravilnost verifikacioni odbor osporio, vodi se o svakom izboru napose. O jednom izboru nitko ne može govoriti duže od pola sata, a cio pretres mora se završiti u roku od pet dana. Skupštinsko rješenje može glasiti, da se izbor potvrdi, ili da se poništi, ili da se o njemu naredi istraga (u slučaju istrage Skupština mora riješiti stvar u roku od tri mjeseca). U pretresu i rješavanju o izvještaju verifikacionog odbora sudjeluju svi poslanici, ali nitko ne može glasati o svome vlastitom izboru. Prvi akt potvrđenih poslanika je polaganje zakletve kralju i na ustav. Dok ne položi zakletvu, poslanik ne može vršiti poslaničku dužnost.

II. Poslije potvrde punomoći Skupština bira stalno predsjedništvo, koje se sastoji iz predsjednika, dva potpredsjednika i četiri sekretara. Izbor predsjedništva vrši se svakoga saziva. Predsjednik ne može sudjelovati u debati niti glasati.

III. Poslovnik spominje ove stalne odbore: 1. zakonodavni odbor za izjednačenje zakona; 2. verifikacioni odbor; 3. odbor šefova grupa; 4. administrativni odbor; 5. imunitetski odbor; 6. odbor za molbe i žalbe; 7. financijski odbor. Pored ovih stalnih odbora postoje i naročiti odbori, koji se biraju radi proučavanja pojedinih zakonskih prijedloga. Stalni odbori, osim financijskog odbora, biraju se

na cijelu periodu. Financijski odbor bira se nanovo svakog redovnog saziva. Odbori se biraju ili aklamacijom, ako su se sve stranke složile za zajedničku listu, ili tajnim glasanjem, po proporcionalnom sistemu, ako stranke ističu svaka svoju listu. Odbor šefova grupa bira se na naročiti način: svaka grupa, koja broji najmanje šest članova, određuje jednog odbornika (dvije male grupe, ako broje ukupno šest članova, mogu odrediti jednoga zajedničkog odbornika). Osim zakonodavnog i financijskog odbora, drugi odbori rade samo onda kada i Skupština.

IV. U svojoj sredini Skupština sama vrši policijsku vlast preko svoga predsjednika. Predsjednik ima na raspolaganju izvjestan broj žandarma. Bez predsjednikovog odobrenja nikakvi državni organi ne mogu činiti u Skupštini akte vlasti. Radi održanja reda u svojim poslovima, Skupština ima disciplinsku vlast nad svojim članovima. Disciplinske kazne su ove: opomena na red, zapisana opomena, oduzimanje riječi, privremeno isključivanje. Osim ove posljednje kazne, koju izriče Skupština, ostale kazne izriče predsjednik.

V. Skupštinski je postupak javan: publika može prisustvovati skupštinskim sjednicama, i Skupština je dužna objavljivati izvještaje o svome radu. Odborskim sjednicama publika ne može prisustvovati, ali na sjednice zakonodavnog odbora puštaju se novinari. Svoje sjednice Skupština može pretvoriti u tajne.

VI. Dan i sat skupštinske sjednice zakazuje predsjednik sa pristankom Skupštine. Skupštinu otvara predsjednik u unaprijed određeni sat; zaključiti je ne može bez njenog pristanka, osim slučaja nereda i oskudice kvoruma. Dnevni red utvrđuje se krajem svake sjednice za prvu iduću sjednicu. Rješenje o dnevnom redu donosi Skupština po prijedlogu svoga predsjednika, a po saslušanju vlade.

VII. O skupštinskom raspravljanju postoje ove opće odredbe, koje se primjenjuju, koliko o dotičnom predmetu ne bi postojali naročiti propisi: u raspravljanju sudjeluju narodni poslanici, ministri, državni podsekretari, vladini povjerenici. Predsjednik daje prvo riječ prvoprijavljenom govorniku za, a potom prvoprijavljenom govorniku protiv, a i poslije toga stalno pazi, da poslije govornika za, dođe govornik protiv. Ministri, državni podsekretari i vladini povjerenici govore čim se prijave, ne čekajući na red. Ako govori o povredi poslovnika ili dnevnoga reda učestaju u cilju opstrukcije, Skupština može odlučiti, da se ne daje riječ poslanicima, koji žele da govore o tim povredama. U pretresu zakonskih prijedloga broj govornika je ograničen: od svake grupe mogu govoriti najviše dva poslanika, ako se odbor šefova grupa ne sporazumije drukčije. Ovaj broj govornika ne dolazi na cijelo raspravljanje, nego na svaki dio pretresa, koji se računa kao posebni predmet (na pr. u posebnom pretresu svaka glava, odnosno svaki odjeljak računa se kao posebni predmet). Broj izvanstranačkih govornika nije ograničen. U raspravljanju zakonskih prijedloga je ne samo broj govornika nego i trajanje govora ograničeno. U načelnom raspravljanju govori predstavnika grupa mogu trajati najduže sat i po, a govori izvanstranačkih govornika najduže jedan sat; u posebnom raspravljanju, govori predstavnika grupa mogu trajati najduže jedan sat, a govori izvanstranačkih govornika najduže pola sata. Koliko će trajati cio pretres, to kod zakonskih prijedloga određuje odbor šefova grupa. Ako se odbor šefova grupa ne bi mogao složiti, onda Skupština rješava, kada će se pretres zaključiti, ali odluku o zaključenju pretresa ona ne može donijeti prije nego sasluša jedan minimalni broj kako stranačkih tako i izvanstranačkih odbornika, koji je određen poslovnikom.

VIII. Glasanje se vrši: ustajanjem i sjedanjem (normalni način), poimenično (kada se rješava o zakonskom prijedlogu u načelu ili cjelini), tajno (prilikom izbora koje Skupština vrši). Uzdržavanje od glasanja nije dopušteno.

IX. Zakonodavni postupak određen je ovako: Svi zakonski prijedlozi, bilo da dolaze od kralja bilo da dolaze od pojedinih poslanika (za podnošenje poslaničkih prijedloga dovoljan je jedan potpis), upućuju se prethodno u odbor. Ako odbor ne bude gotov s izvještajem u određenom roku, Skupština može izabrati drugi odbor, ali ne može uzeti prijedlog u pretres bez odborskoga izvještaja. Pretres za-

konskih prijedloga u plenumu počinje pošto proteče pet dana otkako je odborski izvještaj štampan i razdan. Kod poslaničkih prijedloga odbor može postaviti prethodno pitanje, da li ih treba raspravljati. Skupštinsko raspravljanje dijeli se na načelno i na posebno. Posebno raspravljanje vodi se po glavama (odjelcima), a glasanje se vrši po članovima. Poslanici mogu predlagati amandmane samo do početka načelnog raspravljanja; vlada i odbor mogu ih predlagati i u toku posebnoga raspravljanja. O vladinom prijedlogu glasa se prije nego o odborskom, a o odborskom prijedlogu prije nego o poslaničkim amandmanima. Poslije posebnog raspravljanja glasa se o zakonskom prijedlogu kao o jednoj cjelini (t. zv. konačno glasanje). Prijedlozi koje Skupština oglasi za hitne, upućuju se u odbor uvijek sa rokom, do koga odbor treba da bude gotov. U protivnom slučaju Skupština bi mogla početi raspravljanje i bez odborskoga izvještaja. U raspravljanju hitnih prijedloga mogu sudjelovati samo predstavnici grupa.

Za prijedloge o izjednačivanju zakona postoji naročiti postupak. Oni se upućuju u naročiti zakonodavni odbor. Za razliku od ostalih odbora, ovaj odbor dijeli se na odsjeke, i svaki prijedlog ispituje se prvo u jednom odsjeku, pa onda u odborskom plenumu. Postupak u odborskom plenumu saobražen je uglavnom postupku skupštinskoga plenuma. Pošto prijedlog iziđe iz zakonodavnoga odbora, o njemu se ne vodi u Skupštini nikakav pretres, nego se samo glasa o tome, da li se prijedlog u cjelini prima ili ne prima. Pred glasanjem dopuštene su samo kratke izjave, pa i to samo predstavnicima grupa.

X. O međunarodnim ugovorima Skupština vodi posebnu raspravu, ali ne vrši posebno glasanje, t. j. ne glasa o svakom članu posebno. Njena odluka o ugovoru može glasiti: da se ugovor prima, ili da se odbacuje, ili da se odluka o njemu odlaže.

Budžet se rješava po postupku zakonskih prijedloga, s tom razlikom samo, što je kod budžeta određeno poslovnikom dokle se ima svršiti sav posao u plenumu. Ako se odbor šefova grupa nebi drukčije sporazumio, Skupština mora biti gotova sa budžetom u roku od mjesec ili šezdeset dana. Po izlasku iz financijskoga odbora, budžet se mora svake sjednice, izuzimajući onih namijenjenih za interpelacije, staviti na prvom mjestu na dnevni red.

Za pretres interpelacija određuje se naročiti dan u nedjelji (četvrtak) ako Skupština ne odluči drukčije. Interpelacije se uzimaju u raspravu onim redom kojim su saopćene Skupštini. Ovaj red može biti promijenjen samo naročitim skupštinskim rješenjem. Rasprava interpelacije mora se završiti u toku iste sjednice, kada je i počela. Po zaključenju rasprave, glasa se o prijelazu na dnevni red: prvo o onome, koji vlada prima kao dovoljan izraz skupštinskog povjerenja, poslije o ostalim prijedlozima, i to onim redom kojim su predloženi.

XI. Neki propisi poslovnika nalaze se u ustavu, a neki u izbornom zakonu. Inače on se osniva na rezoluciji Narodne Skupštine, kao njen jednostran akt, kojim ona samostalno uređuje svoje unutrašnje stvari. Jednom propisan, poslovnik se ne obnavlja svake periode, nego vrijedi sve dokle ne bi bio promijenjen. Sadašnji poslovnik propisan je 2/3 1922.

S. Jovanović.

NARODNA STRANKA U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

NARODNA (NACIONALNA) STRANKA U SRBIJI. V. Narodna liberalna stranka.

NARODNA ŠTEDIONA A. D. Osnovana je 1899. Centrala je Križevci. Kapital je 250.000. Rezerve 52.161, ulozi 776.323, mjenice 920.000, gubitak 19.441 Din. Predsjednik Stjepan pl. Pomper. *N. S.*

NARODNA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1882 u Novom Bečeju. Kapital je 1.000.000. Ulozi 1,792.368, mjenice 2,836.745, dobit 137.279 Din. Predsjednik Miroslav Nićim, direktor Svetolik Radivojević. *N. S.*

NARODNA ŠUMSKA INDUSTRIJA D. D., Zagreb. Osnovana je 1919. Kapital je 6,000.000 dinara. Društvo je osnovano pretvaranjem šumskog posla Jugoslavenske Banke u akcionarsko društvo. Ima vlastite šume sa 30 km željezničke pruge, pilanu u Okučanima sa 7 gatera, 300 HP i 210 radnika. Kapacitet pilane je oko 30.000 kubnih metara oblog drveta.

S. P.

NARODNA VIJEĆA. Svjetski Rat, koji je izbio u ljetu 1914 doveo je Južne Slovene u izvanredno težak položaj. Veći njihov dio nalazio se pod vlašću Austro-Ugarske, i bio je ne samo spriječen da jasno izrazi svoja nacionalna osjećanja i svoje simpatije u ovoj sudbonosnoj borbi, nego je bio prisiljen da sudjeluje u borbama sa svojim narodnim neprijateljima protiv jednokrvne braće. Ljudima je to padalo vrlo teško, tim više, što se dobro znalo, da će rat imati da riješi krupna nacionalna i državna pitanja Evrope. Pobjeda centralnih vlasti, Njemačke i Austro-Ugarske, donijela bi, nesumnjivo, pojačanje prevlasti Nijemaca i Madžara u srednjoj Evropi i dovela bi u pitanje nacionalnu budućnost slovenskih plemena u njihovom domašaju. Oni dijelovi južnih Slovena, koji su bili u mogućnosti da slobodno izraze svoje uvjerenje, opredijelili su se odmah za borbu protiv Austro-Ugarske i za zajednički rad sa Srbijom. Prva se u tom pravcu izjasnila Hrvatska Straža u Buenos Airesu 3/8 1914. Srpska vlada, sa svoje strane, dala je 7/12 1914 u Narodnoj Skupštini svečanu programsku izjavu, da je ovaj Svjetski Rat ujedno »borba za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca«. Hrvatski odbor u Rimu, u kome se našlo nekoliko uglednih Hrvata, koji su uspjeli da se spase iz Austro-Ugarske monarhije (A. Trumbić, H. Hinković i L. Vojnović), dali su u isto vrijeme izjavu, da će ostati bezuspješni pokušaji službenih krugova monarhije, »da odvoje stvar hrvatskoga naroda od stvari srpkoga naroda«. Ovim izjavama pridružile su se naskoro i druge, iz raznih mjesta Sjeverne Amerike. U Nišu je 6/5 1915 bio sazvan jugoslovenski kongres, koji je naglasio »potpuno i nerazdruživo narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca« i želju, da se nipošto ne »žrtvuju ili da se komadaju naše neosporive jugoslovenske zemlje«.

U isto vrijeme konstituirao se i Jugoslovenski odbor, sa A. Trumbićem kao predsjednikom, i predstavio se savezničkim vladama Velike Britanije i Francuske sa memoarima o sudbini Južnih Slovena pod Austro-Ugarskom i o njihovim željama za budućnost. »Čitav jugoslovenski narod, Srbi, Hrvati i Slovenci, svi mi očekujemo od ovoga rata ujedinjenje sviju narodnih udova i čitavoga svog teritorija u jednu nezavisnu državu«, kazivalo se tom prilikom. 1/10 1915 objavljen je manifest Jugoslovenskog odbora o njegovoj konstituciji na čelu lista The southern slav bulletin i Bulletin yougoslave, koji su pokrenuti u Londonu i Parizu taj dan. Odbor su sačinjavali Srbi, Hrvati i Slovenci, podrijetlom iz zemalja pod austro-ugarskom vlašću, a od Srba iz Srbije Pavle Popović, profesor jugoslovenske književnosti na beogradskom univerzitetu. — Kada su udružene vojske centralnih sila, u savezu sa Bugarima, pregazile Srbiju, Jugoslovenski odbor uputio je 24/2 1916 depešu regentu Aleksandru, izražavajući u njoj svoju nadu i vjeru, da »ona domovina, koja će uskrsnuti iz strašnoga meteža, kojemu smo svjedoci, ne će više biti obnovljena Srbija, pače ni povećana, nego ona treba da zahvati čitav jugoslovenski narod i čitavo njegovo narodno zemljište, ujedinjeno u jednu državu, pod slavnom dinastijom Vašega uzvišenoga Oca«. Srpski prijestolonasljednik i regent Aleksandar, kada se vratio s puta po savezničkim zapadnim zemljama na Krf, među spasene ostatke srpske vojske, koja se tu reorganizirala, istakao je u jednom proglasu 20/4 1916, kako su naši saveznici voljni, »da nas u ovoj velikoj borbi snažno pomognu, da Srbiju stvorimo velikom, te da obuhvati sve Srbe i Jugoslovene, da je učinimo silnom i moćnom Jugoslavijom, koja će opravdati do sada prinete žrtve i odgovoriti zahtevima novoga doba«.

U zemljama, gdje je vladala austro-ugarska vlast takve izjave bile su u jeku rata naravno nemoguće. I bez toga tamnice su bile prepune narodnih ljudi, koji su gonjeni samo radi svoga nacionalno-kulturnog rada. Pa ipak, ideja o potrebi zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca osvajala je i kod njih. Jugoslovenski klub bečkog parlamenta, koji se prvi javio s jednom deklaracijom hrvatskih i slovenačkih poslanika (30/5 1917) govorio je o ujedinjenju svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, istina sa ogradom, da se ono provede pod habsburškom dinastijom. Ta deklaracija nije naišla na najbolji primitak u zemlji, a specijalno kod Srba, i ako se znalo, da je takva formula potekla više iz opreznosti, nego iz uvjerenja. Ljudi su

htjeli, da štićeni tom formulom mogu življe raditi na širenju jugoslovenske ideologije.

Odlučan obrat u držanju Hrvata i Slovenaca u austro-ugarskim pokrajinama donio je Krfski pakt (v. Krfska deklaracija) od 20/7 1917. Sporazum, koji je stvoren na Krfu, a koji je predviđao kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, kao nezavisnu, parlamentarnu monarhiju, pod dinastijom Karađorđevića, s jedinstvenim teritorijem i jedinstvenim državljanstvom, razbio je sve dotadašnje obzire i doveo sve glavnije narodne vođe, da napuste okvir habsburške dinastije. Krfski pakt pozdravio je i priznao 14/8 iste godine i Crnogorski odbor za narodno jedinstvo.

Kada je 9/1 1918 Lloyd George u engleskom parlamentu, želeći da odvoji Austro-Ugarsku od Njemačke, dao jednu vrstu formule za riješenje austro-ugarskog problema na taj način, što bi se dala autonomija potlačenim narodima, osjetio se u narodnim redovima strah, da bi Austro-Ugarska mogla to prihvatiti i tako spasti svoj integritet. Stoga se htjelo, da se u javnost iziđe otvoreno s narodnim zahtjevima. 2—3/3 sazvan je u Zagrebu zbor svih viđenih, nezatvorenih jugoslovenskih političara. Prvi dan zbor je razjurila policija, ali je poslije, na intervenciju hrvatsko-srpske koalicije, on bio dozvoljen i održan je u kući dr. A. Pavelića. Građanskim strankama pridružili su se i jugoslovenski socijaldemokrati. Tada je tu jednoglasno donesena odluka, da se izvede koncentracija svih narodnih snaga, »koje, stojeći na stanovištu narodnog jedinstva i oslanjajući se na načelo narodnog samoopredjeljenja, zahtijevaju, da se stvori nacionalna, nezavisna i na demokratskim principima sagrađena država Slovenaca, Hrvata i Srba«. U to doba, pod austro-ugarskom vlašću, više se nije moglo reći. Čak je i ta izjava bila prvi dan zaplijenjena. Na ovom zboru odlučeno je i osnivanje N. V.

Poslije toga počelo je stvaranje narodnih organizacija na bazi krfskog pakta i rezolucije od 3/3 1918. Takve organizacije izvedene su u Dalmaciji (2/7), u Hrvatskom Primorju i Istri (14/7), u Slovenačkoj (16/8) i u Bosni i Hercegovini (20/9). U isto vrijeme došlo se u tijesne veze sa Česima i počela je uska kooperacija s njima. Radilo se i inače na sve strane, među omladinom, među oficirima i u mornarici. Sva štampa bila je, osim malih izuzetaka, jugoslovenski orijentirana. U idejama krfskog pakta radio je naročito Glas Slovenaca, Hrvata i Srba (od decembra 1917). Iz Beča se taj pokret željelo omesti na dva načina. Protiv jugoslovenske ideologije istavila se velikohrvatska. Ovu su zastupali izvjesni vojnički krugovi (general Sarkotić i dr.) i naročito sarajevski nadbiskup J. Stadler. S druge strane pomišljalo se, da se upotrijebi sila i da se Bosna s Hercegovinom neposredno veže uz Madžarsku, i tako razbiju svi jugoslovenski planovi. Grof Stjepan Tisza upućen je bio stoga u Bosnu, da na licu mjesta prouči stvar i podnese prijedloge. Kad je tamo naišao na neprobojnu frontu Srba i Hrvata, on je počeo da prijeti, i otišao je iz Bosne sa stegnutim pesnicama.

Austro-Ugarska vlada uputila je 14/9 1918 savezničkim i neutralnim vladama poziv za pregovore o miru. 24/9 odgovorili su predstavnici narodnih organizacija javno, da Austro-Ugarska vlada može govoriti samo u ime ona dva naroda, koji su sada stvarni gospodari u dunavskoj monarhiji, i da predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca traže za mirovne pregovore svoje posebne, od naroda izabrane delegate.

Taj momenat i Tiszine prijetnje, i osjećanje da se slom približava, odlučiše ljude, da se privede u djelo od ranije pripremana organizacija N. V. 5/10 sastali su se u Zagrebu predstavnici hrvatsko-srpske koalicije, Starčevićeve stranke prava, seljačke stranke, radikalne, socijaldemokratske i klerikalne stranke iz Hrvatske i Slavonije, zatim predstavnici narodnih organizacija iz Međumurja, Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine i Slovenačke i izabrali su poslije pregovora koji su trajali tri dana, svoje članove za N. V.

Osnovna točka programa N. V. bila je: Ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u slobodnu, nezavisnu, narodnu državu. Svaki predjel u području bivše Austro-Ugarske imao je pravo na po jednog predstavnika na 100.000 stanovnika. Po tom principu Slovenačka je dobila 14, Istra 3, Dalmacija 7, Hrvatska i Slavonija s Rijekom 28, Bosna i Hercegovina 18, a Vojvodina i ostali krajevi u Madžarskoj 10 delegata. Osim toga, članovi

hrvatskog i bosanskog sabora i bečkog parlamenta imali su pravo, da delegiraju po 5 svojih članova s pravom glasa. Ostali poslanici tih ustanova imali su samo pravo da prisustvuju plenarnim sjednicama N. V. Vijeće je imalo i svoj uži, »središnji«, odbor, u koji je moglo ući najviše 40 članova, 30 izabranih i 10 kooptiranih. Taj središnji odbor bio je stvarni predstavnik N. V., koje nije moglo biti uvijek i cijelo na okupu. Zaključci su u N. V. stvarani dvotrećinskom većinom. Za predsjednika N. V. izabran je A. Korošec, za potpredsjednike Sv. Pribićević i A. Pavelić, za tajnike Mate Drinković, Srđan Budisavljević, Ivan Lorković.

Prvi javni istup N. V., poslije njegova proglasa o konstituciji (8/10), bio je odgovor na manifest cara Karla od 16/10 U tom manifestu car je obećavao, da će Austro-Ugarska biti pretvorena u saveznu državu, u kojoj će svako pleme na svom području sačinjavati svoju državu. Ali, naglašeno je u isti mah izrično, cjelokupnost zemalja ugarske krune ostat će netaknuta. N. V. odgovorilo je na taj carev manifest 19/10, izjavivši, da ono prima vođenje narodne politike. N. V. je naglasilo, da »traži ujedinjenje cjelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice, u kojima danas žive, u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu«. S tim u vezi pala je odmah i dalnja izjava, da N. V. »otklanja osnovu rješenja našega narodnog pitanja, sadržanu u austrijskom carskom manifestu.

Čim je N. V. osnovano i njegovi manifesti objavljeni, požurila su se gradska zastupstva, razna društva i ustanove, da priznaju kompetenciju N. V., da ga pozdrave kao predstavnika ideje narodnog suvereniteta, da mu polože zakletvu vjernosti i obećaju mu saradnju u svakom pravcu. U svima mjestima organizirali su se odmah lokalni odbori N. V. Središnji odbor poslao je u Švajcarsku A. Korošca, M. Čingriju i G. Žerjava, da uhvate vezu sa svojim sunarodnjacima sa srpskom vladom i Jugoslovenskim odborom. Austro-Ugarske vlasti, zaplašene Wilsonovim odgovorom i općim slomom na balkanskoj fronti, dale su im pasoše bez oklijevanja. 28/10 novi austrijski ministar spoljnih poslova grof Andrassy molio je Ameriku za separatni mir, pristajući, da se sa Čehoslovacima i Jugoslovenima vode naročiti pregovori. Međutim, 29/10, u hrvatskom saboru, primljen je hitni prijedlog Sv. Pribićevića i drugova, da se »Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zajedno sa Rijekom proglašuju i prema Austriji i prema Ugarskoj za nezavisnu državu; ali pošto u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji živi samo jedan dio velikog našeg naroda, izjavljuje odmah hrvatski sabor ovim prešnim prijedlogom, da je kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zajedno sa Rijekom voljna stupiti u zajedničku potpuno suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba«. Ta izjava bila je burno pozdravljena i jednodušno primljena. Iza toga bio je primljen prijedlog A. Pavelića, da hrvatski sabor svu svoju vlast prenese na N. V. Hrvatski ban dao je izjavu, da cijelu egzekutivu stavlja odmah na raspolaganje N. V. Isti dan izašla je i objava vojnog zapovjednika Šnjarića, da se vojska stavlja u službu N. V. i narodne vlade. 29/10 sastavljena je nova vlada za Hrvatsku i Slavoniju, na čelu sa starim banom Mihalovićem, ali popunjena novim članovima iz redova N. V. 29/10 izabran je dr. A. Kramer tajnikom za Slovenačku, 31/10 M. Laginja za Istru i R. Lenac za Rijeku, a 3/11 V. Ćorović za Bosnu i Hercegovinu.

N. V. postalo je tako vrhovna vlast u zemlji. Njegova funkcija bila je gotovo diktatorska, naročito je bila velika vlast predsjedništva. Izvršna vlast prenesena je na pokrajinske vlade, koje su birala pokrajinska N. V., a predsjeništvo ih je potvrđivalo. Centralisti su u izboru pokrajinskih tajnika gledali usredotočenje vlasti u glavnom središtu, a federalisti su opet bili zadovoljni stvaranjem pokrajinskih vlada. U Slovenačkoj je osnovana narodna vlada 31/10, pod predsjedništvom Josipa Pogačnika, u Bosni i Hercegovini 1/11 pod predsjedništvom Atanasije Šole, a u Dalmaciji pod predsjedništvom Ivana Krstelja.

Prvi dani novih vlada bili su vrlo teški. Tri velike rasute austro-ugarske armije, bez discipline, bez hrane, zaražene surovošću života u borbi i općim rasulom, valjale su se na tri strane, preko Istre i Slovenačke, s talijanske fronte, preko Vojvodine sa

srbijanske, preko Crne Gore i Dalmacije sa albansko-makedonske. To je trebalo da prijeđe preko naših i inače opustošenih i gladnih krajeva sa što manje štete, a spriječiti to bilo je veoma teško bez dobre svoje vojske. Poslije, u samoj zemlji bilo je nereda. Zloupotrebljavajući slobodu, u vremenu poremećaja vlasti, mnogi elementi krenuli su u pljačku, mnoge bijaše zarazio ruski primjer boljševičke revolucije. I u političkom pogledu bilo je mnogo teškoća. Članovi N. V. iz predsjedništva dali su službenu izjavu, da se »N. V. smatra kao vrhovna vlada jugoslovenskih zemalja, kojima već upravlja i da ima svoju vlastitu vojsku i svoju vlastitu mornaricu«, i notificirali su savezničkim vladama »postanak nezavisne i suverene države Slovenaca, Hrvata i Srba«. Polazeći sa stanovišta, da je vlada N. V. predstavnik jednoga dijela naroda, a vlada kraljevine Srbije drugog, sklopili su N. Pašić u ime srbijanske vlade, A. Korošec u ime N. V., a A. Trumbić u ime Jugoslovenskog odbora jedan pakt u Genèvi (9/11), po kome je bilo utvrđeno: 1. Da se obrazuje država Srba, Hrvata i Slovenaca »kao jedna nedjeljiva državna cjelina«, i 2. Da će obje vlade, kraljevine Srbije i N. V., produžiti otpravljanje poslova u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu »do saziva Konstituante«. U tom duhu polovinu nove vlade, koja je imala obavljati izvjesne zajedničke poslove, određivala bi vlada Srbije, a polovinu vlade N. V. Prvo zajedničko ministarstvo, tako izabrano, bilo je već objavljeno. Polovina članova nove vlade imala se zakleti kralju Srbije, a pola N. V. u Zagrebu. Tako je bio stvoren, u stvari, dualistički sistem uprave. Taj pakt naišao je na veliku opoziciju, i kod srpske vlade i kod izvjesnih članova N. V. A. Korošec nije imao mandat za takve pregovore i za sklapanje ma kakvog obveznog pakta. On je stoga pozvan u Zagreb, da objasni N. V. čitavu stvar. Dalnje političke teškoće dolazile su naročito od Italije. Ona je počela okupirati naše narodno područje u Slovenačkoj, Istri i Dalmaciji, i odvajala je tako iz narodne zajednice velik dio solidnog, kulturnog i aktivnog elementa. Austro-Ugarska flota, koja je prešla u naše ruke, bila je djelomično napadnuta od Talijana, a djelomično ugrožena. Nije se dopuštalo, da se na pučini pojavi lađa sa našom zastavom. 17/11 Talijani su uzeli Rijeku i predstavniku N. V. bukvalno pokazali vrata. Delegatima financijske komisije N. V., koji su išli za Pariz, zabranjen je bio prolazak kroz Italiju.

Radi svega toga bila je opća želja, da se čas prije riješi naš državnopravni položaj prema inostranstvu; tim prije, što ni jedna država, osim Srbije, nije službeno priznala novu državu i vladu u Zagrebu. Naročito su se ti glasovi javljali iz ugroženih krajeva. Već 14/11 tražila je dalmatinska vlada, da se sazove središnji odbor. 16/11 taj je zahtjev pomogla i bosanska vlada. 23/11 bila je u Zagrebu zakazana tražena sjednica. 24/11 pala je odluka o proglašenju »ujedinjenja države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovane na cijelom neprekinutom jugoslovenskom području bivše Austro-Ugarske monarhije s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca«. Sutradan izabran je odbor od 28 članova, da ide u Beograd, i da tamo dovrši pregovore o organizaciji nove države. Osim toga, 26/11 pala je i odluka o likvidaciji svih feudalnih odnosa u zemlji.

Za ovo vrijeme osnovano je N. V. i u Vojvodini, koja je najduže bila poplavljena od austro-ugarskih i njemačkih armija, koje su se povlačile sa Balkana. 25/11 Narodna Skupština Vojvodine proglasila je, nezavisno od N. V., sjedinjenje sa Srbijom. Sutradan (26/11) i naročito sazvana narodna skupština Crne Gore, pošto je svrgla dinastiju Petrovića, proglasila je ujedinjenje sa ostalim sunarodnjacima.

Delegatima N. V., koji su upućeni u Beograd, bile su izdane od N. V. izvjesne upute (»naputci«) za pregovore. Prema njima: 1. konačno rješenje o organizaciji i obliku države ima se prepustiti Konstituanti, koja se mora sastati najdalje šest mjeseci poslije sklopljenog mira; 2. zakonodavnu vlast vršit će privremeno državno vijeće (poslije se zvalo Privremeno Narodno Predstavništvo), u koje imaju ući svi članovi N. V., 5 članova Jugoslovenskog odbora i delegati Narodnih Skupština iz Srbije i Crne Gore; 3. vladarsku vlast do Konstituante vršit će Regent Aleksandar; 4. u vladi, odgovornoj državnom vijeću, bit će 7 državnih tajnika za 7

naših područja (Srbiju, Hrvatsku i Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu, Slovenačku, Dalmaciju, Crnu Goru i Vojvodinu); 5. zajedničke poslove vodit će zajednička vlada (spoljašnje, vojne i pomorske, financije, pošte i brzojava), a ostali će ostati u kompetencijama pokrajinskih vlada, koje će biti pod nadzorom pokrajinskih sabora.

28/11 došla je delegacija N. V. u Beograd. Poslije pregovora sa predstavnicima srbijanske vlade proglašeno je 1/12 ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu. Toga dana primio je delegaciju N. V. Regent, u prisuću trojice članova srbijanske vlade (St. Protića, Lj. Jovanovića i M. Ninčića) i vojvode Ž. Mišića. A. Pavelić je pozdravio Regenta i saopćio mu odluke-želje N. V. Regent je na to pozdravio veliko narodno djelo i proglasio je ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu. Ni srpska skupština ni plenum N. V. nisu imali da ratificiraju stvorene odluke; one su samo uzete na znanje. Poslije 1/12 plenum N. V. nije se uopće više sastajao; 3/12 njegovo je predsjedništvo objavilo jednim saopćenjem, da je aktom ujedinjenja »prestala funkcija N. V. kao vrhovne suverene vlasti države SHS na teritoriju bivše Austro-Ugarske«. 20/12 sastavljena je prva zajednička vlada Srba, Hrvata i Slovenaca pod predsjedništvom St. Protića. Poslije sastavljanja ministarstva, predsjedništvo N. V. objavilo je 28/12 da se raspuštaju svi mjesni odbori N. V. Članovi plenuma N. V., sa povećanim brojem novih predstavnika iz raznih krajeva, postali su članovi Privremenog Narodnog Predstavništva, koje se sastalo 1/3 1919. Historijska misija N. V. završena je stvarno 1/12 1918, a formalno novim izborima za Konstituantu, izvršenim 28/11 1920.

Iscrpna historija rada N. V. još nije napisana. Njegove važnije objave sakupio je F. Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1920); Sr. još V. Ćorović, Naše ujedinjenje (Brastvo, 15, 1921), M. Paulove, Diplomaticka hra o Jihoslovanu (1923) i Slobodan Jovanović, Ustavno pravo (3—21). *V. Ćorović.*

NARODNA VOLJA, nedjeljni list, koji je izlazio u Parizu, na srpskohrvatskom jeziku, od polovine marta do polovine augusta 1919. Izdavač N. V. bio je Janko Spasojević, bivši crnogorski ministar i član odbora za narodno ujedinjenje u Parizu. N. V. imala je zadatak da propagira brzo i stvarno izvršivanje postignutog narodnog ujedinjenja. *M. M.*

NARODNA ZAŠTITA u Zagrebu osnovana je 1920, poslije likvidacije bivšeg Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobiliziranih, odnosno Oblasnog odbora za zaštitu djece i mladeži, kao Savez dobrotvornih društava Hrvatske i Slavonije. Cilj je N. Z.: dobrotvorni rad, međusobno pomaganje i podupiranje svake akcije, koja ide za zaštitom moralno i materijalno bijednih i nevoljnih. Naročito se brine, da se uredi i organizira: odijevanje, ishrana, materijalna pomoć sirotnim, posredovanje rada besposlenim, zaštita dojenčadi i matera za vrijeme trudnoće i poslije poroda, zaštita i liječenje slabunjave djece, tuberkulozne, duševno i tjelesno defektne, njega bolesnika, ubogih i invalida, borba sa svima uzrocima, koji mladež psihički i fizički slabe (alkohol, spolne bolesti i t. d.), sprečavanje porasta kriminalnosti nedoraslih, naročito odgojnim sredstvima, zaštita djece, koja su već došla u konflikt sa zakonom (za vrijeme istrage, za vrijeme lišenja slobode i poslije lišenja slobode), spasavanje nedoraslih od pogibelji gradske ulice, uređenjem dnevnih skloništa i obdaništa, briga za siročad, djecu zapuštenu i zanemarenu, smještanjem u porodice, zanate i zavode. U N. Z. ima združeno oko 200 dobrotvornih, prosvjetnih i kulturnih društava. *S. Deželić.*

NARODNE NOVINE, list za narodno prosvjećivanje. Vlasnik i urednik bio je Živojin O. Dačić. Izlazile su jedamput mjesečno u Beogradu 1907—1912. *U. Dž.*

NARODNE PJESME EPSKE. Najstariji spomen o N. P. jest iz 1531, Slovenca Benedikta Kuripešića, koji je u svom Putopisu na njemačkom jeziku opisao put od Beča do Carigrada. Tu on spominje narodne pjesme o Obiliću, Radosavu Pavloviću i Malkošiću. Vjerojatno je N. P. bilo i ranije, ali od koga doba to se može samo pretpostavljati. Prve zapisane epske pjesme su iz sredine 16 vijeka: u Ribanju Petra Hektorovića (štampano 1556), dvije pjesme. U 17 vijeku

su zapisavanja češća, i ako ne mnogobrojnija: u Vili Slovinki Barakovićevoj jedna pjesma (1613), u Gramatici Križanićevoj (1666) tri stiha, u rukopisu Petra Zrinskog jedna pjesma. U 18 vijeku je zapisivanje češće i mnogobrojnije: nekoliko rukopisa iz Primorja spočetka 18 vijeka, sa više od 110 epskih pjesama; jedan rukopis iz 1733 od preko hiljadu strana sa lirskim i epskim pjesmama, pisan vjerojatno u vojnoj granici; zatim u Kačićevom Razgovoru Ugodnom (1756) dvije pjesme; u talijanskom Putu u Dalmaciju opata Fortisa (1774) čuvena Hasanaginica, i u Primjedbama Ivana Lovrića na to djelo (1776) odlomci iz raznih pjesama; pojedini stihovi kod Dositija (1786 i kasnije), u Satiru Matije Reljkovića (1779) jedna pjesma, ista sa Vukovom Jakšići kušaju ljube.

Sistematsko skupljanje epskih pjesama počeo je Vuk Karadžić 1814 (prvo izdanje 1814 i 1815, u dvije knjige; drugo 1824—1833, u 4 knjige; treće 1841—1866, u 6 knjiga; četvrto, državno, 1887—1902, u 9 knjiga). Za Vukom počinju da skupljaju i izdaju i drugi: Sima Milutinović, Njegoš, Jukić, Martić, Verković, B. Petranović, Jastrebov, K. Hörmann, V. Vrčević, Matica Hrvatska, Bosanska Vila.

Uporedo sa objavljivanjem pjesama rastao je i njihov glas na strani. Hasanaginicu je Fortis preveo na talijanski, a iz njegove knjige ona je postala poznata u Evropi, u kojoj je u to doba vladao interes za narodnu poeziju, prvo među Nijemcima (Herder i Goethe su je preveli na njemački), zatim kod Francuza (Charles Nodier), Engleza i drugih. Pod tim utjecajem Kopitar je nagovorio Vuka 1814 da objavljuje naše narodne pjesme. Sa Vukovim zbirkama postale su naše narodne pjesme još poznatije na strani i još više cijenjene i prevađane. Kod Nijemaca su Goethe, Grimm, V. Humboldt, K. Brentano, Talvy-eva i dr. govorili pohvalno o našim pjesmama, ili su ih i prevodili; kod Francuza Charles Nodier, Prosper Mérimée, Claude Fauriel, Lamartine, Elise Voyard; kod Engleza, Walter Scott, Gven Meredit; kod Slovena najviše Mickiewicz; Grimm, Fauriel i dr. ocijenili su važnost naših narodnih pjesama za uporednu nauku o epu. Svjetski Rat je ponovno probudio u manjoj mjeri taj interes (Francuz Rabate; La Geste de Marco i dr.).

Taj interes je bio potpuno opravdan. Naše E. P. imaju visoku estetičku vrijednost. Naročito u Vukovim zbirkama ima množina dobrih pjesama. One su prirodne, neizvještačene i zdrave; emocije su u njima svakovrsne, imaju nježnosti i tuge, imaju jačine, koja ide do veličanstvenog, a nekad do grubosti i surovosti; imaju zdravog i prirodnog humora i ironije, imaju rjeđe i religioznog, pa i mističnog osjećanja; one tako isto imaju i intelektualnih osebina, dobrog karakteriziranja i pripovijedanja.

Naše E. P., kao i u drugih naroda, imaju za predmet znamenite događaje iz narodne historije. Historijski događaj je polazna točka za stvaranje pjesme, ali vremenom se događaj zaboravlja, pjesma zadržava sve manje pojedinosti od historije i postaje obična pripovijetka. Zato pjesme o ranijim historijskim periodama imaju samo imena historijskih ličnosti i uspomene samo na najkrupnije događaje. Pjesme o novijim periodama sve su punije historijskih uspomena.

E. P. se dijele na dvije grupe: bugarštice i guslarske pjesme. I jedna i druga grupa dijele se na cikluse, prema historijskim periodama o kojima govore.

Bugarštice (naziv dolazi od naziva »bugarski« ili termina »bugariti« = pjevati) su stariji oblik E. P., one su zapisivane samo u zapadnim našim krajevima, i to skoro samo u Primorju. U 16 i 17 vijeku zapisivane su samo bugarštice. Rukopisi s početka 18 vijeka sa preko 110 E. P., sadrže preko 70 bugarštica. Kasnije nisu zapisivane. Svega je nađeno oko 80 (izdanje V. Bogišić, Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa, Glasnik, II. odjeljak, knj. X., 1878). Bugarštice su u stihu od 15 ili 16 slogova, sa cezurom poslije sedmog i osmog sloga, i često s pripjevom, dok su guslarske u stihu od 10 slogova i bez pripjeva. Od guslarskih se bugarštice razlikuju još time, što imaju više starinskih crta, što imaju često dvogube stalne epitete, i najvažnije, predmetima. Bugarštice nemaju »nehistorijski, Nemanjički, hajdučki i uskočki« ciklus. Inače su predmeti koji i u guslarskim pjesmama: Kosovski boj, Kraljević Marko, Zmaj Ognjeni Vuk (naročito), Braća Jak-

šići, hrvatski i madžarski junaci, konačno lokalni događaji Boke i Dalmacije. — Bugarštice su ranije vjerojatno bile svojina velikog dijela našeg naroda, pa su se, u 17 vijeku, počele gubiti i zadržale se samo u Dalmaciji. Također su nesigurni datumi i njihovog razvijanja. Može se pretpostaviti, da su one dobile poleta (možda i da su postale u ovom obliku) u doba naših posljednjih država pred tursku invaziju, na dvorovima vladara i velikaša, koji su imali naročite pjevače sa zadatkom da opjevaju slavna djela svojih gospodara i njihovih predaka. Odatle su se pjesme širile u dublje narodne slojeve.

Guslarske pjesme su u stihu od 10 slogova, sa cezurom poslije 4 sloga, sa nenaglašenim 4 i 10 slogom, sa vrlo rijetkim opkoračenjem, sa 9 slogom često dugim (što je posljedica melodije, kojom je pjesma praćena). Ove su pjesme skoro uvijek praćene jednolikom melodijom, uz vrlo primitivan muzički instrumenat, gusle. Ali u Vukovo doba, pjesme se vrlo često nisu pjevale uz gusle, nego su se »kazivale« t. j. čitale se kao iz knjige. Najbolji Vukov »kazivač« bio je Tješan Podrugović. U Vukovo doba, dakle, N. E. P. su se, izgleda, počele oslobađati muzičke pratnje.

Guslarske pjesme opijevaju razne predmete i dijele se na više ciklusa.

Nehistorijski ciklus je raznolik, sadrži bajke, legende, pjesme iz kršćanskog svijeta, naročito romanse i balade (koje su najljepše u ovom ciklusu, a nekad i najljepše narodne pjesme uopće: Omer i Merima, Nahod Momir, Hasanaginica, Predrag i Nenad).

Ciklus Nemanjića sadrži pjesme o Nemanjićima (ne o svima, pa ni o svima važnima) i njihovim savremenicima. Pjesme o Nemanji i Sv. Savi, koje su književnog podrijetla; poviše pjesama o »silnom car-Stjepanu«, t. j. caru Dušanu, o kome je jedna od najljepših narodnih pjesama (Ženidba Dušanova), najzad o posljednjem Nemanjiću »nejakom« Urošu (najbolja je Uroš i Mrnjavčevići); o Mrnjavčevićima, Vukašinu i Uglješi, i trećem, nehistorijskom, Gojku. O ovima su neke vrlo lijepe pjesme (Ženidba kralja Vukašina, sa historijskim uspomenama, Zidanje Skadra).

Ciklus Kosovski je klasičan ciklus, klasičan velikim brojem odličnih pjesama (naročito pjesme o momentima poslije boja). On čini i jednu prilično organsku cjelinu, suprotno većini drugih ciklusa. On priča jednu »dramatičnu historiju o oklevetanom heroju i klevetniku izdajniku«. Historijski događaj nije bio takav, pa su i neke važne ličnosti iz ciklusa nepoznate u historiji. Legenda o Kosovskom boju se postepeno razvijala. Začetak njen nalazi se kod Konstantina Filozofa, završni oblik u Slovenskom carstvu Mavre Orbini-a (1601), a potpuno završeni oblik u spisu o Kosovskom boju (1714—1715). — Legenda ta je vjerojatno uvijek bila opjevana u većem broju pjesama o raznim momentima boja, a ne u jednoj pjesmi. — Te pjesme se obično klasificiraju, koliko je to moguće, na tri grupe: pjesme o događajima prije boja, o samom boju, o događajima poslije boja. — Osim tih pjesama u ovaj ciklus idu i druge pjesme o doživljajima kosovskih junaka, nezavisnim od legende o boju (na pr. Banović Strahinja, Miloš u Latinima).

Ciklus Kraljevića Marka, važan je isto kao i kosovski, ali veći po broju pjesama i sa dosta humora. Historijski Kraljević Marko (kralj Marko) ličnost je dosta neznatna, a u narodnoj pjesmi je najveći i najomiljeniji narodni junak. Njegove su osobine: junaštvo, spojeno sa snagom, kršćanska pravičnost i pomaganje slabima. Pored toga, on je i dobar sin, ali i prkosan i inadžija. Spomenuta kršćanska pravičnost je, sudeći po Konstantinu Filozofu, njegova historijska osobina, koja će i biti uzrok njegove popularnosti. Historijsko je u narodnoj pjesmi i Markovo drugovanje s Turcima i sultanovo »poočimstvo« (pošto je Marko bio turski vazal). Historijske su još neke ličnosti, s kojima u pjesmi Marko druguje: Ljutica Bogdan, beg Kostadin, Relja Krilatica, kao što su i neki Markovi protivnici iz pjesme historijske ličnosti: Filip Madžarin, Musa Kesedžija, Đemo Brdanin. — Po broju dobrih i odličnih pjesama ovaj ciklus je isto tako klasičan kao i kosovski (na pr. Marko i Musa, Marko i Đemo, Marko ukida svadbarinu, Marko i Arapin, Marko i Ljutica Bogdan, Marko pije uz ramazan vino, Smrt Marka Kraljevića i t. d.).

C i k l u s B r a n k o v i ć a sadrži pjesme o despotima Srbije i Srijema, naročito o despotu Đurđu i ženi mu »prokletoj Jerini«, o Zmaj-despotu Vuku, »Despotović«-Jovanu i o savremenicima ovih despota: Todoru od Stalaća, vojvodi Prijezdi, o vojvodi Kajici Radonji, a naročito o braći Jakšićima, Dmitru i Stevanu, historijskim ličnostima. Grupa pjesama o braći Jakšićima razlikuje se od prosječne narodne pjesme time, što opijeva najviše porodične motive. To su najčešće romanse »o bratskoj ljubavi«. U ovom ciklusu se opijevaju i stranci, naročito Madžari: Grčić Manojlo, Sibinjanin Janko, dijete Sekula. — Neke pjesme ovog ciklusa su najodabranije narodne pjesme (Smrt Despotović-Jove, Smrt vojvode Prijezde, Kajica Radonja, Dioba Jakšića).

C i k l u s C r n o j e v i ć a, najmanji je, i sadrži pjesme o vladarima posljednje zetske dinastije: o Ivanu (ili Ivan-begu), o Đurđu (ili Maksimu, o kome je najveća i vrlo lijepa pjesma u Vuka o njegovoj ženidbi), o Staniši.

C i k l u s h a j d u č k i, pored uskočkog, najveći ciklus narodnih pjesama, razlikuje se od ranijih time, što njegovi junaci imaju drukčiju akciju, drukčiju sredinu i drukčije oružje: oni su osvetnici prema Turcima, bore se i borave u gori, upotrebljavaju vatreno oružje. Tu ide grupa pjesama o Starini Novaku (historijsko lice: Baba-Novak, zapovjednik hajdučkih četa s kraja 16 vijeka) i njegovoj družini: pobratimu Radivoju, sinu Grujici i sinovcu Tatomiru, o njihovom hajdukovanju u gori Romaniji, a nekad i u Staroj Planini (najljepše pjesme: Sašta Novak ode u hajduke, Novak i Radivoj prodaju Grujicu). Starina Novak u dosta pjesama druguje sa starijim junacima (na pr. s Kraljević Markom), i tada mu pjesma daje sredovječno oružje. — Druga grupa je o Baji Pivljaninu (historijsko lice s kraja 17 vijeka) i njegovoj družini, naročito Limunu hajduku. U ovoj grupi je lijepa pjesma: Bajo i beg Ljubović, gdje je historijski točan opis megdana. — Dalnje pjesme pjevaju o Mijatu Tomiću, hajduku iz Bosne, Kostreš-harambaši, Gavran-harambaši, Sočivici Stanku, od Horvata Matu, od Sokola Radu, Starom Vujadinu, malom Radojici, Vučku Ljubičiću (o trojici posljednjih tri odlične pjesme).

U s k o č k i c i k l u s sadrži pjesme o uskocima. Od njih su najglavniji Senjanin Ivo (historijski Ivan Vlatković — 16/17 vijek), o kome ima dosta pjesama (najljepša Smrt Senjanina Ive), zatim Đuro Daničić sa šestero braće, pa Senjanin Tadija (o njemu vrlo dobra pjesma), Komnen barjaktar, Kotarac Ivan i t. d. Njihovi turski neprijatelji su: Kuna Hasan-aga, Bojačić Alil, Mustaj-beg, od Kladuše Mujo i Gojeni-Alil. Osim o uskocima pjevaju pjesme ovoga ciklusa i o kotarskim serdarima: Janku Mitroviću i njegovom sinu Stojanu Jankoviću (o Jankoviću nekoliko vrlo lijepih pjesama, a najbolja je ona o njegovom ropstvu), o Iliji Smiljaniću, Vuku Mandušiću, od Zadra Todoru, hajduk-Vukosavu.

C i k l u s o s l o b o đ e n j a C r n e G o r e sadrži pjesme o istrazi poturica na Badnje veče i o junacima toga događaja: Vladici Danilu, braći Martinovićima i ostalima; zatim i o kasnijim junacima i događajima crnogorske historije, i o krupnijim, ali i o najsitnijim. Pjesme ovog ciklusa imaju historijske istine više nego pjesme ma kojeg drugog ciklusa, ali i najmanje mašte i poezije.

C i k l u s o s l o b o đ e n j a S r b i j e, sadrži pjesme skoro samo o prvom ustanku, većinom od Filipa Višnjića, zbog čega pjesme govore samo o događajima na Drini, u blizini koje se kretao Višnjić. Glavna grupa pjesama o prvom ustanku čini izvjesnu cjelinu: od bune na dahije preko raznih bojeva iz ustanka do pjesme o Karađorđevom odlasku iz Srbije. Nekoliko najboljih narodnih pjesama su iz ovog ciklusa (Početak bune na dahije, Boj na Mišaru, Knez Ivo od Semberije; ova posljednja se odvaja svojim kršćanskim karakterom iz ovog ciklusa kao i od najvećeg dijela narodnih pjesama). Pjesme ovoga ciklusa imaju, kao i pjesme prethodnog ciklusa, mnogo historijske istine, zbog čega imaju oblik kronike, a ne pripovjetke kao većina narodnih pjesama.

Historija guslarskih pjesama je tamna, kao i historija bugarštica, te joj se mogu obilježiti samo glavne linije. Prije svega, znatnog udjela u stvaranju guslarske pjesme (a vjerojatno i bugarštica) imala je pravoslavna crkva sa Nemanjićkim tradi-

cijama. U kosovskom ciklusu na pr., lik kneza Lazara, njegov izbor između nebeskog i zemaljskog carstva, njegova zakletva, kosovska večera, slična do pojedinosti sa zadnjom večerom, Lazarevo zidanje Ravanice, nalaženje njegove glave na Kosovu i sahranjivanje u manastiru i t. d., pokazuju da skoro cio ciklus ima crkvenu inspiraciju (od velikog broja pohvala knezu Lazaru nadahnula je pjesmu naročito ona koja se pripisuje Camblaku). Crkvena inspiracija se opaža i u pjesmama ciklusa Nemanjića i nehistorijskog. U drugim ciklusima malo.

Drugi tvorci narodnih pjesama su hajduci i uskoci, koji i sami opijevaju svoja junačka djela. Hajduci su ujedno i raznosioci pjesme (naročito zimujući kod jataka). Još su važniji kao raznosioci pjesme slijepi guslari, koji su važni i kao tvorci pjesme. Ovi raznosioci su toliko popularizirali E. P. da je u početku 19 vijeka kod Srba pod turskom vladom skoro svaka kuća imala gusle, i teško je bilo naći čovjeka pa i ženu, koji nisu znali po koju pjesmu napamet.

Narodna pjesma je opća svemu narodu kao književna svojina, i tako treba razumjeti izraz »narodna« pjesma (»pjesme jesu odalice puste, one idu od usta do usta«, veli sam narodni pjesnik). Čim se narodna pjesma stvori, ona postaje svačija. Ipak nju stvaraju i održavaju samo daroviti pojedinci. Neke od tih tvoraca ili guslara iz Vukovog doba znamo. Najvažniji su: Filip Višnjić, rodom iz Bosanskog Podrinja, koji je u mladosti oslijepio od boginja, i poslije toga počeo pjevati uz gusle i s guslama putovao. Prvi ustanak proveo je Višnjić uz srpsku vojsku na Drini; tada je i stvorio niz onih izvanrednih pjesama iz ciklusa oslobođenja Srbije. Od njega je Vuk zapisao i inače vrlo lijepih pjesama (na pr. Smrt Marka Kraljevića). Višnjić je zacijelo najjača pjesnička figura među guslarima, od kojih je Vuk zapisivao pjesme. — Drugi je Tješan Podrugović, rodom sa Gackog Polja u Hercegovini. On je bio dosta godina hajduk. Razlikuje se od ostalih pjevača time, što nije nikada udarao u gusle (bar pred Vukom Karadžićem), nego je bio »kazivač«, toliko dobar, da ga je Vuk osobito hvalio. Od njega je Vuk zabilježio veći broj vrlo lijepih pjesama (na pr. ona odlična Ženidba Dušanova). Podrugović je najčešće intelektualan i duhovit, dok je Višnjić emocionalan i nekad mističan. — Treći važan guslar je starac Milija, rodom iz Starog Kolašina, odakle je prebjegao u Srbiju. Od njega su dvije vrlo lijepe i najveće pjesme u Vukovom zborniku: Banović Strahinja i Ženidba Maksima Crnojevića. — Važni su još guslari: starac Raško, Đuro Milutinović, Stojan hajduk, Anđelko Vuković i dr., zatim neke žene (slijepa Živana).

Zajedničke osobine narodnih E. P. jesu ujedno i opće osobine primitivnih epoha u svima svjetskim književnostima. Te osobine su, prvo, unutrašnje; one su posljedica kulturnog stanja, u kome se nalazio tvorac E. P. Najglavnije su: 1. Hvala junaštva (»junačke« pjesme) i fizičke snage, i s tim u vezi ponekad grubost i surovost. 2. U vezi sa prethodnim, mala uloga žene, koja se u pjesmi javlja gotovo samo kao majka. 3. Prostodušna vjera u čuda, u natprirodno, sa hiperbolom. 4. Prvobitna prostota života, koji vode ličnosti u narodnoj pjesmi, pa ma one bile i carevi. Zatim dolaze spoljašnje karakteristične osobine. One su posljedica usmenog održavanja pjesme, koje povlači raznolike tehničke postupke, koji potpomažu tako održavanje pjesme. To su mnogobrojna opća mjesta, zajedničko dobro svih narodnih pjesnika, pomoću kojih se izrađuju teme: šablonski počeci i završeci, stihovi i grupe stihova, stalni epiteti, stajaća imena, stajaći brojevi, šablonski planovi za cijele pjesme.

L i t e r a t u r a: P. Popović, Pregled srpske književnosti (1910). Ostala literatura navedena je u toj knjizi uz §§ 44 do 58. Vidi još: B. Vodnik, Odabrane hrvatske narodne pjesme (1912); S. Ježić, Život i rad F. K. Frankopana (1920); Jedno književno istorisko otkriće, S. K. Glasnik, 16, II., 1921; I. Dimitrijević, Humor u narodnoj poeziji, Misao, VII.; L. Mirković, Hrišćansko-etički elemenat u dve narodne pesme (Prilozi za književnost i t. d., knj. III.).

S. Matić.

NARODNI DNEVNIK, list za politiku, narodnu privredu i književnost. Vlasnik i urednik bio je Petar Ćurčić. Izlazio je u Beogradu 1881—1891.

U. Dž.

NARODNI DOM. V. Čitaonice.

NARODNI KLUB U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

NARODNI ODBOR ZA POMOĆ GLADNIMA U RUSIJI osnovan je 30/4 1922 u Beogradu, u vrijeme velike gladi u Rusiji. Preko svojih pododbora, organiziranih po cijeloj zemlji, i pomoću raznih humanih društava, N. O. je prikupio sumu od 4,241.842 dinara; osim toga medikamenata i raznih stvari u vrijednosti oko dva milijuna dinara. Priloge, medikamente i stvari odnijeli su u Rusiju naročiti delegati. Pored toga N. O. poduzeo je bio i pomaganje bugarskih izbjeglica u SHS, i prikupio je i izdao im 210.752 dinara N. O. je likvidirao 18/5 1925. *B. M.*

NARODNI UNIVERZITETI (pučka sveučilišta). U našoj državi ima više N. U. (Beograd, Zagreb, Sarajevo, Split, Novi Sad, Niš, Skoplje, Vršac, Požarevac i t. d.). Na njima se drži svake godine, obično zimi, izvjestan broj predavanja (u Beogradu i Zagrebu svaki dan). Beogradski N. U. priređuje još i koncerte i umjetničke ili druge izložbe. N. U. u Beogradu osnovan je 1922. Zagrebački N. U. postojao je još prije toga. Predavanja na N. U. drže se iz svih nauka, iz književnosti, historije, filozofije, biologije, geologije, astronomije, tehnike, medicine i t. d. Ona su uvijek namijenjena širokoj obrazovanoj publici i udešena su tako, da ih iole školovan slušalac može sa korišću pratiti. Zato je i uspjeh naših N. U. do sada bio dobar. U Beogradu ili Zagrebu na pr., prođe godišnje kroz N. U. više od 50.000 ljudi. *N. V.*

NARODNI ŽENSKI SAVEZ SHS, udruženje svih ženskih društava u državi. Osnovan je u Beogradu septembra 1919. Sastavljen je iz: Srpskog ženskog saveza, Saveza vojvođanskih ženskih organizacija i pojedinih ženskih organizacija iz Hrvatske i Slovenačke. Cilj saveza je: rad na udruživanju što većeg broja ženskih udruženja za rad na nacionalnom, socijalnom, ekonomskom, prosvjetnom i zdravstvenom polju; rad na zaštićivanju i unapređivanju interesa žene i djeteta; rad na uznošenju žene do potpuno ravnopravnog člana u državi i društvu. *B. M.*

NARODNO-CRKVENI FONDOVI. V. Srpski narodno-crkveni fondovi.

NARODNO-CRKVENI SABORI. V. Srpski narodno-crkveni sabori.

NARODNO DELO je ustanova, koja radi na podizanju prosvjete i odgoju naroda u nacionalnom duhu. Pokrenuto je inicijativom Petra Petrovića, publicista. N. D. izdalo je knjige: Kralj Petar I. od M. Vukićevića; Karađorđa od Vl. Ćorovića, St. Stanojevića i F. Šišića; Velika Srbija od Vl. Ćorovića; Naši vladari od St. Stanojevića; Naše pobede od Vl. Ćorovića; Naše more od Nikole Bartulovića i dr. — U izdanju N. D. izišao je Narodni lekar od Dr. D. Popovića, koju je knjigu N. D. nagradilo sa 100.000 Din., kao godišnjom nagradom iz svoga fonda za nagrađivanje narodu najkorisnije knjige. — Osim ovih djela, za nacionalnu i popularno naučnu propagandu, izdalo je N. D. 40 prijevoda u Savremenoj Biblioteci, koja je sastavni dio N. D. za širenje lijepe književnosti. N. D. ima i odjeljenje za grafičku propagandu, u kome izdaje slike. Knjige za nacionalnu propagandu štampaju se u 40.000 primjeraka. N. D. raspačava svoja izdanja preko svojih povjereništava. *D. P.*

NARODNO ILIRSKO SKLADNOGLASJA DRUŠTVO u Zagrebu. Osnovano je 1839, po uzoru književnog udruženja u biskupskom sjemeništu Kola mladih rodoljuba. Ono je sebi postavilo za zadatak da goji crkvenu i narodnu pjesmu. Prvi muzički funkcionari bili su: Pavao Joža (ravnatelj pjevanja) i Eduard Fink (ravnatelj orkestra). Pravilnik udruženja bio je na latinskom jeziku, ali se već u prvoj godini u zapisniku počelo pisati ilirskim jezikom. Druge godine bio je ravnatelj pjevanja Mijo Hajko. 24/4 1841, o imendanu biskupa Haulika, društvo je priredilo svoj prvi javni koncerat. Na programu su, uz nekoliko stranih točaka, bile i Tužno speva vitez na planini od Wiesner-a, koji je pjevao Pavao Belas, duet od Juratovića: Ustanimo braćo mila, koji su pjevali: Adolf Mesarić i Pavao Belas, Varjacije varhi domorodne ilirske teme od Hirschhoffer-a, koji je na violini izveo Eduard Fink, Čeznuće Graničara za svoj dom od Proha, pjevao je Adolf Mesarić, Bože živi našeg cara i epiškopa, od anonimnog autora. Ove, tvorevine možemo smatrati kao jednu od polaznih točaka u stvaranju na-

cionalnog stila u našem umjetničkom muzičkom stvaranju. Čini se, da je ovo shvatio i sam Ljudevit Gaj, pa je u Danici iste godine (br. 18) o tom i u spoljašnjem pogledu veoma uspjelom koncertu sam napisao prikaz pod naslovom: Narodna muzikalna zabava. Zato su sa svih strana domorodci počeli podupirati ovo društvo. Udruženje je intenzivno radilo, a pri tom je Josip Juratović udešavao i priređivao mnogo kompozicija za njegov orkestar. U programima mnogih zabava nalazimo uvijek po koju novu ilirsku kompoziciju. Skladnoglasje je svoj arhiv snabdjelo s ilirskim muzičkim tvorevinama, i ta je djela rado pozajmljivalo ostalim domorodnim udruženjima po provinciji. Tako je Skladnoglasje postalo rasadnikom ilirskog muzičkog stvaranja i došlo je do ugleda. Zato je Lisinski Skladnoglasju posvetio svoju krasnu kompoziciju za muški zbor Oče naš. — 1845 usvojena je nova osnova za društvo, prema kojoj »najveće težnje Ilirskog narodnog Skladnoglasja društva je onamo smjerajuće, da narodno blagostanje svoga naroda jedna jedina i prava svetinja mu bude, i da ovo blage majke svoje sinove u duhu, ćuti i omekša i na mogući stepen izobraženosti dovede«. U udruženju su u ovom smislu i dalje djelovali osobito violinist Eduard Fink, pijanist Kamilo Škrabal, violinist i pijanist Mijo Hajko, koji su na zabavama nastupali kao solisti. — Pri kraju 1842 udruženje je, radi opće političke atmosfere, počelo naglo nazadovati. Radi ustanka 1848, bilo je sjemenište raspušteno, i tako je i Skladnoglasje zamuklo.

L i t e r a t u r a: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike.

A. Dobronić.

NARODNO ZDRAVLJE. 1. Javna higijena je kod nas u povoju. Snabdijevanje vodom, osim glavnih gradova, je primitivno. Kanalizacija je izvedena samo u velikim gradovima. Stanbeno pitanje nije riješeno. Priliv stanovništva iz sela u gradove je velik. Ne postoje nikakvi higijenski stanbeni odbori. Pregled životnih namirnica je nedovoljan. Gradovi se postepeno uređuju u tom pravcu.

Higijensko prosvjećivanje je nedovoljno. Narod je slabo pismen. Država malo pomaže, a privatna inicijativa je i odviše mala. Narod mnogo pati zbog sujevjerja, zabluda i štetnih navika. Postoje svega dva popularna higijenska lista (Čuvar Zdravlja i Zdravlje) i dva društva (Društvo za Čuvanje Narodnog Zdravlja i Savez Zdravstvenih Zadruga).

Prirast stanovnika u Srbiji rađanjem 1900 iznosio je 1·57%. U gradovima bio je 0·292, a u selima 1·932. — Izvanbračne djece bilo je 1906 u Srbiji 1·15 na 100 rođenih; u gradovima 2·64%, u selima 1%, u Beogradu 6·25. U Hrvatskoj i Slavoniji (1909—1918) bio je 7·65; u gradovima 18·36; u Zagrebu 27·34%. — Mrtvorođene djece bilo je 1906 u Srbiji na 100 rođenih 2·66 (u gradovima 3·2%, u selima 2·6%). U Hrvatskoj i Slavoniji (1909—1918) u gradovima je bilo 1·29, a u selima 6·62%. — Broj porodica bez djece iznosio je 1895 13·83%; 1900 14·66%; u gradovima 22·93%, u Beogradu 33·94% a u selima 13·45%. — Broj porodica sa 1 i više djece iznosio je:

	sa djetetom:						
	1	2	3	4	5	6	10
u 1900	20·69	18·12	16·82	17·76	9·75	6·13	1·39%

Broj slabe djece za osnovnu školu 1910 iznosio je 40%.

Sposobnost regruta bila je 1922: sposobnih 62·30%; stalno nesposobnih 23·24; privremeno nesposobnih 4·67%.

Prosječna godina starosti ne može se točno utvrditi. 1900 iznosila je u Srbiji prosječno 23·99, i to kod muških 24·13, a kod ženskih 23·83.

Smrtnost: procenat smrtnosti 1891 do 1907 iznosio je 21·01—33·57‰. U 1901 u gradovima bio je 23, u selima 19·3. U 1906 u gradovima je bio 27·1, u selima 24·1‰. Do 15 godina starosti umre od 100 rođenih 32·2, i od 100 umrlih u tome dobu umre 56·4. Od 30—60 godine starosti umre godišnje 120 na 1.000 stanovnika. To znači da u najboljoj dobi, u dobi privređivanja umre veliki broj. Smrtnost kod dojenčadi iznosi prema raznim krajevima 15—17 od sto rođenih. U Hrvatskoj i Slavoniji 1919 bila je smrtnost dojenčadi u gradovima 19·35, u selima 16·67%.

Od tuberkuloze umrlo je godišnje u Srbiji oko 50.000 lica. To znači na 250 duša umre 1 lice od tuberkuloze i svaki osmi je smrtni slučaj od tuberkuloze. Samo radi smrtnosti lica od tuberkuloze gubi se godišnje u vrijednosti oko 30 milijardi dinara. Od tuberkuloze je umrlo:

	na 1000 stanovnika	na 100 smrtnih slučajeva
U Srbiji (1895—1919)	29·7	15·19
U Hrvatskoj i Slavoniji (1908—1918)	42·8	16·82
U Slovenačkoj (1908 do 1920)	28	13·10
U Bosni i Hercegovini (1908—1917)	33·5	12·22
U Dalmaciji (1876 do 1911)	25·5	10·04
U Vojvodini (1908 do 1920)	36·9	—
U Beogradu (1900-1910)	86·7	34·62
U Zagrebu (1908—1918)	64·9	24·09
U Ljubljani (1908-1920)	50·3	19·23
U Novom Sadu (1908 do 1919)	40	15·91

Od tuberkuloze boluje godišnje u našoj državi oko pola milijuna lica.

Od akutnih zaraznih bolesti smrtnost je bila 30—45% godišnje. U 1921:

	oboljelo	umrlo od
Velikih boginja	727	165
Trbušnog tifusa	4.617	614
Pjegavca	232	26
Srdobolje	13.269	2.392
Šarlaha	15.241	2.769
Difterije	2.667	360
Malih boginja	25.627	589

Broj oboljenja od veneričkih bolesti poslije rata naglo se povećao. Bolovalo je 20 bolesnika na 10.000 duša. U veneričkim ambulantama liječeno je 1923 preko 60.000 lica.

Od malarije je bolovalo, koliko je to prijavljeno, oko 50.000 lica. Procenat oboljenja od malarije iznosio je 1921: u Srbiji 35·80%, u Hrvatskoj i Slavoniji 4·15%, u Bosni i Hercegovini 5·31%, u Dalmaciji 45·35%, u Crnoj Gori 5·99% i u Vojvodini 1·40%. Najveći broj oboljenja bio je u mjesecu junu —17·4% oboljenja.

Od trahoma bolovalo je 1923 preko 15.000 lica. *D. Popović.*

2. Organ sanitetskog odjeljenja ministarstva unutrašnjih djela. Osnovao ga je i uređivao načelnik tog odjeljenja, dr. Vladan Đorđević 1/6 1881 do 26/7 1884. List je izlazio privremeno, a imao je službeni, naučni i poučni dio. Godinu dana poslije dr. Vladana Đorđevića, njega je uređivao sekretar istog odjeljenja, dr. Jovan Danić, poslije čega je obustavljen. Ponovno je pokrenut 1896, kao dodatak Srpskom Arhivu, najprije pod uredništvom dr. Milana Jovanovića-Batuta, a poslije dr. Jovana Danića. Od 1914 on je prestao izlaziti, i nije pokrenut ni po oslobođenju, kad je počeo izlaziti Srpski Arhiv bez toga dodatka. *V. S.*

NARONA, u grčko-rimsko doba grad blizu današnjeg Metkovića, kod sela Vida. Jamačno je tu postojalo jedno stalno grčko naselje već u 4 vijeku prije Kr. Od starih zidina nije mnogo ostalo. Samo su dosta znatni ostaci od gradskog zida. Ovaj zid podignut je jamačno već u republikansko doba. Po njemu se može zaključiti, da je N. bila napredan grad. Već u to doba u njoj ima lijepih javnih građevina. Spominje se na pr. jedan hram boga Libera (stanovnici N. i okoline bavili su se nesumnjivo mnogo vinogradarstvom, kao i danas stanovnici u tom kraju). Izgleda da je u Augustovo doba N. već imala svoje kazalište. Nije isključeno da je u to vrijeme ona već bila rimska kolonija. I inače je N. već prije Kristovog rođenja bila znatno mjesto. U njoj je bio sud za jedan veliki dio našeg Primorja. Zbog toga je tu dolazio i Cezar. Za vrijeme rata između Cezara i Pompeja jedan Cezarov vojvoda izabrao je N. kao bazu za svoje operacije. Od Cicerona saznajemo za interesantan detalj, da mu je jedan rob pobjegao plemenu Vardeja blizu N. U N. i okolini nađen je znatan broj rimskih starina (natpisi, novac — osobito mnogo iz Apolonije i Drača — geme, lončarski predmeti i t. d.). *N. V.*

NASELJA. U izdanju Srpske kraljevske akademije (Srpski Etnografski Zbornik) izašlo je, pod uredništvom Jovana Cvijića, od 1902 do kraja 1926, sa prekidom 1914—1921, 24 knjige N., i to prvih 10 pod imenom N. Srpskih Zemalja, o ostale pod imenom N. i poreklo stanovništva. Uz prvih 6 knjiga izašlo je i 6 svezaka Atlasa, sa mnogim fotografijama, skicama i kartama, dok su u ostalim knjigama fotografije, skice i karte u tekstu i u prilogu. U knjigama N. ima do sada 60 radova. Dvije su Cvijićeve rasprave, Antropogeografski Problemi Balkanskog Poluostrva (1) i Metanastazička kretanja, njihovi uzroci i posledice (12). Najveći broj radova dali su Cvijićevi učenici i drugi suradnici. Ispitani su ovi predjeli: Okolina Beograda (2), Kolubara i Podgorica (4), Rađevina i Jadar (9), Sme-

derevsko Podunavlje i Jasenica (19), Mlava (2), Jasenica (13), Lepenica (7), Kačer (3), Gruža (10), Levač (2), Temnić (3), Banja (17), Ljubićka sela (2), Ibar (3), Gornje Dragačevo (5), Donje Dragačevo (1), Valjevska Tamnava (8), Užička Crna Gora (19), Zlatibor (19), Zaglavak (9), Poljanica i Klisura (3), Vranjska Pčinja (2), Krajište i Vlasina (18), Skopska Crna Gora (3), Južna Makedonija (10), Tikveš i Rajec (17), Mijaci, Gornja Reka i Mavrovsko Polje (20), Srednje Polimlje i Potarje (1), Drobnjak (1), Vasojevići u crnogorskoj granici (2), Vasojevići u turskoj granici (3), Kuči (4), Bratonožići (6), Riječka nahija (7), Boka (9), Plavsko-gusinjska oblast, Polimlje, Velika i Šekular (10), Crnogorsko Primorje i Krajina (11), Malesija (15), Bjelopavlići i Pješivci (15), Zeta i Lješko Polje (23), Stara Crna Gora (24), Višegradski Stari Vlah (2), Bilećke Rudine (2), Šuma, Površ i Zupci (2), Sarajevska okolina (5), Hercegovina (6), Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje (13), sela parohije Krnjeuše (13), Bjelajsko Polje i Bravsko (20), Pounje u Bosanskoj Krajini (20), poluotok Rat (11), Dubrovnik i okolina (23), sjeverodalmatinski otoci Pag, Rab, Vir (23). Najzad, na osnovu arhivske građe, izrađeni su ovi radovi: Srpska naselja u Rusiji — Nova Srbija i Slavenosrbija (14), Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16, 17 i 18 stoljeća (16), Uskočke seobe u slovenske pokrajine (18), Migracije Srba u Slavoniju tokom 16, 17 i 18 stoljeća (21), Arhivska građa za naselja u Srbiji u vreme prve vlade kneza Miloša (22).

B. Drobnjaković.

NASLONI. Njemački kolonisti, naseljeni u Mahovljanima, kod Banjaluke, nasadili su vinograde i goje ih na lomače ili brajde, kako su uobičajene u njihovoj nekadašnjoj postojbini, u južnom Tirolu. N. su čvrsti stupovi od tvrdog drveta, spojeni letvama, tako da dva reda tih naslona čine hodnike (sjenice, talijanski: pergole). *I. R.*

NASTASIJEVIĆ ŽIVORAD, slikar (13/1 1893, Gornji Milanovac). Osnovnu školu svršio je u Beogradu, gdje je počeo i srednju. 1906 ušao je u beogradsku umjetničku školu. Kada je svršio tu školu, otišao je u München, gdje je studirao slikarstvo (1913—1914). U Svjetskom Ratu sudjelovao je kao borac do 1917. Tada je proveo jedno vrijeme u Alžiru, a potom, do kraja rata, kao ratni slikar vrhovne komande. 1920 otišao je u Pariz, radi slikarskih studija. Živi u Beogradu. — N. je poslije rata sudjelovao na svim većim izložbama u prijestolnici; 1925 priredio je izložbu crteža s Lj. Ivanovićem, a 1926 svoju samostalnu izložbu. N. je počeo da radi figure i kompozicije iz rata, zatim je dao niz pariskih pejsaža, a sada većinom slika beogradske krajeve i ulice s likovima. Izradio je nekoliko nacrta kartona za freske. *V. P.*

NASTAVNIK, organ profesorskog društva. Izlazio je 1890—1914 u Beogradu. Poslije rata izašle su samo dvije knjige, pa je mjesto N. pokrenut Glasnik Profesorskog Društva. Kao stručni pedagoški i naučni časopis N. je objavio veliki broj rasprava i prikaza o školskim i drugim knjigama. *U. Dž.*

NASTIĆ ĐORĐE (1884, Mostar, Hercegovina — 1919, Graz, Austrija). Gimnaziju je učio u Mostaru i Sarajevu, pa je u jesen 1903 počeo na filozofskom fakultetu u Beču učiti slavistiku i germanistiku. 1906 N. je prekinuo studije, pa se vratio u Sarajevo, gdje je postao saradnik lista Dan. U to doba u Bosni su izbile prve agrarne bune (u Banjaluci, Bihaću, Livnu, Gradačcu, Šamcu i t. d.). Kao da pristaje uz narodni agrarni pokret, N. je ušao u nacionalističke krugove, kupio materijal protiv jezuita u Bosni i sa skupljenim materijalom otišao u Beograd, gdje je štampao svoju brošuru: Jezuite u Bosni. U Beogradu su primili N. sa najvećim povjerenjem, kako u građanskim tako i u vojnim krugovima, i N. je za to vrijeme prikupljao materijal za svoj čuveni Finale, kojim je htio da kompromitira Srbiju. To se jasno vidjelo kako iz ovoga pamfleta tako i u bombaškoj aferi na Cetinju i u veleizdajničkom procesu u Zagrebu. Jer na oba ova suđenja N. se pojavio kao glavni svjedok protiv optuženih, i u prvom redu, protiv Srbije i dinastije Karađorđevića. Označujući Beograd kao ognjište svih zavjera i svake revolucionarne akcije na Slovenskom Jugu, N. je dokazivao, kako Crna Gora i Austro-Ugarska imaju zajednički interes da udruže svoju akciju

protiv Srbije. N. je bestidno i odvratno stupio u službu tuđinu protiv svoga naroda, ali je brzo bio razgolićen i prezren. Završivši studije u Bruxelles-u, N. je ostao među Austrijancima, ali je padao sve niže, čak i u očima onih, za čiji je račun radio. Za vrijeme Svjetskog Rata N. je bio austrijski dobrovoljac, a umro je ubrzo poslije rata (1919) u Grazu, u Austriji. *M. Milenonić.*

NAŠ LIST, dječji list. Izdavalo ga je ministarstvo prosvjete, pod uredništvom Stevana Beševića 1921—1924, u Beogradu. Štampao se ćirilicom i latinicom i bio je namijenjen školskoj omladini. *U. Dž.*

NAŠA DECA, dječji list. Pod uredništvom Jelene Zrnić izlazio je u Beogradu 1920—1925. Imao je dva izdanja: ćirilicom i latinicom. *U. Dž.*

NAŠE DOBA, list za politiku, prosvjetu i privredu. Izlazio je u Novom Sadu 1885—1906. Izdavač i urednik bio mu je Dr. Stevan Pavlović. *U. Dž.*

NAŠICE, trgovište u Slavoniji, u oblasti osječkoj; na okrajku Podravine podno planine Krndije; raskršće željezničkih pruga: Koprivnica—Virovitica—N.—Osijek, N. — Pleternica— Nova Kapela-Batrina i N.—Donji Miholjac. Imaju 2.424 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, izraelitski rabinat, osnovnu pučku i višu građansku školu, poštu, telegraf i telefon. N. su lijepo uređeno, električki osvjetljeno mjesto; najuglednije su zgrade dvor grofa Pejačevića s parkom i franjevački samostan.

N. imaju znatnu industriju i trgovinu drvima. Našička tvornica tanina i paropila d. d. u Zagrebu ima nedaleko od N., u Đurđenovcu, tvornicu bačava i tvornicu pokućtva i parketa. »Krndija«, gospodarska i šumska industrija d. d. u Zagrebu, osnovano 1921, upravlja povjerbinskim dobrom grofa Pejačevića u N., ima i biljevište (omorika, crni bor), poljoprivrednu pecaru žeste, 2 ciglane, 1 poljsku i kružnu peć, kamenolom granita. »Nihag« d. d. u Zagrebu ima u N. također tvornicu opeka. Kod N. ima ribnjaka. U N. je Građanska Štedionica.

Već u rimsko doba N. je krajem prolazila cesta iz Inicera (Požega) u Mursu (Osijek). Iznad N., na obronku Krndije, leže razvaline staroga grada. Sačuvao se samo četvorouglasti toranj, kroz koji se ulazilo u grad sa zapadne strane. Grad je sagradio, s dopuštenjem kralja Karla I., poslije 1310, Aleksandar Aleksandrović, potomak bana Jule, koji se spominje kao vlastelin N. 1234. Uza nj su bila vlastela templari ili božjaci, pa njihovi nasljednici ivanovci. U povelji 1239, kojom je pečujski biskup Bartol ustupio templarima svoju desetinu u N., ima zanimljiva vijest; ako bi se u okolini N. našao rudnik zlata ili srebra, onda bi templari imali da plaćaju pečujskome biskupu $^1/_{10}$ od prihoda rudokopa. — Kasnije su od kralja Sigismunda dobili N. Gorjanski. 1499 grad je došao u ruke Lovre Iločkog. 1532 zauzeli su N. Turci, pa ih je dobio veliki vezir Ibrahim. 18/10 1608 bila se kod N. bitka s požeškim pašom. Po odlasku Turaka grad je opustio i propao. Od tada je mjesto pod gradom često mijenjalo gospodare, dok ga nije 1734 kupio Josip Pejačević.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (I., 155—156); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920). *J. Modestin.*

NAŠIČKA TVORNICA TANINA I PAROPILA D. D., Zagreb. Osnovana je 1920. Kapital je 12,500.000 dinara. Društvo je preuzelo poduzeća Neuschloss-Našičke tvornice, koja se nalazi u našoj državi, i to: Pilanu, tvornicu namještaja, tvornicu parketa, tvornicu buradi i tvornicu tanina u Sušinama-Đurđenovcu; tvornicu u Ljeskovici. Uz ta poduzeća društvo je 1921 podiglo pilanu u Andrijevcima i kupilo pilanu u Podgradcima, kod Bosanske Gradiške. Društvo sudjeluje u još nekoliko poduzeća, od kojih je najvažnije Krndija. Pilana u Sušinama-Đurđenovcu ima 9 gatera, 575 HP, a drvo se dovozi vlastitom željeznicom od 300 km. Oko tvornice podignuta je lijepa kolonija za radnike i činovnike sa potrošačkom zadrugom, radničkim domom, bioskopom, igralištem i t. d. Pilana u Ljeskovici ima 6 gatera i 250 HP. Pilana u Andrijevcima ima 5 gatera, 150 HP i koloniju. Na svima poduzećima ovog društva zaposleno je oko 6.000 radnika. *S. P.*

NATALI FRANJO, splićanin, humanist i latinski pjesnik (1469—1542). Nauke je svršio u Padovi, a vrativši se u zavičaj do smrti se bavio literarnim radom, sastavljajući različne pjesme na latinskom i materinjem jeziku. Bio je prisan prijatelj Marka Marulića, pa je napisao i biografiju njegovu. Njegovim se pjesmama služio franjevac dubrovački Joakim Stuli (Stulli), crpeći i iz njih građu za svoj rječnik. *Đ. K.*

NATALIĆ BUDISLAVIĆ TOMA (lat. Natalis) (sredina 16 vijeka, Dubrovnik — 1608, Napulj). Učio je medicinu u Bologni, pa je neko vrijeme bio u Dubrovniku, a onda je pošao u Rim, pa u Carigrad, gdje je izliječio od teške bolesti cara Murata III., od koga je za to dobio knežinu Bobane u Hercegovini. Iz Carigrada je prešao oko 1580 u Poljsku, gdje je postao krakovskim kanonikom. Vrativši se u domovinu, postao je 1606 trebinjsko-mrkanskim biskupom, pod kojim su bili katolici u susjednoj Hercegovini. Svoj ne mali imetak ostavio je za to, da se u Dubrovniku osnuje Collegium Orthodoxum Budislavum, u kome će se đaci njegove biskupije učiti latinski. Taj se je kolegij mogao otvoriti tek 1635, ali je već 1648 morao biti zatvoren, jer su mu se prihodi jako smanjili. 1643 bilo je u njemu samo šest đaka, koji su Božju službu vršili ne na latinskom jeziku već na »ilirskom«. Trag Natalićeve institucije sačuvao se do posljednjih dana republike.

L i t e r a t u r a: M. Rešetar, Tomo Natalić Budislavić (Rad, 206). *M. R.*

NATALIJA, kneginja i kraljica srpska 1875—1889 (2/5 1859). Kći je spahije N. Keška i Pulherije, rođ. kneginje Sturza. 25/7 1875 vjerila se s knezom Milanom Obrenovićem, 5/10 iste godine vjenčala se s njim u Beogradu. Iz toga braka rođen je kralj Aleksandar. Brak N. nije bio sretan. Tašta i neiskusna, ona je bila ćudljiva i uz to hladna priroda; dok je kralj Milan bio plahovit i često pust. Osim toga, oni su se razilazili i u političkim shvaćanjima. Kralj je vodio austrofilsku politiku, dok je kraljica bila za rusku orijentaciju. Odnosi između kralja i kraljice postajali su sve gori, naročito od 1885, kada se, poslije poraza na Slivnici, javila misao da kraljica postane regentkinja uz sina, koji bi zamijenio oca na prijestolu. Prekid je došao poslije jedne scene u dvoru o Uskrsu 1887, a definitivan razvod braka, s puno spletaka i skandala, izvršen je 12/10 1888. Taj razvod bio je postao toliko političko pitanje, da je radi njega odstupila vlada M. Garašanina. Da ublaži utisak izvjesnih brutalnih scena oko rješavanja o razvodu, kralj je dao odmah po objavi razvoda, od opozicije dugo traženu reviziju ustava. Najposlije, to je bio jedan od glavnih povoda za njegovu abdikaciju. Kraljica nije htjela da prizna taj razvod braka i tužila se Narodnoj Skupštini. Svojom bezobzirnošću u odnosu prema vladi i namjesništvu, koji su bili u izvjesnim obvezama prema kralju Milanu, kraljica je dovela dotle, da je 7/5 1891 silom protjerana iz Srbije. U Srbiju se N. kasnije vraćala samo kao gost svoga sina. — Poslije vjenčanja kralja Aleksandra sa njenom dvorskom gospođom Dragom Mašin, prekinula je N. sve veze sa sinom. Kasnije, prešla je na katoličku vjeru. Svoje imanje u Srbiji poklonila je beogradskom univerzitetu. Ona je živjela dugo na francuskom primorju, a sada živi u jednom katoličkom samostanu u Parizu. *V. Ćorović.*

NATAPANJE zemljišta potrebno je u našim južnim krajevima, naročito u mediteranskom području Krasa i u južnoj Srbiji, gdje su godišnje, apsolutno uzevši, vrlo velike oborine nezgodno razdijeljene, pa ljeti prođe tri i više mjeseci bez kiša. U Italiji se uzima, da je za navlaživanje dovoljno po 1 ha svake sekunde 1 litar vode za šest mjeseci. Ova je količina, po iskustvu u Bugarskoj i oko Skoplja, dovoljna za livade i vrtove. Za gnojno natapanje treba mnogo više vode, jer ova sadrži malo biljne hrane. *O. F.*

NATION SERBE EN FRANCE (Nasion Serb an Frans), dobrotvorno društvo za pomoć i staranje za srpske izbjeglice u Francuskoj, koje je u isti mah radilo i na smještanju studenata po stručnim školama. Osnovano je februara 1916. Društvo je radilo i poslije Svjetskog Rata, pomažući naše studente u Francuskoj, od sakupljenih dobrovoljnih priloga. U njemu su bili okupljeni naši najugledniji prijatelji, koji su svi do-

brovoljno vršili povjeravane dužnosti, često skopčane sa neprijatnostima i troškovima. Glavni sekretari bili su: Victor Berardi i Jean Brin. *M. I.*

NATOŠEVIĆ ĐORĐE, prosvjetni radnik (19/7 1821, Slankamen — 11/7 1887, Karlovac). Gimnaziju je učio u Karlovcima (1832—1838) i Segedinu (1838—1840). Počeo je pravo u Eperies-u (1840—1841), nastavio je medicinu u Pešti (do 1844), a dovršio je u Beču (1850). Poslije svršenih studija vratio se u Novi Sad, gdje je bio liječnik, ali se sav predao pitanjima narodne prosvjete i narodnih škola. Postao je profesor i poslije direktor novosadske gimnazije, a od 1857 nadzornik svih srpskih škola u Austriji. Radio je u duhu Pestalozzi-evih pedagoških ideja. Napisao je više školskih knjiga i pedagoških članaka i uputa; pokrenuo je prvi pedagoški list u Srba (Školski List), i prve dječje novine (Prijatelj Srpske Mladeži). 1876 N. je bio pozvan u Beograd kao referent za osnovnu i srednju nastavu, ali se tu nije mogao održati. 1870 postao je glavni školski referent u Vojvodini. Mnogo je pridonio, da se otvore srpske učiteljske škole u Pakracu i Gornjem Karlovcu i više ženske škole u Novom Sadu, Somboru i Pančevu.

L i t e r a t u r a: M. Šević, O Đorđu Natoševiću (1921). *V. Ć.*

NATURAŠĆINA, vrsta zlih demonskih bića, koja se javljaju u obliku različnih životinja. Čovjek, čim ih ugleda, treba da od njih bježi što može brže, jer, ako ga slučajno stignu i preteku, umrijet će za nekoliko dana. N. se obično viđa noću, a često je i nevidljiva, nego se samo čuje kako svira i igra. *P. B.*

NAUM, svetac i prosvijetitelj južne Srbije iz kraja 9 i početka 10 vijeka. N. je bio brat Sv. Klimenta Ohridskog i jedan od suradnika slovenskoga apostola Metoda, koji su poslije Metodove smrti (885) bili prognani iz Moravske. Preko Beograda i Bugarske N. je, sa Klimentom, došao kao misionar među Slovene oko Ohridskoga jezera i znatno utjecao na potpuno kristijaniziranje toga kraja. U početku je N. pomagao Klimentu kao učitelju i organizatoru prosvjetnih institucija, a kada je Kliment posvećen za veličkog episkopa (893), N. je nastavio njegov učiteljski rad u predjelu Kutmičevica oko Ohridskog jezera. Oko 900 N. je podigao na južnoj obali Ohridskog jezera manastir Sv. Arhanđela, koji je kasnije po njemu nazvan Sv. Naum. Tu je N. proveo deset godina u isposničkom životu. Umro je 23/12 910. Crkva mu slavi spomen 20/7. Po želji N. sastavio je 898 prezviter Konstantin, kasniji episkop, poučno Jevanđelje, a po želji devolskog episkopa Marka, četvrtog slovenskog episkopa, napisao je N. kratku biografiju jedan od Klimentovih učenika.

L i t e r a t u r a: L. Mirković, Sveti Naum Ohridski (1924). *R. G.*

NAUM SV., manastir Sv. Arkanđela Mihaila, u bitoljskoj oblasti, na južnoj obali Ohridskog jezera, na granici prema Albaniji. Leži nad samim obalnim odsjekom kamenite hridi, koja zalazi u jezero posred niske pjeskovite obale, s lijeve strane ušća rijeke Čerave, glavnog izvornog kraka Crnoga Drima. Od Ohrida, na sjevernoj obali jezera, izrađen je sad do N. S. automobilski put, koji vodi duž istočne obale ispod gorostasnih rasjednih odsjeka vapnenačke planine Galičice. Mnogo je ljepši i prijatniji put od Ohrida do N. S. jezerom.

Manastir N. S. zove se po svome osnivaču, Sv. Naumu. Podignut je 905, u doba primanja krščanstva, te je jedan od najstarijih naših crkvenih i nacionalnih spomenika. U svojoj zadužbini Sv. Naum je živio kao monah do kraja svoga života (910). Tu je i sahranjen, a grobnica mu je u paraklisu s južne strane crkve. Crkva je zidana od tesanog kamena i opeka, sa dva kubeta iznad glavnoga hrama i narteksa, skromnijeg izgleda od drugih ohridskih starih crkvenih građevina. Ova je crkva novija, podignuta mjesto stare u 11 ili 13 vijeku. 1806 ponovno je živopisana, a takoder i kasnije. O crkvenoj slavi (20/6) skuplja se ovdje mnogo pobožnog naroda iz svih okolnih krajeva. Oko crkve su veliki manastirski dvorovi, koje je narod podigao većinom poslije požara od 1802, kada je manastir stradao zajedno sa mnogim starinama. Za proslavu Sv. Jovana Vladimira podignut je sada kraj stare crkve, na stijeni nad samim jezerom, hram Sv. Jovanu Vladimiru u obliku visoke kule od armiranog betona, na kojoj su ure-

zane jubilarne godine 1015—1925; tu je paraklis Sv. Savi i zvonara.

Literatura: Jireček-Radonjić, Istorija Srba I. (1922); St. Simić, Ohrid (1925). *V. Radovanović.*

NAUPARA, manastir kod Kruševca. Crkva je posvećena Bogorodici (Mala Gospođa). Nije poznato, tko je i kad podigao N. Arhitekturom N. pripada crkvama iz doba kneza Lazara i despota Stevana. I prema tradiciji, ona bi bila podignuta od kneza Lazara. Kada je 1382 monah Dorotej izdao povelju svojoj crkvi u Drenči, on je, pored ostaloga, toj crkvi poklonio i »dvor u Naupari sa pridvornicom«. 1835 N. je obnovljena, i tom prilikom je crkva pretrpjela opsežniju restauraciju, koja je pojedine dijelove arhitekture potpuno promijenila. Restauraciju su izvršili nastojatelji Sava Petrović, arhimandrit manastira Sv. Romana i Pahomije, jeromonah istoga manastira. *V. P-ć.*

NAUPORTUS, u rimsko doba ime gradu jugozapadno od Ljubljane, kod Vrhnike (Ober-Laibach). N. se nalazio u zemlji keltskog plemena Tauriska, u provinciji gornjoj Panoniji. Spominje se u dalmatinsko-panonskom ustanku (6—9 po Kr.). N. je bio vrlo napredan trgovački grad, jer se nalazio na putu Aquilea—Dunav. Porušen je kad su se rimske legije pobunile, pri dolasku cara Tiberija na prijesto. Poslije je njegova trgovina prešla na Emonu (Ljubljana), kada je ona osnovana. *N. V.*

NAUŠNICA, metalan nakit, vrsta minđuša, koji se uplića u vitice. Nosi se u Bosni i Hercegovini. *N. Z.*

NAVODNJIVANJE ZEMLJIŠTA. V. Isušivanje i navodnjivanje zemljišta.

NAVRATIL IVAN, folklorist i gramatičar slovenački (5/3 1825, Metlika, Belokrajna — 1896, Beč). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, gimnaziju u Novom Mestu (1843), filozofiju i nešto bogoslovije u Ljubljani (1845). 1846—1851 bio je niži sudski činovnik. 1851 otišao je na najviši sud u Beč, gdje je ostao kao kancelarijski direktor do smrti. U Ljubljani je učio 1849 kod profesora Fr. Metelke staroslovensku gramatiku, a u Beču slovenske jezike. Pisao je članke o gramatici i slovenačkim stvarima, sabirao je narodne umotvorine i napisao je nekoliko komparativnih narodopisnih studija. Glavna su mu djela: Odperto pismice pisateljem Novic (Novice, III., 7, 1846), Kako Slovenci Novo leto praznujejo, Narodne pesmi v metliški okolici (Slovenija, I., 90, 91, 1849), Uskoki na Kranjskem (Glasnik Slovenski, 14—20, 1866), Pisma o Bosni in Hercegovini, I.—XVII. (Letopis Matice Slovenske, 48—191, 1877), Slovenske narodne vraže (Letopis Matice Slovenske, 1885—1890). *N. Ž.*

NAVRCI, vrsta navlačke od vune, bijelom čohom oko grla postavljeni; oblači se preko čarapa. Upotrebljuje se u Dalmaciji. *N. Z.*

NAZARENSTVO, pijetističko-baptistička sekta. Postala je u Švajcarskoj. Osnovao ju je kalvinski pastor Henrik Fröhlich oko 1830. Osnivač njen nazvao je svoje sljedbenike vjernima, a njen apostol u Ugarskoj Lájos Hemseyi, primio je ime Nazareni po sekti Jakoba Würtz-a, koja se u to doba već tako zvala. Sami sektanti, međutim, u našoj zemlji nazivaju se obično vjernima i kršćanima, a drugi ih zovu novovjercima i bugerima (sirotinjom). U Ugarsku je prenio N. oko 1840 kovački momak Hemseyi iz Szent Péter-a u zaladskoj županiji. N. se počelo širiti oko Budimpešte i Stolnog Biograda, a zatim u Pačiru, Baji i Somboru. — Među Hrvatima i Srbima počeli su N. da šire oko 1865 Hrvati Jelić iz Subotice i Mato Rebrić, vinogradar iz Srijemskih Karlovaca. U Srijemu je uhvatilo korijena prvo u Karlovcima, gdje se oko novih propovjednika ubrzo skupilo malo društvo. Sastajali su se samo noću, provodeći vrijeme u čitanju svetoga pisma, molenju i pjevanju iz t. zv. Harfe Sionske. Vlasti su uskoro zatvorile Jelića i Rebrića, ali je tim gonjenjem nova vjera samo dobila. Uskoro poslije toga pojavilo se N. u Sasama, Krčedinu, Surduku i drugim mjestima donjeg Srijema, pa je prešlo i u Beograd i dalje u Srbiju. U Banat je prenio N. oko 1867 urar Haornek iz Temišvara. Uskoro se pojavila i nazarenska literatura na našem jeziku. Već 1868 štampano je prvo izdanje Harfe Sionske u prijevodu Zmaja-Jovana Jovanovića i Đorđa Rajkovića, od koje je 1912 izašlo četvrto izdanje. Osim Svetog Pisma i Harfe Sionske Nazareni rado čitaju knjigu Srce čovječje hram

Božji ili radionica sotone, koju je sa njemačkog preveo i štampao Sima Stanojević (1893) i namijenio je »buđenju i širenju kršćanskog mišljenja«, zatim Car iz doma Davidova ili tri godine u Svetoj varoši od arhiepiskopa Ingrema u izdanju vjerujućih u Krista (1903), i Putovanje poklonikovo od Jovana Bunjana, u prijevodu Čede Mijatovića (1911).

U prvo vrijeme N. je među pravoslavnim Srbima u Vojvodini imalo relativno najviše pristalica. Od 6.829 Nazarena u Ugarskoj (po statistici od 1891) bilo je 4.000 Srba, 1.000 Rumunja a oko 2.000 svih ostalih narodnosti protestantske i rimokatoličke vjeroispovijesti. Kasnije je taj broj među Srbima počeo znatno opadati, i danas je N. među Srbima vrlo malo. U Srbiji je prozelitizam N. sudski proganjan 1910, a u Bugarskoj su N. imali svoje zbornice u Sofiji, Gabrovu, Samokovu, Ruščuku, Varni i nekim drugim mjestima.

Nauka N. osniva se sva na samom Svetom Pismu, koje oni tumače po svom shvaćanju. Crkvenu predaju i historiju odbacuju. Sveto pismo toliko čitaju, da ga vrlo mnogi znaju gotovo cijelo na pamet. Dijele se na braću i sestre, koji su savršeni ili sveti i potpuni kršćani, i na prijatelje i prijateljice, koji se pokajanjem spremaju da prime nazarensko krštenje i postanu braća i sestre. Ne poštuju krst i krsno znamenje. Od crkvenih sakramenata priznaju samo krštenje i pričest. Krštenje se obavlja tajno, sakriveno od inovjeraca, uvijek samo u prirodi i noću. Djecu krste tek od 7 godina. Pričest primaju po kalvinskom načinu. Svećenstvo, svece, svete slike, hramove i crkvene obrede ne priznaju. Za umrle se ne mole. Svako se sam za sebe brine. Sahranjuju mrtvaca bez kukanja i naricanja, bez pjevanja i molitava, u jednostavnim daskama i samo u bijelom donjem rublju, bez ikakvih ukrasa. Tjelesni post također ne priznaju, već samo duhovno trpljenje. Odbacuju sve gozbe i veselja, ne pjevaju svjetovne pjesme, ne sviraju i ne igraju, ne piju vina i ne puše. Protivni su zakletvi i svakom ubistvu, stoga ne će da polažu zakletve ni kao vojnici, ni da nose oružje. Odbacuju nacionalizam i propovijedaju internacionalizam.

L i t e r a t u r a: P. Dimić, O Nazarenima (1881); S. Tumbas, Majka-Crkva, Isusova zaručnica i kukavni sabor Nazarenaca (1892); Vl. Dimitrijević, Nazarenstvo (1894), Zašto se u nas nazarenstvo širi? (1898).

R. Grujić.

NAZOR VLADIMIR, književnik (30/5 1876, Postire na Braču). Gimnaziju je učio u Splitu, a univerzitet (prirodne nauke) je svršio u Grazu. Služio je kao nastavnik srednjih škola u Splitu, Zadru, Pazinu, na preparandijama u Kopru i Kastvu, gdje je do 1918 bio upravitelj. 1918 postao je profesor preparandije u Zagrebu, 1920 upravitelj Dječjeg Doma u Crikvenici, u martu 1926 je penzioniran, a u augustu iste godine reaktiviran, kao upravitelj ženske realne gimnazije na Sušaku. — N. je kao gimnazijalac počeo štampati originalne pjesme i prijevode naših pjesnika na talijanski, a s vremenom je postao jednim od najplodnijih naših književnika. Izdao je knjige: Slavenske legende (1900), Živana (1902), Pjesma naroda hrvatskoga (1902, pod pseudonimom Vladimir Primorski), Knjiga o kraljevima hrvatskijem (1903), Krvava košulja (1905), Krvavi dani (1908), Veli Jože (1908), Lirika (1910), Hrvatski kraljevi (1912), Nove pjesme (1913), Istarske priče (1913), Intima (1915), Pjesni ljuvene (1915), Medvjed Brundo (1915), Utva Zlatokrila (1916), Stoimena (1916), Pabirci (1917), Gospa od snijega (1918), Arkun (1920), Tri priče za djecu (1920), Niza od koralja (1923), Priče iz djetinjstva (1924). Sabrana djela N. počeo je 1908 izdavati Branko Vodnik. Antologiju lirike izdala mu je 1922 Narodna Knjižnica (Carmen vitae), a reprezentativnu zbirku Srpska Književna Zadruga (Lirske pjesme, 1925). Od N. je izišao prijevod Shakespeare-ovog Macbeth-a, a u rukopisu ima stihovani prijevod Dante-ove Komedije. U Jugoslavenskoj Njivi (1925) izišao mu je ciklus priča: Šarkove uspomene. Pored toga, ima N. radova u omladinskim listovima: Mladi Hrvat, Omladina i Mladost. Od toga rada za omladinu izdala je Narodna Knjižnica njegovu igru Crvenkapica, a knjižara Kugli nekoliko knjižica Novih priča.

N. je književnik, o kome se u posljednja dva decenija u našoj literaturi najviše govorilo. S velikom stvaralačkom snagom, on je jedan od najplodnijih književnika svoga vremena.

Pisao je lirske i epske pjesme, romane, priče, balade, drame; služio se i slobodnim i vezanim stihom, i heksametrom i dvanaestercem i desetercem, i sonetom i ditirambom. N. je došao do glasa kasnije nego njegovi lirski savremenici Domjanić, Nikolić, Vidrić. Tek poslije izdanja Lirike (1910), kritika mu je priznala prvo mjesto u savremenoj hrvatskoj lirici. N. je utjecaj na omladinu velik; najveći je bio u 1913, poslije balkanskog rata, u jeku nacionalnog optimizma. — Poslije rata kritika o N. poeziji nije jednodušna i ide od jedne krajnosti drugoj.

N. je ušao u književnost s motivima iz grčke i slovenske mitologije, unio je smisao za prirodu, veliča zdravlje i fizičku snagu, ima životnog veselja. Prema nacionalnoj romantici i kultu prošlosti, u N. je umjetnost u isto doba i religija i filozofija i nauka.

L i t e r a t u r a: M. Marjanović, Vladimir Nazor kao nacionalni pjesnik (1924); Vladimir Nazor (Carmen vitae, 1922); A. Barac, Vladimir Nazor (1918); B. Vodnik, Vladimir Nazor (Medvjed Brundo, 1915); A. Venzelides, Književne studije (1918); A. M., Intima (Savremenik, 1916). *A. Barac.*

NAZUVICE, NAZUVKE, NAZUCI, NAZUHE, NAZUBAK, vrsta čarapa. Navlače se preko čarapa i sižu do pola (noge) stopala. Čuvaju prste od hladnoće. Nose se u Srbiji, Staroj Srbiji, Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji. *N. Z.*

NEBREGOVO, selo u srezu prilepskom, okruga bitoljskog. Rodno mjesto četničkog vojvode Gligora Sokolovića. U N. i oko N. su vođene mnoge borbe između srpskih i bugarskih četa i turske vojske. U N. i njegovoj okolini bile su za vrijeme Turaka bogate turske kule i čitluci, ali su se begovi povukli u Prilep, kad su se pojavile čete. N. ima 585 stanovnika, a pripada općini nebregovskoj. *M. M.*

NEČVEN-KULA u Dalmaciji, na lijevoj obali Krke, prema gradu Čučeva. Sačuvana je okrugla branič-kula, palača, okolni zid. *D. S.*

NEDELIŠĆE, trgovište u Međumurju, oblast Maribor, srez Čakovac; od Čakovca 3 km k zapadu; raskršće, gdje se od druma Čakovac—Ormož odvaja drum u Varaždin. Ima 2.291 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, parnu pilanu. — U N. je osnovao 1570 Juraj Zrinski štampariju, u kojoj su štampane neke hrvatske protestantske knjige, naročito Mihajla Bučića Novi Zavjet i Katekizam, i najstariji (1574) sačuvani spomenik hrvatske kajkavske literature, Ivanuša Pergošića prijevod Verböczy-eva ugarskoga zakonika Decretum Tripartitum. 1584 štamparija je prenesena u Varaždin, a odatle 1589 u Eberovo, u Ugarskoj.

L i t e r a t u r a: F. Bučar, Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj (1913). *J. M-n.*

NEDELJKOVIĆ MILAN, profesor univerziteta u Beogradu (27/9 1857, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u rodnom mjestu, kao i veliku školu, gdje je svršio matematičko-prirodnjački odsjek (1876). Bio je profesorski pripravnik za matematiku i fiziku 1877—1879. Zatim je otišao u Francusku, na specijalne studije, gdje je na Sorbonni i Collège de France studirao 1879—1881, a u astronomskoj školi pariškog opservatorija, meteorološkom institutu Francuske i u opservatoriju u parku Saint Maure proveo je 1881—1884. Te godine je postavljen za suplenta velike škole u Beogradu za astronomiju i meteorologiju, a krajem 1886 za profesora. 1887 N. je osnovao provizorni opservatorij na Vračaru, gdje su promatranja vršena do 1891, kada je počeo rad u stalnom opservatoriju. N. je bio upravnik te ustanove i organizator mreže meteoroloških stanica u Srbiji. Zbog bolesti je stavljen u penziju 1899, a ponovno vraćen na veliku školu 1900. Po navršenim godinama službe N. je penzioniran 1924, kao vanredni profesor univerziteta i upravnik opservatorija. — Stručni i naučni radovi N. su ovi: Meteorološka uputstva za srpske stacije (1888), Meteorološka uputstva za stacije III. reda i niže stacije (1895), Projet de réforme du calendrier (1900), Uputstvo za posmatranje nepogodskih pojava (1901), Uputstvo za posmatranje grada (1901), Kišomerske stacije II. i III. reda, Uputstva i propisi (1902), Posmatranje snežnog pokrivala zemljinog, Uputstva i propisi (1903), Kišomerska uputstva (1903), Dnevnik posmatranja i mesečna tablica stacija II. i III. reda (1903),

Opredeljenje časa pomoću sunčanika (1903). Pored toga je N. publicirao Bulletin mensuel de l'Observatoire Central de Belgrade 1902 do juna 1905, kao i Izveštaj opservatorije velike škole i meteoroloških stacija 1889 do 1912 i 1919—1923. *P. Vujević.*

NEDELJKOVIĆ MILAN, pisac i političar, direktor trgovačke akademije (5/11 1865, Kamenica, Srijem). Učio je gimnaziju do sedmog razreda u Novom Sadu, a dovršio ju je i maturirao je u Srijemskim Karlovcima. Diplomirao je na filozofskom fakultetu u Grazu. 1885 je postavljen za suplenta srpske gimnazije u Srijemskim Karlovcima, gdje je besprekidno služio, kasnije kao profesor, do 1926. Ove godine imenovan je za direktora trgovačke akademije u Novom Sadu.

Rano se počeo baviti književnošću i politikom. Pisao je pripovijetke i romane, a kao unutrašnji saradnik Brankova Kola i Letopisa Matice Srpske radio je dugo godina na kritici. Posebno je objavio do sada dvije knjige pripovijedaka i roman Prelom. Štampao je udžbenik: Opća geografija za gornje razrede gimnazije, i objavio historijske članke i oglede: Islam i kultura, Naša novija beletristika, Karlovački mir, Đurađ Branković Smederevac, Vojvoda Stevan Šupljikac i t. d. — Kao političar i pristalica radikalne stranke N. je bio 18 godina predsjednik srpske pravoslavne crkvene općine u Srijemskim Karlovcima, dugo godina član karlovačke konsistorije, narodno-crkvenog administrativnog odbora, školskog savjeta i zamjenik glavnog školskog referenta autonomnih konfesionalnih srpskih škola u karlovačkoj mitropoliji. Najzad bio je sekretar glavnog odbora radikalne stranke. Za vrijeme rata M. je bio osuđen i zatvoren u Petrovaradinu, Aradu i Lepoglavi, a zatim interniran do oslobođenja. 1918 izabran je bio za člana Narodnog Vijeća u Zagrebu, a 1919—1925 bio je poslanik u Narodnoj Skupštini. Član je vrhovnog upravnog odbora srpske Patrijaršije.

V. Petrović.

NEDELJKOVIĆ MILAN, kipar (2/8 1896, Zemun). Osnovnu školu, realku i gimnaziju učio je u Zemunu i u Vukovaru. U zagrebačkoj umjetničkoj školi učio je prvo dvije godine slikarstvo, zatim u Pragu jednu godinu grafiku, a 1919 prešao je na kiparstvo (profesor Šturza). 1920 nastavio je kiparske studije u Parizu. 1922 vratio se u otadžbinu i sudjelovao je na prvoj izložbi grupe umjetnika. Sudjelovao je na nekoliko većih izložaba u zemlji. Na natječajima za spomenik kralju Petru u Starom Bečeju, Velikom Bečkereku i Zemunu, njegove su skice dobile nagradu, a spomenike u Starom Bečeju i u Zemunu N. je i izradio. N. je povjerena izrada Alegorije Pravde za novu Skupštinu u Beogradu. Sada se usavršava u primijenjenoj umjetnosti u kamenu, drvetu i željezu u ateljeu Hanack-a u Beču. *V. P.*

NEDELJNI PREGLED, politički, književni i naučni list. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1908 do 1911, pod uredništvom dr. Živojina Perića. *U. Dž.*

NEDIĆ JAKOV, ikonopisac (u drugoj polovini 18 vijeka). Bio je žitelj sela Bobote u Srijemu. Po svoj prilici učio je slikarski zanat i zografski stil od domaćih ikonografa. Slikao je ikonostase sela Borjada (1783), Batoseka (1804) i Majša, kod Mohača u Madžarskoj (1806), a poznata je, do sada, od njega i Bogorodica u bobotskoj crkvi iz 1786, koja treba da je kopija da Vinci-eve Majke Božje.

L i t e r a t u r a: Srpski Sion (1901, 545 i 769); Branič Pravoslavlja (1856, 1); Šematizam Mitropolije Karlovačke od 1910. *V. P.*

NEDIĆ LJUBOMIR DR., književni kritičar (25/4 1859, Beograd — 29/7 1902, Beograd). Svršio je osnovnu školu i gimnaziju u Beogradu pa je počeo studirati medicinu, a zatim je prešao na filozofiju; neko se vrijeme bavio zoologijom i fiziologijom, pa je od 1878 slušao u Leipzigu Wundt-ova predavanja iz psihologije i logike. 1884 je položio doktorat, a njegova teza iz logike štampana je u Wundtovom časopisu. Odmah poslije toga bio je izabran za suplenta velike škole za filozofiju, psihologiju i logiku, a 1886 postao je profesor, specijalno za psihologiju i logiku. Kad ga je bolest onemogućila da se kreće, morao je da napusti katedru, te je 1899 stavljen u penziju. N. je u bolesti tek razvio živu književnu djelatnost, i smrt ga je zadesila usred najveće aktivnosti.

N. je počeo književnu karijeru još 1870, prijevodom Cook-ova (Kukova)

putovanja po svijetu za Jedinstvo. U prvo vrijeme, objavljivao je samo prijevode iz prirodnih nauka. Zatim se, osim doktorske disertacije, nije javljao do 1888. Te je godine štampao dva svoja javna predavanja iz psihologije: O hipnotizmu, koje je održao u građanskoj kasini, a poslije ga objavio u Otadžbini i izdao posebno, i O snu i o snovima, koje je izašlo u I. kolu javnih predavanja na velikoj školi. 1889 samo mu je jedno od dvaju održanih i odštampanih javnih predavanja na velikoj školi iz područja filozofije, odnosno logike (O sofizmima), dok je drugo iz svjetske književnosti (O Hamletu). Poslije toga N. se naglo i svom energijom bacio na književnost, odnosno na književnu kritiku. Već 1893 izdao je u knjizi izbor dotadašnjih svojih ocjena (Iz novije srpske lirike). 1894 štampao je raspravu O pravopisu i interpunkciji, koju je podnio 8/4 1894 kao prijedlog Književno-Umjetničkoj Zajednici, čiji je on bio osnivač i duša u njoj. 1895 pokrenuo je N. književni list Srpski Pregled, koji je uglavnom on popunjavao, uz vrlo skučen broj suradnika-prijatelja. List je iste godine i prestao. Još za života (1901) izdao je prvu knjigu Kritičkih Studija: Noviji srpski pisci (II. izdanje 1923), a Srpska Književna Zadruga štampala mu je u svome kolu od 1910 Kritičke Studije I. Ali, osim ovih skupljenih, N. je napisao još poveći broj kritika i ogleda, koje je od 90-ih godina do smrti objavljivao po časopisima (Rad, Zora, Srpski Književni Glasnik). Takvi su članci, na pr., u mostarskoj Zori 1900: Srpski pisci u stranim prevodima, Hrvaština u srpskom jeziku, Pesme Milete Jakšića, a 1901: Srpska prevodna književnost; u Srpskom Književnom Glasniku: Predlog kako da se pomogne našoj nejakoj književnosti (8/18), Laza K. Lazarević (13/36), O Geteovom Verteru (14/23), Pokušaj o literarnom ukusu (17/123, 288, 352, 438), St. M. Ljubiša (21/23, 113). Pred smrt je radio na studijama o Janku Veselinoviću i o St. Sremcu. Konačno ovoma spada i ogled o Oliweru Goldsmith-u, stavljen kao uvod romanu toga engelskog pisca: Vekfildski sveštenik, koji je N. preveo za 49 knjigu Srpske Književne Zadruge (1898).

N. je jedna od najmarkantnijih ličnosti u našoj književnosti. On je za jedva deset godina svoga borbenog rada uspio da izvede temeljnu reformu naše književne kritike, a time je našoj književnosti dao jedan odsudan pokret u pravcu evropejiziranja. N. se važnost ne smije prosuđivati po pojedinačnim ocjenama o izvjesnim našim piscima, nego, uzevši sve njegove spise u cjelini, po osnovnim idejama i gledištima, koja su u njima zajednička. A ona su uglavnom ovo: da se i naši pisci moraju ocjenjivati po mjerilima svjetske književnosti, i da su za književnu kritiku presudne čisto književne, umjetničke kvalitete. Provodeći tu svoju misao veoma oštroumno i srčano, N. je uspio da definitivno uguši t. zv. našu filološku kritiku, koja je dotle vladala, i pored Sv. Vulovića i A. Nikolića, i cijenila književna djela samo po čistoći jezika i po etnografsko-folklorističkoj sadržini i patriotsko-etičkoj tendenciji. Poslije N. već i pisci skučenijeg talenta teže k savršenijem izražavanju pribranijih misli i osjećaja, a uopće književni rad shvaćan je sa strane pisaca ozbiljnije i savjesnije. Razumije se, N. je došao do tog uspjeha žestokom borbom, revizijom književnih vrijednosti. On je neobično hrabro, često bezobzirno i upravo drsko, udario na dotle nepovredljive ličnosti, kao što bijahu Zmaj, Laza Kostić, M. Milićević i dr. Ali je N. pri tome, kao skoro u svima svojim ocjenama, pretjerivao. Složene naravi, i okrutno suho logičan i sentimentalno strastan, a široko obrazovan i vrlo jednostran, N., revidirajući ocjene o pojedinim piscima nije skoro ni u jednom slučaju pogodio mjeru. Imajući za uzore isključivo pojedine engleske i njemačke velikane, N. je osjetio i jasno uočio izvjesne inferiornosti naših pisaca, ali, operirajući isključivo logikom, on je zadirao i dalje, i činio očite nepravde pjesnicima, za čije pravilno razumijevanje i ocjenjivanje treba kritičar da bude naoružan i naročitom osjetljivošću, pošto poezija ima svoju naročitu logiku osjećaja, i prema tome, i naročiti način izražavanja. Sa N. pojavom dignuta je književna kritika u nas na visok stepen među pojedinim granama lijepe književnosti, i izveden je razlaz između književne kritike i historije književnosti.

L i t e r a t u r a: S. Jovanović, Ljubomir Nedić (Srpski Književni Gla-

snik, 1902, 7); Ljubomir Nedić, studija i portret (Nova Evropa, 1920, 2 i 3) odštampano posebno; Jov. Skerlić, Ljubomir Nedić (Pisci i knjige).

V. Petrović.

NEDIĆ MARTIN, bosanski franjevac, pjesnik (1/4 1810, Tolisa, na Savi, Bosna — 25-26/5 1895, Tolisa). U red je stupio u Kr. Sutjesci 19/8 1825. Nauke je svršio u Madžarskoj 1835. 1836—1839 bio je kapelan u Orašju, kod Travnika, 1839 u Kr. Sutjesci učitelj latinske škole. 1848 postao je župnik u Ulicama, 1851 viječnik, a 1853 redodržavnik. 1856 nalazio se u Rimu na općoj skupštini reda, a 1861 došao je u Tolisu. — N. je već 1835 objavio u Karlovcu Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitje god. 1835. Zatim je opjevao: Pokret 1848 i 1849 (1851), Ratovanje slovinskoga naroda proti Turcima 1875—1877 (1881), Život fra Marijana Šunjića (1886), Poraz baša a zavedenje nizama u Bosni (1884) i t. d. — Osim toga pisao je i u prozi. Pseudonimi su mu: Vila Bosanska, Žalovan, Slavoljub Otadžbinović i dr. — N. se do smrti priznavao Ilirom. Bio je vrlo cijenjen i na najvišim mjestima. Knez Mihajlo obdario ga je zlatnim satom (danas u samostanu u Tolisi), a sultan ga je dvaput odlikovao (1864 i 1876).

Literatura: J. Jelenić, Nedić fra Martin (Almanah Vedre hrvatske duše, 1822). *J. J.*

NEDIĆ MILAN, divizijski đeneral (20/8 1877, Grocka, gročanski, beogradski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1895. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, đeneralštabnog kapetana 29/6 1908, đeneralštabnog pukovnika 1/10 1915, divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik u pješadiji, 1901 do 1903 na višoj školi vojne akademije, do 1905 komandir čete u pješadiji, 1905 do 1908 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, 1908—1909 bio je komandir čete i ordonans-oficir Nj. V. Kralja, 1910—1911 bio je u Francuskoj (u 135 puku), 1911—1912 bio je pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti. U 1919 bio je načelnik organizacijskog odjeljenja II. armijske oblasti, 1919—1920 i u 1921 bio je načelnik štaba armijske oblasti (IV.), 1920 do 1921 i 1922—1924 načelnik saobraćajnog odjeljenja glavnom đeneralštaba, 1924 do 1925 komandant divizijske oblasti (timočke), od 30/11 1925 je šef sekretarijata Savjeta zemaljske obrane. 1920—1921 i 1922—1924 bio je honorarni profesor vojne akademije (strategija i historija ratne vještine).

Napisao je i štampao više članaka i rasprava u Ratniku. *V. B.*

NEDIĆ MILENKO, brigadni đeneral (8/2 1874, Velika Drenova, trstenički, kruševački — 21/12 1923, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1893. Za inženjerskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za kapetana 29/6 1905, preveden je u pješadiju 1907. Proizveden je za pukovnika 1/10 1915, za pješadijskog brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 2/11 1898 bio je vodnik u minerskoj četi, 1898—1900 bio je na višoj školi vojne akademije, 1900—1901 bio je komandir telegrafske čete, 1901—1903 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, 1903—1904 bio je na dopustu u Francuskoj, 1904—1906 na službi u glavnom đeneralštabu, 1906—1908 bio je ordonans-oficir Nj. V. Kralja, 1908—1909 komandir čete u pješadiji, 1909—1911 komandant bataljona u pješadiji, do 17/9 1912 bio je ađutant ministra vojnog. 1913 bio je ađutant načelnika glavnog đeneralštaba. 2/12 1913—13/7 1914 bio je komandant puka u pješadiji (10), 1918—1920 bio je na službi u štabu divizijske oblasti (ibarske i kosovske). 1920 bio je komandant pukovske okružne komande (tuzlanske) i komandant pješadijske brigade (zetske), 1921—1922 komandant pješadijske brigade (jadranske), 1922 do smrti bio je pomoćnik komandanta divizijske oblasti (jadranske).

U ratu 1912—1913 bio je ađutant ministra vojnog i ađutant načelnika štaba vrhovne komande. U ratu 1914 do 1918 bio je komandant pješadijskog puka (10 kadrovskog, 8/II., 22) i komandant pješadijske brigade (šumadijske divizije). *V. Belić.*

NEDIĆ MILOVAN, pukovnik (29/4 1866, Knić, kragujevački — 31/8 1913, Niš). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1886. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1/9 1889, za đeneralštabnog kapetana 2/8 1898, za pukovnika 1/9 1912. — Kao pješadijski oficir bio je postepeno na svima položajima, konačno i koman-

dantom bataljona. Kao đeneralštabni oficir bio je pomoćnik i načelnik đeneralštaba divizijske oblasti, šef odsjeka u glavnom đeneralštabu i komandant pješadijskog puka. 1904—1905 bio je honorarni, a 1905—1911 redovni profesor vojne akademije (historija ratne vještine). — U ratu 1912—1913 bio je komandant moravske II. Osim članaka u Ratniku i predmeta u vojnoj akademiji preveo je s njemačkog: Rat Austrije i Pruske 1866 god. i štampao u posebnom izdanju (1910).
V. B.

NEDIĆI (DAMNJAN I GLIGORIJE), braća, hajduci i junaci prvog ustanka. Rodom su bili iz Osečine (valjevski okrug). Istakli su se kao hajduci protiv turskog zuluma. Proslavili su se u boju kod manastira Čokešine, 16/4 1804. Oni su, sa malo drugova, primili borbu s Turcima i junački izdržavali napadaje. Kad su bili ranjeni u noge, N. su sjedeći nastavljali borbu, sokolili druge i pucali, sve dok nisu poubijani od nadmoćnijih protivnika.
V. Ć.

NEDVED ANTON, kompozitor i dirigent (19/8 1828, Hoševice, Češka — 16/6 1896, Ljubljana). N. je učio muziku u Pragu, gdje je bio učenik Antona Slavika. Najprije je bio učitelj u Sofijinoj akademiji i u češkoj realci u Pragu, zatim kazališni pjevač u Pragu i Brnu, a od 1856 muzički direktor filharmonijskog društva i učitelj pjevanja u Ljubljani, gdje je radio do 1890. N. je komponirao mnogo crkvenih i svjetovnih kompozicija za pjevanje sa pratnjom orgulja i solo pjesama sa klavirom. *J. M.*

NEGOTIN, varoš u Srbiji (timočka oblast). Ima 5.872 stanovnika. Nalazi se u močvarnoj ravnici, punoj bara i ritova (Krajina). Okolina je bogata vinogradima (negotinsko vino). N. je središte Krajine. Sjedište je komandanta vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. — U N. je poginuo Hajduk-Veljko. *B. D.*

NEGOTINO (NEGOTIN NA VARDARU), varoš u južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, skoro u središtu velike i plodne kotline Tikveša, u dolinici Bara, nedaleko od desne obale Vardara. Ima 485 kuća sa 2.112 stanovnika (1921). N. se zove i Nigotino; službeni naziv Negotin (na Vardaru) pogrešan je. — N. je staro naselje, ali se od početka 19 vijeka razvilo u varoš. Ispod N., prema Vardaru, ima tragova od antičkog naselja, kao i na Gradištu, visokoj vardarskoj terasi, a do susjednog sela Tremnika ima znatnih tragova rimskog naselja. N. leži na mjestu antičkog grada Antigonia, koji je osnovao makedonski kralj Antigon Gonat (279—242 prije Kr.), poslije priključenja Peonije Makedoniji. U Antigoniji je sjedio strateg, koji je upravljao Peonijom, novom makedonskom provincijom. Po Peitingerovoj tabli Antigonia je bila 12 milja niz Vardar od Stobi (Pustog Gradskog, na ušću Crne), dakle na mjestu današnjeg N. ili u njegovoj neposrednoj blizini. I samo ime N. podsjeća na staru Antigoniu.

Početkom 19 vijeka N. je bilo čitluk sa nekih 30 kuća kršćana čifčija. Od tih starosjedilaca sada u N. ima 12 porodica sa 19 kuća. Svi ostali su noviji doseljenici. N. se stalo razvijati od čitlučkog u varoško naselje, kada je početkom 19 vijeka obnovljen put Štip—Prilep i ovdje se križao sa starim vardarskim drumom. Tu su na raskršću, kraj čitluka, prvi Kucovlasi podigli »haništa«, a onda su se u N. počeli doseljavati kršćani trgovci i zanatlije iz okolnih većih privrednih središta, kao i iz susjednih tikveških sela. Za kratko vrijeme razvila se u N. mala čaršija i nastala dosta živa trgovina i obrt. Sa Vardara ispod N. polazili su niz rijeku korabi i šajke (vrste brodova) sa žitom, koje se izvozilo za Solun, a odatle dalje na Izmir (Smirnu) i druge prekomorske gradove. Inače je sav saobraćaj išao karavanski, najviše za Prilep, Bitolj i Solun, kuda se izvozilo vino, grozdovača, svila, vuna, brašno. Kada je tikveški moćni beg Hadži-Tahir-aga, iz ajanske porodice Sinanovaca u Kavadarcima, oplijenio Njegoš (1821), podigao je on u N., nad svojim čitlukom, sat-kulu, na kojoj je namjestio »kambana« (zvono) iz oplijenjenog Njegoša, pod sat-kulom je podigao džamiju, a u čaršiji »bezisten« (mjesto, gdje se prodaje platno). Tako je oko 1837 N. postalo »kasabasi« (varošica); tada je dobilo i nedjeljni sajam i počelo da se takmiči sa Kavadarcima, tadanjim begovskim gradom i sjedištem tikveškog ajana (zapovjednika). — Kršćani su 1837 podigli crkvu Sv. Atanasa u N., a kraj nje i školu. 1860 podignut je u blizini va-

roši, na starom crkvištu na Vardaru, manastir Sv. Đorđa. N. je 1865 imalo 200 kuća i čaršiju sa 100 dućana. Gradnjom vardarske železnice (1873) N. se još življe razvijalo, ma da tada nije dobilo železničku stanicu. Tada se u N. razvila i »nova čaršija«. Uvođenjem kulture opiuma (1875) tržište u N. postaje još življe, a podižu se i oko 10 šarlagarnica. Zbog boljeg položaja N. je 1879 postalo i glavna tikveška »kasaba«, sjedište kajmakama, ali na prijetnje begova iz Kavadaraca, »konak« je iz N. ubrzo ponovno vraćen u Kavadarce. 1880 bilo je u N. 480 kuća, od kojih 410 kuća kršćana, a 70 kuća muslimana. Spajanjem vardarske železnice sa moravskom (1888) nastao je iz N. veliki izvoz tikveškog grožđa i vina. Ovamo su dolazili vinski trgovci iz sjeverne Srbije, i o berbi vinograda samo preko Krivolaka izvozili po 300 do 400 vagona grožđa i po 60 vagona vina.

Pred oslobođenje (1912) N. je imalo oko 700 kuća, od kojih su oko 105 bile turske, ostalo kršćanske; pored toga kršćani su držali čaršiju sa oko 300 dućana. 1913 muslimani su, izrabivši bugarski napadaj, zapalili varoš, te su svi dućani (oko 300) i mnogo kršćanskih kuća (oko 250) izgorjeli. Poslije toga su se svi muslimani iselili iz N., tako, da je N. ostala čisto kršćanska varoš, bez i jednog muslimana.

Od oslobođenja je N. postalo središte sreza negotinskog. Mjesto džamije, u središtu varoši, pod čaršijom, podignuta je poslije Svjetskog Rata lijepa građevina Narodni dom. Od oslobođenja je N. dobilo i železničku stanicu, na ušću Bara u Vardar, nazvana Sv. Đorđe, po susjednom manastiru; njen su kolosjek prvi postavili Francuzi 1915, za vrijeme borbe s Bugarima. Varoš ima sada oko 150 dućana. Dok je ranije N. trgovalo najviše sa Solunom, sada je upućeno na Skoplje. U N. su: poglavar sreza negotinskog, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: Voj. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); G. Kazarow, Inscriptions et antiquités de la Macédoine occidentale (Bulletin de corr. Hellénique, 47, 1923).

V. Radovanović.

NEGOTINSKA EPARHIJA. V. Timočka eparhija.

NEGOTINSKA KRAJINA. V. Krajina.

NEGOTINSKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1885. Kapital je 500.000. Fondovi 338.783, ulozi na štednju 3,360.598, mjenice 3,770.347, dobit 225.814 dinara. Dividenda 30%. Predsjednik je Stanoje Necić. *N. S.*

NEHAJ-GRAD, dobro sačuvani grad u Hrvatskom Primorju, na glavici brežuljka nad morem, kod Senja južno. Osnova grada je četvorouglasta; svaka je strana duga 23 m. Grad se na više sužava, a uglove mu brane doksati na konsolima, od kojih je jedan strijela oborila. Nad ulazom je duži doksat, pred njim je prije bilo stubište, od koga je most vodio do ulaza. Grad je visok 15 m. Ima tri kata; u donjem su najmanje strijelnice, veće u drugom, najveće u trećem katu, a opet malene pod krovom. Najdonje su strijelnice osobite vrste: kroz takvu strijelnicu mogu u isti mah trojica strijeljati. U gornjim je katovima bila smještena artiljerija. Nasred četvorostranoga uskog dvorišta je cisterna, a pod jednim prozorom drugog kata trostruki grb: lijevi sa zmajem grb je Lenkovića. Grad je sagradio vrhovni krajiški i senjski kapetan Ivan Lenković 1558 za obranu od Turaka sa kopnene, a od Mlečića s morske strane. Historija N. G. od njegova postanja dalje usko je vezana sa historijom grada Senja.

L i t e r a t u r a: M. Magdić, Topografija i poviest grada Senja (1877); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 198).

J. M-n.

NEHAJEV MILUTIN, pravim imenom Dr. Milutin Cihlar (25/10 1880, Senj). Svršio je osnovnu školu u Senju, gimnaziju u Senju i Zagrebu. Učio je kemiju u Beču. Neko vrijeme bio je asistent na gospodarskom učilištu u Križevcima, inače je živio većinom kao novinar (Balkan u Trstu, Obzor i Jutarnji List u Zagrebu). — N. je ušao u književni život vrlo rano. Kao gimnazist pisao je u litografiranom listu Nada, koja je 1897 počela u njegovoj redakciji (uz Marjanovića i Milčinovića) izlaziti kao Nova Nada. 1905 izdavao je list Lovor. Sarađivao je vrlo aktivno u književnom životu Mladih, i bio je jedan od najplodnijih suradnika Savremenika; 1926 bio je

njegov urednik, a već otprije predsjednik Društva Hrvatskih Književnika. Beletristički su mu radovi: drame Prijelom (1898), Svjećica (Nada, 1899), Život (Koledar Svačić, 1905), Spasitelj (1916), roman Bijeg (Društvo Hrvatskih Književnika, 1909 i 1917), novele Veliki grad (Matica Hrvatska, 1919). Najglavniji mu je međutim kritički rad u Obzoru, Životu, Hrvatskoj Misli, Vijencu, Nadi, Savremeniku, Jutarnjem Listu. U Obzoru i Jutarnjem Listu pisao je kazališne prikaze (drama i opera). Od kritičarskog rada najveća mu je studija O Hamletu (Savremenik 1905, posebno u knjizi 1917) pored studija o Leskovaru, Zoli, Nazoru i dr.

N. je ušao u književnost s generacijom, koja je tražila šire vidike, pročišćavanje zagušljive atmosfere, evropska mjerila u književnosti. U svom kritičkom radu N. provodi taj princip. Među hrvatskim kritičarima N. je čovjek solidnog znanja, dobar poznavač svjetske i domaće literature, koja se svojstva pojačavaju time, što je on u isto doba dobar poznavalac naše političke prošlosti. O tome je N. dao nekoliko originalnih studija: O Anti Starčeviću (Jutarnji List), O Šimi Mazzuri (Savremenik, 1926) i dr.

A. Barac.

NEIMAR, masonski časopis. Izlazi u Beogradu dvaput mjesečno, a namijenjen je široj javnosti. Zadatak mu je, da daje obavještenja o organizaciji i pravom značenju slobodnoga zidarstva uopće, a u našoj državi posebice. Pokrenut je 1915, a urednik mu je Jova Aleksijević. *D. P.*

NEJISKI UGOVOR O MIRU (Neuilly) 27/11 1919 između Unije, Engleske, Francuske, Italije, Japana (glavnih saveznih i udruženih sila) i Belgije, Kine, Kube, Grčke, Hedžasa, Poljske, Portugala, Rumunjske, Države srpsko-hrvatsko-slovenačke, Sijama i Čehoslovačke (sila saveznih i udruženih) s jedne, i Bugarske s druge strane. Na molbu Bugarske dano joj je primirje 29/9 1918, da bi se mogao zaključiti mir. Bugarska je priznala državu SHS (36); odrekla se u njezinu korist svega svoga teritorija, koji joj je dodijeljen čl. 27, dio II. ovoga ugovora (37). Određeno je, da komisija od 5 komesara glavnih savezničkih sila i po jednog našeg i bugarskog provede delimitaciju (38). Podanicima bugarskim, nastanjenim na teritoriju dodijeljenom državi SHS, dano je SHS podanstvo; ali oni, koji su se nastanili poslije 1/1 1913 mogli su da ga dobiju samo s odobrenjem države SHS (39). Podanicima bugarskim, iznad 18 godina, na teritoriju dodijeljenom državi SHS, dozvoljeno je, da u roku od dvije godine optiraju za svoje staro podanstvo, a isto tako Srbima, Hrvatima i Slovencima nastanjenim u Bugarskoj. Oni, koji optiraju, morat će se iseliti u državu, za koju su optirali, u roku od godine dana; dozvoljeno je da iznesu sve pokretnosti bez carina, a zadrže svojinu nepokretnosti koje ostave. U istom roku Srbima, Hrvatima i Slovencima, bugarskim pripadnicima, u stranim državama dozvoljeno je da mogu uzeti podanstvo SHS, ako nisu stekli strano podanstvo (40). Dio financijskih tereta Bugarske, koje će država SHS preuzeti za pripojeni teritorij određen je po čl. 141 partija VIII. (financijske klauzule) (41).

Vojničke klauzule: cjelokupni broj bugarske vojske ne smije prelaziti 20.000 ljudi (66). Sve mjere za mobilizaciju i priprave za rekviziciju životinja ili drugih transportnih sredstava zabranjene su (68).

Reparacije: Bugarska se obvezala platiti saveznim i udruženim silama dvije milijarde i 250 milijuna zl. franaka reparacija. Plaćanje je određeno polugodišnje počevši od 1/7 1920, sa rokovima 1/1 i 1/7 svake godine, sa 2% do 1/1 1921, a poslije sa 5% na cijelu sumu, sa dodacima za amortizaciju u 37 godina. Ove sume ima da isplaćuje reparacionoj komisiji preko međusavezničke komisije. Vrijednost može biti u pokretnim ili nepokretnim dobrima, robi, efektima i dr. Naplate su mogle biti u zlatnim bonovima, koji će biti direktna obveza Bugarske, ali odredbe o njihovoj službi imala je da ustanovi međusaveznička komisija. Ovi bonovi su oslobođeni svih bugarskih taksa i poreza (121). Međusavezničkoj komisiji dano je da može predložiti reparacionoj komisiji redukciju jednog plaćanja ili cjelokupne sume ili prijenos (122). Dugovi Bugarske Njemačkoj, Austriji, Ugarskoj i Turskoj preneseni su na savezne i udružene sile i uračunani u gornju cjelokupnu sumu (124).

Riješeno je, da se vrate svi rekvirirani predmeti iz Grčke, Rumunjske

i Srbije. Utvrđeno je da Bugarska pronađe i povrati odnesene dokumente i arhive. Za sporove u tom rješavat će jedan arbiter, imenovan od međusavezničke komisije (126). Bugarska je imala za 6 mjeseci dati Grčkoj, Rumunjskoj i državi SHS određen broj stoke, i to SHS: 50 bikova, 6.000 krava, 5.000 konja i kobila, 1.000 mazgi, 4.000 teglećih volova, 12.000 ovaca (127). Kao kompenzaciju za rušenje srpskih ugljenokopa Bugarskoj je dosuđeno da za 5 godina daje 50.000 tona ugljena godišnje iz Pernika, franko granica SHS na pruzi Pirot—Sofija. Međusaveznička komisija ima da odobrava to davanje i da prosuđuje, da li će to i koliko sputavati prekomjerno ekonomski život Bugarske (128).

Za izvršenje bugarskih obveza (dokle budu trajale) određena je međusaveznička komisija u Sofiji, sastavljena od po jednog predstavnika Engleske, Francuske i Italije. Bugarska je obvezana da im zakonom zagarantira prava, u ovom ugovoru predviđena.

Dodatak ugovoru u tri člana, govori o odnosima komisije i bugarske vlade. Ako Bugarska ne ispuni obveze, a i bez toga (5), komisija može ustanoviti kontrolu i upravu prihoda i čisti prihod upotrijebiti za račun reparacija. Ugovor je sastavljen francuski, engleski i talijanski. Francuski tekst je mjerodavan u slučaju spora (u part. I. i XII. francuski i engleski).

V. Popović.

NEKRŠTENICI se zovu naročiti stvorovi (duhovi), koji su postali od djece, koja su pomrla nekrštena. Narod priča, da N. imaju izgled pola ptice pola djeteta, i da neprestano lete naokolo. Drže ih za zla i pakosna bića, koja vrebaju, da za vrijeme t. zv. nekrštenih dana (1—8 januara) dave malu nekrštenu djecu. Pored toga, N. znaju da dosađuju i mliječnoj stoci; stoga je osobito među ovčarima rašireno o njima vjerovanje. Kažu da se N. daju u potjeru za ovcama, kravama i dr., da im oduzmu mlijeko; odaju se sviranjem i hukanjem, na što čobani odmah pale vatru i tjeraju ih od svoga blaga. U nekim krajevima se N. zovu svirci, a negdje navije.

P. B.

NELIPIĆ, knez cetinski i kninski, iz plemena Svačića. Hrvatski knezovi Kurjakovići, knez N. i drugi neki stvorili su savez protiv bana Mladena II. Obratili su se na kralja Karla I. i slavonskog bana Ivana Babonića. Neprijateljima Mladenovim pridružili su se još i Mlečani. Ova borba svršila se padom bana Mladena. Poslije odlaska kralja Karla I. iz Hrvatske, velikaši su se uplašili zbog kraljeve velike moći, pa su se složili i zajedno oteli od kralja Knin. Upravu grada preuzeo je u svoje ruke N. (1322), koji je držao taj grad u svojim rukama do smrti. Porast njegove moći izazvao je zavist naročito kod bribirskih knezova, koji su se koalirali sa krčkim knezovima, gradom Zadrom i bosanskim banom Stjepanom Kotromanićem, da obore N. (1324). N. je u toj borbi ostao pobjednik. 1326 imao je N. da vodi rat sa hrvatskim banom Mikcem Mihaljevićem, ali je i njega pobijedio. N. je od tada bio prvak među hrvatskim knezovima od Like i Krbave, pa sve do rijeke Cetine. Idućih godina stalno je ratovao s bribirskim knezovima, kojima je oteo Ostrovicu (1336), ali ju je 1337 vratio uz odštetu. 1343 bio je N. na vrhuncu svoje moći. Pred njim su drhtali dalmatinski gradovi, a pokorili su mu se svi hrvatski knezovi. Mlečani su se najposlije poplašili tolike premoći N. i počeli su okupljati sve hrvatske knezove i bosanskog bana Stjepana Kotromanića, da satru N. On se uplaši i ugovori s Mlečanima mir, kojim se N. između ostaloga obvezao, da ne će dirati posjede bribirskih knezova i kneza Gregorija Kurjakovića, a ni mletačkih dalmatinskih gradova (1343). Međutim on se nije držao ugovora o miru, i ubrzo bi došlo do novih sukoba, da N. nije u to umro, ostavivši udovicu Vladislavu i jedinca, nedoraslog sina Ivana.

L i t e r a t u r a: D. Gruber, Nelipić, knez cetinjski i kninski (1896); D. Gruber, Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji sa hrvatskim velmožami (Izvješće kr. velike gimnazije u Požegi 1887/88); V. Klaić, Povjest Hrvata, II. (1900); V. Klaić, Hrvatska plemena od 12 do 16 stoljeća (Rad, 130).

M. Prelog.

NELIPIĆ VLADISLAVA, udovica kneza Nelipića. Kad je kralj Ljudevit I. čuo za smrt kneza Nelipića, odlučio je da napadne na Hrvatsku,

da tu konačno obori oligarhiju (1344). Kad se pročulo o tome, dotadašnji protivnici Nelipića, pa i Mlečići, koji su se bojali za svoju vlast u Dalmaciji, stali su se spremati da brane kneginju N. V. i njenog maloljetnog sina Ivana. 1344 napao je slavonski ban Nikola, od plemena Hahold, na Hrvatsku, utaborio se pred Kninom i pozvao N. V., da preda grad, i da se pokori kralju sa svojim sinom. N. V. je odbila poziv, a ban se spremio na opsijedanje i počeo je jurišati na grad. Hrabra posada odbijala je sve napade. N. V. se najposlije pogodila s banom, da kralju pošalje svog poslanika, koji će se u njeno ime i u ime njenog sina pokloniti kralju i obećati, da će biti vjerna vazalka kraljeva i da će mu predati Knin. Poslije toga ona je poslala svoga poslanika kralju, a Ljudevit je ponude prihvatio. N. V. međutim, naročito po nagovoru Mlečića, nije izvršila svoje obećanje. 1345 spremio se na jug sam kralj. U drugoj polovini juna 1345 došli su pod Knin ban Nikola i bosanski ban Stjepan Kotromanić sa 10.000 vojske, kao predstraža velike kraljeve vojske. Banovi su nagovorili N. V., da preda kralju Knin i još druge neke gradove, ali s tim, da se njenom sinu zajamči naslijeđe po djedovima u župana Cetini i Kliškoj. U tom je smislu N. V. načinila i s banovima ugovor. U to je i kralj Ljudevit stigao s velikom vojskom do Bihaća na Uni. Tu je kralj primio uslove ugovora. On je Ivanu Nelipiću potvrdio sve zemlje i gradove njegove porodice (Sinj, Brezovo Polje i Kamičac, na Krki). Ivan Nelipić bio je od tada vjeran kraljev vazal, a V. je otišla u Split, gdje se posljednji put spominje 8/12 1346.

Literatura: V. Klaić, Povjest Hrvata, II., 1900; V. Klaić, Vladislava Nelipić (Vienac, 1896). *M. Prelog.*

NEMAČKA PUČKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1919 godine. Centrala Nova Pazova. Kapital je 190.000. Rezerve 125.000, ulozi 345.760, mjenice 871.732, čista dobit 37.000 Din. Predsjednik je Josias Meier. *N. S.*

NEMANJA STEVAN, rodonačelnik dinastije Nemanjića (1114, Ribnica — 13/2 1200, Hilandar). Rodio se u Ribnici, kod Podgorice, gdje mu je otac Zavida živio, prognan iz Raške, radi dinastičkih meteža. U oskudici pravoslavnih sveštenika N. je u pretežno katoličkoj Zeti kršten po zapadnom obredu. Kad mu se otac vratio u Rašku, N. je ponovno kršten kao pravoslavni. Kao mladić N. je dobio od oca na upravu najistočniji kraj srpske države: predjel oko Toplice, donju dolinu Ibra, Rasinu i Reke, kod Kruševca. Tu je došao u bliži dodir s Bizantincima.

Srpska državna politika kolebala je u to vrijeme između Bizanta, koji je u Manuelu Komnenu imao energična vladara, i između Madžara, s kojima su srpski vladari imali srodničkih veza, i pomoću kojih su se trudili osloboditi se grčke vrhovne vlasti. N. se spočetka opredijelio za Grke. Radi toga ga je car Manuel naročito pomagao i ojačao protiv braće, koja su bila drugih shvaćanja. Od cara je N. čak dobio i jednu novu oblast, Dubočicu, kod Leskovca. Ta N. politika izazvala je protiv njega ostalu braću, od kojih je najstariji, Tihomir, bio veliki župan (oko 1167), i oni N. uhvate i zatvore. U borbama iza toga, kada se dočepao slobode, N. je uspio da potisne braću i da sam dobije velikožupanski prijesto.

Kao veliki župan N. je u prvo vrijeme promijenio svoju politiku i pokušao, potaknut od Mlečana, da s njima i Madžarima u savezu ustane protiv Bizanta. U tom pokretu nije imao uspjeha, i jedva se održao na prijestolu morajući da se ponizi pred carem Manuelom (1172). Poslije toga udarca N. se pomirio s braćom, koja su ostala u životu (Stracimir je dobio kraj oko Čačka, a Miroslav Hum) i nastojao je da što bolje učvrsti svoj lični položaj u zemlji i da sredi prilike u državi. Smrt moćnog Manuela (1180) dala mu je mogućnost, da ostvari svoje ranije namjere i želje svojih prethodnika. U savezu sa Madžarima N. je napao na Bizant (1183) i prodro s njima sve do Sofije, a kad su se Madžari povukli, N. je nastavio ratovanje za svoj račun. U vremenu 1183—1189 on je proširio Srbiju i prema Timoku, i prema Vardaru, a naročito prema Primorju. Zetu, s primorskim gradovima, definitivno je pridružio Raškoj, protjeravši od tuda kneza Mihaila, posljednjeg člana stare zetske dinastije.

Napadaji Nemanjini i brata mu Miroslava protiv Dubrovnika nisu

imali uspjeha. Na istoku je N. pomagao ustanak Bugara protiv grčke vlasti i ušao je u savez s njihovim vođama, braćom Asanima. Kao pobjeditelj N. je 27/7 1189 svečano dočekao u Nišu cara Fridrika Barbarosu na njegovu pohodu u križarski rat na istoku, i ušao je s njim u savez protiv Bizanta. Kraj njegovom ratovanju donio je poraz Srba na Moravi (1190) od Grka, koje je vodio car Isak Angel. Mir, koji je sklopljen iza toga i koji je trajao više godina, ispao je po Srbe dosta povoljno. Oni su zadržali u svojoj vlasti dobar dio osvojenih oblasti: Zetu s primorjem, čitavo Kosovo i dolinu Morave do današnje Ćuprije. Niš, Prizren i Skoplje ostadoše u Bizantu kao glavni pogranični gradovi. Nemanjin sin Stevan dobio je za ženu Eudokiju, sinovicu cara Isaka, pod uvjetom, da on naslijedi oca na prijestolu, mimo starijeg brata Vukana.

Kraj života N. je proveo mirno. Zbog kriza u Bizantu on se 25/3 1195 odrekao prijestola i pokaluđerio se, dobivši ime Simeon. Po tom imenu on je u narodu zapamćen sve do danas (»car Simeon«). Kao kaluđer proveo je N. jedno vrijeme u Srbiji, a onda je (u oktobru 1197) krenuo u Sv. Goru, gdje mu se nalazio najmlađi sin Rastko kao monah Sava. Tamo je N., sa Savom zajedno, podigao manastir Hilandar, u kome je i umro, u dubokoj starosti, 13/2 1200.

Važnost N. je za stvaranje sredovječne srpske države izvanredno velik. Dugom i energičnom i uglavnom sretnom vladavinom, N. je stvorio solidnu državu, razvio smisao za nju i ojačao u njoj ugled vlasti. Doveo je u zajednicu Rašku i Zetu, koje su se dotle pola vijeka borile za prevlast, i pokazao je put za stvaranje još šire nacionalne države. Pravoslavlje je uvijek štitio kao državnu vjeru Srbije, a energično je suzbijao sve smutnje vjerskog i političkog karaktera. Sav N. rad daje utisak stabilnosti i svijesti, da se radi za daleku budućnost. Tome su rječit dokaz njegove lijepe i solidne zadužbine, od kojih neke postoje još i danas: Bogorodičin manastir i manastir Sv. Nikole kod Kuršumlije, Đurđevi Stubovi (ovi svi u ruševinama), a naročito još čitavi Studenica i Hilandar. Radi svih tih zasluga, i još kao osnivača dinastije Nemanjića, srpska crkva ga je proglasila za sveca.

N. biografiju napisala su dva mu sina: Sv. Sava, oko 1210 i Stevan Prvovjenčani 1216. Treću biografiju napisao je svetogorski monah Domentijan (1264). *V. Ćorović.*

NEMANJIĆI. Rodonačelnik dinastije N. je Stevan Nemanja (1114—1200). Njegovi sinovi otpočeli su dvije linije porodice: jednu osniva stariji Vukan, a drugu, kraljevsku, Stevan Prvovjenčani. Od trećeg Nemanjina sina Sv. Save (1174—1235) nije ostalo poroda.

K r a l j e v s k a l i n i j a. Stevan Prvovjenčani (— oko 1227) imao je sinove Radoslava (kralj 1227—1233), Vladislava (kralj 1233—1242), Uroša (kralj (1242—1276, — 1280) i Predislava u kaluđerstvu nazvan Sava II. (arhiepiskop 1263—1270). Kralj Radoslav nije imao djece. Vladislav je imao dva sina Stevana i Desu, koji su ostali bez važnosti. Sinovi Uroševi bijahu: Dragutin (kralj srpski 1276 do 1282, srijemski 1284—1316) i Milutin (kralj 1282—1321), Dragutinovi sinovi su Urošic (— prije 1316) i Vladislav (kraljevski pretendent 1321—1324). Njihova linija izumrla je ili se izgubila. Milutinovi sinovi su: Konstantin (— 1323) i Stevan Uroš Dečanski (kralj 1321—1331). Konstantinova se djeca ne spominju, a Dečanskoga su sinovi Dušica, Dragutin (umrli kao djeca), Dušan (rođ. oko 1308, kralj 1331—1346, car 1346—1355) i Simeon. Dušanov sin je Uroš (rođ. 1337, car 1355—1371). Sa Urošem je izumrla muška linija srpske kraljevske loze Nemanjića. Simeon (ili Siniša) osjećao se više Grk nego Srbin, po majci Mariji Paleologovoj. On je vladao kao epirski despot do od prilike 1369. Njegovi sinovi: Stevan i Jovan Uroš, koji se 1381 zakaluđerio i umro kao monah Joasaf 1422—1423. To je uopće posljednji izdanak Nemanjića.

Vukanova linija. Vukan (— 1208) imao je sinove Đorđa, Stevana i Dimitrija, u kaluđerstvu nazvana Davida (— iza 1286). Davidov sin Vratislav imao je sina Vratka, a taj kćer Milicu, udatu za kneza Lazara.

V. Ćorović.

NEMČIĆ GOSTOVINSKI ANTUN, pjesnik (14/1 1813, dobro Edde, ostopanska župa, somođska županija, Madžarska — 5/9 1849, Križevci). Gimna-

ziju je svršio u Varaždinu, a filozofiju i pravo u Zagrebu, pa je stupio u županijsku službu. 1846 izabran je za kotarskog sudiju u Novom Marofu, gdje su ga 1848 izabrali za poslanika u hrvatski sabor. 1849 postao je bilježnik križevačke županije, te se preselio u Križevce, ali tu je poslije malo vremena umro od kolere.

N. je kao pjesnik lirik, a kao prozaik putopisac i komediograf. Prva njegova pjesma u Danici (1839) samo je prijevod. N. se javio kasno, dok su se njegovi drugovi već odavno pročuli u književnosti i javnom radu. U Danici se N. javljao i poslije rijetko, najviše 1841—1842, a onda sve rjeđe, i to s patriotskim pjesmama, od kojih su najpoznatije: Domovini, Himna žrtvam 29 srpnja 1845, i Grob kaludera. Najvažniji dio njegove lirike jesu erotičke pjesme: Lepiri, Neven i Turice, ali on tu poeziju svoje nesretne ljubavi nije za života objelodanjivao.

U Putositnicama (1845) opisao je N. svoje putovanje iz Ludbrega do Trsta i boravak u istočnom dijelu gornje Italije naročito u Mlecima, Vicenzi, Padovi i Veroni. Pored toga napisao je N. komediju u 4 čina Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac, iz tadašnjega hrvatskog socijalno-političkog života. M. Bogović objavio je u Nevenu (1854) osim te komedije i odlomak nedovršena N. romana Udes ljudski. Isto tako je Bogović poslije smrti N. izdao njegove Pjesme (1851), a Matica Hrvatska izdala je kasnije N. Izabrana djela (1898).

N. je imao lijepu i opsežnu književnu kulturu. Poznavao je rimsku, francusku i njemačku književnost. Prvi uzor mu je bio St. Vraz. Lepiri su spjevani pod utjecajem oblika, motiva, dikcije i duha Đulabija. Bio je lirik nježan i osjetljiv kao Vraz; ali skroman, diskretan, povučen u svojoj seoskoj samoći. Uz nježnu osjećajnost, poput Vraza, bilo je u njega i humora, koji se u lirici javljao u obliku autoironije. N. je prirođenim humorom reagirao i na pojave javnog života oko sebe. U izvornoj komediji Kvas bez kruha, crtajući restauraciju t. j. izbor županijskih činovnika, iznio je N. žive tipove ilirskog društvenog političkog života: vatrenu domorotkinju, oduševljenog Ilira plemića, korteša-plemića madžarona i proste plemiće seljake, izrabljivane od Ilira i madžarona, ali i izrabljivače jednih i drugih. Na žalost i tu komediju napisao je N. za samoga sebe. N. je bio odviše osjetljiv, a da ne bi ipak reagirao na pojave oko sebe, ali i odviše inokosan i obazriv, da svoje lično mišljenje iznese. Priroda, posve lirska, nagonila ga je da reagira, ali mu nije dala, da se i bori. Pored svega toga, po Kvasu bez kruha i Putositnicama N., uz Matu Mažuranića, zauzima prvo mjesto kao ilirski prozaik.

Literatura: M. Šrepel, O životu i radu A. Nemčića. Predgovor Izabranim djelima (1898); V. Dukat, O našijem humoristima (Rad, 197); N. Polić, O Antunu Nemčiću (Kritika, 1923). *B. Vodnik.*

NENADIĆ ĐURO DR., profesor sveučilišta (24/4 1876, Rudopolje, Lika). Srednju školu i šumarsku akademiju svršio je u Zagrebu, a zatim je proveo, radi specijalnih studija, dvije godine u Münchenu, gdje je dobio doktorat tezom Über die Rentabilität der Eichen-, Hoch- und Niederwirtschaft in Kroatien und Slavonien (1909). Poslije svršenih nauka služio je kod petrovaradinske imovne općine, u Irigu i kod šumarskog odsjeka u Zagrebu, gdje je surađivao na sastavljanju gospodarske osnove za šume. Od 1910 je profesor na šumarskoj akademiji, a od 1920 redovni profesor gospodarsko-šumarskog fakulteta na sveučilištu u Zagrebu. 1921 bio je pomoćnik ministra šuma i ruda. Napisao je po Dr. M. Endresu: Računanje vrijednosti šuma i šumska statika (1922) i Osnovi šumarstva (1924). *D. P.*

NENADOVIĆ ALEKSA, valjevski knez. Starinom je bio iz Bosne, a rodom iz sela Brankovine kod Valjeva. Porodica Nenadovića bila je jaka i ugledna. Iz te kuće bilo je knezova još u prvim godinama 18 vijeka. N. kao vrlo otresit čovjek rano je postao tamnavski knez. Kao čovjek od utjecaja bio je od austrijskih emisara uvučen u akciju protiv Turaka za vrijeme austrijsko-turskog rata 1788—1791. N. je tada pošlo za rukom da digne na oružje svoj kraj i da popali Valjevo i Čačak, ali je od austrijske strane bio nedovoljno pomagan. U manastiru Feneku N. je bio predstavljen caru Josipu II., koji je tom prilikom požalio, što se narod izložio

borbama i nezgodama prije nego što je austrijska vojska krenula u borbu. Za vrijeme rata N. je sudjelovao u više borba i činio je znatne usluge Austrijancima. Poslije svištovskog mira, razočaran što Srbija nije oslobođena, N. se vratio ponovno u selo, i ako su mu Austrijanci nudili da ostane na njihovoj strani. Za učinjene usluge N. je od Austrije dobio penziju (180 forinti godišnje). U Srbiji N. je po povratku opet nastavio da knezuje. Naročit utjecaj imao je on za vlade beogradskog vezira Mustafa-paše, koji je dozvolio N. da organizira narodnu vojsku, da bi u njoj vezir imao oslonac u borbama protiv odmetnutih janjičara i njihova zaštitnika u Vidinu, Pazvan-Oglu-a. Za vrijeme janjičarskog napadaja na Beograd (u zimi 1797/98) N. je, sa drugim knezovima iz zapadne Srbije, organizirao obranu i uspio, da s tom narodnom vojskom i vezirovim ljudima spasi grad. Poslije pogibije Mustafa-pašine, za vrijeme dahijske reakcije, N. je stalno bio u životnoj opasnosti. Mula-Jusuf podmetnuo mu je jednog dana otrov u kavu, i N. se jedva spasio. Stoga, a i nezadovoljan zulumima i pritiskom dahija, N. je ušao u pregovore sa narodnim ljudima, da se protiv dahija digne ustanak. Jedno njegovo pismo, upućeno austrijskom majoru Mitesser-u u Zemun, pisano 1803, u kome je bilo jasnih nagovještaja o pripremama protiv dahija, palo je ovima u ruke. Obavješteni i o drugim pokretima u narodu, dahije odluče, da pohvataju i pobiju glavne vođe, da bi obezglavljena raja ostala pasivna. Među prvim ljudima, koji su pali poslije te odluke, bio je N. Njega je uhvatio Mehmed-aga Fočić u Valjevu, zajedno s Ilijom Birčaninom i Milovanom Grbovićem, i svu trojicu ih je dao pogubiti, pred očima skupljenog naroda (23/1 1804). To je početak strašne sječe knezova, koja je neposredno izazvala prvi ustanak. *V. Ćorović.*

NENADOVIĆ JAKOV, vojvoda (oko 1765—1836, Brankovina). Bio je mlađi brat kneza Alekse. Po bratovoj pogibiji (23/1 1804) Turci su htjeli da njega zakneže, ali on je to odbio. Pridružio se odmah šumadijskom pokretu za ustanak, zajedno sa sinovcem Matijom, i postao je jedna od najkrupnijih ličnosti zapadne Srbije, pobunivši valjevsku i šabačku nahiju. Njegova prva veća pobjeda nad Turcima kod Svileuve (28/2 1804) naročito mu je digla glas. Imajući trgovačkih veza u Srijemu, a zahvaljujući vojničkim vezama njegova brata Alekse, N. je iz prijeka, više nego i jedan od srpskih vojvoda, dobivao džebane (municije) i oružja. Tako je još u proljeće 1804 smio poduzeti napadaj na Šabac. 6/3 uzeli su Srbi Valjevo, a 11/3 su opsjeli Šabac i zatjerali Turke u grad, pa ih najposlije prisilili na jednu vrstu kapitulacije.

Spočetka je N. imao neprilika s nedisipliniranim hajdučkim harambašom Đorđem Ćurčijom, koga je najposlije dao ubiti. N. je 1805, pored Janka Katića, imao iza Karađorđa najveći ugled u zemlji. Pošto je odmetnuo sokolsku nahiju i zauzeo Užice (20/7 1805), počeo se N. potpisivati: »zapovednik naije valjevske, šabačke, užičke i sososke«, i, kako priča Vuk Karadžić, koji je bio pisar kod njega, javno je Kara-Đorđu poručivao, da mu, kao starješina, ne prelazi preko Kolubare. N. je smatrao sebe kućićem, članom jedne stare kneževske porodice, imao je pod sobom jednu od najvećih i najbogatijih nahija, imao je mnogo veza i u Srbiji i izvan nje. On je Karađorđa smatrao više kao slučajnog vojničkog vođu, nego kao svog gospodara i gospodara cijele zemlje. Da ograniči Karađorđevu vlast N. je s protom Matijom i Božom Grujovićem najviše uradio da je 1805 uveden u Srbiji Praviteljstvujušči Sovjet, sa namjerom, da postane jedna vrsta vrhovne centralne vlasti. Karađorđe nije dao da mu Sovjet sputava vlast i trpio ga je samo kao neku vrstu sudsko-administrativnog tijela. Odatle su se izrodile velike borbe, koje su trovale unutrašnje odnose tek obnovljene Srbije.

Prve dvije godine N. nije mnogo zazirao od Karađorđa, ali kad 1806 navališe Turci iz Bosne na zapadnu Srbiju a tom prilikom nastradaše šabačka i sokoska nahija, N. se nađe u velikoj tjeskobi. Morao je zvati u pomoć Karađorđa, koji na Mišaru odnese sjajnu pobjedu. Ova pobjeda diže Karađorđev prestiž i u N. području. Tu je Karađorđe, mimo N., postavio za starješine neke sebi odane ljude i na taj način dao je osjetiti i svoju neposrednu vlast. Ogorčen, N. je nastavio opoziciju Karađorđu u

zajednici s Milenkom Stojkovićem, Petrom Dobrnjcem i dr., oslanjajući se na ruskog predstavnika u Srbiji. O novoj godini 1810. N. je sa oružanim ljudima došao na Skupštinu, vršeći demonstracije protiv glavnih Karađorđevih pristalica. Pod pritiskom nezadovoljstva zbog poraza 1809 Karađorđe je popustio opoziciji. Mladen Milovanović je tada smijenjen s položaja predsjednika Praviteljstvujuščeg Sovjeta, a na njegovo je mjesto postavljen N. Od toga časa N. opozicija popušta. U februaru te godine jedinica Mladenova udala se za N. sina Jevrema; N. je poslije toga pristao na ustavne odredbe od 1811 i 11/1 te godine postao je popečitelj unutrašnjih djela, odnosno prvi srpski ministar toga resora. Domalo, on je s Mladenom i knezom Simom Markovićem, pored Karađorđa, vršio glavnu vlast u zemlji. Poslije katastrofe 1813 i N. je prešao u Austriju, a poslije u Besarabiju. Živio je tamo do 1831, a onda se vratio u Srbiju, gdje je i umro, ne vršeći nikakve važnije dužnosti i utjecaja. *V. Ćorović.*

NENADOVIĆ JAKOV (JAŠA) DR., poslanik u Carigradu (aprila 1865 — 10/9 1915 u Švajcarskoj). Položio je pravni doktorat u Leipzigu, 1893 do 1894 bio je profesor državnog prava u velikoj školi. Otpušten je 5/5 1894 povodom t. zv. Čebinčeve afere. Živio je potom u inostranstvu. U Srbiju se vratio poslije prevrata od 29/5 1903 i bio je 1903—1904 kraljev sekretar, a 1907—1914 poslanik u Carigradu. *R. P.*

NENADOVIĆ LAZA DR., liječnik, docent univerziteta (17/3 1870, Modoš). Gimnaziju je svršio u N. Sadu, a medicinu u Pešti i Kijevu (1898). Bio je kupališni liječnik u Franzensbadu 20 godina, 1922 izabran je za docenta za fizikalnu terapiju na medicinskom fakultetu u Beogradu. Znatniji su mu radovi: Bolesti srca i krvnih sudova (na ruskom), Ženske bolesti (na ruskom), Fizikalna terapija, Elektrika u medicini. *V. S.*

NENADOVIĆ LJUBOMIR, književnik (14/9 1826, Brankovina, kod Valjeva — 21/1 1895, Valjevo). N. je bio unuk kneza Alekse, a sin vojvode prote Matije. Pošto je svršio gimnaziju u Beogradu i ušao u licej, otišao je 1844 u inostranstvo, i četiri je godine slušao razna predavanja na univerzitetima u Pragu, Berlinu i Heidelbergu, a tom prilikom proputovao je i Švajcarsku i pohodio Pariz. 1848 imenovan je za profesora beogradskog liceja. 1849, pošto je prestala Podunavka, jedini srpski beletristički list, N. se bavio mišlju da je on ponovno pokrene. Taj njegov plan izmijenio se toliko, što je svoj list, čiji je prvi broj izašao 5/1 1850, nazvao Šumadinkom. Ali već poslije 35 broja list je bio zabranjen, zbog izvjesnih liberalnih izjava i satira. N. je onda dobio dopust i poduzeo je svoje drugo putovanje po Italiji i Francuskoj, važno za našu književnost. Vrativši se, poslije više od godine dana, N. je 1852 ponovno pokrenuo Šumadinku. Sad je ona izlazila dvaput nedjeljno, ali je poslije 57 broja opet prestala. N. ju je oživio i treći put, no i tada je izdao svega 12 brojeva (19/11—29/12 1854). Četvrti, i posljednji put, oživio ju je 1855, i ovaj put je sa 74 brojem (1857) definitivno uginula. Zasitivši se borbe, N. je najzad 1857 primio službu u ministarstvu prosvjete i unutrašnjih djela. 1857 otišao je do Cetinja, 1858 postavljen je bio za sekretara poslanstva u Carigradu, a 1859 za načelnika ministarstva prosvjete. Sa toga mjesta je otišao u penziju 1868, povukavši se u Valjevo. 1874 otišao je na Cetinje, gdje je proveo četiri godine. Po povratku se opet nastanio u Valjevu. 1892 dobio je narodno priznanje od Narodne Skupštine.

N. je počeo književnu karijeru 1843 u Podunavci sa stihovima, a čini se da je s njima i završio. 1849 štampao je dva sveska, Pesme i Slovenska Vila, koja je izašla i latinicom u Zagrebu. 1860 izašlo je novo izdanje pjesama. 1861 objavio je posebno romantički spjev u šest pjesama Doičinović Vojin. N. je napisao veoma mnogo stihova, počev od patriotskih pa sve do moralizatorskih basni i kratkih epigrama, zapisa i dužih poema po uzoru Schiller-a (Ponora, Kuzman, Maniti glumac, Stolar, Jedna noć, Berber Trajko i t. d.). Još više i krupnijih stvari dao je N. u prozi. Osim ogromnog broja članaka, člančića i bilježaka u Šumadinci i po drugim listovima, većinom prosvjetnim, poučnim, humorističkim i satirističkim, N. je napisao i dosta narodnih didaktičkih priča (Jabuka, Grego, Pocepani kaput, Bog će platiti, Prvi lonac, Gle oči, Neka je sreća ma i luda bila i

t. d.) i tri knjige putopisa, odnosno opisa stranih krajeva, sredina i drugih običaja (Pisma iz Njemačke, Pisma iz Italije i O Crnogorcima). Ta su pisma većinom i prvobitno bila upućena prijatelju Dimitriju Matiću, a tek poslije su objavljena postepeno u Šumadinci, 1850 ona iz Severne Nemačke, 1852—1855 iz Švajcarske i iz Pariza. Veći dio Pisama iz Italije, 3 i 4 svezak Knjiga N. od 1881 odnosno 11 i 12 svezak Celokupnih Dela 1892, objavljen je 1851 kao Vladika Crnogorski u Italiji. Pisma sa Cetinja od 1878 poslije su izdavana u knjizi pod naslovom: O Crnogorcima. U N. prozne sastave spadaju još 1859 iz Srpskih Novina preštampani poučni članci Sveštenstvo i Ratarstvo, udžbenik za osnovne škole, Istorija srpska 1850, po zapisima svoga oca: Prilozi za srpsku istoriju 1861, Protokol pisama prote Mateje N. o ratovanju kraj Drine 1861. 1867 N. je izdao jedan dio znamenitih očevih Memoara. Ovamo treba ubrajati i njegovu akademsku pristupnu besjedu 1889: Pogled na poeziju i na njen utjecaj na čovečanstvo, kao i prijevode s francuskog jezika: Kamarila od Lamnèa (1849), Napoleon Bonaparta, drama od Al. Dumas-a oca (1850), Istorija francuske revolucije od A. Migne-a (1860—1863), u dva dijela, i Proces Armande (1864). Naposljetku N. je 1852 i 1853 izdao, uz Šumadinku, dva sveska almanaha Šumadinče. Dvaput se pokušavalo sa izdavanjem svih N. radova: prvo izdanje, Knjige N., 1881—1885 stiglo je do 18 sveska, a drugo, Celokupna dela N., 1892—1895, obuhvatilo je u 22 sveska pretežni dio njegove književnosti; 8 svezaka su stihovi, 7 svezaka Pisma, 4 sveska O Crnogorcima, a tri su priče. Inače Pisma iz Italije i Pisma iz Nemačke izašla su u knjigama Srpske Književne Zadruge (1907 i 1922).

N. je počeo da piše u proljeće našeg romantizma. Prirodno je bilo, dakle, što je počeo s pjesmama, i što se trudio da i njegova poezija bude savremena. Ali N. je uspio samo da u izvjesnim spoljnim znacima i po izvjesnim temama bude romantičar. A baš te pjesme, rimovane u duhu vremena, najslabiji su proizvodi N. pera. On nije imao nijedan od osnovnih darova rođenih pjesnika, osobito liričara, ni temperamenat, ni maštu, ni osobnu osjetljivost. Ali je zato imao na pretek drugih duhovnih i etičkih vrlina, stalno živahan, radoznao i prijemčiv duh, široko, humano, samo trezvenošću i vanrednim osjećanjem mjere temperirano idealističko srce i jedinstvenu, rodnom mu kraju i porodici svojstvenu, moć neposrednog, čistog saopćivanja. Tim vrlinama N. je zauzeo, usred najneobuzdanijeg romantizma, jedno naročito i vrlo ugledno mjesto u našem duhovnom svijetu. Kao čuvar Dositejevskih predaja N. je u to doba snova, zanesenosti i strasti, propovijedao mudrost vjerovanja u ljudsku pamet, u nauku i u napredak. Stoga su i među njegovim pjesmama kao najbolje ostale one, u kojima je mogao da bude bitan, intelektualni i opći, bezlični osjećajni elemenat, a takve su na pr. Opšta kuća, Snaga naroda i t. d., kao i neke njegove humorističke pjesme, t. j. one pjesme, pošto su to mahom patriotske, u kojim se više poučava no raspaljuje, ili više dobroćudno šali na račun narodnih mana, no što se šiba žučnom satirom. Isto tako se može učiniti lijepi izbor i od N. takozvanih zapisa, epigrama, stihovanih misli, duhovitih opasaka i blagih zajedanja.

Po čitavoj duhovnoj konstrukciji, N. je bio stvoren za proznog pisca. Zato će on uglavnom kao prozaist i ostati u historiji naše književnosti, što više, kao jedan od stvaralaca, i bez sumnje, kao najodličniji reformator današnjeg našeg umjetničkog proznog stila. Njegova Pisma služe kao osobiti dokumenti, u prvom redu ona iz Italije, po kojima mi i danas imamo najplastičnije prikazanu sliku velikoga Njegoša. No njihova je vrijednost, iznad i mimo sadržajne težine, u njima samima i u njihovome stilu. To su prvi i ujedno najvrsniji naši književni putopisi, u kojima se neusiljeno, gotovo kozerijski duhovito i toplo, s mnogo preliva i vibracije, graciozno, koketno, sentimentalno i ozbiljno, priča, isto toliko o pitoresknim stranim zanimljivostima, koliko o vječitoj ljudskoj naravi. Izvanredna vedrina i blaga srdačnost obliva svaki njihov red, a nenametljiva rezoniranja, stalno začinjena slikovitom duhovitošću, čisti su izvor poezije, kojoj je dan i savršen oblik u N. nenadmašivom orkestriranju narodnoga jezika. U tome da narodni jezik neosjetljivo učini pravim i inteligentnim književnim stilom, isto toliko daleko od na-

rodnog kao i od knjiškog, nije premašio poslije njega nitko, čak ni najbolji naši realistički pripovjedači.

Literatura: K. Ruvarac, Skupljeni spisi (II., 1869); M. Đ. Milićević, Lj. P. Nenadović u pričama (Brankovo Kolo, 1895, 2—4); A. Gavrilović, kulturno-historijska slika (Godišnjica Čupićeve Zadužbine, 1899, 19); Ljub. Nedić, Noviji srpski pisci, kritičke studije (prvo kolo, 1901); M. Car, Moje simpatije (III., 1904); Jov. Skerlić, pisma iz Pariza Lj. P. Nenadovića (Srpski Književni Glasnik, 1905, 15); A. Gavrilović, Odjeci Šilerova Zvona u srpskoj umjetničkoj poeziji (Godišnjica Čupićeve Zadužbine, 1906, 25); M. Borisavljević, Zabrana Šumadinke, književno-historijska slika (Godišnjica Čupićeve Zadužbine, 1911, 30); D. Nikolajević, Tri Nenadovića, književno-historijski esej (1925); P. Lebl, Lj. P. Nenadović, odlomak iz monografije (Srpski Književni Glasnik, 1926, 19, 3). *V. Petrović.*

NENADOVIĆ LJUBOMIR DR., liječnik (20/7 1837, Kraljevci, Srijem — 26/3 1916, Beograd). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima, a medicinu u Pešti 1866. Specijalizirao se za ženske bolesti u Beču i Berlinu. Bio je gradski fizik u Pančevu 40 godina. Prešao je u Beograd 1903 i radio je kao privatni liječnik. Izdavao je u Pančevu, sa dr. K. Pejičićem, list Domaći Lekar. Izdao je u dva izdanja knjigu Domaći Lekar. Pisao je (1891) O zdravstvenim prilikama u Pančevu, Smrt sučiji (1902), Fizički razvitak školske omladine i školska higijena u Srbiji, Školske higijene i školski lekari-higijeničari (u Prosvjetnom Glasniku 1904 i 1906), Samarićanstvo; spasonosna međunarodna ustanova (1914). Sudjelovao je aktivno na međunarodnim liječničkim kongresima u Njemačkoj, Austriji, Ugarskoj i Parizu i na njima je držao razna socijalno-medicinska predavanja; pokretao je razna pitanja i činio prijedloge. Radio je od 1899 na sazivanju kongresa srpskih liječnika; zaveo je u društvu Dušan Silni tečajeve za pružanje prve pomoći, a to je isto uveo i u beogradskoj žandarmeriji kao sastavni dio u obuci žandarma. Držao je mnoga popularno-poučna predavanja. Svoju biblioteku je poklonio Srpskom lekarskom društvu kad se povukao iz liječničke prakse (1911). *V. S.*

NENADOVIĆ MATIJA, prota, vojvoda i državnik prvog ustanka (1777, Brankovina — 29/11 1854, Valjevo). Sin je Alekse Nenadovića, kneza valjevske Tamnave i Posavine. Počeo je prvo učenje u svom selu, a nastavio ga je u Kupinovu i poslije u Assany, gdje je kod jednog prote izučio crkveno pjevanje. Po povratku je, još vrlo mlad, u 16 godini (1793) zapopljen. Otac ga je uputio u poslove oko pripremanja prvog ustanka i 1803 ga je slao u Sarajevo, da se tamo dogovara s izvjesnim licima, kako bi ustanak uzeo šire razmjere. Po očevoj pogibiji, N. je napustio kuću, a kad je dobio vijesti o ustanku u Šumadiji, bio je među prvima, koji se pokretu odmah pridružio. On je dizao čitav valjevski kraj i imao je u tom više ličnog udjela nego njegov stric Jakov, koji je došao na gotovo.

N. je prvi diplomat obnovljene Srbije. On je imao važne misije kod susjednih austrijskih vlasti da nabavlja oružje i municiju; putovao je u Petrograd i Beč, u najteže doba, kad je ili trebalo stvarati veze ili prekinute obnavljati. On je s Petrom Čardaklijom i Jovanom Protićem 1/9 1804 krenuo u Rusiju, da zainteresira rusku vladu za ustanak i da izradi kod nje potporu i pomoć. To je bila prva veza nove Srbije sa ruskom vladom. N. je tvorac i prvi predsjednik Upravnog (Praviteljstvujuščeg) Sovjeta (1805 do 1807) i jedan od ljudi, koji je najmudrije znao postupati s Turcima. Od 1811 N. je, s popom Lukom Lazarevićem, bio glavni zapovjednik vojske od sokoske Rače do Save, a za vrijeme katastrofe 1813 pokazao se i kao hrabar borac (u borbama na Ravnju) i kao savjestan narodni starješina. Za vrijeme emigracije, naročito 1814 do 1815, N. je živo radio da zainteresira velike sile, a naročito Rusiju, za sudbinu Srbije, i stoga preko pet mjeseci, u doba bečkog kongresa, nije napuštao austrijsku prijestolnicu. Od srpskih voda imao je široku punomoć za pregovore na bečkom kongresu.

Kad je izbio drugi ustanak N. je nastojao da prikaže stranim činiocima novi pokret kao djelo krajnjeg protesta jednog unesrećenog naroda, a poslije je prešao u Srbiju, da se nađe uz kneza Miloša. Poznat i štovan u zapadnoj Srbiji, N. je postao valjevski knez i znatno je pomogao, da se tamo urede vlasti i povrati red. Ali

sa knezom Milošem, koji je bio žestok i nepovjerljiv, nije bilo lako raditi. N. je nekoliko puta imao s njim neprilika, padao je u nemilost, bivao čak uklanjan iz službe, pa opet pozivan. Od 1832 bio je penzioniran, pošto je promijenio nekoliko mjesta i položaja u državnoj službi. Kao penzioner N. je otvorenije prišao opoziciji protiv kneza, tražeći, da se ograniči njegova lična samovolja. Kad je 1838 osnovan Državni Savjet, N. je, kao jedan od uglednih ustavobranitelja i pristalica rusofilske politike, postao njegov član. Ali za vrijeme ustavnih borba, koje su nastale u Srbiji na kraju tridesetih godina, N. se nije mogao smiriti. Zbog sukoba s knezom Mihailom, on je, zajedno s Tomom Vučićem i Avramom Petronijevićem i još nekima, 1840 prognan iz Srbije. Živeći u Carigradu N. je došao u težak položaj, da on, jedan od glavnih boraca za slobodu Srbije, mora da se sklanja, ispred jednog srpskog kneza, pod skutove turskih vezira. Poslije izvjesnog vremena, N. se, nezadovoljan i sa neprijatnim iskustvima, vratio u Srbiju, da tu ponovno živi kao penzioner.

Kada su 1842 bili oboreni Obrenovići, N. je po drugi put postao državni savjetnik. Knezu Aleksandru Karađorđeviću učinio je znatnu uslugu, kada je 1844 sa svojim ljudima ugušio katansku bunu. Stari ustaša, uvijek sa izvjesnim pregalačkim osobinama, N. je 1848 sudjelovao i na karlovačkoj majskoj skupštini, a domala je, na poziv svojih valjevaca, krenuo u Vojvodinu kao vođa srbijanskih dobrovoljaca. Poslije toga, već ostario, penzioniran je po molbi, 1852, a dvije godine poslije toga 29/11 1854 završio je svoj život. Njegov sin je književnik Ljubomir Nenadović.

Svoje Memoare o vremenu prvog ustanka N. je počeo da piše vjerojatno oko 1830, ako ne i nešto ranije. Ali nije mislio da ih predaje široj javnosti. Jedan dio svoje bogate arhivske građe N. je bio ustupio Jovanu Hadžiću, koji je objavio u Golubici, V., 1843 i 1844. Hadžić još ni tada ne spominje, a možda nije ni znao, da N. piše svoje memoare. Zna se, da ih N. nije završio. Obradio je samo doba 1787—1806 i jedan dio 1813.

Kao snažne Višnjićeve pjesme, i Memoari prote N. sadrže u sebi pravi epski zamah prvog ustanka. U njima je i prostodušni patos, izražen i u osjećanju i u stvaranju velikog, i mitska ljepota jednog herojskog vremena, i klasična prostota izraza jednog pravog čovjeka iz naroda. Pričanje je puno podataka, ponekad od neprocjenjive važnosti, a uvijek od mnogo interesa. Kao rijetko koji spis naše književnosti 19 vijeka, Memoari sve više dobivaju, što ih duže čitamo. Zanimljivi su i važni ne samo kao historijsko djelo jednog važnog savremenika, nego i kao spis jednog čovjeka, koji ima mnogo dara, koji ima bogato iskustvo i koji ima jedan izrađen, vrlo mudar, pogled na život.

V. Ćorović.

NENADOVIĆ PAVLE, srpski arhiepiskop i mitropolit karlovački (1699, Budim — 15/8 1768, Karlovci). Srpsku, njemačku i latinsku školu svršio je N. u Budimu. 1721 bio je pisar u budimskom magistratu. 30/1 1726 zamonašio ga je i zađakonio, a 21/11 1728 zapopio beogradsko-karlovački mitropolit Mojsije Petrović i postavio ga je za svoga egzarha. N. je bio egzarh i mitropolita Vićentija Jovanovića, a patrijarh Arsenije IV. Jovanović postavio ga je za generalnog egzarha. Kao egzarh N. je često vršio vrlo važne crkvene i narodne misije. 1732 bio je administrator pečujsko-osječke eparhije do njenog ukidanja. Slan je vrlo često sa narodnim deputacijama u Beč. 25/4 1742 posvećen je N. za gornjo-karlovačkog episkopa, ali ga je državna vlast, koja je tada živo radila na pounijaćenju Srba u Hrvatskoj, pustila u njegovu eparhiju tek poslije potvrde carice Marije Terezije 6/4 1744. Krajem 1748 premješten je N. na aradsku eparhiju, ali je još prije svoga odlaska tamo (14/6 1749) izabran za arhiepiskopa i mitropolita.

N. je bio jedan od najprosvjetljenijih i najagilnijih karlovačkih mitropolita. Prva mu je briga bila, da opustjele škole njegovih prethodnika Mojsija Petrovića i Vićentija Jovanovića, ponovno oživi, reorganizira i razvije. Stoga se N. prije svega postarao, da se osnuje naročiti fond, iz koga će se redovne osnovne, a naročito srednje i više škole, moći stalno uzdržavati. Taj fond poznat je pod imenom klirikalni ili školski fond, u koji su, pored N. prilagali i episkopi, manastiri i glavniji ljudi iz naroda. Fond je tokom vremena narastao do

5 milijuna kr., i podmirivao je mnoge prosvjetne potrebe Srba u bivšoj karlovačkoj mitropoliji. Primjer N. bio je od velikog utjecaja na narodne predstavnike. Poslije njegove smrti narodno-crkveni sabor od 1769 osnovao je još jedan fond iz N. ostavine, u koji je išao po jedan dio ostavine mitropolita, episkopa i drugo. Taj fond je nazvan neprikosnoveni fond. I on je narastao do 5 milijuna kr. Iz njega su dopunjavane plaće episkopima i podmirivane razne druge crkvene potrebe. Tako je N. postao glavni osnivač potonjih čuvenih i izvanredno korisnih narodno-crkvenih fondova karlovačke mitropolije.

Na škole je N. obratio naročitu pažnju već i kao episkop gornjo-karlovački. On je već 1746 u svojoj rezidenciji, u Plaškom, otvorio centralno učilište za gornjo-karlovačku i kostajničku eparhiju, a sličnu učiteljsko-bogoslovsku školu otvorio je i u Zalužnici za Liku i Krbavu.

N. je bio jak organizatorski duh uopće. On je zaveo neobičan red u upravi i životu crkvenom u cijeloj karlovačkoj mitropoliji. Od njegova vremena počinju da rade redovni duhovni sudovi ili konzistorije, postaju arhivi i počeci biblioteka pri episkopskim dvorovima. N. je sagradio današnju veliku sabornu crkvu u Srijemskim Karlovcima, a iz osnove je obnovio i ukrasio manastir Grgeteg, koji je tada još bio mitropolijsko dobro. Nastajao je, da se svuda po mitropoliji diže što više lijepih i uglednih crkava i škola. Njegov rad je na podizanju prosvjete i kulture među austro-ugarskim Srbima od epohalne važnosti. Osim toga, N. je energično radio na popravljanju narodnog života uopće i dizanju ugleda plavog i crnog svećenstva, nastajao je da se u manastire uvede strogi kinovijski život, rad i red, da se prekine sa parazitskim prosjačenjem i da se podigne ekonomsku važnost manastira. Od N. vremena kod Srba u karlovačkoj mitropoliji javlja se viši interes za prosvjetom, književnošću i naukom, te se je u srpskom društvu od toga doba sve jače osjećala struja novoga života.

N. je imao da uzdrži naročito tešku borbu sa državnim vlastima, koje su u to doba razvijale najživlju akciju, da Srbe i Rumunje, a naročito u Hrvatskoj i Erdelju, privedu uniji sa katoličkom crkvom. Za N. vrijeme dizani su mnogi narodni ustanci u Krajini i Provincijalu, protiv reforama državnih vlasti. N. je uspjevao da utiče na umirenje naroda i na državne vlasti, da iziđu narodu u susret. Njegovim uticajem znatno je poboljšano stanje srpskih krajišnika, naročito poslije seobe Srba iz Vojvodine u Rusiju (1751—1753), poslije ukidanja Potiske i Pomoriške krajine. N. je nastajao kod carice Marije Terezije, da pravednije uredi i odnose između vlastele i podanika, što je i učinjeno caričinim Urbarom od 15/3 1756 za županiju srijemsku, požešku i virovitičku. N. je uspio, da pravoslavne Rumunje u sjevernoj Ugarskoj i Erdelju, čiji su se crkveni predstavnici većinom pounijatili, dobije pod svoju upravu i spasi ih od konačnog pounijaćenja. N. energičnom akcijom suzbijena je unijatska propaganda i među Srbima. Ona je imala uspjeha, pomoću terorističkog postupka vojničkih zapovjednika, samo u jednoj maloj oazi Srba krajišnika u Žumberku, na granici Hrvatske i Slovenačke. N. je energično ustajao u obranu srpskih narodnih privilegija, dobivenih od cara Leopolda I., i protestirao je protiv svake njihove povrede. Stoga je N. često mjesecima boravio u Beču kod carskog dvora i slao tamo narodne deputacije. I gotovo svagda je uspjevao kod carice Marije Terezije, da dobije zadovoljenje i zaštiti interese crkve i naroda svoga. Ta razumna, rodoljubiva, energična i uspješna akcija N. toliko je zabrinula bila rimokatoličku hrvatsko-slavonsku vlastelu i crkvene predstavnike, da su na ugarskom saboru 1764 izjavili: »Obuzima nas opravdani strah, gledajući ovo grdno tijelo, koje se pruža od moskovskih granica do Jadranskog Mora i koje, ujedinjeno pod vlašću jednog mitropolita, može vremenom da uguši i našu vjeru i našu državu; a osobito kad uočimo onu strašnu slogu ovih šizmatika sa vojničkim staležima«.

R. Grujić.

NEPRIKOSNOVENI FOND. V. u Dodatku.

NEPRODUKTIVNO TLO može da bude apsolutno neproduktivno (sterilno) ili samo da je neobrađeno, ali po svojim svojstvima plodno, pa stoga

samo privremeno neproduktivno. U našoj službenoj statistici u »neproduktivno« tlo uračunano je i jedno i drugo. Najveći procenat neproduktivnog tla je u Srbiji i Crnoj Gori, i to: U Srbiji 2,097.225 ha ili 41% od ukupne površine, u južnoj Srbiji 2,635.641 ha ili 57·83%, u Crnoj Gori 694.658 ha ili 71·83% ukupne površine. U ostalim krajevima zauzimaju neproduktivna tla između 0·37—10·86%, a ukupna površina svega neproduktivnoga tla iznosi 6,788.877 ha ili 27·29% ukupne površine države, dakle skoro toliko, koliko iznosi i sva produktivna površina sa 6,376.193 ha sa ugarom (923.907 ha ili 14·48% obrađene površine).

O. F.

NERA, rijeka u Banatu, lijevi pritok Dunava. Izvire na Semeniku, u banatskim rudnim planinama. U našu državu ulazi niže sela Leskovice i na cijelom toku čini granicu sa Rumunjskom. N. teče u vijugavom toku, uglavnom od istoka prema zapadu, a od Vračeva Gaja skrene pod pravim kutom i dalje teče na jug. U Dunav utiče oko 2·5 km sjevero-istočno od Rama, odnosno 6 km južno od Vračeva Gaja. Dužina N. toka granicom naše države je 26·7 km. *P. V.*

NERETLJANI. Neretljanska oblast pružala se od rijeke Neretve do Cetine. Prema Porfirogenetu pleme je N. po podrijetlu bilo srpsko, ali je rano ušlo u sastav hrvatske države i u njenu plemensku, političku i kulturnu sferu. Glavna mjesta te oblasti bila su u 10 vijeku: Makarska, Vrulja i Ostrog, a od 11 vijeka tvrdi Omiš. U neretljansku oblast spadali su i otoci: Korčula, Mljet, Hvar, Brač. Stanovnici ovih oblasti dobili su u 10 vijeku naziv pogana, jer su se dugo opirali da prime kršćanstvo.

U našoj historiji N. su najviše obilježeni kao opasni gusari. Naslijedili su, izgleda, stare ilirske tradicije gusarenja na Jadranskom moru, a koristili su se i svojom slovenskom vještinom brodarstva i života na vodi. Kao što su nekada Iliri svojim ugrožavanjem trgovine po moru izazivali sukobe s Rimom, tako je od 9 vijeka češće dolazilo do sukoba između N. i mletačke republike. Prve vijesti o borbama među njima spominju se već u prvim desetinama 9 vijeka, kada je jedan nepoznati neretljanski knez bio prisiljen da ide u Mletke, da moli mir i primio tamo kršćanstvo. Ali već 834/35 neretljanski su gusari prekršili ugovor i napadali mletačke trgovce čak na južnoitalskim obalama, a dopirali su ponekad u smjelim zaletima i na sjever do Istre. Mleci su organizirali protiv njih više ekspedicija (840, 876), ali uzalud. Ni pokrštavanje N., izvedeno pod pritiskom moćnog cara Vasilija I., oko 880, nije utjecalo na gusarske sklonosti N. Mlečani su stoga bili prisiljeni, da ponovno upotrijebe silu. Ali u borbi sa N., kod Makarske (18/9 886) Mlečani su bili strahovito potučeni. Sam dužd Petar Kandijan poginuo je ovom prilikom. Kad nije uspjela da skrši N., mletačka republika, da bi zaštitila svoju trgovinu, pristala je da daje godišnje poklone hrvatskim vladarima i vjerojatno neretljanskim knezovima, kao što su to činili i susjedni romanski gradovi.

Krajem 9 vijeka neretljanska oblast došla je pod vlast kneza Petra Gojnikovića. To je izazvalo borbe sa humskim gospodarem Mihailom Viševićem, i sa moćnim Simeonom. Pomoću Bugara Petar je srušen, a Mihailo je uzeo njegove zemlje u Primorju. Za vrijeme Časlavove borbe protiv Bugara (od 931) i za vrijeme građanskog rata u Hrvatskoj, poslije smrti Mihaila Krešimira I. (oko 945), N. su se, nikim ne zaustavljani, dali opet na stara gusarenja. 948 dvije mletačke ekspedicije protiv N. završile su se neuspjehom. Kada je, u drugoj polovini 10 vijeka, mletačka republika dovoljno ojačala, smatrala je, da joj je sramotno novcem kupovati mir za svoju trgovinu po moru i 996, otkazavši to plaćanje, odlučila se na energične mjere prema N. Građanski rat u Hrvatskoj iza smrti Stjepana Držislava (997) olakšao im je napore u borbi. Jedna hrvatska stranka, protivnici kralja Svetoslava (997—1000), ponajviše predstavnici romanskih gradova, obratili su se onda Mlecima za pomoć. N. su opet pomagali Svetoslava. Grad Zadar je čak otvoreno tražio mletačku zaštitu.

Za svoju borbu protiv Hrvata i N. Mlečani su dobili i pristanak bizantskih vlasti, te time još više pojačali svoj položaj. Spremni diplomatski i vojnički, oni su 1000 krenuli u borbu. Hrvatski gradovi su primili bez borbe mletačku flotu i zakleli se duždu na vjernost. Strah je nagnao i jedan dio

N., da se kao molioci pojave pred Mlečanima. Samo su se otoci Korčula i Lastovo junački opirali, ali su svladani. Mlečani su diktirali mir i postigli, da protivnike nagnaju na poštivanje mletačkih interesa. Poslije ovog pohoda vojnička prevlast Mletaka na moru bila je potpuno obezbjeđena. Stranka kralja Svetoslava bila je srušena među Hrvatima, a stradali su vjerojatno i njezini saveznici N. Kada su Hrvati pokušali, da poslije izvjesnog vremena povrate izgubljeni prestiž, jedan novi pohod Mlečana (1018) sasvim ih je smirio za dug niz godina.

O N. nema poslije toga više spomena kao o posebnoj političkoj jedinici. Bit će, da su ih protivnici Svetoslavovi (u vremenu od 1000—1018) natjerali na priznanje hrvatske vrhovne vlasti. Neretljanska oblast nije imala poslije toga sigurnih granica. Jedan dio njenih južnih krajeva dolazio je na duže ili na kraće vrijeme u sastav humske srpske, pa poslije humske bosanske države. Glavno pleme, koje je u toj oblasti dugo vremena imalo utjecaj, bili su Kačići.

L i t e r a t u r a: M. Prelog, Boje Chorvátu s Benétčany (1900); G. Novak. Sloveni i Venecija, I.—II. (1913 do 1915); F. Šišić, Povijest Hrvata (1925). *V. Ćorović.*

NERETVA. 1. Rijeka u Hercegovini i Dalmaciji, pritok Jadranskog mora. Izvire blizu crnogorske granice, sjevero-zapadno od Lebršnika, sa sjeverne padine prijevoja Grdelja (1.227 m) i sjevernog podnožja Živnja (1.695 m), na visini oko 1.100 m, i u gornjem toku teče kroz divlju, vrlo strmu dolinu. Od izvorišta do Uloga N. teče prema sjeverozapadu, zatim skrene na sjever, od utoka potoka Reništa na zapad, a od utoka Živnja na sjeverozapad, i u tome pravcu teče do ušća rječice Kraljaščice, oko 7 km sjeverozapadno od mjesta Konjica. Na tome toku sa desne strane N. leže visoravni: Lelija, Treskavica, Visočica i Bjelašnica, a s lijeve: Crvanj, Prenj i Ljubina Planina. Desetak kilometara nizvodno od Konjica N. ulazi u niz klisura, a tok svoj upravi u pravac zapada, i tako teče od prilike do ušća Rame, koja izvire na podini Raduše Planine, odakle naglo skrene na jug i počne jako vijugati. Na tome toku korito joj se proširuje i usijeca se između stijena, ali rijeka postepeno počne skretati iz svoga pravca i teći k jugoistoku sve do Hana Bojanića. Prošavši kroz kamenito i šumovito područje, N. ulazi u Bijelo i Mostarsko Polje, protičući kroz njih uglavnom od sjevera prema jugu, a dalje teče na jug-jugozapad, čineći veće okuke. Od ušća Bune do ušća Bregave N. se u vrlo uskom koritu probija kroz visoravni Donjeg Brotnja i Dubrave, a od Čapljine se dolina N. počne jako proširivati i od Metkovića prelaziti u barovitu ravnicu. Kod Opuzena se N. počne dijeliti i u 12 rukava utiče u Neretljanski Kanal, uski i dubok zaliv između trupa Balkanskog Poluotoka i Pelješca.

Delta N. vrlo je velika, ali je regulirana i predstavlja 8 jezera. Na srednjem toku je N. široka 45—60 m, a od ušća Bune do mora oko 90—170 m. Do Bune je duboka 0·6—1·9 m, a ispod Metkovića 4 m. Plovna je samo na donjem toku, od prilike do Gabele. Najviše stanje N. pokazuje u aprilu (3·73 m) i novembru (3·09 m), najniže u augustu (0·56). Prvi je maksimum posljedica topljenja snijega u izvorišnim krajevima, drugi obilnih jesenjih kiša u cijelom porječju N., dok je kasnoljetni minimum izazvan ljetnom relativnom sušom. U toku ljeta voda u N. toliko spadne da se može pregaziti i do Bune, a u proljeću i jeseni mogu nastati poplave. Dužina N. toka je oko 230 km, a površina porječja 9106 km². Važniji pritoci N. sa desne strane su Rakitnica, Neretvica, Rama i Trebižat, a s lijeve Buna, Bregava i Krupa. Pri srednjem najnižem vodostaju N. raspolaže hidrauličkom snagom oko 93.500 HP.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899); M. Mandić, Hidrometrijska opažanja na Bosni, Neretvi i Vrbasu 1881—1896 (Glasnik Hrvatskog Naravoslovnog Društva, 12, 1901).

P. Vujević.

2. Zemlja oko rijeke N., naročito uz njen donji tok u Dalmaciji, gdje se račva. Kako je tlo gotovo sasvim plosnato (kut naklona jedva iznosi 0·1‰) lako se drže u njegovim dubinama vode različna podrijetla (izvori, kiša, nabujala N.). Zato je taj kraj pun močvara (blata) i jezera, pa i danas poslije regulacije N., nezdrav,

premda su se prilike donekle popravile. U isušenim partijama nizine pored voćaka i vinove loze rode sve vrste žita, naročito kukuruz i ševar (trstika).

Rijeka N. vrlo je bogata ribama (već je Katon stariji zove magnum omnem pisculentum), naročito ima pastrva i jegulja, pa raka, a i susjedno more hrani dobre vrste riba, kao što su lubin, zubatac, lovrata i lokarda. U močvarama ima pijavica. — N. plove manje morske jedrenjače i parobrodi do Metkovića. Inače su domaća prevozila po kanalima, močvarama i ritovima male lake lađice »tupine«. tako lake, da ih Neretljani prenose iz jednoga korita u drugo. Njima se služe kad spremaju sijeno, žito i trsku, i kad idu u lov na vodene ptice, kojima obiluju, naročito zimskih mjeseci, tamošnji trščaci; ima čapalja, galebova, labudova, divljih gusaka i divljih pataka, pelikana, gnjuraca, šljuka; ima i ptica grabljivica: orlova, jastrebova i sokolova. Za ribolov na moru običnija je u dalmatinskom primorju poznata ladva (copolo).

N. u Dalmaciji zaprema dvije upravne općine, metkovićku i opuzensku, koje čine metkovićki srez (dubrovačke oblasti). Prostire se između $42^0 56'$ i $43^0 10'$ sjev. šir., a $17^0 20'$ i $17^0 40'$ ist. duž. Površina joj zaprema 384 km^2 sa 15.710 stanovnika, od kojih ima 15.183 rimokatolika, a 514 pravoslavnih. — Osim sreskog mjesta Metkovića (2.307 stanovnika), dokle plove parobrodi, a dalje se nastavlja željeznica u Mostar—Sarajevo, znatno je općinsko, negda utvrđeno mjesto Opuzen (Fort Opus, 991 stanovnik), na potoku Posrednici, gdje počinje riječna delta. Kod sela Vida, na potoku Norinu, od Metkovića k sjeverozapadu, ima ostataka znatnoga rimskog grada Narone.

3. Od 9 vijeka spominje se u dalmatinskom primorju posebna (jamačno već ranije osnovana) oblast N., koja se prostirala između Hrvatske i Zahumlja, između donje Cetine i donje N., a zapremala je i susjedne otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet. Slovenski stanovnici (Neretljani) kasno su se pokrstili (878—880); zato su ih zvali »pagani« (pogani, neznabošci), a bili su na zlu glasu kao gusari, pa su bili stalno u sukobu sa Mlecima, koji su živjeli poglavito od mora. 830 desio se u Mlecima njihov poslanik da sklopi mir sa duždom Ivanom Participakom, i tom se prilikom pokrstio. Mir nije dugo trajao. Već 834 ili 835 N. su napali i poubijali neke mletačke trgovce na južnoitalskoj obali, a njihove lađe zaplijenili. 839, utanačivši mir s hrvatskim knezom Mojslavom u poljičkom Sv. Martinu, mletački je dužd Petar Trandonik prebrodio do susjednih neretljanskih otoka, gdje se nalazio knez Družak, s kojim je također ugovorio mir. Ali već iduće godine (840) Druškov nasljednik ili suvladar, Ljudislav, potukao je dužda i pogubio 100 Mlečića. Pošto je međutim u ratovima s Arapima oslabila mletačka mornarica, Neretljani su se usudili 846 da napadnu i samo mletačko područje, te su oplijenili lagunski grad Kaorle.

Kad su se 870 vraćali iz Carigrada sa crkvenoga sabora papini poslanici, zarobili su ih u Jadranu neretljanski gusari i na slobodu ih pustili tek pod konac 871. Car Vasilije I. prinudio je Neretljane da priznaju bizantsku vrhovnu vlast i da se pokrste (878—880). Nesretna je bila za Mletke vojna protiv N. 886. U prvoj navali sa 12 lađa dužd Petar Kandijan pobio je N. i oteo im 5 lađa, pa i kopnenu im vojsku u bijeg natjerao, ali u novom boju (18/9) N. kod Makarske tako razbiju duždevu vojsku, da je u njihovim rukama ostalo i duždevo mrtvo tijelo. Novi dužd, Petar Tribun utanači onda s carem Berengarom (u maju 888) savez protiv Slovena. Nekako se u to vrijeme republika odlučila da plaća godišnji danak hrvatskom vladaru (Branimiru) za slobodan prolaz i trgovinu na Jadranskom moru.

Na početku 10 vijeka N. je pridružio svojoj državi srpski knez Petar Gojniković (897—917), izuzevši otoke Vis, Brač, Hvar, koji su dospjeli u vlast hrvatskog kneza Tomislava. Za građanskog rata u Hrvatskoj 948 otpali su od nje otoci Brač i Hvar. Tada su N. dvaput suzbili iz svojih voda mletačko brodovlje, pa su Mleci bili prisiljeni na mir i valjda na plaćanje danka za slobodnu plovidbu, kako su već otprije plaćali Hrvatskoj. I jednoga i drugoga danka oslobodio je Mletke dužd Petar Orseolo II. (1000). Otoke Korčulu i Lastovo morao je silom pokoriti.

Oko polovine 10 vijeka opisao je N. pod imenom Paganije, car Konstan-

tin VII. On spominje u njoj tri županije: Rastok i Makar pri moru, koji imaju i većih brodova (sagina), i dalje od mora Dolje (vjerojatno dolina Trebižata, kod Ljubuškoga), čiji žitelji žive radeći zemlju. Blizu su do njih četiri otoka: Mljet, Korčula, Brač i Hvar, veoma lijepi i rodni, sa mnogo pustih gradova i močvara; na njima stanuju, drže svoju stoku i žive od nje. Pagani (pogani, neznabošci) tako se zovu, jer su se kasnije krstili od ostalih Hrvata. U rimskom se dijalektu njihova zemlja zove Arenta (Neretva), a oni Arentani (Neretljani). U zemlji Paganiji naseljeni su gradovi: Makar, Vrulja (Za)-Ostrog i Lapčanj (danas Gradac, na obali između Brista i Neretve). Imaju u oblasti ove otoke: veliki otok Korčulu ili Krkar, na kome ima i grad; drugi je veliki otok Mljet, treći je veliki otok Brač. Ali ima i drugih otoka, koji nisu u oblasti ovih Pagana; otok Sušac (zahumski), otok Vis (hrvatski) i otok Lastovo (zahumski).

Oko 1020 N. je došla u područje hrvatskog kralja (Kresimira III.); po smještaju svome uz more zvala se i Primorje (tako i danas), latinski Maronia. Tamošnje pleme Kačića igralo je vidnu ulogu u hrvatskoj historiji. Ono se brojilo među hrvatske plemićke rodove. Gotovo nema sumnje da su tome plemenu pripadali: velikaš na dvoru kralja Petra Kresimira IV. (1058—1073) Rusin, koji je bio morsticus t. j. morski župan, Rusinov brat kralj Slavac (1074—1075) i sin Petar (Petrus Slavus), posljednji hrvatski narodni vladar, koji je poginuo 1097 u Petrovu Gvozdu, boreći se sa Madžarima, dalje u doba kralja Zvonimira (1076—1089) Jakov, čija se titula dux Marianorum podudara s titulom inder Marianorum prvoga nam poznatoga neretljanskog kneza Druška. Među starješinama 12 hrvatskih plemena, koji su 1102 ugovorili mir s ugarskim kraljem Kolomanom, na prvom se mjestu spominje župan Jura od plemena Kačića.

Kolomanu je kao kralju Hrvatske pripala i N. Kako je bila na južnom kraju države, prevladalo je tamo već u 12 ili 13 vijeku ime Krajina, i dugo se održalo u narodu i u knjizi. U vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva ostala je Krajina do početka 14 vijeka. Domaći su knezovi bili od plemena Kačića, kojima je glavno sjedište bio grad Omiš, kod ušća rijeke Cetine. Crkveno je Krajina pripadala nadbiskupiji splitskoj. 1192 ondje su bile župe: omiška, makarska i rastočka. Iz susjedne Bosne i Huma širila se po Krajini bogomilska vjera, kojoj su naginjali i knezovi plemena Kačića. Da se iskorijeni nova vjera i da se kazne zbog gusarenja, papa je Honorije III. pozivao protiv njih Splićane i kralja Andriju II. i Dubrovčane (1221/22). Obnovljena biskupija u Makarskoj brzo je opet zapuštena, pošto je, oko 1324, bosanski ban Stjepan Kotromanić zauzeo svu Krajinu, osim Omiša, gdje se sklonio makarski biskup. Krajina je, kao dio humske zemlje, ostala uz Bosnu sve do njenoga pada (1463). Za bosanske vlade isticali su se u Krajini knezovi Bogavčići.

Po padu Bosne vladao je Krajinom humski vojvoda Žarko Vlatković. Pod konac 15 vijeka cijela je Krajina došla u turske ruke. Prvi krajinski knez pod turskom vladom bio je 1500 Juraj Marković Kačić, koji se pisao knez Krajine i cijele Agustinove Humske (zemlje, kojom je još 1488 vladao humski vojvoda Agustin Vlatković ili Agustin Humski). 1646 Krajina se oslobodila turskog gospodstva i dala se u zaštitu Mlecima, pod kojima je ostala sve do njihove propasti (1797). Došavši kasnije pod austrijsko gospodstvo (kratko vrijeme prekinuto francuskom vladom 1806—1813), upravo su stanovnici Krajine najodlučnije tražili, da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom. To nisu postigli. 1918 Krajina je, negdašnja Neretva, sa ostalom Dalmacijom i sa Hrvatskom postala dijelom kraljevine SHS.

L i t e r a t u r a: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (1904); R. E. Petermann, Führer durch Dalmatien (1899); V. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (II., 1883); F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925, 241 i d.). *J. Modestin.*

NERETVICA, rijeka u Bosni, desni pritok Neretve. Izvire sa jugoistočne padine Vitruše (ili Vjetrnjače) iz Ramanice vrela. Sa izvorišta teče prema istoku, ali ubrzo skrene i počne teći na jug, pa na jug-jugozapad, a od Gorana i Podhuma na jug, stalno se probijajući kroz klisuru. Oko 6 km sjeverno od ušća, dolina N. prilično

se proširi, mjestimice do 600 m. U Neretvu se N. uliva oko 1 km sjeveroistočno od sela Ostrožca, odnosno 11·5 km uzvodno od ušća Rame. Dužina N. toka je 27·9 km, a površina porječja 180·9 km². *P. V.*

NEREZI, crkva kod Skoplja, posvećena Sv. Pantelejmonu. Podigao ju je Aleksije Komnen 1164. Crkva ima pet kubeta i trobrodni oltar. Sačuvali su se fragmenti prvobitnog amvona od kamena. Prvobitni ikonostas bio je od mramora. Od njega su se sačuvali samo stupovi od carskih dveri sa izvajanim ornamentima. Od prvobitnog živopisa sačuvalo se samo nešto malo u oltaru. Tu su grčke signature. Ostali živopis je kasniji i ima srpske natpise. Na zapadnom zidu nalazi se natpis, koji spominje kao slikara nekog Stojka. Zapisi, urezani u zidove, govore, da je crkva bila posvećena u 17 vijeku. *V. P-ć.*

NEREŽIŠĆE, gradić u Dalmaciji, oblast Split, srez Brač; nasred otoka Brača (381 m), raskršće cesta. Ima 1.352 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, dvije pučke škole, poštu i telegraf. N. je bilo negda glavno mjesto na Braču. Ima lijep općinski dom i lužu (loggia). *J. M-n.*

NERODIMKA, rijeka u Staroj Srbiji, lijevi pritok Lepenca. Izvire na jugoistočnoj padini Drobnjaka, sjeverozapadno od Uroševca, sa zemljišta, sastavljenog od kristalastih škriljevaca i vapnenca. N. sa izvorišta teče prema jugoistoku i kod ulaza u Kosovo Polje počne se račvati. Lijevim krakom odvaja se manji dio vode i prosjekom teče na zapad-sjeverozapad kroz brdo Vatu, prema bari Sazliji, iz koje ističe Sitnica, pritok Ibra. Taj urez je vjerojatno umjetno napravljen jaz, te i bifurkacija N. nije stvorena prirodnim putem. Glavna vodena masa N. otiče desnim krakom prema jugoistoku, a od starog Kačanika, gdje se N. počne jako širiti, uzme pravac juga-jugoistoka. Ušće N. u Lepenac je kod Kačanika. Dužina N. toka je 32 km, a površina porječja 229·6 km². *P. V.*

NERODIMKINA BIFURKACIJA. V. Kosovo Polje.

NERODIMLJA, sredovječna župa i grad, a sada sela Gornja i Donja N. u kosovskoj oblasti, u jugozapadnom podgorskom kraju Kosova Polja, na rijeci Nerodimci, pritoku Lepenca, u sjevernom porječju Vardara. Po N. nazvan je srez nerodimski, čije je središte u Uroševcu, novoj varoši na rijeci Nerodimci, kraj Paun-Polja. Nerodimski srez obuhvaća 10 općina, sa 76 naselja i izvan porječja Nerodimke, u kojima ima 28.021 stanovnik (1922). Od ovih većinu čine Arnauti i Arnautaši 18.598 (muslimani 18.453, katolici 145), zatim Srbi, 8.148 (pravoslavni 7.978, muslimani 102, katolici 68), pa Cigani, 1.086 (muslimani 994, pravoslavni 92), Kucovlasi 136, Turci 45, Jevreji 7 i Grci 1. Oba sela N. imaju 1.474 stanovnika, Gornja N. 662, Donja N. 812. Ovako veliki broj Arnauta i Arnautaša u N. i njenome kraju pokazuje na one velike i teške etnografske i kulturne poremećaje, koji su se u tursko doba izvršili u ovome kraju.

N. je bila prijestolnica Nemanjića, i u njoj su se odigrali mnogi važni i sudbonosni događaji onoga doba. Zbog rđavog značenja imena, N. je onda zvana češće Porodimlja, Rodimlja, Rodim. Iznad i nedaleko od nemanjićkog dvora N., uvrh župe N. na južnim ograncima Crnoljeve, koji se dio planine onda zvao Bolovan, nalazio se tada grad Petrč. Ruševine ovoga grada, koji se sada zove Petrič, leže na jednom osamljenom i sa tri strane odsjecima zaštićenom brdu. Od nekadanje tvrđave drže se još ostaci od četiri kule. Ispod N., u neposrednoj blizini današnjeg Uroševca, nalazili su se kraljevski dvori Pauni i Svrčin, također omiljena boravišta Nemanjića niže Lugova i Žegovca. Kralj Milutin je umro u N. (29/10 1321). U N. je rado boravio i kralj Stefan Dečanski (1321 do 1331). Ovdje se između njega i sina mu Stefana Dušana završila borba. U dvoru N. je mladi kralj Dušan, došavši iz Skadra, 1331 iznenadio svoga oca, koji se bijegom sklonio u blizi grad Petrč, gdje ga je sin stigao, uhvatio i poslao na zatočenje u grad Zvečan. I car Dušan je u prvo vrijeme svoga kraljevanja rado boravio u dvoru N.; tu je on oko 1332 izdao Dubrovčanima povlastice za kupovinu žita po Srbiji. — Za ovaj je kraj vezana tradicija o smrti cara Uroša (4/12 1371). Između nekadanjeg dvorca N. i grada Petriča, u opustjelom manastiru Sv. Bogorodice, kod sela Šarenika, našao je 1584 neki pastir pod

kamenom pločom kosti Sv. Uroša, za koga se razvijala tradicija o mučeničkoj smrti. Tada su Srbi obnovili ovaj manastir, a 1705 monah Hristofor prenio je odatle moći cara Uroša u manastir Jazak, u Fruškoj Gori.

Gornja N. održavala je veze sa Srbima emigrantima u Ugarskoj. Dok su skoro svi Srbi kršćani po selima na Kosovu pod Turcima postali čifčije, dotle su se oni u Gornjoj i Donjoj N. održali na svojoj zemlji. Pored doseljenika Srba iz Sirinića, Podrima, Morave, Debra, kao i iz nekih kosovskih mjesta, u oba sela N. ima i dosta starosjedilaca. Osobito ukusna i živopisna kosovska ženska nošnja najljepša je kod seljaka u Gornjoj i Donjoj N.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove III. (1911); Jireček, Istorija Srba, I.—III. (1922—1923); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912); St. Novaković, Nemanjićske prestonice: Ras, Pauni, Nerodimlja (Glas, 88, 1911); Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi, I.—II. (1902—1903).

V. Radovanović.

NESTOR ŽUČNI. V. Jovkić Proka.

NEŠIĆ ALEKSA, ekonom (13/11 1857, Veliko Selo, požarevački okrug). Svršio je osnovnu školu i četiri godine privatnog zimskog tečaja u rodnom mjestu. Izabran je za općinskog odbornika 1878, za predsjednika općine prvi put 1883, a za narodnog poslanika 26/11 1888, pa je i poslije više puta biran, sve do 1906, kada se više nije kandidirao. 1882 osnovao je N. čitaonicu u selu, a 1900 Mašinsku zemljoradničku zadrugu, kojoj je bio i predsjednik. N. je bio član upravnog pa zatim nadzornog odbora Srpskih zemljoradničkih zadruga, i u tom je svojstvu putovao u Austro-Ugarsku, Bavarsku, Württemberg, Švajcarsku i Italiju, radi proučavanja poljoprivrede i stočarstva. N. je utemeljitelj i redovan član Srpskog poljoprivrednog društva i počasni član Družine tipografskih radnika. *J. P.*

NEŠIĆ BORIVOJ, inžinjerski pupukovnik (8/9 1857, Negotin, krajinski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Negotinu i Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 9/9 1874. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 10/12 1876, za inžinjerskog potporučnika 1882, za inžinjerskog kapetana 1901; stavljen je u penziju 1901, a reaktiviran je 1903, proizveden je za pukovnika 1903, a stavljen u penziju 1921. — Do 1882 komandirao je u pješadiji vodom i četom, do 1885 komandirao je četom u inžinjeriji. 1887—1889 bio je na aplikacionoj inžinjerskoj školi u Francuskoj (Versailles) i služio je u željezničkim, saperskim i pontonirskim jedinicama, u divizijskoj i korpuskoj inžinjeriji francuske vojske. Od 1889 bio je šef fortifikacijskog pa građevinskog odsjeka u ministarstvu vojnom; 1901—1903 bio je profesor Nj. V. Kralja Aleksandra Obrenovića. Bio je profesor vojne akademije 1892 do 1896, 1897—1899 i 1902—1903 (inžinjersko-tehnička nastava i stalna fortifikacija), 1893 bio je vršilac dužnosti načelnika inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog i adutant Nj. V. Kralja, od 1896 bio je načelnik geografskog odsjeka glavnog đeneralštaba, od 1897 načelnik inžinjerije u komandi aktivne vojske, 1899 ministar građevina. 1903 bio je ađutant Nj. V. Kralja i komandant inžinjerije, 1907 načelnik inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog i predsjednik inžinjerskog komiteta, 1903—1905 bio je član komisije za utvrđivanje granice (od Sv. Ilije do Kopaonika), 1908 utvrđivao je Valjevo, 1912 radio je na projektiranju i izvršenju utvrđivanja Pirota, Niša i Zaječara.

U ratu 1876 bio je, kao narednik pitomac u štabu i trupama timočkog korpusa. U ratu 1877/78 bio je šef štaba kombinirane brigade knjaževačke vojske. U ratu 1885 bio je komandir inžinjerske čete šumadijske divizije, potom je utvrđivao Niš i radio utvrđenja oko Pirota. U ratu 1912 bio je načelnik inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog. U ratu 1914—1915 bio je načelnik artilerijsko-inžinjerskog odjeljenja vrhovne komande u crnogorskoj vojsci.

Osim članaka u Ratniku i drugim časopisima napisao je i štampao: Odbrana Plevne od Muzafer-paše i Taalat-beja, Vidovi artilerije i upotreba u savremenim ratovima, Primena elektrike za potpaljivanje mina, Teorija mina. *V. Belić.*

NEŠIĆ DIMITRIJE (18/10 1836, Beograd — 26/4 1903, Beograd). 1863 izabran je za profesora matematike na velikoj školi u Beogradu. 1894 bio je ministar prosvjete 20/1—21/3. Izradio je zakon o metarskim mjerama, a da

bi tu novinu popularizirao napisao je knjigu: Nauka o metarskim merama. Bio je odličan govornik i pedagog. Predavanja su mu bila jasna i živa. Izradio je udžbenike svojim učenicima na velikoj školi. Napisao je: Ravnu i sfernu trigonometriju, Nauku o kombinacijama i Algebarsku analizu. Osim tih udžbenika, dao je N. i nekoliko naučnih priloga. *M. N.*

NEŠIĆ ĐORĐE, profesor oftalmologije medicinskog fakulteta u Beogradu (15/6 1874, Šabac). Gimnaziju je učio u Šapcu i Beogradu, medicinu u Moskvi. Specijalizirao se u očnim bolestima u Moskvi, Parizu i Beču. Bio je 26 godina šef očnog odjeljenja opće državne bolnice u Beogradu, a posljednjih pet godina direktor očne klinike medicinskog fakulteta u Beogradu. Na srpsko-hrvatskom, njemačkom i francuskom jeziku objavio je 57 originalnih radova i knjiga. Bio je dugo godina član glavnog sanitetskog savjeta, 1925 je izabran za predsjednika Lekarske komore. Sudjelovao je u svima ratovima, najprije kao komandir zavojišta, a kasnije kao komandir poljskih bolnica. *V. S.*

NEŠIĆ LJUBOMIR, poslanik u Pragu (16/10 1879, Kragujevac). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, Šapcu i Beogradu, a pravo na velikoj školi u Beogradu. U diplomatsku struku stupio je 1905. Prvo je bio postavljen za činovnika u Parizu (1907 do 1909), a zatim u Prištini (1909—1912). Sudjelovao je aktivno u sva tri rata. 1916—1918 bio je šef jugoslovenskog odsjeka ministarstva inostranih djela. 1919 sudjelovao je (do maja 1919) kao član naše delegacije na konferenciji mira, a zatim je postavljen u Skadar (1920), pa u Trst (1921). 1922—1923 bio je pomoćnik ministra inostranih djela. 1924 postavljen je za poslanika u Prag. 1925 bio je narodni poslanik, a 1926 ponovno je postavljen za poslanika naše države u Pragu. *D. P.*

NEŠIĆ STEVAN, pješadijski brigadni đeneral (6/12 1876, Bradarci, požarevački). Po svršetku cijele gimnazije u Požarevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1894. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1897, za kapetana 1907, za pukovnika 1/10 1915, za pješadijskog brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1899 bio je vodnik u pješadijskim pukovima, 1889 do 1901 komandir čete u pješadiji, 1901 do 1903 na višoj školi vojne akademije, 1903—1908 komandir čete u pješadiji, 1908—1909 na službi u ekonomskom odjeljenju ministarstva vojnog, 1909 do 1911 ađutant komandanta divizijske oblasti (dunavske), 1911—1912 komandant bataljona u pješadiji, 1913—1914 komandant bataljona u pješadiji, 1919 do 1920 komandant pješadijskog puka, 1920—1921 komandant pješadijske brigade (dravske), 1921—1923 pomoćnik i komandant vojnog okruga (beogradskog), 1923—1924 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (dunavske). Od 7/10 1924 je na službi u nastavnom odjeljenju glavnog đeneralštaba.

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona u pješadiji (19 puk). U ratu 1914—1918 bio je komandant puka (8/I., 2/II., 14/I., 1 rez. 24. *V. B.*

NEŠIĆ SVETOZAR, đeneralštabni pukovnik (30/10 1951, Negotin, krajinski). Po svršetku polugimnazije u Zaječaru i 2 viša razreda realke u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1869. Za artilerijskog potporučnika unaprijeđen je 1874, za kapetana 1880, preveden je u đeneralštabnu struku 1885, unaprijeđen je za đeneralštabnog pukovnika 1898. Kao artilerijski oficir bio je vodnik i ađutant puka do 1875, vršilac dužnosti šefa štaba timočke divizije 1878, na službi u glavnom đeneralštabu 1884. Kao đeneralštabni oficir bio je ordonanc-oficir Nj. V. Kralja 1885, komandant bataljona 1887, šef štaba divizije (šumadijska) do 1888, vojni izaslanik u Carigradu 1889—1893, komandant pješadijskog puka (14), načelnik operativnog odjeljenja komande aktivne vojske do 1898, a te godine i vršilac dužnosti načelnika štaba komande aktivne vojske. 1902—1903 bio je vršilac dužnosti načelnika glavnog đeneralštaba. 1894—1899 i 1900—1903 bio je profesor vojne akademije (strategije i taktike na višoj školi). 1/1 1905 stavljen je, zbog bolesti, na molbu u penziju.

U ratu 1876 i 1877/78 bio je načelnik štaba krajinske brigade, u ratu 1885 bio je u službi kod operativnog odjeljenja vrhovne komande. Kao vršilac dužnosti načelnika glavnog đeneralštaba 1903 izradio je pravilo i plan mobilizacije cjelokupne vojske i uređenje pozadine prema južnoj i istočnoj fronti, a tako isto i ratni plan za

rat s Turskom, koji se u svemu poklapao sa izvedenim planom 1912.

Od književnih radova, osim članaka u Ratniku, štampani su: Misli o obuci pešadije od Scherfa (1883), Pešadijska divizija na maršu i u boju (I. napad), po đeneralu Berto (1886), Obuka čete i bataljona, po đeneralu Dragomirovu (1888), Prilozi za taktičko obučavanje oficira (tri knjige, izdanje ministarstva vojnog, 1902), Beleške iz rata 1885 (štampano u knjizi Istorija Srpsko-Bugarskog rata Dr. Vladana Đorđevića, 1908), Ratna Veština (strategija i taktika u vezi) neštampano, a primljeno od ministarstva vojnog.

V. Belić.

NEŠKOV VIS, jugoistočni ogranak Gramade-Planine. Predstavlja poseban vis, 776 metara visine nad morem. Nalazi se na pravcu Caribrod—Pirot, na samoj staroj granici Srbije i Bugarske, prema selu Obrenovcu. Udaljen je 3 kilometra sjevero-zapadno od Caribroda, 2 kilometra sjeverno od Nišave i 1½ kilometra istočno od sela Obrenovca. Okolno zemljište puno je vrtača, tako da N. V. zatvara sjeverni dio doline Nišave. Sam vis u podnožju je šumovit, tjeme je (pašnjak) široko 1 kilometar, a dugačko 3 kilometra.

V. B.

B o j n a N e š k o v o m V i s u 12/11 1885. Poslije neuspjeha u slivničkoj bitci, nišavska vojska povlačila se prema granici Srbije, i 12/11 zauzimala je frontu: Ržana (Visočka)—Tepoš (graničnu liniju)—Golema Carina—Neškov Vis—Planinica—Kukla. Glavni položaj, Golema Carina—Neškov Vis—Kukla, bio je odvojen kršnom planinom Vidlič od krajnjeg lijevog krila na dijelu Ržna—Tepoš, i taj dio položaja (Vidlič) nije bio posjednut trupama. Bugari su ostali gotovo u istom poređaju kao i prethodnih dana, imajući prema Peterlažu (prema srpskom lijevom krilu) odred kapetana Bendereva. Između Peterlaža i Caribroda bio je odred kapetana Sarafova, u čijem je sastavu bilo 7 bataljona. Kapetan Ratko Dimitrijev imao je da sa 3 bataljona zauzme visove ispred rijeke Lukavice, i da se drži defenzivno. Prilikom zauzimanja ovih položaja, srpske trupe tukle su vatrom bugarske trupe, na što su Bugari izvršili napad na centar srpskog položaja i izazvali boj.

Bojište sačinjava dio srpskog položaja N. V., sa predterenom k Caribrodu. Položaj je goli kamen; sjeveroistočna njegova strana obrasla je šumarcima, a ostale su gole i strme. U boju je sudjelovao srpski 11 i 12 puk sa po 3 bataljona i jedna baterija (oko 4.200 ljudi), a bugarskih 5 bataljona (oko 5.000 ljudi) i 3 baterije. Srpske trupe posjele su: šumadijska divizija (sa 11 i 12 pukom) centar, N. V., lijevo krilo — dunavska divizija — Golemu Carinu, desno krilo — drinska divizija — na Kukli i moravska divizija u rezervi za desnim krilom. Bugarske trupe zauzimale su gore označene položaje sa ciljem, da na njima pričekaju dolazak ostalih snaga sa slivničkih položaja. U tom razvijanju, oko 16 sati, bile su primjećene od 12 puka i pod njegovom jakom vatrom morale su se zaustaviti na 1.500 metara od položaja. Obasuti vatrom, Bugari se odlučiše da protjeraju Srbe sa N. V., te poduzeše navalu dvjema kolonama: jednom od 3 bataljona na frontu, a drugom od 2 bataljona preko šumom pokrivene sjeveroistočne padine. Srpski 11 i 12 puk, razvili su svoje bataljone na samom visu, gdje su zauzeli zadnji rub šumarka. Bugari su se privukli kroz šumarke u blizinu i izvršili su juriš. Za to vrijeme je i kolona, koja je išla na frontu, pomognuta svojom artilerijom, uspjela da se uspne na sam vis, te i ona izvrši također juriš. Srpska baterija sa N. V. uzmaknula je odmah u početku borbe, a bataljoni 11 i 12 puka primili su borbu hladnim oružjem, i poslije kratke ali žestoke borbe, ne pomognuti ni jednom jedinicom lijevo i desno, napustili su N. V., kad je komandant bataljona, kapetan Mihajlo Katanić, ranjen na pet mjesta bio opkoljen i zarobljen, i povukli su se na vis Del, u pozadini N. V. — Gubici Srba bili su: poginulo 49, ranjeno 353, zarobljeno 173. Bugara: poginulo 58, ranjeno 250. Rezultati boja bili su: napuštanje granične fronte od strane Srba; Bugarima je bio otvoren put u pirotsku kotlinu.

V. Belić.

NEŠKOVIĆ JANIČIJE, užički episkop (14/1 1804, Milanci, Srbija — 20/2 1873, Kraljevo). Bio je đakon beogradskog mitropolita Melentija Pavlovića. Zakaluđerio se 1833 u manastiru Kaleniću, a 1845 postao je iguman mana-

stira Studenice. 1847 proizveden je za arhimandrita, a 1849 posvećen je za šabačkog episkopa. 1854 premješten je na užičku episkopiju, gdje je episkopsku stolicu prenio iz Čačka u Karanovac, današnje Kraljevo. Popravio je opustjelu Žiču i podigao je školu u svom rodnom mjestu. Izdao je zbirku svojih govora i sa 1.500 dukata osnovao je fond za pomaganje duhovne književnosti. N. je bio i odličan guslar. *R. G.*

NEŠKOVIĆ MITA (7-19/11 1846, Novi Sad — 25/5 1907, Zagreb). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Novom Sadu, višu gimnaziju u Segedinu i Karlovcima. Pošto nije napredovao u gimnaziji, po savjetu svoga rođaka Zmaja, otišao je u učiteljsku školu u Sombor, koju je 1867 završio. Bio je učitelj u Rumi i Zemunu, Pavlovcima i Irigu. 1889 postao je županijski školski nadzornik bjelovarski, 1907 dodijeljen je zemaljskoj vladi u Zagrebu, u odsjek za bogoštovlje i nastavu. Školsku godinu 1870/71 proveo je, kao narodni pitomac, u Dresdenu, proučavajući saksonske škole. Tom je prilikom svršio i gimnastički tečaj.

Književni pedagoški rad N. vrlo je obilan. Počeo je sa pjesmicama u Prijatelju Srpske Mladeži. 1873 pokrenuo je u Zemunu, sa Nikolom Brašovanom i drugim mlađim učiteljima, nezavisan učiteljski list, Učitelj, koji je, zbog političkih prilika, od 2 broja izlazio u Vršcu, i krajem iduće godine prestao. 1875 pokrenuo je u Zemunu list Novu Školu, u kome je isto tako napadao sveštenstvo i njegov utjecaj u školi, i na tužbu državnog odvjetnika osuđen je na mjesec dana zatvora. 1879 list je prestao izlaziti. U to doba nastaje preokret u životu i radu N. Od slobodnog mislioca, u borbi za ličnu i porodičnu budućnost, postao je N. konzervativac. 1880 je prešao u državnu službu. 1888 pokrenuo je list Novi Vaspitač, koji je uređivao do svoje smrti. Prvim listovima, koje je pokrenuo, bio je cilj slobodna škola i jedinstvo srpskog učiteljstva u Austro-Ugarskoj, u posljednjem se ograničio na unapređenje unutarnjeg školskog rada. Prvi rad N. utjecao je mnogo ne samo na naše učitelje u Austro-Ugarskoj, nego i u Srbiji, i učitelji u Srbiji organizirali su svoje Udruženje, uglavnom, prema načelima, iznesenim u Učitelju i u Novoj Školi. 1875 pokrenuo je N., sa Aleksandrom Kuzmanovićem, dječji list, Dječji Prijatelj (izlazio do 1878), zatim je izdavao i druge knjige za djecu (Mala škola, Položajnikov dar i dr.). 1901 osnovao je N. Našu Prošlost, čitanku za narod i narodnu omladinu, sa izvodima iz historijskih pisaca, koja je iste godine i prestala. — N. je izradio mnogo udžbenika za osnovnu školu i pomoćnih knjiga za učitelje (Bukvar, Časlovac, Psaltir, Pripovetke iz starog i novog zaveta. Srpsku gramatiku, Domaće životinje, Rad u 1 razredu, Predavač u osnovnoj narodnoj školi i dr.) i počeo je prevoditi Rousseau-ova Emila i Pestalozzi-eve Linharda i Gertrudu. — U Knjigama za narod Matice Srpske izašli su N. radovi: Roditelji i škola (11), Amanet Srpkinjama (36) i Iz davne prošlosti (63 i 75). Razbacani N. važniji članci i rasprave sabrani su u tri knjige, pod natpisom Zbirka pedagoških radova (I. 1891, II. 1895, III. 1895). Među ovima su najvažniji: Zmaj J. Jovanović kao pedagog i Istorija srpskih škola u Austro-Ugarskoj monarhiji. — Poslije Natoševićeve reforme N. je bio jedan od najradljivijih učitelja naših i imao je velik utjecaj na učitelje.

L i t e r a t u r a: Novi Vaspitač (6, 1907). *M. Šević.*

NEŠKOVIĆ-NENADOV RUVIM. V. Hadži-Ruvim.

NEŠKOVIĆ NIKOLA, ikonopisac i portretist (početkom 18 vijeka, Požarevac — 1785, Vršac). Još djetetom, protiv volje očeve, koji je bio bogat trgovac, pohađao je N. jednog mjesnog zografa i počeo je da uči slikarstvo pored njega. Kada je izbio rat Austrijanaca protiv Turaka, vjerojatno onaj 1737, otac je poslao svoga sinčića s »kumom Đukom« i sa 1.000 dukata da se sklone u Austriju, dok opasnost ne mine. Međutim, za vrijeme rata otac je umro, a kum materijalno propade, izgubivši i povjereni novac. Tada se mladi N. posvetio svom omiljelom zanatu, radeći kao učenik uz jednog vršačkog živopisca. Skucavši nešto novaca, N. je otišao u Požun, koji je tada bio u neku ruku prijestolnica i kulturni centar u Ugarskoj, i tamo je stupio kao pomoćnik kod nekog Nijemca slikara. Ovdje ga je upoznao i zavolio srpski

episkop bez eparhije Jovan Georgijević, potonji vršački vladika i poslije karlovački mitropolit. On ga je uzeo u zaštitu i poslije ga je poveo sa sobom u Vršac, gdje ga je stalno pomagao, dajući mu posla. N. je kao čovjek uživao velik ugled među vršačkim građanima, i osnovao je tu porodicu. Bio je po majci djed J. Sterije-Popovića.

Sudjelovao je aktivno i u duhovnom pokretu našeg dositejevskog 18 vijeka, te je pisao i stihove, od kojih je njegov unuk zabilježio samo fragmente o buni vršačkih Srba protiv vladike Vićentija Popovića (1776), zbog reformi srpskih pogrebnih običaja po caru Josipu. — Kao slikar N. je bio solidan majstor. On ima svoje mjesto pored odličnih savremenih Srba umjetnika, J. Orfelina, T. Kračuna, T. Češljara i drugih školovanih slikara. Od njegovih radova poznati su do sada ovi: Autoportre iz mlađih godina u zbirci J. Vujića, Tajna večera iz 1762 u vršačkom vladičanskom dvoru, a od njega će po svoj prilici poticati i portre Jov. Georgijevića, episkopa i ikone u kapeli istoga dvora. Njegova je u manastiru Krušedolu, u proskomidiji, ikona despota Stevana, sa ženom, majkom Angelinom, i sa sinovima Maksimom i Jovanom, iz 1753.

L i t e r a t u r a: Jovan Sterija Popović, Glasnik Društva Srbske Slovesnosti (2, 159—261); Srpski Sion (1904, 441). *V. Petrović.*

NEŠTIN, selo u Srijemu, u srezu iločkom; podno Fruške Gore (98 m), na Dunavu niže Iloka, uz drum u Čerević—Beočin (dalje industrijska željeznica u Petrovaradin). Ima 1.437 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, 2 osnovne škole, poštu. — N. je u rimsko doba Cucci. U srednjem vijeku tu je bio grad knezova Iločkih. *J. M-n.*

NETUNSKE KONVENCIJE. U Nettunu je 20/6 1925 sklopljena 31 konvencija i sporazum između kraljevine SHS i kraljevine Italije, za reguliranje neriješenih pitanja između Rijeke i naše države, radi odcijepljenja talijanskog dijela od svoga zaleđa, kao i neriješenih pitanja iz ugovora o miru i iz rapalskog ugovora. N. K. su dobile 18/6 1926 predsankciju Nj. V. Kralja. Ministar inostranih djela Dr. M. Ninčić podnio ih je 21/6 1926 Narodnoj Skupštini na ratifikaciju. U decembru 1926 nisu još bile ratificirane, ni u Beogradu ni u Rimu. Iz obrazloženja i teksta zakonskog prijedloga iznosimo slijedeće činjenice:

Rimskim sporazumom o Rijeci 27/1 1924 riješena je politička strana riječkog pitanja u smislu podjele bivšeg riječkog teritorija između naše kraljevine i kraljevine Italije. Ta podjela zahtijevala je i reguliranje mnogobrojnih pravnih, političkih, ekonomskih i financijskih pitanja, koja su nastala radi prekida mnogostoljetnih odnosa između sada razdijeljenih teritorija nekadašnje riječke općine, a tako isto i radi odcijepljenja talijanskog dijela od svoga prirodnog i ekonomskog zaleđa.

Prilikom političke likvidacije riješena su bila samo dva pitanja, pitanje ekonomskih odnosa u pograničnim zonama i saobraćajna pitanja (zakon bazena Thaon di Revel u riječkom pristaništu, zajednička riječka stanica, promet u mrtvom kanalu Rječine, vodovod i regulacija Rječine). Ni ova pitanja nisu sva u cjelini riješena, već su se predviđali novi, detaljniji sporazumi.

Isto tako ostavljena je novim pregovorima sistematizacija svih ostalih gore spomenutih pitanja. Osim toga, pokazala se u našim odnosima s Italijom potreba, da se međusobnim sporazumom reguliraju i mnoga pitanja, za koja su već ugovori o miru predviđali kasnije rješavanje između zainteresiranih država, ili za koja ti ugovori uopće nisu donijeli nikakvo riješenje. Za ta su pitanja naročito čl. 265 sen-žermenskog i čl. 248 trijanonskog ugovora predviđali sklapanje posebnih konvencija. U tom cilju sazvane su u Rimu 1921 i 1922 konferencije nasljednih država, u kojima je sudjelovala i naša država. Rezultati tih konferencija u formi multilateralnih i bilateralnih konvencija i sporazuma predloženi su odvojeno na odobrenje. Ali te konferencije nisu mogle potpuno iscrpiti utvrđeni program, pošto se u pregovorima pokazalo, da odnosna pitanja još nisu bila dovoljno proučavana.

Još jedna grupa pitanja imala se privesti konačnom rješenju, a to su pitanja, koja su u vezi sa rapalskim ugovorom, odnosno sa svetomargaretskim konvencijama, bilo da je njihovo rješavanje predviđeno tim sporazumima, bilo da se ono pokazalo

potrebnim, zbog teškoća i neprilika, nastalih pri primjenjivanju odnosnih odredaba.

S obzirom na to, naša se vlada sporazumjela sa vladom kraljevine Italije, da se sazove konferencija delegacija obiju država sa zadatkom, da riješi sva ta pitanja.

Konferencija se sastala najprije u Mlecima, te je otpočela svoj rad 8/10 1924. Na ovom prvom sastanku pristupilo se, prema sporazumu između obiju vlada, i raspravljanju o direktnim željezničkim tarifama i drugim saobraćajnim pitanjima, koja nisu mogla biti riješena kad se pregovaralo o trgovinskom ugovoru. Rad konferencije bio je radi Božićnih praznika prekinut 17/12 i nastavljen je 17/2 1925 u Firenci. Nanovo je prekinut 9/4 1925, i nastavljen je 6/5, a završen 20/7 1925, potpisom 31 konvencije i sporazuma u Nettunu.

Tom prilikom izmijenjeno je i nekoliko nota, u cilju da se dopune neki već postignuti sporazumi, odnosno da se olakša njihovo izvršenje.

Sporazum o dopuni rimskog sporazuma o Rijeci u pogledu prometa. — Članom 15. sen-žermenskog ugovora o zaštiti manjina naša se je država obvezala, da na svom teritoriju dozvoli slobodu tranzita putnicima i robi, koji dolaze iz koje bilo savezničke države ili su tamo upućeni, i da im prizna sve olakšice, koje uživaju vlastiti državljani, ili ma koja povlašćenija država. U isto vrijeme ona se obvezala, da će za tranzit preko našeg teritorija, na zahtjev ma koje savezničke države, zaključiti zajedničke tarife s direktnim putničkim kartama i direktnim voznim listovima.

Pozivajući se na te odredbe, talijanska je vlada, odmah po stupanju na snagu sen-žermenskog ugovora, zahtijevala, da se pristupi utvrđivanju direktnih tarifa u korist tranzita iz susjednih zemalja preko našeg teritorija za jadranska pristaništa. Ali i u našoj privredi osjećala se potreba direktnih tarifa, i to za naš uvoz i izvoz, u prvom redu za naš izvoz drva. Naročito su tu potrebu isticali naši izvoznici drva poslije stupanja na snagu rimskog sporazuma o južnim željeznicama, kojim su na prugama tih željeznica za strani tranzit preko našeg teritorija, u smislu gore spomenutih ugovornih odredaba, uvedene direktne, pa čak i snižene tarife. Naša željeznička uprava bila je naime, poslije četveromjesečnog iskustva, krajem 1923 primorana, da pristane na sniženje tranzitnih tarifa, ako nije htjela da sav tranzitni saobraćaj u pravcu prema Trstu i Rijeci obiđe našu državu.

Ipak se, zbog neuređenih odnosa prema nekojim susjednim državama, ovo pitanje ni prilikom sklapanja trgovinskog ugovora nije moglo konačno riješiti. Kad je pak na mletačkoj konferenciji pitanje direktnih tarifa za tranzit ponovno pokrenuto, naša je delegacija rješavanje tog pitanja vezala sa pitanjem direktnih tarifa za naš izvoz i uvoz, a u isto je vrijeme tražila i reviziju izvjesnih odredaba rimskog sporazuma od 1924 o saobraćajnoj službi na zajedničkoj stanici na Rijeci i u bazenu Thaon di Revel, koje su se pokazale nezgodnim po naše interese.

Postignut je sporazum, koji u 63 člana, sa jednim prilogom od 14 paragrafa i sa jednim zaključnim protokolom, obuhvaća odredbe: I. O saobraćajnoj službi na riječkoj zajedničkoj stanici. II. O kolnoj službi. III. O tarifama. IV. O komercijalnoj službi. V. O službi u bazenu Thaon di Revel i u Mrtvom Kanalu. VI. O primjeni čl. 17 priloga B. rimskom ugovoru. VII. O javnim skladištima i VIII. Opće odredbe.

U pogledu saobraćajne službe izmjenjene su odnosno bolje su precizirane, neke odredbe priloga M. rimskog sporazuma o Rijeci, naročito one, koje se odnose na podjelu službe na zajedničkoj riječkoj stanici između naših i talijanskih željezničkih organa, i na odgovornost naše uprave za eventualne nesreće na toj stanici, te je tako ukinuta obveza, da mi odgovaramo i za službu, u kojoj naši organi uopće nisu mogli sudjelovati.

Za rješavanje pitanja, koja od obiju uprava treba da u konkretnom slučaju nosi odgovornost za nesreću, predviđa se u prvom redu jedna mješovita komisija obostranih stručnjaka, a za slučaj da se ovi ne mogu složiti, poseban izborni sud.

Odredbama o kolnoj službi izmijenjene su, prema potrebama te službe, odredbe čl. 31 priloga B. rimskomu sporazumu o Rijeci. U glavnom utvrđuje se, da se za vagone jedne i druge uprave, koji dolaze na Rijeku a namijenjeni su stovarištima druge upra-

ve, ne plaćaju troškovi za prva četiri dana.

U pogledu tarifa ugovoreno je prije svega čl. 23, da će se željezničke uprave obiju država u roku od 3 mjeseca sporazumjeti o direktnim tarifama za promet između važnijih stanica jedne i stanica jadranskih pristaništa druge ugovorne države. Međutim dozvoljava kraljevina Italija u korist prijevoza naših drva preko Postojne za Trst, Rijeku i Sušak popust od 30% od svih svojih normalnih tarifa, dok mi sa svoje strane za istu robu dozvoljavamo prosječan popust od 30%, prema udaljenosti naših stanica od granice. — Pored toga stavlja nam Italija za prijevoz ostale naše robe sa međunarodnim voznim listovima preko Postojne—Sv. Petar za Sušak, na raspolaganje svoje normalne tarife sa svima popustima, koji vrijede za prijevoz iz Postojne za Rijeku mjesto ili pristanište. Za dio pruge iz Rijeke do Sušaka plaćat će se cijena za jedan tarifski kilometar. Mi sa svoje strane stavljamo za prijevoz robe preko Bakra za Rijeku na raspolaganje samo one lokalne normalne tarife sa dotičnim tarifalnim popustima, koji vrijede za prijevoz do Sušaka mjesto. Nismo dakle vezani u pogledu popusta, koji bi naša željeznička uprava odredila za izvoz i uvoz preko sušačkog pristaništa. Direktna tarifa za prijevoz preko našeg teritorija za Rijeku ili bazen Thaon di Revel utvrdit će se sporazumom između obiju željezničkih uprava.

Na osnovu odredaba o komercijalnoj službi naša je željeznička uprava ovlaštena da, pored svoje vlastite otpremničke službe na zajedničkoj stanici na Rijeci, otvori, pod imenom Fiume-Thaon di Revel, u tom bazenu i jedno svoje otpremništvo za promet robe preko ovog bazena. Ovo otpremništvo smatra se u pogledu komercijalne službe kao jedna naša željeznička stanica, i to za promet robe u pravcu preko Bakra, kao i u pravcu preko Postojne ili Podbrda. Već postojeće naše nadleštvo na riječkoj stanici za prijevoz u pravcu preko Bakra bit će također ovlašteno za primanje provoza preko Sv. Petra, i to tako isto u međunarodnom prometu (čl 32).

U prilogu tome članu utvrđene su odredbe za obavljanje željezničke i carinske službe u bazenu Thaon di Revel, naročito i u cilju, da se našoj robi, koja, dolazeći sa našeg teritorija, a upućena je opet na naš teritorij, očuva narodnost kod prelaza preko talijanskog teritorija.

Najzad su odredbama ovog odjeljka u našu korist snižene takse za manevriranje na zajedničkoj riječkoj stanici, kao i za upotrebu dotičnih zgrada sa strane naše uprave.

U V. odjeljku utvrđeno je naše isključivo pravo na vršenje plovidbe između bazena Thaon di Revel i naših pristaništa. To pravo bilo je predmet dugih diskusija, pošto je talijanska delegacija reklamirala isto pravo za svoju zastavu, pozivajući se na odredbu čl. 5 rimskog ugovora o Rijeci, kojom je u pogledu bazena Thaon di Revel isključen svaki eksteritorijalitet, i na druge odredbe, kojima se naglašava da taj bazen sačinjava sastavan dio riječkog, dakle talijanskog pristaništa. Dosljedno izvođenje talijanske teze dovelo bi do toga, da bi nama bila zabranjena plovidba između bazena Thaon di Revel i talijanskih pristaništa, pošto bi se tu radilo o kabotaži između dva talijanska pristaništa, dok bi talijanske lađe mogle vršiti prevoz između tog bazena i naših pristaništa. Gore navedenom odredbom to je pravo sada isključivo nama priznato.

Ostale odredbe toga odjeljka odnose se na upotrebu i uzdržavanje Mrtvog Kanala, koje su ispravljene u našu korist.

VI. Odjeljak regulira pitanja, koja se tiču popravka bazena Thaon di Revel.

VII. Odjeljak bavi se javnim skladištima u bazenu Thaon di Revel. Prije svega dano je našoj državi pravo, da u ustupljenim smjestištima možemo obavljati trgovačko poduzeće javnih skladišta, i to ili u vlastitoj režiji ili preko privatnih lica. Pravo primanja robe na čuvanje nije više ograničeno na našu robu, kako je to bilo prema rimskom sporazumu, već je prošireno i na tranzitnu, dakle, stranu robu.

VIII. Odjeljkom predviđen je izborni sud za sporove, koji bi iz toga sporazuma mogli poteći između obiju ugovarajućih strana.

Zaključnim protokolom rezervirano je kraljevini Italiji, za slučaj, ako bi naša željeznička uprava odredila po-

sebne tarife za izvoz i uvoz preko sušačkog pristaništa, pravo revizije, ali samo u pogledu one odredbe, kojom se nama daje pravo da možemo u bazenu Thaon di Revel primati ne samo našu već i tranzitnu, to jest stranu robu, i da može naše otpremništvo u tom bazenu otpremati robu i u međunarodnom prometu. Revizija pak nema mjesta u slučaju sniženja naših izvoznih tarifa za 30% za drva.

Trajanje ovog sporazuma ugovoreno je na pet godina.

B. Konvencije i sporazumi o izvršenju rimskog sporazuma o Rijeci. Sporazum o riječkoj općinskoj imovini i o javnim dugovima. — Na bivšem riječkom teritoriju, koji je na osnovu rimskog sporazuma pripao našoj kraljevini, i koji je po svojoj površini dosta opsežan, nalazi se jedva oko 900 stanovnika, najvećim dijelom radnika i seljaka, koji plaćaju mali porez. Prema takvom stanju stvari bilo je teško naći ključ za podjelu imovine i dugova, koji za nas ne bi bio štetan. Postignut je stoga sporazum, da ostaje gradu Rijeci sva općinska imovina i da ona prima na sebe i sve državne negažirane i sve općinske dugove, tim, da Italija isplati našoj kraljevini za izravnanje našeg dijela iznos od lira 2,500.000, i da joj za vrijeme od 50 godina daje u zakup šume, koje se nalaze na našem teritoriju za godišnju zakupninu od lira 25.000. To zakupno pravo bit će uknjiženo u zemljišne knjige. Ostaju netaknuta prava stanovnika u pogledu paše, sječe i t. d. u tim šumama. U pogledu električnih i vodovodnih riječkih naprava na našem teritoriju predviđena je mogućnost otkupa, a međutim Rijeka treba da vrši popravke.

Taj aranžman obuhvata i dobra kastavske općine, koja leže na talijanskom teritoriju i koja prelaze u svojinu grada Rijeke. Bivšim riječkim pripadnicima, sada našim državljanima, obezbijedjeno je uživanje svih beneficija na Rijeci, koje u pogledu javne pomoći uživaju talijanski pripadnici.

Sporazum o davanju vode i električne snage našim okolnim općinama. — Taj je sporazum važan za sušačko pristanište i za bivša riječka, sada naša sela, koja će i dalje dobivati vodu i električnu snagu pod istim uvjetima kao Riječani. Obvezu u tom pogledu primila je za Rijeku talijanska država.

Sporazum u pogledu upotrebe groblja u Drenovi i prijenosa mrtvaca. — Selo Drenova potpalo je skoro cijelo pod našu državu, dok su groblje i crkva ostali pod Italijom. Tim sporazumom obezbjeđuje se našim državljanima, za vrijeme od deset godina, upotreba groblja, a s druge strane olakšava se prijenos mrtvaca sa Rijeke u Trst, a iz Sušaka na riječko groblje, s obzirom na već postojeće grobnice.

Sporazum o riječkoj bolnici. — U tom sporazumu zajamčuje se našim općinama u političkim srezovima Sušak, Crikvenica, Novi, Senj, Kastav i Krk izvjestan broj kreveta u riječkoj bolnici, pod uvjetima, koji vrijede za Talijane. To vrijedi i za neke zarazne bolesti.

Sporazum o arhivima. — Taj sporazum usvojio je načela, koja su utvrđena odnosnom rimskom konvencijom 1922. Podjelu arhiva i registratura izvršit će mješovita komisija sudskih, financijskih, pomorskih i političko-upravnih stručnjaka.

Sporazum o državljanstvu. — Za opredjeljenje državljanstva riječkih pripadnika na sada razdijeljenom riječkom teritoriju uzeto je kao osnova posljednje boravište dotičnog lica, odnosno njegovih roditelja. Izuzimaju se samo oni, koji su stekli zavičajnost poslije 1/1 1920 (trijanonski ugovor) ili radi državne službe. Otvoren je ponovno rok za opciju i utvrđene su pravednije odredbe nego u ugovorima o miru. U pogledu trgovinskih društava i pravnih lica omogućen je u izvjesnim slučajevima prijenos sjedišta bez potrebe likvidacije i plaćanja taksa, što vrijedi i za već izvršeni prijenos. To je važno za neka naša bivša riječka društva. Za sporove predviđa se nadležnost izbornog suda.

Sporazum o penzijama. — Načelno plaća svaka država penzije samo svojim penzionerima. Ipak će Italija isplatiti našoj državi oko 1,000.000 lira za one naše državljane, radnike i radnice, koji su bili zaposleni u riječkoj duhanskoj radionici, i za one državljane činovnike, koji, radi gore navedene odredbe o državljanstvu stiču naše, mjesto talijanskog državljanstva. Penzije će im plaćati naša država. I tu je predviđena nadležnost izbornog suda. Općinske penzije pla-

*

ćat će dotična općina, bez obzira na državljanstvo, izuzev slučaj, ako bi dotična lica optirala za drugo no ono državljanstvo, koje im po konvenciji pripada.

Sporazum o porezima. — Svaka država naplaćivat će za svoj račun zaostale poreze na svom teritoriju. Trgovačke kuće i društva, koja su bila protokolirana na Rijeci, a imaju svoje poduzeće u našoj državi, smatrat će se u pogledu poreza da imaju svoje sjedište kod nas, i ako tu prenesu i svoje sjedište u roku od 6 mjeseci.

Sporazum o uzdržavanju i reguliranju Rječine. — Na dužini od 4 km Rječina čini granicu između naše i talijanske države, dok su gornji i donji tok na našem teritoriju. Troškovi uzdržavanja i reguliranja podijeljeni su napola, jer Rijeka ima veliki interes da se obezbijedi od poplava. Radove odlučivat će i vodit će komisija, u kojoj nema nadglasavanja. Sušački kolni most, koji je prilikom izgreda na Rijeci porušen, sagradit će Italija u roku od godine dana o svome trošku. Mješovita komisija već je odobrila dotični projekat.

Sporazum o ostalim mostovima. — Za popravak ostalih triju porušenih mostova, koji su važni za saobraćaj između sušačke stanice na Brajdici i Rijeke, Italija će dati dio od lira 2,000.000.

Sporazum o carinskom nadzoru i ribolovu u sušačkim i riječkim vodama. — Da se omogući slobodan ulaz i izlaz iz sušačkog pristaništa, koji vodi direktno u talijanske teritorijalne vode pred riječkom branom, postignut je sporazum, kojim se dio tih voda pred pristaništem dodjeljuje nama. Sporazumom je utvrđena carinska služba u tim vodama i utvrđeno je, da se tamo lađe ne smiju zaustavljati, da ne bi sprečavale ulaz i izlaz iz našeg pristaništa. Najzad se na riječke vode proširuju i odredbe brionske konvencije o ribolovu.

Teritorijalne vode bivše slobodne države Rijeke smatrat će se u buduće kao vode, u kojima je dozvoljen zajednički ribolov prema sporazumu, zaključenom između visokih strana ugovornica u Brionima 14/9 1921.

Državljani obiju ugovornica imat će prema tome, pravo vršenja ribolova, osim u vremenu, zabranjenom radi zaštite morske faune, prema konvenciji, navedenoj u prethodnom članu, čak i u teritorijalnim vodama jedne i druge strane ugovornice, koje su sačinjavale teritorijalne vode Rijeke izvan zone od jedne morske milje duž obale. U ovoj zoni od prve morske milje pravo ribolova osigurano je domaćem življu, izuzevši vode, ograničene četverokutom A., o kome je riječ u prvom članu, gdje će ribolov biti zabranjen.

Stav a) i b) člana 2 brionske konvencije izmijenjeni su u ovom smislu.

Sporazum o općenju sudskih vlasti. — Riječke i naše sudske vlasti, koje su podređene apelacionim sudovima u Ljubljani, Zagrebu, Splitu i Sarajevu, moći će vršiti međusobno dopisivanje direktno, svaka na svome jeziku.

Sporazum za izvršenje čl. 9 rimskog sporazuma o Rijeci i o nekim drugim pitanjima, koja interesiraju naše državljane na Rijeci i talijanske u Dalmaciji.

Članom 9 rimskog sporazuma jugoslovenskim manjinama na Rijeci zagarantiran je isti režim, koji uživaju, na osnovu međunarodnih obveza, talijanske manjine u Dalmaciji. Za primjenu ove odredbe imala se prema noti talijanskog ministra inostranih djela od 29/1 1924 imenovati komisija u cilju, da u roku od 6 mjeseci izradi detaljne odredbe. Taj posao povjeren je zatim mletačkoj, odnosno firentinskoj konferenciji, koja je izradila četiri sporazuma i to: 1. Sporazum o primjeni spomenutog člana. 2. Sporazum o advokatima. 3. Sporazum o imanjima na granici i 4. Privremeni sporazum o eksproprijacijama, koji su svi u Nettunu potpisani.

Sporazumom 1 zagarantirana su onim riječkim pripadnicima koji optiraju za naše državljanstvo slijedeća prava: a) Oni nisu obvezani da napuste Rijeku. b) Oni imaju pravo slobodne upotrebe srpsko-hrvatskog jezika, usmeno i pismeno, pred sudovima i političko-administrativnim i financijskim vlastima (izuzev carinske). I advokati mogu se služiti srpsko-hrvatskim jezikom, izuzev slučaj da zastupaju talijanskog državljanina talijanske narodnosti. c) Oni imaju pravo slobodnog vršenja svoje vjeroispovijesti i upotrebe svoga jezika u vjerskim funkcijama. d) Oni imaju pravo

otvaranja škola sa nastavom na svom jeziku. Učitelji i katihete mogu biti naši državljani, a isto tako mogu se upotrebljavati naši udžbenici.

Do izvjesne mjere priznaju se recipročno diplome, dobivene na visokim školama jedne ili druge države, odnosno na visokim školama nasljednih država.

Spomenutim optantima dozvoljava se slobodno obavljanje zvanja, koja su obavljali na Rijeci do 3/11 1918 izuzev notare, geometre i civilne inžinjere. I liječnici mogu na Rijeci, odnosno na Sušaku, i dalje vršiti praksu, i ako nisu pripadnici riječke općine, ali pod uvjetom, da su praksu vršili bar deset godina.

U pogledu prijenosa obrtnih koncesija i zaposlivanja radnika priznata su našim optantima na Rijeci ista prava, koja uživaju u tom pogledu talijanski optanti u Dalmaciji.

Našim sunarodnjacima, koji su stekli na Rijeci talijansko državljanstvo, kraljevina Italija priznaje sva prava, koja uživaju manjine u našoj kraljevini na osnovu saint-germainskog ugovora za zaštitu manjina. Taj ugovor, kao što je poznato, inače ne obvezuje Italiju.

Zaključnim protokolom toga sporazuma ograničavaju se jezična prava talijanskih optanata u Dalmaciji na ona prava, koja su ovim sporazumom priznata našim optantima na Rijeci. Time je riješeno pitanje o opsegu prava iz čl. VII. rapallskog ugovora, koje je pitanje u praksi izazvalo mnoge sporove i sukobe zbog ekstenzivnog tumačenja, koje su Talijani davali dotičnoj odredbi.

Već prilikom ratifikacije svetomargaretskih konvencija kraljevska vlada posebnom notom pristala je, da se talijanskim advokatima u Dalmaciji, koji su optirali za Italiju, dozvoli vršenje advokature sa izvjesnim ograničenjima, te je za izvršenje te izjave podnijela Narodnoj Skupštini projekt posebnog zakona. Pošto taj projekt nije mogao doći na pretres, to je, prilikom završavanja trgovinskih pregovora ministar inostranih djela ponovno, naročitom notom, priznao spomenuto pravo i obvezao se podnijeti Skupštini odnosni projekt zakona. To je i učinjeno, ali zbog raspusta Skupštine i taj projekt ostao je bio neriješen. — U posljednjim pregovorima primijenjen je i na tu našu jednostranu obvezu princip reciprociteta na način da ista prava priznaje Italija i našim advokatima optantima na Rijeci. U smislu dotične konvencije advokati optanti imaju da polože zakletvu, da će poštovati zakone; oni potpadaju u pogledu vršenja svoga zvanja pod jurisdikciju vlasti države, u kojoj obavljaju advokaturu. To obavljanje ograničeno je na Dalmaciju, odnosno na Rijeku, a u krivičnim parnicama mogu zastupati stranke samo ako im to pravo izrično priznaje ministarstvo pravde.

Konzularnom konvencijom, sklopljenom između naše kraljevine i Italije pravo sticanja nepokretnosti vezano je u pograničnoj zoni do 50 km za dozvolu dotične vlade, ali je zaključnim protokolom predviđeno, da će se o izvjesnim izuzecima od te odredbe voditi posebni pregovori. To je bilo tim više potrebno, što je talijanskom kraljevskom uredbom iz 1924 ne samo sticanje već i uživanje prava na nepokretnosti u pograničnim pokrajinama jako ograničeno.

N. K. regulirana su ta pitanja na taj način, što se gore navedeno ograničenje u pogledu pogranične zone do 50 km ne primjenjuje na obostrane optante u Dalmaciji, odnosno na Rijeci; da se i ostala ograničenja (koja, kao što je rečeno vrijede u Italiji) ne primjenjuju a), na ustupanje i uživanje prava, koja se mogu steći i bez ubaštinjenja (na pr. zakup); b) na sticanje i izvršivanje hipotekarnih prava i c) na uživanje već stečenih prava.

Članom 56 svetomargaretskih konvencija ugovoreno je između naše kraljevine i Italije, da se dobra obostranih državljana ne će podvrći nikakvim povredama ni ograničenjima, koja se ne bi primjenjivala i na vlastite državljane i koja ne bi davala prava na pristojnu naknadu. Uvjeti za određivanje i isplatu naknade imali su se prema čl. 57 utvrditi naročitim sporazumom u toku pregovora o trgovinskom ugovoru.

U smislu te odredbe pregovori su po tom pitanju otpočeti u proljeće 1923, prilikom trgovinskih pregovora u Rimu, a nastavljeni su u augustu iste godine, prilikom rasprava paritetne komisije i 1924, prigodom sklapanja trgovinskog ugovora, ali bez uspjeha. Razlog što se to pitanje nije

moglo riješiti treba tražiti u tome, što kod nas nije još donesen konačni zakon o agrarnoj reformi koja također potpada pod gore navedene odredbe.

Kako je pak sklapanjem trgovinskog ugovora istekao rok, o kome je riječ u gore spomenutom čl. 57, to je sada sklopljen privremeni sporazum o eksproprijacijama:

Čl. 1. Zaključenje jednog sporazuma radi definitivnog utvrđivanja o isplati odšteta dužnih u smislu čl. 57 konvencije za opće sporazume, potpisane u Rimu 23 oktobra 1922, odlaže se, sve dok vlada kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ne bude zakonodavnim putem odredila mjeru i uslove za isplatu tih odšteta.

Čl. 2. Ugovoreno je da će se u međuvremenu, na državljane kraljevine Italije na teritoriju negdašnje kraljevine Dalmacije, primjenjivati odredbe i unutrašnje mjere o odlaganju primjenjivanja na tom teritoriju zakona i propisa o agrarnoj reformi.

Do zaključenja sporazuma, predviđenog u čl. 1, bit će obustavljena primjena svih mjera i odredaba, koje bi bile na uštrb po dobra, prava i interese spomenutih vlasnika nepokretnih dobara svake vrste u Dalmaciji i odnosi se na eksproprijaciju i oslobođenje od dužnih tereta za dobra o kojima je riječ; u slučaju, da je bilo takve primjene, ona će biti obustavljena.

Odredbe prethodne alineje ne vrijede za one slučajeve, koji nemaju nikakve veze sa agrarnom reformom ili sa oslobođenjem od tereta, postojećih na dobrima, o kojima je riječ, u kojim se slučajevima plaća vlasnicima prethodna odšteta, prema lokalnom zakonu, u mjeri koja odgovara stvarnoj šteti.

Čl. 3. Visoke strane ugovornice zaključit će definitivni sporazum, koji je potreban da bi se jednoobrazno utvrdile pogodne mjere, na osnovi reciprociteta, za sve odštete i uslove plaćanja, bez odlaganja poslije izglasanja zakona, spomenutog u čl. 1, ili, ako uvjeti, predviđeni u istom članu, nisu ispunjeni u toku tri godine od stupanja na snagu ovog sporazuma, onda po isteku ove tri godine.

Konvencije i sporazum o pitanjima koja se većim dijelom odnose na izvršenje ugovora o miru.

Konvencija o dugovanjima i potraživanjima. — U konvenciji je primljeno načelo, da se za jednu austro-ugarsku krunu plati 25 para a ne, kako su neki talijanski sudovi dosuđivali a talijanski vjerovnici tražili, šezdeset talijanskih centezima. Od toga načela ima u konvenciji nekoliko izuzetaka: tako će oni ljudi, koji su na dan razmjene austro-ugarskih novčanica bili u Julijskoj Krajini te se tek kasnije preselili u našu državu, primati i platiti u lirama prema talijanskoj konverziji, jer je ona za njih već bila stupila na snagu. Drugi izuzetak tiče se hipoteka u Italiji, koje treba isto tako platiti u lirama, jer postoji i protuvrijednost. Isto vrijedi i za štedioničke knjižice naših ljudi, koje će talijanski novčani zavodi isplatiti u lirama, ako glase na donosioca ili se mogu donosiocu bez legitimacije isplatiti. U prva dva slučaja može dužnik, ako dokaže da ne bi bez ekonomske propasti mogao ispuniti svoje obveze, tražiti od suda smanjenje svoga duga. To vrijedi naročito za one dužnike, koji su dali u zalog vojničke potvrde ili čiji dug proističe iz kupovanja ratnih zajmova. Posebne odredbe vrijede za vrijednosne papire i osiguranja.

Sporazum o privatno-pravnim ugovorima. — Tim sporazumom usvojena je donekle praksa, koja je u nekim zemljama stvorena u pogledu ugovora iz dobe prije 3/11 1918. Stranka, za koju bi ispunjenje ugovora imalo znatne štetne posljedice, može tražiti od suda da ugovor poništi ili da mu izmijeni uvjete. U prvom slučaju sudac može priznati primjerenu naknadu. Od toga pravila ima nekoliko izuzetaka, na pr., u pogledu hipoteka novčanih dugova, osiguranja i t. d.

Sporazum o rekvizicijama. — Za Rijeku je utvrđen sporazum, sličan onome, koji vrijedi na osnovu svetomargaretskih konvencija za ostale naše pokrajine, koje su bile pod talijanskom okupacijom. U vezi s tim sporazumom utvrđeno je izmjenom nota, da talijanska vlada odredi iznos od 3½ milijuna lira za naknadu svih šteta našim i talijanskim državljanima na Rijeci. Drugom notom ona od toga iznosa priznaje našoj državi jedan milijun lira, kao naknadu za štete na Brajdici. Naročita komisija počela je utvrđivati privatne štete.

U vezi s tim pitanjem i na osnovu beogradske konvencije o restituciji za vrijeme ratnog stanja odnesenih

predmeta, likvidirano je i pitanje naknade šteta naših državljana u Trstu za vrijeme talijanske vojničke okupacije. Izmjenom nota odsjekom nam je priznato u to ime 5,300.000 lira, od čega će se platiti i šteta našeg tadanjeg konzularnog osoblja i zgrade konzularne delegacije.

Sporazum o isplati bolničkih troškova. — Isplatit će se međusobno samo troškovi od 1/1 1921 unaprijed. Za slučaj spora predviđen je izborni sud.

Sporazum o radnicima. — Čl. 1. Na teritoriju kraljevine Italije i na teritoriju kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca radnici i činovnici, državljani jedne od strana ugovornica, mogu biti zaposleni u tvornicama, poduzećima, industriji, zavodima ili kod pojedinaca, ako ovi imaju svoje sjedište ili filijalu na teritoriju druge strane ugovornice prema odredbama zakona, koji su na snazi na njenom teritoriju.

Ograničenja, koja vrijede u pogledu stranaca na teritoriju jedne od strana ugovornica u pogledu slobode zaposlivanja radnika i činovnika ili da se obvezuju za svoj vlastiti rad za određeno vrijeme ili za jedno određeno poduzeće, ne će se primjenjivati na ovim teritorijima prema radnicima ili činovnicima ma koje vrste bili, državljanima druge strane ugovornice, koji su u vremenu od 1/1 1920 pa do 1/1 1925 već bili efektivno uposleni kod pojedinaca, poduzeća ili drugih ustanova ma koje vrste. — Ovaj izuzetak prestat će vrijediti prema onom radniku ili činovniku, državljaninu jedne od strana ugovornica, koji bude napustio, poslije stupanja na snagu ovoga sporazuma, teritorij druge države, u očevidnoj namjeri, da se tamo više ne vrati. On se ne će primjenjivati ni na radnike, ni činovnike državnih ustanova. — Ovaj sporazum, koliko se tiče najmanje rada ne nanosi uštrba pravima, koja su važećim ugovorima priznata državljanima jedne od strana ugovornica, koji na osnovu prava opcije uživaju pravo boravka na teritoriju druge.

Konvencija o likvidaciji socijalnih osiguranja. — Ugovorima o miru presječeni su teritoriji nekojih zavoda za socijalno osiguranje. Tom se konvencijom likvidiraju dotični odnosi i razdjeljuju osiguranici. Iz likvidacije tršćanskog zavoda za osiguranje radnika u nesretnim slučajevima naš će slični centralni zavod u Zagrebu primiti 462.380·78 lira i potraživanja za zaostale priloge. Iz doba privremene uprave talijanskih zavoda u okupiranim krajevima naši slični zavodi primit će ukupno 36.909·07 lira i nekoliko krunskih depozita. Od zavoda na Rijeci primit ćemo 21.209 lira. Regulirano je i pitanje osiguranja naših pomoraca pa vrijeme rekvizicije sada nama pripalih pomorskih lađa, koje je dalo povoda mnogim žalbama naših društava i pomoraca. Naša društva isplatit će zaostale premije, ali što prije bit će im likvidirana i njihova potraživanja odnosno rekvizicije njihovih brodova. U tu svrhu talijanska će vlada ukinuti sve dosadanje sekvestracije. Od dužnih svota ne će se ni sa jedne ni sa druge strane platiti kamati. Italija će vratiti našim pomorcima priloge, uplaćene za vrijeme rekvizicije i na našim i na talijanskim lađama, ako se pravovremeno prijave. Iz likvidacije pomorskih dobrotvornih fondova isplatit će nama Italija 600.000 lira. — Sa manjim iznosima likvidirane su bolničke blagajne u Trstu, Voloskom, Lošinju, Zadru, Logatcu i Radovljici, i bratimske blagajne u Rablju i Celju.

U pogledu penzionera tršćanskog Lloyda i Tršćanske Trgovinske Banke određeno je, da će oni naši činovnici, koji su napustili službu 1914—1923 imati pravo na odnosni dio premijske rezerve, a oni, kojima je penzija već priznata, primat će penzije u lirama.

Sporazum o kooperativu »Garibaldi«. — Za vrijeme rekvizicija, naši su pomorci bili prinuđeni da se upisuju i plaćaju priloge za tu zadrugu. Pomorci su sada tražili natrag svoje prinose, čemu su se statuti protivili. Postignut je sporazum, kojim im se izvjestan dio odmah vraća, ako se prijave u roku od godine dana.

Sporazum o reciprocitetu u pogledu radničkog osiguranja. — Ovim dijelom naših i talijanskih stručnjaka obezbjeđeno je obostranim radnicima na drugom teritoriju uživanje svih beneficija pojedinih socijalnih osiguranja. Za slučaj spora predviđen je izborni sud.

Sporazum o kažnjavanju šumskih prestupa u pograničnoj zoni. — Na želju naših pograničnih općina, koje trpe velike štete radi krađe drva u pograničnim šumama, utvrđen je spora-

zum, kojim se obezbjeđuje međusobna pomoć obostranih vlasti u cilju sigurnog i brzog reprimiranja tih prestupa.

Posebnim sporazumom regulirana su neka pitanja, koja interesiraju naše sunarodnjake pravoslavne vjere u Italiji i naše pogranično stanovništvo.

Dva sporazuma o srpskim pravoslavnim općinama u Italiji. — Jednim od ovih sporazuma priznaje se srpskoj pravoslavnoj općini u Trstu, koja je već uživala izuzetan položaj, i njezinim postojećim zavodima, značaj naše crkvene državne institucije sa potpunom autonomijom, pod nadzorom naših vlasti. U hijerarhijskom pogledu ova je općina podređena episkopu zadarskome, a preko njega našem patrijarhu. — Isto to određuje u tom pogledu drugi sporazum i za ostale općine u Zadru, na Rijeci i u Peroju, blizu Pulja. I te općine uživaju u pogledu uprave autonomiju, ali pod nadzorom talijanskih vlasti. Priznat im je značaj juridičkih lica.

Sporazum o turističkom pograničnom saobraćaju. — Na našu želju regulirano je ovo pitanje tako, da se članovima turističkih društava izdaju, bez troškova i taksa, posebne pogranične legitimacije za prijelaz granice i boravak u pograničnoj zoni, pod izvjesnim mjerama opreznosti.

Sporazum o dopunama beogradske konvencije o pograničnom saobraćaju. — S obzirom na teškoće saobraćaja u pograničnim slovenačkim općinama radi povlačenja granice preko njihovog teritorija, ugovorene su odredbe, koje omogućuju prijevoz drva iz talijanske pogranične zone, gdje imaju naši državljani svoje šume, preko našeg teritorija na naše stanice Logatec i Planina, za izvoz u Italiju preko Postojne. Zatim je regulirano pitanje vlasništva i uprave vodovoda općine Planina, i na talijanskom teritoriju: pitanje liferacije električne snage preko granice, što u prvom redu interesira našu električnu centralu u Žirama i upotreba groblja na granici. Najzad je postignut sporazum o podjeli bivših austrijskih podmorskih kablova. U prilogu VI. dijela VII. saint-germainskog ugovora Austrija se u korist glavnih savezničkih i pridruženih sila odrekla svih svojih bivših kablova, koji sada vežu dvije različne države. Da se u pogledu tih kablova obezbijede naši i talijanski interesi i time olakša konačna odluka glavnih savezničkih i pridruženih sila, sklopljen je sporazum, kojim se prije svega usvaja načelo, da kablovi, koji vežu samo talijanske krajeve, imaju pripasti Italiji, a oni, koji vežu srpsko-hrvatsko-slovenačke našoj državi. Oni koji vežu talijanske i naše krajeve dijele se na pola.

U vezi sa pravilnikom za pogranični saobraćaj sa Zadrom, koji su, u smislu članova 3, 5, 6 i 14 svetomargaretske konvencije o zadarskom pograničnom saobraćaju, utvrdile obostrane nadležne upravne vlasti (Službene Novine za 1925 br. 193 i 195), izmijenjene su i dvije note o potvrdama o podrijetlu robe. Naša nota ostaje načelno na stanovištu, koje je u tom pogledu zauzela kraljevska vlada prilikom sklapanja trgovinskog ugovora (čl. 6), ali s obzirom na želje pograničnog stanovništva, i našeg i talijanskog, ona izjavljuje spremnost naše carinske uprave, da se za robu do 5.000 dinara uvede isti režim, koji je jednom naredbom generalne direkcije carina uveden za saobraćaj između Sušaka i Rijeke.

Isto tako je izmjenom nota regulirano pitanje prijenosa mrtvaca naših državljana iz Zadra u okolinu i talijanskih na otok Preko (Sv. Pavao) i u Diklo.

U pogledu automobilskog saobraćaja sa Zadrom pokazala se također potreba za reguliranje, pošto naše pruge idu samo do Zemunika, a talijanske do granice. Ugovoreno je, da se što prije sazove sastanak predstavnika zainteresiranih obostranih uprava.

Prilikom pregovora u Firenzi naša je delegacija, u ime financijske uprave, sporazumno sa talijanskom delegacijom riješila i neka sporna pitanja, koja su sprječavala izvršenje svetomargaretske konvencije o razmjeni austro-ugarskih novčanica u Dalmaciji i u Zadru. Na osnovu postignutog sporazuma razmjena je i s jedne i s druge strane provedena. Dotični protokol nije iznesen na ratifikaciju, pošto se radi samo o sporazumu između obostranih uprava i u cilju izvršenja spomenute konvencije.

V. Popović.

NEUBAUER FRANJO, pjesnik (16/3 1872, Mirna, u Dolenskoj). Svršio je gimnaziju u Novom Mestu, Beljaku

i Ljubljani (1893) i teologiju u Ljubljani, Celovcu i Đakovu. Svećenik je postao 1900. Služio je kao kapelan u Inđiji i Putincima, od 1901 kao katehet u Zemunu i Rumi, u Srijemu. 1916 je penzioniran. Sada živi u Velikom Gabru, u Dolenskoj. — Prve pjesme, pobožne, objavio je N. u Zgodnjoj Danici 1894. Sarađivao je poslije toga najviše kod Mohorjeve Družbe (1898 do 1915), u prvom redu sa pobožnim pjesmama i pokrajinskim motivima, osobito iz Srijema (Pesmi iz Slavonije, Iz poturčenoga Srijema i dr.), mnogo godina također kod Domačeg Prijatelja (Mijo Mlađenović); objavljivao je pjesme i u Slovanu (Ivan Ivanov), Ljubljanskom Zvonu, Dom in Svetu, Vrtcu, Vigredi, Bogoljubu, Glasniku presv. srca Jezusova, Miru, Slovencu, Domoljubu, Dolenskim Novicama i dr. Pisao je kraće stvari u prozi u Slovencu, Miru i Domačem Prijatelju i nekoliko kritika.

I. G.

NEUM. V. Klek.

NEUMANN DRAGUTIN DR. advokat i političar (13/1 1856, Valpovo — 11/4 1911, Zagreb). Učio je gimnaziju u Osijeku, a pravo u Beču. 1886 otvorio je u Osijeku advokatsku kancelariju. U Osijeku je stekao velikih zasluga za buđenje hrvatske svijesti kao gradski zastupnik i podnačelnik. Osijek ga je izabrao za poslanika u hrvatski sabor 1899 i 1910. 23/12 1910 izabrao ga je sabor za predsjednika. N. je kao vođa osječke grupe političara imao važnu ulogu prilikom sređivanja odnosa između hrvatsko-srpske koalicije i tadašnjeg bana Tomašića, ali ga je smrt spriječila.

M. P-g.

NEUMAYR MELCHIOR (24/10 1845, München — 29/1 1890, Beč). Bio je odličan paleontolog svjetskoga glasa. Izradio je 111 naučnih spisa, od kojih se 23 tiču zemalja Balkanskog Poluotoka. Bio je vođa ekspedicije austrijskih geologa u sjevernoj Grčkoj, Tesaliji i Epiru. Penjao se i na Šar-Planinu. Proučavao je slatkovodne fosile iz Slavonije i Dalmacije, među kojima je našao potvrdu teoriji transformacije vrsta, što je već ušlo i u udžbenike paleontologije.

L i t e r a t u r a: J. Žujović, Geološki anali Balkanskog Poluostrva (4, 1891).

J. Ž.

NEUSTÄDTER JOSIP BARUN, feldmarschall - lieutenant (11/5 1796, Bratislava — 15/12 1866, Zagreb). Apsolvirao je u Beču inženjersku akademiju i započeo je svoju vojnu službu kao potporučnik 1813. Od 1830 počeo je služiti u našoj granici. Istakao se 1848, kad je na Jelačićev poziv kao brodski pukovnik sa svojim četama rastjerao u Vukovaru tamošnje madžarofile i primorao vlasti, da publiciraju njegove manifeste. Jelačić ga je poslije toga upotrijebio za uspostavljanje banskog autoriteta u Turopolju, za obranu granice protiv Madžara u Varaždinu i u različitim većim misijama u Slavoniji. U septembru 1848 prešao je N. kao brigadir sa Jelačićem Dravu, i sudjelovao je u bitci kod Pakozda i kod zauzeća bečkih predgrađa. Sa Jelačićem je N. vojevao i protiv madžarske revolucije. 1849 postao je N. feldmarschall-lieutenant i divizioner u Karlovcu, 1852, divizioner u Veroni, a godinu dana kasnije je penzioniran, te se nastanio u Zagrebu. — 1861—1863 napisao je više članaka političkoga karaktera u Agramer Zeitung-u i memoare na francuskom jeziku, koji se odnose na doba Jelačićeva banovanja, a nalaze se u rukopisu u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici. Jelačiću je bio vjeran i odan prijatelj do kraja njegova života.

L i t e r a t u r a: Nekrolog u Agramer Zeitung-u (1 i 2/2 1867).

M. Prelog.

NEVALJA, selo na otoku Pagu, u njegovom sjeverozapadnom kraju, s lukom, gdje pristaju parobrodi linije Rab—Šibenik. Ima 1.680 stanovnika, općinsko poglavarstvo (oblast Split), rimokatoličku župu, pučku školu, carinarnicu s lučkom službom. — Od sela N. 2 km k jugoistoku ima brežuljak N. (61 m), a 4·5 km k sjeveru selo Stara N., po kojoj se zove morska draga, na čijoj se istočnoj obali nalazi selo.

Kod N. spominju se već 1199 salinae (solila), 1289 centrum (grad), 1349 i 1372 villa (selo). Hrvatsko ime N. (Nenalija 1289) nešto je mlađe od starijih oblika Novalia (1200) i Novalia (1199, Novalja, talijanski Novaglia), što stoji u vezi sa novalia, kolektiv od novale = ugar. Da se čitavi otok Pag ponekad tako zvao, potvrđuje 1349 insula Novaia. Kod N. ima 300 m dugi, u

stijeni izdubeni hodnik, koji se drži za rimsko djelo.

Literatura: P. Skok, Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta, VI. (Nastavni Vjesnik, 29, 336).

J. M-n.

NEVEN, dječji list. Prvi vlasnik i dugogodišnji urednik N. bio je dr. Jovan Jovanović-Zmaj, te je N. nazivan Čika-Jovin list. Izlazio je u Novom Sadu i Zagrebu 1880—1891, 1899 do 1901, 1911. Bio je najbolji i najpoznatiji list za djecu i školsku omladinu.

U. Dž.

NEVESINJE, mjesto u Hercegovini. Preko nevesinjskog polja vodio je stari rimski put i dao je važnost predjelu, kroz koji je prolazio. — Nevesinje se spominje u 12 vijeku kao jedna župa Podgorja. Sam nevesinjski grad, koji pripada Humu, navodi se od početka 14 vijeka. U Nevesinju je 1303—1306 ponekad boravio Konstantin, sin kralja Milutina, namjesnik očev u humskoj oblasti. — U tursko vrijeme N. je bilo važan kadiluk. U 19 vijeku proslavilo se radi toga, što je tu pukla prva puška (nevesinjska puška), da se raja diže protiv Turaka, 18/6 1875. U N. je bilo središte i ustanka protiv Austro-Ugarske 1881/82. Austro-Ugarska je poslije napravila od N. veliki vojnički logor i redovno je tu, preko ljeta, držala glavne manevre u Hercegovini. Radi velikog pritiska vlasti javio se tu 1902 pokret za seobu u Srbiju, koji je bio jedva spriječen, uglavnom energičnom odlukom srpske vlade, da ne će primiti iseljenike na svoje područje.

V. Ć.

NEVESINJSKI. V. Perović-Tunguz Radovan.

NEVESINJSKI USTANAK. U drugoj polovini 19 vijeka hercegovački Srbi su se tri puta dizali na Turke. Prvi ustanak (1852), radi razoružanja raje i radi turskih sukoba sa knezom Danilom, bio je najmanji i obuhvatio je samo pogranične srezove uz Crnu Goru. Drugi ustanak, pod vodstvom Luke Vukalovića (1857/58), izazvan poticajem s Cetinja poslije odredaba pariskog kongresa, uhvatio je već znatnije razmjere i trajao je, sa prekidima, sve do 1862. Treći ustanak izbio je 1875 u unutrašnjosti Hercegovine, u Nevesinju, i zapalio je ne samo cijelu Hercegovinu, nego i jedan dio Bosne. Uzroci N. U. nisu dovoljno proučeni. Agrarni i administrativni pritisak, zakupljivanje poreza, nerodne godine, sve su to momenti, koji su i prije 1875 tištali Hercegovinu. Oni su, nema sumnje, bili vrlo teški, i narod je imao dovoljno razloga da se na to tuži. Ali je N. U., kako po svemu izgleda, bio više stvar političke agitacije. Ta je agitacija vršena sa dvije strane: iz Crne Gore, gdje je podgorički pokolj (1874) izazvao veliko razdraženje protiv Turaka, i od strane izvjesnih austro-ugarskih elemenata. Nije slučajno austro-ugarski car Franjo Josip u proljeće 1875 pohodio Dalmaciju i primao deputacije i predstavke katoličkih općina iz Hercegovine.

Sam plan N. U. bio je skovan na jednom sastanku hercegovačkih prvaka kod crkve u selu Biogradu, u nevesinjskom srezu 8/9 1874. Jedna posebna deputacija odnijela je narodnu predstavku na Cetinje, da o njoj čuje mišljenje cetinjskog dvora. Knez Nikola primio je deputaciju lijepo i savjetovao joj, da se sa pokretom pričeka do proljeća. Jedan dio hercegovačkih prvaka sklonio se za svaki slučaj na Grahovo, gdje se još od 1862 nalazio gatački vojvoda pop Bogdan Zimonjić. Crnogorska vlada, koja je željela da iz podgoričkog slučaja izvuče izvjesne diplomatske koristi, nije krila da vrši izvjestan utjecaj na Hercegovce. Porta, bojeći se težih zapleta, pohitila je, da preko svojih organa umiruje narod i obećavala je izvjesne olakšice. Pod pritiskom velikih sila Crna Gora je, najposlije, sklonila hercegovačke uskoke, da se vrate na svoje zemlje i da se pomire s Turcima, ali je u narodu dala osjetiti, da računa sa izvjesnim otporom Hercegovaca. Cetinjski dvor nije mogao zauzeti odlučan stav protiv Hercegovaca, da ih ne bi ogorčio i pojačao opoziciju, koja se među njima javljala još od sukoba kneževa sa Vukalovićem, i radi toga, što se u narodu predbacivalo Crnogorcima, da su oni namjerno izdali Turcima čuvenog hajdučkog vođu Stojana Kovačevića. Seoski knezovi i dobar dio građana poslušao je cetinjske savjete i bio je voljan da primi turske koncesije. Ali se s tim nisu slagali izvjesni hajduci, koji su imali veza sa nekim Crnogorcima i sa don Ivanom Musićem, koji je, potican iz Dalmacije,

organizirao pripreme za ustanak u stolačkom srezu. 23/6 napali su hajduci pod vodstvom Pere Tunguza, jednu tursku vojničku karavanu u Bišini i pobili su 7 ljudi. To izazva Turke da upotrijebe oštrije mjere i da odmah optuže crnogorske uskoke kao jatake u cijeloj akciji. 25/8 bio je u Kifinom Selu jedan sastanak ustanika, a dva dana kasnije došlo je do prave borbe s Turcima kod Krekova. Poslije toga ustanak se naglo razbuktao i nije se više dao zaustaviti. Mjesec dana poslije toga on je zahvatio i bosansku Krajinu. U isto vrijeme kad i u Nevesinju, ustanak je buknuo i u dolini Neretve, a tamošnji ustanici odmah su stupili u dodir sa austro-ugarskim vlastima u Metkoviću.

Jednom pokrenut, ustanak je prvih mjeseci uzeo širok zamah i doveo Turke u vrlo nezgodan položaj. Turske posade u Hercegovini bile su malobrojne i rđavo snabdjevene. Ustaši sami nisu bili dovoljno organizirani. Nekoliko uglednih vojvoda, kao gatački Bogdan Zimonjić, banjanski Maksim Bačević, nevesinjski Petar Radović i pivski Lazar Sočica, radili su, istina, u dogovoru, ali bez zajedničke vrhovne komande. Cetinjski dvor nije želio, da, kao u slučaju Luke Vukalovića, ima jednog istaknutog vođu kao glavnog vojvodu. Knežev povjerenik i ustaški drug bio je čuveni harambaša Peko Pavlović. Pokušaj Miće Ljubibratića, da u Hercegovini stvori stranku za kneza Milana i Srbiju, ostao je bez ikakva uspjeha; on sam morao se skloniti iz Hercegovine. Borbe Hercegovaca, oduševljenje naše romantičarske javnosti, glasovi iz Srbije, veze katoličkih ustaša sa austro-ugarskim vlastima, sve je to opredijelilo Crnu Goru, da prihvati ustanak i da ga počne pomagati svima sredstvima. Spominje se 26/7 1875 jedna tajna skupština kneževa na Lovćenu, na kojoj je odlučeno pomaganje hercegovačkog ustanka.

U nekoliko bojeva ustanici su se vrlo dobro držali. Kod Zovog Doma 25/7 hrabro su dočekali jedan napad Selim-paše. Prvih dana augusta posjeli su Dudu i Krstac, a 9/8 dobili su Korita. 9/9 razbijeni su Turci kod Goranskog. 29/10 razbijen je na Bijeloj Dolini Šefket-paša, a 30—31/10 odnesoše ustanici svoju slavnu i najveću pobjedu na Muratovici. Tu su zarobili jedan top, 20 tovara municije i mnogo drugog materijala. Turski gubici iznosili su 1.325 ljudi. U borbi na Gluhoj Smokvi poginuo je vojvoda Maksim Bačević, jedan od najhrabrijih vođa ustanka. Radi tih uspjeha ustanak se sve više širio. Turska vojska nije mogla da ga uguši.

Borba od više mjeseci skrenula je pažnju cijele Evrope na stanje u Turskoj. Turska je u decembru 1875 odvojila Hercegovinu kao poseban vilajet, i za upravitelja u njoj postavila, pored jednog turskog paše, još i jednog kršćanina. Konzuli velikih sila vršili su jednu vrstu ankete i pokušali su da posreduju, ali nisu imali uspjeha, jer su ustanički vođe tražili evropske garancije, što se nije slagalo sa suverenitetom Porte. 30/12 1875 austro-ugarski ministar spoljnih poslova, grof Andrassy, u sporazumu sa Rusijom, izradio je jedan projekat reforama za Bosnu i Hercegovinu. Taj projekat pomogle su i sve ostale sile, osim donekle Engleske, koja je imala svojih rezervi. Ustanici, sa kojima je 6—7/4 1876 pregovarao dalmatinski namjesnik Rodić, tražili su sporazum na ovoj bazi: Da se turska vojska povuče iz Hercegovine i da samo ostanu gradski garnizoni; da se razoruža i muslimansko stanovništvo; da se agrarno pitanje riješi ustupanjem jednog dijela posjeda kneževima; da narodnim novcem mjesto turskih činovnika upravlja jedna evropska komisija i da ruski i austro-ugarski agenti kontroliraju tursko provađanje reforama. Turci nisu mogli pristati na te uvjete, i dalnji pregovori postaše uzaludni. U Turskoj je počelo javno mnijenje, da se buni protiv popuštanja i na više mjesta dogodili su se izgredi. U Solunu pogiboše francuski i njemački konzuli. To sve dalo je povoda Rusiji, Austro-Ugarskoj i Njemačkoj, da se 13/5 1876 obrate Porti sa novom notom, u želji da se ustanak smiri.

Za to vrijeme srpsko javno mišljenje gonilo je srpske kneževine, Srbiju i Crnu Goru, da uđu u »Sveti rat«. Turska je proglašivana za bolesnika na Bosporu i vjerovalo se, da će se moći bez velikih napora slomiti. Srbija i Crna Gora stupile su u savez, i ako je Austro-Ugarska kušala da tu vezu spriječi. 4/5 1876 potpisan je savez između Srbije i Crne Gore za obranu i napadaj, pošto je Srbija dala Crnoj Gori 40.000 dukata za ratne nabave, i snabdijevanje. 18/6 objavile su obje

srpske kneževine Turskoj rat. Tako je N. U. pokrenuo cijelo Istočno Pitanje i mjesto lokalnog dao mu evropski značaj. Poslije Srbije i Crne Gore u rat je ušla i Rusija, a rezultat borbe bila je potpuno izmijenjena karta Balkanskog Poluotoka na berlinskom kongresu.

L i t e r a t u r a: R. Proroković, Buna 1874 i ustanak u Hercegovini 1875 (Brastvo, 9—10, 1902); J. Vukić, Le peuple Serbe dans la grande crise orientale de 1875 à 1878 (1919); D. Tunguz-Perović, Odjek nevesinjske puške (1923); V. Đorđević, Crna Gora i Austrija 1814—1894; A. Luburić, Nevesinjska puška (1927).

V. Ćorović.

NEVESINJSKO POLJE, krasko polje u Hercegovini, sjeverozapadno od Gatačkog, a istočno od Mostarskog Polja. Na zapadu okružuju N. P.: Velež-Planina (Veliki Gradac 1.578 m, Istočni ili Veliki Velež 1.574 m, Mali Velež 1.469 m) i Tendžera 1.186 m, na jugozapadu: Bukovica Brdo 1.121 m, Kriškovica Gradina 1.037 m i Kuline 904 m, na jugu: Nekudina 1.107 m, na sjeveroistoku: Gradina kod Gubavice 1.362 m, Celina 1.284 m, Na Kruškama 1.166 m i Crvanj-Planina (Vrhovi 1.423 m, Veliki Lisac 1.734 m, Zimomor 1.921 m), a na sjeveru se diže visoravan Crna Gora (Lisac 1.497 m). N. P. pruža se u dinarskom pravcu, uglavnom od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačko je 23 km, široko do 7·5 km. Leži na apsolutnoj visini 828 do 890 m, i zauzima površinu od 17·5 km^2.

Okvir N. P. sastavljen je pretežno od kretacejskih vapnenaca i konglomerata. Na zapadnoj i južnoj strani dno polja se spustilo duž dviju rasjednih linija. Prva se pruža od Sopilja do Šehovine pravcem sjever-sjeverozapad-jug-jugoistok, a druga od Šehovine prema Grabovici, pravcem zapad - sjeverozapad - istok - jugoistok. Dno N. P. najvećim dijelom je neravno, sastavljeno od slatkovodnih neogenih tvorevina (pjeskovita glina, sa pješčarima i cementiranim brečijama; na južnom dijelu i mrki ugalj), a mjestimično su ogolićeni stariji vapnenci i eoceni konglomerati u obliku brežuljaka. Kada se gleda sa okolnih planinskih vrhova, cijelo N. P. izgleda žućkasto, kao stepa, a po krajevima se nalaze zelene oaze, čije je zemljište sastavljeno od plodnije crnice. Oko 30% cijele površine zauzimaju njive, 30% pašnjaci, 20% livade, a ostatak je neproduktivan.

Na N. P. goje se sve vrste žita, ali se kukuruz ne goji. Vodu N. P. uglavnom dobiva od atmosferskih oborina, koje se u polju skupljaju u nekoliko malih sistema potoka, a manjim dijelom izvorima, koji se nalaze po rubovima, gdje se visoke strane polja zalamaju. Pored Mokrog Potoka, Jamnika, Bukovačkog i Uniskog Potoka, i nekih drugih potoka, najvažnija je rječica Zalomska, koja poslije 22 km dugog toka uđe u N. P. kod Kifina Sela, protiče kroz njegov južni dio, gdje je duboko usjekla korito u okolne stijene. Ali, kako je jugoistočni kraj N. P. pretežno sastavljen od vapnenca, on je najsuhlji i najneplodniji. Zalomska stalno gubi vodu protičući kroz vapnenac i iz N. P. izađe veoma oslabljena. Isto se tako i Uniski Potok uliva u Zalomsku samo za vrijeme kišne periode, inače ne, a Bukovački Potok se gubi oko kuća Šurića. Poplave su ograničene samo na male dijelove N. P., ima ih jedino prilikom vrlo obilnih kiša ili pri topljenju snijega, pa i tada traju tek nekoliko dana. Odvodnjivanje se događa kroz ponore, u kojima se gube svi potoci, kao i Zalomska. Za vrijeme ljeta svi potoci presuše, a češće i Zalomska.

Klimatski uslovi na N. P. povoljniji su no što bi odgovaralo njegovoj znatnoj nadmorskoj visini, radi južnog položaja i relativne blizine mora. Ali je, pri svem tom, klima prilično oštra. Prosječna temperatura januara je za periodu 1893/1913 — 2·0°, aprila 6·9°, jula 18·2°, oktobra 9·4°, a srednja godišnja vrijednost je 8·3° C. N. P. je u svima godišnjim dobama hladnije od Livanjskog, kao i od Ličkog Polja, sa izuzetkom zime (januar), kada je ovo polje hladnije. Godišnje kolebanje temperature na N. P. je 20·2°, a oktobar je za 2·5° topliji od aprila, slično kao u Livanjskom Polju. Najhladniji januar bio je 1893, sa temperaturom od —7·8°, najtopliji 1899, sa temperaturom 1·6°, dok je juli najvišu temperaturu od 21·2° imao 1904, a najnižu od 15·1° imao je 1913. Srednji apsolutni godišnji ekstremi temperature u Nevesinju su 29·1° i —13·9°, što odgovara amplitudi od 43°, dok je najviša zabilježena temperatura 32·0°, najniža —26·1°, a apsolutno kolebanje je 58·1° C.

Atmosferskih oborina je u N. P. znatno više no u sjevernijim poljima, jer u toku godine prosječno padne 1.607 mm, najviše u kasnoj jeseni i ranoj zimi. Najkišovitija je bila 1900, kada je palo 2.309 mm, oko 2·4 puta više no u najsuhljoj 1907 (974 mm). Snijeg prosječno pada u 26 dana, 20 puta u godini ima nepogode, 22 puta magle, 2 puta grada, a 28 puta burnih vjetrova.

Ekonomsko središte N. P. je gradić Nevesinje (po kojem je polje nazvano) sa 360 domova i 1.887 stanovnika. I ako je većinom neplodno, N. P. je prilično gusto naseljeno. Na njemu je oko 8.000 stanovnika, koji stanuju u približno 1.200 domova. Skoro sva naselja, kao i Nevesinje, nalaze se po rubovima polja, gdje izviru vrela. Pored Nevesinja, najveća su Donja Bijenja (84 doma, 654 stanovnika) i Krekovi (39, 411). Donji Bratač, Postoljani, Sopilje, Bojište, Kifino Selo i Grabovica imaju po 355—300 stanovnika, a sva ostala naselja imaju manje od 40 domova i manje od 280 stanovnika. — Zapadnim i jugozapadnim okrajkom N. P. prolazi kolni put Lakat—Nevesinje i drum Nevesinje—Odžak—Berkovići—Stolac i Plana, sredinom polja vodi drum Blagaj—Nevesinje—Kifino Selo—Kalinovik i Gacko, osim toga nekoliko kolnih i pješačkih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abh., IX., 3, 1910).

P. Vujević.

NEVIODUNUM grad, u rimsko doba kod današnjeg mjesta Dernona (južno od Krškog u Slovenačkoj). Postao je municipij u drugoj polovini prvog vijeka po Kr. Nalazio se u gornjoj Panoniji do cara Konstantina, koji ga je možda pridodao Italiji.

N. V.

NEZAVISNA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE. V. Socijalistička radnička partija Jugoslavije.

NICEJSKO CARSTVO (1204—1261), jedna od grčkih državica, koje su nikle po nezauzetim dijelovima Bizanta, kada su križari četvrtog križarskog rata i Mlečići osvojili Carigrad (1204). Tada su se u balkanskim dijelovima grčko-bizantskog svijeta stvorile peloponeska državica i epirska despotovina, a u maloazijskim ostacima grčko-pravoslavnog Bizanta, trapezuntsko carstvo, i N. C. pod novom dinastijom Laskarevića (1204).

Od ove četiri grčke državice, N. C. je pravilo najsjajniju karijeru. Sa Laskarevićima na čelu, ono je, zahvaljujući Bugarima, koji su carigradske križare napali s leđa, zadavši im još odmah u početku neprebolne udarce, uspjelo da se održi protiv križarskih osvajača. Već od tada, a i poslije toga, ono je pod sobom ujedinilo više obližnjih maloazijskih velikaša, odmetnutih od Bizanta za vlade slabog bizantskog carskog doma Angela, a ujedno je strglo neke posjede i trapezuntskom carstvu komnenskom. Ono je odbilo od sebe i navalu ikonijskih Turaka Seldžukovića. Time su nicejski Laskarevići stvorili na maloazijskom bizantskom teritoriju jednu prilično jaku grčku silu, sposobnu da izvrši obnovu propalog Bizanta i na ovoj strani Bospora. Niceja je to zaista i izvršila. Pod Laskarevićima, ona je prije svega udarila na carigradske križare, čim je njihovo carigradsko carstvo, po smrti junačkog cara Henrika (1216), konačno posrnulo, pa ih je ne samo protjerala iz Male Azije, nego im je stala otimati i Traciju. Zatim je ona (1246) otrgla i od epirskih Angela bivše križarsko solunsko kraljevstvo, koje su Angeli bili srušili. Ujedno su nicejski Laskarevići (1246) zauzeli i od Bugarske, koja je također klonula, sav njen dio Tracije i istočnu Makedoniju. Kasnije su oni epirskim Angelima ugrabili i zapadnu Makedoniju, pa čak i sjevernu Albaniju (1252), a raširili su se i u skoro cijelom ostatku križarske južne Tracije, osim u Carigradu. Najzad je Niceja, pod svojom novom dinastijom Paleologa, koja je oborila Laskareviće, uzela od carigradskih križara i Mlečića i samu staru bizantsku prijestolnicu, Carigrad, uništivši time sasvim križarsko carigradsko carstvo (1261). Odmah je carska i patrijaraška nicejska stolica prenesena u Carigrad. Rodio se obnovljeni Bizant, sa carevima iz posljednje dinastije Paleologa.

N. C. i njegov prvi vladalački dom osnovao je zet bizantskog cara Aleksija III. Angela, mudri i energični Teodor I. (1204—1222), od stare bizantske porodice Laskarevića. U posljednjim časovima Carigrada, on je bio proglašen za cara, namjesto pobjeglog

Aleksija V. Kad je Carigrad pao u križarske i mletačke ruke, Teodor je, sa mnogim drugim uglednim carigrađanima, izbjegao na maloazijsku stranu Bizanta. Niceja na sjeveru vitinskog Olimpa, puna viđenih carigradskih izbjeglica, nije ga htjela priznati za cara ni pustiti među svoje zidine, valjda zato što je još bio živ Aleksije III., koji bi joj se poslije mogao osvetiti za takvo otpadništvo. No uz Teodora su pristali Grci južno od Olimpa. On je tu zavladao pod titulom despota. Tek kasnije (1206), kada je on suzbio prvu križarsku navalu, i kad je ujedinio poveći komad grčke Male Azije pod Olimpom, primljen je Teodor i u Niceju. Tek tada je on, na saboru nicejskog građanstva i izbjeglih državnih crkvenih velikodostojnika bizantskih, izabran kao grčki car. Teodor se za to odužio Niceji, napravivši je ne samo carskom, nego i patrijaraškom prijestolnicom. Pošto posljednji carigradski patrijarh, Jovan Kamatir, nije htio doći iz Tracije u Niceju, nego je poslao ostavku, crkveni sabor nicejski postavio je za patrijarha Mihaila Avtorijana. Mihailo je krunisao Teodora za cara.

Po ugovoru između križara i Mlečića o podjeli Bizanta, bizantska Mala Azija pripala je križarima. Prvi križarski carigradski car, Balduin I. Flandrijski, razdijelio je tamo baštine svom bratu Henriku i još nekim plemićima, pa ih je poslao da zauzmu svoje dijelove. Teodor im je izašao u susret, no Henrik i njegovi vojvode bili su jači. Teodor se već nalazio na rubu propasti. Srećom, baš u tim trenucima, silni bugarski car Ivan I. Asen, nazvani Kaloivan, zadrmao je iz temelja mlado križarsko carigradsko carstvo na njegovoj balkanskoj fronti. U bitci kod Drinopolja, on je uništio Balduina i cvijet njegovih vitezova (1205). Dotle je Henrik, sa najvećim dijelom maloazijske križarske vojske, pozvan natrag. Ostaci sile carigradskih križara, sa Henrikom kao namjesnikom, i zatim kao novoizabranim carem (1205—1216), bili su neko vrijeme poglavito zauzeti spasavanjem države od bugarskog biča. Teodor je tada odahnuo od križara.

I Henrik je poduzeo jedan osvajački pohod protiv Teodora, da bi zaštitio jednog trapezuntskog Komnena, Davida od crnomorske Herakleje, koga je Teodor pritijesnio u svom širenju na sjever, a koji je na to postao vazalom Henrikovim, zatraživši Henrikovu pomoć. Carigradski križari su i sada doveli Teodora u škripac. No savezom sa Kaloivanom, koji je ponovno grunuo na balkanske granice križarskog carigradskog carstva, nametnuvši opet križarima borbu na dvije fronte, ometeno je i ovom prilikom križarsko osvojenje N. C. Henrik je bio prinuđen da sa Teodorom zaključi dvogodišnje primirje, vrativši mu natrag neka osvojenja na maloazijskoj obali (1207). Energični Henrik je i poslije toga još dvaput nasrtao na Teodora u Maloj Aziji (1208 i 1211), ali, to već nisu više bili osvajački, nego obrambeni udarci.

Teodor je i na istoku sretno svršio sa ikonijskim turskim sultanom od loze Seldžukovića, koji mu je najprije bio saveznik protiv trapezuntskih Komnena, ali koji je zatim, uplašivši se i sam od naglog Teodorova rašćenja, promijenio prema njemu svoju politiku i otrgao mu Ataliju (kod Pergama). Ujedno se Teodor oprostio i svog tasta Aleksija III., koji je, spasivši se iz ruku solunskih križara, i sklonivši se prvo kod epirskih Grka, iskrsnuo čak u Ataliji, pa je, pomoću svog starog prijatelja, ikonijskog sultana, zatražio od Teodora nicejski prijesto. U bitci kod Antiohije (pisidijske), koju je sultan, vodeći i Aleksija III., bio je opsio, Teodor je, u ličnom dvoboju, ubio sultana, pa je, poslije pobjede nad turskom vojskom, zarobio Aleksija (1211). Ovaj je ostatak svog vijeka morao provesti u jednom nicejskom manastiru.

Smrću križarskog carigradskog cara Henrika (1216), N. C. se zauvijek oslobodilo opasnosti od križarskog osvojenja. I u carigradskom carstvu i u solunskom kraljevstvu, križari su pošli naglo nizbrdo. List se okrenuo u korist Niceje. Ali, oko povraćanja balkanskih bizantskih zemalja iz malaksalih križarskih ruku, i uopće oko obnove Bizanta, stali su se sa nicejskim Laskarevićima sada otimati epirski Angeli, susjedi križara na zapadnoj, t. j. na balkanskoj granici. Ratoborni i ambiciozni epirski despot, Teodor I. Angel (1215?—1230), pošto je u albanskim gudurama razbio i ubio novoizabranog carigradskog cara, Petra od Courtenay (1217), zagrozio je odmah i rasklimanom križarskom solunskom kraljevstvu. Zbog istovjetnih ambi-

cija, Laskarevići i Angelovići počeli su voditi jedni prema drugima neprijateljsku politiku. Zavadile su se i njihove crkve. Mitropolije i episkopije u epirskoj despotovini, a i drevna ohridska arhiepiskopija, koja je sada također tu spadala, odcijepile su se od nasljednice carigradskog patrijarhata, nicejske patrijaršije, i obrazovale su autokefalnu crkvenu zajednicu.

Ovom političkom i crkvenom suprotnošću između nicejskih i epirskih Grka koristili su se prvo Srbi, pa kasnije i Bugari, da dobiju od nicejskog carstva i patrijarhata, a na račun dijeceze ohridske arhiepiskopije, kojoj su još Samuilo i Vasilije II. Bugaroubica podložili srpska i bugarska vladičanstva, autokefalnost srpske i bugarske crkve. Srbi su u tom uspjeli još za vlade prvog nicejskog cara, Teodora Laskara. Kao izaslanik srpskog kralja Stevana Prvovjenčanog, pašanca Teodorova, brat Stevanov, Sava, otišao je u Niceju, pa je tamo izmolio od Teodora i od nicejskog patrijarha Manuela Sarandina Haritopula pevelje o odvajanju srpske crkve od ohridske u posebnu autokefalnu arhiepiskopiju, sa Savom, kao prvim arhiepiskopom, koga je Manuel pri tom rukopoložio u Niceji (1219). Što više, Savi je dano pravo, da budući srpski arhiepiskopi više ne putuju na rukopoloženje u patrijarhovu stolicu, nego da se rukopolažu kod kuće, od svojih vladika, a da od patrijarha traže samo blagoslov. Zalud je ohridski arhiepiskop, učeni kanonist Dimitrije Homatijan, uložio i kod nicejskog patrijarha i kod samoga Save protest protiv ovog krnjenja njegove dijeceze. Ni Niceja ni Srbija nisu se na to obazirale.

N. C., pošto ga je Teodor Laskar stvorio i učvrstio, poraslo je, pod njegovim zetom i nasljednikom, silnim Ivanom Dukom Vatacom (1222—1254), u veliku i moćnu državu, koja se pružila daleko i s ove strane Bospora. Skrhavši u bitci kod maloazijskog Pimanina (1224) ofenzivu novog križarskog carigradskog cara, nesposobnog Roberta od Courtenay, Vataca je osvojio od Roberta, pa i od Mlečića, ne samo niz maloazijskih, nego i bližnjih tračkih tvrđava, dočepavši se i samog Drinopolja, a privremeno i nekih grčkih otoka. Mir, kojim je ovaj rat dokončan (1225), ostavio je križarima, od njihovih predašnjih maloazijskih tekovina, još samo Nikomediju sa bosporskim poluotočićem. No tračko Drinopolje odmah je preoteo Vataci Teodor Angel, pod kojim je epirska despotovina došla do vrhunca moći. Teodor je dotle već bio zavladao križarskim solunskim kraljevstvom, proglasio se i sam u Solunu (1223), kao nekad njegov imenjak u Niceji, za grčkog cara, navalio je, kao i Vataca, na križarsku Traciju, istisnuo je Vatacu iz Drinopolja (1225), pa se žurio da prije Laskarevića ugrabi križarima i Carigrad. Ali je iznenada silni Teodor Angel poražen i zarobljen od bugarskog cara Ivana II. Asena u bitci kod Klokotnice (1230). Bugari su zatim osvojili sve zemlje Angela u Traciji, Makedoniji, pa čak i u sjevernoj Albaniji, a ostaci epirsko-solunskog Teodorova carstva pocijepani su između pojedinih članova angelske dinastije, prvo na dva, pa na tri, i onda opet na dva dijela: na solunsko carstvo, pod Teodorovim sinom Ivanom, i na epirsku despotovinu u Epiru i Tesaliji, pod Teodorovim sinovcem, Mihailom II. Angelom. Angeli su poslije toga sloma trajno oslabili. Grčka narodna misao o obnovi Bizanta ostala je sada poglavito u zavjet jačim Laskarevićima.

Međutim su carigradski križari učinili još jedan pokušaj da se održe, pa i da sruše sve ove grčke države. Svom posljednjem caru, maloljetnom bratu Robertovu, Balduinu II. od Courtenay, oni su izabrali za suvladara i za drugog cara jednog glasovitog francuskog velikaša i križarskog junaka, starca Ivana od Brienne. U Perugiji, u prisuću i sa odobrenjem papinim, zaključen je između Ivana i carigradskih križarskih punomoćnika ugovor o zajedničkoj vladi obojice križarskih okrunjenika (1229). Zasjevši na carigradski križarski prijesto, Ivan od Brienne je nastojao da ostvari perugijski ugovor, i to udarivši najprije na Vatacu. No sa jakim N. C. i sa njegovim moćnim carem Vatacom, nije se tako lako moglo izaći na kraj. Ofenziva Ivana od Brienne (1233) svršila se samo na zauzeću nekoliko Vatacinih gradova u primorju Male Azije. Pa i te je gradove Vataca, naskoro po povlačenju križarske vojske, opet povratio. Što više, on je i sam, još jače nego prije udario na oba latinska osvajača Bizanta, i na Mlečiće

i na križare. Doduše, ni njegovi napori nisu odmah urodili plodom. Njegovu pomoćnu flotu, upućenu na Kretu, koja je ustala na oružje protiv Mlečića, razbila je bura, i Mlečići su svladali kretski ustanak (1234). Malo zatim, Vataca je u Galipolju, koji je bio otrgao od Mlečića, sklopio sa Ivanom II. Asenom bugarskim savez za podjelu ostataka križarskog teritorija u Traciji i za povratak Carigrada pod grčku vlast. Bugari su otrgnuti od pape, s kim su bili počeli pregovarati za prijelaz u katolicizam, a dobili su od nicejskog carskog i patrijaraškog dvora priznanje na autokefalan trnovski patrijarhat, nezavisan od ohridske arhiepiskopije. Zatim su oba saveznika navalili i s kopna i s mora na Carigrad (1235 i 1236). Ali, junački otpor Ivana od Brienne, pomoć peloponeskih križara i talijanskih trgovačkih republika, a najzad i ponovan privremeni prijelaz Ivana II. Asena u papin katolički tabor, sačuvali su križarsko carigradsko carstvo od propasti. Pa ipak tome carstvu, naročito poslije smrti Ivana od Brienne (1237), nije bilo više lijeka. Osvajanja susjeda svela su ga gotovo samo na Carigrad i na najbliže tračke gradove, i ono je zapalo u krajnju materijalnu bijedu. Vataci nije bilo teško da izbaci križare i iz posljednjeg njihova posjeda u Maloj Aziji, iz Nikomedije i nikomedijske oblasti do Bospora (1241). U tom je, smrću silnog Ivana II. Asena (1241), opala i Bugarska, zbog unutrašnjih dinastičkih borbi i zbog najezde južnoruskih Tatara.

N. C. ostalo je kao najjača sila na razvalinama nekadašnjeg Bizanta. Njemu su sada bila širom otvorena vrata i u balkanski bizantski teritorij. Vataca nije propustio te povoljne trenutke. On je prije svega udario na solunski komad nekadašnjeg Teodorovog epirsko-solunskog imperija, pa je, opsadom Soluna, prinudio Teodorova sina, cara Ivana, da se odreče carskog dostojanstva i da u buduće tamo vlada kao vazalni nicejski despot (1242). Zatim je Vataca istovremenim udarcem oteo i od oslabljelih Bugara bivšu bizantsku Traciju do gornje Marice, sa Makedonijom sve do Vardara, i od Teodorova drugog sina Dimitrija, solunsku despotovinu (1246). Naskoro su Nicejcima pale u ruke i neke križarske tračke tvrđave (1247). Da bi osujetio papinsko zauzimanje za carigradske križare, Vataca je stalno varao pape prijedlozima o uniji, ali se ujedno udružio i stupio u srodstvo sa nepomirljivim papinim neprijateljem na zapadu, njemačkim imperatorom Fridrikom II. Hohenstauffenom. Nitko na Balkanu nije više mogao da se mjeri s Vatacom. Zalud je epirski despot, Mihailo II., koji se na račun Bugarske i sam bio raširio u zapadnoj Makedoniji i u sjevernoj Albaniji, pokušao da preotme Nicejcima i istočnu Makedoniju, pa da obnovi solunsko-epirsko carstvo Teodorovo. Vataca je nadjačao Mihaila, pa ga je, mirom u Larisi, natjerao, ne samo da se okani istočne Makedonije, nego da ustupi Niceji i zapadnu Makedoniju, zajedno sa albanskom Krojom (1252).

Samo sedam godina poslije smrti silnog Vatace, povećano N. C. je osvojenjem Carigrada iz ruku križara i Mlečića, postalo novim bizantskim carstvom. Sin i nasljednik Vatacin, Teodor II. Laskar (1254—1258), obranio je nicejske granice u Traciji i istočnoj Makedoniji od obadviju ofenziva bugarskog cara Mihaila Asena. Pri obnovi mira, Mihailo je morao priznati zatečenu graničnu liniju (1256). No Mihailo II. epirski uspio je da u savezu sa srpskim kraljem Urošem I. zauzme od Nicejaca zapadnu Makedoniju, zarobivši u Prilepu nicejskog upravitelja tih zapadnih krajeva, historičara Đurđa Akropolitu (1258). Teodor II. Laskar nije doživio da se osveti Mihailu, ni da povrati izgubljene oblasti.

To je učinio nicejski vojvoda Mihailo Paleolog, skrbnik malolјetnog sina i nasljednika Teodorova, Ivana Laskara. Brat Paleologov, sposobni general Ivan Paleolog, razbio je Mihaila II. u bitci kod Kostura (1259). Nicejci su ponovno zavladali u zapadnoj Makedoniji, pa su prodrli i u epirsku prijestolnicu Artu, odakle su oslobodili Akropolitu. Malo zatim, oni su i od Srba uzeli natrag Skoplje. No zahvaljujući ovom sjajnom uspjehu, Mihailo Paleolog se toliko osilio u Niceji, da se zakonitom careviću Ivanu nametnuo kao suvladar i to kao stariji car po rangu, pa je, što više, poslao nejakog Ivana na zatočenje u maloazijski grad Magneziju (1259). Zalud je protiv toga ustao nicejski patrijarh Arsenije. Čin nasilnog zbaci-

vanja stare nicejske dinastije Laskarevića od strane nove dinastije Paleologa ostao je na snazi. Namjesto Arsenija, koji se povukao u manastir, izabran je drugi, poslušniji patrijarh. Međutim se osnivalac nove nicejske dinastije sav založio da osvoji Carigrad. Prvi pokušaji nisu uspjeli zbog nedostatka velike flote. Tada je Paleolog sklopio savez sa mletačkim trgovačkim konkurentima i neprijateljima, Genovljanima (nimfejski ugovor, 1261). No Carigrad je iznenada pao, prije nego što su Genovljani stigli da ispune svoje savezničke obveze. Paleologov vojvoda, cezar Aleksije Stratigopul, iskoristio je trenutak, kad su Balduinovi vitezovi otišli bili protiv nicejskog crnomorskog otočića Dafnuzije, pa se jedne noći dočepao Carigrada (1261). Križarsko carigradsko carstvo bilo je time uništeno. U Carigradu su zavladali Paleolozi, kao posljednja bizantska dinastija.

L i t e r a t u r a: A. Gardner, The Lascarids of Nicaea (1912).

D. Anastasijević.

NIČIĆ ĐORĐE (Hadži-Ničić), profesor i direktor gimnazije (11/11 1856, Negotin — 14/10 1920, Zaječar). Učio je gimnaziju u Negotinu, prirodno-matematički odsjek velike škole u Beogradu i tri godine politehniku u Münchenu. Od 1881 bio je predavač, zatim direktor vranjske gimnazije. 1890—1893 bio je direktor pirotske gimnazije, pa potom profesor i direktor u Zaječaru, a 1898 direktor u Vranji. Bio je školski nadzornik u okrugu timočkom. Penzioniran je 1912. U srpsko-bugarskom ratu 1885 bio je blagajnik moravske divizije. — N. je bio vrlo skroman, ali marljiv, savjestan i ustrajan radnik. Napisao je nekoliko priloga za floru Srbije, među kojima se opsegom ističe Građa za floru okoline Vranje (1894). Pisao je i druge stvari kao: Biljanica, Razviće i savremeno stanje matematike u prirodnoj istoriji i o Vaspitanju u srednjim školama. *N. K.*

NIDŽE, planinski masiv u Makedoniji, na granici naše države sa Grčkom. To je jedna od najljepših planina u Makedoniji. Pruža se od južnog kraja Bitoljsko-Prilepske Kotline i Sari Đola na zapadu, do Konjske i Goleme Reke na istoku, pravcem zapad - jugozapad istok - sjeveroistok. Najviše mase i vrhovi N. sastavljeni su od mikašista i granita, gdjegdje i od slojeva gnajsa. Na sjeveru i zapadu od N. izbilo je duž rasjeda mlado eruptivno kamenje, trahiti. Iz njeg vire krševi od škriljastih vapnenaca, koji su radi kontakta mjestimice znatno metamorfozirani.

N. je prijevojem na izvorištima Belašnice, pritoke Crne Reke i Poroja, izvorišnog potoka Moglenice, podijeljen na dva dijela: na zapadu je N. u užem smislu, na istoku Kožuf. Na prvom je kulminantna stijena Kajmakčalan, od koje se na obje strane planinski vrhovi snizuju. Od jugozapada prema sjeveroistoku najviši visovi su: Prš-Čugi 1.146 m, Rogaš 1.348 m, Šipkovo 1.418 m, Stalkov Grob 1.876 m, Stalkov Zub 2.227 m, Kajmakčalan 2.521 m, Nidže (ili Floka) 2.362 m, Belo Grotlo 2.150 m, Sokol 1.822 m, Dobro Polje 1.877 m, Krivički Kamen 1.842 m, Kamila 1.561 m, Kozjak 1.814 m. — Po svojoj vegetaciji N. je najljepša planina u južnoj Makedoniji. Šumski kompleksi su vrlo prostrani, ali im je sastav nejednak. Karakteristična šumska drveta su: hrast, bukva, jela i tri vrste bora: bijeli bor, crni bor i molika, od kojih je samo prvi element srednjoevropske flore, a trećeg ima jedino na ovoj planini, Peristeru i Rodopima. Iznad šumskog pojasa izdiže se pojas pašnjaka samo po vrhovima Kajmakčalana, N. i Kozjaka. Na Dobrom Polju nalazi se i jedna tresava, ali je cijela na grčkoj strani.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnovi za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (I., 1906, 320—329); N. Košanin, Biljni pokrivač planina zapadne i južne Makedonije (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921, 71—74).

P. Vujević.

NIEDERLE LJUBOMIR DR., paleontolog i arheolog (20/9 1865, Klatove, Češka). Gimnaziju i filozofski fakultet svršio je u Pragu, gdje je položio i doktorat (1889) iz historije i klasične arheologije. Radio je na proučavanju prirodnjačkih i kulturnih osobina naroda, naročito primitivnih (antropologiju i etnografiju). Najprije je bio docent na praškom češkom univerzitetu za arheologiju i antropologiju (1891). 1898 postao je izvanredni, a 1904 redovni profesor univerziteta. N. je svojim praktičnim radom mnogo pripomogao uspjehu Narodopisne Vistavke Čehoslovanske,

koja je bila dugo pripremana i otvorena 1895. Inicijativom N. stvoren je i osnovan od predmeta ove izložbe Narodnosni Muzeum u Pragu (1896), kome je N. bio prvi direktor (do 1898). Na osnovu N. memoranduma ministarstvu škola Čehoslovačke republike ustanovljen je Statni arheologický Ústav (1919), opremljen modernim laboratorijem, u cilju konzerviranja sistematski iskopanih prehistorijskih objekata, 1898 počeo je N. izdavati časopis (Věstník slovanskýh starožitnosti). — N. knjigu Slovanski svet (1910) preveo je L. Leger na francuski jezik pod naslovom La race slave (1911), koja je uspješno vršila propagandu u toku Svjetskog Rata. Pišući svoje veliko djelo Slovanske Starožitnosti, N. je obradio podrijetlo Južnih Slovena i početke njihovog historijskog i kulturnog života. To je do danas jedino sistematično djelo o davnini Jugoslovena. *N. Županić.*

NIGER TOMO (Negri), splićanin, teolog, (— 1527). Kao član plemićke porodice, postao je mlad kanonikom i arhiđakonom u zavičaju. Kao dobrom drugu Marko Marulić mu je poslao svoje parabole, da izreče sud o njima. Glas o N. kao odličnom teologu i okretnom govorniku na daleko se raznio, pa ga je i Petar Berislavić, biskup vesprimski i ban hrvatski, izabrao za svoga poslanika papi Leonu X., caru Karlu V. i drugim vladarima. N. je umro u zavičaju i sahranjen je u tamošnjoj franjevačkoj crkvi u Poljudama, gdje ima i njegova slika. Više njegovih latinskih spisa, među njima historija biskupa solinskih i splitskih, sačuvalo se u rukopisu. *Đ. K.*

NIGRETIĆ FRANJO (Niconizio, Nigoević), korčulanin, odličan pravnik i stručni pisac (1501—1549). Pravničke je nauke svršio u Padovi, i kao doktor prava postao je tu i profesorom (1526). Kao većina humanista i N. se nije mogao nigdje stalno nastaniti, nego je ušao u svećenički stalež, postao kanonikom u zavičaju i otišao je u Rim, gdje su mu za poplave Tibera (1531), zajedno sa kućom, u kojoj je stanovao, propali mnogi njegovi pravnički spisi. Iz Rima je otišao u Poljsku, gdje je bio sekretar kralja Sigismunda I. (1506—1548). Vraćajući se (1549) odande kući, na putu ga ubiju njegovi sluge. 1541 štampan je njegov spis: Biscentum viginti quattuor rationes dubitandi. Više njegovih pravničkih spisa sačuvalo se u rukopisu. *Đ. K.*

NIGRINOVA VELIKA, glumica (31/11 1862, Ljubljana — 19/12 1909, Beograd). Stupila je 1878 na slovenačku pozornicu u Ljubljani. 1882 bila je primljena za članicu narodnog pozorištva u Beogradu. N. je vrlo brzo postala prvakinja narodnog pozorišta, istakav se velikim prirodnim talentom, osobitom marljivošću u studiranju i neopisivom ljubavlju prema glumačkoj umjetnosti. Gostovala je, veoma često, i sa izvanrednim uspjesima, u Novom Sadu, Zagrebu, Ljubljani, Pragu i po putničkim kazalištima. Iz ljubavi prema beogradskoj publici sa zahvalnošću je odbila ponuđeni angažman u Pragu. Glavne su joj uloge bile: Margarita (Gospođa s kamelijama), Magda (Zavičaj), Ana Karenjina (Ana Karenjina), Marta (U dolini), Debora (Debora), Eboliјeva (Don Carlos), Esmeralda (Zvonar Bogorodičine crkve), Mona Vana (Mona Vana), Teodora (njena posljednja, i možda, najveća kreacija). *R. O.*

NIHAG D. D. za industriju i trgovinu drva, Zagreb. Osnovano je kao akcionarsko društvo 1909. sa kapitalom od 150.000 kruna, koji je postepeno povisivan do 16,000.000 dinara. Ima pilane u Dugom Selu s 4 gatera, 470 HP, u Cabuni i u Garešnici. Ima 60 činovnika i 1.500 radnika. Izrađuje tvrdo drvo. *S. P.*

NIJEMCI. Južni dio panonske ravnice, po oslobođenju od Turaka, bio je slabo naseljen, i to poglavito Srbima. Da bi ove krajeve kolonizirali, vlasti su počele naseljivati N. i Madžare. Naseljivanje N. izvršeno je u toku 18 vijeka. Poglavito su dolazili siromašni stanovnici iz jugozapadne Njemačke, pretežno iz Švapske. N. su većinom katolici. Naseljivali su se ili po srpskim selima, ili su osnivali nova naselja. Najveće njemačke nanaseobine nalaze se u Vojvodini i Slavoniji sa Srijemom. Njemačkih oaza ima i u okolini Kočevja i Maribora (Slovenačka), zatim u tuzlanskoj i sarajevskoj oblasti. Po statističkim podacima (31/1 1922) u našoj kraljevini ima N. 513.472 duše, a po oblastima ovako su raspoređeni: bačka 183.451, beogradska 99.911, srijemska 64.380, osječka 52.292, podunavska 48.754, mariborska 23.270, ljubljanska 16.675,

vrbaska 7.816, zagrebačka 4.819, tuzlanska 3.555, sarajevska 3.252.

B. D.

NIJEMCI, selo u Srijemu, u srezu vinkovačkom, na Bosutu, od Vinkovaca 26 km k jugoistoku. Imaju 2.414 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, 2 osnovne škole, državnu šumariju, parnu pilanu, parni mlin, tvornicu opeka, filijalu Prve Vinkovačke Vjeresijske Banke. — 1461 i 1495 spominje se u N. grad. *J. M-n.*

NIKETA, prvi episkop Remezijane (Bele Palanke kod Pirota) i veliki propovjednik kršćanstva u tim krajevima (353, Remezijana — 22/6 oko 420, Remezijana). Njegov drug, nolski episkop Pavlin, proslavio ga je naročitom pjesmom još za života. N. je napisao i šest knjiga za propagandu kršćanstva. Drži se, da je N. sastavio i popularnu crkvenu pjesmu Tebe Boga hvalim. *R. G.*

NIKETIĆ GOJKO DR., pravni pisac (1/6 1881, Beograd). Gimnaziju je svršio u Nišu, a pravni fakultet i doktorat na univerzitetu u Beogradu. Poslije svršenih studija (1908), bio je prvo sudski pisar, a zatim je otvorio (1911) advokatsku kancelariju u Beogradu. Od 1912 sudjelovao je u svim ratovima. Napisao je čitav niz pravnih rasprava, naročito iz privatnog prava. Izdao je Pravnu Bibliografiju do 1905 i čitav niz zakona sa komentarima. U deset knjiga izdao je odluke opće sjednice kasacionog suda. Glavna su mu djela: Građanski zakonik, Kazneni zakonik, Krivični postupak, Građanski postupak i Trgovački zakonik. Urednik je Mesečnika časopisa za pravo. *D. P.*

NIKETIĆ SVETOZAR, profesor i bogoslovski pisac (29/6 1842, Beograd — 31/10 1900, Beograd). Svršio je beogradsku gimnaziju (1857) i bogosloviju (1861), a zatim (1868) duhovnu akademiju u Moskvi. Bio je profesor i direktor po raznim gimnazijama u Srbiji (Kragujevac, Jagodina, Loznica, Valjevo, Negotin, Niš i Požarevac) i profesor bogoslovije u Beogradu. Penzioniran je 1897. N. je pisao mnoge članke religijsko-etičkog i crkveno-historijskog sadržaja u Vili (1867), Jedinstvu, Budućnosti, Pravoslavlju (1869), Glasnicima Srpskog Učenog Društva, Sionu, Mladoj Srbadiji, Rudniku, Hrišćanskom Vesniku i t. d. Važniji N. radovi su: Nasrtanje rimskih papa na srpsku i hrvatsku crkvu i Istoriski razvitak srpske crkve, štampani u 22 i 27 knjizi Glasnika Srpskog Učenog Društva i Sionu (1874), Katedre jerarhija u Srbiji (1874—1875), Sveštenstvo i manastiri u Srbiji, Kulturni i crkveni život prvih Slovena na Balkanskom Poluostrvu (1893).

R. G.

NIKIFOR I., bizantski car 802—811. Bio je jedan od bizantskih vladalaca iz činovničkog, a ne iz vojničkog staleža. Bio je ministar financija carice Jerine, koju je oborio tajnom dvorskom zavjerom. Njegova je vlada pokazivala sve vrline i mane jednog iskusnog ali krutog birokrata. Poboljšao je reformama unutrašnju upravu, povratio je budžetsku ravnotežu strogom štednjom i uvećanjem prihoda. Pri tom je oporezovao čak i crkvena imanja, na veliko nezadovoljstvo sveštenika. Zahtijevao je čak i od svojih trupa pred Sardikom (današnjom Sofijom, u Bugarskoj), da besplatno poprave gradske zidine, razorene od bugarskog kana Kruma, no ustuknuo je pred vojničkom pobunom protiv takve zapovijesti. Uspostavio je staru teoriju bizantskih samodržaca o neobveznosti crkvenih kanona za neograničenu carsku ličnost.

Za vlade N. Bizant je, pošto je već pod Jerinom i Konstantinom VI. pretegao nad samostalnim slovenskim plemenima u Grčkoj, postigao u podvrgavanju tih slovenskih masa još jedan uspjeh. Peloponeski Sloveni oko grada Patre opsjeli su bili taj grad. No grčki građani Patre (kako se priča, uz pomoć svog gradskog zaštitnika, Sv. Andrije, koji je sišao s neba, da zajedno s njima brani grad) izletjeli su iznenada iz gradskih vrata i razbili su neprijatelja (807). Na to je N. jednom poveljom predao pobijeđena slovenska naselja oko Patre, t. j. i njihovo zemljište i njihove porodice, u svojinu mitropolitskoj stolici Sv. Andrije u Patri.

N. je imao da se bori s tri silna susjeda: sa franačkim Karlom Velikim na sjevernoj jadranskoj fronti, sa bagdadskim kalifom Harun-al-Rašidom na maloazijskoj, i sa bugarskim kanom Krumom na tračko-makedonskoj fronti. Protiv posljednje dvojice, N. je lično vodio vojske, ali je pretrpio teških poraza i poniženja, pa je

*

najzad, u borbama sa Krumom, izgubio i glavu.

Karlo Veliki, koji je još od osvojenja langobardske i avarske države zadro u bizantsku interesnu sferu, a koji je s blagoslovom pape Lava III., uzurpirao i titulu rimskog imperatora, ma da su jedini zakoniti nasljednici te titule i njenih historijskih prava bili bizantski samodršci, uzalud se obraćao N., da mu prizna tu titulu. Onda se Karlo odlučio da dobije na bizantsku štetu kakvu znatnu teritorijalnu tekovinu, koju bi poslije vratio Bizantu, u zamjenu za priznanje rečene titule. On je započeo s N. borbu oko prevlasti u ostacima bizantske provincije Venecije, Istre i Dalmacije. Franačke spletke i zlato stvorile su u mletačkom Gracu (Akvileji) franačku stranku. Zatim su se i u Mlecima našli ljudi, koji su staru bizantofilsku upravu zamijenili frankofilskom, pa su čak s tom novom upravom priredili i jedan pohod u bizantsku Dalmaciju. Kao odjek tog pohoda, došlo je otpadništvo Zadra, pa i samih Hrvata i Srba u unutrašnjosti Dalmacije, od bizantskog pod franačko suverenstvo. Doduše, kako su Franci bili samo kopnena, a ne i pomorska sila, admiral cara N., patricij Nikita, stigavši sa jakom flotom u sjeverne jadranske vode, uspostavio je, bez po muke, bizantsku vlast u Gracu, Mlecima, pa valjda i u Zadru, i natjerao je Karlova sina Pipina, postavljenog od oca za kralja Italije, na zaključenje primirja (807). Ali po odlasku Nikitinu, Pipin je opet obnovio neprijateljstva. Nova bizantska eskadra vratila se, ne mogavši Pipinu ništa. Što više, Pipin je naskoro zauzeo sve ostatke bizantske provincije Mletaka (810). Bizantska flota, koja se ponovno pojavila, uspjela je samo da spriječi Pipina, da ne zauzme i ostatke bizantske Dalmacije.

Tada je i N. uvidio da je izgubio igru. Imajući na vratu ne samo Karla, nego i Kruma i Harun-al-Rašida, car se odlučio, da sklopi sa Francima mir. Karlo je i sada tražio od N. priznanje titule rimskog imperatora, a nudio mu je natrag jedan dio svojih osvojenja na bizantskom sjevernom Jadranu, t. j. Mletke i romanske (latinske) gradove u dalmatinskom primorju bez Istre i bez suverenstva nad hrvatskim kneževinama. Što više, Karlo je dopustio poslaniku cara N., da već na svom povratku u Carigrad, t. j. još prije nego što N. pristane na ponuđene mu uvjete, obnovi bizantsko gospodstvo u Mlecima. Carski je poslanik tako i uradio (811). No u tom je N. poginuo u boju sa Krumom, a mir sa Karlom na navedenoj osnovi sklopio je nasljednik cara N., Mihailo I. ugovorom između njegovih izaslanika i Karla u Aachenu (812).

Još je gore N. prošao sa Harunom. On je uskratio Harunu danak, koji je ovaj bio nametnuo Jerini. Posljedica je bila provala kalifova u bizantsku Malu Aziju, i N. strašan poraz, pri kome je on čak i ranjen (804). Bizantska Mala Azija ostala je otvorena svakogodišnjim arapskim najezdama, sve dok N., molbama i poklonima, nije sklonio Haruna na obnovu mira (807).

U tom se car zapleo u borbu sa novim bugarskim kanom, silnim osvajačem Krumom. Bugari su se već bili oporavili od udaraca bizantskog cara Konstantina V. Kopronima. Još za vlade Konstantina VI. i Jerine, bugarski kan Kardam postao je bič Bizanta. Jerina, oslijepivši sina, i ostavši sama na prijestolu, valjda je zaključila s Kardamom neki mir, po cijenu danka. Međutim, kod Bugara je zavladao energični i ambiciozni kan Krum. N. se, ne znamo zašto, zavadio s njim, možda zato što je i njemu, kao prije Harunu uskratio plaćanje danka. Došlo je i do rata. Na carev upad u Bugarsku (807), Krum je odgovorio upadom u Makedoniju (808) i razorenjem Sardike (Sofije, 809). N. je to vratio razorenjem bugarske prijestolnice Pliske (809), i zatim novim, još većim pohodom, kojim se spremao da sasvim uništi bugarsku državu. Zalud ga je Krum preklinjao za mir. Car je prodro u Plisku, i porušio Krumov dvor. Ponovna kanova molba za izmirenje nije ništa pomogla. Naprotiv, car se, izgleda, dao u potjeru za Krumom, po balkanskim klancima. No jedne noći Krum je iznenada udario na bizantski logor. U kaosu, koji je nastao, izginula je gotovo cijela bizantska vojska i sam N. Poslije pobjede Krum je našao carev leš, odsjekao mu glavu, izložio je Bugarima na gledanje, pa je onda od lubanje napravio srebrom okovanu kupu za vino (811).

D. Anastasijević.

NIKIFOR II. FOKA, bizantski car 963—969. Bio je iz stare bizantske vojvodske porodice, armenskog podrijetla. Prije zacarenja bio je proslavljeni bizantski general. U tajnom sporazumu sa raskalašenom caricom Teofanijom, udovom Romana II., s kojom se poslije vjenčao, pobunio se na čelu svojih maloazijskih trupa protiv namjesništva maloljetnih Romanovih i Teofanijinih sinova, carevića Vasilija II., kasnijeg Bugaroubice i Konstantina, proglasio se za cara, prodro je u Carigrad, zbacio je namjesništvo, i zavladao je Bizantom kao treći samodržac, uz dvojicu Romanovih zakonitih nasljednika.

N. je i na prijestolu ostao silan osvajač, sjajni povratilac starih bizantskih zemalja, izgubljenih u prošlim vjekovima, veliki imperijalist, željan da obnovi nekadašnji Justinijanov rimsko-bizantski imperij. Kao car, N. nije, zbog nevještine svojih vojvoda, mogao povratiti od afričkih Arapa Siciliju. Bizantska vojna ekspedicija pretrpjela je slom, tako da je Bizant sa fatimidskim kalifom u Kajruanu, morao zaključiti mir, napustivši i posljednje svoje teritorijalne ostatke u Siciliji (967). No dotle su drugi N. vojvode povratili od Arapa otok Cipar (964/65). Sam car dovršio je osvojenje Cilicije, oteo je azijskim Arapima Mezopotamiju i sjevernu Siriju sa starom metropolom Antiohijom, a stao je tjerati Arape čak i iz Fenicije. Na zapadu, gdje je Bizant još držao južnu Italiju, N. je, preko svojih tamošnjih hrabrih divizijara, obranio to područje od osvajačkih nasrtaja Otona I. Saksonskog, osvojitelja sjeverne Italije i Rima, i novokrunisanog zapadnog rimskog imperatora (od 962). Oholo je primio u Carigradu Otonova poslanika, Lijutpranda, biskupa kremonskog, koji je došao, da u ime svog vladara, prosi jednu bizantsku princezu za Otonova sina, Otona II., i da traži bizantsku južnu Italiju u miraz (968).

Na Balkanu, N. je htio da sruši i osvoji Simeonovo bugarsko carstvo, koje je opalo pod Simeonovim sinom Petrom, i da balkansku granicu Bizanta ponovno pomakne na donji Dunav, gdje je ona bila za Justinijana I. Zlatom i diplomacijom, N. je prvo bacio na Bugarsku Ruse, pod junačkim kijevskim velikim knezom Svjetoslavom (968). No Svjetoslavu se i samom dopala Bugarska, te se odupro zahtjevu N., da se iz osvojenih sjevernih bugarskih oblasti vrati natrag u Kijev. Ubrzo poslije toga Ivan Cimiskes, u dogovoru sa Teofanijom, ubio je i naslijedio N.

Još dok je bio general, N. se upoznao sa pobožnim monahom Atanasijem, pa je i sam dobio volju da ide u kaluđere. Dao je Atanasiju, iz plijena, dobivenog pri osvojenju Krete, veliko blago, kojim je Atanasije podigao za sebe i za svog prijatelja N., današnju svetogorsku lavru Sv. Atanasija (963).

L i t e r a t u r a: G. Schlumberger, Nicéphore Phocas (1923[2]).

D. Anastasijević.

NIKIFOR GRIGORA (1295 — poslije 1359), bizantski Grk. Rodio se u Maloj Aziji (Paflagoniji), ali je još od mladosti djelovao u Carigradu. N. je bio najmnogostraniji naučnjak i književnik u Bizantu za vrijeme posljednje dinastije Paleologa: historičar, klasički filolog, govornik, pjesnik, filozof, bogoslov, pa čak i astronom. Zahvaljujući svojem astronomskom znanju, N. je ušao u historiju kalendarske reforme. Zajedno sa nekim ranijim pretečama na zapadu, N. je predlagao popravak kalendara. N. je svoj novi kalendar podnio Androniku II. (1325). Car je odobrio stvar i u načelu i u pojedinostima, ali ju nije smio izvesti, bojeći se otpora drugih kršćanskih naroda.

N. je 1326, zajedno s drugim carevim poslanicima, otputovao u Srbiju Stevanu Dečanskom. Od tuda se nije htjela vratiti u Bizant tašta Stevanova, Irina, kći Metohitova, a žena sinovca Andronikova, cezara (prije panipersevasta) Ivana, umrlog u srpskoj prijestolnici Skoplju. Irina se stidjela doći natrag, jer su njen pokojni muž i ona otišli u Srbiju sa zlim namjerama protiv svog cara i svoje domovine. Oni su namjeravali da srpskom pomoću otmu Androniku Solun i Makedoniju, pa da Ivan tu osnuje sebi poseban prijesto. Poslanicima je bio zadatak, da nagovore udovicu na povratak u Carigrad. Irina je, uputivši N., u pratnji jednog Srbina, prijekim putem u bizantsku prijestolnicu, pošla sa ostalim poslanicima, također svojima, ali preko Soluna, gdje je, prema posljednjoj

muževljevoj volji, imala da ga sahrani.

Kada je Andronik III. zbacio djeda Andronika II. (1328), stradale su i njegove pristalice. Metohit, davni prijatelj N., izgubio je tada položaj, slobodu i imanje. Bezopasniji N. kažnjen je samo carskom nemilošću i oduzimanjem imanja. N. se onda sav predao naučnim studijama. Ali ga je iz njegova kabineta ponovno izveo u životnu borbu nekadašnji katolički, zatim pravoslavni monah Varlaam, izazvavši ga na javni naučni dvoboj. N. je nad njim održao sjajnu pobjedu. Prema takvom uspjehu Andronik III. nije ostao ravnodušan. N. je postao i njegov ljubimac, dobio je natrag svoje imanje, vratio se profesuri, svojim učenicima i drugim javnim dužnostima.

No poslije smrti Andronika III. (1341), za vrijeme građanskog rata između dinastije Paleologa i Ivana VI. Kantakuzena, a naročito za vrijeme Kantakuzenove vlade, N. su snašle nove bijede. Pošto je dugo krio svoje mišljenje, on se najzad, na molbu Varlaamova učenika Akindina, umiješao u tadašnji bogoslovski spor oko »isihazma«, spor koji je još pod Andronikom III. izazvao nemirni Varlaam, žigošući kao herezu vjerovanje svetogorskih kaluđera »isihasta« (»dutalica«) o nestvorenoj Božjoj svjetlosti, pokazanoj učenicima Isusovim na gori Taboru, i o mogućnosti da se ta svjetlost vidi stalnim nijemim gledanjem u svoj pupak. Ma da je došljak Varlaam, zbog svog gledišta, osuđen i proklet na carigradskom saboru Andronika III. (1341), ma da je i Akindin pogođen prokletstvom na saboru udove Andronikove, carice Ane (1347), N. je još pred ovaj drugi sabor hrabro stao na stranu Varlaamovaca, uhvativši se i sam u koštac s glavnim braniocem »isihazma«, učenim i rječitim Gregorijem Palamom, i sa njegovom moćnom strankom. Pošto se Varlaam, poslije osude na Andronikovu saboru, vratio u svoju otadžbinu Kalabriju i u svoju prvobitnu katoličku vjeru, i pošto je i Akindin, ubrzo poslije Anina sabora, iščezao sa pozornice, sakrivši se negdje u Bizantu, N. je postao vođa, i kao najglavniji advokat Varlaamovaca. Njega bi vjerojatno još carica Ana, odmah poslije svog sabora (1347), protjerala i zatvorila, no u to je Kantakuzen prodro u Carigrad, i zacario se silom pored zakonitog cara, Anina sina, Ivana V. Paleologa (1347). Novi vladalac je bio stari prijatelj N., ali je i on naginjao Palamovcima, koji su imali za sobom većinu bizantskog sveštenstva, a osim toga predstavljali su prastaru istočnjačku kaluđersku mistiku, nasuprot Varlaamovoj zapadnjačkoj skolastici. Ipak, Kantakuzen je sve pokušao da N. lijepim otrgne od Varlaamovaca. No N. je uporno ratovao za svoje bogoslovsko uvjerenje i za svoju stranku. Tada je i Kantakuzen sazvao još jedan sabor (1351). N. se onda zakaluđerio, pa je zatim sa svojim pristalicama prisustvovao saboru. Ali je i ovaj sabor anatemisao Varlaamovce. Doduše, ime N. nije bilo spomenuto u anatemi, niti je njegovoj ličnosti učinjeno kakvo zlo; on je pušten da se slobodno vrati u svoj manastir. Ali, on nije mirovao. On je piskarao na sve strane protiv službene crkve, pa i protiv Kantakuzena. Tada ga je Kantakuzen stavio pod nadzor, koji je prestao tek sa padom toga vladaoca (1354). Dočepavši se ponovno slobode, N. je, i pod carem Ivanom V. Paleologom, produžio borbu za svoje bogoslovsko stanovište, ali opet besplodno. Preživio je svog protivnika Palamu (1359), no svakako ne dugo.

Od mnogobrojnih i raznovrsnih N. spisa, ostala nam je i njegova velika Historija Bizanta 1204—1359, spočetka kratka, a u doba samog pisca vrlo opširna, naročito u partijama o »isihazmu«. Uz Kantakuzenovu Historiju, to je vrlo znatan izvor i o Srbiji osobito za vrijeme Milutina, Dečanskog, Dušana i Uroša. Tu se priča o Milutinovim osvajanjima na bizantski račun o njegovoj ženidbi Simonidom, o njegovim vezama sa Bizantom, o ženidbi Stevana Dečanskog Marijom Paleologovom, o N. putovanju s ostalim bizantskim poslanicima u Srbiju (pri čemu nam se daju vrlo važni etnografski podaci i o makedonskim Slovenima kroz čije su krajeve poslanici prošli), zatim o Dušanu, i o njegovim osvajanjima u Bizantu za vrijeme saveza s Kantakuzenom, pa i poslije toga, o prvim sukobima Srba s Turcima za Dušana, o prilikama u Srbiji poslije Dušana i t. d.

D. Anastasijević.

NIKINCI, selo u Srijemu, u srezu mitrovačkom; stanica na željeznici Ruma—Klenak, od Rume 16 km k jugu.

Ima 2.203 stanovnika (većinom potomaka naseljenih Arbanasa-Klimenata), općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, evangeličko-reformirani pastorat, 3 pučke škole, poštu i telegraf, tvornicu opeka i motorni mlin. — U N. našlo se rimskih novaca i drugih sitnih ostataka rimske kulture.
J. M-n.

NIKITA, mučenik za vjeru (Albanija — 4/4 1808, Serez). N. je bio Sloven iz Albanije. Zamonašio se u manastiru Rusiku u Sv. Gori, a kasnije se povukao u kontemplativan život u skit Sv. Ane. Najzad je prešao u Serez sa apostolskom revnošću, da propovijeda kršćanstvo među muslimanima. Kao takvog Turci su ga podvrgli teškim mukama i zatim su ga udavili. *R. G.*

NIKITA AKOMINAT (ili Honijat, t. j. iz maloazijskog grčkog grada Hone), bizantski velikodostojnik i književnik na carigradskom dvoru posljednjih decenija 12 vijeka, a zatim, po padu Carigrada pod križare i Mlečiće u četvrtom križarskom ratu (1204), na nicejskom grčkom dvoru cara Teodora I. Laskara. Između ostalog, napisao je i jednu historiju Bizanta 1118—1206. Vladu Ivana II. Komnena obradio je u kratko, a opširnije je iznio doba Manuela I. Komnena i njegovih nasljednika iz iste dinastije, doba careva iz dinastije Angela, mletačko-križarsku opsadu Carigrada, podjelu osvojenog Bizanta, i prve godine poslije toga. U vezi s tadašnjim borbama i odnosima Bizanta i srpskih vladalaca, dao je N. nešto podataka i o prethodnicima Nemanjinim, o Nemanji i o prvim Nemanjićima.
D. An.

NIKITIĆ GEDEON, prvi samostalni episkop pravoslavnih Rumunja pod austro-ugarskom vlašću, poslije akcije da se svi Rumunji pounijate. Bio je Srbin. Upravljao je novom episkopijom 1784—1788. Svoju katedru smjestio je N. u velikom rumunjskom selu Rešinaru, kod Sibinja, i uredio je svoju episkopiju prema organizaciji srpskih episkopija u karlovačkoj mitropoliji. *R. G.*

NIKODIM, pećki arhiepiskop, diplomat i pisac (— 12/5 1324). Bio je vlasteoski sin, rano se zakaluđerio i postao je iguman hilandarski. Uživao je veliki ugled i znatno je utjecao da su se braća kraljevi Dragutin i Milutin izmirili. Po želji obojice kraljeva i državnog sabora, N. je, sa naročitom diplomatskom misijom, poslan u Carigrad i tamo sklopio ugovor o miru. N. je dalje, sa svetogorskim kaluđerima utjecao na kralja Milutina, da svog oslijepljenog sina Stevana pozove natrag iz zatočenja u Carigradu. On je i krunisao Stevana Dečanskog i njegova sina Dušana za kraljeve. Upravljao je srpskom crkvom kao arhiepiskop od 12/5 1317—12/5 1324, kada je umro. — Pravoslavna crkva ga smatra svecem i kao takvog slavi na dan njegove smrti. N. je preveo sa grčkog jezika na srpski Tipik Sv. Save Jerusalimskog. *R. G.*

NIKODIM, pećki patrijarh 1445 do 1453. Ranije je bio iguman i arhimandrit studenički, a 1443 postao je mitropolit raški. Neko vrijeme (oko 1451 do 1453) upravljao je i ohridskom arhiepiskopijom, te je rukopoložio mitropolita Teoktista za starješinu pravoslavne crkve u Moldavskoj.
R. G.

NIKODIM, monah i diplomat (u 14 vijeku, Kostur — 1406, Tismena, Vlaška). Kao okretan diplomat i dobar poznavalac grčkoga jezika (nazivan je i Grčić), N. je bio pratilac monaha Isaije, kad je sa izaslanstvom kneza Lazara išao u Carigrad (1375), da radi na izmirenju srpske i grčke crkve. N. se kasnije proslavio i kao osnivač prvih manastira u Vlaškoj (Tismena i Vodice), gdje ga poštuju kao sveca. *R. G.*

NIKODIM, mučenik za vjeru (druga polovina 17 vijeka — 10/7 1709, Beograd, Berat, Albanija). N. je bio Sloven iz Albanije i družeći se s muslimanima primio je muhamedanstvo. I sva njegova djeca pošla su za ocem, osim jednoga sina, koji je odbjegao u Sv. Goru. Došavši u Sv. Goru da traži toga sina, N. se vratio u kršćanstvo i primio monaštvo. A da bi potpuno okajao svoj grijeh, vratio se kasnije u svoje rodno mjesto Berat u Albaniji, i tamo je počeo propovijedati kršćanstvo među muhamedancima. Turci ga zbog toga uhvate, optuže radi hulenja muhamedanstva, i poslije trodnevnog mučenja odsijeku mu glavu. Tijelo N. preneseno je u Sv. Goru 11/7 1722, gdje se slavi kao prepodoban N. *R. G.*

NIKOLA I., rimski papa 858—867. Bio je iz odlične rimske porodice, veoma obrazovan, ponizan i blag, ali odlučan branitelj nezavisnosti crkve i papinske vlasti. U sporu između Fotija i svrgnutog carigradskog patrijarha Ignjatija branio je prava ovog posljednjeg; na rimskom saboru 863 osudio je Fotija i isključio ga iz crkve. Na molbu bugarskog kneza Borisa poslao je 866 u Bugarsku dva biskupa i misionare. Znameniti su njegovi mudri odgovori na bogoslovska i crkvenopravna pitanja kneza Borisa. Misionarski rad Sv. Ćirila i Metoda u Moravskoj i Panoniji slagao se sa idejama N. o crkvenoj univerzalnosti. N. je slovenske apostole pozvao u Rim, da uredi crkvenopravni položaj Moravske i Panonije. Neposredno pred njihov dolazak u Rim N. je umro, a ove je primio njegov nasljednik Hadrijan II. *F. G.*

NIKOLA I., ruski car 1825—1855 nastojao je odlučno, da ostvari ruske pretenzije na bližem istoku i da pomogne balkanskim kršćanima da se oslobode turske vlasti. Akermanskom konvencijom osigurao je N. izvršenje odredaba bukureškog ugovora o Srbiji; njegova je flota sudjelovala s engleskom i francuskom pri uništenju turske flote kod Navarina (1827); on se zaratio s Turskom (1828/29), a drinopoljskim mirom (1829) i diplomatskom akcijom pomagao je ostvarenje autonomije Srbije i samostalnosti Grčke. Ugovorom u Unkjar-Iskelesiu (1833) dobila je Rusija privilegovan položaj u morskim tjesnacima, ali dardanelskim ugovorom sila u Londonu 1841 zabranjen je prolaz kroz morske prolaze ratnim brodovima svih sila. N. je pomagao Austriji da uguši madžarsku bunu (1849). Težnja za protektoratom nad kršćanima Turske dovela ga je do nesretnog krimskoga rata (1853—1856) sa Turskom i zapadnim silama. Tek poslije N. smrti završen je taj rat pariskim mirom i prijenosom protektorata nad Srbijom i rumunjskim kneževinama sa Rusije na evropske sile. *V-lj. P.*

NIKOLA I. PETROVIĆ, knez i kralj Crne Gore 1860—1918 (7/10 1841, Njeguši — 2/3 1921, Entibes, kraj Nizze). Sin je velikog vojvode Mirka Petrovića, a sinovac kneza Danila. Osnovnu školu učio je na Cetinju, poslije je poslan na četiri godine u Trst, da tamo nastavi studije, a odatle je 1856 upućen u Pariz, u licej Ljudevita Velikog. Studije je prekinuo 1860 i vratio se na Cetinje. Poslije pogibije kneza Danila u Kotoru (1/8 1860) postao je crnogorski knez. Još te zime vjenčao se sa mladom petnaestgodišnjom Milenom, kćerkom vojvode Petra Vukotića.

Odmah na početku svoje vlade knez N. je uvučen u težak rat s Turcima. Izvjesni madžarski i talijanski rodoljubi napravili su plan, da preko Srbije i Crne Gore prebace čete u Austro-Ugarsku, a da u isti mah izazovu i opću revoluciju kršćana na Balkanu. U plan je bio upućen i francuski konzul u Skadru, H. Hekar, koji je imao jak utjecaj na Cetinju. Pod utjecajem tih krugova i planova pokrenut je 1861 hercegovački ustanak Luke Vukalovića. Turska je znala, da ustanak podržava Crna Gora, i stoga joj je aprila 1862 objavila rat. Ostavljena sama sebi Crna Gora nije mogla da odoli nadmoćnijoj sili Omer-pašinoj, i u augustu je molila za mir. Turski uvjeti bili su dosta teški; knežev otac morao je da napusti Crnu Goru. Posredovanjem velikih sila ti su uvjeti donekle ublaženi.

Neuspjeh u ratu 1862 nagnao je kneza N. da mijenja svoju dotadašnju politiku. Mjesto francuskog javlja se sad austro-ugarski utjecaj. Austro-Ugarska je za vrijeme prošlog rata bila na strani Turske, radi crnogorskih veza sa austro-ugarskim neprijateljima. Crnogorci su teško osjećali zlu volju najbližeg, a vrlo moćnog susjeda. U to vrijeme knez N. je stupio u bliže veze sa knezom Mihailom, spremao se s njim zajedno na zajedničku borbu protiv Turaka i razrađivao plan za oslobođenje i ujedinjenje Srba. Srbija i Crna Gora sklopile su 23/9 1866 savez za zajedničku akciju. Po tome ugovoru knez N. se odrekao prijestola u korist kneza Mihaila, kuma svoje djece, ako uspije namjeravani plan narodnog ujedinjenja. To je bio jedan od najplemenitijih gestova crnogorskog gospodara. Te godine ispjevao je on oduševljenu i snažnu i programatsku rodoljubnu pjesmu: Onamo namo, koja je postala jedna od najpopularnijih pjesama druge polovine 19 vijeka.

Sa Srbijom zajedno knez N. je ušao u ratove za oslobođenje 1876. On je od 1874 vodio pregovore s hercegovačkim glavarima, kojima je dodijao

turski administrativni i financijski zulum. Pomagan s Cetinja buknuo je juna 1875 hercegovački ustanak i zapalio je doskora bosansku Krajinu i jedan dio Posavine. Izazvane tim ustankom i oduševljenjem naše tadašnje romantičarske javnosti, koja je podcjenjivala tursku snagu, objavile su obje srpske kneževine Turskoj rat (18/6 1876). Knez N. je lično vodio vojsku, koja je krenula na Hercegovinu (oko 20.000 boraca, Crnogoraca i ustanika). Knez je prodro do Bišine, ali se odatle naglo povukao do Vučjeg Dola, tražeći, pred snažnom vojskom Muktar-pašinom, da oko sebe okupi što više svojih četa, koje se bjehu razišle da rasčiste s manjim turskim jedinicama. Sjajna pobjeda Crnogoraca i Hercegovaca na Vučjem Dolu 18/7 silno je podigla knežev ugled. Ali, na zahtjev Austro-Ugarske, Crna Gora nije smjela produžiti ratovanje u Hercegovini, zapadno od linije Gacko—Bileće, nego je težište svojih borbi prenijela na nikšićki i istočni kraj. Austro-Ugarsko posredovanje učinilo je, dalje, da Crnogorci nisu svoju glavnu snagu uputili u susret Srbijancima, prema Javoru, nego su ratovali u malom, čisto za svoj račun. U ovom ratu Crnogorci su se držali veoma hrabro i odnijeli su nekoliko slavnih pobjeda (Fundina, Medun). To je u srpskom svijetu veoma diglo ugled Crnoj Gori i knezu lično.

Od pobjede na Grahovu (1858) Crna Gora je, u doba naše nacionalne romantike, slavljena kao neosvojiva nacionalna kula, u književnosti i u društvu stvoren je čitav kult za nju. Kad je Rusija objavila Porti rat, knez N. nije čekao, kao Srbija, nego je i on produžio ratovanje s Turcima, ali je u isto vrijeme održavao najintimnije veze sa Austro-Ugarskom diplomacijom. Austro-Ugarskoj intervenciji kod Porte ima se zahvaliti, da Sulejman-pašin pohod na Crnu Goru nije završio katastrofom za nju.

Na berlinskom kongresu Crna Gora je dobila nezavisnost, veliko povećanje svojeg teritorija (Podgoricu, Nikšić, Plava i Gusinje, Bar i Ulcinj) i izlaz na more. Sa dobivanjem Bara i Ulcinja, bilo je izvjesnih teškoća sa Portom, ali su one uklonjene posredovanjem velikih sila. Crnogorska obala ipak nije bila potpuno slobodna. Berlinski kongres ovlastio je Austro-Ugarsku, da vrši nad njom izvjesni policijski nadzor.

Za vrijeme ustanka u Krivošijama i Hercegovini (1881/82) Crna Gora je potajno podržavala ustanike, a službeno je bila prema Austro-Ugarskoj lojalna. Za takvo držanje knez N. je dobio novčanu nagradu iz Beča. Ali od tih vremena hladne odnosi između Austro-Ugarske i Crne Gore. Bečki dvor pomagao je dinastiju Obrenovića, te se knez N. počeo sve više obraćati Rusiji. Kod cara Aleksandra III. uživao je vrlo dobar glas. Car ga je jednom prilikom demonstrativno nazvao jedinim iskrenim prijateljem.

Knez N. je udajom svojih kćeri znatno pojačavao svoje veze i utjecaj. Najstariju kćer, Zorku, udao je (1883) za kneza, kasnijeg kralja Petra Karađorđevića. 1889 udale su se kneginja Milica za velikog ruskog kneza Petra Nikolajevića, a Stana za kneza Đurđa Leichtenberga. 1896 vjenčala se kneginja Jelena za talijanskog prijestolonasljednika Viktora Emanuela, a 1897 kneginja Ana za kneza Franju Battenberga.

Knez N. je dao kroz Crnu Goru napraviti dobre puteve i otvorio je više škola, istina slabo snabdjevenih. Ali, u osnovi autokrat i sebičnjak, on je imao sukoba sa svima ljudima od vrijednosti. Najbolji njegovi vojvode i junaci, s kojima je stekao glas u borbama, umrli su u teškoj zavadi s njim (Marko Miljanov, Jole Piletić, Luka Vukalović, Peko Pavlović, Mašo Vrbica, Žarko Lešević, i dr.). Isto tako razišli su se s njim i svi ljudi nauke i umjetnosti, koji su se skupljali u Crnoj Gori (Milan Jovanović, Simo Matavulj, Laza Kostić, Vlaho Bukovac, Nićifor Dučić i dr.). Nezadovoljstvo u zemlji protiv njegovog režima bilo je vrlo veliko, naročito kod slobodoumnije omladine. Kada je 5/11 1905 dan Crnoj Gori ustav, opozicija je vrlo brzo uzela maha i nezadovoljstvo je izbilo u neočekivanoj mjeri. Nasilja dvorskih pristalica protiv javne riječi, raspuštanje skupština i uvađanje prijekih sudova samo je pogoršalo stanje u zemlji. Proglas kraljevine (28/8) 1910, koji je imao biti nagrada za pedesetgodišnje vladanje kneza N., nije primljen s velikim oduševljenjem.

U nacionalnim krizama Crna Gora je išla zajedno sa Srbijom, i ako odnosi između vlada i dvorova nisu

uvijek bili najispravniji. Za vrijeme aneksione krize (1908) Crna Gora je izjavila svoju spremnost, da radi sa Srbijom. Poslije krize, zauzimanjem Italije, oslobođena je crnogorska obala austro-ugarskog nadzora. — U balkanskom ratu (1912) Crna Gora je sudjelovala isto tako. Ona je prva, prije svih saveznika (26/9) objavila Turcima rat. U ratu sa Bugarima (1913) jedna crnogorska divizija pomagala je srpskoj vojsci. U Svjetskom Ratu (1914) Crna Gora je stupila odmah u red saveznika. U ovom ratu držanje cetinjskog dvora nije bilo besprikorno. Kada se, u jesen 1915, stegao obruč austro-ugarskih, njemačkih i bugarskih divizija oko Srbije, Crna Gora nije dovoljno branila ni ono, što je po prirodi izgledalo kao neosvojiva tvrđava. Tvrdi Lovćen pušten je s vrlo malo krvi. Lica bliza samom dvoru počela su pregovore sa neprijateljima i izvela su kapitulaciju Crne Gore. 13/1 1916 počeli su i službeni crnogorsko-austro-ugarski pregovori za separatan mir. Kako su austro-ugarski uvjeti bili vrlo teški, i kako se nije vodilo gotovo nimalo obzira ni o suverenim pravima Crne Gore, u posljednji je čas izbjegnut neposredan sporazum sa samim kraljem, ali je do kapitulacije došlo. Austro-Ugarskim vlastima predao se srednji kraljev sin, knez Mirko (23/1). Kralj N. se iskrcao u Brindisi, napuštajući Crnu Goru, da je nikad više ne vidi. On i njegova okolica krivili su naročito Italiju, da je Crnu Goru u najteže doba ostavila bez hrane, municije i drugih potreba. Kralj N. je izrazio želju, da ide u Rusiju, ali je car Nikola II. (21/3) odbio taj dolazak.

Smatrajući kralja odgovornim za kapitulaciju Crne Gore, crnogorska Narodna skupština u Podgorici, sazvana odmah poslije oslobođenja (13/11 1918), proglašujući ujedinjenje sa Srbijom, proglasila je ujedno i svrgnuće kralja N. i njegove dinastije sa crnogorskog prijestolja. Kralj N. je ipak i poslije toga održao svoju vladu i nadao se, da će možda uspjeti stvoriti u Crnoj Gori raspoloženje za sebe. Nepodržavan ni od jedne velike sile, osim donekle od Italije, sam nedovoljno aktivan i svijestan svoje nepopularnosti, kralj N. nije pokušavao da se vrati u Crnu Goru.

V. Ćorović.

NIKOLA II., posljednji ruski car 1894—1917. Poveo je aktivniju politiku na Balkanu mircštegškim sporazumom sa Austro-Ugarskom o reformama u Makedoniji (1903) i sasvim se obratio bliže k istoku poslije poraza na dalekom istoku u rusko-japanskom ratu (1904 do 1905). U aneksionoj krizi (1908—1909) branio je interes Srbije. Na sastanku sa Viktorom Emanuelom III. u Raconiggi (1909) sporazumio se s Italijom o Balkanu na osnovu načela narodnosti. Kao prvi od ruskih careva prihvatio je načelo narodnosti kao osnovicu za rješenje istočnog pitanja, mjesto dotadašnjih preživjelih imperijalističkih aspiracija i dijeljenja interesnih sfera sila, koje su prije toga donijele mnogo razočaranja i Rusiji i Slovenstvu. U duhu toga programa pritekao je N. u najtežem momentu Srbiji u pomoć (1914) protiv osvajačkih težnja Austro-Ugarske, na početku Svjetskog Rata, i kasnije je branio jugoslovenski nacionalni teritorij protiv neopravdanih aspiracija talijanskog saveznika Antante. *V-lj. P.*

NIKOLA DUBROVČANIN (Nicolaus Ragusinus), slikar (oko 1460 — 1517, Dubrovnik). Bio je iz slikarske porodice, jer mu je i otac Božidar Vlatković (po kome su i njega zvali Božidarevićem) bio slikar, a tako i brat Vlaho i sin Kristo. 1476—1494 kao da je učio slikarstvo u Mlecima, a sačuvalo se u Dubrovniku i okolici nekoliko njegovih dosta dobrih slika.

L i t e r a t u r a: Lj. Karaman, O nekim novijim publikacijama o historiji umjetnosti u Dalmaciji (Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, 1922). *M. R.*

NIKOLA SV. 1. Manastir kod Kuršumlja, na desnoj obali Toplice, prema ušću Banjske Reke. Sazidao ga je veliki župan Stevan Nemanja oko 1168. U 14 vijeku bilo je pri ovoj crkvi sjedište topličkog episkopa. U drugoj polovini 13 vijeka spominju se mitropoliti toplički, koji se kasnije zovu i »belocrkvenski«. Naziv je došao od Nemanjinih crkava Sv. Nikole i Sv. Bogorodice (po olovnom krovu ovih crkava i varošica pored njih dobila je ime Kuršumlija). Poznati engleski putnik Braun vidio je 1671 ovu crkvu, koja je tada još imala svoje dvije lijepe kule. 1791, kada je pisan poznati Tronoški Letopis, ova je crkva bila pusta. Danas je u ruševinama. Od

spoljašnjeg narteksa nema skoro ni traga. Ostala je samo jedna kula i ona se može svakoga časa srušiti. Krov je sasvim provaljen i kube porušeno. — Crkva pripada svojom arhitekturom krugu crkava 12—13 vijeka, koje čine efekat svojim masama i mirnim prostranim površinama. Naročito je karakteristična glavna fasada sa dvije kule.

2. Crkva u Ljubotenu (kod Skoplja). Sazidala ju je gospođa Danica 1337. Dolazi u red važnih crkava srpskih iz srednjega vijeka. Arhitektura crkve je vrlo interesantna. Živopis je prvobitan, nu jako je oštećen. Skoro su uništene slike Dušana, carice Jelene i mladoga Uroša. Naročito je interesantna slika Svadba u Kani, na kojoj je naslikano, kako se vino toči iz jedne mješine; ikonografski je vrlo važna slika Uspenja Bogorodičina, jer ona pokazuje motive, karakteristične za ikonografiju zapada. Crkva se nalazi u ruševinama. Izgleda, da je vrlo rano opustjela, jer se nalazi na otvorenom mjestu i blizu komunikacija.

3. Sv. Nikola kod sela Biljevca (kod Raške). Po svoj je prilici iz 13 vijeka. Sada je u ruševinama sa ostacima živopisa i živopisane ornamentike u prozorima. U blizini u Šumniku ima također stara crkva.

4. Sv. Nikola na Pčinji, pod Košljem, na ušću Pčinje u Vardar. Podigao ga je kralj Milutin. Već za vlade Dušanove porušen je i osirotio. Obnovila ga je carica Jelena. Dušan (1353) ga je dao serskom mitropolitu Jakovu u baštinu, dok je živ, a poslije njegove smrti da bude svojina Sv. Arhanđela u Prizrenu.

5. Sv. Nikola na rijeci Treski, u Niru. Iz 14 je vijeka. Sada je u ruševinama i opustio. Spominje se mnogo u 17 vijeku. 1630 je živopisan.

6. Crkve i manastiri: 1. Crkva u Vranju. Sazidao ju je knez Baldovin, za vlade kralja Stevana Dečanskog. Za vlade Dušana kao kralja crkvu je priložio Hilandaru sin Baldovinov Maljušat. Kasnije je crkva bila na baštini cezara Uglješe, i on ju je 1423, zajedno sa crkvom Sv. Nikole u Lučanima, priložio Hilandaru. Danas nema ni traga od ove crkve. 2. Crkva Dobruška, kod Prizrena. Obnovio ju je Dušan i priložio je Hilandaru. 3. Crkva u Bakovu (u predjelu Lesnova). Spominje se 1341. 4. Crkva na Ohridskom Jezeru kod Struge. Dušan ju je priložio crkvi Sv. Bogorodice (danas Sv. Kliment). 5. Crkva u Norči, kod Preševa. Sazidao ju je monah Neofit, zvan Đuroman, za vlade Dušanove. Bila je na baštini Dejanovića, a 1379 priložili su je »carica« Eudokija i sin joj Konstantin Hilandaru. 6. Sv. N. Drapušev. Priložen od Dejanovića oko 1378 Pantelejmonu. 7. Sv. N. Volešin u državi Dejanovića, koji su ga oko 1378 priložili Pantelejmonu na Atosu. 8. Crkva više Pološkog, u Tikvešu, na mjestu zvanom Južinovo. Spominje se 1380, kada ju je priložio Pantelejmonu Konstantin Dejanović. 9. Crkva u Hoči (oblast Prizrena). Spominje se 1348, kada ju je Dušan priložio Hilandaru. 10. Crkva u Jadovarcima. Pripadala je Sv. Bogorodici Htetovskoj, pa ju je 1348 Dušan priložio Hilandaru. 11. Crkva u Labu (sa zaseokom Luković). Spominje se 1381, kada je knez Lazar dopustio, da je čelnik Musa sa sinovima Stevanom i Lazarom, na čijoj se baštini nalazila, prilože Pantelejmonu. 12. Manastir Nimnik, u Stigu, kod sela Marijan. Po tradiciji zadužbina je nekoga Bogosava, vojvode kneza Lazara. Prema hrisovulji ravaničkoj od 1381 bio je pod Ravanicom. Spominje se mnogo u 18 vijeku. 1813 je popaljen, a 1825 obnovljen je. 13. Crkva u selu Šiševu, na rijeci Treski. Prema pomeniku izgleda, da je ili iz doba Dušanova ili iz doba kralja Marka. Kad je opustio obližnji manastir Sv. Nikole u Niru, mnogi su objekti iz toga manastira prenijeti u Šiševo. Crkva i danas radi. 14. Crkva u Braljini. Spominje se u hrisovulji kneza Lazara Ravanici 1381. 15. Manastir Jošanica, kod Jagodine. Prema tradiciji podignut je za vlade kneza Lazara. Obnovljen je 1786. Za vrijeme Kočine Krajine monasi ovoga manastira pomagali su pokret protiv Turaka. Tu je bio glavni stan Kočin, pa kad su Turci razbili Koču, zapalili su manastir. 16. Crkva kod sela Šatornje (oblast Kragujevca). Podignuta je 1425, za vlade despota Stevana. 17. Crkva u Slankamenu. Spominje se 1497. 18. Crkva u Lapušnu (područje Timoka). Sazidao ju je ugrovlaški vojvoda Jo Radul 1501, a dao je živopisati 1510 knez Bogoje sa ženom i djecom. 19. Kapela Sv. N. crkve Sv. Spasa u selu Kučevištu (Skopska Crna Gora). Živopisana je 1501. 20. Crkva u selu Trnovu (kod Krive Palanke). Sagrađena je i živopisana tru-

dom popa Peje 1505. 21. Crkva u Vojnegu, u predjelu Tetova. Spominje se oko 1515. 22. Manastir zvani Junić Pustinja. Spominje se oko 1517. 23. Manastir Vranova Glava. Sazidan je 1519. 24. Manastir Grnčarica (područje Batočine). Sazidan je za vlade sultana Sulejmana (1521—1567). Spominje se u 18 vijeku. Crkva mu je iznova sazidana 1870. Radi i danas. 25. Crkva u selu Trijebnju, kod Stolca. Obnovljena je 1534, a zatim 1701. 26. Manastir Zastup, na Limu, kod Bijelog Polja. Spominje se 1537. Opustio je oko 1726. 27. Crkva u selu Drumce (Stara Srbija). Spominje se 1546. 28. Crkva u selu Buljesovcima (vranjski). Sazidana je 1552. 29. Crkva u selu Ovčarevu, blizu rijeke Kline. Spominje se 1563. 30. Crkva u selu Kojani. Spominje se 1562. 31. Crkva u selu Ivanovci, na rijeci Bistrici, blizu pećke patrijaršije. Spominje se 1565. 32. Crkva u selu Zapotočcu, u Hasu. Spominje se 1571. 33. Crkva u selu Štrpcima (oblast Prizrena). Sazidao ju je 1577 pop Pavle. 34. Crkva u selu Novaci, kod Htetova. Živopisana je 1577. 35. Sv. N. Sibavački, u Čađavici. Spominje se 1578. 36. Crkva u selu Bušci. Spominje se 1581. 37. Crkva u Belovodici, kod Prilepa. Sazidao ju je pop Nikola 1591. 38. Manastir Ozren, u Bosni. Ne zna se kad je osnovan. Prema jednom zapisu obnovio ga je pop Jovan Marić 1576. Popločen je 1587. Iguman Joakim restaurirao je manastir 1609 i tada je crkvu živopisao pop Strahinja iz Budimlja. Krajem 17 vijeka manastir je razoren, a njegovi monasi su poubijani. 1775 obnovili su manastir trebinjski kaluđeri Joanikije i Josif. Zvonara na crkvi podignuta je 1878. 39. Crkva u Đuru. Spominje se 1615 i 1697. 40. Crkva u selu Popovljani (Stara Srbija). Živopisana je 1626. 41. Crkva u Egeru. Spominje se 1663 i 1699. Počela se pokrivati 1732. U njoj je građen ikonostas 1789—1791. 42. Crkva u selu Božici. Živopisana je 1608, a spominje se 1700 i 1701. 43. Crkva u selu Ravnu. Spominje se 1608. 44. Manastir Lipje (Liplje), u oblasti banjalučkoj, na rijeci Bistrici. Po tradiciji je iz doba kralja Dragutina. Spominje se 1612 i 1638. 1696 izgorio je i opustio. 1746 posvećen je antimins ovoga manastira, a 1789 bio je pust. 45. Manastir Sv. N. grada Telkonije(?), na rijeci Morišu, čiji je iguman (Nikifor) 1625 išao u Rusiju po milostinju. 46. Crkva u manastiru Kovilju, ispod Javora. Izgleda da ju je oko 1651 sazidao patrijarh Gavril. Ova je crkva dozidana uz južnu fasadu prvobitne crkve, posvećene Sv. Arhanđelima, i od toga doba manastir nosi ime Manastir Sv. Arhanđela i Sv. Nikole. U 18 vijeku bila je pri manastiru škola. 1772 živjela je tu monahinja Eufrosinija. 47. Crkva u selu Crveni Breg. Spominje se 1619 i 1736. 48. Crkva u selu Komarice. Obnovio ju je 1682 pop Stanislav. 49. Manastir Gradište. Spominje se 1600. 50. Crkva u Mohaču. Spominje se 1702. 51. Crkva u Bogaševcima (Stara Srbija). Popisana je u 16-17 vijeku. 52. Manastir u Bigovu (Boka Kotorska). Ne zna se, kad je osnovan. Oko 1714 u njemu je bio iguman Melentije Čukurović sa pet monaha. Kada su Turci ovdje došli galijama i popalili manastir, on se sklonio u manastir Brčele. 53. Manastir Brčele (u Crnoj Gori). Spominje se 1714. 54. Crkva u Karlovcima (Srednja). U njoj je 1711 sahranjen mitropolit Sofronije, a 1730 arhimandrit Grgetega Teodosije Pećanin. Spominje se mnogo u 18 vijeku. 55. Crkva u selu Mahali. Spominje se 1728. 56. Crkva u Pelinovu Grbaljskom. Sagrađena je i živopisana 1718. 57. Crkva u Nišu. Sazidao ju je 1722 mitropolit niški Joanikije. 58. Crkva u selu Dubovu (Crna Gora). Sazidana je 1722. 59. Crkva u Požarevcu. Spominje se 1740. 60. Crkva u selu Mitiliću (Lika). Sazidana je 1745. 61. Crkva u Glavatima Grbaljskim. Živopisao ju je 1757 Danil Dimitrijević. 62. Crkva Kosarićka (Crna Gora). Spominje se 1777. 63. Crkva u Bukovici (oblast valjevska). Izgorjela je 1788. 64. Crkva u Krčmaru (oblast valjevska). Izgorjela je 1788. 65. Crkva u Zemunu. Posvećena je 1793. 66. Crkva u Boašićima (Boka). Izrađen je u njoj ikonostas 1806, rukom Aleksija Lazovića iz Bijelog Polja. 67. Crkva u Završi, u Sandžaku. Sazidana je 1833.

7. V. Bukovo, Dabar, Dečani, Divša, Draga, Dubočica, Grabovac, Hopovo, Hrman, Ježevica, Končul, Morača, Orahovica, Peć, Prizren, Prilep, Skadar, Slepče, Štip, Vozuća, Vranjina.

V. Petković.

NIKOLAJEVIĆ BOŽA DR., književnik (9/7 1877, Beograd). Osnovnu i srednju školu svršio je u Beogradu. Poslije mature studirao je, kao stipendist kralja Milana, historiju umje-

tnosti i arheologiju na univerzitetima u Beču, Münchenu, Berlinu i Heidelbergu, gdje je doktorirao 1901. 1905 do 1908 bio je docent beogradskog univerziteta za historiju umjetnosti. Poslije je zauzimao razne položaje u državnoj administraciji, a duže je vrijeme bio u penziji. 1925 postavljen je za upravnika zemaljskog muzeja u Sarajevu. 1926 opet je stavljen u penziju. — N. se oko 1900 počeo javljati, pišući pjesme u Brankovu Kolu i Srpskom Književnom Glasniku, i u isto doba, političke članke u raznim beogradskim i novosadskim novinama. Sve do skora N. je veći dio svoje aktivnosti trošio u političko-novinarskom radu. Osim pjesama, kao što je duži ciklus Motivi iz malog Crnića, N. je pisao i pripovijetke, kao Na Mlavi, s radnjom iz bugarske okupacije i dramu Dogoreli krov. U savremenim časopisima, Delu, Brankovu Kolu, Novoj Iskri, Srpskom Književnom Glasniku i t. d., objavio je znatan broj sastava i monografija iz historije naše stare i strane umjetnosti i o pojedinim umjetničkim korifejima, kao: O staroj arhitekturi u Srba, Minijature Miroslavljevog Jevanđelja, manastir Manasija, Bogorodica u umetnosti, Gioto, fra Angelico, Leonardo da Vinci, Rafael, Coregio, Mentzel, Klinger. Radio je i na kritici o savremenim domaćim umjetnicima. 1923 štampao je knjigu Pod Nemcima, prilog za poznavanje prilika pod okupacijom 1915—1918. *V. Petrović.*

NIKOLAJEVIĆ DEMOSTEN DR., šef odjeljenja za unutrašnje bolesti državne bolnice u Beogradu (6/10 1864, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, medicinu u Beču (1892). Specijalizirao se 1892—1893 u Beču. 1894 do 1899 bio je šef liječnika beogradske općine, 1899—1904 fizik grada Beograda, a od 1904 na sadanjoj je dužnosti. Sudjelovao je u ratovima. Kao šef općinskih liječnika organizirao je desinfekciju u Beogradu, podigao je desinfekcioni zavod, uveo prve školske liječnike. Kao fizik organizirao je sanitetsko-policijsku službu općinskih liječnika i vođenje sanitetske statistike. Bio je dugi niz godina član sanitetskog savjeta. Znatniji stručni radovi N. su: O tetaniji, O tuberkulozi (Delo), O malariji (Iskra), O želudačnoj groznici i drugi manji članci u Srpskom Arhivu. *V. S.*

NIKOLAJEVIĆ DUŠAN, književnik i novinar (22/12 1885, Beograd). Od osnovne škole do univerziteta učio je u Beogradu. Studirao je zatim književnost na fakultetima u Münchenu i Leipzigu. Još kao srednjoškolski đak počeo je da se javlja po beogradskim dnevnim listovima i časopisima, većinom pišući recenzije i kritike. Objavio je do sada nekoliko stotina članaka po političkim i književnim listovima. Izdao je u posebnim svescima, većinom oglede i razne članke, pod naslovima: Bogdan Popović, studija (1907), Živojin Perić kao filozof pravnik (1910), Ljubomir Nedić, književna studija (1912). Kroz život i knjige (prvo kolo, 1921), Utisci i beleške (1922), Njegošev Gorski Vijenac (1923), Pristrasna istorija, povodom Političke istorije u drugoj polovini devetnaestog veka od Živana Živanovića (1923), Dva eseja, Apostol Pavle i kriza hrišćanstva, Mikelanđelo i Makijaveli (1924), Kroz život i knjige (drugo kolo, 1924), Šta je Hamlet? (1925), Tri Nenadovića, historijsko-književni esej (1925), Janko Veselinović, književna studija (1925), Mnogaja ljeta, drama iz beogradskog života (1925), Demon u teoriji države, pokušaj filozofije istorije (1926), Parola, drama iz beogradskog života u 4 čina (1926). N. drama mnogaja ljeta prikazivana je u beogradskom narodnom pozorištu 1926. N. je dvaput bio biran za predsjednika Novinarskog Udruženja u našoj državi. *V. Petrović.*

NIKOLAJEVIĆ GEORGIJE, mitropolit dabrobosanski i narodni dobrotvor (1807, Jazak, Srijem — 8/2 1896, Sarajevo). Gimnaziju i bogosloviju je svršio u Karlovcima, a filozofiju u Pešti. 1830 poslao je N. mitropolit Stratimirović u Dubrovnik, po želji tamošnjih Srba, da im podmladak uči srpskom i njemačkom jeziku. 1833 N. je primio sveštenički čin i postao dubrovački paroh. 1858 postavljen je za profesora bogoslovije u Zadru, a 1860 je postao protopresviter, član konsistorije i pokrajinskog školskog savjeta. 1880 N. je poslan u Sarajevo, da mitropolitu Savi Kosanoviću pomaže oko organizacije pravoslavne srpske crkve u Bosni. 1881 N. je postao arhimandrit i potpredsjednik nove konsistorije u Sarajevu, a 1885, po odlasku Kosanovićevu u penziju, postavljen je N. za mitropolita dabro-bosanskog. —

N. se bavio dosta književnošću i naukom. Još 1840 preveo je s njemačkog Mladić kako treba da se izobrazi, a 1856 štampao je i Djevojčica kako treba da se izobrazi. Napisao je biografiju Dimitrija Milakovića (1860), raspravu Protopresviter i njegovo dostojanstvo i drugo. Najvažnija mu je zasluga za književnost i nauku, što je 1842—1861 izdavao Srpsko-Dalmatinski Magazin, koji je imao znatna utjecaja na Srbe ne samo u Dalmaciji i u susjednoj Hercegovini, nego i po drugim krajevima. N. je dao oko 100.000 for. i na razne dobrotvorne i prosvjetne ciljeve. — Već kao protopresviter (1875) osnovao je fond od 12.000 for. za školovanje srpskih mladića iz Dubrovnika i Boke Kotorske, a kao mitropolit je o svom trošku sagradio lijepu crkvu u srpsko-bizantskom stilu u selu Blažuju, kod Sarajeva, gdje mu je i grobnica.

L i t e r a t u r a: J. Vučković, Životopis Đorđa Nikolajevića (1898); D. Ruvarac, Životopis Đorđa Nikolajevića (1898). *R. Grujić.*

NIKOLAJEVIĆ KONSTANTIN, političar i historik (1821, Ostružnica, okrug beogradski — 1/10 1877, Bokseg, Madžarska). Sin je Nikole Nikolajevića, koga je knez Miloš 1822 ubio. N. je počeo učiti u Ostružnici, Ripnju i Surduku, u Srijemu. 1835 došao je u Beograd k Joakimu Vujiću, koji ga je u jesen te godine upisao u gimnaziju u Kragujevcu. 1840 je otišao o državnom trošku u Pariz, svršio pravo i neko vrijeme boravio u Londonu. 1845 bio je postavljen za sekretara u kneževskoj kancelariji, a potom za sekretara srpskog poslanstva u Carigradu. Za poslanika je unaprijeđen 30/7 1847. Odlično je obavljao svoje dužnosti i uz to se mnogo bavio historijom. U mladosti se bavio i pjesništvom i ekonomskim naukama. 1849 oženio se kćerkom kneza Aleksandra Karađorđevića. Za vrijeme krimske krize sastavljao je planove o širenju Srbije u njenim historijskim granicama. 1856—1858 bio je ministar unutrašnjih poslova. Poslije pada svoga tasta (1858) ostao je u Beogradu, do 1862. Poslije toga putovao je po Evropi, i boravio je u Pešti, Grazu i Parizu. Ubio se u Boksegu, na imanju svoga tasta. — N. historijske studije su izrađene na osnovu veoma prostranog znanja izvora i literature ali bez čvrste historijske metode i nepregledno. Ima u njima mnogo težnje za literarnim efektima i odviše maštanja, naročito genealoškog. N. je bio prvi među modernim srpskim historicima, koji je u svojim proučavanjima samostalno upotrijebio i originale grčkih izvora za dotične periode i koji je o stranoj stručnoj literaturi mogao dati sasvim samostalno, solidno mišljenje. — Glavniji N. radovi su: Korespondencija iz Pariza ili financijalni i trgovački projekti (1843), O granicama dokle se je prostirala oblast negdašnjeg pećkog patrijarhata (Glasnik, 8, 1856), Komnenovke ili narodne pesme o srpskim Komnenima, sravnjene sa predanijama, letopisima i spomenicima (Glasnik, 11, 1859), Srpski Komneni po predanijama i po istoriji (Glasnik, 12, 1860 i 13, 1861), Saerbska besaeda u latinskom pismu (1860), Kritička pokušenja u periodu od prvih pet vekova (kasnije izmijenjeno u »sedam vekova« Srbske Istorije [Letopis, 103—112, 1862—1871]); posljednji dio ove rasprave ima drugi natpis: Stara istorija Srbska po domaćim predanjima (Letopis, 113, 1872, nesvršeno).
N. Radojčić.

NIKOLAJEVIĆ MILIVOJ, divizijski đeneral (21/7 1861, Beograd). Po svršetku cijele gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1880. Za konjičkog potporučnika proizveden je 2/8 1885, kapetana 2/8 1893, kao major preveden je u đeneralštabnu struku, 1903 je penzioniran, 1912 je reaktiviran i proizveden za pukovnika, a za divizijskog đenerala 21/10 1923. Ponovno je penzioniran 13/2 1924. Do 1884 bio je vodnik u konjici, 1884—1885 i 1886—1887 na višoj školi vojne akademije. 1886 bio je ordonanc-oficir Nj. V. Kralja, 1887—1888 bio je državni pitomac na ratnoj akademiji u Beču, 1889—1892 vodnik u konjici, 1892—1894 bio je komandir eskadrona u konjici, 1894—1896 bio je pripravnik za đeneralštabnu struku, 1896—1900 bio je šef odsjeka i načelnik odjeljenja u glavnom đeneralštabu, 1900 bio je ađutant Nj. V. Kralja, 1903 bio je maršal dvora Nj. V. Kralja, 1918—1919 bio je vojni izaslanik u Belgiji, 20/7 1921—13/2 1924 bio je upravnik vojne akademije. Bio je profesor vojne akademije 1889 (konjička pravila) i 1893 do 1900 (geografija, strategija i statistika).

U ratu 1885—1886 bio je ordonanc-oficir dunavske divizije i nišavske vojske. U ratu 1912 bio je komandant desne kolone ibarske vojske, združene brigade i komandant glavnine ibarske vojske. U ratu 1913 bio je do 30/4 zastupnik komandanta šumadijske divizije I. poziva. U ratu 1914—1918 bio je načelnik štaba komande obrane Beograda, 1915—1918 bio je vojni izaslanik u Londonu.

Pored mnogih članaka i rasprava, poglavito iz područja vojne geografije, originalnih i prijevoda (sa francuskog, njemačkog, ruskog i bugarskog), štampanih većinom u Ratniku, napisao je i štampao: Novija geografsko-kartografska književnost Balkanskog Poluostrva, Vojna geografija zemalja Balkanskog Poluostrva (5 knjiga), O zadatku vojne geografije i metodima njenog izučavanja, Severna Stara Srbija, vojno-geografska i historijska studija, The Macedonia and Macedonian Population, Srbija i njeni saveznici, događaji s jeseni 1915 god. Od prijevoda posebno je štampano djelo Konstantina Fotijadisa: Proboj nemačko - bugarskog fronta (prijevod sa francuskog).

V. Belić.

NIKOLAJEVIĆ NIKOLA, književni prevodilac, oblasni školski nadzornik (20/2 1869, Pavliš, kod Vršca). Četiri razreda gimnazije svršio je u Vršcu, a učiteljsku srpsku školu u Somboru. Služio je kao učitelj u Bosanskoj Dubici, a do 1920 u Mokrinu. Tada je postavljen za školskog nadzornika u Žombolju, a 1924, po predaji toga mjesta Rumunjskoj, prešao je u Veliki Bečkerek. — N. je počeo još đakom da piše u Zmajevom Nevenu, a surađivao je i u učiteljskim časopisima Novom Vaspitaču i Školskom Odjeku. Glavni književni rad N. sastoji se u prevađanju iz ruske književnosti. 25 godina prevodi on s izvjesnim planom i književnim ukusom. Broj njegovih prijevoda ogroman je, i dobrim dijelom rasut po književnim časopisima i dnevnim listovima: Zvezdi, Mostarskoj Zori, Brankovu Kolu, Srpskom Književnom Glasniku, Kolu, Srbobranu i t. d. Od većih i znatnijih prijevoda izašli su u posebnim knjigama: Smrt Bogova i Antihrist od D. Mereškovskog, čija je cijela trilogija objavljena bila u Brankovu Kolu, Dvoboj od Kuprina, Smrt Ivana Ilića od Lava Tolstoja, Polikušku od istog pisca izdala je Matica Srpska, a Zabavna Biblioteka u Zagrebu izdala je latinicom do sada već nekoliko N. prijevoda.

V. P.

NIKOLAJEVIĆ PAHOMIJE, protosinđel i narodni dobrotvor (1830, Spuž, Crna Gora — 26/9 1905, Žitomislić). Bio je starješina manastira Sv. Trojice kod Prevalja i kao veliki narodni prijatelj zamjerio se Turcima. 1863 i 1864 proveo je po tamnicama u Sarajevu i Travniku. Kad je pušten iz tamnice zabranjen mu je povratak u Hercegovinu, te je tek kasnije, poslije austro-ugarske okupacije, uspio da dobije dozvolu da se može nastaniti u manastiru Žitomisliću. Ostavio je svu svoju uštedu (20.000 kruna), društvu Prosvjeta u Sarajevu.

R. G.

NIKOLAJEVIĆ - STEFANOVIĆ HADŽI MELENTIJE, neposvećeni šabački episkop (18 vijek — 27/3 1824, manastir Rača, Srbija). Kao jeromonah manastira Rače N. je 1794 išao u Svetu Zemlju, a na povratku je izradio u Carigradu ferman, da može popraviti svoj manastir Raču. Uživao je veliki ugled kod predstavnika prvog narodnog ustanka i 5/7 1810 je izabran za mitropolitskog namjesnika u Beogradu, a 1811 za šabačkog episkopa. Određen je bio već i dan za posvećenje N. u episkopski čin, ali sticajem prilika posvećenje nije izvršeno. 1813 je i N. sa narodnim prvacima prešao u Srijem i tek se 1815 vratio u manastir Raču.

R. G.

NIKOLAJEVIĆ SVETOMIR, političar i književnik (27/9 1844, Raduša, valjevski okrug — 5/4 1922, Beograd). Kao državni pitomac učio je 1865 do 1871 historiju svjetske književnosti u Zürichu, Berlinu, Parizu i Londonu. 1873 postavljen je za nastavnika opće historije književnosti na velikoj školi. Poslanik na skupštini od 1880, bio je jedan od osnivača radikalne stranke i istakao se svojim govorom protiv Bontou-ovog ugovora. Povukao se iz radikalne stranke 1883. Neko kratko vrijeme 1887 bio je predsjednik beogradske općine. Penzioniran je kao profesor velike škole zbog jedne zdravice držane kralju Milanu poslije njegove abdikacije. 1892 bio je ponovno profesor velike škole, a 1893 član državnoga savjeta. 1894 bio je ministar unutrašnjih djela u Simićevom nepartijskom ministarstvu, zatim, iste godine, poslije Simićevog odstupa,

predsjednik ministarstva. Nikolajevićevo ministarstvo ukinulo je ustav od 1888 i uspostavilo ustav od 1869. N. je odstupio s vlade pod jesen 1894, i postavljen je za savjetnika (1895). 1901 bio je član senata, 1903 poslanik u Ateni; iste godine je penzioniran.

Literatura: Srpski Književni Glasnik, 16/5 1922; Godišnjica Nikole Čupića, 35. *S. J.*

Mnogo više i može se reći, mnogo uspješnije no u politici radio je N. na književnom, odnosno na prosvjetnom i na humanitarnom polju. Na našu književnost utjecao je naročito jako od polovine sedamdesetih do polovine osamdesetih godina, kao profesor velike škole i kao pisac književnih ogleda. Dok nije zagazio u politiku, N. je slovio kao jedan od najpopularnijih predavača. On je, poslije Dr. Jovana Andrejevića i Laze Kostića, bio prvi naš književnik, koji je studirao englesku književnost, i to na izvoru, u Londonu, i upoznavao svoju sredinu sa njenim uzorima. Prvi N. rad je: Ledi Montegijeva u Srbiji (Otadžbina, 1875). Iste je godine u istom časopisu objavio članak O stojicizmu u rimskoj državi. Izvjesni broj svojih javnih predavanja i eseja N. je izdao u dva sveska Listići iz književnosti (1883—1888). Tu se nalaze, između ostalih: Tacit (1878), Iz Šekspira, Julija (1881), Pred Šekspirom (1882), Ariosto, Taso, Kamoens, Oveštani, Bajron (1885), Monteskije (1887). U časopisu Radu, koji je osnovao 1881, štampao je: Cezar i Brut, u Godišnjici Čupićeve Zadužbine: Grčka pesmarica o srpskom ustanku (1891), Pripovetka u Grka (1905), a pisao je još o Demostenovoj Besedi za Venac (1878), o Đorđu Brankoviću Čede Mijatovića (1879), o prijevodu Odiseje (1881), o Vukašinu (1889), Istoriju Velike Škole za prvih pedeset godina. Posebno su odštampane: Riga od Fere, javno predavanje na velikoj školi (I. kolo, 8, 1889), Reč o Sv. Savi, rektorov govor 1890, Reč na pomenu kapetan-Miši, u sali velike škole (1895), Slobodno zidarstvo i žene, predavanje u slobodno-zidarskoj loži Pobratim (1892); u Čupićevoj Godišnjici za 1906 izašao je velik referat: Pacifistički pokret u 19 veku i Haška konferencija (na kojoj je N. bio delegat Srbije), a u 28 svesci za 1909: Iz Skandinavije, putničke bilješke, Norveška. Još 1872—1874 N. je preveo kao pomoćni udžbenik za svoja predavanja, a pobuđen svojim liberalnim naklonostima, Istoriju opšte književnosti od Šera. Pristupnu svoju akademsku besjedu u Reformi u Vizantiji u 8 i 9 veku (1888) N. nije štampao. — N. književna važnost je u tome, što je on počeo da piše o engleskim piscima poslije savjesnije spreme na samim originalima, što se, pišući o književnosti, trudio, da se solidnije dokumentira, što je prvi put skrenuo pažnju naše književnosti na sjeverne pisce, osobito na Ibsena, i što je svoje književne sastave pisao dopadljivim, lijepim književnim stilom.

Naročito je velika N. zasluga što je cijeloga vijeka, u predratnoj Srbiji, svoj autoritet stavljao u službu socijalnim, humanitarnim i patriotskim ustanovama. On je osnovao Društvo Sv. Save 1886, a 1890—1891 Društvo Kralj Dečanski, za njegovanje i uzgoj gluhonijeme djece. On je osnovao večernju Sv. Savsku Školu s društvenim penzionatom, u kojoj se učio do oslobođenja velik broj djece iz Makedonije i Stare Srbije, kao i Pripravnu Učiteljsku Školu, u kojoj su se spremali učitelji i nacionalni borci za južne krajeve. Ta N. humanitarna i nacionalna djelatnost u prisnoj je vezi sa njegovim slobodnozidarskim uvjerenjem. N. je 1890 organizirao s Đ. Milovanovićem, ložu Pobratim, koja je, pod vodstvom N. i Đ. Vajferta, veoma napredovala. Zbog njegovih zasluga za masonstvo u nas, osnovala je 1923 Velika Loža Jugoslavije fond kao Zadužbinu Brata N. S., da se na dan njegove smrti (18/5) izdaje po jedna knjiga masonske sadržine.

Literatura: Pavle Popović, Svetomir Nikolajević (Srpski Književni Glasnik, 1922, 6, 2); Brastvo, 29 knjiga Društva Sv. Save, Svetomir Nikolajević, predsednik Društva Sv. Save 1886—1904; Sr. Stojković, O Svetomiru Nikolajeviću kao nastavniku, čoveku i rodoljubu (Neimar, masonski časopis, 1923, 17—19). *V. Petrović.*

NIKOLAJEVIĆ VASILIJE, protojerej, stavrofor i paroh iriški, crkveni pisac (1842 — 25/4 1923, Irig, Srijem). Svršio je gimnaziju i bogosloviju (1865) u Srijemskim Karlovcima. Godinu dana bio je paroh u Golubincima, a zatim do smrti u Irigu. Radio je naročito mnogo na crkvenom tipiku i znatno je pridonio za jednoobraznost vršenja bogosluženja u srpskoj crkvi.

Izašla su dva izdanja njegovog Velikog Tipika (drugo 1905), dva izdanja Dopolnitelnog Trebnika i dva sveska Praktičnog Sveštenika, u kojima su skupljeni odgovori na razna pitanja iz crkveno-pastirske prakse. Smrt ga je zatekla na radu oko crkveno-slovenskog rječnika za bogoslovije.

R. G.

NIKOLAJEVIĆ VOJISLAV, divizijski đeneral (11/12 1876, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 8/9 1894. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1897, za kapetana 29/6 1907, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1900 bio je vodnik u pješadiji, do 1903 komandir čete, 1903—1905 na višoj školi vojne akademije, do 1910 bio je komandir čete u pješadiji, 1910—1912 bio je komandant bataljona u pješadiji, 1/10 1913—13/7 1914 bio je pomoćnik komandanta puka u pješadiji, 1919 do 1920 bio je u pješadijskoj inspekciji, 1/5—1/12 1920 bio je komandant pješadijske brigade (savske) i komandant murske posade, do 21/5 1923 bio je pomoćnik komandanta divizijske oblasti (zetske), do 9/7 1923 bio je komandant škole za rezervne pješadijske i artilerijske oficire, od 9/7 1923 komandnat je divizijske oblasti (šumadijske pa vardarske).

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (7 puka) i u kumanovskoj bitci je ranjen, 2/7—15/9 1913 bio je načelnik štaba vardarske divizijske oblasti. U ratu 1914—1918 bio je komandant puka (VI. i V. prekobrojnog, 4, 24 i 21).

V. B.

NIKOLIĆ ALEKSANDAR, inžinjerijski pukovnik (16/9 1833, Novi Sad — 27/4 1887, Beograd). Po svršetku realke i jedne godine liceja stupio je 28/5 1849 u redovnu vojsku, a 1850 u artilerijsku školu. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 11/10 1885, za kapetana 12/12 1867, za pukovnika 5/11 1876. 1855—1860 bio je kao državni pitomac u École des Ponts et Chaussées u Parizu. 1860—1867 bio je inžinjer okruga ćuprijskog, zatim uprave grada Beograda i smederevskog okruga. 1867—1870 bio je inžinjer u inžinjerskoj inspekciji. 1870 bio je upravljač državnih plovnih vozova. 1871—1874 bio je profesor vojne akademije (građevine, nacrtna geometrija i crtanje), 1872—1873 pored profesure bio je glavni nadzornik vojno-praviteljstvenih građevina, 1873—1874 šef vojno-građevinske inspekcije ministarstva vojnog, 1874—1876 komandant podrinske brigade narodne vojske, pa komandant beogradske brigade, 6/10 1878—1880 komandant dunavske divizije, 1880 do 1882 predsjednik inžinjerskog komiteta, 1882—1883 načelnik inžinjerskog odjeljenja ministarstva vojnog, 15/2 do 12/10 1883 komandant timočke divizije, 12/10 1883 određen je za načelnika inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog, ali tu dužnost nije primio, jer je 5/12 1883 osuđen na tri godine zatočenja, koja je kazna putem milosti zamijenjena lišenjem čina. — U ratu 1876 bio je komandant deligradske pozicije, pa komandant Fetislama (Kladovo). U ratu 1877/78 bio je komandant raške vojske (lijevo krilo moravskog kora), pa komandant grada Niša.

V. Belić.

NIKOLIĆ ANDRA, državni savjetnik (22/9 1853, Čačak — 18/9 1918, Pariz). Gimnaziju i pravni fakultet svršio je u Beogradu. Bio je profesor u Čačku. 1880 premješten je u Beograd. Pri organiziranju radikalne stranke (1881), izabran je N. za člana glavnog odbora, i to je ostao do smrti. 25/10 1883 zatvoren je i okovan, a 6/11 otpraćen u Zaječar, sa ostalim članovima glavnog odbora radikalne stranke, pred prijeki sud, koji je sudio optužene zbog timočke bune. N. je oslobođen kao nevin 28/11 iste godine. 11/6 1887, pod prvom vladom Đoke Simića, postao je N. sekretar ministarstva prosvjete i crkvenih poslova. 21/9 1887 i 29/2 1888 postavljen je za vladinog (kraljevskog) poslanika u Narodnoj Skupštini. 13/10 1889 zahvalio se je na državnoj službi, a 14 istog mjeseca i godine izabran je za narodnog poslanika. 16/3 1890 postao je državni savjetnik, ali je 9/5 1894, poslije državnog udara, penzioniran. Bio je više puta ministar prosvjete i crkvenih poslova (1/5 1890—9/8 1892, 7/12 1896—11/10 1897, 27/11 1904—16/5 1905, 17/4 1906 do 11/2 1909); ministar inostranih djela (1/4—23/11 1893, 21/9 1903—26/1 1904), zastupnik ministra pravde (1/4—8/4 1893). 18/7 1900 vraćen je za državnog savjetnika. 27/3 1901 postao je poslanik u Parizu. 6/4 1901 postavljen je za senatora. 8/9 1903 izabran je za narodnog poslanika i ostao je to za sve vrijeme života. Postao je predsjednik Narodne

Skupštine 1/10 1909, pa je kasnije uvijek odlikovan tom počašću. 12/2 1918 podnio je, zbog bolesti, ostavku na predsjedništvu Skupštine i ona mu je uvažena.

N. je radio na književnim listovima: Otadžbini, Radu, Delu, i na političkim: Odjeku i Samoupravi. Napisao je i dvije knjižice: Ekonomsko stanje Srbije u 14 veku (1873) i Odgovori — razgovori (polemika o padežima sa Svetislavom Vulovićem, povodom izdanja Vukovih dela, 1887). N. je bio profesor izvanredne spreme i sposobnosti, književni kritičar vrlo velikog talenta, finog opažanja i sjajnog stila, parlamentarni govornik prvog reda, ali bez velike borbenosti i bez uzbudljivog temperamenta.

J. Prodanović.

NIKOLIĆ ATANASIJE, prosvjetni i književni radnik (18/1 1803, Brestovac, Bačka — 28/6 1882, Beograd). Osnovnu školu učio je u Somboru, gimnaziju u Đuru, a tehniku je svršio u Beču. Do 1839 radio je kao činovnik u Novom Sadu, kao županijski inžinjer u Somboru i najzad na imanju grofa Welborna. Tada je prešao u Srbiju i služio je prvo kao profesor matematike u Beogradu, a zatim u ministarstvu unutrašnjih djela. Bio je dugo načelnik i na kraju pomoćnik ministrov. 1859 je stavljen u penziju, pošto je u upravnoj struci vršio važne i povjerljive misije. Od tada je radio na knjizi, prilagođujući se novinama u pravopisu i u stilu. N. je radio stalno, i u književnosti i socijalno, kao savjestan nacionalni prosvjetitelj. Po književni život u nas najznatnije njegovo djelo je u tome, što je, uz Jovana Steriju-Popovića, 1841 zamislio osnivanje jedne srpske akademije, a radi unaprijeđenja nauke, književnosti i umjetnosti, te je po njihovom planu iste godine i osnovano Društvo Srpske Slovesnosti, i zatim, što je, opet pored Sterije, radio na stvaranju nacionalnog repertoara za srpske kazališne družine u Novom Sadu i Beogradu. Neki N. komadi, kao Kraljević Marko i Arapin (1841) i Zidanje Ravanice (1861) i danas su rado gledani po srpskim krajevima. N. je napisao još 1844 Dragoljuba kralja srpskog i 1861 Zidanje Skadra na Bojani i Kraljevića Marka i Vuču Dženerala, koji su se davali kroz nekoliko decenija.

Inače je N. počeo s poučnom popularnom književnošću. 1827 pokrenuo je kalendar Ružicu, koji je izdavao 9 godina, a 1831—1837 izdavao je Domovni i Obštepolezni kalendar. Uz to je objavio nekoliko sentimentalnih pjesama i 1830 romantičku pripovijetku Ljubu Milanovu. U duhu tadašnjeg vremena, i N. je skupljao narodne pripovijetke. Sam je izdao dvije zbirke (1842 i 1843), a treću su mu štampali unuci (1899).

Došavši u Srbiju i služeći u njoj, N. se trudio da popuni nedostatak udžbenika i stručne privredne literature. Tako je 1839 izdao Algebru, 1841 Elementarnu Geometriju, a 1844—1847 uređivao je poučni, narodni, Čiča Srećkov List za serpske zemljodjelce, i 1853—1854 objavio je četiri sveska Zemljodelskog Gazdinstva (1. Ratarstvo. 2. Vinodjelstvo. 3. Voćarstvo i Šumarstvo i 4. Stokogojstvo). N. je, pored toga, stalno sarađivao u Srpskim Novinama, Srbadiji, Rodoljubu i u Beogradskom Dnevniku. Među tim člancima ima i književnih recenzija, kao što je prikaz Kaluđera od Jovana Subotića (Otadžbina, br. 7).

Kao policajac i političar N. je bio povjerljiva ličnost kneza Mihaila a pomoćnik Ilije Garašanina. Bio je poznat kao veoma strog čovjek. Policijski zakonik 1850 uglavnom je njegovo djelo. Iz njegovih Uspomena, čiji se rukopis nalazi u akademiji nauka, i iz jednog Memoara, koji se nalazi u arhivu ministarstva inostranih djela, izlazi, da su mu knez Mihailo i Garašanin povjeravali i delikatnije misije u Rusiji i u prekosavskim krajevima. Naposljetku, N. je mnogo učinio za estetsko i higijensko uređenje Beograda. Njegovim nastojanjem zasađeni su bili stari kestenovi na Terazijama i jablanovi u Knez Miloševoj, Abadžijskoj čaršiji i Kraljice Natalije ulici. Granate topole na topčiderskom drumu i sam Topčider, koji je još 1830 bio pun baruština, svjedoče i danas o smišljenoj, dalekovidnoj i prosvijetljenoj vrednoći N. Uopće, N. je bio vrijedan i koristan kulturni i književni radnik, ma da izvornog beletrističkog i dramatičarskog dara nije imao.

L i t e r a t u r a: St. V. Popović, Atanasije Nikolić (Srpske Ilustrovane Novine, 1882, 286) i Kalendar Orao za 1883; Čitulja u Javoru za 1882, 1083; J. Grčić, Istorija srpske književnosti (1906).

V. Petrović.

NIKOLIĆ DIMITRIJE, artilerijski pukovnik (18/1 1852, Beograd — 1/1 1924, Beograd). Po svršetku 5 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u artilerijsku školu 5/10 1869. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 20/9 1874, za kapetana 1/1 1885, za pukovnika 2/7 1903. Penzioniran je 29/5 1903. Do 20/3 1876 bio je vodnik u poljskoj artileriji, od 20/3 1876 do početka rata bio je ordonanc oficir zapadnomoravske divizije, od 1/12 1876 bio je ađutant dunavske artilerijske brigade, od 1/10 1879 ađutant artilerijske brigade, od 13/10 1880 komandir baterije (VII. baterije, 2 artilerijskog puka). Od 1886 bio je komandant artilerijskog puka (timočkog, dunavskog). 1900 do 1903 bio je komandant divizijske oblasti (dunavske). 1893—15/5 1894 bio je profesor vojne akademije (artilerijska pravila i voženje). — U ratu 1876 bio je komandir merzerske baterije. U ratu 1877 i 1878 bio je komandir 6 poljske baterije timočkog artilerijskog puka. U ratu 1885 bio je komandir baterije. *V. B.*

NIKOLIĆ DRAGOLJUB, pješadijski kapetan i četnički vojvoda (16/5 1878, Beograd — 17/6 1907, Pesjane, na Kosovu). Svršio je šest razreda realke i vojnu akademiju u Beogradu. Poslije svršenog višeg tečaja, N. je, kao oduševljen rodoljub, stupio u četničku borbu. Sa vojvodom Dušanom (Radom Radivojevićem) poveo je N. svoje četnike preko Kosova. U trodnevnoj borbi ove čete sa turskom vojskom i Arnautima (o Duhovima 2, 3 i 4 juna 1907) poginula su oba vojvode i 27 četnika. Njihova mrtva tijela prenijeta su dva dana kasnije u Gnjilane i tamo su sahranjena. *M. M.*

NIKOLIĆ ĐOKA DR., pomoćnik ministra narodnog zdravlja (22/3 1863, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu, a medicinski fakultet u Beču. Promoviran je za doktora cjelokupnog liječništva u junu 1891. U augustu iste godine postavljen je za liječničkog pomoćnika u beogradskoj općoj državnoj bolnici. 22/2 1892 postao je liječnik sreza vračarskog i posavskog u beogradskom okrugu. Kasnije je bio liječnik sreza žičkog, pa smederevskog i općinski liječnik u Smederevu. 1896 izabran je natječajem za općinskog liječnika u Beogradu i bio je na tom položaju do 1/7 1899. U augustu 1900 postavljen je za liječnika sreza pocerskog, okruga podrinskog. Zadržan je bio na radu kao pomoćnik fizika uprave grada Beograda do 2/5 1902, kada je ušao u Narodnu Skupštinu. 6/5 1902—7/11 1902 bio je ministar narodne privrede. U januaru 1903 postavljen je za generalnog konzula u Solunu, pa je jula 1904 penzioniran. Augusta 1904 postao je fizik grada Beograda, a u novembru 1918 postavljen je za načelnika saniteta u ministarstvu unutrašnjih djela, pa potom u ministarstvu narodnog zdravlja. 16/2 1921 unaprijeđen je za pomoćnika u istom ministarstvu, a 14/4 1923 je penzioniran.

Kao rezervni sanitetski oficir N. je sudjelovao u srpsko-bugarskom ratu 1885 i u svima kasnijim ratovima. Bio je redovan član sanitetskog savjeta 19 godina, a neko vrijeme i njegov sekretar. U Srpskom Lekarskom Društvu bio je sekretar, potpredsjednik i 9 godina predsjednik, pa je potom izabran za počasnog člana. U ujedinjenom Lekarskom Društvu SHS izabran je N. za počasnog predsjednika, radi zasluga u organizaciji toga društva. N. je radio na organizaciji ministarstva narodnog zdravlja, na sanitetskim zakonima, na uređenju liječničke komore. Kao fizik Beograda prvi je dao točnu statistiku rađanja i umiranja u prijestolnici i o gubicima od tuberkuloze, oboje za 10 godina. Pisao je stručne i popularne rasprave iz medicine i higijene, a bavio se i novinarstvom. Radio je na Srpskom Arhivu za celokupno lekarstvo, Liječničkom Vjesniku (Zagreb), Prosvetnom Glasniku, Vesniku Ministarstva Narodnog Zdravlja, Delu, Zvezdi, Radu kongresa Saveza srpskih zemljoradnika, Borbi, Zadruzi (Smederevo) i dr. političkim i dnevnim listovima. Izdao je dvije knjižice: Iz školske higijene (1901) i O bolestima želuca od dr. Boasa (1898). Radi proučavanja sanitetskih uređenja putovao je po Danskoj, Švedskoj i Norveškoj (1907) i po Sjevernoj Americi (1924). N. je bio i član Glavnog prosvjetnog savjeta i građevinskog savjeta i član i predsjednik privrednog savjeta. *J. Prodanović.*

NIKOLIĆ FEDOR (7/6 1836, Temišvar — 27/2 1903, Rudna). Po materi je bio unuk Miloša Obrenovića. Pravo je svršio u Grazu. 1861 izabran je u pardanjskom, a 1865 u žomboljskom srezu za poslanika na ugarski državni

*

sabor. 1882—1886 bio je adlatus za Bosnu i Hercegovinu. 1884 postao je pravi tajni savjetnik, a od 1886 doživotni član ugarske gospodske kuće. 1887 i 1892 izabran je, kao član slobodoumne stranke, za poslanika na državnom saboru. 1892 bio je kraljevski povjerenik na srpskom crkvenom i narodnom saboru u Karlovcima, a 1897 pri sinodu. Imao je znatan upliv oko uređenja i organizacije srpske crkvene i narodne autonomije.

D. P.

NIKOLIĆ LAZAR, slikar i pisac (29/3 1824, Jarkovac, Banat — 23/3 1889, Dobrica, Banat). Poslije srpske i njemačke osnovne i više osnovne škole u Tomaševcu, N. je 1843—1846 učio u preparandiji Jovana Pantelića u Pančevu. 1846—1884 služio je kao učitelj u Dobrici. Kad je Konstantin Danil radio ikonostas dobričke crkve (1852 do 1855) N. se primio da mu pomaže pri radu i tom je prilikom počeo i sam da crta i slika. I ako nikada nije bio redovan đak ni posjetilac nikakve slikarske škole, N. se, pod rukom Danilovom, toliko usavršio, da je mogao da radi i samostalno, većinom ikone i portrete. N. radova ima u Dobrici, Crepaji, Deliblatu, Orlovatu, Margiti, Pančevu, kod sina mu dr. Vladimira u Zemunu i u Narodnom muzeju u Beogradu. Slikajući ikone, N. je obično kopirao radove svoga učitelja. U svemu je ostavio oko 250 dovršenih platna, no ova, pored sve N. vrednoće i inteligencije, nose na sebi sve osobine samoučkog posla. Među Danilovim istaknutim učenicima (M. Zavišićem, J. Kneževićem i Đ. Jakšićem) N. je bio najslabiji umjetnik, ali je, s druge strane, on kao majstorov najodaniji učenik, u istinu poklonik, svojim pisanjem o Danilovoj ličnosti i umjetnosti nerazdvojno vezao svoje ime za velikog banatskog slikara. — N. se bavio i književnošću. 1877 napisao je Hroniku mjesta Dobrice, koji se rukopis, rađen nešto po pismenim podacima, a nešto po usmenoj predaji, nalazi u Narodnoj biblioteci u Beogradu. Od nesravnjivo veće su vrijednosti N. članci o životu i radu slikara Danila, Češljara, K. Arsenovića i Zavišića, koje je 1874—1888 objavljivao u Zastavi, a koje je 1895 njegov sin dr. Vladimir N. izdao u knjizi, pod naslovom: Srpski slikari. Ti članci su dragocjeni prilozi za historiju srpske umjetnosti; to su prvi pokušaji da se da jedna monografija o kojem srpskom slikaru. U tim vrlo lijepo, umno i toplo pisanim člancima ističe se N. kao rijetko simpatična ličnost, samonikao duh, koji se, vezan za tako malu sredinu, u doticaju s jednim velikim umjetnikom, razvijao poslije samostalno i skladno. *V. Petrović.*

NIKOLIĆ MIHOVIL (29/7 1878, Kričke, kod Drniša, Dalmacija). Osnovnu školu učio je u Karlovcu i Križevcima, a nižu gimnaziju i trgovačku akademiju u Zagrebu. Služio je kao činovnik osiguravajućeg društva Croatia u Zagrebu. Sada mu je ravnatelj. — Pisao je feljtone i pjesme u različitim listovima i revijama (Narodne Novine, Obzor, Pokret, Bršljan, Smilje, Vienac, Savremenik). Posebno je izdao: Pjesme (1898, 2 izd. 1901), Nove pjesme (1905), Vjeročka (1914), Knjiga pjesama (1917). Sa Srđanom Tucićem napisao je Knjigu života (1899). U Viencu (1903) izašla mu je aktovka Kad zamre pjesma, a u Narodnim Novinama (1905) Razbijeni sni. Sudjelovao je aktivno u literarnom životu i društvu mladih. Bio je tajnik i predsjednik Društva hrvatskih književnika. Poslije Knjige pjesama prestao je da piše. — N. je lirik sjete, sjene, sumornosti, rezignacije, osamljenosti. U izražaju je našao nešto novih ritmičkih mogućnosti. Lirska nota s ovim osnovnim karakteristikama sačinjava jezgru i njegovih novelističkih i dramatskih sastavaka. N. je uspio da rano zauzme u literaturi izrazito mjesto. Ušavši u književnost u vrijeme borbe između mladih i starih, N. je nekoliko godina bio jedan od najpopularnijih i najomiljenijih mlađih pjesnika u Hrvatskoj, koga su hvalili i stari i mladi. Područje njegova stvaranja bilo je ipak ograničeno, motivi dosta jednolični i posljednja kritika o njemu je hladnija.

L i t e r a t u r a: Prohaska, Pregled (1921). *A. Barac.*

NIKOLIĆ MIRON, episkop pakrački (15/2 1846, Kapelna, Slavonija). Svršio je bogosloviju 1868. Vladika Nikanor Grujić primio ga je odmah u pakrački dvor i postavio ga je za konsistorijalnog činovnika i nastavnika bogoslovije. 12/10 1870 primio je N. monaštvo u manastiru Orahovici, a zatim redom sve crkvene činove u Pakracu (jerođakon 28/10 1870, protođakon 15/9 1871, sinđel 25/12 1874, protosinđel 13/4 1875

i arhimandrit 16/4 1878). Poslije smrti episkopa Nikanora Grujića povjerena je N. administracija pakračke eparhije, a 10/10 1889 izabran je za pakračkog episkopa. Posvećen je za episkopa 3/5 1890. Poslije smrti patrijarha Georgija Brankovića (1907), N. je u tri maha bio narodni kandidat za patrijarha. Poslije smrti patrijarha Lukijana Bogdanovića upravljao je karlovačkom mitropolijom 5/9—13/10 1913. A poslije smrti, od peštanske vlade postavljenog, administratora Mihaila Grujića, upravljao je N. ponovno karlovačkom mitropolijom, u najteže dane narodnog života, za vrijeme Svjetskog Rata 9/3 1914—26/4 1919 i svojim taktom prema državnim vlastima uspijevao je da otkloni ili ublaži mnoge nevolje od crkve i naroda.

N. je u dvoru episkopa pakračkih punih 58 godina i mnogo je utjecao ne samo na crkveno-religijski nego i na nacionalno-kulturni život Srba u Slavoniji. Naročito su važne njegove poslanice, upućivane svećenstvu i narodu. Ima ih štampanih oko 50. U njima se, uz religijsko-moralne pouke, svagda raspravljaju i razna savremena pitanja, koja su jače zasijecala u život i sudbinu naroda. Radi boljeg usavršavanja svojih parohijskih svećenika, N. je ustanovio protopresviteratske i parohijske biblioteke, odredio je držanje godišnjih svećeničkih bratskih sabora, s raspravljanjem raznih tema iz svećeničko-pastirskog i narodnog života. Srpskoj učiteljskoj školi u Pakracu, koju je državna vlast 1878 zatvorila, kao i kasnijoj, 1894 ponovno otvorenoj, N. je obraćao najveću pažnju. Njegovim nastojanjem kupljena je 1897 kuća za tu školu i osnovan je internatski fond za uzdržavanje internata uz nju. Osim toga, N. je osnovao iz svojih sredstava i nekoliko zaklada: za uzdržavanje srpskih svećenika u Kapelni, gdje mu je i grob roditelja (1902), za iznemogle svećenike u pakračkoj eparhiji (1908), za nagrađivanje prosvjetnih radnika u pakračkoj eparhiji (1911), za svećeničke udovice i siročad pakračke eparhije (1916). Crkvenoj općini pakračkoj predao je svoju zakladu za održavanje katedralne crkve u Pakracu, koja je ujedno i parohijska (1921). *R. Grujić.*

NIKOLIĆ NIKA, prota i pisac (9/4 1827, Knez, Banat — 2/1 1911, Temišvar). Svršio je gimnaziju u Temišvaru (1847), filozofiju u Zagrebu (1850), bogosloviju u Vršcu. Bio je učitelj i đakon, a zatim paroh i počasni prota u svome rodnom mjestu. Poslije diobe s Rumunjima uspio je, da sačuva malobrojne Srbe u svome selu i podigao im je crkvu i školu, ponajviše svojim troškom. Pisao je pjesme, poučne i humoristične članke i štampao ih je u Duhovnom Zborniku Besede, Srpskom Narodnom Listu, Južnoj Pčeli, Sedmici i Zimzelenu. Od naročitoga su mu interesa Orasi — Milobruke, s kojima je, u šali, šibao tadanje prilike i rđave navike (Sedmica, 1852—1855). *R. G.*

NIKOLIĆ PAVLE, karlovački prota i crkveni pisac (17/7 1805, Srijemski Karlovci — 25/12 1866, Zagreb). N. je 1837 postao karlovački paroh, a 1847 šidski prota i uskoro, iste godine, karlovački prota. Za narodnog ustanka 1848 i 1849 N. je stekao velikih zasluga. Biran je u nekoliko mahova za narodnog poslanika na narodno-crkvenim saborima u Karlovcima i za zemaljski sabor u Zagrebu, gdje je i umro. Napisao je i štampao: Slovo na novo ljeto (1840), Najnuždnije za malu djecu iz bibličeske povjesti starog zavjeta u voprosima i otvjetima (1857), Praktičeskoje nastavljenije za dušepopečitelje pri bolnoj i smertnoj postelji svoi parohijana po Kelleru i dru Brandu (1858), Sovjeti roditelja sinu (1859), Katihetičeska poučenija pri nastavljeniju junosti (1859), O svetoilinskom saboru (1864) i Crkvene propovedi (iz Zollikoffer-a, Kleinmann-a i drugih). *R. G.*

NIKOLIĆ RIKARD (31/7 1879, Korčula). Gimnaziju je učio u Dubrovniku, Splitu i Zadru, a pravo u Grazu. Služio je kao sudac u različitim mjestima Dalmacije. Štampao je pjesme i pripovijetke u Savremeniku, Bosanskoj Vili i dr. Posebno je štampao pjesme: Kroz svjetlost i sjenu (1912), pripovijetke: Djeca majke zemlje (1917), i romane: Lomnom stazom (1917) i Ustajale vode (1926). U svojim pripovijetkama opisuje, pod utiskom boravka u Kistanjima, gdje je služio kao sudac, seljački život, a u romanu prikazuje mučne napore inteligenata u borbi protiv sitničave i zaostale sredine. U djelima pokazuje više dobrih napora i sentimentalnosti, nego konstruktivnih sposobnosti.

Literatura: A. Venzelides, Rikard Nikolić (Književne studije, 1918).
A. B-c.

NIKOLIĆ RISTA, profesor i upravnik Etnografskog muzeja u Skoplju (5/4 1877, Vranje — 17/4 1917, Meglen). Učio je osnovnu školu u Vranju, gimnaziju u Vranju i Nišu, a veliku školu u Beogradu, gdje je svršio historijsko-filološki odsjek. Kada se u geografskom seminaru počelo sa antropogeografskim ispitivanjima, N. se sa ljubavlju posvetio tome poslu, i najveći dio svoga naučnog rada njemu je posvetio. Po svršenim studijama bio je suplent i profesor muške gimnazije u Beogradu. 1913, kada je trebalo podizati južnu Srbiju, upućen je u Skoplje, da organizira rad na naučnom ispitivanju tih krajeva. U toku godine dana N. je proputovao sve nove krajeve, u cilju njihova proučavanja i prikupljanja materijala za Etnografski muzej u Skoplju, kome je postavljen za upravnika. N. je vrlo zaslužan i za stvaranje Naučnog društva u Skoplju. Za vrijeme boravka u Beogradu N. je bio među glavnim osnivačima Srpskog Geografskog Društva, a kasnije vrlo vrijedan saradnik na društvenom Glasniku. — Naučni antropogeografski radovi N. su: Okolina Beograda (Naselja Srpskih Zemalja, 2, 1903), Vranjska Pčinja (Naselja, 2, 1903), Poljanica i Klisura (Naselja, 3, 1905), Krajište i Vlasina (8, 1912), Širenje Arnauta u srpske zemlje (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 3 i 4, 1914). Pored toga, N. je radio i na ispitivanju tragova starih ledenjaka na našim planinama, o kojima je napisao: Glacijacija Šar-Planine i Koraba (Glas, 87, 1912 i Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1, 1912), Sumnjivi glečerski tragovi na Suvoj Planini (Glasnik, 1, 1912), Glečerski tragovi na Kopaoniku (Glasnik, 3 i 4, 1914), Sumnjivi glacijalni tragovi na Staroj Planini (Glasnik, 3 i 4, 1914). Kao ratni dopisnik šumadijske divizije objavljivao je 1916/17 u Ratnom Dnevniku dopise sa bojišta, koji su privukli naročitu pažnju. U tom vremenu obišao je N. cio Meglen i ispitivao ga, ali su mu bilješke propale. N. je kao rezervni oficir u I. pješadijskom puku poginuo 17/4 1917. Sahranjen je u porti dragomanske crkvice u Meglenu.

Literatura: E. Cvetić, Rista T. Nikolić (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921). *P. Vujević.*

NIKOLIĆ STOJAN, slikar (22/7 1859, Beograd — 5/5 1882, Beograd). Osnovnu školu i nekoliko razreda srednje škole učio je u Beogradu, pa je u ateljeu Stevana Todorovića učio crtati i slikati. Pošto se pokazao vrijedan i darovit, Todorović ga je često upotrebljavao za pomoćnika pri svojim većim narudžbama, a 1880 iskorišćivao je njegove sposobnosti i tadašnji upravnik Narodnog muzeja Valtrović, kome je pomagao pri kopiranju srpskih starina. 1881 putovao je N. u Valtrovićevu društvu po fruškogorskim manastirima, odakle se vratio s mnoštvom skica i crteža. 1882 objavile su Srpske Ilustrovane Novine četiri crteža N., među kojima je i njegova uspjela, posljednja studija Čiča Mijo. Narodni muzej imao je do rata mnogo N. radova, a i danas se tamo nalazi zanimljivi portre jednog glumca masnom bojom i nešto crteža, uz onih sedam, koje je 1916 J. Vujić našao u jednog peštanskog antikvara, pa, otkupivši ih, vratio ih 1923 muzeju. N. nije dospio ni do jedne slikarske škole na strani, a ni njegova prerana smrt nije zabilježena ni u jednim beogradskim novinama, ma da je on bio, uz Tenkovića i Jugovića, jedan od prvih i najdarovitijih Srbijanaca, koji su se sredinom 19 vijeka, počeli posvećivati slikarstvu.

Literatura: Čitulja u Srbadiji (1882, 380); Čitulja u Srpskim Ilustrovanim Novinama (1882, 29).
V. Petrović.

NIKOLIĆ TIHOMILJ, đeneral (17/3 1832, Kragujevac — 13/9 1886, Beograd). Po svršetku filozofskog fakulteta stupio je u redovnu vojsku 15/8 1849, a 6/9 1850 u artilerijsku školu. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 11/10 1855, za majora 1/1 1869, za pukovnika 4/1 1875. 1879 stavljen je u penziju, 19/1 1882 je reaktiviran i proizveden u čin đenerala. Odmah po svršetku vojne akademije poslan je u Belgiju u artilerijsku školu. Bio je do 1860 vodnik, pa komandir baterije. 1874 bio je komandant stajaće vojske, 1875—1876 bio je ministar vojni, 1882 komandant šumadijskog kora i predsjednik komiteta za organizaciju i nastavu vojske. 1882—1883 bio je ministar vojni, 1885 bio je komandant komande aktivne vojske. — U ratu 1876 bio je ministar vojni. U ratu

1877—1878 bio je u ministarstvu vojnom. U ratu 1885 nije sudjelovao. *V. B.*

NIKOLIĆ VLADIMIR, pjesnik i pripovjedač (15/6 1829, Nova Gradiška, Slavonija — 1866). U Zagrebu je svršio gimnaziju i pravo. Služio je kao kotarski perovođa u Zagrebu, Sisku i Požegi, zatim kao poreski podnadzornik u Požegi, i najzad kao pristav kotarskog suda u Begtežima, kod Požege. — N. se javio prvim pjesmama u Nevenu (1852) i u Gajevoj Danici (1853). 1855 štampao je svoje pjesme Kunogorke. Druga zbirka njegove lirike izašla je pod imenom Bršljani (1863), a posljednja mu je knjiga Pripovijetke (1864), zbirka novela. — N. je kao lirik nastavljač i epigon Stanka Vraza, ali pošto je pjevao u doba apsolutizma, ograničio se na erotiku i refleksivnu poeziju.

Literatura: V. Klaić, Vladimir Nikolić (Vienac, 1886). *B. V.*

NIKOLIĆ VLADIMIR, arhitekt (13/6 1857, Senta — 21/2 1922, Srijemski Karlovci). Svršio je osnovnu školu u Senti, realku u Pančevu i Mariboru, a tehniku u Beču. 1884, pošto je diplomirao, prešao je u srpsku državnu službu, kao arhitekt ministarstva građevina. 1891 N. je bio pozvan od nadležnih organa karlovačke patrijaršije da prijeđe u Srijemske Karlovce i da, pošto je na natječaju za planove patrijaraške palače dobio prvu nagradu, poduzme izrađivanje nekoliko građevina za srpsko-crkvene autonomne ustanove. Tako je N. osnovao građevinske biroe u Beču i Srijemskim Karlovcima radi izvršenja povjerenih mu poslova. N. je do Svjetskog Rata radio bez prestanka. U Srbiji je sagrađeno mnogo školskih zgrada po njegovim planovima, kao leskovačka gimnazija i druge. Zatim je projektirao i izgradio velik broj privatnih građevina u Srijemu, Banatu i Bačkoj, kao Dunđerskovo kazalište u Novom Sadu, kapelu u Melencima, palaču Dr. M. Maksimovića u Osijeku, zadužbinu barunice Jović u Starom Bečeju, konvikt za svešteničku i učiteljsku djecu u Srijemskim Karlovcima i t. d. No najviše i najznatnije radove izvršio je N. po narudžbi srpskim narodno-crkvenim vlastima, i to većinom u Karlovcima, tako, osim episkopskog dvora u Novom Sadu i u Budimu i srpske gimnazije u Novom Sadu, patrijarhov dvor, zgradu narodnih fondova sa salama za sjednice narodno-crkvenog sabora i njihovih odbora, bogoslovski seminar i blagodejanje Stefaneum. I obnova karlovačke saborne crkve njegovo je djelo. N. je bio neumoran praktičar. On je gradio u stilu srednjo-evropske, takozvane kasarnske renesanse s kraja prošloga vijeka. *V. Petrović.*

NIKOLIĆ VLADIMIR, advokat (7/11 1853, Dobrica, Banat). Srednju školu svršio je u Pančevu i Karlovcima, a pravo u Grazu (1882). 1883 izabran je za senatora u Srijemskoj Mitrovici; 1884 dao je ostavku i prešao u Zemun, gdje je otvorio advokatsku kancelariju. 1887—1897 bio je poslanik na hrvatskom zemaljskom, a 1893 do 1897 i na ugarskom državnom saboru. 1910 ponovno je izabran za poslanika na hrvatski zemaljski sabor. Za vrijeme Svjetskog Rata zatekao se u Srbiji, odakle je otišao prvo u Crnu Goru, a zatim u Italiju, pa u Francusku. 1919 vratio se u Zemun, gdje je izabran za gradonačelnika (1920 do 1925). 1922—1923 bio je član komisije za spremanje konkordata. — N. se bavi historijom srpskog naroda i srpske književnosti. Od radova su mu znatniji: Srpski slikari (1895), Sv. Sava, srpski književnik 13 vijeka (1898), Domentijan (1897), Stevan Prvovjenčani, kralj (1897), arhiepiskop Danilo II. (1898), arhimandrit Jovan Rajić (1904), Znameniti zemunski Srbi 19 veka (1913), Život Lazara Nikolića, slikara. U štampi je: Istorija cara Stevana Dušana. Osim toga napisao je N. znatan broj članaka iz rimskog i državnog prava, a naročito iz historije srpskog naroda po raznim stručnim i dnevnim listovima i časopisima. *D. P.*

NIKOLIĆ VLASTIMIR, pješadijski brigadni đeneral (9/10 1869, Beograd. Po svršetku cijele gimnazije u Beogradu stupio je u vojnu akademiju 1/9 1888. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 15/9 1891, za kapetana 6/12 1899, za pukovnika 1/10 1915, za pješadijskog brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1897 bio je vodnik u pješadijskim pukovima i pješadijskoj podoficirskoj školi, do 1901 bio je komandir čete u pješadiji, do 1903 bio je komandant bataljona u pješadiji, 1903—1904 bio je na raspoloženju ministra vojnog, 1904—1909 ađutant

pukovske okružne komande (šabačke), 1909—1910 pomoćnik komandanta pukovske okružne komande, 1910—1912 komandant bataljona u pješadiji (5 puk), 1913—1914 pomoćnik komandanta puka u pješadiji (13 puk), 1918—1919 komandant pješadijske brigade (dunavske), 1919—1923 komandant žandarmerijske brigade (I.), od 1923 je pomoćnik komandanta žandarmerijske komande.

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona i zastupnik komandanta pješadijskog puka (5/I.). U ratu 1914 do 1918 bio je pomoćnik načelnika štaba divizije (timočke II.), komandant puka (20 i 13) i komandant pješadijske brigade (dunavske). *V. B.*

NIKOLJAC (Sv. Nikola u Nikolj-Pazaru), manastir kod Bijelog Polja (na lijevoj obali Lima). Bio je u srednjem vijeku stanica trgovačkih karavana. Naročito se mnogo spominje u 16 vijeku (1524, 1552, 1554, 1559, 1570). 1677 slikao je za ovaj manastir jednu ikonu Sv. Nikole zograf Radul. Kad su opustjeli manastiri Zastup (u 16 vijeku) i Ravna Reka (krajem 17 vijeka), njihove su knjige donijete u N. I iz opustjelog manastira Vranštice donijete su ovdje neke stare knjige. 1732 dolazio je u N. patrijarh Arsenije, a 1765 mitropolit raški Gavril. Crkva ovoga manastira stoji i danas. Njen živopis izgleda da je iz 16 vijeka. *V. P-ć.*

NIKOLJAČA, crkva Sv. Nikole u južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, na lijevoj obali Ibra, pod selom Kondžolići, a pola sata na jug od varošice Raške. To je nekadanji manastir Končul, čija je crkva po crkvenom patronu nazvana i N., a tako se zove i zaselak više crkve. N. se spominje u studeničkom tipiku pod Nemanjom (1170—1196) kao stari manastir Sv. Nikole u Končulu na Ibru. U vrhbreznićkom rodoslovu navodi se kako je Nemanja podigao »i drugu crkvu Sv. Nikole u Ibru«. N. se nalazi u staroj oblasti Ibra; nju je kao stari manastir Nemanja obnovio. U N. se zamonašio arhiepiskop Danilo. Pod despotom Đurđem i Lazarom, N. je bila sjedište eparhije Končul. Pod Turcima je N. opustjela i porušena. Tek 1861 podigli su seljaci na njenim razvalinama novu crkvu. Ispod oltarske apside nove N. ima temelja od starih manastirskih zidina.

U novoj crkvi N., uz sam sjeverni zid, ima sačuvani stari kameni sarkofag, na čijoj je gornjoj mramornoj ploči urezano da tu počiva »rab Boži Stefan, a zavom Hrela«. Datum je oštećen, a bit će s kraja 14 vijeka. Narod iz okolnih sela drži veliki kult prema Hreljinom grobu. U našim narodnim pjesmama opjeva se on kao veliki junak Relja Krilatica, Relja od Pazara, a ne štipski vojvoda Hrelja (— 1343).

Od sredovječnih spomenika ima u crkvi N. još nekoliko ostataka. To su nekoliko grobnih ploča, kojima je sada popločena crkva. Na jednom od ovih grobnih spomenika ima u lijepom basreljefu izrađena glava nekog vlastelina, po načinu izrade istovjetna sa basreljefima kojima je u mnogo većem broju popločena crkva Nova Pavlica, zadužbina Stefana i Lazara Musića, sestrića kneza Lazara. Takvih basreljefa ima i na starom groblju kraj razvalina crkve Sv. Nikole pod gradom Brvenikom, na lijevoj obali Ibra prema Pavlici.

L i t e r a t u r a: Jireček - Radonjić, Istorija Srba, I. (1922), III. (1923); Radomir Ilić, Ibar (Naselja, III., 1905); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911). *V. Radovanović.*

NIKOLJE, manastir u Ovčarsko-Kablarskoj klisuri. Ne zna se kad je osnovan. Vjerojatno je postojao još u 13 vijeku. Najstariji spomen o njemu izgleda da je iz 1489. Tu je 1534 pisan jedan psaltir, a 1595 jedan minej. Spominje se vrlo mnogo u 17 vijeku. Pošto je bio u zaklonjenom mjestu, bio je vrlo podesan, da se u njemu razvije rad na pisanju knjiga. 1671 dolazio je u N. patrijarh Maksim, a 1683 posjetio ga je patrijarh Arsenije. Pri manastiru je bila i škola, u kojoj su se spremali budući svećenici. 1757 bio je ovdje iguman neki Pahomije. Njegov službenik bio je iguman Gerasim, koga su ubili hajduci; naslijedio ga je Isaija iz Pive. Poslije smrti ovoga manastir ostade pust tri godine. 1775 dođe ovamo iz manastira Dobrilovine jeromonah Georgije Dečić sa pet monaha, pa obnovi manastir i ćelije, a crkvu snabdije knjigama. On postade arhimandrit u manastiru. 1780 manastir je, zbog ratnih nedaća, stradao. 1804 dahija Kučuk-Alija poharao je ovaj manastir. Nesretne godine 1813

ovdje je našla sklonište porodica kneza Miloša. 1829 bilo je u N. 234 starih knjiga. — Arhitektura crkve neobično je skromna. Crkva nema ni kubeta. Po primjeru crkava u Bukovini i u Moldaviji ulaz u crkvu nije na zapadnoj, već na južnoj strani. S ovim crkvama N. ima zajedničko i to, što je crkva bila i izvana živopisana (slikana). Živopisa u crkvi ima dva: jedan je iz 1637 (u spoljašnjem narteksu), a drugi je iz 1697. *V. Petković.*

NIKOPOLJSKA BITKA. N., grad na južnoj (bugarskoj) obali Dunava, nedaleko od ušća rijeke Osema. Kako se danas misli, na uzvisini u kutu Osema i Dunava bila je čuvena N. B., u kojoj je sultan Bajazit I. razbio ugarskog kralja Sigismunda i njegovu križarsku vojsku (25/9 1396). Bajazit je pobjedom na Kosovu (1389) nametnuo vlast i danak knezu Stevanu Lazareviću, zatim je uništio trnovski dio bugarskog carstva (1393), potukao je na Rovinama Mirču vlaškog (1394), pa je ugrozio i Ugarsku, a pritijesnio je i Carigrad. Bizantski car Manuel II. Paleolog zavapio je za pomoć i kod Sigismunda i kod drugih zapadnoevropskih kršćanskih sila. Na to je Sigismund ubrzao svoju akciju za križarski rat, kojim bi se Osmanlije istjerale iz Evrope. Na kraljevu molbu, rimski papa Bonifacije IX., priznat samo u Ugarskoj, Poljskoj, Njemačkoj i sjevernoj Italiji, naredio je propovijed za križarski pohod, a Sigismundov nadbiskup od Grana razvio je takvu istu propovijed u dijecezama avinjonskog pape. Odziv je bio dosta dobar. Osim nekoliko ugarskih vlastelina i njihovih Ugra, skupio se u Budimu kod Sigismunda priličan broj francuskih vitezova, naročito iz Burgundije, pod mladim sinom vojvode Burgundskog, Ivanom grofom od Neversa i pod drugim feudalnim poglavarima, zatim dosta njemačkih feudalnih knezova sa njihovim ljudstvom, nešto poljskoga plemstva i vitezova, a pomalo i iz Češke, Italije, pa čak i iz Engleske. S odredom Mirče vlaškog, sad već Sigismundova vazala, koji se pridružio Sigismundu uz put, bilo je nekoliko desetina hiljada boraca, gotovo sve samih sredovječnih oklopljenih konjanika. Čak i Mlečići, koje je Sigismund već odavno besplodno verbovao u savez protiv Osmanlija, obećali su jednu eskadru, koja bi u Dardanelima i u Bosporu spriječila prebacivanje maloazijskih Bajazitovih pojačanja na balkansku stranu. Doduše, ta se mletačka eskadra poslije mudro ograničila samo na spasavanje Sigismunda pri njegovom bijegu niz Dunav i niz Crno More.

Praćen svojim križarima i dunavskom flotilom sa hranom, Sigismund se iz Budima spustio niz Dunav, prešao ga je kod Đerdapa, ušao je u Vidin po dobrovoljnom pristanku cara vidinske Bugarske, Sracimira, osvojio je dunavski gradić Rahovo, i opsjeo je tvrdi grad na istoj rijeci, koji se u nekim izvorima zove Veliki Nikopolj, a u nekim Šultav ili tome slično, što podsjeća ne na današnji Nikopolj, nego više na Svištov. Grad je branila jaka i hrabra turska posada, te su se križari tu zabavili. Međutim je posadi, na njen poziv, dojurio u pomoć Bajazit preko Drinopolja, balkanskih klanaca i Trnova, sa velikom vojskom od evropskih i maloazijskih Turaka, i sa svojim kršćanskim vazalima. Među ovima se nalazio i knez Stevan Lazarević, koji se valjda s Bajazitom sjedinio tek u Bugarskoj. Turska vojska i njeni kršćanski pomoćnici rasporedili su se na jednom visokom položaju, udaljenom samo nekoliko sati od grada. Križari su bili potpuno iznenađeni i dovedeni u veliki škripac, jer su zapali između Bajazita, turske gradske posade i Dunava. Jedini je izlaz za njih bio u brzom napadu na Bajazita. No u ratnom savjetu, oholi francuski plemići nisu htjeli primiti Sigismundov prijedlog o zajedničkom djelovanju cijele križarske vojske. Oni su, kao prethodnica, izmakli daleko naprijed, želeći za sebe čast započinjanja boja, i lako su rastjerali tursku konjičku prethodnicu. No ukopana turska strijeljačka pješadija, na koju su zatim naišli, potukla im je skoro polovinu konja. Ipak su oklopljeni francuski vitezovi svladali i ta pješačka turska odjeljenja. No dotle su se oni i sami umorili. Na njih je tada navalio Bajazit sa odabranom konjičkom rezervom, sakrivenom u pozadini. Krila te rezerve opkolila su Francuze. U očajničkoj obrani, oni su većinom izginuli, a manjina, sa Ivanom od Neversa i još nekim plemićima, dopala je ropstva.

Još se nije sasvim svršila ta francuska pogibija, a na bojište je stigla

križarska glavnina pod Sigismundom. Ona je srčano poletjela u pomoć Francuzima. Nekoliko sati je trajala lavovska borba, ali je pobjeda ostajala neriješena. U tom je na križare udario srpski odred pod Stevanom Lazarevićem. Srbi su zadali križarima posljednji, smrtni udarac. Naišavši na Ugre, oni su im oborili zastavnika i oteli im zastavu. Ugri su udarili u bijeg, a za njima naskoro i ostala križarska vojska, obuzeta divljim strahom. Svi su bježali k Dunavu, da se dočepaju lađica, u koje nisu mogli svi stati, ili da preplivaju Dunav, u kome su se mnogi podavili. Bajazit ih je gonio, a i turska gradska posada, koja je ispala iz grada. Turci su opet uhvatili dosta zarobljenika.

Od zarobljenih Francuza, Bajazit je mnoge pogubio, zadržavši samo nekoliko stotina, i to najviše plemiće, da bi uzeo za njih veliki otkup. Ivan od Neversa i još neki plemići uspjeli su sakupiti traženi otkup, i pušteni su kući. Od satrvene križarske sile, jedan bijedan ostatak izbavio se plivanjem na vlašku obalu Dunava. Opljačkani tamo od Vlaha, oni su se, goli i bosi, dokoturali do Ugarske, a po neki do Beča, gdje su ih bečlije odjeli i ispratili dalje. Sigismund se spasio na svoju dunavsku flotilu, i utekao je niz Dunav. Usput ga je poslije prihvatila mletačka flota, dovezla ga u Carigrad i odvezla u Dalmaciju, odakle se on preko Dubrovnika i Splita vratio u Ugarsku.

Posljedice N. B. bile su znatne. Bajazit je kaznio Sracimira vidinskog osvojenjem Vidina i vidinske Bugarske (1396). Prešavši Dunav, on je provalio i u Ugarsku, u Srijem, gdje je razorio Zemun i Mitrovicu, i odveo stanovnike u ropstvo, pa čak i u Slavoniju. Po povratku kući, on je još jače pritegao Carigrad. Na ponovne vapaje bizantskog cara Manuela II., upućene zapadnom kršćanstvu, Carigradu je privremeno pomogao francuski maršal Busiko, koji je i sam bio zarobljen od Bajazita u N. B., i koji se otkupio iz ropstva.

L i t e r a t u r a: G. Kling, Die Schlacht bei Nikopolis (1396).

D. Anastasijević.

NIKŠIĆ, varoš u crnogorskoj Hercegovini, u sredini Nikšićkog Polja. Ima 720 domova i 3.600 stanovnika. — Na mjestu današnjeg N. postojao je u srednjem vijeku grad Onogošt, koji se rano i često spominje u historijskim spomenicima, u kronici Dukljaninovoj kao središte istoimene župe. Dubrovčani su ga nazivali Anagastum. Drži se, da su Onogošt osnovali Goti, i da mu je naziv ostao po ličnom imenu. Grad je bio na glavici zapadno od varoši, koja se sada zove Bedem. Na njoj se, pored kasnijih turskih utvrđenja, vide i temelji staroga grada. U Onogoštu su srpski vladari imali dvor za ljetovanje. U vrijeme Sandaljevo u Onogoštu je bila carinarnica. Bio je i u posjedu hercega Stjepana, te pripada Hercegovini. Preko Onogošta su vodili važni putevi: od primorja, iz Dubrovnika i Risna na Grahovo u Onogošt pa za Pljevlje, Brskovo i dalje, a drugi iz Bosne i Hercegovine preko Gacka i Duge u Onogošt i odatle u Zetu. — Stari Onogošt su razorili Turci krajem 15 vijeka, te je dugo bio u razvalinama. Pri kraju 17 vijeka Turci su popravili i proširili bedeme starog Onogošta, podigli utvrđenje, oko koga se brzo razvila jaka turska varoš. Nju su starosjedioci u okolini nazivali i dalje Onogošt, a Nikšići, jako pleme u susjedstvu grada, nazivalo je tu novu tursku varoš N. Ta su se dva imena borila o prevlast. U pisanim podacima iz 18 i početkom 19 vijeka varoš se naziva čas Onogošt, čas N. Ali je sve više prevladavao naziv N., koji je i ostao. Danas se samo zna da se N. nekada zvao Onogošt.

Od kraja 17 vijeka do ratova 1875 do 1878 u N. su stanovali Turci i nešto kršćani. N. je osvojen od Turaka augusta 1877, u njemu je bilo tada 616 domova muslimanskih i kršćanskih. Nikšićki su se muslimani iselili, a N. su naselila okolna plemena i ustaše iz Hercegovine, Boke i Zatarja. Od 1884 počela se podizati nova varoš. Srušene su mnoge turske kuće; održalo ih se do danas najviše ispod Bedema, i taj se dio zove stara varoš. — Stara nikšićka crkva je hram Sv. Petra i Pavla. Oko nje je groblje, u kome ima interesantnih grobnica sa ornamentima iz vrlo starih vremena i nekoliko starih natpisa.

N. je sjedište zahumsko-raškog vladike. Pored vladičanstva je velika saborna crkva, hram Sv. Vasilija Ostroškog, i dvor kralja Nikole, u kome je sada osmorazredna gimnazija. N. je sresko mjesto, ima sud, bolnicu, banku,

trgovačko udruženje, staro pjevačko društvo Zahumlje, žensko potporno društvo Kosovka Djevojka, i dvije štamparije, u kojima izlaze dva nedjeljna lista. U novopodignutoj zgradi Zanatlijskog Doma ima lijepa sala za kazalište i bioskop. N. je ekonomski centar polja i šire okoline, vezan je kolnim putevima sa Podgoricom, Trebinjem, Risnom i Šavnikom. Saobraćaj podržavaju poštanski i privatni automobili. *P. Šobajić.*

NIKŠIĆ - SIMEONOVIĆ MELENTIJE, episkop šabački i užički (kraj 18 vijeka, Brezova, kod Studenice — 16/6 1816, Šabac). N. je postao jeromonah 1800. Odlikovao se u prvom ustanku, a 1813 prebjegao je u Srijem, i neko je vrijeme stanovao u manastiru Feneku. Kasnije se vratio u Srbiju, i knez Miloš ga je poslao sa knezom Aksentijem, kao izaslanika u Carigrad, gdje je posvećen za šabačkog episkopa. N. je bio vrlo ponosit i pisao se: vladika užičko-valjevsko-rudnički i arhiepiskop šabački. Knez Miloš se bojao toga uglednog, bogatog i ambicioznog vladike, te ga je Marko Štitarac, po Miloševoj uputi ubio. *R. G.*

NIKŠIĆI, nekad jedno od najjačih i najznatnijih plemena u crnogorskoj Hercegovini u okolini Nikšića. Po staroj pisanoj i usmenoj predaji, koja se održava među njima, N. vode podrijetlo od zajedničkog pretka Nikše, po kome se tako i nazivaju. Za njega kažu, da je bio sin nekog grbaljskog bana, a od ženske loze Nemanjića. Iz Grblja je prešao kod bana Ugrena, koji je u to vrijeme upravljao Onogoštom. Nikša se nastanio u nikšićkoj župi; tu se namnožavalo i odatle širilo njegovo pleme. N. se u dubrovačkim spomenicima spominju prvi put 1399, pod imenom Vlasi N. U tom dokumentu stoji, da se Dubrovčani žale gospođi Jeleni, što se N. uzimaju dvije carine kad idu u Dubrovnik. Iz nikšićke župe su se N. rano počeli spuštati niz rijeku Gračanicu put Nikšićkog Polja. Osnovali su prvo jako naselje u Dragovoljićima, zatim u Rvaćevu. Iz njega su se spustili u polje. Najjača su im naselja bila oko glavice Trebjese, četvrt sata istočno od Nikšića. Po njoj se taj ogranak nazivao Trebješanima. Rano je jedan dio N. prešao u susjedno pleme Rovca. Svi N. slave Sv. Luku. U Župi se nalazi stari manastir, posvećen ovom svecu, koji je služio za dugo vrijeme kao kulturni i prosvjetni centar plemena N. i bliže okoline.

Po starom gradu Onogoštu okolina nikšićka se nekad zvala Onogošt. U početku 17 vijeka dijelila se ona na Onogošte i Nikšiće. Kasnije se gubi stari naziv Onogošt, a potiskuje ga i zamjenjuje plemensko ime N.

Porodice plemena N. su se isticale u onom kraju jakim kneževskim, sveštenićkim i vojvodskim kućama. Nikšićki vojvoda je bio nad cijelom okolinom Nikšića. Najjači su N. bili u 16 i 17 vijeku. Dali su čuvenog vojvodu Grdana Nikšića, koji je organizirao ustanak protiv Turaka. Njega je zamijenio sinovac mu, vojvoda Petar Gavrilović, koji je u polovini 17 vijeka predvodio N. za kandijskog rata u borbi protiv Turaka. Vojvodstvo je ostalo na njegovom potomstvu, koje je živjelo u Trebjesi i prezivali se Vojvodići. Od njih je bilo, kako predaja kaže, osamnaest vojvoda.

N. su uvijek sudjelovali u svim većim pokretima protiv Turaka; bili su uz svog vojvodu Grdana, uz Mlečiće u kandijskom i morejskom ratu, i uvijek su se u borbi odlikovali. Kad su Turci podigli utvrđenje i nastanili se u Nikšićkom Polju, od početka 18 vijeka, poveli su N. sa okolnim plemenima neprekidnu i očajnu borbu s njima. To ih je slabilo i nagnalo da su se počeli od tada, kao i ostalo stanovništvo Nikšićkog Polja, sve više iseljivati. Najgore su prošla njihova naselja u polju bliže turskom gradu, Trebjesa i Rvaćevo. Ona su već davno raseljena i u ruševinama. Održali su se dijelom N. dalje od grada, u Župi, Dragovoljićima, pa i u Rovcima. Dva puta su N. osobito nastradali. Prvi put 1711, kada su, na poziv ruskog izaslanika Miloradovića bez uspjeha napadali na turski Nikšić, a drugi put 1789 opet pri napadu na grad. Oba puta je Trebjesa potpuno razorena. Poslije toga Trebješani su prešli u uskoke, odakle su nastavili borbu s Turcima. Tada se osobito istakao junak Vuk Jokanović-Lopušina. Iz uskoka se jedan dio Trebješana preselio 1804 u Rusiju kod Odese, pod vodstvom braće serdara Mališe i Boška Bućića. — N. ima mnogo više raseljenih po svima srpskim zemljama nego u njihovoj starevini kod Nikšića. Najviše ih je u Srbiji. Njihovi su iseljenici ponijeli

jake tradicije iz starog kraja, pa su i u novoj sredini pokazali veliku borbenost i sposobnost i dali mnogo istaknutih i zaslužnih ljudi. Od njih su u Srbiji: Blaznavci, Grbovići, stara kneževska porodica u okolini Valjeva, valjevski knez Ilija Birčanin, Hadži Ruvim, bogovađki arhimandrit, vojvoda Petar Moler, Pavle Danilović, sekretar kneza Miloša, šabački vladika Melentije Nikšić, dobrotvor major Miša Anastasijević, Sima Milutinović-Sarajlija, porodica Jovana Skerlića, porodice kneginje Ljubice, kraljice Drage i mnoge druge.

L i t e r a t u r a: Kazivanje starih Trebješana i arhiva serdara Mališe i Boška Bućića (1842); Iseljeni Nikšići (Zbornik radova posvećen J. Cvijiću, 1924). *P. Šobajić.*

NIKŠIĆKA EPARHIJA. V. Zahumsko-raška eparhija.

NIKŠIĆKA KREDITNA BANKA. Osnovana je 1901. Centrala je Nikšić. Kapital je 1,000.000. Fondovi 693.124, ulozi 1.292.350, mjenice 1.788.740, čista dobit 237.000 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je J. Mijušković. *N. S.*

NIKŠIĆKI MUSLIMANI. Prva stalna turska naselja nikla su u Nikšićkom Polju i okolini pri kraju 17 vijeka, kad su Turci podigli utvrđenje u Nikšiću, da bi mogli držati u pokornosti pobunjena plemena, koja su tada uz Mlečiće vojevala protiv njih. 1701 naselio je u gradu Redžep-paša Nevesinjac prve muslimane, njih dvadeset porodica, podrijetlom od izbjeglica iz Risna i Novog. Ovima su počeli odmah pridolaziti pojedinci iz arbanaških, brđanskih i crnogorskih plemena, kasnije nešto i iz okoline, bježeći zbog krvne osvete ili uvrijeđena ponosa. Mnogi su od njih promijenili vjeru i primili islam. Tako se ubrzo u Nikšićkom Polju razvilo jako tursko naselje, iz koga je već u polovini 18 vijeka izlazilo do hiljadu boraca. Do 1711 turske su kuće bile pod bedemom i opasane visokim zidom, a od tada se varoš proširila, te su se kasnije Turci naseljivali i po selima u polju. Doseljenici su se grupirali po bratstvima, a varoš se dijelila u mahale (hercegovačka, piperska, grudska, ferizovićka). U njoj su bile tri džamije.

Do naseljivanja Turaka bio je ovaj kraj polunezavisan, i zato dobro naseljen. Podizanje utvrđenja i njihov dolazak izazvao je znatne promjene. Odmah su nastale borbe, koje su se produžile za sve vrijeme dok su Turci gospodarili u Nikšiću. Nekoliko puta su okolna naselja napadala na turski grad, ali uvijek bez uspjeha. Turci su sve više jačali, i od njihovih zuluma raselila se postepeno masa stanovništva iz polja i okoline. Po jednom starijem pismenom podatku, nikšički je kraj u vrijeme dolaska Turaka brojio oko dvije hiljade domova, a za sto godina života pod njima sveo se taj broj na deseti dio. Što se nije raselilo postalo je čifčija i turska raja. Katunska plemena bliže Nikšiću, naročito Ozrinići i Cuce, razvili su također jaku akciju protiv nikšićkih Turaka. Njihove tradicije odnose se najviše na njihovu vezu s njima i borbu njihovih četa i proslavljenih junaka protiv nikšićkih muslimana. Mnogi su nezadovoljnici iz ovih plemena, s raznih uzroka, uskakali Turcima u Nikšić i odatle, zajedno s njima, dizali čete, osvećujući se svojima na domu.

U početku su Turci svoje naselje u Nikšiću nazivali prosto Grad, i po njemu su se zvali Građani. Kad su išli dalje, kazivali su, da su Nikšići. Nadaleko su bili čuveni svojim junaštvom i ponosili su se time. U pogledu uprave bili su dosta samostalni. Često su se protivili i opirali naredbama paša i vezira, ili su čak i ratovali s njima. Dolazilo je ponekad i do međusobne borbe njihovih bratstava. Mnogi su držali srpske običaje, a bili su poznati kao dobri guslari. Držali su mnogo stoke, s kojom su ljeti uzlazili u okolne planine. U gradu je bilo nešto zanatlija i trgovaca. — Od mnogih njihovih starijih i kasnijih junaka predaja spominje i narodne pjesme opijevaju ponajviše Jašara Babića, Đura Adžimanića, Beću Pelevića, Hasana Džidića, Avdiju Ljucu, Ahmeta Bauka i dr. Junaštvom su se isticali osobito Ljuce, starinom Kuči, a podrijetlom od jake porodice Vujačića sa Grahova. — Gradom su upravljali kapetani. Prvi je bio od porodice Danovića, koja je starinom iz Hercegovine. 1714 vezir Ćuprilić je naselio Mušoviće i Mekiće iz Kolašina. Od tada je kapetanstvo prešlo na Mušoviće i ostalo u ovoj kući sve do pada Nikšića. Glasoviti su bili njihovi kapetani Hamza, Osman i Mujaga. Dizdari gradski su bili od Ko-

manića, prozvanih Dizdarevići. Od islamiziranih Srba iz okoline najistaknutiji su bili Ferizovići, starinom iz porodice Popovića u Nikšićkoj Župi.

Najjači su N. M. bili u vremenu od polovine 18 do polovine 19 vijeka. Od tada je njihova snaga počela opadati, osobito kad je, poslije bitke na Grahovcu, jedan dio zemljišta oko Nikšića pripao Crnoj Gori. Kad je Crna Gora zauzela Nikšić, iselili su se oni u Bosnu i Hercegovinu. Od tuda ih je protjerala Austro-Ugarska 1878, jer su se žestoko opirali pri okupaciji. Prešli su u Skadar, Metohiju i Kosovo. Kad je Srbija zauzela te krajeve, veći ih se dio preselio u Traciju i Malu Aziju. *P. Šobajić.*

NIKŠIĆKO POLJE, krasko polje u Crnoj Gori, sjeveroistočno od Boke Kotorske, a sjeverozapadno od Podgorice. Okruženo je sa svih strana planinama, čija je prosječna visina oko 1.200 m. Na sjeveru se dižu: Jasenov Vrh i Brezovi Vrh, na zapadu: Viroštak, Lisa Greda 1.107 m i Pandurica, na jugu: Budoš-Planina 1.215 m i Međeđa, a na istoku su: Kablena Glavica 1.152 m, Strmac oko 1.400 m, Razdolja Kosa 1.275 m i Ravno Brdo. N. P. se uglavnom pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, i u tom je pravcu dugačko 15 km, a mjestimično je široko do 12 km, naročito na jugu. Leži na apsolutnoj visini od 690 do 622 m, i nagnuto je prema jugoistoku. Površina mu je 48 km^2.

To je najprostranije od kraskih polja u Crnoj Gori, i jedino polje sa razvijenom riječnom mrežom. Na sjevernom kraju N. P. ulazi u njega rječica Surdub, tekući u pravcu juga, a s desne strane prima dva mala pritoka, prvi izvire iz Vukova Vrela i goni nekoliko vodenica, a drugi iz Vira Kule. Odatle se rijeka naziva Sušnicom; ona i dalje uglavnom teče na jug. U nju s lijeve strane utiče Brezovnica ili Rastovac, a kod Kule Duke, sjeverozapadno od Nikšića, bezimena rječica, koja za vrijeme kišne periode goni dvije vodenice. Na daljnjem toku rijeka se zove Zeta; ona na južnom kraju N. P. skrene u pravac istoka-jugoistoka, i gubi se u ponoru Slivlje, na visini od 625 m. Taj ponor je ispod jednog brežuljka; u promjeru ima oko 20 m, ali se u najdubljem dijelu smanji na 6 m. Radi relativne tjesnoće ponora, voda se u Slivlju, najnižem dijelu N. P., može povremeno pretvoriti u jezero i izazvati dosta veliku poplavu. Na južnom kraju Gornjeg Polja, u Krupačkom Polju, izvire rječica Moštanica, koja donekle teče na jugoistok, zatim na jug-jugozapad, a na južnom rubu N. P. skrene na istok i ulije se u Zetu. S istoka ulazi u N. P. rijeka Gračanica, koja 2·5 km istočno od Nikšića počne teći na jug, a u Zetu utiče oko 3·2 km zapadno od ponora. To se događa samo pri kišnoj periodi, inače je cijelo korito Gračanice u N. P. suho.

Pored podjele na Gornje i Donje Polje, u narodu i manji dijelovi N. P. imaju posebna imena. Između Sušice i Brezovice je Gornje Polje, u užem značenju, na izvorišnom dijelu Moštanice Krupačko Polje, sjeveroistočno od Glavice Rudopolje, podno od nje Kapino Polje, jugoistočno od Glavice Klinčevo Polje, jugoistočno od ovog polja Slivlje, a jugozapadno Prijesno.

Koliko je poznato, klima N. P. dosta je blaga. Po promatranjima u Nikšiću (650 m) i reduciranjem tih vrijednosti na periodu 1851—1900, srednja godišnja temperatura je 10·6°, prosječna temperatura januara 0·4°, aprila 9·7°, jula 22·0°, oktobra 11·5°, a godišnje kolebanje je 21·6° C. Zime su u N. P. prilično blage, zbog relativne blizine mora, od koga je ono udaljeno oko 50 km. Ljeta su manje vrela nego na velikoj zetskoj ravnini ili u sjeveroistočnim krajevima naše države. Jesen je skoro za 2° toplija od proljeća, a amplituda znatno manja no što je u južnijim makedonskim kotlinama. Najviša opažena temperatura u Nikšiću je 32·2°, najniža —10·0°, što odgovara apsolutnom kolebanju od 42·2° C. Naoblaka je u Nikšiću manja nego u kontinentalnijim krajevima. U srednjoj godišnjoj vrijednosti je 4·7, sa maksimumom od 5·6 u proljeću, a minimumom u ljetu (3·6). Atmosferskih oborina je u N. P. vrlo mnogo, oko 2.500 mm godišnje. Godišnja podjela odgovara modificiranom mediteranskom tipu, kakva je na Jadranskom Primorju: maksimum u novembru (352 mm) i martu (250 mm), a minimum u julu (45 mm). Razlika između najkišovitijeg i najsuhljeg mjeseca vrlo je velika, jer u novembru padne oko 8 puta više kiše no u julu.

N. P. je jedno od najplodnijih polja u Crnoj Gori, i gusto je naseljeno. U približno 2.670 domova živi 12.500 stanovnika, što odgovara gustoći od 260 na 1 km^2. Ekonomsko središte je Nikšić, varoš oko sredine polja, sa 959 domova i 3.479 stanovnika. Pored njega ima 8 naselja sa više od 500 stanovnika: Ozrinići (213 domova, 1.056 stanovnika), Kočani (224, 995), Straševina (150, 927), Rastovac (120, 720), Gornje Polje (106, 606), Glibovac (80, 520), Štedim (116, 517) i Miločani (92, 502). Manja su naselja: Bršno, Riđani, Rubeža, Kličevo, Klačina, sa 450 do 320 stanovnika, a ostalih nekoliko naselja imaju 290 do 150 stanovnika. — Kroz N. P. vodi nekoliko puteva: drum Podgorica—Danilov Grad—Nikšić—Šavnik, kolni put Risan i Herceg Novi—Poljkovac—Trubjelo—Nikšić—Liverovići—Morakova i drum Nikšić—Manastir Ostrog.

L i t e r a t u r a: P. Rovinski, Černogorija (I., 1888); K. Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro, mit besonderer Berücksichtigung des Karstes (Pet. Mitt. Erg. Hf., 115, 1895); V. Conrad, Beiträge zu einer Klimatographie der Balkanländer (Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss., Wien, 130, 1921). *P. Vujević.*

NIN (sredovječno latinski i talijanski Nona), gradić u sjevernoj Dalmaciji, u splitskoj oblasti, srezu benkovačkom, od Zadra 15 km (pravac) k sjeveru. Leži u zalivu Jadranskoga mora, što od sjevera prodire u kopno na otočiću, koji je sve do 1346 bio poluotočić, dok nije prekopana prevlaka. Otočić je nalik na elipsu, čija je glavna os podnevnim pravcem 570 m, a od zapada k istoku 418 m duga. Sredinu otočića čini nešto uzvišena, od jugozapada k sjeveroistoku protegnuta hrptenica, koja sa obje pobočne strane lagano silazi do mora. K mjestu se danas prilazi preko dva mosta. Južnim donjim mostom, koji se u ispravama zove Kneginjin most, dolazi zadarska cesta na donja vrata te se razgranjuje na 3 ulice. Glavna ulica presijeca južni dio gradića pa dospijeva na istočni gornji most, koji je veže s kopnom prema Grbama. I tu su gornja vrata iz mletačkog doba. Srednja ulica ide do sredine mjesta (do crkvice Sv. Mihovila), pa zavijajući prema jugu dospijeva k velikoj kandijskoj kuli ili Banovcu. Sjeverna ulica teče od donjih vrata na sjeverni kraj otočića, gdje je mala kandijska kula. Zapadna vrata i pristanak lađa štiti Kaštel. Srednja poljana gradića zove se Kraljevac.

Gradić je opkoljen zidovima, koji su se djelomice još visoko održali, te graniče eliptični oblik otočića. Iz skupa gradskih zgrada ističe se zvonik nadžupske crkve. N. je sada većim dijelom razvalina, pošto su ga Mlečići na početku kandijskoga rata bombardirali i zapalili, da se ne bi u njemu Turci ugnijezdili. Poslije je doduše obnovljen, ali procvao nije nikada više. U N. se uz novije zgrade mogu raspoznati rimske zgrade (naslućuju se terme, amfiteatar, augusteum sa više carskih kipova, sada 0·25 do 1·20 m pod površinom), što su podloga sredovječnim zgradama, od kojih su najznatnije: kneževski dvor Palačina s prigrađenom čuvenom crkvicom Sv. Križa, baptisterij kneza Višeslava, biskupska crkva Sv. Azela, sada posve preređena nadžupska crkva, kapela Sv. Marcele, čiji je moćnik remek-djelo sredovječne umjetnosti i dr. Ta se kapela od 1674 zove Blažene Djevice od Zečeva, jer čuva kip Djevičin, za koji je vezana najznatnija crkveno-narodna slava u N. kad se kip, na prosni ponedjeljak, prenosi na poluotočić Zečevo prema otoku Pagu i odanle natrag u N. Crkvica Sv. Križa (tek se u 15 vijeku spominje pod tim imenom) postala je združenjem triju, prvobitno posebnih bazilika, od kojih srednja nosi karakteristično kube. Ona pripada skupu dalmatinskih građnja centralnog rasporeda i pletene ornamentike. Na nadvratniku crkve ima natpis, najstariji u hrvatskoj historiji, koji kazuje, da ju je sagradio župan Godeslav, valjda oko 800. U Godesavljevu je natpisu franko-galska abeceda, uvedena od franačkih misionara, s kojima je došao i kult franačkih svetaca u N., gdje je stolna crkva bila posvećena Sv. Azelu, benediktinski samostan Sv. Ambroziju, a koludrički Sv. Marceli. Pod franačkim utjecajem je građena vjerojatno i crkva Sv. Križa u N., koji se tada nalazio i u političkoj zavisnosti franačkoj. Kako je crkva bila prigrađena uz knežev (poslije kraljev) dvor, poznata je i pod imenom dvorske kapele. Godesavljeva zaklada najstarija je poznata zadužbina iz doba hrvatskih vladara. Danas je u njoj muzej sta-

rina, a ona sama njegov je najvredniji spomenik. Imanje Sv. Križa bilo je vrlo veliko. Veliki njeni posjedi bili su poglavito među Vrsima i Poljacima, i u Privlaci (i danas se zovu Križina). I okolina N. ima znatnih spomenika. K jugu je crkva Sv. Nikole u Prahuljama, zadužbina (1042) bana Stjepana i banice Marije, a k zapadu brdašce Obrovica (38 m), sa spomenom još starije zadužbine (1029) Jelenice, sestre bana Godemira.

N. je bio već u rimsko doba znatno naselje (Enona), jedno od 12 glavnih mjesta u Liburniji. Tamo se našla i nekropola iz željeznog halštatskog i nalazak iz neolitskog doba. U hrvatskoj historiji N. pripada odlično mjesto. U N. je sjedio oko 800 prvi poznati kršteni hrvatski knez Višeslav. U njegovo je vrijeme svećenik Ivan izgradio mramornu krstionicu (od 1746 u gradskom muzeju u Mlecima). Tada je nekako i župan Godeslav sagradio crkvu Sv. Križa, i u njoj sebi spremio grob. U prvoj polovini 9 vijeka osnovana je u N. biskupija, koja je isprva bila podvrgnuta oglejskome patrijarhu (u Čedadu), a vršila je pastvu nad čitavom dalmatinsko-hrvatskom kneževinom, dok nije ukinuta po zaključku splitskoga sabora 928. Od starohrvatskih nalaza N. ističe se 3·5 m dugi natpis s oltarske pebnice crkve Sv. Ambrozija, obilježen vladanjem kneza Branimira (879—892). Među 11 županija u Hrvatskoj oko polovine 10 vijeka car Konstantin VII. spominje i županiju ninsku, sa gradom N. U toj je županiji stanovalo pleme Jamometića, koje se brojilo među 12 glavnih starohrvatskih plemena. U 11 vijeku često su boravili u N. hrvatski kraljevi, naročito Petar Kresimir IV. 1062 bio je on tu sa svojim dvorom; uza nj se spominje i ninski župan Adamac (1069, 1070 i 1072). Za njegova vladanja obnovljena je 1075 s ograničenim područjem, ninska biskupija, a za Zvonimirova vladanja držao se u Ninu (1080) crkveni sabor. U 12 vijeku zapremala je ninska biskupija županije ninsku i lučku i polovinu županije ličke. Po izumrću hrvatskih narodnih vladara, N. se pokoravao (izuzevši 1168—1180) ugarsko-hrvatskim kraljevima i Mlečićima. U ninskoj Palačini odsijedali su kadšto ugarsko-hrvatski kraljevi, kad bi silazili u primorje, te držali državne sabore. Živa je još uspomena na boravak kraljice Marije u N. (1387) kao i na državni sabor 1396. Od 1420 N. je bio zadugo u vlasti Mletaka. U 16 i 17 vijeku često je uznemirivan od Turaka, zbog kojih su ga, da se u njemu ne učvrste, palili i Mlečići i domaći žitelji. Od propasti Mletaka (1797) N. je historija zajednička s ostalom sjevernom Dalmacijom.

Sa literarnog i historijsko-juridičkog gledišta zanimljiv je Statut Lige kotara ninskoga (23/11 1103), koji bi imao biti najstariji do sada poznati hrvatski statut i kodeks narodnog prava, pisan hrvatskim jezikom, jamačno glagoljicom. Statut ima 80 članova. Većina njih određuje kazne za razne prekršaje i zločine.

N., koji je za svoga cvjetanja imao 16 crkava i mnogo stanovnika, danas je mjesto sa samo 700 stanovnika, puno razvalina, svjedoka negdašnje slave. Sjedište je općine (13.390 stanovnika) i rimokatoličke župe; parobrodarska je stanica obalne plovidbe; ima carinarnicu, pučku školu, poštu i seosku blagajnu.

U nezdravoj okolini N. izvedene su 1903—1909 asanacione radnje. Tada je donekle izmješten i potok Rječina.

L i t e r a t u r a: L. Jelić, Spomenici grada Nina (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva n. s., 4—6, 1900 do 1902); L. Jelić, Hrvatski spomenici ninskoga područja iz doba hrvatskih narodnih vladara, I. Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu (Djela Jugoslavenske Akademije, 19, 1911); M. Vasić, Crkva Sv. Krsta u Ninu (Bulićev Zbornik, 1924 449); L. Jelić, U Ninu na Gospu od Zečeva (Spomen-cvijeće; Matica Hrvatska, 1900, 635); P. Karlić, Statut Lige kotara ninskoga (Vjesnik Hrvatskog Arheološkoga Društva n. s., 12, 1912, 287); F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925); V. Klaić Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati (II., 1881, 34).

J. Modestin.

Na mjestu današnjeg N. postojalo je jedno naselje već u prehistorijsko doba. Iz toga vremena, osobito iz ranijeg željeznog doba (halštatsko), ima muzej Sv. Donata u Zadru izvjesnu zbirku predmeta (pored ostalog, nakit od bronce i jantara, nađen u prehistorijskom groblju kod N.). U rimsko doba tu je bio grad Aenona. Od nje su se očuvali ostaci gradskih zidova, vodovoda i jednog hrama, koji se nalazio u centru današnjeg N. Rimske

starine, nađene u N. (osobito lijepa zbirka stakla, koja se čuva u zadarskom muzeju), svjedoče o blagostanju Aenone u prvim vjekovima rimskog carstva. *N. V.*

NINČIĆ ARON (20/9 1845, Stara Kanjiža — 9/5 1906, Beograd). Svršio je veliku školu u Beogradu. Pošto je neko vrijeme bio advokat u Beogradu i Jagodini, postao je prvo član apelacionog, pa onda kasacionoga suda u Beogradu. Bio je jedan od prvih članova napredne stranke (1881). Bio je ministar pravde u naprednjačkom ministarstvu Novakovićevom (1895/96), i u naprednjačko-radikalnim ministarstvima Vujićevom (1902) i Velimirovićevom (1902). Napisao je nekoliko stručnih pravnih rasprava, od kojih je najvažnija o Uslovnoj osudi. *S. J.*

NINČIĆ MOMČILO DR., ministar inostranih djela (10/6 1876, Jagodina). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a pravne nauke i doktorat u Parizu (1899). Poslije svršenih nauka bio je postavljen za sekretara u ministarstvu financija, a zatim je izabran za profesora na pravnom fakultetu velike škole (1902). 1912 izabran je za narodnog poslanika u podrinskom okrugu. 1915—1919 bio je, sa malim izuzetkom, ministar financija. Izradio je prvi budžet za kraljevinu SHS i proveo monetarnu unifikaciju. U drugoj vladi Stojana Protića bio je ministar pravde, a 1920 ministar trgovine. Od 1921 N. je, sa malim prekidom, bio ministar inostranih djela. Za ovo vrijeme sklopljeno je dosta važnih ugovora i konvencija razne prirode sa bližim i daljnjim zemljama. Kao predstavnik naše zemlje izabran je na četvrtom skupu Društva Naroda za predsjednika financijske komisije, a na šestom za predsjednika komisije za razoružanje. Na sedmom skupu Društva Naroda (1926) izabran je za predsjednika Skupa Naroda. Od 1921 N. je direktor časopisa Novog Života. — Znatnije rasprave političke i financijske su mu: La reglementation légale du travail souterrain des femmes et des enfants (1899), O porezu na prihod (1901), Srbija pred trgovinskim ugovorom (1902), Sistem neposrednih poreza u Srbiji (1903), Carinski savez Srbije i Bugarske (1904), O značaju i ulozi srpskog trgovca (1909), Naše valutno pitanje (1920), Istorija agrarno-pravnih odnosa srpskih težaka pod Turcima (1920), Spoljna politika kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (2 sv.). *D. Popović.*

NINČUŠA, dalmatinska vrsta vinove loze, koja daje tamna crna vina. *I. R.*

NINIĆ SERGIJE-ŠAKRAK, sinđel i crkveni pisac (15/2 1860, Lovra, Čepeljski Otok — 4/9 1893, manastir Hopovo, Srijem). Gimnaziju je svršio u Karlovcima i Budimpešti i bio je učitelj, zatim se oženio i svršio bogosloviju u Karlovcima. Kad mu je žena umrla zamonašio se u manastiru Bezdinu (1888). Neko vrijeme bio je administrator parohije u Aradu i kapelan u Temišvaru, zatim konsistorijalni bilježnik u Novom Sadu i urednik Srpskog Siona (1892 i 1893). 1893 postavljen je za upravnika novoosnovane monaške škole u Hopovu, ali je uskoro poslije toga umro. Pisao je mnogo članaka po raznim crkvenim časopisima, većinom liturgijskog i etičkog sadržaja. *R. G.*

NINKOVIĆ DUŠAN (1858, Novi Sad — 1912, Kragujevac). Učio je kantonalnu školu (realku) i politehniku u Zürichu (završio je 1880). Radio je na željeznicama u Francuskoj 1882—1885, pa kao društven inžinjer na željeznicama u Srbiji. 1885—1886 bio je općinski inžinjer u Smederevu, 1886—1889 opet kod društva za eksploataciju željeznica u Srbiji. Zatim je prešao u državnu službu do 1894; tada je prešao u samoupravnu službu okruga valjevskog, a 1895—1897 bio je inžinjer ministarstva vojnog u Obilićevu, gdje je projektirao i podigao preko 50 raznih zgrada, a potom je bio inžinjer vojnotehničkog zavoda u Kragujevcu. 1904 je izabran za šefa odsjeka za kanalizaciju građevinskog odsjeka beogradske općine, gdje je izradio projekat za kanalizaciju Beograda, po kome je ona i izvedena. To je u isto vrijeme i najveće N. djelo. Iz beogradske općine otišao je za inžinjera ministarstva građevina, a 1909 postao je inžinjer kragujevačke općine, gdje je izvršio mnogo radova. N. je projektirao i kanalizaciju za Temišvar, a beogradska kanalizacija ocijenjena je kao prvoklasni rad te vrste od priznatih stručnjaka. N. je bio vrlo jake tehničke spreme i velikog znanja. *S. B.*

NINKOVIĆ PETAR (8/4 1820, Bukovac, Srijem — 30/6 1887, Beograd). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima, filozofiju u Segedinu, a bogosloviju u Karlovcima. Poslije toga bio je adjunkt pri komisiji zemljišnih knjiga u Rumi, zatim profesor i zastupnik direktora u novosadskoj gimnaziji (1852—1865). Došavši u sukob s patronatom zbog otpora na naredbu o profesorskom ispitu, i što je uređivao političke novine, N. je 1865 prestao biti profesor i živio je kasnije u Modošu, u Banatu, baveći se ekonomijom. Pošto mu je imanje propalo, došao je u Beograd, gdje je bijedno živio i umro u bolnici. — N. je bio protivnik Vukov. Napisao je: Srpsku Gramatiku (1848 i 1856), Mali srpski bukvar (1855). Uređivao je klerikalni politički list Srbobran (1861 do 1867), pomagao je Hadžiću-Svetiću, kada je ovaj pokrenuo časopis Ogledalo Srpsko. Daničić je napisao brošuru Gospodinu Petru Ninkoviću (1856).
M. Š.

NINSKA BISKUPIJA osnovana je, prema najnovijim istraživanjima, početkom 9 vijeka. Njeni biskupi bili su biskupi cijeloga hrvatskoga naroda. Oni su potpadali pod oglajskoga patrijarha, a ne pod splitskoga nadbiskupa. Splitski ih je nadbiskup sa ostalim dalmatinskim latinskim biskupima trpio, dok su se dalmatinski latinski biskupi pokoravali carigradskome patrijarhu. Ali čim su latinski biskupi u Dalmaciji stupili (923) u zajednicu s papom, nastalo je trvenje između splitskog nadbiskupa Ivana i ninskog biskupa Grgura, zbog jurisdikcije nad Hrvatima. Borba se osobito vodila na saborima u Splitu (925 i 928), a svršila se pobjedom splitskog nadbiskupa. U to je vrijeme ninska biskupija ukinuta, ali je polovinom 11 vijeka opet uspostavljena. Poslije obnove ninski biskupi su imali jurisdikciju nad ograničenim dijelom hrvatskog naroda, a bili su podložni splitskim nadbiskupima. — 1828, za vrijeme reorganiziranja katoličke crkve u Dalmaciji, N. B. se ujedinila sa zadarskom. Uz stolnu crkvu u Ninu, a kasnije u samoj stolnoj crkvi, čuvala se do 1746 krstionica hrvatskoga kneza Višeslava, građena oko 800. 1746 Mlečani su je prenijeli u Mletke. U Ninu se sačuvala nekadanja hrvatska dvorska kapela Sv. Križa, možda po svome postanju najstariji hrvatski građevinski spomenik (788—800). Kapelu je, prema natpisu, sagradio ninski župan Godeslav, najstariji po imenu poznati hrvatski poglavar.

L i t e r a t u r a: Farlati, Illiricum Sacrum, IV.; Križanić-Barač, U kolievci hrvatske povjesnice (1907); L. Jelić, Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu (1911); F. Šišić, Priručnik, I. (1914); Perojević, Ninski biskup Teodozije (I. prilog Vjesniku za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, 1922).
J. Jelenić.

NISKOSNIK, vrsta umjetne vitice, koji ide od tjemena niz leđa do niže kukova. Ukrašen je srebrnim aspricama i đinđuvama i svršava se sa jednom širokom kićankom. U N. upliću svoju ili tuđu kosu pa i kozinu. Nosi se u vranjskom okrugu. *N. Z.*

NIŠ, varoš u Srbiji (glavno mjesto niške oblasti). Ima 26.096 stanovnika. Na rijeci je Nišavi u Niškom Polju. Važno je saobraćajno raskršće (željeznice Niš—Skoplje—Solun, Niš—Caribrod — Sofija — Carigrad, Niš — Knjaževac — Zaječar). Poslije Beograda najvažniji je saobraćajni čvor Srbije. Trgovačko je i privredno središte južnog dijela sjeverne Srbije. Sjedište je župana, komandanta divizije i eparhijsko sjedište. Ima dvije gimnazije, prvostepeni i gradski sud, kazneni zavod.

U bizantsko doba N. je bio jedan od glavnih trgovačkih gradova i jedna od četiri oružnice u Iliriku. Za Konstantina Velikog bio je lijepi i veliki grad. Za vrijeme seobe naroda porušen je, a za vlade Justinijana Velikog i kasnijih bizantskih vladara podizan je i uljepšavan. U 11 i 12 vijeku N. je bio lijep, naseljen i vrlo bogat grad. Tu je 1189 Nemanja dočekao Fridrika Barbarosu. U srpskim rukama bio je do 1386, kada su ga zauzeli Turci. U 16 vijeku N. je bio »opalo mjesto«, u 17 vijeku izgleda da se malo podigao. U 18 vijeku napredovao je znatno. Bio je uvijek raskršće važnih drumova.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Erdeljanović i Nikolić, Trgovački centri i putevi.
B. D.

NIŠAVA, rijeka u Srbiji, desni pritok Južne Morave. N. izvire u Bugarskoj, na zapadnom-sjeverozapadnom podnožju Golemog Čepana, sje-

verozapadno od Slivnice i Sofije, uglavnom teče prema sjeverozapadu. U našu državu N. ulazi oko 5 km uzvodno od Caribroda, do Željuše teče prema zapadu-sjeverozapadu, odatle u vijugavom toku na sjeversjeverozapad, a od Krupca na sjeverozapad. Od Pirota se dolina N. suzi. N. dijelom protiče kroz klisuru između planine Belave i Golaša, a pred ušćem Temske Reke čini vrlo velik zavoj i upravi svoj tok na zapad. Kod Bele Palanke N. ponovno promijeni pravac i počne teći k sjeverozapadu, probijajući se kroz okolne stijene u vrlo uskom koritu. Naročito je dolina N. sužena u Sićevačkoj Klisuri, između sela Sićeva i Proseka, odakle rijeka počne teći na zapad, a u blizini ušća na sjeverozapad, vrlo vijugavim tokom. U Moravu se N. ulijeva oko 1 km sjeverozapadno od sela Trupale. Uz N. se podiglo nekoliko većih mjesta: Caribrod, Krupac, Pirot, Klisura, Bela Palanka, Sićevo i Niš. — Važniji pritoci N. s lijeve strane su: Lukavica, Sukovska, Crvena Reka, Pasjača i Kutinska, a sa desne: Temštica. Dužina N. toka u granicama naše države je 142·6 km, a površina porječja 3.004·7 km². Pri srednjem najnižem vodostaju N. raspolaže hidrauličkom snagom od 36.500 HP. *P. Vujević.*

NIŠKA AKCIONARSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1885. Centrala je Niš. Kapital je 2,000.000. Fondovi 235.946, ulozi 2,947.611, vjerovnici 98.211, mjenice 1,795.047, zajmovi na zaloge 172.192, dužnici 421.177, nepokretnosti 71.947, industrijska poduzeća (predionica pamuka i mlin) 2,747.399, vrijednosni papiri 100.921, dobit 143.098 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Đ. Jovanović, direktor Milan S. Nikolić.

N. S.

NIŠKA BANJA, 10 km od Niša. Izvor je radioaktivne vode 36° C. 4·69 ME. Liječi: reumatizam, neuralgiju, rane. Državno je kupalište.

L. N.

NIŠKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje. Obuhvaća krajeve oko Niša i Pirota, Kruševca, Toplice i Vranje. U prva kršćanska vremena N. E. je s eparhijama: remezijanskom (belo-palanačkom), pautalijanskom (ćustendilskom) i serdičkom (sofijskom) sačinjavala serdičku mitropoliju, koja je, kao i sve ostale mitropolije na zapadnom dijelu Balkanskog Poluostrva, potpadala pod vrhovnu crkvenu vlast rimskoga pape, sve do 732. Iz toga vremena poznato je pet niških episkopa: Gaudencije, koji je 343 sudjelovao na čuvenom pomjesnom saboru u Serdiki (Sofiji), Bonoz, koji je 391 osuđen radi neortodoksnog učenja o Majci Božjoj, Markijan, koji je oko 410 gonio niško svećenstvo, rukopoloženo od Bonoza, Gajan, koji je 515 od monofizita, kao revan pobornik ortodoksnosti, zatočen u Carigradu, gdje je i umro, i najzad Projekt, koji je 553 bio na petom vaseljenskom saboru u Carigradu.

Za vrijeme seobe naroda u 6 i 7 vijeku propala je i N. E., kao i mnoge druge eparhije na Balkanskom Poluotoku, ali je obnovljena čim je počelo uspijevati pokršćivanje Slovena. Od 10—13 vijeka N. E. je bila uglavnom, u sastavu ohridske arhiepiskopije. Po hrisovulji bizantskog cara Vasilija II. od 1018 N. E. obuhvatala je, pored Niša, krajeve Mokro (oko Bele Palanke), Koblos (oko Prokuplja i Koprijana), Toplicu i Sveligovos (današnji Svrljig). N. E. je ubrajana u prvih deset najuglednijih episkopija i imala je prava na 40 klirika i 40 parika (kmetova). — Krajem 12 i početkom 13 vijeka Niš je češće prelazio iz bizantskih u madžarske, srpske i bugarske ruke. 1204, kada su Latini zauzeli Carigrad, Niš je bio u bugarskim rukama i N. E. ušla je u sastav obnovljene bugarske arhiepiskopije u Trnovu, te je njen episkop Kirik, sa još nekoliko drugih episkopa trnovske arhiepiskopije 1204 tražio palium od rimskoga pape. Kada je organizirana žička arhiepiskopija (1219) Niš je bio pod bugarskom vlašću, i Sv. Sava je osnovao za krajeve N. E. pod srpskom vlašću posebnu episkopiju, sa sjedištem u manastiru Sv. Nikole u Toplici, ali su uskoro poslije toga i ostali krajevi N. E. potpali pod srpsku vlast i ušli u sastav žičke i potonje pećke arhiepiskopije i patrijaršije. Iz toga vremena poznat je samo jedan episkop niški, Nikodim (1279).

Za tursko vrijeme N. E. je dijelila sudbinu ostalih srpskih eparhija. Neko vrijeme nazivana je ona i leskovačkom. Poznat je iz toga doba (1680 do 1692) episkop Ruvim, koji se pisao episkop Niša i Leskovca. U 18 vijeku spojena je N. E. sa starom topličkom i belocrkvanskom eparhijom, te su se njihovi episkopi pisali: belocrkvanski

i niški. Takovi su bili: Joanićije (oko 1712), Georgije Popović, koji je 1737 izbjegao sa patrijarhom Arsenijem IV. Jovanovićem i umro 1745 kao episkop temišvarski, i Gavrilo (oko 1766). Iz 19 vijeka poznati su ovi niški episkopi: Makarije, Meletije (1821), Benedikt I., Danilo, Josif, Grigorije (1837 do 1842), Benedikt II. (1842—1845), Nikifor, Janićije (1856—1858), Stevan Kovačević (1862), Kalinik (1869), Viktor (1871—1881). Viktor je bio egzarhijski bugarski episkop, te je sjedinjenjem niškog, pirotskog, vranjskog i topličkog okruga sa Srbijom 1/2 1879 ušao u sastav beogradske mitropolije. Njegovi nasljednici na N. E. stolici bili su: Nestor Popović (1883—1884), Dimitrije Pavlović (1887—1889), Jeronim Jovanović (1889—1894), Inokentije Pavlović (1894—1898), Nikanor Ružičić (1898—1919) i današnji episkop Dositej Vasić (od 12/5 1919).

N. E. ima 272 svećenika u 5 okružnih protopresviterata (niški, pirotski, toplički, vranjski i kruševački) i 13 namjesništva (aleksinačko, belopalanačko, lužničko, kosaničko, leskovačko, masuričko, vlasotinačko, poljaničko, jablaničko, bosiljgradsko, ražansko, župsko i caribrodsko), 25 kaluđera u 19 manastira (Divljansko, Gornjo-Matejevac, Gornjo-Župsko, Izotovac, Lipovac, Lepčinj, Naupara, Poganovsko, Planinica, Prosek, Sićevo, Sv. Petka, Sv. Roman, Smilovo, Strmac, Sukovo, Temska, Veta i Visoko-Ržalj) i 291 parohiju, sa 320 crkava i kapela. Najzad, N. E. je napučenija od svih eparhija u srpskoj patrijaršiji. Ona ima 809.912 duša (po crkvenom popisu od 1924). *R. Grujić.*

NIŠKA OBLAST. Površina je 7.269·3 km². Stanovnika ima 422.273. Gustoća naseljenosti je: 58 stanovnika na km². Glavno je mjesto Niš. Obuhvaća porječja Moravice, Nišave, Vlasine i dio Južne Morave. U N. O. ulaze manje posebne cjeline: Visok, Svrljig, Zaplanje, Lužnica i Golak. Planinska je i visoka oblast, izuzev zapadnih dijelova oko Južne Morave i pored Nišave. Nagnuta je na zapad i sjeverozapad. Važnije rijeke su: Južna Morava, Nišava, Vlasina, Moravica, Veternica, Jablanica i Pusta Reka. Pored njih su plodna polja: Leskovačko, Vlasotinačko, Niško, Aleksinačko, Pirotsko, Belopalanačko i Caribrodsko. Ljekovite su vode: Soko Banja i Niška Banja. Zanimanje stanovništva je: zemljoradnja i stočarstvo. U okolini Pirota pretežno se bave stočarstvom. Proizvode sir kačkavalj. Pored Morave se bave više povrćarstvom (goje: papriku, luk, kupus, bostan). U Pirotu se izrađuju poznati i jako cijenjeni pirotski ćilimi, jer je okolina stočarski kraj (naročito ovce sa odličnom vunom). Nose odijelo od bijeloga sukna. Razvijena je kućna industrija; čuveni su tkalci, grnčari (lončari), mutavdžije (dlakari), zidari i vrtljari. Osobito se goji konoplja, zbog užarije. Najbolji su zidari iz Crne Trave. Zbog bogatstva u sirovinama (vuna, konoplja i dr.), razvijena je industrija. Niš, Leskovac, Pirot i Aleksinac razvijaju se u jača industrijska mjesta. Iz N. O., naročito iz siromašnijih krajeva, stanovništvo ide na rad u strani kraj (pečalbu). Glavniji rudnici su: Jelašnica, Aleksinački Rudnik, Ruplje. Saobraćaj je razvijen. Osim drumova jako je razvijena željeznička mreža, sa glavnim čvorom u Nišu. Niš je raskršće, odakle se razilaze pruge za Skoplje—Solun, za Sofiju—Carigrad, za Knjaževac—Zaječar i za Lapovo—Beograd. Pored Niša glavnija su mjesta: Leskovac, Pirot, Aleksinac, zatim varošice: Soko Banja, Vlasotince, Bela Palanka, Caribrod i dr. *B. Drobnjaković.*

NIŠKA TRGOVAČKA INDUSTRISKA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala je Niš. Kapital je 3,000.000. Ulog 2,827.791, mjenice 1,267.374, nepokretnine 1,600.000, dužnici 2,515.985, vrijednosni papiri 114.936, dobit 180.643 Din. Dividenda 5%. Predsjednik je Mladen Popović. *N. S.*

NIZAMI DŽEDID (novo uređenje) nazvana je reforma velikog vezira Mustafe Ćuprilića 1690 o ublaženju poreznih tereta i pravnoj zaštiti kršćana, ali je poglavito pod tim imenom poznata reforma vojske pod sultanom Selimom III. (1789—1807) i Mahmutom II. (1808—1839), ukidanje janjičara (1826) i uvođenje moderne regularne vojske, nazvane prema tome nizam. To je izazvalo i u Bosni otpor: bunu Husejin-kapetana Gradaščevića (1831) i slom bosanske begovske oligarhije u Osman-pašinoj vojnoj ekspediciji 1850/51. *V-lj. P.*

NODIER CHARLES (Nodje Šarl), francuski književnik (1780 — 1844). N.

je jedan od poznatijih romantičarskih pisaca. Postavljen za urednika Zvaničnog Telegrafa, lista francuske uprave u Ilirskim Provincijama, došao je krajem 1812 u Ljubljanu, gdje je ostao osam mjeseci. U tom listu i u Journal des Débats, N. je, jedan od prvih u Francuskoj, pisao o našoj narodnoj poeziji, i prevodio je prema tuđim prijevodima. Inspirirao se Ilirijom u svojim romanima Jean Sbogar (obnovljen anonimno 1818), Smarra (pod pseudonimom Maxime Odin, 1821), gdje se nalaze prijevodi Hasanaginice i Đorđićeve Zgode ljuvene.

Literatura: J. Skerlić, Francuski romantičari i srpska narodna poezija (1908); T. Matić, Prosper Mérimée's Mystifikation kroatischer Volkslieder (Archiv für slavische Philologie 28 i 29); Jean Larat, La tradition et l'exotisme dans l'oeuvre de Ch. Nodier (1923); R. Meixner, Ch. Nodier à Ljubljana (Revue des Études Slaves, 1923, Rad, 1924).

M. I.

NODILO NATKO, historik i političar (21/8 1834, Split — 25/5 1912, Zagreb). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u rodnom gradu. 1853 je položio maturu i počeo je učiti zadarsku bogosloviju, gdje je imao prilike da nastavi drugovanje s Mihovilom Pavlinovićem, koje je bilo od presudne važnosti za nacionalni stav N. u njegovim zrelim godinama. 1856, poslije svršene treće godine teoloških studija, skinuo je N. mantiju i otišao je u Split za gimnazijskog pomoćnog učitelja. Tu je ostao 1856/57. Odlučio se tada, da studira filozofiju, pa je otišao u Beč, gdje je radio punih 7 semestara, naročito kod Aschbach-a. 1861 položio je profesorski ispit i vratio se kući. 31/8 1861 imenovan je za suplenta u splitskoj gimnaziji. U velikom pokretu 1861 za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom N. je, uz Luku Botića i K. Vojnovića, živo sudjelovao. Zbog toga je otpušten iz službe (1862).

Izabran je poslije toga za urednika novoosnovanog zadarskog borbenog lista Il Nazionale. Prvi uvodni članak Nazional-a ujedno je i prvi literarni rad N. N. je za 5 godina radio u duhu programa toga lista, pa je naročito zbog čuvene polemike sa N. Tommaseom stekao opći ugled u čitavoj Dalmaciji i Hrvatskoj. Njegov rad u Nazionalu dao je povoda osnivanju Narodnih Čitaonica i da se probudila sva omladina i sjatila oko narodnih vođa u borbi protiv Austrije i Talijanaša. N. je zastupao svuda ideju jedinstva Hrvata i Srba. Njegov patriotski rad u tadanjem Zagrebu bio je toliko cijenjen, da ga je grad Zagreb odlikovao počasnim građanstvom. U svom radu bio je N. ganjan i optuživan zbog veleizdaje (1863 i 1864). Radi svog liberalnog stava napustio je redakciju Nazionala 1867, ali je i dalje tu saradivao sve do 1873. 1867 izabran je za narodnog poslanika na dalmatinskom saboru, u korčulanskom kotaru. 1870 bio je poslanik, kad je narodna stranka pobijedila autonomašku. Poslije je N. radio u gimnaziji do otvaranja zagrebačkog sveučilišta, u kome je 20/9 1874 imenovan za javnog redovnog profesora opće historije.

Kad je N. došao u Zagreb bavio se isključivo naukom. Do 1901 N. je redovito predavao, a tada je po ličnoj molbi dobio penziju. 1907 izabran je za predsjednika Društva Hrvatskih Književnika, jer je bio uz literarni pokret Mladih.

Prije stupanja na sveučilišnu katedru N. je dao nekoliko studija iz opće historije, u kojima se vidio jaki talenat za kritičko ispitivanje i ideološko prikazivanje. N. je zastupnik liberalne historijske metode i socijalnog sistema. Rijetka erudicija i istančan estetski ukus u iznašanju kritički ispitanih historijskih činjenica, vazda u evolutivnom i genetičkom pravcu, uzdižu ga u red naših prvih historika. Kroz svoja djela N. je svuda sprovodio osnovnu ideju razvoja opće ljudskog, i tako je dosljedan u manjim kao i u većim historijskim djelima. To vrijedi naročito za njegovo veliko i važno, ali nedovršeno djelo o historiji srednjega vijeka. N. se istakao i kao profinjen esejist, i bio je u svoje vrijeme neobično rado čitan. Kao predavač stekao je čitavu generaciju obožavalaca.

Najvažniji N. radovi su: Postajanje svjetovne papinske vlasti ili 50 godina talijanske historije 724 do 774 (1878); Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka (Rad, 65), Religija Srba i Hrvata (Rad, 77, 79, 81, 84, 85, 89, 91, 94, 99 i 101), Historija srednjega vieka za narod hrvatski i

srpski (I., II., III. sv., 1898—1905), Annales Ragusini Anonymi, item Nicolai de Ragnina 1883, Croniche di Ragusa opera di Giugno Resti, senatore di Ragusa, Croniche ulteriori di Ragusa probabilmente opera di Giovani di Marino Gondola. (Mon. sp. hist., sl. M. XXV. Scriptores II.).

Literatura: F. Šišić, Natko Nodilo (Hrvatsko Kolo, VII., 1912, 282 do 313). *V. Novak.*

NOLLI JOSIP, operni pjevač (16/11 1841, Ljubljana — 11/1 1902, Ljubljana). Učio je gimnaziju u Ljubljani, a pravo na univerzitetu u Beču. Bio je koncipijent u advokatskoj kancelariji, ali je napustio to zvanje i učio je muziku u Milanu. Pjevao je u Zagrebu, Milanu i drugim talijanskim gradovima, Krfu, Barceloni, Madridu, Budimpešti, Pragu, Bukureštu, Lwowu, Kijevu, Moskvi, Odesi i Petrogradu. *J. M.*

NOMOKANON. 1. Mali zbornik crkvenih zakona, sa penitencijalnom sadržinom. U starim srpskim spomenicima takovi N., ili zbornici crkvenih pravila, nazivani su još i nomokanunci ili opširnije: Slovesa izbrana ot zakonika svetih otac, na potrebu popovom i vsem ljudem, po zakonu svetago crkovnago Ustava. 13—18 vijeka bili su ti zbornici u velikoj upotrebi, a postali su iz praktične potrebe, naročito duhovnika, te su se stoga vrlo često nalazili uz Trebnike. To su mahom prijevodi sa grčkog ili izvodi iz krmčije, ali se opažaju u njima i tragovi samostalnih srpskih kompilacija. Kod nas je do sada poznato preko desetak rukopisa tih zbornika 13—17 vijeka, a bilo je i neispravnih ili »hudih nomokanunaca«, koji su zabranjivani i spaljivani. *R. G.*

2. V. Krmčija.

NOMOKANUNAC. V. Nomokanon.

NONIUS, polukrvni konj anglonormanskog podrijetla. Od 1816 goji se N. u ergeli Mezöhegyes-u. To je konj intenzivnih poljoprivrednih krajeva (Vojvodina, Srijem). Veliki N. je 165—170 cm, mali 158 cm visok. Glava je teška, velika, slabo konveksna sa malim očima; vrat je kratak, muskulozan; greben je dug i visok; leđa su duga i dobro sa bokovima spojena, sapi su uske, pleća strma, rep nisko nasađen. Stav nogu je normalan, odzada nešto uzak. Ustrajnost, otpornost, neumornost i dobroćudnost predestiniraju N. za konja naprednije poljoprivrede. U SHS je naročito raširen mali N. *S. U.*

NORBERTOVCI. V. Premonstraci.

NORICUM, rimska provincija, koja je zahvaćala i dio naše zemlje. Granica njena išla je nešto sjevernije od Ljubljane, malo južnije od Celja, i dopirala je do blizu Ptuja na istoku. U N. su živjeli prvobitno Iliri, ali kasnije, otprilike od 400 prije Kr., tu su stanovali Taurisci, jedno keltsko pleme. Do 16 prije Krista N. je bio samostalno kraljevstvo. U borbi između Cezara i Pompeja N. je bio na strani Cezarovoj. 16 Noričani su upali u Istru, ali su pobijeđeni. Od toga doba oni su bili u stvari pod Rimljanima. Istina N. se zvao još uvijek kraljevstvo, ali zemljom je upravljao jedan carski prokurator, što znači stvarno vicekralj. Prokurator nema vojske. Vojnu posadu dobio je N. tek u drugoj polovini 2 vijeka po Kr. Pod Dioklecijanom N. je podijeljen na dvije provincije: 1. Pribrežni N. i 2. Unutrašnji N. U N. su bili gradovi Virunum (Celovac), gdje su nađeni mnogi rimski natpisi i skulpture, i Celeia (Celje). U carsko doba Celje je bilo u Panoniji. *N. V.*

NORIČKI KONJ je teška pasmina konja, ali po svome podrijetlu nije čisti okcidentalni tip. Njegova je domovina pravi alpski predjel, stara rimska provincija Noricum, po kojoj je dobio ime. Najbolji konji ove rase su u Pinzgau, u austrijskoj pokrajini Salzburg, te je prema tome i cijela rasa dobila ime pincgauski konj.

N. K. odlikuje se velikom otpornošću i čvrstim tkivom. Građa tijela je robustna, glava je teška, a stražnji dio trupa vrlo jako razvijen. Visina do grebena mu je 165—175 cm, a težina tijela 700—900 kg. Stari N. K. imao je karakterističnu pjegavu boju, ali se ta boja u novije doba sve više gubi i prevladava riđa.

Području N. K. pripada i Kranjska (srezovi: Radovljice, Kranj, Kamnik, Ljubljana i Litija) i Štajerska. U našoj državi N. K. najbolje uspijeva na Gorenjskom. Manji tip N. K., kao manji konj za kola i rad, goji se naročito u Savinskoj i u gornjoj Dravskoj dolini (Celje, Slovenski Gradec, Brežice,

Rogatec), gdje se manje kobile ukrštavaju pastusima belgijske pasmine. U predjelu oko Ljutomera, Slovenske Bistrice, Ptuja, stvorili su ukrštavanjem sa engleskim puno- i polukrvnjakom odnosno lipicancem jedan poseban tip, koji je poznat pod imenom ljutomerskog konja. N. K. ima veliko značenje za ove predjele naše države, te se, za što bolje gojenje ove pasmine, uzdržava državna ergela Selo, kraj Ljubljane, sa vrlo dobrim rasplodnim materijalom pincgauske pasmine.

S. Ulmansky.

NORIN, desni pritok Neretve u Dalmaciji. Izvire blizu hercegovačke međe, na ključ protiče močvarnim krajem Roksićem i Segedom, pa se izliva u Neretvu niže Metkovića, kod Norinske Kule. U N. se čuva ime znatnoga rimskoga grada Narone, čiji se ostaci nalaze kod sela Vida, od Metkovića 4 km k sjeveru.

J. M-n.

NORINSKA KULA. V. Opuzen.

NOŠNICA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Moravice, izvorišnog toka Zapadne Morave. Izvire na planini Javoru, na sjevernoj padini Rude Glavice, Begova Brega i Stupske Česme (1.514 m). Od izvora uglavnom teče prema sjeveru, poprečno na pravac slojeva, a na donjem toku skrene pod pravim kutom na desno i počne teći na istok-sjeveroistok. U Moravicu utiče na visini od 573 m, između sela Međurečja i Budoželja, 5 km južno od Ivanjice. Sa desne i lijeve strane N. prima puno pritoka, ali su svi vrlo kratkoga toka. Dužina N. toka je 31·5 km, a površina porječja 175·4 km². *P. V.*

NOŠNJA u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji slična je N. N. onoj u čitavoj kraljevini SHS. Isto to vrijedi i za sve evropske N. N. uopće. One nisu specifično nacionalne, nego su tek nacionalna preinačenja nekolikih glavnih odjevnih principa; kod muškog odjela: združeni principi južnjačko-orijentalne košulje sa nordijskim kaputom i hlačama; kod ženskog: princip južnjačko-orijentalne košulje sa principom ovojne odjeće, naročito pregače. Ovim glavnim elementima, kojima je podrijetlo u prehistorijskom i antičkom dobu, pridružuju se elementi orijentalne kaftanske nošnje u raznim varijacijama (anterija, džube, sadak, zobun, jelek, haljinac, cabajka, gunj), i elementi zapadno-evropske nošnje, počevši od doba renesanse pa do danas.

Od ovih glavnih elemenata stvoreni su razni današnji tipovi N. N. Oni su plod konzervativnog narodnog duha, svaki za sebe više manje jedinstven, a ograničen na pojedino područje. Svojim oblicima oni su u živoj opreci sa svjetskom modom sadašnjice. Granice tih područja ostaci su negdašnje političke podjele zemlje na župe (ove se podudaraju uglavnom valjda s današnjom crkvenom podjelom na župe i parohije), ili su granice feudalnih vlastelinstava te negdašnje Vojne Krajine. Te granice su i prirodne: brda, šume, rijeke. U tim granicama razvijale su se N. N. individualno, prema raznim uvjetima, kod kojih je aktuelna moda »gospodske« nošnje imala važna udjela, a često i samovolja vlasti civilnih, vojničkih i crkvenih, određujući, bar za razne detalje, oblik i način nošenja. Uz ove faktore svakako je bilo od snažnog utjecaja i doseljivanje stanovništva iz drugih područja, naročito povodom turskih i mletačkih ratova.

Za pretežni dio N. N. u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji važno je, da gotovo sav potreban materijal izrađuje narod sam, bilo kod kuće, bilo preko domaćih zanatlija. No od novijega vremena već su industrijski produkti znatno preoteli maha, te oni pridonose napuštanju tradicionalnog načina odijevanja. Ali ovaj razlog nije ni jedini ni najvažniji da N. N. propadaju. Proširenje modernih prometnih sredstava, blizina gradova, upliv sajamskih trgovaca i putujućih »kramara«, doseljivanje imućnijih seljaka u grad, iseljivanje seljaka zbog zarade u inozemstvo, gdje napuštaju svoju nošnju; zbog ekonomskih razloga siromašniji zamjenjuju skupocjeniju, premda trajniju, domaću nošnju jeftinijim, većinom i praktičnijim industrijskim proizvodima. Česti su uzroci lokalne prirode. No najbitniji od svih razloga je dubljeg psihološkog značenja: seljak gubi svoju samosvijest u dodiru s nadmoćnom i ponajviše nerazumljivom mu modernom kulturom, pa videći neosporne njene uspjehe, počinje postepeno da zazire od N. N., kao znaka svoje zaostalosti. Veoma su

rijetki slučajevi, da je seljačka samosvijest otpornija (kao na pr. sjeverna okolina Zagreba), ali i tu po jasnim znacima ne će više dugo biti N. N. nadmoćna. Ne pomažu nikakve akcije za čuvanje N. N. Kao i svuda, tako su i kod nas N. N. kod širokih masa osuđene na propast, a s njima zajedno i mnoga estetska i etička vrijednost.

Muška N. N. — Najopćenitiji tip muške N. N. sastoji se od platnene košulje i platnenih gaća, na prsima i rubovima često iskićenih vezenim ili tkanim šarama, odnosno resicama. Košulje sežu povrh gaća od prilike do polovine stegna, a pripasuju se tkanicom ili kožnim pojasom (pas, remen, kajiš, ćemer s pretincima za novac i oružje). U krajevima, gdje preteže vuna, zamjenjuju gaće u svako godišnje doba uske hlače (čakšire, breveneci) ukrašene gajtanima, ili orijentalne šalvare od čohe ili sukna (Dalmacija, Lika, zapadna Bosna); u drugim krajevima obično samo zimi (u zagrebačkoj županiji bijele ili tamno-modre, no u posavskom kraju iste županije nose se od Napoleonovih vremena i platnene hlače).

Na košulju se oblači krožat, ječerma, džamadan (Dalmacija), lajbec, prsluk, haljinac, zobun (Hrvatska i Slavonija), a preko ovih zimi duži kaput: surina, halja (Hrvatska i Slavonija), koporan (Dalmacija) ili kabanica: džoha, gunj (Hrvatska i Slavonija), haljina (Dalmacija i Slavonija). Sve je to od bijele, sive ili crne čohe ili crvenog, modrog i sivog sukna, ukrašeno raznobojnim gajtanima, pucetima, ilikama, tokama, suknenim mozajikom, vezivom a i srmom. Tek je kožun, kožuh, ćurdija od krzna, redovno ovčjeg, sa rukavima ili bez njih (na pr. Lika; u Slavoniji opaklija). Ponajviše je ukrašen apliciranim kožnim šarenim ornamentima, često i ogledalcima (Slavonija).

Glavu pokriva: a) Pusteni šešir, škrljak, kriljak, uzdignuta oboda, gdjekad sasvim malih dimenzija (Zagreb: šestinska nošnja), dok se tjemeni dio ponekad neobično visoko podigne (Županja u Srijemu). b) Kapa od crvene čohe ili sukna, većinom ukrašena crnim ili šarenim vezivom, kraćim ili dužim resicama na jednom dijelu ruba (Dalmacija, Lika). U splitskoj okolini ona je veoma malena, tako da se mora uzicom vezati preko obraza i podbratka. c) Šubara od ovčjeg krzna, šiljasta vrha, koji se često utisne. d) Fes, omotan šalom, od crvena ili smeđeg sukna (dalmatinska Zagora).

Redovna obuća su opanci, koji se obuvaju ili preko obojaka (uža Hrvatska i Slavonija) ili preko nazuvaka, terluka i bječava s grlićima (Dalmacija, Lika, Banovina). No u Hrvatskoj i Slavoniji nose se mnogo, valjda pod utjecajem vojničke nošnje, čizme visokih sara, koje se navlače preko gaća, odnosno hlača, a svuda preuzimaju maha i cipele.

Potpunoj muškoj nošnji pripada torba s poklopcem, koja je ili od vune, iskićena i uprtom ili remenom providena (Dalmacija, Lika, Banovina, Slavonija), ili je od kože, a na poklopcu sa gusto nanizanim kiticama ili resicama, ponajviše od crvene vune (naročito županija zagrebačka i varaždinska).

Izuzev Liku i Banovinu, narod pretežno brije bradu, nosi brkove, a kosu nosi srednje dugu, uređujući je jednostavno. Samo u dalmatinskoj Zagori ima krajeva, gdje još nose perčin, kakav se još prije 35—40 godina mogao dosta često vidjeti u zapadnom dijelu zagrebačke županije.

Ženska N. N. — Najbitniji dio ženske N. N. u svim krajevima Hrvatske, Slavonije i Dalmacije kao i čitave kraljevine SHS je platnena košulja sa rukavima. Ona je neposredno uz tijelo, pa je ujedno spoljašnje odijelo i košulja u užem smislu. Samo u nekim krajevima nosi se ispod njezina donjeg dijela platnena suknja (na pr. u gornjoj hrvatskoj Posavini t. zv. podoblaček. U istočnoj Slavoniji u okolini Almaša nose i po više sukanja). Stariji autohtoni tip u jednom je komadu (u hrvatskom Zagorju zvan »celača«, u istočnoj Slavoniji »rubina«), skrojen više manje prema obliku i dimenzijama na domaćem stanu otkanoga platna. Oblik košulje, podvojene na gornji (opleće, oplećak, rukavci) i donji dio (skuti, krila, rubača, sa ili bez korzetu sličnog »kiklenika«, »suknja« novijeg vremena od kupljenog sukna, svile i t. d.), razvio se pod utjecajem zapadno-evropske mode, počevši od renesanse. U Lici, Banovini i velikom dijelu hrvatskog Zagorja

ona je ukrašena ponajviše sasvim jednostavnim bijelim vezom; u drugim krajevima, raznolikim šarenim, bijelim i zlatnim i srebrnim (naročito Đakovština i vinkovački kraj) tkanim i vezenim ukrasom. Nad košuljom nosi se pregača, koja se u pojedinim krajevima različito naziva: u kajkavskim krajevima zastor ili zaslon (od istog je materijala i jednako ukrašena kao košulja); u Slavoniji je pregača uvijek od vune i redovno srmom protkana i resama okićena; u Banovini kordunaškoj također je od vune, ali kratka s veoma dugim resama, i nosi se samo odzada, a sprijeda vertun. Ta riječ, kao fertun u Hrvatskoj a u Slavoniji zapreg, označuje pregaču od kupljenog tkiva. Za Dalmaciju, Liku i zapadnu Bosnu značajna je pregača ili kecelja od šarene vune ćilimski otkana.

Oko struka pripasuje se pas od crvenog ili crnog sukna (gornja hrvatska Posavina), od ljepenke presvučene vezenim tkivom ili od kože (hrvatsko Zagorje), pa šarena ili jednobojna tkanica od vune (Slavonija, Lika, Banovina, Dalmacija, zapadna Bosna).

Kod udatih žena glavu pokriva poculica, veća ili manja kapica, koja se stavlja na frizuru, uobličenu napravama od čvršćega materijala (kunđ, kojnč, puntek, kukma, kofrtanj, zavijalo i t. d.). Ima bezbroj varijanata takvih frizura, a zbog toga i najrazličitijih poculica, od vrlo malenih pa do širokih do 40 cm s »rogovima« (na pr. Jamnica, Sv. Ivan Žabno, Zlatar) i bez njih. Ovakve raznolike naprave na glavi čine najvidniju razliku među ženskim nošnjama. U istočnom dijelu Slavonije i u Srijemu nosi se bijela jednostavna kapica, nad koju dolazi u zavoj složena zlatna šamija. Pravoslavne žene ne nose poculica, ali i kod njih udate žene namiještaju kosu oko naprava od čvrstog materijala (u okolini Pakraca polukružno drvo). Osim poculice i šamije služe za povezivanje glave a i ramena marame, zvane u Hrvatskoj peča, u Slavoniji rida (pakrački kraj), krpa i marama (Otok), u Dalmaciji jašmak, u zapadnoj Bosni okruga. Ukrasu poculica i marama posvećuje se naročita pažnja.

Djevojke ne nose poculice već im je kosa spletena u pletenice, koje ili vise niz leđa ili su savijene oko glave. Negdje se tom riječju označuje umjetno spletena kosa u četverostrane plohe, koje gdjekad sežu od zatiljka preko tjemena i ušiju do čela (Slavonija). U Dalmaciji i u Žumberku nose crvene kape, ukrašene novcem odnosno pulijama; u Hrvatskoj su do nedavna nosile vijenac, izvezen na crvenom suknu sa šarenim perlama (»parta«).

Na košulju se oblači prsluk: lajbec, zobunec, prosluk (Hrvatska i Slavonija), ječerma (južna Dalmacija), krzneni kožurec ili kožušćić, a u dalmatinskoj Zagori »haljina« s rukavima; kaput bez rukava: zobun, cabajka (hrvatska Posavina), a preko haljine u Dalmaciji sadak. Zatim dolazi kaput s rukavima ili kabanica, i to: surina, haljina, gunj, pa kožun, kožuh, ćurak i menten. Sve je to od čohe ili sukna, odnosno ovčjega krzna, ukrašeno gajtanima, suknenim mozajikom (na pr. čuvena građa na dalmatinskim i bosanskim sadacima), vezivom, ogledalima i t. d., kao kod muških sličnih predmeta.

Na noge se oblače pletene lačice (čarape do koljena, u okolini Zagreba), kopice, nazuvci, terluci, bječve, natikače i t. d., sve više iskićeno nego u muških. Obuća su: opanci i čizme, no oboje već istiskuju moderne cipele. Za nakit služe: đerdani od korala i sedefa, raznobojnih staklenih zrnaca, dukata i t. d. Naušnice su od filigrana (Slavonija i Dalmacija). Narukvice i prsteni (burme) rjeđe se nose.

Dječje N. N. gotovo su u svemu jednake nošnji odraslih, izuzevši neke detalje.

Glavni tipovi N. N. su: 1. Južna Dalmacija: Boka Kotorska, Konavli. — 2. Dalmatinska Zagora, Lika-Krbava, zapadna Bosna. — 3. Banovina-Kordun. — 4. Gornja hrvatska Posavina i dio Pokuplja: Sisak-Petrinja-Sunja i Moslavina. — 5. Plješivičko-vukomerički tip, iz koga se izdvaja nošnja turopoljskih seljaka plemića. Ova je nastala pod utjecajem magnatske aristokratske nošnje, no danas je već iščezla. — 6. Zagreb i okolina: Šestine, Vugrovec. — 7. Hrvatsko Zagorje a) južno: Bistra-Stubica s odvojcima, Sv. Nedjelja i Vrapče iz zagrebačke okoline; b) sjeverno: Zlatar-Lepoglava. — 8. Slavonija: a) slavonsko-posavski tip, od Novske

do Broda, a na sjever do Pakraca i Daruvara; b) požeški tip; c) Đakovština-Vinkovci. — 9. Žumberak: nošnja uskočka nalik onoj u sjevernoj Dalmaciji. — 10. Razne nošnje tuđih doseljenih narodnosti kao: Arbanasa Klimentinaca u Nikincima, doseljenih Slovaka u koprivničkom Ivancu i dr.

Primorski krajevi sa otocima, Gorski Kotar, Podravina i veći dio sjevernoga kraja hrvatskog Zagorja, gotovo sva bjelovarsko-križevačka županija i Srijem danas već ne nose N. N.

Sve te N. N. imaju više zajedničkih obilježja, koja su u suštini jednaka, a samo se u detaljima razilaze. Uzroci tim razlikama su raznovrsni. Pored ostalih (navedenih): antropogeografski faktori pojedinih krajeva, a naročito raznolike ekonomske prilike. Naročito je značajna činjenica, da ima u svakom kraju sa istom nošnjom razlika s obzirom na opremu između odijela za obične dane i onoga za nedjelju i svečanije prilike uopće. Tu je napose interesantna oprema »mlade«, sa stereotipnim visokim nakitom za glavu. Isto tako i s obzirom na životno doba kao i na simboliku boja. Mlađi svijet nosi se šarenije, kićenije i bogatije, stariji u svemu prostije. Za starost i najveću žalost služi većinom bijeli ukras; poslije vjenčanja crveni i t. d.

Literatura: B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven (1801); F. Carrara, La Dalmazia descritta (1848); Csaplovics, Slavonien und zum Theil Croatien (1819); Salvator Ludwig (nadvojvoda), Das was verschwindet; N. Bruck-Auffenberg, Dalmatien und seine Volkskunst (1911; izašlo i sa hrvatskim tekstom); J. Belović-Bernadzikowska, Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada (1898); N. Arsenović, Crteži i slike jugoslavenskih narodnih nošnja. Originalno djelo u Etnografskom Muzeju u Beogradu. (V. Zega N., Zbirka Nikole Arsenovića, Narodna Starina, sv. V., 1923 Zagreb); N. Mützel, Kostümkunde (1921); Zbornik za narodni život i običaje (od 1896); Koledar Pokrajinskoga Muzeja za narodni obrt i umjetnost (1913). *V. Tkalčić.*

Slovenačka N. N. Po literarnim vijestima i nalazištima u staroslovenskim grobovima izgleda, da su Slovenci odmah poslije dolaska u svoju današnju otadžbinu (6—7 vijek) nosili dugačke platnene hlače i dugačku široku tuniku, privezanu preko pasa, Slovenkinja pak, tuniku sa širokim rukavima, koja je dopirala do peta. Kao ukras služile su im platnene obveze preko čela, od kojih su duž sljepočnica visile verižice iz srebrnih ili brončanih obruča. Na rukama su nosili prstenje sa staklenim biserima; na prsima im je zakopčavala kabanicu agrafa ili fibula.

Od tada pa sve do 13 vijeka nema detaljnijih vijesti o slovenačkoj N. Sigurno je da su Slovenci tada primili franačku N. Koruški vojvoda, koji je bio u 13 vijeku ustoličen na Gosposvetskom Polju, u tadašnjoj N. slovenačkog seljaka, nosio je sive, dugačke, platnene hlače, opanke privezane sa remenima na listove, sivi platneni kaput, koji je dopirao preko koljena, odzada otvoren rasparkama i privezan. Pored toga imao je on siv šešir i dugačku kabanicu. Ženske su tada nosile, po Ulrihu Lichtensteinu gornje odijelo, godeže, dugačke pletenice i šapelj na glavi. Ova N. je rustificirana franačka N. 12 vijeka. Do kraja 16 vijeka Slovenci su se odijevali po modama germanske srednje Evrope. Krajem 16 vijeka primili su plemići i građanstvo špansku N., kojoj su se približili sredinom 17 vijeka i slovenački seljaci u svojoj narodnoj N. U drugoj polovini 17 vijeka prevlađuje u građanskoj Slovenačkoj francusko-talijanska N., koja traje od prilike do 1730. Od tada pak Slovenci su se odijevali u gradovima prema modi, koju su dobivali preko srednjoevropskih Nijemaca, iz Francuske: rokoko, klasicizam, romantika.

Seljačke, t. zv. narodne N., diferenciraju se lokalno već u 16 vijeku: razlikuju se Gorenjci, Bjelokranjci, Primorci. U 17 vijeku opisuje ih Valvasor, koji pored ovih, razlikuje još i kraševski, vipavski, kočevski, dolenjski tip. U 18 vijeku imamo o narodnim N. opširnu literaturu (Hermann, Hacquet). U drugoj polovini 18 vijeka dobivaju slovenačke narodne N. onaj šareni oblik, koji imaju danas. Gorenjci, Korošci i zapadni Štajerci nose hlače od ustrojene ovčje kože, bijele čarape i plitke cipele ili visoke čizme, kadifast prsluk sa srebrnim gumbima, više dugačku ili kraću kamižolu (zobun ženski), oko vrata unatrag zavi-

jenu ogrlicu od košulje sa svilenom vrpcom; na glavi svilenu »žlajficu« i širokoobodni šešir ili šubaru. Djevojke nose vezenu bijelu peču, poznatu već od 14 i 15 vijeka, vezanu preko glave u »petelinčka«, žene i mlade nose na glavi zlatnu avbu. Inače nose ženske košulju sa širokim rukavima, ošpetelj, brokatan, nizak moderc, prišiven na krilu suknji, crvene vunene čarape i niske cipele.

Bjelokranjci nose široke bijele hlače, bregeše, i više njih dugačku bijelu košulju, privezanu preko pasa kožnim pojasom; širok šešir kriljak, opanke. Bjelokranjice nose košulju oplečje i krila rubaču. Iznad svega toga zimi kožuh bez rukava ili zabunec. Žene su negdje nosile ispod peče još jaljbe sa rasparkama, poclje i t. d., i kao istočne Štajerke, i one nose crvene i bjelovezene parte.

Primorski Slovenci nosili su crne hlače do koljena sa rasparkama, plave čarape sa šolnama, prsluk sa srebrnim gumbima i crnu kamižolu (ženski zubon); na glavi visoku kučmu ili široki šešir. Žene su se odijevale slično Gorenjkama; imale su pak vezeno oplečje. Kao ukras su služile čipke, a nisu pokrivale avbu već samo peče.

Ima tri glavna etnografska tipa slovenačkih narodnih N.: sjeverozapadna, alpska Slovenačka, odijevala se do izvjesne mjere pod njemačko-alpinskim utjecajem; istočna prelazi u N., do izvjesne granice, u istočnu Evropu i Balkan; južnozapadni pojas ide, do izvjesne granice, u Italiju. Dolenjsko-južnoštajerska seljačka N. koja predstavlja kompromis između ova tri tipa, pokazuje najviše rasnih karakteristika. *S. Vurnik.*

S r p s k a N. U srpskom narodu očuvali su se neki haljetci još iz najstarijeg doba. I ako su oni sa kulturnim napretkom pretrpjeli znatne izmjene, ipak im je ostalo njihovo starinsko obilježje. Veoma malo podataka imamo kako se srpski narod, srpski seljak, nosio u srednjem vijeku. Što znamo, mahom su odijela vlastele, naslikana po starim crkvama i manastirima, ili kratko opisana od historika i opjevana od guslara.

Seljaci su nosili u starije vrijeme isključivo bijela suknena odijela, kako muški tako i ženske. Po pirotskom okrugu, Staroj Srbiji, Makedoniji, pa i u Hercegovini i Crnoj Gori, zadržalo se još bijelo sukneno odijelo, koje je poslije Svjetskoga Rata i u tim krajevima u znatnom opadanju. Muškarci su nosili: prtene košulje, čakšire uske do članaka, zubun i grudnjak bez rukava, gunj duži i kraći sa rukavima, dokoljenice, pletene vunene čarape, prijesne opanke, koji su vezani upredenom vrpcom; oko pasa širok vuneni tkan pojas, preko koga su imućniji opasivali listove-silave sa zadjenutim kremenjacima i jataganom, arbijom, potprašnicom, mazalicom i fišeklijama; na glavi kape pletare, kriškare ili janjeća šubara. Perčini su nošeni do prvog ustanka.

Ženskinje su nosile: košulju od domaćeg platna, vezenu po ramenjačama, grudima i po rubu skuta, zatim pregaču-kecelju vunenu, tkanu, šarenu. Pregača se nosila preko košulje sprijeda i odzada. Opasivale su se šarenim tkanicama, koje se zakopčavaju metalnom kopčom raznog oblika; prsluk-grudnjak od platna ili od sukna, zubun-doramak razno vezen bez rukava, sastavljen iz tri dijela, dug do niže koljena. Zatim su nosile haljinu, vrstu kaputa sa uskim rukavima, dugu do članaka, sa malo veza. Na nogama su imale čarape vunene, šarene, zatim prijesne opanke sa vrpcom za vezanje. Na glavi: po Šumadiji, pa do Drine, Save i Dunava nosile su konđe raznog oblika, a po Moravi trvelje sa prevezima i ručnicima, razno ukrašene.

Odijela su seljaci sami izrađivali: vunu odabirali i valjali, preli, tkali, bojadisali biljnim bojama, rudicu krojili, šili i ukrasivali po svome ukusu pojedine haljetke, s onim materijalom, s kojim su raspolagali u ono doba.

Za vrijeme Turaka poturice su prisvojili tursko odijelo, naročito po varošima i varošicama, a poslije prvog i drugog ustanka počeli su i seljaci primati tursko odijelo. Odbacivali su bijela suknena odijela i pravili sebi po turskom kroju odijela. Bogatiji od čohe plave i crne, a siromašniji od crnoga sukna.

Poslije drugog ustanka pa do kraja 1860 muški su nosili: džemadan od crvene, plave čohe ili crnog sukna, gajtanom ukrašen, koporan (vrsta kaputa) od plave čohe ili vranog sukna, čakšire sa dugim turom, također od plave čohe ili vranog sukna, crnim gajtanom ukrašene; na glavi fes

sa kićankom, pojas vunen, tkan, šaren, bogatiji svilen carigradski »tarabulos«. Inače su nosili listove-silave sa oružjem preko pojasa. Ženske su također otpočele mijenjati svoju nošnju, no ne tako rapidno kao muškarci. Glavna izmjena bila je u tome, što su bogatije ukrasivale svoje haljetke; počele su nositi terzijske srmali jeleke od ćitabije ili kadife. Suknje su počele nositi od 1850. Suknje su bile razne boje i kroja, manje i više naborane, duže i kraće; zubune i bogato ukrašene kape konđe kao i lijepe šarene kecelje, počele su odbacivati.

Po varošima nosile su građanke: na glavi fes sa kićankom, bogatije metalan ili biseran tepeluk sa zlatnom pušćulom, svilen fistan u raznoj boji sa svilenim šarenim bajaderama, libade od svile, kadife ili atlasa, izvezene zlatom ili srmom. Zatim su nosile: ćurče, škuteljku, saltamarku, mintan, ćube i bundicu krznom postavljeno. Sve te haljine bile su razne boje i razno ukrašene zlatnim ili srmali vezom i širitom.

Od 1880 muški su odbacili fes, a prisvojili vojničku kapu (šajkaču); mjesto džemadana nosili su jeleke, mjesto čakšira sa dugim turom uske od vranoga sukna, crnim gajtanom optočene, šarene čarape, opanke, izrađene sa kajišima za vezanje, oko pojasa šarene tkanice, na glavi šajkaču, šubaru ili mekani kupljeni šešir. Ovako su se nosili srpski seljaci do Svjetskoga Rata.

Današnje seljačko muško pa i žensko odijelo niti je seljačko niti varoško. Danas abadžije prave za seljake neku vrstu športskog modela, koji u masi iz dana u dan sve više prevlađuje.

Ženske danas kupuju svoje haljetke po dućanima, ili ih kroje od kupljene tvorničke materije. Našem narodnom odijelu približuje se kraj, i ne će dugo trajati od sveg nekadašnjeg lijepog i bogatog narodnog odijela ostat će samo opanak.

Upliv sa istoka i sa zapada, zatim mnogi ratovi i uvoz stranih tvorničkih izrađevina upropastili su narodno odijelo. Seljaci su kupovali razne šarene i jeftine tvorničke tkanine, pozamenterije i lažni nakit. Isto tako učinio je izvoz sirovina, naročito vune, od koje je seljak poglavito svoja odijela pravio i za dugi niz godina mogao ih nositi, dok od današnje tvorničke materije nije u stanju da odijelo dugo nosi.

N. Zega.

Svaki kraj ima, bar uglavnom, svoju karakterističnu vlastitu N. N. Mala tuđa naselja u predominantnoj sredini vrlo brzo napuste svoju N., mnogo prije nego narječje i običaje.

N. N. je u našim zemljama vrlo raznovrsna. Tome treba tražiti uzrok u dugotrajnom plemenskom životu s jakom podvojenošću, a razilaženju je mnogo pomagala i konfiguracija zemljišta, sa teško prelaznim terenom, koji više razdvaja, nego što spaja.

Da počnemo sa Šumadijom, koju je Vuk gotovo proizvoljno ograničio, jer nije svuda uzeo za kriterij jezične i etnografske faktore. Smederevski okrug samo djelomično pripada ovamo, a veliki kompleksi, gdje se govori kosovsko-resavskim dijalektom, imaju i N. N. kosovsko-resavsku. Ovo svjedoče i geografsko-statistički podaci, jer na pr. u smederevskom Podunavlju i Jasenici najjača su kosovsko-metohijska naselja, a i resavsko-moravska struja bila je jaka. Dijalektološka karta A. Belića odličan je vođ i za etnografska proučavanja, jer svaki dijalekat ima i svoju, više manje vlastitu N. N.. ili ju je bar imao. Vuk Pocerinu i Mačvu ne ubraja u Šumadiju, a oba su ova kraja eminentno šumadijskog dijalekta, s kojim se i N. N. poklapa. Jagodinski okrug također je prošaran resavskim dijalektom, pa i N. N. tako isto. Karakteristična zavijača (ženska stražnja široka kecelja) u beličkom srezu čist je haljetak kosovsko-resavskog područja, samo što se, kako gdje, razno naziva, a za nju već ne zna Šumadija, osim što se viđa kod doseljenih, na pr. kod Svrljižanki u beogradskom okrugu.

Za prototip šumadijske N. N. može se uzeti Pocerina. Prije sto godina djevojke su spletale 2 vitice od po 3 biča povrh uha, a perčin od 3 biča spuštale između njih niz leđa. Po perčinu su metale navlaku od platna, sa prošivenim parama, a išle su gologlave, ničim neubrađene. Sprijeda su pasale samo lekedov. Mlada kad pođe na vjenčanje obuče novu košulju s vezenim raspletima niz bedra, i sa zarukavljem, koje je vezeno pograđenikom (modrim pamukom), po tom jelek, koji sapne. Perčin uplete u

pundu, pa se zaprevezi prevezom od bijelog domaćeg postava (platna). Prevez se ostrag veže crvenom uzicom ili trakom, a poslije se niz leđa opet raširi, i stiže do niže koljena. Sprijeda se prevez nadnese, pokrivajući cijelo lice do usta, da se oči i nos ne vide. Po prevezu metne jednu vrstu (malog) prekočevlja od novaca; za zatiljak zakvači dva niza opet od novaca, a nad prekočevljem predjene nadvijenac (kupljeni vijenac od ružica). Odzada, ispod punđe, a na prevez predjene se kita od paunova perja, koja kao metla uspravno strši. Odzada opaše roklju (kao kecelju) od crvenog platna, sa dva zlatna širita, a sprijeda od bijelog platna ubran lekedov (opet kao pregaču). Zatim zakvači na grudi đerdan od novaca, po kome su cvancike u počep (kao ljuske od ribe) poređane, a oko pojasa opaše čipku, opet od cvancika. Zaova ili jetrva, koja uređuje mladu, očešlja je u 4 vitice i savije u pundu. Tada joj priđe djever i rascijepi prevez. Od rascijepljenog preveza načine dva ubradača. Jednim se ona smjesta ubradi, pa kad se prvi malo iznosi, drugim se služi za praznik. Za tim joj donesu pobranjik, koji je također sav od novaca i zaklapa cijela prsa, dosižući do pojasa. Onda joj se namjesti đerdan, i još se zadjenu 2 ukovana niza ispod zatiljka. Potom se preko konđe namakne ljeskov kružić od 15 cm promjera, koji je unaokolo vunom obavijen i povrh nje krpom opšiven, i to se zove konđa. Koja ima krš-kosu (ogromnu), pa ne može da stane pod kondu, odsiječe je. Po tom se ubradačem (obradačem) ubradi. Ubradač je od postava, metar i po dužine i pola metra širine. Obavija ga dvaput oko zatiljka, zahvatajući i vrat, a kad kraj dospije ispod lijevog uha, prikvači ga iglama. Iznad tjemena dođe kupljena marama, povezača, koja se previje, pa preko tjemena nad ubradačem prijeđe i veže se ostrag ispod konđe, a ispod zatiljka. Za ovu se povezaču odzada zakvači ukov. Ukov je od srebrnih polovnica (polu-talira), ukovan na srebrni lančić, a odzada iglama zakvačen za konđu na zatiljku. Kad se mlada klanja novci na ukovu zazveče. I opet metne kitu perja, da se konđa zakloni i ne vidi. Veliko prekočevlje od novaca metne preko tjemena, da se ubradač malo vidi, a ono malo prekočevlje od jedne vrste, sprijeda, malo se na čelu popusti, te podvijenac dođe između malog i velikog prekočevlja. Za godinu dana po vjenčanju kad mlada ide na sajam, crkvenu slavu, u rod, u crkvu i t. d., meće vijenac na glavu i ostalu spremu, pa i roklju (neke su opasivale roklju samo još 10—15 dana po vjenčanju). Po tom napusti vijenac, opaše sprijeda bošču (pregaču), a ubradačem se ubrađuje. Lekedov su neke do zamjene boščom pasale sve do 30 godine života. Kecelja (odzada) je uvijek bila vunena, dole pri dnu vezena i naokolo drugim čim lijepim opšivena. I bošča je od vune, pa je šljokicama i tiftikom uljepšaju, a i u tkanju je šaraju i pamučnom pređom krase. Ime »kecelja« vrlo mnogo odstupa, i to na malom razmaku. Negda se zove ona što stoji sprijeda, a u drugom selu ona što se paše odzada. I u samoj Pocerini izmijenila su se imena, jer sad se sprijeda zove kecelja (najobičnije), a odzada pregača, koja se negdje zove i boščom.

Prije je bilo toliko novčanog nakita na mladi da je izgledala kao da je u oklopu, dosta slično strečanci (St. Srbije), samo što se kod ove posljednje dva najvažnija srebrna nakita kod pocerke, prekočevlje i ukov, spoje u jednu cjelinu, u novčanu kapu. A prevez strečankin i prevez šumadinkin potpuno su iste stvari. Kod šumadinki u beogradskom okrugu konjga je malena, nagnuta sa zazatiljka na samo tjeme. Pošto se dovedu, mlade prve godine nose o blagdanima vrlo velike vijence od kupljenog cvijeća, perja i novaca. Druge godine, ili pošto upravo prvo dijete rode, više ne nose te vijence, nego neke podsmiljke, opet vijenac, samo manji i na njemu više smilja nego drugog cvijeća, a poslije toga nastaje obična konjga. Valjevske su konjge gore bile negda velike kao tanjirić. Gore su zarubljene, a omotane bijelim ubradačem, koji se pridijeva iglama, od kojih se one kićene zovu perišanima. Lijep joj izgled daju i dvije zlatne rojte, spuštene kraj ušiju. U jagodinskom okrugu žene nose konjgu, koju zovu džegom. Na džegi je bijeli prevez, zakićen cvijećem i kupljenim crnim perima, i jedne ili dvije pamučne ili svilene marame, koje su previjene za nepun

čeperak, pa se ta marama preko preveza pusti niz leđa. Sprijeda na džegi prišivena je kajica (elipsni komadić crvene čohe, optočen srmom, a sav nanizan novcima). Stare žene ne pridjevaju po prevezu marame, niti se čime kite.

Seljak pocersko-mačvanski i valjevski nosi prema vremenu, ljeti samo gaće i košulju, pojas i dokoljenice (tozluke, dizluke) s podvezama, ili fermen bez rukava do pojasa, čohan ili suknen sa zaokruženim krajevima. Najprije se na košulju obuče koporan, koji je čohan ili suknen s rukavima, a dug da i mali trbuh zakloni, pa ga spuste u čakšire, po kojima se opašu. Po koporanu, ako treba, obuče se ječerma, pa gunj, koji se neki put samo prebaci. I fermen, bez rukava, također im je poznat. Momci iz jagodinskog okruga kad pođu na zbor, nose po tri peškira. Jedan uviju oko vrata, pa propuste ispod lijevog pazuha; drugi uviju isto tako, pa ga provuku ispod pojasa ili kajiša i objese niz desnu butinu (ovaj peškir mora biti okićen sitnim parama); treći metnu u džep, ali se i od njega moraju vidjeti krajevi. Zanimljivo je što se u smederevskom okrugu kratak gunj bez rukava zove džoka (za to ime znaju i kragujevčani, zlatiborci i t. d.). Uopće muška seoska N. većinom je primljena od Turaka, manje od Grka, a ženska je gotovo sva srpska.

U Hercegovini prevlađuje ovaka N. N.: Kod muških zavratka (crvena, čohana kapica, plića ili dublja), koju terzija sašije, opšivajući je crnom, svilenom krpom (deravijom), a na tjemenu zlatom izveze. Negda su nosili visoke šiškove (šišake) mjesto kapica, koji su bili od sukna skrojeni; oni se još viđaju na starim kamenim spomenicima. Zimi su nosili šubare, ili su šalom glavu zavijali. Lanena košulja negda nije bila rijetka; čohani ili sukneni džamadan (najljepši s beogradskim vezom i gajtanima), koji se obično premićuje (a ima i ječerma), može biti i s rukavima ili čefkenima. Bjelača od svile ili prosta suknja zove se i haljina, a ima i »zelena dolama«. Zimi se nosi na putu kabanica ili struka. Gunj je od sukna crne boje, optočen kod kršćana crvenim, a kod muhamedanaca zelenim gajtanom; obično je s rukavima (odgovarajući crnogorskoj gunjini), fermen bez rukava, lijepo i skupo odijelo, može biti zlatom ili svilom vezen, najbolji je skadarski. Opasuje se tkanica, šal, i svileni traboloz. Čakšire su suknene ili čohane, zvane gaće; one se s dokoljenicama zajedno zovu poture, a bez dokoljenica i šalvare. A za sve to seljak će reći gaće (prtenih pravih gaća rijetko ima). Dokoljenice s podvezama zovu se i tozluci; od sukna su ili od čohe, a kopčaju se na kukce ili na predice. Kao i gaće i tozluci su kod muhamedanaca najčešće crveni, kod katolika maveni (plavi), a kod pravoslavnih bijeli kao snijeg (u sve tri vjere ukupno: trobojnica). Kad su gaće kupljene od fine plave vune, široke sa svilenim gajtanima oko džepova, zovu se brageše.

Čarape su vunene, priglavci pleteni na 5 igala, a dio uz nogu obično na jednu iglu, gdje je većinom rastriženo, te se kopča na kukce ili predicom veže, a i našarane su od razne pređe, pa i čohom. Postoje kostretne i vunene kalčine, samo za stopalo do »šljanaka« da je toplije, pa nazuci se natiču samo na prste do napleta, da je i ljepše, jer su pleteni od razne pređe. Obojci (sukneni komadi, koliko stopalo) se podlažu u opanke, da je mekše. Opanci su od goveđe kože, često vrlo lijepo prepleteni oputom, a i da je toplije. Po fermenu kao i dolami toke su sakovane. Najobičnije su toke s puljkama (kad su puljke krupne, zovu se kabare) i sa 3 ploče na kanatama, koje su udešene na prijevoje. Toke su u običaju oko Gackog, Nevesinja, Foče, Glasinca, a u sjevernoj Bosni oko Petrovca, odlika najhrabrijih plemena. Sarajevske su toke, »na način« kabara, a kabare su od ploče i ne zovu se tada toke nego samo »kabare«. Na Šavniku i u Drobnjaku toke sa sitnim pucetima zovu se čekme. Kad su zbog skupoće isipane (livene) toke ponestale, u Lici ih zamijeniše ilikom (na ječermi sprijeda kao puceta od kositra, kroz koja su unakrst isprovlačeni gajtani, te se čini kao da su toke na prsima). Kod slobodnih plemena uz struku treba ubrajati toke i kopče (kovče). Kopče su srebrne ili pozlaćene pločice, pa isprešivane po čohanim tozlucima, opet ostatak od negdašnjih okopljenih goljenica, do sada u Boci dike radi održane.

U starodrevne ostatke spada ono što su u Hrvatskoj i Dalmaciji doskora ljudi nosili: 7—9 srebrnih kolutova kao gužve oko ¼ aršina široke, koje o pulčazima vise na ječermi s lijeve strane niz prsi, a kad se ječerma zakopča, onda stoje nasred prsiju. Žensko odijelo sačinjavaju čarape, vrh njih kalcete. Kad su kalcete nemaju nazuha. Povrh košulje obuče se kotula (suknja), opaše se naresana pregača, onda ćurdija, plava kod žena, a bijela kod djevojaka. Na glavi fes, a ispod njega bijela kapica s kericama (đinđuvama). Žene se zabrade okrugom, što djevojke ne čine. Crnogorci su ranije nosili šubaru, visoku kao kalpak (šišak), a sada plitke male kapice od svite (čoha), koje se zovu i zavratkama, i optočene su crnom svilom, a tepeluk ili gornje dno kapice od crvene je svite.

Prije je malo koji Crnogorac imao košulju, već bi obukao na golo tijelo gunj. Gunj je od bijelog sukna i dopire do koljena. Sprijeda je ukrašen crnim, plavim, crvenim i žutim vunenim gajtanom. S jedne su strane vunena puceta, a s druge petljice za kopčanje. Svud je unaokolo gunj optočen modrom svitom, kao i oko vrata, pošire od poruba. S obje su strane na dnu klini, ispod pazuha prostrižen je za jedan pedalj, a porubljen modrom svitom. Više ovih prostriga prostrižen je po jedan špag (džep), optočen crnim ili crvenim gajtanom. Crnogorac se paše preko ovog gunja (koji ostaje sprijeda otvoren) crvenim pasom, a negdje su se mnogi pasali golom ličinom. Kad opasuje pas, omota ga nekoliko puta oko tijela, pa onda pripaše silav, a ostali pas preko silava. Iznad silava zakopča remik, na kome su kese od fišeka. Kese obrće na desnu stranu. Uz ove objesi i uljaricu s mašću, iscijeđenu iz bravljeg gnjata, da maže oružje, da ne zarđa. Za silav zatakne po jednu ili dvije male puške i još nož i arbiju. Sada je revolver zamijenio pištolje. Ispod pasa nosi gaće (čakšire) koje dopiru do pregiba. One su od nesvaljanog sukna, kao cjedilo. Prije su nosili bijele, a sad su skoro sve modre, optočene crvenim gajtanom, a tur crvenim musuluzom. Gaćnik je opleten iz vunene pređe. Od koljena do članaka ima dokoljenice od bijelog sukna, optočene crnim gajtanom, a pokraj ovoga je uska crvena svita. Između svite i gajtana provučene su kopče žute ili bijele, te se zakopčavaju odzad na nožnom listu. Ispod koljena podveže dokoljenice podvezama. Čarape su bijele, a kratke, optočene crvenom svitom, s kopčama za zakopčavanje. Na čarape meću šarene naplatke, koji dopiru do ljesica. Opanci su prosti, s vrnčanicama od usukane opute. Remika i pregljice nemaju, već ih stežu podugačkom oputom, omotavajući više puta oko članaka. Prepleta nema nikakvih. U novije vrijeme počeli su Crnogorci nositi gunjeve od svite, tako i gaće i dokoljenice, kružate i jeleke. Kružat nije po predjelima svuda istovjetan. Uostalom je kratka čohana haljina bez rukava, koja se presamiti, te se po njoj opaše. Za ogrtač na kiši i snijegu ima Crnogorac, isto tako i žena i djevojka, struku. Ženske su šarene i crvene, a muške crne i sinjave.

Pelengaće sižu do koljena, a od koljena dolje dokoljenice i preko njih dolje vrlo kratke čarape; preko gaća do koljena nose košulju vezenih rukava i kolira; po košulji vunen pojas, ponajviše crven, za pojasom nožić, duhandžije i lulu, a gdjekoji sviralu, pa onda kratak zubun (od bijelog sukna), i po njemu gunj (od crnog sukna) do niže koljena, a na glavi ili kapu ili fes, ili (kao po Braničevu i Resavi) ranije crnu kapicu od abe, ili karikliju (karikaču), koja je okrugla), a od crvene abe ili čohe; odozgo je zatubasta kao fes, a sa strane ima crnu postavu, za koju se odozgo može što zadjeti, kao bojne fišeke da su im bolje pri ruci. Ovako i u Hercegovini. I šubara im je poznata. Stajaće se haljine ponajviše sastoje u zagasito-plavetnim (mor) čohanim čakširama, u ječermi i koporanu od take iste čohe, s novom kapom, u lijepoj košulji i obući. Za pojasom nose dva pištolja (ili barem jedan) i veliki nož, a oko pojasa barem dvije kese pripojasnice i o njima ognjilo, mazalicu i barutni rog ili tikvicu, a o lijevom ramenu dugu pušku.

Crnogorke nose bijele gunjeve. Kroj i naprave iste su kao i kod ljudi. Ženski su koreti također od bijelog sukna s istom napravom, samo što nemaju rukava, a duži su od muških gunjeva. Nose košulju od pamučnog platna, od lana i konoplje

vrlo rijetko. Ošice na košulji vezene su vunicom ili zlatom, tako i rukavi. Crnogorka plete kosu u dvije pletenice, pa ih namjesti iznad čela, a više odzada. Na glavi nosi modro-pjegastu maramu, koju pritvrdi na vrh glave iglom s pucem na čelu. Maramu spusti niz leđa. Kosu maže lojem i voskom. Pasovi su kožni, iskićeni crvenim hakicima; neki su srebrni, teški do tri oke. O ovom pasu visi lanac, na čijem je kraju nožić, ključ i što drugo. Ženske nose čarape od bijele vune do koljena, pa naprstke i opanke. Pregače su im vunene, a u novije vrijeme »traverze« (sprijeda). Djevojke se nose kao i žene, samo što pletu kosu u jednu pletenicu, a odzada u guku (punđu) sviju, na glavi nose kapicu i maramu. Kapica je kao i muška, samo što ima mnogo vezenih cvjetova, najviše zvijezda; navrh kapice pričvrsti se iglom marama. Marame su bijele sa crvenom prugom okolo. Pašu se tkanicom vunenom, različne boje. Čarape su im šarane vunom, a kod žena proste. Ima ih koje nose đerdan na vratu. Brđanke nose visoke fesove i bijelu maramu.

U dalmatinskoj Vrlici i okolnim selima kod Rkaća (pravoslavnih) neobično je slikovita N. N. Neki navlače prave gaće, a koji nose dugu košulju do ispod lakma (prostriga na prednjoj strani braga-čakšira, od tuda i crnogorske brageše), oni ne nose gaća. Na bragama s lijeve i desne strane otvoreni su pravi džepovi. Po košulji dođe anterija bez rukava, zimi krožet (od vune), preko koga se opasuju, i onda odozgo koporan s rukavima do kukova (bez postave je). Pastiri se ogrću teškim uvaljanim, crnim kabanicama. Muški imaju skrletne čohane kape. Obuvaju se ovako: do gole kože kalce (vrsta vunenih čarapa do koljena), vrh njih »obuću« (stopala su pletena, a gornjišta vezena na prišivenom suknu, dakle opet vrsta čarapa, ali kraćih). Povrh svega obuva terluke (tanke natikače), kojih ima čak u pirotskom okrugu, gdje se zovu tarlaci. Zimi se navlače i obojci (nazuvice). Vrličanske djevojke se češljaju na 2 vitice, koje prekrste i vežu, a u žena dođe na glavu kovrljak, koji djevojke ne nose, nego samo skrletnu kapu kao muškarci. Povrh kape djevojke se ubrađuju bijelom boščom. Kovrljak je gužva od crvenog platna, napunjen vunom, koji ide preko čela, pa povrh ušiju kao obod. Njega odozgo zatvori bijela bošča, prikvačena špijodama (igla bez ušice s glavicom). Zimi nose omodrene haljine s rukavima (modrine), a mlade djevojke bijele, koje se mjestimice zovu biljačama, u kojih su prsa iskićena pucetima. Po košulji se navuče sadak (zubun), a zimi poneka obuče prvo suknenu haljinu s rukavima, pa povrh nje sadak. Opanci su prije pravljeni samo od prijesne volovske kože, navrnčavajući ih vrnčanicama od opute. Upredenom debelom oputom obavijaju se noge, da pritegnu opanke. Okolni »Bunjevci« (katolici) nose se vrlo slično kao i pravoslavni, pa se ipak na prvi pogled razaznaju po različnom vezu na pregači, košuljama, kolijeru, koji su kod Bunjevaca bez veza ili sa vrlo malo. I kod njih je đerdan u običaju. Ali đerdan (gendar, đerdar) u dalmatinskoj Bukovici i u sučelju po Lici i dijelu Hrvatske djevojke nose naročit gendar. To je keceljak, koji polazi odmah ispod vrata i spušta se do koljena, s isprišivanim srebrnim novcima, završujući se dolje po okrajku najkrupnijim. To je njen novčani miraz, koji u svečanim prilikama svako može da vidi i procijeni.

Dobrocko je odijelo: kružat, koret, ječerma, široke gaće i plitka kapa (bokeško ruho).

U jajačkom kotaru u Bosni ljeti žene nose dugačku lanenu košulju od domaćeg platna, dolje široku, gore sasvim usku, rukave dugačke i široke, po laktovima vezene vunicom, a niže poramica optočenu crvenim mavezom. Grudi su vezene, i to zovu ošve. Niz prsa je košulja rasječena do više pojasa. Oko vrata je kolir, vezen i skopčan dugmetom. Po košulji zubun iz modrog sukna, vezen vunicom ili svilom. Naprijed nose pregaču dugačku tri četvrtine aršina, širine pola aršina, otkanu od vunene pređe u raznim bojama. Na svaku pregaču ide po pola oke pređe u rese, koje su dugačke do pola aršina. Oko pojasa nose tkanicu s paftama, okolo cvancike i kojekakve »brojenice« (sitnice). Na glavi imaju okružicu kao dlan, vezenu vunicom, s gajtanima na kraju, kojima pod vratom svežu. Na okružicu dođe bijela vezena bošča, navrh glave zakvačena čiodom, pa spuštena niz leđa. Pletu se više uha

u dvije pletenice, a na pletenicama su niskosnice sa cvancikama, i to puste niz prsa. Na vratu nose talire (podgrlica), a na čohi prišivene cvancike, po dnu talire do niže pojasa zovući đerdan, kao i u Bukovici. Na nogama nose bječve od crna sukna, odozgo čarape, na čarapama natikače, pa opanke. Zimi nose žene crnu, suknenu haljinu do članaka, naprijed do dna rasječenu, rukave dugačke i tijesne, oko rukava vez po crvenoj čohi, koja je prišivena i po prsima. Između djevojke i žene razlika je ta: djevojačka je zimska haljina bijela i ne nose bječve, već šarene čarape do pod koljena. Na glavi nose kapu od crvene čohe, crnim ibrišem (svileni konac) vezenu, s prišivenim crnim trakom, na kome su cvancike. Kosu pletu u jednu pletenicu i puste je niz leđa. Muški nose košulju sa širokim rukavima, bez kolerića, oko vrata kolir, vezen kao i prsa, zatim gaće, kratke do pod koljena, zubun od modrog sukna, naprijed vezen, okolo optočen modrim gajtanom, koji siže do niže pojasa. Na glavi nose kapu, kao i djevojke. Pojas je muški crven, ispleten u više struka, po njemu kožni bensilah s arbijom i mašicama, a negdje i s pištoljama i nožem. Na nogama nose bijele vunene čarape do koljena, po njima natikače, pa proste opanke, a praznikom kupljene kajišlije, zimi suknene šalvare kao i gaće, širok kožuh do iznad koljena, bez rukava. Neki nose gunj s rukavima od crnog sukna, dugačak do bedara, optočen crvenim gajtanom. Oko kape nose šal, šaren ili modar u bojama. Mladići nose kao i oženjeni ječermu od modre čohe, naprijed vezenu gajtanima i ibrišem.

U Rujiškoj, bosanskoj Krajini, djevojke nose košulju, pregaču, tkanicu (koja se snuje na kišiće), zimi bijelu suknenu haljinu, ili vezen zubun, čarape, nazuvice, opanke. Pletenu kosu spuste niz leđa, po njoj crvenu čohanu kapu, a žene bijelu krpu (maramu) bez fesa na glavi i kosu udešenu sprijeda. Krpe su vezene ostrag i sprijeda i novcem nakićene, kao i tkanice. Oko vrata objese đerdane, ali ne nose minđuša. Zimi kao svuda navlače rukavice. Ljudi nose čakšire, gunj, zimi haljinu (dužu od gunja), koporan, ječermu, pleten pojas (strukaš) ili koji je otkan (tkani pojas). Obuća za noge svuda je ista kao i po Hercegovini. Seoska nošnja vrlo je nalik od Vrbasa do Drine i do hercegovačkog razvođa. Varijante su rijetke, kao na pr. oko Varošluka.

Ranije građansko odijelo kod kršćana, i ako je po kroju i boji nešto odstupalo od muslimanskog, ipak je uglavnom bilo vrlo slično, i obično sa istim imenom, i to se ime postepeno uvlačilo i u selo za tamošnja odijela. Građanska odijela bila su finija, i ako je stanje dopuštalo, trebalo je da su neka postavljena (ćurdija i džube na pr. raznim krznima), zubun je bio svilen, dolama skrletna. Čelebija bilježi, da su u njegovo vrijeme ugledni beograđani nosili atlasno odijelo, samurom postavljeno, srednji stalež čohane ćurkove, lisičinom postavljene. Kneza Miloša sinovi nosili su anterije i dimije, a kćeri anterije i šalvare. — Libade nije poznato iz klasične grčke prošlosti, ali se jasno vidi na freskama u Knososu na Kreti (dvije hiljade godina prije Kr.). Anterija je tursko ime i odijelo. Negda su je nosili svuda po srpskim varošima i ljudi i žene, pa se u njima i vjenčavali. Kod ljudi se prehvata peš preko peša, kao kod pamuklije, a u ženskih se ne sastavljaju peševi, nego stoje otvoreni, da se vidi košulja. I starinska levačka džoka bila je nalik na anteriju; samo što su rukavi po dnu bili vrlo široki. U Sv. Arhanđelu (u niškom okrugu) negda su i ljudi i žene nosili neke kao fustane, po narodnom imenu storubonje, što su bili jako ubrani kao epirske fustanele. U ovom mjestu ima i drugih znakova, po kojima se može pomišljati da su se doselili s juga, bar od Janjine (na pr. neka okolna stara groblja i predjele nazivaju jelinskim).

Kod dubrovačkih plemića bilo je odijelo u starije vrijeme gotovo u svemu mletačko. Crna toga, a zimi preko nje postavljen ogrtač padao je preko ramena, kapa je bila obvezna od crne čohe. Dubrovački građani pa i sami domaći fakini (nosači, hamali) i svi okolni imućni seljaci iz Konavala i Župe oblačili su gaće od modre svite o prazniku, a u radne dane seljački durenat (od pamuka), džemadan bez rukava od čohe, a za svečane prilike od kadife, koret od fine modre čohe, rijetko kadife, fermen, ječermu od crvene čohe ili opet kadife; preko koreta pas i džemadan,

ranije preko fermena toke, vunene bijele čarape (za radnju crne), crvene papuče za »luksuz« (a za radnju crne), kao u prilikama zelene ili crvene crevlje (cipele), kordunima (svilenim širitom) oburlane (opšivene), za čovjeka svilaj i t. d. Odijelo kod Dubrovčanki uglavnom je ovakvo: nabrana kotula (suknja), oburlana kordunom, ogrnač (pregača) od fine svile ili runske vune, zubunac (»korpić«) od šarene svile, vunena džaketa (kraća od zubuna, da se on vidi), ubručić preko grudi, odzada vezen ubručić na glavi za podbrađivanje starijih žena. Kosa je u raznim periodama razno češljana. Igle, vrečini (oboci) bili su uvijek osobito lijepe forme, od srebra i zlata, koje su domaći zlatari filigranom punili i na vrlo originalan način biserom i merdžanima, rjeđe dragim kamenjem, slagali. Na prsima je stajao zlatan kolarin o svecima, a za radni dan metale su koralje (korale).

Muško odijelo naših muslimana po gradovima sasvim odgovara turskom odijelu, a već nešto manje muslimansko seosko. Pošto i kršćani po gradovima nose ćurče, fermen, koporan, čakšire, fes sa šalom ili tome slično, ne ćemo se njime baviti. Ali ćemo vrlo kratko dodirnuti muslimansku žensku nošnju Herceg-Bosne. Da vidimo kakva je djevojka u svadbenom odijelu. Dimije su joj izvezene oko džepova i na nogavicama zlatnim i srebrnim širitom. Krasne papuče su od kadife, opet fino izvezene. Na koporanu je jelek, kopča se samo na slabinama sa dva puceta, ostavljajući gornji dio otvoren. Koja ne obuče jelek, metne na koporan fermen od svile i kadife. Na rukama su joj dragocjeni belenzuci i prstenje, oko vrata derdan od zlata i bisera, bogatija ima još i nizove dukata, koji sežu do pojasa. Kosu splete u 6 debelih pletenica, s upletima, svilenim, zlatnim ili srebrnim, pa i obveznim amajlijama; siromašne se zadovolje starim sitnim novcem, pucetima, đinđuvama. Kod bogate begovske djevojke vise solofluci sa redom dukata. Na glavi joj je finofesić s umjetnim ili prirodnim cvijećem i opet sa dukatima. Opaše se ženskim trabolozom ili kolanom. Onda je »zavijaju«: uzmu vrlo tanko bijelo platno, kojim je podbrade tako, da joj pokrije bradu, usta i polovinu nosa. To se platno zove jašmak. Iza toga uzmu drugo, nešto deblje i veće bijelo platno, metnu ga djevojci preko fesića, da pokriva glavu, čelo, uši i samo donji dio nosa. To se platno zove čember. Između jašmaka i čembera ostane prazan razmak, da joj se vide oči, polovina obraza i veći dio nosa. Preko leđa ogrnu je feredžom, a preko nje havlijom od bijelog čupavog platna, dugom oko 2 m. Havliju pripnu bašlijom na vrh glave tako, da širina padne niz feredžu, a dužina pokrije ramena i ruke. Preko toga dolazi duvak, veliko, fino i prozirno platno, opet prikopčano na glavi; jedan dio seže sprijeda do pojasa, a drugi odzada još niže. Prije su i onaj slobodan razmak zastirali pečom, da joj se lice ne može ugledati, sad ne više. I žene se isto ovako oblače kad izađu iz kuće, samo bez duvaka (Hangi). Hercegovke, Ulcinjke i t. d. nose crne feredže, čija se jaka svodi ozgo pred licem po glavi kao krov, da joj se cijelo lice (osim toga što je zastrta duvakom) nikako ne može vidjeti.

U jajačkom kotaru nose muslimanske žene košulju, tanku, dugačku i široku, naprijed vezenu zlatom, a kod sirotinje bijelim pamukom, gaće od bijelog cica, a bogate od svile. Oko nogavica je mala obašvica, a u njoj bućma, da se oko nogu stegnu. Jelek je od svile, kratak i tijesan, sa zlatnim širitima, oko pojasa zlatan širit za podlanicu, postavljen crvenom kožom. Na širitu za pojas pafte, srebrne ili zlatne, u sredini biserom okićene (srma-kolan). Koporan nose isto kao i jelek sa rukavima, a oko rukava uzane zaponce. Na koporanu je fermen od kadife ili čohe, sav vezen. Neke nose dimije ili anteriju od svile ili cica. Na vratu su biser i dukati; kosu razdijele i pletu u više pletenica, solufe niz obraze; ozgo fes sa tepelukom, od srebra, dukata ili bisera. Oko tepeluka je crna dugačka svilena kita do ramena. Oko fesa žene povežu šamiju, po šamiji su cvjetići, iskićeni biserom i dukatima. Niz solufe vise niz čohu u redove isprišivani veliki dukati. Na nogama su papuče, crvene ili žute. Kad izađu iz kuće, obuku feredžu, a glavu zaviju bijelim jašmakom i obuju žute čizme. Djevojke ne nose šamije oko fesa, a kad iziđu ne nose feredže već burundžuk (koprenu) ili bijeli peštemalj. Negdje po Bosni i Hercegovini uz

dimije dođe uska ječerma, odozgo skupocjena anterija sa dugim rukavima, koja se zove i dolama. Kad je anterija svilena s ispupčenim vezom zove se srmdal, kad je atlasna s tamburiranim vezom išlema, a kad je od šarene svile sa zlatom tefebaš. I pravoslavne su po gradovima u Bosni nosile anteriju, ali prostiju. Mjesto fermena nose kratku saltu, ćurdicu. U Gornjoj Jablanici pod Prenjom muhamedanke ne idu zavijene, pa i Turkmenke ne nose jašmaka, nego im se lice vidi; jer šerijat o tom ništa ne propisuje.

Polazeći od torlačkih sela pa preko Šopluka, hvatajući se planinskih ogranaka k rijeci Crnoj, silazimo u Morihovo, pa dalje odatle na zapad, sve do bitoljsko-prilepske ravnice, gdje također, ali samo u najbližoj okolini, nalazimo raznovrsnu N. N. i sa mnogim neobičnim imenima, što je donekle posljedica utjecaja raznih i tuđinskih plemena, koja su tuda prolazila, a neka se (kao Pečenezi) u Šopluku i stalno nastanila. Spomenuti široki pojas zalazi prilično i u Bugarsku, i sam za sebe čini značajnu samostalnu pojavu, s drukčijim etnološkim karakterom, nego što je u srpskom masivu, zapadno od tih granica, i u Bugarskoj istočno. Od muške N. N. u pirotskom okrugu imamo džamadan s rukavima, jelek (bez rukava), dreju (bijelu s rukavima), kožuh s rukavima ili bez njih, iznad kožuha ćebe (crnu dreju); čobani iznad ćebeta nose opandžak (bez rukava kao kabanicu). Na Vlasini i u cijeloj Masurici, uopće u vodopađi Binačke Morave, imamo jednu vrlo izrazitu žensku haljinu sa tri predjelna imena: litak = sukmanj = mujer. To je od tanke vune otkana gornja haljina, koja se navlači preko košulje, jer je samo na grudima prorezana, a samo na grudima je sapeta oko tijela, inače se kao suknja spušta široko do članaka. Prije je bila sasvim bijela, a odskora je sasvim crna. Oko njedara je opšivena crvenom vunom, a po dnu skuta zlatnim širitom. Po litaku se obuče ćurče, a zimi džube. Bez britve sa veriškom ne može se ženska ni zamisliti. Litak se negda čak i u Levču nosio. Neobično je i češljanje kose u Torlaku, u tako zvani prcak ili kacak, od kozine (prije i konjske dlake) spleten dugačak perčin, koji pripliću u svoju kosu, kiteći ga parama. On se spušta čak niže kolije (gornje vunene haljine, podstavljene lisičinom). Još ove frizure ima u Lužnici i daleko na istoku. Kod Morijovca imamo vanelu (vunenu košulju), pa košulju od bubaća (pamuka), rakavčine, resenicu (kao zubun), ćemer (pojas), šalvare, civru (dokoljenice), kondure ili čeli. Morijovka nosi kocel, tešku kao pregaču odzada, jedinstven haljetak i najčudniji, koji zalazi i u bitoljska sela, koji je punjen olovnim šipkama, ali je sad tu izobičajen. I njihov je ćultar vrlo neobičan: kruta, zbijena, nešto lakša kecelja sprijeda. Mlada bitoljčanka, poljanka, oblačila je za taj svečani dan odijela do 50 kg težine, a pojas joj je bio na šarnir vezan, jer se inače ne bi mogla klanjati zbog ogromne debljine. Ovoliku težinu u 16 vijeku nosile su žene i u zapadnoj Evropi, i omatale su se kao i bitoljčanke mnogo puta pojasom, da su izgledale kao da su u drugom stanju. Na Kufalovki (selo Kufalovo, sada u Grčkoj, u porječju rijeke Galika) pada u oči odijelo sa šervetama (spuštenim peškirima), pa sa prevrnutim peševima na skutima od sadije, da se podstava vidi, pa »kalpak« na glavi i t. d. Oko Prilepa muški nose kuvče (bez rukava, crno do koljena), koje se oko Bitolja zove resačka. Na kuvčetu gore više sise prorezan je i džep (pazumerka), a na desnoj strani kuvčeta, dolje nad kukom, zove se »džep«. Vrh kuvčeta oblači se dolama sa rukavima, koja je kratka kao gunj. Imaju i pelengire, i zovu ih prtenici. Po Makedoniji i Staroj Srbiji čuju se mnoga tuđa ili bar rijetka imena za N. N., ali mnogo rjeđe nego u spomenutoj zoni. Za Debar je vrlo karakteristična prekrasna, svilom vezena povezača (darpna), a u Skopskoj Crnoj Gori svečana, gustom srebrnom ili zlatnom žicom vezena, kecelja (utajka). Inače su u Skopskoj Crnoj Gori najčistiji srpski nazivi za N. N., kao prebradač, prekrivač i t. d. Centar Makedonije, Povardarje, na istok do Debra (s interesantnom spomenutom darpnom, fino vezenim ubradačem), preko Tetova po staroj Srbiji, hvatajući Skoplje, Kumanovo N. N. je vrlo slična, i samo se u blagim prijelazima malo razilazi. Sandžak se hvata preko Foče Hercegovine s jedne strane, a

s druge preko Kolašina i Vasojevića prodire u Crnu Goru, gdje se N. N. sve više udaljuje. Djevojke iz Malakovića (prijepoljskog kraja) i sada pokrivaju prsa tokama od srme.

Srijemci, Bačvani, Banaćani i Baranjci ubrzo su se, po doseljenju u nove krajeve, izjednačili u N. N. sa zatačenim narodima panonske nizine. Bunjevke su ranije pokazivale u frizuri neobično mnogo ukusa, što se lijepo vidi na starim objektima somborskog muzeja. U Vojvodini je prije bila prosječna N. N. ovakva: Kod muških doroc (ime madžarsko) je bio suknen gunj s kraćim rukavima, suknene čakšire, u svečanim prilikama za gazde gunjac, bijel ili obojen (prema kraju), vršnjak (kožuh kao prsluk), zimi duga kožna opaklija, bez rukava do zemlje (neobojena za čobane), bundaš obojen i s rukavima za imućnije. U proljeće i u ranu jesen nošena je kabanica od sukna, bez postave, obojci, opanci, pršnjaci ili šiljkaši s kajišima, šešir ili šubara. U Srijemu su ranije mnogo nosili kratke gunjce od sukna s rukavima, koji su se i u Slavoniji zvali gunjcima i bili su često crni. Gunj je trebao po pravilu da bude raznom čohom ili gajtanima išaran, osobito u uglovima. Vojvođanke su nosile klečane oplećke, po kojima su opasivale skute; suknju su snovale na »kutije« navile i otkale crveno ili vrano, pa suknjerac od grubog kudjeljnog polutana, plav sa zelenom ulamom, kožuh ili kupljeni prsluk, pa toplu gornju haljinu (jenkel), kecelju i još što sitno. Žene su se povezivale maramom, a mlade ne. Seljanke još i sada tamo većinom idu bose, papuče čuvaju za svece, cipele obično uzmu za kolo. Što vrijedi za ženske vrijedi i za muške, jer i oni dvije trećine godine idu bosi, više nego i u najsiromašnijim balkanskim krajevima. I bijeli zubun bez rukava do ispod koljena nošen je u Slavoniji. Ženske su tamo, u oskudici sudova, nosile čitav provijant u njedrima (voća, kolača i t. d.). I po Vojvodini djevojke nose, po imućnosti, dosta nizova o vratu, i to bogate: dukate, ćošalije i drugo zlato, što je njihov miraz, upravo kao i u Dalmaciji što čini gendar.

Košulja je uopće tekovina tek kasnijeg vremena. U Hercegovini, Crnoj Gori, Lici, nošena je samo vunena košulja (džupa), u riječkoj nahiji džupeleta, a u Crmnici suknenjača. Oko Sinja nose žene i djevojke primetaču (osobito kad se obuku u stajaće haljine) preko košulje, a zimi priko golih prsiju, jer košulje onda ne nose, već mjesto nje biljaču ili modrinu, koje su tako tijesnih rukava, da bi se na košulju teško mogle i obući. Prava košulja mora uvijek biti prtena i navlači se do gole kože. U šabačkom i valjevskom okrugu košulja se zove rubina. Košulja se sastoji iz oplećka, skuta i rukava. Oplećak sam za sebe u Srijemu se zove košuljac; preko njega se posebno pripasuju odvojeni skuti na ovenjači kao suknja. Stan je skrojena i sašivena košulja, ali bez rukava. Oždreljem se zovu njedra i oplećak zajedno. Zapetljači (sapinjači, spone u Beranima, sveze u Hercegovini) zovu se dva konca prišivena s obje strane kolira (ogrlice na košulji), kojima se one zakopčaju (zapuče) na zamku kao i zaponci (taslice u užičkom okrugu). Imućniji mjesto spona imaju imbrete od mjedi ili srebra, koje se zovu i kopče, u Hrvatskoj majite. U Staroj Srbiji vezeni zaponci zovu se paramente. U mnogim krajevima rukavi su otvoreni, bez zaponaca. Značajno je i ogrljče, komadić vezena platna na ženskim grudima, koje postoji i u Albaniji, Švajcarskoj, Kavkazu i u Staroj Srbiji. I prtene muške hlače barbarsko-azijskog su podrijetla, a negdje se u nas još nikako ni sad ne nose (u pećkoj nahiji, u crnorečkom, knjaževačkom, pirotskom, niškom, vranjskom okrugu i još na priličnom prostoru). Negdje ih nose i ljudi i žene i djevojke, kao u Popovu, Stocu, Ljubinju i t. d. Slavonci nose nogavice od gaća dolje resaste, a tako je negda bilo i po Šumadiji, samo sa kraćim resama. Iste takve gaće nose i Madžari u Bakonjskoj Šumi. U Crnoj Gori, Hercegovini, po Hrvatskoj i Dalmaciji čakšire od raše (svite) zovu gaćama. Čakšire su uvijek suknene po selima, a po gradovima i čohane. Seljačke su od mrkog bijelog, crnog pa i sigavog sukna. Negdje se nose sa velikim turom, a negdje više ili manje pripete, s pačalucima, ako se obuvaju u opanke ili cipele, a bez njih, ako se umeću u čarape ili se nose čizme. U okruzima, u kojima se nose prave gaće, čakšire su toliko visoke, da ih hvata pojas; u onima pak, u kojima gaće nisu u

običaju, čakšire su niske i tako reći vise o kukovima, na kajišu, a između njih i tkanica vide se za šaku a i više košulja, na trbuhu zategnuta. U pirotskom i knjaževačkom okrugu čakšire se zovu benevreci, a po Makedoniji berneveci. Čakšire se pod koljenima pritežu podvezicama (u vranjskom okrugu nema podvezica). Dokoljenice (tozluci), podvrske u pirotskom, suknene ili čohane, nose se na gaćama, a vežu podvezicama. Međutim u aleksinačkom okrugu ima i kožnih dokoljenica. Od etnografske je važnosti, što se pelengire (pelengaće) šire najviše gdje se nosi struka, a vrlo slične su pelengire oblačili i neki redovi janjičarski i Langobardi. Srpske planinke nose također čakšire, ali i taj slučaj nije samo kod nas, jer njih oblače i Arnautke, pa i u Švajcarskoj na Šlirskom Jezeru.

Od gornjeg ženskog odijela glavni je zubun, svuda vrlo sličan, a sa različitim imenima, počinjući od najjužnije Makedonije (gdje se zubun izgovara zbn); negda se kod doseljenika tako čak do Svetog Andrije zvao. Ima i za muške zubun. U Sumrakovcu se za ženske zove čuljak, u Zvezdanu doramče, u Braničevu doramak, u Dalmaciji sadak, u Debru i po svoj istočnoj Makedoniji klašenik, u Zaplanju i Svrljigu ćurdija, u kumanovskom kraju sajče, u vranjskom okrugu saja, u Mačvi sajica i bila je omiljena djevojačka haljina do pojasa, ali od crvene čohe. U Hrvatskoj oko Otočca zove se halja, u Dalmaciji i Crnoj Gori koret (od sukna ili čohe). Zubun je vunen (oko Kumanova i konopljan), po pravilu bijel, ženski sadak je plavetan, a djevojački crven. Bez rukava je, bez postave, bez špagova, bez kukaca ili ma kakvih zapetljača. Po pravilu siže malo ispod koljena, a u skopskoj okolini je do pojasa. I Bugari, Rusi, Faršeroti, Turci i t. d. krste ga sličnim imenom, po čemu se vidi koliko je raspostranjen.

Druga je stara ženska haljina vrlo rasprostranjena pod imenom haljina. Najčešće je od bijelog sukna, ima rukave, siže do članaka, sprijeda je otvorena i sa malo veza, bez postave je i puceta, ali i tu ima izuzetaka, jer u pećkoj nahiji ima ih s jednim pucem pod grlom, koje je promicano kroz petlju, pa čak imaju i špag. Oblači se samo zimi. U bitoljskom polju haljina se zove sagija-sađija, tako i mnogo južnije, kod našeg stanovništva oko rijeke Galika, ali njihova je sagija napola zubun, jer ima rukave, istina vrlo kratke do lakata. Ime sag nalazi se i u hilandarskim spomenicima 13—17 vijeka, i u srpskoj redakciji iz 16 vijeka, odakle je prešlo Hrvatima i Poljacima. Talijanski se kaže saja, a irski sai. Istranska ženska surica, od grube, vrane vune, bez postave je i približuje se još više haljini, jer ima potpune rukave.

Prave suknje, koje su svud unaokolo sašivene, ima u raznim srpskim i hrvatskim krajevima, ali izgleda, da su od vajkada nošene samo po Dalmaciji. Na Rabu žene ih vežu nasred prsiju, a dopiru im jedva do članaka. Svuda je prije ljeti košulja s keceljama bila dovoljna, u hladnije vrijeme još odozgo zubun, a kad je ciča i suknena haljina. Za to mi i sad vidimo mjesto suknje u mnogim krajevima nesastavljene suknene kao čaršafe, kojima se žene opašu i vežu ih, kao i suknju, oko pojasa. U beličkom srezu takva nesašivena suknja se zove zavijača u niškom okrugu zaprega, u leskovačkom vutarka, gdje ih ima vunenih i konopljenih, u Staroj Srbiji bokča i t. d. Na velikom prostoru centralne Srbije nije suknja također sastavljena. Po Makedoniji i istočnoj Srbiji žene nose samo jednu vunenu kecelju sprijeda, u zapadnoj po dvije (bošču i kecelju), koja se ponegdje u užičkom okrugu zove prežina, u Beranima iram, u Mihailovcu pristelka i t. d. Dvojne kecelje (jednu sprijeda, drugu natrag) nose još ponegdje u Bosni, Dalmaciji i Makedoniji, ma da se u Povardarju od Velesa do Kumanova viđa samo prednja. Nopča navodi, da se dvojne kecelje nose u Šalji i Šoši kod Arnautki, u vlaškom i bugarskom Podunavlju i u Arkadiji. Pregača s vrlo dugim resama nosi se, pod imenom lizdekače, u Boci Kotorskoj, dalje kroz Hercegovinu, pa u požarevačkom okrugu (i Srpkinje i Vlahinje), a u Rusiji Mordvinke. Ženski pojas sa paftama zove se tkanica ili kolan. Prostire se čak do Kavkaza i Armenije.

Kao što ima naročita po imenu ženska haljina, tako ima i muška haljina, koja je negda nošena od bijelog sukna i u Srbiji, a sad s rukavima i do koljena, na pr. u kninskom kotaru. Muška i ženska haljina zove se i

dolama. Od šajka je, po pravilu bez rukava, različno duga, ali uvijek ispod pojasa, pa i do članaka. Po njoj se opasivalo. Ime dolama čuje se i u Makedoniji, po Hercegovini, Sandžaku, Albaniji i Madžarskoj. Skadrani, Srbi i Arnauti, preko dolame oblače koporan sa rukavima. Misli se, da je dolama riječ arnautska.

Gunj je najvažnija srpska muška odjeća. Reže se od domaćeg sukna, najviše crnog, rjeđe sigavog ili drukčijeg. Uvijek ima džep (špag). U starije vrijeme bio je alvatan i dug, te je sasvim pokrivao slabine i oružje za silavom za vrijeme nepogode, a i noću da se pištolji ne zablistaju. Po gradovima bili su uvijek kratki, do pojasa. A ima ih i bez rukava. U Bosni uz Drinu, viđaju se i na ženama i djevojkama. Za njega zna gotovo cijela Jugoslavija. Vuk je iz ovog vremena ostavio i ovu bilješku: »U Crnoj Gori zove se gunj i bjelača, tijesna i duga do više koljena suknena bijela haljina s rukavima, koja se u Brdima zove gunjina, a u Srbiji haljina. U Srbiji se gunj oblači povrh sveg ostalog odijela, i za to se po njemu ne opasuje, a u Crnoj Gori i po ostalim onamo krajevima najviše se oblači povrh košulje, i po njemu se opasuje. Zato su u gunjevima u Srbiji rukavi mnogo prostraniji.« U Duvnu nose resnat gunj, u kom je potka izvučena, pa na rese upredena. Rese su s unutrašnje strane, a sukno je s lica glatko. Nosi se i u grčkim i cincarskim selima po Makedoniji (u Šaćisti, Kozanima, Livadiji). Po genezi rese potpuno odgovaraju unutrašnjoj bičevitoj vuni kod kožuha, jer su kožuhi po postanku stariji od tkanih haljetaka. U skopskom Povardarju, s centralnim selom Orizarima, nosi se crni gunj. Suknen je ali je gladak, s lica i s naličja. Rukavi su mu kusi (kratki), a zakopčava se samo na jednom mjestu na grudima petljašem, koji se sastoji iz dvije zamke, od kojih je jedna od sukna uvijena na kraju u puce, koje se promiče kroz drugu protivnu zamku na lijevom krilu gunja. Gunj uvijek ima ćulavku (kukuljicu), i ona je od istog sukna kao peškirić prišivena ispod kolijera, sa zadnje strane, i visi samo niz leđa do pojasa. Kad je rđavo vrijeme, ćulavka se prebaci preko glave i kopča sprijeda, te se udesi u pravu kukuljicu. I čuvena vojvođanska dušanka prikopčava se petljašem. Kod tamošnjih patriota dušanka je bila simbol srpstva, pa je i kod svećenika slična. I u Torlaku se kaže gunj, ali se govori i dreha (klašenik). Samo za ćulavku Torlačani kažu gugla. Gunju je sličan porečki koporan.

Koporan (u nekim selima ćulija) je od crne klešnje (sukna), s kusim rukavima; siže do niže trbuha, a ima ćulavku. U nekim mijačkim selima, na pr. Tresonču, je isti haljetak, ali do pojasa, zove se ćepe, a u obližnjem mijačkom mjestu Galičniku zove se zobanče, kod Gusinjaca džoka. Vrsta gunja s rukavima u Crnoj Gori zove se kapot ili kapotina, a od iste ove romanske riječi postao je kaput. Ime gunj je keltsko-romanskog podrijetla, pa se i francuski slično kaže gonelle. Kukuljica je izvedena od romanske riječi cucullus, torlačka gugla od njemačkog Gugel, a ova opet od cucullus.

Kabanica je zimsko odijelo. Širi se malo ne svuda po našim zemljama, negda je je bilo i po ravnicama, a sada iščezava. Uvijek je suknena i sa rukavima; duga je do članaka. U Vasojevićima je bijela, u Drobnjaku i Pivi siva, dalje vrana. Bijela kupljena kabanica u Srijemu zvala se surduma. Imala je kratke rukave, ni do lakata, pa su još bili zadniveni, te ih nisu mogli navlačiti, jer ovdje služe rukavi za ukras, kad se kabanica ogrne. Nošena je preko kožuha, da ovaj ne bi pokisnuo i odrvenio se. Crnogorski talagan je s kratkim rukavima i ogrlicom, tako isto dugačak kao i kabanica. Već u 17 vijeku spominje se u Makedoniji, a i Tesalci ga znaju pod istim imenom. Njime su se ogrtali i izvjesni janjičarski odjeli, a sad ga još ima u Dukađinu, Tunisu i Maroku. U svježoj plemenskoj N. N. struka je neosporno najdičniji dio odijela, a negda i od prijeke potrebe. Ona je u pravoj Crnoj Gori koliko »čojska« toliko i ženska, a u Hercegovini nosili su je većinom samo muškarci. Uvijek je od vune otkana, sa nešto kozine, da ne propušta vodu na tijelo i oružje. Ženska je teža i sa strekama (prugama) nad resastim krajevima. Streke su zatvoreno-plave, zagasito-zelene a i drukčije. Struka je u stvari duga do bedara, oko 60 cm širok šal. Piva, Gacko, Drobnjak, Uskoci, Morača, Vasojevići, Krivošije i Paštrovići negda su nosili bijelu

struku, oko Bileća često crvenu, a Crnogorci crnu. Kod Krivošija listom, pa u tamošnjoj Krajini i oko Bara bijelu su zamijenili singavicom (vugašicom). Poturice su u Sandžaku također nosili bijelu, Gornja Crmnica kao i Katunjani (crne), a Donja Crmnica bijele. Struka se prostirala do Risna, nošena je i u Lici, odakle su očuvane slike već iz 16 i 17 vijeka. Nju su prkosno prigrtali i Morlaci i Martolozi. Struka nije neka specijalnost naših zapadnih gorštaka, jer su je negda preko ramena ogrtali i oko Kumanova, pa i više Sera, a isto tako i Miriditi. Nosili su je i u Škotskoj (tartan), i u Irskoj, Bretagni, Portugalskoj, Španiji, na Cipru, u Rumunjskoj, Erdelju (sa sličnim imenom sarika) i na Kavkazu. Kod sardinskih pastira bila je od kozje kože, s dlakom izvana, opet sa sličnim imenom mastrucca. Doskora su sličan ovakav haljetak, od kozje kože s dlakom spolja, oblačili i dojranski ribari. I kod škotskih plemena po boji je varirala. Za Srbijance se nije moglo utvrditi da su je nosili, a doseljene Crnogorce po njoj zvali su strukarima. Međutim riječ struka je u Šumadiji poznata, ali tako zovu ponjavicu, kojom pokrivaju dojenčad u koljevkama.

Po gradovima je ranije gotovo sva, i muška i ženska N. N. bila primljena od Grka i Turaka, kako po kroju tako i po imenu. Grčka je saltamarka, libade, a škurteljka grčka i faršerotska, tursko je džube, bojelek (fistan bez rukava), anterija, fermen, šakakluk, ilaluk, armiluk. Iz Mletaka je primila Lika i dio Hrvatske i Dalmacije maju (domaći od vune pleten kao koporan); brage i brageše proizlaze od talijanskog bracca. Madžarska haljina szűr odgovara po imenu ličkoj surini, istarskoj surici i srijemskom surdumu.

Ženski kožuh, bez rukava, u Šumadiji se zove obušak, a muški grudnjak, ma da se negdje grudnjakom zove i pamuklija bez rukava. U vojvođanskim pustama opaklija je kožuh do zemlje, prava blagodat za pastire za hladnog i vjetrovitog vrijemena. Zimi, kad se njome uvije može i na snijegu da se noći, za to i vele: Nije ovo opaklija već dobraklija. Jedna vrsta muškog kožuha u Skoplju, Velesu i dalje po gradovima potpuno odgovara po kroju staro-grčkom hitonu. U obliku je oblonga, a bez rukava. Samo za desnu ruku ostavljen je otvor za provlačenje, na lijevoj se strani krila preklope oko lijeve ruke i grudi, a s desne strane oko leđa, pa kad se oba krila sastanu na lijevom ramenu, tu se i zakopčaju, pa odatle na puceta sve do dole.

Pojasi su ranije bili najviše bijeli ili crveni, kasnije šareni, i pošto su ih muškarci nosili po dva, obično je unutrašnji bio uži, a spoljašnji širi i duži, pa po njima je opasivan kožni silav (silaj). Silaj je dvojak, jedan se opaše, pa se pištolji i noževi u nj zadijevaju, a u drugi se pištolji metnu, pa se objesi preko ramena kao jandžik (ovo se u Hrvatskoj zovu svilaji). Kad je silav izobičajen, preko pojasa su stezali kajiš. Vremenom su došli šareni uži pojasi i održali su se do danas u Šumadiji. Negdje se preko pojasa, koji su bili vuneni, otkani, stezala pripojasnica, sa cijevima za bojne metke. Ženski pojasi su uvijek bili uski i šareni. U Dalmaciji su nosili pripašnjaču, oko tri prsta širok, pulijama od kositra iskićen, kožni pojas, koji gore ima kao ovenjaču, kroz koju se provuče litar (pasaći kajiš), a dolje je od polovine rasječen na troje ili na četvero, te se o jednom kraju objesi britva, o drugom praljak, o trećem ključ. U svima krajevima gdje se nose struke, žene su se pasale do 4 kg teškim kožnim pojasima (kovanicama), koji su bili okovani tučanim ili srebrnim, kod neke pozlaćenim pucetima, unutra s hakicima (karneolima). Do prije 60 godina u niškom okrugu muški sa svilom i zlatom izatkani pojasi bili su od osobite ljepote i jednaki za seljanke i seljake.

U zapadnoj Evropi počeli su nositi čarape tek u 16 vijeku, a u Mačvi i u Srijemu nije ih bilo ni u prvoj polovini 18 vijeka. Po Bosni, po Hercegovini i po Srbiji (gdje nose čarape) podlože obojke u opanke, gdje su oni samo podmetači ispod tabana u opancima. Po Srijemu, Banatu i Bačkoj zavijaju noge šarenim obojcima, i na njih obuvaju opanke. I u prilepskom polju omotavaju noge bijelim, slabo uvaljanim obojcima, koje zovu objel (objela). Isto tako i u Torlaku po čarapama omataju t. zv. navošte od bijelog sukna, koje se u nekim selima nose preko čarapa, a zovu se tarlaci. Čarape su balkanskim

narodima došle i kao stvar i po imenu, s istoka, preko Turaka. Opanci su po kroju vrlo slični kod Srba, Hrvata, Bugara, Arnauta i Vlaha, a tako se svuda slično i zovu. Da u plitkim opancima ne zakisne stopalo, obuvaju negdje povrh svega bašure (u kruševačkom okrugu). Uzmu baor (burag), pa od osušenog baorišta, koji je u malo soli uštavljen, skroje kao obojke. Ali ih spremaju i od janjeće, zečje ili jareće kože. U kruševačkom okrugu nazuvci su zimi od kozje dlake otkani. da ne propuste vlagu. Mnogo šta od obuće primljeno je sa romanskog zapada, kao cokule (soccus), kalavare u Jadru (iznošene cipele, od calceus. a možda i združeno od caligae; negdje se rimsko ime s obuće prenijelo na čarape kao od calceus, identično — kalčine, isto tako i dalmatinski kalci). Za pripomoć obući jesu krplje (krne u Crnoj Gori, u Galičniku klape), drveni obručići, isprečani prutićima ili oputom. Privežu ih pod opanke, pa zbog širine ne zapadaju u južan snijeg kad pastiri krenu u planine ili da love. Na manastirskim freskama crvene su čizme, kao i u Bizantu, odlika višeg staleža, ali su ih i u Srbiji. čak za vrijeme kneza Miloša, nosili čak i svinjarski trgovci. U južnim krajevima nošene su stalno crvene jemenije, a za odlikovanje zaslužnim ljudima turske vlasti su poklanjale crvene čizme.

Crvene i žute papuče obuvali su grčki kolonisti u Maloj Aziji još u najstarije helensko doba. Nanule su azijski izum i ime. U staroj srpskoj državi obućari se spominju već prije Kosova. Vrijedi skrenuti pažnju i na skornje u jugo-istočnoj Srbiji, osobito oko Knjaževca. Pastiri zadjenu za pojas kozju kožu s dlakom izvana, i njom se kao keceljom zaogrnu sve do članaka, da se ne bi unutrašnje odijelo, kad se veru kroz trnjake i čaliju, razderalo. U pirotskom okrugu ima pastira. kod kojih su skornje vrlo široke, da ih od pojasa do dolje sasvim zaogrnu, pa ih još lancem privežu, jer ih bodlje lako prekinu. Skornje su staroslovenska riječ. Nose ih i talijanski pastiri, svirajući u jednu cijev bez piska, kao i naši, koju sviralu starosrbijanski pastiri zovu kaval. a Talijani slično ciufolo. U seljaka rijetko je koje odijelo sa špagovima. Zato su prije male stvari, kao čibuke i t. d. zadijevali za silav, a veće turali u torbe, osobito po Hrvatskoj. U Lici velike vunene torbe sa poklopcem zovu torbacima, a po vezu se razaznaju koje su ljudi vjere. U Vasojevićima je torba obravnica, u Crnoj Gori obramnica nerazdvojna od pastira i pješaka. Mačvanske su torbe konopljene i bijele. Torba se nosi o ramenu, a kad je na leđima zove se uprtnjača, i onda se na grudima krajevi od uprta zakvače drvenom kukom, koja se u Vasojevićima zove kukulja a u Toplici kukalja. Kožne torbe zovu se jandžicima. Poput njih, ali veći, su makedonski tarčuzi od kozje mješine, kojih je prije bilo i u Srbiji. U silav se zadijevao pored oružja i batifog (mletačko ime), od kože ustrojena kesa za ognjilo, kremen i trud u Crnoj Gori. a u Hercegovini se zove tehara. Nož je usaračen visio niz bedra.

I rukavice zimi nosi sav naš svijet, a kosovske mlade o vjenčanju navlače rukavice od zlatne žice, i to sa podvojenim prstima, što nije slučaj kod vunenih zimskih, jer kod njih su pletene u cijelu šaku ili najviše samo s odvojenim palcem.

U osobito karakterističan dio N. N. spada oglavlje, kako u Mačvi zovu sve vrste pokrivala za glavu; gdjegdje se u Bosni čuje oglavje. Osim ubrađivanja pod tim se imenom razumije i način češljanja. Sve ostalo kod ženske N. N. potčinjava se sistematskoj kvalifikaciji rasprostiranja N. N.

Najkarakterističnija ženska kapa u našim zemljama je tako zvana vrljina, koju su doskora nosile žene u srebrničkom kotaru, u Bosni. U Osatu, predjelu toga kotara, bile su one ogromne, skoro koliko košnice. Na vrhu su se svodile u malo naprijed savijen čvrst roščić, koji je bio ispleten od strukova lana i bosiljka. Po njemu se poveže gužva od usukanih zagasitih tkanina, a oko gužve žena namota svoju kosu kao debeo šinjon. Preko roščića natakne jedan vuneni izatkan sputačak, kao peškir, koji je na sredini rasječen, da se može preko roščića namaknuti. Strane su ovog sputačka vezene, a donji krajevi resnati i spušteni niz leđa do ispod plećki. Preko sputačka se ubradi maramom, ali tako da joj se vrh naprijed savije, kao što je i roščić pod njim nakrivljen. Praznikom i u sve-

čanim prilikama natakne se povrh vrljine ćema, koja je u stvari kapuljača, sva novcima nanizana. Ta kapa je bila sedlasta, ali je prednje uzvišenje, što je obluk kod sedla, bilo više od zadnjeg. Na stražnjem obluku utvrđen je bio vjenčić, a svud oko kape đerdan sa prišivenim parama, koje su pri hodu zveketale. Ove su se kape održale u Donjoj Ljubovidi do 1878, a od tada su iščezle i tamo i u Osatu. Ovoj je kapi u Bosni pridavana naročita »svetinja«, jer se priča, da se u nju jednom Krist sakrio, bježeći od gonitelja. One su izobičajene zbog glomaznosti i što su se djeca babama rugala, zovući ih »rogama«. Vrlo je interesantno što je slična kapa nošena negda usred Bugarske, u Gabrovu, pa u tulskoj guberniji, u Rusiji, a stari putnici navode, da su i lužičke Srpkinje u staro vrijeme nosile neke kape, nalik na rog, pa i Frižanke u starom vijeku. Hercegovačke Popovljanke nosile su do prije 50 godina jednu kapu, koja se zvala ovrljina ili oglavje, ali ona je sasvim drukčije izgledala nego vrljina. Oglavje se sastoji ponajprije od uske povisoke, od lanenih strukova spletene kapice, ovite peškirom, koji se niz ramena spušta u lijepim naborima. Gornji rub te kape iskićen je nizom špioda s velikim lijepim glavicama, koje su među sobom spojene lančićem, ili nizom staklenih merdžana, a niz taj vijenac visile su mnoge srcolike privjeske. Čelom se razapne bogato okićena srebrna počelica, sa koje niz srebrnih blistavih kabarica zastre pola čela, nadnoseći se nad obrve. U cjelini to je nakit krunice. Pod krunicom raščešljaju više tjemena kosu u dva pramena, te ih spletu od sljepočice u 2 pletenice, koje se spuštaju niz ramena na grudi. Povrh svake pletenice spušta se od kape pa do kraja pramen niskosnica (trak čohe ili kože iskićen srebrnim novcem), završujući se lijepim srebrnim ukošnjakom. Oglavju je vrlo slična bila u Trebinskoj Šumi ženska kapa ujačina, pa i druge. U isto vrijeme kad je u nekim selima osaćanskim, na pr. Krnicu i Blaževićima, nošena vrljina, u istom srezu na pr. u Toplici su nosili naročitu konđu. Konđa je izgledala kao otvorena slanica, jer s lijeve i s desne strane više slijepih očiju stajala je po jedna od slame ispletena ljesica. Preko šupljine ubrađivale su se bijelom, pri dnu vezenom maramom. O svadbi pa i o praznicima za godinu dana metale bi i one ćemu (ćamu) kao i njihove druge po vrljini što su činile. Neke su u onaj prazni prostor između ljesica (u posljednje vrijeme) umetale uspravno ogledalce, a povrh svega odozgo lepršalo se paunovo perje ili delije iz pijetlova repa. Konđa je bila i u Azbukovici, a ranije je izobičajena od vrljine, ali je nešto drukčije izgledala, više je bila dugoljasta kao bijela bundeva, i opet perjem iskićena. Još 1555 Busbek je vidio u Jagodini da su žene kitile kape perjem. I u studeničkom srezu nosile su snaše (mlade skoro dovedene) paunovo perje na glavi, a starije žene ledenike, kape od para (u smislu ćeme i t. d.; odzada je visio dug sputačak, koji je bio izatkan i išaran vunom, a visio je do pola plećki. Širina mu je bila 40 cm. Taj sputačak kvačio se pod kapu (ves) a u vrhu se također svodio malo u roščić. I u Levču je bilo ledenika. Neke su starodrevne kape iščezle 1803—1814. Vuk veli za tarpoše, da su ih od prije nosile žene u Jadru i Rađevini, i to je može biti uopće bila najveća ženska kapa; bila je okrugla kao pogača, gdjekoja šira od aršina; nije se nosila odozgo na glavi, nego natrag, te stoji od glave gotovo uspravno, a ispod grla je drži podbradnik da ne padne natrag. Kad odzada puše vjetar, ili kad hoće žena da se sagne onda treba da drži sprijeda tarpoš rukom, da ne padne pred nju, a kad vjetar puše sprijeda, onda treba da ga drži odzada, jer hoće vjetar podbradnikom da ga otkine, ili da zavali ženu; kad hoće žena da uđe na kakva vrata, onda treba da se sagne i da ukosi glavu. Tarpoš je bio opleten od bijele loze, pa je na lozu navučena velika kapa od crvene čohe: po čohi je prišivena šamija (tako da se čoha i ne vidi), a preko šamije je pribodena iglama (trepčanima i kolačarama) bijela maramica, koja je sprijeda sva iskićena parama, trepčanim iglama, smiljem i ružama (načinjenim). Gdjekoje gazdinske žene nose i kapicu sprijeda, a mlade načine naokolo oko svoga tarpoša kao vijenac od ruža i od smilja. Odzada visi jedan kraj od šamije (nakićen parama i ostalim bijelim novcima) i zove se pero. 1803—1814 tarpoši su gotovo sasvim ukinuti, a uvedene su

mjesto njih manje kape, sa kojima je lakše bježati po šumi.

U Rađevini je sve do 1868 bio očuvan neki manji ženski šešir, ali daleko od prvobitnog tarpoša, tek ipak kao njegov nasljednik, ali se ime tarpoš za jednu vrstu ženskih kapa održalo do skora oko Burgasa, u primorskoj zoni, a pošto je pričvršćivan i tamo podbradnikom a i formom je sličan pravom tarpošu, to ga slobodno možemo uvrstiti u isti tip. Pošto je i Kantarini opazio neke široke ženske šešire oko Kunovice, a Boué Ami ih 1841 izrično zove tarpošem u moravskom okrugu, izlazi da je on svakako sizao od Bosne do Crnoga mora. Međutim tarpošima je nadjenuto arapsko ime od tarbuš po jednoj vrsti njihovih fesova, a pod istim imenom nosili su ga i janjičari. U vrlo karakteristične kape spada i trvelj. Od prave ženske kose sa dometnutom kozinom ili vunom uvije se pletenica i spusti s lijeve i s desne strane glave ispred ušiju, zanoseći je poslije k vratu. S tjemena pak do niže plećaka prevjesi se lijepo klečan ili vezen vuneni prevez, podnizan parama, a preko svega zabradi se žena bijelom maramom. Ovi trvelji nošeni su naročito u Povardarju, po palanačkom kraju, oko Kumanova, oko Nišave, u Pomoravlju i bližoj okolini. Resavski je najpoznatiji. Trvelj je podrijetlom iz Grčke, odakle je iz solunske udoline vardarskom ravnicom ušao u naše zemlje, ali i preko mora grčki su ga kolonisti rasprostirali po Misiru. U 6 vijeku poslije Kr. vidi se kod bizantskih vlastelinki u pratnji carice Teodore na mozaiku u Raveni. Naši su trvelji pleteni od debele prtene tkanine, a punjeni kučinom, pa obavijeni kosom. Grčki su bili od kože, pa također kučinom punjeni. Po pravilu su dva trvelja metana na glavu. Vrlo je rasprostranjena u Šumadiji, a ide i dalje, konjga (konđa, konga), u Baranji tunjga, u Srijemu džega; ovo se posljednje ime čuje gdjegdje i u kragujevačkom okrugu. Konđa se obično pravi od krpa kao kesa, pa se napuni vunom. Odozgo po platnu prošije se u krugu ljeskov prut, i metne se povrh punđe kao pesnica, a povrh svega dođe ubradač. Valjevska se konđa uljepšava sa dvije zlatne kitke. Oko Avale negda je konjga bila visoka, nalik na ruski kokošnik. U Staroj Srbiji konđi odgovara t. zv. vijenac, koji je od prutića zaokružen u obliku kotura. — Izgleda da su vrlo složena oglavlja starija, a ona s manje dijelova kasnija. I negdašnju vrljinu iz rudničkog okruga ovamo treba uračunati, kao i tamošnju ašanjku. Levačke su džege bile konđe, ali odzada s prevjesom (ručnikom). U isto vrijeme u Levču su neke žene nosile kukuljicu od lipova luba na šiljak. Konđa ide preko centra Šumadije istočno u požarevački okrug, zapadno u Podrinje (preskačući užički okrug), gdje se ubrađuje šamijom, kao i u čačanskom okrugu i velikom dijelu rudničkog. Negdje ide kroz Bosnu, pa se opet javlja sa vrlo karakterističnim oblikom u trebinjskom okrugu, pa u splitskom kraju kod hrišćanki, pod imenom kovrljaka.

Od Grka je po oslobođenju prenijet fes u gradove i palanke, a po tom i u mnoga sela njihova N. N. Ves (fes) je metala djevojka čim se podjevojči, a čim se uda ispod obavijenih vitica kose pričvršćivan je negda argiluk (svilen trak, novcima potkićen), koji je kasnije zamijenjen barešom (uvijenom šamijom), na koju su žene naticale prstenove i srebrne grane. Bareš je bio od krepa, 5—7 puta uvijen i zašiven, a njega je kasnije, sve do sada, zamijenila carigradska šamija, otvorene razne boje za mlađe, a zagasita za starije, koja se uvija oko fesa nad razdjelkom. Po svoj Staroj Srbiji i Makedoniji u ženskoj gradskoj nošnji svi su glavni dijelovi odijela najviše turskog pa grčkog podrijetla, arnautskih imena nema.

Po kićenju smiljem zvala se jedna kapa od Levča do u Dragačevo smiljevac ili cmiljevac. Upletanje konjske dlake iz repa u ženske perčine vidio je Bacek još u 16 vijeku kod ženskih između Niša i Pirota. Kod Kalmukinja je isti običaj, kao i kod nekih drugih mongolskih naroda. Pošto je u ovom kraju negda živjelo srodno im pleme Pečenezi, sasvim je pojmljivo, što se pretopljeno stanovništvo doskora držalo naslijeđa i u svoje vitice, zvane prcake (kacake), također su žene upletale konjsku dlaku. Mjesto konjske dlake upliću i kozinu ili crnu vunu. Oko Trna imale su žene osobito glomazne prcake, koji su dopirali do članaka.

Kad ženska poveže samo glavu, ta se marama zove zabratka. Od vranj-

skog okruga preko niškog i pirotskog silazi ona čak u krajinski, i može se smatrati za preostatak nekog kompliciranijeg drugog oglavlja. U Beranima je bila negda nevjestačka kapa »savršena«, t. j. u šiljak izvijena. Na vrhu je imala zadjenutu trepetljiku sa mnogobrojnim đinđuvama i praporcima, pa kadgod bi se mlada poklonila ili prišla ruci kumu ili starojku »trepet« naprijed klone i zazvone praporci s obješenim drangulijama. Praporce je na zapadu nosio sav otmjeni ženski svijet 13 do 15 vijeka. Peškir oko glave kod Beranke zove se kanavac. U Rami i prozorskom kraju katolikinje nose tipičnu kapu, koja se zove poćelica, ili privezača, a nosi se povrh kruga, koji je od tankog drveta, u visini, koliko zasijeca sam vez od poćelice. Povrh kruga omota se mala tanka jemenica (marama), a oko nje pletenice, da krug čvrsto stoji na glavi. Povrh toga dolazi poćelica i vez, a odozgo se, da se ne bi vidjela šupljina od kruga, obavije maramicom, što ne pokriva poćelica. Treći kraj od marame spušta se niz vrat, kao prevez. Osim poćelica vunicom vezenih, za veliku ih gizdu ima i zlatnom žicom nakićenih, tako zvanih zlatarača. Kad su u žalosti nose svilenjaču, ali je prikriju četvrtim krajem od marame, koja pokriva krug, i to za punih 5 godina (tempus lugendi). Djevojke ne nose nikakvih povezača. Poćelicu nose i Imoćanke i nešto dublje po Dalmaciji; ona obuhvaća katolički dio Slavonije i Hrvatsku, pod imenom poculica, a pečom ili pečnicom se povezuju. U Bjelopavlićima je bila ženska kapa pedalj visoka, a šiljata; završavala se krupnim pucetom, o kome su visile pare i različite trepetljike. Mlada se dovede pod tom kapom, zvanom ćukom, koju nosi oko pola godine. Čitavu nedjelju dana vise o ćuku jagluci, od kojih se mladino lice ne vidi; kad joj po tom dođe mati i donese haljine, onda se jagluci skinu, a mjesto njih se priveže crvena stručica, koja joj visi niz leđa. Mi u ćuku vidimo trag starosrbijanskog košća, koji je bio pleten od pavitine i također išao u šiljak. U šiljak se završavala i kukuljica od luba u jagodinskom kraju, sa koje se spuštao prevez kao i kod ćuka. Svuda se osjeća ista prageneza, bar u nekim sastojcima čak i sada, ma kako da na prvi pogled izgleda da nema srodnosti.

Ručnik je vezen peškirić, po pravilu sastavljen iz male kapice, koja nasjeda na tjeme, a za nju je prišiven vezen peškirić pretežno crven; obadvoje zajedno čine ručnik, koji se pridjene na tjemenu, pa se spušta niz vrat i leđa, često do pojasa. Ručnik se u trvelju zove prevez, u studeničkom srezu sputačak i t. d. Ima ga i u vezenom peškiru na vrljini, samo u dvogubom razdjelu, gdje ne pada niz leđa nego s lijeve i s desne strane glave po plećkama, što je samo lokalna varijacija. S punim pravom možemo u ručniku gledati prevez. Kad se i složeni trvelj uprosti i kad mu se skinu svi uzgredni djelovi, te ostane samo prevez, to je pravi ručnik. Po svemu izgleda, da je prevez prvobitni najstariji dio, pa tek mu se, kako u kom kraju, vremenom po štošta dodavalo. U Resavi su pridodate pletene gužve (one se uvijek zovu i same za sebe »trvelji«). Ovoj pletenoj gužvi u svemu odgovara od marama usukana gužva na bosanskoj vrljini, preko koje se uvijala i začešljavala kosa. Inače ručnika, kao samostalne kape ima u okruzima: jagodinskom, aleksinačkom, knjaževačkom, kruševačkom, niškom, ne spominjući dalnja zalaženja. I imotska, ramska (bosanska) i slavonska poćelica (poculica) dolazi u derivate ručnika, s jedne strane, a s druge strane sasvim se naslanja na ćuk, prizrenski prevez s krajčetom, na makedonski sokaj, na starovlašku mladinu kapu s prevezom iz užičkog okruga, na cuculjku iz Svrljiga, na negdašnji dinđal u Resavi (koji je postojao uz trvelj), na konavoski hondelj, na vojvođanske mladine kape, bez obzira na to, koliko se sputačak spušta niz zatiljak k plećima. Ovim se sva prividna raznolikost i nesrodnost svodi u istini u zajednički izvor, sve na ručnik. Kićenje paunovim perjem ili turanje odozgo ćeme (ćame, ledenika) i t. d. samo su ukrasni domeci, i nemaju sa sadržinom posla. I Čeremiskinje nose pravi ručnik!

Svi domeci na ženskim kapama su po pravilu tuđeg podrijetla. Tu dolaze srebrni nakiti, kavuri, ćilibari merdžani, pa kumoš (kao podbradnik i oko Beograda; tursko je ime i znači prosto tkanina). Upletanje zlatnih trakova (tijela) u mladinu kosu, po svoj

Staroj Srbiji, grčkog je podrijetla, kao i varak, koji se posipa i lijepi po mladinoj kosi. Marama je arapsko ime, i odavno je počela da zamjenjuje vezen ručnik-sputačak-prevez-preves. Tako je isto i jemenija kao i šamija, i kao stvar i po imenu, istočnjačkog podrijetla. I konda i prevez i sva ostala pokrivala na glavi imala su u staro vrijeme zadatak, da kriju kosu; od tuda i sad seljanke ne će dopustiti muškarcu da gleda kad se češljaju. Muške su kape proste i jednostavne. Najstarije su visoke šubare (baretine) od janjeće kože. U Belici je bila i neka šubara sa prevrnutim zauškama, koje su gore sprijeda zapetljavali zapetljačima, a na hladnom vremenu spuštali na uši. Ovakva šubara i sada je kod Poljaka omiljena. Keče je u južnim krajevima od uvaljanog sukna, koji se u Janjevu zove plis (od grčke riječi pilos), tako i arnautski. Po Makedoniji je kod Srba po pravilu bijela kapa, opšivena okolo crnim platnom, slično crnogorskim kapicama, nekad tako i gore na tjemenu. Sa istim nazivom, keče, nosili su je i neki janjičarski odredi. Prije su u jugoistočnoj Srbiji pastiri sami sebi pleli vunenu kapu, koju su zvali pletenkom, tako i Braničevci, ali samo crnu, za to su ih zvali »crnokapcima«. Za turskog vremena po srednjoj Srbiji nosili su ljudi i djevojke ćelopoše, a u Hercegovini isto takvu kapu, po imenu karikliju ili duduk. Na njih je bila nalik pletena ili skrojena kapa dinjara, samo što je pri dnu bila opšivena debelom gužvom. I jedna i druga bile su od crvene čohe ili abe. Odozgo su bile zatubaste kao fes, a ćelopoš je bio kao konus. Kariklije imaju sa strane crnu postavu. Šišak je bio što i kariklija, a isto je to i hercegovačko-crnogorska sadašnja kapica, zvana i zavratka. U isti kroj, boju i opšivanje smije se računati i dalmatinsko-hrvatska kapica. Najstariji oblik ove plitke kapice očuvan je na freski Olivera, velikog vojvode cara Dušana, u lesnovskom manastiru. Po opisu grčkog diplomate Metohita, takvu je plitku kapu nosio i mnogo zebao jedan doglavnik kralja Milutina, koji mu je zimi bio u susret izišao. Pratip za mnoge gornje kape je običan crveni fes, koji je podrijetlom od grčkih antičkih lađara. I po našim zapadnim stranama nosi se fes, pa se po njemu vezao saruk (šal, kušak), osobito kod muslimana. U Toplici obavijaju ljudi dugačak peškir oko glave, a zimi ga spuste i preko ušiju, zbog čega ih zovu peškirašima. I po Makedoniji se gdjegdje ovako postupa. Oko Sarajeva, po bosanskoj Krajini, oko Knina i dalje po Dalmaciji nose i pravoslavni i katolici prave čalme, što je došlo iz turske N. N., a u stvari je grčko-azijskog podrijetla. Crvenu su kapu nosili i Gali u starom vijeku. U Mačvi su negda nosili kriškaru od zbijene crvene čohe, ali od kriški (skrojki) sastavljenu i sašivenu, da se malo zašilji. Obinjajka ili šumadinka zvala se slična muška kapa, samo od crnog sukna (rjeđe od ovčje kože). Kalpake su ljudi nosili od prve vlade kneza Miloša, nosili su ih i činovnici, a u narodnim pjesmama svaki junak.

Zlatari su na Balkanu, osim domorodaca, većinom bili stranci, a i sad su to, osobito Cincari i Grci. To se u ostalom vidi i po imenima za nakit, gdje prevlađuju tuđi nazivi. Za najglavniji nakit; za obodac-oboce imamo ne samo to svoje nazivanje, nego još i ova, sa istim značenjem: nauške, obrnjuške, drščice, vrbilče i t. d., a sva ova imena odgovaraju stranom imenu minđušama. Prsten je također naša riječ; on se, bez glave i kamena, zove vitica i vera, u značenju tuđe riječi burme. Uz našu grivnu stoji tuđa belenzuka, kad je jednostavna, a kad se zakopčava zove se intišija. Od sviju nakita s arheološke strane najvažnije je spomenuto neznatno vrbilče, turski zvano kulakluk ili halčica. Vrbilče je sasvim obična tanka srebrna žica, savijena u obodac, ali najradije sa zakrivljenim vrhovima, poput velikog latinskog slova S; tako su u stvari kovani i najstariji slovenski ukošnjaci. Vrbilče kod Turaka nikad se tako ne izvije.

Po južnim krajevima vrlo je popularan srebrn lančić, zvan uročica, na kome su od uroka izvješane razne drangulije, na pr. u Studeni, srezu niškom: ručica, merdevine, đulence, pjetlič, pirija - katanac, zec, obješenjak, ripče, mjesec i zvijezda, utija, naluna, obična sjekira i turska balta, vuk, nakovanj, gugutka, krstić, jelen, puška, sofra, topuz, taktašče (na čemu se pare broje), žlica, mengele, pseto, dugum, aždaja, žaba-krekavica, ralnik, popka (patica), lastavica, noga i pile.

U Bosni se i po vjeri nakit dijeli, na pr. pravoslavne žene nose kolan s pjetlićima, muhamedanke samo eždere. Igle su vrlo raznovrsne: kolačare, trepčanice zvane i groznice i t. d. Perišani su dovoljno poznati, a emsije su negda Beranke nosile u kosi: 5 verižica, iskićenih paricama koje se na tjemenu sprijeda zakvače jednom kukicom, a tako i odzada u kosi iza ušiju po jednom. Neobične su bile i kalajlije mačvanskih djevojaka. Kalajlije su bile kao vrlo dugi naprsci od kalaja. Njima su djevojke ličile svoju niz leđa spuštenu viticu, koja je radi toga galunom (mrkom čohom) pokrivana. Turski su nazivi nakita: biserluci, bezuvente, bašlije, sorguči i t. d.

Srpske vlastelinke u 14 vijeku nosile su neku vrstu dijadema od srebra i zlata. On je bio ukrašen biserom, a sastavljen na pr. iz 29 srebrnih pločica. Pored dijadema viđao se još neki ukras, u obliku srebrnoga roga. Žene srpskih velikaša, kao i dubrovačke vladike (gospođe) dobivale su u miraz srebrne ili zlatne krune. U trebinjskoj kapi ujačini treba gledati krunu, a i na nekim drugim bosansko-hercegovačkim kapama doskora je metalni ukras na glavi izgledao kao dijadem. Kad je imala na sebi mnogo glavatih uspravnih igala zvala se kruna. Negda su se kitile kao nekim krunama i Smederevke. Seljačkih dijadema u srpskim zemljama, ali od tuča, puni su muzeji, jer su one nošene do prije 80 godina, a sada se još nose u Voljavcu, srezu bjelopoljskom.

Od starog srpskog vlasteoskog i vladalačkog nakita malo je što sačuvano. Ima jedan okrugao zlatan zapon kneza Petra Zahumskog sa srpskim i latinskim natpisom i sa ornamentima u romanskom stilu, s orlovima, zečevima i psima. Pravljen je oko 1225. U zbirci Arheološke Komisije u Petrogradu čuva se zlatom vezeni pojas sevastokratora Branka. Na njemu su izvezeni lavovi, medvjedi, veprovi, zmije i sokoli.

Materijal za građansko odijelo uvažan je u naše zemlje od vajkada sa strane, kao kumoš (svila za dolame i drugo), saja (fina čoha za skupocjena gornja odijela), kutlija (brokat), svita (tanko sukno, koje se isto ovako zove i u Ukrajini), džamfes (svileni baršun), dijarbekirski bez, marama. Sve su to arapske riječi. I po samom tom vidi se, da su ove stvari uvažane s istoka. Marama je služila za ubrađivanje, ili se negdje zabadala u pojas, da se vidi, dike radi. U Srijemu i po Srbiji ovdje-ondje marame su se u igri zvale »igračima«. U najstarije vrijeme, odmah po oslobođenju, ljudi se sa ženskima u kolu nisu hvatali za ruke, nego su između sebe držali štapić, kasnije maramu, a od sedamdesetih godina prošloga vijeka djevojke su oko struka opasivale maramu, kroz koju su momci proturali prste pri igranju, ako djevojka nije već imala drugi kakav opasač. Tek je od onda nastao drugi način, da se hvataju za ruke. U starije vrijeme kolovođa je u desnoj ruci držao maramu i njom vitlao po zraku. U većini naših pokrajina zadijevali su seljaci ubruščić u silaj ili ćurče za brisanje. Čak i bolje tkanine i za seljake većinom su donašane sa strane, kao aba (crno sukno) iz Pazardžika. Ono je izvana glatko, iznutra resasto; od njega su krojeni čuveni, mnogo cijenjeni spomenuti gunjevi »resanci«. Ali i u Plevljima je bila negda jako razvijena proizvodnja abe. Međutim aba je arapsko ime za jedno pamučno-svileno platno. Inače su od abe bile i rimske toge; one su bile iznutra resnate. Srpkinje su u starije vrijeme za vez birale rado plodove, kao jabuke, kruške, jagode, bademe. Od cvijeća vole karanfil, ružu, lišće, lozice i t. d. Vez se stilizira svakovrsno, a mnogo se upotrebljuju i geometrijski ukrasi, osobito za ćilime, pregače i t. d., često u vrlo starinskom ornamentskom shvaćanju. Zatim se u vez unose razne ptice, pa pauci, pijetlovi, konji, kornjače (za ulamu), golubovi, leptiri, bube. Srijemkinje su čak i Genovevu po priči iglom unijele u vez. Inače su ljudske prilike vrlo rijetke. Muslimankama su, po turskom uzoru, najdraži motivi cvijeće, osobito đul (ruža); od drveća: čempresi, jablani, selvije; od zgrada: džamije; od posuda: ibrici (»ibriklije«); od živih stvorova: rijetko ptice, a vrlo rado lavovi, na peškirima vezani lancem (»arslanlije«). Kod muslimanki je mnogo uobičajen i »vodeni bod«, dugačak, idući uzduž žica. Pošto muslimanke mnogo unose zlata, a ne vezu na broj — esap, nije vez tako lijep kao kod pravoslavnih i katoli-

kinja. Za sada je najstariji srpski vez očuvan na pokrovu kneza Lazara, koji je na 10 godina poslije njegove smrti vezla rođaka mu Jefimija, i to ukrsnicom. Značajno je, što za naš vez »ispisaru« zna istok, a zapad ne. Dalje po gđi Bernadzikowskoj: zapad ne zna ni za naš vez podbodački, snizaljku, popunjenu loževinu, pavlački vez, stegnute krstakove, vereviju, četverac, nizove, bjelicu, redak, jodru, kovčanice, tišmice, gnjedanje, kere. Žumberački vez povlakni (brojeni nizanci) značajan je na košulji. Ima još i konavoski, kninski i hercegovački sitni rad; konavoski je najkompliciraniji. Splitski su obični krsteljci s lica, a u Šibeniku, Posavini i Hercegovini savršeniji su, jer su oba lica isti. Zadarski su s lica krstati, a s naličja su četvorine. Krstati se uvijek ukrštavaju u protivnim smjerovima i stiču se u jednoj točki, a četvorine nikad ne uhvate isti pravac. Dalmatinski bijeli vezovi po otocima mletačka su kopija (reticella). Interesantne su i memice (hekleraj) na starinskim košuljama, pa skadarska pekva (čipka za stolnjak), pa prizrenski peškiri mušebakli (ažur), kator (šupljike) i t. d. U vezu na peškirima, jaglucima i sličnim objektima zapaženo je staro-grčkog klasičnog utjecaja, ali više staro-perzijskog i bizantskog. Batiku je centar otok Java, pa se polako širio preko istoka i nama prije stigao nego zapadu. U Leskovcu, Peći i t. d. za bojenje šamija i peškira na okrajcima se umoči lanena krpa u rastopljen vosak i jako stegne ono mjesto, koje treba na šamiji bijelo da ostane, a ostali dio umočen u boju primi željeno lice. U nas se od pamtivijeka na ovoj osnovi bojadišu i uskršnja jaja.

Crkvene slikarije ne daju za kulturnu historiju materijala, koliko bi se s pravom od njih moglo očekivati. Na vladaocima vidi se bizantsko odijelo i crvene čizme, biser i bogatstvo u zlatnom nakitu, ali iz narodnog života jedva se što nazire; nigdje nema ni jednog seljaka, bar u litijama. U Studenici je naslikan Sv. Đorđe Kratovac iz 16 vijeka, tobože u nacionalnoj nošnji. Nosi dugačku, crvenu anteriju sa uzanim rukavima, a povrh nje dugački himation bez rukava, koji se ispod grla zakopčava s 2 agrafe, a lijevo i desno vise mu slobodni rukavi. Na glavi mu je visoka šubara, a na nogama žute čizme. U Matki se vidi neka ženska sa spuštenim prevezom i jedna gdješto još što se ne može da razumije. Vrijedi spomenuti da Bogdan u Kaleniću ima također čepkenli-rukave.

U beogradskoj Narodnoj Biblioteki nalazi se čuveni psaltir, na kome su oko godine 1400 slikane minijature. Među svetiteljskim likovima poneke su prilike slikane iz običnog života. Ti su radovi od neocijenjene vrijednosti, jer su za prost narod slikani srpski seljaci; to se vidi i po koječemu drugom. Na listu 169 naslikan je jedan seljak kako ore sa dva zapregnuta vola. Na njemu je samo siv kožuh do koljena, izvana dlakav; on je i gologlav i bosonog. Na listu 121 naslikano je rođenje Kristovo; tu sa desne strane stoji jedan čovjek, sličan spomenutom oraču, sa istim kožuhom, ali je obuven, i na glavi ima šiljatu šubaru, od istog krzna, sivu, kao što je i kožuh. Prostije se odijelo ne može zamisliti, osobito za orača; vrlo je vjerojatno da su se tako samo otroci nosili. Pored orača naslikana su i tri kopača, kako motikama kopaju, ali kod njih odijelo nije čupavo, nego glatko, kao da je vuneno ili prteno; kod prvog i trećeg boje je ružičaste, a kod onog u sredini plavo; dosiže kod sve trojice do članaka. Premda su i ovi gologlavi i bosi, ipak su bolje odjeveni; valjda su slobodniji stalež, kao i onaj obuveni s kapom uz orače (meropsi?). Sure ili bolje rečeno plavetne kožuhe sa resastom vunom izvana nose i sada katkad starovlaški planinci. Ali se oni nose povrh drugih haljina. Na jednoj freski u Kaleniću iz 14 ili 15 vijeka naslikan je jedan izliječen gubav seljak u ljetnoj nošnji s prtenom košuljom i kratkim gaćama. Pustinjaci su po manastirima naslikani goli, osim što su opasani oko bedara; tako isto izgledaju i prosjaci, bolesnici i ludaci.

L i t e r a t u r a: V. Karadžić, Danica, 1827; M. Milićević, Kneževina Srbija (1876); Karić, Srbija (1887); P. Rovinski, Černogoria (1888); Ć. Truhelka, Frigijska kapa (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1894) i Oglavlje (Nada, 1896); S. Trojanović, Vrljina (Iskra, 1898); J. Cvijić, La péninsule balkanique; S. Trojanović, Srpska žena (1910) i Sretečka župa (Zbornik

radova posvećen J. Cvijiću, 1924); Sič, O slovenskih narodnih nošah (1919); Tkalčić, Seljačke nošnje; Belović-Bernadzikowska, Građa i t. d.; Zega, Die Münze als Schmuck (1925); M. Lapčevićeva, Kosovski seoski vez (Skoplje i Južna Srbija, 1925); Album Nikole Arsenovića; Zbornik za život i narodne običaje (Naselja).

S. Trojanović.

NOTABILITETI. V. Srpska Narodna Stranka u Ugarskoj.

NOTAR JAVNI bio je lice javne vjere, te je po tome mogao sastavljati i izdavati isprave o pravnim poslovima i pravno-relevantnim činjenicama (instrumenta publica), kojima se od javnih vlasti priznavala potpuna dokazna snaga. Taj institut uhvatio je dubok korijen u Dalmaciji, gdje je bio primljen iz Italije. Recepcija je izvršena prvi put u prvoj trećini 11 vijeka, ali bez uspjeha, jer je u drugoj polovini 11 vijeka pojačan slovenski utjecaj u dalmatinskim gradovima, pa je opet notarijata za neko vrijeme nestalo. Drugi put se javlja polovinom 12 vijeka, pa je od toga vremena notarijat bio važni faktor pravnog života u Dalmaciji.

Svaka je općina namjestila za svoje područje jednog N., ili više njih; oni su, pored službenih akata, sastavljali i pojedincima privatne isprave. U prvo su vrijeme N. bili svećenička lica, koja su bila vješta pisanju. No poslije se sve češće javljaju lica, koja su imala naročitu notarsku kvalifikaciju, i to ili od strane njemačkog cara (imperiali auctoritate notarii), ili od strane pape (notarii apostolicae sedis ili sacri Lateranensis palatii). Stranke, koje bi željele od N. ispravu, došle bi k njemu, i N. bi im sastavio koncept (scheda) o njihovom očitovanju. Taj bi koncept unosio N. u svoju knjigu (quaterni imbreviaturarum ili abreviaturarum). Poslije izvjesnog roka (obično 8 dana) trebalo je da N. izradi stranci ispravu, ovjerivši je svojim potpisom (signum notarii).

N., koji bi svoj položaj osobitog povjerenja zloupotrijebio, kaznio se teškom kaznom (obično sječenjem desne ruke). U današnjoj Hrvatskoj i Slavoniji nije N. igrao važniju ulogu (javni notarijat uveden je ovdje tek 1855), jer su ovdje bili drugi instituti, koji su izdavali pod svojim pečatom isprave s javnom vjerom (kaptoli, loca credibilia). Ipak se i ovdje ponekad javljaju od druge polovine 14 vijeka N. (pod utjecajem Anžuvinaca), ali ih nestaje sasvim iza mohačke bitke.

U Srbiji je bilo također po većim mjestima i gradovima javnih N., koji su se, po bizantskom uzoru, zvali nomicima. Bilo ih je na pr. u Prizrenu, Trepči, Novom Brdu i t. d. Međutim ni ovdje ta uredba nije imala većeg utjecaja.

L i t e r a t u r a: M. Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest; St. Stanojević, Studije o srpskoj diplomatici (Glas, 106, 1923). *M. Kostrenčić.*

NOVA GODINA nije se u srednjem vijeku računala svuda od istog datuma kao danas. 1/1 počinjao je stari julijanski kalendar, ali su poslije kršćanski elementi htjeli, da se N. G. veže uz neki Kristov praznik. U običaju su bili najviše ovi datumi: 1/3, jer se po martovskom punom mjesecu opredjeljivao dan slavljenja Uskrsa, zatim 25/3, kao dan Blagovijesti. Prvim datumom počimala je N. G. kod nama susjednih država i u Mlecima, a drugi je bio dugo u običaju kod papinske kancelarije. Još više se upotrebljavalo računanje N. G. od Božića, t. j. od 25/12. Tako su računali Nijemci, Madžari, a od talijanskih država Milano i Genova. U Dalmaciji, gdje je bio velik utjecaj talijanskih kancelarija i madžarskih vlasti, početak N. G. nije se računao svuda podjednako. U Zadru se računalo po mletačkom načinu, ali se uzimao i 25/3, a u južnoj Dalmaciji se upotrebljavao 1/1 ili 25/12. U Dubrovniku ima primjera za računanje N. G. i od 25/12 i od 1/1.

U Bizantu, i po tom kod pravoslavnih južnih Slovena, N. G. počimala je od 1/9. Datiranje se u staroj raškoj državi i raškoj kancelariji vršilo ne po godinama od Kristova rođenja, nego po godinama od stvorenja svijeta. Računalo se obično, da je od stvorenja svijeta do Kristova rođenja prošlo 5508 godina (t. zv. carigradska era), i stoga se, kad se hoće da izračunaju godine od Krista do danas, oduzima 5508 (na pr. 7120 — 5508 = 1612). Ali, kako naša N. G. sada počinje od 1/1, to za sve datume od 1/9 do 31/12 treba odbiti ne 5508, nego 5509.

U bosanskoj državnoj kancelariji, pod utjecajem zapada, računale su se godine od Kristova rođenja već u najstarijim spomenicima, kao na pr. u Kulinovoj povelji Dubrovčanima 1189. Kod pisara rukopisa raške škole datiranje sa obje godine, i od stvorenja svijeta i od rođenja Kristova, ne javlja se sve do 16 vijeka, jer prvi slučaj iz 1494 nije u pisanoj, nego u štampanoj knjizi. 83% starih zapisa i natpisa datiran je godinama od stvorenja svijeta, 7% godinom od Kristova rođenja, a 10% sa obadvije.

V. Ćorović.

NOVA GRADIŠKA, gradić u Slavoniji, u oblasti osječkoj; u rodnom kraju, gdje se dolina Šumetlice (sa Brezova Polja 984 m u Psunju) otvara u Posavinu, od Save 10 km daleko. Stanica na željezničkoj pruzi Zagreb (147 km)—N. G.—Beograd (228 km). Ima 4.602 stanovnika, sresko poglavarstvo, 2 općinska poglavarstva (N. G. i N. G. Vanje), kotarski sud, porezni ured, sresku upravu financijske kontrole, državnu šumariju, lozov rasadnik, šumsko-gospodarstveni ured i kotarsku šumariju imovne općine gradiške, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, realnu gimnaziju, žensku stručnu školu i 3 osnovne škole, županijsku bolnicu, ambulantu za trahom, poštu, telegraf i telefon. — U. N. G. prilično se razvija trgovina i industrija. Tu je električna centrala, kemička tvornica živežnih preparata, brašna za djecu i dojenčad (D. D. Salubra u Zagrebu), tvornica suhomesnate robe, pivara, 3 velike pecare rakije i šljivovice, parni mlin, parna pilana i motorni mlin, tvornica pokućtva, radionica kazana, 2 štamparije, knjižare i knjigoveznice, 6 novčanih zavoda. — N. G. je novije naselje; razvilo se za Vojne Krajine kao štapsko mjesto gradište pukovnije. *J. M-n.*

NOVA EVROPA, politički i književni časopis. Vlasnik i urednik je Dr. Milan Ćurčin. Izlazi u Zagrebu od 1920. *U. Dž.*

NOVA ISKRA, ilustrovani list. Vlasnik i urednik bio je Rista Odavić. Izlazio je 1899—1912 (sa prekidima).

U. Dž.

NOVA KANJIŽA, sresko mjesto, u Banatu na Tisi. 1921 imala je 4.580 stanovnika a 1910 4.938, od kojih je bilo Srba 1.664, Madžara 3.168, Židova 101; pravoslavnih 1.674, katolika 2.995. — U predmadžarsko doba bila je N. K. vjerojatno slovensko naselje. Već u 13 vijeku N. K. je bila znatno trgovačko mjesto. 1557/58, za turskog doba, imala je 85 madžarskih domova, a već 1582 imala je samo 4 madžarska doma; ostalo su bili srpski. Po oslobođenju od Turaka (1717) imala je N. K. 40 srpskih domova. 1738—1739 stradalo je stanovništvo od kuge. 1779 spojena je N. K. sa županijom. 1792 kupio je kanjiško vlastelinstvo Marko Serviski i počeo je tu naseljivati Madžare. Kasnije je ovo vlastelinstvo, udajom Serviskovih djevojaka, prešlo u ruke stranaca. N. K. je spojena mostom sa St. Kanjižom. U N. K. je znatno svilarstvo.

D. P.

NOVA KAPELA, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Nova Gradiška; željeznička stanica N. K.—Batrina na pruzi Zagreb—Beograd, gdje se od nje odvaja pruga, koja uz Orljavu vodi u Pleternicu, cijepajući se ovdje u Požegu i u Našice. Ima 609 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine gradiške, tvornicu opeka, poštu, telegraf i telefon. — Selo Batrina (863 stanovnika) gotovo je sraslo sa N. K., a prostire se od nje k jugoistoku. *J. M-n.*

NOVA PAZOVA, selo u Srijemu, u srezu staropazovskom; u rodnom, posve ravnom kraju (81 m), od Dunava kod Novih Banovaca 5 km k zapadu; stanica na željezničkoj pruzi Beograd (34 km)—N. P.—Inđija, od Stare Pazove 7 km k jugoistoku. Ima 4.488 stanovnika, općinsko poglavarstvo, evangeličko-augsburški pastorat, pučku školu, poštu i telegraf, parni mlin i tvornicu opeka, njemačku pučku štedionicu. *J. M-n.*

NOVA RAČA. V. Rača 1.

NOVA SRBIJA nazvana je stara srpska zemlja, koja je u ratovima 1912—1913 oslobođena i sjedinjena sa tadanjom kraljevinom Srbijom. Poslije pobjede na Kumanovu (10 i 11/10 1912), N. S. nazvana je i Kumanovskom Srbijom, dok se dotadanja slobodna Srbija zvala i Pretkumanovskom Srbijom. J. Cvijić je onda ove dvije srpske zemlje, u svojoj raspravi Geografski i kulturni položaj

Srbije (1914), sa naučnih razloga nazvao Moravskom i Vardarskom Srbijom. Pored ovih imena, u našoj domaćoj literaturi sada se sve više udomaćuju nazivi Sjeverna i Južna Srbija.

N. S. obuhvaća raniju Staru Srbiju, koju čine područje stare Raške, Kosovska i Skopska Stara Srbija, a na jugu od ove zahvata i sjevero-zapadni dio Makedonije, čiji su drugi dijelovi ostali u granicama Grčke i Bugarske. Po Makedoniji se u najnovije vrijeme često naziva i cijela N. S. Makedonijom. Dok se prije oslobođenja N. S. veći njen dio nazivao Starom Srbijom, sada je zanimljiva pojava, da naš narod u N. S. naziva Starom Srbijom Pretkumanovsku Srbiju. Dalje o N. S. vidi: Makedonija (i Stara Srbija); Južna Srbija; Stara Srbija.

Novija literatura o N. S.: J. Dedijer, Nova Srbija (Srpska Književna Zadruga, 154, 1913); Jov. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I.—II. (1909, 1913); J. Cvijić, Geografski i kulturni položaj Srbije (Glasnik Geografskog Društva, 3—4, 1914); J. Mihajlović, Trusovi u Novoj Srbiji (Glasnik Geografskog Društva, 3—4, 1914); P. Popović, Serbian Macedonia (1916); A. Belić, La Macédoine (1919); Tih. Đorđević, Makedonija (englesko, francusko i srpsko izdanje, 1918, 1919, 1920); E. Kuhlbrodt, Klimatologie u. Meteorologie von Mazedonien (Archiv der deutschen Seewarte, 1920); N. Košanin, Biljni pokrivač zapadne i južne Makedonije (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921); Fr. Tućan, Po Makedoniji, putničke slike i dojmovi (1921); Kosta Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (Srpska Književna Zadruga, 168, 1922); Južna Srbija (časopis za 1922—1925); Vlad. R. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924); Jov. Hadži-Vasiljević, Muslimani naše krvi u Južnoj Srbiji (1924); G. Weigand, Ethnographie von Mazedonien (1924); Franz Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel (1924); Voj. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); T. Smiljanić, Mijaci, Gornja Reka i Mavrovsko Polje (Naselja, 20, 1925); Jov. Erdeljanović, Makedonski Srbi (1925); Skoplje i Južna Srbija (Izdanje Profesorskog Društva, 1925); St. Simić, Ohrid (1925); Lazar Mirković i Žarko Tatić, Markov Manastir (1925); Glasnik Skopskog Naučnog Društva, I., 1—2 (1925); II., 1—2 (1926).

V. Radovanović.

NOVA VAROŠ, varoš u Južnoj Srbiji, u užičkoj oblasti, u izvornom kraju Bistrice, desnom pritoku Lima, niže Prijepolja. Leži na apsolutnoj visini preko 1.000 m, u divnom crnogoričnom predjelu, između planine Zlatara na jugu, prema Limu, i planine Tikve na sjeveru, prema Uvcu. Ima 511 kuća, sa 2.358 stanovnika. N. V. je jedno od novijih varoških središta. Spominje se prvi put tek u 16 vijeku, pod imenom Skender-pašina Varošica ili Palanka. Postala je kao i druge turske palanke (utvrđeno konačište) na važnom drumu, kojim se u tursko doba kretao živ karavanski saobraćaj između Bosne, preko stare Raške, do Povardarja i Carigrada. Sa bosansko-makedonskim ili bosansko-carigradskim drumom, koji je kroz N. V. vodio između Priboja i Sjenice, ovdje se križao stari brdski put za Užice, na kome je, na Uvcu pod Murtenicom, važan prijelaz Kokin Brod. — N. V. dobila je definitivno današnje ime u 17 vijeku. Tada je imala oko 2.000 kuća, i bila je lijep i napredan grad. U 18 vijeku bilo je u N. V. crnogorskih doseljenika iz Cuca, koji su tu stvorili malo središte za širenje srpske crkvene književnosti.

Na glavnoj metanastazičkoj stazi dinarske struje, koja se stalno kretala prema Šumadiji i Pomoravlju, N. V. je od turske palanke i kasabe u 18 vijeku postala jače kršćansko središte. Sultan Abdul Hamid dodijelio je (1776) N. V. novopazarskoj mitropoliji. U 19 vijeku N. V. se razvijala kao važan stočni trg. Trgovalo se sa Sarajevom i Skopljem, a preko Kokinog Broda sa Srbijom. Za vrijeme ustanka u Šumadiji, ovdašnje srpsko stanovništvo stajalo je u vezi sa Karađorđem, čija je vojska 1809 prodrla do N. V. Na brdima iznad N. V. ima još tragova od Karađorđevih šančeva. — U okolini N. V. u selu Radojnji, kod Kokinog Broda, domaći su ustaše za vrijeme nevesinjske bune vodili borbu s Turcima. Sredinom 19 vijeka u N. V. bilo je oko 300 kuća, od kojih dvije trećine pravoslavnih Srba. Turci su se sve više povlačili. U vrijeme oslobođenja (1912) bilo je u N. V.

oko 450 kuća sa 2.909 stanovnika. Pravoslavni Srbi bili su tada skoro u podjednakom broju sa muslimanima, koji su jačali doseljivanjem bosanskih muhadžira (1878, 1909). 1920 bilo je u N. V. 2.480 stanovnika, od kojih većina Srba muslimana (1.400), zatim pravoslavnih (911), a pored toga nešto Cigana muslimana (168), i jedan Turčin, posljednji predstavnik nekadanje turske palanke.

Prema vjerskoj podjeli stanovništva, N. V. se dijeli na posebne krajeve, srpski i turski. U ovim odvojenim krajevima vodi se i privredni život po vjerskoj podjeli. Srpski kraj, nezgodnijeg položaja, na zapadnoj strani varoši, dijeli se na mahale: Zebinovac, Novo i Staro Polje, Obala i Strana. Turski kraj, sastavljen iz mahala Ciganski Vignjevi i Branoševac, ima više širine za razvitak varoši. Srbi pravoslavni većinom su trgovci i zanatlije. Muslimani su većinom čitluk-sahibije nad Srbima, seljacima okolnih sela. Ima i muslimana trgovaca i zanatlija u turskom dijelu varoši. Trgovina je inače najviše u rukama pravoslavnih. Od stočnih proizvoda najviše se izvozi pršut, sir i kajmak. U N. V. su: poglavar novovaroškog sreza, mješovita četverorazredna gimnazija, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi u srpskoj zemlji (1900); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); I. Kosančić, Novopazarski Sandžak (1912); Petar Marković, Srednje Polimlje i Potarje (Naselja, I., 1902). *V. Radovanović.*

NOVA ZETA, književni list. Izlazio je jedamput mjesečno na Cetinju 1889 do 1891. Urednik je bio Dr. Laza Tomanović. *U. Dž.*

NOVAC. Najprimitivnija forma trgovine, trgovina izmjenom, nije poznavala kovan novac. Mijenjala se samo roba. Postepeno se razvijalo jedno opće mjerilo vrijednosti za svu robu, i to je bila stoka, kao najstabilnija i svuda tražena. Slične prilike imamo i u sredovječnoj Srbiji, gdje je vol ostao dugo kao najvažnija vrijednosna jedinica. Riječ »blago«, pod kojom se razumije i N. i stoka, pokazuje isto tako ovu vezu. Razvijeniji stepen kulture našao je u metalu, koji se lako dijeli i koji zauzima malo mjesta, zgodniju vrijednosnu mjeru, i to prvo u obliku predmeta za upotrebu i ukras. Ostaci grivna a kasnije i običnih prstenova (na pr. iz Vel. Središta) pokazuju, da oni nisu bili ukras, nego novac. Dalnji razvitak je bio, kada metal nije više davan kao predmet za upotrebu ili ukras, nego kao odmjeren sirov metal, koji se može po volji upotrebljavati. Spoljašnji oblik sirove rude u upotrebi za N. dvojak je: ili komadići bez forme raznih dimenzija, ili lijevan u obliku kolača. U kasnije vrijeme davao se ovaj sirov metal u obliku poluga, većinom u četverokutnim dugačkim pločama. Jedan od najvećih ostataka primitivnog N. nađen je u području naše države u Mazinu (Lika). Najveći dio ovog nalaza došao je u zagrebački narodni muzej, a manji u beogradski.

Centralni položaj naše države, udaljene od velikih kulturnih centara starog vijeka na Sredozemnom moru, utjecao je, te kod nas relativno kasno nalazimo kovan N., i to prvo samo u nekim pograničnim krajevima, koji su bili u zgodnom položaju na moru. N., koji su grčki gradovi Dalmacije kovali, najstariji je na području naše države. Ti najstariji novci dalmatinskih gradova (Pharos, Heraclei, Corzyra melaina, Issa i t. d.) u stilističkom i tehničkom pogledu su u uskoj vezi sa sirakuzanskim kovanjem N. u 4 vijeku prije Kr. To je razumljivo; politički položaj grada Sirakuze bio je u sjevernim jadranskim krajevima presudan. Pored lakih srebrnih drahma, koje je Pharos kratko vrijeme izdavao, nalazimo samo bakrene novce, koji imaju prvobitnu težinu od 16 g, ali su i podijeljeni u polukomadiće od 8 gr. Na kraju 4 vijeka reducirala se novčana stopa, a u 3 vijeku propala je umjetnička izrada i nastalo je rđavo kovanje. Za vrijeme makedonske vladavine u južnoj Iliriji (211—197) radile su kovnice u Scodri i Lissosu, u kojima je poslije 197 i kralj Gencije kovao svoj novac. U to vrijeme kovao se i u Ohridu bakreni N. po makedonskom tipu. Poslije raspada ilirske kraljevine (168), imalo je kratko vrijeme pravo na kovanje N. još nekoliko autonomnih općina (Pharos, Rison, Scodra, Lissos). U velikoj količini kovao je i ilirski vladar Ba-

lajos sitni bakreni novac. U drugoj polovini 2 vijeka prestali su autonomni ilirski gradovi kovati N. Od tada se javlja sve više drački, apolonski, korkirski i prije svega rimski N.

Dok se u gradovima na jadranskoj obali već u početku 4 vijeka prije Kr. javlja vlastiti N., bili su kod keltskih i ilirskih plemena u unutrašnjosti zemlje još dugo samo srebrni grčki N. u upotrebi na primjer N. grada Atene, Peonije, pojedinih makedonskih gradova i makedonskih kraljeva. Naročito je bio svuda tražen srebrni stater makedonskog kralja Filipa II. (359—336), koji je imao na jednoj strani Zeusovu glavu, a na drugoj jednog konjanika, bio je dobre kvalitete srebra, kao i zlatni stater istoga kralja. Stoga je počelo brzo, valjda već u posljednjoj četvrtini 4 vijeka prije Kr., jedno vrlo rašireno imitiranje ovog N. od strane barbarskih plemena. Najstariji komadi naslanjali su se još sasvim na originalni stater kralja Filipa, dok su kasniji potpuno grubi. Ovih imitacija bilo je u svima krajevima naše države. Barbarska plemena u blizini makedonske države prestala su brzo sa oponašanjem Filipovog statera, a na mjesto ovog imitirali su onaj N., koji je poslije Filipovog tipa kolao: tetradrahme Aleksandra Velikog, kralja Lizimaha, otoka Tasosa i t. d. Keltska plemena u zapadnim dijelovima naše države preobrazila su, pod utjecajem drugih tipova, Zeusovu glavu u bezbradnu glavu i često su pridodavali na naličju imena svojih poglavica. Osvojenje Ilirije od strane Rimljana učinilo je kraj svima ovim barbarskim kovanjima.

Rimsko osvajanje stavilo je denar u promet. Već ranije došao je rimski konzularni N. u velikoj količini u zemlju. Osim toga, Rimljani su kovali kao naročiti trgovački novac za trgovinu s Ilirijom t. zv. Viktorijat. Baza rimskog novčanog reda za vrijeme careva bilo je zlato. Jedinica bio je aureus (zlatnik), od vremena Cezara ($^1/_{40}$ jedne rimske funte, 8·19 g težak); kasnije je u težini više puta smanjen. Legura je ostala i za vrijeme propasti u 3 vijeku dobra, ali je težina pojedinih komada veoma različita, tako da su se uzimali zlatnici samo pomoću vage. — Poslije mnogo neuspjelih pokušaja za vrijeme Dioklecijana, Konstantin Veliki (306—337 po Kr.) stavio je u promet jedan novi zlatnik solidus ($^1/_{72}$ rimske funte), koji su kasnije primile i germanske države za vrijeme seobe naroda i muslimanski narodi. Aureus je imao u prvo vrijeme carstva 25 srebrnih denara. Ti se srebrni N. kod nas najčešće nalaze. Denar se dijeli u četiri sesterca, sesterc u četiri asa, koji su kovani kao jednostruki i dvostruki komadi (dupondius). Sesterc i dupondius su brončani, a as je bakreni N. Ovaj sistem srebrnih i bakrenih novaca propao je u 3 vijeku, poslije raznih izmjena potpuno. Tada se srebrni N. (kovao se skoro isključivo dvostruki denar t. zv. antoninianus) u tolikoj mjeri smiješao sa bakrom, da se uskoro nije moglo raspoznati od čistog bakrenog novca, tako da je ovaj bio potisnut iz saobraćaja. Pod Dioklecijanom (284 do 305) je počela novčana reforma u velikom opsegu: uvađanje čistog srebrnog i velikog bakrenog N. Ovaj sistem je usavršio Konstantin Veliki uvađanjem spomenutog solidusa i malog bakrenog N. (centenionalis). Taj novčani red ostao je onda u glavnom do kraja zapadno-rimske države.

Mjesto kovanja državnog N. bilo je u prvo vrijeme skoro isključivo Rim. Naravno, da su carevi, koji su bili u provinciji proglašeni, a u Rimu nisu bili, ili bar ne odmah priznati, kovali N. u provinciji. Tako se mislilo, što se naših krajeva tiče, da je Vespazijan (69—79 po Kr.), odmah po proglašenju za imperatora, kovao u Ptuju (Poetovio), a Pakatijan (Pacatianus), koji je bio priznat samo u nekim krajevima na srednjem Dunavu, da je kovao N. u sredini 3 vijeka po Kr. u Viminaciju. Od Trajana je ostao niz bakrenih N. sa natpisom: Metalli Pannonici, Metalli Ulpiani Delm. i t. d., a od Hadrijana sa natpisom: Aeliana Pincensia, Dardanici, Metal. Delm. i t. d. Oni su bili kovani u našim krajevima, ali izgleda, da su izdani od uprava pojedinih rudnika samo za upotrebu radnika. Tek u sredini 3 vijeka po Kr. bilo je organizirano više kovnica N. po cijeloj državi, jer su novčani transporti iz Rima u provincije bili, zbog opće nesigurnosti, stalno u opasnosti. Već Gordijan III. izgleda

da je kovao jedan dio svoga srebrnog N. u Viminaciju, gdje se kovao od jeseni 239 pa sve do 254/55 bakreni provincijalni N. za provinciju Moesia Superior, sa navađanjem grada Col. Vim. i slikom gradskog grba na naličju. Lokalni se N. kovao i u Stobi. Najstarija, sa sigurnošću dokazana, državna kovnica N. na teritoriju naše države bila je osnovana od Galijena (253—268) u Sisciji (današnjem Sisku). Siscia je bila uvijek jedna od najproduktivnijih kovnica: za vrijeme Galijena sa dvije oficine (radionice) osnovana, imala je za vrijeme Aurelijana 6, za vrijeme Proba 7 oficina. Kasnije se smanjio broj na 3, ali je bilo u početku 4 vijeka opet 6 oficina. Napadi barbarskih naroda obustavili su 387 dalnje kovanje.

Druga državna kovnica na tlu današnje naše države ustanovljena je od cara Konstantina Velikog u Sirmiju (Srijemska Mitrovica). Ona je počela raditi poslije drugog građanskog rata (324). Kovalo se ovdje samo privremeno, i u jednoj jedinoj oficini. 326 premještena je kovnica u novu prijestolnicu Carigrad. Nova perioda kovanja N. počela je u Sirmiju 350, za vlade cara Konstancija II. Radilo se u dvije oficine. Poslije 383 prestalo je redovno kovanje. 394 i 395 Teodozije I. ponovno je kovao u Sirmiju zlatan novac, i to u velikoj količini, za uzdržavanje cijele vojske. S tim se završuje rimsko kovanje N. u Panoniji.

Za novčani promet u našim zemljama od državnih kovnica izvan našeg teritorija važnije su Tesalonika (Solun) i Serdika (Sofija). Tesalonika je kovala lokalni novac već 168 prije Kr., pa sve do vremena cara Galijena, a od Dioklecijana do Heraklija I. za cijelu državu. U Serdici se kovao lokalni novac od M. Aurela do Galijena, a državni od Galijena do Konstantina Velikog, sa prekidima od Proba do Dioklecijana.

Sa raspadanjem zapadnorimske carevine i napadima germanskih plemena počela je u našim krajevima jedna perioda kulturnog opadanja. Kovnice N. u Sisciji i Sirmiju propale su, te poslije toga nema vjekovima, ne obazirući se na barbarska imitiranja, domaćeg N. Samo kratko vrijeme, u 6 vijeku, kovali su Istočni Goti i gepidski kralj Kunimund u Sirmiju mali broj sitnog novca iz rđavog srebra. Pojedinačni novci Istočnih Gota, na pr. Teodorika Velikog, pojavili su se na zapadu naše države. Male potrebe kovanog N. pokrivale su se istočno-rimskim (bizantskim) N. Ovaj se najprije kovao uglavnom u Carigradu, po staroj rimskoj stopi, koju je Konstantin Veliki dotjerivao (solidus i triens u zlatu, siliqua i miliaresion u srebru, pored toga bakreni N. folles). Tek Anastazije I. promijenio je stari sistem i uveo je sa svojom novčanom reformom (498) velike bakrene komade, folles, i njegove dijelove, koji imaju na naličju slova kao brojeve (M = 40, K = 20, I = 10 nummi). Vasilije II. (976—1025) uveo je, mjesto dotadašnjih malih ali debelih zlatnika, široke i tanke, koji su uskoro dobili oblik zdjele (nummi scyphati). I bakreni N. dobio je poslije ovu formu, koja je veoma karakteristična za kasniji bizantski N. Bizantski N. je do prvog narodnog kovanja bio najvažniji N. u saobraćaju istočnih dijelova naše države. Zbog pogoršanja legure zlatnog N. na cijeni su bili samo stari zlatnici, i pošto su se oni, kao i u čitavoj Evropi, pred kraj srednjega vijeka sve manje i manje pojavljivali, bizantski solid je postao samo računski N., kao pojam izvjesne količine srebrnog N. različitog podrijetla. To je srpski perper, čije ime potiče od grčkog yperperon.

Pored bizantskog novčanog sistema, bila su u srednjem vijeku izvan granica naše države još dva druga važna sistema, čiji su utjecaji na razvijanje N. bili od stvarne važnosti: na zapadu njemački sistem, stvoren na temelju kasno-rimskog od cara Karla Velikog, i u vezi s tim madžarski, a na jugozapadu mletački. Iz kombinacije ili dalnjeg razvijanja pojedinih od ova tri sistema razvijali su se razni naši novčani sistemi srednjeg vijeka.

Na zapadu je trgovački saobraćaj bio potpuno uništen, i potreba za kovan N. bila je vrlo mala. Osim malog broja bizantskog N. kovani su valjda još kasnorimski solidi. N. karolinških vladara rijetko je dolazio do naših krajeva, i nije igrao nikakvu ulogu u novčanom saobraćaju. Novčana reforma Karla Velikog bila je ipak važna, jer je ona za sredovječne novčane prilike na zapadu naše dr-

žave od velike važnosti. Karlo Veliki uzeo je za temelj svoje reforme kao računsku jedinicu stari rimski solid (= Schilling), koji je on podijelio u 12 denara (Pfennig). 20 šilinga bila je jedna funta (libra). Ovaj novčani sistem postoji još i danas u Engleskoj. U istočnim krajevima Njemačke funta se dijelila, s obzirom na bizantski zlatni solid, koji je još bio u opticaju, u 8 šilinga, svaki po 30 pfeniga. Važniji za promet bili su regensburški pfenizi, koji su kroz cio 10, 11, pa čak i 12 vijek imali najvidnije mjesto u trgovačkom saobraćaju sa istokom. Po regensburškom tipu kovali su N. poslije salcburški nadbiskupi, koruški vojvode i akvilejski patrijarsi, čiji su N. također jednu i ako ne znatnu ulogu igrali u današnjoj Slovenačkoj.

Prva sredovječna vrsta novca, koja je bila daleko na istoku od velike važnosti, bili su frizišiki denari (frisatici). Oni su izašli iz kovnice salcburških nadbiskupa u Frièsach-u, u Koruškoj. Prvi friziški pfenizi poznati su iz sredine 12 vijeka. U Hrvatskoj, dokazano je, kurzirali su tek od 1211. Oni pokazuju prvobitno na prednjoj strani lik nadbiskupa, na naličju zabat među dvije kule. Uz to je na početku 13 vijeka bilo još mnogo drugih tipova. Kako je ovaj N. bio od najfinijeg srebra, on je brzo došao u cijenu i izvan Koruške, kao dobro plaćevno sredstvo, i zato je postao uzorak za imitacije od raznih vladalaca. Do Hrvatske, Slavonije i Banata kolao je ovaj N., često pomiješan sa drugim vrstama N., kao što su kelnski, engleski denari i t. d. Pošto su friziški pfenizi igrali znatnu ulogu u trgovačkom saobraćaju na istoku, osnovane su, duž Drave i Save i na trgovačkim putevima, koji vode u Hrvatsku, naročite kovnice za kovanje friziških pfeniga. Štajerski vojvode i salcburški nadbiskupi zajedno su kovali u Ptuju, salcburški nadbiskupi u Brežicama na Savi i u Reichenburgu, Sponnhaim-u pored svojih koruških kovnica i u Kostanjevici (Landestrost) i u Ljubljani, frajziški biskupi u Hrvatskom Brodu, Andechs-Meranci (istarski markgrofi) u Kamniku i u Slovenjgracu, bamberški biskupi na svojim imanjima u Koruškoj i akvilejski patrijarsi, čiji su se novci (t. zv. aglajci), poslije potpuno samostalno razvijali, također su kovali pofriziškom kovu. Mongolski napad 1241 prekinuo je opticaj friziškog N. na istoku. Na njegovo mjesto došli su bečki pfenizi, koji su postepeno friziške i u postojbini izagnali iz saobraćaja. Bečki pfenizi prevladavali su do 15 vijeka, a njihovo ime nalazi se još danas u slovenačkoj riječi vinar, kao oznaka za najsitniji N. (u Austriji Heller). Celjski grofovi i Frankopani imali su, na osnovu carskih privilegija, pravo kovanja po bečkom kovu.

Novčana kriza u drugoj polovini 15 vijeka (vrijeme t. zv. Schinderling-a), kada su i u Ljubljani kovali od rđavog srebra, uništila je potpuno dotadašnji novčani sistem. Pod utjecajem tirolskog novčanog reda, gdje su već u 13 vijeku kovali t. zv. krajcare (Etschkreutzer po duplom krstu na naličju), uveden je u one dijelove naše države, koji su ranije pripadali Austriji, jedan nov novčani sistem. Najprije se udomaćio krajcar kao ekvivalent za 4 pfeniga. Osim toga dobio je sada značajnu važnost rajnski zlatnik (Gulden, forinta, slovenački rajniš) tako da ga je i car Fridrik III. 1484/86 kovao (1 fl. = 60 kr.). Ovaj novčani sistem popravljen carskim novčanim uredbama 16 vijeka i terezijanskim novčanim ugovorom o konvencionalnom tečaju, po kojima su se i neke druge vrste N. (taliri i t. d.), kovali, ostao je uglavnom do 1857. Tada je zaveden t. zv. austrijski tečaj, koji je dijelio forintu u 100 krajcara. 1892 uveden je krunski tečaj na zlatnoj bazi. Po konvencionalnom tečaju izdani su i asignati (N. u papiru), za 5 forinti, koje je izdao za vrijeme madžarske bune 1848 Glavni Srpski Narodni Odbor u Srijemskim Karlovcima.

Znatnu ulogu u novčanom saobraćaju naših zemalja, naročito u sjevernim krajevima pa sve do Dalmacije, igrao je N. madžarskih kraljeva. Prvi je kovao madžarski N. kralj Stjepan Sveti, koji je izdavao po uzorku regensburških poludinara sitan srebrn N. (oboli). Težina poludinara brzo je počela opadati, tako da je madžarski N. u 12 vijeku postao najmanji N. u srednjem vijeku. Vrhunac je postiglo sredovječno madžarsko kovanje N. za vrijeme Bele IV. (1235—1270). Najjužnija madžarska kovnica bila je ona u Sri-

jemskoj Mitrovici. Karlo Robert Anžuvinski počeo je sa kovanjem zlatnih forinta (florenus), po florentinskom tipu, a Matija Korvin prvi je donio zlatnike, koji pokazuju na jednoj strani lik Sv. Ladislava a na drugoj Bogorodicu na prijestolu, s natpisom Patrona Hungariae. Lik Bogorodice ostao je od tada stalno na madžarskim N. Kad su Habsburgovci došli na madžarski prijesto izjednačili su postepeno madžarski novčani sistem sa austrijskim.

Od madžarskih kraljeva kovao je Andrija II. kao herceg hrvatski (1197—1204) N. u Zagrebu. Ovaj N. može se smatrati kao najstariji jugoslovenski N. Taj N., koji ima natpis: Andreas dux Croatiae, u stvari je imitacija friziških denara. Počevši od vremena Bele IV. kovali su madžarski kraljevi i za Slavoniju, kojom su obično upravljali prijestolonasljednici kao banovi, naročite banovce, sa natpisom: Moneta regis per Sclavoniam. N. ima na jednoj strani kunu, a na naličju krst patrijarha. Od 1256 kovani su banovci u Pakracu, a 1260 radila je već kovnica u Zagrebu, gdje je ostala sve do 14 vijeka. Ti su se N. sviđali i dopirali su do Bosne i Hercegovine. Posljednje banovce kovao je vjerojatno ban Nikola Szecs za vrijeme svoga prvog banstva (1348—1352). Po tipu madžarskih obola bio je i prvi N. grada Splita. On pokazuje ime grada (Spalatino). Nije sigurno da su kovani već pod madžarskim kraljem Imrom (1196—1204), ali je Split kovao N. sigurno već u sredini 13 vijeka.

Za razvitak jugoslovenskog N. bili su od presudne važnosti N. mletačke republike. Prvi mletački N. bio je još malo važan za opći novčani saobraćaj. Ali oko 1200 počeo je dužd Enrico Dandolo kovati pored dotadašnjeg sitnog N. mletački groš (grossus venetianus) ili matapan, u težini od 2·178 g (po bizantskom uzorku: avers Krist na prijestolu, revers Sv. Marko predaje duždu zastavu). Ovaj se N. kovao u Mlecima sve do dužda Andrije Dandola (1343 do 1354). Matapani su se vrlo brzo raširili u svim pravcima, i na našem su teritoriju postali najvažnije plaćevno sredstvo. Osim u Italiji, matapani su bili podržavani u Srbiji, Bosni, Bizantu i Bugarskoj. Drugi mletački N., koji je u novčanom saobraćaju jugoslovenskih zemalja imao ulogu, je zlatnik, cekin ili dukat, kod naroda zvan i šljivak ili rušpija. On je prvi put kovan 1284 od dužda Giovanni Dandola (avers Krist u t. zv. mandorli, revers Sv. Marko predaje zastavu duždu, koji kleči pred njim). Dukate su Austrijanci i poslije propasti mletačke republike (1797) do 1822 izdavali pod imenom posljednjeg dužda Ludovica Manina. Vrijednosna stabilnost njihova učinila je, da je taj zlatnik sve do najnovijeg vremena bio najvažniji trgovački N. na Balkanu. Na kraju 14 vijeka dopuštali su Mleci raznim dalmatinskim općinama, koje su bile pod njihovom vlašću, kovanje malih bakrenih (bagattini) i djelomično i srebrnih N. (na jednoj strani je lav Sv. Marka, na drugoj svetac dotičnog grada). Najstariji od ovih N. su kotorski, koji su kovani 1423—1640. N. pokazuje na naličju Sv. Trifuna. Kratko su vrijeme kovali: Šibenik (Sv. Mihail), Zadar (Sv. Simeon), Trogir (Sv. Laurencije), Split (Sv. Dujmo), Hvar (Sv. Stjepan), Stari Bar (Sv. Đorđe). Na kraju 18 vijeka Mleci su kovali za cijelu Dalmaciju srebrne komade (za 20, 8, 4 solda) i bakrene (soldi i gazetti) s natpisom: Dalm. et Alban.

Mletački i naročito bizantski N. bili su uzorci za starobugarski N. Ne obazirući se na jedan zlatnik Sermona, branioca Sirmiuma protiv Vasilija II., počeo je Asen II. (1218 do 1241) izdavati bakrene folare, koji su imitirali bizantske nummi scyphati. Njegovi nasljednici izdavali su grube imitacije mletačkih matapana. Najčešće se nalazi na našem teritoriju N. Iv. Aleksandra (1331—1355), Iv. Stracimira (1360—1396) i Iv. Šišmana (1371—1373). Sa uništenjem starobugarske samostalnosti od strane Turaka (1396) svršava se i bugarsko kovanje N.

Među svima jugoslovenskim N. starosrpski su najmnogobrojniji i najraznoličniji, i ako su bili kovani dva stoljeća pri kraju srednjega vijeka. Ponovno vađenje ruda iz starorimskih rudnika srebra za vlade Dragutina (1276—1316) i Milutina (1282 do 1321) bio je neposredni povod za prvo opsežnije kovanje srpskog N. Ali izgleda, da je još Uroš I. (1243 do 1276) na kraju svoje vladavine počeo s izdavanjem srebrnog N. Srpski je N. osim natpisa potpuno u prvo

vrijeme i u težini imitirao mletačke groševe. Prvi kalupi rezani su od bizantskih (mletačkih) majstora, a novac je kovan u Brskovu, na Tari. Prva vijest o grossi de Brescova je iz 1277. Ali brzo su oni postali u težini i izradi loši, tako da su Mleci 1282 bili prinuđeni, da protiv toga protestiraju. Prvobitni tip (avers: Sv. Stefan predaje srpskom kralju zastavu) uskoro se mijenja, mjesto zastave ima krst patrijarha. Dok je na prednjoj strani još za dugo vrijeme ostao tip Krista na prijestolu (tek od cara Dušana nalaze se pored toga još i drugi tipovi, na pr. Krist u mandorli i t. d.), ima na naličju već za vrijeme Milutina i Dragutina raznih predstava (kralj na prijestolu, kralj stoji). Pošto su kaluporesci bili talijanski majstori, to su i natpisi latinski. Novac sa slovenskim natpisom je mlađi. Ima ga od kraja Milutinove vlade i od Vladislava II. i Stevana Dečanskog. Za vrijeme cara Dušana starosrpsko kovanje N. dostiglo je svoj vrhunac. Na starijim komadima zove se Dušan još rex Rasciae, dei gratia, rex i t. d. Poslije krunisanja (1346) on se zove na N. imperator ili »car«. Starim tipovima on je pridodao još lik jahaćeg kralja, natpis u više redova, šljem sa raznim nakitom i t. d. Za njegove vlade prvo su se kovali poludinari. Dušan je kovao N. i u Kotoru, sa likom Sv. Trifuna, a isto tako sin mu, car Uroš, koji je u Srbiji uglavnom kovao sa uobičajenim tipovima. Od Uroša ima i ulcinjski N., sa likom Bogorodice, koja stoji.

Pored Brskova postojale su tada i druge kovnice: Rudnik i Novo Brdo. Pod carem Urošem počelo je opadanje države, što se vidi i po mnogobrojnim N. pojedinih velikaša, čiji su tipovi postali veoma monotoni. Oni imaju na naličju samo natpis u više redova. Težina N. je jako reducirana. Najčešći je N. kralja Vukašina, kovan u Prizrenu. Ima N. i od njegove žene i sinova Marka i Andrijaša. Dalje su kovali N.: despot Dragaš, župan Nikola Altomanović, župan Gropa iz Ohrida, gradovi Prizren i Skoplje i t. d. I od Baošića ima više tipova N.: Đorđe I., Đorđe II. Stracimirović i Baoša III. Knez Lazar se na N. najviše zvao »knez«. Od njega i od njegovog sina Stevana ima mnogobrojnih vrsta. Na njegovim N. ima najstarijih talijanskih natpisa, dokaz da su majstori u kovnicama bili još Talijani.

U novčarstvu se primjećuje tada izvjesno kolebanje težine. Stoga se tada plaćalo često osim kovanim N. i sirovim srebrom i srebrom u polugama koje se davalo po težini. Vrlo su raznoliki bili N. Đorđa Brankovića (1427—1457) posljednjeg srpskog vladaoca, koji je kovao N. u srednjem vijeku. Najuobičajeniji novčani lik bio je lav, spojen često sa monogramom despota, a ponegdje i sam monogram. Đorđe Branković je kovao N. i zajedno sa madžarskim regentom Ivanom Hunyadi-em ili sa bosanskim kraljem Stjepanom Tomašem. Kovao je i N. koji su nosili ime njegovo i njegovog sina Lazara. N. despotov kovan je u Novom Brdu, Rudniku, Smederevu, Srebrnici i t. d.

Stari srpski vladari nisu kovali zlatan N. Perperi, o kojima se govori u poveljama, ili su inostrani zlatnici ili su, kao što je to spomenuto, samo računska jedinica. Tobožnji zlatni perperi Milutina, Dušana, Uroša, Vukašina i Lazara su moderni falcifikati. — I bakreni N. bio je kovan samo pojedinačno, i to pod utjecajem bizantskih folles za gradove na obali. Ovi gradovi su kovali bakar i za sebe, bez navođenja vladara, na pr. Kotor, Stari Bar, Ulcinj, Drivast, Svač (Šas), Skadar. Na prednjoj je strani bio dotični patron grada, slično kao kasnije za vrijeme mletačke vladavine. U posljednje vrijeme pojavili su se bakreni komadi bizantskog tipa sa grčkim natpisom: Stefanos rex o D(ukas) i Konstantinos. Možda je to N. kralja Radoslava. Ali ovaj N. svakako nije imao nikakvog utjecaja na razvitak starosrpskog novčarstva.

Uspjelo imitiranje mletačkih groševa od strane srpskih kraljeva potaklo je bosanske banove Pavla i Mladena Šubića, da isto to čine. I ako znamo da su krčki knezovi imitirali bosanska oponašanja, ipak izgleda da pokušaj bosanskih banova nije uspio, jer se ban Stjepan II. Kotromanić (1313—1353) ugledao u kovanju svoga N. na dubrovački N., koji je imao u novčanom prometu Bosne dominantnu ulogu. Izgleda, da su njegovi najstariji N. oni, koji pokazuju na jednoj strani dubrovačkog Sv. Vlaha, a na drugoj strani

bana, koji sjedi. Njegov kasniji N., koji je zadržao dubrovačku novčanu stopu, pokazuje na mjesto Sv. Vlaha lik Kristov. I na naličju su se javili, pod utjecajem srpskog N., drugi tipovi. Tvrtko I. kovao je kao ban također N., koji je odgovarao dubrovačkom. Od kada je bio krunisan, izgleda da je odustao od kovanja N. Od Tvrtkovih nasljednika, Dabiše, Ostoje i Ostojića, nema bosanskog N. Tek Tvrtko II. počeo je 1436 sa izdavanjem velikog srebrnog N., koji pokazuje zemaljskog patrona Sv. Grgura Nazijanskog. Kralj Tomaš nastavio je ovo kovanje. Posljednji vladar, Stjepan Tomašević, čiji se N. najčešće nalazi, izjednačio je svoj N. sa dubrovačkom novčanom stopom, a Nikola Iločki, sa madžarskom. Na njegovim N. se vidi Sv. Bogorodica, lik madžarskog N. U Splitu je kovao u početku 15 vijeka herceg Hrvoje svoj N., koji pokazuje gradskog zaštitnika Sv. Dujma.

Dubrovački novčani sistem je spajanje obiju, za istočnu trgovinu najvažnijih novčanih sistema, bizantskog i mletačkog. Taj sistem je bio potvrđen statutom od 1272, i od svih jugoslovenskih novčanih sistema najduže je trajao. Sa kovanjem N. tek se kasnije počelo, kako od bakra (minca, follaro), tako i od srebra (dinar, grosso), pri čemu je išlo 30 bakrenih minca u jedan srebrni dinar. Točan početak kovanja N. u Dubrovniku nije siguran. Prije 1294, izgleda, da se imitirao, sa privatne strane, rimski bakreni N., koji je kasnije zakonom priznat. Kovanje srebrnog N. počelo je u početku 14 vijeka. Dubrovački dinar, koji je bio malo lakši od mletačkog (1·951 g), pokazuje na aversu stojećeg zaštinika grada, Sv. Vlaha, sa natpisom S. Blasius Ragusii, a na reversu stojećeg Krista u mandorli. Taj je tip bio uzet od mletačkih dukata. Od 1370 bili su kovani i srebrni poludinari. Tip dinara ostao je sa neznatnim izmjenama, uglavnom do početka 17 vijeka isti, ali je N. u težini i u smjesi postao lošiji. 1626 dobio je dinar novu formu: avers kao prije, sa naznačenom godinom, revers Krist među zvijezdama, i natpis Tuta salus. 1627 načinjen je, po uzorku poljskog trostrukog groša, koji je onda bio već vrlo raširen na Balkanu, t. zv. artiluk, u vrijednosti od 3 dinara. Umjesto mince kovao se od 1678 (s naznačenom godinom od 1682) bakreni solad, u vrijednosti od 5 minca. Zatim je slijedilo kovanje srebrnih perpera (12 dinarića), a od 1708 kovanje rijetke škude (3 perpera) i poluškude. Kovanje izgleda da nije bilo sretno, jer su se 1722 i 1723 kovali srebrni dukati (40 dinarića) i 1725 (s prekidom do 1779) s oslanjanjem na austrijski novčani sistem dubrovački taliri (bradan, vižlin = 60 dinarića) i polutaliri. — Nazadak dubrovačke trgovine pri kraju 18 vijeka primjećuje se u pogoršanju dubrovačkog N. Kovanjem t. zv. libertine htjelo se još jedamput, ali bezuspješno, konkurirati taliru Marije Terezije, koji je bio na istoku veoma tražen. — Posljednji proizvodi dubrovačke kovnice bili su perperi i poluperperi iz 1801—1803; u njima nema više ni pola srebra. Poslije 1803 nije se više kovalo u Dubrovniku.

Propašću jugoslovenskih država, uveden je turski N. N. s kojim su Turci došli u balkanske zemlje bio je akče, od kršćana zvan aspra. To je sitan srebrn N. sa prvobitnom težinom od 1 g, koja se uskoro smanjivala, tako da je za vrijeme novčane reforme, krajem 17 vijeka, imala samo do 0·13 g. N. nije pokazivao nikakve slike, nego je nosio samo na arapskom jeziku ime sultana i kovnice. Osim toga, kovane su, pod utjecajem bizantskih bakrenih folara, bakrene mangire (mânghir). Zlato su Turci kovali tek poslije osvojenja Carigrada. Do tada su kurzirali samo strani zlatnici, koji su samo dobivali jedan znak legaliziranja. Tek je Muhamed II. kovao u svojoj novoj prijestolnici po novčanoj stopi mletačkih dukata svoje zlatnike (altin, kod kršćana cekin). Prve kovnice, koje su Turci uspostavili u Evropi, bile su u Drinopolju i Serezu, treća kovnica bila je na tlu naše države, u Novom Brdu, gdje je Murat II., iskorišćujući stare srpske rudnike srebra, počevši od 1439 kovao N. Kovnica je ova bila u 15 i 16 vijeku vrlo produktivna. Pod Muhamedom II. bila je osnovana kovnica u Skoplju, gdje se vjerojatno također kovalo srebro iz Novog Brda. Sultan Bajazit II. (1481—1512) kovao je u Kratovu, gdje se sve do 19 vijeka vadilo olovo i srebro. Sulejman II. (1520—1566) organizirao je kovnice u sjevernoj Srbiji:

u Majdanu Kučajni i u Beogradu. Osim toga, bili su još neznatni ateljei u Ohridu i Velesu. I u Bosni, bogatoj plemenitim metalima, organizirano je kovanje N. Iz Srebrnice postoje srebrne aspre Sulejmana II., Selima II. i Murata III., i zlatni altin Sulejmana II. Iz Čajnice u južnoj Bosni poznat je srebrn N. i jedan zlatnik Selima II. Izgleda da je u prijestolnici Sarajevu bila jedna kovnica, iz koje postoje srebrne aspre Murata IV. (1623—1640).

Ovo veoma bogato kovanje u provinciji završila je novčana reforma Sulejmana III. od 1688. Kovanje novih velikih srebrnih komada, koji su stvoreni pod utjecajem zapadnih talira, rezervirano je prijestolnici. Samo za kratko vrijeme (1687—1689) kovali su se još u Bosni bakreni mangiri, kao N. za nuždu (Notgeld). Turski N. (novčana reforma od 1844, po evropskom uzoru, glavni komadi: zlatna lira, srebrna medžedija = 20 pijastera) ostao je u Srbiji, pored austrijskog novca (cvancik i t. d.) i ruskih rubalja, sve do kovanja srpskog novca pod knezom Mihailom, najvažnije plaćevno sredstvo.

Srbija, do postignute potpune nezavisnosti, nije imala svoga N. Za vrijeme kneza Miloša bile su u opticaju razne vrste turskog i t. zv. cesarskog N. Cesarski se N. zvao ne samo austrijski, nego i N. svih drugih evropskih država. Taj se N. smatrao kao bolji i čistiji od turskog. Mita Petrović navodi 43 razne vrste N., koje su tada bile u opticaju: 10 vrsta zlatnog, 28 srebrnog i 5 bakrenog. Svaka je vrsta imala svoje naročito ime, i svakoj je vrsti knez Miloš pri izdavanju naređenja za prikupljanje poreza označivao vrijednost, po kojoj se ona mogla za porez primiti. Vrijednost se određivala po grošu, koji je onda bio novčana jedinica. Jedan porezni groš vrijedio je dva čaršijska ili turska groša (pijaster). Pošto su se među ovim vrstama nalazile mnoge vrste, koje su u svojoj postojbini bile već odavno povučene iz saobraćaja, i zato već mnogo istrošene i oštećene, knez Mihailo je zabranio (u januaru 1868) svaki uvoz stranog bakrenog N. 10/6 1868 uveo je knez Mihailo nove bakrene komade u vrijednosti od 1, 5 i 10 poreznih para. N. je bio kovan u Beču, sa kneževim likom, koji je modelirao medaljer A. Scharf. Po rumunjskom uzoru pridružio se knez Milan, koji je u početku nastavio kovanje kneza Mihaila, latinskoj uniji (8/11 1873). Ekvivalent francuskog franka je dinar, koji se dijeli u 100 para. Zakonom od 10/12 1878 bilo je ograničeno slobodno kovanje srebra, a uvedeni su zlatni komadi od 10 i 20 dinara. Od srebra su kovani komadi od 5, 2, 1 i 0·50 dinara, a od nikla (25% Ni + 75% Cu) komadi od 20, 10 i 5 para. Pored toga 1885 su izdane novčanice Privilegovane Narodne Banke. Bakreni komadi povučeni su krajem 19 vijeka iz saobraćaja. 1906 pokušano je ponovno sa uvođenjem sitnog bakrenog N. u vrijednosti od 2 pare, ali ga promet nije primio.

Crna Gora pridružila se, iz privrednih razloga, austrijskom novčanom sistemu, te je u početku računala u forintama, a poslije uvođenja austrijskog krunskog tečaja u perperima (1 perper = 1 austrijska kruna = 100 para crnogorskih).

Poslije ujedinjenja novčani je sistem u cijeloj državi izjednačen (1920), pri čemu je određena vrijednost austrijske krune prema dinaru: 1 kruna = 0·25 dinara, a 1 crnogorski perper = 0·50 dinara, odnosno za sume ispod 5.000 dinara 1 : 1. Poslije rata bio je u opticaju samo N. u papiru. Tek 1920 izdan je sitan N. u vrijednosti od 5, 10 (98·5% Zn + 1·5% Cu) i 25 (25% Ni + 75% Cu) para (ova posljednja vrsta je uskoro povučena iz saobraćaja). 1925 izdani su komadi od 0·50, 1 i 2 dinara u veličini i izradi predratnih srebrnih komada, ali od neplemenitog metala. Zlatnici, koje je kraljevina SHS dobila iz zaostavštine austro-ugarske monarhije, prekivaju se sada u Parizu u dinare (na osnovu financijskog zakona za 1924 i 1925 čl. 286).

L i t e r a t u r a: Brunšmid, Mazinska ostava (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 1896/97); Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griech. Städte Dalmatiens (1898); Forrer, Keltische Numismatik der Rhein- u. Donauländer; Cohen, Description historique des monnaies romaines; Sabatier, Description générale des monnaies byzantines; Luschin, Friesacher Pfennige (Num. Zeitschrift, 56, i u Starinaru za 1923; Rethy, Corpus Nummorum Hunga-

riae; Truhelka, Slavonski Banovci (Glasnik bosansko - hercegovačkog Muzeja, 1897); Stockert, Le monete del comune di Spalato (Bulletino di Arch. e Storia Dalm. XL./XLII. suppl.); Papadopoli, Le monete di Venezia (I./III.); Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ и Българскитѣ царе; Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca; Jireček-Radonić, Istorija Srbije (III., 234); Truhelka, Der bosnische Fund von Ribići (Wissenschaftliche Mitt. aus Bosnien (XI.); M. Rešetar, Stari bosanski novci (Bosanska Vila, 1910); M. Rešetar, Dubrovačka Numizmatika; Codrington, A Manuel of Musulman Numismatica (1904); Đ. Iskrić, Das serbische Geldvesen (1904); M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije do 1842, I.; M. Radosavljević, Die Entwicklung der Währung in Serbien; M. Nedeljković, Osnovi Političke Ekonomije (1921). *B. Saria.*

NOVAC SA KRMAČOM. U našem narodu i skoro u svakoj numizmatičkoj zbirci kod nas nalaze se mnogobrojni komadi tobožnjeg novca, koji pokazuje na prednjoj strani različite likove, a na naličju vidi se krmača s prascima. Narod misli da ovaj novac donosi sreću. Mislilo se da je to neki barbarski novac, ali je danas jasno, da je to talijanski falcifikat 19 vijeka.

Literatura: Valtrović u Starinaru za 1892 i 1893; Kubiček u Wiener Num. Zeitschrift (XLI., 139). *B. S.*

NOVAČAN ANTON DR., pisac (9/7 1887, Zadobrava, kod Trnovlja, blizu Celja). Učio je gimnaziju u Celju, Zagrebu, Karlovcu i Varaždinu, a pravo u Pragu, Parizu, Münchenu, Moskvi (promoviran je u Pragu 1915). U početku rata bio je osumnjičen zbog veleizdaje i više mjeseci zatvoren u Celju i Grazu. Svršio je poslije studije u Pragu (1914/15), i služio tamo kod suda (1915/16), ostalo je vrijeme bio u vojsci (1915, 1916—1918), naposljetku kod vojnog suda u Sarajevu i u Zagrebu. Poslije prevrata bio je tajnik provizornog češkog poslanstva kod Narodnog Vijeća u Zagrebu, 1919 ataše kod poslanstva u Pragu, činovnik ministarstva inostranih djela u Beogradu, kod delegacije u Trstu. Od novembra 1920—1923 aktivno je sudjelovao u političkom životu, kao kandidat, politički organizator i novinar najprije kod slovenačke seljačke stranke u Štajerskoj, poslije kod slovenačke republikanske stranke, osnovane po dogovoru sa St. Radićem. Bio je izdavač i urednik političkih listova Naša Vas (1921/22) i Republikanec (1922—1923). 1924 do redukcije 1925 bio je ataše za štampu kod poslanstva u Varšavi, a od 1926 advokatski je koncipijent u Mariboru. — N. je počeo književni rad kao gimnazijalac u Zagrebu kod đačkog lista Naša Snaga; sarađivao je u Hrvatskom Đaku, a osnovao je, sa K. Haislerom i dr., Sotlu, kasnije Grič. 1904 počeo je da surađuje sa pjesmama i pripovijetkama u Hribarovom Ilustrovanom Narodnom Koledaru (za 1905—1912), sa člancima u celjskoj Domovini (1906), Slovenskom Narodu (1909) i celjskom Narodnom Dnevniku (1909—1910). Izdao je zbirku crtica i pripovijedaka Naša vas (I. 1912, II. 1913), u kojoj je htio da pokaže u prvom redu unutrašnji život naših seljaka, više puta sa akcentom patološke strane. Pisao je (od 1917) i u Ljubljanskom Zvonu, uređivao je slovenački dio Bartulovićevog Književnog Juga, Srpskog Književnog Glasnika, objavio je dramu Veleja (1921), zbirku pripovijedaka Samosilnik (1923) i prva dva čina, kao trilogija zasnovanog, dramatičnog mozaika Celjska hronika (Herman Celjski, Ljubljanski Zvon, 1925). *I. Grafenauer.*

NOVAE. V. Runović.

NOVAK GRGA DR., historik (2/4 1888, Hvar). Osnovnu školu učio je u Hvaru, a gimnaziju u Splitu. Učio je na univerzitetima u Pragu, Beču i Zagrebu. 1911 položio je profesorski ispit, i rigorozirao je 1913 u Zagrebu (nostrificirao u Pragu). 1911—1920 bio je nastavnik na realci u Splitu, 1914 do 1920 pomoćnik na arheološkom muzeju u Splitu, a 1918—1920 profesor na ženskoj realnoj gimnaziji. 1920 do 1922 bio je docent, a 1922—1924 vanredan profesor filozofskog fakulteta u Skoplju. Od jula 1924 redovan je profesor sveučilišta u Zagrebu. Suradnik je mnogih naših listova i časopisa. Glavni su mu ovi radovi: Slaveni i Venecija, I.—II. (1913), Pučki prevrat na Hvaru (1918), Split u svjetskom prometu (1923), Hvar (1924), Italija prema stvaranju Jugoslavije (1925). *V. N.*

NOVAK PETAR, upravnik državnog loznog rasadnika u Kaštel-Sućurcu (17/11 1879, Hvar). Svršio je 6 razreda gimnazije u Zadru, više gospodarsko učilište u Križevcima (1900) i vinogradarsko-voćarsku školu u St. Michelu (Tirol). Od 1901 je u poljoprivrednoj službi u Dalmaciji. Od kraja 1924 radi kao entomolog na poljoprivrednoj oglednoj i kontrolnoj stanici u Splitu. Bavi se intenzivno entomologijom i ima jednu od najljepših privatnih zbirki insekata u našoj državi. U poljoprivrednim listovima napisao je o štetnim kukcima mnogo dobrih studija, koje je Poljoprivredna ogledna i kontrolna stanica u Splitu izdala u brošurama: Opažanja o grozdovom moljcu, Žilogriz, Korisne i štetne božje ovčice, Medić na smokvi, Klisnjak, Žitna mušica. Glavni mu je rad: Štetnici loze (u rukopisu). *I. R.*

NOVAK VIKTOR, historik, profesor univerziteta (4/2 1889, Donja Stubica). Osnovnu školu je učio u Zagrebu, a gimnaziju u Zagrebu i Varaždinu. Sveučilište je pohađao u Zagrebu (najprije teologiju, pa onda filozofiju, historiju i geografiju) i apsolvirao ga 1912. 1913 položio je profesorski ispit. 1913 i 1914 specijalizirao se u pomoćnim historijskim disciplinama (naročito u paleografiji) u Rimu, na sveučilištu i u vatikanskoj paleografskoj školi, kao član austrijskog historijskog instituta u Rimu. 1915 bio je profesor gimnazije u Zagrebu, 1916 dodijeljen je na rad u sveučilišnu knjižnicu, u kojoj 1919 postaje knjižničar. 1916 promoviran je za doktora (teza: Ban Mikac Mihaljević). 1920—1922 bio je privatni docent i suplent na zagrebačkom sveučilištu, a od 1922 redovni profesor za pomoćne historijske nauke, 1924 prešao je na univerzitet u Beograd kao redovan profesor hrvatske historije i pomoćnih historijskih nauka. — Pored svoje nauke bavio se N. i muzičkom estetikom, u tom području napisao je mnogo članaka, prikaza, ocjena i dr. — Sarađivao je u svim literarnim i stručnim časopisima: u Jugoslavenskoj Njivi, Savremeniku, Srpskom Književnom Glasniku, Vjesniku za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Prilozima i dr. i u dnevnim listovima: Obzoru, Riječi, Novostima (Zagreb), Politici i dr. Bio je osnivač i tajnik, pa predsjednik hrvatskog pjevačkog udruženja Lisinski u Zagrebu. Od 1924 predsjednik je Prvog beogradskog pevačkog društva. — Glavniji su mu naučni radovi: Scriptura Beneventana, s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane (1920), Dva splitska falcifikata (1923), Evangeliarum Spalatense (1924), Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije (1924), Franjo Rački u govorima i raspravama (1925), Statutum Drivastense (1926 zajedno sa Milanom Šufflay-em). U Narodnoj Enciklopediji izradio je hrvatsku historiografiju. *A. Barac.*

NOVAK VILKO, kompozitor (15/2 1865, Varaždin — 16/5 1918, Zagreb). Učio je gimnaziju u Osijeku i Zagrebu, a potom je svršio muzičku školu Glazbenog Zavoda u Zagrebu. Bio je učitelj pjevanja na ženskom liceju, a zatim profesor muzike na muškoj učiteljskoj školi u Zagrebu. U isto vrijeme je u muzičkoj školi Glazbenog Zavoda u Zagrebu predavao opću teoriju, zborno pjevanje i historiju muzike. Neko vrijeme je bio dirigent pjevačkog društva Kolo u Zagrebu. — Za svoje đake je izdao: Obuku u zbornom pjevanju, Povijest glazbe i Školu za orguljanje. Komponirao je mnogo zborova i to ponajviše za muški glas. Napisao je i operu: Proljetna bura (tekst Milana Ogrizovića). — N. je bio eklektik bez artističkih težnja. U svoje doba potpuno je odgovarao isključivo patriotskim nastojanjima pjevačkih društava.

L i t e r a t u r a: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 276—278; F. Lučić, Vilko Novak (Sv. Cecilija, 12, 1918, 97—101); A. Dobronić, O Vilku Novaku (Jugoslavenska Njiva, 3, 1919, 125 do 126). *A. D.*

NOVAK VJENCESLAV (1/9 1859, Senj — 20/9 1905, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u Senju, nižu gimnaziju u Senju i Gospiću, a preparandiju u Zagrebu. Bio je učitelj u rodnom mjestu, kasnije je poslan na konzervatorij u Prag, poslije čega je bio nastavnik muzike na preparandiji u Zagrebu. — Štampao je u revijama nekoliko pjesama i izdao je knjige pripovijedaka Maca (1881), Pavao Šegota (1888), Podgorske pripovijetke (1889), Pod Nehajem (1892), Podgorka (1894), Informator (1894),

Majstor Adam (1895), Nikola Baretić (1896), Dvije pripovijesti (1897), Posljednji Stipančići (1899), Dva svijeta (1901), Zapreke (1905), Tito Dorčić (1906, izdala ga i Srpska Književna Zadruga). N. priče i pjesme za djecu izdao je 1917 Hrvatski Pedagoško-Književni Zbor, pod natpisom: Iz života za život. Najveći dio N. pripovjedalačkog rada rasut je po raznim časopisima (Vienac, Nada, Prosvjeta, Dom i Svijet, Hrvatska Vila i dr.).

N. je bio najplodniji hrvatski beletrist osamdesetih i devedesetih godina, pišući obilno po svim listovima. Od stvari u revijama neke su po opsegu pravi romani. Od toga rada izdalo je Društvo Hrvatskih Književnika 1911 zbirku Teški životi, a Matica Hrvatska izdala je 1925 i 1926 tri knjige njegovih Izabranih pripovijesti u redakciji Br. Livadića (sa detaljnom bibliografijom). — U svome razvoju ima N. nekoliko faza. U prvo doba on je pisac svoga kraja prikazujući dobu prijelaza iz vojničke uprave i apsolutizma u novo ustavno doba. Opisuje propadanje grada i siromašenje patricijskih porodica u vezi sa promjenom trgovačkih puteva. U drugoj fazi obuhvaća šire socijalne probleme, borbu našeg inteligenta, politički pritisak tuđinskih vlasti, nerazumijevanje na koje u malom narodu nailazi talentiran pojedinac, prosvjetni problem sela, socijalni položaj klera u selu. U trećoj fazi N. je pisac najširih socijalnih tendencija, iznoseći među prvima u našoj književnosti, tipove pregaženih i zabačenih ljudi. — N. ima veliki promatrački dar, kojim je znao da promatra sve pojave; osjeća se u njegovom djelu i njegov lični udes siromašnog inteligenta, koji je u njemu razvio simpatije za sve one, koji trpe. Tako je N. u svojoj novelistici jedan od onih naših pisaca, koji je obuhvatio najviše tipova i pojava i čiji umjetnički rad najviše proniče nota samilosti i ljubavi. Njegov je repertoar vrlo opsežan i raznolik. Naročito N. prikazuje borbu našeg siromašnog inteligenta, bijednih i napuštenih, što ga čini najboljim opisivačem srednjeg i nižeg staleža. N. je poslije Šenoe među prvim piscima u Hrvatskoj upro prstom na neiscrpljivost građe, koju za umjetnost pruža naš savremeni život. Umjetnička strana u N. pripovijetkama nije uvijek jednaka njegovoj sposobnosti opažanja. Brzina rada i nedovoljno proživljavanje motiva čine, da velik dio njegovih strana ostavlja karakter fragmenata i blijedih fotografija. Dobar dio te neizrađenosti dolazi od potrebe što bržeg pisanja, zbog neimaštine. U momentima, kada je stvarao slobodno i nevezano N. je bio potpuni umjetnik, i neke njegove novele i pojedini dijelovi romana spadaju među najbolje i najtoplije pripovijetke, koje su na našem jeziku napisane.

Literatura: Lj. Dvorniković, Vjenceslav Novak (Nada, 1902); Br. Livadić, Djelo Vjenceslava Novaka (Izabrane pripovijesti, 1925).

A. Barac.

Kao učitelj muzike u muškoj učiteljskoj školi u Zagrebu N. je u muzičkoj školi Glazbenog Zavoda predavao teoriju o muzici, estetiku i historiju muzike. Bio je (uz profesora Klaića) saurednik časopisa Gusle, a zatim je uređivao časopis Glazba. Napisao je: Priprava k nauci o glazbenoj harmoniji, Pjevačka obuka u pučkoj školi, Pučki učitelj kao učitelj pjevanja i kao orguljaš, Crtice o razvoju crkvene glazbe, Uputa u orguljanju i zbirka preludija. Sva ova djela su metodički za svoje doba savremena. Glavno i najvažnije njegovo djelo je Starohrvatske crkvene popijevke (1891), u kojem je iz Chithare octochorde prvi iznio, ritmizirao i harmonizirao 52 hrvatska korala. Njegov roman Dva svijeta, može se smatrati kao vjerna slika ondašnjih muzičkih prilika u Hrvatskoj.

Literatura: Izvještaj hrvatske muške učiteljske škole u Zagrebu, 1905—1906; B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 265—266.

A. D.

NOVAKI, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Slatina, općina Gornji Miholjac, u Podravini, od Slatine 12 km (pravac) k sjeverozapadu. Imaju 870 stanovnika. — U 13 vijeku N. su bili plemenska župa, koju je kralj Bela IV. darovao banu Prijezdi, izuzevši zemlju Novak, koju su već prije držali templari ili božjaci.

J. M-n.

NOVAKOVIĆ DIONISIJE, budimski episkop, propovjednik i crkveni pisac (1705, Boka Kotorska — 8/12 1767, Sv. Andrija, kod Budimpešte). Kao jerođakon manastira Savine, oti-

šao je N. 1725 u Kijev, gdje je svršio gimnaziju i duhovnu akademiju. Na povratku iz Rusije 1737 došao je u Novi Sad i postao je profesor filozofije i bogoslovlja u duhovnoj akademiji, koju je u to vrijeme osnovao u Novom Sadu bački vladika Visarion Pavlović. Neko vrijeme N. je bio i propovjednik u Hrvatskoj i u Budimu. Budimci su ga toliko rado imali, da su arhijerejski sinod gotovo prisilili da im dade N. za episkopa. Za episkopa je posvećen 1749. 1761 dobio je na upravu i episkopiju erdeljskih Rumunja. Kao profesor duhovne akademije u Novom Sadu N. je bio neobično revan i savjestan radnik, te je nastojao da svome narodu omili nauku i dokaže njezinu važnost za progres čovječanstva. U tom smislu sastavljeno je i jedno njegovo predavanje od 8/9 1744 O pohvalah i polzje nauk svobodnih. Osim toga ostalo je nekoliko N. djela, filozofsko-etičkog, dogmatskog, polemičkog i liturgičkog sadržaja, u rukopisima patrijaraške biblioteke manastira Grgetega i Orahovice. Glavniji su mu radovi: Istorija naturalnaja filosofov, u pitanjima i odgovorima, O purgatoriji rimskoj, sije jest o ognju čistitelnomu, Osnovatelnoje pokazanije o ravnostjeh meždu vostočnoj i zapadneju cerkoviju, Sočinenije o proishoždeniji Sv. Duha, Privjetstvovanija različnaja vdni roždestva Hristova, Propedija blagočestija i dolžnostej hristijanskih. Njegov Epitom ili kratkaja skazanija svjaščenago hrama, riz jego i t. d., koji je napisao 1741, štampan je u tri maha poslije njegove smrti (1768, 1783 i 1805).

R. Grujić.

NOVAKOVIĆ MILETA DR., profesor univerziteta (12/12 1878, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a pravni fakultet i doktorat prava u Parizu. 1906 postavljen je za docenta i od tada je stalno na univerzitetu. 1920 izabran je za redovnog profesora. 1921 i 1924 bio je delegat na Skupštini Društva Naroda, a 1923 bio je šef delegacije za zaključenje konvencija sa Bugarskom. Počasni je doktor strasburškog univerziteta. — Najznatnija su mu djela na francuskom jeziku: Međunarodno izborno suđenje od 12 do 15 vijeka; Budućnost Srbije, a na srpsko-hrvatskom: Druga haška konferencija mira, Srbija i dunavsko pitanje, Rad haškog izbornog suda, Društvo Naroda, i znatan broj članaka i rasprava po domaćim i stranim pravnim časopisima.

D. P.

NOVAKOVIĆ STOJAN, političar i naučnjak (1/11 1842, Šabac — 18/2 1915, Niš). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Šapcu, veliku školu u Beogradu (pravo i filozofiju). 1865 postao je profesor gimnazije u Beogradu, 1872 bibliotekar narodne biblioteke i kustos muzeja. 1873 (aprila) bio je ministar prosvjete. Otpočeo je odmah da sastavlja zakon o srednjim školama. Oktobra 1873 postao je nanovo bibliotekar, novembra 1874 opet ministar prosvjete, 1875 profesor velike škole. 1880 bio je po treći put ministar prosvjete, i tada je izvršio uređenje osnovne i srednje škole i crkvenih pitanja. 1883 postao je član državnog savjeta, 1884 bio je ministar unutrašnjih djela i opet član državnog savjeta. Od 1886 bio je poslanik u Carigradu do 1891 i nanovo 1897. Kasnije je bio poslanik u Parizu i (1899—1902) u Petrogradu. 1909 je bio ministar predsjednik (za vrijeme aneksione krize). 1912 zastupao je Srbiju u Londonu, u pregovorima sa Turskom. Pripadao je naprednoj stranci, a poslije Garašaninove smrti bio je i vođa stranke.

N. je u svojim radovima obuhvaćao cijelu slovensku filologiju, i jezik, i književnost i historiju, narodnu i kulturnu (pravo i sl.). Imao je uvijek širok vidik i davao je poglede, koji su imali širok sintetički karakter. Bavio se književnošću u mladosti i pod starost.

N. je pisao originalne pjesme i prevodio ih. Svoje pjesme, koje kritika nije dobro primila, izdao je u knjizi Pevanija, I. (1862). Pripovijetke su mu: Nesrećni anđelak (1862), Kob (1863), Lepa Nerećanka (1863), Vampir (1863), Kaluđer (1865). Izdao je također (1866) Domaći prijatelj, zabavnik sa kalendarom. Zatim je izdao prijevode: M. Čajkovskog Krdžaliju (1863), Valcer (s ruskog 1863), Kavkaski rob A. S. Puškina (1863), Gražinu A. Mickiewicz-a (1867), Paulinu Sasovicu A. Družinina (1908), Putopisne bilješke objavio je N. u ovim radovima: S Morave na Vardar (Godišnjica, 13), Brusa (Letopis, 173), Pod zidinama Carigrada (Godišnjica, 11). Uređivao je časopis Vilu (1865—1868). Preveo je

Rancke-a Serbische Revolution (1864, 1892), Scheer-a, Istoriju opšte književnosti (1872—1874), Voltaire-ovog Karla XII. (1897), 1913 izdao je historijski roman Kaluđer i hajduk.

N. predstavlja u srpskoj nauci slavistu onoga kova, kojega su bili kod Čeha Dobrovski i Šafarik, kod Slovenaca Kopitar i Miklošić, a kod Hrvata V. Jagić. Istina N. se morao često odvajati od svojih naučnih radova, da bi se posvetio različnim političkim poslovima i administrativnim dužnostima, ali ga ipak interesiranje za naučni rad nije nikada napuštalo. Možda je zbog toga njegov rad tako iscjepkan, podijeljen na vrlo veliki broj posebnih radova iz naše historijske prošlosti, političke, književne i jezične.

N. je bio učenik Đ. Daničića. Daničić je zapazio u njemu velike sposobnosti. N. je stalno pratio razvitak slovenske nauke spomenutih struka i davao joj je priloge sa našeg teritorija, koji je bio u tom pravcu još vrlo malo obrađen. Veća sistematska djela dao je N. u početku svoga rada: Srpsku bibliografiju, koja ni do danas nije popunjena djelima novije književnosti, i potpunu školsku gramatiku našeg jezika. I ako N. nema velikih specijalnih jezičnih ispitivanja, i pored nesumnjivog talenta, on je umio, na osnovu Miklošićeva i Daničićeva materijala, da izradi pristupačnu, zaokruženu, lijepo izloženu gramatičku cjelinu našeg jezika. U tome se ogleda N. »simplifikatorski« talenat, da stvari pojednostavi i da ih iznese u lako razumljivom obliku. Što se tiče samog materijala u njegovim gramatikama iznesenog, on je, naravno, bio u ovisnosti od tadašnje nauke, naše i slovenske. Njene praznine, koje su u to vrijeme bile veće nego danas, vide se i u N. gramatikama.

U pitanjima književno-jezičnim N. nije bio pretjerani purist. On je predstavljao napredniji stupanj razvitka u tome pravcu nego mnogi njegovi savremenici. N. je zasluga što je Srpska Kraljevska Akademija, za čije stvaranje N. ima velikih zasluga, otpočela pribiranje materijala za veliki rječnik našeg književnog jezika. I ako je bio Daničićev učenik, N. se nije ograničio samo na ono polje rada, koje je Daničić obrađivao. Od prvih godina svoga rada, N. je obuhvatio sve nacionalne grane naše kulture. Svagdje, u svima pravcima naučnoga rada te vrste, od kraja 60-tih godina prošloga vijeka sve do Svjetskoga Rata, srećemo se sa N. radom.

Glavni N. radovi iz historije književnosti jesu: Istorija srpske književnosti (1867, 1871), Primeri književnosti i jezika staroga i srpsko-slovenskoga (tri izdanja, posljednje 1904), Srpska bibliografija za noviju književnost (1741—1861) (1869; dopune: Glasnik, 26, 27, 31, 35, 40, 41, 44). Osim ovih knjiga N. je objavio iz historije srpske književnosti veliki broj članaka i rasprava i posebnih djela najrazličnije vrste. Ovamo idu: Mali izvod iz istorije srpske književnosti (1867), Knjiga sad i nekad (Vila, 1868; kasnije je N. napisao cijelu knjigu o tom pitanju: Srpska knjiga, njeni prodavci i čitaoci u 19 veku, 1900), Šta je to književnost (Srbija, 1869), Naši kalendari za 1870 godinu (Mlada Srbadija, 1870), Nepostojanstvo književnosti (Prijevod sa engleskog, Matica, 5), Katalog Srpske Narodne Biblioteke (1871, u društvu sa J. Majsnerom), Srpski štampari u Rumuniji (Godišnjica, 17), Jovan Sterijin Popović 1806—1856 (Glas, 74), Dositej Obradović i srpska kultura (Spomenica D. Obradovića, u izdanju S. K. Zadruge).

Mnogobrojni su njegovi prilozi staroj književnosti: o životu naših svetaca i mučenika (Đurđa Kratovca, Glasnik, 21, Joakima Sarandaporskog, Jovana Rilskog, Glasnik, 22, Petra Koriškog, Glasnik, 29, Starine, 16, patrijarha Jefrema, Starine, 16), o životu Sv. Petke patrijarha Jeftimija (Starine, 9), o Domentijanovu životu Sv. Save (Glasnik, 32), Teodosijevoj pohvali Sv. Simeonu i Sv. Savi (Starine, 14), o pomenicama 15 do 18 veka (Glasnik, 42; Pšinjski pomenik, Spomenik, 29), o apokrifima (Starine, 8, 10, 16, 18, Spomenik, 29), o Varlaamu i Joasafu (Glasnik, 50), o Aleksandru Velikom (Glasnik, II. odjeljenje, 9), o srednjevekovnoj kosmografiji (Starine, 16), o fiziologu (Starine, 11), o srpskoslovenskom zborniku iz vremena despota Stevana Lazarevića (Starine, 9), o zbornicima B. Vukovića (Glasnik, 45), o Račaninovu putu u Jerusalim (Glasnik, 31), o psaltiru i epistoli V. Vukovića od 1546 (Godišnjica, 9), o vlaško-bugar-

skom liturgijaru od 1507 (Starine, 11). Isp. i njegove popularnije Oglede iz crkvene književnosti Srba srednjega vijeka, I.—II. (Hrišćanski Vesnik, 1879—1880), i raspravu Srbi Muhamedovci i turska pismenost (Glasnik, 26).

N. je imao interesa i za mitologiju (Slovenska mitologija A. Leger-a, Prosvetni Glasnik, 1882), etnografiju i arheologiju (Srpski istorijsko-etnografski muzej, Glasnik, 34; Slava, Revue bleue 1888, juli; o Đurđevudne, Jagićev Arhiv, 12; Sa arheološke izložbe u Kijevu 1874, O esnafima, Kolo, 1890; Janko Šafarik, Rad, 41 i dr.) i druga općekulturna pitanja (Starinsko crkveno pevanje, Karadžić, 1900; Sloveni balkanski i njihova obrazovanost, Zora, 1900).

O našim nacionalno-političkim pitanjima N. je također pisao, katkada pod pseudonimima. Različne svoje članke o njima sakupio je N. u knjizi Balkanska pitanja (1906).

N. je objavljivao narodne umotvorine (pjesme, pripovijetke, zagonetke), pisao je predgovore zbirkama narodnih pjesama drugih, i posvećivao je naročitu pažnju proučavanju različnih strana i podrijetla naših narodnih umotvorina. Objavio je nešto narodnih pjesama 1861 u Danici, Vili i po dnevnim listovima; narodne pripovijetke u Letopisu za 1861 i 1862; izdao je posebnu zbirku narodnih zagonetaka (Izdanje Ćupićeve Zadužbine, 4), napisao je predgovore za narodne pjesme B. Petranovića (1867) i za narodne pripovijetke Vuka Vrčevića (1868). O Kosovskom boju u narodnim pjesmama napisao je N. više rasprava (Jagićev Arhiv, 3, Starine, 10, Godišnjica, 2), i pokušao je da ih spoji u jednu cjelinu (Kosovo, u više izdanja), zatim o Leđan-gradu (Jagićev Arhiv, 3, Letopis Matice Srpske za 1879), o odlasku Sv. Save u kaluđere (Otadžbina, 4), o Sv. Đorđu u narodnoj usmenoj literaturi (Starine, 12), o Oblačiću Radu i čelniku Radiču (Glasnik, 50), o postanku nekih narodnih pjesama (Jagićev Arhiv, 5), o caru Edipu i narodnoj poeziji (Arhiv, 11), prilog literaturi o srpskoj narodnoj poeziji (Arhiv, 3). Općenitije je prirode članak Narodne tradicije i kritička istorija (Otadžbina, 4—5). O tradicionalnoj književnosti kod nas i o prvim njenim počecima napisao je N. posebno djelo, pod nazivom: Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima; Legenda o Vladimiru i Kosari (1893).

Iz nauke o jeziku najvažnije su njegove gramatike (sintaksa 1869 do 1874), zatim i ostali dijelovi, glasovi 1879, oblici 1879, osnove 1880, sve u više izdanja (1894 i 1902 potpuno, dopunjeno izdanje). Uz gramatiku ide i njegova Srpska Čitanka (1870, sedmo izdanje 1895). N. je napisao u svoje vrijeme dobru fiziologiju glasa i glasove srpskog jezika (Glasnik, 37, 1873), zatim slabije studije o akcentima u starim štampanim knjigama (Glasnik, 44, 47).

Pored ovoga ima N. veliki broj rasprava i članaka o jeziku, iz kojih se vidi, kako je on neposredno pratio razvitak tadašnje nauke i kako se interesirao mnogobrojnim i raznovrsnim pitanjima. Ovamo idu: Darvinova teorija i nauka o jeziku (Matica, 1869), Nešto o jeziku i stilu (prijevod, Matica, 1869), Opšta slovenska azbuka (Mlada Srbadija, 1871), Filologija i jezik (pristupno predavanje, 1871), Stari srpsko-slovenski bukvar (Glasnik, 34), Bukvari za Srbe od 1727 i 1734 (Glasnik, 44), Une grammaire comparée des langues slaves (Revue linguistique, 1872), Transcription de la langue serbe (Revue linguistique, 1872), Bugarski zbornik pisan prošloga veka narodnim jezikom (Starine, 6), Stara štampanja za Bugare (Rad, 37), srpski odjeljak u rječniku Kratak rečnik šest slovenskih jezika (1885), Jezik stare srpske crkve (Hrišćanski Vesnik, 1889), O upotrebi poluglasnika ъ u srpskoslovenskoj i bugarskoslovenskoj književnosti (Rad, 44). O makedonskim dijalektima dao je N. dobar materijal (Jagićev Arhiv, 11, 12, 15) i izradio je odličnu studiju za svoje vrijeme o upotrebi ć i đ u njima (Glas, 12).

Svoje misli o savremenom književnom jeziku N. je često iznosio, pokazujući u isto vrijeme i potrebu sastavljanja velikog rječnika savremenog književnog jezika: isp. o tome njegovu vrlo dobru ocjenu Daničićeva Ogleda (Rad, 45), zatim njegovu Poslanicu Srpskoj Akademiji (Glas, 10). O razvitku nauke o jeziku u 19 vijeku i književnom jeziku govori N. i u ovim svojim studijama i govorima: Đuro Daničić ili filologija i književni jezik srpski 1847 i 1877 (1878),

Beleške o Đuri Daničiću (Godišnjica, 8), Mir pepelu V. S. Karadžića (1897, isp. još o Karadžiću njegov članak: Vuk Karadžić i N. I. Nadeždin, Godišnjica, 26), Kopitaru (govor, 1897).

N. je objasnio i priličan broj riječi našeg starog zakonodavstva i spomenika kulturnog života: Palanka, palanga, poluga, Brvenik (Godišnjica, 2), Praska, praskva, breska, breskva (Godišnjica, 3), Glamsko srebro (Jagićev Arhiv, 3), Kalpak, čelenka (Otadžbina, 15), Sebar, počten, meropšina (Jagićev Arhiv, 9), Londža (Arhiv, 9, Godišnjica, 9), Stanik (Arhiv, 10), Grad, trg, varoš (Nastavnik, 1892), Gidža (Godišnjica, 17, Jagićev Arhiv, 20), Soće, sokalnik (Jagićev Arhiv, 27, Godišnjica, 26), Ćuvendija (Jagićev Arhiv, 27), Paraspor (Jagićev Arhiv, 28, Godišnjica 26), Poša janjičarska (Jagićev Arhiv, 28, Godišnjica, 26), Debrc i Koceljeva (Jagićev Arhiv, 28), Sulundar (Jagićev Arhiv, 29), Cegar (Jagićev Arhiv, 32, Godišnjica, 30), Rpinija (Jagićev Arhiv, 33), Varzilo, premuž (Južnoslovenski Filolog, 2). Sličnih tumačenja riječi ima i u drugim N. djelima, naročito u djelima o starom našem pravu i starom državnom uređenju.

N. je vrlo mnogo uradio u našoj filološkoj nauci. On znači cijelu epohu stalnog, vrijednog i uspješnog rada u svima njenim pravcima.

L i t e r a t u r a: Bibliografija N. radova u Godišnjaku 24 Srpske Kr. Akademije; Spomenica Stojana Novakovića (Srpska Književna Zadruga, br. 157); A. Belić, S. Novaković u svojim lingvističko-filološkim delima (Prosvetni Glasnik, 38, 339—348, 410 do 423); V. Jagić, Izmjene misli o našim narodnim stvarima prije trideset godina (Književni Jug, II.).

A. Belić.

N. je ušao u historijske studije preko filologije, edicije historijskih izvora i historijske geografije, gotovo 20 godina poslije početka svog književnog rada, sa raspravom: Zemljište radnje Nemanjine (Godišnica, 1, 1877). Savjestan i napredan, napisao je N. ovaj svoj prvi historijski rad vanredno dobro. Ušao je u njemu i u teoretsko raspravljanje, onda kod Srba sasvim novih pitanja o utjecaju zemljišta na historijski razvoj. Kao filolog, nije se mogao N. otresti filološke metode, ali je već od početka nastojao da se otrgne od uskog filološkog horizonta. Zbog mnogovrsnosti svojih naučnih zanimanja ostao je N. radnik u nekoliko naučnih područja, ali je najviše radio na granici između historije i bližih naučnih disciplina. Ušao je prvo u ona historijska pitanja, koja su na granici između geografije i historije, pa onda i u probleme, koji su na međi između političke i kulturne na jednoj, i pravne i literarne historije na drugoj strani. N. se prvi od modernih srpskih historika uzdigao do smjelih planova o velikim historijskim monografijama, koje bi obuhvaćale ne samo pojedine događaje ili ličnosti, nego i čitave razvojne serije i tako obrađivale proces nastajanja i razvijanja pojedinih institucija ili niza činjenica određene vrste.

N. je bio savjestan istraživač izvora i još bolji sabirač materijala (u stilu svoga učitelja Daničića), te je izdao ogroman broj historijskih i literarnih izvora. Do naučnih rezultata stizao je N. više pritiskom množine utvrđenih činjenica, nego oštroumnim raspravljanjem i kombiniranjem. Ali se N. bacao i na kombinacije, često veoma smjele i gotovo redovno nesrećne, jer divinitorskoga duha nije imao. Prikazivanje mu je razvučeno, često zapleteno, ali ima u njemu i odličnih mjesta po snazi naučnog uvjerenja i nacionalne vjere. Oko samog načina prikazivanja nije se N. mnogo trudio, kao svi polihistori, ali je do koncesija mnogo držao, i po njima je on jedan od najznamenitijih modernih srpskih historika. Bio je, inače, potpuno svjestan teškoća i zaostalosti naučnog historijskog ispitivanja i prikazivanja kod Srba. Svoje shvaćanje cjelokupnog srpskog historijskog razvoja nije N. nigdje sistematski iznio, nego samo u glosama uz Jirečekovu Istoriju Srba, i to mnogo pesimističnije nego u svojim političko-historijskim člancima, punim hrabrog optimizma, i u jednoj svojoj fantaziji (Nakon sto godina, 1911) o budućem srpskom i jugoslovenskom razvoju, koja se pokazala kao točno proročanstvo.

Glavnije radove N. je prvo izbrojio Sv. Vulović u Godišnjaku Srpske Kraljevske Akademije (1, 203—216); a u Godišnjaku 24 nabrojeni su svi radovi i sva izdanja N. do 1911 (379 bro-

jeva). Najvažniji su među njima, iz historije, ovi: Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog, 1349 i 1354 (1870), Zemljište radnje Nemanjine (Godišnjica, 1, 1877), Vijenac i Diadima u srpskim krunidbenim ceremonijama (Rad, 43, 1878), Novo Brdo i Vranjsko Pomoravlje u istoriji srpskoj XIV. i XV. veka (Godišnjica, 3, 1879), Srpske Oblasti X. i XII. veka (Glasnik, 48, 1880), Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti (Godišnjica, 6, 1884), Poslednji Brankovići u istoriji i u narodnom pevanju, 1456—1502 (Letopis, 146—148, 1886), Pronijari i baštinici (Spahije i čitluk-sahibije). Jedna glava iz prostranijeg djela Narod i zemlja u staroj srpskoj državi (Glas, 1, 1887), Selo, Iz dela Narod i zemlja u staroj srpskoj državi (Glas, 24, 1891), Prijevod Rancke-ova djela Srbija i Turska u devetnaestom veku, s N. znamenitim uvodom, 1892; jedan dio je N. preveo 1864, Manastir Banjska (Glas, 32, 1892), Grad, trg, varoš. Nekoliko strana iz djela Gradovi i trgovi u staroj srpskoj državi (Nastavnik, 1892), Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima. Legenda o Vladimiru i Kosari (1893), Stara srpska vojska. Istoriske skice iz dela Narod i zemlja u staroj srpskoj državi (Ratnik, 1893), Srbi i Turci XIV. i XV. veka (1893); prevedeno na njemački, Strumska oblast u XIV. veku i car Stefan Dušan (Glas, 36, 1893), Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 i 1354, drugo izdanje (1898), Villes et cités du moyen âge dans l'Europe Occidentale et dans la Péninsule Balcanique (Archiv für slav. Philologie, 25, 1903), Ustanak na dahije 1804 (1904), Ičkov mir (Glas, 66, 1903), Vaskrs države srpske (1904, tri izdanja; prevedeno na njemački), Tursko carstvo pred srpski ustanak 1780—1804 (Srpska Književna Zadruga, 1906), Matije Vlastara Sintagmat (1907), Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena (1907), Jovan Sterija Popović, 1806 do 1856 (Glas, 74, 1907), Vizantiski činovi i titule u srpskim zemljama VI.—XV. veka (Glas, 78, 1908), Les problèmes serbes à l'occasion du livre »Geschichte der Serben. Von Constantin Jireček« (Archiv für slav. Phil., 33, 1912, 34, 1913; srpski s natpisom: Nekolika teža pitanja srpske istorije, Godišnjica, 31, 1912 i 32, 1913), Nemanjićske prestonice Ras-Pauni-Nerodimlja (Glas, 88, 1911), Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka (1912).

L i t e r a t u r a: N. Radojčić, Stojan Novaković (Brankovo Kolo, 17, 1911); St. Stanojević, Istoriski rad Stojana Novakovića (Spomenica St. Novakovića, 1921). *N. Radojčić.*

N. je počeo svoju političku karijeru kao ministar prosvjete u Ristićevoj vladi od 1873. Poslije toga bio je ministar prosvjete u Čumićevoj vladi od 1874 i u vladi Danila Stefanovića od 1875. Isprva pristalica Ristićev, N. se već u vrijeme Stefanovićeve vlade ubrajao u konzervativce. 1880 bio je jedan od pokretača Videla i osnivača napredne stranke, a krajem te iste godine stupio je u Piroćančevu vladu kao ministar prosvjete. Ovoga puta ostao je na čelu prosvjete skoro tri godine i izvršio je mnogobrojne reforme, od kojih su najvažnije bile uvađanje obvezne osnovne nastave i propisivanje novog nastavnog programa za gimnazije, u kome se nastavi pozitivnih nauka dalo mnogo više mjesta nego nastavi klasičnih jezika. 1881 N. je došao u sukob sa mitropolitom Mihailom; mitropolit je bio razriješen, ali kako su svi vladike stali na njegovu stranu, N. je morao da uz pripomoć karlovačke patrijaršije, promijeni cio arhijerejski sabor. U Garašaninovoj vladi od 1884 N. je bio ministar unutrašnjih djela, ali se već iduće godine zahvalio, jer mu se činilo, da Garašanin previše popušta s jedne strane kralju Milanu, a s druge stranim bankama.

1885—1892 N. je bio poslanik u Carigradu i uradio je tu vrlo mnogo za otvorenje srpskih konzulata i srpskih škola u Makedoniji. 1895 sastavljeno je pod N. predsjedništvom naprednjačko ministarstvo, koje je izvršilo konverziju državnih dugova, i sklonulo carigradsku patrijaršiju da postavi Srbina za vladiku u Prizrenu. Naprednjačku spoljašnju politiku, koja je dotle bila austrofilska, N. je načinio rusofilskom. Krajem 1896 N. se zahvalio na vlasti, a odmah zatim napredna se stranka rastepla. Krajem 1897 postavljen je N. nanovo za poslanika u Carigradu, početkom 1900 premješten je u Pariz, odakle je iste godine otišao u Petrograd. 1905 penzioniran je.

1909 N. je bio predsjednik vlade svih stranaka, koja je imala da riješi

spor koji je nastao između Srbije i Austro-Ugarske povodom aneksione krize, i pod tom vladom Srbija je bila prinuđena da prizna aneksiju formalnim načinom. 1912/13 N. je bio prvi srpski delegat na londonskoj konferenciji.

N. je jako cijenjen zbog svoje velike radne snage, metodičnosti i ustrajnosti u poslu, dubokog poznavanja naših kulturnih i nacionalnih pitanja i primjernog patriotskog oduševljenja, koje ga je držalo do smrti. Više kabinetski političar nego partijski borac, N. je ostavio trajnijega traga u spoljašnjoj nego u unutrašnjoj politici. *S. Jovanović.*

NOVČICA, rijeka u Hrvatskoj, lijevi pritok Like. Izvire na istočnoj strani Velebita, sa padine Sedikovca (1.286 m) i Vrata (927 m). Od izvora teče kao Brušanica u pravcu istoka-jugoistoka. Od sela Brušana rijeka se dijeli u dva kraka prema sjeveroistoku, koji se sastanu u blizini trgovišta Novi, po kome je rijeka nazvana N. Od sastava sa Bogdanicom, koja teče sa zapada prema istoku, počne i N. teći na istok, čineći niže Gospića vrlo velik zaokret, i skrene na sjeveroistok. U Liku se uliva nešto nizvodno od ušća Vučjaka, odnosno 2·2 km sjeveroistočno od mjesta Rabatića. Dužina N. toka je 29 km, a površina porječja 164·8 km^2. Na N. je 1891/92 mjerena svakog dana temperatura vode u 11 prije podne kod Gospića, pa se pokazalo, da je prosječno za 3·4^0 C toplija od okolnog zraka. Najmanja je razlika u proljeću, kada je voda za 2·5^0 toplija od zraka, sa minimumom u aprilu (1·6^0), u ljetu je toplija za 5·6^0, sa maksimumom u augustu ((6·3^0), u jesen za 3·4^0, u zimi za 3·5^0.

L i t e r a t u r a: A. Franović-Gavazzi, Klima von Gospić (Meteor. Zeitschrift, 1894). *P. V.*

NOVELE. V. Justinijanova kodifikacija.

NOVI (VINODOLSKI), trgovište u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, na Jadranskome moru (Kvarneru); parobrodarska je stanica linije Sušak—Senj, raskršće primorske (Sušak—Senj), vinodolske i ceste u Ogulin. Ima 2.176 stanovnika (općina 3.019), općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, pučku školu, šumsku upravu, poljoprivrednu stanicu (osnovana 1920, zaprema 38 katastralnih jutara), parnu pilanu, mlin i tvornicu leda, lučku ekspozituru, poštu, telegraf i telefon, Vinodolsku Štedionicu i filijalu Jugoslavenske banke (u Zagrebu).

Po svom položaju, prirodi i čistoći N. je jedno od naših najljepših i najzdravijih morskih kupališta. Novljani se bave poglavito poljoprivredom, zatim zidarstvom i klesarstvom, a na zaradu idu i u strani svijet. Oni su bili vazda osobiti, čelični ljudi, te su sačuvali neke stare običaje i narodne pjesme. U N. se rodio pjesnik Ivan Mažuranić.

N. se prostire uz more, na obronku brijega Ospa, kod ušća vinodolske Suhe Rijeke u Novljansku Dragu. Negda je bio opasan zidom i utvrđen okruglim kulama, od kojih se ostaci i danas vide. Iz mjesta su vodila dvoja vrata: Velika (1875 porušena) na istočnoj, a Mala (još i danas) na sjevernoj strani. Najstarija (bar iz 13 vijeka) i najvažnija zgrada u N. je Frankopanski grad ili kaštel, donekle pregrađen, dobro očuvan. Osobito se ističe na jugoistočnom uglu četverouglasta i četverokatna 18 m visoka kula. — Lijepa i prostrana župna crkva Sv. Filipa i Jakova građena je u 14 vijeku, u stilu starokršćanske bazilike. Pred glavnim oltarom grobnica je biskupa Kristifora, koji je u N. prebjegao sa svojim kaptolom sa Modruša, kad su im 1493 zaprijetili Turci. Potom je N. bio stolica modruške ili krbavske biskupije 1493—1567, kada je spojena sa senjskom biskupijom. Za sedisvakancije u Senju upravlja biskupijom vikar, koji sjedi u N. Spomena vrijedi (razvaljena) gotska crkva Sv. Marije s razvalinama pavlinskoga samostana na mjesnom groblju kod luke. Samostan i crkvu Sv. Marije na Ospi sagradio je 1462, i inače sa pobožnih zadužbina (Trsat, Crikvenica) poznati knez Martin Frankopan. Brijeg Kalvarija sagrađen je od brečanoga mramora, a utroba mu je donekle šuplja krijući veliku špilju. Alejom osjenjena cesta vodi od pristaništa do kupališta u drazi Lišnju. Nad cestom su vile i hoteli, a kod zavijutka ceste u Lišanjsku Dragu, na samom morskom žalu, razvaline su staroga grada Lopara. To je po svoj prilici bila rimska utvrda i po-

staja na cesti Tarsatika (Trsat, Rijeka)—Senia (Senj) Ad Turres. Pred Loparom i Lišanjskom Dragom izbija iz mora školjić Sv. Marine sa tunjarom i crkvicom. — Novljansko kupalište u Lišnju vrlo je ugodno zbog bistrine mora i finog pijeska, kojim je dno pokrito. Pijesak izbacuje vrulja i donosi struju iz drage Tepe kod Povila.

Ime N. ili historijski Novi Grad, ima samo relativno značenje, prema starome gradu Loparu. Inače je N. staro hrvatsko naselje: bilo je najznatnije mjesto u vinodolskoj županiji ili kneštvu, koje je ostalo u vlasti knezova Frankopana sve do njihove propasti. Prvi se put spominje 1288, kad su se na Bogojavljenje »na sali« (dvorani) N. kneževskoga grada, pred licem kneza Leonarda, sastali izaslanici svih 9 općina Vinodola i sastavili čuveni vinodolski zakon. Među izaslanicima na prvom se mjestu navode novljanski. Za diobe knezova Frankopana 1449 u Modrušama, N. je dobio knez Martin, koji je, nemajući djece, gotovo sva svoja imanja oporukom ostavio kralju Matiji Korvinu. Toj se Martinovoj odluci usprotivio njegov brat, krčki knez Ivan, te je po njegovoj smrti silom osvojio N. i Bribir; ali se tu nije dugo održao, jer ga je protjerao kraljev kapetan Blaž Podmanicki, zvan Madžar. Tako je N. došao u vlast kraljevu, ali je već 1/3 1481 kralj Matija poveljom, izdanom u Zagrebu, vratio knezu Stjepanu Frankopanu i njegovom sinu Bernardinu N. i druge neke gradove.

22/8 1527 u dva sata noću provalili su u N. Turci, mjesto popalili i mnogo ljudi odveli u ropstvo. Kneza Bernardina (— 1529) naslijedio je unuk Stjepan, koji je 1544 sklopio sa zetom Nikolom Zrinskim zajednicu dobara i nasljedstvo, a 1550 podijelio sa svojom sestrom Katarinom Zrinskom svoja imanja, pa među ostalim gradovima zadržao i N. Po smrti Katarininoj priznao je knez Stjepan (1562) nasljedstvo svojim sestrićima Jurju, Krsti i Nikoli, a to je potkrijepio i oporukom 1572. Po njegovoj smrti (1577) braća su Zrinski odista zadobili N. i druge gradove u Vinodolu. To nije bilo pravo tržačkim Frankopanima, pa se stoga porodio spor, koji je smiren 1580, kad su se knezovi Juraj i Nikola Zrinski pogodili sa Frankopanima, te im ostavili N., Severin na Kupi i Novi Grad na Dobri. Neugodni su bili sporovi, što su ih zbog međa imali Novljani s Ledeničanima 1596—1686, a grad je N., dajući zaklone uskocima, trpio i od navala mletačkih (1598, 1613 i 1615). Mirnija su vremena nastala po svršetku uskočkoga rata 1617. Posljednji je Frankopan, knez Franjo Krsto, zapleten s banom Petrom Zrinskim u zavjeru protiv bečkoga dvora, poginuo pod krvničkim mačem u Wiener Neustadt-u 30/4 1671.

Grad je N. na kratko vrijeme osvojio i opljačkao karlovački general Herberstein, pa ga je predao komorskoj upravi. Tada je procijenjeno N. dobro na 16 do 20 hiljada forinti. — 1685 dala je komora N. u zakup barunu Franji Rigoniu. U inventaru, koji je tada sastavljen, nabrojene su sve gradske prostorije i njihov bogati namještaj. 1686 komorska je uprava potvrdila N. urbar, kako ga je 1609 bio priznao knez Juraj Frankopan. 1692 prodala je ugarska komora N. sa ostalim zrinsko-frankopanskim gradovima austrijskoj komori za 50.000 forinti, što je potvrdio i kralj Leopold I. 1749 došao je N. pod upravu bečke banco-deputacije, odnosno cesarsko-kraljevske Banco-Geföhlen Administration im Herzogthum Krain und Litorale Austriacum, koja je imala svoje sjedište u Ljubljani. 1761 porušene su ⅔ N. grada, »jer je ⅓ dovoljna za stan kastelana, pa će se mnogo prištedjeti na popravcima«. Pod kraj 18 vijeka bio je na Rijeci osnovan magistrat za Rijeku, Bakar i Vinodol. 1848 usredotočena je u N. sva politička uprava Vinodola. Tada su konačno prestale urbarske obveze, N. vlastelinstvo je ukinuto, a grad je došao u posjed N. općine, koja ga i danas drži. N. općina uređena je kao i ostale hrvatsko-slavonske seoske općine.

L i t e r a t u r a: J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 1895); F. Rački, Vinodolski zakon (Zbirka Hrvatski pisani zakoni, izdala Jugoslavenska Akademija 1890); E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol (1922); V. Klaić, Krčki knezovi Frankopani I. (1901); D. Hirc, Hrvatsko Primorje (1892); P., Novi Vinodolski (Vienac, 1883);

F. Potočnjak, Novi Vinodolski (Prosvjeta, 1894). *J. Modestin.*

NOVI BANOVCI, selo u Srijemu, u srezu staropazovskom; na Dunavu (82 m), od Stare Pazove 11 km (pravac) k istoku-jugoistoku. Imaju 1.310 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, evangeličko-augsburški pastorat, 2 pučke škole. — Kod N. B. našlo se predmeta od kremena iz neolitičke i predmeta iz željezne (latenske) kulturne periode. Na brežuljku Gradini, koju je Dunav podrivao, od N. B. jugoistočno, našlo se dosta ostataka rimske kulture (spomen bazilike iz doba cara Antonina Pija, dokaza jače vojničke posade na međi carstva protiv barbara, ulomak žrtvenika Jupitera Dolihona, 2 tučane biste božice Atene, više fibula, novaca, čitavo rimsko groblje). Tamo je bilo znatno rimsko naselje Burgene od Tauruna (Zemun) deset rimskih milja (14·8 km) daleko. N. B. gradina nalazište je i bizantskih (amulet s likom Bogorodice) i drugih sredovječnih predmeta (madžarskih novaca).

L i t e r a t u r a: Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (N. s. I., 172, IV., 220, V., 156, IX., 154).
J. M-n.

NOVI BEČEJ, sresko mjesto u Banatu, pored Tise. 1921 imao je N. B. 7.259 stanovnika, a 1910 Srba 2.094, Madžara 5.287, Židova 224; pravoslavnih 2.200, katolika 5.091. — Prvi spomen o N. B. je iz 1332—1337. U prvoj polovini 15 vijeka bio je N. B. u posjedu srpskih despota. Ni u vrijeme Turaka nije opustio. 1717 imao je 20 popisanih srpskih domova i pripadao je bečkerečkom okrugu. Srpska crkva podignuta je 1742. U drugoj polovini 18 vijeka počelo je u N. B. naseljivanje Madžara. 1848 bile su kod N. B. krvave borbe. 1886 izgorjela je trećina N. B. — U N. B. se nalazi nekoliko novčanih zavoda i znatan broj kulturnih i humanih institucija. Znatan je obrt i industrija opeka i mlinskih proizvoda. Ima građansku školu i privatnu gimnaziju. *D. P.*

NOVI DVORI. V. Klanjec.

NOVI KARLOVCI, selo u Srijemu, u srezu staropazovskom, nasred ravnice (104 m); raskršće je 7 cesta, od Stare Pazove 11 km k sjeveru, a od željezničke stanice Inđije 8 km k sjeveroistoku. Imaju 4.016 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu i telegraf. *J. M-n.*

NOVI LIČKI, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez i općina Gospić, na Novčici (k Lici) od Gospića 4 km (pravac) k jugozapadu. Ima 948 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. — Negda je N. L. bio od znatnijih mjesta u Lici. Prvi se put spominje 1185, kad je ondje (Novi Grad) bila župa krbavske biskupije. 1449, kod diobe knezova Frankopana, dobio je Dujam IV., uz neke druge gradove, i Ostrvicu i Novi Grad u Lici. 1509 bio je na zemljištu Ivana Karlovića, dok ga nisu osvojili Turci 1526 i držali ga do 1686. *J. M-n.*

NOVI MAROF, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj; u dolini rijeke Bednje, blizu njezina ključa, gdje su se približile Ivančica, Kalnička i Toplička Gora; stanica je zagorske željeznice Varaždin—N. M.—Zaprešić (—Zagreb) i raskršće ceste Varaždin —N. M.—Sv. Ivan Zelina—Zagreb i ceste N. M.—Zagorje. Ima 132 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, poštu, telegraf i telefon, rimokatoličku župu i pučku školu u selu Mađarevu (1.092 stanovnika), od N. M. 3 km k zapadu. — Lijepi vlastelinski dvor N. M. grofa Erdödy-a kupila je vlada, da ondje uredi sanatorij za tuberkulozne. 550 ha prostranim vlastelinstvom upravlja državna direkcija šuma u Zagrebu. — Sjedinjene Krečane D. D. u Zagrebu imaju u N. M. veliku tvornicu kreča (vapna), koja proizvodi preko 1.000 vagona kreča na godinu. *J. M-n.*

NOVI PAZAR, varoš u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, na rijeci Raškoj, u središtu Novopazarskog Polja ili staroga Rasa. Ima 2.492 kuće sa 11.207 stanovnika (1921). Pored staroga grada Rasa, središta stare srpske države Raške i Nemanjine prijestolnice, koji je u doba Vuka Brankovića nazvan Trgovište, N. P. je postao još u doba prve turske najezde kroz ove krajeve. Turci su u obližnjem starom željeznom rudniku Gluhavici (Gluha Vas) još 1396 imali svoga kadiju i svoju carinu na teritoriju Vuka Brankovića, dok se susjedno staro Trgovište spominje 1451

kao trg srpskoga despota. Turci su pod Muhamedom II. uzeli Trgovište od despota Đorđa (1456), a 1459, kada su Turci zauzeli Despotovinu, u Trgovištu se spominje turski subaša, zatim 1461 i turski kadija. Tada je pored staroga Rasa ili Trgovišta već postojao i N. P., od Turaka nazvan Jeni Bazar (Novo Trgovište), za razliku od staroga Rasa ili Trgovišta, koje je i dalje postojalo, od Turaka zvano Eski Bazar (Staro Trgovište, Stari Pazar), a čije se razvaline sada najčešće zovu Pazarište.

N. P. se prvi put spominje 1461, kada su Dubrovčani i u njemu i u Trgovištu imali svoje sudije (consules). Nekoliko godina poslije prvoga spomena, 1467 spominju se u N. P. turski kadija i subaša. Osnivač N. P. bio je jedan od najslavnijih turskih vojskovođa, energični Gazi-Isa-beg Isaković, koji se između 1440 do 1472 često spominje u vojnim pohodima u zapadne srpske zemlje. Gazi-Isa-beg podigao je pri osnivanju N. P. malu džamiju, koja i sada postoji. Tada je u N. P. podignuta i džamija Muslihedin-efendije, prvoga mujezina sultana Muhameda II. Silnom turskom osvajaču Gazi-Isa-begu, koji je ovdje imao jednu od najvažnijih stanica u vojnim pohodima na Bosnu, nije godio skroviti i tijesni položaj staroga grada Rasa ili Trgovišta, uvrh Novopazarskog Polja i na sastavu planinskih rijeka Raške i Sebečeve, te je za svoj novi grad N. P. izabrao središnji i najprostraniji dio plodnoga polja u kotlini rijeke Raške. Za turska prodiranja po srpskim zemljama N. P. je imao osobitu važnost. Preko N. P. i područja stare Raške Turci su prodirali i dalje na zapad i sjeverozapad, a kada su, nakon jednoga vijeka, veliki turski vojni pohodi preko N. P. u zapadne srpske zemlje, padom Bosne (1463), Hercegovine (1482), Crne Gore (1499), završeni, onda je N. P., mjesto dotadanje vojne važnosti, kao nekada i stari Ras ili Trgovište, zadobio ponovno veliku važnost kao trgovačko središte na prolazu i raskršću važnih drumova, Bosansko-Makedonskog, Bosansko-Carigradskog i Dubrovačkog Puta, najvažnijih transbalkanskih trgovinskih karavanskih komunikacija starijeg turskog doba.

N. P. je u 16 vijeku i sve do pred kraj 17 vijeka bio živa i bogata varoš, najveća i najnaprednija od svih varoši na putu između Dubrovnika i Niša. N. P. je bio glavni trg stočarskih proizvoda iz cijelog područja stare Raške, i odande se mnogo izvozilo vune, kože i voska. U početku i sredinom 16 vijeka bio je N. P. čuven kao veliki trg bosanskog sandžaka, sa mnogobrojnim kršćanskim i turskim dućanima i karavanserajima. Varoš je bila utvrđena, opasana zidovima u opsegu 4½ milje, a naseljena Turcima, pravoslavnim Srbima, i mnogim kolonistima Dubrovčanima i Mlečanima. U drugoj polovini 16 vijeka N. P. je imao 6.000 kuća, većinom turskih, sa 16 džamija i velikom čaršijom. U varoši je bilo mnogo majstora, koji su od željeza iz obližnjih rudnika Gluhavice izrađivali buzdovane i raznu željezariju. I početkom 17 vijeka bila je glavna trgovina u N. P. u rukama Dubrovčana, koji su ovdje imali i svoju crkvu. Pored dubrovačkih kolonista i mnogih Turaka, bilo je onda u N. P. i dosta pravoslavnih Srba. Na razdoblju 16 i 17 vijeka mitropolit Visarion zvao se raški, novopazarski i starovlaški. U ovo doba još nije bio sasvim opustio stari grad Ras.

Vrhunac napretka dostigao je N. P. u drugoj polovini 17 vijeka. U N. P. je 1661 u 50 mahala bilo 3.000 jednokatnih i dvokatnih kuća, u čaršiji 1.100 dućana, u varoši 23 džamije, 7 crkava, 16 škola i mnogo hanova i česama. Po jednom drugom izvještaju 1689 N. P. je imao do 12.000 kuća. Onda je N. P. bio vrlo čuvena varoš, jedno od najvažnijih trgovačkih središta u unutrašnjosti Balkanskog Poluotoka, sa mnogobrojnim vezama sa okolnim zemljama. Poslije tako velikog napretka nastalo je opadanje. N. P. je prvi put doživio katastrofu 1689—1690, kada su ga Srbi ustanici, za vrijeme Piccolomini-evog vojnog pohoda, zauzeli, a zatim pri povlačenju uništili i popalili. 1706 N. P. je jedva imao 300 kuća. Ali su Dubrovčani obnavljali trgovinu u opustošenoj varoši. N. P. je ostao i dalje sjedište paše.

N. P. je zatim ponovno stradao 1731, kada je potop odnio 9 mostova i 36 kuća, a bezbroj njiva i livada razorio. Ubrzo je N. P. ponovno stradao. U austrijskom ratnom pohodu

kroz Tursku, Srbi ustanici su 1737 zauzeli i N. P., a Turke istjerali iz varoši. Onda su kroz N. P. prošli Srbi, koji su se sa pećkim patrijarhom Arsenijem IV. povlačili ispred Turaka. Kako su se Turci tada ponovno bili primakli N. P., Srbi su se povukli k Studenici dalje na sjever. Stara dubrovačka kolonija napustila je N. P., pošto je varoš više puta stradala i zbog turske obijesti postajala sve nemirnija, a trgovina i karavanski saobraćaj bili sve više izloženi nesigurnosti zbog anarhije u Turskoj.

U anarhiji, koja je sve više hvatala maha, N. P. se nije više mogao dići do nekadašnjeg napretka. Pošto je staro Trgovište, vjerojatno još u 16 vijeku raseljeno, N. P. se krajem 18 vijeka zvao i Trgovište, ili kao i danas, i samo Pazar. Onda je krajem 18 vijeka nastalo za Srbe u N. P. najteže vrijeme. 1788 novopazarski Turci upali su do manastira Ljubostinje i zapalili ga, a 1790 zapalili su i manastir Studenicu, i u N. P. doveli na zatočenje studeničkog igumana sa trojicom jeromonaha, dok su drugi jeromonasi sa moćima Sv. Prvovjenčanog Kralja jedva pobjegli preko Beograda u Pančevo. U ovo vrijeme je, na razdoblju 18 i 19 vijeka, u tvrđavi N. P. na brijegu iznad varoši, stolovao novopazarski paša i upravljao je starom Raškom ili Novopazarskim Sandžakom. I pored svih turskih zuluma Srbi su se u N. P. ipak držali. 1807 bilo je u varoši oko 12.000 stanovnika, od ovih Turaka svega oko 5.000, Židova oko 100, Cigana oko 600, a ostalo su bili Srbi.

Poslije ustanka u Šumadiji (1804), Srbi su 1809 zauzeli i N. P., popalili ga pa se povukli. Onda se mnogo Pazaraca iseljivalo u Šumadiju. N. P. se 1822 računao kao najvažnija trgovačka varoš u Bosni poslije Sarajeva. 1838—1839 tu je bilo sjedište i engleskog vicekonzula. N. P. je 1836 imao oko 7.000 stanovnika, pored Srba pravoslavnih i muslimana, nešto Arnauta, Cincara, Židova i Cigana. 1857 imao je N. P. 12.000 stanovnika, sa 1.500 muslimanskih i 100 pravoslavnih kuća. Sve do okupacije Bosne (1878) N. P. je vrijedio kao vrata od Bosne, posredovao je u saobraćaju između Sarajeva, Soluna i Carigrada, vodio je trgovinu sa Dubrovnikom i Skadrom. Onda su prekinute stare veze s Bosnom, a trgovina N. P., koji je još 1873 preko Mitrovice dobio vezu sa kosovsko-vardarskom željeznicom, okrenula se Solunu. N. P. je u posljednje tursko vrijeme bio sjedište mnogih begova, koji su držali okolna sela kao svoje čitluke, a svojom obiješću i zulumima činili varoš jednom od najanarhičnijih ondašnje evropske Turske. Pored njih i Turaka erlija (građana), u varoši je bilo i mnogo muhadžira (bjegunaca) iz Nikšića i Bosne. Pred oslobođenje bilo je u N. P. svega dvije starije srpske porodice, Komatine i Kulagići; ostali pravoslavni bili su u većini doseljenici od sredine i kraja 19 vijeka. 1913 bilo je u N. P. 13.433 stanovnika, a poslije je, zbog ratnih prilika, nešto opao.

Sada se N. P. razvija kao glavno privredno središte za sve okolne krajeve po Ibru i Staroj Raškoj. Glavni drum od N. P. vodi niz Rašku i Ibar do Kraljeva, a od ušća Raške uz Ibar do Mitrovice.

Oko 4 km sjeveroistočno od N. P. ima u selu Banji 7 toplih izvora, od kojih je samo jedan iskorišćen za Ilidžu, jak 18 l u minuti, topao 47° C. To je sumporovita hiperterma; liječi od reumatizma i neuralgije, a njeno se dobro djelovanje hvalilo još u 17 vijeku. U N. P. su: načelstvo okruga Raškog, poglavari sreza Deževskog i Štavičkog, okružna financijska uprava, komanda mjesta, prvostepeni sud, gimnazija mješovita osmorazredna, poštansko - telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913).

V. Radovanović.

NOVI POZOR. V. Obzor.

NOVI SAD, grad u Bačkoj, na Dunavu. Ima 39.122 stanovnika (31/3 1921), od kojih je bilo Srba 16.071, Slovenaca 613, Slovaka 1.294, Rusa 672, Madžara 13.065, Židova 2.663, Nijemaca 6.486; pravoslavnih 14.891, katolika 15.120, evangelika 5.713, muslimana 426.

Prvi spomen o N. S. je iz doba Mohačke bitke. U to doba na mjestu današnjeg N. S. bilo je naselje Vásárosvárad. Za tursko doba (1590) bilo je na tom mjestu srpsko naselje

Varadinci sa 18 popisanih poreznih domova. I poslije oslobođenja od Turaka zadržao je N. S. srpski etnički karakter, te su ga zvali Raitzenstadt ili Varadinski Šanac. 1720 imao je N. S. 112 popisanih srpskih domova, 15 madžarskih i 14 njemačkih. 1748 postao je N. S. kraljevski slobodni grad i dobio je ime N. S. 1771 i 1838 stradao je od poplave. 1848 novosadski Srbi izabrali su na zboru u Novom Sadu deputaciju, koja je imala zadatak, da se sporazumije sa Kossuth-om o srpskim stvarima. 1849 do 1860 nalazio se N. S. u okviru Vojvodine. 1864 preselila se Matica Srpska u N. S., a srpska gimnazija postala je potpuna; osnovano je društvo za srpsko narodno pozorište. U to doba N. S. je bio centar političkog, kulturnog i društvenog života srpskoga naroda, naročito u Ugarskoj. U N. S. su u to doba stalno boravili ili se duže zadržavali Miletić, Polit-Desančić, Zmaj, Laza Kostić, Đ. Natošević, I. Vučetić, St. Branovački, St. Pavlović, T. Mandić, L. Stanojević, A. Hadžić, K. Trifković, A. Pajević i mnogi viđeni emigranti iz Srbije. To je najljepše doba u srpskoj historiji N. S. »Srpska Atina« je u vrijeme pred Svjetski Rat znatno izgubila uslijed madžarizacije u kulturno-nacionalnom pogledu. 9/11 1918 ušla je srpska vojska u N. S.

Stanovništvo u N. S. dobrim se dijelom bavi ratarstvom i vrtljarstvom, naročito ono bliže periferiji i na salašima. Obrt, i veliki i mali, u posljednje vrijeme naročito se lijepo razvio. Trgovina je u vezi sa produkcijom N. S. i okolice. N. S. je u našoj zemlji jedno od najvažnijih tržišta hranom i zeljem. Isto tako znatna je trgovina voćem. N. S. ima najveću i najraznovrsniju industriju u Vojvodini. Znatna je industrija željeza, prevoznih sredstava, sapuna, mesnate robe, esencije, špirita, kudjelje, sode. Isto tako je vrlo znatna trgovina kamena, drvena, kožna i svilena industrija. N. S. je jedno od najvažnijih željezničkih raskršća u državi. Napretku N. S. mnogo pomaže što leži na Dunavu i tromedi Srijema, Bačke i Banata, naših najbogatijih pokrajina. Sa Srijemom je vezan željeznim mostom za željeznički saobraćaj. Drugi most, koji se sada gradi, služit će za kolni i pješački saobraćaj. N. S. ima električnu rasvjetu i tramvaj.

N. S. je sjedište bačkog srpsko-pravoslavnog episkopa i mnogih i znatnih vlasti. U N. S. je Matica Srpska i jedna od najstarijih gimnazija u srpskom narodu. Danas je N. S. grad, u kojem ima najviše inteligencije, središte kulturnog života Vojvodine i jedan od najkulturnijih i najnaprednijih gradova u našoj državi. U N. S. se nalazi opera, kazalište, burza, muška i ženska gimnazija, ženska učiteljska škola, trgovačka akademija, muška i ženska građanska škola i gradski arkiv. N. S. je sjedište mnogih kulturnih, humanih i privrednih društava.

L i t e r a t u r a: M. Erdujhelyi, Istorija Novoga Sada (1894); Članak o N. S. u madžarskoj monografiji o bačko-bodroškoj županiji, I. (1909); Novi Sad i Vojvodina (1926).

D. Popović.

Na kraju grada ima arteški zdenac radioaktivne alkalno-murijatičke vode 24 C. Sadrži joda 17 M. E. Hidroterapija, elektroterapijsko blato iz Malenaca. Liječi: reumatizam, ženske bolesti, kožne, živčane i kostiju. Svojina je A. D. *L. N.*

NOVI SLANKAMEN, selo u Srijemu u srezu staropazovskom, od Stare Pazove 19 km (pravac) k sjeveroistoku, srastao sa Starim Slankamenom, koji je na Dunavu prema utoku Tise. Ima 4.098 stanovnika različne narodnosti (Srbi i Hrvati, Česi i Slovaci i Nijemci), općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, 2 pučke škole, poštu i telegraf, štedionicu. — N. S. je osnovan 1783. *J. M-n.*

NOVI ŠEHER, mjesto u Bosni, sjeverno od Žepča. Ima 670 stanovnika. Spominje se prvi put u 17 vijeku. Čuveni su kovači toga mjesta.

M. F.

NOVI VRBAS, mjesto u Bačkoj, na južnoj strani kanala Kralja Petra. 1921 imao je 7.564 stanovnika, a 1910 6.924, od kojih je bilo Srba 150, Nijemaca 5.171, Madžara 1.361, Židova 192; pravoslavnih 160, katolika 1.216, protestanata 3.711, evangelika 1.424. — N. B. je nastao naseljivanjem Nijemaca iz Njemačke (1785) na zemljištu Starog Vrbasa. Odmah je dobio i posebnu općinu, te se u njemu ubrzo vrlo lijepo razvio obrt, koji se orga-

nizirao u cehove. 1848/49 stradao je N. B. mnogo u borbama. U N. B. bio je glavni stan M. Perczel-a i ratni sud, koji je sudio pohvatanim Srbima. — Danas je N. B. vrlo znatno mjesto produkcijom i trgovinom hrane, sa jakim obrtom i mlinskom i kudjeljnom industrijom. *D. P.*

NOVI ZRINJ. V. Međumurje.

NOVI ŽIVOT, nedjeljni politički i književni list. Prvi vlasnik i direktor bio je Dr. M. Ninčić. Izlazi subotom u Beogradu 1920—1926. *U. Dž.*

NOVIĆ OTOČANIN JOKSIM, književnik (7/4 1807, Založnica, Lika — 18/1 1868, Novi Sad). Učio je gimnaziju u Srijemskim Karlovcima, filozofiju u Jeni, Göttingenu i Hallu, a pravo u Sáros Patak-u i Beču. 1824 prekinuo je studije, pa se, razišav se sa porodicom graničarskih oficira i plemića, odao burnom životu. Sve do 1847 ne zna se točno, gdje je sve bio i čime se sve bavio. Po svoj prilici većinu tog vremena proveo je hajdukujući sa ustašama po bosanskim gorama, hercegovačkim i albanskim krševima. Kraće vrijeme služio je i u Beogradu u gardi kneza Mihaila. 1848 sudjelovao je aktivno u narodnom pokretu, kao komandant na Dumbovu na Dunavu. Poslije se opet potucao bez stalnog zanimanja. 1849 opet je bio u Bosni, pokušao je da digne ustanak, pregovarao je s Omer-pašom i primio je od njega 500 dukata. Po povratku bio je uhapšen u Brodu, pošto je već prije odležao dvije godine u austrijskom zatvoru. Živio je povremeno u Vukovaru i Zemunu, a dvije godine na carev trošak u Schönbrunn-u, pošto ga je sam car spasio bijede, u koju je upao zbog optužbe da je prisvojio skupljeni porez 1848. Posljednje dane proveo je u Novom Sadu, pišući mnogo, a u krajnjoj sirotinji. Grob mu je prekopan, lik mu je sačuvao Zmaj jednim svojim crtežom i Pavle Simić na slici majske skupštine.

N. je pisao veoma mnogo, i u stihu i u prozi. U poeziji se držao isključivo oblika i duha narodnih pjesama. Pod utjecajem Kollara, s kojim je drugovao, Mickiewicz-a i drugih romantičara, očaranih našim narodnim pjesmama, a gledajući u njima odlomke jednog neudešenog ili još nesintetiziranog epa, N. je htio da konstruira iz njih veliku nacionalnu epopeju Srpstvo. On je nije izveo do kraja, ali sve velike njegove pjesme treba smatrati kao dijelove toga njegovog velikog plana. Počeo je 1847, publicirajući svoju najglavniju stvar u stihu, Lazaricu ili Boj na Kosovu između Srba i Turaka na Vidovdan 1389. 1860 ju je ponovno izdao, ali proširenu i pod naslovom: Lazarica ili Događaji za vremena kneza Lazara. 1853 štampao je u Sedmici Početak ratovanja oko Crne Gore 1852/53, 1855 u istom listu Odlomak od ratovanja rusko-turskog, u kome su Francuzi i Englezi Turcima pomagali 1853 i 1854, i Boj oko Sebastopolja u Krimu. Potonje je izdala 1863 Matica Srpska posebno, pod naslovom Moskovija; rat u Krimu 1854—1855. 1857 štampao je, zajedno sa njemačkim prijevodom, Stogodišnju slavu ordena Marije Terezije 6—18 lipnja 1857 u Schönbrunnu više Beča slavljena. 1858 izašla je Miloševa ili Ustanak Miloša Obrenovića na Sulejman-pašu Skopljaka u 1815 ili Oslobođenje Srbije po četiristo i dvadesetšestgodišnjoj patnji i sužanjstvu. 1860—1861 štampao je spjevove: Hajduk Veljko, Vasa Čarapić, Janko Katić i Stanoje Glavaš. 1862 opet Miloševu, kao prvu knjigu, i po pričanju Nikanora Grujića, Birčanina Iliju, oborkneza ispod Međednika. 1863 izdala mu je Matica Dušaniju, ili Znatni događaji za vremena srpskog carstva i taki po njemu, koje je N. smatrao svojim najboljim djelom. 1865 objavio je u Novom Sadu Karađorđija, izbavitelja Srbije, a 1867 spjevao je panegirik u slavu Platona Atanackovića vladike, zbog osnivanja zadužbine Platoneuma. 1880 štampao je u Temišvaru još sedam pjesama, zaostalih u N. rukopisima, o događajima u Srbiji 1816—1842, Vučićevke i Obrenovićke.

U prozi je N. pisao većinom historijske pripovijetke, ali je dao i nekoliko članaka, kao Ulazak u historiju glavnu, O našim pjesmama, O korijenu i etimonu, O kritikovanju i književniku zagrebačkom, u kojima je, nekadanji Vukovac, napadao umrloga Vuka, za ljubav Hadžiću-Svetiću. Najpoznatije N. pripovijetke i pričanja su: Hajdučki život (1861 do 1863 u Danici), koje je Matica 1867 izdala kao Starine Novaka i tolkovanje narodnjeg pjevanja i pripo-

vijedanja; u Danici od 1864: Sila turči Bosnu, postanak Visokim Dečanima, Vrzino kolo i Zlatni i Alemgrad. 1866 Matica mu je nagradila najpoznatiju priču Kapetana Radiča Petrovića i pokrštenicu Zorku. Poslije N. smrti objavljene su: Pričanje Novaka Čuturila u Listu za Narod 1877, a 1885 u Bršljanu priče iz bosanskog života: Hadži Zlatko, Fra-Raspop, Srbin nadmudrio ćitabliju, Mešet-aga Župić. Početak N. autobiografije, do bečkog školovanja, objavljen je u Javoru, 1875, br. 8 i 9.

N. i ako životom i djelom predstavlja možda više no drugi, našu romantiku, ide u red onih naših pisaca, koji su na književnosti radili kao narodni prosvjetitelji i budioci, a ne kao umjetnici. U poeziji N. uopće nije bio stvaralac, već kompilator i imitator narodnih pjesama. Njegovi spjevovi bili su u svoje vrijeme jako cijenjeni, a danas su neprobavljivi, jer su razvučeni i jer je njegov deseterac, bez naivnosti narodnoga, lišen i svakog ličnog akcenta. Mnogo su mu bolja pričanja. Ona se i danas mogu s interesom čitati, ne samo zbog čistoće zvonkog i skladnog narodnog stila, već, naročito, zbog nagomilanog materijala o nekadašnjem životu i hajdučkim borbama našeg naroda pod Turcima.

L i t e r a t u r a: E. Čakra, Joksim Nović Otočanin (Danica, 1868, 2); J. Nikolić, J. Nović Otočanin (Stražilovo, 1893, 32 i 33); M. Budisavljević, J. Nikolić Otočanin, o stogodišnjici rođenja (Brankovo Kolo, 1907, 353); Drag. Ilijć, J. Nović Otočanin (Beogradski Dnevnik, 1882); St. Pavlović, J. Nović Otočanin (Naše Doba, 1882); A. Gavrilović, Za biografiju J. Novića Otočanina (Brankovo Kolo, 1907, 380); Al. Sandić, J. Nović Otočanin (Napredak, 1868, 3). *V. Petrović.*

NOVIGRAD. 1. Gradić u sjevernoj Dalmaciji, oblast Split, srez Benkovac, od B. 12 km (pravac) k sjeveru; na južnoj obali Novigradskoga mora, parobrodarska stanica na liniji Sušak —Pag—N. G.—Obrovac. Ima 1.178 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, carinarnicu s lučkom službom, poštu, gospodarsku zadrugu i zadrugu za lov tuna, štedionicu. Stanovnici N. G. žive najviše od poljoprivrede i ribolova, naročito tunolova.

Na brijegu kod N. G. nalazi se gradina, poznata u historiji po tamnovanju (1386/87) ugarsko-hrvatske kraljice Marije i njezine matere Jelisave. Staru su kraljicu hrvatski ustanici zadavili, a Mariju je oslobodio (4/6 1387) krčki knez Ivan Frankopan, udarivši sa kopnene strane, dok je grad s mora blokirala mletačka mornarica. Grad je bio knezova Kurjakovića-Karlovića, zatim turski (1537 do 1648), pa mletački do propasti republike (1797), kad je opustio. Tamo je bila tvrđava već od rimskoga doba, 1220 je popravljena, i prozvana Castrum Novum, N. G. Ulomci pluteja, u hrvatsko-bizantskom stilu, na pročelju crkve Sv. Katarine i grobne crkve Sv. Marije svjedoče, da je N. G. bio naseljen i u doba hrvatskih narodnih vladara.

L i t e r a t u r a: Fra St. Zlatović, Topografijske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve (Starohrvatska Prosvjeta, I., 82).

2. Selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Brod, općina Svilaj, na Savi (18° 22′ ist. duž.), niže Broda. Ima samo 276 stanovnika, ali je znatan, jer je tamo već u brončano doba bila naseobina na sošicama, čiji su stanovnici bili na priličnom stepenu kulture, baveći se lovom, ribolovom, stočarstvom i ratarstvom.

J. Modestin.

3. V. Podravski Novigrad.

NOVIGRAD NA DOBRI, u Hrvatskoj, od Karlovca 8 km (pravac) k zapadu. Bio je posjed Frankopana, sve do njihove propasti 1671, zatim ga je osvojio karlovački general Herberstein (— 1689), koji ga je oporučno ostavio malteškom redu. Maltežani su grad prodali 1746 barunu Stjepanu Patačiću i njegov ga je rod držao do 1809, kada ga je prodao Mirku Haramindžiću. Od njegovih nasljednika kupio je grad hrvatski zemaljski erar, pa ga je prodao karlovačkom vlastelinu Franji Türku. — Grad, kome je osnovni lik trokut s kulama na uglovima, tako je obnovljen, da je od starine slabo što ostalo. Pod gradom je zidani most na Dobri. Tamo je negda bila mitnica. Okolina se N. G. zove Novogradčina. Tamošnji seljaci, Novograđani, vrsni su i marljivi ratari. Oni obrađuju veći dio karlovačkoga polja. Danas

su kajkavci, i samo donekle čakavci, dok su prije 300 godina bili svi čisti čakavci. — N. G., selo pod gradom, ima 122 stanovnika. Novogradčina ranije se zvala i Dobra; tako u jednom prodajnome ugovoru 1297, pa 1334, kad je gorički arhiđakon Ivan u svom spisku zabilježio i župu Sv. Marije na Dobri. U različnim se listinama spominju dobranski plemići, što znači, da je tada i na Dobri živjelo slobodno pleme, nezavisno od grada, a tek se kasnije razvilo kmetstvo.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (1895, 180—192); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 61).

J. Modestin.

NOVIGRAD PODRAVSKI, selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srezu koprivničkom. Prostire se u rodnom kraju podno Bilo-gore, na rubu Podravine, gdje se u nju otvara dolina potoka Komarnice. Stanica je na željezničkoj pruzi Koprivnica—Osijek, od Koprivnice 16 km k jugoistoku, od Virja 5, a od Đurđevca 12 km k sjeverozapadu. Ima 4.027 stanovnika, koji se bave ratarstvom, vinogradarstvom, voćarstvom (trešnja, višnja, orah) i naročito stočarstvom (govedarstvom). Sjedište je općine (6.830 stanovnika) i rimokatoličke župe. Ima pučku školu, poštu, telegraf i telefon, kotarsku šumariju imovne općine đurđevačke, parni mlin, tvornicu opeka, štedionicu.

Kod N. P. iskopano je nekoliko žara iz različnih prehistorijskih epoha i pronađeni su temelji rimskoga kupališta sa svim dijelovima rimskih terma (prve u Hrvatskoj). Na nekim opekama vide se inicijali vlasnika ciglane Marka Junija Firmina, koji je radio oko 200 poslije Krista u Ptuju. — U srednjem vijeku, valjda već u doba hrvatskih narodnih vladara, bila je Komarnica, Comarcha, t. j. današnji N. P., sjedište plemenske župe. Po do sada poznatim listinama Komarnica se prvi put spominje 1201, kad je kralj Mirko (Hemericus) potvrdio razvod zemalja zagrebačke biskupije. Poslije se često spominju Komarničani i komarnički plemići, 1268 i komarnički župan Ilija iz bratstva Daslava, čiji su sinovi Pavao i Grgur bili vlastela današnjega P. N. Po popisu župa 1334 komarnički je arhiđakonat imao 46 župa, među njima Sv. Vladislava na biskupskom dobru Vladislavu, Sv. Djeve Marije (spominje se već 1229) u Komarnici i crkvu Sv. Đurđa. Za borbe Ferdinanda Habsburga i Ivana Zapolje oko ugarsko-hrvatskog prijestola, komarnički su plemići pristajali uz Zapolju. Osvojivši 1552 Viroviticu, Turci su se počeli zalijetati i u novigradski kraj. Tada su okolna sela opustjela toliko, da je i komarnička župa ukinuta, a preostali stanovnici pripali su župi u Virju. Koprivnica je postala glavnim branikom preostale Podravine, a u drugim su većim mjestima podignute tvrđavice, koje su dobile stalne posade. Takvu je tvrđavicu već 1577 imala i Komarnica sa posadom od 50 haramija. Tada se u Komarnici i u njenoj okolini naselilo mnogo prebjeglica iz Stare Srbije i Bosne (Vlasi, Srbi), čiji potomci i danas imaju svoju pravoslavnu parohiju u selu Plavšincu. — Upadi turskih manjih četa bili su tu na dnevnom redu. One su harale, pljačkale, palile i odvodile ljude u ropstvo. 1652 vratilo se u Komarnicu mnogo izbjeglica; oni su se nastanili oko tvrđave. Tako je osnovano novo selo, koje se od tada zove N. 1654 uspostavljena je tamo rimokatolička župa. 7 i 8/8 1926 proslavljena je u N. kulturno-historijska slava Za rođenu grudu. Tada je otvoren mjesni perivoj i dana pobuda za intenzivnije istraživanje novigradske prošlosti.

L i t e r a t u r a: Novigrad Podravski 7 i 8/8 1926; Za rođenu grudu (Vjesnik osječke oblasti, 1926); S. Stazić, Iz prošlosti Novigrada Podravskoga (predavanje); Obzor 23/12 1926.

J. Modestin.

3. V. Podravski Novigrad.

NOVIGRADSKO MORE, veliko jezero u Dalmaciji, 7 km zapadno od Obrovca, odnosno 23 km istočno-sjeveroistočno od Zadra. N. M. obrubljuju visoki brežuljci. Na sjeveru se dižu: Goli Brijeg 250 m, Novakovića Glava 201 m, Milnovača 148 m, na sjeveroistoku: Plasić 150 m, Kita 135 m, Bojnik 201 m, Barovina 239 m, na jugu: kota 102 m, kota 156 m, a na jugozapadu: kota 157 m i Gradina Velika 165 m. Vodom hrane N. M. rijeka Zrmanja, koja se u njega uliva, i nekoliko vilovitih potoka: Draga, Sviždica, Škrile, Slapača i Baščića potok, koji su bogati vodom samo za kišne periode. Na sjeveru je N. M. vezano sa Podgorskim (To-

pličkim) Kanalom, odnosno Jadranskim morem, oko 300 m širokim, 3·8 km dugačkim i veoma strmim rukavom, koji je sličan kanjonu, a na jugoistoku je nešto užim i kraćim kanalom vezano sa Karinskim morem. Zbog neposredne veze sa Jadranskim morem, voda u N. M. je slana, ali se slanost u toku godine mijenja, prema promjenama u količini kiše i toka rijeke Zrmanje. Neposredno oko ušća Zrmanje voda N. M. više je bogata sa salinitetom 14—15‰, dok je u cijelom ostalom dijelu sadržina soli veća od 30‰. Površina N. M. je 28·65 km², prosječna dubina 18·5 m, a najveća dubina od 38 m je na krajnjem sjeveru, u blizini ulaska u spomenuti rukav.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04).

P. Vujević.

NOVINARSTVO. V. Štampa.

NOVINE. V. Listovi.

NOVINE BEOGRADSKE OPŠTINE, organ beogradske općine. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1882—1912. Kasniji je naziv: Beogradske Opštinske Novine.

U. Dž.

NOVINE ČITALIŠTA BEOGRADSKOG, zabavno-politički list. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1847—1848. *U. Dž.*

NOVINE SERPSKE, prve novine srpske u 19 vijeku. Počele su izlaziti u Beču 1/8 1813. Prvi urednici su bili Dimitrije Davidović i Dimitrije Frušić. Od 23/5 1816 urednik je bio samo Davidović. N. S. izlazile su 1813—1822, imale su književne priloge, a posljednjih godina i naročiti književni dodatak. *U. Dž.*

NOVINE SRPSKE. V. Srpske Novine.

NOVO BRDO, sredovječni grad i rudarsko središte, sada selo općine Bostanske, u južnoj Srbiji, u vranjskoj oblasti, gnjilanskom srezu. Leži na Velikoj Planini sjeverno od Gnjilana, između izvorišta Prilepnice i Novobrdske Krive Reke, lijevih pritoka Binačke Morave. N. B. nazivao se i predjel oko ovoga grada u porječju spomenutih dviju rijeka s okolnim planinskim područjem. N. B. ima sada dva zaseoka: N. B. i Vlasce. Zaselak N. B. ima svega 33 stanovnika, od kojih 18 Arnauta muslimana i 15 Turaka, a Vlasce 141 stanovnika Aranuta muslimana. Cijelo N. B. ima 19 kuća i 174 stanovnika (1920).

Oko ruševina grada N. B. mnogobrojni su ostaci staroga rudarstva i rudarskih naselja. Grad N. B. leži na osamljenoj vapnenačkoj glavici Velike Planine u apsolutnoj visini 1.124 m. Zidine unutrašnjeg i spoljašnjeg grada dobro su očuvane; zapremaju prostor 224×80 m. Sa svih strana grada N. B., osim jugozapadne, ima bezbroj temelja od kuća velikog podgrađa ili varoši, sa razvalinama više crkava, od kojih se ona iznad Bostana zove Šaška (Saska). Podgrađe oko Prilepnice branili su gradovi Prizrenac i Prilepac. Podgrađe se spuštalo i do Krive Reke, koja se onda zvala Topolnica. N. B. je bila varoš razbijenoga tipa, ogromno rudarsko naselje, podgrađe N. B., gdje je bio trg (mercatum), i gdje se živjelo po zakonu grada N. B. U N. B. sticali su se mnogi putevi Balkanskog Poluotoka, i ako je bilo pravi planinski rudarski grad i po strani od glavnih komunikacija. Trgovinske veze N. B. prelazile su granice Balkana, osobito na zapadu, preko Jadrana do u Italiju i dalje, a s ogromnog rudnog bogatstva bilo je jedno od najčuvenijih mjesta onoga doba (V. Novobrdsko-kopaoničko rudarsko područje).

N. B. je postalo prvih godina vlade kralja Milutina (1282—1321), koji je u početku svoje vlade ujedinio ovaj kraj sa Srbijom. Postalo je jedna od najvažnijih naseobina njemačkih rudara Sasa (oni su N. B. zvali Nyeuberghe), a po njima se zvalo i Saško Mjesto. N. B. se prvi put spominje 1326, već kao poznato rudarsko i trgovačko središte, gdje su Dubrovčani vodili trgovinu i držali carinu. Saski valturzi (rupnici, rudari) bili su glavni rudari, a osim Dubrovčana i drugih na trgu su trgovali i saski purgari (građani). Sasi su imali svoj sud od građana, svoje notare i urburare (za knjiženje rudarskog desetka), svoje crkve, i sa svoga naprednoga rudarstva u N. B. toliko su bili čuveni, da su ih odavde u 14 i 15 vijeku pozivali u Italiju i Španiju.

Pored Sasa rudara u N. B. bila je važna i dubrovačka kolonija, koja je imala posebne suce, a gdje je poslije Brskova, Rudnika i Prizrena prenijeto i sjedište dubrovačkog generalnog konzula (consul generalis), koji je po-

stavljan za čitavu zemlju na godinu dana, da obilazi sve trgove i naseobine Dubrovčana, i da bude njihov predstavnik na srpskom dvoru. Početkom 15 vijeka bilo je u N. B. članova gotovo svih plemićkih dubrovačkih porodica. Bilo je Dubrovčana u N. B. i zabaštinjenih. Radi toga je knez Lazar, potvrđujući 1387 stare povlastice, date Dubrovčanima i njihovoj trgovini odredio: »Koji se Dubrovčanin zabaštinio u N. B., taj da zida grad i da čuva; koji li su gosti, i nisu se zabaštinili, da im je na volju, što im godi.« Ove je povlastice i dužnosti Dubrovčana u N. B. potvrdio 1405 i despot Stevan Lazarević, a i despot Đurađ Branković ih je u dva maha (1428 i 1445) potvrđivao.

Među Dubrovčanima N. B. bilo je i vrlo znamenitih ličnosti. Dubrovčanin plemić Paskoje Sorkočević došao je 1429 sa jednom karavanom iz Dubrovnika u N. B., gdje je ostao kao trgovac. Pri padu Despotovine 1439, Paskoje je iz N. B., koje se još držalo, išao preko Dubrovnika i Senja u Ugarsku kao izaslanik N. B. despotu Đurđu. Zatim je 1440 Paskoje bio vlasnik dubrovačke galije za despota Đurđa, 1444 sudjelovao je u pohodu na Turke, i najzad je 1445—1453 bio despotov čelnik riznički (ministar financija), a kao jedan od najsposobnijih despotovih ljudi, imao je najvažnije diplomatske misije. Pored Sorkočevića važna je ličnost i Damjan Žunjević, koji je najprije bio carinik u N. B., a zatim despotov čelnik i poslanik na Porti i u Dubrovniku.

Osim Dubrovčana bilo je u N. B. nastanjenih Kotorana, Barana, zatim Grka, Arbanasa i Talijana, naročito mletačkih trgovaca, koji su Zetskim putem dolazili u N. B. po sirove metale i izvozili ih u Italiju i zapadnu Evropu. I među ovima bilo je znamenitih ličnosti kao: Ivan Dominus, podrijetlom Baranin ili Arbanas, koji je u N. B. bio najprije katolički svećenik, a zatim kod kneginje Milice (Eugenije) i njenih sinova Stevana i Vuka Lazarevića 1398—1402 ministar financija (protovestijar). — 1427 živio je u N. B. Grk Mihajlo, od porodice Angela Filantropina, posljednjih cezara Tesalije, koji se još ranije bio nastanio u N. B. Kad su Turci 1427 opsjeli N. B., Mihajlova žena sa jednim sinom pokuša bijeg k Dunavu, no Turci ih uhvate. Taj sin, uzet u dvorsku službu sultana, bio je kasnije Muhamed Angelović, beglerbeg Rumelije, vrhovni namjesnik Evropske Turske, a njegov brat Mihailo Angelović, drugi sin doseljenog Grka Mihaila, bio je veliki čelnik despota Đurđa.

N. B. bilo je baština kneza Lazara, zajedno sa rodnim mu mjestom Prilepcem i susjednim Prizrencem. Pored N. B. knez Lazar je imao u svojoj državi i Rudnik, oba najvažnija rudnika ovih zemalja. Za vrijeme Despotovine u N. B. je bilo sjedište vojvode kao despotovog namjesnika.

N. B. je kao gradska općina imalo svoj posebni zakon, kojim su bile regulirane njegove pravice i gradsko uređenje. Na čelu grada bio je despotov ćefalija, nad dubrovačkom kolonijom njihov konzul, a nad Sasima njihovi suci. Radi sporova među Srbima, Sasima i Dubrovčanima kolonistima bio je ustanovljen mješoviti sud (porota), po polovina predstavnika parničnih strana. Takvi se sudovi spominju u N. B. više puta (1408, 1435, 1438). U N. B. bilo je i svjetovnjaka javnih bilježnika (nominici), kao i drugih ustanova. Vrhunac razvitka dostiglo je N. B. u doba Despotovine, kada je imalo oko 40.000 stanovnika.

Ovako veliki razvitak dostiglo je N. B. za kratko vrijeme sa bogatstva svojih rudnika, u kojima su eksploatirane zlatne, srebrne, olovne i željezne rude. N. B. je postalo slavno i u stranom svijetu čuveno rudarsko i trgovačko mjesto. Naši spomenici onoga doba zvali su N. B. »grad srebrni, u istinu i zlatni«; neki su mu davali ime Srebrni Grad, a tako i Turci na svome jeziku — Đumiš Hisar. Dubrovčani su nazivali N. B. velikim i slavnim gradom. Jedan geograf 15 vijeka smatrao je N. B. glavnim gradom Srbije, a karta mletačkog redovnika Fra Maura 1459 bilježi u Srbiji Fossa da oro et argento u blizini Nuova Barda over Nuovo Monte. Srpski su se vladari ponosili N. B. (caput patriae et ob mineras nervus belli). Zbog velikog bogatstva i slave N. B., Turci su ga dugo i često napadali, težeći da uzmu ovaj grad.

Dok su u N. B. Sasi bili glavni rudari, Dubrovčani su vodili glavnu trgovinu. U prvo vrijeme, pored male količine izvoza zlata i srebra, uz druge metale, Dubrovčani su se zadovoljavali i razmjenom svojih dobara za

stočne proizvode; u 14 vijeku Dubrovčani su kupovali i odvodili na prodaju čak i robove iz koliba pastira oko N. B i sa istočnog kraja Kosova Polja. Kasnije su zadobivali za svoju trgovinu u ovim krajevima sve više privilegija; težili su da što više izvezu srebra i zlata iz N. B., i uopće iz Srbije. Stoga su dolazili u sukob sa despotom Stevanom.

Poslije Brskova, gdje su kovani prvi srpski srebrni novci, ubrzo je u N. B. postala još važnija kovnica. U N. B. kovani su groševi sa slikom kraljevom na prijestolu. Srpski srebrni novci spominju se u doba carstva 1349 kao novobrdski groševi. Knez Lazar je u N. B. kovao svoje srebrne novce sa natpisom Novomonte, moneta argentea. U doba despota bila je u N. B. najvažnija srpska kovnica novca. Novobrdski majstori za kovanje novca bili su čuveni i traženi i na drugim stranama. Pored upotrebe za kovanje novca, iz N. B. izvažani su plemeniti metali, i prerađeni i u sirovom stanju. Kao važan trg, N. B. je imalo i naročitu svoju jedinicu za mjeru težine (funta).

U N. B. bila je jedna od najvažnijih carina, koja se onda nije naplaćivala na državnim granicama, već na važnijim trgovima, pri prodaji robe (desetak od vrijednosti). Carina u N. B. izdavana je u zakup carinicima, najviše Dubrovčanima; za despota Đurđa bilo je u N. B. i Grka carinika. Carina u N. B. donosila je srpskoj državi velike prihode, naročito u doba Despotovine, kada se rudarstvo veoma usavršilo i postalo glavni izvor državnih prihoda. Despot je imao od N. B. 120.000—200.000 dukata godišnjeg prihoda. Pored upotrebe prihoda od N. B. za državne i vladalačke potrebe, od njegovog ogromnog bogatstva išli su i bogati darovi našim manastirima. Car Dušan je prilikom posjete Sv. Gore 1348 naredio, da se u N. B. svake godine o Đurđev-danu isplaćuje 4.000 krstatih perpera u nekovanom srebru manastiru Hilandaru. Knez Lazar je pri osnivanju manastira Ravanice 1381 priložio svojoj zadužbini od carine u N. B. 150 litara srebra. Zatim je knez Lazar 1382 odredio, da se manastiru Drenči, zadužbini monaha Doroteja, u kruševačkoj oblasti, izdaje u N. B. svake godine po 50 litara srebra. Isto tako je knez Lazar, obnavljajući bogati dar cara Dušana manastiru Hilandaru, ponovno odredio novobrdski dohodak, koji je despot Stevan Lazarević 1405 također obnovio, naredivši, da se Hilandaru daje iz N. B. svake godine po 100 litara srebra. Zatim je despot Stevan 1427 i lavri Sv. Atanasija na Svetoj Gori odredio od novobrdske carine po 20 litara srebra. Despot Đurađ Branković je 1429 odredio manastiru Esfigmenu od carine u N. B. po 50 litara srebra na godinu. Kada su Turci zauzeli sela lavre Sv. Atanasija na Svetoj Gori, onda je despot Đurađ (oko 1430), u naknadu za izgubljena dobra, odredio lavri od novobrdske carine svake godine po 80 litara srebra. Despotov veliki čelnik Radič Postupović, koji je u gradu N. B. imao kuću, a bio i vlasnik i nekih dijelova novobrdskih rudnika, obnavljajući manastir Kastamonit u Sv. Gori, priložio je 1433 svojoj zadužbini »carinu i delove po saških mesteh, rekše u N. B. i u Rudniku«, te je odredio za manastir svake godine po 20 litara srebra o Đurđev-danu, a za bolnicu po 2 litre srebra. 23/7 1499 potvrđuje u gradu Kupiniku (Kupinovo, na Savi, u Srijemu) despot Jovan sa majkom mu despoticom Anđelinom staru povelju despota Đurđa (od 1429) i obećava manastiru Esfigmenu po 50 litri srebra na godinu od carine u N. B., ako bi ga Gospod Bog htio stvoriti »gospodina Srbljem«.

N. B. kao bogato i čuveno rudarsko središte svratilo je pažnju energičnih turskih zavojevača još u prvo doba njihove najezde u srpske zemlje. Dok je Turcima uspjelo da još 1390 uzmu bogato, ali slabo zaštićeno, srpsko rudarsko središte Kratovo i njegovo područje, za dugo se još bujica turskih navala morala odbijati od čvrstih bedema grada N. B., koji je u 15 vijeku bio najtvrđi i najbolje branjen od svih srpskih gradova. Turci se javljaju u okolini N. B. još u doba srpske katastrofe na Kosovu Polju (1389), ali ga napadaju tek od početka 15 vijeka. 1412 Turci su prvi put opsjeli N. B., ali bez uspjeha. Međutim su oni već tada počeli postepeno da zauzimaju važne prolaze od N. B. preko Kosova prema Dubrovniku, presretali su karavane Dubrovčana i pljačkali ih (naročito 1421, 1426, 1428). Poslije neuspjeha sultana Muse protivu despota Stevana i N. B. od 1412, Turci su tek 1427 ponovno pokušali, pod vodstvom sultana Murata II., da zauzmu N. B.

Opsađivali su grad nekoliko mjeseci, ali su ih Srbi, Dubrovčani i Sasi i ovoga puta junački odbili. Pa i kada je Despotovina 1429 zauzeta od Turaka, i onda se N. B. održalo još neko vrijeme, pored svih napada Turaka, i tek se 27/6 1441 predalo Turcima.

Prvim padom pod Turke N. B. je počelo da pada. No ipak su se i rudari i trgovci u N. B. držali, akomodirajući se novim prilikama. Oni su od Turaka tada šteđeni, čak i pomagani. Dubrovčani iz N. B. uzeli su 1443 i neke turske carine pod zakup. Kada je despot Đurađ sa svojim ugarskim saveznicima 1444 uspješno prodro u Tursku, onda je i u N. B. dignut ustanak protiv Turaka. Ali pobjedom Turaka na Sitnici, ovaj je ustanak ugušen, a N. B. je opljačkano.

Mirom s Turcima 1444 povraćeno je N. B. despotu Đurđu, zajedno s ostalom Despotovinom. N. B. se ubrzo oporavilo od ropstva pod Turcima (1441—1444). Pri opsadi Carigrada (1453), sultan Muhamed II. dobio je, uz vazalnu vojsku despota Đurđa, i jednu četu rudara iz N. B., koji su kao vješti mineri podzemnim rovovima potkopavali carigradske bedeme. Iduće godine (1454) Muhamed II. se ponovno okrenuo protiv Srbije, ali je tek poslije godinu dana uspio da preko Kratova prodre do N. B., koje se, nakon četrdesednevnog bombardiranja iz velikih topova, 1/6 1455 predalo Turcima. Uvjetima predaje bilo je utvrđeno, da stanovništvo i dalje ostane u varoši, i da produži rad. Ali Turci su poštedili samo rudare, a ostale su građane posjekli i porobili.

Konačnim padom u tursko ropstvo, N. B. je stalo opadati. Turci su u gradu postavili dizdara, a u podgrađu bega i kadiju, s kojima su, kao novi građani, ostali i turski kolonisti. N. B. je postalo kadiluk u sandžaku vučitrnskom (pašaluku). Pošteđenim rudarima ostala je opljačkana saška crkva Sv. Nikole, bez krova i zvona, kao i susjedna crkva Sv. Bogorodice. Naseljeni Turci u N. B. pretvorili su 1466 crkvu Sv. Nikole u džamiju. Tada su se Sasi rudari selili iz N. B. u Italiju i u Ugarsku. Isto tako razilazili su se i Dubrovčani. Turci su 1467 preseljivali građane N. B. u Carigrad. Zatim je, 1468 u N. B. udario pomor. Pa ipak se N. B. još za dugo, i ovako posrnulo, održalo, pored sveg rušilačkog rada Turaka. N. B. je, pored turskog gradskog zapovjednika, imalo i svoje kršćanske gospodare rudnika, slične feudalnim knezovima i gospodarima rudnika u Kratovu.

Ma da jako opalo, N. B. je i u 16 vijeku još uvijek bilo poznato sa svoga bogatstva u srebrnim rudnicima, iz kojih je srebro upotrebljavano za kovanje novca. Krajem 15 i početkom 16 vijeka (1481—1512) jedan putopisac zove N. B. njemačkom naseobinom; onda je tu još bilo nešto starih rudara Sasa, a bilo je i Dubrovčana. Katolička kolonija u N. B. imala je 600 duša, većinom zlatara, a imali su i dvije crkve s kapelanom. Bilo je i pravoslavnih, koji su imali crkvu Sv. Stefana. Pod Turcima je ranija lipljanska episkopija nazvana i novobrdskom mitropolijom, prvo pod ohridskom arhiepiskopijom (1463—1557), a zatim pod pećkom patrijaršijom.

U prvoj polovini 17 vijeka još se radilo u rudnicima N. B. Tu se 1602 spominje gospodar i knez novobrdski Mihailo Komnen Crnojević. Tu su kovani srebrni novci sultana Murata IV. (1623—1640); na njima je označeno N. B. kao mjesto kovanja. Rudnici su davani u zakup. Rudu su kopali osuđenici. Srebro je taljeno i prodavano na mjestu. Od toga je polovinu primao sultan. Glavna rudarska inspekcija bila je u Skoplju, odakle su nadzornici rudnika (emini) dolazili u N. B. i Prištinu. U gradu N. B. bila je, pod komandom dizdara, vojna posada. Podgrađe je imalo 200 kuća, od kojih 40 katoličkih, 60 pravoslavnih i 100 turskih, sa nešto židovskih. Jedna pravoslavna crkva bila je pretvorena u džamiju, a imalo je dvije katoličke crkve, od kojih veća na pola milje od varošice. Katolička općina N. B. sve je više opadala, tako da je 1651 imala svega 18 kuća sa 70 duša, a obje su crkve bile puste. 1685 bilo je u oronulom gradu N. B. svega 10 kuća, a posada od 40 ljudi stanovala je u podgrađu, gdje je bilo svega 150 kuća, kršćana i muslimana. Katolici su se, izgleda, dotle bili izgubili. Današnja mala katolička župa Zagorje u susjednoj Gornjoj Moravi, južno od Gnjilana, posljednji je trag nekadanjeg katoličkog stanovništva N. B. i šireg novobrdskog područja. Tu ima nesumnjivih tragova i od rudara Sasa i od trgovaca Dubrovčana. Dubrovčani su u N. B. i njegovom području boravili do u 17 vijek.

Najzad je 1689 austrijski vojskovođa Piccolomini, uz pripomoć Srba ustanika, zauzeo N. B. Kad su se Turci 1690 povratili, posjekli su tu zatečene Austrijance. Tada se ugasio i posljednji trag staroga novobrdskog rudarstva, dok se grad i naselje N. B. i dalje slabo održalo kroz 18 vijek, još uvijek naseljeno i srpskim stanovništvom. Početkom 19 vijeka u gradu N. B., onda još središtu novobrdske kaze, bio je konak ajana (zapovjednika), a u podgrađu je bilo oko 100 kuća Arnauta. Arnauti su još od kraja 17 vijeka prodirali u ovaj kraj, zauzimajući pusta srpska sela. Kršćani su se iz N. B. iseljivali i u susjedno Janjevo, Prištinu i Gnjilane. N. B. je 1858 imalo svega još jednu kuću kršćana, posljednju, pored 15 kuća muslimana. 1873 bilo je 30 kuća muslimana. Grad N. B., inače opao, jako je oštećen 1892, kada su Turci odavde nosili tesano kamenje u Prištinu za zidanje kasarne.

Od oslobođenja (1912) i poslije ujedinjenja (1918) stvorena je mogućnost, da se slavni grad i rudarsko središte N. B. obnovi. Skoro su otpočela nova rudarska istraživanja u N. B. i njegovom rudarskom području, sve tragom rudarskih radova srpskih sredovječnih rudnika (rudara).

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); Jireček-Radonjić, Istorija Srba, II.—IV. (1923); St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (1912); St. Novaković, Novo Brdo i Vranjsko Pomoravlje u 14 do 15 veku (Godišnjica, 3, 1879).

V. Radovanović.

NOVO ČIČE, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu velikogoričkom, od Velike Gorice, s kojom ga veže konjski tramvaj, 4 km k jugoistoku. Ima 781 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, poljoprivrednu pecaru žeste, tvornicu metala i četaka. *J. M-n.*

NOVO GROBLJE BEOGRADSKO. Za vrijeme turske vladavine beogradsko kršćansko groblje bilo je između Varoš-Kapije i sadašnjega trga na Zelenom Vencu, a zahvaćalo je prostor od sadašnje Brankove i Jug-Bogdanove ulice pa do sredine današnjega trga. Oko 1828 vlasti kneževine Srbije smatrale su, da će groblje biti izvan grada, ako ga postave na Tašmajdanu, ondje gdje je, četiri godine kasnije (1834) podignuta crkva Sv. Marka. U to doba vršena je seoba beograđana, nastanjenih u selu Savamali, oko današnje glavne beogradske željezničke stanice u Palilulu, u kojoj su se poslije drugog Miloševog ustanka (1815), počeli naseljivati bjegunci iz istočne Srbije, u glavnom iz Saglavka, iz sela u izvorišnom dijelu Belog Timoka. Ali već 1853 groblje kod Markove crkve bile su opkolile kuće. Beograd je rastao i u Paliluli i duž Fišeklije. Onda je odlučeno, da se groblje smjesti dalje od grada. Ali tek poslije novog sanitetskog zakona od 1882 izabrano je mjesto za N. G.: sa druge strane bulbuderskog potoka, na uzvisini, koja izbija od Dunava više Karaburme. Po imenu tadašnjeg predsjednika beogradske općine, Vladana Đorđevića, N. G. B. dobilo je ime Vladanovac. Sahranjivanje u N. G. B. otpočelo je 17/8 1886. Za vrijeme Svjetskog Rata kad je Austro-Ugarska i Njemačka vojska bombardirala Beograd, oštećeno je i N. G. Poslije rata uz N. G. postavljeno je francusko ratničko groblje, u kome su grobovi francuskih vojnika, poginulih i umrlih za vrijeme Svjetskoga Rata, u borbama oko Beograda.

M. Milenović.

NOVO MESTO, gradić u Slovenačkoj, na Krki. Od 1923 N. M. je spojeno sa predgrađem Kandijom na desnoj strani Krke, i ima 3.311 stanovnika. O starijoj historiji N. M. nemamo podataka. 7/4 1365 otkupio je Habsburgovac Rudolf IV. N. M. od stiškog samostana, dao mu gradska prava i ime Rudolfswert, ali se ipak domaće ime N. M. održalo do danas. N. M. je postalo glavno mjesto Dolenske. Od 1493 je sjedište prepošta. 1576 N. M. je izgorjelo, a za vrijeme turskih upada mnogo je nastradalo. — N. M. ima sresko poglavarstvo, sud, gimnaziju, ratarsku školu u obližnjem Grmu, mušku bolnicu milosrdne braće u Kandiji i u gotskom stilu sagrađenu znamenitu kaptolsku crkvu. U gradu napreduje trgovina sa zemaljskim produktima. Okolina daje dosta vina, zvanog cviček. Od

1894 ima N. M. železničku vezu s Ljubljanom, od 1908 s Karlovcem, a lokalna željeznica vodi do Straže i kupališta Dolenske Toplice.

Literatura: I. Vrhovec, Zgodovina Novega Mesta (1891). *A. M.*

NOVO SELO. V. Štip.

NOVO VREME, dnevni list. Izlazio je u Beogradu 1909—1912. Direktor je bio Vladislav Savić. *U. Dž.*

NOVOBRDSKA KRIVA REKA, predjel u Južnoj Srbiji, u vranjskoj oblasti, u porječju Krive Reke, lijevog pritoka Binačke Morave, iznad Končulske Klisure. N. K. R. zahvata površinu 613·17 km², a sa porječjem Prilepnice, također lijevog pritoka Binačke Morave, koji ima prostor oko 90 km², činila je najvažniji dio i jezgru rudarskog područja Novo Brdo, oko istoimenog srpskog sredovječnog grada i rudarske varoši. *V. R.*

NOVOBRDSKA MITROPOLIJA. V. Lipljanska eparhija.

NOVOBRDSKO-KOPAONIČKI RUDNICI. V. Novobrdsko-Kopaoničko Područje, Janjevo, Novo Brdo, Trepča.

NOVOBRDSKO - KOPAONIČKO RUDARSKO PODRUČJE je veliki planinski i rudarski predjel u južnoj i sjevernoj Srbiji, u vranjskoj, kosovskoj i raškoj oblasti. Prostire se između Kosova Polja i Ibra na zapadu, Magliča, Željina i Toplice na sjeveru, Puste Reke, Jablanice i Poljanice na istoku i Končulske Klisure i Skopske Crne Gore na jugu. Sjeverozapadni dio N. K. R. P. čini visoka planinska masa Kopaonika i njegovi ogranci s okolnim eruptivnim zemljištem po Ibru, a jugoistočni dio, koji se preko Mrdara i Prepolca veže za masiv Kopaonika kao njegovo orografsko i tektonsko produženje, čine niži i razbijeni planinski krajevi oko Novoga Brda i Janjeva, sa eruptivnim područjem u Gornjoj Moravi oko Gnjilana i Letnice. N. K. R. P. nazvano je ovako po slavnom rudarskom središtu Novom Brdu, u njenom jugoistočnom kraju, u južnoj Srbiji, i po najvećem planinskom masivu na međi sjeverne i južne Srbije, po Kopaoniku u sjeverozapadnom kraju područja, u čijem je pobrđu također bilo više važnih starih rudarskih središta.

N. K. R. P. predstavlja jednu širu geografsku i geološku cjelinu; u cijelom su području slični geološki načini pojavljivanja ruda i njihove vrste, kao i gotovo istovjetni načini i doba nekadanje eksploatacije, i cijelo je područje svojim neizmjernim bogatstvom u rudama plemenitih i drugih važnih metala vrlo znatno sudjelovalo u kulturnom i privrednom razvitku sredovječne srpske države. Po prostranstvu, zahvatajući u dužinu sa sjeverozapada na jugoistok oko 160 km, a u širinu u suprotnom pravcu po 25—50 km, N. K. R. P. spada u najveće, po sadržini rudnoga blaga u najbogatije, a po ranijoj eksploataciji i u najstarije i najznamenitije rudarske predjele cijele naše države.

U geološki sastav N. K. R. P. ulazi metamorfno sedimentno i eruptivno kamenje razne starosti, počevši od iskonskih i staropaleozojskih kristalastih škriljevaca Kopaonika i Skopske Crne Gore, pa do mladotercijarnog vulkanskog i sedimentnog kamenja. Za erupcije starijeg i mlađeg eruptivnog kamenja i njegovo djelovanje u kontaktu sa drugim starijim kamenjem kroz koje su se, duž rasjeda i pukotina u kori zemljinoj, eruptivne usijane magmatične mase probile iz zemljine unutrašnjosti i izlile se na površinu, vezane su mnogobrojne pojave plemenitih ruda i drugih metala. Kao posljednje žive tragove i neposredne svjedoke nekadanjih vulkanskih akcija u ovom velikom rudarskom predjelu imamo i sada mnoge tople i mineralne izvore, dok je u ranije geološko doba bilo nebrojeno više terma, kada su one, kao pratioci vulkanskog djelovanja, igrale važnu ulogu za rudonosnost ovog područja.

Cijelo planinsko N. K. R. P. pripada geotektonski staroj rodopskoj masi i njenoj prelaznoj zoni. Jezgra velikog masiva Kopaonika, koji sastavljaju sjeverozapadni dio N. K. R. P., čini intruzivna masa tonalitskog granita, čija je erupcija malo mlađa od bazičnih eruptiva okolnog masiva. Rubom granitske jezgre središnjeg Kopaonika, u kome je urezana prostrana fluvijalna površ Ravni Kopaonik (srednje visine 1.650—1.800 m), pruža se pojas kontaktno-metamorfnih kristalastih škriljevaca sa raznim vrstama rožnaca, od kojih je kao najotporniji i najviši vrh Kopaonika,

Suvo Rudište (2.140 m), sastavljeno od vrlo rezistentnih rožnaca i škriljevaca sa turmalinom. Oko glavne mase Kopaonika, koja je obrubljena rasjedima prema Ibru, Jošanici, Župi i Toplici, prostire se u dolini Ibra, i skoro sa svih strana, veliki masiv serpentina, koji je od tonalitske intruzije granita odvojen pojasom paleozojskih glinenih škriljevaca. U produženju kristalastog masiva Kopaonika, u njegovom južnom ogranku Oštrom Koplju (1.500 m), javljaju se i dalje kristalasti škriljevci, koji preko velikog bazena Kosova Polja ponovno nastaju u Skopskoj Crnoj Gori. Velika masa serpentina oko Kopaonika i u dolini Ibra, kao i u drugim krajevima N. K. R. P., podrijetlom je od bazičnih ofiolitičkih eruptiva, od gabra, peridotita i dijabaza, čije su se erupcije zbile sredinom mezozojskih doba (jura). Preko serpentinske mase po dolini Ibra leže tufiti i pješčenici ofiolitičke serije, zatim gornjokretacejska fliška facija, obje serije slojeva u sinklinalu nabrane, kroz koju su se u miocenu, duž najmlađih rasjeda obodom Kopaonika, probile i izlile velike mase trahitskog i andezitskog vulkanskog kamenja. Okrajkom Kopaonika nalaze se i u serpentinu žice trahitsko-andezitskih eruptiva.

Planinski kraj oko Novoga Brda, koji sastavlja jugoistočni dio N. K. R. P., ne čini jednu takvu orografsku i tektonsku cjelinu kao Kopaonik. Sastavljen je od izdvojenih manjih planinskih masa, kao: Velika Planina sa Velikim Brdom (1.124 m), Koznica (1.300 m) i Androvačka Planina (1.047 m) iznad Janjeva, Butovac (1.100 m) i Pripašnica (1.330 m) iznad Prištine, i Goljak (1.261 m), sjeverno od Novobrdske Krive Reke. U zapadnom dijelu ovoga planinskog kraja, na rubu Kosova Polja, južno od Prištine, ispod mladih neogenih jezerskih sedimenata, pomaljaju se paleozojski škriljevci, kvarciti i mramor. Preko paleozojskih kristalastih škriljevaca nastaje dalje na istoku više kilometara širok pojas dinarskim pravcem jako nabranih slojeva kretacejskog fliša, od pješčenika, konglomerata, škriljastih glinenaca i vapnenaca, kroz koje je probilo i izlilo se mlađe vulkansko kamenje trahita i andezita. Dalje na istoku pruža se više kilometara širok pojas bazičnih ofiolitičkih eruptiva, gdje prevlađuju serpentinske mase i izlivi dijabaza. Ovdje planina Koznica (1.300 m) predstavlja najveću serpentinsku masu između Kosova Polja i Novoga Brda. Istočno od bazičnih eruptiva dolazi uzani pojas trijaskih vapnenaca, čiji se slojevi pružaju meridijanskim pravcem, a oko Novoga Brda se prostire široko područje paleozojskih slojeva, kao produženje istoga kamenja od bila Kopaonika: karbonski liskunski škriljevci i pješčenici, a istočno od njih staropaleozojski kvarcni filiti i mramor, čiji slojevi imaju dinarski pravac, sa sjeverozapada na jugoistok. Velika Planina i visoki zaravnjeni vrh Novoga Brda (1.124 m) na njoj bili su središte staroga rudarstva ovoga kraja. Velika Planina i okolne planine predstavljaju staru visoku površ (srednje visine 1.000 do 1.300 m), koja se preko Goljaka pruža i dalje na sjever, a na jugozapadu dopire do Janjeva i do ruba Kosova Polja iznad Gračanice. Ova je površ rasčlanjena rijekama u zaravnjene kose i vijence. S ove se površi izdižu male otporne glavice, a najviša i najotpornija od svih na Velikoj Planini je glavica, na kojoj leže razvaline grada Novoga Brda (1.124 m), sastavljena od staropaleozojskog sivog i jedrog kristalastog vapnenca. Na jugu od Novoga Brda je velika podgorina od zaravnjenih kosa, između kojih su duboke doline. Paleozojski škriljevci i mramor Novoga Brda pružaju se u kotlinu Gornje Morave oko Gnjilana. U metamorfiranom vapnencu i škriljevcima Novoga Brda i okoline ima pojasa od serpentina, a cio je teren probijen i impregniran žicama trahita. I dalje na jugu, po sjevernom obodu kotline Gornje Morave oko Gnjilana, kao i po južnom, oko Letnice pod Skopskom Crnom Gorom, zemljište je pokriveno crnkastim trahitoidnim eruptivom, gdje se odvajaju mnoge eruptivne glavice. Istočno od paleozojske zone Novoga Brda nastaju kristalaste planine prave rodopske mase, od prastarih kristalastih škriljevaca, poglavito od gnajsa, sa intruzijama granita, aplita i pegmatita, tako sve do ruba Vranjskoga Polja. U ovim prastarim kristalastim škriljevcima usječena je niže Izmornika, a više Vranjskog Polja, Končulska Klisura Binačke Morave, između sjevernih

ogranaka Skopske Crne Gore i planina nad Bujanovcem i Vranjom.

U predjelima mlađih eruptiva velikog N. K. R. P., mogu se i danas izdvojiti više vulkanskih glavica, kod kojih se potpuno očuvao karakterističan i stari oblik vulkana. Takva je eruptivna glava Veletin (970 m) između Janjeva i Gračanice, sastavljena od andezita, koji su probili kroz kretacejsko fliško kamenje na istočnom kosovskom rasjedu, na kome je spuštanje potoline Kosova Polja praćeno erupcijama. U izvorištu Jablanice, sjeverno od Novoga Brda i Goljaka, diže se između sela Mrkonje i Tulara oštri vrh Mrkonjski Vis (1.045 m), čija je eruptivna glava od trahitoidnog kamenja probila kroz kristalaste škriljevce, i stoji visoko istaknuta na staroj površi ovoga terena. Na lijevoj obali Ibra, sjeverno od Mitrovice, diže se oštra vulkanska glava sa razvalinama grada Zvečana (797 m), sastavljena od riolita i riolitskih tufova i brečije, koji su probili kroz kretacejski fliš. Vulkanska se erupcija desila prije gornjeg pliocena, kada su ispod oboda kratera ovoga, već onda ugašenog vulkana, usječene terase Kosovskog Jezera. Istovjetna je i eruptivna glavica Sokolice (904 m) nad Boljetinom, na desnoj strani Ibra, prema Zvečanu. Slična je i vulkanska trahitska glava sa razvalinama grada Brvenika (786 m), na lijevoj obali Ibra, niže Raške, prema Pavlici, kao i mnoge druge eruptivne glavice po Ibru i po Gornjoj Moravi. Duž izvjesnih linija javljaju se po cijelom N. K. R. P. mnogobrojne glavice, slivovi i žice trahitsko-andezitskih eruptiva, čije su se erupcije izvršile prilikom rasjedanja i spuštanja u ibarskom, kosovskom i novobrdskom predjelu. Ovi su procesi nastali iza kretacejika, a desili se poglavito u donjem miocenu, prije jezerske neogene periode Kosova Polja i susjednih bazena.

Pored karakterističnih vulkanskih oblika u reljefu N. K. R. P., u cijelom onom području starijih i mlađih eruptiva ima i mnogih toplih i mineralnih izvora. Najtoplija je od svih terma Jošanička Banja, na rijeci Jošanici, pod sjevernom stranom Kopaonika, indiferentna hiperterma (75·5° C). Pod istočnom stranom Kopaonika je Kuršumlijska Banja, sumporovita terma (39° C). Pod Pilatovicom (1.705 m), na Lukovskoj Reci, desnom pritoku Toplice, nalazi se Lukovska Banja, alkalno-zemnoalkalna kisela hiperterma (53° C). U Labu, više Tenešdolske Klisure, ima Kisela Banja. Oko Mitrovice postoji nekoliko starih kupališta. Kod ušća Sitnice, u ravnici Ibra između riolitskih krševa Lisice i Velike Stene, ima među razvalinama od starog naselja i kupališta mineralni izvor Smrdan (H_2S). U selu Banjsko, jugoistočno od Mitrovice, nalazi se banja kralja Milutina, indiferentna hiperterma (45° C). Kod manastira Banjske, sjeverno od Mitrovice, kroz fliško kamenje, a u blizini riolitskih žica, izbija indiferentna terma (30° C). Više samog Janjeva izbija iz crvenih željezovitih pješčenika hladna željezovita voda. Pod Veletinom i Gvozdenikom više Gračanice izbija jaki željezoviti kiseljak Kižnica. Na planini Koznici, između sela Izvora i Labljana, izbijaju iz eruptiva dvije mlake sumporovite vode. Sjeverno od Novoga Brda, u izvornom kraju Jablanice, pod Goljakom, prema selu Stara Banja nalazi se Ravna Banja. Južno od Novoga Brda, u Gornjoj Moravi, ima u predjelu trahitoidnih eruptiva više toplih i mineralnih izvora. Na lijevoj strani Binačke Morave, kod sela Balanaca, ima izvor kisele vode. Pod ovim, u selu Žitinju, ima također mineralni izvor. Niže ovoga, kod sela Klokota, na drumu za Uroševac, nalazi se Klokotska Banja sa više toplih izvora (30° C). U izvornom kraju Livoče, kod sela Poneža, ima mineralni izvor. Pod brdom Glamom, između Gnjilana i Kuretišta, ima indiferentna terma Banja. U Donjoj Moravi (ili Izmorniku) ima kod sela Kmetovaca jedan mineralni izvor. Mnoge terme i mineralni izvori N. K. R. P. su posljednji ostaci nekadanje vulkanske djelatnosti u ovom kraju.

Glavna rudna ležišta i žice N. K. R. P. javljaju se duž rasjeda dinarskog pravca i mnogobrojnih eruptivnih trahitsko-andezitskih izliva i žica, a na kontaktu sa starijim probijenim kamenjem, kao i u samim eruptivnim masama. Kao za erupcije ovog mladog vulkanskog kamenja, isto tako i za erupcije i intruzije starijih kiselih, granitskih, i bazičnih, ofiolitičnih magma, vezane su također pojave mnogih rudnih ležišta i žica ovog predjela. U sjeverozapadnom dijelu N. K. R. P., u planinskom predjelu

Kopaonika, ima raznih željeznih ruda. Za intruziju tonalitskog granita u jezgri Kopaonika, a na kontaktu sa paleozojskim granitskim škriljevcima, vezana su ležišta magnetitskih željeznih ruda Suvoga Rudišta. Magnetitska željezna ruda Suvoga Rudišta javlja se u društvu sa bakrenim rudama, a probija kroz tonalitski granit u obliku žice, debele oko 20 m. Pod sjevernom stranom Suvog Rudišta, na lijevoj obali Samokovske Reke, javljaju se u mikašistu željezne magnetitske i limonitske rude u obliku jezgra 4 do 5, a negdje i 10 m debelih. Prema Jedovniku (1.858 m) ima mnogih žica željeznih i bakrenih ruda. Ispod Jedovnika prema Ibru, kod sela Kremića, više dolinice Štovne, koja kod Pavlice pritiče Ibru, za erupciju trahita vezana je pojava magnetitskih željeznih ruda, čije jezgre imaju debljinu po 6 m, a ruda je veoma čista, sa 72·4% željeza. Odavde se željezne rude javljaju i dalje prema sjeveru, kao kod Rudnjaka, i kod Krivače i Guče, u dolini Belice, pod planinom Jelicom.

U trahitsko-andezitskom eruptivnom području Kopaonika, na desnoj strani Ibra, kao i na lijevoj (kod Rogozna-Hana), nalaze se rude pirita. U južnim ograncima Kopaonika, sjeveroistočno od Mitrovice, na putu za Bare, ima ruda limonita, kojima su prožete mnoge partije trahitsko-andezitskog eruptivnog terena. Ovdje je željezna kapa od sulfidskih žica, koje sadržavaju mnogo olovnih i cinkanih ruda. Po Kopaoniku i njegovim ograncima ima i manganskih ruda. Javljaju se na proboju trahita kroz kvarcitske škriljevce, koji su na kontaktu preobraćeni u slojevite jaspise. Glavna je manganska ruda psilomelan, sa 62% mangana, dok se piroluzit javlja rjeđe, a tada obično gnijezdasto ili u žicama u psilomelanu. Kod Kremića i Dragodnja, pod Jedovnikom, manganske rude čine i samostalna ležišta. Dalje na sjeveru manganskih ruda ima kod Magliča, kod Rajca na Troglavu, kod Lopatnice i kod Mataruga. Žice mangana kod Vrtljaja debele su do 2 m, sa 45—50% mangana, kod Raše i Gradine po 1 m, sa 47% mangana, kod Kovačice po 1½ m, sa 40—50% mangana, a kod Jurkovića ležišta feromanganskih ruda duga su po 40 i debela po 5—6 m, sa 40% mangana.

Pojava olovnih i cinkanih ruda u području Kopaonika vezana je isključivo za mladovulkanske erupcije trahita i andezita. Mnogobrojna su olovna i cinkana rudišta na strani prema Ibru i po južnim ograncima Kopaonika, kao Dobravina, Lisina, Belo Brdo i druga. Sve su to sulfidske žice normalnog tipa. Sadrže i rude plemenitih metala, mnogo srebra, a dosta i zlata, naročita stara rudišta oko Trepče, na desnoj strani Ibra, prema Mitrovici. Najzad, na desnoj strani Sitnice i Ibra, oko vulkanske glavice Sokolice i sela Boljetina, ima osobitih rudnika vodeničnog kamena, koji se siječe od riolitske brečije i konglomerata, a poznat je kao boljetinski, još više kao mitrovački ili kosovski vodenični kamen. On se preko Mitrovice izvozi po Južnoj Srbiji i dalje. Trahiti i andeziti daju i dobar građevinski materijal. Od svih kamenoloma duž Ibra najviše se cijene trahiti vulkanske glavice Brvenika, sjeverno od Raške.

U jugoistočnom kraju N. K. R. P., u planinskom predjelu Novoga Brda i Janjeva, tako isto je veliko bogatstvo u rudama. Sjeverno od Janjeva, između Kuretišta i Straže, na dodiru pješčenika, škriljevaca i vapnenaca sa pojasom serpentina, javljaju se, u pravcu slojeva, koji se pružaju dinarski, mnoge rudne žice. Po okolini Janjeva ima dosta manganskih ruda, kojima su naročito bogate rudne žice kod Šaškovca. Na Veletinu se na kontaktu andezita sa kretacejskim flišim kamenjem, kao i u samom andezitu, javljaju mnoge rudne žice i gnijezda željeznih ruda, na kojima su stari ceovi, zakopine i ogromne količine stare troske. U škriljevcima kose Gvozdenika, koja se od Veletina spušta prema Gračanici, ima žica crne željezne rude, uprskane sjajnim ljuskicama srebra. Tu su najčešće rude siderita, piroluzita, sfalerita i srebronosnog galenita. Željezovita voda Kižnica pod Veletinom taloži crvene navlake od željeznih hidrata. U metamorfiranim škriljevcima, pješčenicima i vapnencu brda Žabice kod Janjeva, kroz koje su probile žice trahitoidnog kamenja, ima na mjestu Ceove četiri vrlo duge rudne žice, debele po 2½ m. One sadržavaju mješavine ruda piroluzita, siderita, limonita, sfalerita, srebronosnog galenita, a u

kvarcu i pirita i halkopirita sa sjajnim ljuskicama zlata.

Duž ovih rudnih žica, koje se pružaju meridijanski, na Ceovima ima puno tragova starih rudarskih radova. Crveni, željezoviti pješčenici Androvačke Planine na kontaktu sa žicama trahitoidnog eruptivnog kamenja imaju željeznih ruda. Južno od Janjeva, iznad kosovskog predjela Lugova, na planini Žegovcu u ataru sela Perleza ima željeznih ruda. Najvažnija je pojava srebrnih i olovnih ruda oko Janjeva, vezana za široku flišku zonu dinarskog pravca, probijenu andezitom.

Najbogatiji je rudarski kraj N. K. R. P. oko Novoga Brda, od sela Makreša na Prilepnici, preko Velike Planine i Novobrdske Krive Reke, gdje su paleozojski škriljevci i mramori u pravcu slojeva, koji se pružaju dinarski, a skreću i u meridijanski pravac, probijeni i jako metamorfirani mnogim žicama serpetina, a naročito trahitoidnih mlađih eruptiva. Na salbandama eruptivnih žica, odakle su kroz paleozojske slojeve utisnute i mnoge sekundarne injekcije eruptivnog kamenja, javljaju se mnogobrojne rudne žice i ležišta u pravcu slojeva, često i raznih pravaca, tako, da je kamenje rudama i skroz prožeto. Od tuda su oko Novoga Brda mnoga ležišta, gnijezda i žice raznih ruda: srebronosnog galenita, piroluzita, siderita, limonita, pirita i halkopirita. Cio je kraj bogat srebronosnim olovnim i cinkanim rudama, čije se žice duž paleozojskog mramornog pojasa, probijenog trahitima, pružaju i po više kilometara. Ove su rude oko Novoga Brda, naročito srebronosni galenit, eksploatirane u mnogobrojnim ceovima srednjega vijeka i ranoga turskog doba, te je u cijelom ovom kraju mnogo tragova staroga rudarstva. Rude imaju mnogo srebra, a dosta i zlata. I bakrene su rude ovdje srebronosne i zlatonosne. Rude pirita su jako oksidirane, te su se u gornjim dijelovima načinile željezne kape, koje zalaze u dubinu više desetina metara. Oko sela Letnice, u katoličkoj župi Zagorju, ima na proboju trahita također ruda, koje su nekada eksploatirane. Na nekoliko kilometara od Gnjilana ima u serpentinama i ležišta kromovih ruda.

Ogromno rudno blago N. K. R. P. eksploatirano je od najstarijih vremena, još u doba Ilira i Rimljana. Rudarstvo je u njem dostiglo vrhunac razvitka u kasnije sredovječno doba, u 14 i 15 vijeku. Iza najezde Turaka ono je ubrzo jako spalo, te je sredinom turskoga doba, zajedno s opadanjem Turske, krajem 17 vijeka, tu prestao skoro svaki rudarski rad. U doba najintenzivnijeg rudarstva u staroj srpskoj državi bilo je u N. K. R. P. mnogih rudarskih, industrijskih i trgovinskih središta, i oko njih mnogo rudnika u eksploataciji, a karavanskim drumovima strujao je iz ovog područja veoma živ trgovinski promet i saobraćaj. Danas, pored svega ogromnog bogatstva rudama, koje leže neiskorišćene, toga više nema. Osim jedino održanog rudimentarnog rudarsko-industrijskog središta Janjeva, i u nekoliko održanih starih varoši, kao u Prištini i Vučitrnu, nema više ni traga o rudarskoj industriji i trgovini, dok se u cijelom N. K. R. P. nailazi na mnoge razvaline nekada slavnih rudarskih središta i na druge mnogobrojne tragove staroga rudarstva.

U prvo poznato historijsko doba u N. K. R. P. živjeli su Dardanci, ilirsko pleme, čija je zemlja, Dardanija, obuhvaćala uglavnom i cijelo ovo područje, koje je i onda bilo poznato sa svoga bogatstva u rudama. Osvojenjem Dardanije, krajem 1 vijeka prije Kr., Rimljani su zavladali i bogatim N. K. R. P., i u njem su počeli eksploatirati željezne, olovne i srebrne rude. U ovom su području za vlade rimskog imperatora Trajana (98—117 po Kr.) i Hadrijana (117—138 po Kr.) kovani i novci. Kod Jošaničke Banje ima ostataka rimskih toplih kupališta. U selu Rudnici, pod zapadnom stranom Suvog Rudišta, ima ostataka od Rimljana, koji su tu vadili srebrne rude. Rimski Vučitrn (Vizianus) imao je rimske carinske činovnike. U Gornjoj Moravi i oko Novoga Brda ima rimskih ostataka. Između kopaoničkog i novobrdskog kraja vodio je rimski put od Skadra (Scodra), preko Lipljana (Ulpiana) prema Kosovu Polju, kroz Lab za Niš (Naissus). Na tom putu bila je u Labu rimska stanica Vindenae.

Rudarstvo N. K. R. P. obnovljeno je poslije toga tek u Srbiji u 13 vijeku. Rimske su tradicije nastavljene u rudarstvu kod Srba, te od tuda za trosku riječ zgura (scauria, scoria).

Rimski su rudnici bili pusti i opali, a njihova se okna spominju u ondašnjim srpskim spomenicima kao »stare rupe«. Srbi su se rudarstvu naučili od njemačkih rudara, Sasa, koji su se doselili iz Ugarske, podrijetlom iz predjela sepeških Sasa (Zips). Sasi se spominju u Srbiji prvi put za vlade kralja Stevana Uroša I. (1243—1276), a češće za vlade kralja Milutina (1282 do 1321), koji je prve godine svoje vlade sjedinio sa Srbijom rudarski kraj oko Novoga Brda. Sasi su bili glavni srpski rudari. Dobivši velike povlastice u rudarskom radu, oni su u prvo vrijeme krčili šume i slobodno podizali rudarska naselja, gdjegod bi našli rude. Radili su najviše u srebrnim rudnicima, idući tragom Rimljana. Činili su mnoge istražne rudarske radove, i mnoge otpočete radove napuštali. U ono doba, prije pronalaska prekooceanskih zemalja, vrijednost plemenitih metala bila je vrlo velika, te su iskorišćivani i rudnici, koji danas ne bi ni troškove podmirili.

Od dobivenih ruda vladalac je imao desetinu. Rudnici su bili zajednička poduzeća, a njihovi dijelovi (del, par, partes) slobodno su nasljeđivani i otuđivani. Tako je knez Stevan Lazarević 1389—1405 poklonio manastiru Dečanima »dva para u Trepči na rupah«. Rudnici su zvani i saška mjesta, okna, rupe, a rudari rupnici. Rude su se prerađivale u tucalicama, talionicama i kovačnicama. Na vodi su redovno bili samokovi. Uporedo sa saskim rudarskim naseobinama, koje su jako napredovale od kraja 13 vijeka, podizane su ovdje i trgovačke kolonije Dalmatinaca, naročito Dubrovčana i Kotorana, koji su rudarima prodavali robu i životne namirnice, a iz rudnika izvozili sirove metale. Bilo je i Talijana trgovaca, naročito Mlečića. Sasa nije bilo mnogo, te su se oni ženidbenim vezama postepeno asimilirali sa drugim katolicima u rudarskim i trgovinskim središtima. Pored srpske vlastele i manastira, među dioničarima u eksploataciji rudnika bilo je i Dubrovčana i Kotorana, od kojih je bilo i kovača novca i zlatara. Od Sasa rudara ostalo je dosta tragova njemačke rudarske terminologije u izrazima i imenima mjesta po N. K. R. P. U doba turske najezde, poslije kosovske katastrofe (1389), Sasi su se postepeno naseljivali u Dalmaciju, Italiju i natrag u Ugarsku. Oko 1600 već se nije više govorilo njemački u rudnicima. Od asimiliranih Sasa kao da su posljednji tragovi među Latinima (katolicima) u Janjevu, i u Zagorju, katoličkoj župi oko sela Letnice u Gornjoj Moravi.

U N. K. R. P. otvoreni su u 13 i 14 vijeku mnogobrojni i veoma bogati rudnici željeza, olova, cinka, srebra i zlata, a kraj njih su postala mnoga važna rudarska i trgovačka središta. U sjeverozapadnom kraju N. K. R. P., oko Kopaonika, bila su ova glavna rudarska naselja i tržišta: Plana, Kovači, Livada (Livađe), Zaplanina, Ostrača, Koporići, Belasica, Brvenik (u Labu) i Trepča. Plana leži na desnoj strani Ibra, prema ušću Studenice. Bila je znatno rudarsko i trgovačko središte, i često se spominje u ono doba (1346—1405). Tada je Plana bila vrlo izdašan rudnik. Tu je bila dubrovačka kolonija s konzulom na čelu. Ovdje su Kotorani imali svoju dijecezansku crkvu, koja se 1346 spominje i u Koporiću, Ostraći, Trepči i drugim rudarskim mjestima Kopaonika. Sada se Planom zove samo jedan zaselak, pored koga na staro rudarstvo podsjećaju još imena mjesta oko Plane: Ceovine (Zeche, okno), gdje je puno starih rudarskih okana i zakopina, Pazarište (Trgovište), gdje je bilo rudarsko tržište, kraj kojeg ima puno kupišta od stare troske, po čemu se mjesto zove i Šljaknište (Schlacke), Carina, gdje je bilo središte carinika, Duvarine, gdje su temelji od dviju crkava, Selište, sa razvalinama staroga naselja, a na oba mjesta ima mnogo šljakne. U blizini Plane, na lijevoj obali Ibra prema ušću Jošanice, ima mjesto Šaševo (od Sasa). U izvorištu Brvenice, lijevog pritoka Ibra, prema Pavlici, nalazi se selo Sasi, koje leži pod Kulinom prema Saškom Potoku, gdje ima staro, vrlo dugačko rudarsko okno, a po zaseoku mnogo stare troske. U blizini je i selo Rudno. Ispod Suvog Rudišta, malo više Jedovnika, na Samokovskoj Reci ima mjesto Samokov, gdje je 1914 nađen nakovanj sa čekićem, a okolo ima mnogo šljakne, koja se ovdje zove i šlaj. Šljakne ima i na mjestu Vignjišta, više Samokova. Mjesta gdje ima šljakne zovu se žežnica (talionica). Na žežnici kod ušća Male Reke u Samokovsku Reku ima cijelo brdo od šljakne. Dolinica ispod Kremića i Dra-

godnja, koja pritiče Ibru kod Pavlice, zove se Štovno (Stollen, okno). Livada (Livađe) se spominje 1405 kao villa vocata Livada; leži pod sjeveroistočnom stranom Suvog Rudišta. Pod najvišim vrhom Kopaonika je i Zaplanina, koja se spominje 1490 u jednom zapisu, kako je snijeg pobio rupnike u Zaplanjinu, a u zapisu od 1504 kako se zapalio ceh zaplaninjski i pomorio rupnike. Na južnoj strani Kopaonika su Ostraća, Koporići i Kovači, danas bijedna sela između ruševina i kupišta od troske. Koporići se spominju više puta kao sjedište saske i dubrovačke kolonije sa katoličkom crkvom (1346—1424), a 1395 kao trg, koji je kneginja Milica poklonila manastiru Sv. Pantelejmona na Sv. Gori; tom prilikom se spominje i Ostraća. Između sela Rudara i Boljetina ima tragova od starog rudarskog naselja na mjestu Gospođin. Rudare se spominje u povelji manastiru Banjskoj. Niže Rudara je selo Rudice, koje također podsjeća na staro rudarstvo. Izvorni krak Laba, više Belasice, sredovječnog naselja i župe, zove se Rupnička Reka, a stari rudarski put, koji je vodio na jug za Trepču, zove se Rupnički Put. U Belasici ima razvalina od sedam crkvi, a više nje, na izvorima Laba, pod istočnom stranom Kopaonika, stari je srpski kraljevski Vrhlab, jedna od prijestolnica kralja Milutina, gdje ima razvalina od grada i kupišta od troske. Na sastavu Laba sa Brvenicom, na putu od Prištine za Toplicu, ležao je trg Brvenik, u kome su Kotorani imali crkvu Sv. Trifuna. I na ograncima Kopaonika, prema Toplici, s one strane Prepolca, ima tragova od starih rudnika, naročito oko Kuršumlije, kao: Maden (majdan), brdo u izvorištu Kosanice, Rudarska Planina i selo Rudari, na Kosanici, Dugi Del (del, partes rudnika), zaselak u izvorištu Banjske Reke, desnog pritoka Toplice.

U cijelom kopaoničkom kraju N. K. R. P. najvažnije rudarsko središte bila je Trepča, čije se razvaline nalaze na potoku Trepči, desnom pritoku Sitnice, prema Mitrovici. Kao sasko rudarsko naselje postala je Trepča na krčevini. Spominje se prvi put 1303, a bila je jedna od glavnih naseobina Sasa i važan trg. Imala je i katoličku crkvu Sv. Bogorodice sa kolonijom Dubrovčana, Splićana i Mlečića. U Trepči je 1410 bila kovnica novca i carina Brankovića. Tu je sjedio srpski ćefalija, ali je već tada bilo i turskih činovnika. Trepčanski srebrni i zlatni rudnici poznati su još u 15 i 16 vijeku, a Trepča je još 1613 bila dosta važno rudarsko mjesto, dok pred kraj 17 vijeka nije tu ugasnut i posljednji trag rudarskog života (1689). Pored Trepče obližnji Vučitrn se u 14 i 15 vijeku razvio kao važna trgovačka varoš, na čijem su trgu naplaćivali carinu dubrovački zakupci. Najzad, i sam vrh Kopaonika, Suvo Rudište, sjeća na staro rudarstvo, a drugi jedan vrh, Srebrnac, ističe bogatstvo Kopaonika u srebrnim rudama. Mletački putopisci 16 vijeka zvali su Kopaonik Srebrnom Planinom (Montagna dell' argento), a tako i Turci (Gimiš Dag). Talijanski kartografi toga doba prenijeli su ovaj naziv Kopaonika na Šar-Planinu, a njeno klasično ime Scardus zabludom zamijenili imenom Monte Argentero, koje se održalo sve do sredine 19 vijeka.

Jugoistočni dio N. K. R. P., oko Novoga Brda, Janjeva i Prištine, bio je u sredovječno doba, osobito u 14 i 15 vijeku, najslavniji rudarski kraj srpskih zemalja i Balkanskog Poluotoka. Na prvom mjestu u rudarskom bogatstvu ovoga kraja bilo je srebro pomiješano sa zlatom (glamsko srebro), koje se pored bijeloga srebra naročito isticalo i osobito cijenilo. U glamskom srebru bilo je 16·67% zlata, a ostalo srebro. Zbog velikog bogatstva u srebru, Novo Brdo se zvalo i Srebrni Grad. U doba despota, rudarstvo je u Srbiji bilo veoma usavršeno. Srpski su rudari bili čuveni i traženi i po drugim zemljama. Tako je sicilijanski kralj Alfonz 1455 javio despotu Đurđu, da su u njegovoj zemlji nađene srebrne i zlatne rude, ali da nema ljudi, koji bi bili vični za njihovu preradu, pa ih traži iz Srbije. Rudarstvo je bilo najviše usavršeno, najnaprednije i najizdašnije u rudnicima Novoga Brda, tako, da se veliki danak Turcima, koji je za vrijeme despota Stefana iznosio 40.000 dukata godišnje, a za vlade despota Đurđa povišen na 50.000 dukata, mogao lako podmiriti samo iz jednoga dijela prihoda od rudnika Novoga Brda, koji su despotu Đurđu donosili 120.000 do 200.000 dukata godišnjeg prihoda. — Pored srebra i zlata, u predjelu Novoga Brda dobivalo se i željezo, olovo i cink. U ovom kraju su još koncem

13 vijeka postojala glavna rudarska i trgovinska središta, čuveno Janjevo i slavno Novo Brdo, a pored njih se i Priština bila osobito istakla kao rudarsko-industrijsko i trgovačko središte.

Janjevo je bilo jedno od najvažnijih rudarskih središta N. K. R. P., na samom rubu Kosova Polja, i na domaku njegovih važnih komunikacionih čvorova. Prvi put se spominje 1303, sa rudarskom i trgovačkom kolonijom Sasa i Dubrovčana. Ležalo je onda na sadanjem pustom mjestu Starom Janjevu, između brda Borelina i Surnjevice, nedaleko od današnjeg Janjeva. U okolini Janjeva mnogobrojni su tragovi starih rudarskih radova, koji su se održavali sve do pod konac 17 vijeka (1689—1690), kada je Staro Janjevo uništeno, a postalo današnje Janjevo, u kome se nešto rudimentarnog rudarsko-industrijskog rada i do danas održalo. Na svima stranama velike eruptivne mase Veletina iznad Janjeva ima starih rudarskih okana, zakopina i kupišta od troske. Po kosi Gvozdeniku, koja se spušta prema Gračanici, vide se mnoga okna i potkopi, koje seljaci zovu ceovi, zatim ogromne količine stare šljakne. Tu su sela Gornji i Donji Šaškovac, čije ime potiče od nekadanjih rudara Sasa. Šaškovac je bio znatno mjesto još sredinom i pred kraj 17 vijeka. — Rudnike oko Veletina štitio je grad, čije razvaline stoje na samom vrhu ove vulkanske glavice. Na mjestu Žabici, ispod Janjeva, koje se zove i Ceove, ima puno starih rudarskih zakopina u rudnim žicama, koje sadržavaju piroluzita, limonita, sfalerita, srebronosnog galenita i zlatonosnih pirita i halkopirita. Na brdu Ceove, između Kuretišta i Straže, sjeverno od Janjeva, ima mnogobrojnih rudarskih okana, potkopa i zakopina. Sve rudarske rupe i potkopi idu sa rudnim žicama u pravcu pružanja slojeva fliške serije, u dinarskom pravcu, koji skreće i k meridijanskom, što pokazuje, da su naši stari rupnici bili dobro uočili ove geotektonske osobine rudonosnog terena. Na Ceovima ima jedanaest grupa rudarskih okana i potkopa, pored mnogih osamljenih okana još više površinskih zakopina. Okna su skoro redovito dvojna, sa tankom pregradom između njih (¼ m), vrlo duboka, silazeći u nagnute potkope. Kraj ovih su mnoge gomile stare rude, izvađene a neupotrebljene. Vidi se kako su rudarski radovi napuštani a i iznenada prekidani, svakako u doba pod Turcima. I u ovim rudama, pored drugih, ima i plemenitih metala.

Novo Brdo je bilo najvažnije rudarsko središte ne samo N. K. R. P., već najveće i najslavnije od svih rudišta u srpskim zemljama i na Balkanskom Poluotoku. Spominje se od 1326, ali je postalo još odmah poslije 1282, kada je konačno sjedinjen sa Srbijom i ovaj kraj. Radi zaštite rudarske varoši i okolnih mnogobrojnih rudnika i manjih rudarskih naselja, Novo Brdo je bilo učvršćeno. U 14 i 15 vijeku bilo je poznato, kao najznamenitija srpska rudarska varoš, u svoj Evropi. U Novom Brdu bila je najveća saska i dubrovačka kolonija, boravište mnoge srpske vlastele. Tu je bila i najvažnija srpska kovnica novca. U Prištini je vršeno i čišćenje metala (1418), dok su sredstva za čišćenje metala uvažana preko Dubrovnika (1428). Poslije turske najezde Novo Brdo je naglo opalo, a u njemu je najzad, pred kraj 17 vijeka (1689—1690), prestao svaki rudarski rad. Pored razvalina staroga grada i ruševina njegovog velikog podgrada, oko Novoga Brda su mnogobrojni tragovi od staroga rudarstva. Rudarska okna i potkopi, koji se i ovdje zovu ceove, vrlo su česti po svoj okolini, najviše na Velikoj i Maloj Planini, naročito u zaseoku Plavici sela Bostana, gdje se cio kraj pod starim oknima zove Ceove. Pod brdom Vojdericom mnogi su ceovi. Neka okna i sada imaju imena, kao Predgrađenica. Prosjeka su ovalnog ili četvrtastog, veoma duboka, sa drvenim podupiračima. Okana ima mnogo na Preslapu, Jasenoviku, Virovima između Ravništa i Grozničavca, po sjeveroistočnoj strani Velike Planine i na lijevoj strani Novobrdske Krive Reke. Pored ceova bezbrojne su rudarske zakopine, najviše u Kiselom Potoku iznad Bostana, oko Bostanske Reke, na Ravništu, pa oko Grozničavca i do Bajira, na kome je bio glavni dio podgrađa ili varoši Novoga Brda. Mnogobrojna su kupišta stare šljakne u selu Trnićevcu, s desne strane Prilepnice, i kod sela Kriljeva i Leštara, na desnoj obali Novobrdske Krive Reke, koja se u ono doba zvala Topolnica. Tu su bile glavne talionice

ili žežnice, kako ih po Kopaoniku zovu. U staroj troski i netaljenim rudama sa ceova razne su mješavine ruda piroluzita, siderita, hematita, limonita, sfalerita, i uvijek srebronosnog galenita, pored zlatonosnog pirita. U izvorištu Prilepnice, pod Novim Brdom, ima mjesto Samokov, jedan zaselak sela Marevca na Krivoj Reci prema Novom Brdu zove se Nišino Kolo, pod Goljakom u izvorištu Trnavske Reke ima selo Krajnji Del, južno od Trnićevca protiče kroz Bresaljicu potok Latinac, a razvaline crkve u podgrađu Novoga Brda pod Bostanom zovu se Šaška (od Sasa), što sve podsjeća na staro rudarstvo ovoga kraja. Oko Novoga Brda ima više starih rudarskih kula, gdje su bile rudarske straže za zaštitu rudnika: u Lešju, na vrhu Velike Planine i pod Ravništem, na Novobrdskoj Krivoj Reci. Ima ostaka i starih rudarskih puteva; od glavnih talionica na Novobrdskoj Krivoj Reci i u Trnićevcu pa do Novog Brda. Zatim stari karavanski drumovi od Novoga Brda za Janjevo, za Prištinu i za Vranje, koji se najbolje raspoznaju. Najzad, razvaline manjih gradova, Prizrenca i Prilepca, koji su podgrađe i rudnike Novoga Brda štitili s južne strane, na važnom prolazu kroz Donju i Gornju Moravu.

Južno od Novoga Brda, u planinskoj strani Gornje Morave pod Skopskom Crnom Gorom, na eruptivnom zemljištu oko sela Letnice, u katoličkoj župi Zagorju i Larmanu, bilo je također rudarskog rada. Tu ima i rimskih tragova, a i ostataka od dubrovačkih kolonista još na granici 16 i 17 vijeka. Na staro rudarstvo sjećaju i imena sela: Šašare (od Sasa), Vrnavo Kolo i Debeli Del.

Cijelo veliko i bogato N. K. R. P., sa svima svojim mnogobrojnim tragovima staroga rudarstva, koje je u Srbiji srednjega vijeka bilo napredno, ostalo je iza Turaka u divljoj pustoši i dubokoj bijedi, sa razvalinama slavnih rudarskih središta u žbunju i šipražju, vrlo slabo naseljeno, bez ikakvih modernih komunikacija, i bez ikakvog rudarskoga rada.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Cvijić, Geomorfologija, I. (1924); Franz Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel (1924); Fran Tućan, Naše rudno blago (1919); Jireček-Radonjić, Istorija Srba, I.—IV. (1922—1923); K. Jireček, Die Handelsstrassen u. Bergwerke von Serbien u. Bosnien (1879); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900); K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); A. Popović, u Godišnjici Čupića, 25 (1906); R. Ilić, Ibar (Naselja, 3, 1905); St. Novaković, Novo Brdo i Vransko Pomoravlje u XIV.—XV. veku (1879); Raphael Hofmann, Die Burgruine Novo Brdo und Umgebung im Vilajet Kosovo (1893).

V. Radovanović.

Ruševine grada su istočno od Prištine, na brdu 1.124 m visine. Još i danas su veoma impozantne. Oko grada nalaze se ruševine i temelji stotina kuća; inače tu danas ima samo nekoliko koliba. Unutarnji grad je nepravilni peterokut sa šest okruglih kula. Prostor je 40 m dug, 25 m širok. Na zapadnoj strani opasuje gradsko platno grad, u dužini od 150 m, u širini 40 m. Prema istoku i jugu postoje uz platno okrugle kule, na zapadnoj strani gradska graba. U unutrašnjosti platna su ruševine kuća i jedne crkve. Zidovi su mjestimice do 3 m debeli, a 12—15 m visoki. I u okolini grada postoje ruševine kula.

D. S.

NOVOBRDSKO - KOPAONIČKO RUDARSTVO. V. Novobrdsko-Kopaoničko Rudarsko Područje, Janjevo, Novo Brdo, Trepča.

NOVO - MALINSKA PLANINA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Nivičarske-Bezgaćeve, 17 km jugozapadno od Berova, odnosno 24 km istočno-jugoistočno od Radovišta. Najviši visovi su: kota 1.122 m, triangulaciona točka 1.264 m, kota 1.253 m. Greben N.-M. P. pruža se u obliku luka od sjevera na jug i jugoistok; od njega na sve strane otiču potoci, a između njih su povijarci: na sjeveru Rakač 994 m, na zapadu Rusinovski Rid i Kožovo, a na jugozapadu su Dana Tašin 1.010 m i Batenica. Padine N.-M. P. prilično su strme, sa izuzetkom istočne, koju zovu Obešenik. Cijela N.-M. P. je pod vegetacijom. Preko nje vodi nekoliko staza.

P. V.

NOVOPAZARSKA I STAROVLAŠKA EPARHIJA. V. Raška eparhija.

NOVOPAZARSKI SANDŽAK. V. Ras (Raška).

NOVOPAZARSKO POLJE, kotlina u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, oko varoši Novoga Pazara i razvalina staroga Rasa, u porječju rijeke Raške, lijevog pritoka Ibra. Cijela kotlina N. P., sa porječjem rijeke Raške, zahvaća površinu od 1.288·20 km^2. U njenom središnjem dijelu, u kotlastom porječju rijeke Raške, odvaja se pravo N. P. kao centralna kotlinica, koja se od razvalina staroga Rasa, na sastavu Raške i Sebečeve, pa do Petrove Crkve niže Novog Pazara, pruža oko 8 km. Njeno najniže dno, u aluvijalnoj ravnici Raške, u apsolutnoj visini 510—550 m, široko je 700—800 m. Ovaj centralni dio cijele kotline, pravo N. P., činio je u ovome kraju župu Ras, sa istoimenim župskim središtem, čije se ime kasnije proširilo na cijelu staru srpsku državu (Rašku).

Velika kotlina N. P., ili staroga Rasa, zagrađena je na istoku, prema Ibru, planinskim masivom Rogozne, na jugu, prema Starom Kolašinu u Rožajskom Ibru, omeđena je Jarutom i ograncima Rogozne, na zapadu se diže prostrana kraska visoravan Pešter, u čijem produženju na sjeveru čini Pometenik prečagu prema Sjeničkom Polju, na sjeveru je na staroj granici planina Golija, a na sjevero-istoku, između ove i Rogozne, dolina Raške pritiče Ibru.

N. P. je izuzetno veliko i plodno polje u prostranom planinskom predjelu stare Raške (ili Novopazarskog Sandžaka), koje je sastavljeno od samih zbijenih dinarskih planinskih vijenaca i velikih visoravni. U tom planinskom području N. P. ima nešto malo župniju klimu, koja je na okolnom zemljištu, sve do Rogozne, iznad Ibra i Kosova Polja, prava planinska klima, oštra i dugih i snježnih zima. Skriveno i čvrsto ograđeno sa svih strana, a uz to plodno, pravo N. P. bilo je prirodom određeno da bude privredno i političko središte velikog planinskog i stočarskog područja stare Raške. Oko pravog N. P. zvjezdasto se stiču mnogobrojni pritoci rijeke Raške, i tako omogućuju lak prijelaz iz N. P. u sve susjedne krajeve. Naročito je zgodna veza niz Rašku sa Ibrom.

Kroz N. P. vodi stari bosansko-makedonski put, glavna komunikacija stare Raške, koja spaja Bosnu sa Južnom Srbijom, a u tursko je doba bila i najvažnija veza Bosne sa Carigradom. Preko N. P. vodio je i stari dubrovački put, glavna veza mnogih srpskih krajeva sa Jadranskim Primorjem, koji je od staroga Rasa, kasnije zvanog Trgovišta (Pazarišta), a pod Turcima od Novog Pazara, odavde jednim krakom išao preko Ibra, Kopaonika i Toplice za Niš, a drugim, preko Rogozne, pored Jeleča, Banjske i Zvečana, silazio na Kosovo Polje i vodio dalje za Novo Brdo.

Ograđeno visokim planinskim površinama Rogozne i Pešteri, skrovito N. P. je bilo leglo samostalnosti okolnog planinskog i pastirskog naroda, zametak stare srpske države Raške, odakle je srpski narod, kada je dovoljno ojačao, mogao lako izvršiti ekspanziju u susjedne, manje skrovite, ali plodnije i bogatije krajeve.

Bazen pravog N. P. uložen je na zapadu u paleozojskim glinenim škriljevcima, a na istoku u rožnastom jurskom vapnencu i radioloritskim škriljevcima, pored velike mase serpentina. Dno N. P., u čijem je središtu Novi Pazar, sastavljeno od gornjokretacejske fliške facije, spušteno je i kao potolina duž banjskog rasjeda, koji prolazi ispod Đurđevih Stupova na sjeveru, i sebečevskog rasjeda na jugu. Kroz ovo uleknuće rijeke su, konvergirajući k središnjem dijelu N. P., stvorile lepezasti riječni sistem, i erozijom u starijem kamenju proširile centralnu kotlinu oko Novog Pazara. Iznad široke aluvijalne ravnice rijeke Raške u pravom N. P. diže se nekoliko riječnih terasa do velike visine, od kojih su dvije najniže široke do 1 km.

Na banjskom rasjedu je stari vulkanski krater, na čijem su vrhu razvaline Đurđevih Stupova (870 m), zapadno od rijeke Deževe, sastavljen od vulkanskog tufa sa lapilima, bombama i velikim blokovima trahitoidnog eruptiva, čija se erupcija izvršila između kretacejskog fliša dna kotline N. P. i paleozojskih škriljevaca Golije. Blizu Đurđevih Stupova je sumporovita hiperterma Banja (49° C), koja se još održala kao pratilac nekadanje vulkanske akcije. U

blizini sebečevskog rasjeda, na suprotnoj strani kotline N. P., više Sebečeva je selo Gluhavica, sredovječna Gluha Vas, staro središte velikih željeznih rudnika, koji su radili sve do u tursko doba. Rudnici su u Gluhavici radili i u starije doba pod Turcima, koji su ovdje u tvrđavi još 1396 postavili svoga kadiju, a na trgu svoju carinu, tada još na teritoriju Vuka Brankovića. Tu se spominju turski trgovci i u 15 vijeku (1441, 1451, 1458). U 16 vijeku i sve do pred kraj 17 vijeka gluhavički rudnici snabdijevali su željezom kovače i puškare u Novom Pazaru, a onda su opustjeli (1689). I na kotlinskom obodu N. P. prema Ibru, na planinskom masivu Rogozne, ima na strani iznad Banjske starih željeznih rudnika. Na Rogozni ima i zlatnih i srebrnih rudnika, čije se rudarsko središte Rogozno još 1303 spominje sa crkvom katoličke kolonije Sasa i Dubrovčana. Pod Turcima su rudnici Rogozne opustjeli.

Više pravog N. P., iznad staroga Rasa i Sopoćana, u izvorišnom kraju Raške nalazi se, ispod paleozojskih škriljevaca Jaruta u trijaskom vapnencu, krasko Koštan-Polje. Tu je izvorišna čelenka Raške, preobraćena pretvaranjem u kras vapnenačkog zemljišta, u pravo krasko polje. Voda Koštan-Polja podzemno otiče, a u blizini Sopoćana, na granici vapnenca i škriljevca sa kvarcitom, izbija iz pećine u obliku jakog vrela voklijskoga tipa. To je slikovito vrelo Raške, koje se vodopadom oko 8 m visine ruši u veliki paklenski lonac, i dalje otiče dolinom ispod manastira Sopoćana.

U središnjem dijelu velike kotline N. P., oko 7 km zapadno od Novog Pazara, a na sastavu rijeke Raške i Sebečeve, u vrh pravog N. P., ležao je, na mjestu današnjih razvalina Pazarišta (Trgovišta), stari grad Ras, po kome se prva srpska država zvala Raškom. Za razvaline staroga grada Rasa, po kome se područje N. P. i sada zove Rasom, vezane su mnogobrojne narodne tradicije iz doba Nemanjića, Kraljevića Marka i Hrelje Krilatice. U N. P. ili starom predjelu Rasu nalazi se i nekoliko najznamenitijih i najstarijih srpskih sredovječnih crkava: Petrova crkva, oko 1½ km sjeveroistočno od Novog Pazara, na prostranoj terasi s lijeve strane rijeke Deževe Đurđevi Stupovi, oko 5 km sjeverozapadno iznad Petrove crkve, na staroj vulkanskoj glavici zapadno od rijeke Deževe; Sopoćani, oko 14 km zapadno od Novog Pazara, u blizini vrela Raške, a iznad razvalina staroga Rasa. U području N. P., na rijeci Deževi, u staroj župi Pnući, nalazili su se nemanjićki dvori Deževa. Pored poznatih starih puteva u N. P., narod spominje i Kraljev Put, koji je od grada Rasa vodio preko Novog Pazara i prema Goliji.

Velikim masivom Rogozne išla je do 1874 granica bosanskog vilajeta. Stoga je narod i N. P., kao i cijelo područje stare Raške, računao u Bosnu.

U N. P. prevlađuju pravoslavni nad muslimanima Srbima. Tu su dinarski Srbi, južnog narječja, ibarsko-erskog antropološkog tipa. Sela su im ibarskog tipa, sa većim džematima, u kojima su kuće zbijene, te čine varijetet starovlaškog, razbijenog tipa. Stanovništvo je malim dijelom starosjedilačko, a u većini su doseljenici od Starog Kolašina i Crnogorskih Brda, naročito iz Rovaca i Bjelopavlića. Među muslimanima, kod kojih se održalo nešto više starosjedilaca nego kod pravoslavnih Srba, ima mnogo muhadžira (bjegunaca) iz Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Doseljenici su naseljivali N. P. mjesto starih Rašana, koji su se još od doba turskih najezda, naročito prilikom turskih vojnih pohoda na Bosnu u 15 vijeku, a zatim za vrijeme ustanaka i velikih seoba krajem 17 i početkom 18 vijeka, stalno iseljivali na sjever. Sa održanim starosjediocima, i snažnim narodnim elementom dinarskih doseljenika, u N. P. najdublje su očuvane i najživlje su se razvile stare tradicije. Tu je kolijevka našeg narodnog epskog pjesničkog stvaranja.

Stanovništvo se u selima N. P. bavi najviše stočarstvom, zatim zemljoradnjom i kiridžilukom. Glavno privredno i administrativno središte N. P. je Novi Pazar. Preko ovoga se, starim putem, preko Rogozne, i sada održavaju žive karavanske veze sa Mitrovicom, do koje niz rijeku Rašku preko varošice Raške i uz Ibar novim drumom ide i vrlo živ automobilski saobraćaj.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedo-

nije i Stare Srbije, I. (1906), III. (1911); J. Cvijić, Konformni i inversni reljef (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921); J. Cvijić, Geomorfologija, I. (1924). *V. Radovanović.*

NOVOSADSKA GIMNAZIJA. Osnovao ju je trgovac i građanin Novoga Sada, Sava Vuković od Beregsova, na Sv. Savu 1810, pošto je dao svotu od 20.000 forinti za tu svrhu. Ostali novosadski građani upisali su također velike priloge, te je brzo skupljeno preko 100.000 forinti. Iduće godine je vrijednost ovoga novca, radi državnog bankrota, pala na petinu. Ponovnim prilozima podignuta je svota za gradnju gimnazije na blizu 50.000 forinti. 1811 otvoren je prvi i drugi razred, 1816/17 treći, a zatim svake godine po jedan, tako da je 1819/20 imala 6 razreda. 1848 bila je gimnazija zatvorena i te je godine izgorjela. Ponovno je otvorena 1852/53, ali samo sa 4 niža razreda, i tako je ostala do 1865/66. Te godine dobila je pravo javnosti, te je otvoren 5 i 6, 1866/67 7, a 1867/68 8 razred. Nastavni plan bio je stalno udešavan po nastavnom planu u državnim gimnazijama. Među znatnijim upraviteljima i profesorima N. G. bili su: Pavle Šafarik, Jovan Hadžić-Svetić, Petar Jovanović, Đorđe Natošević, Đorđe Magarašević, Milovan Vidaković, Jovan Đorđević, Nikola Krstić, Jovan Turoman, Vasa Pušibrk, Jovan Grujić, Aleksandar Sandić, L. Kostić, Đorđe Dera, Mih. Ostojić, Jovan Grčić, J. Živojnović, I. Bajić i dr. 1811—1911 prošlo je kroz gimnaziju u Novom Sadu ukupno 18.000 učenika.

Pored karlovačke imala je i N. G. ogromnih zasluga za održanje i širenje srpske nacionalne ideje. Veliki broj znamenitih Srba prošao je kroz N. G. Njena važnost postala je veća u doba, kada se Matica Srpska preselila u Novi Sad i u doba Novoga Sada kao »Srpske Atine«. Njena autonomija bila je mnogo manja nego karlovačke gimnazije. Naročito se u posljednje vrijeme osjećao težak pritisak madžarske državne vlasti.

L i t e r a t u r a: V. Pušibrk, Postanak i razvitak srpske pravoslavne velike gimnazije u Novom Sadu (1895); Spomenica o stogodišnjici srpske pravoslavne gimnazije u Novom Sadu. *D. Popović.*

NOVOSADSKO ELEKTRIČNO DIONIČARSKO DRUŠTVO, Novi Sad. Osnovano je 1912. Kapital je 4,000.000 Din. Ima električnu centralu s tramvajima u Novom Sadu i električne centrale u Petrovaradinu, Karlovcima, Kamenici, Starom Futogu i Novom Futogu. *S. P.*

NOVO-SLANKAMENSKA ŠTEDIONICA. Osnovana 1919 godine. Centrala Novi Slankamen. Kapital je 225.000 Din. *N. S.*

NOVOSTI. 1. Beogradski dnevni list. Kao nastavak Večernjih Novosti, list je pokrenut 1921 (kao 28 godina izlaženja). Prvi vlasnik i direktor bio je Ljub. Bojović. Jedan dio suradnika pokrenuo je Beogradske Novosti, koje su bile kratkog vijeka. Kao nezavisan politički list N. izlaze u Beogradu od 1921. *U. Dž.*

2. Zagrebački dnevni list v. u Dodatku.

NOVOVJERCI. V. Nazareni.

NOVSKA, selo u Slavoniji, u oblasti osječkoj, prostire se uz potok N. (k Velikom Strugu-Savi), gdje izlazi iz gore Psunja u Posavinu. Raskršće je i stanica posavske (Zagreb—Beograd) i polonjske željeznice (N.—Dugo Selo). Ima 2.355 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, pučku školu, državnu šumariju i kotarsku šumariju imovne općine gradiške, električnu pilanu, tvornicu opeka, sredotočnu pecaru rakije, Kreditnu Banku, Novsku Štedionicu, poštu, telegraf i telefon. — 31/5 1892 u 16 sati i 17 m N. je bila u vrtlogu tornada, koji je počinio znatne štete na stanici i na željezničkom vozu, koji je upravo bio krenuo za Novu Gradišku, a u susjednoj šumi porušio oko 150.000 hrastova i bukava s dijametrom od 0·70 do 1·20 m. — 1471 spominju se Subocki grad, Novska i Bratvičevina u vlasti plemića Zemče-Svetačkih, a 1537 među gradovima, koje treba (protiv Turaka) utvrditi.

L i t e r a t u r a: A. Mohorovičić, Tornado kod Novske (Rad. 117); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 117). *J. M-n.*

NOVSKA DIONIČKA ŠTEDIONA. Osnovana je 1904 u Novskoj. Kapital je 25.000. Rezerve 38.000, ulozi 659.951, mjenice 477.412, zajmovi na hipoteke

223.833, dobit 18.603 Din. Upravitelj Dragutin Novaković. *N. S.*

NOVSKA KRAJINA. V. Krajina.

NUČIĆ HINKO, glumac i redatelj zagrebačkog, ljubljanskog i mariborskog kazališta (19/4 1883, Ljubljana). Izlazio je već u 14 godini kao diletant na pozornicu, a 1899 sasvim se predao glumačkom zvanju, tako da je u 20 godini već preuzimao glavne uloge, 1907 postao je redatelj ljubljanskog gledališča. 1912—1918 bio je u Zagrebu, dok nije otišao u Ljubljanu, da oživi tamošnje deželno gledališče. Poslije ujedinjenja imao je da ljubljansko njemačko kazalište preobrazi u slovensko, a 1919 isto tako i mariborsko. Poslije posvršavanih ovih poslova došao je (1921) opet u Zagreb. *N. A.*

NUDILJE su školovano pomoćno liječničko osoblje za službu u bolnicama i zdravstvenim ustanovama. One se obrazuju u školi za nudilje, osnovanoj 1921 u Beogradu, zaslugom predsjednika Crvenog Križa Dr. Miloša Borisavljevića i predsjednika Američke misije Dr. Reeder-a. Tečaj traje 4 godine u internatu. Do kraja 1926 je bilo svega 109 pitomica, od kojih je diplomiralo 37. Osim ove postoje još tri druge škole za N.: u Zagrebu (tečaj 2 godine), u Ljubljani (tečaj 1 godinu), specijalno za njegu djece, u Valjevu, škola za čuvarice zdravlja (tečaj 2 godine), gdje se primaju kandidatkinje sa nižom spremom. *V. S.*

NUMIZMATIČKE ZBIRKE. Često nalaženje starih novaca na zemljištu naše države učinilo je, da su se kod nas rano osnovale N. Z., koje su često postajale osnova pojedinih muzeja, kao na pr. N. Z. vladike Lukijana Mušickog, koja je postala osnova beogradskog narodnog muzeja.

Najveća i najljepša N. Z. kod nas je zbirka Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu. Sistematska zbirka broji otprilike 80.000 komada, uz to još i mnogobrojne dublete. Inventar sadrži oko 10.000 komada grčkog novca, 1.500 komada rimskog republikanskog, 32.000 kom. iz vremena rimskog carstva, 1.300 kom. bizantskog, a 33.500 kom. iz srednjeg i novijeg vijeka. — Ovoj zbirci najbliža po broju je N. Z. Beogradskog narodnog muzeja, koja je za vrijeme rata pretrpjela teške gubitke i došla potpuno u nered. Na uređivanju zbirke sada se radi. Ona sadrži oko 40.000 kom. novca. Najvažniji dio zbirke su staro-srpski novci.

Od drugih javnih N. Z., koje su većinom pridružene pojedinim muzejima, ima u kraljevini SHS: u Sarajevu, u Splitu, u posljednje vrijeme mnogo povećana otkupom zbirke Lukanovića i jugoslovenskih novaca iz zbirke Dr. Stockerta, u Dubrovniku, Ljubljani, Mariboru, Celju, Ptuju, Osijeku (važna zbog jugoslovenskih novaca). Ove su zbirke većinom manjeg opsega i ograničuju se na lokalna nalazišta. N. Z. beogradskog univerziteta još nije pristupačna. Sastoji se za sada iz dvije poklonjene privatne zbirke: zbirka Ferrari i bogata Vajfertova zbirka, koja je vrlo važna, jer sadrži samo komade, koji su na Balkanskom Poluotoku cirkulirali (grčki, rimski, bizantski i staro-srpski novci, među kojima ima vrlo skupocjenih komada).

Najvažnija privatna N. Z. kod nas je zbirka prof. M. Rešetara u Zagrebu; ona je naučno uređena te sadrži samo dubrovački novac i to skoro potpuno (oko 4.200 kom.). Katalog te zbirke izdan je u Rešetarovoj Dubrovačkoj Numizmatici, II. Od drugih privatnih N. Z. važnije su: zbirka Benka Horvata u Zagrebu (oko 10.000 kom. grčkog i rimskog novca). Dojma Sava u Splitu (oko 5.000 kom. grčkog, rimskog i mletačkog novca), Machiedo (Hvar), Zanelli i Dojmi (Vis), Vid Vuletić-Vukasović (Dubrovnik), Kaluđera (Korčula), K. Böhm (Bela Crkva), G. Elmer (Pančevo), J. Frey (Sombor), J. Vujić (Senta), J. Kritovac (Srijemska Mitrovica), R. Schwieger (Ilok), Lj. Kovačević (Beograd, bogata zbirka jugoslovenskih novaca). Pored toga ima još nekoliko N. Z. dalmatinskih samostana: Sinj, Dubrovnik i t. d.

Organizacija jugoslovenskih skupljača novca ne postoji.

B. Saria.

NUMIZMATIKA JUGOSLOVENSKA ima za zadatak, da prouči i istraži novac jugoslovenskih država i sve druge novce, koji su na teritoriju ovih država igrali ulogu. Pri tome se razlikuju dva pravca: prvi,

deskriptivni, bavi se uglavnom spoljašnjim izgledom novca, a drugi, važniji, proučava novac kao historijski izvor u vezi sa cijelim kulturnim i privrednim životom u prošlosti. Ovaj drugi pravac, jedna od najvažnijih pomoćnih nauka opće historije, što se jugoslovenske N. tiče previše je malo iskorišćen. Najvažniji izvori N. jesu sami novci. Pored toga, treba upotrijebiti isprave i druge literarne izvore, u kojima se govori o novcima. Ali ovi izvori nisu vrlo obilni: najslabiji su za starobugarsku, a najobilniji za dubrovačku N.

Prvi jugoslovenski novac (dinar kralja Dragutina) publiciran je 1680 u Historia Byzantina od Charlesa du Fresne-a, a nekoliko decenija kasnije nanovo je preslikan od Dubrovčana Anzelma Banduri-a. Naročiti interes za srpsku N. imali su Mlečani, od kojih treba spomenuti Gerolama Zanetti-a, koji je 1750 objavio raspravu: De nummis regum Musiae seu Rasciae ad venetos typos percussis commentariolum (1750). Njegovo određivanje novca vrlo je pogrešno. Od Mlečana treba još spomenuti Bernarda Nani-a i njegovu raspravu: De duobus imperatorum Rasciae nummis (1750), Editio altera monetis ac documentis adhuc ineditis aucta (1752). Prvi važniji rad o jugoslovenskim novcima izašao je 1843 u Budimpešti: J. Luczenbacher, A szerb zsupánok, királyok és czárok pénzei. Škodi njegovom radu, što mu je srpska historija nepoznata. Rad pokazuje nadalje jaku političku tendenciju, pošto želi da dokaže zavisnost srpskog naroda od madžarskog. Bolji je Luczenbacherov drugi rad, koji je 1857 napisan: A Boszna és Szerb régi Érmek. Treba dalje spomenuti kustosa carskog muzeja u Petrogradu J. v. Reichel-a, koji je N. J. unaprijedio svojom raspravom: Serbische alte Münzen (1848).

Prvi je objavio J. Popović, načelnik popečiteljstva prosvjete, u Glasniku Društva Srbske Slovesnosti, (1, 175) niz srpskih novaca uglavnom po podacima, koje mu je dao J. Šafarik. Već u 3 sv. (1851, 191—261) ovog časopisa objavio je sam Šafarik prvi važniji, i za dugo vrijeme temeljiti rad o jugoslovenskim novcima: Opisanije sviju dosad poznatih srpskih novaca. Ovu prvu raspravu slijedile su u 5—9 sv. dalnje publikacije cijelog do tada poznatog N. gradiva. Šafarikova važnost je, bez obzira na njegovu mnogo veću naučnu spremnost, prije svega u tome, što on N. ne promatra kao nauku za sebe, nego što pokazuje, da je ona jedan od najvažnijih izvora za jugoslovensku historiju. Naravno, više njegovih identifikacija ne možemo danas zadržati, naročito stoga, što se on nije mogao potpuno osloboditi Luczenbachera.

Najvažnije, još danas temeljito djelo o N. J., je Sime Ljubića, Opis jugoslavenskih novaca (1875). Ono obuhvaća bugarski, srpski i bosanski novac. Dubrovački novci i slavonski banovci nisu uzeti u obzir. Ljubić je ovdje sastavio sa neobičnom marljivošću ogroman materijal koji je pokupio iz svih pristupačnih, javnih i privatnih zbiraka. Ljubićevo određivanje srpskih novaca možemo uglavnom još danas zadržati, i ako je ono u detaljima zastarjelo. Za bugarske i bosanske novce su N. Mušmov i Ć. Truhelka zamijenili Ljubića. Odbiti treba kao netočnu Ljubićevu obranu falcificiranih srpskih zlatnika: Na obranu pravosti staro-srpskih zlatnih novaca (Rad, 34). Da su ti novci moderna patvorina dokazao je, među drugima, Lj. Kovačević u Delu, 1894. Ljubić je napisao i jedan neobjavljeni rad o slavonskim banovcima.

Poslije Ljubića treba spomenuti samo nekoliko malih rasprava o N. u naučnim časopisima. Lj. Kovačević je saopćio u Delu (1894, 645) u izvodu svoje pristupno predavanje na akademiji o srpskoj N. U Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva 1896 do 1897 dotakao se J. Brunšmid također ovog pitanja. On tvrdi da je Stevan Dragutin (1276—1316) počeo sa srpskim kovanjem. Novce koje Ljubić dodjeljuje Vladislavu I., pripisuje Brunšmid Vladislavu II., sinu Stevana Dragutina. Vrlo pregledno je pisao K. Jireček u svojoj knjizi Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien (III., 60) i u srpskom prijevodu u Istoriji Srba (III., 234—244, IV., 208 i dalje) o jugoslovenskim novcima. To je danas najmoderniji i ako vrlo kratak pregled N. J., koji je naročito dragocjen zbog izvoda iz bogatog dubrovačkog Arhiva. Spomenuti treba još i članke K. Stockerta u bečkom časopisu Numismatische Zeitschrift.

Svi dosadanji radovi o starosrpskoj N. počivaju samo na pojedinim komadima, koji su odvojeni iz cjeline. Ali moderna metoda može samo na osnovu istraživanja čitavih nalazišta da postigne sigurne rezultate. To se, što se srpske N. tiče, tek počelo publikacijom važnog Kičevskog nalazišta u Starinaru (3 ser. 3 knj. 73 i dalje). Nalazišta iz Kosova, Rudnika, Zaječara, Studenice, Smedereva, Gostivara i Sofije su većim dijelom razgrabljena ili još nepublicirana. Za bosanski novac važno je: Truhelka, Der bosnische Münzenfund von Ribići (Wiss. Mitt. aus Bosnien, XI., 184—236). Za slavonske banovce, koje Ljubić nije uzeo u obzir, temeljna je rasprava Ć. Truhelke, Slavonski Banovci (Glasnik Bosansko-Hercegovačkog Zemaljskog Muzeja, 1897), koji ne daje samo jedan korpus svih poznatih banovaca, nego se bavi i svim drugim pitanjima, koja su u vezi sa slavonskim novčarstvom.

Rano je probuđen interes za novac dubrovačke republike. Prve veće popise ovih novaca dao je J. Leitzmann 1869 (Numis. Zeitung, 27) i F. Danilo u programu zagrebačke gimnazije: Monete i medaglie, le quali si riferiscono alla Storia della Dalmazia. Važan je rad N. Dechant-a, Die Münzen der Republik Ragusa (Numism. Zeitschrift, 2, 1870). Historiju dubrovačke kovnice sa obilnim i ne objavljenim izvornim materijalom iz dubrovačkog državnog Arhiva napisao je M. Rešetar: La Zecca della Republica di Ragusa (Bulettino Dalmato). Najpotpuniji, do sada publicirani katalog dubrovačkih novaca nalazi se u 6 svesci Corpus Nummorum Italicorum. Sva ova djela nadmašuje sada opširno djelo M. Rešetara, Dubrovačka Numizmatika (I. historijski dio 1924, II. opisni dio 1925). On donosi opširnu historiju dubrovačke kovnice i obuhvaća sve što je u vezi sa dubrovačkim novčarstvom.

Novcima dalmatinskih i albanskih gradova na jadranskoj obali bavio se najviše K. Stockert, koji je objavio veće rasprave o kotorskim novcima (Numism. Zeitschrif, 44, 45 i 49), o splitskim (Bullettino Dalmato, 40, 42) i albanskim novcima (Numism. Zeitschrift, 43). *B. Saria.*

NUNCIJATURA APOSTOLSKA. Pape su kao vrhovni poglavari katoličke crkve već u 5 vijeku imali na bizantskom carskom dvoru svoje stalne zastupnike (apokrizijare ili responzale). Od 16 vijeka pape kod raznih suverena u raznim zemljama ili crkvenim pokrajinama stalno zastupaju apostolski nunciji. U Beogradu je N. A. osnovana 1920. Prvi je nuncij bio naslovni nikozijski (Nicosia) nadbiskup Franjo Cherubini. Prvi je auditor naše N. A. bio Msgr. Ettore Felicci. Današnji je beogradski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti, naslovni adanski nadbiskup (imenovan 24/5 1922). *J. J.*

NURIJA, naziv za parohiju u južnim krajevima Balkanskog Poluotoka; prema grčkom enoria = predjel. *R. G.*

NUŠIĆ BRANISLAV, književnik, dramski pisac i pripovjedač (8/10 1864, Beograd). Osnovnu školu učio je u Smederevu, a gimnaziju u Beogradu. Pravo je počeo da studira u Grazu, a svršio ga je u Beogradu. Odmah po školovanju (1888), pošto je odležao godinu dana zatvora u Požarevcu, zbog jedne pjesme, primljen je bio u državnu službu u ministarstvu inostranih djela, te je radio pri konzulatima u Makedoniji i Staroj Srbiji deset godina, pri kraju kao vicekonzul u Prištini. 1900 imenovan je za sekretara ministarstva prosvjete, i kao takav je postavljen za dramaturga narodnog pozorišta u Beogradu. 1901 je penzioniran, pa reaktiviran za komesara pošta i telegrafa, no izjavivši se nesposobnim za takvu službu, ponovno je tražio penziju. 1903 predsjednik ministarstva đeneral Cincar-Marković uzeo je N. kao poznavaoca neoslobođenih južnih krajeva u svoj kabinet za sekretara, sa kog položaja je poslije 29/5 bačen u penziju. 1904—1905 bio je upravnik novosadskog srpskog narodnog kazališta. U međuvremenima, do balkanskog rata, N. se bavio i novinarstvom, koji put je vršio i uredničke dužnosti u Samoupravi, Tribuni, u prvoj Zvezdi sa Jankom Veselinovićem i u drugoj Zvezdi sa Pavlom Marinkovićem. 1912 u zimi postavljen je za prvog okružnog načelnika oslobođenoga Bitolja, a 1913 povjereno mu je bilo da organizira kazalište u Skoplju. Tu je do 1915 radio kao upravnik kazališta i kao urednik Srpskog Juga. 1915—1918 živio je u

Italiji, Švajcarskoj i Francuskoj. 1919 postavljen je za prvog načelnika umjetničkog odjeljenja, sa koga je položaja stavljen u penziju 1923. Danas vrši dužnost upravnika sarajevskog narodnog kazališta.

N. je najplodniji srpski pisac; on još uvijek vrijedno radi. Izdao je do sada jedanaest svezaka raznih proznih sastava i nekih dvanaest svezaka sa otprilike petnaest kazališnih djela, dok je u stvari napisao dvadesetisedam komada za kazalište i štampao pripovijedaka još za nekoliko knjiga. N. je počeo da piše stihove, ali je brzo našao svoj put, a to je uglavnom priča, humoreska i drama. U N. novelistiku spadaju: Pripovijetke jednoga kaplara iz srpsko-bugarskog rata (1886, drugo izdanje 1895), Ramazanske večeri, istočnjačke priče (1898), Listići iz požarevačkoga zatvora (1889), Deset priča (1901), Opštinsko dete, roman jednog dojenčeta (1902), Ben Akiba, prva zbirka feljtona i dosjetaka, koji su izlazili u Politici (1907), 1915, Opis narodne tragedije (1921), i Autobiografija, humoristička (1924). Osim toga, N. je napisao četiri knjige u kojima je opisao krajeve današnje Južne Srbije, koje je upoznao služeći u njima: Kraj obala Ohridskog Jezera (1894), S Kosova na Sinje More (1894), i u dva sveska, u izdanju Matice Srpske kao knjige za narod, Kosovo (1902 i 1903).

N. kazališni komadi ovi su: Sumnjivo lice, prva N. komedija u tri čina, koja je tek 1923 igrana prvi put i štampana u sadanjem izdanju skupljenih spisa, Protekcija (komedija u 5 činova, 1889, štampa se sada), Narodni poslanik (komedija u tri čina, 1896, štampana 1924), Prva parnica (komedija u tri čina), 1897, (još neštampana), Običan čovek (komedija u 4 čina, 1900, štampana 1902, a latinicom 1920), Knez Ivo od Semberije (drama u jednom činu, 1900, sv. 14 mostarske Male Biblioteke), Tako je moralo biti (drama u četiri čina, 1900), Šopenhauer (humoreska u jednom činu, 1900, štampana u mostarskoj Maloj Biblioteci, 1902), Pučina (drama u četiri čina, 1901, štampana dvaput, 1902 i 1905 u Srpskoj Književnoj Zadruzi zajedno s Običnim čovekom), Pod starost i Naša deca (dva šaljiva komada, svaki u jednom činu, izdani u Maloj Biblioteci 1903), a u istom izdanju (1905) druge dvije drame u jednom činu, Greh za grehom i Pod oblacima, Svet (drama u četiri čina, 1906, u izdanju Srpske Književne Zadruge) Rastko Nemanjić (kazališni komad u tri čina sv. 8, Malog Pozorišta, 1906), Jesenja kiša (drama u četiri čina, nagrađena prvom nagradom na natječaju Narodnog Pozorišta 1907, štampana 1910), Danak u krvi (drama u jednom činu, nagrađena na istom natječaju trećom nagradom, štampana u Maloj Biblioteci), Hadži Loja (fragmenat po tragediji srpskog naroda, u jednom činu, 1908), Ljiljan i Omorika (bajka u pet činova, muzika od St. Biničkog, 1910), Iza božjih leđa (drama u tri čina, 1910), Put oko sveta (revija-lakrdija, 1910). Za vrijeme rata napisao je N. komediju u jednom činu na srpskom i francuskom jeziku Ne désespérez pas!, koja nije još ni igrana ni objavljena, a poslije rata izradio je Svetski Rat, komediju u jednom činu koja je prikazivana ali nije štampana, Veliku nedelju (dramu u tri čina, saopćenu u Srpskom Književnom Glasniku 1920), Nahod (historijsku tragediju u pet činova, koja je prikazana prvi put 1923 prilikom piščeva jubileja), Kneginju od Tribala (historijsku dramu u tri čina, još neizdanu i neigranu) i Tomaidu (historijski kazališni komad u tri čina, još neobjavljen i neigran). Mnogi od N. radova štampani su u više izdanja, neki i latinicom, a ima ih koji su prevađani i na razne tuđe jezike.

N. je, i po vrijednosti, u prvom redu dramski pisac, i ako je mnogo i uspješno radio i na pripovijetki, što više i stvorio u nas originalan uzor živog i dosjetljivog feljtona. Ali dok i u njegovoj novelistici preteže duhovitost i vještina da se izmisle što efektnije ili komičnije situacije, i na štetu bitnih i neophodnih novelističkih elemenata, dotle je ta njegova naročita prednost dobro došla u djelima za scenu, i učinila je, da je N. poslije Sterije jedini naš punokrvni scenograf, koji suvereno vlada srpskom pozornicom već punih trideset godina. *V. Petrović.*

NUŠTAR, trgovište u Srijemu, u srezu vukovarskom; u ravnici (91 m), kojom teče Vuka (k Dunavu); stanica na željezničkoj pruzi Vinkovci—

Vukovar. Ima 1.295 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf, vlasteosku šumariju i mlin na valjke. — Kod N. našlo se rimskih starina. Tamo je negda bio benediktinski samostan Sv. Duha i grad porodice Berzete. 1401 sav su posjed i patronat nad samostanom preuzeli Gorjanski. Kasnije je grad u kraljevskoj vlasti. 1697 spominje se grad oppidum Nustor. Vlastelinski dvor, nekada baruna F. Trenka, sada pripada porodici Khuen-Belassy. *J. M-n.*

Nj

NJEGOŠ, planina u Crnoj Gori, oko 26 km istočno-sjeveroistočno od Bileća, odnosno 22 km sjeverozapadno od Nikšića. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada prema jugoistoku, i u tome pravcu su najviši visovi: Planinica oko 1.520 m, Njegoš 1.725 m. Na sjeverozapadu od Nj. nastavlja se Somina Planina, a na jugoistoku Zla Gora. Na jugozapadu od Nj. dižu se vrhovi: Koplje 1.407 m, Ciganka i Cigan, oko 1.400 m. Veći dio Nj. je pod vegetacijom, a sjeverni kraj je gol. Jedini saobraćajni putevi u okolini Nj. su staze, jer nema ni jednog iole većeg naselja.

P. V.

NJEGOVAN MAKSIMILIJAN, admiral austro-ugarske ratne mornarice, pravi tajni savjetnik (31/10 1858, Zagreb). Svršio je pomorsku vojnu akademiju na Rijeci, te je stupio 1877 kao pomorski kadet u austro-ugarsku ratnu mornaricu, postao je 1880 zastavnik linijskog broda, 1888 poručnik linijskog broda, 1900 kapetan korvete, 1903 kapetan fregate, 1909 kapetan linijskog broda, 1912 kontraadmiral, 1914 viceadmiral, 1917 admiral. Sudjelovao je u većim prekomorskim putovanjima kao načelnik štaba jedne eskadre, zapovjednik krstarica i dreadnouta. — Za vrijeme Svjetskog Rata bio je kao viceadmiral zapovjednik većeg odjeljenja (Geschwader) austro-ugarske mornarice, te je sudjelovao 1916 sa uspjehom u akciji protiv talijanske obale kod Ancone. 1917 primio je zapovjedništvo austro-ugarske mornarice. 1918 je penzioniran. Živi u Zagrebu.

V. L.

NJEGOVAN VIKTOR, general pješadije (6/10 1860, Gospić — 18/2 1921, Karlovac). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u, i stupio je 1882 kao poručnik u hrvatsku 53 pješačku pukovniju; postao je 1887 natporučnik. 1886—1888 pohađao je ratnu školu u Beču, 1892 postao je kapetan glavnog stožera u Krakovu, 1898 major, 1901 potpukovnik i glavno-stožerni glavar VII. hrv.-slav. domobranskog okružja u Zagrebu, 1905 pukovnik i zapovjednik hrvatske 16 pješačke pukovnije, 1910 generalmajor i zapovjednik 68 pješačke brigade u Beloj Crkvi, zatim u Celovcu, 1914 podmaršal i zapovjednik 35 pješačke divizije u Kološvaru. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je zapovjednik jedne divizije, kasnije vojni zapovjednik u Sibinju i Przemýsl-u, 1917 postao je general pješadije i dobio je plemstvo, a 1918 je penzioniran.

V. L.

NJEGOVAN VLADIMIR DR., kemičar (28/4 1884, Zagreb). Studirao je u Zagrebu, Beču i Zürichu. Promoviran je 1912 na tehničkoj visokoj školi u Beču na osnovu rasprave: Beiträge zur Kenntnis der pflanzlichen Phosphatide. 1907—1913 služio je na višem gospodarskom učilištu u Križevcima, a do 1919 na realnoj gimnaziji u Zagrebu. Od 1919 je profesor za anorgansku i analitičku kemiju i predstojnik instituta za analitičku kemiju na tehničkom fakultetu (prije tehničkoj visokoj školi) u Zagrebu. Od naučnih radova najvažnije su mu publikacije u Zeitschrift für Elektrochemie, u kojima iznosi svoja naziranja o apsolutnoj vrijednosti entropije. Pisac je raznih članaka, rasprava, brošura i knjiga (Vinarstvo, Naša kemijska industrija, Kvalitativna analiza, Šta je materija, Kvantitativna analiza i t. d.).

V. Nj.

NJEGUŠI su pleme u katunskoj nahiji, u Crnoj Gori. Zahvaćaju Njeguško Polje i zapadnu podgorinu planine Lovćena, koja se diže nad tim poljem. Oko Nj. su sa istoka Cetinjsko Pleme, sa sjevera pleme Ćeklići, od zapada i juga Boka. Glavni dio planine čini Njeguško Polje, u kome su sela: Dugi Do, Herakovići, Kopito, Vrba i Rajićevići. Na sjeveru od polja su: Velji i Mali Zalaz, a na jugu: Žanjev Do, Mirac i Majstori. Pleme Nj. broji 450 domova. Kroz

Nj. prolazi kolni put od Cetinja za Kotor, a i u stara vremena je tuda vodio trgovački put i živ promet.

Nj. su staro srpsko pleme. Spominju se prvi put 1435. U početku 17 vijeka (1614) imali su dvjesta domova, sa 480 oružanih ljudi. Pleme je postalo mnogo prije vremena, kada ga nalazimo prvi put spomenutim, svakako prije nemanjićke države. Osnovali su ga bez sumnje Srbi Zećani, koji su u davna vremena imali katune u Nj. i na Lovćenu. Prema starini u Nj. žive dva sloja: stari Nj. i doseljenici. Starosjedioci su bratstva, čiji su pređi stvarali ovo pleme i koja su bila u Nj. još u 15 vijeku. Oni čine sada jednu trećinu plemena. Od njih su polovina potomci starih Zećana, a polovina je podrijetlom iz Bosne. Od mnogih bratstava starih Srba iz Zete, koja su najvećim dijelom, potisnuta od doseljenika, izumrla ili iselila, glavnu grupu su činili Veljokrajani, nazvani tako po jednom dijelu Njeguškog Polja, u kome su stanovali. Od njih su u 17 vijeku bila dva crnogorska mitropolita, a možda je i vladika Rufim I. bio rodom Njeguš. Od starosjedilaca podrijetlom su iz Bosne Punoševići, koji se dijele u nekoliko užih bratstava. Od njihovog roda Bogdanovića bili su njeguški kneževi za cijelo vrijeme.

Od kraja 15 vijeka i kasnije dolaze u Nj. uskoci sa raznih strana. Od njih su se najviše razvila i istakla dva srodna bratstva, Herakovići i Rajićevići. Prema predaji vode oni podrijetlo od braće Heraka i Raića, koji su pri padu Bosne pod Turke (1463), prešli pod planinu Njegoš, a odatle krajem 15 vijeka u Nj. Herakovići se dijele na Petroviće i Popoviće, a Rajićevići na Radonjiće, Podubličane i Pende. Slave Đurđev-dan. Sa nekoliko drugih doseljeničkih bratstava, kao što su Popovići, podrijetlom iz Očinića, Kustudije iz Bjelopavlića, Vrbice iz sela Vrbe u Hercegovini i dr., oni čine dvije trećine plemena. Još u 16 i 17 vijeku starosjedioci su činili glavnu masu plemena i imali su vodstvo u njemu. Njih su doseljenici, namnožavajući se, postepeno potiskivali tako, da su od kraja 17 vijeka, osobito s izborom vladike Danila za crnogorskog mitropolita dobili prevlast u plemenu potomci Herakovi i Raićevi. Od Petrovića je crnogorska dinastija. Od Radonjića su birani guvernaduri u Crnoj Gori.

L i t e r a t u r a: Jov. Erdeljanović, Stara Crna Gora (Naselja i poreklo stanovništva, knj. 24).

P. Šobajić.

NJEGUŠKO POLJE, krasko polje u Crnoj Gori, 4·5 km istočno od Kotora, odnosno 10 km sjeverozapadno od Cetinja. Polje je sa svih strana obrubljeno planinama. Na sjeveru su Tatinjak 1.349 m i Bukovica 1.254 m, na istoku Golo Brdo 1.274 m. a na jugu i jugozapadu se diže Lovćen (Velji Vrh 1.310 m, Jezerski Vrh 1.660 m, Štirovnik 1.753 m). — Nj. P. je približno eliptičnog oblika, pruža se od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku. Dugačko je 2·5 km, a široko 0·5 do 0·8 km. Leži na apsolutnoj visini 880—940 m i zauzima površinu od 3·27 km^2. Po okrajcima polja ima nekoliko izvora. Oni i atmosferske oborine snabdijevaju Nj. P. vodom, a odvodnjivanje se događa kroz jedan poveliki ponor. Njime otiču sve vode Nj. P. Dno polja je prilično ravno, pokriveno vrlo plodnom crvenicom i cijelo je obrađeno. Privredno središte je varošica Njeguši, sa 30 domova i 119 stanovnika. Zbog velike plodnosti Nj. P. je gusto naseljeno; u 365 domova živi 1.542 duše, što bi odgovaralo gustoći oko 470 na 1 km^2, ali oko 44% stanovnika živi na stranama polja, te je stvarna gustoća dosta manja. — U Nj. P. je najveće naselje Erakovići (80 domova, 330 stanovnika), zatim Dugi Dô (50, 246), a na stranama su dva naselja: Raićevići (110, 464) i Vrba (55, 217). — Sredinom Nj. P. prolazi drum Kotor-Cetinje. Pored toga ima nekoliko pješačkih puteva i staza.

P. Vujević.

NJEMAČKO - JUGOSLAVENSKO DRUŠTVO (Deutschsüdslawische Gesellschaft) osnovano je 27/5 1921 u Frankfurtu na Majni, sa zadatkom, da upozna Nijemce sa umjetnošću, kulturom i historijom Južnih Slovena, i da jugoslavenskim studentima olakša studije u Njemačkoj. Na ovaj se način želi da dođe i do bližih trgovačkih i političkih odnosa. Društvo je u ovom pravcu do sada priredilo znatan broj predavanja, koncerata i predstava. 1925 imalo je društvo 172 člana. *D. P.*

O

OBEDSKA BARA (OBEDA), bara na lijevoj strani Save, u Srijemu. O. B. je staro, nalik na potkovicu, zapušteno savsko korito, koje počinje kod sela Kupinova, savija se u polukrugu k sjeveru, kod sela Obreža zakreće k jugu, pa se, nedohvatajući Save, gubi između šumskih revira Čenjina i Kupinske Grede. Samo za vrlo visoke vode stoji O. B. u vezi sa Savom. Sjevernim rubom O. B. prolazi nasip-drum Obrež-Kupinovo.

O. B. nosi ime po manastiru Obedu, koji se nalazio blizu nje, a sad se vide samo njegove razvaline. Svojina je petrovaradinske imovne općine, a zaprema površinu od preko 1.000 jutara. Sredina bare gusto je obrasla trskom, koja zajedno s čestim vrbnjacima, čini gotovo neprohodnu guštaru. Rubovi O. B. su više ili manje slobodni od trske; vodu gusto pokriva bijeli lopoč i žuti lokvanj, često i do decimetra debela naslaga okreka (žabokrečina). Ali i među trskom ima čistina, gdješto više metara dubokih, t. zv. Okna ili Jezera; ima ih 13. Za njih je najkarakterističnija biljka srpak, sa dugačkim, oštro nazubljenim lišćem. Za ta je Okna karakterističan i po koji greb, plivajući otok od trske. — U toj bujnoj vegetaciji smjestila se kolonija ptica močvarica kod Kupinova, blizu groblja, gdje se nalazi već čitav niz godina, dok se prije nalazila kod Obreža. Na razmjerno malom prostoru žive šaroliko izmiješane tisuće sivih, crvenih, bijelih, žutih čapalja, gakova, ražnjeva i malih vranaca. Jedno gnijezdo stoji do drugoga, ispod trećega, iznad četvrtoga; svako iole zgodno mjestance na vrbama je zauzeto. Najživahnije je u koloniji bez sumnje rano u jutro; slika prije izlaska sunca zaista je veličanstvena. Tada stari, dolazeći sa raznih strana, padaju na gnijezda da nahrane svoje mlade. Malo zatim nastane donekle mir, koji se često prekida, osobito onda, kada se koja lunja, koja močvarna ili druga eja, koji orao štekavac ili najveći neprijatelj kolonije koji orao klokotaš zaleti u koloniju, da u njoj za sebe ili za svoje mlade potraži hrane, ili kad se pojavi u guštiku lovac. U bari ima riba, pijavica, žaba, kornjača i sila komaraca.

O. B. u ornitološkom pogledu samo je ostatak onoga, što je nekad bila, kad je o njoj (u polovini prošloga vijeka) J. Zelebor, čuvar bivšeg dvorskog prirodoslovnog kabineta u Beču rekao, da je ona najzgodnije mjesto za promatranje ptica močvarica; on je ostao kod te svoje izjave i poslije dvogodišnjega puta oko zemlje, na kome je imao prilike da posjeti najrazličnije krajeve i da upozna mnoge močvare sa čuvenim ptičjim gnijezdištima. Tada je na O. B. bilo toliko ptica, da su, dignuvši se u zrak, zastirale sunce; ali i sada još tisuće dolaze svakog proljeća u jatima da se ondje gnijezde, da izlegu i othrane svoje mlade, pa da se u jesen opet s porodicom svojom dadu na daleki put u toplije krajeve.

L i t e r a t u r a: E. Rössler, Obedska bara (Priroda, VI., 73—78); V. Klaić, Prirodni zemljopis Hrvatske (1878); Obedska bara (285—293) opis E. Hodeka; Die Österr. Monarchie in Wort und Bild. Croatien und Slavonien (1902); Opis H. Hranilovića; J. Ettinger, Der Sumpf Obedska Bara nächst Kupinovo in Slavonien einst und jetzt (Glasnik Hrvatskoga Naravoslovnoga Društva, 3, 1888, 231—236).

J. Modestin.

OBEL, planina u Južnoj Srbiji, na granici naše države sa Bugarskom, oko 9 km istočno od Careva Sela. Visoka je 1.302 m. Planina je bez vegetacije. Zapadno od O. diže se Kalev Kamen, visok 1.187 m. *P. V.*

OBERINTALSKO GOVEDO (Oberinntaler Rind) ima svoju domovinu u gornjem dijelu doline rijeke Inn (Tirolska), od Innsbrucka pa do Finstermünz sedla. O. G. je bilo žućkaste ili svjetlosive boje; noviji tip ima skroz sivu do sivosmeđu boju.

Kako se O. G. mnogo ukrštavalo sa susjednom (i švajcarskom) montafonskom pasminom, taj se specijalni tip izgubio, i danas se naziva imenom smeđe-sivog gorskog goveda. Staro O. G. je bilo maleno (krave prosječno 350 kg), skromno u hrani, kasno je dozrijevalo, ali je bilo mliječno (oko 2.000 l godišnje, sa 4·7% masti). Već oko 1891 doveli su ovu pasminu, zbog srodnosti s bušom, u Bosnu i Hercegovinu, za ukrštavanje i oplemenjivanje domaće pasmine, što je vrlo dobro uspjelo. Osim toga, uveli su tu pasminu i u gorske krajeve Hrvatske i Srbije u istu svrhu, a i na zemaljska dobra (na pr. Božjakovina) za čisti uzgoj. *S. U.*

OBICA. V. Kosovo Polje.

OBIČAJI NARODNI su tradicijom posvećene konvencionalne forme, kao neke vrste zakona, kojih se ljudi drže u raznim slučajevima društvenog, pravnog i vjerskog života. U njima se zapažaju mnogi elementi još iz pretkršćanskog doba, ali su oni velikim dijelom zadobili kršćansko značenje i sasvim su se stopili sa kršćanskim običajima ili su, prema potrebama raznih državnih organizacija, preinačivani. »Samo oni O. N. koji nisu duboko zasijecali ni u državnu organizaciju i državne potrebe ni u crkvene obrede i crkveni moral, ostali su u široj masi narodnoj gotovo nedirnuti«. (Tih. R. Đorđević). — O. N. su raznovrsni, i mogu se podijeliti u više grupa.

1. O. N. kod poslova i rada: a) Kod raznih svakidanjih kućnih poslova i domaćeg života uopće, na pr. kod loženja vatre, kod jela i pića i t. d. b) Kod privrednih poslova, na pr. kod žetve. c) Kod građenja, na pr. kod građenja kuće kolje se pijevac, ovca i t. d., uzidava se sjena, novac i t. d. d) Kod zajedničkih poslova na pr. moba i prelo.

2. Pravni O. N., na pr. kod pogađanja i sklapanja poslova, seoske skupštine i dogovori, vađenje mazije, t. j. čovjek na koga sumnjaju vadi iz vrele vode željezo, da se vidi je li kriv.

3. O. N. u međusobnom općenju, na pr. pobratimstvo i posestrimstvo, kumstvo kod krsta, vjenčanja i potvrde, gostoprimstvo, susretanje, svađe, psovke, kletve, pomirenje.

4. O. N. kod svetkovina, na pr. imendan ili rođendan, krsno ime ili slava (samo kod pravoslavnih), badnjak, Božić, kolede, mesopust ili fašnik (poklade), Uskrs, sa šaranjem pisanica, Đurđev dan i Ivan dan, Kraljice o Duhovima (Trojičinu dne), Dodole za velikih suša.

5. O. N. kod poroda na pr. rodilja sa novorođenčetom zagrađuje se u kutu sobe od ostalog svijeta, da joj ne naškodi »mrak« ponjavom (čemu se kaže da je »za platmi«); takva se ponjava ili plahet u Slovačkoj naziva »kutnica«. Kad rodilja poslije porođaja prvi put pođe u crkvu obavlja se njen »uvod« u crkvu. Rodilji dolaze dok je u babinama svake nedjelje u pohode žene iz rodbine i prema stalnom redu svaki put donose drugačije jelo.

6. O. N. kod ženidbe: prosioci (snuboki), svatovi, svadba, sa stereotipnim svuda jednakim ceremonijama. Kod svadbe je naročito važna uloga djevera, debelog kuma i čauša (veselnika). Tipična je ceremonija prevažanje nevjestine škrinje (sanduka) sa prćijom u mladoženjin stan, zatim skidanje djevojačkog vijenca (»parte«) i stavljanje poculice na glavu nevjeste, zatim »poljevačina«, kod koje mlada poliva djevera i svatove i t. d.

7. O. N. kod smrti, na pr. razni načini kako se oprema soba i odar za mrtvaca, pri čemu dolazi u obzir naročito spol i njegovo doba starosti. Mrtvaca u mnogim krajevima još voze na groblje na saonicama sa volovima, bilo zima bilo ljeto. Na lijesu sjedi pokojnikova žena ili t. zv. podušnik ili podušnica, koji nosi svijeću na groblje. Narikače, najmljene žene, nariču za mrtvacima; žalovanje traje prema starosti i blizini srodstva. Nakon ukopa obično se održavaju žalobne gozbe, t. zv. karmine.

8. O. N. kod uređivanja groblja i polaska na nj. Oblik i ukras nadgrobnog križa različit je prema tome, da li je ukopano muško ili žensko čeljade. Mrtvacu nose na grob jelo i piće i nariču, ili mu kite grob cvijećem. Groblje posjećuju osim na dan Svih Svetih (zadušnice) nedjeljom poslije večernje, i to naročito oni, koji su u žalosti.

L i t e r a t u r a: Zbornik za narodni život i običaje (od 1896); Tih. Đorđe-

vić. Naši narodni običaji (Prosvetna Biblioteka, sv. 9, 1922). *V. Tkalčić.*

OBILIĆ MILOŠ. Prema kazivanju Konstantina Filozofa, najpouzdanijeg prikazivača iz vremena vlade despota Stevana Lazarevića, cara Murata na Kosovu ubio je jedan plemić, koga bjehu oblagali knezu Lazaru, kao nepouzdana. U jednom rukopisu dodano je, da se taj plemić zvao Miloš. On je dopro do sultana tako, što se predstavio kao prebjeg. Pošto je mačem probo Murata, poginuo je na istom mjestu i sam od ogorčenih Turaka. Od 16 vijeka, prema narodnoj predaji, taj se junak Miloš, u srpskim i stranim izvorima, zove Kobilić i Kobilović, a tek se od 18 vijeka to prezime mijenja u Obilić. Izvanredno rijedak slučaj, da u jednoj bitci poginu dva protivnika vladara, pored raznih drugih momenata, izazvali su veoma živ interes za kosovsku bitku. Ima na desetine pisaca 15 do 17 vijeka, koji opisuju tu borbu sa mnogo pojedinosti i sa raznim momentima svoga domišljanja i predaje, koju su čuli. Srpska epska poezija razvila je od kosovske bitke jedan od najljepših, najpopularnijih i najdubljih ciklusa svog stvaranja. Naročita se pažnja obratila junaku koji je ubio turskog cara. On je načinjen carevim zetom, najomiljenijim i najboljim junakom Lazareva vremena i nalazilo se čak, da je nadljudskog podrijetla. Narodna predaja predstavljala je O. naročito kao protivnika Vuka Brankovića, tobožnjeg izdajicu na Kosovu. *V. Ćorović.*

OBILJE, planina u Staroj Srbiji, istočno od srednjeg toka rijeke Kline, odnosno južno od Devič-Planine, na istočnom obodu metohijske kotline, oko 28 km južno-jugozapadno od Kosovske Mitrovice. Sastavljena je od fliških stijena: lapora, žućkastog pješčenika, trošnih škriljevaca, gdjegdje i umetnutih slojeva vapnenca, čije se bore pružaju u dinarskom pravcu, od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, kao što je i pružanje planine. Planina je visoka oko 1.100 m i većim je dijelom bez vegetacije. Većih saobraćajnih puteva nema. *P. V.*

OBINJAJKA, muška velika šubara od janjeće kože, čije se strane mogu na niže obviti. Nosi se u Levču i kruševačkom okrugu. *N. Z.*

OBLAČIĆ RADE (OBLAK RADOSLAV). U narodnim pjesmama, koje opijevaju događaje iz vremena despota Đurđa, O. je prikazan kao izvanredan junak, naročito istaknut u borbama protiv Turaka, ali i kao najizrazitiji protivnik despotove žene Jerine. O. narodnih pjesama najvjerojatnije je veliki čelnik Radič (Postupović), koji je živio u 15 vijeku. Spominje se od 1413 kao jedan od glavnih zapovjednika srpske vojske, koja je pomagala sultana Muhameda protiv njegovoga brata Muse. Opisuju ga kao veoma hrabra i mudra, i kao čovjeka, koji je svršavao poslove sa malo objašnjavanja. O. je imao do 70 svojih sela u sjevernoj Srbiji, koja mu je poklonio despot Stevan i potvrdio despot Đurađ. Madžarski kralj Sigismund poklonio mu je grad Kupinik na Savi. O. je zadužbina manastir Vraćevšnica. Pod starost je O. pohodio Svetu Goru, obnovio manastir Kastamonit i postao mu ktitor. Posljednji je spomen o njemu iz 1435. U 17 vijeku postojala je zapisana tradicija kod Dubrovčana, da je O. 1448 zarobio Janka Hunyadi-a na povratku sa Kosova. — Postoji i drugo mišljenje o O.: da je to vojvoda Radoslav Mihaljević (4/1 1436), koji je podigao Bogorodičin manastir u Radešinu.

L i t e r a t u r a: St. Novaković. Veliki čelnik Radič (Glasnik, 50, 1881); I. Ruvarac, Godišnjica, 20, 1900. *V. Ćorović.*

OBLAJA, izobičajena košulja u Crnoj Gori, u Vasojevićima. O. je od sukna ili težine, prostim vezom ukrašena. Sukneni dijelovi su iz crveno i zeleno obojena sukna. Pod rukama je razrezana do pola grudi. Kroz ovaj otvor doje dijete. *N. Z.*

OBLAK VATROSLAV, lingvist (1864), Celje — 16/4 1896). 1874—1884 učio je gimnaziju u Celju, 1886 svršio je osmi razred gimnazije i maturu u Zagrebu, 1886—1890 učio je slovensku filologiju na univerzitetu u Beču. 1891 postao je doktor filozofije, od novembra 1891 do marta 1892 proučavao je dijalekte sjeverno od Soluna, 1892 putovao je po Dalmaciji i po dalmatinskim otocima, 1893 postao je privatni docent slovenske filologije na univerzitetu u Grazu, 1896 iza-

bran je za izvanrednog profesora u Grazu, ali je prije nastupa umro.

Glavna O. djela su: U Archiv für slavische Philologie: Zur Geschichte der nominalen Deklination im Slovenischen (11, 12, 13), Der Dialekt von Lastovo (16), Die Halbvokale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen (16), Die kirchenslavische Übersetzung der Apokalypse (13), Kleine grammatische Beiträge (19), Zur Provenienz der Kijever u. Prager Fragmente (18), Zur Würdigung des Altslovenischen (15), Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik (17), Macedonische Studien (Sitzungsberichte bečke Akademije, 134); Doneski k historični slovenski dialektologiji (Letopis Matice Slovenske, 1890—1891), Starejši slovenski teksti (Letopis Matice Slovenske, 1889); Zum silbenbildenden *l* im Slavischen (Archiv f. slav. Philologie, 16), Eine Bemerkung zur ältesten südslavischen Geschichte (Archiv f. slav. Phil., 18), Nekolko beležki vrhu staroslovenskite pametnici (Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnica, 9), Prinos km blgarskata gramatika (isto tamo 11).

L i t e r a t u r a: V. Jagić, Archiv für slavische Philologie, 18; M. Murko, V. O. (Knezova Knjižnica Matice Slovenske, 1900); M. Murko, V. O. Ein Beitrag zur Geschichte der neuesten Slavistik (1902). *F. Ramovš.*

OBLASNA I SRESKA SAMOUPRAVA. V. Samouprava.

OBLASTI. Podjela zemlje na O. imala se, prema čl. 95. Ustava, izvršiti putem zakona, prema prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama, ali pošto ovaj zakon nije mogao biti donijet u određenom roku, to je ona izvršena uredbom o podjeli zemlje na O. (26/4 1922), koja po čl. 135 Ustava ima snagu zakona. Ovlaštenje za njeno donošenje ustavotvorac je dao pod ovim uvjetima: a) da ni jedna oblast nema više od 800.000 stanovnika; b) da se Hrvatska i Slavonija mogu podijeliti samo na četiri oblasti; c) da teritorij Crne Gore iz 1922 sa kotarom bokokotorskim, bez okruga plevaljskog i bjelopoljskog, sastavlja jednu oblast; d) da okruzi u Bosni i Hercegovini vrijede kao oblasti, dok se podjela na oblasti ne izvrši putem zakona.

Članom I. Uredbe podijeljena je naša država »teritorijalno« na ove 33 oblasti: 1. Ljubljanska — Ljubljana. 2. Mariborska — Maribor. 3. Primorsko-Krajiška — Ogulin (privremeno sjedište po rješenju Ministarskog savjeta, od 23/2 1924). 4. Zagrebačka — Zagreb. 5. Osječka — Osijek. 6. Srijemska — Vukovar. 7. Bačka — Sombor (privremeno sjedište po rješenju ministarskog savjeta od 3/12 1923). 8. Beogradska — Beograd. 9. Podunavska — Smederevo. — 10. Podrinska — Šabac. 11. Valjevska — Valjevo. 12. Šumadijska — Kragujevac. 13. Moravska — Ćuprija. 14. Požarevačka — Požarevac. 15. Timočka — Zaječar. 16. Niška — Niš. 17. Vranjska — Vranje. 18. Kosovska — Priština. 19. Skopska — Skoplje. 20. Bregalnička — Štip. 21. Bitoljska — Bitolj. 22. Raška — Čačak. 23. Užička — Užice. 24. Kruševačka — Kruševac. 25. Zetska — Cetinje. 26. Splitska — Split. 27. Dubrovačka — Dubrovnik. 28. Tuzlanska — Tuzla. 29. Sarajevska — Sarajevo. 30. Mostarska — Mostar. 31. Travnička — Travnik. 32. Vrbaska — Banja Luka i 33. Bihaćka — Bihać.

Beograd i Zagreb pripadaju oblasti, na čijem se teritoriju nalaze, ali je uprava grada Beograda ostala i dalje pod neposrednom nadzornom vlašću ministra unutrašnjih poslova, dok je uprava Zagreba potčinjena velikom županu (čl. 8).

Dvije ili više manjih oblasti mogu se spojiti u jednu veću, po odlukama svojih oblasnih skupština, koje su konačne, ali i ovako sastavljena oblast ne smije imati više od 800.000 stanovnika (po popisu od 31/12 1921). Odluka o spajanju oblasti u Bosni i Hercegovini mora biti donijeta većinom od dvije trećine glasova.

U toku prvih pet godina po stupanju na snagu uredbe, pojedini srezovi i općine mogu se odvojiti od svojih oblasti i pripojiti drugoj oblasti, ako na to pristanu njihova samoupravna predstavništva i oblasna skupština oblasti, kojoj se žele pripojiti, i ako njihovu odluku odobri ministar unutrašnjih poslova, po pristanku ministarskog savjeta. U Bosni i Hercegovini ovo može biti po pristanku nadležnih samoupravnih predstavništva, izraženom odlukom od tri petine glasova i po odobrenju narodne skupštine, i to samo kad su u pitanju srezovi i općine u sadanjim granicama Bosne i Hercegovine. Srezovi i općine izvan sadanjih granica Bosne i Hercegovine

ne mogu se ni u kom slučaju, prema čl. 135 ustava, pripojiti bosanskim oblastima (čl. 4 i 5).

Kao dijelovi državnog teritorija, oblasti ulaze u sastav centralne uprave, a kao upravne jedinice lokalnog karaktera imaju posebno samoupravno uređenje. Prema ovom njihovom dvojakom karakteru u njima postoje dvije vrste vlasti: državne i samoupravne. Na čelu prve stoji župan, a organi su druge: oblasna skupština i oblasni odbor (V. Veliki župan, Samouprava). *D. Alimpić.*

OBLIK, grad u Zeti. U Crmnici se nalazi selo Oblić na istoimenoj rijeci. Kod Skadra se nalazi selo Oblika. U grad O. zatvorio se zetski knez Vladimir, opsjednut od Samuila, i tu je zarobljen. *V. P-ć.*

OBNICA, rijeka u Srbiji, lijeva sastavnica Kolubare. Izvire pod Malim Medvednikom (998 m) i kao potok Jasikovac teče prema sjeveru. Od sastava sa Budžarskim i Drenajićkim Potokom počinje tok O. u pravcu sjevera, od zaseoka Stave teče na sjeveroistok, a od Tanackovića Brda (443 m) na istok i istok-jugoistok. Sastav sa Jablanicom je neposredno više Valjeva. Veći pritoci O. s lijeve strane su: Kamenica i Bukovica. Dužina O. toka je 24·7 km, a površina porječja 181·6 km². *P. V.*

OBOJCI su od platna ili vunene tkanine, što se nosi po varošima mjesto čarapa u obući. Vuneni O. tkani su u raznoj boji, i njima se noga omotava do koljena. O. nose seljaci po Krajini, Timoku, Vojvodini. *N. Z.*

OBOROVO, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Dugo Selo, od Dugog Sela 14 km (pravac) k jugu, na lijevom brijegu Save (102 m), skela za Veliku Goricu. Ima 1.173 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. *J. M-n.*

OBOZNA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Kamenice (lijevog pritoka Bregalnice)-Bregalnice-Rakitne-izvorišne čelenke Osojnice (lijevog pritoka Bregalnice)-Malešecke Reke-Kaluđerice, istočno-jugoistočno od kočanske kotline. U donjim dijelovima je O. sastavljena od pegmatita, čiji su sastojci isključivo feldspag i kvarc, od gnajsa, mikašista i zelenih kristalastih škriljevaca, koji se pružaju od sjevera prema jugu, dok su najviši dijelovi planine sagrađeni od granita. O. se pruža u meridijanskom pravcu, uglavnom od sjevera na jug, a najveći su visovi: Bilo 1.178 m, Obozna 1.181 m, Stara Kula 1.030 m, Jakutica 1.045 m, Beli Kamen 1.122 m, Duga Poljana 1.180 m. Od glavnog grebena odvaja se na zapad i istok nekoliko kosa i povijaraca, između kojih teku potoci. Na zapadu su: Cvetanova Šljiva 1.100 m, Šipak 1.059 m, Krmenik 1.082 m, Borovec 1.013 m, na istoku: Konjarnik, Beli Kamen 1.040 m, Debeli Rid 1.079 m. Istočne strane O. su pod hrastovom i bukovom šumom, a na zapadnima prevlađuje džbunje i kržljava hrastova šuma. Najviši vrhovi su goli, glavičastog oblika sa blagim stranama i na njima su pašnjaci. Većih saobraćajnih puteva u O. nema; samo su pješački putevi i staze.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (I., 1906, 238—239). *P. Vujević.*

OBRADOVIĆ DOSITEJ, književnik, narodni prosvjetitelj (oko 1742, Čakovo, rumunjski Banat — 28/3 1811, Beograd). Otac O. bio je zanatlija. Rano je ostao bez roditelja. U mjestu rođenja naučio je čitati i pisati, i kao dijete zanio se crkvenom lektirom tako, da je htio da bježi u Dečane. Dan, stoga, na kapamadžijski zanat (koji pravi pokrivače) u Temišvar, O. je ipak sanjao o svetačkom životu, i s jednim drugom pobjegao (1757) u srijemski manastir Hopovo. Njegova sklonost misticizmu tu se razvila u vjersku strast, i pod utjecajem žitija svetih, i on se htio posvetiti. Želju za čitanjem i učenjem poticao je u njemu nedoučeni, a trezveni i valjani proiguman Todor Milutinović. Nešto njegovi savjeti, nešto stvarne prilike u manastiru, oprečne O. idealima, nešto i poznanstvo sa svjetskim knjigama, što je širilo njegov duh i ukazivalo na njemu nepoznata pozitivna znanja, razbuktaše i izmijeniše O. ambiciju, te prvom prilikom, po premještaju poočimovu i poslije sukoba sa sumnjičavom i porugljivom subraćom, O. je 2/11 1760 pobjegao iz manastira. U cilju da u Rusiji nastavi školovanje, O. je preko Slavonije otišao u Zagreb, odakle je, poslije kraćeg zadržavanja i učenja latinskog

jezika, otišao preko Like u Dalmatinsko Zagorje, gdje je, učiteljujući tri godine, štedio novac za svoj plan i naučio malo talijanski. 1763 pošao je u Sv. Goru, čuvši za tamošnju čuvenu akademiju grčkog prosvjetitelja Evgenija. No razboljevši se usput, ponovno se vratio u Zagorje za učitelja u selu Golubiću, pošto se zadržao kratko vrijeme u kotorskim Mainama, gdje ga je crnogorski vladika Vasilije rukopoložio za jereja. 1765 sklonio se O. ispred kuge u dalmatinsko Kosovo. Mjesec dana provedenih kod tamošnjeg popa Simića važno je za našu književnost, jer je O. tada za popovu kćer, sastavio Bukvicu, prvi svoj književni rad. Vidjevši kako se tamošnji Srbi grabe za taj sastav i prepisuju ga, u njemu je sazrela misao, da se oda pisanju poučnih djela na narodnom jeziku. S Kosova je O. prešao u manastir Dragović, pa poslije dva mjeseca preko Trogira u Split, gdje se ukrcao za Krf. Ovdje je proveo mjesec dana učeći grčki i služeći službu za Srbe oficire. U Moreji je isto tako proveo dva mjeseca, pa se najzad iz Neupleona odvezao u Sv. Goru. U Hilandaru je O. čuo, da je Evgenijeva škola rasturena, te je u proljeće 1766 otišao u Smirnu da sluša grčkog filozofa Dendrina. Tu je naučio potpuno grčki i proživio tri godine. Kad je izbio rusko-turski rat, a on ostao bez novaca, vrati se 1768 u Dalmaciju. Usput se svrnuo u Patru, pa u Santi Quaranti, odakle je prešao u albanske planine i do kraja godine se uputio i u arbanaški jezik. Zatim je otišao na Krf, odatle u Mletke, pa preko Zadra u Zagorje. Juna 1769 primio je O. opet učiteljsku službu u Plavnom, gdje je spremio drugu Bukvicu. Tada se već pročuo kao propovjednik, pa razišavši se sa mjesnim popovima primio se (1770) crkvene službe u Skradinu. Ovdje je dovršio Hristoitiju i Venac od Alfavita. Pohodio je ponovno Mletke, pa je, na poziv Srba oficira, propovijedao u Zadru do 1771, kada je otišao u Trst. Boravci u Dalmaciji vrlo su važni za O. rad. Tu je upoznao narod i njegove potrebe i približio se čistom narodnom jeziku.

Iz Zadra je O. otišao u Beč, gdje je podučavao grčku djecu, a sam učio latinski, francuski, njemački, logiku i metafiziku. Sedme godine već je drugima predavao njemački. Iz Beča je O. mitropolit Vidak odveo za učitelja svojim sinovcima u Modru. Poslije godinu dana prešao je O. s njima u Karlovce. Opet poslije godinu dana otišao je s njima u Požun, pod uvjetom, da će ih i u Njemačku pratiti. No kad Vidak nije ispunio obećanje, O. je 1779 opet otišao u Trst, a odatle je, kao nastavnik talijanskog jezika ruskom arhimandritu Varlaamu, prešao u Italiju i proputovao Mletke, Ferraru, Pistoju, Luccu, Pisu i Livorno. Odatle je O. otišao na otok Hijos, gdje je, kao učitelj talijanskog jezika, uštedio 60 dukata, sa kojima je otišao u Carigrad, pa u Galac, jednom bojaru na imanje u Fokšane. Kao mentor bojareve djece proveo je O. u Jašu godinu dana. S jeseni 1782, sa ušteđenih 300 dukata, ostvario je O. davnašnji san: otišao je u Njemačku, u Halle, gdje se upisao na univerzitet, da sluša filozofiju, estetiku i naturalnu teologiju profesora Eberharda. U proljeće 1783 prešao je O. u Leipzig, gdje je učio fiziku kod profesora Borna, i gdje je našao ćirilsku Breitkopf-ovu štampariju, te je tu izdao prvo svoje djelo: Život i priključenija. 1784 izdao je O.: Sovjeti zdravago razuma i Slovo poučitelno.

Potrošivši veći dio novca na štampanje, O. je, s malom potporom od rumunjskog episkopa Ćijuka, radi podučavanja njegovih pitomaca, obišao Francusku, Pariz i London, te se maja 1785 vratio u Leipzig, odakle je otišao u Beč. Dvije godine je davao satove iz francuskog i talijanskog jezika, pa poželivši da nastavi štampanje svojih radova, uputio se u Rusiju na poziv generala Zorića, koji mu je obećao da će mu nabaviti štampariju. Poslije 6 mjeseci uzaludnog čekanja na Zorićevu imanju, O. se sa darovanih mu 400 dukata vratio u Leipzig, gdje je štampao Basne i Pjesmu na vzjatije Bjelgrada. 1789 O. se našao ponovno u Beču, gdje je živio od davanja satova i od raspačavanja svojih knjiga. Pred kraj boravka u Beču živio je teško, te se 1802 preselio u Trst. 1803 je štampao u Mlecima Etiku i ostao je tamo do ulaska Francuza. Ovdje je čuo radosnu vijest o srpskom ustanku, vratio se u Karlovce, i stupio je u vezu s Karađorđem, pa je 1807 išao po njegovu nalogu u Bukurešt u stan ruske vojske. Prvih dana augusta te

godine prešao je u Beograd. 1808 osnovao je veliku školu, 1810 otvorio bogosloviju, a iste godine postao je član pravitelstvujušćeg sovjeta. 1811 se spominje kao popečitelj prosvješćenija narodnja. Umro je u svojoj kući, ugledan i voljen od omladine kao i od glavara.

O. je izdao za života ove svoje spise: Život i priključenija Dimitrija Obradovića narečenoga u kaluđerstvu Dositea; Njim istim spisat i izdat (prva čast, 1783), Sovjeti zdravago razuma Dositeem Obradovičem složeni (prva čast, 1784, drugo izdanje 1806), Slovopoučitelno Gospodina Georgija Joakima Colikofera pri Reformatov obštestvu nemeckoga predikatora, s nemeckog jezika prevedeno (1784), Ezopove i pročih raznih basnotvorcev s različni jezika na slaveno-serpski jezik prevedene, sad prvi red s naravoučitelnimi poleznimi izjasnjeniami i nastavljeniami izdate serpskoj junosti posvećene Basne (1788; 1800 izdao je L. Mušicki izbor ovih basana kao Izbranie basne), Pjesna na vzjatie Bjelgrada (1789), Pjesna o izbavljeniju Serbie (1789), Sobranije raznih naravoučitelnih veštej v polzu i uveselenije (1793; drugo izdanje u Budimu, 1808), Etika ili filosofija naravoučitelna po sistemi g. profesora Soavi Dositeem Obradovičem izdato (1803), Pjesna na insurekciju Serbijanov, Serbiji i hrabrim jeja vitezovom i čadom i bogopomagajemu ih vojevodi g. Georgiju Petroviču posvećena (1804), Stihi na novi god 1808, sočineni v Bjelgrad ot Serbov Velikomu gosudarju carju i samoderžcu vserossijskomu Aleksandru Pavloviču. (Uz ovu pjesmu ide i Inii spisi Visoko Prevoshoditeljnjejšemu Gospodinu Generalu Rodofinikinu, 1808). Poslije O. smrti izdani su ovi njegovi radovi: Mezimac G. Dositea Obradoviča. Čast vtora Sobranija raznih pravoučitelnih veštej v polzu i uveselenie. Po podlinnomu rukopisu Paulom Solaričem izdan (1818), Hristoitija sirječ blagi običaji i Vjenac ot Alfavita, spisano Dositeem Obradovićem, izdano iždiveniem Josifa Milovuka i Gavrila Bozitovca, tergovaca peštanski. Junosti serbskoj posvećeno djelce (1826), Pisma. Skupio i na svijet izdao G. M. (Đ. Magarašević) troškom Matice Serbske (1829), Prvenac, Ižica ili Dositeeva bukvica. Pribavio i na svijet po podlinnom rukopisu izdao Sevastian Ilić (1830), Bukvica Dositea Obradoviča. Na sohraneniju bivša do danas kod Georgija Kirijakovića, kupca novosadskoga i osobitog rodoljupca, izdana pak na tip troškom G. Konstantina Kaulicie, knjigoprodavca u Novom Sadu (1830). U manastiru Hopovu čuva se rukopis još jedne O. Bukvice. Od O. propovjedi skupio je 22 arhimandrit Kir. Cvetković 1819 u Dalmaciji, a bez sumnje da je u Solarićevom Novom graždanskom zemljeopisaniju iz 1804 i O. sarađivao. Od znatnijih O. radova izgubljen je jedan polemičan odgovor Ivaku Jugoviću iz 1804 i testament pod naslovom: Jastuk groba moga.

Djela O., pojedinačno, često su preštampavana, a cjelokupno su izdana do sada četiri puta. Vozarević ih je preštampao u Beogradu i Kragujevcu 1833—1845 u deset svezaka, drugi put ih je izdao Danilo Medaković u Zemunu 1850 u svescima, treći put braće Jovanović u Pančevu, odstupajući od njihovog reda i mijenjajući jezik, a četvrti put, o stogodišnjici O. 1911, izašlo je državno izdanje u redakciji J. Skerlića, M. Dragutinovića i M. Ivkovića.

O. književan rad je sav, sa neznatnim izuzetkom, u prozi. Ono malo stihova napisao je O. kasnije, kao zreo čovjek, povodom važnih događaja, a ne kao odušak kakvog svog ličnog doživljaja. O. nije raspolagao maštom ni temperamentom pjesnika, ali je imao pjesničku dušu, koja je bila pristupačna svima ljepotama u svijetu i proročki osjećala snagu izvjesnih ideja i pravac historijskih događaja. Njegova pjesma Vostani Serbie, kojom je prvi pozdravio ustanak 1804, u početku na izgled lokalnog karaktera, može svojom neposrednošću da gane i današnjeg čitaoca. Zanimljivo je, da je O. svoje stihove pisao po metrici zapadnih stihotvoraca, gdjegdje i po desetercu, a ne, kao savremeni srpski stihotvorci, u poljskom trinaestercu, niti je podlegao tada toliko modernom pseudoklasicizmu.

Od svih O. djela u prozi najznatnija je, s književnog stanovišta, autobiografija, Život i Priključenija. On je i nju pisao tendenciozno, po svom prosvjetilačkom programu, ali je i nehotice stvorio njome i estetski odlično djelo. Sam O. stil i blago ironičan ton zaista je u prvom redu pripo-

vjedački, pojedini opisi prirode, gradova, društva i pojedinaca toliko su slikoviti i topli, da se slobodno može reći, da je O. tim svojim radom dao osnovu srpskoj književnoj prozi. Ostala O. djela u prozi ne idu u lijepu već u poučnu, etičku, i donekle u naučno-popularizatorsku književnost. To su, kao što se iz naslova vidi, sve prijevodi, izvodi ili prerade djela stranih pisaca, originalni su u njima samo način sastavljanja i izlaganja, jezik i izvjesni dodaci, kao što su naravoučenija na kraju svake basne.

O. je najviše prevodio s grčkog i s njemačkog, pa onda s engleskog i francuskog. Među tim prijevodima nalaze se i beletrističke stvari, kao Jedan car papuča od talijanskog pripovjedača Gozzi-a Lavsus i Lidija i Adelaida od francuskog pisca Marmontela i t. d. Ali trudeći se oko presađivanja i tih zabavnih spisa, O. je imao na umu svoju stalnu tendenciju: da i tim putem etički odgaja i prosvijetli duhove u srpskome društvu.

O. se u nas naziva filozofom i mudracem. On kao mislilac nije originalan, niti je u strogom smislu filozof. On je praktični mislilac, prosvjetni narodni apostol i nacionalni ideolog. On je, i u tome je njegova relativna originalnost, prvi Srbin koji je, apsorbirajući potpuno u sebe prosvjetilačke, napredne misli 18 vijeka, uočio i precizno formulirao osnovnu ideju naše novije historije, koja je služila kao poluga našem kulturnom i političkom preporodu: da će se naš narod samo tako održati i podići do svog samostalnog života, ako stupi u zajednicu prosvitljenih evropskih naroda. A tome mora biti preduvjet: emancipacija od naslijeđenih vjerskih, plemenskih i lokalnih skučenosti, t. j. oslobođenje od predrasuda i sujevjerica, a prihvaćanje evropske civilizacije, bazirane na naučnom istraživanju i na nacionalnoj etici. Originalnost O. je i u tome, što je on, slijedeći logično svoju zamisao, pisao narodnim jezikom, protivno svima svojim neposrednim prethodnicima i savremenicima. Taj jezik, naravno, nije još čist, ali i ovakav, natrunjen rusko-slovenskim riječima i germanskim rečeničnim obratima, odvajao se svojom razumljivošću i spremio je tlo za pobjedu Vukove reforme.

O. uticaj bio je epohalan. S njime je srpski građanski stalež preuzeo vodstvo naroda. Stoga je O. bio fanatično voljen, upravo obožavan, a isto tako sa strane visokoga klera napadan i proskribiran. Formuliravši jasno jugoslovensku nacionalnu misao i osjetivši historijski zamašaj Karađorđevog ustanka, te pohitivši u Srbiju, da joj učvrsti svijest o njenoj misiji, O. je ishodna ličnost srpskog modernog života.

I individualno O. je bio izuzetan čovjek. Neobično izdržljiv, on je bio blage naravi, taktičan i vedar. Možda nijedan od naših reprezentativnih ljudi nije tako pobjedonosno prošao kroz krize mladosti i vremena, i umio da dovede u toliki sklad svoju ličnost sa svojim radom i misijom.

L i t e r a t u r a: J. Kopitar, D. Obradović, erster serbischer Volksschriftsteller (Annalen der Österr. Literatur u. Kunst, 1810, 341—350); J. Kopitar, Nekrolog u Vaterländische Blätter, 1811, Br. 61; J. Dobrovski, bilješke u Wiener Allgemeine Zeitung (1813); L. Bojić: Pamjatnik... I (1815, 35—64); Mezimac, Predgovor Pavla Solarića (1818); T. Csaplovics, Slavonien und zum Teil Kroatien (1819); Đ. Magaraševič, Duh spisanija Dasiteevi (1830); Nik. Tommaseo članak u Gazetta di Venezia (1854, 53); V. Jagić, Iz prošlosti hrvatskog jezika (Književnik, 1864, 451—454); P. Šafarik, Geschichte des serbischen Schriftthums (1865, 310—315); M. Kujundžić, Filozofija u Srba (Glasnik, 22, 1868); E. Kackovič, članak u 5 i 6 svesku Varšavskih Universitetskih Izvjestija (1879), Spomenica bečke Zore (1883); P. Despotović u Javoru (1883, 67); M. Šević, Dositej Obradović ein serbischer Aufklärer des 18 Jahrhunderts (1889); Ž. Popović, Predgovor Životu i priključenijama (Srpska Književna Zadruga, 1892); I. Ruvarac, Život Dositejev u hronološkom pogledu (Brankovo Kolo, 1895, 13—14); Vl. Đorđević, Grčka i srpska prosveta (1896); K. Radčenko, Dositej Obradović i ego literaturnaja djelatjelnost (1897); K. Radčenko, Einige Bemerkungen über das Leben und die literarische Tätigkeit D. Obradović's (Archiv für slav. Philologie 1900, 22); L. Šercer, O Dositeju Obradoviću (Rad, 1898); Jer. Živanović, Godina rođenja Dositeja Obradovića (Prosvetni Glasnik, 1899); M. Dragutinović, Život Dositeja Obradovića od prekida njegove autobiografije (1788) do smrti. Predgovor Domaćim pismima

(Srpska Književna Zadruga, 1899); A. Gavrilović, Rasprave, prilozi, misli i beleške (Kolarčeva Zadužbina, 1900); A. Gavrilović, Dositije u Srbiji, u izdanju Kolarčeve Zadužbine, 1902; Đ. Magaraševič, Dositej i Reljković (Nada, 1903); Dositej i Rajić (Brankovo Kolo, 1903, 22 i 23); Mil. Šević, O Dositejevim i narodnim basnama (Srpski Književni Glasnik, 1903, 20); M. Dragutinović, predgovor Izboru poučnih sastava Dositeja Obradovića (Srpska Književna Zadruga, 1904); A. Gavrilović, Dositej u Trstu 1802—1806 (Godišnjica Čupićeva, 1904, 23); R. Simonović, Dositej u Dalmaciji (Brankovo Kolo, 1906); P. Skok, D. Obradović u Hopovu, studija iz kulturne i književne historije srpske, 1907; J. Skerlić, Godina rođenja D. Obradovića (Glasnik, 1908); T. Ostojić, D. Obradović Klosterjahre (Archiv für slav. Philologie 1908, 30); Srpski Književni Glasnik, Spomenica Dositeja Obradovića (1911, 26 i 27); D. Prohaska, Jedan njemački ugled D. Obradovića (Srpski Književni Glasnik, 1912, 29); Rad. Grujić, D. Obradović i predstavnici crkve (Srpski Književni Glasnik, 1913, 30); Brankovo Kolo (1911, 12, 13, 14 i 15); Spomenica Dositeja Obradovića Srpske Književne Zadruge (1911); Marko Car, Dositej i Tommazeo (Letopis Matice Srpske, 1911); L. Leger, La renaissance intelectuelle de la nation serbe (Journal des Savants, 1911, 9 do 10); Fr. Ilešić, D. Obradović u Slovenaca (Letopis Matice Srpske, 1913, 294); V. Čajkanović, O grčkim i rimskim izvorima Dositejeve zbirke basana (Godišnjica Čupića, 1914); P. Popović, Pred Dositejevim spomenikom (Srpski Književni Glasnik, 1914, 32); P. Popović, Dositej Obradović u Engleskoj (Misao Londonska, 1918); Tih. Đorđević, Jedan članak o Dositeju Obradoviću (Prosvjetni Glasnik, 1920, 4). *V. Petrović.*

OBRADOVIĆ DRAGOMIR, pomoćnik ministra prosvjete (24/1 1872, Zabrdica). Gimnaziju je svršio u Valjevu i Beogradu, a veliku školu u Beogradu (1896). Bio je profesor u Kragujevcu, zatim 13 godina profesor i direktor u Solunu, pa direktor u Skoplju i Nišu. Od 1913 bio je inspektor skopske oblasti, a od 1926 pomoćnik ministra prosvjete. Za vrijeme izbjeglištva u Francuskoj bio je inspektor u prosvjetnom odjeljenju. — Saradivao je na pedagoškim časopisima i nacionalnim i političkim listovima. Preveo je Močnikovu Aritmetiku i Geometriju za I. i II. razred gimnazije, Geometriju sa geometrijskim crtanjem za šegrtske škole, Aritmetiku za I. i II. razred srpskih gimnazija u Turskoj.

D. P.

OBRADOVIĆ JEREMIJA. V. Karadžić Obradović Jeremija.

OBRADOVIĆ RADOVAN, divizijski đeneral (18/9 1876, Vlakča, kragujevački, jasenički). Poslije svršetka cijele gimnazije u Kragujevcu stupio je u vojnu akademiju 1/9 1896. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 31/5 1899, za kapetana 1/1 1910, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 31/10 1923. Do 1/11 1902 bio je vodnik u pješadiji, 1902—1904 bio je na višoj školi vojne akademije, do 11/11 1906 bio je pomoćnik klasnog starješine u vojnoj akademiji, do 2/10 1907 na odsustvu u Francuskoj, do 1909 komandir čete u pješadiji, do 24/10 1910 bio je pripravnik za đeneralštabnu struku, do 15/10 1911 bio je na službi u ađutanturnom odsjeku općeg-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, do 2/4 1912 komandir čete u pješadiji, do 17/9 1912 komandant bataljona u pješadiji, 10/9 1913—13/7 1914 bio je na službi za đeneralštabne poslove u štabu divizijske oblasti (timočke), 1/8 1918—24/11 1920 bio je šef ađutanturnog odsjeka opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog i mornarice, 25/11 1920—17/9 1923 bio je komandant pješadijske brigade (dunavske), do 4/9 1924 komandant divizijske oblasti (kosovske), od 4/9 1924 je načelnik ekonomskog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice.

U ratu 1912—1913 bio je u službi za đeneralštabne poslove u štabu dunavske divizije II. poziva. U ratu 1914 do 1918 bio je, do 15/10 1915 načelnik štaba timočke divizijske oblasti, do 23/7 1917 komandant pješadijskog puka (9/I. i 10/I.), do 11/9 1917 na službi u štabu armije (II.) i do 1/8 1918 komandant pješadijskog puka (6/I.).

V. Belić.

OBRENOVAC, varošica u Srbiji (valjevska oblast). Ima 2.992 stanovnika. Na rijeci je Kolubari. Privredno je središte za okolinu. Njegovo je pristanište Zabrežje, na Savi. Preko Zabrežja se izvoze proizvodi Posavine i Kolubare (žito, goveda, šljive).

Sresko je mjesto. Ima privatnu gimnaziju i poštu. *B. D.*

U O. ima izvor sumporovite vode 21·5° C. Liječi: reumatizam i kožne bolesti. Kupalište je u sredini varoši. Svojina je varoši. *L. N.*

OBRENOVAČKA ZADRUGA A. D. Osnovana je 1894. Centrala je Obrenovac. Kapital je 1,000.000. Fondovi 246.870, ulog 984.040, vjerovnici 4,387.927, mjenice 299.040, dužnici 3,719.165, nepokretnosti 654.380, roba 3,037.348, dobit 148.084 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Sava S. Mićić. *N. S.*

OBRENOVIĆEVCI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

OBRENOVIĆI. V. Aleksandar, Draga, Milan, Miloš, Mihajlo, Natalija.

OBREŽ. V. Kupinovo.

OBRH. V. Loški Obrh.

OBRI. V. Avari.

OBROVAC. 1. Planina u Raškoj, između rijeka: Zmijanjske-Lima-Crnče, istočno-jugoistočno od varoši Bijelog Polja. Sastavljen je od paleozojskih i mezozojskih slojeva, a pruža se od zapada na istok. Najviši vrh je visok 1.450 m. Sjeverna strana O. dosta se strmo spušta prema dolini Lima i Zmijanjske, i većim dijelom je pod vegetacijom. Južne su padine blažih nagiba, a pošumljene su samo u nižim dijelovima na jugozapadu, prema dolini Lima, dok su svi ostali dijelovi O. nagi. Sjeverozapadnim podnožjem planine prolazi kolni put Kanje—Bijelo Polje—Poprenica, a po ostalim okrajcima O. vode pješački putevi. *P. V.*

2. Varošica u Dalmaciji, u oblasti splitskoj, srezu benkovačkom; na lijevom brijegu Zrmanje. Dotle plove jedrenjače i manji morski parobrodi (linija Sušak—Pag—O.), i tu preko rijeke zidanim mostom prolazi cesta, koja vodi iz Dalmacije (Zadar, Benkovac preko Velebita (Mali Halan 1.045 m) u Hrvatsku (Gospić). O. ima 418 stanovnika, koji se bave poglavito trgovinom (vino, drva, žito). U O. je općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, carinarnica, zemljarinsko-katastralni ured, lučko-zdravstvena stanica, rimokatolička župa, pravoslavna parohija, dvije pučke škole, pošta i telegraf.

Kod O. već je u rimsko doba stajao grad Clambeta (ako to nije bilo Kruševo u Bukovici). Nad varošicom vide se razvaline staroga grada. Potkraj 14 vijeka (jamačno već 1387) i kroz cio 15 vijek O. je bio u području krbavskih knezova Kurjakovića. Među gradovima, što ih još 1509 posljednji krbavski knez Ivan Karlović nabraja kao svoje, naročito se spominje i grad O. Grad O. su osvojili Turci 1527, pa su ga, zajedno sa varoši, držali sve do 1647, kad ga je osvojio i razorio mletački đeneral Foscolo. O. ima općinski muzej, u kome se čuvaju starine iz mjesta i okoline.

J. M-n.

OBROVICA. V. Nin.

OBRTNIČKE KOMORE. V. Komore.

OBZIR, planina u Crnoj Gori, između rijeka: Drage-Tare, sjeverosjeveroistočno od Durmitora. O. se izdiže sa vapnenačke visoravni, visoke oko 1.400 m, i pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Najviši visovi u tome pravcu su: Jatere (Crvenkova Ravan) 1.526 m, Oštrikovo Brdo 1.654 m, kota 1.753 m, kota 1.868 m, Obzir 1.873 m. Planina je najvećim dijelom naga, a samo oko vrhova je pod vegetacijom. Preko O. vode dva pješačka puta. *P. V.*

OBZNANA. V. Javna bezbjednost.

OBZOR, politički dnevni list (Pozor — Novi Pozor — Zatočnik — Branik — Obzor). Izlazio je u Zagrebu (1860—1867), Beču (1867—1869), Sisku (1869—1871), a od 1871 izlazi stalno u Zagrebu.

Porazi Austro-Ugarske na talijanskom bojištu 1859 pripravljali su kraj apsolutističkoj eri u Hrvatskoj. Tu su priliku jedva dočekali narodni ljudi u Zagrebu sa željom, da se organiziraju oko jednog političkog dnevnika. Zagrebački advokat Eduard Vrbančić podnio je 30/10 1859 molbu bečkom ministarstvu policije da smije u Zagrebu izdavati politički dnevnik Pozor. Dozvola je stigla mjeseca septembra iduće godine (1860). Pristupilo se odmah izdavanju i štampanju (u štampariji Ljudevita Gaja) i prvi broj Pozora ugledao je svijet 1/10 iste godine. Glavne misli Pozorova programa kroz dugi niz godina bile su: Ravnopravan položaj prema Ugarskoj, historijsko pravo i teritorijalni integritet kraljevine Hrvatske sa pripojenjem Dalmacije, i duhovno je-

dinstvo Jugoslovena, izraženo u ideologiji Strossmayera i Račkoga. Odziv na pretplatu bio je ogroman, ne samo u svima hrvatskim i dalmatinskim krajevima, nego i u srpskim, osobito u Vojvodini i u Srbiji. Karakterističan je za tadašnji Pozorov pravac odgovor jednog beogradskog pretplatnika, koji kaže: »Prispela nam je u Beograd objava pretplate na Pozor. Pozorno smo ju pročitali i obradovali smo se. Vi ste odabrali onakav pravac, kakvim sad treba da idu Hrvati. Uvereni smo, da ćete Vi znati tim pravcem vešto koračati, obilazeći hridi i provalije, kojima je posuta staza Jugoslovena. Želimo vam uspeh onako živo, kao što ga želimo i nama samima, jer uspeh jedne grane jugoslavenske uspeh je celoga Jugoslavenstva, uzrok je radosti opštoj«.

Najugledniji ljudi, političari, književnici i naučenjaci u Zagrebu i u ostaloj Hrvatskoj, nađoše se oko Pozora. Među prvim saradnicima Pozora čitaju se imena prvaka onog vremena: Bogoslav Šulek, Franjo Rački, Ivan Kukuljević, August Šenoa, Mihovil Pavlinović, Nikola Pucić, Ljudevit Vladislav, Vatroslav Jagić, Ivan Perkovac, Matija Mrazović, Ivan Vončina, Josip Miškatović, Šime Mazzura, Marijan Derenčin i mnogi drugi pod duhovnim vodstvom Strossmayera.

Odlučan narodni stav Pozora u borbi protiv austrijskog i ugarskog imperijalizma, i strogi Bachov zakon o štampi od 1852, učinili su, da je list mnogo proganjan i plijenjen, a redaktori su često morali da izvršavaju teške kazne u tamnici. Zbog toga je Pozor morao mijenjati nekoliko puta ime. Međutim su oko njega ostajali isti ljudi, sa istim pogledima. Prvi put je bio Pozor obustavljen na tri mjeseca 1864 (11/1), 1867 (20/8) obustavio ga je Levin Rauch, banski namjesnik, motivirajući svoju odluku time, što Pozor postojano slijedi pravac, koji se protivi temelju državnog društva i uzdržavanju javnoga reda.

Zbog tog se redakcija Pozora preselila u Beč, gdje je stala štampati Novi Pozor, koji je tu izilazio do 1869 (13/5), kada se opet preselio u Hrvatsku, i to u Vojnu Krajinu, u Sisak pod imenom Zatočnik (1869—1870). Čuvena je kampanja Zatočnika protiv Levina Raucha, u poznatoj lonjsko-poljskoj aferi, kojom je Zatočnik pridonio, da je L. Rauch pao. No stav Zatočnika izazvao je ponovno njegovu zabranu, te je 23/3—29/7 1867 izlazio kao Branik. Kad su se, pod banom K. Bedekovićem, ublažile drakonske mjere Bachovog zakona o štampi, prešao je Branik u Zagreb. Tu su narodni ljudi osnovali Dioničku tiskaru, za izdavanje Obzora i Vienca. Od 1/8 1871 O. izlazi u Zagrebu i štampao se do 1919 u Dioničkoj tiskari. 1920—1921 štampao se ugovorom u Hrvatskom štamparskom zavodu, a od 1921 dalje štampa se u štampariji Tipografiji.

O. je vršio veliku ulogu u političkom i kulturnom pravcu, i bio je i dalje, naročito u vrijeme Khuenovo, ganjan. Tako je 1903 doživio u našoj žurnalistici, rijedak jubilej, da je bio po hiljadati put zaplijenjen. Pozor-Obzor bit će uvijek za historika vrlo važan izvor za političku i kulturnu historiju druge polovine 19 vijeka, ili kako o njegovom jubileju Šime Mazzura opravdano kaže za O., da je knjiga političke jakosti i kulture hrvatskog naroda kroz punih pedeset godina. Osobito to vrijedi za period kada je O. bio organ Narodne stranke.

1860—1926 bili su O. glavni i odgovorni urednici: Slavoljub Vrbančić (1860—1861), Ivan Perkovac (1861 do 1865), Bogoslav Šulek (1865—1866), Iv. Perkovac (1866 od oktobra do decembra), Matija Mrazović i J. Miškatović (1867 do br. 126), Šime Mazzura (1867 do 20/8 1867), J. Miškatović sa Ivanom Zaharom (1867—1869), Ivan Vončina i J. Miškatović (1869), J. Miškatović sam (1870—1871), Klement Božić i Vasilj Bratelj (1871, 23/3—29/7 1871, zapravo I. Zahar), Mile Maravić (1871 do 1872), Mirko Hadwig (1872 do 31/12 1873), J. Miškatović (2/1 1874 do 30/6 1880), Kl. Božić (1/7 1880—30/6 1885), Milan Grlović (1/6 1885—31/8 1885), Kl. Božić (1/9 1885—10/12 1886), Julije Rorauer (11/3 1886—10/4 1886), Franjo Pećnjak (12/4 1886—26/9 1888), Mirko Derenčin (27/9 1888—31/12 1888), Đuro Galac (2/1 1889—16/1 1890), F. Pećnjak (17/1 1890—31/12 1890), Martin Polić (2/1 1891—27/8 1891), Mile Maravić (28/8 1891—27/7 1892), Vilim Dorotka (28/12 1892—17/5 1893), Josip Pasarić (18/5 1893—24/11 1898), Slavo Šojat (25/11 1898—1/5 1899), J. Pasarić (2/5 1899 do 30/9 1899), Jovan Hranilović (2/10 1899 do 2/12 1899), J. Pasarić (4/12 1899 do 18/4 1903), Marijan Derenčin (20/4 1903 do 13/6 1903), Teodor Crnković (15/6

1903—17/12 1903), J. Pasarić (18/12 1903 do 26/9 1904), Ivan Gršković (27/9 1904 do 4/6 1909), Vladimir Lunaček (5/6 1909—16/7 1909), I. Gršković (17/7 1909 do 12/8 1911), Slavko Vodvařka (3/8 1911—31/8 1912), Vladimir Lunaček (1/9 1912—30/5 1913), S. Vodvařka (31/5 1913—1/2 1914), Vladimir Turkalj (4/2 1914—26/7 1914), V. Lunaček (28/7 1914). Od 1902 glavni je redaktor i duša O. Milivoj Dežman, književnik, koji se naročito i literarno istaknuo u borbi Mladih protiv Starih.

Literatura: Jubilarni broj Obzora 1910. *V. Novak.*

OCCHI BARTOLOMEJ (Oki), štampar i knjižar u Mlecima (1702 — 1743). O. je bio izdavač dubrovačkih i dalmatinskih pisaca. 1703 izdao je IV. izdanje Gundulićeve pjesme Suze sina razmetnoga, i na kraju knjige dodao je opširan popis naših knjiga na svome skladištu. 1712 izdao je O. Život Sv. Katarine M. Divkovića latinskim pismenima i na kraju knjige dodaje: Broy kgnigh hervaskih gimenovanih od zdola nahodise u butighi Bartula Occhi kgnigara na Rivi od Harvatou pod slamenyem S. Dominica; cina tolikoyer occitna vest. U tom popisu ima nabrojena 51 knjiga. 1743—1764 nastavio je započeti rad Šimun Occhi, a nasljednik Karlo Antun Occhi prešao je 1782 u Dubrovnik, i ondje je 1783 osnovao knjižaru i prvu štampariju u Dubrovniku i u cijeloj Dalmaciji, u kojoj je do 1787 štampano preko 50 manjih i većih stvari, a među njima novo izdanje talijanskih pjesama S. Bobaljevića i M. Monaldi-a (1783), Crijevićevih Comentaria (1786) i Delabelina rječnika (1785) a prvo izdanje Đurđevićeva »Života Sv. Benedikta« (1784). *V. Pr.*

ODAK KRSTO, muzičar (20/3 1888, Siverić, Dalmacija). Gimnaziju je svršio u Senju, filozofiju na franjevačkom učilištu u Šibeniku, a teologiju u Makarskoj. 1911 otišao je u München, gdje je svršio teološke nauke. Još kao gimnazist učio je u Senju nauku o harmoniji, a u Šibeniku kompoziciju i violinu kod Matijaša Melihara, dok je u Münchenu (1911—1913) učio kompoziciju i orgulje kod Dr. I. Hartmann-a. 1919—1922 pohađao je majstorsku školu profesora Vićeslava Novaka u Pragu, koju je završio sa uspjehom. Na apsolventskom natječaju bila je izvedena O. soneta Op. 1 za violinu i klavir, koja je odlikovana nagradom. O. radi od 1922 na muzičkoj akademiji u Zagrebu, kao profesor harmonije, kontrapunkta, klavira i talijanskog jezika.

Prvi O. radovi štampani su u Sv. Ceciliji u Zagrebu. Osim ovih crkvenih kompozicija napisao je O. slijedeće kompozicije: Muške zborove: Legenda tužne braće, Radosna noć u gradu (izveo više puta Hlahol u Pragu), Novo pokoljenje, Kovač, Naši očevi, Hajka (izveo Lisinski); mješoviti zborovi: Mož na hribu, Rapsodija I.; Nina, nina. Rapsodija II., Krijes, šest harmonizacija primorskih narodnih napjeva; orkestarska djela: Jugoslovenska svita, Kolo, uvertira; za pjevanje sa orkestrom: Majka udovica, balada, Oči sem večkrat i Citan; pjesme uz pratnju klavira: Sinoć prođoh šefteli sokakom, Valaj imaš ženče; za violinu i klavir Sonata op. 1, Chanson triste, Legenda, Moment musical; za gudački kvartet: Kvartet I. (izveo više puta Amar Hindemith-ov kvartet) kvartet II. Psalam 123, 130 i 150 za bariton, violinu, violu, čelo i harfu (izveden u Zagrebu 5/3 1926). Crkvene kompozicije: Missa B-dur za orkestar, orgulje, sola i zbor (u Sinju izvađano 1914).

O. se bavi sakupljanjem i proučavanjem naših narodnih napjeva. Pored savremene tehnike, kojom O. vlada, njegova individualna karakteristika ima u sebi dramskog elementa, a melodijske linije veliku gradaciju. Nacionalne i slovenske odlike muzičke, koje dominiraju današnjim muzičkim naraštajem, imaju i u O. svoga pobornika i dolaze do svoga najvećeg izraza u njegovom vokalnom stavu. *K. Manojlović.*

ODAVIĆ PETAR, pisac (19/6 1866, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu, a pravo u Parizu 1887. 1890—1906 bio je u državnoj službi, prvo u ministarstvu inostranih djela, pa kao sekretar i otpravnik u sofijskom i pariskom poslanstvu, zatim predsjednik suda u Smederevu i inspektor u ministarstvu unutrašnjih djela. — Najviše je pisao pjesme, priče i članke o kulturi lijepoga. Do sada je objavio posebno: Novele (1905), Pesme (1906), Razmišljanje o Lepome (1907), Suton i Senke (pjesme, 1909), Krize mladosti, novele

(1910), Putem čežnje i snova, pjesme (1911), O umetnosti i o umetnicima (1921), Srodne duše, novele (1923), Eseji (1925). *V. P.*

ODAVIĆ RISTA, književnik (19/8 1870, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i historijsko-filološki odsjek velike škole svršio je u Beogradu, 1897—1898 studirao je jednu godinu u Leipzigu. 1894 postavljen je za nastavnika treće beogradske gimnazije. Bio je u dva maha dramaturg narodnog pozorišta (1901—1903 i 1907—1909). Poslije Svjetskog Rata (1918) imenovan je za šefa presbiroa ministarstva inostranih djela. 1920 za upravnika državne štamparije. 1921 izabran je u banjalučkom okrugu za narodnog poslanika ustavotvorne skupštine, 1923 postavljen je za načelnika umjetničkog odjeljenja ministarstva prosvjete, a 1924 za upravnika državnog arhiva u Beogradu.

O. je bio vlasnik i urednik ilustriranog književnog lista Nova Iskra (1899—1907 i 1911) i urednik časopisa Delo (1910—1911). — O. je rano počeo da piše pjesme, pripovijetke, književne i političke članke, a specijalno se bavio i prijevodima u stihu. Ni pjesme ni pripovijetke nije do sada štampao u posebnim izdanjima. Uopće veći dio O. književnih i publicističkih sastava ostao je razbacan po savremenim časopisima i listovima: Otadžbini, Delu, Javoru, Zvezdi, Stražilovu, Bosanskoj Vili, Brankovom Kolu, Novoj Iskri, Samoupravi i t. d. Od prijevoda posebno je štampao Puškinovog Evgenija Onjegina (1893, u popravljenom izdanju 1924), Utopljeno zvono, dramski poem Gerharta Hauptmann-a (1905), Alkestu od Euripida u preradi (1904), Staru Vrlinu, dramu od L. Amfiteatrova (1906) i antologiju ruske lirike Zvuci ruske lire (1914). Prijevod Goethe-ova Fausta nalazi se u rukopisu u narodnom pozorištu u Beogradu. Za vrijeme Svjetskog Rata O. je izradio i objavio Essai de bibliographie française sur les S. C. S. (1918). 1924 izdao je zbirku uspomena i bilježaka srpske djece, izbjegle 1915 u Francusku, o albanskoj tragediji. O. je napisao dramsku trilogiju: Duh naših dedova, Hej Sloveni, Pod krstom, Posle oslobođenja, koja se s uspjehom davala u beogradskom narodnom pozorištu. Osobito je poznata prva, Hej Sloveni! Ona se daje i danas u srpskim krajevima, a napisana je i prikazivana u Nišu odmah poslije rudničke bitke 1914. *V. Petrović.*

ODBOR CRNOGORSKI ZA NARODNO UJEDINJENJE. Kada je, početkom 1916, Austro-Ugarska okupirala Crnu Goru, Crnogorci, koji su uspjeli da emigriraju u savezničke zemlje, razvili su živu akciju za ujedinjenje Srbije i Crne Gore. U Parizu je 1917 sastavljen C. O. Z. N. U., pod predsjedništvom A. Radovića, bivšeg predsjednika crnogorske vlade. Odbor je počeo osnivati pododbore u svima mjestima i zemljama, u kojima je bilo Crnogoraca, i pokrenuo je nedjelni list Ujedinjenje, koji je, dokazujući koristi i prednosti narodnog ujedinjenja u jednu državu, otkrivao i osuđivao akciju bivšeg kralja Nikole i njegovih doglavnika. Kada je, u ljetu 1917, na Krfu usvojena krfska deklaracija, koju su u ime Srbije potpisali članovi srpske vlade, a u ime našeg naroda pod Austro-Ugarskom, članovi Jugoslovenskog odbora, i C. O. Z. N. U. solidarisao se odmah sa krfskom deklaracijom. — List Ujedinjenje, koji je uspio da se proširi među Crnogorcima u Americi i da se proturi u okupiranu Crnu Goru, izlazio je u prvo vrijeme u Genèvi, zatim je prenijet u Pariz, gdje je izlazio do svršetka rata. Poslije odluke podgoričke velike narodne skupštine o ujedinjenju, C. O. Z. N. U. smatrao je da je njegova misija završena i list Ujedinjenje prestao je izlaziti (krajem 1918). *M. M.*

ODESCALCHI, spahija iločki, dobio je 1697 prostrani posjed od cara Leopolda I. na poklon za zasluge učinjene u ratu protiv Turaka, kao i za novčane pozajmice, koje car nije mogao povratiti. Posjed ima danas šuma 14.412 jut. *Đ. N.*

ODIERNA IVAN KRSTITELJ, odličan matematik i astronom (1597, Dubrovnik — 6/4 1660, Palermo). Kao profesor prirodnih nauka i matematike u Palermu napisao je O. na latinskom i talijanskom jeziku, čitav niz stručnih radova.

L i t e r a t u r a: A. Sorgo, Fragments 12. *Đ. K.*

ODIJELO. V. Nošnja.

ODIJELO NARODNO. V. Nošnja.

ODIN MAXIME LE COMTE (Oden Maksim), pseudonim pod kojim je Charles Nodier izdao svoju knjigu Smarra (1821). (V. Nodier). *M. I.*

ODJEK, list politički, ekonomski i književni. Pokrenut je u Beogradu 1889. Prvi urednik je bio Stojan M. Protić. Kasnije su mu se urednici mijenjali. Izlazio je 1884—1896. Obnovljen je 1902 kao organ radikalne demokracije. Prvi urednik je bio Jaša M. Prodanović. Izlazio je 1902 do 1914, kada je, zbog Svjetskog Rata, obustavljen. Kao nezavisan demokratski list O. je obnovljen 1924. *U. Dž.*

ODRA. 1. Selo u Hrvatskoj, oblast zagrebačka, srez velikogorički, od Velike Gorice 7 km k sjeverozapadu. Ima 702 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, željezničku stanicu na pruzi Zagreb—Sisak i poštu. Spominje se od 1201 dalje. *J. M-n.*

2. Rijeka u Hrvatskoj, lijevi pritok Kupe. Lijeva sastavnica O. je potok Kosnica, koji izvire u dolini Save, jugoistočno od istoimenog sela, i teče prema jugoistoku, a važnija, desna sastavnica je Lomnica. Njeno izvorište je na jugoistočnoj strani Samoborske gore, ispod kote 243 m. Odatle Lomnica teče kroz barovitu dolinu, u vrlo nepravilnom i vijugavom toku, ali pretežno prema istoku-jugoistoku. Na svome donjem toku zove se Odrica. Od sastava ove rječice sa Kosnicom, rijeka se na daljnjem toku zove O. Ona također čini velike okuke i vijuge, tekući kroz prostranu ravnicu Posavine pravcem jugoistoka, a u Kupu utiče kod sela Odre, sjeverozapadno od Siska, na visini od 92 m. Sa izuzetkom izvorišnog toka, sva O. je u močvarnoj ravnici, po kojoj se kreće sasvim sporo. Na svome toku O. prima mnogo pritoka, od kojih su veći: Buna i Lekenik, oba sa desne strane. Dužina O. toka od izvorišta Lomnice do ušća je 82·7 km, a površina porječja je 603·5 km^2.

L i t e r a t u r a: M. Šenoa, Rijeka Kupa i njezino porječje (Rad, 122, 1895). *P. V.*

ODŽACI, sresko mjesto u Bačkoj. 1921 imali su 5.306 stanovnika a 1910 5.403, od kojih je bilo Srba 63, Nijemaca 5.326, Židova 14; pravoslavnih 461, katolika 4.942. — Spominje se prvi put u vrijeme Turaka, od kojih su dobili i ime. 1570 imali su 7, a 1590 9 poreskih domova. Kasnije su O. opustjeli. Ponovno se spominju kao selo 1732. Polovinom 18 vijeka naselili su se u O. Nijemci. U O. su najznatniji vašari za kudjelju. Obrt je vrlo raznovrstan i znatan a osobito je znatna prerada kudjelje. Imaju građansku školu. *D. P.*

ODŽAK, mjesto u Bosni, sjeverno od Modriče. Ima 2.532 stanovnika. Trguje šljivom, rakijom i stokom. Ispostava je derventskog sreza. *M. F.*

OENOLOŠKI ZAVODI. U kraljevini SHS postoje dva O. Z.: u Zagrebu i u Bukovu. Zavodima je cilj da proučavaju tehniku vrijenja, njegovanje vina i bolesti vina, i da praktičarima daju zatražene upute u vinogradarstvu i vinarstvu. *I. R.*

»OGANJ«, društvo za spaljivanje mrtvaca. Osnovano je u Beogradu krajem 1904, inicijativom Dr. Vojislava Kujundžića. Cilj društva je, da se kod nas uvede fakultativno spaljivanje mrtvaca. Ističući higijenske, estetičke i ekonomske razloge zahtijeva i putem štampe i kroz svoja izdanja, osnivanje krematorija. Društvo je priredilo nekoliko izložbi i nekoliko predavanja sa slikama. Do 1924 borba društva svodila se na dobivanje prava fakultativnog spaljivanja umrlih, ali bez uspjeha. Ministarstvo unutrašnjih djela odbijalo je, prema referatima crkve, koja je isticala protiv prijedloga svoje razloge, ne crkvene, već higijenske. Društvo je imalo 1924 oko 500 članova. Izdanja su mu: pored štampanih pravila (1905), tri knjige propagandističkog sadržaja, i devet knjiga Rad društva »Oganj« (1905—1924) sa izvještajima o društvenom radu. *B. M.*

OGNJANOVIĆ ILIJA DR. (ABUKAZEM), književnik, humoristički pisac, liječnik (30/4 1845, Novi Sad — 21/8 1900, Budimpešta). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju je učio u Novom Sadu, Srijemskim Karlovcima i Pečuhu, a maturirao je u Budimpešti. Medicinu je studirao i doktorirao u Beču (1872). 1873 nastanio se kao praktični liječnik u Novom Sadu, gdje je 1884 izabran za sreskog fizika. Umro je u

jednom budimpeštanskom sanatoriju, a sahranjen je u Novom Sadu.

O. je počeo da piše još kao đak stihove i priče, već tada većinom humorističke. 1862 uređivao je Đački Venac, a još ranije izdavao je pisani đački šaljivi list Zolju, iz kojih su 1861 preštampavani neki njegovi sastavi u Rajkovićevom Komarcu. Od 1864 sarađivao je O. u Danici, objavivši te godine u njoj priče: Đačka ljubav, Na vilinoj vodici, Strana gospođica i Lepa Hazarija; 1865: Nije ona neverna; 1866: Đavolski poslovi. 1869 pisao je u Zastavi satire: Razglagolstvija, 1870: Nova slobodna razglagolstvija; 1874: Novo kolo a stari svirac i Božićna razglagolstvija i 1875: Sito i rešeto. Poznanstvo sa Zmajem imalo je presudnu važnost za O. život i rad. On je Zmaju bio do kraja glavni pomagač i saradnik pri uređivanju Zmaja, Žiže i naročito Starmaloga. U potonjem su osobito rado bile čitane O. Abukazemove Šetnje po Novom Sadu. Taj O. pseudonim, Abukazem, po arapskom vraču Abu-Kazemu, postao je poslije stalan i popularan. 1874 obnovio je O. Zmajev Javor i uređivao ga je, za svoje vrijeme, vrlo spretno i savjesno, devetnaest godina. O. humoristički i satirički radovi izašli su dijelom i u posebnim svescima: Šala i satira (1880—1883, pet svezaka), Šala i lakrdija, prva torba (1880), Vesele pripovetke (1889); 1878 i 1881 uredio je O. Abukazemov Šaljivi kalendar.

O. je radio i na popularnoj medicinskoj književnosti. Tako je 1876 izdao brošuru: O difteričnoj vratobolji, 1884: Kako se valja čuvati i lečiti od kolere, 1894: Imena bolesti što mogu smrt da nanesu.

Naročito je zaslužan O. trud na čuvanju uspomena znamenitijih Srba njegove bliže okoline i na prikupljanju već gotovo izgubljenih podataka o njihovu životu i djelovanju. Ovamo spada serija članaka: Grobovi znamenitih Srba što su im kosti u Novom Sadu ukopane (Javor, 1890), Zanimljive priče i beleške iz života znamenitih Srba (1900).

O. je najpoznatiji kao humorist i satiričar, i tu vrstu srpske književnosti on je, pored Zmaja, predstavljao jedini, sve do pojave Sremca, Domanovića i Nušića. O. je šala danas naivna i familijarna, a satira bezazlena, njegove priče su literarno mršave, više igre riječi i situacija, ali, sa svojim aluzijama na tadašnji život ipak vrlo dobro mogu da posluže kao dokumenti vremena. No iz sveukupnog O. rada i nastojanja na književnosti, na organiziranju njenom, na održavanju veza s književnicima i na poticanju njihovom na stvaranje, na pametnom i savjesnom prikupljanju građe, ispoljava se ličnost jednog neosporno simpatičnog i vrijednog književnog radnika, što više, u njegovom naraštaju, izuzetno trezvenog i korisnog.

L i t e r a t u r a: J. Protić, Dr. Ilija Ognjanović (sarajevska Nada, 1900); M. Savić, Humor i humoriste u književnosti srpskoj (Letopis Matice Srpske, 188); Dr. I. Ognjanović, Rad i imenik Matice Srpske, 1901, i Brankovo Kolo, 1901; Bran. Stanojević, Nekoliko crta iz adiđara uspomena na Dr. I. Ognjanovića (Branik, 1900. 102). *V. Petrović.*

OGNJANOVIĆ SVETOZAR, knjižar-izdavač u Novom Sadu (9/3 1869, Titel). Školovao se u Novom Sadu. 1880 stupio je u knjižaru Luke Jocića u Novom Sadu, a 1894 osnovao je knjižaru Vuka St. Karadžića u Srijemskim Karlovcima. 1906 primio je u Novom Sadu knjižaru A. Pajevića. 1914 Madžari su mu zaplijenili knjige u vrijednosti od 80.000 kruna i spalili ih. Glavna su mu izdanja: Universalna Biblioteka (26 sv.), Celokupna dela Žila Verna (4 knjige), Biblioteka prirodnih nauka (10 knj.), Ilustrovana Ratna Kronika (1912 do 1913), Muzikalije (16). Ukupno oko 300 izdanja. *U. Dž.*

OGNJIŠTE se u Srbiji po selima nalazi u kući, a kuća ovdje ne znači samo zgrada nego i onaj dio kuće gdje je O., na kome se kuha, oko koga se grije. Prije su uz O. i spavali, tu su bile naćve za miješanje hljeba i mnogo štošta, što se kasnije odatle premjestilo. U našim sjevernim krajevima O. je mjesto u kuhinji, koja se u Crnoj Gori i Primorju zove kužina, u Grblju kuharica, a sva ta imena odgovaraju »kući«.

U nas ima tri vrste O. U Makedoniji, osobito zapadnim krajevima, pa kod Mijaka, ono je udubljeno i leži ispod okolne zemljine površine. Većinom je okruglasto, s promjerom od 70 cm do metra, a na bačilu može da dotjera i do metra i po, gdje se mora

mnogo lonaca uz vatru da pristavi, pa čak i mnogo kotlova nad njim na sindžiru (verigama) da visi. Obično je udubljeno do 7 cm, a okolo po rubu, za 3 cm uzdignutom, ostane mjesta za lonce. S lijeve i s desne strane ovog O. su katišta (postelje bez kreveta), na kojima spava mlađa čeljad. U Pomoravlju, istočnoj Resavi i okolini, O. je ravno s podom. Ovakva O. razlikuju se od ostalog poda, što im je zemlja od vatre pečena, nešto crvenkasta. Negdje, ako pod nije čvrst, metnu na mjesto, gdje će doći O. ilovače, pa je dobro nabiju. Treća vrsta O. uzdiže se iznad poda, počinjući od jednog pedlja pa do 80 cm u visinu, kao po Vojvodini, gdje se nad O. uzdiže dimnjak, u narodu uvijek nazivan, po turski, odžak. Uzdignuta O. zidaju se od opeka ili u komadu istucanog kamena. U Hercegovini istucaju prvo mek kamen, zvan vrsta, pa ga zamjese s ilovačom i namjeste u obzidanom O. i nabiju. Ravna i uzdignuta O. su četverouglasta. U starinskim kućama i kolibama u sredini O. nabijena je ilovača, ali s udubljenjem od 20 cm, različno po predjelu. To je udubljenje danju pokriveno pepelom i žarom, pa se i ne vidi, nego tek u veče pred spavanje domaćica ga razgrne i na dno spusti žara i sitnih ugaraka, pa sve to prekrije vrućim pepelom, da se žar ne ugasi nego da ostane živ, pa kad sutradan reduša razgrne pepeo, već nađe gotovu potpalu. Jake vatre u hladnim krajevima Hercegovine, Stare Srbije i okoline po cijelu noć bukte, da se svijet zgrije, a u mnogim krajevima, kao po Hercegovini, uz O. stoje uzdignuti zidani kreveti. na kojima spavaju. Ono udubljenje u O. u Lici se zove zaprećak, a u drugim krajevima mahom se čuje samo zapretati žar. U planinskim hladnim krajevima O. je kad se ustane još vruće, i odmah svi prilaze k njemu, a tamo na njega starci i djeca hoće i da sjednu, što se u drugim toplijim krajevima nipošto ne dopušta, jer se računa da bi se tim postupkom O. oskvrnilo. U Gusinju ovo se redovno viđa. U Bosni, često i po Srbiji, ima slučajeva da na O. stoji jedna kamena uzidana pločica, na kojoj se peče pogača i hljeb. Zamiješeno tijesto spuste na nju i pokriju supraškom, te se istiha peče. Za neke potrebe uzme se zagrijan vršnik, osobito za pite, pa se pokrije opet supraškom i krupnim žarom.

U Dragačevu kao i po svoj valovitoj Šumadiji O. je do pola metra visoko obzidano opekama i pločastim kamenom, a zemnom se smolom izjednači. Na O. su dva preklada dva kamena, koji stoje nešto u uglu O., a nešto izvan njega, jer se radi čvrstoće uglavljuju negdje i u samu zemlju uz O. Za preklade ne uzimaju tvrd kamen, iz koga pri kresanju sijeva varnica, jer bi od vatre pucao, ni mekan da se istroši, nego onaj koji je izdržljiv na žari, t. zv. tocilnak. Glavnje i cjepanice naslažu se gornjim dijelom na ove preklade, da ne bi pale u pepeo, a tu je uz njih i zažarena klada, koja također čuva da drva ne padnu s O. Pročevlje se računa prema prekladama.

U mnogim banatskim selima, O. je visoko po 70 cm, od opeka je zidano i sa strane malo zagrađeno. Taj pervaz diže se najviše do pedlja. Zaprećka nemaju, jer iverje potpaljuju žigicama. Na vatru spuste balegu da se užari, što često ponavljaju, koja i dok je još prijesna istjeruje iz žara toplinu k loncima. Banaćanke peku na O. pogače i pite, poklapajući ih zaklopcem, sada željeznim, koji se inače zove vršnik ili sač. Peć ukade (zagriju) sa 7 snopova tule (kukuruzovine, tale), pa kad izgori skupe žeravicu, rasčiste sredinu i tu peku hljeb, a nikad ne na O. I po svoj Makedoniji loži se balegom.

Nad O. vise o verižnjači (vodoravnoj motki) verige, obično željezne, a po kolibama i bačilima i u samim vojvođanskim kolibama mjesto željeznih veriga visi jedno drvo, na čiju se kuku prikvače kotlovi s mlijekom za varenje i t. d.

Na makedonskim bačilima verižnjača je uzduž prorezana, i u tom prorezu objesi se po više kotlova, i kad se u tom kotlu mlijeko uzvari oni lanac s kotlom odmaknu sa žari a drugi primaknu, kako im treba.

Nad O., malo u stranu, u Crnoj Gori, planinskoj Hercegovini, rjeđe u župnoj nizini, stoji na gredama nezakovana jedna ljesa, koja se zove čerjen. Na čerjenu najviše stoje koševi s kukuruzom u klipovima da se suši, i tu su i razne držalice, japija i t. d. Tavanice u ovim kućama nema, a i smetala bi sušenju mesa i slanine.

Po brdskim krajevima, naročito u Morači, O. mora biti uvijek ometeno s dosta zapretane vatre i suvadi, ne samo živih radi, nego i radi kuma (kuge), koji kad dođu imaju odatle samo da odlože i mirno da posjede kraj O., jer gdje je sve čisto, i po kući, tu ništa ne učine, a gdje je galijotluk sve satru.

Na O. se peče hljeb i gotove druga jela, na njemu se većinom pristavi božićna pečenica, a uvijek loži badnjak i peče česnica. Zato je O. kućni stožer za socijalni i religiozni život. Kultom ognjišne vatre duboko je prožet i srpski narod. On gleda u njoj simbol moralne čistoće i jačih nebeskih sila, koje mu pomažu, a mogu i da odmažu. Zato se u teškim trenucima on O. i vatrom kune, a i drugoga O. zaklinje. *S. Trojanović.*

OGRAŽDEN-PLANINA, planina u Makedoniji, između rijeka: Prevedene-Cironske-Levnice-Razdola, sjeveroistočno od varoši Strumice, a oko 20 km južno-jugozapadno od Berova. O. P. pretežno je sastavljena od kristalastih škriljevaca. Pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku i u tom su pravcu najviši visovi: Ogražden 1.744 m, Krkan 1.564 m, Solište 1.436 m i Čardak 1.332 m. Od glavnog grebena odvajaju se povijarci i kose, na kojima su prema sjeveroistoku i istoku ovi istaknuti visovi: Rabuš 1.465 m, Crnogorski Rid 1.181 m, Suva Vodenica 1.292 m, Karamatlija 1.489 m, Čunlije 1.364 m, Dabovo 1.207 m, Gramadna Belok 1.271 m, Cerim Bor 1.292 m. Na zapadu su: Ižove 1.364 m, Uši 1.356 m, Treska 1.263 m, Omarica 907 m. Zapadna strana O. P. dosta je strma, a istočna je blažih nagiba. Stoga su ovdje kose i povijarci mnogo razvijeniji i duži. Neki dijelovi su pod vegetacijom, a neki su nagi. Preko O. P. vodi nekoliko staza, a na zapadnom podnožju prolazi kolni put Carevo Selo—Pehčevo—Berovo—Hamzali—Strumica. *P. V.*

OGRIN SIMON, slikar (6/10 1851, Stara Vrhnika). O. je stupio 1867 u radionicu kipara Götzla, do 1875 radio je u radionici slikara Janeza Wolfa, zatim je učio akademiju u Mlecima. Sada živi u Ljubljani. O. radi freske i slike uljem, osobito za crkve. Sarađivao je s Janezom Wolfom pri slikanju prezbiterija u Vipavi i crtao veću kompoziciju: Ubijstvo Galeazza Viscontia.

L i t e r a t u r a: Zbornik za umetnostno zgodovino, II., 43, 135. *F. S.*

OGRINEC JOSIP, pisac (5/4 1844, Podgorje, kod Kamnika — 13/5 1879, Vinkovci, Srijem). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1856—1864), počeo je teologiju u Ljubljani, pa je 1865 prešao na pravnu akademiju u Zagrebu. 1866—1870 studirao je na bečkom univerzitetu prirodopis i matematiku. 1870 bio je učitelj u privatnoj trgovačkoj školi u Ljubljani, 1871/72 pisao je za Dramatsko društvo u Ljubljani, 1872 bio je suplent u Novom Mestu, 1873 u Vinkovcima, 1879 profesor.

O. se vježbao kao gimnazijalac i teolog u pjesništvu i sarađivao sa pjesmama u teološkom rukopisnom listu Slovenska Lipa. U Beču, gdje ga je Stritar uzeo u svoje društvo pisaca, on se posvetio prije svega prozi. Sarađivao je od 1868 u Slovenskom Glasniku, Besedniku, Zvonu, Zori, Slovenskom Narodu, Taliji, Matici Slovenskoj, Mohorjevoj družbi i dr. (pseudonim Jože s Podgorja, J. Medvedov, O. Osipov, J. O., Pribislav O.). Pisao je prirodopisne crtice, pripovijetke, dramatične igre i nešto pjesama. Najpoznatije su mu pripovijetke: Vojnomir — uzet iz historije pokrštavanja Slovenaca (Slovenske Večernice, 1871), Setev in žetev (Slovenske Večernice, 1875), Sarovnica s Karneka (Zora, 1872) i vesela igra V Ljubljano jo dajmo (Slovenska Talija, 1869). Najbolje O. književno djelo je: Obrazi iz narave (Glasnik, 1868, Zvon, 1870, Zora, 1872); on se ističe uglađenošću pjesničkog izraza. Od stručnih spisa treba spomenuti historičko-topografsku raspravu Kamnik (Letopis Matice Slovenske, 1870), prirodopisnu crticu Nagon ali tudi preudarek (Zvon, 1876) i Pčela, kakva je, kako se razvija i kako živi (Program vinkovačke gimnazije 1878). O. je mnoge igre prevađao za Dramatično društvo u Ljubljani.

L i t e r a t u r a: Levec, Slovenski Narod (1879); Benkovič (Dom in Svet, 1890); Dom in Svet, 1891; Grafenauer, Zbirka slovenskih povesti, I., 1913. *I. Grafenauer.*

OGRIZOVIĆ MILAN DR. (11/2 1877, Senj — 22/8 1923, Zagreb). Rođen je kao posmrče od oca pravoslavne vje-

re i majke katolikinje. Ujak župnik preveo ga je na katolicizam. Gimnaziju je svršio u Gospiću, sveučilište (klasičnu filologiju) u Zagrebu. Bio je srednjoškolski profesor u Zagrebu, zatim lektor za hrvatski jezik na kazalištu u Zagrebu. Za vrijeme rata bio je na vojnoj dužnosti kao referent za srednje škole u okupiranoj Srbiji, a poslije ujedinjenja profesor na glumačkoj školi u Zagrebu. Isticao se u politici kao pristaša pravaštva, te je bio 1908 biran za narodnog poslanika na hrvatskom saboru.

Već kao osmoškolac uređivao je u Gospiću list Hrvat. Kasnije je pisao članke, novele, pjesme, crtice, drame u Hrvatskom Pravu, Hrvatskoj, Viencu, Prosvjeti, Lovoru, Hrvatskoj Smotri, Savremeniku, Domu i Svijetu (koji je potkraj života uređivao), Nastavnom Vjesniku, Beogradskim Novinama i t. d. Njegove su drame: Dah (Nada, 1902), Godina ljubavi (1906), Svijet (Savremenik, 1906), Prokletstvo (1906), Hasanaginica (1909), Zlatokosi Kraljević (1909), Banović Strahinja (1912), Car Dukljanin (1914), Objavljenje (1918), Vučina (1921). — Dramatizacije su mu: Propast kraljeva hrvatske krvi (prema Kumičiću, 1905), Smrt Smail-age Čengića (1923, prema Mažuraniću). — Njegove su dramske prigodnice: Slava njima (o desetgodišnjici nove kazališne zgrade u Zagrebu), Van s tuđincima (sjećanje na dan, kad se u Zagrebu prestalo glumiti njemački), Nepoznat (jubilej Lisinskoga). Operna su mu libreta: Lopudska sirotica, Hasanaginica. Sa Zvonimirom Vukelićem napisao je: Trgovinu ideja i Novu trgovinu ideja (1902), te komediju: Gospođica od telefona (1910). U novelistiku idu: Pripovijesti i Tajna vrata. Iz historije kazališta napisao je djela: Pedeset godina hrvatskoga kazališta i hrvatska opera. — Uredio je zbornik: Hrvatski pripovjedači i izdao jubilarni spis: August Šenoa (1921). Među naučne rasprave ide mu disertacija: Kako je Emerik Pavić preveo Kačićev razgovor ugodni (Nastavni Vjesnik, 1904). Osim toga napisao je O. mnoštvo ocjena i referata u Savremeniku, Hrvatskoj Smotri, Domu i Svijetu i dr. On je među prvima upozorio na talenat Miroslava Krleže širio je razumijevanje za mistiku Frana Galovića; uopće se njegove kritike ističu živošću, erupcijom i ukusom.

O. je više literat, eklektik nego li spontani stvaralac. Poznavalac kazališne tehnike, on je pisao efektne drame. Nije imao svog određenog područja rada, nego se prihvatio svega, što su mu pod ruku nosile prilike. Dramatizirao je tuđa djela, uzimao motive iz narodne pjesme, pokušao da iznese i savremeni život na pozornicu. Bio je jak receptivan talenat, s razumijevanjem za finese i prednosti tuđega rada, no originalna žica ne dolazi jako do izražaja. Najočitija je njegova sklonost misticizmu (u novelama, a najjače u Objavljenju). Kod O. misticizam ipak nije izražen umjetnički, uvjerljivo, već više verbalistički. Praveći kompromise sa publikom, za koju je u prvom redu pisao, on je ponajviše neizrazit. Prokletstva, svoje najjače i najizrazitije drame (borba protiv službene crkve) on se odrekao. O. je u prvom redu tip literata-čovjeka, koji će spretno i brzo napisati efektne stvari za svaku zgodu, te prema tome zadovoljava efemerne potrebe literature, no čiji je originalni stvaralački rad slabiji i neizrazitiji od sposobnosti pisanja.

A. Barac.

OGROZDIĆ je vrsta grmastog voća, koje se nalazi često u vrtovima.

I. R.

OGULIN, gradić u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj. Prostire se u ravnici (323 m) k istoku od Kleka (1.182 m), uz rijeku Dobru, koja tamo pod imenom Đule, ponire u Đulin ponor. Po Đuli (djevojci Frankapanki, koja se u ponor sunovratila?) zove se i stari Frankapanski Zulum-grad također Đulin grad. Preko Đule vodi 30 m visoki željezni most. O. je znatna stanica i raskršće željeznice Zagreb—Karlovac—O.—Sušak (Rijeka) i željeznice O.—Gospić—Knin—Split i Šibenik i raskršće puteva.

O. ima 1.302 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, sudbeni stol, kotarski sud, financijsko ravnateljstvo, sresku upravu financijske kontrole, porezni ured, stovarište duhanskih prerađevina i soli, državnu šumariju, gospodarstveni ured i kotarsku šumariju imovne općine ogulinske, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, realnu gimnaziju, djevojačku stručnu školu, 2 osnovne škole, bol-

nicu, poštu, telegraf i telefon, 3 domaće štedionice i filijalu Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu. Ogulin-Lika D. D. za industriju drva u Zagrebu, osnovano 1918 s kapitalom od 1,500.000 Din, ima u O. prvoklasnu pilanu i 1920 osnovanu tvornicu sanduka, željezničkih pragova, vesala i dr. s vlastitom električnom centralom. U O. je Ogulinska zadruga za proizvađanje opeka, crijepa, vapna, glinene i cementne robe.

O. stari grad, Zulum-grad, danas je tamnica; negda je bio veći, te je bio glavno utvrđenje zidom opasanoga O. Grad je podigao pod konac 15 vijeka Bernardin Frankapan, pošto su mu Turci (poslije 1493) razorili Modruše. 1527 spominje se O. kao njegova stolica. 1558 spominje se uz grad i varoš. Grad ima još danas dvije oble kule; visok je na dva kata, a pokriven je daskama. Glavni je ulaz bio u grad s lijeva gradske kapelice; do njega se dolazilo mostom preko duboke provalije. Po ugovoru o zajednici dobara, koji su učinili 1544 potonji sigetski junak Nikola Zrinski i šurjak mu Stjepan Frankapan Ozaljski, O. je pripao Frankapanu, a pošto ga on nije mogao braniti od turske sile, došao je 1563 u kraljevsku vlast, a pod krajišku upravu. O. je postao sjedište 13, u hrvatskoj krajini najznatnije kumpanije. O. kapetani, bili su: Vuk Frankapan Tržački 1618—1627 (poslije general karlovački), Herbert Auersperg 1650 i Petar Zrinski 1654. O. posadu plaćala je Kranjska. U 16 i 17 vijeku Turci su dosta često napadali na O. i njegovu okolinu. Kako su se O. pri tom vazda hrabro ponijeli, proglasio ih je 1622 Vuk Frankapan slobodnim ljudima, što je kralj potvrdio. — O. je lijepo napredovao, te je pri koncu 17 vijeka u tvrđavi imao do 1.200 stanovnika. Kad je 1746 preuređena Krajina, smješten je tamo štab ogulinske pukovnije. Po ukidanju Vojničke Krajine prenesena je 1886 sa Rijeke u O. velikožupanska stolica modruško-riječke županije. Poslije ujedinjenja 1918 ukinuta je, sa ostalim, i ta županija. Njezino područje danas zaprema sjeverni dio primorsko-krajiške oblasti, čiji veliki župan sjedi u Karlovcu.

L i t e r a t u r a: V. Laszowski, Ogulin (Prosvjeta, 1907); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (Matica Hrvatska, 1920); V. Klaić, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I., 121.

J. Modestin.

OHMUĆEVIĆ-GRGURIĆ JELENA, slikarica (1570 — 15/8 1610, Slano, kraj Dubrovnika). Bila je kći vojvode Ivelje i Jelene Nikole Bogašinovića. Udala se za Petra, tobožnjega sina Aleksija Komnena, i boravila je sa svojim mužem duže vremena u Napulju. O njenom umjetničkom radu saznajemo po njezinoj grobnoj ploči, gdje se izrijekom kaže, da se bavila telis et acu et penicillo. Djela joj nisu sačuvana.

L i t e r a t u r a: Kukuljević, Slovnik; G. Gelcich, I conti di Tuhelj (1889). *A. Sch.*

OHMUĆEVIĆ-GRGURIĆ PETAR, slikar. Živio je u Dubrovniku krajem 15 vijeka. O njegovom je životu malo poznato. Na stražnjoj strani jedne slike u zagrebačkoj Strossmayerovoj galeriji, koja potiče iz bosanskog samostana Sutjeske, sačuvalo se, prilijepljeno, rodoslovlje njegovo, pisano tobože 1482, sa slikom Sv. Grgura pape i grbovima Bosne, Slavonije, Hrvatske, Dalmacije, Srbije, Primorja, Nemanjića, Kosačića i t. d.

L i t e r a t u r a: Kukuljević, Slovnik; Katalog Strossmayerove galerije (1922). *A. Sch.*

OHRID, varoš u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na sjeveroistočnoj obali Ohridskog Jezera. Ima 2.194 kuće sa 9.603 stanovnika (1921). Leži u dnu Ohridskog Polja, na osamljenoj vapnenačkoj hridi (792 m), koja rtasto zalazi i visoko se diže nad Ohridskim Jezerom (695 m). Po takvom položaju na hridi (»vo hrid«, »o rid«, »o hrid«) došlo je slovensko ime O. Narod ga najčešće zove Orid.

O. je jedan od najstarijih naših gradova. Spominje se još u 3 vijeku prije Kr. Grčki se zvao Lihnidos, a jezero Lihnidsko, što znači Bijelo Jezero. Tako se u žitiju Sv. Nauma spominje, kako je on podigao manastir »na ishod Belago Jezera« (početkom 10 vijeka). Pošto su Rimljani zavladali ovim krajevima (168 prije Kr.) jedan od najvažnijih gradova na putu Via Egnatia bio je Lychnidus, glavno središte oblasti Dassaretia u Iliriji, a zatim glavni grad provincije Novi Epir. Za vlade cara Dio-

klecijana (284—305 po Kr.) i njegovog suvladara Maksimilijana, u O. je propovijedao kršćanstvo i bio je prvi episkop Sv. Erazmo, misionar iz Antiohije. Nedavno je obnovljena crkvica Sv. Erazma u blizini varoši. U 5 vijeku spominje se O. kao bogata varoš sa tvrđavom (479), i kao stolica episkopa Antonija (449—459) i Laurencija (497).

Poslije slovenskog doseljivanja O. je, krajem 9 vijeka, postao središte za širenje kršćanstva među Slovenima, na čemu su onda započeli ovdje rad učenici Sv. Ćirila i Metoda: Sv. Naum, prvi slovenski monah i Sv. Kliment, prvi slovenski episkop. U O. kao duhovnom središtu balkanskih Slovena podignuto je onda i kasnije više znamenitih crkava, kao Sv. Sofija i Sv. Bogorodica Perivlepti. O. je bio prijestolnica cara Samuila (976—1014), a od episkopije postao je onda i stolicom ohridske patrijaršije. Propašću Samuilovog carstva, ohridska patrijaršija je 1018 svedena na stepen arhiepiskopije, a kao takva trajala je sve do ukidanja u 18 vijeku (1767).

Predrimska, rimsko-bizantska i Samuilova tvrđava carskog prijestolnog grada O. održala se i do sada, na visokoj hridi iznad jezera, gdje je i najstariji dio varoši sa najvažnijim crkvenim građevinama. Grad O. rušen je i obnavljan više puta, no i sad se dobro drži, sa 18 kula, koje pojačavaju gradske zidine sa četvero vrata, i sa najvažnijim dijelom tvrđave u unutrašnjem gradu, na samom vrhu ohridske kamenite hridi.

Stari O., slovenska carska i patrijaršijska prijestolnica, imao je burnu prošlost. Krajem 11 vijeka pretrpio je najezdu Normana iz Italije, a zatim je potpadao pod Bugarsku, pa opet pod Bizant (13 vijek). O. je sredinom 12 vijeka bio poznat kao važan trgovački grad, a u 13 vijeku imao je i trgovačku koloniju Armena. Najzad je car Dušan 1334 zauzeo O., koji se naziva slavni grad. Za vlade cara Dušana bio je gospodar gradu O. sevastokrator Branko Mladenović, rodonačelnik vladalačke porodice Brankovića. Pri Dušanovom krunisanju za cara (1346) sudjelovao je i ondašnji ohridski arhiepiskop Nikolaj.

U doba cara Dušana bio je znatan ribolov na Ohridskom Jezeru, a u O. glavni ribarski trg. Većina lovišta i ribara pripadali su crkvenim vlastelinstvima. Tako je Dušan kao kralj (oko 1337) priložio prilepskom manastiru Treskavcu u O. metoh crkve Sv. Jovana Bogoslovca »s lovištem« (sada Sv. Jovan Bogoslov i ribarski kraj Kanevo), a jednom poveljom od 1342 do 1345 potvrdio je vlastelinstvo ohridskom manastiru Sv. Bogorodice Perivlepte. Tom prilikom priložio je manastiru ova ribarska naselja na Ohridskom Jezeru: Radobužda (sada Radožda) »s lovištem«, Hoduništa (Uduništa) »s lovištem«, Struga Vranijska i Struga Mala (varoš Struga), u gradu na jezeru crkva Sv. Nikole sa »sedam ribara«, Frugovi Vlasi (Frigovo i Mali Vlaj), crkva i metoh Sv. Bogorodice u Radovlišti (Radolište), Podmoli (Podmolje), Momlišta (Mumulište), i još na Crnom Drimu Lukovo »s lovištem«. — Za vrijeme cara Uroša O. je upravljao cezar Grgur, stariji brat Vuka Brankovića. Grgurova je zadužbina manastir Naum (1361). — Za vlade kralja Marka gospodario je u O. njegov rođak Andrija Gropa a tu je bio i Gropin zet vlastelin Ostoja Rajaković. Gropa je u O. kovao novce sa natpisom: Po milosti Božijoj župan Gropa. Gropina je zadužbina crkva Stari Sv. Kliment (1378), a u crkvi Sv. Bogorodice Perivlepte (Sv. Kliment) nalazi se grob i fresko-slika Ostoje Rajakovića. U sredovječno doba O. se zvala i oblast oko grada i Ohridskog Jezera; sada se zove Oridsko, a stanovništvo Ориđanci. Po smrti kralja Marka (1394), O. je pao Turcima u ruke.

Prvih nekoliko decenija pod Turcima O. nije stradao. Prvi put je O. postradao od Turaka, kada ga je 1466 zauzeo Skenderbeg, pa ga je sultan Muhamed II. ponovno uzeo i odatle prodro do Drača, a pri povratku u O. porobio mnogo ohridskih »boljara« i drugih Ohriđana i preselio ih u Carigrad. Tada je ohridski arhiepiskop Dorotej držao kod sebe Kratovca Dimitrija đaka, koji mu je prevodio na srpski veliki crkveni ustav za potrebe njegovih eparhija. — U 16 vijeku O. je bio važan ribarski trg, naročito se spominju ohridske pastrve i šarani (1510), a ohridsku ribu hvale mletački putopisci kao čuvenu u svoj Turskoj. O. je onda bio slabo naseljen, ma da je bio središte sandžakata. U to doba pod ohridskom arhiepiskopijom bio je i pravoslavni

vladika cijele Italije sa sedam eparhija (Pulj, Abruzzi, Kalabrija, Basilika, Sicilija, Malta, Dalmacija).

Za arhiepiskopiju je tada nastalo teško doba. Arhiepiskopa Valama su 1598 posjekli Turci u Velesu. U 17 vijeku bio je O. poznat u Rusiji kao stolica arhiepiskopa i kao grad srpske zemlje. Onda su i katolici imali u O. nadbiskupa, čija se nadbiskupija računala u Srbiju. Radi turskog i arnautskog pritiska i naseljivanja, a proganjanja kršćana, pravoslavno stanovništvo bilo je jako spalo. 1664 bilo je u O. svega 142 kuće pravoslavnih.

U 18 vijeku bio je O. vrlo znatno trgovačko središte na starom putu od Drača i Elbasana za Bitolj i Makedoniju. Kršćansko stanovništvo, koje je vodilo glavnu trgovinu, bilo je veoma bogato i živjelo je raskošno, tako da su crkvene vlasti sredinom toga vijeka zakletvama i kaznama primoravale Ohriđane i njihove žene da ne vode luksuzan život. Krajem 18 vijeka O. je bio jedno od glavnih mjesta bitoljskog vilajeta, vrlo utvrđen grad, živog karavanskog saobraćaja, a imao je do 5.000 stanovnika. Onda je u O. zagospodarila arbanaška porodica Dželadin-bega. Ona se držala carskog odmetnika Ali-paše Janinskog, a zatim Mustafa-paše Škodranina. Najzad je energičnim provađanjem reforama u Turskoj uzurpator vlasti Dželadin-beg 1830 prisiljen da bježi. Tada su porušeni raskošni dvori Dželadin-bega, Gornji Saraj u tvrđavi. — O. je 1835 postao sjedište kajmakama. Tada je u varoši bilo oko 6.000 stanovnika, većinom kršćana, a malo Arnauta i Turaka. Pored velikog ribarskog trga za suhu i usoljenu ribu, u čaršiji je bilo oko 250 dućana. — Sredinom 19 vijeka O. je, pored ribarstva, bio čuven i sa trgovine i prerade koža. Preko Drača se trgovalo sa Leipzigom, Bečom i Trstom. Krajem 19 vijeka O. je imao 2.409 kuća sa 11.900 stanovnika, od kojih su 5.408 bili muslimani, a ostalo kršćani. Trgovina je poslije padala zbog arnautske anarhije, a sva se glavna privreda bila svela skoro samo na ribarstvo.

Od uvijek je bilo važno O. ribarstvo. Ohridske ribe bile su poznate još Strabonu (oko 20 prije Kr.). U našim narodnim pjesmama slave se ribe od Orida. U Ohridskom Jezeru ima do 17 vrsta riba. Najtečnija i najviše se lovi »pitoma riba«: belvica, strv, kresnica, letnica i pastrmka ili čista riba, koja je i najkrupnija (do 10 kg). Manje je ukusna »divlja riba« od koje su najsitnije: mrenac, šljunec, plašica, grunec, moranec, skobalj i mrena. Krupnije su vrste i više se love: skobust, pisa, klen i krap ili šaran, koji je najkrupniji od svih (do 20 kg). Poznata O. jegulja (do 3 kg) mnogo se lovi na isteku jezera u lovištima Crnoga Drima niže Struge. Na samom jezeru glavna su lovišta kod O., Peštana, Trpezice, Kališta, Radožde, a preko arbanske granice kod Lina i Podgradca. Najvještiji su ribari iz Peštana i Trpezice. — Ribari imaju naročite čunove, udešene i za buru na jezeru, a ribu hvataju raznim spravama, kojih ima oko trinaest, a najvažnije su: peštanski i megdanski vlak, vlače, ključ, mreža i t. d.

U starija vremena ribolov je bio skoro slobodan. Ribari su O. gospodaru plaćali izvjesnu sumu novaca kao porez. U posljednje vrijeme pod Turcima ribolov na jezeru uzimali su zakupci, pa su pojedine dijelove jezera (sćelj) izdavali ribarima u podzakup. Turska je 1911 imala od zakupa ribolova na jezeru 4.300 turskih lira. Naša država imala je 1924 od ribolova na jezeru 540.000 Din. — Sada ima u O. Ribarsko Udruženje od 150 članova sa 30 ribarskih čunova. Riba se izvozi u Skoplje, Bitolj i druge krajeve Južne Srbije.

Ribarstvo je još primitivno i neracionalno. Pored ribarskih čunova u O. ima jedna motorna lađa i više motornih čamaca, među kojima kraljevski Suvobor. Motornom lađom i čamcima vrši se saobraćaj do Podgradca, a česti su i izleti po jezeru, naročito do Sv. Nauma. — Od O. vodi uzana željeznica do Skoplja, a drugi krak preko Struge do Tašmoruništa k Debru. Pored ribe naročito se izvozi voće, najviše trešnje i višnje.

Pod starim gradom i varoši na O. hridi, gdje su sve kuće lijepog izgleda na jezero, O. se razvio i u ravnici, naročito kraj pristaništa u zalivu istočno od grada, prema Studenčištama. — U O. su: načelstvo okruga i poglavar sreza ohridskog, stolica ohridske eparhije, prvostepeni sud, carinarnica, gimnazija mješovita osmo-

razredna, pošta, telegraf i telefonska stanica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije III. (1911); J. Hadži-Vasiljević, Ohrid (Brastvo, 17); Grupčević, O Ohridu i Ohridskom Jezeru (1900); Lj. Kovačević, Prilep, Veles, Ohrid (Brastvo, 1); St. Simić, Ohrid (1925). *V. Radovanović.*

Crkve i manastiri u O.: 1. Sv. Sofija, koju je u drugoj četvrti 11 vijeka podigao ohridski arhiepiskop Leon, hartofilaks velike crkve, prvi od Grka na arhiepiskopskoj stolici u O. Crkva je restaurirana u 12 vijeku. Tada je prepravljen sadašnji unutrašnji narteks, koji je uz to dobio gore galeriju, u koju se ulazilo stepeništem, instaliranim u jednom naročitom prostoru na sjevernoj strani. Na istočnoj polovini jednoga svoda u prizemlju narteksa naslikani su ktitori, u kojima se, kako izgleda, mogu poznati »prvi sevastokrator« Isak Komnen i njegova supruga Irena. Njihov sin, Jovan Komnen, ohridski arhiepiskop, vjerojatno je kao mirjanin, a pod imenom Jovan, sevast Prosenika, naslikan na zapadnom zidu narteksa. 1313/14 dozidao je uz zapadnu fasadu crkve spoljašnji narteks sa gornjom galerijom ohridski arhiepiskop Grigorije, koji se u natpisu na zapadnoj fasadi hvali, da je Slovenima (»Muzima«) darovao zakone. Gornja galerija ovoga narteksa živopisana je u 14 vijeku, kako izgleda, za vlade cara Dušana. Sve su signature u živopisu srpsko-slovenske. U stepeništu, malo prije spomenutom, na istočnom zidu naslikan je neki Jovan despot sa suprugom, sa ohridskim arhiepiskopom Nikolom (spominje se 1336—1346), koji je prisustvovao krunisanju Dušana za cara, i sa dvoje djece.

Sv. Sofija je kao arhiepiskopska crkva igrala važnu ulogu u historiji pravoslavne crkve. Pri njoj su rezidirali i arhiepiskopi srpskoga podrijetla, kako izgleda već pri kraju 14 vijeka: Arhiepiskopi Dorotej (svrgnut 1468), Prohor (— 1560), Simeon (— 1561) i t. d. bili su Srbi.

Crkva predstavlja trobrodnu t. zv. orijentalnu baziliku, u kojoj su sva tri broda pod jednim krovom. Na crkvi ima tri apside (srednja je izvana peterostrana, dok su pobočne i izvana polukružne), od kojih su obje pobočne dvokatne. Padaju u oči krstati svodovi u prizemlju unutrašnjeg narteksa. Spoljašnji narteks ima dvije kule kao pobočne završetke. Njegovo prizemlje predstavlja jedan otvoren portikus, a njegova gornja galerija jednu lođu, flankiranu dvjema kapelama, koje su presvođene kubetima, izvedenim na pandantifima. Uz sjevernu stranu crkve bio je kasnije dozidan jedan otvoren portikus sa kolonadom.

U pravoj crkvi ima dva sloja živopisa. Prvi je iz 11 vijeka, a drugi iz 12 do 13. Naročito je interesantan živopis u gornjoj galeriji spoljašnjeg narteksa. Tu padaju u oči mnogobrojne scene iz legende o prekrasnom Josipu, jako oštećene. Srpsko-slovenske natpise oko slike izgrebli su Grci, u čijim je rukama bila crkva prije oslobođenja.

2. Bogorodica Perivleptu, danas crkva Sv. Klimenta. Sazidao ju je 1295 Arbanas Progon Zgur, veliki heterijarh, zet Andronika II. Car Dušan izdao je crkvi povelju, kojom joj je priložio neka sela oko Ohridskog Jezera. 1365 episkop Devolski Grigorije, prizidao je uz južnu fasadu crkve kapelu, posvećenu Sv. Grigoriju Bogoslovu. Kapela komunicira sa oltarom. 1380 sahranjen je u crkvi Ostoja Rajaković, zet župana Grope, a srodnik kralja Marka. Izgleda, da crkva nije bila izložena pljački i kvaru. Ona je postala sklonište dragocjenih ikona i drugih objekata. U njoj se čuva i slika Sv. Klimenta, izrezana u drvetu. 1684 prispjeli su u Moskvu iz saborne crkve Vavedenja u Ohridu arhiepiskop Avramije i arhimandrit Antimon, »Grci iz srpske zemlje«. — Crkva je u obliku križa i produžena je narteksom na zapadnoj strani. Živopis u crkvi propao je sasvim od čađi i ponegdje se jedva naziru konture figura. Bolje su očuvane freske u narteksu; one se odlikuju lijepim i skladnim formama figura i harmoničnim, nježnim bojama. Na južnom zidu ima jedna od rjeđih kompozicija, Premudrost zida sebi hram, a iznad vrata slika, u kojoj je ilustrirana jedna čuvena pjesma Jovana Damascena, koja se pjeva o Božiću, sa vrlo velikim brojem figura, među kojima se poznaju i figure vladaoca i vlastele. Na žalost, ova je slika skoro sasvim propala.

3. Sv. Jovan Bogoslov, sagrađen na jednom rtu Ohridskog Jezera, izvan varoši, dominira cijelim jezerom i ocrtava se vrlo živopisno. O crkvi nema historijskih podataka. Izgleda, da je ona identična sa crkvom Sv. Jovana Bogoslova, koju Dušan, u jednoj povelji, izdatoj oko 1337 manastiru Treskavcu, zove metohom ovoga manastira. I njena arhitektura upućuje na 14 vijek. U osnovi je slična crkvi Sv. Klimenta, no u konstrukciji kubeta ima izvjesnih osebina, koje upućuju na Armensku. Prvobitan živopis je propao. Od njega ima samo nešto malo ostataka u apsidi kubeta.

4. Sv. Konstantin i Jelena ima na južnom zidu natpis (na grčkom jeziku), iz koga se vidi, da je crkvu sazidao i živopisao neki jeromonah Partenije. Njegov lik naslikan je na istom zidu, zapadno od vrata, zajedno sa njegovom majkom Marijom svećenicom, i sa jednim dečkom (ispred Partenija); iza Marije nalazi se lik Partenijeva oca Jovana. Godina zidanja crkve nije spomenuta u natpisu, no sudeći po arhitekturi, crkva može biti iz 11 vijeka. Ona predstavlja jednobrodnu baziliku sa poprečnim brodom (transeptom), naročito izvučenim tako, da nadvisuje ostalu crkvu. Poprečni brod ne ispada izvan zidova crkve.

5. Sv. Bogorodica predstavlja u arhitekturi isti tip kao i Sv. Konstantin i Jelena. I kod nje je poprečni brod izvučen i nadvisuje ostalu crkvu, no crkva čini utisak, da je nešto kasnija i da je zidana po obrascu spomenute crkve. O njoj nema nikakvih historijskih podataka.

6. Sv. Kliment, skromna crkvica, neznatnih dimenzija, bez kubeta, sazidana 1348 trudom jereja Stefana i velikog župana Grope.

7. Sv. Vrači (Kuzman i Damjan), poveća crkva sa fragmentima iz antičkog doba; izgleda novijega podrijetla.

8. Sv. Nikola, na jezeru, prema crkvi Sv. Bogorodice. Dosta je skromna. O njoj nema nikakvih historijskih podataka.

9. Na istočnoj obali Ohridskog Jezera nalazi se čuvena Bogorodica Zahumska, poznata pod imenom manastir Naum. Crkvu je podigao 1361 cezar Grgur, sin sevastokratora Branka, gospodara Ohrida, a brat Vuka Brankovića. Crkva se arhitekturom odvaja od ohridskih crkava i podsjeća na srpske crkve iz Skopske Crne Gore i iz oblasti Skoplja. Sačuvano je i nešto od prvobitnoga živopisa.

10. Na zapadnoj obali Ohridskog Jezera u blizini Struge nalaze se u Kalištu dvije pećinske crkvice: Sv. Bogorodice (Uspenje), kod koje je jedna prirodna pećina iskorišćena kao kapela (ima i živopisa), i Sv. Atanasija, na visini od 30 m iznad obale jezera (pristupačna ljestvicama), prislonjena uz strmu stijenu, od koje je jedan dio iskorišćen za zakadni zid.

Literatura: Milan Zloković, Stare crkve u oblastima Prespe i Ohrida (Starinar, 1924—1925, 115—149).

V. Petković.

OHRIDSKA ARHIEPISKOPIJA. Središte prve kršćanske kulture slovenskog obilježja na Balkanskom Poluotoku bilo je oko Ohridskog i Prespanskog Jezera. Glavni radnici na organiziranju toga središta bili su Kliment i Naum, dva učenika velikih slovenskih apostola Ćirila i Metoda. Oni su poslije smrti Metodove (885) prebjegli iz Moravske u Bugarsku. Pod Bugarskom su tada bili i svi krajevi današnje Južne Srbije, stare sjeverne Makedonije. Prvi bugarski kršćanski vladar Mihailo-Boris korisno je upotrijebio misionarske sposobnosti i apostolsku revnost Klimentovu i Naumovu. On ih je poslao u zabačeni kraj Kutmičevicu, kod Ohridskog Jezera, gdje je kršćanstvo do tada, naročito u slovenskom elementu, imalo slabog uspjeha. Kliment i Naum razvili su tu odmah vrlo uspješan misionarski rad, i za kratko vrijeme, poučavajući narod, spremajući prosvjetne radnike i obavljajući bogosluženje na slovenskom jeziku, uspjeli su da organiziraju prvu slovensku episkopiju za te krajeve. Za prvog episkopa postavljen je Kliment (oko 893). On je kasnije s Naumom osnovao i prve poznate manastire u tome kraju, jedan na sjevernoj (Sv. Kliment), a drugi na južnoj obali Ohridskoga Jezera (Sv. Naum). Ova episkopija, kao i druge kasnije osnovane slovenske episkopije u granicama ondašnje bugarske države, potčinjena je bila autokefalnom arhiepiskopu i patrijarhu bugarske crkve, koji je isprva stanovao u Velikoj Preslavi (danas selo Eski

Stambul), a zatim u Dorostolu (danas Silistrija).

Poslije uništenja prvog bugarskog carstva (971 ili 972) došle su pod vlast bizantskog cara Ivana Cimiska i sve oblasti stare sjeverne Makedonije. U isto vrijeme je i sva pravoslavna slovenska crkva u njima došla pod vrhovnu vlast grčkog carigradskog patrijarha. Ali, uskoro poslije Cimiskove smrti (976) pošlo je za rukom makedonskom vladaru Samuilu, da od Makedonije, Arbanije i sjevernih srpskih zemalja osnuje veliko slovensko carstvo, koje se više od četiri decenija (do 1018) uspješno opiralo bizantskoj prevlasti. Samuilo je podigao i samostalnu slovensku crkvu za svoje oblasti. Predstavnici te crkve, kao i carevine, isticali su težnju da naslijede cijelu bugarsku crkvu i carevinu, pa su zato i svoju crkvu i carevinu nazivali bugarskim imenom. Sjedište crkvenog starješine, koji se nazivao patrijarhom, bilo je isprva u Vodenu i Meglenu, a za tim u Maloj Prespi, na otoku Ahilu, gdje se i danas vide impozantne razvaline katedrale, velike crkve. U taj hram Samuilo je 983. poslije jednog uspjelog pohoda protiv Bizantinaca, prenio iz grada Larise moći Sv. Ahilija, svetitelja iz 4 vijeka, koji je smatran kao zaštitnik Larise. Nešto kasnije, sjedište slovenske arhiepiskopije postao je Ohrid, grad Sv. Klimenta, čiji je kult i važnost imao da bude od velike pomoći novoj crkvenoj organizaciji u njenoj misiji među Slovenima Samuilove države. Samuilo je umro 1014, a njegova državna tvorevina propala je već četiri godine poslije njegove smrti. Bizantski car Vasilije II. uništio je njegovo carstvo 1018. Ali Samuilova crkvena organizacija, pod imenom O. A., uspjela je da se održi i poslije toga punih sedam i po vjekova (do 1767), pod raznim državnim gospodarima, Grcima, Bugarima, Srbima i Turcima.

Car Vasilije II. uništivši Samuilovu državu nije ukinuo autokefalnost slovenske crkve. Oduzeo joj je samo naslov patrijaršije, nazvao je arhiepiskopijom, i za postavljanje njenih arhiepiskopa osigurao je glavna prava bizantskim carevima i carigradskim patrijarsima. Što više, Vasilije je za prvog ohridskog arhiepiskopa pod bizantskom vlašću postavio domaćeg čovjeka Slovena, Jovana Debranina, i poveljom od 1019 dao mu je pod upravu sve eparhije, koje su bile u sastavu Samuilove države, a dvjema drugim poveljama od 1020 proširio je jurisdikciju O. A. i na oblasti, koje su bile pod bugarskom vlašću za careva Simeona i Petra.

Prema tim poveljama u sastav O. A. imala je da uđe 31 eparhija i to: 1. Ohridska, sa Prespom, Mokrom i Kičevom. 2. Kosturska, sa Koricom, Kolonjom, Vojušom, Morom i Devolom. 3. Glavenička, sa Kaninom i Neaničkom. 4. Meglenska, sa Prosekom, Morihovom, Setinom, Ostrovom i Zaodrinom. 5. Bitoljska, sa Pelagonijom, Prilepom, Debrom i Velesom. 6. Strumička, sa Radovištem i Končom. 7. Morozvizdska, sa Kozjakom, Slavištem, Zletovom, Lukovicom, Pijanecom i Maleševom. 8. Velbuždska, sa Suteskim, Germanijom, Terimerom, Stobijem, Donjim Suteskim i Razlogom. 9. Sredačka (Sofijska), sa Pernikom, Sukovom i Znepoljem. 10. Niška, sa Mokrim, Koblosom, Toplicom i Svrljigom. 11. Braničevska, sa Moravskim, Smederevom, Grockom, Divisištem, Istaglanda (?) i Brodariskom. 12. Beogradska, sa Gradecom, Omčom, Glaventinom i Belom Crkvom. 13. Srijemska. 14. Skopska, sa Vinecem, Preamorom, Lukovom i Prilipom. 15. Prizrenska, sa Hvosnom, Leskovcem i Bretos (?). 16. Lipljanska na Kosovu. 17. Srbička, jugozapadno od Soluna. 18. Drstarska (Silistrija?). 19. Vidinska. 20. Raška. 21. Oroška, zapadno od Prizrena. 22. Černička u oblasti Drača. 23. Himerska, u Arbaniji sjeverno od Krfa. 24. Drinopoljska, u Arbaniji blizu Argirokastra. 25. Velska, južno od Drinopoljske. 26. Vutronska, u južnoj Arbaniji niže luke Santi Quaranta. 27. Janinska u Epiru. 28. Kozilska. 29. Petrska i 30. Staška u Tesaliji, te najzad 31. Berska ili Verijska, zapadno od Soluna.

Ohridski arhiepiskopi mogli su samo kratko vrijeme održati ovako velik broj eparhija pod svojom vlašću i za vrijeme bizantske vladavine u tim oblastima. Prije svega, mitropolit Drača ubrzo je uspio, da pod svoju jurisdikciju vrati sve arbanaške eparhije, a mitropoliti carigradske patrijaršije u Epiru, Tesaliji i Južnoj Makedoniji prisvojili su sebi susjedne eparhije. Tako su od gore

navedenih eparhija u 12 vijeku ostale pod upravom O. A. samo prvih šesnaest, zatim vidinska i raška. Uz to je osnovano šest novih eparhija, većinom odvajanjem od starih, tako da je O. A. tokom 12 vijeka imala 24 eparhije. Nove su bile: Debarska iz Ohridske, Devolska ili Selaforska iz Kosturske, Grebenska više Krbice, Kaninska iz Glaveničke, Slanička oko Jenidže Vardara i Brenotska za Vlahe i kršćanske Turke Vardariote.

S opadanjem bizantske moći, od kraja 12 vijeka, sužavale su se i granice O. A. uporedo s osvajanjima srpskih, bugarskih i drugih vladalaca na račun Bizanta. Obnovljeno bugarsko carstvo pridružilo je odmah vidinsku, sofijsku i druge susjedne eparhije novoosnovanoj trnovskoj arhiepiskopiji, kasnijoj patrijaršiji. Srpski kraljevi iz loze Nemanjića, pošto je 1219 osnovana autokefalna žička, kasnije pećka arhiepiskopija i patrijaršija, podvrgavali su postepeno, prema širenju srpskih državnih granica, pod svoju državnu crkvu sve eparhije O. A. nekad Strumice, Prilepa i Ohrida. Tako je O. A. krajem 13 vijeka ostalo samo 11 eparhija: ohridska, kosturska, devolska, glavenička, kaninska, pelagonijska, meglenska, slanička, grebenska, strumička i vlaška. Te su joj eparhije ostale i dalje, kroz sve vjekove opstanka O. A., glavni sastavni dijelovi.

Kada je kralj Dušan postao gospodar Ohrida (1334) i svih oblasti, koje su tada činile O. A., on ne samo da nije ukinuo O. A., već joj je ostavio autokefalnost, i po svoj prilici pridružio i sve eparhije, koje je na jugu i zapadu Ohrida osvojio, po Makedoniji, Tesaliji, Epiru i Arbaniji, jer su to, uglavnom, bile eparhije, koje su i ranije pripadale jurisdikciji O. A. Za vlade kralja Vukašina i njegovog brata Uglješe (1366—1371), izgleda da su pod vrhovnu duhovnu vlast O. A. podvrgnute čak i stare eparhije: sereska, dramska, hristopoljska (kavalska) i druge, koje su za vrijeme Dušana bile potčinjene pećkom patrijarhu.

Teritorij O. A. prešao je iz srpskih ruku u turske ruke. O. A. bila je prva autokefalna pravoslavna crkva na Balkanu, koja je u cjelini došla pod tursku vlast. Turci su priznali zatečeno stanje, i O. A. je, uporedo sa širenjem granica turske države, širila i svoju crkvu na štetu carigradske i trnovske, a naročito na štetu pećke patrijaršije. Granice O. A. tokom 15 i u prvoj polovini 16 vijeka zauzele su najveće dimenzije. Tada je O. A. imala pod svojom vrhovnom upravom ne samo sve svoje stare eparhije po Makedoniji i Arbaniji, Južnoj i Sjevernoj Srbiji, nego i po Moldavskoj i Vlaškoj, po Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, pa čak i po južnoj Italiji, Malti i Siciliji. Poslije pada srpske državne samostalnosti (1459) gubi se trag srpskim patrijarsima, i ohridski arhiepiskopi, koji su već i dotle uspjeli da podvrgnu pod svoju vlast mnoge srpske eparhije, koje su ranije bile došle pod tursku vlast, uspjeli su da postepeno protegnu svoju vlast i na cio teritorij bivše pećke patrijaršije.

U četvrtom i petom deceniju 16 vijeka pokušavao je smederevski episkop Pavle, da se opre toj prevlasti O. A., i da obnovi autokefalnost pećke patrijaršije. On nije uspio, ali uskoro poslije njega (1557) uspio je to da izvede Makarije, rođak velikoga vezira Mehmeda Sokolovića. Tada su sve srpske eparhije iznad Strumice, Velesa, Kičeva i Debra oduzete od O. A. i ponovno ušle u sastav obnovljene pećke patrijaršije. Nad mitropolijom Moldavskom i Vlaškom O. A. vršila je jurisdikciju neko vrijeme poslije 1439, pošto je carigradska jerarhija primila uniju s Rimom. Ta je zavisnost bila više nominalna i za Moldavsku, izgleda, vrijedila je do polovine 17 vijeka. Od prvih decenija 16 vijeka, pa do kraja toga vijeka, O. A. imala je pod svojom vrhovnom duhovnom vlašću i starije i novije pravoslavne grčke i arbanaške koloniste u južnoj Italiji, po Apuliji, Kalabriji, Basilikatu, Siciliji, Malti i Dalmaciji. Episkop italski, sa naslovom mitropolita i egzarha, bio je jedan od južno arbanaških episkopa, koga je arhiepiskop ohridski sa svojim sinodom na taj položaj postavljao. Ta duhovna zavisnost pravoslavnih kolonista u Italiji od O. A. trajala je samo do pape Siksta V. (1585—1590), koji je koloniste prisilio na uniju, a pravoslavnom mitropolitu zabranio pristup Grcima i Arbanasima u Italiji.

Poslije obnovljenja pećke patrijaršije (1557) O. A. vraćena je, uglavnom, u svoje granice iz 13—14 vijeka.

Tako umanjena ona je morala pristupiti novoj organizaciji svojih eparhija, i definitivno ju je izvela do polovine 17 vijeka. Prva eparhija O. A., koja je dobila ime mitropolija, bila je prvoprijestolna eparhija kosturska. Tokom 16 i 17 vijeka, po uzoru na uvedeni običaj u carigradskoj patrijaršiji, dobile su taj naslov i druge eparhije. Tako je od 14 eparhija, koje su ostale O. A. do njenog konačnog ukidanja (1767) njih 9 nosilo naziv mitropolije (kosturska, pelagonijsko-bitoljska, strumička, koričko-selasforska, beogradsko-elbasanska, vodenska, dračka, grebenska i sisanijska), a 5 naziv episkopija (meglenska, debarsko-kičevska, veleška, prespanska i goro-mokrenska u Drim-kolu).

O. A. osnovana je za makedonske i druge balkanske Slovene sa zadatkom, da u slovenskom duhu širi, utvrđuje i čuva kršćanstvo među njima, a uporedo s tim da diže slovensku kulturu među svojim vjernima uopće. Ohrid je, sa svojom okolinom, gotovo čitav vijek i po bio središte cijelog crkveno-prosvjetnog života balkanskih Slovena, i uspio je da razvije dosta živu akciju na stvaranju kršćanske slovenske književnosti i civilizacije. Međutim, čim su Bizantinci ponovno postali gospodari ovih krajeva, oni su oprezno pristupili poslu, da onemoguće dalnji razvitak slovenske kulture u tim krajevima. Stoga se, prije svega, počelo sa heleniziranjem dotadašnje slovenske O. A. Forma je zadržana, ali je sadržaj izmijenjen. Za arhiepiskope i episkope uskoro se počelo postavljati gotovo samo Grke, a u Ohrid i u druge gradove, sve do više Skoplja i Prizrena, dovađani su grčki kolonisti iz Male Azije i Armenije. U isto su vrijeme Sloveni silom odvađani u Malu Aziju. Prvi ohridski arhiepiskop grčke narodnosti bio je raniji carigradski hartofilaks Leon (oko 1037—1056), poznat iz borbe sa Rimom u doba razdjeljenja kršćanske crkve (1054). Poslije njega ređali su se sami Grci, među kojima bješe i odličnih književnika i kanonista, kao što su Teofilakti Dimitrije Homatijan. Oni su i na episkopske stolice dovodili samo Grke ili pogrčene Slovene. Na taj način, Bizant je dosta brzo uspio, da pogrči O. A. i da gotovo zatre u njoj razvitak stare slovenske književnosti i civilizacije.

Grčki utjecaj bio je naročito snažan u glavnijim gradovima, Skoplju, Prilepu, Ohridu i dr. Skoplje je, poslije 1018, postalo bizantski politički centar, te se u njemu i okolici odmah počela razvijati i znatna grčka crkvena civilizacija, sve do prijelaza njegova pod srpsku državnu vlast 1282. Iz toga su vremena mnoge ugledne crkve i manastiri oko Skoplja i po cijeloj Južnoj Srbiji, koji su većinom u ruševinama, ali ih ima koji i danas još služe. Tako je na pr. manastir Sv. Pantelejmona u selu Nerezi, na brdu Vodnom, iznad Skoplja, koji je 1164 podigao Aleksije Komnen, manastir Sv. Đorđa u Starom Nagoričinu, koji je u 11 vijeku osnovao bizantski car Roman IV. Diogen (1067—1071), a obnovio ga kralj Milutin oko 1308, i drugi.

Kako je snažan bio grčki utjecaj u Ohridu i njegovoj okolini još i u prvo vrijeme srpske vladavine vidi se po očuvanim grčkim natpisima raznih ktitora po crkvama, među kojima se nalazi i grčki natpis cezara Grgura, u manastiru Naumu na jugoistočnoj obali Ohridskoga Jezera, iz doba cara Dušana. Za ono nekoliko decenija (1334—1394) srpske vladavine u južnim krajevima O. A. crkva se ponovno slovenizirala, pošto su za arhiepiskope i episkope postavljani Srbi, te je u bogosluženju i književnosti uskoro prevladao srpsko-slovenski jezik tako snažno, da se uspio održati po tamošnjim crkvama i manastirima dugo vremena i poslije pod Turcima. Pored mnogih zapisa i natpisa u srpskom jeziku, to nam svjedoče i mnoge rukopisne knjige srpske redakcije, kao i štampane bogoslužbene knjige iz prvih srpskih štamparija 16 vijeka (Cetinje, Gračanica, Skadar, Mleci), koje su nađene po crkvama bivše O. A. i tako daleko na jugu, kao što je manastir Bukovo kod Bitolja. Što više, može se slobodno reći, da je srpska vladavina u staroj sjevernoj Makedoniji, a današnjoj Južnoj Srbiji, bila jedno od najljepših doba njene prošlosti. Svjedoci su toga i danas još očuvani mnogi spomenici velike materijalne kulture onoga vremena, zadužbine srpskih kraljeva, careva i vlastele, iz temelja građene ili obnovljene, kao i mnogi ostaci srpske duhovne kulture onoga doba, očuvani u djelima književnosti i pismenosti, postalim

po mnogobrojnim crkvama i manastirima u tom području.

Za vrijeme turske vladavine Grci su, kao pouzdaniji elemenat, uspjeli kod Turaka, da postepeno ponovno i potpuno uzmu u svoju vlast O. A. Od toga doba, a naročio od kraja 16 i tokom 17 vijeka, ohridski arhiepiskopi i njihovi episkopi bili su gotovo isključivo Grci ili pogrčeni Sloveni. Stoga se od tada ponovno i sve više javljaju grčke bogoslužbene knjige i natpisi po crkvama i manastirima O. A., a slovensko bogosluženje ubrzo je potisnuto ne samo iz svih gradova i manastira (osim Sv. Jovana Bigorskog i Sv. Prečiste Kičevske), nego i iz mnogih sela. Osim toga, Grci arhiepiskopi, episkopi i njihovi pomoćnici, osnivali su grčke škole i pomoću njih su uspijevali da odrode i pogrče mnoge Slovene po gradovima. U Ohridu je uspjeh u tome pravcu bio naročito velik. Njega osobito karakteriše primjer sukoba u ohridskoj crkvi 1867. Kada su, u doba pokreta za slovenskim bogosluženjem, neki rodoljubi počeli u crkvi pojati na slovenskom jeziku, ostali ohridski građani bučno su protestirali, javno su u crkvi ismjehivali slovensko bogosluženje i zahtijevali, da se i dalje poje grčki.

Ohridski arhiepiskopi nazivani su i patrijarsima i arhiepiskopima Justinijane Prime, oslovljavani su sa blaženi, potpisivali su se zelenim mastilom i nastojali su, da što više imitiraju carigradske patrijarhe. Velika većina od njih bila je iz carigradske patrijaršije, pa je prenijela i sve loše navike fanariota u O. A. Stoga su se i u O. A., osobito u 17 i 18 vijeku vrlo često mijenjali arhiepiskopi, djelovanjem intriganata, koji su i za novac kupovali arhiepiskopsko dostojanstvo. Zato se na pr. samo od 1650 do 1700 u Ohridu izmijenilo na arhiepiskopskom prijestolu najmanje 19 arhiepiskopa, dok su se za to isto vrijeme u Peći promijenila samo 4, a u Carigradu 34 patrijarha. Neki zbačeni arhiepiskopi uspijevali su i po dva i tri puta da se vrate na prijesto.

Iz financijskih motiva pojedini ohridski arhiepiskopi u 17 i 18 vijeku pokazivali su sklonost, da prime uniju sa Rimom, te su tamo smatrani kao kriptokatolici i papa im je slao svoje misionare, da rade u narodu i svećenstvu na uniji. Ali njihov uspjeh bio je vrlo slab, i ako je Rim momentano 1726 uspio, da posveti i pošalje za ohridskog unijatskog episkopa jednog Makedonca, obrazovanog u Ilirskom ili Jugoslovenskom Kolegiju u Rimu. — Mnogo više uspjeha u O. A. imali su Muslimani, jer su, pod pritiskom teških financijskih i drugih neprilika, čitava slovenska i vlaška sela u nekoliko predjela O. A. primila muhamedanstvo. To su Torbeši oko Debra, Kičeva, Prilepa, Kavadara, Meglena i Kostura, a Nomaci oko Valandova i Pehčeva.

Kao posljedica teških materijalnih prilika, koje su pod stalnim turskim i fanariotskim pritiskom postojale sve teže u O. A., bilo je i definitivno ukidanje njene autokefalnosti, krajem 18 vijeka. Carigradski patrijarh Samuilo I., znatan reformator pravoslavne crkve na Balkanu u pravcu helenističkih ciljeva, izveo je ukidanje O. A. pomoću prvoprijestolnog mitropolita O. A. u Kosturu i njegovih drugova, mitropolita u Vodenu, Strumici i Grebenu, kada su mu oni ponudili uniju O. A. sa carigradskom patrijaršijom. Turske vlasti odobrile su taj akt, i O. A. je 1767 ukinuta, a njene eparhije pridružene carigradskoj patrijaršiji. Što više, patrijarh Samuilo nastojao je, da se zatre i trag O. A., te je odredio, da se ukine ohridska eparhija, a njeno područje da se spoji sa prespanskom eparhijom, koja će se zvati Prespansko-Lihnidska, po starom grčkom nazivu Ohrida. Posljednji autokefalni ohridski arhiepiskop bio je raniji bitoljski mitropolit Arsenije, rodom Makedonac. On se, poslije ukidanja O. A., povukao u Svetu Goru, i umro je u konaku manastira Zografa u Kareji.

Imena ohridskih arhiepiskopa poznata su nam samo djelomično, a naročito iz prvih vjekova opstanka O. A. Prema sačuvanim podacima oni su dolazili ovim redom: German oko 976, Nikola, Filip oko 1000, David 1016, Jovan Debranin 1018, Leon Carigrađanin 1037, 1056, Teodul 1056, Jovan Lampin 1078, Jovan Ohridski 1079, Teofilakt 1084, 1107, Leon Mung 1108, Mihail, Maksim 1120, Jovan Komnen 1143, 1157, Konstantin I. 1160, 1170, Jovan Kamatar poslije 1183, 1213, Dimitrije Homatijan 1216, 1231, 1234, Joanikije, Sergije, Konstantin Kavasila oko 1250, Jakov Proarhij oko 1270,

Adrijan, Genadije oko 1289, Makarije 1295, 1299, Grigorije 1317, Antin Metohit, Matej, Nikola oko 1346, Grigorije oko 1364, 1369, 1378, Nikodim 1452, Dorotej 1468, Marko, Nikola, Zaharija, Prohor 1523—1550, Simeon Raški 1550, Nikanor, Pajsije 1565, Sofronije oko 1572, Makarije oko 1575, Gavrilo prije 1586, Teodulo, Joakim 1593, Gavrilo 1593, Varlaam (1598), Nektarije prije 1604, Porfirije, Atanasije 1606, Nektarije 1616 (1622—1626 u Rusiji), Georgije 1617, Mitrofan 1623, Joasaf 1628, Avramije 1629, 1634, Hariton 1643, 1646, Danilo 1650, Dionisije (1665 u Vlaškoj), Gavrilo oko 1654, Atanasije oko 1660, Arsenije 1668, Zosim 1666—1670, 1676, Panaret 1671, Nektarije 1673, Ignjatije, Grigorije 1673 do 1676, Teofan 1676, Meletije 1677, 1679, Partenije 1679, Grigorije 1683—1688, German 1688—1691, Grigorije 1691 do 1693, Ignjatije 1693—1695, Zosim 1695 do 1699, Rafailo 1699—1703, Ignjatije 1703—1706, Dionisije 1706—1707, Metodije 1708, Zosim 1708—1709, Dionisije 1709—1714, Filotej 1714—1718, Joasaf 1719—1745, Josif 1746—1749, Dionisije 1752, Josif 1755, Dionisije 1756, Metodije 1757—1759, Kirilo 1759—1762, Jeremija 1763, Ananija 1763 i zadnji Arsenije, koji je podnio ostavku 16/1 1767.

L i t e r a t u r a: H. Gelzer, Das Patriarchat von Ochrida (1902); St. Novaković, Ohridska arhiepiskopija u početku 11 veka (Glas, 76, 1908); B. Prokić, Prvi ohridski arhiepiskop Jovan (Glas, 88) i Postanak ohridskog patriarhata (Glas, 90); I. Pavlov, Novija dannija k istoriji ohridskoj arhiepiskopiji 16, 17 i 18 veka (1894); J. Ivanov, Blgarski starini iz Makedonija (1908); I. Snjegarev, Istorija na ohridskata arhiepiskopija I. (1924).

R. Grujić.

OHRIDSKA EPARHIJA. Poslije ukidanja ohridske arhiepiskopije Ohrid je gotovo čitav vijek, sve do 1857, ostao ne samo bez arhiepiskopa nego i bez episkopa, jer je iz Carigrada naročito naglašeno, da prespansko-ohridski episkopi ne smiju stanovati u Ohridu. Kada je 1872 osnovana bugarska ekzarhija, Turci su dozvolili, da se, pored grčkog i bugarski episkop postavi u Ohrid. Međutim, već poslije nekoliko godina, pred rusko-turski rat 1876, bugarski episkop morao je napustiti Ohrid. Povratak bugarskom episkopu u Ohrid dozvolio je sultan tek 1890. Od tada je akcija bugarske crkvene i političke propagande u Ohridu i okolini vođena vrlo živo i uspješno. Grčki utjecaj, u ranije skoro pogrčenom Ohridu, potpuno je spao i grčki prespansko-ohridski episkop morao je prenijeti svoju stolicu u Kruševo, gdje je imao mnogo više pristalica među napola pogrčenim Cincarima. — Poslije oslobođenja 1912 i 1918 napustili su i grčki i bugarski episkop O. E., te je ona neko vrijeme povjerena na upravu srpskom velesko-debarskom episkopu Varnavi Rosiću, današnjem skopskom mitropolitu. Pri reorganizaciji srpske crkve (1920) obnovljena je O. E. Za njenog prvog episkopa postavljen je Nikolaj Velimirović, dotadašnji žički episkop.

O. E. je danas jedna od najmanjih eparhija srpske patrijaršije. Obuhvaća samo najbliže krajeve oko Ohridskog Jezera i Debra. Ima 46.053 pravoslavnih stanovnika, jedan okružni protopresviterat (ohridski) i dva namjesništva (struško i debarsko). Parohija ima 64, sa 62 parohijska sveštenika. Broj crkava i kapela iznosi 148. Manastira ima samo 5 (Sv. Naum na obali Ohridskog Jezera, Sv. Petka kod sela Velgošte, Sv. Spas kod sela Gor. Lokočereja, Svi Sveti kod sela Lešana i Sv. Bogorodica kod sela Kališta). Kaluđera ima samo tri, i sva trojica su u Sv. Naumu. Ostalim manastirima upravljaju okolni parohijski sveštenici. *R. Grujić.*

OHRIDSKA SOLFATARA. V. Koseljska Solfatara.

OHRIDSKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1923. Kapital je 1,000.000. Fondovi 52.264, ulozi 202.556, vrijednosni papiri 153.000, mjenice 1,317.600 Din. Predsjednik je Petar Marković, advokat. *N. S.*

OHRIDSKO JEZERO, u Južnoj Srbiji, na granici naše države sa Arbanijom. Po svome postanku O. J. je tektonska kotlina, kao i većina velikih ravnica u Južnoj Srbiji: Polog, Kosovo Polje, Metohija, Skopska Kotlina i dr. Ohridski bazen je na granici između paleozojskih filita, trijaskih škriljevaca i pješčenika i starijeg mezozojskog vapnenca, koji se javlja duž njegove istočne obale, i između fliških stijena sa serpentinom i hipuritskim vapnencem na zapadu. Između prvih i drugih pružaju

se rasjedi u meridijanskom pravcu: duž istočne obale od Ljubaništa do Koselja, a duž zapadnog kraja od Starove preko Struge i dalje na sjever do Debra. — Sa istoka i zapada je O. J. ograničeno visokim planinama, sa juga nižima, a prema sjeveru je najvećim dijelom otvoreno. Na istoku se diže gola, vapnenačka Galičica, koja se strmo spušta u jezero, na zapadu južni dio Jablanice i niži vijenac Mokranjske Planine. Ova je na visini obrasla hrastom i bukvom, dok su na njenom podnožju kesteni i vinova loza. Prema jugozapadu se odvaja poveći povijarac, kamenita, gola planina, čija dva najviša vrha imaju oblik piramide i zovu se Kamna (Kameni).

O. J. je dosta pravilnog eliptičnog oblika. Dugačko je 30 km, široko 9 do 14·5 km. Leži na apsolutnoj visini od 695 m i zauzima površinu od 348 km^2. Ono je najdublje jezero na Balkanskom Poluotoku. Veliki dio njegova dna, oko 140 km^2, ili 40% cijele površine, dublji je od 200 m, a najveća izmjerena dubina je 285·7 m, oko 5·5 km, zapadno-jugozapadno od Peštana, odnosno 6 km sjeverozapadno od Trpezice. Samo je na sjeveru i jugu O. J. plitko. Tu se 1—1·5 km daleko od obale ne javljaju veće dubine od 15 m. Na dva mjesta se na dnu jezera nalaze ljevkasta udubljenja, t. zv. virča. Oba su u vapnencu pri zapadnoj obali O. J., i sa dna im izbija izvor. Prvo je Kališko virče, jugozapadno od Struge, vrtačasto uleknuće od 20 m u promjeru, nekoliko metara daleko od obale. U njegovoj okolini dno je duboko 6 m, a virče je za 4 m dublje. Drugo je Linsko virče, valovito, ali manje relativne dubine.

O. J. hrane mnoga vrela, dijelom sa vapnenačkih obala, dijelom sublakustrijska. Ta voda je bistra i u svima godišnjim dobama ima stalnu temperaturu od 9° do 11° C. Vrlo je bogata izvorima istočna obala, gdje su ispod Galičice poredani u nizu, i južna, na kojoj su tri grupe snažnih i mnogobrojnih vrela: Sv. naumska, tušemička i grupa vrela pod Krastom. Ti izvori su većim dijelom podzemni otoci Zavira i manjih ponora u Prespanskom Jezeru, čija je površina na 158 m većoj visini od površine O. J. Pored toga se u O. J. ulivaju i mnoge rječice, od kojih su važnije: Koseljska Reka, Dobra Voda i Čerava. Sa svojim porječjem se površina O. J. povećava na 1.038·4 km^2.

Voda O. J. neobično je bistra i može se uporediti sa najbistrijim alpskim jezerima. U njoj je malo suspendiranih čestica, radi čega je jezero vrlo prozirno. Kolebanje granice prozirnosti mijenja se od 13·3 do 18·3 m. U ljetnim mjesecima je temperatura vode na površini O. J. 18° do 22° C, a prema dnu se smanjuje.

Početkom ljeta temperatura jezerske vode opada sporo i ravnomjerno do dubine od 15 m, a dublje se javljaju dva temperaturna skoka. Gornji je u sloju 15—20 m, gdje temperatura spadne od 17·1° do 14·7° C, odnosno 0·48° za svaki metar dubine, a donji u sloju 25—35 m, gdje se na svaki metar temperatura smanji za 0·47°, u svemu od 13·8° do 9·1° C. Krajem ljeta su oba temperaturna skoka pomaknuta u veću dubinu. Gornji je u sloju 30—45 m, sa prosječnim opadanjem temperature od 0·44° na 1 m, u svemu od 19° do 13° C, dok je donji u sloju 50—60 m, gdje je prosječno opažanje neizrazitije, 0·22° na 1 m, ili u cjelini od 12·2° do 10° C. Od maja do septembra 1925 temperatura površinske vode kretala se od 14·7° do 20·8°, sa maksimumom od 22·9° u augustu, a pri dnu je temperatura jezerske vode oko 5° C. Zimi O. J. nikada ne mrzne, sa izuzetkom uskog pojasa uz obalu.

Kemijskom analizom vode utvrđeno je, da je ona relativno mekana. Od velikih balkanskih jezera, O. J. je najsiromašnije organskim materijama. U njemu nije utvrđeno postojanje dušikovih soli, t. j. nitrata i nitrita. Količina kisika u O. J. gotovo je u svima dubinama do 80 m ista, i kreće se od 94 do 109% zasićenosti, što znači da se aeracija osjeća i u velikim dubinama.

U toku cijele godine, sa izuzetkom zime, ima na O. J. dnevne izmjene vjetrova. Dnevni je vjetar veternik, a noćni strmec i noćnik ili gornik. Veternik puše svakog dana i na svima dijelovima jezera. To je više ćarlijanje nego pravi vjetar, koje se rasprostire sa jezera prema obalama. Veternik počinje izjutra, oko 2—3 sata po sunčevu rađanju, a većinom prestaje oko 3 sata po podne, rjeđe u vremenu sunčana zalaska. Poslije veternika ili puše strmac, jači vjetar,

koji mijenja pravac, pa kasnije noćnik, ili odmah počne puhati noćnik sa okolnih planina prema jezeru, radi čega ga zovu i gornik. On traje do pred sunčano rađanje, jači je od veternika, ali mnogo slabiji od strmca. Zimi se mijenjaju sjever i jug, i drugi, manje više lokalni vjetrovi, koji pušu sa hladnijeg kopna na toplije jezero.

O. J. je bogato vrlo tečnim ribama. Vrlo su poznate pastrve raznih vrsta, teške do nekoliko kila, jegulje, dugačke do 1 m, pored toga ima mnogih sitnih riba, koje zovu plašnice.

Pri obali O. J. i u njegovoj najbližoj okolini ima nekoliko većih naselja. Najveća su Ohrid (2.189 domova sa 9.934 stanovnika) i Struga (882 d., 3.310 st.), osim njih su važnija: Radolište (873 st.), Peštane (672), Radožda (659), Frngovo (448), Konjsko (426).

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (III., 1911); K. Oestereich, Beiträge zur Geomorphologie Makedoniens (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, IV., 1902); S. Stanković, O hidrografskim osobinama Ohridskog, Prespanskog i Skadarskog Jezera (Glasnik Geografskog Društva, 12, 1926). *P. Vujević.*

OHRIDSKO-PELAGONSKI PUT. V. Via Egnatia.

OHRIDSKO POLJE, ravnica oko varoši Ohrida, na sjeveroistočnoj strani Ohridskog Jezera. Od obale kod Ohrida O. P. se pruža oko 10 km na sjever, do pod selo Livovište. Široko je 3—4 km, a ima srednju visinu oko 20 m nad Ohridskim Jezerom (695 m). O. P. je na zapadu odvojeno od prostranijeg Struškog Polja nizom grebenčića Viševskog Brda (1.204 m). Kao i Struško Polje, O. P. je u diluviju bilo zaliv jezerski. Od tada je, radi spuštanja jezerskog nivoa i zasipavanja riječnim nanosima, ovaj zaliv ostao isušen. — Glavna rijeka O. P. je Koseljska Reka, uz čiju dolinu, i dalje kroz presjedlinu Vukovo, vodi put od Ohrida za Resan i Bitolj. Na istočnom rubu O. P., kod Kosela, ima solfatara, koja leži na glavnom istočnom rasjedu ohridske kotline, duž kojega je prije diluvija spuštena velika i duboka potolina Ohridskog Jezera. — U dnu O. P. uzdiže se iz ravnice, na samoj obali jezera, izolirana vapnenačka hrid Učkalji, koja je za vrijeme zalivske periode O. P. bila otočić. Sadanja dva mala zaliva oko Učkalja, na kome leži grad Ohrid, predstavljaju posljednje ostatke velikog Ohridskog Zaliva. Duž jezerske obale ispod ogranaka Viševskog Brda pruža se niski pjeskoviti žal Podmolja, kojim vodi put i željeznica između O. P. i Struškog Polja. — O. P. vrlo je plodno. Okrajkom polja, pod planinskim stranama, ima više naselja. Ona su u tursko doba sačinjavala Ohridski Orta-Kol (srednju župu). *V. Radovanović.*

OHRIDSKO RIBARSTVO. V. Ohrid.

OIDIUM je gljivična bolest vinove loze. Razvija se na svima zelenim dijelovima stabljike i najviše škodi bobicama. U SHS se širi najviše u Primorju, a osobito za vrijeme toplih i vlažnih godina znatno umanjujući rod. *I. R.*

OJSTRICA, planina u Slovenačkoj, na srednjem dijelu Kamniških Alpa, visoka 2.350 m, i znamenita po krasnom vidiku. Na južnoj strani O. podignuta je pod vrhom kuća na Korošici i Kocbekova kuća, a na sjevernoj strani prostire se ispod O. Logarska Dolina, jedna od najljepših alpskih dolina u Slovenačkoj. *P. V.*

OKANOVIĆ DRAGUTIN, divizijski đeneral (17/4 1872, Beograd). Po svršetku cijele gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1890. Za konjičkog potporučnika proizveden je 2/8 1893, za kapetana 2/8 1901, za pukovnika 1/10 1915, za đenerala 5/1 1923. Do aprila 1903 bio je vodnik u konjici (II. puk), u đeneralštabnoj akademiji u Rusiji, na službi u mobilizacijskom odsjeku glavnog đeneralštaba, ađutant konjičke brigade (I. i II.), ađutant konjičke divizije, komandir eskadrona (u I. puku). Aprila 1903 mu je uvažena ostavka na službi, 29/5 1903 je reaktiviran. Do 1906 bio je komandir eskadrona u konjici (u IV. puku). 1906 stavljen je u penziju po molbi, 1/1 1907 je reaktiviran i do 1909 bio je komandant puka u konjici (IV.) 1909 stavljen je ponovno u penziju, a 6/4 1913 je reaktiviran. 1919 bio je pomoćnik komandanta cjelokupne žandarmerije, 1920 inspektor konjice i komandant konjičke divizije, 24/9 1921 do 14/9 1923 komandant 1 konjičke

divizije, od 14/9 1923 inspektor konjice do 2/3 1924, kada je stavljen u penziju.

U ratu 1912—1913 bio je načelnik štaba divizijske oblasti (drinske). U ratu 1914—1918 bio je komandant drinskog konjičkog diviziona II. poziva, načelnik štaba divizijske oblasti (drinske), pomoćnik komandanta konjičke divizije, zastupnik komandanta dunavske divizijske oblasti.

V. Belić.

OKATAC, dalmatinska vrsta grožđa, iz koga se priređuje proseko.

I. R.

OKIĆ-GRAD, razvaline staroga grada u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Jastrebarsko, općina Klinča-Selo; na samačkom strmom brijegu (495 m), od Plješivice (780 m) 3½ km (pravac) k sjeveroistoku, stalno na vidiku od Zagreba do Jastrebarskoga. Prvi put se spominje O. 1193, a prvi po imenu poznati vlastelin bio je Jaroslav (1217). Njegov sin Ivan ratovao je protiv Tatara, dobio je od kralja Bele IV. Samobor »kod grada O.« i dopuštenje da sagradi grad Lipovac, u Samoborskoj Gori, jer je O. bio odviše izložen napadima. 1273—1274 O. je župan bio Dioniz (1274—1275 ban hrvatski), od roda Babonića, a poslije njegove smrti (1275) spomenuti Ivan Jarosavljević. Od 1293 O. je bio u knezova Babonića Blagajskih do 1327, kada su ga izgubili u borbi protiv kralja Karla I. Do pod kraj 14 vijeka O. je ostao u kraljevskoj vlasti. 1393 kralj Sigismund ga je za 10.000 forinti prodao Tomašu, sinu Benvenutovu. Tomaš je bio 1395 senjski vikar, te je iste godine dao popisati međe grada O. po zagrebačkom kaptolu. Promijenivši neke gospodare (među ostalima Frankapane, Nikolu i Martina, 1419—1470) O. je naposljetku kupljen za 6.000 zlatnih forinti i dospio je u ruke đurskoga biskupa i kraljevskog kancelara Tome Bakača. Zatim su O. držali njegovi nećaci, grofovi Erdödy, od kojih je Petar 1575 pod O. sagradio dvor u Kerestincu. 1592, 1593 i 1595 O. su i okolinu napadali i plijenili Turci. Potom je grad propadao. Još 1707 dobili su Erdödy od kralja Josipa I. novu darovnicu za Kerestinec i već sasvim opustjeli O. Dvor Kerestinec s gradom O. držali su Erdödy do 19 vijeka, kada je prešao u vlast grofova Palavicina, a napokon kupnjom u ruke plemića Türka, pa Mihalovića.

O. kraj bio je naseljen već u neolitsko doba. Pod O. je seoce (sa 416 stanovnika) Okićka Sv. Marija, tako zvano po župnoj crkvi, koja se spominje već u popisu župa zagrebačke biskupije 1334. Okolina O. čuvena je sa svojih vinograda.

Literatura: E. Laszowski, Okić-grad (Prosvjeta, 1897); D. Hirc (Prosvjeta, 1903); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (Matica Hrvatska, 1920).

J. Modestin.

OKLAJ, selo u Dalmaciji, oblast splitska, srez kninski, od Knina 13 km (pravac) k jugozapadu, od Velike Promine (1.148 m) 8 km k sjeverozapadu. Ima 742 stanovnika, poglavarstvo općine Promine (6.005 stanovnika), rimokatoličku župu (Prominu), pučku školu i poštu. *J. M-n.*

OKOLJSKI ALEKSIJE bio je prvi profesor francuskog jezika u novoosnovanome liceju (1/9 1839—1/10 1848). O. je napisao udžbenike: Francuski Bukvar (1839; 1843 sa Čitankom), Francusku Gramatiku po metodu Noela i zapsala (2 knjige: 1842), i Mali rečnik.

M. I.

OKRAJNI GLAVAR. V. Sreski poglavar.

OKRUGIĆ ILIJA (12/5 1827, Sriјemski Karlovci — 30/5 1897, Petrovaradin). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u rodnome mjestu, a teologiju u Đakovu, gdje je 1850 zaređen. Bio je kapelan i župnik u različitim mjestima đakovačke biskupije, prebendar u Đakovu, i župnik u Petrovaradinu. — O. je pisao stihove već u ranim godinama (1844), a napisao je na stotine prigodnica, drama, rasprava, soneta, od čega je štampan samo malen dio. Štampao je knjige pjesama: Srijemska vila (1863), Glasinke-srčanice (1874), Posestrinstvo (1888), Sveti Ivan Kapistran (1893), drame: Saćurica i Šubara (1864), Šokica (1884). Pored toga štampao je stihove u Zori Dalmatinskoj, Danici, Slavonci, Dragoljubu, Podunavci, Naše Gore Listu, Glasonoši, Nevenu, Vijencu i dr. U Arhivu za povjesnicu jugoslovensku štampao je Povjesničke crtice iz Srijema i O srijemskim starinama. Uopće O. je imao interes za sve, što se tiče historije njegova kraja. — O. je stihotvo-

rac staroga kova, koji je rado pisao stihove, bez naročite unutarnje potrebe. Popularan je postao pučkom dramom Šokica, u kojoj je iznio misao o snošljivosti između katolika i pravoslavnih. Voljeli su ga zbog tolerantnosti i Hrvati i Srbi. Neštampana drama Grabancijaš đak pisana je za kazalište u Novom Sadu, a Varadinka Mara za kazalište u Beogradu.

L i t e r a t u r a: Album zaslužnih Hrvata 19 stoljeća. *A. Barac.*

OKRUGLJAK, malo jezero u Hrvatskoj, jedno od Plitvičkih Jezera, između Prošća, Ciginovca, Batinovca i Velikog Jezera. Sa sjevera i juga zatvoreno je strmim kamenitim obalama, a sa zapada i istoka naslagama travertina. O. je okruglastog oblika, od tuda mu i ime, leži na apsolutnoj visini od 612 m, i zauzima površinu od 0·06 km². Prosječna dubina O. je 5·3 m, a najveća dubina (10·3 m) nalazi se oko sredine jezera. Vodu najvećim dijelom prima iz Prošća, mnogo manje iz Ciginovca, a predaje ju u Batinovac i Veliko Jezero.

L i t e r a t u r a: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes. I. Teil (Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, V., 1903). *P. V.*

OKRUZI. Članom 135 ustava propisano je, da O. (županije, okružja) ostaju kao jedinice državne uprave dok se ne ukinu zakonom. Oni nisu potpuno ukinuti ni uredbom o podjeli zemlje na oblasti, ni zakonom o općoj upravi. Prvom su samo pojedini stari O. pretvoreni u oblasti, a drugim su ukinuta okružna načelstva (županije), koja su postojala u sjedištima oblasnih uprava, ali su na teritoriju starih O. zadržani okružni načelnici, kao pomoćnici velikih župana. Kao samoupravne jedinice, O. su ukinuti ustavom i zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi, ali ovo u praksi još nije provedeno, niti se moglo provesti prije konstituiranja oblasnih skupština i izbora oblasnih odbora u smislu posljednjeg zakona. Svi stari O. (okružja) u Bosni i Hercegovini i veći broj O. u Srbiji pretvoreni su uredbom o podjeli zemlje u oblasti. U Slovenačkoj i Dalmaciji O. ne postoje niti su postojali, a zakonom o grupiranju O. i srezova u zetskoj oblasti (od 20/10 1922) stari O. Crne Gore grupirani su u ovih pet O.: a) Cetinjski — Cetinje; b) Podgorički — Podgorica; c) Nikšićki — Nikšić; d) Polimski — Berane; i e) Metohijski — Peć. (V. Okružni načelnik, Samouprava). Članom 79 zakona o budžetskim dvanaestinama za april-juni 1925 izrično su ukinuti O. kao jedinice državne uprave, ali je u isto doba dano ovlaštenje ministarskom savjetu da po prijedlogu ministra unutrašnjih poslova može odlučiti, da okružna načelstva izuzetno ostanu u pojedinim mjestima — gdje potreba službe to zahtijeva. *D. Alimpić.*

OKRUŽJA. V. Administrativna podjela.

OKRUŽNI NAČELNIK. Do donošenja zakona o općoj upravi, O. N. zauzimao je u Srbiji, po glavnim funkcijama koje je vršio, skoro isti položaj, koji danas imaju veliki župani. Po ovom zakonu on je samo pomoćnik velikog župana, koji se nalazi izvan sjedišta oblasti, u određenom okrugu, ali ne kao neka srednja vlast između oblasti i srezova, već uvijek kao pomoćnik velikog župana sa specijalnim atribucijama. Ove atribucije su dvojake. Jedne su precizirane samim zakonom: a) nadzor nad sreskom upravom u ime velikog župana, b) rješavanje, u svojstvu zamjenika velikog župana, o žalbama protiv upravnih akata sreske uprave u policijsko-kaznenim stvarima (odluke o istupnim djelima koja se kažnjavaju po specijalnim zakonima i zakonskim propisima), i c) pravo disciplinskog kažnjavanja i privremenog suspendiranja od dužnosti državnih službenika sreske uprave. Druge zavise od nahođenja velikog župana, koji je čl. 15 ovog zakona ovlašten, da po odobrenju ministarstva unutrašnjih poslova, prenosi na O. N. i druge poslove iz svoje nadležnosti, koje oni tada vrše samostalno, u ime velikog župana. Od ovog prenošenja izuzeti su poslovi »koji prema svojoj prirodi traže jednoobrazno vršenje kod same oblasne uprave ili koji prelaze teritorijalnu nadležnost pojedinih okruga ili koji zbog svoje važnosti traže da ih neposredno vrši oblasna upravna vlast«. Zakon naređuje, da se ovako prenošenje poslova mora objaviti u Službenim Novinama ili u službenom listu dotične oblasti, ako postoji. Raspisom ministra unutrašnjih poslova o uvađanju u život zakona o općoj upravi (29/8 1923) naređeno je velikim

županima, da na O. N. prenesu sve poslove, koje su oni i ranije vršili, sa izuzetkom naprijed nabrojenih poslova. U pogledu nadležnosti i ranga sa O. N. izjednačeni su podžupani, koji postoje u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini.

U nadležnost O. N. u Srbiji spada i nadzor nad okružnom samoupravom, u smislu zakona o uređenju okruga i srezova. U okruzima, koji su pretvoreni u oblasti, ovaj nadzor vrše veliki župani. Sa formiranjem oblasne samouprave, okružna samouprava prestaje funkcionirati (točka 6 prelaznih naređenja zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi).

Za O. N. mogu biti postavljena lica, koja su svršila pravni fakultet i provela u državnoj službi najmanje 10 godina, a pored ovoga imaju i ostale, opće uvjete, koji se traže zakonom o državnim službenicima. U nedostatku kandidata s ovim uvjetima, a u toku prve tri godine po stupanju u život zakona o općoj upravi, za O. N. mogla su biti postavljena i lica, koja su ranije zauzimala te položaje, kao i lica, koja su imala kvalifikaciju po zakonu o općoj upravi, 30 godina života i najmanje 10 godina državne službe (čl. 16, 21, 28). V. Administrativna podjela, Veliki Župan, Okruzi, Samouprava. *D. Alimpić.*

OKRUŽNI PREDSTOJNIK. V. Administrativna podjela.

OKUČANI, selo u Slavoniji, oblast osječka, srez novogradiški; na izlazu (119 m) vode Sloboštine iz Psunj-gore u Posavinu; željeznička stanica na pruzi Beograd—Zagreb i raskršće cesta Nova Gradiška—Novska i Stara Gradiška—Lipik. Imaju 1.122 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, solarski ured, kotarsku šumariju imovne općine gradiške, poštu, telegraf i telefon, parnu pilanu Narodne šumske industrije d. d. u Zagrebu, koja ima svoju vlastitu željeznicu (29 km) za izvoz drva iz gore Psunja u O. i dalje na Savu kod Stare Gradiške, Pilanu Naglić, Ekspozituru trgovačke banke d. d. u Novoj Gradiški i Srpsku štedionicu. *J. M-n.*

OLIB, otok u Jadranskom Moru, zapadno - jugozapadno od Maona, a sjeverozapadno od otočića Vira. O. se pruža od sjevera na jug, dugačak je 9·5 km, širok 1·8 do 7 km, i zauzima površinu od 28·5 km². Leži u Malom Kvarneru (Kvarnerolu), između 44° 20·7′ do 44° 25·5′ sjev. šir. i između 14° 44·9′ do 14° 49·5′ ist. od Gr. Na srednjem dijelu je jako suženo i sniženo, i oštro je odijeljeno na sjevernu i južnu polovinu. Prema svome prostoru, O. je vrlo nizak otok. Na sjeveru je najviši brijeg Mahove 34 m, na jugu Kalac 72 m. Na suženom dijelu su dva velika zaliva: sa istoka zaliv Slatinica, sa zapada pristanište Olib. Više njega se diže istoimeno naselje, sa približno 1.300 stanovnika, po kome je i otok dobio ime. Pod vegetacijom je samo istočni dio. *P. V.*

Stanovnici se bave vinogradarstvom i ribarstvom. O. pripada općini silbanskoj (oblasti splitske). Već oko 950 spominje ga car Konstantin VII., ali je tada bio nenastanjen. Dalje mu je prvi spomen 19/10 1352 u opravdanju ninskoga biskupa Dimitrija de Metafaris, što je izveo soli s otoka O. *J. M-n.*

OLIBAN ANTON, pjesnik (11/4 1824, Podstran, kod Moravča, u Gorenjskoj — 8/5 1860, Prevalje). Svršio je gimnaziju i licej u Ljubljani (1846), a teologiju u Celovcu, gdje je morao, zbog nacionalnog rada, prekinuti studije za jednu godinu. Od 1851 služio je kao kapelan u Škocijanu u Podjuni, Rojama i Šmarju u Labudskoj dolini, Šmartnom kod Slovenskog Graca i u Prevaljama. — O. je sarađivao pjesmama religiozno-misaonog sadržaja, sa nacionalnim i religiozno-odgojnim člancima i dopisima i sa narodnim blagom (Pripovedka o Vrbskem jezeru) u Novicama, Slovenci, Drobtinicama, Slovenske Bčeli, Zgod. Danici.

L i t e r a t u r a: Novice (1862, 45 do 46); Marn, Jezičnik (17, 54). *I. G.*

OLIVER JOVAN GRČINIĆ, despot. Spominje se u vremenu 1336—1355. Izgleda, da je bio grčkog podrijetla. Bio je pristalica Dušanov i postigao je za njegova vremena najveća dostojanstva u zemlji. Karijeru je počeo u Zeti, gdje se oženio kćerkom jednog velikaša-činovnika. Bio je čovjek veće kulture, sa znanjem jezika, i općio je sa vrlo utjecajnim ličnostima Srbije i Bizanta. Postoji mišljenje, koje ne primaju svi stručnjaci, da je O. oko 1337 uzeo udovicu Stevana Dečanskog,

Anu Mariju, i da je tako stupio u srodstvo sa kraljevskom kućom. U O. vlasti su bile ovčjepoljska, tikveška i morihovska oblast, sa Kratovom, Kočanima, Velesom i Štipom. Od 1337 O. je bio veliki domestik, pa poslije veliki vojvoda i despot, te je tako imao presudan utjecaj u vojničkim pitanjima. 1342 O. je primio Ivana Kantakuzena, kada je ovaj, došavši u sukob sa bizantskom caricom Anom, i poražen, prešao na srpsko zemljište. O. je Kantakuzena doveo u vezu sa Dušanom i sa kraljicom Jelenom, i najviše pridonio, da je na zboru velikaša u Prištini primljen savez sa bizantskim prebjegom.

1341—1349 podigao je O. manastir Lesnovo, kao svoju zadužbinu, a 1346 osnovana je tu episkopija, mjesto ranije opustjele morozviške. Imajući veliku zemlju i svijestan svoje snage, O. je kovao i svoj srebrni novac. Godina njegove smrti nije poznata.

L i t e r a t u r a: J. Radonić, O despotu Jovanu Oliveru (Glas, 94, 1914); M. Laskaris, Bizantinske princeze u srednjevekovnoj Srbiji (1926); Đ. Radojičić, Misao, 8, 1926; R. Grujić, Glasnik skopskog naučnog društva, I., 2, 1926. *V. Ćorović.*

OLOVNI RUDNICI. Olovne rude kod nas su jako raširene, a ponegdje su se razvile u tolikoj količini, da omogućuju razvitak olovne industrije. To su većinom galeniti, koji su obično srebronosni (negdje i zlatonosni), pa služe i za dobivanje srebra. Neki sadržavaju i nikla, pa služe za dobivanje toga metala.

U Slovenačkoj ima nekoliko O. R., no samo su dva u poslu. — Rudnik Veliko Širje, osnovan 26/9 1854, nalazi se u općini Širje, srez Celje. Od najbliže željezničke stanice Rimske Toplice udaljen je 12 km. Svojina je Trboveljske premogokopne združbe u Ljubljani. Ne radi od 1874. — Rudnik Rude, osnovan 27/3 1854, nalazi se u općini Okroglica (Laško), srez Celje. Od najbliže željezničke stanice Loka udaljen je 3 km. Svojina je Steirischnigg-Stifter. Ne radi od 1885. — Rudnik Rakovec, osnovan 11/3 1852, nalazi se u Vitanju, srez Konjice. Od najbliže željezničke stanice Celje udaljen je 21 km. Svojina je Thurn-Valsassina. Ne radi od 1896. — Rudnik Boharje, osnovan 1874, nalazi se u općini Golubinjek i Stranje, srez Brežice. Od najbliže željezničke stanice Sevnica udaljen je 24 km. Svojina je Rudarske združbe Ruda u Mariboru. Ne radi od 1922. — Rudnik Prevalje, osnovan 1852, nalazi se u Farškavasi, srez Prevalje. Od najbliže željezničke stanice Prevalje udaljen je 1·5 km. Svojina je Donnersmark-Beuthn iz Tarnovica. — Rudnik Mežica, osnovan 18/4 1829, i rudnik Črna (2/10 1923) nalaze se u Podkraju, Črnoj, Javorju, Jazbini, Mežici, Platu, Kuštanju, Mariji na Jezeru, Toploj, Podgori, srez Prevalje. Od najbliže stanice Prevalje udaljeni su 7 km. Svojina su The Central European Mines Limited u Mežici i Londonu. Na rudnicima je zaposleno 1.120 radnika. — Isto društvo ima rudnike i talionice u Žerjavu, srez Prevalje. Od najbliže stanice Prevalje udaljeni su 13·65 km, na rudnicima je zaposleno 228 radnika. — U rudištima Mežica, Črna i Žerjav razvio se uz galenit i vulfenit (molibdenska ruda). U njihovu društvu nalaze se cinkane rude, sfalerit i smitsonit. Galenit sadržava prosječno 15% olova i 5% cinka. U Žerjavu je sagrađena 1913—1914 najmodernija razlučivaonica i talionica, koja se može ubrojiti među najmodernije evropske talionice te vrste. Rovovi i talionica spojeni su željeznicom uskog kolosjeka, koju goni para i elektrika. 1912—1920 dali su ti rudnici 355.840 q olova i 3.159 q molibdenske olovne rude (vulfenita). Produkcija je bila najjača 1912, kad se dobilo 69.651 q olova i 1.460 q vulfenita, najslabija je produkcija bila 1919, kad se dobilo 45.774 q olova. — Rudnik Jablanica, osnovan 2/12 1877 u Jablanici, srez Litija. Od najbliže željezničke stanice Litija udaljen je 4 km. Svojina je Rudarske združbe Litija u Litiji. — Isto društvo ima rudnik olovne rude u Litiji, osnovan 13/11 1914. Od najbliže stanice Litija udaljen je 2 km. Uz galenit razvila se u ovim rudnicima i cinkana ruda, sfalerit. Za istaljivanje olova nalazi se u Litiji talionica, koja je istaljivala 1919 10.913 q, a 1920 4.986 q olova. Iz rudnika je izvađeno 1919 10.670 q a 1920 5.808 q rude. — Rudnik Knapovže, osnovan 14/4 1923, u Topolju, srez ljubljanska okolina. Od najbliže željezničke stanice Medvode udaljen je 9 km. Svojina je Rudarske združbe Knapovže za pridobivanje srebrne, svinčne in živosrebrne rude v Med-

vodah. Srebronosni galeniti ovoga rudnoga kraja imaju 4% olova i 2% srebra. Uz galenit se razvila i rumenica. Ne radi od 1923. — Rudnik Log, osnovan 12/9 1882, u Kompolju, srez Krško. Od najbliže željezničke stanice Zidani Most udaljen je 9 km. Svojina je F. Seidla. Ne radi od 1882.

U Hrvatskoj se vadio srebronosni galenit iz rudnika Trgovske Gore 1876, kad je izvađeno 15.000 kg te rude. Bilo je pokušaja sa kopanjem srebronosnog galenita u Zagrebačkoj Gori, no radovi su brzo obustavljeni, jer je rude bilo malo.

U Bosni, koja je osobito u srednjem vijeku bila na glasu sa svojih olovnih ruda, ne radi se danas ni u jednom rudniku, ma da se na nekoliko mjesta nalaze ležišta olovnih ruda, na pr. kod Borovice, Srebrnice, na zapad planine Jabuke u Osječanima. U Osječanima počelo je društvo Telluria, čiji su ti rudnici svojina, 1912 živo raditi. Radilo se sve do početka Svjetskoga Rata, te je u to vrijeme izvađeno rudnoga materijala 50 vagona. Količina rude u Osječanima procijenjena je na 2,500.000 tona, a sadržava 18—78% olova, 5—15% cinka. U jednoj toni olovne rude ima 200 do 280 gr srebra.

U Srbiji su poznate olovne rude u Podrinju, kod Postena i Selanca, na jugu Krupnja, između Mlave i Peka kod Kučajne, na Avali kod Ljute Strane, na Rudniku ispod Šturca, na Kopaoniku kod Badnja, Plane i Sipačine, u okolini Kosovske Mitrovice, naročito u Trepči, Bajgori, Plakonici, gdje se vide stari radovi. Olovne rudnike u Kučaju eksploatirali su Rimljani, kasnije Dubrovčani. Za vrijeme Turaka u rudnicima se nije radilo, a poslije oslobođenja od Turaka započeo je u Kučajni opet rudarski život. Koncem prošloga vijeka izvadilo se za 8 godina iz tamošnjih rudnika 1.081 tona olovne rude, a to je dalo 6.259 g zlata i 1.092 kg srebra. Olova se dobilo iz te količine rude oko 27·90%. U Južnoj Srbiji, u rudnom kraju oko Kratova, razvile su se uz neke druge rude i olovne rude, čija se količina cijeni na 10,000.000 tona. *F. Tućan.*

OLOVO. 1. Mjesto u Bosni na sastavcima potoka Bioštice i Stupčanice, koji dalje čine Krivaju. Ima 778 stanovnika (1910). Prvi put se spominje 1382. U srednjem vijeku O. je bilo važno rudarsko i trgovačko mjesto, zbog srebrnih i olovnih rudnika. U O. je kopana naročita vrsta »mekog olova«. Osim Sasa rudara u O. je bila naseobina Dubrovčana, Splićana, Zadrana i Korčulana. Pored kraljeve carine već krajem 14 vijeka bio je u O. i znamenit franjevački samostan, koji je propao 1687, i O. je tada bilo jedan od centara bosanskih katolika. I sada stoje ostaci od samostana i Bogorodičine crkve. Iz O. je bio rodom fra M. Maravić, bosanski biskup u 17 vijeku i mnogi drugi znameniti franjevci. U O. se kopalo olovo i pod Turcima još u 16 vijeku. U O. se sada izrađuju i izvoze obodi za sita. U O. ima dva topla vrela sa banjom. 15 augusta svake godine, o Velikoj Gospi, u O. dolaze mnogi katolici iz Srednje Bosne.

L i t e r a t u r a: K. Hörmann, Olovo (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1889). *M. F.*

2. Bosanski rudnik, nazvan po svojoj glavnoj rudi tim narodnim i latinskim imenom plumbum. Prvi mu je spomen za vrijeme vlade kralja Tvrtka (1382). Pripadao je porodici kneza Pavla Radenovića i njegovih nasljednika, sve do sredine 15 vijeka. Od kraja 14 vijeka tu je bila jaka katolička kolonija, u kojoj je podignut franjevački Bogorodičin samostan. Tu se nalazila jedna vrlo štovana slika Bogorodičina (Gospa od Olova). Iz O. je čuvena porodica Grubišića ili Brnjakovića, kojoj je car Leopold I. priznao ugarsko plemstvo. — Rudnik O. eksploatirali su i Turci, sve do sredine 17 vijeka. Franjevački manastir u O. bio je, pored Sutjeske i Fojnice, najvažniji u svoj Bosni, i još je 1591 imao 15 fratara, a 1679 čak 56 članova. Pod pritiskom Turaka manastir je napušten 1687, a zapaljen je i uništen 1703. *V. Ć.*

OLŠEVA, planina u Slovenačkoj, na granici naše države sa Austrijom, sjeverno-sjeveroistočno od Kamniških Alpa, odnosno 8 km jugoistočno od mjesta Železna Kapla. O. se pruža od zapada prema istoku i visoka je 1.930 m. Južno od nje prostire se krasna Logarska Dolina, jedna od najljepših alpskih dolina u Slovenačkoj. *P. V.*

OMAN CHARLES (Sir William Chadwick), engleski historik (12/1

1860). Srednjoškolsko obrazovanje dobio je u Winchester-u, univerzitet je svršio u Oxford-u. 1883 izabran je za Fellow-a u All Souls College Oxford, a 1905 za Chichele profesora moderne historije na istom univerzitetu, i za člana britanske akademije. Bio je predsjednik Kraljevskog Historijskog Društva (The Royal Historical Society) 1917—1921. Za poslanika parlamenta od strane oxfordskog univerziteta izabran je 1919. Titulu Sira dobio je 1920. — Istakao se svojim studijama o vještini ratovanja. Autoritet je za stare novce. Djela su mu: A History of Greece (1880), Short History of Byzantine Empire (1892), A History of Europe 476—918 (1893), Short History of England (1895), The Art of War in the Middle Ages (1898, 1924). *Vl. P.*

OMER-PAŠA LATAS (24/9 1806, Janja Gora, općina Plaški — 18/4 1871, Carigrad). Bio je srpskog podrijetla i u kršćanstvu se zvao Mihailo-Mića. Kao oficirsko dijete učio je kadetsku školu u Gospiću i stupio je u vojsku kao kadet-narednik. Radi novčanih nezgoda, izgleda radi pronevjerenja, prebjegao je 1827 u Bosnu, i dospio je u Glamoč, a odatle u Banju Luku, mučeći se da zaradi uzdržavanje. U Banjoj Luci je primio islam i novo ime. Poslije dvije godine otišao je u Vidin. Tu ga je zapovjednik tvrđave uzeo za učitelja crtanja svojoj djeci i zadovoljan njegovim radom, preporučio ga je u Carigrad. S tom preporukom postao je O. nastavnik tehničkog crtanja u carigradskoj vojničkoj školi, poslije učitelj prijestolonasljednika Abdul Medžida i ubrzo (1838) pukovnik. Kad je na prijesto došao Abdul Medžid, O. je postao paša. Odličan vojnik, O. se istakao 1840 u Siriji protiv sultanovih odmetnika, 1842 pri ugušivanju bune u Arbaniji, 1845 ponovno u Siriji i 1846 u Kurdistanu, uvijek u borbi s buntovnicima. Poslije tih uspjeha, još vrlo mlad, O. je imenovan za mušira. 1848/49 on je sa Rusima izvršio okupaciju dunavskih kneževina.

U našim krajevima O. paša je ostao zapamćen naročito stoga, što je slomio otpornu snagu bosanskog begovata. Protiv sultanovih reforama javila se u Bosni i Hercegovini jaka opozicija još od vremena Husejin-bega Gradaščevića. Jedno vrijeme se činilo, da se stišala, ali je od 1848 buknula novom snagom. Ustanak protiv Osmanlija izbio je 1849 u bosanskoj Krajini, i bosanski vezir Tahir-paša nije uspio da ga svlada. Domalo su se javili slični pokreti i na drugim stranama, a među protivnicima reforama bio je i hercegovački vezir Ali-paša Rizvanbegović. Sultan je poslao 1850 u Bosnu O., da uguši ustanak. Brzo i odlučno O. je razbio u nekoliko okršaja buntovnike, pohvatao glavne vođe, a među njima i Ali-pašu, koji je ubijen od jednog stražara (20/3 1851). Oko 1000 najuglednijih aga i begova pozatvarano je, a oko 400 okovano poslano u Carigrad. Bosna je poslije toga bila umirena, a feudalni stav begova i aga skršen za uvijek. Stoga je O. proglašen u Bosni za đaur-pašu i najvećeg neprijatelja domaćeg plemstva.

Kada je 1852 došlo do sukoba između Porte i kneza Danila O. je povjereno vrhovno zapovjedništvo nad turskom vojskom. On je bio počeo da steže u januaru 1853 željezni obruč oko Crne Gore, ali je dalnju akciju spriječilo posredovanje Austrije i Rusije. Odmah poslije toga, kada je izbio krimski rat (u jesen 1853), O. je imenovan za zapovjednika turske vojske na dunavskoj liniji. Držao se vrlo dobro i dobio je rang serdar-ekrem. Poslije ruskog povlačenja sa Dunava, O. je sudjelovao, sa engleskim i francuskim saveznicima, pri opsadi Sebastopolja, a poslije u borbama na Kavkazu. 1857—1859 proveo je O. kao zapovjednik u Mezopotamiji, gdje je opet imao da ugušuje ustanke. Radi svoje oštrine tamo bio je jedno vrijeme u nemilosti, ali je opet izbio 1861, kada je bio na pomolu rat s Crnom Gorom, radi ustanka Luke Vukalovića. U tom ratu O. je opet bio glavni zapovjednik i bio je Crnu Goru doveo u veoma težak položaj, iz koga se spasla opet samo zauzimanjem velikih sila. Posljednja vojnička misija O. bila je, da uguši grčki ustanak na Kreti 1867. Ovog puta on je vojnički svršio svoj posao, ali nije mogao, zbog rđave turske flote i snabdijevanja, do kraja provesti blokadu. Stoga se 1868 sam povukao.

Literatura: I. Koetschet, Serdar-ekrem Omer-paša (1885).

V. Ćorović.

OMERSA MIHAEL, svećenik i kompozitor (28/9 1679, Kamnik — 1742, Ig).

Učio je škole u rodnom mjestu i u Ljubljani. Komponirao je pet oratorija: Diva Magdalena poenitens (1709), Pastor bonus (1710), Mater Dolorosa (1711), Christus bainlans crucem (1712), David deprecans pro populo (1713).

J. M.

OMIŠ (Almissa), gradić u Dalmaciji, u oblasti splitskoj i srezu splitskom. Leži na lijevoj strani ušća rijeke Cetine, prema otoku Braču. Parobrodarska je stanica u redovnoj vezi sa Sušakom, Splitom, Bračom, Metkovićem i Kotorom. Ima 1.648 stanovnika, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, zemljarinsko-katastralni ured, lučko otpravništvo, sporednu carinarnicu, rimokatoličku župu i dva samostana (franjevački i službavki Maloga Isusa), 2 pučke škole, poštu, telegraf i telefon, Hrvatsku pučku štedionicu i Osiguravajuću udrugu Providnost.

Omišani se bave poglavito poljoprivredom i ribolovom. U okolini uspijeva maslina, vinova loza i različno voće. Omiško vino na dobru je glasu i mnogo se traži. O. je trgovačko i znatnije industrijsko mjesto. Jaka je Industrijska Zajednica d. d., osnovana 1921, čiji kapital iznosi 10 milijuna dinara. Ima nekoliko prvoklasnih tvornica u O., u Ravnicama (3 km od O.) i u Banjoj Luci. Velike su tvornice: Cement u Ravnicama (proizvodi na godinu 3.000 vagona cementa) i s njom u vezi Tvornica cementnih proizvoda (opeka, crijepova, cijevi, pločica, kupaonica i dr.). U samom O. je tvornica koža, užeta, mreža, četaka; 2 tvornice pokućtva i građevnoga materijala od drva; tvornica za popravljanje strojeva i građevnoga materijala od željeza; Cetina, tvornica tjestenina, tvornica vegetabilnoga ulja i dr. — O. je kupališno i klimatsko mjesto.

Negda je O. bio utvrđen, sa 3 strane opasan zidom, čiji se ostaci još vide, na četvrtoj se strani oslanja o strmi obronak brijega. Na visini od 330 m vide se razvaline tvrđave Mirabele. Na O. groblju ima starih stećaka, a u općinskom arhivu povelja i zapisnika od 15 vijeka do novijega doba. Na sjeveru od O. na desnoj obali rijeke Cetine, preko koje vodi zidani most, raštrkano je mjesto Priko; tu je bilo 1750 osnovano glagoljaško sjemenište, ukinuto 1879.

U rimsko doba kod O. je bilo naselje Oneum. U hrvatsko doba prvi se put javlja O. za vlade kralja Slavca, koji je 1074 tu došao sa svojim dvorom i banom Petrom, te u crkvi Sv. Petra (u Priku) izrekao presudu u parnici između Tugara i opata Petra Černoga. O. je tada bio župa nadbiskupije splitske, koja je i kasnije pobirala desetinu u njemu i dalje na jugu do Makarske i Neretve. U 12 vijeku vladali su O. i susjednim krajevima knezovi plemena Kačića, čija je vlast dopirala i u susjednu župu poljičku. Bili su smjeli gusari, strah i trepet ne samo otocima i dalmatinskim gradovima, već i stanovnicima Italije. 1167—1180 spominje se omiški knez Nikola Kačić. S njim su Kotorani 1167 učinili poseban ugovor o slobodnoj plovidbi. Slijedeće je godine 1168 knez Nikola sa cijelim svojim plemenom i podanicima morao priznati vrhovnu vlast bizantskoga cara Manuela. 1180 Nikolini su ljudi, u pregonjenju zbog neke zemlje u planini Mosoru, kamenovali splitskoga nadbiskupa Rajnerija. Još i sada označuje u Poljicima, blizu sela Dubrave, crkvica Sv. Arnera mjesto, gdje je nadbiskup poginuo. Poslije smrti cara Manuela (1180) O. su postali još smjeliji, naročito za vrijeme rata između kralja Bele III. i Mlečića, oni su, vođeni Kačićima, uznemirivali Mlečiće svakom prilikom, i stali su udarati i na stanovnike južne Italije. Sam car Fridrik I. opomenuo je O. 14/3 1189, da se okane gusarenja uz obalu Pulje. Poslije toga oni su neko vrijeme mirovali. 3/5 1190 ugovorili su mir sa Dubrovnikom. 1207 izdao je kralj Andrija II. O. povelju, kojom mu je podijelio ista prava i povlastice, što su ih do tada imali samo gradovi dalmatinski.

13/6 1208 omiški knez Sebena sklopio je mir i prijateljstvo sa Mlečićima. Ali zbog silovitosti njegovog nasljednika, kneza Malduga Kačića, pred kojim su strepili gradovi duž cijele obale Jadranskoga Mora (osim toga on je bio bogomil, te je dopustio da se ta vjera širi po njegovoj zemlji), stupe u savez 1221 gradovi Trogir, Šibenik i Klis i papa Honorije III., te pokrenu protiv O. križarski rat. Papinski poslanik Akoncije sabrao je znatnu pomorsku i kopnenu vojsku, kojoj O. nisu mogli odoljeti, pa su se pokorili. Kad su uskoro pokušali,

da osvoje Brač i Hvar, odakle bi lakše plijenili brodove, i stali harati splitski kotar oko Žrnovice, kralj Andrija II. zaprijeti knezu Malduču i njegovu plemenu, da će na njih podići svu silu kraljevstva. Malo za tim nadbiskup je splitski Kačiće i Omišane prokleo, a kralj ih Andrija lišio plemenščine ili djedovine. Ali je sve to slabo koristilo. Već sinovi kneza Malduča, Pribislav i Osor, i nećak Tolen, opet su se podigli, te osvojili Brač i Hvar. U ratu, koji su zatim 1240 pod knezom Garganom poveli Splićani i Trogirani, svladani su O. i pristali su na mir.

1267 O. su se opet dali na gusarenje. Nesigurnost je od njih na Jadranu bila tolika, da je 1274 sicilijsko-napuljski kralj Karlo sklopio protiv O. savez sa Splićanima i Šibeničanima, ali do borbe nije došlo. Malo za tim (1276) pokrenuli su rat Mlečići, te su u trogodišnjem ratu naposljetku pokorili O., osvojili O., te skršili moć knezova Kačića. Kroz sve to vrijeme bili su Kačići, Omišani i gusari, sinonimni. O. nije ostao dugo pod Mlečićima. Već 1292 njim je zavladao knez Juraj Šubić. Sve do polovine 14 vijeka O. je bio znamenito mjesto bribirskih knezova Šubića. Oko 1342 u O. je sjedio makarski biskup Valentin, pošto mu je biskupija potpala pod Bosnu.

U drugoj polovini 14 vijeka O. je bio u vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita I. Oko 1387 zauzeo ga je bosanski kralj Tvrtko I. Kasnije je njim vladao veliki vojvoda bosanski Hrvoje Vukčić kao namjesnik kralja Vladislava Napuljca i Ostoje, a od 1408 kralja Sigismunda, držeći i Split i svu Krajinu (Neretvu), neko vrijeme i otoke Brač, Hvar i Korčulu. Poslije smrti Hrvoja (1416) O. je zavladao cetinski knez Ivaniš Nelipić, dobivši ga od svoje sestre Jelene, Hrvojeve udovice, i s uspjehom ga je obranio od Mlečića i Bosanaca. Poslije smrti Ivaniša Nelipića (—1345) kralj je Sigismund svu baštinu Nelipića dao Dubrovčaninu Matku Talovcu, hrvatskom banu. Protiv toga se podigao herceg Sv. Save Stjepan Kosača, te mu je oteo O. i Poljice. 1444 O. se dao pod okrilje Mletaka i ostao je u njihovoj zaštiti sve do pada republike (1797). Pošto su Turci zauzeli Hercegovinu (1482), primakli su se O. i na njega su više puta navaljivali. Osobito su bile opasne turske navale 1498, 1509 i 1642, ali su bile svaki put suzbijene.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II. (1881). *J. Modestin.*

OMIŠALJ, gradić na krajnjem sjeverozapadu otoka Krka, prema gradu Rijeci i Sušaku. Prostire se na brijegu nad jugoistočnim krajem O. morske drage, gdje je kupalište i luka, u kojoj pristaju parobrodi linije Sušak—O.—Krk—Aleksandrovo. — O. je svojim položajem, na 82 m visokoj vapnenačkoj stijeni, jedna od najviđenijih točaka na čitavom Kvarneru. Ima 1.677 stanovnika (općina 2.225), općinsko poglavarstvo (sreza krčkoga, oblasti splitske), rimokatoličku župu, pučku i košaračku školu, poštu i telegraf.

O. (latinski Castrum Musculum, talijanski Castelmuschio) starinsko je mjesto. Vjerojatno je tu već u rimsko doba stajao grad Fulfinium. Dok je grad Krk u srednjem vijeku bio jedini zaklon romanskoga življa, O. je bio prvi i glavni bedem hrvatskoga svijeta na otoku Krku i jedna od poglavitih stolica knezova Frankapana. — Najznatnija zgrada u O. je stari frankapanski kaštel, o kome pjeva narodna pjesma, a hrvatski, glagoljicom pisan natpis kazuje, da se počeo zidati 6/6 1420, u vrijeme kneza Ivana i njegova sina kneza Mikule. Stara je i župska (negda saborna) crkva Sv. Marije (Velike Gospe), u kojoj ima također glagoljskih natpisa iz 15 vijeka. Na poluotočiću Ertu, koji zatvara luku od O., dvije su stare ruševine; ona koja se zove Mira ostatak je samostana Sv. Mikule.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Knezovi Krčki Frankapani (1901).

J. Modestin.

OMLADINSKI CETINJSKI PRETRES (PRVI). Kada je knez Nikola na Nikoljdan 1905 zamijenio dotadašnju vladu vojvode Bože Petrovića vladom Lazara Mijuškovića i dao Crnoj Gori ustav, pozvao je sve mlade Crnogorce, da prihvate taj njegov dar. Mladi činovnici u Crnoj Gori to su i učinili. Ali klub crnogorskih studenata, koji su se školovali u Beogradu, izjasnio se odlučno protiv ovog kneževog akta, označujući ga neiskrenim, i osuđujući u svojoj rezoluciji

cio tadašnji režim u Crnoj Gori. U aprilu 1906 crnogorska omladina u Beogradu objavila je, u posebnoj brošuri, svoju čuvenu »Riječ«. To je zapravo bio nacionalni i politički program mladih slobodoumnih Crnogoraca, koji su tada prvi put izašli pred javnost, potpisujući svojim imenima taj program protiv separatističke Crne Gore, a za iskren rad na jedinstvu srpskog naroda. U nacionalističkoj štampi u Novom Sadu, Zagrebu i Sarajevu, kao i u Beogradu, »Riječ« je primljena toplo. I baš zbog toga, a u toliko prije, što su potpisnici »Riječi« bili iz svih krajeva Crne Gore i iz svih bratstava, utisak je na Cetinju bio vrlo težak. Najzad je odlučeno, da svi potpisnici »Riječi« budu optuženi sudu za uvrede i klevete, nanesene knezu Nikoli i njegovoj vladi.

Suđenje je bilo 1 i 2/11 1906, u cetinjskom okružnom sudu. Optuženi studenti, znajući da ni jednom riječi nisu tangirali vladara izrazima, koji bi bili kažnjivi po zakonu o štampi, izašli su pred sud, i iznijeli nebrojeno činjenica i dokaza za svoja tvrđenja o zloupotrebama vlade. Afera je zainteresirala neobično cio Slovenski Jug. Na samom Cetinju uzbuđenje je bilo toliko, da su poslanici Narodne Skupštine, koja je bila sazvana u redovan saziv, napustili skupštinske sjednice, da bi mogli prisustvovati suđenju. Isto tako i đaci bogoslovsko-učiteljske škole, gimnazije, zanatlije, radnici i t. d.

Sud je našao, da su optuženi studenti utvrdili istinitost svojih tvrdenja, i oslobodio ih je kao nevine. Onda su poslanici prenijeli ovu aferu u Narodnu Skupštinu, i tražili su da naročita anketa ispita vladine zloupotrebe. Poslanici Dr. Milovan Marušić, Simo Šobajić i drugovi podnijeli su, osim toga prijedlog, da se crnogorska Narodna Skupština ima od sada zvati Srpska Narodna Skupština, i da vlada sa Cetinja mora raditi zajednički sa vladom Srbije. Knez Nikola i dotadašnji ministri bili su odlučno protivni ovakvoj anketi. Još manje im je bilo po volji sporazumijevanje sa Beogradom. Ali je nacionalistički pokret bio uzeo tolikog maha, da je knez smatrao za neoportuno da se odmah otvoreno hvata u koštac sa tom strujom. On je pozvao studente u dvor, priznao im krivicu svojih doglavnika i izjavio, da su studenti imali pravo što su onako, i u javnosti i pred sudom, optuživali njegove ministre. U znak priznanja krivice svojih doglavnika, knez je izjavio, da daruje studentima hiljadu dinara. Ali su studenti dostojanstveno odbili taj dar. Knez je ogorčeno napustio skup, i od toga trenutka između njega i omladine nikada više nije bilo ni dodira ni pomirenja. Međutim, to je studente još više uzdiglo u očima naroda. Javnost se bila zapalila. Studenti su korporativno pozivani u Podgoricu, Nikšić i druga mjesta, gdje su im općine priređivale svečane dočeke.

Studenti su oslobođeni optužbe, ali su kažnjeni suci, koji su im sudili. Dvojica od sudaca (M. Vukčević i M. Ivanović) optuženi su i sami iduće godine (1907) u bombaškoj aferi i osuđeni su na robiju u Jusovači. Pisar toga suda, Pero Novaković, otpušten je iz službe, pa je u bombaškoj aferi optužen i osuđen na smrt. Treći sudac (J. Drljević) pao je u nemilost, pa je zatim, da se rehabilitira u očima režima, postao državni tužilac u bombaškoj aferi.

M. Milenović.

OMLADINSKO POZORIŠTE (Prvo Beogradsko) osnovano je u Beogradu 1857, a rad je počelo u Kneževoj Pivari. Prvi mu je upravnik bio Laza Praporčetović, a za njim: Đorđe Maletić, Mata Karamarković, Steva Todorović, Panta Besarić. Društvo je postalo od jednog njemačkog pozorišta. Pošto njemačko pozorište nije moglo uspijevati, omladina prinudi upravnika, da se s njim udruži i počne davati srpske predstave. Prva je predstava bila: Kraljević Marko i Arapin. Na ovoj ideji najviše je radio Laza Praporčetović. Zbog vrlo dobrog odziva publike, društvo je prešlo sa srpsko-njemačkom trupom u Kneževu Pivaru.

Ubrzo zatim iz trupe se odvojila srpska omladina. Ona je osnovala svoje pozorište. Za 30 dukata podignuta je pozornica, a dekor sa nešto garderobe dobiven je iz Kragujevca. Zavjesu je izradio St. Todorović. U junu 1850 družina je dala pet predstava. Predstave su prekinute 12/10 1858, jamačno zbog pripremа za Svetoandrejsku Skupštinu.

Ženske uloge (mlađe) izvodio je Svetozar Bantić, velikoškolac, a sta-

rije ženske njegov drug Stojan Saraf-Kostić. Pored njih su glumili: Dimitrije Joksić, Mata Karamarković, Nikola Subašić, Dim. Popović, Manojlo Ranković, Steva Todorović, Panta Besarić, Filip Logić, Ruščuklić, Pera Pantelić (odličan pjevač) i dr. Družina je nastavila rad 25/11 1859, pod imenom Društvo Srpskog Pozorišta. 1860 rad je prekinut, da se kasnije nastavi osnivanjem pojedinih odbora i drugim pokušajima, koji su, kao i O. P., vodili jednom cilju: osnivanju stalnog Srpskog Narodnog Pozorišta u Beogradu. *R. Odavić.*

OMORIKA je četinjasto drvo, vrlo slično smrči. Raste divlje samo u našoj zemlji, u porječju rijeke Drine, između Bajine Bašte i Foče, a izvan ovoga još samo u Drobnjacima, pod Durmitorom. Otkrio ga je na Tari Pančić 1879 i opisao pod imenom Picea Omorica. O. je narodno ime ovoga drveta u predjelu planine Tare, ali se istim imenom u drugim krajevima često nazivaju jela i smrča, osobito smrča, za koju se čuje i ime omora (omar, manja jelova ili smrčeva šuma).

Literatura: Pančić, Flora Kn. Srbije. *N. K.*

»ONAJ« SVIJET (eufemistički izraz. Sinonimi: »Drugi svijet«, »donji svijet« ili »donja zemlja«. Ovaj posljednji izraz je jednostran i dvosmislen) je mjesto gdje se nalaze duše pokojnika. Shvaćanja o O. S. ima mnogo. Ona često jedno drugom protuslove, toliko prije, što su nagomilana jedno pred drugim i starija i novija shvaćanja.

Duša (duplikat), kada ostavi tijelo, nalazi se najprije (sedam ili četrdeset dana) u blizini mjesta, gdje je pokojnik izdahnuo (tu joj se ostavlja i hrana). Kasnije je vezana za grob, i tu ostaje jednu godinu (ili tri, pet, sedam godina). Poslije ovoga odlazi ona u carstvo mrtvih. To carstvo nalazi se (prema raznim, često suprotnim shvaćanjima) pod zemljom, ili pod vodom, ili s onu stranu mora, ili u gori, ili negdje na zapadu, ili na zvijezdama i t. d. Za ovakva shvaćanja ima dosta podataka u narodnim umotvorinama, u običajima, u frazeologiji. Tek u tome carstvu nalazi duša svoj mir (ili je tamo čeka definitivna smrt?). Duše, koje ne mogu doći u to carstvo (a to su duše nekrštene djece, utopljenika, uopće svih onih, koji su prerano umrli, ili umrli nasilnom smrću, pa onda zle duše svih kategorija) lutaju i dosađuju nam (macaruli, vampiri). Kakav je život u tom carstvu, narodna mašta ne zna. Moguća su međutim dva izlaza: definitivna smrt dušina, ili metensomatoza. Po jednom (svakako starijem) shvaćanju, duša (u ovom slučaju vegetativna duša) vezana je za tijelo sve dok traje i najmanji njegov djelić, dok se tijelo ne raspadne. *V. Čajkanović.*

ONIJE. V. Unje.

ONOGOŠT. V. Nikšić.

OPAČICA, ponornica u Hercegovini, u Dabarskom Polju. Izvorišta su joj: Bijeli Potok, koji izvire na sjeverozapadnom kraju polja, pod Krivim Dubom (807 m), i Trusina, koja dolazi iz otvorenog Trusinskog Polja i silazi u Dabarsko Polje slapom od 60 m visine. O. teče od sjeverozapada prema jugoistoku, uz jugozapadni rub polja, duž rasjeda. Njeno korito je duboko 3—4 m i ižlijebljeno je u tercijernoj modričastoj glini, dok je kod mosta na putu Stolac—Fatnica korito 2—3 m duboko, a po njegovim stranama se mijenjaju vapnenački obluci i humus. Za vrijeme ljeta O. presuši već u blizini spomenutog mosta, jer joj se, i onako oskudna voda gubi u vapnencu. Pri višem vodostaju teče O. do Bara, tresetišta na srednjem dijelu Dabarskog Polja, gdje nestaje, a pri vrlo visokoj vodi tok joj se produži još nekoliko km na jugoistok, i ponire u Ponikve, prostranu pećinu sa dva otvora. Dužina O. toka od izvora Bijelog Potoka do Bara je 13·8 km.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900, 139—143); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, 5, 1903/04). *P. V.*

OPANAK je najraširenija vrsta seljačke obuće u čitavoj državi SHS. Sastoji se od jednog komada kože za stopalo noge, kožnih dijelova, koji obuhvaćaju ostali njen dio do gležnja. Veže se oko gležnja ili dužim remenima ili jednim remenom sa zaponcem. Postoje dvije glavne vrste O.: 1. Pletenjaci, kojima je gornji dio spleten od uskih, ravnih ili sukanih

remenčića na pr. opntaši. prepletaši i presukaši u Lici, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, srpski opanci s tipičnim uzdignutim vrhom kod prstiju, zagrebački pletenjaci, srijemski šiljkaši, bačke sabranice. 2. Kapičari, kojima je gornji dio od jednog komada kože t. zv. kapica, na pr. sarajevski kapičar, karlovački prejičar, sisački petaš, jasenovački kapičar. — Pored te dvije vrste ima mnogo podvrsta. Često je O. iskićen vještim pletivom od raznobojnih kožica. — Kao materijal za O. upotrebljavaju se sve vrste učinjenih i neučinjenih koža.

Opančarija je isključivo narodni zanat, pa su zato svi nazivi za alat i oblike opanka narodni. Zanat opančarski istisnuo je već gotovo svuda domaći kućni rad.

U sjeverozapadnim krajevima SHS mnogo se mjesto opanaka nose čizme (naročito u Hrvatskom Zagorju), a gotovo svuda uporedo s O. nose se već i cipele.

Literatura: F. Hefele, Opančar i opančarija (1890). *V. Tkalčić.*

O. ima dvije vrste: prijesni i učinjeni. Prijesne O. prave sami seljaci i vežu ih vrpcom od kostreti, dok su učinjeni O. mnogo bolji sa prepletom i remenom za vezanje. Po Srbiji se najradije nose valjevski O., a po Crnoj Gori i Hercegovini preplet je od vunenog bijelog konca. Oblici O. su razni po ukrasu i izradi. *N. Z.*

OPANČARSTVO. Kod nas postoje četiri vrste O.: seljački prešnjaci ili prijesni opanci, crveni opanci, đonaši i kapičari. Prešnjake rade sami seljaci za svoju domaću potrebu. Kad se skine koža od posjeka, razapne se i zakuca klincima na kućnim brvnima, gdje zimi stoji po šest nedjelja, da se dobro osuši, a ljeti se to postigne za mnogo kraće vrijeme. Kad se sasvim stvrdne, baci se na tavan, i kome treba odsiječe od nje dva komada prema svome stopalu, pokiseli, skroji, pa skine dlaku samo s kraja, a po tabanu ostavi da duže traju. Najgori su svinjski O., a bolji goveđi. U Makedoniji režu se O. i od bivolske kože, ali ona je hrapava.

Crveni opanci već su mnogo bolji, na oko ljepši, a za gaženje ugodniji. Njih prave majstori opančari, najviše po gradovima i palankama. Oderanu goveđu kožu kupe od mesara, isperu je u vodi od krvi, kod kuće ili u rijeci. Rastvore vapno u kaci, ukopanoj u zemlji, koja se zove sepija. Kad se vapno u vodi ohladi, razmute ga i kože spuštaju i slažu u sepiju, ali pažljivo da zadnje noge dolaze na jednu, a glave na drugu stranu. Taj cijeđ od vapna, zovu arač. Ranije su tom araču dodavali i po 30% pepela. Kad je hladno stoje i po deset dana kože u araču. U toku tog vremena svaki dan se izvlače iz sepije. Na čuklju je probušen badžak (ovako zovu prednje i zadnje noge na koži), koji oni uhvate željeznim kukačem, izvuku i odmah rasprostru na t. zv. krevetu, koji stoji više sepije, a njoj je i nagnut, da se arač vrati na svoje staro mjesto. Pošto se izvade sve, grnjalom se vapno dobro izmiješa, i brzo se vraćaju opet u sepiju. Ljeti se tako čini svaki dan, a zimi svaki drugi dan. Po isteku određenog roka vadi se sve na krevet, tako da se mesina (donja strana) spusti dole, a dlaka (gornja strana) ostane gore. Onda jedan uzme željeznu ploču (izgleda kao ašov), sa dugačkim držalom, koja se završava zakrivljenom prečagom kao štaka za podupiranje, jer on taj dio nasloni o rame i pritiskom povlači po dlaci da se očisti. To se zove čišćenje. Drugi radnik prihvaća kožu i meće je na drugu širu klupu sa zaokruženim krajem (60 cm u promjeru). Ova je klupa s jedne strane za metar uzdignuta, a s druge se spušta do zemlje. Svaka se koža preko klupe prebaci, da dođe rep na visinu, a oglavina na niže. Onda se kosom skida mesina (leši se, a govori se i faraguje). Kad se kože očiste, što rade samo izvježbani pomoćnici ili majstori, sve se bace u rijeku ili vir, uopće u močilo, gdje se kisele 12—16 sati, da se isperu od vapna i da se umekšaju. Sutradan zorom opet se kože na klupi naslažu, da lice dođe gore, a onda se tupljom kosom škrnjaju (stružu), goveđe samo s lica, a svinjske i s naličja. Poslije se izmuljaju u vodi, kao kad se rubine gruškaju. U to vrijeme već se istuca u drvenoj stupi maljem suha johova i brezova kora, po pola, da dođe kao jarma. Onda se to zakiseli u presječenom buretu po polovini, koje stoji položeno dužom stranom. Nalije se na taj prekrup mlake vode da se zakiseli za 5—6 sati. Jedan uđe u kacu i gazi ih nogama, sabira ih,

zbrčkava i prevrće, i pošto on s jedne strane gazi, one redom prilaze pod noge i svako se parče nagazi. To traje 2—2½ sata. Kad je to gotovo, ostavi ih da tako prenoće i sutradan priđe buretu i drmne ga, pa ako unutra brboće, uskisle su, i boja se primila, a ako šute sve su šarene i moraju da se preboje. Ako je sve lijepo ispalo, vade ih za rad i metnu preko cjedionice (naročite motke). Kad ih prebace, uvijaju ih čabrenjakom u smotuljak. To čine dvojica, držeći jedan za jednu, drugi za drugu stranu čabrenjaka, u koji se uvije koža i dotle isukuje, dok se sva čorba ne iscijedi. Zatim se preko cjedionice rasprostru, pa se pločom ispravljaju nabori, a i da se s njih skine sok. Ako je ljeto, ostave se u hladu da se osuše, a zimi nad mangalom. Pošto su osušene, uzme vješt majstor ili pomoćnik vode u usta i sa strane mesine prska vodu na njih, razbijenu kao maglu. Onda ih isprevijaju na guteljak i ostave da prime vlagu. Kad je i to svršeno, tegle ih na naročitoj klupi. Poslije se metnu na tezgu i kroje opančarskim krivim nožem. Onda radnik uzima bodu, koja izgleda kao starinska strelica, pa nabada opanak okolo, zatim šilom razvuče te rupe, kuda provlači oputu, pa opanak sašije oputom ili kako narod kaže okolomiti. Onda navuče opanak na kalup. Po sredini opanka ozgo ispletena oputa zove se preplet, a iz provaljenih rupa bodom do prepleta idu kao rebra od opute, koja se zovu vrnčanice (navrnčavaju se opanci). Sada je preplet višestruk, a prije se tuda protezala, kao i kod prešnjaka, samo jednostruka oputa (presuka). Rad u vapnu (prije i sa pepelom) kao i bojenje zove se štavenje (štavljenje, činjenje). Oputa se siječe od ovčuše (ovčje kože) za prešnjake i crvenjake, a sada za crvenjake od telećе, konjske ili kozje kože. Opanci se pričvrste za nogu remenjem, koje se na završetku zakvači pijavicom za nogavice. Opanci se uvijek obuvaju samo preko vunenih čarapa ili obojaka.

Đonaški opanci tek su od kasnijeg vremena i rade ih sami opančari. Za njih je prvi počeo đon da učinja Filip Mitrović, šabački papučar, oko 1870, a u Beogradu je njegova vještina primljena tek oko 1890. Đon, pošto se izvadi iz vapna meće se u samljevenu šišarku, koja se prethodno pokiseli u toploj vodi.

Kapičari su opanci sa jednostavnim kožnim poklopcem mjesto prepleta i premeta, a taban mu je opet od đona. Ovi su opanci u običaju kod vojvođanskih seljaka, ali sad ih prave opančari i po Srbiji, i pošto se lako obuvaju i bolje čuvaju noge od vlage, oni stalno istiskuju đonaše, a o crvenima da i ne govorimo.

U jugoistočnim našim krajevima prešnjake čak ni oputom ne prepleću nego strunom, vrpcom. Osim Hercegovine i drugih zapadnih krajeva, Crne Gore, Stare Srbije i Makedonije, gdje žene prave O., inače se svuda tim poslom bave samo muškarci.

Najstarija potvrda o riječi O. nalazi se kod Vetranića, u 16 vijeku. Vjeruje se, da je Sv. Sava izmislio činjenje kože za O., za to je Sv. Sava opančarska slava.

S. Trojanović.

OPATIJA, morsko kupalište u Istri. Temperatura zraka je: januar 4·4° C, februar 4·9° C, mart 8·2° C, april 12·2° C, maj 16·6° C, juni 20·1° C, juli 22·6° C, august 22·1° C, septembar 18·9° C, oktobar 14° C, novembar 9·1° C, decembar 6° C. Apsolutni maksimum 36° C, apsolutni minimum 5·8° C. Relativna vlažnost: mart 79%, oktobar 85%, novembar 82%, decembar 79%. Snježnih dana 4. Zimsko je klimatsko mjesto.

L. N.

OPĆENICA, ponornica u hrvatskom kršu, u polju Gračaca, jugoistočno od Ličkog Polja. Izvire na sjeveroistočnoj strani Velebita, pod Bustavanom (1.392 m), u Radučkoj Dragi, kao Radučica potok, a drugi izvorišni krak je Grginac. Oba teku prema sjeveroistoku, a po ulazu u polje tvore zajedno jednu rječicu. Tu rječica skrene pod pravim kutom na jugoistok i u dosta velikim zavojima teče uz jugozapadni okrajak polja. Od utoka Lipačkog Potoka rječica se naziva O. Ponire na južnom kraju polja, 1·2 km južno-jugoistočno od sela Vrkljani, na visini oko 560 m. Dužina O. toka je 20·8 km, a površina porječja 35·8 km^2. *P. V.*

OPĆINA CRKVENA je bila osnovna narodno-crkvena organizacija Srba pod bivšom austro-ugarskom vlašću u karlovačkoj mitropoliji, Bosni, Hercegovini i Dalmaciji. O. C. je zajednica sveštenika i naroda u

jednoj ili više (obično po gradovima) parohija, a glavni joj je zadatak, da se brine za svoju crkvu, prije i za svoju vjeroispovjednu školu. Predstavništvo O. C. je crkvena skupština. U bivšoj karlovačkoj mitropoliji ona se sastoji najmanje od 30, a najviše od 120 članova, prema broju duša u općini. Te članove, skupštinare, biraju svi punoljetni parohijanci-općinari, koji odgovaraju svojim dužnostima prema crkvi i općini. Skupština bira stalan crkveni odbor, koji vodi sve tekuće poslove u O. C. i sastoji se od 8—24 člana, prema broju skupštinara. U O. C., gdje je bila srpska vjeroispovijedna škola, biran je i naročiti školski odbor.

Do 1868 ni u karlovačkoj mitropoliji, ni po drugim našim krajevima, nije bilo organiziranih O. C., pa ni skupštine ni odbora. Crkvenom je imovinom upravljao mahom sam sveštenik, uz dva-tri epitropa ili tutora, svjetovnjaka iz parohije, koji i danas postoje u cijeloj srpskoj crkvi. Ovi epitropi ili tutori, u krajevima pod bivšom austro-ugarskom vlašću, vrše dužnost samo kao organi crkvenog odbora.

Sistem crkveno-općinske uprave uveden je u Bosni i Hercegovini 1905. U njihovim O. C. sačinjavaju skupštinu svi samostalni muški članovi jedne O. C. Oni biraju 8—12 članova kao crkveni odbor, koji vodi brigu o svima crkvenim potrebama. U Dalmaciji postoji naročiti crkveno-općinski savjet. Njega sačinjavaju 6—14 članova, svjetovnih savjetnika, i parohijski sveštenici. Savjetnike biraju parohijani, a potvrđuje ih konsistorija. Sami savjetnici biraju između sebe predsjednika i tri člana, koji čine crkveno tutorstvo. Ovo tutorstvo, u zajednici sa sveštenikom, vodi sve poslove crkvene imovine, a krajem svake godine podnosi crkveno-općinskom savjetu na pregled crkvene račune. Savjet ih pregleda i podnosi konsistoriji na odobrenje.

U djelokrug O. C. u bivšoj karlovačkoj mitropoliji, Bosni i Hercegovini, spada i izbor parohijskih sveštenika, ranije i vjeroispovijednih učitelja. Episkopi i konsistorije samo prosuđuju spremnost i valjanost sveštenićkog kandidata i ispravnost izbora, pa u slučaju spora, potvrđuju ili odbijaju izbor. U Dalmaciji međutim, postavljaju parohijske sveštenike sami episkopi, u sporazumu sa svojom konsistorijom.

R. Grujić.

OPĆINE. Opći, jedinstveni zakon o O. za cijelu kraljevinu SHS nije još donijet, te je i danas na snazi posebno pokrajinsko zakonodavstvo, koliko nije izmijenjeno, neposrednim ili posrednim putem, zakonodavstvom ujedinjenje kraljevine. Jedino je na teritoriju Crne Gore proširena važnost srpskog zakonodavstva o O. ukazom od 4/5 1921, koji je zadobio zakonsku snagu na osnovu čl. 130 ustava. Danas u našoj kraljevini postoje ova posebna zakonodavstva o O.:

S r b i j a: Ni u sredovječnoj Srbiji, ni za vrijeme turske uprave, ni u obnovljenoj Srbiji sve do 1839. nisu postojale O. u današnjem smislu te riječi, t. j. kao lokalne javno-pravne korporacije samoupravnog karaktera, već su postojala samo sela kao proste zajednice stanovnika, čija se cjelina poglavito manifestirala u snošenju raznih tereta i zajedničkom uživanju seoskih povlastica (popaša, žiropada, pojišta i t. d.). Na čelu njihovom nalazili su se starješine, koji su prvenstveno bili organi državne vlasti, pa tek po tom predstavnici sela. Po Dušanovom zakoniku starješine sredovječnih srpskih sela vršili su lokalnu policijsku vlast i odgovarali su i krivično i materijalno, ako bi se u njihovim selima našli razbojnici i kradljivci »i to selo da se raspe, a gusar da se obesi strmoglav, a tat da se oslepi, a gospodar sela toga da se dovede svezan ka carstvu mi, i da plaća vse, što je činio gusar i tat od isprva« (čl. 145).

Zakonik pokazuje, da je u sredovječnoj Srbiji bilo dvije vrste sela: zemljoradničkih i pastirskih (katuna). U pogledu snošenja tereta i odgovornosti nije postojala nikakva razlika između njih, ali su se nešto razlikovala po unutrašnjim uređenjima i ličnim pravima svojih stanovnika. U pastirskim selima ljudi su bili slobodniji i nezavisniji od državnih vlasti i vlastele, a dosta je vjerojatno da su se pred svojim starješinama i sudili za manje stvari. U zemljoradničkim selima manje su stvari sudila vlastela ili crkva ili državni organi, prema tome, da li su sela pripadala vlasteli, crkvi ili caru. — Pored starješina, u sredovječnim

srpskim selima postojali su i seoski zborovi, kao ustanova običajnog prava. Oni se izrično spominju u Dečanskoj hrisovulji, gdje se navodi, da je međe između sela Kumanova i Radojeva »utesal sudija Bogdan, i sbor tezi sel«. Stojan Novaković je mišljenja, da su ovi zborovi bili vrlo važan faktor u unutrašnjem uređenju sredovječnih srpskih sela, onako isto kao što su bili i u obnovljenoj Srbiji, i da su se poglavito starali za čuvanje seoskih povlastica i prava.

Za vrijeme turske uprave na čelu sela u Srbiji nalazili su se kmetovi (knezovi), koje je biralo i zbacivalo selo. Dužnost im je bila, da objavljuju narodu uredbe i zapovijedi viših vlasti, zatim da se staraju za red i sigurnost u svojim selima, da kupe porez i razne globe, da posreduju između naroda i turskih vlasti i da sude parničarima, kada ih pozovu kao na pr. u slučajevima diobe, potrice, međusobnih raspri i t. d. — Sa ovom istom nadležnošću kmetovi su ostali na čelu sela i za vrijeme prvog ustanka. Za njihov položaj, njihove dužnosti i njihovu odgovornost karakteristična je naredba šabačkog magistrata od 6/5 1808, u kojoj se propisuju kazne za hajduke i njihove jatake, a i za kmetove, koji kriju ili ne gone hajduke. Za takve krivce odgovara cijelo selo i kmetovi. Ako se ova naredba uporedi sa navedenim čl. 145 Dušanovog zakonika, kao i sa ostalim članovima ovog zakonika, u kojima je predviđena kolektivna odgovornost sela za materijalnu štetu učinjenu izvršenim krivičnim djelima u njihovim hatarima (čl. 99, 100, 158, 159 i drugi), uočit će se na prvi pogled, da su oni veoma slični, skoro identični. Ovo nesumnjivo dokazuje, da su odredbe Dušanovog zakonodavstva, a naročito one o selima, koje su bile domaćeg podrijetla i najbliže narodu, živjele u pravnoj svijesti našega naroda za sve vrijeme robovanja Turcima, da bi se, gotovo u potpunosti, manifestirale u obnovljenoj Srbiji. Pojedine od njih, one koje se odnose na kolektivnu odgovornost, unijete su, u ublaženom obliku, i u zakonodavstvo kraljevine Srbije o suzbijanju hajdučije, zlonamjernih paljevina i krađa po selima (Zakon o javnoj bezbjednosti od 31/1 1905 i Zakon o naknadi štete, učinjene zlonamjernom paljevinom i namjernim protivuzakonitim poništenjem neobezbijeđenih stvari od 20/3 1892, sa dopunom za krađe od 20/12 1903). — Poslije drugog ustanka u selima su, pored kmetova, postojali i seoski knezovi, sa čisto policijskim dužnostima, ali su oni 1821 ukinuti, a njihove dužnosti prenijete su na kneževske starješine i seoske kmetove. Nadležnost posljednjih bila je ista kao i za vrijeme prvog ustanka do uredbe o suđenju (6/6 1825), kojom im je dano pravo, da u prvom stepenu sude građanske sporove.

Kao organizirane lokalne upravne jedinice O. se prvi put spominju u sretenjskom ustavu (1835), po kome se Srbija dijelila na okružja, srezove i općine. Kneževim ukazom o sastavu i dužnostima sovjeta (14/2 1835), stavljeno je u dužnost ministru unutrašnjih poslova, da čuva »u cjelosti« prava O., i da vodi nadzor nad ovima, a ustrojstvom istog sovjeta (29/6 1835), O. se u načelu priznavalo pravo na razrez prireza za čisto lokalne potrebe.

Po ukazu od 11/11 1836, sreski su starješine, sa dva kmeta, sačinjavali primiritelni sud, koji je sudio u prvom stepenu sve građanske sporove, izuzev onih, gdje je osnov spora bio gotov novac, a u krivičnim stvarima izricao je kaznu udaranja do 25 štapova.

Po ustavu od 1838 Srbija je bila podijeljena na okružja, od kojih je svako »sodržavalo po nekoliko srezova, koji su opet sastavljeni iz više sela i opštestva« (čl. 61). Ovim ustavom predviđeni su po selima, odnosno po O., primiritelni sudovi, za koje se u čl. 37 veli: »Sud primiritelni iz svakog sela sastavljaće se iz jednog predsedatelja i dva člana, izabrana od žitelja mesni, i ni jedan od onih Sudova selskih neće moći suditi jedan predmet veći od 100 groša. Oni takođe neće moći izvršivati kazne, koje bi prevashodile zatvor od 3 dana i 10 udaraca štapova«. 8/7 1839 izdana su »Nastavlenija« okružnim, sreskim i općinskim vlastima za održanje javnog reda, mira i bezbjednosti, iz kojih se vidi da su i primiritelni sudovi i kmetovi smatrani isključivo kao organi sreskog načelnika, predstavnika centralne vlasti.

Organizacija O., kao lokalnih autonomnih jedinica, počinje se izvoditi

tek sa prvim zakonom o ustrojstvu O. (Ustrojenije Opština) od 13/7 1839. Po ovom zakonu sve O. dijelile su se u tri klase: u prvu je spadala samo beogradska O., u drugu varoške O., a u treću seoske O. Bez obzira na klasu, kojoj su pripadale, svima O. je priznata juristička osoba. Između njih je postojala razlika samo u pogledu njihovog sastava. I po svome uređenju, i po svojim dužnostima i zadacima, prve srpske O. imale su dvojako obilježje: a) državnih organa, i b) lokalnih organizacija sa svojim posebnim organima i prvim počecima samoupravnog života u Srbiji.

Kao organi državne vlasti, O., odnosno njihovi primiritelni sudovi, vršili su izvjesne sudske i policijske atribucije, a kao lokalne organizacije birale su iz svoje sredine »zastupnike«, koji se nazivaju »općinari«, čiji je broj zavisio od klase, kojoj je O. pripadala. U njihovu nadležnost spadalo je rješavanje o svemu, što se odnosi na čisto lokalne potrebe, slično nadležnosti današnjeg općinskog zbora ili odbora. Pored općinara (odbornika) u ovom rješavanju, a naročito prilikom razrezivanja poreza i prireza, sudjelovali su »po dosadašnjem običaju«, i kućni starješine, a u izricanju presude nekoliko »vrsnih seljaka«. Na čelu beogradske O. nalazio se predsjednik, koji je u isto doba bio i upravnik varoši Beograda, a na čelu ostalih O. glavni kmetovi, koji su bili predsjednici primiritelnih sudova. U O., koje su bile sastavljene iz više sela, glavni kmet se birao iz mjesta, u kome je bilo sjedište primiritelnog suda, a u ostalim selima birani su njegovi pomoćnici. U pogledu svojih sudskih atribucija O. su stajale pod nadzorom okružnih sudova, a u pogledu ostalih dužnosti pod nadzorom sreskog načelnika.

Ustrojstvo O. dopunjeno je uredbom o izboru kmetova, njihovoj plaći i dužnostima (23/3 1840), kojom je naređeno, da se za kmetove i njihove pomoćnike »po višestvu glasova izbiraju najpošteniji, najrazumniji i najvažniji u općini ljudi, koji će kako općinske tako i praviteljstvene poslove najtačnije otpravljati u stanju biti«. Ovi izbori vršeni su u prisutnosti sreskih načelnika, koji su imali pravo O. »na pravi put upućivati i opominjati«.

Uredbom od 20/12 1841 policijsko odjeljenje upraviteljstva varoši Beograda odvojeno je od beogradske O. i stavljeno neposredno pod praviteljstvo, kao »Praviteljstvena mesna policiska vlast« (današnja uprava varoši Beograda), a zakonodavnim rješenjem od 26/9 1848 dano je okružnim načelnicima pravo, da mogu zbacivati kmetove i njihove pomoćnike. Uredbom od 3/4 1862 naređeno je, da se odbornicima biraju i zamjenici, i određena su njihova prava i njihove dužnosti.

S ovim izmjenama i dopunama prvobitni zakon o O. vrijedio je 25 godina, dok nije zamijenjen zakonom o ustrojstvu O. i općinskih vlasti od 24/3 1866, koji sadrži osnovne ideje srpskog zakonodavstva o O. Njime je znatno proširena samoupravna vlast O., i donekle je uspostavljena ravnoteža između nje i državne vlasti. Kao novi autonomni organi, sa samostalnim funkcijama, stvoreni su općinski zbor i općinski odbor, a primiritelni sud, koji je ranije bio samo organ državne vlasti, pretvoren je u općinski sud, kome je stavljena u dužnost i briga za lokalne interese. Kao predstavnik državne vlasti, općinski sud vrši izvjesne sudske i upravno-policijske funkcije, u cilju zaštite općih interesa na teritoriju O. I glavni kmet, koji je ranije bio samo predsjednik primiritelnog suda, postao je sada predsjednik općine, »prvo lice i najviša vlast u općini«, pod čijom se upravom vrše svi općinski poslovi. — Općinski odbor zastupa općinske interese, vodi nadzor nad radom općinskog suda i poduzima sve potrebne mjere u cilju zadovoljenja općinskih potreba. Bira ga općinski zbor: u varošima i većim varošicama neposredno, a u selima i manjim varošicama (ispod 500 poreznih glava) preko povjerenika. Na općinskom zboru imaju pravo glasa svi punoljetni članovi O., koji nisu pod tutorstvom, starateljstvom ili uz plaću kod drugoga (sluge). Samo je za varoške O. propisan cenzus, potpun danak (6 talira). Izbori su slobodni i njima rukovodi predsjednik ili najstariji kmet ili odbornik. Policijska vlast prisustvuje im, ali se u njih ne može miješati. Nadzor državnih vlasti nad samoupravnim radom O. manifestira se na dva načina: a) u zadržavanju od izvršenja njihovih odluka, i b) u odobravanju izbora općinskih časnika,

njihovom disciplinskom kažnjavanju i uklanjanju sa položaja.

Zakon o O. od 1866, mijenjan i dopunjavan nekoliko puta, vrijedio je do 21/3 1902, sa prekidom od 25/11 1889 do 9/5 1894, za koje je vrijeme vrijedio zakon od 25/11 1889, donijet na osnovu ustava od 1888, kojim je O. dana samouprava u širokom opsegu. Gotovo sve ove izmjene imale su za cilj, da prošire ili suze samoupravni djelokrug O., prema političkim prilikama, koje su vladale u doba njihovog donošenja. Tako je izmjenama od 8/10 1875 dano pravo zboru, da neposredno bira predsjednika i kmetove (ranije su oni birani preko povjerenika) i ukinuto je pravo policijskih vlasti da prisustvuju izborima općinskih časnika i da ih odobravaju (posljednje je prenijeto u nadležnost općinskih odbora), dok je izmjenama od 21/7 1898 oduzeto građanima pravo biranja općinskih predsjednika (gradskih načelnika) i ovlaštena državna vlast da ih ona postavlja: u gradovima i gradićima ukazom, a u selima pretpisom ministra unutrašnjih poslova.

Zakon o O. od 21/3 1902, koji je donijet na osnovu oktroiranog ustava od 1901, ukinut je kraljevom proklamacijom od 25/3 1903, kojom je ponovno vraćen u život zakon od 1866, bez izmjene od 21/7 1898, a proklamacijom vlade od 29/5 1903 vraćeni su u život ustav od 1901 i svi, s njim zajedno ukinuti zakoni, a među ovima i zakon od 21/3 1902. Ovo je izrično unijeto i u ustav od 5/6 1903, i pod istim je danom proglašen zakon, kojim se vraća u život zakon o O. od 1902. Sa izmjenama i dopunama: od 22 i 24/12 1903, 3/12 1904, 3/12 1905 (ovim izmjenama i dopunama prvi je put uvedeno tajno glasanje i za izbore općinskih časnika), 24/12 1909 i 11/5 1920, zakon od 5/6 1903 i danas vrijedi na teritoriju Srbije i Crne Gore, koliko pojedine njegove odredbe nisu izmijenjene ili potpuno ukinute posebnim zakonima, koji vrijede za cijelu kraljevinu (o biračkim spiskovima, oblasnoj i sreskoj samoupravi, suzbijanju skupoće životnih namirnica i t. d.), i sadrži ove važnije odredbe:

1. Opće odredbe. Po zakonskoj definiciji, »opštine su osnovne, upravne i sudske jedinice«, koje sačinjavaju »oni srpski državljani, koji stalno žive u varošima, varošicama i selima«. U svojim unutrašnjim poslovima O. su samoupravne, a kao dijelovi državne cjeline podložene su nadzoru državnih vlasti. Ima ih dvojakih: seoskih i varoških. U posljednje spadaju i općine varošica. Teritorij jedne općine zove se hatar, i na njemu, po pravilu, mora živjeti najmanje 200 punoljetnih građana. Samo po izuzetku, i u mjestima, gdje to zahtijevaju posebne lokalne prilike, ili odnosi između pojedinih sela ili varoši, O. mogu imati i ispod 200 punoljetnih građana. Sela, koja nemaju ovoliki broj građana, a ne potpadaju pod ove izuzetke, moraju se spojiti sa susjednim selima, varošima ili varošicama, u cilju osnivanja zajedničke O., ali se ovom prilikom ni jedna ni druga ne mogu cijepati. Tako isto dvije ili više O. mogu se spojiti i sastaviti jednu zajedničku O., kakogod se i pojedina sela mogu odvojiti od jedne O. i spojiti sa drugom, ili osnovati posebnu O. Odluke o ovom spajanju ili razdvajanju donose prvo same O. O. ili sela na svojim zborovima (zajedničkim ili posebnim) i preko općinskih sudova dostavljaju ih nadzornoj vlasti, koja ih dalje šalje ministarstvu unutrašnjih poslova. Ni nadzorna vlast ni ministar unutrašnjih poslova nemaju prava da ove odluke obustavljaju, mijenjaju ili da o njima daju svoje mišljenje. U ovim stvarima oni su prosti posrednici, koji imaju dužnost, da rečene odluke upute zakonodavnoj vlasti, kojoj ih ministar unutrašnjih poslova mora podnijeti u prvom sazivu narodne skupštine. — Sporove o granicama hatara između O., sela i zaselaka, rješava privremeno nadzorna upravno-policijska vlast, odnosno ministar unutrašnjih poslova (u posljednjem stepenu), a definitivno izabran sud. Ovaj sud nadležan je i za raspravu sporova o zajedničkoj imovini, dugu ili uživanju općinskih dobara između sela i općina, koje se razdvajaju u posebne općine, ako se oni o ovome sami ne sporazume u roku od 3 mjeseca od izvršenog razdvajanja. Dvije ili više O. mogu se udružiti u cilju podmirenja izvjesnih zajedničkih potreba ili za izvršenje nekog naročitog posla. Svaka O. mora imati svoju zgradu za sudnicu, koja mora biti blizu druma ili mjesta, gdje je življi saobraćaj, kao i zgradu za pritvorenike (čl. 1—14, 59, 64).

2. Članovi O., njihova prava i dužnosti. Svaki srpski građanin odnosno građanka po zakonu član je O., kojoj pripada mjesto, u kome je rođen, ili u kojoj je primljen za člana po propisima zakona. Pored ovoga potrebno je još i nastanjenje u dotičnom mjestu u smislu rezidencije (a ne u smislu domicila). Zakon daje pravo građanima, da istupaju iz članstva jedne O. i stupaju u članstvo druge po ispunjenju propisanih uvjeta. Državni službenici i svećenici po zakonu su članovi O. gdje služe, ali su dužni, u roku od 10 dana po dolasku u mjesto službovanja, prijaviti se općinskom sudu, radi uvađanja u spisak članova O. Za službenike, koji vrše službu po okrugu ili srezu, pod mjestom službe razumije se mjesto stalnog stanovanja, bez obzira na to, gdje primaju plaću. Stranci, koji prijeđu u naše podanstvo, postaju članovi one O., gdje su nastanjeni u momentu polaganja zakletve, ili gdje izjave da žele da se nastane.

Svi članovi O. imaju podjednako pravo na uživanje općinske imovine (utrina, šuma i t. d.), razumije se u granicama zakona, a siromašni članovi i njihove porodice još i pravo na potporu u slučajevima bolesti, iznemoglosti, smrti, rata, mobilizacije i vojničke vježbe. Ovo pravo, koliko je u vezi sa vojnom službom, potencirano je i prošireno na cijelu zemlju zakonom o ustrojstvu vojske i mornarice od 9/8 1923, po kome se zemljoradnička imanja siromašnih i inokosnih vojnih obveznika moraju pravovremeno obraditi staranjem općinskih vlasti, ako njihova služba u vojsci pada za vrijeme poljskih radova (čl. 327—328 ovog zakona). Staranje za sirotinju stavljeno je u dužnost O. i zakonom o zaštiti ubogih, starih i nemoćnih, od 15/5 1923, koji vrijedi za cijelu zemlju.

Dužnosti su svih članova O.: a) da plaćaju općinski prirez i podnose druge terete, koji su potrebni za održanje i napredovanje općine, i b) da u slučaju potrebe, lično rade na općinskim poslovima (kuluče).

3. Općinski zbor, najviši je samoupravni organ u općini. Zakon ga definira kao »sazvani i konstituisani skup pravnih glasača jedne opštine«. Saziva ga, po pravilu, općinski sud, a samo po izuzetku općinski odbor ili državna vlast, i to samo u slučajevima, koji su zakonom izrično predviđeni (čl. 34). Predsjednik O. mora izvijestiti nadzornu vlast o danu saziva zbora i o predmetima, koji će se na njemu rješavati, pet dana prije zbora, i poslati joj u prijepisu sve zborne odluke u roku od 2 dana po održanom zboru. Ova vlast može prisustvovati zboru po pozivu glasačkog odbora ili po pismenoj predstavci 50 pravnih glasača, ali se ne smije miješati u njegov rad, niti otići na biralište, osim slučaja nereda (čl. 145). Na zboru imaju pravo glasa svi članovi O., koji su uvedeni u stalne biračke spiskove (čl. 1 zakona o biračkim spiskovima i čl. 47 zakona o budžetskim dvanaestinama za juli, august i septembar 1923), a u njegovu nadležnost spada: a) biranje općinskog predsjednika, potpredsjednika, kmetova i odbornika u općinama, koje su sastavljene iz jednog mjesta, kao i biranje predsjednika i odbornika u O., koje su sastavljene iz više mjesta; b) rješavanje o prirezu za podmirenje općinskih potreba kad ovaj prelazi 300% od neposrednog poreza; c) rješavanje o otuđenju nepokretnog općinskog imanja, prava, potraživanja i poklona ma od kolike vrijednosti, kao i o otuđenju pokretnog imanja, prava, poklona i potraživanja: u seoskim općinama preko 200, a u varoškim preko 1.000 Din (za ovo rješavanje u Beogradu je nadležan općinski odbor — čl. 33 t. 3 zakona o općinama i odjeljak I. uredbe o dopuni ovog zakonskog propisa, od 25/6 1921); d) rješavanje o općinskim građevinama ili poduzećima, ako bi trošak oko ovog prelazio: u seoskim općinama preko 1.500, a u varošima preko 6.000 Din (za Beograd vrijede navedeni propisi uredbe od 26/6 1921); e) donašanje odluka u predmetima, za koje je nadležan općinski odbor, ali je većina odbornika zainteresirana u tim predmetima; f) rješavanje pitanja o nazivu O.; g) rješavanje o zaduženju O. (za Beograd vrijedi uredba od 25/6 1921); h) rješavanje o mjestu, gdje će biti općinska sudnica, sa izuzetkom Beograda i varoških općina; i) rješavanje ili davanje mišljenja o predmetima, koji su mu zakonom dodijeljeni. Odluke zbora o otuđenju nepokretnog imanja, prava, potraživanja i poklona, kao i o zaduženju općine, vrijede, kad ih odobri državni savjet (čl. 33 zakona o O.).

Kad općinski zbor bira općinske časnike glasanje je tajno, inače je za sve druge zborne radnje javno. U prvom slučaju prikupljanje glasova vrši se pod kontrolom biračkog, a u drugom pod kontrolom glasačkog odbora. Prvome predsjeda jedan pismeni pravni glasač, koga izabere općinski odbor najdalje pet dana prije izbora, a drugome predsjednik O. Članovi su biračkog odbora dva odbornika, koje kockom bira općinski odbor iz svoje sredine, i po jedan predstavnik ili zamjenik svake kandidatske liste, a za članove glasačkog odbora općinski odbor bira po četiri pravna glasača za svaki zbor. Za predsjednike biračkih odbora ne mogu se birati: predsjednik, potpredsjednik i odbornici općinski, kao i kandidati za ova zvanja, ali predsjednik ovoga odbora, odnosno njegov zamjenik, mora imati uvjete za općinskog predsjednika (čl. 38—47, 52—53).

Izbori općinskih časnika vrše se općim, tajnim, jednakim i neposrednim glasanjem na tri godine, a sve O. posebne su izborne jedinice (čl. 1, 28 i 29 privremenog zakona za izbore svih općinskih časnika i čl. 53 a) i 53 b) zakona o O.). Svaka O. ima predsjednika i najmanje dva kmeta, a beogradska O. još i potpredsjednika. U O. sastavljenim iz varoši i sela, ili iz više sela, mora biti onoliko kmetova, koliko je mjesta, i oni moraju biti iz ovih mjesta (čl. 100). Broj odbornika određuje se prema broju pravnih glasača, i iznosi: a) u O. do 500 pravnih glasača — 18; b) u O. od 500 do 1.000 zaključno — 24; c) preko 1.000 — 36, i d) u Beogradu — 45 (čl. 70). U O., koje su sastavljene iz više sela, ili iz grada i sela, broj odbornika razmjeran je broju pravnih glasača, koje ima grad ili selo (čl. 53 g) i čl. 70).

Dan općih izbora određen je zakonom za izbor predsjednika, potpredsjednika, kmetova i odbornika u O., sastavljenim iz jednog mjesta, kao i za izbor predsjednika i odbornika u O., sastavljenim iz više mjesta. To je treća nedjelja mjeseca augusta, po isteku tri godine od posljednjih izbora. Prema čl. 12 zakona o biračkim spiskovima, i općinski izbori određuju se ukazom. Izbori gradskih odnosno seoskih kmetova u O., sastavljenim iz više sela, ili iz grada i sela, vrše se »u prvu nedelju i dane za ovom« poslije ovih izbora, na gradskim odnosno seoskim sastancima. Točan dan utvrđuje općinski odbor (čl. 28 privremenog zakona i čl. 53 g) zakona o O.). Naknadne izbore određuju, u granicama zakona, općinski ili okružni odbori (posljednji samo u slučaju, kad se za naknadni izbor ne podnese nijedna kandidatska lista — čl. 151).

Materijal za glasanje, kuglice, kutije i t. d. i procedura, isti su kao i kod izbora za narodne poslanike, a glasanje se vrši po utvrđenim kandidatskim listama, koje predlažu pravni glasači dotične O. po propisima zakona (čl. 53 zakona o O.).

Utvrđivanje izbornog rezultata vrši se na dva načina, po sistemu većine i po sistemu proporcije (predstavništva manjine). Po prvom sistemu, koji se može smatrati osnovnim, svi kandidati sa liste, koja je dobila prostu većinu, proglašuju se izabranima (čl. 54 a). Drugi sistem vrijedi samo za gradove, koji su imali pravo, da posebno biraju narodne poslanike po ustavu od 1903, i primjenjuje se isključivo za izbor općinskih odbornika i njihovih zamjenika. Po ovom sistemu, od ukupnog broja odbornika, koje treba izabrati za dotičnu O., dvije trećine daju se listi, koja je dobila najveći broj glasova, počinjući sa prvim odborničkim kandidatom na listi. Ostala trećina odborničkih mjesta dodjeljuje se drugim kandidatskim listama, prema izbornom količniku, koji se dobije podjelom broja svih glasača, koje su ove liste dobile, sa brojem ostatka odbornika. Svakoj kandidatskoj listi, koja sudjeluje u ovoj diobi, dodjeljuje se onoliko odborničkih mjesta, koliko se puta količnik sadrži u broju glasova, koji je ona dobila, počinjući uvijek sa kandidatom na čelu liste. Ako se ovom diobom ne dobije potreban broj odbornika, preostala odbornička mjesta razdjeljuju se između lista, koje imaju ostatke najbliže količniku. Kao ostaci računaju se i brojevi glasača onih lista, koje nisu imale količnik. Pri izračunavanju količnika i broja odbornika razlomci se ne uzimaju u obzir. Ispražnjeno odborničko mjesto popunjuje se drugim licem po redu sa kandidatske liste, kojoj je pripadao odbornik, čije je mjesto ispražnjeno. Na ispražnjena mjesta iscrpljene liste mora se izvršiti nov izbor

najdalje u roku od tri mjeseca (čl. 54).

Rješenje o izabranim kandidatima donosi birački odbor istoga dana po svršenom glasanju i objavljuje rezultat izbora. Nadležnost biračkog odbora u ovoj stvari ograničena je samo na konstatiranje izbornog rezultata i na proglašivanje za izabrane onih kandidata, čije su liste dobile najveći broj glasova. Ni u kom slučaju on nije nadležan da ocjenjuje kandidatsku sposobnost izabranog kandidata, jer je za ovo nadležan državni savjet, i to samo po izjavljenoj žalbi, a u izvjesnim slučajevima, tek po uvođenju kandidata u dužnost, i nadzorna državna vlast, po službenoj dužnosti (čl. 55, 75, 122).

Žalbe protiv izbora općinskih časnika izjavljuju se neposredno državnom savjetu, poštom na povratni recepis, u roku od pet dana od dana izbora. Ovaj dan ne računa se u rok. Na njihovom zavoju (kuvertu) mora biti označeno: »Žalba protiv izbora«. Može ih podnositi svaki, koji je glasao, i u njima mora navesti poimence nepravilnosti, protiv kojih se žali. U slučaju kad državni savjet poništi izbor, općinski sud dužan je da ovo objavi građanstvu u roku od pet dana, a općinski odbor u roku od 15 do 20 dana, računajući sve od primitka akta, dužan je da sazove općinski zbor za naknadni izbor. Za ovaj naknadni izbor, predsjednik i članovi biračkog odbora isti su, koji su bili na prošlom izboru, osim slučaja kada je izbor poništen zbog nepravilne radnje biračkog odbora, u kom se slučaju bira novi birački odbor (čl. 170—172).

U O., sastavljenim iz grada i sela, ili iz više sela, pored općinskog zbora postoje još i gradski, odnosno seoski sastanci, kao »skup pravnih glasača varoši ili sela«. Sazvani i konstituirani po propisima zakona, ovi sastanci biraju svoje kmetove (zastupnike) i punomoćnike, rješavaju o izmjeni i otuđenju svoga nepokretnog imanja, i zaduženju grada i sela za čisto lokalne potrebe, kao i o podizanju građevina za potrebe grada ili sela vlastitim sredstvima. Kad se na ovim sastancima biraju kmetovi, oni se drže kod općinske sudnice, i za njih vrijede svi propisi zakona, koji se odnose na saziv općinskog zbora, način glasanja, sređivanje izbornog posla i objava rezultata glasanja. Za ove izbore birački se odbor sastavlja kao i za izbor općinskih časnika na općinskom zboru. Ako su O. sastavljene iz nekoliko mjesta, onda će se izbori vršiti jedan za drugim, u dane, koje općinski odbor odredi (čl. 56—58).

4. Općinski odbor. Zakon ne daje definiciju općinskog odbora (kao što to čini za općinski zbor), već samo naređuje, da u svakoj O. mora postojati općinski odbor, i da broj odbornika zavisi od broja pravnih glasača, kao što je navedeno prilikom govora o biranju općinskih časnika. U stvari, općinski odbor drugi je samoupravni organ u O. (prvi je općinski zbor), kome zakon dodijeljuje vrlo važne funkcije, naročito u pogledu raspolaganja općinskom imovinom.

Za općinskog odbornika može biti izabran svaki pravni glasač O., koji plaća (on ili njegova zadruga) godišnje neposredni porez, računajući u ovaj i stalni državni prirez: u Beogradu i okružnim gradovima po 30, a u ostalim mjestima po 15 Din.

Općinski odbornici ne mogu biti: činovnici nadleštava, koja nad O. vode neposredni nadzor, općinski službenici, služitelji državnih nadleštava, lica koja su redovnim ili disciplinarnim sudovima osuđivana za besčasna djela ili za zločine i prestupe, učinjene iz koristoljublja, kao i za djela iz § 112 kaznenog zakonika, dok ne prođe pet godina od kada su povratila građansku čast, općinski liferanti, poduzetnici ili zakupnici općinskih prava i dobara, dužnici općinske kase po izvršnoj presudi i srodnici: po krvi do četvrtog, a po tazbini i duhovnom srodstvu do drugog stepena zaključno (čl. 53 v), 70, 71).

Odbornička služba besplatna je i obvezna, sa iznimnim slučajevima koje zakon predviđa, a za nevršenje dužnosti odbornici podleže administrativno-disciplinskim kaznama, koje izriče nadzorna upravno-policijska vlast (čl. 73, 75, 159—162).

Funkcije općinskog odbora trojake su: a) administrativne, b) financijske i c) privatno-pravne.

Administrativne funkcije odnose se: a) ili na unutrašnju administraciju O.: rješavanje o ostavkama općinskih časnika, određivanje plaće općinskim časnicima i ostalim organima, kažnjavanje kmetova gubitkom plaće do 15 dana, ustanovljivanje

novih zvanja i povećavanje broja samoupravnih činovnika, ili b) na samoupravne poslove, koje je potrebno izvršiti u korist općine kao lokalne jedinice: primanje u članstvo O., naređivanje kuluka, propisivanje taksa za oslobođenje od ličnog rada, biranje glasačkih i biračkih odbora, naređivanje naknadnih izbora i rješavanje »o svima onim predmetima, za koje ovom ili drugom kom zakonu nije nadležan općinski sud ili zbor, a treba da ih uradi ili reši opština«.

U financijske funkcije općinskog odbora spada: a) votiranje općinskog budžeta, i b) pregledavanje općinskih računa. — Općinski je budžet po zakonskoj definiciji »godišnji proračun opštinskih prihoda i rashoda«, koji sastavlja općinski sud i podnosi na pretres i rješenje općinskom odboru, najdalje do ⅓ svake godine. Općinski odbor dužan je, da podnijeti mu budžet pregleda i riješi najdalje do kraja marta, a u beogradskoj O. najdalje do 1. maja.

Zakon predviđa ove općinske prihode: a) zaostali i nepokupljeni prihodi i prirezi iz ranijih godina; b) uštede i neupotrebljeni krediti za minulu godinu; c) prihodi od općinskih prava i dobara, interes od općinskog kapitala, i prihodi predviđeni pojedinim specijalnim zakonima i uredbama: trošarina, takse, novčane kazne, od sajmova, raznih arenda i t. d.; d) prihodi od taksa za upotrebu općinskih ustanova, zdravstvenih i ekonomskih, kulturnih i drugih, i e) općinski prirez. Ovaj prirez može se zavesti samo u nedostatku redovnih općinskih prihoda; raspoređuje se procentualno prema sumi godišnjeg neposrednog poreza cijele O. Za prirez preko 300% potrebno je odobrenje općinskog zbora.

Općinski rashodi su: a) nepodmireni izdaci po budžetu za ranije godine; b) izdaci, koji po zakonima padaju na teret O., kao i oni, koje općinski odbori u ime O. svojevoljno čine na patriotske i humane ciljeve; c) izdaci za otplatu općinskih dugova i interesa; d) izdaci na plaće općinskog časništva i ostalog osoblja; e) porez na općinsko imanje; f) izdaci za podizanje novih i popravak postojećih građevina; g) troškovi za nabavu kancelarijskog materijala, ogrjeva i osvjetljenja i kirija (najamnina) za zgrade; h) izdaci za čuvanje narodnog zdravlja, uzdržavanje i liječenje općinske siročadi i siromašnih vojnih obvezanika i njihovih porodica, i za hranu siromašnih vojnih obvezanika; a po gradskim O. izdaci za osvjetljenje grada, popločenje ulica (kaldrmisanje), kanalizaciju, regulaciju i nivelaciju grada, podizanje i održavanje javnih parkova, snabdjevanje grada pitkom vodom, kao i na unaprijeđenje kulturnih interesa grada, i i) izdaci na ličnu i imovinsku bezbjednost, a u gradskim O. i na uzdržavanje noćnih stražara. Pored ovih redovnih izdataka, u svaki općinski budžet mora se unijeti i jedan kredit za podmirenje nepredviđenih općinskih potreba, iz koga se mogu činiti izdaci samo po rješenju općinskog odbora. U Beogradu o izdacima do 20.000 Din iz ovog kredita rješava općinski sud po uredbi do 21/6 1921 (čl. 86, 130, 139 Z. O.).

Članom 4 pravilnika ministarstva financija o odobravanju i izvršenju budžeta samoupravnih tijela u Srbiji i Crnoj Gori, od 1/9 1925 propisano je: »Opštinski odbor rešava i utvrđuje opštinski budžet i odobrava opštinski prirez ako isti iznosi do 300% od neposrednog poreza. Ako bi prirez bio veći od 300%, onda o njemu odlučuje opštinski zbor; za izvršnost njegove odluke potrebno je odobrenje ministarstva finansija. Budžet O. grada Beograda odobrava ministar finansija«.

Općinske račune pregledava odbor krajem svakog trećeg mjeseca i na kraju računske godine, i za slučaj konstatiranih nepravilnosti dostavlja ih, sa svojim mišljenjem, nadzornoj upravno-policijskoj vlasti, koja ih, u roku od 10 dana, šalje glavnoj kontroli. Ove račune sastavljaju i podnose odboru na pregled predsjednik O. i blagajnik (rukovalac kase) u rokovima, koje zakon predviđa (čl. 136—139).

Privatno-pravne funkcije općinskog odbora odnose se na rukovanje općinskom imovinom i na zaštitu općinskih prava i interesa. Bez njegovog odobrenja ne mogu se izdavati u zakup općinska dobra i prava, niti kupovati nepokretno imanje, ni podizati kakva općinska građevina i prodavati ili izmjenjivati općinske pokretne stvari do vrijednosti, preko koje je nadležan općinski zbor; on rješava o uživanju općinske ispaše,

o primanju poklona i legata i t. d. U ove funkcije spada najzad i biranje općinskog punomoćnika za zastupanje općinskih interesa pred sudovima i ostalim vlastima. Odluke odbora o otuđenju ili trampi općinske pokretne imovine vrijede kad ih odobri državni savjet (čl. 86).

Ako općinski odbor, na pismeni zahtjev nadzorne vlasti ili općinskog suda, ne riješi kakav predmet, koji mu je, kao jedino nadležnom za njegovo rješenje, tri puta podnešen, nadzorna vlast šalje ovaj predmet na rješenje nadležnom ministru, protiv čijeg rješenja onda nema mjesta žalbi, a odgovorne odbornike kažnjava ili predlaže za razrešenje od dužnosti (čl. 155).

5. Općinski sud. Po zakonskoj definiciji »opštinski je sud prva neposredna vlast u opštini«, koju čine: predsjednik, dva kmeta i djelovođa. Ako je O. sastavljena iz grada i sela, ili iz više sela, kmetovi se pozivaju na suđenje i rješavanje po redu, jedan za drugim (čl. 87—88).

Općinski sud rješava većinom glasova. Glas predsjednikov nema, pri ovome, pretežne važnosti, ali mu je dano pravo, da odluke općinskog suda administrativne prirode, za koje nađe da prelaze djelokrug rada općinskog suda, ili da su protivne zakonima ili zakonitim naredbama vlasti, privremeno obustavi od izvršenja. Definitivnu odluku o ovome donosi nadzorna vlast, kojoj se, u ovom cilju upućuje cio predmet sa mišljenjem predsjednikovim (čl. 91).

Funkcije općinskog suda su trojake: a) upravno-policijske, b) sudske i c) samoupravne.

Kao upravno-policijska vlast općinski sud vrši ove poslove: stara se za bezbjednost lica i imanja, čistoću i zdravlje ljudi i stoke, za puteve, mostove, obale rijeka i potoka, javni moral, vodi nadzor nad mjerama u javnom saobraćaju, živežnim namirnicama, klaonicama, mesarama, kavanama, gostionama i t. d. (čl. 95).

Sudske funkcije općinskog suda dvojake su: krivične i građanske. Prve se odnose na istragu i presudu prestupaka predviđenih trećim dijelom kaznenog zakonika (§ 4 a policijske uredbe) i pojedinim specijalnim zakonima (o šumama, unapređenju voćarstva, uništavanju štetnih životinja i biljaka i t. d.), a druge na raspravljanje privatno-pravnih sporova, predviđenih u prvoj glavi građansko-sudskog postupka i uredbom o ubrzanju rada kod istražnih i sudskih vlasti. I jedne i druge funkcije općinski sud vrši kao organ sudske vlasti, i stoga njegov rad na ovom polju podleži kontroli nadležnih prvostepenih sudova, koliko pojedinim specijalnim zakonima nije drukčije naređeno (čl. 94).

U samoupravne funkcije općinskog suda spada: administriranje općinskom imovinom, staranje o općinskoj sirotinji, urednom pribiranju općinskih prihoda, izdavanje potvrda o srodstvu, vladanju, imovnom stanju i ostalim ličnim svojstvima svojih sugrađana, kažnjavanje općinskih službenika gubitkom plaće do 15 dana, kontroliranje skrbnika, koji upravljaju pupilnim masama, kontroliranje vođenja knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih, i vršenje svih ostalih poslova, koji su mu specijalnim zakonima u dužnost stavljeni (čl. 97).

6. Općinski časnici i službenici. Zakon kvalificira kao općinske časnike: predsjednika, potpredsjednika, kmetove i odbornike, a sve ostalo općinsko osoblje uvršćuje u red službenika (čl. 99).

Predsjednik O. »najviša je izvršna vlast u opštini«. On predsjedava općinskom sudu, odboru i zboru, koliko zakon za pojedine slučajeve drukčije ne naređuje; on je nadzorna vlast nad kmetovima i službenicima i ima prema njima disciplinsku vlast; on u službu prima i iz nje otpušta niže općinsko osoblje; on je u stvari šef O. kao samostalno administrativnog nadleštva, i kao takav regulira njenu unutrašnju službu. Pored ovoga, predsjednik općinskog suda još je i naredbodavac za sve izdatke po budžetu (izuzev beogradske O.), organ državne vlasti, koji se brine za točno i uredno izvršenje naredaba državnih vlasti i najzad, organ sudske vlasti, koji predsjeda općinskom sudu. Zakon mu još daje pravo, da po kratkoj usmenoj istrazi izriče kaznu zatvora od 24 sata ili novčanu od 1 do 10 Din za neposlušnost, i ove njegove presude odmah su izvršne (čl. 103 i 109). Za općinske predsjednike mogu biti izabrana lica, koja, pored uvjeta za općinske odbornike, imaju još i ove specijalne uvjete: a) u seoskim O. do 1.000 poreznih glava, da plaćaju najmanje (oni ili

njihove zadruge) 25 Din neposrednog poreza na godinu, a u općinama preko 1.000 poreznih glava još i da su pismeni; b) u gradskim O. da su pismeni i da plaćaju najmanje 30 Din neposrednog poreza na godinu, i c) u Beogradu, da su svršili pravni fakultet ili koju višu stručnu školu. Ovo vrijedi i za potpredsjednika (čl. 105).

Kmetovi su članovi općinskog suda (čl. 104). Pored ovih funkcija, koje vrše kolektivno, njima je dodijeljen i znatan broj posebnih funkcija, kako zakonom o O. tako i pojedinim specijalnim zakonima. Tako oni izvršuju sve naredbe, koje dobivaju od općinskog suda, vode brigu o javnoj bezbjednosti, miru i poretku, izriču za neposlušnost prema općinskim ili njihovim naredbama kaznu od 24 sata zatvora ili u novcu od 1 do 5 Din, sude po selima, koja ulaze u sastav O., sporove u vrijednosti do 50 Din zaključno i t. d. (čl. 110 zakona o O. i § 6 građanskog sudskog postupka).

I za kmetove su potrebni isti uvjeti kao i za odbornike, a pored toga još: 25 godina starosti i pismenost u gradskim O. Trojica od kmetova beogradske O. moraju biti svršeni pravnici (čl. 105).

Od općinskih službenika zakon naročito spominje općinskog blagajnika i djelovođu, i propisuje: Svaka O., koja ima preko 500 pravnih glasača, mora imati svoga blagajnika, koji upravlja općinskom blagajnom i imovinom. Blagajnika bira općinski odbor. U O. ispod 500 pravnih glasača može izabrati, pored redovne mu dužnosti, općinskog predsjednika, kmeta, odbornika ili koga općinskog službenika (čl. 112).

Tako isto svaka O. mora imati, bez obzira na broj pravnih glasača, najmanje jednog djelovođu, a prema potrebi i jednog ili više pisara. Prvog bira i otpušta općinski odbor, na prijedlog predsjednika, a druge općinski sud. Uvjeti za općinskog djelovođu su: a) da je punoljetan, b) da uživa sva građanska prava, c) da nije bio suđen za zločine, prestupe i istupe iz koristoljublja, i d) da je položio propisani ispit za općinskog djelovođu. Dužnost je djelovođe, da vodi zapisnik o radnji općinskog suda i odbora, da sastavlja sva pisma, koja se izdaju ili šalju u ime općinske vlasti, da izrađuje rješenja općinskog suda i odbora, i uopće da »vodi brigu o celom pismovodstvu opštinskom i opštinskoj arhivi«. Sva pisma i sve isprave, koje se izdaju u ime općinske vlasti, potpisuje, osim predsjednika i kmetova i djelovođa, i za njih odgovara i krivično i građanski, zajedno sa ostalim potpisnicima (čl. 113 i 114).

7. Nadzor državne vlasti. Vrhovna nadzorna vlast nad svima O. je ministar unutrašnjih poslova, a neposredna je nadzorna vlast: nad O. okružnih gradova okružni načelnik, odnosno sreski poglavar (posljednji u okruzima, koji su pretvoreni u oblasti), a nad O. po srezovima sreski poglavar. Nad beogradskom O. neposredna je nadzorna vlast ministar unutrašnjih poslova. Državni nadzor prostire se na sve poslove općinske vlasti, koji ne spadaju u njen samoupravni djelokrug i manifestira se: a) u opominjanju i kažnjavanju općinskih organa; b) u njihovom udaljenju od dužnosti; c) u zadržavanju njihovih odluka od izvršenja, i d) u pregledavanju općinske blagajne i općinskih računa. Vrhovni nadzor nad općinskom samoupravom pripada državnom savjetu, i manifestira se u dva pravca: a) u kontroliranju odluka općinskog zbora ili odbora, koje se odnose na općinsku imovinu (zaduženje, otuđenje, izmjena), i b) u rješavanju sukoba između O., kao samoupravnih jedinica i upravno-policijskih vlasti (čl. 142—143).

»Državna nadzorna vlast ima pravo, veli se u čl. 146, opominjati i upućivati opštinsku vlast na točno i zakonskim propisima saobrazno vršenje poslova, i izdavati joj u granicama zakona potrebna uputstva. Isto tako državna nadzorna vlast ima pravo kazniti organe opštinske vlasti po propisima ovog zakona«. Sve ove kazne novčane su i imaju karakter disciplinskih istupa, a odluke o njihovom izricanju podleže žalbi državnom savjetu (čl. 157—162, 170). Za prekršaj zakonskih propisa o izborima općinskih časnika, općinski organi podleže kaznama redovnih sudova (čl. 165 i 167 zakona o općinama i čl. 14—16 zakona o biračkim spiskovima). — Ako predsjednik, potpredsjednik ili kmetovi ne bi htjeli vršiti koju od svojih zakonskih dužnosti, ili bi bili odani kome poroku, a naročito ako bi bili labavi u čuvanju

lične i imovne bezbjednosti, ili bi radili protivno zakonitim naredbama državnih vlasti, nadzorna vlast ima pravo, bez prethodne opomene i kazne, da po izvršenom saslušanju odgovornih lica, učini obrazloženi prijedlog općinskom odboru, da ih ovaj ukloni sa dužnosti. Ako odbor ne usvoji ovaj prijedlog, dužan je da o tome izvijesti nadzornu vlast svojim obrazloženim rješenjem u roku od pet dana. U ovom slučaju nadzorna vlast šalje sve akte ministru unutrašnjih poslova, koji u roku od pet dana predlaže državnom savjetu traženo razrešenje. Ako državni savjet usvoji prijedlog i izreče razrešenje, nadzorna vlast razrešuje ih od dužnosti u roku od tri dana, a općinski odbor određuje im iz svoje sredine zastupnike do uvođenja u dužnost novoizabranih. Ako državni savjet ne donese nikakvu odluku u roku od mjesec dana po primitku akta, smatra se, da je prijedlog o razrešenju usvojen (čl. 148 i 149).

Općinski odbornici mogu biti udaljeni iz službe samo u ova dva slučaja: a) kad ne vrše svoju dužnost, i b) kad rade protivno zakonitim naredbama državnih vlasti. U prvom slučaju nadzorna vlast podnosi svoju predstavku neposredno ministru unutrašnjih poslova, koji na osnovu nje može tražiti od državnog savjeta, da se pojedini odbornici ili cio odbor razriješe od dužnosti. Ako državni savjet izreče razrešenje, ili ne donese nikakvu odluku u roku od mjesec dana po primitku akta, onda se novi izbor, na mjesto razriješenih, mora narediti najdalje u roku od 15 do 20 dana, računajući od dana, kada je općinski sud primio akta sa odlukom državnog savjeta. Razriješeni odbor ili odbornici vrše dužnost sve dotle, dok se novoizabrani odbornici ne uvedu u dužnost (čl. 149). Na izložene načine općinski časnici uklanjaju se od dužnosti i u slučajevima kad nadležna vlast utvrdi, da nemaju ili da su izgubili zakonom propisane uvjete za njihove položaje (čl. 32, 71, 105, 122).

Predsjednik, potpredsjednik i kmetovi, razriješeni od dužnosti po propisu čl. 148, ne mogu biti ponovno birani za tri godine od dana razrešenja, a odbornici, razriješeni po propisu čl. 149, ne mogu biti birani samo na prvom izboru po njihovom razrešenju. Ako bi za to vrijeme bili ponovno izabrani, izbor ne će vrijediti, osim slučaja čl. 122 zakona o O., t. j. kad bi općinski časnici bili udaljeni sa dužnosti zbog drugih uzroka, a ne zbog onih, o kojima je riječ u čl. 148 i 149 (čl. 150).

8. Zadržavanje odluka. Neposredna nadzorna vlast ima pravo da zadrži od izvršenja svaku odluku općinskog zbora, odbora ili suda, koja bi bila protivna zakonima, zakonskim uredbama i zakonitim naredbama državnih vlasti, i u ovom cilju moraju im se dostavljati u prijepisu sve odluke ovih organa. Od ove kontrole izuzete su samo odluke zbora, koje se odnose na izbore općinskih časnika i odluke općinskog odbora o razrešenju od dužnosti predsjednika i kmetova.

Zadržavanje odluke od izvršenja vrši se naročitim obrazloženim rješenjem, u kome moraju biti navedeni zakonski propisi, kojima su one protivne. Odluke, kojima se vrijeđaju prava pojedinaca, mogu se zadržati od izvršenja samo po žalbama ovih. Dalnja procedura sa zadržanim odlukama zavisi od toga, da li su od izvršenja zadržate odluke zbora, ili odluke odbora i suda. U prvom slučaju nadzorna vlast, pošto odmah izvijesti općinski sud o zadržanju odluke, šalje cio predmet na ocjenu, najdalje u roku od pet dana, ministru unutrašnjih poslova. Ako ministar poništi rješenje, nadzorna vlast vraća mu predmet na dalnji postupak, a ako nađe da je ovo rješenje umjesno, šalje stvar državnom savjetu na konačnu odluku. I jedno i drugo ministar je dužan učiniti u roku od 10 dana. Ako državni savjet ne donese nikakvu odluku u roku od 30 dana po primitku akata, rješenje nadležne vlasti postaje izvršno. Kad nadzorna vlast zadržava odluke od izvršenja po privatnim žalbama, ona o tome samo izvješćuje općinski sud. Protiv rješenja nadzorne vlasti o zadržanju od izvršenja odluka odbora i suda žalbe se šalju državnom savjetu u roku od 5 dana. Njemu se, koliko zakonom za pojedine slučajeve nije drukčije propisano, podnose i žalbe protiv rješenja nadzorne vlasti, kojim se odobravaju odluke općinskog zbora, odbora ili suda. Ako nadležna vlast ne donese po žalbi u zakonom određenom roku odluku, koju je po zakonu o O. dužna donijeti, smatra se da je

predatelj žalbe odbijen, i on samim tim stiče pravo žalbe na višu nadležnu vlast, koliko zakonom nije drukčije naređeno. Nadležna viša vlast dužna je da stvar izvidi, pa ako utvrdi, da su navodi predatelja žalbe istiniti, da sama uzme stvar u razmatranje i da donese potrebno rješenje (čl. 152, 156, 171—173).

9. Pregled blagajne i računa. Čl. 154 ovlaštena je neposredno nadzorna vlast, da može u svako doba pregledati općinsku kasu i općinske račune, a dužna je ovo učiniti kadgod zatraže: a) kmet ili najmanje tri odbornika, ili b) dvadeset pravnih glasača dotične O. Ako se pregledom nađu zloupotrebe, za čije je izviđanje potrebna stručna sprema, nadležna vlast izvješćuje o tome glavnu kontrolu, koja je dužna poslati odmah svoga komesara radi dovršenja pregleda.

Crna Gora. Prije ratova u Crnoj Gori postojale su samo gradske O., kao organizirane lokalne zajednice sa nešto malo samouprave. Po zakonu o uređenju gradskih O. (10/8 1903), svaki je grad činio O. za sebe i imao je svoj sud i odbor. Općinski sud sačinjavali su predsjednik O. i dva člana (sudije), koji su postavljeni ukazom: prvi na prijedlog ministra unutrašnjih poslova, a drugi na prijedlog ministra pravde. Plaćala ih je O., a plaću im je određivao državni savjet, po prijedlogu ministra unutrašnjih poslova. Na ove položaje mogli su se postavljati i državni činovnici.

Općinski sud vršio je prvostepenu sudsku vlast, koja je u kapetanijama pripadala kapetanima (po građanskom i krivičnom sudskom postupku), presuđivao je izvjesna istupna djela (protiv zdravlja ljudi i stoke, zbog upotrebe lažnih mjera, nepohađanja crkve i škole i t. d.) i izdavao je uvjerenja o vladanju, srodstvu i imovnom stanju.

U nadležnost općinskog predsjednika spadali su ovi poslovi: sazivanje općinskog odbora u sjednice, izvršivanje naredaba vlade i odluka općinskog odbora, nadzor nad općinskim prihodima i rashodima i briga da se općinski poslovi redovno i točno otpravljaju, zatim gotovo svi ostali poslovi koje vrši predsjednik O. u Srbiji. U gradovima, koji nisu bili sjedišta oblasti, predsjednik O. vršio je lokalnu policijsku vlast.

Narod je birao samo općinski odbor, sastavljen od 6 do 12 odbornika (posljednji broj za gradove sa preko 300 domova). Glasanje je vršeno javno i po listama, na kojima je svaki glasač ispisivao onoliko imena, koliko je odbornika trebalo birati, a pravo glasa imali su samo domaćini starješine kućni, koji su plaćali ma koliki porez (sin je mogao zamjenjivati oca), i svi državni i općinski činovnici, pa i oni, koji nisu plaćali nikakav porez. Izborom je rukovodio predsjednik O., a prisustvovao mu je naročiti izaslanik nadzorne vlasti, koji je imao dužnost, da pazi da se ovaj pravilno izvrši. Postojao je i glasački odbor, sastavljen od općinskog predsjednika i dva glasača, izabranih zborom-skupom glasača. Dužnost mu je bila, da prima glasove i da proglašuje izabranima one, koji su dobili najviše glasova. Protiv izbora mogla se podnositi žalba državnom savjetu, u roku od 10 dana. Nadležnost i dužnosti odbora bile su u osnovi iste kao i u Srbiji.

Vrhovna nadzorna vlast nad O. bio je ministar unutrašnjih poslova, a neposredna nadzorna vlast, oblasni upravitelji. Nadzor se prostirao na sve općinske poslove, izuzev poslove čisto sudske prirode, o kojima je »vodio brigu ministar pravde«. Neposredno nadzorna vlast mogla je kažnjavati predsjednika i članove općinskog suda novčanim kaznama za administrativno-disciplinske krivice, a ministar unutrašnjih poslova i ministar pravde mogli su privremeno ukloniti iz službe općinskog predsjednika, odnosno članove općinskog suda, i zamijeniti ih odbornicima. Protiv ovih rješenja mogla se izjaviti žalba državnom savjetu, u roku od 15 dana. Ovo uklanjanje moglo se izvršiti u dva slučaja: a) kad ovi nisu vršili svoju dužnost, i b) kad su radili protiv državnih interesa. S ovih istih razloga ministar unutrašnjih poslova mogao je od državnog savjeta tražiti i razrešenje od dužnosti pojedinih odbornika.

U selima su, kao ustanova običajnog prava, postojale »kmetije«, sa glavnim i sporednim kmetom, koje je, po pravilu birao narod javnim glasanjem, a iznimno postavljala državna vlast. I glavni i sporedni kmetovi bili su, uglavnom, organi državne vlasti. Za vrijeme austro-ugar-

ske okupacije otpočelo je provizorno organiziranje seoskih općina, koje je nastavljeno i poslije izvršenog ujedinjenja, sve do proširenja srpskog općinskog zakonodavstva na teritorij Crne Gore (ukaz od 4/5 1921).

B o s n a i H e r c e g o v i n a. U ovim pokrajinama postoje dvojake O.: a) seoske i b) gradske.

a) Seoske O. Za vrijeme turske uprave svako selo imalo je svoga starješinu (kneza, muktara, glavara), uz koga se nalazio odbor (»medžlis«) od nekoliko viđenijih građana. Ali ni starješina ni medžlis nisu vršili nikakve autonomne funkcije, već su samo bili izvršni organi državne vlasti. U sjeveroistočnim krajevima postojali su iznimno, t. zv. džemati (vrsta grupiranih O.), sastavljeni iz više sela, kojima su na čelu stajale džematbaše (općinski poglavari), i medžlis, također izvršni organi državne vlasti. U ovim O. seoski starješine bili su pomoćni organi džematbaše.

Zakonom o upravi seoskih O. (8/2 1907) propisana je nova, jednoobrazna organizacija za sve seoske O., ali ovaj zakon nije ni do danas uveden u život (sa izuzetkom u 2—3 sreza), te stoga u Bosni i Hercegovini još ne postoje organizirane seoske O. u pravom smislu te riječi. Po ovom zakonu u seoskim O. postoje ovi organi: zbor kućnih starješina, vijeće seoskih starješina (seoski medžlis) i seoski poglavar (muktar, knez). Zbor seoskih starješina sačinjavaju porodični starješine članova O. (općinara i općinskih pripadnika), i on bira vijeće. Ovo odgovara općinskom odboru u Srbiji, a i nadležnost mu je onakva kakva je zakonom predviđena, slična nadležnosti ovog odbora. Seoski glavar »zastupa O. u javnim poslovima i upravlja općinskom imovinom«. Bira ga vijeće iz svoje sredine na pet godina, a potvrđuje ga nadzorna vlast (sreski poglavar). Specijalne su mu dužnosti: administriranje općinskom imovinom u smislu odluka vijeća, i izvršenje odluka ovoga vijeća, upravljanje lokalnom policijom, vršenje poslova državne uprave, koliko su mu ovi zakonom dodijeljeni, izvršivanje naređenja državnih vlasti i podnošenje zakonom propisanih izvještaja, izdavanje uvjerenja o vladanju i imovnom stanju članova O. Seoski glavar predsjedava sjednicama vijeća i zboru kućnih starješina. Nadzorna vlast može ga kažnjavati novčanim kaznama i predlagati velikom županu za smjenjivanje sa dužnosti. Ovo posljednje može biti i u slučajevima »ako dotični izgubi povjerenje kotarskog ureda«. Prijedlog o smjenjivanju može poteći i od vijeća. I samo vijeće može biti raspušteno po odluci velikog župana, i zamijenjeno privremenim vijećem do novih izbora, koji se imaju izvršiti u vremenu dok traje mandat raspuštenog vijeća.

b) Gradske O. uređene su zakonom o upravi gradskih O. u Bosni i Hercegovini (21/3 1907), koji je donekle izmijenjen i dopunjen zakonom o izboru u općinska zastupstva u Bosni i Hercegovini, od 7/12 1922, zakonom o stalnim biračkim spiskovima i čl. 47 zakona o budžetskim dvanaestinama za juli, august i septembar 1923. Po zakonu od 1907 »za upravu gradskih O. je pozvano općinsko zastupstvo, koje sastavlja općinsko vijeće i općinski ured«.

Općinsko vijeće odgovara općinskom odboru u Srbiji. Broj vijećnika i njihovih zamjenika razmjeran je broju stanovnika, i iznosi: a) u O. do 2.000 stanovnika — 7; b) 2.000—5.000 — 11; c) od 5.000—10.000 — 17; d) od 10.000 do 20.000 — 21; e) od 20.000—40.000 — 25; f) preko 40.000 — 31. Općinski vijećnici biraju se na isti način kao i općinski časnici u Srbiji, t. j. općim, tajnim, jednakim i neposrednim glasanjem, po utvrđenim kandidatskim listama. Izborom rukovode izborni odbori, sastavljeni od dva općinska vijećnika (od kojih je jedan predsjednik), koje bira vijeće pet dana pred izbore, i po jednog predstavnika ili zamjenika kandidatskih lista. Izborni rezultat utvrđuje se po sistemu razmjernog predstavništva (proporcije), a žalbe protiv izbora podnose se preko općinskog poglavarstva, u roku od osam dana velikom županu, čija je odluka izvršna (čl. 59 zakona o izboru u općinska zastupstva). Za općinskog vijećnika može biti izabran svaki birač, koji je uveden u stalni birački spisak, a pri tom je navršio 24 godine života i u dotičnoj O. stalno nastanjen najmanje dvije godine. Mandat traje tri godine. Nadležnost općinskog vijeća određena je zakonom od 1907, i uglavnom je slična nadležnosti općinskih odbora u Srbiji. Po

zakonskoj definiciji, ono je u svima općinskim poslovima onaj organ »koji zaključuje i nadzire«. Ako vijeće ne bi vršilo svoje dužnosti kako treba, veliki župan ga može raspustiti i narediti novi izbor. Dok se ovaj ne izvrši, O. upravlja određeni povjerenik.

Općinski ured odgovara općinskom sudu u Srbiji. Sastavljaju ga: gradski načelnik, podnačelnik i pomoćno osoblje (općinski činovnici i službenici). On je izvršni organ općinskog zastupstva, pod kontrolom općinskog vijeća i državne vlasti, i kao takav izvršuje odluke vijeća i obavlja državne poslove, koji su dodijeljeni O.

Na čelu općinskog ureda stoji gradski načelnik, pod čijom se upravom i odgovornošću otpravljaju svi općinski poslovi. Gradski načelnik zastupnik je O. i u upravnim i u privatnim poslovima. Bira ga općinsko vijeće iz svoje sredine u naročitoj sjednici, pod predsjedništvom najstarijeg vijećnika. Ovoj sjednici može prisustvovati i zastupnik političke vlasti »da pazi na zakonitost izbornog postupka«. Glasa se listićima (ceduljama). Za izabranog proglašuje se onaj, koji je dobio više od polovine glasova prisutnih vijećnika. U izboru mora sudjelovati najmanje polovina od cjelokupnog broja vijećnika.

Općinski podnačelnik zamjenik je općinskog načelnika, i kao takav zastupa ga u svima poslovima za slučaj potrebe. I njega bira općinsko vijeće iz svoje sredine, na isti način kao i načelnika.

Gradovi Sarajevo i Mostar imaju svoje posebne organizacione statute: Sarajevo još od 1883 (sa izmjenama i dopunama od 1897 i 1899), a Mostar od 1897. U Sarajevu vlada imenuje gradonačelnika, dva podnačelnika i svog povjerenika. Posljednji posreduje između O. i vlade, i upravlja lokalnom policijom. Po mostarskom statutu, načelnika i podnačelnika bira općinsko vijeće iz svoje sredine, a općinski magistrat vrši lokalnu policijsku vlast. Djelokrug općinskog vijeća uopće je znatno veći i samostalniji no u ostalim gradskim općinama, kako u donošenju definitivnih odluka u krugu svoje samoupravne nadležnosti, tako i u obavljanju povjerenih mu državnih poslova.

H r v a t s k a i S l a v o n i j a. Izuzetno od ostalih pokrajina, predratno općinsko zakonodavstvo Hrvatske i Slavonije najviše je izmijenjeno novim zakonodavstvom ujedinjene kraljevine. Pored zakona o stalnim biračkim spiskovima i čl. 47 zakona o budžetskim dvanaestinama za juli, august i septembar 1923 (koji vrijede za cijelu zemlju), za Hrvatsku i Slavoniju donijeti su ovi zakoni i uredbe: a) zakon, kojim se nadopunjuju neke ustanove zakona od 12/12 1870 o uređenju O. i trgovišta, koje nemaju uređenog magistrata i privremeno uređuju beriva stalno namještenih općinskih činovnika, od 26/1 1922; b) uredba o premjestivosti općinskih činovnika u Hrvatskoj i Slavoniji, te o skraćenju karnosnog postupka proti njima (zadobila zakonsku snagu na osnovu čl. 130 ustava) od 1/11 1919; c) privremena uredba o karnosnom postupku protiv načelnika, te činovnika i službenika, namještenih kod seoskih O. i trgovišta, koje nemaju uređenog magistrata (zadobila zakonsku snagu na osnovu čl. 130 ustava) od 11/2 1921; d) uredba o izboru općinskih odbora za upravne općine (zadobila zakonsku snagu na osnovu čl. 130 ustava) od 1/11 1919; e) uredba o nadopunjenju uredaba od 1/11 1911 o izboru gradskih zastupstva za gradove Hrvatske i Slavonije te o izboru općinskih odbora za upravne općine Hrvatske i Slavonije (zadobila zakonsku snagu na osnovu čl. 130 ustava) od 13/1 1920, i najzad, zakon o izboru gradskih zastupstva za gradove Hrvatske i Slavonije od 28/2 1921, kojim je zamijenjena uredba o istoj stvari od 1/11 1919.

Novim zakonodavstvom uvedeno je opće pravo glasa i tajno glasanje za izbore općinskih časnika, i na ovaj način ukinut census i ostala ograničenja, kojima je ovo pravo bilo uvjetovano predratnim zakonodavstvom, ali je organizacija općina ostala neizmijenjena.

Kao i u ostalim pokrajinama bivše austro-ugarske monarhije, tako su i u Hrvatskoj i Slavoniji postojale, pa i sada postoje, seoske i gradske O., sa posebnim i nejednakim uređenjima. Zajednička im je crta bila samo velika zavisnost od državnih vlasti, koja je općinske organe u mnogom pogledu pretvarala u državne organe.

Seoske O. uređene su zakonom o uređenju općina i trgovišta, koje nemaju uređenog magistrata, od 12/12 1870, koji je dopunjen zakonom od 26/1 1922 u onom dijelu, koji se odnosi na plaće i beriva općinskih činovnika.

Seoske O. sačinjavaju mjesta i sela sa zajedničkim interesima. Koliko nisu u stanju da kao posebno organizirane O. vrše uspješno zakonom dodijeljene im dužnosti, moraju se spojiti sa drugim, susjednim mjestima, u cilju osnivanja zajedničke O. — U svakoj O. postoji: 1. općinski odbor, kao zastupnik O. i glavni odlučujući organ, i b) općinsko poglavarstvo, kao izvršni organ.

Općinski odbor sastavljen je iz 12 do 24 odbornika, prema broju općinskih stanovnika. Dužnosti su mu veoma slične dužnostima srpskih općinskih odbora. Njegove odluke, protivne zakonu ili štetne po općinske interese, nadzorna vlast (kotarska oblast — sresko poglavarstvo) zadržava od izvršenja, i predlaže županijskoj oblasti, odnosno velikom županu, na definitivno poništenje. Veliki župan ovlašten je da raspusti općinski odbor i da naredi nove izbore, »ako iz važnih uzroka za shodno pronađe«. Odbornički mandat traje tri godine.

Općinsko poglavarstvo sačinjavaju načelnik općine i općinski činovnici. Pored vršenja naređenja državnih vlasti i izvršivanja odluka općinskog odbora, općinsko poglavarstvo vrši još i lokalnu policijsku vlast i presuđuje manja istupna djela (prekršaje zakonskih odredaba o poljskoj policiji, noćnoj straži i popaši i t. d.). Može izricati kazne do pet dana zatvora, i to samo zbog prekršaja propisa o noćnoj straži i popaši. a za ostale stvari najviše do dva dana.

Načelnik je najstariji općinski činovnik. Bira ga općinski odbor na tri godine, po prijedlogu državne vlasti, odnosno izaslanika kotarske oblasti. Na isti način bira se i općinski bilježnik, čije je zvanje stalno. Vrhovni nadzor nad seoskim općinama vrši veliki župan preko kotarskih oblasti i naročitih izaslanika.

Gradske O. uređene su zakonom o ustroju gradskih O. od 21/6 1895, koji je također donekle izmijenjen i dopunjen navedenim poratnim zakonima, a naročito zakonom o izboru gradskih zastupstva i zakonom o stalnim biračkim spiskovima sa izmjenom i dopunom od 1923 (u čl. 47 zakona o budžetskim dvanaestinama za juli, august i septembar).

Razlikuju se tri vrste gradskih O., odnosno gradova. U prvu spadaju: Zagreb, Osijek, Karlovac, Varaždin, Zemun; u drugu: Senj, Bakar, Sisak, Petrinja, Koprivnica, Bjelovar, Križevci, Požega, Brod, Mitrovica, Karlovci, Petrovaradin, Sušak (po ukazu od 23/10 1919), Vinkovci (po ukazu od 5/11 1920) i Virovitica (po ukazu od 31/12 1921), i najzad, u treću vrstu spadaju: Bag, Kostajnica, Tvrđa Ivanić i trgovište Ruma. Posljednji gradovi uređeni su po zakonu o uređenju seoskih O.

Gradovi prve vrste posebne su upravne jedinice i podređeni su neposredno vladi, a gradovi druge i treće vrste pripadaju županijama, u čijem se području nalaze, i podređeni su velikim županima. U red gradova prve i druge vrste mogu se O. podići samo putem zakona. O. ovih gradova imaju posebne statute o svome unutrašnjem uređenju i poslovanju, odobrene od vlade.

U gradovima prve i druge vrste postoje ovi općinski organi: a) gradsko zastupstvo; b) gradsko poglavarstvo i c) gradski načelnik.

Gradsko zastupstvo (odbor) je »zaključujući i nadgledajući organ u poslovima vlastitog djelokruga«. U ove poslove spada: upravljanje općinskom imovinom, sastavljanje općinskog budžeta, utvrđivanje nameta, zaduživanje općine, primanje u članstvo, staranje za red, mir, zdravlje, živežne namirnice i sirotinju, rješavanje žalbi protiv odluka gradskog poglavarstva, izbor gradskog načelnika i podnačelnika, imenovanje, penzioniranje i otpuštanje općinskih službenika, sastavljanje gradskog statuta (uz odobrenje vlade) i rješavanje o promjeni gradskog teritorija, biranje izbornog (biračkog) odbora, izricanje kazni nad zastupnicima, koji se ne prime izbora i t. d. Za odluke zastupstva o sticanju, otuđenju i zaduženju općinske imovine; dalje: o budžetu, utvrđivanju općinskih nameta preko utvrđene stope, izmjeni stanja i beriva općinskih činovnika, potrebno je odobrenje državne vlasti.

Broj članova zastupstva zavisi od ranga grada i broja stanovnika, i iznosi: za Zagreb — 50, za Osijek —

40, za Varaždin, Karlovac i Zemun po — 30, a u gradovima druge vrste: sa 2.000 stanovnika 12, od 2.000 do 4.000 — 16, od 4.000 do 6.000 — 20, preko 6.000 stanovnika — 24. Biraju se na 6 godina, ali svake treće godine jedna polovina odstupa, a na njeno se mjesto biraju novi zastupnici. Izbor se vrši po zakonu o izboru za gradska zastupstva, koji sadržava iste osnovne principe, kao i srpski zakon o O. u pogledu biranja općinskih časnika i utvrđivanja izbornog rezultata po sistemu proporcije.

Za gradske zastupnike mogu biti izabrani oni članovi O., koji imaju aktivno izborno pravo, 30 godina starosti i najmanje 2 godine stanovanja u dotičnoj O. Zbog svojih izuzetnih položaja ili odnosa prema O. ne mogu se birati: gradski službenici (dok su u aktivnoj službi), činovnici državnih nadleštava, koji vrše nadzor nad O., zakupnici općinskih dobara i prava, lica, koja su sa O. u parnici ili koja imaju s njom nepročišćene račune povodom upravljanja njenom imovinom i t. d., oni, koji se bez opravdanog razloga nisu htjeli primiti izbora za gradskog zastupnika (ova lica ne mogu biti birana za tri godine), i najzad oni, koji su osuđivani zbog zločina, prestupa i istupa iz koristoljublja, i ako su povratili aktivno izborno pravo (izuzevši slučajeve §§ 460 i 464 kaznenog zakonika, koliko se tiču povreda sigurnosti šumskog zemljišta).

U izuzetnim slučajevima vlada može raspustiti gradsko zastupstvo i odrediti svoga povjerenika za vršenje njegovih dužnosti do novih izbora, koji se imaju izvršiti u roku od 3 mjeseca.

Gradsko poglavarstvo (raniji magistrat), izvršni organ O., sačinjavaju: gradski načelnik, koji mu stoji na čelu, i potreban broj činovnika (vijećnika, tajnika, inžinjera, liječnika, veterinara, policajaca, blagajnika i t. d.). U nadležnost gradskog poglavarstva spada: upravljanje unutrašnjih, općinskih poslova, pod nadzorom gradskog zastupstva, i vršenje poslova državne uprave, koji spadaju u nadležnost upravnih vlasti prve instancije.

Načelnika bira gradsko zastupstvo iz svoje sredine: u Zagrebu bez ikakvog ograničenja, a u ostalim mjestima na prijedlog kandidacionog odbora, sastavljenog od velikog župana (oblasnog ili gradskog) i 6 gradskih zastupnika (od kojih 3 imenuje veliki župan, kao predsjednik ovog odbora). Izabrani ostaje na svome položaju za vrijeme dok mu ne istekne mandat gradskog zastupnika, ali sa raspuštanjem gradskog zastupstva prestaju i njegove funkcije, i one prelaze na vladinog povjerenika. Gradski načelnik predsjedava sjednicama gradskog zastupstva i stara se za izvršenje njegovih odluka. Ako nađe da je koja od ovih odluka štetna po općinske interese, dužan je zadržati je od izvršenja i uputiti nadležnoj nadzornoj vlasti u cilju definitivnog rješenja. Pod njegovom upravom i njegovom odgovornošću obavljaju se i poslovi državne uprave, koji su preneseni na O. U poslovima gradskog zastupstva načelnika zamjenjuje podnačelnik, a u poslovima gradskog poglavarstva, izabrani viši činovnik. I podnačelnika bira zastupstvo iz svoje sredine po isteku svake treće godine. Činovnici se biraju natječajem, izuzev gradskog kapetana (šefa lokalne policije), koga u gradovima prve vrste imenuje ministar unutrašnjih poslova, a u ostalim gradovima gradski, odnosno oblasni župani.

U gradovima prve vrste postoje još i upravni odbori za poslove porezne, karnosne (disciplinske krivice) i sindikalne, pod predsjedništvom (vrhovnog) načelnika (u Zagrebu) ili gradskih, odnosno oblasnih župana (u ostalim gradovima). Članovi su ovog odbora: općinski načelnik, podnačelnik, dva upravna činovnika i četiri lica, koje izabere općinsko zastupstvo.

Na čelu gradova, kao državni i neposredni nadzorni organi nad gradskim O., nalaze se: u Zagrebu, vrhovni načelnik; na čelu ostalih gradova prve vrste, gradski veliki župan. Gradovi druge vrste podređeni su oblasnim velikim županima, na čijem su teritoriju. Vrhovni načelnik i gradski, odnosno oblasni veliki župani vrše nadzor nad gradskom samoupravom i nad poslovima državne uprave, koji su preneseni na gradove. Oni imaju pravo sazivati sjednice zastupstva i predsjedavati im, ali nemaju pravo glasa pri rješavanju.

S l o v e n a č k a i D a l m a c i j a. Slično O. u Hrvatskoj i Slavoniji bile

su uređene, sa većom autonomijom, i O. u Slovenačkoj i Dalmaciji.

Novim zakonima ujedinjene kraljevine: o izboru u općinska zastupstva u Slovenačkoj (18/2 1922), o izboru u općinska zastupstva u Dalmaciji (22/5 1922), u vezi sa zakonom o stalnim biračkim spiskovima i čl. 47 zakona o budžetskim dvanaestinama za juli, august i septembar 1923, uvedeno je i u ovim pokrajinama opće pravo glasa i tajno glasanje za izbor općinskih odbornika, namjesto predratnog javnog glasanja. Za Dalmaciju je još donijet i zakon o ustanovljenju seoskih skupština (od 22/8 1922) namjesto seoskih zborova.

V o j v o d i n a. Prije ratova vrijedilo je u ovoj pokrajini, a najvećim dijelom i danas vrijedi, madžarsko općinsko zakonodavstvo (zakon od 1886), koje je poslije ujedinjenja izmijenjeno u onom dijelu, koji se odnosi na biračko pravo i biranje općinskih časnika.

Po zakonu od 1886 općinsko predstavništvo (zastupstvo) sastojalo se: a) iz članova O., koji plaćaju najveći neposredni državni porez (virilni), b) iz izabranih odbornika, c) iz članova općinskog poglavarstva, koji po svome položaju imaju pravo glasa (u gradskim općinama: gradski načelnik, kapetan, senatori i t. d.), a u ostalim O.: knez (predsjednik), zakletnici (kmetovi), bilježnik i t. d. Broj odbornika ovisio je o broju stanovnika u O. i iznosio je: u manjim općinama 10—20; u velikim 20 do 40; u gradovima sa uređenim senatom nije mogao biti veći od 200 ni manji od 48. Mandat izabranih odbornika trajao je 6 godina, dok su se odbornici virilisti mogli mijenjati svake godine, radi revizije njihovog spiska. Aktivno biračko pravo bilo je uvjetovano cenzusom, godinama starosti (20) i nastanjenošću u O. (ovaj uvjet nije se tražio od vlasnika nepokretnih imanja u O.). Lica, koja su plaćala samo tecivarinu I. razreda i stajala pod gospodarevom vlašću, nisu imala pravo glasa. Za pasivno izborno pravo tražilo se, osim uvjeta za aktivno izborno pravo, još i 24 godine starosti, a u gradovima sa uređenim senatom vrijedili su i uvjeti za izbor poslanika za narodnu skupštinu. Izborima je upravljao sreski poglavar ili podžupan, koji su određivali predsjednika i ostalo osoblje za njihovo provađanje. Glasalo se javno i sa listama (glasovnicama). Žalba protiv izbora predavala se sreskom poglavaru, koji ju je dostavljao općinskom verifikacionom odboru na rješenje. Protiv odluke ovog odbora bilo je mjesta žalbi županijskom upravnom odboru, a protiv odluke ovoga upravnom sudu.

U malim i velikim O. kneza i kmetove bira općinski zbor, a u gradovima sa uređenim senatom općinsko predstavništvo. Izbor je ograničen na ličnosti, koje kandidira kandidacioni odbor.

Poslije oslobođenja narodna uprava za Banat, Bačku i Baranju ukinula je navedene odredbe o biračkom pravu i izboru općinskih predstavnika, kao nesavremene (zbog cenzusa i odbornika-virilista), i naredila je velikim županima, da sami imenuju općinske predstavnike i časnike, i ovakovo stanje ostalo je do 20/12 1920, kada je ministar unutrašnjih poslova izdao ovu naredbu: »Da bi u Vojvodini organizacija samouprave što bolje odgovarala interesima O. i gradova, te raspoloženju i željama širokih narodnih masa, a s obzirom i na to, da se opštinski i gradski izbori uskoro neće moći obaviti, naređujem: Da se sa 1/12 1921 svi opštinski, gradski i županiski odbori u Vojvodini razreše, a novi dotle imenuju. Novi odbori imaju se imenovati uglavnom prema rezultatu izbora, obavljenih za Ustavotvornu Skupštinu. Broj opštinskih, gradskih i županiskih odbornika ima se utvrditi prema odredbama XXI. i XXII. zakonskog člana 1886. Pri izboru odbornika ima se obratiti pažnja da u iste uđu predstavnici ne samo pojedinih stranaka, nego i staleža kao i narodnosti. Nesloveni se takođe imaju u odbor imenovati prema proporciji. Naročita se pažnja ima obratiti na to, da u odbore uđu i predstavnici invalida, dobrovoljaca i agrarnog i radničkog odbora. — Opštinske odbore imenovaće veliki župan, uz prethodno odobrenje ovog ministarstva, a na predlog sreskih načelnika. Sreski načelnici su dužni predloge svoje podneti tek nakon konzultacije uglednijih i istaknutijih predstavnika partija i grupa. Ovako imenovani odbor moći će se u buduće razrešiti tek uz prethodno odobrenje ovog ministarstva. — U gradovima municipalnim i sa uređenim sena-

tom, gradske će odbore imenovati, na predlog nadležnog župana, ministar Unutrašnjih Dela. — Isto će se tako postupiti i sa županiskim skupštinama«.

Članom 93 zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi predviđeno je, da oblasni odbor razmatra i konačno odobrava ili odbacuje budžete O., koje su u sastavnom dijelu dotične oblasti, a čiji bi općinski prirez na neposredni porez prelazio 50%.

Članom 27 zakona o općoj upravi propisano je: »Gradovi koji imaju upravnu vlast prvog stepena (kraljevski slobodni gradovi, odnosno gradovi sa vlastitim statutom) vrše i nadalje tu funkciju do donošenja zakona o samoupravi gradova«. Ovaj zakon nije još donijet. (V. Administrativna podjela, Samouprava, Slobodni gradovi).

L i t e r a t u r a: K. Kumanudi, Administrativno pravo (1909); I. Žigrović-Pretočki, Upravno pravo kraljevine Hrvatske i Slavonije (1911); M. Smrekar, Priručnik za političku upravnu službu u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1899); E. Sladović, Upravna nauka i upravno pravo Bosne i Hercegovine (1916); M. Mandić i M. Prelog, Zemljopis, povijest i državno uređenje Austro-ugarske monarhije (1915); D. Kalajdžić, Opština (1905); D. Alimpić, Upravne vlasti u staroj srpskoj carevini (1921); D. Alimpić, Istoriski razvitak policiskih vlasti u Srbiji (1905). *D. Alimpić.*

OPEJIČKA REKA (Koseljska), rijeka u Makedoniji, pritok Ohridskog Jezera, odnosno Crnoga Drima. Izvire na zapadnoj strani Plakenske Planine, sa padina Široke Rudine (1.881 m), Plake (1.999 m) i Crnog Vrha (1.933 m). Sa izvorišta teče u pravcu zapada, pod imenom Gornji Zli Dol, probijajući se kroz okolne stijene. Od sastava sa potokom, koji teče sa sjeveroistoka, kod mjesta Rečice, rijeka se zove Mokreš. Ona u glavnom teče prema jugozapadu, pokraj mjesta Opejnce i Koselja, pa je na donjem toku dobila po njima ime. Sve do Koselja O. R. teče kroz klisuru, a niže njega uđe u Debelo Polje; sve više skreće k jugu-jugozapadu, a od Donjih Lakočera u glavnom teče na jug. U Ohridsko Jezero utiče oko 2·2 km zapadno-sjeverozapadno od Ohrida. Dužina toka O. R. je 40 km, a površina porječja 194·7 km². *P. V.*

OPEKA MIHAEL DR., pjesnik i propovjednik (26/9 1871, Vrhnika, ljubljanska oblast). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1882—1890), pa je stupio u ljubljansku teologiju (1890/91), studirao je 1891—1898 filozofiju i teologiju, kao pitomac Germanicum-a, na Gregorijanskom univerzitetu u Rimu. Postao je svećenik 1897, pa je bio kapelan u Moravčama, prefekt u Alojzijevišču (1899—1903), katihet u realci u Ljubljani, 1915 postao je školski inspektor za osnovne škole u Kranjskoj, 1920 stolni kanonik u Ljubljani, biskupski inspektor i komesar za vjeronauk na srednjim školama, istovremeno i honorarni nastavnik za homiletiku na teološkom fakultetu ljubljanskog univerziteta.

O. je počeo da piše 1889 pjesme i prozu u Vrtcu (M. O. Podtrojiški) i Dom in Svetu. Pisao je 1890—1893 pod raznim pseudonimima (Novak, A. A., Stebor, Sloven) i štampao je pjesme u Ljubljanskom Zvonu, 1891—1899 bio je jedan od glavnih pjesnika kod Dom in Sveta i sarađivao je u Mohorjevoj Družbi. Među prvim O. pjesmama prevlađuju, pod utjecajem Aškerca, pripovjedne pjesme, lirika je epigonsko-formalističkog karaktera, čak sadrži triolete. Oblik, koji je stekao ovim pokušajima pod Zimpermannovim vodstvom, dobio je sadržaj tek pod uplivom starog i novog Rima. Ovdje su postali ciklusi elegija Na tuji zemlji i Roma felix, i vijenac pjesama V Kampanji (sve Dom in Svet, 1892—1898). O. se posvetio i vjerskoj poeziji (Sinjski glasovi, 1897 do 1900). Poslije odlaska iz Rima pisao je O. rijetko. 1899 objavio je u Dom in Svetu satiričnu parodiju Dekadentski biseri. Inače je pisao gotovo samo još prigodne pjesme: Izbor Rimski verzi (1916). 1901—1912 O. je, sa E. Lampetom, uređivao Dom in Svet. Od njegovih književnih djela iscrpiva su Spomini na Jos. Zimpermanna (1895). Kao univerzitetski nastavnik homiletike i stolni propovjednik izdao je O. čitav red crkvenih govora i više ciklusa: Brez vere, Za resnico (1921), O dveh grehih, Začetek in konec (1923), Vstajanje duše, Mesto na gori (1924), Zgodbe o človeku, Žena s solncem (1925) i dr.

Literatura: I. Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva (1920, 258). *I. Grafenauer.*

OPERA I OPERETA U ZAGREBU. Navršava se sto godina, otkako se u Zagrebu daju velike opere svjetskog repertoara. 1827—1840 davao se Rossini, Bellini, Auber, Mozart, Donizetti, Boildieu, ali sve na njemačkom i talijanskom jeziku. Pošto je 1826 biskup Maksimilijan Vrhovac osnovao filharmonijsko društvo, počeli su se javljati hrvatski muzičari i želja, da se u njemačka djela na pozornici upleću i domaće pjesme. Tako je 1832 u lokaliziranu njemačku predstavu Die Magdalenengrotte bei Ogulin upletena Livadićeva »Još Hrvatska ni propala«, a 1835 isto tako neke Gajeve popularne pjesme. Na koncertima su se, uz domaće pjesme, izvodili odlomci iz stranih opera, ali na hrvatskom jeziku. Tako se muzički život zagrebački počeo nacionalizirati. Sa početkom redovitih hrvatskih predstava (1840) na novoj pozornici, probudila se i želja za originalnim hrvatskim operama. Prvu, Ljubav i zlobu, komponirao je Vatroslav Lisinski; 1844 pjevali su se odlomci iz toga djela na pozornici, a 1845 već i cijela opera. U isto doba počeo je Dimitrije Demeter snovati libreto za junačku operu Porin, koju je nekoliko godina komponirao Lisinski, ali se ona davala prvi put tek 1897. Lisinski je stvarao svoje opere osnivajući ih na narodnim motivima, kakve u ono doba nisu stvarali ni Rusi ni Česi. Franjo Pokorny komponirao je 1857 muziku za Freudenreich-ove Graničare. Krajem 1860 odagnani su Nijemci i njemačke predstave zauvijek sa hrvatske pozornice, a godinu dana kasnije odredio je sabor Narodnom kazalištu potporu i dao mu ime »Zemaljskog zavoda«, sa dodatkom, da se »s vremenom ustroji i opera jugoslovenska«.

No prije stalne O. (1870) počelo se sa lakšim muzičkim predstavama, s operetom (1863), kao pripravom za težu struku, pa su već prve sezone davane tri Offenbachove operete (Svadba kod svjetiljaka, Djeva iz Elizonda i Suprug pred vratima). Do 1870 odigrano je na hrvatskom jeziku još drugih šest Offenbachovih opereta, pored nekih Supe-ovih, Adamovih, Roth-ovih, Klär-ovih i Barbieri-evih. Iste godine (1863), kada je davana u Zagrebu prva opereta na hrvatskom jeziku, davana je u Beču, u Karltheater-u prva opereta najvećeg hrvatskog kompozitora Ivana Zajca: Momci na brod (Mannschaft an Bord), koja je četiri godine kasnije prenesena na zagrebačku pozornicu, a poslije nje redom: U Meku, Boasijska vještica i Majstor Puf, dok nije za njima došao i sam kompozitor, koji je kao ravnatelj kazališta udario temelje hrvatskoj narodnoj O. Već prve sezone davane su dvije Zajčeve originalne opere Mislav i Ban Leget, uz Smetaninu Prodanu nevjestu. Hrvatski je sabor poslije ovolikog uspjeha povisio kazalištu potporu i odredio je, da se opereta samo tako dugo njeguje, dok se pjevači »ne izvježbaju za operu«. Međutim se opereta, sa kratkim prekidima, održala uz O. i dramu, kao privlačna sila za one krugove, koji nemaju dovoljno obrazovanosti za O. velikoga stila. Već prve sezone bio je angažiran kao bariton mladi Hrvat (sa otoka Lošinja) Josip Kašman, koji se kasnije proslavio pjevajući na prvim pozornicama Evrope, kao i Matilda Malingerova i kasnije Milka Trnina.

Zajc je ostao ravnatelj zagrebačke O. 19 godina, uvodeći postepeno u repertoar: Verdi-a, Gounod-a, Mayerbeer-a, Nicollai-a, Flotow-a i t. d. Sam Gounod-ov Faust davao se odonda preko 200 puta na zagrebačkoj pozornici, pa je time došao u isti red popularnosti sa Freudenreich-ovim omiljenim Graničarima. Od 1879 bio je Zajcu glavni pomagač Varaždinac Nikola Faller, kasnije ravnatelj O. i pokretač opernih stagiona, kad je O., dvaput, na nekoliko godina, bila raspuštena. Prvi put ostalo je Hrvatsko narodno kazalište bez stalne opere 1889—1894. Ali je i za to vrijeme bilo muzičkoj potrebi udovoljavano sa tri stagione, za kojih su se davali kao noviteti: Bizet-ova Carmen, Wagner-ov Lohengrin, Gounod-ov Romeo i Julija, Thomas-ova Mignon, Mascagni-eva Cavalleria Rusticana i Leoncavallovi Pagliacci.

S imenovanjem Stjepana Miletića (1894) za intendanta kazališta, zagrebačko kazalište je napredovalo u drami i u O. Prešavši 1895 u novu i modernu kazališnu zgradu, postao je Miletić reformator hrvatske pozornice u umjetničkom i tehničkom pogledu. On je prvi uveo i stalni balet

i tako upotpunio sve kazališne struke. Operne uspjehe pojačavao je i gostovanjem slavnih svjetskih pjevača: Milkom Trninom, Sigrid Arnoldsonovom, Fumagali-em, Gemmom Belinzioni i Franceskom Prevosti. Za Miletićeve uprave izvađani su veliki operni noviteti: Smetanin Dalibor, Beethoven-ov Fidelio, Wagner-ov Tannhäuser, Walküre, Ukleti Holandez, Humperdinck-ov Ivica i Marica, Meyerbeer-ov Prorok, Goldmarck-ov Cvrčak za ognjištem, P. J. Čajkovskoga Evgenije Onjegin i Vatroslava Lisinskoga Porin.

1901 bila je O. po drugi put raspuštena i 8 godina ostala je jedino opereta s dramom. 1909 O. je obnovljena, i od tada radi bez prekida. Od 1870 do 1920, kad je proslavljena pedesetgodišnjica stalne zagrebačke O., davano je 70 hrvatskih originalnih opera i opereta. Sam Zajc komponirao je 29, Srećko Albini 8, Parma 6, Prejac 5, Vilhar 4, Vladimir Bersa 3, i po jednu ili dvije: Lisinski, Eisenhuth Đuro, Hreljanović, Blagoje Bersa, Faller, Muhvić, Novak, Hatze, Širola, Mitrović, Konjović, Lhotka, Savin i Adamović. — Od slovenskih kompozitora zastupani su: Smetana (Cjelov, Dalibor, Prodana nevjesta i Dvije djeve), Dvořak (Rusalka), Janeček (Njena pastorkinja), Nedbal (Poljska krv), Čajkovski (Pikova dama i Evg. Onjegin), Musorgski (Boris Godunov), Rimski Korsakov (Snjeguročka), Stravinski i Balakirev.

U svemu se na zagrebačkom kazalištu do kraja sezone 1923/24 izvodilo 330 opera, opereta i samostalnih baleta.

L i t e r a t u r a: V. Literaturu u Narodnom Kazalištu u Zagrebu.

N. Andrić.

OPEVČANIN STJEPAN, prigodni latinski pjesnik (1746, Tovarnik — 1817, Đakovo). Nauke je svršio u Lorettu, u Italiji, pa je, postigavši doktorat filozofije i teologije, bio najprije župnik u Ivankovu, kod Broda, zatim u Tovarniku, a naposljetku je (1794) postao đakovački kanonik, opat i prepošt kaptola. Još kao župnik sastavljao je i štampao u Osijeku više prigodnih latinskih pjesama u heksametrima ili elegijskim distisima. 1774 ugledala je svijet O. duža pjesma (carmen heroicum), Musa Syrmico-Slavonica. Prigodne pjesme sastavljao je do kraja života. *Đ. K.*

OPLENAC, vis nad Topolom (šumadijska oblast). Na O. je crkva, zadužbina kralja Petra I. Oslobodioca. U njoj je sahranjen kralj Petar i svi umrli članovi dinastije Karađordevića. *B. D.*

OPLOTNICA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Dravinje. Izvire na južnoj strani Pohorja, sa padine Rogle Gore (1.527 m), Plešica (1.407 m) i Klopnog Vrha (1.335 m). Sa izvorišta O. teče u glavnom prema jugoistoku, od Spodnog Višića do Markošice na jug, zatim na jugoistok, a od Peroveca i Brešja na jug. Ušće O. u Dravinju je na zapadnom podnožju Podob Vrha (362 m), odnosno 1·3 km sjeveroistočno od sela Žiče. Dužina O. toka je 25·2 km, a površina porječja 86·2 km². *P. V.*

OPOJ-GRAD. V. Rasinja.

OPOLO se zovu u Dalmaciji vina iz crnoga grožđa, koja su kratko vrijeme vrela na komini i ostala rumena, a nisu postala tamnomodra ili crna. *I. R.*

OPOLJE, planinska župa u Južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, u izvorištu Plavske Reke, jednog od glavnih izvorišnih krakova Ljume. O. je visoka planinska kotlina, sa najnižim dnom oko 940 m nadmorske visine ispod sela Plave, odakle se dalje na jugu, niz Plavsku Reku, i preko kraske visoravni Zrze (1.347 m), veže za susjednu prostraniju šarplaninsku župu Goru. Na zapadu je kotlina O. zagrađena grebenom Koritnika, na istoku širokim bilom Šar-Planine, a na sjeveru kroz niske prijevoje oko Brutske Planine (1.192 m) i Cviljena (1.381 m) lako komunicira sa Prizrenskim Poljem. — Župa O. ima 16 sela, od kojih se 14 nalaze u kotlinici izvorne čelenke Plavske Reke, koja se ispod odsjeka Šar-Planine sočivasto pruža sa sjeveroistoka na jugozapad između sela Zaplužja i Plave, i to je pravo O., a svega dva sela leže u manjoj kotlinici Opoljskog Jezera, koja se od Plave pruža dalje na sjever ispod odsjeka Koritnika i potpuno je zatvorena.

Opoljsko Jezero je svedeno na najniži dio kotlinice ispod sela Brezne, pri niskom stanju vode dugo je oko 250, a široko oko 150 m. Plitko je i leži u apsolutnoj visini oko 950 m. Jezero otiče širokim koritom prema

sjeveroistoku, gdje se pod vapnenačkim okvirom kotline otoka gubi u ponorima, a više sela Posljšta na obodu Prizrenskog Polja izbija u obliku jakog vrela voklijskoga tipa. Strane kotlinice Opoljskoga Jezera, sastavljene od pješčenika i vapnenca, pokrivene su do izvjesne visine jezerskim sedimentima, a i u većoj kotlinici oko Plavske Reke, istočno odavde ima terasa od ranijega visokog jezerskog stanja. Tada je kasno diluvijalno Opoljsko Jezero (za vrijeme virmske glacijacije Šar-Planine) ispunjavalo veći dio kotline O., a produžavalo se i u Goru na jugu. Sadanje jako reducirano Opoljsko Jezero je u zatvorenoj manjoj depresiji i kraskoga je tipa.

Župa O., zajedno sa susjednom Gorom, poznata je iz naših sredovječnih spomenika. Kralj Stevan Dečanski je 1326 priložio O. prizrenskoj episkopiji na Leviši, a car Dušan je svojoj zadužbini manastiru Sv. Arhanđela kod Prizrena odredio (1348—1353) planine na međi O. i u Gori, a u župi Gori nabraja sela Rapču, Bučje, Plave, Radešu, Leštane, Brod, Orćušu, Globočicu, Veliki i Mali Krstac, Pakišu i Košarište, koja sva i sada postoje. Selo Buča je u kotlinici Opoljskog Jezera, a Plava na prijelazu u župu Goru, dok su Pakiša i Košarište ostali u Arbaniji.

Ranije sa čisto srpskim stanovništvom, O. je pod Turcima naseljivano Arnautima. Najviše je O. zuluma trpjelo od Ljumljana, kao i susjedna Gora. Islamizirano je u mlađem turskom dobu (od kraja 17 vijeka). Pored imena mjesta i tradicija, u O. ima i drugih tragova o srpskom podrijetlu naselja i starijeg stanovništva, slično susjednoj župi (V. Gora). Arnautaši O. činili su u posljednje tursko vrijeme opoljski bajrak, koji je naslijedio u glavnom područje i organizaciju srpske sredovječne župe O.

Stanovništvo se bavi poglavito stočarstvom. Na pazar ide u Prizren, sa kojim je O. vezano drumom, koji iz kotlinice Opoljskog Jezera jednim krakom preko Stražare i sela Hoče dovodi pravo u Prizren, a drugim kroz stari otok Opoljskog Jezera silazi na Žur i spaja se sa glavnim drumom pored Beloga Drima.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (1912).

V. Radovanović.

OPOLJSKO JEZERO. V. Opolje.

OPOR, planina u Dalmaciji, 8·5 km sjeveroistočno od Trogira, odnosno 15 km zapadno-sjeverozapadno od Splita. Sagrađen je od kretacejskih vapnenaca, a dijelom i od tercijernih laporovitih škriljevaca. Njihovi slojevi se pružaju od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a u istom se pravcu pruža i planinsko bilo. Najviši visovi su: kota 626 m, Crni Krug 650 m, kota 529 m. Zbog vapnenačkog sastava, O. ima više kraski izgled, ali je prilično bogat izvorima. Neki su dijelovi O. pod vegetacijom. Na istoku od O. nastavlja se Kozjak. Južnim podnožjem planine prolazi željeznička pruga Knin—Split.

P. V.

OPOVO. V. Hopovo.

OPSADA ZADRA 1345—1346 (Obsidio Jadrensis) zovu se dva ljetopisa o mletačkoj opsadi Zadra 1345—1346. Borbe Ljudevita I., ugarsko-hrvatskog kralja i Mlečića oko Dalmacije dovele su 1345 do rata. O tome, a naročito o opsadi Zadra, obavještavaju nas dva ljetopisa nepoznatih autora. Važno je, da oba autora govore o istim događajima (opsadi i osvojenju Zadra) sa protivnih gledišta: jedan zastupa zadarsko gledište, a drugi mletačko. U Zadru su tada bile dvije političke stranke: hrvatsko-ugarska i mletačka. Prvi je rukopis sastavljen vjerojatno brzo poslije 1346, svakako prije ugarsko-mletačkog rata, 1356 do 1357 kad je Zadar opet došao pod vlast Ljudevita I., a pisao ga je Zadranin, pristalica hrvatsko-ugarske stranke, po Račkom možda zadarski nadbiskup Nikola. Drugi rukopis potiče bez sumnje od nekog Mlečanina, ili barem od jednog pristalice republike. — Prvi je rukopis veći. U bitnosti oba izvora kazuju isto, samo su povodi i uzroci za rat iznijeti sa svoje točke gledišta. Oba su veoma dragocjeni izvori.

L i t e r a t u r a: F. Rački, Ocjena starih izvora za hrvatsku i srpsku poviest srednjega vieka (Književnik, I., 1864, 557—562). *V. N.*

OPSERVATORIJA U BEOGRADU postoji od 1887, kada je ministar prosvjete 26/3 odlučio, da se za kra-

ljevinu Srbiju podigne provizorna astronomska i meteorološka opservatorija u privatnoj kući na Vračaru, pod upravom Milana Nedeljkovića, profesora velike škole, koji je uzeo pod najam Gajzlerovu kuću sa zemljištem. Redovan rad otpočeo je u O. 1/7. Na zahtjev ministarstva prosvjete, beogradska općina je 1889 ustupila za zidanje stalne O. općinsko zemljište na t. zv. vračarskom polju, na kome su zgrade zidane 1890/91, a rad je počeo 1/5 1891. Na tome je mjestu O. ostala do danas. Ona je do 1905 bila ustanova velike škole, a od tada univerziteta.

Na astronomiji je u O. dosta malo rađeno. Od instrumenata je nabavljen jedan veći meridijanski dalekozor i nekoliko manjih sprava, da bi učenici mogli promatrati nebeska tijela. Stalno su činjena meridijanska promatranja, radi svakodnevnog određenja vremena i reguliranja državnih satova po beogradskom vremenu. Studija latitude i longitude O. poduzeta je 1898/99 sa velikim altazimutom, ali je jula 1899 prekinuta, radi stavljanja M. Nedeljkovića u penziju, a kasnije, po njegovom ponovnom povratku, nije više nastavljena.

Na O. je vršeno i proučavanje geofizičkih pitanja. Krajem 1903 sagrađeni su na zemljištu O. seismološki i zemljomagnetni paviljon, u kojima su u drugoj polovini aprila 1904 namješteni Vicentini-Konkoly-ev mikroseismograf (sa vertikalnom i horizontalnom iglom posebno), odnosno Lamont-ovi verijacioni zemljomagnetni instrumenti, koje je M. Konkoly, direktor meteorološke opservatorije u Ó-Gyálla ustupio na neodređeno vrijeme na poslugu našoj O. Pomoću seismografa su praćene seismološke prilike. Stanje zemljomagnetnih elemenata: deklinacije, inklinacije i horizontalnog intenziteta promatrano je tri puta dnevno u 7, 14 i 21 sat, a tri puta mjesečno promatranja su vršena svakog sata (danju). Na žalost je taj rad bio nepotpun, jer zbog nedovoljnih novčanih sredstava O. nije mogla nabaviti apsolutne geomagnetne sprave, kojima bi se s vremena na vrijeme određivale apsolutne vrijednosti, radi redukcije promatranja varijacionih instrumenata. Sva ova bilježenja i promatranja vršena su do 1910, kada su, zbog nedovoljnog budžeta, morala biti obustavljena.

Najintenzivnije je rađeno na meteorologiji. Sistematska instrumentalna promatranja počela su 13/8 1887 sa termometrima, barometrom, vjetromjerom i kišomjerom. Osim toga se služilo barografom, psihrografom i higrografom konstrukcije Richard. Svi instrumenti promatrani su svakog dana u razmacima od po tri sata: u 4, 7, 10, 13, 16, 19 i 22 sata; od septembra 1888 promatrani su i u 1 sat. Od kada su za meteorološke stanice u Srbiji usvojeni kao termini promatranja 7, 14 i 21 sat, vršena su u to vrijeme i na O. Kasnije su instrumenti promatrani svakog sata. Od 1896 bilježeni su u svakom od dnevnih satova podaci sa Arago-Davy-evog aktinometra, a mjerenje temperature tla u dubini od 0·3, 0·6, 0·9 i 1·2 m vršeno je u 7, 14, 21 i 24 sata. 1900 počelo je u istim satovima, a na slobodno izloženim termometrima, mjerenje temperature na zemljinoj površini i u zraku na visini 0·4, 1·0 i 2·0 m iznad zemljine površine. Pored toga vršeno je u svima dnevnim satovima određenje pravca, brzine i oblika oblaka, kao i isparivanja, pomoću Piche-ovog evaporimetra. Kasnije (od 1901) početa su mjerenja temperature tla u malim dubinama (0·01, 0·10, 0·15, 0·20 m) sa Baudin-ovim i Fuess-ovim termometrima, i u većim dubinama od 1·2 m, od 1902 mjerenja temperature bunarske vode u 7 sati, a od 1903 promatranje temperature na travi, pijesku i vapnencu, kao i određenje relativne vlažnosti Kope-ovim higrometrom. Pored naprijed spomenutih registrirajućih aparata, upotrebljavali su se od 1896: anemograf, pluviograf, heliograf i veliki model barografa, termografa i higrografa. Gotovo sva ova promatranja vršena su do jula 1914, kada su prekinuta. U 1915 bilo je promatranja od marta do augusta, ali na mnogo manjem broju objekata.

Uporedo sa radom na O., počeo je rad i na meteorološkim stanicama u unutrašnjosti kraljevine Srbije (V. Meteorologija). Budžet O. bio je stalno neznatan, manji no u ostalim susjednim državama. Oko 1890 bio je 12.000 Din, a ministarstvo prosvjete davalo je iz svoga budžeta 6.000 Din za uzdržavanje stanica. Kasnije je, do 1898, budžet bio 12.000 Din, a u dalnjim godinama 10.000 Din, sa izuzetkom 1905, kada je bio povećan na 15.000 Din.

Poslije rata rad na O. počeo je početkom 1919, ali sa vrlo primitivnim sredstvima. Te i iduće godine služilo se termometrima konstr. Richard, higrometrom, vjetromjerom, kišomjerom francuskog tipa i aneroidom, od 1921 barometrom konstr. Baudin, termografom, higrografom i velikim modelom barografa konstr. Richard. 1922 i 1923, pored ostalih instrumenata, povremeno su upotrebljivani anemograf za bilježenje pravca vjetra i heliograf, jer se stalno nisu mogla vršiti bilježenja radi nedostataka diagrama. Od početka 1924 stalno su funkcionirali: heliograf, termometri i autoregistreri Fuess-ovi, 1/10 postavljeni su evaporimetar i termometri za mjerenje temperature tla u dubini 0·5 i 1·0 m, 14/11 Robinson-ov anemometar, 1/1 1925 električni autoregistrirajući anemometar Sprung-Fuess. 1/4 1926 postavljena su dva Lamont-ova sanduka za mjerenje temperature tla u dubini 0·4, 0·6, 0·9 m i 0·7, 1·2, 2·2, 3·2 m, a od 23/10 početa su mjerenja temperature u glini i pijesku u dubinama 0·0, 0·02, 0·05, 0·10 i 0·20 m.

Na ime reparacija O. je od 1924 dobila potreban broj instrumenata za organizaciju mreže meteoroloških i kišomjerskih stanica, kao i za podizanje moderne astronomske O. Poslije Svjetskog Rata O. je raspolagala budžetom od 50.000 Din godišnje.

Rješenjem savjeta filozofskog fakulteta O. je podijeljena na astronomsku opservatoriju i meteorološku opservatoriju, kao dvije razne ustanove. Upravnik meteorološke O. je P. Vujević, a astronomske O. V. Mišković.

L i t e r a t u r a: M. Nedeljković, Opservatorija velike škole i njene meteorološke stacije (1898); M. Nedeljković, Izveštaj opservatorije velike škole i njenih meteoroloških stacija 1899—1903 (1904); M. Nedeljković, Izveštaj Opservatorije i njenih meteoroloških stacija 1904 (1905); isto 1905 do 1906 (1907); isto 1907 (1908); isto 1908 do 1909 (1909); isto 1910 (1910); isto 1911—1912 (1914); M. Nedeljković, Izveštaj Opservatorije za godine 1919, 1920, 1921, 1922 i 1923 (privatno odštampano). *P. Vujević.*

OPŠTA KREDITNA BANKA, Beograd. Osnovana je 1922. Kapital je 10,000.000. Rezerve 161.802, ulozi 274.527, gotovina 871.154, mjenice 4,338.372, građevinski poslovi 5,630.000, nekretnine 356.663, dobit 811.612 Din. Dividenda 8%. Predsjednik je Dr. David Alkalaj, direktor Jovan M. Đurđević. *N. S.*

OPŠTA TRGOVINSKA BANKA, Beograd. Osnovana je 1912 pod nazivom Trgovačka Zadruga A. D. Kapital je 4,000.000. Fondovi 394.957, ulozi 1,636.508, reeskompt 3,204.442, gotovina 799.820, mjenice 4,039.752, dužnici 3,275.079, vrijednosni papiri 1,985.100 (akcije Narodne Banke), dobit je 481.865 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Radislav J. Jovanović. *N. S.*

OPUZEN, gradić u Dalmaciji, u oblasti dubrovačkoj, srezu metkovićkom, od Metkovića 8 km (pravac) k jugozapadu, na istočnom kraju otoka Posrednice, gdje se počinje račvanje (delta) Neretve. Parobrodarska je stanica na linijama Split—Jelša—O. Metković i Split—Brač—O.—Metković. Ima 991 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, 2 pučke škole i pletarsku školu, lučko otpravništvo, poštu i telegraf, carinarnicu, Pučku štedionicu.

O. je glavno mjesto neretljanskoga ribarstva. Ima 160 do 200 ribara, koji love poglavito jegulju, pa cipulu i dr. — K jugu od O., preko lijevog neretvanskog rukava, na brežuljku Gradini, ostaci su gorske tvrđavice, koju su Mlečani zvali Fort Opus, a to se ime prenijelo na gradić O., koji nema zidova, već se vide samo ostaci šanca, što su ga 1716 podigli Mlečići za obranu brodarstva po Neretvi. Uz vodu Neretvu, na po puta u Metković, gdje u nju utiče potok Norin, diže se Norinska kula, koju su Turci sagradili, ali su im ju 1685 oteli Mlečići. — Otok Posrednica, na kome je gradić O., spominje se u srednjem vijeku pod imenom scollium Posternica, Posrinica, a pripadalo je Humskoj zemlji. 1333 car Dušan ga je ustupio Dubrovčanima, ali ga oni nisu mogli zauzeti, jer su se tome protivili bosanski vladari, novi gospodari Humske zemlje. Dubrovčanima je samo dopušteno, da tu smjeste svoja skladišta i radionice. 1685 naselio se na Posrednici čuveni hercegovački serdar Nikola Nonković sa svojim sinovima Vukoslavom i Grgom, te je odatle, sve do svoje smrti (1695), pomagao Mlečiće u borbi protiv Turaka.

Literatura: V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati II., 1881, 173. *J. Modestin.*

ORAH, vrsta voća. Njeguje se radi ploda i radi drveta. U SHS je dosta raširen: ima 1,745.067 stabala, najviše u županijama bjelovarskoj, zagrebačkoj, srijemskoj i u podrinskom okrugu. U ta četiri okruga više je od petine svih O. (327.130). Za vrijeme Svjetskog Rata mnogo se O. posjeklo. Ukupni je rod O. 308.129 q (1922). Nešto se O. izvozi u Njemačku i u Nizozemsku. *I. R.*

ORAHOVAC, varošica u Južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, u izvorištu rijeke Đegoje, lijevog pritoka Beloga Drima u Podrimi. Leži na apsolutnoj visini oko 480 m, u jugozapadnoj podgorini niske i kraske zaravnjene Milanovac Planine (883 m), na širokoj padini prema Belome Drimu. Ima 689 kuća sa 3.632 stanovnika (1921). — O. se spominje u povelji cara Dušana 1348—1353, pri osnivanju manastira Sv. Arhanđela kod Prizrena. O. je administrativno i uže privredno središte stare župe Podrime. O. ima izgled varošice, naseljen je pravoslavnim Srbima i muslimanima. Ima jednu crkvu i tri džamije. Pred kraj turskoga doba (početkom 19 vijeka) u O. je bilo 557 kuća, od kojih pravoslavnih Srba 21 porodica sa 141 kućom, a muslimana 25 porodica sa 416 kuća. Od pravoslavnih bila je samo 1 kuća starosjedilaca, a od muslimana 3 porodice sa 30 kuća. Ostali su bili doseljenici. Pravoslavni Srbi podrijetlom su najviše iz Toplice, Šumadije, Makedonije, Crne Gore, od Gusinja i Belog Polja, a muslimani su iz Šumadije, Bugarske, Bosne, sa Kosova i od Debra. Najviše je Srba muslimana doseljeno iz Karanovca (današnjeg Kraljeva) u Srbiji (9 porodica sa 240 kuća). Doselili su se prije prvog ustanka (1804). To su prvi muhadžiri iz Srbije, odakle su se iseljivali za vrijeme austrijskih okupacija 1689 i 1718. — O. je poznat sa svojih vinograda, a orahovačko vino najbolje je u cijelom području Metohije i Prizrena. U O. ima pećki manastir svoje vinograde. U O. su: poglavar sreza podrimskog, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913). *V. Radovanović.*

ORAHOVAČKO POLJE, malo krasko polje u Hercegovini, zapadno-sjeverozapadno od Grahova, odnosno 12 km istočno-jugoistočno od varošice Trebinja. O. P. je obrubljeno planinama: Borova 780 m, Skorupan 993 m, Štitulja 1.011 m, Debeli Brijeg 958 m, Kapavica 895 m, Petni Vrh 898 m. Polje se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, leži na apsolutnoj visini oko 670 m i zauzima površinu od 1·5 km². Vodu dobiva O. P. atmosferskim oborinama iz nekoliko izvora na rubu polja, a odvodnjivanje se događa kroz ponore i infiltracijom. Poplavâ na O. P. nema. Dno polja je sastavljeno od šljunka, valutaka i od tankog sloja crnice. Od površine O. P. zauzimaju njive oko 10%, livade 10%, pašnjaci 40%, a ostatak je neproduktivan. U polju su dva mala naselja: Gornji Orahovac sa 47 domova i 341 stanovnikom i Donji Orahovac sa 36 domova i 191 stanovnikom. Okrajcima O. P. i preko njega vode pješački putevi. *P. V.*

ORAHOVICA. 1. Gradić u Slavoniji, u oblasti osječkoj, srezu našičkom, od Našica 18 km (pravac) k zapadu. Leži u dolini potoka O., između vinorodnih gorica na sjevernoj podini Papuk-Gore. O. je stanica vicinalne željeznice (uski kolosjek 1 m) u Mislavac (— Donji Miholjac—Osijek) i polazna točka druma preko gore u Kutjevo. Stanica glavne podravske željeznice (Koprivnica—Virovitica—O.—Našice—Osijek) od mjesta je 5 km daleko. Ima 2.773 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, židovski rabinat, pučku školu, štedionicu, poštu, telegraf i telefon. — Nad O., na strmom, 200 m (rel.) visokom brijegu, razvaline su staroga grada Ružice. O. prvi se put spominje 1228, a grad 1357. Među vlastelom O. bio je 1328 Ivan knez Blagajski. 1357 dobila je O. jedna grana knezova Iločkih, koja se prozvala Rahocaj t. j. Orahovički, prepustivši za to kralju Ljudevitu I. grad Zrinj, koji je pripao bribirskim knezovima Šubićima (Zrinski). Po smrti posljednjeg iločkoga kneza Lovre, naslijedila je O. porodica More de Huta. 1685 kod O. su razbijeni

Turci, a 1687 zauzeo ju je general Dünnewald. 1702 zidovi su grada O. još bili visoki, no krova nije bilo. Gornji je grad, osim krasnog podruma, bio sav razvaljen. Dosta velika gotska kapela imala je još svod. Grad se O. isticao svojom veličinom i solidnom gradnjom. Pod gradom su bile razvaline plemićke kurije. Vlastelinstvo je O. do nedavno pripadalo barunu Guttmann-u. — Sat dalje od O. u gori diže se manji Stari grad.

L i t e r a t u r a: Đ. Szabo, Orahovičke gradine (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. XIII.); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920); F. Voćinković, Ružica grad i Orovica (Zbornik za narodni život i običaje, 1907, XII., 159). *J. Modestin.*

2. Grad O. najveći je grad u Hrvatskoj. Sav grad je ogromna braničkula sa 9 metara debelim šiljom okrenutim prema napadaču. Na istu su stranu kasnije dogradili bastion sa 11 topovskih otvora. Grad ima oveću gotsku kapelu. Ulazilo se u grad u visini prvog kata drvenim mostom. Grad zovu i Ružica. *Đ. Sz.*

3. Manastir u Slavoniji, u pakračkoj dijecezi, na podnožju planine Sokolovine (koja se prije zvala O.). Nekad se O. zvala Remeta. Crkva O. posvećena je Sv. Nikoli (9/5). Prema jednom opisu manastira iz 1758, O. bi bila osnovana 1100. Sadašnja crkva sazidana je 1594, kada je i slikana, no ta stara slikarija je u drugoj polovini 19 vijeka vapnom obijeljena. U O. je tada bila stolica episkopa. 1595 odatle je prebjegao Austrijancima slavonski episkop Vasilije. 1691 do 1696 bratstvo manastira Stuplja (u Bosni) prebjeglo je sa knjigama i utvarima u O. Patrijarh Arsenije Čarnojević pohodio je O. 1693. Izgleda, da su u to doba u O. prebjegli i monasi manastira Liplja (u Bosni). 1719 osnovala su tri monaha iz O. manastir Drenovac u Slavoniji, koji je služio do 1778, a te je godine pridodan manastiru O. Car Karlo VI. potvrdio je 1726 prava na nepokretno imanje manastiru O., a patrijarh Arsenije IV. 1742 dao je manastiru O. sinđeliju na 18 parohija u orahovačkom distriktu. 1758 dolazio je u O. karlovački mitropolit Pavle Nenadović. — U O. su pisane i prepisivane mnoge bogoslužbene knjige. Izgleda, da su se monasi u O. trudili i oko štampanja knjiga (nađene su lipove daščice sa izrezanim slovima). — Ikonostas u O. radio je slikar Pavle Simić 1869. *V. P-ć.*

ORAŠAC. 1. Selo u Jasenici, u šumadijskoj oblasti. U njemu je 1804 bio dogovor Karađorđev sa istaknutim ličnostima o podizanju bune na dahije. *B. D.*

2. Selo u Dalmaciji, oblast i srez Dubrovnik; od Dubrovnika 11 km (pravac) k sjeverozapadu, uz drum u Trsteno—Ston. Leži na brdu visoko, usred gustih šuma od maslina, između kojih se otvara pogled na dubrovačko more i otočje. Ima 596 stanovnika; sjedište je općine Zaton (3.696 stanovnika) i rimokatoličke župe. *J. M-n.*

ORBINI MAVAR, historičar (druga polovina 16 vijeka — 1614, Dubrovnik). Stupio je u benediktinski red i živio je neko vrijeme u samostanu na otoku Mljetu, ali posvadivši se sa svojim drugovima, skloni se u Ston, pa u Ugarsku, gdje je nekoliko godina bio opat benediktinskog samostana u Bačkoj, odakle se vratio u Dubrovnik. Dugo je, i po Italiji sabirao materijal za svoje historijsko djelo Il Regno degli Slavi (Slavensko carstvo), koje je izdao 1601 u Pesaru. To je vrlo konfuzno i nekritično djelo, osobito u prvoj polovini, gdje govori o podrijetlu i životu starih Slovena, napose o tobožnjim Slovenima u Dalmaciji i Iliriji prije dolaska našega naroda. O. je naime, bez ikakva straha, uzimao za Slovene sve narode iz staroga vijeka i iz vremena seobe naroda, koji su živjeli u zemljama, gdje sada žive Sloveni, a išao je i preko tih granica. Glavna mu je misao bila, da prikaže koliko su bili moćni i slavni stari Sloveni, i da svi Sloveni sačinjavaju jedan veliki narod, pa je kod svojih zemljaka i savremenika imao velikog uspjeha i probudio jaku nacionalnu samosvijest i osjećaj solidarnosti sa ostalim Slovenima. Time je O. kod nas postao ocem panslavizma u literaturi i nauci. U drugome dijelu O. daje sumarni pregled historije pojedinih slovenskih država na Balkanu do vremena, kada su ih Turci poda se skučili. To je već solidniji rad, jer je imao za taj posao dijelom i dobrih izvora. Zbog toga što je O. među svojim izvorima spominjao i

neke, kako ih on sam zove, »osuđene autore«, t. j. neke mlađe pravoslavne Grke i neke njemačke protestante, rimska kurija uvrstila je 1603 njegovo djelo u popis zabranjenih knjiga. 1723 izdano je O. djelo u Petrogradu u rusko-slovenskom prijevodu.

L i t e r a t u r a: L. Rava, Mauro Orbini 1913. *M. Rešetar.*

ORDEN KNEZA LAZARA, ustanovljen je 1889, kao uspomena na petstogodišnjicu kosovske bitke. Nosi ga samo vladalac i punoljetni prijestolonasljednik. Orden je u obliku krsta u briljantima. Između krakova krsta su zrake, a na mjestu ukrštavanja učvršćen je medaljon sa slikom kneza Lazara. Iznad krsta su ukršteni mačevi, na kojima je učvršćena kruna kneza Lazara. Kruna je svojim krstićem pričvršćena za jednu ploču, na kojoj je natpis: 1389—1889. Ova ploča je sastavni dio lanca, na kojem se orden nosi, učvršćen za oba ramena. Lanac je sastavljen iz četverouglastih pločica, od kojih, naizmjenično, jedna nosi dvoglavog bijelog orla, a druga ambleme stare heraldike. Ove pločice spojene su među sobom bijelim krinovima. *P. L.*

ORDEN SVETOGA SAVE ustanovljen je 23/1 1883, za nagrađivanje zasluga na prosvjetnom, književnom, crkvenome polju i polju lijepih umjetnosti. Ima oblik krsta od bijeloga emaila, čiji se kraci sužuju k mjestu ukrštavanja. Između tih krakova učvršćeni su dvoglavi orlovi, a u sredini krsta je pričvršćen lik Sv. Save, izrađen u emailu. — Ovaj orden ima pet redova. Prvi red ima bijelu lentu sa plavim rubom, koja se nosi preko desnoga ramena k lijevom boku. Uz ovu lentu ide i zvijezda (plaka), koja se nosi na desnoj strani grudi. Drugi red nosi se o vratu, a zvijezda se nosi na desnoj strani grudiju. Treći red nosi se o vratu, a četvrti i peti na lijevoj strani grudiju. *P. L.*

ORDENI. Kod nas danas postoje ovi ordeni (izloženi po njihovome starješinstvu): Knez Lazar, Karađorđeva zvijezda sa mačevima, Karađorđeva zvijezda bez mačeva, Bijeli Orao sa mačevima, Bijeli Orao bez mačeva, Vojnički Orden Karađorđeve zvijezde (stariji od svakoga ordena bez mačeva), Orden Sv. Save, Krst Milosrđa. — Postoji još i lovorova grančica, koja se pričvršćuje na vrpcu ordena te označuje, da je dotično lice istim ordenom odlikovano više puta (onoliko koliko ima utvrđenih grančica). *P. L.*

OREBIĆ(I), gradić sa lukom u Dalmaciji, u oblasti dubrovačkoj, srezu korčulanskom; na južnoj obali poluotoka Pelješca, od sjeverozapada zaštićen 961 m visokim brdom Sv. Ilije (Monte Vipera), prema istočnom kraju otoka Korčule. Ima 610 stanovnika, poglavarstvo pelješke općine, kotarski sud, carinarnicu s lučkom službom, porezni ured, zemljarinsko-katastralni ured, rimokatoličku župu, pučku školu, Hrvatsku Pučku Štedionicu, poštu i telegraf. O. je kupališno i zimsko klimatsko mjesto. Stanovnici su vrsni mornari, ali je glavna privreda ipak od poljskoga rada. U O. ima krasnih vila i vrtova; iza mjesta veliki je maslinik, ali vina za izvoz nema. — O. se zovu po plemićkoj porodici Orebići, koja se tamo doselila iz Bakra. Ima stari kaštel, popravljen 1568. Iz njega su se branili od gusara i od Turaka. Kod crkve Gospe od Karmela ima četverokutna poljana sa kamenim stolom u sredini i sa kamenim sjedalima po stranama. Tu je bilo, pod dubrovačkom republikom, narodno sudište. Kod O., na zapadu, franjevački je samostan Podgorje (u zaleđu se diže Sv. Ilija) osnovan 1470, sa crkvom Velike Gospe. Dalje, u Vignju, dominikanski je samostan, sada pust.

L i t e r a t u r a: N. Bjelovučić, Poluotok Rab ili Pelješac (1907). *J. M-n.*

OREHOVAC, selo u općini pletvarskoj, srez prilepski, oblast bitoljska. O. je poznat naročito iz vremena srpske četničke borbe sa bugarskim četama i turskom vojskom. Čuveni srpski vojvode Gligor Sokolović i Jovan Babunjski imali su oko O. više sukoba sa bugarskim četama, čiji je najveći poraz bio na mjestu Oreške Livade. *M. M.*

OREŠKOVIĆ ANTONIJE, pješadijski pukovnik (7/1 1829, Dvor, Hrvatska — 14/12 1906, Beograd). Po svršetku gimnazije i vojne akademije u Wiener Neustadt-u, proizveden je u čin pješadijskog potporučnika austrijske vojske 18/8 1847, za kapetana austrijske vojske 1853. U aprilu 1862 pozvan je u srpsku vojsku i pro-

izveden je u čin pješadijskog majora. U čin pješadijskog pukovnika proizveden je 15/5 1876, a 27/4 1888 stavljen je u penziju. — Od aprila 1862 bio je na raspoloženju ministra vojnog i ministra inostranih djela za izvanredne misije. Do juna 1862 bio je u misiji izvan zemlje, od juna do novembra 1862 bio je komandant dobrovoljačkog kora. Do 15/5 1876 ponovno je bio na raspoloženju ministra vojnog i ministra inostranih djela. 15/5—1/7 1876, kao načelnik štaba drinske vojske, bio je komesar u Vidinu, 1/12 1876—1/6 1877 bio je referent pješadije pri ministarstvu vojnom, 15/11 1878 bio je komandant drinske divizije, 1880—1885 bio je komandant dunavske divizijske oblasti, 1885—1886 komandant drinske divizijske oblasti. U ratu 1848—1849 i 1859 bio je vodni oficir austrijske vojske. U ratu 1876 bio je šef štaba drinske vojske. U ratu 1877—1878 bio je zastupnik komandanta drinskog kora, pomoćnik šefa štaba vrhovne komande i 1/10 1877—15/11 1878 komandant moravske divizije. U ratu 1885 bio je komandant drinske divizije.

Pored nekoliko zvaničnih djela, koja je napisao po nalogu kneza i ministra vojnog, napisao je i štampao nekoliko vojnih, tehničkih i političkih članaka u raznim vojnim časopisima i osim toga posebna izdanja: Slavenska Zadruga, Železničko pitanje (1871 i 1873), Malo više svetlosti povodom brošure Knez Mihajlo i zajednička radnja balkanskih naroda (1895), Da smo jednom na čisto (1898).

V. Belić.

OREŠKOVIĆ IVKA (Breitenthurm), slikarica i grafičarka (23/4 1885, Osijek). Svršila je višu školu za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu, a kasnije je boravila zbog studija u Beču. Nastavnica je u višoj djevojačkoj školi na Sušaku. Izlagala je na mnogim izložbama.

A. Sch.

OREŠKOVIĆ PETAR, kapetan (1763, Otočac). Svršio je kadetsku školu i stupio je kao zastavnik u otočansku graničarsku pukovniju. Ratovao je protiv Turaka kao poručnik i adutant podmaršala Gvozdanovića. Odlikovao se je osobito u boju kod Handschuhsheim-a, te je dobio viteški red Marije Terezije i postao je izvan reda kapetan. 1800 istupio je iz vojske.

V. L.

OREŠKOVIĆ PL. BREITENTHURM BARUN TOMAS (Oreskovich), pukovnik (1738, Perušić — 3/1 1789, Zagreb). Svršio je kadetsku školu i stupio je 1755 kao kadet u 10 pješačku pukovniju. Sudjelovao je u sedmogodišnjem ratu i postao je za vrijeme rata poručnik, a 1767 kapetan. U bavarskom nasljednom ratu bio je major kod slunjske graničarske pukovnije. 1778 u bojevima Gieshübl i Mellendorf dobio je viteški red Marije Terezije. 1783 postao je potpukovnik, kasnije pukovnik i zapovjednik varaždinsko-đurđevačke pukovnije, sa kojom je 1788 jurišao na Novi.

V. L.

ORFELIN JAKOV, ikonopisac (sredinom 18 vijeka, Vukovar ili Srijemski Karlovci — oko 20/10 1804, Srijemski Karlovci). O. je bio sinovac Zaharija O., te je sigurno elemente crtanja i općeg obrazovanja dobio pored strica. Bez sumnje mu je Zaharija pomogao da u Beču uči i svrši slikarsku akademiju. Iz pisma Zaharijevog upućenog njemu (13/3 1773) vidi se, da ga je stric već tada posinio, da je O. tada već bio akademičeski maler, i da je pomagao stricu pri izradi antiminsa i drugih crteža, što više da je već bio u stanju da svog poočima i materijalno pomaže. Do najnovijeg doba, uopće mnogi O. rad je pripisivan Zahariji. Danas se već za sigurno zna, da je O. slikao 1774 ikonostas manastira Grgetega, od koga danas postoje samo dvije ikone, zatim, u društvu sa Teodorom Kračunom Sabornu crkvu u Srijemskim Karlovcima (1780—1781), i to velike prijestolne ikone na ikonostasu, Sv. Jovana Krstitelja, Sv. Jerarhe i Sv. Trojicu, zatim ikonostase u Staparu u Bačkoj (1790), u Parabuću u Bačkoj, u Velikim Raincima u Srijemu (1792; nedavno sasvim iskvaren rđavom restauracijom) i u Kraljevcima u Srijemu (1794), koju je počeo Kračun. Njegovi će biti i bakrorezi u velikoj historiji Jovana Rajića. Vjerojatno je O. radio i portrete. Portret Jovana Jovanovića Šakabente, novosadskoga vladike, na čijem je majuru Zaharije i umro, koji se portret nalazi u galeriji J. Vujića u Senti, po svemu se čini da potiče od O.

O. je bio dobar umjetnik, dostojan član one plejade, koju u drugoj polovini 18 vijeka sačinjavaju Češljar,

Kračun i drugi znatni, školovani srpski umjetnici. Manje vehementan i individualan od Kračuna, manje zapadnjački ikonograf od Češljara, O. je još donekle u vezi sa starim srpskim pravoslavnim, zografskim slikarstvom. Najjača mu je strana kolorit, no Sv. Trojstvo u Srijemskim Karlovcima i u Kraljevcima odlično je i kao kompozicija, a figura Boga Oca najbožanskiji je lik u srpskoj novijoj ikonografiji.

L i t e r a t u r a: Lazar i Vlad. Nikolić, Srpski slikari (1895); Tih. Ostojić, Zaharije Orfelin, Život i rad mu; Dim. Ruvarac, Zah. Orfelin (1891); Javor (1874, 1243 i 1892 br. 29); Kukuljević-Sakcinski, Slovnik jugoslavenskih umjetnika (1858).

V. Petrović.

ORFELIN ZAHARIJE, književnik, bakrorezac, kaligraf (1726, Vukovar — 19/1 1785, Novi Sad). Čini se da je O. svoje prezime sam sebi nadjenuo, a da se po ocu zvao Stefanović. O njegovoj mladosti i školovanju zna se samo, da je neredovno učio, i da se uglavnom obrazovao sam, čitajući. Do 1749 mora da je već naučio njemački i latinski, da je dotle već bio osim Budima i u Beču, i da je prisvojio vještinu krasnopisa, crtanja i rezanja na bakru. Kao učitelj radio je sedam godina. 1756 u Novom Sadu je spjevao pozdravnu pjesmu vladici Mojseju Putniku, i po narudžbi mitropolita Nenadovića izradio za njega episkopsku gramatu. 1757 prešao je O. u Srijemske Karlovce za kancelistu mitropolita Pavla Nenadovića. Uz mitropolita radio je pet godina, putujući s njim često na vizitacije i u Beč. U isto vrijeme O. je osnovao u Srijemskim Karlovcima i bakrorezačku radionicu, bakrenu tipografiju, u kojoj je radio na ploče dobivene službene tekstove, sinđelije, gramate, sinodske naredbe, katihizise i vjerske pouke. U proljeću 1762 napustio je O. Karlovce, i poslije kraćeg boravka u manastiru Remeti, otišao je u Temišvar, za kaznačeja vladici Jovanoviću Vidaku. I ovdje se bavio rezanjem i štampanjem svešteničkih sinđelija. Krajem 1763 prešao je u kuću temišvarskoga plemića Jos. Soploncajija, valjda za odgojitelja. Mora da se u tome domu dobro osjećao, jer se dugo iza toga srdačno dopisivao, a bit će da je i svoje sinovce doveo u Temišvar i da je od Soploncajija bio pomognut da ode u Mletke, gdje se već sredinom 1764 nalazio.

O. je već otprije imao veze s Mlecima, kao štamparskim centrom za srpska izdanja. Tamošnja ćirilska štamparija Dim. Teodosijeva naročito je procvjetala od 1764, bez sumnje zahvaljujući O. saradnji, koji je valjda ušao u nju za korektora i urednika srpskih izdanja. Da bi se još više usavršio u bakrorezačkoj tehnici, O. se 1/7 1766 upisao za đaka bakrorezačke akademije. Možda i ranije, 1768, ali sigurno 1770, vratio se O. u Srijemske Karlovce. Ovdje je ostao, radeći na glavnim svojim djelima, do 1778. U početku mu je krenulo na bolje. 1772 on je, pretjeranim uvjetima, odbio mjesto upravitelja i nadzornika srpskih i rumunjskih škola u Banatu, na koji ga je visok položaj preporučio vladika Vidak. Kasnije su mu popustili i zdravlje i poslovi i volja za intenzivniji rad. I ako je 1778 svojom kaliografijom stekao najviša priznanja i lijep dar u novcu od carice Marije Terezije, O. je napustio sve, i u bijedi, pristao da padne na milost kaluđera, kojima se jako zamjerio svojim racionalističkim pogledima i anonimnim kritikama. Tako se O. potucao od Beočina do Grgetega i Remete, dokle ga nije, već posve oronula, primio pakrački vladika Josif Šakabenta. 1783 pokušao je O. da se otrgne ponovno, primivši se za korektora Kurcbekove štamparije u Beču. No poslije godinu dana, sasvim bolestan, javio se opet vladici Josifu, premještenome sada u Novi Sad, te je u krajnjoj oskudici, nemoćan od bolesti, umro na njegovom majuru na Isajlovu.

O. je bio veoma raznovrstan i plodan pisac. Još ni danas nemamo točan i potpun spisak njegovih radova, od nekih ne postoji ni jedan primjerak, a neki su mu ostali u rukopisu. On se obično nije potpisivao na svojim sastavima, i to ne uvijek iz opravdane opreznosti, već i zbog svog čudnog mistifikatorskog karaktera. Najraniji do sada poznati O. spis je jedna pjesma u slavu instalacije Mojseja Putnika za bačkog episkopa (1757). Rukopis ove nikada neštampane dugačke pjesme, sa izvanrednim šarama, inicijalima, likovima i ilustracijama, našao je breslavski profesor Nering u biblioteci svog univer-

ziteta, kamo je dospio iz šleskog samostana Grüssau. O. rad je u stihu: Plač Serbiji, jejaže sini v različnija gosudarstva rasijalisja, objavljeni ot S. S. S. (Mleci, 1761), i Gorestni plač slavnija inogda Serbii, svih carej, knjazej, voždov, gradovže i zemelj lišenija, i na čužih predjeleh v žalostnom podanstvje sjedjaščija, črez sobstvenago sina jeja objavljena (Mleci, 1761). To je jedna i ista pjesma, samo u dvjema različnim redakcijama. Prva je rusko-slovenskim a druga srpsko-slovenskim jezikom ispjevana, a razlikuju se i stihovi i strofe. Rusko-slovenski tekst je precizniji i točniji, te će biti prvobitan. U izrazu ova pjesma ima snage i topline, pa se smjelo može reći, da je najdublje pjesničko djelo srpskog 18 vijeka. U njoj se žali tragična sudbina porobljene Srbije i raskomadanog Srpstva, a juvenalski se šibaju srpske crkvene poglavice. Stoga je ona bila i konfiscirana u Karlovcima kao paskvila. 1763 štampao je O. u Mlecima svojim stihovima prepjevanu Odu na vospominanije vtorago Hristova prišestvija, 1764 s ruskog prestihovano Svjetovanije naučenago čelovjeka, a 1765 Melodiju k prolecu, koja je izašla drugi put 1818. Vjerojatno da je i Pjesn istoričeskaja o kosovskom boju, štampana 1761 u Mlecima, od O. O. pjesme su u svoje vrijeme rado čitane, no danas ih je teško razumjeti, zbog neizrađenog oblika i rusizama, ali Plač Srbije i u proznom prijevodu, odaje lijepe pjesničke osobine. 1766 izdao je O. anonimno Latinski Bukvar, a 1767 prevedene Pervije načatki latinskago jazika. 1768 počeo je da štampa, anonimno, u Mlecima Slaveno-serbski Magazin, t. j. Sobranije raznih sočineniji i prevodov v polzu i uveselenije služaščih, od kog je izašla samo prva knjiga. 1772 štampao je u dvije velike knjige Slavnija djela Gosudarja Imperatora Petra Velikago. Manji dio ovog izdanja imao je drukčiji naslovni list s piščevim imenom, dok je veći dio, sigurno namijenjen za austrijske krajeve, štampan bezimeno. 1776 štampao je O. u Mlecima Pervoe učenije hotjaščim učitsja pismeni slovenskimi, nazivajemoje bukvar, i u Karlovcima Novjejšija slovenskija propisi. 1778 sastavio je i izrezao slavnu svoju Kaligrafiju. 1783 izdao je u Beču Vječni, t. j. ot načala do konca mira trajušči kalendar (2 izdanja u Beču 1789, a 3 u Budimu 1817). Iste godine izdao je u Beču Iskusnog Podrumara, koji je pet puta izdavan (posljednji put 1885).

Nisu štampana ova O. djela: Apostolskoe Mleko, t. j. kratčajšeje hristijanskoje učenije, črez voprosi i otvjeti na prosto serpskom maternjem jeziku (pisan u Temišvaru za sinovce, 1763), Pravovjerije svjatija grečeskija cerkve, prijevod s njemačkog od Purgolda, 1776, kao i prijevod od istog autora: Slovo o mirje s Rusieju, 1777. Ostao je i veliki rukopis: Knjiga protiv papstva rimskago, vjerojatno rađen u Karlovcima 70-tih godina. Još se kod nekih O. biografa i bibliografa, kao i u katalozima, nalaze naslovi nekih njegovih spisa, kojima se do danas nije ušlo u trag.

O. je mnogo radio na religioznoj literaturi, ne samo zbog zarade, već osobito zbog toga, što je pravoslavlje tada bilo ugroženo od katolicizma i što je ono bilo brana srpskoj nacionalnoj i državnoj misli, čiji je O. bio prije Dositeja, najsvjesniji apostol. O. je po svom književnom i prosvjetiteljskom radu bio preteča Dositeju, koji je tek potpuno razvio i doveo do pobjede O. osnovnu misao i težnju: emancipirati i kultivirati srpske duhove po uzoru prosvijetljenog, slobodoumnog, evropskog građanstva. Tome cilju služe i njegova pedagoška i ostala skoro sva polupedagoška djela, koja su bila, i kao stručni posao, uzevši u obzir da su prva u nas i rađena u skučenim okolnostima, dobra, savjesna i savremena.

Najopsežnije i glavno O. književno djelo je Život Petra Velikog, koje je, prema stanju tadašnje srpske, pa čak i ruske historiografije, ozbiljno i po upotrebi literature dosta temeljito izrađeno. Obzirom na O. prilike u Srijemskim Karlovcima i Novom Sadu začuđuje njegova erudicija i energija. — Najpoznatije su O. publikacije Magazin i Podrumar. Magazin je prvi časopis na Slovenskom Jugu. Njegov ruski uzor je nastao 13 godina ranije. U njemu je O. iskazao jasno svoje misli, da svjetovnu nauku hoće narodnim jezikom da približi svima staležima svoga naroda. Razumije se, njegov srpski jezik ima još više rusko-slovenskih

oblika no Dositejev, ali je time pokazan put srpskim piscima.

O. je jedno vrijeme bio najpoznatiji kao umjetnik, njega mnogi spominju kao slikara, dok se s druge strane glavni njegovi biografi, Ruvarac, Ostojić i Skerlić, jedva dotiču njegovog umjetničkog djelovanja. Mnogo je pometnje unijelo u to pitanje što je njegov sinovac, Jakov O., bio također slikar, pa su se njihovi radovi obično brkali. Prema sadašnjem stanju toga pitanja, čini se da O. uopće nikada nije slikao. On se držao isključivo grafičke, crtačke, bakrorezačke i kaligrafičke vještine. Nesumnjivo je da je O. počeo učiti kod nekog domaćeg crtača, a usavršavao se poslije u Beču i Mlecima. Neke je stvari O. samo crtao, pa ih je slao u Beč, da se izrežu i umnože, a neke je sam i crtao i rezao. Naravno da je morao i neke tuđe nacrte da reže, a neke samo da umnožava po pločama. Pošto većina srpskih bakroreza iz 18 vijeka ili nije uopće signirana, ili samo nepotpuno i nejasno, vjerojatno se nikad ne će moći sastaviti potpun popis O. radova. Sigurno su njegovi radovi: Vinčanska Mati Božja (rezao je 1770), Car Lazar (crtao 1773 i 1777, a rezao Messmer u Beču); u Životu Petra Velikog crtao je i rezao veliki broj, sve naslove, ukrase, portrete, medaljone i geografske karte, a potonje je kasnije izdavao i posebno. Kukuljević tvrdi, da je O. izrezao i portret mitropolita Nenadovića. U više kaligrafski urešenoj pohvalnoj pjesmi Mojseju Putniku ima i slika. Posebno je izrezao O. i ruski ratni brod Kronstadt, a i više bakroreza srijemskih manastira, na kojima ima i kompozicija i alegoričkih figura i likova, pripisuju se njemu.

Više je sačuvano O. čisto kaligrafskih radova, gramata, sinđelija i t. d., na kojima se ističu šare i inicijali, a najčuvenije njegovo djelo te vrste je spomenuta Slavenoserpska i Valahijska Kaligrafija, koju je, po narudžbi iz Beča, izradio kao učilo za srpske škole, a čiji se original čuva u patrijaršijskoj biblioteci u Srijemskim Karlovcima. I dvorska kancelarija i sama Marija Terezija bili su iznenađeni ljepotom toga virtuoznog posla. Od O. Kaligrafije otštampano je samo 17 pregledalica. Autor i rezač dobio je 100 dukata i najvišu pohvalu, poslije referata prvog bečkog bakroresca Šmucera, koji tvrdi tom prilikom, da je O. zbog svoje vještine primljen za člana bečke umjetničke akademije. O. se zaista i potpisivao kao takav član, ali do sada nije nađen nikakav dokumenat o njegovom izboru. Ovamo se mogu ubrojiti i mnogobrojne geografske karte, kao što su, osim onih u Petru Velikom: Generalnaja karta vserosijskoj Imperiji a izobraženjem grbovah znatnih ruskih pokrajinah, na broju 35, i s ruskim dvoglavim orlom. Ona je rezana na dvije ploče, 1744 (?), u Karlovcima. Zatim karte: Panonija, Mizija, Dacija, Ilirik, pa Sarmacija evropejskaja i azijatiskaja i t. d.

O. crteži i kaligrafski radovi nisu podjednake vrijednosti, ima ih grubljih i primitivnijih, ali ima ih zaista izvanredno umjetničkih, kao što je većina u Petru Velikom. Blještavom sigurnošću i finoćom i istočnjačkom fantazijom izvlačene filigranske šare svjedoče još i o živoj predaji, donijetoj sa našega juga. Uopće u njegovim radovima su izmiješani i isprepleteni istočni elementi sa već dominantnim barokom. O. je bio i kao umjetnik i kao vještak na evropskoj visini, i značio je znatan napredak prema svom prethodniku Žefaroviću. Kao kaligraf O. je jedinstvena pojava u nas. No za nas je njegova književnost i prosvjetilačko nastojanje, upravo probijanje leda, te je stoga O. jedna od najznatnijih ličnosti naše novije historije. O. je centralna figura našeg duhovnog života u 18 vijeku, do Dositejeve pojave, pa je razumljivo što su njegovu tragičnu smrt oplakali, potpuno shvaćajući gubitak, i Jovan Rajić i Dositej.

L i t e r a t u r a: Dim. Ruvarac, Zah. Orfelin, životopisno-književna crta (Spomenik, 1890, 19); Tih. Ostojić, Zaharije Orfelin (1923); Mita Kostić, Zacharias Orphelins Kalligraphie (Archiv für Slavische Philologie, 1914, 36); Mita Kostić, Srpski bakrorez osamnaestog veka (1925), Nepoznata dela Zaharije Orfelina (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, I., 1921); L. i Vl. Nikolić, Srpski Slikari (1895); P. Popović, O izvorima Slaveno-Serbskog Magazina (Prosvetni Glasnik, 1912); Dim. Ruvarac, Ko je pisac knjige Žitie... Petra Velikago? (Glasnik, 72, 1891); Nik. Andrić, Prijevodna beletristika u Srba, 1777 do 1847; A. Horányi, Memoria Hunga-

rorum et provincialium scriptis editis notorum (II., 1776); Pavle Šafarik, Geschichte des serbischen Schriftthums (1865); Kukuljević-Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslovenskih (1858). *V. Petrović.*

ORFER LEO D'. V. D'Orfer.

ORGANIZACIJA JUGOSLOVENSKIH NACIONALISTA. V. Orjuna.

ORGANIZACIJA SRPSKOG NARODA U OTOMANSKOJ CAREVINI. V. Srpska organizacija u Turskoj.

ORGANIZACIJA UČITELJICA I ZABAVILJA osnovana je 16/4 1920 u Beogradu. Zadatak joj je, da se stara za moralno i materijalno stanje učiteljica i zabavilja, da podržava veze sa dječjim majkama, da podržava veze između učiteljica i zabavilja u cijeloj kraljevini. 1925 imala je 10 pododbora i oko 600 članica. *B. M.*

ORHAN. V. Istočno pitanje.

ORIDSKO, predjel u Južnoj Srbiji, oko grada Ohrida. Pored kotline Ohridskog Jezera sa Ohridskim i Struškim Poljem, u O. naš narod računa i župe Debrcu i Drimkol, a preko današnje arbanaške granice i stari srpski kraj Mokro u kotlini gornje Škumbe. O. je sredovječna oblast Ohrid, čije je glavno središte od vajkada istoimeni grad na jezeru (V. Ohrid). *V. R.*

ORIOVAC, selo u Slavoniji, u oblasti osječkoj, srezu brodskom; na jugozapadnom podanku Dilj-Gore; željeznička stanica na pruzi Sisak—Brod na Savi, od Broda na Savi 21 km k zapadu. Ima 1.231 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, dvije pučke škole, kotarsku šumariju imovne općine gradiške, dvije štedionice, poštu, telegraf i telefon. — Više sela razvaline su starog grada, o čijoj se prošlosti ne zna ništa pouzdano. *J. M-n.*

ORIZ, ORIZIŠTE. V. Pirinač.

ORJEN, planina u Krivošijama, na tromeđi Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije, 13 km sjeverno od Herceg Novog, odnosno 13·5 km zapadno-sjeverozapadno od Risna. Sastavljen je od jedrih, većinom trijaskih vapnenaca i odlikuje se pojavama krasa. Greben O. pruža se od sjevera prema jugu, a ispupčen je prema istoku. Najveći visovi su: Gubar 1.680 m, Glavica više Ade 1.665 m, Jastrebica 1.866 m, Kršljev Mramor 1.760 m, Vučji Zub 1.805 m, Orjen 1.895 m, Borovik 1.778 m, Goliševac 1.721 m, Jelovica 1.564 m, Veliki Kabao 1.537 m, Šubra 1.680 m, Mala Šubra 1.549 m. Od glavnog grebena odvajaju se na zapad kratke kose, a samo se na sjeverozapadu daleko rasprostire dugačka i plećasta kosa Stirovnika, na kojoj su najviši visovi: Buganja Greda (Gnjila Greda) 1.848 m, Mali Stirovnik 1.722 m, Kalupna Greda 1.735 m, Stirovnik 1.650 m. Sa izuzetkom grebena, koji je gol, sve padine O. su pod vegetacijom. Za vrijeme ledenog doba polazili su sa masiva O. mnogi ledenjaci, oko 20, u svima pravcima, i spuštali se udubljenjima na kraskim površima. Najveći ledenjak silazio je kroz Pirinu Poljanu i Dobri Do, između Jastrebice i Stirovnika, krećući se prema sjeverozapadu, a imao je dužinu oko 10 km. Mnogo je slabija bila zaglečerenost zapadne strane O. grebena, jer je zbog kratkih kosa sabirno područje snježnika također bilo neznatno. Takav je bio naročito O. ledenjak, koji se spuštao između Buganje Grede i Borovika; on nije bio duži od 3 km. Zapadnim podnožjem planine prolazi kolni put Trebinje—Grab—Jablan Do—Vodovalja, a preko nje vodi kolni put Jablan Do—Crkvice—Risan.

L i t e r a t u r a: K. Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro, mit besonderer Berücksichtigung des Karstes (Pet. Mitt. Erg., 115, 1895); A. Penck's, Die Eiszeit auf der Balkanhalbinsel (Globus, 78, 1900); L. Sawicki, Die eiszeitliche Vergletscherung des Orjen in Süddalmatien (Zeitschrift für Gletscherkunde, 5, 1911); J. Cvijić, L'époque glaciaire dans la Péninsule Balkanique (Ann. de Géogr., 26, 1917). *P. Vujević.*

ORJUNA (Organizacija Jugoslovenskih nacionalista) stavila je u program i zadatak, da pomoću svojih moralnih, intelektualnih, a po potrebi i fizičkih snaga svojih članova, bude obrana političkih, kulturnih i ekonomskih tekovina, koje je jugoslovenski narod postigao svojim ujedinjenjem, da svojim djelovanjem, iznad svih stranačkih, klasnih ili vjerskih, bilo koje grupacije u državi, podiže i širi u narodu jugoslovensku

unitarnu misao i svijest o dužnostima prema zajednici, narodu i državi, da energično istupa protiv svakog rada, koji bi mogao ugrožavati osnovne uslove narodne budućnosti, jedinstvo naroda i države, da se bori protiv svih pojava, koje su izraz težnje za separatizmom plemenskim ili vjerskim, da pomaže izgrađivanje jedinstvenog nacionalnog jugoslovenskog tipa i izrazite jugoslovenske nacije u smislu svoga programa.

Organizaciju O. sastavljaju i njom upravljaju: Glavni odbor, oblasni odbori, mjesni odbori i mjesna povjereništva, uz odnosne revizione odbore. Sjedište glavnog odbora određuje svake godine kongres, a sjedišta oblasnih odbora određuje glavni odbor. Sredstva organizacije su: redovna mjesečna članarina, koju određuje glavni odbor, prihodi od blokova, značaka, znakova i slično, prihodi od zabava, čiste dobiti od organizacijskih zadruga, dobrovoljni prinosi i dotacije od strane građana i pojedinaca i t. d. Član O. može biti svaki, u smislu programa ispravan Jugosloven i Jugoslovenka, koje mjesni odbor i povjereništvo uz garanciju dvojice svojih već organiziranih članova, primi i potvrdi. Primljeni član može biti isključen iz organizacije zaključkom mjesnog odbora. Svako isključenje mora biti objavljeno. Dužnosti su svakoga člana, da bezuvjetno izvršava obveze, koje je primio na sebe ulaskom u organizaciju i da uvijek i svagda živo agitira za ciljeve organizacije. Glavni odbor organizacije sačinjavaju: 1. direktorij, sastavljen od sedam lica, koja borave u sjedištu organizacije, 2. prijestolnička sekcija direktorija od tri lica, 3. delegat glavnog odbora u središnjem odboru narodne obrane, 4. oblasni predsjednik i po jedan delegat oblasti. Glavni odbor otpravlja sve poslove kao središnja glavna uprava organizacije, koliko pojedini poslovi nisu rezervirani kongresu. Predsjednika direktorija, koji je istovremeno i predsjednik glavnog odbora, bira kongres. Ostale funkcionare bira direktorij iz svoje sredine. Direktor je pozvan da predstavlja O., da daje inicijativu, direktivu i rješenje u svima dnevnim pitanjima, gdje O. treba da zauzme stanovište, načelne ili taktične naravi. U važnijim slučajevima direktorij je dužan da konzultira glavni odbor. — Komandant svih akcionih četa O. je veliki čelnik, čiji se izbor vrši na način, predviđen pravilnikom za akcione čete. — Oblasni upravni odbori sastoje se iz 21 člana od kojih sedmorica čine oblasni izvršni odbor, a moraju stanovati u sjedištu odbora. Mandat članova oblasnog odbora traje godinu dana. Oblasni odbor vodi brigu da raširi organizaciju u svojoj oblasti. U mjestima, u kojima ima najmanje dvadeset organiziranih članova O., obrazuju se mjesni upravni i mjesni revizioni odbori. Mjesni odbor vrši sav kulturni i politički rad u svome mjestu i okolini, u smislu programa organizacije, a po uputama oblasnog odbora i direktorija. — Skupštine su redovne i izvanredne. Redovne su skupštine: Kongres delegata, oblasna redovna godišnja skupština, mjesna redovna godišnja skupština. — Pri svakom mjesnom odboru postoji časni sud od pet lica. Organizacija O. prestaje ako to, uz glavni odbor, zaključe najmanje dvije trećine skupštinara mjesnih organizacija. Organizacija prestaje također kada je zakonito raspusti nadležna vlast. U slučaju prestanka O. njena će imovina biti predana na čuvanje narodnoj obrani u Beogradu, dokle se ne osnuje društvo sa istim ciljem kao O.

L i t e r a t u r a: N. Bartulović, Od revolucionarne omladine do Orjune.

M. Milenović.

ORLANDOV STUP. V. Republika Sv. Vlaha.

ORLIĆ PETAR, slikar i grafičar (11/1 1893, Krapje, Slavonija). Svršio je gimnaziju u Požegi, a višu školu za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Kao srednjoškolski nastavnik crtanja živio je u Požegi, a sada je u Zagrebu. Izlagao je u Zagrebu, Osijeku, Novom Sadu, Pragu i Plznju. Bio je tajnik likovne sekcije Društva za promicanje umjetnosti u Osijeku.

A. Sch.

ORLOV KAMEN, vrh i planinski vijenac u Srbiji, na granici naše države sa Bugarskom, sjeverni dio Stare Planine. O. K. je pretežno sagrađen od granitoidnih stijena, eufotita i metamorfnih paleozojskih škriljevaca. Vijenac O. K. pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a u istom se pravcu i

povisuje. Na sjeveru je od luka Babinog Nosa, najsjevernijeg dijela Stare Planine, odvojen dubokim prijevojem Kadibogaza (oko 680 m), a na jugu je od vijenca Midžora odijeljen prijevojem oko Svetog Nikole (1.444 m). Najveći visovi na O. K. su: Golaš 1.098 m, Rasovati Kamen 1.374 m, Kruška 1.346 m, Vetren 1.320 m, Pisana Bukva 1.209 m, kota 1.435 m, Golaš 1.584 m, Orlov Kamen 1.744 m i Ajdučki Kamen 1.725 m. K zapadu se od glavnog grebena odvaja nekoliko kosa: Klokovača Čuka 1.100 m, Kusi Del, Rajkova Livada, Kriva Poljana, Strežina Čuka, Petkova Čuka 1.249 m. Najveći dio ovog planinskog vijenca je pod vegetacijom, a potpuno nage su samo jugozapadne padine Orlova i Ajdučkog Kamena. Zapadnim podnožjem planine prolazi drum Zaječar — Knjaževac — Kalna—Pirot, kao i željeznička pruga Zaječar—Knjaževac, a jugoistočnim krajem vodi kolni put Kalna—Čuprenje—Vidin i Lom Palanka. *P. V.*

ORLOVAC, kraska visoravan na granici Bosne i Hercegovine, između rijeka: Neretve-Pridvorničkog Vrela-Kotlaničkog Jezera-ponornice jugozapadno od Muravske Stijene, zapadno od planine Lelije, odnosno istočno-sjeveroistočno od Nevesinjskog Polja. Sagrađen je od mezozojskih vapnenaca, čiji se slojevi pružaju od sjeverozapada na jugoistok. Najviši vrhovi na O. su: Šiljevac 1.468 m, Debeli Brez 1.363 m, Lupa Glava 1.463 m, Babin Do 1.635 m, Viševica 1.769 m, Kuk 1.782 m, Orlov Kuk 1.866 m, Orlovac (Drblar) 1.971 m, Crveni Klanac 1.869 m, Dumoš 1.879 m, Klek 1.810 m, Javorje 1.781 m, Otočilj 1.594 m. Jugozapadna strana O., prema dolini Neretve, vrlo je strma, naročito na višim dijelovima, gdje se okomito spuštaju Klinjske Stijene, Kovice Stijene i Tacovska Stijena, dok je sve ostalo tipična kraska visoravan, sa svima pojavama krasa, a sa nje se dižu kadikad šiljasti vrhovi, gotovo potpuno goli, kao što je i cijela visoravan. Pod vegetacijom su padine okrenute neretljanskoj dolini. — Sjeverozapadnim podnožjem planine prolazi drum Nevesinje i Gacko —Plužine—Ulog—Kalinovik — Sarajevo i Foča, a preko nje vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

ORLOVICA, planina u Srbiji, između rijeka: Peštana-Pločnika-Cigankulje, zapadno-sjeverozapadno od Bukulje, odnosno oko 7·5 km zapadno od Aranđelovca. Visoka je 511 m. Jezgra O. sastavljena je od granita i metamorfnih kristalastih škriljevaca. Od O. se, preko Rudnika do Kopaonika, pruža najveća masa mlađeg eruptivnog kamenja. Sjevernim podnožjem planine prolazi drum Aranđelovac—Progoreovci—Lazarevac, a sjeverozapadnim, drum Beograd—Sremčica—Progoreovci—Rudnik—Gornji Milanovac. *P. V.*

ORLJAVA, rijeka u Slavoniji, lijevi pritok Save. Izvire na sjevernoj strani Psunja, pod Ivanskim Krstom (918 m) i Javorovicom (911 m), sa izvorišta teče na sjeveroistok, pa na istok i istok-jugoistok. Od sela Orljavca O. sve više skreće u pravac jugoistoka, istoka-jugoistoka i istoka, uz sjeverno podnožje Požeške Gore. I na dalnjem toku, nizvodno od Požege, O. neprestano mijenja svoj pravac, tekući na jugoistok, jug i jugozapad, a od ulaska u ravnicu Posavine počne teći na jug. U Savu utiče oko 1·5 km uzvodno od sela Kobaša, odnosno južno i 7 km nizvodno od Lužana. Sve važnije pritoke dobiva O. s lijeve strane: Brzaju, Emovački Potok, Glogovac, Vetovku, Borinovac, Londžu. Veća naselja na O. su: Orljavac, Brestovac, Požega, Pleternica, Sulkovci i Lužani. Dužina O. toka je 88·6 km, a površina porječja 1493·8 km^2, od koje je najveći dio pobrđe. *P. V.*

ORMANJ, planina u Bosni, između rijeka: Lepenice-Zujevine-Drozgometavskog Potoka, zapadno od planine Igmana, sjeverno-sjeverozapadno od Bjelašnice, oko 12 km zapadno od Ilidže. Sastavljen je od paleozojskih tvorevina, a greben mu se pruža od sjeverozapada na jugoistok, na kome je najviši vrh visok 1.143 m. Na sjeveroistok se odvaja nekoliko kosa, na kojima su istaknutije točke: Oštrik 944 m, Komarić 777 m, Borove Glave 852 m i Gremčar 804 m. O. je većim dijelom pod vegetacijom. Istočnim i južnim podnožjem planine prolazi drum i željeznička pruga Sarajevo—Ilidža—Konjic, a preko nje vodi nekoliko pješačkih puteva. *P. V.*

ORMOŽ, grad u Slovenačkoj, na Dravi. Ima 1.095 stanovnika. Oko 1200 darovao je Fridrik iz Ptuja O., kad ga je oduzeo od Madžara, njemačkom viteškom redu, koji je tu osnovao utvrđeno mjesto. Kao pogranični grad bio je O. uvijek jako utvrđen, a stradao je mnogo od turskih upada. — Danas je O. lokalno ekonomsko središte, ima sud i porezni ured i postao je, zbog novosagrađene željeznice (1924), za Ljutomer i Mursku Sobotu, važnija željeznička stanica. U okolini O. ima mnogo vinograda, koji daju prvoklasna vina. *A. M.*

ORNAMENTI se nalaze na raznim našim narodnim rukotvorinama, na vezenim maramama, ubrusima, košuljama, pregačama, kapama, pojasima, na odijelu, čarapama, ćilimima, raznim drugim tkaninama, na drvorezu i na metalnim ukrasima. O. predstavljaju: cvijeće (ruža, pupoljak, lala, klinčić (karanfil), božur, zumbul, pomenak, đurđevak, petrovac, smilje, ljubičica, paprat, razni cvjetovi od voćaka i lišće, loza, lozica, vijenac, meander), voće (jabuka, jagoda, badem, šljiva, trešnja, grozd, lubenica, razno voće u presjeku), drveće (jablan, vrba, jela, bor, borovo lišće, žir, razno granje), životinje (lav, zec, puž, zmije, gušter, kornjača, riba, riblja kost, konj, leptir, orao, gugutka, golub, pijetao, pijetlov rep, pijetlova kresta, pijetlove pandže, labud, paun, posebna pera). — O. mogu biti vjerski (krst, ikona, litija, putir, Božje oko, crkva, džamija, solomonovo slovo, amajlije, zvijezde, sunce, polumjesec, plamen), pa onda razne stvari (ibrik, saksija, ogledalo, lutkica, kaca, bure, bardak, sofrica, kuka, vila, sjekira, malj, puce, prsten, lanci) kao i geometrijski (linije prave i vijugaste, paralelne, spirale, romb, romboid, kut, trokut, kvadrat, poligoni, krst, krug, elipsa). *N. Z.*

ORO. V. Igre narodne.

OROSLAVLJE (DONJE), selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu stubičkom, od Donje Stubice 5 km (pravac) k sjeverozapadu, u Zagorju, u dolini Toplice (Krapini), 46° sjev. šir.; postaja vicinalne željeznice Zabok—Gornja Stubica. Ima 509 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pučku školu i poštu. U O. ima dva vlastelinska dvora: dvor baruna Vranyczani-a, sa krasnim parkom; sada je Tekstilna Tvornica D. D. Oroslavlje, u Zagrebu, i dvor grofa Oršića, sada pripada industrijalcu Prpiću. U O. ima nova tvornica sukna i električna pilana. *J. M-n.*

OROVIČKA PLANINA, planina u Srbiji, između rijeka: Ljubovіđe (pritok Drine)-Orovičke-Jelova Potoka, oko 13 km istočno od gradića Ljubovije, odnosno 9 km zapadno od planine Medvednika. Sagrađena je od paleozojskih škriljevaca. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, i u tom se pravcu povisuje. Najviši visovi su: Visibaba 744 m, Pavišina 1.070 m, kota 1.140 m, Bobija Tornička 1.303 m. O. P. je većim dijelom pod vegetacijom, naročito na sjeveroistočnoj strani. Sjeverozapadnim podnožjem O. P. prolazi kolni put: Ljubovija—Pecka—Zavlaka i Stave, a preko planine vodi više pješačkih puteva i staza. *P. V.*

OROŽEN FRAN, profesor učiteljske škole u Ljubljani i geografski pisac (17/12 1853, Laško, Slovenačka — 26/11 1912, Ljubljana). Svršio je gimnaziju i univerzitet u Beču, pa je bio profesor historije i geografije na učiteljskoj školi u Kopru (Istra), zatim na realci u Ljubljani, na gimnaziji u Novom Mestu i napokon (1889 do 1912) na učiteljskoj školi u Ljubljani. — O. je pisao udžbenike geografske struke za građanske i srednje škole, priredio je, na slovenačkom jeziku, više školskih zidnih karata, a za Maticu Slovensku napisao je knjigu: Vojvodina Kranjska sa historijskim i geografskim dijelom. O. je napisao veoma velik broj kraćih sastavaka iz područja turistike, velik broj opisa pojedinih planina, članaka iz historije turistike i t. d. Većina od ovih spisa izašla je u Planinskom Vestniku, a nešto u Ljubljanskom Zvonu. Radio je također kao turist i organizator kod Planinskog društva u Ljubljani, kome je bio prvi predsjednik (27/2 1893—25/4 1908). U čast O. zove se prva slovenačka planinska kuća (otvorena 15/6 1893) na Črnoj Prsti u Bohinju Orožnova koča.

Literatura: M. Pajk, Fran Orožen (Carniola, nova vrsta, 4, 1913); I. Maher, Prof. Fran Orožen (Planinski Vestnik, 19, 1913); M. Pirnat, Prof. Fran Orožen (Nastavni Vjesnik, 1912).
A. M.

OROŽEN IGNACIJ, historičar (30/1 1819, Laško — 13/4 1900, Maribor). Učio je gimnaziju u Celju, dvije godine filozofiju u Grazu, bogosloviju u Št. Andražu, u Koruškoj, i postao je 4/8 1842 svećenik. Kao svećenik je služio u različitim mjestima slovenačke Štajerske (do 1867), zatim je postao kanonik, stolni dekan i konačno stolni prepošt u Mariboru. — O. je napisao jednu između prvih naučnih historijskih knjiga na slovenačkom jeziku. To je na osnovu izvora sastavljena, Celjska kronika (1854). Njegovo glavno djelo, Das Bisthum und die Diözese Lavant, obuhvaća u 8 svezaka (1875—1893), prema crkvenoj podjeli sređenu historiju skoro cijele mariborske dijeceze. I danas je to djelo neophodno za svakoga, koji se bavi historijom slovenačke Štajerske.

L i t e r a t u r a: Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, III., 287; Fr. O., Ljubljanski Zvon, 1900, 326; F. K., Časopis za zgodovino in narodopisje, 1919, 157. *M. Kos.*

ORPINGTON KOKOŠ, nastala je u Engleskoj i pripada teškom košintipu. O. K. je vanredna domaća kokoš za proizvodnju masivnih, velikih kokoši, sa kratkim nogama i dubokim tijelom. Dostiže živu težinu do 5 kg. Boja perja je raznovrsna, a postoje i razne kombinacije boja. O. K. je vrlo dobra sa kombiniranim osobinama, vrlo lako se goji, daje jaja 50—70 g teških — u jesen i zimi. O. K. bijele i žute boje daju dobro pečenje. — O. K. se iz Engleske raširila i u velikom broju je došla u naše krajeve, gdje se vrlo dobro prilagodila, pa se danas na većim i malim posjedima goji u svima predjelima, među drugim pasminama. Uzgoji kod nas vrlo dobro uspijevaju, naročito u Vojvodini i Srijemu. *S. U.*

ORTOPULA, rimsko naselje kod Stinice. (V. Jablanac).

ORTVAY TIVADAR (Ortvaj), madžarski historičar (1843 — 1916). O. je bio jedan od najboljih madžarskih historičara. Bavio se arheologijom i crkvenom historijom, a naročito historijom čanadske katoličke episkopije i Banata. Napisao je monografiju o tamiškoj županiji i Temišvaru (I., 1896). Za nas je važno njegovo djelo: Délmagyarország vagyis a csanádi püspökség egyházi állapotáról a XIV. században (1891). *D. P.*

ORUDA, otočić na Jadranskom moru, oko 8·5 km jugoistočno od Suhog Rta, na južnom vrhu otoka Cresa, odnosno 9 km istočno-sjeveroistočno od pristaništa Malog Lošinja. O. je mahom kamenit otok, pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, dužinom od 1·2 km. Prosječna širina O. je 0·4 km, najveća visina 14 m, a površina 0·509 km². Na otočiću su ruševine nekadanjeg pravoslavnog manastira, ali nema ni jednog naselja.

L i t e r a t u r a: Nicolich, Storia dei Lossini; Budinich, Lussingrande, cenni storici (Program Nautičke Škole u Malom Lošinju, 1892/93). *P. V.*

ORUGLICA (GURIBABA PLANINA), planina u Srbiji, između rijeka: Samokova-Lipovačke-Mijovačke-Veternice-izvorišta Male Reke (lijevog pritoka Veternice), oko 24 km sjeverozapadno od Vranje, odnosno 19 km južno od Lebana. Sagrađena je pretežno od prastarih škriljevaca, a pruža se od sjeveroistoka prema jugozapadu. U tome su pravcu najviši visovi: Jazovica 913 m, kota 809 m, Oruglica 1.055 m. Zbog svoga geološkog sastava, O. ima veoma zaobljene oblike i blage padine. Veći dio planine je pokriven vegetacijom. *P. V.*

ORUŽJE. Nazivi za pojedina O. uzeti su najviše od Turaka, zatim od Talijana i Nijemaca.

Što je god koje O. jednostavnije načinjeno, i porijeklo mu je starije. U staro vrijeme bila je budža O. i za organizirani napad, ne samo za obranu. U mnogim bojevima srednjeg vijeka puno je spomena o budži. Budži je najsličniji kijak ili kijača. I ovo je O. od prave drenovine odsječeno, ali mjesto okruglaste glave završuje se mnogokutnom prizmom, za pedalj i po dužine. Razlika je između njih ta, što se budžom bije najviše izamauške, a može i pustimice na vrlo malom razmaku, a kijača se iz šaka nikad ne pušta, jer je lakša od budže, dakle uvijek se bije zamašajem. Srbi su se kijačom tukli u 18 pa čak i 19 vijeku. Sima Milutinović u svojoj Istoriji navodi, da se, kad je knez Miloš 1815 pošao u Istočnu Srbiju, do Požarevca nakupilo srpske vojske do dvadesetak hiljada, i to sa svakojakim O., a ponajviše sa »vjernokrsnim kijacima«. I kod dru-

gih Slovena je postojao kijak; Česi i Rusi zovu ga kij.

U beogradskom etnografskom muzeju postoje dvije drvene salme, kupljene u Sarajevu. Obadvije su izjedna od drveta otesane, i po obliku u svemu slične kijaku, ali obadvije od njega deblje i kraće. Donji kraj namijenjen je udarcu. Prva je čisto vojničko O., 90 cm dugačka, a čitava donja, kao ruka debela, obla polovina, okovana je uglastim čavlima. Druga je jednostavna, dugačka 82 cm, dolje u profilu četverouglasta, gore na dršku sa dvije jabuke, jedna na završetku, a druga ispod nje; obje zajedno čine međuprostor za balčak, koji se rukom drži. Na gornjem kraju je rupa sa provučenom oputom za vješanje o unkaš. I ovom se salmom moglo boriti, ali više mlatiti čifčije, jer su nju nosili age i begovi, osobito kad pođu na imanja. U Bosni i Hercegovini salmom se zove i željezna lopta, učvršćena na kratkom remenu, kojim se pri udarcu iz ruke zamahuje. Vrlo se rijetko nalazi. Lobud je isto što i salma, samo je još deblji od nje a kraći. Naši su se muslimani njime bacali s konja, a moglo se njime potegnuti iz zamaha i na čovjeka.

Dugo je bilo u upotrebi kao O. i t. zv. mlat (u srednjem vijeku zvano funda, flagellum), koji je postao iz mlatača, kojim se raž mlati. Mlatač se sastoji iz dugačke drvene držalice, za koju je, na kratkom razmaku, privezan cijep. Ovaj cijep udara po čovjeku a držalica se drži u ruci i njome se zamahuje. Ovakvi mlatovi bili su u srednjem vijeku u upotrebi kao ratno O. Ali češće se pravi mlat tako, da se na drvenu kraću držalicu prikuje željezni lanac, koji se završava željeznom ili tučanom, rjeđe drvenom, pa čavlima okovanom kuglom, ravne površine ali češće sa željeznim šiljcima. U Bosni i Hercegovini nađeno je također mlatova. U 16 vijeku mlat je sasvim napušten.

Kad su se ljudi upoznali sa metalima i počeli se njima obilno služiti, glomazne glave na budžama zamijenili su metalnim manjim napravama, u više formi. Najprostiji je bio čavleni topuz. Jedan je bio prosta kratka jednostavna budža, čavlima okovana, a drugi nasađena budža na držalu, pa željeznim klincima okovana. U oba ova topuza možemo da pratimo razvitak metalnog topuza, gdje je cijela glava metalna. Ovi su se čavleni buzdovani razvili iz okovane salme, ali s koncentriranijom snagom na manjem prostoru, u glavi. Spomenuti okovani kijak i okovani buzdovan, u latinskim spomenicima zvan macia ferrata, nosili su u srednjem vijeku dubrovački seljaci i trgovci u Srbiji. Savršeniji je željezni topuz okrugle glave, u čiji se tuljak (rupu) nasadi sap (drveno držalo), ili je i držalo željezno, jednostavno produženje iz glave topuza. Ovakvi se oko Avale mnogi iskopavaju. Ćulumak ili tokmak, slično batu, bio je mali topuz za bacanje. Topuz je vješan s desne a gadar s lijeve strane.

Razvijenije je O. buzdovan, buzdogan, ćorbalta, gvozdenjak, šestoperac. Bilo ih je srebrom i zlatom okovanih, vezenih i svakojako uljepšavanih. Kad neprijatelj priđe blizu onda se mogao buzdovan i hitro na njega baciti. Inače se češće tuklo buzdovanom u rukama prsa u prsa, jer izbačen buzdovan iz desnice bio je izgubljen i borac se morao laćati drugog O. Buzdovanu je po pravilu glava bila perasta, sa izbočenim kriškama iz sredine. Bio je kao topuz u drvenom držalu učvršćen i vrlo težak. Turci za njega vele (kao i Srbi Prizrenci) buzdogan, a zvali su ga i Turci šesper. Broj pera nije uvijek bio stalan, ali najviše se nalazi sa šest. U Srbiji se inače nalazi sa 16 pera, sa 14 i 7. — Nadžak je toliko izmijenjen topuz što se gore mjesto glavice završava sjekiricom, a s protivne strane dugim ušicama. Sječivo je bilo uvijek od čelika. I on je nasađivan na držalo, koje je bilo više oblika palice, da se moglo njim i podupirati. Čak do 1880 pravili su ga naši kovači u Vojvodini. — Balte su bile prave sjekire na drvenom sjekirištu, rjeđe metalnom. Vrlo su ih rado kovači vezli tarkaški, umećući u oštricu i ušice obilno srebra i zlata. Fine se balte iskopavaju na Kosovu, mahom perzijski ili arapski rad.

Dok su topuz, buzdovan i nadžak udešeni za udarac, koplje je bilo samo za bodenje, i to hitanjem ili iz ruku, zadržavajući ga poslije uboda. Koplje se sastoji iz drvenog kopljašta po dva metra dugog, i na vrhu iz uskog ili širokog željeznog ili čeličnog vrha, koji je tuljcem nasjeo

na kopljište a s jednim ili dva klinca zakovan. Drugo ime koplju je koštunica, koštanica, kostanjevo dobro koplje, koplje kostijnica, koplje koštunjavo. Ovo ime dolazi od koštanog vrha, koštice, na kopljištu mjesto željeznog vrha. Koplje je po svoj prilici ranije bilo i vladalački insignij, ako na to sjeća darovano koplje u historiji velikog župana Nemanje, jer je koplje zaista to bilo kod ugarskih kraljeva 11 vijeka. Treće je ime za koplje džida. Džida se izamauške bacala, a nije se njom bolo. Kod starih naroda naime razlikovala su se dva koplja, jedno dugo i teško samo za bodenje, drugo kraće i lakše, za bacanje. U narodnim pjesmama spominje se džida ubojita i džida koštanica. U naš je jezik ušlo i tursko ime za koplje, mizdrak. Svi Sloveni kažu koplje, a Grci kopis. Kopljem su bili naoružani pješaci i konjanici, po periodama. Spominje se i otrovano koplje. Koplja su nosili naši za vrijeme prvog ustanka. Rodofinikin javlja knezu Prozorskom novembra 1807, da je za Srbe pješake izrađeno po njegovoj uputi 4.000 kratkih kopalja, kojima sad već umiju rukovati pješaci i u polju braniti se od neprijateljske konjice. Koplje sa željeznim vrhom nosili su i Cigani, Cukićevi vojnici, koji su se neko vrijeme zadržavali u Manasiji. Sam je Cukić zapovijedio, te su im koplja bila okovana, a ispod šiljka stajao je urezan njegov monogram. — Vrlo je interesantno jedno rimsko O., koje po obliku a približno i istim imenom (amentum) odgovara dječjem odbacivaču strijela, koji se u Bosni zove metaljka. Uzmu prut trske ili kukute, pa izbiju pregrade do posljednje, koja ostane cijela, i do nje kroz šupljinu spuste strijelu i zamahujući izbace je da odleti. Rimski amentum bio je kožna podloga, dolje s drškom, koju strijelac uzme u ruku i zamahujući naglo izbaci iz nje koplje da odleti strelimice. Koplje, samo osobite vrste, je i skroz željezni šiljat ražanj, koji se (opet turski) zvao šiš. Bilo ih je i srebrom okovanih. Zbog težine, u jakim rukama, mogao je i štit da probije.

U Dubravici i još u nekim podunavskim selima noćni stražari mjesto boljeg O. nose samo t. zv. vilicu. Ali nju nose i domaćini kad idu sa stokom, radi obrane od ljudi, pasa i zvijeri, a još više čobani i općinski poljari. Držalo se udešava prema čovječjoj visini, toliko da se njim može i podupirati. Ozgo ima dva željezna paroška, a učvršćena je na dršku. Po svemu slična je pravim vilama, ili još više ostvama (osve), kojima se riba lovi, samo što ovdje držalo mora biti i do 5 m dugo. Ovu istu vilicu Vlasi zovu frkuljica. — Helebarda je koplje i sjekira ujedno. Svake godine na Trifun-dan nose ih mornari u Kotoru, kao na dan svoga zaštitnika i historijske uspomene još iz 809, jer dotle su slavili Sv. Nikolu. — Džilit je bio kraći od koplja, i po tome podesan za bacanje. Džilit se uzme po sredini, pa se baci tako, da ide upravo kao strijela. Muslimani se obično džilitaju s konja, t. j. uzme svaki po jedan džilit, uzjašu na konje, pa onda bacaju jedan za drugim i biju se. Pastiri na Kopaoniku i danas bacaju džidu iz zadovoljstva, da vide tko će dalje baciti. To je obična ravna motka do dva metra duga, naprijed zašiljena. Pravi je prototip koplja, ali s turskim imenom.

Strijela se sastoji iz drvenog luka, a tehnički savršenija sa spojenom rožinom ili čak mjestimično i s kosti u luku kao potplatom. U njen sastav ulazi i tetiva od upredene čvrste opute. Strijela za izbacivanje sastoji se iz željezne strijelice na drvenoj šipci. U starijim spomenicima mjesto strijela za ukupno ime luka i tetive pisalo se i samo luk. Da strijela čvrsto prilegne na tetivu ima na donjem kraju šipke zarez, a nešto više od tog mjesta umetnuto je u šipku čvrsto perje iz ptičjih krila radi stabilnosti u lijetu, jer bi se inače neki put mogla u zraku prevrnuti. Strijele, nađene u beogradskoj tvrđavi (sad u etnografskom muzeju), imaju po tri pera nepomično umetnuta u šipci. Za pravo davanje pravca strijelama Turci i naši muslimani služili su se jednim rožnim žlijebom, koji su naši zvali podlanac. On je 13 cm dug i 3 cm širok. Strijelac ga uzme u lijevu ruku, za ozdo čvrsto zatutkalisani drveni držak, i remenčićem s tog drška zakopča ga na ruci više šake na žili kucavici. Zatim istom lijevom šakom provuče luk, zategne desnom rukom tetivu, a strijelu upravi preko podlanca, i kad se odapne ona se kroz vrlo gladak žlijeb uputi. U beogradskoj tvrđavi nađen je i kožni čvrst

tobolac sa strijelama zajedno. Ima približno 70 cm dužine. Vješan je o vrat. U tobolce je obično stalo po 50 strijela. Na bogomilskom stećku, opet u beogradskom etnografskom muzeju, izrezan je luk s tetivom i strijelom čisto turskog tipa.

Strijelac je vrlo brzo strijeljao, jer je lako izbacivao po 50 strijela za 5—10 minuta, a na daljinu od 200 m mogao je pogoditi. Strijelci nisu oblačili oklopa, ali su se po mogućnosti sklanjali iza busija. U srpskom prvom ustanku strijele se nigdje ne spominju. Strijela je sama po sebi slabo O., ali otrovana vrlo je opasna. Da su ih Sloveni otrovom mazali izrično spominje grčki pisac Mauricije iz 6 vijeka. Po svemu izgleda, da su otrov cijedili iz jedića, koji se zove i nalep, a riječ nalep u našem jeziku je sinonim za otrov. Narodne pjesme opisuju otrovne strijele. I križari su jednom stradali u moravskoj dolini, kad su ih Srbi otrovnim strijelama napali. I Mrkojevići su kod Bara 1559 napadali otrovnim strijelama. Čuvene su strijele u srpskoj uspomeni t. zv. tataranke, po Tatarima, koji su uvijek bili izvrsni strijelci. Šajkaši su se strijelama služili sve do kraja 16 vijeka. Strijelci su odapinjali zategnutu tetivu palcem, ili lakše, da se palac ne nažulja, čelom od prstena na palcu. Ovakvog prstenja nalazi se dosta u nas, i ima ga izloženog u muzeju. Turskog je podrijetla. — Tetiva za strijele čvrsto je privezivana samo u borbi za obadva kraja, inače samo s jedne strane za luk, a s druge se labavo vezalo i smicalo se s luka u mirno vrijeme, da mu se elastičnost očuva. Za luk je uvijek uzimana tisovina (lima u Makedoniji). — Od spomenutog podlanca, kuda je strijela izmicala, do arkubaliste, s olučastim kundakom, samo je korak, jer se ovdje, mjesto pokretnog kratkog podlanca, napravi kundak s ugladčanom unutrašnjom putanjom u žlijebu. Do sada se nigdje nije spomenulo naše ime za Armbrust = arcuballista = manuballista, nego se krsti izmišljenim imenima. Međutim djeca po Jadru prave takvu spravu, ali vrlo jednostavnu za gađanje ptica i zovu je terkeš. Ovo je istina tursko ime, uzeto od tegeš, sa značenjem tobolca. Terkeš se viđao svuda do 1880. Sastoji se iz olučastog drvenog kundaka, koji se nasloni na desno rame, i luka sa tetivom od konopa gore pri vrhu. Strijela se tura u žlijeb, ispod nje se zapne tetiva i odapne palcem kad se gađa. Sasvim kao kod prave arkubaliste. Razumije se bojni terkeši bacali su metalna zrna, strijele, palamare i t. d. Arkubalista se izrično spominje u ranije vrijeme i kod Srba. Za obranu gradova postavljali su u 16 vijeku ogromne arkubaliste, do 9 m dužine, koje su probijale pancersku košulju i na 250 koračaja. Očigledno je da se terkeš, odnosno prosta arkubalista, razvio iz produženog podlanca u kundak.

Mač je po postanku prastaro O., a sablja je kasnijeg podrijetla, i iz njega se razvila, ali prijelazi iz jedne forme u drugu često su tako postepeni, da ne možemo lako odrediti što je. Mač je po pravilu duži od sablje, ravan je, ima široku oštricu, s obadvije strane oštru, rijetko je oštar samo s jedne strane. Mnogi su mačevi po oštrici dosta olučasti. Mnogi srpski mačari u ustanku samo bi ih skovali i odmah na tocilu oštrili, ne gladčajući ih pilom. Mačeva ima dosta izrezanih i na bosansko-hercegovačkim stećcima. Krsnice (balčak, kamze) iz raznih vremena razne su dužine, često su kožom obvijene, a gore završene jabučicom. Gadar je bio vrlo dugačak mač (jedan kod Mostara iskopan dugačak je 150 cm), i njegove su krsnice, zbog težine, također duge, za hvatanje objeručke. Narodne ga pjesme pogrješno zovu i sabljom. Ispod krsnica po oštrici, iskovana u pravom kutu, je nakrsnica (parir, branik) za čuvanje šake od neprijateljskog udarca. Gadar je nošen pod kolanom. U nas se spominju, uglavnom, 8 vrsta mačeva: 1. Vukovac ima na oštrici graviranog vuka i kovan je u Solingenu, a po marki i inicijalima može mu se odrediti iz koga je vremena. Vukovci se rado upotrebljavaju i u vradžbinama. 2. Grebeštak je imao nazupčan tilut, kao pilu. Njime su neko vrijeme bili naoružani mletački lađari. 3. Paloš ili pološina, dug, sasvim ravan, s nakrsnicama na balčaku, a vrh mu se završava trouglasto. 4. Gadar je isti, samo što mu je vrh malo savijen, a obadva su oštra s obje strane. 5. Jatagan je zakrivljen i na unutrašnjoj strani krivine oštar. Između balčaka i oštrice na-

laze se obično tučane solupe, a balčak je uvijek snažan; on se još zove somlija, somnjak i bjelosopac, kad je s bijelim ušima, a crnokorac, sa crnim, najviše od bivolskih rogova. Pošto su zbog dva uha na balčaku bili račvasti, janjičari su ih zabadali u zemlju u borbi i između račava naslanjali pušku za lakše gađanje. Nosili su ga svi u silavu. Kad je bio s kraćim, a ne sa klompavim ušima zvan je u Hercegovini i barjaktarom, jer su ga oni nosili. 6. Zeleni mač. 7. Kovrdan. O njima sad ne znamo ništa. 8. Handžar je sasvim kratak, i s obadvije strane oštar. Janjičari su ga nosili u pojasu ili u čizmama. Sličan mu je bičinovac.

Pogrješno se identificira jatagan s handžarom. Handžar ide svojim oblikom u mali nož, istina ubojni oko dva pedlja dužine, ali služi samo za bod, a takav je bio i pinjal, samo što je bio s užom oštricom. Crnogorska kurđela je ravan osrednji nož, na vrhu također oštar s obadvije strane. U kurđele kamze (korice) nemaju ušiju kao u noževa, nego su zatubaste, i ponajviše od bakra, a u gdjekojih i od srebra. Slična je kami ili agfi. Srpski nožari i sabljari uvijek su udarali dagmu (pečat) na puriju (produženi jezičac s oštrice u balčak) samo s desne strane, a muslimani s lijeve.

Prve sablje bile su ravne, ali nikada kraće od 90 cm. Kasnije su sve bile savijene, iskrivljene. Oštrica je bila samo s jedne strane, a vrh je bio oštar s obadvije strane. Ispod teluća (tiluća, poleđine) s obje su strane oštrice bile izolučene, da budu lakše i gipkije. Balčak se obično zatvarao lukom kod sabalja. Kod mačeva može biti vrh tup i po pravilu je zaokružen, za to što mač bije sječimice, a sablja isto tako, a može i da bode. Turske i srpske sablje u prvom ustanku bile su jako iskrivljene; stajale su u korama (nožnicama, kanijama, cagrijama), i visile su na remenu o lijevom kuku, ili preko desnog ramena, premetnute pa o desnom kuku obješene. I mačevi su turani u nožnice, i to po pravilu u kožne. Mačevi s košarom nalaze se u 16 vijeku, i zvani su katkad slovenski (Schiavoni), jer su ih nosili Hrvati u mletačkoj službi. Ali ove su sablje talijanski izum. Već 1452 javlja se, pored mačeva, i kriva turska sablja. Na bogomilskom stećku u Etnografskom muzeju, koji je prenijet iz Podrinja, izrezana je sablja perzijskog podrijetla, koju su Turci kod nas udomaćili od 1452. Ova je sablja do nakrsnice duga 95 cm, a balčak joj je 16 cm dug. U Sarajevu je 1556 postojalo sabljarsko tržište (čaršija). Konjaničke sablje od tuda bile su tako tanke i vitke, da su se previjale. Roskijević hvali banjalučke kovače. Kovači su bili većinom mačari, ali su pravili i buzdovane i t. d.

Pošto su sablje novijeg podrijetla od mačeva, prirodno je što su im imena raširenija. Glavna su im imena po narodima (alamanka, madžarkinja, arapkinja) ili po predjelima i mjestima (misirkinja, šamlijanka, skadarka, adžemkinja, demeškinja, s raznim izvodima). Inače se zovu ćemerlija, navalija, balča-sablja, oštra ćorda, krivalija, pala zavrnuta, posjeklica, ćorda darovnica. Turci su nosili i sablju grebeštak, koja je bila nazupčana (i po oštrici i po tiluću). Zovu je kalug krk basamak ili kalug merdivan. U Nišu je imao ovakvu sablju Mustaj-beg, unuk Hafiz-paše, a u Hercegovini Smail-aga Čengić (sad u muzeju sarajevskom). Od uroka a za boj se pasala sablja s očima. Stalni epiteti su za sablje: starokovka, plamena, britka, prekomorka i t. d.; isto to i za mačeve. Sablju su pravili i od obične kose, pošto bi branik udesili na balčak. Ali i s cijelom običnom kosom, s kosištem zajedno, dugo su se ljudi u ratovima sjekli. Kosa, kao O. posljednji je put upotrebljavana u madžarskoj buni 1848, kad su se Srbi Vojvođani, mnogi goloruki, laćali kosa protiv dobro naoružanog neprijatelja.

U boju na Fundini u Kučima (1876) Crnogoraca je poginulo 259, a oko 140 bilo je ranjenih, i to mnogi kamenicama. Turci su se, razumije se, bacali priručnim kamenicama, kakve su pored sebe našli, a to su činili i Crnogorci. Još češće su Crnogorci s planinskih visina survali pećine na neprijatelja.

Praćka, praća, praćica ili pudarica zalazi u najstarije doba ljudske kulture i vrlo se dugo održala kao ratno O. Kod praćke ima dva sastojka: praćište, u koji se meće kamen kao pola pesnice ili kakav metal, ali rjeđe, i dvije vrpce, obično 74 cm dugačke.

Kad je praćka napunjena, borac je zavitla desnom rukom u krugu više glave i od jedamputa jednu vrpcu pusti da kamen strelimice odleti. Praćku su nosili pješaci, a na dalmatinskim otocima u dubrovačkom području morao ju je svako nositi. Praćkama su bili naoružani Srijemci i Slavonci, kad su pod Kapistranom 1456 branili Beograd od Turaka. Posljednju upotrebu ovoga O. nalazimo u nas: Petar Petrović-Kantardžija, bacao se iz praćke na Turke u užičkom gradu čak 1806. Ova je praćka u beogradskom Etnografskom muzeju. Praćka je riječ slovenska (prašta), ali Srbi u Peći zovu je i po turski sapan.

I pustare su banatske u pogledu O. sklonište duboke starine. Dok su njihovim čobanima hajkača i đivotka samo bičevi, čikoški bič podsjeća na pravo negdašnje O. Kod čikoškog biča bičalo je kratko, a bič ispleten od mnogostrukih kajiša, koji su pri vrhu istančani, ili se samo jednim dugim ispuštenim kajišem (šibalukom) iz sredine završava, i na tom kraju srpska čobančad pričvrsti konjsku grivu (švigar), kojom čvrsto vežu kakav kamen ili komad crijepa, da se ne smakne, pa kad ga više puta u krugu naglo obrnu, naposljetku izmahnu koliko igda mogu i puste, da poleti užasnom brzinom prolamajući zrak fijukanjem. Udar mu je strašan. Čikoški bič sasvim odgovara tatarsko-čerkeskoj nagajki, samo se njen kraj stalno završuje metalnom kuglom, koju Mongoli, Kinezi i Kozaci zovu kandža, što nije ništa drugo nego naša kandžija, kojom se naziva inače naš bič. Srbi su preuzeli čikoški bič od Madžara, što se vidi i po imenu. Čikoškim bičem moglo se bacati samo na gomile, a ne i pojedinca gađati. Više je služio za zaplašivanje, nego za ubijanje.

Katapult je bio torziono O. u starom i srednjem vijeku, mašinska sprava za napad i obranu, osobito prije vatrenog O. Konstrukcija je proizišla po uzoru na terkeš. U drveni žlijeb metnu strijele, koplja, kamenje, palamare, stupove, zapaljive stvari i t. d., pa se tetiva kotačem zategne, a kad se tetiva iz prugla odapne odlijetali su metci užasnom silom na 700 koračaja.

Kod hladnog O. potjerna sila je mehanička, a kod vatrenog kemijska. I samo je ta razlika. Vatreno O., s početka, kad je izmišljeno, samo je nešto malo bilo jače od hladnog, zato se jedno pored drugog dugo održalo. Od vatrenog O. prvo je izmišljen top pa onda puška. Ne zna se točno, kakvim je vatrenim cijevima madžarski kralj Salomon napadao beogradsku tvrđavu 1073. Pouzdano se zna, da su Mlečići već 1351 poslali u Zadar O. za bacanje strijela i kugla vatrom. U Dubrovniku se 1378 spominju čitave baterije topova, spremni da iz njih prospu vatru na mletačku armadu, ako se približi obali. Ova bombarda izbacivala je kamena taneta, a sastojala se iz dva dijela: prednjeg šireg, t. zv. trumbe, koju su punili kamenjem, i stražnjeg dijela, napola užeg, i skoro dvaput dužeg za barutni naboj. Ovaj drugi dio zvao se kanon. On se napuni prahom, začepi se drvenim klinom, pa kroz falju potpali da pukne. I puščani prah dobavljali su Bosanci iz Dubrovnika. Kralju Tvrtku dopustili su 1379 da ga izveze. Turci su znali već odavno tajnu, kako se pravi barut (puščani prah), pa su ga pravili 1463 na samom bojnom polju, kao što su i lijevali topove. 1383 poklonio je mletački senat na molbu kralja Tvrtka I. jedan top (unus falconus), koji je služio prvi put Marku Paskalu u borbi protiv Gènove. U bitci kod Srebrnice 1426 Stevan Visoki je zaplijenio i tri prašte, od kojih se najveća zvala hlmka, pa ju je, kao trofej, prenio u Beograd. Da li je ova prašta bila katapult ili top, ne zna se. Izgleda da je bila top. Međutim 1427, poslije smrti despota Stevana, spominju se topovi. 1448 u boju Sibinjanin Janka s Turcima na Kosovu gruvale su čitave baterije. Od ovoga vremena gotovo se stalno spominju topovi. 1452 despot Đurađ je s vojskom pri opsadi u Primorju upotrebljavao topove razne veličine od željeza i bakra. S početka su topovi bili kovani, i izbacivali su na neprijateljske pozicije samo zapaljeno razno oruđe, da im zapale ratne strojeve, drugi pribor i skloništa. Tek kasnije su pucali kamenim kuglama, olovnim i željeznim. Razglašene sindžirlije, dvije željezne kugle, spojene lancem ili željeznom polugom, koje su iz topova bacane, mogle su strah zadavati, inače se njima činila neznatna šteta. Za vrijeme bombardiranja Beograda, kada su ih

Turci iz tvrđave bacali na kuće, nije se ništa ni osjetilo. Ali pri udaru u lađe lako su ih mogli potopiti. Zato se u Beogradu one prilično iskopavaju kraj Dunava i Save, pa i u samim rijekama.

Pošto se topovima bije samo organizirana vojska, nije čudno što ih hajduci za vrijeme ropstva pod Turcima nikada nisu imali. U Srbiji su za vrijeme prvog ustanka (1804) upotrebljavani drveni topovi; oni su bili od trešnjevine izdubeni, nekad i obručima okovani, pa su često od prvog pucnja prskali, te nisu nikada upotrebljavani kao bojno O., nego kao obične prangije, da oglase naredbu: na okup, juriš i t. d. Po pričanju jednog Engleza Crnogorci su također pucali trešnjevim topovima čak 1843. Ima bilježaka da je Jovan Petrović, zemunski kovač, koji je okivao trešnjeve topove izlio u Srbiji i jedan željezni top. A Milisav Petrović izlio je jedan šest funtovni top, i osnovao prvu ljevaonicu topova u beogradskom gradu. Majstor Milisav pokušao je da izlije i topove za rastavljanje, da pojedini dio može vojnik na ramenu uznijeti na brdo, i tamo dijelove sastaviti. Kubuz (haubica) također je kod Srba lijevan, prvi put 1813.

Tek polovinom 14 vijeka nailazimo na prve puške, arkbize. One su se sastojale iz kovane željezne cijevi, u koju su odzada učvršćivali drvenu držalicu, kojom se nije s ramena gađalo, a fitiljem su je potpaljivali. Kasnije su pravili puške naručnije i manje, i konjanici su njima pucali iz ruke. Ima čitav niz usavršavanja dok se nije došlo do arkbize. Ova je puška imala na bolje izrađenom kundaku kukast kokot, a dolje drugu kuku za zakvačivanje za podlogu, o bedem ili što bilo, da u trzanju ne povrijedi čovjeka. Arkbize su iz druge polovine 15 vijeka. U 15 i 16 vijeku arkbize su bile u jeku. Janjičari su ih nosili (uz krivu sablju, jatagan, sjekiru), a fitilj su omotavali oko desne ruke, i pripaljen nadnosili nad barutom podasutu falju napunjene arkbize. — Puške se u dubrovačkim spomenicima spominju prvi put već 1351, po talijanskom imenu skiopi; iz njih su vatrom bacali strijele i zrna. U sarajevskom muzeju čuvaju se najstariji oblici kukaste puške (u dubrovačkim spomenicima 1382 zvane bombarde, bombarda cum crochis). To je masivna željezna cijev s tulcem odzada, u koji se usadi drveno držalo, kojim se upravlja, dok niže grla dolje stoji velika kuka, da se zakvači o bedem ili što bilo na podlozi. U njoj su barut potpaljivali fitiljem. U kasnijih je držalo već otesano u kundak, čak zgodan za nišanjenje. 1452 kad je despot Đurađ operirao u Primorju uveliko su se vojnici služili tim ručnim puškama. Meterižnjače su bile teške nepokretne gradske puške, uvijek s obaračem bez branika.

Mi smo već za terkeš rekli da je isto to što i hladno O. arkbiza, ali arkbizom se zvalo u 15 vijeku i ručno pješačko vatreno O., kasnije i konjanička duga puška, do metra i nešto više, ali sa savršenijim tabanom (tabandžetom) na kotačić. Ovakih arkbiza bilo je i vrlo velikih; one su paljene fitiljem (luntom) i bacale su zrna od 60—200 kg. One su se zvale i teške muskete. Inače je mala musketa što i mušketa ili puška, a u Crnoj Gori šoca se zvala mušket, od tuda mušketanje znači što i ubiti iz puške osuđenog na smrt.

Prva austrijska puška arkbiza upotrebljavana je od 1618, a kombinacija s kokotom i kukom od 1630. Ovakva jedna arkbiza puška postoji i u beogradskom vojnom muzeju. Arkbizom su bili naoružani i uskoci iz 16 vijeka; oni su njima rukovali kako se samo zamisliti može. Ali i luk sa strijelom nisu ostavljali, koji je u njihovoj ruci bio ne manje pouzdano O. I za Crnogorce se izrično 1614 navodi, da su arkbizama bili naoružani, pa mačevima, kopljima i t. d.

Po svemu izgleda vrlo vjerojatno, da su puške s kremenom, zvane kremenjače, izmišljene između 1630 i 1640. Na puški se razlikuje na prvom mjestu drveni kundak (u Dalmaciji zvani i oklop). Donji dio, u stvari glavni kundak, jest proširen i naslanja se na rame, ali u tanjem dijelu on se produžuje ispod cijevi do samih usta (grotla). Kad ide samo do polovine cijevi takva se puška zove golica. Kundaci su najviše pravljeni od orahovine, javorovine i klenovine. Rjeđe su puške s tučanim, srebrnim ili željeznim kundakom, a obavijaju tanki drveni kundak uz cijev. U našim zemljama čak iz ranog vremena ima i pušaka i pištolja čiji se kundak prelama na šarci, da ih na taj način

gotovo za pola skrate i pod gunj sakriju. Od kundaka do gornjeg nišana zove se jalman, koji je zbog veličine najviše ukrašen metalnim nakitom, sedefom, merđanima (koraljima). Njega ozdo zadniva metalni tepeluk. Ali jalmanom se u Bosni zove samo glava kundaka. Na gornjoj strani kundaka ponekad stoji tučana ili srebrna žabica. Kokot (oroz) se zove onaj dio, koji u ustima drži kremen, koji je omotan olovom, da se pri stezanju klinom ne rasprsne. Ovo olovo zove se olovnica. Kremen s kokota udara o čelično ognjilo (kašiluk, kašikluk i kašaluk). Ispod puške, odnosno kokota i kašiluka učvršćen je polukružni oblučac, branik, da zakloni obaraču, koja se kažiprstom desne ruke povuče da luk (opruga) odapne, i da kremen udari u nasitno izbrazdani kašiluk, s koga sine varnica i zapali barut u čanku, odakle vatra plane u falju i dalje u cijev, da istjera zrno (kuršum). Kokot i ognjilo (kašiluk), zovu se ukupno taban ili tabandže, a neki pridružuju tome još i obaraču s branikom. U Bosni se za taban kaže i čarak ili čark. U Piperima se kašiluk zove ognjivo, u Srbiji većinom kršilo. Kokot se zove u Gusinju skok. Branik se često zove kunkula, straža, usperica. Kremen se u Kučima zove i krem. Cijevi se kod pušaka opasuju za kundak karikama (ima pećanki i 13 karika) a kod pištolja paftama. Ovo se ime katkad zamjenjuje. Na dugoj puški uvijek ima bar jedan nišan, najbolje dva da okom sastavi. U Crnoj Gori ti malo izdignuti nišani zovu se sjenaji.

Ima raznih vrsta kremenjača pušaka. Šišana (šešana) ima debelu cijev, izvana uglastu sa 6 do 8 uglova, dakle je prizmastog profila. Kad se iz šišane izdižu aneta (srpski puškari zovu i povijenica) koji su uvijek na zavojke, kao ovnovski rog (oluk u cijevi), onda se da puškaru da ih sasvim očisti, da se aneta nikako ne vide. Da se što duže aneta ne izližu, barut je u njima nabijan drvenom šipkom, kod drugih po pravilu željeznom. Takva šišana s glatkom cijevi zove se kaval. Šišana, tančica (arnautka) i mnoge stare puške imaju krštaban, t. j. sav mehanizam izvana. Zatvoreni tabani su novog podrijetla. Carigradske su šešane sitno džeferaste, a sarajevske krupno. Puške tančice su najraširenije u našim zemljama, a većinom su njima i lovili. Neke su vrste pušaka samo po izgledu na tančice, a u stvari su bile puške ubojite, kao rašak bosanski, koji se u Srbiji zvao krdžalinka. Kod ove je puške široki dio kundaka bio izvijen kao polumjesec, tako i tučani potkov pod njim, koji je zgodno pristajao na rame kad se nišani. Sasvim je pogrješno tančice zvati arnautkama, jer su tančice izrađivali samo srpski puškari u Prizrenu, Peći, Skadru i Podgorici. Kad sam ja boravio u Skadru prije 25 godina puškari su bili još sve sami Srbi, bez i jednog Arnautina. U Toskaniji je već bilo puškara pravih Arnauta, i od njih potiču i u nas čuvene puške toske, koje su bile što i tančice, samo sa širim i ravnijim jalmanom.

Prekrasna je bogato izrađena puška džeferdar, čija je cijev od željeza i čelika vatrom klepana. Pored osobito lijepe džeferaste šare, materijal se cio na ovaj način popravi i užilavi. Najstariji su džeferdari podrijetlom iz Damaska, ali su ih poslije vješto oponašali i u talijanskom gradu Brescia; zbog toga se kod nas takvi dugi džeferdari zovu i breškama. Kod izvjesnih breški usta su nešto proširena, da se brže mogu napuniti.

Neke puške nose ime po tuđim narodima: alamanka i tudeškinja (obje po Nijemcima), toska, arnautka, latinka, talijanka. Po Bugarima nema ni jednog imena, čak ni po njihovim gradovima. Po predjelima i mjestima zovu se puške: dalmatinka, lanickinja, krdžalinka, breška, mletačkinja (venedik), menđister (od Winchester); vedenik bit će što i venedik. Kod nekih pećanki cijev je na izlazu grlasta, kao lijevak proširena. Inače se zovu: duga diljka (divka), kuburaš (kuburlija), koji se nosi u kuburi, dvogrlica, povoznik, pavtalija, letina, duga lunta, meterižnjača (dugačka i vrlo teška, udešena za šančeve), ličanik, arčalija (u koju ide mnogo baruta i olova), muškete (šoce), kavalin (neka teška puška). Garabilj ili karabin je s proširenim grlom, puni se isječcima ili sa po 42 kuršuma, koji se na sve strane rasipaju. Ova kratka konjička puška zove se espengol, espinjol ili tromblon, jer karabin nije nikakva naročita klasa pušaka.

Pištolji se nekad zovu i puškama ili češće malim puškama. Pištolji se nose za pojasom ili u kuburama.

Crnogorske kubure imaju okrugle jabuke; tako i u svoj zapadnoj Srbiji i Bosni. U Srbiji su ih ranije zvali prizrenski pištolji, a one sa šiljatom jabučicom arnautski. Srpski pećanci (pištolji) imaju također okruglu jabučicu s šiljkom, a okolo po jabučici male gukice. Osim jabuke ovi se pištolji razlikuju i po tabanima. U prizrenskih pištolja tabani su njemački (na njima su zubovi i lukovi iznutra), a u arnautskih su tabani arnautski ili turski (u kojih su zubovi i lukovi izvana). Kad puška nije zapeta, ona je na donjem zubu, a kad se zapne onda je na gornjem. Pištolj sav u srmi s šiljatom glavom zvao se ledenjača (ledenica), sa okruglom kubura. Ledenjače zvane bušatlinke slične su ledenjačama, samo ondje gdje se drže, više su previte (iskrivljene). Bile su vrlo skupe. Šabaklije su bile ledenice sa manje srebra okovane. Šilja je najsličnija ledenici, jer ni u njezinoj opravi nema nigdje drveta. Ona nije od srebra, kao ledenica, nego od tuča, a glava joj je malo šiljatija od one u ledenici. Pećanka ima žutu glavu od mjedi na čvorove.

U prvom ustanku Srbi su imali najviše razne puške tančice i krdžalinke, a pištolje svakojake. Vrlo je zanimljiv pištolj zvan šišanac. U svemu je kao običan pištolj, samo što je olučast, i što je na rukovatu (mjestu od jabučice do pod kokot i obaraču, gdje se drži šakom, kad se hoće da puca) izbušena jedna rupa, u koju se uglavi arbija, i time produži pištolj u pušku, da pouzdanije nišani. Na drugoj strani te arbije stoji kao kratak nadžak, koji se zgodno o rame nasloni. Ali s jedne strane on je udešen za čekić, a s druge ima odvijač, za odvijanje klinova. Za neku je pušku u pjesmama narodnim teško odrediti, da li je puška ili pištolj, ili ih pod istim imenom ima obadvije vrste. Za ime pištolj neki misle da dolazi od talijanskog grada Pistoje, a Palacki tvrdi da dolazi od češke riječi pistola, što znači cijev.

Ima historijskih dokaza, da su puščane cijevi (paraguni) kovane i u našoj zemlji. Fojničani su dobavljali željezo za cijevi iz Starog Majdana (kotar Sanski Most). Kolika je dužina cijevi, toliki se komad željeza rastanji, pa se onda presavije uzduž i varom klepa; pri tom poslu jedan proturi s jedne, drugi s druge strane hladno oblo vreteno, a majstor kuje. Gotovima su poslije burgijom (svrdlićem) cijev gladčali. Šišane su također kovane u Fojnici, a velike dupovke u Dupovcima kod Pazarića, u sarajevskom srezu. Prizrenci su dobivali željezne oblice za pištolje iz Gore, pa ih sami puškari poslije bušili pokretom vode na rijeci, na kotač. I Ami Bouč spominje, da su se u Prizrenu izrađivale puščane cijevi. Ali sve je ovo bilo za nevolju, jer su gotove cijevi sa strane uvijek bile bolje. U Peći su mogli praviti samo pištoljske cijevi. Matkapom ili u Srbiji zvanim preslajerom bušili su falje (rupica na cijevi, gdje se pripaljuje barut — akzut u Prizrenu, voljica u Bosni). Ognjilo su samo zanađavali za vrengiju. Zanađavati znači lemiti čelikom (nado), najbolje od engleskih pila, a može i sjekiraškim, ali se ovaj brzo izliže. O desnom bedru visio je naprašnik (u Hercegovini zvan ćila ili basma) sa finim barutom za potprašivanje voljice kod kremenjača.

Najbolje (fišeke) su nosili u silavu i na drugim mjestima, pa su pasali pripojasnice (fišek — ćese) prosto kese (palacke — redenike — kulete ili kulite u Crnoj Gori). Ne smije izostati ni uljarica (zejtinica) za mazanje puške, pa krpa mašnjača, pa prosušen zečji loj opet za mazanje, ili od živine iz kostiju, koji puste da se na mrazu smrzne, i onda ga osuše na dimu, pa kožni o rame obješeni šarpelj, da kokot ne razdere odijelo. Male su puške punjene arbijom (drvena ili željezna šipka) a u arbiji su stajale mašice. Pištolji su punjeni kuršumima, isječcima ili sindirlijama. Kuršum ima još ime puščano crno, purak, olovce (više u šali: ubilo ga olovce). Kremen se kupovao iz Metohije i Debra a uvažan je i preko Silistrije. Samokresi su se palili na kapslu. Mali samokres zove se krndelj. U Bosni i Hercegovini kapslare se zovu i erzelije (po turskom znači kapslare). Na Grahovu su Turci njima pucali, ali one su se nabrzo izobičajile, čim su se pojavile ostraguše. Samokres, samognjika i samognjica su što i samokres.

Mihailo iz Ostroice veli, da Turci ne voze sa sobom teške topove za rušenje gradova, nego ponesu dosta bakra na kamilama, pa izliju topove pod gradom, koji hoće da osvoje. Puščanog

praha imaju izobilno. U 17 vijeku Turci su lijevali brončane topove i taneta za njih i u bosanskoj Gomionici. Bolica spominje 1614 kod Klimenata mačeve, štitove, koplja, praćke, kojima gađaju vrlo vješto. U staroj srpskoj državi dugi štitovi bili su važna vojnička oprema. I na bosansko-hercegovačkim stećcima ima ih izrezanih. Isprva su štitovi bili okrugli, poslije dugoljasti, najposlije toliko dugački, da su mogli zaštititi cijelog čovjeka kad jaši na konju. Kastriotov šljem (bar se njemu pripisuje) i sad se čuva u Beču. Mnogo privlači pažnju što mu je ozgo na šljemu nasjela kozja glava s rogovima. Šljem se inače javlja pod raznim imenima kao: kaciga, kuvija i t. d. Historičari spominju, da su srpski oklopnici na Kosovu zadavali glavnu brigu turskim vezirima. Spominje se narudžba iz Mletaka po 300 oklopa i t. d. Tu je i brnja od pletene žice, pa metalne zaštite za noge, ruke. Valjda je i pancir bio u upotrebi kod Srba, jer je u njemu prešao u Srbiju Jakov Jakšić 1815. Rovinski piše, da su skadarskog sandžak-bega 1604 na Lješkopolju ranili Crnogorci kopljem. Bici je u turskoj pratnji iz Prizrena u Janjevo imao ljude naoružane lukovima. Novi Pazar je čuven sa izrade buzdovana, a Pukvilj dodaje da se jatagani i drugo oružje iz Gackog i Foče prodaju po makedonskim vašarima. Hadži-Krsta Cicvic, Srbin iz Prizrena, nosio je do prije 50 godina po 10 tovara najviše pištolja, arbija i kremenja čak u Misir, a odatle se izvozilo u Arabiju i dalje. Za to je razumljivo što Hahn naziva Prizren glavnom oružnicom Balkanskog Poluotoka. Četnička romantika kod uskoka bila je vrlo šarena i uzbudljiva. Čak su navlačili pancirsku košulju na glavu i kalpak sa čelenkom. Još jedna zaštitna naprava kod Srba je našla posljednje utočište. Na Paležu Miloš opkolivši turski šanac nikako nije mogao da prisili Turke na predaju. Onda on raspiše po obližnjim selima, te se izrade domuzarabe (na dvokolicama prikovane debele daske, tako da nekoliko ljudi može pred sobom tjerati ih zaklonivši se iza daske od kuršuma). Ovakve su dvokolice upotrebljavali još Grci i Rimljani, pa i Husiti.

L i t e r a t u r a: Le compte de Marsigli, L'Etat militaire de l'Empire Ottoman (1732); Demmin, Die Kriegswaffen (1893); St. Novaković, Stara srpska vojska (1893); M. Vukićević, Iz vojnih ustanova Karađorđeva vremena (Godišnjica, 31); Truhelka, Osvrt na sredovječne kulturne spomenike; Zovko u Sarajevskom Listu (1896); Luka Grđić-Bjelokosić, Zbirčica o oružju (Zora, 1898); V. Ćurčić, Starinsko oružje (1926); Strmšek, Orožje v jugoslovanski narodni epiki (Zbornik za narodni život, 25, I.).

S. Trojanović.

ORUŽJE I MUNICIJA. Zakonski propisi i naređenja, koji se odnose na O. i M., uglavnome su predviđeni: u zakonu o držanju i nošenju oružja (18/2 1922), u pravilniku ministarstva unutrašnjih djela za izvršenje ovog zakona (7/8 1924), u zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi (2/8 1921), u pravilniku ministarstva vojske i mornarice o proizvodnji, prodaji i uvozu baruta, dinamita i ostalih eksplozivnih i rasprskavajućih smjesa, oružja i municije (25/8 1920), u pravilniku ministarstva unutrašnjih djela za razdavanje, držanje i nošenje državnog vojničkog oružja (27/11 1924). Ovi zakonski propisi vrijede za cijelu državu i reguliraju: 1. držanje i nošenje O., 2. prodaju O. i M., 3. uvoz O. i M., i 4. razdavanje, držanje i nošenje državnog vojničkog O.

Po čl. 1. zakona o držanju i nošenju O., držanje vatrenog O. (puške ili revolvera), po pravilu je slobodno, a samo je po izuzetku, kada je javna bezbjednost ugrožena, vezano za naročito odobrenje vlasti. S obzirom na stanje javne bezbjednosti u zemlji u vremenu izdanja spomenutog pravilnika za izvršenje ovog zakona, ministarstvo unutrašnjih djela zabranilo je držanje vatrenog O. u kućama bez prethodnog odobrenja (oružnog lista) nadležnog oblasnog župana (za Beograd upravnika Beograda). Ova zabrana i danas je na snazi (čl. 1 i 2 pravilnika). Ovi isti organi izdaju odobrenje i za nabavu i nošenje O. (čl. 4 i 5 zakona i čl. 10 i 11 pravilnika). Oružni listovi izdaju se uvijek na određeno vrijeme, a najdalje do kraja dotične kalendarske godine, vrijede za cijelu kraljevinu, moraju se uvijek sobom nositi, i mogu se svagda opozvati (oduzeti) motiviranim rješenjem vlasti koja ih je izdala. Oružni listovi sa trajnom vrije-

dnošću daju se samo za O. historijske i umjetničke vrijednosti, ili osobite lične i porodične važnosti, kao i za ono, koje u pojedinim krajevima po uobičajenoj tradiciji sačinjava dio narodne nošnje. — Prvi oružni list izdaje se po molbi (prijavi), a slijedeći na osnovu starih oružnih listova. Toga radi vlasnici ovih listova dužni su, u vremenu između 1 i 15/1 svake godine, predati ih najbližoj upravnoj vlasti, sa propisanom taksom, koja ih dostavlja nadležnom velikom županu, sa mišljenjem za svako pojedino lice, radi izdavanja novog oružnog lista, odnosno produženja starog na dalnju godinu dana. Oružni list ne moraju tražiti državni samoupravni službenici, koji po svojoj službi imaju pravo ili im je dužnost držati i nositi O., ali zato moraju imati legitimaciju svoga nadležnog starješine, sa naznakom o pravu držanja O. Ako je ovu legitimaciju izdala samouprava vlast, ona mora biti ovjerena od pretpostavljene državne vlasti. Pri promjeni O. isti je postupak kao i pri prvobitnoj nabavi (čl. 7, 8 i 9 zak. i čl. 6, 18 i 19 pravilnika). — Držanje i nošenje O. bez odobrenja vlasti kažnjava se zatvorom do 3 mjeseca ili u novcu do 4.500 Din (čl. 11 zak. i čl. 9 pravilnika).

Vatreno O. i M. mogu prodavati samo oni trgovci sa protokoliranim firmama, koji od nadležnog velikog župana, odnosno upravnika Beograda, dobiju odobrenje za nabavu, držanje i promet O. — Za kupovinu M., a naročito lovačke i u količinama za običnu potrošnju, dovoljno je da kupac pokaže prodavaču svoj oružni list. Za nabavu veće količine M. mora se imati posebno odobrenje vlasti. — Ovlašteni prodavači O. i M. dužni su voditi knjigu prodaje ovih artikala, i u istu upisivati: ime, zanimanje i mjesto stalnog prebivanja lica, kojima prodaju O. i M., kao i svaki unos u radnju O., baruta i M. Ova knjiga mora biti potvrđena od mjesne policijske vlasti. Postupak protivan propisima o prodaji O. i M. kažnjava se istom kaznom kao i bespravno držanje i nošenje O. (čl. 10 zak. i čl. 5, 21 i 22 pravilnika).

Po čl. 20 pravilnika za izvršenje zakona o držanju i nošenju oružja, odobrenje za uvoz, provoz i izvoz svih vrsta O. i M., daje ministarstvo vojske i mornarice.

Razdavanje, držanje i nošenje državnog O. i M. Državno O. i M. mogu se dati općinama, ustanovama i privatnim licima povodom pojave hajdučije (kačaka), za čuvanje komunikacija, javnih dobara, državnih i privatnih poduzeća i t. d. — Odluku za izdavanje O. i M. iz vojnih magazina donosi ministar vojske i mornarice po zahtjevu ministra unutrašnjih djela, a o njegovom razdavanju odlučuje veliki župan. — U nadležnost velikog župana spada i izdavanje oružnog lista za ovo O., koji se izdaje besplatno. Neposredni nadzor nad ovim O. vrše starješine žandarmerijskih stanica, kojima se mora dostavljati svaka upotreba O. radi provjere, da li je bila opravdana. Neopravdana upotreba O. ima za posljedicu kaznu i plaćanje naknade za utrošenu M., a eventualno i za oštećeno O. (čl. 1 do 5 pravilnika za razdavanje, držanje i nošenje državnog vojničkog oružja). (V. Javna bezbjednost).

D. Alimpić.

OSA ŠLJIVARICA je štetočinja na šljivama. Za vrijeme cvjetanja pojavi se O., koja u cvijetu snese po jedno jaje. Poslije nekog vremena padne plod sa razvijenom larvom sa drveta. Larva se zavuče u zemlju, da prezimi. U krajevima, gdje je razvijeno njegovanje svinja, svinje preko zime, rujući zemlju po šljivicima, uništavaju većinu larvi. *I. R.*

OSANICA. 1. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Morave. Izvire na sjeveroistočnom kraju Baljkovačke Kose (kota 501 m) i na zapadnoj strani Srednjaka, oko 9 km jugoistočno od Kragujevca. S izvorišta O. teče prema sjeveru, kod Krstina Vrha (449 m) skrene pod pravim kutom i upravi svoj vijugavi tok prema istoku-sjeveroistoku, a od Bagrdana teče na sjever. U Moravu O. utiče 0·5 km sjeveroistočno od bagrdanske željezničke stanice. Na srednjem toku O. zovu i Komaričkom Rekom, prema istoimenom selu. Nešto većih pritoka O. ima samo sa desne strane; od njih su važniji: Kusjača i Račnički Potok. Dužina O. toka je 29 km, a površina porječja 105·5 km^2.

2. Rijeka u Bosni, lijevi pritok Drine. Izvire iz dva vrela, jugozapadno od planine Javorine, na istočnoj strani Kacela (1.675 m), i na cijelom toku teče kroz klisuru. S izvorišta O.

teče oko 2·5 km prema istoku-jugoistoku, zatim skrene na sjeveroistok i u vrlo velikom luku optiče cio sjeverni kraj planine Stolca, upravljajući tok prema istoku-sjeveroistoku, istoku, istoku-jugoistoku. Od sela Raškovića O. počne teći na jug-jugoistok, a nedaleko od ušća na istok i jugoistok. U Drinu se O. ulijeva oko 1·5 km uzvodno i jugozapadno od sela Pešteci. Dužina O. toka je 22·7 km, a površina porječja 108·4 km^2.

P. Vujević.

OSAT, predjel u Bosni, s lijeve strane Drine, između Višegrada i Srebrenice. Spominje se kao župa u srednjem vijeku. Stanovnici su pravoslavni i muhamedanci. Pravoslavni idu skoro svi odrasli muški na rad po Bosni i Srbiji, gdje prave kuće, zgrade i crkve. Ovaj zanat rade od starine. Od stanovništva u okolini razlikuju se nošnjom i nekim običajima. *M. F.*

OSIGURANJE STOKE. U svim stočarski naprednim zemljama uvedeno je državno ili privatno (uzajamno) osiguranje domaćih životinja, naročito goveda, protiv gubitka radi epidemije ili stradanja. Objekt toga osiguranja sasvim je izuzetan, te zahtijeva sasvim drugu tehniku osiguranja nego drugi objekti. Taj problem nije ni u jednoj zemlji riješen na zadovoljstvo posjednika. — Kod nas je to pitanje tek početo, te postoji samo jedna institucija za ovu svrhu i to: Središnji Savez Zadruga za Uzajamno Osiguranje Goveda za Hrvatsku i Slavoniju, sa sjedištem u Zagrebu. Ovaj savez ima 11 zadruga kao članove. Državna imanja u Hrvatskoj i Slavoniji moraju osigurati svoju stoku kod Središnjeg Saveza, dok je za privatnika osiguranje neobvezno. *S. U.*

OSIGURAVAJUĆA DRUŠTVA. U Srbiji dugo vremena nije bilo O. D., osnovanih domaćim kapitalima. Decenijama su tu radila strana društva, od kojih su neka bila vrlo popularna, kao: Ekitebl, Grešem, Nort Britiš i Merkantile, Nju-jork, Anker, Asikuracioni Đenerali i t. d. Ovim stranim društvima pripada zasluga, što su kod nas raširili ideju osiguranja. Izgleda ipak da se glavna djelatnost svih tih društava svodila na osiguranje života. Protiv požara rijetko se osiguravalo. Naročito se po selima, gdje je vrijedio zakon o zlonamjernoj paljevini, po kome su općine bile dužne naknaditi štetu od požara kad se krivac ne pronađe, nije osjećala potreba za ovom vrstom osiguranja.

Početkom devedesetih godina prošloga vijeka već je bila tolika navala stranih O. D., da je vlada bila prinuđena donijeti zakon o O. D. (31/3 1892), koji i danas vrijedi u Srbiji. U trenutku kad je donesen, ovaj je zakon imao u vidu samo strana O. D. i prema toj okolnosti on je i redigiran, te je propustio da propiše opće uvjete za rad i da precizira prava nadzorne državne vlasti. Za početak rada tražena je kaucija od 100.000 dinara i pribavljanje nepokretnosti u vrijednosti od 150—200.000 dinara.

Krajem devedesetih godina, a naročito 1900—1901 javila se u Srbiji manija za osnivanjem društava za pomaganje u slučaju bolesti i smrti. Ove ustanove, poznate pod imenom svadbenih i ukopnih društava, doživjela su ubrzo krah, pošto im cijela uplata uloga i isplata obećane naknade nije počivala na matematičkoj osnovi. Pri tome je dosta naivnog svijeta pretrpjelo znatne materijalne štete. Na žalost, čak je i državna vlast favorizirala ove ustanove, iz čisto fiskalnih razloga: udarene su bile takse na prijave za članstvo, na potvrde o uplati i o isplatama štete i t. d.

Ministarstvo narodne privrede, odnosno odjeljenje za trgovinu, radinost i saobraćaj poduzelo je međutim ubrzo ozbiljne mjere, da spriječi ove zloupotrebe, ali i prije no što je ono zabranilo osnivanje ovih društava, ona su svojom propašću, za dugo ubila kod publike svaku pomisao na slična poduzeća.

Država je onda dala zakon o zadrugama za uzajamno obezbjeđenje, ali se od njega učinila slaba upotreba. Do rata ih je bilo svega desetak za uzajamno pomaganje u slučaju bolesti i smrti, mahom iz krugova zanatlija i radnika. Krajem devedesetih godina prva domaća ustanova, koja se bavila poslovima osiguranja, bila je Beogradska Zadruga A. D. Ona je 1897 zavela posebno odjeljenje za osiguranje života i protiv požara, ma da su joj glavni cilj bili bankarski poslovi.

Tek 1906 godine, osnovano je u istinu prvo srpsko društvo za osiguranje (Srbija). Akcije njegove su i

danas u rukama beogradskih kapitalista. 1913 istovremeno je osnovana, pored Jugoslavije, Šumadija, prvo srpsko društvo za osiguranje i reosiguranje. Ovo je bilo prvo domaće društvo, koje je i u svom nazivu istaklo, da će se baviti i reosiguranjem.

U ostalim pokrajinama također su, prije ujedinjenja, dominirala strana društva, od engleskih i američkih do madžarskih i austrijskih.

U Vojvodini i Bosni prevladavala su madžarska i austrijska O. D. U Hrvatskoj i Slavoniji bilo je i lokalnih društava (Croatia), ali su glavni i veliki poslovi bili u rukama stranih O. D. Poslije rata je nestalo, kao i u svima ostalim oblastima, privredne djelatnosti i naglo nacionaliziranje već postojećih tuđinskih društava. Tako se u Sarajevu udomaćila Herceg-Bosna, u Zagrebu Sava (tijesno vezana sa tršćanskim Assicurazioni Generali), Dunav (pod istim imenom u Beču) i t. d.

Radi povoljne privredne konjukture u toku vremena (1920/23) osnovano je u Beogradu nekoliko novih O. D. Adrija, Vardar, Kontinental. U Zagrebu je osnovan Triglav.

Na kraju 1924 bilo je u našoj zemlji oko 30 O. D., domaćih i stranih. Od ovih 19 imaju glavno sjedište na našem teritoriju i registrirana su kao akcionarska društva. Najstarija je Croatia u Zagrebu (osnovana 1884).

Od stranih društava, koja rade u SHS vrijedi spomenuti, na prvom mjestu, francuska društva: Union i La Nacional. Od talijanskih radi najviše i popularno je u zapadnim krajevima Riunione Adriatica (osnovano 1828). Od bečkih društava imaju odobrenje za rad u našoj zemlji: Fenix, Alians i Anker. Zatim rade još: Bazelsko društvo i Komercial Union, iz Londona Royal Exchange.

Po prihodu od premija na prvom mjestu je Triglav, koji je 1924 imao 43 milijuna, na drugo mjesto dolazi Sava sa 36·6 milijuna i Croatia sa 26·5 milijuna dinara. Od svih grana osiguranja najpopularnija je i najviše donosi prihoda požar: kod Triglava 28 milijuna, kod Save 25. Jugoslavija je imala u ovoj godini premija za 13 milijuna, Rosija-Fonsier 8·5 milijuna, Dunav 13·7 milijuna.

Razmjerno tome idu i isplate šteta od požara u prošloj godini. Triglav je isplatio 13·7 milijuna, Sava 5·7 milijuna. Uopće se prošla godina ne može nazvati povoljnom za O. D., jer je industrija znatno stradala. Ukupno su naša domaća društva na ime štete od požara isplatila (po odbitku reosiguranja) u 1924 56·7 milijuna (prema 32 milijuna u 1923).

Što se rentabiliteta ovih poslova tiče, može se reći, da nova, mlada društva ne zarađuju toliko, da bi mogla platiti i dividendu svojim akcionarima. Režijski troškovi su vrlo veliki, a osim toga formiraju se potrebne rezerve.

Najveću dobit u završnim računima pokazuje Beogradska Zadruga, (2·3 milijuna dinara), zatim Srbija, Sava, Jugoslavija, Herceg-Bosna i t. d.

Sva društva su organizirana u jedan savez O. D. kraljevine SHS. Cilj je savezu zaštita profesionalnih interesa, a osim toga da ih zastupa i govori u ime društava, pred državnim vlastima.

U pogledu osiguranja od požara vlada tarifalni sporazum, obvezan za sva društva, koja su u savezu. Na putu je, da se ostvari i konkordat. Predsjednihk saveza je Đura Paunković, generalni direktor Rosije-Fonsier, a generalni sekretar Bora Pavlović. *N. Stanarević.*

OSIJEK, najveći i najznatniji grad u Slavoniji i u cijeloj našoj Podravini. Prostire se u ravnici (94 m visokoj) uz desnu obalu rijeke Drave, 20 km (pravac) više njezina utoka u Dunav. — O. je razdijeljen na četiri gradska dijela, koji su po četvrt sata hoda razdaleko, a vezani su među sobom redovima lipa i kestenova. Niz Dravu se dijelovi O. ređaju i po tome se zovu: gornji, unutarnji i donji grad vezani među sobom električnim tramvajem, dok je novi grad jedna dugačka ulica jugoistočno od unutarnjega grada.

Gornji grad središte je prometnog života. Na njegovoj se sjevernoj strani, na Dravi, nalazi zimska luka za nekih 60 plovnih objekata, a na južnoj strani glavna državna stanica (druga je u donjem gradu), gdje se stiču željezničke pruge: O.—Našice—Virovitica—Koprivnica—Zagreb, O.—Našice—Pleternica, gdje se dijeli u Požegu i u Novu Kapelu—Batrinu, O. — Đakovo — Vrpolje; O.—Gaboš—Vinkovci, O.—Dalj, gdje se dijeli u Bogojevo (Bačka) i u Vinkovce s kra-

kom Borovo—Vukovar, O. (most preko Drave)—Beli Manastir (Baranja—Pečuh), i Guttmann-ova stanica privatne slavonske vicinalne uskotračne željeznice O.—Valpovo—Belišće—Donji Miholjac—Mislavac—Orahovica i Voćin. U gornjem gradu su: župna crkva Sv. Petra i Pavla, sagrađena krajem prošloga vijeka u gotskom stilu, županijska (sada oblasna) palača, narodno kazalište, narodni kasino i Grand hotel jedna su zgrada (1865), koja se ističe svojom veličinom i u maurskom slogu građeni židovski hram. Samostan kapucina, koji su došli u O. 1702, na poziv njemačke posade, zadržao je do danas njemački značaj. Gornji grad je poglavito sjedište osječke industrije, trgovine i novčanih zavoda. Tu su: trgovačka i obrtna komora i trgovačka akademija (škola), znatne tvornice: »Drava« tvornica žigica, »Union« parni mlin, plinara, pivara, staklana, (»Tvorum« tvornica pokućstva) i dr., novčani zavodi: Narodna Banka, Prva Hrvatska Štedionica, Srpska Centralna Banka, Hrvatska Eskomptna Banka, Jugoslavenska Banka i dr. Agrokemijski zavod prešao je 1922 u državnu upravu, te se zove Poljoprivredna ogledna i kontrolna stanica sa državnim agrikulturnim kemijskim laboratorijem u O.

Unutarnji grad nosi i historijsko ime Tvrđava, jer je još do nedavno bio opasan jakim zidovima i jarcima. U njega su vodila četvera vrata. Zidovi su porušeni 1923, pa su tako odstranjeni i okovi prirodnome razvitku grada. Naokolo se prostiru glasije (šetališta). Na sjevernoj strani ima spomenik vojnicima, koji su se utopili u Dravi 1883, kad se pod željezničkim vozom srušio stari drveni most. — Unutarnji grad i danas je poglavito vojničko mjesto, ali i sjedište gradskoga magistrata (za cijeli grad O.) i srednjih škola. Najveća je zgrada vojarna generala Jankovića na Karađorđevom trgu, nasred kojega je stari spomenik Sv. Trojstva. Dvije su rimokatoličke crkve: župna crkva Sv. Mihajla i crkva Majke Božje uz franjevački samostan. Srednje su škole: gimnazija i dvije realne gimnazije (muška i ženska). U zgradi muške realne gimnazije nalazi se i gradski muzej s arheološkim i numizmatičkim zbirkama. Tu je i ženska stručna škola, osnovna škola i dječačko sjemenište biskupa Strossmayera.

Na poljani pred oba dravska željeznička mosta (cesta Belje i željeznica u Pečuh) počela se uređivati centrala za elektrifikaciju tramvaja, osvjetljenje i električni pogon tvornica.

Iza željezničkog viadukta počinje donji grad. Desno je vojarna bana Jelačića i dalje tvornica strojeva i ljevaonica željeza, lijevo parobrodarska agencija i pristanište. Prometno skladište novo je naselje na obali Drave, do koga vode željezničke tračnice, ali najviše lađe dovoze i odvoze različnu trgovačku robu. Tamo se nalazi i svilara, i uzorno uređena državna bolnica te artilerijska vojarna kralja Petra. U donjem gradu su: Prvi osječki mlin na valjke, učiteljska škola, do nje crkvica Majke Božje Sniježne, i pčelinjak Hrvatskoga pčelarskoga društva sa krasnim nasadima. Donji grad ima rimokatoličku župnu i pravoslavnu parohijsku crkvu. Hrvatski Dom je stjecište svih donjogradskih hrvatskih kulturnih društava. Šećerana zauzima velik prostor iza donjogradske stanice. Nedaleko je i tvornica žeste. Još su znatna industrijska poduzeća: »Karolina« mlin i tvornica keksa, tvornica koža i Schicht tvornica sapuna. Na Dravi melju vodenice. Donji je grad nekada bio središte trgovine i prometa, ali u novije ga je doba u svemu daleko pretekao gornji grad.

Novi grad, gotovo srastao sa donjim gradom, na njegovoj jugozapadnoj strani, nalik je na veliko selo. Stanovnici su poglavito ratari i vrtljari, znatnijim dijelom potomci njemačkih naseljenika. U novom su gradu. Gradski vrt, streljana Streljačkog Društva, preko 140 godina starog, ubožnica, nova zgrada osnovne škole, tvornica lana i konoplje, parna ciglana.

U O. su javna nadleštva: osječka oblast (na čelu veliki župan), sreska oblast i gradski magistrat, vojna divizija i komanda mjesta, sudbeni stol, dva kotarska suda i mjesni sud, financijsko ravnateljstvo, uprava financijske kontrole, porezni ured, carinarnica I. reda, stovarište duhana i solarski ured, željezničko prometno predstojništvo, kapetanija riječkog saobraćaja, pošta, telegraf i telefon, tri rimokatoličke župe, pravoslavna

parohija, evangeličko-augsburški pastorat, židovski nadrabinat. Od prosvjetnih društava važna su: Klub Hrvatskih Književnika, Prosvjeta, Društvo Likovnih Umjetnika, Slavonsko Arheološko Društvo, Narodno Kazalište, Muzička Škola. Glavne su industrijske grane: Mlinska i prehranbena, drvena, metalna, kožna, kemijska, električna, papirna i grafička, građevna i keramička. U duhovnoj i materijalnoj kulturi O. pripada znatno mjesto među gradovima naše kraljevine. O. je rodno mjesto biskupa Strossmayera.

1921 O. je imao 34.412 stanovnika (u 3.612 domova na 57 km^2). Po tome je na 8 mjestu među našim gradovima. Po rodu ima 17.538 muškaraca a 16.874 žena, po vjeri 26.084 rimo- i 113 grkokatolika, 4.581 pravoslavnih, 2.683 židova, 675 evangelika, 227 muslimana i 49 dr., po narodnosti 20.650 Hrvata i Srba i 654 Slovenaca, 962 drugih Slovena, 9.870 Nijemaca, 2.101 Madžara i 175 dr. Za posljednjih 40 godina stanovništvo O. raslo je ovako: 1880 imao je 18.201 stanovnika, 1890 19.788, 1900 22.018, 1910 28.505, 1921 34.412.

Tragovi ljudskoga života u gradu O. i njegovoj okolini dopiru u neolitsko doba. U neposrednoj blizini grada O., na jednom brežuljku, zasađenom vinogradima, pronađena je neolitska naseobina, čiji su se stanovnici mnogo bavili ribolovom. Nalazi se predmeta iz kovinskoga doba (brončanog i oba željezna) i t. zv. keltskih novaca, što dokazuje, da je osječki kraj bio stalno naseljen, pa da su Rimljani, došavši u doba cara Augusta u ove krajeve, našli današnji O. (donji grad) nastanjen domaćim keltskim stanovnicima, od kojih po svoj prilici dolazi i ime Mursa, kako se naselje zove u starih grčkih i rimskih pisaca, na itinerarima i na latinskim natpisima. Spominje se Mursa Maior za razliku od Mursa Minor (Mursella), 10 rimskih milja zapadno od prve, što odgovara današnjim Petrijevcima. Car Hadrijan podigao je 133 Mursu na stepen rimske kolonije, ogradio je utvrđenjem i ukrasio uglednim zgradama. U zahvalnost za to Muržani su mu podigli spomenik. Za njegove je vlade jedan gradski dekurion (vijećnik), polučivši čast flamina (svećenika), o svom trošku dao načiniti 50 taberna (dućana) sa dvostrukim trijemovima. Tako se u Mursi razvijala trgovina, a kako je bila i strateški važno mjesto, vidi se po tome, što su se tamo bile odlučne bitke. U baruštinama Vuke, južno od O., poražena je 8 poslije Kr. sjedinjena vojska dvojice Batona, vođa ilirskoga ustanka. 258 kod Murse je izgubio u bitci život panonski legat Ingenuus, u borbi protiv cara Galijena. Pred Mursom, kod amfiteatra izvan grada, potukao je 28/9 351 car Konstancije II. protivucara Magnencija, koji se jedva bijegom spasio. U vrijeme cara Hadrijana tu je sjedio namjesnik za Donju Panoniju i carski prokurator (nadzornik poreza). Tu su bile u posadi 2 legije. U 4 vijeku bila je tu stanica dunavske flotile i stan njenoga prefekta. Sudeći po iskopinama palača (jedna nasred grada, sa pročelja 90, a s boka 50 koračaja duga), kupališta, hramova i kipova, Mursa je bila sjajan grad. I kršćanstvo je tamo rano doprlo; sigurno u 4 (ako ne već u 2) vijeku bila je u Mursi biskupska stolica, na kojoj je u doba cara Konstancija II. (337—361) sjedio vrlo ugledni arijevac, Grk Valent.

Posljednji put se spominje Mursa 591. Poslije toga su je razorili valjda Avari ili Sloveni. Kad su se Hrvati naselili u tom kraju, osnovali su tamo novo naselje, koje se prozvalo Osijek (u narječju Osik i Osek), od čega su Madžari načinili Eszék, a po tom Nijemci Esseg.

Prvi put se spominje O. 1196. kao trgovište i luka. 1355 spominje se tributum fori in Ezeck et tributum fluvii Draue, koji je danak pripadao opatiji Cikador, u Baranji, a kaštel (grad) u 15 vijeku (1472, 1460?). Vlastela su mjesta i grada od 1352 bili Korogyi, koji su ga držali još u 15 vijeku. Kad je ta porodica izumrla, O. su dobili Rozgonyi, a poslije njih Nikola Čupor Moslavački i Ivan Ungar de Nadasd, pa budimski kaptol, koji ga je 1493 prodao Gerebima de Vingarat. 14/10 1495 kralj je Vladislav bio u O., i tu je izdao povelju Petru Gerebu. U drugoj polovini 15 vijeka grad se spominje sad u baranjskoj, a sad opet u vukovskoj županiji, jer je upravo tuda prolazila granica između obe županije.

Od kraja 14 vijeka upadali su Turci u Slavoniju (prvi put 1391). 15/8 1526 osvojili su oni O., i tu preko Drave sagradili most, kojim je prešla tur-

ska vojska do bojišta kod Mohača, gdje joj je 29/8 podlegla ugarska vojska i poginuo kralj Ljudevit II. U turskoj je vlasti O. ostao do 1687, te je bio glavno mjesto agaluka, koji je pripadao požeškom sandžaku. 1537 stradala je kod O. kršćanska vojska, kojom je zapovijedao Ivan Katzianer (Kocijan). 1664 provalio je Nikola II. Zrinski do O., spalio most na Dravi i nanio Turcima mnogo štete. Poslije poraza Turaka kod Harkanya 12/8 1687, O. se oslobodio njihove vlasti. 29/9 ušli su u O. hrvatski konjanici, koji su ondje zadobili znatan ratni plijen. Od tada je O. bio zborište kršćanskih vojska, kada su se kretale protiv Turaka. Odatle je i Eugen Savojski (1697) počeo svoj vojni pohod u Bosnu.

Kako je O. tvrđava za turskih ratova bila znatno oštećena i zanemarena, dao je kralj Karlo III. staru tvrđavu porušiti i novu sagraditi. U tu je tvrđavu moglo stati do 30.000 vojnika. O. je onda, kao najznatnije i dobro utvrđeno mjesto blizu turske granice, postao središtem vojničkoga života. Tada je O. poplavljen njemačkim elementom, što se tim lakše provodilo, jer se od Turaka oslobođene zemlje nisu vraćale Hrvatskoj pod bansku vlast, već su njima, preko svojih povjereništava upravljali bečko dvorsko vijeće i bečka dvorska komora. Tek 1741 odredila je kraljica Marija Terezija, na mnoge molbe i predstavke staleža i redova kraljevine Hrvatske, da se oslobođena Slavonija i Srijem (njihovi dijelovi) sjedine sa Hrvatskom i podrede banskoj vladi. No protekle su još četiri godine, dok je osnovana nova virovitička županija (prostranija od stare oko Virovitice, zapremivši i najistočniji dio stare križevačke, cisdravski dio baranjske i najsjeverniji kraj vukovske županije).

1776 riješeno je pitanje crkvene jurisdikcije. O. je do tada kao parochia exempta pripadao neposredno ostrogonskoj nadbiskupiji, a te je godine pridijeljen đakovačkoj biskupiji. Sto godina kasnije biskup je Strossmayer namjeravao, da i samu stolicu biskupije prenese u O. i da ondje sagradi veličanstvenu stolnu crkvu, kakvu je kasnije sagradio u Đakovu. Strossmayerova se namjera nije izvršila krivicom samih osječana.

Već su 1746 ondašnje tri upravne jedinice O.: gornji, unutarnji (tvrđava) i donji grad tražile, da se ujedine u jednu upravnu općinu. To je provedeno 2/12 1786.

Novi grad naseljen je tek 1792, doseljenicima iz Bačke i Banata, podrijetlom Švabama iz Württemberg-a, te se isprva zvao Mayerhof (majur). O. je već tada bio najvažnije trgovačko mjesto u Slavoniji, a u to je doba dobio i nove sajamske privilegije. Najveći je promet bio u donjem gradu, premda su glavni sajmovi bili u gornjem gradu. U O. je tada došlo mnogo stranaca, osobito Nijemaca. Trgovalo se na veliko svim žitaricama, kožama, drvima, govedima, svinjama, vinom, šljivovicom, čemu danas još pridolaze i industrijski proizvodi. Od O. do Pešte uređena je i redovna pošta (obično je pismo trebalo 4, a putnici 3 dana). U O. otvoren je i skver, gdje su se gradile obične lađe i topnjače. Za Napoleonovih ratova, O. se opet počeo silno utvrđivati. U to je doba O. postao (28/8 1809) kr. slobodni grad. U inauguralnoj diplomi nabrojene su zasluge, koje su osječani u prošlosti stekli.

Prvi nosioci nastave i prosvjete u O., kao i u mnogim drugim našim gradovima (Zagreb, Varaždin, Požega), bili su isusovci, koji su tamo došli odmah poslije izgona Turaka. Oni su vršili župničku službu kod crkve Sv. Mihajla u tvrđavi i bili su prvi učitelji u tamašnjoj (1766 osnovanoj) gimnaziji. Pošto je njihov red ukinut (1773), naslijedili su ih u učiteljskoj službi franjevci, koji su u O. došli 1687. U njihovom se samostanu od 1708 učila filozofija i studij teološki provincijalni, koji je 1735 proširen u generalni studij sa teološkim fakultetom. Franjevačke klerike zaređivao je đakovački biskup. Samostan je cvao odgajajući svećenički podmladak, dok ga nije (1783) ukinuo car Josip II. Franjevci su se onda odselili u bivšu rezidenciju isusovaca, pa su i dalje djelovali kao učitelji i profesori osječke gimnazije sve do 1855, kada je ona prešla u svjetovne ruke. Od 1702 u gornjem gradu imaju svoj samostan kapucini, koji su ondje kroz niz godina obavljali župničke poslove, dok su u donjem gradu bili administratori isusovci ili franjevci. Pravoslavni su posvetili svoju crkvu

u donjem gradu 1719. Sadanja, 1743 sagrađena crkva, neko je vrijeme bila saborna.

1843 htio je ban Haller da prenese sabor iz Zagreba u nacionalno manje razvijeni O. Ali već te godine zalaze Iliri i u Slavoniju, da i ondje dignu narodni duh. U O. je onda došao ilirski književnik Stjepan Car, pa grof Nugent (Nižan), defensor nationis illyricae. Sam Gaj dvaput je bio u O., i odsjeo je u franjevačkom samostanu. Ti su pohodi uskoro osvijestili ne samo inteligenciju nego i sav narod. 4/5 1848 županijska je skupština zaključila »da se latinski jezik, koji je do sada u ovoj županiji bio diplomatički, zamijeni hrvatskim«. Skupština je odlučno pristala uz bana Jelačića, kome je čestitala imenovanje, a kralju Ferdinandu zahvalila za to imenovanje. Odbačena je poruka palatina Stjepana, da se grad i županija imaju pokoravati samo njegovim naredbama. 26/5 došao je u O. petrovaradinski general Hrabowski kao palatinov komesar. 30/5 pošla je jedna osječka deputacija da se u ime Nijemaca pokloni ugarskom ministarstvu. 31/5 sjednica gradskoga zastupstva zaključila je, da se ban Jelačić nema priznati, da se poslanici nemaju poslati u Zagreb, ni na sabor, ni na bansku instalaciju. Međutim je bečki dvor skinuo Jelačića s banske stolice, te povjerio sve poslove za Slavoniju generalu Hrabowskom. U O. i u čitavoj virovitičkoj županiji nastale su tada dvije stranke: hrvatska stranka, sa Josipom Jankovićem na čelu, imala je većinu u županiji, dok je madžaronska stranka, sa podžupanom Salopekom na čelu, bila jača u samom gradu O. Pristalice hrvatske stranke održali su 4/9 u Virovitici županijsku skupštinu, kojoj je predsjedavao sam ban Jelačić. Po zaključku te skupštine virovitička je županija sjedinjena s Hrvatskom, priznat je sabor u Zagrebu i izabrani poslanici za nj, madžarski sabor proglašen je neprijateljskim i opozvani su za Peštu 1/6 izabrani poslanici. 27/9 ušao je u O. banski komesar Josip Bunjik, te je 5/10 proveo restauraciju magistrata narodnim ljudima; pred novim magistratom pročitao je carski manifest, kojim se ban Jelačić imenuje vrhovnim komandantom carske vojske u Hrvatskoj i Ugarskoj.

Za madžarskoga ustanka 1848/49 Hrvati su, braneći svoju narodnost od madžarske nasrtljivosti, pristali uz Austriju i spasavali Habsburgovce. Kad je počeo rat između Hrvata i Madžara, O. je, kao granična tvrđava, bio prvi na udarcu. Baranjski ga je veliki župan Kazimir Batthyányi napao sa 6.000 honveda, dok se u tvrđavi nalazilo samo nekoliko stotina momaka. Preslabe su graničarske čete morale uzmaknuti, te je Batthyányi 22/10 ušao u grad. Sada je madžarski ustanak bio na svome vrhuncu. Ali madžarska slava nije dugo trajala; već 13/2 1849 ušli su u O. Hrvati pod generalom Nugent-om, a 14/2 izašla madžarska vojska i položila oružje. Još je iste godine ban Jelačić dvaput bio u O. da uredi prilike grada i županije virovitičke. Ta je županija djelovala sve do uređenja novih oblasti u kraljevini SHS (1922), kada je O. postao sjedištem osječke oblasti.

L i t e r a t u r a: Trgovačko-obrtnička i industrijska izložba (10—18/10 1925); Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild; Croatien und Slavonien, 1902, opis O. od D. Hirca (526—535); V. Celestin, Neolitska naseobina kod Osijeka (Vjesnik Hrvatskog Arehološkog Društva n. s. 2); J. Brunšmid, Colonia Aelia Mursa (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva n. s. 4); V. Celestin, Ime »Osijek« (Nastavni Vjesnik, 2); J. Besendorfer, Crtice iz Slavonske povijesti (1910).

J. Modestin.

OSJEČENICA, planina u Bosni, između rijeka: Une-Unca-Japage i Medenog i Bjelajskog Polja, južno od visoravni Grmeča, sjeverozapadno od Klenovače i Lom Planine, oko 10 km jugozapadno od Bosanskog Petrovca. O. je sastavljena od mezozojskih vapnenaca, čiji se slojevi pružaju od sjeverozapada na jugoistok, a u istom se pravcu pruža i planina. O. je po svome obliku pretežno kraska visoravan, sa koje se uzdiže približno za 500 do 700 m oštar kamenit greben. Najviši visovi su: Gavranuša 979 m, Kosa 1.035 m, Grabovača 1.057 m, Riđan 1.070 m, Bršljanovi Vrh 1.165 m, Osječenica 1.795 m, Žabnjak 1.481 m, Gližna Kosa 1.334 m, Veliki Zelnik 1.627 m, Javor 1.557 m, Rakića Kosa 1.437 m, Javorova Kosa 1.431 m, Suhi Vrh 1.427 m, Šatornica 1.329 m. O. je gotovo cijela pod vegetacijom, i ako se odlikuje kraskim oblicima. Sjeve-

roistočnim i istočnim podnožjem planine prolazi drum Bihać—Bosanska Krupa—Vrtoče—Bosanski Petrovac—Grahovo, a preko nje vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

OSJEČKA LJEVAONICA ŽELJEZA I TVORNICA STROJEVA D. D. Osijek. Osnovana je 1912. Kapital je 2,500.000 dinara. Zaposleno je 250 radnika. Pokretna snaga je 175 HP. Izrađuje poljoprivredne sprave, alatljike, mlinarske strojeve, šarafe i lijevane predmete. Godišnji kapacitet je 1.200 tona. *S. P.*

OSJEČKA OBLAST, uređena prema uredbi o podjeli države SHS u oblasti od 26/4 1922, a na osnovu člana 135 vidovdanskog ustava, zaprema bivšu županiju virovitičku sa gradom Osijekom, županiju požešku i županiju bjelovarsko-križevačku, osim srezova čazmanskoga i križevačkog, i grada Križevca, koji su pripojeni županiji zagrebačkoj. O. O. zauzima 13.385·5 km^2 površine sa 798.121 stanovnikom. Po površini O. O. ima drugo mjesto među oblastima u državi. Gustoća naselja u O. O. je 60 stanovnika na km^2, te je veća nego srednja gustoća stanovnika u cijeloj kraljevini (48 na km^2).

O. O. prostire se međurječjem, između Save i Drave, na istoku od zagrebačke, a na zapadu od srijemske županije. Sava je na jugu rastavlja od Vrbaske i donekle (od utoka Une do utoka Lonje) od primorsko-krajiške oblasti, a na sjeveru Drava od Madžarske (državna međa), i najdonjim tokom od bačke oblasti, od koje je donekle dijeli i Dunav.

Ravnice uz te rijeke, Posavina i Podravina, rodne su i dobro naseljene, a i pogorje među njima (Požeško gorje u sredini oko istoimene doline uz rijeku Orljavu i njen pritok Londu, Bilo-Gora na sjeverozapadu i Moslavačka Gora na zapadu) uopće je pitomo i lako prohodno. Glavne su prometne žile O. O.: Sava, za splavi, šlepove i manje parobrode plovna je čitavim tokom na južnoj međi O. O., a Drava na sjevernoj do Barča. Ti su vodeni putevi mnogo izgubili od svoje važnosti, otkako su uzduž Posavine i Podravine sagrađene željeznice: polonjsko-posavska (iz Zagreba preko Dugog Sela ili preko Siska) — Novska — Slavonski Brod (—Vinkovci—Beograd) i podravsko-dunavska pruga Koprivnica — Virovitica—Našice — Osijek — Dalj, koje su na području O. O. među sobom vezane sa 3 prijeke pruge: Banova Jaruga — Pakrac — Virovitica (—Barč), Nova Kapela-Batrina—Pleternica—Našice i Vrpolje—Đakovo—Osijek.

Kako se O. O. nalazi na sjevernom kraju kraljevine, ima osim domaćih stanovnika Hrvata, i naročito za turskih ratova doseljenih Srba, i znatan procenat potomaka stranih doseljenika: Nijemaca (Švaba), Madžara i Čeho-Slovaka, koji su se doselili naročito poslije oslobođenja Slavonije od Turaka. Po vjeri najviše ima rimokatolika, pa pravoslavnih, židova i evangelika. — Za političku administraciju, kojoj je na čelu veliki župan sa sjedištem u Osijeku, O. O. razdijeljena je na 18 srezova i 6 gradova (Bjelovar, Koprivnica, Osijek, Slavonska Požega, Slavonski Brod i Virovitica), a srezovi na 169 upravnih općina sa 1.566 naseljenih mjesta. — Glavne su privredne grane stanovnika O. O.: ratarstvo sa vinogradarstvom (brodske, požeške, moslavačke i aljmaške gorice) i voćarstvom (naročito šljive, požeške jabuke srčike), stočarstvo (svinja, goveda, konj, ovca) i šumarstvo (naročito hrast, bukva). Od industrijskih vrsta najznatnije su šumska i mlinska. Znatna su trgovačka i industrijska mjesta Osijek i Brod. *J. Modestin.*

OSJEČKOPOLJSKA EPARHIJA. Osječkim poljem nazivan je u 18 vijeku sav kraj oko Osijeka, sa ovih 17 sela: Dalj, Borovo, Bijelo Brdo, Tenje, Bobota, Sarvaš, Almaš, Čepin, Trpinja, Pačetin, Vera, Erdut, Poganovci, Beketinci, Koprivnica, Martinci i Bršadin. Kako Osječko Polje leži na tromeđi Srijema, Baranje i Slavonije, ono je pridruživano čas jednoj čas drugoj od tri susjedne eparhije, a neko vrijeme imalo je i svog posebnog episkopa. — U doba prijelaza pod austrijsku vlast patrijarha Arsenija III. Crnojevića Osječko Polje je bilo sastavni dio slavonske eparhije pod vlašću pounijaćenog episkopa Petronija Ljubibratića, koji je rezidirao u Pakracu. Poslije njegove smrti (1703), za Rakoczy-eva ustanka u Ugarskoj, znatan dio Srba iz Baranje sklonio se u Osijek i Osječko Polje, te je ono povjereno duhovnoj

jurisdikciji baranjskog episkopa Jefrema Jankovića-Tetovca. Pošto je Janković napustio eparhiju i otišao u Rusiju, povjerio je narodno-crkveni sabor 1708 O. E., osim Dalja, Bijelog Brda i Borova, koji su 1706 dani patrijarhu u vlastelinstvo, slavonsko-pakračkom episkopu Sofroniju Podgoričaninu. Sabor 1710, koji je Sofronija izabrao za vrhovnog mitropolita Srba pod austro-ugarskom vlašću, povratio je O. E. novoizabranom episkopu baranjskom Nikanoru Melentijeviću. Pod baranjskom ili mohačko-sigetskom eparhijom ostala je O. E. do 1733, kada je ukinuta i njen ugarski dio pridružen budimskoj eparhiji, a slavonski srijemskoj arhidijecezi. Patrijarh Arsenije IV. Jovanović predao je O. E. 1746 svom episkopu Jovanu Georgijeviću, kasnijem mitropolitu. Rezidencija Đorđevićeva bila je u Osijeku, gdje je eparhija imala dvije kuće. Arhijerejski sinod je, poslije izbora novog mitropolita 1748, pridružio O. E. ponovno slavonsko-pakračkoj eparhiji, a 1758 ona je definitivno došla u sastav srijemske arhidijeceze. *R. Grujić.*

OSKORUŠA je vrsta voća, koje je malo rašireno u našoj državi. *I. R.*

OSKOVA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Gostilje. Njena desna i važnija sastavnica je Krabanja, koja izvire iz vrela na sjeverozapadnoj strani prijevoja (966 m) između planine Kumana (1.209 m) i Bukovca (1.172 m) i teče prema sjeverozapadu. Lijeva sastavnica, Zlača, izvire pod Ravnim Borom (1.125 m) i teče ravno na istok. Od njihova sastava je tok O. upravljen prema sjeveru, a jugoistočno od sela Omazića skrene pod pravim kutom i počne teći na istok, sjeveroistok i sjever. Ušće O. u Gostilju je nešto nizvodno od sela Luga. Dužina toka je 24·4 km, a površina porječja 162·8 km². *P. V.*

OSMAČA, planina u Bosni, između rijeka: Vrbasa-Sorakova Potoka-gornjeg toka Kotlovca, sjeverno-sjeverozapadno od planine Tisovca, oko 14 km južno od Banja Luke. O. je sagrađena od mezozojskih vapnenaca, čiji se slojevi pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku, a istim se pravcem pruža i planina, koja ima više oblik visoravni. Najveći visovi su: Osmača 948 m, Rudina 853 m, Miletića Brdo 888 m, Osmača 843 m, Vis 708 m. O. je najvećim dijelom pod vegetacijom. Cijelim podnožjem planine ima pješačkih puteva, a nekoliko staza vodi preko nje. *P. V.*

OSMAN (OTMAN). V. Istočno pitanje.

OSMAN II. V. Istočno pitanje.

OSMANLIJA. V. Istočno pitanje.

OSOGOV, planina u Južnoj Srbiji, na granici naše države i Bugarske, između rijeka: Bregalnice-Zletovske-Krive Reke, sjevero-sjeveroistočno od Kočana, a južno-jugoistočno od Krive Palanke. O. je masivna i vrlo visoka planina, sagrađena od kristalastih škriljevaca, među kojima prevladuju gnajs, amfibolit i filiti. U njima se javljaju slivovi i žice mladog eruptivnog kamenja, za koje su vezane mnoge rudne žice, najčešće od srebrovitog galenita, pirita, halkopirita, rjeđe od bakrenih ruda. U kristalastim škriljevcima ima magnetita, iz koga je u srednjem vijeku i za turske vladavine ispirano željezo. Bilo O. pruža se uglavnom od zapada na istok, a u tome pravcu su najviši visovi: Kostadinica 1.645 m, Čatal-Česma 1.824 m, Babina Česma 1.840 m, Carski Vrh (Sultan-Tepe) 2.085 m, kota 1.661 m, kota 1.840 m, Rujen 2.252 m. Dalnji su visovi u Bugarskoj. Obje najviše mase O., Carski Vrh i Rujen, zvjezdaste su strukture i predstavljaju značajne orografske čvorove. Sa Rujna se u svima pravcima razilaze visoka planinska bila: prema sjeveru Taš-Tepe i Boždarica 1.580 m, prema jugoistoku Baltašnica 2.005 m i Ždropanica 1.803 m, prema jugu Trskato Brdo 1.850 m. Od Carskog Vrha se odvajaju k sjeveru Duračko Bilo 2.051 m, čiji su dalnji ogranci Bazransko Brdo 1.737 m, Kalin Kamen 1.817 m i Srednje Brdo, k jugu-jugoistoku se odvaja bilo Kitka 1.847 m, a k jugozapadu bilo Retki Buki 1.781 m. Kao posljedica petrografskog sastava, O. nema oštre i jako istaknute vrhove, nego se iznad glomazne mase dižu više zaobljena, naga tjemena. Inače je O. razdijeljen dubokim dolinama, i važan je hidrografski čvor između Bregalnice, Strume, Pčinje i Krive Reke. O. je, s izuzetkom najviših dijelova, šumovita planina, u kojoj prevladuje lisnato drveće, a borove šume ima oko

najviših vrhova. Pašnjaci takođe zauzimaju vrlo velike prostore. Sjevernim podnožjem O. prolazi drum Kumanovo i Kratovo—Stracin—Kriva Palanka—Ćustendil, južnim, drum Veles i Krivolak—Štip—Kočane—Carevo Selo i željeznička pruga Štip—Kočane, a preko planine vodi nekoliko pješačkih puteva i staza.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (I., 1906, 247—249).

P. Vujević.

OSOGOVIJA, planinski predjel u Južnoj Srbiji, u bregalničkoj, djelomice u skopskoj i vranjskoj oblasti, na granici prema Bugarskoj. To je prostrana i visoka podgorina velikog planinskog masiva Osogova, oko koga su u granicama naše države: na sjeverozapadu kotlina Slavište, na zapadu i jugozapadu kratovsko-zletovsko eruptivno područje i stara župa Zletovo, na jugu Kočansko Polje, a na jugoistoku kotlina Pijanec. Iznad O. se dižu najviši vrhovi planine Osogova: Rujen (2.225 m) na samoj bugarskoj granici, jugozapadno od njega Carev Vrh (2.104 m), zatim Retki Buki (1.775 m). U ovom se pravcu pruža i glavno planinsko bilo, oko koga se prema okolnim kotlinama zvjezdasto razilaze sporedna bila, od kojih su najprostraniji južni ogranci, prema Bregalnici. Glavna planinska masa O. ima srednju visinu oko 1.600 m, jako je glomazna, a razdijeljena dubokim i klisurastim dolinama, od kojih su najvažnije doline Zletovske, Kočanske, Orizarske Reke i Kamenice. Planinski masiv O. pripada staroj rodopskoj masi, sastavljen je od prastarih kristalastih škriljevaca, poglavito od gnajsa, amfibolita i filita, također i od paleozojskih škriljevaca. U kristalastim škriljevcima ima magnetitskih željeznih ruda, koje se najbolje mogu eksploatirati ispiranjem magnetitskog pijeska. Pored toga javljaju se u O. i žice i slivovi od mladotercijernog trahitsko-andezitskog eruptivnog kamenja, od kojeg je sastavljeno i cijelo područje zapadno od O., oko Zletova i Kratova. Za ove eruptive vezana je pojava mnogih rudnih žica, najčešće srebronosnog galenita i bakrenih ruda. — O. je šumovit planinski predjel; u njem prevlađuje lisnato drveće, a oko najviših vrhova ima i borove šume. Iznad šumskoga pojasa podgorine, na starim površima širokog i razgranatog bila planinskog masiva, prostiru se mnogi pašnjaci, koji pružaju bogatu pašu stočarima O., među kojima se pored srpskog stanovništva nalaze i nomadski stočari Vlasi. Na nižim dijelovima podgorine O. ima u šumskom pojasu i zemlje za obrađivanje, koja je postala na krčevinama.

Kao rijetko koje drugo planinsko područje ovih krajeva, O. je dosta gusto naseljena, naročito na južnoj, široj i prisojnoj strani podgorine. Najviša su naselja O. u samim izvornim riječnim čelenkama oko vrhova planinskog masiva Osogova, kao u izvorištu Krive, Kratovske, Zletovske, Kočanske, Orizarske Reke i Kamenice. Stalna naselja se penju do visina oko 1.500 m; skoro su sva vlasinskog ili džematskog tipa, razbijena u mnogobrojne male preko velikog prostora. Postala su u krčevinama. Iznad stalnih nalaze se i privremena, ljetna stočarska naselja, do visina preko 1.800 m. Stalno je stanovništvo srpsko-pravoslavno, a ljeti po O. borave Vlasi stočari u svojim katunima ili kolibama. O. spada u oblast Šopluka, a Osogovci u Šope, koji su mješavina srpskog stanovništva sa starosjediocima Vlasima i sa Pečenjezima i Kumanima, koji su kroz ove krajeve prodirali i naseljivali se u 11 i 12 vijeku.

U O. je nekada bilo razvijeno znatno rudarstvo. U talkšistu i drugim škriljevcima na sjevernoj strani O., u izvorištu Krive Reke, ima željeznih ruda, radi kojih se u Krivoj Palanci u 17 vijeku razvilo rudarsko-industrijsko središte. Rudarski rad je ovdje prestao poslije ratova 1876 do 1878. Na južnoj strani O. bilo je još starije i znatnije rudarstvo. Najvažniji su bili olovni i srebrni rudnici oko rijeke i sela Sasa, u izvorištu Kamenice, između Carevog Vrha i Rujena. Ovdje se rudarstvo razvilo od početka vlade kralja Milutina (1282—1321), kada je tu postala kolonija njemačkih rudara Sasa. Oko sela Sasa ima starih rudarskih okana. Po jednom svjedočanstvu iz 17 vijeka, u O. su onda vađene zlatne i srebrne rude, a taljene su u Kratovu. I sada ima tradicija o ispiranju zlata. Srebrna i zlatna rudišta O. prelaze preko bugarske granice. I po O. je prestao stari rudarski rad

kada i u susjednom Kratovsko-Zletovskom rudarskom području.

O. je vrlo važna i kao stočarsko područje; poslije Šar-Planine i Jakupice pašom je najbogatiji predjel u Povardarju. O. je bila ljetovalište stočara Vlaha i u srednjem vijeku. Vlasi i Srbi stočari silazili su na zimovalište najviše na Ovčje Polje, gdje se spominju u srednjem vijeku kao i u Kočansko Polje i u druge nizine Povardarja. Pored Vlaha u tursko vrijeme ljetovali su na O. i Juruci, turski nomadski stočari, koji su se početkom 16 vijeka naselili na Ovčjem Polju i po ostalom Juruk-luku. U doba najveće anarhije u Turskoj posljednjega doba, u O. je bilo relativno dosta sigurno, pa je tu radi toga, kao i radi bogatih ispaša boravilo više Kucovlaha no i u jednom drugom planinskom području gornjeg i srednjeg Povardarja. Najviše je vlaških koliba bilo u Ještercu, izvornom kraku Zletovske Reke, na Lopenu, u izvorištu Kočanske Reke, i na Kalikamenu, pod sjevernom stranom Carevog Vrha. Najveća vlaška nomadska naselja bila su: Ponikve, Lopen, Kalikamen i Komarica, sa ukupno 1.864 stanovnika (1900). — Na bugarskoj strani O., južno od Beg-Bunara, bile su kolibe Bijelih i Crnih Vlaha, a sjeverno od Rujena Karakačanske kolibe. Seljaci O. onda su uzimali pod najam na prehranu i tovljenje, velika stada od kočanskih, zletovskih, kratovskih i krivopalanačkih trgovaca. I sada je po O. dosta Kucovlaha. Najviše ih ima na južnoj strani O., u kočanskom srezu, gdje u hataru polaćke općine, na Ponikvama, Lopenu i Kitki, ljetuje 37 porodica Vlaha sa 14.200 brava (ovce za klanje), ovaca i nešto koza (1926). Svi ovi Vlasi govore i srpski. Oni postepeno sve više gube starinski nomadski način života. Ima ih stalno nastanjenih i po drugim selima i po varošima oko O., koja sve manje ima privremenih nomadskih naselja svojih starinskih stočara, a Vlasi sa promjenom načina života sve više gube staro etničko obilježje i stapaju se sa Srbima.

O. je važna i kao područje podrijetla i staništa nekih najznamenitijih južno-slovenskih anahoreta. U tom su se području ispreli legendarni motivi o ovim pustinjacima: Sv. Jovan Rilski (876—946) rođen je i prvi monaški život vodio je u istočnom dijelu O., preko današnje bugarske granice, prema Strumi; Sv. Gavrilo Lesnovski (11—12 vijek) zamonašio se u starom manastiru Lesnovu, živio je isposničkim životom kod Lukova, a negdje u zapadnom planinskom predjelu O. i umro; Sv. Joakim Osogovski (11—12 vijek) živio je kao anahoret u mjestu Sarandaporu, gdje je kasnije podignut manastir (manastir Sv. Joakima zvao se u 17 vijeku Osogovo). Iz O. je podrijetlom i Jakov, od starog svešteničkog roda (iz Kamene Reke), koji je 1566 dospio u Mletke, i tamo pisao i izdavao srpske crkvene knjige.

Literatura: J. Cvijić, Osnove, I. (1906); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912); P. Slankamenac, u Glasniku Skopskog Naučnog Društva, I., 1 (1925). *V. Radovanović.*

OSOJ. 1. Planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Treske-Fuša, sjeveroistočno od Suhe Gore, odnosno zapadno-jugozapadno od Skoplja. Planina je sagrađena od paleozojskih škriljevaca, a greben joj se pruža od istoka-sjeveroistoka prema zapadu-jugozapadu. U tome pravcu su najviši visovi: kota 1.263 m, kota 1.368 m, kota 1.354 m, Iljin grob 1.372 m, Krstac Tepe 1.401 m, kota 1.506 m. Obje padine O. su strme, naročito južna, i većim dijelom su pod vegetacijom. Sjevernim podnožjem planine prolazi drum i željeznička pruga Skoplje—Tetovo, a preko nje vodi nekoliko puteva.

2. Greben u Južnoj Srbiji, južno od planine Golešnice, visok 1.257 m. Pruža se od sjeverozapada na jugoistok, oko 20 km zapadno-jugozapadno od Velesa. Odlikuje se strmim stranama, naročito prema jugozapadu. Cijela planina je gola. Preko nje vodi nekoliko staza. *P. V.*

OSOJE. 1. Planina u Dalmaciji, sjeveroistočno od Biokova, jugozapadno od Imotskog Polja. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, otprilike od sela Poljice do Blaževića. U tome su pravcu najviši visovi: Petrov Vrh 727 m, Veliki Vrh 873 m, Gradina 868 m, Ravno Osoje 848 m, Ruišće 857 m i Gradina 788 m. Planina je na sjeverozapadu naga, a jugoistočna polovina je pod vegetacijom. Sjevernim, zapadnim i jugozapadnim podnožjem planine prolazi drum Imot-

ski i Zagvozd—Rakić—Slivno, a sjeveroistočnim podnožjem i preko planine vode pješački putevi i staze.

2. Planina u Dalmaciji, jugozapadno od planine Ljubeća, oko 10 km sjeverozapadno od gradića Vrgorca. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a najveći vis je 1.054 m. Planina je pokrivena vegetacijom. *P. V.*

OSOJNICA, rijeka u Južnoj Srbiji, lijevi pritok Bregalnice. Izvorište O. je na istočnom kraju planine Plačkovice, a sačinjavaju ga dvije sastavnice. Desna od njih izvire na zapadnoj strani Gromadne (1.338 m) i kao Kaluđerica teče prema sjeveru i sjeveroistoku, pa opet k sjeveru. Od utoka malog potoka, kao desnog pritoka, rijeka dalje teče u pravcu sjeverozapada, pod imenom Malešecke Reke. Lijeva sastavnica je potok Laki, koji izvire na sjeveroistočnoj padini Garuce (1.356 m) i teče na sjever. Od njegova sutoka sa Malešeckom počinje tok O. Ona teče prema sjeveru-sjeverozapadu, a od Dubrave na zapad-sjeverozapad. U Bregalnicu O. utiče 4 km nizvodno od sela Istibanje, odnosno 6 km istočno-jugoistočno od Kočana. Na donjem toku O., s obje strane doline, nalaze se rižina polja, t. zv. orižišta. Dužina O. toka je 31·2 km, a površina porječja 342·7 km^2. *P. V.*

OST UND WEST, bečki njemački list, koji je zastupao slovenske i naročito južnoslovenske interese (ali neko vrijeme i rumunjske prema srpskim, u crkvenom pitanju). Osnovao ga je marta 1861 hrvatski rodoljub Imbro Ignjatijević Tkalac. Saradnici su mu bili od Srba: Miletić, Stevan Pavlović, Polit-Desančić, Aleksandar Sandić. Borio se s grdnim teškoćama. 1863 primio je uredništvo Sandić. 1865 je prestao izlaziti. Ne zna se da li je gdje u cjelini očuvan. Ni primjerak u nekadašnjoj carskoj biblioteci u Beču nije potpun.

L i t e r a t u r a: Stevan Pavlović, Srbi u Ugarskoj (prijevod i prerada s francuskoga 1883); M. Vesnić o Tkalcu (Godišnjica Nikole Čupića, 33, 1914). *M. Š.*

OSTEROVA TEREZA, tragetkinja drezdenske i darmstadtske dvorske pozornice (1881, Zagreb). Otac O. bio je kolar u Zagrebu, na Savskoj cesti. U 18 godini pošla je O. u Hamburg u goste tetki, gdje su je pronašli njemački kazališni ljudi i obrazovali je za pozornicu. Prvi angažman bio joj je u Heidelbergu, gdje je kreirala Mariju Stuart, a kasnije (od 1907) četiri je sezone provela u Darmstadt-u. Kao ugledni član drezdenskog dvorskog kazališta glumila je: Juditu, Lady Machbeth, Djevicu Orleansku, Antigonu i Sardou-ovu Madame Sans-Gêne. Ostavila je pozornicu, kad se udala za bogatog trgovca Kajetana Helforta iz ugledne kopenhagenske patricijske porodice. *N. A.*

OSTOJA, bosanski kralj 1398—1404 i 1408—1418. Bio je vjerojatno nezakoniti sin kralja Tvrtka I. Na bosanski prijesto došao je poslije turskog napadaja na Bosnu 1398, kada se osjetilo, da je ženska vlada kraljice Jelene i previše slaba za ozbiljne prilike. O. sam bio je slab vladar, naročito prema moćnim velikašima Hrvoju Vukčiću, Pavlu Radenoviću i Sandalju Hraniću. O. dolasku na prijesto protivio se madžarski kralj Sigismund i pokušao je čak da ga obori, krenuvši jednu manju vojsku na Bosnu, ali se tada O. održao. Glavna ličnost u Bosni bio je u to vrijeme Hrvoje Vukčić. On je suzbio Sigismundov napadaj i bio je vođa opozicije protiv njegove ličnosti, a sav se zalagao za napuljskog kralja Vladislava kao kandidata za madžarski prijesto. U Zadru, gdje se Vladislav krunisao za madžarskog kralja (1403), Hrvoje je vodio glavnu riječ. Kada je O. pokušao da u Bosni protiv Hrvoja i njegova utjecaja povede svoju politiku, bio je srušen (1404). O. padu pripomogli su mnogo i Dubrovčani, protiv kojih je on 1403 bio poveo rat. Mjesto O. za kralja bosanskog došao je Tvrtko II.

Poslije toga počinje dug niz meteža u Bosni, koje je iskoristio kralj Sigismund, da skrši svoje protivnike ili da ih privuče na svoju stranu. O., koji se zadržao u Bobovcu, bio je dugo vremena u krizi, i obraćao se čak dubrovačkoj republici, da mu dozvoli slobodan dolazak u grad. Kada je kralju Sigismundu uspjelo, da slomi otpor svojih protivnika u Bosni i da zarobi Tvrtka II. (1408), pojavio se O. ponovno kao vladar.

O. se istakao u drugom periodu svoje vlade kao protivnik madžarske

prevlasti, koja je prijetila da Bosnu svede na stepen pokornih krajeva. Sa Hrvojem je i dalje ostao u svađi. U borbama 1410—1411 Madžari su ostali pobjednici, i 1411 O. je morao priznati vrhovnu vlast Sigismundovu. Osim toga, tuzlanski kraj morao je biti ustupljen Madžarskoj, a Srebrnica despotu Stevanu, koji je bio saveznik Sigismundov. Kada je uskoro Hrvoje došao u sukob sa kraljem Sigismundom, on je, osjećajući da se ne će moći održati protiv svih protivnika, među kojima je bio i O., pozvao Turke u pomoć (1414). Oni su došli pljačkajući sve područje, kud su prolazili. Kao Hrvojev i turski kandidat javio se tada ponovno kralj Tvrtko II. Poslije Hrvojeve smrti (1416), O. se nadao, da će svoj položaj ojačati, te se oženio njegovom udovicom Jelenom, ali je uskoro umro (1418). *V. Ćorović.*

OSTOJIĆ IVAN (3/3 1863, Povlja, na Braču). Osnovnu školu svršio je u rodnome selu, gimnaziju (sa talijanskim nastavnim jezikom) u Splitu. Pravne nauke učio je u Zagrebu, Grazu i Beču. Bio je advokatski pisar u Mostaru i Tuzli, zatim advokat u Bosanskom Novom i Prijedoru. — Počeo je pisati u Katoličkoj Dalmaciji, zadarskom Narodnom Listu, sušačkoj Slobodi i almanahu Hrvatskoj. Posebno je izdao: Hrvatski pakao (1882), Poletarke (1884), Primitiae (1885), Suze i Osmjesi (1900), Uspomene (1925). Sarađivao je u književnim listovima: Iskra, Nada, Hrvatska Vila, Vienac, Prosvjeta, Književne Novosti, Dom i Svijet, Smilje i t. d., pod svojim imenom i pod pseudonimom Iko Primorac. Pored toga prevodio je s talijanskog, njemačkog, francuskog i latinskog. — O. je u literaturi kao mladić polazio stopama Stecchetti-a, te je svojim Poletarkama uzvitlao veliku prašinu. Kasnije je napustio taj pravac, ušavši u svijet Harambašića i Zmaja. Zaslužan je i kao izdavač, jer je kao advokatski pisar u Tuzli pokrenuo kolekciju, u kojoj su, među ostalim, izašli Kranjčevićevi Trzaji.

L i t e r a t u r a: A. Petravić, Braća Ostojići (Studija i portreti, 1905). *A. B-c.*

OSTOJIĆ JOVAN I TEREZIJA, narodni dobrotvori. (J. O. 1805, Subotica — 1884, Subotica). J. O. ostao je rano siroče, te ga je othranio i odgojio njegov stric. Bavio se trgovinom, te je sa svojom ženom stekao lijepo imanje. Sve svoje imanje, od 300 jutara zemlje, kuće, ljetnikovca i bašče, ostavili su na stipendije siromašnim Srbima đacima, potpomaganje srpske književnosti kao i na razne humane svrhe. Imetkom upravlja srpska pravoslavna crkvena općina u Subotici, a nagrade za književna djela dosuđuje Matica Srpska u Novom Sadu. *D. P.*

OSTOJIĆ LJUBOMIR, pješadijski pukovnik (10/1 1843, Kruševac — 22/12 1919, Beograd). Po svršetku 4 razreda gimnazije stupio je u artilerijsku školu 1860. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1/10 1865, za kapetana 1/2 1875, za pukovnika 6/12 1888. Penzioniran je 5/4 1893, reaktiviran 2/9 1897, penzioniran 1/11 1897, reaktiviran 14/8 1900, penzioniran 2/5 1903. Do 31/10 1866 bio je vodnik streljačkog bataljona, do 1867 bio je ađutant Nj. S. Kneza, do 7/3 1868 bio je nastavnik narodnih starješina i oficirske škole u Kragujevcu, do 1869 nastavnik narodnih starješina u Čačku, do 1871 okružni oficir narodne šabačke vojske, do 1874 komandir čete u 3 bataljonu stajaće vojske, do 19/11 1875 komandant bataljona stajaće vojske (2 puka), do 20/2 1876 profesor pješačkih pravila u vojnoj akademiji, do 1/6 1876 komandant bataljona (u 1 puku), 1/10 1879—1885 komandant pješadijskog puka (2). 1885—1888 bio je komandant šumadijskog pješadijskog puka, 1888 do 1891 garnizonar beogradski, 1891 do 1892 pomoćnik komandanta divizije (dunavske), 1892—1/4 1893 komandant divizijske oblasti (dunavske), 1900—1903 bio je komandant mjesta Beograda. — U ratu 1876 bio je komandant krajinske brigade II. klase. U ratu 1877—1878 bio je komandant kruševačke brigade I. klase. U ratu 1885 bio je komandant pješadijskog puka (4). *V. Belić.*

OSTOJIĆ MATO (10/8 1862, Povlja, na Braču). Učio je gimnaziju u Splitu, no zbog domaćih prilika morao je ostaviti školu, da se bavi gospodarstvom i trgovinom. Volio je narodni jezik i književnost, te je sabirao po otocima i dalmatinskom Zagorju narodne pjesme, poslovice i molitve, i sabrao je veliku zbirku narodnog blaga. Narodne pjesme po-

klonio je Matici Hrvatskoj. Jedna osobita zbirka, pikantne narodne pjesme, šireći se od ruke do ruke pojedinih književnika iscezla je. Štampao je knjige: Iskre i plamovi, Ugarci, Fra Andrija Dorotić i njegova pjesma, i prijevode: Belkis (s portugalskoga, od De Castra) Pizar (od Sheridana). Sarađivao je u različitim našim književnim i političkim listovima, a u sarajevskoj Nadi i Tresićevu Novom Vijeku izvješćivao je o talijanskoj književnosti.

Literatura: A. Petravić, Braća Ostojići (Studije i portreti, 1905).
A. B-c.

OSTOJIĆ NIKOLA (29/8 1869, Povlja, na Braču). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Splitu. Prekinuvši nauke, bavio se u rodnom mjestu gospodarstvom i trgovinom. 1901 otvorio je trgovinu vinom u Sarajevu, a poslije toga je postao upravitelj nadbiskupskih imanja u Sarajevu. 1920 preselio se u Zagreb. Izdao je zbirke pjesama: Nade i čeznuća, Čuvstva i poleti. Pored toga sarađivao je originalnim pjesmama, prikazima iz talijanske književnosti i prijevodima u Iskri, Lovoru, Viencu, Novom Vijeku i t. d. Sa bratom Matom u Povljima sabirao je narodne umotvorine. *A. B-c.*

OSTOJIĆ SELIMIR, konjički brigadni đeneral (14/7 1875, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 26/9 1893. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, preveden je u konjicu 15/4 1898, proizveden je za konjičkog kapetana 29/6 1907, za pukovnika 1/10 1915, za brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 15/4 1898 bio je vodnik u pješadiji, do 1900 vodnik u konjici, 1900—1902 na višoj školi vojne akademije, do 30/1 1909 komandir eskadrona u konjici, 1909—1911 ordonanc oficir Nj. V. Kralja, do 18/9 1912 pomoćnik komandanta konjičkog puka (III.), do 15/12 1912 referent konjice u divizijskoj oblasti (vardarskoj). Od 15/12 1913 bio je komandant konjičkog puka (I.), 17/12 1918—7/3 1920 vršilac dužnosti načelnika štaba divizijske oblasti (bregalničke), do 20/8 1920 na službi u štabu II. armijske oblasti, do 24/11 1921 komandant odsjeka granične trupe (II.). Od 24/11 1921 pomoćnik je komandanta divizijske oblasti (zetske, savske i jadranske).

U ratu 1912—1913 bio je komandant drinskog konjičkog diviziona II. poziva. U ratu 1914—1918 bio je, do 8/9 1914 komandant konjičkog puka (I.), do 12/11 1914 na službi u štabu konjičke brigade (II.), do 1/2 1915 komandant šumadijskog divizijskog konjičkog puka I. poziva, do 19/3 1916 komandant konjičkog puka (I.), do 10/9 1917 komandant konjičke brigade, do 17/12 1918 na raspoloženju vrhovne komande. *V. Belić.*

OSTOJIĆ STJEPAN, bosanski kralj 1418 do 1421. Naslijedio je svoga oca, kralja Ostoju, ali je bio osporen kao vladar i imao je kao protukralja Tvrtka II., protivnika njegovog oca. Veći dio bosanske vlastele od utjecaja nije bio na O. strani. Stoga je on tražio potporu izvan Bosne, naročito kod Mlečana, ali bez uspjeha. Unutrašnje krize u Bosni iskoristili su naročito Turci, koji su sve više hvatali veze sa pojedinim velikašima. U septembru 1421 krunisao se Tvrtko II. za bosanskog kralja, a O. je potpuno potisnut. Kraj njegove vladavine nije poznat. *V. Ć.*

OSTOJIĆ TIHOMIR DR., profesor univerziteta (5/7 1865, Semikluš, Banat — 18/10 1921, Beč). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja. 1876 do 1884 učio je novosadsku gimnaziju, a 1884—1889 slovensku filologiju u Pešti i Beču. U mladosti se najviše bavio muzikom, i s početka je namjeravao, da se posveti njezinom studiju. Kao mlad čovjek izradio je nekoliko kompozicija za glasovir i zbor. Mnogo je upotrebljavano njegovo Pravoslavno crkveno pjenije, liturgija udešena za mješoviti zbor. Kasnije se dao na ozbiljan studij slavistike, a naročito historije književnosti. 16/7 1907 promoviran je za doktora filozofije. 1889—1910 bio je nastavnik na srpskoj gimnaziji u Novom Sadu, 1911 postao je tajnik Matice Srpske. 1914 bio je interniran i konfiniran kao urednik Matičinih izdanja. 1920 izabran je za profesora jugoslovenske književnosti na filozofskom fakultetu u Skoplju i za prvog dekana tog fakulteta.

Prvu mladost proveo je O. u doba, kad je u Vojvodini nacionalna romantika još bila u jeku. U njegovom radu ostalo je stoga romantike u do-

broj mjeri. Radeći solidno svoj predmet O. je u nauci uspio da se oslobodi tog naslijeđa mladosti i da dade djela sa dosta kritičke uviđavnosti. Ali u drugom javnom radu, on je ostao romantičar-idealist, sa često više oduševljenja, nego što bi ga opravdavale prilike i sredina, u kojima je djelovao. On se živo zalagao da reformira sredinu Novog Sada, koja je, poslije svog poleta šezdesetih godina 19 vijeka, osjetljivo malaksavala. On je postao učitelj gimnastike i organizator gimnastičko-sokolskog rada, on je organizirao kolo djevojaka, radio je u trgovačkoj omladini, pomagao je pjevačke družine. Naročito se živo zalagao sa svojim drugovima, St. Stanojevićem, J. Radonjićem i L. Markovićem, da reformira rad u Matici Srpskoj, u čije je književno odjeljenje ušao 1898. Od kada je on postao Matičin sekretar, rad te ustanove osjetljivo je krenuo na bolje. O. je okupljao oko Letopisa najbolje srpske pisce, promijenio je karakter izdanja Matičinih za narod i uspio je, da od Matice napravi centralni organ za studiju svih problema srpske Vojvodine. Da oživi taj rad on je 1899 do 1912 izdao šest svezaka načelno-polemičkih članaka pod nazivom Pokret. Kad je došao za profesora u Skoplje, on je, i ako već teško bolestan, organizirao i tamo Naučno Društvo.

Kao književni historičar O. se uglavnom bavio pitanjima 18 vijeka i nekim piscima 19 vijeka. Više kulturni historičar, O. se najviše ističe kao čovjek, koji daje provjerene i novonađene podatke. On je dao prvi pregled srpske književnosti 18 vijeka, Srpska književnost od Velike Seobe do Dositeja Obradovića (1905) i dvije velike monografije iz tog perioda: Dositej Obradović u Hopovu (1907; nešto prerađeni njemački izvod Dositheus Obradović's Klosterjahre, 1909) i Zaharija Orfelin (1923), pored nekoliko manjih članaka i ocjena. Iz istoga 18 vijeka je njegova lijepa zbirka ispisa iz starih rukopisnih pjesmarica, Srpska građanska lirika 18 vijeka (1926). Od pisaca 19 vijeka O. je naročito zanimao Branko Radičević. O. je prvi izdao cjelokupnu zbirku njegove poezije i napisao o pjesnikovim epskim pjesmama opširnu monografiju (Rad, 218, 1918). Osim toga on je dao dvije važnije rasprave o Jovanu St. Popoviću (Letopis, 241, 1906) i o Zmaju i Đ. Rajkoviću (Letopis, 251—252, 1908). O. je objavio i dosta nove arhivske građe, kao što su cirkulari mitropolita Pavla Nenadovića (Srpski Sion, 1907), prilozi za historiju Crne Gore (Spomenik, 52) i o Srpskim Novinama u Beču, koje su osnivali D. Davidović i D. Frušić (Spomenik, 62). Izvjestan dio tih radova objavljen je poslije O. smrti, kao i njegova Istorija srpske književnosti (1923), rađena za školske potrebe. O. se dosta bavio i narodnom književnošću, ali je više spremao tekstove za šire krugove čitalaca, nego što ih je naučno proučavao.

V. Ćorović.

OSTRI VRH, kraska visoravan u Srbiji, sjeverno od Caribroda. Sastavljena je od kretacejskih vapnenaca. Pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a najviši vrh je Gosen 819 m. Preko O. V. vode dva-tri pješačka puta. Planina je djelomično pod vegetacijom.

P. V.

OSTROG, manastir u Crnoj Gori, između Podgorice i Nikšića. Pećinska crkva, u kojoj počivaju moći u Crnoj Gori vrlo popularnoga svetitelja Sv. Vasilija, mitropolita zahumskog i hercegovačkog, posvećena je Sv. Krstu i sagrađena je 1665, a živopisana 1667. Ona leži na visini 800 do 900 m, pripojena uz stijenu, u neobično romantičnom pejsažu. Donja crkva, potpuno moderna, pored koje se nalaze manastirska zdanja, posvećena je Bogorodici. 1712 ovdje je učio školu jerej Kolarski Vasilije, što pokazuje, da je u 18 vijeku postojala i škola pri manastiru. — U pećinskoj crkvi, malenoj, niskoj i mračnoj, ima ostataka od prvobitnog živopisa i interesantnih živopisanih ornamenata.

V. P-ć.

V. Zaostrog.

OSTROG ANDREAS VON, arhitekt. V. Andreas von Ostrog.

OSTR(O)VICA. V. Pazarište.

OSTROVICA. 1. Planina u Srbiji, u Kačeru, između rijeka: Zagradske-Rečice-gornjeg toka Rastove, sjeverozapadno od Rudnika. O. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, pretežno je sagrađena od kamenja sa trahitoidnom strukturom, uglavnom od riolita. Najviši visovi su: Krš 606 m, Ostrovica 800 m, Mečija Glava

720 m i Drenje 689 m. Sjeveroistočnom stranom O. prolazi drum Čačak—Gornji Milanovac — Rudnik — Kalanjevci—Lazarevac i Progoreoci.

P. V.

Grad O. je 800 m visok. Sačuvano je još nešto zidina, najviše okrugle kule; njen materijal svjedoči, da je tu bilo antičko utvrđenje. Historija O. je nesigurna, jer ima više O. Vjerojatno je, da je Murat II. osvojio ovu O. 1436, pa ponovno 1454. Onda ju je sasvim razorio. *Đ. S.*

2. Selo u Dalmaciji, oblast Split, srez Šibenik, općina Skradin. Leži u rodnom kraju, s desna druma Skradin—Benkovac, od Skradina 15 km (pravac) k sjeverozapadu. O. ima 195 stanovnika. Znamenita je po starom gradu, čije se razvaline nalaze na strmom humku, na podnožju 406 m visokog brda O. O. je prirodna tvrđava od stanca kamena, s visokom ogradom naokolo, a iz sredine se diže krupna obla kula. — Najstarije su vijesti o O. iz druge polovine 12 vijeka: 1168 O. se spominje među znamenitim mjestima (uz Split, Trogir, Šibenik i Skradin), što ih je bizantski car Manuel osvojio u Hrvatskoj i Dalmaciji. 1198 utaborio se kod grada O. hrvatski herceg Andrija, vraćajući se, poslije pobjede nad Zahumcima i Srbima, u Zadar. Kasnije je O. do 1347 bila u vlasti bribirskih knezova Šubića. Tada je kralj Ljudevit dao knezovima Jurju III. i Gregoriju Šubiću za O. u zamjenu grad Zrinj u Slovinskoj zemlji. 1388—1391 držao je O. bosanski kralj Tvrtko I. Poslije se O. vratila kralju Sigismundu. 1407 kralj Vladislav Napuljac darovao je O. bosanskom velikom vojvodi Sandalju Hraniću, koji ju je 13/4 1411 prodao Mlečićima, ali je ni oni nisu dugo držali. Već 1412 O. je osvojio kralj Sigismund i namjestio je u gradu svoje kastelane. Poslije 1433 opet su O. zavladali Mlečići. 1457 otimao se za O. krbavski knez Gregorije Kurjaković, ali već 1460 došla je O. u vlast hrvatskog bana Pavla Sperančića. Još se spominje kao kršćanski gospodar O. vitez Stjepan Kožulić. Po njegovoj smrti (1523) osvojili su O. Turci i držali do 1684.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do godine 1347 (Matica Hrvatska, 1897).

J. Modestin.

3. Grad u Lici, kod D. Pazarišta. Na tri glavice sagrađena je tvrđava. Glavni je dio na srednjoj. To je O. u staroj buškoj župi. Spominje se 1341.

4. Grad istočno od Gospića, u staroj ličkoj župi. Ogroman je grad, ugrađen u klisuru. Ima 2 dijela: na lijevo dvije, zidom poligonski vezane kule, na desno branič-kula. 60 metara daleko ima opet osamljena četverokutna kula. Vlasnik O. bilo je pleme Mogorovića, koje ga je ustupilo Frankopanima, u zamjenu za grad Ozalj.

Đ. S.

OSTROVKA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Zapadne Morave. Sastavnice O. su: Vujetinska Reka, koja izvire na istočnoj padini Oštrice (811 m), a sa izvorišta teče na jug i jugozapad, i Kukoljina Potok, čija je izvorišna čelenka na jugozapadnoj strani Bukovika (880 m) i zapadnoj strani Oštrice. Kukoljina, kao jedna sastavnica, uglavnom teče prema jugu. Od sastava sa Vujetinskom Rekom počinje tok O. Ona teče k jugozapadu, ali nabrzo skrene na jug, a od sela Donje Gorijevnice upravi tok na jugoistok. U Zapadnu Moravu utiče kod najjužnijih kuća sela Obrve. Sa lijeve strane O. prima dva veća pritoka: Bukovac Potok i Bresnicu. Dužina O. toka je 23·2 km, a površina porječja 129·4 km^2. *P. V.*

OSTROVO, selo u Srijemu, u srezu vukovarskom; željeznička stanica na pruzi Vinkovci—Gaboš—Osijek, od Vukovara 6 km k sjeveru. Leži u ravnici, gdje je negda na otoku u potoku bio kaštel (grad) Gorjanskih. Ima 729 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu i telegraf. U O. je nađen bogat skup frizijskog srebrnog novca, najviše iz 12 i 13 vijeka. *J. M-n.*

OSTROŽAC, selo sa starim gradom u Bosanskoj Krajini, na Uni, sjeveroistočno od Bihaća. Ima 785 stanovnika. Prvi put se spominje 1286, kao grad u posjedu knezova Babonića blagajskih. Više puta je dozidavan. U srednjem vijeku O. je bio utvrđen i naseljen grad i središte župe. U 14 do 16 vijeku O. je vrlo često mijenjao gospodare, ali je najviše bio u rukama Babonića, blagajskih knezova. Kada je u 16 vijeku od graničnih gradova Bosne i Hrvatske osnovana Krajina prema Turcima, O. je

bio među njenim najvažnijim gradovima. Poslije više pokušaja, Turci su zauzeli O. 1577 i od osvojenih gradova u Krajini načinili poseban sandžakat, čiji je sandžak sjedio u O. do 1592. Sandžak je tada prešao u Bihać. Oko O. vođene su i kasnije mnoge borbe između Turaka i Austrijanaca.

Literatura: Ć. Truhelka, Naši gradovi (1904); R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

OSTRUŽNICA, selo na rijeci Savi, zapadno od Beograda. U njoj je bila prva Narodna Skupština, koju je sazvao Karađorđe. *B. D.*

OŠLJAK, otočić na Jadranskom moru, istočno od otoka Uljana, 4·5 km jugo-jugozapadno od Zadra. O. je kamenit otok, visok 90 m, dugačak 0·9 km, širok 0·5 km. Pruža se od sjevera-sjeverozapada k jugu-jugoistoku i zauzima površinu od 0·288 km². O. je bez vegetacije i nenastanjen. *P. V.*

OŠLJE, selo u Dalmaciji, oblast i srez Dubrovnik, općina Ston od Stona 6 km (pravac) k sjeveroistoku, s desna druma Dubrovnik—Metković. Ima 419 stanovnika. Središte je rimokatoličke župe. Oko 950 tu je stajao humski grad O. *J. M-n.*

OŠTARIJE. 1. Selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko - krajiškoj, srezu ogulinskom; postaja ličke željeznice O.—Ravnice od Ogulina 8 km k jugoistoku. Imaju 314 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. — U modruškom urbaru od 1486 spominju se O. pod imenom Otoka, a u 16 vijeku pod imenom Svetica. Župnu crkvu Majke Božje sagradio je oko 1450 pobožni knez Martin Frankopan u gotskom stilu sa 8 kutnim tornjem na pročelju. 1521 porušili su je Turci, osim svetišta, kome je kasnije dograđena nova crkvena zgrada. U doba turskih upada O. su bile predstraža Ogulinu, pa su imale malu posadu od desetak haramija. 7/6 1642 odbio je od O. ogulinski poručnik Martin Mogorić sa 40 konjanika i 30 strijelaca tursku četu od 200 konjanika pod vodstvom Mustaj-bega Hazumovića.

Literatura: E. Laszowski, Oštarije kod Ogulina (Prosvjeta, 1894, 682, 720).

2. O. Baške, selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, srezu gospićkom, općini karlobaškoj, uz drum Karlobag—Gospić. Imaju 276 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu. O. visokim poljem teče bistri potočić Ljubica. — Po selu O. zovu se Oštarska vrata. *J. M-n.*

OŠTARSKA VRATA, prevala preko Velebita, kojom prolazi drum Karlobag—Gospić. Kulminaciju (927 m) bilježi kamena kocka, Kubus ili Ura, do koje vodi 38 kamenih stepenica, sa natpisom. Odatle se otvara krasan vidik: za jasnih dana vidi se ne samo hrvatsko otočje, već preko mora i daleka obala talijanska i Apenini. Duboko dolje leži Karlobag, do koga se velikim zavojima vijuga drum, zaštićen visokim zidovima protiv zimske bure i oluje, a na drugu stranu niz šumovite Takalice, ostavljajući s desna 1.286 m visoki Sadikovac i 1.451 m visoki Goli Vrh, a s lijeva 1.287 m visoku Metlu i 1.066 m visoki Oštri Kozjak, u Brušane i dalje otvorenim poljem u Gospić. O. V. jednako su daleko (21 km) od Karlobaga kao i od Gospića, dok pravac onamo iznosi samo 8½ km, a ovamo 18 km. O. V. rastavljaju jugoistočni, viši, od sjeverozapadnoga, nižega, dijela Velebita. *J. M-n.*

OŠTIR KARL DR., lingvist (alarodist), profesor univerziteta u Ljubljani (13/10 1888, Št. Ilj, kod Šoštanja, mariborska oblast). Gimnaziju je učio u Mariboru, a pohađao je univerzitet u Grazu, Beču, Petrogradu i biblioteku Britanskog muzeja u Londonu (1909—1920). Izabran je za docenta lingvistike na ljubljanskom univerzitetu 1921, a izvanredni profesor je postao 1924. Glavna su mu djela: Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft (1921), Alarodica (SO iz Rasprava, 1923), Illyro-Thrakisches (SO iz Arb. Arh. I., 1923), Šumerski izvor abacističnih številnih imen (SO iz Časa, 1922), Illyro-Palasgica (1924), Vorindogermanische (alarodische Zahlwörter auf dem Balkan (1925). *N. Ž.*

OŠTRI RT ili **OŠTRO** (talijanski Punta d'Ostro t. j. južni rt), kod ulaza u Boku Kotorsku na lijevo, jedna je od najmarkantnijih točaka naše jadranske obale. Iskrajak je ostruzi sličnoga šilja, što se od Glavice (223 m) pružilo pravcem jug-jugoistok 4 km daleko, kod Pre-

vlake stanjeno na 0·3 km. Utvrdama oklopljeni O. R. nosi svjetionik sa semafornom i meteorološkom stanicom. *J. M-n.*

OŠTRIK, planina u Raškoj, između rijeka: Drenovske (Pitovničke)-Lima-Bistrice, sjeverozapadno od Zlatar-Planine, oko 8 km sjeverno-sjeveroistočno od varoši Prijepolja. O. se pruža od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, i u tome pravcu su najveći visovi: Zlostup 1.090 m, Vitovik 1.373 m. Cijela planina je pod vegetacijom. Podnožjem O. i preko njega prolazi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

OŠTROVICA. V. Pazarište.

OTADŽBINA. 1. Časopis za književnost, nauku i društveni život. Vlasnik i urednik bio je Dr. Vladan Đorđević. Izlazio je jedamput mjesečno u Beogradu 1875, 1880—1883, 1887 do 1892. Izašle su 32 knjige. O. je u svoje vrijeme bila najbolji srpski časopis. *U. Dž.*

2. Nedjeljni politički list. Prvi urednik bio je Petar Kočić. Izlazio je 1907—1909 u Banja Luci. Obnovljen je kao list za politiku, prosvjetu i privredu 1923. *U. Dž.*

OTELO, loza, hibrid Klinton-Black Hamburg. Dosta je raširen u Vojvodini, daje crno vino, koje se u trgovini vršačkih crnih vina upotrebljava za miješanje sa drugim crnim vinima. *I. R.*

OTEŠ. V. Pazarište.

OTEŠICA, rijeka u hrvatskom krasu, lijevi pritok Like. Izvire na sjeveroistočnoj strani Velebita, sa padina Sovjaka (1.305 m) i Crne Grede (1.178 m), a sa izvorišta teče na sjeveroistok, prema sjeverozapadnom kraju Ličkoga Polja. Po ulasku u polje počne teći prema jugoistoku, uz jugozapadni rub Ličkog Polja, a od sela Obljajca skrene i teče pravcem istoka u dosta vijugavom toku. U Liku O. utiče 4·7 km zapadno-jugozapadno od Ličkog Osika, odnosno 5·5 km sjeverno-sjeverozapadno od Gospića. Na svome toku nema većeg pritoka. Dužina O. toka je 24·8 km, a površina porječja 158·2 km^2. *P. V.*

OTOČAC, gradić u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj. Leži na zapadnom rubu Gackoga Polja, podno Inina Vrha (633 m), uz vodu Gacku, gdje se ona račva u dva rukava (lijevi kraći rukav teče k zapadu u Švičko Jezero, a desni duži kroz predjel Glavace k sjeverozapadu prema Brlogu, iza kojega se opet, pocijepavši u dva rukava, gubi u ponore). Znatno je raskršće drumova: na sjever u Senj, Brinje—Ogulin i Karlovac, na zapad preko Švice u Sveti Juraj i Jablanac, na jug u Gospić i Udbinu, na istok u Vrhovine (željeznička stanica za O.)—Plitvička Jezera. — Ima 3.053 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, sresku upravu financijske kontrole, gospodarstveni ured i kotarsku šumariju otočke imovne općine, ispostavu šumarskog ureda sušačkog, državnu šumariju brlošku, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, malu realnu gimnaziju, žensku stručnu školu, 2 osnovne škole, poštu, telegraf i telefon, Otočko D. D. za proizvod piva, šljivovice i promet vinom, 2 pilane, Gospodarsko-obrtno-vjeresijsku udrugu, 3 štedionice.

Okolina O. već je u prehistorijsko željezno doba bila naseljena, a u rimsko je doba, kako svjedoče mnoge rimske starine, bila znatan kulturan kraj. Tuda je prolazio rimski drum iz Senja u Dalmaciju. U srednjem vijeku tu je bila jezgra gatačke županije ili Gacke. Imenom se O. prvi put spominje na početku 12 vijeka (na baščanskoj ploči) sa samostanom Sv. Mikule. Krajem burnoga 13 vijeka Gacku je sa O. zadobio krčki knez Dujam (Frankopan). Njemu je na ime i njegovim potomcima 8/5 1300 napuljski kralj Karlo II., za zasluge, stečene u borbama oko ugarsko-hrvatskog prijestolja, potvrdio županije modrušku, vinodolsku i gacku. 1316 ugarsko-hrvatski kralj Karlo I. potvrdio je knezu Fridriku, sinu Dujmovu, županiju gacku i grad O. sa zemljom Obreš. Frankopani boravili su često »V Otočc našem gradu«. Za diobe braće Frankopana (1449) O. je dobio knez Sigismund, pa je tu 1461 osnovao biskupiju, koja se, vršeći pastvu nad Gackom, Vrhovinama i Dabrom, držala do 1535. Poslije smrti Sigismunda Frankopana, O. je vladao njegov brat Martin. Za njegova vladanja izgorjela je O. varoš. Od roda Frankopana posljednji je vlastelin O. bio knez Anž (Ivan), kome ga je 1486 oteo kralj

Matija i postavio u nj kraljevske kastelane. 4—10/4 1510 boravio je tamo i vršio vlast ban Andrija Bot od Bajne. — Već 1467 O. i Gackoj su zaprijetili Turci, a pogotovo je porasla opasnost, kada su oni 1528 zauzeli Liku. 1543 kod O. je razbio Turke Petar Keglević, no oni su i 1576 i opet 1623 pokušali da zauzmu tu znatnu obrambenu točku, ali uzalud.

Grad je O. postao sjedište druge kapetanije u primorskoj Krajini. Opasan je bio ne samo rijekom Gackom (odatle mu ime O.), nego i tvrdim zidom sa više kula. U gradu je bila crkva Sv. Marije. U njemu je boravio kapetan, dok su stanovnici stanovali izvan grada, ali zaštićeni vodom na sošicama. U O. kapetaniji osim O. bila su još 3 grada (kaštela). Na brijegu više O. 1619 sagrađena je trokutna Fortica, Prozor i Drenov Klanac, i 6 čardaka: Sinac, Jurjeve Stijene, Gola Brda, Doljani, Godača i Morska Gora. Po preuređenju vojničke Krajine 1746 O. je bio štapsko mjesto O. pukovnije. Danas je sreska varošica sa neznatnim ostacima negdašnjih utvrđenja.

Literatura: E. Laszowski, Hrvatske povjesne građevine (1902); V. Klaić, Krčki knezovi Frankopani (1901); V. Klaić, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati (I. 116—117); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920).

J. Modestin.

OTOCI. U našim krajevima ima tri tipa O.: morskih, jezerskih i riječnih. Glavna je razlika između njih što su prvi mnogo veći od drugih i trećih, što su morski i jezerski O. najvećim dijelom kameniti i vrlo se sporo mijenjaju u svome obliku, dok su riječni O. mahom od sipkog materijala (šljunka, pijeska ili mulja), i na njima se dosta naglo događaju promjene, ako nisu pod gustom vegetacijom.

Morski O. Njih ima na Jadranskom moru. Po njemu je razasuto preko 30 O. sa većom površinom od 10 km^2 i oko 250 školja i školjića, koji skupa zauzimaju 3.420 km^2. Većina velikih O. je izdužena, neka su preko 50 km dugačka, dok školji imaju različite oblike i kadikad obrazuju manje ili veće grupe, često se javljaju u nizovima, a pojedini od njih su osamljeni i vrlo su daleko na pučini. Dno je skoro oko svih O. i školja duboko, a pličine su rijetke, što znatno olakšava morski saobraćaj. Osim toga, najveći broj O. ima dobre luke i pogodna sidrišta, kojima se služe i mornari i ribari, a to pruža još više uvjeta za živ i intenzivan saobraćaj. Istina, neke bi klisure mogle biti opasne, da na njihovu blizinu i položaj ne upozoravaju mnogi svjetionici i razni drugi znaci.

Najviše je O. i školja od vapnenca, koji se, pod utjecajem atmosferske vode, dosta lako rastvara. Stoga se otočni vrhovi najobičnije razviju u grebene sa mnogim oštricama, odgovarajući grebenima, visokim stijenama, liticama i drugim oblicima Dinarskih Planina. Takvi su: Cres, Lošinj, Dugi Otok, Kornat, Hvar, Korčula, Mljet i dr., a u minijaturnom obliku školj Grebeni, u Kanalu Silbe, između Premude, Silbe i Oliba, školj Greben, istočno od Visa, i mrki Cavtatski Grebeni, Bobara i Mrkan, u dubrovačkom otočju. Ali, mnogi od tih O. pokazuju vidljive suprotnosti, ako se promatraju sa raznih strana. Strane, koje su izložene snažnim vjetrovima, najčešće se dižu iz mora okomito, gole su, ljutim vjetrom obrijane i lišene svake vegetacije, surog su i mračnog izgleda, dok se suprotne odlikuju blažim, više brežuljkastim zemljištem. Njihove raskošne ravnice i doline pokrivene su južnjačkim drvećem i biljkama, čiji aromatični miris ispunjava zrak. Mnogo je rjeđe površina vapnenačkih O. ili školja ravna, kao što je na pr. školj Zeča, zapadno od Senja, Zaglav, zapadno od Cresa, školj Ravnik, jugoistočno od Visa, ili školj Lukovac, na jugozapadnoj strani Korčule.

Osim vapnenačkog sastava i kraskih pojava, O. na Jadranskom moru odlikuju se i velikom nestašicom vode, sa dosta malo izuzetaka. I ako na njima padne 1.100 do 420 mm kiše godišnje, otprilike kao u centralnim i istočnim krajevima naše države, ta voda se ne zadrži na zemljinoj površini, nego se gubi kroz pukotine u vapnencu. — Ima nekojih O., kao što su Krk i Rab, koji obiluju zdravom i pitkom vodom, i imaju nekoliko potoka i potočića, ali na obližnjem Cresu i Lošinju nema ni toliko izvorske vode da bi se mogla napuniti čaša. Bez izuzetka se pije kišnica, koju skupljaju u cisternama. U propustljivom zemljištu ne može se obra-

đivati ni plodna zemlja, jer sva žita ubija velika žega. To su uzroci koji otočane sile na iseljivanje. Povoljniji su životni uvjeti na onim mjestima, gdje je tlo sastavljeno od pješčenika, koji ne propušta vodu, i koji je, pored crvenice, jedino kultiviran i plodan.

Nekoliko manjih O. zapadno od Lošinja (Unje, Srakane Vele i Srakane Male) imaju pitomiji izgled, ma da su većim dijelom od vapnenca. Tamo su obronci i zaravni uz morsku obalu pokriveni pijeskom, na kome raste vinova loza, dok je južniji Susak od vezana pijeska, ispod koga je hipuritski vapnenac. Od eruptivnog kamenja, dijabaza i augit-porfirita, sagrađeni su školji Brusnik i Jabuka. Oba su daleko na pučini: prvi je oko 25 km zapadno od Komiže, na Visu, a drugi oko 50 km zapadno-sjeverozapadno od istoga mjesta.

Svi O. su grupirani od Kraljevice i Oršeca (na Istri) do Šibenika, i od Splita do Dubrovnika. Najsjevernije od njih je školj Sv. Marko, oko 3 km južno od Kraljevice, a najjužnije je školj Mrkan, 2 km zapadno-jugozapadno od Cavtata, sa izuzetkom Palagruže i Tremita, bliže talijanskoj obali, koja su još nešto južnija.

Među sjeverne O. spadaju Kvarnerski otoci, od Krka i Cresa na sjeveru do Ilovika i Paga na jugu kao i Zadarsko-šibenski otoci, od Silbe i Vira na sjeveru do Žirija i Zlarina na jugu, sa svima manjim otocima i školjima. Najveći broj ovih O. poređani su u nekoliko usporednih nizova, koji se pružaju pravcem dinarskih bora, od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku. Najbliži je kopnu niz O.: Krk, Prvić, Sv. Grgur i Golo. Drugi niz počinje sa Plavnikom, pa se nastavlja u školju Kornatu, Rabu i Pagu, zapadno od Velebita, dok treći, isprekidan niz sačinjavaju školji: Laganj, Dolfin i O. Skerca, Maon, Vir. Četvrti niz čine O. na pučini, koji se prema jugu sve više bliže kopnu. U tome nizu su: Cres, školj Oruda i Morovnik, O. Olib, Rivanj, Uljan, Pašman, Vrgada, Murter, Zmajan i Zlarin. U prvi spoljašnji niz O. spadaju: Zečje, Lošinj, školji Orjule Vele, Orjule Male, Kozjak, i dalje na jugu O. Ilovik, Silba, Jisto, Mulat, Veliki Tun, Sestrunj, Iž, Velika Lavdara, Žut, Kaprije, dok su u najspoljašnijem nizu: školj Galjola, O. Unje, Srakane Vele i Male, Susak, Premuda, Škarda, Dugi Otok, Kornat, Vela Smokvica, Žirije, školji Mažurina i Maslovnik, od kojih je posljednji sasvim blizu kopna.

Od rta Planka, zapadno-sjeverozapadno od O. Drvenika, počinju srednji dalmatinski O., od kojih je najsjeverniji Čiovo, najjužniji Lastovo, a Mljet i svi južniji O. pripadaju južnim dalmatinskim O. Svi oni su dosta veliki, znatno širi od najvećeg broja sjevernih O., ali su ipak izduženih oblika. Obale njihove mahom su slabo razvedene, malo je zaliva, luka, draga i poluotoka, a nema ni onoliko razvijenih školja kao oko sjevernih O. I ovi su O. poređani u nizove, manje jasne, pravilne i dugačke; osim toga, oni se uglavnom pružaju od zapada - sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a oko Dubrovnika od sjeverozapada na jugoistok. Zapadno od Splita, u blizini kopna, pruža se O. Čiovo, koji sa jugozapada zatvara Kaštelski Zaliv. Južnije je niz O.: Mali i Veliki Drvenik, Šolta i Brač, a još u dalnjem nizu su Paklena Ostrva i Hvar. Treći niz čine: O. Šćedro, poluotok Pelješac, a jugoistočno od njega O. Jakljan, Šipan, Lopud, Koločep, Lokrum i školji Bobara, Mrkan. Prvom spoljašnjem nizu pripadaju: školj Jabuka, O. Sveti Andrija, školj Brusnik, O. Vis, Korčula, a drugom O.: Lušac, školj Kopist, Lastovo, Lastovski školji, t. zv. Vrhovnjaci i Mljet. Oko velikih južnih O. relativno je malo školja. Uz Drvenik ih ima 5, oko Šolte 7, kraj Brača samo 1, pokraj Hvara 18, oko Visa 12, uz Korčulu 50, kraj polutoka Pelješca 19, sa zapadne i istočne strane Lastova 26, a pokraj Mljeta 18 školja.

Najveći su O. na Jadranskom moru: Cres sa površinom od 434·4 km^2, Krk 433·6 km^2, Brač 394·6 km^2, Hvar 324·4 km^2, Pag 302·0 km^2, Korčula 297·9 km^2, Dugi Otok 124·7 km^2, Mljet 105·8 km^2, Vis 89·9 km^2, Lošinj 80·2 km^2, Pašman 67·1 km^2 i Uljan 56·7 km^2.

J e z e r s k i O. Jezerskih O. najviše je na Skadarskom Blatu, naročito uz njegovu jugozapadnu obalu. To su mali, izduženi, mahom kameniti O., koje zovu gorice, i koji se pružaju od sjeverozapada na jugoistok i slični su jadranskim školjima. Oko 4·5 km jugoistočno od Virpazara je Grmožur sa kaznenim zavodom, dalje na jugo-

istoku je Starčevo (ili Pljak), zatim Murić, Moračnik, Topčale, oko 3·5 km istočno od Bobovišta, Gorica Hjat i Skjas, a pored njih ima i nekoliko bezimenih O. Neki od tih O. dižu se do 89 m, odnosno do 77 m iznad površine Skadarskog Blata, ali su bez izuzetka mali. Najveće je Gorica Hjat, sa površinom od 0·19 km^2.

Nešto veći O. su na sjeverozapadnom kraju Skadarskog Blata, oko ušća Crnojevića Rijeke i Morače. I oni su većim dijelom kameniti, prilično su visoki, u čemu se naročito ističe Vranjina, niže ušća Morače, odnosno 5 km zapadno od pristaništa Plavnice. Najviši vrh na Vranjini visok je 330 m, a još dva vrha ima sa većom visinom od 200 m. O. je dugačak 2 km, širok 1·2 km i zauzima površinu od 1·72 km^2. Na njemu je istoimeno naselje, s druge je strane manastir, a pri sjeveroistočnom kraju su razvaline negdašnjeg grada. — Jugoistočno i sjeverno od Vranjine su tri manja O., Naspić, Prejasli i Ingalo, sastavljeni od riječnog nanosa, te stoga mijenjaju svoj oblik. Zapadno od Vranjine diže se kamenit otočić Lesendro, sa tvrđavom. Najsjeverniji je Lipovnjak, niže ušća Crnojevića Rijeke i Karatune, sa površinom od 0·75 km^2.

Na Prespanskom jezeru ima dva O.: Grad i Mali Grad. Prvi je 4·5 km južno od Konjskog, dugoljastog je oblika i pruža se od sjevera na jug. Dugačak je 850 m, širok do 570 m i visok 901 m, odnosno 45 m iznad površine jezera. Grad je sa svih strana okružen vapnenačkim liticama. Na njegovoj zaravni su crkva Sv. Petra i razvaline hrama Vetve. Na južnom kraju jezera je O. Mali Grad, sagrađen od vapnenca, i pruža se u istom pravcu kao i Grad. — Kamenit, okrugljast otočić nalazi se i na Bledskom jezeru. Na njemu je podignut hram Sv. Marije na Jezeru.

Riječni O. se zovu i prudovi, sprudovi i ade. Oni se stvaraju na mjestima gdje je mehanička snaga rijeka slaba, naročito gdje je mali pad i relativno spori tok. Sprudovi najčešće postaju pri visokom stanju vode, kada rijeka nosi veliku količinu šljunka, pijeska i mulja. Često se iz rijeke pomole tek kad joj se nivo spusti. Oko njih se rijeka račva u dva ili više rukava, prema tome koliko je sprudova. Mnogo su veće ade na onim mjestima rijeke, gdje se dva susjedna meandra (ili vijuge) presijeku, što se većinom događa kad teku kroz prostranu dolinu sa malim padom.

Sve velike rijeke u našoj državi: Dunav, Drava, Sava, Tisa, Morava i Drina odlikuju se velikim brojem sprudova i ada, sa izuzetkom onih dijelova, koji su regulirani, ili na kojima je pad veći. — Na Dunavu je veći broj O. pod vegetacijom, i neki se ističu vrlo velikom površinom. Pri ulazu Dunava u našu državu nalazi se Veliko Ostrvo, južno-jugozapadno od Batine. Dalnji su O.: Kalandoš, južno od Bezdana, Siga južno-jugozapadno od Bačkog Monoštora, a odatle do ušća Drave ima 8 O. i 6 sprudova. Između Jabuke i Erduta su Mali Prud, Koproševac i Marin Prud. Južno od Erduta, a jugozapadno od Bogojeva su: veliki O. Ada i Kolić; istočno od Dalja: Tanja, Martini, Dunavac i 3 mala spruda. Južno od Borova su: Živi Otok i 2 spruda, istočno od Vukovara: Čimirska i Jevrejska Ada, a između Vukovara i Opatovca 8 manjih i većih sprudova. Sjeverozapadno od Šarengrada je Šarengradska Ada, između nje i Iloka pruža se dugački O. Jedek, dok su južno od Bačke Palanke Ferkina Ada i Crkvina. Od Bačke Palanke do Neština ima desetak sprudova. Između Čeba i Suseka nalaze se: Velika Ada (2·8 km^2), Damijelovac, Velika Cestara i 5 sprudova, sjeverozapadno od Čerevića: Potoranski Prud i Čerevićka Ada, od Čerevića do Futoga 2 dugačka spruda, a jugoistočno od posljednjeg mjesta je Niska Ada. Jugozapadno od Novog Sada su: Velika Kamenička Ada i Kamenička Ada, istočno od Novog Sada je Ratno Ostrvo (9·9 km^2), odatle do Karlovaca ima 3 spruda, a istočno od ovog mjesta je Kozjak (7·7 km^2). Sjeverno od Krčedina, odnosno južno od Gardinovca su: Velika Krčedinska Ada (5·9 km^2), Mala Krčedinska Ada i 2 spruda, između Gardinovca i Slankamena: Ločka Ada, Velika Ada i 2 spruda, sjeverno od Surduka je Ada, a između Starih i Novih Banovaca ima 4 spruda. Istočno-jugoistočno od Batajnice je Belarica, a dalje su 3 spruda. Između Zemuna i Beograda su: Veliko Ratno Ostrvo (2·7 km^2), Malo Ratno Ostrvo (0·3 km^2), Červenka, Kožara (1·5 km^2). Dalje, do

Smedereva, nalaze se: Huja, sjeverno od Mirijeva, Ovčarska Ada, sjeveroistočno od Višnjice, Forkontumac, Stefanac (2·2 km^2), Čakljan (2·6 km^2) i Starčevo (1·4 km^2), južno-jugozapadno od Pančeva Ada Vinče (1·5 km^2), sjeveroistočno od Vinče Homoljica, južno od Ivanova, Gročansko Ostrvo i Nova Ada, istočno od Grocke Smederevsko Ostrvo (5·2 km^2), sjeverno od Smedereva. Na tom cijelom toku Dunava nalazi se još nekoliko sprudova. Između Dubravice-Dubovca-Rama-Kličevca je veoma veliko Ostrovo (39·7 km^2), čiji je istočni dio pod vegetacijom, a na zapadu je istoimeno naselje, oko 3·5 km istočno-sjeveroistočno od Dubravice. Sjeverno od Ostrova su: Mala i Velika Titra, Svratnjak, Dubović, Dubovačka Ada, Stojkova Ada, Ponjavica, Čavoška Ada, Čibuklija, a južno Milin Ada, Rusina Ada, Mali Spilj, Sredo Protnjiak, Čapljina Ada i Perina Ada. Sjeverno od Kisiljeva leži ostrvo Kisiljevo (7·9 km^2), na čijem je istočnom kraju naselje Ostrovo, oko 5 km istočno-sjeveroistočno od Velikog Gradišta; još sjevernije je Kalinovac, a južno-jugozapadno od Belobreske, odnosno sjeverno od Vel. Gradišta leži Belobreska Ada. Pred ulaskom u Đerdap, sjeverno od Golupca je ostrvo Moldava (12·7 km^2). Na njemu je najviši vrh kamenita Humka (105 m), koji se za 38 m diže iznad površine Dunava. Istočno od njega je stijena Babakaj, a južno su 3 spruda. U Klisuri, oko 5·5 km sjeverno od Boljetina, nalaze se stijene Bivolje Stene, istočno od toga mjesta je Vranik, a 2·5 km jugoistočno od njih su Porečka Ostrva, 2 veća i 2 manja. Između Donjeg Milanovca i Plaviševice ima 7 otočića, zapadno-jugozapadno od Tekije je Ostrvo Gradina, sjeveroistočno Ada Kale, a od Sipa do Kladova ima 11 sprudova. U Ključu je veliko Korbovsko O., sa naseljem Korbu, jugoistočno od Korbova, a od Slatine do Prahova je Veliko Ostrvo.

Na Dravi, od Varaždina do ušća, ima više od stotine sprudova i ada, ali znatno više na gornjem dijelu do Ferdinandovca, sjeveroistočno od Đurđevca, nego odatle do ušća, gdje je tok kanaliziran i gdje ima tek 180.

Isto je tako malo O. i na Tisi, koja je također kanalizirana. Većina od njih postala su umjetnim prosijecanjem, a ne prirodnim putem. Takvog su postanka O.: sjeverno od Sente, jugozapadno od Potiskog Sv. Nikole, između Ade i Mola, između Petrova Sela i Starog Bečeja, između Novog Bečeja i Čuruga, južno od Taraša, zapadno od Aradca, odnosno istočno od Žablja, jugozapadno od Aradca, sjeveroistočno od Mošorina i istočno od ovog mjesta. Prirodni riječni O. na Tisi nalaze se: istočno od Stare Kanjiže, sjeveroistočno od Nadrljana, južno-jugoistočno od Mola, jugoistočno od Petrova Sela, zapadno od Novog Bečeja, južno-jugoistočno od Bačkog Gradišta, sjeveroistočno od Čuruga i 3 mala spruda južno od Titela.

Na Savi se prvi riječni O. javljaju u Krškom Polju, gdje ih je 14. Od Podsusjeda do Zagreba ima ih 16, među kojima su veća Općinski Prud, južno od Donjeg Stenjevca, i Jarunski Prudovi, južno-jugozapadno od spomenutog mjesta. Između Zagreba i Okunšćaka ima 31 O., a od njih su važniji: Borovje, jugoistočno od Zagreba, Otok, južno od Ivanje Rijeke, i Savski Otok, južno od Hruščice. — Od Okunšćaka je Sava regulirana, i na tome toku ima nekoliko O., koji su postali umjetnim prosijecanjem. Prvi je jugozapadno od mjesta Preseke, otok, jugoistočno od Siska, Dubovac, južno od Preloščice, Kočarički Bok, zapadno od mjesta Lonje, i Pakrački Bok, istočno-jugoistočno od Lonje. Pravih ada na tome dijelu Save ima 22. Među njima su veće: Mlinski Otok, istočno-jugoistočno od Rače, Drenovačka Ada, južno-jugoistočno od Drenovca, Klenovačka Ada, istočno od Šapca, Podgorička Ada, jugozapadno od Obreža, Ada, južno od Kupinova, Ada, zapadno-jugozapadno od Progara, Ada, južno-jugozapadno od Boljevca. A jugozapadno od Beograda, ispred ušća Save su Ada Ciganlija (2·3 km^2) i Mala Ciganlija.

Mali je broj O. na Velikoj Moravi. Od Varvarina do ušća nema ih više od 10. Veći su od njih: Katardžija, sjeverno-sjeveroistočno od Varvarina, na kojoj je naselje Donji Katun, Ključ (3·4 km^2), zapadno od Sikirice, bezimena ada (1·8 km^2), zapadno od Šavca, odnosno zapadno-jugozapadno od Paraćina, Ada Madžarska Bara (4·0 km^2), zapadno od Brežana, i bezimena ada (1·1 km^2), jugozapadno od

Dubravice, blizu Moravina ušća. Na Zapadnoj Moravi ima dva otočića, jugozapadno od Stalaća i južno od Velike Drenove.

Više je O. na Drini. Na njoj se od ušća do sela Popova nalazi oko 30 sprudova. Veći su O.: Nova Ada, jugozapadno od Crne Bare, Veliki Petinski Šib, jugoistočno od Balatuna, Bujuklića Ada, sjeverozapadno od Badovinaca. Južno od Badovinaca, pa uzvodno do Loznice, tok Drine je jako podivljao i puno je većih ada. Tu se nižu: Otoka, Tijača, Bukvin Šib, Gutića Ada, Prud Skamića, Isakovića Ada, Pejića Ada, Ada, sjeverozapadno od Lešnice, Isakovića Ada, Rantovača, Mala Ciganlija, bezimena ada, Kardašica, Jerinića Ada, Škulića Ada, dvije Kurtovića Ade, Kurjačica, Drinjača, Bojića Ada, ada zapadno-jugozapadno od Loznice, Ada, jugoistočno od Tršića, i Ada, jugoistočno od Čelopeka. Od Zvornika dalje ima na Drini samo sprudova.

L i t e r a t u r a: E. Cvetić, Površina dalmatinskih ostrva (Delo, VIII., 1903); H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopis i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, I. Lice naše domovine (1905); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geomorfologiju Makedonije i Stare Srbije (III., 1911); A. Jovićević, Riječka Nahija u Crnoj Gori (Naselja Srpskih Zemalja, VII., 1911).

P. Vujević.

OTOK, selo u Srijemu, u srezu vinkovačkom; željeznička stanica na pruzi Vinkovci—Brčko, od Vinkovaca 19 km k jugoistoku. Ima 3.184 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine brodske, mlin, ciglanu, poštu i telegraf. — Oko O. nađeno je bakrenog oruđa i oružja. 1428 držali su O. Alšani, a kada su oni izumrli, dao ga je kralj Sigismund 1437 Talovcima. Franjo ga je Talovac 1446 ustupio Kolomanu Brženju zajedno sa 22 sela. 1464 O. je opet bio u vlasti Talovaca. 1476 prodali su Talovci čitavo vlastelinstvo kaločkom nadbiskupu Gabru i njegovom bratu za 40.200 forinti. To je vlastelinstvo imalo 76 sela. — Prije je ovdje bio Vir-grad, kome je 1437 pripadao i sam O., po svoj prilici na vodi Virovima, gdje je i danas mjesto Grad.

L i t e r a t u r a: J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1910); J. Lovretić (i B. Jurić), Otok (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, 2, 3, 4, 7, 1897—1902).

J. M-n.

OTOK SV. ĐURĐA, otočić u Boci Kotorskoj, na ulazu u Risanski zaton, do Bogorodičina Otoka, pred Perastom. 1319 darovao je crkvu Sv. Đurđa na tome otočiću kralj Milutin kotorskoj vlasteli. Tamošnju bogatu benediktinsku opatiju Turci su tri put (1571, 1624 i 1654) poharali, a zemljotres je 1667 sasvim razrušio.

J. M-n.

OTOKA. 1. Selo u Bosni, na Uni, sjeverno od Bosanske Krupe, sa ostacima staroga grada. Ima 474 stanovnika (1910). Trguje sitnom stokom i žitom. Prvi put se spominje 1264. U 16 vijeku u O. je bio franjevački samostan. 1565 osvojili su O. Turci. 1685 i 1688 pustošile su je kraljevske i banske čete.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

2. Ponornica u Crnoj Gori, jugoistočno od mjesta Žabljaka, odnosno od planine Durmitora. Izvorišta O. su Riblje Jezero, iz koga teče potočić Prijelac, i Pošćensko Jezero, čiji je otok bezimeni potok. Oba teku prema sjevero-sjeveroistoku, ali bezimeni potok oko 3·5 km nizvodno od Pošćenskog Jezera skrene na istok-jugoistok, sastane se sa Prijelcom, i dalje teče u istom pravcu pod imenom O. Drugi krak bezimenog potoka tekao je prema sjeveru, ali je od njega ostalo suho korito, koje zovu Marića Bare. O. ponire u Branovu Polju, na visini od 1.418 m. Dužina toka je 8·8 km, a površina porječja 138·2 km^2.

P. V.

OTOMAN. V. Istočno pitanje.

OTPRAVLJAČ. V. Otpremni posao.

OTPREMNI POSAO je vrsta komisionog posla. Otpremnik (otpravljač, špediter) sklapa u svoje ime, a na račun otprematelja, prevozne poslove, po kopnu, unutarnjim vodama i po moru. Otpremniku pripada zakonsko pravo zaloga za koneksna potraživanja iz konkretnog otpremnog posla. Posredni otpremnici dužni su oživotvoriti prava svojih prednika. Ako sljednik namiri svoga prednika, prelazi po zakonu na njega pravo za-

loga (i potraživanje). Tužbe i prigovori zbog gubitka, umanjenja, oštećenja ili zbog zakašnjenja predaje robe protiv otpremnika zastaruju u 1 godini (u Srbiji i Crnoj Gori 3, 6 mjeseci, 1 godinu), izuzevši da se radi o prevari. *M. S.*

OTRNJAK, ponornica u Istočnoj Srbiji, na Kučaju, oko 20 km južno-jugoistočno od Žagubice. Izvire na istočnoj strani Javorišta, pod Javoritim Vrhom (1.188 m) i kao Srednja Reka (Demižlok) počne teći uglavnom prema istoku. Na dalnjem toku zove se O. Ponire sjeverozapadno od Velikog Malenika, a sjeveroistočno od Čamovskog Polja, oko 0·5 km sjeveroistočno od ponora Klencuša, odnosno 6·5 km zapadno od varošice Zlota. Dužina O. toka je 12·4 km. *P. V.*

OTROK. O. su bili članovi najniže, socijalno i pravno, klase u Srbiji u srednjem vijeku (robovi). *M. K.*

OTUČA. 1. Ponornica u Hrvatskoj, u Gračačkom Polju. Izvire na jugozapadnom podnožju Urlaja (1.297 m), iz vrela sjeveroistočno od sela Bruvna, i u vijugavom toku teče prema jugu-jugozapadu. Južno od Gračaca, u blizini južnog kraja polja, račva se u tri rukava: Gaćešinu Jarugu, čiji je tok upravljen prema jugozapadu, Žižinku i Čubelićevu Jarugu, koji se kasnije ponovno spajaju, a voda im teče na istok-jugoistok. Na rubu polja, na sjevernom podnožju Velebita, sve ove vode poniru kroz 16 ponora ispod planinskih vrhova Kite (1.103 m) i Crnopca (1.404 m). Pritoke O. sa desne strane su: Bašinica, a sa lijeve: Aleksića Potok i Omšica. Dužina O. toka je 18·2 km, a površina porječja 382·8 km². Poslije podzemnog toka ispod Velebita rijeka se ponovno pojavi na zemljinoj površini kao Krupa.

L i t e r a t u r a: M. Šenoa, Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj (Rad, 143. 1900); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., 5, 1903/04). *P. V.*

2. Kraj oko vode O. U srednjem je vijeku bio plemenska županija. Glavno mjesto bio je grad Gradac, valjda ondje, gdje je sada Gradina u Gračacu. O. se spominje od 1302, kada je ondje sjedio Mladen I., bosanski ban, brat hrvatskog bana Pavla I. Šubića, do 1509, kada je bila na području krbavskoga kneza Ivana Karlovića. *J M-n.*

OVCE (pasmine). V. Bergamaška, Cigaja, Frizijska, Jezerska, Karakul, Krivovirska, Kupreška, Merino, Pramenka, Rambouillet, Senička, Solčavska, Southdown, Vlašička ovca. *S. U.*

OVČAR, planina u Srbiji, između rijeka: Zapadne Morave-Banjice, 11 km zapadno od Čačka. Pruža se od zapada prema istoku. Sjeverna padina mu je strma, gdjegdje skoro okomita, a južna se spušta nešto blaže. Na jugoistoku se nastavlja planina Jelica, od koje je O. rastavljen presjedlinom Straževice. S nje se diže prema sjeverozapadu čunjast vrh O., koji je u donjim dijelovima sagrađen od crnkastih škriljevaca. Preko njih leže debeli slojevi vapnenca i dolomita, kroz koje je izbila debela žica jako kvarcovitog eruptivnog kamenja. Od nje je sastavljena Korona, 998 m, najviši vrh na O., a istočniji, nešto niži vrh (997 m), sastavljen je od jednog vapnenca. — Između O. i Kablara, Zapadna Morava teče kroz romantičnu klisuru, koja je po ovim planinama nazvana Ovčarsko-Kablarska Klisura. — Sjevernim podnožjem O. prolazi željeznička pruga i kolni put Požega—Manastir Blagoveštenje—Čačak, jugoistočnim kolni put Požega —Plavičevac—Kovačevići—Čačak, a preko planine vodi put Manastir Blagoveštenje—Manastir Trojice—Kovačevići. *P. V.*

OVČARSKE ZADRUGE. V. Zadrugarstvo stočarsko.

OVČARSTVO. U poljoprivredi naše države zaprema stočarstvo prvo mjesto, a u području stočarstva opet O. U našoj državi ima oko 12½ milijuna ovaca, i to: u Srbiji oko 5,600.000, u Bosni-Hercegovini oko 4,400.000, u Vojvodini oko 750.000, u Hrvatskoj i Slavoniji oko 650.000, u Dalmaciji oko 580.000, u Crnoj Gori oko 430.000 i u Slovenačkoj oko 270.000 komada.

Veliki broj ovaca u našoj državi ima uzrok u ekonomskim i prirodnim prilikama. Većim dijelom još primitivno gospodarenje dozvoljava ekstenzivno iskorišćivanje zemlje, što je pogodno za O. S druge strane, ima u našoj državi mnogo gorskih predjela, sa gustom ali kratkom travom na

paši, a ova se može najbolje ili jedino iskorišćivati ovcama.

U naprednijim zemljama goje ovce zbog produkcije fine vune i zbog kvalitetnog mesa, u našim krajevima ovca se drži u mnogim predjelima zbog mlijeka. Vuna je obično prosta i podesna samo za produkciju grubog tkiva, a meso je prostije kvalitete.

U našoj državi je autohtona pramenka ovca, koja potiče od maloazijskog muflona i koja spada u grupu dugorepih ovaca. Osim nje, koja postoji u mnogo bagra, imamo još dva glavna tipa, i to: jezersku ili solčavsku ovcu, koja je u Slovenačkoj nastala ukrštavanjem koruške ovce s talijanskim ovcama i tip Cigaja-ovce u Vojvodini i Srijemu, koja je nastala ukrštavanjem iz Rumunjske importiranih ovaca sa domaćom. Osim ovih tipova ima još mjestimice importiranih drugih pasmina, u čistom uzgoju i kao križanci.

Prema ekonomskim i prirodnim prilikama, koje su pogodne za O., najviše ima ovaca u Srbiji, Bosni i Hercegovini, a najmanje u Slovenačkoj. Po kakvoći vune najbolje su ovce u Srijemu i Slovenačkoj, po kakvoći mesa najbolje su u Vojvodini i Srijemu, zatim Seničke u Sandžaku. Najzad, što se tiče proizvodnje mlijeka, najbolje su ovce u Srbiji, Bosni i Hercegovini.

Tokom vremena pokušavali su uzgajači oplemenjivati naše ovce ukrštavanjem raznih pasmina, a isto tako i importirati plemenite ovce i držati u čistom uzgoju. Ovo je naročito pokušavano na velikim posjedima u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji. Tako su importirane za proizvodnju finije vune Merino i Rambouillet, za produkciju kvalitetnog mesa Southdown, a za bolju mliječnost frizijska ovca i t. d. Potonja nije nikako uspijevala, dok su sa Merino i Southdown-ovcama postignuti relativni rezultati.

Gojenje ovaca za proizvodnju fine vune, može se vršiti samo na velikom posjedu, jer tamo jedino ima svih uvjeta za tu granu. Isto to vrijedi i za dotjerane tovne pasmine. U toku posljednjih 15 godina nastojali su da poboljšaju domaću ovcu naročito u Srijemu, u smjeru proizvodnje vune, a na temelju sistematskog selekcionog rada, bez ukrštavanja. Taj je rad već za kratko vrijeme pokazao izvanredan uspjeh. U tome radu prednjačilo je Rumsko vlastelinstvo, koje je svake godine veći broj rasplodnih grla davalo srijemskim zemljoradnicima i tako omogućilo oplemenjivanje u većoj mjeri. Međutim je ovo vlastelinstvo, radi agrarne reforme potpuno parcelirano, i tako je obustavljen ovaj uspješni rad. (V. Ovce-pasmine, Ovčje mlijeko i Sir, Vuna).

S. Ulmansky.

OVČJE MLIJEKO I SIR. O. M. je žućkasto-bijele boje i ima posebni miris i okus, a specifična težina je 1·040. O. M. je u prvom redu podesno za pravljenje sira, manje za potrošnju u svježem stanju, a nikako za fabrikaciju maslaca, jer se kajmak (vrhnje) sporo skuplja, a maslac je mekan i brzo se kvari. Pravljenje O. S. vrlo je rašireno i u našoj državi. — Nema statistike o proizvodnji O. M., ali se može računati, da je godišnja proizvodnja u našoj državi preko 300,000.000 kg. O. M. se manjim dijelom konzumira svježe, a većim dijelom se u primitivnom mljekarstvu prerađuje u razne vrste O. S., koji su na glasu i izvoze se u većoj količini, kao što je kaškavalj, somborski O. S., travnički sir i paški sir. (V. Mljekarstvo, Sir). *S. U.*

OVČJE POLJE, predjel u Južnoj Srbiji, u bregalničkoj i djelomično u skopskoj oblasti. Nalazi se između doline Vardara od ušća Pčinje pa do ušća Bregalnice, dok na sjeveru dopire do niza eruptivnih glavica na razvođu između Krive Reke i Azmaka, odakle međa ide razvođem između ove rijeke i Azmaka. Jugoistočni dio O. P., oko brda Ježeva (492 m), na kome ima ostataka od istoimenoga grada, a između pobrđa Bogoslovca (756 m) i Bregalnice više Štipa, zove se Ježevo Polje. Ovako ograničeno, O. P. zahvaća površinu od 1.400 km², a ima srednju nadmorsku visinu oko 400 m.

O. P. je u vezi sa Skopskim Poljem, Tikvešom, Lakavicom i Kočanskim Poljem, i s njima čini vrlo veliku i staru depresiju u Povardarju. Između ovih kotlina, a iznad dolina Vardara, Pčinje i Bregalnice, koje ga okružuju, O. P. se izdiže kao velika, otvorena i niska visoravan, sa kotlinastom plitkom depresijom u srednjem dijelu. Stoga je O. P. skoro u svim pravcima skroz prohodno. Preko O. P. je između Veleškog Polja na

zapadu i Kočanskog Polja na istoku sada podignuta ovčjepoljsko-bregalnička željeznica normalnog kolosjeka (Veles—Štip—Kočani). Zapadnim rubom O. P. iznad tijesne i krševite Taorske Klisure Vardara vodi put Skoplje—Veles. Taj je pravac rabio još rimski put između Skoplja i Stobija, a u srednjem vijeku i u tursko doba ovuda je vodio put između Vranja i Soluna, i sereski put, koji je preko Štipa, Radovišta i Strumice izbijao na Serez. Glavna rijeka O. P. je Azmak ili Svetonikolska Reka.

Najveći dio O. P. pokriven je mladim neogenim, rastresitim jezerskim sedimentima, u kojima je oko Azmaka ispod Sv. Nikole i najniža centralna jezerska ravan, sa koje je jezero oteklo tek u diluviju. Stoga su doline ovdje, u najnižem dijelu O. P., još uvijek u začetku stvaranja. Ispod neogenih sedimenata na rubu O. P. prema Baderskoj Klisuri Pčinje, i prema Taorskoj i Veliškoj Klisuri Vardara, otkriveni su staropaleozojski i trijasko-jurski slojevi škriljevca i vapnenca sa pojasima serpentina, a preko njih mjestimice i marinski oligocenski slojevi, koji, uvijek poremećeni, prema dolini Vardara u Tikvešu i prema dolini Vardara oko Kišinskog Brda, Bogoslovca i Štipa, zauzimaju i veliki prostor. U čunjastom vrhu Bogoslovcu, i u Novoselskoj Klisuri Bregalnice kod Štipa, ispod paleogena proviruju mali horstovi od paleozojskog škriljevca, probijeni intruzijom granita, kod Bogoslovca još i gabra i serpentina. Na sjevernoj strani O. P. dižu se ispod neogenih pokrivača kršna, često čunjasta vulkanska brda, koja ulaze u sastav prostranog kratovsko-zletovskog eruptivnog područja, čije su se trahitsko-andezitske erupcije izvršile u miocenu, prije jezerske periode O. P. i ostalih kotlina Povardarja. I u južnom dijelu O. P. ima mladog vulkanskog kamenja, kao bazaltna glavica Ježevog Brda.

U srednjem dijelu O. P., oko Sv. Nikole i Azmaka, zemljište je u širokim i slabo dreniranim dolinama pod crnom plodnom zemljom, te je to najrodniji kraj ovog područja. Pločaste zaravni od rastresitih jezerskih sedimenata, poglavito od pijeska, manje su plodnosti i suhe. Pod utjecajem sredozemne klime, zatim zbog otvorenosti u svim pravcima, i radi ovakog sastava zemljišta, klima je na O. P. ekscesivnija no i u jednom drugom predjelu Povardarja. O. P. je izloženo jakim olujama, zime su oštrije, a ljeta žarka i sušna, sa najmanje atmosferskih taloga od svih krajeva Južne Srbije (oko 500 mm). Pjeskovito zemljište ljeti je jako zagrijano i stepskog izgleda. Šumovitog zemljišta ima vrlo malo na sjevernom okrajku O. P., dok je u ranijim vremenima bilo šumovitije, i radi toga onda manje ekscesivne klime. Ipak su znatni dijelovi O. P. dosta plodni, naročito dobro uspijeva poznata ovčjepoljska pšenica, zatim biljke toplog podneblja, a veće vrijednosti, kao mak, sezam i pamuk. O. P. je slabo obrađeno, te je i danas još više stočarski kraj, gdje se najviše goje ovce, koje su vrlo krupne i imaju dugačku i gustu vunu. Najbolje se goje po slatinama na nekadanjoj centralnoj jezerskoj ravni oko Azmaka, gdje rosa ostavlja slanu koru od koncentriranih soli u najmlađim jezerskim sedimentima. Na O. P. borave zimi mnogi Vlasi stočari.

Po prastarom stočarstvu, zapravo po gojenju ovaca, dobilo je O. P. i ime, koje se javlja još u srednjem vijeku. O. P. se spominje 1048, kada su se ovuda naseljivali Pečenezi. Zvalo se u srpskim starim spomenicima također i Ovčjepoljska Zemlja, Ovčjepoljska Strana, Ovčjepoljska Oblast. Kralj Milutin je, po osvojenju Skoplja 1282, odmah zauzeo i ovaj kraj. U jednoj povelji od 1308 među ostalim zadobivenim krajevima nabraja on i Ovčjepoljsku Stranu, a te se godine O. P. spominje i u ugovoru o savezu između kralja Milutina i Karla od Valois-a. Oslobođenje srpskih krajeva od Bizanta u Povardarju išlo je od Skoplja najprije preko O. P. Dok je onda kralj Milutin preko O. P. zavladao i Taorskom Klisurom sa njenim gradom Kožljem na ušću Pčinje, dotle je kralj Stevan Dečanski tek 1330 prodro kroz診lešku Klisuru dalje niz Vardar. I onda je važnost O. P. naročito isticana, a po njemu se zvala čitava oblast između Pčinje, Vardara, Bregalnice i Osogova. Kralj Dečanski u jednoj povelji od 1330 potpisao se kraljem »svoj Srpskoj Zemlji i Pomorskoj i Ovčjepoljskoj i Velbuškoj«. Na O. P., u Krupišti na Bregalnici, ispod ušća Zletovske Reke, car Du-

šan je oko 1355 držao zbor svih crkvenih velikodostojnika, svetogorskih pustinjaka i sve vlastele, srpske, grčke i pomorske. U sastavu oblasti O. P., a ispod župe Zletova, odvajala se u polju na ušću Zletovske Reke u Bregalnicu, oko grada i carskog zbornog mjesta Krupište župa Krupišta. Car Dušan je 1348—1353 svojoj zadužbini, manastiru Sv. Arhanđela kod Prizrena, odredio na O. P. »zabel« za crkvenu stoku, gdje bi se imala da dogoni na zimovalište. Na O. P. su onda dogonili zimi stoku na pasište i Vlasi i Srbi stočari. Stoga je car Dušan 1353 u povelji manastiru Sv. Nikole pod gradom Kožljem na ušću Pčinje, koji je kao kraljevska i carska zadužbina imao veće vlastelinstvo u zapadnom kraju O. P., naredio, da i Vlasi, koji ugone zimi dobitak na zemlju crkvenu u zimovalište, daju crkvi travninu po zakonu kao i Srbi.

Posljednji srpski gospodar O. P. bio je Konstantin Dejanović. On je nekoliko dana po kosovskoj bitci (20/6 1389) potvrdio dar Dmitra Hilandaru selo Krivi Dol, čije se razvaline nalaze istočno od Bogoslovca, a iznad novog Krivog Dola na Ježevu Polju. U doba turske najezde po smrti Konstantinovoj (1394), O. P. se spominje 1413, kada je ovdje logorovao sultan Musa, pa se ispred sultana Muhameda i Srba povukao k Ihtimanu. Sto godina zatim nastale su etnografske promjene u ovom kraju. Početkom 16 vijeka Turci su u masama kolonizirali nomadske stočare Juruke iz Male Azije po stočarskim predjelima Bregalnice i Strume. Tada su postala juručka naselja u Tikvešu na lijevoj obali Vardara i po ostalom Juruk-luku (V. Jurukluk). Ovom kolonizacijom turskih stočara zahvaćeno je i O. P., zajedno sa Žegligovom na sjeveru. Po jednom zapisu Turci su 1512 plijenili O. P. i Žegligovo i tada su se i u ovim krajevima naseljivali. O. P. je kao stočarsko područje stepskih odlika, slično maloazijskim stočarskim predjelima, naročito privlačilo nomadske Juruke, a pored ovih tu su se naselili i Konjari, tursko zemljoradničko pleme iz Konja-Vilajeta u Maloj Aziji. Pored Konjara su i Juruci na O. P. stalno nastanjeni, baveći se i dalje stočarstvom na ograničenom prostoru.

Preko O. P. na putu za Jerusalim prošao je 1704 Jerotije Račanin, i ovdje je bio na konaku u Gorobincima, prvome selu zapadno od Sv. Nikole, u kome je oko 1900 pored 500 Juruka bilo i oko 40 Srba kršćana, a sada ima 749 Juruka (1920). Račanin je sa brijega u Gorobincima nabrojio onda u okolini 14 pustih srpskih crkava. Srpsko se stanovništvo od početka 16 vijeka, i poslije krajem 17 vijeka, kada su Austrijanci i srpski ustanici bili doprli i do Štipa (1689), iseljivalo sa O. P. na sjever i zapad.

U posljednje vrijeme Turci, poglavito Juruci, držali su južni kraj O. P., naročito plodnu ravnicu oko Azmaka. Srpska su sela ostala kao čifluci najviše u sjeverozapadnom, brdovitijem kraju O. P., također u podbrđu Bogoslovca. Ovdašnje Srbe ubrajaju u Šope, a O. P. se računa u Šopluk. Tursko stanovništvo su povećali i muhadžiri iz Bugarske, doseljeni najviše od Plevne, Lovča, Radomira i Ćustendila (1878). Od oslobođenja (1912) dosta se Turaka sa O. P. iselilo u Malu Aziju.

Sada najveći dio O. P. čini ovčepoljski srez u bregalničkoj oblasti, sa sreskim središtem u Sv. Nikoli. U ovčjepoljskom srezu ima 10 općina sa 63 sela i 1 varošicom (Sv. Nikola). Oblast je vrlo slabo naseljena, oko 20 stanovnika na 1 km^2. U ovčjepoljskom srezu ima ukupno 15.597 stanovnika, od kojih 9.426 pravoslavnih Srba, 5.939 Turaka, 123 Kucovlaha, 86 Cigana i 23 Arnautina (1920). Turci su zaostali grupirani u 14 čisto turskih sela, a u Sv. Nikoli i Velikom Crnilištu izmiješani sa Srbima. U ovako rijetko naseljenom i minimalno kultiviranom kraju vrši se sada kolonizacija srpskog stanovništva, ali bez plana i dovoljnog razumijevanja, te sa slabim uspjehom. U najnovije vrijeme počelo se je na O. P. sa bušenjem arteških zdenaca.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove, I. (1906); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912). *V. Radovanović.*

OZALJ, selo sa starim gradom u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, srezu karlovačkom; na desnoj obale rijeke Kupe; željeznička stanica na pruzi Karlovac—Bubnjarci (—Ljubljana), od Karlovca 15 km k sjeverozapadu. Ima 158 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku

župu, pučku školu, poštu i telegraf. — O. je kraj bio nastavan već u prehistorijsko doba. Imenom se O. prvi put spominje 1244. Tada je bio u kraljevim rukama, 1280 u vlasti Stjepana Babonića, čijoj je porodici pripadao do oko 1325, kad ga je ona izgubila u borbi protiv kralja Karla I. Kralj Sigismund ga je 1399 pohodio, pa za 42.000 forinti prodao Frankopanima. Kod diobe 1449 dobio ga je Nikola Frankopan. 1527 u njemu je sjedio knez Vuk Frankopan Brinjski. 1550 O. je pripao Nikoli Zrinskom. Za vrijeme Zrinsko-Frankopanske zavjere O. je bio središte djelovanja bana Petra Zrinskoga. Po otkrivenoj zavjeri 4/4 1670 karlovački general Herberstein zaposjeo je grad O., gdje su tada razgrabljene mnoge dragocjenosti. U njemu su danas smješteni općinski ured, pučka škola i (do nedavno) šumarija kneza Thurn-Taxisa. U gradu ima dvorska kapelica. O dragocjenoj kraljevskoj kruni, što se našla 1634, kad se raspuknuo gradski zid, zanimljivo je raspravio profesor V. Klaić. Narod priča o velikom zvonu sa dvora Zrinskoga, što se svake mlade nedjelje javlja sa dna rijeke Kupe ispod grada O.

Grad O. jedan je od najbolje sačuvanih i najznatnijih Zrinsko-Frankopanskih gradova. Po njemu se jedna grana Frankopana zvala Ozaljskom, izumrla 1577 s knezom Stjepanom Frankopanom O. — U grad se ulazi sa zapadne strane drvenim mostom preko dosta dubokog opkopa. Do 1821 most se mogao dizati lancima. Nad gradskim vratima jednokatna je kula, negda stražarnica pred ulazom u grad, sagrađena 1599. Sam grad sagrađen je na dva kata; negda je bio opasan zidom sa 5 polukula. Jedan dio grada stoji na skrajnoj litici nad Kupom. Ima natpis iz 1556, sa imenom kneza Nikole Zrinskoga. Sa grada se otvara prekrasan vidik na O. ravnicu, koju sa dvije strane paše Kupa. Kod njezina slapa (9 m), nedaleko od grada, uređena je hidroelektrična centrala, koja daje jeftino osvjetljenje gradu Karlovcu i pogon njegovim tvornicama.

Niže O., kod ključa Kupe, drevno je mjesto Trg (476 stanovnika), negda Ključ, koje je dobilo 1329 od bana Mikca slobodu i varoška prava. Trška je varoška općina vremenom izgubila svoja prava i spala na kmetstvo grada O., čega se oslobodila tek 1848. Stara župna crkva Svih Svetih (1334) danas je kapela župne crkve Sv. Vida u O.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (Matica Hrvatska, 1895); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (Matica Hrvatska, 1920); V. Klaić, Nagađanja o kraljevskoj hrvatskoj kruni (Nastavni Vjesnik, 34, 1925); E. Laszowski, Prilog hrvatskoj sfragistici (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, 1895). *J. Modestin.*

OZREN. 1. Planina u Srbiji, jugoistočno od Soko Banje. Sastavljen je od vapnenca, a na sjeveru su neogeni slojevi. Pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku i u istom se pravcu povisuje. Najviši visovi su: Orlovac oko 885 m, Kulin Vrh 1.003 m, Oštra Čuka 1.074 m. Posljednji vrh, koji je sastavljen od vapnenca, javlja se u obliku šiljka i vidi se sa mnogih strana. Padine O. dosta su strme, naročito prema zapadu i sjeveru, gdje su mjestimice gotovo okomite. Na sjeverozapad od Oštre Čuke, između O. i Leskovika, širi se prostrano i plodno uleknuće, nazvano Ozrenskim Livadama. One su dijelom pod livadama, dijelom zasijane raži i kukuruzom. Na površi Ozrenskih Livada nalaze se debeli slojevi lakustrijskog pijeska i gline, jer su negda predstavljale širi jezerski zaliv. O. je prilično pokriven vegetacijom. Preko njega vodi nekoliko pješačkih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: P. Jovanović, Geomorfologija Sokobanjske kotline (Glasnik Geografskog Društva, 10, 1924).

2. Planina u južnoj Srbiji, jugoistočno od Jadovnik-Planine, 14 km zapadno-jugozapadno od Sjenice, visoka oko 1.550 m. Pod vegetacijom je istočni dio, između Caričine, Trebinjskog Polja i naselja Tičija Polja.

3. Planina u Bosni, između rijeka: Vogošće - Ljubine - Blatnice - Kaljine, sjeverno-sjeveroistočno od Sarajeva. Sastavljen je od mezozojskih slojeva i najvećim dijelom je pod vegetacijom. Bore se pružaju od sjeverozapada k jugoistoku, dok je greben O. upravljen pravcem od zapada-jugozapada na istok-sjeveroistok. U tom su pravcu najviši visovi: Nebesna 1.416 m, Ozren 1.452 m, kota 1.133 m, Luke 1.055 m. Na sjeveru se dižu

visovi: Kruške 1.358 m, Brezova Glava 1.302 m, Šiljak (Kapić) 1.266 m, Palika Brdo 1.237 m, Grohot 1.185 m, Odžak 1.081 m, a na jugu: kota 1.368 m, Vjeterna Glava 1.437 m, Roščija Greda 1.401 m, Korčule 1.344 m, Dugo Brdo 1.077 m, Kršovi 1.042 m i Kamen 1.096 m. Planina je bogata izvorima i velikim brojem staza, koje preko nje vode. Sjeverozapadnim i sjevernim okrajkom O. prolazi željeznička pruga Sarajevo—Semizovac—Ivančići.

4. Planina u Bosni, između rijeka: Jablanice-Bosne-Spreče - Turjanskog Potoka-Lukavačkog Potoka, sjeveroistočno od Maglaja. Sastavljen je od mezozojskih, oligomiocenih i neogenih slojeva, a pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. U tome pravcu su najviši visovi: Trešnjić Brdo 393 m, Kalilo 446 m, Gostilj 774 m, Krčmarica 682 m, Oblić 758 m, Ostravica 917 m, Mala Ostravica 853 m, Ravna Kosa 687 m, Trestenica Brdo 737 m, Kraljica Ozren 884 m, Ugarić (Lipova Glava) 672 m. Na jugozapadu se dižu: Njičice Brdo 546 m, Paklenica 636 m, Borova Glava 653 m, Bukovica 694 m, a na sjeveroistoku: Torina 575 m, Kamenički Vis 821 m, Japinska Kosa 666 m, Gradišnik 510 m. O. je vrlo bogat potocima, te se sa glavnog bila odvaja veći broj kosa i povijaraca, koji su svi pod vegetacijom. Zapadnim podnožjem planine prolazi drum i željeznička pruga Sarajevo—Doboj—Slavonski Brod, sjeveroistočnim, željeznička pruga i drum Doboj—Gračanica—Donja Tuzla, a preko planine vodi više pješačkih puteva i staza. *P. Vujević.*

OŽALJ, visoravan u Raškoj, između rijeka: Bučevske-Sućeske-Babotina Potoka, oko 15 km sjeverno-sjeveroistočno od varoši Pljevalja. O. je sastavljen od mezozojskih vapnenaca. Visok je 1.190—1.255 m, i većim dijelom je pod vegetacijom. Jugozapadna padina O. je strma, mjestimično skoro okomita, dok su druge strane blažih nagiba. *P. V.*

OŽEGOVIĆ METEL, hrvatski državnik (4/5 1814, Zagreb — 9/2 1890, Beč). Po podrijetlu O. je iz stare plemićke porodice, čije se ime spominje već u 15 vijeku. Učio je srednju i visoke škole u Zagrebu i u Pešti. 1831 postao je podbilježnik, a 1836 veliki bilježnik varaždinske županije. Odmah na početku ilirskog preporoda s oduševljenjem je pristao uz Gajeve ideje. U tom zanosu predložio je O. varaždinskoj županiji zanimljivu predstavku na kralja za zaštitu kršćana u turskom carstvu. Ali cenzura nije dozvolila štampanje te predstavke. Kasnije je tu O. predstavku prihvatio i hrvatski i ugarski sabor. Metternich ju je odbio, rekavši, da ne će učiti politiku od varaždinske županije. 1843 izabrao je O. hrvatski sabor za poslanika na zajedničkom saboru, gdje je on mnogo sudjelovao u ogorčenim raspravama u jezičnom pitanju. Tu je naročito odbio sumnjičenje, da su Hrvati u službi ruske propagande. Od mnogih govora na ovom saboru najznatniji je O. govor od 14/9 1844 u kome je istakao težnju Hrvata, da podignu svoju književnost služeći se jednim dijalektom. 1845 imenovan je O. za dvorskog tajnika u ugarskoj dvorskoj kancelariji u Bratislavi, a 1847 postao je savjetnik kod ugarskoga namjesništva i izabran je opet za poslanika na ugarskom saboru, gdje se 1847/48 energički odupirao Kossuth-ovim prijedlozima. 5/6 1848 predao je O., u ime svoje i u ime svojih drugova, hrvatskom saboru opširni izvještaj o radu na ugarskom saboru. Kad je ban Jelačić organizirao bansko vijeće, postavljen je O. na čelo političkoga odsjeka, u kome je vodio glavnu riječ. U decembru iste godine otišao je, kao ministerijalni savjetnik, u ministarstvo unutrašnjih djela u Beč, gdje je mnogo pridonio da je Strossmayer imenovan đakovačkim biskupom. 1851 postao je O. vijećnik vrhovnog i kasacionog sudišta, tajni savjetnik i član državnoga savjeta. U tom položaju učinio je u doba apsolutizma mnogo dobra za svoj narod. 1860, poslije oktobarske diplome napisao je O. brošuru: Kakav bi imao biti savez među Hrvatskom, Slavonijom i kraljevinom Ugarskom s obzirom na međusobne njihove odnošaje (1861). 1868 O. je umirovljen, jer je državni savjet raspušten.

Poslije Nagodbe povukao se O. s političkog polja, smatrajući, kao i prijatelj mu Strossmayer, Nagodbu opasnom za Hrvatsku. Od tada je živio povučeno u Beču u svojoj vili u Hietzing-u poznat kao mecena hrvatskih studenata, književnika i uopće svih

hrvatskih prosvjetnih i kulturnih ustanova. Posljednja je njegova javna izjava brošura, koju je anonimno izdao u Beču: Der alte Verband und der neue Ausgleich mit Ungarn (1868). Veliki dio svoje knjižnice ostavio je O. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a bogatu svoju korespondenciju akademiji. 1887 izdana je zbirka važnijih O. spisa, pod naslovom: Njekoji spisi iz javnoga političkoga djelovanja Metela baruna Ožegovića.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Hrvatska povjest III. (1913); Grlović, Album zaslužnih Hrvata 19 stoljeća II. (1898 do 1900). *M. Prelog.*

OŽEGOVIĆ MIRKO, senjski biskup (30/9 1775, Vinarac, orehovačka župa — 8/1 1869, Senj). Svršivši gimnaziju u Varaždinu i filozofiju u Zagrebu, posvetio se pravnoj nauci. 1790 napustio je pravo i stupio u biskupsko sjemenište u Zagrebu. 1801 postao je svećenik i kapelan u Konjšćini, a zatim iste godine župnikom u Bisagu. 1807 imenovan je podarhiđakonom u Sv. Ivanu, zagrebačkim kanonikom i ravnateljem plemićkoga konvikta, 1826 prodirektorom viših zagrebačkih škola i školskim nadzornikom u Hrvatskoj. Uz to je postao opat Sv. Jelene, varaždinski arhiđakon i prelat banskoga stola, 1828 predsjednik stola sedmorice za Ugarsku i Hrvatsku u Pešti, a 13/12 1833 senjsko-modruški biskup. Kako sve do tada u Senju nije bilo ni filozofije ni gimnazije, nego samo bogoslovija, O. je uz bogosloviju otvorio i filozofiju. Uz to je O. Senj snabdio i gimnazijom i za nju 1851 sagradio zgradu. Učitelje je i profesore sam plaćao. 1857 kupio je trokatnu kuću, pa je preudesio za konvikt i u nj smjestio svoje pitomce, koji su pohađali gimnaziju. Vremenom je ovaj konvikt obezbijedio kapitalom od 28.000 forinata. Uz to je podigao u Senju nove biskupske dvore.

L i t e r a t u r a: Plevnjak, Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva (1910). *J. J.*

P

PACEK KARLO DR. (decembra 1807 — februara 1876, Beč). Bio je Slovak luteran. Došao je u Srbiju posljednjih godina Miloševe vlade, kao njegov lični liječnik, pokraj doktora Kuniberta. Za prve vlade kneza Mihaila nalazio se uz njega, kao njegov pouzdanik, i sastavio je o Mihailovoj vladi jedan memoar, koji je, u izvodu, objavljen u poznatom Kunibertovom djelu (Essai historique sur les revolutions et l'indépendance de la Serbie). P. je ostao uz Obrenoviće i za vrijeme njihova izgnanstva, i bio je neograničeni povjerenik Mihailov za lična pitanja. 1857 dolazio je P. u Srbiju i donio od kneza Miloša novac za Tenkinu urotu. Poslije restauracije Obrenovića, on je, za druge vlade kneza Mihaila, bio upravitelj njegovih dobara u Vlaškoj. Smatran je kao protivnik kneginje Julije, i podržavao je kneza Mihaila u njegovim namjerama da se rastavi s Julijom i oženi svojom sestričnom Katarinom Konstantinovićevom. Stajao je pod velikim uticajem Katarinine majke, Anke, i pripadao je njenoj koteriji. Poslije ubijstva Mihailova, starao se mnogo o njegovom nezakonitom sinu Velimiru Todoroviću. Bio je iskreno odan Obrenovićima, ali srpski narod nije mnogo ljubio. Po njegovom mišljenju, srpski narod bio je na tako niskom stupnju kulture, da se s njime moglo samo autokratski upravljati. U ovim P. idejama nalazio je knez Mihailo bez sumnje potpore za prosvijećeni apsolutizam svoje druge vlade. P. je ostavio iza sebe jedan bilježnik, u kome, pored mnogo općih razmišljanja, ima i nešto historičkih podataka.

S. Jovanović.

PACEL VINKO, književnik i profesor (3/1 1825, Karlovac — 22/12 1869, Karlovac). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u rodnom mjestu, višu gimnaziju na Rijeci, a univerzitet (prirodne nauke) u Beču. Služio je kao nastavnik srednjih škola na Rijeci, u Varaždinu i u Zagrebu, gdje je 1867 bio direktor realke, a 1869 tajnik kod zemaljske vlade. Kao prirodnjak P. je izdao: Naše nazivlje u prirodoslovnih naukah (1853), Nauk o dudarstvu, bubarstvu i svilarstvu (1857), preveo je jedan udžbenik iz mineralogije. Nacionalno aktivan i temperamentan, P. je međutim već rano napustio prirodne nauke i dao se na politiku, književnost i filologiju. Kao filolog izdao je djela: Slovnica jezika hrvatskoga ili srpskoga (1860), Nešto o našem glagolu (1862), Još nešto o našem glagolu (1863), Oblici književne hrvaštine (1868); osim toga, neke kraće rasprave u Književniku i Dragoljubu. Kao nacionalni radnik P. je u mladeži, uz Webera, Kurelca, Trdinu, u vrijeme apsolutizma njegovao duh nacionalnog otpora, a kao književnik uređivao je posljednje godine Nevena (1858), kada se on preselio iz Zagreba na Rijeku. U to vrijeme padaju i neki P. beletristički pokušaji i kritike. Rođeni karlovčanin, P. je 1861 bio izabran za narodnog zastupnika svog rodnog mjesta, i kao takav je izdao knjižice: Adresa sabora trojedne kraljevine (1861), Naše potrebe (1863, iz Pozora). Svojim svestranim radom i aktivnošću P. spada (uz Webera, Kurelca i dr.) među graditelje novijeg kulturnog života u Hrvatskoj.

A. Barac.

PACHER RIKARD, knjižar i izdavač u Mostaru (11/12 1881, Mostar). Svršio je osnovnu školu, 3 razreda građanske i 2 razreda trgovačke škole. Služio je po knjižarama u Zagrebu i Beču. 1912 stupio je u knjižaru Pacher i Kisić, a postao je njen vlasnik 1920. Tu knjižaru je osnovao 1878 Antun Pacher, koji je 1895 primio za suvlasnike Đorđa i Ristu Kisića. Od toga doba do danas firma je ostala pod zajedničkim imenom. Glavna izdanja su mu: Mala Biblioteka (kasnije vlasništvo I. Đurđevića), počela je izlaziti 1899, i u njoj je do 1912

objavljeno 185 svezaka, Mala Biblioteka za narod i mladež, Milaš, Crkveno pravo, Maksimović, Pesnički zbornik. Ukupan broj izdanja je 300. Knjižara je jedna od najboljih i najpoznatijih u Bosni i Hercegovini.

U. Dž.

PAČETIN, selo u Srijemu, u srezu vukovarskom, od Vukovara 12 km k zapadu. Ima 1.120 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu. Prvi se put spominje 1270. Ljudevit I. dao mu je 1345 pravo nedjeljnog sajma. 1377 spominje se u P. crkva Sv. Petra. 1498 bio je važno trgovište, u kome su se održavale i županijske skupštine. Vlastela su bila: Pačetinski, Tarnoki, Salvatori, Gorjanski i Kozari (1473). Mjesto se održalo i pod Turcima. Stanovnici su bili »Vlasi« u 100 domova, a spahija Germin iz Budima.

Literatura: J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1910, 177).

J. M-n.

PAČIĆ JOVAN, pjesnik (6/11 1771, Baja, Bačka — 4/12 1849, Budim). Poslije pučke škole u mjestu rođenja, učio je i gimnaziju, možda i u Kaloči i Budimu. Da bi se oslobodio siromaštva, stupio je, 1792 ili 1793, u vojsku, i kao konjanik vojevao je u francuskim ratovima. Kod Wagrama je dobio ranu sabljom preko usana, a 1813 je otišao u penziju, jedno zbog promrzlih nogu u Rusiji, a drugo, što će biti glavni razlog, zbog nekih nesuglasica s pretpostavljenima. Kao umirovljeni kapetan (Rittmeister), živio je P. u Novom Sadu dugo godina, zatim se, izgleda, preselio na kraće vrijeme u Đur, i naposljetku (1838) u Budim. Umro je u Zlatnom Jelenu, gdje je stanovao neko vrijeme zajedno sa Simom Milutinovićem i Milovanom Vidakovićem, za vrijeme bombardiranja, t. j. za vrijeme juriša Košutovih trupa na budimsku tvrđavu.

P. je objavio veoma mnogo stihova u Letopisu i Srpskom Narodnog Listu do 1842, a još 1827 je štampao u Budimu tri sveske Sočinenija pjesnoslovska. Osim toga, ostavio je iza sebe dosta rukopisa, koji su poslije nestali. Pjesme P. su ljubavne, vinske, vojničke, ode, elegije i epigrami. Spoljašnji oblik im je po uzoru savremenih njemačkih romantičara. P. poezija je kabinetska, do izvjesne mjere preciozna, ali joj se ne može odreći izvjesno osjećanje nježnosti i gracioznosti. Jezik mu je polunarodni, afektirano učeni jezik tadašnjih obrazovanih Srba građana. 1828 P. je, uz Kolarovu saradnju, izdao Imenoslov ili rečnik lični imena razni naroda slovenski.

P. je i slikao, većinom akvarelske pejzaže, koje su savremenici hvalili, a veli se, da je inženjerske nacrte i planove izrađivao stručnjački. Govorio je i čitao desetak jezika, i smatran je za rijetko obrazovanog Srbina, naprednog nacionalista, koji je simpatizirao s ilirskim pokretom, premda Vukovoj reformi nije htio da priđe. Početkom 19 vijeka, sticajem prilika, jedno kratko vrijeme Budim je bio središte srpske književnosti, pošto su P., Sima Milutinović i Milovan Vidaković, kao mjerodavni književni triumvirat, ovdje u zajednici razvijali svoju aktivnost. P. je prvi naš književnik, koji je počeo da prevodi Goethe-a.

Literatura: Jaša Ignjatović, Tri srpska spisatelja (Danica, 1860); Vlad. Nikolić, Jovan Pačić (Brankovo Kolo, 1902). *V. Petrović.*

PAČU JOVAN DR., liječnik i kompozitor (1846, Šandor, kod Subotice — 30/10 1902, Zagreb). Gimnaziju je učio u Subotici i Požunu, a medicinu u Pešti i Pragu, gdje se upoznao sa Smetanom, kod koga je učio muziku. Bio je liječnik u Velikoj Kikindi, Somboru, Kijevu, Sarajevu, Novom Sadu i Zagrebu. — P. nije bio muzičar profesionalist, ali je bio dobar pijanist, i u slobodnim časovima bavio se kompozicijom kao i koncertiranjem. On je napisao za glasovir razne kompozicije ili aranžmane, koji nemaju historijske vrijednosti za našu muziku, kao i razne zborove. Od njega su: Čuj Dušane, Prag je ovo, Brankovo kolo i dr. *K. M.*

PAČU LAZA DR., državnik (1/3 1855, Čurug, Bačka — 12/10 1915, Vrnjci). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, zatim je, pod uticajem Svetozara Markovića, otišao u Zürich na medicinu. Još kao gimnazist počeo je proučavati socijalizam, i u Zürich-u, u društvu srpske socijalističke omladinske grupe i ruskih nihilista, ušao je dublje u proučavanje marksizma. Medicinske nauke prekinuo je, da u Novom Sadu s Perom Todorovićem

pokrene socijalistički časopis Stražu (1877—1879). Po ugušenju ovoga časopisa svršio je medicinu, i položio je u Berlinu doktorat. 1881—1889 bio je općinski liječnik, zatim šef općinskog saniteta u Beogradu. Ubrzo je ušao u glavni odbor radikalne stranke, gdje je najveću pažnju obraćao ekonomskim i financijalnim pitanjima. 1889 M. Vujić doveo je P. na položaj upravnika državnih monopola, sa zadatkom, da organizira ovu ustanovu, koja je u to vrijeme bila prešla u državne ruke. Na tome položaju ostao je do 1897, a 1898 je bio državni komesar pri Narodnoj Banci. 1899, za vlade Vladana Đorđevića, umirovljen je. 1903 P. je postao član državnog savjeta. Bio je ministar financija 1904—1905, 1906—1908, 1912 do 1915 u radikalnim kabinetima Save Grujića i Nikole Pašića.

P. glavna zasluga kao ministra financija je u tome, što je uspijevao da uravnoteži budžet na taj način, što je sprovodio sistematsku štednju. Uživao je veliki autoritet kod svojih kolega, te je mogao da ograničava njihove zahtjeve za kreditima. Kad je u prvo vrijeme trebalo uravnotežiti budžet, P. je uveo prirez od 40%, tako da je poslije trideset godina stalnih budžetskih deficita, budžet 1904 pokazao suficit. Od toga vremena nastale su bolje prilike u državnim financijama kraljevine Srbije. P. je zasluga i stvaranje t. zv. obrtnog kapitala kod Narodne Banke, kojim je država sebi stvorila avans kod Narodne Banke, što je također doprinijelo sređenju srpskih financija. P. je ministar financija u jednoj periodi carinskog rata s Austro-Ugarskom. Sarađivao je na trgovačkoj politici, kao delegat naše države 1893, i kao ministar financija pri zaključivanju trgovačkih ugovora s Austro-Ugarskom. Uticao je u velikoj mjeri na donošenje zakona o državnom računovodstvu, kojim je reorganizirana naša financijska služba. P. je imao znatnog učešća pri zaključenju zajmova 1906 i 1909 za podizanje željeznica i naoružanje vojske. On je zaključio i zajam 1913, radi likvidacije ratnih troškova i popune deficita. Stajao je na čelu ministarstva financija za vrijeme balkanskih ratova i prve godine Svjetskoga Rata, sve do svoje smrti. Kao zastupnik predsjednika ministarskog savjeta i ministra inostranih poslova primio je 1914 ultimatum austro-ugarskog poslanika baruna Giesl-a.

I ako nije bio stručno školovan, P. je smatran kao jedan od najsposobnijih srpskih financijera. Dobar govornik, rječit, logičan i postojan u branjenju državnog budžeta, P. je pravio silan utisak na slušaoce. S dovoljno autoriteta da sprovede štednju kroz vladu i skupštinu, P. je u mnogome doprinio sređivanju srpskih financija i financiranju ratova. Važio je kao jedan od najboljih poznavalaca marksizma u Srbiji. Pored niza originalnih i prevedenih članaka iz područja financija, preveo je s njemačkog Nauku o financijama od Eberta i Budžet od Haeckel-a.

L i t e r a t u r a: N. Marković, Dr. Laza Paču (1923). *D. Popović.*

PADALIŠKA REKA (LOKOJCA), rijeka u Južnoj Srbiji, desni pritok Vardara. Izvire na zapadnom podnožju planine Dodra Voda (2.082 m) i teče kroz klisurastu dolinu na sjeverozapad, a od ušća Đandijekarske Reke na sjever-sjeverozapad i sjever. U Vardar utiče oko 2 km istočno-jugoistočno od Gostivara, odnosno 0·9 km zapadno-jugozapadno od naselja Balina Dola. Desni pritok P. R. je Srbinova, lijevi Đandijekarska Reka. Dužina toka P. R. je 21·2 km, a površina porječja 193·1 km^2.

P. V.

PAG. 1. Otok u Jadranskom moru (44° 17′—44° 41′ sjev. šir., 14° 45′—15° 15′ ist. duž. od Gr.), prostire se uporedo s hrvatskom obalom, od nje rastavljen Planinskim kanalom, od jugoistoka k sjeverozapadu 59 km. Na sjeveroistoku dijeli ga Paški kanal od otoka Raba i školja Dolina; od zapada ga pere more, iz koga su se nanizali otoci Vir, Maon i Škarda; na jugu je ispružio krake, odijeljene staropovljanskom, vlašićkom i dinjiškom dragom, prema Dalmaciji, od koje ga rastavljaju uski morski tjesnaci (Ljubač ½ km). Jasno se vidi, da je otok P. otrgnut komad dalmatinskoga kopna. 209 km duge, vrlo razvedene obale čine mnogo zaliva i draga, te daju otoku osobit, raščlanjen oblik. Na oblik P. naročito utiču Paška draga, koja se od istoka u otok zavalila, i šilo Dun (Punta Loni), koje se pružilo daleko na sjeverozapad.

Površina P. zaprema 252·4 km². Otok je ponajviše brežuljast, naročito na istočnoj strani, gdje ga jače bije velebitska bura, strm je i goletan. Da otok P. potone za kojih dvadesetak metara raspao bi se u tri otoka: jedan veći zapadni otok (Pag) sa glavnim visovima: Sv. Vid 348 m, kota 270 m kod Kolana i Gradac 200 m kod mjesta P., i dva manja otoka: sjeveroistočni otok (Čaška), odijeljen od P. morskim dragama Čaškom i Staronevaljskom i dolinom među njima, sa glavnim visovima: Barbat 217 m, Debeli Brijeg 199 m, Debela Glavica 183 m, Gredina 177 m i Čaška 174 m, na jugoistočni otok (Dinjiška), rastavljen od P. jarkom paških solina i Dinjiškom dragom i dolinom među njima, sa glavnim visovima: Krčine 263 m, Kotica 185 m, Sv. Ivan 148 m, Gramanih 117 m i Tista 111 m. Među spomenuta tri otočna dijela Paška je draga, u koju od istoka vode Paška vrata između rta Sv. Kristofora i Sv. Nikole.

P. ima dosta vrela žive vode. Močvara ili Blato kod sjeverozapadnoga kraja Dinjiške drage hrani vodene ptice (droplje, čaplje), jegulje i pijavice. Jugoistočno od mjesta P. pružile su se znamenite solile. Spominju se već 1215, i za njih su se negda vodile borbe. Danas zapremaju 1,128.000 m², i daju na godinu 5 do 6 milijuna kg morske soli.

Klima je na P. uopće blaga, samo zimi dosta oštra. Od vjetrova je najpoznatija bura, koja puše s Velebita, kadšto silnom žestinom, te nanosi štete vinogradima. Kad je dobra berba, dobiva se 28.000 do 34.000 hl vina. Na P. rodi i maslina, smokva, narandža i limun, manje žitarice, obilno krompir. Sočne su livade oko mjesta P., Čaške i Nevalje, bujni gajevi oko Sv. Vida i Povljane i na Lunu. Od domaće stoke najznatnija je ovca, koja daje obilno mlijeka za sirenje i dobru vunu za tkanje. P. sir ima oblik opeke i izvrstan okus. Magarac je Pažaninu od velike koristi, jer mu služi kod berbe grožđa, masline i smokve, za nošenje tereta i za jahanje. Pčele se roje osobito u jugozapadnom kraju otoka, pa se med i vosak izvozi. Tamo su i čitavi maslinici, zato P. obiluje i dobrim uljem. Osim jastoga (velika vrsta morskoga raka) i finih riba (lubin, lokarda i dr.), obilat je lov tunja i srdele.

P. ima 7.462 stanovnika, koji žive u jednom gradiću, 8 sela i više zaselaka. Svi su stanovnici Hrvati, rimokatolici, gotovo bez izuzetka. Pažani su radnici, čisti i ponosni ljudi. U mjestu P. još se vidi gdje i odličniji građani nose narodno odijelo. Paškinje su čuvene svojim vezovima i pletivom. Točno polovina stanovnika (3.717) stanuju u gradiću P., jedna četvrtina (1.680) u Nevalji, a ostala četvrtina u svima ostalim naseljima, od kojih su znatnija: Barbat, Čaška, Dinjiška, Kolane, Povljana, Lun, Stara Nevalja i Vlašići.

2. Glavno mjesto otoka P., istoimeni gradić, leži na jugoistočnom kraju prostrane i lijepe Paške drage, koju su ondje već Mlečići premostili kamenim mostom. Od mosta k jugoistoku uvalila su se paška solila. Osim pristaništa kod samog grada, P. ima luku i na zapadnoj obali otoka u Pošljunskoj (Kosjanskoj) dragi, dokle treba kolima sat vožnje preko male visočice. P. je parobrodarska stanica na linijama Sušak—Obrovac i Šibenik—Obrovac.

P. je pravilno građen; nasred gradića je trg sa veličanstvenom zbornom crkvom i lužom (loggia). Blagovijesti posvećena crkva građena je oko polovine 15 vijeka. Od trga vode četiri ulice do polukružne obale. Uz crkvu Sv. Margarete je samostan benediktinaca, koji drže žensku školu. Nedaleko od gradića (preko mosta), na brežuljku, sa koga se vidi sva P. draga, nalazi se franjevački samostan iz 1585. U P. su: općinsko poglavarstvo, kotarski sud, sreska uprava financijske kontrole, porezni ured, stovarište duhanskih prerađevina i soli, rimokatolička župa i zborni kaptol, čipkarska škola i 2 osnovne škole, pošta i telegraf.

Najstariji stanovnici na otoku P. bili su Liburni. U rimsko doba cvao je tamo grad Gissa (u Plinija) ili Kissa (u cara Konstantina VII.), od čega je postalo hrvatsko Čaška, u sjeveroistočnom kraju otoka, danas razvaline, morska draga i brijeg. Po mjestu Kissa, u kome se još daleko u srednjem vijeku (posljednji put Chessa 1372) spominje grad (castrum), zvao se tako i otok. Vremenom je i za otok prevladalo ime Pag, po mjestu, koje je postojalo sve znatnije zbog svojih solila: villa Pagi spominje se prvi put 1070 u (sumnjivoj) li-

stini kralja Petra Kresimira IV.; insula Pagi 1174, 1204, 1237, 1244 i comes Pagi i Pagensis civitas; 1361 terra Pagi et eius districtus, 1364 universitas terrae Pagi. Kissa je zacijelo predrimski naziv. Što znači, nije poznato, dok je Pag bez sumnje latinska riječ pagus, selo, prema castrum Kissa.

Rimska je Kissa propala 361 od zemljotresa. Hrvati su Kissu (Čašku) obnovili, ali su je Saraceni opet razvalili. Tako car Konstantin VII. oko 950 broji Čašku zajedno sa Škardom (Skirdakissa) među otoke bez naselja. Kasnije je otok P. opet naseljen. Crkveno je sjeverni, veći dio pripadao biskupiji rapskoj (Rab), a južni, manji dio biskupiji ninskoj. Politički je cio otok pripadao Hrvatskoj, dok ga nisu 1115 osvojili Mleci. 1174 poklonio je mletački dužd Sebastijan Ziani (kod Stare Nevalje) obnovljeni grad Kissu Rogeriju Morosini-u, sinu zadarskoga načelnika. Stoga su nastale smutnje i rasprave, koje je smirio 1177 zadarski nadbiskup Lampridije. Kasnije su P. sasvim zavladali Zadrani, i tamo namjestili svoja poglavarstva. Protiv njih su više puta ustajali Pažani (1196, 1311, 1345), dok nije kralj Ljudevit I., zavladavši cijelom Dalmacijom, 1372 uzeo Zadru svaku vlast nad P., ali ga je doskora opet podvrgao Zadranima. Nemogući podnositi njihova nasilja ustali su Pažani 11/3 1393, te protjerali zadarskoga upravitelja i druga dva zadarska vlastelina. I taj su ustanak Zadrani ugušili, novoga od Pažana izabranoga kneza objesili, a 86 svjetovnjaka i duhovnika u Zadar odveli i ondje ih 24/3 pogubili. Zbor u Ninu 24/6 1396 proglasio je P. slobodnim, ali ga je 1409 kralj Vladislav Napuljac, zajedno sa ostalom Dalmacijom, prodao Mlecima. Od tada je P. dijelio sudbinu sa Dalmacijom, sa kojom je 1918 pripao kraljevini SHS. — Glavno mjesto P. na svom sadašnjem mjestu osnovano je 1443. Za mletačkoga gospodstva uprava se vodila po Paškom statutu, koji je prvi put štampan u Mlecima 1637.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II. (1881); D. Hirc, Hrvatsko Primorje (1891); G. Urlić-Ivanović, Pag (Narodni koledar 1890, Zadar); Pag (Vienac, 1896); P. Skok, Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta, VI. (Nastavni Vjesnik, 29).

J. Modestin.

PAGANIA. V. Neretva.

PAGLIARUZZI-KRILAN JOSIP (Paljaruci), pjesnik (26/5 1859, Kobarid, Slovenačka pod Italijom — 1/3 1885, Gorica). Osnovnu školu svršio je u Kobaridu i Gorici, gimnaziju u Gorici (1870—1878), a pravo u Beču. Poslije državnih ispita (1883) postao je praktikant kod zemaljskog suda u Gorici, a novembra 1884 advokatski koncipient u Gorici. — Odmah poslije mature javio se P. u Stritarevom Zvonu sa lirskim pjesmama, na kojima se osjeća Stritarov i Gregorčićev utjecaj. Od 1881, kad je počeo da sarađuje u Ljubljanskom Zvonu, posvetio se više pripovjednom pjesništvu. Pisao je, po uzoru narodnih pjesama, balade i romance iz seoskog života i sa tradicionalnim romantičkim motivima. Balkanski rat 1876 do 1878, okupacija Bosne i Hercegovine dali su mu, sa ratovima balkanskih Slovena protiv Bizantinaca i Turaka, i sa kozačkim hajdukovanjem, najviše materijala za balade i pripovjedne pjesme: Stara mati (Ljubljanski Zvon, 1883), Na bojišču, Trije grobovi, osobito Rada in Smrt carja Samuela (Ljubljanski Zvon, 1883), najbolje su P. pjesme. Od dužih pripovjednih pjesama treba spomenuti Smrt Indža vojvode i Sveta Ciril in Metod. P. je napisao i više proznih spisa i crtica, ali sa manje uspjeha. P. pjesme izdane su poslije njegove smrti u dva sveska (I. 1887, II. 1895), III. svezak Zbranih spisa (1896) donosi prozu i životopis.

L i t e r a t u r a: Štrekelj, Ljubljanski Zvon (1885); S. Gregorčić, Slovan (1885); Klodič-Sabladovski, II. Zbrani spisi III.

I. Grafenauer.

PAHIMER ĐURAĐ, bizantski velikodostojnik (1242 — 1310?). P. je radio najprije u nicejskoj grčkoj carevini. Kad su nicejski Grci povratili Carigrad od Latina (1261), P. je i u obnovljenom Bizantu zauzimao važne položaje. Bio je i ugledan pisac. Između ostalog, napisao je i jednu historiju, koja obuhvata vrijeme otkako su nicejski Grci protjerali Latine iz Carigrada, pa do početka 14 vijeka (1261—1308). Djelo sadrži znatnih podataka i o Srbiji toga doba, naročito za vlade srpskih kraljeva Dragutina

i Milutina. P. tu priča ponešto, i ako ne sa pohvalom, o tadašnjoj srpskoj zemlji i njenom kulturnom stanju, o srpskom dvoru i o životu na njemu, o odnosima između Dragutina i Milutina, o ratovanju Milutinovom s Bizantom. Najviše govori P. o Milutinovoj četvrtoj ženidbi sa nejakom kćerčicom bizantskog cara Andronika II., Simonidom. *D. An.*

PAHOMIJE LOGOFET, propovjednik i hagiograf u Rusiji (15 vijek, Srbija). Napisao je oko 35 spisa, i to: 18 službi i kanona svetiteljima, 9 žitija-biografija, 4 pohvalna slova i 3 priče o svetiteljima. U Rusiju je došao iz Sv. Gore, pozvan, da pregleda stara i sastavi nova žitija. Došao je u Novgorod 1438. Prvi P. književni rad u Rusiji bio je opis života Nikona (— 1426), učenika Sergija Rodoneškog. 1443 i 1445 radio je u Sv. Troickoj Lavri na prepisivanju knjiga. Opisao je otvaranje groba Sv. Aleksija mitropolita (1448) i sastavio mu je službu, a 1458 i biografiju. Skoro u isto vrijeme izvršio je reviziju žitija Sergija Rodoneškog. 1462, po želji velikoga kneza Vasilija Vasiljevića, skupljao je građu za Žitije Kirila Bjeloozerskog. 1472 sastavio je pohvalnu riječ o prenosu moći Sv. Petra mitropolita, i kanon tome svetitelju, a u isto vrijeme i kanon Sv. Joni mitropolitu. Nešto kasnije, po želji permskog episkopa Filoteja, sastavio je kanon Sv. Stevanu Permskom. U Novgorodu je opisao čudo Varlaama Hutinskog, koje se desilo 1460. Zatim je opisao cio život Varlaamov, pa život velike kneginje Olge, prepodobnog Save Višerskog i Jeftimija, arhiepiskopa novgorodskog. Jedno od najboljih njegovih djela je biografija Kirila Bjeloozerskog, koja je osnovana na pouzdanim historijskim podacima i odlikuje se bogatstvom sadržaja. — P. pohvalne riječi odlikuju se naročito toplinom osjećaja prema licu, o kome piše. Osim toga, P. je odlično znao Sv. Pismo i crkvenu historiju, poznavao je velike propovjednike bizantske i stoga je unosio dosta rječitosti i govorničkih ukrasa u svoje sastave. Napokon, P. se smatra i sastavljačem prvog Hronografa.

L i t e r a t u r a: I. Nekrasov, Pahomij Serb, pisatelj 15 veka (1871, srpski prevod u Glasu Istine, 1886—1887). *R. Grujić.*

PAHOR JOŽE, pisac (20/2 1888, Sežana, na Krasu, Slovenačka u Italiji). Svršio je učiteljsku školu u Kopru (1902—1906), a služio je kao učitelj u Orleku, kod Sežane, u Sežani (1907 do 1914, 1915—1923) i Divači (1914—1915). U početku 1923 bio je, zbog iredentizma, u istražnom zatvoru (2 mjeseca) i suspendiran; u oktobru 1924 je pušten. Od marta 1923 P. je bio upravitelj Učiteljskog Lista (urednik je bio već od 1921) i tajnik Zveze Slovenskih Učiteljskih Društev za Julijsko Krajino u Trstu do raspusta Sveze i lista u augustu 1926, od 1924 je i urednik omladinskog lista Novi Rod. — P. je počeo svoj književni rad kao publicist (J. P., Ivan Slak) i sarađivao je najviše na Učiteljskom Listu, prije svega raspravama sociološko odgojne sadržine. Od 1913 prihvatio je i beletristiku, objavio je čitav red novela i crtica u Dom in Svetu, tršćanskoj Njivi (gdje je bio urednik beletrističkog dijela), goriškoj Mladini i Književnom Jugu. Glavno mu je djelo Medvladje (1923), koje plastično crta vrijeme i prilike ratnih i posljeratnih godina u Goriškoj od proljeća 1918 do 1920. *I. G.*

PAJEŠKI KAMEN (RAVNI KAMEN), planina u Srbiji, istočno od Svrljiških Planina, oko 15 km sjeveroistočno od Bele Palanke (na Nišavi). Planina se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku. Visoka je 1.163 m, i prema jugu se snizuje. Na P. K. nema nikakve vegetacije. *P. V.*

PAJEVIĆ ARSA, izdavač i knjižar u Novom Sadu (1840 — 13/10 1905, Novi Sad). Osnovao je knjižaru 1876. Bio je jedan od najvrednijih izdavača u Vojvodini. Imao je uspjeha sa popularnim izdanjima za narod. P. je pomagao svojim izdanjima prosvjetu u širim narodnim masama. Glavna izdanja su mu listovi: Ratna Kronika, Ilustrovane Novine, Star-mali, kalendar Orao i dr. Svoje imanje oporukom je ostavio srpskoj gimnaziji u Novom Sadu. 1906 knjižaru je preuzeo Svetozar Ognjanović. *U. Dž.*

PAJK JANKO DR. (14/12 1837, Kaplja Vas, kod Št. Pavla, Savinjska Dolina — 7/11 1899, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u Mariboru (1850 do 1858), a filozofske studije u Beču (klasičnu filologiju i slavistiku). Slu-

žio je od 1862 kao suplent u Gorici, od 1864 kao profesor u Kranju, i od 1867 u Mariboru. Kad su ga htjeli, kao nacionalnog čovjeka, premjestiti, P. se 1872 zahvalio na službi i ostao je kao upravitelj (od 1874 vlasnik) tiskare u Mariboru. 1879 postao je gimnazijski profesor u Olomucu, 1887 u Beču. Penzioniran je 1899.

P. je počeo raditi na književnom polju 1862 u Gorici. Tu i u Kranju bavio se stručnom naukom (gramatika i literatura). U Slovenskom Glasniku (1866) objavio je i pjesme; u Mariboru, po osnivanju Slovenskog Naroda (1868), mnogo je sarađivao u političkim, narodnokulturnim i ekonomskim pitanjima, a kad je preuzeo (1874) uredništvo Trstenjakove Zore, vratio se opet književnom radu, ali više kao informator nego kao umjetnik ili naučnjak. Objavio je i nešto didaktičkih pjesama i prijevoda. U kasnije doba P. se bavio najviše filozofijom. Ipak nije prestao kod njega ni interes za opća kulturna pitanja. Pisao je o njima u Kresu, u Slovenskoj Matici i Mohorjevoj Družbi. U Zori i Kresu pokušao je P. i sa književnom kritikom, ali ne osobito sretno. Zbog neuspjele polemike u Zori (1876—1878) morao je sa listom prestati (marta 1878).

Glavni P. spisi su: O slovenskih narodnih pesmih (Izvešče goričke gimnazije 1863 i posebno, 2 izd. 1881), Izbrane narodne srbske pesmi (sa gramatikom, tumačem i rječnikom 1865, 2 i 3 popunjeno izd. 1881, 1899), Stari rukopis Kranjskoga mesta, našel in s opombami izdal J. P. (Izvešče mariborske gimnazije 1870 i posebno), J. P. Izabrani spisi (1872), Augustus und Horaz (1877), Doneski k filozofičnej terminologiji (Kres, 1881), O jedru tragedije in drame sploh (Letopis Matice Slovenske, 1897), D. Trstenjak (Koledar Mohorjeve Družbe 1892, Ljubljanski Zvon, 1894), Dotika prava in pravstva (Slovenski Pravnik, 1892, O pravstvenoj obvezanosti (Slovenski Pravnik, 1893). Od filozofskih spisa, objavljenih najviše u gimnazijskim izvješćima (II. njemačke gimnazije u Brnu, 1880, 1882, 1886/87, Franje Josipa gimnazije Beč, 1888, 1892, 1894/95) treba u prvom redu spomenuti knjigu Praktische Philosophie (1896), a od odgojnih Zur Gymnasialreform (1890).

L i t e r a t u r a: Glaser, Dom in Svet (1894); Lampe, Dom in Svet (1899); M. Pajk, Zbornik Slovenske Matice (1900).

I. Grafenauer.

PAJKOVA PAVLINA, spisateljica (9/4 1854, Pavia, Italija — 1/7 1901, Ljubljana). 1876 udala se za Janka P. i selila je s njime iz Maribora u Graz, Brno, Beč i Ljubljanu. P. se javila sa člancima u Soči, poslije (1874—1878) sa pjesmama u Zori, u posebnoj zbirci (Pesme, 1878) i u Kresu (1881). Potom se sasvim posvetila pripovijetki. Na Odlomcima iz ženskoga dnevnika (Zora, 1876) poznaje se jasno formalni i sadržajni utjecaj Stritarevog Zorina sa utjecajem društvene pripovijetke. U okviru društvene pripovijetke idu također kasnije njezine novele, romani i pripovijetke, koji su često puni romantičkih motiva i slični njemačkim ženskim zabavnim pripovijetkama. Od novela ističu se po lijepoj zamisli: Roka in srce (Kres, 1881) i Očetov tovariš (Kres, 1884). Izašlo ih je najviše u Kresu (Mačeha, 1882, Pripovednik v sili, 1883), a nešto i inače: Igra s srečo (Ilustrovani narodni koledar, 1895), Planinska idila (Knez, knj. 1895), Uslišana (Dom in Svet, 1900). I u romanima su na prvom mjestu ljubavni motivi, ostali su im problemi podređeni. Dosta je pažnje P. posvetila individualnom crtanju sredine: Arabela (najbolji spis P., Kres, 1885), Spomini tete Klare (Dom in Svet, 1895), Judita (Dom in Svet, 1896), Dušne borbe (Ljubljanski Zvon, 1896) i dr. P. je napisala i više popularnih, neprisiljeno poučnih pripovijedaka za Mohorjevu Družbu i nešto pripovijedaka iz narodnog života. Interesirala se i etičkim pitanjima: Aforizmi o ljubezni (Ljubljanski Zvon, 1892), O ženstvu (Dom in Svet, 1894), O prijateljstvu (Ljubljanski Zvon, 1894) i dr. Od Zbranih spisov izašla su 2 sveska (1893, 1895), koja obuhvaćaju pjesme i starije novele.

L i t e r a t u r a: M. Pajk, Dom in Svet (1902); I. Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva (1920, 237); Glonar, Mlada leta P. P. (Ženski Svet, 1924); Erjavec i Flere, Starejše pesnice i pisateljice (1926).

I. Grafenauer.

PAJSIJE. 1. Budimljanski mitropolit (u Polimlju). Kao delegat Sinoda srpskih arhijereja, u doba peć-

kog patrijarha Gavrila Rajića (1647 do 1656), poslan je bio u Rim, da pregovara s papom. Turci ga na putu uhvate, saznadu za njegovu misiju i živa oderu. *R. G.*

2. Kaluđer iz manastira Trnave u Srbiji. Nabijen je živ na kolac u Beogradu 17/12 1814 s mnogim drugim odličnim Srbima. P. mati Sinđelija morala je da prolazi pored njega i da ga gleda u strašnim mukama, kada je išla da pohodi svoga drugog sina Dmitra, koji je bio zatvoren u kuli Nebojši i kasnije posječen. P. je učenik bio čuveni đakon Avakum, koga su Turci također nabili na kolac. *R. G.*

3. Osnivač nove bugarske pismenosti (oko 1720, jedno od sela tadašnje samokovske eparhije, srez razloški, Bugarska). Kao mlad monah otišao je P. u manastir Hilandar u Sv. Gori. Od grčkih, srpskih i ruskih kaluđera u Sv. Gori P. je čuo mnogu gorku riječ o nemarnosti bugarskog naroda prema svojoj prošlosti. U to vrijeme naišao je u Hilandar srpski historičar arhimandrit Jovan Rajić. Ohrabren njegovim savjetima i uputama P. je otpočeo i sam da prikuplja materijal za historiju Bugara. Tako je postala: Istorija slavenobolgarskaja o narodeh i o careh i svjatih i o svjeh dejanija i bitija bolgarskoja sobrana i naredena Pajsijem jeromonahom bivšago vo svetoj Gori Atonskija ot eparhiji Samokovskija v leto 1762 na polzu rodu bolgarskomu. Historija bugarskog naroda, napisana prvi put od P. imala je ogromnu važnost za buđenje narodnog duha u bugarskom narodu, koji se dotle stidio svoje historije i svoje prošlosti, koju nije ni poznavao. *M. M.*

PAJSIJE I. JANJEVAC, pećki patrijarh 1614—1647 (sredinom 16 vijeka, Janjevo — 2/11 1647). Ranije je bio mitropolit novobrdski (1612—1614). Kao patrijarh držao se politike kompromisa s Turcima, i nastojao je, da učvrsti položaj patrijaršije, koji je bio znatno poljuljan ustancima srpskoga naroda krajem 16 i početkom 17 vijeka. Primio je od pape, preko misionara Trogirca Leonardisa, poslanu mu arhijerejsku mitru, a na jednom Sinodu svojih episkopa raspravljao je pitanje sjedinjenja s rimskom crkvom i pismeno je izvijestio papu o glavnim smetnjama, koje po uvjerenju srpskih pravoslavnih episkopa stoje na putu tomu sjedinjenju. Patrijarh Pajsije kanonizirao je posljednjeg Nemanjića na srpskom prijestolu, cara Uroša, i napisao mu je svetiteljsku službu i biografiju. *R. G.*

PAKA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Savinje. Izvire u Pohorju, na jugozapadnoj padini Stolpa (1.463 m). Sa izvorišta teče prema jugozapadu, a kod Donjeg Dolića skrene pod pravim kutom i počne teći na zapad-sjeverozapad, zatim opet skrene i upravi svoj vijugavi tok prema jugu-jugozapadu. Od Velenja P. teče na zapad-sjeverozapad, oko 2 km zapadno i nizvodno od Šoštanja opet jako skrene, tekući k jugu, a na najdonjem toku k jugoistoku. U Savinju se P. uliva oko 2 km istočno i nizvodno od sela Letuša (na Savinji). Veći pritoci P. su Beluna i Bečenička. Dužina P. toka je 36·6 km, a površina porječja 207·8 km^2. *P. V.*

PAKLENI OTOCI, grupa malih otoka na Jadranskom moru, južno od jugozapadnog kraja otoka Hvara. To su kameniti otočići i školji, čiji se grebeni pružaju od zapada na istok, i zaštićuju grad Hvar od snažnih vjetrova i uzburkanog mora. Najveći od P. O. su: Vodenjak, Sveti Kleme (visok 96 m), Dobri Otok (52 m), Planikovac i Marinkovac ili Rosuhe (45 m). Ostali školji su: Travna, Karbun, Parzanj, Jesik, Borovac, Vlaka, Stambedar, Pločica, Baba Gojica i Zdrilce. Oni geografski predstavljaju produženje južnog dijela otoka Hvara, od čijeg su kopna sasvim odvojeni. Svi prodori između pojedinih školja većim su dijelom abrazionog podrijetla, t. j. postali su udarnom snagom morskih talasa (mlata). Dva školja, Planikovac i Borovac, rastavljeni su pličinom od 1 do 3 m. Većina ovih otočića su naga, samo je Sv. Kleme gotovo cio pod vegetacijom. Na njemu ima i nešto stalnih naseljenika. *P. V.*

PAKLENICA, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez i općina Novska, od Novske 5 km k jugoistoku. Ima 670 stanovnika, pučku školu i iskopnju lignita (1922 5.840 t). *J. M-n.*

PAKLINA PLANINA, kraska visoravan u Bosni, između ponornice Šu-

jice, Rilić-Polja, Vukovskog i Ravanjskog Polja, istočno-jugoistočno od Krug-Planine, odnosno južno od Kupreškog Polja. Na njoj su najviši visovi: Javorni Vrh 1.468 m, Poštenovac 1.323 m, Crljenac 1.246 m, Slobodnik 1.327 m, Umanova Glavica 1.307 m, Kurozeb 1.321 m, Strebovac 1.251 m, Velika Kozjača 1.220 m, Vršić 1.242 m. P. P. odlikuje se kraskim oblicima, naročito vrtačama. Na njoj je tek nekoliko lokava, inače je vrlo siromašna vodom, kao i vegetacijom. Pod njom je samo sjeverni dio P. P., oko Javornog Vrha. Zapadnim podnožjem planine prolazi drum Kupres—Malovan Donji—Mokronoge—Duvno, a ostalim podnožjima, i preko planine, vodi nekoliko kolnih puteva i staza. *P. V.*

PAKOŠTANE, selo u Dalmaciji, u oblasti splitskoj, srezu prekobiogradskom, od Biograda (čijoj općini pripada) 8 km k jugoistoku. Prostire se na prevlaci, što rastavlja Vransko jezero od Jadranskog mora. Parobrodarska je stanica na linijama: Šibenik—Pag—Obrovac, Šibenik—Olib i Šibenik—Sali. Ima 1.418 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. *J. M-n.*

PAKRA. 1. Rijeka u Slavoniji, lijevi pritok Lonje. Izvorišni potoci P. su: Rečica, koja izvire sa Psunja, na sjeverozapadnoj strani Ivanskog Krsta (918 m), i teče prema sjeveru, i Mlinski, odnosno Ožegovački Potok, koji izvire na južnoj strani Ravne Gore, pod Metlom (778 m), i do sela Buća teče prema jugu, a odatle na zapad. Od njihova sastava, oko 3 km uzvodno i istočno od sela Španovice, počinje tok P. Ona do Kusonje teče prema zapadu-jugozapadu, odatle do Lipika na jug-jugozapad, a dalje uglavnom prema zapadu, u vrlo vijugavom toku. Od sela Piljenice P. skrene na jugozapad i dalje teče u kanaliziranom koritu. U Lonju utiče kod Tokalova mlina, 9·5 km južno od željezničke stanice Kutina, odnosno 18 km sjeverozapadno od Jasenovca (na Savi) Na P. je podignuto nekoliko većih naselja: Kusonje, Pakrac, Lipik, Banova Jaruga i Piljenice. Važniji pritoci P. sa desne strane su: Cernaja i Bijela, a sa lijeve: Seonica i Jamarica. Dužina P. toka je 72·3 km, a površina porječja 661 km^2, od koga je 87% u planini, a ostatak u ravnici. *P. V.*

2. Manastir kod Pakraca (u Slavoniji). Crkva je posvećena Vavedenju Bogorodice. 1688/89 osnovao je ovaj manastir arhimandrit Mileševa Dositej, koji je sa bratstvom pobjegao ispred turskog nasilja i dobio od austrijskog cara Leopolda dopuštenje, da ovdje podigne crkvu. Prvobitna crkva bila je od drveta. Blizu manastira su stanovale monahinje. 1737 prebjegli su u P. monasi manastira Gomionice (u Bosni) sa igumanom Pahomijem. 1765 podignuta je nova crkva na mjesto stare, koja je bila od pletera i od brvana. Kula, prislonjena uz crkvu, sazidana je 1769 (ona je visoka 36 m). Živopis u crkvi je iz 19 vijeka. Veli se, da ga je radio Ostojić, živopisac iz Novog Sada. 1755 s P. je sjedinjen manastir Sv. Ane (u Slavoniji). — Sa izbjeglim monasima iz Mileševa i Gomionice u P. je preneseno više važnih umjetničkih spomenika. Naročito se ističe plaštanica, koju je 1567 darovao Mileševu moldavski vojvoda Jovan Aleksandar. Ona je vezena predenom svilom i zlatnom i srebrnom žicom na crnoj čohi. Tu je i jedno evanđelje okovano srebrom (nekada je pripadalo manastiru Ravnoj Reki) 1661 od majstora Đure Stefanovića. Naročito je glasovita jedna čudotvorna ikona Bogorodice, iz čijih su očiju 10/11 1756 potekle suze.

L i t e r a t u r a: V. Krasić, Opis manastira Pakre (1886). *V. Petković.*

PAKRAC, gradić u Slavoniji, u oblasti osječkoj. Leži u dolini (127 m) vode Pakre (k Ilovi), planini Psunju na sjeverozapadu. Stanica je vicinalne željeznice Barč—Virovitica—P.—Banova Jaruga. Ima 3.154 stanovnika, od kojih su ⅔ rimokatolici, a ⅓ pravoslavni, vrlo različne narodnosti. Osim Hrvata i Srba, koji tamo stanuju od starine, ili su se doselili, pošto su Turci zauzeli Bosnu, ima naseljenih Madžara, Nijemaca, Čeho-Slovaka, Rusina, Slovenaca i Talijana. Po zanimanju su većinom trgovci i zanatlije, ali se bave i poljoprivredom, naročito vinogradarstvom. U P. je općinsko poglavarstvo i sreska oblast, kotarski sud, porezni ured, sreska uprava financijske kontrole, stolica srpsko-pravoslavne eparhije i

parohija, rimokatolička župa, židovski rabinat, učiteljska škola, viša djevojačka škola, pučka škola, bolnica, pošta, telegraf i telefon, električna centrala, 3 novčana zavoda. — »Slaveks« D. D. za šumsku industriju u Zagrebu, osnovano 1918, sada s kapitalom od 15,000.000 Din ima u okolini P. preko 36.000 kat. jutara prvorazredne bukovine u šumama negdašnjeg vlastelinstva P.—Buč—Kamensko. Do pilane u P. vodi oko 60 km duga 76 cm široka šumska željeznica. Uz pilanu ima i tvornica drvenih peta i štapova. — Kod P., u Bujavici, kraj željezničke pruge u Lipik, izvire plin sa tlakom od 28 atmosfera, na dan oko 40.000 m^3. Plin daje ogrjevnu vrijednost od nekih 8.000 kalorija. U Bujavici je tvornica, koja pripravlja iz matana (zemni plin) čađ za boje i mastilo. Državna željeznica ima u Bujavici cisterne, u koje hvata matan, pa ga šalje u Zagreb, gdje se priređuje za osvjetljenje putničkih vagona (rezervoari među kotačima).

P. se prvi put spominje u 13 vijeku. Nasred grada su razvaline starog grada, od koga se još drži jedva kula. Kratko vrijeme u P. je bila kovačnica banskoga novca (spominje se 1257). P. je bio stolica vitezova Sv. Ivana i vranske priorije u onome kraju, te su vranski priori tamo često stanovali. Neko su vrijeme (oko 1537) bila P. vlastela knezovi Zrinski. Kasnije je P. pao u turske ruke, te je postao sjedište sandžaka. Turci su i onamo naselili mnogo Vlaha, pa je tako P. postao i glavno mjesto Male Vlaške, o kojoj se sačuvao opširan opis iz 1702. P. je oslobodio od turske vlasti general de Croix 17/10 1691, a srpski ga je patrijarh Arsenije Crnojević 1708 načinio stolicom eparhije, te je i sam tamo kratko vrijeme sjedio. Golemo imanje P. zajedno s Pleternicom dobio je od kralja Karla III. barun Impsen, a poslije ugušenog seljačkog ustanka 1743 Impsenova ga je udovica prodala za 96.000 forinti barunu Trenku. P. je naslijedio sin barun Franjo Trenk, čuveni vođa pandura. Njegova je dobra zaplijenila bečka komora, a Marija Terezija poklonila je P. barunu Šandoru de Slavnica za 99.830 forinti. 1760 kupio ga je požeški podžupan Janković. Sada pripada grad P. pravoslavnoj crkvenoj općini pakračkoj.

L i t e r a t u r a: Đ. Szabo, Prilozi za povjesnu topografiju požeške županije (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, n. s. XI.); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920); T. Smičiklas, Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, II. (1891). *J. Modestin.*

Grad P. je znatna građevina: peterokutnik sa 7 kula, u sredini ogromna okrugla branič kula. Tu je poginuo Ivan Talovac, junački branitelj Beograda. *Đ. Sz.*

PAKRAČKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje. Obuhvaća cijelu Slavoniju, a od Hrvatske sjeverni dio, s gradovima Zagrebom, Bjelovarom i Varaždinom. U tome području počeli su se naseljivati pravoslavni Srbi od 15 vijeka, a naročito u prvoj polovini 16 vijeka prije nego što su ga Turci zauzeli. S narodom iz Bosne i Srbije dolazili su i sveštenici i kaluđeri. Oni su podizali crkve i manastire. Prvi poznati manastir u Slavoniji bio je Remeta, kasnije nazvan Orahovica. Kad je obnovljena pećka patrijaršija (1557), postavljen je poseban episkop za Slavoniju ili sandžak požeški i cernički. Sjedište mu je bilo u Orahovici (Remeti), ali se po glavnom gradu nazivao požeški mitropolit. Od tih episkopa poznati su samo: Josif (1585), Vasilije (1590, 1594), i Sofronije i Grigorije iz 17 vijeka. Mitropolit Vasilije prebjegao je pod austrijsku vlast, u današnju sjevernu Hrvatsku, i nadvojvoda Ferdinand dozvolio mu je 15/10 1595, da može stanovati u generalatu varaždinskom. Ta okolnost pojačala je emigriranje Srba u pogranične austrijske krajeve, a naročito u pomenuti generalat.

Slavonija je oslobođena od Turaka 1688—1691. Za tih ratova propala je i požeška eparhija, te je car Leopold I. 4/3 1695 cio Srijem i Slavoniju (požeški okrug) odredio za uzdržavanje patrijarhu Arseniju III. Crnojeviću. Međutim nešto ranije (31/3 1694) postavio je bio Petronija Ljubibratića, ranijeg arhimandrita i generalnog vikara beogradske mitropolije, koji je primio uniju s Rimom, za unijatskog episkopa u Srijemu. Pošto se Ljubibratić nije mogao održati u Srijemu, povukao se je u Slavoniju, gdje se je nadao boljemu uspjehu, i nastanio se u Pakracu. Tu

je podigao rezidenciju, sagradio drvenu crkvicu, posvećenu Sv. Trifunu. A kada je on 1704 umro, car Leopold je postavio njegovog brata, protosinđela Janićija, za novog unijatskog episkopa u Slavoniji. Ali Arsenije III. uspio je da nagovori Janićija, da mu proda rezidenciju s crkvom i zemljom, a sam da ode u Rusiju, kako bi se unija, koja nije imala u narodu korijena, što prije istrijebila. Poslije toga patrijarh je odmah 17/5 1705 posvetio za episkopa svoga slavonskog egzarha Sofronija Podgoričanina, i poslao ga je u Pakrac. Tako je osnovana pravoslavna P. E.

Uporedo s naseljivanjem Srba u donjoj Slavoniji pod Turcima, vršilo se i naseljivanje Srba u gornju Slavoniju ili današnju sjevernu Hrvatsku pod Austrijancima. Već u 16 vijeku osnovan je od tih doseljenika čuveni krajiški varaždinski generalat. Crkvena i prosvjetna središta tih Srba postala su u 17 vijeku manastiri Marča i Lepavina. Za te i druge pravoslavne Srbe pod austrijskom vlašću osnovana je naročita episkopija, vretanijska ili marčanska, sa sjedištem episkopa u manastiru Marči. Kad su krajem 17 vijeka državne vlasti uspjele, da na marčansku episkopsku stolicu postavljaju unijate za episkope, narod se počeo buniti i mitropolit beogradsko-karlovački Vićentije Jovanović uspio je, da pravoslavnim Srbima u varaždinskom generalatu, ili današnjem bjelovarskom protopresviteratu, postavi posebnog pravoslavnog episkopa (1734), sa sjedištem u krajiškom selu Severinu, kod Bjelovara. Bio je to Simeon Filipović. Kad je on umro (1743), državne vlasti nisu više dopustile da se postavi posebni episkop za to područje, i severinska eparhija spojena je s kostajničko-zrinopoljskom. Tako je ostalo do 1771, kada je ukinuta i kostajničko-zrinopoljska eparhija. Tada je bivši varaždinski generalat došao pod jurisdikciju pakračkog episkopa i danas u P. E. njegovo područje obuhvaća bjelovarski protopresviterat.

Na episkopskoj stolici u Pakracu bili su do sada ovi pravoslavni episkopi: Sofronije Podgoričanin (1705 do 1710), Vasilije Rajić (1713—1714), Gavrilo Popović (1714—1716), Atanasije Radosavljević (1717—1721), Nikifor Stefanović (1722—1743), Sofronije Jovanović (1743—1757), Arsenije Radivojević (1757—1770), Atanasije Živković (1770—1781), Josif Jovanović Šakabent (1808—1828), Georgije Hranislav (1829—1839), Stefan Popović (1839—1843), Stefan Kragujević (1843 do 1864), Nikanor Grujić (1864—1887) i Miron Nikolić (od 1888).

P. E. (1924) ima 149.623 pravoslavna pripadnika. Podijeljena je na četiri protopresviterata (bjelovarski, voćinski, novogradiški i pakrački) sa 105 parohija, 168 parohijskih crkava i kapela, 95 sveštenika i 14 kaluđera. Manastira ima tri (Lepavina, Orahovica i Pakra).

L i t e r a t u r a: Šematizam pravoslavne srpske eparhije pakračke za 1898. *R. Grujić.*

PAKRAČKA GORA, brežuljci u Slavoniji, između rijeka: Pakre-Janova (Bijela) Potoka, sjeverozapadno i sjeverno od Pakraca. Predstavlja južne ogranke bregova: Velikog Javornika 718 m, Metle 778 m i Ravne Gore 856 m. P. G. se pruža u obliku luka, od zapada prema istoku, odgovarajući toku Pakre, i u tome pravcu su najviši brežuljci: Kukunjevac 169 m, kota 192 m, Kreševina 211 m, Krnđa 265 m, kota 252 m, kota 277 m, kota 294 m, kota 280 m. Na sjeveru se diže Toranj 169 m, a na jugu, u šumi Turkovači, istaknut vrh je kota 167 m. Veći dio P. G. je pod šumama, a neki su krajevi obrađeni. Južnim podnožjem P. G. prolazi željeznička pruga Banova Jaruga—Pakrac, industrijska pruga Pakrac—Kamensko i drum Banova Jaruga—Pakrac—Kamensko—Voćin i Požega, a preko brežuljaka vodi veći broj pješačkih puteva i staza. *P. V.*

PALAGRUŽA, grupa malih otočića na pučini Jadranskog mora, najudaljenija od kopna i od velikih dalmatinskih otoka. Sada pripada Italiji. Toj grupi pripadaju Vela Palagruža, Mala Palagruža i školj Kajola. V. P. je oko 70 km južno od otoka Visa, 75 km jugozapadno od Korčule, 55 km sjeverno-sjeveroistočno od najistočnije točke poluotoka Gargano, ali po flori i fauni više pripada Dalmaciji. V. P. je duguljastog oblika. Pruža se od zapada prema istoku. Dugačka je 1·4 km, široka do 0·34 km, i zauzima površinu od 0·29 km². Najveći vis na tome otočiću je Brdo Kaštel 87 m. V. P. je kamenita, ogo-

ljela, oskudna izvorima. Zapadna, južna i istočna padina spuštaju se strmo prema moru, a samo na sjeveru je nagib mnogo blaži. Zato je za čamce pristupačna tek na nekoliko mjesta. Glavni predstavnici vegetacije na V. P. su biljke što rastu po stijenama. Ovdje-ondje ima džbunja, a u njemu trave, vinove loze i vrba, sve maloga rasta. Ipak ovaj otok služi kao ispasište za ovce i koze, ljeti i za boravak ribara, koji svake godine dolaze sa Visa i love sardele. Godišnje nahvataju oko 1.000—2.000 barila odnosno oko 55.000—115.000 kg ribe. Stalni stanovnici su jedino porodice čuvara svjetionika, koji je podignut na zapadnoj strani V. P. Prilikom zidanja njegova temelja pronađeno je oruđe iz kamenog doba: maljevi, sjekire, noževi i dr.

Oko 250 m istočno od V. P. leži M. P., također kamenit otočić. Ona je dugačka 0·3 km, a najviši vis na njoj je visok 39 m. Dalje na istoku-jugoistoku je Kajola, visoka 5·7 m, a od V. P. udaljena 6·5 km, dok se još dalje istim pravcem pruža pličina, koja čini pjeskoviti sprud Pampano.

Juna 1894 podignuta je kod svjetionika meteorološka stanica, na 42° 23·5′ sjev. šir. i 16° 15′ ist. od Gr., gdje su promatranja vršena do kraja 1897. Reduciranjem dobivenih vrijednosti na dužu periodu (1851/1900) došlo se do sigurnih podataka o klimi te grupe otoka. P. ima sasvim maritimnu klimu, jer je dnevno kolebanje temperature prosječno oko 2°, a godišnje 14·8° C. U januaru, kao najhladnijem mjesecu, prosječna temperatura je 9·3°, u aprilu 13·5°, julu, kao najtoplijem mjesecu, 24·1°, oktobru 17·7°, a srednja godišnja temperatura je 16·1°. Oktobar je za 4·2° topliji od aprila, a jesen za 3·7° toplija od proljeća. Srednji apsolutni minimum temperature je 0°, maksimum 31·5°, a toliko je i srednje apsolutno kolebanje. Prosječna oblačnost je 4·2; najveća je u novembru 6·1, najmanja u julu 2·2, a u ljetu je srednja oblačnost 2·6. Najčešći vjetrovi su sjeverozapadni (maistro) i jugoistočni (šilok ili široko). Prvi je naročito čest od jula do septembra, drugi u proljeću i jeseni. Zimi je dosta čest i sjeveroistočni vjetar (grego), a u januaru, martu i oktobru jugozapadni (lebić). Tišine su na P. uopće rijetke, a najviše ih je u tri ljetna mjeseca. Zbog čestih i snažnih vjetrova, a neznatnih visina na P., kiša je vrlo malo, za polovinu do dvije trećine manje nego na Hvaru, t. j. oko 400 do 260 mm godišnje.

L i t e r a t u r a: M. Groller v. Mildensee, Topographisch - geologische Skizze der Inselgruppe Pelagosa im Adriatischen Meere (1885); C. A. Ulrich, Die Inselgruppe Pelagosa (Deutsche Rundschau f. Geogr. u. Stat., 15, 1893); M. Groller v. Mildensee, Die Inselgruppe Pelagosa im Adriatischen Meere (Deutsche Rundschau f. Geogr. u. Stat., 18, 1896); J. Hann, Ergebnisse meteorologischer Beobachtungen a. d. Insel Pelagosa in der Adria (Meteorol. Zeitschr., 1898).

P. Vujević.

PALAMIDARKA, vrsta drvenih rukavica. Upotrebljuje se u pirotskom okrugu pri žetvi i pri pravljenju pšeničnih snopova, da se ne bi ruka izbadala na palamidu. *N. Z.*

PALANAČKA KRIVA RIJEKA. V. Slavište.

PALANAČKA PRIVREDNA BANKA. Osnovana je 1907. Kapital je 500.000 Din. *N. S.*

PALANAČKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1906. Kapital je 1,000.000 (10.000 akcija po 100 Din). Rezerva 110.392, ulog 749.060, mjenice 560.661, dužnici 645.220, električna centrala i mlin 700.473. Dobit je 151.595 Din. Dividenda 14 i 10%. Predsjednik je Mitar Jakšić. *N. S.*

PALANAČKI KISELJAK izvire u sredini parka kraj grada Palanke (smederevski okrug). Voda po analizi profesora Leka (1895) sadrži kao glavne sastojine (Na_2O) 0·5265 g, (CaO) 0·2370 g, (MgO) 0·2740 g, svega ugljene kiseline (CO_2) 3·7000 g, slobodne ugljene kiseline 2·2000 g u litri vode; radioaktivnost je 1·45 ME. Izvor ovaj spada u IX. grupu (v. Mineralne vode). Kao alkalno-zemnoalkalna hladna voda služi za piće protiv živčanih bolesti, koje idu s uzbuđenjem, protiv katara želudca, crijeva, pluća i mokraćnih organa, protiv uloga. Pošto je slabo mineralirana (suhog ostatka po žarenju svega je 1·7160 u l), služi više kao stolna voda. Kupalište je slabo posjećeno, voda se uglavnom razašilje u bocama. Svojina je Srpskog Društva Crvenog Krsta. *L. N.*

PALANAČKO, predjel u Južnoj Srbiji, u okolini Krive Palanke, po-

glavito u starom području Slavištu i sjevernom dijelu Osogovije. Zove se po gradu Krivoj Palanci, privrednom i administrativnom središtu ovoga kraja, koji čini danas srez krivopalanački (v. Kriva Palanka, Osogovija, Slavište). *V. R.*

PALANKA, varošica u Srbiji (podunavska oblast). Ima 3.972 stanovnika. Na rijeci je Jasenici, i na glavnoj pruzi Beograd—Niš. Važan je ekonomski centar i tržište za okolinu. Izvozi žito i stoku. Sresko je mjesto. Ima gimnaziju, sreski sud, poštu. U blizini je izvor kisele vode (Palanački Kiseljak). — Spominje se ranije, pod imenom Bela Crkva; u 16, 17 i 18 vijeku bila je obična turska palanka sa karavanserajem i odmorište na carigradskom drumu.

Literatura: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Varošice u Jasenici (Glasnik Geografskog Društva u Beogradu, 6). *B. D.*

PALANKA NA KRIVOJ RIJECI. V. Kriva Palanka.

PALE, veće selo na jugoistoku od Sarajeva, od koga je daleko 18 km, i na željezničkoj pruzi Sarajevo—Stalać. Ima 1.082 stanovnika. Okolina je šumovita. P. se razvijaju kao zračna kupališta. Na P. su podignute mnoge vile. Jedna pilana, osnovana 1888, sada svojina Vase Todorovića i drugova, radi sa šest gatera; godišnja produkcija 9.000 km^3. *M. F.*

PALEČEK IVAN DR., hrvatski ban 20/1 1919—decembar 1919 (12/3 1868, Osijek). Učio je srednju školu u Osijeku, a pravne nauke u Beču gdje je 1890 promoviran. Poslije svršenih nauka stupio je u sudsku službu u Osijeku, iz koje je uskoro istupio i posvetio se advokatskom zvanju. 1896 otvorio je advokatsku kancelariju u Vukovaru, gdje je i sada advokat. 1908 izabran je, na programu hrvatsko-srpske koalicije, za poslanika na hrvatskom saboru i od tada je bio stalno poslanik do prevrata 1918. 1910—1918 bio je i delegat na zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru u Budimpešti. U januaru 1919 imenovan je za bana Hrvatske i Slavonije, pa je u tom položaju ostao do decembra 1919, kada je postao ministar za konstituantu i izjednačenje zakona u Davidovićevom kabinetu, u kome je ostao do ostavke čitavog kabineta, krajem februara 1920. Od 1919 do izbora za konstituantu bio je P. član privremenog narodnog predstavništva. U februarskim izborima 1925 izabran je kao član samostalne demokratske stranke za poslanika u narodnu skupštinu. *M. P-g.*

PALEOGRAFIJA. Latinska. Razvoj pismenosti kod zapadnog dijela našega naroda u kauzalnoj je vezi sa spoljašnjim uticajem, kulturnim i političkim. Naš se narod nastanio na međi istoka i zapada, i taj je fakat odredio razvitak naše civilizacije i kulture, a s njima i pismenosti, u dva pravca. Ipak se i s jedne i s druge strane ove sudbonosne historijske granice, mogu zapaziti jasni znaci ukrštavanja tih uticaja, naročito u ranoj periodi. Tako su glagoljica i ćirilica, premda su grčkog podrijetla, našle i u isključivom području latinske pismenosti proširenja, štaviše i u krajevima, koji su veoma udaljeni od te granice, a obratno, latinska pismenost ima svojih oaza i s one strane te granice, naročito prije definitivne pobjede ćirilice (poslije glagoljice), a i poslije nje, osobito u primorskim krajevima. Uz sve to, glavna podjela naše pismenosti stoji pod psihičkim i fizičkim pokretima naše dvojake kulture (i pored izuzetka, kao što je pojava i širenje glagoljice hrvatskog tipa, koji je i opet postao pod uticajem jedne vrste latinskog pisma, beneventane). Najosnovniji nosilac toga dualizma naše kulture, vjekovima razvijan i utvrđivan, bilo je pismo. On se i danas nalazi sačuvan u dva organizma naše prosvjete, u ćirilici i latinici. Latinica je bila dominantan nosilac prosvjete i kršćanstva, koje je Hrvatima i Slovencima dao Rim i njegovi politički i kulturni misionari.

Latinica, kod Hrvata i Slovenaca, ima svoje duboko i daleko porijeklo u zakonima razvitka latinskog pisma, koje je u svima rimskim provincijama, naročito onima od careva voljenima, imalo istu razvojnu liniju kao i latinsko pismo u materi zemlji moćne rimske historije.

Rimske provincije: Dalmacija i Panonija, prakolijevke civilizacije zapadnog dijela našeg naroda, bile su prije dolaska Slavena natopljene vjekovnom civilizacijom, koju im je

davao Rim. Barbarski nalet pokidao je samo grane stoljetnog stabla, ali ne i korijenje. Naročito ne u Dalmaciji, gdje se rimski elemenat u srednjem vijeku pretače u romanski, pokraj svega toga, što je sredovječna historija dala propaloj zapadnorimskoj državi sasvim nove ciljeve. Poslije, kada je barbar osjetio moć kršćanstva i bio privučen od civilizacije i od nje pobijeđen, premda sam pobjednik, latinsko se pismo nanovo razgranalo i produžilo jak, dijelom samostalan, život. S latinskim jezikom u romanskim dalmatinskim gradovima, a i u neromanskim (u crkvi i diplomatici), latinsko pismo preživljuje sve faze svoje evolucije, epigrafske i paleografske. Očitije u Dalmaciji nego i u jednoj drugoj našoj pokrajini, koje će tek kasnije, od 10 i 11 vijeka, moći da zabilježe početke razvitka svoje pismenosti, sve pod uticajem germanskim, koji se i u ranijim vijekovima, sa franačkom invanzijom u političkom i kulturnom pogledu osjetio, naročito u latinskom pismu i vrstama njegovim, koje je donio franački misionar. Dalmacija u tome pogledu ima bogatiju historiju, jer su tu i uticaji bili raznovrsniji, a i kontinuitet iz predašnjih vjekova zadržao se je u Dalmaciji, pored svih strahota i pustošenja gotskih i slavenskih osvajača.

Veliki i pravi život latinskog pisma u prošlosti, u staro doba, imao je u sebi toliko životne snage, da u Dalmaciji i dalje proživi svoju evoluciju, u sredovječnoj periodi tako zvanih nacionalnih pisama. Ta perioda koincidira s početkom organizacije samostalnih slavenskih država. Znači, da je majuskula i minuskula latinskog pisma u Dalmaciji imala svoj spontani razvitak u cjelokupnoj njenoj genetičkoj liniji. Sačuvani spomenici na kamenu i bronci (vojničke diplome), kao i velik nalaz tvorničkih maraka na Kupi (još ne publiciran materijal, koji je rijetkom vještinom odgonetnuo J. Brunšmid, čuva se u zagrebačkom arheologičkom muzeju) kazuju, da je rimska kapitala, kao i stariji rimski kursiv (kapitalni kursiv) bio u punom životu i u našim krajevima. Kapitalu i uncijalu u najstarijim dalmatinskim i latinskim rukopisima (sredovječnim) sačuvale su rubrike i naslovi. Prelaznu vrstu pisma, mlađi rimski kursiv, kao i poluuncijalu poznaje vrlo dobro i Dalmacija. Trogirska olovna ploča (u zagrebačkom arheologičkom muzeju) iz 6 vijeka, kao i solinski papirusi iz 6 vijeka i marginalija iz splitskog Evanđelistara, dokazuju postojanje mlađeg rimskog kursiva, koji se u dnevnom, običnom životu upotrebljavao prije pojave minuskule, a i za vrijeme prve faze njenog razvoja. Splitski Evanđelistar, krajem 8 vijeka, sačuvao se je kao svjedok čitave jedne poluuncijalne škole, koja je imala svoje središte u Splitu, a djelovanje joj je bilo jako i razgranato, jer se uticaji njeni zapažaju i na epigrafskim spomenicima tih vremena.

Počeci minuskule u našim krajevima do sada su bili manje jasni i sigurni, naročito stoga, što je istraživanje u tome pravcu u pitanjima genetskog kontinuiteta pismenosti u Dalmaciji otežavao jedan historijski fakat. Velika provalija, koja je nastala u rimskoj kulturi u Dalmaciji, provalama Gota i dolaskom Slavena, još je i više proširena, i zamračila je veliku vremensku periodu, od blizu dvije stotine godina. Ali, novi i najnoviji nalazi pojedinih rukopisa i fragmenata učvršćuju ranije postavljeno mišljenje. Rekonstrukcija solinske crkve, i njen novi život u splitskoj crkvi, u organiziranoj rimskoj hijerarhiji krajem 8 vijeka, definitivno su zaustavili raspadanje i proširivanje provalije. Poslije ovih historijskih događaja, može se u historiji dalmatinskih Romana kao i dalmatinskih Hrvata konstatirati, da je i Dalmacija dala svoje divne, i srazmjerno prema svojoj veličini, brojne priloge genetičkomu razvoju pisma. Može se jasno pokazati, već i sa sačuvanim primjerima, da solinski papirusi i trogirska ploča s jedne strane, a kursivne marginalije u splitskom Evanđelistaru s druge strane, čine unutrašnje spojne tačke linije razvitka osnovnih elemenata, koji će dati sredovječnu minuskulu i tako zvana nacionalna pisma (u Dalmaciji beneventanu). Za glavni osnov karolinške minuskule bit će i u Dalmaciji čitava škola prelaznog pisma poluuncijale, kao i izvjesnih prekarolinških minuskularnih elemenata. To znači, da je u vrijeme obnove solinske hijerarhije bilo u Dal-

maciji mnogo preduslova, na kojima će se moći razvijati minuskula. Ovo pokazuju najbolje dalnjih pet vjekova, u kojima su beneventana, a pored nje tek donekle karolina, dale divnih kodeksa, i ušle u dnevni i javni život Dalmacije u privatnim i javnim poslovima.

Dalmatinska beneventana je i na domaćem tlu imala predstepen za samostalni razvitak, koji je nabujao naročito prilikom redovnikâ iz Montecassina. Kulturni, historijski kao i politički duh onoga vremena davao bi više prioritet i povoljnije uslove za razvitak karolini (vrsta minuskule, koja se razvila do jasnog tipa u vrijeme Karla Velikog, pa je po Karlu Velikom i njegovoj renesansi i dobila ime. I ako danas moderna P. početke tomu pismu nalazi u Italiji, u Rimu, zadržalo je ono staro ime. Međutim karolinu je upoznala Dalmacija za vrijeme prvih, najjačih, franačkih uticaja, a zadržala je kroz vjekove, sve do pojave gotice u ograničenom opsegu u knjigama i listinama. Naprotiv, beneventana je stekla prevlast u knjizi i dalmatinskim listinama kroz punih pet vjekova. Najstariji primjer beneventane je fragmenat splitskog sakramentara iz kraja 8 vijeka. Najstariji primjer karoline su nekoliki prepisi iz 9 i 10 vijeka u splitskom Evandelistaru (inače pisanom poluuncijalom), kao i Passionale martyrum, krajem 10 vijeka.

Prema tome se vidi, da je u Dalmaciji bilo karika, koje su povezale stara rimska i rana sredovječna latinska pisma (poluuncijalu, polukursiv, mlađi rimski kursiv i prekarolinšku minuskulu) s razvijenim tipom minuskule u samoj Dalmaciji, koja je lako i brzo mogla prodrijeti, zahvaljujući poticajima, koji su iz Italije dolazili iz Franačke, naročito u prvo vrijeme razvitka dalmatinske minuskule. U sjevernim dijelovima Hrvatske razvit će se divna karolina, koju predstavlja nekoliko kodeksa, očevidno iz prvih početaka zagrebačke biskupije (kraj 11 vijeka). To su sjeverni uticaji. Kod Slovenaca kao i u ostalim zapadnim dijelovima našeg naroda, naročito u Istri, gospodovala je, prije pojave gotice, isključivo karolina. Ona se šta više povezala i samim narodnim jezikom, što najljepše pokazuje frizinški rukopis (10 i 11 vijeka). Naprotiv, Dalmacija pokazuje nezavisno bogatstvo i raznovrstnost grafičkih tipova latinskog pisma u cjelokupnom razvoju. Tu pojavu još više uvećava slavenska grafika. U tome je Dalmacija sasvim zasebno područje, jedinstveno u P.

Već krajem 12 vijeka, a pogotovo u 13 vijeku, prodire u Dalmaciju, kao i u sve ostale naše zapadne krajeve, gotička minuskula (ponajprije tip karoline-gotice a onda čista gotica). S njom u javnom i privatnom životu ulazi i gotički kurziv. Takih je spomenika sačuvano naročito mnogo u listinama, sve do 16 vijeka. Dalmacija pokazuje u gotici uticaje talijanske blage forme, nije toliko istaknuta oštrina duktusa i prelamanost pojedinih sastavnih dijelova slova, dok krajevi, koji stoje pod sjevernim, germanskim uticajem, pokazuju više oštrine i izrazitosti.

U drugoj polovini 15 vijeka, s humanizmom i renesansom javlja se obnova stare, lijepe minuskule, koju je Karlova renesansa i politika rimske crkve proširila po čitavom zapadu prije gotice, koja ju je pokvarila. To je pismo humanista za knjige, i pismo humanista za listine i ostale dnevne potrebe. Humanistika književna, i humanistički kursiv. Na istočnoj obali Jadrana javlja se humanistika, i to njen kursivni izdanak već 1468, u Baru, kao najstariji poznati primjer te vrste pisma, koja će postati dominantnom, pored književne humanistike, i ostati u upotrebi sve do današnjih dana, povezavši se i s nacionalnim jezikom. U 16 vijeku još ima veoma mnogo gotice, a tek je sa 17 vijekom potpuno zagospodovala humanistika, i to, kursiv. Humanistika je neposredan preteča današnje latinice.

Razvitak pismenosti u Dalmaciji od osobitog je značaja za proučavanje zapadne kulture u našim krajevima, no refleksi istoka, naročito Bizanta, i u tome su, latinskom pismu očevidni. To se ističe u stilu i karakteru minijatura i ornamenata u iluminarnim kodeksima beneventane, ali i u onima karoline, koji su nastajali u Dalmaciji. I spoljašnja oprema dalmatinskih rukopisa pokazuje u mnogome na bizantski uticaj (gravirani pokrovi, abrevijacije grčkog porijekla P i HR i t. d.). Znači,

da je Dalmacija i u latinskoj pismenosti rijedak i samo sebi svojstven organizam, koji je znao i mogao primati sve novine zapadne i istočne kulture, ali ih umio na svoj način preinačiti i preudešene modelirati u izvjesnim samostalnim oblicima. Istraživanja u tome pravcu već su objasnila po koju kulturnu historičku činjenicu, koje bi, bez tih proučavanja, ostale mračne i nepoznate.

Kao što je na ostalom zapadu, tako se i kod nas pisalo na voštanim pločicama, što je Farlati lijepo dokazao (Illyricum Sacrum, I, 312—315), na kamenu, bronci, olovu, papirosu, pergamentu i papiru (hartiji). Najstariji, do sada poznat rukopis, pisan na papiru je trogirski Evanđelistar iz 1259. Opet jedna rijetka pojava ranog reflektiranja s općim pojavama upotrebe papira u Italiji.

Latinska P., premda ima već preko 250 godina u velikom svijetu svojih razvojnih stepena, kod nas je novijeg datuma. Kao sve pomoćne historijske nauke, tako i P. ima svog pravog osnivača u Franji Račkom, koji je dao prave ciljeve zadacima tih nauka.

L i t e r a t u r a: F. Rački, Pismen tekst iz doba hrvatskog kralja Kresimira II. (Starine 7, 1875); F. Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije 12 stoljeća (Obuka i pismenost; Rad, 115, 1893); S. Ljubić, Spicilegium monumentorum archeologicorum in terris, quae Slavi Australes incolunt, repertorum (Rad, 35, 1876); Iv. Žanić, O paleografiji srednjevekovnoj latinskoj (1884, Program senjske gimnazije); V. Novak, Scriptura Beneventana, osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane (1920); V. Novak, Rekonstrukcija rukopisnog graduala (1923); V. Novak, Jedan prilog za izučavanje najstarijih rukopisa Leona I. Velikog i Izidora Španjolskog (1921); V. Novak, Najstariji dalmatinski rukopis Evangeliarium Spalatense; nepoznata škola poluuncijale 8 vijeka (1923); V. Novak, Najstariji primeri latinskog pisma kod Hrvata (1926); V. Novak, Notae palaeographicae et historicae (I.—VIII. Studije, 1927 u štampi); V. Novak, Statutum Drivastense (1927); M. Kos, Paleografske in historijske študije k Frejsinskim spomenikom (1924); F. Fancev, Kulturno-literarni rad u Zagrebu za prvih pet vjekova njegove historije (1925); H. Folnesics, Die illuminierten Handschriften in Dalmatien (1917); J. Nagy, Nacrt latinske paleografije (1925).

V. Novak.

Ć i r i l s k a i g l a g o l j s k a p a l e o g r a f i j a. Do kraja 15 vijeka, upravo do 1483 ili 1493, kada su štampane prve glagoljske i ćirilske knjige, sve su knjige bile rukopisne; ali i poslije toga vremena, sve do najnovijeg doba, održavale su se i rukopisne knjige, jer štampanih knjiga, i ćirilskih i glagoljskih, uopće nije bilo mnogo. Kako je pisana knjiga trajala sve do u 19 vijek od 863 kada su otpočeli svoj rad braća Prosvjetitelji, razumljivo je, da se morao mijenjati i materijal, od koga su rukopisi građeni, i način, kojim su oni pisani.

I glagoljica i ćirilica su postale u vrijeme rada Ćirila i Metodija, t. j. u drugoj polovini 9 vijeka. Vjerojatno je da je glagoljicu udesio Ćirilo, za prve prijevode slavenskih knjiga, a ćirilicu ili Metodije ili koji od njegovih učenika. Glagoljica je postala od grčkog brzopisnog (poslovnog) pisma druge polovine 9 vijeka, preudešenog i prestiliziranog, a ćirilica predstavlja grčko liturgičko (svečano, uspravno, uncijalno) pismo, koje je bilo prostije od brzopisnog. Naravno, za one glasove, koje je imao staroslavenski jezik, a grčki ih nije imao, morali su biti stvoreni novi znaci, i za glagoljicu i za ćirilicu.

Sve su naše azbuke po porijeklu iste, samo su dobivene ili neposredno iz grčkog uspravnog pisma (ćirilica), ili iz grčkog brzopisnog (glagoljica), ili od one modifikacije, koju je grčka azbuka pretrpjela kod Rimljana (latinica).

Prvi rukopisi, ćirilicom i glagoljicom bili su spremljeni (863—885) za Čehe i Moravce. Poslije smrti Metodijeve premješteno je središte slavenske književnosti u Bugarsku i Makedoniju, a kasnije i u srpske zemlje (Zetu, Rašku i druge krajeve). Kod Hrvata se (u Primorju i na otocima) produžavala glagoljska književnost još od vremena rada Ćirila i Metodija u Panoniji, Češkoj i Moravskoj. Kasnije nestaje glagoljicom pisanih spomenika kod Srba i Bugara, a razvijaju se samo spomenici pisani ćirilicom (od 11 vijeka), dok

je kod Hrvata ostala glagoljica do najnovijeg vremena. S Balkanskog Poluotoka, od Bugara i Srba, prešla je ćirilska književnost k Rusima (svakako, u izvjesnim granicama, u početku i glagoljska), tako da je staro ćirilsko pisanje postalo zajedničko za Ruse, Bugare i Srbe, i tako se obično u P. i rasmatra, premda, naravno, kod svakoga od tih naroda ono dobiva i svoja obilježja. Glagoljica se međutim razvijala na Balkanskom Poluotoku, osim izvjesnog vremena u početku i kod Bugara i Srba, jedino kod Hrvata, gdje je dobila svoj karakter.

Najstariji naši rukopisi ili dokumenti, pisani su na pergamentu bijele (tamnije i jasnije) boje. Pergamenat je došao prvobitno s istoka, preko Bizanta, ali mi smo ga dobivali i iz Mletaka, i uopće sa zapada. Pravio se je od teleće, ovnujske ili kozje kože. Ima u našim spomenicima bilježaka, da su pisani i na zečjoj koži. Za rukopise se upotrebljavao obično pergamenat sve do 15 vijeka, ali ima rukopisa i iz 14 vijeka na papiru. Kako je pergamenat bio skup (kao što su i ovi rukopisi morali biti skupi), upotrebljavao se je, istina rijetko, i kod nas upotrijebljeni pergamenat, s koga se je strugao stari tekst, bilo grčki, bilo latinski, bilo slavenski. Od 14 vijeka upotrebljavao se je za pisanje dokumenata papir, koji je također, po porijeklu, s istoka, i koji se je u zapadnoj Evropi počeo izrađivati od 12—13 vijeka. Prvo je papir bio deblji, a kasnije je sve tanji.

Osim na pergamentu ili papiru ima tekstova, u obliku natpisa i zapisa, i na drugom materijalu: na metalnim stvarima, na novcu, na kamenu, na crkvenim zidovima, na drvu, u vosku (na pečatima) i slično.

Rukopisi su imali različnu veličinu: cijeloga lista (in folio), četvrtine ili osmine. Obično su se od jedne kože, spremljene za pisanje, pravila četiri lista (quaternio), koji su se na sredini savijali, te su tako davali osam listova. To se kod nas nazivalo, prema sličnom grčkom nazivu, tetrad. Paginacija se je vršila kod nas gotovo uvijek prema tim sveskama (tetradima ili kvaternionima). Kada su sve takve sveščice bile gotove, knjiga se je povezivala u drvene korice, koje su se prevlačile kožom, i zatvarala se je naročitim kožnim vezicama, s bakrenom kopčom (zaponkom) na kraju. Rukopisi (evanđelja i apostoli) ovako povezani mogli su biti i okovani srebrom ili zlatom, u obliku različitih ukrasa ili s ukrasima na okovima. I koža na koricama imala je obično različne šare.

Dokumenti različnog sadržaja, vladalačka pisma, hrisovulje i slično iz najranijeg vremena (12 i 13 vijeka) pisani su na komadu pergamenta, katkada sasvim nepravilnog oblika, ali krajem 13 vijeka javlja se i tu papir. Povelje su se pri dnu savijale, s proturenom svilenom uzicom i pečatom (od voska, olova, bakra, posrebrenog ili pozlaćenog metala, zlata i t. d.; od tuda i naziv hrisovulja, »sa zlatnim pečatom«). Na pečatu je obično bio lik vladaoca, na prijestolu ili stojeći, u ornatu, s natpisom; katkada kakva ptica, križ, kasnije grb i slično. Potpis je bio izrađen naročitim slovima, ali to obično nije bio vlastit potpis vladaočev; vladalac je samo dodavao kakav svoj znak (križ ili slično). Prema veličini ovi su se dokumenti i savijali, kod nas rijetko u svitke (u male valjke).

Na pergamentu, spremljenom za sveščić, kakvim tupim željeznim oruđem (spominje se u našim zapisima haraksalo, koje je kovač, vjerojatno, za ovaj posao iskovao), povlačile su se vodoravne, dosta duboke linije (odjednom za sve listove jednog tetrada), koliko bi tekst zahvaćao, a okomitim linijama, na svakoj strani dvjema, obilježavala se je širina teksta. Pisalo se je katkada i u dva stupca. Samo povelje nisu nikad tako pisane. Slova su se pisala ili na linijama ili, vrlo rijetko kod nas, ispod linija, kao da vise; ali je bilo pisanja i bez određenih pravila u ovom pravcu.

Pisalo se je (ili crtalo, kako se često veli) ili drvenim zaoštrenim prutićem (calamus), ili zarezanim, naročitim nožićem (kod nas se spominje katkada za taj posao nožic), guščjim perom. Mastilo je bilo u starim rukopisima vrlo postojano, po spremanju metalno (željezno), a kasnije, naročito od 17 vijeka, upotrebljavala su se i novija mastila, za koja su davani i recepti, kako da se spreme (ona su slična starijim mastilima, koja su bila u upotrebi i u

19 vijeku). Natpisi članaka, početna slova, neki put tumačenja (glose), katkada i ukrasi u početku teksta i slično, rađeni su i crvenim mastilom (rumenicom, kinovarom). Ali su se upotrebljavale i druge boje: modra, crnožuta, zelena i sl. Zlato i srebro upotrebljavano je kod nas sasvim rijetko.

U starim rukopisima ima obično ukrasa, bilo kao prostijih i složenijih šara najrazličnije vrste izvan teksta, bilo kao ukrašenih početnih slova ili zasebnih slika, koje se nazivaju minijaturama. Analiza različnih stilova ovih ukrasa ulazi u historiju umjetnosti, jer svi ti ukrasi (ornamenti) idu usporedo sa sličnim ukrasima po crkvama: sa freskama, ikonama i slično. Naravno, pitanje o njima ulazi u P. utoliko, ukoliko se po njima može odrediti, kada je rukopis napisan. Jedan od vrlo starih spomenika, izvanredno lijepo izrađenih u ovom pravcu, jeste ćirilsko Miroslavljevo Evanđelje, iz druge polovine 12 vijeka, i glagoljski Hrvojin Misal, iz početka 15 vijeka, sa također lijepim minijaturama. Takvih spomenika kod nas nema mnogo. Šare se stavljaju obično u početku rukopisa, i u početku ili pri kraju pojedinih glava. Minijature predstavljaju ili sv. oce ili prizore, koji se u rukopisu opisuju. Ukrašena su slova katkada izrađena zlatom (kao u Miroslavljevu Evanđelju), s različnim figurama na zlatu (fantastičnim životinjama, biljkama — teratološki stil), ili su slova služila kao okviri za minijature svetaca i sličnog. Šare su često geometrički izrađene, sa stiliziranim drvećem, ili drugim kakvim figurama (ljudi i životinja). Naši ornamenti, iako su nam došli iz Bizanta, s istoka ili rеđe iz Italije, sa zapada, pokazuju i dosta samostalnog, individualnog, tako da su stručnjaci jednu vrstu izrade tih ornamenata nazvali srpskim ili srpsko-bugarskim stilom (Buslajev, Stasov, Jagić, Stržigovski i dr.).

Ćirilska slova uzeta su iz grčke azbuke sredinom 9 vijeka, i to liturgičkog tipa. Za ostala slova, kojih nije bilo u grčkoj azbuci, a koja su izrađena u duhu pozajmljenih grčkih, ima različnih pretpostavki (za neka se misli, da su uzeta iz židovske azbuke, na pr. š i c, bilo preko glagoljice ili neposredno, za druga opet, da su načinjena prema grčkim slovima, prema glagoljskim slovima i t. d.).

Najstariji način ćirilskog pisanja je t. zv. ustav. To su uspravna, obično krupna, svečana slova naših crkvenih liturgičkih knjiga. Ona imaju obline i na jednom su razmaku jedno od drugog, tako da se riječi obično ne razdvajaju (scriptura continua).

Složenija slova pisana su u nekoliko poteza, a ne jednim potezom. Najstariji je ćirilski ustav iz 10—14 vijeka. Ustava ima i poslije toga vremena, ali ga neki nazivaju novim ili kasnijim ustavom, a drugi opet poluustavom. Slova su u najstarijem ustavu obično široka, onoliko, koliko i visoka, a kasnije su uža. Naravno, i sama slova (prema svojim dijelovima) pokazuju izvjesnu razliku u toku vremena (naročito i, č, n i ž). Ruski se ustav razlikuje od južnoslavenskog po tome, što ne zna za neka slova, koja se u južnoslavenskom upotrebljavaju ѧ, ѫ, ѹ). Srpski se ustav razlikuje od bugarskog, uglavnom, ortografijom (prevlađivanjem u njemu ь, ы), upotrebom p, ć, gubljenjem u 13 vijeku ѫ, a poslije 13 vijeka i ѧ i t. d.

Kod Srba vlada u rukopisima ustav 12—14 vijeka. Njegov tip je raznovrstan. U šarama slova i u ukrasima Srbi su pokazali mnogo ukusa i otmenosti (Lavrov). Ima malih liturgičkih spomenika, pisanih krupnim ustavom, ali ima dosta rukopisa pisanih i srednjim i sitnim ustavom. Rukopisi Raške odlikovali su se zlatnom izjednačenosti (u ovo se vrijeme od 13 do 14 vijeka, u njima upotrebljavaju katkada dva poluglasnika ьь kao ortografska crta).

Od polovine 14 vijeka počinje se upotrebljavati i poluustav. Njegova su slova manje pravilna, obično su i sitnija nego ustavna, uspravne su linije obično tanke, vodoravne su pune. Ali i poluustava ima različnih, tako da može biti i krupan, ali se po neukočenosti linija lako raspoznaje od ustava istoga vremena. Naravno da ima i prolaznih tipova.

Bosanski rukopisi (u kojima obično mjesto ѣ stoji i) 13, 14 i 15 vijeka imaju način pisanja, koji je u početku bio identičan s načinom pisanja u Raškoj, pa je i kasnije u tome arha-

ičnom obliku zadržan. I u tim spomenicima valja razlikovati ustav i poluustav.

Od 15 vijeka, usporedo s ustavom i poluustavom, javlja se u ćirilskim spomenicima i brzopis. U poveljama se brzopis javlja u 13 vijeku, a u 14 vijeku on predstavlja potpuno stiliziran način pisanja naših povelja (u poveljama, izdanim manastirima, zadržava se obično ustav). On je obično sitniji od poluustava, s naročitim šarama za izvjesna slova (v, d, h, z, ь i slična) i s razvitkom kukastih i repastih linija u slovima. I brzopis može biti vrlo različan. U knjigama uz poluustav on je drukčiji negoli u spomenicima, koji su u cjelini njime pisani i t. d. U spomenicima samo njime pisanim, on je obično kaligrafski izjednačen.

Od poluustavnih i brzopisnih slova stilizirana azbuka, koja se je razvila u bosanskim spomenicima, ušla je i u bosanske štampane knjige, i naziva se bosančicom. Poluustav ostalih rukopisa poslužio je većinom kao obrazac za sastavljanje azbuke, kojom su štampane naše druge ćirilske knjige, ali ima knjiga štampanih i ustavnim slovima (na pr. u knjigama cetinjske štamparije).

Ćirilski rukopisi srpske redakcije potiskuju od polovine 14 vijeka ostale i u Maćedoniji. Od 15—18 vijeka oni se rasprostiru i po Bugarskoj, Vlaškoj i Moldaviji, dobivajući katkada mješovitu srpsko-bugarsku ortografiju.

Srpske povelje u 12—13 vijeku pisane su vrlo različnim načinom, počev od lijepog ustava pa sve do nestiliziranog brzopisa. U 14 vijeku i dalje one su (kada nisu manastirske) pisane vrlo brižljivo izrađenim brzopisom. Tako su na pr. Nemanjina povelja od 1199 i Kulinova od 1189 pisane različnim ustavnim slovima. Međutim povelja Stevana Prvovjenčanog (1217—1224) pisana je brzopisom, kneza humskog Andrije (1234 do 1240) pisana je ustavom, kneza Črnomira (1253) brzopisom i t. d.

Vrlo starim srpskim ustavom pisan je Temnićki natpis 11 vijeka, Miroslavljevo Evanđelje druge polovine 12 vijeka, Vukanovo Evanđelje početkom 13 vijeka i t. d. Poluustavom je pisana Mineja od 1388, Knjiga Carstava od 1418, Službabnik despota Stevana Lazarevića i t. d. Brzopisom su pisani: Zbornik đaka Vladislava od 1469, Psaltir Simona sa Sitnice od 1479 i t. d. Među bosanskim su spomenicima: Evanđelski Listovi 13 vijeka, Nikoljsko i Manojlovo Evanđelje 14 vijeka, Hvalov Apostol i dr.

Među najstarijim ćirilskim spomenicima bugarske redakcije nahode se: Dobromirovo Evanđelje 12 vijeka, Ohridski Apostol s kraja 12 vijeka, Bolonjski Psaltir, Slječenski Apostol, Trnovsko Evanđelje druge polovine 13 vijeka, Dobrejševo Evanđelje 13 vijeka i dr.

Staroslavenski ćirilski spomenici najstarijeg porijekla i staroslavenske redakcije jesu: Natpis Samuilov od 993, Suprasaljski Rukopis 11 vijeka i Savina Knjiga.

Ovakvog šarenila u razvitku različnih redakcija ne nahodimo kod glagoljskih spomenika. Kod glagoljskih slova razlikujemo uglavnom dvojaki karakter: obli, staroslavenski, i uglasti, hrvatski. Na granici među njima nahodi se oblo-uglasti tip mlađih staroslavenskih i najstarijih srpskohrvatskih glagoljskih spomenika: Sinajskog Psaltira i Molitvenika, staroslavenskih spomenika, i Bečkih Listića, Grškovićeva Odlomka, Mihanovićeva Apostola i još nekih sitnijih srpskohrvatskih spomenika.

Staroslavenska glagoljica po svome porijeklu, iako su u posljednje vrijeme iznesene i sumnje o tome, nesumnjivo je postala od grčkog brzopisnog načina pisanja druge polovine 9 vijeka, koje je možda bilo u upotrebi kod Slavena u okolini Soluna, i prije nego što su Ćirilo i Metodije otpočeli rad. Za slova, koja nije imala grčka azbuka, morala su biti stvorena nova, bilo kombinacijom grčkih poznatih slova, bilo ugledanjem na slova koje druge azbuke, bilo samostalnim stvaranjem onih, koji su ovu azbuku stvorili.

Najstariji staroslavenski spomenici, pisani ovom azbukom, jesu: Zografsko Evanđelje, Marijino Evanđelje, Klocov Glagoljaš, Kijevski Listići i t. d.

Na hrvatskom zemljištu su obline staroslavenske glagoljice dobile uglast karakter, tako da već od 13 vijeka ima i tipičnih hrvatskih spomenika te vrste. Oni se razlikuju od kasnijih spomenika 14 i kasnijih vjekova starijim oblikom slova. U 13 vijek do-

lazi priličan broj odlomaka različnih liturgičkih tekstova, koje su opisali i izdali Jagić, Brčić i Vajs. Među spomenicima 14 vijeka nahode se: Misal Kneza Novaka od 1368, Rimski brevijar od 1379, glagoljski dio Rimskog Evanđelja i dr.

U liturgičkim knjigama zadržava se stalno ustavno glagoljsko pismo, samo što poslije 14 vijeka ono obično nije tako brižljivo kao dotle. U 15 vijeku u neliturgičkim spomenicima razvio se je brzopis, vrlo različnih tipova. Jagić smatra, da se umjereni brzopis, koji se javlja u knjigama poučnog i književnog sadržaja, može nazvati i poluustavom, za razliku od pravoga brzopisa, koji se nahodi u poveljama, aktima i uopće u spomenicima neliturgičkog i neduhovnog sadržaja. U spomenicima 15 vijeka javljaju se sve više jezične crte, po kojima se mogu, do izvjesne mjere, raspoznavati ovi spomenici od ranijih (imamo na pr. ѣ = i, glag. ć, i mjesto žd, i u značenju j i dr.). Tako isto se uvećava broj sastavljenih više slova ujedno (ligatura) i dr. Među spomenicima ustavnog glagoljskog pisma 15 vijeka nahodi se Hrvojin Misal, djelce Šimuna Klemenovića (1506—1511) i dr. Brzopis djela duhovnog sadržaja nahodi se na pr. u jednom rukopisu od 1468. Povelja, pisanih brzopisom, ima već pri kraju 14 vijeka. U poveljama 15 vijeka upotrebljava se vrlo lijep, zaobljen brzopis, koji bi se, prema kasnijem, malo zapletenom i fantastičnom brzopisu, mogao nazvati i polukursivom.

Kao srpskohrvatska ćirilica, i glagoljica je uklonila iz svoje azbuke slova, koja nisu mogla biti izgovorena u ondašnjem jeziku. Već u prvim glagoljskim rukopisima nema znakova za nosne samoglasnike (na Baščanskoj Ploči, najstarijem glagoljskom spomeniku, s kraja 11 vijeka, ima još nešto ostataka od toga), nego se upotrebljava jedan poluglasnik, sa kasnijim naročitim znakom za nj, mjesto ы upotrebljava se i, i t. d. Pojedina slova i njihove veze (ligature) pretrpjeli su izvjesne promjene, koje, pored ostaloga, i daju naročit tip hrvatskoj glagoljici.

Osim načina pisanja slova u ćirilici i glagoljici, koji smo ovdje u općim crtama iznijeli, valja još istaći i bilježenje brojeva slovima u objema azbukama. (V. Glagoljica, Ćirilica.) Slovo ϛ (dz, grčko stigma) upotrebljava se u ćirilici za broj 6 i onda, kada se kao slovo u azbuci rukopisa ne upotrebljava; za 90 se upotrebljava ч, ali mjesto njega i grčki znak ϙ (grčko koppa); za 900 se upotrebljava u starim spomenicima ѧ, koje kasnije zamjenjuje c (uzeto u toj vrijednosti iz glagoljice); u bosanskoj ćirilici upotrebljava se za 1.000 slovo č (kao i u glagoljici), a za 90 naročiti znak, koji je nalik na glagoljsko k.

U mnogim rukopisima označeno je vrijeme, kada su pisani. Ono se označuje po Kristovu rođenju, naročito po zapadnim krajevima našeg naroda. Kod pravoslavnih, osim u Bosni, takvo se određivanje upotrebljava tek u djelima cetinjske štamparije, inače je kod njih godina određivana od postanka svijeta (5508 prije Kristova rođenja). Osim toga, uz godinu se spominju mjeseci, najčešće i dani, nedjeljni dan, pokretni ili nepokretni praznici, paskalni elementi, najčešće krugovi sunca i mjeseca, a pored njih, uz krug sunca, i nedjeljni dan prvog septembra (epakta, epakta ljetu, vruce ljeto), a uz krug mjeseca i epakta (osnovanije, temelije) i zlatni broj, ponekad i pashalno slovo (datum pashalne granice), i naročito u starije vrijeme, indikat. Kada se pored datuma upotrebljavaju i ova sporedna određivanja, po njima se može lako utvrditi točnost navedenog datuma. Ova obilježavanja se nahode u raznim zapisima u raznim kombinacijama, po neki put više njih, a katkada samo ponešto.

U starim rukopisima, i ćirilskim, i znatno manje, glagoljskim, ima dosta znakova: za umekšanost suglasnika, za interpunkciju, svakojakih znakova nad redom, većinom uzetih iz grčkih rukopisa, među kojima je, naročito u kasnije vrijeme, i znak za akcenat, zatim titla, kojom se je označivala skraćena riječ (grčki titlos). Ima i znakova notnih, kojima se obilježavalo, kako treba pjevati crkvene pjesme. Kod nas je to u ćirilskim spomenicima sasvim rijetko.

Znaci za umekšane suglasnike (r, l, n, i neke druge suglasnike) upotrebljavaju se u najstarijim, staroslavenskim spomenicima. Ti znaci se katkada spajaju sa suglasnikom, kod

l. Za interpunkciju se upotrebljavala jedna točka, dvije (jedna nad drugom) točke, pa katkada i tri (opet tako), ili četiri, u obliku križa. Tek od druge polovine 14 vijeka počinje se (nepravilno kao i točka) upotrebljavati i zarez. Još su se nad slovima, pod grčkim uticajem, upotrebljavali i drugi različni znaci, ali bez reda. Tek krajem 14 vijeka i početkom 15 vijeka Konstantin se Filozof (v. Pravopis) trudio, da napiše za ćirilicu pravilnik o upotrebi znakova, i da im pokaže unutrašnji smisao. Oksije, varije, perispomeni, dasije, apostrofi i slični znaci ušli su u »resavske dobre izvode« i raširili su se u ćirilskim spomenicima poslije toga vremena, ulazeći i u štampane knjige. Njihova je upotreba samo podražavanje sličnim znacima u grčkom jeziku, bez veze s osobinama našeg jezika. Konstantin Filozof je uveo i mnogo novih znakova za interpunkciju.

Titla nad riječju (obično u riječimà Bog, Gospod, Krist, duh, sin, car i slično), u obliku kose linije s uzvraćenim krajevima, desnog na više, a lijevog na niže, ili oba na niže, upotrebljavala se je, da se pokaže, da je riječ skraćena, ili da se slovom obilježava godina; polukružna ili lučna titla pokriva i malo slovo, uzeto iz skraćenog dijela riječi, a sve je to napisano nad skraćenom riječju.

Pisanje mnogih starih rukopisa predstavlja nizove zasebnih slova na istom razmaku, s upotrebom, na izvjesnim razmacima, znaka za točku, odnosno točku ili zarez, u koliko ih u rukopisu ima. Ima kasnije i odvajanja posebnih riječi, ali ipak ne onako potpuno, kako se danas čini (nisu se obično odvajali predlozi, enklitične partikule, enklitične zamjenice i slično). Većinom se pri prenošenju dijelova riječi s jednog retka na drugi nije pazilo, da to bude izvršeno po slogovima.

Kako je materijal, na kome se je pisalo u staro vrijeme bio vrlo skup, gledalo se da se uštedi na prostoru gdje god se moglo. Pisari su sastavljali po dva slova ujedno, u hrvatskoj glagoljici i po tri i više. Dijelovi jednog slova služili su kao dio drugog slova (na pr. stub slova T za slovo V), pa bi se njemu dodao ostali dio drugog slova (sve ostalo osim stuba na pr. slova V).

Različne zapise i pripise pisali su pisari u obliku križa, kruga, lijevka i dr. Stihove su pisali katkada s početnim slovima u redu azbuke, kakvog imena i sličnog (to je akrostih, kod nas: krajegranije, krajegranese ili krajestročije).

Pri manastirima su postojale škole, u kojima se učilo pisanje. Po načinu pisanja može se reći, da su spomenici, naročito stare Raške, bili vrlo izjednačeni, što svjedoči o izjednačenosti škola. Pisari knjiga bili su obično duhovna lica, počevši od đaka i anagnosta (čteca), pa završujući arhiepiskopima i patrijarsima. Svojom jakom tradicijom ističe se manastir Hilandar i škola, koja je, vjerojatno, bila uz arhiepiskopiju u Raškoj. Isto su tako i po drugim krajevima bile istaknutije manastirske škole (obično se spominje crkva, kao mjesto, gdje je pisanje vršeno). Spominju se još gramatici, učitelji i daskali. Katkada su dvojica radili na jednom rukopisu, od kojih je jedan stavljao ukrase (ornamente), a drugi je pisao.

Glagoljski spomenici pisani su također po samostanima ili po selima. Izgleda, da je u pisanju glagoljskih spomenika učestvovalo više neduhovnih lica nego u pisanju ćirilskih. Za glagoljske crkvene spomenike najznatnije je središte bio otok Krk. Položaj onih, koji su se trudili za glagoljsku knjigu, bio je utoliko teži od onih za ćirilsku, što je glagoljsku službu božju nerado gledala rimska kurija, a s njom zajedno i jedno vrijeme najviše nenarodno svećenstvo u Hrvatskoj.

L i t e r a t u r a: I. Sreznjevski, Slavensko-ruska paleografija 11—14 vijeka (na ruskom, 1885); J. Karski, Nacrt slavenske ćirilske paleografije (na ruskom, 4 izdanja, 1913); P. A. Lavrov, Paleografski pregled ćirilskog pisanja (na ruskom, 1915; izašlo kao 4 sv. Enciklopedije Slavenske Filologije); V. Jagić, Glagoljsko pisanje (s trideset i šest tablica, 1911; kao 3 sv. Enciklopedije Slavenske Filologije); V. Ščepkin, Udžbenik ruske paleografije (1920). — Zbirke paleografskih snimaka: Sava, episkop možajski, Paleografski snimci s grčkih i slavenskih rukopisa Imp. Publične Biblioteke, 6—17 vijeka (1863); P. Lavrov, Paleografski snimci s južnoslavenskih rukopisa bugarskog i srpskog pisanja, sveska I.,

11—14 vijek (1904); N. Karinski, Ugledi glagoljice (25 snimaka, 1908) i Paleografski snimci s nekih grčkih, latinskih i slavenskih rukopisa Publične Biblioteke u Petrogradu (1914). — O paleografskoj strani različnih rukopisa govori se obično u njihovim izdanjima. — Opisi naših rukopisa: D. Avramović, Opisanije drevnosti srpski u Svetoj Gori (1847), Sveta Gora (1848); Ljub. Stojanović, Katalog Narodne Biblioteke u Beogradu (1903); Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga; Zbirka Srpske Kraljevske Akademije (1901). Sava Petković, Opis rukopisa manastira Krušedola (1914). Opisa rukopisa ima u Glasniku Srp. Uč. Društva, Spomeniku, Glasniku Zemaljskog Muzeja, Starinama, Starinaru i drugim izdanjima. Od velikog je značaja zbornik naših zapisa i natpisa, koji izdaje Ljub. Stojanović od 1902 pod nazivom: Stari srpski zapisi i natpisi. Do sada ima šest knjiga. Posljednja je izašla 1926. U posljednjoj se nalazi i nekoliko članaka o datiranju spomenika, s korisnim uputstvima, tabelama i sličnim (na str. 177—219). — Među ostalim opisima rukopisa ima još: V. Lamanski, O nekim slavenskim rukopisima u Beogradu, Zagrebu i Beču (na ruskom, 1864); V. Makušev, O nekim rukopisima u Beogradu, Zagrebu i Beču (na ruskom, 1864); V. Makušev, O nekim rukopisima Narodne Biblioteke u Beogradu, I.—II., 1881—1882 (Ruski Filološki Vesnik); A. Voskresenski, Slavenski rukopisi u stranim bibliotekama: berlinskoj, bečkoj, ljubljanskoj, zagrebačkoj i dvjema beogradskim (na ruskom, 1893); Sava Hilandarac, Rukopisi i stare štampane knjige Hilandara (na češkom, 1896); G. Iljinski, Rukopisi Kopitara u ljubljanskoj Licejskoj Biblioteci (na ruskom, Izvestija, 9, 1904); Arhimandrit Leonid, Slavenskosrpska knjigohranilišta u Atonskoj Gori, u manastirima Sv. Pavla i Hilandaru (na ruskom, 1875); E. Sprostranov, Opis rukopisa biblioteke pri Sv. Sinodu bugarske crkve u Sofiji (na bugarskom, 1900); i Opis rukopisa Rilskog manastira (na bugarskom, 1902); M. Speranski, Rukopisi P. J. Šafarika (na ruskom, 1894); M. Speranski, Bilješke o rukopisima beogradskih i sofijskih biblioteka (na ruskom, 1898); B. Conev, Ćirilski rukopisi i stare štampane knjige u Zagrebu (na bugarskom, 1912); Opis rukopisa i starih štampanih knjiga Narodne Biblioteke u Sofiji (I. knj. 1910, II. 1923; obje su ove knjige vrlo dragocjene za proučavanje naših rukopisa), i Slavenski rukopisi Bugarske Akademije (na bugarskom, 1916); A. Iljinski, Rukopisi Zografskog manastira na Atonu (1908, Izvestija Ruskog Arheološkog Instituta u Carigradu, 13, na ruskom); N. Krasnoseljcev, Slavenski rukopisi Patrijaršijske Biblioteke u Jerusalimu (na ruskom, 1889); Martinof, Les Manuscrits slaves de la Bibliothèque Impèriale de Paris (1858). — U svima izvještajima biblioteka, naročito ruskih, ima opisa i naših rukopisa dotičnih biblioteka: Odeskog Novoruskog Univerziteta, Rumjancovljeva Muzeja u Moskvi, Publične Biblioteke u Petrogradu i drugih; zatim, u šematizmima eparhija pravoslavne crkve kod nas i t. d. Tako isto i u opisima velikih ruskih zbiraka ima podataka o našim rukopisima: Vostokova Rumjancovljeva Muzeja (1824), Gorskog i Nevostrujeva, Moskovske Sinodske Biblioteke (1855 i dalje), Petrova, Kijevske Duhovne Akademije, A. Popova, Hludovljeve Zbirke (1872), Zbirke Undoljskog (1870), Bičkova Publične Biblioteke u Petrogradu (1882) i dr. — O bosančici: Dr. Ć. Truhelka, Bosančica, prinos bosanskoj paleografiji (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1899); Dr. Ć. Truhelka, Mali prinos značenju bosančice (Glasnik, 1909). — Pregled glagoljskih rukopisa: Iv. Milčetić, Hrvatska Glagoljska Bibliografija (I. dio. Opisi rukopisa, 1911). — O minijaturama: J. J. Strzygowski, Die Miniaturen des serbischen Psalters der königl. Hof- u. Staatsbibliothek in München (1906); B. S. Nikolajević, O minijaturama Miroslavljeva Jevanđelja (iz Dela, 1906).

A. Belić.

PALEOLITSKO LJUDSTVO na tlu Južnih Slovena. Tragovi P. Lj. (starijeg kamenog doba) u našoj zemlji zapaženi su na jednom mjestu u Hrvatskoj, zatim vjerojatno u Beogradu, i na dva mjesta u Bugarskoj. Naša zemlja u tom pogledu još nije dovoljno proučena, i ako je kraski karakter dinarskog gorskog sistema, sa mnogim pećinama i polupećinama, bio kao stvoren za život troglodita.

I ako su dokumenti ljudskog života u doba starijeg kamena oskudni, pa je zbog toga i sadržaj ovoga doba oskudan, ipak je ovaj najstariji dio historije na našoj zemlji zanimljiv, jer je ogroman po svome vremenskom opsegu. Najstarije ostatke čovjeka u Evropi predstavlja Homo Heidelbergensis iz druge interglacijalne geološke epohe; on je pripadao t. zv. Predšelenskom (Praechelléen) načinu ljudskog života. Do danas najznamenitije P. naselje na tlu Južnih Slovena je Krapinska Pećina (V. Krapinski čovjek diluvija) u hrvatskom Zagorju, u kojoj je D. Gorjanović-Kramberger otkrio mnogobrojne osteološke odlomke od najmanje 10 individua, a uz njih i rukotvorine tadašnjeg ljudstva, preko 1.000 odlomaka rukotvorina iz kvarca, sileksa, jaspisa, opala i kalcedona. Iz ove mase predmeta dalo bi se izabrati oko 100 komada oruđa, najviše strugala i donekle šiljkova, koji po svojoj obradi i obliku, t. j. po svom tipu, mogu poslužiti za datiranja ovog naselja. Najprije se mislilo (H. Obermaier), da zbog tople faune krapinsko naselje spada u Šelen t. j. u treću interglacijalnu geološku epohu diluvija, no D. Gorjanović se već od početka protivio tom mišljenju, iz tipoloških razloga krapinskih rukotvorina, tvrdeći, da one spadaju u Mousterien-doba. Da presudi u ovom arheološkom sporu, pozvan je abbé Breuil (1912), koji je odlučio u korist D. Gorjanovića. Toj se presudi pokorio i H. Obermaier s pristankom, da valja Krapinsko naselje zbog čestog nalaženja Rhinoceros Merckii držati za istodobno sa starijim Ašelen zapadne Evrope. Antropolog O. Reche pak još i danas pristaje uz one, koji postavljaju Krapinskog čovjeka u treće interglacijalno doba.

Sa morfološkog stanovišta pokazuje musterijanski čovjek iz Hrvatske jake nadočne rubove, nisko, natrag upravljeno čelo, natrag povijenu prognatnu donju vilicu i reduciran broj kvržica na krunama zuba, i velike pulpalne šupljine. Na osnovu oblika vilica D. Gorjanović razlikuje među diluvijalnim Zagorcima oko Krapine dva ljudska tipa: Homo primigenius variatio Spyensis i Homo primigenius variatio Krapinensis; ovaj posljednji je imao manje masivne kosti, manju visinu i manje prognatnu čeljust. Prema Gorjanovićevom mjerenju fragmentarnog kraniološkog materijala, trebao je biti izvjestan dio Krapinskog diluvilajnog stanovništva brahikefalan, što je vjerojatno, ali nije sasvim pouzdano. Sve govori za to, da Krapinski diluvijalac ne prikazuje čistu neandertalsku rasu, već jednu krvnu mješavinu od najmanje dvaju elemenata, t. j. prvobitnog neandertalca i Homo brachycephalus-a, koji je bio vjerojatno azijskog podrijetla.

Zbog lakšeg orientiranja i zbog izbjegavanja suvišnog porasta broja rasa na osnovu izvjesnih, manje više morfoloških diferencija, možda je bolje smjestiti musterijensko stanovništvo hrvatskog Zagorja pod jednostavniju kategoriju Homo neandertalensis.

Ostaci ove rase konstatirani su do sada u raznim nalazištima na strani. Fosilne ostatke imamo do danas samo iz Evrope i Palestine, i izgleda da je bila najjače naseljena u srednjoj Francuskoj, Belgiji i provincijama na Reni. Homo primigenius svakako je predstavljao ljudstvo specijalnog tipa; on je po svom obliku i strukturi bio dalek ostalim fosilnim rasama, pa i današnjim najprimitivnijim Australcima. Moglo bi se jedino pomisliti na izvjesnu srodnost sa osteološkim ostacima iz Brocken Hilla, i da su se u Rodeziji, u južnoj Africi, očuvali potomci izvjesnih neandertalaca do historijskog doba.

Od svih rasa pokazuje neandertalska rasa najviše pitekoidnih oblika tjelesne strukture.

U Srbiji izgleda da su nađeni ostaci staro-P. čovjeka u Beogradu, i ostaci kulture iz mlađeg paleolita u nekim pećinama na istoku predratne kraljevine, no trebalo bi ta nalazišta i ostatke ponovno proučiti, prije no što bi se moglo sasvim pozitivno suditi o životu tamošnjeg P. Srpski paleontolog Đoka Jovanović našao je (1890) na dunavskoj strani Beograda deset slonovih zuba i u njihovoj blizini čovječje lubanje, sve u zdravom nanosu 2·5 m ispod površine. On je prepoznao u ostacima slona elephas antiquus-a, koji je živio više u zemljama mediteranskog bazena (rjeđi tragovi mu se nalaze u Rumunjskoj i u porječju Kubana) u drugo i treće interglacijalno doba, i tvrdio je, da beogradska lubanja pripada fosilnom

čovjeku hlenske (!) P. periode. Đ. Jovanović je valjda imao na umu toplu Šelensku epohu, koja je bila sa geološkog stanovišta savremena sa trećim interglacijalnim dobom. Čovječja lubanja, nađena u društvu sa elephas antiquus, nije potpuna, već je sačuvana samo čeonjača, tjemene kosti, zatiljna i jedna sljepočna kost. Đ. Jovanović opisuje ovu fragmentarnu lubanju ovako: Na čeonjači, koja je dugačka 104 mm, vide se dobro razvijeni obrvni luci. Desni je obrvni luk razvijeniji od lijevoga. Više desnog obrvnog luka nalazi se hrapava jamica, 2 cm dugačka i 3 široka. Čeone grbe skoro se ne vide, a na sredini čeonih kostiju je prilično razvijeni sagitalni greben. Čelo je neobično malo i zabačeno. Tjemene kosti su nesimetrične, desna je više ispupčena od lijeve. Obelion je vrlo veliki. Zatiljna je kost sa jakim grbama, na kojima se usađuju snažni mišići. Na sljepočnoj kosti vide se otisci jakog i snažnog sljepočnog mišića i dobro razvijena sisasta odrastao. Cirkumferencija lubanje je 50 cm, uzdužni prijećnik 18·8 cm, široki prijećnik 13·8 cm. Prema ovome iznosi kraniski indeks 72, kao što je izračunao Đ. Jovanović (prema računanju N. Županića 73·88), a to označuje izdužen oblik lubanje ili dolihokefaliju. Iz svega ovoga izlazi, da se ova lubanja približava dugoglavim lubanjama iz prve periode ljudskog stanovanja u našim krajevima. No, da se ovo potvrdi, treba još i drugih otkrića.

Nema nikakvih rukotvorina, prema kojima bi se dala tipološki odrediti ova beogradska kulturna epoha, međutim elephas antiquus i njegov savremenik mogao je živjeti u geološkom razdoblju druge interglacijalne periode tamo do musterionskog doba. Vjerojatno je beogradski čovjek živio u trećoj interglacijalnoj epohi. Nije isključena ni mogućnost, da je beogradski diluvijalni čovjek bio savremenik krapinskom čovjeku, ako je musterijenska kultura započela već u trećem interglacijalu. Protiv Đ. Jovanovića oštro je istupio u početku devedesetih godina prošlog vijeka geolog Jovan Žujović, koji je i beogradskom slonu i beogradskom čovjeku odricao diluvijalno podrijetlo. Razvila se dugotrajna polemika između oba naučnjaka, i Đ. Jovanović je poslao spomenute zube u Pariz paleontologu A. Goudry-u, koji je u njima našao ostatke elephas antiquus-a, i time potvrdio gledište Đ. Jovanovića. Prema svemu, što je kazano o beogradskom diluvijalnom čovjeku, on je u morfološkom pogledu trebao pripadati neandertalskoj rasi, kao i Krapinac. Županić je poslije Svjetskog Rata htio da ponovno prouči od Đ. Jovanovića otkrivene diluvijalne ostatke iz Beograda, ali nije uspio da pronađe predmete.

Iz mlađeg paleolitikuma Srbije su, izgleda, faunistički i arheološki ostaci iz pećina, koje je otkrio i sabrao F. Hoffmann. On je pronašao ostatke ursus spelaeus-a sa ljudskim rukotvorinama u ovim pećinama Istočne Srbije: u dolini Nišave Jelašnica i Sićevačka Peštera (pirotski okrug), pećine kod Popovog Stuba u blizini Gradišta (niški okrug), Suvoplaninska Pećina, Prekonoška Pećina na Svrljiškom Timoku (knjaževački okrug), Lazareva Pećina kod Zlota (zaječarski okrug). Izvjesni predmeti iz pećina u beogradskom okrugu su, po mišljenju nekih naučnjaka djela ljudstva iz Aurignacien-doba, t. j. iz doba, kada je u Moravskoj tamošnje napredno ljudstvo počelo stvarati i razvijati naselja: Mladeč, Ondratice i čuvene Predmosti. Tada je živio u Evropi Homo aurignacensis Hauseri (Loessmensch, Homo mediterraneus var. fossilis Wilser), koji se raširio na kraju paleolitikuma, osobito u Francuskoj, Engleskoj i Njemačkoj, pa vjerojatno i u Rusiji, otkuda je kasnije uzmakao na jug pred navalom Homo europaeus-a. Njegova morfološka karakteristika lubanje je razmjerno visoko svedena i prilično prostrana, a neobično je uska i duga. Čeonjača, i ako je dobro svedena, lako je zabačena, i kod muškaraca se još poznaju paleolitski nadočni rubovi. Lice visoko, dosta usko, jagodične kosti (arcus zygomatici) imaju širok razmak i ostavljaju mjesta za jake mišice za žvakanje. Očne duplje su četverouglaste i osovina im se na spolja donekle spušta. Kao što je rečeno, P. kulturu srbijanskih pećina trebalo bi ponovno proučiti na licu mjesta i mnoge zaključke popraviti.

U tetevenskom okrugu u Bugarskoj otkrili su M. Kojčev i R. Popov, u pećini Moravica kod Gložene, u njenom donjem sloju uz ursus spelaeus i Hyena spelaea, jedan nož od si-

leksa sa jakim retušama na rubovima, i jedan koštan šiljak bez baze, oba predmeta prema načinu izrade iz Aurignacijen-doba. Među raznim predmetima sa donjeg Dunava, koji se nalaze u arheološkom muzeju u Sofiji, ima poviše velikih harpuna sa zubima na dvije vrste. Mogli bi se datirati u Azilijen-doba (kraj kulture starog kamena). U pećini Malkata peštera pri Samovodeni (okrug Trnovo), našao je R. Popov diluvijalnu naslagu, duboku 1 m, koja je sadržavala osteološke ostatke tadašnje faune (ursus spelaeus, Equus caballus, Bos primigenius, Hyena spelaea), i nekoliko rukotvorina tadašnjeg čovjeka. Noževi od kamena, nađeni u dubini 1·45 cm, pripadali su vjerojatno mlađem paleolitikumu. Osteološki ostaci čovjeka iz staro-kamenog doba u Bugarskoj nisu do sada pronađeni.

Prije dvadesetak godina mislili su anatomi i antropolozi uglavnom, da se današnji evropski čovjek razvio zapravo od diluvijalnog Homo primigenius-a. I danas ih ima, koji tako misle, samo su naučnjaci toga mišljenja možda već u manjini. Kod Južnih Slovena bio je nosilac ovog mišljenja zagrebački geolog i antropolog Drag. Gorjanović-Kramberger, koji je 1905 održao na prvom kongresu srpskih liječnika i prirodnjaka u Beogradu jedno opširno predavanje o toj temi, i koje je poslije publicirao. U toj studiji stavio je D. Gorjanović sebi u zadatak, da predoči one momente iz osteologije diluvijalnog čovjeka, koji govore za neposredan razvitak sadašnjeg čovjeka iz starodiluvijalnog Homo primigenius-a. Na podlozi Gorjanovićevog promatranja bio je diluvijalni čovjek: doliho-, mezo- i brahikefalan, tjeme više manje zaobljeno, plosno, čelo nisko, natrag upravljeno, sa jakim nadočnim rubovima. Prednji ekstremiteti su bili slabi, hod mu je bio uspravan, što je osobito karakteristično, starodiluvijalni čovjek tako reći nije imao brade. Gorjanović razlikuje između Homo primigenius i Homo sapiens tri varijeteta, i to: 1. Homo primigenius var. Spyensis. 2. Homo primigenius var. Krapiniensis. 3. Homo sapiens fossilis. Prve dvije varijacije baziraju osobito na obliku vilice, dok treća varijacija ima sa prvima u tome vezu, što i ona ima istaknute nadočne rubove. Vremenom se postepeno od diluvijalnog doba do danas čovjeku čelo i kalotna visina postepeno dizali, tako da indeks posljednje iznosi kod: Neandertalca 40·4, Spy I. 40, Krapinca i Spy II. 44·3, kod gornje diluvijalnog čovjeka iz Šlana 51·1, kod lesnog čovjeka od Brna 52·3 i naposljetku kod modernog crnca iz Džage 52. Od diluvijalnog doba pa ovamo postepeno se gubio nadočni rub, a povećavao lamda-kut. Gorjanović je pokušavao dokazati, putem uporedne morfologije, da u razvoju čovjeka nema prekida, i da su Homo primigenius i današnji Homo sapiens ekstremni oblici jednog genetičkog niza, gdje nema nikakvih oštrih granica, već samo postepeno prelazne faze razvitka i napredovanja. Protiv takvog mišljenja o podrijetlu našeg modernog stanovništva ustao je 1909 N. Županić, nalazeći, da je Gorjanović konstatirao samo fakta i fenomene čovjekova napretka u fizičkom pogledu, a uzroke i okolnosti nije obrazložio. Mi mislimo, da je čovjek prvo trebao imati potpuno i uspravljeno čelo i kompliciran mozak, pa tek onda je mogao da bolje razvije i popravi životne prilike. Mi se ne upuštamo u evoluciju čovječjih rasa prije pojave paleolitikuma, ali smo uvjereni, da kasnije nije bilo bitnih promjena na rasama, koje su se javljale za vrijeme diluvija i aluvija. Mehanički uplivi ne mogu biti uzrok morfoloških promjena vrsta, kao što to propovijedaju neki antropolozi. Rase se mogu modificirati uglavnom bitno samo putem međusobnog ukrštavanja, i transformatorske sile treba tražiti u tjelešcima hromatina ćelija jaja i sperme, sile, koje se manifestiraju po zakonima naslijeđa. Ove sile mogu u izvjesnim slučajevima održavati kontinuitet rase, sa druge strane pak preinačiti ih, ako je bilo krvnog miješanja dviju ili više alofilnih elemenata. Tako ne treba ljudstvo mlađeg paleolitikuma, koje ima više čelo i veći mozak, tumačiti kao posljedicu nekog mehaničkog direktnog morfološkog razvoja od neandertalca, već kao rezultat miješanja sa nekom potpunijom vrstom čovjeka. Oblik i veličina mozga ovih mladopaleolitičara bez sumnje je naslijeđen od jedne potpunije i sposobnije rase, nego što je bio neandertalac, dok su prominantni nadočni rubovi došli od ovog posljednjeg.

Pretpostavka o postojanju viših i potpunijih čovječjih rasa nije se pokazala kao prazna hipoteza, jer su ovakve rase utvrđene, na pr. slučajevima fosilnog Galey-Hill čovjeka u Engleskoj i diluvijalnog čovjeka iz Olmo (pronađen 1863 u dolini Arna). Prva od tih lubanja napominje, dok druga u istini odgovara, modernom Evropljaninu. Mi mislimo, da te dvije lubanje pripadaju predmusterijenskom dobu, i filijacija srednjeg paleolita s modernim evropskim potpuno je logična. Neandertalska rasa i P. civilizacija ugasili su se vjerojatno nekom kataklizmom; no bez sumnje je živjela u doba musterijenskog krapinskog ljudstva i potpunija rasa, iz koje je izašao, bez bitne promjene, Homo europaeus, jači i razvijeniji od neandertalca i njegovih bližih srodnika u fizičkom i duševnom pogledu.

L i t e r a t u r a: Đ. Jovanović, Prilozi za Paleontropologiju srpskih zemalja (Starinar, 1892); Đ. Jovanović, Odgovor na kritiku Jovana Žujovića (1893); D. Gorjanović-Kramberger, Život i kultura diluvijalnog čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj (Opera academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 23, 1913); D. Gorjanović-Kramberger, Potječe li moderni čovjek ravno od diluvijalnog Homo primigenius-a? (Prvi kongres srpskih liječnika i prirodnjaka u Beogradu, II., 106—113); N. Županić, Prikaz Gorjanovićevih radova (Dodatak Starinaru, N. P. 28—30, 1909); N. Županić, Predavanje Gorjanović-Krambergera u Srpskom Geografskom Društvu, 8/12 1911 (Srpski Književni Glasnik, 27, 1911); H. Obermaier, Jugoslavien-Paläolithicum (Reallexikon der Vorgeschichte, 6, 3, 1925); N. Županić, Les premiers habitants des pays yougoslaves, (Ethnologie paléolithique et néolitique de l'Illyricum, 1919).

N. Županić.

PALEŠNIK, selo u Hrvatskoj, oblast Osijek, srez i općina Garešnica, od željezničke postaje Garešnice 9 km k sjeveru. Ima 700 stanovnika. Po V. Klaiću P. je zavičaj vranskoga priora i hrvatskoga bana Ivana Paližne, koji je bio 1385 do 1391 jedan od pokretača ustanka protiv kraljice Marije (kćeri Ljudevita I.) i njenoga muža kralja Sigismunda. *J. M-n.*

PALIKUĆA PETAR, Lenuđanin, prigodni latinski pjesnik i prevodilac sa latinskog jezika (1564—1650). Bio je župnik u zavičaju i cijeloga se života bavio sastavljanjem kraćih latinskih pjesama, kojih se nešto sačuvalo u rukopisu. U Rimu je 1614 štampao prijevod života Karla Boromejskoga.

L i t e r a t u r a: Đ. Körbler, Rad, 192.

Đ. K.

PALILULA je dio Beograda, koji se proteže između Aleksandrove i Grobljanske ulice s jedne strane, Dečanske, Skadarlije i Miletine ulice s druge, a Bulbuderskog potoka s treće strane. Do 1869 P. je bila posebno selo, koje je od Beograda bilo odvojeno njivama, baruštinama i poljanama. U to doba Ratarska ulica bila je glavni sokak P., sa mnogobrojnim sporednim uličicama. U P. je, na obronku nad Tašmajdanom, palilulska crkva Sv. Marka, kraj koje je bilo i staro beogradsko groblje, zamijenjeno 1885 današnjim novim beogradskim grobljem. S jednog humka, nedaleko od mjesta na kome je podignuta crkva Sv. Marka, pročitan je 1830 sultanov hatišerif o privilegijima, koje je Srbija tada dobila. Nedaleko od crkve nalazi se mjesto na kome je, prema predaji, Sinan-paša spalio moći Sv. Save. *M. M.*

PALILULSKA (MARKOVA) CRKVA postala je na taj način, što je jedan Srbin, rodom Makedonac, iz Katranice, Lazar Pandža, koji je umro u Beogradu 24/3 1831, oporučno ostavio sve svoje imanje knezu Milošu Obrenoviću, zavjetujući ga, da mu za pokoj duše podigne crkvu. Knez Miloš je 1835 podigao u Palilulі, nedaleko od novog parlamenta, crkvu, posvećenu evanđelisti Marku, a 1838 uzidao je u zid crkve mramornu ploču, na kojoj je urezano, kako je postala ova zadužbina. Pored naseljenika iz Istočne Srbije koji su se naseljivali u Palilulі, knez Miloš je u taj dio varoši preselio i one, koji su dotle stanovali u selu Savamali (oko današnje beogradske željezničke stanice). Tako je Savamala prestala da postoji kao posebno selo još za vrijeme prve vlade kneza Miloša. Palilula je, međutim, i dalje bila posebno selo i posebna općina, i ušla je u sastav beogradske općine tek pred prvi srpsko-turski rat, ali je do Svjet-

skoga Rata zadržala pravo da ima svoga naročitog kmeta za Palilulu. U porti P. C. nalazi se umka, sa koje je, na Prvozvanog Andriju 30/11 1830, pročitan sultanov hatišerif, kojim sultan priznaje prava kneževine Srbije i priznaje nasljedno pravo knezu Milošu Obrenoviću. Prema narodnoj predaji nedaleko od P. C., bačen je u vjetar i prah prvog srpskog prosvjetitelja Sv. Save, kada ga je Sinan-paša 27/4 1595 prenio iz Mileševa i spalio u Beogradu na Vračaru. U P. C. sahranjen je i kralj Aleksandar I. Obrenović, zajedno sa svojom ženom kraljicom Dragom, rođenom Lunjevica. *M. Milenović.*

PALILULSKA ŠTEDIONICA, Beograd. Osnovana je 1908. Kapital je 2,000.000 (8.000 akcija po 250). Fondovi 382.512, ulozi 3,599.421, mjenice 3,525.006, dužnici 2,308.554, nepokretnosti 1,410.762. Čista dobit 444.809 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Jovan Đurić. *N. S.*

PALIŽNA IVAN, vranski prior, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban 1386 do 1391. Bio je iz nekadašnje križevačke, danas bjelovarsko-križevačke županije, gdje mu je otac bio siromašan plemić. Već 1370 postao je potprior reda ivanovaca u samostanu Vrani, jugoistočno od Zadra. 1378 bio je vranski prior. Poslije smrti kralja Ljudevita I., P. se prvi od hrvatskih velikaša odazvao pozivu bosanskog kralja Stjepana Tvrtka protiv ugarske krune. Do 1383 bio je P. pristalica kraljice Marije, ali u julu ili augustu te godine digao je protiv nje bunu, kojoj je centar bio u manastiru Vrani. Vojska kraljice Jelisave zauzela je međutim Vranu. P. je poslije toga boravio kao bjegunac po svoj prilici na bosanskom dvoru, dok zavjera nije zahvatila šire razmjere, i dok zavjerenici nisu doveli na hrvatsko-ugarski prijesto Karla Dračkoga. Karlo Drački imenovao je P. za hrvatsko-dalmatinsko-slavonskog bana. Poslije kraljeve smrti bio je P. jedan od glavnih kolovođa borbe protiv Marije, njenog muža Sigismunda i Jelisave. Sudjelovao je u napadu na kraljice i njihovu pratnju kod Gorjana (25/7 1386), gdje su obje kraljice zarobljene, a poubijano i zarobljeno mnogo njihovih pristalica. Poslije dužih borba P. je morao pustiti kraljicu i njene pristalice. Idućih godina ratovao je P. mnogo po Dalmaciji u korist bosanskog kralja Stjepana Tvrtka. U jednoj bitci kod Vrane bio je ranjen (1389). Od ove je rane i umro u Vrani (16/2 1391).

L i t e r a t u r a: F. Rački, Pokret na slavenskom jugu krajem XIV. i početkom XV. vijeka (Rad, 2, 3, 4); V. Klaić, Povjest Hrvata, II. (1900); F. Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić i njegovo doba (1902); I. Kukuljević, Priorat vranski sa vitezi Templari i Hospitalci Sv. Ivana u Hrvatskoj (1886). *M. Prelog.*

PALLAVICINI PETAR, kipar (15/6 1888, Korčula). Svršio je pučku i građansku školu u mjestu rođenja, učio je prvo u kiparsko-klesarskoj školi u Horžicama u Češkoj, a zatim je 1912 svršio akademiju umjetnosti u Pragu. Tu je ostao do 1921. Od tada s prekidom jedne godine u Parizu, živi u Beogradu kao nastavnik umjetničko-zanatske škole. P. je od 1910 izlagao svoje radove u Pragu i Brnu s češkim kiparima. Kolektivne izložbe priredio je do sada četiri puta, u Pragu, u Zagrebu, i dvaput u Beogradu. Kao član Proljetnog Salona redovno učestvuje u društvenim izložbama. P. je do sada najviše radio nadgrobne spomenike: Matiji Banu, Stevanu Todoroviću i Stevanu Mokranjcu na beogradskom groblju, i više u Češkoj i Dalmaciji, i omanje ženske figure u terakoti, bronzi i mramoru. Inače je radio i nekoliko portreta i deset kompozicija jadranskoga ciklusa. Od većih radova poznat je njegov spomenik Baltazaru Bogišiću u Cavtatu. *V. P.*

PALMOTIĆ DŽONO (JUNIJE) (tal. Palmotta), pjesnik (1606 — 1657, Dubrovnik). Bio je od vlastelinske porodice i srodnik Dživa Gundulića. Koliko znamo nije išao na nauke izvan Dubrovnika, gdje su mu bili učitelji njegov ujak i neki isusovci. Vrlo mlad je počeo pjevati na latinskom i na narodnom jeziku, pa se je nešto od toga sačuvalo, ali još više izgubilo. Osobito je šteta što nemamo gotovo ništa od njegovih šaljivih pjesama. Sačuvana je njegova Gomnaide, najžučnija ali i najoriginalnija satira, zapravo pogrdna pjesma, koju nam je dala dubrovačka literatura, a kojom se on oborio na nekoga, što ga je bio uvrijedio. P. je najviše radio na polju dramske poezije, te je dao lijep

broj drama, koje su se dopadale zbog lakoće i uglađenosti stiha, ljepote jezika i pjesničke dikcije, te su mu stvorile glas jakog dramatičkog talenta, koji on zapravo nije imao. P. je naime bez ikakve dublje psihologije uzimao motive više ili manje već obrađene u tuđim literaturama, te im je na brzu ruku (on je baš improvizirao svoje drame) davao spoljašnji dramski oblik, pri čemu je, gdjegod je mogao, cijele komade, koji su sadržavali nečije riječi, naprosto slobodno prevodio. On je jednu godinu, pošto je sigurno i sam gledao Gundulićevu Dubravku (1628), iznio na pozornicu svoju prvu dramu Atalantu (1629), kojoj je dao na pola oblik pastirske drame, premda joj je predmet čisto mitološki, ali je poslije, povodeći se i u tome za Gundulićem, pisao samo mitološke tragikomedije i romantične i nacionalne drame. Za one prve uzimao je predmete iz Ovidovih Metamorfoza i Heroida i iz Vergilove Enejide, dok je za romantične drame upotrijebio neke epizode iz Tassova Jerusolima Oslobođenog (za Armidu) i iz Ariostova Bijesnoga Rolanda (za Alčinu). Iz Ariosta je uzeo i predmet za Danicu, koja već toliko ide među njegove nacionalne drame, što je Ariostova epizoda iz Škotske prenesena u Bosnu, a jedan Dubrovčanin je postao njenim glavnim junakom. U red njegovih nacionalnih drama ide dalje Pavlimir, njegova najbolja drama, u kojoj se predstavlja, po dubrovačkim Analima, osnivanje Dubrovnika i proriče njegova budućnost, zatim Captislava i njen nastavak Bisernica, obje sa vrlo konfuznom i ispreletenom radnjom iz života kraljevskog doma u Epidauru, toj kolijevci Dubrovnika. Sve su P. drame drame s tezom, t. j. svaka treba da dokaže istinitost neke moralne sentencije, koja se izrijekom ističe u početku ili na kraju komada.

Zajednička je karakteristika svih P. drama, da se sve povoljno svršavaju, naravno uvijek s pobjedom vrline i dobrote. Samo u Natjecanju Ajača i Ulisa za oružje Ahilovo vrlo jednostavna radnja svršava se smrću Ajaksovom, ali zato u Laviniji, koja je uzeta iz Vergilove Enejide, niti Turno gine, niti se Amata ubija, nego se oboje smire te sudjeluju kod Enejine svadbe. Još je nešto karakteristično za Palmotićevu tehniku: u njega igranje, instrumentalna muzika i pjevanje imaju veliku ulogu, tako da svaki čas ili zbor ili pojedini glumci pjevaju i igraju uz pratnju muzičkih sprava. Čini se što više, da je Atalanta, a može biti i Danica, bila kao neka opera, što se od početka do kraja pjevala. P. je najviše radio oko Kristijade, i od nje se nadao trajnoj slavi. To nije originalno P. djelo, već u detalju slobodan, a u stvari vjeran prijevod latinskog epa biskupa Marka Vide Christias, gdje je vrlo lijepo ispričan Kristov život. Za nju jedinu se P. pobrinuo da bude štampana, te ju je zbilja njegov brat izdao 1670 u Rimu; nju je izdao i Ignjat Brlić u Budimu 1835, okrenuvši P. osmerce na deseterce, a ijekavski izgovor na svoj ikavski.

L i t e r a t u r a: Stari pisci hrvatski (12—14 i 19); A. Pavić, Junije Palmotić (Rad, 68 i 70). *M. Rešetar.*

PALMOTIĆ DIONORIĆ JAKETA (JAKOV) (tal. Palmotta), pjesnik (1623 — 1680, Dubrovnik). Bio je posljednji član stare vlastelinske kuće. Vršio je razne službe, a vraćao se baš iz Carigrada (kao poslanik republike) kad je njegov rodni grad zadesio veliki potres (1667). Ušav u razvaljeni grad, našao je P. ženu i djecu mrtve, pa ga je to sve tako potreslo, da se je dao na sastavljanje velike pjesme o toj katastrofi, te je tako postao njegov Dubrovnik ponovljen u dvadeset pjevanja, od kojih posljednje nije dovršeno. Kako ime same pjesme kaže, glavna je stvar P. bila, da dokaže, kako se Dubrovnik poslije te velike nesreće opet obnovio, pri čemu jako ističe, što je on sam radio kod toga, a naročito potanko opisuje, kako je putovao kao dubrovački poslanik u Carigrad, i iz njega se vratio. Pri tome upliće razne, više ili manje romantične epizode, kao što uopće prikazuje nastojanje Dubrovnika, da se izvuče iz teške situacije, što su mu je Turci stvorili, kao borbu između nebeskih i paklenih sila, koje izravno utiču na razvitak događaja. U bolje partije ovog interesantnog epa ide svakako opis samog potresa u 13 pjevanju. — Mnogo manju važnost ima P. slaba tragedija Didone, izrađena prema 4 pjevanju Vergilove Eneide.

Literatura: J. Palmović, Dubrovnik ponovljen i Didone, Dubrovnik, 1878. *M. Rešetar.*

PALMOVIĆ ANDRIJA, pjesnik (27/11 1847, Rasinja, podravsko selo u Hrvatskoj — 10/2 1882, Zagreb). U gimnaziju je stupio u Varaždinu, nastavio je u Požegi i Zagrebu, gdje je ušao u sjemenište 1865, dovršio je gimnazijske nauke i bogosloviju, te je 25/7 1871 zaređen za svećenika. Bio je kapelan 1872—1880 po različitim selima u Hrvatskoj. Radi slobodnog života duhovna oblast ga je gonila. — Prva P. pjesma (Što je, zlato?) izišla je u Slavenskom Jugu (1868). P. je pjevao veoma malo: za punih 13 godina samo 45 pjesama. Skoro sve su njegove pjesme izašle u Viencu, samo Sonetni vijenac u Velebitu (1874). Najbolje svoje pjesme, dobru trećinu svega svoga rada, spjevao je P. 1873—1874, kad je na nj najjače utjecao A. Šenoa, redaktor Vienca. Pjesme Andrije Palmovića (1883) izašle su poslije njegove smrti, a priredio ih je pjesnikov pobratim Fran Folnegović. — P. pripada kolu hrvatskih romantičara, što ih predvodi Fr. Marković, u jedno nepjesničko doba hrvatske književnosti, kad je umro P. Preradović (1872). S Markovićem P. veže sklonost k baladi, kao izrazitoj formi romantičke lirike, i osobite simpatije za poljsku romantiku, naročito za Mickiewicz-a. P. lirika je patriotska i erotična, ali prvu je ugušivala politička stega, a drugu njegovo svećeničko zvanje. P. je najveći talenat posljednjeg romantičarskog naraštaja. Njegova mala zbirka odlikuje se dubokim umjetničkim osjećajem, klasičnom jačinom izražaja, potpunom samoniklošću i ličnim osobinama, što je sve nedostajalo hrvatskoj lirici ovoga doba.

Literatura: B. Vodnik, A. Palmović (Savremenik, II., 1907, 4). *B. Vodnik.*

PAMUČINA JANIĆIJE, arhimandrit i mostarski paroh (13/12 1810, Zagradinje, kod Trebinja — 9/9 1870, Mostar). Školovao se u manastirima Dužima i Zavali, gdje se i zakaluđerio (1829). Uskoro poslije toga došao je u Mostar, i postao je viđen i čuven. Tu je na dvoru grčkog mitropolita usavršio svoje elementarno znanje i naučio grčki. Postao je arhimandrit, i poslije smrti mitropolita Grigorija 1860, upravljao je (do 1864) mitropolijom. Carigradski patrijarh nije htio da ga postavi za mitropolita, kako su to Mostarci željeli i molili. Iako samouk, P. je stekao zasluge i na književnom polju, a umio je lijepo pisati i minejskim slovima, kao stari sredovječni pisari. Bilježio je narodne umotvorine i pjesme, priče, poslovice i zagonetke, opisivao je život i narodne običaje, spremao je građu i za historijske radove. Većina njegovih književnih radova štampana je u Srpskom Dalmatinskom Magazinu (1846—1867). Napisao je biografiju Ali-paše Stočevića Rizvanbegovića, u kojoj je ujedno i historija Hercegovine toga doba. Taj rad preveden je 1873 na ruski i štampan u spisima Hilferdingovim (III., 330—379). P. je i dobrotvor srpske narodne škole u Mostaru, kojoj je ostavio 800 dukata u državnoj banci u Petrogradu. *R. Grujić.*

PAMUK uspijeva kod nas u Maćedoniji. Godišnja proizvodnja iznosi oko dvadeset vagona. Nastojanjem uprave iločkog imanja kneza Odescalchi, izvedeni su pokušaji s gojenjem P. i u Srijemu. Teškoća je s gojenjem P. kod nas u tome, što P. ima dugačku vegetacionu periodu, te zbog toga u hladnoj i kišovitoj jeseni uopće ne može da sazri, ili mu se glavice napiju vlage, te mu je zbog toga slabija kakvoća. *S. J-ć.*

PAMUKLIJA je haljetak muški i ženski, kratak sa rukavima, postavljen pamukom. Nosi se samo zimi. Kao vrsta prsluka u upotrebi je u Srbiji. *N. Z.*

PANČEVAČKA KOMERCIJALNA BANKA I ŠTEDIONICA D. D. Osnovana je 1893. Kapital je (60.000 akcija po 50 dinara) 3,000.000. Rezerve 1,855.000, ulozi 2,932.361, vjerovnici 4,339.118, gotovina 1,337.680, mjenice 3,120.890, dužnici 8,365.160, nekretnine 615.500. Dobit 903.748 Din. Dividenda 20%. Industrija: Prva Pančevačka Parna Ciglana Fridriha Karla Naja i Druga. Predsjednik je Dr. V. Jovanović, advokat i narodni poslanik, direktor Emil Deutsch. *N. S.*

PANČEVO, grad u Banatu, na Dunavu. Ima 19.362 stanovnika (31/1 1921), od kojih je bilo: Srba 9.422, Madžara 887, Nijemaca 7.237, Židova 600; pra-

voslavnih 9.874, katolika 6.350, evangelika 2.500. — Prvi historijski spomen o P. je iz 12 vijeka. U srednjem vijeku pripadalo je P. kovinskoj županiji. Za turskog doba bilo je znatno srpsko mjesto. Poslije oslobođenja od Turaka (1716), bilo je središte okruga. Već u to doba počinje naseljivanje Nijemaca u P. i traje u jačem razmjeru kroz cio 18 vijek. 1716—1764 P. je bilo komorsko, a 1764 do 1794 vojno-graničarsko trgovište. 1848/49 P. je mnogo stradalo. 1873 postalo je P. municipalni grad. U drugoj polovini toga vijeka počinje u P. u većoj mjeri naseljivanje Madžara. 8/11 1918 ušla je u P. srpska vojska. — Stanovništvo P. bavi se pretežno ratarstvom, ali je vrlo lijepo zastupan obrt i trgovina, naročito stokom i hranom. Industrija je također znatna, naročito svilarska. U P. su dvije pravoslavne crkve; starija (vaznesenska) sa templom, koju je radio Konstantin Danil, i nova (uspenska) u bizantskom stilu, sa slikarskim i ornamentalnim radovima U. Predića, St. Aleksića i Markovića. U P. ima gimnazija, trgovačka akademija, muška i ženska građanska škola i aerodrom internacionalnog društva za zračni saobraćaj.

L i t e r a t u r a: N. Milutinović, Naše varoši, 1 (1922); B. Jankulov, Priloker, Istorija grada Pančeva (1925).

D. Popović.

PANČIĆ JOSIP DR., botaničar i zoolog, profesor velike škole (5/4 1814, Bribir, Lika — 25/2 1888, Beograd). Osnovnu školu učio je u Gospiću, gimnaziju na Rijeci i u Zagrebu, a medicinu je svršio u Pešti. Prvo je bio praktični liječnik u Budimu, pa dvije godine domaći učitelj u Ruska-banji u Banatu. 1845 boravio je neko vrijeme u Beču, radi botaničkih studija, odakle ga je Vuk Karadžić uputio u Srbiju, gdje je od svoga dolaska (1846) ostao do smrti. U Srbiji je najprije bio liječnik u tvornici stakla kod Jagodine, zatim okružni fizik u Jagodini i u Kragujevcu. Još kao okružni fizik pročuo se sa velikoga poznavanja biljaka, te je 1853 izabran za profesora liceja u Beogradu. Od toga doba posvetio se P. proučavanju Srbije u prirodopisnom pogledu. Dao je dobre priloge iz faune, ali je flora Srbije bila njegovo glavno i životno djelo. Proučio je floru Srbije i objavio u Flora kneževine Srbije i Dodatak flori kneževine Srbije, uz priloge za floru Bugarske i Crne Gore i mnogobrojne druge radove. Bio je najugledniji naučni radnik svoga vremena u Srbiji i prvi predsjednik Srpske Kraljevske Akademije Nauka. Bio je i član Državnoga Savjeta.

Biografija o Pančiću: od Ž. J. Jurišića u Pančićevoj flori okoline Beograda, 6 izdanje; od Ž. Živanovića u Srpskoj Književnoj Zadruzi u knjizi Iz prirode; i od N. Košanina u Srpskom Književnom Glasniku 1914.

N. Košanin.

PANDEKTE JUSTINIJANOVE. V. Justinijanova Kodifikacija.

PANDUROVIĆ SIMA, književnik, pjesnik i esejist (15/4 1883, Beograd). Pučku, srednju školu i filozofski fakultet svršio je u Beogradu 1906. 1907 je postavljen za suplenta u valjevskoj gimnaziji, zatim je premješten u Beograd. 1912 postavljen je za sekretara ministarstva prosvjete, 1920 za referenta umjetničkog odjeljenja, pa za pomoćnika bibliotekara Narodne Biblioteke u Beogradu. S toga je položaja, na svoju molbu, unirovljen. Sada živi u Beogradu kao vlasnik i urednik časopisa Misao.

P. se još kao đak počeo baviti književnošću, novinarstvom, i uopće javnim poslovima. Sarađivao je u Srpskoj Zastavi, bio je jedan od osnivača nacionalne omladine na beogradskom univerzitetu i jedno vrijeme njen predsjednik, a 1904 pokrenuo je časopis Književnu Nedelju, koja je izlazila tri četvrti godine, i oko koje su se okupljali tadašnji književni omladinci kao Dis. 1925 do 1927 bio je P. urednik dnevnog političkog lista Reč, a odmah poslije rata izdavao je jedno vrijeme s Drag. Vasićem Progres. Od početka svog književnog rada P. je sarađivao u svima znatnijim srpskohrvatskim beletrističkim listovima. Spočetka je najviše pisao i prevodio u stihu. — P. je do sada izdao tri puta svoje pjesme: Posmrtne počasti (1908), Dani i noći (1912, i izbor iz ovih u Srpskoj Književnoj Zadruzi, 1920), Stihovi. Izvjestan broj svojih članaka, eseja, recenzija i kritika štampao je P. do sada u dvjema sveskama: Ogledi iz estetike (1921), i Razgovori o književnosti (1927). P. je dosta prevodio i iz strane, mahom francuske, kla-

sične dramske književnosti u stihovima, kao što su Corneille-eve tragedije Cid, Cinna (koje nisu predstavljane), i Ataliju, štampanu u Srpskoj Književnoj Zadruzi 1913, zatim Antigonu (predstavljanu u Beogradu 1924) i Shakespeare-ova Hamleta (koji je odštampan 1924 u Srpskoj Književnoj Zadruzi). Rostand-ove Romantične Duše preveo je 1911. One su štampane u Savremenoj Biblioteci poslije rata, i na repertoaru su beogradskog Narodnog pozorišta.

V. Petrović.

PANDUROVIĆ VLADISLAV DR., advokat (24/7 1876, Šikloš, Baranja). Nižu gimnaziju učio je u Pečuhu, kadetsku školu u Budimpešti, pa je bio oficir, prvo u zajedničkoj, a zatim u domobranskoj vojsci. Do 1911 bio je nastavnik na kadetskoj školi u Pečuhu. Naknadno je položio gimnazijsku maturu u Pečuhu i svršio pravne nauke u Budimpešti, Pečuhu i Kološvaru. 1918 postao je veliki župan i vladin komesar Baranje i grada Pečuha za vrijeme srpske okupacije. Sada je advokat u Brčkom. Napisao je: Iz prošlosti baranjskih Srba (1923), Srpska pisma iz Svetskog Rata 1914—1918 (1924). *D. P.*

PANNONIUS JANUS (Česmički, po Kukuljeviću), latinski elegik (29/8 1432, Kešinci — 30/11 1472, Medvedgrad, kod Zagreba). Bio je nećak Ivana Viteza, koji ga je, kao dječka od 13 godina, poslao u Italiju, u Ferraru, na nauke, gdje je odlično naučio latinski i grčki. Rano je stekao glas izvrsnog latinskog pjesnika i prevodioca s grčkoga na latinski. Od 1459 bio je pečujski biskup. Živio je na dvoru Matije Korvina, ali je 10 godina kasnije, zajedno s ujakom i drugim nekim plemićima, sklopio urotu i bio prognan. — Njegove pjesme su dobre, i po sadržaju i po obliku. Naročito su lijepe tužaljke za materom i zbog pada Bosne; doživjele su preko deset izdanja, posljednje Traiecti ad Rhenum (apud Barthol. Wild, bibliop.) 1774 u dva dijela. Literatura: Kukuljević, Glasoviti Hrvati, I. *Đ. K.*

PANONIJA, rimska provincija. Graničila se na sjeveru i na istoku Dunavom, a na jugu je prelazila nešto Savu. Zapadna granica nije bila uvijek ista: nekad je išla zapadno od Celja i Ptuja, a nekad istočno. — Prvi put su Rimljani ratovali u P., u kojoj su živjeli Iliri jako izmiješani s Keltima, 35—34. Oktavijan, kasnije car August, lično je prodro u te predjele s vojskom iz Senja preko Siska. Naskoro su Rimljani morali ponovno da ratuju s Panoncima. Taj rat, koji je trajao od 12—9 prije Kr., završio je Tiberije, kasniji rimski car. Još jedamput je došlo do rata između Rimljana i Panonaca. 6 po Kr. digla se cijela Panonija (i Dalmacija) protiv svojih ugnjetača. Ustanak je ugušen tek 9 po Kr. Kratko vrijeme poslije toga uređena je P. kao rimska provincija. Oko 100 po Kr. P. je podijeljena na dvije provincije: Gornju, na zapadu, i Donju, na istoku. U Donjoj su bili gradovi Sirmium (Srijemska Mitrovica) i Mursa (Osijek), a u Gornjoj Emona (Ljubljana), Poetovio (Ptuj), Siscia (Sisak) i dr. Pod Dioklecijanom su namjesto ovih dviju provincija bile četiri. *N. V.*

PANONSKE LEGENDE zovu se dvije staroslavenske legende o Sv. Ćirilu i Metodiju. To su Žitije Konstantina i Žitije Metodija. Točnije bi bilo zvati ih panonsko-moravske legende. P. L. nađene su i prvi put izdane sredinom 19 vijeka. Time je istraživanje o životu i radu Sv. Ćirila i Metodija postavljeno na novu, solidnu podlogu. Dokazana je velika vjerodostojnost P. L. Žitije Konstantina, a možda i Metodija, napisao je učenik Klement. Najstariji rukopis Žitija Konstantina je iz 15 vijeka, a odlomci se nalaze i u starijim glagoljskim rukopisima. Najstariji (ćirilski) rukopis Žitija Metodija je iz 12 vijeka, ali sigurno je, da su oba Žitija napisana već u 9 vijeku. Kritička izdanja priredili su: Šafařík (1851), Miklošić, Pastrnek i dr.; praktično izdanje Teodorov-Valan (1920). (V. Ćirilo i Metodije). *F. G.*

PANTELIĆ DUŠAN DR., historik (23/10 1879, Zvezdan, zaječarski srez). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Zaječaru, a univerzitet u Beču, gdje je 1902 postigao doktorat filozofije sa disertacijom Österreich und das Papsttum von 1655 bis 1667. Kao gimnazijski profesor služio je u Zaječaru i Beogradu. 1922—1924 bio je prosvjetni inspektor u Beču. 1924 postavljen je za redovnog profesora opće historije na višoj pedagoškoj školi u Beogradu. P. proučava mo-

dernu srpsku prošlost najviše na osnovu kritički upotrebljene arhivalne građe. Radovi su mu: Austriski pokušaji za osvojenje Beograda 1787 i 1788 (Glas, 98, 1921), Beogradski pašaluk posle Svištovskog mira od 1791 do 1794 (1927). *N. R.*

PANTELIĆ KOSTA, slikar (1800, Ruma — 186?, Pančevo). Otac mu je bio slikar Jovan. On ga je prvo dao u trgovinu. Kao trgovački pomoćnik u Novom Sadu počeo je P. da odlazi u atelier Arse Teodorovića. 1822 otišao je u bečku akademiju, koju je svršio oko 1828. — Od P. radova poznati su: ikonostasi u Deču (1821), u Šimanovcima, Sefkerinu (1837), u Sakulama (1856/57), u Bačincima (1831), u Adaševcima (1832), u Mihaljevcima (1855) i t. d. U svemu je P. izradio 18 ikonostasa. Bio je osrednji slikar. Do sada nije poznato da li je radio i portrete ili kakve druge profane kompozicije. *V. P.*

PANTELIĆ SAMUILO, šabački episkop i odličan propovjednik (1842, Pančevo — 23/3 1886, Šabac). Gimnaziju i bogosloviju svršio je u Karlovcima, filozofiju u Pešti, a pravo u Beču. Zakaluđerio se 1866, i postao je profesor bogoslovije u Karlovcima. 1877 proizveden je za hopovskog arhimandrita. 1884, na poziv beogradskog mitropolita Teodosija, prešao je u Srbiju, gdje je 6/5 iste godine posvećen za šabačkog episkopa. Odlikovao se osobitim govorničkim darom i crkvenim pjevanjem, a kao mladić i glumačkim darom, te je osobito dobro prikazivao Kir Janju u Pešti, Novom Sadu i Karlovcima. *R. G.*

PANTELIĆ STEVAN, đeneral (4/9 1839, Šabac). Po svršetku 5 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u artilerijsku školu (vojnu akademiju) 12/11 1856. Za artilerijsko-tehničkog potporučnika proizveden je 3/10 1861, za kapetana 1/1 1872, za pukovnika 21/5 1881, za đenerala 1895. Umirovljen je 1896. 1861—1863 bio je državni pitomac u fizikalnom institutu u Beču, radi studija fizike i kemije. 1863—1866 i 1872—1874 bio je profesor vojne akademije (fizika i kemija), 1866—1867 bio je u artilerijskoj upravi, 1867—1872 šef pirotehničkog laboratorija i komandir vatrometne čete, 1874—1876 komandant artilerijskog puka (1) i ađutant Nj. S. Kneza, 1879 do 1880 komandant nišavske divizije, 1880—1885 ađutant Nj. S. Kneza i Nj. V. Kralja. 1886 bio je vojni izaslanik u Beču, 1887—1888 komandant grada u Beogradu, 1889—1894 prvi ađutant Nj. V. Kralja, 1894—1895 upravnik vojne akademije, 1895 poslanik u Berlinu.

U ratu 1876 bio je u vrhovnoj komandi ađutant Nj. S. Kneza. U ratu 1877—1878 bio je šef ađutanturnog odsjeka vrhovne komande. U ratu 1885 bio je ađutant Nj. V. Kralja. U ratu 1912—1913 i 1914—1918 nije učestvovao. Pored jednog opširnog referata o austro-ugarskoj vojsci u Ratniku, napisao je dva udžbenika: Hemiju za vojnu akademiju i Hemiju za vatrometnu školu i raspravu Disciplina u vojsci. *V. Belić.*

PANTIĆ DUŠAN DR. (8/9 1879, Beograd). Od pučke škole do pravnog fakulteta školovao se u Beogradu, gdje je 1908 položio doktorat. 1908 do 1910 bio je činovnik Beogradske Trgovačke Banke, 1912 suplent državne trgovačke akademije u Beogradu, 1919 inspektor ministarstva trgovine i industrije, 1920 inspektor ministarstva pravde. 1920 vraćen je u ministarstvo trgovine i industrije, a 1926 je umirovljen. Bio je 1918 član međunarodne komisije za izviđanje bugarskih prestupa. 1920 organizirao je likvidaciju centralne uprave za trgovinski promet s inostranstvom, a 1925 organizirao je učešće naše države na izložbi dekorativne umjetnosti u Parizu. Sarađivao je na Odjeku, Politici, Nedeljnom Glasniku, Jugoslavenskoj Njivi i dr. Doktorska disertacija mu je: Spoljnja trgovina i trgovačka politika nezavisne Srbije (1908). *S. P.*

PANTINO, selo u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, na lijevoj strani Sitnice, u sjevernom kraju Kosova Polja, između Vučitrna i Mitrovice. P. ima 67 kuća s 439 stanovnika (1921). — Kod P. je Nemanja u jesen 1168 razbio bizantsku vojsku. *V. R.*

PAPIĆ JOSIP, glumac zagrebačkog narodnog kazališta (1879, Beograd). 1899 stupio je u nišku družinu Sinđelić u Zaječaru na pozornicu u ulozi Petručija u Hugo-ovoj Lukreciji Borgiji. Na beogradskom narodnom pozorištu proveo je dvije godine, a po-

slije je bio u pokrajinskim družinama. 1907 bio je angažiran u Osijeku, a od 1909 u Zagrebu, gdje je jedan od glavnih stupova hrvatske drame. Igra najrazličnije uloge: karakterne, komične, drastične, seljačke i kraljevske: Jago, Kralj Klaudije, Rikard, Čengić-aga i Vučina (Ogrizovićev). Sudjeluje gotovo u svima salonskim komadima, ali s najvećim uspjehom izvodi tvrde značajeve. Glumac je živog temperamenta sa izvanrednom mimikom. 9/2 1923 proslavio je 25-godišnjicu svog umjetničkog rada Balsac-ovim Mercadet-om. *N. A.*

PAPIĆ PAVAO, bosanski franjevac, pisac (1593, Sarajevo). Svećenik je postao 1618. Imao je naročitih zasluga za katoličanstvo u Bosni. Preveo je od talijanskog pisca Da Salusthia, Le sette trombe. *J. J.*

PAPRAĆA, selo sa srpsko-pravoslavnim manastirom na rijeci Papraći, u području Drine (u Bosni). Crkva je posvećena Blagoveštenju. Podizanje P. veže se za kralja Dragutina i njegove sinove Vladislava i Uroša, za koje se veli, da su u P. bili pokopani. Prvi spomen o P. sačuvan je iz 1551, kada je iguman P. Josif u Rusiji dobio za manastir jedno rukopisno evanđelje. Monasi iz P. išli su vrlo često u 16 i 17 vijeku u Rusiju po milostinju za manastir. 1645 ugrovlaški vojvoda Jovan-Matej Basarab darovao je jednom poveljom P. svake godine po 4.000 aspri. 1559 spominje se neki Arsenije iz P., koji se dogovarao, da obnovi manastir Tronošu, i u njem ustanovi zaklonište. *V. P-ć.*

PAPRAĆSKA EPARHIJA spominje se kao crkvena oblast u istočnoj Bosni krajem 17 vijeka. 29/7 1687 došao je u Moskvu papraćski episkop Jovan po milostinju s darovnom diplomom iz 16 vijeka za manastir Papraću. Episkop Jovan je umro oko 1694, a na njegovo je mjesto postavljen u manastiru Papraći za upravnika te eparhije pećki arhimandrit Sofronije Podgoričanin, egzarh patrijarha Arsenija III. (V. Zvornička eparhija). *R. G.*

PAPRICA, planina u Bosni, između rijeka: Kosova Potoka-Kolune, 9·5 km sjeverno-sjeverozapadno od mjesta Foče. P. je sagrađena od paleozojskog kamenja, i ima dosta zaobljene oblike. Najviši su vrhovi od sjevera k jugu: Vrhovi 1.147 m, Presjeka 905 m, Ribički Vrh 929 m, Hodka 1.231 m, triangulaciona točka 1.207 m, Ravni Vrh 1.040 m, Sunačko Brdo 893 m. P. je većim dijelom pošumljena. Podnožjem planine i preko nje, vode mnoge staze, ali većih saobraćajnih puteva nema. *P. V.*

PAPUČE. 1. Vrsta kožnih polucipela, koje se nose u Makedoniji.

2. Vrsta polucipela od kože, baršuna, čohe, sa i bez veza. Nose ih ženske, a negdje i muški. Zove se još pašmag, pašmaga, ptopela, štopeljica. *N. Z.*

PAPUK, planina u Slavoniji, na sjevernom obodu Požeške Kotline. Na sjeveru i zapadu je P. ograničen Voćinskim Potokom i Brzajom, na jugu Požeškom Kotlinom, odnosno tokom Orljave, a na istoku Velikom Rijekom, Ninkovačkim Potokom i Vrbovcem: P. se na istoku neposredno nastavlja u Krndiju, i kao ova planina pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku. Jezgra P. je sagrađena od gnajsa, sjeverna strana od kretacejskih raznobojnih laporovitih vapnenaca, a na jugu od bila javljaju se filiti različite boje. Na toj je strani oko Kaptola ponovno goli gnajs, u koji je umetnut uzak pojas amfibolita. Od mjesta Velike pruža se na jugozapad pojas miocenog vapnenca, koji dopire do Orljavca, a na sjeverozapad se rasprostire do Gornjih Vrhovaca, obuhvatajući istočne ogranke Psunja. Južno od Voćina jako je rasprostranjen augitandezit, a u blizini tog mjesta ima i lignita. Na glavnom bilu P. najviši visovi su: Papuk 953 m, Ivačka Glavica 905 m, kota 763 m, Česlakovački Vis 820 m, Bazova Glava 772 m, Klokočac 743 m, Javor 710 m i Tromeđa 713 m, koja je na granici ove planine i Krndije.

Od P. se odvajaju dva velika povijarca, jedan na sjeverozapad, drugi na jug i jugozapad. Na prvom se dižu vrhovi: Visoki Vrh 882 m, Lom 888 m, Konjska Smrt 830 m, Točak 887 m i Đukina Kosa 710 m, a na drugom, Golubnjaku, dižu se: Dubrave 751 m, Ledenjak 664 m, Vrhovac 597 m i Golubnjak sa visovima od 598 do 442 m. Od Loma se odvaja u lučnom obliku kosa Poljana 857—758 m, a od Papuka na zapad Kaluđerski Vrh

750—640 m. Na istočnom dijelu P. pružaju se od Česlakovačkog Visa k istoku-sjeveroistoku dva podugačka brežuljka, od kojih se južniji zove Duga Kosa, sa vrhovima: Cimen 695 m, kota 685 m, i kota 580 m, dok su na sjevernijem najistaknutije točke: Rusi 772 m, Tromeđa 684 m, Babina Glava 565 m. Osim toga se od glavnog bila odvaja poveći broj kraćih kosa prema sjeveru i jugu. Na sjevernoj planini se prstasto ređaju 6—8 km dugačke kose, oko 600—700 m visoke, a između njih teku potoci, dok je južna manje razuđena, ali blažeg pada od sjeverne. Ona se od oboda Požeške Kotline spušta u zaobljenim brežuljcima.

Južni ogranci P. zauzimaju vrlo velik prostor, a nizovi brežuljaka pružaju se prema jugoistoku i jugu, i u istom se pravcu snizuju, od 280 do 160 m. Sjeverni ogranci mnogo su slabije razvijeni, ograničeni su na prostor između Vojlovice i Vočinskog Potoka, pružaju se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, i u istom pravcu postaju sve niži, od 315 do 185 m.

P. je najvećim dijelom pod šumama, u kojima prevlađuju bukva i hrast, pored toga javor, klen, jasen, a na prisojnim visovima ima breze, borovice i kestena. — Sjevernim i sjeveroistočnim podnožjem planine prolazi željeznička pruga Vočin—Humljani—Mislavac—Orahovica, Humljani—Drenovac, a južnim podnožjem željeznička pruga Požega — Pleternica. Sjevernim krajem P. vodi drum Vočin—Sremce—Drenovac—Čačinci, istočnim drum Čačinci—Orahovica—Duzluk, zapadnim, Suhopolje—Vočin—Kamensko — Rašikovci —Požega—Pleternica, dok južnim obodom Požeške Kotline prolazi drum Rašikovci—Kaptol—Kutjevo, a preko planine vodi više kolnih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: F. Koch, Grundlinien der Geologie v. West-Slavonien (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 1919); H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (I., Lice naše domovine 1905, 298—300). *P. Vujević.*

PARA, prvobitno (od 17 vijeka) turski srebrni novac, u vrijednosti od $^1/_{40}$ groša (3 aspre). Riječ P. vodi podrijetlo od perzijske riječi paréh (komad). P. je najniža jedinica turskog novčanog sistema, koji je sultan Abdul Medžid 1844 uveo, a čija je najveća jedinica bila zlatna lira (zlatna medžidija). Knez Mihailo je kovao 1868 bakrene komade, u vrijednosti od 1, 5 i 10 P., a kada se Srbija (1873) pridružila latinskoj novčanoj uniji, izjednačena je P. sa francuskim santimom (1 dinar = 100 P.). Jedna nova dinarska P. vrijedila je 2 stare turske ili čaršijske P. Narod još danas računa po čaršijskim P. Komadi od jedne P., poslije pridruženja latinskoj uniji, nisu više kovani, nego samo nikleni komadi od 5, 10 i 20 P., u početku još i bakreni od 5 i 10 P. Bakreni komadi od 2 P., koji su u početku ovoga vijeka bili pušteni u opticaj, nisu našli odziva, te su uskoro povučeni iz saobraćaja. 1920 bili su izdani od 5, 10 i 25 P. (legura je 98·5% cinka i 1·5% bakra). *B. S.*

PARAĆIN, varoš u Srbiji (moravska oblast). Ima 5.207 stanovnika. Na rijeci je Crnici i na glavnoj pruzi Beograd—Niš, odakle polazi pruga uskog kolosjeka za Zaječar. Trgovačko je mjesto, naročito za vunu i svinje. Razvija se i industrija. Sresko je mjesto. Ima gimnaziju, poštu. — P. spominju putnici u 16, 17 i 18 vijeku, kao običnu tursku palanku. Za vrijeme Karađorđeve vlade srpski i turski trgovci sastajali su se u P. da mijenjaju svoju robu.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Erdeljanović i Nikolić, Trgovački centri i putevi. *B. D.*

PARAĆINSKA BANKA. Osnovana je 1921. Kapital je 500.000. Fondovi 96.433, vjerovnici 1,250.593, ulozi 1,349.239, mjenice 2,148.246, nepokretnost 268.614 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Milan B. Popović. *N. S.*

PARAĆINSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1887. Kapital je 759.120. Fondovi 134.317, ulozi 1,714.291, mjenice 2,320.638, dobit 100.000 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Aleksandar Jovanović. *N. S.*

PARAPAT JANEZ, historičar i prevodioc (9/12 1838, Ljubljana — 7/4 1879, Zagradec, Dolenjsko). Svršio je gimnaziju (1852—1860) i teologiju u Ljubljani. Svećenik je od 1864. Služio je kao kapelan u Staroj crkvi u Kočevskoj, Semiču i Podbrezju, kao župni

upravitelj na Vranjoj Peči (1872 do 1879), kao župnik u Zagradcu. — P. je počeo da sarađuje 1862 u Slovenskom Glasniku i Mohorjevoj Družbi, objavio je u Slovenskom Glasniku 1863 dvije pjesme. Inače se posvetio domaćoj historiji i prevođenju. Pisao je najviše o historiji kranjskih gradova (u Letopisu Matice Slovenske 1870: Kranj, 1872: Radovljica, 1874: Kočevje, 1876: Kamnik) i plemićkih porodica (Žiga Herberstein, Zora 1872, Gospodje Višnjegorski, Vjestnik, 1873, Hohenwarthi, Slovenec, 1873). Glavno P. djelo je rasprava Turški boji u 15 i 16 veku s posebnim ozirom na Slovence (Letopis Matice Slovenske, 1871, i posebno, popularno u Besedniku, 1871, Prihod Turkov v Evropo in na slovensko zemljo). Od ostalih P. rasprava najvažnije su: O kmečkih puntih sploh in o uporu l. 1573 posebej (Letopis Matice Slovenske, 1869), Bitka pri Sisku (Koledar Mohorjeve Družbe, 1870), Furlanski arhivi in naša zgodovina (Slovenec, 1874), O starološki fari u Kočevskom (Zgodnja Danica, 1874), i razni numizmatički članci. Prevodio je najviše sa španskog, razne pripovijetke i slično u Slovenskom Glasniku i Besedniku i posebno (Defoe, Robinson, u Mohorjevoj Družbi, 1876 i više puta).

L i t e r a t u r a: Slovenski Narod, 1879, 85; Marn (Jezičnik, 25, 90); Benkovič, Dom in Svet (1894); Glaser (4 sv.). *I. Grafenauer.*

PARČIĆ DRAGUTIN ANTUN (26/5 1832, Vrbnik, Krk — 25/12 1902, Rim). Svršio je kao pitomac franjevačkog reda gimnaziju i teologiju u Zadru i posvećen je, na Uskrs 1854, za redovnika. P. se najprije bavio u više samostana, naročito u zadarskom, dok nije 1876, po traženju biskupa Strossmayer-a, sekulariziran i postavljen za kanonika zavoda Sv. Jeronima u Rimu, na kome je položaju i umro. — Prvi P. književni radovi su praktični rječnici Ilirsko (slavensko)-talijanski (I. izd. 1858, II. izd. 1874, III. izd. 1901), Talijansko-slovenski (I. izd. 1867, II. izd. 1887) i praktička, talijanski pisana Grammatica della lingua slava (I. izd. 1873, II. izd. 1878; francusko I. izd. 1877, II. izd. 1904). Pored tih radova prolazne vrijednosti P. je osigurao sebi trajan spomen u historiji hrvatske glagoljske književnosti, jer mu je tu, poslije smrti Iv. Brčića (1870), kome je P. već od 1859 pomagao pri izdavanju glagoljskih tekstova, pripao časni zadatak obnove hrvatsko-glagoljskih liturgičkih knjiga u duhu čistoće starog crkvenoslavenskog jezika, koji su u 17 vijeku Rafael Levaković, a u 18 vijeku Matija Karaman, iskvarili uticajem ruskog crkvenoslavenskog jezika, a u 19 vijeku popovi glagoljaši još i »Šćavetom«. U tom cilju izdao je P. najprije (1881) Dodatak k misalu rimsko-slavenskomu, a 1893 glagoljski Misal (II. izd. 1905) kao rezultat petnaestogodišnjeg rada. Šta je za preporod hrvatske glagoljske crkve, gotovo sasvim lišene dobrih liturgičkih knjiga, taj rad značio, najbolje objašnjavaju naprezanja austro-ugarskih i talijanskih protivnika slavenskog bogoslužja, da spriječe bar novo izdanje Misala. P. je još ponovno izdao (1893) Ritual rimski B. Kašića, a u rukopisu je ostavio latinski pisanu staroslavensku gramatiku, rječnik latinsko-staroslavenski i građu za glagoljski brevijar. Svoj prevod Pakla Danteove Božanstvene Komedije izdao je 1875.

L i t e r a t u r a: Daroslav (Kvirin Klem. Bonefačić), Dragutin A. Parčić (1903). *F. Fancev.*

PARIK (grčki πάροικος), u srpskim izvorima srednjeg vijeka sinonimni naziv za meropsa, t. j. za zemljoradnika, koji je podložan vlasteli. *M. K.*

PARISKA (KANADSKA) KRUPNA RENETA je vrsta jabuka, koja je veoma raširena, naročito u Slovenačkoj i u Hrvatskoj, napose oko Zagreba i u Zagorju. *I. R.*

PARISKA KONFERENCIJA MIRA, održana da likvidira pitanja u Svjetskom Ratu, otpočela je rad 18/1 1919 u Versailles-u (na dan obljetnice i na mjestu proklamacije Njemačkog Carstva 1871). Na istom je mjestu potpisan 28/6 1919 Versailles-ski mir između Njemačke i glavnih saveznih i udruženih sila. S Austrijom je potpisan mir u Saint-Germain-u 10/9 1919, s Bugarskom u Neuilly-u 27/11 1919, s Madžarskom u Trianonu 4/6 1920, s Turskom u Sèvres-u 10/8 1920. (V. Istočno pitanje i odnosne ugovore). *V-lj. P.*

PARISKI MIR 30/3 1856, poslije krimskog rata. Potpisnice su: Austrija, Francuska, Engleska, Pruska, Rusija, Sardinija i Porta.

Ugovorena je evakuacija zauzetih teritorija. Rusija se obvezala, da napusti Kars i druge turske teritorije, a saveznici Sevastopolj i druga ruska područja (2, 3, 4). Porti je dozvoljeno, da sudjeluje u koristi javnog prava i evropskog koncerta. Sile su se obvezale respektirati nezavisnost i integritet turskog teritorija (7). U slučaju sukoba jedne sile s Portom ugovoreno je, da obje strane obavijeste druge vlasti, prije upotrebe sile, da bi ove posredovale za održanje mira (8). Sultan je saopćio silama spontano izdani ferman o popravku stanja kršćana. To saopćenje nije davalo pravo silama da se umiješaju, ni pojedinačno, u odnose slutanove sa njegovim podanicima ni u unutrašnju upravu (9). Crno more je neutralizirano i zabranjeni su svi ratni brodovi na njemu (osim u čl. 14 i 19 i dodanoj konvenciji točno određenog broja (105, malih ruskih i turskih brodova za obalnu službu), a dozvoljeni su svi trgovački (11). Proširene su i na Dunav i ušća odredbe ugovora bečkog kongresa o plovidbi na rijekama, koje dijele ili protiču više država (15). Čl. 16—19 uredili su dunavsku plovidbu. Provedena je rektifikacija ruske granice u Besarabiji (uklanja se sa ušća Dunava) (20) u korist Moldavske (21). Vlaškoj i Moldavskoj potvrđeni su, pod suverenstvom Porte i garancijom ugovornih sila, pređašnji privilegiji. Ostavljena im je nezavisna narodna uprava, sloboda vjere, zakonodavstva, trgovine i plovidbe. Čl. 22—27 govore o unutrašnjem uređenju ovih pokrajina. »Kneževina Srbija i dalje će zavisiti od Porte, saglasno sa carskim hatima, koji joj utvrđuju i određuju prava i imunitete, stavljene od sada pod zajedničku garanciju ugovarajućih sila. Kneževina će zadržati nezavisnu i narodnu upravu, a isto tako i punu slobodu vjeroispovijesti, zakonodavstva, trgovine i plovidbe« (28). Održano je pravo garnizona Porte, kako se nalazilo utvrđeno pređašnjim pravilnicima. Nikakva oružana intervencija ne će moći biti u Srbiji bez prethodnog sporazuma među visokim ugovarajućim silama (29). Vraćen je status quo u Aziji (30). Trgovački odnosi obnovljeni su na predratnoj osnovici i po načelu najvećeg povlaštenja (32).

V. Popović.

PARMA VIKTOR, kompozitor (20/2 1858, Trst — 25/12 1924, Maribor). Učio je gimnaziju u Zadru i Tridentu, pravo na univerzitetu u Beču, a muziku u Trstu, Zadru, Tridentu i Beču. Služio je u raznim mjestima. Bio je (od 1906) okružni poglavar u Litiji, a zatim dirigent narodnog kazališta u Mariboru. P. je komponirao opere (Urh grof Celjski, Ksenija, Stara pesem, Zlatorog), operete (Caričine Amazonke, Lukavi služnik, Venerin hram, Zaručnik v škripcih), vokalne i orkestralne točke za pozorišne komade, 20 kompozicija za orkestar, jedan kvartet za instrumente, muške, ženske i mješovite zborove, solo-pjesme i jedan zbor sa orkestrom.

J. M.

PARMAČEVIĆ STJEPAN, novinar (6/1 1886, Erczy, kraj Budimpešte). Gimnaziju je učio u Varaždinu i Osijeku, sveučilište (slavistiku) u Zagrebu i Pragu. Kao gimnazist pisao je pjesme (Pobratim, đačko društvo Javor u Osijeku), i izdao je zbirku Lirika (1905). Na sveučilištu u Zagrebu bio je član pokreta oko Hrvatskog Đaka, u kome je pisao pjesme, novele i kritike. 1906 ušao je u redakciju Pokreta, i tu je ostao do sada, uz sve promjene imena, što ih je list preživio (Pokret, Hrvatski Pokret, Hrvatska Riječ, Riječ SHS, Riječ). Sada je glavni urednik zagrebačke Riječi. Pored stalnog novinarskog posla P. već mnogo godina vodi kazališnu kritiku u svome listu, a i inače izvješćuje o književnim novostima; specijalno je izvješćivao o predratnoj srbijanskoj literaturi. Pisao je putopise iz Čehoslovačke, Poljske, Rumunjske, Bugarske, Grčke i Turske. Sarađivao je u Savremeniku, Jugoslavenskoj Njivi, Srpskom Književnom Glasniku, Zvonu (koje je neko vrijeme i uređivao) i dr. *A. B-c.*

PARTA MANISTRA je poširoka pletena traka od sitnih raznobojnih đinduva. Nosi se u Resavi. *N. Z.*

PARTOŠ, manastir u Banatu, u temišvarskoj eparhiji. Crkva je posvećena Sv. Arhanđelima Mihailu i Gavrilu. Prema tradiciji P. je osnovan u 15 vijeku od despota Jovana. Spominje se 1561 i 1562. U P. je sahra-

njen temišvarski mitropolit Josif, koji je živio oko 1655. 1777 P. je ukinut carskim rješenjem i ne postoji više kao manastir *V. P-ć.*

PASARIĆ JOSIP, književnik i profesor (31/1 1860, Pušća). Osnovnu školu svršio je u Selima, gimnaziju u Zagrebu, a univerzitet u Beču i Zagrebu. 1883—1893 služio je na gimnaziji u Zagrebu. 1893 za kaznu bio je premješten u Osijek. Zato se odrekao službe i dao se na žurnalistiku. 1893 do 1905 uređivao je Obzor. 1897 bio je izabran za poslanika u hrvatski sabor, ali mu je izbor od kuenovaca poništen. 1903 bio je u zatvoru, zbog demonstracije protiv Madžara. 1905 prešao je u redakciju Pokreta. 1906 bio je reaktiviran kao profesor gornjogradske gimnazije zagrebačke, kojoj je kasnije bio i ravnatelj. Penzioniran je 1924, izabran je za narodnog poslanika hrvatske seljačke stranke i kao takav postao je državni podsekretar u ministarstvu prosvjete i potpredsjednik narodne skupštine.

P. je mnogo radio kao publicist, književni referent i kritičar. Štampao je veliki broj kritika, prikaza i literarno-historijskih rasprava u Obzoru, Vijencu, Savremeniku, Nastavnom Vjesniku, Kolu Matice Hrvatske, Pokretu, Programima zagrebačke gimnazije i t. d. Devedesetih godina uređivao je Vijenac (sam i u društvu s M. Maravićem i B. Inhofom), a 1909—1911 kolekciju Savremeni hrvatski pisci. Dugo godina je odbornik Matice Hrvatske. — U prvom deceniju svog rada P. je bio jedan od najaktivnijih književnih kritičara i popularizatora književnosti u Hrvatskoj. Uz M. Šrepela P. je prikazivao i ocjenjivao sve vrednije edicije novije naše književnosti, šireći smisao za realizam vrste K. Š. Đalskoga, a boreći se protiv književnog razmetanja najmlađih i protiv uvođenja francuskog naturalizma. Poslije oslobođenja preradio je u modernijem duhu neke starije hrvatske čitanke za srednje škole. Pored toga P. je prilično prevodio s ruskoga i pisao prikaze o ruskim piscima. Za Maticu Hrvatsku priredio je izbor šaljivih narodnih priča.

A. Barac.

PASCHER IVAN, građevinar (19/6 1858, St. Margarethen, kod Eisenstadt-a, Burgenland). Studirao je na realci u Ödenburg-u. Poslije mature došao je u Beč, gdje se posvetio zidarstvu i pohađao je zimske tečajeve na zidarskoj i zanatlijskoj školi u ljevaonici na Wieden-u u Beču. 1880 stupio je u specijalnu školu za arhitekturu Fridrika baruna Schmidta na akademiji u Beču, gdje je bio tri godine. Poslije je stupio u službu kod arhitekta Ljudevita Schöne-a u Beču. 1844 stupio je u službu kod mjesnog građevinskog i tesarskog majstora Josipa F. Flora u Grazu. U ovoj službi projektirao je i izvršio poštu i telegrafsku zgradu u Grazu, samostan i kapelu školskih sestara u Eggenbergu i t. d. 1893 stupio je u službu kod građevinskog vodstva univerziteta u Grazu i izvršio je sve građevinske nacrte. Istovremeno je bio učitelj na državnoj zanatlijskoj školi u Grazu. Kad su bili radovi na univerzitetu svršeni, P. je položio građevinski ispit i otvorio je vlastito građevinsko poduzeće. Sedamnaest godina, do ujedinjenja, djelovao je u Mariboru. U to vrijeme projektirao je i izvršio čitav red privatnih i osobito crkvenih zgrada u biskupijama Seckau, Maribor, Gorica, Ljubljana, Celovac, Vesprim i t. d. Svega skupa projektirano je i sazidano po njegovim nacrtima oko 50 crkvi, i to u Slovenačkoj: Sv. Pavle kod Prebolda, Žalec, Cirkovce, Čadram, Sv. Andrija kod Gorice, Rifenberg kod Pevme, Vič kod Ljubljane (sa župnom zgradom), Sv. Antun u Slovenskim Goricama, Reihenburg (i sav unutrašnji namještaj) i Sv. Jurij u Prekomurju. Crkvene kule: Slovenska Bistrica i Sv. Petar kod Radgone. Projektirao je i renovirao čitav red starih zgrada i crkvenog namještaja, na pr. u stolnoj crkvi u Mariboru (3 oltara), Križevci kod Ljutomera, Poljčane, Novo Mesto (oltar kod milosrdne braće), Zagreb (franjevačka crkva Lurdska špilja i oltar sa jaslicama i Božjim grobom), Jarenina (veliki oltar), Celje (njemačka crkva, veliki oltar), Donja Lendava (jedan oltar), Maribor (školske sestre, oltar); školske zgrade u Jarenini u Mariboru (školske sestre). Poslije rata živi u Grazu.

F. Stele.

PASJAČA. 1. Planina u Srbiji, između rijeka: Toplice-Crnatovačke-Glasovičke-Bučinske, južno-jugoistočno od Prokuplja. Sagrađena je pretežno

od kristalastih škriljevaca i odlikuje se blagim, zaobljenim oblicima. Od najvišeg vrha, Orlova Kamena 896 m, odvajaju se u svima pravcima podugački brežuljci i kose, a između njih su usjekli svoje doline potoci i rječice. Na zapadu se P. nastavlja u Crnu Planinu, od koje je odijeljena prijevojem između Businske i Glasovičke Reke, istočno od vrha Jabulovca. P. je najvećim dijelom pošumljena. Sjevernim podnožjem planine prolazi drum Kuršumlija i Brus —Bace—Prokuplje—Žitorađa—Niš i Leskovac, istočnim, kolni put Žitorađa—Zlata—Bojnik, južnim, kolni put Zlata—Žitni Potok—Gojinovac—Brus i Kuršumlija, a zapadnim vodi kolni put Prokuplje—Žitni Potok.

P. V.

2. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Nišave. Izvire pod Debelom Bukom 966 m) i Sinoglavskom Čukom (1.024 m), oko 7·5 km istočno od mjesta Babušnice. S izvorišta teče prema sjeveru, od sutoka s Bisterskom Rijekom skreće, pod pravim uglom, i počinje teći na istok-jugoistok, a od Davidova Čiflika na istok-sjeveroistok u dosta krivudavom toku. Kod stjenovitog grebena Sarlaka udara na sjeverozapad, i u Nišavu se ulijeva oko 1 km nizvodno i sjeverozapadno od Pirota. Glavniji pritoci P. s lijeve strane su: Bisterska i Cerovačka, a s desne Rasnička (Prisjanska). Dužina P. toka je 22·2 km, a površina porječja 219·6 km^2. *P. V.*

PASJANE, selo u srezu gnjilanskom, okruga kosovskog. U P. je 2, 3 i 4/6 1907 vođena ogorčena trodnevna borba između srpskih četnika i turske vojske. U toj borbi poginuli su vojvode Dušan-Rade Radivojević, Dragoljub Nikolić i 27 četnika.

M. M.

PASKALIĆ LJUDEVIT (Pasquali), kotoranin iz prve polovine 16 vijeka, okretan talijanski rimator i latinski pjesnik. Po zvanju vojnik, poslije burne mladosti izdao je u Mlecima (1549) svoje talijanske pjesme (rime) po primjeru Petrarkinu, a dvije godine kasnije, tako isto u Mlecima, plodove svoga latinskog pjesništva. Bio je okretan latinski pjesnik i vješt rimator.

L i t e r a t u r a: Đ. Körbler, Rad, 212. *Đ. K.*

PASKALIĆ ŠIMUN (Pasquali), kotoranin, humanist 15 vijeka. Izdao je 1488 Svetonijeve biografije. *Đ. K.*

PASKIEVIĆ-ČIKARA PEROSLAV (1869, Šibenik). Studirao je trgovačke i pravne nauke. Sarađivao je u različitim domaćim industrijskim i obrtničkim poduzećima i privrednoj štampi. Jedan je od osnivača Hrvatskog Lloyd-a (sada Jugoslavenskog Lloyd-a). Počasni je član Merkura, Saveza Hrvatskih Obrtnika, Obrtničkog Društva, dopisni član Trgovačko-obrtničke komore u Sofiji. 1919/20 bio je narodni poslanik u privremenom narodnom predstavništvu. 1920 imenovan je za člana privrednog savjeta. Većina stranih konzulata u Zagrebu osnovana je njegovom zaslugom. Glavna su mu djela: Godišnji izvještaji komore, O ustrojstvu i djelokrugu trgovačko-obrtničkih komora, Pravo Hrvatske na vlastite poštanske marke (1908), Reforma izbornog reda za trgovačko-obrtničke komore (1911), Maloobrt u Hrvatskoj (1912), Izvještaj o kongresu međunarodne trgovačke komore u Rimu (1923).

S. D.

PASMINE DOMAĆIH ŽIVOTINJA. Pojedine vrste domaćih životinja raspadaju se u pojedine P., koje sačinjavaju individui istoga porijekla, a koji su jednaki po bitnim spoljašnjim i ekonomskim osobinama. P. su ili obične domaće, na izvjestan predio već sasvim prilagođene, odnosno autohtone, ili su iz drugih krajeva importirane. One su po porijeklu ili čistokrvne ili nastale ukrštavanjem.

Prema prirodnim i ekonomskim prilikama imamo primitivne i kulturne P. U našoj državi prevlađuju domaće primitivne P., tako: kod konja (bosanski, posavski, obični madžarski, starohrvatski), kod goveda (buša, stepsko govedo), kod svinja (mangalica, turopoljka, šiška), kod ovaca (pramenka), kod koza (balkanska koza). Međutim ima cio niz P., koje su tek u kasnije vrijeme u naše krajeve importirane, te su se već sasvim aklimatizirale i zauzimaju odlično mjesto, tako: kod konja (lipicanac, nonius, norički konj), kod goveda (sivo-smeđe alpsko, pincgausko, marijadvorsko, bonjhadsko govedo), kod ovaca (jezerska, cigaja), kod svinja (jorkširska).

Osim toga ima još cio niz drugih, kulturnih P., koje su u većem broju importirane, ali nisu prešle toliko u masu. *S. Ulmansky.*

PASOŠI. Inicijativom Društva Naroda, a pod pokroviteljstvom njegovog komiteta za saobraćaj održana je oktobra 1920 u Parizu međunarodna konferencija za poboljšanje saobraćaja, na kojoj je, pored ostalog, diskutirano i pitanje o međunarodnim P. Pošto je prethodno konstatirala, da u vremenu njenog držanja nije bilo moguće ukinuti P. u međunarodnom saobraćaju, obzirom na državnu bezbjednost, konferencija je izrazila želju, da se ovom ukidanju pristupi što skorije, i da sve države usvoje isti, međunarodni oblik P. Ali je ova želja ostala i do danas neostvarena.

Pitanje o P. u našoj državi regulirano je uglavnom pravilnikom o izdavanju i vidiranju putnih isprava za građane kraljevine SHS, koji je propisao ministar unutrašnjih poslova 1/4 1924, na osnovu čl. 12 e) uredbe o ustrojstvu ministarstva unutrašnjih poslova. Propisi pokrajinskog zakonodavstva o P. vrijede samo toliko, koliko nisu u protivnosti sa odredbama pravilnika.

I po pravilniku i u praksi razlikuju se dvije glavne vrste putnih isprava: 1. za inostranstvo (zagranični, diplomatski i iseljenički P.) i 2. za unutrašnji saobraćaj (objave). U prvu vrstu spadaju i t. zv. pasavani (propratnice), koji se u izvjesnim slučajevima izdaju mjesto P.

1. Putne isprave za inostranstvo. Za sve ove isprave pravilnik upotrebljuje zajedničko ime P., i u čl. 1 veli: »Pasoš je javna isprava, koja ovlašćuje sopstvenika na putovanje i boravak u inostranstvu i utvrđuje identičnost i državljanstvo lica na koje glasi«.

A. Zagranični P. Nitko ne može preći granicu bez ispravnog zagraničnog P., koliko međunarodnim sporazumima nije za pojedine slučajeve drukčije regulirano (dvovlasnički i malogranični saobraćaj, riječna i morska plovidba i t. d.). Ove P. izdaju: u zemlji upravno-policijske vlasti (veliki župan, uprava grada Beograda, okružna načelstva u mjestima gdje postoje, policijske direkcije u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani i t. d.), a u inostranstvu: diplomatska predstavništva, konzularna zastupništva, ovlaštene delegacije i počasni konzuli (ovi posljednji samo po specijalnom odobrenju ministarstva inostranih poslova). Za izdavanje P. nadležna je ona vlast, na čijem području njegov potražilac stalno boravi, ali ga, po izuzetku, mogu izdati i druge vlasti, ovlaštene za izdavanje P., razumije se po ispunjenju potrebnih uvjeta. Ovo može biti u hitnim i važnim slučajevima, kao i u slučaju, kad bi odlazak molioca njegovoj nadležnoj vlasti bio skopčan sa velikom dangubom i znatnim troškovima, ili kad bi se državni službenici ili privatna lica po naročitim poslovima nalazili izvan mjesta njihovog stalnog boravka, pa bi se pokazala potreba, da im se izda P. U svima ovim slučajevima izuzetnog izdavanja P., vlast koja ga je izdala, dužna je izvijestiti moliočevu nadležnu vlast. Za slučaj konstatiranja obmane, P. se ima oduzeti, a ako je dotično lice već otputovalo, u važnijim slučajevima moraju se poduzeti hitni koraci preko ministarstva inostranih djela, da mu se P. u inostranstvu oduzme.

Diplomatska predstavništva, konzularna zastupstva i delegacije u inostranstvu ne mogu izdavati nove P., prije nego što dobiju potrebna i povoljna obavještenja od nadležne policijske vlasti za lice, koje traži P., ili od ministarstva unutrašnjih poslova. Dok ova obavještenja ne stignu, mogu produživati vrijednost starog P., ili izdati privremeni P. na dva tri mjeseca, a u cilju repatriiranja naših državljana. Iznimno mogu izdavati nove P. samo onim našim državljanima, koji stalno žive u inostranstvu, ako su ispunili svoju vojnu obvezu. Ovim licima mogu vlasti u zemlji izdavati i produživati zagranične P. samo po dobivenom povoljnom mišljenju onog našeg predstavništva ili zastupstva na strani, u čijem području ona stalno borave, ili po naročitom odobrenju ministra unutrašnjih poslova. Vidiranje i produženje izdanih P. mogu vršiti i prvostepene upravno-policijske vlasti (sreski načelnici, kotarski predstojnici i t. d.) u mjestu moliočevog stalnog boravka, a iznimno i ostale vlasti istog ranga, po pribav-

ljanju povoljnog izvješća od nadležne moliočeve vlasti.

Oblik P., koji propisuje ministar unutrašnjih poslova isti je za cijelu zemlju, a pasoške knjižice štampane su trojakim tekstom: ćirilicom, latinicom i slovenačkim jezikom. Sva tri teksta prevedena su i na francuski jezik. Izrada i štampanje ovih knjižica monopolizirani su za račun države, i stoga se one mogu štampati samo u državnoj štampariji u Beogradu.

Po čl. 19 pravilnika, svaki ispravan građanin kraljevine, koji je ispunio potrebne zakonske uvjete, može dobiti zagranični P. »Ispravnom licu ne smiju se činiti teškoće oko izdavanja pasoša, pa ma i nemalo sve propisane dokumente, koji bi se tražili od nekog nepoznatog lica. Za nepoznatog vlast je dužna najhitnijim putem pribaviti potrebna obavještenja.

»Isto tako lično prisuće nije obvezno za dobivanje putne isprave. Ovo se specijalno ne može tražiti od lica daleko udaljenog od mjesta nadležne vlasti za izdavanje P.«

P. se izdaju najmanje na mjesec dana, a najduže na dvije godine. Posljednje može biti samo u izuzetnim slučajevima (studentima i radnicima u inostranstvu, licima koja moraju češće putovati i t. d.). Obično se P. izdaje na šest mjeseci ili na jednu godinu, a u naročitim slučajevima, kad vlast to za potrebno nađe, može se izdati samo za jedno putovanje. Na svakom P. mora biti utisnuta fotografija lica, na koje glasi, a ako je P. izdan za porodicu, onda i fotografije svih članova, koji su u njega upisani. U ime takse plaća se: za vrijeme do šest mjeseci 10 dinara, od 6—12 mjeseci 20 dinara; za dvije godine 40 dinara (T. br. 55).

Zagranični P. ne mogu se izdavati: a) stranim državljanima; b) licima u pritvoru ili pod istragom za skitanje ili koju bescasnu krivicu; c) licima, koja nisu ispunila ni regulirala svoju vojnu obvezu; d) maloljetnicima, bez odobrenja roditelja ili staratelja; e) udatim ženama, bez odobrenja muža, a neudatim i nesamostalnim ženama bez odobrenja roditelja ili staralaca; f) državnim službenicima, bez odobrenja njihove pretpostavljene vlasti; g) oficirima i vojnicima, bez odobrenja vojnih vlasti; h) đacima, bez odobrenja školskih vlasti ili roditelja ili staralaca; i) licima, koja stoje u naročitim privatno-pravnim obvezama prema državi, općini ili privatnima, bez dovoljnog jamstva, i j) licima, za koja vlast ima uvjerenje da su neispravna i da će dobiveni P. zloupotrijebiti. Sve ovo vrijedi i za vidiranje P.

Protiv odluke vlasti, kojom se molilac odbija od izdavanja P., žalba se podnosi ministru unutrašnjih poslova, čije su odluke izvršne.

Ako neko lice izgubi ili mu se ukrade P. i to dokaže pred nadležnom vlašću, vlast će mu izdati nov P. pošto prethodno objavi gubitak starog preko Službenih Novina i Policijskog Glasnika (službenog organa ministarstva unutrašnjih poslova), o trošku molioca. Na novo izdanom P. u ovom slučaju označuje se, da je duplikat.

Zagranični P. mogu biti: individualni, zajednički (familijarni) i kolektivni. Prvi se izdaju samo za jedno lice, i njime se ne mogu služiti članovi porodice, dok se u zajednički P. mogu upisati muž, žena i djeca, mlađa od 16 godina. Ovim P. žena može putovati samo u pratnji muža, inače, t. j. kad putuje sama, mora imati individualni P. Kolektivni P. izdaju se prilikom putovanja kakvog većeg društva ili korporacije u cilju naučnom, sportskom i t. d., a po prethodnom odobrenju ministra unutrašnjih poslova. Vođa društva ili korporacije mora imati poseban P.

Vizum je »pismena klauzula na pasošu«, kojom vlast ovjerava da je njegovom vlasniku odobren prijelaz granice u označenu zemlju. Ovaj vizum stavlja se odmah pri izdavanju P., i vrijedi samo za one zemlje, koje su u njem spomenute. Za davanje i produženje vizuma nadležne su vlasti koje izdaju P. Vizumi se mogu davati za jedno i više putovanja (ali ne za vrijeme duže od 6 mjeseci), i to samo na P., kojima rok nije istekao. Obično se daju za odlazak i povratak (Aller et retour). Ako nije označeno, da vizum vrijedi i za povratak, P. se mora naknadno vidirati kod našeg predstavništva ili zastupstva na strani. Obnavljanje vizuma (po isteku roka) biva pod istim uvjetima pod kojima se izdaje i prvi

vizum. Za vidiranje P. plaća se taksa od tri dinara.

Osim vizuma domaćih vlasti, P. se prije putovanja mora vidirati i kod predstavništva ili konzularnih zastupstva onih zemalja, u koje se putuje, i preko kojih se teritorija prelazi.

Stranim državljanima, koji dolaze u našu zemlju, obično se daje jednomjesečni vizum, sa naznačenjem mjesta kuda putuju. Izuzimaju se slučajevi kad dolaze u naša kupališta i ljetovališta, u kojima im se vizum može dati i za tri mjeseca. Ovi rokovi ne isključuju dužnost policijskih vlasti, da dotičnim strancima prekinu boravak u našoj zemlji, odnosno da im vidiraju P. za povratak i prije isteka ovog roka, ako ustanove da se oni ponašaju nelojalno i štetno po interese naše zemlje. — Strani državljani, koji dolaze u našu zemlju u cilju zaposlenja, ne mogu dobiti vizum bez odobrenja ministra socijalne politike ili ministra unutrašnjih poslova, a bez naročitog dopuštenja ministra inostranih djela ne mogu dobiti vizum za dolazak u kraljevinu državljani Rusije, Litvanije, Letonije i Estonije. Isto tako ne mogu dobiti vizum za dolazak u našu zemlju ni za prolazak preko njenog teritorija lica bez sredstava za život i put, kao i lica, za koja naša zastupstva imaju uvjerenje, da su sumnjiva i da bi njihov dolazak bio štetan po naše interese. Bez odobrenja ministra unutrašnjih poslova vizumi za dolazak u zemlju ne mogu se dati artistima (cirkuskim, kabaretskim i t. d.) i članovima sportskih klubova, podanicima bivših neprijateljskih država, niti se Rusima, koji imaju tranzitni vizum, može odobravati boravak u našoj zemlji, ma i za najkraće vrijeme. Ostalim licima sa tranzitnim vizumom mogu policijske vlasti odobravati kraće zadržavanje na našem teritoriju (1—5 dana) samo u važnim i opravdanim slučajevima (bolest, izgubljena prtljaga i t. d.).

Da bi se olakšao dolazak stranaca u naša kupališta i ljetovališta, ministarstvo unutrašnjih poslova naredilo je: da se ovakvim putnicima daju vizumi za odlazak i povratak sa rokom od tri mjeseca, da im se taksa za vizum, koja se od stranaca naplaćuje po načelu reciprociteta, smanji na 10 dinara, i da se, po dolasku, ne moraju lično prijavljivati vlastima, već samo pismeno, preko hotelijera ili izdavaoca stana. Pored ovoga, ministar je izdao upute policijskim vlastima, a naročito pograničnim policijskim komesarima, da se prema putničkom svijetu ponaša sa što više pažnje i susretljivosti, u granicama zakonskih propisa.

B. Pasavani (propratnice). Ova vrsta putnih isprava izdaje se licima, čije državljanstvo nije točno utvrđeno, najduže na tri mjeseca, i to samo za odlazak ili repatriiranje. Samo iznimno, i u opravdanim slučajevima, mogu one vrijediti i za povratak. One se ne mogu produživati, a njihovi posjednici dužni su da reguliraju svoje državljanstvo u roku za koji vrijedi izdana propratnica. Ovo može činiti i vlast, koja je propratnicu izdala, po službenoj dužnosti. Za pasavane plaća se ista taksa kao i za P.

C. Diplomatski P. Ove P., kao i potrebne vizume za njih, izdaje ministarstvo inostranih djela, po propisima, koji o tome postoje, i ovlaštena diplomatska predstavništva ili zastupništva stranih država u našoj kraljevini. Uredbom za službu komesara željezničke i parobrodarske policije naređeno je, da se od poznatih diplomatskih predstavnika i činovnika ne traže putne isprave, a od nepoznatih kad se zatraže, da se ne vidiraju.

D. Iseljenički P. izdaju se za putovanje u prekooceanske krajeve, i to samo po odobrenju ministra socijalne politike. Bez odobrenja ovog ministra ne može se za ove krajeve izdati ni običan zagranični P., ma i za najkraće vrijeme, i ma u kom cilju. Prema čl. 9 zakona o iseljivanju, za dobivanje zagraničnog P. potrebni su ovi uvjeti: regulirana vojna obveza, najmanje 18 godine života, dokaz o plaćenom porezu i ispravnosti i odobrenje ministra socijalne politike, koje se daje s obzirom na uvjete useljivanja u dotične zemlje. Lica, zaposlena na pomorskim trgovačkim brodovima, imaju mjesto formalnih P., pomorske službene knjižice, koje im izdaju nadležne pomorske (lučke) vlasti, po odobrenju upravno-policijskih vlasti. Za iseljenički P. plaća se taksa od 250 dinara.

2. Objave za unutrašnji saobraćaj. Za putovanje po unutrašnjosti zemlje

nisu, u pravilu, obvezne naročite putne isprave, ali je ipak svako lice dužno, da se legitimira na zahtjev policijskih ili općinskih organa. Po potrebi ministar unutrašnjih poslova može narediti obvezno uvađanje objava i za unutrašnji saobraćaj, a to isto mogu učiniti i veliki župani za svoja područja, po odobrenju ovog ministra. U ove se objave osim fotografije, mora unijeti i opis vlasnika objave, naravno sa potpisom lica, koje je izdalo objavu, pečatom nadleštva kao i datumom izdavanja i vremena trajanja. Objave se mogu davati najduže na tri mjeseca i s njima se ni u kom slučaju ne može preći granica naše kraljevine. Na svakoj objavi mora se utisnuti i taksa od 5 dinara u taksenim markama. Za ove objave nije potrebna naročita molba radi njenog dobivanja. Ove objave izdaju sve policijske i općinske vlasti u zemlji. — Po § 150 srpskog kaznenog zakonika kažnjava se zatvorom do 2 mjeseca: »1. Ko načini lažan pasoš ili ispravan pasoš preinači, pa od takvog ili on sam ili tko drugi u znanju upotrebljenja učini. 2. Ko učini, da mu se pasoš pod lažnim imenom izda, ili ko kao svjedok posluži da se pasoš drugome pod lažnim imenom izda«, a po čl. 35 zakona o iseljivanju, koji vrijedi za cijelu zemlju, zatvorom do 6 mjeseci i novčano do 1000 dinara kažnjava se »putnik-iseljenik, koji pokušava da se ukrca s lažnim ili s nedovoljnim putnim ispravama«. Putnik, koji s tuđim P. ili pod tuđim imenom putuje, kažnjava se zatvorom od 8—30 dana (§ 341 srpskog kaznenog zakonika).

D. Alimpić.

PASTEUR-OV ZAVOD U NIŠU osnovan je inicijativom Dr. Lj. Stojanovića, koga je u tome pomagao tadašnji načelnik vojnog saniteta Dr. M. Marković. Otvoren je svečano 1900 u Nišu, u naročito zato podignutoj zgradi blizu Ćele Kule. 5/9 1900 otpočeo je Dr. Petković instaliranje antirabičnog odjeljenja, što je trajalo do kraja te godine. 21/10 1900 izvršena je prva trepanacija pitomoga zeca. 1900 spravljena je vakcina protiv velikih boginja za cijepljenje ondašnjih jesenjih regruta. 28/12 1900 javio se prvi bolesnik za antirabično liječenje, jedan vojnik iz 4 pješadijskog puka Stevana Nemanje. Kao Kraljevsko-Srpski Pasterov Zavod otvoren je naređenjem ministra vojnoga od 25/12 1900. U toku 1901 u P. Z. radio je Dr. Sava Popović, namjesto Dr. Ljub. Stojanovića, koji se zahvalio. U istoj godini došao je za pomoćnika ondašnji sanitetski poručnik Dr. Miloš Stevanović, koji je ostao u ovom zavodu do 1915. Upravnik P. Z. bio je 1901—1910 Dr. Drag. Petković.

U P. Z. bila su odmah s početka dva odjeljenja: antirabično i vakcinalno odjeljenje. U 1904 otvorena su bila još dva odjeljenja: bakteriološko i desinfekciono odjeljenje.

Antirabično liječenih lica, koja su bila ujedena od bolesnih ili sumnjivih životinja, bilo je: u 1901 236, u 1902 272, u 1903 314, u 1904 316, u 1905 357. Svega 1.497. Smrtnost od bjesnila kod liječenih bila je 1·40% veća no prosječna smrtnost kod pariskog Pasteur-ovog Zavoda, većinom zbog sporog pošiljanja ujedenih lica.

Vakcinalno odjeljenje spravljalo je animalnu limfu, t. zv. vakcinu ili maju, cijepeći telad osnovnom limfom, koja je dobivana iz bečkoga vakcinalnoga zavoda. Za prvih šest godina upotrebljeno je 281 tele, i s njih dobiveno 6.585 g vakcine, od čega je spravljeno i ekspedirano za građanski i vojni sanitet 1,241.499 porcija maje.

Bakteriološko odjeljenje P. Z. instalirano je 1904, a službeno je otvoreno 1/4 1904 rješenjem ministra vojnog od 29/3 1905.

Desinfekciono odjeljenje P. Z. počelo je svoj rad 20/4 1904, kad je otpočet prvi desinfektorski tečaj.

Pored ova četiri odjeljenja bilo je spremljeno sve za otvaranje seroterapijskog odjeljenja za spravljanje raznih seruma i vakcina, i kemičko odjeljenje, koje je, i ako nije bilo službeno otvoreno, ipak potpuno funkcioniralo. U 1915 izvršen je prijelaz P. Z. u građanski sanitet. Poslije oslobođenja (1918) ovaj zavod je renoviran, a prije dvije godine prekršten u Epidemiološki Zavod.

V. Stanojević.

PASTEUR-OVI ZAVODI. U Srbiji je prvi P. Z. osnovan 1900 u Nišu, zaslugom ondašnjeg šefa vojnog saniteta, pukovnika Dr. M. Markovića. Sada u našoj zemlji postoje 4 P. P.: u Zagrebu, Sarajevu, Novom Sadu i Nišu. U njima su vršena uštrcavanja: 1921 4.942, 1922 5.680, 1923 6.150, 1924

5.705, 1925 5.426. Od svih liječenih samo je kod njih 93 bilo neuspješno liječenje i završilo se bjesnilom i smrću. Kod sviju ostalih su pojave bjesnila spriječene.

V. S.

PASTIR (pastijer, čobanin, ovčar, kozar, kobilar, kravar, volar, svinjar, krdar, planinar, tučar) je čovjek, koji pazi i čuva stoku na paši. Što je koji kraj manje naseljen, veću važnost ima pastirstvo i P., koji na planinama često mora da se bori protiv divljih zvijeri, a i protiv neprijateljskih ljudi. Kod nas se uzima na jednog odrasloga P. u ravnici 50—60 glava odrasle ili 6 do 8 puta toliko sitne stoke. Na nedoglednim pašnjacima Južne Amerike se uzima na 1.000—1.500 glava odrasle stoke po jedan P., a u Australiji čak na 5 do 7.000 ovaca jedan. U našim planinama sačuvali su se kao P. čitava plemena, koja u mnogo čemu imaju osobine pravih nomada (Crnovunci, Vlasi). Oni se udružuju o Đurđevdanu u bačila (bratstva) sa posebnom, kolektivističkom organizacijom sve produkcije zajedničkih, udruženih krda sa 3—10.000 ovaca, i zajednički iskorišćuju, po prastarim običajima i nepisanim zakonima, prostrane pašnjake na Šar-Planini, Zelengori, Magliću, Dinari i Velebitu. O Ilindanu se bačila (bratstva), rasparčavaju, obračunava se prihod i dijeli novac i produkti u prirodi, i opet počinje individualističko privređivanje. P. se razilaze u ravnice, gdje slobodno pasu po javnim i privatnim zemljištima, živeći nomadski, katkad bez ikakvog stalnog stanovanja. Ova socijalno-ekonomska i folkloristički vrlo zanimljiva pojava našega narodnog života vrlo je malo proučena.

O. Frangeš.

PASTIR, list za nauku i književnost, duhovnog sadržaja. Izlazio je u Beogradu 1868—1870. Isprva je izlazio svake nedjelje, a kasnije tri puta mjesečno. Uređivao ga je prota Nikola Popović, rektor bogoslovije, kasniji niški episkop Nestor. (V. Sion).

R. G.

PASTIR DOBRI, list za sveštenopastirsku praktiku. Izlazio je dvaput mjesečno u Pakracu 1905—1907. Vlasnik mu je bio arhimandrit Mitrofan Rajić, a urednici, prvo Svetozar Grubač, sveštenik u Križevcima, a zatim Veljko Lukić, paroh u Borovi.

R. G.

PASTIREVA PLANINA, bregovi u Bosni, između rijeka: Mekinje Vode-Krive Rijeke-Grabašnice, oko 11 km južno od Kostajnice (na Uni), odnosno 17 km istočno-sjeveroistočno od Bosanskog Novog (na Uni). P. P. je sagrađena od paleozojskih tvorevina i pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, koji pravac imaju i bore. Najviši vrh je visok 466 m, a prema sjeveru i jugu se snizuju. Planina je blagih oblika, cijela je pod šumom, i dosta je bogata potocima. Podnožjem P. P. i preko nje vodi nekoliko staza.

P. V.

PASTRIĆ IVAN. V. Levaković Rafailo.

PASULJ, GRAH (Phaseolus vulgaris L., Fisole) je vrlo važno varivo. U SHS kultura P. ima veliku važnost, ne samo zbog toga, što u ishrani naroda igra veliku ulogu, nego i zbog toga, što je kakvoća našeg P. vrlo dobra, te je naš P. važan predmet za izvoz i za trgovinu. Osim po baščama sije se kod nas dosta P. i u polju, i to ili posebno ili kao uzgredni usjev po kukuruzima. *O. F.*

PAŠIĆ NIKOLA, političar i državnik (19/12 1845, Zaječar — 10/12 1926, Beograd). Iz trgovačke je porodice, koja se pod kraj 16 vijeka doselila iz tetovske oblasti i stvorila naselje Zvezdan, u blizini Zaječara. Osnovnu školu P. je posjećivao u rodnom mjestu, prva dva razreda gimnazije svršio je u Negotinu, a treći i četvrti u Zaječaru. Višu gimnaziju P. je htio da posjećuje u Beogradu, no radi nemira, prouzrokovanih bombardiranjem, poslao ga je otac u Kragujevac, gdje je dovršio srednju školu. Zatim se upisao na tehničko odjeljenje beogradske velike škole, a 1868 poslala ga je država na produženje studija u Zürich, gdje se upoznao sa mnogim srpskim omladincima, kasnijim političkim prijateljima, i sa ruskim emigrantom i revolucionarom Bakuninom. 1873 završio je tehničke studije, vratio se u Srbiju i primio se državne službe. 1873 postavljen je za podinžinjera 2 klase ministarstva građevina, 23/2 1874 za podinžinjera kod istog ministarstva, 1/5 1875 za in-

žinjera kruševačkog okruga, u kome je zvanju bio sve do 4/11 1875, kad mu je, rješenjem ministra građevina, mjesto proglašeno ispražnjenim. 11/2 1891 postavljen je, kao narodni poslanik i predsjednik narodne skupštine, za predsjednika ministarskog savjeta, ministra inostranih djela i za zastupnika ministra financija. Bio je na ovim položajima sve do 9/8 1892, kada mu je uvažena ostavka. Kao predsjednik ministarskog savjeta na raspoloženju postavljen je 16/5 1893 za izvanrednog poslanika i punomoćnog ministra u Petrogradu, na kome je položaju ostao do 1894, kada je razriješen dužnosti. 31/12 1895 izabran je za predsjednika beogradske općine. 5/11 1897 uvažena mu je ostavka na taj položaj. 6/4 1901 izabran je P. za doživotnog člana senata, i ukazom od istoga dana postavljen je za člana državnog savjeta. Ukazom od 27/11 1904, postavljen je za predsjednika ministarskog savjeta i ministra inostranih djela, na kome je položaju ostao do 16/5 1906, kada je stavljen na raspoloženje. Kao predsjednik ministarskog savjeta na raspoloženju, postavljen je 17/5 1906 za predsjednika ministarskog savjeta, ministra inostranih djela i za zastupnika ministra građevina, koje je položaje zauzimao do 7/2 1908, kada je ponovno stavljen na raspoloženje. Ukazom od 11/2 1909 postavljen je za ministra građevina, a ukazom od 17/10 iste godine za predsjednika ministarskog savjeta i ministra bez portfelja, pošto mu je ukazom od istoga dana uvažena ostavka na položaj ministra građevina. Ukazom od 25/6 1911 uvažena mu je ostavka na položaj predsjednika ministarskog savjeta i upućen je na svoje mjesto u državni savjet. Ukazom od 30/8 1912 postavljen je za predsjednika ministarskog savjeta i ministra inostranih djela, i na tom je položaju ostao do 7/11 1918, kada je stavljen na raspoloženje. 1/1 1921 postavljen je za predsjednika ministarskog savjeta, i ostao je na tome položaju besprekidno do 27/7 1924. Ukazom od 6/11 1924 postavljen je ponovno za predsjednika ministarskog savjeta, na kome je položaju ostao do 15/4 1926.

Ljeto 1926 proveo je na liječenju u inostranstvu, a krajem oktobra 1926 vratio se u Beograd i ponovno preuzeo vodstvo radikalne stranke. U najžešćoj političkoj borbi za svoj prestiž umro je od kapi 10/12 1926.

Za vrijeme svog đakovanja u Švajcarskoj P. je stekao slobodoumne i demokratske poglede na život i državno uređenje, pa je moralo doći do sukoba i borbe između omladinaca i P. nazora s jedne, i reakcionarnih stranaka pod vladom namjesnika s druge strane. U prvo vrijeme nije bilo mnogo razlike između socijalista Svetozara Markovića i omladinaca pod vodstvom P. i Pere Todorovića, te su se oni našli zajedno u prvim borbama protiv tadašnjeg režima. Kad je P. Todorović 1874 pokrenuo list Rad, P. ga je potpomagao svojim savjetom i radovima. Kad je umro S. Marković, P. i njegovi drugovi produžili su izdavanje njegovog lista, Radnika, no bili su prinuđeni da mu često mijenjaju ime (Javnost, Glas Javnosti, Drugi, Treći Glas Javnosti, Oslobođenje). U to vrijeme pridružio se P. i Pera Velimirović. Obojica su napustili državnu službu, i potpuno se posvetili radu na izvađanju socijalnih i poličkih reformi u Srbiji. U to vrijeme (1875) buknuo je ustanak u Hercegovini, za koji su oduševljeni omladinci kupili dobrovoljne priloge, a P. je lično otišao u Hercegovinu, da ih preda ustašama. Za vrijeme P. odsutnosti izvršeni su općinski izbori u Kragujevcu, gdje su omladinski idealisti postigli prvi politički uspjeh, i u velikom oduševljenju istakli crvenu zastavu sa natpisom: Samouprava, koja će obuhvatiti sve napore i gotovo ceo program radikalne stranke. Režim je oglasio P. Todorovića i ostale omladinske vođe opasnim komunistima, i pozatvarao ih je, tako da je P. poslije povratka iz Hercegovine morao sam voditi pokret i izdavati listove.

Radikalna ideja proširila se silno u narodu, i kod skupštinskih izbora 1/11 1878 pokazala je i praktične rezultate, jer su, pored P., ušli u skupštinu: A. Bogosavljević, M. Milovanović, D. Katić i R. Tajsić, koji su stupili u političku borbu sa reakcionarnom većinom, iznoseći pred javni forum potrebe i želje naroda. 1880 osnovan je u narodnoj skupštini klub radikalnih poslanika pod predsjedništvom P. Novi radikalni organ Samouprava, od 8/1 1881 sa potpisom P. donijela je strankin program: promjena ustava, reforme u administra-

ciji, financijama, sudstvu, prosvjeti i vojsci, osnivanje saveza balkanskih naroda, pošto se postigne sporazum sa Bugarskom i Crnom Gorom. Iste godine (1881) P. je izabran, na zboru u Kragujevcu, za predsjednika novo osnovanog stalnog glavnog odbora radikalne stranke.

Rad i program radikala izazvao je neprijateljsko raspoloženje kralja Milana i reakcionarnih vlada. U namjeri da se oslobode neprijatnih političkih novajlija, provedeni su 1880 do 1882 tri puta skupštinski izbori, no narod je sva tri puta poslao u skupštinu u većini radikalne poslanike. Pritisak na narod izazvao je, povodom oduzimanja oružja, koje je ostalo poslije ratova 1876—1878, timočku bunu (1883), koju nije pripremio glavni odbor radikalne stranke, ali su u njoj njegovi članovi sudjelovali u toliko, koliko nisu htjeli narod ostaviti bez savjeta i pomoći. Radikalski prvaci bili su jedne noći pohapšeni, dok je P. prešao preko Austrije u Bugarsku, i došao do Kule, dva sata daleko od srpske granice i njegovog izbornog okruga. Ali je tada buna već bila ugušena, a prijeki sud u Zaječaru osudio je 94 lica na smrt i 1.200 na robiju. Među osuđenima na smrt nalazio se, pored Raše Miloševića i Pere Todorovića i P., koji je poslije toga ostao izvan otadžbine sve do abdikacije kralja Milana 1889. Kod izbora za izvanrednu narodnu skupštinu radikalna stranka dobila je gotovo sve mandate, i P., izabran u Beogradu, postao je predsjednik skupštine. Tada su izglasani zakoni o slobodnoj štampi, općinskoj i okružnoj samoupravi, smanjenju biračkog cenzusa, ukidanju smrtne kazne za političke krivce i t. d. Kao predsjednik vlade, na koji je položaj došao 11/2 1891, P. je pratio mladog kralja Aleksandra Obrenovića u Rusiju u posjete caru Aleksandru III.

Na izborima 18/5 1893 radikali su dobili veliku većinu, i P. je ponovno izabran za predsjednika skupštine, ali je uskoro otišao u Petrograd za poslanika, i ostao tamo do 4/4 1894, kada je smijenjen na navaljivanje kralja Milana, koji se bio vratio u Beograd. Tada je pao radikalni kabinet Save Grujića i nastalo je gonjenje radikala. Ivanjdanski atentat na kralja Milana 1899 donio je P. nove neprijatnosti i opasnosti, jer su ga okrivili, da je u vezi sa atentatom, pa je zbog toga stavljen u zatvor i izveden pred prijeki sud. Intervencijom Rusije pušten je na slobodu, pod uvjetom da napusti Srbiju, kamo se vratio poslije definitivnog odlaska kralja Milana u inostranstvo (1900).

Majski prevrat 1903 omogućio je radikalnoj stranci i njenom vođi P. stalan rad i izvađanje programa, pošto je stranka imala većinu mandata i dobila vlast u zemlji. Za vrijeme aneksione krize (1908/09), sastavljena je koaliciona vlada Stojana Novakovića, a P. je uzeo portfelj ministarstva građevina. U jesen 1909 P. je postao predsjednik radikalno-samostalske vlade. Iste godine postavljen je za državnog savjetnika i zatim za predsjednika državnog savjeta.

Kad se Srbija londonskim i bukureškim mirom povećala, trebalo je da se odmori i da uredi upravu i politiku u zemljama, koje su joj pripale poslije pada turske sile na Balkanu. Ali držanje Srbije uznemirivalo je habsburšku monarhiju toliko, da se odlučila na rat protiv Srbije i uputila joj je neprihvatljiv ultimatum u julu 1914. P., kao predsjednik vlade i ministar inostranih djela, išao je do krajnjih granica popustljivosti, koje može dati suverena država, no Austro-Ugarska je bila nepopustljiva i tako nametnula Srbiji rat, i iz toga se razvio Svjetski Rat 1914—1918. Sporazumno sa delegacijom Jugoslovenskog Odbora P. je ugovorio i potpisao krfsku deklaraciju (1917).

Kad se svršio rat i došlo doba da se pristupi formiranju nove države, P. se u početku novembra 1918, sastao u Genèvi sa predstavnicima Jugoslovenskog Odbora i sa predsjednikom Narodnog Vijeća A. Korošcem, i potpisao je ženevski protokol, kojim P. sam nije bio zadovoljan i koji je srpska vlada na Krfu odbacila. Akt ujedinjenja izvršen je zatim u Beogradu 1/12 1918, gdje je svečano, u prisuću prijestolonasljednika-regenta Aleksandra, proklamirana kraljevina SHS. P. je onda poslan u Pariz, kao predsjednik naše delegacije na konferenciji mira.

U početku 1921 bile su političke prilike u SHS prilično zamršene, i zbog uspjeha komunista i zbog prevelikog broja stranaka i zbog federativnih struja, koje su prijetile da će onemogućiti donošenje ustava u duhu

državnog jedinstva. Tada se P. primio predsjedništva vlade, i njemu je pošlo za rukom, da se donese vidovdanski ustav. Pod njegovim predsjedništvom izvršena su i razgraničenja sa susjednim državama.

L i t e r a t u r a: Ilustrovani radikalni Almanah Pašić, I., II., 1923—1924; N. Pašić (Izvršni odbor za proslavu osamdesetgodišnjice N. P. Pašića 1926); Novi Život, 60, 1926; Politika, Samouprava, Vreme od 11, 12, 13, 14, 15/12 1926 i Nova Evropa (Pašićev broj 1926); Spomenica Nikole Pašića 1845 do 1925 (1926). *N. Županić.*

PAŠIĆ SRETEN (3/11 1858, Koraćica, na Kosmaju — 20/9 1909, Beograd). Pučku školu svršio je u Koraćici, a gimnaziju i veliku školu u Beogradu. Kao profesor, upravitelj i nadzornik pučkih škola, služio je u Aleksincu, Čačku, Jagodini, Smederevu, Nišu, Paraćinu i u Beogradu, gdje je bio upravitelj više ženske škole i ženske učiteljske škole, koja je pod njim otvorena (1900). Sam atlet, mnogo je radio na tjelesnom uzgoju u školama i na širenju gimnastike u građanstvu. Bio je izvrstan poznavalac narodnoga jezika i pjevač narodnih pjesama. O školi i o prosvjeti imao je napredne misli, koje je vrlo rječito branio u užim krugovima (naročito o nastavi materinskoga jezika i o estetičkom uzgoju), ali od kojih je samo jedan dio pismeno složio. Zasebno su mu štampani ovi radovi: Srpska čitanka za srednje škole, I. (s M. Ševićem, 1894 i kasnije). Kako nas deca uče (1902), Ko je kriv? Mrvice sa školske trpeze (1902 i 1907), Uspomene jednog palančanika (pod pseudonimom Selimir Trpković, 1902), Kroz Rudnički Okrug (1903), Gimnastika i junačke igre (1904), Šumadinče, priče za odraslu mladež (1909), U Letopisu Matice Srpske 257 izašao je njegov članak o St. Sremcu. Osim toga više je njegovih članaka rasuto u raznim publikacijama. *M. Šević.*

PAŠIĆA POLJE, krasko polje u zapadnoj Bosni, sjeverozapadno od Livanjskog Polja, odnosno oko 22 km sjeveroistočno od gradića Knina. Sa sjeveroistoka ga ograničuje Veliki Oblaj 1.195 m, sa jugoistoka Velika Janja 946 m i Mojuša 932 m, sa jugozapada Crni Vrh 1.364 m, Repušnjak 1.121 m i Srneći Kuk 1.338 m, a sa sjeverozapada i sjevera Pešonci 916 m i Stankovača 1.068 m. Sjeverozapadni obod i dalnja okolina P. P. sastavljeni su od dolomita sa melafirom i od vengenskih pješčenika, zapadni, sjeveroistočni i istočni obod, pretežno od trijaskih vapnenaca, a dno polja čine tercijerni sedimenti, glina i lapor, preko kojih je mjestimice diluvijalni šljunak i pijesak. P. P. ima tip okruglaste kotline, oko 3 km u prijećniku. Leži na apsolutnoj visini od 785—800 m i zauzima površinu od 6·18 km². Dno polja je ravno, bez vrtača, a sa njega se izdižu niski humovi.

Sjeverozapadna strana P. P. jako je rasčlanjena, jer su u tamošnjem pješčeniku izdubene duboke i široke doline izvorišnih krakova Korane. Ova rječica izvire iz dva vrela ispod naselja Pećenci, uglavnom teče prema jugoistoku, a u P. P. ulazi više sela Oblaja, kroz klisurastu dolinu. Odatle Korana teče prema jugu-jugozapadu, stalno krivudajući, vretenasto se račva u rukavčiće, koji poniru u izduhama i ponorima, kao i sama Korana. Kadikad za vrijeme kišne periode, Korana se kod Sarića spoji sa otokom vrela Zvijezde, i dalje teče pod imenom Zvijezde Potoka. On teče na jugoistok, i gubi se u nekoliko ponora na sjeverozapadnom dijelu Korita. Kratkih povodanja ima za vrijeme topljenja snijega, kada je poplavljeno više od polovine polja. Zemljište P. P. dosta je humozno, te oko 50% zauzimaju njive, a ostalo livade i pašnjaci. Sva naselja su na rubovima P. P. Najveća od njih su: Oblaj (85 domova, 504 stanovnika) i Luka (63 doma, 442 stanovnika). Sjeverozapadnim krajem P. P. prolazi drum Bosanski Petrovac—Drvar—Arežin Brijeg (Grahovo)—Knin, a njegovim okrajcima i poprijeko vodi nekoliko pješačkih puteva.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); A. Grund, Die Karsthydrographie, Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abh., VII., 3, 1903). *P. Vujević.*

PAŠMAN, otok u Jadranskom moru. Prostire se između 43° 59′ i 44° 2′ sjev. šir., a 15° 15′ i 15° 28′ ist. duž. od Gr., pravcem od sjeverozapada k jugoistoku, uporedo s dalmatinskim kopnom, od koga ga rastavlja Pašman-

ski kanal. P. je dug 22, a širok do 4 km; izgleda kao nastavak otoka Ugljana, od koga ga rastavlja vrlo uski (100 m) morski tjesnac Ždrelac. Površina P. zaprema 59·4 km². Istočna je strana bolje obrađena (vinogradi i maslinici) i naseljena, a zapadna više je pusta. Ovdje izbija u more tupa glavina Zaglava (128 m). Od sjevera k jugu znatniji su visovi: Bokolj (274 m), Komorjak (177 m), Veli Moravjak (204 m) i Veli Prvanj (185 m). P. ima 3.684 stanovnika, samih Hrvata, rimokatolika, politički pripada oblasti splitskoj, srezu i općini biogradskoj.

Mjesto P., po kome se otok zove, gotovo je nasred istočne obale. Ima 1.001 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. Selo Tkon, po kome se u 14 vijeku (ako ne već 950), otok zvao, dalje je južno, gotovo nasuprot Biogradu. Ima 804 stanovnika, rimokatoličku župu, parobrodarsku stanicu na liniji Rab—Preko (na Ugljanu)—Tkon—Šibenik. Župski dom bio je negda samostan (natpis 1369), a na putu u P. još danas ima samostan Sv. Franje. U doba hrvatskih narodnih vladara (990, 1067, 1085—1095) otok se spominje pod imenom Postimana i Pustimanum, od čega se sasvim pravilno razvilo ime Pašman. Historijsko je mjesto na otoku Sv. Kuzam, na njegovoj sjeveroistočnoj obali (44° sjev. šir.). U oktobru 1076 kraljica Lepa, žena Zvonimirova, darovala je neke zemlje pod brdom Sv. Kuzme i Damjana samostanu Sv. Ivana i Biogradu, a biogradski biskup Prestancije samu crkvu Sv. Kuzme i Damjana.

Kod otoka P., a 3 km od Biograda k jugu, ima otočić Radosalj kami, na koji se, po pričanju popa Dukljanina, spasio kralj Radoslav pred sinom Sejslavom, dočekavši tu lađu, koja ga je prevezla u Italiju.

L i t e r a t u r a: P. Skok, Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta: Pašman (Nastavni Vjesnik, 29).

J. Modestin.

PAŠNJAK (paša, ispaša, mera, utrina, utvajd, gmajna) je tipičan način ekstenzivnog iskorišćivanja zemlje nomadskih plemena, kakvih kod nas ima još u Južnoj Srbiji, Hercegovini, Bosni, Dalmaciji i Lici, sa više ili manje sačuvanom primitivnošću života i kulture. U našoj državi P. zapremaju ogromnu površinu od 2,758.729 ha. Ovoj površini treba dodati još dobar dio površine, koju naša službena statistika iskazuje kao »neplodno tlo« (6,270.000 ha). Valja dalje razlikovati brdske P. (suvati) od nizinskih. Brdski P. u Slovenačkoj često su vrlo izdašni (na 1 ha P. može se za 120 dana ishraniti 1—1·7 glava odraslog govečeta), i većinom ne oskudijevaju vodom. U krasu u Južnoj Srbiji oni su manje izdašni (na 1 ha u P. može se ishraniti 0·6—1·0 krava ili na slabijim 1—10 ovaca ili koza) i većinom oskudijevaju vodom, te stoka mora da hoda čitave noći i dane od ispasišta do napajališta, trošeći latentnu energiju u kretanje, mjesto u produkciju mlijeka, vune, mesa. — Nizinski P. u nas su većinom vlasništvo zemljišnih zajednica. Oni prema podneblju preko ljeta imaju veći ili manji rod, u Srijemu rijetko kad mogu da ishrane više od 1 govečeta po hektaru, u zapadnim krajevima su prirodi veći. Srijemski P. bi, da su valjano njegovani i kad bi se navodnjivali, mogli biti izvor znatne produkcije hrane; ovako bi svaka druga kultura dala veći rod, no što ga daju ovi P. Njihova privredna vrijednost je razmjerno vrlo mala; skroz ekstenzivno iskorišćivanje njihovo je jedan grijeh u narodnoj privredi. *O. Frangeš.*

PAŠTRIK, planina u Južnoj Srbiji, na granici naše države sa Arbanijom, oko 17 km zapadno od Prizrena. U nižim partijama P. je sastavljen iz starog kamenja, preko kojeg su debele mase mezozojskog vapnenca. One se pružaju od istoka-sjeveroistoka prema zapadu-jugozapadu, a to je uglavnom i pravac pružanja planine. Planine P. dosta su strme, a najviši dio predstavlja vapnenačku visoravan, koja je nagnuta prema sjeveroistoku i odlikuje se izrazitim oblicima krasa. Najviši vrh na P. visok je 1.983 m. Sa izuzetkom najviših partija i južne-jugozapadne padine, sve ostale strane su pod vegetacijom. Preko planine vodi nekoliko staza.

P. V.

PAŠTROVIĆ BORKO, artilerijski major, četnički vojvoda (12/4 1875, Kragujevac — 5-18/12 1912, Dajče, kod Lješa, Albanija). Po svršetku šest razreda gimnazije u Kruševcu, P. je svršio vojnu akademiju u Beogradu. Kao vojvoda čuvene kragujevačke

čete, koju je Kragujevac opremio i poslao u Staru Srbiju, P. je, kao mlad poručnik, sudjelovao u čuvenoj bitci na Čelopeku (16/4 1905). U toj bitci izgubio je tri druga iz svoje čete. Sretno je prošao kroz balkanski rat 1912 i sa svojim odredom artileraca bio je na čelu srpske vojske, koja je izbila kod Lješa na Jadransko more. Ugledavši Paštrovićka brda, u kojima je njegova starina, P. je oduševljeno govorio svojim drugovima i vojnicima: »Sad mogu spokojno da padnem. Ali Srbija ne će propasti kada je već stigla na Jadran!« I pogodio je. Toga dana kada je srpska vojska izlazila na Jadran, P. je pao u borbi sa vojskom Esad-paše, koja je pokušavala da se ispadima iz Skadra spasi od bijede, u koju je dugom i teškom opsadom pala. *M. M.*

PAŠTROVIĆI, kraj u južnoj Dalmaciji, u zetskoj oblasti, srezu bokokotorskom. P. se prostiru uz Jadransko more, između 42° 10′ i 42° 17′ sjev. šir. od Spiča k sjeveru do Budve. Kraj je gorovit; najveća su brda: Strimija (761 m), Spas (785 m) i Goli Vrh (1.094 m).

P. su bili posebna općina ili knežija, koja se slobodno i nezavisno upravljala. Mjesto, gdje je paštrovski zbor (bankada) zasijedao, bio je Drobni Pijesak, pusti žal nasred paštrovskog primorja. Bankada se okupljala svake godine o Vidovdanu, da bira kneza, četiri suđe i dvanaest vlastela, kojima bi predavala starodavni zakonik i srebrni pečat, a oni su se kleli, da će pravedno suditi i ispunjavati odluke zbora. Posljednji je paštrovski knez bio Sv. Stevan Štiljanović, čije tijelo počiva u manastiru Šišatovcu u Fruškoj Gori. — P. su se predali 1423 Mlecima, iz straha od Turaka, a oni su im se pismeno obvezali, da ne će od njih uzimati ni poreza, ni danka, ni u novcu, ni u krvi.

U P. četiri su pravoslavna manastira, od kojih je najznatniji Praskvica, osnovan 1413 od Baoše III.

Selo općine paštrovske (1178, ponajviše pravoslavnih stanovnika u 11 sela) i glavno zborno mjesto P. je gradić Sv. Stefan (117 stanovnika), koji je ograđen na jednom poluotoku na moru; s kopnom ga veže uski pješčani put, koji zimi za uzburkanog mora ostane pod morem. Taj su gradić sazidali P. u 15 vijeku plijenom, što su ga oteli Turcima na Solinskom Polju. U njemu je bilo sagrađeno 12 kuća za 12 paštrovskih plemena, a opkoljen je tvrdim zidom. Na vrhu grada je starinska crkva Sv. Stefana, koja je valjda sagrađena kad i gradić, a do nje stoji istoimena nova crkva.

L i t e r a t u r a: P. Šerović, Boka Kotorska (historijska studija Jadranska Straža III., 1925, 124).

J. Modestin.

PATAČIĆ ADAM DR., biskup i širitelj muzičke kulture (18/2 1717, porodično dobro blizu Karlovca — 19/7 1784, Kaloča). Učio je filozofiju u Gracu, a teološke nauke u Beču, gdje je 1735 u hrvatskom kolegiju dobio doktorat filozofije. U Rimu je učio u Collegium Apollinare, a kao pjesnik je 1739 primljen kao Sirasius Aerotophorius u akademiju Arkada. Bio je naslovni opat Blažene Gospe od Abrahama, a potom kanonik u Zagrebu. 1743 je postao prepošt Sv. Benedikta u Kaposfe. Od 1751 je, kao kanonik a lettere, pratio zagrebačkog biskupa Franju Klobušickoga na sabor u Požun, te se u diplomatici istakao tako, da ga je carica Marija Terezija pozvala u službu ugarske dvorske kancelarije, a kasnije mu dala naslov biskupa u Novom, i 1759 imenovala ga biskupom u Velikom Varadinu, pa velikim županom bihaćke krajine i dvorskim tajnikom. — U Velikom Varadinu P. je živio dvadesetak godina i mnogo je radio za ekonomsko, socijalno i kulturno podizanje svoga roda. Uredio je biblioteku, koja je imala petnaest hiljada svezaka. 1777 postao je nadzornik nastave i predsjednik literarnog senata za cijelu Ugarsku. U Vel. Varadinu se P. pružila prilika, da zadovolji »najmiliju svoju sklonost«, da pomaže muziku. Upravu svog kazališta povjeri kompozitoru svjetskog glasa, Karl-u von Dittersdorf-u, koji je kazalište u Velikom Varadinu digao do tog stepena, da je mogao da izvodi i opere. Sam P. je napisao libretto za oratorij Isacco, koji je preveo i na latinski. Osim toga, čini se da je napisao libretto i za jednu operu.

L i t e r a t u r a: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike (1922).

A. Dobronić.

PATAČIĆ KATARINA, grofica, kći grofa Petra Keglevića, i žene Ane rođ. grofice Drašković. O njenom životu imamo malo podataka. Udala se za grofa Franju Patačića, živjela je najviše u Varaždinu, kad je tu bilo središte hrvatskog političkog života. Tu je postala njena zbirka Pesme horvatske (1781), posvećena Adamu Patačiću (1717—1784), kaločkom nadbiskupu. Pesme horvatske su kanconijer galantne erotike baroknoga doba, pod utjecajem talijanske poezije. Kanconijer nam predstavlja lijepu kulturu hrvatske aristokracije pred kraj 18 vijeka, kad je u Hrvatskoj sva književnost bila u rukama klera. P. njeguje materinsku riječ i pjeva na kajkavskom narječju, sa nešto primjese štokavskoga govora. Za to doba, njene su pjesme u kajkavaca jedan izuzetni dokumenat svjetovne poezije.

Literatura: B. Vodnik, Pjesnikinja grofica Katarina Patačić (Građa, 7, 1912). *B. V.*

PATAČIĆI, ugledna plemićka i stara hrvatska porodica, koja je imala velikih posjeda u hrvatskom Zagorju, a dala je našoj literaturi u latinskom jeziku više uglednih radnika. Tako je Đuro P. u 17 vijeku svršio nauke u Bologni, postao je (1699) kanonikom kaptola zagrebačkog. Umro je 1716. Iste godine, kad je postao kanonikom zagrebačkim, izdao je u Bologni zanimljivi spis: Gloria collegii ungaro-illyrici Bononiae fundati sub cura venerabilis capituli almae cathedralis ecclesiae Zagrabiensis etc., koji je zanimljiv prilog za poznavanje Zondijeva kolegija u Bologni. Još je, živeći u Bologni, izdao spis: Heroes Hungariae et Illiryci, isto tako znatan prilog historiji hrvatskoj. — Njegov brat, Baltazar, bio je ugledan diplomat. Ostavio je rukopis svoga zanimljivog dnevnika 1687—1717, i štampao je u Zagrebu (1698) u Ritter-Vitezovićevoj štampariji spis: Monita politica ex Andr. Fredro editione in unam centuriam collecta. Umro je 1719 u Beču. — Njegov sin, Aleksandar, mnogo je brige i vremena posvetio uređivanju porodične genealogije, kakó potvrđuje pažljivo izrađen njegov rukopis: De statu familiae Patachich u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. — I dva ugledna biskupa potekli su iz te porodice: Gavro Armin Patačić svršio je nauke u Rimu, postao je opatom i kanonikom zagrebačkim, a zatim biskupom srijemskim i kaločkim. Biskupiju je kaločku, poslije progona Turaka, nanovo uredio. Krunisao je kraljicu Mariju Tereziju, ali je mlad umro, u 47 godini života, 1745. I njegov nećak, Adam, svršio je nauke u Rimu, postao je opatom, kanonikom i arhiđakonom u zagrebačkom kaptolu. 1751 bio je imenovan biskupom velikovaradinskim, 1776 kaločkim, gdje se mnogo brinuo za uređenje kaptola i seminara, pa je uredio bogatu biblioteku. 1777 bio je rektor univerziteta u Pešti. Kad je pošao u Beč, da se pokloni papi Piju VI., teško je obolio i umro tamo 19/7 1784. Bio je odličan latinski pjesnik i govornik, pa je više svojih radova i štampao, na pr., govor, što ga je kao rektor govorio akademskoj omladini. — Matija, kanonik, i Stjepan bili su krajem 18 vijeka odlični pravnici i stručni pisci.

Literatura: E. Laszowski, Starine, 27. *Đ. Körbler.*

PATARENI. V. Bogomili.

PATKA. Sve pasmine domaće P. potiču od jednog divljeg oblika, od divlje patke (Anas boschas), koja je rasprostranjena po Evropi, Aziji i sjevernoj Africi. Ova divlja P. je već u starom vijeku u Evropi udomaćena, te je i dala cio niz domaćih pasmina, među koje spada i u našim krajevima raširena obična domaća P. Kako u našoj državi zaprema perad važno mjesto u stočarstvu, to je i držanje P. vrlo rašireno, a naročito i zbog toga, što je njeno odgajanje lakše i rentabilnije negoli kod kokoši. (V. Peradarstvo. Peking-patka). *S. U.*

PATLEN ADVOKAT (maître Pathelin), anonimna francuska komedija iz 15 vijeka, čija je jedna verzija doprla kod nas do u Bosnu, i koju je u Dubrovniku preveo sredinom 18 vijeka Miho Gružanin, prema preradi Brijesa. *M. J.*

PATOLOŠKI INSTITUT. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

PATRIJARŠIJA. V. Pećka patrijaršija, Srpska patrijaršija.

PATRISTIĆ IVAN (Pastrizio) splićanin, kanonik Sv. Jeronima u Rimu,

historik i teolog (1635 — 20/3 1708). Svršio je nauke u Rimu i bio je učitelj polemičke teologije (apologetike) u kolegiju Propagande. Njegov je učenik bio Prosper Lambruschini, potonji papa Benedikt XIV. P. se istakao kao izdavač crkvenih knjiga u staroslovenskom jeziku, pa je u vezi s tim štampao u Rimu (1706) i osobitu raspravu. Bio je izvrstan poznavalac grčkog i istočnih jezika. Sahranjen je u crkvi Sv. Jeronima u Rimu.

Đ. K.

PATRIZIO FRANJO (PETRIĆ), plemić i ugledan filozof (1529, otok Krk — 7/2 1597, Rim). Nauke je svršio u Padovi. Učiteljevao je u raznim gradovima Italije i putujući boravio je duže vremena u Španiji i na otoku Cipru. U filozofiji bio je poštovalac Platonov, dokazujući u djelu Nova de universis philosophia, da se njegova nauka potpuno podudara s kršćanskom. Pisao je i o astronomiji, o meteorologiji i o rimskim starinama. Bio je svestrano obrazovan i plodan pisac. Mnogo je njegovih spisa na talijanskom jeziku, među njima je na glasu Poetica, štampana u Ferrari 1586 u dva sveska. U prvom svesku raspravlja se o prvacima grčke i rimske literature, a u drugoj udara na pristalice Aristotelove filozofije. Protiv Aristotela je P. napisao i opsežno djelo: Discussionum peripateticarum tomi IV. (1581). Plod su mladenačkoga rada njegova spisi, koji se bave različnim literarnim i uopće estetičkim pitanjima.

L i t e r a t u r a: M. Šrepel, Rad, 108.

Đ. K.

PATSCH KARLO. Bio je dugo kustos u sarajevskom muzeju. Sada je profesor univerziteta u Beču. Bavio se osobito rimskim starinama u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama i pisao je mnogo o rimskoj prošlosti tih krajeva. Glavna su mu djela: Die Lika in römischer Zeit, Das Sandschak Berat in Albanien, Zur geschichte und Topographie von Narona, Zbirke rimskih i grčkih starina u bosansko-hercegovačkom Zemaljskom Muzeju, Historische Wanderungen im Karst und an der Adria, Die Herzegovina einst und jetzt.

N. V.

PATTIERA TINO, operni tenor svjetskoga glasa (oko 1890, Cavtat). U osječkoj operi pjevao je u početku manje baritonske partije. Učio je zatim sistematski pjevanje kao tenor kod Marka Vuškovića. 1916 bio je angažiran na dvorskoj operi u Dresdenu. Tu je 11/3 iste godine stupio prvi put u partiji Manrika (Trubadur). P. je gostovao neko vrijeme po Americi.

N. A.

PATULJASTA PERAD. Patuljaste kokoši naliče u svemu dotičnim pasminama, samo su malena uzrasta, koja se osobina stalno nasljeđuje. Patuljaste su pasmine svugdje raširene, pa i u našoj državi, naročito u sjevernim krajevima. One služe u prvom redu za ukras, ali neke od njih zadovoljavaju u produkciji jaja. Patuljaste kokoši nazivaju se skupnim imenom bantam.

U. S.

PAULIN ALFONS, profesor realke (13/9 1833, Turnska, Graščina, Krško). Osnovnu školu i nižu gimnaziju učio je u Ljubljani, višu gimnaziju u Novom Mestu. Od 1853 učio je prirodne nauke i matematiku na univerzitetu u Grazu. Od 1880 bio je nastavnik realke u Ljubljani, a od 1886 stalni profesor istoga zavoda i upravitelj botaničkoga vrta, koji je bio uz realku. 1907 dobio je naziv školskoga savjetnika. Penzioniran je 1910, ali po želji vlade zadržao je upravljanje botaničkim vrtom. 1920 bio je reaktiviran i imenovan za direktora univerzitetskoga vrta, istoga vrta, kojim je upravljao i kao profesor realke. Na tome je položaju i danas. Od 1923 P. je i honorarni profesor za sistematsku botaniku na univerzitetu u Ljubljani. — P. se od 1881 stalno bavio proučavanjem kranjske flore i objavio je preko 40 raznih radova i saopćenja o tome predmetu. Osim toga, izdao je znamenitu zbirku Flora exsiccata carniolica, u kojoj je do sada izašlo 1.000 biljnih vrsta. P. je pripremio za izdanje još oko 800 vrsta, a bio je suradnik na čuvenoj zbirci, koju je izdao A. Körner pod imenom Flora exsiccata austro-hungarica (1882 do 1913), zatim na zbirci A. Hayeka Flora exsiccata stiriaca (1903—1912). P. je dao florističe podatke za Kranjsku u Fritsch-ovoj flori od 1922 i stalno daje priloge za Hegyevo djelo Illustrierte Flora von Mitteleuropa. P. je obradio rod Alchemilla u Fritsch-ovim Beiträge zur Flora der Balkanhalbinsel (1910). Od svih radova P. na kranjskoj flori najzna-

menitiji su spomenuta zbirka sa šedama i Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains (I. do III., 1901 bis 1904). *N. Košanin.*

PAULOVA MILADA DR., docent historije istočne Evrope i Balkanskoga Poluotoka na univerzitetu u Pragu (2/11 1891). Studirala je u Pragu bizantologiju i slavensku historiju kod Bidla. 1918 promovirana je za doktora filozofije, a habilitirala se 1925. Iz bizantologije je publicirala: Styky českých husitů s Cařihradskom cirkvi na základě cirkevnich poměrů byzantských (Čas. Češ. Musea, 1918 i 1919). 1920—1921 skupljala je materijal za historiju jugoslovenskog oslobođenja i za češko-jugoslovenske odnose. Do sada su izašle dvije knjige: Diplomaticka hra o Jíhoslovany za světové války (1923), Jugoslovenski Odbor (Povijest jugoslovenske emigracije za Svjetskog Rata 1914—1918, 1925). Od sitnijih stvari štampala je: Ohlas Balkánské války v české veřejnosti (Českosl.-jihosl. Liga, 1922). P. je prevela St. Stanojevića, Dejiny srbského národa (1920) i Pravda o sarajevském atentátu (1924). *M. P-g.*

PAUN (Paun cristatus) se raširio iz svoje domovine Indije kao ukrasna životinja, naročito u sjevernim krajevima naše države. Mužjak se odlikuje dugim i vanredno lijepim repnim perjem. *S. U.*

PAUN-POLJE. V. Kosovo Polje, Pauni.

PAUNI, stara srpska prijestolnica. Nalazili su se na Paun-Polju, predjelu u južnom kraju Kosova Polja, nedaleko od željezničke stanice Uroševac. P. se u srednjem vijeku nazivalo i Paun-Polje. P. se spominju od 1073, kada je ovdje potučen Bodin, u ustanku protiv Bizanta. U doba kralja Milutina (1282—1321) P. su postali omiljena prijestolnica. U blizini kraljevskog zamka P., koji je bio opkoljen njivama, livadama, vodenicama i jezerima, nalazila se i jedna crkva sa sjedištem za arhiepiskopa. *V. R.*

PAUNOVIĆ MILENKO, kompozitor (29/11 1889, Sv. Ivan, Bačka — 1925, Beograd). Svršio je gimnaziju u Novom Sadu. Muziku je studirao u Pragu i na leipziškom konzervatoriju kod Maksa Regera i Huge Rhiemann-a. Svršio je konzervatorij 1911. Bio je kapelnik putujućih kazališta u Srijemu i Bačkoj, zborovođa rumskog pjevačkog društva, nastavnik muzike u jagodinskoj učiteljskoj školi 1913—1920. Jedno vrijeme, poslije toga, bio je zborovođa Stankovića i Obilića, kao i profesor teorije u muzičkoj školi Stanković. Bio je vojni kapelnik na radu u ministarstvu vojnom. — U njegovim djelima, kao i u djelima generacija poslije 1900, provejavaju ritmičke i melodijske karakteristike našega naroda. To se naročito vidi u njegovoj I. i II. jugoslovenskoj simfoniji, koja je izvođena u Ljubljani. Sada radi na operi, za koju sam piše libreto. Napisao je: Divina tragedia, muzičku dramu, i Čengić-aga, muzička trilogija. *K. M.*

PAVAČIĆ FRANJO, slikar (12/3 1860, Omišalj na otoku Krku). Slikanje je učio u bečkoj školi za umjetnički obrt, a kasnije u umjetničkoj akademiji u Firenci. Živio je u Rimu do 1915, kada je imenovan za učitelja crtanja u zagrebačkoj obrtnoj školi. Danas živi u Italiji. Glavna su mu djela: Caeci vident (1903, u Strossmayer-ovoj galeriji slika u Zagrebu), Vestalinke i brojni portreti, izvedeni većinom u tehnici pastela. *A. Sch.*

PAVAO I. BRIBIRSKI od plemena Šubić, knez Splita i Trogira, ban primorski ili hrvatski 1273—1312, gospodin Bosne (1299). 1273 izabrali su P. Split i Trogir za kneza. Iste godine postao je on i namjesnik primorskog bana ili bana za Hrvatsku i Slavoniju. Zavladao je onda svima dalmatinskim gradovima (osim mletačkoga Zadra), i ujedno je izradio, da ti gradovi biraju njegovu braću za svoje knezove. — 1292 P. i njegova rodbina pristali su uz Karla Martela. 19/8 1292 Karlo II., otac Karla Martela, dao je Bribirskim knezovima neke oblasti i od Hrvatske i Dalmacije toliko »koliko se steru od međa župe Hlivanjske sve do Senja, Gacke i Modruša sa svim velikašima, kletvenicima, gradovima, tvrđavama i selima kao i s otocima uz Primorje...« Time je P. sa svojom braćom dobio gotovo čitavu Hrvatsku i Dalmaciju t. j. sve ono, što se u ono doba zvalo »primorska banovina« ili »banovina Hrvatska i Dalmacija« u vječitu ba-

štinu. Od toga doba on je bio vjeran Karlu Martelu. Andrija III. nije mogao da predobije Bribirce. 17/6 1295 izdao je Karlo II. P. ispravu, u kojoj ga zove »ban primorski i gospodin Hrvata, naš ljubljeni i vjerni rođak«, a dao mu je za čitav život baniju ili bansku vlast u hrvatskim i dalmatinskim stranama. Poslije smrti Karla Martela (1295) Bribirski knezovi su radili za njegovog sina, Karla Roberta. 1298 P. je prenio svoje sjedište u Skradin, i nazvao se banom »čitave Hrvatske«. 7/4 1299 zove se P. i gospodinom Bosne (Dominus Bosnae). Nije izvjesno, da li je on pokorio Bosnu silom, ili putem rodbinskih veza. 1300 pošao je P. brat Juraj I. u Napulj, i u augustu iste godine doveo je Karla Roberta u Split, a u septembru ga je odveo u Zagreb, odakle je on krenuo u Ugarsku.

Za vrijeme borba oko ugarskog prijestola vladao je P. u Hrvatskoj i u Dalmaciji kao okrunjeni suveren. Od 1303 spominju dalmatinski gradovi u svojim ispravama kralja Karla, ali se u svima krajevima znalo samo za vlast Pavla »bana svih Hrvata i gospodara Bosne«. P. braća vršila su vlast u Primorju i u dalmatinskim gradovima (Juraj I. bio je »knez primorskih gradova i Dalmacije«, a Mladen I. knez Splita), a sinovima je dijelio novostečene krajeve. 1301 dao je P. banovinu Bosnu svom mlađem bratu Mladenu I., sa zadatkom, da suzbija Patarene. Kad mu je umro brat Juraj I., postao je P. sin Juraj II. knez Dalmacije. 1304 nastradao je bosanski ban Mladen I. u borbi s Patarenima, a P., koji sebe naziva u jednoj ispravi »gospodinom čitave Bosne« (1305), dao je bosansku banovinu svom prvorođencu Mladenu II., koji se već prije toga zvao knezom Huma i triju polja (valjda cetinjskog, hlivanjskog i duvanjskog). P. je obnovio hrvatsko kraljevstvo u opsegu, kakvog nije imalo od vremena narodnih kraljeva. Njegova se vlast pružala od Kvarnera na jug do Neretve, i od mora na istok do Drine. 1311 zavladao je još i mletačkim Zadrom, koji je izabrao za svoga kneza bana Mladena II. P. je ostavio četiri sina: Mladena II., bana hrvatskog i bosanskog i kneza Zadra, Jurja II., kneza primorskih gradova Dalmacije, Pavla II., kneza Splita i Gregorija, koji je valjda već tada bio knez Šibenika.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do 1347 (1897); I. Tkalčić, Borba naroda hrvatskoga za anžuvinsku kuću proti ugarskom kralju Arpadovcu Andriji III. (Rad, 34); Š. Szentgyörgyi, Borba Anžuvinaca za prijestolje ug.-hrv. do prve krunidbe Karla Roberta (1893). *M. Prelog.*

PAVAO DUBROVČANIN (Paulus de Ragusio), medaljer (kraj 14 vijeka, Dubrovnik — druga polovina 15 vijeka, Napulj). Bio je učenik slikara i medaljera Vittore Pisano, te je jedan od prvih umjetnika, koji su uopće izrađivali medalje. *M. R.*

PAVAO ĐAKON živio je sredinom 8 vijeka. Porijeklom je bio iz Friula, iz plemićke porodice, i živio je duže na langobardskom dvoru. Kasnije je živio kao monah u samostanu Monte Cassino, dok ga nije Karlo Veliki pozvao na svoj dvor. 787 vratio se P. ponovno u samostan, u kome je nastavio svoj historičarski rad do smrti (13/4 797). Pisao je mnogo: pjesme, crkvene propovijedi i poslanice. Od historičkih spisa najvažnija mu je Historija Langobarda, u koju je unio, pored mnogo predanja, i vrlo mnogo vijesti o savremenim događajima do sredine 8 vijeka. U toj svojoj historiji P. govori često i o Slavenima 7—8 vijeka, o njihovim odnosima s Langobardima i o njihovim naseljima na granicama Italije i u Alpama. *V. Đ.*

PAVČIČ JOSIP, učitelj muzike i kompozitor (18/7 1870, Velike Lašče, Dolenjska). Učio je učiteljsku školu u Ljubljani, muziku u Ljubljani (Glazbena Matica) i Beču, gdje je položio i državni ispit iz muzike, sa klavirom kao glavnim predmetom. — P. je komponirao muške i mješovite zborove, solo pjesme sa pratnjom klavira, klavirske kompozicije i t. d. Sa pedagoškog gledišta važne su P. zbirke: Album za slovensko mladino i Našim malčkom. Sada P. predaje muziku u učiteljskoj školi i Glazbenoj Matici u Ljubljani. *J. M.*

PAVELIĆ ANTE DR. (19/5 1869, Gospić). Učio je gimnaziju u Gospiću, a medicinske nauke u Grazu i Beču. 1896 promoviran je za doktora medicine, specijalizirao se u zubarskoj

struci, i započeo je u Zagrebu 1897 zubarsku praksu. 1906 izabran je za poslanika na hrvatskom saboru kao član Starčevićeve stranke prava, kojoj je poslije smrti Mile Starčevića postao i predsjednik. Od onda je bio stalno član sabora. Uoči sloma Austro-Ugarske radio je odlučno oko osnivanja Narodnog Vijeća. 5/10 1918 predsjedavao je sastanku predsjednika svih stranaka iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i dijela Vojvodine, kad je konstituiran privremeni odbor Narodnoga Vijeća i izabrana delegacija za sporazum i ulazak hrvatsko-srpske koalicije u Narodno Vijeće, do čega je polovinom oktobra i došlo. Kad je 29/10 hrvatski sabor raskinuo sve veze s Austrijom i Ugarskom, prešla je sva vlast na Narodno Vijeće, kome je P. bio potpredsjednik. P. je bio član dvadesetosmorice, koja je, u ime Narodnog Vijeća, otišla u Beograd, da provede ujedinjenje države SHS. 1/12 1918 predao je P., na čelu delegacije Narodnog Vijeća, regentu Aleksandru adresu, kojom je provedeno ujedinjenje. P. je živo sudjelovao u radu privremenog Narodnog Predstavništva i bio je predsjednik Narodnog Kluba. Kod izbora za konstituantu nije kandidiran, nego se za neko vrijeme povukao s političkog polja. 1922 priključio se Davidovićevoj demokratskoj stranci i predsjednik je centralnog odbora demokratske stranke u Zagrebu. *M. Prelog.*

PAVELIĆ ĐURO, podmaršal (14/4 1811, Trnovac, Lika — 1888, Beč). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u, pa je stupio kao zastavnik u 12 banatsku graničarsku pukovniju, 1831 postao je poručnik, 1834 natporučnik, 1844 kapetan. Bio je više godina zapovjednik pukovnijske kadetske i kasnije matematičke škole u Pančevu. 1848 ratovao je kao kapetan uspješno u Italiji. 1849 postao je major i zapovjednik jednog odjeljenja u srpskom logoru Teodorovića, 22/4, u boju kod Tisza-Szent-Miklos izvojevao je P. sjajnu pobjedu nad četverostruko jačim neprijateljem. Pri povlačenju u Srijemu odlikovao se P. osobito kao četovođa, 25/5 jurišao je na jednu neprijateljsku redutu kod Petrovaradina. 14/7, poslije bitke kod Hegyesa, štitio je povlačenje. Iste godine postao je potpukovnik, 1851 pukovnik i zapovjednik 18 srpske banatske graničarske pukovnije, 1858 generalmajor i zapovjednik jedne brigade, 1866 podmaršal i zapovjednik 20 četne divizije u Budimpešti. 1869 je penzioniran.

V. L.

PAVELIĆ MILAN, književnik (30/11 1878, Krivi Put, kod Senja). Svršio je osnovnu školu u rodnom mjestu, gimnaziju u Senju, a teologiju u Zagrebu. Služio je kao kapelan i župnik po raznim selima, ali je zbog slabog zdravlja penzioniran. Bavio se neko vrijeme žurnalistikom, zatim je bio duhovnik u senjskom sjemeništu a najposlije je stupio u red Isusove družbe u Zagrebu. Pisao je u Vrhbosni, Riječkim Novinama, Glasniku Sv. Josipa i Glasniku srca Isusova prijevode, originalne pjesme, ocjene, članke i dr. Posebno je izdao pjesme Iz zakutaka (1902) i Pjesme (1913), i prijevod Manzoni-evog romana I promessi sposi (1917). I ako je P. književni rad bez velikih pretenzija, njegove su pjesme, zbog svoje topline, jednostavnosti i skromnosti, izazvale opširne studije i pohvalne ocjene.

L i t e r a t u r a: Ante Petravić u Studijama i portretima; N. Bartulović u Savremeniku (1913). *A. B-c.*

PAVIČIĆ SLAVKO DR. V. u Dodatku.

PAVIĆ ARMIN, profesor univerziteta i književni historik (29/3 1844, Požega — 11/2 1914, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u Požegi, gimnaziju u Požegi i Zagrebu, a univerzitet (klasična filologija i slavistika) u Beču. Služio je kao gimnazijski profesor u Varaždinu, Požegi i Zagrebu, a 1869 i 1870 bio je napustio službu i bio je činovnik u Jugoslavenskoj akademiji. 1877 imenovan je za profesora hrvatsko-srpskog jezika i književnosti na zagrebačkom univerzitetu. 1898 postao je šef odsjeka za bogoštovlje i nastavu kod hrvatsko-slavonske zemaljske vlade u Zagrebu. Od 1884 bio je zastupnik na hrvatskom saboru. Penzioniran je 1904.

Književni rad počeo je P. pjesmama, pripovijetkama i prijevodima u Dragoljubu i Vijencu. U prvim godištima Vijenca pisao je kazališne referate i štampao je neka svoja javna predavanja; kasnije se dao na književnu historiju. Naučne su mu rasprave: O dubrovačkih pre-

vodiocih grčkih tragedija (Izvještaj varaždinske gimnazije, 1867), Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti (Izvještaj varaždinske gimnazije, 1868), Kako se izgubilo 14 i 15 pjevanje Gundulićeva Osmana (Izvještaj požeške gimnazije, 1871), Prilog historiji dubrovačke hrvatske književnosti (Rad, 31), O kompoziciji Gundulićeva Osmana (Rad, 32), Ivan Tomko Mrnavić (Rad, 33), Dvije stare hrvatske narodne pjesme (Rad, 47), Gundulićev Vladislav (Rad, 55), Studije o hrvatskom akcentu (Rad, 59), Junije Palmotić (Rad, 68 i 70), Đuro Daničić (Rad, 77). Posebno je štampao prijevod Aristotelove Poetike (1869) i svoje djelo Historija dubrovačke drame (1871). Za štampu je priredio Akademijino izdanje djela Gundulićevih (1877) i Palmotićevih (1882 do 1884), zatim Regule Sv. Benedikta (1875). Po njegovoj raspravi Narodne pjesme o boju na Kosovu 1389 (1877) izradio je Grgo Martić ep Boj na Kosovu.

P. pripada u prvu generaciju naših literarnih historika, na razmeđi između filologije i prave književne historije. Njegova historija dubrovačke drame prvo je naše opširnije djelo iz područja dubrovačke književnosti. On je kod nas među prvima posumnjao u veliku vrijednost dubrovačke književnosti. P. naučni rad kreće se uglavnom oko dviju teorija, što ih je on sam postavio, i zbog kojih je vodio oštre polemike sa Fr. Markovićem, V. Jagićem, K. Jirečkom, L. Zorom, St. Novakovićem i dr. Prema njegovom dokazivanju Gundulićev Osman je postao kontaminacijom od dvije gotove pjesme, a narodne pjesme o boju na Kosovu samo su fragmenti epa, koji je nastao neposredno poslije kosovske katastrofe. I jedna i druga teorija postale su očito pod utiskom Wolfove hipoteze o postanku Homerovih pjesama. Većina naučnjaka odbacila je Pavićevo naziranje. — P. je naučno radio u mlađim godinama, dok nije došao na univerzitet. Kada se dao na politiku, on je s naukom imao veza samo kao odličan predavač na univerzitetu. U posljednjim godinama života proučavao je P. spis Konstantina Porfirogeneta De Administrando imperio, te je izdao (1906) fragmenat toga svog rada, rekonstruirajući tobože prvobitni tekst Porfirogenetov. Nauka nije primila te njegove izvode, a on se oštro i žučno objašnjavao u posebnim knjižicama (1909 i 1913) sa svojim protivnicima.

L i t e r a t u r a: Đ. Körbler, Armin Pavić (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 1914); Đ. Šurmin, Armin Pavić (Nastavni Vjesnik, 1914).

A. Barac.

PAVIĆ EMERIK, franjevac, latinski teološki pisac i pjesnik, prevodilac Kačićevih pjesama (1696, Budim — 1780, Budim). Bio je veoma plodan pisac i štampao je u Budimu čitav niz svojih rasprava. Osim latinskog prijevoda jednog dijela Kačićeve pjesmarice, koji je štampao u Budimu 1764, osobito je zanimljiv njegov spis, koji je izdao u Budimu 1766: Ramus viridantis olivae in arcam militantis ecclesiae relatus seu paraphrastica et topographica descriptio provinciae Bosniae Argentinae, iam vero S. Ioannis a Capistrano nuncupatae. Zanimljiv je i njegov spis: Epitome catechismi Romani intermixtis quibusdam odis (1769).

L i t e r a t u r a: M. Ogrizović, Nastavni Vjesnik, 12. *Đ. K.*

PAVIĆ JOSIP, junak zagrebačke pozornice (31/12 1887, Travnik). U Zagrebu je svršio 3 razreda gimnazije. Stupio je prvi put na pozornicu 1903 u Mlinarićevoj putničkoj družini, i prelazio je iz jedne u drugu, dok nije 1907 angažiran u Osijeku, odakle je na jednu sezonu pošao u Beograd, a odande (1909) u Zagreb. Pola godine proveo je na studiju u bečkom Burgtheater-u. Poslije Fijanove smrti preuzeo je P. njegovog Hamleta i Kralja Edipa. Ibsenov Peer Gynt jedna mu je od najvećih kreacija.

N. A.

PAVIĆ NIKOLA, omladinski pisac (22/7 1898, Zagreb). Svršio je učiteljsku školu u Zagrebu (1917). Služi u Čakovcu kao učitelj vježbaonice državne učiteljske škole. U Križevcima je pokrenuo i uređivao časopis Vrijeme (1921). Izdao je zbirku pjesama: Lirika (1922), i knjigu svoje poezije u kajkavskom narječju: Pozableno cvetje (1923), zatim dvije knjige pjesama za djecu: Zlatni orasi (1924), i Zvjezdano jezero (1925). *B. V.*

PAVIĆEVIĆ IVAN (1869, Vasojevići, srez danilovgradski, Crna Gora — 29/12 1925, Beograd). Kao dečko do-

šao je u Beograd; počeo je učiti gimnaziju u Pančevu, pa je dovršio u Beogradu, gdje je svršio i pravni fakultet (1894). Uzdržavao se sam svojim radom za sve vrijeme školovanja. Na velikoj školi bio je P. jedan od najistaknutijih studenata i sudjelovao je u svim slobodoumnim pokretima. Po svršetku prava otišao je za advokata u Negotin. Poslije ivanjdanskog atentata zatvoren je, okovan i osuđen na 20 godina robije. Na prijekom sudu držao se sjajno i junački, a ni kao osuđenik nije pognuo glavu, nego je zadržao svoj ponos, kao rijetko koji politički osuđenik. — Izabran je za narodnog poslanika prvi put 22/7 1901, zatim 10/7 1905 i 1/4 1912. 16/5—30/2 1905 bio je ministar narodne privrede, a 30/7 1905—17/6 1906 ministar unutrašnjih poslova. Poslije ujedinjenja prestao je biti narodni poslanik, ali je 1920 i 1921 zauzimao položaj namjesnika (vladinog povjerenika) u Crnoj Gori u rangu ministra. Pripadao je samostalnoj radikalnoj stranci, a bio je jedan od njenih tvoraca i član njenog glavnog odbora. Kad je ta stranka ušla u sastav demokratske stranke, P. je ostao izvan te nove organizacije. *J. P.*

PAVIŠEVIĆ JOSIP, požežanin, franjevac i latinski teološki stručni pisac (1734 — 24/11 1803). Gimnaziju je svršio u zavičaju, filozofiju i teologiju u Budimu i Rimu, a zatim je učiteljevao u raznim samostanima svoga reda po Slavoniji, najduže u Našicama. U požeškom je samostanu osnovao i uredio cijelu biblioteku. U Osijeku je štampao više teoloških latinskih rasprava i nekoliko pjesama pobožnog sadržaja posvećujući, obično, izdanja uglednim znancima. Prvi spis, koji je izdao, bile su pjesme s natpisom: Sancto Joseph utriusque testamenti patriarchae, patri Christi, Mariae sponso; quinque panegyres conservatae dedicataeque Josepho Andres, parocho Semeliensi, nunc cathedralis ecclesiae Bosnensis seu Diakovensis cantori (1776). Njegove su pjesme doživjele ukupno izdanje: Carmina, inscriptiones, epitaphia per fragmenta edita nunc in unum collecta iterumque vulgata (1794). *Đ. K.*

PAVIŠEVIĆ SAVA, krušedolski arhimandrit i pisac (1825, Novi Sad — 4/4 1883, Segedin). Pučku školu i gimnaziju svršio je u Novom Sadu (1841), filozofiju u Požunu (1843), pravo u Pešti i Zagrebu (1845), a bogosloviju u Karlovcima (1848). 1849 do 1854 bio je profesor u karlovačkoj gimnaziji, a zatim u vršačkoj bogosloviji (do 1865). Zakaluđerio se 1854 u Vrdniku. 1863 postao je sinđel, 1864 protosinđel, a 1866 krušedolski arhimandrit. — Napisao je više pjesama, i štampao ih u Sedmici, Javoru i Srpskoj Zori, s potpisom Predrag ili samo P. Preveo je i štampao Schiller-ovo Zvono i neke odlomke iz Goethe-ovog Fausta. Bio je član njemačkog književnog društva u Frankfurtu: Das Freie deutsche Hochstift.

Literatura: Bogoslovski Glasnik, 19 (2, 3 i 4). *R. G.*

PAVLE, arhiepiskop pećki 1530 do 1541. Kao smederevski episkop P. je uspio, oko 1530, da pomoću uglednih narodnih starješina i Turaka, zauzme pećku arhiepiskopiju i pokuša obnoviti njenu samostalnost. Većina episkopa stala je međutim uz ohridskog arhiepiskopa Prohora, i na saboru 13/3 1532 bacila prokletstvo na P. i njegove privrženike. P. se neko vrijeme poslije toga nagodio s ohridskim arhiepiskopom, i priznao je njegovu vrhovnu vlast. Međutim, poslije nekog vremena, on je pokrenuo još življu akciju za oslobođenje pećke arhiepiskopije od ohridske. P. je uspio kod državnih vlasti, da zbace Prohora s prijestola i zatvore ga u tamnicu zajedno s njegovim dvoranima i nekim mitropolitima. P. je na mjesto episkopa, koji ga nisu htjeli priznati, postavio nove episkope i počeo je reorganizaciju svoje arhiepiskopije. Ali, kada je Prohor uspio da se oslobodi tamnice, on je otišao sultanu u Carigrad, gdje je uspio, da ga vrate na arhiepiskopsku stolicu u Ohridu i da dobije pod svoju vlast ponovno cijelu srpsku crkvu. Povrativši se u Ohrid, Prohor je sazvao sabor; na njemu je 20/7 1541 donesena odluka: da se P. ima smatrati lišenim sveštenstva, kao i episkop Neofit Ljesnovski, Tefan Zvornički i Pahomije Kratovski, koje je on hirotonisao, a svi oni, koji bi se usudili, da ih i dalje priznaju za episkope, bit će odlučeni od crkve i prokleti. Poslije ovoga gubi se P. svaki trag.

Literatura: Lj. Stojanović, Srpska crkva u međuvremenu od patrijarha Arsenija II. do Makarija (Glas, 106). *R. Grujić.*

PAVLETIĆ KRSTO, profesor i književnik (4/3 1865, Draga, hrvatsko Primorje — 9/4 1919, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju na Rijeci, a sveučilište (klasičnu filologiju) u Zagrebu. Kao gimnazijski profesor služio je u Senju, Gospiću, Požegi, Srijemskoj Mitrovici i Zagrebu. Trpio je zbog svog političkog uvjerenja mnogo i bio je progonjen od vlasti u Austriji. Bio je od 1909 potpredsjednik, a od 1917 predsjednik Matice Hrvatske. Napisao je mnogo pjesama, drama, novela, prikaza i studija u Viencu, Prosvjeti, Novom Vijeku, Nadi, Kolu Matice Hrvatske i dr. Opširnija su mu djela: Pribina, drama (Nada, 1897), Stjepan Tvrtko, drama (Prosvjeta, 1897), Kobna oklada, drama (Kolo Matice Hrvatske, 1908). U posebnim knjigama izdao je ep Vjerne sluge (1898), dramsku trilogiju Petar Svačić (1903), dramu Bratski inat (1914), studiju Život i pjesnička djela Franje Markovića (1917). Za štampu je priredio Markovićeva djela Karlo Drački (1918) i Kohan i Vlasta (1918). Beletrističke je sastave potpisivao obično pseudonimima (Osman-beg Štafić i Pavle Krstinić). Pored toga P. je napisao u Nastavnom Vjesniku (kome je neko vrijeme bio i urednik), Viencu i t. d. priličan broj filoloških i literarno-historijskih članaka iz područja slavistike i latinske filologije. — P. je odrastao u pravaškoj frazeologiji osamdesetih godina, stoga u njegovim stvarima ima uvijek velikih riječi i mnogo verbalnog idealizma. One su građene prema shemama Markovićeve estetike, no nedostajao mu je jači stvaralački dar, po kome bi u razvoju naše književnosti, i pored plodnosti, zauzimao izrazitije mjesto. P. je bio više idealan i plemenit čovjek, koji je pisao pjesnička djela, da njima zagrije za kakvu misao (približavanje k našem muslimanskom svijetu, borba protiv nesloge rođene braće), nego istinski umjetnik. *A. Barac.*

PAVLICA, crkva (u 18 vijeku zove se i Paulić i Paulovica, po selu, u kome se nalazi, a koje se u jednoj povelji cara Uroša iz 1363 zove Pavlja crkv). U selu su dvije crkve: starija, pod imenom Stara P., može biti iz 12—13 vijeka, i mlađa, pod imenom Nova P., posvećena Vavedenju Bogorodice. Ovu je podigao Stevan, sin čelnika Muse, sestrić kneza Lazara, pri kraju 14 vijeka. O prvoj crkvi nema nikakvih podataka. Ona je bila muški manastir, a Nova P. bila je ženski. U darovnoj povelji Studenici (po prijepisu 18 vijeka) P. se naziva metoh Studenice. Od 1363 P. se nalazila u državini čelnika Muse. U crkvi Vavedenja sahranjena je supruga Musina, Dragana, kao monahinja Teodosija. Kad je tijelo kneza Lazara preneseno iz Prištine u Ravanicu, prenoćilo je u ovoj crkvi. U početku 18 vijeka P. se zvala manastirom i u njoj je živio poznati episkop Jefrem Banjanin, koji se potpisivao egzarh pećkog patrijarha. On se brinuo za ovu crkvu, i u njoj je sahranjen (poslije 1719). Danas je nova P. mirska crkva, a Stara P. nalazi se u ruševinama.

Stara P. podsjeća svojom osnovom na crkve iz prednemanjićkog doba. Nova P. dolazi u krug crkava iz doba kneza Lazara i despota Stevana. Ona ima dozidanu pripratu (prema tradiciji dozidao ju je prije 350 godina neki Filip Latin). Na zapadnoj fasadi priprate nalazi se jedna kula. Živopis u crkvi obijeljen je vapnom, ali se dade lako mehaničkim putem osloboditi od vapna, kojim je prevučen. Na zapadnom zidu, sjeverno od ulaznih vrata, naslikani su Stevan Musić i brat mu Lazar. Živopis je vrlo lijep, svijetlih boja. *V. Petković.*

PAVLIĆEVIĆ MILIVOJE, inžinjer (1864, Ćuprija — 1911, Beograd). Učio je tehnički fakultet u Beogradu, a završio ga je, kao državni pitomac, u Gent-u u Belgiji. 1885 bio je u bugarskom ratu dobrovoljac. 1890 završio je studije u Gent-u i postao inžinjer železničke direkcije. Iste godine trasirao je sa V. Vulovićem, železničku prugu Niš—Dunav, tada zvanu Jadransku, kasnije prugu Stalać—Užice—Mokra Gora i Beograd— Obrenovac. U doba intenzivnog rada na građenju železnica u Srbiji on je bio u onom malom krugu inžinjera, koji je upravljao građenjem železnica. Odlučan, savjestan, strog u radu, P. je bio poštovan i voljen od poznanika. *S. B.*

PAVLINI. V. Pavlovci.

PAVLINOVIĆ MIJO, preporoditelj Dalmacije (28/1 1831, Podgora, blizu Makarske — 18/5 1887, Podgora). Učio je srednje škole kao klerik u splitskom sjemeništu, a teologiju u zadarskom sjemeništu. 1854 postao je župnik u Drašnici, a već 1855 župnik u rodnom mjestu Podgori. Tu je ostao do 1870.

Još kao đak okupljao je oko sebe svoje drugove i snivao s njima o preporodu Dalmacije. U doba apsolutizma, kao pravi prijatelj i zaštitnik naroda imao je mnogo neprilika. 1861 bio je izabran za poslanika u dalmatinski sabor. Od tada je započeo borbu, u sabornici i izvan nje, u javnom i privatnom životu, i ta je borba urodila pobjedom hrvatske misli u Dalmaciji. Već 1860 ustao je P. protiv Borelli-a, kad se ovaj, u ime Dalmacije, usprotivio sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom u državnom vijeću u Beču. P. je prisustvovao kao gost na hrvatskom saboru 1861. Od početka sarađivao je P. u Nazionale-u (odnosno u prilogu Narodnom Listu). Tu je pisao poučne članke za narod, kojima je budio narodnu svijest. P. je bio od onih rijetkih ljudi u Dalmaciji, koji su vladali narodnim jezikom i mogli da njime pišu. Kad je dalmatinski sabor bio raspušten, otišao je P. na putovanje po Crnoj Gori, Srbiji i Hrvatskoj. Naročito je bio važan njegov lični dodir sa najodličnijim političarima u Hrvatskoj, jer je P. od toga vremena sveo svoj politički program u čisto hrvatski pravac. 1865 izabralo je Đakovo P. za poslanika na hrvatski sabor. 1866 držao je on čuveni svoj govor, u kome je naglasio cjelokupnost hrvatskog teritorija. 1871 preselio se P. u Zadar, i tu je boravio dvije godine. Tu je osigurao opstanak Narodnog Lista. 1873 izabran je za poslanika na carevinsko vijeće. Bio je poslanik do 1880, kad je ustupio mjesto Dr. Klajiću. 1885 ponovno je biran za Beč.

P. je jedan od najboljih naših političkih prozaista i stilista. Izdao je čitav niz spisa, od kojih su najvažniji: Pjesme i besjede, Različiti spisi, Pučki spisi, Hrvatski razgovori, Hrvatski razmišljaji, Puti, O vjeri i politici, Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji od 1848—1882. — P. je i skupljao narodne pjesme i poklonio ih je Matici Hrvatskoj. Skupio je i znatan broj riječi za veliki akademski rječnik.

L i t e r a t u r a: Narodni List, Jubilarni broj 1912; Obzor, Jubilarni broj 1910. *M. Prelog.*

PAVLOVCI, selo u Srijemu, u srezu iriškom; postaja na željezničkoj pruzi Ruma—Vrdnik. Ima 674 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju i pučku školu. *J. M-n.*

PAVLOVCI se zovu pustinjaci, koji se stavljaju pod zaštitu Sv. Pavla Tivljanina. Nekada su se dijelili na tri kongregacije: ugarsku, portugalsku i francusku. Ugarska je postala u prvoj polovini 13 vijeka, kada su se združili pustinjački samostani u Patach-u (pečujska biskupija) i u Pilisu (ostrogonska nadbiskupija). Prvi joj je poglavar bio Eusebije, nekadanji ostrogonski kanonik (— 1270). Članovi joj od 1308 žive po pravilima Sv. Augustina, koja su proširili nekim naročitim ustanovama. Kongregacija se iz Ugarske proširila po Austriji, Njemačkoj, Italiji i t. d. U Hrvatskoj je imala svojih samostana još u prvoj polovini 13 vijeka. Tu su se ugarski P. nastanili najprije u Dubici, u nekadanjem dominikanskom samostanu i u Remetama kod Zagreba. U drugoj polovini 13 vijeka došli su u Garić, 1301 u Dol. Bukovicu, 1328 u Petrovu ili Slatsku Goru, 1373 u Strez, 1384 u Čakovac, 1400 u Lepoglavu i t. d. U Hrvatskoj su P. stekli velike zasluge, osobito na polju školstva i književnosti. U Lepoglavi su već 1503 otvorili prvu javnu gimnaziju i za svjetovnu mladež. 1581 Lepoglava je bila proglašena glavnim središtem i kongregacije i nastave. Kada je u prvoj polovini 17 vijeka, u Zagrebu osnovana i razvila se jezuitska gimnazija, P. su (1644) ukinuli svoju. Odmah poslije toga otvorili su P. u Lepoglavi filozofsku, a zatim i bogoslovsku školu. 1786 car Josip II. ukinuo je P. Danas P. ima još samo nešto u Ugarskoj i u Galiciji.

L i t e r a t u r a: Tkalčić, O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za pavlinah (Rad, 23); Cuvaj, Građa za povijest školstva[2], I.—II., 1910; Buchberger, Kirchliches Handlexikon (II., 1912). *J. Jelenić.*

PAVLOVIĆ DAMJAN (DAMNJAN), književnik (početkom 1840,

Novi Sad — 19/2 1866, Beograd). Svršio je pučku školu u mjestu rođenja; ostao je rano siroče, pa je 1849 prešao u Beograd, gdje je izučio licej. Onda je dobio stipendiju i otišao je na politehniku, u Beč i u Prag. Vrativši se s diplomom kući, imenovan je 1865 za vanrednog risača ministarstva građevina, koji je položaj za njega stvoren, a 1866 postavljen je za inženjera 6 razreda. P. se na početku, kako je po svemu izgledalo, sjajne karijere ubio iz pištolja iz nekih tajanstvenih, sasvim ličnih razloga. — P. je počeo da piše pjesme 1857 u Sedmici. U onoj množini mladih pjesnika, koji su se javili odmah za Zmajem, Jakšićem, Kostićem i Melenkom, P. je skrenuo na sebe pažnju svojim iskrenim elegičnim tonom i misaonošću. 1861, prilikom Tekelijine stogodišnjice, i P. je oda dobila nagradu, pored Kostićeve. Poslije njegove smrti nađena je čitava jedna rukopisna knjiga pjesama. Pored stihova, P. je pisao po časopisima, Danici i Javoru, i pripovijetke: Jelka (preštampana u 24 knj. Srpske Književne Zadruge), Dva pobratima, Iz đačkog dnevnika iz 1862. Beležnikova kći. Uz to je P. preveo Molière-ovu Ženidbu na silu i Goethe-ovu Ifigeniju na Tauridi i Torkvata Tassa.

Osim beletristike, P. se bavio i stručnom naučnom književnošću. 1868 je štampana njegova Fizika za niže gimnazije, koja se deset godina upotrebljavala u Srbiji kao udžbenik, a Zemlja na kojoj živimo, izašla je 1866 kao prva Naučna i zabavna knjižica za odrasliju djecu mušku i žensku. Svoje omladinsko, nacionalno, političko i kulturno vjerovanje, unio je u Dvjema besjedama, koje je izdao 1861.

L i t e r a t u r a: A. Gavrilović, uvodni članak u Nizu starijih pripovedaka (Srpske Književne Zadruge, 24, 1895); Milan Jovanović, O prevodu Tassa (Vila, 1865); Nekrolozi u Vili, Matici i Danici 1866.

V. Petrović.

PAVLOVIĆ DIMITRIJE, prvi patrijarh obnovljene srpske patrijaršije (15/10 1846, Požarevac). Osnovnu školu učio je u Požarevcu, Velikom Selu i Beogradu, a gimnaziju i bogosloviju u Beogradu. 1868—1870 bio je učitelj u Ratkoviću i Brzanu. 1870 rukopoložen je za presvitera i postao je kapelan kod svoga tasta, sveštenika u Lapovu. Ostavši udovac, upisao se 1874/75 za slušaoca filologičkog odsjeka velike škole u Beogradu. 1878 postavljen je za nastavnika beogradske bogoslovije, a 1882 dobio je i naslov i prava profesora. 5/11 1884 posvećen je za niškog episkopa. 1889 dao je ostavku i otišao u Pariz, gdje je tri godine slušao književnost i filozofiju na univerzitetu, a zatim dvije godine izučavao agronomiju. Po povratku u otadžbinu P. je 1894 povjerena misija, da pregleda i uredi odnose u Hilandaru, a 1895 postao je državni savjetnik, 1898 izabran je za šabačkog episkopa, a 19/8 1905 za mitropolita kraljevine Srbije. Za starješinu cjelokupne ujedinjene srpske pravoslavne crkve i prvog patrijarha obnovljene srpske patrijaršije izabran je 12/11, a ustoličen je 13/11 1920. Kao mitropolit beogradski P. je nastojao da uredi odnose svoje crkve i sveštenstva. Njegova je zasluga što je osnovan fond za obezbjeđenje iznemoglih sveštenika i njihove siročadi. U doba aneksije Bosne i Hercegovine P. je napisao i poslao ruskom sinodu jednu vrlo rodoljubivu poslanicu, koja je imala snažnog odjeka, ne samo u ruskim crkvenim, nego i u političkim krugovima. Za vrijeme Svjetskog Rata P. je, zajedno s vladom, izašao iz zemlje i često držao rodoljubive govore izbjeglicama na Krfu, a vojsci na solunskom ratištu šiljao je svoje arhiepiskopske poslanice, koje su dizale duh i vjeru u konačnu pobjedu. Od njegovih govora samo je jedan dio štampan po povremenim crkvenim i drugim časopisima. Osim toga P. je štampao u Glasu nekoliko filologičkih bilježaka; a njegovo izdanje Tipika Svetoga Save u Spomeniku (31) smatra se i danas kao najbolje izdanje toga tipika.

R. Grujić.

PAVLOVIĆ DRAGOLJUB, historik i političar (16/6 1866, Knjaževac — 3/4 1920, Beograd). Osnovnu školu i nižu gimnaziju je učio u Zaječaru, a višu u Nišu. Na velikoj školi u Beogradu svršio je historijsko-filološki odsjek filozofskog fakulteta 1888, i postavlje je za suplenta u Zaječaru. 1891 i u proveo je radi studija srednjih šau- u Beču, a 1893 otišao je u Njemetku u Freiburg i Tübingen, da strgo- vrši u historičkim studijama je bio

1895 položio doktorat filozofije. Po tom je opet bio profesor u učiteljskoj školi u Beogradu i u gimnazijama u Knjaževcu i Beogradu. 1897 postao je izvanredni, a 1901 redovni profesor nove historije na velikoj školi u Beogradu. 1905 imenovan je za redovnog profesora beogradskog univerziteta. Bio je aktivan političar. 1919 izabran je za prvog predsjednika Narodne Skupštine poslije ujedinjenja.

P. je u početku svog naučnog rada pokazivao interesa za historijsku metodu i historijsku sintezu. Kasnije je najviše radio oko moderne srpske historije, koju je objašnjavao i arhivskom građom, pretežno iz bečkih arhiva. Već za to mu radovi nisu mogli biti potpuni, a mnogo im je smetala i brzina u radu. Važniji su P. spisi: Ličnost u istoriji (Delo, 1897), Istorizam i racionalizam; Pristupno predavanje iz nove istorije (Delo, 1898), Ujedinjenje Nemačke (Srpska Književna Zadruga, 1898), Administrativna i crkvena politika austriska u Srbiji od 1718—1739 (Glas, 62), Finansije i privreda za vreme austriske vladavine u Srbiji (1718—1739), po građi iz bečkih arhiva (Glas, 64), Požarevački mir 1718 (Letopis, 207 i 208), Prilog istoriji Kočine Krajine i Mihaljićevog frajkora (Glas, 68), Srbija i srpski pokret u Ugarskoj 1848/49 godine (1904), Srbija za vreme poslednjeg austrisko-turskog rata (1788 do 1791) (1910), Pokret u Bosni i Albaniji protivu reforama Mahmuda II. (1913).

N. Radojčić.

PAVLOVIĆ DRAGOLJUB, slikar (2/2 1875, Beograd). Pučku i srednju ikonopisnu školu svršio je u Sergijevu, kod Moskve, a poslije slikarsku akademiju u München-u. 1902, na povratku sa školovanja, postavljen je za nastavnika risanja u drugoj beogradskoj gimnaziji. U svim ratovima (1912—1919) učestvovao je kao ratni slikar pri štabovima prve, druge i treće armije. Kao član Lade izlagao je na svima društvenim izložbama, kao i na općim jugoslavenskim. Najpoznatiji su mu radovi pejsaži s položaja na solunskoj fronti: Položaji treće armije, s kojih je uzet Kajmakčalan (svojina Jugo- venske Banke), Kajmakčalan gle- sa Sivog Brijega (u umjetničkom jenju ministarstva prosvjete), agu otadžbine 1916, Vrh Kaj- ana (u Narodnoj Skupštini),

či niji. Pučki vatski politici, ska u L je i skup

Od Budimiračkog visa do Sokola (u predsjedništvu vlade) i t. d.

V. P.

PAVLOVIĆ ĐENA DR., književnik (1851, Odžaci, Bačka — 6/2 1901, Sombor). Pučku školu svršio je u Kuli, gimnaziju u Segedinu i Požunu. Pravo je učio i diplomirao u Budimpešti. Pošto je kraće vrijeme radio kao županijski činovnik u Somboru, počeo je u istom mjestu advokatsku praksu, koju je vršio do smrti. — P. je počeo veoma rano da učestvuje u književnom pokretu tadašnje Omladine. Pisao je većinom patriotske i ljubavne stihove, koji su ostali rasuti po časopisima 60 i 70-ih godina. P. poezija ima naročite srodnosti s Grčić-Milenkovom, poslije čije smrti je i objavio u Srbadiji 1875 ciklus pjesama od 29 komada, potpuno u duhu i načinu Milenkova pjevanja. Zanimljiva je i P. humoristična epistola: Sitna knjiga od Krajine Marku, pisana u dobrim desetercima, koja je 1901 treći put objavljena u Brankovu Kolu. P. je, uz pripomoć madžarskog književnog društva Kisfaludy, izdao 1885 svoje stihovane prevode na madžarskom jeziku Zmajovinih Đulića Uvelaka. P. je napisao i nekoliko pripovijedaka, kao što su: Komšije u Danici 1867 i Salve Petre u Danici 1868, a 1872 roman za narod: Kome se ne prašta.

V. P.

PAVLOVIĆ ĐORĐE, pravnik i političar (1838, Smederevo — 28/10 1921, Beograd). Svršio je pravo u Parizu. Bio je profesor građanskog prava na velikoj školi 1864—1871, i dao je nekoliko djela iz svoje struke (Hipotekarno pravo u kneževini Srbiji. O obaveznostima i ugovorima u opšte, Objašnjenje građanskog zakonika o jemstvu). Bio je jedan od osnivača Smederevske Kreditne Banke i njen prvi direktor (1871). U Kaljevićevom ministarstvu bio je ministar inostranih djela (1875—1876). Bio je jedan od prvih članova napredne stranke. 1884 bio je ministar financija u Garašaninovom ministarstvu, a 1885/86 ministar pravde. 1903—1908 bio je predsjednik kasacionog suda.

Literatura: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, XIX.; Arhiv za pravne i društvene nauke 25/11 1921.

S. J.

PAVLOVIĆ INOKENTIJE, beogradski mitropolit (1/8 1840, Šabac — 19/5 1905, Beograd). Svršio je duhovnu akademiju u Kijevu 1863. Bio je profesor u kragujevačkoj gimnaziji i rektor beogradske bogoslovije. Ostavši udovac primio je monaštvo 24/11 1891. Za niškog episkopa posvećen je 2/8 1894. Za beogradskog arhiepiskopa i srpskog mitropolita izabran je 15/2 1898. Štampao je po raznim časopisima dosta članaka, naročito bogoslovsko-pedagogičkog sadržaja. Napisao je preko 250 propovijedi, od kojih je samo mali dio štampan. *R. G.*

PAVLOVIĆ IVAN, historik i državnik. V. u Dodatku.

PAVLOVIĆ IVAN, divizijski đeneral (22/5 1869, Užice). Po svršetku realke u Beogradu stupio je u vojnu akademiju 31/8 1888. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1891, za kapetana 1899, za pukovnika 14/1 1913, za đenerala 28/11 1919. Do 1894 bio je vodnik u pješadiji, 1896—1898 bio je na višoj školi vojne akademije, 1898 do 1899 komandir čete u pješadiji, 1900—1902 pripravnik za đeneralštabnu struku, 1903—1906 komandant bataljona u pješadiji (2 puk), 1906—1907 na službi u glavnom đeneralštabu, 1907—1913 komandant puka u pješadiji (20, 14 i 3). 3/12 1913—25/7 1914 bio je na službi u glavnom đeneralštabu, 1919—1921 komandant divizijske oblasti (potiske), 1921—1922 načelnik historijskog odjeljenja glavnog đeneralštaba, u 1922 bio je komandant divizijske oblasti (kosovske), od 4/12 1922 pomoćnik je komandanta armijske oblasti (I.).

U ratu 1912 bio je komandant pješadijskog puka (3), odreda (iznad Oblakova) i združenog odreda u albanskoj pobuni. U ratu 1913 bio je komandant puka (3) i odreda. U ratu 1914—1918 bio je komandant užičke združene brigade, od 10/10 1915 bio je komandant užičkog odreda (užička brigada, donjovasojevićka brigada i dio limskog odreda), 4/11—10/11 1905 bio je komandant užičkog odreda, lovćenske, kolašinske brigade i studeničkog odreda, ujedinjenih pod njegovom komandom. Od 1916 bio je načelnikađutantskog odjeljenja vrhovne komande.

Pored mnogih originalnih i prevedenih članaka i rasprava u Ratniku i drugim časopisima, napisao je i štampao: Esling i Vagram, prijevod sa francuskog (1912), Uzajamna veza pešadije i artilerije u napadnoj i odbranbenoj borbi (1909), Građa za istoriju srpsko-turskog rata 1876 godine (1910), Građa za istoriju ustanka i ratova 1875—1878 godine (1911), Građa za istoriju srpsko-turskog rata 1876 do 1878 godine (1914), U bitoljskoj bitci iznad Oblakova 4 i 5 novembra 1912 godine (1923), Na Bregalnici prema Štipu 17 i 18 juna 1913 godine (1923). *V. Belić.*

PAVLOVIĆ JEREMIJA, upravitelj škole u Beogradu (1/5 1881, Božurnja, kragujevačka Jasenica). Učiteljsku školu svršio je 1901. Do 1913 bio je učitelj u rodnom mjestu, a zatim (1913—1921) školski nadzornik u Južnoj Srbiji. Napisao je: Život i običaji narodni u kragujevačkoj Jasenici (Etnografski Zbornik, 12), Iz prošlosti Južne Srbije, Bregalnička oblast i Dojran i Dojransko Jezero (Biblioteka Južne Srbije). Izdao je tri sveska učiteljske Riznice, a u društvu sa Mih. Stanojevićem dvije čitanke za više osnovne škole. Izradio je i predao Akademiji istraživanja o Kačeru i Maleševu. Sarađuje na listovima svoje struke. *D. P.*

PAVLOVIĆ JOVAN, šabački prota i pisac (30/1 1804, Banjica, Bosna — 24/4 1861, Šabac). Učio se u Šapcu i Srijemskoj Mitrovici. Za sveštenika je rukopoložen 1824, a prota je postao 1826. Knez Miloš ga je neobično poštovao i 1835 vodio sobom u Carigrad. Kao odličan govornik odlikovan je P. tom prilikom od ruskog cara i carigradskog patrijarha. 1859 ponovno je išao s deputacijom u Carigrad, da isposluju izvršenje hatišerifa. Bavio se i knjigom. 1833 i 1846 štampana su dva njegova govora, 1850 njegov prevod Zschokke-ovih Časova blagogovjenija, zatim Izgubljeni raj, Platonovi govori i drugi sitniji radovi. *R. G.*

PAVLOVIĆ JOVAN, književnik, novinar, ministar prosvjete u Crnoj Gori (10/2 1843, Srijemski Karlovci — 6/4 1892, Cetinje). Svršio je pučku školu i gimnaziju u rodnom mjestu, filozofski fakultet velike škole u Beogradu, a političko-ekonomske nauke u Genevi i München-u. Po svršetku nauka izabran je za profesora trgovačke škole u Pančevu, zatim je bio

sekretar pančevačke trgovačke komore, srpske općine i urednik Pančevca. 1874 prešao je u Zemun i počeo je izdavati list Graničar, a 1876 je došao u Beograd, i pokrenuo list Novu Srbiju na srpskom i Serbische Korrespondenz na njemačkom jeziku. Neko vrijeme bio je glavni saradnik novosadske Zastave. Krajem 1879 P. je otišao na Cetinje, i do 1885 uređivao je Glas Crnogorca, Crnogorku, Zetu, zatim, kao ministar prosvjete, Prosvjetu. 1885 postao je upravnik velike cetinjske gimnazije, a 1886 upravnik ministarstva prosvjete. Postavši zatim prvi ministar prosvjete i crkvenih djela u Crnoj Gori, P. je izvršio reorganizaciju cijele prosvjetne struke, donoseći savremene zakone i uredbe. Početkom 1879 P. je obnovio cetinjsku čitaonicu, koja je osnovana 1873, pa već iduće godine zamrla nemajući sredstava. Pošto država nije bila u mogućnosti da uzdržava čitaonicu, P. je dvije godine držao prostorije čitaonice u svojoj privatnoj kući. Od 1879 pa do svoje smrti P. je bio predsjednik čitaonice, a 1884 prvi je pokrenuo misao, da se na Cetinju podigne prosvjetni dom, u kome će biti smještene sve prosvjetne ustanove. Tako je, nastojanjem P., 1885 počet i već iduće godine sagrađen Zetski Dom, u kome su bile smještene sve kulturne i prosvjetne ustanove na Cetinju (čitaonica, biblioteka, muzej). P. je pripadao kolu mladih i učenih Srba šezdesetih i sedamdesetih godina, koji su oštrim perom razvili svijest o narodnom jedinstvu, zbog čega je bio gonjen, zatvaran i hapšen u Zemunu i Pančevu, Petrinji i u Pešti. *M. Milenović.*

PAVLOVIĆ LUCIĆ IVAN JOSIP, polihistor (15/3 1775, Makarska — 1818). Svršio je filozofiju, pravo i teologiju u Padovi, pa je kao kanonik i naskoro generalni vikar u zavičaju bez prestanka radio na literarnom polju, pišući rasprave najrazličnijeg sadržaja, latinskim, materinjim i talijanskim jezikom. Bio je na glasu i kao odličan latinski epistolograf, pa se dopisivao i s Adamom Alojzijem Baričevićem zagrepčaninom. Više akademija izabralo je P. za svoga člana, među njima i pariska, zbog njegova rada na polju arheologije i epigrafije. Najznatnije su njegove rasprave sa toga područja: Marmora macarensia (2 izdanje, 1810), Marmora traguriensia (1811) Romanarum antiquitatum analecta quaedam (1813), De suplicio aedificiorum sub Diocletiano imperatore excursio historico-critica (1796). *Đ. K.*

PAVLOVIĆ LJUBOMIR, direktor šabačke gimnazije (20/7 1865, Klinci, valjevski srez). Pučku školu učio je u Petnici i Valjevu, nižu gimnaziju u Valjevu, višu u Kragujevcu, a veliku školu u Beogradu, gdje je 1889 svršio prirodno-matematički odsjek filozofskog fakulteta. P. je u državnu službu stupio 1889, kao nastavnik gimnazije u Valjevu. 1892 položio je profesorski ispit i postavljen je za profesora u užičkoj realci, a 1894 u gimnaziji u Valjevu. 1898—1902 P. je bio školski nadzornik za valjevski, a 1902/03 za šabački okrug. S jeseni 1903 postavljen je za profesora gimnazije u Šapcu, gdje je služio do 1913. Te godine je postao upravnik više ženske škole u Šapcu, a 1919 direktor gimnazije, na kome je mjestu ostao do 1924, kada je umirovljen.

Pored nastavničkog rada, P. se bavio i naukom. Još početkom državne službe štampao je prevedene i originalne članke u Glasniku Profesorskog Društva. Profesorska teza P. bila je iz geologije: Geološka promatranja na Vlašiću i njegovim ograncima (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 5, 1893). Kasnije se pretežno bavio antropogeografijom. Radovi na tome polju su: Kolubara i Podgorina (Naselja, 4, 1907), Antropogeografija Valjevske Tamnave (Naselja, 8, 1912), Užička Crna Gora (Naselja i Poreklo Stanovništva, 19, 1925). Osim toga, P. je štampao manje rasprave u Srpskom Književnom Glasniku i u Glasniku Geografskog Društva. Važnije među njima su: Grbovići, psihička studija jedne važne kolubarske, valjevske porodice (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 3/4 1914), Gođevci (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921), Iz života Šapca (Glasnik Geografskog Društva, 9, 1923). *P. Vujević.*

PAVLOVIĆ MELENTIJE, beogradski arhiepiskop i mitropolit (1776, Vrbova, Gornja Gruža — 11/6 1833, Beograd). Knjigu je učio u manastiru Vraćevšnici, gdje je 1810 postao iguman. Za borbe na Ljubiću

(1815) stekao je P. naročite zasluge, što je u odsudnom času bio priseban i hrabar, te je, udaranjem u bubanj, prikupio raštrkanu vojsku i omogućio da se održi pobjeda. Odlikovao se i u bitci na Paležu. Poslije smrti beogradskog mitropolita Dionisija upravljao je P. beogradskom mitropolijom (1815—1816) do dolaska Grka Agatangela. 1818 postao je P. duhovnik kneževa doma i često je putovao po Srbiji. Njegova je ideja, da se osnuje škola pravoslavlja u Kragujevcu. Knezu Milošu je pomagao u mnogim važnim poslovima. Nosio je narodno odijelo i imao je svoj konak u Kragujevcu. 1822, kada je osnovana konsistorija ili prvi duhovni sud u Srbiji, P. mu je bio predsjednik. 1831 knez Miloš je odlučio, da se riješi fanariota na arhijerejskim prijestolima u Srbiji, pa je P., koji je ranije postao arhimandrit, poslao u Carigrad s Nikiforom Maksimovićem. Carigradski patrijarh je pristao, na predlog Milošev, Melentija rukopoložio za episkopa i proizveo ga za beogradskog arhiepiskopa i mitropolita, a Melentije je sutra dan posvetio Nikifora za užičkog episkopa. Tako je P. postao prvi Srbin mitropolit u Beogradu, poslije mnogih Grka. P. je odmah uredio granice episkopija u svojoj mitropoliji, zaveo je mitropolijsku kancelariju, ustanovio arhijerejski sabor i ograničio vlast episkopa. Za sekretara je doveo Petra Jovanovića, svog kasnijeg nasljednika i vrlo uglednog crkvenog reformatora. 1833 izradio je P. prvi crkveni ustav za beogradsku mitropoliju. Spremao se da dade preštampati stare srbuljske štampane bogoslužbene knjige i da pomoću njih povrati staro srbuljsko bogosluženje u srpskoj crkvi, te je prikupljao i otkupljivao takove knjige, kao i stare povelje i druge starine, gdje god ih je našao.

L i t e r a t u r a: P. Švabić, Melentije Pavlović, mitropolit beogradski (Glasnik Pravoslavne Crkve, 1904).

R. Grujić.

PAVLOVIĆ MILORAD, književnik (4/10 1865, Beograd). Svršio je pučku i srednju školu u Beogradu, pa je slušao filozofske nauke na univerzitetima u Jeni, Leipzigu i Berlinu. Pošto je diplomirao, primio se nastavničke službe u otadžbini. Zbog svoga opozicionog držanja u politici bio je često premještan i otpuštan. Češće je bio osuđivan za štamparske krivice, zbog članaka u Odjeku, čiji je jedno vrijeme bio i urednik. 1899, poslije atentata na kralja Milana, odležao je u Požarevcu 13 mjeseci. U posljednje vrijeme bio je profesor beogradske realke. 1916 umirovljen je. — P. je počeo da piše rano, i napisao je veliku količinu raznih književnih i novinarskih radova. Poznati su naročito njegovi politički i književni epigrami, u Odjeku i Dnevnom Listu, a uspješno se ogledao i u dječjoj poeziji i u putopisu. Od zasebno objavljenih P. radova poznati su: Slike i karakteri (1890), koji su u svoje vrijeme bili zabranjeni, i zbog kojih je P. odležao godinu u zatvoru, Pravoslavlje u Bosni i Hercegovini (1898), U suton (1891), Zbirka priča iz rata, zapisi (1913, u dva izdanja), Vojvoda Mišić, od Suvobora do Maribora (1922), Napuljske šetnje (1911, 138 knj. Srpske Književne Zadruge), Priče iz života kralja Petra (1922), Priče o neznanom junaku (1927). P. je preveo Štednju (1913), Samopomoć i Karakter od Smiles-a. P. je prevodio u stihu i u prozi, sve s njemačkoga. *V. Petrović.*

PAVLOVIĆ MILOVAN, đeneral (13/7 1842, Vojkovica, kačerski, rudnički — 29/5 1903, Beograd). Po svršetku 5 razreda gimnazije u Kragujevcu i Beogradu, stupio je u artilerijsku školu 3/9 1860. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 1/10 1865, za artilerijskog kapetana 20/1 1875, za pukovnika 1/1 1885. 8/1 1890 stavljen je u penziju, 19/5 1890 je reaktiviran, a 22/2 1894 proizveden za đenerala. Kao artilerijski oficir bio je vodnik poljske artilerije (II. baterija) i komandir potkivačke škole. Kao poručnik bio je komandir knjaževačke, podrinske i šabačke lake baterije narodne vojske, kao kapetan II. klase bio je komandir šabačke i beogradske lake baterije narodne vojske. 1874—1875 bio je komandir poljske baterije (4) I. artilerijskog puka, 1876 bio je komandir 2 teške dunavske baterije, 1878 komandant dunavskog artilerijskog puka pa komandant beogradske gradske artilerije, 1879 komandant 1 artilerijskog puka šumadijske artilerijske brigade, 1880 komandant 3 artilerijskog puka. 1887 do 1889 bio je komandant divizijske

oblasti (dunavske), 19/11 1897—14/7 1900 upravnik vojne akademije. 12/1 1894 do 25/6 1895 i 7/10 1902—29/5 1903 ministar vojni. — U ratu 1876 bio je komandir baterije (dunavske). U ratu 1877—1878 bio je komandir baterije (u artilerijskom puku dunavskom). U ratu 1885 bio je komandant artilerijskog puka (timočkog). *V. Belić.*

PAVLOVIĆ PARTENIJE, episkop posvećenja i pisac (krajem 17 vijeka, Silistrija — 29/4 1760, Karlovci). Pučku psaltirsku školu do oktoiha i gramatiku učio je na grčkom jeziku u Silistriji. Nastavnik grčke gramatike bio mu je didaskal (učitelj) Paleolog Carigrađanin. U Bukureštu je slušao grčku školu do retorike, kod Georgija Trapezuntca, a Aristotelovu filozofiju kod Marka Kipranina. U Sijatistu u Kosturu slušao je logiku i matematiku kod filozofa jeromonaha Metodija, koji je bio Kartezijanac, pa je zato pozvan na odgovor pred patrijarha u Carigrad. Putovao je vrlo mnogo. Obišao je ne samo sve zemlje Balkanskoga Poluotoka, nego i Italiju, Rumunjsku, Ugarsku, Austriju i Češku. Kao mladić proveo je neko vrijeme u Ohridu. Monaštvo je primio u manastiru Savini, u Boci Kotorskoj. Tu je postao i đakon. Neko vrijeme bio je učitelj u Risnu. Jeromonah je postao u Karlovcima 1726, protosinđel u Peći, i kao takav prebjegao je 1737 s patrijarhom Arsenijem IV. Jovanovićem u Karlovce. Za arhimandrita je proizveden 26/10 1749 u Budimu, a 14/9 1751 posvećen je za episkopa-pomoćnika karlovačkomu mitropolitu Pavlu Nenadoviću. Patrijarh Arsenije IV. postavio ga je za duhovnika i propovjednika, te je neko vrijeme obilazio eparhije u karlovačkoj mitropoliji i propovijedao. Zatim je 1744—1747 bio sveštenik pri srpskoj kapeli Sv. Đorđa u Beču, a potom je, politički osumnjičen, proveo 18 mjeseci u tamnici. Kao Nenadovićev pomoćni episkop bio je predsjednik konsistorije i obavljao je mnoge episkopske funkcije u srijemsko-karlovačkoj arhidijecezi. Poznato je nekoliko njegovih književnih sastava. Poslije 1730 napisao je tropar i kondak Sv. Stevanu Piperskomu, 1737 opisao je bijeg patrijarha Arsenija IV. iz Peći; preveo je s grčkog u stihovima Odu u spomen drugog Hristovog dolaska, od bizantskog cara Lava Mudrog. Tu odu štampao je 1763 u Mlecima Zaharija Orfelin o trošku mitropolita Pavla Nenadovića. Najvažnije P. djelo je autobiografija, u kojoj je dao nekoliko zanimljivih podataka za historiju svoga vremena i karakteristiku svojih suvremenika. Ta njegova autobiografija štampana je u Srpskom Sionu 1905. *R. Grujić.*

PAVLOVIĆ PAVAO (Paulus de Paulo), zadarski ljetopisac 14 i 15 vijeka. (Polovinom 15 vijeka, Zadar — poslije 1409, Zadar). Bio je od plemićke porodice, pravnički vrlo obrazovan, jer je bio gradski sudija (rector) u Zadru 1383—1407. Bivao je pozivan za načelnika u Trogir (1386), Šibenik (1399/1400), a 1408 bio je načelnik (comes) na otoku Pagu. Osim toga, bio je u Zadru prokurator minoritima, 1389 opatu Sv. Lucije u Baškoj, Stjepanu (1393), i zadarskim dominikancima (1406). P. je bio neko vrijeme jedna od centralnih ličnosti svoga rodnog grada, i ulazio je u rješavanje važnih poslova Trogira, Šibenika i Paga.

Život P. pada u ono kobno vrijeme hrvatske historije, kada su se u Dalmaciji, poslije smrti jakog ugarsko-hrvatskog kralja Ljudevita I., odigrali sudbonosni događaji. Borbe između stranaka za i protiv Ljudevitovih nasljednika (Marije i Sigismunda) spremale su katastrofu od 1409, kad je Ladislav Napuljski prodao Dalmaciju Mlečićima za 100.000 dukata. P. je najprije bio na strani Sigismundovoj, a kasnije na strani Ladislava Napuljskog. U to teško vrijeme on je, i za svoj rodni grad, kao i za gradove Split, Trogir, Šibenik i Pag, vršio mnoge važne poslove.

P. je ostavio rukopis: Memoriale Pauli de Paulo, patricii Jadrensis (1371—1408). To je vrsta ljetopisa, u kome je on bilježio sve važnije događaje, koji su u vezi sa njegovim javnim radom u Zadru i izvan njega, ili koji su se u njegovo doba zbivati. Te bilješke pisane više kao dnevnik, ne veže nikakva ideja, ni politička ni kulturna. Te su bilješke pisane najjednostavnijim latinskim jezikom, pomiješanim sa talijanskim riječima, nepretenciozne su i iskrene; one nam daju veoma mnogo dragocjenih podataka. One teku 1371—1408,

no opširnije su za 1380—1400. Refleksije na onovremene političke prilike od prvoklasnog su interesa. Kako se vijesti P. dadu kontrolirati savremenim izvorima, vidi se, da je P. pouzdan izvor za to doba.

Literatura: F. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest srednjega vijeka (Književnik, II., 36—47). *V. Novak.*

PAVLOVIĆ PEKO, vojvoda (oko 1820 — 4/5 1903). Čitavu svoju mladost proveo je P. kao četnik, ističući se ne samo hrabrošću, nego i opreznošću. Postao je popularan naročito za vrijeme hercegovačkog ustanka 1875, kada je, po odobrenju kneza Nikole, organizirao saradnju crnogorskih i hercegovačkih četa. U nekoliko borbi nanio je teške gubitke Turcima, a naročito se istakao u bitci na Vučjem Dolu. Poslije je, zbog neuspjeha svog rođaka R. Kontića na Krstacu, došao u sukob s vojvodom Petrom Vukotićem i knezom. Poslije rata napustio je Crnu Goru i preko Srbije prešao je u Bugarsku. 1885 spremao je čete za upad u Srbiju, u zajednici s radikalskom emigracijom. Poslije srpsko-bugarskog rata P. se vratio u Crnu Goru, gdje je i umro, živeći potpuno povučeno. *V. Ć.*

PAVLOVIĆ PETAR (28/6 1864, Požarevac). Svršio je 1882 gimnaziju u Beogradu, a 1886 prirodnjačko-matematički odsjek filozofskog fakulteta velike škole. 1887/88 bio je predavač gimnazije u Zaječaru. 1889 postavljen je za profesora II. beogradske gimnazije. 1893—1895 bio je odsutan radi studija geologije i paleontologije (Beč, Zagreb). 26/2 1897 postao je kustos geološkog zavoda velike škole. 4/4 1901 postavljen je za privremenog upravnika muzeja srpske zemlje, a od 1905 je i stalni kustos geološkog zavoda univerziteta. 1926 penzioniran je kao upravnik muzeja srpske zemlje. P. ima velike zasluge za organizaciju i uređenje muzeja srpske zemlje. Napisao je veliki broj manjih stručnih članaka u Nastavniku, Prosvetnom Glasniku, Učitelju, Javoru, Delu, Lovcu, i naročito u zapisnicima Srpskog Geološkog Društva i Geološkim Analima Balkanskog Poluostrva. Iz područja zoologije ističu se P. malakološki i ornitološki radovi. — Malakološki P. radovi su: Prilozi poznavanju mekušaca iz Stare Srbije i Makedonije (Glas, 85, 1911, sa opisom nekih novih vrsta i odlika i zoogeografskim promatranjima), Mekušci iz Srbije, I. Suvozemni puževi (posebno izdanje Srpske Kraljevske Akademije 1912, sa zoogeografskom kartom kraljevine Srbije i t. d.). Ornitološki P. radovi su: Spisak ptica u muzeju srpske zemlje (sa D. Stojićevićem i V. Brzakovićem; Prosvetni Glasnik, 1904) i Dodatak tome spisku (Nastavnik, 1905) i t. d.

Literatura: Autobiografija u Godišnjaku, 19 (1906) i dodatak u Godišnjaku, 30 (1922). *J. Hadži.*

PAVLOVIĆ RADOSLAV, bosanski vojvoda (oko 1390—1441). Bio je sin Pavla Radenovića, jednog od najjačih bosanskih velikaša na početku 15 vijeka. Poslije pogibije starijeg brata Petra (1420), P. je ostao jedini nasljednik porodice. U njegovoj vlasti bio je trebinjski predio s pola Konavala, i kraj od Konjica sve do Olova s Vrhbosnom, a na istoku sve do Drine s Dobrunom, kao glavnim mjestom. U Zagorju se u to područje kao i u Konavlima, uvukao posjed porodice Hranjića. Radi toga je između te dvije moćne porodice dolazilo često do borbe, koja je na kraju ispala na štetu Pavlovića. U jednoj teškoj krizi P. se oženio (oko 1422) jednom djevojkom iz kuće Hranjića, kćerkom kneza Vukca, Sandaljeva brata, ali brak nije bio sretan. To je poslije još više zaoštrilo odnose između P. i njegova šurjaka Stefana Vukčića. P. je važio kao prepreden, nepouzdan i lakom čovjek i kao vrlo nelojalan susjed. S njim su imali Dubrovčani vrlo mnogo neprilika. On je njima 1426 prodao svoju polovinu Konavala, ali se poslije pokajao, i 1430 počeo je pravi rat, da prodano povrati. Taj lokalni rat doveo je do krupnijih komplikacija, jer je P. tražio tursko posredovanje i nagnao i Dubrovnik, da traži veza i zaštite na Porti. Radi turske intervencije i intriga, koje su bile s tim u vezi, došlo je 1432 do rata između Bosne i Srbije. P., koji je spočetka bio uz bosanskog kralja, videći njegovu nemoć, pomirio se s despotom Đurđem i njegovim saveznikom Sandaljem. Po Sandaljevoj smrti (1435), P. je pokušao da pobuni njegove ljude u Dračevici i da otme jedan dio Hranjićevih posjeda, ali je Sandaljev nasljednik,

Stefan Vukčić, dozvao u pomoć Turke i osvojio Trebinje (1438). Odnosi se poslije toga nisu mogli popraviti sve do P. smrti.

Literatura: A. Ivić, R. Pavlović (Letopis, 245—246, 1907); Ć. Truhelka, Konavoski rat (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 19, 1917); V. Ćorović, Kako je Radoslav Pavlović prodavao Konavlje (Godišnjica, 36, 1927).

V. Ćorović.

PAVLOVIĆ RAJA, glumac (6/9 1861, Aranđelovac). Svršio je osnovnu školu u mjestu rođenja, a gimnaziju je učio u Beogradu. 1880 pobjegao je iz šestog razreda u trupu Sv. Dinulovića, u kojoj je proboravio godinu dana. Na pozornicu je stupio prvi put 30/9 1880. 1881 postao je privremeni član narodnog pozorišta u Beogradu, a 1882 redovni. Od tada je neprestano član narodnog pozorišta u Beogradu. Igra veoma često i u drami, ali mu je glavna struka pjevanje u narodnim komadima i operetama. Dvadesetipetgodišnjicu rada proslavio je novembra 1905, a četrdesetgodišnjicu 5/11 1923. Glavne su mu uloge: Turčin (Suđaje), Putnik (Potera), Karla (Điđo), Rade Neimar (Zidanje Ravanice), Jovan (Jovančini svatovi), Steva Dragić (Seoski Lola), Almaviva (Seviljski brijač), Beto (Maskota), Ferfaks (Gejša), Danslo (Lutka).

R. O.

PAVLOVIĆ STEVAN DR., književnik i publicist (1829, Novi Sad — 1908, Novi Sad). Gimnaziju je učio u Novom Sadu i Halašu, t. zv. filozofiju u Modri i Beogradu, a pravni fakultet s doktoratom svršio je u Beču. 1851—1861 radio je u Beču kao vježbenik pri raznim sudovima; neko vrijeme službovao je i kao pristav upravne oblasti nekadašnje Vojvodine. Preuzeo je advokatsku kancelariju dra. Jovana Subotića. Od 1861 P. je učestvovao u javnim poslovima pored Miletića. 1869—1885 bio je poslanik na narodno-crkvenom, a 1870 do 1871 na državnom saboru. P. se do kraja života više bavio novinarskim i književnim radom nego advokatskim poslom. 1885 je pokrenuo u Novom Sadu politički nedjeljni list Naše Doba, u kome je skoro sve sam pisao i izdavao ga je do 1894. List je zastupao konzervativno umjeren pravac. P. je jedno vrijeme bio potpredsjednik književnog odjeljenja, a jednom i predsjednik Matice Srpske. — Književni rad počeo je P. prevodeći latinske klasike: 1857 izdao je u Beču Život Aleksandra Velikog, cara Maćedonskog, od Kvinta Kurcija Rufa, u tri dijela, i Život Kn. Julija Agrikole od Kornelija Nepota. Zatim je zasebno izdao: Srpski narodni Sabor u Sremskim Karlovcima od 1869 do 1870. 1886 izašlo je pomoću Matice Srpske historijsko djelo od Picot-a: Srbi u Ugarskoj, u P. prevodu, znatno dopunjeno. Matica Srpska nagradila je P. Malu poetiku za školu i narod (1887), studiju Sima Milutinović Sarajlija, Život i književna radnja (1893), besjedu U spomen Stevanu Brankovačkom (1880), 1888 članak o životu i radu Vuka Karadžića (1888), studiju Jakov Ignjatović (1893), Život i rad. 1895 nagradila je Matica Srpska P. Estetiku. P. je, osim toga, prevodio iz njemačke i madžarske književnosti, i pisao je originalne putopise, pripovijetke i romane u podlisku svojih novina, kao Dug je zao drug (1891 i 1892) i Bogat i ubog (1892 i 1893). P. je u Našem Dobu pratio svaki važniji događaj iz političkog i kulturnog života Južnih Slavena.

V. Petrović.

PAVLOVIĆ TODOR, književnik i publicist (14/2 1804, Karlovo-Dragutinovo, Banat — 12/8 1854, Karlovo-Dragutinovo). Otac P., ugledan zanatlija, brižljivo ga je školovao. Poslije srpske i njemačke pučke škole u Karlovu i Žombolji, P. je učio gimnaziju u Temišvaru, Velikoj Kikindi, Segedinu i u Srijemskim Karlovcima; t. zv. filozofiju svršio je u Segedinu, a pravo u Požunu. U Požunu je zasjedao ugarski sabor (dijeta), t. j. staleško državno predstavništvo, u kome su baš u to doba počele borbe za madžarsku nacionalnost, za liberalne i demokratskije ideje i reforme, što je presudno uticalo na P. Potpuno ga je opredijelilo za javnu službu srpskomu narodu to, što je, po svršenim naukama, ušao za pripravnika u advokatsku kancelariju čuvenog madžarsko-srpskog književnika Mihaila Vitkovića, čija je kuća u Budimu bila stjecište madžarskih književnika i reformističkih boraca. P. je ušao u taj krug i naročito se poveo za protagonistom madžarskog narodnog preporoda, grofom Stjepanom Széchényi-jem. Stoga

je on, tek što je počeo vršiti advokatsku praksu, nju napustio i preuzeo 1852 uređivanje Letopisa Matice Srpske. Kad je Letopis 1834 morao prestati, uglavnom zbog unutrašnjih zadjevica u Matici, P. je 1835 pokrenuo zabavno-poučni list Srpski Narodni List, a ujedno je, smišljenom i energičnom akcijom i pomoću svojih veza izradio, da se Matičina pravila potvrde i da joj se odobri nastavak rada. Pošto su Matičina materijalna sredstva bila iscrpljena, P. je preduzeo sakupljanje novih članova, i tako je osigurao opstanak Letopisu. P. je u svemu uredio 27 brojeva Letopisa (29—55, od druge česti 1832 do 1841). Pored Letopisa P. je uređivao i izdavao političke Srpske Narodne Novine (1836—1849), a 1845 i 1847 izdavao je zabavni almanah Dragoljub. Još ranije (1829) P. je preveo i izdao Wieland-ove Simpatije ili Razgovore mudrog prijatelja, a 1831 Knigge-ovo djelo O obhoždeniju s ljudima. U svojim listovima i u Letopisu P. je objavio veliki broj svojih sastava, od kojih je manji dio u neposrednoj vezi s beletristikom. Tako je u Srpskom Narodnom Listu prevodio prostonarodne pjesme sadašnjih Grka, a kao obožavalac slovačkog pjesnika i sveslavenskog apostola Kollár-a, napisao je njemu u čast odu u antičkom obliku i prvi put je 1835 preveo njegov članak o Uzajamnosti slovenskih književnosti. Ostali P. radovi su novinarski; u njima je on poticao naše društvo na savremeniji način rada, organiziranja i života. P. je svojim radom ispunio jednu prazninu i mnogo doprinio moderniziranju našeg života. P. je zasluga i što je Sava Tekelija svoje imanje ostavio narodu. 1888 podignut je spomenik na P. grobu.

L i t e r a t u r a: Jovan Subotić, Todor Pavlović i njegov položaj u životu našega naroda (Letopis, 114); Konstantin Pejičić, Žitije Teodora Pavlovića, novinara i spisatelja srpskog (1857); Izvještaj o spomeniku Teodora Pavlovića (1867).

V. Petrović.

PAVLOVIĆ VISARION, bački episkop i prosvjetni radnik (kraj 17 vijeka — 18/10 1756, Novi Sad). Obrazovanje je dobio u ruskim školama. Do 1720 bio je učitelj (daskal) u Hilandaru. Zatim ga je pećki patrijarh Mojsije Rajović uzeo sebi za daskala u Peći. Često je putovao sa patrijarhom po svima područjima prostrane pećke patrijaršije. Na jednom takvom putovanju pohodio je i Sarajevo, oduševio se rodoljubljem i razumnim uredbama Sarajevaca, pa im je spjevao pohvalnu pjesmu u akrostihu. Početkom 1723 P. je postao patrijaraški protosinđel, a oko 1730 arhimandrit manastira Krušedola u Srijemu. 1720—1730 bio je posrednik između pećke patrijaršije i karlovačke mitropolije, te je često šiljan u glavne centre austro-ugarskih Srba, a naročito u Karlovce i Budim. Za bačkog episkopa posvećen je 17/5 1731. Odmah je u svojoj rezidenciji, u Petrovaradinskom Šancu, današnjem Novom Sadu osnovao prvu gimnaziju, latinsku školu, a u petom deceniju 18 vijeka uspio je, da otvori i prvu srpsku akademiju s filozofijom i teologijom, koja je u ondašnjoj srpskoj sredini, nespremnoj još za najviše škole, mogla da se održi samo nekoliko godina. Gimnazija se međutim održala gotovo puna dva decenija, i poslije smrti P. i mnogo doprinijela preporodu Srba u Vojvodini. Po P. uputstvima, upravitelj prve srpske gimnazije u Vojvodini, Matija Jelinek, preveo je 1732 sve do tada izdane povlastice Srba u Ugarskoj s latinskog na srpski; taj su prevod carski komesari legalizirali na narodno-crkvenom saboru u Srijemskim Karlovcima 1744.

R. Grujić.

PAVLOVIĆ ŽIVKO, đeneral (1/1 1871, Bašin, jasenički, smederevski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1889. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 1892, za đeneralštabnog kapetana 1901, za đeneralštabnog pukovnika 1913, za đenerala 1919. Penzioniran je 25/1 1923.

Do 1894 bio je vodnik u artileriji (poljskoj i gradskoj), 1904—1906 bio je na višoj školi vojne akademije, 1897—1899 komandir baterije u artileriji, 1899—1901 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, 1902 bio je šest mjeseci državni pitomac u Berlinu, 1903 bio je komandant bataljona u pješadiji, 1904—1906 ordonanc oficir Nj. V. Kralja, 1906—1907 komandant pješadijskog puka (18), 1907 do 1910 načelnik đeneralštaba konjičke divizije, 1910—1912 načelnik ope-

rativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1907 bio je ađutant kraljevića Đorđa, 1910—1911 profesor Nj. V. kralja Aleksandra, kao nasljednika prijestola, 1919—1920 bio je upravnik vojne akademije, 1920—1922 komandant divizijske oblasti (jadranske), 1922—1923 pomoćnik komandanta armijske oblasti (I. i III.), 1906—1914 profesor vojne akademije (taktika).

U ratu 1912 bio je šef odsjeka za izradu naređenja u operativnom odjeljenju vrhovne komande. U ratu 1913 bio je načelnik operativnog odjeljenja vrhovne komande. Za vrijeme opsade Skadra bio je načelnik štaba primorskog kora. Za vrijeme balkanske konferencije mira u Londonu bio je vojni ekspert pri našoj delegaciji za pregovore o miru. U ratu 1914—1918 bio je pomoćnik načelnika štaba vrhovne komande do konca 1916, 1916 do 1917 bio je komandant divizije (šumadijske), 1917—1919 vojni izaslanik u Ateni.

Pored znatnog broja originalnih i prevedenih članaka u Ratniku i drugim časopisima, napisao je i štampao: Bitka na Jadru (1914), Daljno (strategijsko) izviđanje, svoju akademsku besjedu: Beogradska operacija (1921), Opsada Skadra (1926). Preveo je s njemačkog djela Von der Goltz-a: Ratovanje i vođenje vojske.

V. Belić.

PAVLOVIĆKA PERSIDA, glumica (14/1 1865, Novi Sad). Osnovnu školu i dva razreda više ženske škole svršila je u Beogradu. Na prijedlog dramaturga Dr. J. Jovanovića-Zmaja, primljena je aprila 1880 za privremenu članicu u Beogradu. Na radu je provela godinu, ali pošto se razboljela na očima, otišla je na liječenje, a po ozdravljenju stupila je u trupu Fotije Iličića, zatim u trupu Mihaila Lazića-Strica, gdje je provela tri godine. 1885, poslije udaje za Raju Pavlovića, ponovno je angažirana za honorarnog člana narodnog pozorišta. Za redovnog člana utvrđena je 1888, a za stalnog 1912. Dvadesetipetgodišnjicu svoga rada proslavila je 1912, a četrdesetgodišnjicu 5/11 1923. Glavne su joj uloge: Fema (Pokondirena tikva), Ana (Šaran), Stana (Beograd nekad i sad), Pavka (Protekcija), Gospođa Dulska (Moral g-đe Dulske), Saveta (Narodni Poslanik), Olga Petrovna (Zlotvori).

R. O.

PAZALIŠČE, planina u Slovenačkoj, između rijeka: gornjeg toka Pake-Jesenice-gornjeg toka Kačnika, oko 10 km istočno-sjeveroistočno od trga Velenja, odnosno 18 km sjeverno od Celja. Planina je sastavljena od trijaskih vapnenaca, mjestimično i od verfenskih slojeva, dok su na nižim dijelovima sjeverne padine oligoceni slojevi. Pruža se od zapada prema istoku, a najveći visovi su: Spisk 1.107 m, Pazališče 1.273 m, Javor 1.256 m. P. je najvećim dijelom pošumljeno. Zapadnim podnožjem planine prolazi željeznička pruga i cesta Celje—Velenje—Gornji Dolić—Dravograd, sjevernim podnožjem vodi cesta Gornji Dolić—Vitanje—Konjice, istočnim cesta Vitanje—Nova Cerkev—Celje.

P. V.

PAZAR. V. Novi Pazar.

PAZARIŠTE. 1. Selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, srezu perušićkom, od Perušića 7 km (pravac) k zapadu. Leži u ravnici (272 m) pred klancem, između 709 m visokoga Kuka sa sjevera i 745 m visokoga Oteša s južne strane. Po svome položaju P. se negda zvalo Klanac. — P. ima 331 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. Okolina P. ima historijskih spomenika. Na brdu Otešu stajao je stari grad Oteš, koji su na početku 15 vijeka držali knezovi Frankopani. Na jednom mjestu brijega nalazi se, u obliku stola i stolica, isklesano kamenje. Možda su tamo sudili rotni suci bužkoga stola, koji je 1484 bio u Tržišćima. U brijegu je Oteška špilja, koja ima 5 prostorija, sa krasnim stalaktitima i stalagmitima. Na Otešiću (od Oteša lijevo) je bilo rimsko naselje. — Od Oteša i Kuka dalje k sjeverozapadu, ističe se 846 m visoka Ostrovica, na kojoj su razvaline istoimenoga frankopanskoga grada, koji se spominje 1431. U Donjem Pazarištu (zaselak pod Oštrovicom, župa), koje se prije zvalo Donji Zažičan, na 603 m visokom brijegu, razvaline su Kloštar, ostaci znatnog pavlinskog samostana i crkve Blažene Djevice Marije Buške, zadužbine 1489 plemića Draškovića. U tom kraju valja tražiti i Banje Polje s gostinjcem, dok je grad Ostr(o)vica, svojina knezova Novakovića, bio izvan njegova okvira, na

istočnom rubu Gospićkoga Polja, pod Vujnovcem (234 m).

Literatura: J. Devčić, Razgled po jednom dijelu Buške županije (Prosvjeta, 1906, 518). *J. Modestin.*

2. V. Ras, 1.

PAZARSKA EPARHIJA. V. Raška eparhija.

PAZIN, grad u Istri. Istarski su gradovi svi u ruševinama: S. Servolo, Lupoglav, Svetvinčenat, Beligrad, Roč. Jedini je P. dijelom sačuvan i nastanjen. To je četverostrana nepravilna građevina, sa čvrstom ulaznom kulom. Na tri strane grada sazidani su uokolo doksati na konsolama za obranu podnožja zidova. Branič kula je porušena. Grad i varoš leže na hrptu brda, koji sa tri strane optače rijeka Foiba. Nekada je P. bio posjed oglajskih (akvilejskih) patrijara, zatim grofova goriških, knezova Porcia, koji su veliki posjed s gradom prodali knezu Turjaškom. Svojina je grofa Montecuccoli-a. *Ć. S.*

PAZOVA. V. Nova Pazova. Stara Pazova.

PAZUA, planina u Dalmaciji, u Krivošijama, 11 km sjeverozapadno od Risna. Pruža se od zapada prema istoku, kao greben oštrih vrhova, koji se u pravcu istoka snizuje. P. se kod Vučjeg Zuba odvaja od grebena Orjena, a najviši visovi na njoj su: kota 1.748 m, Pazua 1.771 m, kota 1.609 m, kota 1.603 m, kota 1.369 m. Sjeverna i južna strana P. vrlo su strme, i nisu pošumljene. Planina je, kao i Orjen, sastavljena od jedrih mezozojskih vapnenaca, većinom trijaskih, i odlikuje se pojavama krasa. Istočno od P. prolazi kolni put Risan —Crkvice—Bračan—Grahovo, južnim podnožjem planine vode pješački putevi i staze, a donekle i sjevernim. *P. V.*

PAZVAN-OGLU, vidinski paša (1758, Vidin — 27/1 1807, Vidin). Starinom je bio iz Bosne, iz vojničke kuće, koja je za ratne zasluge dobila oko 1739 neka dobra oko Vidina. Omer-aga, otac P.-O., zaštitnik krdžalija i upravnik poreza, stekao je veliko imanje, a svoj uticaj pojačao je četama najamnika. Zbog neobuzdane ćudi i pljačke ubijen je od turskih oblasti. P.-O. je morao napustiti porodično imanje i bježati. Istakavši se za vrijeme rata 1787—1791, uspio je, da se vrati u Vidin i da nastavi posao svoga oca. Zbog pljačkaških upada u Srbiju i Vlašku, došla je naredba od sultana, da se P.-O. kazni. On se na to 1793 otvoreno pobunio, sa svojim najamnicima zauze Vidin i uze u njemu stvarnu vlast. Oko njega su se onda počeli sabirati naročito janjičari, prognani iz Srbije poslije Svištovskog mira. Vidin je ubrzo postao stjecište krdžalija i janjičara, uglavnom beskućnika, spremnih na svako poduzeće. Oni su najviše upadali u beogradski pašaluk, nešto, što su htjeli da se vrate na stare položaje, a nešto stoga, što je Hadži-Mustafa-paša, beogradski paša, imao zapovijed od sultana, da svrgne P.-O., te je preduzimao mjere protiv njih. Upadi P.-O. se spominju od 1795 u sve većim razmjerima. Porta je oglasila P.-O. za odmetnika, i počela dizati na nj vojsku i s drugih strana, ali je on uspijevao da dobrim otporom, mitom i drugim sredstvima odbije sve napadaje. Hadži-Mustafa-paša, da bi bio sigurniji u Srbiji, organizirao je narodnu vojsku, u kojoj su, pored Turaka, učestvovali u velikom broju i Srbi.

1797 P.-O. je počeo pravi rat protiv Porte, koja nije htjela da ga imenuje pašom i da mu povjeri vidinski kraj i formalno na upravu. Osvojivši neka mjesta u Bugarskoj, on se uputio i protiv Srbije. 1797 vođene su ogorčene borbe protiv njegovih ljudi, koji su upali u Jagodinu i doprli do samog Beograda. Beogradska tvrđava jedva je spasena, zahvaljujući velikom odzivu srpske narodne vojske. U proljeće 1798 krenula je protiv Vidina velika sultanova vojska, ali nije postigla nikakva uspjeha. Poslije Napoleonova upada u Egipat, Porta se zabavila velikim pitanjima na toj strani, pa se (1799) izmirila sa P.-O. i priznala ga za vidinskog pašu. Da se osveti Mustafa-paši P.-O. je pomagao janjičare, da se vrate u beogradski pašaluk, i da se tamo dočepaju vlasti. Kako je P.-O., od jeseni 1799, namjeravao, da utiče na poslove u samom Carigradu, i kako je imao veza i s neprijateljima carstva, Porta je odlučila, da se protiv njega opet preduzmu oštre mjere, tim prije, što je njegov primjer zarazno djelovao na druge. Ali i toga puta Portina akcija protiv P.-O. nije

donijela uspjeha. U ljetu 1801 janjičari, pomognuti od P.-O, uspjeli su da uzmu beogradski grad, a Mustafa-pašu da zarobe i poslije ubiju. Porta protiv njih nije ništa oštrije poduzela, a P.-O. je 14/4 1802 dobio potpunu amnestiju.

Ovolika slabost Porte prema njemu, i toliki uspjesi, osokoliše P.-O. da počne raditi na tome, da se proglasi nezavisnim od Porte. 23/6 1802 on se neposredno ponudio Rusiji, pošto je već ranije s njom i s Francuskom vodio pregovore, da ga pomognu protiv Porte. Obaviještena o tim namjerama, turska vlada je od 1803 ušla ponovno u rat s njim. On je u to vrijeme imao impozantnu snagu: 1.500 stalnih vojnika, a mogao je dići do 10.000 dobrih boraca. Ustanak u Srbiji 1804 zaplašio je P.-O., i on je osjetno promijenio svoje ponašanje prema raji. Srpski pokret bio je uzrok, što je Porta s manje energije istupila protiv P.-O.

Srbima je P.-O. posredno bio od koristi. Radi njega obrazovana je, za Mustafa-pašina vremena, narodna srpska vojska i Srbima je dano oružje, te su tako u ustanak mogli krenuti vojnički dosta spremni. S druge strane, postupci P.-O. i janjičara davali su na Porti utisak, u prvo vrijeme, da je ustanak čista reakcija na nasilja, i stoga je Porta dosta dugo puštala, da se raja organizira za borbu s njima. Kada je 1805 u zapadnom dijelu vidinskog pašaluka izbio Pincin ustanak, P.-O. je energično pregao, da ga što prije uguši. Za kaznu je 16/1 1806 pogubio čak i vidinskog vladiku Kalinika. Na vijest o srpsko-ruskom savezu i o spremanju Rusije da pređe Dunav, P.-O. se pomirio s Portom, i spremao se na borbu. Ali usred tih priprema, 27/1 1807 umro je u svom rodnom mjestu.

L i t e r a t u r a: M. Vukićević, Karađorđe I., 166—204; P. Oreškov, Bugarski Sbornik, III., 2, 1914.

V. Ćorović.

PECKA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Jadra. Izvori P. su sjeverozapadno od Medvjednika, na sjevernoj strani Bara (983 m), Garevine (934 m) i Suhodola (983 m), odakle počinje teći Dragodolska Rijeka, kao izvorišni potok P. S izvora teče dosta nepravilnim tokom prema sjeveru-sjeverozapadu, od gradića Pecke prema sjeveru, a od Bratačića i Belotića prema sjeveroistoku, čineći poveće okuke. U Jadar utiče oko 4 km sjeverozapadno i niz vodu od sela Osečine. Na svome toku P. prima nekoliko malih pritoka. Dužina P. toka je 25·4 km, a površina porječja 96·1 km².

P. V.

PECKO JEZERO, jezerce u Hrvatskoj, u hrastovičkom gorskom kraju, od grada Petrinje k jugu. Dugo je 20 m, a široko 10 m. *J. M-n.*

PEČA, velik rubac koji je na jednom kraju bogato izvezen. Njime žene ubrađuju glavu. Nosi se u Hrvatskoj. *N. Z.*

PEČIĆ BELA, propagator koncertne savremene muzike (7/4 1878, Zagreb). Osnovnu i srednju školu svršio je u Zagrebu. Istodobno je učio klavir kod Catinelli-ja i Mareka. Farmaceutske nauke učio je u Zagrebu, Lausanne-i i Parizu, poslije kojih je upravljao svojom farmacijom u Zagrebu. Kao pijanist proučavao je stranu stariju i noviju literaturu. Oženio se opernom i koncertnom pjevačicom Marijom de Strozzi, pa se sasvim odao muzici, kao koncertni pratilac pijanist svoje supruge, i postigao je velike uspjehe. Prvi put iznio je djela za solo i klavir Konjovića, Širole, Dobronića, Novaka, Tajčevića i Grgoševića, a mnoge ove autore je direktno poticao na stvaralački rad. Izvađanjem djela nekih od ovih autora u Zürichu i Pragu, svratio je pažnju i strane kritike na našu muzičku produkciju. Osim toga je također, sa svojom suprugom, u Zagrebu i kod nas prvi put uopće, iznio djela Debbussy-ja, Ljadova, Grečaninova, Čerepnjina, Musorskoga, zatim stilske koncerte savremene talijanske, francuske, njemačke i ruske muzike. Naročito valja podvući njegove interpretacije Stravinskoga. *A. D.*

PEČUH, grad u Baranji u Madžarskoj. Ima 49.822 stanovnika (1910), od koji je bilo: Madžara 41.628, Srba 125, a pravoslavnih 234. — U srednjem vijeku bio je P. vrlo znatno kulturno mjesto s čuvenom bibliotekom i prvim univerzitetom. 1543 pao je pod tursku vlast. Za turskog doba i odmah po oslobođenju od Turaka P. je bio mjesto s jugoslavenskim stanovništvom, pravoslavnim i katoličkim. Za vrijeme Rákóczy-jeva ustanka, u P. i

okolini izginulo je vrlo mnogo Srba. 20/11 1918 zauzela je P. srpska vojska, a 19/8 1921 napustila ga je građanska a zatim 21/8 i vojna vlast. P. je znatno kulturno, trgovačko i industrijsko mjesto. *D. P.*

PEČUHSKA EPARHIJA. V. Mohačka eparhija.

PEĆ, mjesto s čuvenim manastirom, u kome su sjedili srpski arhiepiskopi i patrijarsi, zbog čega se i danas zove Sv. Patrijaršija. Vjerojatno je, da se ovdje prvobitno nalazio jedan od metoha manastira Žiče, koja je u području P. imala prostrana dobra. Pošto se u 13 vijeku Žiča nalazila na periferiji srpske države, te je bila jako eksponirana u odnosu na neprijateljski raspoložene susjede sa sjevera, to je, izgleda, još Sv. Sava došao na ideju, da stolicu arhiepiskopije prenese iz Žiče na sigurnije mjesto. Arsenije, nasljednik Savin, kao žički iguman dobio je misiju, da to mjesto pronađe. Otuda se veli, da je Arsenije izabrao u Hvosnu mjesto, nazvano Peć (po mnogim kamenim pećinama), i tu podigao crkvu Sv. Apostola. Ova je crkva kasnije, pošto je već sjedište patrijarha bilo u P., za uspomenu na Žiču, dobila naziv crkve Sv. Spasa. Vjerojatno je, da su Savini nasljednici, Arsenije I. i Sava II., rezidirali u P., no arhiepiskopi Jevstatije I. i Jakov bili su opet sa stolicom u Žiči. I za vrijeme kneza Lazara sjedište patrijarha je bilo u Žiči. Arhiepiskop Nikodim prizidao je uz crkvu Sv. Apostola crkvu Sv. Dimitrija, a arhiepiskop Danilo je uz tu crkvu dozidao crkvu posvećenu Bogorodici Odigitriji (Uspenje), kao i crkvicu Sv. Nikole uz južnu fasadu Bogorodičine crkve. Zatim je na zapadnoj strani Danilo dozidao veliku pripratu, koja je obuhvaćala sve tri crkve. Onda je sazidao i veliki pirg, na vrh koga je podigao crkvu u čast Sv. Danila Stolpnika, i naručio u Primorju zvona, koja su s velikom mukom donesena preko planina. Nesumnjivo su se i nasljednici Danilovi brinuli o usavršavanju i uljepšavanju P. crkve. Prilikom propasti srpske države P. je jako stradala.

Prvi patrijarh obnovljene patrijaršije, Makarije, iz osnova je podigao u P. 1561 pripratu, koja je bila porušena, i slikao je. Oko 1570 hercegovački mitropolit Antonije gradio je dveri u crkvi Sv. Bogorodice. Patrijarh Jovan starao se za obnovu crkve Sv. Dimitrija, čiji je sjeverni zid, izložen nevremenu, jako stradao. Na restauriranju crkve naročito je mnogo radio patrijarh Pajsije. On je 1620 obnavljao crkvu Sv. Dimitrija i pokrio je olovnim krovom cijelu crkvu patrijaršije, a 1634 je obnavljao trošne slike i pokrio je trapezariju. 1641 manastir je dobio od ruskog cara gramotu, koja mu je osiguravala novčanu pomoć. 1653 ćustendilski mitropolit Mihail darovao je manastiru jedan psaltir. I patrijarh Maksim brinuo se mnogo o crkvi. On je 1674 slikao crkvicu Sv. Nikole, a 1676 je podigao grad oko manastira. 1677 dao je načiniti ikonostas za jednu od crkava u P.

U 17 vijeku manastir je održavao veze s Rusijom. 1643 dolazio je u Rusiju P. arhimandrit Kenterion. 1697 arhimandrit kijevo-pečerske lavre darovao je jednu knjigu P.

1689 nastali su najteži dani za P. Patrijarh Arsenije III. morao je pobjeći u Austriju, a P. je ostala na milost i nemilost Turcima. Tada je P. potpuno opljačkao paša Mahmud Begović; tom prilikom je nestalo mnogih knjiga i drugih dragocjenih stvari, kojih je bilo vrlo mnogo u P. Još 1714 bila je P. u krizi. Te godine pisao je patrijarh Mojsej karlovačkomu mitropolitu Vićentiju, i molio je pomoć, da otkupi zemlju oko P. crkve, jer je ova sva u turskim rukama. 1706 obnovio je u P. česmu skopski mitropolit Atanasije, a patrijarh Mojsej 1720 obnovio je cijeli grad s palatama. Još pri kraju 18 vijeka P. se spominje kao tvrđava. Kao ktitor P. ističe se i karlovački mitropolit Vićentije, postrižnik ovoga manastira, koji se pored ostalog, oko 1722 brinuo za izradu ikonostasa u P. Tada je u P. došao slikar ikona Milija. I mitropolit Sofronije Podgoričanin bio je monah u P. I raški mitropolit Arsenije, kasniji patrijarh, davao je priloge P. Iguman P. Dionisije postao je 1762 dabro-bosanski mitropolit. 1803 počeo se slikati ikonostas u crkvi Sv. Dimitrija. 1831 P. je opljačkana od Arslan-paše bosanskog. 1924 u P. je ustoličen prvi patrijarh u ujedinjenoj državi SHS.

P. je upravo Panteon srpskih arhiepiskopa i patrijaraha. U srednjoj

crkvi (Sv. Spasa) nalaze se sarkofazi Arsenija I. (čije moći danas počivaju u manastiru Ždrebaoniku, u Crnoj Gori), Save II., Nikodima i patrijarha Joanikija II. U crkvi Sv. Dimitrija su sahranjeni patrijarsi: Jefrem, Spiridon i Sava IV., a u Bogorodičinoj crkvi: arhiepiskopi Sava III. i Danilo. U priprati se nalaze grobnice arhiepiskopa Jevstatija i patrijarha Makarija. Sarkofag patrijarha Maksima izbačen je iz crkve i leži u portikusu ispred crkvice Sv. Nikole.

Arhitektura P. pruža kompliciranu sliku. Srednja crkva (Sv. Spasa), nesumnjivo je iz 13 vijeka; ona podsjeća svojom osnovom na crkve 12 i 13 vijeka. Danilova crkva pokazuje potpunu sliku crkve u obliku križa s kubetom. Crkva Sv. Dimitrija pokazuje tragove čestoga prepravljanja. Sadašnja priprata ne može dati sliku prvobitne priprate, od koje su se sačuvali gornji dijelovi južne fasade i nešto od sjeverne. Ona je smatrana kao jedno od čuda, koje treba vidjeti. Nad svima trima glavnim crkvama svodi se po jedno kube. Cijela crkva čini utisak nečega masivnog i nespretnog.

Od prvobitne slikarije sačuvano je nešto na istočnom zidu priprate i u crkvi Sv. Spasa. U Bogorodičinoj crkvi i crkvi Sv. Dimitrija prvobitna slikarija je u dosta oštećenome stanju. Od prvobitnih slika je u priprati naročito značajna slika s Lozom Nemanjića (jako počađala), koja počinje Nemanjom, a završava se kraljem Stevanom Dečanskim i sinovima mu Dušanom, Dušmanom i Simeonom. Tu se nalazi i orijaška figura Bogorodice s ispruženim u stranu rukama (na molitvu). Lijevo od nje je arhiepiskop Danilo, a desno Sv. Nikola. Arhiepiskop Danilo naslikan je dva puta u svojoj crkvi Sv. Bogorodice. Na jednoj od njih Danilo drži desnom rukom crkvu (s pripratom na zapadu — na njoj se vidi kula sa zvonima — s portikusom i crkvicom Sv. Nikole na jugu), koju podnosi Bogorodici, preporučen od proroka Danila. Na drugoj je naslikan u liturgičkom odijelu, pored slika Sv. Nikole. U crkvi su, pored slika raznih svetaca, naslikani ciklusi Stradanja Kristova, Velikih praznika i Historije Života Bogorodičina. Potpuno je originalan ciklus prizorâ iz života arhiepiskopa Arsenija I. (u sjevernome paraklisu). U južnome paraklisu, koji je posvećen Sv. Jovanu, pouzdano se nalazio ilustriran ciklus iz legende Sv. Ivana Krstitelja. No tu je slikarija sasvim uništena.

U slikariji crkve Sv. Dimitrija naročito se ističe ciklus Velikih praznika i Legende Sv. Dimitrija. Pada jako u oči, da je Uspenje Bogorodice naslikano na južnome zidu. Na svodu su naslikani razni sabori, među kojima se naročito ističe Sabor Nemanje i kralja Uroša I. U oltaru se zapisao na grčkom neki Jovan, koji je sve to slikao. Pošto su svi natpisi u crkvi srpsko-slavenski, to je i ovaj slikar Jovan, nesumnjivo bio Srbin, koji je htio da pokaže svoje znanje grčkoga jezika, zapisavši se grčki.

Slikarija u P. je vrlo lijepa. Ona pokazuje eklektizam srpskih majstora, koji su poznavali i bizantsko-orijentalnu i zapadnu ikonografiju.

V. Petković.

PEĆANAC KOSTA MILOVANOVIĆ, četnički vojvoda (1871, Đurakovac, srez istočki, okrug metohijski). P. roditelji su 1882 prebjegli, poradi turskih i arnautskih nasilja, u Srbiju, i nastanili su se u selu Rači, kraj Kuršumlije (okrug toplički). Tu je P. odrastao, pa je poslije stupio u podoficirsku školu. 1904 ušao je u četničku organizaciju, i uskoro je postao vojvoda. Četovao je uglavnom u skopskoj oblasti, a jedna od najpoznatijih njegovih borbi bila je na Vuksanu, u Skopskoj Crnoj Gori, o Uskrsu 1905. Imao je jakih veza i s kosovskim Arnautima, naročito s Isom Boljetincem, u čijoj je tako zvanoj vladi neko vrijeme bio glavni vojni komandant. Ali najznatnije i najveće djelo P. je učinio za vrijeme Svjetskog Rata. 16/9 1916 P. je na aeroplanu doletio sa solunske fronte, iz Vertekopa, u toplički okrug, gdje se već osjećalo vrijenje protiv okupatora. Pilot Francuz odletio je u Rumunjsku, a P. je ostao u sredini naroda, koji je naročito bio uzrujan zbog namjere okupatora, da izvrše rekrutaciju srpskog stanovništva. Kada su okupatori u proljeće 1917 odista počeli rekrutirati naše muško stanovništvo od 15 do 50 godina, cijeli svijet je počeo bježati u šumu. Došlo je do sukoba s okupatorskom vojskom, i buknuo je krvavi ustanak, zapam-

ćen u historiji srpskih ratovanja kao ustanak u Toplici i Jablanici.

Ustanak je zahvatio cijeli toplički okrug i cijeli jablanički srez vranjskoga okruga, zatim dijelove kruševačkog, niškog, pirotskog i vranjskog okruga, a pridružio mu se i srpski živalj iz jednog dijela kosovskog i raškog okruga. Ustanici su zauzeli Prokuplje, Kuršumliju, Lebane, Blace, Vlasotince, Ribarsku Banju i Soko Banju. Organiziranih dobrovoljaca bilo je 16.000, a pridružilo im se i oko 1.000 Rusa ratnih zarobljenika, koji su pobjegli u šumu i prišli ustanicima kao dobrovoljci. Okupatorima je trebalo tri divizije da uguše pobunu. Kada je ustanak ugušen, P. je sa svojom četom provalio čak na bugarski teritorij, gdje je zauzeo i zapalio Bosiljgrad. Kada se i otuda morao povući, vratio se u Kopaonik, i odatle je, s četama koje su bile pod njegovom komandom, krstario po cijelom teritoriju, čak do Crne Gore i Hercegovine. U tim krajevima ostao je P. četujući sve do proboja solunske fronte i pobjedonosnog povratka srpske vojske u otadžbinu. Onda se on u Peći sastao s jednim odjeljenjem francuske vojske, pa se poslije toga pridružio srpskim trupama, od kojih je bio odvojen pune dvije godine. — Za velike ratne zasluge P. je, pored svih bojnih odlikovanja, proizveden u čin rezervnog pješadijskog kapetana. 1921 P. je učinio veliku uslugu zemlji i narodu, suzbivši i onemogućivši odmetničku akciju Mehonića i Boškovića u novopazarskome sandžaku.

L i t e r a t u r a: Lj. Jovanović, Ustanak u Toplici i Jablanici; Protokoli Srpske Narodne Skupštine na Krfu.

M. Milenović.

PEĆANSKA BISTRICA, rijeka u Južnoj Srbiji, desni pritok Beloga Drima. Izvire na istočnoj strani Mokre Planine (oko 1.700 m) i uglavnom teče prema istoku-jugoistoku, probijajući se kroz bjeličaste dolomitske vapnenjake. Dolina P. B. predstavlja mladu klisuru vrlo strmih strana. Izvor P. B. vrlo je jak, i ljeti je bogat vodom. Zbog velikog pada tok P. B. vrlo je brz i sobom nosi šljunak i krupne valutke. S desne i lijeve strane P. B. prima mnogo malih pritoka, naročito na toku kroz klisuru. U Beli Drim utiče oko 3 km južno od sela Kline. P. B. je bogata pastrvom, a ima i jegulja. Dužina toka P. B. je 50·8 km, a površina porječja 469·2 km^2.

P. V.

PEĆI, selo sa starim gradom u Bosanskoj Krajini, sjeverozapadno od Cazina. Prvi put se spominje 1334. Ranije se zvalo Kladuške Peći. Do pada pod Turke pripadalo je raznim hrvatskim plemićkim porodicama. 1579 napali su Turci grad, i on je poslije toga opustio. 1635 Turci su ga naselili. 1878 su se oko P. vodile borbe.

L i t e r a t u r a: Ć. Truhelka, Naši gradovi (1904); R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

PEĆICA. V. Peča.

PEĆIĆ DRAGUTIN, advokat (3/1 1871, Jagodina). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Jagodini, višu u Kragujevcu, a pravni fakultet u Beogradu. Bio je sudski pisar 18 mjeseci, i za to vrijeme premješten je 6 puta. 5/8 1896 položio je advokatski ispit i postao je advokat u Jagodini. Izabran je za poslanika prvi put 8/9 1903, i od to doba neprestano je narodni poslanik. Postao je ministar pravde 30/7 1905, u kabinetu Ljubomira Stojanovića, i ostao je to i u kabinetu Save Grujića (1/3 1906—17/4 1906). U septembru 1906 postavljen je za advokata u Beogradu. 27/7 1924 ušao je, kao ministar građevina, u kabinet Ljubomira Davidovića do 6/11 1924. Smatran je, s pravom, kao jedan od najrječitijih skupštinskih govornika. *J. P.*

PEĆINSKA FAUNA. Naša država spada u zemlje pećinama (spiljama, jamama) najbogatije, jer obiluje krševitim vapnenačkim planinama. Slovenija (južni dio) s jedne i Hercegovina (sa susjednim dijelovima Dalmacije, Crne Gore i Bosne) s druge strane, postale su znamenite s bogate specijalne P. F., s kojom se ne može takmiti ni čuvena sjeveroamerička pećina (Mamutova u Kentucky-ju). Po Absolonu je naša pećina Vjeternica najveća, a u slovenskom kršu imamo čitav niz kilometarskih podzemnih prostorija (Postojnska, Škocijanska i dr.). Sam Absolon i njegovi pomagači nabrali su u pećinama i jamama južnog krša na 610 nalazišta do 150.000 jedinki, koje pripadaju 1.000 vrsta (najmanje 40 različnih familija) pećinskih životinja. Ispitivanja nisu ni izdaleka završena (u

Srbiji su tek započeta), pa možemo očekivati još mnogo zanimljivih pronalazaka.

Na našem su tlu uopće počela prva naučna ispitivanja P. F. prije 100 godina. Već prvi rezultati (čovječja ribica, slijepi kukac Leptoderus hohenwarthi i pseudoskorpion Obisium spelaeum) pobudili su najveći naučni interes, te su učenjaci iz čitave Evrope nagrnuli u slovenske pećine, a dolaze i danas. Štaviše, pećinski slijepi kukci postali su objekat unosne trgovine. Broj naših pećina i jama nije ni približno utvrđen, a uvijek se nove nalaze. Za samu Hrvatsku i srednju Dalmaciju zabilježeno je preko 600, ali ih je malo tačnije geološki i biološki ispitano.

Slovenske su pećine najprije i najčešće ispitivane. Prva i ujedno najveća pećinska životinja naša (osim riba jamarica i nekih račića, mahom su sve drobne) čovječja ribica (repati vodozemac, boje čovječje kože sa stalnim spoljnim škrgama i reduciranim očima) opisana je 1768, no spominje se već 1689 u znamenitom djelu Valvasora (Die Ehre des Herzogthums Krain). Tek u tridesetim godinama 19 vijeka počelo je intenzivnije izučavanje faune kranjskih pećina. Započeli su ga Ferdinand Schmidt i J. Hohenwarth, a do 50-tih godina priključio im se veći broj austro-njemačkih i dr., a onda i domaćih (Erjavec, Skubic, Štusiner, Robić i dr.) učenjaka. Kasnije je osnovano u Ljubljani i naročito društvo za ispitivanje pećina. U novije doba naročito je živo ispitivanje pećinskih kukaca. Literarno su najviše uradili Jos. Müller i austrijski entomolozi Ganglbauer i Reitter. Ekonomske prilike pećinskih životinja ispitivao je Megušar, puževe obrađuje Kuščer, a turbelarne crve Kenk. Prije dvije godine oživljeno je društvo za istraživanje pećina u Ljubljani, koje veoma aktivno radi (Kenk, Seliškar i dr.).

U susjednom južno-hrvatskom pećinskom području otpočelo je ispitivanje nešto kasnije. Počeli su ga opet stranci u drugoj polovini 19 vijeka, ali su uskoro počeli i domaći stručnjaci raditi (Erjavec, Šloser, Jurinac, Hirc, Damin i dr.). U novije doba radili su, pored stranaca, naročito domaći entomolozi (Dobijaš, Stiler, Hohetlinger, Steiner, Weingartner). Geološke opise pećina dao je Poljak, a spiskove sabranih pećinskih životinja Langhoffer; Babić je opisao neke rake, a Trgovčević je obradio ribe jamarice.

U Bosni i Hercegovini počeo je rad Apfelbeck (1887), samo ribe jamarice je prije opisao Steindachner. Sabirao je i opisivao intenzivno naročito kukce (koleoptere), pa je za 25 godina rada opisan 21 rod, s preko 70 vrsta. Pored Apfelbeck-a radili su i drugi, sabirajući ili opisujući pećinske životinje. Od 1908 radi po pećinama Bosne i Hercegovine u velikim razmjerima i s mnogo uspjeha K. Absolon. Njegov bogati materijal obradio je djelomice veći broj specijalista (turbelarne crve Komarek, pauke Kulczynski, kosce Roewer i Nosek, muhe Bezzi, puževe Wagner i t. d.).

Pećine Dalmacije i Crne Gore prvi je ispitivao bečlija Erber, oko 1860. Tek početkom 20 vijeka počeo je intenzivniji ispitivački rad stranih i domaćih stručnjaka. U Crnoj Gori sabirao je Štusiner i Mrazek.

Najkasnije je započelo ispitivanje pećina u Srbiji. Prvi opis pećinskog kukca dao je Müller 1904. Pavlović je (1913) opisao pećinskog puža Paladilhia serbica, a iz Stare Srbije donio je Rambusek supterane kukce Trechus (Duvalius), peristericus i macedonicus. Tek prije dvije godine preduzeta je po sjevernoj Srbiji kombinirana pećinska ekspedicija stranih speleologa (uglavnom sa speleološkog instituta u Cluj-u) uz saradnju S. Stankovića (Jeanel, Magdelaine, Winkler, Roth), s veoma povoljnim rezultatima u pećinskim vodnim račićima, dok su inače te pećine prilično siromašne.

Opći pregled rezultata dali su 1896 O. Hamann, Paganetti - Hummler (1902), a za vodne pećinske životinje (1926) H. Spandl.

Kao dio opće raširene supterane faune (u zemlji, pukotinama stijena, vodi temeljnici, bunarima, rovovima i sl.) potiče P. F. od površinske. I pored toga što se naša P. F. oslanja na površinsku division kršku, i kao i ta pokazuje specifično naš domaći karakter, pokazuje ona znatnu spoljnu sličnost s P. F. bližih (Italija, Francuska) i daljih zemalja (Sjeverna Amerika). To dolazi otuda, što su skoro svuda isti životinjski tipovi, koji u skladu sa svojim supteranim, terikolnim ili noćnim načinom života

naginju prelazu u pećine (geološki mlađe produkte), gdje vladaju slične osobine sredine: mrak, vlaga, konstantno niska temperatura od 7°—10°, malo izbora u hrani, naročito zbog nestašice zelenog bilja, hranjenje uglavnom gljivicama, truležom i grabežom. Ovu opću sličnost zbog sličnog porijekla povećava još znatno uniformiranje spoljnog izgleda na pećinski život većma adaptiranih tipova (konvergencija karaktera poradi življenja pod jednakim uvjetima). Tako su povodni pećinari većinom bez pigmenta i očiju (bijeli su ili sasvim prozračni), a kopneni su blijedo-žuti, mahom bezoki, i naginju produžavanju tijela, nogu i drugih tjelesnih nastavaka. Jedan od najljepših primjera konvergencije daju pećinski koleopteri iz obiju porodica silfida (truležara) i karabida (trčaka). Obje linije počinju s tipično različitim zdepastim vrstama, sličnim epigejskim, a svršavaju se sasvim sličnim specijaliziranim, u rodu Aphaenops među karabidima i u rodu Antroherpon među silfidima. Kao kompenzacija za izgubljene organe vida javljaju se jače razvijeni organi za opip i miris. Kako u pećinama otpada upliv razlike u godišnjim dobima i između dana i noći, pećinari su promijenili način života, pa se na pr. razplođuju većinom kroz cijelu godinu, a slično životinjama hladne klime, obično produciraju malo ali velikih jaja, ili su uopće živorodne (čovječja ribica).

I pored izvjesne opće sličnosti sa stranim P. F., naša se ističe velikim brojem naročitih, specijalno naših, ili endemnih, ne samo vrsta, nego i mnogih rodova, pa i ponekim familijama.

Prema porijeklu i geološkoj starosti možemo sastavine naše P. F. podijeliti na tri kategorije. U prvu idu najstariji tipovi, koji ne samo da nemaju bližih srodnika epigejskih u blizini pećine, nego predstavljaju izolirane tipove (predstavnici inače izumrlih porodica ili rodova). To su t. zv. reliktni tipovi, koji su preživjeli znatne geološke i klimatske promjene baš na taj način, što su našli pribježište u dubokim pećinama ili podzemnim prostorima uopće. Znatan dio ovih čine morski tipovi, t. j. takvi, čiji srodnici žive samo u moru. U tu prvu kategoriju ide nekada amfibična i epigejska, a sada isključivo povodna čovječja ribica (Proteus anguineus), naš najveći (može narasti i preko 30 cm dužine) i najčuveniji pećinar, koji predstavlja zanimljiv slučaj neotenije (gubitak faze odrasle životinje i prenošenje spolne zrelosti na larvalni stadij). Najbliži njen srodnik (Necturus maculatus) živi u Sjevernoj Americi. Još je više stran današnjoj epigejskoj fauni još neimenovani predstavnik porodice serpulida (morskih članjenih crva polihetnih anelida), što ga je našao Absolon u masama (žive u cijevkama, u vlažnoj stijeni pričvršćenim) u pećinama Popovog Polja (Hercegovina), mnogo stotina metara nad morem. Jedini poznati srodnik ovoga crva van mora nađen je nedavno u jednoj švajcarskoj pećini. Morskog su porijekla i starinski pećinari Troglocaris schmidti (iz slovenskih i hrvatskih pećinskih voda) i Troglocaridella hercegovinensis (iz preko 1.000 m visoko položenih hercegovačkih pećina). To su prozirni raci desetoronošci, čiji srodnik (iz porodice karidida) živi i u nekim našim primorskim slatkim vodama (Atyaëphyra desmaresti u Vardaru, Skadarskom Jezeru i dalmatinskim potocima). Reliktni su pećinari dalje: nedavno u Srbiji (Sv. Voda, kod Čačka) nađeni vodni račić: Parabathynella stygia (novi rod starinske porodice Syncaridae, koja epigejski sada živi samo u Australiji i Tazmaniji), plosni crv (Geopaludicola Absoloni) iz Hercegovine, pećinski izolirani rodovi: Meledella Werneri (s Mljeta), Pholeoteras euthrix, Phygas colasi, Spelaeoconcha paganettii i polymorpha iz hercegovačkih pećina (Wagner ih smatra bar tercijarnim, ako ne i starijim tipovima). Od paučnjaka spominjemo samo pauka kosca Absolonia troglodytes (iz Durovića spilje), koji ima živih srodnika tek u tropskim krajevima.

Drugu kategoriju čine eukavalne (troglobiji ili prave pećinske) životinje, koje imaju na samom pećinskom području srodne epigejske rodove i još češće vrste. Zbog toga ih smatramo nešto mlađim pećinarima. Ovakvih ima najviše. Instruktivan primjer daju drobni pećinski pužići iz roda Carychium (Zospeum). Jedna vrsta (Z. alpestre) živi pod suhim lišćem i van pećina, a ostale (uz pomoć izolacije iz te razvijene) su prave

pećinske. Ovamo spada veoma rašireni rod trčaka Trechus (s desetinom pećinskih podrodova i s preko stotinu vrsta i podvrsta), čiji izlazni oblici žive epigejski (pod kamenjem i sl.), pa amfipodni raci roda Niphargus i dr. Tu nam studije P. F. upoređene s epigejskom, daju divne primjere za evoluciju novih vrsta u mlađoj geološkoj prošlosti, a putem prilagođivanja na specijalne životne uvjete i uz djelotvornu pomoć izolacije. Otuda izlazi velika opće biološka naučna vrijednost biospeleologije.

U treću grupu ubrajamo najmlađe pećinare. Kao ista vrsta (eventualno kao naročita pećinska podvrsta) žive, ili u istom kraju ili u susjednom i van pećina, ali redovno skrovitim životom (pod kamenjem ili debelim slojem otpala lišća, u pukotinama i sl.). Tako na pr. puž Spaeleodiscus u nas živi u pećinama, a u susjednom gorovitom Banatu i Erdelju živi van pećina, dok naša slijepa pipa Troglorhynchus anophthalmus (Schmidt, 1854) živi i u spiljama i u blizini spilja pod lišćem. I slijepi trčak Trechus (Anophthalmus) scopolii živi podijeljen u mnogo rasa po raznim pećinama sjeverozapadnog krša, a pod starim lišćem van spilja; na kvarnerskim otocima, gdje nema dovoljno gustih šuma, živi sada u pećinama.

Ne brojimo strogo u pećinare (eukavalne troglobije) takve životinje, koje ili često ili stalno (preko dana, preko zime i dr.) zalaze u pećine, ali ipak provode bar dio života van pećina. Ovakvi troglofili žive često samo u prednjim, nešto osvijetljenim dijelovima pećina. U nas su to: golubovi pećinari primorskog krša (Columba livia), dvadesetak vrsta netopira (slijepih miševa), pauci kosci (naročito je raširen Nelima auratiaca), pećinski skakavac Troglophilus cavicola (veoma običan), sovica (Scoliopterix libatrix), grba Triphosa dubitata, mnoge gujavice, kukci, pauci, muhe i dr.

Svaki sistem pećina, pa i pojedine veće i potpuno osamljene, imaju donekle osobito sastavljenu faunu. Često sasvim nablizu stojeće pećine imaju naročite oblike, tako se na pr. pećinski silfid (truležar) Aphaobius milleri na malom prostranstvu slovenskog krša raspao u desetak podvrsta, a Zospeum-pužići bar u 5 vrsta i 23 rase, sve na malom području.

U potpuno suhim pećinama obično nema stalna života. Inače dijelimo pećinske životinje na povodne i suhozemne. Ipak, zbog stalne zasićenosti uzduha vodenim parama (vlaga), nema u pećinama onako oštre granice među tim biotipima. Izrazito vodne životinje mogu bez štete prelaziti suhim iz jedne vodne nakupine u drugu (čovječja ribica, amfipodni raci i dr.), ili inače izraziti suhozemci drže se sasvim vlažnih mjesta ili žive amfibično.

Pored znamenite čovječje ribice (Proteus anguineus), koja dolazi na sjeverozapadu u poviše pasmina (neki su ih smatrali naročitim vrstama, a u Hercegovini kao podvrsta Proteus anguineus hercegovinensis), imamo poveći broj pećinskih riba, zapravo riba krških ponornica. I ako one nisu slijepe, ipak pokazuju, po Karamanu, jasne znakove prilagođivanja na život u podzemnim tekućicama (drobnost, manje-više potpuni nestanak krljušti i dr.), dolaze ipak periodično ili mjestimično i stalno i van pećina. Nekoje žive u hrvatskom kršu, ali najviše ih je u hercegovačko-dalmatinsko-bosanskom južnom kršu. Manje je raširen endemni reliktni rod (Aulopyge hügeli) iz južnog krša, a uzduž skoro cijelog zapadnog Balkana (od Grčke do Hrvatske) raširen je endemni geološki mlađi rod bjelica Paraphoxinus (pijori ili gaovice), s nekoliko još nedovoljno određenih vrsta (croaticus, ghetaldii, alepidotus, adspersus). Ponornične su još ribe: Telestes polylepis (endemni hrvatski rod, koji je po Trgovčeviću, podzemnim putem prešao preko jadransko-pontskog kamivala), i neke vrste roda Chondrostomum. Malo ima posve vodnih puževa, ali ti su svi endemni (po vrstama): Lartetia hauffeni iz Slovenije, a Lartetia absoloni iz Hercegovine; Paladilhia serbica (iz Sjeverne Srbije), P. robiciana (iz Slovenije) i srodna im Geyeria plagiostoma iz izvora Bosne. Iz slovenskih pećinskih voda opisane su: Belgrandia kuščeri, Tropidina (Valvata) spelaea i Tr. erythropomatia. U južnom kršu raširena je Emmericia patula, dok Frauenfeldia vrste dolaze i van pećina.

Dobro su zastupljeni raci. Kao najveći opisan je rak iz Škocijanske jame (nad Trstom) Cambarus stygius,

veoma sličan običnom potočnom raku, samo blijed i slijep; njegovi srodnici žive u pećinskim vodama Sjeverne Amerike (neke vrste i van pećina). Sva je prilika, da je po srijedi zamjena s običnim rakom, koji se baš svlačio. Slijepe (mlađi su navodno s očima!) dugorepe deseteronošce (morske tipove): Troglocaris schmidti (s jednom odlikom iz Hrvatske) iz dolenjskog dijela Kranjske, i Troglocaridella hercegovinensis iz južnog krša već smo spomenuli. Najviše ima amfipodnih raka. U velikim, živim vodama bogatim pećinama južnog krša žive razmjerno (do 5 cm) ogromni generično endemni Antroplotes herculaneus i Stygodytes balcanicus, pa Metohia carinata i rašireni Typhlogammarus Mrázeki. Najobičnije su: Niphargus-vrste. Obični su izopodni raci, od kojih je najviše raširen rod Monolistra (M. caeca i absoloni iz sjevernog krša, a M. hercegovinensis iz južnog). Dalje dolaze Asellus cavaticus, u Sjevernoj Srbiji: Stenasellus georgevitchi, a samo u Istri je konstatirana Trogloaega virei. Samo jedamput je nađen nov rod reliktnih sinkarida: Parabathynella stygia (Dragačevske Planine u Sjevernoj Srbiji). U najnovije je vrijeme nađena u sjevernoj Srbiji razmjerno bogata fauna endemnih pećinskih kopepodnih račića (novi rodovi: Nitocrella hirta i Ceuthonectes serbicus, pa nove vrste; Canthocamptus georgevitchi i elaphoides, Parastenocaris jeanneli, Moraria stankovitchi, Cyclops stygius) i druge već od prije drugdje nađene vrste. Specijalnih crva imamo malo. Pored već spomenutog serpulida nađena je u pećinama južnog krša slijepa pijavica (Dina absoloni). Više su rašireni turbelarni crvi. Iz slovenskog su krša opisani: Dendrocoelides tubuliferum i Polycladodes alba, iz hrvatskog Polycladodes decemmaculata i Dendrocoelum subterraneum, a iz južnog: Planaria anophthalma, montenigrinia (i van pećina) i druge, a samo Geopaludicola absoloni živi van kompaktne vode.

Suhozemni pećinari mnogobrojniji su i raznoličniji. Kud i kamo prevlađuju člankonošci (artropodi), među kojima insekti, i to koleopteri (tvrdokrilci). Najveći broj oblika daju obje familije kukaca: karabidi (trčci) i silfidi (truležnjaci). Sama grupa drobnih silfida (Bathyscia) broji oko 16 naročitih rodova s 45 vrsta (svih batiscija ima do 200 vrsta na Balkanu), a rod malih slijepih trčaka (Trechus) dolazi u 8 podrodova, sa bliżu 100 vrsta. Svake se godine opisuju novi oblici. Iz drugih koleopterskih familija ima u našim pećinama samo pojedinih predstavnika.

Kao i u drugim pećinskim područjima i u nas su dobro zastupljeni beskrili ili apterigotni insekti. Poslije prije opisanog iz sjevernog krša (Anurophora stillicidii) nađeno ih je još mnogo, naročito u južnom kršu.

Manje imamo pećinskih muha. Iz Postojnske jame opisana je davno Phora aptina, a iz južnog krša opisano ih je u novije vrijeme podosta. Druge insektske grupe daju po većini samo troglofilne vrste (na pr. ortoptere: Troglophilus cavicola i Dolichopoda palpata, himenoptere Prestwichia i Amblyteles i dr.).

Od ostalih artropodnih grupa najčešći su paučnjaci i stonoge. Manje vrsta ali mnogo individua daju babure (izopodni raci). Od naučnjačkih grupa skorpioni (jakrepi) nisu razvili naročite pećinske forme. Češće se nađe i van pećina tako obični Euscorpio carpathicus. Naprotiv, ima nekoliko specijalnih pseudoskorpiona. Još 1883 opisan je iz slovenskih pećina (a poslije je i na jugu nađen) Obisium (Blothrus) spelaeum. Iz južnog su krša opisani O. montenigrense i anophthalmum, Chthonius rayi. Nesigurni su Joseph-ovi opisi iz slovenskih pećina. Pauci kosci (opilionidi) su dobro zastupljeni endemnim rodovima i vrstama. Prvi je opisan Leiobunum hemisphaericum iz Postojne, a Nelima religiosum (dolazi i van pećina) iz Hrvatske. Joseph je opisao aberantni tip kosca (Siro duricorius), koji djelimično živi i van pećina. Iz južnog krša opisani su u novije doba nekoliki specijalni tipovi: veliki Nemastoma titanicum, N. gigas montenigrinum Nelima troglodytes i dr.

Još je veći broj pećinskih pravih paukova. 1865 opisan je sa Hvara slijepi pauk (Hadites tegenaroides), a poslije je, opet u jednoj hvarskoj pećini, nađena Stalita schiödtei, dok u kranjskim pećinama živi rašireno Stalita taenaria, a u hrvatskim St. gracilipes i spinosissima. Iz južnijeg krša opisano je u novije doba dvadesetak pećinskih paukova. Sam novi

rod Typhloneta dolazi u 4 vrste, a Typhlonesticus u dvije. Rod Taranucnus ima nekoliko vrsta (dalmatinus, giromettae, troglodytes i dr.). Nove su vrste roda Stalita: hercegovinensis i mrázeki. Od grinja (akarina) raširen je poveliki Eschatocephalus (Haemalastor), gracilipes a ima i drugih.

Među hilopodnim mirijapodama (štrigama) imamo nekoliko pećinskih vrsta roda Lithobius, kao na pr. raširena vrsta L. stygius (sjeverni krš) leostygis, matulići, acherontis iz južnog krša i dr. Od diplopodnih mirijapoda (gujinih češljeva) veoma su rašireni u čitavom kršu: Brachydesmus subterraneus, a u sjevernom kršu B. inferus. Od specijalnih (nekih endemnih i po rodu) stonoga južnog krša ističu se: Typhloglomeris coeca, Apfelbeckia lendenfeldii, Iulus dolivensis, Strongylosoma inferum, Polybothrus gloria stygis, Oligobothrus stygius, Brachydesmus stygiovagus i mnoge druge vrste.

Kopnene račiće predstavljaju baburice (izopodi). Poslije prije (1851) opisanog i svuda u nas raširenog Titanethes albus, opisane su kasnije iz pećina južnog krša nove vrste T. hercegovinensis i biseriatus pa Cyphoniscellus hercegovinensis i Armadillidium stygium.

Poslije člankonožaca po množini dolaze pećinski puževi. Dosada je u našim pećinama nađeno preko 70 različitih oblika (četvrtina ih dolazi i van pećina), od čega otpada na sam južni krš 42 oblika. Najzanimljiviji izolirani endemni rodovi već su prije navedeni, a žive samo u pećinama južnog krša. Zospeum vrste žive naročito u slovenskim pećinama, ponešto u Hrvatskoj, a samo je Z. troglobalcanicum nađen u Hercegovini. Prvi (pod imenom Carychium spelaeum) opisao je Rossmaessler 1853 iz Postojne. U hrvatskim pećinama dosada nisu nađeni specijalni podzemni kopneni puževi. Na ulazima pećina žive neki supterani predstavnici rodova Hyalinia, Crystallus i Aegopis. Južni je krš bogat stilomatofornim pulmonatima. Neke su specijalne vrste, kao na pr. Hyalina absoloni, H. wagneri, H. planospira, Crystallus spelens i sturanyi, pa Caecilionides spelaea, dalmatina i dr. I neki puževi golaći su nađeni u pećinama južnog krša.

Od zelenog bilja nahodimo blizu ulaza u pećine bujne vegetacije: dublje zalaze paprati i mahovine, koje uspijevaju i pri minimalnom intenzitetu (1/1700 svijetla pred otvorom). No alge (modre, s nešto crvenima) i naročito jednoćelične uspijevaju još dublje. U potpunom mraku uspijevaju miceliji raznolikih gljiva (prve je Scopoli opisao još 1760). Od 17 gljiva u slovenačkim pećinama najraširenija je Rhizomorpha subterranea. No obično su i te gljive deformirane. Ako gori od vremena do vremena ma i kratko vrijeme umjetno svijetlo (na pr. električno), sva se okolina svjetiljke zazeleni, jer spora pteridofitskih ima svuda u pećinama. U pećinama južnog krša nađene su u vodi sluzaste mase od Zooglea ramifera.

Glavno naše pećinsko područje vezano je na jugoistočne vapnenačke Alpe i kršni dio dinarskog sistema, koji se nadovezuje na vapnenačke Alpe. No i van te glavne zone ima faunom nastanjenih pećina i jama gdje god su geološko-petrografske prilike pogodne (naročito pojedini vapnenački tereni u Sjevernoj Srbiji i dr.). Prema tome je i fauna naših pećina uglavnom planinsko-krška, sa razmjerno mnogo starinskih i morskih reliktnih tipova. Slično kao i epigejska fauna planinske zone, može se i pećinska fauna podijeliti u pojedine provincije, koje se uglavnom oslanjaju na epigejske. Samo cjepkanje ovdje ide još i dalje, pa kao što pojedine visoke i izolirane planine, tako, samo u još većoj mjeri, mogu pojedine veće i izolirane pećine, ili ma i neznatnim pukotinama i vodnim žilama vezani sistemi pećina (skupine), imati donekle zasebni faunistički karakter. Tako na pr. ističe Absolon, da nad zatonom (blizu Dubrovnika) u Kali-Pećini živi koleopter (silfid): Anthrophilon primitivum, a jedva 100 m dalje u visokoj pećini Grabovici dolazi mjesto toga u masi Paranthrophilon spelaeobatoides. Sličnih primjera ima mnogo, a i takvih, gdje je izvjesna pećinska životinja nađena samo na jednom nalazištu.

Ima razmjerno malo pećinskih životinja, koje su kao jedna ista vrsta obične duž čitave pećinske zone. Najrašireniji, čini se, da su amfipodni račić (Niphargus puteanus), izopod

(Titanethes albus), skakavac (Troglophilus cavicola) i još neki. Veoma je raširena stonoga (Brachydesmus subterraneus) i pseudoskorpion (Obisium spelaeum). Čovječja ribica ima glavno obitavalište na Dolenjskom (južna Kranjska), a drugo češće nalazište je tek južna Hercegovina. Slično je i s rakom (Troglocaris, odnosno Troglocaridella). Od koleoptera imaju pojedini rodovi (odnosno podrodovi) opće raširenje, dok vrste imaju uže ili šire prostiranje. Od pećinskih trčaka najrašireniji je rod Trechus, podrod Duvalius, a poznati podrod Anophthalmus ograničen je na sjever. zapadni dio glavne pećinske zone. Raširen je i trčak (Laemostenes cavicola) u različitim rasama. Opće raširenje pokazuje silfidska grupa Bathyscia (s velikim brojem rodova, podrodova i vrsta), pa stafilinid (Atheta spelaea), grinja (Eschatocephalus gracilipes) i neki pauci kosci (Siro duricorius, Nelima aurantiaca i dr.). Od sjeverozapada prema jugoistoku glavne pećinske zone, P. F. je sve bogatija i sve osobitija i raznoličnija. Naročito područje, koje obasiže južnu Hercegovinu, južnu Dalmaciju i susjedne dijelove Bosne i Crne Gore, čini glavni i starinski kreacioni centar P. F.

Za slovensku (osobito dolenjsku) P. F. karakteristična je množina čovječjih ribica, stilomatofornih pužića roda Zospeum, ograničena pojava koleopterskog roda Aphaobius, podroda trčaka Orotrechus i Aphaenopidius, koji je ograničen na Savinjske Alpe. Strogo su lokalizirane neke vrste karabidskog podroda Anophthalmus (na pr. weberi na Grintovcu, gobanzi u Koruškoj i t. d.). Dosta je velik broj kukaca zajedničkih s Hrvatskom, tako na pr. podrod trčaka (Typhlotrechus), cijeli podrod Anophthalmus (na pr. A. scopolii ide od Kranjske do Bitoraja), jedan od najljepših (još 1822 opisan) pećinskih kukaca silfid (Leptoderus hohenwarti), zatim Bathyscia khevenhülleri, Oryotes, stonoge Craspedosoma stygium i Cr. troglodytes, planarije Dendrocoelum tubuliferum, Dendrocoelides spelaea i dr.

Pećinsko područje južno-hrvatsko, sjevero-dalmatinsko i jugozapadno-bosansko čini opet jednu faunističku jedinicu. Tu se javljaju pećinske (ponornične) endemne ribe (na pr. Paraphoxinus croaticus, adspersus i dr., (dok Telestes polylepis živi samo u Hrvatskoj). Značajni su trčci: Trechus (Neoduvalius) eurydice, Typhlotrechus velebiticus, Trechus (Neotrechus) ganglbaueri, Trechus (Anophthalmus) ozailensis, likanensis i dr. silfidi Bathyscia croatica, horváthi, bosnica i dr. Spelaeodromus pluto i račić Niphargus croaticus.

Dalmacija, naročito južna, ima mnogo karakterističnih pećinara, a mnogi su zajednički s onima južne Hercegovine. Pored naprijed spomenutih riba jamarica i puževa, dolaze pauci (Taranucnus dalmatinus, giromettae i troglodytes, Nesticus eremita), opilionidi (Absolonia troglodytes Nemastoma titanicum, Nelima troglodytes i dr.), koleopteri (od mnogo endemičnih) na pr. čitav podrod trčaka Neotrechus s vrstama: dalmatinus, paganetti, amabilis, dok druge vrste dolaze i u Hercegovini, odnosno Crnoj Gori: N. othonis, setniki, hilfi i dr., Anophthalmus robustus, Trechus (Duvalius) novaki, (ssp. giromettai), Troglamaurops i jedini otočni pećinski Trechus (lucidus) s Brača, pa nekoliko odlika trčaka Laemostenus cavicola i elongatus, od silfida Bathysciola (Hoffmanniella) makarensis, Pholeuonella ganglbaueri, Pholounonopsis (Blattochaeta) marianii, Sponesiotes narentinus i dorotkanus (i u Hercegovini). Na Orjenu živi Antroherpon luciani, taxi i dombrowskyi (na Mosoru Speoplanes giganteus i t. d.). I na pojedinim jadranskim otocima nađeni su endemni pećinari, skoro sami koleopteri. Na Mljetu, osim puža Meledella živi silfid Speonesiotes gobanzi i jedan Niphargus. S Visa su poznati: Laemostenus cavicola erberi, Speonesiotes issensis Spelaeobates czernyi i bachofeni, pa Neotelestes erichsoni. Na Korčuli žive: Bathysciola curzolensis, Speonesiotes paganetti i insularni trčak Laemostenus cavicola erberi i modestus, na Braču: Trechus (Duvalius) lucidus, Spelaeobates brattianus i puž Caeciliodes acicula jeskavicensis, na Hvaru pauci: Stalita schrödteri i Hadites tegenaroides, silfidi Bathyscia lesinae i Spelaeobates pharensis, na Dugom Otoku Spelaeobates novaki. Dakle najkarakterističniji silfidski rod je Spelaeobates, koji je skoro na svakom otoku razvio naročitu vrstu.

Iz Crne Gore je opisano poviše pećinara: od crva Planaria anophtalma (pored montenigrina), Dina absoloni (nalaze se i u Hercegovini), izopodni rak Titanethes hercegovinensis amfipod Typhlogammarus mrázeki, pauk Stalita mrázeki, i pseudoskorpion Obisium montenigrinum, puž Hyalina planospira, pa kukci: Pholeuonella erberi i stussineri, Antroherpon montenigrinum i dr.

Bosnu je Apfelbeck podijelio, obzirom na P. F., na tri zone. Sjeverna je zona s malo, manje-više suhih pećina, a fauna im se priključuje na hrvatsku. Nalaze se koleopteri kao: Trechus (Neoduvalius) neumanni, Lemostenus caricola, Propus sericeus i dr. U srednjoj Bosni ima mnogo, često veoma visoko položenih pećina, s mnogo endemnih pećinara, naročito koleoptera. Karakteristični su silfidski rodovi: Anthroerpon, Apholleuonus i Protobracharthron, trčci: Lemostenus bosnicus, Trechus (Neoduvalius) reiseri, Tr (Aphäen nopsis) apfelbecki i mnogi dr. Najosobeniju i najbogatiju P. F. ima jedinstveno pećinsko područje južne Bosne, Hercegovine i pogranični dijelovi Dalmacije i Crne Gore. Tu su čitavi sistemi pećina s mnogo vlage (sezonske inundacije); fauna je bogata reliktnim tipovima i endemnim rodovima, a i inače rašireni rodovi imaju ovdje naročite vrste. Ribe, puževe, rake, pauke, opilionide, pseudoskorpione, muhe, crve spomenuli smo u općem pregledu. Od koleoptera karakteristični su primjeri: trčci roda Speluncarius (anophthalmus, setipennis), Scotoplanetes arenstorffianus, Spelaeodytes mirabilis i dr., silfidi Anthrophilon primitivum, Hadesia vašičeki, Leptoderus angusticollis, rygmeus i hoermanni, Hexaurus nudus i reitteri i dr.

Zasebno pećinsko faunističko područje čini Sjeverna Srbija (a sigurno i južna). Pored već spomenutih račića i pužića Paladilhia serbica, poznati su za sada još ovi karakteristični koleopteri: Trechus (Duvalites) cvijići, stankovići, georgevitchi, winkleri, Pholeuonopsis magdalainei i Bathyscia serbica.

L i t e r a t u r a: Starija literatura je obrađena u djelu: O. Hamann, Europäische Höhlenfauna (1896) i u napisu Paganetti-Hummler, Die Höhlenfauna Österreich-Ungarns und des Okkupationsgebietes (Österr.-Ung. Revue, 1902). P. F. Hrvatske i Dalmacije popisana je u oba napisa A. Langhoffera: Fauna hrvatskih pećina (spilja) (Rad I., 193, 1912 i II. dio u Prirodoslovna Istraživanja 7, 1915). Od mnogobrojnih entomoloških napisa Jos. Müllera najvažniji su: Beiträge zur Kenntnis der Höhlenfauna der Ost-Alpen u. d. Balkanhalbinsel (I. u. II., Denkschriften d. Akademie, Wien, 90, 1914), System.-faunistische Studien über Blindkäfer (Sitzungsberichte der Akademie, Wien, 126, 1917); Od mnogih Absolonovih radova ističe se: Výsledky vyzkumných cest po Balkáně (Časopis Morav. Musea Zemského), Apfelbeck je dao opću karakteristiku bosansko-hercegovačke P. F. u Glasniku Muzeja za Bosnu i Hercegovinu. Osim toga je napisao: Sur la faune des cavernes de la Bosnie et d'Herzégovine (Bull. Soc. Spéleol. 1895) i Sur la faune coléoptérologique des cavernes de la Bosnie et Herzégovine (Bull. Soc. Entom. de France, 1895) i mnoge napise u Glasniku Muzeja za Bosnu i Hercegovinu. O dalmatinskoj P. F. v. V. Girometta, Osobine špiljske faune (Program realke u Splitu za 1912/13), Fauna cavernarum Dalmatiae (1914), Jame i pećine srednje Dalmacije (Glasnik Geograf. Društva, 9, 1924). O srpskoj P. F. v. I. Žanel-S. Stanković, Prilog poznavanju pećinske faune i pećina u Srbiji (Glas, 113, 1924). Naša čitava vodna P. F. obrađena je u djelu Hermann Spandl, Die Tierwelt der unterirdischen Gewässer (1926). *J. Hadži.*

PEĆSKA ARHIEPISKOPIJA. V. Žičko-Pećska arhiepiskopija.

PEĆSKA BISTRICA. V. Pećanska Bistrica.

PEĆSKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje. Obuhvaća uglavnom krajeve stare hvostanske, budimljanske i polimske ili petrovske eparhije, u srezovima pećskom, beranskom, bjelopoljskom i pljevaljskom. Do osnivanja samostalne srpske arhiepiskopije (1219), pećsko područje. Hvosno, pripadalo je prizrenskoj eparhiji, po svoj prilici od osnivanja ohridske arhiepiskopije u 10 vijeku, a možda već i ranije. Sv. Sava je osnovao posebnu hvostansku eparhiju, sa sjedištem episkopa u Maloj

Studenici, nedaleko od Peći. Kada je, krajem 13 vijeka, stolica arhiepiskopa prenesena iz Žiče u Peć, pećski manastir postao je stavropigija arhiepiskopa i patrijarha, a okolina je i dalje ostala sastavni dio hvostanske eparhije, koja je imala svog posebnog episkopa. Ipak izgleda, da je od kraja 14 vijeka, kada su patrijarsi stanovali ponajviše u Žiči, i u Peći postojao poseban episkop. Takav je, po svoj prilici, bio episkop Marko, koji se spominje u Peći krajem 14 vijeka i 1411. U 16 vijeku, prije obnovljenja pećske patrijaršije, spominju se neki pećski episkopi. Tako se zna za pećskog mitropolita Janičija (1506) i pećske episkope Teodosija (1520) i Simeona (1528 i 1532). Poslije obnovljenja patrijaršije opet se ne spominju pećski episkopi. Ali, kada su tokom 17 vijeka ukinute hvostanska, budimljanska i polimska eparhija, one su, vjerojatno većim dijelom, ostale pod direktnom episkopskom jurisdikcijom pećskih patrijaraha. Tako je postala posebna P. E., koja je 1766, poslije ukidanja pećske patrijaršije, združena prvo s prizrenskom i skenderijskom eparhijom, a kasnije i s raškom.

Poslije oslobođenja Južne Srbije 1912, Peć je potpala pod Crnu Goru i obrazovana je pećska eparhija u označenim granicama, pod jurisdikcijom crnogorskog mitropolita na Cetinju. Prvi njen episkop bio je Dr. Gavrilo Dožić. Poslije konačnog oslobođenja i ujedinjenja cijele srpske crkve u srpsku patrijaršiju, ostala je P. E. u svojim granicama od 1912. Do 1926 upravljao je P. E. prizrenski episkop Mihailo, a otada ima svog episkopa, Jerotija Gavrilovića, koji stanuje u varoši Peći, pošto je sam pećski manastir ponovno proglašen patrijaraškom stavropigijom, te potpada direktno pod patrijarha.

P. E. ima (1924) 48.918 pravoslavnih stanovnika. Razdijeljena je na četiri protopresviterata (pećski, beranski, bjelopoljski i pljevaljski) i 41 parohiju. Ima samo 18 crkava i kapela, s 27 sveštenika. Osim manastira pećske patrijaršije, na teritoriji P. E. nalazi se još pet manastira (Visoki Dečani, Đurđevi Stupovi kod Berana, Sveta Trojica u Pljevljima, Sv. Bogorodica-Dovolja i Sv. Arhanđel Mihailo-Arhanđelovo) sa 7 kaluđera.

R. Grujić.

PEĆSKA PATRIJARŠIJA (1346 do 1463 i 1557—1766). Radom i uticajem Sv. Save i njegovih nasljednika na žičko-pećskom prijestolu srpska pravoslavna crkva u državi Nemanjića postala je vrlo važan faktor, ne samo u religiozno-kulturnom, nego i u političkom životu srpskoga naroda. Stoga je sasvim prirodno, da je, s jačanjem političke i ekonomske moći srpske države, uporedo rastao i ugled i snaga i srpske pravoslavne crkve. Kad je kralj Dušan, u naponu svoje političke moći, odlučio da se proglasi carem Srba i Grka, u isto vrijeme je i starješina pravoslavne crkve u njegovoj proširenoj državi imao da dobije naslov patrijarha. Dušana su na tu akciju pokrenuli i naročiti politički razlozi. Prije svega, po državo-pravnom shvaćanju na istoku, car se nije mogao zamisliti bez patrijarha; osim toga, Dušan se mogao nadati, da će u osvojenim grčkim krajevima bolje i lakše moći uravnotežiti odnose, ako kao car Srba i Grka bude u svojoj državi imao i patrijarha, koji će, s formalne strane, dostojno moći zamijeniti carigradskog vaseljenskog patrijarha u tim područjima. Za takav postupak on je imao i kanonsku podlogu. Po utvrđenoj praksi i kanonskim propisima granice crkvenih područja imale su se uvijek dovoditi u sklad s državnim granicama. Prema tome, carigradska patrijaršija imala se ipso facto odreći jurisdikcije nad eparhijama, koje su otrgnute od Bizanta i pripale srpskoj državi. Ne znamo, da li je Dušan, osvojivši grčke zemlje, pokušavao da u sporazumu s carigradskom patrijaršijom uredi crkvene odnose u njima, ali je nesumnjivo, da carigradski patrijarh, pod vlašću Dušanovog političkog protivnika, nije mogao dati svoj pristanak, a još manje učestvovati u podizanju srpske arhiepiskopije na patrijaršiju, kad je sve to išlo na štetu državnih i crkvenih interesa Bizanta. Stoga je vjerojatnije, da Dušan nije ni preduzimao korake u tome pravcu u Carigradu. Za svoje vjenčanje na carstvo i za proglašenje srpske arhiepiskopije patrijaršijom on se je obratio patrijarhu prijateljske bugarske carevine. Na državnom saboru u Skoplju, na Cvijeti 9/4 1346, svečano je proglašen za srpskog patrijarha dotadašnji pećski arhiepiskop, raniji logotet Dušanov, Janićije II.

Na tom saboru, osim cara i vlastele iz cijele države, prisutni su bili ne samo svi arhiepiskopi, mitropoliti, episkopi, igumani i drugi predstavnici crkve iz pećske i ohridske arhiepiskopije, nego i iz osvojenih područja carigradske patrijaršije i Sv. Gore. Kao gost prisustvovao je tomu saboru i bugarski trnovski patrijarh Simeon sa svojim episkopima i drugim višim sveštenstvom. Tom prilikom je riješeno, da neki ugledni episkopi u starim srpskim zemljama, kao skopski, prizrenski, zetski i raški, dobiju naslov mitropolita; skopski mitropolit da se smatra prvoprijestolnim, pošto je bio u carevoj prijestolnici. Ohridska arhiepiskopija, koja je sva došla u sastav srpske carevine, ostala je i dalje autokefalna. Samo je njen arhiepiskop morao priznavati prvenstvo časti pećskomu patrijarhu. Grčke eparhije u novoosvojenim krajevima, koje su ranije potpadale pod carigradsku patrijaršiju, podvrgnute su jurisdikciji pećskog patrijarha, kao i Sv. Gora sa svojim privilegijama i imunitetima. Sedam dana poslije proglašenja patrijaršije, na sam Uskrs 16/4 1346, bugarski patrijarh Simeon, s novim pećskim patrijarhom Janićijem II. i ohridskim arhiepiskopom Nikolom, u prisustvu cijeloga sabora, okrunio je Dušana za cara Srba i Grka.

Uskoro se pristupilo reorganiziranju cijele srpske crkve kao patrijaršije. Osnovane su neke nove episkopije i potčinjene novim mitropolitima; tako je na pr. osnovana nova episkopija u manastiru Lesnovu, i podvrgnuta je skopskomu mitropolitu. Postavljeni su novi episkopi na novoosnovane ili upražnjene katedre po srpskim i grčkim krajevima; obnavljani su stari i podizani novi manastiri. Sam car Dušan proveo je cijelu zimu 1347/48 na Sv. Gori, obdarivši manastire obilno, ne samo novcem i dragocjenim predmetima, nego i zemljama i selima po raznim krajevima svoje države. Zatim je i Dušanov Zakonik, koji je donesen i popunjen na saborima u Skoplju 1349 i u Seru 1354, donio vrlo važna naređenja i za ustrojstvo P. P. Prema Zakoniku i drugim izvorima, pećskog patrijarha birali su državni sabori, sastavljeni od crkvene i svjetske vlastele, u sporazumu s vladaocem, a episkope je postavljao Arhijerejski Sabor ili sinod. Izabrani patrijarh, kao i raniji arhiepiskopi, postavljan je na prijestol Sv. Save i klicalo mu se: mnogaja ljeta. Oslovljavan je sa Tvoja Svetost, a nazivan je i preosvećenim. Titula mu je bila: po milosti božjoj arhiepiskop i patrijarh svih srpskih i pomorskih zemalja (neko vrijeme, do smrti patrijarha Save IV., 1375, i patrijarh Srba i Grka). Patrijarh je imao svoga logoteta, kancelara, koji je pisao patrijaraške akte, potpisivao ih i pečatio. Sami patrijarsi, kao i ohridski arhiepiskopi, potpisivali su se zelenim mastilom. Patrijarhov dvor, kao i carski, imao je naročito azilno pravo. Patrijarhov ugled bio je vrlo velik. Vladalac je svagda u njegovom prisustvu polagao zakletvu, i zvao ga, da lično učestvuje u svim važnijim državnim poslovima. Bizantski car Jovan Kantakuzen zabilježio je, da je Dušan gologlav izlazio pred vrhovnog starješinu svoje crkve, prihvatao konja pod njim i pomagao mu da sjaše.

P. P. nazivana je još i velikom crkvom, a imala je, kao i sve njene mitropolije i episkopije, svoja naročita vlastelinstva, sela, ljude i zemlje. Srpska crkva imala je tada, kao i na zapadu, potpuno feudalan karakter. Mnogi patrijarsi, arhiepiskopi, episkopi i igumani uglednih manastira bili su članovi vladalačke kuće ili iz reda vlastele. Crkvena imanja bila su zaštićena naročitim imunitetom i privilegijama. Tek od vremena turskih provala počeli su vladaoci da opterećuju crkvena imanja izvjesnim daćama.

Kao jedan od najjačih vlasnika zemalja, crkva je mnogo doprinijela racionalnoj obradi zemlje i ekonomskom progresu. Ona je krčila šume, podizala puteve i građevine, crkvene i profane, i naseljivala puste krajeve kolonistima. Ali to veliko bogatstvo rđavo je uticalo na život crkvenih predstavnika, a naročito na viši kler, koji je počeo da živi kao i svjetska vlastela. Stoga se događalo, da su neki zauzimali visoka crkvena zvanja ne samo podmićivanjem nego i nasiljem. Episkopi su, osim prihoda od svog prijestonog manastira i vlasteoskih dobara, imali naročiti duhovni dohodak od naroda i sveštenstva u svojoj eparhiji. Taj se danak zvao dimnica i vrhovina. Prihode su kupili naročiti episkopski izaslanici,

zvani egzarsi. Oni su ujedno bili i nadzornici crkava, parohijskog sveštenstva i religiozno-moralnog narodnog života. Episkopije su isprva dijeljene samo na inorije ili parohije, kasnije i na protopopijate. Parohijski sveštenici nazivani su popovima. Njih su postavljali oblasni episkopi, u sporazumu s vlastelinom mjesta. Svaki pop je dobivao po tri zakonite njive za svoje uzdržavanje, ali se mnogi imali i svoje baštine. Osim bogosluženja bavili su se najviše obrađivanjem zemlje. Za obavljanje crkvenih funkcija dobivali su od naroda t. zv. bir, prinos u prirodnim plodovima. Ugledna i bogata srpska i grčka vlastela, naročito u južnim krajevima, imali su u svojim dvorovima i domaće crkve, pri kojima je obično postavljan naročiti kaluđer za obavljanje bogosluženja.

Crkveni sud je bio u velikom ugledu. On je sudio u građanskim i krivičnim poslovima svim ljudima, koji su pripadali crkvenim vlastelinstvima, a tih je bilo onda vrlo mnogo (V. Crkvena vlastelinstva). Duhovni sud s ispovijedanjem vršili su naročiti ispovijednici, zvani duhovnici, po određenim okruzima. Oni su isprva bili iz reda najuglednijih parohijskih sveštenika i protopopa, a kasnije i kaluđeri. Da bi se zatrle mnoge praznovjerice iz mnogobožačkih vremena u širokim narodnim masama, osim crkvenog zakonodavstva i Dušanov Zakonik je ustao svom strogošću sredovječnog zakonodavstva protiv praznovjerica i vradžbina, iskopavanja i spaljivanja mrtvaca, vukodlaka i t. d.

Proglašenje pećske arhiepiskopije za patrijaršiju nije u prvi mah izazvalo protest carigradske patrijaršije, iako su time njeni interesi bili znatno okrnjeni. Tek poslije šest godina (1352), nesumnjivo pod uticajem političkih intriga bizantskog cara uzurpatora Ivana Kantakuzena, poslije novih Dušanovih osvojenja na štetu Bizanta i neuspjelih Kantakuzenovih pokušaja da povrati izgubljene krajeve, bacio je carigradski patrijarh Kalist I. anatemu ili prokletstvo na cara Dušana, patrijarha Janićija II. i na cijeli srpski narod, pravdajući to time, što je tobože skopski sabor nenadležno ustanovio srpsko carstvo i patrijaršiju. Iako je očigledno, da je ovo prokletstvo imalo politički cilj, ono je načinilo zabunu među Srbima; ni sam Dušan nije mogao ostati potpuno ravnodušan prema njemu. Stoga je on pokušao da raščisti taj spor i da izmiri P. P. s carigradskom patrijaršijom. Ali drugi krupniji i važniji državni poslovi omeli su ga, da svoju namjeru izvede do kraja. Međutim je 3/9 1354 umro prvi srpski patrijarh Janićije II., na putu za Peć iz logora Dušanova kod Žiče. Na prijestolu ga je zamijenio patrijarh Sava IV., koji je izabran na saboru u Seru, dakle u bivšoj grčkoj oblasti, krajem 1354. Sava je preživio careve Dušana (— 20/12 1355) i Uroša (— 2/12 1371).

Za njegovo vrijeme činjeni su koraci i s grčke i sa srpske strane, da dođe do izmirenja između carigradske i P. P. Ta akcija dovela je najzad 1375 do povoljnog rezultata. Prvi korak u tome pravcu učinio je sam carigradski patrijarh Kalist I., koji je i bacio prokletstvo na Srbe. On je, naime, po sporazumu s carem Ivanom Paleologom, kada je zaprijetila velika opasnost od Turaka, utvrđenih u Trakiji, došao 1364 u Ser udovici cara Dušana, carici Jeleni, da preko nje i cesara Uglješe, potraži pomoć od Srba, i ujedno da povede pregovore o izmirenju carigradske i P. P. Slučaj je međutim htio da se Kalist uskoro razbolio i umro u Seru. Opasnost od Turaka i ovaj boravak i smrt Kalistova među Srbima ublažili su zategnutost odnosa između srpske i grčke crkve, te je sve više bilo dispozicije za konačno izmirenje. — Smrću Kalistovom prekinute pregovore nastavio je despot Uglješa pod uticajem grčkog sveštenstva, pošto se proglasio samostalnim gospodarem serske i dramske oblasti. On je 1368 sve eparhije u svojim oblastima izdvojio iz P. P. i povratio ih pod jurisdikciju carigradskog patrijarha, koji je dramskog mitropolita postavio za svoga namjesnika ili egzarha u Uglješinoj državi. Izgleda da pećski patrijarh Sava IV. nije htio pristati na tu transakciju, te su pregovori o tome trajali tri godine, ali bez rezultata. Stoga je ugovor o izmirenju sklopljen samo s Uglješom, i patrijarh carigradski Filotej dao ga je svečano objaviti u Seru maja 1371, poslije povratka cara Jovana Paleologa sa Zapada, gdje je tražio pomoć od Turaka i papi obećao, da

će primiti uniju s rimskom crkvom. Uglješa je ubrzo poslije toga, zajedno s bratom Vukašinom, poginuo na Marici 26/9 1371. Provale Turaka u južne srpske krajeve poslije ove pogibije i teške nesreće, koje su zatim jedna za drugom stizale srpski narod, naročito poslije smrti cara Uroša, pojačavale su u narodu i kod mnogih sujevjernih predstavnika srpske crkve uvjerenje, da su sve to posljedice prokletstva, te su neki pisci, toga i kasnijeg vremena, osuđivali cara Dušana, što se samovlasno proglasio carem i postavio patrijarha, a nije ostavio onako, kako je Sv. Sava uredio. Ipak se teret prokletstva najjače osjećao među mnogobrojnim srpskim kaluđerima u Sv. Gori, koji su živjeli izmiješano s Grcima, jer Grci nisu htjeli a ni smjeli da služe ni da se pričešćuju sa Srbima, ostalim pod anatemom, naročito poslije maričke pogibije, kada je sva Sv. Gora ponovno došla pod vlast Bizanta. Stoga su srpski svetogorski kaluđeri uzeli inicijativu, da se skine prokletstvo sa srpske crkve i carigradska se patrijaršija konačno izmiri sa P. P. Glavni pokretač te akcije bio je svetogorski starac Isaija, rodom iz Polimlja. Pošto je spremio teren u Carigradu, on je 1374 otišao knezu Lazaru, kao najuglednijemu srpskom gospodaru toga vremena, i obavijestio ga o potrebi izmirenja. Knez je shvatio Isaijinu brigu, i poslao ga patrijarhu Savi IV. Ali je srpski patrijarh i sada jedva dao svoj pristanak, smatrajući kletvu nepravednom i zlobnom grčkom osvetom. Dobivši pristanak od patrijarha i od najmoćnijeg gospodara srpskog, Isaija je dobio ovlaštenje i od Lazarevog državnog sabora da sprovede izmirenje grčke i srpske crkve. Snabdjeven darovima, Isaija je, u pratnji bivšeg prote Sv. Gore Teofila i još trojice kaluđera, otišao u Carigrad. Car Ivan Paleolog i patrijarh Filotej, s cijelim svojim saborom, primili su lijepo ovo izaslanstvo svetogorskih kaluđera, i poslije kratkog savjetovanja odlučeno je, da se skine prokletstvo, kako s bivših careva i patrijaraha srpskih, tako i sa svih živih i mrtvih članova srpske crkve, da se prizna kanoničnost potpuno samostalnog i nikomu nepodloženog srpskog patrijarha i da se za sve to traži samo obveza: da Srbi, ako opet ojačaju i uzmu grčke krajeve, neće više zbacivati s prijestola grčke mitropolite i episkope, koje zateknu u osvojenim krajevima. O svemu tome načinjen je akt (tomos) i određeno je, da sa svetogorskim izaslanicima idu u Srbiju carigradski jeromonasi Matej i Mojsej, koji će svečano objaviti izmirenje carigradske i P. P. Poslanici su početkom 1375 došli u Prizren, gdje je tada stanovao patrijarh, i tu na svečanoj liturgiji proglasili izmirenje. Biograf patrijarha Save IV. koji je u to doba (29/4 1375) umro, završuje opis toga događaja riječima: I bi radost velika i veselje, jer se spojiše udovi s glavom, i crkva opet dobi svoje blagoljepije.

Prizrenskim aktom 1375 izvršeno je izmirenje grčke i srpske crkve, ali u samoj P. P. nije više bilo pravoga mira i reda. S padom državnog jedinstva opadala je i gubila se moć i srpske crkve. U rascjepkanim i često zavađenim srpskim državicama nije moglo ni u crkvenoj upravi biti sve povoljno. Stoga su na visoka crkvena dostojanstva češće dolazili i takvi ljudi, koji ni srcem ni umom nisu bili dorasli svome pozivu, te su separatističke težnje svojih političkih gospodara prenosili i u crkvu. Jasno je bilo, da je s padom državnog jedinstva palo i crkveno jedinstvo, i ako je pećski patrijarh po imenu i dalje važio kao vrhovni poglavar cijele srpske pravoslavne crkve po svim srpskim zemljama Dušanove i Uroševe carevine. To se naročito jasno pokazalo prilikom izbora novog patrijarha, poslije smrti Save IV. Dotle je patrijarha birao državni sabor sa svojim vladaocem; sada je međutim bilo više vladalaca. Stoga je učinjen sporazum između kneza Lazara i Đurđa Baošića, gospodara Zete i Peći, da patrijarha izbere sabor samih arhijereja i igumana iz svih srpskih zemalja bez uticaja državnih gospodara i njihove vlastele. S tim zadatkom sabor se sastao u Peći krajem septembra 1375, ali dugo vremena nije moglo doći do sporazuma. Mnogi predstavnici crkve, slijedeći separatistički duh tadanje svjetske vlastele, pokušavali su i na ovome, čisto crkvenom, saboru, da proture svoje lične ili provincijalne interese. O općim interesima nije se vodilo računa. Stoga su se, poslije mnogo prepirke, članovi sabora složili na pred-

log, da za pećskog patrijarha izaberu jednog pustinjaka, čuvenog starca Jefrema. Jefrem je osjetio svu težinu položaja, i tek na veliko navaljivanje sa svih strana primio se izbora 3/10 1375. Ali je on već oko 1382 morao napustiti patrijarški prijesto, i povukao se ponovno u svoj osamljeni, pustinjački život.

Poslije kosovske katastrofe (1389), za vlade Stevana Lazarevića, koji je uspio da najveći dio srpskih zemalja okupi pod svoju vlast, nastupile su bolje prilike za P. P. Istina, patrijaršija je izgubila sve episkopije u južnim krajevima, koje su, s padom pod Turke, došle pod jurisdikciju ohridske arhiepiskopije, štaviše, i sjedište patrijarha odsada je bilo više u Žiči nego u Peći, ali je ipak ugled njihov u sređenijim državnim prilikama znatno ojačao. U isto vrijeme počeo je ponovno da oživljava i duhovni život u P. P., da se razvija crkvena književnost, arhitektura i ostale grane umjetnosti. Tada je Srbija, a s njom i P. P., postala utočišće i stranih učenih i drugih kulturnih ljudi s istoka i juga, koji su pred Turcima morali napustiti svoju otadžbinu i potražiti povoljniji teren za svoj rad. Ali se i ovdje, s premještajem državnog i crkvenog centra na sjever, i cijela duhovna i materijalna kultura kretala u tome pravcu, prema Savi i Dunavu, dok je ranije, za Nemanjića glavna njena snaga bila u centralnim i južnim krajevima srpske zemlje. Despot Stevan prenio je svoju prijestolnicu iz Kruševca u Beograd, obnovio je njenu mačvansku mitropoliju, sagradio je u Beogradu veliki manastir s bolnicom i crkvom, u koju je iz Kruševca prenio moći Sv. Petke (Paraskeve) i carice Sv. Teofanije. Te moći dobila je 1398 u Vidinu njegova mati, kneginja Milica, s Uglješinom udovicom, Jefimijom, od sultana Bajazita. Glavnu svoju zadužbinu Stevan je podigao u Resavi. To je manastir Manasija, koji je ogradio čitavim gradom za obranu. U taj manastir dovedeni su obrazovani kaluđeri s raznih strana, da prepisuju, prevode i ispravljaju crkvene knjige. To su čuveni resavski prevoditelji, čija su djela od 15 do 17 vijeka bila od velikog uticaja ne samo među Srbima nego i među Bugarima. Stevanov nasljednik, despot Đurađ Branković, pošto je Beograd morao da preda Madžarima (1427), sagradio je na Dunavu nov grad Smederevo (1430) i u njega dao prenijeti u Carigradu nabavljene moći Sv. Luke evanđeliste. Uz to je Smederevo postalo sjedište mitropolita obnovljene braničevske mitropolije, a oko 1456, kada je i Žiča pala pod Turke, i posljednji srpski patrijarh samostalne srpske države Arsenije II., stanovao je u Smederevu, u tome posljednjem utočištu srpske sredovječne države i crkve, prosvjete i kulture.

S propadanjem srpske državne samostalnosti uporedo se gasila i samostalnost P. P. Svi krajevi P. P., koje su Turci postepeno osvajali, oduzimani su od nje i podvrgavani jurisdikciji ohridske arhiepiskopije, čiji je arhiepiskop živio pod turskom vlašću već od kraja 14 vijeka. Nekoliko godina pred konačni pad Smedereva pod Turke (1459), obje patrijarhove rezidencije, Peć i Žiča, nalazile su se van granica Srbije, te je despot Đurađ Branković, poslije smrti patrijarha Nikodima II. ili odlaska njegova za ohridskog arhiepiskopa, bio prisiljen, da pita carigradskog patrijarha Genadija Sholarija, da li se može postaviti novi arhiepiskop i patrijarh i u tome slučaju, ako nije više u njegovoj državi mjesto, koje je dotle bilo katedra arhiepiskopa i patrijarha? Sholarije je odgovorio: Vladalac mjesta i sabor episkopa mogu postaviti arhiepiskopa i patrijarha, iako ne postoji mjesto, u kome je ranije bila njegova katedra; samo u novom mjestu gdje se bude nalazio arhiepiskop i patrijarh, ne može postojati drugi episkop. Tako je posljednji patrijarh u samostalnoj srpskoj sredovječnoj Srbiji, Arsenije II., po svoj prilici ranije bio mitropolit smederevski, i njegova je patrijaršija obuhvaćala samo krajeve Srbije sjeverno od Kruševca i zapadne Morave. Sve ostalo bilo je pod ohridskom arhiepiskopijom.

Kada je Smederevo palo pod Turke 1459, i kada je, uskoro zatim, umro patrijarh Arsenije II. (oko 1463), vlast ohridskog arhiepiskopa mehanički se proširila i na taj još preostali dio nekadašnje P. P. Ipak izgleda, da su neko vrijeme hercegovački ili mileševski mitropoliti smatrani kao zamjenici pećskog patrijarha, jer se pokatkad u zapisima iz prve četvrti

16 vijeka za njih kaže, da drže prijesto Sv. Save. Nešto kasnije, 1530 do 1541, činio je energične pokušaje smederevski mitropolit Pavle, da obnovi autokefalnu P. P., pa je neko vrijeme, pomoću turskih vlasti uspio, da ovlada i samom Peći i učini, da ohridski arhiepiskop Prohor, koji ga je gonio i ometao u njegovoj težnji, bude zatočen. Ali, kada je Prohoru pošlo za rukom da se oslobodi tamnice, uspio je da konačno suzbije Pavlovu akciju: 1541 saborno ga je prokleo i lišio episkopskog čina, kao i sve one, koje je Pavle rukopoložio na razna crkvena dostojanstva, radeći na novoj organizaciji P. P. Tako je ponovno cijela srpska crkva došla pod vlast ohridske arhiepiskopije, ali samo za kratko vrijeme.

Već za prvih turskih provala u područje P. P., popaljeni su i porobljeni mnogi manastiri i crkve, naročito po gradovima i u blizini glavnih puteva. Kada su Turci konačno osvojili sav teritorij P. P., tada su postepeno sve veće i ljepše crkve i manastire po gradovima pretvarali u džamije ili ih razoravali, pa od njihova materijala gradili sebi bogomolje, mostove, gostionice i druge javne zgrade. Tako su na pr. od mitropolitske crkve i manastira u Beogradu načinili bezisten i karavanseraj. U Skoplju su također porušili sve stare srpske crkve, te se ni jedna od mnogih crkava iz doba Nemanjića nije očuvala ni kao džamija. Srbima su Turci ostavljali samo male i trošne crkvice i kapele, bez zvona i krstova. Putnici kroz srpske krajeve u 16 vijeku zabilježili su, da su u Nišu tada vidjeli 7 džamija, a samo jednu malu drvenu crkvu. U Srijemskoj Mitrovici bilo je 17 džamija, a ni jedna crkva i t. d. Ni popravka starih crkava nije se dopuštala bez velikog mita, pa i tada često samo materijalom od stare crkve. Zvona su Turci poskidali gdje god su ih našli, te se u crkve pozivalo samo drvenim klepalima i gvozdenim zvečkama. Crkvene dragocjenosti su razgrabljene i upropaštene tako, da je na pr. putnik Gerlach 1578 u beogradskoj prijestolničkoj crkvi našao putir, diskos i svijećnjake samo od drva. Gotovo sva sela i zemlje, metohije, koje su srpski vladaoci i vlastela darivali svojim zadužbinama za uzdržavanje, Turci su uzeli i pretvorili u svoje spahiluke i vakufe. Jedva je poneki veći manastir u zabitnijem kraju uspio, da kod sultana isposluje pravo na uživanje bar najmanjega dijela svojih pređašnjih dobara. Većina manastira je sasvim opustjela, jer kaluđeri, koje Turci nisu pobili, nisu mogli podnositi namete i nasilja, te su se razbjegli koje u Sv. Goru, a koje u vrleti i planine.

Tu, daleko od turskih oči, uz pomoć pribjeglog naroda, gradili su oni male crkve i manastiriće, obično kraj kakvog gorskog izvora ili rječice, da se oko njih može narod slobodnije okupljati. Nemajući imanja oni su se uzdržavali većinom od milostinje, koju su od naroda dobivali, te su radi toga često odlazili »u pisaniju«, da kupe milostinju po raznim krajevima srpskoga naroda, kasnije i u druge pravoslavne zemlje, naročito u Rumunjsku i Rusiju, odakle su pojedini vladaoci i vlastela katkada slali i veće darove u dragocjenostima i novcu. — Parohijsko sveštenstvo je također mnogo patilo od Turaka. Stoga ih je malo bilo, te neka sela i desetinama godina nisu viđala sveštenika. Rađalo se, živjelo i umiralo bez crkvenog blagoslova, bez tajni i obreda. U selima, gdje je bilo sveštenika, nosili su se oni kao i ostali seljaci; razlikovali su se od njih samo popovskom kapom. Ako nisu znali kakav zanat, oni su orali i kopali zemlju kao i drugi težaci. Putnici iz toga doba zabilježili su, da su i po većim mjestima viđali sveštenike bosonoge i odrpane, pri pogrebima i drugim obredima. Gradski sveštenici živjeli su nešto bolje. Oni su se obično bavili kakvim zanatom. Tako je na pr. beogradski prota krajem 16 vijeka bio po zanatu bojadisač, jer od malih parohijskih prihoda nije mogao živjeti. Po zakonu su Turci priznavali slobodu vjeroispovijesti, ali su u praksi svim silama nastojali, da sve ono što je imućnije i uglednije u narodu primi njihovu vjeru. Za prost narod nisu se toliko otimali, jer su im trebali podanici, raja, koja će harač plaćati i sve druge terete snositi, od kojih su muslimani bili oslobođeni. Ali, tko bi nanio ma i najmanju uvredu Muhamedovoj vjeri, ili bi ga potvorili da je to učinio, taj se morao poturčiti ili poginuti u mukama. Spomenut ćemo samo slučaj sa zlatarskim pomoćnikom Đorđem Kra-

tovcem, Srbinom iz Kratova, koji je 1515 u Sofiji živ spaljen, jer se nije htio odreći Krista. Takvi primjeri čelične izdržljivosti i vjerskog junaštva mnogo su uticali na narod. Mnogi su roditelji, da bi sačuvali svoju djecu od prisilnog ili dobrovoljnog otpadništva od vjere, pisali im neizbrisive krstove na čelu, prsima ili rukama. Kod vlaških (pastirskih) žena i djevojaka u Južnoj Srbiji vide se i danas još ti tetovirani krstovi među obrvama na čelu.

Karakteristično je, da se na teritoriji P. P. i u to tako teško doba, kada nigdje nije bilo ni političke ni crkvene samostalnosti, i kada su upropašćavane sve ranije kulturne tekovine, osjećao još dosta snažan duhovni život i rad na crkvenoj pismenosti. Štaviše, Srbi su među prvim narodima, i u tako teškim prilikama, pohitali da iskoriste izum štampe. Prva srpska štamparija osnovana je u manastiru pri mitropoliji na Cetinju 1493, i zatim u Mlecima 1519, Goraždi, Gračanici na Kosovu, Mileševi, Skadru, Beogradu i t. d. Iako su te prve srpske štamparije bile kratkog vijeka (1493—1566), ipak su one dosta koristile ne samo srpskoj crkvi, nego i rumunjskoj, bugarskoj i ruskoj. Osim toga, među Srbima se još i tada nalazilo toliko spremnih književnih radnika, da su im Rusi naručivali pisanje službi i pohvala za svoje svetitelje. Tako se na pr. zna, da je oko 1532—1538 naročiti poslanik došao iz Rusije u Srbiju crnoriscu Anikiti, zvanomu Lav Filisof, i on je napisao tri pohvalne riječi ruskim svetiteljima prema podacima dobivenim od poslanika.

U vezi s tim duhovnim životom bila je i stalna težnja, da se obnovi crkvena samostalnost i organizira institucija, koja će okupiti u jednu duhovnu zajednicu sve pravoslavne Srbe pod turskom vlašću. Raniji neuspjesi u tome pravcu doveli su do povoljnih rezultata u početku druge polovine 16 vijeka. Tada se na sultanovom dvoru u Carigradu nalazio, već u vrlo uglednom položaju, poturčeni Srbin Hercegovac Mehmed Sokolović, potonji veliki vezir Sulejmana Veličanstvenog. Mehmedovom intervencijom pošlo je za rukom njegovomu rođaku Makariju, ranijemu hilandarskom kaluđeru, da 1557 dobije od sultana odobrenje za obnovljenje samostalne P. P. Ohridski arhiepiskop bio je nemoćan da išta preduzme protiv ove akcije, koja je imala tako moćnog zaštitnika na sultanovom dvoru. Za prvog patrijarha obnovljene P. P. postavljen je sam Makarije. U sastav obnovljene P. P. ušle su tada ne samo sve srpske zemlje, koje su i za careva Dušana i Uroša bile sastavni dio njezin, nego i sve druge zemlje, u kojima su Srbi živjeli pod raznim gospodarima ili su ih naselili emigracijama za vrijeme turske invazije. Tako je obnovljena P. P., pored svoga starog teritorija u Južnoj i Sjevernoj Srbiji i Crnoj Gori, obuhvatila još dvije eparhije u današnjoj Bugarskoj (Ćustendil i Samokov), cijelu Bosnu i Hercegovinu s Dalmacijom, Srijem i Slavoniju s Hrvatskom, Banat i Bačku s Baranjom, sve do više Budima, Temišvara i Arada, gdje su se, bježeći pred Turcima, naselili mnogi pravoslavni Srbi. Ohridskoj arhiepiskopiji ostali su samo krajevi južno od Tetova, Skoplja, Velesa i Štipa (Ohrid, Bitolj, Prilep, Kavadar i Strumica od današnjih naših gradova na jugu kraljevine). Tako su prvi put gotovo svi Srbi došli u jednu narodno-crkvenu zajednicu, koja je stekla vanrednih zasluga ne samo za očuvanje i proširenje pravoslavlja, nego i za održanje i razvijanje srpske nacionalne svijesti, a s njom i za ostvarenje državnog ujedinjenja u današnjoj kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Patrijarh Makarije pristupio je odmah uređenju svoje patrijaršije, u smislu prava i povlastica, koje su imali i carigradski patrijarsi u Turskoj. Ta prava i povlastice priznavali su srpskog patrijarha ne samo vrhovnim duhovnim poglavicom u području P. P., nego, u neku ruku, i svjetovnim starješinom svoga naroda. Peć je ponovno uzeta za sjedište srpskih patrijarha, obnovljene su mnoge opustjele eparhije i podignuto je nekoliko novih, naročito po Ugarskoj i Slavoniji. Opustjeli, orobljeni i popaljeni manastiri počeli su se oporavljati i puniti kaluđerima; a podizani su i novi, naročito u Sjevernoj Srbiji pod planinama Ovčarom i Kablarom, po Bosni, Srijemu, Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj. Uskoro se umnožio i broj prepisivača crkvenih knjiga, pošto su štamparije,

silom teških prilika, morale prekinuti svoj rad. Od tih prepisivača sačuvano je vrlo mnogo i umjetnički izrađenih rukopisa po raznim srpskim krajevima i mnogim stranim bibliotekama. Pod uticajem Makarijeve akcije uopće zastrujao je nov život po cijelom srpskom narodu i dobio je poleta.

Poslije Makarijeve smrti (1574) njegovi nasljednici počeli su postepeno da se zanose i mišlju o političkom oslobođenju od Turaka. Patrijarh Jovan (1592—1614) stupio je radi toga u odnose sa zapadnim vladaocima. Za njegovo vrijeme, početkom 1594, podigli su banatski Srbi, pod duhovnim vodstvom vršačkog episkopa Todora, ustanak protiv Turaka, noseći na zastavama lik Sv. Save; ali ne dobivši pomoći, morali su kapitulirati i seliti se u Erdelj. 1597 podigao je u Hercegovini ustanak znameniti vojvoda Grdan, pomagan od hercegovačkog mitropolita Visariona. I taj je ustanak ugušen, ali se od toga doba javljaju sve više uskoci i hajduci, koji stalno uznemiruju Turke i pripremaju teren za oslobođenje. U velikoj težnji za oslobođenjem naroda od Turaka pećski patrijarsi i pojedini njihovi episkopi stupali su često u prijateljske odnose i s rimskim papama, koji su u to doba i kasnije često podsticali zapadne vladaoce na križarski rat protiv Turaka, ali su patrijarsi i direktno pregovarali s pojedinim zapadnim knezevima i vladaocima. Od svih tih pregovora nije bilo ništa, jer su tada i na zapadu političke prilike bile vrlo nepovoljne, te nitko nije mogao pristupiti akciji za protjerivanje Turaka. Stoga je patrijarh Pajsije Janjevac (1614—1647), koji je neko vrijeme i sam vodio pregovore s Rimom, počeo obraćati veću pažnju na pravoslavnu Rusiju, i s njom je došao u vezu, prvo preko vršačkog mitropolita Antonija (1632), a zatim preko skopskog mitropolita Simeona, koji je 1641 otišao u Moskvu i izradio carsku darovnicu katedralnoj crkvi P. P. Patrijarh Gavrilo I. (1648—1655), pozvan u političkoj misiji od moldavskog vojvode Matija Besarabe, da posreduje za mir između njega i hetmana Bogdana Hmeljnickog, prešao je kasnije i lično u Rusiju, ali su ga Turci radi toga, kad se vratio, uhvatili, zatočili i pogubili 30/8 1659.

Najživlje učešće u radu na oslobođenju Srba od Turaka imali su patrijarsi Arsenije III. Crnojević (1674 do 1690) i Arsenije IV. Jovanović (1725 do 1739). Austrijski nastup, pomoću srpskih ustanika, u Južnoj Srbiji 1689 i njihovo osvojenje Skoplja, Prizrena i Peći odlučilo je patrijarha Arsenija III., da se pridruži austrijskoj vojsci i da pozove narod na borbu s Turcima za oslobođenje. Ali austrijski neuspjesi prisilili su ga početkom 1690, da se s patrijaraškim dragocjenostima, s episkopima, kaluđerima i nekoliko desetina hiljada naroda, ukloni pred turskom osvetom, jer su se Turci, u ogorčenju na raju, koja se na njih digla, grozno osvetili svakomu Srbinu ustaniku, koji bi im pao u ruke. Stoga su tada opustjeli mnogi krajevi, naročito oko Peći, Prizrena i Prištine, koje su uskoro Arnauti naselili. Mnoga srpska sela, crkve i manastiri propali su i uništeni su tom prilikom.

Obezglavljenu P. P. spasio je tada od propasti novi patrijarh Kalinik I. Skopljanac (1691—1710), koji je uspio da umiri Turke. Ali život je bivao sve teži, naročito poslije 1737, kada je, za vrijeme novog austrijsko-turskog rata 1737 do 1739, pod pritiskom teških prilika, u želji za oslobođenjem, podigao ustanak i patrijarh Arsenije IV., pa poslije neuspjeha s nešto naroda jedva živ izbjegao pod austrijsku vlast.

Otuda Turci nisu imali više vjere u Srbe, te su, u sporazumu s carigradskim patrijarsima, počeli postavljati Grke za pećske patrijarhe. Prvi Grk patrijarh P. P. bio je Vićentije III. Karadža, koji se spominje kao srpski patrijarh do 1746, kasnije kao halkidonski mitropolit i najzad 1760 kao carigradski patrijarh. Grci patrijarsi postavljali su i za episkope samo Grke, te su zajedno globili srpski narod i pljačkali crkve i manastire. Uticaj Grka Fanariota učinio je, da su se otuda i na pećskom patrijarškom prijestolu vrlo brzo mijenjali patrijarsi, kao što je to već od 17 vijeka bio običaj na carigradskom i ohridskom prijestolu. Stoga se za ne puna tri decenija, poslije bijega patrijarha Arsenija IV., od 1737—1766 na pećskom prijestolu izmijenilo 10 patrijarha, 5 Grka i 5 Srba. Sve je to učinilo, da je ugled pećskih patrijarha u drugoj polovini 18 vi-

jeka sasvim pao, i da se P. P. silno zadužila državnoj blagajnici i privatnim vjerovnicima. To teško stanje P. P. iskoristio je energični carigradski patrijarh Samuilo I. (1763—1768) za svoje ciljeve, i spremio je teren, da ukine autokefalnost P. P. i da sve njeno područje podvrgne svojoj jurisdikciji. Posljednji Srbin pećski patrijarh bio je Vasilije Brkić, rodom iz Srijemskih Karlovaca (1763—1765). Njega su Grci optužili pred turskim vlastima kao uhodu i izdajnika, te je aprila 1765 poslan u progonstvo na otok Cipar, a na njegovo mjesto poslan je iz Carigrada Grk Kalinik II. Ovaj je uskoro, po sporazumu s carigradskim patrijarhom Samuilom I., podnio ostavku, i opisavši teško materijalno stanje P. P., zajedno s ostalim Grcima episkopima P. P., predložio sultanu, da se P. P. ukine i sjedini s carigradskom. Samuilo je uspio da uvjeri sultana, da je ukidanje P. P. i njeno sjedinjenje s carigradskom patrijaršijom potrebno i iz državnih interesa, jer će državna blagajna moći uredno dobivati propisani danak za P. P. i utjerati sav zaostali dug, a uz to će Grci episkopi umjeti bolje čuvati Srbe u vjernosti sultanu, nego njihovi episkopi, koji su uvijek pokazivali sklonost austrijskomu cesaru i ruskomu caru. Pred takovim razlozima sultan Mustafa III. je 13/9 1766 izdao ferman, kojim se ukida P. P., s tim, da sav njen dug plati carigradska patrijaršija i u buduće, odvojenom sumom od svoga danka, redovno plaća godišnji danak, određen za teritorij ukinute P. P.

Poslije ukidanja P. P. svi njeni mitropoliti i episkopi srpske narodnosti skinuti su sa svojih katedara, a na njihova mjesta su postavljeni Grci, koji su brzo od srpskih crkava, svećenstva i naroda naplatiti dug i danak P. P., pa zatim pokupili darove za carigradsku patrijaršiju i obogatili sebe. Srpski mitropoliti i episkopi ukinute P. P., njih devet (štipski, samokovski, skopski, niški, novopazarski, užički, hercegovački, bosanski i beogradski), molili su, preko crnogorskog vladike Vasilija Petrovića, zaštitu ruske crkve i države, i tražili su da se P. P. održi. Ali se tada na ruskom dvoru radilo na t. zv. grčkom projektu (na obnovljenju Bizanta), i srpski vapaji su ostali bez uspjeha. Grci su, međutim, odmah uzeli vlast u svoje ruke na području ukinute P. P. Patrijarh Vasilije Brkić otišao je u Rusiju, gdje je umro 1772, a Srbi episkopi ostali su dijelom u zatočenju, dijelom su se sami povukli u Sv. Goru ili druge manastire, i pomrli su kao izagnanici. Njihova mjesta zauzeli su gotovo sami Grci. A da bi se sasvim zatro i trag P. P., u Peći nije postavljen episkop, već je patrijarški manastir, s cijelom starom hvostanskom eparhijom, potčinjen prizrenskomu mitropolitu.

Patrijarhe u obnovljenoj P. P. birao je zbor srpskih mitropolita, episkopa, igumana i drugih crkvenih i narodnih predstavnika. Izabranog je sultan beratom potvrđivao. Da se spriječe zloupotrebe i neredi poslije smrti patrijarhove, neki su patrijarsi još za svoga života, u dogovoru s crkvenim i narodnim predstavnicima, birali sebi nasljednika. Tako je postupio već prvi patrijarh Makarije, ustupivši još za života svoj prijesto Antoniju. Slično je učinio u 17 vijeku i Maksim s Arsenijem III., a u 18 vijeku Mojsije Rajović s Arsenijem IV. No za ratnih i drugih vanrednih prilika i sami su Turci, a kasnije carigradski patrijarsi u sporazumu s Turcima, postavljali pećske patrijarhe. Patrijarsi su imali dužnost, da za svoje imenovanje polože u državnu blagajnu 2.000 dukata (u 16 vijeku), i uz to da daju propisani godišnji danak za P. P. (od 100.000 groša u 18 vijeku). Osim toga, prilikom svake promjene na carskom prijestolu morali su i patrijarsi, kao i svi državni činovnici, obnavljati berate na svoje dostojanstvo i zato plaćati posebnu taksu, Kao vrhovne narodne starješine i u svjetovnim poslovima, patrijarsi su bili odgovorni sultanima i za vjernost i odanost podanika svoje vjere.

U početku 17 vijeka pećski su patrijarsi imali neko vrijeme pod svojom vlašću oko 40 mitropolija i episkopija, ali za ratova i raseljivanja narodnog, tokom 17 i 18 vijeka, propala je gotovo polovina tih eparhija. Stoga su poslije mira kod Požarevca 1718, kada je Austrija dobila i veliki dio sjeverne Srbije, bile samo 22 srpske eparhije. Samo 10 od toga broja potpadalo je direktno pod P. P., a 12 pod nešto kasnije (1726) udruženu beogradsko-karlovačku mitropoliju

pod austro-ugarskom vlašću. Beogradskim mirom (1739) postali su Dunav i Sava sjeverne granice između Turske i Austrije, pa ujedno i između P. P. i karlovačke mitropolije. Otada, pa do konačnog ukidanja, P. P. je imala 13 eparhija, i to: 6 u Srbiji (Beograd, Valjevo, Niš, Novi Pazar, Prizren, Skoplje i Štip), po 2 u današnjoj Bugarskoj (Ćustendil i Samokov) i Bosni (Sarajevo i Zvornik), a po 1 u Crnoj Gori (Cetinje) i Hercegovini (Mostar).

Kao vrhovne crkvene starješine, patrijarsi su imali gotovo neograničeno pravo, da u smislu kanonskih propisa upravljaju cijelom srpskom crkvom u granicama P. P., da postavljaju i zbacuju mitropolite i episkope, da nadziru njihov rad i da im sude za prestupe. To je obično činjeno u sporazumu s Arhijerejskim Saborom, koji se jedanput ili dvaput godišnje sastajao. Ali su pojedini patrijarsi obavljali sve to i sami. Bivalo je međutim slučajeva, da su za episkope postavljani i izabranici samog naroda i sveštenstva pojedinih eparhija. Patrijarh je i inače sazivao episkope na savjet, a po potrebi i narodne prvake. S njima je odmjerivao porez na narod, od koga se imao plaćati patrijaraški harač sultanu; s njima je vijećao i zaključivao o svim važnijim crkvenim i narodnim, prosvjetnim i kulturnim potrebama. Iz toga običaja razvili su se kasnije srpski crkveno-narodni sabori u karlovačkoj mitropoliji pod austro-ugarskom vlašću. Za jačanje vjerske i narodne svijesti od osobite je koristi bio običaj, da patrijarsi lično pohađaju svoju patrijaršiju, te da zalaze i u malena sela, da služe svečana arhijerejska bogosluženja, da čitaju narodu molitve, uče ga i savjetuju. A narod ih je zato darivao stokom, ćilimovima, čarapama i drugim proizvodima. Na svojim posjetima patrijarsi su jahali na konju, bogato ukrašenom; u ljevici su držali uzdu a desnicom su blagosiljali narod, koji je pred njima padao na koljena. Pred patrijarhom su đakoni nosili veliki patrijaraški krst, a za njim žezlo. U običnim prilikama patrijarha su pratila po dva kavaza (oružane sluge), a kada je išao u pastirsku posjetu u narod, imao je veliku oružanu pratnju na konjima i pješice. Narod se odnosio prema patrijarhu sa strahopoštovanjem i bojao se naročito njegove kletve (anateme), koju su oni bacali na nepokorne i nepopravljive griješnike, i davali ih svečano po crkvama proglašivati.

Kao svjetovne narodne starješine (milet-baše), imali su patrijarsi i episkopi pravo, da sude i svjetovnjacima, ne samo u bračnim, oporučnim i nasljednim poslovima, nego i u mnogim drugim građanskim sporovima. Na takvim sudovima obično se nastojalo, da se parničari izmire i nagode; ako to nije pošlo za rukom, crkveni su se predstavnici, osim kazne globom i tamnicom, služili i raznim drugim kaznama, pa i prokletstvom. Pri suđenju su se oslanjali najviše na običajno pravo, a zatim na krmčiju i Dušanov Zakonik. Za izvršenje presuda imali su i svoju policiju, kavaze. Kao narodni starješine patrijarsi i njihovi episkopi bili su ujedno i glavni posrednici i zastupnici Srba kod turskih vlasti, a po potrebi i njihovi zaštitnici od obijesti nesavjesnih činovnika i spahija. U svjetovnim stvarima patrijarsima je mogao suditi samo carski sud u Carigradu, a po zakonu, bez njihova znanja i odobrenja, nitko nije smio zatvoriti srpskog sveštenika. Ali je u turskoj administraciji, naročito 17 i 18 vijeka, i u tome bilo velikih zloupotreba, pa je na pr. patrijarh Atanasije I., na privatnu tužbu jednog čovjeka, držan zatvoren u kuli Nebojši kod Beograda nekoliko mjeseci (1711). Patrijarsi su bili zakoniti nasljednici ne samo svih episkopa, nego i svih Srba u P. P., koji umiru bez nasljednika i bez oporuke. Postepeno je ušlo u običaj, naročito kod Srba pod austro-ugarskom vlašću u 18 vijeku, da imućniji ljudi na samrti zavještaju za svoju dušu ponešto i P. P., koju su izbjeglice uvijek poštovali, kao jedini ostatak nekadašnje slave i moći, te su joj slali bogate darove, i pored strogih zabrana austrijskih vlasti, i po svojim crkvama držali naročite kutije za kupljenje priloga u korist P. P.

Poznata su ova imena pećskih patrijaraha: Janićije II. (9/4 1346—3/9 1354; crkva ga smatra svetiteljem), Sava IV. (29/11 1354—29/4 1375); Jefrem (3/10 1375—1382; također svetitelj), Spiridon (1382—1387), Danilo III. (1389), Sava V. (1389—7/10 1404), Danilo IV. (1406), Ćirilo I. (1407—1419),

Nikon (1420—1435), Teofan (1446), Nikodim II. (1446—1452), Arsenije II. (1457 do 1463), zatim arhiepiskopi i mitropoliti, koji su držali prijesto Sv. Save: Janićije (1506), Jovan (1508), Teodosije (1520), Marko (1524), Pavle (1530—1541), Teofan i Josif (1544), a potom patrijarsi obnovljene P. P.: Makarije (1557—23/10 1574), Antonije (1572—1575), Đerasim (1575—1586), Savatije (1587), Nikanor, Jerotije (1589, 1591), Filip (1592), Jovan (1592—14/10 1614), Pajsije (1614—1648), Gavrilo I. Rajić (1648 do 1655—30/8 1659), Maksim (1655—1674 do 1681), Arsenije III. Crnojević (1674 do 1690—28/10 1706), Kalinik I. Skopljanac (1691—16/8 1710), Atanasije I. (6/1 1711—23/4 1712), Mojsije Rajović (6/10 1712—1725—1726), Arsenije IV. Jovanović (1725—1737—18/1 1748), Janićije III. Grk (1737—1746), Atanasije II. Gavrilović (1747—1/4 1752), Gavrilo II. Sarajevac (1752), Gavrilo III. Grk, Vićentije Stefanović, Pajsije II. Grk, Gavrilo IV. Grk (1758), Ćirilo II. (1759), Vasilije Brkić (1763—1767, 1772) i Kalinik II. Grk (1765—1766).

Literatura: P. Rimski, Kratkoje opisanije serpskih patrijaraha (Letopis, 1838); J. Gavrilović, Prostor srpske patrijaršije (Glasnik, 9); J. Gavrilović, O našim pećskim patrijarsima (Glasnik, 19); M. Milojević, Opšti list patrijaršije pećske (Glasnik, 35); I. Ruvarac, O katalozima pećskih patrijaraha (Glasnik, 23); K. Jireček, Der Grossvezir M. Sokolović und die serb. Patriarchen (Archiv für slav. Philologie, 9); I. Ruvarac, Nochmals M. Sokolović u. die serbischen Patriarchen (Archiv, 10); I. Ruvarac, O pećskim patrijarsima od Makarija do Arsenija III. (Istina, 1888); J. Tomić, Pećski patrijarh Jovan i pokret hrišćana (1903); St. Dimitrijević, Odnošaji pećskih patrijaraha s Rusijom (Glas, 58 i 60); J. Tomić, Deset godina iz istorije srpskoga naroda i crkve pod Turcima (Glasnik pravoslavne crkve, 1902); J. Tomić, Patrijarh Arsenije III. prema Mlečićima i ćesaru (Glas, 70); I. Ruvarac, Odlomci o grofu Đorđu Brankoviću i Arseniju Crnojeviću (1896); R. Grujić, Pisma pećskih patrijaraha iz prvih decenija 18 veka (Spomenik, 51); I. Ruvarac, Begstvo patrijarha Arsenija IV. (Glasnik, 23); I. Ruvarac, Memoari Vasilija Brkića o Balkanskom Poluostrvu (Spomenik, 10); R. Grujić, Sedam pisama pećskog patrijarha Vasilija Brkića (Spomenik, 51); St. Novaković, Crkveni vojvoda, Ostatak pećske patrijaraške hrisovulje u jednom običaju (Godišnjica, 11); V. S. D., Da li su bili Srbi ili Grci mitropoliti, što su molili za ukidanje pećske patrijaršije (Glas Istine, 1886); Đ. Vukićević, Da li se P. P. 1766 kanonički ukinula? (1904); D. Ruvarac, O ukidanju P. P. i o njenom nasleđu (1904); V. Pribićević, Akta o ukidanju P. P. (Bogoslovski Glasnik, 1905); N. Radojčić, Spomenici o ukidanju P. P. (Bogoslovski Glasnik, 1909); I. Zeremski, Srpska patrijaršija (Glasnik Srpske Pravoslavne Patrijaršije, 1920); Lj. Stojanović, Srpska crkva u međuvremenu od patrijarha Arsenija II. do Makarija (Glas, 106); St. Dimitrijević, Kratak pregled istorije P. P. (Spomenica ustoličenja patrijarha Dimitrija u Peći, 1924). *R. Grujić.*

PEĆSKA TRGOVAČKA INDUSTRIJSKA BANKA, Peć. Osnovana je 1923. Kapital je 4,000.000. Fondovi 1,052.876, vjerovnici 3,710.000, mjenice 1,017.484, dužnici 2,525.044, vrijednosni papiri 1,393.750, mlin 1,903.652, autogaraža 742.939, pilana 478.976, čista dobit 200.000 Din. Dividenda 5%. Predsjednik je Ž. Rajević. *N. S.*

PEĆSKO-MITROVAČKI PUT, postojao je u srednjem vijeku. On je bio produženje ibarskog puta, koji je polazio s Rudnika, išao na Žiču, pa preko brda, desnom obalom Ibra, na Maglič. Od ovoga su se puta, vjerojatno odjeljivali putevi za velike vladalačke zadužbine Studenicu, i od grada Brvenika za Gradac. Dalje je put vodio na Ras (Novi Pazar), pa je odatle opet silazio u dolinu Ibra do Mitrovice, zatim je išao za Peć i dalje na jug za Dečane i Prizren. P.-M. P. je bio isključivo karavanski put srpske sredovječne države. — Za doba turske vladavine put se održavao, ali je zbog javne nesigurnosti bio zapušten. Pred oslobođenje, Turci su ga počeli temeljito iznova raditi, a mi smo taj rad produžili za vrijeme balkanskog rata, a naročito poslije 1919. Rađeni su temeljiti popravci, ali kako mu je trasa, turska, vrlo rdava, ovaj put ne odgovara modernim zahtjevima saobraćaja. On je međutim dobio još veću važnost, pošto je 1925 kako-tako prosječen i saobraćaju predan put Peć—Čokor—Andrijevica,

jer je time postao jedan dio puta: Beograd — Kragujevac — Raška — Mitrovica — Andrijevica — Cetinje —Kotor. To bi se mogao nazvati naš Jadranski put prvog reda. Dug je oko 650 km, prolazi kroz čuvenu klisuru Pećske Bistrice. Za turizam, taj put bez sumnje predstavlja atrakciju prvog reda. Njime se, na Čakoru, dostiže visina od 1.970 m visine nad morem. U maju i junu na toj visini na snijegu počinje cvjetati razno alpinsko cvijeće. *S. Burmazović.*

PEDAGOGIJSKA KNJIŽNICA osnovana je 1908, u Beogradu. Njezin je cilj, da suzbija pedagoški diletantizam, jednostranosti pedagoških škola i metoda, i da uzdigne raspravljanje pedagoških pitanja do potpune objektivnosti i naučne visine. Kako se u Srba, s jedne strane, potcjenjuje naučna metoda, s druge, nastavna metoda, P. K. radi na tome, da se pravilno upozna značenje i jedne i druge metode na svim stepenima škola. Osim toga, P. K. pribira i podatke, koji su potrebni, da se shvati razvoj pedagoške misli u Srba. Do početka 1927 izišlo je 45 svezaka (prvih sedam u drugom izdanju), i one obuhvaćaju djela: Dilthey-a, Natorpa, Wundt-a, Claparède-a, Černija, Auerbach-a, Picard-a, Tanri-ja, Hessen-a, Delekata, Pančića, Bakića, Vrhovca i dr. Urednik je i vlasnik Milan Šević, a izdavač knjižarnica Rajkovića i Ćukovića. *M. Š.*

PEDAGOŠKI KLASICI počeli su izlaziti 1922 u Beogradu, i donose najvažnija djela velikih pedagoga i monografije o velikim odgajačima i pedagoškim piscima. Do sada je izašlo pet knjiga, u kojima su: Kant (Spis o pedagogiji), James (Psihološke pouke učiteljima), Rousseau (Emil) i monografija o Augustu Conti-ju. Urednik je i vlasnik Milan Šević, a izdavač knjižarnica Rajkovića i Ćukovića. *M. Š.*

PEDAGOŠKI SEMINAR. Prvi P. S. za praktično obrazovanje srednjoškolskih nastavnika osnovan je u nas u Zagrebu, banskom naredbom od 1/3 1896, u vezi s § 51 sveučilišnoga zakona od 6/10 1894, i stupio je u život II. semestra 1895/96. Predsjednik je seminara profesor pedagogije u sveučilištu, a članovi su studenti filozofskoga fakulteta 7 i 8 semestra. Praktična se vježbanja vrše u srednjim školama i u učiteljskoj školi. Prvi je upravnik bio Dr. Đuro Arnold, poslije njega Dr. Stjepan Matičević, koji mu je i danas na čelu. Prije no što je Seminar osnovan, poslala je zemaljska vlada (24/3 1893) Đ. Arnolda, M. Žepića i P. Markovića u Budimpeštu, u Prag i u više mjesta u Njemačkoj, da se upoznaju s uređenjem i s radom u P. S.

Prvi poticaji za osnivanje P. S. u Srbiji javili su se iz nastavničkih redova. Kada je osnovano Profesorsko Društvo (1889), u njegovu organu (Nastavniku) i na njegovim zborovima pretresano je i to pitanje. Neki su se nastavnici i lično upoznavali s P. S. u Zagrebu i na strani. Osnivanje P. S. u Beogradu odlučeno je 8/3 1897, na sastanku filozofskoga fakulteta, i ministar je 16/3 iste godine odobrio tu odluku. I beogradska gimnazija, beogradska realka, a zatim i viša ženska škola određene su za vježbaonice, a za hospitiranje i ostale beogradske srednje škole. Predavanja kandidata držana su uvijek prema propisanim nastavnim programima. Seminar je nazvan Akademijski pedagoški seminar. Prvi upravnik je bio dr. Vojislav Bakić, zatim dr. Stevan Okanović. Seminar se dalje nije razvijao i rad je u njemu 1911 sasvim zastao.

30/11 1919 podnesen je predlog filozofskomu fakultetu, da se P. S. obnovi. Predlog je prihvaćen, i određen je odbor za izradu pravila. Pravila su izrađena, ali nisu podnesena fakultetu na odobrenje. 12/2 1924 predlog je ponovno podnesen i usvojen. Izrađena su nova pravila, koja se u osnovi nisu razlikovala od ranijega nacrta, i seminar je nazvan Opšti P. S., za razliku od P. S., koje pojedini nastavnici pedagogije održavaju uz svoja predavanja. Prvu upravu seminara činili su Pavle Popović, Vladimir K. Petković i Milan Šević. Seminar je otpočeo organiziranje 9/10, i pristupio je radu 24/11 1924 s manjim brojem učenika i s uže određenim, djelimičnim zadacima, poslije kojih je nastala diskusija. Idućega semestra (pod upravom Miloša Trivunca, Nedeljka Košanina i Milana Ševića) seminarski su kandidati uvedeni u školski život, i njihov je rad ušao u redovni nastavni tok pojedinih beogradskih srednjih škola. Naročitih

vježbaonica nema. (Taj je rad produžen i kasnije pod upravom Milana Ševića.) Kako rad u Seminaru za sada još nije obvezan, to ne prolaze kroz njega svi profesorski kandidati. Obveznost će nastati kada se primi nova uredba univerziteta.

Literatura: Službeni Glasnik kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu od 31/3 1896; M. Vanlić, Opšti Pedagoški Seminar (Prosvetni Glasnik, 1924, 642); Univerzitet u 1924—1925 (Godišnji izvještaj rektora univerziteta ministru prosvjete, s izvještajima dekana i nekolikim posebnim izvještajima 1926). *M. Šević.*

V. Seminari (Zavodi, Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

PEDAGOŠKO DRUŠTVO osnovano je 1924 pri univerzitetu u Beogradu. Cilj mu je, da goji i unapređuje pedagošku teoriju i praksu. Sredstva su mu redovni i vanredni sastanci s predavanjima, referatima i diskusijama, nastavni i drugi pokušaji i ogledi u školama i inače. Članovi mogu biti učitelji svih vrsta škola, studenti, ljubitelji pedagogije i narodne prosvjete. Predsjednik mu je Milan Šević. *M. Š.*

PEDALJ-GRAD, razvaline staroga grada u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, u srezu dvorskom. Leži na 349 m visokom, šumom obraslom brijegu, 10·5 km od Dvora (pravac) k sjeverozapadu. Od negda prostranog grada, koji se nalazio u staroj gorskoj županiji, sačuvala se samo glavna sjeveroistočna kula, a i ona je od groma znatno oštećena. — P. se prvi put spominje 1287, kad je zemlje P. i susjednu Stupnicu meštar Ratold, sin bana Rolanda, prodao Babonićima, koji su to držali do 1346. Zajedno s gradom Zrinjem dobili su 1347 bribirski knezovi Šubići (Zrinjski) od kralja Ljudevita I. i grad P. U okolinu P. počeli su Turci upadati već u prvoj polovini 16 vijeka, a njihovi su upadi bivali sve češći u drugoj polovini toga vijeka (1551, 1555, 1558). 1563 dao je P. razoriti carski zapovjednik na Krajini. Razvaljeni P. zauzeli su poslije 1577 Turci, popravili ga i držali ga još 1637. Malo zatim osvojila je P. banska vojska. 1697 spominje se u P. kraljevska straža i još 1801 krajiški časnik. P. je opustio i propao na početku 19 vijeka.

Literatura: E. Laszowski, Hrvatske povjesne građevine I. (1902). *J. M-n.*

PEHARNIK - HOTKOVIĆ DANIJEL, generalmajor (1745, Šipka, općina Draganić — 4/9 1794, Beč). 1762 je stupio kao kadet u slunjsku graničarsku pukovniju. 1769 postao je kapetan, 1773 major. U bavarskom nasljednom ratu 1778 jurišao je kao potpukovnik na mjesto Mesnik, kod Jägerndorf-a i Weisskirchen-a. 1783 postao je pukovnik. 1788 kao zapovjednik ogulinske pukovnije odlikovao se u turskim ratovima, osobito kod Drežnika. 1789 postao je generalmajor. 1790 je učestvovao u boju kod Cetina i Bihaća, i dobio je viteški red Marije Terezije, 1791 barunstvo i zapovjedništvo brigade u Bjelovaru, a 1794 zapovjedništvo jedne brigade u Beču. *V. L.*

PEHČEVO, gradić u Južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, na istočnom planinskom obodu kotline Maleša. Ima 300 kuća s 1.300 stanovnika (1921). P. je poslije Berova, središta maleškog sreza, drugo glavno mjesto u Malešu. Ima malu čaršiju, u kojoj su glavne zanatske trgovine, i gdje se snabdijeva stanovništvo okolnih sela. U tursko vrijeme P. je bilo glavno središte Maleša. P. su Turci u posljednje vrijeme nazvali Osmanlije. Imalo je 600 kuća s 4.570 stanovnika, od kojih 700 Srba kršćana, 3.300 muslimana, a 70 Cigana muslimana. Veliki zemljotres 1904 uništio je staro P., a zatim se gradić postepeno obnovio. U P. ima poštanska i telegrafska stanica. *V. R.*

PEHIT, željezna manganska ruda kod Vareša u Bosni. Dolazi u društvu željeznih i manganskih ruda. Amorfan, smolincu sličan, crvenosmeđ do kestenjastog. Proučio ga je sarajevski geolog F. Katzer, i našao je, da je to željezni manganski hirosilikat. Po mineralogu Pelu nazvao ga je pehitom. *F. T.*

PEIČIĆ KONSTANTIN DR. (1802, Borovo — 25/5 1882, Budimpešta). Gimnaziju je svršio u Karlovcima i Požunu, a medicinu u Pešti. Bio je, između ostaloga, lični liječnik mitropolita Stratimirovića i Stankovića. 1848/49 bio je član narodnog odbora, a posljednjih godina života nadzor-

[library stamp]

nik Tekelijanuma u Budimpešti. Racionalist i jedan od posljednjih nasljednika Dositijevih, P. je radio na svojoj struci u pravcu narodnog prosvjećivanja. Njegov Rukovoditelj k povraćanju izgubljenog zdravlja, koji je dočekao tri izdanja, i danas se čuva i čita u starijim srpskim porodicama. S Dr. Ljubom Nenadovićem uređivao je, u Pančevu, Domaćeg Lekara. Napisao je: Žitije Teodora Pavlovića (1857). U rukopisu mu je ostala Građa za istoriju srpskog pokreta u Ugarskoj 1848/49. *D. P.*

PEISKER JAN DR., češki sociološki historičar (25/5 1851). Historijske i slavističke nauke svršio je 1873 na univerzitetu u Pragu, a doktorat je položio 1892 u Gracu. U državnu službu stupio je kao pomoćnik univerzitetske biblioteke u Pragu 1874 do 1891, zatim je došao na univerzitetsku biblioteku u Graz, i služio je tamo kao skriptor 1891—1904, kao kustos 1904—1910, kao direktor 1910 do 1918. U isto doba predavao je kao privatni docent univerziteta u Grazu socijalnu i gospodarsku historiju 1901—1918. Poslije sloma Austro-Ugarske izabran je P. za redovnog profesora Karlovog univerziteta u Pragu, gdje je predavao opću socijalnu i ekonomsku historiju 1919—1921. Od 1921 živi u Grazu kao penzioner.

Živeći na selu u svojoj ranoj mladosti odnio je u škole žive impresije o životu seljaka i o agrarnim promjenama, koje su nastupile u Austriji poslije 1848, kad je zemlja postala svojina seljaka. P. bavljenje u Grazu uputilo ga je na proučavanje južnoslovenskih agrarnih i socijalnih odnosa u srednjem vijeku, naročito života Slovenaca u južnoj Štajerskoj, gdje je otkrio u mnogobrojnim županima jedan privilegiran sloj tuđeg (avarskog) porijekla. P. je uglavnom dokazivao, da su Skiti bili iranizirani turski konjanički nomadi, koji su potčinili slavenske susjede, zemljoradnike. Isto su činili s druge strane i skandinavski pirati (Vikinzi). Otuda treba da dolazi trostruki socijalni sloj kod Polapskih i Alpskih Slavena: turski, germanski i slavenski. Nove teorije P. nisu naišle na odobravanje ni kod slavenskih učenjaka ni kod šire čitalačke publike, već su se izrodile oštre polemike. P. je našao priznanje naročito u Engleskoj, a i kod Slavena i Nijemaca ga uvažavaju mnogi historičari. Glavna P. djela su: Bericht über die zum Zwecke einer agrargeschichtlichen Durchprüfung Steiermarks vorgenommenen einleitenden Arbeiten (1893—1894), Über die Wichtigkeit der Lagen u. Vulgonamen (1895/96), Die altslovenische Župa (1897), Die serbische Zadruga (1900), Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turko-Tataren u. Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung (1905), The Asiatic Background of the Slavs i The Expansion of the Slavs (The Cambridge Medieval History), Zreformujme dějepisné Studium (1921), Tvarog, Jungfernprüfung u. Verwandtes (Blätter für Heimatkunde, 4, 1926). *N. Županić.*

PEJA, ugledan sveštenik srpske kolonije u Sofiji u prvoj četvrti 16 vijeka. Napisao je, s mnogo oduševljenja i razumijevanja, službu i biografiju Sv. Đorđu Novomu (Kratovcu), Srbinu iz Kratova, koga su Turci 1515 živa spalili u Sofiji. *R. G.*

PEJAČEVIĆ DORA, kompozitorka (10/9 1885, Našice — 5/3 1923, München). U četrnaestoj godini počela se ozbiljno baviti muzikom. Učila je u Zagrebu teoriju instrumentacije i violinu, a u Dresdenu kontrapunkt i kompoziciju i violinu. Udala se za Otona Lumbe-a, pa je živjela u Münchenu. — Komponirala je pedeset i osam djela, za klavir, za violinu i klavir, za violončelo i klavir, popijevke, komorno-muzička djela (op. 15), trio za klavir, violinu i violončelo (op. 25), kvartet za klavir, violinu, violu i violončelo (op. 29), trio za klavir, violinu i violončelo (op. 31), gudalački kvartet (op. 40), kvintet za klavir, dvije violine, violu i violončelo (op. 58), gudalački kvartet. Za orkestar: Koncert za klavir i orkestar (op. 41), simfonija za veliki orkestar (op. 48), fantaisie concertante za klavir i orkestar (op. 49), uvertira za veliki orkestar. — P. je po svojoj prirodi rijedak kompozitorski talenat. Potpala je uticaju pretežno njemačkih romantičara. U kompozicijskoj tehnici nije bila izrađena, a i sadržajno nije bila dovoljno zbita. To je razlog što njena djela ne ostavljaju jači utisak.

Literatura: Raspored Intimne Muzičke Večeri (21/10 1923) Hrvatskog Glazbenog Zavoda u Zagrebu.

A. Dobronić.

PEJAČEVIĆ FRANJO KSAVER (Pejacsevich), barun virovitički (15/7 1713, Osijek — 7/10 1781, Požega, Slavonija). U 15 godini je stupio u isusovački red, u kome je postigao doktorat filozofije i teologije. Kao profesor predavao je u Trnavi etiku, u Zagrebu filozofiju, u Ljubljani, Linz-u i Beču kazuistiku; u Gracu je bio kancelar sveučilišta i predavao je kanonsko pravo. Kada je postao rektor isusovačkog kolegija, služio je u Zagrebu, Pečuhu i Požegi do ukidanja reda. Umro je s titulom petrovaradinskog opata. — Veći dio P. radova je bogoslovske sadržine. Kada je izbio sukob između pravoslavnih i unijata, poslije štampanja srpskog kalendara u Beču (1771), zbog broja praznika i osobito zbog Srba svetitelja, P. se odlučio da napiše srpsku historiju: Historia Serviae seu colloquia XIII. de statu regni et religionis Serviae ab exordio ad finem, sive a saeculo VII. ad XV. Nije ju dospio sam štampati, nego je izdana poslije njegove smrti od M. F. Kertice (Kaloča, 1799). P. je htio u ovoj historiji, u obliku dijaloga između Srbina i Bugarina dokazati, da su svi Srbi, naročito njihovi vladari i svetitelji, bili u vezi s rimokatoličkom crkvom i redovno pod njom, sve dok nisu dospjeli pod tursko ropstvo, i tako pod jak grčki crkveni uticaj. Na taj je način P. mislio Srbima olakšati sjedinjenje s rimokatoličkom crkvom. P. historija Srbije napisana je na osnovu veoma bogate zbirke izvora, među kojima je bilo i mnogo rukopisa, i birane literature, u kojoj je i Julinčev Kratki Uvod, do kog je P. mnogo držao. Uticaj P. historije Srba na razvoj moderne srpske historiografije nije bio nikakav, zbog njene tendencije, zbog nepreglednosti dijaloga i zbog nezgodnog vremena štampanja (između Rajića i Engela).

N. Radojčić.

PEJAČEVIĆ LADISLAV GROF, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1880—1883 (5/4 1824, Šopronj — 7/4 1901, Našice). Svršio je pravo u Pečuhu, 1844 postao je veliki bilježnik u Virovitici, a 1845 sudac banskoga stola. Poslije toga mnogo je putovao po Evropi. U doba apsolutizma držao se rezervirano, a poslije vraćenog ustava pristupio je unionistima. 1867 izabrao ga je Osijek za poslanika u hrvatski sabor. Učestvovao je kao član regnikolarne deputacije pri sklapanju nagodbe. Poslije Rauchova pada odbio je ponuđenu bansku čast, i primio je tek poslije Mažuranićeva odstupanja (21/2 1880). Uspio je da obnovi financijalnu nagodbu s Madžarima, a 1881 je pod njim najposlije proglašeno sjedinjenje Krajine s Hrvatskom i uprava Krajine predana je u ruke banu. P. bi po svoj prilici bio učvrstio svoj položaj, da nije iznenada izbila afera s grbovima. Zagrebački financijski ravnatelj David uveo je tečaj, u kojem su financijski činovnici morali učiti madžarski jezik (»Davidova škola«). Posljedica toga bilo je istupanje Mrazovića i 22 njegovih drugova iz Narodne stranke i osnivanje Neodvisne narodne stranke. Po naređenju madžarskog ministra financija ukinuti su na financijskim uredima u Zagrebu hrvatski natpisi, a mjesto njih stavljeni su grbovi s hrvatskim i madžarskim natpisima. 15/8 1883 skinuli su zagrepčani ove grbove. Zbog sukoba, koji su se iz toga razvili, P. je predao ostavku (24/8).

Literatura: Narodne Novine 1901 u aprilu; R. Horvat, Najnovije doba hrvatske povjesti (1906).

M. Prelog.

PEJAČEVIĆ TEODOR GROF DR., ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1/7 1903—26/6 1907 (24/9 1855, Našice). Učio je pravo u Bonnu i Budimpešti, gdje je i promoviran za doktora prava. Poslije dovršenih nauka počeo je služiti u upravnoj službi u Osijeku i u Zagrebu. Osamdesetih godina bio je poslanik u hrvatskom saboru. 25/6 1886 imenovan je za velikog župana virovitičke županije. 1901 bio je izabran za poslanika u hrvatskom saboru i za delegata na zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru u Pešti. Poslije odlaska bana Khuena za madžarskog ministra predsjednika, je imenovan za bana. Prije toga bio je vjeran Khuenov pristaša, pa je stajao pod njegovim uticajem i u početku svoga banovanja. Riječka i zadarska rezolucija (1905) dovele su do pobjede hrvatsko-srpske koalicije (1906), iz čijih je redova imenovana i vlada (25/7 1906). 1907 bio je dan niz slobodoumnijih zakona, ali Kossuth-ova »željezničarska pragmatika« izazvala je

ogorčenu borbu srpsko-hrvatske koalicije u zajedničkom saboru u Pešti i kod kuće, i P. je odstupio (26/6 1907). 1913 stupio je P. u kabinet grofa Stjepana Tisze, kao ministar za Hrvatsku, u kojemu je ostao do Tiszina pada 1917. *M. Prelog.*

PEJAČEVIĆ VIROVITIČKI ANTUN, podmaršal (1750, Osijek — 25/9 1802, Vrbetić, Slavonija). S 18 godina stupio je kao poručnik u husarsku pukovniju baruna Pálffi-ja. 1769 postao je kapetan, 1773 major, te je vojevao u nasljednom ratu, 1784 potpukovnik, 1786 pukovnik i zapovjednik prve banatske graničarske pukovnije. U turskim ratovima istakao se osobito u vođenju četa na kordunu kod Dubice, Novog i Cetina, 13/8 1789 u boju za šanac Černopotok, i dobio je viteški red Marije Terezije. 1793 postao je general-major i vojevao je protiv Francuza do Campoformijskog mira. Poslije rata bio je zapovjednik jedne brigade u Zagrebu. 1801 postao je podmaršal i stupio je u penziju. *V. L.*

PEJAKOVIĆ STJEPAN, političar i publicist (3/12 1818, Petrinja — 21/11 1904, Petrinja). Učio je gimnaziju u Zagrebu, a medicinu u Beču, koju je međutim brzo napustio, pa je radio kao ministarski perovođa u Beču. Na tom je mjestu ostao sve do 1870, kad je umirovljen. Tada se vratio u svoj rodni grad Petrinju, gdje je 12 godina bio načelnik, starajući se mnogo za njegovo ekonomsko podizanje. 1848 priključio se P. oduševljeno narodnomu i slavenskomu pokretu, i bio je poslanik rodnoga grada na hrvatskom saboru. Ponovno je bio u saboru 1884. P. je publicirao: Aktenstücke zur Geschichte des kroat.-slav. Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848 (1861). U lokalnom časopisu Banovac štampao je svoje zanimljive uspomene (1899). *M. P-g.*

PEJATOVIĆ ATANASIJE, profesor i direktor srpske gimnazije u Pljevljima (23/1 1875, Pljevlja — 22/4 1903, Pljevlja). Pučku školu učio je u mjestu rođenja, a gimnaziju i veliku školu u Beogradu, gdje je svršio historijsko-geografski odsjek 1899. Za vrijeme nauka bio je jedan od najvrednijih radnika u geografskom seminaru. P. je 1899 postavljen za pripravnika u skopljanskoj srpskoj gimnaziji. 1901 položio je profesorski ispit, te je postavljen za direktora srpske gimnazije u Pljevljima, koja je tada osnovana, i na toj je službi ostao do smrti. P. je zavolio historiju i geografiju svoga naroda i tim pitanjima je posvetio cijeli naučni rad. Za vrijeme učenja na velikoj školi učestvovao je na svetosavskim stječajevima za temate, a za svoja dva rada: Proučavanje sela u jednom dijelu Polimlja (1898) i Mrnjavčevići u istoriji i narodnim pjesmama (1899), dobio je prve nagrade. U Skoplju i Pljevljima nastavio je rad na antropogeografiji i historiji. Putovao je po Staroj Srbiji i Maćedoniji, sakupljao je antropogeografski materijal, ispisivao je zapise i spomenike u starim crkvama i manastirima. Naučni radovi P. su: Jedan srpski rodoslov nove redakcije (Spomenik, 38, 1900); Srednje Polimlje i Potarje (Naselja srpskih zemalja, 1, 1902), Spisak fermana, buruntija i budžeta i t. d. u manastiru Sv. Trojice kod Pljevalja (Spomenik, 39, 1903). Osim toga, pored članaka u političkim listovima, P. je štampao i nekoliko historičko-geografskih članaka u Novoj Iskri. Zbog tadašnjih političkih prilika, P. je svoje radove pisao pod pseudonimom Petar Mrkonjić. *P. Vujević.*

PEJČINOVIĆ KIRIL, iguman i prosvjetni radnik (druga polovina 18 vijeka, Tearce, Tetovo — 12/3 1845, manastir Lešak, Tetovo). Učio je u manastiru Lešku i Sv. Prečistoj kod Kičeva, gdje je postao i jeromonah. Monaštvo je primio u Hilandaru. Kasnije je (do 1817) bio iguman Markovog manastira, kod Skoplja. Zatim je došao u Lešak, obnovio ga je (1817) i okupio bratiju u njemu. Nekoliko godina pred smrt odrekao se igumanstva. Mnogo je čitao i pisao. Izgleda, da je bio i pod uticajem ideja Dositeja Obradovića. Nastojao je da prosveti narod, pa je stoga propovijedao i pisao prostim narodnim jezikom. 1816 izdao je prizrenski sveštenik Kosta Stošić u Budimu P. knjigu Ogledalo, u kojoj se, pored zbirke molitava, nalazi duga pouka o pravom načinu svetkovanja praznika. 1840 štampana je u Solunu druga P. knjiga: Utješenije grješnim, po Iliji Minijatu i drugima, za pouku prostog naroda.

L i t e r a t u r a: L. Serafimov, Kiril jeromonah Pejčinović (1900); L.

Mirković, Kiril Pejčinović-Dositej Južne Srbije (Brastvo, 19, 1925).

R. G.

PEK. 1. Rijeka u Srbiji, desni pritok Dunava. Sastavnice P. su Veliki i Mali Pek. Izvorišni potoci Velikog P. su Jagnjilo, Lipljanska Rijeka i Božina, koji izviru sa sjevernih padina Potoja (981 m), Lipe, Globa i zapadnih padina Velikog Krša (Streljnik 1.098 m, Vrata 634 m, kota 910 m, Koran 963 m). Od njihova sutoka, kod sela Jasikova, počinje tok Velikog P. On teče u vijugastom toku prema sjeveru, ali oko 3·5 km uz vodu od utoka Černe skreće na zapad, a od Debelog Luga na sjever-sjeverozapad i sjeverozapad, čineći velike okuke. Sjeverozapadno od Debelog Luga, kod Kovačnice je stav Velikog i Malog P. Odatle se rijeka naziva P. Na svome toku P. prima veći broj pritoka, s desne strane: Veliki Ujovac, Veliki Potok, Ševicu i Tumansku Rijeku, s lijeve: Todorovu Rijeku, Komšu, Topanašku Rijeku, Kučajinsku i Češljevobarsku. Od sela Klenja P. teče prema sjeveru, a u Dunav utiče istočno od Velikog Gradišta. Na svome gornjem toku, do Kučeva, P. ima izgled kraske rijeke. Na Malom P. su izvorišni potoci Paskova i Rajkova Rijeka. Prva od njih teče kroz slijepu dolinu, pa se probija kroz Paskovu Pećinu, koja je dugačka oko 800 m, a isti je slučaj i s Rajkovom Rijekom. I dolina Ponorske Rijeke, koja teče kroz selo Duboku i utiče u Veliki P., sastavljena je iz slijepe doline, pećinskog toka, oko 1.950 m dugačkog, i normalne doline. Slična je dolina i druge Ponorske Rijeke, koja je pritok Kučajinske. Porječje P. je znamenito po tome, što protiče kroz područje bogato rudama: ugljenom, željezom, bakrom, kositerom. Čak se i u pijesku P. doline nailazi na zlato. Majdan-Pek je bio jedan od najvažnijih rudnika u Srbiji. — Dužina P. toka je 112·4 km, a površina porječja 1.224·9 km^2. Pri srednjem najnižem riječnom stanju P. raspolaže hidrauličnom snagom otprilike od 10.000 HP.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Karst (1895). *P. Vujević.*

2. Oblast u donjem toku rijeke Peka. (V. Požarevačka oblast).

B. D.

PEKING-PATKA. Od stranih pasmina, koje su se najviše raširile po cijeloj Evropi, stoji na prvom mjestu P. P., koja potiče iz južnog Kitaja. Ona je, počevši od devedesetih godina prošloga vijeka, u većem broju importirana i u krajeve naše države, bilo u svrhu čistog uzgoja, bilo u svrhu ukrštavanja s domaćom pasminom. Meso od P. P. nije osobitog kvaliteta, ali ona daje tešku pečenku. P. P. je velika, te ima jako razvijeno, uspravno tijelo. Tovljena je teška do 4·5 kg. Vrlo je otporna, lako se odgaja i tovi, te brzo raste. Perje je gusto, bogato na pahuljicama, te meko. Zbog ovih osobina P. P. je omiljena, te se ona brzo raširila u sve krajeve.

S. U.

PEKMEZ se kuha gotovo od svakoga voća. No glavni je proizvod P. od šljiva. Osim za domaću upotrebu kuha se P. od šljiva i na veliko, za izvoz. Ta je produkcija međutim već prije rata bila popustila. Obično su se kraj puteva kopale jame, gdje se u velikim bakrenim kotlovima kuhao P. U jednu garnituru stavljao se jedan četverouglasti kotao, u kome su se šljive odvajale od koštica. Zatim se kuhala u širokim kotlovima, u kojima se drvenim lopatama šljiva miješala, da ne zagori. Gotov P. stavljao se u bačve od 180—200 kg, koje su bile nabijene drvenim obručima. P. se izvozio u Austriju, Češku, Njemačku, ali i preko Rijeke u prekooceanske zemlje. Izvoz P. je premašio prosječno 1.000 vagona godišnje. *I. R.*

PEKTAR JOAKIM (IVAČIN) od plemena Gutkeled, ban »čitave Slavonije« 1270—1272. Sin je Stjepana od Gutkeleda, koji je za vrijeme Bele III. bio ban Slavonije i kapetan Štajerske. Bio je ljubimac kraljice Jelisavete, žene Stjepana VI. (V.), i mnogo je uticao na upravu hrvatskog kraljevstva. 1272 P. je zarobio Ladislava, sina kralja Stjepana. Kralj Stjepan je te godine umro, a Ladislava je P. odveo u Stolni Biograd, i tu je ovaj bio okrunjen. Pošto je bio maloljetan, upravljali su državom Jelisaveta i P. 1274 digli su se protiv kralja najmoćniji velikaši u Ugarskoj i Hrvatskoj, a među njima Henrik Gisingovac i P. Ali kraljeve pristaše održali su pobjedu nad buntovnicima kod Euena u Bakonjskoj šumi. P. je onda lišen svih svojih imanja i časti. 1275 P. je pomilovan, i

postao je prvi kraljev savjetnik. Svemoćan na dvoru, izradio je P. da kralj Ladislav svrgne s banske časti u Primorju bribirskoga kneza Pavla I., i da tu čast da njegovom bratu, Nikoli, gospodaru županije gatanske. Protiv P., koji je nastojao da predobije kralja Ladislava za Rudolfa I. Habsburgovca, tada njemačkog kralja, koji je težio da osvoji od češkog kralja Otakara nasljedstvo Babenbergovaca, digli su se mnogi ugarski i hrvatski velikaši, među njima naročito Gisingovci. Žestoka borba vodila se 1276 i 1277 u Slavoniji i Dalmaciji. P. se borio i protiv knezova Babonića, i poginuo je u boju od ruke kneza Stjepana Babonića (1277).

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Povjest Hrvata (I. 1899); F. Šišić, Pregled povjesti hrvatskog naroda (1916).
M. Prelog.

PELAGONIJA, u grčko-rimsko doba ime bitoljske oblasti.

PELAGONIJSKA EPARHIJA. U kancelariji ohridske arhiepiskopije bitoljska eparhija nazivana je uvijek po starom grčkom nazivu P. E., pa su se tako nazivali i episkopi bitoljski. *R. G.*

PELAGONSKO-OHRIDSKI PUT. V. Via Egnatia.

PELAGOSA. V. Palagruža.

PELAGOZIT. V. Palagruža.

PELEGRINETTI ERMENEGILD DR., apostolski nuncij u Beogradu i naslovni adanski nadbiskup (27/3 1876). Prve je nauke svršio u svom rodnom mjestu, a filozofiju i bogosloviju u nadbiskupskom sjemeništu u Lucci. Promoviran je za doktora crkvenog prava i filozofije, diplomiran je u paleografiji i diplomatici, pa se posvetio duhovnoj pastvi u svojoj nadbiskupiji. Kasnije je postao profesor u sjemeništu u Lucci. 1918 imenovan je tajnikom Msgr. Ratti-ju, apostolskomu vizitatoru u Varšavi. Kada je Ratti imenovan nuncijem, P. je postao nuncijatorskim auditorom, u kome je svojstvu ostao do kraja marta 1922. 24/5 1922 imenovan je beogradskim nuncijem. Za nadbiskupa ga je redio kardinal Gasparri 18/6 1922. *J. J.*

PELEŠ DUŠAN DR., ministar na raspoloženju i advokat (12/12 1867, Šibine, srez Glina). Učio je gimnaziju u Karlovcu, a pravo u Pragu. 1892 stupio je u sudsku državnu službu, a 1894—1896 bio je zamjenik javnog bilježnika u Karlovcu. 1896—1914 bio je advokat i javni bilježnik u Petrinji, a 1914 preselio je advokatsku kancelariju u Zagreb. Od 1906 do sloma Austro-ugarske monarhije bio je poslanik na hrvatskom saboru i delegat na hrvatsko-ugarskom saboru u Budimpešti, a i član i potpredsjednik srpskog narodno-crkvenog sabora u Karlovcima, do obustave srpske autonomije (1912). U zagrebačkom veleizdajničkom procesu okrivljen je radi veleizdaje, ali nije doveden pred sud zbog poslaničkog imuniteta. Od 1908 potpredsjednik je pravničkog društva u Zagrebu. Poslije sloma Austro-ugarske monarhije bio je član Privremenoga Narodnoga Predstavništva u Beogradu, a 1923 izabran je za narodnog poslanika. Narodna skupština izabrala ga je za privremenog predsjednika. 1920 bio je ministar pravde u kabinetu St. Protića, a 1923—1924 ministar za socijalnu politiku u kabinetu N. Pašića. — U mlađim godinama radio je na beletrističkom polju, pod pseudonimom Sreten Dančić, sarađujući u Srpskom Zabavniku, Bosanskoj Vili, Stražilovu, Brankovu Kolu i u Letopisu Matice Srpske. Pisao je i političke članke u Srbobranu. *M. Prelog.*

PELINKOVAC je vino, začinjeno mirodijama. Ono postaje kad se potpuno zrelo i zdravo grožđe poslaže u bačvicu (na vratašca). Kada se bačvica napuni do dvije trećine vratašca se zatvore. Među naslagano grožđe izmiješa se onda na bačvicu od 1 hl jedan vijenac smokava, 0·75 kg rogača (roščića), 0·40 kg grožđica, 2 komadića vanilije, pola šake gorušice, jedna krupna dunja, izrezana u sitne kriške, kora jedne naradže, 5—8 kg šećera i nešto pelina. To se sve nalije dobrim starim vinom, tako da ostane praznina samo 3—4 cm, pa se začepi. Mirodije se izluže za 6—8 nedjelja, te je P. gotov. *I. R.*

PELINKOVAČA je rakija iz pelinkovca. Kada se pelinkovac istoči, otvori se bačva, te se iz grožđa ispeče rakija. Ima prijatan miris, te je veoma cijenjena. *I. R.*

PELJEŠAC (talijanski Sabbioncello), dugoljast je poluotok na istočnoj strani Jadranskog mora; dalmatinskoga se kopna drži samo 1·2 km

širokom Stonjskom Prevlakom, inače ga na sjeveroistočnoj strani od kopna i otoka Hvara rastavlja Neretvanski Kanal ili Malo More, najšire 15 km između Trpnja i Zaostroga, dok ga sa jugozapadne strane plače Veliko More, otvoreno u meridijanu 17° 15′ od Gr. Od otoka Mljeta dijeli ga 9 km široki Mljetski, a od otoka Korčule uski, 1¾ km, Pelješki Kanal. Najjužnija i ujedno najistočnija točka je rt Nosice (42° 45′ 40″ sjev. šir. i 17° 45′55″ ist. duž.), a najsjevernija i ujedno najzapadnija točka rt Lovište (Punta Gomena, 43° 2′ 47″ sjev. šir. i 17° 0′ 20″ ist. duž.). Između te dvije krajnje točke pruža se poluotok P. od istoka-jugoistoka k zapadu-sjeverozapadu 71·2 km u dužinu, dok mu je širina 3·1 do 7·1 km. Površina P. je 355 km², te je nešto manji od otoka Brača (395 km).

Na sjeveroistočnoj obali P. uvalila se jedinstvena morska draga Bratkovića-Brijesta s arhipelagom od petnaestak školja i školjića, a na jugozapadnoj strani otvorena draga Žuljana. Tako se poluotok ondje utanjio na 3·1 km, što znatno utiče na njegovo horizontalno obličje.

Sav je poluotok P. krasko pogorje. Općim pravcem, kojim se pružio, od istoka-jugoistoka k zapadu-sjeveropadu, udaraju uglavnom i gore i doline. U jugoistočnom se, kopnu bližem i širem dijelu poluotoka, od Stona do Žuljane, razlikuju tri paralelna gorska vijenca. Jugozapadni je vijenac, Zagorje, najviši i čini izrazitu 20 km dugu gorsku kosu, koja strmo slazi k pustoj obali, između drage Žuljane i drage Prapatne. Tu primorsku goru, čiji je najviši vrh Carović 631 m, rastavlja prilično naseljena dolina srednje Crne Gore, čija najviša glavica Borače ne dosiže više od 496 m. Još je nešto niža sjeveroistočna primorska gora nad Malostonjskim kanalom. U njoj je najviša Lepršina Glava 481 m. Njezin jugoistočni nastavak, 453 m visoko bilo Zjat, rastavlja dubodolinu od 250 m visokoga humca, preko koga su Dubrovčani prije 5 i po vijekova sagradili utvrđeni zid od Velikoga do Maloga Stona. U sjeverozapadnom dijelu P. je glavna visočica (kulminacija) cijeloga poluotoka, 961 m visoko brdo Sv. Ilija (Monte Vipera), navrh luka, koji se savio sjeverozapadno od Orebića. K jugoistoku odvojila se gorska grana sve do luke Trstenika, gdje se još diže 616 m visoki Čučin Brijeg. Druga se istočna grana vije blizu sjeverne obale, ističući 631 m visoki Viter i 713 m visoku Rotu. Bilo, koje se od Sv. Ilije savilo na sjeverozapad, nosi 787 m visoki Pelinovljak. Još su zapadnije neke niže glavice, kojima se završuje poluotok P. Između gora i bregova ima uvala, presjeka, prodola, vrtača i rodnih dolina (kod Kune, Brijesta, Stona). Uzina poluotoka P. nije dala da se na njemu razviju ni potoci ni rijeke.

Ceste su na P. slabo prolazne; stoga služe za jahanje i nošenje tereta više mazge i magarci nego li konji. Kraljev put vodi kroz P., ali se već od vremena Napoleona I. slabo popravlja. Naselja leže većinom na morskoj obali, te imaju vezu po moru.

Istočni dio P. (Ston) nalazi se u pravcu dubrovačkih zemljotresa: Dubrovnik—Ston—Neretva, srednji dio (Janjina, Kuna i Trpanj) u pravcu zemljotresa: Korčula—Janjina— Neretva, a zapadni dio poluotoka (Orebić, Lovište) u pravcu zemljotresa: Korčula—Hvar. U Plinija ima vijest, da je P. u davno doba bio otok, no poradi zemljotresa izdigla se Stonjska prevlaka, pa se otok pretvorio u poluotok.

Klima je na P., kao i po ostaloj primorskoj Dalmaciji, mediteranska, proljeće je blago, rano zeleno i procvalo, ljeto je suho i vruće, žegu donekle blaže morski vjetrovi, naročito sjeverozapadnjak maestral, kasna jesen je kišovita, zima, vlažno mlaka, donosi ipak i snijega i česte oluje. Najobičniji je vjetar šilok (jugovina), a rjeđe bura (između sjevera i istoka).

U fauni P. značajna je pojava čagalj, koga izvan P., otoka Korčule, Mljeta i Šipana i Grčke, nema nigdje više u Evropi. Od ljutice poskoka (Vipera Ammodytes) valjda potiče talijansko ime Monte Vipera (hrvatski Sv. Ilija) za najviše brdo (961 m) na P.

Ime je P. za cijeli poluotok novije; ranije se tako zvala samo pelješka općina, s glavnim mjestom Orebićima, od Lovišta k jugoistoku do Trstenika. Narod zove poluotok već odavno Stonjski Rat, i samo Rat, u latinskim spomenicima srednjega vijeka Puncta Stagni.

Rčani su rimokatoličke vjere. U doba Sv. Save bilo je u Stonu pravoslavnih, a na Ratu mnogo bogomila,

onamo pribjeglih iz Zahumlja (Hercegovine). Dubrovačka je republika, zadobivši 1333 Rat, rćanske bogomile, s pomoću Male Braće (franjevaca), silom obraćala na katolicizam.

Rćani su radini. Najviše se bave ratarstvom (uljarstvom), pa ribarstvom. Čuveni su i kao vrsni mornari. Domaća je brodogradnja udarila nazad, od kako su na moru prevladali parobrodi. Na P. su bila dva pomorska društva: Pelješko Pomorsko Društvo u Orebićima, koje je imalo mnogo jedrenjača i znatan kapital, i društvo Bjelovučića u Janjini. Rćani mnogo polaze za zaradom u strani svijet (Amerika). Pobožni su — najčuvenija im je zavjetna crkva Male Gospe sa Sreseru kod Janjine — miroljubivi i gostoljubivi. U mnogoj rćanskoj kući imaju gusle i mješnice, uz čiju svirku mladež pleše kolo. Još je običnija lirica, uz koju također plešu i pjevaju pjesme. U Rćana je narodna svijest dobro razvijena.

P. pripada dubrovačkoj oblasti, i to: općina pelješka (1.992 stanovnika), kunovska (2.136), janjinska (2.601) i trpanjska (1.300), korčulanskom srezu, a općina stonjska (6.684 stanovnika, od toga 2.938 na Ratu, a 3.686 u dubrovačkom primorju) dubrovačkom srezu. U svemu ima P. ili Stonjski Rat 10.967 stanovnika.

Za neke krajeve narod ima posebna imena, tako je: Lovište zapadni kraj poluotoka, Župa na zapadu od Kune, a Crna Gora na istoku od Janjine. Znatnija su općinska i župska mjesta: Orebići sa 610 stanovnika, na južnoj, a Trpanj sa 640 stanovnika, na sjevernoj obali, Janjina sa 706 stanovnika najveće mjesto i Kuna sa 555 stanovnika, podalje od mora, Ston sa 469 stanovnika na Prevlaci. Dva su kotarska suda, u Orebićima i Stonu. Janjina ima male luke Trstenik i Drače, a Kuna Crkvicu.

Na P. se nalazi iberskih gomila, rimskih natpisa i ploča (naročito u Janjini) i bogomilskih stećaka. Prvi su stanovnici P. bili Iliri (Ardijejci), koje su pokorili Rimljani. Kad su došli Goti (493), stanovnici P. već su bili polatinjeni. Po doseljenju Slavena (oko 600), P. je pripadao kneževini Zahumlju, kojom je u vrijeme hrvatskog kralja Tomislava vladao knez Mihajlo Višević. Na splitskom crkvenom saboru (925), u kome je uz kralja Tomislava sjedio i knez Mihajlo, među sufraganim biskupijama splitske metropolije spominje se i stonjska biskupija. Malo zatim (oko 950) car Konstantin VII. ističe Ston među zahumskim gradovima. Kad je Zahumljem zavladao bosanski ban Stjepan Kotromanić, dao je, poveljom izdanom 15/2 1333 u gradu Sreberniku, sav poluotok Rat i Ston i Prevlaku i otoke, koji su okolo Rata, i sve što je od Prevlake do Lovišta, Dubrovčanima u baštinu i plemenito, a oni su obećali, da će banu zato svake godine plaćati 500 perpera. Prevlaku su Dubrovčani dobro utvrdili zidom i kulama. U dubrovačkoj vlasti ostao je P. sve do pada dubrovačke republike (1808). Za dubrovačke vlade, osim kneza u Stonu, bila su na Ratu dva upravitelja, kapetana, u Janjini i u Trstenici (istočno od Orebića, propala u more, još se vide razvaline na dnu mora). P. je bio razdijeljen na 5 krajeva (contrade): Ponikve, Crna Gora, Janjina, Dubrave i Trstenica. Narod je bio većinom kmet dubrovačke vlastele. 1806 zauzeli su P. Francuzi, i držali su ga do 1813. Francuski je zapovjednik sjedio u Janjini. 1813 Englezi su zauzeli Ston i južni dio P. (Zagorje do luke Žuljane). 1814 dobila je P. Austrija i držala ga sve do svoga sloma 1918, kada je pripao kraljevini SHS.

L i t e r a t u r a: N. Bjelovučić, Poluotok Rat ili Pelješac (1907); R. Petermann, Führer durch Dalmatien (1899); K. Jireček, Pelješac (Otov Naučni Slovnik). *J. Modestin.*

PENC VIKTOR, inžinjer (27/7 1886, Osijek). Apsolvirao je visoku tehničku školu u Friedberg-u i politehniku u Berlinu. 1912—1915 bio je vlasnik tvornice strojeva u Osijeku, 1915 do 1917 u ministarstvu u Beču, kasnije je dodijeljen, u svojstvu nadinžinjera, firmi Lorenzwerke, Beč. 1920—1922 bio je ravnatelj i osnivač firme Jtes, tvornice električnih strojeva u Karlovcu. 1922—1925 bio je vlasnik tehničke poslovnice za vodovode, kanalizacije, centralna grijanja i elektrotehniku u Brodu na Savi, a od maja 1926 u Osijeku. Osnovao je i gradio, među ostalim, vodovod i kanalizaciju grada Swinemünde (Njemačka). Izradio je osnove za vodovod u Osijeku, Petrinji, Duala (Afrika) i t. d., kao namještenik firme David Growe. Sada gradi, osim većih vodovoda, cen-

tralna grijanja, radio-stanice i električna postrojenja. *S. D.*

PENCK ALBRECHT DR., profesor geografije na sveučilištu u Berlinu i upravnik Oceanografskog Instituta (1858, Leipzig). U svom naučnom radu P. se naročito bavi geomorfologijom, ali je napisao dosta veliki broj rasprava i iz svih drugih dijelova geografije. Nekoliko P. radova tiču se i naših zemalja: Geomorphologische Studien aus der Herzegovina (Zeitschr. d. Deutschen u. Österr. Alpenvereins, 31, 1900), Die Eiszeit auf der Balkanhalbinsel (Globus, 78, 1900), Über das Karstphänomen (Vorträge d. Ver. zur Verbreitung naturwissenschaft. Kenntnisse, 44, 1904), Die Alpen im Eiszeitalter. Svi ovi radovi odlikuju se dubokim poznavanjem pitanja i jasnoćom izlaganja. *P. V.*

PENGOV IVAN, kipar (9/6 1879, Ihan). Učenik je obrtničke škole u Ljubljani, gdje i sada živi. P. radi kipove i oltare u drvu i djelimice u kamenu, najviše za crkve. Glavna su mu djela: Kipovi Sv. Tome Akvinskog, Sv. Bonaventure, biskupa Žige Lamberta i Tomaža Hrena u spoljašnjem zidu stolne crkve u Ljubljani.

L i t e r a t u r a: Ljubitelj krščanske umetnosti, I., 28. *F. S.*

PEONIJA (Paeonia), u grčko-rimsko doba ime kraju na Vardaru. Južni dio naše zemlje, otprilike od Velesa do granice, pripadao je P. Peonci su vjerojatno bili slični Ilircima. Nekada je njihova zemlja imala mnogo šire granice. Ranije su Peonci bili nezavisni i imali su svoje kraljeve, koji su i svoj novac kovali. Kasnije je ova zemlja potpala pod Maćedoniju. *N. V.*

PEPELIŠTE. 1. Selo na Vardaru, srez negotinski, oblast bitoljska. Čuveno je po borbama, koje su u srpsko-bugarskom ratu 1913 vođene između srpske i bugarske vojske oko Krivolaka. Na P. je poginuo herojski, kraj svojih topova, artiljerijski poručnik Milorad Gavrilović. *M. M.*

2. V. Vučidol.

PEPELJAK, planina u Južnoj Srbiji između rijeka: Patiške-izvorišta Ramne-gornjeg toka Markove Rijeke, istočno od Suhe Planine, sjeverno-sjeverozapadno od Salakovc Planine, odnosno 22 km južno-jugozapadno od Skoplja. P. pripada sjevernomu dijelu planine Karadžice. Sastavljen je od paleozojskih tvorevina, čije se bore pružaju od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a u istom je pravcu upravljeno i planinsko bilo. P. je visok 1.814 m, i na jugu se nastavlja u Ubovo Brdo. Planina je dijelom pod vegetacijom. Preko njezinog bila vodi pješački put. *P. V.*

PEPELJUŠA (VARINSKI POTOK), rijeka u Srbiji, desni pritok zapadne Morave. Izvire na jugoistočnoj padini Lisca (1.100 m) i Malog Vrha (1.029 m). Izvorišni potoci su: Vratarica i Vrbnička Rijeka, koji teku prema jugoistoku, i sutiču kod sela Donjih Vratara. Odatle rječica teče, pod imenom Lesenovačke, dalje na jugoistok, između sela Šljivova i Male Vrbnice skreće na istok a od Dobroljubaca počinje teći na sjever-sjeveroistok, zatim na sjeveroistok, pa na sjever-sjeverozapad, kao P. Od Golubovca ponovno skreće u pravcu istoka-sjeveroistoka, a od Trebotina na sjever-sjeveroistok. U Zapadnu Moravu utiče oko 2 km sjeverozapadno od sela Čitluka, odnosno 6 km zapadno-sjeverozapadno od Kruševca. Većih desnih pritoka P. nema, zbog blizine toka Rasine, a s lijeve strane prima Kožetinsku Rijeku i Drenačku Rijeku. Dužina P. toka je 45·0 km, a površina porječja 308·0 km^2. *P. V.*

PEPEO je gljivička bolest vinove loze. V. Oidium. *I. R.*

PERADARSTVO je u našoj državi vrlo razvijeno i zauzima odlično mjesto u stočarstvu i u općoj privredi. Po najnovijim statističkim podacima ima u SHS oko 19,000.000 komada peradi. Perad se drži u svim krajevima naše države, i to ne na veliko, nego naročito u kućanstvima. Uglavnom se žene bave uzgojem peradi, te prema tome ova uspijeva vrlo dobro u malim kućanstvima, gdje se njoj posvećuje naročita pažnja. Perad goji se za produkciju mesa i produkciju jaja. Ti proizvodi služe u prvom redu za potrošak stanovnika, a i za izvoz. Potrošak u državi je velik, i to ne samo u gradovima nego i u narodu. 1926 iznosio je izvoz peradi 962.320 komada i 4,568.576 kg zaklane

peradi. Osim toga izvezeno je još oko 25,000.000 kg jaja.

Glavne vrste peradi, koje se goje u našoj državi su:

1. Kokoš. Ponajviše ima obične domaće kokoši, koja pripada mediteranskomu tipu, i koja je dobra, primitivna pasmina, ali nema osobitih vrlina, tako da u današnje doba više ne zadovoljava. Izuzetak čini štajerska kokoš, koja je već davno u uzgoju dotjerana, i koja uživa znatan glas na stranom tržištu, naročito zbog kvaliteta mesa (štajerski kopuni). Već su pod kraj prošloga vijeka importirane u velikoj količini tuđe pasmine, kao Orpington, Wyandotte, Plymouth-Roks i t. d., u cilju oplemenjivanja domaće pasmine i u svrhu čistog uzgoja. Domaća kokoš je manjeg uzrasta, ponajviše divlje boje (poput divlje kokoši), daje do 80 jaja godišnje s prosječnom težinom od 45 kg, meso je suho i kod starijih žilavo. U hrani je čedna i otporna je protiv bolesti i nevremena, tovi se osrednje. (V. Wyandotte, Košin, Langšan, Orpington, Plymouth, Sulmtalska, talijanska kokoš i štajerski kopuni).

2. Puran. Od purana ima najviše običnoga, kako je raširen u svim južnim podunavskim državama. Ima i brončastoga, koji potiče od jedne druge vrste divljeg oblika. Purana drže isto tako u malim kućanstvima, samo se na pašu tjera u velikim čoporima. Puran se drži zbog produkcije vanrednog mesa. (V. Puran).

3. Guska. Najviše rasprostranjena je obična domaća guska, kako je ima po cijeloj Evropi. Gusku drže zbog produkcije mesa i finoga perja. Osim domaće guske, drže u našim krajevima još emdensku i tulusku, u svrhu čistog uzgoja ili ukrštavanja s domaćom pasminom. Obje pasmine su importirane, i to emdenska iz istočne Frizije a tuluska iz južne Francuske. (V. Guska).

4. Patka. U svim krajevima naše države drže u kućanstvima i patke, koje se lakše odgajaju i rentabilnije su od kokoši, te se zbog toga i više drže patke nego guske. I patka služi u prvom redu za produkciju mesa, a onda i za perje. Najraširenija pasmina je obična domaća patka. Ona se u svojim osobinama ne razlikuje bitno od divlje patke, a često ima još i divlju boju izvornog oblika, inače prevlađuje bijela boja. Obična domaća patka počinje leći jaja u ožujku, i ako joj se uzmu jaja, onda ona obično daje svaki dan po jedno jaje kroz 3—4 mjeseca, tako da dobivamo 60 do 120 jaja zelenkaste ili modrobijele boje, od 60 g prosječne težine, na godinu. Jaja od patke su vrlo masna. Obične patke su i vrlo dobre za leženje i kao vodilje. Mladi se vrlo brzo razvijaju i ne zahtijevaju naročitu njegu, samo prve 2—3 nedjelje traže toplinu, te ne smiju doći na kišu ili plivati u hladnoj vodi. Traže mnogo hrane, naročito zelene, ali nisu izbiračice, a lako se tove. Netovljene patke imaju težinu od 1½ do 2 kg. (V. Patka, Peking-Patka, Biserka, Paun). *S. Ulmansky.*

PERANSKI. V. Perna.

PERAST, gradić u Dalmaciji, u Boci Kotorskoj, na podnožju Ilinoga Brda (Monte Casson, 873 m), naprama tjesnacu Verigama, gdje se zaliv rasklapa u dva zatona, u Kotorski i u Risanski Zaton, pred kojim su dva otočića Bogorodice i Sv. Đurđa.

P. je vrlo staro mjesto. Osnovano je od ilirskog plemena Pirusta, po kojima je i ime dobio, a u 9 je vijeku već bio naseljen našim narodom. Peraštani su od starine poznati junaci, na moru i na kopnu. Stoga su ih cijenili i srpski vladari iz doma Nemanjića i potonji vrhovni gospodari Mlečići (1420—1797), dajući im odlično mjesto čuvara (12, po tolikom broju peraških rodova) državne ratne zastave. U pomorskoj bitci kod Lepanta 1571 Peraštani su, kao obično, bili počasna straža kraj zastave na admiralskoj lađi mletačke flote. Tada je poginulo 7 Peraštana zastavnika. U P. već je u 16 vijeku bila ugledna pomorska škola, u kojoj su poučavali katolički redovnici i svjetovnjaci iz P. Peraštani su se odlikovali osobito za turskih ratova. 15/5 1654 odbili su oni, premda im grad nije bio utvrđen, iznenadnu navalu 6.400 Turaka, a zatim ih razbili. Čuvši za to junaštvo, ban Petar Zrinjski požurio se u P. i darovao je hrabrim braniteljima dragocjenu sablju, koja se još i danas čuva u gradskoj vijećnici.

P. ima jedva 400 stanovnika. Sjedište je općine (u srezu bokokotorskom, zetske oblasti), rimokatoličke župe i pravoslavne parohije; parobrodarska je stanica bokeške obalne

plovidbe, najsunčanije i najzdravije mjesto u najljepšem kraju Boke Kotorske, morsko kupalište i klimatsko zimovalište. O negdašnjem blagostanju P. svjedoče ugledne zgrade od tesanog kamena, na dva sprata visoke i lijepo ukrašene klesanim mletačkim prozorima.

Literatura: Vj. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati II. (1881); D. Šerović, Boka Kotorska (Jadranska Straža, III., 1925); F. Viscovich, Storia di Perasto (1898).

J. Modestin.

PEREGRIN SAKSONAC (A Saxonia Peregrinus), vikar bosanskih franjevaca i bosanski biskup (— 28/1 1356). U Bosnu je došao s generalom franjevačkoga reda fra Gerardom (Geraldom), u prvoj polovini 14 vijeka, i tu je postao, kako Chronicon Gyöngyösiense piše, 5/10 1339 prvim vikarom bosanskih franjevaca. U Bosni se P. tokom vremena asimilirao domorocima. On je tu izučio narodni jezik, te mladu bosansku vikariju pojačao brojem i stanova i osoba, a s bosanskim banom Stjepanom Kotromanićem stajao je u tako uskoj vezi, da se može staviti u red sredovječnih bosanskih državnih kancelara. Papa Klement VI. imenovao ga je 28/1 1349 bosanskim biskupom. P. je sve do skora pogrešno izjednačivan sa fra Peregrinom, koji je bio 1348 izabran, ali nikada potvrđen za splitskoga nadbiskupa. Franjevački Martyrologium pribraja P. blaženim, a ostaci mu počivaju u Đakovu.

Literatura: J. Jelenić, Zbirka za biografski Rječnik Jugoslavenske Akademije. *J. J.*

PERGOŠIĆ IVAN, pisac (— 1529, Varaždin). Spominje se, da je bio 1564 rektor zagrebačke gradske škole. 1567 spominje se kao juratus grada Varaždina i notar gradaške i varaždinske županije. P. je preveo na hrvatski s madžarskoga Verbőczi-jev Tripartitum, te ga je štampao u Nedelišću u Međumurju u štampariji grofa Đure Zrinjskoga starijeg, pod naslovom: Decretum, koteroga je Verbőczi Istvan diacki popisal. Stampan v Nedelischu nassega Leta Zuelichenia 1574. Od knjige je sačuvan jedan primjerak u Zagrebu, u sveučilišnoj knjižnici a drugi u sveučilišnoj knjižnici u Budimpešti. Nanovo ga je izdala 1909 srpska akademija u redakciji K. Kaldeca. Djelo je posvećeno knezu Jurju Zrinjskomu, koji ga je dao štampati u svojoj štampariji. P. izdao je još u Varaždinu djelo Praefationes et epistolae dedicatoriae doctissimae et sanctae vitae viri Desiderii Erasmi Rotterdami in quatuor Evangelistas (1587). P. je svakako bio pristaša reformacije, kada je izdao djelo jednog od najglasovitijih reformatora. P. je, uz Bučića i Vramca, osnivač hrvatske kajkavske književnosti. *F. B.*

PERIĆ NINKO DR., ministar prosvjete (14/5 1886, Bojić, srez pocerski, okrug podrinski). Gimnaziju je svršio u Šapcu i Beogradu, a pravni fakultet u Beogradu i Parizu (1912). Poslije svršenih nauka bio je 1913 do 1917 sudski pisar, a zatim sekretar u ministarstvu inostranih poslova (do 1920), kada je izabran za vanrednog profesora univerziteta u Beogradu. 1920 izabran je za narodnog poslanika za podrinski okrug. 16/12 1922—1/8 1923 bio je ministar socijalne politike, a zatim od 27/3 1924 ministar pravde, pa ministar financija. 1927 bio je neko vrijeme ministar inostranih poslova, a od 16/6 ministar prosvjete. — Napisao je: Teorija zloupotrebe vlasti (1912), Teritorijalni sukob zakona (1920), Osnovi građanskog prava, Opšti deo (1922), Skupljeni pravni članci i rasprave (1922), i veći broj pravnih rasprava po raznim časopisima. *D. P.*

PERIĆ ŽIVOJIN, pravnik i političar (3/1 1868, Stubline, valjevski okrug). Svršio je gimnaziju u Valjevu i Beogradu, a lisans prava u Parizu 1888—1891. U državnoj službi je od 13/1 1893, prvo u ministarstvu financija, pa u ministarstvu inostranih djela, zatim u sudskoj struci, kao sudski pisar, sudija i poslije kao sekretar u ministarstvu pravde. S posljednjeg položaja izabran je i 31/5 1898 potvrđen za vanrednog profesora građanskog sudskog postupka i međunarodnog privatnog prava u velikoj školi, a za redovnog profesora na istoj katedri izabran je i postavljen 1/4 1901. Od 4/3 1905 redovan je profesor građanskog prava na univerzitetu u Beogradu.

P. je, pored Andre Đorđevića, naš prvi civilist, vrlo plodan i mnogostruki pravni pisac. On je dao veliki broj monografija i rasprava, naro-

čito iz područja građanskog prava, građanskog sudskog postupka, međunarodnog privatnog prava, zatim iz javnog prava i filozofije prava. — Pored većeg broja političkih rasprava i članaka, P. je uzeo i aktivno učešće u našem političkom životu, naročito poslije 1901. 1908—1912 bio je narodni poslanik za grad Šabac. Kao političar P. je u unutrašnjoj politici pristaša odmjerenog konservatizma i postupnosti i pobornik stroge zakonitosti, a u spoljnoj i nacionalnoj politici bio je pristaša naslona na Austro-Ugarsku i trojni savez. Istakao se naročito svojim radom za legitimno rješenje t. zv. zavjereničkog pitanja. Od 1919 P. se povukao iz aktivne politike. P. je bio više puta član naših zakonodavnih komisija.

Glavna P. djela su: Zadružno pravo, I. (1914), II. (1920), O ugovoru o prodaji i kupovini, I.—III. (1920—1921), O sukobu zakona u međunarodnom privatnom pravu, drugo izdanje (1926), Granice sudske vlasti (1899), O popisu za izvršenje odluka sudskih (1902), O prvenstvenom pravu naplate između države i hipotekarnih povjerilaca (1901), Jedan pogled na evolucionističku pravnu školu (1907), O školama u pravu (1921), Privatno pravo (skupljene rasprave iz priv. prava, 1912), Princip stečenih prava (1920), Političke studije (1908) i s Drag. Aranđelovićem Građanski sudski postupak, I. (1912), II. (1920). Osim toga, P. je napisao veliki broj pravnih rasprava i članaka u raznim stručnim časopisima, našim i stranim (francuskim, njemačkim, engleskim i talijanskim). *R. Popović.*

PERISTER, planina u Makedoniji, između Prespanskog Jezera, rijeka: Brajčinske-Crne, Bitoljsko-Prilepske Kotline i Đavatske Udoline. Glavna masa i najviši vrh P. sastavljeni su od gnajsa arhajskog habitusa, koji je gdjegdje pravilne slojevite strukture. Pored njega se u cijeloj masi javljaju granit-gnajs i filiti, mjestimice bogati kvarcem, zatim kvarcit, sericitni škriljci, a rijetko mikašist. Kristalastih vapnenaca na P. nema. Pružanje slojeva je promjenljivo, ali prevladuje pravac od sjevera-sjeveroistoka prema jugu-jugozapadu, dok se glavna masa pruža pravcem od sjeverozapada na jugoistok. Na P. se geološki i orografski pravac kose. Najviši dijelovi P. predstavljaju zaravan, koja je visoka 1.600 do 1.900 m. Ona nije mnogo raščlanjena dolinama i blago je nagnuta k jugu, u kome se pravcu snizuju i vrhovi. Zaravan se naročito jasno izdvaja početkom ljeta, kada je još pod snijegom, dok od njene oštre ivice počinju vrlo strme padine, koje su bez snijega, i spuštaju se prema okolnim kotlinama. One su duboko raščlanjene sistemom dolina, među kojima su se obrazovali povijarci i kose. Najviši visovi od sjevera k jugu su: Perister 2.600 m, kota 2.415 m, kota 2.421 m, Griva 2.193 m, Muza 2.351 m. Od kote 2.415 m odvajaju se dva povijarca, prvi prema sjeveru-sjeverozapadu, koji se zove Kozji Kamen 2.199 m, a drugi prema zapadu i sjeverozapadu, na kome su istaknuti visovi Visoka Čuka 2.182 m, Mala Čuka 2.015 m, Kedra 1.820 m. Od Grive se odvaja na jugozapad povijarac Marušica, s vrhovima: kota 2.090 m. Gura 2.102 m, Ardan 1.591 m, a na jug kosa Porta 1.800 m. Na sjeveroistočnoj strani P. mreža doline mnogo je gušća, pa je više i povijaraca, od kojih su naročito istaknuti: Crvena Stijena, Debeli Rid i Neolica.

Na najvišim dijelovima P. očuvani su tragovi nekadanje glacijacije. U glavni vijenac P., koji ima dosta blag oblik, oštro su usječeni cirkovi oko izvorišta Crvene Rijeke, bezimenog potoka i Šaponjice (Sapundžice), i svi su eksponirani sjeveroistoku. Osim njih konstatirane su na dva mjesta morene od cirkusnih lednika, a niže fluvioglacijalni nanosi Dragora. Na sjeveroistočnoj strani P. ima i dva glacijalna jezera: Golemo i Malo Jezero, čija su korita u cirkovima. — Sve niže partije P. su pod šumama. Na sjevernoj strani glavno je šumsko drvo endemitski bor monika (Pinus peuce), dok je spomenuta zaravan ljeti područje suhati. — Sjevernim i sjeveroistočnim podnožjem P. prolazi cesta Ohrid i Korča—Kozjak—Bitolj, istočnim, cesta Prilep—Bitolj—Lerin, zapadnim, kolni put Kozjak—Ljubojna, a preko planine vodi veliki broj pješačkih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: A. Philippson, Reisen und Forschungen in Nord-Griechenland (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, 32, 1897); K. Oestreich, Beiträge zur Geomorphologie Makedoniens (Abhandl. d. k. k. Geogr. Ge-

sellschaft, 4, 1902); J. Cvijić, Novi rezultati o glacijalnoj epohi Balkanskoga Poluostrva (Glas, 65, 1903); J. Cvijić, Osnove za geografiju Stare Srbije i Makedonije (III., 1911, 767 do 776). *P. Vujević.*

PERIŠAN je vrsta nakita za ukrasivanje konđi i drugih ženskih kapa. P. su vrsta igle od raznog metala s lančićima i trepetljikama. Izobičajen je u Srbiji. *N. Z.*

PERIŠIĆ LJUBIVOJ, počasni đeneral (18/1 1846, Valjevo — 1/8 1921, Vrnjci). Po svršetku 5 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 3/9 1860. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 1/10 1865, za kapetana 20/1 1875, za pukovnika 6/12 1888. Umirovljen je kao počasni đeneral 1/11 1897. Do 1868 bio je oficir pri puškarnici u Kragujevcu, 1868 bio je godinu dana, kao državni pitomac, u Jarsenolu (u Austro-Ugarskoj), radi izučavanja fabrikacije pušaka. Tom je prilikom primio iz bečke kovnice prvi srpski bakreni novac, koji je tamo bio naručen. 1869—1870 bio je oficir pri puškarnici u Kragujevcu, 1870—1873 oficir barutnih magazina, 1873—1874 komandir podrinske brigadne baterije narodne vojske, 1874 do 1875 komandir brdske baterije dunavskog artiljerijskog puka, 1875—1876 komandir baterije (3) artiljerijskog puka (2), 1878—1879 načelnik artiljerije moravskog kora, 1880—1883 upravnik puškarnice u Kragujevcu, 1883 do 1885 referent artiljerije moravskog kora i komandant niškog grada, 1886 do 1887 ponovno upravnik puškarnice u Kragujevcu, 1887—1897 načelnik artiljerijsko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog. — U ratu 1876 bio je komandir baterije. U ratu 1877/78 bio je komandant artiljerije ibarske divizije moravskog kora. U ratu 1885 bio je referent artiljerije moravske divizije. *V. B.*

PERJANICA, izobičajena nevjestina kapa iskićena cvijećem, novcem i perjem. Nosi se u Pomoravlju. U pećskoj okolini nosila se P. s nanizom. U Gilanskom Polju, na Kosovu u selu Odevcu nose nevjeste P. sličnu onoj u pećskoj okolini. *N. Z.*

PERKO PAVEL, pripovjedač (25/1 1877, Poljane, kod Škofje Loke). Svršio je gimnaziju (1890—1898) i teologiju u Ljubljani; svećenik je od 1901. Služio je od 1902 kao kapelan u Škocijanu kod Mokronoga, Raki, Kranjskoj Gori i Žirima, od 1910 kao župnik u Češnjicama kod Šmartna u Tuhinju. — P. se javio 1898 u Ljubljanskom Zvonu s idilom Piščalka (pseudonim J. Gol) i sarađivao je poslije u Dom in Svetu (u početku pod pseudonimom Fr. Kočan), Vrtcu, Angelčku, Pomladnim Glasima, Mohorjevoj Družbi, Mentoru i dr. U svojim pripovijetkama P. crta prost svijet domaćih krajeva i njegov unutarnji život, njegove tihe patnje i duševno junaštvo u malim prilikama. Važniji spisi su mu: Prijazna (Dom in Svet, 1900), Tinačka (1902), Mrakov Tomaž (1906), Kljekljarica (1912), Doktor Lovro (1913), Moško in odločno (1914); između ostalog Rotijin Blaže (Slovenske Večernice Mohorjeve Družbe 1903), Lovriček (Koledar Mohorjeve Družbe za 1926). Izbor P. priča izašao je u knjizi Z Naših Gora (1924). *I. G.*

PERKOVAC IVAN, političar i žurnalist (23/5 1826, Harmica, kod Brdovca — 16/4 1871, Samobor). Učio je gimnaziju u Kanjiži u Ugarskoj, biskupsko sjemenište u Zagrebu, a svršio je filozofiju 1845. 1848 bio je namješten u bojnom odsjeku banskoga vijeća, i ostao je o tome spomen u Crticama iz bojnoga odsjeka. Radio je istovremeno i u Narodnim Novinama i Slavenskom Jugu. 1850 upisao se ponovno u pravoslovnu akademiju, a poslije toga na pravni fakultet gradačkog sveučilišta, ali je ostao u Zagrebu. 25/11 1851—2/2 1853 bio je tajnik Matice Ilirske, i uređivao je neko vrijeme beletristički list Neven. 1860 bio je faktični urednik Vrbančićevog Pozora. 1861 izabran je u hrvatski sabor, u kome je svoju stranku nazivao prvo »narodnom«, a u drugoj polovini 60 godina »narodno-liberalnom«. Od početka 1862 bio je Pozoru ne samo urednik, nego i vlasnik. Zbog oštrog opozicionalnog stava Pozor je obustavljen (1864 11/1) do 1865, kada je opet počeo izlaziti. 1866 biran je P. u kraljevski odbor za uređenje državopravnih odnosa između Ugarske i Hrvatske. Tada je bio perovođa hrvatskoga odbora. Neuspjeh pregovora i izmijenjena politička situacija u saboru potakla je P., da položi svoj mandat. 1867 P. je opet biran u sabor, u kome se naročito istakao u borbi za sankciju za-

kona o izbornom redu od 1861. 1867 obustavljen je opet Pozor od L. Rauch-a, a P. je s Miškatovićem osnovao u Beču Novi Pozor uz potporu biskupa Strossmayer-a. Poslije neuspjeha na izborima 1867, P. se okrenuo radu na narodnoj prosvjeti. U tome cilju P. je uz potporu Matice Ilirske, pokrenuo zabavno-poučni časopis Vienac (1869), kome je bio faktični urednik. Pored članaka, pisao je i pripovijetke, od kojih je najbolja Stankovačka učiteljica.

Literatura: J. Perkovac, Pripovijesti. Iz bojnoga odsjeka. Sa životopisom J. Perkovca od Ivana Zahara (1905). *M. Prelog.*

PERKOVIĆ-SLIVNO, dva sela u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Šibenik, od Šibenika 18 km (pravac) k jugoistoku. Imaju zajedno 539 stanovnika. Po selima se zove znatna željeznička stanica, raskrsnica, na pruzi Split—P. S.—Knin s krakom P. S.—Šibenik (21·6 km). Kod P. ima rezervoar vode od 6.000 m^3, kojom se služe željezničke lokomotive.

J. M-n.

PERLASKA DOMINIK, grafičar, bakrorezac. Živio i radio je u prvoj polovini 19 vijeka. Krajem druge decenije P. se nalazio u Pešti, gdje se istakao kao bakrorezac i litograf. Pored davanja časova iz risanja, radio je i čisto zanatski: sastavljao je esnafska pisma, zaglavlja, diplome i t. d. 1838 ilustrirao je Antona Arnota Magazin za Hudožestvo i Modu. 1839 počeo je izdavati Sveopšti Magazin Obraza, a rezao je slike i za peštanska Navođenja. Za Kolarev Viklad izradio je grad Ankonu u noći i više portreta, kao Sime Milutinovića i poljskog generala Chlopickoga. 1841 ponudio se, uzalud, peštanskom madžarskom udruženju za gojenje umjetnosti da mu sastavi plakat. *V. P.*

PERNA, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Vrginmost, općina Topusko, od Topuskog 9 km (pravac) k zapadu; u dolini (164 m) potoka Pernice (ka Glini). Ima 1.221 stanovnika, pravoslavnu parohiju i pučku školu. Na brijegu nad P. razvaline su staroga grada Pernika.

P. je prva od svih općina u Hrvatskoj, već 1225 dobila je povelju slobode. Župa i crkva Sv. Marije u P. osnovana je valjda još prije. Zbornik arhiđakona Ivana 1334 spominje je u arhiđakoniji garičkoj. Na početku 15 vijeka kralj je Sigismund darovao P. Jakovu, sinu bribirskoga kneza Pavla od plemena Šubića. Ta se grana zvala Peranska, dok se druga od 1347, po gradu Zrinu, zvala Zrinska. Peranski su bili u srodstvu s bosanskim velikim vojvodom Hrvojem Vukčićem-Hrvatinićem, a proizlazili su iz Dubrovnika. Oni nisu došli do onako visokih časti kao knezovi Zrinski, ali su ipak bili ugledni plemići. Kristofor Šubić Peranski potpisao je 7/3 1492, među ostalim velikašima i plemićima, požunski ugovor o nasljedstvu u Ugarskoj i Hrvatskoj između Vladislava Jagelovića i Maksimilijana Habzburgovca, a 1/1 1527 bio je na cetinskom izbornom saboru među pristalicama Ferdinanda Habzburgovca. U P. bio je hrvatski sabor 24/4 1530. Kasnije se, oko 1550, proslavio u bojevima s Turcima Gašpar Šubić Peranski. Turci su P. nanosili štete: 1548 i 1558 okolinu joj je harao Malkoč-beg bosanski, 1562 pred P. je razbio tursku četu Herbert Auersperg. 1578 zauzeli su P. Turci. Izgubivši P. Peranski su, pod zaštitom Zrinskih, živjeli na svojim imanjima, što su ih bili stekli u Pokuplju, oko Jamnice, i u karlovačkoj okolini. Ivan Peranski bio je zapovjednik hrvatske tjelesne straže na saksonskom dvoru u Dresdenu. U Saksonskoj je proživio 20 godina. On (— 1689) i njegova kći Sidonija Barbara grofica Delišimunovićka, čuvena dobrotvorka crkve i hrvatskih samostana (— 1713), sahranjeni su u Sreticama, kod Ozlja. Porodica Peranskih izumrla je oko 1740 s Gašparom P., vlastelinom u Paradušu kod Jamnice. Turci su i u 18 vijeku udarali na P. (1717 i 1788). Za turskih upada propala je katolička župa. Novi pravoslavni stanovnici potiču iz Bosne.

Literatura: R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (1895, 210—221).

J. Modestin.

PERNAT MARKO. V. Pernhard.

PERNHARD MARKO, slikar (1822 ili 1824, Spodnje Medgorje, kod Velikovca — 30/3 1871, Celovac). P. je slikar gorskih vidika. Glavna su mu djela: Panorama s Kleka u 9 slika iz 1857 i 1858 (Muzej u Celovcu), Panorama sa Triglava (Narodni Muzej u Ljubljani), panorame sa Šmarne Gore i Stola (Kranjska Hranilnica u

Ljubljani). P. je naslikao oko 1.200 slika uljem (26 gorskih panorama) i ostavio je 65 knjiga s crtežima, među njima i album sa 198 crteža olovkom svih gradova i gradskih ruševina u Koruškoj.

Literatura: Fr. Kotnik, Zbornik za umetnostno zgodovino, III., 81
F. S.

PERNIK. V. Perna.

PERONOSPORA je gljivična bolest vinove loze, koja djeluje na lišću i grožđu. Ima je u svima vinskim krajevima kraljevine SHS. U godinama jake zaraze P. uništi rod ili ga znatno umanji. Ta bolest pojavila se kod nas 1883, te je u mnogo slučajeva ubrzala propadanje vinograda.
I. R.

PEROŠ MARKO, slikar, učitelj risanja u državnoj tehničkoj srednjoj školi u Zagrebu (10/5 1870, Otok). Svršio je gimnaziju i stručne slikarske škole. Izradio je slike za pravoslavnu crkvu u Bjelovaru i svetačke slike za sabornu crkvu u Plaškom. Mnogo se bavio pitanjem primjenjivanja narodnih ornamenata. Priredio je 1912 u Zagrebu izložbu svojih radova. U katalogu te izložbe izložio je svoja načela o hrvatsko-bizantskom narodnom slogu. Pisao je mnogo članaka iz područja umjetničkog obrta.
A. Sch.

PEROVIĆ DRAGO. V. u Dodatku.

PEROVIĆ MILOŠ DR., pjesnik (19/2 1874, Užice — 2/4 1918, Pariz). Svršio je realku u Užicama, pa je učio pravo i poljoprivrednu školu, a 1897 do 1902 filozofiju na univerzitetu u Beogradu, Beču, Leipzig-u i Zürich-u. Doktorska mu je teza bila: Dositheus Obradovitsch, Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärungspädagogik. Služio je kao nastavnik u Užicama i Čačku, 1906 u Skoplju, 1908 u Solunu, a od 1913 opet u Skoplju. Učestvovao je u svim ratovima kao rezervni oficir. Bio je ranjen i ranama je i podlegao. Rano je počeo pisati stihove, koje je za života objavio u dvije sveske Pjesama, a napisao je i jednu tragediju u stihovima, Karađorđe.
V. P.

PEROVIĆ RADOVAN DR. (TUNGUZ-NEVESINJSKI), književnik (4/5 1879, Ulog, Hercegovina). Pučku školu učio je u Nikšiću, a gimnaziju na Cetinju i u Beogradu. Filozofiju i književnost učio je u Beogradu i u Bruxelles-u, gdje je 1912 promoviran za doktora. 1913 postavljen je za nastavnika gimnazije, prvo u Beogradu, a zatim je služio u Skoplju, Nikšiću i Smederevu. 1922 umirovljen je po molbi. — P. je u prvoj desetini ovoga vijeka objavio mnogo pripovijedaka iz narodnog života u Crnoj Gori i Hercegovini, po svim uglednijim srpsko-hrvatskim časopisima i političkim listovima. Do sada je izdao tri posebne sveske, dvije pripovijedaka: Gorštakinje u izdanju Čupićeve Zadužbine (1905) i S orlovskih krševa (1914), i jedan politički roman, Iz zemlje plača (1906), nagrađen od Srpske Akademije Nauka Marinovićevom nagradom.
V. P.

PEROVIĆ SERAFIM, hercegovačko-zahumski mitropolit (22/6 1827, Gorica, kod Trebinja — 17/2 1903, Mostar). Učio je u manastirima Žitomisliću i Dužima. 1848 primio je monaštvo. 1853 došao je, s Nićiforom Dučićem u Beograd u bogosloviju. 1857 postao je učitelj u Mostaru. 1858 postao je iguman u Žitomisliću, a 1864 arhimandrit. Bavio se u Rusiji dvije godine, kupeći milostinju za svoj manastir. Po povratku (1870) bio je osuđen od turskih vlasti i poslan u zatočenje u Tripolis, u sjevernu Afriku. Tu je proveo do 1876, kada je pušten kući, na zauzimanje Rusije. 1876 do 1878 ratovao je protiv Turaka. 1878 do 1888 proveo je kao arhimandrit u Žitomisliću. Za hercegovačko-zahumskog mitropolita posvećen je 16/4 1889. P. je u svojoj eparhiji ustanovio konsistoriju, osnovao je fond za svešteničke udovice i siročad, uredio je protopresviterate i parohije, osnovao je fond za pomaganje srpskih osnovnih škola u Hercegovini i nastojao je, da se podignu mnoge crkve i škole u njegovoj mitropoliji. *R. G.*

PERPERA (prvobitno od grčke riječi yperpyron nomisma = žarki novac). Riječ P. nije došla k nama direktno iz grčkoga, nego preko skraćene talijanske forme perpero (od latinskog perperum = perperus). Skraćena forma javlja se kod nas najprije 1234—1240. P. je prvobitno značila samo bizantski ili mletački zlatni novac, poslije i idealan računski novac, koji sadrži izvjestan broj srebrnog novca raznih zemalja. — Vri-

jednost P. bila je prvobitno 12 srebrnih dinara (groševa), ali je, prema mletačkim zlatnicima, neprestano padala. U mletački dukat išla je 1284 1½ P., oko 1334—1366 2, 1379 već 2½, u 15 vijeku 3 a u Bosni čak i 4 ili 4½ P. Srpski kraljevi nisu nikada kovali zlatne P. Tobožnji starosrpski zlatnici Milutina, Dušana i kneza Lazara, koji su se u drugoj polovini 19 vijeka u Beogradu, Beču i Budimpešti pojavili, moderni su falsifikati. U Dubrovniku su se kovale 1683—1750 i 1801—1803 srebrne P. u vrijednosti od 12 dinarića i 1801 poluperpere od 6 dinarića. U novije vrijeme Crna Gora je kovala svoje P., koji su odgovarali u vrijednosti austrijskoj kruni (1 P. = 100 para). *B. S.*

PERTUSIER CHARLES DE, francuski oficir i književnik (1779—1836). Kao mlad oficir služio je u Dalmaciji, gdje se odao proučavanju naše književnosti i naših starina. Pisao je o nama u trećoj knjizi svojih Promenades pittoresques dans Constantinople et sur les rives du Bosphore (1816—1818), i u djelu La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'Empire ottoman (1822). *M. I.*

PERUŠEK RAJKO, pisac (7/1 1854, Ljubljana — 25/2 1917, Beč). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1864—1872), učio je klasičnu filologiju i slavistiku u Gracu, služio je kao suplent, od 1877, u Pazinu, odakle je učestvovao u okupaciji Bosne, od 1879 u Opavi. 1880 imenovan je za profesora u realnoj gimnaziji u Sarajevu, 1882 u Novom Mestu, 1896 u I. gimnaziji u Ljubljani. Kao penzioner živio je od 1910 u Ljubljani, a posljednje vrijeme u Beču. — P. je napisao više crtica i pripovijetki, za koje je crpio materijal iz života u Bosni poslije okupacije (Bosanske zanovetske, Kres, Pop Pero, Nesrečna junaška kri, Ljubljanski Zvon, 1891, Mare Bendića, Ljubljanski Zvon, 1897). Iz vojničkih uspomena napisao je crticu Med Krajišnici (Ljubljanski Zvon, 1900). Preveo je na slovenski između ostalog Skribe-ovu veselu igru Ženska borba (Slovenska Talija, 1875), Sofoklovog Edipa na Kolonu (Narodna Biblioteka, 1892), i Njegošev Gorski Vijenac s Rešetarovim tumačenjem i svojim uvodom (Prevodi iz svetovne književnosti, 1907). Napisao je više jezikoslovnih i književnih rasprava i polemika, koje su naišle većim dijelom na veliki otpor, osobito zbog oštrog oblika. Iz klasične filologije napisao je: Herondovi mimijambi (Ljubljanski Zvon, 1894), Die Aberkios-Inschrift (Izvestje I. gimnazije u Ljubljani, 1898). Sociološkog obima je rasprava: Položaj žene v različnih oblikah družine (Ljubljanski Zvon, 1904). Priredio je novo izdanje Kranjske čebelice (5 sv. Narodne Biblioteke, 1883) i spisa Andrejčkovog Jožeta-Podmilšaka (6 sv. 1884—1894). Sastavljao je 1893—1898 slovenačku bibliografiju u Letopisu Matice Slovenske i izvještavao je o srpsko-hrvatskoj književnosti i kulturi u Ljubljanskom Zvonu, a o slovenačkoj u srpskim listovima (u Iskri, Novoj Iskri, Kolu).

Literatura: Šlebinger, Ljubljanski Zvon (1917). *I. Grafenauer.*

PERUŠIĆ. 1. Selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, u bujnom i zelenom P. polju, koje presijeca dalmatinska cesta (iz Senja i Ogulina preko P. i Gospića u Knin), sada i lička željeznica (Ogulin—P.—Gospić—Knin). P. ima 286 stanovnika (općina 7.141), općinsko i docsko poglavarstvo, kotarski sud, kotarsku šumariju imovne općine otočke, pučku školu, rimokatoličku župu, željezničku stanicu, poštu i telegraf. Župna crkva Bl. D. Marije (neko vrijeme džamija) lijepa je i prostrana: ima 9 oltara i koridor unaokolo.

Grad P. (iznad sela) opasan je dvostrukim jakim zidovima, koji su 4 m razmaknuti, a imaju u opsegu 150 m. Nasred grada stoji 10 m visoka kula, koja je bila na tri kata. Grad je podigla u 15 vijeku porodica Perušića, čiji su se djedovi ovamo doselili valjda iz Dalmacije, gdje i danas ima selo P. (389 stanovnika, župa) sa starim gradom, od Benkovca 4 km južno. Najznatniji je član porodice P. bio Gašpar, 1486 banovac i kaštelan grada Rmnja. Njegov se potpis i pečat nalazi na budimskoj ispravi 7/3 1492, kojom su hrvatski velikaši i plemići posebice proglasili, da će priznati nasljedstvo kući Habzburg, ako kralj Vladislav (Jagelović) umre bez potomka. Perušići su držali svoj grad sve do 1528, kada su ga morali ostaviti Turcima, koji su tada poplavili Liku i Krbavu. U turskoj je vlasti P. ostao, izuzevši kratko vrijeme 1636—1641, sve do 1685. Pusto peru-

šićko selo naselio je 1553 Turcima Malkoč-beg bosanski. On je 1555 grad P. popravio i bolje utvrdio. P. je bio jedna od glavnih turskih tvrđava u Lici i središte dizdar-age (turskoga kapetana). 1569 razbio je kod P. grof Josip Thurn s 280 Senjana deset puta veću tursku vojsku, a 1642 potukao je tu Turke Gašpar Frankapan. 30/9 1685 oslobodio je grad P. od Turaka karlovački general Ivan Josip Herberstein. 1695 posvećena je turska džamija za katoličku crkvu. Na kraju 17 vijeka selo je P. imalo 300 stanovnika, a grad je stajao još čitav, ali je već 1713 bio sasvim zapušten i razvaljen.

Okolina P. obiluje pećinama (špiljama). Najveća i najljepša je Samograd-Pećina u gori Grabovači (772 m); ona ima otkriveno predvorje i 5 dvorana, u petoj jezerce, zatim Orlovčića-Pećina, nad kojom je junak Juraj Orlovčić bio sagradio grad Beč, ali su ga Turci 1521 spalili. U selu Klenovcu, od P. k jugoistoku, Sitvukova je pećina, koja je bila ispregrađena hrastovim brvnima za odbranu od Turaka. U njoj se i sada vide ognjišta, a našlo se i ljudskih kosti.

Literatura: E. Laszowski, Hrvatske povjesne građevine (I., 1902); D. Hirc, Lika i Plitvička jezera (1900).

J. Modestin

2. Grad kod Benkovca u Dalmaciji. Leži u ravnici, četverast je, na uglovima ima četveraste kule. Unutra okrugla kula strši iz manje četvorine, gdje je još nastavana četverostrana kula. Bio je u turskim rukama 1528 do 1684. Kasnije ga je držala obitelj Possedaria do danas. U okolini ima još 6 gradova i silni ostaci rimske varoši Asseria. *Đ. S.*

PERUZZI SVITOSLAV, kipar (7/10 1881, Lipe, kod Ljubljane). Učio je na akademiji u Beču, osobito kiparstvo u kamenu. Sada je profesor umjetničko-obrtne škole u Splitu. Glavna su mu djela: Spomenik Franje Josipa u Ljubljani (1903), grobni spomenik Jana Lega (1907), bista Primoža Trubara (1907) i t. d. *F. S.*

PERVOLF J. (1841 — 1895). Čeh je po porijeklu i odgoju. Bio je činovnik češkog muzeja u Pragu. 1871 prešao je u Varšavu i postao je profesor sveučilišta. Bio je saradnik različitih slavenskih enciklopedija (Rieger-ove, poljske i t. d.). Pisao je mnogo, mahom publicistički, o slavenskoj uzajamnosti. Najvažnije mu je djelo: Slaveni, njihovi uzajamni odnosi i veze; I. Nacrt historije Slavena do 18 vijeka (1886), II. Slavenska ideja u literaturi do 18 vijeka (1888), III. Slavenska ideja u kulturnim vezama Slavena do kraja 18 vijeka; I. odjeljak: Zapadni Slaveni (1890), II. odjeljak: Zapadni i Istočni Slaveni u uzajamnim vezama (1893).

A. B.

PESENTHEIMER. V. Egartner Jožef.

PESJAKOVA LUIZA (ROĐ. KROBATOVA), spisateljica (14/6 1828, Ljubljana — 31/3 1898, Ljubljana). P. je bila kći Prešernovog šefa Dr. B. Krobata. Osnovno obrazovanje dobila je u posebnoj školi u Ljubljani, privatno je učila šest razreda gimnazije. Stekla je temeljno opće i književno obrazovanje, družeći se u kući svoga oca sa elitom tadašnjih prosvjetnih radnika u Slovenačkoj, s Prešernom, koji ju je uveo u engleski i latinski, s Koritkom, Vrazom i dr. Poslije udaje za trgovca Simona Pesjaka, P. je živjela najprije u bogatim, kasnije u oskudnim prilikama, od 1878 kao udovica, u Ljubljani. — P. je počela rano da piše njemačke pjesme. Kad je počeo šezdesetih godina živ narodni pokret, P. je revnosno prihvatila narodni jezik, i počela je da piše slovenački. P. se bavila prije svega pjesništvom, pisala je i crtice, pripovijetke, novele, kazališne komade, igre, članke, putopise i slično. Njezini prilozi nalaze se u svim važnijim listovima njenoga doba, najviše u omladinskom Vrtcu (1871—1893). Izdala je i zbirku pjesama za omladinu Vijolice (1889). P. pjesme pokazuju lijep pjesnički talenat. Omiljene su i njezine omladinske i materinske crtice. Njene novele: Rahela (Letopis Matice Slovenske, 1870), Beatin dnevnik (Narodna Biblioteka 1887) srodne su idealističkoj njemačkoj zabavnoj literaturi. Iscrpni su njezini Popotni spomini (Ljubljanski Zvon, 1884) i memoaristička crtica Iz mojega detinstva (Ljubljanski Zvon, 1886). Njezin je libretto Fersterove opere Gorenjski slavček (Slovenska Talija, 1872). P. je bila uvažena saradnica raznih njemačkih omladinskih i porodičnih listova u Austriji i Njema-

čkoj. Izdala je i zbirku njemačkih omladinskih pjesama Ins Kinderland (1885). P. je prevodila s njemačkog, hrvatskog, češkog, talijanskog i francuskog na slovenački, a sa slovenačkog na njemački (između ostalog i Prešernove, Jenkove, Potočnikove, i dr. pjesme). Slovenački nije potpuno savladala, zato su joj spise drugi ispravljali.

Literatura: Erjavec i Flere, Starejše pesnice in pisateljice (1926). *I. Grafenauer.*

PESNICA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Drave. Izvire na jugozapadnom kraju Slovenskih Gorica, na relativno niskim bregovima, oko 15 km sjeverozapadno od Maribora. S izvora teče prema istoku-jugoistoku, od Donje Senarske prema jugu-jugoistoku i jugu, stalno u vijugastom toku, a od Pacine ponovno počinje teći na istok-jugoistok. Na svome toku prima veliki broj pritoka, naročito s lijeve strane, koje su i nešto duže od desnih. Ušće P. u Dravu je 3·2 km jugozapadno od Ormuša. Dužina toka je 72·3 km, a površina porječja 569·6 km^2. *P. V.*

PESOČANSKA RIJEKA, rječica u Makedoniji, desni pritok Sateske. Izvire na istočnoj strani Stogovo-Planine, na padinama Babina Srta (2.242 m) i Furke (2.006 m). Od izvora teče prema istoku, dalje od njega prema jugu, a na gornjem toku teče k jugoistoku. U Sátesku P. R. utiče oko 1 km niz vodu i istočno-jugoistočno od razvalina sela Pesočana, preko puta strme stijene Kula (980 m), odnosno 2 km sjeverno-sjeverozapadno od željezničke stanice Ohridsko Novo Selo. P. R. stalno teče kroz usku, klisurastu dolinu, a na gornjem toku zove se i Radomiro Rijeka. Nema ni jednog većeg pritoka. Dužina toka P. R. je 20·3 km, a površina porječja 219 km^2. *P. V.*

PESTY FRIGYES, madžarski historičar (1823, Temišvar — 1886, Budimpešta). P. je bio jedan od najboljih i najplodnijih madžarskih historičara. Naročito se mnogo bavio proučavanjem prošlosti Temišvara i Banata. Radio je mnogo na madžarizaciji Temišvara, i vodio borbu protiv hrvatskih i srpskih političkih pretenzija. Napisao je: Szörényi Bánság (13 svezaka, 1877—1878), Eltunt régi vármegyék (1880), Die Entstehung Croatiens (1882), 100 politikai és történeti levél Horvátországról (1885), Krassóvarmegye története (1883—1884), Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon (1877). *D. P.*

PEŠ. V. Skuti.

PEŠATA, rijeka u Sloveniji, desni pritok Kamniške Bistrice. Izvire na južnoj strani Kamniških Alpa, ispod vrha Krvaveca (1.853 m). S izvora teče oko 3 km prema jugozapadu, zatim prema jugu, kroz stjenovitu dolinu. Kod Bernika skreće na jugoistok, a od Kaplje Vasi počinje teći prema jugu-jugoistoku u jako vijugastom toku. Utiče u Kamnišku Bistricu kod sela Boričeva, na visini 262 m, oko 1·8 km sjeverozapadno od ušća Kamniške Bistrice u Savu. S ogranaka Kamniških Alpa prima veći broj pritoka, sve s lijeve strane. Dužina P. toka je 35·7 km, a površina porječja 137·6 km^2. *P. V.*

PEŠIĆ DUŠAN, divizijski đeneral (18/1 1873, Popović, kosmajski, beogradski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu stupio je u vojnu akademiju 15/9 1889. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 15/9 1892, za đeneralštabnog kapetana 5/4 1901, za pukovnika 14/1 1913, za đenerala 5/1 1923. Do 1894 bio je vodnik u poljskoj artiljeriji, 1894—1896 na višoj školi vojne akademije, 1896—1897 vodnik konjičke artiljerije, 1897—1898 komandir baterije u poljskoj artiljeriji. 1898—1900 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, 1901—1905 pomoćnik i načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (dunavske), 1905—1907 komandant bataljona u pješadiji (18 puk). U 1907 bio je načelnik štaba divizijske oblasti (dunavske), 1907—1910 bio je šef đeneralštabnog odsjeka opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog. 1910—1912 komandant puka u pješadiji (19 i 1), 1913—1914 načelnik historijskog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1918—1920 vojni izaslanik u Italiji, 23/8 1920—2/4 1923 komandant divizijske oblasti (bitoljske), 3/4 1923 do 14/2 1924 pomoćnik komandanta armijske oblasti (III.), 14/2—4/9 1924 bio je inspektor ekonomske struke, 4/9 1924—30/12 1925 pomoćnik upravnika vojne akademije za nižu školu. Od 1924 profesor je vojne akademije (historija ratne vještine). — U ratu 1912 do 1913 bio je načelnik štaba armije

(III.). U ratu 1914—1918 bio je načelnik štaba III. armije do 1916, načelnik opće-vojnog odjeljenja vojnog ministarstva 1916—1917, vojni izaslanik u Italiji 1917 do konca rata.

V. Belić.

PEŠIĆ MAKSIMILIJAN, podmaršal (5/5 1815, Đurđevo — 1890, Gradac). Svršio je vojnu akademiju u Wiener-Neustadt-u i 1835 je postao poručnik, 1841 natporučnik, 1846 izvan reda kapetan, 1849 je ratovao u južnoj Bukovini i Erdelju, te se osobito odlikovao kod Karlibiba i kod obrane prelaza Košna i Tešna. Iste godine postao je major, 1857 potpukovnik, 1859 pukovnik i zapovjednik 5 graničarske varaždinske pukovnije, 1866 brigadir i generalmajor, te je zapovjedao jednom brigadom u Istri za vrijeme austro-ugarsko-talijanskog rata. 1868 je dodijeljen vojnom zapovjedništvu u Zadru, 1869 za vrijeme krivošijskog ustanka vodio je zapovjedništvo u Zadru. 1874 postao je podmaršal i zapovjednik 18 mostarske divizije. 1877 dobio je penziju, a 1878 plemstvo. Radio je osam godina u organizaciji školstva s velikim uspjehom.

V. L.

PEŠIĆ PETAR, armijski đeneral (9/10 1871, Niš). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Nišu, stupio je u vojnu akademiju 16/9 1889. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 1892, za đeneralštabnog kapetana 1901, za pukovnika 1913, za đenerala 1918, za armijskog đenerala 1923. Do 1894 bio je vodnik u artiljeriji, 1895—1896 bio je na višoj školi vojne akademije, 1896—1897 komandir baterije, 1897—1900 na pripremi za đeneralštabnu struku i ordonans-oficir Nj. V. Kralja, 1900 do 1901 bio je na dopustu u Francuskoj, 1901—1903 načelnik štaba divizijske oblasti (moravske). U 1903 bio je komandant bataljona u pješadiji, 1903 do 1904 bio je ađutant načelnika glavnog đeneralštaba, 1904—1910 načelnik štaba divizijske oblasti (dunavske) i komandant bataljona u pješadiji, 1910 do 1911 komandant pukovnije u pješadiji, 1911—1912 ađutant glavnog inspektora. 10/12 1918—10/10 1919 bio je delegat na konferenciji mira, 10/10 1919—16/3 1920 zastupnik načelnika štaba vrhovne komande, 16/3 1920—16/3 1921 zastupnik načelnika glavnog đeneralštaba, 16/3 1921—20/7 1921 komandant divizijske oblasti (savske), 20/7 1921—16/12 1921 pomoćnik i zastupnik komandanta armijske oblasti (IV.), 16/12 1921—4/11 1922 načelnik glavnog đeneralštaba, 4/11 1922—30/7 1924 ministar vojske i mornarice, od 30/7 1924 načelnik je glavnog đeneralštaba. Bio je profesor vojne akademije 1904 do 1914 s ratnim prekidima (taktika).

U ratu 1912 bio je na službi za operativne poslove u štabu I. armije. U ratu 1913 bio je pomoćnik načelnika štaba I. armije. U ratu 1914—1918 bio je do 1915 pomoćnik načelnika štaba crnogorske vrhovne komande, načelnik štaba crnogorske vrhovne komande i delegat srpske vrhovne komande pri crnogorskoj vrhovnoj komandi, od 1915 bio je pomoćnik načelnika štaba srpske vrhovne komande.

Pored mnogih rasprava i članaka u Ratniku i drugim časopisima, napisao je i štampao: Rešavanje taktičkih zadataka, Elementi taktike, Taktika I. i II. dio, Viša taktika, Taktika konjice. Sto taktičkih zadataka, taktika na zemljištu, Proboj solunskog fronta, naš rat s Turcima 1876 do 1877 godine.

V. Belić.

PEŠIĆA JEZERA, jezera u Crnoj Gori, na istočnoj strani planine Bjelasice, pod njenim najvišim vrhom (2.117 m), na 42°51·2′ sjev. šir. i 19°41·6′ ist. Gr., oko 14 km istočno-sjeveroistočno od Kolašina. To su četiri jezera u cirku, koji je u gornjim dijelovima usječen u vapnenjak, u nižima u zelenkasti škriljevac. Njegovo dno je pokriveno morenskim bedemima, a između njih, u ulegnućima, leže P. J. na apsolutnoj visini oko 1.600 m. Najmanje od njih više je za 100 m. Iz najvećeg otiče prema istoku-sjeveroistoku jedan potok.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Glas, 91 i 93, 1914). *P. V.*

PEŠTA. V. Budimpešta.

PEŠTAN, rječica u Srbiji, desni pritok Kolubare. Izvire na sjevernoj strani Bukulje (720 m), uglavnom teče prema zapadu-sjeverozapadu, između bregova Orlovice, Vagana, Visa, Glavice s lijeve, a Klještevice, Medvjednjaka, Ravnja i Volujaka sa desne strane. Kod ulaza u dolinu Kolubare, P. počinje teći prema sjeveru, i utiče oko 2·5 km sjeverozapadno od sela Breoca u desni rukav Kolubare, koji se zove Lukavica ili Peštan, i koji se opet spaja s Kolubarom za-

padno od sela Draževca. Na svome toku P. prima nekoliko neznatnih pritoka. Dužina toka je 33·2 km, a površina porječja 750·8 km². *P. V.*

PEŠTER. 1. Planinski predio u Južnoj Srbiji, na velikoj visoravni, između doline Lima na zapadu, Ibra na jugu, Novopazarskog Polja na istoku i Sjeničkog Polja na sjeveru. P. je u cjelini velika i krševita dinarska površ, visoka 1.000 do 1.200 m, skoro sva sastavljena od vapnenjaka, u kome su razvijeni tipski oblici krasa. U površi P. su sa svih strana zasječeni izvorni kraci bočnih pritoka Lima, Ibra, Raške i Vape, ali ni jedna od ovih rijeka ne zalazi dublje u samu površ, koja najvećim dijelom ne pripada ni jednom od susjednih porječja, već čini zasebno porječje glavne pešterske ponornice Borovštice.

U porječju ponornice Borovštice P. ima izgled plitke kotline nepravilnog oblika, koja je u površi neznatno udubljena. Uzdužna osovina kotline ima dinarski pravac. Izuzevši nekoliko uzvišenja, okvir ovako zatvorenog porječja ponornice Borovštice rijetko gdje dostiže visinu od 100 m iznad dna plitke kotline. Cijelo porječje glavne ponornice P. zahvaća površinu oko 400 km². Po obimu ove glavne depresije, koja je u stvari pravo krasko polje, javljaju se na P. i nešto izdvojene manje uvale, djelimice srasle s plitkom kotlinom, ili sasvim izolirane, a u njima tada ima i manjih ponornica. Na P. ima mnogobrojnih ponora, koji vode u pećine, od kojih su najviše suhe, a kroz niže teku ponornice, periodski ili stalno. Po ovim pećinama (peštere) i došlo je ime područja. Na P. ima i mnogih vrtača, od kojih su neke ispunjene jezercima. P. predstavlja tipsko erozivno krasko polje, čije je plitko dno pokriveno terestrično-lakustričnim sedimentima, nataloženim za vrijeme diluvijalne jezerske periode u zatvorenom kraskom polju.

P. je jedna od najbogatijih suhatskih krajeva Južne Srbije; sa Sjeničkim Poljem predstavlja najbolji stočarski kraj ove pokrajine. Zemljoradnja je svedena na minimum; siju se ovas, raž, ječam i heljda, koji zbog oštre planinske klime sazrijevaju tek krajem augusta. Inače je cijelo područje pod pašnjacima, koji su najbujniji dnom P. kraskog polja. Ljeti Pešterci napasaju mnogobrojna stada ovaca i čopore goveda, a za njihovu zimsku ishranu kose sijeno, pa ipak često preostaje mnogo neiskorišćene trave. Ali ima i rijetkih godina, kada je trava slaba, te Pešterci ne mogu zimi ishraniti stoku. Otuda su poznata zimska stočarska kretanja Pešteraca u Šumadiju, u Pomoravlje (do 1804), zatim u bosansko Podrinje i Posavinu (do 1878), napokon u skadarsko Primorje i Solunsku kampanju (do 1912). Na P. se skoro redovno ishranjuje stoka i okolnih krajeva. Trgovci iz Berana, Bijelog Polja i drugih susjednih krajeva daju Peštercima mnogo krda volova na ishranu i tovljenje. Najvažniji stočarski proizvod P. je masni sir, koji se izvozi preko Sjenice i Novog Pazara, a na svim tržištima dobro je poznat pod imenom sjenički sir.

U ovako bogatom pašnjačkom kraju naselja su vrlo rijetka i malobrojna. P. se dijeli na dva kraja: Gornja P., oko Borovštice, i Donja P., sjeverno od ove, prema Sjeničkom Polju. Skoro bez izuzetka, svi stanovnici P. su doseljenici. Pored Srba ima i Arnauta. Staro srpsko stanovništva iselilo se krajem 17 i početkom 18 vijeka, za vrijeme velikih seoba pod pećskim patrijarsima. Zaostali starosjedioci su izumrli. Početkom 18 vijeka na P. su se naselili Arnauti Klimente, koje je raseljivao skadarski paša. Za ovom skadarskom arbanaškom strujom dolazila je i srpska dinarska struja doseljenika, koja je bila najjača krajem 18 i početkom 19 vijeka. Srbi dinarci dolazili su pojedinačno, ostavljajući svoj zavičaj često zbog krvne osvete. Iseljivanje Srba iz P. nastavljeno je i u 19 vijeku. Za vrijeme Karađorđevog pohoda u ovaj kraj (1809) mnogo se Pešteraca iselilo u Šumadiju, a kad je oslobođena Toplica (1878), Pešterci su i tamo odlazili, namjesto iseljenih Arnauta. Muslimansko stanovništvo P. pojačali su onda muhadžiri iz Bosne i Hercegovine, a njegovo je opadanje nastalo od oslobođenja Južne Srbije (1912), kada su se čak i Srbi muslimani počeli iseljivati u Malu Aziju.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Cvijić, Pešter (Glasnik Geografskog Društva, 3/4 1914); J. Cvijić Cirkulacija vode i

erozija u karstu (Glasnik Geografskog Društva, 12, 1926); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); Bor. Ž. Milojević, Pešter i Sjenica (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921).
V. Radovanović.

2. V. Suhodolska Rijeka.

PETANČIĆ SREĆKO (Petantzi, Petantius, Petanzio), šibenčanin 15 vijeka, humanist. Isprva je bio senjski kancelar, a kad je u Dubrovniku od Bartola Sfondrati-a (12/9 1496) dobio ovlaštenje, da vrši sudsku i sekretarsku službu, bio je bibliotekar u Budimu (1490—1516). Kao poslanik kralja Vladislava II. išao je ponovno u Carigrad i tamošnja svoja opažanja saopćio je u spisu: Commentarius, quibus itineribus Turcae sint aggrediendi. U rukopisu je ostavio djelo Geneologiae Turcicae, u kome je ocrtao porodični život turskih sultana. Oba su spisa štampana poslije P. smrti u zborniku: Scriptores rerum hungaricarum. *Đ. K.*

PETAR I. VELIKI OSLOBODILAC, kralj Srbije 1903—1918 i prvi kralj kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918 do 1921 (26/6 1844, Beograd — 16/8 1921, Beograd). P. je treći sin kneza Aleksandra Karađorđevića i njegove žene Perside, rođene Nenadović, iz poznate valjevske porodice. Nasljednik prijestola postao je P. tek 1847, poslije pogibije njegovog starijeg brata Svetozara. Svoje školovanje počeo je u Beogradu, a nastavio u Genevi. U Švajcarskoj ga je zatekla vijest, da mu je otac 1858 prestao biti srpski knez i da je napustio Srbiju. Od 1862 P. je prešao u francuski kolež St. Barbe, a kad ga je završio, stupio je u vojničku školu St. Cyr. Višu vojnu školu učio je u Metz-u i završio je 1867. Kao francuski oficir učestvovao je 1870/71 u francusko-pruskom ratu i istakao se naročito u borbi kod Villers-Sexel-a 9/1 1871, zbog čega je odlikovan ordenom legije časti. Tada je mladi princ bio zarobljen, ali se spasio preplivavši Loire-u. Tom prilikom, zbog zadržavanja u gotovo zamrzloj rijeci, P. je dobio tešku reumu i od nje je patio čitava života.

Kada je 1875 buknuo ustanak u Hercegovini i domalo u Bosanskoj Krajini, došao je P., pod imenom hajdučkog vođe iz narodnih pjesama Petra Mrkonjića, u Bosansku Krajinu, i počeo je da organizira borbene jedinice. U Ćorkovači je uredio svoj logor, i odatle je izveo nekoliko napadaja na Turke. Ali, zbog negodovanja kneza Mihajla Obrenovića, koji je u P. gledao svog suparnika, i zbog protivljenja Austro-Ugarske, koja mu je ometala rad, knez P. je u maju 1876 bio prisiljen, da napusti svoju četničku akciju.

1883, poslije ugušenog ustanka protiv austrijskih vlasti u Hercegovini i Boki Kotorskoj, P. je došao u Crnu Goru. Tu se 30/6 1883 vjenčao s najstarijom kćerkom kneza Nikole, kneginjom Zorkom. S njom je P. imao četvero djece, od kojih je troje i sada u životu: kneginja Jelena, princ Đorđe, i najmlađi, današnji kralj Aleksandar. Četvrto dijete, kneginja Milena, umrla je poslije godine dana života. Poslije ženine smrti (4/3 1890), P. je ostavio Crnu Goru i s porodicom je prešao u Genevu.

Kada je 29/5 1903 nestalo posljednjeg predstavnika Obrenovića, izabrala je Narodna Skupština 2/6 iste godine kneza P. za kralja Srbije. 11/6 P. se, poslije toliko godina, vratio u svoju otadžbinu. 12/6 je položio zakletvu na ustav od 1888, koji je Skupština, s malim izmjenama, povratila u život.

S velikim iskustvom života, odgojen u zemlji velikih građanskih sloboda, sam liberalan po prirodi i prevodilac poznatog Mill-ova spisa O slobodi, kralj P. je bio pravi ustavni vladalac i pustio je da narod, po svom instinktu i uvjerenju, odredi svoju sudbinu i da izraza svojim težnjama. Lično pun dobre vjere u sposobnosti i budućnost svog naroda, i duboko nacionalan, P. je svim sredstvima pomagao nacionalni polet. Od njegova dolaska na prijesto Srbija se stavlja na čelo aktivne nacionalne jugoslavenske politike, oslanjajući se u prvom redu na Rusiju i zapadne prijateljske sile, Francusku i Englesku. Prilikom svečanosti o krunisanju kralja P., septembra 1904, javile su se prve jugoslavenske manifestacije učenjaka, umjetnika, književnika, novinara i omladine, koje se kasnije nastavljaju i dobivaju sve širi krug. Nacionalni zamah Srbije izazvao je neprijateljski stav Austro-Ugarske, koja je jačanje srpske narodne energije smatrala opasnim za svoje jugoslavenske pokrajine. Proglasom aneksije Bosne i Hercegovine (1908), bečka je politika suviše podvukla svoja shva-

ćanja i izazvala u Srbiji pribiranje svih narodnih snaga i ozbiljno spremanje za budućnost. Naročito se pažnja obratila vojsci i njenom naoružanju.

Kralj P. je poslije aneksione krize obišao sve važnije evropske prijestolnice, osim Beča, da pojača interes za Srbiju. U isto vrijeme počeo je i ozbiljan rad na stvaranju balkanskog saveza, koji bi uspio da u svoje ruke uzme rješavanje balkanskih pitanja i posveti načelo: Balkan balkanskim narodima. 1912 došlo je do takvog saveza između Srbije, Bugarske, Crne Gore i Grčke. Iste godine pobjedonosne vojske saveznika slomile su turski otpor i oslobodile balkanske kršćane. U ratu 1913 između saveznika i Bugarske, koja je htjela da uspjehe balkanskog rata iskoristi samo za sebe, srpska je vojska ponovno ostala pobjedilac. Kumanovo, Bitolj, Jedrene, Bregalnica slavna su imena uspjeha srpske vojske, koju je nosilo neodoljivo nacionalno oduševljenje. Uspjesima 1912/13 srpska granica je pomaknuta do Đevđelije, u srpske ruke vraćena je Stara Srbija i najveći dio Makedonije. Poslije tih uspjeha, zamoren bolešću, P. je 11/6 1914 objavio ukaz, da se za izvjesno vrijeme povlači s vlasti radi liječenja, i da kao regenta ostavlja prijestolonasljednika Aleksandra.

Ipak, iako bolestan, i za vrijeme Svjetskog Rata, kralj P. je bio aktivan. U vrijeme teške krize u jesen 1914, kada je austro-ugarska ofanziva prijetila slomom srpskoj vojsci, P. je sišao u vojničke rovove, uzeo lično pušku u ruke, hoteći time dati posljednji primjer junačkog pregalaštva. Kraljevo prisustvo i odlučnost znatno su digli i doprinijeli držanju srpske vojske u otporu i novom napadu.

Za vrijeme katastrofalne 1915 godine, kralj P. je sa svojom vojskom podnio sve tegobe prelaska preko Albanije i imao je vrlo teških dana. U decembru 1915 kralj P. je stigao u Solun, a odatle je, zbog bolesti, prešao u Edipsos na Eubeji, a poslije u Halkis i Atenu-Kastel. Izvjesno vrijeme bavio se ponovno u Solunu, da bi bio bliže savezničkoj i svojoj vojsci, koja je na solunskoj fronti spremala nove akcije. Teško bolestan P. se vratio u Srbiju u ljetu 1919, a u Beograd 24/11 te godine. Dočekao je dan narodnog ujedinjenja. Cijeli ga je narod s oduševljenjem priznao za svoga kralja i oglasio za svoga Oslobodioca. Za njegove vladavine srpski narod je postigao dosada najveće uspjehe u svojoj historiji. Ime kralja P. ostat će naročito obilježeno kao ime prvog zajedničkog vladara Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kao početak jedne nove epohe u historiji Južnih Slavena. — Kralj P. je sahranjen u svojoj zadužbini na Oplencu, u Topoli. *V. Ćorović.*

PETAR, nasljednik prijestola kraljevine SHS, prvi sin kralja Aleksandra i kraljice Marije. Rođen je 6/9 1923 u Beogradu. *D. P.*

PETAR, posljednji hrvatski kralj narodne krvi 1093?—1097. Obično se zove Svačić, ali sasvim neosnovano. P. je vjerojatno sinovac kralja Slavca. Plemstvo na jugu Gvozda izabralo je P. za kralja, možda nastojanjem Bizanta kao protivkandidata Almoša. Petar je stolovao u Kninu. Kad je Bizant bio zauzet prolazom križara preko evropskog i maloazijskog područja, upotrijebio je tu priliku Koloman i započeo rat s kraljem P. Južno od Donje Kupe, na podnožju Gvozda, došlo je do bitke, u kojoj je P. poginuo, a njegova vojska potučena. Planina Gvozd dobila je ime Petrov Gvozd (danas Petrova Gora).

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije (1914). *M. P-g.*

PETAR KORIŠKI SV., manastir kod sela Koriše, u oblasti prizrenskoj. Postanak manastira veže se za čuvenog pustinjaka Petra, koji je u pećinama kod sela Koriše provodio u 13 vijeku pustinjački život. Crkva s imenom P. K. u spomenutom selu spominje se još za vrijeme kralja Milutina, koji ju je priložio Hilandaru. Kasnije je Dušan, pošto se poklonio čudotvornim moćima ovoga svetitelja, potvrdio crkvi sve ono, što joj je Milutin darovao, i odredio je granice njenog imanja. Hilandarski starac Grigorije sazidao je tu drugu crkvu Sv. Petra, koju je priložio Dušanovom manastiru Sv. Arhanđela kod Prizrena. 1343 Dušan je potvrdio ovaj prilog starca Grigorija, i Grigorijevu crkvu odredio za metoh manastira Sv. Arhanđela, a staru crkvu Sv. P. K. zapisao starcu Grigoriju na doživotno uživanje, a poslije nje-

gove smrti da ostane Hilandaru. Moći Sv. P. K kasnije su prenijeli u manastir Crnu Rijeku seljani iz sela Brnjaca (novopazarske oblasti), koji su se svakoga ljeta, kao kosači, bavili u okolini Prizrena. (V. Petar Koriški). *V. P-ć.*

PETAR KORIŠKI, pustinjak, svetitelj iz 13—14 vijeka. Rodio se u selu Unjemiru, u Hvosnu, jugoistočno od Peći. Poslije materine smrti povukao se sa sestrom u osamljeni život u gori blizu rodnoga mjesta. Zatim je napustio sestru i otišao u pustinju Šar-Planine, u klisuri više sela Koriše, istočno od Prizrena. Oko njega se kasnije okupljalo nekoliko pustinjaka, koji su mu postali učenici. Pobožnost i strog isposnički život P. pribavili su mu veliko poštovanje za života, a svetogorski monah Teodosije opisao mu je život i pojačao P. kult poslije smrti. Već kralj Milutin obdario je crkvu podignutu u čast P. kod sela Koriše znatnim imanjem, a za cara Dušana podigao je tu novu crkvu hilandarski starac Grigorije. Danas su obje u razvalinama. Moći Sv. Petra prenesene su 1840 u mali krševiti manastir Crnu Rijeku, u starom Kolašinu, u vrh ibarske doline, na putu iz Novog Pazara u Peć. Sačuvan je lik P. na freski u manastiru Matki, kod Skoplja.

Literatura: St. Novaković, Glasnik, 29, i Starine, 16 *R. G.*

PETAR KRESIMIR IV., kralj hrvatski 1058—1073. Sin je i nasljednik Stjepana I. i Hicele, kćeri mletačkog dužda Petra II. Orseola. Za P. vlade (1060) Sinod u Splitu stvorio je ove važne zaključke: Služba božja ima se u buduće obavljati samo na latinskom ili grčkom jeziku, svećenici se ne smiju više ženiti, a oni, koji su oženjeni, moraju se rastaviti od svojih porodica, svećenici ne smiju nositi ni brade ni duge kose. Ovi zaključci izazvali su otpor većine nižega svećenstva, čitavoga naroda, a i nižega plemstva (Hrvatska Narodna Stranka). P. je pristajao uz latinsku stranku, kojoj su pripadali Romani dalmatinskih gradova, visoko svećenstvo i plemstvo. U državi je došlo do krupnih nemira, kojima su stajali na čelu pristaše glagoljaškoga svećenstva. P. je postigao svojom crkvenom politikom uspjeh, da je privolom Bizanta spojio sa svojom državom dalmatinske gradove i otoke (1069), i tako obnovio hrvatsku vlast na moru. *J. M-n.*

PETERANEC, selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srezu koprivničkom. Leži u ravnici (Podravini, 133 m) uz cestu Koprivnica—Drnje (željeznička stanica), od Koprivnice 7 km k sjeveroistoku. Ima 2.367 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu i pučku školu. *J. M-n.*

PETERLIN RADIVOJ - PETRUŠKA, pjesnik (28/1 1879, Kamnik, ljubljanska oblast). Učio je gimnaziju u Ljubljani, Novom Mestu i Kranju, ali je morao prije svršetka škole u vojsku. 1902 pobjegao je iz Kotora preko Crne Gore, Italije, Grčke, Male Azije, Carigrada i Bugarske u Odesu. Živio je kao domaći učitelj u Južnoj Rusiji, 1917—1919 kao knjigovođa i blagajnik podružnice Narodne Banke u Carigradu. Poslije povratka u otadžbinu (1919) postao je činovnik Okružnog ureda za osiguranje radnika u Ljubljani. Proputovao je prije rata skoro cijelu evropsku Rusiju i zapadnu Evropu, a poslije rata otadžbinu i susjedne države s Čehoslovačkom. — Prvi P. spisi izašli su u zagrebačkom đačkom listu Nova Nada (1898), kasnije u Vrtcu i Slovencu. Od 1903 sarađivao je kao pjesnik na Ljubljanskom Zvonu, od 1908 i na Slovencu. Ima razbacanih pjesama, crtica, putopisa i dr. gotovo u svim slovenskim novinama i revijama. Posebno su izašle zbirke pjesama: Po cesti in stepu (Matica Slovenska, 1912) i Znamenje (1925). — P. je lirika prosta i jasna oblikom, ona je otvorena ispovijest bezbrižnog ljubitelja prirode, nemirnog putnika. P. je takođe prevodio: Slavjanska lira (slavenske narodne pjesme, Matica Slovenska, 1904); Suhovo Kobilin, Svatba Krečinskoga, Mirko Karolija, Jugana, vila najmlajša (Oder, 1924). Pseudonimi P. su: Petruška, P. Lin, P. Radlin, stric Peter.

I. Grafenauer.

PETIČAK (RACNA GORA), kraška visoravan u Sloveniji, jugoistočno od Loškog Polja, odnosno oko 15 km istočno-jugoistočno od Cerkniškog Jezera. P. je pretežno sastavljen od trijaskih vapnenaca, i pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku. Površina zaravni vrlo je nemirna, valovita, i puna je vrtača

i malih uvala. S nje se izdižu kao vrhovi: Racna Gora 1.140 m, Jeleni Vrh 1.087 m, Mašun 1.075 m, Petičak 1.164 m, Petelinov Vrh 1.212 m, Požarište 1.066 m. Cijela planina je pod vegetacijom. Jugozapadnim podnožjem P. prolazi cesta Cerknica—Lož—Prezid—Čabar—Brod na Kupi, sjeveroistočnim cesta Cerknica—Nova Vas—Travnik—Čabar, a preko planine vodi nekoliko staza. *P. V.*

PETKA SV. Manastiri i crkve: 1. U negdašnjem selu Tmoranima (sada Morani), kod Skoplja. Sazidao ju je (upravo ćeliju) neki protosevast zagorski Pribo, za vlade bugarskog cara Asena. Uroš I., koji je neko vrijeme držao u svojoj vlasti ovaj kraj, priložio je P. Hilandaru. Prelaskom ovoga kraja u bizantske ruke i P. je odvojena od Hilandara. Kada je Milutin uzeo skopsku oblast, vratio je P. Hilandaru, a to je 1324 potvrdio i bizantski car Andronik. I Dušan je 1348 potvrdio ustupanje P. Hilandaru. — 2. Crkva na Bregalnici, koju je sam svojim rukama zidao neki Karba. Kralj Milutin je crkvu prvo priložio crkvi Sv. Arhanđela u Štipu, a onda obje crkve Hilandaru. — 3. Nikodimova P., iznad sela Trnovca (u oblasti Krive Rijeke). Priložena je 1358 crkvi Sv. Nikole u Psači. — 4. Prodanova P., u oblasti Belasice. Oko 1378 priložili su je Pantelejmonu na Svetoj Gori braća Dejanovići. — 5. Kod Paraćina, po svoj prilici iz srednjeg vijeka. Obnovljena je u tursko doba. — 6. U selu Pobužju (oblast Skoplja). Popisana je 1500, ali je mnogo starija. Slikarija je vrlo lijepa. — 7. U selu Donjoj Lisini. Sazidana i naslikana je 1610. — 8. U Podgorcima (oblast Bjelovara). Spominje se 1690, 1728, 1752, 1754, 1789. — 9. U Popovcu (oblast Severina). Spominje se 1708. — 10. U Grišpulu (Boka Kotorska). Spominje se 1714. — 11. U Glavatičićima (u Grblju). Spominje se 1747. — 12. Manastir Bjelašnica u Mahinama (Boka Kotorska). Antimins crkve je iz 1752. (V. Petkovica. Fenek).
V. Petković.

PETKOVICA. 1. Manastir pod Cerom. Nije poznato, kad je osnovan. Prvi pomeni o njemu su iz 16 vijeka. 1561 zapisao se u crkvi mitropolit zvornički Pavle. Po zapovijedi ovog mitropolita ovdje je 1576 pisan jedan tipik. U ovom se manastiru zamonašio kasniji segedinski mitropolit Georgije, koji je 1579 i 1581 činio crkvi priloge u knjigama. P. se spominje i u 17 vijeku (1623, 1629), no naročito mnogo ima pomena o njoj iz 18 vijeka. 1789 austrijski pukovnik Mendel predao je manastirskom igumanu kuću i vodenicu kod manastira, a 1790 dao je manastiru neku tursku kuću u Lešnici, da je manastir opravi i okreči, kako bi u njoj mogli stanovati oficiri. U manastiru je bila i škola. Stara crkva više ne postoji. Po obliku svoje osnove i po arhitekturi, P. bi pripadala prvoj polovini 13 vijeka. 1885 crkva je porušena i sazidana je nova.

2. Crkva kod manastira Šišatovca. Naslikana je 1588, a po svoj prilici je u to doba i sazidana. Za vrijeme patrijarha Arsenija III. Crnojevića bila je opustjela, no u 18 vijeku mnogo se spominje. Patrijarh Arsenije IV. potvrdio je zapis manastira Šišatovca i P. 1741, kojim se oba manastira sjedinjuju u jedan, tako da iguman Šišatovca bude i iguman P. I danas ova crkva pripada Šišatovcu. — Osnova crkve ima oblik trikonhosa. Sve tri apside su četverostrane. Vrlo je interesantno, što se apside završuju na šiljak. Od prvobitne slikarije sačuvano je vrlo malo (samo u donjim dijelovima zidova). Slikarija je 1753, kad je vršena vizitacija ovoga manastira, bila već jako iskvarena. Gornje zone slikarije su restauracija nekoga nevještoga slikara, koji nije imao osjećanja ni za kompoziciju, ni za boje. Ikonostas je u drvorezu i podignut je 1735.

L i t e r a t u r a: Lazar Mirković, Crkva Petkovica (1924, odštampano iz Glasnika Srpske Pravoslavne Patrijaršije 1922). *V. Petković.*

PETKOVIĆ DRAGUTIN DR., liječnik (8/6 1873, Ćićevac, kruševački okrug). Gimnaziju je svršio u Kruševcu, medicinu u Beču (1899). 1900 bio je u Pešti u Pasteurovom zavodu dva mjeseca, radi izučavanja antirabičnog liječenja. 1902 bio je 6 mjeseci u Pasteurovom zavodu, radi izučavanja bakteriologije, 1903/04 bio je u Hamburgu i Berlinu, radi izučavanja primijenjene higijene. Po svršetku nauka bio je vojni liječnik, 1901 upravnik novootvorenog Pasteurovog zavoda u Nišu, 1911 šef unutrašnjeg odjeljenja vojne bolnice u Nišu. — U

ratovima 1912—1913 bio je komandir bolničke čete, referent saniteta ibarske vojske, 1914—1916 referent saniteta moravske divizije II. poz., šef saniteta na otoku Lazaretu kod Krfa, član misije na Halkidiku za uređenje logora za srpsku vojsku, a kasnije na službi u Solunu. Početkom juna 1918 bio je referent saniteta jugoslavenske divizije, a od jula načelnik saniteta I. armije. 1920 bio je referent saniteta moravske divizijske oblasti. Od 1922 je u ostavci i radi kao privatni liječnik u Nišu, u svom medikokirurgičkom niškom sanatoriju. — P. je pisao veći broj stručnih radova. Najznatniji su: Beitrag zur Frage des diagnostischen Wertes einiger Nährboden für die Typhusbacterien, Moja higijenska iskustva u ratovima (u knjizi Istorija Srpskog Vojnog Saniteta od Dr. Vlade Stanojevića), Praktična desinfekcija, O medicinskoj statistici, O merenju mikroskopskog uveličavanja, O Pasterovom zavodu u Nišu, O suzbijanju tuberkuloze, O tuberkulinu i serumu Dr. Marmoreka, O higijenskom pregledu i oceni pijaće vode, Uput za desinfektore, O inhalacijama, Sadanje stanje vojnog saniteta (1906). *V. Stanojević.*

PETKOVIĆ MILAN, profesor (1876, Ćuprija — 1926, Beograd). Svršio je 1900 prirodno-matematički odsjek u velikoj školi u Beogradu. Bio je suplent i profesor na gimnazijama u Kragujevcu i Požarevcu, a direktor u Gornjemu Milanovcu i Valjevu. Pošto je neko vrijeme radio u ministarstvu prosvjete, kao inspektor za srednju nastavu, otišao je u Belu Crkvu za direktora, na kome je položaju i umro. Bavio se geologijom i petrografijom. Izradio je: Mikroskopsku studiju stene sa Ljubotena na Šar-Planini, opis Mojsinjske Planine i o Tercijeru u okolini Kruševca. Naštampao je više rasprava o nastavi prirodnih nauka u srednjim školama. Uredio je pet knjiga Zbornika ministarstva prosvjete za srednje škole. *J. Ž.*

PETKOVIĆ VJEKOSLAV, generalmajor (21/6 1860, Gradište, kotar Županja). Svršio je vojničku pripravnu školu u Osijeku i kadetsku školu u Budimpešti. Stupio je 1879 kao kadet u 78 pješačku pukovniju. 1881 postao je poručnik, 1885 natporučnik, 1893 kapetan, 1905 major, 1909 potpukovnik, 1912 pukovnik, 1913 zapovjednik sisačke 27 domobranske pukovnije, 1915 postao je zapovjednik 84 domobranske brigade, 1916 generalmajor. 1917 do 1918 bio je podguverner na Cetinju, 1919 je umirovljen. *V. L.*

PETKOVIĆ VLADIMIR DR., geolog (19/6 1873, Boljevac). Gimnaziju je svršio u Zaječaru, a filozofski fakultet u Beogradu. Za geologiju se usavršavao u Beču i Grenoble-u. Bio je nastavnik gimnazija u Negotinu, Skoplju, Solunu i u bogosloviji Sv. Save u Beogradu. 1908 položio je doktorat, prvi u filozofskom fakultetu univerziteta u Beogradu. Od početka do kraja Svjetskog Rata bio je na raznim vojnim dužnostima. Oktobra 1915 postavljen je za načelnika ministarstva prosvjete, i ostao je na toj dužnosti do juna 1920, kada je izabran za redovnog profesora geologije na univerzitetu u Beogradu.

Još kao student u Beogradu počeo je P. stručne radove iz geologije. Do 1922 izradio je 20 takvih radova. Poslije toga izradio je još desetak studija. P. je najstručniji jugoslavenski geolog za terene, stvorene u kretacejskoj periodi postanja naše domovine. Sada se, pored toga, bavi i primijenjenom geologijom. Radio je najviše na geologiji Istočne Srbije, čiju je preglednu kartu znatno dopunio. Izradio je detaljnu geološku kartu Timočkog Basena i jedan dio takve karte okoline Beograda. P. je glavni upravnik Geološkog zavoda beogradskog univerziteta, u kome se, pored ostalih poslova, izrađuje i detaljna geološka karta Srbije. On je sada glavni urednik Geoloških Anala Balkanskog Poluostrva. Štampao je više rasprava o nastavi geologije u srednjim školama i za nju udžbenik, zatim o radu ministarstva prosvjete za vrijeme rata i t. d. Preveo je djelo Deperea: Preobražaji životinjskog sveta. *J. Žujović.*

PETKOVIĆ VLADIMIR DR., redovan profesor univerziteta u Beogradu (30/9 1879, Veliko Orašje). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, a filozofski fakultet na velikoj školi u Beogradu i univerzitetu u München-u i Halle-u (1905). Poslije svršenih nauka bio je nastavnik u Pirotu, Beogradu i Kragujevcu, a zatim je postao pomoćnik upravnika Narodnog Muzeja i honorarni profesor tehničkog fakulteta.

1911 izabran je za docenta, 1919 za vanrednog, a 1922 za redovnog profesora univerziteta. Učestvovao je u balkanskom i Svjetskom Ratu.

Znatniji P. radovi su: Ein frühchristliches Elfenbeinrelief im Nationalmuseum zu München, Jedan rani hrišćanski sarkofag iz Beograda, Manastir Žiča, Manastir Ravanica, Manastir Studenica, Manastir Kalenić (zajedno s E. Tatićem), Srpski spomenici 16—18 veka, Une hypothèse sur le czar Samuel, L'art dalmate du moyen-âge, Starine, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji, Crkveni kalendar u starom srpskom živopisu, Priča o prekrasnom Josifu u Sopoćanima, Živopis u Ljubotenu, Likovi Stefana i Lazara Musića u Pavlici, Živopis crkve Sv. Bogorodice u patrijaršiji pećskoj, Jedna srpska slikarska škola 14 veka, Sin Zavidin Miroslav knez zahumski, La mort de la reine Anne á Sopoćani, Yougoslav art (The Central European Review (1925). *D. P.*

PETKOVIĆ VLADISLAV-DIS, pjesnik (29/2 1880, Zaječar — 16/5 1917, utopio se u moru pred Krfom na torpiljiranoj lađi). Svršio je osam razreda gimnazije u Zaječaru. 1902 postavljen je za privremenog učitelja u Prliti, kod Zaječara. Poslije godinu dana dobio je namještenje u Beogradu, i tu je do Svjetskog Rata, često gubeći i mijenjajući zvanje, proveo većinom kao carinski činovnik. — Stihove je počeo pisati kao đak, a objavljivao ih je većinom u Novoj Iskri. Bio je jedan od pokretača Književne Nedelje. Za života izdao je dvije sveske pjesama, Utopljene duše 1911, i Mi čekamo cara, zbirku patriotskih pjesama 1913. 1920 izdao mu je Napredak Sakupljene Pesme. P. je bio jedan od onog pjesničkog naraštaja, koji je došao poslije Dučić-Rakića kao reakcija neposrednijeg i muzikalnijeg izražavanja na njihovu parnasovsku jasnost i plastičnost i vizuelnu simbolistiku. *P. V.*

PETKOVŠEK JOŽEF, slikar (7/3 1861, Verd, kod Vrhnike — 22/4 1898, Studenec, kod Ljubljane). Učio je od 1882 akademiju u München-u. 1884 otišao je u Pariz, gdje je živio u društvu V. Hinajsa i Jurija Šubica. Poslije povratka živio je u Kranjskoj, djelimice u Ljubljani. Umro je u ludnici. — P. je radio slike uljem. Glavna su mu djela: Nevjesta 1887 (uništeno), Mletačka kuhinja (Narodna galerija u Ljubljani), Kod kuće (Narodna galerija u Ljubljani) i t. d.

Literatura: M. Marolt, Zbornik za umetnostno zgodovino, IV., 26 (spisak radova). *F. S.*

PETNICA. V. Lješnica 2.

PETOCRKVANSKA EPARHIJA. V. Mohačka eparhija.

PETÖFI ALEKSANDAR, madžarski pjesnik (1/1 1823 — 31/7 1849, poginuo je u bitci kod Segesvár-a u Erdelju). Porijeklom je po svoj prilici Srbin (prezime mu je bilo Petrović), iako mu je otac, po zanimanju mesar, bio luteranske vjere, i vele, doseljenik iz Slovenije. Bio je nesvršeni đak, putujući glumac, pa vojnik. 1841 služio je u Gornjem Karlovcu, pa ipak je, usprkos takvog burnog života i krajnjeg siromaštva, stekao lijepo književno obrazovanje, i već se 1845 istakao kao predstavnik tako zvane narodne poezije i kao najjači madžarski lirski talenat. Romantik, socijalni i nacionalni revolucionar, koji je herojski a misteriozno poginuo, odnosno nestao, P. je jako uticao na srpske romantičarske pjesnike, naročito na dvojicu najvećih srpskih liričara, na Đuru Jakšića i Zmaja Jovanovića. Mnogo se P. pjesama prevodilo na srpski, neki Zmajevi prevodi od P. potpuno su se udomaćili kod Srba, kao da su izvorne i narodne pjesme, za pjevanje i recitiranje. Zmaj je uopće i najviše prevodio P., ali i suviše slobodno. Tako je Zmaj prepjevao P. pjesmu Vitez Jovan, pa mnogo lirskih pjesama, kao Ludu, Omir-Osijan, Na kraj sela i t. d. P. su prevodili još: Blagoje Brančić (rapsodični, revolucionarni spjev Apostol, i Maru Sečijevu), Aleksandar Marić, M. Popović-Jakša, D. Nedeljković i dr. *V. P.*

PETRAČA. V. Župa.

PETRAČIĆ ANDRIJA DR., profesor gospodarsko-šumarskog fakulteta na zagrebačkom sveučilištu (22/10 1879, Petrinja). Srednje škole svršio je u Petrinji i Rakovcu (Karlovcu), a šumarske nauke apsolvirao je na šumarskoj akademiji u Zagrebu 1901. Poslije praktičnog ispita poslan je na sveučilište u München, gdje se kroz

dvije godine specijalizirao iz predmeta šumsko-uzgojne grupe, i gdje je (1908) postigao doktorat državnog gospodarstva. Šumarsku praktičnu službu vršio je kod gradiške imovne općine. Od 1911 profesor je na šumarskoj akademiji u Zagrebu, a od 1920 redovni profesor gospodarsko-šumarskog fakulteta na zagrebačkom sveučilištu. 1908 izdao je disertaciju: Untersuchungen über die selbständige Bestandesausscheidung von Eiche, Buche und Föhre in Stärke- und Nutzholz-Güteklassen. 1917—1921 bio je urednik Šumarskog Lista i Lugarskog Vijesnika. 1925 izdao je udžbenik i priručnik: Uzgajanje šuma, I. *Đ. N.*

PETRAČIĆ FRANJO, profesor grčkog jezika i literature na zagrebačkom sveučilištu (6/4 1833, Jasenovac — 9/5 1922, Zagreb). Filološke nauke svršio je 1860 u Beču kao đak H. Bonitza i I. Vahlena, pa slavista Fr. Miklošića. Drugovao je mnogo i s Vukom Karadžićem. Kao srednjoškolski nastavnik služio je najprije u Senju, zatim kao direktor gimnazije u Vinkovcima i u Zagrebu do 1877, kada je postao profesor grčkog jezika i literature u filozofskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu, gdje je služio do 1894, kada je umirovljen. — Na literarnom polju istakao se P. kao marljiv i savjestan pisac školskih udžbenika svoje struke, pa je, pored prevoda Curtius-ove grčke gramatike (tri izdanja), i Schenkl-ove grčke vježbenice (dva izdanja), dovršio veliki grčko-hrvatski rječnik, koji je ostao nedovršen u rukopisu poslije smrti obrađivača Josipa Kostića, direktora gimnazije u Zagrebu, te ga je P. izdao 1874 u Zagrebu. I za latinsko-hrvatski školski rječnik, što ga je 1883 izdao u Zagrebu Sebastijan Žepić, izradio je P. slova O—Ž (oko 20 štampanih araka). Kao Miklošićev đak i mlađi drug Vukov P. se obilato bavio starijom dalmatinskom i novijom hrvatskom literaturom, pa je sastavio čitanku iz hrvatske literature za više razrede srednjih škola, koja je doživjela pet izdanja. Izdao je petu svesku Vrazovih djela, s uvodom, o trošku Matice Hrvatske, koja je izdala i njegove prevode Platonova Fedra i Simposiona. U zborniku Jugoslavenske Akademije Stari pisci hrvatski izdao je djela Marina Držića (1875), i još nekoliko stručnih rasprava u srednjoškolskim programima. Za svoje đake na sveučilištu priredio je udžbenik Historija grčke literature (I. 1892, II. 1898).

L i t e r a t u r a: G. Manojlović, U spomen Franji Petračiću (Nastavni Vjesnik, 30). *Đ. Körbler.*

PETRALJICA, selo u krivopalanačkom srezu kumanovskog okruga. U P. su, 31/5 1905, u borbi s turskom vojskom, poginuli vojvode: potporučnik Brana Jovanović i poručnik Bogdan Jugović-Hajnc sa 12 svojih četnika. *M. M.*

PETRANOVIĆ GERASIM DR., episkop boko-kotorski i pisac (23/4 1820, Šibenik — 18/4 1906, Kotor). Pučku školu učio je na talijanskom jeziku kod franjevaca u Šibeniku, gimnaziju je svršio u Karlovcima (1839), kao pitomac arhimandrita Zelića, filozofiju je učio u Zagrebu (1842), a bogosloviju u Karlovcima (1844). Primio je monaštvo 14/10 1844 u manastiru Krupi, u Dalmaciji. Odmah je postao đakon i nastavnik klerikalne škole u Zadru. Tu je dao inicijativu za osnivanje đačkog društva i lista Prvenac, budio je nacionalnu svijest u omladine i priređivao đačke predstave. 6/2 1846 postao je protođakon, 20/8 iste godine jeromonah-sinđel, 20/8 1853 protosinđel, a 6/12 1855 arhimandrit manastira Dragovića. Kao protosinđel proveo je dvije godine u Beču, nadziravajući štampanje bogoslužbenih knjiga. Tom prilikom se upoznao i družio s Vukom Karadžićem. 15/4 1860 postao je P. član novoustanovljene pravoslavne konsistorije u Zadru, te je mnogo učinio za njenu organizaciju. 6/11 1870 ustanovljena je pravoslavna eparhija za Boku Kotorsku i Dubrovnik, a P. je 25/2 1871 imenovan za njenog prvog episkopa. Posvećen je u Beču od bukovinskog mitropolita za dalmatinskog-srpskog episkopa 1874. Odmah je ustanovio konsistoriju i proveo dobru organizaciju svoje eparhije. Važio je kao dobar propovjednik, književnik, rodoljub i dobrotvor. 1874 bio je kandidat za karlovačkog mitropolita i srpskog patrijarha, a 1879 teološki fakultet u Černovicama izabrao ga je za počasnog doktora bogoslovlja. Iste godine osnovao je fond od 7.000 forinti za učenje korisnih zanata. Kao episkop, odmah u početku, počeo

je svake godine izdavati Šematizam svoje eparhije, u kome je, osim statističkih podataka, objavljeno i mnogo građe za historiju srpskoga naroda na Primorju. Prije nego što je postao episkop, P. je uređivao 1862 do 1871 Srpsko-dalmatinski Magazin, koji je osnovao njegov brat Božidar (1836). U njemu je i sam objavio dosta članaka, naročito biografije znamenitih primoraca i monografije pojedinih primorskih srpskih općina. Zbirku svojih i prevedenih propovijedi izdao je u tri knjige, pod imenom Dobri pastir (1850, 1853 i 1859, a prvu i po drugi put 1863). 1882 izašla je zbirka P. prazničkih poslanica narodu. Njegova pobožna razmišljanja pri slušanju liturgije doživjela su četiri izdanja (1853, 1858, 1862 i 1870).
R. Grujić.

PETRAVIĆ ANTE (29/6 1874, Stari Grad, na Hvaru). Pučku školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Splitu (1893), a bogosloviju u Zadru. Zaređen je 1897, i služio je kao kapelan u raznim župama hvarske biskupije. 1917 imenovan je ekonomom biskupskog sjemeništa u Splitu, i predavao je na biskupskoj gimnaziji srpskohrvatski jezik i književnost. 1919 imenovan je za nastavnika za isti predmet i talijanski jezik na gimnaziji u Splitu. Naknadno se upisao na beogradski univerzitet i položio je diplomski i profesorski ispit. — Započeo je književni rad stihovima u zadarskoj Hrvatskoj (1894); zatim je pisao pjesme, novele, literarno-historičke i kritičke članke u raznim listovima. 1902—1903 pisao je uvodne članke za Obzor. Posebno je izdao: Pjesme (1902), i četiri knjige Studija i portreta (1905, 1910, 1917, 1923). — P. je jedan od rijetkih kritičara i literarnih historičara u Hrvata, koji svoje radove sabire u knjige. Piše većinom o manje razglašenim piscima, na koje se drugi ne osvrću, pa stoga njegove knjige sadrže mnogo vrijednoga materijala. Kao poznavalac talijanske i francuske književnosti P. izvodi paralele između naših i stranih pojava, a informira našu publiku o pojavama ovih dviju književnosti. Za ovaj je rad stekao priznanja i u Italiji: Marzocco, L'Europa orientale, Delta, La rivista Dalmatica 1923, Il piccolo della sera, koji je o njemu donio nekoliko dužih članaka.
A. Barac.

PETRETIĆ PETAR, zagrebački biskup i imenovani kaločki nadbiskup, historik (1610, Ivanić — 12/10 1667, Zagreb). Bio je župnik u Pušći. Mlad je postao kanonikom i 1644 prepoštom, a 1648 biskupom zagrebačkog kaptola. Postavši kaločkim nadbiskupom umro je, prije nego što je došao u Kaloču. Napisao je: Historia illocationis Graecorum in Sclavonia et eorundem ab unione secessus.
Đ. K.

PETRIČ, grad u oblasti Prizrena, poznat zbog toga, što se tu sklonio Stevan Dečanski poslije poraza, pretrpljenog u borbi sa sinom Dušanom.
V. P-ć.

PETRIČIĆ ŽIVKO DR., ministar na raspoloženju i advokat (28/4 1875, Senj). Učio je srednje škole u Senju i na Rijeci, a pravo u Zagrebu. Posvetio se najprije sudskoj službi, a zatim advokaturi. Bio je advokat u Otočcu i Gospiću, a 1917 prešao je u Zagreb. 1906—1918 bio je poslanik na hrvatskom saboru, pripadajući Starčevićevoj stranci prava. 1918 bio je član Narodnog Vijeća, poslije prevrata povjerenik za poljoprivredu, a u prvom ministarstvu poslije izvršenog ujedinjenja ministar poljoprivrede (decembra 1918 do marta 1919).
M. P-g.

PETRIĆ. V. Nerodimlja.

PETRIĆI (Petris), ugledna porodica s otoka Korčule. Kao književnici istakla su se dva brata: 1. Nikola, ugledan grecist (1500—1568), koji je mnogo prevodio s grčkoga na latinski i svoje prevode štampao u Mlecima 1552. Više je godina bio rektor ilirskog zavoda Sv. Jeronima u Rimu, pa je i sahranjen u tamošnjoj crkvi. Njegovu je biblioteku naslijedio samostan na otoku Badiji, kod grada Korčule. — 2. Pavao, ugledan pravnik i od 1545 profesor sveučilišta u Padovi.
Đ. K.

PETRIJANEC, trgovište u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu varaždinskom, u Podravini (184 m) od Varaždina 10 km zapadno-sjeverozapadno. Ima 1.468 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, pecaru i rafineriju žeste.
J. M-n.

PETRIJEVCI, selo u Slavoniji, u oblasti osječkoj, srezu valpovačkom; kod utoka Karašice u Dravu, stanica

vicinalne željeznice Osijek—Vočin, od Osijeka 14 km k sjeverozapadu. Imaju 2.311 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. Kod P. je u rimsko doba bilo naselje Mursa Minor, Mursella. *J. M-n.*

PETRINOVIĆ FRANO, industrijalac i brodovlasnik. Svojim neumornim radom stekao je u Južnoj Americi veliki imetak. Za vrijeme Svjetskog Rata osnovao je Narodnu Obranu, koja je i moralno i materijalno pomagala Jugoslavenski Odbor. P. igra, sa svojim drugom Baburicom, uz njihov trust čilske salitre, svjetsku ulogu. Za Jugoslaviju je P. osnovao na Sušaku veliko stovarište za čilsku salitru. S Baburicom i Bancem organizirao je Amerikansko-Jugoslavensko Parobrodarsko Društvo. Parobrodi ovog društva prevoze uglavnom engleski ugalj u Južnu Ameriku, odakle uzimaju čilsku salitru. *S. D.*

PETRINJA. 1. Grad u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj. Leži na desnoj obali Kupe, gdje u nju utiče gorski potok Petrinjčica, u rodnoj i lijepoj ravnici (100 m), koju od juga okružuju vinorodni ogranci Zrinjske Gore, dok je na sjeveru Kupa rastavlja od ravnoga Turopolja. P. je željeznička stanica na pruzi (Sisak—)Caprag—P.—Karlovac i raskrsnica cesta: na istok u Sisak, na zapad preko Gline u Karlovac, na jugoistok u Kostajnicu s ogrankom u Dvor—Bosanski Novi, na sjeverozapad preko željeznog mosta na Kupi u Zagreb, nekada znatna prometna linija. — P. je građena kao i druga štapska mjesta u negdašnjoj Vojnoj Krajini. Nasred grada je četverokutni trg, gradsko šetalište, obrubljeno drvoredom lipa, koje su zasadili Francuzi, kad su ovdje gospodovali. U dnu trga je rimokatolička župna crkva Sv. Lovre, sazidana 1870. Pravoslavna parohijska crkva Sv. Spiridona sagrađena je 1785. Kroz Majdance prolazi cesta u Kostajnicu, negda vrlo živa, jer je tuda išao sav promet u Bosnu. Nakraj Majdanaca zgrade su i nasadi niže muške (vinogradarske i voćarske) škole. U tom se kraju grada nalazi i bolnica. P. ima i nižu gospodarsku školu za seoske domaćice, žensku stručnu školu, dok jedna ženska zadruga nastoji oko narodnoga veziva, mušku učiteljsku školu i malu realnu gimnaziju, žensku pučku školu i glazbeni zavod. Cesta iz Gline dolazi u P. preko mosta na Petrinjčici, i zove se Banska ulica. Kod Kupe je moderno uređena klaonica. Znatnija su industrijska poduzeća: Gradska električna centrala, Tvornica salame (braće Gavrilovića) i Tvornica sapuna, Parna pilana, koja izrađuje i drvenu vunu, Tvornica opeka, Sredotočna pecara rakije. Od zanata osobito se, zbog dobre zemlje, razvio lončarski. Tri su novčana zavoda: Banka i Štedionica D. D., Srpska Štedionica i filijala Hrvatske Eskomptne Banke (Zagreb). Osim gradskog poglavarstva javne su oblasti: Sudbeni stol, kotarski sud, sresko poglavarstvo, porezni ured, gospodarski ured 2 banske imovne općine, pošta, telegraf i telefon. — P. ima 5.544 stanovnika, ponajviše Hrvata i Srba (rimokatolika 4.535, pravoslavnih 917).

P. i njeni stanovnici spominju se već u 13 vijeku. 1240 dobila je P. od slavonskog vojvode Kolomana, brata kralja Bele IV., povlastice, kakve su davane slobodnim gradovima i trgovištima: da im sudi sudac ili načelnik (maior villae), koga sami biraju, da im ban ne čini štete, da sami sebi biraju župnika i dr. Vojvodinu povelju potvrdio je kralj Bela (1242), i njegovi nasljednici Stjepan V. (1271) i Vladislav IV. (1274). U tome su vijeku Petrinjci, zbog neplaćanja desetine, imali neugodnosti sa zagrebačkim biskupima. 1255 biskup je Filip kolovođe otpora izopćio, a grad kaznio interdiktom. Još 1270 P. se načelnik Petar, sin Rudolfov, pred banom Rolandom nagađao oko desetine s biskupom Timotejem. U 15 vijeku P. je pripadala knezovima Blagajskim. Doroteja Blagajska i njen muž, knez Martin Frankapan, poklonili su P. 1479 zagrebačkomu kaptolu.

Za obranu od Turaka, koji su već tada, pošto su osvojili Bosnu (1463), provaljivali u Hrvatsku, podigao je kaptol u P. tvrđavu, ali ju je već 1543 dao porušiti, a malo zatim opet obnoviti. Ta je Stara P. bila dalje uz vodu Petrinjčicu, negdje pod sela Jabukovca ili Kraljevčana. 22/9 1575 potukao je Ferhad-paša kod Budačkoga (blizu utoka Radonje u Koranu) krajiškog generala Auersperga. Poslije

toga propalo je više krajiških gradova, među njima i (Stara) P., a sila se turska zaustavila na pokupskoj liniji, koju su branile jake tvrđave: Sisak, Karlovac i Brijest. Na tu je liniju, da je probije, udario Hasan-paša bosanski (poturica Predojević). Pošto nije mogao osvojiti Sisak (1591), sagradio je, u proljeću 1592, novu tvrđavu P. na desnoj obali Kupe, gdje se u nju uliva Petrinjčica. Uz gruhanje topova i mužara i udaranje talambasa proslavio je Hasan 2/5 podizanje P. 19/6 osvojio je on tvrdi Bihać na Uni, a mjesec dana zatim potukao je, kod Brijesta, kršćansku vojsku pod banom Tomom Erdödy-jem. Još iste godine (1592) 17/9 razbio je on kod P. kršćansku vojsku, te je proslavio zbog te pobjede u Carigradu triumf, kako su ga nekad slavili rimski imperatori. 1593 Hasan je uzalud s 25.000 ljudi opsjedao Sisak, koji se držao, dok mu nije stigla u pomoć kršćanska vojska (8.000) pod banom Erdödy-jem, kraljevim vojvodom Eggenbergom i karlovačkim generalom Auerspergom. 22/6 bila je velika bitka pred Siskom, na lijevoj obali Kupe. Bitka se svršila potpunim porazom turske vojske. Sam Hasan našao je smrt u valovima Kupe. Ban se Erdödy zaletio da odmah osvoji P., ali se, valjda zbog nestašice hrane, morao vratiti. U P. je zapovijedao Hrustan-beg i držao se s malom posadom od 300 konjanika, dok mu nije doveo znatnu pomoć grčki begler-beg Hasan. Kršćanska vojska, koja se bila sakupila kod Brijesta, morala se povući (24/8). Zatim su Turci osvojili Sisak (29 ili 30/8), razletjeli se po Hrvatskoj i pojavili se pred Zagrebom. 21/7 1594 počela je kršćanska vojska udarati na P. Opsjedanje P., kojim je neko vrijeme upravljao sam nadvojvoda Maksimilijan, trajalo je do 9/8. Noću 10/8 izmakao je iz tvrđave njen turski branitelj Hrustan-beg, a da ona ne padne čitava u kršćanske ruke, dao ju je zapaliti. Kad su Turci u Sisku vidjeli, kako P. gori, otplovili su niz Savu. Ali još iste godine, pošto je iz Hrvatske otišao nadvojvoda Maksimilijan, a i ban Erdödy pošao u Požun, gdje se sklapao mir s erdeljskim vojvodom Stjepanom Báthori-em, vratio se Hrustan-beg te je obnovio tvrđavu P. Tako obnovljena tvrđava ostala je u turskoj vlasti godinu dana. 24/9 1595 ušla je kršćanska vojska u praznu tvrđavu, pošto je turska posada izašla, ponesavši sa sobom mrtvo tijelo deli-Hrustan-bega. Tada je P. dobila stalnu posadu, kojoj je zapovijedao kapetan Dane Frankol.

Znamenita je obrana P. 1596, kada su je D. Frankol i Đ. Prestočić s 350 vojnika branili protiv 30.000 ljudi vezira Ahmeda, dok se nije sabrala kršćanska vojska od 6.000, pod banom Ivanom Draškovićem, generalom Đ. Lenkovićem i dr. Ta je vojska najprije (19/9) razbila 7.000 Turaka, koji su bili prešli na lijevu obalu Kupe, a sutradan, prešavši kod Siska na desnu obalu rijeke, raspršila pod P. i ostalu tursku vojsku. Turci su još jedanput (13/11) pokušali da osvoje P., ali čuvši da se približuje s vojskom Đ. Lenković, napustili su dalnju opsadu P., i vratili se u Bosnu.

1597 sagrađena je na lijevoj obali Kupe nova tvrđava za konjaništvo. Ona se zvala husarski grad, jer su u njoj stanovali hrvatski husari. Kako je tada dvostruka P. tvrđava izgledala, pokazuje sačuvana (na žalost nepouzdana) slika iz 1617. Talijanski graditelj Porta sagradio je modernu tvrđavu u obliku peterokuta s bastionima na uglovima, kojoj je dodao sličnu utvrdu na suprotnoj obali Kupe, na vještački načinjenom otoku. Obje je tvrđave spajao most. Od tvrđave P. danas ima malo traga.

Kada je knez Hildburghauzen preuredio Hrvatsku Krajinu (1745), P. je postala sjedište 2 banske pukovnije. 1765 postala je P. slobodnom vojnom općinom, a 8/6 1871 gradom. 1872 prešla je P. u civilnu upravu. 1809—1813 i P. je (sa prekosavskom Hrvatskom) bila u francuskoj vlasti.

L i t e r a t u r a: R. Horvat, Borba Hrvata s Turcima za Petrinju (1903); Petrinja (Danica, 1899); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920); Vj. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, I. (1880). *J. Modestin.*

2. Rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Kupe. Izvire na sjevernoj strani Zrinjske Gore, sa brežuljaka između Dikavca (584 m) i Prisjeke (615 m) i s izvora teče prema sjeveru, u prilično vijugastom toku. Na donjem toku, između sela Mlinoge i Hrastovice, čini okuku, i dalje do svoga ušća, teče na sjever-sjeverozapad. U

Kupu utiče kod grada Petrinje. Na svome toku P. prima s obje strane veliki broj malih pritoka. Dužina P. toka je 34·2 km, a površina porječja 137·3 km². *P. V.*

PETRINJSKA PLANINA, planina u Makedoniji, između rijeka Koseljske (Opejničke)-Goleme, sjeverno od planine Galičice, odnosno sjevernosjeverozapadno od Prespanskog jezera. Sastavljena je od paleozojskih filita, škriljevaca, pješčenika i mezozojskih, pretežno trijaskih vapnenaca. Ovi pokrivaju najviše dijelove planine i daju joj izgled izrazite kraske visoravni, koja je nagnuta prema sjeveru, a ima vrlo nemirnu plastiku. Slojevi se pružaju od sjevera prema jugu, a isti je pravac i pružanja planine, koja neprimjetno prelazi u Galičicu. Najviši visovi na P. P. su, od sjevera prema jugu: Milošev Rid 1.369 m, Bijelo Orlje 1.374 m, Višesla 1.564 m, Milec 1.364 m, Gornja Bigla 1.682 m, Istok 1.660 m, Krvav Vis 1.643 m, Slivana 1.625 m, Samar 1.653 m, Gona 1.734 m, Golemi Vrh 1.601 m, Tumba 1.627 m i Beglik 1.603 m. — Najveći dio visoravni je nag, ne prosijeca je nijedan potok, a samo u nekoliko uvala ima lokvi s vodom. Od ruba ove zaravni počinju strme padine, u koje je usjeklo svoja korita veći broj potočića, i ti dijelovi P. P. pokriveni su šumom, naročito na istoku i sjeveru-sjeverozapadu. Sjevernim i sjeveroistočnim podnožjem planine prolazi cesta Ohrid—Resan—Bitolj, zapadnim, kolni put Ohrid—Sv. Naum, istočnim, kolni put Resan—Carev Dvor—Korča. Preko planine vodi veliki broj staaz.

P. Vujević.

PETROGRAFIJA (NAUKA O STIJENAMA. U našim krajevima razvile su se eruptivne stijene (intruzivne i efuzivne), sedimentne stijene i kristalasti škriljevci. Uglavnom su ih proučavali M. Kišpatić (stijene Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne), J. Žujović i S. Urošević (stijene Srbije) i F. Tućan (stijene Hrvatske i Slavonije).

Prema mineralnom sastavu intruzivne su stijene vrlo različite, i poznate su u nauci pod raznim imenima (granit, sijenit, diorit, gabro, norit, peridotit, priksenit, eseksit, teralit, sonkinit, ijolit, mizurit). Od tih stijena nalazimo u SHS samo neke, ali u velikim masama tako, da možemo zaključiti, da su se u davno geološko doba dešavale u našim krajevima silne podzemne erupcije, intruzije, koje su izbacivale granitsku, dioritsku, gabroidsku i peridotitsku magmu.

Erupcije granitske magme dale su materijal za razvitak granita, koji stvara u našoj državi nekoliko planina. U Sloveniji bilo je granitskih erupcija na zapadu od Maribora, gdje se diže visoka planina Pohorje, koja je u svom istočnom dijelu sastavljena od granita. Granit je mjestimice prutast, i kao da čini prelaz u gnajs. Pohorski granit je vanredan materijal za kaldrmljenje ulica, jer se od njega daju lako praviti kocke. Intruziju granita nalazimo u Hrvatskoj, u Moslavačkoj gori. Taj granit je zanimljiv, što uz obične granitske minerale (kremen, glinelac, liskun), ima u svom sastavu i andaluzita. Takvog andaluzitskog granita ima najviše iznad Gornje Jelenske. Uz andaluzitski granit nalazi se u Moslavačkoj Gori i obični granit, bez andaluzita. Moslavački je granit dobar materijal za spomenike (podnožje Jelačićeva spomenika u Zagrebu, mnogi nadgrobni spomenici), ali kamenolomi su, zbog loših komunikacionih prilika, napušteni. U Bosni je poznata intruzija granita na jugu od Save, zapadno od Broda, u planini Motajici. Manje intruzije dešavale su se u zapadnoj Srbiji, gdje nalazimo granita na Ceru, na Boranji, Košutnoj Stopi. Mnogo veći opseg zauzimale su te erupcije u istočnoj Srbiji, gdje se kod Donjeg Milanovca, Brnjice, Boljetina, Štrpca, Plavna i Majdan-Peka nalaze izdanci granitskih stijena. U istom kraju pružaju se velike mase granita od Luke do sjeverno od rijeke Blizne, od Neresnice na jug, u pravcu k Žagubici, gdje se nalazi granit na Homoljskoj Planini, oko Komše. Još istočnije ima granita na bilu Stare Planine, u prevoju Sv. Nikole. Najveće granitske erupcije dešavale su se na jugu Srbije, u području planine Kopaonika, u vranjskom okrugu, oko Štipa, u kraju između Prilepa i Bitolja, oko Vardara, između Velesa i Đevđelije. Najveće izdanke kopaoničkog granita nalazimo u Željinu i sjeverno od Željina, između Željina i Suhog Rudišta. U vranjskom okrugu zauzeo je granit najveći prostor na istoku

od Vranje, između Babine Poljane i Velikoga Strešera, na zapadu od Vranje, na Karpini i Plačkovici. Manje partije granita nalaze se još na Jastrepcu, Kukavici, Vjeternici i Jablanici.

Na jugu naše kraljevine granitske su intruzije sve veće. Tu se graniti javljaju na Kitki Planini i oko Kadine, jugozapadno od Katlanova, u okolini Prilepa, gdje se vide ruševine Markovog grada na granitskim stijenama. Od Prilepa na jugoistok raširili su se graniti po Selečkoj Planini. Na nekoliko mjesta u većoj masi nalazimo ih zapadno i sjeverozapadno od Bitolja, oko Gopeša, Resna, Lisolaja i Murgaša. Ima ih i oko Štipa, sjeverozapadno od Štipa, kod Bogoslovca i s lijeve strane Vardara, između Bogdanovaca kod Đevđelije i Gradeca, gdje stvaraju dijelove planine Blaguše (Plauša).

Iz ovoga vidimo, da su intruzije granitske magme zauzimale sve veći prostor od sjeverozapada prema jugoistoku naše države tako, da su u Makedoniji bile najjače, gdje su izbacile silnu količinu granitske magme, koja se iskristalizirala u granitske stijene.

Od svih magma granitska je najkiselija. Sadržava veliku količinu kremične kiseline (do preko 70%). Tamo gdje postaje pomalo bazičnija, gdje ima manje kremične kiseline (do preko 60%), prelazi u dioritsku magmu, koja kristalizacijom stvara dioritske stijene. U našim krajevima malo je gdje došlo do intruzije dioritske magme, pa su zato i dioritske stijene kod nas vrlo rijetke, i javljaju se u neznatnim količinama. Nešto malo ima ih u Bosni, u Srbiji kod Grabovca, blizu Majdan-Peka, kod Beleđe, između Toponice i Kozmovca, kod Kraljevske Kamenice, Jošanice, u Crnom Potoku, kod Donjeg Milanovca.

Ali dok su u našim krajevima intruzije dioritske magme bile vrlo rijetke, intruzije bazične magme, koja sadržava kremične kiseline 35 do 50%, bile su neobično silne. One su se dešavale kao granitske intruzije tako, da su u jugoistočnim krajevima, naročito u Makedoniji, zapremile veliki prostor, dok su u sjeverozapadnim krajevima (u Sloveniji) bile vrlo rijetke. Od tih bazičnih magma razvile su se kristalizacijom dvije trupe stijena, gabri i peridotiti. Peridotiti su mnogo rašireniji od gabra, koji je po svom mineralnom sastavu obični gabro (plagioklas i dijalag), i olivinski gabro (plagioklas, dijalag i olivin), dok su peridotiti po mineralnom sastavu ili harcburgiti (olivin i broncit) ili lercoliti (olivin, dijalag i broncit), ili verliti (olivin i dijalag). Nešto malo od tih stijena nalazimo u Zagrebačkoj Gori, gdje se javlja gabro na sjevernoj strani, odmah ispod bila. U Moslavačkoj Gori ima gabra među kristalastim škriljevcima, a u Banovini dolazi lercolit kod Đurića u Leskovcu, u okolini Rujevca. U Bosni se nalaze pretežno lercoliti, a rjeđe gabri. Kišpatić je konstatirao, da glavni lanac tih stijena »ide od Kozare Planine pa sve do Kladnja i Olova, a na tom ogromnom prostoru prekinut je lanac u većoj mjeri jedino u dolini Vrbasa. Na prostoru između Vrbasa i Bosne širi se zona tih stijena od Ljubić-Planine do Skatovice, Uzlomca i Borje-Planine, a istu širinu ima ona i u porječju Krivaje. Ovdje na jugoistočnom kraju, kod Olova i Kladnja, gubi se ta zona pod mlađim stijenama, da se opet u istom pravcu pojavi u okolini Višegrada. S ovim glavnim lancem teku uporedo sjeverno od Maglaja dva druga lanca. Jedan lanac ima svoju osovinu u Ozren-Planini. Drugi lanac iskidan je, pa se na većem prostoru raširio jedino između Kalesija i Zvornika«. U Hercegovini nalazi se veliki masiv gabra kod Jablanice, na Neretvi. Iz Bosne prelaze te stijene u istom pravcu u Srbiju. Jedan dio se javlja od Višegrada, pružajući se preko planine Zlatibora prema Prijepolju. Drugi dio zahvatio je Suvobor, protežući se sjeverozapadno od Suvobora prema Čačku. Te se stijene nastavljaju u iskidanom nizu južno od Kraljeva, oko Troglava i Stolova, i zahvaćaju krajeve oko Ibra, prelazeći na Kopaonik, pa sve dalje na jugoistok ispod Skoplja, preko Žedna, Raduše, Velesa, Klepe na Mrežičko, Rožden, Alšar do grčke granice. Velika masa je i u Marijanskoj Planini, kraj Vardara, oko Hudove i Valandova. U Istočnoj Srbiji ima ih na Rudnoj Glavi, na Delijovanu, oko Majdan-Peka, Crnajke, Bogutovaca, ispod Donjeg Milanovca.

Intruzije granitske, gabroidske i peridotitske magme bile su za naše krajeve važne i u pogledu razvitka nekih dragocjenih ruda. Granitska magma, naročito ona u Istočnoj Srbiji, dala je materijal za razvitak zlata. Graniti u Istočnoj Srbiji (a i oni u Makedoniji) su zlatonosni. Gabroidska magma dala je materijal za razvitak željeznih ruda (magma, koja je provalila kod Jablanice u Hercegovini, gdje su se razvile znatne količine magnetske željezne rude, magnetita). Peridotitska magma dala je materijal za razvitak kromove rude, kromita, koji je u našim krajevima jako raširen.

Sve su se te intruzije dešavale u starije geološko doba, u arhaiku, paleozoiku i mezozoiku. Iz tercijarnog doba ne poznajemo u našim krajevima ni jedne intruzije. Ali zato su se u to tercijarno doba dešavale u krajevima naše države silne vulkanske erupcije na samoj površini zemlje (efuzije). Istina, takvih je efuzija bilo i u doba prije tercijara, ali nisu bile zauzele tako veliki prostor kao u tercijarno doba. Od tih silnih efuzija lave razvile su se i razne efuzivne stijene. Dok je kod podzemnih erupcija, intruzija, došlo do izbacivanja većinom najkiselije i najbazičnije magme, dotle je kod nadzemnih erupcija, efuzija, došlo do izbacivanja većinom neutralne magme (lave), koja sadržava oko 52—64% kremične kiseline. Zato su efuzivne kisele stijene uopće vrlo rijetke u našim krajevima, gdje prevlađuju neutralne stijene (dijabazi, melafiri). Od kiselih efuzivnih stijena imamo neke porfire, koji su u genetičkoj vezi s granitima (u Istočnoj Srbiji i Makedoniji), kremene porfire na Vrašnici Planini u Bosni, liparite kod Jesenja u Hrvatskom Zagorju, kod Krapine. Kao neki prelaz u neutralne stijene mogli bismo uzeti trahite, kojih ima u Fruškoj Gori, kod Donjega Milanovca, na jugoistočnoj granici naše države, u kraju između Mrežičkoga i Dudice. U velikim masama razvili su se porfiriti i andeziti. Po kemičkom i mineralnom sastavu to su iste stijene, samo su porfiriti provalili u doba prije tercijara, a andeziti u tercijaru. Znatnih erupcija tih stijena bilo je u sjeverozapadnim krajevima naše države, i to u Pohorju, na njegovu zapadnom dijelu (porfiriti), od Rogaške Slatine, uz Ivanšćicu do Kalnika, gdje danas nalazimo mnogo porfirita i andezita. Te su se erupcije dešavale i na zapadnoj strani slavonskoga gorja (Crni Vrh-Papuk) i to oko Voćina i ispod Dujanove Kose (andeziti), u Gorskom Kotaru kod Benkovca, nedaleko od Fužina, na Vratniku, više Senja, u Hrvatskom Primorju, u Dalmaciji oko Sinja, Drniša, Paštrovića, Špiča, u Komiži na Visu, na otočiću Jabuci kod Visa (porfiriti). U Bosni ih je bilo pored obale rijeke Bosne (andeziti kod Maglaja), i oko Srebrnice (andeziti Potočarske Rijeke i Sikirića), a u Srbiji u velikom opsegu na mnogim mjestima. Porfiriti su se razvili najviše u Zapadnoj Srbiji, u kraju od Krupnja do Maljena. Andeziti su zauzeli daleko veći prostor, te možemo zaključiti, da su se u Srbiji morale dešavati strahovite erupcije, koje su izbacivale grdne količine lave. Ti se andeziti nalaze u rudničkom kraju, i daju se pratiti na jugoistok preko Ješevačke Planine i Kotlenika, sve do Zapadne Morave na istok od Kraljeva. Mnogo ih ima po Kopaoniku, pa dalje na jugoistok od Prokuplja i Kuršumlije k bugarskoj granici. U tom su kraju provalili kroz kristalaste škriljevce. U Istočnoj Srbiji zauzeli su prostor od Crnoga Vrha do Rtnja, a u Južnoj Srbiji okolinu Kratova i između Mrežičkoga i Dudice.

Kiseliji dio andezitske magme razvio se u stijene, koje su poznate pod imenom dacita. Zato nalazimo dacite obično u domašaju andezita. Kod nas ima tih dacita manje od andezita. U Hrvatskoj se javljaju u andezitskom kraju, oko Ivanšćice i Kalnika, a nađeni su i u Fruškoj Gori. Među bosanskim andezitskim stijenama ima i dacita pored obale Bosne (između Nemile i Hana Begova) i u okolini Srebrnice (Ljubovija, Protin Han, Srebrnica). U Srbiji ih nalazimo svuda u domašaju spomenutih andezitskih masiva.

Mnogi naši andeziti, naročito oni u rudnim krajevima, toliko su metamorfozirani, da prelaze u t. zv. propilite. Te propilite nalazimo u području avalskih, kosmajskih, podrinskih, kopaoničkih rudnika, na Rudniku, kod Kučajne, Majdan-Peka, Bora, Krivelja, Alšara.

Od gabroidske magme, kada provali na površinu zemlje, mogu da se

razviju dijabazi, melafiri i bazalti. Melafiri i bazalti iste su stijene, samo se razlikuju po starosti: melafiri su postali u doba prije tercijara, a bazalti u tercijaru i poslije. Dijabazi su im vrlo srodni, pa ako imaju još u svom sastavu olivina, onda su uopće jednaki melafirima, jer su i dijabazi postali prije tercijara. Negdje su dijabazi vezani za gabro (Bosna, Srbija), a negdje dolaze nezavisno od gabra. U Hrvatskoj ih nalazimo gotovo u svim gorama (Ivanšćica, Zagrebačka Gora, Kalnik, Moslavačka Gora, Crni Vrh, Papuk, po Banovini). U Dalmaciji su poznati kod Budve i na otoku Brusniku, kod Visa. U Bosni ih ima na Kozari, Prisjeci i Ljubić-Planini, u okolini Doboja, Maglaja, u Majevici, Mahmači, kod Vareša, Žepča, Gostovića, Višegrada. U Srbiji se javljaju u Borini na Drini, u Krčmaru pod Maljenom, u Staničenju (Istočna Srbija), na Ždraljici više Kragujevca, u Grčaru i na Kozlici ispod Koznika, u dolini Lima između Prijepolja i Priboja. Melafiri su u našim krajevima vrlo rijetki. U Hrvatskoj su poznati iz Banovine kod Čemernice, a u Bosni kod Vareša, ispod Čemernice i u kraju oko Bugojna. Od bazalta poznate su samo dvije erupcije: jedna kod Kutjeva, u Slavoniji, a druga više Sićeva, na obali Nišave.

Eruptivne stijene se javljaju još kao lamprofiri, stijene granitsko-dioritske magme, koje se javljaju u području Avale (Ripanj, Pinosava, Resnik, Banjica, Vrh Avale u području Rudnika i na Kosmaju), fonoliti, stijene iz grupe trahita, koji su nađeni kraj Beograda u Banjici i leucititi, stijene iz grupe bazalta s Treske kod Gornjeg Milanovca (u Srbiji), od Mladog Nagoričina kod Kumanova i kod Berana.

Erupcije, koje su se dešavale u našim krajevima, bile su često praćene vulkanskim ekshalacijama i hidrotermalnim procesima, koji su davali materijal i bili uzrok razvića mnogih, naročito sulfidičnih ruda, koje nalazimo u domašaju eruptivnih stijena, negdje i u velikim količinama (Krupanj, Bor, Kratovo, Trepča, Alšar).

Sedimentne (taložne) stijene po načinu svog postanka najraširenije su, i zato ih nalazimo kod nas u velikim masama. Neke su od tih stijena kemički precipitati, t. j. nastale su kristalizacijom iz vodenih rastopina (kamena sol, gips, barit), neke su mehanički sedimenti kamenoga krša (breče, konglomerati, pješčenjaci, lapori), a neke su kemički talozi (vapnenci i dolomiti). Sve su postale u nekadanjim morima i jezerima, te su mnoge od njih pune ostataka (petrefakta) raznih organizama, koji su živjeli u vodama, gdje su te stijene taloženjem postajale. Kod nas ih nalazimo u svim gorama, od najstarijih do najmlađih formacija. Od kemičkih precipitata ima najviše gipsa (Samoborska Gora, Srb, Dugo Polje, Tiškovac, Zrmanja u Lici, okolina Sinja u Dalmaciji, Komiža na otoku Visu, Jajce, Komar, Prijedor u Bosni, Lipnička Glavica, Kragujevac, Grošnica, Komarica u Srbiji). Barita ima u velikim ležištima kod Mrzle Vodice, u Gorskom Kotaru. Soli nije nađeno kod nas u naslagama, ali su poznati slani izvori na mnogim mjestima, od kojih su na glasu izvori kod Tuzle u Bosni. Mehanički sedimenti toliko su rašireni, da neki od njih stvaraju zasebne formacije (verfenski škriljevci, rajblaski pješčenjaci), a njihova nalazišta teško je navesti, jer ih ima svuda. U starijim geološkim formacijama nalazimo, uz kremene konglomerate i različite pješčenjake, vrlo mnogo brusilovaca (aržilošista) i filita, koji čine prelaz u kristalaste škriljevce, te ih zato ima u onim krajevima, gdje su se razvili kristalasti škriljevci. U mlađim formacijama, naročito u tercijarnim, stvarali su se također različiti pješčenjaci i grdne mase lapora (tupine, muljike), koji su negdje vanredan materijal za fabrikaciju cementa (beogradska, splitska, zagrebačka okolina).

Vapnenjaci, koji su većinom sedimenti mora, stvarali su se u svim formacijama, te ih nalazimo u nekim našim krajevima u tolikoj količini, da stvaraju, u društvu s dolomitima, najveće, najviše i najljepše naše planine. Naročito se ističe onaj grandiozni kompleks vapnenjaka i dolomita, koji se pruža od sjeverozapadnih granica naše države, od Julskih Alpa, Karavanki i Kamničkih Alpa, preko Istre i Gorskoga Kotara u Hrvatsko Primorje, Liku, Krbavu, Bosnu, Dalmaciju, Hercegovinu i Crnu Goru. Po svom kemičkom sastavu vapnenjaci i dolomiti karbo-

natske su stijene, koje voda, osobito u zajednici s ugljenom kiselinom, lako rastapa, a kao nerastopljeni ostatak njihov nalazimo svuda u uvalama, šupljinama i pukotinama zemlju crvenicu (terra rossa), negdje i boksit. U kemičkom sastavu tih stijena imamo i sve one njihove osobine, koje su poznate pod imenom krša (karsta). Te su stijene pune ponikava (dolina), prostranih zatvorenih dolina (polja), pećina, škrapa, voda ponornica. U ekonomskom pogledu su važne, što su matica zemlje crvenice i boksita, a negdje su i vanredan građevni materijal (gusti, bijeli vapnenjaci s Brača, Korčule i Hvara). — Velikih masa vapnenjaka nalazimo i u drugim krajevima naše države, naročito u Istočnoj Srbiji (Rtanj, Tupižnica), u Južnoj Srbiji (Makedonija), gdje su se vapnenjaci razvili i kao krasni mramori, koji su svojom kvalitetom jednaki čuvenim grčkim i kararskim mramorima. Takvih mramora ima vrlo mnogo u planinskom kraju između Trojaka i Meljnice na jugoistoku od Prilepa. Krasnih, kao snijeg bijelih i modrikastih mramora ima kod Skoplja i Velesa.

Među sedimentne stijene može se ubrojiti i lijes. To je pješčani materijal nanesen vjetrom, a ima ga u velikim masama u Srijemu, pored Dunava.

Kristalasti škriljevci razvili su se u našim krajevima kao gnajsi, mikašisti (liskunski škriljevci), kloritni, kloritoidni, epidotni, grafitni, kremeni, glaukofanski, zeleni škriljevci, eklogiti, pirokeseniti, amfiboliti. Gnajsi na mnogim mjestima čine prelaze u granite, te imamo t. zv. gnajsgranita (Pohorje, Crni Vrh-Papuk u Slavoniji, Motajica, Selečka Planina).

Kristalasti škriljevci jako su rašireni u našoj državi, a ima ih sve više na jugoistoku (u Bosni i Srbiji). U nekim krajevima ih nema. To su naročito krajevi krša (karsta), dakle vapnenjačko-dolomitskog gorja, od Slovenskih Alpa do Crne Gore. U Sloveniji ih ima u Pohorju, a u Hrvatskoj u Zagrebačkoj Gori (zeleni škriljevci), u Moslavačkoj Gori, Crnom Vrhu i Papuku (gnajsi, mikašisti, amfiboliti), u Psunju (gnajsi, mikašisti, kloritni, kloritoidni, epidotni, grafitni, škriljevci, amfiboliti), u Fruškoj Gori (kloritni, vapneni, kremeni, epidotni, zeleni škriljevci, afiboliti, glaukofaniti). U Bosni su se razvili kao amfiboliti, piokseniti, i eklogiti, a leže između lercolita. U Srbiji su se raširili kao amfiboliti, gnajsi, mikašisti, od Crnog Vrha, kod Kragujevca, pa sve do Kajmakčalana na grčkoj granici. Na tom prostranom terenu probile su kroz njih mnoge eruptivne stijene, a negdje leže pokriveni sedimentnim stijenama.

Među kristalaste škriljevce mogu se uvrstiti serpentini. Te su stijene postale metamorfozom iz peridotita i olivinskih gabra, a nalazimo ih svuda, gdje ima tih stijena, i to u velikim masama.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Stare Srbije i Makedonije; Z. M. Jovičić, Geološki anali III.; F. Karer, Geographischer Führer durch Bosnien und Hercegovina; M. Kišpatić, Rad, 64, 66, 78, 83, 95, 104, 109, 111, 139, 147 (tu je sabrana literatura o petrografiji Hrvatske, Slavonije i Dalmacije), 159, 179, 200, Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 27, 30; K. M. Petković, Zapisnici, 10, Geološki Anali, 6; F. Tućan, Rad Jugoslavenske Akademije, 159, Geološki Anali, 6, Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 25, 26, 29, 34; S. Urošević, Glas, 57, 61, 65, 75, 83, Spomenik, 43; J. M. Žujović, Glasnik Srpskog Učenog Društva, 55, 67, Zapisnici, 8, 10, 11, 12, 14, 15, Geološki Anali, 1, 2, 3, 5, Glas, 3, Geologija Srbije I., II. (u II. dijelu peridotiti i serpentini od S. Uroševića).

F. Tućan.

PETROLEJSKI RUDNICI. Petrolej ili nafta poznata je na nekoliko mjesta u našoj državi. Najvažnija su petrolejska nalazišta u Međumurju i u Hrvatskoj (u Posavini i Podravini). U Hrvatskoj su se vršili istražni radovi oko nafte već od druge polovine prošloga vijeka. Poslije oslobođenja i ujedinjenja ti su radovi zauzeli velik opseg, no do danas nisu doveli do punog uspjeha.

Za eksploataciju međumurske nafte postoji »Međumursko Petrolejsko D. D.« u Čakovcu, s kapitalom od 2.500.000 Din. Od ujedinjenja (1918) pa do kraja 1922 izvađeno je iz međumurskih petrolejskih rudnika oko 3.500 q sirova ulja. Petrolejska se ležišta nalaze kod Paklenice i Selnice, gdje se

već u drugoj polovini prošloga vijeka počelo s radovima oko eksploatacije nafte. Prilikom bušenja pokazalo se, da se u dubini od 200—300 m nalazi prostran horizonat nafte.

U Hrvatskoj su poznata ležišta nafte kod Mikleuške u Moslavini, u okolini Baćindola, Nove Gradiške, Petrova Sela, u Bujavici kod Lipika, kod Prečeca kraj Zagreba, kod Velikoga Poganca kraj Ludbrega i u Ribniku. U Mikleuškoj su počeli primitivno vaditi naftu tako, da su kopali jame i okna, u koja bi se skupila nafta. 1860 podigli su i tvornicu kolomaza, ali je ona uskoro obustavila rad, jer mikleuški izvori nisu davali dovoljno nafte. Bilo je primitivnih radova i oko Baćindola, Nove Gradiške i Petrova Sela. U tome je terenu izrađeno 1860—1872 oko 2.000 q nafte. Eksploatirala se i nafta iz okoline Ludbrega i Ribnika. 1882 do 1905 izvađeno je u tome kraju oko 3.600 q nafte. Kod Prečeca izlaze iz dubokih bunara zemni plinovi, koji imaju 44% metana s gorivom vrijednosti od 4.300 kalorija. Velike količine zemnih plinova daju bušotine oko Bujavice. U dubini od 351 m naišli su 1917 na silne količine zemnoga plina. Tu je u početku, pod pritiskom od 30—32 atmosfere, izlazilo dnevno po 250.000 m^3 plina, s 94% metana od 900 kalorija. U dubini od 391 m naišlo se na ležišta nafte. Zemno ulje Bujavice pripada zemnomu katranu; crne je boje, a sadržava 91% teških ulja i 90% koksa. Destilacijom daje 6—8% petroleja. Za eksploataciju nafte u Hrvatskoj osnovana su neka društva.

»Jugoslavensko Petrolejsko D. D.« u Zagrebu osnovano je 1920 sa 12.500.000 Din kapitala. Ono vrši bušenja u Sedlarici, kod Pitomače. Istražna polja toga društva zapremaju površinu od 2.500 km^2.

»Uljanik« Petrolejsko D. D. u Zagrebu osnovano je 1921, s kapitalom od 15,000.000 Din. Istražna polja društva nalaze se između Novske i Daruvara na prostoru od 1.200 km^2. Najviše radi u Bujavici, gdje se nalaze uređene 3 bušotine. Bušotina br. 1 duboka je 396 m; daje već od 1919 velike količine zemnoga plina, s 94% metana. Plin upotrebljavaju za pogon u rudniku, za osvjetljenje u ciglani i za osvjetljenje željezničkih vagona državnih željeznica. Bušotina br. 2 duboka je do sada 860 m, i daje također silne količine zemnog plina. Bušotina br. 3 duboka je 570 m. Plin je sukljao u početku nekoliko dana pod pritiskom od 100 atmosfera i razorio je sav uređaj. U dubini od 390 do 400 m naišlo se na ležište nafte u pjeskovitom tlu.

»Bitumen« Hrvatsko Društvo na dionice za iskorišćivanje zemnoga plina i ulja u Zagrebu osnovano je 1920, s kapitalom od 3,000.000 Din. Poduzeće ima 240 istražnih polja u srezu koprivničkom, čazmanskom i novogradiškom. Počelo je bušenjem u Rešetarima, kraj Nove Gradiške, u Ivanić-gradu i Marinovcu, kraj Križevaca. Bušotina u Rešetarima dala je u dubini od 340 m velike količine zemnoga plina; uz pritisak od 28 atmosfera izlazilo je na dan oko 20.000 m^3 zemnoga plina. Bušenjem kod Ivanić-Grada i u Marinovcu naišlo se na ležišta nafte.

Amerikansko-Jugoslavensko Petrolejsko D. D. u Zagrebu osnovano je s kapitalom od 8,000.000 Din. Ima oko 400 istražnih polja oko Odvoraca, Mihaljevaca, Sovskoga Dola, Harkanovaca, Rovišta, Žabljaka i t. d.

»Pannonia« Petrolejsko D. D. u Beogradu ima 67 istražnih polja u Međumurju, u čazmanskom srezu i dr.

»Slavonsko Petrolejsko D. D.« u Zagrebu ima 18 istražnih polja u Moslavini, Viljevu, Crncu, Suhoj Mlaki, Predrijevu i dr.

Vlad. Arko ima 9 istražnih polja u Trnju i Trnovlju kraj Zagreba.

»Promet«, Komercijalna i tehnička poslovnica u Zagrebu ima 12 istražnih poljana u Erdutu.

»Tehnika«, Građevno i Trgovačko D. D. u Beogradu ima 8 istražnih polja oko Pristave u Međumurju i u Sloveniji (prema Ljutomeru).

»Petrolej«, D. D. u Zagrebu ima 3 istražna polja kod Popovače, Brnjana i Hlebina.

Svet. Janković i Lad. Mihel iz Zemuna imaju 22 istražna polja kod Glogovnice, Podcrkavlja, Graberja, Zdenaca, Mikleuške, Paklenice, Šumetlice i Beočina.

Uprava zagrebačke nadbiskupije ima 1 istražni prostor kod Presjeke i 3 istražna prostora kod Predavaca, Lipovca i Ivanić-Kloštra.

»Konzorcij Zagreb« ima 10 istražnih polja oko Mikleuške.

Petrolejsko društvo »Slavija« D. D., Zagreb ima 15 istražnih polja oko Koprivnice i Novigrada.

U Bosni je poznata nafta ispod Ražanj-Planine kod Donje Tuzle, u Crnoj Gori kod Bukovika i Sirdena. Po industriju nafte bit će od velike važnosti naftina ležišta u Južnoj Srbiji, kod Ohrida i u Bučinu. Naročito ohridska nafta čini se da je zapremila ogromne prostore, te se domaći i strani kapital u velike interesuje za ta ležišta. *F. Tućan.*

PETRONIJEVIĆ AVRAM (2/9 1791, Tekija — 10/4 1852, Carigrad). Školovao se u Oršavi. Prešao je u Srbiju 1817, i počeo je trgovati. Iste godine postao je pisar u gružanskoj knežini, a iduće godine sekretar kneževe kancelarije. — 29/10 1820 otišao je u Carigrad, kao glavni pisar velike deputacije, koja je imala da kod Porte izradi potvrđenje Miloša Obrenovića za kneza Srbije i nasljedstvo toga dostojanstva u njegovoj porodici, a osim toga i da zadobije za srpski narod izvjesna prava i slobode u pogledu unutrašnje uprave, trgovine, škola, nošenja oružja i t. d., kao i ograničenje nastanjivanja Turaka i zavođenja turskih posada po Srbiji. Kad je buknuo grčki ustanak, ova je deputacija pritvorena (januara 1821) i pretrpjela je velike muke: jedan je član umro (arhimandrit Samuilo Jakovljević), jedan je umno obolio (Dimitrije Đorđević). P. je ostao u Carigradu do marta 1826, iako je više puta molio kneza Miloša da ga smijeni. U aprilu 1826 vraćen je P. za sekretara kneževe kancelarije, pa je aprila 1832 postao član kneževe svite. I on je bio jedan od zavjerenika, koji su o Božiću 1834 u Kruševcu, u kući Stojana Simića, učinili dogovor da dignu bunu protiv kneza Miloša (Miletina buna). Pokret se svršio u januaru 1835 izmirenjem kneza i pobunjenika. Kad je te godine proglašen sretenjski ustav, P. je (3/2 1835) postao ministar inostranih poslova, ali su već u polovini marta iste godine, poslije ukidanja ustava, ukinuta i ta zvanja. P. je tada imao titulu kneževog predstavnika, pa je kao takav postavljen 28/9 1837 za člana državnog (kneževog) savjeta. 9/4 1838 postavljen je P. za vođu deputacije, koja je imala da u sporazumu s ruskim poslanstvom u Carigradu, izradi i podnese Porti na odobrenje ustav za Srbiju. P. je uspio da se tim ustavom jako ograniči kneževa samovlada, i da se državnom savjetu dadu velike privilegije i snažan uticaj na državne poslove. — 14/2 1839 P. je postavljen za kneževog predstavnika i ministra inostranih poslova. Kad se knez Miloš 1/6 1839 odrekao kneževske vlasti i napustio zemlju, P. je s Jevremom Obrenovićem i Tomom Vučićem određen za namjesnika bolesnomu knezu Milanu Obrenoviću. Kad je knez Mihailo Obrenović dobio carski berat, kojim se potvrđuje za kneza Srbije, drugim beratom su mu određeni za stalne savjetnike (staratelje, kako se to tada nazvalo) Vučić i Petronijević. Nezadovoljstvo Obrenovićevaca, izazvano tim izborom prinudilo je P., da s Vučićem i velikim brojem njihovih privrženika ode u grad Turcima, a odatle u Carigrad (krajem aprila 1840). P. je razriješen od dužnosti ministra i predstavnika 3/5 1840, a iste godine u junu narodna skupština optužila ga je kao jednog od činovnika nereda u Srbiji. Dobio je dopust da se vrati u Srbiju u proljeće 1842. Poslije uspješne Vučićeve bune protiv kneza Mihaila, P. je određen za predsjednika privremene uprave, a Vučić za vođu naroda. Po izboru Aleksandra Karađorđevića za kneza Srbije, P. je 26/10 1842 vraćen za ministra inostranih poslova i kneževog predstavnika. 7/8 1843 uklonjen je P. iz Srbije, na zahtjev Rusije, pa se vratio u septembru 1844. 29/9 iste godine postao je opet ministar inostranih poslova i kneževog predstavnik, i ostao je u tome zvanju do svoje smrti.

L i t e r a t u r a: Mih. Gavrilović, Knez Miloš; Kunibert, Drugi Srpski Ustanak; Jak. Živanović, Nekoliko primečanija na knjigu Sloveni u Turskoj (Spomenik, 6); Milićević, Pomenik; M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije; Mladen Žujović, Beleške; Srpske Novine.

J. Prodanović.

PETRONIJEVIĆ BRANISLAV DR., profesor univerziteta i književnik (25/11 1875, Sovljak, kod Uba). Pučku školu svršio je na Ubu, nižu gimnaziju u Valjevu, višu u Beogradu. U Beču je učio tri semestra medicinu (1894—1896), zatim je prešao na filozofiju u Leipzig (1896—1898), gdje je položio doktorat filozofije (iz filozo-

fije, fizike i botanike). 13/9 1898 postavljen je za srednjoškolskoga nastavnika u Beogradu, 9/11 iste godine za docenta filozofije, 1/7 1899 za vanrednoga, 1/5 1903 za redovnog profesora u velikoj školi. 11/3 1905 izabran je za vanrednog profesora univerziteta, 1919 postavljen je za redovnog profesora.

P. naučni i književni rad vrlo je obilan i vrlo mnogostruk, i može se razdijeliti u ove grupe: teoretska filozofija, psihologija, filozofija i historija nauke, matematika, paleontologija, naučno-literarni rad, udžbenici i populariziranje filozofije i stručnih nauka.

U području filozofije P. se bavi naročito o teoriji saznanja i o metafizici. Prvi su mu radovi: Der ontologische Beweis für das Dasein des Absoluten (1897), i doktorska disertacija Der Satz vom Grunde (1898). Zatim dolaze glavni radovi: Prinzipien der Erkenntnislehre (1900) i Prinzipien der Metaphysik, I., 1, Allgemeine Ontologie und die formalen Kategorien, s elementima nove geometrije (1904), I., 2, Die realen Kategorien und die letzten Prinzipien, Osnovi Teorije Saznanja (1923). Rasprave i članci: O pojmu neposredne svesti sa gledišta Teorije Saznanja (Prosvetni Glasnik, 1902), Warum stellen wir uns die Zeit als eine gerade Linie vor? (Kantstudien, 1902), Zeno's Beweise gegen die Bewegung (Archiv für Geschichte der Philosophie, 1906), Über Herbart's Lehre von intelligiblem Raume (Archiv für Geschichte der Philosophie, 1914), Hauptsätze der Metaphysik (Archiv für systematische Philosophie, 1925 i srpski: Osnovni stavovi metafizike u Glasu, 114, i posebno, 1925). Autoreferat na Prinzipien der Metaphysik izišao je u Prosvetnom Glasniku 1920. Sur la valeur de la vie (Revue Philosophique, 1925). — Über die Wahrnehmung der Tiefendimensionen (Archiv für systematische Philosophie, 1906, 1907 srpski prevod, O opažanju dubine, od Nikole Popovića, Delo, 1908), Über den Begriff der zusammengesetzten Farbe (Zeitschrift für Sinnesphysiologie, 1908), Osnovi empirijske Psihologije (1910, II. izdanje u tri sveske, 1923, 1925, 1926). — Über den allgemeinen Verantwortlichkeitsbegriff (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1908), Lobačevski i Bolyai (Rad, 203, 1914 i posebno), Sur les membres infinis de Fontenelle (Rendiconti della R. Accademia dei Lincei, 1917), Sur la loi de l'evolution irréversible (Science Progress, 1919, na engleski prevedeno u Report of the Smithsonian Institution for 1918), Slav achievement in advanced Science (1920, na francuskom Revue Yougoslave 1920, prevela na srpski Ksenija Atanasijević 1920), Le finitisme comme doctrine philosophique française du XIX. siècle (Monde Nouveau, 1920), Sur le concept général de l'évolution (Revue Générale des Sciences, 1920, i Jugoslavenska Obnova — Njiva, 1920), La loi de l'évolution non corrélative (Revue Générale des Sciences pures et appliquées, 1921), Lois de l'évolution des espèces, des rameaux phylétiques et des groupes (Revue Générale des Sciences, 1921), L'Évolution universelle, I. L'Évolution mondiale, inorganique et organique (1921, srpski prevod jednog odjelka u izvodu od V. V., Misao, 1922, engleski jednoga dijela Report of the Smithsonian Institution for 1920, 1923), La vitesse — limite de la lumière et le finitisme (Revue Générale des Sciences, 1922), Zakon korelacije i nekorelativno razviće, pristupna akademska rasprava (Glas, 97, 1921), John Newlands i pronalazak periodnog sistema hemiskih elemenata (Spomenica Sime Lozanića, 1922). Darwin und Alfred Russel Wallace (Isis, 1925). — Elemente der neuen Geometrie (v. Prinzipien der Metaphysik, I. 1), Über die Grösse der unmittelbaren Berührung zweier Punkte (Annalen der Naturphilosophie, 1905), Osnovni postulati diskretne geometrije (Delo, 1905), Die typischen Geometrien und das Unendliche (1907), Izvođenje diferencijalnih kvocijenata trigonometriskih funkcija na osnovu geometriske metode granica (Nastavnik, 1909), Matematički rad Ruđera Boškovića (Delo, 1910), Über die Unmöglichkeit unendlich grosser Geraden mit einem Endpunkt im Unendlichen (Annalen der Naturphilosophie, 1911), Geometriska ispitivanja iz teorije paralelnih linija od Nikole Lobačevskog, preveo i primjedbe dodao P. (Prosvetni Glasnik, 1914 i posebno), Déduction des dérivées des fonctions circulaires, par la méthode géometrique des limites (L'enseignement mathématique, 1922), Déduction géome-

trique de l'expression pour le rayon de courbure (L'enseignement mathématique 1922, s J. M. Child-om), Les lois fondamentales de l'addition arithmétique et le principe de l'induction mathématique (Revue Générale des Sciences, 1924), Deductions géometriques des derivées supérieures des fonctions circulaires sin. X. et cos. X (s M. Arnovljevićem, L'enseiquement mathématique, 1924), On the pectoral and pelvic arches of the British Museum Specimen of Archaeopteryx (s A. S. Woodward-om, Proceedings of the Zoological Society of London, 1917), On the Skull of Tritylodon longaevus, i Note on the lower jaw of Stereognatus ooliticus (Annals and Magazine of Natural History, 1918), Comparison between the lower jaws of the Cynodont Reptiles Gomphognatus and Cynognatus (Proceedings of the Zoological Society of London, 1919), Novo o arheopteriksu (Priroda, 1920 i posebno), Über das Becken, den Schultergürtel und einige andere Teile der Londoner Archaeopteryx (1921), Note on Root-division in the Molar-Teeth of Tritylodon (Annals and Magazine of Natural History, 1922), Remarks upon the skulls of Moeritherium and Paleomastodon (Annals and Magazine of Natural History, 1923), Über das Ulnare im Carpus der Berliner Archaeornis (Zentralblatt für Mineralogie, 1923), Über die Berliner Archaeornis (1925), O dvostrukoj artikulaciji donje vilice kod najprimitivnijih sisara i sisarskih reptila (Spomenica u počast profesora Dr. Gorjanović-Krambergera, 1926), Kičma i levi karakond londonskog Arheopteriksa (Glas Akademije, 1926). — Artur Schopenhauer, život i filosofija (1898), Spiritizam (1900, III. izdanje, 1922), Fridrih Nietzsche (1902), Istorija novije filosofije od renesansa do Kanta (1903, II. izdanje 1922), Herbert Spencer (1904), Schopenhauer, Nietzsche, Spencer (II. popravljeno izdanje, 1922), Eduard Hartmann (1907), O slobodi volje, moralnoj i krivičnoj odgovornosti (1908), Filosofija u Gorskom Vijencu (III. izdanje Filosofija u Gorskom Vijencu i Luči mikrokozma, 1924), Hegel (1914), Hegel i Hartmann (1924), Osnovi psihologije za srednje i stručne škole (1926).

Rasprave i članci: Psihologija religije (Vesnik Srpske Crkve, 1896), O entropiji Vasione, (S. K. Glasnik, 1901), Spinoza (S. K. Glasnik, 1903), O beskrajnosti sveta (Delo, 1904), O herojima (Delo, 1904), O slobodi volje sa teoriskog gledišta (Glasnik Pravoslavne Crkve, 1904), Tolstojeva teorija umetnosti (estetika) (Letopis, 1904), Božidar Knežević (Politika, 1905), Leibnitz-ova Teodiseja (Glasnik Pravoslavne Crkve, 1905), Hartmanova filosofija religije (Istočnik, 1906), O stanovnicima na planetama (Delo, 1906), O snu i proricanju iz snova (Bosanska Vila, 1906), Kantov kategorički imperativ (Delo, 1908), Platon (Delo, 1909), Mozak i duša (Delo, 1909), Ruđer Josif Bošković (Delo, 1911), O vrednosti života (Delo, 1912), O energetici (Dan, 1912), Henri Bergson (Letopis, 1913), Bergsonova teorija organskog razvitka (Delo, 1913), Sur l'évolution mondiale, i Sur la valeur de la vie (La Patrie Serbe, 1917), O besmrtnosti duše (Misao, 1921), O preistoriskom čoveku (Misao, 1922), E. Renan i legenda o Hristu (Misao, 1923), Aristotelo (Misao, 1923). Ovamo idu i mnoga predavanja P., na narodnom univerzitetu, iz astronomije, prirodnih nauka i filozofije.

Osim ovih radova napisao je P. i mnogo referata o našim i stranim spisima u našim i stranim publikacijama. Neki od tih referata, kao i od spomenutih rasprava i članaka, štampaju se u zbirci Članci i Studije (I. 1913, II. 1920, III. 1922).

Prvi književni rad P. je prevod Goethe-ove pjesme Mjesecu (Delo, 1896). U posljednje doba P. se opet javlja na pjesničkom polju (Besmrtnica, Letopis, 1927).

P. je najoriginalniji i najobimniji filozofsko-naučni radnik u nas do danas, koji zalazi duboko i u specijalna naučna istraživanja. Ali pored toga, on radi i na proširenju filozofskoga i opće-naučnoga shvaćanja, i uradio je vrlo mnogo na populariziranju filozofije i nauke.

Najvažniji rezultati P. dosadašnjih originalnih ispitivanja na filozofskom i naučnom polju su ovi: 1. Empirioracionalizam kao nova gnozeološka doktrina (1900 i 1923). 2. Dvoformni finitizam i diskretna geometrija (1904). 3. Razrješenje teškoća u Zenonovim dokazima protiv kretanja (1906). 4. Otkriće trodimenzio-

nalnoga osjećaja svijetloga (1906). 5. Relativni realizam svijesti (ili monadološki monopluralizam (kao nov metafizički pravac u vezi s finitističkom doktrinom, 1912). 6. Svođenje složenih osjećaja boja na smješu tačaka prostih osjećaja boja (1908). 7. Pronalazak novih kostiju na londonskom egzemplaru Arheopteriksa i generička razlika između londonskoga (Archaeopteryx) i berlinskog (Archaeornis) egzemplara Arheornitesa (1917, 1921 i 1925). 8. Dvostruka artikulacija donje vilice kod Gomphognatus-a i nova specija ovoga roda (1918 i 1927). 9. Pronalazak nove karpalne kosti berlinskoga Archaeornis-a (1922). 10. Pronalazak novoga dijela kičme u londonskoga Archaeopteryx-a (1926). 11. Zakon nekorelativnog organskog razvića (1919). 12. Kritički pregled svih do sada formuliranih fenomenoloških zakona organskoga razvića (1921). 13. Svođenje matematičke indukcije (zaključka od n na n + 1) na induktivni zaključak sa apodiktičnom konkluzijom (1924). 14. Malizam, indiferentizam i transcendentni optimizam kao aksiološke doktrine (1912 i 1925).

M. Šević.

PETROV GVOZD se od pogibije posljednjega hrvatskoga kralja Petra (1097) pa do kraja 16 vijeka zvala Petrova Gora u Banovini. (V. Petrovac, 2). *J. M-n.*

PETROVA GORA. 1. Brežuljci u Hrvatskoj, između rijeka: Kupe-Korane-Gline, zapadno od Zrinjske Gore. Glavno bilo P. G. pruža se od sjevera prema jugu. U istome pravcu su najviši visovi: Mraćaj 311 m, Klajić-Brdo 350 m, Katica Kosa 378 m, Zurino Brdo 351 m, Petrovac 507 m, Veliki Velebit 459 m, kota 474 m, Jovića Kosa 415 m. Na zapadu od Petrovca odvaja se Sabjina Kosa 322 m, od kote 474 m: Stegina Kosa 315 m, Kuplenska Kosa 350 m, Jasenova Kosa 368 m i 362 m, a od ove se odvaja Matijevića Kosa 365 m. Na sjeverozapadnom kraju, kao ogranak P. G., diže se Babina Gora, čije se bilo pruža od jugoistoka na sjeverozapad. Na njemu su istaknutiji visovi: Danilo Brdo 238 m, Petrovića Njiva 265 m, kota 269 m, Cerovac 197 m. Na zapadu, između Korane i Rijeke, lijevog pritoka Radonje, prelazi u P. G. kraska visoravan, koja je nagnuta prema sjeveru i puna je vrtača. S nje se uzdižu, kao osamljeni visovi: Repište 206 m, Kozinac 265 m, Lipova Glava 210 m, Skradska Gora 429 m, Lisac 407 m i Mali Lisac 322 m. Sjeverni i sjeveroistočni ogranci P. G. relativno su niski brežuljci. Na sjeveru, između rječice Male Utinje i Velike Trepče, oni su viši, slični valovitoj ravnici. Među njima se ističu: Jurino Brdo 316 m, Muljci 329 m, Kremečnica 303 m, Cvjetanovac 306 m. Cijeli prostor između Velike Trepče i Gline zauzimaju niži brežuljci: Polojsko Brdo 214 m, Lubarsko Brdo 230 m, Golinsko 218 m, Vidov Grob 224 m i Vini Vrh 222 m. Zemljište P. G. izdignuto je u obliku štita, ali mu strane nisu jednako razvijene. Sklop glavnih kosa bliži je zapadnom i južnom kraju, te su suprotne strane znatno duže i mnogo blažijih nagiba. P. G. je ispresijecana dubokim dolinama, a pokrivena je bujnim, većinom hrastovim i jelovim šumama. Uz Kupu se pruža veoma rodna ravnica; inače zemljište nije suviše plodno, ali je ipak dobro obrađeno. Od žita najbolje uspijevaju: kukuruz, zob i pšenica, a razvijeno je i voćarstvo. Zbog prostranih livada i pašnjaka, P. G. je vrlo pogodna za stočarstvo.

Naseljenost P. G. je rijetka, a naselja su većinom na visinama. Sjevernim podnožjem P. G. prolazi cesta Sisak—Petrinja—Karlovac, zapadnim, cesta Karlovac—Ljeskovac—Slunj, južnim, jugoistočnim i istočnim podnožjem, cesta Jagrovac—Topusko—Glina —Žunci—Selište, a preko P. G. vodi željeznička pruga i cesta Karlovac—Vrginmost—Glina—Sisak, zatim kolni putevi: Karlovac—Vojnić—Vrginmost i Slunj, Vrginmost—Dugo Selo—Velika—Zagreb i Samobor, Prnjavor—Staro Selo—Dugo Selo, Staro Selo—Taborište—Stankovac—Petrinja, Glina—Taborište—Slatina—Velika.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Oko Kupe i Korane, mjestopisne i povjesne crtice (1895); H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodopisni opis Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. I. Lice naše domovine (1905, 375—385).

2. Planina u Srbiji, između rijeka: Gajtanske-Jablanice (Medvjeđe)-izvora Bučumetske, Slišanjske i Majkovačke (Borinske), istočno od Đak-Planine, oko 11 km zapadno-sjevero-

zapadno od Lebana (na Jablanici), odnosno 30 km južno od Prokuplja. P. G. je pretežno sagrađena od iskonskih kristalastih škriljevaca. Pruža se kao dosta oštar greben od sjeverasjeverozapada prema jugu-jugoistoku, i u tome pravcu su najviši visovi: kota 1.452 m, odakle se jednim krakom nastavlja u planinu Radan, drugim u Đak-Planinu, Šapot 1.409 m, kota 1.339 m, Sveti Petar 1.152 m, Bučumetski Vrh 853 m, Dobri Čiča 629 m. P. G. je većim dijelom pod vegetacijom. Podnožjem planine i preko nje vodi više pješačkih puteva i staza.
P. Vujević.

PETROVAC. 1. Gradić u Srbiji na rijeci Mlavi (požarevačka oblast). Ima 3.620 stanovnika. Sresko je mjesto. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. *B. D.*

2. Razvaline starog grada na P., najvišoj (507 m) glavici Petrove Gore, u Banovini. Po narodnom predanju grad je P. gradio posljednji hrvatski narodni kralj Petar, koji je i poginuo u Petrovoj Gori, do konca 16 vijeka obično zvanoj Petrov Gvozd, bijući boj s Madžarima 1097. Po njemu se gvozd (gora) prozvao Petrovim Gvozdom. Na P. bio je i samostan templara, koje su 1309 zamijenili pavlini. Od tada se spominje na Petrovoj Gori crkva i samostan pavlina Sv. Petra u Zlatu, koje se ime nalazi u mjestu Slatskom Polju (još u 17 vijeku Zlacko Polje), na cesti, koja sjevernom padinom Petrove Gore vodi iz Vojnića u Glinu. Pavlinski samostan u Zlatu više je puta trpio od navala Turaka: prvi put 1445, posljednji put 29/9 1558, kada je zloglasni Malkoč-beg popalio i poharao svu okolinu Petrove Gore: Pernu, Zlat, Krstinju i dr. Grad se P. spominje još kasnije (1584, 1654, 1734). Do 1800 pripadao je grofu Draškoviću.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (Matica Hrvatska, 1895, 17, Petrovac). *J. M-n.*

3. Gradić u oblasti zetskoj, srezu barskom, općini paštrovskoj. Nazvan po kralju Petru I., ranije Kastio Lastva, leži na obali polukružne drage Jadranskoga mora (42° 12′ 18″ sjev. šir.), pred kojom se dižu u daljini od 1 km školji Sv. Nedjelja i Katić; parobrodarska stanica na pruzi Split—Metković — Dubrovnik — P.—Ulcinj. Ima 338 stanovnika, poglavarstvo paštrovske općine, pravoslavnu parohiju, pučku školu, carinarnicu, poštu i telegraf. *J. M-n.*

4. V. Petrovo Polje.

5. V. Petrova Gora 2.

PETROVAČE, vrst jabuka i (u Dubrovniku) smokava, koje sazrijevaju o Petrovu-dne. Često se u istom kraju tim imenom označivaju više vrsta jabuka, koje sazrijevaju o Petrovu-dne.
I. R.

PETROVAČKA RIJEKA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Lepenice. Izvori P. R. su na jugoistočnoj strani Ramaćskih Visova (kota 732 m, kota 827 m) i Vučjaka (570 m), a glavni je izvorni potok Uglješnica, čiji tok počinje južno od Ramaćskih Visova. Odatle teče prema jugoistoku, kod Magarećeg Brda čini veliku okuku i upravlja tok na sjever, a malo dalje na istok, pa na jugoistok sve do sutoka s Limovcem. Odatle se rijeka zove P. R. i teče prema istoku-jugoistoku. Ušće P. R. u Lepenicu je oko 3 km niz vodu i istočno od Petrovačke Mehane, odnosno 3·5 km sjeverno-sjeveroistočno od železničke stanice Kragujevac. Dužina toka P. R. je 31·2 km, a površina porječja 150·1 km². *P. V.*

PETROVAČKO POLJE, krasko polje u Bosni, istočno od gornjeg toka Une, jugozapadno od visoravni Grmeča, a jugoistočno od Bjelajskog Polja. Na sjeveroistoku je obrubljeno: Matijevačom 1.028 m, Ježevcem 1.032 m, Krstovim Vrhom 1.099 m, Banjačkim Vrhom 1.153 m, Srneticom 1.304 m, na jugoistoku: Borikom 1.341 m, Sljemenom Kozelskim 1.021 m, i Viojlom 952 m, na jugozapadu: Lom-Planinom (Oštrelj 1.389 m), Javorovom Kosom 1.431 m, Osječenicom 1.795 m, a na sjeverozapadu prečagom, na kojoj su Žuta Glavica 759 m i Samnjak 785 m. P. P. je nepravilno dugoljastog oblika. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačko je 13 km, široko do 5 km, i približno zauzima površinu od 31·5 km². P. P. je nagnuto prema sjeverozapadu i leži na apsolutnoj visini od 710 do 640 m. Dno polja je neravno; sastavljeno je od dolomita i dolomitskih vapnenaca. Na mjestima gdje je čist dolomit ima dovoljno humusa, jer pri svome raspadanju, mehaničkim i kemičkim procesima, ostavlja puno ruševina, a što više prelazi u vapnenac, tim više dobiva karakter krasa.

Osim toga, na dolomitskom zemljištu ima lijepe i guste vegetacije.

Kroz cijelo P. P. protiče potok Japage, čiji su izvorišni kraci na sjevernoj i istočnoj strani Viojle, jugozapadno od sela Drinića. On uglavnom teče prema sjeverozapadu, stalno po dolomitu; u suho godišnje doba gubi se zapadno-jugozapadno od Bosanskog Petrovca u Jezeru, ponoru koji sporo guta vodu. U kišovitije doba potok Japage teče i dalje na sjeverozapad, kroz plitko korito, i uliva se u malo Medeno Polje, na visini od 611 m. — Naselja P. P. većinom su na stranama i po obodu. Najveća od njih su: grad Bosanski Petrovac, po kojem je polje nazvano (654 doma, 2.995 stanovnika), Kolunić (180 domova, 1.463 stanovnika), Drinić (125 domova, 933 stanovnika) i Rašinovac (108 domova, 806 stanovnika). Manja su naselja: Bukovača, Vedro Polje, Para i dr. Na cijelom P. P. živi u 1235 domova 7.560 stanovnika, što odgovara približnoj gustoći od 240 na 1 km^2. Preko P. P. prolaze ceste: Bihać i Kulen Vakuf—Vrtoče—Bosanski Petrovac—Vrtoče Gornje—Knin, Bosanska Krupa—Zapoljak—Bosanski Petrovac—Velagići—Sanski Most i Ključ, kao i nekoliko kolnih i pješačkih puteva.

L i t e r a t u r a: A. Grund, Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abhandl., Bd. VII., Hf. 3, 1903). *P. Vujević.*

PETROVARADIN, grad u Srijemu, na Dunavu (19° 51′ 44″ ist. duž.), prema Novome Sadu, s kojim ga veže željeznički most. Diže se kao na poluotoku, što ga čini najsjeverniji (45° 15′ 17″ sjev. šir.), 128 m visoki, s tri strane (od zapada, i od istoka k sjeveru) Dunavom optočeni ogranak Fruške Gore. P. je željeznička stanica na glavnoj pruzi Beograd—P.—Novi Sad i na vicinalnoj pruzi (Novi Sad)—P. Beočin, raskrsnica cesta: preko Dunava u Novi Sad, uz Dunav u Irig—Vukovar, preko Fruške Gore u Ilok, u Bukovac u Fruškoj Gori i niz Dunav u Srijemske Karlovce i dalje.

P. čine tvrđava i dva predgrađa. Razlikuje se gornja i donja tvrdava. Gornja se tvrđava diže na plješivom, s tri strane osamljenom brdu. Ona je spojena s predgrađem, koje ima jake, 1809 umjetno podignute bedeme. Gornja tvrđava nema privatnih kuća, već samo vojničke zgrade, znamenitu i bogatu oružanu, s mnogo oružja iz turskih ratova, i satni toranj, s kojega se otvara krasan vidik na Frušku Goru i ravnu Bačku. Na sjevernom podnožju, na jednom zaravanku, stoji donja tvrđava, kojoj Dunav pere kamene zidove. Donja tvrđava ima velik i lijep trg, jednu glavnu i dvije pokrajne ulice. Tu je crkva Sv. Đurđa (negda isusovačka) s lijepim grobnicama, i vojnička bolnica, na temeljima negdašnjeg franjevačkog samostana. Od tvrđave se, prema jugoistoku, pružilo Ljudevitovo predgrađe, s krasnom župnom crkvom i dalje k jugu Rokovo, s posebnom župnom crkvom. P. je nekad pripadalo i selo Bukovac, dalje (6 km) u gori, koje je danas posebna općina s 1.330 stanovnika i sjedište pravoslavne parohije.

P. ima 5.101 stanovnika: 2.970 muških, 2.131 ženskih; 3.726 rimokatolika, 1.032 pravoslavna, 153 evangelika, 154 muslimana; 4.099 Hrvata i Srba, 82 Slovenca i 125 drugih Slavena, 476 Nijemaca, 257 Madžara i dr. Po zanimanju stanovnici su poljoprivrednici, vinogradari, obrtnici i po malo trgovci. Trgovinu i industriju privukao je sebi Novi Sad. P. ima gradsko poglavarstvo, 3 rimokatoličke župe, žensku stručnu školu, višu građansku školu i 2 pučke škole, gradsku bolnicu, poštu, telegraf i telefon. Srijemsko ugljenokopno udruženje, pivaru, sredotočnu pecaru žeste, električnu centralu.

Iz rimskog doba našlo se u P. sigurnih tragova kultu boga sunca Mitre. — U srednjem vijeku P. prvi se put spominje u drugoj polovini 12 vijeka, za ratova bizantskoga cara Manojla s Ugarskom, i to pod imenom Petrikon. Tada je P. s cijelim Srijemom kratko vrijeme pripadao bizantskomu carstvu. Sjeverni kraj Srijema i P. držala je oko 1223 sestra kralja Andrije, Margareta, udovica bizantskoga cara Izaka Anđela. 24/6 1237 kralj je Bela IV. poklonio P. i kraljevsku palaču cistercitskom samostanu u Belefontu (ranije Ukurd). Opatija se B. M. V. Belefontis de monte Varadinipetri držala kroz sav srednji vijek, sve do 1521. Kralj Albert dao je 1439 grad P. i patronat nad opatijom mačvanskomu banu Vladislavu Gorjanskomu. 12/9 1463

kralj Matija Korvin, okružen prvim velikašima kraljevstva, držao je u P. sabor i s Mlecima sklopio ugovor o zajedničkoj vojni na Turke, koji su tada osvojili Bosnu. P. je u turske ruke došao za prve vojne Sulejmana II. na Ugarsku 1526, pa je u njihovoj vlasti ostao do 1687. Kada se, po miru u Srijemskim Karlovcima 1699, povukla granica kroz Srijem, P. je ostao na kršćanskoj strani. 1716 došao je veliki vezir Ali-paša s 200.000 vojnika da osvoji P., ali ga je 13/8 do nogu potukao Eugen Savojski. Na uspomenu kršćanske pobjede podignuta je na bojištu, putem u Karlovce, crkvica B. D. Marije Snježne. Brdo (194 m), južno od crkvice, na kome je bio šator velikog vezira, još se i danas zove Vezirac. Požarevački mir 1718 potisnuo je tursku granicu dalje, čak preko Save. Na mjesto stare P. tvrđave, kakva je naslikana na karti karlovačkoga mira, kraljica je Marija Terezija dala sagraditi (1754—1766) novu tvrđavu. U nju može stati do 12.000 vojnika. Poslije P. nema znatnijih događaja sve do madžarske bune 1848/49, za koje su ga neko vrijeme držali Madžari (15/10 1848—6/8 1849). Od sloma Austro-ugarske monarhije 1918 P. je u vlasti kraljevine SHS. Osim posade ondje ima zrakoplovna podoficirska škola.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I. (1880); J. Besendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1910); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920). *J. Modestin.*

PETROVCI (DONJI), selo u Srijemu, u srezu rumskom. Leže u ravnici (96 m) uz starorimski kanal (Jarčinu), od Rume 15 km k istoku. Imaju 987 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju i pučku školu (željeznička stanica Putinci 2 km k sjeveru). — Kod P. u rimsko je doba bilo znatno mjesto colonia Bassianae, na cesti Sirmium (Mitrovica)—Taurunum (Zemun), i već u 3 vijeku kršćanska biskupija. *J. M-n.*

PETROVIĆ ALEKSANDAR DR. (9/11 1861, Ninčićevo (Pardanj) — 9/5 1926, Budimpešta). Gimnaziju je svršio u Velikom Bečkereku. Prvo je slušao predavanja na orijentalnoj akademiji, a zatim je svršio pravne nauke i doktorirao u Pešti. Rano se počeo baviti žurnalistikom. Od 1884 bio je saradnik Zastave i Branika. Svojim člancima skrenuo je na sebe pažnju Jov. Ristića, koji ga je imenovao za direktora srpskog Pressbureau-a. Poslije Ristićevog pada, bio je P. urednik Srpske Nezavisnosti i dopisnik Kölnische Zeitung-a. Kasnije je ponovno postao direktor Pressbureau-a. 1890 protjeran je iz Srbije. 1900—1903 bio je ponovno direktor srpskog Pressbureau-a. Do Svjetskog Rata bio je jedan od urednika Pester Lloyd-a, kada je dao ostavku na to mjesto. Bio je saradnik raznih njemačkih i francuskih listova. Važniji P. radovi su: Die serbische Jahrhundertfeier und die Blutnacht von 11/6 (1903), Die madjarischen Sonderbestrebungen im Reiche der Habsburger (1904), Mazedonien und die Lösung seines Problems (1904), i nekoliko članaka o socijalizmu. *D. P.*

PETROVIĆ BOŠKO DR., književnik (10/10 1869, Parage, Bačka — 7/8 1913, Skoplje). Svršio je gimnaziju u Vrbasu i Novom Sadu, a u Karlovcima bogosloviju. 1894, poslije svršene bogoslovije, otišao je u Beč, gdje je učio filozofiju i germanistiku, a ujedno je diplomirao i na konservatoriju iz umjetničkog pjevanja. Poslije položenog doktorata, postavljen je 1901 u sarajevsku gimnaziju. 1904 premješten je u Tuzlu. Ali je i ovdje došao u sukob s tadašnjom upravom, pa je 1905 prešao u Novi Sad, gdje je bio izabran za profesora srpske gimnazije. Za vrijeme srpsko-bugarskog rata 1913 bio je poslan za ratnog dopisnika Srpske Riječi i Tribune u štab treće armije, gdje je umro od kolere. — P. je počeo da piše pjesme, od kojih je prve izdao 1893 u jednoj zbirci, a kasnije su mu ostale rastepene po Javoru, Stražilovu, Brankovu Kolu i sarajveskoj Nadi. Pjesnički speudonim bio mu je Željski. P. je pisao i priče i dva romana: jedan, iz bosanskog života, objavio je u podlistku Zastave, a drugi, Za rođenim ognjištem, štampao je u knjizi 1905. U Nadi i u Bosanskoj Vili napisao je nekoliko književnih članaka i recenzija (o Vuku, o Matavulju i t. d.), a uz doktorsku tezu dao je i nekoliko radova iz područja filozofije i estetike u Nadi, u Bosanskoj Vili i u sarajevskom Školskom Vjesniku. P. je

bio poznat kao vrlo dobar predavač-pjevač narodnih pjesama uz gusle, nastojeći da guslarski stil modernizira. *V. Petrović.*

PETROVIĆ ČEDOMILJ, književni prevodilac (21/3 1862, Sipić, kragujevački okrug — 25/12 1824, Beograd). Srednju školu je učio u Kragujevcu i Beogradu, a u beogradskoj velikoj školi svršio je filozofski fakultet, (kemija, mineralogija, geologija i paleontologija). Kao nastavnik služio je u Knjaževcu i u Paraćinu, a od 1898 u Beogradu, gdje je 1924 umirovljen. Bio je poznat u našem društvu kao poznavalac jezika; služio se svim slavenskim, svim romanskim, osim portugalskog, jezicima i njemačkim i engleskim. Preveo je mnogo književnih i naučnih sastava na naš jezik. Krupniji su mu prevodi: Ivanhoe od Walter-a Scott-a u izdanju Srpske Književne Zadruge, Adam Bede od George-a Eliota za zabavnik Srpske Književne Zadruge, Tržište ljudskih taština od Thackeray-a za Delo, Porodica Polonjeckih od H. Sienkiewicz-a za Delo, Faraon od Boleslava Prusa (u rukopisu), i velik broj manjih pripovijedaka i članaka s talijanskog, francuskog, češkog, rumunjskog i ruskog. P. je jedno vrijeme bio urednik Zemljoradničke Zadruge, jedan od osnivača đačke trpeze i zanatskih škola, čiji je bio i upravnik i inspektor. *V. P.*

PETROVIĆ DANILO. V. Danijel.

PETROVIĆ DIMITRIJE, kipar (18/2 1799, Baja — 1852, Beč). Otac mu, trgovac, preselio se iz Vukovara u Kis-Körös. Bio je ujak P. Đurkoviću, slikaru. Svršio je tri razreda gimnazije i ušao kao šegrt u radnju bajskog trgovca Atanackovića, ali je neprestano risao i rezao. 1819 poslao ga je poručnik K. Brankovački u Beč, u Klieber-ovu školu risanja, rezanja i kiparstva. 1821 upisao se P. u akademiju umjetnosti, gdje je već 1823 dobio Reichel-ovu nagradu, kao i 1828. 1823 primio ga je za učenika poznati kipar, profesor Schaller. Bavio se prvo popravkama, a zatim modeliranjem medaljona i snimanjem starih novaca i kopiranjem u kamenu za carski kabinet starina. Isto je tako pravio kopije starih kameja iz ove zbirke za berlinski muzej. 1825 posjetio je Temišvar, i izradio je nacrt za ikonostas tamošnje crkve, ali izrada nije bila njemu povjerena. Vrativši se u Beč, izradio je veliku mramornu vazu za grofa Festetića. 1839 stupio je P. sasvim u Schaller-ovu službu, i izlio je po svojoj metodi kolosalno poprsje generala grofa Kinskog. Do 1837 izlio je P. nekoliko hiljada medalja i starih novaca u bakru i srebru. Za bečku izložbu 1837 izradio je Isusov kip od srebra, velik 3 stope. 1838 izradio je jedan veći i jedan manji oltar za crkvu kneza Schwarzenberg-a na imanju u Vitingau u Češkoj. U isto vrijeme izradio je dva Isusa, kao modele za carsku željeznu ljevaonicu i 13 srpskih grbova za srpske topove, koji su pod P. nadzorom lijevani za kneza Miloša. 1839 P. je poslao karlovačkom mitropolitu jedan kip od bronze pozlaćen. 1840 pozvala ga je beogradska općina, da napravi nacrt za oltar nove saborne crkve. 1841 bio je tim poslom u Beogradu. 1842 izložio je u Politehnici arhitektonski dio toga oltara sa svim ukrasima. Dok je bio u Beogradu, da dovrši oltar, izbila je bila buna, te općina nije htjela da P. plati posao. Tako se on vratio u Beč, a oltar su dovršili drugi majstori. 1843 izradio je P. za kneza Schwarzenberg-a opet tri oltara, dva za Gilovec, a jedan za Neuchâtel u Češkoj. 1844 izradio je dva mramorna poprsja: bankara Rothschild-a i balet majstora Gvere. Još ranije izradio je P. grupu Venera i Amor i Perzija s Meduzinom glavom. Na peštansku izložbu 1841 poslao je jednog Isusa u bronzi. Tadašnji njegov rad je i bogato ukrašeni svijećnjak u crkvi Sv. Margarete u Beču. P. je izradio više nadgrobnih spomenika u Beču i u Ugarskoj, od pješčanog kamena i od mramora. 1847, po narudžbi jednog ženskog udruženja u Pešti, načinio je P. poprsje madžarskog pjesnika Šandora Kisfaludy-a, koji je, zbog pokreta 1848, tek dvije godine kasnije podignut u parku kod Narodnog Muzeja u Pešti. Pred kraj života P. je modelirao nekoliko medalja na uspomenu događaja 1848, s likom generala Radeckoga i t. d. 1845 izdao je u Beču knjižicu o svome novom načinu lijevanja: Andeutungen über Bildgiesserei nach der Methode der Alten in ihrem Verhältnisse zur Galvanoplastik und der Bildgiesserei. Methode unserer Zeit, von Demeter Petrovitch,

Bildhauer und Bronzenbildgiesser. Još 1850 predlagao je P. Kukuljeviću, da mu se povjeri, da podigne u Zagrebu spomenik Hrvatima, palim u borbi s Madžarima 1848, i da za zagrebački muzej izradi kopije najstarijih i najređih novaca.

Literatura: Kukuljević-Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih (1858); Karel Lika, Istorija madžarske umetnosti 1800—1890 (1923).
V. Petrović.

PETROVIĆ FILIP, sveštenik i vođa naroda (1775, Gornja Brezova, Studenica — 18/10 1820, Trnava, Srbija). Kao borac za otadžbinu bio je P. 1806 u pohodu kapetana Radiča i Tanaska Rajića na Novi Pazar. On je podigao Studeničane na Turke i odlikovao se u bojevima na novopazarskom Podgoru, Koštanskom Polju, Stolu i Temniću. 1815 dobio je misiju od kneza Miloša, da podigne jagodinsku nahiju na Turke i organizira ustanak. Poginuo je u svojoj kući u Trnavi.
R. G.

PETROVIĆ GEDEON, bački episkop (5/9 1785, Sombor — 10/11 1832, Novi Sad). Po svršenoj bogosloviji postao je nastavnik karlovačke Bogoslovije. Pisao je udžbenike za svoje učenike. 1807 postao je bački episkop. Njegova je glavna zasluga što je u Novom Sadu osnovana sadašnja gimnazija; on je bio prvi njen organizator. Osnovao je svešteničko-udovički fond za svoju eparhiju i dobro je uredio konsistoriju. *R. G.*

PETROVIĆ JELISAVETA, slikarka (15/10 1895, Paraćin). Gimnaziju i umjetničko-zanatsku školu učila je u Beogradu. Provela je jednu godinu (1924—1925) kao državni pitomac u Parizu, na usavršavanju u slikarstvu. Sada je nastavnica risanja u višoj ženskoj zanatskoj školi u Beogradu. P. radi s podjednakim interesom pejzaže, portrete i nagu figuru. Izlagala je dosada na 5 i 6 Jugoslavenskoj izložbi, na izložbama Lade, a priredila je dvaput kolektivne izložbe svojih radova. *P. V.*

PETROVIĆ JOVAN, đeneral (16/6 1843, Sombor — 19/3 1902, Niš). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 3/9 1860. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 1/10 1865, za štabnog potporučnika 1/5 1868, za kapetana 21/10 1874, za đeneralštabnog pukovnika 2/8 1883. Umirovljen je 10/1 1886, reaktiviran je 25/2 1894, ponovno umirovljen 1/11 1897, reaktiviran i proizveden za đenerala 15/8 1900. — Do 1867 bio je komandir zanatlijske škole i na službi pri artiljerijskoj upravi u ljevaonici topova, do 1/5 1868 bio je vodnik 3 poljske baterije, do 20/5 1872 bio je štabni oficir knjaževačkog okruga, 1872—1875 bio je u ratnoj akademiji u Berlinu, 1875—15/6 1876 bio je pri vojnom ministarstvu i djelovođa glavnog đeneralštaba. 1876—1879 (s izuzetkom ratova) bio je načelnik štaba moravskog korpusa, 1/5—1/8 1879 bio je pomoćni član naše delegacije u međunarodnoj misiji za određivanje naše granice, 1/10 1879 bio je pri đeneralštabnom odjeljenju glavnog đeneralštaba. Zapovijedao je pješadijskim pukom stajaće vojske, 4/1 do 21/9 1883 bio je ministar građevina, 1883—1884 ministar vojni, 1894—1895, inspektor pješadije, 1894—1897 upravnik vojne akademije, 1900—1901 komandant šumadijske, a od 1901 do smrti moravske divizijske oblasti. 1879—1881, 1882 i 1896—1897 bio je profesor vojne akademije (đeneralštabna služba, strategija, historija ratne vještine).

Za vrijeme bombardiranja Beograda (1862) učestvovao je P. kao pitomac vojne akademije na jednoj barikadi. U ratu 1876 bio je na službi u vrhovnoj komandi, zatim (27/6—18/7) načelnik štaba moravske vojske, pa načelnik štaba moravsko-timočke vojske (đenerala Černajeva), komandant katunske vojske i načelnik štaba II. kora, kao takav primio je Aleksinac od Turaka (pri zaključenju mira). U ratu 1877—1878 bio je načelnik štaba moravskog korpusa i pregovarač o predaji Niša. U ratu 1885 bio je ministar vojni i načelnik štaba vrhovne komande. *V. Belić.*

PETROVIĆ KOSTA, književnik 10/12 1885, Vlasotinci). Gimnaziju i filozofski fakultet svršio je u Beogradu. 1909 postavljen je za suplenta u Kruševcu. Učestvovao je u svim ratovima. 1915 postao je sekretar novoobrazovanog prosvjetnog odjeljenja u Parizu; kasnije je bio, njegov šef, s malim prekidima, do 1925. Sada je na radu u ministarstvu vanjskih posala, kao šef odsjeka za stranu štampu. P. je pisao lirske pjesme u Srp-

skom Književnom Glasniku, Brankovom Kolu, Bosanskoj Vili, u Kalendaru Vardaru i t. d., a jedno vrijeme držao je pozorišnu kroniku Dnevnog Lista. Objavljio je nacionalno-političke članke u Revue Bleue, Les annales politiques et litteraires i Journal des Débats, a portrete francuskih državnika u časopisima Volja i Novi Život. *V. P.*

PETROVIĆ LAZA, đeneral (1855, Bašino Selo, veleski — 29/5 1903, Beograd). Po svršetku 5 razreda gimnazije u Kragujevcu i Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 17/10 1871. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 10/8 1875, za kapetana 2/8 1883. Podnio je 4/4 1887 ostavku, koja mu je uvažena. 27/3 1889 reaktiviran je kao intendant IV. klase, 24/5 1889 proizveden je za pješadijskog majora, 8/1 1890 stavljen je u neaktivno stanje, 2/8 1893 proizveden je za pješadijskog potpukovnika, 2/8 1898 za pukovnika, 21/9 1901 za đenerala. — Do 1876 bio je vodnik u pješadiji (I. puk), 1877 bio je komandir čete u pješadiji, 1878 ađutant pješadijskog puka (1), 1879 do 1881 komandir čete u pješadiji, 1881—1885 ordonans-oficir Nj. V. Kralja, 1885 komandant bataljona (XIX.). 1887—1889, dok je bio van vojske, bio je okružni načelnik (u Negotinu). 1889—1892 bio je komandant bataljona u pješadiji, 1891—1894 načelnik štaba pješadijske inspekcije, 1894—1896 komandant pješadijske podoficirske škole, pa komandant pješadijskog puka (VII.). 1894—1896 bio je, pored redovne dužnosti, profesor vojne akademije (taktika), 1897—1898 bio je ađutant Nj. V. Kralja, 1898—1901 bio je vojni izaslanik u Carigradu, 1901 do 29/5 1903 bio je prvi ađutant Nj. V. Kralja. — U ratu 1876 bio je ordonans-oficir zapadno-moravske divizije. U ratu 1877—1878 bio je ađutant (i šef štaba) čačanske brigade I. klase. U ratu 1885 bio je komandant XIX. pješadijskog bataljona. *V. Belić.*

PETROVIĆ MAKARIJE, arhimandrit i crkveni pisac (1734, Temišvar — 24/12 1766, Tver, Rusija). Učio je najprije u Temišvaru, pa je potpomognut od tamošnjeg vladike Visariona, produžio nauke u Kijevu, i od 1753 učio je u moskovskoj akademiji retoriku, filozofiju i teologiju. Zakaluđerio se 1758 i bio je učitelj retorike, zatim akademski propovjednik. 1761—1763 bio je prefekt i učitelj filozofije. 1764 postao je arhimandrit željtikovskog manastira u Tveru i rektor tverskog seminara. Odlikovao se kao govornik; njegovi su govori smatrani kao uzori ruskog govorništva. U Moskvi su izašle njegove Propovijedi u dva toma (1786). Sistem teologije, napisan ruski i latinski, štampan je 1783 u Petrogradu, zatim još dva puta preštampan. Logičkim rasporedom, jasnoćom misli i jakošću dokaza ova se knjiga uzdizala iznad ostalih svoga doba. Ostala su mu djela: Treći dio Propovijedi, Život i patnje Sv. kneza Mihaila Jaroslavića Tverskog (1798), Život Sv. Arsenija, vladike tverskoga i čudotvorca (1764, zatim 1802 i 1805). U rukopisu su mu ostali: Harmonija Jevanđelja i Sistem filozofije.

L i t e r a t u r a: Letopis, 19; Šafařik, Istorija srpske književnosti. *M. Š.*

PETROVIĆ MARKO, političar, narodni poslanik, protojerej (10/1 1846, Brankovina, valjevska oblast — 5/6 1918, Beograd). Poslije 4 razreda gimnazije u Valjevu svršio je 1866 beogradsku bogosloviju, pa je postao sveštenik i paroh u svom rodnom selu. Još kao mlad sveštenik pripao je radikalskom pokretu, i bio je jedan od radikalskih prvaka, poznatih i cijenjenih u cijeloj Srbiji. Od 1876 biran je, s malim prekidom, stalno za narodnog poslanika u svom rodnom kraju, sve do 1906, kada se preselio u Beograd. Stalno je bio član radikalskog poslaničkog kluba, a 1891 bio je i predsjednik toga kluba. P. je bio jedan od najuplivnijih članova među prvacima radikalne stranke, i bio je priznat parlamentarni govornik. *M. M.*

PETROVIĆ MIHAILO DR., brigadni sanitetski đeneral, šef kirurškog odjeljenja vojne bolnice u Beogradu, honorarni profesor medicinskog fakulteta u Beogradu za kiruršku propedeutiku (9/11 1863, Gornji Karlovci). Gimnaziju je svršio u Beogradu, medicinu u Beču. 1890—1896 bio je asistent na kirurškom odjeljenju državne bolnice u Beogradu, na odjeljenju Dr. Voj. Subotića. 1896 prešao je u vojsku kao kapetan II. klase i osnovao je kirurško odjeljenje vojne bolnice u Nišu. 1896—1912 bio je šef kirurškog odjeljenja i kasnije upravnik vojne bolnice u Nišu. U ratu

1912—1913 bio je referent saniteta moravske divizije II. poziva, 1914—1915 referent saniteta moravske divizije I. poziva i šef kirurškog odjeljenja vojne bolnice u Nišu, 1915—1919 šef kirurškog odjeljenja I. poljske bolnice u Dragomancima, na solunskoj fronti, 1919 načelnik saniteta IV. armijske oblasti u Zagrebu, 1920 šef kirurškog odjeljenja I. armijske bolnice u Beogradu, 1924, pored redovne dužnosti, predsjednik sanitetsko-veterinarskog komiteta i profesor na medicinskom fakultetu. Unaprijeđen je u čin kapetana I. klase 1897, majora 1901, potpukovnika 1907, pukovnika 1913, brigadnog đenerala 1923.

V. S.

PETROVIĆ MIHAILO DR., profesor univerziteta (24/4 1868, Beograd). U Beogradu svršio je pučku školu, gimnaziju i prirodno - matematički odsjek velike škole (1889). Zatim je stupio kao élève interne u École Normale Supérieure u Parizu (1890), i dovršio je tu školu 1894. Na pariskom sveučilištu dovršio je lisans matematičkih nauka (1892), lisans fizičkih nauka (1893) i doktorat matematičkih nauka (1894). Po povratku sa školovanja izabran je za profesora matematike na beogradskoj velikoj školi (1894), s koga je položaja pri otvaranju beogradskog univerziteta (1905), postavljen za redovnog profesora teoretske matematike na tome univerzitetu.

P. radovi obuhvaćaju područja: matematičke analize, mehanike, matematičke fizike, matematičke kemije, geometrije i opće fenomenologije. U matematičkoj analizi dao je načine za neposredno proučavanje i integraciju diferencijalnih jednadžba, za ispitivanje funkcija definiranih redovima ili određenim integralima sa primjenljivim parametrima, za proučavanje općih algebarskih jednadžba, za približnu i mehaničku integraciju i dr. Našao je i ispitao nove nesvodljive transcendente i pokazao im upotrebu za rješavanje pojedinih pitanja matematičke analize. Postavio je i razradio spektralnu metodu za rješavanje problema aritmetike, algebre i infinitezimalnog računa, sličnu spektralnoj metodi u kemičkim analizama. Uveo je za ispitivanje simetrije podesan sistem polukrivolinijskih koordinata i pokazao mu upotrebu za rješavanje geometričkih pitanja. Dobivene teoretske rezultate primjenjuje na pitanja mehanike, matematičke fizike i kemičke dinamike. Na polju opće fenomenologije iznio je i obradio ideju, da se, apstrakcijom zajedničkih crta u disparatnim pojavama, može uspostaviti jedna matematička disciplina, koja bi spajala u jednu istu shemu sve ono, što je u pojavama samo prividno različno i samo po vanjskom izgledu disparatno, a u isto vrijeme obuhvatila i probleme dotle nepristupne matematičkomu istraživanju. Ideja je razrađena u glavnom P. djelu: Elementi matematičke fenomenologije (izdanje Srp. Kr. Akademije, 1911), i u njegovim djelima: La Mécanique des phénomènes fondée sur les analogies (kao sv. 27 kolekcije Scientia, 1906), i Mécanismes communs aux phénomènes disparates (kao posebna knjiga u Nouvelle édition scientifique, 1921).

Radovi P. su štampani kao posebna djela na srpskom i francuskom jeziku, ili kao rasprave u publikacijama Srpske Akademije Nauka, Jugoslavenske Akademije, Akademije Nauka u Parizu, Češke Společnosti Nauka i drugih naučnih društava i ustanova, kao i u stručnim časopisima na strani. Pregled i analiza tih radova do 1921 nalazi se u knjizi Notice sur les travaux scientifiques de M. Michel Petrovitch (izdanje Srpske Akademije, 1922). Cjelokupan pregled radova (do 1927 oko 150 rasprava i knjiga) nalazi se u Godišnjacima Srpske Akademije. *M. Nedić.*

PETROVIĆ MIHAILO, slikar (3/9 1901, Beograd). Do Svjetskog Rata svršio je tri razreda gimnazije i pokušavao je da slika. Za vrijeme okupacije učio je pored poznatog madžarskog slikara Ripl-Ronaya. Poslije rata učio je u beogradskoj umjetničko-zanatskoj školi, 1921 otišao je na kraće vrijeme u Beč, a 1923 u Krakov u akademiju umjetnosti. 1925 proveo je nekoliko mjeseci i u Parizu. Učestvovao je na izložbama: 5 i 6 Jugoslavenskoj i 1926 u Novom Sadu s još dvojicom drugova. P. se bavi i umjetničkom kritikom i pisanjem članaka iz umjetnosti još od 1920. Pisao je u Misli, Pokretu, Slovenskom Narodu, Novom Listu, a od 1927 stalni je saradnik Letopisa. Jedan je od organizatora 6 Jugoslavenske izložbe u Novom Sadu. *V. P.*

PETROVIĆ MILORAD, redatelj Narodnog pozorišta u Skoplju (23/6 1865, Šabac). Pučku školu i gimnaziju učio je u Šapcu, a učiteljsku školu u Nišu. Za učitelja je postavljen novembra 1885 u selu Sićevu (srez niški). U ratu 1885 bio je u kadrovskoj konjici. Poslije svršenog rata otišao je za člana putničkog pozorišnog društva. Novembra 1883 angažiran je za člana Narodnog pozorišta u Beogradu, gdje je proveo 25 godina, do 1913, kada je oslobođeno Skoplje i u njemu osnovano Narodno pozorište, u kome je danas glavni redatelj. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je vojni obvezanik, a na Korzici i Krfu organizirao je pozorišne trupe. Glavne su mu uloge: Nemanja, Miloš Obilić, Todor od Stalaća, Knez Ivo od Semberije, Dušan, Karađorđe i dr. *R. O.*

PETROVIĆ MILORAD, pjesnik (1875, Velika Ivanča pod Kosmajem — 27/4 1921, Beograd). Gimnaziju je učio u Beogradu, a učiteljsku školu je svršio u Aleksincu. Učiteljevao je deset godina po šumadinskim selima, dok nije postavljen u Beograd. P. je počeo da piše pjesme u Bosanskoj Vili i Brankovu Kolu pred kraj 19 vijeka. 1902 izdao je prvu sveščicu pjesama (Seljančice). U tim pjesmama P. se držao oblika i duha šumadinskih ženskih narodnih pjesama, te su se one svojom svježinom odvojile u tadašnjoj književnoj poeziji i svratile pažnju na njihova autora. P. je kasnije upao u manir, i naposljetku, napustio i samo polje svoje inspiracije: seoski život, pejsaž i ljude. P. je napisao i znatan broj dobrih dječjih pjesama, koje je poslije Učiteljsko Udruženje sabralo i izdalo, a sastavio je zbirku Riznica, s raznim sastavima za djecu, koja je dvaput izdana. Napisao je i tri kazališna komada, dva s pjevanjem: Mladost i Čučuk-Stanu, i Jedan komadić švajcarskog sira za proslavu Đure Jakšića. P. je ostavio u rukopisu zbirku pjesama u prozi, koje je, pod naslovom Senke, većinom u Srpskom Književnom Glasniku, štampao. Ostavio je u rukopisu i jednu antologiju prevedenih pjesama sa slovenskog, češkog, bugarskog i ruskog. Uskoro će izaći knjiga skupljenih svih P. originalnih pjesama, pomoću zadužbinskog odjeljenja ministarstva prosvjete. *V. P.*

PETROVIĆ MIODRAG, slikar (12/9 1888, Dubravica, požarevački okrug). Svršio je u Beogradu šest razreda gimnazije i umjetničko-zanatsku školu, zatim je u München-u učio tri godine na slikarskoj akademiji, jednu godinu na slikarskoj akademiji u Alžiru i tri godine u Parizu. Izlagao je dosada dva puta u pariskom Velikom Salonu, na 5 Jugoslavenskoj izložbi u Beogradu i na redovnim izložbama udruženja Lade. Kolektivne svoje izložbe priredio je 1926 i 1927 u Beogradu. P. služi od 1921 kao nastavnik vještina u beogradskoj realci. P. radi većinom pejsaže i figurativni žanr. *V. P.*

PETROVIĆ MIRKO, crnogorski veliki vojvoda (19/8 1820, Njeguši — 20/7 1867, Cetinje). Bio je stariji brat kneza Danila, a otac kralja Nikole. Bio je jedan od najhrabrijih junaka. Za vrijeme napada Omer-pašina (1853) P. se s malom četom junaka zatvorio u ostroški manastir i tu, pod najtežim uvjetima, odolio turskoj nadmoći. Slavna je njegova pobjeda na Grahovu 1/5 1858 i njegovo sjajno držanje u ratu s Turcima 1862. Bio je inače sebičan, osvetljiv i brutalan. U Crnoj Gori je njegov oštri režim izazvao mnoge proteste i krvi, i znatno je doprinio ubistvu kneza Danila (1860) i odmetništvu Luke Vukalovića (1862). Turska vlada ga je okrivljivala, da je on glavni predstavnik ratničke stranke na Cetinju i da podbunjuje okolna srpska plemena. Stoga je u miru 1862 tražila, da P. ostavi Crnu Goru. Posredovanjem velikih sila taj je zahtjev kasnije napušten. Vojvoda P. bio je odličan pjevač uz gusle i opjevao je sva znamenitija djela svojih junaka u borbama s Turcima. Te su pjesme prikupljene pod imenom Junački Spomenik, i objavljene 1864 na Cetinju. *V. Ć.*

PETROVIĆ MITA, naučni i književni radnik (24/10 1848, Pančevo — 18/12 1891, Budimpešta). Gimnaziju je učio u Pančevu, Srijemskim Karlovcima i Vinkovcima. 1882 studirao je u Gorici vinogradarstvo i svilarstvo. 1871 postao je profesor prirodnih nauka i matematike u srpskoj učiteljskoj školi u Somboru, gdje je ostao do smrti. — P. je marljivo pratio svoju struku i o rezultatima prirodnih nauka redovno referirao u tadašnjim

srpskohrvatskim časopisima. Poticao je u našoj sredini izvjesna ispitivanja, te je o rezultatima javljao u Zeitschrift für analytische Chemie i u madžarske stručne listove. Poznati su mu radovi: Rastok i kako se njime bojadiše kosa, Alkalične bare u somborskoj okolini, Sremsko vino, Petrovaradinska česma, Pojave pri građenju bermeta i izrađivanje ekstrakta, Bare u Bačkoj, Fruškogorski izvori i pomeni o njima u staroj književnosti, Proizvodnja rakije u našem narodu, Pijaća voda kako se nabavlja i ispituje, Arteski bunar u Somboru, Zemlja u Bačkoj. P. je naročito mnogo radio na populariziranju nauke, tako je učio narod racionalnom obrađivanju zemlje, pišući članke, kao: O poznavanju zemlje, O popravljanju zemlje i t. d. Naposljetku, P. je napisao niz udžbenika u svojoj struci, koji su dugo bili u upotrebi po srpskim srednjim školama preko Save i Dunava, a i u Bosni i Srbiji. P. je zalazio i u beletristiku. Još đakom, objavljivao je po srpskim časopisima književne kritike, ocjene, referate i putopise. Kao student u Pragu sarađivao je u tamošnjoj Politici, a iz Njemačke je slao Pisma s puta u Pančevac. P. pedagoški članci izlazili su u izvještajima škole, u kojoj je radio, zatim u Školskom Listu, Hrvatskom Napretku i u Neue ungarische Schulzeitung. Bio je i saradnik Globus-a i Die Natur. Jedno vrijeme je učestvovao i u politici vojvođanskih Srba i bio je izabran za poslanika u karlovački narodnocrkveni sabor .

L i t e r a t u r a: Nastavnik, 1892; Školski List, J. Matasović, Narodne kovine (1922); A. Stanojević, Hemija.

V. Petrović.

PETROVIĆ MOJSIJE, arhiepiskop i mitropolit beogradsko-karlovački, reformator narodno-crkvenog života (1677, Beograd — 27/7 1730, Beograd). Poslije 1690 stupio je u dvor patrijarha Arsenija III. Crnojevića u Svetom Andriji, kod Budima, gdje se naučio knjizi i zađakonio. Poslan u jednoj misiji pećkomu patrijarhu Kaliniku I., primio je monaštvo u Peći, a po povratku postao je jeromonah u manastiru Krušedolu. Zatim je ponovno otišao u Peć, gdje je uskoro postao patrijaraški protosinđel; kao takav je 30/10 1709 posvećen za dabrobosanskog episkopa. Kao vrlo razborit i okretan čovjek P. je slan u raznim misijama na razne strane od pećkih patrijaraha Kalinika I., Atanasija I. i Mojsija Rajovića. Oktobra 1713 premješten je P, iz Sarajeva u Beograd za mitropolita, gdje mu je neko vrijeme povjerena bila na upravu i valjevska eparhija. Iz Beograda je P., preko karlovačkog arhiepiskopa Vićentija Popovića, došao u vezu s austrijskim državnim vlastima i mnogo je koristio Austriji za austro-turskog rata 1716—1718, koji je svršio mirom u Požarevcu. Kako je po tom miru Austrija dobila pod svoju vlast i sjevernu Srbiju, Banat i Malu Vlašku do Alute, mitropolit P. je nastojao u Beču, da ga Austrija prizna za autokefalnog arhiepiskopa i mitropolita u tim područjima. Ali, pored svih njegovih zasluga, P. je 10/9 1718 potvrđen samo za arhiepiskopa i mitropolita Srbije, a tek kasnije (15/12 1725) je dobio jurisdikciju nad tamiškim Banatom i (1/4 1727) nad Malom Vlaškom, u današnjoj Rumunjskoj. Osim arhiepiskopa, koji je bio ujedno i dijecezan beogradski i braničevski, ta je arhiepiskopija imala još četiri episkopa: valjevskog, karansebeškog ili vršačkog, temišvarskog i rimničkog.

Požarevački mir zatekao je na katedri karlovačkih episkopa Vićentija Popovića-Janjevca, čovjeka slabog zdravlja i stoga malo aktivna. P. je radi toga uskoro počeo raditi, da spremi sebi teren za nasljedstvo karlovačke mitropolije. Prije svega, on je poduzeo u tome pravcu korake kod vrhovnog duhovnog starješine cijele srpske crkve, kod pećkog patrijarha Mojsija Rajovića. Patrijarh je u svojoj povelji od 15/8 1721, kojom potvrđuje P. za autokefalnog arhiepiskopa Srbije, naročito naglasio želju, da se obje srpske arhiepiskopije pod austro-ugarskom vlašću, beogradska i karlovačka, u narodnom interesu što prije ujedine. Zatim je P. zadobio narodne prvake u karlovačkoj mitropoliji, i oni su, i protiv volje državnih vlasti, održali 23/6 1722 narodno-crkveni sabor u Varadinskom Šancu (Novom Sadu), na kome je donesen zaključak, da se beogradski mitropolit P. postavlja za koadutora s pravom nasljedstva, oboljelomu mitropolitu Vićentiju Popoviću. Iako državne vlasti nisu htjele odo-

briti ovaj zaključak, mitropolit P. se od tada s jednakom revnošću starao za sav srpski narod pod austro-ugarskom vlašću, i vrlo je mnogo vremena provodio u Beču, braneći narodne povlastice, koje je državna vlast, naročito u Srbiji i u Banatu, počela sve više da sužava i krnji. Kad je karlovački mitropolit Vićentije 23/10 1725 umro, narodni predstavnici jednodušno su nastojali, da i formalno ujedine beogradsku i karlovačku mitropoliju. Na narodno-crkvenom saboru 7/2 1726 to je izvedeno zaključkom, da se beogradski mitropolit P. bira i za karlovačkog mitropolita. Državna vlast nije htjela to ujedinjenje priznati, i smatrala je P. kao karlovačkog mitropolita, a dopustila mu je da samo administrira beogradsku mitropoliju. Međutim srpski narod i mitropolit smatrali su od tada obje mitropolije kao jednu beogradsko-karlovačku mitropoliju, pa su poslije smrti P. izabrali ponovno jednog arhiepiskopa i mitropolita za cijelu srpsku crkvu pod austro-ugarskom vlašću (V. Vićentije Jovanović). Ovo ujedinjenje bilo je od velikoga značaja kako za zaštitu narodnih povlastica, tako i za cijeli nacionalno-religiozni, prosvjetni i uopće kulturni život Srba pod austro-ugarskom vlašću.

Mitropolit P. bio je neobično uredan i savjestan čovjek. U novoj državi se vrlo brzo snašao. Osjetio je odmah glavne nedostatke u svome narodu i svu je svoju pažnju, uporedo s obranom narodnih povlastica, obratio na reformiranje crkvenog, socijalnog i prosvjetnog narodnog života. Za podizanje narodne prosvjete i potrebe što sjajnijeg crkvenog bogosluženja obratio se P. na ruskog cara Petra Velikog s molbom, da pošalje knjige i učitelje, odežde i druge crkvene stvari. Tom pomoći uspio je P. da otvori, prvo u Beogradu, a zatim u Karlovcima (1726) redovne pučke škole, pod upravom Rusa učitelja Maksima Suvorova, s namjerom, da ih razvije u srednje latinske škole, gimnaziju, filozofiju i teologiju. P. je osnovao u Karlovcima naročiti seminar za učenike, donio je disciplinarna pravila i nastojao je, da se razvije što veća i uspješnija prosvjetna akcija, kako u Karlovcima tako i u Beogradu, gdje je već ranije bio osnovao i posebnu grčku školu. P. je tražio dozvolu, da može osnovati i srpsku štampariju, ali su ga državne vlasti uputile na unijatsku rusinsku štampariju u Trnavi. On je međutim revnosno čuvao pravoslavlje, i nije se htio služiti tom štamparijom. Potrebne bukvare za pučke škole štampao je u Rimniku, u Vlaškoj (1726 i 1727). P. se brinuo i za pravoslavne Rumunje, koji su bili pod njegovom jurisdikcijom, te je bukvar od 1726 štampan uporedno rusko-slavenski i rumunjski. Potrebu osnivanja srpske štamparije naglasio je P. i pred smrt na narodnom saboru (1730), te je sabor donio odluku o sredstvima, iz kojih bi se štamparija mogla nabaviti i uzdržavati.

Radi težnje za reformiranjem religioznog i socijalnog života, P. je 2/12 1724 izdao naročitu uredbu u 57 točaka, u kojima govori o bračnim stvarima, o oporukama, o brizi za sirotinju, o daćama, o protivnicima vjere i crkvenih običaja, naročito posta, o ispovijedanju i pričešćivanju, o svetkovanju praznika, o držanju zborova, o odgajanju omladine, o sveštenstvu i monaštvu. P. je propisao nov kroz odijela (modru boju za parohijske sveštenike i crnu za monahe), odredio je, da po starom običaju od Sv. Save, sveštenici briju vijenac na tjemenu glave i t. d. Narod i sveštenstvo nije moglo da razumije sve P. reforme, i počeli su da sumnjaju u njegovu vjersku ispravnost, pa su ga nazivali i unijatom. Međutim, P. je svagda ostao vjeran pravoslavlju i odbio je kategorički, kada mu je ponuđena kardinalska kapa, da primi uniju. Svoju uredbu o spomenutim reformama obrazložio je detaljno na saboru 1730 u Beogradu, i nju su narodni predstavnici u cjelini primili. P. je uredio i arhiepiskopski sud, koji je tada još sudio u mnogim svjetovnim stvarima, i uveo je u običaj mitropolitski grb s crkvom i ognjilima, koji je, uglavnom, od tada stalno važio kao grb beogradske i karlovačke mitropolije. Zbog gaženja narodnih povlastica odlazio je P. često sam i na čelu narodnih deputacija u Beč i kod dvorskog vojnog savjeta i dvorske komore tražio zaštitu narodnih prava i privilegija.

L i t e r a t u r a: D. Ruvarac, Mojsije Petrović mitropolit beogradski

(Spomenik, 34); R. Grujić, Srpske škole od 1718—1739 (1908).

R. Grujić.

PETROVIĆ NADEŽDA, slikarica (1874, Čačak — 4/4 1915, Valjevo). Svršila je višu žensku školu i ušla je prvo u atelier Đorđa Krstića kao učenik, a poslije je otišla u München, u slikarsku akademiju. Po povratku sa studija putovala je po Italiji, a zatim je provela duže vrijeme u Parizu, gdje se zanijela za Cézanne-om, čija je umjetnost tek tada osvajala. 1903, po povratku u otadžbinu, učestvovala je pri osnivanju Kola Srpskih Sestara. Od toga doba P. je bila stalno u dodiru sa svim viđenim predstavnicima nacionalističkog pokreta, vršeći povjerljive misije. 1904 bila je jedna od organizatora prve Jugoslavenske izložbe. Njenja ličnost postala je središte tadašnjih mladih, kao Meštrović, Krizman, Grohar i t. d. U Beogradu je osnovala, s nekolicinom mlađih beogradskih umjetnika, školu slikanja s večernjim aktom. Uz ovu dvostruku aktivnost, P. se i perom borila za svoja umjetnička uvjerenja. Pisala je kritike i recenzije, a u Delu, Bosanskoj Vili i Novoj Iskri objavila je referate o novim umjetničkim pokretima u Njemačkoj i Francuskoj i prva kod nas prikazala opširno i stručno Cézanne-ovu umjetnost. Za vrijeme balkanskih ratova išla je P. kao bolničarka na frontu, pa je u Svjetskom Ratu kao takva i umrla od zaraze pjegavoga tifusa. — Kao umjetnica P. je jedan od najsnažnijih slikarskih temperamenata u nas. Ona je prva, koja nastavlja Krstićev nauk, samo što je rijetko kad umjela da platno potpuno izradi. Nekih radova, većinom skica, pejsaža i nešto portreta i figurativnih kompozicija, ima u porodici i oko 20 u ministarstvu prosvjete. P. je igrala znatnu ulogu, uopće u modernističkom umjetničkom pokretu, a sudjelovala je, s Pikasom, Matisom i Marijom Loransen na jednoj uskoj, jednoj od prvih izložba fovista. *V. Petrović.*

PETROVIĆ NASTAS, ministar u penziji (5/11 1867, Čačak). Svršio je pučku školu i nižu gimnaziju u Čačku, a višu gimnaziju i filozofski fakultet u Beogradu. Još kao omladinac P. je učestvovao u svim važnijim i slobodoumnijim omladinskim pokretima. Bio je kao gimnazist predsjednik đačke družine Nade, a kao velikoškolac predsjednik Pobratimstva. Biran je za predsjednika odbora za izdavanje cjelokupnih djela Svetozara Markovića. Po svršenoj velikoj školi postavljen je 1892 za predavača u Užicama, a 1900 za profesora u Jagodini. Zbog svog političkog držanja bio je u Užicama otpušten iz državne službe i stavljen u policijski pritvor. Izabran je za narodnog poslanika prvi put 22/7 1901, pa je poslije, osim jednog prekida (8/9 1903—10/7 1905), neprestano bio biran sve do 8/2 1925. Bio je dva puta ministar unutrašnjih poslova (30/5 1907—30/3 1908 i 27/7 do 6/11 1924). Pripadao je radikalnoj stranci i bio je član i prvi srekretar njenog glavnog odbora do jula 1924, kada je istupio i iz odbora i iz poslaničkog kluba te stranke, zbog neslaganja sa strankom u pitanjima odnosa prema Hrvatima. Poslije smrti Stojana Protića postao je predsjednik glavnog odbora grupe nezavisnih radikala. Radio je na radikalnim političkim listovima, a uređivao je dvije godine Narodni Pokret (Jagodina). Bio je duže vremena predsjednik glavnog odbora Udruženja općinskih tajnika. Smatran je kao jedan od najjačih i najborbenijih govornika radikalne stranke u Narodnoj Skupštini. *J. Prodanović.*

PETROVIĆ NIKOLA DR. (3/12 1849, Čačak — 1917). Svršio je gimnaziju u Kragujevcu, a tehnički fakultet velike škole u Beogradu. Učio je prirodne nauke, a zatim pedagogiku u Karlsruhe, Leipzig-u, Zürichu i Jeni. Doktorat je položio u Jeni. Bio je profesor učiteljske škole u Kragujevcu, sekretar ministarstva prosvjete, upravnik pozorišta. Napisao je iz područja fizike: Fizika za učitelje osnovnih škola (1874), O elektricitetu i magnetizmu (1870).

M. Pop.

PETROVIĆ NIKOLA, veliki posjednik (23/9 1857, Sombor). Srednju školu učio je u Novom Sadu, Budimu i Šopronju, a trgovačku akademiju u Beču. Poslije svršenih nauka bavio se ekonomijom i bankarskim poslovima. 1882 osnovao je u Staroj Pazovi štedionicu, kojoj je od toga vremena stalno upravnik. 1887—1912 bio je poslanik na hrvatskom zemaljskom, a dva puta i na ugarskom saboru. Biran je više puta i za posla-

nika u srpski crkveni i narodni sabor. U početku Svjetskog Rata bio je progonjen. Učinio je vrlo mnogo na pomaganju kulturnih, humanih i ekonomskih institucija u svome kraju.

D. P.

PETROVIĆ NIKOLA, književnik, počasni generalni konzul u Ženevi (27/11 1870, Kragujevac). Po položenoj maturi u Šapcu, učio je pravo i ekonomne nauke u Genevi i Fribourg-u. Postavljen 1906 za trgovačkog agenta Srbije, P. je radio neprekidno na uvođenju naših proizvoda u Švajcarskoj, naročito za vrijeme carinskog rata s Austro-Ugarskom. Kao počasni konzul i (1909—1917) jedini naš predstavnik u Švajcarskoj, P. je učinio dragocjenih usluga, naročito za vrijeme Svjetskog Rata, kad je Geneva bila spona između okupirane zemlje, solunske fronte, Krfa i srpskih mnogobrojnih izbjegličkih kolonija u Evropi i Africi. — P. je još đakom počeo sarađivati na mnogim dnevnim i povremenim listovima, našim i stranim, prateći sve što je na francuskom pisano o srpskom narodu, i informirajući stranu javnost o Srbima. On je jedan od osnivača beogradskog Dela. Pored velikog broja članaka, objavio je 1900 Francusku bibliografiju o Srbima i Hrvatima, u izdanju Srpske Akademije (Essai de bibliographie française sur les Serbes et les Croates 1544—1900), i raspravu: Les Emprunts et la dette publique du Royaume de Serbie (1906).

M. I.

PETROVIĆ PAVEL, slikar (1818, Temišvar — 1852, na azijskom istoku). Bio je sin Save slikara, od koga je počeo učiti. Oko 1840 preselio se u Modoš, gdje se bavio slikanjem ikona. 1843 otišao je u svijet. Pohodio je Pariz, London, Rim, Napulj, Aleksandriju i Kairo, a odande je otišao u istočnu Indiju i Kinu. Iz pisama, koje je pisao s putovanja roditeljima i ženi, a koja su objavljivana u Srpskom Narodnom Listu i Srpskim Novinama u Beogradu, vidi se, da je dobro zarađivao, osobito portretiranjem u Kalkuti (1845), u Simli (1846), u Hong-Kongu (1850), dobivajući, tobože, za platno od jednog do tri aršina 200 do 1.000 forinata. Oko 1851 prešao je P. iz Kine u Kaliforniju, gdje je u San Francisku izgubio imetak prilikom jednog požara. Odatle je otišao na Sandvich-ske otoke i u Valparaiso. Čini se da se 1858 vratio na kraće bavljenje kući, ali poslije se opet otisnuo u svijet, i nestao negdje bez ikakva glasa. P. se hvalio, da je svuda uspijevao svojom umjetnošću, da su pariski umjetnici priredili večeru u njegovu čast prilikom njegova povratka. S jedne strane, porodici je slao vrlo malo pomoći, a s druge njegova Tajna večera iz 1840 u Modošu ne odaje nikakav talenat. Istina, ona dva mala portreta, muškarca i žene, u zbirci Vujićevoj, dobri su, ali je pitanje da li oni zaista potiču od P. Ako su zaista od P., onda su rađeni po prvom P. povratku s putovanja i dokazuju o njegovom nevjerojatnom napredovanju.

Literatura: Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih, Berkeš, Temišvarski umetnici (1910).

V. Petrović.

PETROVIĆ PETAR I., mitropolit i gospodar Crne Gore (aprila 1747, Njeguši — 18/10 1830, Cetinje). Školovao se u Rusiji (1762—1766), kamo ga je odveo stric, vladika Vasilije. Poslije vladičine smrti vratio se kao monah u Crnu Goru, i pomagao je mitropolitu Savi. 1770 postao je arhimandrit. Kada je (1782) Sava umro, primio je P. vladičansku vlast. Karlovački mitropolit Mojsije Putnik posvetio ga je 14/10 1782 u Karlovcima za episkopa. Pod P. vlašću bilo je tada samo 50.000 duša, ali je on junački izdržao sve bojeve s Turcima i kasnije s Francuzima i utvrdio slobodu Crne Gore. Slava crnogorskog junaštva raznesena je tada na sve strane. — P. je mnogo ljubio i pomagao širenje narodne pjesme uz gusle. Po sporazumu s narodnim poglavarima P. je izdao prve pisane zakone za Crnu Goru (1796 i 1803), ukinuo je guvernadurstvo i uzeo je u svoje ruke svu svjetovnu vlast. U državničkoj akciji glavna mu je ideja bila težnja, da Crna Gora dobije Primorje. Živo je pratio pokrete za slobodu u Šumadiji i 1809 stupio je u tješnje odnose s Karađorđem. Uz to je naročito nastojao da izmiri zavađena plemena i da iz naroda iskorijeni krvnu osvetu, koja je zatirala mnoge porodice. — P. je istinski ljubio svoj narod i samo je za njega živio i radio, te je, pobožnošću i svetošću svoga života uspio, da u svim plemenima stekne takav ugled, da su se Crno-

gorci njegovim imenom kleli i za života i poslije smrti njegove. Još živa narod ga je smatrao i nazivao svetiteljem. Stoga ga je i crkva priznala za sveca, kada su poslije četiri godine nađene njegove moći cjelokupne. Tijelo mu i danas počiva u cetinjskom manastiru. Beogradski mitropolit Mihailo napisao mu je službu. Ta je služba štampana 1895 u Moskvi pod naslovom: Služba Svetomu Petru, mitropolitu crnogorskom, čudotvorcu cetinjskom. *R. Grujić.*

PETROVIĆ PETAR II. NJEGOŠ (VLADIKA RADE) 1830—1851 (1/11 1812, Njeguši — 19/10 1851, Cetinje). Po smrti mitropolita Petra I., 18/10 1830, primio je upravu nad Crnom Gorom mladi Rade Tomov. Mitropolit je htio, da po tradiciji, stvorenoj od vladike Danila, cetinjski gospodar i vladika bude neko iz užeg kruga porodice njeguških Petrovića. Protiv toga javila se opozicija kuće Radonjića, guvernadura, koji su uspjeli poslije smrti Šćepana Malog da u crnogorskim krizama znatno ojačaju svoj ugled i vlast. Vukole Radonjić, glava opozicije, pomagan donekle od susjednih austrijskih vlasti, htio je da iskoristi mladost novog Petrovića i da osigura svoj položaj kao svjetovnog gospodara. P. je brzo presjekao sve spletke, protjeravši Radonjića iz Crne Gore i ukinuvši čin guvernadura (1830). Za vrijeme lokalnih pobuna protiv centralne vlasti u Carigradu i njenih reforama, naročito za vrijeme pobune u Albaniji i Bosni, mladi P. bez imalo političkog iskustva, spremao je planove, da pomoću odmetnika oslabi tursku moć, ali ni Bušatlija u Albaniji, ni Gradaščević u Bosni nisu mislili iskreno, da pomoću jednog kršćanskog vladike, i to crnogorskog, osiguraju svoj položaj prema sultanu. P. je pokušao, u oktobru 1831 i februaru 1832, poslije Bušatlijina poraza, da se dočepa Podgorice, ali nije imao uspjeha. Štaviše, bilo je opasnosti, da se pobjedonosni Turci ne osvete i ne poduzmu oštre mjere protiv Crne Gore. Rusko posredovanje, izvedeno za vremena, i turske krize u Egiptu, spasle su Crnu Goru od težih posljedica.

U isto vrijeme P. je počeo i unutrašnje sređivanje Crne Gore. Uveo je senat od 12 lica, s članovima iz najuglednijih crnogorskih porodica, u unutrašnjosti je postavio nahijske kapetane, a za izvršenje poslova uveo je jednu vrstu žandarmerije, t. zv. »gvardiju« ili perjanike. Organizirani su i prvi sudovi, narodni u stvari, ali s izvjesnim autoritetom, pomaganim od novih vlasti. Od 1833 počeo je P. i s oporezivanjem naroda. 1834 osnovana je štamparija na Cetinju i otvorena je prva škola.

Po povratku P. iz Petrograda, gdje je 1833 primio arhijerejski čin, počinju oveće čarke na granicama. 1835 Crnogorci su prepadom uzeli Žabljak od Turaka, i vladika je bio prisiljen da ga vrati, a od 1836 su počele duge borbe o posjed Grahova. Neuspjeh kod Žabljaka i nerodna godina 1836 izazvali su vrenje u Crnoj Gori. Protiv P. je tim povodom ruska vlada vodila formalnu istragu na Cetinju, preko svog dubrovačkog konsula, Jeremije Gagića. Kad se istraga svršila povoljno po P., primljen je on u Petrogradu s pažnjom i odmah je povišena pomoć Crnoj Gori od 1.000 na 9.000 dukata.

Sa susjednom Austrijom P. je održavao ispravne veze. Za svog boravka u Beču 1837 P. je dosta lijepo primljen od kneza Metternich-a i spjevao mu je stoga jednu pohvalnu pjesmu. Da dokonča neke sporove oko granica, P. je 1837 prodao Austriji manastire Stanjeviće i Podmajinu. Jedan krvav pogranični sukob 1839 brzo je izravnan, zahvaljujući popustljivosti vladičinoj i diplomatskom pritisku, koji je na nj vršen. 1841 dovršeno je razgraničenje između Austrije i Crne Gore, što je P. smatrao, s pravom, kao veliki diplomatski uspjeh, jer je ugovaranje o granicama bez turskog prisustva značilo, da Austrija smatra Crnu Goru donekle kao državu, koja može sama o sebi slobodno odlučivati.

P. je bio popustljiv i u pitanju Grahova. U ugovoru s hercegovačkim vezirom, Ali-pašom Stočevićem, od 1838, pristao je da se vrati ranije stanje od prije 1836. To, istina, nije moglo da otkloni dalnje sukobe na tom području, ali je omogućilo prijateljskije odnose između dva susjeda. Hercegovački vezir ugovarao je s Crnom Gorom kao s nezavisnom zemljom, i tako je bio dobrodošlo sredstvo Crnogorcima za pobijanje turskog suvereniteta. Dok je s Ali-pašom održavao prijateljske veze, P. je bio vrlo kivan

na gatačkog zapovjednika Smail-agu Čengića, i imao je udjela u njegovoj pogibiji (1840).

Velikih neprilika zadavao je P. skadarski Osman-paša Skopljak, sin poznatog Sulejman-paše Skopljaka. On je 1843 preoteo Crnogorcima dva mala otoka u Skadarskom Jezeru, Lesendru i Vranjinu, a osim toga je iskoriščavao svaku nezgodu u Crnoj Gori, — glad, međusobne zavade, novčane neprilike, — da podruje vladičin položaj. 1847 uspjelo mu je čak, da pobuni jedan dio crmničke nahije protiv P. Strogim mjerama povratio je P. red na granici, ali nije uspio da povrati izgubljene otoke.

Kada je 1848 buknula srpska i hrvatska revolucija, P. se bio veoma oduševio. On se obratio Srbima i Hrvatima u Dalmaciji, da prihvate Jelačićev pokret i da ni po koju cijenu ne pristanu uz tuđina (misleći na Talijance), a Jelačiću samom nudio je ništa manje, nego svoju oružanu pomoć. Jelačić je odbio tu ponudu i molio, da Crnogorci ne prelaze i ne uznemiruju Boku. U isto vrijeme P. se nosio mišlju, da sa Srbima izvede oslobođenje Bosne i Hercegovine. Izaslaniku srpske vlade, Matiji Banu, on je govorio, da može za taj cilj izvesti 8.000 Crnogoraca u borbu. 1849 sklopio je P. ugovor s arnautskim vođom Prenk Bib-Dodom i cijele je te godine, zajedno sa Srbijom, spremao ljude u Bosni i Hercegovini. Držanje Rusije i opća reakcija poslije 1849 omeli su dalji rad u tom pravcu. Kod P. je uz to došla i bolest. Njegova tuberkuloza naglo je uzimala maha 1850 i 1851. Kada je Omer-paša lomio posljednji otpor bosanskih begova, P. je ležao teško bolestan i bio je stoga bez ikakvog uticaja na događaje.

V. Ćorović.

P. je počeo da piše stihove još u djetinjstvu. On je u poeziji odmah osjetio dva uticaja: narodnih pjesama, koje su se guslale u Crnoj Gori više no igdje, i Sime Milutinovića-Sarajlije, koga mu je stric vladika postavio 1827 za uzgojitelja. Ta dva uticaja ostala su dominantna do kraja njegova života i u najzrelijim njegovim djelima. U prvim njegovim sastavima spominje se šaljiva pjesma o nekakvim ćeklićskim svatovima još iz vremena prije dolaska Sime Milutinovića, dok u svojoj prvoj zbirci, Pjevaniji cernogorskoj i hercegovačkoj (1833) Sima Milutinović objavljuje i pet vladičinih junačkih pjesama. Nova pjesma crnogorska o vojni Rusah i Turakah početoj u 1828-om godu, Mali Radojica, Boj na Martiniće 1832, Bjelice, Kavajka, koje su sasvim ušle u narod.

1834 štampao je P. prvu svesku pjesama, ispjevanih godinu dana ranije: Pustinjak Cetinjski. Ovih deset pjesama većinom su prigodne i posvećene su uglednim ličnostima, ali himne, kao Crnogorac k svemogućem Bogu i Zarobljen Crnogorac od Vile, već naslućuju budućeg velikog misaonog pjesnika. Iste godine izdao je P. i četiri velike junačke pjesme: Pjesma za Vida i Mirčetu, Udarac na Martiniće, Vuk prijatelj ovči i akrostih Nahije, sasvim u obliku i duhu savremenih crnogorskih narodnih pjesama, pod naslovom: Lijek jarosti Turske. U tom deceniju P. još i po časopisima objavljuje dosta lirskih, obično prigodnih pjesama, među kojima se odvajaju refleksivne i religiozne himne: Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima, Oda suncu spjevata noću bez mjeseca, Noć skuplja vijeka, Misao i t. d. Te manje P. pjesme izašle su nepotpuno u 97 i 99 sveski pančevačke Narodne Biblioteke, a 1912 u 141 knjizi Srpske Narodne Zadruge.

U to prvo svoje doba P. je i skupljao narodne pjesme. 1845 izdao je Ogledalo serbsko, u kome je sabrao narodne pjesme o bojevima crnogorsko-turskim u 18 i u prvoj trećini 19 vijeka. U ovoj knjizi nalaze se i neke iz Vukove i Simine zbirke, a neke je po svoj prilici on i ispjevao, kao što su i 1850 objavljeni spjevovi: Kula Đurišića i Kula Aleksića. Uopće P. je tako bio napojen narodnom poezijom, da je on i svoje mladenačke prevode s ruskog jezika, neke fragmente iz Ilijade i čuveno Slovo o polku Igorovu, slagao u desetercu.

1844—1847 P. je napisao svoja glavna djela: Luču Mikrokozma, religiozno-misaoni spjev (izdan 1845), Gorski Vijenac, dramatiziranu epopeju (1847), i isto takvu dramatiziranu pjesmu, Lažnog cara Šćepana Malog (1851).

Luča Mikrokozma je odjek pročitanog Miltonovog Izgubljenog Raja. Konstrukcija ovog epa je labava. Sam događaj izrađen je blijedo, neodređeno, ali to su ujedno i najuzvišeniji stihovi naše poezije. — Lažni car Šćepan Mali rađen je po primjeru

Gorskog Vijenca, te i on ima obilno dobro karakteriziranih ličnosti i sjajnih lirskih mjesta, no pošto mu je predmet postavljen više na realistički osnov, u njemu se pomanjkanje dramske dinamike i postrojenja više i štetnije osjeća no u Gorskom Vijencu.

Gorski Vijenac je P. najsavršenije djelo, jer je jedino u njemu uspjela Njegoševa osobena sinteza, njegovih djelimičnih lirskih, dramskih i epskih darova. Djelo odiše obuhvatnim, snažnim duhom, koji preobražava i pučke elemente svojom otmenom poetskom ličnošću, a opet i svoj duboki, evropski intelektualizam izražava na najnacionalniji način. Gorski Vijenac je stoga, van svake sumnje, najviši i najsavršeniji pjesnički izraz naše duše. Gorski Vijenac je P. nazvao spočetka Izvijanjem iskre, Izviiskrom, t. j. spjevom o početku oslobođavanja od Turaka, koje je Crna Gora izvršila, uništivši prvo svoje poturice. Pa kao što je P. osjetio u tom lokalnom događaju opće važan epohalan historički događaj po Srbe, tako je uopće u kosovskoj tragediji i otporu Srba protiv Osmanlija osjetio i vidio općeljudsku borbu, opći etički problem o sukobu kršćanstva i nekršćanstva, dobra i zla, spiritualizma i materijalizma. Isto tako P. u Gorskom Vijencu, kao i u Luči i u Šćepanu Malom, samo ovdje ponajsrećnije, gleda da elemente naše narodne poezije usposobi i za izražavanje naše moderne individualizirane osjećajnosti i misaonosti, jednom riječju, da ih učini sastavnim dijelom općeg evropskog estetičnog arsenala. U svemu tome P. je skroz uspio, odnosno uspio je savršeno, da izrazi svoju krepku, kompliciranu, tragičnu ličnost, a djelimično je uspio i u ostalom, reformiravši drevni epski meki deseterac u granitno čvrst kristalizirani iskričav stih, sposoban i za meditaciju kao i za dinamičku dikciju s preskocima i presjecima pri sijevanju slutnja i grmljavini strasti. Retorika P. monologa i dijaloga nije dramska, već lirska, tako da su pojedina »kola«, koja je P. unio po grčkom uzoru kao pojedini monolozi, kao naročita visoka lirska retorika, možda besprimjerni u svjetskoj književnosti. Gorski Vijenac je jedno od najličnijih poetskih dijela, koja su ikada napisana. On je najvjernije ogledalo P. duše, jer kao što ova poema ne može da se podvede pod pravila nikakve poetike, te ne ulazi ni u jednu posvećenu formu, tako je i P., despot brđanskih ratnika, prožet starinskim moralom oholih osvetnika, a prijemčiv i za evropski humanizam i za građansku civilizaciju i za naučnu kulturu i filozofiju novoga doba, pozvani narodni vođa, koji mora nadčovječanski da suzbija strasti u sebi, zbog svetinje svoje zavjetne misije, heroj, koji je pritiješnjen zagušljivom filistarskom atmosferom svete alijancije izvan i svoga uskog i velikog svjetskog društva, izuzetna pojava, čiji je i umjetnički izraz morao biti izuzetan, usprkos svega onog općeg etnografskofolklornog, historičkog, objektivnog u Gorskom Vijencu, koji će, zbog toga i kao dokumenat biti vječito dragocjen. — Gorski Vijenac je preveden skoro na sve evropske jezike, a kod nas je dosada doživio 27 izdanja.

Fanatični obožavaoci P. poezije jedno vrijeme pripisivali su njemu i autorstvo Mažuranićeva Smail-age Čengića. Ali, poslije dugogodišnje i strasne polemike, ta je hipoteza kao neosnovana odbačena. — Poslije P. Nj. smrti, štampao je Ljuba Nenadović deset crnogorskih junačkih pjesama, koje je Vladika spjevao još 1835, pod imenom Slobodijada. I ovo je djelo dosada izašlo u nekoliko izdanja.

L i t e r a t u r a: Ljuba Nenadović, Pisma iz Italije; Vuk Vrčević, Životopis vladike crnogorskog Petra II. (1847); Svetislav Vulović, Petar Petrović Njegoš, pesnik srpski (Čupićeva Godišnjica, 1877, I.); V. Medaković, P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski (1882); Sv. Vulović, Još nešto za biografiju Petra II. P. Njegoša (Čupićeva Godišnjica, 1885); P. A. Lavrov, P. II. P. Njegoš (1877); P. Rovinski, P. II. (Rade) Petrović vladika černogorski (1889); Marko Car, Moje simpatije I. (1895 i 1913); Lazo Tomanović, Petar II. P. Njegoš kao vladalac (1896); A. Gavrilović, Ka biografiji P. Njegoša (Čupićeva Godišnjica, 1899, 19); P. Popović, O Gorskom Vijencu (1900; u Kolu, 1901, 8); A. Gavrilović, Neštampana pesma P. P. Njegoša; Vladičina smrt po odzivu ondašnje štampe; Vladičina pesma o Pompeji; M. Milićević, Njeguš i Knićanin (Brankovo

Kolo, 1902 br. 4—5 i br. 8); R. Vrhovac, Vladika Rade i njegova poezija u srpskoj književnosti; L. Tomanović, P. II. Petrović Njegoš i načelo narodnosti; Marko Car, Vladika Rade i Srbi katolici; Jov. Živanović, Osobine u jeziku Petra Petrovića Njegoša; M. Rešetar, Povodom knjige G. P. Popovića o Gorskom Vijencu i M. Rešetar i R. Vrhovac, K tumačenju Gorskog Vijenca, a u br. 18—21 istog lista P. Popović, Jedno objašnjenje s g. M. Rešetarom povodom njegova pisanja o Gorskom Vijencu; J. Prodanović, predgovor Šćepanu Malom u izdanju Srpske Književne Zadruge (1902); B. Petronijević, O filosofiji u Gorskom Vijencu (1920); Voj. M. Jovanović, S Njegošem na bojnom polju (Srpski Književni Glasnik, 1909, 19); K. Lucerna, O kompoziciji Gorskog Vijenca (Nastavni Vjesnik, 1910, 29); P. Popović, P. P. Njegoš u Beču u godinama 1836 i 1837 (Srpski Književni Glasnik, 1910, 25); Nik. Velimirović, Religija Njegoša (1911); M. Rešetar, Život i rad Petra P. Njegoša (uz izdanje Gorskog Vijenca 1912 i 1920); P. Popović, Mladi Njegoš (Srpski Književni Glasnik, 1920, 1); T. Ostojić, Prilozi za istoriju Grne Gore novijega doba (Spomenik Srpske Kraljevske Akademije, 1914, 52).

V. Petrović.

PETROVIĆ PETAR, aradski episkop i nacionalni radnik (prva polovina 18 vijeka, Karlovci — 23/12 1800, Temišvar). Školovao se u Karlovcima, a zakaluđerio u manastiru Rakovcu. Za arhimandrita je proizveden 1770, a za gornjokarlovačkog episkopa posvećen je 1/11 1774. Protiv svoje volje premješten je 26/1 1784 za aradskog episkopa. 28/6—9/11 1790 bio je P. administrator karlovačke mitropolije. 1791 pozvan je u Beč za srpskog referenta kod novoustanovljene ilirske dvorske kancelarije, a kada je ona ukinuta (1/6 1792), premješten je s istom dužnošću ugarskoj dvorskoj kancelariji, kojoj su povjereni bili poslovi srpskog naroda pod austrougarskom vlašću. *R. G.*

PETROVIĆ PETAR, publicist (3/9 1890, Smederevo). Gimnaziju i pravo svršio je u Beogradu. Bio je urednik i saradnik raznih listova. Bavio se prikazivanjem i prevađanjem stranih velikih književnika, te je preveo Naboba od Daudet-a, Novi sistem od Björnsona, Posjetu od Brandesa, Devedeset i treća od Hugo-a, Salambu od Flaubert-a, Jedan život od Maupassant-a i dr. i neke lirske pjesme od Uhland-a, Goethe-a i Heine-a. Od 1913 izdaje i uređuje Savremenu Biblioteku, a od 1919 Narodno Delo.

D. P.

PETROVIĆ PETAR PECIJA, vođa bosanskog ustanka (1826, Buševići, Bosanska Krajina — 10/9 1875, Gaštica). Bio je pastir, pa se zbog turskog nasilja odmetnuo u hajduke. Učestvovao je u lokalnom krajiškom ustanku 1858. Poslije toga bio je uhvaćen od Turaka i u Carigradu osuđen na dvadeset godina robije. Pri sprovođenju u Bosnu pobjegao je stražarima i sklonio se u Srbiju, gdje je namješten u kragujevačkoj ljevaonici topova. Kad je 1875 počeo pokret u Hercegovini, P. je prešao u Bosnu, u Krajinu, i digao je tamo ustanak. Poginuo je u prvim borbama. Braneći prelaz na Savi, blizu Dubice, da bi mogao prenositi oružje, ustanici su bili napadnuti od nadmoćnijih Turaka i spasavali su se na austrijsku stranu. Pri tome spasavanju poginuo je P. Kasnije mu je tijelo preneseno i sahranjeno kod manastira Moštanice. *V. Ć.*

PETROVIĆ PETAR (PECIJA), književnik (21/9 1877, Otočac). Pučku školu svršio je na Udbini, gimnaziju u Gospiću, a šumarsku akademiju u Zagrebu. Služio je najprije u Zagrebu, zatim u Vrbovskom, Iloku, Čabru, Samoboru i opet u Zagrebu kao inspektor kod direkcije šuma. 1924 je umirovljen. — Pisao je priče u Narodnim Novinama, Savremeniku, Novostima, Domaćem Ognjištu, Bosanskom Kolu i dr. Izbor pripovijedaka izdao je pod natpisom: Ispod naših brda (1909). Opsežniji je njegov dramski rad. P. je jedan od najplodnijih naših savremenih dramatičara. Njegove su drame: Rkać (1904), Ruška (1905), Suza (1907), Duše (1910), Šuma (1915), Mrak (1916), U naviljcima (1916), Pljusak (1918), Čvor (1920), Stojanda (1922), Zemlja (1925). Pored toga, napisao je P. mnogo šala u jednom činu. Komedije: Pljusak, Čvor i U naviljcima, prevedene su na češki jezik, i davaju se po različitim kazalištima u Čehoslovačkoj. Iste drame naručene su i od kazališta u Sao

Paulu (Brazilija), a Pljusak je preveden i na njemački jezik.

U prvim svojim stvarima, novelama i dramama, P. je pjesnik svoga rodnog kraja, Like, i u njima on iznosi više svoja poetska raspoloženja nego realistički koncipiran život. S finim lirizmom obrađuje on u njima intimna ganuća svojih ljudi, čije su duše, pod odorom seljaka, poprište bolova i nevidljivih tragedija. U njegovim prvim dramama sa sela prevlađuje lirski elemenat nad dramskim. U kasnijim stvarima P. je gotovo bez izuzetka komediograf, koji na pozornicu iznosi krupnu seljačku šalu, ponajviše s naglašenim seksualnim momentom, s mnogo zapleta i kazališnih efekata, zbog čega su te stvari (Pljusak, Čvor) popularne kod publike, ali ih kritika prima s manje jednodušne hvale nego ranije njegove stvari, u kojima je bio više pjesnik. Njegove brojne aktovke pisane su u prvom redu zbog tih vanjskih efekata, bez većih umjetničkih pretenzija.

A. Barac.

PETROVIĆ RASTKO, književnik (16/5 1898, Beograd). Pučku školu učio je u Beogradu, a gimnaziju u Beogradu i u Francuskoj. Pošto je svršio pravo u Parizu, postavljen je 1920 za činovnika ministarstva inostranih poslova. Sada je pisar poslanstva u Rimu. Poslije rata P. je objavio po našim književnim časopisima i dnevnim listovima veliki broj stihova i raznih proznih sastava: priča i članaka, većinom historijsko-umjetničke sadržine. Posebno je štampao dosada: burlesku gospodina Peruna boga groma, burleskni roman iz života starih Slovena (1921), i Otkrovenje, zbirku pjesama (1922).

V. P.

PETROVIĆ ROMAN, slikar (1/10 1896, Donji Vakuf, Bosna). Svršio je malu maturu u Sarajevu, a 1913 počeo je učiti slikarstvo u Petrogradu i Krakovu. 1917 je završio umjetničko školovanje na budimpeštanskoj akademiji. Poslije rata je služio neko vrijeme u Sarajevu kao nastavnik risanja, pa kao kazališni slikar, a 1925/26 proveo je u Parizu na studijama. Od 1919 izlagao je često svoje radove u Pešti, Zagrebu, Sarajevu, Novom Sadu i na 5 Jugoslavenskoj izložbi u Beogradu. P. slika pejsaže i figurativne kompozicije, donekle stilom modernih ekspresionista.

V. P.

PETROVIĆ SAVA, slikar (1788, Jazvin — 1861, Temišvar). Učio je slikarstvo, bez sumnje, kod domaćih Srba slikara. Nikada nije bio ni na kakvoj umjetničkoj školi na strani. Dosada se zna sigurno za jedno desetak P. portreta i za nekoliko ikonostasa (igumana Joanikija Milkovića u manastiru Vojlodici, 1817, Avgustina Petrovića, arhimandrita manastira Bezdina, 1815, Josipa Putnika, episkopa, 1830 i t. d.). Ima više P. portreta u gradskoj kući i u episkopskom dvoru u Temišvaru i okolini. Od ikonostasa znamo za onaj u Batanji i u t. zv. fabričkoj crkvi u Temišvaru.

V. P.

PETROVIĆ SAVA DR. (13/1 1839, Šabac — 20/1 1889, Beograd). Pučku školu i nižu gimnaziju svršio je u Šapcu, višu gimnaziju i dvije godine liceja u Beogradu, a medicinu u Parizu. Svoju doktorsku disertaciju posvetio je J. Pančiću. Kao liječnik definitivno se odao botanici. P. je bio prvo okružni fizik u Kruševcu, zatim je postavljen za vojnog liječnika u Beogradu, gdje je ostao do smrti. Dostigao je pukovnički čin, tada najviši vojni čin za liječnike. Bio je lični liječnik kralja Milana, koji ga je u botaničkom proučavanju flore okoline Niša pomagao. Inicijativom i uticajem P. kralj Milan je poklonio velikoj školi današnju univerzitetsku botaničku bašču Jevremovac. P. je napisao Floru okoline Niša (1882), Dodatak ovoj flori (1885), Ljekovito bilje u Srbiji (1883) i jednu raspravu o ramondijama.

L i t e r a t u r a: Prosvetni Glasnik, 10, 1889.

N. K.

PETROVIĆ SAVA, sekretar Matice Srpske i književnik (20/12 1846, Ruma — 17/12 1914, Golubinci, Srijem, prenesen u Novi Sad 30/3 1920). Svršio je gimnaziju i bogosloviju u Karlovcima. 1872 izabran je za aktuara Matice Srpske. U isto doba postao je i sekretar Srpskoga narodnog pozorišta. 1895 izabran je za drugoga sekretara. Umirovljen je 1911. — Književni rad otpočeo je 1870, kao prevodilac u Subotićevu Narodu. Od toga doba su mu izlazili, u političkim i književnim listovima, mnogi prevodi s njemačkoga i s ruskog, po neki i u knji-

gama (Jules Verne-ov Carev glasnik, Gyulay-ev Stari glumac, Tolstojeva Sreća u braku, Sologubovljev Veliki svet). Prevodio je mnogo i za pozorište. Od Lazara Kostića preveo je Žive palimpseste (Letopis, 129). U Letopisu (120) napisao je članak: Srbi u Rusiji. Najvažniji mu je rad: Rječnik srpskih prezimena, na kome je radio mnogo godina i pribrao silnu građu, ali je štampao samo nekoliko odlomaka (u Brankovu Kolu i u Kalendaru Matice Srpske). Bavio se i uređivačkim radom; bio je urednik Glasa Istine (1886—1890) i prvi urednik Srpskoga Siona (1891—1895).
M. Š.

PETROVIĆ SAVA, liječnik, sanitetski pukovnik (— 1924, Pariz). Živio je stalno u Parizu, ali je dolazio za vrijeme ratova u Srbiju, gdje je uzimao vrlo aktivnog učešća u njezi ranjenika. Objavio je na francuskom više brošura o ratnim zaraznim bolestima: tifusu, pjegavcu i tuberkulozi.
M. I.

PETROVIĆ STEVAN (16/6 1872, Zemun — 20/6 1924, Zagreb). Pučku školu i realku svršio je u Zemunu, šumarstvo na visokoj školi za kulturu tla u Beču. 1893 stupio je u austro-ugarsku službu kod ureda za uređivanje bujica u Bjelaku u Koruškoj, a poslije je premješten u Zadar, gdje je ostao do 1896, kada je pozvan od hrvatske vlade za radove oko uređivanja bujica po Lici i Primorju. Osobito su spomena vrijedni njegovi radovi u Senjskoj Drazi, na rijeci Zrmanji, na Uni, oko Srba i u okolini Gračaca. Predmet uređivanja bujica predavao je s uspjehom na bivšoj šumarskoj akademiji 1900—1918. Osim toga, napisao je P. više rasprava u Šumarskom Listu. 1921 vršio je dužnost povjerenika ministarstva šuma i rudnika u Zagrebu, a od 1921—1923 bio je šef šumarskog odsjeka u Zagrebu. Poslije toga vršio je dužnost zamjenika šefa direkcije šuma u Zagrebu.
Đ. N.

PETROVIĆ STRAHINJA, glumac zagrebačkog kazališta (1892, Beograd). Svršio je gimnaziju, i 1911 je angažiran u Beogradu. 1913/14 proveo je u osječkom Hrvatskom narodnom kazalištu. Za vrijeme rata glumio je u vojničkim kazalištima na fronti. 1919 bio je član Narodnog pozorišta u Skoplju. U augustu 1920 angažiran je za Zagreb.
N. A.

PETROVIĆ SVETISLAV, urednik Srpskog Književnog Glasnika (26/12 1883, Kragujevac). Svršio je gimnaziju i univerzitet (1906) u Beogradu, zatim je učio na univerzitetima u Grenoblu i Parizu. Kao student bio je član jugoslavenske nacionalne omladine. 1908 postao je suplent, a 1910 profesor prve beogradske gimnazije. Za vrijeme rata radio je u ministarstvu vojnom, a 1916 je poslan u propagandističkoj misiji u Francusku i Švajcarsku, gdje je održao preko stotinu predavanja. Za vrijeme konferencije mira (1919) uređivao je naš bilten na francuskom. 1921 izabran je za profesora francuskog jezika i književnosti više pedagoške škole u Beogradu. Od kraja 1921 uređuje Srpski Književni Glasnik. — P. se bavio ponajviše pozorišnom kritikom. Preveo je dosada, osim omanjih stvari, s francuskog: Zločin Silvestra Bonara od Anatola France-a, Novele Prospera Mérimée-a, Đavolja bara od Georges Sanda i t. d. U saradnji s francuskim profesorom Lavalom, izradio je seriju udžbenika za nastavu francuskog jezika u našim srednjim školama.
V. P.

PETROVIĆ UROŠ DR., književnik (15/9 1888, Gornji Milanovac — 5/10 1915, Prokuplje). Gimnaziju i filozofski fakultet velike škole učio je u Beogradu. 1902—1907 učio je u Parizu, gdje je položio doktorat iz književnosti. 1908 izabran je za docenta beogradskog univerziteta, za katedru francuskog jezika i književnosti. — P. je još kao student počeo da piše književne i pozorišne kritike u Odjeku, zatim u Srpskom Književnom Glasniku i po drugim časopisima. Doktorska disertacija mu je bila: Hyppolite Taine, historien littéraire du XVIIe siècle (1907). Posebno je još publicirao esej O naučnom duhu u proučavanju književnosti (1907). Pred kraj života bavio se etičkim problemima. Dio tih razmišljanja objavio je u Srpskom Književnom Glasniku: Za svaki dan (1914), koji je i posebno odštampan (1926).

L i t e r a t u r a: Jovan Skerlić, Srpski Književni Glasnik, 1/6 1907; Jaša Prodanović, La Patrie Serbe, za april 1917; Sl. Jovanović, Srpski Književni

Glasnik, 1, 1926; Is. Sekulić, Srpski Književni Glasnik, 8, 1926. *V. P.*

PETROVIĆ VASILIJE, vladika crnogorski (1709, Njegoši — 10/3 1766, Petrograd). Bio je sinovac mitropolita Save i njegov saradnik, ali se nije s njim mnogo slagao. 1749 postao je arhimandrit, a 1750 je zavladičen u Beogradu. Po svojoj prirodi različit od strica, mirnog i povučenog vladike Save, P. je crnogorskoj politici svoga doba dao borben karakter. On lično bio je prilično sebičan, a u odnosima i saopćenjima nedovoljno pouzdan. Stoga je imao neprilika na svim stranama. Glavna linija P. politike bila je: traženje što tješnjih veza s Rusijom. Radi toga je tri puta odlazio u Rusiju (1752, 1758 i 1765). Tamo je i umro. Da zainteresira Rusiju za Crnu Goru, P. je 1754 objavio u Moskvi jednu vrstu memoara kao Istoriju o Černoj Gori. Taj memoar, imajući pred očima neposredne praktične ciljeve, nema potrebnog historičkog osnova. Najveći dio saopćenja osniva se na narodnim predanjima i samovoljnim ličnim kombinacijama. P. težnja je bila, da za Crnu Goru izradi materijalnu pomoć i protektorat Rusije. Taj P. rad, kao i uticaj na primorska srpska plemena, doveo ga je u sukob s mletačkom republikom, kao i s Turcima. Ovim drugima uskratio je P., odmah po prvom povratku iz Rusije (1754), plaćanje harača. Turci su, poslije mnogih uzaludnih pokušaja, navalili 1756 na Crnu Goru i natjerali je na vršenje obaveza. Mleci su, međutim, pokušavali, da P. potajno otruju. Pred tim opasnostima s dvije strane, P. se 1756 uklonio iz Crne Gore. Malo potom, iz sebičnih razloga, P. je živo, ali bez znatna uspjeha, radio, da jedan dio Crnogoraca preseli u Rusiju i obrazuje od njih jedan puk. P. netačna obavještenja izazvala su rusku vladu, da preko jednog posebnog izaslanika provjeri i ispita stanje u Crnoj Gori. Izvještaj izaslanika Pučkova nije bio povoljan ni po P., ni po Crnu Goru. Da popravi rđave utiske tog izvještaja, krenuo je P. po treći put u Rusiju. Njegov odlazak nije ostao bez rezultata: ruska vlada obratila je pažnju ponovno na Crnu Goru i nastavljala je da je pomaže.

L i t e r a t u r a: Studije J. N. Tomića (Godišnjica, 23, 1904 i Glas 88, 90, 94, 96). *V. Ćorović.*

PETROVIĆ VELJKO, književnik (5/2 1884, Sombor). Svršio je gimnaziju u Somboru, a pravo je učio u Budimpešti. 1906, pošto je apsolvirao, stupio je u uredništvo zagrebačkog Srbobrana. 1908 prešao je u Srijemsku Mitrovicu za urednika Slobode, a 1909 u sarajevsku Srpsku Riječ. 1912 emigrirao je u Beograd i radio je kao ratni dopisnik za novosadski Branik i za sarajevski Narod. 1914 do 1915 bio je u štabu moravske divizije II. poziva, dok nije pozvan u niški Jugoslavenski Odbor za jednog od urednika Savremenih Pitanja. Prešavši Albaniju, upućen je u Ženevu, u novinarski propagandistički bureau, gdje je radio do 1918 na štampi i publikacijama odnosno Ugarske i Madžara. 1918 izabran je za člana Jugoslavenskog Odbora. 1919 imenovan je referentom u odsjeku ministarstva prosvjete za Bačku, Banat i Baranju u Novom Sadu, a 1920 premješten je u ministarstvo u Beograd. 1921—1923 bio je šef ministrova kabineta, pa referent u umjetničkom odjeljenju, a od 1925 inspektor je u istom ministarstvu.

P. je počeo da sarađuje još 1903 u Novom Srbobranu, pišući političke članke, kozerije, dopise i prevodeći priče. Od 1905 počeo je da objavljuje stihove, priče i književne članke i bilješke u Brankovu Kolu, Srpskom Književnom Glasniku, Delu, Savremeniku, Novoj Iskri, Bosanskoj Vili i Slovenskom Jugu. 1912 izdao je svesku: Rodoljubive Pesme, a 1914 knjigu pjesama: Na Pragu. Iste godine spremio je bio dvije knjige pripovijedaka za izdanja Matice Srpske i Napretka, ali je u ratu i rukopis propao. Tek 1920 počeo je da štampa izbor svojih novela, u knjigama: Bunja i drugi iz Ravangrada, predratna pričanja, dvanaest pripovedaka (1921), Varljivo Proleće, deset pripovedaka (1921), Pomerene Savesti, deset pripovedaka (1922), Tri pripovetke (1922), Iskušenje, petnaest pripovedaka (1924). 1925 izdala je Srpska Književna Zadruga izbor iz P. novela (Pripovetke). P. je napisao dosada oko sto pripovijedaka, i velik broj članaka iz književnosti i umjetnosti u Politici, Letopisu i t. d. P. je uredio Album vojvođanske umetnosti k stogodišnjici Matice Srpske i napisao u njemu pregled Srpske Umjetnosti od kraja 17 do 20 vijeka. *V. Petrović.*

PETROVIĆ VUKAŠIN, srpski političar (12/10 1847, Beograd — 1/9 1925, Beograd). Svršio je veliku školu u Beogradu 1866, a državne nauke izučavao je u Njemačkoj. 1870 postavljen je za pisara ministarstva unutrašnjih poslova i bio je urednik poluzvaničnoga lista Jedinstvo. Poslije Ristićevog pada istupio je iz državne službe, ali ponovno je stupio u nju 1875. Služio je redom u ministarstvu unutrašnjih poslova, ministarstvu inostranih poslova, ministarstvu financija. 1885—1887 bio je ministar financija u Garašaninovom ministarstvu. Poslije Garašaninovog pada, bio je upravnik Palilulske Zadruge. Nanovo je postao ministar financija u Nikolajevićevom ministarstvu 1894, zatim je iste godine, s istim portfeljem, prešao u ministarstvo Nikole Hristića, iz koga je 1895 istupio zbog skupštinske opozicije njegovomu predlogu o konverziji državnih zajmova. Krajem 1898 postao je ministar financija u ministarstvu Vladana Đorđevića; za vrijeme atentata na kralja Milana 1899 zatekao se u položaju zastupnika predsjednika ministarstva. U istom položaju zatekao se i 1900 prilikom vjeridbe kralja Aleksandra s Dragom Mašin. Te godine odstupio je, zajedno s ostalim članovima vlade Vladana Đorđevića, i više se nije vraćao na vladu, premda je 1906 bilo ozbiljnog pokušaja da se, radi teškoća s Austrijom, obrazuje jedno austrofilsko ministarstvo pod njegovim predsjedništvom. — U politici, P. je isprva bio pristaša J. Ristića, osamdesetih godina pridružio se međutim naprednjacima i važio je kao čovjek od povjerenja kralja Milana i veliki austrofil. Više financijer i poslovni čovjek nego političar, P. je bio cijenjen zbog svoga poznavanja financijalne administracije. U vremenu 1880—1887, kao i u vremenu 1894—1900, financijalni zakoni bili su poglavito od njega redigirani (na pr. zakon o neposrednom porezu, o monopolu duhana, o poreznoj upravi i poreznim odborima i t. d.). P. je bio i u komisiji za izradu zakona o zemljoradničkim zadrugama (1898). Izdao je, sa svojim bratom Nikolom Petrovićem: Građu za istoriju kraljevine Srbije (1882), a ostavio je u rukopisu svoje memoare

S. Jovanović.

PETROVIĆ ZORA, slikarica (17/5 1894, Dobrica, Banat). Četiri razreda srednje škole učila je u Pančevu. 1912 upisala se u beogradsku umjetničku školu, gdje je radila do rata. 1915 ušla je u budimpeštansku akademiju umjetnosti i učila je kod profesora Ebnera do 1918, učestvujući na ljetnom kursu profesora Rety-a u Nagy-Bányi 1917. 1919—1920 radila je uz profesora Ivanovića u beogradskoj umjetničko-zanatskoj školi. 1920 postavljena je za nastavnicu risanja u realci, pa zatim u drugoj ženskoj gimnaziji u Beogradu. 1925 provela je jednu godinu na naukama u Parizu, u atelier-u profesora André Lota. P. je učestvovala poslije rata na svim izložbama Lade kao i na petoj jugoslavenskoj, a u proljeću 1927 priredila je u Beogradu prvu kolektivnu izložbu svojih radova.

V. P.

PETROVIĆ ŽIVKO, slikar (15/8 1806, Zemun. Ne zna se kada i gdje je umro). Otac mu je bio Jovan kovač, koji je okivao prve Karađorđeve topove. Kod oca je počeo učiti zanat, a poslije se odao slikarstvu. Bečku akademiju svršavao je oko 1840. Prvi mu je veći rad bio kopija Bogorodičina Vaznesenja od Tizziana za zemunsku katoličku crkvu; zatim za zemunsku kapelu kontumatsku Sv. Rok od Caracci-ja. Za katoličku crkvu u Bukureštu P. je izradio, bez sumnje kopirao, oltarsku ikonu Madone s djetetom. Za katoličke crkve u Slavonskim Selima, Petrijevcima i Golubinovcu kopirao je Sv. Jelisavetu i Laurenciju, odnosno Sv. Ivana Evanđelista od Rafaela. Od P. radova na pravoslavnoj crkvenoj ikonografiji poznati su: ikonostas Sv. Trojice u Zemunu, u Starim Banovcima, u Perlesu (1844), u Novom Selu. U zemunskoj crkvenoj općini postoji P. velika slika Sv. Save, koji blagosilja djecu. P. je bio slabiji slikar, a isto tako i njegov sin Dimitrije, koji je također svršio u Beču slikarsku akademiju i poslije vršio zanat, većinom crkvenog slikarstva. *V. P.*

PETROVINA, selo u Hrvatskoj u oblasti zagrebačkoj, srezu jastrebarskom, od Jastrebarskoga 5 km (pravac) k zapadu. Ima 543 stanovnika, poglavarstvo općine (2.075 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. P. se najprije zvala Pod-

gorje (Potogoria villa, 1201), zatim Biskupec, jer je bila posjed zagrebačkog biskupa; od 15 vijeka dalje zove se po crkvi Sv. Petra P.

J. M-n.

PETROVO POLJE, krasko polje u Dalmaciji, istočno i jugoistočno od Drniša. Na sjeverozapadu je okruženo planinom Prominom 1.148 m i Katunom 475 m, na jugozapadu planinom Moseć (Gradina 469 m, Ravnice 618 m, Crni Vrh 702 m, Ošljarić 589 m, Stražbenica 613 m, Šupljača 571 m), na sjeveroistoku Svilajom (Veliki Vrh 1.305 m, Sovro 1.301 m, Pod Svilaja 1.070 m), Usovačom 597 m, Biočićem 551 m. Na sjeveru je P. P. rastavljeno od Kosova Polja niskom i uskom stjenovitom prečagom, sjeverno od sela Biočića, a otvoreno je samo prema jugoistoku, dolinom Vrbe, lijevog pritoka Čikole. P. P. se pruža od jugoistoka prema sjeverozapadu, u kome se pravcu proširuje i uglavnom snižava. Dno P. P. je na apsolutnoj visini 265—290 m, i zauzima površinu od 28·5 km². Jugozapadni okvir P. P. sastavljen je od trijaskih grauvaka, vapnenca i dolomita, rudističkih i eocenih vapnenaca i od oligocenih konglomerata, dok se na sjeveroistočnom javljaju rudistički i hamidski vapnenci. P. P. je predisponirano rasjedom, meridijanskom dislokacionom linijom, koja se na sjever produžuje preko Kosova i Kninskog Polja. S aluvijalne ravni polja diže se nekoliko stjenovitih glavica: Martića Glavica, Zrnića Glavica, Glavica Sv. Jurja, Kadina Glavica i dr., koje su sagrađene od trijaskih dolomita i grauvaka.

Na jugoistočnom kraju P. P. izvire iz jezeru sličnog vrela Čikola, koja teče prema sjeverozapadu i mahom se drži zapadnog oboda polja. S Promine izviru Motić i vilovit potok Mahniti. Oni na sjevernom dijelu polja sutiču, i potok dalje teče prema jugu, a kod kuća Boičića uliva se u Čikolu. Osim toga, po obodu polja ima puno izvora, koji mu također donose vodu. Od mnogih drugih polja u kraskim predjelima, P. P. odlikuje se time, što se odvodnjivanje događa na površini, a ne kroz ponore, i što ne podleži periodskim povodnjima. — Sva naselja su po obodu P. P. Većinom nemaju pravih ulica, nego se kuće ređaju jedna uz drugu, duž ruba polja, s izuzetkom gradića Drniša, najvećeg naselja, koji je ekonomsko središte. Sjeverozapadnim krajem P. P. prolazi cesta i željeznička pruga Knin—Drniš—Šibenik i Split, jugozapadnim, cesta Drniš—Ramljane—Muć—Sinj i Split, a istočnim krajem i preko polja vodi nekoliko kolnih i pješačkih puteva.

L i t e r a t u r a: F. Kerner v. Marilaun, Über die morphologischen und hydrographischen Verhältnisse in Mittel-Dalmatien (Glasnik Geografskog Društva, 7 i 8, 1922); B. Ž. Milojević, Geomorfološka promatranja o dolinama Krke i Čikole (Glasnik Geografskog Društva, 9, 1923).

P. Vujević.

Čikola svake godine poplavi P. P. i pridonosi njegovoj rodnosti, ali vode ima kadšto i odviše. 1908 započeto, a ratom prekinuto uređenje Čikole još nije dovršeno. Srednja je visina P. P. 270 m. Kad je zimi poplavljeno, pojedini humci izviru poput otoka. Osobito se ističe Višejurac (402 m). P. P. u povoljnoj godini može da prehrani svoje seljake, a i vinogradi mu rode izvrsnom hrvaštinom (vrsta vina), kojom može da podmiri druge potrebe.

Petropoljac je čvrst, žilav i bistar seljak. P. P. zaprema 325 km². Ima 13.932 stanovnika, koji stanuju u jednom gradu i 22 sela, što sve pripada drniškoj općini (srez Knin, oblast Split). Petropoljci su čisti Hrvati i Srbi; većina (66%) je rimokatoličke, a manjina (44%) pravoslavne vjere; ima nešto i grkokatolika. Znatnija su mjesta: grad Drniš (1.758 stanovnika), sa znatnom industrijom boksita, i sela: Siverić (1.043 stanovnika), s ugljenokopom, Mirković (Polje i Zagora, 1.075 stanovnika), s ostacima rimskoga grada Magnuma, Štikovo (740 stanovnika), i Tepljuh (535 stanovnika), s ostacima rimskog grada Promone. Po narodnom predanju P. P. zove se po posljednjem hrvatskom kralju Petru (— 1097). Na planini Promini vide se razvaline staroga grada, koje narod zove Petrovac ili Dvori bana Petra.

L i t e r a t u r a: Dalmacija. Izdana o kongresu Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekta, sekcija Split (1923); E. Petermann, Führer durch Dalmatien (1899), Vj. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, II. (1881). *J. Modestin.*

PETROVSKA EPISKOPIJA. V. Limska episkopija.

PETROVSKA RIJEKA, rijeka u Južnoj Srbiji, desni pritok Vardara. Izvire s Marijovskih Planina, na sjevernoj strani Balije (Lokva 1.213 m, Poljana 1.292 m) i uglavnom teče prema istoku. Sjeveroistočno od sela Gabreša čini veliku okuku i počinje teći prema jugoistoku, a blizu ušća se razgranjava; jednim krakom nastavlja teći u istom pravcu, drugim na sjeveroistok, prema Turskom Grobljištu. U Vardar utiče zapadno-jugozapadno od mjesta Pirave i Valandova, oko 1 km daleko od željezničke stanice Miletkovo. Glavniji pritoci P. R. s lijeve strane su: Kalica i Stara Rijeka, koja se na srednjem toku zove Kriva Rijeka, na gornjem Stragarnica, a s desne strane Gabreška Rijeka. Od sutoka ove četiri rječice, donji tok zove se i Velika Stara Rijeka. Dužina toka P. R. od izvora Stragarnice je 23·1 km, a površina porječja 111·4 km^2. *P. V.*

PETRUS, grad u klisuri rijeke Crnice, nedaleko od Paraćina i Ćuprije. Sada je u ruševinama, koje su poznate pod imenom Petruša. P. se često spominje u početku 15 vijeka (1412, 1413). *V. P-ć.*

PEVALEK IVO DR., vanredni profesor na gospodarsko-šumarskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu (8/5 1893, Novigrad Podravski). Poslije gimnazije učio je na sveučilištu u Zagrebu, gdje je položio doktorski ispit 1917. Od 1913 bio je asistent u botaničkom zavodu sveučilišta, a od 1921 predaje botaniku na gospodarsko-šumarskom fakultetu, gdje je 1923 postao, poslije habilitacije, docent, a 1924 vanredni profesor. Naučni rad P. je sistematika i biologija kriptogama, osobito alga. Objavio je više rasprava, od kojih je najznatnija monografija o cretovima (tresavama) u Slavoniji i Hrvatskoj 1924 u Radu. *N. K.*

PEXIDR-OSTOVIĆ ZDENKA, slikarica (5/7 1889, Novi Vinodol). Učila je umjetničku akademiju u Zagrebu, Münchenu i Beču. Izlagala je u Zagrebu (kolektivno 1916), u Beogradu i Münchenu. Radi ponajviše u tehnici akvarela. U modernoj galeriji u Zagrebu ima njena dva akvarela. *A. Sch.*

PIARRON DE MONDESIR, JEAN FRÉDÉRIC, LUCIEN, divizijski general francuske vojske (13/12 1875, Gačino, Rusija). Stupio je u politehničku školu 1/11 1876, po svršetku koje je proizveden za inžinjerskog poručnika 1/10 1880, za kapetana 4/10 1883, za pukovnika 24/12 1909, za brigadnog generala 20/12 1913, za divizijskog generala 23/12 1915. Zapovijedao je četom i bataljonom u inžinjeriji, brigadom u pješadiji. Bio je profesor fortifikacije u ratnoj akademiji. Preveden je u rezervu 13/12 1919. — Učestvovao je u kolonijalnom ratu na Madagaskaru (1897—1899). U Svjetskom Ratu zapovijedao je divizijom (16) i korpusom (8, 36 i 38) na francuskoj fronti. Bio je šef francuske misije u Arbaniji (1915). Organizirao je bazu na Krfu (1916). Pod njegovom upravom kao predstavnika Francuske republike izvršena je reorganizacija srpske vojske na Krfu. *V. B.*

PIĆA. V. Jela i pića.

PIJAĆA VODA. U našoj državi postoji uglavnom pet načina snabdijevanja pijaćom vodom.

Izvorskom vodom snabdijevaju se gradovi i druga naselja u višim, naročito brdskim i šumovitim predjelima, gdje ima dovoljno i dobre izvorske vode. Izuzetak čine predjeli vapnenjaka: Dalmacija s otocima i zapadni dio Hercegovine i Crne Gore, a u manjem obimu: krajevi južno od Valjeva, oko Leskovice u Južnoj i Istočnoj Srbiji i dr.

Podzemnom (bunarskom) vodom iz dubina 5—15 m, a izuzetno i do 30 m, snabdijeva se stanovništvo u predjelima srednjih visina, gdje nema dobre izvorske vode. Ovaj način snabdijevanja primijenjen je za pojedine domove i druge manje potrebe po cijeloj državi, a ponegdje i za snabdijevanje gradskih vodovoda. Primijenjeni su svi načini crpljenja: od đerma i točka s vjedricom do centrifugalnih crpaka, pokretanih vjetrenjačama, parnim strojevima i motorima svih vrsta prema potrebi, dubini i količini vode.

Arteskom vodom t. j. dubokom podzemnom vodom pod pritiskom, snabdijevaju se gradovi, a i pojedinci, naročito u dolinama velikih rijeka, gdje nema dobrih izvora ni dobre bunarske vode (V. Arteski bunari).

Riječnom vodom snabdijeva se stanovništvo naročito u gornjim tokovima rijeka, gdje je voda čistija. Neki gradski vodovodi uzimaju vodu iz donjih tokova dobro filtriranu. U mjestima gdje nema druge vode za vodovod, uzima se voda iz prirodnih ili umjetnih jezera-vodojaža.

Cisterne (u Dalmaciji i Crnoj Gori bistijerne) su sa zdravstvenog gledišta najgori način snabdijevanja vodom; no one su, zbog oskudice ili daljine dobre izvorske vode, u velikoj upotrebi u Dalmaciji, na otocima i zapadnom dijelu Hercegovine, kao i jednom dijelu Crne Gore, gdje u vapnenom terenu nije moguće dobiti bunarsku vodu. Dobrom izradom cisterna, naročito time, što one primaju vodu s kućnih krovova, i to pošto ih kiša potpuno opere, u mnogome se osigurava bolji kvalitet vode u cisternama.

Na otoke, naročito u vrijeme dugih suša, donosi se voda za piće brodovima s dobrih izvora na kopnu.

Dalmacija, iako vrlo oskudna, nije sasvim bez dobre pitke vode, samo je ona često vrlo udaljena od pojedinih naselja. Važniji su izvori osobito dobre pitke vode kod Bakra, između Novoga i Senja, u okolini rijeke Krke i dr. Svi se oni mogu, s više ili manje troškova, razvesti tako, da Dalmacija može imati dovoljno i dobre vode, ne samo za piće već i za navodnjivanje.

Dubrovnik dobiva od česti vodu s izvora Rijeke, koji je toliko moćan, da pokreće veliki moderan mlin, daje sve potrebno za građenje umjetnog leda, a neznatnim dijelom svoje snage diže vodu u dubrovački vodovod. Rijeka nema dužega toka, jer se s izvora preliva preko brane u morski zaliv.

U Primorju, a i po unutrašnjosti, nalazi se dosta ostataka rimskih vodovoda. Splitski vodovod, poslije opravka akvedukta, i sada je u upotrebi. Akvedukt kod Skoplja spomenik je većega rada ove vrste. Razvođenje vode otvorenim i poluotvorenim cijevima u Tetovu, Prizrenu, Kumanovu i dr. gradovima, također su stari radovi. Invanzija Turaka oštetila je i uništila mnoge vodovode, no Turci su, kasnije, dosta radili na građenju i održavanju česama, bez dubljeg poznavanja higijenskog načina hvatanja i umjetničkog sprovođenja vode.

U svim većim gradovima, koji imaju moderne vodovode, javlja se, poradi poratnog povećanja stanovništva i drugih okolnosti, potreba opravaka i proširenja vodovoda, dok u mnogim manjim gradovima i selima treba graditi nove vodovode te zbog toga predstoje veliki radovi na ovome polju. *M. Jovanović.*

PIJADE MOŠA, slikar i novinar (22/12 1889, Beograd). Do 1905 svršio je pet razreda gimnazije, zatim je ušao u umjetničko-zanatsku školu. 1906/07 pošao je u München, da, prvo privatno a poslije u akademiji, uči risačku i slikarsku klasu. 1909/10 studirao je u La-Grande Chamière-u. P. je uopće malo izlagao, a nikada nije priredio kolektivnu izložbu svojih radova. 1914 većina je njegovih slika, studija golog, i crteža propala na grčkim željeznicama. Od 1919 on uopće nije više slikao. Već od 1911 on se bavio novinarstvom. Ispočetka je radio na umjetničkoj kronici i recenziji. Tako je u Slobodnoj Reči počeo da objavljuje oveću studiju o Meštroviću. Ali poslije Svjetskoga Rata on je ušao u revolucionarni radnički pokret i svu energiju trošio na pisanje komunističke, stručne i propagandističke literature. Zbog toga svog rada P. je osuđen 1924 na zatvor, koji i sada izdržava. P. je u svoje vrijeme važio za sposobnog umjetnika, što potvrđuju dva njegova autoportreta (1916 i 1919), dva P. jedina dovršena i ostala rada, osim ilustracija narodnih pjesama o Kraljeviću Marku, koje je vršio anonimno, a koje su izašle u izdanju beogradskog Napretka 1920. Sada, u mitrovačkom zatvoru, ponovno i marljivo slika. *V. Petrović.*

PIJANEC, kotlina u Južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, oko velike okuke rijeke Bregalnice, između Maleša u gornjem i Kočanskog Polja u srednjem joj toku. P. je od Maleša odvojen kratkom Razlovačkom Klisurom, a od Kočanskog Polja dugačkom Istibanjskom Klisurom Bregalnice. Oko velikog lakta Bregalnice, na prelazu iz gornjeg na srednji tok, kotlina P. pruža se kao luk s juga na sjever, sjeverozapad i zapad, i u tome je pravcu izdužena do 40 km, a ima srednju širinu oko 5 km. Dno

kotline ima srednju apsolutnu visinu 600—630 m. Okvir kotline na lijevoj strani Bregalnice čini planina Golak (1.551 m), a na desnoj strani rijeke ogranci Osogova na sniženom i uzanom razvođu prema Strumi u Bugarskoj. Planinske prečage kotline P. sastavljene su od kristalastih škriljevaca, po nižim stranama kotline izdižu se ploče od razrivenog neogenog zemljišta, a ispod ovih je oko Bregalnice aluvijalna ravan na dnu kotline. Planinski okvir P. na jugu je prilično šumovit. Ovdje ima na Golaku visoke bukove, hrastove i borove šume. Najzgodniji dio P. je u središtu kotline, oko varošice Carevog Sela, gdje je polje oko Bregalnice prava žitnica ovog planinskog kraja. Premda je klima planinska, snijeg se ovdje prije otopi i žita ranije sazrijevaju no u susjednom Malešu. Oko Bregalnice ima dosta šljivara. Šljive se suše ili se od njih peče rakija. Pored zemljoradnje, koja je ograničena uglavnom na polje oko Bregalnice, glavno zanimanje stanovništva je stočarstvo. Izuzev nekoliko zbijenih sela na Bregalnici, sva su ostala sela jako razbijena po stranama planinskog okvira.

Ime P. ilirskog je porijekla, dolazi od plemena Peonaca, čija je zemlja Peonija zahvaćala, pored Tikveša i još nekih susjednih krajeva, i cijelo porječje Bregalnice. Poslije slavenskog doseljivanja P. se prvi put spominje 1019. U povelji kralja Milutina manastiru Banjskoj (1313—1318) spominje se katun Vlaha Pijanci, što također upućuje na preslavensko porijeklo imena ovoga kraja. U povelji cara Dušana zadužbini despota Olivera manastiru Lesnovu (1347—1350) spominje se župa Pijan'c, u njoj Bregalnica i njeni pritoci Gabrovštica i Zvegorštica, zatim više sela i seoskih imanja, naročito plodne luke, a pored ovih i današnje Carevo Selo, kao i tri crkve s njihovim selima: Sv. Nikola u blizini Carevog Sela, Sv. Ilija kod Dramče (sada selo Ilijevo na Bregalnici) i Sv. Bogorodica na Bregalnici. U blizini Carevog Sela spominje se onda i »trap«, staro pogranično utvrđenje, kakvo se u jednoj ranijoj Dušanovoj povelji (1332) spominje i u okolini Strumice (trap srpski). I danas ima u P. ostataka starih utvrđenja i gradova, kao Markova Kula prema selu Gradu, Gradište kod sredovječnog sela Trebotišta (sada Trabotovište) i dr.

Srpsko stanovništvo P. računa se u Šope, a njihov kraj u Šopluk. Pored Srba kršćana ima i poturčenjaka, za koje se uzima da su primili Islam prilikom boravka sultana Mehmeda IV. (1648—1687) u ovim krajevima. U Carevom Selu ima i nešto Arnauta doseljenika. — Privredno i administrativno središte P. je u Carevom Selu. Oblast čini carevoselski srez. Kroz Carevo Selo vodi cesta iz Maleša u Kočane, do željezničke stanice na novoj bregalničkoj prugi.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912); J. H. Vasiljević, Muslimani naše krvi u Južnoj Srbiji (1924); J. Ivanov, Severna Makedonija (1906); J. Pavlović, Bregalnička Oblast (1924).

V. Radovanović.

PIJE II., papa 1458—1464, prije Aeneas Silvius Piccolomini. Bio je klasično izobražen humanist. Od 1442 bio je tajnik, a kasnije prvi savjetnik cara Fridriha III. 1447 imenovan je biskupom u Trstu; da mu poveća prihode, car ga je 1453 imenovao župnikom bogate župe u Starom Trgu, kod Slovengraca, u južnoj Štajerskoj. P. je vrlo dobro poznavao crkvene prilike u slovenskim zemljama, pa je na želju carevu, kao papa 1462 potvrdio ustanovu ljubljanske biskupije. Kao izvrstan diplomat i učeni historičar vrlo je dobro razumijevao zamašnost Istočnog Pitanja, te je sav svoj autoritet uložio, da predobije evropske države za veliki rat protiv Turaka, čak je namislio sam lično učestvovati u njemu, ali ga u Jakinu zadesi smrt, prije nego se sabrala kršćanska vojska. U P. historičkim djelima ima vrlo mnogo građe za historiju naših zemalja, osobito za celjske grofove, ali njegovo pričanje o Celjskima nije sasvim objektivno, što je razumljivo, jer je P. bio u službi Fridriha Habzburškog, ljutoga protivnika celjskih grofova.

L i t e r a t u r a: Pastor, Geschichte der Päpste; A. Medved, Enej Silvij Pij II. (Dom in Svet, 1905).

F. K-ć.

PIJEMONT, dnevni politički list. Izlazio je u Beogradu 1911—1915. Prvi

urednik i vlasnik bio je Ljubomir Jovanović, kasnije Branko Božović. P. je vršio nacionalnu propagandu. *U. Đž.*

PIKOLIT VIPAVSKI, vino iz grožđa, koje se ostavi do Božića i tek onda tiješti. Uobičajeno je u vipavskom kraju, obično samo za domaću potrebu. *I. R.*

PILAR MARTIN, arhitekt (16/11 1861, Brod na Savi). Osnovnu školu svršio je u Brodu, realnu gimnaziju u Zagrebu, a tehničku visoku školu u Beču 1884. Poslije svršenih nauka učio je 1884—1886 specijalno gotiku kod prof. Schmidt-a na umjetničkoj akademiji u Beču. Praktični rad počeo je 1886, kod restauracije zagrebačke katedrale. 1887—1891 bio je u državnoj i gradskoj službi, a 1892 otvorio je u Zagrebu samostalnu kancelariju. Od toga vremena radi kao civilni arhitekt i član raznih poduzeća. 1919 imenovan je za profesora novo osnovane tehničke visoke škole u Zagrebu, sa zadatkom, da radi na njenoj organizaciji, no već 1920 stupio je u penziju. 1919 bio je P. predsjednik zagrebačke sekcije Udruženja Jugoslavenskih Inženjera i Arhitekta. — P. je mnogo sarađivao u Vijestima Hrvatskog Društva Inženjera i Arhitekta. Glavni mu je naučni rad: Hrvatski građevni oblici, zbirka nacrta seljačkih kuća u Hrvatskoj, koju je izradio u zajednici s arhitektom Jankom Holjcem (5 svezaka, 1904—1909, izdalo Hrvatsko Društvo Inženjera i Arhitekta). *R. K.*

PILC RUDOLF, generalni direktor Slavenske Banke D. D. (1883, Kostolac). Trgovačko obrazovanje stekao je u Čehoslovačkoj i Beču, a zatim u Parizu, gdje je stupio u službu Société d'Études et d'Entreprises, koje je tada osnovalo, u zajednici s beogradskim industrijalcem Đorđem Vajfert-om, Francusko Društvo Borskih Rudnika u Boru, sa sjedištem u Parizu. 1908 vratio se P. u Beograd i prešao u bankarsku struku. Februara 1919 povjereno mu je osnivanje filijale Jugoslavenske Banke D. D. u Beogradu. 1922 postao je zamjenik generalnog direktora te banke. Potkraj 1925 primio je položaj generalnog direktora Slavenske Banke D. D., a 1927 postao je direktor Agrarne i Komercijalne Banke u Beogradu. *S. D.*

PILETIĆ JOLE, serdar (1814, Zavala, Piperi — 5/1 1900, Niš). Istakao se kao junak, naročito u borbama s Omer-pašom, 1853, kad je s malo junaka odolijevao turskim navalama, i 1876 u borbama po Hercegovini. Pjesme o njemu još i sad su veoma popularne. 1879 došao je u sukob s knezom Nikolom, pa je, ozlojeđen, napustio Crnu Goru i prešao u Srbiju, gdje je i umro. *V. Ć.*

PILETIĆ SPASOJE, ministar na raspoloženju i političar, bivši narodni poslanik (19/5 1877, Zavala, piperska općina, zetska oblast). Nižu gimnaziju je učio na Cetinju, višu u Dubrovniku, a pravni fakultet u Zagrebu. U državnu službu Crne Gore stupio je 1903, a kada je knez Nikola dao Crnoj Gori ustav, P. je uzeo aktivnog učešća u politici. P. spada u kolo onih mlađih političkih ljudi, koji su se iskreno i otvoreno izjasnili za zajednicu sa Srbijom. Kada je 1906 stvorena narodna stranka, među istaknutim pristašama te stranke, koji su (poznati pod imenom klubaši) izabrani za narodne poslanike i obrazovali klub narodne stranke, bio je i P. U poznatoj bombaškoj aferi 1907 P. je s ostalim drugovima, narodnim poslanicima, osuđen na deset godina robije. Po svršetku Svjetskog Rata P. je bio poslanik crnogorske velike skupštine, koja je proglasila ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom, i član crnogorskog izvršnog narodnog odbora, koji je, pod predsjedništvom vojvode Steva Vukotića, uzeo u svoje ruke svu vlast, dok nisu stigli u Crnu Goru organi vlade iz Beograda. Poslije toga P. je bio član privremenog narodnog predstavništva, ministar u vladi Ljube Davidovića, i poslanik u ustavotvornoj skupštini, pa se zatim povukao iz politike. P. je jedan od najagilnijih članova narodne obrane. *M. Milenović.*

PILON VENO, slikar (1896, Ajdovščina kod Vipave). Učio je akademiju u Pragu, Beču i Florenciji. Sada živi u Ajdovščini. U početku je radio nježne pokrajinske akvarele, zatim grafičke liste sa socijalnim sadržajem, a najposlije slike uljem, portrete i pokrajine u realističko-konstruktivnom smislu (portreti M. Kotoja i Spacapana, Jutro i t. d.).

Literatura: Fr. Mesesnel, Zbornik za umetnostno zgodovino, IV., 84; B. Radica, Vijenac, 1924, 487.

F. S.

PINCGAVSKO GOVEDO (Pinzgauer Rind) ima svoju domovinu u srcu Alpa, u austrijskoj pokrajini Salzburg, naročito u Rauriser-, Gasteiner-, Fuscher-, Tachenbach-dolinama, u Pinzgau-u i Pongau-u, po kome je i dobilo ime. Ova pasmina je čisti primigenius subspecies Hahnii, a dobila je u Salzburgu nešto brahicerne krvi. Pradomovina P. G., po najnovijim nalazima, bila je u predalpinskim morenskim područjima Bavarske, t. j. tamošnje jednobojno crveno govedo predstavlja ishodni tip današnjeg P. G. Karakteristična je boja današnjeg P. G. Temeljna boja je žuto-crvena do kestenjasto-smeđa. Osim toga ima od repa preko hrpta do leđa bijelo u obliku trokuta, isto tako bijeli trbuh i prsa s bijelim prugama preko stražnjih i prednjih nogu. P. G. jednako je sposobno za produkciju mesa, mlijeka i radne snage, t. j. ima kombinirana svojstva, te je vrlo dobro radno blago, lako se tovi i daje dobro meso, a daje i dovoljno dobroga mlijeka. P. G. je vrlo otporno i čedno u krmi, vanredno dobro iskorišćuje pašu (planinu). Prosječna težina krava u gorskim krajevima je 450 kg, a u dolinama do 700 kg. Gorski tip daje prosječno 1.800 l, a dolinski do 3.000 l mlijeka godišnje.

Zbog svojih vrlina P. G. se brzo raširilo te danas imamo P. G. već u velikom dijelu Štajerske, Koruške i Tirola u Austriji i u Slovenačkoj. Osim zapadnog i južnog dijela Slovenačke, gdje se P. G. već davno potpuno udomilo, došlo je ono pri kraju prošloga vijeka u Hrvatsku-Slavoniju i u Bosnu-Hercegovinu, i to bilo za uzgoj u čistoj krvi, ili u svrhu ukrštavanja s domaćim blagom. Za te svrhe P. G. je vanredno sposobno, te su melezi vrlo dobri, zbog čega su cijeli krajevi prešli na taj uzgoj. Najbolji su uzgoji u našoj državi u Slovenačkoj, naročito na Gorenskom. P. G. bi se do sada već mnogo više raširilo u našim krajevima, da se nije ranije zvanično toliko forsiralo simentalsko govedo. U buduće će se morati posvetiti veća pažnja P. G., koje je vrlo dobro seljačko blago, te će se još u mnogo većem broju gojiti u našim krajevima. (V. Mölltal-sko govedo).

S. Ulmansky.

PINDOR JOSIP DR. (2/6 1864, Lišno, Šleska — 15/7 1919, Trznica, Šleska). Svršio je teološke studije na evangeličkom fakultetu u Beču. 1881 do 1902 bio je pastor u Osijeku. Zaslužan je za organizaciju evangeličke crkve u Slavoniji, a napose u Osijeku. Izdao je knjigu: Die Evangelische Kirche Kroatiens u. Slavoniens (1902), i knjižicu: Essek in Slavonien, eine Gustav Adolf Gemeinde (1898).

F. B.

PINTAR LUKA, slavist (15/10 1857, Hotavlje, na Trati, u Poljanskoj Dolini — 7/12 1915, Ljubljana). P. je svršio gimnaziju u Ljubljani (1869—1877), klasične i slavističke studije u Grazu. Služio je kao probni kandidat i suplent u ljubljanskoj višoj gimnaziji (1883—1890), kao profesor u Novom Mjestu (1890—1898), gdje je neko vrijeme vršio i službu okružnog školskog nadzornika, poslije kao skriptor, i napokon kao direktor licejske knjižnice u Ljubljani. P. je počeo književno da radi s crtama po Ogrinčevom primjeru u Stritarovom Zvonu (Obrazi iz narave 1876, 1878—1879 pod šifrom: S. P. H.), kojima je dodao još čitav red epigrama i didaktičkih stihova, Misli (Zvon, 1880, Ljubljanski Zvon, 1886, 1888, šifra: U.). Preveo je na slovenski više dramatičkih spisa, između ostalog i Körner-ovu Tonicu (1880) i osim jedne (Dem Andenken des Matthias Zhop) sve Prešernove njemačke pjesme (Ljubljanski Zvon, 1896—1898). P. se rano počeo baviti i naučnim pitanjima, a kasnije isključivo, najviše Prešernom i etimološkim tumačenjem slovenskog jezičnog blaga, u prvom redu tumačenjem slovenskih imena mjesta. P. je ispostavio u svojim izdanjima Prešernove poezije, ilustriranim (1900) i narodnim (1901), prvobitni Prešernov tekst. Izdao je istovremeno Prešernove njemačke pjesme (Deutsche Gedichte 1901). P. je sakupio u mnogobrojnim raspravama, člancima i objavama dosta materijala za komentar Prešernove poezije i za Prešernovu biografiju. Ovaj je rad započeo u Ljubljanskom Zvonu 1889, a produžio ga je do posljednjih godina: Akrostihon u Prešernovih poezijah (Ljubljanski Zvon, 1889, 305; 1897, 123, 377; 1898, 255),

Prešeren u pismih sodobnikov (Prešernov album, Ljubljanski Zvon, 1900, Br. 12), Prešeren v šolah (Ljubljanski Zvon, 1896, 1902), Književne drobtine (Zbornik Slovenske Matice, 1902), Različne korespodence (Zbornik Slovenske Matice, 1904); osobito je bogata Satura (Ljubljanski Zvon, 1905 do 1912). P. je objasnio mnogo štošta iz ostale, osobito iz starije, slovenske književnosti, naročito iz Trubara (Ljubljanski Zvon, 1905, Trubarjev Zbornik, 1908), Pohlina (Čas, 1908), Kopitara (Archiv für slav. Philologie, 1900, 1908, Ljubljanski Zvon, 1911) i dr. Za studije o riječima interesirao se P. već kad je predao Pleteršniku opširnu zbirku za slovenski rječnik, objavio je poslije još Slovarske in besedoslovne paberke (Letopis Slovenske Matice, 1895 i 1898) i masu etimoloških tumačenja, najviše u Ljubljanskom Zvonu (1893 do 1915), Archiv für slavische Philologie (1904—1915) i različitim slovenskim listovima. P. tumačenja pokazuju oštroumnost, solidno znanje i strog metod. P. je pisao i razne historijske bilješke, više kritika i slično. Kao član odbora Slovenske Matice uredivao je devet godina Zbornik Slovenske Matice (1899—1907).

L i t e r a t u r a: Šlebinger, Ljubljanski Zvon (1915) i Carniola (1916); V. Jagić, Archiv für slavische Philologie (36). *I. Grafenauer.*

PINTARIĆ FORTUNAT, kompozitor (1798, Čakovac — 1867, Virovitica). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, a gimnaziju u Varaždinu. Tu se počeo baviti muzikom, naročito crkvenom, i stupio je u red franjevaca. Krsno ime mu je Josip. Orgulje je učio najprije u Ivaniću, a poslije toga kod Lantera, organiste prvostolne crkve u Zagrebu. Poslije smrti ovoga svog učitelja nastavio je muzičke nauke kao samouk. U franjevačkom je redu došao do časti gvardijana samostana u Zagrebu i profesora retorike u Varaždinu. 1852 zahvalio se na katedri i sasvim je prionuo izrađivanju velikog kantuala, Crkvene lire, koju je svršio 1866. — P. je bio vrstan organist i klavirist. Ostavio je u rukopisu lijep broj djela iz područja crkvene i svjetovne muzike. Ističe se misa u as-duru, i neka djela za orgulje i klavir. Bio je pod uplivom njemačkih i čeških klasičnih autora, i pored naivnosti, nije bio bez izvjesnog pozitivnog muzičkog izražaja. Nastrojenjem je pretežno vedar. U nekim P. radnjama (Sokatine) primjećuje se tendencija imitiranja naših nacionalnih forma (Dudaš); u njima dosta sretno podražava pučku muziku i igru.

L i t e r a t u r a: Fr. Kuhač, Ilirski glazbenici (Matica Hrvatska, 1893); B. Širola, Pregled povjesti hrvatske muzike (1922). *A. D.*

PINTEROVIĆ ANTE DR., advokat i političar (6/1 1865, Osijek). Učio je gimnaziju u Osijeku, a pravo u Zagrebu i Beču. 1893 otvorio je advokatsku kancelariju u Osijeku. Kao mlad advokat počeo je, u zajednici s nekolicinom drugova, a naročito s Dr. Dragutinom Neuman-om intenzivno raditi oko buđenja i širenja hrvatske svijesti u Osijeku i okolini. Osnovao je Hrvatski Sokol, a učestvovao je i pri osnivanju drugih hrvatskih društava i privrednih institucija. Učestvovao je i pri osnivanju dnevnika Narodne Obrane (kasnije Hrvatske Obrane) u Osijeku, u kome je i mnogo saradivao. 1906 bio je izabran za poslanika na hrvatskom saboru, kao pristaša hrvatsko-srpske koalicije. 1910 pristupio je Nezavisnom središnjem klubu, koji je podupirao bana Tomašića, ali ga je brzo napustio, i time je prouzrokovao njegov pad. Poslije toga P. se pridružio hrvatsko-srpskoj koaliciji, koja ga je birala i za delegata na zajednički hrvatsko-ugarski sabor. 1910 bio je podnačelnik, a 1914 načelnik grada Osijeka, sve do kraja 1919. Sada živi kao advokat u Osijeku. *M. P-g.*

PIONIR D. D. ZA TEHNIČKA PREDUZEĆA, Beograd. Osnovano je 1919, a 1921 je pretvoreno u dioničko društvo. Kapital je 10,000.000 Din. Bavi se projektiranjem i izvršenjem građevina, proizvodnjom građevinskog materijala i sličnim poslovima. Ima u Beogradu ciglanu, a u Topčideru rudnik kamena. *S. P.*

PIPERI, pleme u crnogorskim Brdima. Ima do 1.000 domova i oko 6.000 duša. Na istoku od P. su brđanska plemena Kuči i Bratonožići, od kojih ih odvaja rijeka Morača. Na sjeveru su plemena Rovca i Morača, na zapadu Bjelopavlići i Nikšićka župa, a na jugu stari grad Spuž. Plemensko

područje ima dva dijela: južni, između rijeka Morače i Zete i oko planine Broćnika i Kamenika, gdje je plemensko sjedište, i u kom su stalna naselja, i sjeverni, koji je plemenska planina, gdje su prostrani predjeli Štitovo i Lukavica sa dobrim pašnjacima. Planina je novija piperska tekovina: dobili su je u 18 vijeku. Ona je odvojena Bjelopavlićkom Planinom od plemenskog sjedišta, nenaseljena je i služi za ljetnu pašu.

Sjedište plemena P. je vapnenački kraski predjel. Sredinom njegovom pružaju se planine: Lunjevik, Broćnik i Kamenik, visoke 1.600—1.800 m. Od toga grebena zemljište se na svima stranama postepeno spušta: na istočnim jugoistočnim odsjecima slazi u Konjansku Dolinu Morače, na jugu se kamenitim odsjecima stupnjevito spušta prema Zetinoj Dolini, između kojih su ravnine sa zemljom za obrađivanje. Na tim ravninama su od starine najznatnija piperska naselja. Na zapadu od grebena su visoka polja Kopilje i Radovče. Ima nešto šume, ali je zemljište većinom goletno. Najljepši je najniži dio P., na jugu, između rijeka Zete i Morače. Tu su široke ravnine sa najviše gore, voća i vinograda. U južnom i jugoistočnom kraju plemena ima živih voda; unutrašnjost se služi većinom ublovima. U nižim dijelovima je klima tako blaga da uspijevaju smokve, šipci, i vinova loza, a u višim vlada prava kontinentalna klima. P. se bave najviše stočarstvom, zatim zemljoradnjom, a nešto i voćarstvom i pčelarstvom. Osim lične svojine u zemljištu postoje po selima i bratstvenički, a u planini opće planinski komuni.

P. su vrlo staro pleme, osnovali su ga Srbi još u pretkršćansko doba i dali mu to ime. To je staro pleme dugo vremena zahvaćalo samo jedan dio sadašnjeg plemenskog područja, i to onaj, što se pruža duž Morače, gdje su naselja: Rogami, Baći, Stijena, Mrke, Blizna i dr. Planina starih P. bila je Kamenik, Zrzanje i Trmanje. Nekoliko topografskih imena u tom dijelu plemena svjedoči o tome, da su Srbi, koji su se tu prvi nastanili i osnovali pleme, zatekli balkanske starosjedioce. Njih nije bilo mnogo i vremenom se izvršilo stapanje između njih i Srba. U historijskim spomenicima se pleme P. spominje prvi put 1426. Slava starih P. je od davnine Aranđelov dan.

Kasnije su se u ovom starom plemenu P. izvršile znatne promjene i ono se uvećalo na ovaj način. Još do prije četiri vijeka u sadašnjem piperskom području nalazile su se tri male i posebne grupe: najveća s imenom P., druga, koja se zvala Dužani, i treća, najmanja grupa, Mugoši. P. su bili ovo staro pleme. Dužani su tada, kao i sada, zahvaćali Crnce, Seoce i Ožege, planina im je bila Radovče. Mugoši su stanovali u Kopilju, bili su ostaci nesrpskog stanovništva, posrbljeni Vlasi. Od polovine 16 vijeka i za nekoliko decenija kasnije doselilo se u staro pleme P. nekoliko porodica iz sela Lutova u Bratonožićima. Ove su se porodice brzo namnožile, potisle mnoga bratstva starih P. i raširile se skoro po svima selima ovog starog plemena. Oni su sebe proglasili za prave P. i osnivače plemena, a ostale P., prave osnivače plemena, nazivaju sada »stari svijet«.

Doseljenici iz Bratonožića već od prije tri vijeka igraju glavnu ulogu u životu plemena; iz njihove je sredine još krajem 16 vijeka bio izabran i plemenski vojvoda. Najjača bratstva ovih doseljenika, koji sada čine glavnu masu plemena, su: Vukotići, Lazarevići, Đurkovići i Petrovići. Kada su se namnožili među starim P., te im je tu postalo tijesno, ovi su doseljenici, zajedno sa starim P., napali pred oko trista i pedeset godina, najprije na Mugoše u Kopilju, zauzeli njihovo zemljište i njih prognali odande. Mugoši su se preselili u Lješko Polje, gdje i sada žive. Zatim su napali na Lužane u Crncima, i natjerali ih, da uđu u sastav plemena i da prime ime P. Najzad su P. proširili planinu osvajanjem, prije oko sto i pedeset godina, Štitova i Lukavice od nikšićkih muslimana. Tako je došlo do sadašnjih granica i etničkog sastava plemena. Od cijelog stanovništva stari P. čine jednu petinu, toliko i Lužani, a doseljenici iz bratonožićkog sela Lutova dvije petine. Osim njih ima i nekoliko porodica kasnijih doseljenika iz okolnih plemena.

P. su vodili česte i teške borbe s Turcima, najviše sa Spužanima, Podgoričanima i nikšićkim muslimanima. Priznati su kao dobri junaci. Poslije neuspjelog napada Mahmut-paše Bu-

šatlije na P. i Bjelopavliće, sjedinili su se P. 1796 sa Crnom Gorom. Od polovine 17 vijeka osnovan je u plemenu manastir Ćelija, u kome počivaju moći Svetog Stevana (Stevan Piperski, 20/5).

Literatura: J. Erdeljanović, Postanak plemena Pipera (Etnografski Zbornik, 17). *P. Šobajić.*

PIPERSKI STEVAN, pustinjak i svetitelj crnogorski (1697 — 24/2 1730). Rodom je bio iz Župe, u plemenu Nikšića. Postrigao se u manastiru Morači. Živio je u Ćeliji, u kamenoj stijeni blizu sela Crnaca, u plemenu Pipera, gdje mu se i danas nalaze moći. Narod ga je proglasio svetiteljem, pa ga je i crkva priznala. Tropar i kondak napisao mu je patrijaraški protosinđel Partenije Pavlović, potonji episkop posvećenja u Karlovcima. *R. G.*

PIPIN A. NIK. (1833 — 1904), jedan od najistaknutijih ruskih zapadnjaka, protivnik i kritičar slavenofilstva i odličan učenjak. Bio je profesor petrogradskog univerziteta, ali je morao napustiti univerzitet, pa je ostao privatni učenjak, kasnije akademik i publicist (stalni saradnik Savremenika (od 1862), a kasnije Vjesnika Jevrope (od 1867). Ispitivao je staru rusku književnost, njene veze sa zapadom, a naročito kulturnu historiju Rusije u 19 vijeku. Izradio je, zajedno s V. D. Spasovičem, Pregled historije slavenskih književnosti (prvo izd. 1865, drugo 1879—1887). I za nas ima važnosti njegova Historija ruske literature, I.—IV. (1902—1903). Tako isto je važna P. Historija Ruske Etnografije. *A. B.*

PIRA (iskustvo, praksa), bizantijska pravna zbirka u 75 odsjeka, koju je sastavio nepoznat pisac u prvoj polovini 11 vijeka. U P. su prikupljena rješenja pojedinih pravnih slučajeva iz prakse čuvenog bizantijskog pravnika i sudije Evstatija Rimljanina, s citatima iz Vasilika. Djelo nam pruža sliku pravne prakse i bizantijskog sudstva u 10 i 11 vijeku. *R. P.*

PIRC GUSTAV, ekonomski stručnjak (1859, Škofja Loka, Gorensko — 1923, Bohinj). Poslije dovršenih srednjoškolskih i poljoprivrednih nauka, služio je najprije kao pristav na bivšoj vinogradarskoj i voćarskoj školi na Slapu, kod Vipave. 1884 postao je tajnik Kmetijske Družbe u Ljubljani, a ujedno je vršio i službu državnog poljoprivrednog putujućeg učitelja. U tom svojstvu mnogo je uradio na prosvjećivanju slovenskih poljoprivrednika i na unapređenju poljoprivrede u širokim masama. Kao tajnik Kmetijske Družbe organizirao je istu i podigao je njezinu djelatnost, tako da je ona porasla od 500 na 30.000 članova, i time je stvorio jednu vanredno naprednu i jaku poljoprivrednu organizaciju. P. je, poslije organizacije centrale, uredio i mnoge podružnice, a isto tako mljekarske i stočarske zadruge. Njemu pripada velika zasluga oko snažnog razvitka poljoprivrednog zadrugarstva u Slovenačkoj. Već 1884 osnovao je Kmetovalec kao list Kmetijske Družbe, te mu je bio urednik punih 35 godina. P. je Kmetovalca uvijek držao na visini, te je on važio kao jedan od najboljih stručnih listova za slovenski narod. U Kmetovalcu je P. pisao i sam bezbroj članaka. Od drugih radova glavni su: Soseda Razumnika govedoreja, Soseda Razumnika prešičjereja, oba izvanredni prevodi Steuert-ovih knjiga. Valja spomenuti još i brošuru: Živinorejske razmere na Kranjskem, u kojoj je zagovarao import simentalskog blaga u Kranjskoj. U ovčarstvu je P. zastupao importiranje bergamaške ovce. P. je kao odličan stručnjak i rodoljub posvetio veliki dio svoga života poljoprivrednom napretku slovenskog zemljoradnika. *S. Ulmansky.*

PIREC ALFONZ, pisac (13/11 1860, Šmarjeta, kod Ptuja — 6/7 1909, Kranj). P. je svršio gimnaziju u Ljubljani (1871—1880). Učio je nekoliko semestara filozofiju, poslije pravo, u Beču, postao je 1887 upravno-politički činovnik u Ljubljani, služio je od 1888 u Logacu, 1890 u Kočevju, 1891 u Krškom, od 1901 bio je sreski poglavar u Kranju. — P. je objavio 1882—1888 u Ljubljanskom Zvonu nekoliko pjesama (jednu još u Slovanu, 1905), 1884—1890 veći broj novelica. Sarađivao je i na Vrtecu. U P. novelama prevladaju sentimentalni ljubavni motivi s romantičkim koloritom; od njih se ističe originalnošću zamisli Po desetih letih (1887). U nekim kasnijim prvo mjesto zauzimaju realniji motivi (još uvijek ljubavni),

s više realno crtanim miljejem (Na počitnicah, Na Vrbovcu, 1888), (Drvar, 1888). Ovamo treba ubrojiti i humoresku Prvi bolnik moj (1888) i dvije kratko skicirane vesele igre (To je moja maksima, 1887, Čigava bode, 1888).

Literatura: Pirnat, Ljubljanski Zvon (1911, 391). *I. G.*

PIRINAČ, v. Riža.

PIRITNI RUDNICI. Pirit ili sumporno gvožđe, koje je vrlo važno za fabrikaciju sumporne kiseline i za dobivanje sumpora, jako je raširena ruda. U našoj se državi razvio na mnogim mjestima, a negdje u tako velikim količinama, da je omogućena njegova eksploatacija. Obično su P. R. u oksidacionoj zoni, gdje su se mogle vršiti neke kemičke izmjene, prešli u gvozdenu rudu, limonit, pa su takvi rudnici u dijelovima prema površini željezni rudnici, a u dubljim dijelovima P. R.

U Sloveniji je osnovan 9/11 1871 rudnik Železno, u Železnom i Pirešici, srez Celje. Od najbliže železničke stanice Žalec udaljen je 10 km. Svojina je Tovarne kemičkih izdelkov u Hrastiniku. 1919 i 1920 izvađeno je iz rudnika 800 q rude. — Rudnik Zgornja Poljskava, u Ogljenšaku, srez Slovenska Bistrica, okrug Maribor, osnovan je 24/2 1916. Od najbliže željezničke stanice Pragersko udaljen je 10 km. Svojina je M. Stola iz Berlina. Od 1920 ne radi.

U Hrvatskoj su poznata piritna ležišta u Gorskom Kotaru, u okolini Mrzle Vodice. Tu se u oksidacionoj zoni razvio limonit u znatnim količinama, pa se sve do 1815, kopao i talio u željezo u talionicama u Fužinama. Pirit se nije vadio iz rudnika.

U Bosni su na glasu P. R. u selu Bakovićima, koji leže 5 km jugoistočno od Fojnice, na sastavu potoka Repišta sa Željeznicom. Svojina su Gornjeg Ugarskog rudarskog i topioničkog D. D. u Budimpešti. Pirit, koji je zlatonosan, razvio se u formi žila, što se povlače paleozojskim škriljevcima i kvarcnim porfirima. Debljina rudne žile, iz koje se vadi pirit, iznosi 1—2 m; ispunjena je pretežno piritom, sideritom i kvarcom, koje prati mjestimice galenit, sinjavac (teraedrit), antimonit, barit i gips. Pirit je obično zrnast, a negdje se razvio i u vrlo lijepim kristalima. Kako u jednoj toni pirita ima 20 g zlata, važi kao dobra zlatna ruda. Gusti piriti sivoga ogreba bogatiji su zlatom nego zrnasti; oni u jasnim kristalima nemaju zlata. Isto su tako i oni piriti, koje prati velika količina kvarca, siromašni zlatom; tanje žice imaju obično više zlata od debelih. Sumpora ima pirit 42·30—45·40%. 1905 do 1917 iznosila je produkcija pirita 896.724 q, najjača produkcija bila je 1905, sa 190.450 q, a najslabija 1910 s 571 q. U rudniku se nalazi 6 rogova; uređeno je pralište i razredište za lučenje rude od jalovih primjesa. Strojevi su uređeni pomoću vodene turbine od 75 HP. — U okolini Fojnice ima pirita još na nekoliko mjesta. Tako se, u društvu s halkopiritom, pojavljuje u Osoju, jedno 3 km sjeverozapadno od Fojnice, zatim zapadno od Fojnice, na sjevernoj strani potoka Jezerice, ispod Staroga Sela. Južno od Fojnice ima zlatonosnog pirita na Križ-Brdu (u jednoj toni pirita ima 15 g zlata). Poznati su P. R. na planini Busovači, Štitu, Vilenici, kod Bugojna, Prozora, na sjevernoj strani Čelinske Planine, na južnoj strani Lisine Planine, kod Srebrnice, Kalesije i t. d.

U Srbiji su poznati P. R. oko Majdan-Peka. Oni su bakroviti, pa ih upotrebljuju za dobivanje bakra. Isto tako ima mnogo pirita kod Bora i Krivelja. Borski pirit upotrebljuju također za dobivanje bakra, jer je bakrovit. Vrlo mnogo pirita ima u rudnom kraju oko Kratova, gdje računaju da se nalazi u količini od 10.000.000 tona. *F. Tućan.*

PIRLITOR, zidovi od staroga grada na istoimenoj planini, u sjevernom kraju oblasti Zete (Crna Gora), nad vodom Tarom, prema Durmitoru, 15 km (pravac) k sjeveroistoku. U narodnoj pjesmi Ženidba kralja Vukašina (redakcija Vukova) spominje se P. kao grad vojvode Momčila.

J. M-n.

PIROĆANAC MILAN, političar, pravnik i književnik (7/1 1837, Jagodina — 1/3 1897, Beograd). Položio je lisans prava u Parizu 1860. Služio je pod Ilijom Garašaninom u ministarstvu inostranih posala, gdje je postao načelnik odjeljenja 1866. Poslije pogibije kneza Mihaila, premješten je u sudsku struku. Neko vrijeme bio je advokat u Beogradu, 1874 postavljen

je za člana kasacionoga suda, zatim je 1874/75 bio ministar inostranih posala u Čumićevom ministarstvu. Poslije Čumićeva pada vratio se u kasaciju. P. je bio jedan od osnivača napredne stranke, i 1881—1886 njen vođa. 1880, poslije Ristićeva pada, postao je P. predsjednik ministarstva, prvo s portfeljem ministra pravde, pa onda s portfeljem ministra inostranih posala. Pod njegovom vladom zaključena je tajna konvencija s Austro-Ugarskom (1881) i prvi trgovački ugovor s tom zemljom, sagrađena je prva željeznička pruga, proglašena je Srbija za kraljevinu (1882), doneseni su zakoni o sudskoj nezavisnosti, o slobodi štampe, zbora i udruženja, zaključeni su prvi zajmovi na strani, uvedena je stajaća mjesto narodne vojske i t. d. P. ministarstvo bilo je jako napadano od radikalne stranke, koja je svojom izbornom pobjedom od 1883 izazvala njegov pad. — 1886 P. se povukao iz politike i sasvim predao poslovima svoje advokatske kancelarije, koju je otvorio odmah poslije silaska s vlasti. Bio je advokat kraljice Natalije u njenom bračnom sporu s kraljem Milanom. — P. je objavio nekoliko političkih rasprava: Međunarodni položaj Srbije (1892), Knez Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda (1895), Beleške povodom jedne diplomatske istorije (1896), Naša završna reč (1896). Sve su ove rasprave važni prilozi za diplomatsku historiju Srbije druge polovine 19 vijeka.

Literatura: Milićević, Dodatak Pomeniku, 125; Sl. Jovanović, Političke i pravne rasprave, II.

S. Jovanović.

PIROT, grad u Srbiji (niška oblast). Ima 10.462 stanovnika. Na rijeci je Nišavi, u Pirotskom Polju. Tržište je za sir i kačkavalj. Čuvena je u P. izrada ćilimova (pirotski ćilimi). Sjedište je komandanta vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. — S ovim imenom spominje se tek u 16 vijeku. P. je možda grad Atruni ili Atrubi, koji se spominje između Niša i Srbije. U 16 i 17 vijeku P. je bio poveći lijepi gradić, većinom Turcima naseljen. U 18 vijeku je bio znamenito trgovačko mjesto. Prije oslobođenja iz P. se izvozila stoka, vino, vuna, koža, loj i dr. Pirotski ćilimovi raznosili su se po cijelom Balkanskom Poluotoku. Pirotski sajam trajao je mjesec dana.

Literatura: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Erdeljanović i Nikolić, Trgovački centri i putevi.

B. D.

Boj kod Pirota 14 i 15/11 1885. Poslije borbe na Neškovom Visu, srpska nišavska vojska posjela je graničnu frontu i dobro je utvrdila. Noću 12/13 novembra, poslano je izvješće, da je srpska vlada primila kolektivan korak velikih sila o obustavi neprijateljstva između Srbije i Bugarske, i naređenje, da sve divizije ostave na graničnoj fronti samo predstraže, a glavnim snagama da se još noću 13/11 koncentriraju kod Pirota. Ovo je naređenje izvršeno, i na graničnoj fronti ostavljene su samo slabe predstraže, a sve divizije koncentrirane su na položajima iznad Pirota (Hisarlak-Belava). Bugarska vojska nije bila dobila od svoje vrhovne komande naređenje o prekidu neprijateljstva, i preduzela je cijelom snagom napad na graničnu frontu, protjerala slabe srpske predstraže i nastupala k Pirotu. Glavne srpske snage primile su borbu i boj se razvio.

Bojište čini prostor između granice Srbije i Bugarske od Rosomačkog Vrha do Vlaške Planine i linije selo Dobri Do—Belava—Rasnica—Pasjača na zapadu i istoku i doline Visočice i grebena Vlaške Planine na sjeveru i jugu. Cijeli prostor s jugo-istoka k sjevero-zapadu presječen je dolinom Nišave, širokom 4—5 kilometara. Sjevernom granicom prostora, pruža se greben Vidlič i Bilo-Planine, čiji se ogranci u početku strmo, a kasnije blaže, spuštaju u dolinu Nišave. Isto tako i jugozapadni dio ispunjen je krševitim ograncima Vlaške-Planine, koji se postepeno spuštaju u nišavsku dolinu. Ovi ogranci daju dobre položaje za obranu. U inženjerskom smislu bila je spremljena samo granična fronta, gdje su bili izrađeni streljački zakloni, plitko kopani ili od naslaganog kamena. Ostali prostor nije bio niukoliko spremljen u inženjerskom smislu.

Sa srpske strane u boju su učestvovale dunavska, drinska, šumadijska i moravska divizija i konjička brigada (nišavska vojska), ukupne jakosti oko 20.520 ljudi i 96 topova. S Bugarske strane učestvovalo je 43 bata-

ljona, 13 eskadrona i 10 baterija (80 topova) bugarske i rumelijske vojske i makedonskih i bugarskih dobrovoljaca, ukupno oko 66.000 ljudi i 80 topova. — Plan za boj kod Srba nije postojao; oni su ostavili na granici slabe predstraže, a glavne su snage koncentrirali iznad Pirota, da bi pokazali volju da se pokore koraku velikih sila, ne očekujući boj. Plan Bugara bio je, da ne prime intervenciju, već da dvjema centralnim kolonama nadiru k Pirotu, a dvjema krilnim obiđu krila i pojave se u bokovima srpske vojske, koju su pretpostavili na graničnoj fronti. — Raspored srpskih trupa 13/11 u veče bio je: Od grebena Bilo-Planine (Vazganice) preko Teposa i Činiglavaca do Planinice. Na lijevom krilu ržanski odred s 1 bataljonom na Vazganici (ostatak odreda u Dobrom Dolu), dalje k jugu, 1 bataljon dunavske divizije na Tepošu, 10 puk (šumadijske divizije) kod Milojkovca, 1 bataljon moravske divizije kod Gojindola, 2 bataljona drinske divizije kod manastira Sv. Bogorodice. Između moravske i šumadijske divizije kod Srećkovca 1 eskadron konjice, između šumadijske i dunavske 1 vod, ostali eskadroni konjičke brigade zapadno od Sukovskog Mosta. Glavna snaga: dunavska divizija između Gradašnice i Pirota (preko noći na Hisarlaku), šumadijska kod Gradašnice, artilerija kod sela Blata, drinska od visova jugozapadno od Rasnice preko ove do (u dolini) prema Pirotu, moravska kod sela Kostura.

Bugarski zapadni kor dobio je zapovijed da 14/11 zauzme Pirot i položaje zapadno od njega. Za izvršenje upućeno je 6 kolona i to: lijeva (3 bataljona, 1 eskadron i 1 baterija) sa zadatkom, da što prije zauzme Sukovački Most i nastupa dalje, južno od ceste; centralna (4 bataljona i 1 baterija), da napada frontu Obrenovac —Milovci i produži visovima paralelno sa cestom; desnokrilna (6 bataljona i 1 baterija), da nastupa između Milkovca (Milojkovca) i Peterlaža i dalje ka Krupcu; kolona majora Gudževa (8 bataljona, 1 eskadron i 2 baterije), da nastupa od Peterlaža ka Krupcu; odred kapetana Panice (2 bataljona) da nastupa iz Izatovca na Ržanu (Visočku) i udešava dalnje kretanje prema koloni majora Gudževa i krajnja lijevokrilna kolona (4 bataljona i 2 baterije), kad stigne na sastav puteva od Vrapče i Pirota, ulazi u sastav lijeve kolone. Rezerva (2 bataljona i ostatak konjice) da nastupa pirotskom cestom. Ostatak snaga u Caribrodu.

14/11 Bugari su napali desno srpsko krilo, koje se povuklo k Sukovskom Mostu. Odmah zatim napadnuta je predstraža dunavske divizije, i ona se brzo povukla, dok je predstraža šumadijske divizije (10 puk) ostala na Činiglavskim Visovima i pod borbom se postepeno povlačila. Na lijevom srpskom krilu predstraža se također brzo povukla. Konjica je odstupila k Pirotu, ostavivši jedan eskadron s predstražom šumadijske divizije. Ova se postepeno povukla na položaj između Berilovice i Gradašnice, odatle je uputila jedan bataljon, koji je posjeo Crni Vrh. Krajnja ljevokrilna bugarska kolona napala je srpske trupe u 8 sati, i poslije borbe od 2 sata, kad je uhvatila vezu s lijevom kolonom, uspjela je da protjera srpske predstraže i da zauzme položaj oko Planinice. Po zauzeću Sukovskog Mosta, nastupala je ona zajedno s lijevom kolonom. Obje su bile dočekane snažnom vatrom kod sela Vojnegovca i Držine. Tada je krajnja ljevokrilna kolona preko sela Smrdana napala na desno krilo Srba, i uspjela je da zauzme sedlo između Devana i Crnog Vrha. Centralna kolona, pod borbom s predstražom šumadijske divizije, polako je nastupala, i pred veče je izašla u visinu lijeve kolone, ostavši pored ceste. Desnokrilne kolone (majora Gudževa i Mukturova) napale su oko 8 sati srpske predstraže, brzo ih potisle i nastupale preko Sukovskog Mosta, Velikog Sela i Krupca i dalje objema obalama Nišave, k Pirotu. Pred Pirotom su ove kolone potpale pod jaku vatru s položaja sjeverno od Pirota, i pod vatru jednog bataljona pred Pirotom.

Borba je trajala do 7 sati u veče, kada su Srbi odstupili, i Bugari ušli u Pirot, gdje su se po ulicama borili s bataljonom, koji je branio ulaz u Pirot. U to vrijeme potpaljen je municijski magazin u pirotskom gradiću, a Bugari su se oko 9 sati povukli iz grada i zanoćili istočno od Pirota kod pekarnica. Pri ovom povlačenju dijelovi šumadijske divizije (2 bataljona i 1 baterija) izišli su u desni

bok bugarske desne kolone, i poslije borbe od 2 sata, imajući nešto uspjeha, povukli su se na položaj šumadijske divizije. U toku noći Bugari su prepadom zauzeli oba Crna Vrha i na desnom (gdje je na zapadnom rubu ostao 1 srpski bataljon na položaju za obranu) i na lijevom srpskom krilu. Kolona kapetana Panice ovog dana nije krenula od Ržane.

Rezultat prvog dana boja bio je, da su Bugari zauzeli na krilima srpskog rasporeda dvije istaknute tačke, a centrom se nalazili pred Pirotom.

Za slijedeći dan bilo je naređeno da se prije zore zauzme grad, i da se Srbi više ne puštaju u nj. 15/11, bugarska centralna kolona uputila je jedan puk, koji je prije zore zauzeo grad Pirot, i našav samo jedan srpski bataljon (dunavske divizije) na Sarlaku, napadne ga i protjera. Za ovim pukom ušao je u Pirot i odred kapetana Panice. Ova grupa na Sarlaku potpadne pod jaku vatru s fronte i boka, i napadnuta od dva srpska bataljona, napusti Sarlak, i gonjena, odstupi i iz Pirota, koji srpski bataljoni ponovno zauzmu. Poslije ovoga, ova srednja kolona nije više do 16 sati napadala Pirot, i u njega je ušla tek kad se dunavska divizija povukla opet na Sarlak. — Oko 6 sati napala je kolona majora Gudževa na lijevo srpsko krilo (šumadijsku diviziju) na Prćevcu, i poslije borbe od pola sata, srpske trupe ponovno su dale otpor na Provaliji, a dijelom odstupile na Nišor. Bugarska kolona izvršila je obilazak lijevog krila (na Nišor), ali, dočekana jakom vatrom, nije mogla zauzeti položaj; međutim Srbi su tada napustili položaj i odstupili k Sopotu i selu Nišoru, pa se kasnije vratili do Crnoklišta, a Bugari su zauzeli Provaliju i Nišorsku Kosu. Zbog ovog povlačenja povukla se tada i dunavska divizija iz Pirota na Sarlak, a pred noć i na Belavu do Suvodola. Na desnom srpskom krilu, srpske trupe pošle su na napad Crnog Vrha, ali obuhvaćene s jugoistoka morale su se povući na položaj pred selom Rasnicom i Barje-Čiflikom. Na ovaj položaj Bugari su koncentrirali obje ljevokrilne kolone i dio centralne, a napad pomagali svom artilerijom ovih triju kolona. Drinska divizija odbila je prvi juriš (oko podne), no poslije drugog juriša od 14½ sati, kad se već i centar srpski povlačio, povukla se i drinska divizija k selu Blato i Kostur. Bugari nisu gonili. Preko noći su i srpske i bugarske trupe ostale na zauzetim položajima; te noći su diplomatskim putem prekinuta neprijateljstva, te i boj kod Pirota nije definitivno završen.

Gubici su bili: srpski 4 oficira. 700 mrtvih i ranjenih i 558 nestalih, bugarski: 1.112 ljudi, koje mrtvih i ranjenih, koje nestalih. — Kako je diplomatskim putem i rat završen, to se nisu mogli pokazati rezultati ni posljedice boja. *V. Belić.*

PIROTSKO ĆILIMARSTVO. Otkako Pirot postoji, kako mještani vele, izrađivani su kod njih ćilimovi. Prvobitni su bili bez naročitih šara, samo u prugama boje trula višnja, žute, ružičaste, zelene i modro-plave. Ćilimove je izrađivala svaka kuća, jer su u izobilju imali osobito lijepe i dobre vune. I danas je pirotsko stočarstvo na glasu. Najezdom Turaka prvobitno P. Ć. pretrpjelo je znatnu izmjenu. Turci, koji su se tada u Pirotu naselili, donijeli su sobom raznih svojih istočnjačkih ćilimova; pored perzijskih donijeli su i anadolskih, smirnjanskih i t. d. Prema tim obrascima davali su Turci, da im se tkaju u Pirotu ćilimovi. Piroćanke su se trudile, da što bolje izrade i izatkaju ćilime s motivima, koje su dobile od Turaka. Tako su se one naučile, da pored svojih prvobitnih šara, rade ćilimove s podražavanjem istočnjačkih šara. I danas ima jedna vrsta ćilima, koja se mnogo izrađuje i prodaje, a čiju šaru zovu smirnjansko-sirjanska. Za vrijeme Turaka P. Ć. su mnogo trošeni. Izvozili su ih u Beograd, Sarajevo, Skoplje, Solun, Sofiju, Jedrene i Carigrad. Njihov kvalitet i izrada bili su poznati i traženi. P. Ć. tako se razvilo, da nije bilo kuće, u kojoj se nisu tkali ćilimovi, bilo za ličnu upotrebu ili za prodaju. P. Ć. imali su svoju originalnost u tome, što su na njima bile raznovrsne šare, lijepo raspoređene, bojadisane i izatkane. Šare su, pored starih uzoraka, uzimane i s raznih anadolskih, smirnjanskih, pa i sa perzijskih ćilimova.

P. Ć. privukli su još prije 50 godina pažnju u boljim krugovima Beograda. Tadanji profesor M. Milutinović bio je izradio neke obrasce,

koje je namjeravao dati Piroćankama, da nove muštre izrađuju. Kasnije je pokušao i M. Živković (koji je 1900 marljivo i lijepo opisao P. Ć.), da po njegovom nacrtu izrađuju jednu vrstu ćilima. Ovi pokušaji nisu imali uspjeha. Radnice su se držale onih šara, koje su od svojih majka i baba naučile, i nerado su primale novine. Ženske podružine su također pokušavale da uvedu neku novinu, i uspjele su, te se sada izrađuje ćilim istočnjačkoga porijekla, koji je donio đeneral M. Rašić sa svoga puta po istoku. Ovi su motivi poznati pod imenom Rašićeva muštra. Zatim su i drugi davali svoje nove obrasce.

Ćilimovi, koji su podražavali belgijske i francuske žanilske ćilimove, imaju vještačke šare, i nemaju nikakve sličnosti s originalnim pirotskim ćilimovima. Naprotiv, ti sada uvedeni tvornički ćilimovi potpuno će upropastiti P. Ć. Pirotske tkalje zaslužuju svaku hvalu, jer je njihova izrada odlična i marljiva. One su pokazale da umiju i te tvorničke ćilimove izraditi. Svi ovi ćilimovi, izrađeni u novije doba, pored sve marljive i dobre izrade, ne mogu se takmičiti s pravim žanilskim ćilimovima. Zato ne bi trebalo da se poznata originalnost P. Ć. upropasti.

Originalnost P. Ć. leži u tome, što su, iako na prvi pogled slični, ipak veoma različiti, po boji i po pojedinim šarama, na pr. ako je uzeta glavna šara vijenci za sredinu ćilimapolja, ploča će biti različna, kao: kornjača, Rašićeva ili Gušter-ploča i t. d., a pored toga umeću u unutrašnjem rubu-okviru razne sitne šare, kao: amajlije, kuke, češljeve, ibrike, golube, posude i t. d. Ove male šare, koje u ploči ili u unutrašnjem okviru nalazimo, iako su uvijek jednake po obliku, nisu po boji. Isti je taj slučaj kod glavne šare, koja se u polju (sredini) ćilima nalazi. Tkalje rade ovo po svom ukusu, i ne trpe šablonski rad. Samo će oni pirotski ćilimovi u više primjeraka biti jednaki, kako po polju, tako i po ploči, ako se poruči po naročitoj izabranoj šari više ćilimova; a dokle god tkalje budu radile ćilimove po svom ukusu, dotle će ti ćilimovi biti svaki drukčiji.

P. Ć., baš zbog te gore navedene originalnosti, poznati su daleko i van naših granica, i stalno se traže i prodaju. Njihov dobar kvalitet i izrada priznati su.

L i t e r a t u r a: M. Živković, Album pirotskih ćilimova (1900); S. Trojanović, Pirotsko ćilimarstvo (Kalendar za 1918, izdanje c. i k. voj. glav. gubernije u Srbiji); Ž. Živanović, Otadžbina (1890, 94); Drag. Zdravković, Delo (1912, 62); Mih. Savić, Naša Industrija i Zanati. *N. Zega.*

PISAČIĆ-HIŽANOVEČKI ADOLF, generalmajor (1830, Zagreb — 1896, Sásváros). Svršio je gimnaziju i 1846 je postao poručnik, 1848 natporučnik, i kao takav ađutant generala baruna Heisstättera u Karlovcu. Ratovao je iste godine, pod banom grofom Jelačićem, u Madžarskoj, te je, kao i svi hrvatski časnici, zajedno s banom Jelačićem, bio osuđen na smrt, a kasnije pomilovan. S 24 godine postao je kapetan. 1859 učestvovao je u ratu protiv Francuza i Talijana, a 1866 protiv Prusa. 1870 postao je major, 1874 potpukovnik, 1877 pukovnik i zapovjednik 64 pješačke pukovnije. 1878 učestvovao je u okupaciji Bosne i Hercegovine, 1883 postao je generalmajor i stupio je u penziju.

V. L.

PISAČIĆ-HIŽANOVEČKI AUGUST, inženjer i građevni savjetnik (1859, Trst). Visoku tehničku školu apsolvirao je u Grazu. Služio je kod vladinog građevnog ureda. Za vrijeme njegove uprave građevnog odsjeka izrađeni su mnogi mostovi i ceste u Hrvatskoj i Slavoniji. Rukovodio je regulaciju Save i Drave, sudjelovao je kod gradnje mnogih vodovoda, podstakao je radnju mnogih vodosprema u Hrvatskom Krasu i bušenje arteskih bunara. Upravljao je gradnjom sveučilišne knjižnice, nove vladine palače i zgrada medicinskog fakulteta u Zagrebu. Bio je 25 godina zagrebački gradski zastupnik. Sarađivao je u stručnim listovima. S inž. Buklom izdao je djelo: Podatci za regulaciju Save i melioraciju Posavine. Sarađivao je kod djela: Opskrba Hrvatske i Slavonije pitkom vodom.

S. D.

PISANI PAUL, profesor katoličkog instituta u Parizu. Putovao je u dva maha po našoj zemlji. Napisao je veliko djelo: La Dalmatie de 1797 à 1815, épisode des conquêtes napoléoniennes (1893), Num Ragusini ab

omni iure veneto a saec. X. usque ad saec XIV. immunes fuerint (1893), raspravu iz crkvene historije: Les chrétiens de rite oriental à Venise et en Dalmatie (1890; prevod 1891), članak o srpskom ustanku u otomanskom carstvu (Revue de l'Orient chrétien, 1896). *M. I.*

PISANICE, šarena uskršnja jaja; šaraju se od davnih vremena. Ima ih ili jednoliko obojenih jednom bojom ili šaranih i inače ukrašenih, u više boja. Prva se samo potope u boju, dok se primi (često vreloj, pa se i skuhaju), a ta je redovno crvena. Druga se šaraju ili tehnikom, kao što je batikovanje, da se linije i površine ornamenta prekriju privremeno voskom pomoću osobite »pisaljice« (»kičice«), koji se kasnije odstrani. Ako se hoće više boja, polaže se vosak i natapa u bojama onoliko puta, koliko ima boja, idući od svjetlijih na tamnije (izuzevši samo bijelu, boju kore, ako se i ta u ornamentu nalazi). Inače se šare izvode još i struganjem boje s jednoliko obojenih jaja, pomoću kakve oštrice, izjedanjem boje dušičnom kiselinom, plastičnim ornamentima (licitarskim) šarenim šećerom, napletanjem pamukom ili svilom; ukrašuju se, rjeđe, i staklenim perlicama i sličnim. Boje su za šaranje ili prirodne vegetabilne (od broća, kore od luka, neke trave, čađe i dr.), ili kupovne (varzilo, anilinske boje — danas sve više prevlađuju). Neki krajevi u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji pokazuju svoje osobite manire šaranja, tako ima: dalmatinska manira (ornamentalni se likovi sastoje od niza kaplji sličnih elemenata), podravska, đakovačka sa srijemskom, a ima i nekih svuda zajedničkih crta. Tako je zajednički elemenat: svastika (krst s kukama), bilo čista bilo u različnim varijacijama. Inače se, pored ređih geometričkih ornamenata, ističu većma biljni, a animalni su sasvim sporadični. Dosta često se susreće srce kao simbol, koji karakterizira najčešću namjenu P.: darivanje momaka od strane djevojaka. Šaranje je posao žena, a vrši se velike nedjelje.

L i t e r a t u r a: A. Matasović, Uskrsna šarena jaja iz nekih krajeva Hrvatske (1917). *M. Gavazzi.*

PISANIJA se zove običaj kaluđera za turske vladavine po našim zemljama, kada su manastiri izgubili svoja vlastelinstva i baštine, da idu s malim ćivotima-moćnicima i relikvijarima od sela do sela, a često i od kuće do kuće, da blagosiljaju narod i popisuju u manastirski pomenik darovaoce u živom blagu, žitu, novcu i t. d. radi održavanja manastira i ishrane kaluđera. P. je u krajevima pod austro-ugarskom vlašću zabranjena u drugoj polovini 18 vijeka, a u Srbiji zakonom od 1847, te je tom prilikom određeno, da se Hilandaru, u ime P., daje stalna godišnja pomoć od 500 dukata. *R. G.*

PISAREVIĆ ALEKSANDAR DR., pisac (1867, Irig — 2/3 1905, Meljine, Boka Kotorska). Svršio je gimnaziju u Srijemskim Karlovcima, a filozofski fakultet u Budimpešti 1893. Doktorat je dobio 1901, a teza mu je bila o Zrinjijadi Nikole Zrinskog. Služio je u gimnaziji u Gornjem Karlovcu, Zagrebu i Sarajevu. P. je još kao omladinac pisao, većinom filološke i književne članke, u Brankovu Kolu, Bosanskoj Vili, Stražilovu, Nastavnom Vjesniku, zagrebačkim Narodnim Novinama. Poznata mu je bila u svoje vrijeme rasprava Borba protiv bosanskog jezika. Od P. recenzije zapažene su njegove kritike na Margalićev Madžarsko-hrvatski i Hrvatsko-madžarski rječnik, o Uspomenama Ace Popović-Zuba u Stražilovu 1893, o Madžarskoj i Hrvatskoj Zrinjijadi u Nastavnom Vjesniku 10 i t. d. P. je prevodio s grčkog, latinskog, ruskog i madžarskog. Njegovi savjesni književni prijevodi ostali su rastepeni po savremenim časopisima, osim Okovanog Prometeja od Eshila, koji je izdala Matica Srpska. Dobar mu je i prijevod Puškinova Borisa Godunova kao i Miksatov Kišobran Sv. Petra. *V. P.*

PISAROVINA, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, u Pokuplju, podno Vukomerićkih Gorica, od Kupe kod Jamničke Kiselice 4 km k sjeveru, od željezničke stanice Zdenčina 16 km k jugoistoku, a od Zagreba 21 km (pravac) k jugu. Ima 316 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. *J. M-n.*

PIŠKOPEJA, selo u Albaniji u Donjem Debru, sjedište debarskih episkopa 11—15 vijeka. Pod srpsku vlast je P. došla 1282, s osvajanjima

kralja Milutina. Tada je obnovljena katedralna episkopska crkva Sv. Bogorodice. U 15 vijeku sahranjen je u njenom narteksu srpski vlastelin Stevan Rodopović, a krajem toga vijeka obnovio je ploču na Stevanovom grobu njegov sin, poturica Hadar Bali. *R. G.*

PIŠON. V. Chopin Jules.

PITOMAČA, selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srezu đurđevačkom, u Podravini (116 m), uz potok Strug; željeznička stanica na glavnoj podravskoj pruzi Koprivnica—Osijek. Ima 4.499 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, državnu šumariju i kotarsku šumariju imovne općine đurđevačke, štedionicu, poštu, telegraf i telefon. U općini je P. (11.576 stanovnika), među ostalima, selo Velika Črešnjevica, od P. 6 km (pravac) k jugozapadu, koje ima 1.615 stanovnika i ugljenik. U močvarnoj okolini P. ima izvora mineralnoga ulja, koje je zakupilo Anglo-Jugoslovensko Petrolejsko D. D. *J. M-n.*

PITOMAČKO - ČREŠNJEVAČKI UGLJENICI D. D., Zagreb. Osnovano je 1898. Kapital je 500.000 Din. Ima rudnik u Pitomači. Ugalj je bolji lignit, preko 3.600 kalorija. Instalacija je električna s 200 HP. Ima 14 km željeznice. Zaposleno je oko 300 radnika, a proizvodnja se kreće oko 25.000 tona godišnje. *S. P.*

PIVA. 1. Pleme u crnogorskoj Hercegovini. Zahvaća znatan prostor između planina: Vojnika, Golije, Maglića, Durmitora, pa do Šćepan-Polja i rijeke Tare. Kroz pleme protiče Piva dubokom kanjonskom dolinom. Ona dijeli pleme na dva dijela: istočni dio plemenskog područja, lijevo od rijeke Pive, naziva se Župa, a zapadni, od Pive do Tare, Pivska Planina. P. broji oko 1.600 domova. Sjedište plemena je selo Goransko, u Župi Pivskoj. Blizu njega je manastir pivski, hram Uspenija, koji je 1573 podiglo bratstvo Gagovići uz pomoć plemenika. — U Župi je blaža klima a u Planini Pivskoj i planinama oko Župe napada velik snijeg, koji čini da je P. za vrijeme zime izolirana i bez saobraćaja. Pivljani imaju dobre i prostrane pašnjake, te se uglavnom bave stočarstvom. Proizvode izvoze, a potrebne namirnice nabavljaju u okolnim gradovima Nikšiću, Foči i Gacku. Pivske planine su bogate listopadnim (bjelogoričnim) šumama i četinarima.

P. se vrlo davno formirala kao pleme. U Dukljaninovoj kronici spominje se P. kao župa u staroj oblasti Podgorju. Osim vrlo malo starosjedilaca, koji žive najvećim dijelom u Crkvicama, i nešto doseljenika sa raznih strana, najviše iz plemena Banjana, većinu stanovništva u P. čine potomci dvojice braće Ruđa i Branila. Prvi slave Nikolj-dan, a drugi Jovan-dan.

Pivljani su dobri junaci. U tursko doba su sačuvali svoju plemensku autonomiju. Dali su mnoge čuvene junake i harambaše, kao što su bili, od starijih, Bajo Pivljanin, a od kasnijih Šundo Bajagić, Šćepan Lješević, Okica Vuković, Đerosim Bajagić, Šćepan Ćalasan i dr. U plemenu je vojvodsko zvanje prelazilo sa porodice Dragićevića na Jokoviće, a s ovih na Lješeviće. Posljednji pivski vojvoda bio je Lazar Sočica (od 1875). U prvoj polovini 17 vijeka naselilo se nešto muslimanskih kuća u P., najviše u selu Unču. Njih je odatle rastjerao Bajo Pivljanin. Muslimana i sada ima nekoliko kuća u selu Crkvicama. Tu ih je bilo nekad do sto domova, ali ih je satrla kuga u početku prošlog vijeka. U P. je jaka predaja o Hercegu Stjepanu. U sjevernom Vrhu P. je njegov grad Soko. Na više mjesta po plemenu ima crkvica i starih velikih groblja, kao pod gradom Sokolom i na Rudinicama.

Pivljani su se mnogo raseljivali, najviše u drugoj polovini 17 i prvoj polovini 18 vijeka. Ima ih mnogo po Bosni i Srbiji. *P. Šobajić.*

2. Rijeka u Crnoj Gori, lijeva sastavnica Drine. Izvire iz snažnog vrela Sinjac, 600 m jugozapadno od manastira Pive, i na cijelom toku protiče kroz vrlo strmu, kanjonsku dolinu, usječenu u visokoj površi, koja se izdiže za 800 do 900 m iznad dna pivske doline. S izvorišta P. teče prema sjeveroistoku, čineći velike okuke, i toliko je jaka, da već od početka svoga toka goni nekoliko vodenica. Od Pirnog Dola počinje teći k sjeveru-sjeverozapadu i sjeveru, gotovo u pravom toku, i sutiče s Tarom u Stjepanovu Polju, zapadno-sjeverozapadno od vrha Stjepanova

Grada (958 m), između majušnih naselja Kruševa i Bukovika. Odatle počinje tok Drine. Najglavniji pritoci P. imaju svoja izvorišta mnogo dalje na jugoistoku, na sjevernim i sjeverozapadnim stranama Gackovih Greda, Lole, Lebršnika, Objedišta i Vrmca, dijelom i na južnim padinama Durmitora. Dva najveća izvorišna potoka su rječice Tušina i Bukovica. Prva od njih izvire s Crnog Vrha (1.900 m); s izvorišta teče prema sjeverozapadu, a od naselja Somine uglavnom prema zapadu, prilično vijugavim tokom. Drugoj je izvorište na jugozapadnom podnožju Durmitora, ispod Ranisave (2.086 m), odakle pretežno teče od sjevera prema jugu. Od njihova sastava rijeka nastavlja svoj vijugav tok na zapad, gdje se zove Bukovica i Šavnik, ali od utoka Komarnice teče, pod ovim imenom, u pravcu sjeverozapada, sve dok se ne ulije u P. I na tome toku, sve od Šavnika niz vodu, dolina je duboko usječena u okolne površi, i ima izrazit tip kanjona. Ostali pritoci P., odnosno Šavnika i Bukovice, s desne strane su: Gnjionik, a s lijeve: Bijela, Šiškovac, Vrbnica i Duboki Potok. Dužina P. toka od vrela Sinjca je 32·5 km, od izvorišta Tušine 93·2 km, a površina porječja 1.269 km². Pri srednjem najnižem riječnom stanju, P. raspolaže hidrauličkom snagom od prilike od 34.500 HP.

L i t e r a t u r a: P. Rovinski, Crna Gora (ruski, 1888); K. Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro, mit besonderer Berücksichtigung des Karstes (Petermanns Mitt., Erg. Bd. 115, 1895).

P. Vujević.

3. Neravna površ, srednje visine, oko 1.200 m, između Drobnjaka i Gacka. Obrubljena je planinama: s istoka Durmitorom i njegovim ograncima, s juga i zapada: Vojnikom, Golijom, Vlasuljom, Volujakom i Maglićem, a sa sjevera rijekom Tarom. Prostrugale su je rijeke Piva i Vrbnica i potočina Suvodo, te ima valovitu površinu. — Sva su naselja P. čisto srpska, i nalaze se: starija u dolinama rijeke Vrbnice i Pive, a novija po zaravnima iznad riječkih korita. P. se dijeli na Župu i Planinu, ima 1.710 domova s 10.000 stanovnika; varošica joj je Goransko. P. je puna tragova starih naselja. *S. T.*

4. Manastir na rijeci Sinjcu (Crna Gora). Crkva je posvećena Bogorodici (Uspenju). P. je podigao mitropolit hercegovački Savatije (kasniji patrijarh) 1573. Crkva je dovršena 1586. Po dovršenju crkve patrijarh Savatije iznenada je umro, i sahranjen je u crkvi. 1604 crkva se počela slikati, a 1606 bila je sva naslikana. Priprata je naslikana tek 1626. 1622 crkva je prepokrivena. 1714 obnovljene su ćelije manastira P. 1752 iguman P. Pajsije, posvećen je za bosanskog mitropolita. 1727 i 1734 dolazio je u P. patrijarh Arsenije, a 1742 patrijarh Joanikije. U 17 i 18 vijeku spominje se, da je pri manastiru P. bila škola. Pošto se manastir nalazi u nepristupnom predjelu, bio je sklonište knjiga i utvari. *V. P-ć.*

PIVARA I. M. VAJFERT U PANČEVU. Osnovana je 1840. Ima pokretnu snagu od 140 konjskih snaga. Kapacitet je oko 60.000 hektolitara piva i 70 vagona slada godišnje. Zaposleno je 35 radnika. *S. P.*

PIVARA LAZARA DUNĐERSKOG U VELIKOM BEČKEREKU. Osnovana je 1845, a obnovljena 1911. Pokretna joj je snaga 260 HP. Kapacitet je 100.000 hektolitara piva i 50 vagona slada godišnje. *S. P.*

PIVKA, ponornica u Kranjskoj, izvorišni dio Ljubljanice. Izvire iz pećine niže sela Drskovča, na visini oko 550 m, a 3·5 km jugoistočno od mjesta Šent-Petra. S izvorišta P. teče prema sjeveru-sjeverozapadu, opisujući nekoliko velikih okuka, i prvi put ponire 1·8 km istočno-sjeveroistočno od sela Slavine, odnosno 1·1 km južno od Žeja. Podzemnim putem teče oko 900 m, pa se ponovno pojavljuje na zemljinoj površini 0·3 km južno od Žeja, na svome toku jako meandrira, a uglavnom teče prema sjeveru. Odmah poslije ponovnog izvora počinje tjerati vodenice, kojih je i mnogo dalje na sjeveru, blizu Postojne, gdje P. po drugi put ponire u velikoj i znamenitoj pećini Postojne, na sjeverozapadnom podnožju Soviča (674 m), kod posljednjih kuća sela Velikog Otoka. Oko 2 km istočno od ponora, P. počinje teći prema sjeveroistoku, a u tome pravcu teče i kroz Postojnsku Pećinu. Poslije podzemnog toka pojavljuje se voda P. u polju Planine, ali odatle, poslije sutoka s Rakom, počinje teći pod

imenom Uneca. Dužina P. toka je preko 15 km. Na svome toku prima vrlo malo pritoka. Od njih je najveći Nanoščica, lijevi pritok, koji utiče u P. oko 2 km zapadno od mjesta Postojne. *P. V.*

PIVLJANIN (NIKOLIĆ) BAJO, hajdučki harambaša. (Po predaji iz Rudinaca, u Pivi — 1685, Vrtijeljka). Spominje se u aktima prvi put 1669, kao čovjek, kome mletačka vlast, radi ratničkih zasluga i kao poglavici hajduka, koji čuvaju kotorski kraj, daje novčanu nagradu. 1670 odredili su Mlečani za stanovanje hajduka grad Risan, sa nekoliko sela, ali su ih naskoro, po zahtjevu Porte, raselili odatle i prevezli u Istru. U Istri su hajduci bili veoma nezadovoljni, bunili su se i bježali, tako, da ih je republika, na P. ličnu molbu, 1674 preselila u Zadar. Tu je živio i P. do bečkog rata. Kada su počele nove borbe s Turcima, on je (4/11 1683) umakao iz Zadra i poveo četu sa Ilijom Jankovićem. Od 1684 ponovo je bio u mletačkoj službi, u Boki. O njegovom četovanju ima veliki broj narodnih pjesama i predaja. Poginuo je oko 7/5 1685 u klancu na Vrtijeljci, braneći uzalud Turcima prodiranje prema Cetinju.

Literatura: J. Tomić, Poslednje dve godine života i rada harambaše Baja Nikolića Pivljanina (1909). *V. Ć.*

PIVNICA se sastoji iz radionice, gdje se prerađuje grožđe (prešaonica), vrionice, gdje most vri, i podruma, gdje se vino goji i dozrijeva. U kraljevini SHS malo je potpunih P., koje imaju sve te prostorije. Ima ih kod vlastela i na državnim dobrima. Ima krajeva, gdje i mali posjednici imaju lijepe P. (Mostar, Blagaj), no one redovno imaju samo jednu prostoriju, gdje se grožđe prerađuje, most vri i vino dozrijeva. Prema kraju, veličini i obliku zgrada, te se prostorije nazivaju: izbe, kiljeri, komore, konobe, kolibe, šupe (njemačka riječ), podrumi. — U mnogim se krajevima grožđe gazi ili tiješti u vinogradu pod vedrim nebom, dobiveni se most sprema u bačve, spremljene u izbe, klijeti ili konobe, koje su u samim vinogradima (Hrvatsko Zagorje). No mnogi vinogradari imaju u vinogradu i jednostavnu šupu (daščaru), u kojoj su zaštićeni od nepogode, gdje prerađuju grožđe i spremaju vino. Te zgrade u vinogradima građene su većinom nerazumno i za nevolju, te su za racionalno vinarstvo nepodesne. Ima i solidnije građenih zgrada, na pr. podrumi pod vinogradima u Krajini kod Negotina (Rogljevo, Rajac). U Srijemu se nalazi u mnogim dvorištima, koja su uz brijeg, u zemlji vodoravno izdubenih P. Ti su podrumi dobri i trajni. Ima mnogo takvih P. u praporu, koje su zidom razdijeljene u dva odjeljenja, te vanjski služi kao vrionica, a onaj, što je dublje u zemlji, kao podrum za starija vina. — Najviše P. ima pod zgradama za stanovanje (podrumi). U Dalmaciji su to konobe, obično u kućama, podzemne prostorije, koje bi mogle služiti i za stanovanje. Za vinarstvo su nepodesne, pa u tome je i uzrok, što se tamo mnoga vina pokvare. *I. Rittig.*

PIVSKA PLANINA, kraska visoravan u Crnoj Gori, između rijeka: Komarnice-Pive-Tare-Sušice i planine Treskavca, zapadno od masiva Durmitora. Zemljište P. P. je uz dolinu Pive ravno kao ploča, a prema istoku se postepeno diže. Prevlađujući oblici reljefa su zatvoreni, dugoljasti dolovi, većinom plitki i katkad izvijugani, a između ovih se izdižu niska uzvišenja, prilično blagih oblika. Mjestimice ima uvala, većih kraskih udolina, 2—5 km u promjeru, kao što su Barni Do, uvala oko Vojvodića, Turski Do, Nikolin Do i Milatov Do. Prema Durmitoru teren postaje valovitiji, dolova postepeno nestaje, vrtače su dublje i kršnije, a uzvišenja viša, gdjegdje kao prava brda ili kao kršni vapnenjački visovi. Prosječna visina visoravni je 1.300 do 1.500 m, i od sjevera se prema jugu blago diže. Istaknutija uzvišenja na njoj su: Grabač-Planina 1.569 m, Siljevac 1.537 m, Jagodin Vrh 1.775 m, Milogora 1.613 m, blagih nagiba sa šumom, Jelenjak 1.767 m, Đurašica oko 1.900 m, Pelinove Grede 1.788 m, Kolijevka 1.800 m, Bodeni Vrhovi 1.763 m, Ružica-Planina oko 2.100 m, Lojanik 2.100 m. Neke od posljednjih planina: Đurašica, Ružica i Lojanik čine prelaz od P. P. prema durmitorskom masivu, i predstavljaju njegovu podgorinu. Na P. P. nema pećina, ponora i bezdana, te željezne gline, obrazovane rastvaranjem va-

pnenjaka, i humus kao produkt trulenja vegetacije ostaju na mjestu. Sva visoravan je pokrivena humusom i crvenicom različite debljine, a posljedica toga je bogatstvo u livadama i pašama. Dna dolova i vrtača su vlažnija, dosta plodna, zasijana žitom ili krompirom. Šume je na P. P. vrlo malo. Sela su razbijenog tipa. Rasuta su po stranama uvala i većih vrtača. Pored toga ima mnogo stanova, kolibica za stočare, jer je glavno zanimanje stanovništva stočarstvo. Ali izvora u tim krajevima nema; čatrnje (cisterne) su rijetke i stoka se poglavito poji snježanicom.

Literatura: P. Rovinski, Crna Gora (ruski) I. (1888); J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899). *P. Vujević.*

PJEŠČANIČKA RIJEKA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Južne Morave. Izvire na sjeveroistočnoj strani Velikog Jastrebca, na padini Oble Glave (658 m) i ogranka Anateme (kota 731 m). S izvora teče dosta nepravilnim tokom prema sjeveru-sjeveroistoku i ima razna imena, sva po imenima okolnih sela, kraj kojih protiče. Na izvorištu ima ime Zlog Potoka, dalje se zove Zubovački Potok, pa Radevačka Rijeka, a tek na srednjem i donjem toku P. R. U Južnu Moravu utiče 2·7 km sjeveroistočno od željezničke stanice Korman, s druge strane sela Bobovišta. Važniji pritoci s desne strane su: Rosina Rijeka i Krušinska Rijeka. Dužina toka P. R. je 22·6 km, a površina porječja 69·4 km². *P. V.*

PJEŠČARA, prostrano područje vezanog i živog pijeska u Banatu, između Alibunara — Vladimirovca — Mramorka — Dubovca — Palanke — Grebenca — Nikolinaca. Pruža se od jugoistoka prema sjeverozapadu, u pravcu duvanja košave. P. je eliptičnog oblika, dugačka je oko 38 km, široka oko 11 km i zauzima približnu površinu od 1.300 km². Niži brežuljci vezanog i živog pijeska produžuju se i dalje na sjeverozapad, otprilike do Samoša i Bezdina, kao i na jugozapad, te se dužina cijele P. povećava do 60 km, širina do 15 km, a površina na približno 2.800 km².

P. se smatra kao šumska domena; ona je pod upravom ministarstva šuma i rudnika, i jedno je od najimpozantnijih polja živoga pijeska u Evropi. Reljef P. je valovito-brežuljkast; između dugoljastih pješčanih brežuljaka nalaze se pliće ili dublje uvale, negdje uske s kupastim dnom, negdje široke. Kod brežuljaka ili t. zv. duna, jugoistočna je strana blagoga nagiba, a suprotna je strma i usječena u obliku slova U, čiji su vrhovi upravljeni prema sjerozapadu. Na jugoistočnom dijelu P. dune su niske i blago zaobljene, a prema sjeverozapadu su sve više i prostranije. Sve ovo je u vezi s pravcem košave, kojom su uslovljeni pravci duna, njihovih oblika i visina, kao i pravci uvala. Sve velike dune su utvrđene i međusobno su povezane. Dune u sredini P. izdižu se 10—60 m iznad okolnih uvala, a kad se na njih popne vidi se ogroman prostor bjeličastog pijeska, koji oživljavaju grupe drveta, žbunovi i potravljene površine. Apsolutna visina duna mijenja se od 195 m do 100 m i manje. Ali to nisu stvarne visine, odnosno dubina živoga pijeska, jer sve dune leže na pliocenskim sedimentima. Na jugu od P. je dolina Dunava na apsolutnoj visini oko 75 m, na jugozapadu je lesna zaravan, između Deliblata — Bavaništa — Kraljevićeva — Banatskog Novog Sela, visoka 90 do 120 m, prosječno 105 m, na sjeverozapadu, sjeveru i sjeveroistoku teren je visok 75—85 m. Po tome se najviši vrhovi izdižu iznad okolnog zemljišta za 80—110 m, a vjerojatna zapremnina vezanog i živog pijeska mogla bi biti oko 130 km³.

P. je vjerojatno postala početkom diluvijuma, kada je Panonsko Jezero oteklo, i to od pijeska, koji je Dunav staložio pred ulaskom u Klisuru, poradi usporenog oticanja vode, zatim jezerskim pijeskom koji je u debelim slojevima staložen na južnom rubu Panonskog Bazena, od Ritopeka do Smedereva, a dijelom i od onih planina, koje su s Banatskih Planina nanijele rijeke Nera i Karaš. Taj materijal je sobom nosila košava, i od njega je stvorila živi pijesak. On je od svih evropskih živih pijesaka najbogatiji u mineralnim materijalima za vegetaciju. Bogat je u kalciumu, ima dosta magnezija i gvožđa, a fosfora i kaliuma ima više od drugih pijeska. Zato je flora P. vrlo

bogata i raznovrsna. Ima 58 vrsta šiblja i drveta.

Sistematsko vezanje živog pijeska sađenjem raznih biljaka počelo je prije jednog stoljeća (1818). Tada je on dominirao poglavito u središtu pustare, gdje su žbunje i trave zauzimale male i rastrgane površine. Košava ga je raznašala s jednog mjesta na drugo, i zasipavala je usjeve i sela. Oko 1870 P. je bila najvećim dijelom uokvirena partijama šuma, između kojih su bili potravljeni prostori. 1912 bilo je pod šumom preko 22.300 katastralnih jutara. Od njih je najveću površinu zauzimao bagren (12.240 kat. jut.), poslije njega topola (9.500), bor (500); ostalim drvetima bilo je pošumljeno 79 kat. jut. Ali su za posljednjih 100 godina prihodi od P. bili uvijek manji od rashoda, a to će trajati još dugo vremena, sve dok cijela domena, s pašnjacima, ne bude pošumljena. I pri sadašnjoj pošumljenosti, živi pijesak još uvijek nanosi štetu. Tako je pri jakoj košavi januara 1905 pokrio prugu između Vladimirovca i Alibunara oko 50 cm debelim slojem, i spriječio željeznički saobraćaj. Ipak je, prema ranijem, stanje znatno poboljšano, jer se sada usred P., oko 4 km istočno-sjeveroistočno od Flamunde, odnosno 10 km sjeverozapadno od Grebenca, razvilo naselje Šumara, s 253 doma, 1.045 stanovnika i 2 osnovne škole. — Pokraj P. i preko nje prolaze željezničke pruge i kolni putevi: Pančevo—Vladimirovac — Alibunar — Vršac, Vladimirovac—Mramodak—Kovin, Alibunar—Samoš—Sečanj, kao i veliki broj kolnih i pješačkih puteva.

L i t e r a t u r a: J. Wessely, Der europäische Flugsand u. seine Kultur (1873); J. Ajtai, A deliblàti kincstári homokpuszta ismertetése (Erdészeti lapok, 1912); N. Košanin, Banatski živi pesak (Politika, 22/12 1923).

P. Vujević.

PJEŠIVCI, pleme u Crnoj Gori, u dolini i stranama rijeke Zete, između Bjelopavlića, Ozrinića i Nikšićkog Polja. Ima do 750 domova sa oko 3.700 duša. — Zemljište je krasko, većim dijelom bezvodno, oskudno zemljom za obrađivanje i planinom za pašu. Sjeverni dio planine zove se Gornji, a južni Donji P. U Gornjim P. su veća sela: Stubica, Povija i Cerovo, a u Donjim: Drenovštica, Vitasovići, Bogmilovići, Zagorak i Dô.

P. su staro srpsko pleme. Spominju se prvi put 1455. Stariji oblik je glasio Plješivci, riječ izvedena od pridjeva plješiv, što znači go, ćelav. Ovo su pleme osnovali Lužani, prvi Srbi, koji su došli u Gornju Zetu. Oni su ondje zatekli balkanske starosjedioce, koje narod naziva Španjima, i asimilirali ih. U P. su, po Kosovu, među Lužane došli uskoci sa raznih strana, razvijali se i postepeno potiskivali Lužane, tako da njih sada ondje ima vrlo malo. Skoro svi Gornji P. vode podrijetlo od jednog zajedničkog pretka, kneza Bogdana, koji je u 15 vijeku došao iz plemena Gruda, a dalnja mu je starina bila iz Stare Srbije. Od njega su jača bratstva: Mijuškovići, Kontići, Nikčevići, Vukićevići, Perunovići i Backivići. Bratstva u Donjim P. vode podrijetlo od uskoka, koji su u pleme došli sa raznih strana, najviše iz katunskih plemena Čeva i Cuca. P. čine jednu općinu, čije je sjedište u selu Boletićima. Kroz pleme prolazi kolni put Nikšić—Podgorica.

L i t e r a t u r a: P. Šobajić, Pješivci (Naselja, 15, 1923). *P. Šobajić.*

PLAČKOVICA, planina u Južnoj Srbiji, između Kočanske i Radoviške Kotline, odnosno između rijeka: Bregalnice - Malešecke - Kaluđerice - Smiljanske-Plavije-Stare Rijeke (najgornjeg toka Strumice). Sastavljena je pretežno od kristalastih škriljevaca, u kojima mjestimice ima interkalacija kristalastog vapnenjaka i tu su oštriji vrhovi. Na istoku je sastavljena od granita, koji dijelom obrazuje glavno planinsko bilo. Masiv P. odijeljen je rijekom Zrnovskom (Ulomijom) na dvoje, i mjesto jednog, obrazovana su dva bila, sjevernije i južnije. Oba su uporedna i uglavnom se pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku. Na prvom su najviši visovi: Galik 1.238 m, Lisac 1.422 m, Lisac 1.754 m, Beli Kamen 1.582 m, Kozbran 1.708 m, Kara Tepe oko 1.600 m, Asanli 1.650 m i kosa Kalamari. Na drugom su istaknuti vrhovi: Kolarnica 1.247 m, Turtel 1.607 m, Crkvište 1.676 m, Džamija 1.569 m, Aratlija 1.525 m, Kartal 1.442 m. Odatle se pruža uski greben Bačalija, koji spaja južno bilo sa sjevernim kod vrha Kozbrana. Od ovih prostranih, najviših masa odvajaju se prema sjeveru i jugu dugačke i uporedne kose,

između kojih teku pritoci Bregalnice i Strumice. Na sjeveru su kose: Šipkovica 1.174 m, Čatal Česma i Kučulat 1.197 m, Đastil 1.410 m, Čupino Brdo, Peklac 1.438 m, Bukur 1.311 m i Šipok 1.296 m. Na jugu su kose mnogo duže i prostranije, i više imaju izgled visoravni, a nešto su uže na istoku: Izveden 1.392 m, Kelauze 1.025 m i Čuj Petel 1.324 m. Dosta veliki broj rječica teče prema zapadu, pa ima i kosa, koje se pružaju u tome pravcu. One su ponajduže i blago su nagnute. Na mjestima, gdje se sastavljaju doline između bočnih kosa, većinom su niski prevoji, te je P. veoma prohodna planina. Prostrane, plećate mase pokrivene su bujnim livadama i pašnjacima, a na većim visinama su šume, naročito na sjevernim, osojnim stranama. Dolje je hrast, više njega prevlađuju bukve, jasen i lipa, a na najvišim mjestima javljaju se u manjim sklopovima jele i borovi. Od divljači je u P. naročito mnogo divljih svinja. Jugozapadnim i južnim podnožjem planine prolazi cesta Štip — Radovište — Strumica, zapadnim i sjevernim, cesta Štip — Kočane — Vinica — Carevo Selo, a preko P. vodi veliki broj staza.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (III., 1911).

P. Vujević.

PLAINER MATIJA, slikar prve polovine 17 vijeka. Poznat je iz zapisaka biskupa Hrena. Slikao je pet oltarnih slika u Petrovčama kod Celja (1605), a pripisuju mu i sliku Sv. Cecilije kod kapucina u Celju i sliku Sv. Tri Kralja u crkvi Sv. Katarine nad Laškim.

L i t e r a t u r a: Fr. Stele, Čas, 17, 60 i Zbornik za umetnostno zgodovino, IV., 156. *F. S.*

PLAKENSKA PLANINA. V. Ilinska Planina.

PLAMEN, časopis za sve kulturne probleme. Izlazio je 1919/1920 u nakladi izdavačkog zavoda Jug, a u redakciji Miroslava Krleže i Augusta Cesarca, koji su ga uglavnom i ispunjavali. List je bio u prvom redu ofenzivan, a uspio je da oko sebe okupi više književnih i socijalnih ljevičara. Zabranjen je Obznanom (1920) i onda je prestao izlaziti.

A. B-c.

PLAMENAC DRAGAN DR., muzičar i muzikolog (8/2 1895, Zagreb). Osnovnu školu, gimnaziju i pravne nauke (doktorat) svršio je u Zagrebu. Učio je harmoniju i kontrapunkt kod Lhotke u Zagrebu, zatim kompoziciju u Beču i Pragu. 1920 se odao studiju muzikologije na pariskoj Sorboni i bečkom univerzitetu, te je u Beču, na osnovu disertacije Ockeghen kao kompozitor moteta i šansona, promoviran 1925 za doktora muzikologije. Ovaj se rad osniva na kritičkom izdanju djela Ockeghen-a, radi koga je P. nekoliko godina radio i istraživao sve znatnije evropske biblioteke. Ovo je izdanje primljeno za publikaciju društva Deutsche Musikgesellschaft. Prva sveska, koja sadrži osam misa, uvrštena je u spisak izdanja pomenutog društva za 1926. U augustu 1925 sudjelovao je P. na internacionalnom historičkom i arheološkom kongresu u Bruges-u, na kome je iznio neka otkrića o muzici 15 vijeka u Napuljskoj Biblioteci. Ova rasprava ima da izađe u radovima belgijske akademije.

P. se istakao kao kompozitor i kao pijanist. Napisao je nekoliko korova i popijevaka, gudalački kvartet i klavirske kompozicije. U svim ovim je pod uticajem savremenih stranih autora. U Pjesmi kanaanskoga veselja, za ženski kor i klavir, P. je s uspjehom primijenio savremenu kompozicijsku tehniku koloritu narodne muzike iz hrvatskih krajeva. Kao pijanist i konferensijer, pojavio se P. kod nas i na strani (Beč i Pariz) sa stilskim programima savremene muzike, u prvom redu francuske i češke. Povodom stogodišnjice Lisinskoga napisao je P. studiju, u kojoj je iznio neke svoje poglede na ovog našeg autora i na shvaćanje bitnosti naše narodne muzike (Književni Jug, 1919). *A. Dobronić.*

PLAMENAC JOVAN, predsjednik crnogorske vlade, a poslije svrgnuća dinastije Petrovića i smrti kralja Nikole samozvani regent Crne Gore (1873, Boljevići, srez barski, Crna Gora). Poslije četiri razreda gimnazije, P. je učio učiteljsku školu u Aleksincu (Srbija) i u Pakracu (Slavonija), pa je zatim slušao dvije godine pedagoški kurs u Jeni (Njemačka). Po povratku u Crnu Goru postao je nastavnik bogoslovsko-učiteljske škole. — P. je ušao u vladu prvi

put 1907 kao ministar prosvjete u kabinetu Dr. L. Tomanovića. Radi bombaške afere P. je postao ministar unutrašnjih poslova. Njegovo je ime naročito vezano za kolašinsku aferu, u kojoj je P. lično u Kolašinu rukovodio pripremanjem suda i svjedoka, i po kojoj su petorica osuđenih na smrt strijeljani šest dana poslije izrečene presude, a ta presuda nikada nije objavljena. U Narodnoj Skupštini na Cetinju P. je priznao, da je njegov pašenog Stanko Marković putovao u inostranstvo s misijom da ubije nekolicinu emigranata među njima i majora Nikolu Mitrovića (ubijen u Skoplju augusta 1910). — U toku rata 1912 P. je prestao biti ministar, pošto je kralj Nikola morao da otpusti vladu Dr. L. Tomanovića, međutim ostao je i dalje najpovjerljiviji dvorski čovjek. Pri kapitulaciji Crne Gore, P. je ostao u zemlji i bio je interniran, ali je poslije pušten, i postao je savjetodavac cetinjskoga guvernmana. Pri oslobođenju Crne Gore P. je stao na čelo separatista i poveo je borbu za posebnu Crnu Goru. Njegovo je djelo cetinjska božićna pobuna. P. je međutim u posljednjem trenutku napustio svoje trupe i pobjegao je u Italiju, a zatim u Pariz bivšem kralju Nikoli, kome je obrazovao novu vladu. Poslije smrti kralja Nikole i izjave prijestolonasljednika Danila, kojom se odrekao svih prava i pretenzija na prijesto Crne Gore, P. se proglasio regentom Crne Gore, zbog čega se zavadio s bivšom kraljicom Milenom. Kada je Italija prestala davati pomoć crnogorskim separatistima i financirati ovu akciju, P. je otputovao u Ameriku, gdje je pokušavao da zaključi zajam za svoju akciju u Crnoj Gori. Ali su se raniji pristaše bivšeg kralja Nikole već i tamo bili pocijepali, a u američkoj javnosti nije mogao naći potporu za svoje planove. Zbog toga je P. morao kapitulirati. On je onda došao u Beograd, ostavivši svojoj sudbini one, koje je zaveo na put oružane i krvave borbe protiv svoje otadžbine, i koji su zbog toga izvedeni pred zemaljske sudove. *M. Milenović.*

PLAN JEZERO, u Bosni, na površi Lelije, 3 km sjeveroistočno od Dumoša (1.879 m), odnosno 2 km sjeverno od Kotlaničkog Jezera. Površina mu je 0.133 km², apsolutna visina 1.676 m. Jezero je glacijalnog porijekla. *P. V.*

PLANIK, otočić na Jadranskom moru, zapadno od Paga, između otoka Oliba, Maona i Vira, na 44° 22·8′ sjev. šir i 14° 51·6′ ist. Gr. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku i izduženog je oblika. Dugačko je 2·4 km, široko do 600 m, a zauzima površinu od 1·1 km². P. je vapnenačkog sastava, visok 25 m, nerazuđen, i pokriven vegetacijom. *P. V.*

PLANINA POLJE, krasko polje u Sloveniji, sjeverozapadno od Cerkniškog Polja, odnosno oko 12 km južnojugozapadno od Vrhnike. Obrubljeno je sa svih strana planinama; na zapadu se diže: Hrušiča (Mesarjov Vrh 790 m, Grmada 872 m), na jugu: Kolišivski Vrh 751 m, Cerovica 674 m, Srnjak 664 m, na istoku: kraska zaravan, iza koje se izdiže Smrečni Rob 784 m, a na sjeveru: Gradišče 632 m i Struklovec 630 m. Polje se pruža od jugoistoka prema sjeverozapadu, u kome je pravcu i nagnuto. Dugačko je do 6·3 km, široko oko 2 km, a zauzima površinu od 10·8 km². Apsolutna visina P. P. je 450 do 440 m. Okolne planine sagrađene su od kretacejskih vapnenjaka, a dno polja je od dolomita, preko koga su aluvijalni nanosi. Ono je ravno, samo se na sjeveroistoku izdiže povisok hum, koji se pruža u dinarskom pravcu. Na jugozapadnoj strani polja izviru dva snažna vrela, jedno iz pećine, kao nastavak podzemnog toka Pivke, drugo s juga, kao nastavak podzemnog toka Raka. Ona se istočno od trga Planine sastaju i obrazuju rječicu Unec, koja u vrlo vijugavom toku teče k sjeveroistoku, dok ne udari na vapnenjački obod polja, i u njemu djelomično gubi vodu. Odatle teče rubom polja, prema sjeverozapadu, a poslije počinje jako vijugati i teći više sredinom. Na sjevernom kraju P. P. Unec ponovno nailazi na vapnenjak, i sjeverno od sela Jakovice ponire. Unec gubi oko dvije trećine vode na istočnom rubu polja, a trećinu na sjeveru, Pod Stenami, gdje se voda gubi kroz izduhe. Zbog velike neaktivnosti ponora, ranije je P. P. imalo velike povodnje, sve do 1886, kada su očišćeni. Od toga doba povodnji traju prosječno 26 dana, a javljaju se u proljeću i s jeseni. Na

Unecu su najviši vodostaji u aprilu (prosječno 128 cm) i novembru (147 cm), najmanji u februaru (80 cm) i augustu (36 cm). Pri najvišoj visokoj vodi Unec nosi 130—160 m³ vode u sekundi. — P. P. je plodno i prilično gusto naseljeno (107 stanovnika na 1 km²). Na njemu su naselja po rubu, samo je Jakovica na humu. Najveća su naselja: Planina, sa 196 domova i 733 stanovnika, i Laze (63 doma, 286 stanovnika). Zapadnim rubom P. P. prolazi cesta Ljubljana, Idrija i Ajdovščina — Kalce — Planina— Postojna i Cerknica, preko njega, cesta Planina—Laze—Logatec, kao i nekoliko kolnih i pješačkih puteva.

Literatura: W. Putick, Die Ursachen der Überschwemmungen in den Kesselthälern von Innerkrain (Wochenschrift d. Österr. Ing. u. Arch. Vereines, 1888, 34/45); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04).

P. Vujević.

PLANINAC JANKO (29/10 1865, Švarča, kraj Karlovca). Svršio je realku u Rakovcu, trgovačku struku je učio u Beču, a prirodne nauke u Grazu. Poslij esvršene nauke, služio je kao tehnički dnevničar kod građevnog odsjeka zemaljske vlade u Zagrebu i kod kotarske oblasti u Petrinji. Kad su se osnivale više trgovačke škole, P. je poslan od zemaljske vlade (1890) u Beč, da izuči trgovačku struku za nastavnika viših trgovačkih škola. Poslije svršenih nauka postavljen je za suplenta u velikoj realci i s njom spojenoj trgovačkoj školi u Zemunu (1891), i tamo je služio kao nastavnik do kraja 1907. Odatle je premješten u realnu gimnaziju i s njom spojenu višu trgovačku školu u Zagrebu, gdje je ostao do 1917. Sada je profesor državne trgovačke akademije u Zagrebu, nastavnik u visokoj školi za trgovinu i promet, i predaje u privatnoj trgovačkoj školi društva Merkur u Zagrebu, kojoj je bio i ravnatelj. U graditeljskoj školi u Zagrebu bio je eksterni nastavnik za građevno knjigovodstvo. Napisao je: Građevno knjigovodstvo, udžbenik za graditeljske škole (1917).

S. D.

PLANINARSTVO. V. Turizam.

PLANINSKI KANAL, kanal Jadranskoga mora između hrvatskoga kopna na istoku i susjednih otoka, Paga, Raba i Krka, na zapadu. S punim se pravom tako zove, jer se na kopnenoj (istočnoj) strani neposredno nad njim diže planina Velebit, te mu određuje pravac. P. K. je dug 144 km (računajući i Maltempo), i to: najprije pravac od jugoistoka k sjeverozapadu, od ždrijela Maslenice do mjesta, gdje je između otoka Paga i Raba izmjerena dubina od 78 m, dug je 70 km; pravac od juga k sjeveru, od mjesta dubine 78 m do paralele grada Senja (45° sjev. šir.), dug je 37 km; pravac od jugoistoka k sjeverozapadu, od senjske paralele do ulaska u Riječki Zaliv, dug je 37 km. Širina P. K. je različna: najviša je 12 km u bazenu između otoka Krka, Prvića i hrvatske obale između Senja i Sv. Jurja. U tom je bazenu izmjerena dubina od 85 m. Najuži je P. K., ni 2 km širok, između jugoistočnoga kraja otoka Raba i kopna kod Jablanca. Sjeverno od te uzine izmjerena je najveća dubina 106 m. Na jugoistoku završuje se P. K. dragom Baljenicom, iz koje ždrijelo Maslenica vodi u Novigradsko more, a iz ovoga Maslenici sličan tjesnac u Karinsko more. Na sjeverozapadu P. K. suzuje se u tjesnac Maltempo (na najužem mjestu je samo 0·7 km širok), koji izlazi u Riječki Zaliv. Na zapad izvode iz P. K. vrlo niski tjesnaci između dalmatinskoga kopna i otoka Paga (Ljubač je samo 0·5 km širok) 6 km široki Paški Kanal između otoka Paga (šila Luna) i školja Dolina (uz otok Rab), 4 km široki tjesnac između otoka Grgura i Prvića i samo 1 km široka Senjska Vrata između otoka Prvića i južnoga iskrajka otoka Krka.

Od vjetrova u P. K. najpoznatija je bura. Ona puše s Velebita i Gorskoga Kotara, kadšto tolikom silom, da lađama sprječava ulaženje u podgorske luke i sili ih na promjenu pravca. Sve su te luke (Crikvenica, Selce, Novi, Senj, Sv. Juraj, Jablanac, Karlobag) malene, i služe samo lokalnome saobraćaju. Neke su izašle na glas kao kupališna i klimatska mjesta. Od mjesta nasuprot, na zapadnoj obali P. K., znatnija su: Nova Baška i Vrbnik, na otoku Krku; Pag, s prostranom morskom dragom, iza koje su se ulegla paška solila, na otoku Pagu. Linija Jadranske Plovidbe, što vodi P. K., počinje se zapravo na Su-

šaku, a završuje se u Obrovcu na Zrmanji. Njoj pripada i Rab, premda je licem okrenut od P. K. u Kvarnerić. P. K. se još zove i Hrvatsko More, a zvao se negda i Vlaško More (Canale della Morlacca), po Vlasima, kojih je bilo na Velebitu.

J. Modestin.

PLANINSKO JEZERO, periodsko jezero u Sloveniji, u Planina-Polju, sjevero-zapadno od Rakeka, a južno od Logateca. Slično je Cerkniškom Jezeru, a poslije njega je najveće jezero u Sloveniji koje presušuje. Voda se u Planina-Polju uzjezeri s proljeća i jeseni, za vrijeme kišne periode, kada ponori ne mogu progutati svu vodu, koju donose okolne rijeke. P. J. prosječno traje oko 26 dana, a hrane ga vodom Pivka i Unec. Za vrijeme njegova postojanja ono daje neobičnu i interesantnu sliku: iz plitkoga i čistog jezera strši proređeno visoko grmlje i drveće, okružuju ga prilično visoke i guste pošumljene gore, a na jugoistoku se diže velika planinska Graščina veleposjednika Windischgrätz-a. *P. V.*

PLANNER MATIJA. V. Plainer

PLANSKO POLJE, malo krasko polje u Hercegovini, južno-jugozapadno od Gatačkog Polja, oko 10 km sjeverno od Bileće. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačko je oko 2 km, široko 700—800 m, a površina mu je 1·35 km^2. Ovo je polje plitko, leži na apsolutnoj visini od 593 do 610 m, a okolni visovi su visoki 650—760 m. U gornjem kraju polja nalazi se, u jednoj čatrnji, izvor vrlo pitke vode, kojom se služi desetak sela. U njemu nema nijednog potoka, a sve izvorske vode poniru u dva ponora. P. P. je veoma plodno. Oko 60% cijelog zemljišta su njive, na kojima uspijevaju sva žita i kukuruz; ostalo su livade. Polje je nazvano po naselju Plani, koje je oko 1 km jugozapadnije. Sjevernim i zapadnim obodom P. P. prolazi cesta Gacko i Nevesinje—Plana—Bileće—Trebinje.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abh., IX., 3, 1910). *P. V.*

PLANTIĆ NIKOLA (2/12 1720, Zagreb — 16/6 1777, Varaždin). Srednju školu svršio je u Zagrebu, pa je stupio u Isusovce. Novicijat je svršio u Beču, a filozofiju u Gracu. 1741 poslan je u Zagreb za profesora u gimnaziji, 1742 u Varaždin, gdje je bio propovjednik; 1743—1744 bio je profesor u Slavonskoj Požegi. 1744 učio je bogosloviju u Trnavi, u Ugarskoj, gdje je bio zaređen i poslan u Kordovu, u Argentinu. Tu je nastavio bogosloviju. 1748 određen je za misionara u Paraguaju. 1753 bio je profesor u Kordovi, pa poslije do 1766 u Buenos Airesu, i konačno superior u Monte Videu. Kada je 1767 španjolska vlada oduzela Isusovcima sve misije u svojim kolonijama, otpremljen je P. s ostalim Isusovcima u Evropu u Cádiz. Odavde je P. krenuo 1768 u Austriju, a 1769 bio je u Zagrebu bibliotekar i propovjednik na akademiji. 1771—1773, kada je u Austriji i u Hrvatskoj ukinut isusovački red, P. je bio rektor kolegija u Varaždinu, gdje je i umro. Izdao je knjižicu: Pobosna i kratka za vszaki den meszeca premishlavanya vszem szveto y srechno vumreti selyechem kruto hasznovito (1775). Napisao je i u rukopisu ostavio gramatiku hrvatskog jezika. Nastala je priča, da je P. postao kraljem u Paraguaju. Po svoj prilici je P. zamijenjen s uzurpatorom Nikolom, koji se je bio prozvao kraljem u Paraguaju Nikola I., radi sličnosti imena. Tu legendu oprovrgli su Duko i Vanino. *F. Bučar.*

PLANJAVA (BABA), planinski vrh u Sloveniji, u Kamniškim Alpama, oko 10 km zapadno od mjesta Luče (na Savini), odnosno 14·5 km sjevernosjeveroistočno od Kamnika. P. je veličanstvena, plećata gora, visoka 2.392 m. Diže se istočno od Kamniškog Sedla i dosta je lako pristupačna.

P. V.

PLAOVIĆ RADOMIR, glumac (7/2 1899, Ub). Svršio je realku u Beogradu i apsolvirao filozofski fakultet u Beogradu. Za privremenog člana narodnog pozorišta u Beogradu angažiran je 1921, a za redovnog člana 1922. Glavne su mu uloge: On (Promašeni životi), Edgar (Kralj Lir), Jaška (Ne ubij), Per Mortenshor (Rosmersholm), Doktor (Ivanov) i dr.

R. O.

PLASA, kraska visoravan na granici Bosne i Hercegovine, između ri-

jeka: Doljanke-Neretve-doline Dive Grabovice, oko 22 km južno-jugoistočno od Prozora, odnosno 32 km sjeverno-sjeverozapadno od Mostara. P. je u nižim partijama sagrađena od verfenskih škriljevaca; iznad njih su laporovit vapnenjak i trošan dolomit, a najviše dijelove pokriva jedar jurski vapnenjak. Tu su padine toliko strme da predstavljaju prave litice, dok su pri podnožju, gdje prevlađuju škriljevci i pješčari, dosta blaže. Na sjeveroistočnom kraju zaravni je dosta prostrana uvala Gvozd, 1—2 km u prečnjaku, na visini 1.302 do 1.316 m. Na njenim stranama i po dnu puno je plitkih vrtača. Ostali dio zaravni ima vrlo valovitu površinu, jer se između mnogih nagih vapnenjačkih brda nalaze poveće vrtače. U jednoj od njih, na sjeverozapadnom kraju, ima jezero. Najviši visovi su: Plasa (ili Glavica Šišnja) 1.577 m, Greben 1.483 m i Zagon 1.421 m. Na zapadu se preko uskog grebena Ostrovače (1.865 m) P. spaja s planinom Čvrsnicom. — S izuzetkom najviših vrhova, cijela je P. pod vegetacijom. Sa sjevernih, istočnih i južnih padina teče veći broj potočića. Istočnim podnožjem P. prolazi željeznička pruga i cesta Sarajevo—Mostar.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 56, 1899, 60—62). *P. Vujević.*

PLASAJ STJEPAN DR., profesor veterinarskog fakulteta univerziteta u Zagrebu (3/5 1886, Sv. Petar-Orehovac, Zagorje). Osnovnu školu učio je u Petrijancu, gimnaziju u Varaždinu, veterinu u Beču (1911), gdje je položio doktorat 1920. Služio je kao činovnik do 1921, kada je izabran za profesora za nauku o zaraznim bolestima. Poslije oslobođenja i ujedinjenja radio je duže vremena u patološkim i bakteriološkim zavodima u Beču. Njegovi naučni radovi iz nauke o zarazama i bakteriologije štampani su u Veterinarskom Vjesniku, Jugoslovenskom Veterinarskom Glasniku, odnosno u Zentralblatt f. Bakteriologie i t. d. Bio je urednik Veterinarskog Vjesnika. *F. Z.*

PLASE, selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, srezu sušačkom, općini hreljinskoj. Ima 107 stanovnika, poštu i telegraf. P. je željeznička stanica (na pruzi Zagreb—Sušak—Rijeka) za Kraljevicu i Crikvenicu (autobus). S P. (600 m) se otvara krasan vidik na Bakarski Zaliv i Kvarner. *J. M-n.*

PLASI. V. Plaški.

PLAŠČANSKA EPISKOPIJA. V. Gornjo-karlovačka eparhija.

PLAŠKI, selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, srezu ogulinskom. Leži na rodnom Plaščanskom Polju, kod ponornice Dretulje, gdje se u nju izliva Vrnjika. Stanica je ličke željeznice od Ogulina 27 km k jugoistoku. Ima 2.018, ponajviše pravoslavnih stanovnika, koji se bave ratarstvom, stočarstvom i šumskim radom. Stolica je gornjo-karlovačke srpsko-pravoslavne eparhije i sjedište općinskog poglavarstva. Ima pravoslavnu parohiju i rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon, državnu šumariju i kotarsku šumariju imovne općine ogulinske. Uz parnu pilanu (Jugoslavenske Šumarske Industrije D. D. u Zagrebu) uvedena je i tvornica sanduka. U općini P. ima i desetak vodenih pilana. Ima Srpsku Štedionicu.

U okolini P. ima više pećina (špilja), mnogo ponora i vrela (60). Na sjevernoj strani Šlaške Glave, 4 km k jugu od P., razvaline su staroga grada Plasi. Još se drži dio glavne kule i nešto gradskoga platna. U Plasima (Stari P.) je već 1185 bila župa krbavske biskupije. U posljednje je vrijeme grad pripadao Frankapanima. Ispod grada bilo je i mjesto Plasi, gdje se krajem 15 vijeka spominju samostan, dvor plemića Zebića i dvije crkve, Sv. Nikole i Sv. Stjepana. 1592 Turci su razorili i oplijenili grad i mjesto Plasi, a stanovnike odveli u roblje. U 17 vijeku naseljeni su tamo »Vlasi«. 1663 Petar Zrinjski sagradio je kulu kod današnjeg P., da brani Turcima provale na sjever.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, I. (1886); Đ. Szábo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 169). *J. Modestin.*

PLAŠKO POLJE, krasko polje u Hrvatskoj, istočno od sjevernog kraja Male Kapele, oko 24 km jugoistočno od Ogulina. Obrubljeno je sa svih strana planinama. Na jugozapadu je Mala Kapela (Veliki Makovnik 976 m,

Bijela Kosa 998 m, Makovnik 1.164 m, Visoki Vrh 1.125 m), na jugu i jugoistoku su: Mali Pištenik 800 m, Veliki Pištenik 882 m, Terhović Vrh 762 m, Strmica 606 m i Brkuša Brdo 512 m, a na sjeveroistoku i sjeveru dižu se: Bijelo Brdo 570 m, Hum 863 m, Trojvrh 599 m, Kozel 598 m. — P. P. je nepravilnog oblika. Uglavnom se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, ali se na tome kraju produžuje u pravcu sjevera. Dugačko je oko 16 km, široko 1—3 km, a zauzima površinu otprilike od 21 km^2. Dno polja je na apsolutnoj visini 390 do 365 m, i nagnuto je prema jugoistoku. Kroz P. P. protiče ponornica Dretulja i njen pritok Vrnjika. Dretulja izvire na zapadnom obodu polja, iz jednog vrela pod Košanjakom (677 m), na visini od 377 m. Spočetka teče prema sjeveroistoku, a od Turkovića Mlina, gdje se uliva Vrnjika, skreće pod pravim uglom i upravlja tok na jugoistok. Na svome donjem toku, kod sela Janje Gore, dijeli se na dva kraka, i oba poniru u ponore oko jugoistočnog kraja polja. Vrnjika izvire iz vrela na podnožju Gvozdaca (487 m), i uglavnom teče u pravcu jugoistoka. — Dosta veliki broj naselja nalazi se u polju, a neka su na stranama. Najveća od njih su: Plaški, po kome je polje nazvano, s 382 doma i 2.018 stanovnika, i Janja Gora, sa 183 doma i 1.039 stanovnika. Jezero, Lalin, Kunić i Medveđak imaju po 130—110 domova i po 660—510 stanovnika. Na cijelom P. P. ima u 1.100 domova oko 5.860 stanovnika. Kroz P. P. prolazi željeznička pruga i cesta Ogulin—Plaški—Gospić—Perković—Šibenik i Split, a preko njega vodi nekoliko kolnih i pješačkih puteva.

P. Vujević.

PLATENSKA EPARHIJA. V. Marčanska eparhija.

PLATNO JEZERO, malo jezerce u Bosni, na planini Treskavici, oko 2·2 km zapadno-jugozapadno od Spasovca (1.776 m), odnosno 1·3 km sjeveroistočno od Ljeljena (2.003 m). Dugoljastog je oblika, zagađeno niskim morenskim bedemom, a korito mu je u morenskom materijalu. Dugačko je 75 m, široko 16 m, duboko 2 m, a leži na 43° 36·2′ sjev. šir. i 18° 22·7′ ist. Gr. Voda mu je bistra, zelenkaste boje i vrlo hladna, ljeti oko 8° C.

P. V.

PLAUŠ, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Gradeške-Vardara-Anske-Dervenske-Strumičkog Polja-rječice Vade-izvorišta Bijele Rijeke, jugozapadno od Strumice. P. je niski ogranak Belasice. Pruža se od jugoistoka prema sjeverozapadu, i neposredno se nastavlja u Gradec-Planinu. P. je sastavljen u osnovi od gnajsa i drugih kristalastih škriljevaca, po izgledu amfibolita, manje od kvarcita i filita, a na više mjesta ima u škriljevcima sočivastih umetaka mramorastog kristalastog vapnenjaka. Tokom Bijele Rijeke P. je odijeljen na dva planinska bila, koja imaju uporedan pravac pružanja. Na mnogo glomaznijem, južnijem dijelu P. najviši su visovi od sjeverozapada prema jugoistoku: Tarla Tepe 825 m, Veselinova Čuka 793 m, Akbunar 768 m, Muhadžet Tepe 997 m, Karataš 692 m, Melki Rid 657 m, Gološac 617 m. — Od ovih visova se zemljište dosta sporo spušta prema sjeveroistoku i jugozapadu, tako da ima izgled prostrane planinske zaravni, koja zbog mnogih niskih kosa, izgleda vrlo valovita. Na sjeveroistoku su istaknutiji visovi: Trajilova Čuka 663 m, Kaulak Tepe 666 m, Takibaš Kran 580 m, Sulejmanov Rid 548 m, a na jugozapadu: Koža Tepe 641 m, Sivri 566 m, Kavla Kran 653 m. Sjeverniji vijenac P. zove se, po najvišem vrhu, Jelenica. Taj vis je visok 970 m, a dalje na jugoistok se snižavaju: Golemo Brdo 707 m, Ostrec 717 m, Kurija 600 m. Na obodu Strumičkog Polja P. je oštro ograničen rasjedom, a na jugozapadu ne izgleda da je to slučaj. — Pod vegetacijom je samo sjeverozapadni dio P., od Kaulak Tepe i Akbunara na sjever, oko dolinskih strana gornjeg toka Bijele Rijeke. — Jugozapadnim i južnim podnožjem P. prolazi cesta Gradec—Valandovo—Amzali i Dojran, istočnim, cesta Valandovo—Strumica, osim toga vodi u raznim pravcima nekoliko kolnih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Stare Srbije i Makedonije (I., 1906, 250—255).

P. Vujević.

PLAV, varošica u izvorištu rijeke Lima, pokraj Plavskog Jezera, na raskršću puteva, koji vode od Peći i Dečana za Vasojeviće i Kuče, i od skadarske Malesije u Limsku Dolinu.

Leži na morenama, koje zagrađuju jezero. Glavna je ulica na morenskom grebenu; od nje vode sporedne put rijeke i jezera. Ulice su uske i krivudave, dućani od ćepenaka i svi u glavnoj ulici. Ona je i centar varoši, gdje je bio grad, zapravo dvorovi, Redžepagića, nekadašnjih zapovjednika P. Grad je bio opasan visokim zidom, i u nj se moglo ući samo na dvije kapije. — P. ima 296 kuća, dijeli se na mahale (ulice), koje se po muslimanskim porodicama zovu Redžepagića, Šabovića, Omeragića, Medunska, Meterizi, Kupus. Uz jezero je ribarska mahala, a preko Đuričke Rijeke varoško predgrađe Prnjavor.

P. se spominje u spomenicima 13 i 14 vijeka kao župa sa svojim selima. U njemu je za vrijeme srpskih vladalaca bio razvijen ribolov. Dečani i manastir Sv. Arhanđela Mihaila i Gavrila u Prizrenu imali su svoje ribare u P. U 16 vijeku P. se spominje kao mjesto na drumu Kotor—Carigrad, kojim su išli mletačka pošta i kuriri. Plavljani su dobri kiridžije (prevoznici). Izvozili su u Kotor iz svog kraja vunu, žito, sir, vosak. Hadži-Kalfa zabilježio je P. kao mjesto, naseljeno Crnogorcima. Ali Boue naziva P. varošicom sa 100 arnautskih i srpskih kuća. G. Jurišić (sredinom 19 vijeka) spominje u P. 400 kuća, od kojih četvrtina Srba. P. je imao malu čaršiju od tridesetak dućana u sredini varošice, gdje su okolna plemena svakog četvrtka dolazila na pazar. — U P. ima 188 muslimanskih i 8 pravoslavnih domova. Muslimani su većinom islamizirani Srbi iz P. i okoline, a ima među njima i nekoliko kuća Arbanasa.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III.; K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (Srpska Književna Zadruga 168); A. Jovićević, Plavsko-Gusinjska oblast (Naselja, 10, 1921). *P. Šobajić.*

PLAVA. V. Plavska Rijeka.

PLAVA GROBNICA — OTOK VIDO. Mali otok Vido, kraj otoka Krfa, bio je posljednja stanica, na kojoj su bolovali teško izmučeni i bolestima oboreni srpski vojnici, koji su 1915 preko Albanije živi doprli do Krfa i do Vida, ali su tu podlegli dizenteriji, tifusu i drugim bolestima. Pošto na Vidu nije bilo mjesta za toliko mnogo grobova, bezbrojne barke vozile su leševe srpskih vojnika na otvorenu pučinu nedaleko od Vida, i tu ih spuštale u more. More je bilo izabrano za grobnicu, jer je na taj način bilo najmanje opasnosti od novih zaraza. Jezovita grobnica kraj Vida bila je mnogo opjevana i opisivana. Mladi pjesnik Milutin Bojić, koji je ne mnogo kasnije i sam na solunskoj fronti (1917)podlegao ratnim naporima, posvetio joj je pjesmu Plava Grobnica. *M. M.*

PLAVAC KAŠTELANSKI, vrsta vinove loze, koja daje odlična crna vina. Raširena je oko Splitskih Kaštela u Dalmaciji. *I. R.*

PLAVIŠ je slaba rakija, što curi pri kraju iz kotla, te više ne gori. *I. R.*

PLAVNIK, otok na Jadranskom moru, između otoka Cresa i Krka, odnosno između 44° 57·2′ do 44° 59·3′ sjev. šir. i 14° 29·2′ do 14° 33·5′ ist. Gr. P. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačak je 6·3 km, širok do 2·3 km, a zauzima površinu od 9·6 km². Pretežno je sastavljen od kretacejskih vapnenjaka, stjenovit je i potpuno nag. Najviši visovi su na sjeverozapadnom dijelu otoka, 194 m i 183 m, a prema jugoistoku se zemljište blago spušta. P. je vrlo malo razuđen i ima dva-tri neznatna zaliva: Skojarski Zaliv, Mužonski Zaliv i jedan bezimeni. Na sjeveru, sjeverozapadu i jugoistoku završava se u rtovima: Malom Pinu, Velom Pinu i Rtu Sutila. Sjeverna obala P. sasvim je nepristupačna, jer se stijene dižu gotovo okomito do 100 i više metara, dok je s drugih strana pristupačniji. Na P. nema naselja. *P. V.*

PLAVNO, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Knin, od Knina 14 km (pravac) k sjeveru; zapravo je gorska kotlina, s više skupova kuća, u povirju Radiljevice (k Butišnici-Krki). Ima 2.059 stanovnika, pravoslavnu parohiju. U P. je nađeno stvari iz neolitskoga doba. P. se prvi put spominje 1451. *J. M-n.*

PLAVSKA RIJEKA, rječica u Južnoj Srbiji, desni pritok Ljume (Gruka Vaveš). Izvire na zapadnoj strani Šar-Planine, pod Crnim Kamenom (1.626 m), više sela Zaplužja.

S izvorišta teče prema zapadu-jugozapadu, od Bruta k jugozapadu i jugu-jugozapadu, od Orćuše na granici naše države s Arbanijom, teče prema zapadu-jugozapadu. U Ljumu P. R. utiče oko 1·5 km istočno-jugoistočno od mjesta Ljume (Lojma). S jugoistoka s lijeve strane, P. R. prima nekoliko većih pritoka: Grbatovce, Radešku Rijeku, Lještansku, Brodsku Rijeku i Globočicu, a s desne strane, s jugoistočne padine Koritnika svi su pritoci kraći. Dužina toka P. R. do ušća u Ljumu je 25·9 km, od izvorišta Grbatovca do ušća 30·6 km, a od izvorišta Grbatovca do granice s Arbanijom 24·8 km, dok je površina porječja oko 260 km^2.

P. V.

PLAVSKO BLATO (PLAVSKO JEZERO), jezero u Crnoj Gori, između Plava i Gusinja, oko 26 km južno od Berana, odnosno 29 km zapadno-jugozapadno od Peći. Sa sjeverozapada je obrubljeno strmim padinama Visitora (2.174 m), a s ostalih strana nižim planinama: Maja Borit, Baba, Kopiljača, visokim 1.300—1.400 m. Korito P. B. izdubeno je u čvrstoj stijeni glacijalnom erozijom, i predstavlja najniži dio plavskog terminalnog ledenjačkog bazena. Pruža se od jugozapada prema sjeveroistoku. Dugačko je 4·7 km, široko do 1·7 km, a zauzima površinu od 5·4 km^2. Apsolutna visina jezerskog nivoa je 1.007 m.

P. B. je dosta plitko, a snažnim zasipanjem podijeljeno je u dva bazena. Gornji bazen, oko Vojnoga Sela, bliži je Gusinju, i ima maksimalnu dubinu od 5·3 m, dok donji bazen ima veću površinu i dubok je 9·5 m. S jugozapada se u P. B. uliva rječica Ljuča, koja je bogata nanosima i stalno zasipava jezero. Time je znatan dio ranijeg P. B. pretvoren u tresavu. Osim toga, Ljuča je mijenjala svoje korito i nasula dvije delte, te se na jugozapadnom kraju P. B. prstenasto pružaju tri kraka. Sa suprotne strane jezera ističe Lim, mirna i gdjegdje lokvanjem obrasla rijeka. Voda P. B. je plava, pa mu je možda otuda i ime. Zimi se P. B. zamrzne, te se preko njega prelazi. Jezero je vrlo bogato ribama, mladicom i pastrvom. Oko P. B. ima desetak naselja, od kojih su najveća Gusinje (495 domova, 2.588 stanovnika) i Plav (350 domova, 2.357 stanovnika). Pored njih su naseljeni: Brezovica (632 stanovnika), Prnjavor (460 stanovnika) i Vojno Selo (379 stanovnika).

L i t e r a t u r a: M. Velimirović, Na Komovima (Bratstvo, 5, 1893); J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (iz Glasa, 91 i 93, 1914). *P. Vujević.*

PLAVSKO-GUSINJSKA OBLAST leži u izvorištu Lima i njegovih pritoka, i zahvaća prostranu dolinu među ograncima Koma, Prokletija i Bogićevice, koja se pruža od Rikavca, ispod Skrobotuše, do Plavskog Jezera, u dužini oko 25 km. Zatvorena je planinama, sa prirodnim izlaskom niz Lim. Od vrha ove doline do Plava su manja polja: Velipolje, zatim Vrmoša, usko polje oko Vrmoške Rijeke, dugo do 6 km. Ispod kamenite prečage Vjeternika je polje Grnčar sa rijekom istog imena, pa Gusinjsko i Plavsko Polje. — U ledeno doba ovom je dolinom silazio od Prokletija do Plava najveći ledenjak Balkanskog Poluotoka, čija je dužina bila od 35 km. Staložio je oko Plava veliki morenski amfiteatar, kojim je kao nasipom okruženo Plavsko Jezero. — Oblast obiluje vodama, koje se slivaju u Plavsko Jezero. Jezero je puno raznovrsnih riba, najviše pastrva. Klima je alpinska, snijeg rano pada, i održava se i preko ljeta po stranama planinskim. Ljeta su kišovita. Planine su bogate šumama, pašnjacima i sjenokošama. Nekada je ova oblast bila vrlo bogata stokom, koju su zimi gonili u Šumadiju i Bosnu. Otkad im je spriječen izgon stoke u ove zemlje (od Karađorđeva ustanka i od okupacije Bosne i Hercegovine), stočarstvo je opadalo, a razvijala se sve više zemljoradnja. Od žita siju pšenicu, kukuruz (kolomboć), raž, ječam i heljdu, od povrća krompir, kupus i grah. Od voća goje samo šljive, koje dobro rode.

Oblast je udaljena od svih trgovačkih centara i dobrih puteva. Stanovnici se od davnine bave kirijašenjem (prevažanjem), na konjima prenose robu i domaće proizvode između Plava, Gusinja, Podgorice, Peći i Đakovice. Nekada su općili najviše sa Skadrom.

U ovom su kraju varoš Gusinje, varošica Plav i 27 sela. Cijela oblast ima 1.997 kuća (1920). Stanovnici su Srbi, Arbanasi i Anadolci. Po vjeri

su muhamedanci i pravoslavni; muhamedanci čine 80% od cijeloga broja. Starosjedilaca je malo; ima ih nešto i među pravoslavnim, ali više među Srbima muslimanima. — Srba ima 148 bratstava, sa 970 kuća; od njih je pravoslavnih svega 327 kuća, ostalo su muslimani. Pravoslavni žive u sjevernom i sjeverozapadnom dijelu ovog kraja, najviše u selima Brezovici, Ržanici i Vojnom Selu. Među njima je jedna četvrtina starosjedilaca, ostalo su doseljenici, od prije 250 godina i kasnije, iz crnogorskih plemena, najviše iz Kuča, Bratonožića, Vasojevića, Bjelopavlića i dr. Mnogo je tragova starih naselja, a održala se predaja, da je ovaj kraj nekada bio naseljen Srbima. Pri narodnim ustancima protiv Turaka i od zuluma turskih i napada arbanaškog plemena Klimenata Srbi su se raseljivali. Zbog toga je ovaj kraj opustio i raselio se, najviše od kraja 17 do polovine 18 vijeka. Mnoga su sela ove oblasti pripadala manastiru Dečanima, neka su do skora održavala, a neka i sada drže izvjesne obveze prema manastiru. — Među islamiziranim Srbima ima ih vrlo starih i sasvim mladih. Glavno islamiziranje izvršilo se rano, još uskoro po dolasku Turaka. Prvo je primilo islam dvanaest uglednih porodica onoga kraja, i zato su nagrađene nekim selima kao agalucima. Poslije su primali islam i Srbi, koji su dolazili iz okolnih srpskih plemena. Među muslimanima starosjedioci čine 40% svih poturčenjaka. Ostalo su doseljenici iz pojedinih krajeva Crne Gore, najviše iz Kuča, zatim iz Bratonožića, Bjelopavlića, Rovaca i drugih plemena. Srbi muslimani čine najveći dio stanovništva u Plavu, a čisto njihova sela su Kolinovići, Đurička Rijeka, Bogajići, Skić i Komorača. Od njih se ranije najviše isticalo bratstvo Šabanagići (Redžepagići), koji su bili begovska kuća i imali su znatne agaluke sve do Berana. Danas su puka sirotinja. Od prije 80 godina nadmašili su ih Ferovići, koji su starinom iz Kuča.

Arbanasa u oblasti ima 68 bratstva sa 930 kuća. Najviše je Klimenata i iz plemena Zatrijepča u Crnoj Gori. Klimente su davno počeli napadati ovu oblast i pustošiti je. Od kraja 17 vijeka spustili su se oni iz svojih planina, zauzeli okolinu Plava i Gusinja, pa se raširili dolinom Lima sve do Pešteri. Okolna muslimanska plemena i Vasojevići, Kuči i drugi, vodili su teške i duge borbe s njima, dok su ih istisli iz limske doline, i kasnije iz P. G. O. Ostalo ih je ipak dobar dio u ovom kraju, gdje su primili muhamedansku vjeru (Arbanasa katolika ima samo u Vrmoši oko 70 kuća). Odmah za Klimentima došli su i Arbanasi iz Zatrijepča, Hota, Šalja, Škrelja i drugih krajeva Arbanije. Njihova su naselja u ovoj oblasti: Vusanji, Martinovići, Vrmoši, Novšići, Hošt, Akanje, Pepići, Budovica i jedan dio varoši Gusinja. Anadolaca u oblasti ima deset bratstava sa 28 kuća. Ostali su ovdje od turskih vojnika kad su Turci osvojili ova mjesta.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, knj. III. (1911); A. Jovanović, Plavsko-gusinjska oblast (Naselja, 10). *P. Šobajić.*

PLAVSKO JEZERO. V. Plavsko Blato.

PLAVŠIĆ DUŠAN, direktor banke, (1869, Osijek). Bio je direktor Hrvatske Zemaljske Banke, kasnije Jugoslavenske Banke, a potom Balkanske Banke u Zagrebu. Neko vrijeme bio je pomoćnik ministra financija u Beogradu i predsjednik zagrebačke burze. Sarađivao je u različitim listovima. Pisao je kritičke studije o hrvatskoj umjetnosti. Veliki je skupljač starina i umjetnina. *S. D.*

PLAZINA MILOVAN, pješadijski pukovnik (29/10 1864, Guberevci, dragačevski, čačanski — 3/2 1921, Beograd). Po svršetku 4 razreda osnovne škole stupio je 1885 kao redov u vojsku kao zemljodjelac. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1892, za kapetana 1900, za pukovnika 1913. Do 1893 bio je vodnik u pješadiji, 1894—1898 bio jeađutant pukovske okružne komande (pirotske), 1898 do 1902 komandir čete u pješadiji, 1902 do 1905 komandant bataljona u pješadiji, 1909—1912 komandant puka u pješadiji, 1913—1914 bio je komandant granične trupe, 1919—1920 komandant mjesta u Skoplju, 1920 privremeni sudija divizijskog vojnog suda (savskog). — U ratu 1885 učestvovao je kao redov i podoficir. U ratu 1912 do 1913 bio je komandant pješadijskog

puka. U ratu 1914—1918 zastupao je komandanta šumadijske divizijske oblasti do 1915, a poslije je bio pomoćnik komandanta šumadijske divizije 1916 godine. *V. B.*

PLAŽENICA, kraska visoravan u Bosni, između izvorišta Janjske Rijeke (pritoka Plive)-Sjemešnice (pritoka Vrbasa)-Prusačke, sjeveroistočno od Kupreškog Polja. P. je pretežno sastavljena od trijaskih vapnenjaka i dolomita, a najviši visovi na njoj su: Demirovac 1.724 m, Velika Prla 1.714 m, Mala Prla 1.634 m, Plaženica 1.766 m, i Maglaj 1.704 m. Na sjever, istok i jugoistok odvaja se nekoliko kosa, na kojima su istaknuti vrhovi: Javorje 1.491 m, Velika Vrljevača 1.364 m, Mala Vrljevača 1.405 m, Bukovača 1.479 m, a na zapadu je vis Mekotine 1.365 m. P. je najvećim dijelom pod vegetacijom, a s bokova joj otiče nekoliko potočića. Jugoistočnim podnožjem P. prolazi cesta Jajce i Vakuf Gornji—Bugojno—Kupreš—Duvno, a preko planine vode pješački putevi i staze.

P. V.

PLEBISCIT CRNOGORSKI. Poslije ugušene božićne pobune u Crnoj Gori 1918, velike sile saveznice odlučile su 10/1 1919, na zahtjev talijanskog delegata i na žalbu bivšeg kralja Nikole, da jedna međunarodna komisija utvrdi pravo stanje i raspoloženje naroda u Crnoj Gori. Za predsjednika ove komisije bio je određen francuski maršal Franchet D'Esperey. Komisija je imala da ispita razloge božićne pobune i da izvrši jednu vrstu kontrole, P.: da li je većina Crnogoraca za ujedinjenje ili za posebnu Crnu Goru. Komisija je stigla na Cetinje 14/1 1919. Tu, a zatim u Podgorici, ona je pozvala sve pristalice bivšeg kralja Nikole da se slobodno izjasne. Oni su se svi izjasnili za ujedinjenje, a protiv bivšeg kralja Nikole. Komisija je posjetila i tamnicu Jusovaču, u kojoj je bilo zatvoreno preko stotinu prvaka božićne pobune: najbližih rođaka bivšega kralja, njegovih bivših ministara, đenerala i drugih njegovih prijatelja. Ali su i oni svi izjavili, da su i oni, kao i svi ostali Crnogorci, za jedinstvo Jugoslavije, a protiv bivšega kralja i posebne Crne Gore. Isto je narodno raspoloženje konstatirala međunarodna komisija i u Baru. Onda je maršal D'Esperey, čestitajući Narodnom izvršnom odboru, pošao sa članovima komisije iz Crne Gore, a pitanje dinastije bivšeg kralja Nikole bilo je time konačno riješeno i u međunarodnom pogledu.

M. Milenović.

PLEBISCIT U KORUŠKOJ. Po trijanonskom ugovoru o miru između kraljevine SHS i republike Austrije, imalo se izvršiti plebiscitarno glasanje stanovništva u Koruškoj, da li će pripasti Austriji ili SHS. Koruška je za to glasanje bila podijeljena u dvije zone: zonu A i zonu B, s tim, da se, ako P. u zoni A ispadne u korist kraljevine SHS, izvrši plebiscitarno glasanje i u zoni B. Međutim, glasanje u zoni A, izvršeno 10/10 1920, ispalo je u korist republike Austrije. Od glasača, koji su sudjelovali u plebiscitnom glasanju, 22.025 glasova palo je za sjedinjenje sa Austrijom, a 15.278 glasova za sjedinjenje sa kraljevinom SHS. Austrijski agitatori bili su razvili silnu agitaciju kod seoskog stanovništva naročito time, da će, ako se opredijele za kraljevinu SHS, morati ići da služe vojsku u Makedoniji. Agitacija je bila prozirna, ali se pokazalo, da su Slovenci u Koruškoj bili nedovoljno svijesni u nacionalnom pogledu. Pošto je plebiscitno glasanje u prvoj zoni Koruške (zona A) ispalo u korist Austrije, glasanje u drugoj zoni nije ni vršeno. Vlasti i vojska kraljevine SHS evakuirale su do kraja oktobra 1920 potpuno Korušku. *M. M.*

PLEČA GORA, kraska visoravan u Slovenačkoj, na granici prema Italiji, oko 7 km jugozapadno od Loškog Polja odnosno 13 km južno jugoistočno od Cerkniškog Jezera. Sagrađena je pretežno od trijaskih vapnenaca i dolomita, a nagnuta je od istoka prema zapadu. Istaknuti visovi na njoj su: Obrame 1.133 m, Pleča Gora 1.064 m, Velike Kozare 1.043 m, kota 1.012 m. Između ovih visova nalaze se uvale, čije je dno puno vrtača. Planina je najvećim dijelom pokrivena vegetacijom. Južnim krajem planine prolazi drum Knežak—Mašun—Leskova Dolina—Čabar, istočnim, drum Leskova Dolina—Lož, sjeverozapadnim, drum Mašun—Kozarše—Lož, a preko planine vodi kolni put i nekoliko staza. Južno od P. G. dižu se Veliki i Mali Snježnik. *V. P.*

PLEČNIK JOŽEF, arhitekt (1872, Ljubljana). Učio je obrtnu školu u Grazu, akademiju u Beču (kod Otto Wagnera). 1911 postao je profesor umjetno-obrtne škole u Pragu, 1913 je izabran za nasljednika Otto Wagnera u akademiji u Beču, ali nije bio potvrđen. Od 1921 je profesor arhitekture tehničkog fakulteta u Ljubljani. P. radi u svima područjima arhitekture i dekorativne umjetnosti. Glavna su mu djela: Zacherlova kuća i crkva Sv. Duha u Beču, nacrt za novu crkvu u Kralj. Vinohradima u Pragu, prepravak Hradčana kao rezidencije predsjednika Čehoslovačke Republike, legionarski spomenik u Pragu, nacrt za povećanu crkvu u Trsatu, crkva u Bogojini i Prekomurju (1925); u Ljubljani: zgrada tehničkog fakulteta, vlastita kuća, Stadion, franjevačka crkva u Sp. Šiški (1925), kuća kod isusovačkog samostana, zastave Kršč. Socijalne Zveze, Stolne Marijine Družbe, Orlovog podsaveza i t. d.

L i t e r a t u r a: Kosta Strajnić, Josip Plečnik (1920); Styl, 1923 (Prag, poseban Plečnikov broj). *F. S.*

PLEŠCE, selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, kotaru čabarskom; u dolini Čabranke, više njena utoka u Kupu, od Čabra 6·5 km (pravac) k jugoistoku, uz drum u Osilnicu. Ima 172 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. *J. M-n.*

PLEŠ-PLANINA, planina u Srbiji, između rijeka: Svrljiškog Timoka-Ribarske - Grla - Nišave-Gradištanske-Kalinje, oko 19 km sjeverozapadno od Bele Palanke, odnosno 23 km istočno-sjeveroistočno od Niša. P. P. pretežno je sagrađena od kretacejskih vapnenaca. Pruža se uglavnom od zapada na istok, a odlikuje se mjestimice vrlo strmim obroncima. Najviši visovi su: kota 1.104 m, Pleš 1.327 m, Pernatica 1.099 m. Pripada srednjem dijelu Svrljiških Planina. Istočno od P. P. je Guljanska Planina, zapadno Višegrad. Pod vegetacijom su samo mali dijelovi na južnoj strani planine, a sve ostalo je golo. Južnim podnožjem P. P. prolazi željeznička pruga Niš—Bela Palanka—Caribrod. *P. V.*

PLEŠIVEC, planina u Slovenačkoj, oko 7 km sjeverozapadno od Rogateca, odnosno 5 km sjeverno od Rogaške Slatine. Sagrađena je od miocenih čvršćih pješčenika, vapnenaca i tufoznih pješčenika. Planina se pruža od zapada prema istoku, a najviši visovi na njoj su: Drevenik 783 m, Plešivec 833 m, kota 661 m. Cijela planina je blagih, zaobljenih oblika, i pokrivena je vegetacijom. Južnim podnožjem P. prolazi željeznička pruga i drum Celje—Grobelno—Rogatec, istočnim krajem, drum Rogatec—Ptuj, a preko planine vodi nekoliko staza. P. je bogat potocima, naročito na južnoj strani. Sjeverozapadno od P. je planina Boč. *P. V.*

PLEŠIVICA, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Jastrebarsko, općina Gornji Desinec. Leži na južnoj strani gore P., uz drum Samobor—Jastrebarsko, od Jastrebarskog 6 km (pravac) k sjeveru. P. je omiljelo izletište zagrepčana; ima krasan vidik na Podgorje, i mjesto je zimskoga sporta. Ima 211 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. Župna crkva Sv. Jurja, postojala je već 1334. *J. M-n.*

PLETERJE, kartuzijanski samostan u Kranjskoj. Osnovao ga je Herman Celjski 1407. Prvi redovnici naselili su se ovamo iz Žičije. Poslije izumrća celjskih grofova (1456), osobito za turskih ratova i reformacije, samostan P. je sve više propadao. Stoga ga je nadvojvoda Ferdinand I. 1596 poklonio, sa čitavim imanjem, isusovcima u Ljubljani. Poslije ukinuća isusovaca čitav posjed preuzeo je vjerski fond, ali su 1900 francuski kartuzijanci otkupili i obnovili kartuziju. — Zgrada sa crkvom zidana je u čistom romanskom stilu. Stara gotska crkva još stoji, ali je napuštena. U njoj je bio sahranjen Herman II., najznamenitiji celjski grof, ali mu grobu nema više traga. *F. K-ć.*

PLETERNICA, trgovište u Slavoniji, u oblasti osječkoj, srezu požeškom. Leži u rodnoj dolini (153 m) rijeke Orljave, nešto više njenog sastava s Londžom. Raskršće je željezničke pruge Nova Kapela-Batrina—P.—Našice (—Osijek), s krakom P.—Požega (7 km)—Velika. Gospoduje prolazom, kojim udara željeznica i Orljava dalje teče k jugu (u Savu) između Požeške i Dilj-Gore. P. ima 1.789 stanovnika, općinsko poglavar-

stvo, rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju brodske imovne općine, poštu, telegraf, telefon, filijalu Prve hrvatske štedionice. — P.—Sv. Nikola spominje se 1375 do 1498, kao posjed plemena Pleterničkih i Töröka, koji su jedna porodica. Kasnije su u P. gospodarili Berislavići. Poznat je P. spahija Hađagić Muhamed-aga u Požegi. Među vlastelom P. bio je, poslije odlaska Turaka barun Franjo Trenk, koji je 1744 dobio P., Pakrac, Brestovac, Veliku i Našice. U P. još i danas stoji Trenkov dvor, ali starome gradu nema više traga. Crkva je posvećena Sv. Nikoli. Od skora P. ima munjaru za električnu rasvjetu mjesta i pogon velikog parnog mlina.

Literatura: J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1910); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920); Vj. Klaić, Zemljopis Hrvatske. *J. M-n.*

PLETERŠNIK MAKS, leksikograf (1840 — 13/9 1923). Učio je gimnaziju u Celju, a slovensku i klasičnu filologiju na univerzitetu u Beču. Služio je kao profesor gimnazije u raznim mjestima Slovenačke, a od 1871 u Ljubljani. Glavno mu je djelo: Slovensko-nemški slovar (I., II., 1894 do 1895).

Literatura: A. Pirjevec, Slavija, II.; Ljubljanski Zvon, 1924; J. Glonar, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, IV. *F. R.*

PLETVAR, veliko sedlo i važan prolaz u Južnoj Srbiji, istočno od Prilepa. Kroz P. prolazi stari drum Prilep—Kavadarci—Štip i Prilep—Gradsko, a od Svjetskog Rata uskotračna željeznica Gradsko—Prilep—Bitolj. Ovuda je prolazio jedan krak rimskog puta Via Egnatia, koji je spajao Pelagoniju sa Stobijem, na ušću Crne u Vardar (Pusto Gradsko). Dno sedla P. ima apsolutnu visinu 988 m, i izdignuto je iznad Prilepskog Polja na zapadu i dna kotline Rajca na istoku oko 340 m. P. je dubok prijevoj izmedu planine Kozjaka (1.748 m) na sjeveru, i Drenske Planine (1.663 m) na jugu. — P. je trag stare, pregrabenske doline, usječene u debeloj seriji mramora i gnajsa. Samo dno P. sastavljeno je od bijelog krupnozrnog i sitnozrnog mramora, koji po kvaliteti ništa ne zaostaje za čuvenim grčkim i kararskim mramorom. Mnogobrojne antičke, bizantske i srpske sredovječne građevine okolnih krajeva imaju najljepše arhitektonske dijelove od pletvarskog mramora. P. mramor eksploatira se na primitivan način, kraj same željezničke pruge, i izvozi u susjedne gradove. — Na dnu P. s prilepske strane ima istoimeno selo i željeznička stanica. *V. R.*

PLINA. V. Jezero 3.

PLINA. V. Jezero polje.

PLINA JEZERO. V. Jezero 3.

PLISKAVICA (pastirica, čobanica, volarica, konjarica, svinjarica) spada, prema našem narodnom vjerovanju, među ptice, koje proriču buduće stvari i imaju moć nad čovječjom sudbinom. Tako na pr. kad P. kljunićem kljuca po prozoru, kažu, da će u onoj kući uskoro netko umrijeti. Tko P. progoni ili joj učini što na žao, pocrkat će mu blago. Za nanesenu uvredu ili štetu umije P. da se i sama osveti, i to tako, da nanosi pod krov slame, a od pastira na paši, kad lože vatru, uzme žeravice, donese je u kljunu na onu slamu i zapali dušmaninu kuću. — Osobito je mila P. čobanima, i to zato, što im je obećala, da će sama čuvati goveda i blago; da nje nije, svaki bi pastir morao imati konja. Kada P. bježi od goveda, znak je da će biti kiše. Ona čini usluge i pomaže čobanima i na razne druge načine, tako na pr. čisti stoku od otrova, naročito od gobine, velike dlakave gusjenice, koju hvata kljunom i nosi, pa je baca u vodu. — Kad djevojci zakasni sreća i ne može još da se uda, dobro je uhvatiti P., skuhati je, uzeti sve njene kosti i spustiti ih gdje voda teče. Nekoje od tih kostiju okrenut će se uzvodu, a nekoje nizvodu. One što krenu uzvodu treba uzeti i samljeti u sitno, promiješati brašna sa četiri kraja gdje mlin vrti, od toga napraviti mali kolač, šupalj na sredini, pa koga momka pogleda djevojka kroz taj kolačić, taj će se u nju zaljubiti i isprositi je. — Osim gornjih imena, P. se zove još i maširep, migorep, drndalica, žmigalica, drmalica i dr. zato što neprestano repom maše, a to je dobila otuda, što je jednom poletjela na kolijevku u kojoj se je Isus ljuljao, i prevrnula je, a majka ju je

Božja zato kaznila, osudivši je da za vječna vremena maše repom.

P. Bulat.

PLITVICA. 1. Rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Drave. Izvire na jugoistočnoj strani brežuljaka Kolosa, pod Velikim Trstenikom (320 m), oko 3 km zapadno od trga Vinice. Sa izvorišta teče prema jugu-jugoistoku, kroz bregovit predjel a od sela Cerja Nebojse i kroz dravsku dolinu uglavnom prema istoku, vijugajući i čineći nekoliko većih zavoja. U Dravu utiče oko 2·3 km sjeveroistočno od Velikog Bukoveca, odnosno 2 km zapadno-sjeverozapadno i uzvodno od ušća Bednje. Važniji pritoci s desne strane su potoci: Lukavce, Tužno, Mozdanjak i Sarnica, a s lijeve: Zbel. Dužina P. toka je 64·6 km, a površina porječja 271·5 km^2, od koje je 56% u ravnici.

2. Rijeka u Hrvatskoj, lijevi pritok Korane. Izvire na sjeveroistočnoj strani Male Kapele, iz vrela pod Sljemenom (920 m), i u vijugavom toku teče prema jugoistoku kroz usku, kamenitu dolinu. Na donjem toku čini dva tri veća zavoja, a preko šest slapova, visine 68 m, stropoštava se u Novakovića Brod, najdonje i najmanje od Plitvičkih Jezera, koje ujedno predstavlja i izvorište Korane. Na svome toku P. prima sa Razdolja (1.100 m) i Preke Kose (1.094 m) nekoliko kratkih pritoka, sve sa desne strane. P. se zove i Surtuk Potok. Dužina njezina toka je 9·1 km.

L i t e r a t u r a: M. Šenoa, Rijeka Kupa i njezino porječje (Rad, 122, 1895). *P. Vujević.*

PLITVIČKA JEZERA, grupa jezera u Hrvatskom Krasu, oko 25 km istočno od Gackog Polja, odnosno 22 km zapadno-sjeverozapadno od Bihaća (na Uni). P. J. leže između jugoistočnog kraja Male Kapele (Preka Kosa 1.016 m, Seliški Vrh 1.280 m, Crni Vrh 1.070 m, Paljevina 829 m) i sjeverozapadnog kraja Plješevice (Medveđak 808 m, Oštri Medveđak 884 m), na mjestu gdje se te dvije lančane planine sudaraju. Zemljište, u kome su korita P. J., sastavljeno je od kretacejskih vapnenaca, koji su lako rastvorljivi. Voda je za vrijeme diluvija stvorila ova jezera, dva puta kao destruktivna, erozivna sila, a dva puta kao konstruktivna, stvarajući pregrade od bigra, kojima su odijeljena jedna od drugog. Njihov je postanak u vezi sa promjenama klime za glacijalne epohe: hladni glacijalni stadij bio je u doba erozije, a topli, interglacijalni, u doba akumulacije.

Kod okolnog stanovništva ova su jezera poznata pod imenom Sedam P. J., ali ih ima još osam. Od njih su najveća Prošćansko Jezero (0·633 km^2) i Kozjak (0·792 km^2). Između njih leže t. zv. srednja jezera: Ciginovac, Okrugljak, Veliko Jezero, Malo Jezero, Batinovac, Vir, Galovac, Gradinovac, Jezerce i još nekoliko malih jezeraca u vrtačama. Ispod Kozjaka su donja jezera: Milanovac, Osredak (Gavanovac), Kaluđerovac i Novakovića Jezero, iz koga ističe Korana. P. J. su poređana stepenasto, dižu se jedno iznad drugog, a međusobno su vezana mnogobrojnim, šumnim slapovima. Oko njih su lijepi, pošumljeni bregovi, tamne pećine i strme, litičaste stijene. Najviše je Prošćansko Jezero, na apsolutnoj visini oko 638 m, najniže je Jezero Novakovića (504 m), a visinska razlika između njih je 134 m.

Cjelokupna površina svih P. J. je nešto veća od 1·8 km^2. Najdublja su ujedno i najveća jezera: Kozjak 49·4 m, Prošćansko Jezero 40·3 m i Galovac 23·6 m. Voda je u svima jezerima plava i bistra, ali sadrži mnogo vapna. Na više mjesta, gdje je oticanje sporije, talože se velike količine bigra, tako da su od njega nastali čitavi brežuljci. — P. J. se hrane nekolikim potocima. U Prošćansko Jezero s juga utiče Crna Rijeka (ili Leskovac Potok), sa zapada Rijeka, koja izvire iz vrela na jugoistočnoj strani Seliškog Vrha, dok u Kozjak sa vrha utiče Rječica, a sa obronaka Male Kapele pritiču potoci Matijaševac i Jasenovac.

P. J. s njihovom okolinom predstavljaju jedan od najljepših krajeva naše države, gdje je tipično izražena sva divlja krasota prirode. Pokraj njih prolazi drum, koji s jedne strane vodi preko Plaškog u Ogulin, i preko Slunja u Karlovac, a s druge strane preko Vrhovina i Otočca za Senj, Sveti Juraj i Jablanac pri Jadranskom Moru, odnosno preko Priboja za Gospić, Udbinu i Bihać. Najbliže željezničke stanice su Vrhovine i Bihać.

L i t e r a t u r a: L. v. Farkaš Vukotinović, Die Plitvica-Seen in der oberen

Militärgrenze in Kroatien (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. Wien, mathem.-naturwiss. Kl. 33, 1859); F. Umlauft, Die Plitvicer Seen in Kroatien (Deutsche Rundschau für Geogr., 21, 1898); A. Gavazzi, Geneza Plitvičkih Jezera (Naravoslovni Glasnik, 15, 1903); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, 5, 1903/04); A. Gavazzi, Relativna i apsolutna visina Plitvičkih Jezera (Rad 198, 1913).

P. Vujević.

PLIVA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Vrbasa. Izvire sjeveroistočno od Smiljevac-Planine, na sjevernoj strani Plivskih Podova, iz dva snažna vrela ispod Borovnjaka (844 m), na visini od 477 i 470 m, i odmah od izvorišta tjera vodenice. P. teče najvećim dijelom kroz klisuru, u pravcu sjeveroistoka, ali na svom toku vijuga i čini nekoliko većih zavoja; kod sela Jezera skrene pod pravim kutom i počne teći prema istoku-jugoistoku. Na dalnjem toku P. se jako razlije i čini dva velika jezera, Gornje i Donje Jezero, a dalje od njih teče na jugoistok. U Vrbas se P. uliva preko 30 m visokih, travertinskih slapova, koji su jedna od najznamenitijih prirodnih ljepota u našim krajevima. Najveći pritok P. je Janj, koji izvire na jugu, pod Plaženicom (1.766 m) i pritiče sa desne strane, a važniji lijevi pritoci su: Rijeka, Lukovački Potok i Jošavka. Dužina P. toka je 32·7 km, a površina porječja 788·2 km².

P. V.

PLIVELIĆ ANTE, divizijski general (8/9 1860, Petrinja). Svršio je kadetsku školu u Budimpešti, 1881 je postao poručnik, 1886 natporučnik, 1892 kapetan, 1905 major, 1909 potpukovnik. Kao major i potpukovnik bio je komandant 31 lovačkog bataljona. 1912 postao je pukovnik i zapovjednik 78 pješačke pukovnije, 1916 general i zapovjednik jedne brigade. Poslije prevrata primljen je u vojsku SHS i imenovan je komandantom divizije u Valjevu. — Sudjelovao je kao poručnik 1882 kod operacija protiv pobunjenika u južnoj Hercegovini i Krivošijama. U Svjetskom Ratu bio je ponajviše u Galiciji i Voliniji. U vojsci SHS imenovan je za počasnog ađutanta Nj. V. Kralja Aleksandra. Bio je predsjednik komisije pri razgraničenju između kraljevine SHS i republike Austrije. 2/10 1925 je penzioniran.

V. L.

PLIVELIĆ STANKO DR. (4/5 1868, Karlovac — 13/8 1925, Krapina). Sveučilište je apsolvirao u Zagrebu, gdje je položio i profesorski ispit. Za doktora filozofije promoviran je u Grazu. 1891—1906 služio je kao nastavnik na raznim zavodima. Do 1914 bio je nadzornik električnog uređenja kaznione u Mitrovici. Mnogo je literarno radio u Viencu i t. d. Najvažnije su njegove elektro-tehničke publikacije, koje su izašle u različitim revijama ili su posebice štampane. P. je zasluga, što se elektro-industrija počela kod nas tako snažno razvijati. P. je izradio, u sporazumu sa odborom za tehničku terminologiju u Zagrebu, potpunu hrvatsku elektro-tehničku terminologiju, sa preko 2.000 raznovrsnih termina.

L i t e r a t u r a: Biografija Stanka Plivelića u Nastavnom Vjesniku (1925, I., 34).

S. D.

PLIVERIĆ JOSIP DR., profesor prava i političar (4/2 1847, Nova Gradiška — 17/7 1907, Zagreb). Učio je gimnaziju u Požegi i Zagrebu. Godinu dana slušao je teologiju, zatim dvije godine pravo na pravnoj akademiji u Zagrebu, a dvije u Beču, gdje je bio promoviran za doktora prava. 1874 postao je privatni docent za državno i međunarodno pravo u Zagrebu, a iduće godine i docent za hrvatsko-ugarsko državno pravo. Izvanredni profesor postao je 1876, redovni 1880. Bio je narodni zastupnik u hrvatskom saboru 1893—1906, i izabran je u zajednički sabor 1897—1905. Pripadao je stranci centruma, zatim narodnoj stranci. Napisao je: Pravo međunarodno u historijskom svom razvitku (Mjesečnik, 1876), Realna i osobna unija (Mjesečnik, 1878), O sjedinjenju sudstva s upravom (Mjesečnik, 1882), Das rechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn (1885), Beiträge zum ung.-kroatischen Bundesrechte (1886), Der kroatische Staat (1886), Kakvi smo državljani mi Hrvati (Narodne Novine, 1891, br. 22), Spomenica o državopravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih (1907) i t. d. P. saborski govori upravo su naučna predavanja o državno-pravnim pitanjima. Najveća zasluga P. je što je stvorio hrvatsku državopravnu nauku. Osnovna mu je teza ova: Hrvatska i Ugarska sastav-

ljaju realnu uniju, složenu od dvije suverene države, sa nesumnjivim paritetom quoad actum constituendi, no s nekim anomalijama, koje ne diraju u državni karakter Hrvatske, a obilježavaju političku hegemoniju Ugarske. P. teorija postala je opće hrvatsko gledište, nasuprot madžarskoj ideji o jedinstvenoj državi.

L i t e r a t u r a: L. Polić, Mjesečnik Pravničkog Društva, 1907, 552.

L. Polić.

PLIVSKA JEZERA, jezera u Bosni, na donjem toku rijeke Plive, oko 3·5 km zapadno-sjeverozapadno od Jajca. To su dva jezera, od kojih se veće i zapadnije zove Gornje Jezero, a manje i istočnije Donje Jezero. Ovo je od prvog rastavljeno slapovima. — P. J. leže u velikom paleozojskom masivu Vranice i Radovana, a njihova okolina sagrađena je od filita, permskih škriljastih vapnenaca i pješčenika, bijelog mramora, trijaskih dolomita i vapnenaca, jurskih vapnenaca, a na jugoistoku od kvarcdiorita. Sjeverno od Gornjeg Jezera, i preko njegovog istočnog kraja, prolazi sedlo od Čirakovca do Zaskoplja, duž koga su se trijaski dolomiti spustili, a sjeverno od njih su na visovima ostali jurski vapnenci. P. J. su na sjeveru obrubljena Licem (862 m) i Svinjarskim Grabežom (653 m), na jugu brijegom Čusine (840 m), Oštro Brdo (767 m), Orahovica (983 m) i Otomal (1.052 m). Oba su jezera postala na proširenom dijelu doline Plive, kad iz pravca jugozapad-sjeveroistok skrene kod sela Jezera u pravac zapad-istok, a predisponirana su spomenutim sedlom. Gornje Jezero je dugačko 3·3 km, široko prosječno 350 m, leži na apsolutnoj visini od 424 m i zauzima površinu od 1·15 km². Srednja dubina njegova je 18·3 m, a najveća je dubina 35·6 m. Voda Gornjeg Jezera je žućkasta, prozirna do 2·4 m, a temperatura je i u ljetnim mjesecima dosta niska (u julu na površini 17°—21° C, u dubini od 22 m na niže tek 10° C). Donje Jezero je sjeveroistočno od Gornjeg i pruža se također od zapada na istok, ali mu je dužina, prema širini, znatno manja. Dugačko je 1.050 m, na zapadu je široko do 380 m, a prema istoku se postepeno sužava. P. J. se po svojoj ljepoti i čarobnoj okolini mogu takmičiti sa najljepšim planinskim jezerima u Alpama.

L i t e r a t u r a: A. Gavazzi, Jezero Plive (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 12, 1900); F. Katzer, Geologischer Führer durch Bosnien und die Hercegovina (1903). *P. Vujević.*

PLOČA (Punta Planca), vrlo markantan izbojak kopna u našem Jadranu (43½° sjev. šir., 17° ist. duž. od Gr.). Tu se pravac dalmatinskog kopna sjeverozapad-jugoistok pregiba u pravac zapad-istok. Znatno je klimatsko raskršće. Južno od P. ima kroz godinu 4 do 5 dana studeni (ispod nule), a sjeverno od nje ima preko 11 takvih dana. Pomorci drže P. međom između jugovine i bure na Jadranu. Često se događa, da lađe iza P. zateče sjeveroistočnjak i niža temperatura, dok su do nje plovile s jugoistočnjakom ili istočnjakom. More je oko P. obično valovito, pa se manje lađe kadšto zaklone u luku Rogoznicu (sjeverno od P.). — P. se negda zvala Hyllis ili Promontorium Diomedis. Prvi se put (Plancha) spominje u životu Sv. Ivana, biskupa trogirskog, čija se lađa (oko 1063) ondje razbila, a svetac se čudom spasio.

L i t e r a t u r a: Dalmacija, izdanje Udruženja jugoslovenskih inžinjera i arhitekta (1923, 25, 32); F. Rački, Documenta (1877, 452). *J. M-n.*

PLOČA. V. Bosiljina.

PLOTNIKOV IVAN DR., fotofizičar i fotokemičar (22/11 1878, Tambov, Rusija). 1901 apsolvirao je univerzitet u Moskvi. 1905 promoviran je za doktora filozofije na univerzitetu u Leipzigu, na osnovu disertacije Reaktionsgeschwindigkeit bei tiefen Temperaturen (1905). Bio je neko vrijeme asistent u Leizpigu i Moskvi. 1910 promoviran je za magistra kemije na univerzitetu u Moskvi, na osnovu disertacije Kinetika fotohimičeskija reakcii, 1908. 1912—1917 bio je profesor univerziteta u Moskvi. 1913 osnovao je tamo fotokemijski institut. 1915 promoviran je za doktora kemije na univerzitetu u Odesi, na osnovu disertacije Fotošimičeskija izsledovanija (1912—1915). 1918—1920 bio je direktor fotokemijskog laboratorija Agfe u Berlinu. Od 1920 profesor je za fiziku i fizičku kemiju na tehničkom fakultetu sveučilišta u Zagrebu. — P. je postavio i precizirao osnovne zakone fotokemije, izveo je matema-

tičku teoriju i kinetiku ravnoteže fotokemijskih reakcija, izradio je fotokemijsku eksperimentalnu tehniku. — Od mnogobrojnih naučnih radova veća su mu djela: Photochemie (1910), Photochemische Versuchstechnik (1912), Lehrbuch der allgemeinen Photochemie (1920), Grundriss der Photochemie 1923). *V. Nj.*

PLOUĆA, ponornica u zapadnoj Bosni, u srednjem dijelu Livanjskog Polja. Sastavnice P. su tri potoka, koji izviru na jugoistočnom kraju polja. Najveći je od njih Studba, koja izvire iz vrela više zaseoka Sturbe, oko 6 km južno-jugoistočno od grada Livna. Dvije ostale sastavnice P. su Žabljak, koji izvire iz nekolikih vrela više sela Gornjeg Žabljaka, i Bistrica, koja izvire iz vrela više Livna. Sva tri ova potoka uglavnom teku prema sjeverozapadu, a od njihova sutoka oko rta Prisapa (531 m), i istoimenog naselja, počinje tok P. Ona teče preko cijelog Livanjskog Polja u pravcu zapada-jugozapada. Između sela Čajića i Priloga P. se razgrana, a kraci joj poniru kroz četiri ponora ispod Vaganjskog Klanca. Od njih je Kameniti Ponor obična pećina. Opaki i Bristovi Ponor su uski procjepi u vapnencu, dok Veliki Ponor čini prostrana vrtača, gdje voda preko slapova pada u ponor. Pri niskom vodostaju P. otiče oko 1·8 do 2 m^3 vode u sekundu, a pri visokom vodostaju 30 do 80 m^3 u sekundu.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Karsna poza zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); A. Grund, Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abh., Bd. VII., 3, 1903); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04). *P. V.*

PLOVDIN. V. Kutina.

PLOVDINKA, vrsta vinove loze sa krupnim crvenim grožđem. Raširena je u Srbiji. Synonim krupna dinka. *I. R.*

PLOVNI KANALI. V. Kanali za plovidbu.

PLYMOUTH-ROKS (Plajmut-Roks)-**KOKOŠ** je porijeklom iz sjeverne Amerike i pripada košin-tipu, a nastala je ukrštavanjem raznih pasmina. Perje je razne boje, crne, žute, bijele, prepeličaste, a naročito crno-bijelo prugaste. P. K. predstavlja dobru domaću tešku kokoš za produkciju jaja i za velike količine mesa. Težina kokoši je 3—4 kg. P. K. odlikuje se naročito time, što i zimi nosi jaja. Težina jaja je 65—70 g, a boja jaja je smeđa, što se, naročito u Engleskoj, vrlo cijeni. P. K. je vrlo otporna životinja, te se daje lako toviti, a iskorišćuje vrlo dobro pašu. Osim toga su i dobre nosilje i vodilje, te se vrlo lako aklimatiziraju. P. K. spada među najbolje domaće kokoši. Zbog ovih vrlina P. K. se brzo raširila i izvan Amerike, te je već 1879 došla u Evropu, pa onda i u naše krajeve, tako da je danas po cijeloj državi možemo naći, kraj drugih pasmina. *S. U.*

PLJEŠEVICA, planinski greben u Hrvatskoj, jugoistočno od Male Kapele. Na sjeveru i sjeverozapadu je ograničena drumom Vaganac—Priboj—Korenica, na jugozapadu Koreničkim Poljem, Bijelim Poljem, Krbavom i Lapačkim Poljem, na jugoistoku drumom Gornji Lapac—Kulen-Vakuf, a na sjeveroistoku rijekama: Unom-Panjačkim Potokom-Klokotom-Mrežnicom-Jarugom. P. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, a sagrađena je pretežno od mezozojskih vapnenaca, mjestimice od verfenskih škriljevaca. Skoro uporedo s glavnim grebenom pružaju se na jugozapadu još tri druga. P. u užem smislu ograničena je na jugu i jugoistoku uvalama: Paljevina, Veliko Kamensko i Donje Kamensko, a u tim granicama je najjugoistočniji vrh Debeli Vrh, na Maloj P. S izuzetkom manjih dijelova na jugu, P. je cijela pokrivena vegetacijom. Istočni obronci P. zarasli su šumom, a zapadni su više krševiti. Prema dolini Une upravljene su drage Melinovačka, Skočajska i Zavaljska, 8—5 km južno od Bihaća, koje svršavaju u pećinama. Visokim i strmim pećinama obrubljena je i Kozja Draga, koja je dugačka oko 8 km, i od Ozeblina i Rudog Lisca pruža se prema jugozapadu, u pravcu mjesta Udbine. Sjeveroistočnim i istočnim podnožjem P. prolazi drum Slunj—Ličko Petrovo Selo—Zavalje—Lapac—Gračac i Knin, južnim i jugozapadnim, drum Lapac—Tuk—Udbina, zapadnim i sjeverozapadnim drum Ploča—Udbina—Bijelo Polje—Priboj—Ličko Petrovo Selo, a preko planine vodi veliki broj pješačkih puteva i staza. *P. Vujević.*

PLJEŠIVICA. 1. Planina u Hrvatskoj, između rijeka: Bregane—Breganice, južno od sjeveroistočnog kraja Žumberačke Gore, oko 10 km zapadno od trgovišta Samobora. P. zauzima sjeverozapadni dio Samoborske Gore, i nagnuta je prema sjeveroistoku. Najviši visovi su: Plješivica 780 m, Osredak (kota 653 m, kota 635 m) i zaravan Vušica 543 m, na kojoj ima kraskih pojava, kao i na brdu Ponikvi. Između Osredka i Vušice leži Veliki Dol. P. je pokrivena vegetacijom. Njenim sjeveroistočnim podnožjem prolazi drum Brežice i Samobor—Bregana— Stojdraga—Krašić —Metlika, Jastrebarsko (Jaska) i Karlovac.

2. Planina u Hrvatskoj, između potoka: Konjšćice—Sopota—Rijeke i doline Kupe, oko 8 km južno-jugozapadno od trgovišta Samobora, odnosno 7·5 km sjeverno od Jastrebarskog (Jaske). P. zauzima jugoistočni kraj Samoborske Gore. Bilo P. pruža se od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku, a s njega se izdižu tri strma, kupasta šiljka: Gaj 661 m, Plješivica 780 m, Duga Peć 646 m. Ogranci P. nastavljaju se u istom pravcu i s druge strane potoka Konjšćice, u bilu Padreš 309 m, na čijem je krajnjem sjeveroistoku Kozjaku 302 m, sagrađen od mediteranskih, sarmatskih i kongerijskih naslaga. P. je pokrivena listopadnom šumom, a jugoistočni ogranci, koji se spuštaju prema Pokupju, zasađeni su vinovom lozom i raznim žitom. Na P. ima i prirodnih ljepota, kao što je Vražja Pećina. Na vrhu P. podignuta je planinarska kuća i piramida, sa koje je vrlo lijep izgled. Zapadnom stranom P. vodi drum Samobor—Rude —Jastrebarsko—Karlovac, a jugoistočnim podnožjem prolazi drum Sveta Nedjelja—Rakov Potok—Jastrebarsko. *P. Vujević.*

PLJEVLJA, varoš u Pljevaljskom Polju, s desne strane rijeke Ćotine, Drininog pritoka. Između Lima i Tare Pljevaljsko Polje zauzima centralni položaj, a P. su jedina varoš cijele ove oblasti zapadno od Lima. Kroz P. protiče mala rijeka Breznica i ulazi u Ćotinu. Mnogobrojni ostaci stupova, nadgrobnih spomenika i zapisa, svjedoče, da je tu bilo dosta znatno naselje u doba Rimljana. U srednjem vijeku se mjesto zvalo Breznica. U Letopisu je zabilježeno, da su Turci 1452 razbili hercega Stjepana na rijeci Breznici u Hercegovini. Današnje se ime javlja u 15, a turski naziv Taslidža u 16 vijeku. Putopisci 16—19 vijeka zovu P. i srpskim i turskim imenom. Kroz P. je vodio važan put iz Dubrovnika za Skoplje i dalje. Izgleda da su P. osnovali Turci pri kraju 15 vijeka. Za tursko su doba P. bila zaduto selo, pa su se postepeno razvila kao sjedište sandžak-bega hercegovačkog. U prva su vremena bila naseljena samo muslimanima, pa su kasnije pravoslavni Srbi počeli iz okolnih sela silaziti i nastanjivati se u varoši. U 16 vijeku je u P. već bio prostran i olovom pokriven karavanseraj za odmor putnika i trgovaca. U 17 vijeku su P. porasla, bila su varoš sa nekoliko stotina kuća. Prema turskom putniku Evliji Čelebiji P. su 1682 imala 700 daskama, ćeramidima i pločama pokrivenih kuća, raspoređenih u deset mahala (ulica), od kojih pet muslimanskih i pet kršćanskih, 200 dućana, većinom puškarskih i 10 džamija. Bila su otvorena varoš bez tvrđave, stolica hercegovačkog paše. U početku 19 vijeka P. se spominju kao glavna varoš u Hercegovini. Ami Boue procjenjuje (1837) stanovništvo na 3.000 duša, većinom Srba muslimana. Dvadeset godina kasnije Hilferding u P. nalazi 6.000 stanovnika, od kojih je jedna petina pravoslavnih Srba. Po statistici iz 1913 P. su imala 7.940 stanovnika, od kojih tri četvrtine muslimana, ostalo pravoslavnih.

Od okupacije P. su dobila austrijski garnizon, te su napredovala (1880 do 1908). Varoš je uređena, i pored mnogih orijentalnih osebina, dobila je izgled srednjoevropske varoši. Sa povlačenjem trupa taj je umjetni prirast života uskoro opao. P. su vezana kolnim putevima sa Prijepoljem i preko Metaljke sa Čajničem i Sarajevom. U izradi su putevi za Bijelo Polje i Šavnik—Nikšić. Trgovinu i saobraćaj vodi najviše sa Bosnom. Izvozi se vuna, kože i stočni proizvodi, a uvozi kolonijalna i manufakturna roba. P. su sresko mjesto u užičkoj oblasti. Imaju staru srpsku gimnaziju, sud i pukovsku komandu. U blizini je na sjeveroistoku od varoši stari manastir Sv. Trojica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (Srpska Književna Zadruga, 168). *P. Šobajić.*

PNUĆA, sredovječna župa u Južnoj Srbiji, u porječju istoimene rijeke, današnje Deževke, lijevi pritok Raške, u dnu Novopazarskog Polja. Na ušću Deževke leži zaselak Pnuće, u kome ima 3 kuće sa 34 stanovnika (1921). Župa P. spominje se u povelji kralja Stevana Prvovjenčanog manastiru Žiči (1220). U povelji Arhanđelovom manastiru kod Prizrena (1348—1353) car Stevan Dušan navodi, kako je iz P. preselio u prizrensko selo Ljutoglavu pet porodica zidara i dao im manastirsku zemlju u baštinu. U srednjem dijelu stare župe P., na Deževki, pod Đurđevim Stupovima, nalazi se selo Deževa, koje ima 7 kuća s 48 stanovnika (1921). Kralj Milutin spominje selo Deževo među poklonima manastiru Banjskoj (1313 do 1318), i tom prilikom kaže, kako se ono nalazi u Rasu. Sredovječno Deževo bilo je kraljevski zamak, prijestolnica kralja Dragutina; tu je kralj Milutin na državnom saboru 1282 primio kraljevsku vlast od svog starijeg brata. U srpskim narodnim pjesmama pjeva se »kod Deževe starijeh dvorova«, a i danas ima o njima tragova u razvalinama. Stara župa P. sa selima čitavog Rasa čini sada deževski srez u raškoj oblasti. Središte deževskog sreza nalazi se u Novom Pazaru.

Literatura: J. Cvijić, Osnove III. (1911); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912); K. Jireček, Istorija Srba, I. (1922), III. (1923). *V. Radovanović.*

POBJENIK, planina u Raškoj, između rijeka: Lima-Grabovičkog Potoka (pritoka Lima)-Halugog Potoka-Sućeske-Babotin Potoka (Vrbovske Reke) - Seljašnice sjeverozapadno od Platara Planine. P. je sagrađen od trijaskih vapnenaca, verfenskih slojeva, a dijelom od eruptivnog kamenja, pretežno serpentina. Glavno bilo P. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Od Ljeskova Brda odvajaju se u suprotnim pravcima dva povijarca, jedan prema zapadu i jugozapadu, a drugi prema jugoistoku. S ovog se povijarca, kod kote 1.289 m, odvaja k istoku uža kosa, na čijem se kraju pruža pravcem sjeverozapad-jugoistok greben Kučin Vrh. Isto se tako od Međugorja odvaja k zapadu kosa Kostovo Brdo, s kotama 1.250 i 1.103 m, od Stolova na sjeveru široka kosa, na čijem je kraju Đurđevo Brdo 1.126 m, dok se od Rastovca k sjeveru odvaja duga greda, koja veže P. s Bić-Planinom. Između povijaraca i kosa usjekli su potoci i rječice svoje duboke doline, čime je P. veoma razuđen. Cijela planina je pošumljena, s izuzetkom najviših vrhova i nekoliko malih nižih partija. Građenih puteva oko P. nema. Njegovim podnožjem i preko planine vodi nekoliko staza i pješačkih puteva. *P. V.*

POBLAĆNICA, rijeka u Bosni i u Južnoj Srbiji, lijeva sastavnica Ustibarske Reke. Izvire na sjeveroistočnoj strani Kovač-Planine, s obronaka kote 1.531 m, jugoistočno od sedla Metaljke. S izvorišta teče prema jugoistoku i istoku-jugoistoku, a od kuća Rajčevića, odnosno od ušća Građašnje i Sočice, skrene pod pravim kutom i upravi tok prema sjeveroistoku, vijugajući i stalno tekući kroz kamenitu i klisurastu dolinu. Od sastava sa Sućeskom, na visini od 398 m, počinje tok Ustibarske Reke. Glavniji pritoci P. s lijeve strane jesu: Sočica, Podropice i Đurđevac, a s desne: Građašnja. Dužina toka P. je 28 km, a površina porječja 172·3 km². *P. V.*

POBOŽNI, seljački vjerski pokret među Srbima u Vojvodini i Srbiji od druge polovine 19 vijeka. Pokretač P. je hadžija Vitomir Maletin, seljak mističar iz Srpskog Padeja u Banatu (— 1873). Osim imena P. nazivaju se oni Bogomoljci i Evangelisti. Ideal im je jedna vrsta samoprijegora, u težnji za religijsko-etičkim preporodom, na čisto pravoslavnoj i srpskoj nacionalnoj osnovi. Interesiraju se mnogo za historijske zadužbine, kao narodne svetinje. Mnogi idu u hadžiluk i na velike udaljenosti. Piroćanci na pr. pohađaju u masama Sv. Goru i Frušku Goru. Strogo poste i mnogo se mole. Redovno pohađaju bogosluženja i osobito rado slušaju propovijed, čitaju i tumače Sveto Pismo, Žitija svetih i drugo na svojim sastancima po privatnim kućama, školama i crkvama, a s litijama i crkvenim pjesmama idu na crkvene slave u okolna i dalnja mjesta. Rado darivaju crkve i manastire.

Literatura: Vlad. Dimitrijević, Pobožni (1903); I. Beleslijin, K pitanju o pobožnima (Bogoslovski Glasnik, 5, 278); Monah, Pokret Bogomoljaca (Glasnik srpske patrijaršije, 1922, 258). *R. G.*

POBRATIMSTVO, družina đaka beogradske velike škole (kasnije univerziteta). Osnovana je 1/11 1867, sa ciljem da sudjeluje u radu Ujedinjene Srpske Omladine. Rad u P. bio je kao i obično u đačkim družinama: čitanje originalnih i prevedenih raznolikih sastava, i kritika i diskusija povodm toga. U početku je P. imalo dosta vrijednih članova, i rad je bio obilat. Sedamdesetih godina (1871) družina je, pod plodnijim utjecajem rada na prirodnim naukama, izdala svoj almanah, Pobratimstvo, s člancima, koji su se najviše odnosili na prirodne nauke. Od toga vremena, pa do kraja 19 vijeka, P. je više puta bilo suspendirano, obnavljano, ili je samo prekidalo svoj rad zbog političkih raspri, koje su u P. uvijek bivale vrlo jake, ili zbog nemara članova. Najživlji rad dalo je P. 1891. Tada je ono cijelu godinu izdavalo svoj časopis, Pobratimstvo, mjesečni list za književnost i nauku. 1892 izdalo je svoj almanah Pobratimstvo. 1892—1905, kada je velika škola proglašena za univerzitet, P. je malo i slabo radilo. Političke prepirke su se unosile u P., i time je ono bilo sputavano za širi i jači rad; 1906 sasvim je prestalo. Obnovljeno je 1911, i do 1914 malo je radilo, a najviše na stvaranju veza među studentima kod Južnih Slovena. Partizanstvo je i tada smetalo P. da poduzima kakav dublji, svestraniji rad ma na kome polju. — Poslije rata P. je 1920 obnovljeno samo za momenat, jer je razdor među raznim partijskim klubovima izazvao sukobe i onemogućio svaki rad u njemu. *B. Miljković.*

POBUNA BOŽIĆNA NA CETINJU. Pred kraj decembra 1918, crnogorski separatisti, pristalice bivšeg kralja Nikole, učinili su posljednji pokušaj, da ponište akt Podgoričke Velike Narodne Skupštine, t. j. da ponovo proglase kralja Nikolu u zasebnoj Crnoj Gori. Glava zavjere bio je bivši predsjednik vlade Jovan Plamenac, ali u odlučnom trenutku, kada su pobunjenici trebali zauzeti Cetinje, izvršiti prevrat i pozvati kralja Nikolu ponovo na crnogorski prijesto, Plamenac pobjegne u Crmnicu, a odatle u Italiju, bojeći se da pobuna ne će uspjeti. Pobunjenici, koji su bili pošli na Cetinje, zauzeli su gradić Njeguše i posjeli poštu, telegraf i telefon, opljačkali sva saveznička slagališta i presjekli sve telegrafske veze između Cetinja i drugih mjesta. 20/12 1918 pobunjenici su opkolili Cetinje sa svih strana, ali su tu čekali puna tri dana, da bi otpočeli borbu na badnji dan i taj dan vezali sa badnjim danom 1702, kada je izvršen pokolj poturica u Crnoj Gori. Mjesto da odmah počnu borbu, napadači su uputili Izvršnom narodnom odboru ultimatum, da im preda Cetinje bez borbe. I ako je ovaj njihov zahtjev bio odbijen, i ako je branilaca Cetinja bilo malo, pobunjenici su neprestano oklijevali, očekujući da im se pojavi u pomoć J. Plamenac, sa svojim crmničkim trupama, i J. Popović Jabučanin, s odredom saveznika, koji su, kako su pobunjenici vjerovali, bili predobiveni protiv ujedinjenja. Cetinju je međutim, u noći 23/12, stiglo pojačanje od 600 omladinaca, od kojih je veći dio uspio da probije opsadu i da uđe u sam grad. Na badnji dan u 7 sati u jutro počela je borba. Opsjedatelji, kojih je bilo oko tri i po hiljade, izvršili su napadaj, ali su na nekoliko mjesta bili suzbijeni, i ako je branilaca Cetinja bilo svega 750 omladinaca i jedna četa jugoslovenske vojske, koja je čuvala komandu Jadranskih trupa. Počela je očajna borba i napadači su na nekoliko mjesta potisnuti. U 2 sata po podne stigao je iz Kotora francuski general Venel. Napadači su onda produžili borbu, u nadi, da će pomoću generala Venela ući u Cetinje. Ali se Venel, ne uspjev da pomiri zaraćene stranke, vrati u Kotor, dok su trupe Izvršnog narodnog odbora, dobivši pojačanje, produžile goniti pobunjenike. Zarobili su 450 njih, dok su ostali uspjeli da pobjegnu pod talijansku zaštitu u Boku Kotorsku, odakle su talijanskim brodovima prevezeni u Italiju. — U isto vrijeme kada oko Cetinja, bile su borbe i oko Nikšića, ali su pobunjenici i tu potučeni. Tu su uhvaćeni najbliži rođaci bivšeg kralja Nikole, braća Petrovići, i s ostalih stotinu prvaka pobune uhapšeni u

Jusovači, gdje su proveli dvije godine, dokle nisu amnestirani.

M. Milenović.

POCERINA, predjel u sjevernoj podgorini planine Cera. (V. Podrinska oblast).

POČITELJ. 1. Mjesto u Hercegovini, na lijevoj obali Neretve. Ima 767 stanovnika. Važno je mjesto u srednjem vijeku. 1466 posjela ga je madžarska vojska, a 1471 zauzeli su ga Turci. Poslije okupacije izgubio je važnost u korist Čapljine. Ima stari grad.

Literatura: Dedijer, Hercegovina (Naselja, 6). *M. F.*

2. Selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Gospić, općina Medak; podno (589 m) Velebita, od Medka 6 km (pravac) k zapadu, kod izvora potoka Počiteljice (k Lici). 1.551 m visoki Počiteljski Vrh je od P. 4·5 km (pravac) k jugu-jugozapadu. P. ima 449 stanovnika, pravoslavnu parohiju i pučku školu. 2 km zapadno je Vuksanova gradina, zacijelo ostatak staroga grada P.

Okolina P. već je u rimsko doba bila naseljena. U srednjem je vijeku P. bio jedno od glavnih mjesta u Lici. Prvi se put spominje 1263, kad ga je kralj Bela IV. uzeo od ličkog župana Petra Mogorovića, te mu u zamjenu dao neke druge zemlje. 1332 župan ili knez P. bio je Juraj M. M(V)latković. 1345 pripadalo je P. cetinskom knezu Ivanu Nelipiću, a 1371 buškome knezu Petru de Belanti. Za vrijeme pokreta protiv kraljice Marije i njenoga muža Sigismunda P. je bio u rukama ustanika Ivana Paližne i braće Horvata, koji su poslije pobjede kod Gorjana tu zatvorili neke madžarske velikaše, a oslobodili ih Sigismundovci, krčki knez Ivan V. i krbavski knezovi Kurjakovići, prinudivši P. glađu na predaju. 1393—1527 grad je vlasništvo knezova Kurjakovića. Ban Ivan Karlović imao je u P. ergelu plemenitih konja, a ima spomena i o bogatoj knjižnici. Kasnije je grad došao u turske ruke, pa je opustio. Od grada P. stoje ostaci triju zgrada i gradskoga platna. Veća je zgrada bila 14 m duga, a 8 m široka, manja 9 m duga a 4 m široka, a zgrada pred gradskim platnom 12 m duga i 6 m široka.

Literatura: Vj. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojim obitavaju Hrvati, I. (1880), J. Devčić, Stari Počitelj-grad (Vienac, 1895); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi Hrvatske i Slavonije (1920, 206). *J. Modestin.*

3. Selo u Dalmaciji u splitskoj oblasti, benkovačkom srezu, općini ninskoj, od Nina 17 km (pravac) k jugoistoku. Ima 740 stanovnika, rimokatoličku župu i stari grad. Grad se dizao na brežuljku (još se drže dvije oble kule) na temeljima rimskog carstva. Spominje ga jedan mletački izvještaj 1662. Neko su ga vrijeme držali Turci, a po njihovu je odlasku (1684) opustio. *J. M-n.*

PODAUBSKY EUGEN, profesor na veterinarskom fakultetu u Zagrebu (26/5 1869, Pleternica, Slavonija). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Požegi i Zagrebu, a veterinarske nauke u Beču 1894. Kao aktivni vojnički veterinar služio je kod raznih pukova i tri godine u ergeli Nagy Daád-Sári (do 1898). Tada je prešao u civilnu službu u Vojniću, a iste godine u Zagreb, gdje je 1899 postao upravitelj zemaljske potkivačke škole. Od 1913 predaje plastičnu anatomiju na akademiji za umjetnost i umjetnički obrt. 1919 postao je honorarni docent anatomije i veterinarstva na gospodarsko-šumarskom fakultetu i suplent na veterinarskoj visokoj školi. Tu je 1920 postao redoviti profesor za kirurgiju, i izabran je za prvog rektora, kod pretvaranja škole u fakultete izabran je P. za redovitog profesora i prvog dekana. — P. je podigao potkivačku školu na viši stepen. Podigao je veterinarsku praksu u zagrebačkoj okolici, saradivao je u svim stočarskim pitanjima kao savjetnik zemaljske vlade. U cilju usavršavanja u stočarstvu i kirurgiji putovao je mnogo po centralnim evropskim državama. S uspjehom je saradivao u Gospodarskom društvu u Zagrebu. Svojim uspjesima u praksi, u prvom redu kirurškoj, stekao je P. veliki ugled, naročito u širokim narodnim slojevima. Radio je, osim na raznim narodnim novinama, u Veterinarskom Vjesniku, kome je bio prvi urednik (1906—1911). Od P. mnogih spisa su važniji: Aklimatizacija uvezenih rasplodnjaka, Fibroma na mesnatom potplatu, Ekstrakcija kutnjaka, Kastracija kripktorhida, Hemostaza kod operacija. *F. Završnik.*

PODBEVŠEK ANTON, pjesnik (13/6 1898, Grm, kod Novog Mesta). Svršio je osnovnu školu i gimnaziju u Novom Mestu s vojnom maturom (1917). Poslije oslobođenja studirao je na filozofskom fakultetu zagrebačkog i ljubljanskog univerziteta; apsolvirao je 1923. 1921 se posvetio novinarstvu, do 1922 bio je urednik socijalističkog dnevnika Papreja, poslije saradnik Jutarnjih Novosti, a sada Jutra. Svoje pjesme je objavljivao 1919—1921 u Dom in Svetu, 1921 u reviji Trije labodje (kao saurednik) i izdao ih je u zbirci Človek z bombami (1925). P. je najizrazitiji zastupnik književnog pravca »mladih«. Izašao je iz Zupančičevog ekspresionizma kao slikar ratnih užasa i ljubavnih osjećaja sa dubokim i intimnim osjećanjem (Granatno polje, Dom in Svet, 1919) i došao je (sa Himnom o carju mavričnih kač, Dom in Svet, 1920) do potpune negacije svakog dosadašnjeg metričnog i ritmičnog oblika, te traži nove izrazne mogućnosti.

L i t e r a t u r a: Fr. Vodnik, Dom in Svet (1925); J. Vidmar, Kritika (1925).

I. G.

PODBORJE. V. Daruvar.

PODBRADNIK je na jednoj suknenoj ili platnenoj traci nanizan srebrn novac, koji se na obodu konđe učvrsti, te ide oko obraza do pod bradom, tako, da je čitavo lice srebrnim novcem uokvireno. Izlazi iz običaja.

N. Z.

PODGOR METOHIJSKI, planinska podgorina (submontorium) u sjevernom kraju Metohije. Zahvaća izvorni predjel Beloga Drima, između Žljeba (2.243 m), Studeničke Planine (2.000 m) i Mokre Gore (2.210 m). P. M. je krajnji sjeverni dio velike metohijske tektonske potoline pod stranama spomenutih visokih planina, u velikoj izvornoj čelenci Beloga Drima. Zemljište je brežuljkasto, oko rijeka pitome ravnice. U P. M. ima najviše čisto srpskih sela i kuća mješovitog, srpsko-arnautskog, metohijskog stanovništva. P. M. broji ukupno 60 naselja. Administrativno središte ovoga kraja je Istok, koji leži u centralnom dijelu predjela. Po tome se P. M. zove i Istok. On čini sada istočki srez, sa 75 naselja (72 sela i 3 zaseoka). Selo Istok spominje se u povelji cara Dušana Arhanđelovom manastiru kod Prizrena (1348—1353). Sada postoje Veliki, Mali i Donji Istok, a sva tri sela imaju ukupno 170 kuća sa 1.435 stanovnika (1921). U povelji se do Istoka spominje vlaški katun Sinajinci (sada selo Sinaje, sa 32 kuće i 358 stanovnika), vlaški katun Dragoljevci (sada selo Dragoljevac, sa 60 kuća i 377 stanovnika) i drugi vlaški katuni. P. M. je bio u srednjem vijeku stočarska župa, radi bogatih paša na planinama iznad nje. U srednjem vijeku P. M. se zvao, kao i cijela Metohija, Hvostno. Tako se i u navedenoj Dušanovoj povelji nabrojena sela P. M. spominju u župi Hvostno. Kroz P. M. vodi mitrovičkopećki put.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912).

V. Radovanović.

PODGOR NOVOPAZARSKI, planinska podgorina u zapadnom kraju Novopazarskog Polja. Spominje se u bilješkama o Karađorđevom pohodu na Novi Pazar (1809). *V. R.*

PODGOR PRIZRENSKI, planinska podgorska župa u sjeveroistočnom kraju Prizrenskog Polja. Zahvaća izvornu čelenku Topluhe, lijevog pritoka Beloga Drima, i prostire se pod planinskim obroncima Kodža-Balkana (1.940 m) i Crnovljeve, dopirući na sjever do Duljske Presedline (915 m) prema kosovskoj župi Štimlji. Kodža-Balkan i Crnoljeva sastavljeni su od paleozojskih i mezozojskih škriljevaca, pješčenika i vapnenca, a niži dijelovi župe od slatkovodnih jezerskih sedimenata pontijske starosti, čije se naslage penju do visine do 600 m. Mnogobrojni kraci i pritoci Topluhe usječeni su kroz jezerske gline i pijesak, čije su naslage zaostale između dolina u obliku pločastog zemljišta. Očuvane su i jezerske terase, koje se penju do velikih visina (450, 530, 640 i 750 m). Iznad obrađenog neogenog zemljišta dižu se šumovite planinske strane, pod šumarcima i visokom hrastovom gorom. U nižem dijelu P. P. klima je župnija; tu na neogenom zemljištu dobro uspijeva i vinova loza.

Župa P. P. spominje se u sredovječnim spomenicima, također i glavna podgorska rijeka Topluha. Planina Kodža-Balkan (Turski, Velika Planina) zvala se onda Grmovata, i činila

je nenaseljen planinski pojas između ove župe i susjednog Sirinića, a planina Crnoljeva zvala se Bolovan (naziv po staroslovenskoj oznaci kumira), i bila je međa prema kosovskoj župi Nerodimlji. Car Dušan je svojoj zadužbini Arhanđelovom manastiru kod Prizrena dodijelio (1348—1353) skoro sva sela P. P., koja i sada većinom postoje.

Kroz P. P. prolazio je od vajkada važan kosovsko - prizrenski put, koji je još u rimsko doba spajao Ulpianu (Lipljan), Terendu (Prizren), i vodio dalje u Skadarsko primorje. Glavni prolaz od Kosova preko Crnoljeve ovamo vodi kroz Duljsku Presedlinu. U doba cara Dušana ovaj se drum zvao Veli Put, i njime je kroz P. P. išao i kolni saobraćaj. U spomenutoj povelji cara Dušana navodi se, kako Veli Put ide od Duhlja (sada Dulje) na Rečane, gdje »postoja gospodin car s koli«. — U tursko doba, radi najezde Arnauta u ove krajeve, naročito u posljednje vrijeme, kada su arnautski kačaci stalno posijedali ovaj šumoviti kraj, bio je kosovsko-prizrenski put kroz Dulje preko P. P. najnesigurniji. Kada je u proljeće 1910 turska vojska krenula sa Kosova za Prizren, arnautski su pobunjenici, pod Hasan-Huseinom i Isom Boljetincem, pokušali da ovdje zaustave njeno prodiranje.

U P. P. odvajaju se sada srpska i arnautska sela. U nižim dijelovima župe žive Arnautaši i Arnauti, koji su Srbe protjerali iz njihovih sela, pa su se oni, koliko su se održali i nisu dalje izbjegli, naselili u viša, planinska sela, na negdašnje svoje katune. No i tu su Srbi trpjeli arnautske zulume i silom su tjerani na islam. Jedno od najviših sela P. P. je Maličevo, pod Kodža-Balkanom. Značajno je, da Maličevci pripovijedaju, kako je odatle podrijetlom Karađorđev pradjed, koji je iz Maličeva pobjegao kada je ubio četiri Turčina zulumćara; grobovi tih Turaka i danas se znaju.

Administrativno središte P. P. nalazi se u Suhoj Reci, na prolazu kosovsko - prizrenskog puta preko Topluhe (Suhe Reke), gdje je glavno mjesto podgorskog sreza. Po Suhoj Reci nazvan je suhorečki barjak arnautskog bašibozuka i pljačkaša turskoga doba, koji je kao fisna organizacija obuhvaćao sela sredovječne podgorske župe.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (1912).

V. Radovanović.

PODGOR STRUMIČKI, planinska podgorina u južnom kraju Strumičkog Polja, na sjevernoj strani planine Belasice. *V. R.*

PODGOR TETOVSKI, planinska podgorina u sjevernom kraju Tetovskog Polja. Nalazi se pod jugoistočnom stranom Šar-Planine, iznad stare župe Donjeg Pologa, pred izlazom Vardara iz Tetovskog Polja i njegovom probojnicom kroz klisuru Derven. *V. R.*

PODGORA, selo u Dalmaciji, u oblasti dubrovačkoj, srezu i općini makarskoj; na Jadranskom moru, od Makarske 9 km k jugoistoku. Zaštićena od bure i sjeverina planinom Biokovom (1.762 m), a otvorena toplim morskim strujama i vjetrovima s mora, P. ima osobito blagu klimu, okolinu obraslu maslinicima i boricima, gdje i narandža i limun i druge južne biljke dospijevaju do potpune zrelosti. Divan prirodni položaj, blaga klima i balneološke osobine s 45‰ solne sadržine, čine P. ugodnim ljetovalištem i zimovalištem i vrlo podesnim lječilištem za sve hereditarne dispozicije djece. Uz 60 vrela čiste i pitke vode ima i ljekovito solno vrelo Klokun (kao Kissingen). U P. ima hotel Primordija, s 2 moderne zgrade, i češko-primorski penzion. Kroz P. teče potok Vodenica, koji i za najveće suše malo opadne. Čuven je domaći proizvod ćilima, u vrlo ukusnom narodnom stilu. Mala luka s novim dubokranom puna je većih i manjih jedrenjača. U njoj pristaju i parobrodi linije Makarska—Trpanj. Uz P. je rt Sv. Tekle, koji se daleko pružio u more, i sa svojim tamnozelenim čempresima visoko odskočio nad površinom. Tu je groblje, u kome počiva vrli rodoljub, podgorski pustinjak don Mihovio Pavlinović.

P. ima 2.351 stanovnika, rimokatoličku župu s velikom i krasnom crkvom, pučku školu, uljarsku zadrugu i seosku blagajnu.

Literatura: I. Sisarić, Podgora (Vijenac, 1923). *J. Modestin.*

PODGORAČ, mjesto u Slavoniji, u oblasti osječkoj, srezu našičkom, od Našica 10 km (pravac) k istoku-jugoistoku. Leži u brežuljastom (136 m) rodnom kraju, na sjevernoj strani Krstova, nedaleko od vode Vuke. Raskršće je drumova u Našice, u Osijek i u Đakovo. Ima 1.552 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu (šumariju grofa R. Normana), poštu i telegraf. P. se prvi put spominje 1299 u cisdravskom kraju baranjske županije, kao varoš 1407, kao grad (Kaštel) 1467. Vlastela su bili Gorjanski. 1532—1686 P. je bio u vlasti turskoj; pripadao je požeškom sandžaku. *J. M-n.*

PODGORICA, grad u Crnoj Gori, na utoku Ribnice u Moraču. Ima 8.727 stanovnika (1921). Dijeli se na stari i novi grad. Stari grad je s lijeve strane Ribnice do Morače. U njem su dva kraja: Varoš i Mićen. Varoš je starije naselje, gdje je bio grad; zahvaća zapadni dio do Morače. Mićen je istočni. Grad je bio opasan visokim bedemom, na kome su bila troja vrata, za zetski, kučki i malisorski put. Kuće su zbijene, ograđene zidom, a ulice su uske i krivudave. U trgovačkom kraju se održalo još nešto ćepenaka. U staroj P. ima pet džamija. Najveća je Glavatovića, zidana pred kraj 16 vijeka, i Adži-pašina, koju je, kao i Sahat-kulu, podigao u drugoj polovini 18 vijeka, Adži-paša Osmanagić. Većinu u starom gradu čine muslimani. Novi grad je s desne strane Ribnice, do brda Gorice, sa širokim i lijepim ulicama. Podigao se od osamdesetih godina prošlog vijeka, iza oslobođenja Zete. On se sve više širi i napreduje.

P. je staro naselje. Pod tim imenom se spominje prvi put oko 1330, a vrlo često u 15 vijeku. Mjesto Ribnica, u kome se rodio Nemanja, po svoj prilici je kasnija P. Za staru podgoričku crkvu pod Goricom, koju su Turci bili srušili, pa je kasnije obnovili, priča se, da datira iz vremena Nemanjića. P. je u vrijeme despota Đurđa bila glavno mjesto u Zeti i sjedište despotova namjesnika, vojvode Altomana, pod kojim bijahu područje grada Meduna i plemena Piperi i Vasojevići. Turci su se u P. nastanili u drugoj polovini 15 vijeka. I u njihovo je doba P. bio znatni grad. U početku 17 vijeka imala je ona oko 900 domova, od kojih većina kršćanskih. Kasnije se taj odnos izmijenio, useljivanjem muslimana i prelaskom Srba na islam. U drugoj polovini 18 vijeka P. je bila centar borbe o prevlast između bosanskog i skadarskog vezira. — Prije oslobođenja (1879) u P. su muslimani bili u znatnoj većini. Od tada se stanovništvo izmijenilo i podvostručilo; iselio se jedan dio muslimana, a P. je naseljivana iz okolnih plemena, tako da je u njoj danas više pravoslavnih (6.613 duša), nego muslimana (1.608). Katolika ima 296. Stare i poznate pravoslavne porodice u P. su: Nenezići, Lainovići, Gvozdenovići, Šestići, Popovići i dr. Iz P. je bio rodom Božidar Vuković, koji je u Mlecima osnovao prvu srpsku štampariju, izdavao crkvene knjige na slovenskom jeziku i tamo umro 1540. Među podgoričkim muslimanima ima nekoliko porodica iz Anadolije; ostalo su potomci islamiziranih Srba iz okolnih plemena i Arbanasi, većinom Grude, koji stanuju u Mićenu. Najviše su se u tursko vrijeme isticali i imali vlast u P. muslimanske porodice: Osmanagići, starinom od bratstva Martinovića, iz plemena Bajica (bila je glavarska kuća i glasovita po junaštvu, dala je i nekoliko paša), Lekići, Avdovići i Krnjići, starinom iz Gruda, Averići iz Bjelopavlića i dr.

P. je živo trgovačko mjesto u Zeti, između Brda, Stare Crne Gore i na putu od Skadra za Hercegovinu. Podgoričani su poznati u Crnoj Gori kao vrlo spretni i vrijedni trgovci. Sajmeni dani su ponedjeljak i četvrtak. P. je vezana kolnim putevima s Cetinjem i Kotorom, preko Danilova Grada s Nikšićem i Trebinjem, a preko Kolašina i Andrijevice s Peći. Od P. vodi put do Plavnice, pristaništa na Skadarskom Jezeru, gdje je podignuta i mala željeznica.

U blizini P. su razvaline stare Duklje na ušću Zete u Moraču. Na Morači je stari Vezirov most, podignut u drugoj polovini 18 vijeka. S desne strane Morače je bivši dvorac Kruševac, u kome je sada bolnica. — P. je sresko mjesto u zetskoj oblasti, ima okružni i veliki sud, osmorazrednu gimnaziju, pukovsku komandu i stovarište duhana.

Literatura: Naselja i poreklo stanovništva, 23. *P. Šobajić.*

PODGORIČANIN SOFRONIJE, krušedolski mitropolit 1710—1711 (— 7/1 1711, Karlovci). Rodom je bio iz Podgorice, u Crnoj Gori. Bio je pridvorni kaluđer, egzarh i pećki arhimandrit za patrijarha Arsenija III. Crnojevića. S njime je prešao u Ugarsku. 1694 upravljao je zvorničkom eparhijom u Bosni. 1696 poslao ga je patrijarh Arsenije III., sa mitropolitom Stefanom Metohijcem, u Rusiju, da traži pomoći i zaštite za srpski narod. 17/5 1705 posvećen je P. za pakračko-slavonskog episkopa, gdje je omeo uniju među pravoslavnim Srbima u Slavoniji. 23/4 1710 izabran je P. na saboru u Krušedolu za vrhovnog mitropolita pravoslavnih Srba pod austro-ugarskom vlašću. 2/5 iste godine poslao je on naročito poslanstvo u Rusiju da traži zaštitu.

R. G.

PODGORIČKA VELIKA NARODNA SKUPŠTINA je narodno predstavništvo Crne Gore, koje je zbacilo dinastiju Petrović-Njegoša, konfisciralo sva imanja te dinastije i proglasilo ujedinjenje Crne Gore sa Srbima, Hrvatima i Slovencima u jednu državu. Izbori za P. V. N. S. izvršeni su 8/11 1918. Svaka crnogorska kapetanija, izborna jedinica, izabrala je po 14 povjerenika. Povjerenici iz svake kapetanije birali su po dvojicu između sebe za poslanike, tako da je izabrano svega 164 poslanika. Novi krajevi: Pljevlja, Peć, Bijelo Polje, Đakovica, Berane i Tuzi poslali su također povjerenike, najinteligentnije i najnaprednije ljude, koji su zbog svoga patriotizma i slobodoumlja bili gonjeni i od bivšeg kralja Nikole i od Austro-Ugarske. Tako je u skupštinu ušlo samo nekoliko poslanika, koji su dotle vrijedili kao pristalice staroga režima.

Skupština se sastala u Podgorici 11 (24) 11 1918, a prvu sjednicu imala je odmah sutradan, 12 (25) 11. Ona se proglasila Velikom narodnom skupštinom srpskog naroda u Crnoj Gori, i izabrala je za predsjednika Savu Cerovića, bivšeg emigranta i sudiju, a za potpredsjednike Lazara Damjanovića i Savu Fatića. Čim je predsjednik otvorio sjednicu, dobio je riječ potpredsjednik Damjanović. On je u svome govoru istakao i ocrtao vjekovne težnje i želje crnogorskih Srba, pa je pozvao skupštinu da manifestira te želje. Na to je skupština odmah, bez odlaganja, izabrala odbor od 15 članova, koji je do sutradan sastavio: odluku o zbacivanju dinastije Petrović-Njegoša, odluku o konfisciranju svih imanja dinastije proglašujući ih narodnim dobrom, odluku o ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom, i preko nje s ostalom braćom Srbima, Hrvatima i Slovencima u jednu državu pod kraljem Petrom Karađorđevićem, i odluku o izboru izvršnog narodnog odbora, koji će ove odluke provesti do kraja. Sve ove odluke izglasane su jednoglasno na sutrašnjoj skupštinskoj sjednici (13/11 1918). Zatim se prešlo na izbor privremene vrhovne vlasti. Izabran je Izvršni narodni odbor od pet ravnopravnih članova. Ovaj odbor primio je dužnost 15/11 1918, i odmah je, zajedno sa skupštinom odredio 18 poslanika, koji su, na čelu sa cetinjskim mitropolitom Dožićem, odnijeli u Beograd vladi i kralju, odnosno regentu Aleksandru odluke P. V. N. S. i skupštinsku adresu.

Kada je 14/1 1919 međusaveznička komisija stigla u Crnu Goru, da vidi pravo raspoloženje naroda (jer su zelenaši neprestano širili vijesti, da je narod protiv ujedinjenja) P. V. N. S. se ponovo sastala i ponovo je, kao i cio narod, manifestirala svoju jednodušnost za ujedinjenje. Toga dana skupština je u Podgorici jednodušno i jednoglasno izrazila povjerenje Izvršnom narodnom odboru, i ostavila mu neograničenu vlast u dalnjem radu. Osim toga, proglasila je vojvodu Stevu Vukotića, u znak priznanja, velikim narodnim vojvodom, a ostale članove Izvršnog narodnog odbora delegirala je da, pored te dužnosti, predstavljaju Crnu Goru u Privremenom narodnom predstavništvu u Beogradu. 23/4 1919 sastala se po treći put P. V. N. S., primila je ostavku Izvršnog narodnog odbora, koji je bio završio svoju misiju, i vlast nad Crnom Gorom prenijela na povjerenika vlade iz Beograda. *M. Milenović.*

PODGORINA obuhvaća gornje tokove Kolubare, Jadra i Tamnave. Sa Kolubarom ima 134 naselja. (V. Valjevska oblast).

Literatura: Lj. Pavlović, Kolubara i Podgorina (Naselja, 4).

V. D.

PODGORJE. 1. Zapadna, primorska strana planine Velebita. Spominje se prvi put 8/7 1070 kao podgorska župa (iuppa sub alpibus) u povelji kralja Petra Kresimira IV., kojom utvrđuje područje crkve rapske (Rab). O autentičnosti povelje može se sumnjati; geografski podaci ipak vrijede: Podgorska se župa protezala od grada (castrum) Stinice do rijeke Koprive i crkve Sv. Jurja u Ravni. Stinica je poznato mjesto, sada selo, kod Jablanca, rimska Ortopula. Rijeka Kopriva današnja je Zrmanja, uz koju je još 1441—1531 pod gradom Obrovcem stajao benediktinski samostan i crkva Sv. Jurja od Koprive ninske biskupije. Tamo je još i danas selo Ravanjska, negdašnja Ravna. Namjesnik ninskog biskupa, Antonije Rajmundo, koji je te krajeve dobro poznavao, navodi u svom opisu ninske biskupije (1531) u P. ili podgorskoj župi ova mjesta: castrum Obrovaz cum suburbio, monasterium S. Georgii de Kopriva, castrum Racich, castrum Vegae, oppidum Scrissi, castrum (villa) et parochia Cessarizza, castrum Jablanaz. Obrovac na donjoj Zrmanji, bio je često stolica krbavskih knezova Kurjakovića, dok ga nisu osvojili Turci (januara 1527).

Grad Račić pripadao je porodici Radčića ili Račića od plemena Mogorovića u Lici. 1497 držao je grad Ivan Račić, koji je 1495 bio rotni sudac plemenitoga stola u Lici, što se bio sastao u Skupini. Castrum Vegae podsjeća na rimsku Vegiju (Vegium), koja se nalazila negdje u P. i na Većku kulu, koja se uz potok Veliku Paklenicu, sred starih razvalina, diže u vis. — U narodnome pričanju o kralju psoglavu i o narodu psoglavaca, što se priplela o Većku kulu, sačuvala se, izgleda, uspomena na Mongole ili Tatare, koji su progoneći kršćanskoga kralja (Belu IV.), poraženi u velebitskom P. Oppidum Scrissi, današnji (Karlo)Bag, spominje se na početku 14 vijeka. Taj je kraj najprije (već oko 950) pripadao plemenu Tugomirića, kome ga je prije 1307 oduzeo ban Pavao I. Šubić. Po padu Pavlova sina, bana Mladena II. (1322), zauzeli su Bag krbavski knezovi Kurjakovići i dali su ga svome rođaku Petru Desislaviću, koji se nagodio sa Zadranima, pa je polovinu prihoda od baške trgovine dobivao on, a drugu polovinu knez, koga su slali Zadrani. 2/11 1387, kad su knezovi Kurjakovići potvrdili baškoj općini stara prava slobode, veli se: terre nostre. Scrisie siue Bagh. 12/11 1460 žitelji se Baga zovu Bagužani, a knezovi Kurjakovići gospoda baguška i suci baguški. 1480 oteo je Bag Kurjakovićima kralj Matija Korvin; 21/12 1481 potvrdio je on općini sve povlastice i prava, što ih je imala. Poslije smrti kralja Matije (1490) Bagom su opet zavladali knezovi Kurjakovići i njihov rođak knez Anž Frankopan.

Najsjevernije mjesto ninske biskupije, po opisu Antonija Rajmunda, bio je grad (ili selo) i župa Cesarica. Ime jamačno potiče od drevne crkve, posvećene Sv. Jeleni carici. Oko 1500 došlo je do spora oko Cesarice između ninske i senjske biskupije.

P. ili Podgorskoj župi pripadao je odavna i Jablanac (1179 Ablama), koji se, izgleda, podigao na mjesto zarana opustjele Stinice, koja se poslije 1070 spominje još u povelji kralja Kolomana 1111.

Dok je ime P. historijski utvrđeno i za niži primorski kraj Velebita, neki ga moderni istraživači ograničuju samo na viši pojas planine, od 500 do 1.000 m nad morem, a kraj ispod 500 m zovu Primorje.

Od prirodnih znamenitosti P. vrijedi da se istaknu draga Zavratnica, »hrvatski fjord«, od Jablanca k jugu; sutjeska Velika Paklenica, kod Starigrada, duboko se usjekla u trup Velebita do pod Crljenoga Kuka (1.563 m); njom teče i u njoj ponire potok, premda se ona otvara k moru, i Tulove Grede, više Obrovca, građene od vapnenaca kredne formacije, vrlo bizarnih oblika.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku. 3 Podgorska župa ili Podgorje (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. VI.); R. Simonović, Velebit (najljepša hrvatska planina) (Hrvatski Planinar, 1914).

2. Kraj pod Plešivicom (Okićkom, 780 m), omeđen na istoku potokom Okićnicom (prema Kupčini-Kupi), na jugu i donekle na zapadu Kupom uz vodu do ključa kod Trga (Ozlja), odakle se dalje vijuga zapadna međa do izvora Bregane, a odatle sjeverna međa do izvora Okićnice. P. je bila starohrvatska plemenska županija;

spominje se od kraja 12 do početka 14 vijeka. Središte i branik županije, stolica izabranoga župana, bio je grad Podgorje (castrum 1283), kasnije castellum sive turris Podgorija, turris lapidea, danas razvaline Turanj (kula), više Sv. Jane, od Jastrebarskoga 7 km (pravac) k sjeverozapadu. Poznato je više hrvatskih bratstava ili rodova u P., koji se spominju od 13 vijeka: Pribići, 1244 su postali plemići, te su sa svojim posjedom izuzeti ispod županske vlasti i zavisnosti od grada P., Cvetkovići, Domagovići, Draganići, Krašići i dr. Ta se imena i danas ozivaju u mjesnim imenima. Locum fori, mjesto gdje se narod sakupljao na trg, sajam, zborove, sudove i svetkovine, po svoj je prilici Jastrebarsko, koje je 1257 dobilo privilegij kraljevske slobodne varoši, te također izuzeto ispod uprave i sudbene vlasti podgorske županije. Mimo ostala, znatna su mjesta bila u podgorskoj županiji: Biskupec, posjed zagrebačke biskupije, sa crkvom Sv. Petra 1334, danas Petrovina, Slavetić, Sv. Jana (Gorica), Toplica (gdje izvire 26° C topla voda), Plešivica (Prilipje). Razvaline grada Lipovca, pod koji je negda spadalo P., nalaze se iza gore Plešivice, na 589 m visokom brijegu. Potok Rijeka, što teče kroz Jastrebarsko, zvao se Podgorje (Podgoria fluvius, 1257). Poznati su podgorski župani: Stjepan 1201, Aleksandar 1249, 1258 i 1259, koji je bio i banovac (vicebanus) i sudac zagrebački, Herbort 1264.

Krajem 13 vijeka dogodila se s podgorskom županijom znatna promjena. Kralj Andrija III., da steče što odanijeg pristašu, darovao je 1293 Radoslavu (Babonićn), banu cijele Slavonije, — terras Vrbas, Glaž, Petrinju, Vinodol (kod Petrinje), Želin, Podgorje i Samobor s gradovima. Tako je podgorska županija došla u vlast bana Radoslava, kao njegovo privatno vlasništvo, nasljedno imanje roda Babonića. Od tada postoji podgorska županija samo po imenu. Kao gospodari P. čini se da Babonići nisu smatrali središtem zadobivenoga teritorija stare podgorske županije grad P., već grad Lipovac, koji je 1283 kupio Radoslav od Ivana, sina Jarosavljeva. Grad je Lipovac gospodario P. Kasnije su Babonići, kao protivnici kralja Karla (Roberta), izgubili P., poslije 1330 i grad Lipovac. 1349 sjedio je u Lipovcu kastelan bana Nikole Seča, koji je u ime banovo upravljao ne samo Lipovcem već i cijelim P. Posljednji trag života podgorske županije nalazimo 1345, kad je Draganus, filius Rados iobagionum de Podgoria comes darovao jastrebarskoj općini i tamošnjoj crkvi Sv. Nikole svoj posjed Černilovac. Dragan Radošević nije bio župan P., kako su bili stari župani prije 1293, već je bio župan podgorskih bratstava, njihov zastupnik i branitelj, koga su bratstva sama birala, a feudni ga je gospodin (u gradu Lipovcu) potvrđivao ili možda čak i sam postavljao.

Područje stare podgorske županije pripada danas politički oblasti zagrebačkoj, a crkveno zagrebačkoj nadbiskupiji i to goričkom arhiđakonatu. Gorički arhiđakon Ivan sastavio je 1334 znameniti popis župa (tada) zagrebačke biskupije, u kome nabraja i 11 podgorskih župa.

Namjesto staroga imena P. danas se upotrebljava (naročito za kraj oko Sv. Jane i Slavetića) sinonim Prigorje, pod kojim ga je s jezičnoga i folklorskoga gledišta, opisao profesor V. Rožić, i sam rođeni Prigorac. Prigorci su kajkavci i za sebe vele da govore rvacki.

L i t e r a t u r a: E. Laszowski, Stara hrvatska županija podgorska (Rad, 138) i Podgorje Turanj (Hrvatske povjesne građevine, 1902); V. Rožić, Kajkavački dijalekat u Prigorju (Rad, 115, 116 i 118) i Prigorje (Zbornik za narodni život i običaje, 12 i 13).

3. Ljetopisac pop Dukljanin (iz druge polovine 12 vijeka) navodi u Crvenoj Hrvatskoj posebnu oblast P. (Submontana), sa nekih 10 župa: Onogošt (Nikšići), Morača, Komarnica, Piva i dr. (sada u zetskoj oblasti). To je P. relativno visoko; nad njim se ističe visinom golem Durmitor (2.534 m).

4. Kraj na južnoj strani poluotoka Pelješca (Sottomonte), podno gore Sv. Ilije (961 m), od Orebića k zapadu. Zove se i Karmen, po staroj župskoj crkvi Bogorodice Djeve Marije od Karmena. Zaprema samo 5 km² površine, sa 160 stanovnika. 2 km od Orebića k zapadu, a otprilike 600 m daleko od obale dosta strma izlaza, u prisoju Sv. Ilije, leži samostan P. »u fratara«, sagrađen 1470, sa crkvom Velike Gospe. *J. Modestin.*

PODGORNIK FRAN, publicist (1846, Čepovan, Goriška — 16/9 1904, Beč). Studirao je gimnaziju u Gorici, a u Beču klasičnu i komparativnu filologiju, arheologiju i filozofiju. Rano se bacio na politiku. Bio je najprije urednik goriške Soče, a stupio je u politiku s brošurom Delavski prijatelj (1886), u kojoj je radnicima preporučivao samopomoć. Izdavao je 1888—1899 Slovanski Svet, u Beču 1900, sa St. Radićem i Sv. Pribićevićem, Glas ujedinjene hrvatsko-srpske i slovenačke omladine, 1899 do 1904 Slavisches Echo. Bio je saradnik Parlamentär-a. Bio je među prvim propagatorima ruskog jezika i književnosti među Slovencima, u politici pak slovenofil staroga kova i priličan fantast. Utjecaj P. glasila, Slovanski Svet, kojega je najprije sa mnogim preprekama izdavao u Trstu, kasnije u Beču, osjeća se među Slovencima još danas. *J. G.*

PODGORSKA VIKA, glumica zagrebačkog Narodnog kazališta (13/5 1898, Bistrica u Rožu, Koruška). Do 1915 živjela je u Gorici (današnjoj Venezia Giulia), gdje je svršila i dva tečaja preparandije. Škole je nastavila u Innsbruck-u (učila je trgovačku akademiju). 1919 posjećivala je dramatsku školu H. Nučića u Mariboru; tu je i angažirana. Od 1921 je u Zagrebu, gdje je zauzela jedno od prvih glumačkih mjesta. Igra Reginu u Ibsenovim Sablastima, Kosovku djevojku u Vojnovićevoj Jugovićki, Nastju u Dnu života i Katjušu u Tolstojevom Uskrsnuću. *N. A.*

PODGRAĐE. 1. Seoce u Dalmaciji, u oblasti splitskoj, srezu i općini benkovačkoj, od Benkovaca 5 km k jugoistoku. Nekada je P. bilo veće i znatnije mjesto, središte županije Luke (1428 rotni sud). Do 1204 tu je bio samostan templara, do 1352 samostan dominikanaca. Povrh brijega kod P. vide se znatni ostaci grada Asseria, osnovanog još od Grka (Pharana), ograđenog golemim kiklopskim zidovima. To je bilo znamenito rimsko mjesto, municipium, čiji su stanovnici imali ius italicum (spominju se gradski duumviri, auguri, flamini). Tu je 114 podignut slavoluk u počast caru Trajanu, koji je, po svoj prilici, tuda prošao, idući 103 na Dačane.

L i t e r a t u r a: Fra S. Zlatović, Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji (Starohrvatska Prosvjeta, II.); G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Nastavni Vjesnik, 27). *J. M-n.*

2. V. Poljica 2.

PODIBAR, predjel u podgorini Crnoga Vrha, pri ušću Ibra u Zapadnu Moravu. (V. Raška oblast). *V. D.*

PODLAPAC (PODLAPAČA), selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, srezu udbinskom, od Udbine 12 km (pravac) k sjeverozapadu. Leži u polju, koje zaprema 9·74 km², a visoko je 657 do 700 m. Ima 1.513 stanovnika, poglavarstvo općine (5.004 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. — Grad Podlapčec spominje se u ugovoru 10/8 1509, kad je knez Ivan Torkvat Karlović udavao svoju sestru Jelenu za Nikolu Zrinjskoga, među Ivanovim gradovima. U ponovljenom ugovoru (1522) ne spominje se više, jer su ga Turci bili oteli knezu Karloviću. Poslije oslobođenja od Turaka vlastela su u P. bili Holjevci, od kojih se kapetan Ivan Holjevac spominje za bunjevačke bune 1728. Nasljednici Holjevaca, Puškarići, zanemarili su grad i on se porušio. *J. M-n.*

PODLAPAČKO POLJE, krasko polje u Hrvatskoj, zapadno od polja Krbave, a istočno od Ličkog Polja. Ograničeno je sa svih strana brdima. Na sjeveru se dižu: Podovi 1.199 m, na jugu: Markov Vrh 1.002 m i Metlica 832 m, a na istoku: Goli Vrh 913 m, Ljutica 948 m, Vijenac 839 m, Brdine 736 m. Polje se pruža od sjevera prema jugu, u kome se pravcu sužava. Dugačko je 7 km, široko do 3·2 km, a površina mu je 9·74 km². P. P. leži na apsolutnoj visini 657 do 700 m, i dno mu je vrlo neravno. Erozionom snagom gorskih potoka, koji s okolnih strana teku s velikim padom, stvorena su u P. P. tri omanja polja, i tri manje-više samostalna hidrografska područja. To je omogućeno obilnim kišama, koje u tim krajevima padaju. Na sjeveru, skoro sredinom P. P., teren je izdignut (Lipovi Vršćić 677 m, Cigansko Brdo 687 m), te je na zapadu nastalo Jagodnje Polje, s dva ponora, a na istoku Svračkovo polje, s jednim ponorom, dok je na jugu potokom Strumcem stvoreno polje Budžak, u

kome je jedan ponor. U godinama normalnih količina kiše nastaje u oktobru ili novembru u sva tri polja poplava, i pojave se tri mala, samostalna jezera, duboka 2—3 m, ali se održavaju tek nekoliko dana, kad sva nagomilana voda otekne kroz ponore. Samo u izuzetno kišovitim godinama biva cijelo P. P. poplavljeno, ali i tada relativno kratko vrijeme.

Ekonomske prilike u P. P. nešto su bolje nego u Krbavi. Dno polja čine vapnenci, ali su mjestimice pokriveni nanosima gorskih potoka, koji predstavljaju plodno zemljište. Ono je zasijano raznim kulturama, dok je vapnenačko kamenje, koje ga uokviruje, pusto i nago. O plodnosti P. P. svjedoči gustoća naseljenosti. Tu ima svega dva, ali dosta velika, naselja: Podlapac, s 332 doma i 1.513 stanovnika, i Svrakovo Selo, sa 185 domova i 809 stanovnika. Svega je na P. P. 2.322 stanovnika, što odgovara gustoći od 235 na 1 km^2. Osim toga, u jednoj kući živi 4—5 lica, dok ih na Popovu Polju živi dvaput više. Južnim dijelom P. P. prolazi drum Korenica—Bunić—Podlapac—Gospić i Udbina, a preko polja i njegovim obodom vodi nekoliko staza.

L i t e r a t u r a: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, V., 1903/04).

P. Vujević.

PODMILŠAK-ANDREJČKOV JOŽE, pripovjedač ((25/3 1845, Krašnja — 24/12 1874, Ljubljana). Svršio je u Ljubljani 7 razreda gimnazije (1860 do 1867), ali je morao poslije tri godine u vojsku (u Komoran i Brno). 1871 P. je bio više mjeseci trgovački pisar u Celovcu, dobio je u decembru službu kod pokrajinskog odbora u Ljubljani, svršio je, krajem 1872, u Trstu telegrafski tečaj i stupio je 1/1 1873 u službu kod glavnog telegrafskog ureda u Trstu. Tu se razbolio, i na putu sa bolovanja je umro. — P. je počeo 1864 sarađivati u Slovenskom Glasniku, najprije štampanjem narodnih pjesama i pripovijedaka, a od 1865 i samostalnih spisa. Radio je za Mohorjevu Družbu, Besednik, Zoru, Maticu Slovensku, Slovensku Taliju. Pisao je vrlo mnogo: povijesti, sličice iz seljačkog života, putopisne, geografske, historijske crtice, pjesme, prijevode. Važniji su mu spisi: Matevž Klander (Slovenski Glasnik, 1866), Ubežnik (Slovenski Glasnik 1867), Spiritus familiaris, Zgodovina motniškega polža, Pregor Koščenina (Slovenski Glasnik, 1868), Žalost in veselje (Slovenske Večernice, 21, 1870), Sabinka, slovenska junakinja (1876), Popotni listi (Slovenski Glasnik, 1867), Od Ljubljane do Komorna (Slovenski Glasnik, 1868) i dr. — P. je bio vrlo talentiran pripovjedač, promatrač i dobar realističan slikar, iz škole Jurčića, ali je pisao previše brzo, i svoje spise nije ispravljao i dotjerivao. Zato mu je kompozicija većim dijelom nedotjerana, a stil često puta slab.

L i t e r a t u r a: Gr. Jereb (Ljubljanski Zvon, 1884); Izbrani spisi u Narodnoj biblioteci (12, 18, 20, 35 do 38, uvod R. Perušek).

I. Grafenauer.

PODOFICIRSKA ŠKOLA. Za stvaranje obrazovanog podoficirskog kadra postoje P. Š. za sve rodove vojske i za sve struke. P. Š. je stručni naučni i odgojni zavod-internat, u kome pitomci dobivaju besplatno sve, što im je za život i obuku potrebno, a za to se obvezuju, da po svršetku škole služe u vojsci dvostruki broj godina, provedenih u školi. Nastava, red, prava i dužnosti pojedinaca, regulirani su Uredbom o P. Š. Nastavnici su komandanti bataljona, komandiri četa i vodnici dotične P. Š., a tako isto i honorarni profesori iz vojske i građanstva. Komandanti za P. Š. uzimaju se iz građanstva i vojske. Uvjeti su propisani Uredbom. Prijamnog ispita nema. Zbog rđavog vladanja i neuspjeha u naukama, pitomac se otpušta iz P. Š. i prevodi u trupu na dosluženje roka. Kao vojnička ustanova P. Š. podložena je svima zakonima i uredbama, kao i ostala vojska. Svi pitomci, koji stupe istog dana, čine klasu, koja nosi redni broj od 1.

P j e š a d i j s k a P. Š. osnovana je u Beogradu 9/8 1889, s jednogodišnjim kursom od tri tečaja, kaplarskim (3 mjeseca), podnaredničkim (4 mjeseca) i naredničkim (5 mjeseci). Na završetku svakog tečaja polagan je tečajni ispit, koji je davao pravo na proizvedenje u dotični čin. Ova prva P. Š. popunjavala se vojnicima stalnog kadra cijele pješadije, koji su svršili najmanje dva razreda srednje škole, završili regrutsku obuku i odslužili još tri mjeseca u kadru. U I. klasu primljeno je 230 pitomaca, od

kojih je svršilo 78 sa položenim naredničkim i 38 sa položenim podnaredničkim ispitom. 1890 promijenjena je Uredba i u P. Š. primani su pitomci i iz vojske i iz građanstva, a kurs je povećan na dvije godine, sa 4 tečaja. Od II.—IX. klase kurs je ostao 2 godine, od IX.—XV. klase kurs je smanjen na 1½ godinu, od XV. klase do rata 1914 kurs je opet povećan na dvije godine.

Za vrijeme ratova 1912—1913 P. Š. je prestala da radi, a pitomci su upućeni u jedinice. Po svršetku rata XXII. klasi je priznato da su svršili P. Š., a XXIII. klasa je vraćena da dovrši školu u Kragujevac. Zbog velike potrebe podoficira 5/5 1914 otvorena je u Skoplju još jedna P. Š., sa nazivom Skopska P. P. Š., a dotadanja je premještena u Beograd, sa nazivom Beogradska P. P. Š. Početkom rata 1914—1918, beogradska P. P. Š. uputila je sve pitomce u jedinice i prestala je da radi, a skopska P. P. Š. premještena je 1915 u Bizertu (Afrika), gdje je produžila rad, i 1918 odaslala jednu klasu (400 podoficira) u jedinice na frontu, a drugu klasu, regrutovanu u toku rata, dovela je u Skoplje, gdje je produžila rad kao 3. P. P. Š. Pri P. P. Š. ustrojena je (prvi put) 1/8 1903 i đačka četa, u kojoj su spremani đaci (sa svršenom srednjom ili stručnom školom) za rezervne oficire. Ova je četa bila pri P. P. Š. do Svjetskog Rata (1915), a kasnije (1917) je obnovljena kao kurs za rezervne oficire pri skopskoj P. P. Š. u Bizerti.

Poslije Svjetskog Rata beogradska P. P. Š. primila je 1/5 1919 XXVI. klasu, ali kako nije mogla da primi potreban broj pitomaca, otvorene su još dvije P. P. Š., tako da je svaka armijska oblast imala po jednu. — Od 12/11 1919 P. P. Š. dobile su nazive prema svojoj armijskoj oblasti: I. P. P. Š. (Beograd), II. P. P. Š. (Sarajevo), III. P. P. Š. (Skoplje) i IV. P. P. Š. (Zagreb). I. P. P. Š. dobila je 12/11 1919 naziv I. P. P. Š. prijestolonasljednika Aleksandra, a 1922. I. P. P. Š. Kralja Aleksandra. Trajanje kursa je svedeno na 1½ godinu, a od 1924 je opet povećano na 2 godine.

Za 37 godina postojanja I. P. P. Š. pustila je 32 klase s ukupno 4.205 svršenih pitomaca. Sada su u I. P. P. Š. Kralja Aleksandra XXXIII. i XXXIV. klasa, s ukupno 807 pitomaca. — II. P. P. Š. počela je da djeluje 1/10 1919, a prestala je 30/6 1923, pustivši 4 klase, s oko 1.000 svršenih podoficira. Ponovo je otvorena 1/10 1926 u Bileću, i primila je klasu sa 372 pitomaca. — III. P. P. Š. primila je, po svome povratku iz Bizerte u Skoplje XXVII. klasu od 611 pitomaca, ali je 1/5 1923 prestala djelovati. — IV. P. P. Š. počela je djelovati 7/5 1920, i do sada je pustila 5 klasa, sa 893 svršena podoficira. Sada su XXXIII. i XXXIV. klasa (sve P. P. Š. imaju isti brojni naziv klasa) sa 623 pitomca.

A r t i l e r i j s k a P. Š. osnovana je u Beogradu 1/11 1889, s dvogodišnjim kursom. U prvu klasu primljeno je 74 pitomca. Do 1898 bila je ona u Beogradu, a poslije toga u Kragujevcu, gdje je ostala do Svjetskog Rata. Do rata 1912 pušteno je 20 klasa, s ukupno 1.214 podoficira. XX. klasa upućena je u rat kao kaplari. — 1907 su pri A. P. Š. bile tri đačke baterije. XXI. klasa primljena je 1/11 1913, sa 145 pitomaca, i ona je upućena u rat 1914 kao kaplari. Za vrijeme ratova A. P. Š. nije radila, već je poslije Svjetskog Rata (1/10 1919) obnovljena, sa nazivom I. A. P. Š. u Kragujevcu, i II. A. P. Š. u Ljubljani. II. A. P. Š. premještena je u Maribor, a 12/4 1924 I. A. P. Š. u Ćupriju, kuda je 6/11 1924 premještena i II. A. P. Š., te su se obje slile u jednu, s nazivom A. P. Š. 1/10 1926 ponovo je počelo djelovati jedno odjeljenje A. P. Š. u Mariboru. — Od obnovljenja do sada pušteno je VIII. klasa, s 1.720 podoficira. Sada su u A. P. Š. XXVIII. i XXIX. klasa, sa 391 pitomcem.

I n ž e n j e r s k a P. Š. osnovana je 1/11 1896, i djelovala je u sastavu A. P. Š. u Beogradu do 1898, kada je odvojena i premještena u Niš. Kurs je stalno bio 2 godine. Do rata (1913) pušteno je XV. klasa. — Za vrijeme rata I. P. Š. nije radila, a obnovljena je 1/10 1919 u Zagrebu, pa je 1921 premještena u Maribor. Dosad je puštena XXI. klasa, s 550 podoficira (od 817 primljenih). Sad se nalaze XXII. i XXIII. klasa, s oko 100 pitomaca.

K o n j i č k a P. Š. osnovana je 19/2 1899 u Nišu, s dvogodišnjim kursom. U I. klasu primljeno je 60 pitomaca, a svršilo ih je 38. Od 1905, kad je stupila II. klasa, K. P. Š. premještena je u Beograd, gdje je ostala do rata 1912. Do toga vremena svršilo je VI. klasa, sa 128 podoficira i 75 kaplara,

koji su upućeni u pukove. — Za vrijeme ratova K. P. Š. nije djelovala. 1/10 1919 je ponovo otvorena u Velikom Bečkereku, a odmah iduće godine premještena je u Suboticu, gdje je ostala do 1925, kada je premještena u Niš. Od 1919 svršile su IV. klase, sa 366 podoficira. Sad se nalaze u K. P. Š. XI. i XII. klasa, s 246 pitomaca.

Od P. Š. pojedinih struka dosad je otvorena Vojno-sanitetska škola, koja djeluje od 7/1 1922 u Beogradu. Dosad su puštene III. klase, sa 103 podoficira. Sada se nalazi IV. i V. klasa, s 81 pitomcem. Od ostalih P. Š. ona se razlikuje u tome, što za stupanje u nju kandidat mora imati svršena 4 razreda gimnazije i što se pitomci puštaju po završetku škole kao bolničarski narednici.

Bolničarska P. Š. djeluje u Nišu, s istom organizacijom kao i P. Š. drugih rodova vojske. Kurs je 2 godine. Svršeni pitomci se raspoređuju u bolničke jedinice kao podnarednici.

Veterinarska P. Š. djeluje od 1925 u Beogradu. *V. Belić.*

PODOLSKO GOVEDO potiče iz jugozapadne Rusije, naročito iz Podolije i Volinije. Nalazi se u Galiciji, Rumunjskoj, Bugarskoj, Madžarskoj, a kod nas u Vojvodini, Srbiji, Makedoniji, i kao zakržljali tip, u Posavini. P. G. je čisti potomak tura (bos primigenius), te predstavlja primitivnu pasminu. Prema tome kasno dozrijeva, te je izraslo tek sa 6 godina. U hrani je vrlo skromno, konstitucionalno je vrlo tvrdo. Najbolja je to marva za rad, što se već pokazuje u gradi tijela, naročito u plećima (lopatice). Glavu krase dugi rogovi, koji dosižu kod volova dužinu do 150 cm. Krave imaju 450—550, a bikovi 700—900 kg. Meso je dobro od mladih životinja, dok je od starih grubo i tvrdo. Tovnost je slaba, mast se uglavnom staloži u trbušnoj šupljini. Koža je dobra, te daje debelu i odličnu kožu za industriju. *S. U.*

PODRANSKO JEZERO. V. Lovćensko Jezero.

PODRAŠNIČKO POLJE, krasko polje u Bosni, sjeverozapadno od Mrkonjića Grada, odnosno Jajca, a južno-jugozapadno od Banje Luke. Ograđeno je sa svih strana planinama. Na sjeveru je Kuk-Planina (Blatina Glava 916 m, Prisoje 925 m), na jugozapadu Dimitor (Lisina 854 m, Javorac 1.332 m, Dimitor 1.438 m, Kozja Strana 1.311 m), na jugu i jugoistoku Lelejnica 970 m i Rustina Gradina 992 m, dok se na sjeveroistoku diže Dubička Gora (Rajanovo Brdo 1.120 m, Rajakovica 1.100 m, Jasenovo Brdo 923 m). Polje je dugačko 10 km, široko do 3 km, a površina mu je 16·9 km^2. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, a na južnom kraju od sjevera na jug. Dno P. P. je na apsolutnoj visini 724—760 m, i nagnuto je prema sjeveroistoku. Pokriveno je neogenim tvorevinama: rastresitim komadićima crvenog pješčenika i pijeskovina. Okvir polja na jugozapadnoj strani sagrađen je od paleozojskih škriljevaca, vapnenaca i pješčenika, naročito devonskog crvenog pješčenika, dok na suprotnoj strani prevladuju trijaski vapnenci. S ravnine polja diže se također nekoliko kamenitih glavica. P. P. je prilično bogato vodom, jer s jugozapadne i južne strane teče nekoliko gorskih potoka. Glavna rječica je Podrašnička Rijeka, koju čine tri potoka na južnom dijelu polja: Mračajski Potok, Zelenikovac i Gradski Potok. Od njihova sastava Podrašnička teče prema sjeveru-sjeverozapadu, držeći se jugoistočnog oboda, a na donjem toku skrene na sjeveroistok i ponire u Uviru, širokom oko 8 m, na visini od 724 m. Kod tog zavoja se u Podrašničku ulivaju Srbolovac Potok i Čađavica, koji izviru na Dimitoru iz dosta jakih vrela. Na sjeveru u ponor Kotoraču poniru dva druga gorska potoka, Dereza i Zalužnica, koji navodnjivaju sjeverozapadni kraj P. P. Potok Đon izvire više Orahovljana, između Lisine i Javorca, teče prema istoku-sjeveroistoku, ali nedaleko čini bifurkaciju: razgrana se i lijevim krakom utiče u Derezu, desnim u Čađavicu.

Pri topljenju snijega i za kišne periode nastane na P. P. poplava, koja traje nekoliko dana, i iz vode vire samo vrhovi najviših glavica. — Najveća naselja na P. P. su Podselo (66 domova, 484 stanovnika), Mralaj (53 doma, 407 stanovnika) i Podobro (54 doma, 403 stanovnika). Sjeveroistočnim krajem polja prolazi drum Banja Luka i Ključ—Čađavica Han—Mrkonjića Grad—Jajce.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, V., 1903/04).

P. Vujević.

PODRAVINA, nizina uz rijeku Dravu, od gorskog proslapa kod Zavrča, između Slovenskih Gorica i Haloza na zapadu, do utoka Drave u Dunav niže Osijeka na istoku. S obje strane Drave P. pripada našoj državi, od Zavrča do izliva Mure u Dravu kod Legrada; odatle do malo niže Donjega Miholjca, samo desna strana P. (i otok Ždala) u našoj je državi, a lijeva u Madžarskoj; dalje od Donjeg Miholjca opet obje strane pripadaju našoj kraljevini. Na sjeveru P. je više otvorena prema Podunavlju (na horizontu kod Pečuha gora Meček 682 m), dok je na jugu rastavljaju od Posavine Ivančica (1.061 m, najviši kamivao u Međurječju), Kalnička Gora, niska Bilo-Gora, Crni Vrh, Papuk i Krndija. Istočni kraj P. bilježi Aljmaška Planina (190 m), u ključu Dunava, niže dravskoga ušća. Između Krndije i Aljmaške Planine, u plosnom i močvarnom području rijeke Vuke (k Dunavu), P. neposredno prelazi u Podunavlje. Niski (samo 25 m velik) Đakovački izgrbak, što se odvio od Požeškoga Gorja prema Vinkovcima, rastavlja Dravsko-dunavsku nizinu od Posavine. Kod Vinkovaca gotovo nema razvođa. Halozi i Slovenske Gorice rastavljaju od P. preko 200 m visoko Ptujsko Polje.

P. pripada ravno Međumurje, kraj između Drave i donjega toka rijeke Mure, njenog najznatnijeg pritoka s lijeve strane. No pod P. se obično razumijeva samo njena desna strana, kojom teku k Dravi neznatniji pritoci: Bednja, Koprivnica, kanalizirana Bistra, pojačana kanaliziranom Komarnicom, Vočinka, Karašica, pojačana Ručicom, i dr. manje. Tako na desnu stranu Drave ograničena P. zaprema 3.750 km². Ona se pružila, gotovo paralelno s Posavinom, pravcem od zapada-sjeverozapada k istoku-jugoistoku 265 km u dužinu, dok je zavojiti tok Drave kroz nju dug 306 km.

Kako se gore i njihovi ogranci ovdje primiču Dravi, ondje opet od nje odmiču, različna je veličina P. U P. dva su prostranija (do 45 km široka) bazena, i jedna uža (10—20 km široka) pruga nizine, koja ih među sobom veže.

Gornji ili Dravsko-murski bazen, s glavnim mjestom Varaždinom (most preko Drave u Međumurje), rodan je i dobro obrađen. Njegovim se južnim krajem između Topličke Gore, Kalnika i Ivančice vijuga dolina vode Bednje, koja ističe u Maceljskoj Gori iz jezerca pod gradom Trakošćanom. Srednja spojna pruga, između Drave i Bilo-Gore, pružila se od Koprivnice do Slatine. Ovdje je značajan pjeskoviti kraj Pijesci (Peski), »Hrvatska Sahara«, što počinje već kod Novigrada, a jače se ističe kod Molva i Đurđevca. Kod Kloštra pješčani su brežuljci 5—8 m visoki. Đurđevačka je imovna općina privela šumskoj kulturi znatne površine živoga (pokretnoga) pijeska, a ima tamo i loznjak od 20 jutara. Stanovi ili konaci, obilježeni stablicima, ambarima i bunarima na đeram, u Pijescima su oaze težačkoga rada. Iza Pijesaka, bliže Dravi, namjesto sitnoga ilastoga pijeska, prosulo se valuće i šljunak. Još uvijek ima dosta bara i mnogo vrbinja. Na Pijescima zrak je (naročito ljeti) suh i blještav, a uz Dravu je vlažan i grozničav. Donji ili Dravsko-dunavski bazen, s glavnim mjestom Osijekom, ima više zemlje težatnice. Ralu i motici pristupačni talozi Drave i njenih bara nekoliko su metara debeli i puni slatkovodnih mekušara, koji pripadaju vrstama što žive i sada kod Osijeka. Uz obalu Drave javlja se prpor (Löss), također prepun različnih mekušaca. Što dalje istoku prpor je sve moćniji, te se u dunavskom ključu, niže dravskoga ušća, staložio u niska Aljmaška i Erdutska brda. Bare Dravsko-dunavskoga bazena, južno od Osijeka (Stare Murse), već su stari Rimljani poznavali: Paludes Ulcae, koje su dobile ime po rijeci Ulka ili Volka (danas Vuka). Močvara Palača, Velikim Prokopom znatno isušena, tek je mali ostatak od Paludes Ulcae.

Na isušenju P. radilo se već u 18 vijeku; sačuvan je nacrt iz 1780. Potpun elaborat o uređenju Drave i njena poplavišta izradio je 1842 činovnik hrvatske vlade L. Bauthier de Rochefort. Do danas mnoge su radnje već izvršene, ali još ima dosta zemljišta, koje bi se isušenjem dalo privesti kulturi. Sada se za to brine ministarstvo poljoprivrede i voda.

Drava je normalno plovna od ušća do Barča, 160 km daleko, a na dalnjih 69 km do Žakanja, nepravilno. Plovidba je znatnija tek ispod Osijeka, gdje se veže s plovidbom po Dunavu. Osijek je glavna dravska luka, na samoj rijeci Dravi; Varaždin je od nje 2 km daleko, a ostala znatnija mjesta u P. (Koprivnica, Đurđevac, Virovitica, Slatina, Našice i dr.) nanizala su se podalje od Drave, uz južnu gorsku ogradu P., kuda prolazi glavna longitudinalna podravska željeznica Osijek—Našice—Virovitica—Koprivnica (158 km), dok je Dravi bliže vicinalna željeznica (uskog kolosjeka) Osijek—Donji Miholjac (50 km)—Voćin. Željeznički su prijelazi na Dravi kod Osijeka, Donjeg Miholjca, Klenja, Barča, Drnja, Varaždina.

P. slazi od gorskoga proslopa kod Zavrča (202 m) do dravskoga ušća (82 m) za 120 m, a Posavina u paralelnom odsjeku od gorskoga proslopa kod Podsuseda (125 m) do Brčkoga (85 m) samo za 40 m. Time se tumači plahiji tok (veća brzina) rijeke Drave nego Save, što je zabilježio već Plinije, a opazio i naš narod veleći: Drava druje, Sava suje. Srednja je visina P. 103 m. Od znatnijih mjesta u P. imaju apsolutnu visinu: Varaždin 173 m, Čakovac (u Međumurju) 165 m, Legrad kod utoka Mure u Dravu 133 m, Koprivnica 149 m, Đurđevac 121 m, Virovitica 122 m, Donji Miholjac 97 m, Osijek 94 m.

Klima je u P. umjereno kontinentalna, što dalje istoku sve izrazitija. (veće amplitude topline, manje atmosferskih oborina). P. nešto je hladnija od Posavine, jer je jače podvržena alpskim zračnim strujama i sjevernim vjetrovima, koji pušu preko ugarske nizine s Karpata.

Izuzevši močvarne i neke pjeskovite krajeve, P. je rodna zemlja. U njoj rastu sve vrsti srednjo-evropskih žitarica, naročito kukuruz i pšenica, i komušnica. Od mahunjača važna je repica, od koje se žute prostrana polja. Mnogo se sadi kukuruz, krompir i repa. Od voćaka prvo mjesto zauzima šljiva. Vinova se loza goji najviše u prigorju na lapornom tlu, u Aljmaškoj Planini na prporu. Oko Osijeka ima vinograda i u ravnici, oko Đurđevca na Pijescima. Na livadama raste trava do pojasa; zato ima P. lijepu domaću stoku, naročito krasnih konja i goveda, zbog žirovih šuma i kaljuža svinja, a radi obilja tekuće i stajaće vode, puno je domaće peradi, naročito gusaka i pataka. Premda je industrija iskrčila mnoge guste šume hrasta lužnjaka, ipak još ima lijepih starih hrastika, u kojima se nalazi jelena i veprova, a novi se goje. Ima i krasnih šuma tvrde bukovine i grabovine, ima lipe, topole, jablana i javora, u prigorju brezika, a na Krndiji gložika jakih stabala. Oko Orahovice uspijeva prekrasan kesten, a na granitima kod Voćina jela. U povodnim krajevima raste vrba. Za pusta i slaborodna mjesta značajna je obična borovica i vrijesak. O negdašnjem obilju šume svjedoče nalazišta (Ivanec, Pitomača). U P. znatna je drvena industrija (Našice, Belišće, Osijek, Varaždin), pa mlinska (Osijek i svako veće podravsko mjesto), šampanjca i žestokih pića (Osijek, Slatina, Varaždin), tekstilna (Osijek, Varaždin). Prvorazredna je tvornica umjetnog gnojiva »Danica« u Koprivnici. P. spada uopće među naprednije krajeve u našoj državi, pa se ističe i gustoćom svoga stanovništva: 47 (srez Slatina) do 138 stanovnika na km^2 (srez Ivanec).

U malo kome kraju se nanizao onakav niz znatnijih mjesta kao u P. od Varaždina do Osijeka. Stanovnici su u zapadnom dijelu P. čisti Hrvati kajkavci; u istočnom dijelu, kamo su ranije jamačno dopirali kajkavci, od turskog vremena (16 i 17 vijek), sasvim su pretegli Hrvati i Srbi štokavci, gdješto pomiješani s potomcima poslije odlaska Turaka doseljenih Nijemaca i Madžara, kojih je tamo nešto već ranije bilo. (Za među između kajkavaca i štokavaca v. Kajkavski dijalekt).

L i t e r a t u r a: D. Hirc, U Podravini (Prosvjeta, 1904); Podravina (Prirodni zemljopis Hrvatske, 1905, 610 do 614); Đ. Pilar, Podravina, Đakovština i Dilj-Gora (Rad, 33); A. Gavazzi, Der Flächeninhalt der Flussgebiete in Kroatien (Glasnik Hrvatskoga Prirodoslovnoga Društva, 20); F. Šandor, Ekskurzija u podravske pijeske 4 do 9/9 1911 (Vijesti Geološkog Povjereništva za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju 1911). *J. Modestin.*

PODRAVLJE. 1. Kraj uz rijeku Dravu.

2. Porječje Drave i svih njenih pritoka. Zaprema 40.774 km². Od toga je u kraljevini SHS 13.570 km².

J. M-n.

PODRAVSKA MOSLAVINA, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Donji Miholjac; na Dravi (99 m); od D. Miholjca 14 km (pravac) k zapadu; željeznička stanica M.—Crnac 5 km k jugu. Ima 2.112 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, školu, poštu. Prijevoz na Dravi (u Ugarsku: Pečuh, Siget), znatan u doba turskih ratova, bio je utvrđen. Kod P. M. razbio je 26/3 1562 Nikola Zrinski požeškoga sandžaka Arslanbega. Tamo je već u rimsko doba bila postaja (Mutatio Serena, Seronis) na podravskom drumu Poetovium (Ptuj)—Mursa (Osijek). *J. M-n.*

PODRAVSKI KLOŠTAR, selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srezu đurđevačkom, u Podravini (110 m) na potoku Kopanjku; željeznička stanica na pruzi Koprivnica—P. K.—Virovitica, s krakom P. K.—Križevci, od Đurđevca 11 km k jugoistoku. Ima 1.477 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, telegraf i telefon, parni mlin i tvornicu za bojadisanje i tiskanje tkanina. — Od P. K. 2 km k sjeveru našlo se (1885) starohrvatsko grobište iz druge polovine 10 ili početka 11 vijeka, više grobova, u kojima je na kosturima bilo različnog nakita.

J. M-n.

PODRIMA, predjel u Južnoj Srbiji, na lijevoj strani Beloga Drima, u velikoj metohijsko-prizrenskoj kotlini, između Metohije i Hasa, na sjeverozapadnoj i zapadnoj strani, i Prizrenskog Polja i Podgora na južnoj i jugoistočnoj strani. P. je nisko i pločasto pobrđe; uzdiže se iznad ravnice na lijevoj obali Beloga Drima, između ušća Miruše i Topluhe, i penje se do na obronke planine Crni Krš (1.006 m), Gradište (1.039 m) i niske kraske Milanovac-Planine (883 m). Visina pobrđa P. kreće se između 450 do 520 m, tako zahvaća u širinu i do 10 km. Pokriveno je neogenim jezerskim naslagama, kroz koje se usijecaju mnogobrojne bočne pritočice Beloga Drima. U P. osobito uspijeva vinova loza, i to je najbolji vinogradarski kraj cijele metohijsko-prizrenske oblasti; vino ovoga kraja poznato je pod imenom orahovačko vino, po Orahovcu, administrativnom središtu župe (podrimski srez).

P. se spominje u srpskim sredovječnim spomenicima pod imenom Podrimlje. Naseljena je Srbima pravoslavne i muslimanske vjere, pored toga Arnautima i Arnautašima, koji su u tursko vrijeme činili malohočki, poluški i ostrozubski barjak. U Maloj Hoči, Poluži i Ostrozubu bili su se Arnauti i Arnautaši najviše osilili. Ostrozub se nalazi preko Milanovac-Planine. Pored Orahovca, najvažnije selo ovoga kraja je Velika Hoča, gdje su se održali u većini pravoslavni Srbi, koji su se uvijek odlikovali junaštvom pred arnautskim zulumćarima.

Ravnicom P., duž Belog Drima, vodi drum, koji spaja Prizren s Đakovicom i Peći. Ovdje je na Belom Drimu važan prolaz Švanjski Most, visok kameni most s jednim vrlo lijepim i velikim lukom nad rijekom, između dva manja na obalama. Švanjski Most je ispod kratke i uske epigenetske Gradiške Klisure, koju drum izbjegava i vodi neogenom dolinom na Bistrožin i dalje preko Erenika za Đakovicu. U srpskim sredovječnim spomenicima Švanj (arnautski Fšaj) zvao se Ošvanja, i pripadao je, kao i više drugih podrimskih sela, vlastelinstvu Arhanđelovog manastira kod Prizrena.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (1912).

V. Radovanović.

PODRINSKA OBLAST. Površina je 3.551 km², stanovnika ima 182.358. Gustoća naseljenosti je: 51 stanovnik na km². Glavno mjesto je Šabac. P. O. obuhvaća krajnji sjeverozapadni dio sjeverne Srbije, i to porječja donje Drine i donje Save. Ovo je najravniji dio sjeverne Srbije. Planina ima u južnom dijelu i niske su i pošumljene. U sastav P. O. ulaze manje cjeline: Pocerina, Mačva, Jadar, Rađevina i Azbukovica. Najveće su rijeke Sava i Drina. Obje plave veliki dio Mačve. Zatim su važnije rijeke: Ljubovića i Jadar. Pokraj Save i Drine ima dosta zemljišta pod vodom, i ono je neplodno i nezdravo. Ljekovite vode su: Koviljača ili Smrdan-Banja, kod Loznice, sumporna

voda s blatom. Planinski dio oblasti bogat je rudnim blagom. Čuveni su stari rudnici: Zajača, Kostajnik, Krupanj. Načinom života i zanimanja stanovništvo ove oblasti se odvaja od ostalog stanovništva sjeverne Srbije. Oni najbolje obrađuju zemlju i goje stoku; imaju osobito dobro voće (šljiva, jabuka); čuvena je mačvanska pšenica, zatim mačvanski konji i goveda. Saobraćaj je vrlo živ, naročito su dobri putevi. Sava je plovna, a Drinom se spuštaju splavi ili plove naročite lađe (drinjače). Od Šapca ide željeznička pruga uskog kolosjeka do Loznice i Koviljače. Važnija su naselja: Loznica, Mitrovica na Savi, Lješnica i Krupanj. *D. B.*

PODRINJE. 1. Kraj pokraj rijeke Drine.

2. Porječje Drine i svih njenih pritoka. Dio je Posavlja. Zaprema 19.660 km^2. *J. M-n.*

PODRUGOVIĆ TEŠAN, uz Filipa Višnjića, najveći prostonarodni pjesnik (oko 1775, Kazanci, Gacko). Bio je najprije trgovac, pa je u svađi ubio nekog Turčina, te zbog toga ode u hajduke, i kao hajduk 1807 prebjegne u Srbiju. 1813 izbjegne u Srijem, gdje ga 1815 nađe Vuk i prepiše od njega oko 20 pjesama. Čim je počeo drugi ustanak, prešao je P. opet u Srbiju, da sudjeluje u ustanku. U jesen, kad su borbe prestale, nastanio se u Bosni kao kiridžija, ali su ga uskoro isprebijali neki Turci, te je umro od uboja. »Bio je pametan i kao ajduk pošten čovek; vrlo je rado koješta veselo i šaljivo pripovedao, ali se pri tom nigda nije smejao nego je sve bio kao malo namršten... On je vrlo lepo znao udarati u gusle, ali pevati nije znao (ili nije teo) nikako, nego je pesmu kazivao kao iz knjige... Njegova je svaka pesma bila dobra jer je on... pesme razumevao i osećao i mislio šta govori.« (Vuk, I. i IV.). Te njegove osobine vide se i u njegovim pjesmama. Sve su njegove pjesme duhovite, intelektualno istaknute. Njegove su pjesme: Ženidba Dušanova, Kraljević Marko i Ljutica Bogdan, Kraljević Marko i Arapin, Kraljević Marko i Musa Kesedžija, Kraljević Marko i Đemo Brđanin, Novak i Radivoje prodaju Grujicu, i druge odlične narodne pjesme. *S. M.*

PODSTRANA. V. Poljica.

PODSUSED, selo u Hrvatskoj, oblast i srez Zagreb, općina Stenjevec, od Zagreba 13 km k zapadu; stanica željezničke pruge Zagreb—Zidani Most i vicinalne željeznice Zagreb—Samobor. P. je kraj Save, pred ulazom u dolinu Sutinsko, kojom teče potok Dolje. Na početku te doline je crkvica Sv. Martina, koja se spominje već 1287, a podalje, uz cestu, izvire hlijarotermno, indiferentno vrelo od 18° C. Kod P. svršava Zagrebačka Gora (Medvednica) parkiranom glavicom, koja je okrunjena razvalinama Sused-grada. Uz drum u Zagreb je tvornica Croatia, koja proizvodi na godinu 7.000 vagona portland-cementa. Tamošnje laporne naslage obiluju fosilnim biljkama, s čega je P. poznat u svijetu. Ima 784 stanovnika, pučku školu i poštu. Zbog krasne okoline i kupanja u Savi ljeti posjećuje P. mnogo zagrepčana.

Kraj P. (Goljak) bio je već u prehistorijsko (latinsko) doba naseljen, dok je za Rimljana tu bila samo savska luka. Sused-grad sagrađen je u drugoj polovini 13 vijeka, u susjedstvu, a poslije i protiv grada Samobora, što ga je bio podigao češki kralj Přemisl Otakar II. Sused-grad je gospodovao Savom i glavnom cestom iz Kranjske u Hrvatsku. Dugo su mu vlastela bili Arlandovići od plemena Ača, pa Heningi. Preko kćeri Ivana Heninga dobili su ga njihovi muževi Matija Frakopan i Ivan Banffy. Za vrijeme seljačke bune (1572/73) Sused-grad je držao Franjo Tahi, čija je silovitost najviše i izazvala ustanak potlačenih seljaka. Kasnije je grad pripao porodici Malakoci, čiji su potomci između sebe podijelili susedgradski posjed i sagradili dvorce: Lužnicu, Stenjevac, Jankomir i dr., a napustili stari Sused-grad.

L i t e r a t u r a: G. Pilar, Flora fosilis susedana (1883); V. Vouk, Biologijska istraživanja termalnih voda Hrvatske i Slavonije (Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije, 14, 1919); B. Gušić, Medvednica (1924); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920).

J. Modestin.

PODUJEVO, gradić u Južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, u središtu Laba ili Malog Kosova. Ima 134 kuće sa 756 stanovnika (1921). Leži na obalama Laba, na prolazu druma, koji spaja Prištinu s Nišem i Kruševcem.

Središte je lapskog sreza. Gradić je tek u stvaranju, u kraju kojim je pod Turcima vladala arnautska anarhija, i gdje nije bilo uvjeta za razvitak jednog gradskog središta. U P. se naglo doseljivaju trgovci i zanatlije iz raznih krajeva, najviše iz sjeverne Srbije. U P. su: poglavar lapskog sreza, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Južno od P., 10 km, nalazi se na drumu, s desne strane Laba, u hataru općine Lužana, alkalno-kisela hipoterma Kisela Banja. Zove se i Miloševa Banja, po predaji zadužbina Miloša Obilića. Na vrelu stoje razvaline stare banje. Izvor je topao 25° C, daje 12 l vode u minutu. Upotrebljava se za piće i kupanje. Liječi od reumatizma, skabijesa, šećerne bolesti, neuritisa i polineuritisa. U banju dolaze iz P., Prištine (udaljena 18 km) i drugih bližih mjesta. *V. R.*

PODUNAVKA. 1. Nedjeljni književno-poučni list. Izlazio je u Zemunu 1856 do 1858, pod uredništvom Đorđa Maletića.

2. Književno-zabavni dodatak Srpskim Novinama. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1843—1848, pod uredništvom Miloša Popovića. *U. Dž.*

PODUNAVLJE. 1. Kraj pokraj Dunava.

2. Porječje Dunava i svih njegovih pritoka zaprema 805.570 km² površine. Od toga je 176.981 km² u kraljevini SHS. Po tome P. (ili pontsko područje) zauzima 71% od cjelokupne površine naše kraljevine (jadransko 19%, a egejsko 10%). Beograd, kod utoka Save u Dunav, najznatniji je hidrografski centar u P. K njemu vode rijeke sa različnih strana. (V. Dunav). *J. M-n.*

PODUNAVSKA OBLAST (dio, koji pripada sjevernoj Srbiji). Od krajeva sjeverne Srbije ova oblast obuhvaća srezove: kolubarski, kosmajski, gročanski, podunavski, jasenički i oraški. Cjelokupna površina P. O. je 6.094 km². Stanovnika ima 405.113. Gustoća naseljenosti je 66·5 stanovnika na km². Glavno je mjesto Smederevo. Veći dio oblasti je ravnica naročito pokraj Dunava i Morave. Glavnije su planine: Avala, Kosmaj, zatim visovi: Vis i Košutica. Rijeke su: Dunav, Morava (granične), Jezava, Ralja i Peštan. Glavno zanimanje stanovništva je zemljoradnja. Osobito su plodni krajevi uz Moravu, Dunav i Kolubaru. Žetve su odlične, te se žito i izvozi. Osobito je dobar kukuruz u Pomoravlju. Goji se u velikoj količini i šećerna repa. Uspjeva dobro vinova loza, naročito oko Smedereva (smederevski vinogradi). Stočarstvo je razvijenije u dolini Morave, naročito u sjevernom dijelu (Godominsko Polje). Proizvode se dobri sirevi (Godominac, Lipski sir). Izvozi se poglavito žito, zatim vino i stoka. Saobraćaj je živ; tu je Dunav i gusta mreža cesta i željeznica. Kroz oblast, u jugozapadnom dijelu, prolazi glavna pruga Beograd-Niš. Od nje se odvajaju kraci: jedan (normalni kolosjek) od Velike Plane za Smederevo, drugi (uski kolosjek) od Mladenovca za Aranđelovac. Kroz P. O. prolazi i pruga uskog kolosjeka: Topčider—Mala Krsna. Važnija su naselja: Palanka, Mladenovac, Lazarevac, Grocka i Sopot. *B. D.*

PODVELEŽJE, predjel u Hercegovini, između Veleža, Bišća i Bijelog Polja. Prije Turaka nije bilo u P. stalnih naselja. U P. su najstarije hercegovačke porodice (19 muhamedanskih bratstava), koje su očuvale stari način stočarskog života.

L i t e r a t u r a: Dedijer: Hercegovina (Naselja, 6). *M. F.*

PODVINJ(E), selo u Slavoniji, u osječkoj oblasti, u brodskom srezu. Leži u vinorodnom kraju, podno Dilj-Gore, od Slavonskoga Broda 4 km k sjeveru. Ima 1.989 stanovnika, poglavarstvo općine (4.950 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine brodske, poštu. Spominje se od 1483. *J. M-n.*

PODZVIZD, selo sa starim gradom u Bosanskoj Krajini, istočno od Velike Kladuše. Ima 2.157 stanovnika. Spominje se prvi put 1334. Starije mu je ime Kriščići. Krajem 16 i početkom 17 vijeka često su se u njemu izmjenjivali Turci i Austrijanci. Od 1637 P. je stalno bio turski. Grad je postojao i sredinom 19 vijeka, a sada je u ruševinama.

L i t e r a t u r a: Ć. Truhelka, Naši gradovi (1904); R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

POETOVIO, u rimsko doba ime sadašnjeg Ptuja. Do cara Vespazijana

bio je P. posadno mjesto jedne legije, a pod carem Trajanom (98—117 po Kr.) kolonija. Za vlade cara Galijena (258 do 268) tu su se nalazile dvije legije. 354 »u dvoru izvan gradskih zidova« zbacio je car Konstancije Cezara Gala. 388 potukao je kod P. Teodosije uzurpatora Maksima. Mati posljednjeg rimskog cara Augustula, bila je rodom iz P., a možda se tu rodio i sam Romul. — P. se nalazio uglavnom na lijevoj obali Drave, a ne na desnoj, kako neki misle. Na obje obale nađeno je mnogo starina. Tako na pr. na brežuljku Panorama, gdje su dva puta vršena sistematska otkopavanja, otkriveno je više zgrada (kupalište, zid, koji je opasivao jedan prostor), i nađeno je mnogo sitnijih predmeta (natpisa, nakita, lončarskih predmeta, skulpture i t. d.). Panorama je bila u rimsko doba naseljena do vrha. Na Dravi je bio most, od koga su u naše doba nađeni ostaci. Tragova od rimskoga grada nađeno je još na više mjesta (kloake, zidovi, put). I na desnoj obali Drave otkopane su zgrade za stanovanje (s mozaikom), ali je mnogo važnije što su tu otkriveni i neki hramovi (bogu sunca Mitri i boginjama »dojkinjama«, koje se samo u P. spominju). Na toj obali su i grobovi. U Muzeju u Ptuju nalazi se veliki broj rimskih starina iz mjesta. Pored P. u rimsko doba nalazilo se drugo manje naselje, pod imenom »selo Fortune«. *N. Vulić.*

POGAČICA je vrsta krupne plosnate jabuke, koja dozrijeva o Božiću. Momci u Slavoniji njome darivaju djevojke, i ako je djevojka primi, smatra se to kao »obveza« (pristanak na ženidbu, V. Božićnica). *I. R.*

POGAČIĆ MILKA, ravnateljica građanske škole u penziji (10/2 1860, Zagreb). Niže škole svršila je u samostanu milosrdnih sestara u Zagrebu, a državnu preparandiju u Zagrebu. Postavljena je 1880 za učiteljicu na pučkim školama, 1900 za učiteljicu više djevojačke škole, 1905 za ravnateljicu djevojačke škole građanskog smjera, sve u Zagrebu. Penzionirana je 1921. — Književni rad otpočela je P. 1876, s pripovijetkama i pjesmama u Pozoru i u Viencu. Prva knjiga Pjesama ugledala je svijet 1884, a pripovijetke Iz mojega svijeta 1905. Društvo Hrvatskih Književnika štampalo joj je Pjesme 1912 (Savremeni pisci, 21). Od kasnijih pripovijedaka najvažnije su: Za oluje (Vijenac, 1901) i Jedan život (Savremenik, 1908). Od 1901 do 1912 uređivala je P. Domaće Ognjište. Radila je dosta i na dječjoj književnosti (U malom svijetu, 1905). Uredila je vrlo dobru knjigu: Darovi našim djevojkama (1905). Ova se knjiga može uzeti kao svijestan protest na neumjetničku omladinsku književnost. U pjesmama je P. strasna i neodređena, još potpuno romantičarka, dok je u pripovijetkama već realnija i pokazuje fina opažanja. Šenoa je nazvao njene pjesme vrlo talentiranim.

Pedagoški rad P. kretao se uglavnom u pravcu reforme ženskih škola. Na osnovi, koju je ona izradila, podignuta je u Zagrebu zemaljska viša djevojačka škola smjera kućanskog, u kojoj se već od prvog razreda obraća osobita pažnja radovima u vrtu i u kuhinji. Tu su bili i tečajevi za odrasle djevojke, tečajevi za osposobljenje kućnih učiteljica i činovnica i tečajevi za odgojiteljice. 1913 uredila je P. i vodila ambulantne tečajeve po selima. — Veoma je važan karitativni rad P. 1900 ona je osnovala Klub Učiteljica, koji se razvio 1906 u Udrugu Učiteljica. U ovoj je osnovala sekciju Za našu djecu i zavela Dječji Dan, te je, na ovaj dan skupljenim prilozima, podigla Dječji Dom u Zagrebu, zatim Sklonište na Sušaku i Oporavilište za djecu i učiteljice u Kraljevici. Sada se bavi radom oko zaštite matera u Materinstvu.

L i t e r a t u r a: Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti; Savremenik 5, 819, 7, 596). *M. Šević.*

POGANOVO, manastir kod Caribroda. Sazidao ga je, po svoj prilici, Konstantin Dejanović. Crkva je živopisana 1499. Posvećena je Sv. Jovanu Bogoslovu. 1630 utvrđene su međe imanju P. Crkva je mala. Osnova joj ima formu trikonhosa. Priprata ima i gornju galeriju. Na sredini priprate nalazi se jednokatna kula (zvonara). Crkva je presvođena kubetom. Živopis je veoma interesantan. Jedan ciklus slika ilustrira Stradanje Kristovo. Naročito su interesantne dvije slike na svodovima pjevnica. Jedna predstavlja Mudrost Sv. Grigorija Bogoslova, a druga Mudrost Sv. Jovana Zlatoustoga. U crkvi su i slike

Sv. Simeona Nemanje i Sv. Save srpskog. *V. P-ć.*

POGORELICA, planina u Bosni, između rijeka: gornjeg toka Neretvice (Duboki Potok)-Obaščice-Male Vode-Željeznice-Brložnjaka, oko 22 km sjeverno-sjeverozapadno od Konjica, ogranka Bitovnje. Sastavljena je od paleozojskih škriljevaca, pješčenika i vapnenca, i pruža se od juga-jugozapada prema sjeveru-sjeveroistoku. U tome pravcu su najviši visovi: Bukova Ravan 1.528 m, Paline 1.228 m, Radava 1.263 m, Batišta 1.333 m, Kozica 1.432 m, Dugo Brdo 1.441 m. P. je cijela pošumljena. Preko nje vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

POHLIN MARKO, inicijator slovenskog literarnog preporoda (13/4 1735, Ljubljana — 4/2 1801, Mariabrunn, kod Beča). Latinske škole učio je 1747 i 1748 u Novom Mjestu, a do 1755 u Ljubljani. 1755 stupio je u red diskalceata i dobio je, u mjesto krštenog imena Anton, redovničko ime Marcus a Sancto Antonio Paduano. Bio je u tri diskalceatska samostana: 1755—1763 u Mariabrunn-u, gdje je svršio bogoslovne nauke, od proljeća 1763—1775 u Ljubljani, 1775 do 1781 u Beču (učitelj bogoslovije na redovničkoj školi), 1781—1784 u Ljubljani (subprior), 1784—1794 u Beču (tajnik, 1791 subprior), 1794 do smrti u Mariabrunn-u (učitelj novica).

P. se rano razvio u predstavnika redovničkog tipa, u kome su se susretale razne, djelomično suprotne crte toga doba: bio je u svjetovnom i vjerskom pogledu sav u ideologiji katoličke protivreformacije, te neumoljivi protivnik janzenističkih i jozefinskih crkveno-reformnih tendencija, u narodno-prosvjetnim tendencijama pak bio je saveznik jozefinaca, u filološkoj orijentaciji čisti racionalist, u odnosima prema sopstvenom narodu nacionalist s notom svijesne opozicije protiv starog tradicionalnog njemačkog jezika na slovenskoj teritoriji i protiv novih germanizatorskih tendencija vlade. Nacionalna crta u označenoj jakosti i razgranjenosti, literarni program, koji je sebi u vezi s tim izradio, i serije preporoditeljskih elemenata, koje je on načinio aktuelnim, oštro ga odvajaju od slovenskih pisaca protivreformacionog doba, te ga stavljaju na čelo slovenskog literarnog preporoda.

Važan faktor za formiranje P. literarnog programa bio je njegov dodir s Česima, sabraćom u samostanima. Njihovim posredovanjem došao je P. već 1755—1763 u Mariabrunn-u do češke patriotske filološke i historijske literature, koja je odlučno uticala na njegovu slavensku orijentaciju i njegove filološke radove (njegovi glavni češki izvori su: Rosa, Čehoročnost, 1672, Stredowsky, Sacra Moraviae historia, 1710, Pohl, Grammatica, 1756, 1764). U isto doba bio je P. vjerojatno i s Popovičem u ličnom dodiru. Vjerojatno je već u to doba poznavao i Valvasora i novije publikacije o slovenskom jeziku, kao: Celovačko izdanje Megiserovog rječnika iz 1744, ili njemačko izdanje Bohoričeve gramatike od celovačkih isusovaca 1758.

U problem slovenskog literarnog jezika i u domaće izvore počeo se P. udubljivati tek u Ljubljani 1763 do 1775, kad je morao slovenski da propovijeda, i kad je dobio u ruke važni stari štampani i rukopisni materijal (na pr. Bohoriča iz 1584, Vorenčeve priprave, Hipolita, Krškokapucinski slovar, radove Kostelčevog prevoda biblije i t. d.). Kad se 1775 P. vratio u Beč, dobio je veliki dio Popovičeve ostavštine na upotrebu. Obnovljena Academia operosorum u Ljubljani, čiji je član postao 1781, nije više mogla da odlučno utiče na njegovu duševnu fizionomiju, pošto je njegov razvitak već bio završen, i veliki dio njegovog literarnog programa već ostvaren.

1765—1768 objavio je P. u Ljubljani svoje prve dvije knjige: Abecidu i Krajnsku Gramatiku, das ist crainerische Grammatik. Pod uticajem slavenske orijentacije, koju je stekao iz čeških izvora i od slovenskog humanista Bohoriča, i ubijeđen u nemogućnost zvaničnog izbacivanja latinskog jezika i uspostavljanja njemačkog na njegovo mjesto, P. je bio već tako zadojen slovensko-preporoditeljskim elementima, da predstavlja idejno ishodište prvoj etapi svijesnog nastojanja za regeneraciju slovenskog jezika i za proširenje slovenskih literarnih grana i van crkvenih i filoloških potreba. Više P. formulacija, u kojima ima mnogo diletan-

tizma i naivne samovolje, naišlo je na oštar otpor, većina njegovih spisa ubrzo je zastarjela, ali aktualnost preporodnih problema, koje je on pokrenuo, ostala je živa. Poslije prva dva spisa, štampao je P. još 27 spisa, 2 spisa su preštampana, deset ih je ostalo u rukopisu.

P. rad na širenju slovenskog pisanja u službi crkve imao je uglavnom značaj produženja protivreformacionog pravca i opozicije protiv jansenizma (13 knjiga, od njih Molitvene bukvice u 8 izdanja, Sveti posni evangeliumi, koje je uopće prvi objavio, u 3 izdanja). Značajan je P. i kao priređivač tekstova crkvenih pjesama. Filološkim pomagalima dao je P. nov oblik. (Krajnska Gramatika, das ist crainerische Grammatik, iz 1768 izašla je 1783 u novom izdanju, ali bez nacionalno-agresivnog predgovora. Tu malu besediše treh jezikov, das ist das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen, 1783, Glossarium slavicum, 1792). Gramatika je pisana njemački, a rječnik ima slovenski, njemački i latinski tekst. Pošto je bio pod uticajem neologisanja Čeha Rose i osobito Pohla, i prisvojio normu, da prvi gramatičar jednog naroda (Bohoriča je zatajio) ima pravo kovanja novih riječi po svojoj volji, ima u njegovoj gramatici i njegovom rječniku mnogo štošta gore nego kod njegovih prethodnika. Na drugoj pak strani, donosi, osobito dikcionar, u kome su obuhvaćeni, osim Alasije, svi predašnji slovenski rječnici i upotrijebljeni Belostenec i nekoji usmeni hrvatski izvori, pored rđavih, vještački skovanih, riječi i imitacija, i pored neupotrebljivih tuđih riječi, vanredno mnogo novog upotrebljivog materijala iz hrvatskih i čeških izvora za slovenski jezični preporod. Za etimološki glosar P. je sa posebnim interesom upotrebljavao Popovičeve Untersuchungen, dalje Adelunga, Frischa i Vachter-a.

Pisanje slovenskih školskih knjiga preuzeli su poslije P., u doba nove terezijanske osnovne škole, doduše jansenisti i jozefinci, ipak je on 1781 izdao još Bukve za rajtengo, prvu slovensku računsku knjigu. Kako je P. razgranatu ulogu zahtijevao za slovenski jezik i kod više nastave, dokazuju njegova dva spisa, koji su ostali, svakako zbog neaktuelnosti problema, u rukopisu, i izgubili se: Interpretatio carniolica Auctorum graecorum pro exercitatione scholae graecae Labaci, i S. Augustina Enchiridion, kako se puste nauki visokeh šol po Krajnsku zapovedati (1781). Pisanje slovenskih nacionalno-ekonomskih knjiga započeli su doduše već prije P. drugi, ali je njegova aplikacija Bekerevog Midhajma (Kmetam za potrebo in pomoč, 1789) tek drugi takav pokušaj, a spada među najuspjelije. I među P. historijskim radovima, koji su ostali u rukopisu, te se izgubili, ima, pored četiri u latinskom i jednog u njemačkom, i jedan na slovenskom jeziku (Krajnska kroneka). Najvažniji od latinskih je Bibliotheca Carniolae, alfabetski uređena literarna historija Kranjske, važna dopuna za doba od Valvasora do kraja 18 vijeka, iako nepotpuna i često puta nepouzdana (objavljena je u Sartorijevom Catalogus bibliographicus, 1831, i u Mittheilungen d. wissenschaftlichen Vereins f. Krain, 1862).

Važnu ulogu igrala je u P. literarnom programu slavenska prosvjetna poezija. Iako P. nije imao ni malo pjesničkog dara, ipak je doprinio stvaranju slovenskog umjetničkog pjesništva s primjerima (nekoliko tekstova u gramatici 1768 i 1783, a u Devovima Pisanicama) i s teorijom (metrika i poetika 1768 i 1783 u gramatici, 1798 posebno). Bohoričevu grafiku je P., u svojoj sklonosti za posebnosti, preradio in peius, kad je bez potrebe zamijenio znakove za sikavce i šumavce, uveo repato e i t. d.

L i t e r a t u r a: Pohlin, Bibliotheca Carniolae; Alter (Intelligenzblatt d. Annalen deutscher Literatur und Kunst, V., 1903, 14, 112—5); Vrhomac, Novomesto, 117; Radić, Krajnska kroneka p. Marka Pohlina (Izvestija muzejskega društva, 1901, 33—45); Vrhovnik (Danica 1904, 364, 374); Mantuani, Krajnska kroneka (Dom in Svet, 1908, 274—9); Ilešič, Vas Mildhajm u slovenačkoj književnosti (Slovan, 1916, 94); I. Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporoditeljev (Ljubljanski Zvon, 1921, 148, 149, 266, 390, 391, 396); Ilešič, Vliv české knihy na slovinskou (Sborník filologický, VII., 1922, 184—207); F. Kidrič, Opombe k protireformacijski dobi (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, III., 82, 88, 93, 95, 97); F. Kidrič,

Voranc (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, IV., 246); Breznik, Slovenski Slovarji (Razprave, IV., 143—65); Breznik, Popovičev specimen... ter Pohlinov Glossarium slavicum (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, VI, 1927, 91—9). *F. Kidrič.*

POHORJE, planinski masiv u Slovenačkoj, između rijeka: Drave-Mislinje-gornjeg toka Pake-Jesenice-Dravinje i Gornjeg Ptujskog Polja. P. pripada centralnim ili Osrednjim Alpama i pretežno je sastavljeno od granita, gnajsa, filita i liskunovitih škriljevaca. Pored toga, u geološkoj građi dolaze mjestimično kristalasti vapnenci, rožasti škriljevci, kvarcevit i rožast porfirit, a u gnajsu ima gdjegdje slojeva pegmatita i amfibolita. Kao posljedica velike geološke starosti i petrografskog karaktera kamenja, P. ima blage, zaobljene oblike, i vrlo je bogato potocima. Orografsko bilo P. pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, u obliku velikog luka, presvođenog k jugu. Najveći visovi su:, Kremšerov Vrh 1.161 m, Mala Kapa 1.526 m i Velika Kapa 1.542 m, Črni Vrh 1.543 m, Roglja 1.517 m, Veliki Vrh 1.347 m, Žigertov Vrh 1.345 m, Vrh 1.232 m. Između Črnog Vrha i Roglje odvaja se prema sjeveru-sjeveroistoku brijeg Kašijak, visok 1.117 m, a od Roglje odvaja se na sjeveroistok šira kosa, na kojoj su istaknutiji visovi: Vrh 1.253 m i Mirni Vrh 1.337 m. P. je pokriveno gustim šumama. Sjevernim podnožjem P. prolazi željeznička pruga i drum Celovec i Leoben —Dravograd—Maribor—Leibnitz (Lipnica) i Ptuj, jugozapadnim podnožjem, željeznička pruga Dravograd—Slovenjgradec — Mislinja — Šoštanj — Celje i kolni put Dravograd—Mislinja —Konjice—Ptuj, a jugoistočnim i južnim podnožjem planine vodi cesta Konjice—Slovenska Bistrica i Maribor, kao i željeznička pruga Konjice —Poljčane—Maribor. *P. Vujević.*

POKLJUKA, kraska visoravan u Slovenačkoj, između rijeka Radovine-Bohinjske Save-Mostnice, istočno od Triglava, sjeverozapadno od Bohinjskog Jezera, a zapadno od Bledskog Jezera. Sagrađena je od jurskih vapnenaca. Visoka je 1.400 do 1.100 m, a nagnuta je prema sjeveroistoku. Cijela je visoravan pod vegetacijom, ali je vrlo oskudna vodom. Iz toga je razloga vrlo rijetko naseljena. Sva naselja su na istočnom kraju visoravni, blizu Bohinjske Save. Istočnim podnožjem P. prolazi cesta i željeznička pruga Bled—Bohinjska Bistrica, a preko P. vodi kolni put Bled—Grejska Plan—Kranjska Dolina i kota 1.340 m, kao i nekoliko pješačkih staza. *P. V.*

POKORNI LJUBOMIR, divizijski đeneral (20/11 1872, Nova Gradiška, Slavonija). Po svršetku 6 razreda realke u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 16/9 1889. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 16/9 1892, za kapetana 1903, za pukovnika 6/4 1913, đenerala 21/10 1918. Do 1894 bio je vodnik u artileriji (poljskoj), 1894 do 1896 na višoj školi vojne akademije (poljskoj i konjičkoj), 1897—1898 komandir baterije u poljskoj artileriji. 1898—1900 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, 1900—1903 komandir brdske baterije, 1903—1906 komandant diviziona u poljskoj artileriji, 1906 do 1907 bio je na službi u upravi vojno-tehničkog zavoda, 1907—1908 u komisiji za primitak pješadijske municije u Hirtembergu i Csepelu, 1908 do 1909 komandant diviziona u poljskoj artileriji, u 1909 nastavnik taktike u artilerijskoj školi gađanja, 1909 do 1910 pomoćnik komandanta brdskog artilerijskog puka, u 1910 predsjednik komisije za primitak pješadijske municije u Parizu, 1910—1911 pomoćnik komandanta puka brdske artilerije. 1911—1914 bio je komandant poljskog artilerijskog puka (moravskog), a u 1911 i 1912, pored redovne dužnosti, nastavnik taktike u artilerijskoj školi gađanja. 1918—20/4 1920 bio je ađutant Nj. V. Kralja, 20/4 1920 do 12/10 1922 na raspoloženju ministra vojnog, 12/10 1922—9/7 1923 inspektor ekonomske struke, od 14/2 1924 do 1/3 1927 upravnik vojne akademije, od 1/3 1927 je član vojnog savjeta. — U ratu 1912—1913 bio je komandant poljskog artilerijskog puka (moravskog I. poz.). U ratu 1914—1918 bio je do 10/11 1915 komandant artilerijskog puka (dunavskog I. poz.). 10/11 1915—21/8 1917 bio je zarobljen u Austro-Ugarskoj. Od 21/8 1917 bio je do demobilizacije ađutant Nj. V. Kralja. *V. Belić.*

POKORNY FRANJO, kompozitor (1825 — 26/9 1859, Zagreb). Pjevanje i

violinu učio je u muzičkoj školi Glazbenog zavoda u Zagrebu, a kompoziciju privatno kod J. Wiesnera Morgensterna. Neko vrijeme bio je učitelj violine u istoj muzičkoj školi, zatim upravitelj kazališnog orkestra u Zagrebu. — Napisao je oko 120 djela, među kojima: muziku za dramu Hrvatska svadba, Jelva, Ruska sirota, Gusar, Graničari, Crna kraljica, nekoliko uvertira, među kojima je Slavjanska uvertira, sastavljena na temama ilirskih patriotskih pjesama. Sva njegova djela su u rukopisu u arhivima zagrebačkih muzičkih institucija. Njegova djela su plod iskrenih patriotskih, muzički neartističkih, ilirskih nastojanja.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Vatroslav Lisinski i prve dvije hrvatske opere. B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 178. *A. D.*

POKRET, političko-književni list. Izlazio je u Beogradu 1924—1925, u početku kao nedjeljni časopis, kasnije kao dnevni list. Vlasnik je bio Marko Cvetković, urednik Jova Miodragović. *U. Dž.*

POKUĆTVO (pohišna oprava) obuhvaća sav namještaj, sve posuđe i sve pokretne stvari u kući, a od nepokretnih one, kojih ima i pokretnih, pa su, usavršujući se, dobile stalno mjesto. Što je jedan narod prostiji to se sve više jednom istom stvari služi za razne poslove na pr. sjekirom mjesto pile (testere), pri zasijecanju sjekova (ćertova). U valjevskom okrugu u Brankovini, za cijepanje perde (dasaka) od tuljca-trupca sakuju dužu sjekiru, nego što je obična, i zovu je vagačom. Savršeniji je način, kad se daske režu velikom testerom, koja se u Bosni po njemačkom zove žaga, negdje šega. Cednjak je u svoj Šumadiji kao stoličica s izdubljenom pločom gore i propustom za oticanje surutke iz pritisnute grude na njoj, ali taj cednjak služi sirotinji i kao karlica, na kojoj se mijesi kruh ili proha. Crnogorci su se prije rijetko služili malim nožem, nego su jataganom sjekli i pečeno janje.

Kiridžijski način prenošenja izazvao je zgodne sudove da se lakše na konju prte. U zapadnim krajevima mjesto burića i drugih drvenih sudova ranije su nosili u mješinama ne samo piće nego i sir, jer ne žulje konja, a i lakše su za nošenje od svakog drugog suda. Čak su i zemljani sudovi, oblikom udešavani za zgodno nošenje, jer dok su s vanjske strane pupčasti, s one strane, koja je uz konja, ravni su. Tek u novije vrijeme kiridžije nose i dugačka burenceta od duga, kačice, s kajmakom i t. d., ali opet tako na samaru pritegnute, da konju tijelo ne dodiruju.

U visokim strmenitim selima Kopaoničkog Pribrežja, a negda i u cijelom porječju Zapadne Morave, kao u selu Rakovcu, Jelakcima i t. d., kuća je, premda bez i jednog željeznog klinca ili čega drugog od željeza, ipak vrlo prostrana, ali u njoj se nalazi samo jedan jedini u četvrt ograđen prostor s podom od zemlje, a bez i jednog prozora, u kome idilski živi cijela porodica sa stadom i drugom stokom zajedno. Rogovi kućni sa svih strana dopiru do zemlje, a odmah uz njih je neposredno pobiven plot, i taj se prostor napuni slamom, papraću ili krovinom; tako je i krov pokriven. Pošto je plotom ograđena zove se zaplotnjača, negdje kulača, privaja, šiljaja, šilja. U njoj stoje osim ognjišta naćve, stupa, krupica soli, vreće sa žitom, krošnja, ložica, kudelje (preslice) i t. d. Sve to obično stoji na uzvišenom mjestu od brvana ili dasaka, i zove se zad ili perda; rjeđe je zad ozidan, a ozgo daskom pokriven. U kršnim mjestima pod perdu pobiju kolce i opletu prućem da se zemlja ne roni. Mjesto pravog tavana ovdje se podiže više ognjišta čeren, ljesa, ispletena od pruća, a u boljih domaćina od dasaka. Na čerenu se suši japija (drvo za građu), držalice, konopljano sjeme, kukuruz za sjeme, pasulj, bob, leća, a nad čerenom pod samim sljemenom suši se slanina; u stranu se vješa meso. Kroz sredinu čerena spušta se naniže ognjištu verižnjača s obješenim kotlom. U zaplotnjači je dubok vitlaš, u kome se dijete može obraćati i na sve strane gledati. Kad se peče janje nasloni se na krčele, koje se mogu vatri primicati i odmicati. Preža (pređa) za hvatanje krupnije ribe visi da se suši. Stoličica mora biti također, bar jedna za domaćina, a njegovo je mjesto da sjedi kod preklada, a kad ga pohode odabrani gosti onda oni tu sjede. Kad nema dovoljno stoličica posjedaju na perdu oko dugačke sofre na sohama. U kući stoje pleteni koševi, blatom

olijepljeni, za brašno i priručno žito, a izvan kuće je veliki okrugao, opet pleten, koš s krovom od ševara za sitan kukuruz. Zapljotnjača je u stvari polu kuća polu koliba. Kolibe su manje i u njima spavaju ljudi, ali ne sa stokom kao u zaplotnjačama, ma da i jedna i druge imaju ognjište. Najprostije su bile negdašnje podrinske ljesare samo od pruća pletene, pa blatom zamazane ili busenjem pokrivene, da budu zimi toplije, a uvijek na sklonitom mjestu po šumama raštrkane, da ih lako neprijatelj ne može naći. U svima kolibama postelja stoji uvijek na zemlji i po pravilu je tu samo jedan panjić mjesto stolice i najpreči sudovi za gotovljenje jela.

U Vasojevićima dubirog stoji više sela, gdje izjavljuju stoku s proljeća i jeseni. Ovu kolibu prave kao guvno od rogodža, pa zapletu prućem, a slamom potšiju ili i pokriju, pa lemeđem pritisnu, i tu živi siromašna familija, inače samo čobani. Kad unutra vatru lože, mora biti čerjen (kao dimnjak). U njima je rijetko koja stvar, osim oružja, obješenog o čukljevima, s kojom kabanicom, strukom, sjekirom i drugim sitnižem oko ognjišta.

U siromašnom sinjskom srezu u pravoslavnom selu Koljanu, kuća je ograđena samo s četiri zida, i unutra nema više nikakvih prezida. U kući je ognjište s verigama i kotlom, naćve, karlice, koš, bakra (lonac s povrazom), zdjele, drveni pijati (tanjiri), pinjuri (viljuške), kašike, koji nož, sjekira, varćak (mjerica), dižva (muzlica) i t. d. Kruh peku pod pekom (zemljanom), a željezni sač je od nedavno. Kreveta nemaju, nego spavaju na zemlji, po kojoj je prostrta neizmršena ražena slama. Da se slama ne raspe, ograde je daskom, a s druge strane čuva je zid. Slamu pokriju biljcem, zimi dodavajući i kabanicu. Jastuka nikako nemaju, nego saviju nešto od odijela i podmetnu pod glavu. Tako isto nemaju nikakvih čaršafa. Sofra im je okrugla i zovu je stolica, a okolo stoje stolci, ili bar jedan stolac (naša tronoška).

U selu Golubiću, u kninskom kotaru, gdje je ognjište, zove se po starinski vatrena kuća. Ognjište je uzdignuto, sigom popločeno, na gornjoj strani sa dva prijeklada, ukopana na gornjem kraju, koja vire nad ognjištem oko 25 cm, služeći kao svuda da naložena drva ne spadnu. Nemaju čerjena. Kruh se s lopara spusti na ognjište, a povrh njega metne se željezna peka, jer zemljanim se ne služe, zagrnu je žeravkom i supraškom, a inače je još prije primanja kruha u se bila užarena. Na niskim nožicama stoji stolica, kako zovu siniju, a sjede o ručku na stolcima, svi kusajući jelo iz jedne iste zdjele. U pijate (drvene tanjiriće) sipaju puru, uvijek kukuruznu, u škenavetu (ladicama) drže sitne stvari, a u krtolu (krto — vrsta košarice), žlice, zdjele i druge sudove i potrebe. Ako imaju sobu, obično je pribijena daskama. Prijeđelj (perda) im je pleten od vinove loze ili rakite, a može biti i od prikovanih dasaka, koje se omažu vapnom i pržinom (sitnim pijeskom). Spavaju na krevetima, u koje se položi slamnjača i podglavač (jastuk), slamni ili vuneni.

U Bosni, u pravoslavnom selu Bojmunti, Livnu na sjever, kuća se dijeli na »kuću« (kuhinju) s ognjištem, nad kojim je pot (tavan)). Dio tavana zovu čerjen, i on zahvaća prostor samo nad ognjištem. Čerjen je ili od debelih dasaka ili je pleten. Na njemu suše neokomušan kukuruz (u klipu), koji je krupan i zove se cvikatin. Tu su i držalice od alata, grah u kovčegu i t. d. Kad se kukuruz na dimu osuši, drže da je zdraviji za sjeme. Nad čerjenom pod šišem (u vrh kuće pod šljemenom) suše meso i slaninu. Do samog ognjišta je soba s podom, koja je ovdje rijedak odjeljak kućni. Pokraj ognjišta uzdiže se pregrada mjesto zida, perda, pošipčana po daskama kao ljestvicama i olijepljena malterom ili gnjilom (zemljom bijelom, sedravom a masnom). Služi da ne puše vjetar na ljude kraj ognjišta. Nad ognjištem se nastavi kotao na verige ili zemljana bakra s povrazom, u kojoj se kuha pura (kačamak) od kukuruznoga brašna s maslom, kajmakom ili mlijekom. Sipaju je u đelicu ili čanak. Ista je ovakova perda u Drobnjaku, samo što nije viša od čovječjeg rasta i preko nje se prebacuju odijela. Uz livljansku perdu stoji stolica (sofra), visoka oko 30 cm na nožicama. Prave je od orahovine, bukovine ili jelovine. Tu je krto (velika pletena korpa), pa krtočić (za kašike), tucanj, za tucanje krompira u drvenom čanku ili

đelici, iskopanoj dubačem. Viljušaka nemaju. Tu je dolaf obješen, slanica sa solju, sito, rešeto (za izrađivanje žita da ispadne zona (korov) i šilj (divlja zob), tava za prženje uštipaka, pa tavica, kopreno (sito finije, od žičice) za prosijavanje sitnog brašna, skroba. Fučija je plosnata, s dva dna i s dvije izvrćene rupe i s čepovima na gornjoj užoj strani. U njoj donose vodu za piće na uprtama, a u kući metne se na vodnjaču (nogare). Pokraj ognjišta je maša (vatralj), kojom raspréu žeru gdje spuste s lopara ukuhano (umiješeno) tijesto, koje je u naćvama s kvascem dokislo. Kruh je kvasan, a jarka (pogača) prijesna. Pokrije se željeznim sačem ili zemljanom pekom, pošto se raspreće lug (vruć pepeo i žera), a poslije žerom i ugarcima se zapreće da se potiho peku. Na klupi uz perdu stoji đezva (okolni muslimani izgovaraju džezva), fildžani, mlin (za kavu), koji se obraćanjem melje, čoma drvena, kao čanak, za jelo, drvena bukarica (isto što i užički zastrug) s poklopcem za kiselo mlijeko, brzdar od mješine (makedonski i srbijanski tarčug) za sir, koji se oputom zategne kad se kuda nosi. Tu je i keva za hvatanje ovaca za nogu. Krevet je još rijetkost. U postelju slože samo ševar, koju prekriju klašnjom (tankim ćebetom). Jastuka nemaju, nego što bilo zgužvaju i podaviju pod glavu, a pokrivač im je od vune svaljan, debeo biljac. Čobani spavaju u podrumu (prizemlju od naročite zgradice uz kuću za konje i goveda), a ozgo nad podrumom je nagrada, kao nizak tavan, za ovce i koze zimi, koje ljeti spavaju u toru ispred kuće. Ajat (mljekar) stoji posebno za rad i čuvanje bijelog smoka u drvenim sudovima. U prikućku (kao šupi) stoje drva. Slama i sijeno je u pojatama, koje su pokrivene ševarom (šašom) ili kalemom (krupnom trskom). Kola stoje u kolarnici, natkrivenoj, ali s otvorenim stranama. Tko ima burad s rakijom i drugim pićem drži ih u podrumu, ali iza perde, koja odvaja stoku. Kiljer je posebna zgradica od brvana, sasječena a pokrivena trskom, kalemom ili šimlom (šindrom); u njoj se čuva roba: odijelo muško i žensko, obuća, čarape, peškiri i razne druge meke stvari i sitnarija, pa i jestivo. Jedu sjedeći na stolcima iz zdjela i zdjelica, čanaka i čančića, koji stoje na stolici (sofri); ženskadija nema stolica nego sjedi na zemlji.

U Gornjem Uncu glamočkog kotara netko ima krevet, a netko nema. Jastuci su im od slame ili vune, a biljcem se pokrivaju. Stolac im je tronožan, i toliko ih ima koliko ima čeljadi u kući. Svi posjedaju oko niske sofre, a djecu odluče na stranu, i kusaju jelo iz zajedničkog čanka. Pošto im je sobna peć s lončićima, lako u njima zimi peku krompire. U sobi je kovčeg sa ženskom robom, a ogledala na zidu nema nitko, nego ženske nose uza se malo ručno. U »kući« su zdjele, kašun od dasaka, pokretan a s poklopcem, da se u njemu žito ne truni. U posebnom kašunu je brašno, a u čabru grah, kupusna kaca, kačice za sir i kajmak, karlice za razlivanje mlijeka (kisela), bakrač, drvene zdjele, fučija, iz koje se lijeva voda u bukaru, koja se najradije naručuje od tisovine (od ovog drveta prave čobani sebi i tas za vodu), a tu je i manja brema opet za vodu. U plosnim bukaricama nose čobani mlijeko (kiselo). U ardovu (javorovu, bukovu ili tisovu) drži se rakija ili vino, u kući ili podrumu. Peka je za prohu, a sač od tuča za kruh i pitu u tepsiji i t. d. Duduk pred kućom ozdo je popođen a okolo ga opletu ljeskovim prućem ili kukrikovinom, gdje drže kukuruz u klipovima. U starije vrijeme u ajatu (vajatu) su živjeli muž i žena s djecom; ajata je bilo više po potrebi.

U Bosanskoj Krajini peka je od zemje, polukuglasta, viša od crepulje, a obručasta, t. j. s ispupčenjima okolo, na kojima se bolje žar s vrućom supraškom (pepelom) zadržava, kad se pod njom što peče na samom ognjištu. Kad peku što u tepsiji, metnu je na sadžak i pokriju većom, jako zagrijanom crepnjom. Osrednje begovske kuće i po selima su prilično opremljene, jer u sobi imaju ormar i na njemu tablu (poslužavnik) s fildžanima. Žena donese u miraz obično dva sanduka, na kojima danju stoje složeni dušeci, jastuci i jorgani, koji se uveče prostru po podu za spavanje. Ibrik, legen, peškir nikad u njih ne oskudijeva. Siromašni muslimani u svemu imaju namještaj i sudove kao i kršćani, pa podjednako i stvari zovu, osim nošnje.

Na Kosovu je P. vrlo jednostavno i siromašno. U kuhinji je malo udu-

bljeno ognjište, na kome se kuha i grije. Više ognjišta vise verige s bakračem, a malo u stranu utvrđena je matka (lenka), jedna ili više, za sušenje obuće i čarapa. U kući su i svi glavni sudovi kao i crepulje za pečenje kruha, lonci, posipka, (mašice). Uza zid su naćve, karlice, stupa; koš je pleten od pruća, i olijepljen blatom, da ga varnice ne zapale, jer on stoji više ognjišta, i u njemu je žito. U sopčetu do kuće, gdje ga ima, koji je bez poda, spava domaćin s domaćicom, a mlađarija u trijemu (vajatu), i to za svaki je par negdje poseban trijem. Zimi unose žar u crepulji da se ugriju. Svi spavaju na zemlji. Prostru raženu slamu i zagrade je kakvom gredicom, ozgo je čime zastru, a pokriju se suknenom stvari. Jastuk je rijedak. Imućniji spavaju na tronju, a to je visok krevet. U bočevini (mljekaru) su sudovi: kalenice, trna, kotlica (za nošenje jela radnicima). Tu se razliva mlijeko u karlice i muti maslo u bučki. Običan se sir čuva u kaci, a kačica je samo za jagliju (mastan sir). Na bočevini ima tavan, na kome se kiseli varenika. Pred kućom je ajat (kao nadstrešnica) s nekoliko trupčića ili tronožnih stolica, ljeti za odmaranje u hladu, a zimi se pod njim krate drva, raspremljuje konj kad dođe s puta. Tu sjede domaći a i age, koje su prije morale da služe mlade, djevojke ili čivčike. Ambar im je odvojen, od dasaka sastavljen, a trskom pokriven, obično s 5 okana: za ječam, ovas (zob), pšenicu, raž, kolomboć (kukuruz). U opletenoj kočini spavaju svinje, inače se puste da đubre zemlju. U plevnji ili plemnji je slama ili pljeva, i košir za nošenje slame, sijena ili pljeve za stoku. U pojatu se zimi sklanja sitna stoka, a ima i drugih ogradica, kao što je torište i t. d. Pod kakvim bilo krovom čuva se tokma (naročite saonice za nošenje drva s planine).

U Zapadnoj Makedoniji vrlo je karakteristično mijačko pleme, kako sa svoga narječja, tako i drukčije nošnje, običaja, pa i hladnog visokog zemljišta gdje su im sela podignuta. Oni su toliko oholi na svoj kraj da se neće da žene i udaju ni s drugim obližnjim brsjačkim plemenom, a da ne govorimo s daljnim, izuzimajući, razumije se, vrlo rijetke slučajeve. Za primjer ćemo uzeti selo Tresanče, koje se amfiteatralno širi po plećatim ograncima Brzoveca, Maskarevca i Polca. Sve su im kuće na dva kata, ali često tako pribijene uz brijeg, da se kod nekih i u gornji kat može sa zemlje neposredno ući, i onda je, prirodno, unutrašnji raspored po posebnom planu udešen. U većini slučajeva u prizemlju se dođe najprije u trijem, podilu, gdje se zimi drže ovce i druga stoka. Iz trijema ulazi se kroz vrata u klijet, gdje im stoje kovčezi sa stvarima, ambar za pčenku (kukuruz), raž, ječam, pšenicu (zob, heljdu, pšenicu i bijelu bundevu ne siju, jer ne mogu da uspijevaju). Tu su i brbulki (krompiri) u kovčezima, ili na tronju (tezgi), a uz njih su nasute jabuke. Zelene patlidžane (rajčice) drže u turšiji (jer i oni ne mogu u gradini potpuno da sazriju); u kacama je kiseli kupus, u kačicama koje zovu fucele stoje piperke (paprike). Tu je i kovčeg s muškom i ženskom promjenom, kako vele s ališčem (odijelom). U stranu smjeste sirenje: jaklija je mastan sir, odstajan i zbijen, čija gruda može da bude i 20 oka, koja se poslije siječe u filije i soli. Urda je postan sir, a izvarok najposniji. Tu je vedro za mužu, pa kotel. Mijaci i sad vare mlijeko na bačilima u drvenim kacama, ubacujući u mlijeko usijan bjelutak (zvani urdenik). Tako čine zato, što na ovaj način mlijeko podjednako i brzo uzavri, što ih tako manje truda stoji nego kad bi u metalnim kotlovima i oranijama varili, a njih je i teško na strme planine prenositi.

Iz trijema se penje po ljestvama na gornji kat u pretkuću, iz koje se ulazi u »kuću«, koja stoji obično iznad klijeti. U kućnom uglu stoji ognjište, a tu je i pirostija (sadžak), čerepna (crepulja) sač, maša (mašice), kacija (vatralj). Nad ognjištem u ožaku (dimnjaku) visi sindžir (verige) s kotlom, u kome se kuha mlijeko, kačamak i t. d. Do »kuće« je odaja-odajče (soba) s ćumbetom (peći) od skora, a prije bi samo mangalom malo sobu smlačili. Što više prije nije bilo ni prozora, nego su je samo drvenim kapcima zatvarali; prozora nije bilo ni u kući nego opet samo kapci, kao i sad oko Skoplja, Kumanova i t. d. U starim kućama nije bilo ni tavana, nego se toplota s dimom svuda razilazila, a da bi studen

koliko toliko ublažili, krov su lijepili najprije debelim slojem blata, pa onda ćeramidom ili drugim čim pokrivali. Zimi je na ognjištu stalno podržavana jaka vatra. Po zemlji u odaji i kući prostru rugozinu (kao ruka debelu prostirku, koja je od ražene slame pletena). To im je postelja. Na rugozinu se prostre mutavče (vuneno ćebe). Pod glavu metnu pernicu (planinskim sijenom napunjen jastuk). Pred sveden (slavu) Petrov-dan, kad je seoska zavjetina iz pernica istresu slamu i zamijene je mirišljivom planinskom paprati. I kruh zavijaju za sveden u tu paprat, da miriše. Zimi se pokrivaju ložnikom, t. j. kao kožuhom, koji je sašiven od 8 ili 12 janjećih koža. U proljeću i jeseni za to im služi ložniče »tkajeno« od vune, a može biti i lakši mutav.

S druge strane iz pretkuće ulazi se u čardak, u kome stoji dolap, polica s čašama, fildžanima, bokalom (činijom), tu je i kalenik, kalenici (tanjiri) od zemlje, tarun (lopar), bunjele (viljuške) lojca-lojce (kašike), sukalka (oklagija), vrčma (ćup) za mast (ovčje maslo), stomna (testija) za vodu, dule (bardak) i t. d. Neke od ovih stvari smjeste i na drugo mjesto. Za naćve kažu mešarka. Razboj se može da namjesti u čardaku, plevni i t. d. Prije su jeli samo raženi kruh, a sad miješanu raž s pčenkanikom (kukuruzom), pšenični somun rijetko, što peku često u dvorištu u furini (peći). Kad se zakolje svinjče, slanina se složi u čabar, po njoj se naspe hladna voda i dobro posoli, gdje može godinu dana da stoji, a da se ne pokvari. Samo meso s kostima suše na dimu, držeći ga prethodno u salamuri.

U Hercegovini i Crnoj Gori sirotinja spava na krevetina, ozidanim od suhomeđe. Odozgo po naređanom kamenju pospe se zamiješena uma, da se površina izravna, preko koje se prostre cijela ražena slama, a po njoj kostretni guder. Mjesto jastuka polože po dvije rukoveti cijele ražene slame, koju čim bilo zastru. Zimi se mnogi i ne svlače, nego obučeni leže.

U selu Velici, kod Požege, u Slavoniji, u kuhinji stoji: šparet (štednjak), tepsije, lonci, ranjike (šerpe), vandla za sude prati i za miješenje, stupica (havan), sol, biber šećer, cjedilo. Svaka kuća ima naćve, čuturu, stol (stolicu s naslonom), pa malu stolicu, ili ih je poviše kao što je obično. Posudu za vodu neki zovu štucka. Kašike su doskora bile drvene; viljušaka prije nije bilo. U čabru se spremi voda, kao i u manjem škafu, koji može i za drugo što da posluži. Ciment ima svaka kuća. Čobani objese kepčiju (drvenu čašu) drškom o torbu i polaze k blagu. Među rašlje od križnica, koje su spojene prekim drvetom, metnu se naćve, u kojima se može i svinjče da ošuri. U podrumu su bačve s vinom i t. d. U oknima od ambara stoji pšenica i t. d. U komori stoji bijeli smok, mast i t. d. Krušna peć u dvorištu je sazidana na četiri stupa, koji je drže svedenu. U sobi, na pol sobe, po pravilu samo je stol na ukrsnicama, na oba križa, s klupama okolo. Kuke su u zidu za vješanje stvari. Po stolu se prostre stolnjak. Visoka peć je s petnjacima (lončićima). Odvojeno od kuće a uz nju stoji kiljer, podignut od stupova, opleten prućem i blatom zamazan, pa okrečen. U kiljeru je namješten pravi krevet, dolje mu je strožak (slamnjača), koja se prekrije ponjavom (s lanenom osnovom, a pamučnom potkom). Pod glavu se metne vanjkuš (jastuk), a pokriju se ćebetom. Sve to danju zastru ćilimom. U ormaru su košulje, suknje i ostalo. U kiljeru nema peći, i u njemu spavaju koju godinu mladenci, a stariji imaju svoj poseban topal kiljer. Prije kad je bilo ognjište i banak u kuhinji, i kad hoće ženska u tepsiji što da peče, spusti je na sadžak, a ozgo pokrije pokljukom, a to je zemljana polukuglasta peka, s drškom ozgo.

U štajerskom malom mjestu Sela sa 120 kuća, koje leži između Brežica i Dobove, a u samom sučelju Hrvatske (odnosno zagrebačke okolice) i Kranjske, ulazi se u kuću izvana najprije u lojpo (lopo književno) predsoblje, gdje se vide ove stvari: sjekira, žaga (pila, žago piliti), vinjak za sječenje drača za gorivo i loze (odgovara oblikom i upotrebom makedonskom soru i trnorezu, odnosno dalmatinskom vinorizu). Iz lojpa se ulazi u sobu, gdje stoji uzdignuta postelja (krevet), štrozak ili slamarica (slamnjača), povrh nje blazina (perina, perjem napunjena), na kojoj se leži, puštra (jastuk) ili vanjkuš, opet perjem napunjena, obično se pokri-

vaju kujtrom-kultrom. Omar, je ormar za odijelo i preobuku, kasl je također ormar sa ladicama za lijepe čaše i t. d., a da bolje izgleda pokrije se tištuhom (stolnjakom). U sobi je miza (stol za ručanje), pa stol (stolica). I u kuhinji ima miza, pa skednik (stelaža za posuđe), u koje se računaju taler, talerji (tanjiri), rajngla (šerpa), vilce, vilice, žlica, cedilo (za cijeđenje makarona, juhe, rajčica), skleda (zdjela), ribeža (trenica) za kren (hren), drveni škaf za vodu, lonci, vijača (đubravnik), burklica (drvena naprava, kojom se prenosi lonac s runklom-repom ili krompirom za svinje), pleh za pečenje kolača, drajfus (sadžak), kotel u kuhinji za pranje rublja. U keodru (podrumu), koji se oko Ljubljane, kaže i klet, stoje posode (burad) s ostalim sudovima sa pićem. Malu posodu zovu fasl. Keoder, keuder kopa se samo u trsju (vinogradu), a nema ga kod kuće. Za bokal kažu poličk (poliček oko Ljubljane i književno).

Hrvatsko Zagorje u P. sasvim je izjednačeno sa slovenačkim kajkavskim mjestima. I oni kažu za jastuk po madžarskom vanjkuš, na blazini spavaju, čaršaf za blazinu zove se plafta (u Vrhovinama ličkim: plata), strožak je slamarica i t. d. — Po jugozapadnim krajevima češće se govori škrinja-skrinja nego kovčeg, naročito kad se u njoj nosi nevjestina oprema.

Na otoku Krku, u selu Juran-Dvoru u kuhinji gdje oganj gori je komin (ognjište), a nad ognjem divnak (dimnjak), na kome se pripravlja zelje (raštan), polenta od crvene muke (brašna), fazol (grah), makarun i t. d. Riba i meso najradije se friga na muliti (roštilju, koji se u južnoj Dalmaciji po talijanskom zove gradele). Kruh, pola ječmen pola kukuruzan, miješen u kvas, šalje se pekaru da se ispeče, a mjesto novca da mu se zapećak (mali kruh), i hamenturnjak (proha, po hamenturu kukuruzu); ali kad je što potrebno na brzu ruku i u nevrijeme, onda hamenturu (prohino brašno) smelju kod kuće, za što im služe zrna (domaći žrvnjevi od pećine, kamena), pa tijesto spuste na vrelo ognjište, a pokriju zemljanom pekom, koju zagrnu vrućim pepelom i žeravicom. Malin (mlin) obično drži 4—5 kmeta (seljaka) udružno. Kruh se mijesi u drvenoj kopanjici (karlici) ili u manjoj krnici. Imaju pirun (viljušku), pijat (tanjir) terinu (porculanski tanjir), padelu (zdjelu), žlicu, pot (veliki lonac), potić (lončić), pinjatu (od rama, bakra, kao kotao) za parenje zelja u vrućoj vodi za kiselinu (kiseo kupus). U konestri (košari) su im razna jestiva, a u njoj prenose i zivo (svježe) grozje iz trsja. Pleten koš stoji im u strani kućnoj pod skalama (ljestvama) sa raznim starim stvarima. Fazol se drži u skrinji, a može i gdje bilo. Iz drvenog zdenčića piju životinje vodu. Još su im u kuhinji vrć, ciglić od zinga (cinčanog lima) za vodu, kabal od rama, opet za vodu, a u kamenici (kamenom sudu) drže ulje. U konobi je bačva, buraca za vino; u mastel sipaju grozje, gdje će se mast (mošt) kuhati, pa bacvica za slatko vino, može i za rakiju, koja se kuha u kotlu (kotal). Do kuhinje je kamara (soba), u njoj postila (krevet), jedna ili više njih, na 4 visoke noge, u koju se metne slamnica (slamnjača), pa po njoj prostre ponjava končana, a vunenim stramcem se pokrivaju ili odjelima (suknenim pokrivačima); pod glavu metnu kusinel (jastuk), većinom slamni. Uz namještaj pristaje stalo (stalak za dijete), zikva (kolijevka za zibanje). Katrida (katriga) je stolica sa naslonom, a obična niska stolica zove se stolac, stolci. Stol im je visok; na njega se postavi marenda (doručak); na njemu objeduju; oko dvije ure donosi im se juzina, u veče večera. Boro je pokretljiv ormar sa 4 noge s vistidom (svečanim i čistim odijelom), a u zidu je ukopan kao ormar za mast, papar (biber), papriku i t. d. Na zidu visi zdrcalo (zrcalo), figure (svete slike), suhaman (ručnik) i t. d.

Za Bunjevce uzimam subotičku okolicu i selo Pačir, u staro-bečejskom kraju, koji se u svemu podudaraju, da ih ne moram razdvajati. U kuhinji im je šparet (štednjak) ili rijetko katlanka (ognjište), od pedlja visine ozidana, nad njom odžak, a u stranu pijeć, sadžak, naćve, kastrone, lonci, pladanj-pladnjevi (tanjiri), zdila, zemljana ili od pleva (lima), jedan stoc-stocevi (stolice), astal (stol) čaršaf, ormar, u kome drže sude, kašike i vilice (jedna vilca); brašno im je spremljeno u kuhinji, i to u kovčezima. Meso i slaninu suše u odžaku. Vrlo je interesantno što bu-

njevačka katlanka, i jezično i stvarno, odgovara makedonskom katu (ktu). U sobi je krevet, astal, stocevi, klupa; u krevetu je postelja od slame (slamarice), pokrivena krparom, pa tu je uzljanca (uzljance = jastuk), negdje perjem napunjena. Pokrivaju se dunjom od perja, ljeti jorganom. U podrumu je ardov (bure) za vino, rakiju, vodu. Inače se voda drži u kanama (kantama). Kulača (čutura) je ukožuvljena. Čobanja je malo od dužica napravljeno plosnato burence na salašu, koju zakopaju u zemlju kad rade na jarošu (njivi), da se voda rashladi. Žito (pšenicu) drže na čardaku, neki na tavanu, u ambaru, a pod Suboticom na spahilucima još kao i oko Pančeva u žitnim jamama (silo) koje se iskopaju u zemlji, iznutra naloženom vatrom čvrsto ispeku i daskama pokriju.

U Banatu u veliko-kikindskom srpskom selu Hiđošu stoje u kuhinji u svodu tanjiri, činija, uvezane kašike, varjača, poklopci za sudove, noževi, viljuške, šerpe. Sadžak za šerpu, pošto se upotrijebi, ostavi se na pećki, na zidu uz stranu pećara. Pećar je pleten od pruća, zemljom i pljevom olijepljen, pa okrečen. Njime se zaklapa peć kad je ukade (zagriju) za pečenje u njoj kruha i pita. Na poličici u uglu stoji kanta s vodom. Ljeti lože vatru nasred dvorišta pod bograč (bakreni kotao) na sadžaku, i to nikad balegu nego čapurje (korijen kukuruzni s malo stabljike), koje se izore i povlači drljačom da ispadne na oranje. U sobi popođenoj ili ne, stoje namješteni kreveti, stolice, šamlice, stol. Na rafu (vješalici) je odijelo, pokriveno čaršafom, da se ne praši. U čaši na ormaru pali se kandilo, a kadionicom kade nedjeljom i praznikom. Perina se puni ljuštikom (komušinom sa kukuruznih klipova) ili slamom, a zastre se krparom. Zimi se pokrivaju dunjom, napunjenom guščjim perjem, a siromašniji vunenim guberom. Pod krevetom stoji korito, poklopljeno (naopako okrenuto), jer podrum rijetko tko ima, međutim svaka kuća nastoji imati smočnicu. U bostanu i vinogradu prave kolab (kolibu), da čuvaju rod od kradljivaca. Kolab je busenjem pokriven, bez kreveta, osim što se snabdiju kakvom lošom prostirkom i pokrivačem. Obično za postelju u kolibama prostru sijeno, a da se sijeno ne bi rasipalo, ograde ga kakvom okresanom granom, koja se po srijemskim svinjarskim i čobanskim kolibama zove krevetnjača; često je u četvrt otešu, pa na njoj sjede prema ognjištu. Događa se, da srijemski svinjari i čobani opletu ljesu, pa je polože na dvije sohe, a prečage zamaknu u sohe i s druge strane u pleter, a na ovu ljesu prostru sijeno, pa dobiju vitak zgodan krevet. U ovim kolibama malo što ima, obično kuka za hvatanje ovaca za noge, mrežage, u kojima prenose slamu, kašikaonica, obješena za pleter, i mala ljesica kao polica za sitnež.

U Mačvi ne mogu da se kopaju podrumi kao ni po drugim velikim ravnicama, gdje je zemljište podvodno; tako isto pravog podruma nema ni u krasu, što je kamen teško izdupsti. U zapadnim krajevima konoba znači podrum, a u Hrvatskoj soba pri zemlji, gdje se jelo pripravlja i jede. Po Dalmaciji podrum se često kaže izba, premda ova riječ znači ovdje-ondje i soba. U Mačvi prave vajat od brvana nad zemljom, i u njega se smjeste novi ćilimi, guberi, sanduci s djevojačkim mirazom, trube platna, djevojačka i mladina oprema; u gdjekojim drže još buriće s pićem, čabrice sa sirom, maslom, skorupom, medom. Po ovome se vidi, da je ovakav vajat isto što i klet (klijet). U prizrenskom kletu (klijet) drži se naročito zimovina, da se ne smrzne: vino, rakija, turšija, pekmez u ćupovima, kupus u kaci. I kletica u smederevskom okrugu posebna je zgradica, odvojena od kuće, od dasaka podignuta, za žensko odijelo, preslice, kanure, mrs, mlijeko u karlicama, za sir, kajmak (vrhnje) i t. d. Vajat se od nuzgrednih drugih zgradica razlikuje naročito po tome, što u njemu spavaju mladenci i ljeti i zimi, redovito na krevetima, gdje peći nikad nema, niti se grije. Ćiler, komora i sprema ponajviše su u kući, a sve za iste stvari kao i ajat, koji se u Pocerini zvao i vajat, a sad se to ime izgubilo. U ćilerima se drži još i vuna, piće, češće nego po vajatima. Zanimljivo je, što je u Jesenici dika, da mlada donese mladoženji krevet u mirazu. Za veće privredne ostave u Podrinju se pravi kačara, prije sva od brvana. U njoj su kace za kominu šljivovu i vinsku; burad za vino i rakiju, manje kace za ku-

pus — kupusnice, čabrovi s turšijom od voća, paprika, pekmeza od šljiva i krušaka (takuša). U Šumadiji još ima i preko polovine kuća samo s ognjištem, ali i šporeti (štednjaci) se stalno množe. U sjevernim bogatijim krajevima crepulja je sasvim izobičajena, ali je ostala željezna peka, pod kojom se peče tančica (tanka pogača, osobito za djecu), proha, duveče, pile i jelo u tepsiji. Gdje je ognjište tu mora biti i vatralj (ožeg u Imotskom), inače u drugim krajevima vatralj se kaže posipka, maša, kacija. Rijetka je šumadijska soba bez kreveta (odra), ma bili na nogarima, za pojedince ili češće za dvoje zajedno; neki put je krevet vrlo prostran, i u formi minderluka u starim gradskim kućama za četvero ili baš za svu porodicu ujedno dug. Po slamnjači ili vunenom dušeku uvijek se gleda da se prostre ponjava ili ćilim, jer čaršafa na Balkanu nema. Pokrivaju se vunenim guberom, a pod glavu ture slamnati ili vuneni jastuk. Po kućama muslimanskih odžakovića čak se i po selima viđa minderluk, minder. To je od dva decimetra niska uza zid prikovana široka klupa, zastrta janom (velikim ćilimom), na čijem uglu stoji četverouglasto šiljte (kao polu-dušek), na kome bula sjedi. Na jednoj ili dvije strane uza zid učvršćena je musandra (visok i prostran ormar) u Bosni, koji se u Staroj Srbiji zove dušekluk, a negda u Srbiji dolaf (što sad znači ormarčić), u kojoj danju stoje dušeci, jastuci i jorgani, odakle se uveče izvade i namjeste za spavanje na minderluku. U musandri se čuva i odijelo i novi ćilimi za pokrivanje poda praznikom. U imućnim muslimanskim kućama po Staroj Srbiji raft se pruža također po sobi kraj zida, na kome se ostavljaju razne stvari. Pod je po sobama zastrt ćilimom.

U Vojvodini, osobito u Banatu i Bačkoj, za stare ljude najprijatnije je da legnu zimi na banak, koji se od peći dobro ugrije. Peć se kadi (loži) iz kuhinje, koja stoji u sobi na pola metra visokom zidu. Taj zid, u stvari ozidana klupa, produžuje se uza zid, a upravo je toliko širok, da se čovjek može lijepo po njem da pruži. Taj zid zove se banak, a onaj dio, koji ide do zakutka, između dva zida, zove se zapećak. U nekim kućama prave banak i u kuhinji, kraj ognjišta. U gdjekojim kućama mjesto banka pruža se na istom mjestu drvena klupa, koja se zove u Banatu šamica, pa i na njoj se sjedi i spava kao na banku. U imotskom Zagorju krevet je prizidana klupa u kuhinji, na kojoj se spava i sjedi, po čemu ova klupa potpuno odgovara banku. Inače kad Imoćani leže na zemlji ili podu, gdje bilo, kažu postelja. Dakle ono, na čemu se od mekih stvari leži, to je postelja, pa bila ona u krevetu ili na podu. Narod ponegdje zamjenjuje krevet s posteljom, ložnicom.

Lopari su uvijek drveni, jednomani, okrugli, obično s drškom, rijetko bez nje; na njima se nosi umiješen kruh da se peče. Oni su u stvari prototip sinije, iz kojih se ona i razvila, dobivši niske noge od 3 decimetra. Na loparima i sada u siromašnim kućama djeca jedu. Negdje sinija znači i sofra, sopra, sovra, ali sofra je obično dugačka; jedna je mačvanska 263 cm duga, a široka 65 cm, resavske su nešto manje, tako i po svoj Moravi. Sofra je prosto otesana, široka daska bez nogu, ali se pod nju pri ručku uvijek što podmetne da se uzdigne, bilo kakve ukrsnice (makaze), klupice ili što bilo od postolja, a kad se nosi za daću na groblje, metnu je samo po travi. Sofra je s jedne strane uvijek okrugla i to joj je začelje, počasno mjesto za popa, važna gosta ili domaćina. Kod nekih je okolni rub nešto uzdignut, a po njoj su još plitko udubljeni solarčići, slanici. Neke su na 3 ili 4 mjesta zaokružene, kao da su sastavljene iz 3—4 obične okrugle sinije, koje se zovu i sofrice, kao da su se sofrice razvile iz sofre. Okolo sofre posjedaju na klupama; samo se onom u pročelju da stolica. Prije je svatko uza se u kožnom ložičnjaku nosio žlicu i nož, pa je njom kusao čorbasto jelo iz zajedničkog velikog suda sa sofre. Prije su svi ljudi zastirali krila, kad sjednu da jedu, jednim velikim zajedničkim sofranskim peškirom, koji se zvao i kanavac i pokoljenjak. Oko sofrice sjedaju domaći na male drvene tronožne stolice, tronoške, ili na trupce, gosti na podglavnik, a siromasi i djeca na golu zemlju. U pećkoj patrijaršiji daća se daje groblju kod crkve za imućnije, a za sirotinju izvan porte posebno. Kad je kiša daća se daje u tr-

pezariji na trpezi, dugačkom stolu na nogama za zaokruženim čelom. Manastirska trpeza uopće je odlikom prava sofra. Do trpezarije je mutvak (aščinica, kuhinja), do nje burdelj (gdje se čuva bakreno posuđe), a ispod trpezarije je podrum. Ni po sofri, ni po siniji ni po trpezi ne prostire se nikakav čaršaf, ali su one uvijek lijepo oprane i čiste.

Najudobnijih stolica za ugledne ličnosti nalazimo u Kolašinu, gdje se zovu stolovače. Od drveta su sastavljene, ali su vrlo široke, s naslonom za obadvije ruke i leđa. Vrlo je zanimljiva i zidana klupa na Cetinju pred senatorskim kućama, gdje su oni narodu sudili. Bila je od kamena i daleko pred kućom zamašana. Zvala se pižun.

Ima i čaša drvenih, na pr. jedna se obična vrsta u zapadnim krajevima zove drvenača, u Svrljigu čavčag, a u pravoslavnim selima oko Splita bukara; ona je od dužica pa naobručana kao čabrica s drškom, iz koje svi piju vodu. Uz karlicu da spomenemo i korito, koje se po turskom zove i tekne. U Poljicama u Dalmaciji koritašce se kaže i škip. Alov, valov, je također od jednostavnog drveta, iskopan za pojenje marve. Prastari su i ovi jednostavni sudovi. Stuga je u Risnu kao kaca od šuplja drveta za žito. Na Kosovu, u Gračanici, ona šuplja krlja (panj), u kojoj se drži žito, brašno, grah, zove se bukola, u pećkom Podgoru ćulina, a oko Kosovske Mitrovice čubura. Jednoman je i drveni vodijer, vodir u Srijemu, u kome u nakvašenoj travi stoji brus, u Srijemu gladilica, koju nose kosci uza se. U Hrvatskoj se vodir zove tobolica, negdje kozolica, kvasilica, a po otocima brušnjača, brusilo i t. d. Ovaj sud može biti od drveta ili od roga. I zdjela je izdubena od jednostavnog drveta, a takav je i vagan (čanak), pa zastrug: u prizrenskom se kraju zove sklopnik. Zastruga (sklopnik) je sa poklopcem, tako i debe, samo je ovo posljednje povisoko cilindrično. U ovim sudovima nose čobani i kiridžije sir ili kajmak, kad pođu od kuće. Inače se u debetu kod kuće drži i med. Žlice, varjača, goružda, kutao također su od drveta. Od samotvornih jednostavnih drvenih sudova, bez obruča, vrlo je rasprostranjena kupa; ona se još nalazi u Kruševačkoj Župi. Od javorova panjića isteše se i izdubi, s jedne strane ostavi joj se drška, a s protivne strši dulac (šuplja cijev) za piće. Ozgo na grlu ima drveni zapušač ili poklopac. Kupa za vino mnogo se spominje u narodnim pjesmama. U Ibrovom porječju kupa se zove karta, a u Hercegovačkoj župi kovak. Njima se pridružuje čutura, po turskom imenu buklija, samo što su ove plosnate i bez dulca, a umetnute u kožu, za nošenje o ramenu. Plosna čutura zove se i ploska, u Crnoj Gori cuca, a okrugla pa dugoljasta i bosanka. U Srbiju su doskora čuture najviše uvažane iz Erdelja (1850 16.650 komada).

Pećanci za džban, žban, (kaca), izrade trupac u obliku velikog ibrika s trlićem i dulcem, pa mu onda ogule koru i trupac precijepe na dvoje, zatim svaku polovicu izdube za šupljinu (trbuh), u kojoj će tekućina stajati. Dole uglave dance, poobručaju, utvrde dršku, i sve je gotovo. Džban je isto što i bokola u Kučima. Resavska karta za vodu (u Stenjevcu) kao prije u cijelom Pomoravlju, sasvim je drukčije načinjena od pećkog džbana. Za kartu uzmu ćutak i izdube ga skroz kao valjak. Ovakav drveni valjak zove se dublina, za razliku od iste takve jednostavne lipove lubure, koja je od kore. Taj valjak zadjene gore i dolje (nema obruča), pa na gornjem dancetu ostave rupu, koju napune vranjem pa zapušavaju. Zatim izbuše dulac s jedne strane na boku, a s druge strane udese dršku. Ista je ovaka bakla kao i veći jagurtar, obadvoje iz Resave. Pošto se jednostavni sudovi teško dube, obično na strugu kao sve vrste čutura, treba ih smatrati kao vješt majstorski posao, i po tom kasnijeg datuma. Kad je sud sastavljen iz dubline sa još jednim dancetom, kao što je pećanski džban, onda je on najprostiji sud. Savršeniji je jagurtar, jer ima dva danceta, a za dalji razvitak sudova primjeri su vrlo jasni. Kučki bucak za vodu neobično je prosto, kao skraćeno, a poširoko burence. I ono se pravi od trupca, koji se obično prepolovi pa se iznutra polovine istešu, po tom se sastave, sa dva danceta zatvore i ostavi ispupčenje za vranj. Slična je vojvođanska čobanja. Podrinski džban razlikuje se od pećkog imenjaka, što je sastavljen iz mnogo dužica, i što

mu je ručica za nošenje utvrđena na gornjem dancetu. Dakle to je znatno savršenija izrada.

Čobanja je, naročito po vojvođanskim pustama i salašima, splošteno burence sa vranjem, za nošenje vode na lancu ili užetu (ime i stvar poznata je i u Krivom Viru u Srbiji). Lajtar je u Banatu sličan čobanji, samo što je duži i sa ovalnim dancetima, a nosi se na dvije uške (ručke), koje stoje na gornjoj strani danceta, kad idu na njivu da imaju pitke vode za cio dan. Inače se u Banatu i limena kanta za mast zove lajtar. Oko Knina jedan se sud za vodu, od dužica, sastavljen kao ploska, zove brema. Fučija je ranije opisana. Vedro je u Šumadiji također drveni sud od dužica, a bez gornjeg danceta za vodu, u Dalmaciji se zove vidrica, pa tako i kod doseljenika i u Pocerini. U Dalmaciji punu vidricu, korpe i t. d., nose žene na glavi, metnuvši prvo na glavu svitak (kružić od krpa), da se teret ne vaga (ljulja) i da ih ne žulja. Ovakav svitak buregdžije u Makedoniji zovu vivka. U Srednjoj Dalmaciji kova se zove vidra. Bremenica je od dužica, opasana obručima, dolje šira, gore uža, sa dva dugoljasta danceta i sa dvije pune gore; kad se zahvaća voda, kroz jednu voda ulazi, a kroz drugu odušuje (zrak). Šumadijska buca je samo manja od bremenice, ali u obadvjema se nosi voda, ma da u buci može i piće. Bremenica se prti, a buca ima uprtu, i nosi se preko ramena. Ako su određene samo za vodu, prave ih od borovine, jer zbog smole u dugama piće zna zaudarati, zbog čega su sudovi za mlijeko uvijek čamovi (jelovi). Bremenica se u Hercegovini zove burilo (opet s 2 dna), i hvata do 15 litara vode; buca, džban je u Rdnima isto. Međutim rađevski starinski džban imao je oba okrugla danceta, a užički se gore produživao u oblu šuplju cijev (dulac) za izlivanje vode. Čabar je od duga do pojasa visok i vrlo širok, samo dolje zadniven. Čabar za med zove se medenica. Bačva je velika kaca, zadnivena kao bure sa obadvije strane. Velike se kace sastave u kačari, jer su šire, nego što su vrata, pa se ne bi mogle unijeti. U Hrvatskoj kaca, koja je u dnu uska a gore šira, osobito za grožđe i šljive, zove se badanj. Kablica je pomala za mlijeko i sir. Koba je u Lici kabao dugoljasta dna, u kome se drži i nosi maslo, skorup, med. Tako je isto od dužica neobručana i muzlica, koja se često zove vedrica, vedro, kravljača, kraljača, a po istočnoj Srbiji, prema vlaškom, galjata i t. d.

Kovčezi (sanduci) su različni. Najljepši su oni, u kojima se mladino ruho prenosi u mladoženjinu kuću. Uvijek su šareni, da izgledaju što ljepše. Po većim mjestima imaju sa strane unutra po jednu ili dvije pregradice sa poklopcem, gdje drže sapune, nakit, ogledalce i drugu sitnež. Taj se pregradak u Srijemu zove priklečić, a u Staroj Srbiji idžerka. Po srijemskim seoskim kućama sve tavanske grede sa sobne strane poduhvaća i drži jedna jača greda, okagača, pa se na nju meću sitne stvari, kao češljevi, kutije i t. d. Drvena sprava, kojom se pritu če štakor, kad uđe u nju, ima mnogo imena: u Rađevini pastulja, u Kruševačkoj Župi pakčina, u užičkom okrugu bata, u Jadru šklopac, u pirotskom okrugu klovka, u Leskovcu kapan, u Kičevu skočka, u Hercegovini stupa, u Dalmaciji stupica i t. d. Za miševe kaže se obično mišolovka.

Pruće je osobito zgodan materijal za pletenje čak i nepokretnih stvari, kao čatma (pleter), odnosno perda, za pregradu u kući, pa za čerjen (plitak koš) i t. d., što se nalazi još u sojeničkim (palafitskim) stanovima. Prućem od rakite, vrbe, lijeske i bijele loze opliću se čardaci za kukuruz, a i što drugo, a odozgo se pokriju papraću ili sijenom. Takva je i makedonska gaždara, u kojoj se drži kukuruz u klipu. Za grah, heljdu, malu količinu kukuruza u zrnu, pa za brašno, pletu se pokretni koševi, koji se govećom balegom olijepe. Omanje kotarice, krošnje po gradovima, zovu se korpe (po njemačkom), a u sjeničkoj nahiji torbice. I hrvatski krto, k jugu sepet, plete se od vitkih na remene iscijepanih grančica. U kotobanji (košari) kokoši nose jaja, a tu se i nasađuju. U kotobanjama drži se i vuna na tavanu, u trbušarama (trbušastim košarama) svašta što se nađe, u pletivarama pletivo, u vretenarama vretena i t. d. Košnice se pletu od bijele loze, a goveđom balegom olijepe. U saćurama, pletenim od slame, nosi se u Vojvodini umiješen kruh, odakle se spusti na lopar i

turi u peć. Od jednostavnih komada su i ovi sudovi: kuzo oko Gradiške po selima od vezikova luba (kora mladog drveta) vješto sastavljen kao torbica, sa strane likom prošiven. U njemu se nosi riba. Isto je to krbulja za jagode, ali samo manja, i sasvim prosto previjena kao kesa. Obično stanarica čobanima usiri po sirac uz Petrove poste, pa ga metne u tvorilo, te stoji do Petrova dana. Tvorilo načine čobani od lipove kore; ogule ako (sa dva ili tri prsta široku) s lipića, pa saviju i svežu, te načine onoliki kolut, koliki će sirac biti.

Tikvu sudovnjaču sama je priroda sazdala za sud. Da bi se tikva dugo održala, ture je u vino, gdje godinama prestoji, pa se stvrdne kao da je od bakra, i dobije lijepu mrku patinu. Tikava ima mnogo vrsta: vodena tikva ili vodenjača, koja je u dnu široka, gore sužena, pa opet malo u dugulj raširena, odozdo je zatubasta, da može uspravno stajati. Pošto se osuši probuši se odozgo, izvadi se iz nje sjeme i salo, pa se onda u njoj nosi voda, svezavši je uzicom ondje po vratu. Ovih tikava ima vrlo velikih, do 8 litara, ali je jedna vrsta od njih toliko mala, da ne može ni litru vode uzeti; ova se zove barutna tikvica, jer su u Srbiji u njima nosili barut o pojasu. Vrg ili krbanj, u dnu je također širok, a držak ima tanak i jednak. Ovim se vrgom, probušivši ga sa strane, zahvaća i pije voda, a kadšto i vino. Natega, nategača ili hajduk, dolje je okrugla ili dugoljasta, ali ima vrlo dugačak držak (vrat), pa kad se probuši, njome se ustima izvlači rakija ili vino iz bureta. Ima i jedna plosnata, koja se veže vrpcom; u njoj se obično nosi rakija. Tutlići su male tikvice kao guščja jaja, i služe za slanike.

Koža je stariji materijal od zemljanih sudova. Čapra je u Hercegovini, ponegdje i u užičkom okrugu, kao torbica, napravljena od cijele učinjene jareće kože, ali tako, da izvana ostane dlaka, a iznutra glatka koža, u kojoj nosi čobanin, prije i po koji kiridžija (vozar), sir, kajmak, med, pa i kruh. U gornjoj Hercegovini mala čapra se zove brnzar, a Brsjaci je zovu tagarče, Skopljanci pa preko Pirota i po svoj Srbiji prije tarčug i taračug. Piperi drže u kožnoj kesi ognjilo, krem(en) i trud, i zovu je po mletački batifog, a u Hercegovini tehara. Protak je kožno rešeto. Od najveće je vrijednosti mješina (dulum, mih u Primorju), načinjena od kozje kože, rjeđe od teleće, ali tako, da joj se vanjska dlakava, pa obrijana strana izvrne i dođe unutra. U mješinama se nosi sir, rakija, katran, vino, ulje. U Dalmaciji je zanimljiva kožna čutura sa drvenim zapušačem, koju oko Knina zovu burača. Ima i kožnih kova za vađenje vode iz bunara.

Zemljani sudovi su u nas vrlo raznoliki, kako za koju potrebu. U zapadnim krajevima zove se lonac, a u istočnim grno; u Podrinju ima dva sela s imenom Grnčara, u kojima se kopa »ruda od lonaca«, a u obližnjoj Koreniti prave se lonci, po lakoći, izgledu i formi istovjetni sa ličkim. U Hrvatskoj lonac s rukunicom zove se rukačina. U Crnoj Gori najveći lonac s jednom ručkom zove se bradaš. U Srbiji je kotlajka lonac s vreslom za nošenje variva na njivu. Negdje je to isto grnjajka. Lopiža je u južnoj Dalmaciji i kod školjana zemljan sud, koji se vješa iznad vatre kao kotlić za kuhanje jela. Lička kozica je s tri nožice kao kastrola, a Vuk navodi ovo ime i za zemljani sadžak u Hrvatskoj. Tanjiri zemljani ili porculanski novijeg su vremena, jer su se prije, mjesto njih svi u jugo-zapadnim krajevima služili drvenim zdjelama (zdilama), zdilicama, vaganima, čancima. Bljudo je vrlo staro ime za zemljanu zdjelu; za njega znaju i Arnauti, Malorusi, pa su znali i Goti i t. d. Sad se bljudo govori jedva gdje osim Paštrovića. Bljudu u smederevskoj Jasenici slična je panica, u koju se sipa jelo iz lonca. Takva je i dalmatinska kotluša, papinjata s provislom, koja se u Imotskom zove i teča, pa bakra u Sinju, sve zemljani sudovi s povrislom kao bakrače za vješanje o komostre (verige). U Vojvodini se krčag kaže koršov, u Srbiji testija, u Makedoniji stomna. Zemljanica je jedna vrsta zdjela, a i čaša može biti zemljana, pa kondir, bardak đuveče, đevćir (u Srijemu cetka). U vranjskom okrugu grnčari (lončari) prave na kolu kotlajku, kojoj se zahvaća voda, čeprnja je za rakiju, tendžera s poklopcem za kuhanje jela, kačiče za sir, vagan za mlijeko. Kondir je bio svuda omiljeni svatovski sud za vino i rakiju. Mladoženjin momak zakiti ga i pođe da poziva u svatove. Milojka je bila

sa širokim grlom, i njome se o svadbi nazdravljalo. U kičevskom srezu je zemljano posuđe ovo: ročnik za nošenje jela u polje, bardale za vodu, vrčva za mast ili med, latvig za kuhanje variva, mlekarka, u kojoj se nosi mlijeko na konju ili magarcu, zbog čega je s one strane, koja će dodirivati konja po tijelu, plosnata, bardak za vino, grgalka i grgalče testica s rupama, u koje se meće cvijeće, pa se onda sirotinji poklanja o Duhovima. Tu je dalje temnjanuška (kadionica), grnče (mali lonac, u kome samci kuhavu jelo za sebe), paur za rakiju. Jamače je mali lonac za topljenje masla, kojim prelivaju pite, vaganka je zdjelica. Dule je za rakiju. Za muhamedance prave ćumće, u kome nose vodu za avdes (ritualno pranje). Tamošnji grnčari (lončari) za gleđ kažu zot. Zanimljivo je, što se tamo grnčarski zanat nasljeđuje od oca na sina.

U velikom dijelu istočne Srbije i po svim južnim krajevima, nešto i jugozapadnim, žene same mijese crepulje od zemlje, bez grnčarskog kola, samo rukama. U užičkom okrugu seljaci prave crepulje, lonce i t. d. za izvoz, ali najljepše je zemljano posuđe koje uz ostalu lončariju prave lički Bunjevci, jer je lako, oblikom lijepo i praktično. U vranjskom okrugu prave crepulje i od kamena, kao u Đurđijanskoj. U Hrvatskoj crepulja se zove i ožeg, u Vrhovinama crepnja, u Janjevu crpula. Pri svem tom što je već u 15 vijeku postojala tvornica za izradu stakla u Dubrovniku, ipak se nisu očuvala mnoga narodna imena za stakleno posuđe. Maštrafa je bila posuda s drškom, boca i botulja romanska su imena. Zanimljiva je čaša u zapadnim krajevima žmuo, žmul, žmulj, pa dubrovačka buča, staklena okrugla posuda s grlićem gore. Gostara i gostarica čisti su dubrovački nazivi. U Srbiji se zove velika staklena čaša đurovača, ime uzeto od madžarskog grada Đura, odakle su uvažane. Poslije je istim imenom prozvana i velika drvena čaša.

Kost se vrlo rijetko upotrebljava za što od cijelih stvari. Poznato je da se svirale prave, i to od nožnih kostiju orlova i kraguja.

Metalnog posuđa našeg podrijetla jedva što imamo, ma da naši kazandžije umiju od stranog materijala, od bakra, da skuju i sastave: kotlove, bakrače, tepsije, dijelove oko kazana za pečenje rakije, i neke sitnarije. Romijenča ili rumendža s otoka i južne Dalmacije je import, tako i drugo ime za njih, sić i sigal, talijanska su imena i proizvod. Bakreni lonac u Crnoj Gori zove se kantara. Saplak je bakrena kao čaša za vodu, a to je isto i tas (arapsko ime), koje putnici uza se nose da usput piju vode. Takvo je i škudela i ćikara u Imotskom limena čaša. U Prilepu se liju čuturice od kalaja (kositra) za rakiju.

Nož, koji kuju naši nožari uvijek je šiljat, njih Imoćani zovu vlaškim, za razliku od onih, čiji je vrh zaokružen, koje zovu pošadama. Po Srbiji, Bosni i cijelom jugu, važan je ibrik, kao bokal za umivanje i đugum, sličan ibriku, ali veći, za donošenje vode. Bronzvin (bronzin) je tučano bakarče u srednjoj Dalmaciji, sa udešenim poklopcem, da para izlazi, kad se u njemu kuha pura i zelje (rašćan), a može biti i bez poklopca. Mangala je željezna, bakrena ili zemljana kao zdjela, u kojoj se u južnim krajevima, gdje nije peć u običaju, unosi žar u sobu, dućan i t. d., da se na prvom mjestu ruke zagriju, pa onda i cio prostor, ako je zatvoren. U jugozapadnim krajevima mangala se zove grijonica, u Mostaru dagara. U Studeničkom tipiku piše arula za mangalu. U Dalmaciji se metne žar u skaldaleto (Scaldaletto), skaldino, pa se podvlači u postelje, da se zagriju pred lijeganje, a i ruke ozgo podržavaju da im se prsti ne ukoče; žene ih u Šibeniku i t. d. podmeću pod suknje, da tijelo bar osjeti toplotu. Čak i žene, kad pletu čarape, nose obješenu sličnu bakrenu posudicu o ruci da se prsti griju.

Posude za mjeru u našem narodu su velikom većinom od drveta, a po količini koliko hvataju većinom tuđeg podrijetla. Za žito je mjerica ili poluveka u Banatu od 10 oka; vagan u smislu mjerice čak se čuje i u Slovenačkoj; dvije mjerice zovu se veko; kupac je u vodenicama od nekoliko oka; bagaš je u Crnoj Gori od 10 oka; u Srbiji se zove šinik, a u Tamnavi šenik; polovnjak i veka su od 20 oka; maža je od 4 poluveke, što je u Vojvodini stara centa; vedro je u Negotinskoj Krajini mjera od 12 oka; kondir od 12 oka i t. d.

Stara je žitna mjera od 120 mletačkih litara; bukila je četvrt stara; klobuk u Boci od po bukile; osmanik je u Crnoj Gori od po bukile; mjerov mjeri 400 oka; džak, prtena vreća, mjeri 40 oka; zasipač u Bačkoj, kojim se žito zasipa u koš, mjeri 10 oka; polučak, žitna mjera u Dalmaciji od 9 oka (pola četvrtalja); varićak hercegovački za žito, uz dalmatinski varćak od 7 oka; junga masla je oka i po. Za piće osmak je bure od 8 akova; barilo je također za piće. Oka i dramovi su arapskog podrijetla i po imenu kao i utezi. Sudovi za mjeru pokazuju najviše na dekadni i dodekadni sistem.

O privatnom životu srpskog seljačkog svijeta u staro vrijeme jedva se što može nazirati. Ali od više klase preostao je obilniji inventar, te se može rekonstruirati prilična slika minulog vremena. Život vlastele, dvora i visokog svećenstva bio je kopija bizantskog života. Za stolom se sjedilo na stolicama. Stol je zastiran stolnjakom, a jedan se spominje u depozitu Beloslave, udovice kralja Vladislava i sina njenoga Dese. Čak je u to rano vrijeme bilo i ubruščića (servijeta) za brisanje usta. Metohit priča, da je bizantsko poslanstvo kod kralja Milutina dobivalo svaki dan sa kraljeve trpeze jela i pića u zlatnom i srebrnom posuđu. Kadšto se jelo i pozlaćenim nožicama, a viljušaka (prema grčkom pirunima) u kući hercega Stjepana Vukčića, koje su bile od korala, srebra, pa i kristala. Zanimljivo je da se viljuška kod srpske vlastele javlja već 1466, a kod Engleza tek 1608. Međutim knez Miloš nije imao viljušaka ni 1825. Dubrovčani su se služili najviše srebrnim bokalima, a u skrivnici manastira Dečana čuva se jedan veliki bakreni bokal, fino izrađen. Tu su i mnoge srebrne kupe i pehari, livene i u filigranu. U starije vrijeme, za samostalnosti, bogataši su krasili mnoge stvari dragim kamenjem, pa tako i odijelo, koje im se prelijevalo u rubinima, safirima i biseru, što potvrđuju i freske. Iz rogova, srebrom okovanih, pilo se i nazdravljalo. Po modelima domaćih majstora spominju se slovenski pehari, pa slovenske željezne boce, bosanski pehari i t. d. U ostavštini kralja Vladislava zapisana su zrcala za toaletu, a u vladalačkim i vlasteoskim kućama bilo je srebrnih umivaonika. U imućnim kućama bjehu sobe, vrata i zidovi zastrti šarenim tkaninama. U depozitu kralja Vladislava spominju se dvije platnene zavjese, svilom izvezene. Za dvor kralja Milutina Metohit bilježi, da je bio raskošno namješten, i svilenim i zlatom vezenim prostirkama zastrt.

Kod bogatih Dubrovčana već se 1283 spominje drveni odar, a od 1340 razne postelje s klupama naokolo; odora je bilo u obliku kaveza »neba«. Tu se spominju još: svileni jastuci napunjeni perjem, pa perine, zastirači, zavjese zlatom klečane, tetrivani (palankini) za provodnju i t. d.

Za Morlake ima bilješka da su 1774 imali krevete, ali ne stoji kakve. Sumnjivo je, da su bili pokretni od dasaka, prije su bili zidani, kao i sada što se viđaju po Hercegovini. Prozori sa staklenim oknima bili su u Beogradu još 1808 rijetkost, većinom su bili olijepljeni papirom ili prosti zaklopci, kao što opisuje ruski major Kamenski. Inače su djevojke rado umetale po komadić razbijenog stakla u prozorski papir (hartiju pendžerliju), da vire na prolaznike. Tada je dika bila, i sve do skora, da oko ikone u začeonom sobnom kutu obaviju lijep, vezen peškir; tko je imao ogledalo također bi veliki peškir oko njega na zamku vezao. A iz prvine kitile su isprošenice i mlade skoro dovedene po Srbiji, Staroj Srbiji, Bosni, svoje sobe raznim darovima, osobito peškirima, jaglucima i odijelom.

S. Trojanović.

POKUPLJE u širem značenju zaprema cijelo područje rijeke Kupe i njenih pritoka, 4.504 km^2 površine (V. Kupa). — U užem značenju pod P. se razumije samo pokupska ravnica, ravno P., kojim teče rijeka Kupa u svom donjem toku, od Ozlja do utoka u Savu kod Capraga. P. ograđuju od sjeverozapada Gorjanci i njihovo prigorje (Okićka Plješivica), sa sjeveroistoka Vukomeričke Gorice, koje ga rastavljaju od ravnoga Turopolja, s jugozapada Kraska Ploča, u kojoj su izdubli korita desni kupski pritoci Dobra i Korana s Mrežnicom, s juga ogranci Petrove Gore, između Korane i vode Gline i dalje istočno od Gline ogranci Zrinjske Gore. Rijeka Kupa teče gotovo sjevernim rubom tih gorskih ogranaka, ostavljajući malo prostora ravnici na svojoj desnoj obali.

Ravnica se rasprostrla poglavito na lijevoj obali Kupe, gdje se lepezasto razgranila sa svojim pritocima Kupčina, donoseći Kupi sve vode s istočnog porječja Gorjanaca i Plješivice. Obilje je vode veliko, tlo je njome presićeno, vodene žile su isprepletene. Močvara Blatnica rasprostranila se do 10 km^2. Ima i ribnjaka.

Ravno P. zaprema 1.529 km^2. Njegova dužina, pravac od Ozlja do Capraga, iznosi 73 km, a najveća širina, pravac od sjeverozapadnog iskrajka Vukomeričkih Gorica do Kamenskoga na Kupi, 28 km. Odatle se P. sužuje k istoku, sve do tjesnaca između izdanaka Vukomeričkih Gorica i Petrove Gore. Kroz taj, donekle regulirani tjesnac, prokrčila je Kupa sebi put u Posavinu. Na zapadnom kraju P., kod Ozlja, gdje počinje tjesnac između Gorjanaca u Kraske Ploče, Kupa skače preko niskoga praga, i tako čini s branom 9 m visoki slap, koji je iskoristila općina grada Karlovca, uredivši ondje električnu centralu od minimalno 1.800, a maksimalno 3.000 HP. Na toj se hidrocentrali osniva današnja industrija grada Karlovca. Na svome donjem, od Ozlja (116 m) do Capraga (91·5 m) 158·9 km dugom toku, rijeka Kupa, a potom i čitavo ravno P. slazi samo za 24·5 m. Kod Karlovca je ona široka 80 m, prosječna joj je visina 1·60 m nad 0, brzina 0·54 m u 1″. Potom bi se rijeka Kupa u donjem toku, pošto ima dovoljnu širinu i dubinu i nejaku struju, mogla lako urediti za manje riječne parobrode. Sada nosi samo splavi niz vodu, dok šlepovi modernog tipa njome plove samo 4 km daleko, od njenoga utoka u Savu do željezničke stanice u Sisku.

Glavna su mjesta u P.: Karlovac, koji je, premda u njegovom zapadnom kraju, njegov ekonomski centar, i Sisak, na istočnom kraju, te, i ako na Kupi, više je posavski nego li pokupski grad. Željeznice ih čine više tranzitnim ekonomskim stanicama: kod Siska prelazi Kupu posavska željeznica Zagreb — Beograd, a kraj Karlovca željeznica Zagreb— Sušak (—Rijeka). P. je tranzitno područje između Posavine i Primorja. P. pripada više lokalne vrijednosti željeznica Sisak — Karlovac, koja, prolazeći pokraj Petrinje i Gline, vodi sjevernim prigorjem Zrinjske i Petrove Gore. Na njoj je stanica i za čuveno kupalište Topusko, dok su slatine Jamnica i Lasinja blizu na Kupi, a podalje od željeznice. — Trgovište Jastrebarsko ima željezničku stanicu na pruzi iz Zagreba (33 km) u Karlovac (20 km). Od njega se jugoistočno nalazi povodni kraj, gdje stanovnici nekih sela imaju stanove na sohama. — P. je rodno. Ima krasnih šuma (bjelogorica), sočnih livada, njiva i vinograda. Gdješto vapneni stanac kamen nasred polja, već tamo od Karlovca, opominje, da nije daleko Kras. Stanovnici su ponajviše Hrvati kajkavci; ima i ostataka čakavaca, a od juga (i iz škole) napreduju štokavci. U gradu Petrinji na pr. danas se još mogu čuti sva tri naša narječja. Tako je P. i u jezičnom pogledu područje transgresije.

U rimskoj državi rijeka Kupa (Colapis) nije činila nikakve međe. Provincija Panonija zahvaćala je i desnu obalu Kupe. Kod njena se utoka u Savu razvio grad Siscia (Sisak), ranije keltska Segestika. Kod donje Kupe potukao je 819 panonsko-hrvatski knez Ljudevit dalmatinsko-hrvatskog kneza Bornu. Sve, i prirodne, suprotnosti svladao je, i u jednu je državu sjedinio Dalmatinsku i Panonsku Hrvatsku, knez kasniji kralj Tomislav. U P. u Petrovoj Gori, poginuo je 1097, u boju s Madžarima, posljednji hrvatski narodni kralj Petar.

Po diobi Hrvatske, koju je oko 1260 proveo kralj Bela IV., u dva područja: u banovinu slavonsku i banovinu hrvatsko-dalmatinsku ili primorsku, P. je pripalo slavonskoj banovini. U drugoj polovini 15 i prvoj polovini 16 vijeka zemlja se od Gvozda (Kapela) na sjeveroistok do Kupe i Save od utoka Kupe do utoka Une, zvala donja Hrvatska (partes inferiores Croatiae fra Ivana Tomašića). Kako su u taj kraj, poslije pada Bosne (1463), i naročito po porazu hrvatske vojske na Krbavskom Polju (1493), sve dalje prodirali Turci, donja je Kupa u posljednjoj četvrti 16 vijeka bila posljednja obrambena linija ostataka kraljevine Hrvatske. Ondje su bile podignute tvrđave Karlovac, Brest i Sisak na lijevoj, dok su Turci na desnoj obali utvrdili Petrinju. Tada su se, kad bi se kretali Turci, na Vukomeričkim Goricama palili krijesovi, da se javi opasnost u Zagreb. Pošto su krajevi preko Kupe

(na jugu) povraćeni (u 17 vijeku), donja je Kupa bila međom između građanske Hrvatske i vojnički uređene Krajine. Na njenoj su desnoj obali bile dvije pukovnije, glinska i petrinjska, kojima je, sve do 1868, zapovijedao hrvatski ban (Banska Krajina, Banovina). Pošto je, poslije ukinuća Krajine, područje tih pukovnija sjedinjeno s građanskom Hrvatskom (1881), zagrebačka se županija preko donje Kupe prostirala do đonje Une. 1809—1814 čitavo je P. pripadalo Francuskoj. Danas Kupa čini južnu među oblasti ljubljanske i zagrebačke prema oblasti primorsko-krajiškoj.

J. Modestin.

POKUPSKA KRAJINA. V. Krajina 8.

POKUPSKO, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj; na lijevoj strani rijeke Kupe, u meridijanu grada Zagreba (16° ist. od Gr.), od Pisarovine (čijem srezu pripada) 16 km (pravac) k jugoistoku. Ima 553 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu.

J. M-n.

POLAK IRMA, prva subreta zagrebačke operete (1876, Ljubljana). U prvi mah igrala je, pod vodstvom redatelja Ignjata Borštnika u Ljubljani, nestašne djevojčice u drami. Kasnije je stupila kao Esmeralda u Prodanoj Nevjesti u operu. Najveći uspjeh imala je kao operetna subreta u Mam'zelle Nitouche. 1895 prešla je na bečki Karltheater. Tu je doživjela velike uspjehe. Kasnije je prešla na Josefstädter Theater, a ljetne sezone glumila je u Ischl-u s prvim bečkim glumcima. Od 1901 je u Zagrebu, pa je još 1924 kreirala Bajaderu. 2/4 1921 proslavljena je u Zagrebu 25-godišnjica njenog kazališnog rada, a 20-godišnjica stalnoga članstva u Narodnom kazalištu. 1927 je penzionirana.

N. A.

POLEANSKA I VARDARIOTSKA EPISKOPIJA, jedna od pet vikarnih episkopija solunske mitropolije. Zauzima njen sjeverni dio, do granice kraljevine SHS ispod Đevdelije i Dojrana. Ranije je P. E. (polijanijska, poleninska, poljanska) obuhvaćala i krajeve na našem teritoriju, oko Đevđelije, Dojrana i Valandova. Njen episkop Teon, kao sufragan solunskog mitropolita, poslan je 1628 u Rusiju, gdje je za sebe rekao, da je: serpskije zemli Roždestvenskago monastira episkop.

R. G.

POLENINO. V. Dojran.

POLIBIJE, grčki historik (2 vijek prije Kr.). U njegovom djelu (Historija) ima dosta podataka o našoj zemlji iz grčko-rimskog doba (o ilirskoj kraljici Teuti, o Dimitriju Farskom, o ratu između Rimljana i Gencija).

H. V.

POLICIJA. U sredovječnoj srpskoj državi policijsku vlast vršili su upravni činovnici (starješine župa, gradova i krajišta) i starješine sela (knezovi, vladaoci, predstavnici, čelnici i premićuri). Izuzetak su činili slobodni gradovi na Jadranskom Primorju (Kotor, Budva, Bar, Ulcinj i t. d.), koji su imali lokalnu autonomnu upravu, sa lokalnim zakonodavstvom i sa činovnicima, koje su sami birali. Iz Dušanovog Zakonika i ostalih srpskih spomenika vidimo, da je zakonodavac sredovječne Srbije obratio naročitu pažnju održanju javne bezbjednosti — tome, najvažnijem zadatku P., i ondašnjeg i današnjeg vremena. U Srbiji toga doba bilo je uzakonjeno, da štetu, počinjenu razbojništvom, krađom i ostalim težim krivičnim djelima nadoknađuju država, upravni činovnici, župe i sela, u čijim su hatarima ova djela izvršena.

Za vrijeme turske uprave policijsku vlast u beogradskom pašaluku vršili su: u nahijama — muselimi, u knežinama — obrknezovi, a u selima — kmetovi. Muselime je postavljao beogradski vezir, i to samo između Turaka. Osim brige za javni red i bezbjednost, oni su još istraživali krivična djela, izvršivali sudske (muftijine i kadijine) odluke i sudili omanje stvari. Od države nisu dobivali nikakvu plaću, već su se uzdržavali tobož od sudskih taksa, a u stvari od raznih globa i mita. Da bi uvećali svoje prihode nastojali su, sasvim prirodno, da u narodu bude što više tužbi i krivica, a ovo je bilo u protivnosti sa zadatkom P. Obrknezovi i kmetovi imali su dužnost, da se brinu za održavanje reda i bezbjednosti, da prikupljaju državni porez i ostale namete i globe, i da posreduju između turskih vlasti i naroda.

Prema političkim i društvenim prilikama Srbije od prvog ustanka (1804) do ujedinjenja (1918), u razvitku po-

licijskih vlasti razlikuju se četiri glavne periode.

Prva perioda počinje sa ustankom (1804), a svršava se propašću Srbije (1813). Važniji momenti u razvitku P. i njena karakteristika u ovom vremenu, mogu se skupiti u ovom. Od početka ustanka, pa do osnutka nahijskih sudova, koji nisu osnovani u cijeloj zemlji u isto vrijeme, i policijska i sudska vlast bila je u rukama nahijskih, knežinskih i seoskih starješina (kmetova). Oštrih granica između njihove nadležnosti nije bilo. Opći karakter vlasti bio je patrijarhalan, a zadatak P. identificiran sa zadatkom unutrašnje državne uprave. Sa ustanovom sudova (magistrata) prešla je u njihovu nadležnost ne samo sudska, već i znatan dio policijske vlasti (nadzor nad strancima, donošenje odluka o protjerivanju iz zemlje, izdavanje pasoša, izdavanje policijskih naredaba, nadzor nad hljebarnama (pekarnama) i mehanama, određivanje taksa životnim namirnicama i t. d.). U nadležnost nahijskih i knežinskih starješina i seoskih kmetova spadala je briga za održanje javnoga reda i mira, za ličnu i imovnu bezbjednost i izvršivanje naredaba voždovih, sovjetskih i sudskih, kao i kupljenje poreza. Starješine knežina i kmetovi sudili su o potrici i druge omanje stvari, ali nikog nisu mogli kažnjavati, dok su starješine nahija (vojvode) mogli izricati tjelesne kazne, ali samo za vojne krivice. U gradovima, kod vojvoda i pri magistratima, postojali su specijalni policijski organi, »policaj kvartal-majstori« i »magistratualni vice-policaji«, a u Beogradu i naročiti činovnik-upravnik za održanje reda i izvršivanje naredaba. — Ustanovom ministarstva za »Vnutrena Dela« (1811) učinjen je prvi pokušaj, da se dužnosti policijske vlasti u Srbiji odvoje od općih dužnosti unutrašnje državne uprave.

Druga perioda obuhvaća vrijeme od propasti Srbije (1813), pa do drugog ustanka (1815). Čim su Turci pokorili Srbiju i povratili red u zemlji, postavili su po gradovima i većim varošima i varošicama muselime, koji su, osim predašnjih dužnosti, imali sada još jednu više: da od naroda pokupe oružje. Po knežinama su, istina, i dalje ostali obrknezovi, a po selima kmetovi, ali bez ikakvih prava, već samo sa dužnostima, da raspodjeljuju i kupe porez. Sva vlast bila je u rukama muselima i naročitih komesara, koji su s jakim odjeljenjima vojnika išli iz sela u selo, radi kupljenja oružja i pljačkanja naroda. Prema ovakvom stanju stvari nije, razumije se, moglo biti ni govora o kakvoj zaštiti ličnosti i imovine.

U trećoj periodi (1815—1835) razlikuju se dva, sasvim jasno obilježena stadija u pogledu razvitka, zadatka, dužnosti i nadležnosti P. Prvi obuhvaća vrijeme od ustanka do ustanove sudova, i odlikuje se apsolutnom nadležnošću policijske vlasti za sve državne poslove. Zadatak P. u ovo doba u svemu se poklapao sa zadatkom unutrašnje državne uprave, jer je ona bila i izvršna i sudska i financijska i vojna i duhovna vlast. Kao prva izvršivala je ona sve naredbe kneza i narodne kancelarije, kao druga sudila je sve građanske i krivične stvari »kromje slučaja gde se glave tiče«, kao treća raspoređivala je i kupila porez i ostale državne prihode. U ulozi vojnih vlasti viđamo policijske starješine kao predstavnike narodne vojske, a u ulozi duhovnih vlasti kao suce u bračnim sporovima s jedne, i nadzorne vlasti nad svećenstvom s druge strane. Nikad policijska vlast u Srbiji nije bila veća i jača, no u ovo doba, doba novog stvaranje srpske države.

Drugi stadij počinje sa ustanovom sudova (1820) i svršava se ustavnom reformom. U njemu P. ne samo da gubi sudsku vlast (ustanovom sudova), vojnu (ustanovom soldata), duhovnu (ustanovljenjem episkopa) i financijsku (postavljanjem carinika), nego je i jedan dio poslova, koji su nesumnjivo spadali u njenu nadležnost, prenijet u nadležnost sudova (nadzor nad strancima, izdavanje pasoša, izbor »varoški policaja« i nadzor nad njihovim radom, kontrola životnih namirnica i t. d.), a i ona sama stavljena je pod nadzor velikog narodnog suda. Razvijanje svih ovih vlasti, dakle, bilo je na štetu P., ili, još bolje: koliko se država razvijala i prilagođivala savremenim potrebama društva, toliko je i predašnja apsolutna moć P. opadala.

Četvrta perioda obuhvaća vrijeme od prvog ustava (1835) i traje do ujedinjenja (1918). Ustav i pisani zakoni glavne su mu odlike.

Na osnovu čl. 76 sretenjskog ustava (3/2 1835) izišao je, pod 14/2 1835, knežev ukaz o sastavu i dužnostima sovjeta, u kome su, pored ostalog, određene i dužnosti ministra unutrašnjih poslova, koje su se sastojale u brizi za javni red, ličnu i imovnu bezbjednost, zdravlje, javni moral, sirotinju, trgovinu, zanate, mjere za javnu upotrebu, tvornice, pošte, šume i podizanje i održanje korisnih i humanih ustanova.

U kaosu, koji je nastao poslije suspendiranja ovog ustava, policijska vlast je pripadala državnom sovjetu, vojnim komandantima, sreskim starješinama, varoškim policajima i seoskim kmetovima.

Po ustrojenju državnog sovjeta (29/6 1835), sovjet je imao »da održava ličnu slobodu, javni mir i poredak, da se stara o obdržaniju života, zdravlja i rasprostraneniju lepog običaja narodnog«, i mogao je naređivati i rješavati sve što se odnosilo na »nabljudavanje policije dnevnog mira i poretka«. Na osnovu ovog ovlaštenja sovjet je 10/8 iste godine propisao pravila za varoške policije i P. uopće, u kojima pobliže određuje njihove dužnosti (briga za red i mir, državnu, ličnu i imovnu bezbjednost, nadzor nad besposličarima, strancima, čistoćom, mjerama i t. d.).

Što se tiče dužnosti vojno-policijskih starješina, ispravničestava i sreskih starješina, one su detaljizirane kneževim ukazom od 11/11 1836. Po ovom ukazu vojni komandanti bili su »vrhovni čuvari javnog bezbjedija i poretka, i po tomu glavni policaji u sebi poverenoj komandi«. Pod njihovim neposrednim nadzorom stajali su i ispravničestva i sreski starješine. S podjelom zemlje na vojne oblasti, svaka nahija i knežina dobila je svoju vojno-policijsku komandu, a njihovi starješine vojne činove, u kojima su ostali do 1838.

Ispravničestva su, po prirodi svojih poslova, bila mješavina od sudskih i policijskih vlasti. Ona su zamijenila predašnje sudove i starješine po nahijama sa zadatkom, da u gradovima vrše lokalnu policijsku vlast, a u okruzima da sude građanske i krivične stvari. Za ove posljednje moglo je ispravničestvo »u dva maha po 25 štapa udariti, a više ne«. U sastav ispravničestva ulazili su i »odlični« sreski starješine (1—2).

U nadležnost sreskih starješina spadali su ovi poslovi: komandiranje vojnicima po zapovjedima vojnih komandanata, održavanje mira i poretka pomoću seoskih kmetova, suđenje građanskih sporova u prvom stepenu sa dva izabrana kmeta, izricanje kazne do 25 štapa, opet u kolegiju s ovim kmetovima, nadzor nad skitnicama, prosjacima, besposličarima i sumnjivim ljudima, briga za moral, vjeru, šume, ceste i mostove, nastojanje »da svaki svoju zemlju prilježno radi i u bolji cvet dovodi«, izdavanje pasoša za putovanja po okrugu, prikupljanje poreza, nastojanje »da se familije ne dele«.

Ustavom od 1838 oduzeta je od P. svaka sudska i veliki dio administrativne vlasti, a njene dužnosti uglavnom su svedene na izvršne i preventivne funkcije. Nikad P. u Srbiji nije imala manje dužnosti i vlasti no u ovo vrijeme i po ovom ustavu, koji je izrađen u Carigradu, po sporazumu između Turaka i Rusije.

Jula 1839 izdana su Nastavlenija okružnim, sreskim i općinskim vlastima za vršenje policijske službe. U njima su dosta dobro precizirane dužnosti policijskih vlasti ovoga doba, i propisan način njihovog rada. Karakteristično je, da Nastavlenija predviđaju naročitu odgovornost sreskih načelnika za neuspjeh u zaštiti lične i imovinske bezbjednosti, što je izraženo ovim riječima: »I po tome će se, gde se god poare ili rđavi ljudi u njegovom srezu pojave, pa se takovi povatali ne bi, pripisivati to nebreženju sreskog načelnika, koji će za to na odgovor doći«.

Po ustrojeniju okružnih načelstava i glavnim dužnostima sreskih načelnika od 12/7 1839 u nadležnost policijskih vlasti stavljeni su ovi poslovi: Briga za javni red i mir, obrana i zaštita naroda od zločinaca, skitnica i razvratnika, istraga krivičnih djela i nadzor nad strancima i pasošima.

Važnijih promjena u izloženoj organizaciji policijskih vlasti nije bilo sve do 20/12 1841, kada je policijsko odjeljenje upraviteljstva varoši Beograda odvojeno od beogradske općine i stavljeno neposredno pod praviteljstvo, kao praviteljstvena mesna policajna vlast. Osoblje današnje uprave grada Beograda u ono vrijeme sastojalo se iz upravnika, dva

policaja, jednog pisara, četiri kvartaljnika i 11 pandura.

22/10 1843 izdan je zakon protiv narušitelja javnog mira i poretka koji je predviđao kaznu zatvora od 7 dana do 6 mjeseci za one, koji se ne bi pokoravali policijskim naredbama izdanim »zbog bezbednosti ili opšteg mira i poretka«.

Pod 18/5 1850 izdana je policijska uredba, koja, sa mnogobrojnim izmjenama i dopunama, i danas vrijedi kao postupak policijskim i općinskim vlastima za izviđanje i presuđenje istupnih djela, predviđenih kaznenim zakonikom.

Ustrojenijem upraviteljstva varoši Beograda, od 18/2 1860, Beograd je podijeljen na 6 kvartova, koji i danas postoje i ustanovljenja je prva žandarmerija u Srbiji.

10/3 1862 objavljeno je ustrojenije centralne državne uprave u knjažestvu Srbije, čije pojedine odredbe i danas vrijede. Njime je briga za policiju dodijeljena ministru unutrašnjih poslova, a u nadležnost ove, osim prije navedenih dužnosti (v. Ministarstvo unutrašnjih poslova), uvršteni su i svi oni poslovi, koji nisu naročito drugom kom ministarstvu u dužnost pridani, a po prirodi zadatka ovog ministarstva njemu bi pripadali.

Ustavom od 29/6 1869 učinjen je čitav preokret u državnom životu Srbije, ali su organizacija i nadležnost policijskih vlasti ostali, uglavnom, u granicama Ustrojstva okružnih načelstava, Nastavlenija od 8/7 1839 i Ustrojstva centralne državne uprave sve do zakona o istražnim sudijama, od 17/4 1890, i zakona o uređenju okruga i srezova, od 1/6 1890. Prvim je oduzeta od policije istraga zločina i prestupa, kao i suđenje izvjesnih istupnih djela, predviđenih kaznenim zakonikom (obmana i opoločavanje vlasti, uvreda stranih poslanika, zloupotreba državnog grba, izricanje kazne progonstva iz zemlje i dosuđivanje administrativnog nadzora), a drugim su određene glavne policijske dužnosti okružnih i sreskih načelnika, kao šefova državnih upravnih vlasti u okruzima i srezovima i neposredno nadzornih organa nad okružnim i sreskim samoupravama. Posljednjim zakonom izrično su ukinuti Ustrojstvo okružnih načelstava i Nastavlenija, od 1839.

Policijsku vlast u Srbiji do ujedinjenja vršili su: okružni načelnici, upravnik Beograda, sreski načelnici, policijski komesari (željeznički, parobrodarski, pogranični i t. d.), i općinski sudovi, a u nadležnost P. spadali su ovi glavni poslovi: održanje javnog reda i mira, briga za državnu, ličnu i imovnu bezbjednost, istraga zločina i prestupnih djela, izviđanje i presuđivanje najvećeg broja istupnih djela, izvršenje sudskih odluka u građanskim i krivičnim stvarima, briga za zdravlje i javni moral i vršenje zakona ostalih grana državne uprave.

U kraljevini SHS postoje dvije vrsti policijskog zakonodavstva: opće, koje vrijedi za cijelu zemlju, i posebno, predratno, pokrajinsko zakonodavstvo, koje vrijedi toliko, koliko nije izmijenjeno prvim zakonodavstvom. U opće zakonodavstvo spadaju: Uredba o ustrojstvu ministarstva unutrašnjih poslova (v. Ministarstvo unutrašnjih poslova), Uredba za službu komesara željezničke i parobrodarske policije (v. Komesari policije), Zakon o žandarmeriji (v. Žandarmerija) i Zakon o općoj upravi (26/4 1922). Ovim posljednjim zakonom stvorena je mogućnost za formiranje jednostavne i jednoobrazne policijske organizacije na cijelom teritoriju, ali ona nije još ostvarena Jedino je postavljanje šefova opće uprave u oblastima i srezovima (velikih župana i sreskih poglavara) koncentrirano u rukama ministra unutrašnjih djela, jer se oni postavljaju po njegovom prijedlogu. Ipak je ovim zakonom učinjen prvi korak k unifikaciji P. u našoj kraljevini. Potreba za ovom unifikacijom osjetila se odmah po izvršenom ujedinjenju, a 1922 sastavljena je jedna komisija stručnjaka, koja je izradila projekt zakona o uređenju P. u kraljevini SHS, ali ovaj projekt nije do danas postao zakonom. U njemu se nalaze ove važnije odredbe:

1. P. je državna ustanova, sastavni dio ministarstva unutrašnjih djela, i vrši se na cijelom teritoriju jednoobrazno, pod vrhovnim nadzorom i naređenjima ministra unutrašnjih djela. — 2. Zadatak je P.: da održava javni red i mir, predusretajući i otklanjajući sve ono, što bi ove moglo poremetiti, i poduzimajući zakonske mjere protiv njihovih narušitelja;

da se, na isti način, brine za bezbjednost države, da se brine za ličnu i imovinsku bezbjednost građana, predusretajući izvršenje krivičnih djela, otklanjajući pravovremeno uzroke, koji ovu bezbjednost ugrožavaju, i poduzimajući zakonom propisane mjere za pronalaženje i hvatanje njihovih izvršilaca, da vrši i ostale poslove, koji su joj specijalnim zakonima u dužnost stavljeni, i da potpomaže izvršivanje zakona. — 3. U kraljevini SHS postoje ove državne policijske vlasti: a) Glavna policijska direkcija, b) Uprava grada Beograda, c) Oblasne policijske direkcije, d) Sreski policijski komesarijati, e) Gradske policije, f) Policijski komesarijati i g) Općine.

Glavna policijska direkcija odjeljenje je ministarstva unutrašnjih djela, preko koga ministar vrši u vrhovnom stepenu svoju upravnu i nadzornu vlast. Na čelu njenom nalazi se glavni policijski direktor, koji upravlja svima policijskim službama u zemlji, u granicama zakona, a po uputama i pod nadzorom ministra unutrašnjih djela. Dužnost mu je, da se brine za napredak, potrebe, uspješan i pravilan rad cijele struke, i da kontrolira rad svih policijskih vlasti i organa u zemlji, za koji i on nosi odgovornost. Glavna policijska direkcija dijeli se na tri odjeljenja: opće, javne bezbjednosti i javne sile. Odjeljenja se dijele na odsjeke, a ovi, prema potrebi, na sekcije. Na čelu odjeljenja nalaze se načelnici, na čelu odsjeka šefovi, a na čelu sekcije komesari. Pored ovih, pri glavnoj policijskoj direkciji nalazi se, po projektu, potreban broj glavnih policijskih komesara za inspiciranje policijskih vlasti i organa, a pri odjeljenju javne bezbjednosti jedna pokretna policijska brigada, za važna i hitna istraživanja na cijelom teritoriju.

Beograd, kao prijestolnica, ima posebnu policijsku upravu, upravu grada Beograda, koja stoji neposredno pod glavnom policijskom direkcijom. Na čelu njenom nalazi se upravnik, koga u radu pomažu: pomoćnik, članovi, komesari, potkomesari, pisari i potreban broj neukaznog osoblja.

Oblasne policijske direkcije rukovode policijsku službu po oblastima, i sastavni su dio državne oblasne uprave. Na čelu njihovom nalaze se oblasni policijski direktori, koji upravljaju svima policijskim službama u oblasti kao referenti velikih župana.

Sreski, policijski komesarijati postojat će po srezovima, kao sastavni dio sreskih poglavarstava. Na čelu im se nalaze sreski policijski komesari, kao referenti sreskih poglavara za policijske poslove.

U gradovima preko 10.000 do 40.000 stanovnika, policijsku će službu obavljati gradski policijski komesarijati, a u gradovima preka 40.000 stanovnika gradske policijske direkcije.

Policijski komesarijati postoje u važnijim pograničnim ili drugim mjestima, gdje ministar unutrašnjih djela nađe za potrebno. Na čelu njihovom nalaze se komesari, koji su u pogledu vršenja službe i nadzora potčinjeni oblasnim, odnosno gradskim policijskim direkcijama, odnosno sreskim policijskim komesarijatima.

U seoskim općinama, a po pravilu i u gradovima ispod 5.000 stanovnika, policijsku službu vršit će predsjednici općina, pod nadzorom sreskog policijskog komesara. Organi općinske policije primaju se u službu i otpuštaju iz ove po odobrenju nadzorne vlasti.

Organi državne policije dijele se na činovnike, policijske agente, gradsku stražu i žandarmeriju.

Kao naročitu novinu ovaj projekt predviđa ustanovu privatnih čuvara, vrstu poluslužbenih organa bezbjednosti, koje pojedini građani i privatna poduzeća mogu, po odobrenju policijske vlasti, držati o svom trošku, radi zaštite ličnosti i imovine.

D. Alimpić.

POLICIJA, stručni časopis za upravno-policijske poslove. Izlazi mjesečno u Beogradu, a vlasnici i urednici su Dušan Alimpić, veliki župan u penziji, i Vaso Lazarević, načelnik ministarstva unutrašnjih djela u penziji. Osim stručnih članaka iz područja upravno - policijske i samoupravne struke, P. donosi i važnije odluke viših sudskih i administrativnih institucija (Kasacionog suda, Državnog savjeta, Glavne kontrole, Generalne direkcije poreza i t. d.), i daje upute upravno-policijskim i samoupravnim vlastima za pravilnu primjenu zakona u praksi. Na P. sarađuju pravnici i stručnjaci iz cijele zemlje, i ona je

za danas jedini stručni list svoje vrste u kraljevini SHS. *O. H.*

POLICIJSKI GLASNIK, službeni list ministarstva unutrašnjih djela. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu od 1905—1914 pod uredništvom Dušana Đ. *U. Dž.*

POLIĆ-KAMOV JANKO, književnik (21/11 1886, Sušak — 1910, Barcelona). Učio je gimnaziju na Sušaku, ali je iz nje istjeran. Za vrijeme pokreta 1903 zatvoren je bio u Zagrebu 3 mjeseca. Živio je kao putujući glumac, agent, novinar. — Počeo je pisati veoma mlad i ostavio je veliki broj pjesama, novela, putopisa, eseja i kritika po raznim novinama i revijama (Novi List, Zvono, Pokret, Savremenik, Obzor, Hrvatski Đak i t. d.). Posebno je izdao pjesme: Ištipana hartija (1907), Psovka (1907), drame: Na rođenoj grudi (1907), Tragedija mozgova (1907). U rukopisu ostavio je nekoliko drama i veliki roman: Isušena kaljuža. Zbirka njegovih kozerija i feljtona izašla je 1913, pod natpisom Ćaskanje. Temperamentan a bolestan, pronicav a siromašan, veoma načitan a bohem, P. je u svom kratkom životu stekao mnogo iskustva i znanja, i pretrpio mnogo teškoća i razočaranja. Njegove su pjesme krik revolte, nezadovoljstva i patnje. P. je svojim sastavcima često prelazio granicu normalnoga, iznoseći tipove nastrane i patološke, izričući o svijetu misli, koje stoje na međi između očajanja i cinizma. Pisao je slobodnim stihom davno prije, nego što je on kod nas došao u modu. U njegovim je stihovima izbijala nota socijalne i individualne pobune, davno prije, nego što je ta nota postala tipičnim obilježjem jedne literarne epohe. Ipak, uza sve nastranosti i hotimično traženje prostote, u P. ima lirskih i nježnih strofa, koje pokazuju iskrena osjećanja. Neki njegovi eseji (na pr. o Lombrosu, Hrvatski Đak) spadaju po originalnosti pogleda, po množini znanja i po jasnoći pisanja u najbolje takve stvari u nas, a neke njegove kozerije po lakoći stila i duhovitosti svježe su i danas. P. je tip rano dozrela čovjeka. Radio je izvanredno mnogo i stekao je nevjerojatno mnogo znanja, putovao je i doživljavao. Zbog svoje otvorenosti i revolucionarnosti protiv svega i svačega, on je bio uvijek simpatija mlađih generacija. On je preteča svih radikalnih struja poslijeratne naše literature.

L i t e r a t u r a: Vlad. Čerina, Janko Polić-Kamov (1910); Vlad. Čerina, Predgovor Ćaskanja (1913); M. Radošević, Janko Polić-Kamov (Savremenik, 1910); M. Rašević, Janko Polić-Kamov (Hrvatski Đak, 1910); S. Parmačević, Janko Polić-Kamov (Savremenik, 1910); N. Polić, Lirika Janka Polića-Kamova (Marginalija, 1923). *A. Barac.*

POLIĆ LADISLAV DR., profesor sveučilišta (29/10 1874, Karlovac). Pravo je učio u Zagrebu, Heidelbergu, Beču i Budimpešti. 1899 stupio je u službu u upravu erarnih pravnih posala u Zagrebu. 1900 postao je perovođa kod hrvatsko-slavonske zemaljske vlade. 1902 postao je docent općeg državnog prava na pravnom fakultetu u Zagrebu. 1908 postao je izvanredni, a 1910 redoviti profesor općeg državnog i međunarodnog prava na sveučilištu u Zagrebu. 1924 je penzioniran. 8/2 1925 izabran je za narodnog poslanika u Narodnoj Skupštini. Urednik je Mjesečnika Pravničkog Društva 1913—1920. Predsjednik je pravničkog društva od 1921. Član je međunarodnog stalnog izbornog suda u Haagu. Glavna su mu djela: Zakoni i sankcije (1923), Liszt-Polić, Međunarodno pravo (1924), O razvoju demokratske misli (1918), O nacrtima o ustavu (1921), Izborni zakon za Narodnu Skupštinu (1922). Napisao je, osim toga, mnoštvo stručnih članaka i ocjena u Mjesečniku, i u drugim listovima. Radio je na kodifikatornom radu u ustavnoj i zakonodavnoj komisiji. *S. D.*

POLIĆ MIRKO, direktor opere, dirigent i kompozitor (3/6 1890, Trst). Svršio je osnovnu školu i gimnaziju u Trstu, a muziku je učio u Trstu i u Beču. 1914—1923 bio je dirigent, potom i direktor opere, pa zamjenik upravnika Narodnog kazališta u Osijeku. Tu je 1921 bio suosnivač muzičke škole, kojoj je bio i prvi direktor. Kroz sezonu 1923/24 bio je tajnik opere i dirigent opere u Narodnom kazalištu u Zagrebu, a kroz sezonu 1924—1925 bio je, u istom svojstvu, u Narodnom pozorištu u Beogradu. Sada je direktor opere i dirigent Narodnog gledališča u Ljubljani. Preveo je nekoliko opernih libreta, i napisao

je nekoliko članaka u osječkom Kazališnom Listu, u zagrebačkom Teatru i Komediji. Komponirao je više djela, za solo, bas i orkestar, a među ovima Suitu u antičkom stilu, muziku za Smrt Majke Jugovića i simfonijsku skicu Sa mora. P. je preradio tekst i muziku Lisinskovog Porina (izvedenog 1920 u Osijeku). P. je značaj u dirigentskom i operno-organizatorskom radu. *A. D.*

POLIĆ NIKOLA, književnik (26/11 1890, Sušak). Osnovnu školu učio je na Sušaku, nižu realku i graditeljsku školu u Zagrebu, ali je napustio školu prije mature. Živi kao novinar (Pokret, Primorski Novi List, Novosti). — Pjesme su mu rasute po raznim revijama (Hrvatski Đak, Stekliš, Književne Novosti, Književni Jug, Grič, Kritika, Vijenac, Jugoslavenska Njiva). Osim toga napisao je P. mnoštvo feljtona i referata u Pokretu, Sušačkom Novom Listu i Novostima. Bio je stalni feljtonist Sušačkoga Novoga Lista (pod pseudonimom Quasimodo) i Novosti (pod pseudonimom Grga Čokolin). Izdao je knjige: Marginalija (1921) i Moj izlet t. j. ulet u istražni zatvor (1923). P. referira o književnim i kazališnim novostima (Kritika, Sušački Novi List, Novosti). *A. B-c.*

POLIMLJE, predjel u dolini Lima, desnog pritoka Drine, iznad Višegrada. P. je jedan od najvažnijih i najkulturnijih krajeva stare Raške. U sredovječnim spomenicima spominje se više puta oblast Lim, i u njoj manastir Sv. Petra i Pavla, zadužbina humskog velikog kneza Miroslava, čiji su kasniji ktitori bili kralj Stevan Prvovjenčani, kralj Uroš I., kralj Milutin, kralj Stevan Dečanski i car Dušan. Pod despotom Đurđem i Lazarom eparhija sa sjedištem u manastiru Mileševi zvala se mitropolija Lim. — Stara oblast Lim ili P. dijelila se u srednjem vijeku na cio niz župa, čija su se imena u narodu većinom izgubila. *V. R.*

POLIT-DESANČIĆ MIHAJLO DR., političar i publicist (15/4 1833, Novi Sad — 30/3 1920, pustara Mira, kod Temišvara). 1848/49 pobjegao je od kuće, te se prijavio u logoru narodne vojske za dobrovoljca, ali nije primljen, jer je bio mlad. Poslije 1848/49 učio je gimnaziju u Novom Sadu, Pečuhu i Beču. U Beču ga je podučavao Sv. Miletić, što je bilo od presudne važnosti za budućnost P. i njegov kasniji odnos prema Sv. Miletiću. Pošto je svršio pravni fakultet u Beču i državne nauke u Parizu, promoviran je u Beču (1861) za doktora prava i počeo je činovničku karijeru kao konceptualni sekretar kod hrvatske dvorske kancelarije. P. je odmah stupio u politički život. Već 1861 bio je izabran za poslanika u hrvatski sabor, u kome je iste godine držao svoj prvi politički govor o Vojvodini. U hrvatskoj politici bio je uz Strossmayera, sa željom, da dođe do što uže saradnje Srba i Hrvata. Od 1866 skretao je P. više pažnju na pitanja vanjske politike, naročito na Istočno Pitanje, i tražio je da Austro-Ugarska pomogne kršćanskim narodima pri rušenju Turske. Borio se protiv dualizma i teze o jedinstvenoj madžarskoj državi i madžarizaciji, s namjerom, da ovo pitanje stavi pred evropsko javno mišljenje. U tom pravcu radio je P. s planom sve do svoje smrti, govorima u ugarskom saboru i brošurama i člancima u srpskim i stranim novinama, naročito njemačkim i francuskim. Poslije svoga puta u Moskvu i govora na moskovskom univerzitetu (1866) o skorom rješenju Istočnog Pitanja, P. je morao napustiti Zagreb i preseliti se u Novi Sad, gdje je morao da polaže advokatski ispit na madžarskom jeziku. Od tada pa do 1903 bavio se P. novinarstvom i advokatskim poslovima i bio je fiškal srpskih narodnih fondova u Karlovcima. 1876 sjajno je branio svoga učitelja Sv. Miletića, koga je zamijenio u politici. 1873—1913 bio je gotovo stalno poslanik u ugarskom saboru. Za vrijeme Svjetskog Rata morao je otići iz Novog Sada, te je živio u Beču i Budimpešti. Za to vrijeme zabilježio je dosta svojih uspomena, ali najveći dio ovih uspomena još nije štampan. Štampao je: Besede sa povesničkim crtama iz političke borbe od 1861—1910 (4. sv.), Die Nationalitätenfrage in Ungarn (1879), Pokajnici (I., 1839), Uspomene (1900) i Kako sam svoj vijek proveo (u izd. V. Polić, 1923). Najveći dio P. radinosti pripada uređivanju Branika i saradnji na Zastavi, Srpskom Dnevniku, Augsburger Zeitung-u, Ost u. West. Pored

Sv. Miletića, P. je najveća politička figura srpske Vojvodine.

D. Popović.

POLITEO DINKO, novinar (31/5 1854, Stari Grad, Hvar — 5/3 1903, Zagreb). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, gimnaziju je svršio u Splitu, pa je počeo učiti bogosloviju u Zadru, gdje se, u redakciji Narodnog Lista, upoznao s Biankinijem, Klaićem i Pavlinovićem. 1872 ostavio je bogosloviju, pa je otišao za suplenta u dubrovačku gimnaziju, gdje je ostao dvije godine. Odatle je slao dopise i članke u Narodni List i Nazionale, naročito o školskim pitanjima i o potrebi uvođenja hrvatskog duha u srednje škole. U tršćanskom Il Cittadino pisao je članke protiv jezuita, i uopće protiv klerikalnog duha, 1872 upisao se na filozofski fakultet u Zagrebu. Sarađivao je u Obzoru i Narodnom Listu. Otpušten sa sveučilišta, P. je stupio u redakciju Narodnog Lista, i tu je ostao šest godina (1875—1881) kao stalni glavni saradnik, a u odsutnosti Biankinijevoj i kao urednik. 1883 otišao je u Graz, gdje je dovršio nauke. Zatim je postao suplent gimnazije u Zagrebu, ali uskoro se zahvalio na državnoj službi i posvetio se novinarstvu i politici. Najvažnija je perioda toga rada u Obzoru 1889—1894. Za jedno kratko vrijeme P. je uređivao svoj list (Mlada Hrvatska), a poslije je opet bio saradnik raznih listova. 1895 prikazivana je njegova drama Marija Stančevića, ali nije imala uspjeha. 1903 pokrenuo je P. reviju Prava Hrvatska Misao (tu mu je sjajan esej: Starčević i Rački, u 3 br.), ali smrt je prekinula dalnje izlaženje. Glavna su mu djela: Izabrani članci (Predgovor, I. dio), Životopisne crtice, I.—II. sv.

L i t e r a t u r a: Narodni List, jubilarni broj 1/3 1912; Obzor, 1910, jubilarni broj. *M. Prelog.*

POLITEO IVO DR. (26/1 1887, Split). Studirao je pravni fakultet u Zagrebu i Grazu, i svršio je abiturijentski tečaj. Bio je višegodišnji tajnik Društva bankovnih činovnika, novinar, publicist i advokat. 1920 izabran je za gradskog zastupnika grada Zagreba. Saradnik je stručnog pravničkog lista Mjesečnik, a od 1921 i saurednik. Važnija su mu djela: Politički delikt (1923), Komentar van stečajnoj prinudnoj nagodbi (1923). *S. D.*

POLITIČKE STRANKE U CRNOJ GORI. Prije ustava od 15/12 1905 nije u Crnoj Gori bilo nikakve političke organizacije. Bile su ipak dvije političke struje: stari i mladi. U stare su se ubrajali ministri i predstavnici velikih crnogorskih porodica, koji su bili na važnijim državnim položajima. U mlade su računani i svi školovani ljudi sa liberalnijim težnjama. Njihov se broj jako povećao kad su počela progonstva Crnogoraca iz Srbije, naročito poslije Ivanjdanskog atentata na bivšeg kralja Milana (1899).

Poslije oktroiranja ustava sastavljena je u Crnoj Gori prva ustavna vlada, čiji je šef bio Lazar Mijušković. Ona je pala 5/11 1906. Druga vlada, pod predsjedništvom Marka Radulovića, pala je 19/1 1907. Treća vlada, pod predsjedništvom Andrije Radovića, uspjela je da stvori Narodni Klub, koji je imao biti začetak narodne stranke, do čijeg formalnog organiziranja nije došlo. U taj klub ušli su poslanici, koji su prije pripadali i staroj i mladoj političkoj struji. Kao protivnost tom klubu, stvoren je, opet iz starih i mladih, Pravi Narodni Klub, kao začetak prave narodne stranke, koja također nije bila formalno organizirana. Izvan oba ta kluba ostala je jedna grupa mlađih ljudi, koji se također nisu organizirali. 4/4 1907 pala je i Radovićeva vlada, a na upravu su došli članovi Pravog Narodnog Kluba, pod predsjedništvom Dr. Lazara Tomanovića. Tek poslije te promjene Narodni Klub je štampao program narodne stranke, i to je prvi i jedini. U tom programu narodna stranka ističe, da država treba da obezbijedi građanima miran i slobodan život. U unutrašnjoj politici program traži: slobodu štampe, zbora i udruživanja, opće i tajno pravo glasa pri izborima, ličnu i imovnu bezbjednost, ravnopravnost pred zakonima i vlastima, slobodu političkog uvjerenja, obezbjeđenje tajne pisama, olakšanje kuluka, što širu općinsku samoupravu. Da se vodi ozbiljno račun o narodnom zdravlju, da se popravi rđavo ekonomsko stanje i uredi pravilno financiranje, da se porodične zadruge ne raspadaju, da se stvaraju svakovrsne zadruge: zemljoradničke,

obrtničke i t. d., ne samo sa materijalnim nego i sa prosvjetnim i moralnim zadatkom, da se pomaže i zaštićuje domaća industrija, a naročita pažnja da se pokloni poljoprivredi, trgovini, stočarstvu, privredi uopće. Izvršiti pravilni razrez poreza na zemlju, koju treba klasificirati, zavesti progresivni porez na imetak i zgrade, zaštititi narod od zelenaša, naplaćivati od naroda namete u ono doba godine, kad je narodu najlakše odgovoriti svojim obvezama, dati državnu pomoć postradalima od grada, poplave, nerodice, pomora stoke i t. d. Da se uvede što veća štednja, i to razumna i da se budžet održava u ravnoteži. Održavati pravoslavnu vjeru na dostojnoj visini, nadziravati i zaštićivati sve vjeroispovijesti, podići što veći broj osnovnih, srednjih i stručnih, privrednih i obrtničkih škola, pomagati po mogućnosti valjane i siromašne u školovanju. Dužnost je članova narodne stranke: raditi na podizanju kulture, ali u narodnom i zadrugarskom duhu, a ne tuđinskom, čuvati dobre običaje, a suzbijati rđave, sprečavati raskoš, širiti među omladinom narodne ideale i ljubav prema otadžbini, vladaru i dinastiji, i upućivati je nauci, moralu i radu, širiti što jače društveni moral i znanje u sve slojeve naroda, i buditi narodnu svijest u interesima srpstva i postignuću njegovih ideala, raskrinkavati intrigante, klevetnike i laskavce. — U administraciji narodna stranka traži: da se smanji broj činovnika i da se dovedu u državnu službu spremni, radini i moralni činovnici, i utvrdi broj potrebnih činovnika zakonom, da se ukinu nepotrebna i skupa nadleštva, da se po mogućnosti, izjednače položaji i unaprijeđenja činovnika po svima granama državne uprave, a prema kvalifikacijama i sposobnostima, da se pojača odgovornost državnih organa, ali da se oni materijalno obezbijede, da se općine, kapetanije i oblasti urede na što pravilnijoj osnovi, kako bi se mogla obratiti veća pažnja podizanju puteva i mostova, pošumljivanju goleti, reguliranju potoka i rijeka, isušivanju nezdravih i štetnih bara, natapanju zemlje, podizanju bolnica, voćnjaka, rasadnika, nabavi boljeg sjemena, sprava i alata, ustanovljivanju općinskih koševa. — U pravosuđu se traži: prenošenje istrage krivičnih djela sa policije na sud, uređenje sudova prema narodnoj potrebi, sređivanje i popravak zakonodavstva, da bi pravda bila jače zagarantirana i suđenje brže, uređenje kaznenih zavoda sa radom i radionicama za osuđenike. — U prosvjeti se traži: obvezna i besplatna nastava, razvijanje kod omladine svijesti o građanskim slobodama, pravima i dužnostima. Ustanoviti knjižnice i čitaonice, držati javna predavanja, širiti u narodu pismenost i čitanje korisnih knjiga. — U privredi se traži: donošenje zakona o šumama i pošumljivanju gore, usavršenje načina obrađivanja zemlje, isušivanje i natapanje zemljišta, podizanje svih grana privrednih, pomaganje i unapređivanje trgovine, obrta i industrije, donošenje trgovačkog zakona i uređenje trgovačkih ugovora. Tražiti, da se dobiju što brža, bolja i jeftinija saobraćajna sredstva, raditi na podizanju večernjih i prazničkih škola, trgovačkih i obrtničkih, pomagati privatnu inicijativu u radinosti, podići puteve, željezničke i kolne, usavršiti pošte, telegrafe i telefone, širiti praktično znanje u zemljoradnji, podići što više uzornih dobara ili nagrađivati podizanje privatnih. — U financijama se traži: izvršiti preuređenje financijske struke, zavesti stručnu kontrolu državnog kućanstva i reformirati glavnu kontrolu, preurediti sve monopole, zavesti razumnu štednju u svima granama državne uprave. — U vojsci se traži: organizirati vojsku u narodnom duhu, njegovati uređenje vojničke vrline, uvesti zakonima red i disciplinu, odrediti način davanja činova, stati na put samovolji pojedinih časnika, točno odrediti, kad se Crnogorac ima smatrati kao vojnik, a kad kao građanin. — U spoljnjoj politici: njegovati slogu sa svima balkanskim narodima na principu: svakome svoje, održavati jače veze s potlačenim Srbima, raditi sporazumno sa Srbijom na ostvarenju nacionalnih ideja, gojiti ideju o jugoslovenskoj zajednici, održavati dobre odnose sa susjednim i drugim državama, a osobito s Rusijom.

27/11 1907 sastavljen je narodni sud zbog bombaške afere. Izvjesni prvaci Narodnog Kluba osuđeni su na zatočenje. Na izborima poslije te afere nije izabran za poslanika, ni jedan

član Narodnog Kluba. Iz grupe neutralnih izabrano je oko desetak poslanika, i oni su vodili opoziciju vladi iz Pravog Narodnog Kluba. Oni su sebe nazivali samostalcima, ali ih je narod zvao opozicijom, kao što je privrženike narodne stranke zvao klubašima, a pristalice Pravog Narodnog Kluba, pravašima. Klubaši i opozicija obilježili su se kao slobodoumni elementi s progresivno-radikalnim načelima o uređenju države, a pravaši su predstavljali konzervativnu struju.

Poslije balkanskog rata pao je režim pravaša, a klubaši i opozicija stvori su koalicionu vladu. Ona je amnestirala osuđene klubaše i stupila sa Srbijom u pregovore o stvaranju realne unije između Srbije i Crne Gore.

Poslije Svjetskog Rata stvorene su u Crnoj Gori dvije struje: bjelaši i zelenaši, nazvani tako po boji lista za poslaničke izbore za Narodnu skupštinu u novembru 1918. Bjelaši su imali kao glavnu programnu točku: ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom, a zelenaši su željeli, da Crna Gora nezavisno od Srbije uđe u Jugoslaviju, kao i Srbija.

Poslije ujedinjenja u Crnoj Gori postojale su iste stranke kao i u Srbiji: radikalna, demokratska, republikansko-demokratska i komunistička, pa su one kao takove izišle i na izbore za Konstituantu, kao sastavni dio stranaka, kojima su glavni odbori bili u Beogradu. Komunisti su dobili 4 poslanika, republikanci 2, radikali 1, a tri demokratske liste svaka po jedan. U izborima 18/3 1923 radikali su dobili 3 mandata, demokrati 2, komunisti i republikanci ni jedan. Zelenaši su sudjelovali u ovim izborima kao federalistička stranka (crnogorski autonomisti, službeno: crnogorska nezavisna stranka), i dobili su dva mandata. Oni se nisu izjasnili ni za monarhiju ni za republiku, ali su bliži po simpatijama ovom drugom obliku vladavine. Na izborima 8/2 1925 radikali i demokrati dobili su po 2 poslanika, a federalisti 3.

C r n o g o r s k a s t r a n k a organizirana je na kongresu u Podgorici 4/10 1925. Traži: da se naša država zove Jugoslavija, i da bude federativna (savezna). U poslove državne zajednice spadaju: vanjska politika, vojska, novčani sistem, saobraćajna sredstva općeg značaja, i financije za zajedničke poslove. Ovim poslovima upravljaju zajednički ministri, koji odgovaraju zajedničkom parlamentu. Ovaj se parlament sastoji iz delegacija, jednakih po broju delegata, koje biraju skupštine saveznih zemalja. Sporove između federativnih jedinica, među sobom ili s državnom zajednicom, rješava naročiti savezni sud. — Administrativno uređenje države izvest će se na načelu decentralizacije i narodne samouprave, od najmanjih do najvećih administrativnih jedinica. Zakonom se ima urediti broj činovnika. Nad njihovim radom treba zavesti strogu kontrolu, materijalno ih obezbijediti, zaštititi ih od vladine samovolje, zabraniti im da budu članovi političkih stranaka i podvrći ih strogoj odgovornosti za rad. — Prenijeti na sudsku vlast sve krivične istrage, uzakoniti naknadu štete nevino osuđenima ili nevino držanima u istražnom zatvoru duže od tri mjeseca. Zavesti moderne kaznene zavode za popravak krivaca. — Nastava da bude besplatna, a osnovna još i obvezna za djecu obaju spolova. Škola treba da razvije u omladini svijest o građanskim slobodama i društvenoj solidarnosti i unutrašnju moralnu autonomiju karakternih ljudi. Radi toga treba nastavnike materijalno osigurati i zavesti internate srednjih škola, u kojima bi siromašni a valjani učenici bili državni pitomci. Podići što više stručnih škola, naročito poljoprivrednih i obrtnih. Priznati ravnopravnost svih vjeroispovijesti i slobodu savjesti. — Osloboditi seljake ekonomske ovisnosti od grada. Kredite državne i od države pomaganih kreditnih ustanova dijeliti između građana i seljaka u razmjeru broja stanovništva. Pomagati zemljoradničke zadruge i saveze svih privrednih ustanova. Obezbijediti zemljoradnike od elementarnih nepogoda. Ustanoviti načelo, da zemlja bude onoga, koji je radi, i zatim konačno riješiti agrarno pitanje. Ukinuti odnose čitlučke, kmetske i kolonatske; zemlju dati stalnim žiteljima, a dosadašnjim vlasnicima pravednu naknadu. Naseljivanje vršiti po planu i zakonu, po mogućnosti na zadružnoj osnovici, preseljeni da budu što bliže svom starom kraju. Država da izvrši melioracije neupotrebljivih ze-

mljišta, naročito isušenje Skadarskog Jezera. Radi unaprijeđenja svih grana radinosti potrebno je organizirati ustanove za čuvanje i jačanje narodnog zdravlja i privredno prosvjećivanje: podizanje stručnih i praktičnih škola, uglednih dobara, privrednih stanica, tečajeva, predavanja, putujućih učitelja, izložaba i t. d., pomažući u svemu tome i privatnu inicijativu. Čuvati dobre običaje i tradicije prošlosti, koje su u vezi sa privredom: porodične velike zadruge, mobe, pozajmice u radu i t. d. Suzbijati raskoš i iskorenjivati i stare i nove štetne običaje. Organizirati osiguranje radnika u nesretnim slučajevima, pri radu i u bolesti, i radničkih porodica u slučaju radnikove smrti. Odrediti minimalnu radničku nadnicu. Otklanjati uvjete ekonomske razlike među društvenim klasama. Suzbijati veliko privatno bogatstvo zakonima: o nepokretnom imanju, o sudjelovanju radnika u dobiti pojedinih poduzeća, o primjeni progresivnog poreza na prihode iznad izvjesnog minimuma i t. d. Nacionalizirati narodna bogatstva u državi: rude, velike šumske posjede (osim plemenskih, općinskih i seoskih šuma), vodene snage, kupališta i razna saobraćajna sredstva, koja treba povećati i usavršiti. Provesti jadransku željeznicu kroz Crnu Goru sa izlaskom u Bar i Boku. Proširiti i bolje organizirati poštansku, telegrafsku i telefonsku mrežu cijele države. Privredno pojačati male posjednike i obrtnike, štititi ih od poreskog tereta uvađanjem progresivnog poreznog sistema i naročite poreze na ratne i poratne bogataše. Zavesti štednju u državi. — Organizaciju vojske udesiti prema moralnim, privrednim i zdravstvenim narodnim interesima, brinuti se da izgledi za međunarodne sukobe budu što manji. — Podržavati dobre odnose sa svima državama, njegovati slogu sa susjedima i održavati što tješnje veze sa slovenskim državama, težeći državopravnom zbližavanju. U međunarodnim odnosima pomagati ideju svjetskog mira, koliko je u suglasnosti s pravom slobodnog narodnog samoodređenja. — Organ je ove stranke Crnogorac, a predsjednik glavnog odbora Mirko Mijušković. *J. Prodanović.*

POLITIČKE STRANKE U SRBIJI. Političke struje, grupe i stranke u Srbiji postojale su još od prvih dana ustanka 1804. Historija P. S. može se, obzirom na politička grupiranja, podijeliti u tri periode: prva počinje od 1805 i traje do 1838, kad je donesen prvi ustav, koji je duže trajao; druga traje 1838—1881, kad su izvršene prve formalne organizacije P. S. sa određenim programima i statutima; treća traje od tada pa do ujedinjenja (1918).

U prvoj periodi postojale su uglavnom dvije struje: centralistička i autonomistička. Borba između te dvije struje počela je odmah poslije prvih srpskih pobjeda nad Turcima. Pokušala se ograničiti Karađorđeva vlast jednim upravnim savjetom (Pravitelstvujušči Sovjet, Senat), ali se u tome nije mnogo uspjelo. Savjet je organiziran, ali Karađorđeva je vlast ostala gotovo neograničena. Najglavniji privrženici centralizma i jake Karađorđeve vlasti bili su Mladen Milovanović i Miloje Petrović. Najodličniji privrženici autonomije pojedinih pokrajina i pristalice ograničenja Karađorđeve moći bili su Milenko Stojković i Petar Dobrnjac, koji su se smatrali kao rusofili, pošto je Rusija željela također ograničenje voždove vlasti. Jakov Nenadović bio je najprije protivnik Karađorđev, pa je kasnije stupio u rod s Mladenom Milovanovićem i postao predsjednik upravnog savjeta a kasnije i ministar. Stojković i Dobrnjac prognani su iz Srbije, pošto se nisu htjeli primiti za prve ministre, kad je 11/1 1811 sastavljeno prvo srpsko ministarstvo.

I pod knezom Milošem, odmah poslije prvih pobjeda, javila se opozicija knezu. Petar Moler i vladika Melentije Nikšić tražili su od kneza Miloša da se Srbija podijeli na 4 oblasti, kojima bi upravljali njih trojica i prota Mateja Nenadović. Miloš je odlučno odbio taj zahtjev, izgovarajući se, da zemlja nije još oslobođena, a brzo zatim Moler i vladika Nikšić platili su glavom svoje težnje (1816). Kasnije nije bilo takvih separatističkih pokušaja, ali je bilo buna, kojima se išlo za tim, da se knez Miloš ili ukloni iz Srbije ili da mu se vlast ograniči. Tri bune: Abdulina i Dobrnjčeva (1821), Miloja Đaka (1825) i braće Čarapića (1826) nisu uspjele. 1835 Mileta Radojković, knez jagodinski, i Miloje Zdravković, knez resavski, podigoše bunu, da prisile

kneza Miloša na donošenje ustava i zemaljskih zakona. Buna se završila bez krvi, posredovanjem Tome Vučića-Perišića, i te godine, na Sretenje, proklamiran je prvi ustav kneževine Srbije, koji je izradio Dimitrije Davidović. Taj Ustav ukinut je vrlo brzo, na zahtjev Rusije, Turske i Austrije. Vučić, koji je prije ugušivao bune protiv kneza Miloša, stavio se sada sa Avramom Petronijevićem na čelo onih, koji su htjeli da ograniče kneževu vlast organiziranjem nezavisnog državnog savjeta. Oni su uspjeli da Turska 1838 dade Srbiji ustav u obliku sultanskog hatišerifa. Knez Miloš nije mogao da se složi s državnim savjetom i sa šefovima ove stranke, koja ga je pobijedila pomoću Turske. Vučić, Petronijević i njihovi pristalice nazvali su se ustavobraniteljima, ali su ih Miloševi privrženici zvali kajmakancima i turkofilima. U sukobu, koji je izbio između kneza i ustavobranitelja, knez je bio pobijeđen i prinuđen da abdicira (1839). Ni knez Mihailo nije bio bolje sudbe, i buna, koju je Vučić digao protiv njega, prisilila ga je da napusti Srbiju 1842).

Dolaskom na prijesto kneza Aleksandra Karađorđevića stvorene su dvije dinastičke stranke: Karađorđevci i Obrenovićevci, a kasnije i lične grupe Tome Vučića i Ilije Garašanina, koji jedno vrijeme nisu bili ni uz jednu dinastiju. Privrženik Obrenovića Stojan Jovanović-Cukić pokušao je 1844 da podigne bunu u Šapcu i podrinskom okrugu (katanska buna), ali je Vučić tu bunu krvavo ugušio.

Vladavina kneza Karađorđevića izazvala je nezadovoljstvo i ojačala je Obrenovićevce. 1858 bile su četiri stranke: obrenovićka, karađorđevićka, protivukarađorđevićka i liberalna. Vođa prve partije bio je Stevča Mihailović. Uz Karađorđevića su bili poglavito njegovi srodnici. Vučić i Garašanin nisu bili protivni uklanjanju Karađorđevićevom, ali nisu željili povratak Obrenovića. Liberalna stranka, koja se tek tada pojavila, i kojoj je vođa bio Jevrem Grujić, težila je da se uvedu liberalne reforme u upravi zemaljskoj, ali nije imala nikakav dinastički karakter. Program te stranke najbolje je izražen u prijedlogu zakona o Narodnoj skupštini, podnesenom Sv. Andrejskoj skupštini 5/12 1858. Tim prijedlogom liberalne grupe proglašena je Narodna skupština za jednu od najsvetijih ustanova srpske države i predstavnicu volje sveg srpskog naroda. Ona treba da je sastavljena samo od poslanika narodom izabranih. Imala bi se sastajati svake godine, i ministri, koji bi propustili da je sazovu, i svi koji bi se protivili njenoj slobodnoj radnji, proglašeni su za izdajnike otadžbine. Narodnu skupštinu ne može nitko uništiti, ni u njenom pravu ograničiti. Bez njenog se pristanka ne mogu izdati ili promijeniti nikakvi zakoni o knezu, savjetu, ministrima, najvišem sudu i Narodnoj skupštini. Ona je najviša kontrola u zemlji i može uništiti svaki zakon, donesen bez njenog pristanka, i svaku štetnu ili protivuzakonitu naredbu upravne vlasti. Ona ima punu vlast izdavati sudu ministre i činovnike. Uvodi se opće pravo glasa. Glasanje je po selima posredno i javno, a po gradovima neposredno i tajno. Zabranjuju se i kažnjavaju prijetnje i podmićivanja pri izborima. Poslanici ne odgovaraju za svoj rad u Skupštini, i ne mogu biti zatvoreni za vrijeme trajanja Skupštine, bez njenog odobrenja. Ako se do određenog roka ne izaberu novi poslanici, u Skupštinu, u zakonom određeni dan, dolaze poslanici pređašnje Skupštine bez ičijeg poziva. Predviđeno je i pravo naroda na otkaz danka, ako je Skupština bez svoga pristanka prije vremena raspuštena, a nova nije izabrana.

Kad su vidjeli, da je raspoloženje narodnih poslanika za povratak Obrenovića, liberali su željili, da dođe knez Mihailo, a ne knez Miloš. Kako to nije bilo moguće postići, oni su se izmirili s mišlju, da se vrati »stari gospodar«, i zajedno sa Obrenovićevcima upravljali su Skupštinom i javnim mnijenjem prijestolnice, sve dok nije izvršena promjena dinastije.

Pod vladom kneza Miloša Stevčini Obrenovićevci i Grujićevi liberali bili su se spojili u jednu stranku. Ali su malo pomalo padali u nemilost kod kneza. Dolazak kneza Mihaila na prijesto nije popravio te odnose. Za sve vrijeme vladavine Mihailove zemljom su upravljali konzervativni elementi, čiji su glavni predstavnici bili: Ilija Garašanin i Nikola Hristić. Oni su podržavali unutrašnju politiku kneza Mihaila, kojom se išlo za ojačanjem

vladalačke vlasti i slabljenjem zakonodavne važnosti državnog savjeta. Ovaj lični režim knežev uspio je da dovede činovnike u potpunu zavisnost od vlade (čl. 76 zakona o činovnicima građanskog reda), da uništi i onako malu općinsku samoupravu, i da uguši sudsku samostalnost. Naročito se zakonom o Narodnoj Skupštini udarilo na dotle zadobivene skupštinske privilegije, te je tako ova ustanova ostala bez ikakvih stvarnih prava. Konzervativne ideje zastupao je list Vidovdan, pokrenut 1861.

Liberalna stranka, kojoj su sada pripadali i Obrenovićevci od 1858, išla je za ograničenjem vladalačke vlasti a za povećanjem skupštiskih prava. Ona je tražila: slobodu štampe, sudsku samostalnost, općinsku samoupravu i ministarsku odgovornost. Svoj politički organ nije imala u Srbiji do 1867, ali su se neki ljudi bili prikupili oko Trgovačkih Novina (1861—1863). 1867 pokrenut je list Srbija. Ali se nijedna reforma nije mogla izvesti za života Mihailova, niti su zato vrijeme liberali mogli doći na vlast.

Poslije ubijstva kneza Mihaila vlast je prešla u ruke liberala desničara. Još za života kneza Mihaila liberalna stranka počela se okupljavati oko Jovana Ristića, koji je bio pristalica umjerenih reformi u unutrašnjoj upravi. Kad je on izabran za namjesnika, stranka je prišla uz njega, a liberalni prvaci od 1858 ostali su osamljeni. Liberali su vladali zemljom nešto više od 10 i po godina (21/6 1868 do 22/10 1873 i 19/8 1875—19/10 1880). Na polovini toga roka njihova je vladavina bila prekinuta. Od 22/10 1873 do 19/8 1875 bila su tri kabineta, koja su obilježena kao mladokonzervativna, pa je poslije njih opet došao liberalni kabinet, koji je, najprije pod predsjedništvom Stevčinim, a po tom pod Ristićevim, vladao do 19/10 1880.

Za vrijeme liberalne vladavine jedna grupa slobodoumnih ljudi, s Lj. Kaljevićem na čelu, pokrenula je 1/1 1873 list Budućnost, i istakla je program u kome se tražilo: suverenost narodne volje, narodna vojska, općinska, županijska i narodna samouprava, građanska i politička ravnopravnost i jednakost, opće pravo glasa, sloboda štampe, udruživanja, zborova, vjere, nauke, privrede, odgovornost vlade pred Skupštinom i činovništva pred državnim sudovima, nezavisnost sudova, javnost suđenja i zavođenje porote, razdvajanje zakonodavne vlasti od upravne, lična i imovna bezbjednost, javna kontrola nad državnim poslovima. Šef te grupe, Lj. Kaljević, postao je 25/11 1874 ministar financija u kabinetu A. Čumića, a 26/9 1875 šef liberalne vlade.

Ristićev liberalizam bio je na sredini između Garašanin-Hristićevog konzervatizma i liberalizma od 1858. Ristićeva je deviza bila: »Krajnosti nisu putevi slobode; umerenost je put koji slobodi vodi.« Njegovi umjerenjački pogledi najbolje su izraženi u ustavu od 1869. Tim ustavom pojačane su, ali u skromnoj mjeri, skupštinske privilegije. Građanska prava i slobode priznate su ustavom, ali je njihovo obezbjeđenje ostavljeno specijalnim zakonima. U slučaju velike opasnosti za državu, mogla je vlada privremeno donositi zakone i bez Narodne Skupštine, a također i obustaviti garancije za građanska prava i slobode. Formalne zakonske prijedloge mogao je podnositi sam knez (odnosno vlada) Skupštini. Činovnicima, penzionerima, licima, koja su primala državnu milost, i advokatima oduzeto je pravo da mogu biti izabrani u Skupštinu. Glasanje je bilo javno i posredno i uveden je bio cenzus. Vlada je postavljala jednu četvrtinu poslanika. Budžetsko pravo skupštinsko nije bilo dovoljno obezbijeđeno. Državni savjet izgubio je zakonodavnu vlast. Sudska nezavisnost nije zavedena. Ministarska i činovnička odgovornost nije bila garantirana. Činovnici su ostali u potpunoj ovisnosti od vlade. — Organi liberalne stranke bili su 1868—1873 Jedinstvo, a kasnije Istok (pokrenut 1871 u Vršcu; izlazio je u Beogradu 1872—1881).

Ideje mladokonzervativne stranke, prije njenog dolaska na vlast, bile su slobodoumne. Njihovi najznatniji predstavnici bili su: Aćim Čumić i Milan Piroćanac. Čumić je sa Svetozarom Markovićem (i još petoricom naprednijih ljudi) potpisao 1871 jedan poslovni program za rad u Narodnoj Skupštini. Njime se tražila: općinska i okružna samouprava, potpuna sudska nezavisnost, sloboda štampe, zbora i udruženja, zavođenje narodne vojske umjesto stajaće, koja će ostati samo kao škola za narodnu vojsku, reforma države u smislu samouprave,

reforma svih škola i uvađanje zemljoradničkih i obrtnih škola, ukidanje cehova (esnafa), uvađanje gradskih banaka za industriju i trgovinu i okružnih štedionica za zemljoradnike i zanatlije, umjesto Uprave Fondova, ukidanje žandarmerije i dispozicionog fonda i zakon o advokatima. Pri promjeni ustava imala bi se obezbijediti potpuna kontrola Narodne Skupštine nad državnim budžetom i upotreba budžetskih suma jedino na svrhe za koje su i određene. — Piroćanac je u kritici namjesničkog ustava razvio slične ideje u pogledu na građanska prava i slobode, i na budžetsko pravo skupštinsko, tražeći proširenje skupštinskih privilegija, sudsku nezavisnost, ministarsku odgovornost i slične slobodoumne reforme.

Osim ovih grupa, javila se 1870 socijalistička revolucionarna struja, čiji je glavni predstavnik bio Svetozar Marković. Ona nije imala praktičnog uspjeha. Kasnije se Marković prilagodio evolucionističkim radikalno-socijalističkim idejama i stvorio je 1873 jednu organizaciju. Organi te grupe bili su: Radenik (1871, Beograd), Javnost (1873, Kragujevac), Glas Javnosti (1874, Kragujevac), Oslobođenje (1875, Kragujevac), Staro Oslobođenje (1876, Kragujevac). Program te nove grupe tražio je: uništenje tadašnjeg upravnog sistema i opraštanje narodnih dugova Upravi Fondova i privatnim vjerovnicima, interežđžijama; druge dugove imale bi da plate općine i da ih dužnici uz porez naknade općini. Državom bi privremeno upravljao skupštinski odbor, a kasnije bi svaki okrug birao po jednog delegata u odbor, koji bi izvršivao zaključke Narodne Skupštine. Okružni odbori bi upravljali okruzima vršeći zaključke okružnih skupština. Policijska uprava pripala bi općinama. Ako se ne bi mogli uvesti porotni sudovi na trošak parničara onda, bi: 1. ili sve sporove sudili općinski sudovi, a apelacionu vlast imalo bi nekoliko sudaca, koje izabere okružna skupština, 2. ili bi svaki srez birao po jednog izbornog suca, a apelata bi bila skup sudaca u jednom okrugu. Osnovala bi se centralna banka, da upravlja državnim prihodima i rashodima, i okružne i sreske banke, koje bi upravljale okružnim i sreskim financijskim poslovima. Zemlja bi imala da pripadne samo onima koji je rade, a postepeno bi imala da prijeđe iz privatne svojine u općinsku.

Prava organizacija stranaka postala je u Srbiji 1881, a prva stranka, koja se i formalno organizirala, bila je radikalna.

Narodna radikalna stranka razvila se iz radikalno-socijalističke grupe Svetozara Markovića, a organizirala se formalno 8/1 1881. Izradila je program i statute, stvorila mjesne, sreske i okružne odbore, nad kojima je stajao glavni odbor, ustanovila je mjesne i glavne skupove i okružne i opće mitinge. Njeni su organi: Samouprava (1881), Odjek (1884), Zakonitost (1900), Dnevnik (1901/02), Ustavna Srbija (1903) i Samouprava (od 1903 do danas). Njen je program: unutra narodno blagostanje i sloboda, a izvana državna nezavisnost i oslobođenje i ujedinjenje i ostalih dijelova srpstva. Priznaje se monarhija i dinastija, ali se prerogative vladaočeve svode na najmanju mjeru. U reformi zakonodavstva traži se: opće i neposredno pravo glasa, ukidanje vladinih poslanika, sastajanje Skupštine u određen dan, puna zakonodavna skupštinska vlast, periodično sastajanje Velike Narodne Skupštine, jednodomni sistem i ukidanje državnog savjeta. Administracija treba da bude što »prostija, jeftinija i celishodnija«. Ukidaju se okruzi, a ostaju samoupravne općine i srezovi dovoljno veliki, da bi mogli vršiti raznovrsne zadatke. Traži se uvađanje izbornih sudova za građanska djela i porotnih za krivična, i dopušta se njihova kombinacija sa stalnim državnim sudovima. Porezni sistem i financijsko uređenje zamijeniti novim. Zavesti neposredni, progresivni porez po imućnosti i ustanoviti centralnu Narodnu Banku, sa potrebnim brojem oblasnih banaka. Težiti ostvarenju općeg, obveznog i besplatnog obrazovanja. Siromašne đake uzdržavati općim troškovima. Škole da njeguju građanske vrline i spremaju sposobne, korisne i samostalne radnike. Zavesti narodnu vojsku, a stajaću ostaviti samo kao školu za narodnu. Uvesti vojno obrazovanje u srednje i više škole. Njegovati slogu sa svima bratskim susjednim narodima, raditi na savezu balkanskih naroda, postići što prije sporazum sa

*

Crnom Gorom i Bugarskom; s ovom posljednjom održavati bratske odnose i težiti jedinstvu u političkoj radnji i kulturnom razvijanju. Kulturno pomagati neoslobođene dijelove srpstva i buditi im svijest o jedinstvu. Otvarati nove puteve i svjetska tržišta. — Kao poslovni program za prve Skupštine traži se: potpuna sloboda štampe, sloboda zbora, dogovora i udruživanja, općinska samouprava i lična i imovna bezbjednost, a pri promjeni ustava, to da uđe u ustav. Uvesti štednju dok se ne izvrše financijske reforme. — Za šefa stranke izabran je bio Nikola Pašić.

Na izborima od 30/11 1880 radikalna je stranka dobila oko 50 poslanika, blizu ⅓ cjelokupnog broja poslanika. Kad su radikalni i liberalni poslanici dali ostavke 5/3 1882 (zbog odbijanja vlade da dâ obavještenja o padu generalne unije i o građenju željeznica), naređeni su 15/5 iste godine naknadni izbori; tom su prilikom izabrani gotovo sve stari poslanici. To se ponovilo i na naknadnim izborima 31/5 iste godine. Na općim izborima, 7/9 1883, radikali su dobili 72 poslanika. Piroćančev kabinet dao je onda ostavku 19/9 iste godine, ali vladu nisu dobili radikali, nego Nikola Hristić. Mjesec dana poslije toga, 21/11 iste godine, buknula je timočka buna. Ona je brzo ugušena. Strijeljano je 20 ljudi, jedan se sam objesio, a više od 600 osuđeni su na robiju, zatočenje i zatvor; mnogi su emigrirali, a među njima i šef stranke. Na izborima 25/1 1884 izabrano je svega nekoliko radikala, a 26/4 1886 dobila je opozicija većinu narodnih poslanika, ali su neki silom uklonjeni iz Skupštine, a nekima su osporeni mandati, jer su napredanjaci, sa vladinim poslanicima, imali 12 glasova više.

Radikalna stranka prvi put je došla na vladu 1/6 1887, u zajednici sa liberalnom strankom, a sama 19/12 iste godine, izuzev ministarstva inostranih djela, koje je dano kraljevom ličnom prijatelju đeneralu Franasoviću. 14/4 1888 pala je s vlasti. Poslije abdikacije kralja Milana došao je na vladu čist radikalni kabinet, pod predsjedništvom đenerala Save Grujića (23/2 1889). 11/2 1891 postao je šef vlade Nikola Pašić, pomilovan poslije abdikacije. 9/8 1892 pao je radikalni kabinet, zbog sukoba s namjesništvom u pitanju o izboru trećeg namjesnika. Državnim udarom od 1/4 1893 uklonjeno je namjesništvo, a na vladu je došao radikalni kabinet Dr. Laze Dokića (do 23/11 iste godine) i S. Grujića. 12/1 1894 zbog dolaska kralja Milana u Srbiju radikali su pali: 17/12 1896 do 11/10 1897 na upravi je bio kabinet Đ. Simića, u kome je bila većina radikala (5).

Pred ženidbu kralja Aleksandra (12/7 1900) u kabinetu Alekse S. Jovanovića od 12/7 1900 najprije je bio jedan radikal a poslije dva. 20/3 1901 stvorena je koalicija između radikalne stranke i naprednjaka »kao početak nove velike političke grupe«. Šefovi vlade bili su: Dr. M. Vujić (8/5 1902) i Petar Velimirović (7/10 1902). U kabinetu đenerala Dim. Cincar-Markovića (7/10 1902) bila su 4 radikala-disidenta, ali je stranka bila u opoziciji. Poslije ubijstva posljednjeg Obrenovića (29/5 1903) u revolucionarnom kabinetu bio je jedan radikal. 21/9 sastavljen je pod S. Grujićem koalicioni kabinet dviju radikalnih stranaka. 27/11 1904 došla je na upravu čista radikalna vlada s N. Pašićem na čelu. 16/5 1905 Pašićev kabinet je dao ostavku. 17/4 1906 opet je sastavljena radikalna vlada pod N. Pašićem. 11/8 1908 sastavljen je kabinet iz dvije radikalne grupe pod P. Velimirovićem. 11/2 1909 stvorena je vlada četvorne koalicije, pod predsjedništvom Stojana Novakovića, sa 4 radikala. 11/10 iste godine istupili su naprednjaci i liberali i ostala je koalicija dviju radikalnih stranaka, pod N. Pašićem. 25/6 1911 sastavio je Dr. Mil. Milovanović homogenu radikalnu vladu. 18/6 1912 šef te vlade postao je Marko Trifković, a 30/8 iste godine N. Pašić. 22/11 1914 u vladu su ušli predstavnici samostalne radikalne i napredne stranke. U toku 1915 odvojila se jedna grupa, 12 poslanika, pod imenom nezavisni radikali, ali se u 1919 opet spojila s radikalnom strankom, izuzev dva-tri člana. 10/6 1917 u vladi su ostali sami radikali. 3/11 1918 sklopljen je u Parizu koalicioni kabinet iz dvije radikalne i napredne stranke, koji je 7/12 iste godine ustupio mjesto prvome jugoslovenskom koncentracionom kabinetu Stojana Protića.

Narodna radikalna stranka promijenila je, po rješenju plenarnog glavnog odbora, 26/9 1920, svoj srbijanski program od 1881. Ona prima u

svoje redove sve lojalne građane, bez razlike vjere i narodnosti. Njen program obuhvaća 8 odjeljaka. U unutrašnjoj politici traži se, da država SHS bude jedinstvena, ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija, sa dinastijom Karađorđevića na čelu. Zajednički državni grb i zastava, a sloboda upotrebljivanja posebnih zastava i grbova, i ravnopravnost imena, vjere i pisma Srba, Hrvata i Slovenaca, i jednakost i ravnopravnost svih građana prema državi i pred zakonom. Jednako, opće, neposredno i tajno glasanje. U duhu krfske deklaracije donijeti ustav kvalificiranom većinom. Jedan parlamenat za svu zemlju. Široke lokalne uprave u dovoljno velikim oblastima, ali ne tolikim, da mogu dovesti u pitanje jedinstvo države. Ne pravi pitanje o jednodomnom ili dvodomnom sistemu. Ukida Veliku Narodnu Skupštinu i zadržava reformiran državni savjet (I. odjelj.). U vanjskoj politici preporučuje čuvanje i njegovanje tradicija Srbijine spoljne politike i prijateljstva i saveza, koji su pomogli državnom ujedinjenju. Uz to njegovati i druga prijateljstva, prema dobro shvaćenim državnim interesima (II. odjelj.). U pitanju agrarne reforme prima oslobođenje seljaka od feudalne stege. Zemlja da pripada onome, koji ju je obrađivao. Ranijim vlasnicima da se da državna naknada, a oni da imaju pravo na dovoljno zemlje za obrađivanje. Istinskim dobrovoljcima i porodicama izginulih u ratu dati dovoljno zemljišta, Izvršiti ovim putem kolonizaciju, za pojačanje našeg narodnog elementa. Davati najprije državne i opće narodne zemlje i prevelika privatna imanja. Zakonom obezbijediti pravičnost i objektivnost izvođenja agrarne reforme (III. odjelj.). U Bosni i Hercegovini potpuno osloboditi seljaka od feudalnih tereta i dati beglučku zemlju seljacima, a vlasnicima državnu naknadu (IV. odjelj.). Stvoriti jeftin zemljoradnički kredit i pomagati zadrugarstvo u svima oblicima (V. odjelj.). Razvijati industrijsku preradu domaćih sirovina. Imati dobru trgovačku politiku radi usavršavanja zemljoradničke proizvodnje. Pomagati gradske i seoske obrte pomoću zadrugarstva i jeftinog kredita, a gdje se obrt ne može održati, pomoći obrtniku da prijeđe na drugu vrstu rada (VI. odjelj.). Jačati zemlju ekonomski, da lakše podnosi financijske terete. Njih rasporediti pravično po progresivnom načelu. Štedjeti ekonomsku snagu narodnu, čuvati državni kredit i zavesti razumnu štednju. Podizati radnu snagu narodnu i njegovati živu fizičku snagu dobrom zdravstvenom politikom (VII. odjelj.). Podizati umni, moralni, tehnički i materijalni nivo radnika svih zanimanja. Razvijati solidarnost među društvenim grupama i ublažívati klasnu borbu. Radničkim zakonodavstvom zaštititi pravedne radničke interese (VIII. odjelj.).

Šef je stranke bio Nikola Pašić sve do smrti (10/12 1926). Novi šef stranke još nije izabran. Partijski je organ Samouprava. Na izborima za Konstituantu (20/11 1920) dobila je stranka 91 poslanika, na izborima 18/3 1923, 107, a na izborima od 8/2 1925, 142.

Prvom kabinetu poslije proglasa ujedinjenja bio je šef radikal Stojan Protić (7/12 1918—16/8 1919). 16/8 1919 do 19/2 1920 bile su na upravi zemlje dvije vlade, u kojima radikalna stranka nije sudjelovala. Svima kasnijim kabinetima od 19/2 1920—27/7 1924 predsjednici su bili radikali: 20/2 do 17/5 1920 St. Protić, 17/5 1920—1/1 1921 Dr. Milenko Vesnić, 1/1 1921—27/7 1924 Nikola Pašić. Od tih kabineta dva su bila čisto radikalna (16/12 1922—6/1 1923 i 2/5 1923—27/3 1924), a ostali su bili uže ili šire koalicije, u kojima su radikali sudjelovali. U kabinetu 6/1—2/5 1923 dvojica su ministara pripadala muslimanskoj organizaciji Bosne i Hercegovine, a ostalo su bili radikali. U dva kabineta 27/3—27/7 1924 četiri su ministra pripadali grupi samostalnih demokrata, a ostali radikalima. U drugim kabinetima broj radikala kretao se od 4—9. Od 6/11 1924 do 18/7 1925 na vladi je Pašić sa koalicijom radikala i samostalnih demokrata; od 18/7 1925 do 8/4 1926 opet Pašić sa radikalima i radićevcima; od 8/4 1926 do 1/2 1927 Nikola Uzunović sa radikalima i radićevcima; od 1/2 1927 do 17/4 1924 opet Uzunović sa radikalima i slovenačkom pučkom strankom (g. Korošca).

Od radikalne stranke odvojila se, početkom 1923, grupa nezavisnih radikala, kojoj je bio šef Stojan Protić. Programskih razlika nije bilo, ali su ovi bili protivni državnom centralizmu, i žele da sa promjenom ustava dadu šire oblasne autonomije. Organ

je te grupe Radikal. 14/5 1926 na jednom glasanju u N. Skupštini odvojilo se 12 radikala i sastavilo posebnu grupu pod vodstvom Ljube Jovanovića. Članovi te grupe vratili su se u stranku po smrti Pašićevoj i Velja Vukićević član bivše te grupe sastavio je kabinet sa radikalima i demokratima.

Srpska napredna stranka organizirala se iz mladokonzervativnih elemenata dva dana poslije radikalne (10/1 1881). Organ joj je bio Videlo (1880). Njen program je: prima monarhiju i dinastiju, traži slobodu govora i pisanja, sastanka i udruženja, zajamčenje imovne i lične bezbjednosti, ministarsku odgovornost, pravo izbora za narodne poslanike i za inteligenciju, potpunu sudsku nezavisnost, općinsku samoupravu (»kolikogod dopuštaju obziri na državnu zajednicu«), ističe potrebu preobražaja: administracije (jednostavniju upravu i činovničku odgovornost), poreznog sistema (da bude pravičniji), škola (da se obziru na potrebe narodnog gospodarstva i praktičan život), obećava unapređenje zemljoradnje, stočarstva, obrta, industrije i trgovine, jaču spremu vojske, ojačanje državnog kredita. U vanjskoj politici traži se stvarno priznanje srpske nezavisnosti, čuvanje narodnih osobina i u Srba izvan granica Srbije, učvršćivanje bratske veze među slovenskim narodima i dobri odnosi sa susjednim narodima po načelu: Istok istočnim narodima. Šef stranke bio je Milutin Garašanin, i ako je Milan Piroćanac bio šef prve naprednjačke vlade, a Mih. Pavlović, trgovac, predsjednik glavnog odbora.

Napredna stranka bila je na vlasti 19/10 1880—21/9 1883 i 7/2 1884—1/6 1887. U kabinetima: Đ. Simića (12/1 1894 do 21/3 iste godine), Svetomira Nikolajevića (21/3 1894—15/10 iste godine) i N. Hristića (15/10 1894—25/6 1895) bilo je i uglednih članova napredne stranke. Ona je ponovo bila sama na vladi 25/6 1895—17/12 1896. Raspuštena je 18/12 iste godine. I poslije raspuštanja bilo je naprednjaka u vladama: Dr. Vl. Đorđevića (11/10 1897—12/7 1900), Alekse Jovanovića, Dr. M. Vujića i P. Velimirovića; jedan naprednjak bio je i u vladi đenerala Cincar-Markovića.

Napredna stranka je obnovljena 30/1 1906, sa novim programom, u kome se traži: da se ustav pregleda ili promijeni, da se zavede dvodomni sistem i ustavna vladavina na konzervativnoj osnovi, sa isključenjem svakog ličnog režima. Dalje se traži: lična i imovna bezbjednost, sloboda savjesti, jednakost u upravi, sloboda štampe, zbora i dogovora, ministarska i činovnička odgovornost, nezavisnost sudova, odgoj vojske u ustavnom monarhističkom duhu, suzbijanje neodgovornih i neustavnih utjecaja ozgo i ozdo, poštovanje zakona, održavanje reda i njegovanje autoriteta vlasti. Da se reorganizira porezni sistem, organizira kredit, poboljša stanje obrtnika i radnika i vodi briga o cjelokupnoj privredi i saobraćaju. U vanjskoj politici da se legalnim sredstvima radi na unapređenju interesa cijelog srpstva i održi što življa veza među raskomadanim srpskim plemenima. Braniti princip: Balkan balkanskim narodima, isključujući svako inozemno tutorstvo i svačije miješanje u balkanske poslove, koje bi bilo protivno interesima nacionalnog oslobođenja i samoopredijeljenja balkanskih naroda. Šef stranke bio je St. Novaković.

U kabinetu od 29/5 1903 napredna stranka je imala jednog člana. Vladi četvorice koalicije šef je bio vođa ove stranke St. Novaković. U kabinetima trojne koalicije (22/11 1914—10/6 1917 i 3/11 1918—7/12 iste godine) imala je i ova stranka svoga predstavnika.

Napredna stranka organizirala se po treći put 18/11 1920, iz naprednjaka, koji nisu ušli u demokratsku stranku. Predsjednik je glavnog odbora Mileta st. Novaković, a organ je bio Videlo. Akcioni odbor izdao je proglas 20/12 1920, u kome su, pored osude režima, obuhvaćene i glavne izmjene ranijeg programa. Stranka traži za državu SHS savremeni parlamentarizam sa dva doma, rad i strogu, za sve podjednaku, primjenu zakona, ličnu i imovnu bezbjednost i nepovredljivost ličnosti i svojine. Agrarno pitanje riješiti vodeći najvećeg računa o interesima težaka. Organizirati zemljoradnički kredit, pomagati zemljoradničke zadruge, popraviti ekonomske i higijenske uvjete na selu. Pomagati razvijanje obrta. Odnos između rada i kapitala urediti tako, da oba ta faktora dobiju prinos, koji odgovara njihovoj ulozi u proizvodnji. Obnoviti i ojačati što

brže privredu i industriju, povećati proizvodnju a štediti u potrošnji. Smanjiti činovništvo na najpotrebniju mjeru, i time stati na put državnom raspikućstvu. Savremeno riješiti činovničko pitanje, poboljšati činovnicima položaj i time popraviti administraciju. Dati slobodu trgovini, urediti saobraćaj i dati stalnost državnoj trgovinskoj politici. Narodnom prosvjećivanju posvetiti veliku brigu, i stvoriti što veći broj stručnih, viših i srednjih škola i narodnih biblioteka. Vojsku držati strogo izvan politike, da bi se sva posvetila obrani domovine. Vanjsku politiku voditi s planom i odlučnošću, a unutrašnje poslove razumno.

Za izbore 18/3 1923 napredna stranka koalirala se sa predstavnicima narodne (liberalne) stranke, ali nije dobila ni jedan mandat. Na izbore od 8/2 1925 nije se ni javljala a više i ne postoji i ako nije formalno ukinuta.

N a r o d n a l i b e r a l n a s t r a n k a formalno se organizirala 17/9 1881, pod imenom Družina za potpomaganje srpske književnosti. Organi strankini bili su: Srpska Nezavisnost (1887 do 1891) i Srpska Zastava (1891—1914). Programom te stranke tražilo se: da se učvrsti politička i ekonomska nezavisnost zemlje, da se ustavne i zakonske slobode postepeno razvijaju i unapređuju, u suglasnosti sa historijskim životom narodnim i napretkom vremena, da se Narodno Predstavništvo pojača u pogledu nezavisnosti i stručnog znanja, a u pogledu izbora uzdigne, da bude potpun izraz narodnih želja i potreba. Nastava osnovne škole da bude obvezna. Unapređenje radinosti da se pomogne namirenjem potreba domaćom industrijom. Da se zavede dobro financiranje i štednja, i izvrši pojačanje vojne spreme i dobro uređenje narodne vojske. U vanjskoj politici najsvetija je dužnost Srbije da radi na ujedinjenju srpstva. Stvoriti carinsku uniju i konfederaciju sa srodnim istočnim narodima i državama, s kojima nam je slična sudba i jednaki politički i kulturni interesi. Njegovati prijateljske odnose sa prirodnim historijskim saveznicima Srbije, poštovati i čuvati naklonost i prijateljstvo država, koje su nas štitile i pomagale, čuvati simpatije drugih prosvijetljenih naroda.

2/2 1888 izašao je u 1 broju Srpske Nezavisnosti proširen program Narodne liberalne stranke. U unutrašnjoj politici stranka traži: pronalaženje svih izvora za podizanje narodnog blagostanja i što veću ekonomsku samostalnost srpskog naroda, slobodu izbora, kontrolu nad upravom zemlje, obezbjeđenje građanskih ličnih i političkih prava, reformu cjelokupne javne nastave, pravičan porezni sistem. Stranka traži i promjenu ustava, u duhu šireg i jačeg jamstva za narodna prava i slobode. Narodna Skupština da se sastoji samo iz poslanika narodom izabranih. Slobodu izbora zajamčiti ustavom. Uvesti opće pravo glasa za sve punoljetne građane. O izuzecima da se donese zakon. Da se ustavom omogući ulazak inteligencije u Skupštinu. Poslanicima da se obezbijedi samostalnost. Da i Skupština ima pravo zakonodavne inicijative. Skupština da odobrava budžet i da ga kontrolira, a da on vrijedi samo za godinu dana. Skupština se saziva svake godine u određen dan, a može i izvanredno. Vrijeme, za koje kralj može odložiti Skupštinu određuje se ustavom, kao i vrijeme izbora, ako se Skupština raspusti. Zajamčuju se građanska i politička prava i slobode, lična i imovna bezbjednost, sloboda izbora, štampe, udruženja i zborova, nezavisnost sudova. Ukidaju se prijeki i izvanredni sudovi. Za političke krivce ukida se smrtna kazna. Zajamčuje se besplatna i obvezna nastava. Utvrđuje se opća vojna obveza. Općine će se organizirati na načelu samouprava, a pod izvjesnom državnom kontrolom. Zajamčuje se potpuna ministarska odgovornost. Činovnici za zloupotrebu dužnosti prema privatnima odgovaraju neposredno sudu. Ustavotvornu vlast vrše kralj i Velika Narodna Skupština, čiji će se krug rada i sastav odrediti ustavom. — Program vanjske politike i narodne obrane ostao je isti kao i 1881. — Šef stranke bio je Jovan Ristić, a za vrijeme njegovog drugog namjesnikovanja (22/2 1889—1/4 1893) Jovan Avakumović.

9/8 1892—1/4 1893 liberalna stranka bila je sama na upravi zemlje. Pojedini viđeni liberali bili su članovi svih neutralnih kabineta (Đ. Simića, Sv. Nikolajevića, N. Hristića, Dr. Vlad. Đorđevića i u prvom kabinetu

Alekse Jovanovića), ali je stranka kao cjelina bila u opoziciji.

Poslije 29/5 1903 veći dio liberalne stranke organizirao je drugu stranku s novim imenom i programom. To je Narodna (nacionalna) stranka, koja je organizirana 11/10 1904. Njen program od 20/10 1904 stavlja na prvo mjesto vanjsku politiku i kao najsvetiji cilj ističe ujedinjenje srpstva. Dalje traži: dovađanje u saglasnost interesa Srbije i svih balkanskih država, ne žrtvujući pri tome nikakve pravedne interese Srbije i srpstva, i čuvanje potpune samostalnosti narodne politike i političkog samoodređenja Srbije. Ističe se njegovanje dobrih odnosa sa svima narodima i državama. U unutrašnjoj politici traži se: ukidanje državnog savjeta, pojednostavljenje državne administracije, odgovornost činovnika, ali i njihovo obezbijeđenje u pravima, reforma poreznog sistema na pravičnoj osnovi, štednja i prestanak zaduživanja zemlje, ravnoteža u budžetu i stroga kontrola nad njegovim izvršenjem, pravilna organizacija zemljoradničkog kredita, pomaganje zadrugarstva i unaprijeđenje svih grana poljoprivrede, obrta i industrije, sloboda trgovine (naročito izvozne), dobri trgovinski ugovori, proširenje diferencijalne tarife i određenija veterinarska konvencija sa Austro-Ugarskom. Dalje se traži: povećanje željezničke mreže (u prvom redu građenje jadranske željeznice), građenje novih puteva i usavršenje cjelokupnog saobraćaja. U pogledu vojske: preuređenje i jačanje narodne vojske, dobra sprema stajaće vojske prema financijskoj moći zemlje, njena svestrana obuka i vojničko usavršavanje. Preuređenje muških i ženskih škola i podizanje ustanova za narodno prosvjećivanje, obvezno i besplatno osnovno školovanje, jaka poljoprivredna, obrtna i tehnička nastava. Svećenički red bolje prosvijetiti i materijalno obezbijediti. Vođa stranke bio je St. D. Ribarac.

2/10 1905 narodna stranka spojila se sa liberalnom demokratskom strankom, kojoj je bio šef Dr. V. Veljković, i tako je postala:

Narodna stranka. U odluci spajanja izjavljuje se, da se stranka »posvećuje odsudno nacionalnim težnjama srpskog naroda i neprekidnom radu na njihovom ostvarenju«. U unutrašnjoj politici stajat će se na temelju stroge ustavnosti i parlamentarnosti. Program je dopunjen 20/11 1911 unošenjem točaka, koje su poslanici narodne stranke predložili (17/5 1910) Narodnoj Skupštini, tražeći da se mijenja ustav. Te su dopune: opće i obvezno pravo glasa, smanjivanje broja poslanika, činovnici gube službu, kad budu izabrani za narodne poslanike, državni poduzetnici ili dobavljači (liferanti) ili koncesionari ne mogu biti narodni poslanici, dnevnica poslanička prenosi se iz ustava u zakon, ukida se državni savjet, a njegove funkcije prenose na sudove i centralnu upravu. — Šef stranke bio je St. D. Ribarac.

U toku 1910 radilo se na spajanju narodne i napredne stranke. 12/10 iste godine taj je pokušaj propao, jer napredna stranka nije htjela pristati na opće pravo glasa, koje je glavni odbor i zbor narodne stranke jednoglasno primio.

U maju 1919 polovina poslanika ove stranke pod vodstvom Dr. Vojislava Veljkovića ušla je u demokratsku stranku. Druga polovina na čelu sa šefom stranke Ribarcem ostala je nezavisna. Na izborima za ustavotvornu skupštinu (28/11 1920) izabran je samo Ribarac; na daljnjim izborima stranka nije imala ni jednog poslanika. Poslije smrti Ribarčeve (15/8 1922) stranka je pokušala da izađe na izbore u koaliciji s naprednom strankom, ali bez uspjeha. Sad ta stranka više ne postoji.

Samostalna radikalna stranka stvorila se iz narodne radikalne stranke 1901, zbog njene koalicije sa naprednom strankom i primanja oktroiranog ustava od 6/5 1901. Na izborima 22/7 iste godine dobila je ona 14 poslanika. Prvi glavni odbor objavljen je 1/10 1902, kao pokretači Odjeka, pošto su tada stranke bile ukinute zakonom. Vođa stranke bio je Ljub. Živković, do 11/5 1905, zatim Ljub. Stojanović do 29/1 1912, a od tada pa do njenog ulaska u demokratsku stranku Ljub. M. Davidović. Stranka je ostala na bitnim načelima starog radikalnog programa, a istakla je, da joj je zemlja preča od svega i svakoga, i da treba suzbiti lični režim. Unijela je u program: zaštitu domaćeg rada i obezbjeđenje radnika svih vrsta, pojednostavljenje administracije, privatnu i javnu

štednju, unaprijeđenje zemljoradnje i stočarstva, podizanje, utvrđenje zakonitosti, zaštitu lične i imovne bezbjednosti i časti. Tražila je: državno preobraženje na načelima samouprave, sve političke i građanske slobode, slobodu štampe, zborova, udruženja i strogu odgovornost vlade za svoje i vladaočeve postupke, opće pravo glasa, odgovornost za svaku nezakonitost, reviziju ustava i reformu zakona, u smislu prave ustavnosti i slobodne volje naroda. Ističe potrebu borbe protiv korupcije i pojačavanje narodnog prosvjećivanja. Vojska da ne bude instrumenat za ugušivanje sloboda i smetanje političkom napredovanju, nego čuvar nezavisnosti i nade za oslobođenje podjarmljenog srpstva. U vanjskoj politici usvojen je stari radikalni program: državna nezavisnost, oslobođenje i ujedinjenje nezavisnog srpstva, i traži se, da se održavaju najiskreniji odnosi s Rusijom i Crnom Gorom. Poslije 29/5 1903 program strankin je izrađen i u pojedinostima (2/4 1905). Njena su glavna načela: razvijanje društvenih i moralnih osjećaja i pojačavanje društvene solidarnosti. Širenje znanja u narod i pojačavanje stručnog znanja i spreme u svima granama. Samouprava, opće pravo glasa, tajno glasanje i proporcionalni izborni sistem u općinama i svim državnim organizacijama, sloboda štampe, zbora i udruženja. Postepeno proširenje narodnog prava u izboru činovništva, a dok se to ne postigne, zavesti natječaj i pojačati činovničke kvalifikacije. Podizanje privrednih ustanova, koje pojačavaju privrednu snagu naroda. Poboljšanje higijenskih uvjeta u narodnom životu. Što jača zaštita zemljoradnika, radnika i slabijih društvenih klasa. Radničko zaštitno zakonodavstvo. Razumnije pomaganje domaće industrije. Štednja u narodu i državi. Povećanje činovničke i ministarske odgovornosti. Obezbjeđenje činovnika od ministarske samovolje. Prenošenje izvršne i istražne vlasti na sudove. Davanje naknade nevino osuđenima. Uzdržavanje siromašnih đaka općim troškom. Ukidanje kuluka. Zakonsko obezbjeđenje zemljoradnika u slučaju elementarnih nepogoda. Uvađanje progresivnog poreza. Organiziranje vojske za obranu zemlje. U vanjskoj politici sloga sa srodnim i susjednim narodima, dobri odnosi s drugim državama, rad na balkanskom savezu po devizi: Balkan balkanskim narodima. Gojenje duha jugoslovenske zajednice i buđenje svijesti o narodnom jedinstvu, kako bi Srbija, kao Pijemont, uspijela da ujedini sve dijelove srpskog naroda.

U revolucionarnom kabinetu, 29/5 1903 do 2/8 iste godine, samostalna radikalna stranka imala je dva ministra. U koaliciju s radikalima stupila je ona 23/9 1903. 15/10 1903 proklamirano je ujedinjenje obiju stranaka, ali je ono raskinuto 12/11 1904, a vlada iz članova obiju ujedinjenih stranaka odstupila je 27 istog mjeseca. Za vrijeme trajanja ovoga jedinstva jedan dio poslanika samostalne radikalne stranke ostao je izvan spajanja i zadržao je svoj partijski klub i naziv. Sama samostalna radikalna stranka bila je na vlasti 16/5 1905—17/4 1906 (do 1/3 1906 bio je šef vlade Ljub. Stojanović, a poslije S. Grujić). U kabinetu četvorne koalicije imala je ona dva ministra (za njeno kasnije sudjelovanje u vladi V. radikalna stranka). Poslije proglasa državnog jedinstva spojila se ona, sa narodnom i naprednom strankom i nekoliko jugoslovenskih stranaka, u demokratsku stranku.

S r p s k a s o c i j a l n a d e m o k r a t s k a s t r a n k a organizirana je tek 27/7 1903, i ako su poslije stvaranja radikalne stranke postojale socijalističke grupice intelektualaca, ali bez organizacije u narodu (Dragiša Stanojević, Mita Cenić, Boža Vučković, Vasa Pelagić, omladinske organizacije osamdesetih i devedesetih godina). Njen je organ bio Radničke Novine. U programu stranke kritizara se savremeni kapitalistički poredak, koji eksploatira radnike, i govori se protiv privatne svojine sredstava za proizvodnju, (zemljišta, rudnika, sirovina, alata, strojeva, saobraćajnih sredstava), koji treba da prijeđu u društvenu svojinu. Ovo se ne može postići bez političke sile. Za to stranka traži: opće, jednako i neposredno pravo biranja i tajno glasanje, proporcionalni izborni sistem za cijelu zemlju, dvogodišnju skupštinsku periodu, neposredno narodno zakonodavstvo, potpunu samoupravu u državi, okrugu i srezu i općini. Da se zavede opća vojna obveza, a stalni

kadar zamijeni narodnom vojskom. O ratu da rješava Narodna Skupština. Internacionalne razmirice da raspravlja izborni sud. Da se izvede izjednačenje žene s muškarcem u svim pravima. Religija da se oglasi za privatnu stvar, a škola razdvoji od crkve. Dalje se traže: obveznost i besplatnost nastave u narodnim školama, besplatnost suđenja i pravne pomoći, suce da bira narod, naknada štete nevino osuđenim, ukidanje smrtne kazne, besplatnost liječničke pomoći i sahrane, progresivni porez, ukidanje posrednih poreza i godišnje odobravanje poreza, radničko zaštitno zakonodavstvo i cjelokupno osiguranje radnika, osamsatni rad, zabrana rada za djecu ispod 14 godina, zabrana noćnog rada, osim za industrijske grane, gdje to mora biti, neprekidan odmor od 36 sati u nedjelji, plaćanje nadnice novcem, izjednačenje poljoprivrednih radnika i sluga sa obrtničkim i industrijskim radnicima, nadzor nad svima radnjama, uređenje radničke inspekcije i radničke komore.

Na prvim izborima poslije toga (8/9 1903) izabran je jedan socijalistički poslanik, a na izborima (1912) dva.

S r p s k a n a r o d n a s e l j a č k a s l o g a organizirana je 30/10 1903. Program je izrađen 30/10 1906. Njim se traži: obezbjeđenje lične i imovne bezbjednosti, potpuna sloboda zbora, dogovora i štampe, politička ravnopravnost i jednakost u dužnostima i pravima, opće pravo glasa, najpravičniji način predstavništva manjine, općinska samouprava. Radi unapređenja svih grana poljoprivrede i zaštite zemljoradničkih interesa predlaže se državno organiziranje poljoprivrednog kredita i proizvodnog rada, uvađanje poljoprivredne komore i sindikata (i obrtničke i trgovačke komore), donošenje zakona o osiguranju svih privrednika i organiziranje privrednog fonda. Program obuhvaća uvađanje progresivnog poreznog sistema i ukidanje posrednih poreza (bez povećanja zemljoradnicima neposrednog poreza), ukidanje izlišnih nadleštava i smanjenje plaća višim činovnicima, prestanak zaduživanja države. U pogledu nastave traži se: opće, besplatno i obvezno osnovno školovanje, smanjenje broja gimnazija, uvađanje raznovrsnih privrednih škola i preuređenje u narodnom duhu svih stručnih škola i univerziteta. Dalje se traži: smanjivanje sudskih taksa, revizija zakonika, i oštrije kazne za gaženje i nevršenje zakona, smanjenje stajaće vojske, pojednostavljenje vojne administracije, poboljšanje saobraćajnih sredstava, uvađanje natječaja i pojačanje činovničkih kvalifikacija, povećanje činovničke odgovornosti. U vanjskoj politici traži se: oslobođenje i ujedinjenje srpstva, bratska veza s Crnom Gorom, rad na slovenskoj zajednici, politički i ekonomski savez balkanskih država (Balkan balkanskim narodima), pomirljiva politika prema ostalim državama, dobri trgovinski ugovori, koji će nam obezbijediti strane trgove. Pri promjeni ustava tražiti: smanjenje broja poslanika (na 110 najviše), ukidanje okruga, izbacivanje kvalificiranih poslanika, uvađanje imperativnog mandata i revokaciju (opozivanje) mandata. Poslaničke punomoći da pregleda kasacija. Da se zavede potpuna ministarska odgovornost.

Zemljoradnička stranka dobila je na izborima od 12/7 1905 jednog poslanika, a kasnije se ugasila.

U toku 1912 smederevski advokat i bivši ministar Pera Maksimović pokušao je da stvori p r i v r e d n u s t r a n k u, ali je uspio da izvrši organizaciju samo u manjem broju srezova u svome okrugu. Ratovi su spriječili dalnje razvijanje ove stranke.
J. Prodanović.

POLITIČKI GLASNIK, politički list. Izlazi jedamput nedjeljno u Beogradu od 1925. Direktor je bio Momir Nikolić, a urednik Dr. Vladislav Stakić. *U. Dž.*

POLITIKA, politički dnevni list. Prvi vlasnik i urednik bio je Vladislav Ribnikar. Izlazio je u Beogradu 1904—1915, i od 1919—1926. P. je jedan od najpoznatijih i najboljih srpskih listova. *U. Dž.*

POLIVKA ĐURO (Polivka Jiři), češki slavist, profesor praškog univerziteta (6/3 1858, Enns, Gornja Austrija). Svršio je gimnaziju i univerzitet u Pragu i Zagrebu. 1885 postao je privatni docent, a 1895 profesor slavistike na praškom univerzitetu. Radovi su mu filološki, historijsko-književni iz stare književnosti, a naročito su znatni etnografsko-

folkloristički, o tradicionalnoj književnosti (o sižejima narodnih priča, narodnim vjerovanjima, predajama i t. d.). Štampao je i po našim publikacijama: Opisi i izvodi iz nekoliko jugoslavenskih rukopisa u Pragu (Starine, 21, 22, 24), Bugarsko četvorojevanđelje češkog muzeja u Pragu (Starine, 19), o jeziku Ivana Pergošića (Zbornik za istoriju, jezik i književnost S. K. Akademije, 5, 1909), Srednjebugarsko jevanđelje Srećkovićevo (Starine, 29) i dr. Najznatniji mu je rad u području folklore, u kojem je stekao evropski glas.

L i t e r a t u r a: Zbornik rasprava posvećenih profesoru Dr. Đ. Polivki (1918, 239—286). *A. B.*

POLO MARKO, korčulanin (13 vijek), prvi je opisao zemlje istočne Azije, gdje je proživio, s ocem Nikolom i stricem, dug niz godina. *Đ. K.*

POLOG. V. Tetovsko Polje.

POLOŠKA EPARHIJA, crkveno područje, koje je u 16 i 17 vijeku obuhvaćalo krajeve Donjeg i Gornjeg Pologa, oko Tetova i Gostivara. Njeni episkopi bili su poslije obnovljenja pećke patrijaršije (1557) sufragani skopskih mitropolita. Poznato je samo nekoliko imena njenih episkopa: Serapion 1528—1529, Grigorije 1532, Nikanor 1635, koji je 1646 postao skopski mitropolit, pošto se dotadašnji skopski mitropolit Simeon odselio u Rusiju. *R. G.*

POLOŠKO, manastir Sv. Đorđa u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti. Leži na lijevoj strani Crne Reke, pod njenim izlazom iz planinske korutine Marijova u veliku kotlinu Tikveša. P. je vrlo stara crkva. Zidana je u stilu ohridskih crkvenih građevina iz doba primanja kršćanstva, krajem 9 vijeka. U našim se spomenicima P. spominje prvi put 1340, kada ga je kralj Dušan, zajedno sa selima P., Dragoželom i Košanima, poklonio Hilandaru. Tom prilikom kralj Dušan navodi, kako je P. iznašao (i obnovio) njegov brat Dragutin, i da je po smrti ovdje sahranjen. Grob Dragutinov nije otkriven, a nalazi se svakako u niši u prednjem dijelu crkve, koji je, izgleda, u ono doba dograđen. Posljednji srpski gospodari ovih krajeva, despot Jovan Dragaš i gospodin Konstantin s majkom im »gospođom previsokom caricom srpskom kira Jevdokijom«, ustupili su 1378 P. i njegova sela manastiru Sv. Pantelejmona na Sv. Gori.

U prvo doba pod Turcima (poslije 1394) P. je opustjelo. Kasnije, pred kraj 16 vijeka, ponovo je oživjelo i obnovljeno je, o čemu su ostavili dosta tragova njegovi »službenici«, naročito na početku 17 vijeka. Krajem 17 vijeka (1689—1690) P. je ponovo opustjelo, kada je opljačkano od zloglasnog tikveškog ajana Karapaše, koji je bio podrijetlom od Debra. Tada je iz P. izbjegao njegov iguman, Isaija Pološki, u mokliški manastir, gdje je sklonio neke crkvene knjige, a druge su odnijete u bošavski manastir (Tikveš). — P. je početkom 19 vijeka obnovljeno; tada su podignuti novi manastirski konaci. Posljednje obnovljenje P. izvršeno je 1881, kada su upropašteni neki stari natpisi i dosta starog živopisa. Crkveni patron u P. slavi se o Đurđevdanu, a panađur (sajam) je o Velikoj Bogorodici, kada se tu okuplja veliki sabor kršćana iz Tikveša i Marijova.

U P. su kaluđeri zabilježili 1631 padanje pepela s neba. Pepeo je bio od velike erupcije Vezuva, donijet ovamo visokim zračnim strujama, koje su vezuvski pepeo raznijele preko cijelog Balkanskog Poluotoka.

L i t e r a t u r a: V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); V. Radovanović, Vulkanski pepeo (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, I., 1, 1925). *V. R.*

POLOVNIK. U kraljevini SHS dopušteno je za kućnu potrebu na prevreli ili neprevreli kom od grožđa naliti čiste vode, da se iz njega izluže još preostali vinski dijelovi. Na taj način gotovljeno piće nalik je običnom jakom stolnom vinu, te se zove P. (kominjak, vinkot, bevanda). Po starim vinskim zakonima, koji još vrijede u Hrvatskoj i Slavoniji, Vojvodini i Međumurju, u Slovenačkoj i Dalmaciji, dopušteno je P. praviti samo iz grožđa, dobivenog u vlastitim vinogradima, i to vinogradarima, čiji vinograd nije preko četiri jutra. Pojedinac ne smije ni u kom slučaju proizvesti više od 20 hl P., mora to prijaviti vlasti, mora ga držati u posebnoj prostoriji i smije ga upotrijebiti samo za potrošnju u svojoj kući. P. se mnogo proizvodi u vino-

rodnim krajevima, gdje je običaj, da se radnicima kod težih poslova u vinogradu daje osim nadnice i piće.
I. R.

POLUHERCEGOVAČKA EPARHIJA. V. Zahumska eparhija.

POLJAK ISIDOR, pjesnik (1883, Bednja — 20/8, 1924, Boć, kraj Brčkoga). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, a gimnaziju u Zagrebu. Učio je najprije teologiju, zatim filozofiju u Zagrebu, a svršio je teologiju u Sarajevu. Služio je kao kapelan u Sarajevu, kao katihet u Derventi, i kao župnik u Bijelom Brdu u Boću. — Osim pjesama, razasutih u đačkim listovima i Hrvatskoj Prosvjeti, P. je izdao dvije zbirke pjesama: Pjesme (1909) i Sa Bijelog Brda (1924). U njima je P. pjesnik svoga kraja, svojih ličnih patnja i borbi između dužnosti i prirode, i religioznih osjećaja. Kao takav P. je uživao glas najboljeg pjesnika katoličke struje u našoj književnosti, a pjesničku vrijednost priznali su mu i liberalci (Domjanić, Prohaska i dr.).
A. B-c.

POLJANA. V. Ugljan.

POLJANEC LJUDMILA, pjesnikinja (6/7 1874, Brežice, Slovenačka). Svršila je osnovnu školu u Kapeli u Slovenskim Goricama i u Radgoni. Ostala je poslije toga kod kuće i tek je 1894—1898 svršila učiteljsku školu u Mariboru i Ljubljani. 1908—1911 pohađala je bečku pedagošku školu i univerzitetska predavanja iz slavistike i germanistike (građansko-školski ispit 1920). Služila je kao učiteljica u Marijanišču u Ljubljani (1898 do 1899) i u Kapeli, a od 1920 je u djevojačkoj građanskoj školi u Mariboru. 1897—1898 počele su izlaziti njezine pjesme u Slovenki, Dom in Svetu, Vrtcu i Angelčku. Kasnije je saradivala na Ljubljanskom Zvonu i dr. Posebno je izašla zbirka P. pjesama Poezije (1906), i više omladinskih knjiga u stihovima. Za štampu je spremljena dramatizacija Prešernovog Krsta pri Savici. — P. je jedna od najboljih slovenskih pjesnikinja, osobito su ljupke pjesme u narodnom stilu i pjesme za djecu.

L i t e r a t u r a: Lj. Šaupova u publikaciji Slovenska žena (1926).
I. G.

POLJANICA. 1. Predjel, koji obuhvaća gornji tok rijeke Veternice, lijevog pritoka Južne Morave. Sa Klisurom ima 30 naselja. (V. Vranjska oblast).

L i t e r a t u r a: R. Nikolić, Poljanica i Klisura (Naselja, 3).
B. D.

2. Planina na granici Srbije i Stare Srbije, između izvorišta rječica: Ravnodelske- Desivojske- Zarbinske- Roždanske-Trstenske, oko 17 km sjeverozapadno od Vranja, odnosno 28 km južno od Lebana. Sagrađena je pretežno od kristalastih škriljevaca, a pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. P. je najvećim dijelom pošumljena. Sjevernim krajem P. prolazi kolni put Vranje—Golemo Selo —Tupalski Vis—Lebane i Medveđa, a preko planine vode staze. *P. V.*

POLJČE, sanatorium za sunčane kupke te hladne i tople kupke u lepom parku. P. je u podnožju gore Sv. Petar (839 m). *L. N.*

POLJICA, predjel u Dalmaciji. Prostirući se između 43° 26′—43° 33′ sjev. šir. i između 16° 32′—16° 50′ ist. duž. od Gr. P. zapremaju najjužniji kraj splitske oblasti, obilježen ključem rijeke Cetine kod Zadvarja. Cetina ih međi na istoku od zavoja kod Garduna do ključa kod Zadvarja, a odatle dalje čini južnu im među do ušća u more kod Omiša. Na zapadu ih plače Jadransko more do utoka potoka Žrnovnice kod Stobreča. Odatle dalje udara sjeverna međa potokom Žrnovnicom, pa suhim krajem preko Debeloga Brda (1.061 m) u Mosoru ispod sela Kotlenica i Biska do Garduna na Cetini. Tako naznačene međe P. stranice su nepravilnoga četverokuta, čijom se dijagonalom od jugoistoka k sjeverozapadu pružila Mosor-Planina (1.330 m), glavno obilježje P. Mosor nema zlata, niti mu je ime postalo od latinskoga Mons Aureus (Zlatna Gora), već je naprotiv upravo Mons Aureus književnički proizvod prema imenu Mosor, što je ime ilirsko i znači gora. Mosor upada u oči svojim osamljenim, odsječenim položajem, pa ga zato čuveni geograf A. Penck uzima za predstavnika osobitog gorskog tipa. Mosor se nasadio nasred P., na istoku silazi k Cetini, a na zapadu mu se do mora razgranalo prigorje s vrhuncima do 600 m visokim (Zahod 594 m, Perun i dr.).

Po okruglastim i škrapastim poljicima, malim poljima, kojih ima mno-

go, prozvana su P. Prema položaju razlikuju se: Donja ili Primorska P., kojima prolazi primorska cesta (Split) —Strozanac—Priko (—Omiš). Uz cestu se nalaze, koje bliže, a koje dalje, sela: Podstrana (926 stanovnika), Jesenice (1.434 stanovnika), najveće naselje u P., i Duće (226 stanovnika). Donja P. su najnaprednija. Imaju luku Krilo, pod Jesenicama, u parobrodarskoj vezi s Omišem i Splitom, i tvorničko mjesto Dugi Rat (tvornica stradala od požara 1922). Kod Krila je Supetar, s crkvom Sv. Petra iz doba hrvatskih narodnih vladara. Tu je bio samostan, koji je sagradio oko 1064 odlični splićanin Petar Črne. Na žalu niže Podstrane, kod crkvice Sv. Martina, gdje je hrvatski knez Mojslav imao svoj dvorac (curtis), i tu se 839 mirio s mletačkim duždom Petrom Trandenikom, razvilo se novo naselje, ali ima i ostataka starih rimskih ploča, uzidanih u zid grobišta. Tu se traži grad Pituntium, koji spominje Tabula Paitingeriana, a kod Jesenica mjesto Nareste.

Srednja ili Završka P. su najprostranija. Ona zapremaju zapadnu stranu Mosora, a sjevernim i južnim krajem prelaze i na njegovu istočnu stranu. Kroz njih vodi nova poljička cesta od Strozanca, kod ušća Žrnovnice, do mosta na Cetini, kod Blata. U Srednjim su P. sela: Srinjine (767 stanovnika), Donje (394 stanovnika) i Gornje Sitno (462 stanovnika), Dubrava (400), usred vinograda Tugari (814 stanovnika), koji se spominju već 852 u povelji kneza Trpimira, i Gata (617 stanovnika), negda glavno mjesto P. Tu je, pod Gracem, zaravanak s kamenim sjedištima od prirode, gdje su negda zborovali Poljičani, a na Gracu (353 m) je crkvica Sv. Jurja, zaštitnika P. Odatle se otvara krasan vidik na zeleno selo Zakučac (176 stanovnika) i slap Ilinac, niz koji su 1649 od Poljičana potučeni Turci strmoglavce skakali. Na Cetini je Priko (od Omiša), sjedište općine P. Tu je bilo sjemenište popova glagoljaša (1750—1820, 1853—1879). U Srednjem P. još su sela: Čičla (184 stanovnika), Ostrvica (400 stanovnika), Zvečanje (410 stanovnika), Kostanje (822 stanovnika) i Podgrađe (411 stanovnika), gdje je most na Cetini za Zadvarje.

Gornja ili Zamosorska P. prostrla su se istočnom stranom Mosora do Cetine, između Garduna i Blata. U njima su, uz cestu što dolazi iz Sinja, sela: Dolac Donji (1.063 stanovnika), Srijani (693 stanovnika), Dolac Gornji (587 stanovnika), odakle vodi preko Mosora konjski put u Gata; i Trnbusi (426 stanovnika), na putu u Blata.

P. su zdrav kraj, jer su gorovita i nemaju močvara; zdrav zrak dolazi s mora i s planine. Klima je uopće blaga, ali donekle različna prema kraju. Najžešća se vrućina osjeća u Srednjim P. (preko 30° C), manja u Donjim, gdje je blaži vjetar zapadnjak, i u Gornjim P., gdje ima gorskog hlada. Donja P. ne znaju za zimu, snijeg samo opraši i brzo okopni, u Srednjima se drži po koji dan, a u Gornjima i po mjesec dana; mosorske ga se jametine naspu, pa se sasvim ne otopi ni usred ljeta. Od kulturnih biljaka najznatnija je u Gornjim i Srednjim P.: vinova loza, koja daje za dobre berbe do 50.000 hl izvrsnog vina, najviše rumenike, opola; maslina, od koje se iscijedi na godinu preko 1.000 hl mirisnoga i ukusnoga ulja, i višnja (marasca), koja daje na godinu 4 do 5 hiljada centi roda, iz čijeg se soka pravi čuveni napitak maraskin. Okolo sela ima hladovine od stabala. U potkućnici sadi se različna zelen a po vrtovima voćka (smokva), mandula (badem), oskoruša, praska (breskva), rjeđe kruška i jabuka.

Gornja P. su položena u osoju Mosora, pod hladnijom klimom, te se njihovi stanovnici više bave stokom (naročito ovcama) i sađenjem duhana. Osim staroga hrastika kod Podgrađa, ono malo šume, što je ima na Mosoru, nedavno je zasađeno. Od tegleće stoke u kršnim P. najvrednija je mazga. Rudno blago u P. nije znatno. U Mosoru ima samo obilje odličnog građevnoga kamena, većinom vapnenca, crvenoga i naštampanoga mramora, asfalta i nešto ugljena.

P. zapremaju 250 km² površine; imaju 12.000 stanovnika, koji žive u 22 sela, a u 1923 doma; jedna su politička općina sreza i oblasti splitske. Poljičani se osjećaju Hrvatima, svoj jezik zovu rvatski; svi su rimokatoličke vjere. Prošlih je vjekova narodno pismo bila stara bosanska ćirilica (bosančica), poljička azbukvica. Sada je sav mah preotela latinica, uz koju se u školi uči i ćirilica. Glago-

ljicu su osobito njegovali narodni popovi glagoljaši. I danas ih ima većina, te glagoljaju rvatsku misu, koju Poljičani više vole od latinske mise, jer je bolje razumiju. Donja P. govore ča, Srednja šta (samo mali kraj ča), Gornja pomiješano šta i što, ali većinom što, sva ikavski. U Donjim i Srednjim P. drži se stariji naglasak (padajući i na posljednji slog). Samo u nekim selima Srednjih, a u svima selima Gornjih P. naglasak je kao u drugih štokavaca. Najpoduzetniji i najokretniji su primorci: vrsni su trgovci, mornari i ribari, a ostali su ratari i stočari. Svoje poljske proizvode (vino, rakiju, ulje i višnje) izvoze na vlastitim lađama. Na potoku Žrnovnici razvio se mlinarski obrt; ima i valjaonica (stupa), gdje se valja (stupa) domaće sukno.

J. Modestin.

Najstariji poznati stanovnici P. bili su ilirskoga roda Dalmati. Njih su pokorili i poromanili Rimljani. Za vrijeme seobe naroda P. su kratko vrijeme gospodarili Goti, pa Avari, koje su nadvladali Hrvati, pa osnovali u Dalmaciji slovensku državu, Hrvatsku. P. su bila najjužniji kraj tadašnje Hrvatske, koja je naskoro bila potresena bunom bana Pribine, u kojoj je zaglavio kralj Miroslav. Tada su se, veli, po svoj prilici izmišljena predaja, doselila iz Bosne u P. tri hrvatska velikaša, tri brata: Tješimir, Kresimir i Elem (valjda Prelimir). Zanimljivo je, da se sva tri imena zajedno nalaze u ljetopisu popa Dukljanina, koji je 1510 pronašao kod Kačić-Markovića u Krajini, splitski plemić Dujan Papalić, koji je prije (1482) bio knez P. Braća su se nastanila u selu Ostrvici, blizu vode Pokornika, gdje pokazuju ostatke njihovih dvorova. Pošto su se njihovi potomci umnožili, došlo je do razlaza i podjele: Tješimirovići su zapremili zemlje od slapa Gubavice na Cetini do Graca nasred P., Kresimirovići odatle na sjever do vode Žrnovnice, a Elemovići su sjeli na istočnoj strani planine Mosora. Oni su 1015 ustrojili novu župu P., u kojoj se i kasnije, tako u Poljičkom Statutu 1440 u 3 glavi, spominju tri plemena: Tišemiri, Kremeničani i Limići. P. su isprva bila hrvatska plemenska župa, a pošto je propala hrvatska narodna država, razlila su se u posebinu, koja se zvala »poštovana općina«, »poštovana župa«, kasnije i knežija i provincija P. Daleko od centra državne vlasti, koja se prenijela dijelom u Ugarsku, a dijelom preko mora u Mletke, P. se osjećala slobodnija i po svome smještaju, u okrilju Mosora, sigurnija. Što je centralna državna vlast bila dalje i prema periferiji slabija, to su P. jače osjećala i potrebu, da se sama organiziraju. Izgradnja P. do političke posebine izvršila se u 13 vijeku. Sasvim nezavisna i samostalna P. nisu bila nikada, već su priznavala vrhovno gospodstvo hrvatskih, pa ugarsko-hrvatskih i bosanskih vladara, a od 1444 gospodstvo Mletaka sve do njihove propasti (1797), samo kratko vrijeme prekinuto turskom vlašću. Napokon je Napoleon 1807 uništio i domaću autonomiju P.

Kakva je negda bila uprava i život u P. vidi se poglavito iz Poljičkoga Statuta, koji se do danas sačuvao, i koji je jedan od najznatnijih pravnih spomenika našega naroda. Sastavljen je 1440 od još starijih zakona (spominju se već 1333), na hrvatskom jeziku, a pisan je bosanskom ćirilicom. Kasnije je više puta nadopunjavan, prepisivan i izdavan.

Stanovnici P. bili su od više staleža: 1. Plemići. Tri plemena Tišemiri, Limići i Kremeničani, bili su jedini i pravi gospodari cijele župe. Svako se pleme dijelilo na više bratstava i porodica. Posjed svakoga plemena zvao se plemenščina. Među plemićima razlikovali su se didići i vlastela ili vlasteličići. Didići su dobili plemstvo od bosanskih vladara ili su se doselili u P. po padu Bosne, pa se i zvali bosanska gospoda. Vlasteličići su dobili plemstvo od hrvatskih i ugarsko-hrvatskih vladara, te su se i zvali ugarska gospoda ili Ugričići. 2. Pučani su bili slobodni, ali neplemeniti seljaci. Oni su isprva obrađivali vladareva dobra, a kasnije su postali vlasnici tih zemalja, ali državne službe u P. nisu držali. 3. Kmetovi ili kmetići nisu imali svoje zemlje, već su obrađivali tuđu, plemićku zemlju. Plemić im je bio gospodar i prvi sudac. On im je davao stan i hranu. 4. Vlasi ili Vlašići bili su pastiri u poljičkih plemića. Inače nijedan Vlah nije smio stanovati u P., nego samo ako ga je koji plemić htio držati na svome imanju i u svome domu. 5. Sužnji ili robovi bili su ratni zaro-

bljenici. Oni su se mogli otkupiti i povratiti svome domu.

U P. nije bilo gradova ni varoši, već samo malena raštrkana sela, koja su se zvala katuni (romanski kantone), što prvobitno znači pastirski stanovi, te pokazuju na glavnu privredu, što su je Poljičani, mimo obrađivanja zemlje, imali od timarenja stoke, naročito ovce. Bravima su plaćali i svoje glavare. Živjeli su patrijarhalnim životom i pokoravali su se oštrim ustanovama svojih zakona, koje su sami postavljali. Kao pravi gorštaci odlikovali su se hrabrošću i ljubili su slobodu.

Vrhovni upravitelj P. bio je knez. Uz njega su bila tri zakleta suca i pristav, koji je imao izvršivati njihove odluke i zapovijedi. Oni su činili poljički stol (kao vlada), koji se kasnije po Mlečićima zvao i banka. U službi su ostajali samo godinu dana, a birali su ih mali knezovi ili katunari, glavari 12 poglavitih sela ili katuna poljičkih, koji su također bili birani samo na godinu dana od kućnih starješina svoga katuna. Knez je mogao biti izabran od kojegagod od tri plemena (Tišemira, Limića, Kremeničana), a tako i pristav, dok su tri suca imala biti po jedan od svakoga plemena. Isti je knez mogao biti izabran kroz tri godine. Za svoju je službu dobivao 30 brava na godinu. Priznavši 1444 mletačku zaštitu, Poljičani su se obvezali, da će svoga kneza birati između splitskih plemića. Tu su obvezu vršili do 1482, pa su je onda opovrgli, i za kneza opet birali domaćega sina, do 1503, kad su, zbog opasnosti od Turaka, opet izabrali za kneza splićanina Augustina Maričića. No već je njegov nasljednik bio poljičanin. Kako su Turci 1499 zavladali Krajinom i Radobiljom, te stali upadati u P., Poljičani su izabrali knezu zamjenika, vojvodu, da im bude u ratu predvoditelj. Tada su se nagodili didići s vlasteličićima kako će se vladati. Poljički su stol otada činili: knez, vojvoda i četiri prokuratora. Knezom je mogao postati ili didić ili vlasteličić, a vojvodom samo didić, dok su od četvorice prokuratora dva bila didića, a dva vlasteličića. Kneza su i dalje birali jedino mali knezovi ili katunari. Ako bi se njihovi glasovi (12) raspolovili, odlučio je o izboru svojim glasom poljički izvanjski vikar, duhovni glavar poljičkog svećenstva. Katunari su birali i dva prokuratora između vlasteličića, dok su vlasteličići birali između didića vojvodu i druga dva prokuratora. Izbor se vršio svake godine, obično na Poljicu pod Gracem kod Gata, na Đurđev-dan (23/4). Knez je dobivao na čuvanje poljički pečat i kovčeg s ispravama, a vojvoda svilenu zastavu sa slikom Sv. Đurđa. Knez nije bio nikakav gospodar P., nego samo vrhovni upravitelj, koji je imao činiti sve po dogovoru sa poljičkim stolom, te je odgovarao za svoje postupke. Kod poljičkoga stola bio je i jedan pristav, koji je imao raznositi kneževe naredbe, i jedan kančelir (obično svećenik), koji je imao pisati sve spise i isprave. Veliki zbor poljički sastajao se ne samo na izbor stola (vlade), nego i za svaku važniju stvar; naročito je imao pravo donositi nove zakone i stare mijenjati. Svaki zaključak zbora unesen u statut, vrijedio je kao zakon. Poljičani su vrlo cijenili svoj statut, te su ga zvali »poštovani«.

Poljičkoj se župi nalazi tragova već u vrijeme hrvatskih narodnih vladara. U 12 vijeku, za prvih ugarsko-hrvatskih kraljeva iz doma Arpadova, u P. su se osilili Kačići. Oni su, u zavadi zbog posjeda u selu Srinjinama, kamenovali 4/8 1180 splitskog nabiskupa Arnerija. Kako su bili gusari i širili bogomilstvo, pokrenut je na njih 1221 križarski rat. Moć je Kačića onda skršena, ali Poljičani su ostali i dalje neugodni susjedi Splićanima, s kojima su se, predvođeni Toljenom, pregonili zbog tvrđava Ostroga u Kaštelima i Kamena kod vode Žrnovnice. U borbi, koja je, poslije najezde Tatara (1242), nastala između kraljevske trogirske i protivukraljevske splitske stranke, Poljičani su pristali uz Splićane, i ostali su u kolu neprijatelja kralja Bele (ban bosanski Matej Ninoslav, Zahumski knez Andrija), i kad je ban Dioniz pokorio grad Split. Utanačeni mir između Splita i Trogira potvrdio je kralj Bela 14/10 1244. Dionizov nasljednik, ban Stjepan, izmirio je 1251 s kraljem Belom i Poljičane, što se vidi iz isprave, koju je oktobra 1251 izdao Mihailo »po milosti Boga i kraljevskog veličanstva i po privoljenju bana Stjepana knez splitski, kaštelan kliški i knez poljički«. To je izmirenje izvršeno valjda pod pritiskom glaso-

va o dolasku kralja Bele u Primorje, koji je u novembru 1251 odsjeo u samostanu Sv. Petra od Klobuka i pohodio grad Split. 19/3 1259 utanačili su Trogirani i Splićani s primorskim banom Butkom savez, da će voditi rat protiv Poljičana, koji su opet bili nevjerni kraljevskoj kruni.

Krajem 13 vijeka P. su zavladali bribirski knezovi Šubići, čiju je moć tada podigao na najviši stepen Pavao Šubić, ban Hrvatske i gospodar Bosne, Pavla (— 1313) je naslijedio u gospodstvu sin Mladen P. Protiv njega je osnovan savez hrvatske i bobanske gospode i porazio ga je kod Biska 1322. Mladen se tada sklonio u P., a zatim se na saboru u Kninu poklonio kralju Karlu, koji ga je poveo u Ugarsku, odakle se više nije vratio. Poljičani su ipak i dalje ostali vjerni Šubićima: bratu zarobljenoga Mladenu II., Jurju II., koga je, kad se 1/12 1328 mirio sa gradom Splitom, zastupao knez Gregorije Jurinić iz P., i sinu Jurjevu Mladenu III. Ima pismo Jelisave Poljkinje, žene kralja Karla, koje je 3/11 1333 upravila iz Zadra primorskom banu Stjepanu. Iz toga pisma doznajemo da su se Splićani potužili kraljici, kako Poljičani, kada nešto skrive, ne će da se pokoravaju zakonima i običajima Hrvata, jer vele da imaju svoje vlastite zakone, po kojima im se mora suditi. Stoga je kraljica naredila banu, da se Poljičanima, ako štogod skrive Splićanima ili drugim kraljevskim podanicima, ima da sudi po zakonima i običajima Hrvata. To je najraniji provjereni spomen o posebnim poljičkim zakonima (o Poljičkom Statutu).

Kada je ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit I., poslije dugogodišnjega rata s Mlecima, mirom u Zadru 18/2 1358, dobio istočnu obalu Jadranskoga Mora od polovine Kvarnera do Drača, pa uređivao tamošnje prilike, poslao je u Split Jurja Rajčića, da kao kraljev zamjenik upravlja P. i okolinom. Od Jurjevih sinova, Ugrina i Novaka, koji su se nastanili u P., imali bi poticati novi poljički plemići, vlastela ili vlastelčići, zvani i ugarska gospoda ili Ugručići. Njima su se pridružili potomci Jurja Dražojevića, koji se prvi put spominje 1/8 1390, kada su odaslanici bosanskoga kralja Tvrtka I., ustanovljivali granicu grada Splita prema P.; tada se za nj izrijekom kaže, da je iz P. Potomci Rajčića i Dražojevića s vremenom su stekli takav ugled u P., da su na početku 16 vijeka postigli promjenu ustava, te dalje gotovo neprekidno, do 1798, nosili kneževsku čast. Neredima, što su nastali u državi po smrti kralja Ljudevita (— 1382), koristio se bosanski kralj Tvrtko I., te je svoju vlast rasprostro po Hrvatskoj južno od Velebita. Prvi mu se poklonio grad Klis, kome je on, poveljom izdanom 22/7 1387 u Sutisci, potvrdio sve povlastice. Tada, ili malo kasnije, Tvrtkovu su vlast priznali i P. Ali vrijednost povelje, koju im je tom prilikom izdao, poništio je on poveljom, podijeljenom 2/6 1390 gradu Splitu, kome je darovao sve poljičko primorje do vrha planine Mosora. To je Splićanima potvrdio i kralj Ostoja 15/12 1402 i novokrunisani ugarsko-hrvatski kralj Vladislav Napuljski 6/8 1403. Kralj Ostoja je poljičko primorje 12/12 1408 darovao braći Jurju i Vukiću Radivojevićima, no na njih je napao splitski herceg Hrvoje Vukčić i doveo ih u škripac. 1413 Hrvoje je pao u nemilost kod kralja Sigismunda, koji ga je lišio svih dostojanstva i posjeda, pa su ga se riješili i Splićani, ali su s njim izgubili svoga branioca. Još iste godine, na početku jula, tužili su se Splićani pred banovcem Andrijom, kako su Poljičani, otkako se Split stavio pod okrilje Sigismundovo, na njih navalili, te im oteli sela, posjede i solila. Protestirali su stoga i tražili od Poljičana naknadu za sve pretrpljene štete, i obećanje, da im više ne će smetati u njihovim posjedima. Premda su Splićani od bana Petra i banovca Andrije zatražili vojnu pomoć, Poljičani se od njihovih priprema, protesta i zahtjeva nisu poplašili, tim manje, što je Splitu zaprijetio vojvoda Hrvoje.

Primorje do Cetine Poljičani su onda zadržali u svojim rukama, ali su se uskoro sukobili s Mlecima, koji su se, primivši grad Split 28/6 1420, utanačenim ugovorom obvezali, da će za Split predobiti sve one posjede, koji su mu u posljednje vrijeme ugrabili susjedi. To se jamačno ticalo i poljičkog primorja. Poljičanima je bio saveznik cetinski, kliški i omiški knez Ivaniš Nelipić, šurjak vojvode Hrvoja (— 1416), dok su Mleci dobili

za sebe bosanskog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića i s njim 16/2 1423 u Sutisci sklopili ugovor. Tvrtko se obvezao sakupiti jaku vojsku, kojom će, uz pripomoć Mlečića, najdalje do Uskrsa 1423, udariti na Nelipića. Ako mu pođe za rukom da svlada Nelipića, Mlečići će dobiti Klis sa kotarom i sve one zemlje, koje su splitskoj općini oteli Nelipić i Poljičani; svi ostali Nelipićevi posjedi i P. pripast će Tvrtku. Mlečići su se potužili na Poljičane i kod hrvatskoga bana. No Poljičani su i dalje, gotovo svakodnevno, upadali u splitske zemlje i nanosili štete Splićanima, pa je zato mletačka vlada 7/7 1424 naredila svojim upraviteljima u Zadru, da brane Splićane od Poljičana, a bosanskoga vojvodu Sandalja Hranjića zamolila, da se i on pobrine, kako bi Poljičani prestali navaljivati na njihove podanike splitske općine. Sandalj ili nije htio ili nije mogao pomoći Mlečićima, pa im je savjetovao, neka P. i solila, koja drži Nelipić, sami za sebe osvoje, jer po pravilu njima i pripadaju. Posredovanjem hrvatskog bana Nikole Frankopana knez se Nelipić 1426 izmirio s Mlecima, te je uspio, da mu je odaslano povjerenstvo, od kralja Sigismunda 22/4 1430 protiv poljičkih plemića, dosudilo ne samo Primorska, već i znatan dio Srednjih P. U maju 1434 umro je knez Nelipić, a njegovu jedinicu kćer Katarinu, udovicu Anža (Ivana) Frankopana, prisilio je hrvatski ban Matko Talovac, da mu u januaru 1437 preda svu svoju očevinu. Kad je poslije smrti kralja Sigismunda (— 9/12 1437) M. Talovac, kao pristalica poljskoga kralja Vladislava, bio zabavljen borbom oko ugarsko-hrvatskog prijestolja provalio je u njegovu banovinu bosanski veliki vojvoda Stjepan Vukčić, sinovac Sandalja Hranjića, te mu je preoteo Krajinu s Omišem i P. Matko Talovac tražio je u Mlecima pomoći protiv Vukčića, no republika je radila za sebe, pa je u ratu s Vukčićem njezin zapovjednik u Jadranskom Moru zauzeo Omiš i poljičko primorje.

Tada su i Poljičani primili mletačku zaštitu. Članke ugovora, što su ga 29/1 1444 utanačili poljički odaslanici Radoš Petrović i Ivan Grgurić s mletačkim knezom u Splitu Krstom Marcelom, potvrdio je 3/3 dužd Franjo Foscari. Tim ugovorom vraćeno je Poljičanima njihovo primorje, zajamčena im je unutarnja samouprava i potvrđene su sve stare povlastice. Poljičani su se pak obvezali, da će za knezove birati splitske plemiće, da će ratovati uz Mletke, i to o svome trošku, od Krke do Neretve i od mora do Livna, a preko tih granica o mletačkom trošku. Od ratnoga plijena dvije će trećine pripasti Poljičanima, a jedna Mlečićima. Protest braće Talovaca protiv toga ugovora bio je uzalud; republika je znala stvar tako prikazati i razvlačiti, da joj je naposljetku, mirom od 23/8 1445, i sam Vukčić priznao pravo posjeda P. Kasnije je Vukčić, sve do 1457, nastojao, kako bi P. otrgnuo iz ruku Mletaka, ali nije uspio.

Osvojivši 1463 Bosnu, Turci su malo zatim počeli upadati i u Dalmaciju, te su stradala i P. Glavni branik protiv turskih upada, grad Klis, bio je tada u vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja Matije Korvina, a Mlečići su gledali, da ga dobiju u svoje ruke. Zato su predobili poljičkog plemića Marka Dražojevića, i on je, pomoću mletačkoga kneza u Splitu, u martu 1471, odista osvojio Klis, ali ga nije predao Mlecima, već ga je vratio kralju Matiji u zamjenu za Novigrad u Lici. Zavjeru, što se 1473 u P., u Splitu i Omišu kovala protiv Mletaka, a u korist kralja Matije, ugušio je maja 1474 mletački izaslanik Jakov Marcelo. Kad su Mlečići 25/1 1479 sklopili mir sa sultanom, Poljičani su ih zamolili, da se i za njih zauzmu na turskom dvoru. To su Mlečići i učinili, pa je sultan Bajazit 12/1 1481 naredio sandžaku hercegovačkom, da ostavi na miru P., jer je doznao da ona pripadaju Mlecima, s kojima je utanačen mir. Mir se držao sve do 1499, kada je bosanski paša provalio u Dalmaciju, te pokorio grad Makarsku i sve makarsko primorje ili Krajinu, osim tvrdoga Omiša. To su Mlečići doduše još iste godine natrag osvojili, ali su Turci već slijedeće godine (1500) provalili opet u P., i zarobili do 150 ljudi. Novi hercegovački sandžak, Mehmed-beg, bio je rodom iz P., te je tamo imao rođaka, preko kojih je nastojao, da mu se P. poklone. Pojedini su to doista i učinili, dok je zbor poljičke općine početkom 1502 izjavio, da P. tvrdo stoje uz Mletke. Kako je prijetila opasnost, da će Turci napasti P., Poljičani su,

predvođeni knezom Augustinom Maričićem 6/2 1503 porušili četiri mosta, što su ih na Cetini podigli Radobiljani. Za upad u P. na Imotskome Polju sabrani Turci, čuvši da su Poljičani pod oružjem i da su mostovi na Cetini porušeni, razišli su se i vratili svojim kućama. Relativni mir, što je potom nastao, mutio je rovareći protiv Mletaka, daroviti ali nestalni Poljičanin, Ivan Nenadić. Pošto su Turci 1513 osvojili Čačvinu, Sinj i Nućak, te zavladali svom Cetinom i Zamosorskim P., žalosni položaj, u kome se našla P., prinudio je Poljičane, da se nagode s Turcima i da se stave pod njihovu zastavu, ali uz uvjet, da im ostane netaknuta unutarnja autonomija i da u P. ne smije stanovati nijedan Turčin, osim jedinog emina, koji bi kupio ugovoreni harač. To su Poljičani učinili od nevolje, a samo su iščekivali čas, da se oslobode. Oni su pomagali Klisu, koji je branio kapetan Petar Kružić, pa su 1527 obustavili i plaćanje ugovorenoga harača. Ali ih je zato već 1530 stigla osveta: hercegovački sandžak Ahmet-beg pao je sa preko 10.000, što konjanika što pješaka, pod Klis, pa je odatle udario na P. i Krajinu, i poharao ih. Iduće su se godine P. s njime izmirila.

12/3 1537 pao je Klis u ruke Turcima. U borbi je poginuo i njegov slavni branilac, P. Kružić. Pošto su Turci osvojili i tvrđave Solin i Kamen (na Žrnovnici), otvorena su im bila P. Zato su se Poljičani ponovo sklonili pod okrilje Mletaka, koji su im 15/11 potvrdili sve stare povlastice, dali im nešto oružja i obećali svaku pomoć. Ali je ostalo samo na obećanju. Kad su Mleci 2/10 1540 sklopili s Turcima mir, prepustili su P. njihovoj sudbini. Poljičani su se onda, u velikoj neprilici, poklonili kliškome paši. Mir je trajao do 1570, kad je sultan Selim II. opet objavio Mlecima rat, pa je sandžak kliški, noću 31/3, navalio na Split. Turke su Splićani, za vremena opomenuti od Poljičanina Janka Marijanovića, odbili. No zato je ispred turske osvete do 350 poljičkih porodica moralo ostaviti svoj zavičaj i prebjeći na mletačko zemljište (Split, Omiš, Brač). Dukalom (pismom mletačkoga dužda) od 6/6 tim je prebjezima bilo zajamčeno, da će uživati sva prava i povlastice, što ih uživaju stanovnici onih mjesta, u kojima se oni nastane. Od poljičkih je prebjeglica Martinović sastavio četu, s kojom je, uz pripomoć senjskih uskoka, 26/6 zauzeo tvrđavu Zadvarje, a kasnije (20/7 1572), uz pripomoć nekih Splićana, pokušao da istrgne iz turskih ruku i Klis. Prodro je bio u grad, ali se morao povući, kad mu se četa raspršila na pljačku. U tom su ratu Mlecima pomagale Španija i Rimska Stolica. Kršćani su 17/10 1571 odnijeli nad Turcima sjajnu pomorsku pobjedu kod Lepanta, ali bez znatnijih posljedica.

7/3 1573 i Mleci su s Turcima sklopili mir, po kome su im predali otok Cipar, dok su se u Dalmaciji imale uspostaviti granice od prije rata, pa su tako i P. ostala pod Turčinom. 7/4 1596 splitski plemić Ivan Alberti sa uskočkim kapetanom Nikolom Suđićem, na čelu čete od 40 drugova, ušao je u Klis, dok su se Turci bili razišli u obližnja mjesta na sajmove. Još mu je istoga dana došlo u pomoć 300 uskoka. Pridolazili su i drugi, a među prvima je stigao Pavao Pavić sa 200 Poljičana. Turci su ubrzo opsjeli Klis, te su ga natrag osvojili. I pokraj najveće oskudice u hrani i vodi, hrabri su se branioci držali protiv pretežnije turske sile sve do 27/5, kad je pod Klis stigla pomoćna kršćanska vojska (većinom Hrvati krajišnici iz Karlovca, Senja i Brinja) pod generalom Lenkovićem, ali je ona u bici bila poražena. U borbi su, među ostalima, poginuli: Ivan Alberti, senjski biskup Petar Dominis i poljički knez Novak. Lenković se sa 700 ljudi i uz znatne gubitke protukao do Sućurca. U Klisu ostavljena posada od 300 ljudi predala je tvrđavu Turcima 31/5, uz uvjete, što ih je utanačio poljički knez P. Pavić: slobodan odlazak pod oružjem sa ranjenicima i s prtljagom. Osvojivši Klis, Turci su se osvetili svima, koji su tvrđavu branili, pa i Poljičanima, od kojih su mnogi izgubili sav svoj imetak. Knez Juraj Sinovčić (1626—1628) prvi je svoj izbor predložio sultanu na potvrđenje i zato je bio obilno nagrađen. Ali već njegov nasljednik, Pavao Sudić, snovao je da strese turski jaram. To je izvršeno u vrijeme kandijskoga rata, kad je poljička općina, pod knezom Jurjem Pavićem sklopila 28/5 1647 u Omišu ugovor s mletačkim admiralom Lunardom Foscolom. Poljičani su se onda zavjerili, da nitko od njih,

ni u kakvoj prilici, neće pomagati Turcima, nego da će svi vojevati pod mletačkom zastavom uopće i osobito pri zauzimanju Klisa. P. su ostali u posjedu svoje rodne provincije i svih privilegija, što su ih dotada uživali. Ako kliško poduzeće ne bi uspjelo, Mlečići su se obvezali, da će Poljičane besplatno na svojim brodovima i sa svim njihovim stvarima i stokom prevesti u Istru ili na otok Krk, i tu im dati zemlje i pašnjake, da mogu živjeti. Kako su poljički glavari pod Turcima uživali neke nagrade, dobivat će ih i od dužda: knez 12 dukata na mjesec, a po 6 dukata vojvoda, kančelir, dvanaest katunara ili malih knezova, četiri prokuratora i izvanji vikar. 31/3 1648 mletačka je vojska (7.000 ljudi, među njima 1.200 Poljičana), kojom je zapovijedao Foscolo, poslije 15-dnevne opsade, zauzela Klis. Poljičani su se pri tome, kako svjedoči sam Foscolo, pokazali zaista izvanredno. Poljičani su bili u nezgodnom položaju: premda su se ugovorom od 28/5 1647 poklonili Mlecima, a 1651 obvezali se i danak plaćati (200 groša na godinu), oni su ostali i turski podanici, pod haračom. Da osveti gubitak Klisa, u P. je u martu 1649, pod Muhamedom Tophan-pašom, upala 6.000 ljudi jaka turska vojska, ali su je Poljičani razbili pod Gracem i natjerali na slap Ilijivac, gdje je mnogo Turaka izginulo ili palo u ropstvo. Narodna predaja i pjesma slave junakinju Milu Gojsalića, što je pripremila Turcima poraz, zapalivši barutanu do Tophan-pašina šatora. Pri tom je i ona poginula, ali i Tophan-paša i njegovi doglavnici.

Ni ugovorom o miru, poslije drugog kandijskoga rata, P. se još nisu oslobodila od Turaka. Posebnim ugovorom 30/10 1671 između Mletaka i Turske ugovorena granica bila je povučena tako, da je Klis pripao Mlecima, a P. je ostala Turskoj.

Poslije turskoga poraza kod Beča 13/7 1683, javio se pokret protiv Turaka po svoj dalmatinskoj Zagori. 12/2 1684 objavili su im rat i Mleci. Uz njih su opet pristali i Poljičani: 30/3 osvojili su oni Nućak, kod Klisa razbili Turke, koji su progonili od Sinja odbijenu vojsku providura Petra Valiera, njih 400 poubijali, i spriječili im dalnje napredovanje. U junu su pomogli, da se protiv Turaka održalo Zadvarje. Za osvetu su Turci (njih 6—7.000) 4/7 1786 provalili u Gornja P., opljačkali Dolac, a Srijane spalili. Pribravši se od prvoga iznenađenja, Poljičani su uhvatili među dvije vatre Turke i razbili ih: 300 ih pobili, a 200 zarobili. U tom se okršaju osobito odlikovao pop Juraj Pezeljić, ali je i sam poginuo. U nastavljenom ratu generalni providur Jeronim Cornaro zauzeo je 25/9 jaku tvrđavu Sinj. Poljičani su bili među prvima, koji su na njenim zidovima razvili svoju zastavu. Oni su se odlikovali i 1687 pri obrani Sinja od bosanskog paše Aslagića, pri osvojenju Knina i Novinske kule i kod Čitluka i Gabele. Po miru, sklopljenom 26/1 1699 u Srijemskim Karlovcima, naposljetku su i P. oslobođena ispod turske vlasti, pa su otada ostala uz Mletke sve do njihove propasti. I u novom ratu Mletaka s Turskom (1714 do 1718) Poljičani su se hrabro držali. Kod Klisa su, u julu 1715, zajedno sa Splićanima, razbili tursku četu od 2.000 ljudi, koja je bila krenula od Sinja, i preoteli joj sav plijen. U junu 1717 upali su u Hercegovinu čak do Mostarskoga Blata, a u julu su se također istakli pri zauzimanju Imotskoga. U julu 1718 odbili su ispod Sinja bosanskoga pašu. Poljičani su se i inače isticali i odlikovali, što im je priznao general Alviž Mozenigo u pohvalnici 2/1 1721. Rat se svršio mirom u Požarevcu 21/7 1718. Po njemu je Dalmacija dobila one međe, što ih je do nedavno imala. Poljičani su se onda dali na pridizanje svoga ratovima osiromašenog zavičaja, i uspjeli su toliko, da im se manje nego sto godina kasnije, divio sam Marmont.

P. su ostala pod Mlecima sve do 1797. Ugovorom o miru u Campoformio (16/10 1796) Dalmacija je pripala ugarsko-hrvatskome kralju Franji, dok je general Rukavina zauzeo zemlju još mjeseca jula. Svuda sjajno dočekan, primio je od sveg naroda zakletvu vjernosti, pa tako 17/7 u Priku na Cetini i od Poljičana, kojima je obećao, da će se zadržati sve njihove stare pravice i povlastice. Tek što je Rukavina zauzeo Dalmaciju, došao je u Zadar grof Raimund Thurn, da uredi i upravlja novom pokrajinom. I njemu se poklonilo 18/11 posebno poljičko izaslanstvo, da ponovo prisegne vjernost na ime cijeloga naroda P., i da izjavi spremnost ne samo da plaćaju danak (300

reala ili 3.000 lira), već da i krv liju za novoga vladara, pod čije se okrilje stavljaju u stalnoj nadi, da će im potvrditi sve njihove stare povlastice. Poljičanima se onda po njihovoj želji obećalo, ali se nije izvršilo.

17/6 1798 izdala je vlada u Zadru nov ustav za P., koji je u P., i to u Priku, svečano proglašen i na nj zakletva položena. U tom su ustavu doduše bile priznate povlastice P., ali su bile uvedene i neke novotarije, koje su znatno sužavale njihovu vrijednost. Tako je bila ustanova tajnika ili povjerenika, koji je imao nadgledati cijelu upravu u P. i izvješćivati vladu u Zadru. Pomiriteljni sud vrijedio je, kao i dotad, samo za manje parnice bez dalnjega priziva, ali poljički kazneni sud proglašen je zavisnim od prizivnog suda u Zadru, a ne više, kao dotad, od poljičkoga stola. Plemići su zadržali jedini pravo na časti, ali se više nije smjela činiti razlika između ugarske i bosanske gospode. Isprva su se poljički plemići prilagodili odredbama novoga ustava, ali već 24/1 1799 protestirali su kod vlade u Zadru protiv onih ustanova, kojima su se vrijeđale stare poljičke povlastice. Protest je donekle uspio: 13/4 1799 izdan je i proglašen drugi ustav, iz koga su bile ispuštene neke novotarije.

Dogodilo se s vremenom, da su se mnogi pučani stali izdavati za poljičke plemiće, što je bilo na štetu pravih plemića, kako poljičkih tako i onih mjesta, gdje bi se (naročito u Splitu, Omišu i na Braču) takvi plemići samozvanci nastanili. Da se taj nered ukine, vlada je 10/2 1798 naredila knezu Marku Žuljeviću, da joj podnese točan spisak svih poljičkih plemića, u P. i po dalmatinskim mjestima. Žuljevićev spisak nije bio točan, no točan spisak je izradio novi knez, Mato Mihanović, podnesavši 21/5 1799 četiri bosančicom napisana iskaza. Vlada je zatim (3/9) potvrdila prava poljičkih i iseljenih plemića prema dukali od 6/6 1570. Iz Mihanovićeva se spiska vidi, da je na kraju 18 vijeka, pod suton poljičke slobode, u P. bilo samo 5 vlasteoskih rodova (ugarskih): Pavići, Gerončići, Barići, Novakovići i Sinovčići, dok je bosanskih plemića (didića) bilo do stotine (najodličniji: Stazići, Šimunići, Ivaniševići, Đurići).

Iz vremena prve austrijske vlade sačuvala se poljička zastava. Na licu je slika Sv. Đurđa, a na naličju ugarski državni grb.

Kad se Austrija spremala na nov rat s Napoleonom, vlada je htjela da provede opće novačenje u Dalmaciji, pa i u P. Poljičani su se uzbunili, jer su 1803 i od gladi stradali. Umirili su se, kad je vlada pristala, da ih ostavi kao posadu po dalmatinskim tvrđavama i pod njihovim zapovjednicima.

U bici kod Slavkova 2/12 1805 Napoleon je do nogu razbio saveznu austrijsku i rusku vojsku. Po miru u Požunu (26/12), Austrija je Francuskoj, osim drugih zemalja, predala i Dalmaciju. Nju je vojnički zauzeo (februara 1806) general Molitor. 3/7 stigao je u Zadar građanski upravitelj Dalmacije, providur Vicko Dandolo. Nekoliko dana kasnije prispjeli su poljički izaslanici: knez Ivan Čović, vikar Matija Sladojević i kančelir Miho Marosović, da se poklone novoj vladi u ime P. i zamole potvrđenje njihovih starih povlastica. Dandolo je s potvrdom otezao, čekajući priliku, da Poljičane izjednači s ostalim stanovnicima Dalmacije. Ogorčeni zbog toga, Poljičani su, kad je pod admiralom Sinjavinom došla u splitske vode ruska mornarica (18 brodova), ustali protiv francuske vlade. Bilo je oko 500 ustanika Poljičana i nešto Stobrečana. Poslije prvog sretnog otpora na sjevernoj granici svoje knežije (kod vode Žrnovnice), dospjeli su Poljičani 6/6 1807, pošto im je preko Mosora za leđa zašla jedna francuska kolona, među dvije vatre, pa videći, da im Rusi sa Strozanca (kod ušća Žrnovnice) ne dolaze u pomoć, nagli su u bijeg, da se spasu na ruske brodove. Poslije toga neuspjeha ruska je mornarica otplovila k Omišu, a francuska je vojska provalila u P., te harala i pustošila sela i ubijala sve, što joj je pod oružje došlo. 11/6 francuska je vojska osvojila Omiš, a ruska se mornarica povukla dalje prema Makarskoj. O grozotama koje su izvršili Francuzi izvijestio je 7/10 Dandolo potkralja Italije. Ali je isti Dandolo 10/6 izdao i sutradan proglasio odluku, kojom se ukidaju i sve povlastice i sve mjesne oblasti i njihovi različni nazivi, od sada imaju i u P. da vrijede samo francuski zakoni, a

Poljičani se izjednačuju s ostalim Dalmatincima i podvrgavaju svima redovnim i izvanrednim teretima. Odlukom Dandolovom od 21/9 P. su razdijeljena među tri susjedna kotara: Split, Sinj i Omiš.

Ugovorom mira u Tilsitu (8/7 1807) Rusija je ustupila Napoleonu sve što je držala u Dalmaciji. Odlazeći admiral Sinjanin poveo je sa sobom poljičkog kneza Ivana Čovića, koji je stupio u rusku službu i umro u Petrogradu 31/12 1816.

Sloboda P. samo se na kratko vrijeme (5 nedjelja) uspostavila za vrijeme francusko-austrijskoga rata 1809, kada su Poljičani, oslonivši se na proglas hrvatskoga bana Ignjata Gyulai-a i na vojsku generala Petra Rukavine, na zboru 17/9 odlučili restauraciju svoje knežije i odmah izabrali sve glavare po starom običaju. Za kneza je bio izabran Matija Kružičević. Poljički su se izaslanici prikazali generalu Kneževiću, koji je 25/9 iz svoga tabora u Crnom izdao odluku, da se P. vraća njihova cjelokupnost i zajamčuje mirno uživanje svih starih običaja i povlastica. Ali već bečkim ugovorom o miru (14/10) Austrija je morala Dalmaciju ustupiti Napoleonu, koji je ustanovio Ilirsku kraljevinu, kojoj je pripala i Dalmacija. Svuda je zaveden Napoleonov Zakonik, uvedeno novačenje i ukinuto plemstvo. Tako su i P. izgubili svoju posebnu autonomiju, opet raskomadana na troje, i podvrgnuta svim teretima, kojima i ostala Dalmacija. Poslije Napoleonovog poraza u Rusiji (1812) i kod Leipziga (1813), Austrija je opet zauzela Dalmaciju, koja joj je i priznata Pariskim Mirom (30/5 1814), Bečkim Kongresom (7/6 1815) i drugim Pariskim Mirom (20/11 1815). Nastojanje Poljičana, da od Austrije opet dobiju potvrđenje svojih povlastica, ostalo je bez uspjeha. Tek zakonom od 17/2 1911 do tada rastrgana P. opet su ujedinjena u jednu upravnu općinu, ali bez ikakvih posebnih povlasti. Tako i danas u kraljevini SHS P. žive kao i svaka druga seoska općina.

Historija P. obilježena je junačkom borbom s Turcima i upornom borbom za povlastice, koje su proisticale iz njihova »poštovanog Statuta«. U kulturnom pogledu pripada im slava kao rasadnika rodoljubivih popova glagoljaša za čiji je odgoj velikih zasluga steklo (ukinuto) sjemenište u Priku.

Literatura: I. Pivčević, O postanku Poljica (1897); P. Škarica, Doba naseljenja plemića bosansko-ugarskih u bivšoj župi Poljici (1900); F. Lukas, O postanju Poljica (Srđ, 1907); M. Pavlinović, Poljica i Poljičani (Pučki spisi); F. Ivanišević, Poljica (Zbornik za narodni jezik i običaje Južnih Slovena, VIII., 183—336; IX., 23—144, 191—326; X., 11—111, 184—307); F. Ivanišević, Poljica (Hirc-Hranilović, Zemljopis Hrvatske, 1905, 592 do 600); I. i J. Pivčević, Nakon sto godina od ukinuća poljičke knežije: Letimice kroz Poljica, Poljička povijest (preštampano iz Srđa 1907); I. Pivčević, Povijest Poljica (1921, I., Dodatak Vjesniku za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku); A. Pavić pl. Pfauental, Prinosi povijesti Poljica (Glasnik Zemaljskoga Muzeja, 1903, 59—100, 241—271, 405—482); T. Erber, La contea di Poglizza (1886); F. Ivanišević, Poljica i glagoljica (Bulićev Zbornik, 1924); I. Pivčević, Sjemenište u Priku (Program gimnazije u Splitu, 1912). *J. Modestin.*

POLJICA PLANINA, planina u Dalmaciji, između Jadranskog Mora i valovitih potoka: Stobreća-Brisine-Velike Studene-Drinjaka-rijeke Cetine. Sagrađena je od kretacejskih vapnenaca. Pruža se kao kameniti greben od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, uglavnom od Splita do Omiša. Najveći visovi na P. P. su: Križ 533 m, Beli Ostrog 481 m, Zahod 594 m, a na sjeveroistočnom dijelu; Sridivica 434 m, Makirina 702 m, Ober 623 m, Privaj 559 m, Sutina 518 m, Na Vruma 402 m. Na planini ima samo mjestimice vegetacije, inače je potpuno gola. Sjeveroistočno od P. P. diže se Mosor. Jugozapadnim podnožjem P. P. prolazi drum Split—Omiš—Podgrađe—Makarska i Zagvozd, a sjeveroistočnim, drum Split—Gata—Podgrađe.

P. V.

POLJIČKI STATUT je statut autonomne poljičke općine, koja je svoju općinsku autonomiju počela izrađivati od polovine 14 vijeka. Poljička općina je bila nekada plemenska župa, koja je u kasnijem razvoju htjela, da po uzoru dalmatinskih gradova, steče neku autonomiju. Poljička općina je došla 1444 pod vrhovnu vlast

mletačku, pa joj je republika i s pravne strane odobrila autonomiju, koju je ona stvarno već i prije uživala. Upravo od toga vremena se samouprava i autonomija poljička još snažnije razvila.

P. S. nije kodifikatorno djelo, koje je u cijelosti postalo u isto vrijeme, nego je njegov najstariji dio sastavljen, kako izgleda, u 15 vijeku, ili možda i nešto ranije, a kasnije su dodavani povremeno nastavci, tokom 15—18 vijeka, tako, da se u njima ogleda pravni razvoj u Poljicama u tom razdoblju. — P. S. sadrži, i osim toga što mu je početna redakcija tek iz polovine 14 vijeka, vrlo mnogo starog slovenskog prava i shvaćanja. Naročito treba istaći, da su neke slovenske uredbe baš u tom spomeniku jasno i spretno prikazane i formulirane (tako uredba pristava, baština i dr.), te on s toga razloga zauzima odlično mjesto među južnoslovenskim pravnohistorijskim izvorima. P. S. vrijedio je sve do 1807, t. j. do Napoleonove okupacije.

Literatura: Poljički Statut je izdao V. Jagić u Monumenta hist.-iuridica Slavorum meridionalium (sv. IV.), a preveo ga je na njemački T. Matić u Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina (XII., 1912). *M. Kostrenčić.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA RATARSKO-STOČARSKA ŠKOLA U ALEKSINCU. Osnovana je 1922, a počela je raditi 1923. Zemljište škole je u plodnom riječnom nanosu pored Morave. Goje se najviše livade i stoka. Školski internat ima mjesta za 60 učenika. *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U ADI (Vojvodina) osnovana je 1885. Tipa je ratarskog, sa dobro razvijenim stočarstvom. Posjed je 65 ha, od toga 46 ha oranica, gdje se goji za sjeme bačka pšenica (sekačka) i ugarski žuti kukuruz. Osim toga, ima uzorno polje, vinograd, sa izabranim vrstama, rasadnik, park i t. d. Internat je uređen za 90 učenika. Ova je škola bila za vrijeme rata sasvim zanemarena. Ministarstvo poljoprivrede ulaže mnogo truda i para, da se škola što prije usavrši, te su već izgrađene zgrade i uređene zbirke i fizičko-kemički laboratorij. Školom upravlja profesor Janko Vukićević. *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U BANJOJ LUCI osnovana je ukazom novembra 1922, na negdašnjoj uzornoj stanici. Ekonomija obuhvaća 31 ha, od toga 4 ha livade, 1 ha vrtljarstvo, 1 ha dvorišta i plandišta; ostalo je oranica. Škola je ratarsko-stočarskog smjera, te se goje simentalska goveda, jorkširske i šumadijske svinje. Internat je uređen za 50 učenika. *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U BITOLJU osnovana je kao poljoprivredna stočarska stanica za vrijeme Turaka, na površini od 8 ha. Poslije oslobođenja (1913) reorganizirana je u nižu poljoprivrednu školu. Za vrijeme rata škola je bila evakuirana, a Nijemci su u povlačenju (1918) bacili sve zgrade u zrak. Počela je raditi 1921, ali kako još nema svojih zgrada, đaci (oko 20) su smješteni u najmljenim kućama. Ako se prijavi više đaka, smještaju se, do izgradnje zgrada, u druge poljoprivredne škole. Površina posjeda je 130 ha. Upravitelj je Aleksandar Ilić. *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U BUTMIRU (KOD SARAJEVA) osnovana je 1893. Posjed od 164 ha leži 490 m nad morem. Toj stanici pripada još 63 ha zemlje na Igmanu (940 m nad morem), osobito prikladne za alpinsko pašnjaštvo. Stanica je radila do 1909, kada je, osim školske zgrade i 7 ha zemljišta u svrhu demonstracija za učenike, dana u zakup tvornici šećera u Usori. Poslije rata na tom se, tako umanjenom objektu, drže povremeni poljoprivredni tečajevi. Sada se radi, da se zakupni ugovor raskine, i na cijelom imanju uredi uzorna i kontrolna stanica. *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U ĆUPRIJI osnovana je 1922, zapravo je nastavak turske poljoprivredne škole u Dušanovu, kod Skoplja, koja je za vrijeme Svjetskog Rata bila napuštena. Kada je, poslije rata, obnovljena, pokazalo se, da je kraj malaričan, i stoga je ona, u decembru 1922, premještena (učenici i inventar) u Ćupriju. Površina posjeda je 70·21 ha. Internat je za 70 učenika. Upravitelj je Mihajlo Radonjić. *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U KRALJEVU osnovana je 1882, kao škola za stočarsko i planinsko gospo-

darstvo. Posjed je znatan: 119·12 ha. Rudina Ravni Gaj (79·86) leži na visoravni sjeverozapadno od varoši Kraljeva. Na toj rudini, odakle je krasan pogled, podignute su glavne poljoprivredne zgrade. Škola je pretrpjela mnogo od rata. Imala je veoma lijepe zbirke i osobito lijepu knjižnicu (preko 4.000 djela). Sve je to uništeno, i sada se, koliko je moguće, obnavlja. Školu je dosad svršilo preko 1.000 đaka. Ona je izvršila na poljoprivredni razvitak Srbije blagotvoran utjecaj. Upravitelji škole su bili: Dr. Đorđe Radić (1882—1892), Pavle Todorović (1892—1907), D. Todorović (1907 do 1909), Milorad Palesašević (1909 i danas). *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U KRIŽEVCIMA osnovana je 1860 kao kraljevska zemaljska ratarnica. Ima 289 ha zemljišta; od toga je 90·5 ha oranica, 65 ha livada, 2·5 ha uzorno dobro, 94 ha šume. Ostalo je vinograd, voćnjak, park, dvorište i t. d. U toj školi prevlađuje smjer stočarski. Visina stočarstva u bjelovarsko-križevačkoj županiji plod je rada ove škole. Internat je uređen za 60 đaka. Upravitelj je Andrija Štiglić. Dobro te škole služi za praktičnu pouku i đacima srednje poljoprivredne škole u Križevcima. *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U POŽEGI (SLAVONIJA) osnovana je 1885, kao ratarska škola, a 1920 je reorganizirana u nižu poljoprivrednu školu. Posjed zauzima 172 ha, od toga oranice 122 ha, livade 15 ha, vinogradi 10 ha, voćnjaci 2·5 ha, vrtovi 7 ha, pašnjak 8 ha. Škola je ratarska, ali se u njoj radi mnogo i na vinogradarstvu i voćarstvu. Školu je svršilo dosad preko 500 učenika. *I. R.*

POLJOPRIVREDNA NIŽA ŠKOLA U ŠAPCU osnovana je 29/6 1904, a otvorena 1906. Za vrijeme neprijateljske okupacije bila je uništena. Odmah poslije svršetka rata zgrade su iz temelja popravljene, i uređen je internat za stotinu đaka. Zemljišni posjed je 71·8 ha. Škola je ratarska, no intenzivno se u njoj goje i ostale grane poljoprivrede: stočarstvo, vinogradarstvo, voćarstvo, vrtljarstvo, svilarstvo i t. d. Uzorno polje je 2.023 ha. Tu je školu dosad svršilo preko 400 mladića. Direktor je Kosta Popović. *I. R.*

POLJOPRIVREDNE KOMORE. Spočetka su agrarne interese zastupala društva, kao što su u nas najstarija Kmetijska Družba u Ljubljani (osnovana 1780), Hrvatsko-Slavonsko Gospodarsko Društvo u Zagrebu (osnovano 1840) i Poljoprivredno Društvo u Beogradu. Kasnije su to činile još i zadrugarske ustanove (koje su danas sve povezane u Glavnom Zadružnom Savezu za SHS). Ove korporacije, kao i slične u inozemstvu, mogu da obuhvate samo svoje članove u zastupanju staleških interesa, dok ostali poljoprivrednici nemaju svog zastupstva. Stoga se tražilo načina, da se interesi poljoprivrede stave u dužnost korporacijama, koje bi, slično kao što to čine trgovačke i obrtne komore, obligatno obuhvatile sve interesente i zvanično zastupale njihove interese. Tako se razvila, najprije u Italiji (1890), a kasnije i u Njemačkoj institucija P. K. Za Srbiju je izrađena zakonska osnova o P. K. 1922, ali još nije usvojena od Skupštine. *O. F.*

POLJOPRIVREDNE ŠKOLE ZA SEOSKE DOMAĆICE imaju cilj, da seoske djevojke pouče u svemu, što je potrebno za razumno vođenje seljačkog domaćinstva i za podizanje zdrave porodice. Nastava je teorijska i praktična. Teorijski se djevojčice odgajaju tako, da im se znanje, stečeno u školi, učvrsti koliko je to potrebno razumnoj domaćici i budućoj majci. Predmeti teorije su: račun, čitanje i pisanje, prirodopis, higijena, zemljopis, historija kraljevine SHS i poljoprivreda. Praktično se djevojčice uče svima poslovima, koji su povjereni ženi: kuhanju, tkanju, spremanju, pranju i glačanju rublja, sitnom kućanstvu (mljekarstvo, svinjogojstvo i peradarstvo) i povrtljarstvu.

Škola traje po pravilu 10 mjeseci. Internat je obvezan, a život u internatu osnovan je na principu porodice. Da djevojčica bude primljena u zavod, potrebno je da je navršila 4 razreda s dobrim uspjehom, da je tjelesno i duševno zdrava, i revers roditelja ili staralaca, da će redovno plaćati uzdržavanje učenice. Siromašnim učenicama daje ministarstvo prosvjete i poljoprivrede potporu.

P. Š. ima u Dalmaciji u Splitu, u Slovenačkoj u Ljubljani, Mariboru, Šmihelu i Repnju u Gorenjskom, u

Hrvatskoj u Petrinji, Božjakovini, Podgoraču i privatne u Vrbovcu, u Vojvodini u Pančevu, Bavaništu, Aleksandrovcu (Župa), Zemuniki i Bitolju.

U Srbiji su uređeni besplatni ambulantni tečajevi za seoske domaćice. To su upravo škole selice, koje traju 2—3 mjeseca. Škola ide u narod, te u kraćem roku pouči više žena i djevojaka u domaćinstvu (kuhanju i šivanju). U stalnim školama je rad intenzivniji, učenice su potpuno poučene, te imaju, kad se vrate u selo, da budu pobornice napretka.

Ministarstvo prosvjete ustanovilo je višu domaćičku školu, najprije uz učiteljsku školu u Novom Sadu, a 1926 prenijelo ju je u Futog (Vojvodina), gdje je prije bila niža domaćička škola. Viša domaćička škola traje četiri godine, a učenice treba da su svršile četiri razreda srednje škole i po mogućnosti nižu domaćičku školu. Inače je ta škola, osim specijalne naobrazbe u domaćinstvu, izjednačena sa učiteljskim školama.

I. Rittig.

POLJOPRIVREDNO ŠKOLSTVO. U našoj državi postoje dva poljoprivredna fakulteta, na kojima se predaju poljoprivredne nauke, u Beogradu (osnovan 1922) i Zagrebu (uređen 1919 iz Šumarske Akademije, osnovane 1898). Na te se fakultete primaju kao redovni slušaoci svršeni đaci srednjih škola. — Srednje poljoprivredne škole primaju đake poslije 4 razreda srednje škole (realke ili gimnazije). Takvih škola ima u našoj državi tri: u Križevcima (osnovana 1860), Mariboru (osnovana 1922) i Valjevu (osnovana 1923). One dogmatički predaju nauke đacima, koji treba da se upućuju i u praktičke radove. — Niže poljoprivredne škole (ratarnice) primaju đake poslije svršene osnovne škole, a uče ih praktično i tumače poslove teorijom. One se mogu ograničiti na posebne grane: vinogradarske i voćarske škole (u Bukovu, Iloku, Novom Sadu, Mariboru, Vršcu, Grmu), mljekarske i t. d., ili obuhvaćati sve grane poljoprivredne proizvodnje (u Križevcima, Požegi, Modrušu, Livnu, Aleksincu, Bitolju, Kraljevu, Ćupriji, Šapcu, Adi, Banjoj Luci, Butmiru, Božjakovini, St. Jurju, Glavici).

Za ženskinje daje se gospodarska obuka u domaćičkim školama, u kojima se poučavaju u svima ženskim poslovima gospodarstva (mljekarstvu, vrtljarstvu, peradarstvu, šivanju, kuhanju, njezi djece i bolesnika). Takvih škola ima u Petrinji, Ljubljani, Repnju, Šmihelu, Mariboru, Gospiću, Božjakovini, Vlaškoj.

L i t e r a t u r a: I. Rittig, Naše gospodarsko školstvo; Gospodarska nastava i Gospodarski zavodi, Svezak I.; Izvješća o radu zemaljske gospodarstvene uprave Hrvatske i Slavonije 1896—1905; Izvještaj o dosadanjem radu na unapređenju domaće privrede u kraljevini Srbiji za 1908/09.

O. Frangeš.

POLJSKAVA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Dravinje. Izvorište P. je na Pohorju, na južnoj strani Žigertova Vrha (1.345 m) i Vrha (1.232 m). S izvorišta uglavnom teče prema jugoistoku, dodirujući Gornju i Donju Poljskavu, protiče kroz Gornje Ptujsko Polje, a kad dospije do njegova južnog oboda počne teći na istok, i od Lankavesa na istok-jugoistok. U Dravinju utiče oko 4 km nizvodno i istočno-jugoistočno od Lankavesa, odnosno 1·4 km zapadno-jugozapadno od Svetog Vida (na Dravinji). Dužina P. toka je 45·3 km, a površina porječja 229·1 km^2.

P. V.

POLJUDSKI SAMOSTAN. U Poljudu, kod Splita, sagradio je oko 1030 splitski nadbiskup Pavao crkvu u čast Sv. Mariji. Tom su crkvom do 15 vijeka upravljali benediktinci, a zatim razni komendatori, među koje je spadao i čuveni Visarion. 1450 su Splićani crkvu proširili, pa sagradili uz nju čvrst samostan, te ih predali franjevcima, da ih brane od Turaka. Polovinom 18 vijeka odvažio se na obnovu samostana fra Bernadin Vuković, ali se obnova konačno dovršila tek 1898. — U starodrevnoj se crkvi nalazi više dragocjenih slika, a u knjižnici oko 3.000 svezaka, medu kojima dosta inkunabula. Tu se čuvaju i dvije koralne knjige (psaltir i himnarij) s minijaturama, što ih je na pergamentu izradio 1670—1675 fra Bonaventura Razmilović. Boje su slika hrvatske. Neke slike nisu dovršene. Tu je i slika Tome Negri-a, biskupa, najprije skradinskoga, a zatim 1524 trogirskoga, teologa, povjesničara i pjesnika, koji je umro u Poljudu. Samostan je sjedište fra-

njevačkog redodržavništva redodržave Sv Jeronima.

Literatura: Dvoržak u Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege, I.—IV., 1911). *J. J.*

POMENICI. V. Diptisi.

POMETENIK, planina u Staroj Srbiji, između rijeka Brnjice-Hrasne-Ljudske (Radalice), zapadno-sjeverozapadno od Novog Pazara, odnosno oko 16 km istočno-jugoistočno od Sjenice. Uzdiže se sa visoravni Sjeničkog Polja i Pešteri za 400—500 m (do 1.500—1.600 m apsolutne visine), i pruža se od sjevera prema jugu. Najveći dio P. je nag, a pod vegetacijom je samo sjeverni kraj, naročito oko Brnjice i Lažina. Preko planine vodi drum Sjenica—Duga Poljana—Novi Pazar, a osim toga ima i nekoliko staza. *P. V.*

POMORSKI SAOBRAĆAJ. Po geografskom položaju i razvijenosti naše obale Jadranskog mora, kraljevina SHS ima najbolje preduvjete za razvitak P. S. u službi trgovačkih interesa zemlje. Nedostatak veze mora sa njegovim zaleđem spriječava razvoj prometa, koji je preduvjet za razvijanje. Ovome je znatno pridonijela politika bivše Austro-Ugarske, koja je bila obratila svu pažnju na razvijanje pristaništa u sjevernom Jadranskom moru: Trsta i Rijeke sa zaleđem njemačkog i madžarskog življa, na štetu razvoja pristaništa na srednjem i južnom Jadranu, čije je zaleđe sačinjavao naš hrvatsko-srpski živalj.

Posljednjim ugovorom o miru smanjen je naš udio na trgovačku flotu, koju smo imali naslijediti od bivše Austro-Ugarske. Time je još više smanjena moć našeg P. S.

Zakoni i propisi pomorskog prava, koji vrijede u našoj državi, osnivaju se na principu jednakosti i reciprocitetu pri postupanju sa stranim brodovima u našim lukama, u pogledu prava i važnosti. Do proglašenja jedinstvenog pomorskog zakona u kraljevini SHS, vrijede zakoni i naredbe bivše Austro-Ugarske, koliko nisu izmijenjeni zakonima poslije ujedinjenja. Prema odredbama berlinskoga kongresa, važnost zakona i propisa za dalmatinsku obalu protegnuta je i na crnogorsku obalu. Glavniji pomorski zakonski propisi su: državni proglas o plovidbi od 25/4 1774 od Marije Terezije (Editto politico di navigazione mercantile), koji sadrži odredbe o pomorskoj policiji i odnosima između brodovlasnika, kapetana i posade; Code de Commerce od 1808, promulgiran u Dalmaciji 1816, koji uređuje privatno-pravne odnose u pomorskom brodarstvu; dekret od 23/8 1846 o teritorijalnim vodama; carska naredba od 13/12 1851 (o organizaciji pomorsko-zdravstvene službe); zakon od 7/7 1871 (o pregledu i nadzoru brodskih kotlova); zakon od 23/12 1912 (Briselska Konvencija) o sudarima, pomoći i spaljivanju na moru; opći građanski zakon §§ 597 do 599 o testamentima učenjenim na brodu.

Poslije ujedinjenja izdani su ovi zakonski propisi: zakon od 28/2 1922 (o zastavama na ratnim, trgovačkim i privatnim brodovima); zakon od 30/3 1922 o upisu pomorskih trgovačkih brodova i lađa; zakon od 30/3 1922 o upisu jahta; zakon od 30/3 1922 o lučkim pristojbama; zakon od 30/3 1922 o mjerenju tovarnosti brodova; privremeni zakon od 21/6 1921 o trošarini, pristojbama i taksama, dio koji određuje konzularne takse; privremeni zakon od 10/5 1920, odnosno čl. 234 zaklj. Sen-Žermenskog i od 17/6 1921, odnosno čl. 217 Trijanonskog ugovora o miru, kojima smo primili ova međunarodna pravila i obveze: a) Konvencije od 14/3 1884, 1/12 1886, i 23/3 1887 i zaključni protokol od 7/7 1887 o zaštiti podmorskih kablova; b) konvencije od 23/9 1910 o izjednačenju izvjesnih pravila u pitanjima sudara, pomoći i spasavanju na moru; c) konvencija od 21/12 1904 o oslobođenju bolničkih brodova od taksa i nameta u pristaništima; d) sanitarna konvencija od 3/12 1903 (Pariz), i one koje su prethodile iz 1892, 1893, 1894 i 1897; e) konvencije od 3/12 1881 i 15/4 1889 o mjerama protiv filoksere; privremeni zakon od 10/5 1920 u ugovoru između glavnih sila savezničkih i udruženih i države kraljevine SHS (čl. 12—16) o postupku sa brodovima svih država članova Društva Naroda, i o pravu kabotaže; naredbe, izdane od pomorske oblasti (knjige: prva — novembar 1919, druga — januar 1920, treća — mart 1920 i četvrta — februar 1921), kojima je ona recipirala veliki broj pomorskih

propisa, koji zasijecaju u privatno-pravno i javno-pravno područje; čl. 229 financijskog zakona za budžetsku 1924—1925 godinu o ustanovljenju carinske zone duž naše morske obale; čl. 160 financijskog zakona za budžetsku 1924/25 godinu o oslobođenju naših brodarskih poduzeća i brodogradilišta od plaćanja nekih poreza i taksa; čl. 216 financijskog zakona za budžetsku 1924/25 godinu o oslobođenju od carine predmeta potrebnih za brodarenje, opremu i građenje brodova. Zakon o osiguranju radnika (pomoraca) od 30/5 1922 (Službene Novine 117/22).

Nadležna uprava je Direkcija Pomorskog Saobraćaja. Ona stoji u neposrednoj vezi sa ministarstvom saobraćaja. Od njega dobiva sve naredbe i upute za vršenje službe u granicama zakona i propisa, i u svemu pravovaljano zastupa državu u svima pitanjima iz svoje nadležnosti. Na čelu stoji direktor, koga u vršenju dužnosti pomaže njegov pomoćnik. — Za vršenje poslova u direkciji postoje odjeljenja: nautičko, za održavanje i građenje brodova i mašinsku službu, financijsko-ekonomno, administrativno-komercijalno. Direkciji su podređene lučke kapetanije i potkapetanije, sa krugom rada, koji utvrđuju postojeći zakoni, uredbe i pravilnici.

Djelokrug rada direkcije je: primjenjivanje državnih ugovora i međunarodnih konvencija o svima pitanjima pomorske i konzularne službe koliko ova spadaju u područje pomorskog saobraćaja, vođenje evidencije brodova duge plovidbe, velike obalne plovidbe, jahta i ostalih brodova i plovnih objekata, vođenje nadzora o izvršenju nautičkih propisa u pogledu baždarenja, navigacione opreme na brodovima i službe bezbjednosti na moru, obalama i brodovima i o publikaciji svih podataka za bezbjednost saobraćaja, prikupljanje i objavljivanje meteoroloških podataka, administracija semaforskih stanica, svjetiljaka, signala bezbjednosti, državnih zgrada, brodova, remorkera, bagera i svih tehničkih naprava državne pomorske službe, održavanje državnih pristaništa i naprava, izgradnja luka i pristaništa, vršenje nadzora o izvršivanju propisa mašinske službe, brodarskih kotlova i mašinskih instalacija, vršenje nadzora nad građenjem brodova, aktivna kontrola nad službenim jedinicama radi jednoobrazne primjene zakona, uredaba, propisa i naređenja ministarstva saobraćaja, vršenje sanitetske službe po postojećim zakonima i propisima i izvršenje naređenja u pogledu higijene na brodovima, u lukama, profilaksi, dezinfekciji, deratizaciji i spasavanju i pripremanje osoblja za ovu svrhu, administrativno-pravna personalna pitanja, održavanje reda i organizacije rada na obalama i na moru u duhu postojećih propisa, upravljanje obalama i na moru po postojećim zakonima, uredbama i propisima, sarađivanje u pitanjima javnog i privatnog pomorskog prava i pomorskog osiguranja, izvršavanje propisa plovidbene politike, tarifa, redova plovidbe i klasifikacije brodova, kao i nadzor nad izvršenjem ovih propisa kod trećih lica, administracija državnih skladišta (magazina) i vođenje nadzora nad ovom službom u svima skladištima koja služe javnom saobraćaju, vođenje statistike pomorskog saobraćaja i trgovine, vršenje ribarske policije po postojećim zakonima, uz propise o pomorskom ribarstvu i briga za njihovo izvršenje i t. d.

Pomorski odbor daje mišljenja direkciji o važnim stručnim, tehničkim i personalnim pitanjima. Pomorski odbor sastavljaju šefovi odjeljenja.

Dužina naše pomorske jadranske obale iznosi oko 610 km, bez obzira na mnogobrojne otoke. Duž cijele obale postoje mnoga pristaništa, među kojima su najvažnija: Sušak, Bakar, Kraljevica, Senj, Obrovac, Rab, Pag, Preko, Biograd, Šibenik, Skradin, Trogir, Vranjic, Split, Hvar, Vis, Starigrad, Jelsa, Bol, Supetar, Omiš, Makarska, Metković, Trpanj, Korčula, Velaluka, Orebić, Trstenik, Slano, Zaton, Gruž, Dubrovnik, Cavtat, Herceg Novi, Zelenika, Tivat, Risan, Kotor, Budva, Bar, Ulcinj.

Osim ovih, južno od naše zemlje, u solunskom pristaništu postoji i t. zv. slobodna zona, na osnovu zaključenog ugovora izmedu kraljevine SHS i republike Grčke u prvoj polovini 1924. U ovoj slobodnoj zoni zajamčena nam je carinska sloboda i dozvoljene su sve saobraćajno-carinske, poštanske i telegrafske manipulacije, kao i sloboda tranzita od granice do slobodne zone.

Promet brodova u lukama i pristaništima kraljevine SHS u 1923, prema zemljama dolaska i odlaska bio je: za kraljevinu SHS: doplovilo 37.242 plovnih jedinica, 3,900.763 tone, otplovilo 34.177 plovnih jedinica, tonaže 3,925.670; za Albaniju; doplovilo 153 plovnih jedinica, 31.600 tona, otplovilo 201 plov. jedinica, tonaže 30.309; za Alžir: otplovilo 8 plov. jedinica, tonaže 14.133; za Argentinu: otplovilo 5 plov. jedinica, tonaže 14.102; za Braziliju: otplovile 2 plov. jedinice, tonaže 5.202; za Čilu: otplovila 1 plov. jedinica, tonaže 2.705; za Egipat: doplovilo 7 plov. jedinica, 11.638 tona, otplovilo 54 plov. jedinice, tonaže 82.324; za Englesku: doplovilo 66 plov. jedinica, tonaže 120.085, otplovilo 45 plov. jedinica, tonaže 63.455; za Francusku: doplovilo 17 plov. jedinica, tonaže 7.523, otplovilo 84 plov. jedinice, tonaže 92.665; za Grčku: doplovilo 274 plov. jedinice, tonaže 116.671, otplovilo 303 plov. jedinice, tonaže 140.803; za Holandiju: otplovilo 5.230 plov. jedinica, tonaže 1.123.178; za Japan: otplovilo 7 plov. jedinica, tonaže 31.604; za Italiju: doplovilo 5.487 plov. jedinica, tonaže 1,421.698, otplovilo 5.230 plov. jedinica tonaže 1.123.178; za Kinu: otplovilo 13 plov. jedinica, tonaže 44.868; za Maltu: otplovilo 5 plov. jedinica, tonaže 2.564; za Njemačku: doplovila 1 plovna jedinica, tonaže 392, otplovilo 4 plov. jedinice, tonaže 2.578; za Portugalsku: otplovila 1 plov. jedinica, tonaže 1.286; za Rumunjsku: doplovila 1 plov. jedinica, tonaže 460, otplovila 1 plov. jedinica, tonaže 1.292; za Rusiju: otplovila 1 plov. jedinica, tonaže 1.885; za Siriju: otplovilo 6 plov. jedinica, tonaže 6.951; za Sjedinjene Američke Države: doplovilo 13 plov. jedinica, tonaže 79.082, otplovile 2 plov. jedinice, tonaže 6.140; za Španiju: otplovilo 6 plov. jedinica, tonaže 8.854; za Tripolis: otplovilo 10 plov. jedinica, tonaže 1.890; za Tunis: otplovilo 9 plov. jedinica, tonaže 8.971; za Tursku: doplovile 2 plov. jedinice, tonaže 2.036, otplovilo 38 plov. jedinica, tonaže 73.951.

Promet sa inozemstvom parobrodima redovitim prugama: doplovilo 2.039 plov. jedinica, tonaže 658.822, otplovilo 2.023 plovidbenih jedinica, tonaže 634.702. Slobodnom plovidbom jedrilicama: doplovilo je 2.838 plov. jedinica, tonaže 162.560, otplovilo 2.908 plov. jedinica, tonaže 164.827; parobrodima: doplovilo 1.144 plov. jedinica, tonaže 959.803, otplovilo 1.115 plov. jedinica, tonaže 973.220. Ukupan promet sa inozemstvom bio je: doplovilo 6.021 plov. jedinica, tonaže 1,781.185, otplovilo 5.046 plov. jedinica, tonaže 1,772.749. Država daje neku pomoć parobrodarskim društvima.

Brodogradilišta za popravak pomorskih plovnih objekata ima u većem broju. Najglavnija su: u Bakarcu: D. D. osnovano 1921, površine 291·5 m²; u Klimnu: Svetozara Jurića, osnovano 1883, površine 350 m²; u Žurkovu: D. D., osnovano 1913, površine 12.895 m²; u Kraljevici: D. D., osnovano 1908, površine 18.000 m²; u Sumartinu (na otoku Braču): Sumartin D. D., osnovano 1921, površine 12.000 m²; u Splitu: Ivana Kaščine, osnovano 1856, površine 350 m²; »Marjan« Pomorskog Tehničkog Poduzeća D. D., osnovano 1922, površine 3.660 m²; Splitsko Brodogradilište »Jug«, osnovano 1892, površine 3.200 m²; na otoku Korčuli; Lovra Depola (Korčulanska brodogradilišta postoje od davnine, te se smatraju najstarija na Jadranu, a po predaji, u njima su još prije Krista gradili i popravljali brodove stari Grci i Liburni, koji su ovdje sagradili prve galije. Godina osnivanja ne da se utvrditi, ali postojalo je već u godini 1623; Mletačka republika smatrala je korčulanska brodogradilišta za najbolja na Jadranu), površine 1.800 m²; u Vrboski: Anta Sazunova, osnovano 1911, površine 500 m², i Stjepana Sazunova, osnovano 1840, površine 650 m².

Brodogradilište u Kraljevici može graditi i popravljati brodove do 10.000 tona nosivosti, u Žurkovu do 1.000 tona, »Jug« u Splitu do 1.000 tona, Tehničko Pomorsko Poduzeće »Marjan« u Splitu može samo popravljati brodove do 2.000 tona. Sva ostala brodogradilišta mogu graditi i popravljati manje brodove i čamce u drvetu.

Brodogradilište u Kraljevici ima jedan plivajući dok od 24.000 tona nosivosti, a Pomorsko-Tehničko i Industrijsko D. D. »Marjan« u Splitu jedan od 2.000 tona nosivosti, opremljen svima potrebnim spravama za čišćenje, bojadisanje i popravak brodske trupine. *R. Avramović.*

POMORSKO PRAVO. U kraljevini SHS izvor je P. privatnoga P. I.

knjiga Code de commerce od 1808 u talijanskom prijevodu, i ponešto Editto politico di navigazione mercantile austriaca od 1774. Oba su bila na snazi u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji, a vrijedili su i u kraljevini Crnoj Gori po čl. 9 berlinskoga ugovora od 1878. U smislu međunarodnog prava zadržali su svoju snagu i u kraljevini SHS. Codice di commercio sadrži propise: o brodovima, o zaustavi i prodaji brodova, o brodovlasniku, o kapetanu broda, o popisivanju i o plaći osoblja broda, o prevoznim pogodbama ili najmu brodova, o konosamentu, o vozarini, o pomorskom zajmu, o osiguranju, o havarijama, o pobacaju, o zastari, o nepripustivosti tužba. — Glavni izvor P. javnoga P. je spomenuti Editto. On ima 7 čl. Prvi sadrži propise o lučkim činovnicima (ukinut je); drugi o kapetanu i brodovođi trgovačkoga broda; treći o brodskom pisaru; četvrti o peljaru i pouzi; peti o topdžiji i spremaru; šesti o mornarima i ostaloj momčadi broda; sedmi o plaći i nagradama kapetana i ostalog osoblja broda. Zatim su izvori P. javnoga P. zakoni i naredbe kraljevine SHS, kao: zakon o baždarenju brodova od 17/11 1922, zakon o upisu trgovačkih brodova, o trgovačkoj zastavi i o granicama male i velike obalne plovidbe od 9/11 1922, naredba o pravilima za izbjegavanje sudara brodova od 30/10 1919 i t. d. Neki zakoni i naredbe, koje su bile na snazi u bivšoj austro-ugarskoj monarhiji, ostale su na snazi i u kraljevini SHS, u smislu međunarodnoga prava. Tako na pr. zakon od 29/7 1912 o srazu brodova i o pomoći i spasavanju na moru (austr.); zak. čl. I. 1913 nekada hrvatsko-ugarskog sabora o istom predmetu. Ovim se zakonima uzakonjuje briselska međunarodna konvencija od 1910. — Kao izvore međunarodnoga P. P. navodimo: deklaracije: parisku od 1856 (o pravilima za ratovanje po moru), od 1870 (o oružanoj neutralnosti), londonsku od 1909 (o ratnom pomorskom pravu); međunarodne ugovore, od 1884 i 1886 o kabelima, od 1904 o bolničkim brodovima, prusko-amerikanski od 1875 o morskom plijenu; napose mirovne ugovore; zatim konferencije haške, vašingtonsku od 1921 i 1922 i t. d.

L i t e r a t u r a: M. Stražnicky, O reformi pomorskoga privatnoga prava (Mjesečnik, 1914); Julije Mogan, Pomorski vozarski ugovor (1915); Josip Škarica, Osnova pomorskoga zakona za jugoslovensku državu (1919); Lj. Tomašić, Pomorsko pravo (1924); A. Verona, Pomorsko pravo (1924).

M. Stražnicky.

PONČUN MATIJA (Ponzone), slikar (oko 1580, Split? — 1664, Mleci). Bio je rođak splitskoga nadbiskupa Marka Antuna Gospodnetića (de Dominis). Slikarstvo je učio u Mlecima, gdje je kasnije osnovao i svoju školu, iz koje su izašli mnogi znatniji slikari. P. slika ima u Splitu (stolna crkva), Šibeniku, Padovi i Mlecima (u crkvama S. Maria dell'Orto i S. Giorgio Maggiore).

L i t e r a t u r a: Kukuljević, Slovnik.

A. Sch.

PONGRATZ GUSTAV (24/6 1851, Ljubljana — 6/10 1925, Zagreb). Od mladosti je radio na razvitku industrije. Mnoga naša poduzeća imaju njemu zahvaliti svoje osnivanje i razvitak. 1875 sudjelovao je kod I. Hrvatskog Mlina na Čigre u Karlovcu, koji se pod njegovim vodstvom rekonstruirao, 1879 osnovao je Tvornicu Parketa i Parnu Pilanu u Zagrebu, 1885 preuzeo je vodstvo ugljenika Vrdnik, gdje je 1897 započeo s električnim vađenjem ugljena, 1887 inicirao je izgradnju željeznice Ruma—Vrdnik, te je bio i predsjednik ovog akcionarskog društva. 1890 postao je predsjednik Hrvatske Eskomptne Banke u Zagrebu, Zagrebačke Tvornice Koža. Bio je odbornik gradskoga vijeća u Zagrebu, osnivač i prvi predsjednik Zemaljskog Saveza Industrijalaca u Zagrebu. On je osnivač Zagrebačke Pivovare i Tvornice Slada (1894), i utemeljitelj i član mnogobrojnih društava. P. zauzimao je među industrijalcima Hrvatske i Slavonije jedno od najodličnijih mjesta.

S. D.

PONGRATZ IGNJAT (kraj 18 vijeka). Bio je prvi navigacioni inžinjer na Savi. Stekao je zasluga svojim osnovama i studijama o regulaciji Save i potoka. 1793 opisao je Lonjsko Polje i dao plan za njegovo isušenje.

S. D.

PONICA, planina u Julijskim Alpama, na granici Slovenačke i Italije, oko 14 km sjeverozapadno od Triglava. Pruža se od sjevera prema jugu, a najveći vrhovi su: kota

1.901 m, Visoka Ponica 2.272 m, Srednja Ponica 2.227 m, Zadnja Ponica 2 234 m. P. leži među lijepim alpskim dolinama: Planicom i dolinom Mangrtskih Jezera. Na istočnoj strani Srednje Ponice izvire sjeverno vrelo Save, pod imenom Nadiže. *P. V.*

PONIKVA, jezero u malom kraskom polju na otoku Krku, oko 5·5 km sjeverno od istoimenog mjesta. Leži u aluvijalnoj vrtači sa prečnikom od 85 m i dubinom od 9 m. P. nikada ne presuši. Za vrijeme sušnog doba voda sporo ponire kroz dva neznatna ponora. *P. V.*

PONIKVE, kraska zaravan u Srbiji, između rijeka: Drine-Pilice-Brzazanske-Volujca (pritoke Đetinje)-Đetinje-Konjske-Gubanove-Male Reke-Rače, jugoistočno od Bajine Bašte, odnosno zapadno-sjeverozapadno od Užica. Donji dijelovi P. sagrađeni su od serpentina, preko koga leži megalodontski ili dahštanski vapnenac trijaske starosti, a više njega šljunak, pijesak i zaobljen kremen. Teren P. vrlo se blago spušta prema sjeverozapadu, prema dolini Drine, a na zapadu prelazi u Taru Planinu, preko Kadine Glave 1.096 m. Osim ovog najviši su visovi: Prijerovo 942 m, Jarčevo Brdo 1.009 m, Golo Brdo 988 m, Bukovik 1.009 m. Na sjevernoj strani P. usjekli su svoje tokove mnogobrojni potoci, a između njihovih dolina ostale su relativno uske kose. Na ovima su istaknutiji visovi: Glavica 799 m, Oblik 812 m, Podgorje 700 m. Na jugu, prema dolini Đetinje, P. su vrlo malo prosječene riječnim dolinama, i sa izuzetkom Gradanskog Brda (oko 800 m), nema ni jedne izrazitije kose. Najviši visovi su: Gradina 820 m, Ražište 848 m, kota 934 m, Rujevo Brdo 908 m. Sjeverozapadna strana P. odlikuje se strmim odsjecima, koji su sagrađeni od vapnenca. Njih zovu Striševica Stijene i Pepeljavačke Stijene. Zaravan P. je puna povelikih vrtača, koje zovu i ponikve, pa su po njima i P. dobile ime. P. su djelomično pošumljene, a većim dijelom su bez vegetacije. Sjevernim i sjeveroistočnim podnožjem planine prolazi kolni put Bajina Bašta—Dubci—Užice, južnim i jugoistočnim, kolni put Mokra Gora—Kremna—Dubci, a preko planine vodi veći broj staza. *P. Vujević.*

PONIR, kraska visoravan u Bosni, istočno od zavoja rijeke Vrbasa, sjeverno od Osmače Planine, a južno od Banje Luke. Visoravan je sagrađena od kretacejskih vapnenaca i nagnuta je od sjeveroistoka na jugozapad, prema dolini Vrbasa. P. je najvećim dijelom pod vegetacijom. Sjeverozapadnim, zapadnim i jugozapadnim podnožjem prolazi drum Bosanska Gradiška—Banja Luka—Hušće—Mrkonjića Grad i Jajce, sjevernim i sjeveroistočnim, drum Banja Luka—Kukavica—Doboj i Šiprane, a preko P. vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

PONORSKA REKA. 1. Ponornica u Istočnoj Srbiji, desna sastavnica Dubočke Reke. Izvire na jugozapadnoj strani Šiokal u Rajki (631 m), oko 11 km istočno-sjeveroistočno od sela Rakove Bare, na terenu kristalastih škriljevaca, i kroz njih teče prema zapadu-jugozapadu. Nailazeći dalje na zapadu na vapnenačku zonu, P. R. gubi najprije vodu po manjim izduhama, a dalje ponire u ponor i teče kroz Veliku Pećinu, koja je dugačka 1.960 m. Poslije podzemnog toka ponovno se pojavi na zemljinoj površini, i sastane se sa Velikom Rekom, lijevom sastavnicom Duboke Reke, oko 1 km sjeveroistočno od sjevernog kraja sela Duboke. Dužina toka P. R. je 7·4 km.

2. Ponornica u Južnoj Srbiji, krak Kučajnske Reke, lijevog pritoka Peka. Ime je dobila po ponoru, u koji propada, i dalje teče kroz pećinu dužinom oko 850 m. U gornjem dijelu je dolina P. R. zagrađena vapnenačkim odsjekom, pod kojim je donji otvor pećine, a na niže je u koritu mnogo zraka. Za vrijeme sušnih ljetnih mjeseci oticanje vode iz pećine prestane, i korito je većim dijelom suho.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Pećine i podzemna hidrografija u istočnoj Srbiji (Glas, 46, 1895).

3. Rijeka u Istočnoj Srbiji, lijevi pritok Jeseničke Reke. Izvire na sjeveroistočnoj strani Deli Jovana (kota 1.036 m, Crni Vrh 1.201 m), i sa izvorišta teče prema sjeveroistoku u prilično vijugavom toku. Između Kadine Glavice (550 m) i Ajdučke Glave (436 m) učini veliku okuku i počne teći na istok-sjeveroistok, zatim na istok-jugoistok, protičući kroz selo Šarkamen. Ušće P. R. u Jasaničku

Reku je oko 3·5 km nizvodno i istočno-jugoistočno od spomenutog sela. P. R. zove se i vrelo. Dužina toka P. R. je 20 km, a površina porječja 66 km².

P. Vujević.

PONY, mali konj, koji vodi svoje podrijetlo od specijalnog divljeg oblika (Equus gracilis Ewart). Od P. je najpoznatiji keltski. U našoj državi ima vrlo malo pravih P. Međutim autohtonog konja s otoka Krka nazivaju u inozemstvu P., a isto tako često i našeg bosanskog bušaka (bošnjaka). Ove dvije pasmine potiču, po istraživanjima Ogrizeka, od jednoga tarpantipa, koji je već u rano historijsko doba bio udomaćen u našim krajevima, i koji je tarpantip u mnogim pojedinostima sličan islandskom P., tako da se može nazvati tarpanponitipom. (V. Konjarstvo).

L i t e r a t u r a: A. Ogrizek, Beitrag zur Abstammung des bosnischen Ponys; A. Ogrizek, Das Insel Krk (Veglia)-Pony. *S. U.*

POP. 1. Naziv za parohijskog sveštenika-prezvitera, kako za oženjenog (bijelog ili plavog P. po odijelu), tako i za kaluđera-jeromonaha (crnog P.), koji vrši funkcije parohijskog sveštenika. Već u ranom srednjem vijeku parohijski sveštenik dobio je u narodnom grčkom jeziku ime papâs (otac), kao i svaki odličniji episkop prvih kršćanskih vremena (papa), samo s drugim naglaskom. To je ime prešlo i na zapad. Otud kod Nijemaca Pfaffe, a kod Južnih Slovena i Rumunja P. Od 15 vijeka taj počasni naziv, kao svakidašnji izraz prostoga naroda, počeo je na zapadu dobivati pogrdno značenje. Stoga su Srbi pod austro-ugarskom vlašću već od 18 vijeka upućivani, da svoga sveštenika oslovljavaju sa otac, oče. U nekim krajevima Južne Srbije čuje se često i ime dedo za sveštenika, kao i za vladiku, što podsjeća na Bogomile, koji su tako zvali svoga vrhovnog svećenika. U krajevima koji su bili pod jakim grčkim utjecajem čuje se još i danas naziv papa za sveštenika uopće. (V. Sveštenstvo). *R. G.*

2. Vrsta pokladnih krabulja. P. se učini obično djevojka, koja obuče crnu suknju i mušku košulju, ali je ne opaše u pasu, da bi tako bila više slična popovskoj kratkoj bijeloj košulji (roketu). Oko vrata pusti da joj naprijed pada šareni šal mjesto štole, a na glavu navuče crnu šubaru.

P. B.

POP JOVIČINA BUNA. Muselim grada Gradačca u Bosni Ahmed beg Gradaščević, izazvao je svojim nasiljima razne vrste veliko ogorčenje kod naroda. Februara 1834 dao je on zatvoriti svećenika Mojsija Popovića, okrivljujući ga radi tajnih veza sa Srbijom. Kad su se Turci spremali, da uhvate i popa Jovicu Ilića iz Dervente, pobjegao je ovaj u šumu, porodicu prebacio u Brod, i odmah po tom, u martu 1834, digao bunu. Ustanak nije bio dobro organiziran, a ni odziv nije bio velik. U pokretu je sudjelovalo uglavnom oko 500 ljudi. Poslije prvih okršaja (10 i 11/3), u kojima su ustanici imali nešto uspjeha, zaredali su porazi. Turci su brzo pribrali svoje ljude sa raznih strana, i 13/3 kod Podnovlja zadali ustašama težak poraz. Poslije toga kažnjavali su i krive i nedužne tako, da je broj pogubljenih Srba cijenjen na 700. Pop Jovica je uspio, da pobjegne u Srbiju, ali ga je knez Miloš zatvorio, i poslao u Carigrad, da tamo podnese tužbu. U ovom ustanku sudjelovalo je i nešto katolika. Austrijske vlasti posredovale su kod Porte, da se ublaži postupak prema raji.

L i t e r a t u r a: A. Ivić, Ustanak popa Jovice Ilića (1919). *V. Ć.*

POPARIĆ BARE, historik (27/3 1865, Novi, kod Trogira). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Splitu, bogosloviju u Zadru i Gorici. Za vrijeme progona glagoljaša u splitskoj biskupiji, došao je P. u Zagreb, i studirao je na filozofskom fakultetu historijsku grupu (do 1894). Služio je kao profesor u Splitu i u Bakru, a od 1909 u Zagrebu. 1911 postao je lektor talijanskog jezika na zagrebačkom sveučilištu, a talijanski predaje i u višoj pedagoškoj školi i višoj školi za trgovinu i promet. 1927 je penzioniran. Pisao je više historijskih rasprava sa mnogo savjesnosti, i dao je dobrih rezultata: Hercezi svetoga Save (1895), O pomorskoj sili Hrvata u doba narodnih vladara (1899), Pisma Ivana Lulića Trogiranina (Starine, 32, 1907), Slovnica i vježbenica talijanskog jezika (1912). *V. N.*

POPINA (POPINSKO POLJE), krasko polje u Hrvatskoj, oko 13 km

zapadno od planine Ilice, odnosno 16 km istočno od Gračaca (na Otuči). Opkoljena je sa svih strana planinama: na sjeveru Maglajem 1.207 m i Opaljenikom 1.208 m, na zapadu i jugozapadu Milom Vodom 1.187 m, Vodicom 822 m i Viojlom 875 m, a na jugoistoku i istoku Poštakom 1.425 m i Jelovim Tavanima 1.184 m. P. je trouglastog oblika i zauzima površinu od 7·6 km². Dno polja je ravno, ali nagnuto na jugozapad, i leži na apsolutnoj visini od 700 do 644 m. Kroz polje ne protiče nijedna rječica, ali na zapadnom obodu ima mnogo izvora. Osim njih, polje se navodnjava i atmosferskim oborinama, a za kišne periode vilovitim potocima, čije vode se u P. slivaju sa okolnih obronaka. Povodnji su vrlo kratki, svega 2—3 dana, a dubina vode je mjestimice veća od 5 m. Taj kratki povodanj P. zahvaljuje dosta velikom ponoru na južnom kraju polja, koji je očišćen i brzo ždere vodu. Na južnom kraju se P. niskom i uskom uzvisinom dijeli od polja Male P. ili Smedereva Polja, koje je znatno niže od prvog, na apsolutnoj visini od 605 do 600 m. Na cijelom polju živi oko 900 stanovnika, a sva naselja su na obodu. Najveća od njih su Podljuga (62 doma, 367 stanovnika), Popinsko Vrpolje (36 domova, 205 stanovnika) i Velika Popina (27 domova, 157 stanovnika), po kojoj je polje nazvano. Preko P. prolazi cesta Bihać i Kulen-Vakuf—Gornji Lapac—Srb—Zrmanja—Vrelo—Knin.

L i t e r a t u r a: A. Gavazzi, Die Seen d. Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, 5, 1903/04).

P. Vujević.

POPINSKO POLJE. V. Popina.

POPLAVE. U kraljevini SHS trojaki su uzroci i vrste P. — Kratke P. radi proloma oblaka, zahvaćaju uvijek mali prostor. One su opasne i čine veliku štetu u predjelima, gdje su šume uništene, naročito one, što dolaze iznenada. Osim uništavanja vegetacije, javlja se kao stalna štetna posljedica takovih P. stvaranje vododerina, jaruga, odnošenje plodne zemlje sa gornjih nagnutih površina porječja, a po tom taloženje i zasipavanje šljunkom i pijeskom plodne zemlje u ravnicama. Pojava je uvijek lokalna i kratka (najčešće samo nekoliko sati), ali dosta česta, i zbog toga važna; mjestimice zahvaća i nešto veće prostore. Uređenjem divljih potoka i pošumljivanjem postaju ove P. neznatne i bez štetnih posljedica.

Srednje P. u dolinama rječica i rijeka, u koje se slivaju vode sa visina ispod 1.000 m, nastupaju rjeđe radi topljenja zakašnjelih snjegova, u vezi sa proljetnim kišama, a češće radi jakih i dugotrajnih kiša. Traju po nekoliko sati do nekoliko dana (u dolini Morave i sličnih rijeka). U gornjim tokovima, gdje su nagibi dolina strmiji, čine ove P. znatne štete na zemljištu bez šuma, a još više na oranicama. U donjim tokovima ostavljaju plodan nanos, a njime znatno naknađuju štetu od P., ali ruše obale nereguliranih rijeka.

Najčešće su proljetne P. (mart-april). Rjeđe se dešavaju jesenske P. (oktobar-decembar).

Rijeke, koje dobivaju vodu sa većih visina, kao i one, koje teku kroz pošumljene predjele, imaju znatno manju razliku između najmanje i najveće vode, i u njihovim dolinama P. su neznatnije.

Najveća i najopasnija ovakva P. bila je »Trojička P.« 1864, a zahvatila je gotovo cijelu srednju Evropu.

Na velikoj Moravi razlika između najmanje i najveće vode iznosi prosječno 4·5—5 m visine u srednjem toku. Količina vode 60—1.000 m³. Na zapadnoj Moravi u Ovčarskoj Klisuri ova visinska razlika bila je u jesen 1896 10 m.

Velike P. su u dolinama Dunava, Save, Drave i Tise. Pružaju se i u doline njihovih pritoka tim dalje, koliko su im padovi manji. Obično bivaju u proljeću, a rjeđe u jeseni i zimi (zimske poplave). Traju po nekoliko nedjelja, a kad su izvanredno velike, i preko dva mjeseca. Nadolaze i opadaju vrlo sporo (oko 1 cm na sat).

Posljednje P. imaju svoju kulminaciju u aprilu (1888 i 1924 u isti dan, 17/4). Na ušću Save u Dunav kod Beograda, najveće vode dostigle su nadmorsku visinu: 1876 74·25, 1888 75·10, 1924 75·05. Najmanja je poznata mala voda 67·70, po katastarskom nivelmanu (septembar-oktobar).

U proljeću 1914 bilo je poplavljeno 153.000 ha ziratne zemlje, dakle 1·35% od cjelokupne površine ziratne ze-

mlje u cijeloj kraljevini. Na spasavanje naroda od poplava država je utrošila 950.000 dinara.

Ljetna P. 1926 izuzetak je u nizu velikih P. Počinila je ogromne štete (i ako je uglavnom bila manja nego proljetna 1924) naročito zbog toga što je nadošla, kad su žita bila pred žetvom. Upotrebljena je izvanredno velika radna snaga vojske i naroda za spasavanje od ove P., utrošene su i vrlo velike sume novaca; ali se smatra da je uspjeh bio i previše slab; — o tome se još raspravlja u vremenu štampanja ovog članka, kao i o zamjerkama što nije narodu objavljeno i pomoženo da diže već poluzrele usjeve.

Obezbjeđenje od P. vrši se u dolinama velikih rijeka uglavnom nasipima, a u dolinama malih rijeka ponajviše regulacijom riječnoga toka i uređenjem divljih potoka. (V. Uređenje divljih potoka).

Po podacima generalne direkcije voda, na teritoriju kraljevine SHS postoji 79 vodnih zadruga za obezbjeđenje od P. i isušenje močvara. Ukupna obezbijeđena površina iznosi: 1,016.635 ha. U projektu su još 94 vodne zadruge, sa površinom od 1,100.000 ha. *M. Jovanović.*

POPOV NIL, ruski historik (28/3 1833, Bježecka — 24/12 1891, Moskva). Učio je gimnaziju u Tveru, a univerzitet je svršio u Moskvi (1854). Službu je počeo kao profesor gimnazije u Moskvi, nastavio je kao adjunkt ruske historije u Kazanu, a 1860 dobio je katedru ruske historije na univerzitetu u Moskvi. Bio je dvaput na dužim naučnim putovanjima: 1862 do 1864 obišao je Njemačku, Austriju, Ugarsku i Srbiju, a 1870 bio je u Carigradu, Bugarskoj, Vlaškoj, Srbiji i Austriji. 1885 postavljen je za direktora arhiva ministarstva pravde u Moskvi.

P. je počeo svoj naučni rad 1854 sa studijom o starim i novim Grcima i nastavio ga je na vrlo širokoj osnovi, ali se ipak najviše trudio oko moderne ruske historije. Poslije svog prvog putovanja stao je sve više proučavati rusku prošlost u vezi s ostalim slovenskim historijama. Prvi njegov znameniti rad iz srpske historije je veliko djelo: Rosija i Serbija. Istoričeski očerk pokroviteljstva Serbiji s 1806 po 1856 god. I.—II. (1869). Preveli su ga na srpski Vasiljević, Žujović, Marjanović i Srećković, sa natpisom: Srbija i Rusija od Kočine Krajine do Svetoandrejevske Skupštine (1870). Znamenitu ocjenu ovog djela, sa množinom novih izvora, objavio je Baltazar Bogišić: Razbor sočinenija N. A. Popova (1872). Nastavak ove knjige P. je: Serbija poslje Parižskoga mira (1871), koja je i srpski izašla: Srbija posle Pariskog Mira. Knjiga prva Svetoandrejevska skupština 1858—1859 (1872). Kao odgovor na ocjenu napisao je P.: Odgovor Đorđu D. Ceniću na njegovu kritiku knjige: Srbija posle Pariskog Mira (1872). Za njom ide studija P.: Vgoričnoe pravlenje Miloša Obrenoviča v 1859—1860 (1881) i naposljetku: Serbija i Porta v 1861 do 1867 (1879), što je na srpski prevedeno: Srbija i Turska od 1861 do 1867 godine (1879). P. nije krio svoju političku tendenciju, da prikaže važnost ruskog političkog utjecaja na Srbiju, ali se nije ni ustručavao da oštro kritizira držanje ruske diplomacije prema Srbiji, gdje je mislio da na to ima pravo. Već po tendenciji ove su studije ipak sasvim jednostrane, a potpuno jednostrana je i upotreba izvora. P. je išao nesamostalno i za ruskim i za srpskim izvorima, osobito za memoarima, koje je katkad mehanički pregledao.

Osim ovih studija, koje sačinjavaju ipak jedno djelo, napisao je P. još dug niz rasprava, članaka, ocjena i prikaza, koji se tiču srpske prošlosti, jezika i literature. Među njima je i znameniti veliki sastav o pravoslavnim u Dalmaciji pod mletačkom, francuskom i austrijskom vlašću (1873) i članak o pravoslavnim u Bosni (1873). Pošto se P. mnogo bavio arhivalnom građom, ima od njega nekoliko znamenitih izdanja i za srpsku historiju: Perepiska baruna Stroganova s Milošem Obrenovičem (1867), Izvjestje o pohoždenii Simeona Stepanova sina Piščeviča (1885). Od njegovih ocjena znamenit je prikaz studije V. Makuševa o historicima dubrovačkim (1867) i čitava knjiga: Madjarskji istorih Vladislav Salai i istorja Vengrji odt Arpada do pragmatičeskoi sankciji (1867), gdje je P. iznio svoje shvaćanje madžarske historije. *N. Radojčić.*

POPOVAČA, selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srezu kutinskom; u zapadnom podgorju Moslavačke Gore; željeznička je stanica Moslavina-P. pruge Dugo Selo—Novska, od Kutine 15 km k sjeverozapadu. Ima 1.344 stanovnika, poglavarstvo općine (10.233 stanovnika), pučku školu, poštu, telegraf i telefon, parnu pilanu, poljoprivrednu pecaru žeste. Nedaleko je grad Moslavina. *J. M-n.*

POPOVIČ IVAN SIGISMUND VALENTIN (Popowitsch), filolog, prirodnjak, geograf i prosvjetni dobrotvor (2/2 1705, Arclin, župa Vojnik, kod Celja — 21/11 1774, Perchtoldsdorf, kod Beča). Otac P., »gospod Ivan Anton Popovič« (oko 1667—1715), službenik grofova Stratenbach, gospodara na obližnjem zamku Zalogu, bio je po svoj prilici potomak srpskog uskoka ili prebjega, ali katolik. Svoje studije počeo je P. oko 1715, a od drugog razreda gimnazije dalje (1717 do 1728) u Grazu, kod jezuita, svršio je gimnaziju, filozofiju i teologiju. Graduirati ili ordinirati nije se dao. Poslije završetka školskih studija, P. je 1728—1731 proputovao južnoaustrijske (dakle i slovenske) zemlje, Italiju, Siciliju i Maltu. 1731—1744 živio je u Austriji kao domaći učitelj u raznim plemićkim porodicama. Između ostaloga bio je 1731—1733 kod neke porodice na Ptujskom Polju u susjedstvu zamka Borel, vjerojatno kod Attemsa na zamku Dornova. Oko 1733—1734 sa istom je porodicom putovao u Beč, ali se brzo poslije toga posvadio s njom, pa je otišao svojima u Arclin. 1735 bio je P. vjerojatno ponovno u Beču kod liječnika Ivana Franje Kramera, kasnije više godina, do 1741, u Grazu, a 1741—1744 ponovno u Beču. Oko 1735 odbio je ponudu, da u Carigradu u službi bečkog dvora uči turski, a uskoro poslije toga i ponudu, da ide u zamak Borel za slovenskog učitelja grofu Franji Josipu Sauru. 1744 P. je odlučio, da primi provizorno profesorsko mjesto na novoj plemićkoj akademiji u Kremsmünster-u, gdje se brzo posvadio, te je samo do 1745 predavao historiju, a do početka 1746 francuski i talijanski jezik. U Kremsmünster-u je ostao još 1746—1747. Od 1747 do kraja 1749 bio je u Regensburgu. 1750 u Nürnbergu, 1750—1753 u Leipzigu. Od ponuda, koje je primio, prihvatio je bečki poziv za javnog učitelja njemačkog jezika i govorništva, te je predavao taj predmet 1753—1766 na univerzitetu, a 1753—1754 i na Lichtensteinsko-Savojskoj akademiji u Beču. Kada je, u novembru 1766, zbog bolesti i zbog žestokih protivnika, morao ići u penziju, preselio se u Perchtoldsdorf. Za nadgrobni spomenik sam je napravio natpis sa ćirilskim »Č« u prezimenu Popovič (Popoviч quod fuit, 1774).

P. je bio veoma talentiran mislilac, ali čudnovata priroda. Vjerojatno vlastitom inicijativom, on je već u školama učio intenzivno razne neškolske jezike, a istovremeno je rano došao u opoziciju sa jezuitskim načelima, te je počeo da posvećuje naročitu pažnju predmetima, koje je austrijska jezuitska škola već gotovo sasvim bila zanemarila: prirodopisu, geografiji i onim arheološkim i lingvističkim pitanjima, koja su se mogla dovesti u vezu sa prirodoslovnim i geografskim problemima. P. odnošaji prema slovenskoj jezikoslovno-kulturnoj grupi razlikovali su se od ideologije većine tadašnjih slovenačkih inteligenata samo toliko, što je on obraćao naučnu pažnju i na slovenačka filološka pomagala, i što je kao naučnjak želio, da se uvaži i obziranje na slovenske jezike kod jezikoslovnih problema, i osobito, kod geografskih imena. Tuđi su još bili njegovoj ideologiji svi slovenačko-preporoditeljski elementi, koji su već za njegovog života postali pokretači rada predstavnika mlađe generacije Pohlina. P. izjave o narodnoj i kulturnoj pripadnosti nose još pečat konzervativne nedosljednosti. P. je često naglašivao svoje slovenačko podrijetlo, ljepotu i važnost slovenačkog jezika, ali je u isti mah u njegovoj ideologiji bilo mjesta shvaćanju, da on ima dužnosti kao Nijemac, da je njegov zavičaj krajnji južni predjel »njemačke zemlje«. Pisao je samo na njemačkom i na latinskom jeziku.

Na skupljanje radi naučno-publicističkih ciljeva rano je počeo da misli, te je imao, prilikom formalnog završetka školovanja, već veliki herbarij i bogatu zbirku historijsko-antikvarnih ekscerpata iz grčkih i latinskih pisaca. Oko 1740 imao je P. namjeru, da piše njemačku gramatiku za Štajerce i Austrijance. U to

doba imao je P. po svoj prilici sakupljen i priličan dio slovenačkog jezičnog blaga. Ali je sam izdao samo manji dio svojih studija: Erstes Probestück vermischter Untersuchungen (Wöchentliche gelehrte Nachrichten 1749, jedan dio i separatno), Untersuchungen vom Meere (1750, neki su dijelovi izašli i separatno), De inveterato corrupti stili germanici malo (1754), Die notwendigsten Anfangsgründe der deutschen Sprachkunst zum Gebrauche in den österreichischen Schulen (1754), Entwurf einer Abhandlung von deutschen Briefen (1760), Entwurf einer Abhandlung über den Mergel (1770 među spisima društva Kurpfälzische physik.-ökonom. Gesellschaft). Rukopisi su postali, po njegovom testamentu od 29/10 1774, svojina Terezijanske akademije. Kasnije su došli djelomično u svojinu Narodne biblioteke u Beču; djelomično u svojinu Marka Pohline, a djelomično su se izgubili. Važniji su ovi: Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland (izdao 1778 u Beču bivši jezuit Ign. Letmiller).Wörterbuch der österreichischen Mundart (danas u Narodnoj Biblioteci u Beču), Specimen vocabularri Vindocarniolici (danas u Državnoj Studijskoj Biblioteci u Ljubljani, manuskript 423). In grammaticam Vindicam edendam id est Vinidorum seu Vindorum australium cogitata et praeparata (izgubljeno u Vodnikovoj ostavštini), ekscerpti iz Bohoričeve gramatike (izgubljeno u Pohlinovoj ostavštini), Crisis über die Kraynerische Grammatik des P. Marcus August. Discalceatus (isto tako).

U P. dali su Slovenci državi za ono doba najvećeg njezinog naučnjaka, koji je bio u mnogom pogledu ispred svoga doba, i ako je mogao samo djelomično doći do izražaja. Njegov antikvarni, botaničko-mikološki i geografski rad ne čini epohu, i ako mu je promatranje razvitka, osobito kod gljiva, dalo pravo na razne prigovore protiv Linè-ovog sistema. Krivica leži u njegovoj poluhistorijskoj metodi, koja često puta pokazuje nedisciplin iranost i nedostatak potrebne koncentracije. Važan položaj zauzima P. kao lingvist, zbog težnje, da savjesno upotrijebi ranije rezultate, zbog razumijevanja organskog historijskog razvoja u vezi sa obaziranjem na postojeće stanje, otklanjanja nepotrebnih i samovoljnih neologizama i zastarjelih osobitosti iz živog literarnog jezika, i uha za prije neprimijećene glasovne razlike. U etimologiji je P. više puta uspio, ali to ipak ne znači korak naprijed, pošto njegovo etimologiziranje bazira samo na nagađanju. Nijemcima je P. osnivač gramatičke i više pouke njihovog jezika u Beču, teoretičar, koji je s radom o njemačkoj deklinaciji i t. d. postao mjerodavan, prvi sistematski skupljač austrijsko-njemačkog idiotikona, istraživač materijala za jezikoslovnu geografiju visoko-njemačkog govornog jezika, koji je tek poslije više od sto godina dobio nasljednika. P. je bio po vremenu prvi odlučni borac za uzimanje u obzir općeg (saksonskog) visokonjemačkog literarnog jezika u Austriji, ali istovremeno je, bez obzira na protivljenje Gottscheid-a i njegovih bečkih pristalica, odlučno tražio, da se u njemačkom literarnom jeziku uzme u obzir i austrijski dijalekt, osobito njegovo jezično blago.

Na sličnim zdravim principima bazira njegov sačuvani slovenački leksikalni materijal, a na njima je po svoj prilici bazirao i njegov izgubljeni materijal za gramatiku slovenačkog jezika. Pohlinovim filološkim pogledima morao se P. protiviti iz sličnih razloga kao i Gottscheid-ovim. Da mu je bilo dano da izda slovenačku gramatiku i rječnik, on bi na razvoj slovenistike bez sumnje mnogo utjecao. Utjecao je ipak na nju donekle preko Pohlina, koji je njegov rukopisni materijal za rječnik, pored Untersuchungen, već 1781 upotrebljavao. 1792 ga pak u Glosariju svega obuhvatio, djelomično i preko Vodnika, koji je primio od Pohlina barem njegov Specimen i njegovu slovenačku gramatiku.

Snažan odjek dobilo je kod Slovenaca kasnije P. zauzimanje za reformu latinskog i gotskog pisma, u pravcu ostvarenja evropskog standard-alfabeta. P. prijedlog za rješenje problema bio je u suštini pogriješan, pošto je, osim zanemarenja estetskog momenta, želio uvesti za neke glasove nove znakove. Ali dok Nijemcima ove ideje nije nametao i predložio im u gramatici samo neznatne ortografske novosti, za slovenačko ž i č već je 1750 upotrebljavao naročite znakove, slične ćirilskim,

kasnije i za š. Tu je začetak pravopisnih reforama, koje su u vezi sa imenima Kopitara, Vodnika i Metelka. P. je po vremenu prvi u seriji Slovenaca, koji su iz Beča utjecali na slovenački preporod. — Od ostalih Slovena P. se interesirao u prvom redu za južne susjede Slovenaca. Već 1750 imao je nešto pojma o bugarskom jeziku, ali najčistiji, najljepši i najblagoglasniji dijalekt tražio je u Bosni.

Literatura: Wurzbach, Biogr. Lexicon (XXXIII., 108—111); Žvab, Ljubljanski Zvon (1881); Macun, Književna Zgodovina Slovenskega Štajerja (27—47); Strakosch-Grassmann, Geschichte d. österreichischen Unterrichts; Jellinek, Geschichte d. neuhochdeutschen Grammatik (I., 340, II., 495); Körner, Ein vergessener österreichischer Sprachforscher (Österreich, I., 1917/18); Žigon, Hronološki pregled (14); Prestini, Nastavni Vjesnik (26, 1918); Luschin-Ebengreuth, Südsteiermark (1925); Breznik, Popovičev Specimen vocabularii vindocarniolici, ter Pohlinov Glossarium slavicum (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (VI., 1927).

F. Kidrič.

POPOVIĆ ANASTAS, trgovac (1787, Grčka — 1872, Zagreb). Osnovao je Prvu Hrvatsku Štedionicu, kojoj je stajao na čelu prvih 16 godina, kao predsjednik. Bio je predsjednik pravoslavne crkvene općine, i njegovom inicijativom sagrađena je pravoslavna crkva u Zagrebu. Trgovačko-Obrtnička Komora u Zagrebu izabrala je P. za svog prvog predsjednika (1852), koju je funkciju vršio do 15/12 1866. *S. D.*

POPOVIĆ ATANASIJE, prota i dobrotvor (11/9 1802, Karlovci, Srijem 15/12 1879, Karlovci). Gimnaziju i bogosloviju svršio je u Karlovcima, zatim je, po želji mitropolita Stratimirovića, bio učitelj u Kulpinu, mitropolitovom rodnom mjestu. Kao đakon proveo je neko vrijeme u selu Krušedolu, i tu je naučio crkveno pojanje od čuvenog arhimandrita krušedolskog Dimitrija Krstića. Kasnije je postao paroh i okružni prota karlovački. P. je bio glavni pomagač Korneliju Stankoviću, da karlovačko crkveno pojanje stavi u note. Sav svoj imetak P. je oporučno ostavio karlovačkoj gimnaziji. *R. G.*

POPOVIĆ ATANASIJE, profesor (11/7 1866, Jovančevići, moravički srez). Gimnaziju je svršio u Užicama, a bogosloviju u Beogradu (1885). Po svršenim naukama dobrovoljno se prijavio u vojsku, te se borio u srpsko-bugarskom ratu. 1886 bio je učitelj, a iste godine poslan je u Moskvu (1886—1890), gdje je svršio duhovnu akademiju; zatim je slušao predavanja na teološkom fakultetu univerziteta u Tübingenu. 1892—1897 bio je predavač na bogosloviji. 1901 postavljen je za profesora bogoslovije, a od 1906 služi kao profesor na trećoj muškoj gimnaziji u Beogradu. — Napisao je: Izvori crkvenog prava, Ključ za lako iznalaženje stepena srodstva, Telesno vežbanje i njegov uticaj na telo i duh čovekov, Pravoslavlje i njegov značaj za Srbe i Slovene, Oslobodilačko ratovanje Srbije. Osim toga napisao je znatan broj spisa iz bogoslovlja i gimnastike. Izdavao je list Bratimstvo, i bio je urednik Glasnika Srpske Pravoslavne Patrijaršije. P. ima osobitih zasluga za moralni i tjelesni odgoj srpske omladine prije oslobođenja. *D. P.*

POPOVIĆ ATANASIJE, slikar (23/1 1885, Trebinje). Svršio je osnovnu i trgovačku školu. Radio je neko vrijeme u trgovini svoga oca, a potom tri godine kao pomoćnik crkvenog slikara Marka Gregovića, pri izradi ikonostasa u Trebinju i u Tuzli. P. slika pejsaž, mrtvu prirodu i portret. Izlagao je dosad na izložbama u Sarajevu, Beogradu i Dubrovniku. Živi u Dubrovniku. *V. P.*

POPOVIĆ AVERKIJE. V. Popović Jeftimije.

POPOVIĆ BOGDAN, estetičar, književni i umjetnički kritičar, profesor uporedne književnosti na beogradskom univerzitetu (20/12 1863, Beograd). Školovao se u Beogradu, gdje je svršio 1881 gimnaziju, a 1885 filozofski odio velike škole. Do 1887 bio je u njoj pripravnik za opću historiju književnosti, kada je, kao državni pitomac, otišao u Pariz, gdje je 1892 položio lisans iz književnosti na Sorbonni. 1893 izabran je za profesora opće historije književnosti u velikoj školi. 1905 postavljen je za redovnog profesora univerziteta za uporednu književnost. Dotle je, uz opću historiju i historiju knjiže-

*

vnosti, predavao i francuski jezik i teoriju književnosti.

Svoj književni rad počeo je P., uglavnom, člankom o Savremenom romanu, povodom Spielhagen-ovih Problematičnih naravi (Otadžbina, 1887), zatim o Beaumarchais-u (Otadžbina, 1889, prerađen i završen štampan je kao 188 knjiga Srpske Književne Zadruge od 1925). Dobar dio svojih članaka i eseja sabrao je P. u dvije knjige Ogleda (1914 i 1927). 1911 P. je, u izdanju Matice Hrvatske, sastavio Antologiju novije srpske lirike, s karakterističnim programatičnim uvodom. P. je Antologija izdana dosad pet puta i ćirilicom, i postala je priručna knjiga đacima. Neki P. ogledi izlazili su i posebno, preštampavani iz raznih časopisa. P. je u ranijim godinama i prevodio. Osim Pripitomljene zloće od Shakespeare-a i Uobraženog bolesnika od Molière-a, preveo je dosta pjesama i književnih sastava s engleskog, francuskog i njemačkog jezika, ili za upotrebu pri svojim predavanjima ili za Srpski Književni Glasnik. P. predavanja o teoriji književnosti sredila su i izdala 1910 dvojica njegovih učenika. P. je priredio drugo izdanje francusko-srpskog rječnika od Nastasa Petrovića. Zatim u časopisima, naročito u Srpskom Književnom Glasniku pisao je o važnijim umjetničkim pojavama, na pr. o Jugoslovenskoj izložbi (1904), o Meštroviću i t. d., o slikarstvu, kiparstvu i o muzici. P. je osnivač i prvi urednik (1901—1904) Srpskog Književnog Glasnika. P. je napisao više članaka u stranim časopisima, uvodnih riječi u pojedine publikacije na tuđim jezicima o Srbima. Ali P. je više utjecao za posljednjih tridesetpet-četrdeset godina na književni i umjetnički život u Srba, no što bi se to moglo zaključiti samo po broju njegovih spisa. Taj presudni utjecaj može se pripisati dobrim dijelom P. borbenoj i sugestivnoj ličnosti, koja je, s univerzitetske katedre, pomoću bezbrojnih javnih predavanja, i u ličnom saobraćaju, naročito u svojstvu člana svih znatnijih ocjenjivačkih sudova, umjela svakad da svojim racionalističkim estetskim načelima dade primamljivu draž i snagu aksiomskog i prisnog vjerovanja. — P. je protagonist francuskog duha u srpskoj književnosti, koji je postavio za mjerilo književnih djela njihovu uglavnom formalnu umjetničku vrijednost i izradu. P. je s takvim shvaćanjem upravo reformatorski djelovao na srpsku književnost, ušavši u nju baš u času, kada je epigonstvo romantizma i njemačko-klasičarskog estetizma prijetilo krajnom aljkavošću (površnošću) oblika i izraza. *V. Petrović.*

POPOVIĆ BORIVOJE, profesor (1/11 1868, Beograd — 1/7 1925, Beograd). Svršio je osnovnu školu, gimnaziju i filozofski fakultet u Beogradu. 1890 otišao je u Tübingen, radi dalnjih studija. 1893 postao je predavač u Aleksincu. Služio je kao profesor u Nišu, Vranji i Beogradu. Radio je na književnim listovima: Javoru, Stražilovu, Delu, Brankovom Kolu, Zvezdi, Kolu, Novoj Iskri, Srpskom Književnom Glasniku i dr., i na političkim organima svoje stranke. Bio je dvadeset godina član upravnog i književnog odbora Srpske Književne Zadruge. Zbog bolesti očiju nekoliko godina prije smrti napustio je rad na književnosti, u kome se odlikovao točnošću suđenja, ljepotom stila i jakošću razloga. Po svojim političkim uvjerenjima pripadao je liberalnoj stranci. Kad je ona reorganizirana kao narodna (nacionalna) stranka, P. je postao član njenog glavnog odbora. Izabran je za narodnog poslanika prvi put 10/7 1905, a potom i 18/5 1908 i 1/4 1912. Bio je predsjednik poslaničkog kluba narodne stranke dugi niz godina. Kad je organizirana demokratska stranka, i P. je bio među onima, koji su joj pristupili, ali nije jače sudjelovao u njenom radu. *J. P.*

POPOVIĆ BRANKO, slikar, profesor beogradskog univerziteta (15/1 1882, Užice). Svršio je realku i arhitektonski odsjek tehničkog fakulteta u Beogradu, zatim slikarstvo i majstorsku školu akademije umjetnosti u Münchenu. Osim toga, slušao je specijalno historiju umjetnosti i arhitekturu u Münchenu i u Parizu Kao student sudjelovao je u nacionalno-političkim događajima na univerzitetu 1902—1905. P. je jedan od pokretača omladinskog jugoslovenskog pokreta i od prvih saradnika na Slovenskom Jugu. U svima ratovima služio je kao rezervni oficir. P. je počeo aktivniji rad na umjetničkoj kritici, pišući do danas od 1904, u Slo-

venskom Jugu, Srpskom Književnom Glasniku, u Štampi i u Misli. U američkom časopisu Umjetnost i Arheologija objavio je 1924 članak o jugoslovenskoj umjetnosti. Kao arhitekt izradio je P. nekoliko sitnijih projekata, a inače djeluje, kao pedagog, teorijski. U slikarstvu je i figuralist i pejsažist. Dosad je izlagao: u München 1909, gdje je odlikovan medaljom, 1910 i 1911 u Parizu, na međunarodnoj izložbi i u Jesenjem Salonu, 1912 na 3 jugoslovenskoj izložbi, 1919 na jugoslovenskoj izložbi u Parizu, 1920 na izložbi Grupe Umjetnika i 1924 u Salonu Manes u Pragu. P. radova ima otkupljenih i u stranim javnim i privatnim zbirkama. P. je radio i na ilustraciji narodnih pjesama i na dekorativnoj umjetnosti.
V. Petrović.

POPOVIĆ CVETKO, profesor učiteljske škole i nacionalni radnik (17/3 1896, Prijedor, Bosna). Osnovnu školu i nižu realku svršio je u Banjoj Luci. Pokret Mlade Bosne zatekao ga je kao đaka sarajevske učiteljske škole, kada je ušao u društvo Principa, Čabrinovića, Danila Ilića, Čubrilovića, Grabeža i drugih mladih nacionalista iz redova Mlade Bosne. Bio je jedan od šestorice atentatora, koji su se zavjerili da na Vidovdan 1914 u Sarajevu ubiju austro-ugarskog prijestolonasljednika. U zakazani čas P. je bio na određenom mu mjestu, i pošao je da se spasava tek kada je Princip iz svoga revolvera oborio Franju Ferdinanda i njegovu ženu. P. je uspio da pobjegne iz Sarajeva i stigao je do Zemuna, gdje mu se otac, kao penzionirani učitelj, bio nastanio, ali nije imao vremena da prebjegne u Beograd. Uhapšen je u Zemunu 5/7 1914. P. je odmah odveden u Sarajevo, gdje mu je suđeno zajedno sa ostalim atentatorima. Pošto je bio maloljetan, nije mogao biti osuđen na smrt. Osuđen je samo na deset godina robije, koju je izdržavao u Zenici i u Möllersdorfu, kod Beča. Na slobodu je pušten 4/11 1918 u Zenici, po naredbi sarajevskog narodnog vijeća. U aprilu 1919 dovršio je učiteljsku školu u Derventi, a u oktobru te godine položio je ispit zrelosti na realci u Sarajevu. Kao redovan učenik filozofskog fakulteta na beogradskom univerzitetu P. je u junu 1922 diplomirao, posvetivši se naročito pedagogiji. Tri godine je bio suplent gimnazije u Pirotu. U aprilu 1925 položio je profesorski ispit, poslije čega je premješten u požarevačku gimnaziju, odakle je poslije pola godine postavljen za profesora učiteljske škole u Jagodini. P. je odličan odgojitelj i pedagog.
M. Milenović.

POPOVIĆ ČEDA, humoristički pisac (1866, Smederevo — 1911, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu i Užicama, a pravni fakultet u Beogradu i u München-u. 1888 stupio je u policijsku struku, i služio je kao pisar i sreski kapetan u unutrašnjosti, najduže u Nišu. Devedesetih godina premješten je u Beograd. — P. je još kao đak u Münchenu počeo da objavljuje skice i priče; većinom satiričke i oporo humoristične. Posebno je štampao: Kratki potezi pera (1888). Skice (1889), Zabačeni, novela (1890), Šarene priče (1890), Razne priče iz života i društva (1891), Palanački jubilari (1906) i Tragikomedija života (1908). Dobar broj P. priča ostao je razbacan po časopisima. Možda su najuspjelija Ćatina pisma, koja su izlazila u Jakšićevoj Štampi. To su, uz Domanovićeve spise, najbolji srpski pamfleti, koji, i ako oštro stranački obojeni i odnoseći se na aktualitete, imaju, osim dokumentarne, i čisto književne vrijednosti.
V. P.

POPOVIĆ DAMJAN, đeneral (1/11 1857, Ivanjica, užički). Po svršetku cijele gimnazije (6 razreda) u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 20/9 1874. Kao narednik-pitomac upućen je u rat 1876. Poslije rata vraćen je u vojnu akademiju, na produženje kursa. U ratu je unaprijeđen za pješadijskog potporučnika (5/11 1876), a preveden je u inžinjeriju kao potporučnik 1/8 1880. Za kapetana je unaprijeđen 1/1 1891, za pukovnika 6/4 1901. Stavljen je u penziju (po molbi) 16/5 1906, reaktiviran je 14/1 1913, za đenerala je unaprijeđen 1/11 1913, penzioniran je 12/4 1914, reaktiviran 12/7 1914, ponovno penzioniran 1/2 1917.

Između ratova 1876 i 1877—1878 bio je na službi u užičkoj brigadi I. kl. i ađutant 8 kombiniranog bataljona. 5/5—8/10 1878 bio je vodnik 8 kadrovskog bataljona. 8/10 1878—1/8 1880 bio je na dovršenju kursa vojne akademije, 28/8 1880—1886 vodnik i komandir čete (1) pionirskog bataljona, 1886

u željezničkoj komandi i na beogradskoj željezničkoj stanici na praksi, pa šef željezničke stanice Kragujevac, pa šef saobraćaja na pruzi Lapovo—Kragujevac. 1887—1888 bio je, kao državni pitomac, u Rusiji (Odesi i Petrogradu). 1880—1890 bio je komandir čete u 1 inžinjerskom bataljonu, 1890—1904 komandant inžinjerskog bataljona (2 pa 1) i sudjelovao u utvrđivanju Pirota i Niša. Od 1904 bio je referent inžinjerije divizijske oblasti (dunavske), šef fortifikacijskog odsjeka i načelnik inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog, ađutant Nj. V. Kralja, komandant inžinjerije u komandi aktivne vojske, komandant pirotskih utvrđenja (18—28/5 1903). 29/5 1903 do 1904 bio je prvi ađutant divizijske oblasti (dunavske), 1913—1914 (između ratova) komandant divizijske oblasti (vardarske) i komandant trupa novih oblasti. — Bio je profesor vojne akademije 1895—1900 (poljska i stalna fortifikacija i fortifikacijsko crtanje).

U ratu 1876 bio je, kao narednik pitomac i kao oficir, vršilac dužnosti ordonans-oficira užičke brigade I. klase. U ratu 1877/78 bio je vršilac dužnosti moravičkog bataljona, pa komandir čete (1) kombiniranog ariljskog bataljona i ađutant 8 bataljona stajaće vojske. 18/12 1877—1/4 1878 bio je ordonans-oficir u štabu javorskog kora, 1/4—26/10 1878 vodnik u pješadiji (9 i 2 bataljona stajaće vojske) i ađutant užičke brigade narodne vojske. U ratu 1885 bio je komandir pionirske čete moravske divizije. U ratu 1912/13 bio je komandant primorskih trupa. U ratu 1913 (sa Bugarima) bio je komandant pirotskih utvrda. Za vrijeme arnautske pobune bio je komandant trupa novih oblasti. U ratu 1914—1918 bio je komandant trupa novih oblasti do 8/10 1916, kada je stavljen na raspolaganje vrhovnoj komandi.

Napisao je: Minski radovi u gradskoj i poljskoj vojni, Poljska fortifikacija. *V. Belić.*

POPOVIĆ DIMITRIJE, slikar (druga polovina 18 vijeka). Rodom je bio iz Velikog Bečkereka. Po svemu sudeći mora da je učio u bečkoj slikarskoj akademiji. Po dosad nađenim podacima o njemu, P. je više radio za katoličke crkve no za pravoslavne, i čini se, da je Hrvatska, odnosno Slavonija, bila glavno polje njegove djelatnosti. J. Vujić u Senti ima jednu Sv. Bogorodicu iz 1775, potpuno u zapadnjačkom shvaćanju. U manastiru Gomirju čuvala se P. kopija Bezdinske Bogorodice iz 1767. Isto takvu Bogorodicu Bezdinsku, t. j. Vinčansku, izradio je P. za Veliku Gradišku 1775, a iste godine i jednu crkvenu zastavu u Bečkereku. Međutim, prije je (1772) naslikao ikonostas crkve u Orlovatu, a 1774 u Srpskom Itebeju. 1761 pomagao je P. Bačeviću pri izradi zemunske nikolajevske crkve, 1779 svršio je ikonostas u Srpskom Pardanju, a 1771 u Čakovu. Kaže se, da je u Slavoniji radio mnogo za katoličke crkve. P. je bio dobar slikar, barokni komponist i kolorist.

L i t e r a t u r a: Kukuljević-Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih (1858). *V. P.*

POPOVIĆ DIMITRIJE, sveštenik i crkveni pisac (1814, Vukovar — 25/4 1882, Sombor). Gimnaziju i bogosloviju svršio je u Karlovcima. 1836 do 1848 bio je učitelj i đakon (od 1839) u Segedinu. 1848 rukopoložen je za presvitera. Patrijarh Rajačić priznao ga je kao takovog tek 1851, jer ga je Platon Atanacković za vrijeme narodnog ustanka nenadležno rukopoložio. 1862 postao je profesor učiteljske škole u Somboru. 1870 postao je somborski paroh. Dugo godina bio je P. jedan od rijetkih srpskih sveštenika, koji su javno pristajali uz Vuka, pisali novim pravopisom i čistim narodnim jezikom. Od njegovih radova štampani su: 1843 (prijevod) Osvald ili zlatotvorno selo (drugo izdanje 1870); 1862 Segedinski kalendar. P. Mala Katavasija, Veliki Zbornik (1878) i Velika Katavasija (1880) doživjeli su po nekoliko izdanja. Bio je jedan od najboljih poznavalaca crkvenih pravila i vješt pojac.

R. G.

POPOVIĆ DIMITRIJE, državni savjetnik (21/1 1866, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i historijsko-filozofski odsjek velike škole svršio je u Beogradu, a poslije toga je studirao neko vrijeme na univerzitetu u Beču. U ministarstvo inostranih djela stupio je 1889, te je služio kao sekretar u poslanstvima u Parizu, Beču, Petrogradu, Sofiji, Carigradu i u kon-

zulatima u Pešti i Trstu. Bio je načelnik ministarstva inostranih djela (1904—1907) i poslanik u Petrogradu (1907—1914). 1922 izabran je za člana državnog savjeta. U posljednje vrijeme objavio je u Srpskom Književnom Glasniku nekoliko zanimljivih i važnih članaka iz diplomatskih odnosa bliže prošlosti, naročito Rusije i Bugarske. *D. P.*

POPOVIĆ DOBRIVOJE DR., liječnik (16/9 1875, Aleksandrovac). Gimnaziju je svršio u Kruševcu, a medicinu u Beču 1900. 1901—1910 bio je sreski liječnik, 1910—1919 samoupravni higijeničar kragujevačkog okruga, 1920 načelnik u ministarstvu socijalne politike, 1920—1923 načelnik u ministarstvu zdravlja za zdravstvenu službu, 1924 pomoćnik ministra, 1925 narodni poslanik. Pokrenuo je i izdaje, sa Dr. H. Joksimovićem, list Čuvar Zdravlja (od 1921). Pisao je veliki broj članaka o čuvanju zdravlja u mnogim listovima. Znatniji su mu radovi: Kalendar Zdravljak (izlazi svake godine od 1907, zajedno sa Dr. J. Danićem), Zarazne bolesti (1909, 1911 i 1922), Prva pomoć (1914), Higijenski život (1921), Higijena za đake (I. i II. dio, 1921 i 1922), Nauka o zdravlju (za poljoprivredne škole, 1921), Domaći lekar, slike o zdravom i bolesnom tijelu (1926). *V. S.*

POPOVIĆ DRAGOLJUB, artilerijski brigadni đeneral (30/4 1870, Valjevo). Po svršetku gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 15/9 1889. Za artilerijskog potporučnika unaprijeđen je 15/9 1892, za kapetana 1/4 1901, za pukovnika 1/10 1915, za artilerijskog brigadnog đenerala 21/10 1923. — Do 1898 bio je vodnik u poljskoj artileriji, do 1903 komandir poljske baterije, do 1906 komandir konjičke baterije, do 1912 komandant diviziona u poljskoj artileriji, 1913 do 1914 pomoćnik komandanta poljskog artilerijskog puka, 1918—1919 referent artilerije divizijske oblasti (šumadijske). U 1919 bio je komandant ljubljanske okružne komande, 10/5—23/5 1919 komandant istočnog koruškog odreda, 24/5—17/6 1919 komandant artilerije istočnog koruškog odreda, 1919—1921 komandant 1 artilerijske podoficirske škole, 20/11 do 6/12 1921 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (kosovske), 15/12 1921 do 1/5 1922 bio je na službi u upravi vojno-tehničkog zavoda, 2/5 1922 do 30/9 1922 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (bitoljske), 30/9 1922 do 7/10 1924 komandant artilerijske brigade (šumadijske), 7/10 1924—9/4 1925 na službi u štabu divizijske oblasti (šumadijske), od 9/4 1925 je načelnik artilerijskog odjeljenja armijske oblasti (5). — U ratu 1912—1913 bio je komandant diviziona poljske artilerije (timočke). U ratu 1914—1918 bio je komandant artilerijskog diviziona (šumadijske II. i moravske II.) i puka (šumadijskog). *V. Belić.*

POPOVIĆ DRAGOSLAV DR., brigadni sanitetski đeneral, šef odsjeka u sanitetskoj inspekciji ministarstva vojnog i mornarice (16/7 1879, Zaječar). Gimnaziju je učio u Požarevcu i Pirotu, a medicinu u Petrogradu. Bio je neko vrijeme trupni liječnik, pa se specijalizirao u kirurgiji u Petrogradu. U ratovima bio je trupni liječnik, referent saniteta dunavske divizije I. poziva i jugoslovenske divizije u Dobrudži. Poslije rata bio je referent saniteta u potiskoj divizijskoj oblasti, odakle je došao na sadanji položaj. — Osim pjesama, članaka i literarnih rasprava, napisao je više stručnih radova, od kojih su najznatniji: Najnovije metode dezinfekcije operaciskog polja i ruku (doktorska teza), Eksperimentalna anurija, Kolera, Bubrežni kamen, Hedonalova narkoza, Tumori bubrega. *V. S.*

POPOVIĆ DUŠAN (24/12 1884, Dragovo, srez levački, okrug moravski — 28/10 1919, London). Od 1903 bio je saradnik Radničkih Novina, a kasnije i glavni urednik. Radio je na časopisu Borbi, koju je on i pokrenuo sa Dimitrijem Tucovićem. Za vrijeme rata radio je na njemačkim, francuskim i engleskim listovima. Posebno je štampao dvije rasprave: Akcija i taktika (1910), Za slobodu štampe (1911). Za vrijeme rata izašla je njegova brošura: Apel civilizovanim narodima, u kojoj je točno i snažno opisan rad okupacionih vlasti Austro-Ugarske i Bugarske na teritoriju Srbije za vrijeme dok P. nije otišao na konferenciju u Stockholm. Prevodio je djela Marxa, Bebela, Kautzkog, Jules Geda i drugih socijalističkih pisaca. Među svima socijalističkim novinarima za posljednja četvrt vijeka, P. je imao najviše duha, bio

najbolji stilist, i uspijevao je da načini prijatnim za čitanje i najteže probleme, o kojima je pisao. *J. P.*

POPOVIĆ DUŠAN DR., historik (28/3 1894, Surduk, Srijem). Svršio je gimnaziju u Srijemskim Karlovcima, a univerzitetske nauke je slušao u Zagrebu i Beču. Profesorski ispit i doktorat položio je u Zagrebu. Počeo je služiti na trgovačkoj akademiji u Novom Sadu 1919. Radi socioloških studija boravio je 1920—1921 u Bruxelles-u, Londonu i Parizu. Zatim je bio asistent u historijskom seminaru na univerzitetu u Beogradu (1921 do 1926), pa je izabran za docenta istog univerziteta za srpsku historiju na sociološkoj osnovi. — P. uvodi statističku i sociološku metodu u svoja historijska proučavanja, koja se najviše tiču prošlosti Vojvodine. Glavniji su mu radovi: Vojvodina, prilozi proučavanju naše zemlje i našega naroda. Opći dio, I. Bačka (Srpska Kraljevska Akademija, posebno izdanje, 53, 1925). Problemi Vojvodine, I. (1925), Svetozar Miletić (Bratstvo, 1926), Prilozi pitanju postanka našega naroda (Srpski Književni Glasnik, 1926), Srbi i Turci; prilog ekonomskoj historiji Srbije i Vojvodine. *N. R.*

POPOVIĆ ĐORĐE, kraljev bibliotekar, kustos narodne biblioteke u penziji (20/10 1832, Bukovci, Srijem — 25/3 1914, Beograd). Svršio je gimnaziju u Terezianumu, a pravni fakultet u Beču. Sudjelovao je u političkoj borbi u Vojvodini kao konzervativac. Uređivao je Sedmicu (1858), Danicu (1860—1871) i Srpski Dnevnik sa Jovanom Đorđevićem (1859—1861). Radio je na Vardaru i Pančevcu. Uređivao je Narodnu Biblioteku Braće Jovanovića. Napisao je: Nemačko-srpski i Srpsko-nemački rečnik, Turske i druge istočnjačke reči u našem jeziku (1884), Istorija srpskog naroda (1892), Slike iz srpske prošlosti, Istorija Crne Gore (1896), Dva Petrovića Njegoša (1896), Knez Miloš Veliki (1899), Bački Bunjevci i Šokci (1907), Novosadska srpska gimnazija (1909). Preveo je više zabavnih djela iz stranih književnosti: Cervantesovog Don Quichota, Gogoljeve pripovijetke, Hugoove Rabotnike na moru, Ljermontovljevog Junaka našeg doba, Labulejeva Abdalaha i dr. *J. P.*

POPOVIĆ ĐORĐE, sveštenik i crkveni pisac (oko 1770, Riđica, Bačka — 1833, Senta). Ne zna se gdje je svršio škole, ali je odlično znao latinski, i na tom je jeziku držao svečane govore državnim dostojanstvenicima. P. je bio paroh u Senti. Dopisivao se sa Dositejom Obradovićem. 1807 štampao je jedan pozdrav mitropolitu Stratimiroviću, a 1815 Put u Raj, sa moralnim poukama iz svetih otaca i starih filozofa. *R. G.*

POPOVIĆ ĐURA, član glavnog sekretarijata Lige Naroda (21/2 1892, Beograd). Pravne nauke svršio je u Lausanne. Od 1921 radi u sekretarijatu Lige. Sarađivao je u Letopisu Matice Srpske, Novoj Evropi, i nekim stranim listovima. *D. P.*

POPOVIĆ ĐURO, glavni nadzornik crnogorskih osnovnih škola (6/3 1845, Cetinje — 11/11 1902, Cetinje). Svršio je osnovnu školu na Cetinju, a semenarij u Petrogradu. Punih 20 godina bio je učitelj osnovnih škola, a od 1884 do smrti glavni nadzornik osnovnih škola u Crnoj Gori. Sa J. Rogaovićem napisao je Bukvar, a sa A. Jovićevićem čitanke, računice i još neke udžbenike za crnogorske osnovne škole. Kada je u Crnoj Gori osnovana školska komisija za izradu udžbenika, P. je bio njen predsjednik. *M. M.*

POPOVIĆ GAVRILO, šabački episkop i propovjednik (11/10 1811, Baja, Ugarska — 7/2 1871, Beograd). Filozofiju je svršio u Segedinu i Đuru, pravo u Pešti, a bogosloviju u Karlovcima. 1834 primio je monaštvo i stupio je u kancelariju beogradskog mitropolita Petra Jovanovića. 1836, kada je otvorena bogoslovija u Beogradu, postao je tu profesor, a potom i rektor. 1839 postao je učitelj vjere u novom liceju u Kragujevcu. Na tom mjestu ostao je do 1844, kada je licej premješten u Beograd. 1842 postao je član Društva Srpske Slovesnosti, 1845 član odbora prosveštenija i školske komisije. 12/5 1844 unaprijeđen je za arhimandrita, a 13/11 1860 za šabačkog episkopa. 27/10 1866 penzioniran je i živio je u manastirima Ravanici i Bukovu kod Negotina. — Napisao je oko 20 književnih radova vjerskog, odgojnog i historičkog sadržaja. Štampao je svoje radove u Glasniku, Letopisu, u Srpskim Novinama i dr. Bio je odličan nastavnik

i predavač. Odgojio je mnoge oduševljene sveštenike. Sam je često govorio u crkvi i određivao kao episkop sveštenike da redom propovijedaju. Dvije knjige njegovih Duhovnih Beseda izdala je zadužbina Ilije Kolarca (1895, 1911). *R. G.*

POPOVIĆ GAVRILO, užički prota i narodni dobrotvor (14/1 1823, Pogled, kod Arilja — 4/2 1881, Užice). Osnovnu školu svršio je u Žiravama (Godovik), gimnaziju u Čačku, a bogosloviju u Beogradu. Učitelj je bio u Mijokovcima (do 1842) i Arilju. Primio je sveštenstvo 1853, a 1855 postao je prota. 1860 postavljen je za sudiju velikog duhovnog suda. Bio je poslanik u nekoliko skupština, pa i na Sv. Andrejskoj (1858). — Kao sveštenik i okružni prota brinuo se mnogo za narodno prosvjećivanje, pa je ostavio zadužbinu od 240.000 Din za pomaganje i školovanje podmatka iz užičkog okruga.

L i t e r a t u r a: Spomen Gavrilu Đ. Popoviću (1900). *R. G.*

POPOVIĆ GEORGIJE, slikar. V. Popović Jeftimije.

POPOVIĆ JEFTIMIJE, slikar (1794, Veliki Bečkerek — poslije 1858, Veliki Bečkerek). P. je bio najistaknutiji član jedne slikarske porodice. Otac mu je bio slikar-zograf Averkije, koji je došao u Veliki Bečkerek iz Srbije, iz Topole ili Jasenice, a bio je stric Vojvodi Moleru. I P. stariji brat, Georgije, bio je slikar. P. je svršio bečku akademiju. On je naslikao ikonostas u Vranjevu i Nadalju, koji je 1848 stradao, i veliki broj portreta, od kojih ima nekoliko u patrijarhovu dvoru u Srijemskim Karlovcima (na pr. arhimandrita Gerasima Zelića iz 1822), po episkopskim rezidencijama i privatnim kućama u Banatu. J. Vujić ima u svojoj zbirci i jednu zadnju večeru, portret slikareve kćeri, jedno Raspeće, portret mlade djevojke iz 1825, jednog građanina, Vranjevačkog Birova i kopiju Magdalene pokajnice. Bit će da je i ikonostas grgeteške crkve (u selu) od njega. U Srijemskim Karlovcima je P. naročito mnogo radio za mitropolita Stankovića. — P. je bio najtipičniji t. zv. bidermajerski slikar kod Srba. Bio je malo drven, bez umjetničke hrabrosti i mašte, ali sa jakim osjećanjem stila. *V. P.*

POPOVIĆ JOVAN, slikar (1820, Opavo, Banat — 28/9 1864, Pančevo). P. je 1841 otišao u bečku akademiju umjetnosti, koju je svršio 1845. Već 1843 sudjelovao je na akademskoj izložbi u Beču. Živio je neko vrijeme u Pešti, a prelazio je i u Beograd da radi. Posljednji dio života proveo je u Vršcu i u Pančevu. P. je radio na crkvenoj ikonografiji. Njegov je rad ikonostas velike crkve u Dolovu. P. ikona ima i u Vršcu, Pančevu i Novom Sadu, i u zbirci J. Vujića. Njegove se ikone ničim ne odvajaju od prosječnih tadašnjih radova te vrste. Mnogo su mu bolji portreti, kojih ima dosta, naročito u Pančevu, u crkvenoj općini (Vojvoda Knićanin, Dr. Konstantin Pejičić, u porodici Hadijevih i t. d.). U zbirci J. Vujića (autoportret) i po manastirima (arhimandrit Dionisije Čupić u Grgetegu) i t. d. Pošto se zna, da je P. portretirao Karađorđevu ženu, Jelenu, bit će da su njeni portreti u Narodnom Muzeju od P. P. je ostavio veliki broj dobro očuvanih i savršenih kopija, na žalost, obično po originalima njegovih profesora i tadašnjih čuvenih bečkih slikara. U Tekelijevom zavodu u Pešti postoji jedini portret starog Tekelije od P. J. Vujić čuva jedan portret tobože od P. Ako bi se i utvrdilo, da je to portret Brankov, ne će se moći pripisati P. kičici.

L i t e r a t u r a: Kukuljević-Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih; Srpski Narodni List, 1843, Danica, 1864, 45; Bršljan, 1886; Srpski Dnevnik, 1852, 28; Brankovo Kolo, 1889, 5; Autobiografija Dr. Jov. Subotića; Letopis, 79; J. Subotić, Diploma kneza Lazara Ravanici 1381, u Vrdniku. *V. Petrović.*

POPOVIĆ JOVAN STERIJA, pjesnik, dramski pisac. V. Sterija.

POPOVIĆ-KOMORAŠ KONSTANTIN, glumac i upravnik diletantskog kazališta (1795, Novi Sad — 16/11 1871, Novi Sad). Svršio je gimnaziju u Osijeku, filozofiju i pravo u Beču (Terezijansku akademiju), Pešti i Požunu. Još 1828 bio je direktor kazališta u Novom Sadu. Tada je bio prikazan komad Robovi u Italiji. Pošto se družina odmah razišla, ponovno se sastala tek 1837, pod imenom Leteće diletantsko društvo, pod upravom M. Brežovskog, u kome je P. aktivno sudjelovao. 1844 P. je opet priredi-

vao diletantske predstave u Novom Sadu. Njegova tadašnja družina bila je sastavljena većinom od članova njegove porodice. *R. O.*

POPOVIĆ LAZA, glumac i upravnik putničkog kazališta (— 24/7 1892, Beograd). Prvi put je stupio na pozornicu 1860. Kasnije je bio upravnik putničkog kazališta, s kojim je obišao razne krajeve. 1862 borio se na beogradskim barikadama protiv Turaka za vrijeme bombardiranja Beograda. 1876 bio je dobrovoljac. 1882 napustio je kazalište. Glavne su mu uloge bile: Gerik (Doktor Roben), Grga (Graničari), Hajduk Veljko, Miloš Obrenović, Ferdinand (Spletka i ljubav), Đurađ Branković. *R. O.*

POPOVIĆ LAZAR, direktor gimnazije na Cetinju (18/2 1873, Grahovo, Crna Gora). Osnovnu školu i gimnaziju učio je na Cetinju, pa je, poslije bogoslovsko-učiteljske škole na Cetinju, svršio duhovnu akademiju u Kijevu, u Rusiji. Prije Svjetskog Rata bio je profesor svih srednjih muških i ženskih zavoda na Cetinju, upravitelj crnogorske državne štamparije, član, a zatim predsjednik glavnog prosvjetnog savjeta, školski nadzornik za zapadnu polovinu Crne Gore, vršilac dužnosti direktora bogoslovsko-učiteljske škole na Cetinju, direktor gimnazije u Plevljima. Poslije rata i ujedinjenja P. je postao direktor državne velike gimnazije na Cetinju. *M. M.*

POPOVIĆ LUKA, crkveni pisac i pjesnik (18/3 1854, Titel — 29/9 1909, Pančevo). Osnovnu školu svršio je u Titelu, gimnaziju u Novom Sadu, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima. 1879 izabran je za paroha u Pančevu. Na tom položaju ostao je do smrti. — P. je bio dobar propovjednik u nacionalno - religijskom duhu. Mnoge njegove propovijedi, razni članci i rasprave štampani su u Hrišćanskom Vesniku i drugim bogoslovskim časopisima. Osim toga, štampao je P. posebno: Istoriju vladičanstva vršačkog (1891), Jovan Damaskim (1896), Priče za dobru decu (1890) i Basne u slici i reči (1898). Naročito se istakao velikim brojem pjesama za djecu, koje su najvećim dijelom štampane u Spomeniku. Pisao je i druge pjesme, rodoljubive i pobožne, iz nacionalne i biblijske historije. One su štampane u Javoru, Stražilovu, Brankovu Kolu i kalendaru Srbobranu. *R. G.*

POPOVIĆ MATIJA, prota, narodni poslanik (1877, Šekovići, vlasenički srez). Svršio je osnovnu školu u Vlasenici, nižu gimnaziju u Sarajevu, a bogosloviju u Reljevu. Od 1910 bio je poslanik na bosanskom saboru. Za vrijeme Svjetskog Rata osuđen je u veleizdajničkom procesu u Banjoj Luci na smrt kao organizator Narodne Obrane i radi veza sa pograničnim lozničkim kapetanom Kostom Todorovićem. Pomilovan na vječitu robiju, proveo je u zatvoru do 1/11 1918. Po oslobođenju ušao je u Privremeno narodno predstavništvo, a od 1920 stalno je narodni poslanik. Svoje uspomene iz zatvora objavio je u knjizi Iz tamnice (1926). *V. Ć.*

POPOVIĆ MIHAILO, državni savjetnik (14/7 1856, Jagodina — 15/10 1916, Kruševac). Učio je osnovnu školu i nižu gimnaziju u Jagodini, višu gimnaziju u Kragujevcu, a filozofski fakultet velike škole u Beogradu. Od aprila 1877 do septembra 1879 bio je učitelj u požarevačkom okrugu, a od kraja septembra 1879 predavač gimnazije u Paraćinu, G. Milanovcu i Kruševcu. Početkom 1885 postao je profesor kruševačke gimnazije, a od septembra 1893 direktor gimnazije. Početkom aprila 1894 P. je vraćen za profesora, a uskoro je zatim premješten u Loznicu, gdje je penzioniran. Vraćen kasnije za profesora, služio je u Kruševcu i Paraćinu do 9/3 1898, kada je po drugi put penzioniran. Vraćen opet u službu, bio je profesor i direktor gimnazije Jovana Obrenovića i direktor gimnazije Dositeja Obradovića u Zaječaru. — Prvi put je P. izabran za narodnog poslanika u septembru 1889, i bio je poslanik do 1894, kada je vraćen u život ustav od 1869, po kome činovnici, penzioneri i advokati nisu mogli biti birani za narodne poslanike. Krajem 1900 P. je postao vladin poslanik, a na izborima decembra 1901 izabran je ponovno za narodnog poslanika i bio je narodni poslanik, a zatim i predsjednik narodne skupštine. Član državnog savjeta postao je 1907. Za vrijeme radikalno-naprednjačke koalicije 1901 bio je P. predsjednik zajedničkog radikalno - naprednjačkog kluba. Nuđen je u više mahova da

bude ministar, ali je te ponude uvijek odbijao. P. je spadao u najbolje i najradije slušane govornike svoga doba. Svojom željeznom logikom i svojim silnim govorničkim darom lomio je i obarao protivnička mišljenja, dok je sam uvijek ostajao tih i miran. *M. Milenović.*

POPOVIĆ MIHAILO DR., direktor državnih željeznica (11/5 1860, Smederevo — 25/3 1923, Rim). Svršio je nižu gimnaziju u Beogradu, višu u Dresdenu, a univerzitet u Heidelbergu. 11/4 1881 postao je pisar ministarstva financija, 5/8 1887 sekretar toga ministarstva. Na to mjesto vratio se 27/2 1889 poslije otpuštanja. 31/5 1891 postao je načelnik ministarstva narodne privrede, 3/4 1893 načelnik ministarstva financija, a 22/1 1897 opet načelnik ministarstva privrede, 6/4 1899 postao je direktor Prometne Banke. 18/12 1907 postavljen je za direktora željeznica, pa se poslije ministrovanja vratio, početkom 1909, na isti položaj. Penzioniran je 17/9 1912. Bio je ministar financija 12/7 1900 do 23/3 1902. 6/5—7/10 1902, 7/7 1908—11/2 1909 i zastupnik ministra narodne privrede 5/12—8/2 1901 i 7/7—11/8 1908. Kadgod su padale radikalne vlade, P. se zahvaljivao na službi. Sudjelovao je kao vladin delegat kod sklapanja trgovačkih ugovora: sa Austro-Ugarskom (1905—1907), i sa Čehoslovačkom, Njemačkom i Italijom (poslije ujedinjenja).

P. se mnogo interesirao zemljoradničkim zadrugama i bio je član uprave saveza tih zadruga. Osim toga, bio je član upravnog odbora: Osiguravajućeg Društva Srbija, filijale Praške Kreditne Fabrike Šećera u Ćupriji, Parne Pivare u Jagodini, Činovničke Zadruge; počasni član Zanatliskih Zadruga i predsjednik uprave Saveza Nabavljačkih Zadruga Državnih Službenika. — P. je pisao financijsko-trgovinske članke u izdanjima Zemljoradničkih Zadruga, u Trgovačkom Glasniku, Finansiskom Pregledu, Štampi, Odjeku i Samoupravi. U Politici i Pijemontu pisao je slike iz rata, koje su bile vrlo lijepo primljene. Napisao je dvije knjige: Zadruge u Nemačkoj i Valuta. *J. Prodanović.*

POPOVIĆ MILAN, publicist i novinar (16/9 1883, Pančevo). Gimnaziju je svršio u Pančevu, pravo je apsolvirao u Budimpešti i Tübingenu, a teologiju u Černovicama i u Bernu. Od 1904 sudjelovao je u jugoslovenskom omladinskom pokretu. Od 1909 bavi se žurnalistikom, te je surađivao na mnogim listovima, a od 1911 bio je urednik političkog dnevnika Srpstva. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je interniran i zatvoren. Bio je urednik Odjeka i Demokratije (1924—1926), a sada je urednik Vremena, u kome je štampao više članaka iz prošlosti Vojvodine. Posebno je štampao: Srbi u Ugarskoj i Srbija kao Pijemont Srpstva (1912), Ponavljanje braka kod sveštenika (1909), Rat, dnevnik naših pobeda (1913), Kulturna i nacionalna borba Vojvodine (1926) i Slikarska umetnost u Vojvodini (1927). *D. P.*

POPOVIĆ MILORAD, pjesnik. V. Šapčanin.

POPOVIĆ MILORAD DR., profesor univerziteta u Beogradu (24/1 1876, Šabac). Svršio je gimnaziju u Šapcu, a matematičko-fizički odsjek filozofskog fakulteta u Beogradu. Studirao je fiziku u Berlinu, Breslavi i Münchenu, i položio je doktorat 1904 u Breslavi. Od 1905 bio je docent, zatim izvanredni i redovni profesor fizike na univerzitetu u Beogradu. — Glavne su mu publikacije: Experimentaluntersuchungen zur Theorie kleiner einfacher Schwingungen (1904), Prilog teorije dvojnog fizičkog platna (Glas, 1907), Osnovi elektronske teorije (1906), O zavisnosti električne provodnosti tečnih dielektrika od temperature (Glas, 1910), O selektivnoj propustljivosti malih metalnih elektroda (Glas, 1922). Preveo je Lomel-Königove Eksperimentalne fizike 1922 i dr. *D. P.*

POPOVIĆ MILOŠ (1820, Novi Sad — 27/7 1879, Beograd). Školovao se u Novom Sadu, a prešao je u Srbiju 30/1 1843. 1/3 1844 postao je urednik Srpskih Novina (do 1856 i 1857—1859). Pisao je u njima u konzervativnom, bolje reći reakcionarnom duhu i potpisivao se šifrom + +. Zbog toga su on i njegova grupa nazivani od liberalnih protivnika dukatovcima. 16/4 1861 pokrenuo je Vidovdan, koji je ustajao protiv svih slobodoumnih i naprednih struja u Beogradu, i bio je oštro napadan od svih demokratskih i liberalnih listova. Zmaj mu je ispjevao poznatu pjesmu (Ti, čista

vodo, iz kaljavog vrela...). Vidovdan je izlazio do 4/4 1876. P. je uređivao književni list Podunavku, koja je izlazila uz Srpske Novine (1843—1848), i list Der Serbe (1848—1849). Napisao je dvije zbirke pjesama: Frulica (1839) i Mač i pero (1846), zatim Suze blagodarnosti po sovršeniju tečenija gimnazijalnog (1838), Glas iz Srbije o pitanju narodnosti (1865). Osim toga: dvije ode, jedan pozdrav austrijskom caru i jedan nekrolog (1838—1840). Preveo je djelo Palackoga, Dušanov Zakonik (1849). *J. P.*

POPOVIĆ MILOŠ DR., liječnik za zube i radnik na polju socijalne medicine (27/2 1876, Čajetina, užički okrug). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a medicinu u Beču (1901), gdje se specijalizirao u stomatologiji. Bio je u službi kao sreski, bolnički i vojni liječnik, i kao načelnik ministarstva socijalne politike, poslije čega je penzioniran. Osnovao je društvo trezvenosti (1901), Savez trezvene mladeži (1907), Savez izvidnika i planinki (1911), Društvo lekara i apstinenata (1911), Društvo za zaštitu jugoslovenske dece (u Vodenu, 1917); organizirao je prvu vojnu zubnu stanicu pri vojnoj bolnici u Beogradu (1904), organizirao je državno odjeljenje za zaštitu djece u ministarstvu socijalne politike (1919), sudjelovao je kao predsjednik uprave u Sokolskom Savezu, kao član u Društvu umnih radnika, u Narodnoj Obrani, u Odboru za pomoć gladnima u Rusiji i t. d. Pisao je popularno-poučne i stručne članke i brošure iz raznih grana socijalne medicine. *V. S.*

POPOVIĆ MIRKO, direktor gimnazije (17/2 1865, Gornji Tovarnik, Srijem). Učio je osnovnu školu u rodnom mjestu, gimnaziju u Novom Sadu, filozofiju u Grazu i Beču, gdje je svršio prirodno-matematički odsjek. 1877 prešao je u Srbiju, i bio je predavač, pa profesor i direktor u Leskovcu, Zaječaru, Nišu, Beogradu, zatim načelnik ministarstva prosvjete (1910—1913), direktor gimnazije u Skoplju, načelnik prosvjetnog odjeljenja u Parizu (1916—1919), najzad direktor II. muške gimnazije u Beogradu (1919—1924). Bio je član glavnog prosvjetnog savjeta. P. je sarađivao na književnim i pedagoškim časopisima (Javor, Nastavnik), i istakao se kao nastavnik i kulturni i nacionalni organizator, u školi, u ministarstvu prosvjete (organiziranje nastave u Južnoj Srbiji poslije oslobođenja 1912 i u izbjeglištvu, u Francuskoj), i po raznim stručnim, humanim i nacionalnim udruženjima (Srpska Književna Zadruga, Narodna Obrana, Podmladak Crvenog Krsta, Zajednica Doma i Škole, koju je osnovao, Profesorsko Društvo i njegova Kreditna i Pomoćna Zadruga, čiji je predsjednik). *D. P.*

POPOVIĆ MITA, pjesnik (3/7 1841, Baja — 6/6 1888, Budimpešta). Gimnaziju je svršio u Baji, a pravo u Budimpešti. Jedno vrijeme bio je gradski veliki bilježnik u mjestu rođenja, zatim se preselio u Sombor, gdje je advocirao do 1886, kada se duševno razbolio. P. je počeo da objavljuje pjesme u Danici, a do smrti spjevao je vrlo mnogo lirskih stihova, od kojih je izdao tri posebna sveska: Pred vaskrs (1877), Svetli dani srpski (1878), i Pesme (1885). P. je i mnogo prevodio u stihu, najviše s madžarskog jezika, a i s engleskog i francuskog. Pokušao je da piše i historijske pripovijetke, na pr. Bartolomejsku noć (1869) i Neron (1870). Kao i mnogi drugi srpski pisci u to doba, P. je sastavio nekoliko tragedija u jambima: Krvavi presto, Car Jovan, Gradina i sin mu Nemanja, Stevan, poslednji bosanski kralj, Despot Lazar Branković. P. je bio, po naravi, čistokrvni omladinac i romantičar. Njegova pjesnička žica nije bila obilna, naročito je patio zbog nedovoljno bujne mašte i nesigurnog ukusa. Ali je njegova naročita zla kob, što je baš u isto doba pjevao kada i Zmaj, Jakšić i Kostić, te je, inače popustljiva savremena kritika, bila stroga prema njemu, poljuljavši mu vjeru u sebe u njegovom najboljem dobu. Ipak, neke njegove rodoljubne, vinske i ljubavne pjesme prihvatilo je srpsko društvo, i zahvaljujući njihovim melodijama pjevalo ih doskora. Novele i drame su mu sasvim slabe.

Literatura: S. Popović, Naša novija lirika (Letopis, 126); Niko Grujić, Prvi znaci Mitine umne poremećenosti (Javor, 1888, 25); Nikola Đorđević, Dopune i ispravke za životopis M. Popovića (Javor); M. Savić, Iz srpske književnosti (1898).

V. Petrović.

POPOVIĆ MITA DR., liječnik (21/6 1851, Beograd — 22/10 1918, Nizza). Gimnaziju je svršio (6 razreda) u Beogradu; poslije je bio dvije godine pravnik na velikoj školi. 1870 je otišao na medicinu u Zürich, a 1872 je prešao u Beč. Sudjelovao je u ratovima 1876—78. Medicinu je završio 1880. Bio je liječnik okruga beogradskog i smederevskog, zatim referent saniteta željezničke direkcije do 1905, kada je penzioniran. Sudjelovao je u ratu 1885—1886 i u ratovima 1912 do 1918, kao liječnik vrhovne komande, u činu rezervnog sanitetskog pukovnika. Bio je lični liječnik kralja Milana (1882). Bavio se komunalnom politikom, i bio je dugo godina odbornik beogradske općine. Bio je u dva maha vladin poslanik u skupštini (1898—1902), i član deputacije, koja je 1903 išla u Švajcarsku po kralja Petra. Bio je delegat srpske vlade na haškoj konferenciji 1903. *V. S.*

POPOVIĆ-MUNJATOVIĆ ĐORĐE, prosvjetni inspektor u penziji (1/11 1870, Subotica). Gimnaziju je učio u Subotici, filozofske nauke u Budimpešti, Berlinu i Parizu, a zatim pravne nauke i eksportnu akademiju u Beču. Poslije svršenih nauka postavljen je u gimnaziji u Pančevu i Kapošvaru, zatim je bio profesor na učiteljskoj školi u Pakracu, eparhijski i školski referent u Banatu, a zatim u Karlovcu. Za vrijeme rata bio je interniran. Po oslobođenju bio je upravitelj gimnazije u Velikom Bečkereku, a zatim prosvjetni inspektor u Novom Sadu, pa u Subotici. — P. je napisao veliki broj članaka o pitanjima škole, naročito naše konfesionalne, kao i znatan broj članaka i bilježaka o knjigama, koje raspravljaju o našoj zemlji i našem narodu. Bavio se naročito pitanjem prošlosti Srba u Vojvodini. Bio je urednik i saradnik mnogih listova i časopisa. Naročito se istakao u borbi sa madžarskom vladom za održanje nacionalnog karaktera konfesionalnih škola. *D. P.*

POPOVIĆ NEDELJKO, zograf-slikar. V. Šerban.

POPOVIĆ NESTOR, niški episkop i crkveni pisac (17/2 1833, Šume, Srbija — 19/3 1884, Zaječar). Osnovnu školu učio je u Pavlovcu, gimnaziju u Kragujevcu, a bogosloviju u Beogradu. 1849 postao je učitelj u Pavlovcu. 1852 postavljen je za sepačkog sveštenika. Pošto je ostao udovac (1854), ode u Kijev (1856), gdje je svršio seminarij i duhovnu akademiju (1863). U Beogradu je 1863 postao pisar konsistorije, 1864 profesor gimnazije, a 1868 prota, profesor i rektor bogoslovije. Neko vrijeme bio je učitelj vjere kneževića Milana. Za to vrijeme osnovao je i uređivao crkveni list Pastir (1868—1871), kasnije nazvani Sion (1872 do 1875). Njih je izdavao pod svojim svjetovnjačkim imenom Nikola. Zakaluđerio se 1873 i odmah je postao arhimandrit. Za niškog episkopa posvećen je 3/4 1883. P. je bio i dobar propovjednik. *R. G.*

POPOVIĆ PAVLE, književni historičar i kritičar, profesor beogradskog univerziteta (4/4 1868, Beograd). Školovao se u Beogradu, gdje je svršio gimnaziju (1885) i filozofski odio velike škole (1889). Te godine je postavljen za predavača šabačke a 1891 treće beogradske gimnazije. 1894—1896 bio je na usavršavanju u Genèvi i u Parizu, a po povratku profesor prve beogradske gimnazije, do 1904, kada je izabran za vanrednog profesora srpske književnosti u velikoj školi. 1905 izabran je za vanrednog profesora jugoslovenske književnosti beogradskog univerziteta. Za vrijeme Svjetskog Rata P. je bio u misiji, prvo u Italiji, pa u Francuskoj i najzad u Londonu, gdje je radio do kraja rata. Bio je izabran za člana Jugoslovenskog odbora, uređivao je Jugoslovenski Bilten na engleskom jeziku i držao je mnoga predavanja o srpskim nacionalnim i kulturnim pitanjima. U to vrijeme napisao je (u The Near East) Serbian Macedonia, koja je poslije izašla na francuskom, a 1921 i na srpskom jeziku (u Brastvu). 1916 objavio je Shakespeare in Serbia, A book of hommage to Shakespeare. 1919 P. je izabran za redovnog profesora jugoslovenske književnosti na beogradskom univerzitetu.

P. je počeo sa studijama iz francuske književnosti i jezika, što je i predavao kao srednjoškolski nastavnik. 1893 napisao je Francuske Moraliste. Ali se P. zatim sve isključnije bavio kritikom savremenih književnih pojava, upravljajući postepeno i sve intenzivnije svoju aktivnost

književno-historijskim studijama, većinom o Njegošu i o dubrovačkoj književnosti. Od P. mnogobrojnih radova ističu se: Kritika na rad Srpske Književne Zadruge (1897), O Gorskom Vijencu (1901, najkrupnija studija o njemu u nas), Srpska drama u 19 vijeku (1902), Pregled srpske književnosti, stare, dubrovačke i nove (pet izdanja; prijevod na ruski izašao je 1913, dok je dio o novoj književnosti ušao u knjigu o Slovenskim književnostima u madžarskom djelu Opća Historija Literature 1907). P. je glava o srpskoj književnosti u knjizi Alfreda Steed-a, Servia and the Servians (1909). Glavni dio svojih književnih članaka štampao je u tri knjige, Iz književnosti (1906, 1919 i 1926), Jugoslovenska književnost, kao cjelina u jednoj knjizi (1917, 1919 i 1923). P. je objavio niz članaka u Nastavniku, u Prosvetnom Glasniku, u Srpskom Književnom Glasniku, u Byzantinische Zeitschrift, Archiv für slavische Philologie i t. d., po specijalnim pitanjima iz dubrovačke i stare srpske književnosti (o Sv. Savi, o Steriji, o Dositeju, Joakimu Vujiću i t. d.). P. je sastavio francusku gramatiku i francusku čitanku za početnike, koje su dosad doživjele desetak izdanja.

L i t e r a t u r a: Spomenica beogradskog univerziteta (1905); Godišnjica, 1908 i 1914—1921; Jov. Skerlić, Istorija nove srpske književnosti (2, 1921). *V. Petrović.*

POPOVIĆ PERO, slikar (18/8 1881, Prijedor, Bosna). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, a gimnaziju s maturom u Sarajevu 1902. Poslije je slušao u Beču tri semestra filozofiju, a 1904 upisao se u umjetničku akademiju u Pragu i svršio ju je 1904. Izlagao je na 5 Jugoslovenskoj izložbi. Živi i radi u Banjoj Luci, kao nastavnik crtanja. *V. P.*

POPOVIĆ PETAR, arhitekt, načelnik arhitektonskog odjeljenja ministarstva građevina (23/5 1873, Prilep). Svršio je osnovnu školu i nižu gimnaziju u Smederevu, a nastavio je gimnaziju i maturirao u realci u Beogradu. 1896 svršio je tehnički fakultet beogradske velike škole. 1897 imenovan je za podinžinjera u odjeljenju, čiji je danas šef. Po uputama Dragiše Milutinovića, profesora velike škole, i Andre Stefanovića, profesora univerziteta, P. se posvetio studijama o staroj srpskoj arhitekturi. Po tim studijama iznio je više restauracija (Lazarice u Kruševcu), a pokušao je i da ih primijeni i na projekte novih građevina. Proučavao je srpsku sredovječnu umjetnost, putujući češće po Južnoj Srbiji, u Carigrad, Solun, Sv. Goru i Italiju. Mnoge su mu studije propale u ratu. Od 1919 drži, kao honorarni profesor katedru bizantske arhitekture na tehničkom fakultetu beogradskog univerziteta. 1927 je penzioniran. *V. P.*

POPOVIĆ RELJA DR., profesor univerziteta (24/3 1883, Beograd). Pošto je svršio gimnaziju u Beogradu (1902), studirao je klasičnu filologiju i pravne nauke u Beogradu, a zatim je nastavio studije pravnih i filozofskih nauka (1904—1912) u Münchenu i Berlinu. Doktorski ispit položio je u Zürichu (1917). Od 1917 bio je činovnik ministarstva inostranih djela, pri poslanstvu u Bernu, a zatim (1919 do 1921) u Beogradu. 1921 izabran je za izvanrednog profesora rimskog prava u Beogradu. — Napisao je Conditionis implendae causa datum (Klass. Röm. Recht, 1919) i znatan broj članaka iz područja prava i književnosti u Arhivu za pravne i društvene nauke, Braniču, Srpskom Književnom Glasniku, Vencu i Volji. *D. P.*

POPOVIĆ RISTA, trgovac (9/3 1846, Golubac — 1916, Golubac). Svršio je osnovnu školu u rodnom mjestu. Uspio je da kao samouk steče dobru trgovačku spremu i solidno političko znanje. Izabran je prvi put za narodnog poslanika 29/10 1878. Kad je organizirana narodna radikalna stranka (8/1 1881) i P. je bio jedan od potpisnika njenog programa. Bio je dugi niz godina član njenog glavnog odbora i narodni poslanik do izbora od 11/6 1906, otkad više nije ni kandidirao. 19/3 1888 postao je predsjednik narodne skupštine, pa je biran za predsjednika i 1901—1902. 18/12 1888 bio je potpredsjednik velike (ustavotvorne) narodne skupštine. U skupštini je govorio najviše o ekonomsko-financijskim pitanjima, za koja je imao dobrog praktičnog razumijevanja. *J. P.*

POPOVIĆ RISTO, političar (9/4 1871, Cetinje — 26/2 1924, Beč). Poslije

osnovne i srednje škole na Cetinju, svršio je pravni fakultet u Beogradu. Stupio je u državnu službu kao sekretar u crnogorskom ministarstvu pravde. Zatim je bio sudija cetinjskog okružnog suda, pa predsjednik oblasnog suda u Baru i član velikog suda na Cetinju. 1909 penzioniran je i postao je advokat na Cetinju. U proljeće 1913 ušao je, kao ministar financija u koalicionu vladu Janka Vukotića. U augustu 1915 zahvalio se, a u decembru iste godine postao je ministar unutrašnjih djela u vladi L. Mijuškovića. Kada su kralj Nikola i predsjednik vlade Mijušković napustili Crnu Goru, P. je bio jedan od članova vlade, koji su ostali u zemlji i prisustvovali činu okupacije. Poslije oslobođenja i ujedinjenja, P. je ponovno postao advokat na Cetinju, a na izborima narodnih poslanika u martu 1923 izabran je za narodnog poslanika, kao predstavnik federalističkog programa. *M. M.*

POPOVIĆ SAVO IVANOV, slikar (21/2 1887, Sarajevo). Pet razreda gimnazije učio je u Sarajevu. Prisvojivši elemente crtanja kod profesora Kainzpauera u Grazu, otišao je u Beč, u privatnu školu profesora Schaeffera, pa u München, gdje je svršio 1908 akademiju umjetnosti. Do 1911 služio je kao nastavnik u sarajevskoj realci: tada je otišao na studije u Pariz, a 1912 u London. Vrativši se u Sarajevo na staro nastavničko mjesto, radio je tu do 1920. Od tog doba živi u Berlinu, a dolazi svake godine u otadžbinu, radi motiva i izlaganja. P. slika većinom žanr, figurativni pejsaž i portret. Dosad je izlagao često u Njemačkoj, a u otadžbini na 4 Jugoslavenskoj izložbi u Beogradu, zatim poslije rata u Somboru, Osijeku, Novom Sadu i t. d. *V. P.*

POPOVIĆ SIMO, vojvoda, pjesnik, novinar i državnik (1844, Tovarnik, Srijem — 19/8 1921, Ulcinj). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, gimnaziju u Vinkovcima i Srijemskim Karlovcima, a 1864 prešao je u beogradski licej. 1866 ušao je u uredništvo Novosadske Zastave, a prelazio je često u Beograd radi predavanja i informacije. Poslije ubijstva kneza Mihaila zabranila je beogradska policija P. prelazak u Beograd, te je tako P. prekinuo školovanje. Uskoro se on nastanio u Zemunu, i pokrenuo je list Narodni Prijatelj, u kome je oštro kritizirao namjesnički režim, i oko koga su se okupili svi nezadovoljni elementi u Beogradu i srbijanski emigranti. Tada je P. nazivan omladinskim konzulom. Poslije dvije godine pozvao je crnogorski knez Nikola, na preporuku prijatelja u Beogradu, P. za urednika Crnogorca na Cetinje. No zbog odlučnog kritiziranja prilika u Austro-Ugarskoj i u Turskoj, Crnogorcu je zabranjen ulazak u obje carevine, a time mu je i onemogućen opstanak. Knez je obnovio list pod imenom Glasa Crnogorca, predao ga je opet P., ali je zabranio omladinsku kritiku. Poslije ratova s Turskom, odnosno poslije Berlinskog Kongresa, knez Nikola je poslao P. u komisiju za određivanje granica. Prilikom povlačenja granice kod Plava i Gusinja izbila je, potaknuta Austro-Ugarskom, arbanaška pobuna, te P. zamalo ne pogibe. Umjesto Plava i Gusinja Crna Gora je dobila Ulcinj, i knez, podarivši P. naziv vojvode od Plava i Gusinja, postavio ga je za prvog guvernera crnogorske primorske oblasti. Petnaest godina (do 1895) ostao je P. na tom položaju, a tada ga je knez imenovao za ministra prosvjete, za nasljednika Jovanu Popoviću. 1902 dao je P. ostavku i na ministarski položaj i na članstvo u državnom savjetu i u ustavnom odboru, zato što nije odobravao nagli prelaz Crne Gore u režim ustavnog predstavništva i osuđivao je kneževe namjere da se proglasi kraljem. Ostao je do 1906 u Ulcinju, povučen na svome imanju. U to vrijeme se bavio historijom Crne Gore. — 1906 P. se preselio u Beograd, gdje je živio do Svjetskog Rata. 1916 izbjegao je u Francusku, a po povratku u otadžbinu, živio je neko vrijeme u Tovarniku, pa u Beogradu i Ulcinju.

P. je još kao licejac počeo da piše pjesme u Vili, Danici i t. d. Svoje izvorne stihove, tipično romantičarsko-omladinske, i vrlo bliske Zmajevim, nikada nije štampao u posebnoj zbirci. U pojedinim sveskama izdao je samo jedan dio svojih prijevoda s njemačkog i ruskog po pojedinim pjevanjima staroindijskih epopeja, Mahabharate i Ramajane (1868), dva svoja izvorna spjeva Osvojenje Nikšića (1880) i Osvojenje Bara (1890), zatim, Bodenstedt-ovu prvu knjigu, Hiljadu i jedan dan na istoku (1870) i poli-

tičku brošuru: Kaluđerska vlada od Garibaldija (1870). Po svojim stihovima P. bi se mogao ubrajati u bolje omladinske pjesnike. P. novinarski rad je obilan, i tek kada se sastavi izbor njegovih publicističkih radova, moći će se ocijeniti, zašto je njegova publicistička reputacija bila visoka. Isto tako čeka na objavljivanje P. Istorija Crne Gore, čiji se rukopis nalazi među rukopisima kneza Nikole. P. je pisao i svoje Memoare (jedno poglavlje izašlo je u beogradskoj Politici 1924), koji su, po ovome sudeći, zanimljivi, i s književnog i s historičkog gledišta. Kao državnik P. je zaslužan naročito za moderniziranje nastave u Crnoj Gori. On je radio na uređenju plata činovništva i sveštenstva i na primjeni konkordata s papom. Prvašnja pacifikacija a zatim uređenje crnogorskog, mahom muslimanskog i katoličkog arnautskog Primorja, P. je djelo.

L i t e r a t u r a: Vladimir Nikolić, Srbija, 37, 39 i 40 od 1922.

V. Petrović.

POPOVIĆ STEVAN, političar i pedagog (30/7 1844, Šabac — 24/9 1902, Beograd). Poslije svršene velike škole, učio je, kao državni pitomac, pedagogiju u Njemačkoj. 1868—1891 služio je u prosvjetnoj struci, bilo u ministarstvu prosvjete, gdje je dotjerao do položaja načelnika, bilo u učiteljskoj školi, gdje je bio prvo profesor pa onda upravitelj. Imao je velikog udjela u izradi zakona o učiteljskoj školi i u moderniziranju osnovne nastave. 1884/85 bio je ministar prosvjete u Garašaninovom ministarstvu. 1891 je penzioniran. 1894 bio je predsjednik porezne uprave, 1895/96 ministar financija, prvo u Hristićevom, pa onda u Novakovićevom ministarstvu. Kao ministar financija zaključio je 1895 tako zvani karlsbadski aranžman, sa državnim vjerovnicima, radi koga je anuitet smanjen od 22,000.000 na 17,300.000 Din. 1897/98 bio je ministar financija u Đorđevićevom ministarstvu. 1898—1901, kada je penzioniran, bio je član državnog savjeta. Pisao je rasprave iz pedagogije i izradio je srednjoškolske udžbenike iz računice i njemačkog jezika.

L i t e r a t u r a: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 16; Godišnjica, 22. *S. J.*

POPOVIĆ STEVAN (ČIKA STEVA), književnik i političar (22/9 1845, Stari Bečej — 1917, Zemun). Pet razreda gimnazije svršio je u Srijemskim Karlovcima, a ostale i maturu u Pešti, gdje je apsolvirao pravo kao Tekelijin pitomac. Od 1862 poučavao je kneževiće Đorđa i Arsenija Karađorđeviće, a 1865—1868 bio im je odgojitelj u kući kneza Aleksandra. Te godine postavljen je za upravitelja budimske srpske narodne škole, a od tada je počeo da prevodi i priređuje bukvare, čitanke i druge udžbenike, koje je ugarski ministar prosvjete, barun Eötvös, izdavao u državnom izdanju. U te svoje čitanke P. je prvi put unosio srpske narodne pjesme, priče i poslovice, kao i pjesme iz novije srpske književnosti, a pri prevađanju tekstova u stihu pomagao mu je i Zmaj. 1870—1871 bio je P. izabran za poslanika u narodno-crkveni karlovački sabor, kao Miletićevac, i tu je radio na uređenju srpskih škola u Vojvodini, te je izabran za školskog nadzornika i referenta budimske i bačke eparhije. Poslije po rascjepu Miletićeve narodne slobodoumne stranke, P. je biran u karlovački sabor kao konzervativac. Kao član srpskog kluba u vladinoj stranci biran je 1894 u hrvatski sabor, koji ga je poslao u svoju peštansku delegaciju 1895. 1910 biran je, kao vladin kandidat, u ugarski sabor, čiji je bio član do smrti. 1883 izabrao ga je patronat Tekelijeva zavoda u Budimpešti za upravitelja toga internata, koji je on vodio do smrti.

P. je aktivnost bila mnogostruka, kao i njegova književna djelatnost. Kao političar P. nije bio ni borben ni nacionalni organizator, ali je on svoj politički poslanički položaj upotrebljavao kao sredstvo, da pritekne u pomoć srpskim privrednim i moralnim ustanovama i pojedincima. Najviše snage utrošio je P. na socijalni, humani i privredni organizatorski rad Srba uopće, a napose Srba u Vojvodini. P. je još početkom 80-tih godina došao na misao, da se osnuje jedno društvo kao što je društvo Sv. Save. 1886 tražio je osnivanje Narodne Biblioteke i Muzeja za Vojvodinu. Po njegovoj zamisli osnovan je zavod Sv. Majke Angeline, za odgajanje mladih srpskih djevojaka u Budimpešti; a stalno je tražio, da se jedan fruškogorski manastir upotrijebi za

odgoj ženske omladine. 1898 P. je pokrenuo akciju za isušenje jugoistočnoga Srijema, 1902 osnovao je za to zadrugu, i na tome je poslu radio do kraja života. Tom akcijom učinio je P. mnogo za zdravlje onoga kraja i za materijalni napredak onog naroda; isušeno je 65.000 jutara.

Spisateljski rad P. je u vezi s njegovim nacionalno-društvenim; jedan dio više, a drugi manje. U prvi treba ubrojiti ogroman broj članaka, koje je P. napisao u domaćim i stranim časopisima, a u kojima se ili propagira kakva korisna stvar ili se potiče na održanje starih srpskih osebina i pravoslavnih obreda i običaja ili se upoznava inozemstvo sa srpskim prilikama. Ovamo spada 27-godišnje uređivanje nekada omiljenog kalendara Orla i 25-godišnje uređivanje poljoprivrednog lista Njiva, koji je vlada u Budimpešti izdavala na srpskom jeziku. — U drugi dio ide P. novelistički i redaktorski rad. 1872 uredio je Venac pesama za srpsku decu, pa Slike i prilike i Radovan (1876), koji je prokrčio put Nevenu. Zatim je 1870—1871 uređivao, pomoću vlade, List za narodne učitelje. 1870—1879 štampao je 15 udžbenika: Bukvar, Uputstvo za Bukvar, Vežbanje u govoru i razumevanju, Čitanke za II., III. i IV. razred osnovnih škola, Planove za zgrade narodnih škola, Upustva za zgrade narodnih škola, Upustva u nastavi crtanja, Škola i život. Srpska škola za 1871, Prava i dužnosti ugarskih građana, Fizika, Hemija. Uz to je P. uredio i štampao šesnaest ilustriranih knjiga za srpsku djecu: Niz pesama (1872), Božić (1875), Božić (1876), Radovan, 4 sveska. Radovanov dar, Neven cveće (2 sveska), Riznica pouke i znanja, Kovčežić pouke i znanja, Zora, Prva nastava dece u veri, Dan i noć, Dečije radovanje, Dani odmora 1878, Mali i Veliki srpski deklamator (1879), Česnica (1879) i Badnjak (1880).

P. je bio član redakcije oživjelog Javora 1874, a kao član književnog odjeljenja Matice Srpske u to vrijeme utjecao je presudno na srpsku beletristiku, pišući u Letopisu, Pozorištu, i kasnije u svom Ilustrovanom Listu, u Mladoj Srbadiji i u Stražilovu niz prikaza, recenzija i kritika o svima savremenim književnicima i publikacijama. Tako u Letopisu, pod Naša novija lirika 1880 i 1881, o Zmaju, Kostiću, Jakšiću, Milenku Kaćanskom, Dragaševiću, Rajkoviću, Ljubi Nenadoviću, Utješenoviću, Aberdaru, Miti Popoviću, Bogoboju i t. d. Srpske Ilustrovane Novine izdavao je od jula 1881 do kraja 1882. One su bile dobro uređene i dosad najbolji srpski ilustrovani časopis.

Uz društveni rad, možda je najkrupnije P. djelo u novelistici. P. je napisao dvadeset pripovijedaka, većinom dužih. Za života je izdao dva (1880 prvi), sveska: Iz srpskog života. Inače su u Javoru: U borbi života (1874), Na proleće (1875), Učiteljica (1880); u Letopisu: U plitkoj vodi (122), Stari Gagić (124), Na trećem kolenu (125), Gospodin čovek (125), Kraj ponora (133); u Ilustrovanim Novinama: Šumareva kćerka, Na klizavoj stazi i Strina, i u Orlu: Moj kuma Paja (1880), Mnogaja leta (1882), Um za morem a smrt za vratom (1883), Deda Ralja (1892), Braca (1894), i Kako pravo tako zdravo (1884), Crvotočina (1886), Pop Mirko (1887), Luka Grabić (1888), i Jelka Božićeva (1889). P. pripovijetke imaju i danas dokumentarnu vrijednost. P. je imao pozitivnih pripovjedačkih vrlina: osjećao je probleme i karaktere, a umio je da priča. Samo je njegova konstrukcija mlitava, a pripovijedanje nije umjetnički stegnuto već razliveno. P. je prijelaz od Jaše Ignjatovića k Lazareviću i Matavulju, sa izvjesnim sentimentalnim, romantičarskim predajama. Uopće, i u našem vojvođanskom društvu i u srpskoj književnosti P. je bio nosilac sumornog razdoblja poslije Miletića i romantičarske plejade.

L i t e r a t u r a: Sv. V. Popović, O sebi (Brankovo Kolo, 1899); M. Savić, Iz književnosti; Jovan Grčić, Istorija književnosti. *V. Petrović.*

POPOVIĆ VASILIJE (26/2 1827, Novi Sad — 24/7 1905, Mošorin) najmladi je brat Đure Daničića. Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Novom Sadu, gimnaziju je produžio u Segedinu, a bogosloviju je svršio u Beogradu i postao je sveštenik u Mošorinu. Neko vrijeme zastupao je paroha u Titelu. Kao pristalica Germana Anđelića napadao je u člancima u Srpskom Narodu slobodoumnu stranku i pozivao se na kanone. Otuda je dobio nadimak Kanoner, koji je i sam primio, pa se

ponekada i tako potpisivao. Zmaj ga spominje u svojim političkim pjesmama. U Beogradu je štampano njegovo Pravoslavlje, II. (1873). Ne zna se gdje je i kada je štampao Pravoslavlje, I. *M. Š.*

POPOVIĆ VASILJ DR., historik, profesor univerziteta (25/1 1887, Stolac). Gimnaziju je učio u Mostaru, a univerzitetske nauke u Beču i Grazu. Kao profesor služio je u trgovačkoj akademiji u Sarajevu. Bio je narodni poslanik u ustavotvornoj skupštini. Krajem 1922 izabran je za docenta opće historije novoga vijeka na univerzitetu u Beogradu, a 1925 za izvanrednog profesora. Važniji su mu radovi: Istorija Jugoslovena; Sintetičan pregled srednjevekovnog razvoja zemlje i naroda (1920), Zadruga, historijska rasprava (1921—1922), Istorija oslobođenja i ujedinjenja Jugoslovena (1923), Akcija kneza Danila u Parizu 1857 (Glas, 110, 1924), Težnje savremene istoriografije (Prosvetni Glasnik, 1924), Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III. (Srpska Kraljevska Akademija, posebna izdanja, 57, 1925), Nacionalno načelo u savremenoj istoriji (Čupićeva Godišnjica, 1927). *N. R.*

POPOVIĆ VIĆENTIJE, vršački episkop (1711, Požarevac — 16/12 1785, Vršac). Za vrijeme rata 1716—1718 P. je porodica prešla u Srijem, on je odgojen u manastiru Šišatovcu, gdje se i zakaluđerio 1728. Iguman je postao 1739, a arhimandrit istog manastira 1751. Za vršačkog episkopa posvećen je 4/10 1774. P. je o svom trošku podigao 1774 sadašnju crkvu u manastiru Šišatovcu, sagradio je episkopsku rezidenciju i kapelu u Vršcu i nastojao je, da se podigne nova saborna crkva u Vršcu. Sahranjen je bio u manastiru Mesiću, a 1810 prenešene su mu kosti u Šišatovac. *R. G.*

POPOVIĆ VIĆENTIJE HADŽILAVIĆ, arhiepiskop i mitropolit karlovački (druga polovina 17 vijeka, Janjevo, Kosovo — 23/10 1725, Karlovci). Kao pridvorni kaluđer patrijarha Arsenija III. Crnojevića P. je izbjegao s njim pod austro-ugarsku vlast 1690. Za budimskog episkopa izabran je na saboru 7/1 1708, a za karlovačkog mitropolita 25/4 1713. P. se energično zauzimao za očuvanje narodnih povlastica i izradio je novu potvrdu svih povlastica 1715. Poslije požarevačkog mira (1718) naročito je nastojao da se narodu olakšaju državni i eparhijski tereti, a kao postrižnik pećkog manastira obilno je pomagao pećku patrijaršiju. *R. G.*

POPOVIĆ VLADETA DR., asistent univerziteta (20/7 1894, Paraćin). Gimnaziju je učio u Leskovcu, Nišu i Kragujevcu, a filozofske nauke na univerzitetu u Beogradu i Cambridge-u. 1921 izabran je u Beogradu za asistenta za uporednu književnost. Doktorirao je na londonskom univerzitetu na osnovu rada Shakespeare in Serbia (1925). Napisao je nekoliko članaka u Srpskom Književnom Glasniku, Prilozima i Misli. *D. P.*

POPOVIĆ VOJIN (VOJVODA VUK), pješadijski potpukovnik, šef svih komitskih četa i komandant dobrovoljačkog odreda na solunskoj fronti (26/11 1881, Sjenica, Novopazarski Sandžak — Grunište, 16/11 1916). U Sjenici je svršio tri razreda osnovne škole, a onda je porodica P. morala da bježi u Srbiju, kao i mnoge druge srpske porodice iz toga kraja. Popovići su se doselili u Kragujevac. Tu je P. dovršio osnovnu školu i 6 razreda gimnazije. Vojnu akademiju svršio je 1903, kao pješadijski potporučnik. Kada su, početkom 1905, pošle prve naše čete preko Kozjaka, u kragujevačkoj četi, koju je vodio Borko Paštrović, bio je i potporučnik Vojin Popović. — U čuvenoj borbi na Čelopeku (16/4 1905), u kojoj je poginuo i njegov drug iz čete potporučnik Petar Todorović, P. je imao svoje prvo vatreno krštenje. Silne turske potjere su zbog Čelopeka pritisle bile cio Kozjak i krstarile su kroz sva sela. Zbog toga su se srpske čete morale privremeno povući preko granice. Ali se P. uskoro vratio u borbu, kojoj se posvetio sve do smrti. Mnoge idealne i oduševljene borce poslala je Srbija, da braći na jugu proglase, da je blizu čas oslobođenja, ali nijedan od njih nije zadobio povjerenja, simpatija i ljubavi kao vojvoda Vuk, i nijedan od njih nije postao toliko strašan za Turke i Bugare kao on.

Rat 1912 zatekao je P. na čelu srpskih ustaških četa u Kozjaku, a kada je stigla srpska vojska, onda su i on

i njegove čete sudjelovale u bitci na Kumanovu, zatim na Prilepu i Bitolju. — U ratu sa Bugarima 1913 vojvoda Vuk zadao je sa svojim ljudima na Bregalnici mnogo jada Bugarima. Kada je započeo Svjetski Rat, vojvoda Vuk je u Mačvi zaustavljao čitave austro-ugarske divizije. Na solunskoj fronti on je, kao komandant dobrovoljačkog odreda, dobio najteži i najopasniji dio fronte. Njegovi smjeli prepadi unosili su pravo bunilo u neprijateljske redove; njegovi podvizi postali su legendarni. Vjerovalo se, da ga zrno ne može ubiti. Pa ipak ga je oborilo. U strašnoj borbi na Crnom Kamenu, više Gruništa, vojvoda Vuk je, 16/11 1916, ranjen sjeo da previje ranu. Bugari, istjerani iz svojih rovova, koji su izgledali neosvojivi, udarili su već bili u divlji bijeg. Jedan od posljednjih okrenuvši se poznao je slučajno vojvodu Vuka i ispalio jedan metak iz puške na njega. Pogodio ga je posred srca. Malo poslije dok su dobrovoljački odredi produžili da gone Bugare, osam starih četnika ponijeli su svog mrtvog velikog vojvodu na vječiti odmor. Glavni komandant istočne vojske oglasio je njegovu smrt svoj vojsci naročitom naredbom.

U septembru 1923 smrtni ostaci vojvode Vuka prenijeti su sa bojišta, preko Soluna, u Beograd, i ovdje su, 30/9, najsvečanije sahranjeni na Novom Groblju. *M. Milenović.*

POPOVIĆ ZARIJA, pisac (5/2 1856, Gnjilane). Svršio je beogradsku bogosloviju 1874, i bio je učitelj u Gnjilanu, pa u Vranju, a 1879 pisar administracije vranjske eparhije, te okružnog suda u Vranju, pa pomoćnik okružne blagajne. Zatim je bio pisar u ministarstvu prosvjete, gdje je vodio povjerljivo odjeljenje za Staru Srbiju. Jedno vrijeme bio je blagajnik Narodnog Pozorišta, statističar ministarstva prosvjete, naposljetku inspektor i načelnik državne statistike, do penzioniranja 1923.

P. je uz državnu službu stalno obavljao i druge, u humanim i patriotskim institucijama. Bio je preko 20 godina nastavnik u Svetosavskoj večernjoj školi, i djelovao je u upravama društava: Sv. Save, Velike Srbije, Staro-Srbijanaca, Srpske Braće i t. d. — P. je pisao pripovijetke iz narodnog života, iz nacionalne borbe u Staroj Srbiji, patriotske i političke članke i pedagoške i religiozne sastave u savremenim časopisima i novinama. Posebno je objavio: Statistiku nastave u kraljevini Srbiji 1891/92—1908/09 (10 knjiga), Slike iz Stare Srbije (I. 1898, II. 1904, III. 1906; ova treća knjiga, Srpska borija, nagrađena je od Akademije Nauka Marinovićevom nagradom), Pred Kosovom (1899 i 1900), Pripovetke iz Stare Srbije (1922, 1911). P. su udžbenici za kršćansku nauku u osnovnim školama primljeni na natječaju za državna izdanja. *V. Petrović.*

POPOVIĆEVA EMILIJA, glumica (2/7 1859, Veliki Bečkerek — 1917, Beograd). Na pozornicu je stupila 1/5 1869 u srpskom narodnom pozorištu (Novi Sad). 1869—1874 bila je u družini Laze Popovića, 1875—1878 u družini Đorđa Peleša. 10/3 1878 prešla je u Beograd, gdje je angažirana za honorarnu, a ubrzo i za redovnu članicu. Dugo je prikazivala naivke i sentimentalne djevojke, dok 1902 nije prešla na uloge matera, koje je igrala sa velikim uspjehom. Glavne su joj uloge: Lucretia Borgia, Margarita od Parme (Egmont), Gospođa Alving (Aveti), Gđa Laugere (Dragana), Gervaise (Zvonar Bogorodičine crkve), Arina Ivanovna (Vanjušinova djeca), Roza Mamaj (Arlezijanka), Magda (Utopljeno zvono), Markiza od Baulieua (Livničar) i t. d. U srpskom repertoaru, u ulogama matera bila je odlična. U tome su joj glavne uloge: Stana (Stanoje Glavaš), Majka Jugovića (Smrt Majke Jugovića), Jele (Ekvinocij), Jevrosima (Maksim Crnojević), Boja (Knez Ivo od Semberije). *R. O.*

POPOVIĆI BRAĆA M., knjižari i izdavači u Novom Sadu. Bili su prvi knjižari među Srbima, koji su pomoću mnogobrojnih kataloga i modernijim načinom raspačavali knjige. Bili su prvi izdavači narodnih pjesama latinicom. Uspjeli su da populariziraju poučne, prosto - narodne knjige (pjesmarice), koje su u jeftinim izdanjima dopirale u sve krajeve. *U. Dž.*

POPOVO se prvi put spominje kao župa u 12 vijeku. U srednjem vijeku kroz P. je vodio put iz Dubrovnika u Srbiju. Tada je iz P. izvažano u Dubrovnik drvo za burad i oružje. U 14 vijeku P. je bilo u vlasti bosanskog

kralja Tvrtka I. Poslije njegove smrti pripadalo je Pavlu Radenoviću, od čijih sinova ga je oteo herceg Stjepan. 1479 zauzeli su P. Turci. Popovci su se često bunili protiv Turaka i imali su neke povlastice. U novije doba dodano je uz ime P. i: Polje.

Veći dio polja je pod njivama, a manji pod livadama i pašama. U P. rodi vinova loza, maslina, smokva i razno voće. Trebišnjica je bogata ribom. Osim toga, u P. se mnogo lovi osobita vrsta sitne ribe, gaovica. Stanovnici P. od starine daju najbolje dunđere (cimermane), koji veći dio godine putuju po Hercegovini i grade kamene kuće i zgrade. Rade se i drugi zanati: kovački, kalajdžijski, mutavdžijski. Stanovnici su većinom kršćani, mali je broj muhamedanaca.

L i t e r a t u r a: Dedijer, Hercegovina (Naselja, 6); H. Mihailović, Popovo u Hercegovini (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1889). *M. F.*

POPOVO POLJE, krasko polje u Hercegovini, jugoistočno od Metkovića, odnosno oko 25 km sjevernosjeverozapadno od Dubrovnika. Polje je, sa cijelom okolinom, sastavljeno pretežno od kretacejskih vapnenaca, čiji slojevi padaju pravilno prema sjeveroistoku. Leži na sjeverozapadnom kraju velike depresije, koja se uglavnom pruža od jugoistoka prema sjeverozapadu, od Trebinja i Čičeva do sela Hutova. P. P. je sa svih strana okruženo planinama, sa izuzetkom jugoistočne. Na sjeverozapadu se diže oštri greben planine Žabe (Ilijevo Brdo ili Velika Žaba 953 m, Lopota 722 m), na sjeveroistoku: Vjeternik 623 m, Mala Gradina 631 m, Lipnica 1.067 m, Vranjak 1.073 m, Šiljevac 1.236 m, Klisura 983 m, Kurjela 1.141 m, Bjelašnica (Ravna Vlaka 1.211 m, Tuhalska Bjelina 1.396 m), na jugozapadu: Treskavac 734 m, Veliki Lisac 809 m, Vratagos 868 m, Timor 836 m, Zečja Glava 907 m, dok je na jugoistoku ograničeno vapnenačkim zemljištem Luga, koje je tek nešto više od dna P. P. i predstavlja njegov prirodni nastavak. Polje se pruža u pravcu pružanja slojeva, uglavnom u dinarskom pravcu, ali je nepravilnog oblika. Dugačko je 31 km, široko oko, u srednju ruku, 1·5 km, a zauzima površinu od 45·9 km². Leži na apsolutnoj visini 225—260, oko 790 m niže od okolnih vrhova.

Dno P. P. je gotovo potpuno ravno i nagnuto prema sjeverozapadu. Kroz cijelo polje protiče Trebišnjica, koja kao snažan potok izvire iz vrela južno od Bileća, na visini od 327 m. Ona u P. P. ulazi između sela Žakova i Tulja, u vijugavom toku teče na sjeverozapad, čineći veliku okuku oko Vratagosa, a ponire na sjeverozapadnom kraju polja u Ponikvu pod Klekom (492 m), na visini oko 225 m. Osim ovoga, ima po obodu P. P. još dvadesetak drugih ponora, od kojih su važniji: Gornja i Donja Striježova, na desnoj strani Trebišnjice, niže sela Čavaša, Doljašnice, na desnoj strani, na podnožju Bukovice Gradine (470 m), Provalija, na lijevoj strani, sjeverozapadno od sela Trnčine. Osim njih žderu vodu i ponori Kiljenuša, Poduvjetnica, Male Jame, Peranica, svi s desne strane između Velje Međe i Orašja. Ipak, za vrijeme kišne periode, u jesen i u proljeće, ponori ne mogu progutati svu vodu, koju nosi Trebišnjica; ona toliko nabuja, da se izlije iz korita, i stoga nastaju povodnji. Njihovo trajanje se mijenja prema apsolutnoj visini dna P. P. Najduže su poplave na najnižem, sjeverozapadnom kraju, gdje prosječno traju od polovine oktobra do početka ili polovine jula. Tu se voda toliko ujezeri, da ima dubinu do 27·6 m, dok je u višim dijelovima P. P. dubina vode manja, a poplava kraća, od oktobra do maja. U jako kišovitim godinama traje i duže, do kraja juna. Za vrijeme ljeta ponori na srednjem toku, od Dražin Dola do Tulja, proždiru svu vodu, te donji dio korita ostane potpuno suh. Osim toga se po cijelom dnu P. P. nalazi puno lijevkastih vrtača, koje zovu ribarice, jer po tvrđenju stanovnika gutaju ne samo vodu nego i sitnu ribu. Konačno po obodu polja ima i pećina, od kojih je najpoznatija Vjeternica, istočno od željezničke stanice Zavala. Ulaz joj je na sjevernoj strani brda Gradca (562 m), a odatle se uglavnom pruža prema jugoistoku. Po svoj prilici je duža od 2 km, ali nije cijela ispitana. U ljetnim mjesecima puše iz njenog uskog otvora stalno veoma snažan vjetar, nesumnjivo izazvan razlikom u temperaturi i atmosferskim pritiskom u unutrašnjosti pećine i izvan nje. U

blizini ove, kod manastira Zavale, je pećina Vitomišlje, koja je uvijek ispunjena vodom, a ispod kamenitog Kleka je Špilja. I jedno naselje u blizini P. P. zove se Pećina.

U morfološkom pogledu P. P. predstavlja naročiti tip polja, kao da je tektonski zatvoreno polje, koje je mladim perturbacijama dobilo podzemno odvodnjivanje. Izgleda da je Trebišnjica nekada imala površinski tok, bilo da je produžila svoj tok prema sjeveroistoku i utjecala u Neretvu, bilo da je od Zavale skrenula na jugozapad i kod Slanoga se ulivala u Jadransko more. U P. P. se zaista opažaju neke pojave, koje bi bile posljedice recentnog uzdizanja. Ono nema nijedne normalne rijeke ni doline, a atmosferska voda koja padne, otiče podzemno dolinom prema Neretvi, u Deransko i Svitavsko Blato, a još većim dijelom prema Jadranskom moru, jer je nesumnjivo utvrđeno, da otiče prema Rijeci Dubrovačkoj. Poplavama je velikim dijelom uvjetovana i plodnost P. P., jer se po dnu taloži sitno-crni pješčani i glinoviti materijal, koji sobom donosi Trebišnjica, a aluvijalno zemljište se gnoji organskim materijama. Od cijelog P. P. oko 70% zauzimaju njive, 15% pašnjaci, a ostatak je neproduktivan. Po tome se P. P. računa među najplodnije krajeve Hercegovine. Iz toga razloga ono je i gusto naseljeno. Na njemu živi u 660 domova 6.025 stanovnika, što odgovara gustoći od 130 na 1 km^2. Sva naselja su na obodu ili po stranama P. P., a neka su malo dalje, po okolnim visoravnima, koja nisu uračunata. Najveća naselja su Donje i Gornje Dračevo (50 domova, 495 stanovnika), Veličani (40 domova, 489 stanovnika), Čvaljina (42 doma, 437 stanovnika), Velja Međa (50 domova, 392 stanovnika), Dubljani, Čavaš, Grošljani, Sedlari i Dol imaju 41—35 domova i 375 do 300 stanovnika, a ostala naselja su manja. — Za socijalne prilike tamošnjeg stanovništva karakteristično je da u jednoj kući stanuje prosječno 9 lica, a u nekima i znatno više: u Trnčini preko 15, u Veličanima preko 12, u Dubljanima, Čavašu i Dvrsnici preko 10 lica. — Jugozapadnim obodom P. P. prolazi željeznička pruga Mostar—Gabela—Hum—Trebinje, Dubrovnik i Zelenika, a sjeveroistočnim, cesta Mostar—Stolac—Dračevo—Tordoši—Trebinje i Dubrovnik.

L i t e r a t u r a: M. Groller v. Mildensee, Das Popovo Polje in der Herzegovina. Ein Beitrag zur Kenntnis d. Karstterrains (Mitt. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, 32, 1889); Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Herzegovina, I. (1896); F. Katzer, Geologischer Führer durch Bosnien und die Herzegovina (1903); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abhandlungen d. k. k. Geogr. Gesellschaft, Wien, 5, 1903/04); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abhandlungen, IX., 3, 1910); A. Lazić, Podzemna hidrografska veza Trebišnjice i Dubrovačke Rijeke (Glasnik Geografskog Društva, 12, 1926).

P. Vujević.

POPULACIJA KRALJEVINE SHS službeno je utvrđena popisom od 31/1 1921. Tada je ustanovljeno, da u granicama naše zemlje ima 6.575 općina, sastavljenih iz 27.306 naseljenih mjesta, sa 2,122.353 doma, 2,353.183 domaćinstva i 12,017.323 stanovnika, od kojih 5,893.547 muških i 6,123.776 ženskih. Kasnije je ovom broju dodano još 329.070 stanovnika u zoni, okupiranoj od strane Italije.

Od posljednjeg predratnog popisa, izvršenog 1910, stanovništvo naše kraljevine je opalo za 600.000 ljudi. Najveće opadanje je u predratnoj Srbiji. 1910 u granicama kraljevine Srbije bilo je 2,911.701 stanovnika. 1921 u tim istim granicama je nađeno 2.595.430 stanovnika, t. j. za 316.271 manje. Poslije Sjeverne Srbije najveće opadanje stanovništva je bilo u Južnoj Srbiji. 1914 u Južnoj Srbiji bilo je 1,664.807 stanovnika, a 1921 svega 1,442.208, t. j. stanovništvo se smanjilo za 222.599. Crna Gora je imala pred Svjetski Rat 238.423 stanovnika, a 1921 svega 199.857, t. j. manje za 38.566. Bosna-Hercegovina su imale za isto vrijeme manjak u stanovništvu za 41.873, Dalmacija za 4.042, Slovenačka sa Prekomurjem za 7.303, Hrvatska sa Slavonijom, Međumurjem, Krkom i Kastvom za 5.359. Banat, Bačka i Baranja su porasli za 27.569, uglavnom radi doseljivanja iz Madžarske.

1910 u Sjevernoj Srbiji i Bosni-Hercegovini je prevladavalo muško stanovništvo nad ženskim, dok je u ostalim pokrajinama bilo obrnuto.

Tada je dolazilo u Bosni-Hercegovini 878·1, a u Sjevernoj Srbiji 936·6 ženskih na 1.000 muških. U Dalmaciji je bilo 1.002·8, Banatu, Bačkoj i Baranji 1.014·1, Hrvatskoj, Slavoniji, Međumurju, Krku i Kastvu 1.043·5 i Slovenačkoj sa Međumurjem 1.076·0 ženskih na 1.000 muških.

Poslije ratova (1921) u svima pokrajinama, osim Bosne-Hercegovine, prevladalo je žensko stanovništvo nad muškim. Broj ženskih u Sjevernoj Srbiji se popeo od 936·6 u 1910 na 1.087·7 u 1921.

Prosječna gustoća stanovnika u cijeloj zemlji iznosi 48·3 na 1 km². Najgušća je naseljenost u Vojvodini (70·1), najslabija je u Crnoj Gori (20·7). Ostale pokrajine po gustoći naseljenosti idu ovim redom: Slovenačka (65·2), Hrvatska i Slavonija (62·5), Sjeverna Srbija (53·3), Bosna-Hercegovina (36·9) i Južna Srbija (32·3).

Po vjeroispovijesti relativnu većinu ima pravoslavna vjeroispovijest (46·6%), zatim dolazi rimo-katolička (39·4%), pa muslimanska (11·1%). Ostale vjeroispovijesti imaju ukupno 2·9%.

Po narodnosti pretežnu većinu (82·9%) čine Srbo-Hrvato-Slovenci, zatim dolaze Nijemci (4·3%), pa Madžari (3·9%), a ostali su u neznatnom broju.

Brojno napredovanje stanovništva u našoj zemlji ide uglavnom na račun velikog broja poroda, koji je kod nas jedan od najvećih.

Poslije ratova, na 1.000 stanovnika je bilo rođeno:

	1922	1923
u Sjevernoj Srbiji	33%	40%
u Južnoj Srbiji	17%	27%
u Banatu-Bačkoj	29%	31%
u Crnoj Gori	28%	24%

Međutim, na 1.000 stanovnika je umrlo:

	1922	1923
u Sjevernoj Srbiji	19%	21%
u Južnoj Srbiji	13%	14%
u Bačkoj-Banatu	22%	22%
u Crnoj Gori	11%	11%

Na sto rođene djece umrlo je:

	1922	1923
u Sjevernoj Srbiji	51%	53%
u Južnoj Srbiji	56·5%	53·7%
u Bačkoj-Banatu	80%	87%
u Crnoj Gori	40%	46%

Muške djece umre do 20 godine oko jedne trećine od cjelokupnog broja rođenih, što se najbolje vidi iz rezultata regrutiranja:

1921	je	umrlo	ukupno	32·94%
1922	„	„	„	34·68%
1923	„	„	„	37·45%
1924	„	„	„	33·54%
1925	„	„	„	32·60%

I pokraj velikog procenta umiranja, prirast stanovništva je ipak znatan, jer je veliki procenat poroda. U kraljevini Srbiji je prirast bio ovakav:

1890	je	bilo	svega	stanovnika	2,161.961
1895	„	„	„	„	2,312.484
1900	„	„	„	„	2,492.882
1905	„	„	„	„	2,688.025
1910	„	„	„	„	2,911.701

Ratni događaji su prekinuli i unazad bacili sređeno i stalno brojno napredovanje stanovništva u granicama bivše kraljevine Srbije. Dok je u tim granicama prije ratova (1910) bilo 2,911.701 stanovnik, dotle je 1921 bilo svega 2,595.430. Ukupan gubitak, relativni i apsolutni zajedno, iznosi oko 811.000.

L i t e r a t u r a: Prethodni rezultati popisa stanovništva (1924); Vojnosanitetski statistički godišnjak (1926).

V. Stanojević.

POREČ, kotlina u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, oko doline Velike (Treske), između Brodske Klisure (540 m) niže Kičevskog Polja i Viševske Klisure (340 m), pred izlazom u Skopsko Polje. Tokom Velike kotlina se pruža u meridijanskom pravcu, na zapadu je uokvirena planinama Čeloicom, Rasnegovištem, Belezikom, Suhom Gorom i Lokvom, a na istoku velikim planinskim masivom Jakupice i njenim ograncima. P. je jako izolirana planinska kotlina. Od proširenja ispod Brodske Klisure pa do pred Viševsku Klisuru sastavljena je od trijaskih vapnenaca i dolomita, uloženih u paleozojskim slojevima planinskog okvira i klisura koje zatvaraju kotlinu. Na nižim stranama kotline, iznad dubokog usjeka Velike, ima jezerskih naslaga i terasa. Pored Velike, kotlina je isprosijecana klisurastim dolinama mnogobrojnih pobočnih pritoka, od kojih je najveća Mala Reka, lijevi pritok Velike, u srednjem dijelu kotline. Na Jakupici ima znatnih tragova diluvijalne glacijacije, a u kotlini, u vapnenačkom kamenju, mnogobrojni su kraski oblici, osobito pećine.

Planinske prečage P. dosta su šumovite. Šume na okolnim planinama stanovništvo iskorišćuje radi pra-

vljenja ugljena i izvoza drveta za gorivo. Pod umjerenim klimatskim uvjetima u P. je znatno voćarstvo, odavde se dosta voća (jabuka, pitomi kesten, kruška, trešnja, orah, šljiva) iznosi na pazar (trg) u Skoplje i Prilep. Ima i vinograda. Glavno je zanimanje stočarstvo, naročito u višim selima, gdje su na planinskim prečagama bogata pasišta. U liskunovitoj glini kod sela Grašnice i Slatine ima magnetita, koji je do sredine 19 vijeka ispiran, a u Samokovu na Maloj Reci talilo se i kovalo porečko željezo, koje je izvažano u Bitolj, Prilep, Kičevo, Skoplje i Veles.

 Šiševskom Klisurom P. je na sjeveru zatvoren, te put od Zdunja ide na sjeveroistok, prijevojem između Karadžice i Vodna, gdje prečicom dostiže Skoplje. Na jugu vodi kroz Brodsku Klisuru put za Kičevo, a od Broda se odvaja i drugi put, koji, kroz sedlo Barbaras, vodi za Prilep. Ovaj su put iskoristili Nemanjići pri pohodima od Skoplja na jug, zgodno izbjegavajući klisure i utvrđena mjesta niz tok Vardara. P. je bilo znatno kulturno područje. Ima mnogo ostataka crkvenih građevina. Poveljom kralja Milutina manastiru Sv. Đorđa Skoropostižnog u Skoplju (1300) utvrđena su u P., kao vlastelinstvo ovoga manastira, ova mjesta, koja i danas postoje: Brod, Slansko, Barbaras, Zdunje, Blizansko, Veli Pod (bio je zaselak, sada zemljište), Sušica, u Brodu crkva Sv. Bogorodice i u Zdunjama crkva Sv. Nedelje. Brod je i onda bio tržište i važan prolaz, gdje se plaćala mostarina. Na Velikoj bilo je razvijeno ribarstvo, a po nižim stranama kotline bilo je vinograda. Kralj Milutin u ovoj povelji ne spominje ime P., već mjesto njega Tresku, kao predjel u oblasti skopskoj. Kasnije je kralj Dušan poveljama manastiru Treskavcu kod Prilepa (1335 i 1337) odredio ove njegove metohe u P., koji i danas postoje: Manastirac, Mogilica, Kaluđerac i Rusci (sada Rusjaci). Poveljom tetovskom manastiru Sv. Bogorodice u Tetovu (1337—1346) kralj Dušan je vlastelinstvu ovog manastira odredio planinu sa sjenokosima i travom na Suhoj Gori i Lokvi. Najzad u P. je kralj Vukašin 1370 potvrdio Dubrovčanima trgovačke povlastice, koje im je prije dao car Dušan.

U tursko doba u P. se održalo čisto srpsko stanovništvo. Uza sve navale, i preko ovog kraja, do u krajeve i preko Vardara, Arnauti se u P. nisu mogli ugnijezditi ni održati. Osim nešto starosjedilaca od plemena Brsjaka, ovdje su našli utočišta mnogi srpski doseljenici iz zapadnih krajeva, iz Albanije, iz Skadra, Debra, Ohrida i drugih krajeva na zapadu, koje su pritiskivali Aranuti. — Danas ima u P. 38 naselja. Glavno je središte Brod, u kome je sjedište porečkog sreza. Svojom nacionalnom sviješću i velikom otpornošću u doba najveće anarhije u Turskoj i stranačkih propagandi u Staroj Srbiji i Makedoniji, Porečani su pridonijeli da se njihov kraj nazove Mala Šumadija.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove, I. (1906); J. Dedijer, Nova Srbija (1913). *V. Radovanović.*

2. Predjel u porječju Porečke Reke, koja se, istočno od Donjeg Milanovca, uliva u Dunav. (V. Timočka oblast). *B. D.*

POREČKA REKA, rijeka u Srbiji, desni pritok Dunava. Sastavnice P. R. su Crnajka i Šaška. Izvorišnu čelenku Crnajke, kao desne sastavnice, čine mnogi potočići, koji izviru na zapadnom obronku Deli Jovana (kota 1.179 m, Crni Vrh 1.201 m) i na sjeveroistočnom obronku Stola (1.189 m). Razvođe između nje i Bele Reke, u porječju Timoka, leži na niskom prijevoju Veliko Polje (486 m), koji spaja Sto sa Deli Jovanom. Sa izvorišta Crnajka teče prema sjeveru-sjeverozapadu, u dosta vijugavom toku, i prima veliki broj pritoka: Belu Vodu, Tandu, Čulinski Potok, Tarinju, Desnu Reku sa desne strane, a s lijeve Prvulov Potok, Veliki i Mali Gabar, Šovarnu, Levu Reku i neke manje potočiće. Sutok Crnajke sa Šaškom je niže razvalina Miloševe Kule, 3·3 km sjeverno od sela Crnajke. Šaška izvire pod Konjskom Glavom, oko 1·5 km istočno od Majdan Peka, i uglavnom teče prema jugoistoku, a od sela Rudne Glave prema istoku. Šaška ima vijugav tok, i mjestimice čini velike zavoje. Od njenog sastava sa Crnajkom počinje tok P. R. I ona ima vrlo vijugav tok, teče prema sjeveru-sjeveroistoku, a od sela Toponice prema sjeveru. U Dunav P. R. utiče oko 5·5 km istočno od Donjeg Milanovca. Važniji pritoci s lijeve strane

su: Radovica, Istrebinja, Toponica, Kosovica i Korešin, a sa desne: Ćisevac, Klokočevac, Zmijnja Reka, Količan, Gradašnica. Dužina toka P. R. od sastava Crnajke i Šaške je 22·8 km, od izvorišta Crnajke 45·1 km, a površina porječja 538 km². *P. Vujević.*

POREČKO-PULJSKA BISKUPIJA potpada pod goričku nadbiskupiju. Obadvije se javljaju već u prvoj polovini 6 vijeka. Prvi poznati biskup u Pulju bio je Venerije ili Venerioz (504, a u Poreču (Parenzo) Eufrazije (521). — Porečka stolna crkva spada među najstarije kršćanske građevine. Građena je u prvoj polovini 6 vijeka, na temeljima neke starije crkve, sagrađene po svoj prilici na još starijem oratoriju. Stil joj je bazalički, a posvećena je Uspenju Bogorodice i Sv. Mavri mučeniku. Za vrijeme rata između Mlečana i Genovljana, Genovljani su 1354 odnijeli relikvije Sv. Mavre i Sv. Eleuterija u Genovu, dok su u Poreču i dalje ostale relikvije mučenika Projekta, Akolita, Demetrija, Julijana i t. d. Među ostalim dragocjenostima stolne crkve nalazi se i jedan krst, koji se upotrebljava kao instrumentum pacis, a potiče od nekoga monaha sa Sv. Gore, po svoj prilici iz 13 vijeka. — I puljska je stolna crkva, posvećena Sv. Tomi apostolu, također stara, a proširena je u 15 vijeku. U toj se trobrodnoj bazilici čuvaju relikvije Sv. Porporina mučenika i madžarskog kralja Solomona. Obadvije su biskupije ujedinjene 20/6 1828, međutim su katedralni kaptoli ostali i dalje i u jednoj i u drugoj, uz koje se nalaze i zborni. P. P. B. brojila je 1908, 143.013 duša, Hrvata i Talijana, podijeljenih na 80 župa, a župe na 7 dekanija.

L i t e r a t u r a: Ughelli, Italia Sacra², V.; Schematismus Cleri (1908). *J. Jelenić.*

PORER. V. Mletački zaliv.

POREZI I POREZNI SISTEM još nisu kod nas izjednačeni za cijelu državu. Izuzev neke porezne oblike, koji su zavedeni poslije ujedinjenja, i neke, koji su prošireni bilo na cijelu državu bilo na pojedine krajeve, u svakoj pokrajini vrijedi onaj P. S., koji je vrijedio do ujedinjenja. Tako imamo sisteme: Kraljevine Srbije, Crne Gore, madžarsko-hrvatski (Hrvatska, Slavonija, Vojvodina), bosansko-hercegovački, austrijski (Dalmacija, Slovenačka). Do ujedinjenja razvijali su se P. S. u nacionalnim državama ovako:

S r b i j a. Karađorđe je 1804 produžio prikupljati dotadašnji turski carski harač, na svako muško lice preko 7 godina po tri porezna groša i po 2 pare; taj harač dopunjavan je dobrovoljnim prilozima, a od 1815 i P. u naturi. Od 1809 razrezivan je još i ratni P. od 10 poreznih groša na svako lice od 7 do 80 godina. 1812 bilo je već više novih P.: 1. Narodni P.: a) lični, po 5 poreznih groša godišnje; b) desetak od poljoprivrednih proizvoda; c) P. u naravi za uzdržavanje vojske; d) P. u radnoj snazi. 2. Nahijski P. plaćala su lica svake nahije za pošte, sudove, škole i t. d. 3. Prirezi: a) općinski; b) vladičanska dimnica, 12 para na glavu, i mirija (otplata crkvenog duga carigradskim crkvama) 4 pare na glavu; c) sveštenički P., 15 oka hrane na oženjenu glavu. 1815—1835 ostali su po sporazumu sa Portom na snazi turski P., ali su ih prikupljali srpski narodni starješine. U novcu su kupljeni: 1. Za račun sultana: a) carski harač, na svakog Srbina od 7 do 80 godina po 6 poreznih groša i 22 pare godišnje; b) čibuk, za popašu stoke na carskoj zemlji; c) ciganski harač, koji su plaćali Cigani; d) carska glavnica, koju su plaćali kršćani, muški po 2 porezna groša za oženjeno lice, a za neženjeno po 20 para. 2. Za račun spahija: Spahijska glavnica, ista kao i carska glavnica. 3. U korist sveštenstva kupljeni su: a) vladičanska dimnica, 1 porezni groš i 4 pare godišnje, i mirije, 6 para godišnje; b) sveštenički P., po 1 porezni groš i 20 para godišnje od porodice u varoši, 12 oka žita u selima. 4. Za narodne potrebe kupljen je narodni P., čija je visina bila promjenljiva, od 28 i 14 poreznih groša od svakog oženjenog muškog lica, izuzev činovnike, sveštenike i još neke kategorije građana. U naravi je prikupljan: a) carski desetak od svih, koji su držali carsku zemlju, i to jednu desetinu od prinosa žetve; b) spahijski desetak. Pored tih P. postojao je i kuluk.

1835 zamijenjeni su svi ti P. jedinim dankom od 6 talira godišnje za svako punoljetno sposobno lice, i kuluk za puteve. Uskoro su zavedena sniženja i povećanja prema imovnom

stanju, te su građani podijeljeni u 3 klase. Bilo je i oslobođenja nesposobnih, opterećenih djecom, vojnika i t. d. 1839 zaveden je bećarski danak za neženjene, trgovačke pomoćnike i sluge, i to u 3 klase. Ciganski harač ostao je, a zavedena je vojnica 5—50 oka s glave na glavu.

Zakonom od 17/8 1861 zaveden je nov P. S., po kome se razlikuju vlasnici nepokretnog imanja i ostali građani, i kojim su ukinuta dotadašnja oslobođenja nekih kategorija građana, izuzev kneza, državna dobra, oficire i vojnike, maloljetnike, udovice i djecu činovnika, s prihodom ispod 60 talira u varošima, ili 3 cvancike u selima. Svi su porezni obveznici podijeljeni u 6 klasa. Ali taj zakon nije ni uveden u život, nego je 1/11 1864 zamijenjen novim zakonom. I taj je zakon oslobađao građane slabog imovnog stanja, a zatim kneza, općinske kmetove, kaluđere i jedan dio zadrugara u većim zadrugama. P. je bio raspoređen slično P. od 1835: 6 talira s glave na glavu, ali je to bio samo prosječni teret, koji je imao da padne na jednog obveznika, a u praksi je dijeljen na 3 talira kao P. na ličnost, i 3 talira kao P. po imućnosti i ova druga polovina razrezana je prema imućnosti.

Poreznom reformom od 1884 zaveden je P. po prinosu, a porezni oblici su bili: 1. P. na zemljište. 2. P. na zgrade. 3. P. na prinos od kapitala. 4. P. na prinos od radnja i ličnog rada. 5. P. na obrt u radnji. 6. P. na ličnost. Poreznoj obvezi podleže svi srpski građani, a strani podanici samo ako su nastanjeni 3 mjeseca ili vode kakvu radnju za toliko vremena. Kralj i nasljednik prijestola ne plaćaju P.

1. P. na zemljište. Zemljišta su podijeljena u 5 redova: 1. gradsko zemljište, bašče i povrtljarstva; 2. zemljišta, na kojima se sije ili može sijati kukuruz i ozimo žito, ili se goji vinograd; 3. zemljišta, na kojima se sije ili može sijati kukuruz ili jara žita; 4. zemljišta, na kojima se siju samo jare strmnine; 5. sva ostala zemljišta. Oslobađaju se: zemljišta državna, eksteritorijalna, porte i groblja, bolnička i dobrotvornih ustanova, urvine, potoci, putevi, rijeke, baruštine i krševi; zemljišta doseljenika do 4 hektara na porodicu, za dvije godine; po varošima kućnice do 500 kvadratnih metara; mase maloljetnika i nesposobna lica do 2 hektara, novi vinogradi na amerikanskoj lozi za 10, a vinogradi na živom pijesku na 20 godina; vinogradi, podignuti mjesto uništenih, na 5 godina, pošumljena zemljišta za 20 godina. Porezna stopa iznosi: za prvi red 50 para od 100 Din vrijednosti (vrijednost određuje svake četvrte godine općinski odbor), za drugi red 4 Din, za treći 3 Din, za četvrti 2 Din i za peti red 1 Din od hektara godišnje. Zemljišta pod šumom plaćaju: 3 Din za drugi red, pa dalje: 2, 1 i 0·60 Din; utrine slično: 2, 1·50, 1 i 0·50 Din od hektara.

2. P. na zgrade plaća se na sve građevine u varošima i na one u selima, u kojima su skladišta, gostione, dućani, mlinovi, vodenice izuzev potočare, pilane, trgovački koševi sa oborima i kuće, koje se daju pod najam. Dvorišta i bašče do kuće, ako nisu veće od 500 kvadratnih metara, oslobođene su poreza. Oslobođene su: državne zgrade, eksteritorijalne, bogomolje, bolnice, sirotinjski domovi, škole, mase maloljetne siročadi s prihodom od 100 Din, obori, koševi i druge poljoprivredne zgrade ako se ne daju pod najam. Porezna stopa je: na kavane i uopće javne zgrade 8% od godišnje najamnine; na dućane, skladišta, mlinove, pilane i trgovačke zgrade sa oborima 4%; na kuće za stanovanje, tvornice, kupališta i t. d. 3% od godišnje najamnine.

3. P. na prinos od kapitala plaća se: a) na kamate od javnih zajmova, ako nisu oslobođeni; b) na kamate od zajmova, danih privatnima; c) na kamate od kapitala, danog na priplod novčanim zavodima; d) na rente i prava uživanja. Oslobođeni su: prinosi papira, koji su naročitim zakonom oslobođeni, strani podanici za prinos sa strane, ustanove, koje imaju pomoć od države, javne dobrotvorne ustanove, maloljetna siročad do 200 Din godišnje, novčani zavodi pod upravom državnih vlasti. Porezna stopa je na prinose do 2.500 Din 6% godišnje, a na veće prinose povećava se stopa na svaku dalnju stotinu Din s 0·1% (10 para), ali tako da najveća stopa bude 10%.

4. P. na prinos od radnja i ličnog rada plaćaju svi oni, koji do prinosa dolaze ulaganjem u posao svojeg ili tuđeg kapitala, svoje ili tuđe umne

ili tjelesne snage. P. na prinos od radnja plaćaju oni, koji se bave trgovinom, obrtom, industrijom. Oslobođeni su: zemljoradničke i obrtničke zadruge, poljoprivrednici, dok prodaju vlastite proizvode, oni, koji se bave kućnom industrijom, oni, koji su naročitim zakonima oslobođeni, vlasnici rudarskih poduzeća, maloprodavači monopolskih artikala i srećaka klasne lutrije. Dobrotvorna i kulturna udruženja može ministar financija osloboditi. Pri razrezu P. odbijaju se, od prinosa: a) najamnine za lokale; b) plaće i nadnice pomoćnog osoblja; c) troškovi radnje (ogrjev, rasvjeta, poštarina i t. d.); d) obični procenat amortizacije zgrada, namještaja i pribora; kod novčanih zavoda i kamati na uloge; kod osiguravajućih društava i polovina sume, isplaćene po policama u toj godini. Za razrez P. bit će mjerodavna bilanca, čiju istinitost obveznik može dokazati zakletvom pred svećenikom. Za razrez P. radnja i zanimanja, koja polažu javan račun o svom radu, služit će kao osnova za oporezivanje zaključni računi odobreni godišnjim zborom. Kod radnja i zanimanja, koje se kapitalom obavljaju, a ne vode trgovačke knjige, ili se vode, ali obveznik ne će da ih pokaže, uzima se za osnovicu oporezovanja kapital uložen u radnju, i porez će se razrezati, uzimajući da cio kapital može donijeti 8 do 20% a kod apotekarskih radnja 20 do 40% godišnje. Kad ne može da se utvrdi prinos, uzet će se kao mjerilo godišnji obrt, i uzima se da od prinosa može da bude 5 do 15% od obrta, a kod izvozničkih radnja 1 do 3%. Kod radnja, koje se obavljaju bez kapitala, uzet će se u obzir plaće i nadnice, godišnja najamnina, vrijednost izrađenih predmeta, vrijednost materijala za rad, kapacitet strojeva, a kao prinos će se uzeti 6 do 16% od zbroja tih vrijednosti. Kod poduzetničkih radnja uzima se kao prinos 5 do 15% vrijednosti poduzetih građevina. Porezna stopa iznosi: 1. Za trgovačke, industrijske, bankarske radnje, akcionarska društva na prinos od 2.000 Din 3·5%, 2.001—4.000 Din 4%, 4.001—6.000 Din 4·5%, 6.001—10.000 Din 5%, 10.001 do 15.000 Din 5·5%, 15.001—20.000 Din 6%, 20.001—25.000 Din 6·5% preko 25.000 Din 7%. — 2. Za izvoznička, obrtna poduzeća i piljarske radnje: za prinose do 1.000 Din 2%, 1.001—2.500 Din 2·5%, 2.501—4.000 Din 3%, 4.001 do 6.000 Din 3·5%, 6.001—8.000 Din 4%, 8.001—10.000 Din 4·5%, preko 10.000 Din 5%. Nijedan obveznik ove vrste poreza ne može plaćati manje od 15 Din, poduzeća koja polažu javni račun manje od 250 Din, a osiguravajuća društva manje od 750 Din godišnje. — 3. P. na prinos od ličnog rada plaća se na cjelokupnu sumu godišnjeg prinosa od ličnog rada. Oslobođeni su: a) umni radnici ispod šestnaeste godine; b) umni i tjelesni radnici u bezbračnom stanju sa dnevnom zaradom do 60 para; c) isti, ako su u bračnom stanju, a zarada im nije veća od 1 Din dnevno; d) umni i tjelesni radnici, koji uzdržavaju nesposobnu rodbinu, a nemaju veću zaradu od 1·5 Din dnevno; e) tjelesni radnici, ako bi bili spriječeni da zarađuju dva mjeseca, a umni tri mjeseca; f) umni i tjelesni radnici, ako postanu nesposobni plaćaju P. na polovinu smanjene zarade; g) tjelesni radnici preko 60 godina; h) penzioneri s penzijom do 30 Din mjesečno; i) radnici rudarski kao članovi bratinske kase; j) književnici. Umni radnici dijele se u dvije grupe: 1. Koji služe uz plaću državu ili samoupravna tijela. Posluga plaća 1% od godišnje zarade. 2. Kmetovi, općinski pisari, lica postavljena pretpisom, lica postavljena ukazom i penzioneri, privatni činovnici, svećenici plaćaju na prinos do 1.000 Din 1·5%, 1.001—1.500 Din 1·8%, 1.501 do 2.000 Din 2%, 2.001—2.500 Din 2·2%, 2.501—3.000 Din 2·5%, 3.001—3.500 Din 2·8%, 3.501—4.000 Din 3·2%, 4.001—5.000 Din 3·5%, 5.001—6.000 Din 4%, 6.001 do 7.000 Din 4·5%, 7.001—8.000 Din 5%, 8.001—9.000 Din 5·5%, 9.001—10.000 Din 6%, 10.001—12.000 Din 7%, preko 12.000 Din 8%. — 2. Oni koji rade samostalno na svoju ruku. U prvi red tu dolaze vještaci, privatni nastavnici, novinari, štampari, babice; oni plaćaju na zaradu do 2.000 Din 1·5%, 2.001—3.000 Din 1·8%, 3.001—4.000 Din 2%, 4.001 do 5.000 Din 2·5%, 5.001—6.000 Din 3%, 6.001—7.000 Din 3·5%, 7.001—8.000 Din 4%, preko 8.000 Din 4·5%. U drugi red spadaju: advokati, liječnici, apotekari i t. d. i plaćaju do 3.000 Din 3%, 3.001—4.000 Din 4%, 4.001—6.000 Din 5%, 6.001—7.000 Din 6%, 7.001—8.000 Din 7%, preko 8.000 Din 8%. Tjelesni radnici dijele se u dvije grupe. U

prvu idu: sluge, sluškinje i poljoprivredni nadničari, nadničari po gradovima sa nestalnom zaradom. Oni plaćaju od svoje godišnje zarade 0·6%. U drugu grupu spadaju tvornički radnici, koji plaćaju 0·7%.

5. P. na obrt plaćaju radnje: trgovačke, industrijske, špekulativne, liferantske i sve, koje postižu dobit ulaganjem kapitala. U prvu grupu, kod kojih se P. određuje prema obrtu, spadaju: trgovačke, poduzetničke, bankovne. U drugu grupu, kod kojih se porez određuje prema godišnjoj najamnini, spadaju: industrijske, povrtljarske, pekarske, gostioničarske i uopće javne radnje. P. iznosi: za radnje iz druge grupe 4% od godišnje zakupne cijene; za trgovačke i špekulativne, koje rade sa prerađevinama, 7% od godišnjeg obrta ili vrijednosti robe, a koje rade sa sirovinama i poduzetničke 1%; dioničke bankovne radnje 3.000, 2.000 i 1.000 Din, neakcionarske 1000 i 600 Din, male bankovne radnje 2.000 i 1.000 Din; sve javne liferacije 1% od vrijednosti ugovorene sume; seoski dućani 1% od godišnjeg obrta. Oslobođeni su: obrtnici, rudarske radnje, sitničari, strojevi pri uvozu za vlastitu upotrebu, proizvodi domaće industrije pri izvozu, knjige pri uvozu i izvozu, valjavice, vodenice, suvače i t. d.

6. P. na ličnost plaća svaki stanovnik Srbije, koji je navršio 21 godinu. I ženske, koje imaju samostalnu radnju ili prihod, plaćaju ovaj porez. Lični P. iznosi s glave na glavu 6 Din godišnje, i na svaki Din neposrednog P. po 5 para. Od ovog P. su oslobođeni: nepunoljetni građani i oni, koji su navršili 60 godina života, eksteritorijalna lica, vojnici, đaci, osuđenici, invalidi, lica nesposobna za rad, ženskinje, koje nemaju samostalne radnje.

Na svaki Din P. raspoređuje se još po 75 para stalnog državnog prireza, što u stvari znači povećanje porezne stope. Od prireza se nitko ne oslobađa, osim robe, uvezene iz ugovornih država, i robe, koja se izvozi. Pored stalnog državnog prireza, razrezuju se još ovi prirezi: Prirez za remontski fond 5%, za vojne građevine 5%, za građenje novih željeznica 7%, žandarmerijski, školski (koji se određuju budžetom svake godine), svećenički bir po 2 Din, mostovni po 20 para s glave na glavu. Osim toga raspoređuje se vojnica na one, koji su bili nesposobni za službu u vojsci.

Razrez P. vrši se za tri godine, na osnovu porezne prijave obveznika. Razrez vrši porezni odbor, koji postoji u svakoj općini. Tri petine članova poreznog odbora bira općinski odbor, u sporazumu s predstavnicima pojedinih privrednih grana, a dvije petine postavlja ministar financija. 1904 zaveden je izvanredni prirez od 40%, osim ranijih izmjena, koje su naprijed uzete u obzir. Zakon od 1884 vrijedi i danas za teritorij pređašnje kraljevine Srbije, i izmijenjen je samo u nekim vrstama poreza, o kojima će biti riječi niže.

Financijskim zakonom za 1914 zaveden je invalidski P., koji se razrezuje prema ukupnoj sumi neposrednog P., progresivno od 4 Din na 10 Din neposrednog P. do 2.000 Din preko 10.000 Din neposrednog P. Za nove oblasti propisana je 29/1 1913 uredba o naplati i razrezu P. u oslobođenim i sjedinjenim oblastima kraljevine Srbije, kojom se, umjesto raznih turskih P., uvodi jedan P., prema imovini i prihodu obveznika.

Crna Gora. U Crnoj Gori postojale su dvije vrsti P.: dacije i P. na prinos od kapitala i rada.

1. Dacije su plaćane na zemljište, ovce, goveda, konje i magarce, svinje, pčele, vino i rakiju. Dacija je iznosila: za ralo zemlje 1·60 Din, za kosu livade 0·80 Din, za svaku ovcu 0·20 Din, za svako goveče 1 Din, za svakog konja 1 Din i t. d.

2. P. na prinos kapitala i rada obuhvaćao je: P. na prinos od kapitala, P. na trgovinu, P. na obrte, P. na prinos od ličnog rada, P. na zgrade.

P. na prinos od kapitala plaćao je svaki, tko daje novac uz kamate, a iznosio je 5% od sume kamata. P. na trgovinu plaćale su trgovačke radnje a iznosio je 1% od uloženog kapitala. P. na obrte plaćale su radnje, koje kupljenu robu prodaju, tek pošto je prerade, a iznosio je 2% od kapitala, uloženog u radnju. P. na prinos od ličnog rada plaćali su umni i tjelesni radnici, novčani zavodi i osiguravajuća društva. Umni i tjelesni radnici s prihodom od 700 perpera bili su oslobođeni, a preko toga prihoda plaćali su: na prihod od 1.000 perpera godišnje 1%, a preko te sume 2%. Novčani zavodi plaćali su 5% od

čistog prihoda. P. na zgrade iznosio je 5% od brutto najamnine.

Kraljevina SHS. Poslije ujedinjenja ostali su u svakoj oblasti na snazi dotadanji porezni zakoni.

1. Predratna Srbija. I danas vrijedi zakon od 1884, samo sa izmjenama i dopunama u financijskim zakonima, kojima je bio cilj, ili da se ublaže nepravičnosti ili štetnost pojedinih poreznih oblika (privatni činovnici, ulozi na štednju, tjelesni radnici i t. d.), ili da se zavedu novi prirezi ili P. (invalidski P.). Stoga danas treba umjesto stalnog državnog prireza od 70% dodati osnovnom P. stalni prirez od 153·5% i vanredni prirez od 30%.

2. Crna Gora. Financijskim zakonom za 1919/20 proširen je zakon kraljevine Srbije od 1884 i na Crnu Goru.

3. Bosna i Hercegovina. U Bosni i Hercegovini vrijedi i danas predratni bosansko-hercegovački P. S. Porezni oblici su: P. na zemljište, P. na zgrade, tečevina (P. na prinos od rada i zanimanja), rudarski P., P. od kućarenja, dohodarina stalnih beriva, točarina.

P. na zemljište plaćao se u dva oblika: a) desetinski paušal na ziratno zemljište, i to na osnovi katastarskog čistog prinosa. Porezna stopa je 10% od tog brutto prinosa. Oslobođena su državna i neka samostanska zemljišta. Na taj P. plaća se 20% cestarinskog prireza; b) P. po vrijednosti zemljišta. Plaća se na ziratno zemljište. Oslobođen je zemaljski erar i franjevački red. Porezna stopa je 4‰ od vrijednosti zemljišta, prema procjeni od 1916. I ta vrijednost zemljišta i katastarski prinos kod prvog P. povećani su financijskim zakonom za 1924/25 na četverostruki iznos. Na ovaj drugi P. naplaćuje se 50% državnog i 20% cestarinskog prireza; c) danak na šumsko zemljište. Osnovica je čist katastarski prihod šumskog zemljišta, koji je također povećan navedenim financijskim zakonom na četverostruki iznos. Oslobođenja kao i kod poreza pod b). Porezna stopa je 10%. Prirezi su kao pod b).

2. P. na zgrade. I taj P. se plaća u dva oblika: a) P. po vrijednosti zgrade. Predmet P. je zgrada sa zemljištem od 1.000 kvadratnih metara. Plaća se na zgrade po gradovima, po ušorenim mjestima i na zgrade za stanovanje na poljoprivrednim dobrima i javnim ciljevima. Oslobođeni su: državni erar i franjevački red. Porezna stopa je 4‰ od vrijednosti zgrade. Prirezi su kao na danak na šumsko zemljište. b) P. po najamnini zgrade, kućna najamnina. Predmet je P. najamnina zgrade, izdane pod najam. Osnovica je brutto najamnina. Porezna je stopa 4% brutto najamnine. Prirez je kao pod a).

3. Tečevina, porez na prinos od rada i zanimanja. Tom P. podleži svako lice, koje radi kakav privredni posao. Osnovica je čista dobit od radnje. Taj P. plaćaju i društva, obvezana na javno polaganje računa. Porezna stopa je 3% od čiste dobiti, sa 100 do 400% državnog prireza, i 20% cestarinskog prireza.

4. Rudarski prirez. Plaćaju ga rudarska poduzeća na čist prinos, iznađen na osnovu prosječnog prihoda za tri godine. Porezna je stopa 3% od čistog prinosa, 100 do 400% državnog i 20% cestarinskog prireza.

5. P. od kućarenja. Naplaćuje se od onih, koji se bave torbarenjem, i to prilikom izdavanja dozvola.

6. Dohodarina stalnih beriva. Plaća se na stalne plaće. Porezna stopa je 4% sa 50% državnog i 20% cestarinskog prireza. Izmijenjen je financijskim zakonom za 1924/25 tako, da se od umnih radnika naplaćuje, na osnovu poreznog zakona kraljevine Srbije, a od tjelesnih radnika 2% od zarade.

7. Točarina. Plaća se na istočeno vino, po 2 Din od istočenog hektolitra. Ukinuta je financijskim zakonom za 1927. do 1928 od 1/1 1927.

4. Pokrajine austrijskog sistema: Dalmacija i Slovenačka. P. S. sastoji se iz realnih i ličnih P. Realni su P.: P. na zemljište, P. na zgrade, petprocentni P. Lični su P.: P. na radnje (opća tečevina), tečevina poduzeća obveznih na javno polaganje računa, P. na rente, P. na više službene prinadležnosti, P. na tantijeme, dohodarina.

A. Realni P. 1. P. na zemljište. Plaća se na poljoprivredna zemljišta (ziratna). Osnovica je katastarski prinos, koji je financijskim zakonom za 1924/25 podignut na četverostruki iznos. Porezna stopa je 20% bruttoprinosa, i 150% državnog prireza.

2. P. za zgrade: a) kućni P. po najamnini (najamnica). Plaća se u mjestima, navedenim u zakonu (Ljubljana) i onima, u kojima se izdaje najmanje polovina kuća i prostora za stanovanje pod zakup. Oslobođene su: zgrade, namijenjene općim ciljevima. Osnovica poreza je moguć prinos zgrade; stopa je 20% od zakupnine za Ljubljanu, a 12% za ostala mjesta, sa 60% državnog prireza za Ljubljanu, a 70% za ostala mjesta; b) kućni P. po razredima (razredna kućarina). Plaća se na zgrade za stanovanje u onim mjestima, u kojima se ne plaća najamnina. Plaća se prema broju prostorija za stanovanje, a sve zgrade podijeljene su u 16 razreda. Za najveći razred (od 40 prostorija) iznosi 1.340 kruna, a za najniži 9 kruna. Ta je stopa financijskim zakonom za 1924/25 potrostručena i izmijenjena su pretposljednja tri razreda na 2·50, 1·25 i 1 Din. Na taj P. plaća se državni prirez od 70%; c) petprocentni P. plaćaju zgrade, oslobođene od P. na najamninu, i iznosi 5% od prosječne pogođene najamnine za posljednje dvije godine. Ne plaća se prirez.

B. Lični P. 1. od radnja (opća tečevina). Plaćaju ga oni koji obavljaju kakvu radnju sa ciljem dobiti. Oslobođena su: državna poduzeća, kućna industrija i t. d. P. je kontigentni, i razrezuje se svake druge godine na 4 razreda obveznika: Zaduženi preko 2.000 kruna, od 300—2.000 kruna, od 60—300 kruna i od 60 kruna. Porezna stopa je 3% do 2.600 kruna, a preko toga po 400 kruna više progresivno. Financijskim zakonom za 1920/21 stopa je početverostručena. Na taj porez plaća se 130% prireza na stav do 1.200 kruna, a preko toga 170%.

2. Tečevina poduzeća, obvezanih na javno polaganje računa. Plaćaju je dioničarska i slična društva, rudarska poduzeća i t. d. Razrez se vrši na osnovu bilance za prošlu godinu. Porezna stopa je 10% od čiste dobiti, ali ne manje od 1‰ od uloženog kapitala. Društva, koja dadu dividendu preko 10% od glavnice, pa do 15%, plaćaju 2%, a preko 15% još 4%. Za štedionice i druge vrste poduzeća postoje druge stope. Dioničarska društva, rudarska poduzeća i još neka, plaćaju još prirez po rentabilitetu, koji se penje od 30% za rentabilitet 6—8%, do 80% kod rentabiliteta preko 14%.

3. P. na rente. Plaća se na kamate od zajmova i rentu od kapitala. Oslobođeni su: država, pokrajine, neki fondovi, sirotinjske blagajne, kamati kod poštanske štedionice, prihodi do 3.200 kruna, i t. d. Porezna stopa je 10% od kamata domaćeg državnog duga, 3% od najamnine na radnju izdanu u zakup, 1·5% od kamata na uloge na štednju, 2% za sve ostale brutto-prinose. Državni prirez iznosi 100 do 170%.

4. P. na više službene prinadležnosti. Plaćaju ga državni i privatni službenici, s plaćom od preko 6.400 kruna godišnje. Porezna je stopa progresivna od 0·4% na 6.400 kruna do 6% na 30.000 kruna. Ukinut je financijskim zakonom za 1924/25, sa djelovanjem od 1/1 1922.

5. P. na tantijeme. Plaća se na tantijeme preko 5.000 Din, i to 15% sa 100% državnog prireza.

6. Dohodarina. Plaćaju je samo fizička lica i nasljedne mase. Oslobođeni su: kralj, članovi vladalačke kuće, eksteritorijalna lica, oficiri, svećenici i dr. lica s prihodom ispod 5.000 kruna. Osnovica je: stvarno postignut prihod protekle godine, po odbitku troškova za postignuće prihoda. Stopa je progresivna od 90 kruna na 5.200 kruna prihoda, do 12.000 kruna na prihod od 210.000 kruna. Preko toga se na svakih 10.000 kruna penje porez po 600 kruna. Neženjeni plaćaju 15% a oni, koji uzdržavaju samo jedno lice 10% više. Državni prirez iznosi 15—20%.

5. P o k r a j i n e m a d ž a r s k o g s i s t e m a: Hrvatska, Slavonija, Srijem, Bačka, Banat, Baranja. Postoje ovi P.: a) P. po prinosu: zemljarina, kućarina, tecivarina, P. društava, obvezanih na javno polaganje računa, rudarski P., P. na kamate i rente; b) lični P., dohodarina, P. na imovinu.

A. P. i prinosi. 1. Zemljarina. Plaća se na plodno zemljište. Osnovica je katastarski čist prinos, utvrđen prema uzornim česticama za svaki kraj. Oslobođena su: neplodna zemljišta i zemljišta namijenjena javnoj upotrebi. Porezna stopa je 20% katastarskog čistog prinosa. Na taj porez plaća se 30% općeg dohodarinskog i 60% ratnog prireza.

2. Kućarina. Plaća se na zgrade za stanovanje ili drugu upotrebu. Oslo-

bođene su: Jugoslavenska Akademija, javna kazališta, bogomolje, državne zgrade i t. d. Porezna osnovica je godišnja upotrebna vrijednost zgrade, koja se utvrđuje na osnovu brutto najamnine ili prema broju prostorija za stanovanje. Postoje dvije vrste: a) najamna kućarina, koja se plaća na sve zgrade u kupalištima, ili u mjestima, u kojima se bar polovina zgrada izdaju pod zakup. Osnovica je brutto najamnina, a stopa 14, 11 i 9%, prema broju stanovnika u tom mjestu. Prirez je 30%; b) razredna kućarina. Plaća se na sve zgrade, na koje se ne plaća najamna kućarina. Sve su kuće podijeljene na 10 razreda i 3 kategorije: sela, trgovišta i gradovi. Porezna stopa iznosi kod 1 razreda 1 kategorije 1·50 kruna, i penje se do 12 kruna u najvišem razredu 3 kategorije. Za svaku sobu plaća se još posebna povišica od 2, 4 i 6 kruna, prema kategoriji. Financijskim zakonom od 1920 do 1924/25 stopa je početverostručena. Prirez je 40% opći dohodarinski i za zgrade preko 2 prostorije za stanovanje još 60% ratni prirez.

3. Tecivarina a) tecivarina I. razreda. Plaćaju je poljski i drugi radnici, sluge, torbari, nadničari, trgovački i drugi pomoćnici i t. d. P. iznosi od 2 do 24 Din. Starješina porodice plaća za članove preko 16 godina bez zanimanja 1·20 do 2 Din. Industrijski radnici plaćaju 2% od zarade; b) tecivarina II. razreda. Plaćaju je vlasnici ili uživaoci zemljišta i kuća, i rentijeri. Raspoređuje se na osnovu ukupnih P. u prošloj godini, izuzev ove tecivarine. P. iznosi za starješinu porodice, koji plaća do 40 kruna poreza 1 Din, za porez od 40—100 kruna 4 Din, 100 do 200 kruna 6 Din, a preko toga 8 Din tecivarine. Za članove porodice preko 16 godina iznosi ona 2—4 Din, prema tome, da li plaća starješina manje ili više od 80 kruna neposrednog poreza. Oslobođena su lica s porezom ispod 10 kruna; c) tecivarina III. razreda. Plaćaju je: zakupnici, industrijalci, poduzetnici, obrtnici, bankari, trgovci, apotekari i slobodne profesije. Osnova je prosječan čist godišnji dobitak iz tri protekle godine. Stopa je 10% čiste dobiti. Porodični članovi plaćaju kao kod II. razreda. Na taj se P. plaća 10% općeg dohodarinskog prireza na poreznu osnovicu do 150 Din, a 35% preko te sume, u ovom posljednjem slučaju još i 60% ratnog prireza; d) tecivarina IV. razreda. Plaćaju je lica sa stalnom godišnjom plaćom i penzioneri. Progresivna je, i penje se od 0·50 Din na plaću od 50 Din i ide do 10% na plaće preko 3.000 Din godišnje. Plaća se još 35% općeg dohodarinskog prireza, ako je plaća privatnih činovnika preko 100 Din godišnje.

4. P. društava, obvezanih na javno polaganje računa plaća se prema bilanci za proteklu godinu. Porezna stopa je: za obrtna poduzeća i zadruge 10, 12, 14, 16 i 18%, a za ostala poduzeća 12, 14, 16, 18 i 20%, prema tome da li je rentabilitet 10—15, 20, 25 ili preko 25% od uloženih vlastitih sredstava. Na taj P. plaća se još 30% općeg dohodarinskog i 60% ratnog prireza.

5. Rudarski P. Plaća se na prinos od rudarskih poduzeća. Osnovica mu je čist prinos. Porezna je stopa 7% za rudnike kamenog uglja, a 5% za sve ostale, za pomoćna poduzeća 10%. Na taj P. plaća se 35% općeg dohodarinskog i 60% ratnog prireza.

6. P. na kamate i rente plaća se na kamate od kapitala i na rente. Porezna je stopa 2, 5 ili 10% od čistog prinosa. Ima nekoliko slučajeva oslobođenja. Na taj P. plaća se 35% općeg dohodarinskog i 60% ratnog prireza.

Lični P. 1. Dohodarina. Porezna je osnovica cjelokupan čist prihod, ostvaren u prošloj godini. Pored kralja, države i t. d., oslobođena su lica sa prihodom do 2.300 Din. Porezna stopa je progresivna i počinje sa 800 kruna, a ide do 200.000 kruna dohotka. Preko te sume plaća se 6% P. Samci plaćaju dodatak od 15%, a lica samo s jednim članom porodice 10%. Državni prirez iznosi 15 do 200%.

2. P. na imovinu. Plaća se na prosječnu prometnu vrijednost imovine po odbitku dugova. P. je progresivan. Skala mu počinje sa 20.000 kruna, a svršava se sa 4,000.000 kruna. Za imovinu preko te sume porezna stopa je 0·6%.

Novi opći P. kraljevine SHS. Pored navedenih P. S., zaveden je u pokrajinama, koje su bile u sastavu Austro-Ugarske, u toku rata i P. na ratne dobitke, koji je zadržan i po svršetku rata, a u Srbiji i Crnoj Gori je zaveden financijskim zakonom za 1920/21.

Poslije ujedinjenja zavedeni su za cijelu državu ovi P.:

1. P. na poslovni promet. 1920 zaveden je P. na poslovni promet, kojim je ukinut P. na obrt, koji je vrijedio u Srbiji. Taj P. bio je na snazi samo godinu dana, pa je uredbom od 27/6 1921 zamijenjen novim P. na poslovni promet. Uredba je uzakonjena 31/1 1921. Predmet poreza je cjelokupan predmet stvari i ličnih usluga, izvršen u zemlji u cilju zarade. Promet se mora obavljati kao stalno zanimanje, a pojedinačni promet podleži P., ako prelazi 5.000 Din. Plaćaju ga sva pravna i fizička lica, koja obave kakav promet. Oslobođeni su: država za promet u općem interesu, umjetnici i književnici za svoje honorare, i zemljoradnici za prodaju svojih osnovnih proizvoda, zemljoradničke zadruge, nepokretnosti, novčani promet, promet monopoliziranih artikala, osiguranja, proizvodi kućne industrije i t. d. Porezna je stopa 1% od obavljenog prometa.

2. Invalidski P. Invalidski P., koji je u Srbiji već postojao prije ujedinjenja, proširen je financijskim zakonom za 1920/21 godinu na cijelu državu. Za svaku poreznu oblast propisano je, na koje će se P. on plaćati, a stopa iznosi: na 20 Din neposrednog poreza 2 Din, na 50 Din poreza 6 Din i dalje progresivno do 2.850 Din na porez od 20.000 Din, a preko te sume 20% od sume neposrednog poreza. 1925 stopa je povećana na dvostruki iznos.

3. Komorski prirez.

4. Izvanredni prirezi. 1923 zaveden je izvanredni prirez od 500% na prazna zemljišta i 30% na ostale P., a snaga mu je produžena i 1924.

5. Izjednačenja nekih P. financijskim zakonom za 1927/28 izjednačeni su neki P. za cijelu državu. Tako, ukinut je P. na kamate od uloga na štednju kod novčanih zavoda, izjednačen je P. na prinos od ličnog rada privatnih i državnih službenika.

Financijskim zakonom za 1924/25 i kasnijim smanjen je P. državnim činovnicima i oficirima, i to: onima izvan kategorije na 5%, onima u kategorijama na 4%, a zvaničnicima, podoficirima i služiteljima na 3%.

P. na plaće privatnih činovnika iznosi, po financijskom zakonu za 1927/28, na plaću 6.000—12.000 Din 3·5%, 12.000—24.000 Din 4%, na svakih daljnjih 12.000 Din penje se stopa za 0·5%, do 6% na 72.000 Din. Plaće do 6.000 su oslobođene. Na taj P. plaća se invalidski P. i komorski prirez, a samoupravni prirezi na ¼ P. Brodogradilišta su oslobođena za 12 godina svih poreza i taksa. Nove zgrade su oslobođene, prema mjestima i broju katova, 10—30 godina.

Da bi se izjednačilo porezno zakonodavstvo za cijelu državu, izrađen je poslije nekoliko projekata, koji nisu ni podnijeti Narodnoj Skupštini, ili su podnijeti, ali nisu pretresani, definitivan projekat novog jednoobraznog zakona o neposrednom P. za cijelu državu i podnijet je Narodnoj Skupštini. Taj novi projekat bio je pred financijskim odborom, gdje je pretrpio dosta izmjena, tako da se još ne može pouzdano reći kakav će mu biti definitivan oblik. Projekat je zadržao P. S. po prinosu, ali ga je dopunio P. na ukupan dohodak, koji je ujedno i jedini P., koji se plaća na prihod od ličnog rada. Porezne stope kreću se između 16 i 20%, ali to nije još definitivno.

Posredni P. Pored navedenih neposrednih P. u našoj državi, postoje još ovi posredni P.

1. Takse. Većina stavova zakona o taksama vrijedi za cijelu državu, a mnogi stavovi vrijede samo, bilo za Srbiju, bilo za pojedine druge pokrajine, s obzirom na uređaj sudova i drugih vlasti. U zakonu o taksama sadržan je i P. na naslijeđa i poklone u obliku nasljednih taksa.

2. Trošarina: na šećer, kafu, pivo, vino, likere, konjak, rum, električnu rasvjetu, rasvjetni plin, kresiva, alkohol, rakiju, octenu kiselinu, benzin. Stavovi su često mijenjani.

L i t e r a t u r a: D. Letica, Zakonski sistemi neposrednih poreza u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1921); Drag. M. Milojević, Neposredni porezi kraljevine Srbije i kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1925); Financijski zakoni od ujedinjenja do 1927/28. *S. Predić.*

PORFIROGENIT (Konstantin VII.), bizantski car 912—959. P. je bio sin Lava (Leona) VI., i to iz četvrtog braka, koji ni u crkvenom ni u državnom bizantskom zakonodavstvu nije vrijedio kao zakonit, i zbog koga je Lav imao žestoku borbu sa carigradskim patrijarhom Nikolom Mi-

stikom. P. je za cijele svoje duge vlade carevao gotovo samo po imenu. Po očevoj smrti ostao je on kao maloljetno dijete. Državom je tada upravljao najprije njegov stric, brat i suvladar Lavov, car Aleksandar (912—913), zatim namjesništvo (913 do 919), pa onda car-uzurpator, admiral Roman I. Lakapin (919—944), koji je, da bi pozakonio svoje nasilno zacarenje uz P., proglasio ovoga za punoljetnog i oženio ga svojom kćerju Jelenom. Međutim, Roman je ubrzo stao raditi da zbaci svoga zeta, pa da prijestol osigura svojim sinovima, koje je, jednog po jednog, krunisao za svoje suvladare. Po Romanovoj naredbi ponovno je potegnuto pitanje o četvrtom braku Lavovu, koji su sad ne samo Nikola Mistik, nego i papa Ivan X. (protivno pređašnjem papi Sergiju III.) proglasili za nezakonit. Time se P. mučke označivao kao nezakonito dijete. Već je sve bilo gotovo da se P. sruši. Ali Romanovi sinovi nisu imali strpljenja da čekaju na punu carsku vlast do očeve smrti. Iznenada, oni su oborili oca, i poslali ga u manastir na jedno od Prinčevskih otoka kod Carigrada. Romanov plan o zbacivanju P. ostao je sad na njima. No P., pravovremeno izvješten od svoje žene o zavjeri, u koju su njena braća i nju uputila, uspio je da sam sruši svoje šurjake, zamonašivši ih nasilno i zatvorivši ih na istom Prinčevskom otoku, i u istom manastiru, kuda su oni nedavno bili prognali svoga oca.

Tek od tada (945), carstvo je ostalo samo na P. No njega ni dotle, pa ni sada, nije vuklo srce za vlast. Državne je poslove ostavio svojoj energičnoj ženi, Jeleni Lakapinki. P. pak, bavio se i poslije toga, kao i prije, poglavito naukom: čitao je i pisao u svom kabinetu knjige, osnivao komisije naučnjaka za izradu učenih djela, koja on sam nije mogao, ili nije stigao, da sastavi, i radio u velikom stilu na obnovi bizantske grčke književnosti, koja je u teškim vanjskim krizama države, od 7 vijeka pa ovamo, bila pretrpjela pravi slom. Na taj način, ime P. pripada mnogo više književnoj, nego političkoj bizantskoj historiji.

Od P. imamo nekoliko spisa. Između ostalog, oni sadrže vrlo dragocjenu historijsku građu, te su nam veoma važni historijski izvori. Po kronološkom redu, amo prije svega spada jedno djelce, koje se danas obično navodi pod latinskim naslovom De thematibus. Tu se govori o temama, t. j. vojnoadministrativnim oblastima bizantskog imperija. To je početnički rad P. (bio je gotov 934 do 935).

Kud i kamo je znatnija njegova knjiga koju obično zovemo De administrando imperio, t. j. O upravljanju carevinom (bizantskom). To je geografsko-politički opis naroda oko Bizanta u doba P., sa njihovim životopisima do toga vremena, i sa napomenama, kako Bizant može s njima najlakše izaći na kraj. Nekoliko glava (29—36) tiču se podrijetla i historije Hrvata i Srba. Knjiga je napisana kao udžbenik za carevog sina i nasljednika, Romana II. (gotova je bila 951).

Malo zatim (952—953), P. je sastavio, valjda opet za Romana, još jedno važno djelo, koje se obično naziva De cerimoniis aulae byzantinae (katkad prosto De cerimoniis), t. j. O cerimonijalu bizantskog dvora pri raznim crkvenim i državnim praznicima, litijama, paradama, audijencijama stranih poslanika, postavljanjima visokih dvorjana, carevim putovanjima i t. d. Sva ta stara i veoma razvijena etiketa, kojom je najstariji i najsjajniji kršćanski dvor u Carigradu, sa svojim svijetlim carem na čelu, pravio tako silan utisak na mlade narode, iznesena nam je kod P. do najmanjih sitnica, za svaku svečanost posebice. I tu se po koji put spominju Srbi i Hrvati.

Najzad P. je 958/59 napisao Život Vasilija I., svoga djeda (Vita Basilii), gdje također ima nešto podataka o Srbima i Hrvatima. — Među djela pak, koja su po nalogu P. izradili drugi učeni ljudi ili komisije, dolazi Genesijeva Historija Careva (bizantskih) 813—886, a osim toga i nekoliko velikih enciklopedija, historijska, medicinska i t. d., gdje su u izvodu pribrani podaci iz starih grčkih pisaca. Od tih enciklopedija sačuvani su nam samo odlomci.

Po pričanju P., u gore spomenutim glavama njegova djela De administrando imperio, Hrvati i Srbi doselili su se u balkanske zemlje, a naročito u rimsko-bizantsku provinciju Dalmaciju, tek početkom 7 vijeka. Oni nisu tu došli iz iste zemlje, iz

koje i avarski Jugosloveni zajedno s Avarima, t. j. iz Panonije. Naprotiv, P. tvrdi, da su hrvatski i srpski doseljenici provincije Dalmacije, prije svoga doseljenja u taj kraj, bili samo dio dvaju zakarpatskih slovenskih plemena, čiji su potomci, još u njegovo doba, živjeli pod imenom Bijelih Hrvata, u zakarpatskoj Bijeloj ili Velikoj Hrvatskoj, i Bijelih Srba, u zakarpatskoj Bijeloj Srbiji ili Bojki. Za Bijelu ili Veliku Hrvatsku i Bijele Hrvate, P. kaže da se nalaze »odonud Bavarske i Franačke« (Njemačke), a također i odonud Turske (Madžarske, koja je tada držala i Moravsku), da su daleko 30 dana od »mračnog« (Baltičkog) mora, i da se dodiruju čak i sa istočnim susjedima Madžara, turskim Pečenjezima u Rumunjskoj i u južnoj Rusiji. Ovdje P. očevidno misli na Hrvatsku i Hrvate oko Gornje Visle i Krakova. Jer, za tu Hrvatsku i za te Hrvate znaju i drugi izvori 9 i 10 vijeka. Po P. to je čak do u njegovo vrijeme bila posebna država, sa naročitim svojim knezom, koji je priznavao vlast kralja Franačke i Saksonske, Otona I. Velikog (936—973), kasnijeg zapadnog imperatora (od 962). Za tog hrvatskog kneza iz doba P. ima mišljenje, da je on istovjetan sa tadašnjim češkim hercegom Boleslavom I. (935—937). Jer Boleslav je također bio Otonov kletvenik (od 950), a ne zna se od kada, vladao je i zakarpatskom Hrvatskom. Međutim, on je morao držati Hrvatsku još u vrijeme kad je P. sastavljao svoje djelo De administrando imperio (948—951), jer, samo ako je Hrvatska još tada činila jednu državu sa Češkom, mogao je P. o njoj reći, da ona leži odonud Bavarske i Otonove Franačke i Saksonske. Inače, da je Hrvatska tada bila nezavisna od Boleslava, i imala svog posebnog kneza, pa bi tek kasnije (poslije 951) potpala pod Boleslavljevu vlast, P. bi rekao, da se ona nalazi odonud Češke, kojom bi tada ona bila rastavljena od Bavarske i Otonove Franačke i Saksonske.

Bijelu Srbiju (Bojku), i Bijele Srbe, P. također meće odonud Madžarske i blizu Franačke, u neposrednom susjedstvu Bijele Hrvatske, i to opet na Visli, za koju veli, da se tada zvala i Dicika. Ime Bojka podsjeća na Boihaemum t. j. opet na Češku, što bi značilo, da se i ta Bijela Srbija iz P. doba nalazila negdje u Češkoj, a ujedno i u izvjesnom dijelu Hrvatske, pružajući se čak do na Vislu. No danas se obično misli, da je P. ovdje pogrešno pomakao čak u Češku i čak na Vislu polapske Srbe, također podanike Otonove, i pretke današnjih Lužičkih Srba. Najzad, za Bijele Hrvate i za Bijele Srbe P. tvrdi, da su oni u njegovo doba još bili nekršteni. A za hrvatski kneževski dvor još dodaje, da je on živio u prijateljstvu i srodstvu sa ugarskim dvorom, koji se također još nije bio pokrstio. I zaista, sjeverozapadni su se Sloveni tada još opirali kršćanstvu, jer im je ono, zajedno sa njemačkim gospodstvom, dolazilo od Nijemaca, a bez sumnje su i zaključivali dvorske srodničke veze s Ugrima protiv zajedničkog njemačkog neprijatelja.

Od Srba u zakarpatskoj Srbiji odvojila se, po P., u doba seobe polovina, pod jednim od dvojice braće, koja su naslijedila umrlog srpskog kneza, podijelivši među sobom očinsku državu, prema starom nasljednom pravu srpske kneževine, po kome su, iza vladaočeve smrti državu dijelila sva njegova djeca. Od Hrvata pak, odvojila se iz karpatske domovine i krenula u seobu samo jedna porodica od 7 vlastelina sa ljudstvom iz njihovih krajeva: 5 braće i dvije sestre (koje P. nabraja i poimence), a osim njih i jedan od sinova tadašnjeg hrvatskog kneza, neki Porga. P. nam pri tom izrično ne kaže, ali se valjda podrazumijeva, da je i hrvatski knez, kao i srpski, bio umro pred ovu seobu, pa je njegov sin Porga, pri podjeli države sa ostalom svojom braćom, bio dobio u dio baš tu porodicu od sedmorice velmoža sa njihovim predjelima. Koji je to bio dio zakarpatske Hrvatske, P. o tome ništa ne kaže, jer ne navodi broj Porgine braće, koja su s njim sudjelovala u diobi državne cjeline.

P. tvrdi, da je hrvatsko i srpsko doseljenje iz zakarpatske Hrvatske i Srbije u bizantsku provinciju Dalmaciju, kronološki malo kasnije od seobe avarskih Jugoslovena i samih Avara iz Panonije u tu istu provinciju Dalmaciju, ali da su obje te seobe bile za vlade bizantskog cara Heraklija (610—641). P. to i izrično kaže (v. De administrando imperio, cap. 31). Pogrešno neki pomišljaju, da P., što se tiče seobe avarskih Ju-

goslovena i Avara iz Panonije u Dalmaciju, daje na drugom mjestu (De administrando, cap. 29), protusloveći sam sebi, sasvim drugi datum, t. j. vrijeme za čitavih 500 godina prije njegova pisanja, što bi odvelo čak u sredinu 5 vijeka, valjda u doba druge hunske najezde na Balkan (447). P. tu po svoj prilici kazuje samo za izvjesne Dubrovčane njegova vremena, da su se njihove porodice još u 5 vijeku doselile iz Salone u Epidaur, odakle su, poslije razorenja Epidaura od Avara i avarskih Jugoslovena, prešle, zajedno sa ostalim Epidauranima, u novoosnovanu Raguzu (Dubrovnik).

Po P. hrvatska i srpska seoba u bizantsku provinciju Dalmaciju nije bila nasilna, kao prije seoba avarskih Jugoslovena i njihovih gospodara Avara. Hrvate i Srbe je na bizantski teritorij primio sam car Heraklije, kome su oni pribjegli s molbom za zemlju. Prvo su sa takvom molbom došli Hrvati, pa tek poslije nekog vremena, posebnom seobom, i Srbi. Hrvate je Heraklije uputio da se nastane u provinciji Dalmaciji, pošto tamo svladaju bizantske neprijatelje, Avare i avarske Jugoslovene. Hrvati su u tome i uspjeli. Oni su neke od Avara i avarskih Jugoslovena pobili u borbama, a neke su pokorili, pa su se, kao bizantski kletvenici, naselili u toj carskoj oblasti. P. veli, da se među dalmatinskim Hrvatima čak do u njegovo vrijeme, moglo raspoznati nešto Avara, pa valjda i avarskih Jugoslovena, pošto on ne razlikuje jasno Avare i avarske Jugoslovene. Hrvati po P. nisu ostali samo u Dalmaciji. Kroz neko vrijeme, tvrdi on, odvojila se od tih dalmatinskih Hrvata jedna gomila, pa se odselila u Panoniju i Ilirik, gdje je, pod posebnim knezom, osnovala još jednu hrvatsku državicu, prijateljsku onoj prvoj. Da li je i taj knez bio opet brat, koji je po smrti svoga oca, kneza svih dalmatinskih Hrvata, podijelio očeve podanike sa nekim drugim bratom, pa se poslije sa svojim dijelom ljudstva, odselio u rečene zemlje, P. o tome ništa ne piše. I po drugim izvorima hrvatsko je pleme i u svojim novim obitavalištima, bar od kraja 8 pa do početka 10 vijeka, bilo podijeljeno najmanje na one dvije države, koje nam spominje P. To su: dalmatinska Hrvatska, u sjeverozapadnom dijelu provincije Dalmacije, i panonsko-ilirska Hrvatska, između Save i Drave.

Srbe je, po P. Heraklije najprije smjestio u Makedoniji, u solunskoj oblasti (temi), oko mjesta Servije (tursko Serfidže), koje je, po P., od Srba i dobilo takvo ime. No kroz neko vrijeme srpski su doseljenici zatražili i dobili od Heraklija odobrenje, da se vrate natrag u svoju zakarpatsku domovinu. Međutim prešavši Dunav, oni su se pokajali, pa su, preko bizantskog upravitelja Beograda, još jednom zamolili Heraklija za druga staništa. Nato car i njih konačno naseli, takoder kao bizantske kletvenike, u provinciji Dalmaciji, opustošenoj od Avara i avarskih Jugoslovena.

Po P. su Hrvati i Srbi još od početka naselili sve one dijelove provincije Dalmacije, nad kojima su i u P. vrijeme vladale hrvatska kraljevina Tomislavljevih nasljednika i razne srpske tadašnje kneževine. Za svoje doba P. navodi kao srpsko-hrvatsku granicu rijeke Cetinu i Vrbas. Prema tome, Hrvati bi još od doseljenja živjeli u cijeloj jugozapadnoj polovini te provincije, s druge strane Cetine i Vrbasa. U ostalom, P. i izrijekom kaže, kako za dijelove provincije Dalmacije, koji su za njegovo vrijeme bili pod hrvatskom kraljevinom, tako i za sve srpske kneževine njegova doba u onoj drugoj polovini Dalmacije, da tu stanuju još od doseljenja Hrvati, a ovamo Srbi. Tako na pr., govoreći o svakoj od savremenih mu srpskih kneževina, on kod svake od njih ponavlja, da Srbi u njoj borave još od onog prvog srpskog kneza, koji je i doveo srpsko pleme u Heraklijev Bizant. On to prije svega tvrdi za Srbiju svoga vremena, t. j. za Časlavovu. A pošto je Časlavova Srbija, po samom P., obuhvaćala i Bosnu, koja je tada označivala samo kraj oko istoimene rijeke, to P. očevidno ubraja i Bosnu, zajedno sa Časlavovom Srbijom, u krajeve, prvobitno naseljene Srbima. To se iz njega vidi i po tome, što je on prvobitno hrvatska naselja ograničio Vrbasom. Dalje, kao prvobitne srpske oblasti, redaju se u P. i ove kneževine njegova vremena: Duklja, Trebinje s Konavlima, Hum pod knezom MihailomViševićem i Neretva.

Nauka prošloga vijeka proglasila je za legendu cijelo pričanje P. o doseljenju, najprije avarskih Jugoslovena, pa onda i Hrvata i Srba, u bizantsku provinciju Dalmaciju. Naučnjaci su dosad o tome pitanju napisali čitavu književnost. Prije svega, što se tiče P. tvrđenja, da su Hrvati i Srbi, sasvim suprotno avarskim Jugoslovenima, došli u Dalmaciju mirnim putem, t. j. sa dopuštenjem cara Heraklija, još je Nijemac E. Dümmler pedesetih godina 19 vijeka dokazivao, da to nije istina. Po njemu su i Hrvati i Srbi prodrli u Dalmaciju tako isto nasilno, kao i avarski Jugosloveni, kao i tolika druga barbarska plemena u druge bizantske krajeve. A što P. kaže drukčije, to nije ništa drugo do uobičajena službena teorija bizantskog carstva, po kojoj je svako barbarsko pleme na carskoj bizantskoj zemlji, ma ono tu došlo silom, uživalo tu zemlju kao carski poklon i po carskoj dobroj volji. No Dümmler je bar vjerovao P. u tome, da je bilo dvije slovenske seobe u bizantsku Dalmaciju: jedna ranija, t. j. seoba avarskih Jugoslovena iz Panonije, savremena seobi ostalih Jugoslovena na Balkan, i druga, malo kasnija, t. j. hrvatska i srpska seoba iz zakarpatske Bijele Hrvatske i Bijele Srbije. Međutim, V. Jagić je i to poricao.

Po Jagiću, hrvatska i srpska seoba u Dalmaciji ne samo da je, isto onako kao i seoba avarskih Jugoslovena iz Panonije, imala nasilan karakter, kako to veli Dümmler, nego je to bila jedna ista u isto vrijeme seoba sa seobom avarskih Jugoslovena iz Panonije. Drugim riječima: Hrvati i Srbi nisu bili ništa drugo do Jugosloveni, i to baš ti avarski Jugosloveni iz Panonije. Jagić to osniva na faktu, da su srpsko-hrvatska narječja, otkako mi za njih znamo, stalno činila cjelinu sa ostalim jugoslovenskim narječjima oko njih. A što P. smatra Hrvate i Srbe za sjeverozapadne Slovene, t. j. za srodnike današnjih Poljaka, Čeha, Lužičkih Srba i t. d., i što ih dovodi u Dalmaciju iz sjeverozapadnih slovenskih zemalja, t. j. iz Bijele Hrvatske i Bijele Srbije, Jagić to objašnjava zbrkom imena. Naime, P. je bio čuo, da je u njegovo vrijeme, osim dalmatinskih Hrvata i Srba, bilo i nekakvih Hrvata i Srba iza Karpata, t. j. čuo je za Hrvate oko Krakova i za Polapske Srbe. Na osnovu te sličnosti imena, on je zaključio, da su dalmatinski Hrvati i Srbi podrijetlom od tih sjeverozapadnih Hrvata i Srba, pa je izmislio i Bijelu Hrvatsku i Bijelu Srbiju, iz koje su se oni tobože doselili u Dalmaciju pod Heraklijem.

Jagićevu teoriju, kombiniranu sa Dümmler-ovom, usvojio je i K. Jireček. On dopušta, da su Hrvati i Srbi u vjekovima prije seobe mogli stanovati na Karpatima, t. j. u zajedničkoj slovenskoj pradomovini, ali i Jireček drži, da su se oni u doba seobe nalazili pod Avarima u Panoniji i da su tada bili Jugosloveni.

Ova naučnjačka škola koja bi se mogla nazvati Dümmler-ovom, ne slaže se sa P. ni u tome, da su Srbi ikada stanovali u Makedoniji, i da makedonsko gradsko ime Servija dolazi od Srba. Jer je čudnovato kazivanje P., da je Heraklije najprije dao Srbima samo uski kraj oko Servije, a poslije čitavu polovinu velike provincije Dalmacije. Po tim naučnjacima, P. se i u ovom slučaju pobrkao zbog sličnosti imena. On je pomislio da ime makedonskog grada Servija dolazi od Srba, pa je na osnovu toga izmislio, da su Srbi stanovali neko vrijeme u Makedoniji. Od čega dolazi to ime, koje se spominje još u 10 vijeku, to nam ti naučnjaci ne objašnjavaju.

Naposljetku, Dümmlerova škola spori i P. podatak, da su Srbi još od doseljenja posjeli cijelu jugozapadnu polovinu dalmatinske provincije, od Cetine i Vrbasa pa ovamo. Mjesto toga, ona drži, da su se Srbi spočetka nastanili samo u brdskoj Srbiji ili Raškoj, a da su se po onim drugim krajevima, koje P. oko sredine 10 vijeka računa u srpske, najprije naselila druga jugoslavenska plemena, nad kojima je tek kasnije, rašćenjem raške srpske državice, rašireno srpsko ime. P. je pak, ne znajući to tobožnje kasnije podrijetlo srpskog imena u tim drugim krajevima, i videći, da su se samo one u njegovo doba zvale srpskima, izmislio, da su one bile srpske još od početka.

Ovo potpuno odbacivanje svih P. podataka o seobi avarskih Jugoslovena te Hrvata i Srba u bizantsku provinciju Dalmaciju, kao i zamjenjivanje tih podataka sasvim drugim hipotezama, ma da potiče od tolikih

naučnih autoriteta, ipak zahtijeva reviziju, koja ostaje kao zadatak nauci našega vijeka. Ne priča samo P. da su se Hrvati i Srbi doselili u bizantsku provinciju Dalmaciju tek poslije panonskih Avara i njihovih tamošnjih Jugoslovena, i da su tu došli sa rijeke Visle. Izgleda, da su tako pričali i sami Hrvati i Srbi iz P. vremena, t. j. u sredini 10 vijeka. Kad na pr. P. tvrdi, da su se ostaci Avara, odnosno i avarskih Jugoslovena, koje on često miješa s Avarima, sačuvali među dalmatinskim Hrvatima čak do u njegovo doba, on to valjda ne govori iz svoje glave, nego su to morali pričati njegovi savremenici Hrvati, pa je stvar došla i do njegovih ušiju. Kad P. na pr. iznosi dolazak Hrvata u provinciju Dalmaciju pod petoricom braće i dvjema njihovim sestrama, koje nam i po imenu ređa, kroz njegove redove tu po svoj prilici odjekuje neka hrvatska legenda iz 10 vijeka o seobi. I broj 7 i ta imena i cijela ta priča zvone sasvim legendarno. Kad P. na pr. kazuje, da i njegov savremenik, humski knez Mihailo Višević, i raška srpska dinastija, vode podrijetlo čak od onog prvog srpskog kneza, pod kojim su Srbi krenuli sa Visle na Balkan, da su otuda i sami Rašani i Humljani, pa, osim njih, i Trebinjani, Konavljani, Neretljanci, Bosanci i Dukljani. Lako može biti da nije samo P. tako mislio, nego da su po svoj prilici i sami srpski dvorovi 10 vijeka, i sam tadašnji slovenski živalj po gore navedenim predjelima, smatrali, da su se nekada doselili na Balkan kao Srbi, i to sa Visle. Prema tome, P. bi i tu samo prepričavao srpske legende o toj seobi. To se već počinje tvrditi u nauci.

L i t e r a t u r a: A. Rambaud, L'Empire grec au X siècle. Constantin Porphyrogénète (1870); K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur (1897); Vijesti o Hrvatima i Srbima, preštampao je F. Rački, Documenta, 1877 (s komentarom); glave 29—36 De administrando imperio (posebno izdao I. B. Bury, The early history of the slavonic settlements in Dalmatia, Croatia and Serbia. Constantin Porphyr. De administrando imperio, 29—36) 1920, u zbirci Texts for Students, 18. Hrvatski prijevod (s komentarom) cijelog dijela De administrando imperio dao je N. Tomašić u Vjesniku Kraljevskog Zemaljskog Arhiva 1918 i 1919. O postanku tog djela I. B. Bury, The treatise De administrando imperio (Byzantinische Zeitschrift, 15, 1906) i G. Manojlović, Studije o spisu De adm. imp. cara K. Porfirogenita (Rad, 182, 186—187, 1910); O postanku spisa De cerimoniis I. B. Bury, The ceremonial book of Constantin Porphyrogennetos (The English histor. Review, 22, 1907).

Teorije o podrijetlu i doseljenju Hrvata i Srba, protivne kazivanju P.: E. Dümmler, Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien (Sitzungsberichte d. Wiener Akademie, 20, 1856). U sličnom smislu F. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest srednjega vijeka (Književnik, I., 1864), Bijela Hrvatska i Bijela Srbija (Rad, 52); M. Drinov, Zaselenie Balkanskago poluostrva Slavjanami (1873). Za Jagićevu teoriju v. V. Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen (Archiv für slavische Philologie, 17, 1895); V. Oblak, Eine Bemerkung zur ältesten südslavischen Geschichte (Archiv für slavische Philologie, 18, 1896); K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, I. (1901), i t. d. Za kazivanje P., a protiv Dümmler-ove škole, izjašnjavali su se: K. J. Grot, Izvjestija Konstantina Bagrjanorodnago o Serbah i Horvatah (1880); T. Florinski, Konstantin Porfirogenit kao pisatelj o Južnih Slavjanah (Žurnal Ministerstva narodnago prosvještenija, 213 i 215, 1881); N. Nodilo, Historija srednjega vijeka, III. (1905); N. Županić, Bela Srbija (Narodna Starina, I., 1922); L. Hartmann, Prihod Hrvatov (Bulićev Zbornik, 1924) i t. d. O geografskom položaju Bijele Hrvatske i Bijele Srbije v. F. Westberg, Ibrahim-Ibn-Jakubs Reisebericht über die Slavenlande aus dem Jahre 965 (Zapiski imp. Akademiji Nauk, VIII., po istorič. fil. otd. III., 4, 1898); J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge (1903).

D. Anastasijević.

PORODIMLJA. V. Nerodimlja.

POROTA-POROTNICI (od staroslovenskog rota-zakletva). U starim našim pravima P. je bila vrlo raširena. Upotrebljavala se u parnicama kao dokazno sredstvo. Zakletva se sma-

trala u našem pravu uopće odličnim sredstvom, ali nije zadovoljavala zakletva samo onog lica, koje je imalo nešto da dokaže, nego je još neki određeni broj osoba (porotnici) svojom zakletvom morao potvrditi njegovu zakletvu. Ako bi se naknadno utvrdilo, da se glavni polagač zakletve krivo zakleo, svi su njegovi P. imali također pretrpjeti kaznu, bez obzira na to, da li su znali, da je zakletva lažna ili ne. U starije doba polagač zakletve trebao je da svoje P. izabere iz kruga rođaka, no kasnije se počelo to načelo napuštati, i P. su mogli biti i strani ljudi. Zakletva s P. dosuđivala se, prema prilikama, čas tužitelju čas tuženome, a upotrebljavala se i u civilnom i u kaznenom procesu. Ako je stranka dosuđenu joj zakletvu s P. položila, sud bi parnicu riješio u njenu korist, t. j. ako je ona bila tužilac, bio bi tuženi osuđen, ako je ona bila tužena, sud bi je oslobađao krivice. Broj P. bio je različit, prema težini stvari, o kojoj se radilo; obično ih je bilo 6, 12, 24 ali i 50 (Dušanov Zakonik tražio je 6 P. za malu, 12 za srednju, a 24 za veliku stvar). Svaki, koji je bio pozvan za P. u vlastitom interesu, ispitivao je na svoju ruku stvar, u kojoj je imao da bude P. Ako se rješavalo o ubistvu, pa je osumnjičeni imao da se opere krivice P., onda njegovi P. nisu smjeli ništa da znaju o samom djelu, jer bi u tom slučaju bili u tom procesu svjedoci, nego su se drugim načinom morali uvjeriti o nevinosti optuženoga. Tek kad bi se P. na svoj način uvjerio o nevinosti optuženog, odlučivao bi se da i sam svojom zakletvom potvrdi zakletvu optuženoga. Dakle već u samoj prirodi stvari leži kod instituta P. neki objektivizam. Na osnovu tog objektivnog momenta razvio se zatim iz tog prvobitnog oblika instituta u Dušanovom Zakoniku, u kome postoje također i P. i u onom prvobitnom obliku, institut, koji je sličan engleskoj P. U razvijenom obliku P. je sasvim objektivirana. P. su dužni pratiti dokazni postupak, koji se pred njima svršava, i na tom osnovu oni izriču, da li je tuženi kriv ili nije. Ova dva instituta stoje svakako u međusobnoj genetičkoj vezi, kao stariji i mladi stadij razvoja. (V. Krivični postupak).

L i t e r a t u r a: K. Jireček-Radonjić, Istorija Srba, III., 145 i dalje; Mažuranić, Prinosi, pod porota; Kostrenčić, Mjesečnik, 29 (1913), 841 i dalje. *M. Kostrenčić.*

POROTA, list za pravne i državne nauke. Vlasnik i urednik bio je Milan Marković. Izlazio je dvaput mjesečno u Beogradu 1880—1882.

U. Dž.

PORTRETI KTITORA. U srpskim sredovječnim crkvama, naročito u Južnoj Srbiji, nalaze se gotovo redovito P. K. na freskama po njihovim zadužbinama. Uz P. K. često se nalaze i portreti članova njihove porodice. Na taj način očuvane su slike gotovo svih članova dinastije Nemanjića i njihovih nasljednika, zatim mnoge vlastele i njihovih porodica, arhiepiskopa i patrijaraha, episkopa, monaha i monahinja, pa i protomajstora, starih arhitekata i drugih. Mjesto za P. K. obično je bilo na zapadnom zidu, ali su mnogi izrađeni i na južnom i sjevernom zidu. Ktitori su gotovo uvijek prikazivani u stojećem stavu, sa modelom svoje zadužbine, koju prinose zaštitniku hrama. Katkada je mjesto modela zadužbine u ruci ktitora svitak darovne povelje ili dragocjen kovčežić s darovima. Još rjeđe se sreta po koja scena iz života ktitorova, kao na pr. monašenje, smrt, dogovor s protomajstorom i nadgledanje zidanja zadužbine i t. d. Vjerojatno je većina ovih P. K. rađena po živim modelima i ima vrijednost originalnih portreta.

R. G.

PORTUGIZAC je vrsta vinove loze, raširena u svima, osobito sjevernim, vinorodnim predjelima naše države. Upotrebljava se kao stolno grožđe i za miješanje s crnim vinima.

I. R.

PORTUS AUREUS. V. Sukošan.

POSAVINA, nizina uz rijeku Savu, od gorskoga (samo 3 km širokoga) proslopa između Gorjanaca na desnoj, a Marijogoričkih Brda na lijevoj strani, kod rijeke Sutle, na zapadu, do savskoga ušća kod Beograda, na istoku. Kako Sava čitavim svojim tokom teče kroz kraljevinu SHS, tako je i P. cijela u njenom području. Isprva se prostire od sjeverozapada k jugoistoku, do utoka Une u Savu, 115 km daleko, zatim teče ravno k istoku, udarajući, 280 km daleko, u svemu 395 km, u dužinu, dok je viju-

gasti tok Save kroz nju 730 km dug. Od Podravine je na sjeveru ograđuju gore: Maceljska Gora, Strahinčica, Ivančica, Kalnička Gora, Bilo-Gora, Crni Vrh, Papuk i Krndija. U 80 km širokom proslopu između Požeškoga gorja i Fruške Gore kod Vinkovaca gotovo nestaje razvođa između P. (savski pritoci Bosuta) i dravsko-dunavske nizine (dunavski pritoci Vuke). Dalje istočno između Fruške Gore i same Save prostire se srijemska ploča bez vidljiva otjecanja (1.125 km^2), bez koje ravna P. u Hrvatskoj i Slavoniji zaprema 9.774 km^2 površine. K P. može se računati 140—160 m visoko Krško Polje, što se prostire (190 km^2) u Slovenačkoj podno Gorjanaca, natapano rijekom Krkom i Savom do Krškoga, dok se više (300 m) Ljubljansko Močvirje, ispresijecano Ljubljančicom, vrsta u kraska polja. P. s Pokupljem na jugu obrubljuje Petrova i Zrinjska Gora u Hrvatskoj, pa bosanske i srpske gore, koje, približujući se Savi, puštaju ravnici više prostora samo uz donji tok većih savskih pritoka. Savski desni pritoci: Kupa, Una, Vrbas, Bosna, Drina (333, s Tarom 461 km duga) i Kolubara, uopće su znatno veće, nego što su savski lijevi pritoci: Sutla, Krapina, Lonja, Orljava i Bosut (s Biđem 204 km dug). Ipak je P. na lijevoj strani Save prostranija, negoli na desnoj strani, jer su savski lijevi pritoci cijelim tokom u nizini, dok su desni pritoci većim dijelom svoga toka gorske vode.

P. je kod sutlanskoga proslopa visoka 140 m, a kod savskoga ušća 76 m; slazi dakle od zapada k istoku za 64 m, 6·32 m/km. Srednja je visina P. oko 100 m. Od znatnijih mjesta u P. imaju apsolutnu visinu, blizu same rijeke Save: Zagreb (stolna crkva) 135 m, Sisak (na Kupi, tik više njena utoka u Savu) 99 m, Jasenovac (prema utoku Une) 94 m, Nova Gradiška (10 km od Save), 129 m, Davor (prema utoku Vrbasa) 93 m, Brod 90 m, Šamac (kod utoka Bosne) 89 m, Županja 86 m, Brčko 95 m, Rača (kod utoka Drine i Bosuta) 83 m, Srijemska Mitrovica 87 m, Šabac 92 m, Obrenovac (na Tamnavi, više njena utoka u Savu) 115 m, Beograd (Kalimegdan, na utoku Save u Dunav) 120 m, (Zemun, na Dunavu više utoka Save, 79 m). Podalje od Save, na njenim pritocima (do 200 m apsolutne visine), bilježe krajne međaše P., na sjeveru: Zlatar (u porječju Krapine, Zagorje) 181 m, Križevci 146 m i Bjelovar 135 m i Daruvar 154 m (u porječju Lonje), Požega (na Orljavi) 152 m, Đakovo (na razvodnom ravnjaku prema Vuci-Dunavu) 111 m, Vinkovci (na prijevoju razvođa prema Vuci-Dunavu) 90 m, Ruma (na srijemskoj ploči) 111 m; na jugu: Karlovac 112 m i Petrinja 105 m (na Kupi), Krupa (na Uni) 176 m, Banja Luka (na Vrbasu) 163 m, Maglaj (na Bosni) 175 m, Zvornik (na Drini) 170 m.

P. razmeđavaju susjedne gore na više bazena i polja. Samoborski bazen prostire se od Gorjanaca i Marijogoričkih Brda na zapadu do Samoborske i Zagrebačke Gore (kod Podsuseda samo 2 km razdaleko) na istoku. Zove se po svome glavnom mjestu Samoboru. U ovom se bazenu izlivaju u Savu Sutla i Krapina sa sjevera, a potok Bregana s juga. Dolina Krapine veže s P. čuveno Zagorje. Ono obiluje plodnim dolinama i vinorodnim brežuljcima, starim gradovima i novim plemićkim dvorovima, pa se zbog osobitih prirodnih ljepota zove hrvatskom Švajcarskom (Švicom). U tome kraju ima i ljekovitih toplica: Krapinske, Stubičke i Sutinske. Glavna prometna žila, zagorska željeznica, ide uz Krapinu, pa sa prijevoja između Ivančice i Kalnika slazi u Podravinu. Od te se glavne pruge odvaja jedna grana u Gornju Stubicu, a druga uz Krapinicu dopire do trgovišta Krapine, i treba da se produži do Rogatca. Najprostraniji zagrebački bazen P. zaprema (sa Pokupljem) 7.100 km^2. On se odlikuje znatnom mrežom svojih rijeka, što su se razgranile između Gorjanaca i Zagrebačke Gore na zapadu, Kalnika i Bilo-Gore na sjeveru, Požeškoga Gorja na istoku, Zrinjske i Petrove Gore na jugu. Nasred bazena uzdigla se osamljena, niska (489 m), gradom stara Moslavačka Gora, sa svih strana optočena rijekama. Neki se krajevi zovu posebnim imenima, tako na desnoj obali Save niže Zagreba do Lekenika Turopolje, koje se dalje prema Sisku, po rijeci Odri, koja njim teče, zove i Odransko Polje. Od Turopolja niskim Vukomeričkim Goricama rastavljeno ravno Pokuplje nije drugo no desno krilo P. Na lijevoj obali

Save, s obje strane donje Lonje, prostire se močvarno Lonjsko Polje na istok do pod Moslavačku Goru, gdje je donekle isušeno nasipima Polonjske željeznice Dugo Selo—Kutina—Novska, koja udara jugoistočnim pravcem, paralelno sa glavnom posavskom željeznicom Zagreb—Sisak—Dubica (—Jasenovac—Novska). Uz savske lijeve pritoke, Čazmu s Glogovnicom i Ilovu, P. dopire na sjeveru do razvodnih gora s Podravinom: pored Glogovnice do pod Kalnik Križevačko Polje (Križevci 146 m), pored Plavnice (k Čazmi) do pod Bilo-Goru Bjelovar (bijela zemlja; grad Bjelovar 135 m). Od Jasenovca, gdje se P. prihvaća Pounja, do niže Broda, od sjevera bliskim gorama, Psunjem, Požeškom Gorom i Dilj-Gorom, ograđena P. je uska, samo 4—15 km široka, a 95 km duga, pruga ravnice s glavnim mjestom Novom Gradiškom. Dalje istočno dolina rijeke Orljave vodi iz P. u Požešku Kotlinu, koja je nalik na Hrvatsko Zagorje. Požega je glavno mjesto svojoj kotlini kao Krapina Zagorju. Okolna su brda okrunjena razvalinama starih gradova, a pristranci zasađeni vinogradima; doline izgledaju kao sagovi, što ih je priroda žitom i cvijećem istkala, gdješto i gustom šumom prekrila. Upravo ondje, gdje se u Orljavu izliva Londža, dijeli se željeznica, pa glavna pruga prelazi preko Krndije u Podravinu, a druga uz Orljavu vodi u Požegu—Veliku (toplice). Na desnoj bosanskoj strani Savi su se približile gore Prosara i za njom južnije Kozara, pa Motajica i Vučjak. Tako je ovdje bosanska P. razmeđena na tri nejednaka dijela. Između donje Une, Save i gore Prosare pružilo se maleno Brezovo Polje. Među Prosarom, Kozarom i Motajicom puklo je prostranije Lijevče Polje, kojim teče rijeka Vrbas. Uz tu se rijeku P. k jugu, prema Banjoj Luci, sve više sužuje, pa se svršuje Slatinskim Poljem. Između Motajice i Vučjaka prostire se Ivanjsko Polje, kojim teče rijeka Ukrina. I ovo se polje na jugu sužuje prema gradu Derventi. Brod je znamenito i glavno ulazno mjesto (željeznica) u Bosnu. Tipični je dvograd, kakvih ima više na Savi i Dunavu, među njima i Beograd—Zemun, koji istina više leže na Dunavu, ali je most, što ih veže, podignut na Savi. Od niže Broda P. se proširuje na lijevoj strani u bosutski bazen, porječje Bosuta. Na njegovoj najsjevernijoj okuki su Vinkovci, nasred nizine (90 m), znamenito raskršće željeznice (6 pruga). S bosutskim bazenom čine jednu cjelinu P., što se rasprostrla na desnoj strani Save (u Bosni) do planine Majevice na jugu, a do rijeke Drine, pored koje se zove Semberija, na istoku. Ekonomska su središta toga kraja Brčko i Bijeljina. Kod ušća Bosuta u Drinu počinje posljednji bazen P., koji se kod Zemuna i Beograda sastaje s Podunavljem. Na lijevoj obali Save leži Srijemska Mitrovica, na mjestu rimskoga grada Sirmium-a, po kojem se čitav kraj zove Srijem. Na desnoj strani Save prostire se srpska P.: ravna Mačva i nizina oko rijeke Kolubare, ograđena na jugu Cer-Planinom i Vlašićem, na istoku ograncima Avale, Kosmaja i Bukulje. Mačvu pokraj Drine prema jugu nastavljaju Jadar i Lozničko Polje. Njen je sjeverni kraj, pokraj Save, močvarni Kitog, a jugoistočni, podno Cera, brežuljasta Pocerina. Ekonomsko središte Mačve je grad Šabac na Savi, odakle vodi kroz Mačvu na jugozapad željeznica u Lješnicu—Loznicu—Banju Koviljaču na Drini. Ekonomsko središte Kolubare je grad Valjevo, iznad sastava kolubarskih pritoka Obnice i Jablanice.

P. ima mnogo blata, močvara, bara i ritova (Lonjsko Polje, Mrsunja kod Broda, Jošava kod Đakova, Virovi kod Bošnjaka, Obedska Bara kod Kupinova, Brodača kod Bijeljine, Kitog u Mačvi i dr.). Ti su krajevi ne samo nerodni, već su i štetni, jer kuže zrak i izazivaju različne bolesti; naročito u močvarnim krajevima vlada groznica i trahom. Ima tragova (u Srijemu) i vijesti (u Plinija), da su već Rimljani radili oko isušenja tih krajeva u našoj zemlji. Za seobe naroda i kasnije za turskih ratova ti su radovi zapušteni. Pred Svjetski Rat izvela je Zadruga za isušivanje jugoistočnoga Srijema opsežne kulturno-tehničke radove, da se odvode zaustavljene i trome vode u Savu (Galovica Kanal). Zagreb je tek u najnovije vrijeme zaštićen od poplave Save novim savskim obrambenim nasipom. Poplave Save dolaze sa proljetnim i jesenskim kišama, obi-

čnije u proljeće, kad se i snijeg topi. Tada poplavi tisuće km^2 površine, a kadšto uništi usjev i sav rod. Kad se Sava sasvim uredi, bit će to blagodat za zemlje ovoga područja. Sava je plovna do ušća u Dunav, kod Beograda, do sastava s Kupom, kod Siska, 593 km daleko. Projektirano je uređenje plovidbe na dalnjih 115 km, do Zagreba. Otkako je sagrađena posavska željeznica Sisak—Beograd, saobraćaj se na Savi znatno umanjio. Danas redovno plove parobrodi samo njenim najdonjim tokom, od Beograda do Šapca. Posavska željeznica Beograd—Sisak nastavlja se dalje preko Zagreba u Ljubljanu (—Italiju—Simplon—Pariz), pa tako veže naša tri najznatnija kulturna centra. Od te se glavne longitudinalne pruge odvajaju transverzalne pruge, koje preko P. vežu Podravinu i Podunavlje sa Jadranskim morem, Bosnom i Srbijom.

P., još u tercijaru dio Panonskoga mora, iz koga su se dizali samo pojedini otoci (Moslavačka Gora), sada je prekrita starijim i mlađim nanosom Save i njenih pritoka, i od najrodnijih je krajeva u kraljevini SHS, puna livada, njiva i šuma. Smještena nasred umjerenoga pojasa (presijeca je 45^0 sjev. šir.), P. ima uopće umjerenu klimu. Središnja se godišnja temperatura kreće oko 11^0 C. Množina atmosferskih oborina biva od zapada k istoku sve manja (90 cm do 60 cm). Glavno je žito pšenica, pa kukuruz. Izvrsno uspijeva vinova loza. Od voća je najznatnija šljiva (srpski, bosanski, slavonski šljivici; srijemska šljivovica; zagorski plemići zovu se šljivari). Šuma je ponajviše jara bjelogorica (hrast, bukva, kesten).

Na rodnome tlu i uz rijeku punu riba (som, smuđ, šaran, štuka, kečiga i dr.) u P. se rano javlja čovjek, neolitski, što više, ako joj se podredi Zagorje, već i paleolitski (Krapina). Bakrenom i brončanom, pogotovo pak željeznom dobu pripadaju prvi poznati nam stanovnici P., Iliri i kasnije doseljeni Kelti, koji su, u vrijeme oko Kristova rođenja, podlegli gospodstvu i kulturi Rimljana. Gotovo sva danas znatnija posavska mjesta javljaju se već u rimsko doba: Singidunum (Beograd) i Taurunium (Zemun), Sirmium (Srijemska Mitrovica), Cibale (Vinkovci), Marsonia (Brod, Mrsunja Bara), Incerum (Požega), Siscia (ranije Segestica, Sisak), Emona (Ljubljana) i dr. Među tim mjestima nema Zagreba. On se prvi put javlja tek 1094, kad je postao stolicom biskupije; ali, nema sumnje, i tamo je bilo rimsko naselje, samo mu se ime nije sačuvalo. Pošto je propalo zapadno-rimsko carstvo, P. je, zajedno sa Podravinom, kratko vrijeme pripadala državi Istočnih Gota, pa Avara, s kojima su zajedno došli, njima više ili manje pokorni, Sloveni. Kad su krajem 8 vijeka Franci ratovali s Avarima i rušili njihovu državu u Podunavlju, kao franački se saveznik spominje panonsko-hrvatski knez Vojnomir. Od njegovih nasljednika proslavio se knez Ljudevit (oko 810 do 824), koji je, otimajući se od okrutne vrhovne vlasti franačke, znao da složi i na oružje da podigne sav narod od Soče do Timoka. Ma da je Ljudevit morao konačno uzmaći ispred jače franačke sile, on je ipak sjajna pojava u našoj narodnoj historiji, najraniji predstavnik narodnoga ujedinjenja. Njegov je stolni grad bio Sisak. Ljudevitova je zasluga što Panonsku Hrvatsku nije stigla sudbina Slovenaca. Ona je kroz vijekove održala slovenski značaj, koji su joj udarili Hrvati, a kasnije, naročito za turskih ratova, osnažili Srbi.

U posavskim srezovima (naročito srez Ruma, Zemun, Vinkovci, Đakovo) ima, pored starosjedilaca Hrvata i Srba, po odlasku Turaka naseljenih Nijemaca i Madžara (ovih nešto već i otprije), Čeha, Slovaka i Malorusa. Po tome su i vjere različne: znatnu većinu čine rimokatolici i pravoslavni, manjinu evangelici augsburške i helvetske konfesije, grkokatolici i nazareni, a u gradovima židovi.

Posavci se bave poglavito poljoprivredom, voćarstvom i vinogradarstvom, stočarstvom, peradarstvom i pčelarstvom. Svilarstvom se ne bave onoliko, koliko bi to u P. vrijedilo (ima samo 3 bubare: Zagreb, Vinkovci, Srijemska Mitrovica). Od industrijskih grana najznatnije su: za ishranu (mlinovi, pivare i dr.) i šumska sa proizvodnjom tanina (3 tvornice: Srijemska Mitrovica, Županja, Sisak). Napreduje električna industrija; broj elektrikom osvijetljenih mjesta neprestano raste. Zagreb je,

pokraj Beograda, odlično industrijsko, trgovačko i novčarsko mjesto, ne samo u P., već i u cijeloj državi. Za njim se ređaju ostali gradovi u P. U kućnoj industriji čuvene su Posavkinje kao tkalje i vezilje. Narodna je nošnja, naročito u vinkovačkom i županjskom srezu, vrlo lijepa i ukusna; na žalost ona se stalno gubi. Posavci su bolje očuvali narodne običaje i narodnu nošnju nego Podravci. Podravina je na sjeveru preko Drave otvorena stranom utjecaju, dok se P. od juga, iz Bosne i Srbije, potkrepljivala narodnim utjecajem. Posavaca ima kajkavaca ekavaca, nešto čakavaca ikavaca (u Pokuplju) i štokavaca od sva tri govora (i, e, i ije). *J. Modestin.*

POSAVLJE. 1. Kraj uz Savu.

2. Porječje Save i svih njenih pritoka. Zaprema površinu od 77.440 km^2. Cijelo P. je u kraljevini SHS, od čije mu površine (248.590 km^2) pripada 35%. *J. M-n.*

POSAVSKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1897. Centrala Sisak. Kapital je 2,000.000. Fondovi 602.600, ulozi 6,315.179, vjerovnici 369.590, gotovina 517.000, mjenice 3.292.647, vrijednosni papiri 78.582, dužnici i konzorcijski poslovi 6,509.056, nepokretnosti 180.000, dobit 523.818 Din. Dividenda 15%. Predsjednik je Viktor Mihelčić, direktor Ivan Reščec. *N. S.*

POSAVSKI KONJ. V. Konjarstvo.

POSAVSKO GOVEDO (gulja) je zakržljalo podolsko govedo, koje nalazimo u Posavini i dijelu Slavonije. Poznato je i pod imenom gulje, a nastalo je radi loših prilika. Razlikuje se od podolskog goveda samo po veličini. Mnogo je manje i lakše nego podolsko govedo, a u eksterijeru nosi sva tipična obilježja zakržljanja. *S. U.*

POSEDARJE, selo u Dalmaciji, u oblasti splitskoj, srezu benkovačkom; od Novigrada, čijoj općini pripada, 7 km pravac sjeverozapadu; parobrodarska stanica u zapadnom kraju Novigradskoga Mora na liniji Šibenik—Pag—Obrovac. Ima 503 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. Iz P. je porodica knezova Posedarskih, koja se u 16 vijeku nastanila u Senju. *J. M-n.*

POSILOVIĆ AUGUST, slikar i crtač (16/7 1847, Zagreb). Učio je kod slikara Prokša, a kasnije u Beču neko vrijeme u slikarskoj akademiji. Izradio je mnoge slike po hrvatskim seoskim crkvama. 1877 izdao je zbirku hrvatskih narodnih motiva kao uzore za vez. Mnogo se trudio oko ustanovljivanja hrvatskog narodnog sloga, i izradio je u tome slogu bezbroj idealnih projekata za javne i privatne zgrade, i mnoge diplome. Svoja načela je izložio u predgovorima i objašnjenjima katalozima svojih izložaba. *A. Sch.*

POSILOVIĆ PAVAO, bosanski franjevac, skradinski biskup, pisac (oko početka 17 vijeka, Glamoč — možda 1653, po svoj prilici Rama, u Bosni). 1634 bio je u Rimu. 1639 putovao je u Mletke, da tu štampa svoje Naslađenje duhovno, a 1642 postao je skradinski biskup. Međutim je već upravljao makarskom i duvanjskom biskupijom, i bio je apostolski namjesnik u Slavoniji. Naslađenje duhovno je kompilacija, ali narod ga je rado čitao, pa je doživjelo više izdanja (1639, 1682 i 1756). Osim toga P. je preveo s latinskog »u jezik ilirički, aliti slovinski«: Uvijet od koristi duhovni (1647, 1701, latinicom: 1712 i 1756). P. je, kao i Divković, pisao bosanskom ćirilicom.

L i t e r a t u r a: Kolendić, Fra Pavao Posilović i njegovo Naslađenje (Rad, 206); Vladić, u Našoj Misli, 1919. *J. J.*

POSILOVIĆ STJEPAN DR., (10/8 1850, Ivanić-Grad). Pravo je studirao u Zagrebu. Od 1874 služio je u državnoj sudskoj struci. Bio je dugo godina predsjednik stola sedmorice u Zagrebu. Sudjelovao je u izradi mnogih sudskih zakona i naredaba. Napisao je mnoge rasprave u Mjesečniku Pravničkog Društva, i Tumač k općem građanskom zakonu. U zbirci hrvatskih zakona uredio je znatan broj zakona. Bio je potpredsjednik pravničkog društva. Od 1919 je u penziji. *S. D.*

POSLOVNA BANKA, Beograd. Osnovana je 1910. Kapital je 1,000.000. Rezervni fond 33.169, ulog na štednju 438.335, mjenice 132.415, hipotekarni zajmovi 788.585, nepokretnost 640.786, dobit 31/12 1926 4.440 Din. Direktor je Milan Maksimović. *N. S.*

POSPIŠIL-IVANOVA MARTA, prva altistkinja zagrebačke opere (31/1

1892, Križevci). U Križevcima je svršila 4 razreda više djevojačke škole, a konzervatorij u Zagrebu. Od 1914 angažirana je u Narodnom Kazalištu. 1922 provela je u Beču, na dalnjim naukama. Sa velikim uspjehom gostovala je u Beogradu, Osijeku, Ljubljani i na praškom Narodnom Divadlu. Izvrsna je Carmen, Amneris i Hasanaginica (Škavić-Šafranekova). *N. A.*

POSREDNICA. V. Opuzen.

POSTANAK SVIJETA. Prema pričanju našega naroda, zemlja se, prije nego što je došla u današnje svoje stanje, sva kuhala kao pula u bakri i kvrkeljama, dok nije najedamput prestala. Onaj Veliki, koji ju je stvorio, sišao je na nju, pošto je prestala puljkati i kuhati, te se popeo na visoko brdo i sio na jedan kamen, još mekan od kuhanja zemlje, pa uzeo da sije po zemlji svako bilje i gore. Sa biljem je i kamen rastao sve dotle, dok se nije jednom zamjerio Bogu, koji ga je prokleo, i od tada se okamenio, pa se više ne miče.

Bog, ili onaj Veliki čovjek, kako gdješto narod kaže, koji je svijet stvorio i sve što je na zemlji, nije hodao po svoj zemlji i na svakom mjestu sve stvarao, nego kamo je najprije sišao, tamo je sve stvorio, a odatle su se stvorenja počela razilaziti po zemlji, trave i biljke prenijele su ptice i životinje iz jednoga kraja svijeta u drugi u svojoj nečisti, pošto bi se nahranile njihovim plodovima i sjemenkama. Od živih bića najprije je Bog stvorio čovjeka, t. j. Adama, pa onda svaku životinju. Kada su sve već porasle i postale dlakave, zapovijedio im je, da idu redom pred Adama, pa da će im on svima nadjenuti imena. Od svih životinja posljednji je pred Adama došao magarac, koji se, nezadovoljan svojim imenom, vraćao dva i tri puta Adamu, ne bi li mu promijenio ime, ali sve je bilo uzalud, što više svaki put bi mu Adam, ljutit na njegovu bezobraznost i drskost, nadijevao još i po jedno novo pogrdnije ime, tako da je on, osim prvoga magarac, stekao još i ova imena: kenjac, tovar, osao, sivonja, dugouša, de, čuš, arja, or i dr. Magarac, nezadovoljan, počeo je udarati u sve češće i jače revanje i prdljavinu, zbog čega mnoge životinje, time prestrašene, nisu htjele pristupiti Adamu, nego su bjegale u goru; od njih su postale različne divlje gorske zvijeri.

Sunce i zvijezde stvorio je Gospod u društvu sa svojim bratom Jahudijom Bogom, koji je bio židovski kralj. Jednoga dana Bog i Arhanđeo su pošli na more, Bog sa dvanaest, a Arhanđeo sa šest krila. Došavši na morsku obalu, Bog baci u more dinar, i prije no što će zaroniti, pljune, od čega se stvori svraka, kojoj dade sunce da ga čuva. Dok su ronili morskim dubinama, Arhanđeo uhvati priliku, pa se povrati i otme svraki sunce, pa bjež s njim uzbrdo. Svrake stane dreka, Bog to čuje, pa će natrag i on. Međutim Gospod, čiji je izaslanik bio Arđanđeo, da bi ovoga zaštitio, stvori ledove, koje je Jahudija morao da glavom probija (zato su, vele, Židovi i danas po glavi ćelavi). Na svu muku se Jahudija probije, pa okupi za Arhanđelom. Drž' Arhanđeo, drž' on, uhvati Arhanđela za noge upravo u času, kada je on već bio prispio Gospodu, i od toga doba javilo se na nebu sunce i zvijezde. (V. Kosmogonija). *P. Bulat.*

POSTOJNA (Adelsberg, Postumia), grad u talijanskoj Slovenačkoj, na rijeci Pivki, pod brdom Sovič, 555 m nad morem. Kao općina ima 4.532 stanovnika, a sam grad 1.986 (1910). Početak P. je vjerojatno u vezi sa starim gradom, koji je bio sagrađen na brdu Soviču. U 12 i 13 vijeku bila je P. u rukama akvilejskih patrijarha, u 14 vijeku prešla je u ruke goričkih grofova, a od njih su je naslijedili Habsburgovci. Tada je P. postala dio Kranjske. Pravo trgovanja imala je P. već u srednjem vijeku, a grad je postala tek 1909. P. je poznata osobito zbog znamenite velike pećine, koja je otvorena 1818. 1872 sagrađena je u pećini mala željeznica, 1884 je uvedena električna rasvjeta, a proširena je 1901. Postojnska pećina ima svake godine više hiljada posjetilaca. Od novembra 1918 pripada P. Italiji, i pogranična je stanica na pruzi Trst—Ljubljana—(Beč). Sjedište je vice-prefekture, suda i građanske škole.

L i t e r a t u r a: Stefan Lapajne, Aus der Chronik der Adelsberger Grotte (1906), Postojnsko okrajno glavarstvo (1889). *A. M.*

POSUŠJE. 1. Krasko polje u Hercegovini, sjeveroistočno od Imotskog

Polja, a sjeverozapadno od Kočerinskog. Sa sjeveroistoka je obrubljeno visokim planinama: Crni Vrh 905 m, Klenak 988 m, Radovan 1.134 m, Velika Glavica 1.033 m, Plejin Vrh 1.090 m, Vran Glavica 1.062 m, a sa jugozapada relativno niskom visoravni, sa koje se uzdižu: Podi 717 m, Đuselović 686 m, Kruševača 758 m, Batin 816 m i Gradac 900 m. P. je vrlo izduženog oblika, oko 13 km dugačko, 1—3 km široko, i pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Leži na visini 580—615 m, nagnuto je prema sjeverozapadu, a površina mu je oko 15·2 km². Kod sela Posušja, po kome je polje nazvano, polje je podijeljeno prečagom Rastovac (623 m) na gornji i donji dio. Na prvom je dno nemirne plastike, sastavljeno od neogenih lapora i krupnih vapnenačkih oblutaka, u koje su Ričina i Topala usjekle svoja strma korita. Dno donjeg dijela pokriveno je diluvijalnim nanosima, naročito oblucima gorskih potoka i slojem humusa. Sredinom se uzdižu niske kose od lapora, rjeđe humići od kretacejskih vapnenaca.

Ričina izvire na jugozapadnoj strani Ošljara (1.256 m), i kroz klisurastu dolinu teče prema jugozapadu, a po ulasku u P. prema zapadu-jugozapadu. Na obodu polja skrene i duž njega teče na sjeverozapad, a više Svitice Mosta napusti P. — Topala izvire na kraju gornjeg dijela, a tok joj je upravljen prema sjeverozapadu. Vode tih potoka ne poniru; nego Ričicom teku u Imotsko Polje.

Zemljište P. nije previše plodno. Od njega oko 25% zauzimaju njive, 25% livade, a ostatak pašnjaci. Njive su zasijane kukuruzom, ječmom, zobi, pšenicom, sijerkom, a u baščama se najviše sadi kupus i krompir. Sela na P. većinom su zbijena, a kuće su zidane po hercegovačkom tipu. Naselja su dijelom u polju, dijelom po njegovim stranama, samo je Trebistovo oko izvorišta Ričine. Najveće je naselje Posušje, sa 408 domova i 2.043 stanovnika. Dalnja su velika naselja: Bročanac (149 dom., 955 stan.), Rastovača (146 dom., 936 stan.), Vinjani (143 dom., 821 stan.) i Gradac (136 dom., 766 stan.). Svega u P. ima oko 1.290 domova i 6.650 stanovnika. — Kroz P. prolazi cesta Livno i Kupres—Duvno —Posušje—Mostar, a preko polja vodi nekoliko kolnih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 190); A. Grund, Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abhandl., VII., 3, 1903). *P. Vujević.*

2. Mjesto u Hercegovini blizu dalmatinske granice. Ima 2.056 stanovnika. Ispostava je ljubuškog sreza. U mjestu i okolini ima mnogo rimskih starina i sredovječnih groblja.

L i t e r a t u r a: N. Barišić, Posušje (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1892). *M. F.*

POŠĆENSKO JEZERO, u Crnoj Gori, na jugoistočnoj strani Durmitora, oko 4 km jugoistočno od Šljemena (2.458 m) i Savina Kuka (2.251 m), na visini od 1.554 m. Jezero je okruglastog oblika, najveća dužina mu je 235 m, širina 200—210 m, a površina mu je oko 0·14 km². P. J. je na svima stranama, sa izuzetkom jugoistočne, opasano barskim travama, te više ima tip tresave, koja ujedno označuje i njegovo prostranije proljetno korito. Hrani se jedino jednim potočićem sa zapada. Pri visokom stanju voda P. J. otiče na sjeveroistok, prema Marića Barama, gdje stagnira i podzemno otiče kroz izduhe, inače se ispariva. P. J. je glacijalnog podrijetla. Leži između morena, u interkolinskim ulegnućima, koja su erozijom ogolićena do nepropustljivog pješčenika.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899); J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Glas, 91 i 93, 1914). *P. V.*

POŠTANSKA ŠTEDIONICA. V. Štedionica poštanska.

POŠTANSKI PRIJENOS. Na suhozemnim putevima, izvan željeznice, pošta se, prema njenom opsegu, na dotičnoj liniji prenosi automobilima, kuririma na konju ili pješacima i kolima. Izuzev onih poštanskih linija, na kojima se vrši automobilski saobraćaj u režiji poštanske uprave (V. Poštansko-putnički automobilski saobraćaj), P. P. se na svima ostalim vrši sredstvima privatnih lica putem zakupa. Za tu svrhu troškovi po budžetu za 1924/25 iznose 37.568.024 Din, što čini preko jedne trećine svih redovnih materijalnih izdataka poštan-

sko-telegrafske struke. Pješak sa zatvorenom torbom (uprtnjačom), upotrebljava se samo danju za udaljenosti do 3 km, ako pošta nije teža od 25 kg, za udaljenosti do 5 km, ako težina nije veća od 20 kg. i za udaljenosti do 10 km, ako težina nije veća od 15 kg. Konjanik za udaljenost preko 3 km, ako težina ne prelazi 50 kg. Jednoprežna kola upotrebljavaju se u slučaju, ako se pošta, zbog svog opsega, ne bi mogla prenositi ni pješakom ni konjanikom, i to do 5 km 300 kg, a preko 5 km do 200 kg. U svima ostalim slučajevima upotrebljavaju se dvoprežna kola i automobili. Koliko će se puta vršiti prijenos pošte zavisi od važnosti dotične linije po poštanski saobraćaj i od državne potrebe. Poštanske veze određuje ministarstvo pošta i telegrafa, a red putovanja dotične poštanske direkcije. Prijenos pošte ustupa se privatnim licima putem licitacije, po odredbama zakona o državnom računovodstvu, obično na godinu dana. Zakupac može biti samo podanik naše države, punoljetan, ako ima sva svojstva, koja su potrebna po propisima građanskog zakonika, da može zaključivati ugovore, da uživa sva građanska prava, da je dobrog vladanja, da ima materijalnu sposobnost za potpuno izvršivanje toga posla, da je pismen, da uredno plaća porez, i ako položi kauciju 10% od najamne cijene. Pošta putuje određenom brzinom i mora stići na vrijeme, po određenom redu putovanja. Svako zakašnjenje od 10 do 30 minuta kazni se, u korist državne kase, sa 50 dinara, a za svakih dalnjih 10 minuta, ili razlomak od toga, još po 10 dinara. Ako pošta s jedne linije zakasni, i ne stigne na vrijeme u mjesto, od koga počinje druga linija, zakašnjela pošta čeka se najviše dva sata; poslije tog vremena pošta iz toga mjesta otpravlja se bez zakašnjele pošte, ali o trošku zakupca, koji se kazni još i sa 200 dinara. Ako pošta zakasni toliko, da se izgubi veza sa željeznicom ili brodom, zakupac se kazni sa 300 Din. Ne kazni se ako je zakašnjenje prouzrokovano nesavladivom smetnjom: velikim smetovima, poplavom, provaljenim putevima i mostovima i t. d. Ako zakupac bude tri puta kažnjen u jednom polugodištu, zakup mu se može oduzeti. Ako se prenosna sredstva u toku najma iskvare ili zaprega toliko istroši, da ne odgovara više uvjetima, zakupac je dužan da sve dovede u red u roku koji mu se odredi; ako to ne učini, zakup mu se oduzima i ustupa drugome, a kaucija mu propada u korist državne kase.

Za poštanske pošiljke, koje se zakupcu povjeravaju radi prijenosa, on jamči, osim kaucije, i cijelom svojom imovinom. On snosi materijalnu odgovornost za svaku povredu ili gubitak poštanskih pošiljaka, krivicom njegovom i njegovih organa. Sve ove kazne svode se na polovinu, ako se prijenos vrši pješakom. Vozari zakupčevi mogu biti lica, koja su naši državljani, tjelesno i duševno zdrava, dobrog vladanja, pismena, vična rukovanju kolima i konjima i nisu mlađa od 18 godina. Za njihov rad nosi odgovornost zakupac. Oni putuju i danju i noću, prema redu putovanja, sami ili sa poštanskim kondukterom, ili u pratnji oružanog pratioca, kad to interes službe zahtijeva. Putuju samo određenim poštanskim putevima; nikako stramputicom. Usput se ne smiju nigdje svraćati ili zadržavati, osim gdje imaju da izvrše zamjenu pošte. Ako na putu primijete sumnjive ljude, dužni su upozoriti konduktera i putnike, ako s njima putuju, i ravnat će se u sporazumu s njima. Svi treba da su spremni za obranu, ako je potrebno. Ako putuje sam, putovat će najvećom brzinom i svom opreznošću, i o tome će izvijestiti prvu žandarmerijsku stanicu, općinsku ili policijsku vlast.

Zakupac mora imati potreban broj konja, kola i vozara, što se za svaku liniju naročito određuje. Konji moraju biti zdravi i sposobni za vučenje, da bi se prijenos vršio određenom brzinom; bolesni, osakaćeni i slijepi ne smiju se zato upotrebljavati. Na liniji, gdje se pošta prenosi konjanikom, zakupac mora imati jahaći pribor, a za prijenos paketa i samar, sa potrebnim vrećama. Kola moraju biti onakva i onolika, kakva su i kolika za svaku poštansku liniju određena. Ona su ili državna, pa se zakupcu daju na upotrebu, ili su njegova svojina, a služe ili samo za prijenos pošte, ili i za poštu i putnike.

Poštom ne mogu putovati lica bolesna, u napitom stanju, djeca ispod

6 godina bez pratnje, robijaši i uhapšenici. Tarifa se određuje prema mjesnim prilikama, i pripada zakupcu. Polazak je putnika od pošte dotičnog mjesta. Usput ih vozar ne smije primati. Ime svakog putnika uvodi se u putni list. Kondukter i oružani pratilac prate poštu, kad se osim obične prenosi i amanetna (preporučena), a oružani pratilac još i uvijek, ako je na kojoj poštanskoj liniji ugrožena javna bezbjednost. — Pošta putuje srednjom brzinom: pješakom 4 km, kolima sa jednim konjem 6 km, a sa dva konja 7½ km na sat, koliko terenske prilike ne zahtijevaju veću brzinu. Na kojim će se linijama redovno prenositi samo pismonosna pošta, a amanetna samo u određene dane, zajedno sa pismonosnom, određuje ministarstvo pošta i telegrafa. Zakupac je dužan na pola sata prije polaska pošte da stavi na raspolaganje onoliko prenosnih sredstava, koliko je potrebno, da se cjelokupna pošta otpravi; ako to ne učini, sredstva se uzimaju na njegov račun. Izvanredni prijenosi plaćaju mu se razmjerno zakupnoj cijeni. *D. Dimitrijević.*

POŠUMLJIVANJE KRASA. O površini K. i goleti u našoj državi nema još točnih podataka, no drži se, da iznosi oko 4 milijuna hektara. U Hrvatskom Primorju, od Sušaka do stare međe Dalmacije, iznosi površina K. 60.000 ha, u Dalmaciji i Crnoj Gori oko 800.000 ha, u Bosni i Hercegovini oko 700.000 ha, a površina goleti u Makedoniji računa se na 1,700.000 ha.

K. nije posvuda gol, ovdje ondje pokriven je šumom (Gorski kraj Hrvatske, Lika, Bosna). U prošlosti K. nije bio tako gol kao danas. Sječa i uništavanje šume uzrok je što je K. postao gol. Historijski je utvrđeno, da su šume u Primorju u prošlosti služile za bogaćenje prekomorskog susjeda. U onim krajevima je već u najstarije doba bilo razvito brodarstvo i pomorska trgovina, i cijela se Italija kroz vjekove, a i danas uglavnom snabdijevala drvetom naših krajeva. Od cjelokupnog izvoza našeg drveta još i danas ide u Italiju 60%. Proces uništavanja šuma u Primorju nije prestajao nijedamput, nego se kroz vjekove stalno vršio. 1756 bilo je još vrlo mnogo šume. Šumu su satirali i Turci, da bi lakše držali narod u vlasti, satirala je i stoka, naročito koze, kojih je u ovim krajevima bilo vrlo mnogo. Radi pustošenja šuma, isprala je voda svu zemlju-crnicu, kamen vapnenac lako se topi u kišnici, koja ga je kroz vjekove po površini brazdala, prodirala sve dublje u unutrašnjost zemlje, i tako stvorila ponikve, škrape, kraska polja i ponore. Krasko je tlo suho, jer sva voda brzo ponire.

Materijalno stanje naroda u području K. vrlo je bijedno, i glad je redovan gost svake godine (u dalmatinskom Zagorju). Kraski krajevi daju najveći procenat iseljenika za Ameriku i inače. Većinom odilaze mladi i zdravi ljudi. Jedan znatan dio tamošnjeg stanovništva dao se u prosjačenje i kućarenje; potuca se po svijetu noseći razne sitne predmete (noževe, igle, češljeve i t. d.). Ta je nevolja u Primorju, Podgorju i dalmatinskom Zagorju tako zavladala narodom, da po selima nema zdravog i mladog muškarca, već same žene i starci.

Ako se može govoriti o stočarstvu na K., dolazi u obzir samo ovca i koza, dok su magarci jedino prometno sredstvo K. Jedino ovce i koze mogu na ovoj pustoj goleti izdržati, hraneći se brstom kržljavog džbunja, bijednih ostataka negdašnjih šuma. Poljoprivreda u K. nije gotovo ni spomena vrijedna. Ima doduše ovdje-ondje predjela, gdje se može govoriti donekle o poljskoj privredi (Vinodol, sjeverna Dalmacija), ali je najveći dio K. pust i gol. Kraski su predjeli uglavnom nepregledna kamena golet, obrasla ovdje-ondje kržljavim grštacima, uz po koju njivicu. Ali malena je korist od toga, jer i ono malo usjeva redovno uništava bura i dugotrajna ljetna suša.

Glavno obilježje kraskih krajeva je: bura, brze bujice, preobilne kiše u proljeće i jesen (povremena jezera na kraskim poljima), i najzad dugotrajna ljetna suša.

Suvišno je dokazivati potrebu pošumljivanja K. Pošumljivanje K. je vezano sa cijelim kompleksom ekonomskih i socijalnih pitanja. Taj zadatak, koji mora da riješi država, predstavlja jedan od najvažnijih ne samo nacionalno-ekonomskih, nego socijalnih i kulturnih problema. To je pitanje opstanka našeg naroda u

području K. U pitanju njegovog pošumljivanja valja da radi i pojedinac i općina i država.

Poslovi oko pošumljivanja K. mogu se razvrstati u tri grupe: uređivanje bujica i vododerina, brižno čuvanje već postojećih kraskih nasada, gajeva, zabrana i grštaka, i umjetno podizanje šuma na golom tlu.

Kako je K. po svojoj suštini i po svom klimatu naročito područje, to se i njegova kržljava vegetacija sastoji iz takvih vrsta drveta, koja su sposobna da podnose veliku žegu, da odoljevaju buri i da se zadovoljavaju siromašnim tlom. Stoga će te vrste drveća najprije i doći u obzir kod pošumljivanja K. Najvažniji su za to od četinara borovi, i to: crni bor (Pinus austriaca), primorski bor (Pinus halepiensis) i primorska borovica (Juniperus oxyced.); od listara: crni jasen (Fraxinus ornus), crni grab (Ostrya carpinifolia), hrast medunac (Quercus pubrescens), crveni brijest (Ulmus campestris), klen (Acer campestre), maklen (Acer monspessulanum), koprivić (Celtis australis), pajasen (Ailantus glandulosa), bagren (Robinia pseudoacacia), i najzad i dren, diraka (Paliurus aculeatus).

Najviše satire ove šume na K. koza. Pitanje pošumljivanja K. treba vezati sa pitanjem kolonizacije naroda iz kraskih krajeva u plodnije krajeve. Osim toga, valja strogo zabraniti sakupljanje listinca (sušnja) sa i onako siromašnog kraskoga tla. Zbog svega toga dobro je ovakove šumice ograditi suhozidom od 1·5—2 m visine, koji je zaštita ne samo protiv koza, nego i protiv bure, koja raznosi sušanj i jako isušuje tlo. Valja osobito paziti, da za ljetne žege ne izbije požar. Državne vlasti bi morale najstrožije iznaći uzroke požara na K. Koliko se može govoriti o sječi drveta u šumama na K. valja ga ograničiti samo na suha i bolesna stabla. Kopanje korijenja drveta na K. treba najstrožije zabraniti. Samonikle šikare od borovice, smriče, drača, drake, kojih na K. ima dosta, treba također čuvati. I ako ova dva grma ne daju velike koristi, oni popravljaju tlo, zaštićujući ga od vjetra, a što je glavno, rastu na tako reći golom kamenu, gdje uopće ništa drugo ne može da uspijeva. Na takovim mjestima svaka druga biljka je, barem u prvo vrijeme, isključena.

Umjetno pošumljivanje K. je najvažniji, ali i najteži posao. Dugotrajna ljetna suša, bura i oskudica kraske zemlje na humusu, čine, da je sijanje sjemena šumskih drveta u cilju pošumljivanja sasvim nemoguće, izuzevši donekle hrastov žir, koji može da podnese veliku žegu. Jedino je moguće umjetno sađenje mladih rasadnica šumskih drveta. No to je vrlo skup posao. Za to treba uzdržavati šumske rasadnike, plaćati mnogo radnih snaga za kopanje jama, donošenje zemlje, vode i t. d., a to sve iziskuje velike troškove. Kako je K. po površini ogroman, treba u početku pošumljivati samo najzgodnija i najlakša mjesta terena, pa iz ovih prijeći, sa stečenim iskustvom, na teže položaje. U rasadniku uzgojene biljke treba odmah kako su odrvenile, odnosno postale sposobne da izdrže ljetnu sušu, presaditi na teren. Uzima se prosječna starost kod četinara bar 2, a kod listara 1 godina. Nisu dobre za sađenje ni slabe, ali ni jake sadnice, jer su za njih potrebne veće i dublje jame, a i jače su izložene udarcima bure. Najbolje su sadnice malenog rasta i kratka korijena, a i trošak oko kopanja jama je znatno manji. Zbog svega toga se korijenje nešto malo odreže. To se može činiti kod bagrena i bora, dok druge vrste teže podnose to podrezivanje, a osobito hrast. Uporedo sa podrezivanjem korijenja valja da se okreše nešto malo i krošnja, jer bi u protivnom ona isparivala daleko više vode, nego što ju skraćeno korijenje iz zemlje može uzimati. Transportu sadnica iz rasadnika do mjesta sadnje treba pokloniti najveću brigu. Valja paziti na korijenje, da se ne bi posušilo. Najbolje je staviti ga u sud s vodom, u kome se ono moči, dok se ne počne u zemlju saditi. Ako se na sadnju mora pričekati, moraju se sadnice metnuti u vlažne prostorije (podrume, trapove) i korijenje pokriti vlažnom zemljom. Vrijeme sadnje je proljeće i jesen. Jesenska sadnja nije dobra, zbog bure, koja u to doba, pa čak i do proljeća, najjače bjesni, a s druge strane mlada biljka mnogo trpi od hladne zime, mraza i izbacivanja korijenja iz zemlje zbog smrzavice (srijež). Daleko je bolja sadnja u proljeće, koju valja što ranije obaviti, odnosno kako prođe opasnost kasnih mrazeva. Tako valja

činiti zbog toga, da se mlada biljka do ljetne suše može u zemlji dobro zakorijeniti. Najuspješnija sadnja je za kišovita vremena.

Za sadnju se unaprijed moraju iskopati jame od 30 cm širine i dubine i u daljini 2 metra jedna od druge. Jame se ne smiju kopati pokraj živca kamena, već ondje, gdje ima dosta pukotina, da u njih mogu žile mladih biljaka prodirati. U jamu mora doći svježa zemlja. Ne smeta ako u zemlji ima po koji malen kamen, osobito ako je plosnat, jer to sprječava naglo isušivanje tla. Biljka se postavi što dublje u zemlju, da joj napolju ostane samo krošnja. Poslije obavljene sadnje zemlja se poravni, zalije vodom, i obloži u krugu kamenjem, da se spriječi štetno djelovanje bure na isušivanje tla.

Tako zasađene površine valja smjesta staviti pod zabranu i strogo čuvati od stoke, osobito od koza. Za jake suše može da ugine mnoga biljka. Računa se, da se od zasađenih biljki kod borova primi 10 do 50%, a kod lišćara 60—90%.

U Dalmaciji i Hrvatskom Primorju počelo se sa pošumljivanjem K. prije nekoliko desetina godina. U Senju je 1879 osnovano nadzorništvo za pošumljivanje krasa, koje je osnovalo vrlo velik i lijep rasadnik kod Sv. Mihovila. Uza sve velike teškoće i zapreke, uspjeh je vidan, pa mjestimice ima lijepih, umjetno podignutih kraskih nasada. Ponajviše ima borika, nešto bagremovih i jasenovih šumica. No to je sve malo za ogroman prostor K. Taj, vrlo veliki, posao ne može se provesti bez posebnog zakona, koji se mora što prije donijeti, i koji bi morao obuhvatiti sva ekonomska i socijalna pitanja naroda u području K. Najpodesniji je način sva gola mjesta na K., bila ona svojina države ili općine, razdijeliti među narod. Državna vlast bi imala ta zemljišta pošumiti i predati u posjed privatnim licima, sa nalogom, da mlade šumice čuvaju i njeguju.

Potrebno je još da državna vlast u svima primorskim gradovima osnuje stovarišta drva za grijanje, kao i stovarišta sijena za stoku, što bi narod mogao lako kupiti. Prodaju sitnog granja i korijenja po primorskim gradovima valjalo bi strogo zabraniti.

Za pošumljivanje K. potrebna su dakle tri faktora: seljak, država i šumar. Rad šumara i velike materijalne žrtve države ne će biti od koristi, ako prvi faktor, seljak, ne prestane držati koze, sjeći mlada drveta, kopati korijenje, i dok bude sa požarima za kratko vrijeme uništavao ono, što su druga dva faktora sa mukom i trudom, i velikim materijalnim žrtvama kroz decenije stvorili i podizali.

L i t e r a t u r a: J. Wessely, Karstgebiet Militär-Kroatiens (1876); F. Hol, Pošumljenje Krša (1894).

Đ. Nenadić.

V. Kras.

POTIOREK OSKAR, feldcajgmajstor austro-ugarske vojske (20/11 1853, Koruška). Po svršetku šest razreda gimnazije, stupio je 1/10 1869 kao pitomac zaklade koruških staleža u tehničku vojnu akademiju (onda u Beču, sada u Mödlingu). U čin inžinjerskog potporučnika proizveden je 1/9 1871, za kapetana 1879, za generalštabnog pukovnika 1882, za generalmajora (brigadnog đenerala) 1898, za feldmaršallajtnanta (divizijskog generala) 1911, za feldcajgmajstora (armijskog generala) 1914. — Kao niži oficir služio je u inžinjeriji, a kao viši oficir služio je dugo u pješadiji (komandant puka i brigade). Svršio je austro-ugarsku ratnu školu (generalštabnu akademiju). Služio je dugo vremena u generalštabu austro-ugarske vojske i bio je pomoćnik načelnika generalštaba. Bio je namjesnik za Bosnu i Hercegovinu i armijski inspektor u Sarajevu (1911).

Za vrijeme Svjetskog Rata komandirao je VI. austro-ugarskom armijom i u isto vrijeme bio je komandant balkanske vojske t. j. grupe armija, u čiji su sastav ulazile II., V. i VI. austro-ugarska armija. Balkanska armija je sudjelovala protiv Srbije i u oba njena upada 1914 godine bila je tučena i izbačena iz Srbije: prvi put u bitci na Ceru, drugi put u kolubarskoj bitci. Poslije ovih poraza P. je penzioniran i suđen. Sad živi u Celovcu. *V. Belić.*

POTOČNIK BLAŽ, pjesnik (31/1 1799, Struževo, kod Kranja — 20/6 1872, Št. Vid, više Ljubljane). Svršio je osnovnu školu u Kranju (1808 do 1811), gimnaziju dijelom za vrijeme

francuske Ilirije, dijelom pod austrijskom upravom (šestrazrednu), licej (1816—1818) i teologiju (1818—1822) u Ljubljani. Svećenik je postao 1822. Služio je kao kapelan u Št. Jerneju, na Dolenjskom, od 1825 kao stalni kapelan i zborovođa u Ljubljani, od 1833 kao župnik u Št. Vidu, više Ljubljane. Pjesništvom se P. bavio već u đačkim godinama; za uzor mu je služio Vodnik; slovenački jezik je temeljito izučio kod Metelke. Kao stolni zborovođa izdao je zbirku, dijelom svojih dijelom drugih, religioznih pjesama (Svete pesmi, 1827 i više puta), a sa B. Riharom dao im je i kompoziciju. Sarađivao je sa pjesmama u prvom svesku Kranjske Bčelice, kasnije u Novicama, Zgodnjoj Danici i dr. P. se pjesme ističu prostim, lakim tonom i čistim, pravilnim jezikom, i pošto ih je P. i komponirao, nekoje su gotovo postale narodne (Dolenjska, 1830, Zvonikarjva, 1843, Planinar, 1847, i dr.). P. je napisao, odnosno priredio više religioznih knjiga, između ostalih, izdao je prijevod Bosijevog Premišljevanja za čas svetega leta (1826, dva izdanja), napisao je naučnu knjigu O koleri (1831), slovenačku gramatiku na njemačkom jeziku sa hrestomatijom (Grammatik der slovenischen Sprache, 1849), priredio je neke knjige za osnovne škole, izdao je Novu pratiku za 1845, uređivao je sa Bleiweiss-om Veliku pratiku, od 1864 dalje, i prvo godište poluslužbenog lista Ljubljanski Časnik (1850). Sarađivao je dalje sa člancima u prozi i dopisima u Zgodnjoj Danici i Novicama, osnovao je i vodio u Št. Vidu školu i prvu seosku Narodnu Čitalnicu (1866), komponirao je čitav niz, osobito crkvenih kompozicija, a nekoliko ih je i objavio.

L i t e r a t u r a: Žan, Letopis Matice Slovenske (1872/73); Žirovnik, B. Potočnik (1891); Benković, Slovenec (1899, 25—37); F. Erjavec, Ob šesdesetletnici Blaž Potočnikove čitalnice (1826). *I. Grafenauer.*

POTOČNIK JANEZ, slikar (20/6 1752, Kropa — 9/2 1834, Ljubljana). Bio je gluhonijem i živio je u zavodu za gluhonijeme u Beču, a vratio se odatle kao izučen slikar u Ljubljanu. Glavna su mu djela: Portreti (barun Zois i t. d.), freske u Tunjicama, u Kališču, Malom Gradu, Kamniku i t. d. Od P. je sačuvano mnogo crkvenih slika u Kranjskoj, osobito u Gorenjskoj. Među najboljima su slike u oltarima crkve u Krki, na Dolenjskom.

L i t e r a t u r a: V. Steska i I. Cankar, Zbornik za umetnostno zgodovino (IV., 74, 124). *F. S.*

POTOČNJAK FRANKO DR., političar i publicist (2/8 1862, Novi Vinodolski). Učio je gimnaziju u Senju, a pravo u Zagrebu, zatim se posvetio sudskom zvanju, ali ga je odatle uklonio, zbog opozicionarstva, grof Khuen. 1887 posvetio se P. advokatskom zvanju, ali do 1906 nije mogao da dobije stallum agendi, zbog opozicionalnog stava protiv Khuenova režima. 1896 i 1897 bio je urednik Hrvatske Domovine, organa jednog krila stranke prava. P. je naročita zasluga, što je došlo 1897 do izborne koalicije između stranke prava i neodvisne stranke, i do znatnog izbornog uspjeha udružene opozicije. Iste godine isključili su madžaroni P. iz 70 saborskih sjednica. 1906 dobio je advokaturu u Zagrebu i ponovno je biran za hrvatski sabor i u zajednički hrvatsko-ugarski sabor (1906—1908). 1908 preselio je P. svoju advokatsku kancelariju u Crikvenicu. U vrijeme Svjetskoga Rata živio je u emigraciji. 1915 organizirao je Jugoslovene u Chicagu, održavši ondje skupštinu Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je jednodušno donijela rezulociju o narodnom jedinstvu. 1916 sudjelovao je u Rusiji u stvaranju jugoslovenskih dobrovoljačkih legija i radio je na propagandi u ruskim krugovima. 1917 sudjelovao je u stvaranju Krfske Deklaracije.

P. je vrlo mnogo radio na žurnalističkom polju, zastupajući stalno misao narodnog jedinstva Srba i Hrvata. 1898 izdavao je nedjeljni list Narodna Misao, oko koga se bila okupila ujedinjena srpsko-hrvatska omladina. P. je izdao čitav niz publikacija u kojima je bezobzirno žigosao režim grofa Khuena. Od tih publikacija znatnije su: Poštenje i moral pod vladom grofa Khuen-Hedervary-a u Hrvatskoj (1898), Iz zemlje bespravlja i demoralizacije (1902, izašlo i njemački), Kako se drži prosti lopov na banskoj stolici (latinicom i ćirilicom, 1902). Od ostalih publikacija su važnije: Pogledi na

klerikalizam u Hrvatskoj (1903), Jedna borba (1904), Strossmayer kao političar prama našoj narodnoj misli (1905), Iz mojih političkih zapisaka (1914). U emigraciji je izdao P.: Jugoslovensko pitanje u velikom historijskome času (1915), Jugosloveni za svoju slobodu (1915), Kratak pogled na prošlost Jugoslovena (1916).

1920 bio je P. podban Hrvatske (od marta do kraja jula), 1922 postao je državni savjetnik, i u tom je zvanju penzioniran 1924. Po povratku izdao je P. četiri sveske svojih uspomena: Iz Emigracije, I.—IV. 1919—1927, zatim: Rapalski Ugovor (1921) i Malo istine iz naše nedavne prošlosti (1921).
M. Prelog.

POTPORA, židovsko dobrotvorno društvo. Osnovano je u Beogradu 1897. Cilj društva je: moralno i materijalno pomaganje siromašnih mladića i djevojaka mojsijeve vjere, podanika kraljevine SHS, u izučavanju zanata, vještina, srednjih i viših škola. Poslije rata P. se stara za židovsku ratnu siročad. P. stoji pod zaštitom crkveno-školske židovske općine. Do 1926 pomogla je vrlo veliki broj pitomaca. Ima oko 40 članova. 1924 imala je 16 pitomaca na zanatima i studijama, i vodila je brigu o 60 ratne siročadi. *B. M.*

POTRAVLJE, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Sinj; u jugoistočnom podgorju Svilaje Planine (1.509 m), s lijeva druma Sinj— P. Vrlika—Knin. Ima 2.113 stanovnika, rimokatoličku župu, tragove neolitskoga naselja. *J. M-n.*

POTURA. Riječ potiče prvobitno od poljske riječi pol = pol i wtory = drugi, = poldrugi, dakle novac u vrijednosti od 1½ groša. U Madžarskoj je vrijedila P. 1½ krajcara. Novac je bio od bakra, a dolazio je i u naše krajeve, naročito u Hrvatsku i Slavoniju. *B. S.*

POUNJE. 1. Kraj uz rijeku Unu.

2. Porječje Une i svih njenih pritoka. Dio je Posavlja. Ekonomsko mu je središte oblasno mjesto Bihać, dokle, uz Unu od Kostajnice, dopire Unska željeznica, koja se ima dalje uz vodu graditi, da se skrati put u Dalmaciju. *J. M-n.*

POVARDARJE, predjel u Južnoj Srbiji. Zahvaća porječje Vardara i njegovih pritoka. (V. Nova Srbija, Južna Srbija, Makedonija, Stara Srbija.) *V. R.*

POVJE, morsko kupalište na otoku Braču. *L. N.*

POVJERENSTVO ZA ZNANSTVENO IZUČAVANJE SRIJEMA osnovano je 1910 u Zagrebu. Podijeljeno je na 12 stručnih odbora: klimatološki, geofizički, geologijski, agrogeologijski, hidrografski, botanički, zoološki, etnografski, demografski, arheološki, historijski i agronomski. Članovi su bili skoro svi zagrebački prirodnjaci. Kad je i srijemska županija odredila znatniju pomoć, počeo je rad na terenu, pa su počele izlaziti i publikacije o rezultatima toga rada. Izvještaji o radu komisije štampani su u Vijestima Geološkog Povjerenstva za Hrvatsku i Slavoniju. 1917 komisija je prestala raditi. *J. K.*

POVLEN, planina u Srbiji, između izvorišta Sušice-Povljenske Reke-Trešnjice-Rogačice-Dubočice-Zabave, zapadno-sjeverozapadno od brdskog masiva Maljena, odnosno 9·5 km jugoistočno od Medvednika. Južna strana P. sastavljena je od serpentina i tufita. Na njima leže verfenski škriljevci, a preko ovih modri mezozojski vapnenci. Na površini ovih načinilo se puno plitkih vrtača. P. je trpezasta oblika, čije je široko pleće blago nagnuto, pošumljeno i bogato livadama. Od njega se, prema sjeverozapadu, pruža oštri greben, na kome je i najviši vrh P. Krševi oko najviših dijelova P. stvoreni su jedrim i čvrstim partijama vapnenca, čije se litice vrlo strmo spuštaju do 200—300 m, a poslije slaze položitije. Najviši visovi od sjeverozapada prema jugoistoku su: Veliki P. 1.480 m, Srednji P. 1.446 m, Mali Povljen 1.433 m. Na sjeverozapadu se, preko klanca Debelo Brdo, P. veže sa Jablanikom, a ovaj preko Paleža i Stolica, sa Medvednikom. Južno i jugozapadno od P. su prostrane zaravni Lisina 1.151 m i Pusto Polje 1.181 m, koje su prorešetane vrtačama. Na P. se može lako popeti sa Debelog Brda, preko koga vodi cesta Valjevo—Rogačica, kao i s istočne strane, preko Kneževa Polja. Sa P. se pruža divan izgled. Na sjeveroistoku i sjeveru vide se Kosmaj, Avala i Fruška Gora, a pred njima se pomalja mjestimično Sava; na jugoistoku vidi se

tamna masa Kopaonika i Golije, pa dalje na desno Mučanj i Javor, dok se na jugu i jugoistoku ističu užičke planine, a iza Šargana, na Zlatiboru pomalja se bijelo tjeme Durmitora. Sjeverozapadnim krajem P. prolazi drum Valjevo—Tubravić—Rogačica, a jugoistočnim i istočnim krajem, cesta Valjevo—Ćebići—Užice.

Literatura: J. Žujović, Izlaz na Povlen (Geološki Anali Balkanskoga Poluostrva, II., 1890, 169—177).
P. Vujević.

POVRŠ, predjel u Hercegovini, jugozapadno od Trebinja. U srednjem vijeku tuda je išao trgovački put iz Dubrovnika u Srbiju. U P. ima mnogo prehistorijskih i sredovječnih starina. — U P. je blaga klima; snijeg rijetko pada i ne održi se. Zbog toga uspijeva vinova loza, smokva, badem, šipak i drugo voće. Ovdje se mnogo sadi najbolji hercegovački duhan. Bere se i buhač. Razvijeno je odlaženje na rad u Ameriku. Stanovnici se bave stočarstvom i zemljoradnjom; prije se bavilo više stočarstvom. Ima ostataka plemenske i bratstveničke organizacije. I pravoslavni i katolici slave krsno ime.

Literatura: O. Kozić, Šuma, Površ i Zubci (Naselja, 2). *M. F.*

POVŠE FRANC SALEŠKI, poljoprivredni stručnjak i političar (1/1 1845, Kresnice, na Savi — 4/1 1916, Ljubljana). Poslije apsolutorija na višoj poljoprivrednoj školi, postao je 1869 na slovenačkoj poljoprivrednoj školi u Gorici stručni učitelj, i kasnije direktor. Za Družbu Sv. Mohorja napisao je Umnog kmetovalca ali splošni pouk, kako obdelovati in zboljšati polja, travnike i gozde, koji je izašao u tri dijela 1875—1877. Rano se posvetio politici. U goriškoj deželnoj zbornici bio je zastupnik veleposjeda, ali je 1885 položio mandat i službu u školi zbog bolesti, te se povukao u Kranjsku, gdje se posvetio ekonomiji i politici. 1889—1914 bio je deželni poslanik Kranjske, 1891—1914 državni. 1889 postao je namjesnik u deželnom kranjskom odboru, 1896 do 1908 bio je pravi odbornik sa referatom za poljoprivredu. Odbornik Kranjske Poljoprivredne Družbe bio je 1886—1908, a 1908—1916 njezin predsjednik. Bogato stručno znanje, koncilijantna ličnost i dugogodišnji rad P. na važnim položajima digli su poljoprivredu u Kranjskoj na priličnu visinu. *J. G.*

POZA. V. Pucić.

POZAJIĆ DRAGUTIN, veterinarski inspektor i oblasni poljoprivredni referent u Zagrebu (23/12 1873, Poznanovac, Zagorje). Osnovne nauke učio je u Bedekovčini, gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu, a veterinarsku visoku školu u Beču. Promoviran je za veterinara 1896. Kao zemaljski veterinar služio je u Glini, Klanjcu, Grubišnom Polju, Županji, Velikoj Gorici i Zagrebu, a od 1918 je kod pokrajinske uprave. Od 1920 dalje radi isključivo na stočarskom polju, te docira veterinarsko redarstvo na veterinarskom fakultetu. — P. stručno-literarni rad je vrlo obilan. Uređivao je Veterinarski Vjesnik (1910—1920 sa malim prekidom), bio je 1912—1922 stalan referent za hrvatsku, kasnije za jugoslavensku veterinarsku literaturu u Ellenberger-Schütz, Jahresbericht. P. je Veterinarski Vjesnik i po opsegu i po sadržaju znatno podigao i vodio ga je u pravcu jugoslovenske ideje. Tako je 1912 stupio u vezu sa slovenačkim i dalmatinskim veterinarima, godinu dana kasnije sa bosansko-hercegovačkom organizacijom, srbijanskim udruženjem, što nije bilo u ono doba bez opasnosti. Za vrijeme rata, u vezi sa Rajarom i drugima, P. je očuvao list, te je izlazio neprekidno. Već u prvoj godini lista počeli su izlaziti P. članci iz stočarstva, pa se nižu sve do danas. Kao predsjednik i potpredsjednik hrvatske staleške organizacije, pored zastupanja staleških interesa, P. je shvaćao veterinarsku nauku u širem idejnom smislu i stalno je skretao veterinare stočarstvu. Osim brošura za narod o goveđoj kugi, slinavki i šapu, šugi ili svrabu, o kritičnom stanju stočarstva i stočarskog zadrugarstva, napisao je knjige: Bitne mane domaćih životinja sa stanovišta pravnoga i veterinarsko-medicinskoga (1916) i Kako da očuvamo zdravlje domaćih životinja (1920). *F. Zavrnik.*

POZOR. V. Obzor.

POZORIŠNI LIST izlazio je u Beogradu pod uredništvom Branislava Nušića 1901—1902. *U. Dž.*

POZORIŠTE. Nemoguće je točno utvrditi, gdje je i kad u novijoj hi-

storiji srpskoga naroda otpočelo prikazivanje pravih pozorišnih djela. Školska drama E. Kozačinskoga o Caru Urošu, napisana 1733, po dosadašnjim podacima, najstariji je pokušaj pisane, a po Jovanu Rajiću i prikazivane drame (1733 ili 1736). Joakim Vujić u svom Životopisaniju utvrđuje fakat, da su prije početka njegova rada »neki učitelji sa njiovi učenici neke male igre roditeljem učenika predstavljali, kako što sam i sam na neki mesti mala predstavlenija s moji učenici tvorio«. Milovan Vidaković, u predgovoru pozorišnog djela Devica iz Marienburga (1836), piše: »Bili su neki i kod nas u prva vremena učitelji, koji su decu svoju u ovakovim igrama upražnjavali... Opominjem se još u mojem detinjstvu nekojego u Segedinu đakona učitelja, koji je o Roždestvu Hristovom s dečicom svojom Iroda igrao. Posle slušao sam i za Jelisijevića V. Bečkerečkog učitelja, da je više puta iz istorije srpske s pohvalom na pozorištu igrao«. — Marko Jelisejić imao je u Velikom Bečkereku, još 1783 pozorišno društvo od svojih učenika osnovne škole, a može biti i od kog zrelijeg mladića. Član toga društva bio je i Arkadije Pejić, koji je tada imao 10 godina. (V. Jelisejić Marko). 1802 javlja se u Novom Sadu jedno P. gimnazijskih učenika, koje je u gimnazijskoj zgradi prikazalo Hristov Grob, dramski rad Jevrema Sekulića, doktora filozofije i advokata u Zemunu. 1811, opet u Novom Sadu, predstavljali su učenici, u jednoj daščari na trgu, komade Roždenije i Gonenije Mojsija, Stradanije prekrasnog Josifa, Žertva Avramova i dr.

P. i pozorišna prikazivanja gledao je Vujić u Trstu, Mlecima, Veroni, Milanu, Parmi, Firenzi i Rimu (1803), u Grazu, Beču i Pešti (1805). O početku svog P. rada Vujić veli: »Moje je prvo teatralno predstavlenije bilo u Pešti u Madžarskom Teatru leta 1813 meseca Avgusta 12, pod imenom Kreštalica, jedno javno P. u tri dejstvija«. Ova je predstava (za vrijeme trajanja peštanskog vašara) bila triput prikazana. Druga je bila u Baji 1815 18/1: Inkle i Jarika, jedno P. u tri dejstvija. Treće predstavljanje izvršio je Vujić iste godine u Segedinu: Georgi Petrović Vožd Srpski ili Karađorđevo Otjatije Beograda, heroičesko P. u četiri dejstvija (prikazano dvaput). Da je P. prikazivanje bilo dosta poznato učiteljima i ponekim građanima, vidi se iz Vujićeva spisa materijalne nevolje, koja ga je bila snašla u Zemunu 1823: »Tako ja se započnem sovjetovati s nekim Vasilijem Jovanovićem, učiteljem zemunskim; on mi na to reče: ovde nikakvoga drugoga sposoba nema, nego, ako je vaša volja, da predstavimo jedno dva tri Teatra, pak ćete doći k novcu, a ja i drugi moji poznanici, hoćemo vam u tom delu spomošestvovati. U tri puta Teatar predstavimo o različitima veščma, i ja preko 300 forinata metnem u moj džep«. 1824 Vujić je išao u Temišvar, gdje je predstavljao Sestru iz Iriga (po madžarskom), »ali u nadeždi mojoj budem prevaren«, jer je od očekivanog prihoda jedva četvrtinu dobio (200 forinti). Iz Temišvara otišao je u Pančevo. 6/2 1832 predstavljao je u Aradu komad Paunka Jagodinka, jedna javna igra u pet dejstvija. Vujić veli da je, pored građana, »i od samih onda u onomu mjestu bivših Rimskih Aktera točnu pohvalu, zadovolstvije i blagovolenije zadobio«. Vujić nije imao trupu, s kojom bi putovao iz mjesta u mjesto, nego je u svakom gradu posebice osnivao društvo (Diletant-Sodružestvo) za prikazivanje pozorišnih djela, koja je on sam prevodio ili prerađivao. 1825, jedna đačka diletantska družina, pod upravom At. Nikolića, nastavnika grafičke škole, davala je u Novom Sadu, u Krajnerovom Teatru, nekoliko predstava (Smrt Uroša Petog, Zao otac i nevaljao sin, Vladimir i Kosara, Prijatelji, Marko Kraljević i Arapin, Kralj Dragutin, Alpijska pastirka). 1827 A. Nikolić priredio je, opet u Novom Sadu, tri prikaza Alpijske pastirke u korist svoje škole. Vujić je još 1835 došao u Kragujevac knezu Milošu, i o Sretenjskoj Skupštini počeo davati predstave sa diletantima iz Kragujevca. Pozorišni rad u Srbiji ipak je počet prije Vujića. (V. Evgenijević Đorđe).

1838 Vujić je imao u rukopisu djelo: Knjiga sistema ili sostojanije Muhamedanskoga sirječ Turskago Zakona. Da bi došao do sredstava za štampanje ove »već cenzurirate knjige«, pokupio je Vujić nešto diletanata u Novom Sadu i snjima spre-

mio za prikaz Inku i Jarika. Predstava je bila prvi put 15/8 kod Fazana, a ponovljena je 18/8. 1/9 prikazivali su: Svetislava i Milevu od J. St. Popovića. Članovi družine bili su: Jovan Kapdemord, Jeftimije Teodorović, Dimitrije Teofanović, Đorđe Popović, Đorđe Stefanović, Nikola Dada, Kiril Marković, Persida Pavlović, Aleksandar Petrović, Natalija Paunović, Konstantin Pavlović, Dimitrije Mihailović, Lazar Jovanović, Mihailo Šilić, Dimitrije Nikolić, Jovan Nikolić, Dimitrije i Gavrilo Polzovići, Mojsej Miodragović, Dimitrije Grujić. Oba ova komada dana su »pod upravlenijem J. Vujića«, ponajviše od učenika ovdašnje gimnazije. Stariji članovi ove Vujićeve trupe nastavili su i dalje pozorišni rad pod imenom: Leteće Diletantsko Pozorište. Prikazivali su drame: Tvrdica, Miloš Obilić (1838), Sigfrid i Genoveva, Lepa Grkinja (1839). U programu su imali drame: Alpijska pastirka, Vladimir i Kosara, Smrt Uroša V., Devojački lov. Ondašnji Magazin piše o tome: »U Novom Sadu, poreklu otmeni srbski zavedenija, i ovo će (pozorište) svoje rođenje blagodariti«.

Vujićev rad u ovoj trupi donio je rezultate, koji privode sretnom kraju napore za osnivanje i rad srpskog narodnog P. U kasnijim diletantskim trupama nalazimo imena pojedinih članova ovog Vujićevog Diletant-Sodružestva. Pred kraj 1839 pozvala je Zagrebačka Čitaonica spomenuto Leteće Diletantsko P. na gostovanje. 10/7 1840 dana je u Zagrebačkom Gradskom Kazalištu prva predstava. (V. Brežovski Maksim). Prvo je prikazivana Kukuljevićeva drama Juran i Sofija. Gajeva Danica Ilirska piše tim povodom: »Svaki izraz, svaku riječ, koja se na rod, jezik, kralja i domovinu preteže, sledijaše gromovito pljeskanje i radosno klicanje, kakvoga se još nikada u tom teatru čulo nije«. Poslije ove predstave prikazane su drame: Hrvatska vjernost, Prijatelji, Miloš Obilić, Bela IV., Strijelci, Fernando i Jakira, Zla žena, Pokondirena tikva, Povratak Crnog Đorđa u Srbiju, Smrt za svoje, Tvrdica, Svetislav i Mileva, Laža i paralaža. Trupa je kasnije davala predstave i u Karlovcu i u Sisku.

Joakim Vujić bio je dugo vremena poznat i pod imenom Otac Srpskog Pozorišta, ali se to ime polako gubilo, najviše zbog Vujićeva nepristajanja uz reformu Vuka Karadžića, dokle se, s osnivanjem stalnih P. u srpskom narodu, nije gotovo sasvim izgubilo. To ime, vezano samo za stalno P. u Novom Sadu, prešlo je kasnije na Jovana Đorđevića. U samoj stvari, ničim ne odričući izvanrednu važnost J. Đorđevića za osnivanje stalnog Srpskog Narodnog Pozorišta, Vujiću nesumnjivo pripada i treba zauvijek da ostane potpuno zasluženo ime Oca Srpskog Pozorišta, jer Vujićev pozorišni rad, kao i njegova Novosadska trupa iz 1838, nesumnjivo je prvi zametak stalnim P., kako u Novom Sadu tako i u Zagrebu i u Beogradu.

Poslije prve knez Mihailove vlade (1840), počeli su J. St. Popović i A. Nikolić rad sa diletantima u Kragujevcu. Prikazali su nekoliko puta dramu Ženidba Dušanova (od A. Nikolića).

1841 »ljubitelji hudožestva«, sa Atanasijem Nikolićem i J. St. Popovićem, osnovali su u Beogradu, u koji je bila preseljena centralna državna uprava iz Kragujevca, diletantsko P. Prva predstava bila je 4/12: Smrt Stefana Dečanskog od J. St. Popovića, a druga 7/12: Kraljević Marko i Arapin od A. Nikolića. Predstave su davane u jednom magazinu Savskog Đumručkog Zdanja. Već 15/12 objavljen je poziv P. uprave za prijavu stalnih članova, sa plaćama od 12—25 talira mjesečno »počem se vkus za poučetelno ovo zavedenije u sve većma rastećoj meri pojavio«. Na taj poziv javili su se iz Zagreba članovi trupe Brežovskog, koji »na zadovoljstvo publikuma i srce i dušu poučitelno zabavljaju«. Država je bila odredila 2.000 talira kao pomoć za prvu godinu. U trupi su bili: Jovan Kapdemord, Dimitrije Grujić, Toma Isaković, Sava Marković (članovi i učenici Vujićeve trupe iz 1838), Nikola Badlaj, Josip Tkalac (Hrvati, učenici trupe Brežovskoga) i dotadašnja njemačka glumica u Zagrebu Julijana Stein, rođena Maretić.

U Beogradskoj diletantskoj trupi (koja je počela rad 4/12 1841) članovi su bili: Nikola Hristić, Dimitrije Milanković, Vasa Đorđević, Sreten Popović, Dimitrije Matić, Jovan Pečenović, Aleksa Đurić, Milan Davidović, Toma Živanović, Marko Karamata,

Sava Jovanović, Mata Matić, Vasa Grujović, Cvetko Rajović, Andreja Stamenković i Gruborović, predstavnici mladih intelektualaca i državnih činovnika. Ženske uloge igrale su Marija Stefanovićeva i Ljubica Stefanovićeva. Ova je trupa radila do 22/2. 26/2 stupila je na pozornicu novoangažirana trupa stalnih članova, dovedena iz Zagreba. Članovi su ove stalne trupe bili: Jovan Kapdemord, Toma Isaković, Nikola Badlaj, Julijana Stein, Josip Tkalac, Sava Marković, Dimitrije Grujić, Ljubica Janković, Petar Ilić, Lazar Damjanović, Gavra Popović, Mojsilo Maletić. U popisu su i diletantkinje Marija i Ljuba Stefanovićeva i početnica Jovanovićeva.

Na repertoaru su (4/12 1841—6/8) bili ovi komadi: Smrt Stefana Dečanskog, Kraljević Marko i Crni Arapin, Tvrdica, Artelo, Ženidba i udadba, Prevara za prevaru, Smrt Uroša V., Kartaš, Zla žena, Ajduci, Volšebni magarac, Slepi miš, Vladislav, Prijateljstvo i ljubav (od M. Karamate), Miloš Obilić (početak rada nove trupe), Pokondirena tikva, Strelci, Otpadnici, Blagorodni Junoša, Stana (Hedwig Körner), Svetislav i Mileva, Požarina (Kotzebue), No. 777 (Lebrun-a), Lajbkučer Petra Velikoga (Kotzebue), Prijatelji, Anđelo (V. Hugo), Raskošnik (K. Goldoni), Nagrada istine (Kotzebue), Udovac i udovica (Holbein), Simpatija i antipatija (J. St. Popović), Zaručnik i zaručnica (Kotzebue), Rasejanici (Kotzebue), Grizelda (Halm), Ljubomorna žena (Kotzebue), Menzulska mehana (K. Goldoni), Laža i paralaža Lepa Grkinja, Ludost i ludorija, Krstonosci, Engleski espap, Pitijas i Damon (Berken), La Peruz (Kotzebue), Romeo i Julija (s njemačkog preveo V. Jovanović), Dar blagodarnosti, Gorf Valtron (Praviljščikov), Ernani (V. Hugo, preveo J. St. Popović), Poznato strašilo, Bretislav i Juta (Ebert), Nagrada istine (Kotzebue) i Don Pedro ili dva dana iz života jednog lakomislenika (šaljiva igra u tri dejstva po Pokondirenoj tikvi spisana M. Karamatom). Vučićeva buna prekinula je rad ovoga P. 6/8 1842.

Još prije početka pozorišnog rada u Beogradu, Damjan Marinković »profesor mlađe gimnazijalne škole« u Šapcu tražio je dopuštenje, da o Božiću 1841 priredi pozorišnu predstavu »što teater do danas u ovoj varoši nikako nikim predstavljen nije«. Marinković je sa diletantima o Božiću prikazao Svetislava i Milevu (dva puta), o Novoj Godini Tvrdicu, a 29/1 Smrt Uroša V. — Učitelj Mojsilo Živojinović priredio je u Požarevcu 1842 osam diletantskih predstava: Tvrdica (6/1), Žertva Avramova (12/1), Sigfrid i Genoveva (19/1), Zla žena (24 i 27/1 i 6/2), Romeo i Julija (31/1), Miloš Obilić (8/2).

U Beogradu je P. rad bio prekinut sve do 1847. Dotle su pojedine diletantske družine prikazivale pojedine komade po raznim mjestima u srpskom narodu i o raznim prigodama. Tako je 1842 jedna diletantska družina prikazala u Subotici Numu Pompilija, komad po Solariću »na prosto srpski dijalekt preveden Joanom Vujićem«. Predstavljači su bili gimnazijski učenici. — Smederevski učitelj Svetozar Desimirović davao je sa svojim učenicima nekoliko diletantskih predstava u početku 1842. — Iste godine, po prelasku pravoslavne bogoslovije iz Šibenika u Zadar, prikazali su učenici, u kući Petra Petranovića, komad Žertva Avramova. — 1843 priređivane su u Velikom Bečkereku, u Njemačkom Pozorištu, na opću želju i srpske predstave, uvijek sa velikim i moralnim i materijalnim uspjehom. Prikazana je i Stefanovićeva tragedija Smrt Uroša V. u njemačkom prijevodu Teodora Jovanovića. Iste godine najstariji član Beogradskog Pozorišta, Toma Isaković, uzeo je na revers iz pozorišnog arhiva sva prikazivana djela, da ih prikazuje u Novom Sadu, odakle je ubrzo otišao u Zagreb.

1844 Konstantin Popović, poznat pod imenom Komoraš, priređivao je u Novom Sadu diletantske predstave. Predstavljači u toj družini bili su najvećim dijelom članovi njegove porodice. Ove godine nastavlja se P. rad u Pančevu (v. Pozorište u Pančevu).

1846 osnovano je u Velikoj Kikindi »posredstvom akcija« Srpsko P., koje nije uspjelo kao što se očekivalo.

1847, inicijativom Beogradskog Čitališta, počinje ponovno P. rad u Beogradu. Upravnik Pančevačkog pozorišnog društva N. Đurković, dobio je dopuštenje za predstavljanje u starom zdanju (kod Jelena). N. S.

Đurković bio je prije u Beogradu (sve do 1842), gdje je pokušao osnovati pjevačku školu. Kada je prešao u Pančevo, osnovao je pjevačko društvo i diletantsku trupu. Rad Pančevačkog P. društva počeo je u Beogradu 15/5 1847 i trajao je do 26/3 1848. Prikazani su ovi komadi: Svetislav i Mileva, Varalica, Laža i paralaža, Pijanica, Namet, Dva oca, Sauf, Ženidba posle smrti, Don Ravudo de Kolibrados, Prijatelj, Ludost i ludorija, Dragutin, kralj srpski, i Smrt kralja Dragutina (obje drame od A. Nikolića), Jelva, ruska sirotica, Vladislav, Trideset šest godina iz života jednog kartaša, Toržestvo Srbije, Stefan Šubić ili Bela IV. u Horvatskoj, Grizelda, Kozak, Gospodar i rob, Zaira (od Voltaire-a, preveo D. Pašić), Zidanje manastira Ravanice (od A. Nikolića), Rasejanici, Pokondirena tikva, Sen jedne žive, Lepa Grkinja, Dva narednika, Nagrađena dobrodetelj ili Milan i Milica, Tvrdica, Dobra žena (od J. St. Popovića), Numera 777, Ljubomorna žena, Rajko Berberin i njegov jezik (po talijanskom), Knjaz od Hercegovine ili Uroš i Teodora (od K. Popovića - Komoraša), San Kraljevića Marka (od J. St. Popovića), Čaša vina ili tast i zet (po talijanskom) Strelci, Dar blagodarnosti, Skitnička konfuzija (od M. Živojinovića), Smrt kralja Dečanskog, Žertva i smrt (Kotzebue), Blagodarni sin, Karađorđeva apoteoza (od Đ. Maletića), Tamerlan, Alpijska pastirka (preradio glumac P. Protić), Pangalos i njegova familija (preradio N. Đurković), Čankoliz (preveo Đ. Maletić), Osvojenije Sente (po ruskom preradio Đ. Evtimijević), Krstonosci (od P. R. Mihailovića), Vladimir i Kosara, Fernando i Jarika, Skapinove đavolije (od Moliere-a), Đorđe Kastriotić Skenderbeg (od J. St. Popovića) i Suzakletije protiv Venecije (s njemačkog preveo Klajić). 26/3 1848 veći dio trupe prešao je u Vojvodinu radi borbe protiv Madžara. Poslije rata jedan se dio trupe ponovno vratio u Beograd, gdje je, pod upravom J. Krčedinca, sastavljeno P. društvo. Na devetoj predstavi (kako kaže Đ. Maletić) zbog improvizacije jednog glumca protiv državnih pitomaca, društvu je zabranjen dalnji rad. Aprila 1849 izgorjela je zgrada Staro Zdanje, te se P. rad ponovno prekinuo.

Novembra 1848 u Somboru, u Crkvenoj Kući, jedno diletantsko društvo priređivalo je predstave u korist crkve i čitališta. 1850 javilo se u Irigu jedno pozorišno društvo, a isto tako i u Subotici (Hedviga, Miloš Obilić), Rumi (samo muški članovi), Mitrovici (Vladislav, Lepa Grkinja) i Kragujevcu, pod upravom profesora Đ. Todorovića (Boj na Kosovu, Vladislav, Kraljević Marko i Crni Arapin, Padenije Carigrada, Sigfrid i Genoveva, Vladimir i Kosara, Kralj Dragutin). 1850 diletantsko društvo u Somboru prikazalo je ove komade: Vladimir i Kosara, Anđelo, Rasejani, Hedviga, Svetislav i Mileva, Pizaro, Turci u Bosni, Vojački begunac, Spletka i ljubav, Miloš Obilić, Smeša (scene iz dotle prikazanih komada). Upravnik je ovoga društva bio Gedeon Leović, sekretar Nikola Vukićević, članovi uprave: Kornelije Radišić, Emil Petrović, Lazar Alargić i Jovan Đorđević, koji je kasnije osnovao stalno P. u Novom Sadu. Raspršena Đurkovićeva trupa jednim dijelom nastavila je rad u Pančevu (Čir Spira i njegova nesuđenica, posrbio M. Davidović). Poneka od ovih P. radila su i poslije 1850.

29/1 1851, na sastanku u Beogradskom Čitalištu, osnovao se građanski odbor od 22 lica za izradu statuta i osnivanje stalnog P. u Beogradu. 31/7 odbor je zamolio vladu, da odobri statute i da novčanu pomoć. 18/8 potvrđen je odbor i odobreni su statuti. 24/1 1852 knez je odobrio ustupanje potrebnog prostora za zidanje P., i usvojio podneseni plan, koji je bio izradio arhitekt Kasano. 20/2 vlada je odredila 2.000 dukata za zidanje pozorišta. 3/3 zbor građana upisao je 38.178 for. dobrovoljnih priloga za zidanje. Knez Aleksandar priložio je 1.000 dukata, a Miša Anastasijević 500. U junu 1853 prekinuto je zidanje pozorišne zgrade, zbog nedostatka materijalnih sredstava.

Početkom juna 1856 vlada je odobrila kredit od 10.000 dukata za dovršenje pozorišne zgrade, koja će u svoje prostorije primiti Narodni Muzej i Narodnu Biblioteku. 9/7 ministar prosvjete naredio je stručni pregled dotle zidane zgrade.

Mjeseca maja 1857 došlo je u Beograd jedno njemačko P. pod upravom Huge Preuss-a, no beogradska omladina usprotivila se njegovom radu. (V. Omladinsko Pozorište u Beogradu.)

1860 osnovan je u Beogradu odbor za stalno P. Ova je godina znatna i za osnivanje stalnog P. u Novom Sadu. (V. Knežević Jovan.) 1862 općina grada Beograda pokrenula je misao o nastavljanju P. rada. 4/3 počelo je prikazivanje dramske trupe, koje je prekinulo tursko bombardiranje grada Beograda. Od 26/7 gostovala je u Beogradu zagrebačka trupa (Mandrović, Andrejević, Adelsheimova, Veseljković, Veljkovićka, Perisova).

1864 komisija za pregled počete zgrade Narodnog P. predložila je, da se ono, što je sazidano, raskopa, a materijal da se ustupi općini ili državi. Pozorišni diletanti radili su u pozorištu, sa prekidima, i 1865 i 1866, u kojoj su se, početkom mjeseca juna, članovi razišli: neki u Zagreb, a neki u Novi Sad.

11/9 1867 došlo je na gostovanje u Beograd pozorišno društvo iz Novoga Sada, pod upravom Jovana Đorđevića, i počelo je davati predstave, prvo kod Krune, a kasnije u t. zv. Sušićevoj kući. 19/2 ministarstvo prosvjete poslalo je izvještaj ministarstvu građevina, da je knez Mihailo, u dogovoru sa Državnim Savjetom, odlučio, da se podigne dom narodnoga P. na prostoru iza Stambol-Kapije. 16/7 izabran je pozorišni odbor, koji je tim poslovima upravljao do 8/10 1870, kada je svečano otvorena nova pozorišna zgrada prvom predstavom: Posmrtna slava kneza Mihaila. Dužnost upravnika od 8/10 1870 vršio je J. Đorđević. 5/1 1871 za upravitelja je postavljen Đ. Maletić, a 11/12 Milan Simić. 10/7 1873 P. je, zbog deficita, bilo zatvoreno, a trupa raspuštena. 7/3 1874 P. je ponovno otvoreno, ali je 1876, zbog srpsko-turskoga rata, moralo ponovno obustaviti rad. 1/4 1877 za upravnika je postavljen M. Šapčanin, a 12/11 ponovno M. Simić. I ako je bilo dosta čestih promjena glavnih predstavnika pozorišne uprave, i u početku i kasnije, ipak je sa svih strana ozbiljno i s punom ljubavlju pomagano razvijanje rada artističkog osoblja i tehničkih sredstava, te je P., gotovo neprekidno, bilo u napredovanju. Ovaj stalan napredak nije se osjećao samo u Beogradu, nego i u svima ostalim srpskim P. Putnička P. bila su se u tolikoj mjeri brojno razvila, da im je zakon morao određivati naročita područja i svoditi ih na najmanje mogućan broj.

Vjekovna tragična sudbina srpskog naroda i ljubav prema slobodi u svima njegovim slojevima dobivali su izraza i u mnogobrojnim talentiranim glumcima, koji su svojom igrom služili ostvarivanju narodnih ideala i osjećali svu ljepotu svoga poziva. Još 1859 rekao je austrijski namjesnik za Vojvodinu, general Ivan Coronini Kronberg, Lazaru Milosavljeviću, upravniku jedne srpske pozorišne družine: »Kod vas Srba ne putuje pozorište da se hlebom hrani, nego je vama cilj, da narodu ulivate viteški duh, da mu budite svest i ponos, i da ga oduševljavate za sve što je srpsko. A to — ne sme biti!«

R. Odavić.

V. Gledališče. Kazalište.

POZORIŠTE, prvi srpski list, namijenjen isključivo kazalištu i dramskoj umjetnosti. Prvi urednik bio je Antonije Hadžić. Izlazio je 1871—1912, sa prekidima. U posljednje vrijeme bio je organ Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu. *U. Dž.*

POZORIŠTE JOAKIMA VUJIĆA U KRAGUJEVCU. Februara 1835 počeo je Joakim Vujić davati predstave u Kragujevcu. Pozornica i gledalište bili su udešeni u državnom »Tipografičeskom Zdaniju«. Direktor tipografije, Adolf Beermann, bio je pozorišni »mašinist«. Predstave je posjećivao samo knez Miloš sa svojom porodicom, dvoranima i naročito pozvanim gostima. Orkestar je sastavljala vojna muzika, kojom je upravljao Schlesinger. Garderoba je pravljena o kneževom trošku (španjolsko i divljačko odijelo). Drugo, obično odijelo, skupljao je od građana kneževmomak Knićanin. Ženske uloge predstavljali su đaci. Zna se, da su prikazivani ovi komadi: Žertva Avramova, Slepi miš, Kreštalica, Fernando i Jarika, La Peruz, Bedni stihotvorac, Begunac (od Kotzebua, preveo kneževski kancelist A. Zagorica), Šnajderski kalfa. Već prije odlaska kneza Miloša u Carigrad (19/7 1835) pa sve do 10/2 1836 nema izvještaja o radu Vujićeva pozorišta. Tek od tada bilo je predstava (Padenije Serbije u vri-

jeme Sv. Knjaza Lazara i Vozstanovlenije Serbije črez Svetlog kneza Miloša). *R. O.*

POZORIŠTE U BIZERTI osnovano je aprila 1917, radi zabave srpskih invalida i ranjenika, u vojničkom logoru Laluaz. Upravnik mu je bio glumac D. Ginić. Od Petrov-dana 1917, predstave, sa nacionalnim repertoarom, davane su u naročito podignutom amfiteatru bez krova, po antičkom uzoru, gdje je moglo stati oko 3.000 gledalaca. *M. I.*

POZORIŠTE U PANČEVU. 1844 pančevački članovi pjevačkog društva i diletanti prikazali su 4/1 komade: Pijanica i Dva oca (oba od Kotzebua, u prijevodu N. Đurkovića), 1/2 Stric i sinovac u jednoj osobi (od Kotzebua, u prijevodu N. Đurkovića) i Laža i paralaža. Na kraju ove predstave otpjevano je prvi put Rado ide Srbin u vojnike, graničarska pjesma od Vasilija Živkovića. 3/3 1844 upućena je molba pančevačkom magistratu, da dopusti rad diletantskog društva do izrade i odobrenja društvenih statuta. Molbu je potpisala dotadašnja uprava: Aleksandar Barić i Đorđe Tamburić, direktori: Lazar Dragićević, Đorđe Varsan i Pavle Kostić, nadzornici i blagajnik, i N. Đurković, redatelj. Aprila 1844 prikazivani su Bajazit ili Svetislav i Mileva, 16/7 Prijatelji i Ko zna na što će to dobro biti (od Kotzebua, u prijevodu Stevana Panića), 16/10 Don Ravudo de Kolibrados (od Kotzebua, u prijevodu A. Barića), 22/11 Smrt Uroša V., 15/12 Miloš Obilić. Na carev dan 1845 prikazivani su komadi Udovac i Ženidba posle smrti. Ovo diletantsko P. imalo je prostranu kazališnu dvoranu, dovoljno posjetilaca, orkestar, odličnu garderobu i sve potrebne rekvizite. *R. O.*

POZORIŠTE U SKOPLJU. Poslije balkanskog rata, 9/1 1914, treći dan Božića, počeo je rad u ovom državnom P. Prva je predstava bila Krunisanje Dušanovo i jedan dio Cvetićeve tragedije Car Dušan. Druga predstava bila je Stankovićeva Koštana. Prvi upravnik ovog P. bio je Branislav Nušić, a redatelji: Aleksandar Milojević, Luka Popović, Rada Petrović i Milorad Petrović. Zgrada, u kojoj su davane predstave, bila je od slabog materijala; izgorjela je 1/3 1914. Zbog toga je trupa prešla u Oficirsku Kavanu (sada Sarajevo), gdje je nastavila rad do polaska na prvo putovanje po Južnoj Srbiji. Na garištu tog prvog srpskog P. u Skoplju brzo je podignuta nova arena, na kojoj se radilo do 10/7 1915, pošto je dalnji rad u njoj prekinut zbog Svjetskog Rata. — Poslije oslobođenja i ujedinjenja, ostatak kazališne trupe ponovno je došao u Skoplje, gdje je rad počeo u restauraciji Zrinjski. Trupa je ipak ubrzo prešla u novu arenu, u kojoj i danas radi, ali koja je privatno vlasništvo. Nušića je u upravi zamijenio Rad. Karadžić, koji je ubrzo bio premješten u Novi Sad, a na njegovo je mjesto došao prvo A. Milčinović, zatim Br. Cvetković. 1922 Karadžić je ponovno došao za upravnika u Skoplje, gdje tu dužnost i danas vrši. Osim drame, skopsko P. daje i operetu. Ubrzo poslije oslobođenja (1919) u Skoplju se počela zidati velika i moderna kazališna zgrada, čije se svečano otvorenje očekuje u najkraćem vremenu. *R. Odavić.*

POŽAREVAC, varoš u Srbiji (glavno mjesto požarevačke oblasti). Ima 10.625 stanovnika. Leži između Morave i Mlave, dva žitom najbogatija kraja. Jedno je od najbogatijih mjesta Sjeverne Srbije. Izvozi žito i svinje. Njegovo je pristanište Dubravica na Dunavu. U blizini je državno dobro Ljubičevo (državna ergela). Eparhijsko je sjedište braničevske eparhije. Sjedište je župana i komandanta vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni i gradski sud, kazneni zavod, poštu. — Prvi put se spominje 1600.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi. *B. D.*

POŽAREVAČKA EPARHIJA. V. Braničevska eparhija.

POŽAREVAČKA OBLAST. Površina je 4.230·5 km^2. Stanovnika ima 219.103. Gustoća naseljenosti je 52 stanovnika na km^2. Glavno je mjesto Požarevac. Obuhvaća porječja: Dunava, Velike Morave, Mlave i Peka. U P. O. su manje cjeline: Mlava, Homolje, Stig, Zvižd i Pek. — Oblast je nagnuta i otvorena prema Moravi i Dunavu. Visine su u jugoistočnom dijelu, sa planinama srednjih visina. Glavnije rijeke su: Dunav i Morava (granične), Mlava i Pek. Od Golupca,

na Dunavu, počinje poznata Đerdapska Klisura. Oblast je vrlo bogata rudama (rudnici: Dobra, Kostolac, Mišljenovac, Kučajna, Neresnica i Blagojev Kamen). U ravnijim i nižim krajevima jako je razvijena zemljoradnja. U Pomoravlju se zemlja lijepo obrađuje. Čuveni su kukuruz i pšenica. U Stigu su bogate žetve. U istočnom dijelu oblasti razvijeno je stočarstvo, naročito među Vlasima. Goje se osobito dobre ovce. Stočarstvu smeta otrovna golubačka mušica, koja satire stoku. — Saobraćaj je vrlo živ; Dunav, dobre ceste i željeznička mreža pomažu saobraćaju. Željezničke pruge su: Dubravica (na Dunavu)—Požarevac—Petrovac, i Požarevac—Mala Krsna (obje uskoga kolosjeka). Rudarska pruga ima za Dobru. Glavnija su naselja: Petrovac, Veliko Gradište, Golubac, Kučevo i Aleksandrovac. *B. Drobnjaković.*

POŽAREVAČKA OKRUŽNA BANKA. Osnovana je 1912. Kapital je 5,000.000. Fondovi 1,078.784, ostale rezerve 337.000, ulog 9,343.050, vjerovnici 1,649.660, mjenice 2,555.350, zajmovi na zaloge 70.110, dužnici 13,189.838, nepokretnosti 2,322.878, industrijska poduzeća 182.436, vrijednosni papiri 53.813, dobit 776.971 Din. Dividenda 15% u 1924. Od 1926 nalazi se pod stečajem. Predsjednik je Milan Pavlović, direktor Radivoje Pavlović. *N. S.*

POŽAREVAČKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1885. Kapital je 1,000.000. Fondovi 227.774, ulog 2,526.407, mjenice 207.757, zajmovi na zaloge 9.841, dužnici 1,754.257, nepokretnosti 202.915, industrijska poduzeća 96.551 (ciglana), vrijednosni papiri 48.443, dobit 200.287 Din. Dividenda 15%. Predsjednik je Dr. J. Čečelski, direktor F. Boček. *N. S.*

POŽAREVAČKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1907. Kapital je 3,000.000. Fondovi 854.000, ulog 5,114.784, reeskompt 2,388.400, gotovina 2,241.745, mjenice 1,447.015, aktivni tekući račun 7,969.954, nepokretnosti 90.200, vrijednosni papiri 450.266 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Jevrem Jovanović Kasidolac, direktor Milan Stojadinović. *N. S.*

POŽARERAČKA ZADRUGA. Osnovana je 1890. Kapital je 1,000.000. Rezerve 461.745, ulozi 2,451.791, mjenice 1,721.546, dobitak 259.082 Din. Dividenda 15%. Predsjednik je Dim. Miloradović, direktor Dimitrije Protić. *N. S.*

POŽAREVAČKI MIR 21/7 1718 između Austrije i Turske, sklopljen posredovanjem Engleske i Holandije. Opunomoćenici: austrijski von Virmont i Tallmann, turski Ibrahim-aga i Ahmed-aga, engleski Rob. Sutton, holandski I. C. Colyer P. M. je sklopljen na osnovi uti possidetis u 20 članaka. Nova je granica određena rijekom Alutom do ušća u Dunav, odatle do ušća Timoka (čl. 1), dalje oko 10 sati hoda uz Timok pa na zapad planinskim kosama prema Paraćinu, odatle na Stalać, pa na zapad uz sjevernu obalu male Morave (u stvari granica je išla do više Čačka), pa planinskom kosom između rudničkog i užičkog okruga do više Lešnice na Drini na Šabac i ispod Šapca, Brčkog i Bjeljine na zapad bosanskim kopnom uz Savu do Une. Obje obale Save i gradovi Beograd (seu Alba graeca), Paraćin, Stalać, Šabac, Bjeljina i Brčko pripali su Austriji (2, 3). Od ušća Une granica je išla do teritorija turskog Novog (antiqui Novi), ostavljajući Austriji Jasenovac i Dubicu (4). Porušeni Novi u Hrvatskoj vraća se Austriji (5). Određene su mješovite komisije, da provedu razgraničenje i sprječavaju buduću povredu granice (7, 8, 9). Ugovoreno je, da se sprječavaju pogranični upadi (10), osobito hajduka i prebjega (14). Potvrđeni su vjerski privilegiji i kapitulacije i pravo carskog izaslanika da intervenira kod Porte za Sveta Mjesta (11). Oslobađaju se zarobljenici (12). Osigurava se međusobna sloboda trgovine i zabranjuje piraterija Alžirana, Tunižana, Tripolitanaca i Ulcinjana (13). Ugovoreno je dalje, da se madžarski emigranti povuku dalje od austrijskih granica (15). Odbijen je austrijski prijedlog, da se ugovorom obuhvati i Poljska, pošto nije bila u neprijateljstvu s Portom (16). Ostali članci ugovora obuhvaćaju formalnost i utvrđuju rokove. Mir je sklopljen na 24 godine.

L i t e r a t u r a: Drag. Pavlović, Požarevački mir (1901). *V. Popović.*

POŽEGA. 1. Varošica u Srbiji (užička oblast). Ima 1.257 stanovnika. Leži u porječju Skrapeža, u plodnoj i bogatoj kotlini. Sresko je mjesto. Ima

gimnaziju, sreski sud, poštu. — U rimsko doba P. je bila važna etapa rimske trgovine i kolonizacije. U okolini je puno rimskih starina. Izgleda, da je u srednjem vijeku P. bila trgovačko mjesto. Nalazila se na važnom trgovačkom drumu.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi. *B. D.*

2. V. Slavonska P.

POŽEŠKA GORA, planina u Slavoniji, između rijeka: Orljavice-Orljave-doline Save-Rešetarice-Grabca-Putnjaka, istočno-jugoistočno od planine Psunja, južno od grada Požege. U glavnoj masi P. G. je sagrađena od tercijernih tvorevina, među kojima najveći udio imaju oligoceni konglomerat, pijesak i lapori. Krupni konglomerat, koji je u dubljim slojevima i prije nastao, pretežno je rašireu zapadno od linije Požega—Vrhovci—Lipovac, dok u višim slojevima prevlađuju zelenkasti pješčanici, različiti lapori i pijesak, koji su rašireniji istočno od spomenute linije. U ovima ima naslaga uglja. Na sjevernoj strani P. G. javljaju se u malim partijama gnajs i liskunoviti škriljevci, između Novog Sela i Vidavaca, oko istočnog kraja su rašireni laporoviti škriljevci, pločasti vapnenci i masivni koralni vapnenci, kao predstavnici fliša gornjeg kretaceja, dok na južnom obronku, oko Lipovca, ima u uskom pojasu litavskog vapnenca, a nešto malo i na istoku, niže Pleterničkog hrama, i sjeverno od sela Sulkovca. Od eruptivnog kamenja ima u P. G. augitandezita, čiji su glavni sastavni dijelovi feldšpat, augit i ilmenit, i dijabaza.

Na sjeveru je P. G. ograničena rasjednom linijom, zato je sjeverni obronak mnogo kraći i strmiji od južnog. Glavno bilo P. G. pruža se od zapada na istok, u blago presvođenom luku prema jugu, a u istom se pravcu snizuje. Najviši visovi su: Ostoje 562 m, Brezovac 526 m, Maglaj 597 m, Kamen 565 m, Debela Kosa 455 m, Crveno Brdo 386 m, Šabanov Vrh 356 m, Laze 379 m, Tromeđa 385 m, Starac 341 m, Miljanka 213 m. Od Kamena se prema jugozapadu odvaja kosa, na čijem je kraju Maksimov Hrast 616 m, najviši vrh u P. G. Između Crvenog Brda i Šabanova Vrha odvaja se od glavnog bila poduži povijarac, uglavnom u pravcu istoka. Na njemu su istaknutiji visovi: Razkrižje 361 m, Oriješac 322 m i Bodljiš 311 m. Na sjeveru su manje više osamljeni visovi, odvojeni riječnim dolinama: Kobilnjak 435 m, Kokolovac 379 m, Jelena 397 m, Preka 315 m, Vranovac 296 m.

Sjeverozapadni kraj P. G. zove se Babja Gora. To je veliki povijarac, koji se odvaja od glavnog bila kod Osoja i u lučnom se obliku pruža prema zapadu. Tu su najviši vrhovi: Lipik 602 m, Kapovac 637 m, Gračanica 530 m, Baničevačka Kosa 470 m i kota 336 m. Pošto je glavno bilo P. G. znatno primaknuto sjeveru, južni je obronak blagog nagiba, potoci su mnogo duži, no na sjeveru, pa i povijarci, naročito na istoku, koji se pružaju prema jugoistoku i jugu, u pravcu dolina. Među njima su važniji: Vražijak 231 m, Lončara 244 m, Crljenica, Breginjak 247 m, Majdanska Kosa (Velebit 292 m), Tkalčovačko Brdo 381 m. Na krajnjem jugozapadu je zaobljen i razgranat Čerkenac, visok 303 m. Sa Psunjom je P. G. vezana širokim pojasom neogenih sedimenata, naročito izrazito oko Bijelog Brijega, koji je ujedno razvođe između pritoka Orljave i neposrednih pritoka Save.

Najveći dio P. G. pokriven je šumama, u kojima pored bukve prevlađuju hrast, breza i lipa, o čemu svjedoče i imena nekih bregova i mjesta. Od korisnih minerala ima kod Blackog (sjevero-sjeverozapadno od Pleternice) limonita i kaolina, koji se u blizini istog mjesta javlja kao produkt raspadanja eruptivnog augitandezita, a na mnogo mjesta ima starijeg mrkog uglja u oligocenim sedimentima. — Južnim podnožjem P. G. prolazi željeznička pruga i cesta Zagreb—Nova Gradiška—Nova Kapela—Brod, zapadnim i sjeverozapadnim, cesta Nova Gradiška i Rešetari—Baćindol—Brestovac, sjevernim i istočnim podnožjem prolazi cesta Pakrac — Brestovac — Požega—Pleternica—Nova Kapela i željeznička pruga Požega—Nova Kapela, a preko P. G. vodi veći broj staza.

L i t e r a t u r a: H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; I. Lice naše domovine (1905); F. Koch, Grundlinien der Geologie von West-Slavonien (Glasnik

Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 1919); F. Tućan, Sitan prinos poznavanju kristaliničkoga kamena Požeške Gore (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 1919).

P. Vujević.

POŽEŠKA EPARHIJA. V. Pakračka eparhija.

POŽEŠKE SESVETE. V. Sesvete 2.

POŽEŠKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN spominje se već 1260 na općem kapitulu franjevačkoga reda u Narboni. Tada je pripadao zagrebačkoj kustodiji, koja je bila pod ugarskom franjevačkom redodržavom Sv. Marije. 1285 je madžarski kralj Ladislav IV. sagradio u Požegi franjevcima nov samostan i crkvu. 1573 Turci su samostan porušili, a crkvu pretvorili u džamiju. Radi toga su se franjevci povukli u obližnji Vučjak, i tu su proživjeli godine i godine u drvenom stanu i kapelici Sv. Filipa i Jakova. Odatle su oni pomagali austrijsku vojsku u borbi protiv Turaka, naročito fra Luka Imbrišimović. Kada su Turci protjerani iz Slavonije, Požega je 1702 potpala pod redodržavu Bosne Srebreničke. Poslije toga počeo se u Požegi 1708 graditi nov samostan. 1712 kongregacija Bosne Srebreničke prenijela je filozofijski studij iz Broda u Požegu, držeći, da će se tu poroditi utakmica sa isusovačkim kolegijem, pa da će tako mladež u naukama bolje napredovati. 1757 požeški samostan pripao je novoj redodržavi Sv. Ivana Kapistranskog, a u vrijeme Josipa II. 1789 je ukinut. Radi toga Franjevci su se preselili u Veliku, odakle su se 1796 opet vratili. 1842 samostan s crkvom je izgorio, ali je kasnije opet sagrađen. 1900 P. F. S. potpao je pod novu redodržavu Sv. Ćirila i Metoda. — Do 1753 požeški su franjevci upravljali i mjesnom župom. Osim toga su providali i župe u Pleternici i Škenderovcima. Posebne su zasluge stekli i na polju pučkoga i srednjega školstva. Između odličnih franjevaca, koje je Požega tokom vremena dala, istakli su se: fra Šimun Mečić, jubilarni rektor, koga je car Karlo VI. 2/3 1731 imenovao svojim dvorskim teologom i duhovnim savjetnikom, fra Jeronim Lipovčić, pisac, koga je kaločki mitropolit Gabrijel Patačić imenovao 1740 profesorom dogmatike u svome novome sjemeništu, fra Josip Pavišević, veliki ljubitelj i promicatelj povijesti i pjesme i t. d.

L i t e r a t u r a: Pavić, Ramus viridantis olivae (1766); Čevapović, Synoptico-memorialis catalogus (1823); Cuvaj, Građa za povijest školstva (I., 1910); Szabó, Ferenczrendiek a magyar történelemben (1921).

J. Jelenić.

PRACAT MIHO (Prazatto), trgovac i dobrotvor (oko polovine 16 vijeka, otok Lopud, kod Dubrovnika — 1607). Bio je bogat trgovac, a cijelo je svoje veliko imanje ostavio Dubrovniku u dobrotvorne svrhe, radi čega mu je senat podigao spomenik, koji još stoji u dvorištu kneževskoga dvora. *M. R.*

PRAČA. 1. Rijeka u Bosni, lijevi pritok Drine. Izvire na sjeveroistočnoj strani visoravni Javorine, iz vrela pod Golom Javorinom (1.848 m). Sa izvorišta teče prema sjeveroistoku. Od Vrhprače teče prema istoku, od Nehorića k sjeveroistoku, a od kuća Pod Grabom k istoku-sjeveroistoku. Uzvodno od Donje Prače čini velik zavoj, skrene na jug, pa na istok i na istok-sjeveroistok, i u tome pravcu teče uglavnom do Golubovića i Karadžića, odnosno do Sudić-Planine (1.003 m) i Humke (805 m). Odatle teče u vijugavom toku prema jugoistoku i utiče u Drinu kod Ustiprače, na visini od 319 m. Na cijelom toku P. teče kroz duboku, kamenitu, klisurastu dolinu, koja se na nekoliko mjesta proširuje: od Hana pod Grabom do Turkovića i Kaljana. Veći pritoci P. s lijeve strane su: Grabovica, Gračanica, Rakitnica, Lukinski, Potok, a sa desne: Lisovački Potok, Kamenički Potok i Čemernica. Dužina P. toka je 61·3 km, pad 8·9‰, a površina porječja 1.109 km². *P. V.*

2. Mjesto u Bosni, na rijeci Prači. Ima 400 stanovnika (1910). Prvi put se spominje 1244 kao grad (Prača Biskupnja) u župi Borač. U 14 vijeku bila je P. napredno trgovačko mjesto na putu iz Bosne na Kosovo, sa dubrovačkom kolonijom, u posjedu velikaške porodice Pavlovića. Ima ostatke grada Pavlovca, koji je podigao Pavle Radenović, a porušen je 1550. Razvijena je šumska industrija. Ispostava je rogatičkog sreza.

M. F.

PRAGMATIČKA SANKCIJA (11/3 1712). 1711 naslijedio je Karlo III.

Habsburgovac svoga brata Josipa I. na hrvatsko - ugarskom prijestolu. Karlo je bio jedini muški član porodice Habsburgovaca. Vjerojatno se odmah poslije smrti Josipa I. na bečkom dvoru pomišljalo na nasljedstvo po ženskoj lozi. U to su vjerojatno bili upućeni razni visoki dostojanstvenici, a među njima i zagrebački biskup Emerik Esterhazy, koji je zamjenjivao odsutnoga bana Ivana Palfy-a u političkim poslovima. Esterhazy je nekoliko puta pokušavao, da sklone hrvatsko plemstvo, da se umiješa u to pitanje u korist ženske loze. Ali hrvatski plemići su se ustezali iz straha od Madžara, koji nisu htjeli da prime misao o ženskom pravu naslijeđa kod Habsburgovaca, jer je to bilo u opreci sa ugarskim člankom od 1687, koji je Ugarskoj garantirao potpunu slobodu izbora u slučaju, da izumre muško koljeno austrijske i švapske loze Habsburgovaca. Kler i niže plemstvo stajali su za posljednja dva decenija u opoziciji prema Madžarima, naglašujući posebna prava Hrvatske. To je naročito bila zasluga historijskih i pjesničkih djela Pavla Rittera-Vitezovića.

Na saboru 9/3 1712 protonotar Juraj Plemić od Otoka pledirao je za misao, da se hrvatski staleži ne obraćaju za pomoć ugarskom saboru, nego da se direktno obrate na dvor i kralja, i da izmole u njega obezbjeđenje prava i privilegija kraljevine. — Hrvatski sabor vijećao je u biskupskoj palači svega 5 dana (9—15/3), i stvorio je 34 članka. Na prijedlog Esterhazy-a izabrana je deputacija sa zadatkom, da ode u Beč kralju i odnese mu od strane hrvatskih staleža jednu deklaraciju, čija se redakcija naziva Articulus VII. Staleži su u toj deklaraciji izjavili, da će Hrvatska poslije prestanka muškoga potomstva Habsburgovaca priznati za vladara ženskog člana, koji će vladati ne samo Austrijom nego i Štajerskom, Koruškom i Kranjskom i rezidirati u Austriji. To je bilo upravljeno protivu Madžara. U deklaraciji se naročito isticala sloboda Hrvatske prema Ugarskoj. »Nekada smo imali svoje rođene, a ne ugarske kraljeve. Nije nas Ugrima podvrgla nijedna sila, nikakvo ropstvo, već se sami od svoje volje pokorismo ne kraljevstvu, nego kralju njihovu. Njihova kralja također priznajemo, dok bude gospodar Austrije, a ako se dogodi, da to ne može da bude, nećemo slušati zamamljivi glas slobodna izbora (misli se na zakon od 1687), niti poruku, kao da smo dužni nerazrješivo slijediti Ugarsku. Slobodni smo, a ne robovi«.

Biskup Esterhazy pošao je poslije toga u Beč, da pripremi teren za primanje hrvatskih delegata. U drugoj polovini aprila došli su u Beč hrvatski delegati, uz biskupa Esterhazy-a i grof Ivan Drašković i protonotar Juraj Plemić od Otoka. 24 ili 25/4 predala je deputacija kralju saborski zaključak (Articulus VII.), a kralj ju je uputio na svoje ministre, da s njima detaljno o stvari raspravljaju. 27/4 sastala se tajna konferencija glavnih kraljevih austrijskih pouzdanika, da o tome povedu raspravu. Ova je konferencija zaključila, da se hrvatska rezolucija o ženskom pravu nasljedstva prihvati, a ujedno je i izražena želja, da se njome pokuša utjecati i na ugarske staleže, da i oni stvore sličan zaključak u Bratislavi, gdje su tada bili na okupu. Poslije toga bio je izrađen koncept kraljevog odgovora na zaključak hrvatskog sabora, kojim kralj »odobrava, prihvaća i potvrđuje hrvatski dekret, i ujedno zajamčuje hrvatskom kraljevstvu, u ime svoje i svojih nasljednika, bili oni kraljevi ili kraljice, poštovanje i vršenje svih hrvatskih prava«. Kralj je dao i obećanje, da će nastojati, da ovaj dekret prihvate i ugarski staleži. Ali ovaj kraljev odgovor ostao je samo koncept, koji nikada nije bio datiran, kralj ga nikada nije potpisao, i nikada nije bio dostavljen hrvatskim staležima. Razlog je bio obzir prema Madžarima. Oni su u Bratislavi na saboru bili veoma ogorčeni na Hrvate i na njihove saborske zaključke, i zahtijevali su, da se u kraljevu inauguralnu diplomu uvrsti pasus, koji garantira Madžarima slobodu izbora, u slučaju prestanka muške loze Habsburgovaca.

Mjesto sankcije artikula VII. izdao je kralj Hrvatima u Beču 16/5 diplomu, u kojoj se pohvalno govori o »djedovskoj odanosti« Hrvata »čitavoj« kući Habsburgovaca, ali se oprezno izbjegava spominjanje deklaracije. Kralj je zatim zajamčio

Hrvatima sva njihova prava, privilegije i slobode.

Kad su Madžari stavili prijedlog, da se ponovno uzakoni sloboda izbora novoga kralja poslije prestanka muške loze Habsburgovaca, i da kralj ugarske staleže dovoljno obezbijedi od svakog oduzimanja kojega dijela od ugarskog kraljevstva, iznijeli su Hrvati prijedlog, da se uzakoni i pravovaljanost svih zakona, stvorenih na hrvatskom saboru, bez obzira na to, da li se podudaraju sa ugarskim zakonima ili ne. Međutim je sabor, radi kuge, koja se počela širiti, bio raspušten, prije nego je došlo do kraljeve sankcije svih tih prijedloga.

Hrvati su svojim saborskim zaključkom, koji se s pravom može nazvati hrvatskom P. S., dali Karlu III. inicijativu, da riješi pitanje o naslijeđu. 1713 proglasio je Karlo zakon o redu nasljedstva u austrijskoj porodici, poznat pod imenom P. S. Ugarski sabor 1714—1715 nije prihvatio P. S., već je opet osigurao sebi pravo izbora novoga kralja, ali je uvažio zahtjeve hrvatskih nuncija (1715) u pitanju nekompetencije ugarskog sabora u stvarima unutrašnjeg zakonodavstva Hrvatske. Time je priznao njenu političko-teritorijalnu samostalnost. Hrvati nipošto nisu htjeli da odustanu od saborskog artikula VII. od 1712.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Hrvatska pragmatička sankcija (Rad, 206).

M. Prelog.

PRAHULJE. V. Nin.

PRAMENKA (Zackl). Najveći broj ovaca u našoj državi, naročito u Dalmaciji, Crnoj Gori, Bosni-Hercegovini, Srbiji i Vojvodini pripada pasmini, koja je kod nas poznata pod imenom P., a u inozemstvu je zovu cakl (Zackl). Tip P., koja je kod nas autohtona, pripada velikoj pasminskoj skupini, koja je raširena po cijeloj jugoistočnoj a i u jednom dijelu centralne Evrope. Prema pojedinim krajevima raspada se ova dugorepa pasminska skupina u cijeli niz pasmina i bagra, t. j. ona pokazuje veliku varijabilnost, naročito s obzirom na veličinu tijela. P. predstavlja primitivnu ovcu sa miješanom, grubom vunom, koju drže zbog kombiniranih osobina. Ona je cijenjena zbog mesa, zbog mlijeka i zbog vune, ali sve u primitivnom obliku. P. je vrlo otporna i čedna životinja; ona izvanredno iskorišćuje krmu, te je prema tome nenadoknadiva u siromašnim krajevima, kao što je naš kras.

Prema ekonomskim prilikama pojedinih krajeva. P. se slabije ili jače razvija. Runo se sastoji pretežnim dijelom iz dugih vunskih niti, koje imaju sržni kanal i koje dosižu godišnju dužinu prosječno od 20 cm, a izuzetno i do 40 cm. Prava vunska nit ima dužinu od 12 cm. P. prosječno daje godišnje 1·5—2 kg vune. Mlijeka daje P. obično kroz tri mjeseca, i to ukupno oko 35 l, koje se uglavnom prerađuje u sir, te se u najboljem slučaju dobiva 8 kg sira od jedne ovce. Meso je sočno, ali grubo, tako da ne može konkurirati na svjetskom tržištu kao kvalitetna roba. Veličina P. je vrlo raznolika, ima vrsta, u kojima ovnovi dosižu i 100 kg, dok su ovce mnogo manje. Obično se P. odlikuje jakim rogovima, zavinutim u spirali. Najbolje vrste P. su sjenička, pa vlašićka. P. je vrlo podesan materijal za selekciju, te se prema tome sistematskim uzgojnim radom dade dobro poboljšati. Isto tako P. je vrlo dobra podloga za ukrštavanje, naročito s karakul-ovcom. Dalnjim napretkom morat će se P. intenzivno poboljšati selekcijom, naročito zbog važne uloge, koju ona ima u ovčarstvu i time u stočarstvu naše države. (V. Ovce, Ovčarstvo, Mljekarstvo, Sir.)

S. Ulmansky.

PRAPORČETOVIĆ JOVAN, počasni đeneral (6/11 1843, Beograd — 21/12 1903, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 9/10 1861. Za đeneralštabnog potporučnika proizveden je 17/11 1866, za kapetana 10/3 1876, za konjičkog pukovnika 2/8 1883, za đeneralštabnog pukovnika 10/8 1885. Penzioniran je 10/22 1894. — Do 3/6 1867 bio je pri ministarstvu vojnom u topografskom odjeljenju, do 1/5 1868 bio je vodnik pionirskog bataljona, do 20/10 1873 bio je okružni štabni oficir okruga aleksinačkog, do 1/8 1874 pri opće-vojnom odjeljenju ministarstva vojnog. 1/8 1874—1/6 1875 bio je državni pitomac u geografskom institutu u Beču, 1/6 1875 do početka rata bio je u opće-vojnom odjeljenju ministarstva vojnog. 1/11 1876 do 20/4 1877 bio je garnizonar beo-

gradski, 6/10 1878—1882 načelnik geografskog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1882—1884 komandant konjičkog puka, pa komandant konjice stalnog kadra. 17/10 1884—24/1 1885 bio je načelnik štaba aktivne vojske, 15/3 1886—20/2 1887 na službi u ministarstvu vojnom, 4/4 1887—27/3 1889 načelnik historijskog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 27/3 1889—21/3 1892 komandant moravske divizijske oblasti. 21/3—9/8 1892 bio je ministar vojni.

U ratu 1876 bio je kratko vrijeme komandant jagodinske brigade I. klase, pa je postavljen na službu u štab vrhovne komande (đenerala Černajeva), i kao takav je 27/9—5/10 komandirao lukovičkim korom i 17/10 do 21/10 vršio dužnost načelnika štaba cjelokupne vojske kod Deligrada. U ratu 1877—1878 bio je komandant aleksinačke vojske i kratko je vrijeme vršio dužnost komandanta ibarske, pa moravske divizije. U ratu 1885 bio je na službi u vrhovnoj komandi, od 3/10 1885 bio je komandant konjičke brigade, a od 17/2 1886 načelnik komunikacionog odjeljenja vrhovne komande.

Napisao je i štampao nekoliko prijevoda u Ratniku i drugim časopisima. *V. Belić.*

PRAPROTNIK ANDREJ, pjesnik i pedagog (9/11 1827, Podbrezje, Gorenjska — 25/6 1895, Ljubljana). Išao je u školu kod kuće i u Šenčurju, kod Kranja. Svršio je osnovnu školu u Kranju i Ljubljani i 1843—1845 glavnu (t. j. učiteljsku školu) u Ljubljani. Bio je učitelj po raznim mjestima u Kranjskoj, od 1858 u prvoj mjesnoj školi u Ljubljani, od 1870 njen upravitelj i član zemaljskog školskog savjeta. Penzioniran je 1890. — P. je počeo 1848 pisati u Vedežu sa pripovijetkama, basnama i prikazima. Članke, većim dijelom pedagoškog sadržaja, i pjesme je pisao i u Novicama, Zgodnjoj Danici, Drobtinicama, Slovenskoj Bčeli, Glasniku Slovenskega Slovstva, a najviše u Celovačkom Šolskom Prijatelju i dr. Priredio je i zbirku Pesama, crkvenih i drugih (1856), sakupio je i priredio knjigu Marija, naša pomoćnica (1866), sastavio je Svete pesme za šolsko mladino (1864), uredio je više raznih kalendara, osnovao je pedagoški list Učiteljski Tovariš, i uređivao ga je dvadeset godina (1861—1872, 1882—1889), napisao je čitav red udžbenika za osnovnu školu, izdao je u Matici Slovenskoj knjigu Dr. Lovro Toman (1876) s uvodom, i u Mohorjevoj Družbi Slovenski spisovnik (1879).

L i t e r a t u r a: Marn, Jezičnik (29 sv., 9); Glaser (3 sv., 95); Učiteljski Tovariš (1895, 15); Fr. Lampe, Dom in Svet (1895). *I. Grafenauer.*

PRASKVICA, manastir u Paštrovićima (Boka Kotorska). Crkva je posvećena Sv. Nikoli. Prema tradiciji P. je osnovana 1050. Kad je kralj Milutin dolazio u Kotor, učinio je razne priloge monasima P. Crkvu je oko 1413 podigao Balša III. Spominje se i 1458 (tada je podignuta vodenica u manastiru). 1798 išao je u Rusiju arhimandrit P. Sava Ljubiša. 1847 crkva je obnovljena. *V. P-ć.*

PRASLOVENSKI JEZIK, naučni je naziv za jezik, kojim su govorili Sloveni, kada su još činili jedno pleme i živjeli u geografskoj zajednici. Do utvrđivanja njegovih crta dolazi se poređenjem svih slovenskih jezika i odvajanjem iz njihovih osobina onoga, što im je zajedničko. Prema tome, sve osobine praslovenskog jezika imao je nekada svaki slovenski jezik, pa ih je u toku vremena mijenjao.

P. J. samo je dijalekt jedne još starije jezične zajednice, indoevropske (indogermanske). Od jezika te zajednice glavniji su: indijski (jezik Arijaca Prednje Indije), iranski (jezik starih Perza i današnjih Perzijanaca), armenski, albanski, baltijski, zatim: grčki, latinski, keltski i germanski. Svi ti jezici imaju danas mnogo svojih novijih dijalekata. Po svojim starim osobinama praslovenski jezik je bliži indijskom, iranskom, armenskom, albanskom i baltijskom (satemski jezici, po riječi iranskoj satem = slov. sto), nego ostalim (kenkumskim, po latinskoj riječi centum u starijem izgovoru). Osim toga, P. J. je od svih satemskih jezika najbliži baltijskim jezicima (koji sačinjavaju današnji litavski, današnji letski i izumrli pruski jezik), s kojima je nekada činio i bližu zajednicu (baltijsko-slovenska jezična zajednica).

U praslovenskoj epohi nastale su glavne osobine slovenskih jezika, nji-

hovih glasova i oblika, sintakse i akcenta. Ta je epoha trajala dugo vremena (relativna kronologija njenih glasovnih propisa može se odrediti), a na kraju njenog trajanja bilo je vjerojatno već i dijalekatskih preliva.

Literatura: Najbolje je i najpotpunije djelo o P. J. A. Meillet, Le slave commun (Paris, 1924, XVI., 448). Vrlo je dobar dio o glasovima u nedovršenoj knjizi F. Fortunatova, Lekcije iz fonetike staroslovenskog jezika (na ruskom, 1919). Kratak, ali vrlo dobar, pregled osnovnih osobina P. J. je u knjizi O. Hujera, Uvod u historiju češkog jezika (1924, II. izdanje). *A. Belić.*

PRAŠKA KREDITNA BANKA. Filijala Beograd. Centrala je u Pragu. Osnovana je 1910. Kapital je 100,000.000 čehoslovačkih kruna. Fondovi 8·4 milijuna čehoslovačkih kruna, ulozi na štednju 293·4 milijuna, vjerovnici 1.252 milijuna, mjenice 262·2 milijuna, vrijednosni papiri 59·4, sindikalna sudjelovanja u poduzećima 43·8 milijuna, dužnici 1.285·5 milijuna. Ukupna zarada 144·3 milijuna, čista dobit 25·6 milijuna, dividenda 14%. Poduzeća u Srbiji: Srpsko-češka fabrika i rafinerija šećera A. D. u Ćupriji (kapital 20,000.000 Din, dividenda 60 Din po akciji); Pivara Mih. Kosovljanina A. D. Jagodina (dividenda 50 Din po akciji). Direktor je Karlo Husnik. *N. S.*

PRATIKA je uputa, koje radove treba svaki mjesec svršiti u kući i na polju, a koje ne, i u kome mjesecu je dobro sjeći nokte, šišati kosu, kupati se, uzimati razne lijekove, puštati venu i t. d. Kasnije se pak ovaj naziv prenio na kalendar. Prve slovenačke P. bile su drvene sa primitivnim znacima za nedjeljne dane, mjesečne promjene i sa prostim simbolima svetaca. Ovaj se tip na selu razmjerno dugo očuvao. (V. Kalendari) *J. G.*

PRAUS JOSIP, publicist (— 11/11 1874, Sisak). Podrijetlom je bio Čeh. Svršio je filozofiju u Brnu, gdje je na njega naročito utjecao profesor Klacel. Oko 1845 došao je u Hrvatsku. Tu je ušao u kolo narodnih ilirskih boraca i počeo da sarađuje u Luni. 1848 ušao je u redakciju Agramer Zeitung-a. Stekao je ubrzo veliki ugled i bio je biran, s Kušlanom, Pricom i Vrazom, za delegata Hrvatske na slovenskom kongresu u Pragu. Istupivši iz Agramer Zeitung-a, počeo je izdavati Südslavische Zeitschrift, ali je apsolutistička vlada obustavila list, a njega otjerala u vojsku. 1853 izabran je P. za tajnika Matice Ilirske, pa je u tom zvanju bio i redaktor Nevena. 1860 pratio je Strossmayera u Beč, kad je ovaj pošao u pojačano državno vijeće. Tu je izdao brošuru Die Idee der Gleichberechtigung, koja je imala da bude kao predgovor Kvaternikovom djelu Das Verhältnis Kroatiens zur ungarischen Krone, na kome je i on sarađivao. Od 1861 radio je P. u Narodnim Novinama, a 1864 je po drugi put primio redakciju Agramer Zeitung-a i tu je ostao do 1865. Poslije toga pisao je mnogo članaka i dopisa u različnim, jugoslovenskim i bečkim novinama, zastupajući federalističku ideju. 1870, kada je Vončina pokrenuo u Sisku Südslavische Zeitung, P. je bio glavni urednik. U Sisku je, poslije Makančeva odlaska, izabran za tajnika trgovačke komore.

Literatura: Narodne Novine 13/11 1874. *M. Prelog.*

PRAVAŠI U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

PRAVDA, dnevni politički list. Urednici su bili: Pavle Marinković (1904—1905), Jovan Adamović (1905 do 1913), Manojlo Sokić (1913—1927). Izlazio je 1904—24/10 1915 u Beogradu, 1/6 1916 do 19/12 1918 u Solunu, od 16/10 1918 u Beogradu, kada je još postojalo i solunsko izdanje. P. je jedan od najpoznatijih srpskih listova. *U. Dž.*

PRAVI NARODNI KLUB U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

PRAVNA HISTORIJA. Vijesti o Slovenima u prvim su vjekovima tako oskudne, da po njima možemo stvoriti samo sasvim nepotpunu sliku o njihovom životu i uredbama u to doba. Tek od prve trećine 6 vijeka nalazimo kod bizantskih pisaca nešto više materijala o Slovenima. Slovenske narode, koji su se naseljivali na Balkanskom Poluotoku, zovu savremeni pisci zajedničkim imenom Sloveni. Kao posebna grupa među njima ističu se jedino Anti, koji su stanovali na jugu Rusije. Anti su imali

sa Slovenima jedan jezik, pa su imali s njima i jednake uredbe. Već polovinom 6 vijeka nestaje u izvorima imena Anta, te je ostalo samo ime Sloveni.

U prvobitnoj organizaciji i životu Slovena u vrijeme njihovog dolaska na Balkan i neposredno prije naseljenja, doznajemo ponešto iz savremenih pisaca. Cjelokupna njihova organizacija počivala je na plemenskoj osnovi, a bili su podijeljeni na mnoga plemena. Plemenska organizacija bila je osnova i za vojničke poslove, a i za agrarne odnose. Prokopije priča, da Slovenima ne vlada jedan vladar, nego zajednička vijeća, u kojima sudjeluje narod. Ta vijeća rješavaju sve poslove. Inače se Sloveni u svemu drže starih običaja. — Poslije naseljenja Slovena skoro dva vijeka nema savremenih izvora, koji bi imali vijesti o Slovenima na Balkanskom Poluotoku u 7 i 8 vijeku. Poslije toga glavni su izvori spisi bizantskog cara Konstantina Porfirogenita iz 10 vijeka. U 9 vijeku počinju se javljati plemenska imena pojedinih dijelova južnih Slovena, naročito Srba i Hrvata. Sloveni, koji su prodrli najdalje na zapad, u alpinske zemlje, zadržali su stara opća imena Sloveni, odnosno Venedi. Ti pojedini dijelovi Južnih Slovena počeli su na raznim točkama stvarati primitivne državne organizme. Oni su dospjeli pod razne tuđinske utjecaje i u razne interesne sfere, tako da su se počeli razvijati odijeljeno i samostalno, i u državnom pravcu i u kulturnom životu. Time počinje i posebni razvoj srpske, hrvatske i slovenačke P. H.

S r b i. Srpska P. H. razvija se poglavito oko srpske države kao svoga centra, te je usko vezana sa njenim razvojem i njenom sudbinom. Državni organizmi hrvatskog dijela Južnih Slovena bili su opet središte, oko koga se uglavnom razvijala hrvatska P. H. Slovenačka P. H. razvijala se uz one pokrajine, u kojima je slovenački elemenat, bar donekle, živio svojim individualnim životom, i u kojima su onda njihove osobine, bar u izvjesnoj mjeri, dolazile do izražaja. — I ako su pojedini dijelovi Južnih Slovena došli pod sasvim različite tuđinske utjecaje, tako da im se i pravni razvoj mora posebno promatrati, ipak je kod svih njih razvoj pošao s iste osnovice, slovenske. Strani pritisak je taj slovenski karakter prava, negdje više negdje manje, rušio i uništavao, ali, i pored toga, nije P. H. južno-slovenskih plemena sa višeg sintetičkog gledišta nikada izgubila zajedničke srodnosti. Možemo i sa gledišta pravnohistorijskog, pored svih razlika u detaljnom razvoju, uzeti, da područje Južnih Slovena predstavlja jednu cjelinu, te da razvoj prava kod pojedinih njegovih dijelova ima nešto zajedničko, slovensko.

Srpska P. H. do 19 vijeka dijeli se prirodno u tri odsjeka. Prvi period traje do kraja 12 vijeka, odnosno do vremena ujedinjenja srpskih zemalja pod Nemanjom, kad je prevlast u srpskim zemljama prenesena iz Duklje u Rašku. Drugi period teče do prve polovine 15 vijeka, odnosno do propasti srpske državne samostalnosti i do pretežnog turskog utjecaja na sve grane balkanskog i srpskog života. Treći period nastaje, kad je, ratovima za oslobođenje, izvojevana srpska državna nezavisnost, i time stvorena podloga za samostalni i neprekidni razvitak narodnog života i duha u svakom pravcu.

U prvoj periodi vrijedi največim dijelom običajno narodno pravo; pisanoga prava skoro i nema. U to vrijeme padaju prvi pokušaji formiranja države, i prvi počeci državnog života. Sva snaga srpskog naroda trošila se u to vrijeme jedino i isključivo u otporu protiv dviju vlasti, koje su uglavnom određivale razvitak političkih prilika na Balkanu, protiv Bizanta i Bugarske. Kako je u to vrijeme bilo još dosta seljenja, to je tome dobu najbolje odgovaralo plemensko uređenje, koje je bilo podloga vojničkog uređenja. Ono je pružalo zaštitu svojim članovima (krvna osveta), a bilo je i osnova za agrarne odnose. Na čelu plemena stajao je starješina-arhontis, koji je bio vrhovni vojskovođa i sudac. Kao teritorijalne oblasti javljaju se županije, na čelu sa županima, uz vladara najodličniji ljudi. Vladar je bio, po starom slovenskom shvaćanju, ograničen zborom savjetnika, ali taj zbor u to doba još nije imao karakter staleškog sabora. — O privatnom pravu, radi nedostatka izvora, znamo vrlo malo, te možemo tek po kasnijem stanju rekonstruirati ranije.

Od pisanih pravnohistorijskih spomenika toga vremena nije nam se ništa sačuvalo. Ima jedino u izvorima spomen na jednu zbirku nomokanona (zbornik crkvenih i svjetovnih norma), koju je sa grčkog preveo Sv. Metod. Ta je vijest potvrđena na dva mjesta u izvorima: u žitiju Sv. Metoda, i u kronici popa Dukljanina, koji zna za jednu zbirku zakonskih propisa pod imenom Metodios, koju on u zabludi pripisuje radu sabora na Duvanjskom Polju. Ta je zbirka bila očito izrađena za crkvene svrhe.

Drugu periodu srpske H. P. možemo smatrati najvažnijom u njenom razvoju u ranije označenom vremenu, jer je u njoj srpski narod dobio mogućnost, da i uza sve utjecaje sa strane, razvije svoje osobine. Njegova jaka nacionalna država, koja je postepeno došla do prevlasnog položaja na Balkanskom Poluotoku, bila je dovoljno snažna, da takvom razvoju odgovora i da ga štiti. Pravo u svima svojim granama razvijalo se i dalje u toj periodi na slovenskoj osnovi, ali pod utjecajem istoka i zapada. Utjecaj istoga, odnosno Bizanta, ne treba, naročito što se prava tiče, preuveličati. Taj je utjecaj svakako bio intenzivniji na duhovni život, koji je stajao u užoj vezi sa crkvom, nego na pravo i državu. U svojoj organizaciji i u unutarnjem sastavu srpska je država više naličila savremenim državama srednje Evrope, nego Bizantu. Sličnosti sa bizantskim pravnim i državnim uređenjem bile su često više spoljašnje, nego unutrašnje prirode. Na svaki način taj se utjecaj pojačao onda, kad su osvajanjima inkorporirane grčke pokrajine, i kada se mnogostrukim dodirima na svima poljima i rodbinskim vezama bizantski utjecaj na cio kulturni život jače osjetio. Treba imati u vidu i činjenicu, da se svi dijelovi srpske države nisu upravljali po istim pravnim normama, niti su imali isto uređenje, nego su brza osvajanja često donosila sobom da osvojene provincije nisu ušle organski u sklop države, nego se i dalje sačuvala lokalna tradicija.

U toj periodi Srbija je bila nasljedna monarhija u porodici Nemanjinoj. Srpski vladari, sa sjedištem u Raškoj, nosili su prvo naziv veliki župan, a od 1217 naziv kralja. Tu titulu nosili su od polovine 11 vijeka i dukljanski vladari. Stevan Dušan zamijenio je 1346 kraljevski naziv sa carskim. Srpski vladar nije u to vrijeme bio apsolutist, nego mu je vlast bila ograničena saborom, koji je postao stalna ustavna uredba (od 12 vijeka dalje). Sabor se sastajao uvijek, kad se radilo o važnim državnim poslovima. Pravo dolaženja na sabore imali su viši crkveni dostojanstvenici, na čelu sa arhiepiskopom, odnosno patrijarhom, velika i mala vlastela, na čelu sa vladarom. To su prema tome bili staleški sabori, koji su po svome sastavu odgovarali sličnim uredbama u Ugarskoj, Hrvatskoj, Poljskoj i drugim staleškim državama toga doba. Jači razvoj državnog života i njegovih funkcija imao je za posljedicu, da su onda pleme i rod u nekim pravcima gubili svoju staru važnost, te je mnoge njihove funkcije preuzela država. Naročito je to bilo u vojničkom uređenju, koje nije više počivalo na plemenskom uređenju; i zaštitu ličnosti preuzela je država.

Uređenju sudstva i njegovom pravilnom funkcioniranju, posvećena je, kako se vidi iz Dušanovog Zakonika, u srpskoj državi toga vremena velika pažnja. Kralj je bio vrhovni sudac, te je njemu bilo dano presuđivanje najtežih delikata. Inače su bili još važni sudovi u župama i u autonomnim gradovima. Veliku je važnost u suđenju imao stari institut porote, koji je reformiran prema novim prilikama u Dušanovom Zakoniku, kako bi pružao što veće jamstvo za nepristrano i strogo suđenje. — Manje nego o javnom pravu poznato nam je o privatnom pravu, a to naročito zato, što je Dušanov Zakonik u prvom redu normirao javno-pravnu stranu odnosa, a privatnopravnu stranu ostavio je i dalje normiranju običajnog narodnog prava.

Od pisanih izvora toga vremena treba u prvom redu imati u vidu nomokanone. Takvi zbornici crkvenih i svjetovnih pravnih pravila bili su potrebni crkvenim vlastima u Bizantu, jer su crkveni sudovi imali dobar dio suđenja u svojim rukama, naročito u ženidbenom, porodičnom i nasljednom pravu. Takvi su nomokanoni bili od potrebe crkvenim vlastima i u Srbiji, te su ih stoga prevodili. Već smo spomenuli, da držimo, da je već Sv. Metod preveo jedan takav nomokanom na slovenski. U drugoj periodi treba spomenuti nomokanon, koji je preve-

den po naredbi Sv. Save, prvog arhiepiskopa samostalne srpske crkve, i to valjda baš tada, kada joj je priznata samostalnost (1219). Za podlogu toga prijevoda poslužio je bizantski nomokanon, koji je, na osnovu t. zv. Fotijevog nomokanona, redigirao i komentirao (između 1159—1169) Ivan Zonaras, poslužívši se pri tom poslu kometarom, koji je prije nekoliko decenija bio izradio Aleksije Aristenos. Taj su prijevod vjerojatno izradili monasi na Sv. Gori. Od svjetovnog prava sadrži ta redakcija, osim nekih manje važnih izvora, i prohiros nomos cara Vasilija Makedonca iz 11 vijeka (grčki zbornik izvoda iz institucija, digesta, kodeksa i novela). Taj zbornik nosi u svetosavskom nomokanonu naslov Gradski zakon. Svetosavski je nomokanon došao kasnije i u Bugarsku, i u Rusiju (tu je prozvan Krmčija), gdje se njime služila crkva. Iz te periode poznat je još jedan prijevod nomokanona pod imenom Sintagmat Matije Vlastara. Na grčkom jeziku taj je nomokanon sastavio monah Matej Vlastaris Solunjanin 1335. Po sadržini ne donosi on ništa bitno novo, ali je autor sredio materijal po azbučnom redu, leksikonski, a obratio je znatnu pažnju na građansko pravo. Taj je nomokanon preveden na slovenski u vrijeme cara Dušana. Prevodilac je azbučni poredak, koji odgovara grčkom jeziku, ostavio i u slovenskom nepromijenjen, tako da od njega u prijevodu nema prave koristi.

Treba od pisanih izvora toga vremena spomenuti i norme pojedinih autonomnih oblasti. Tu dolaze u prvom redu u obzir gradovi na Jadranskom Moru, kao Kotor i Budva, koji su slično ostalim dalmatinskim gradovima, uživali vrlo široku autonomiju, i izdavali u tom okviru norme. Zatim su gradovi barske arhiepiskopije (Ulcinj, Drivast, Skadar i Bar), čije se stanovništvo sastojalo iz elemenata romanskih, arbanaskih, slovenskih i grčkih, za koje također znamo, da su imali autonomnih statuta (koji se međutim nisu sačuvali), imali također autonomiju, i ako užu, nego prvo spomenuti. Gradovi u unutrašnjosti, većinom grčkog podrijetla, imali su još uži djelokrug, sa izvjesnim povlasticama. Gradovi slovenskog tipa na sjeveru, bili su središta župa, te nisu imali nikakvih autonomnih povlastica. U sredovječnoj općoj tendenciji za autonomijama, i mnoge su se župe organizirale autonomno, te su izdavale statutarna pravna pravila (grbaljska župa).

Važan pravnohistorijski izvor su i ugovori, koje su srpski vladari sklapali sa drugim vlastima naročito sa dubrovačkom i mletačkom republikom. Mnogo se pravno-historijskog materijala nalazi u darovnicama, odnosno osnovnim pismima (hrisovuljama), kojima se daju baštine manastirima, crkvama i vlasteli. Nadalje dolaze u obzir posebne norme, koje su vrijedile za strane naseljenike u srpskoj zemlji, naročito za Sase rudare, za Dubrovčane i Mlečane. Zanimljiv je još t. zv. Justinijanov zakon, koji dolazi u rukopisima uz Dušanov Zakonik. Kompilator-Srbin toga zbornika upotrijebio je također bizantisku zbirku, poznatu pod imenom Nomos georgikos. Razumije se, da je daleko najvažnije djelo u toj periodi Dušanov Zakonik, »najlepše kulturno delo srednjega veka srpskog«.

U trećoj periodi srpske P. H. nasilno je prekinut razvoj srpskog prava, koji se tako silnim zamahom razvijao u drugoj periodi. Kad je, padom Smedereva 1459, definitivno propala stara samostalna srpska država, i Srbija postala turskim pašalukom, nestalo je onog centra, od koga je srpsko pravo primalo snagu i poticaj za dalnji razvoj. Srbija je od tada upravljana ekscentrički, i cio njen pravni život upravljao se prema tuđinskim interesima. Zato je onda smjer pravnog razvoja skrenuo od svog prirodnog puta. Tu se dakle ne radi više o duhovnom utjecaju na taj razvoj, nego o fizičkoj penetraciji jednog tuđeg elementa, koji je silom gušio dalnji razvoj domaćeg prava. Tako je državna vlast sve činila, da ukoči srpski pravni život. Raspojasanost, divljaštvo, svakojake nevolje i pustoši, koje su vremenom bivale sve veće, utjecali su da se kod raje, mimo državne vlasti, narodno pravo nije moglo bolje razvijati. Ali sama činjenica, da se Dušanov Zakonik i u toj periodi mnogo prepisivao, pokazuje, da staro srpsko pravo nije bilo zaboravljeno, nego da je ta tradicija ostala živa u narodu.

L i t e r a t u r a: Djela Stojana Novakovića, naročito: Zakonik Stefana Dušana (II. izdanje 1898), Matije Vla-

stara Sintagmat (1907), Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka (1912), Tursko carstvo pred srpski ustanak (1906), Selo (Glas, 24); K. Jireček, Istorija Srba (u prijevodu J. Radonjića, 1922—1923); K. Jireček, Das Gezetzbuch des serbischen Zaren Stephan Dušan (Archiv f. slav. Philologie, 22, 1900); M. Vlajinac, Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbien (1903); St. Stanojević, Istorija srpskog naroda.

Hrvati. Za hrvatsku P. H. dolazi po vremenu prvo u obzir Dalmacija, jer su Sloveni, koji su je početkom 6 vijeka naselili, našli ovdje dosta pogodne prilike, da počnu živjeti svojim vlastitim životom, da se počnu razvijati, te im je pošlo za rukom, da su već rano osnovali svoju državu, koja je bila centrom razvitka hrvatskog prava u prvo vrijeme. Međutim događaji, koji su se zbili krajem 11 i početkom 12 vijeka, a koji su imali za posljedicu, da su se ugarski kraljevi okrunili hrvatskom krunom, odlučno su utjecali na dalnji razvoj hrvatske P. H. Do tada je težište kulturnog i pravnog života bilo na dalmatinskom tlu, u tadanjoj Hrvatskoj i Dalmaciji, dok za Slavoniju (zemlju između Gvozda i Drave) u isto to vrijeme nema nikakvih pravno-historijskih izvora, koji bi što javljali o pravnom životu u tom području. Pred kraj 11 odnosno početkom 12 vijeka mijenja se ta slika, jer nam izvori počinju donositi vijesti i iz Slavonije, na osnovu kojih možemo pratiti od tada pravni život i u Slavoniji. Time je stvoren u kulturnoj, a i u pravnoj hrvatskoj historiji dualizam. Područje hrvatske P. H. raspada se od tada na dva dijela: jedan sačinjava Dalmacija, na čijem se teritoriju uglavnom nalazila sredovječna Hrvatska i Dalmacija, a drugi dio obuhvaća današnju Hrvatsku i Slavoniju do Gvozda, koji se zvao jednim imenom Slavonija.

U prvo spomenutom dijelu, u Hrvatskoj i Dalmaciji, razvijalo se pravo pod stalnim utjecajem sa madžarskim pravnim područjem. Treba naglasiti, da i uza sve to, što moramo govoriti o dvjema pravnim područjima, od kojih svaki ima svoj razvitak, ipak time nije više narušeno sintetičko jedinstvo hrvatske P. H. Ta dva područja imaju mnogo zajedničkog, i to naročito s obzirom na zajedničku slovensku osnovu, na kojoj se onda dalje izgrađivalo. S toga gledišta možemo onda ipak govoriti o jedinstvu u višem smislu između ta dva pravno-historijska područja.

Razvitak hrvatske P. H. do 19 vijeka može se podijeliti u tri odsjeka. Prva perioda je od naseljenja na Balkanski Poluotok do početka 12 vijeka t. j. do onog vremena, kad su ugarski kraljevi postali i hrvatskim kraljevima, i kad se Slavonija javlja kao novo pravnopovjesno područje. Drugu periodu uzimamo za Dalmaciju početkom 15 vijeka, kad je ona, radi političkih prilika (Dalmacija je došla 1409 pod Mletke), dospjela sasvim pod utjecaj mletačkog kulturnog i političkog života, izuzev Dubrovnik i južne krajeve. Za Slavoniju se završuje druga perioda krajem 15 vijeka zato, što od tada pravni život počinje još u većoj mjeri teći paralelno sa madžarskim. Treća perioda svršava početkom 19 vijeka, i to za Dalmaciju svršetkom mletačkog, odnosno francuskog vladanja, a za Hrvatsku i Slavoniju buđenjem narodne misli i modernim državnim uređenjem.

Dalmacija je bila rimska provincija i za nju su vrijedili rimsko pravo i rimski zakoni. Kasniji su vijekovi pokazali, da je rimsko pravo ovdje uhvatilo dubok korijen. Još bizantski car Justinijan uveo je, pri osvojenju zapadnih rimskih provincija, među njima i Dalmacije, u te krajeve konstitucijom Pro petitione Vigilii, poznatom pod imenom Pragmatica sanctio, svoju poznatu zbirku Corpus iuris civilis. Kad su Sloveni naselili Dalmaciju nije im pošlo za rukom da osvoje i gradove pored mora, u koje se bilo sklonilo staro romansko stanovništvo. Početkom 9 vijeka osnovali su Sloveni u sjevernoj Dalmaciji hrvatsku kneževinu, pod domaćim knezovima, a dalmatinski gradovi (Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor, sa nekim otocima) sačinjavali su pokrajinu Dalmaciju, koja se pravno smatrala dijelom bizantskog imperija. Prema tome su onda na istom geografskom teritoriju postojala dva državna organizma, sa dvije etničke grupe, Sloveni i Romani. Romani su živjeli po rimskom kulturnom pravu, a Sloveni po svom narodnom običajnom pravu, koje je više odgovaralo njihovom

shvaćanju i njihovim potrebama. No obje te grupe već su rano stupile u međusobne odnose, te su se tako onda počela stvarati nova pravna pravila, mješavina slovenskog i rimskog pravnog shvaćanja. Rimsko i slovensko pravo stajali su dakle ovdje pod recipročnim utjecajem. Ovako stanje trajalo je kroz vjekove. Slovenski elementi javljali su se u početku slabije, a kasnije sve jače.

Na čelu hrvatske države stajao je u početku knez (dux), a od početka 10 vijeka kralj. Čast je bila nasljedna. Uz kralja je bio prvi dostojanstvenik ban, prvo namjesnik vladara u Lici, Krbavi i Gackoj, a kasnije prvi doglavnik kraljev za cijelu državu. Župani su upravljali pojedinim županima. U važnijim stvarima vladar se savjetovao sa banovima i županima (consilium). Da je saborska ustanova u hrvatskoj državi već vrlo rano uhvatila korijen, potvrđuje priča u kronici popa Dukljanina o saboru na Duvanjskom Polju. 925 i 928 zabilježena su dva sabora, država u Splitu. Prema tim aktima sudjelovala je u tim saborima i državna i crkvena vlast, što odgovara tadašnjim odnosima između obje te vlasti.

Za pravni poredak toga vremena vrijedilo je, osim državnog ustrojstva, i plemensko ustrojstvo, kako se odavno sačuvalo. Na tom plemenskom ustrojstvu počivalo je djelomice i samo državno ustrojstvo. Krajem 11 vijeka spominje se između Gvozda i Neretve 12 plemena, koja su imala naročito privilegovani položaj. Ta su plemena bila upravo politički hrvatski narod. Po staroj, kasnijoj, tradiciji cijelo je hrvatsko plemstvo poticalo od tih plemena.

Dalmatinski gradovi, koji u hrvatskoj P. H. igraju tako važnu ulogu, imali su u to vrijeme najširu autonomiju, te su se silom prilika morali sami upravljati, jer bizantska vlast, koju su s početka priznavali, nije mogla o njima voditi mnogo brige. Ta je široka autonomija njima ostala i onda, kada su došli pod hrvatske vladare, a na tom se nije mnogo izmijenilo ni u drugoj periodi.

Od pisanih izvora za to doba dolaze prije svega u obzir pisci (naročito Konstantin Porfirogenit i Toma. arhiđakon splitski). Najstarije su vladarske isprave, Trpimirova iz 852 i Mutimirova iz 892. Sve sačuvane isprave toga doba pisane su latinskim jezikom. Kao izvor dolaze još u obzir i izvještaji sa sabora u Splitu, koji su držani oko 925 i 928, a rješavali su pretežno crkvena pitanja, naročito pitanje slovenskog jezika u crkvi. Pitanje autentičnosti tih akata je međutim sporno.

Činjenica da su Hrvati priznali madžarskog kralja Kolomana i za svoga kralja, imala je sudbonosnih posljedica za dalnji razvitak hrvatske P. H. Ugovor, koji su 1102 sklopili politički predstavnici hrvatskog naroda sa Kolomanom, sačuvao se u kasnijoj redakciji, ali svojim sadržajem u bitnosti mora da odgovara realnim činjenicama, što se zaključuje iz prilika, koje su nastale poslije ugovora. Taj ugovor zajamčuje privilegovani položaj hrvatskim zemljama, koji je sobom donosio i široku autonomiju.

Dalmacija, odnosno dalmatinski gradovi već su u prvom periodu (polovinom 11 vijeka) spojeni sa hrvatskom državom, ali im je ipak ostala ona široka autonomija, koju su silom prilika do tada uživali. Malo poslije toga, kada je Koloman postao i hrvatskim kraljem, dao je on dalmatinskim gradovima povlastice, i to prvo gradu Trogiru 1108 (odnosno 1107), pa onda i drugima. Sve su te povelje gotovo doslovce iste, te su ih ponavljali i kasniji kraljevi. Te su povelje zajamčivale gradovima samoupravu pod vlastitim magistratima, koje su oni birali kao i biskupa. Dopušteno im je, da žive po svom pravu, i da sami propisuju norme za svoje odnose. Na toj osnovi počela je onda, naročito od 13 vijeka, živa djelatnost dalmatinskih i primorskih gradova uopće, da po uzoru talijanskih gradova, popišu svoja vlastita statutarna prava. (V. Statuti).

U to doba autonomnih tendencija u svima pravcima, nije ni plemensko uređenje sa svojim funkcijama prestalo da djeluje, nego su pojedina plemena nastavila da žive po svojim starim običajima i povlasticama. Takve plemenske organizacije, koje su nosile personalni karakter, primale su u to vrijeme i teritorijalni karakter, spojivši se sa županskim uređenjem, te su starješine plemena postajali župani u župi. Važne su za pravnu teoriju i pojedine autonomne

općine, koje su za svoj teritorij i za svoje članove izdavale posebne statute. Postanak takvih općina ima se vjerojatno pripisati kombiniranju plemenskog sa županskim uređenjem. Najvažnija takva općina je poljička, od koje je sačuvan, i za hrvatsku P. H. i za slovensko pravo uopće važni spomenik, Poljički statut.

Pravnom poretku i pravnoj sigurnosti u mnogome je odgovarao pravni institut javnog notarijata (v. Notarijat), koji su u Dalmaciji definitivno usvojili u 11 vijeku iz Italije. Toj uredbi, koja je u znatnoj mjeri štitila subjektivna prava, ima se zahvaliti, što se tamo pravni život snažno razvio. Njenoj praktičnosti treba također pripisati, što je ona na tom teritoriju ubrzo potisnula slovenski institut pristava, čija su usmena svjedočanstva imala isto tako javnu vjeru, kao i notarevi pismeni sustavi.

O Slavoniji u prvoj periodi nema nikakvih vijesti, po kojima bi se mogla stvoriti slika o pravnom životu u to vrijeme. Čak i kroz cio 12 vijek vijesti su o tom kraju još uvijek vrlo oskudne, i tek su od 13 vijeka izvori obilniji. Slavonija je odmah došla pod utjecaj srednje Evrope, te je pravni razvitak na tom teritoriju već u drugoj periodi hrvatske P. H. pokazivao mnogo zajedničkih crta sa Madžarskom. Kad se govori o paralelnom razvitku prava u Slavoniji i Madžarskoj, ne treba pomišljati, da je slovensko pravo i pravno shvaćanje potisnuto madžarskim utjecajem. Treba imati pred očima, da su Madžari uzeli osnove svoje kulture od Slovena, i da je kod Madžara slovenskog podrijetla velika većina njihovih uredaba, koje su se onda normalno dalje razvijale. Pravo slovensko u Slavoniji i pravo madžarsko nisu bili produkti sasvim raznih sredina, nego su bili uglavnom genetički isto. Ne treba zaboraviti, da je i jedno i drugo pravno područje znatno približavala staleška ideja, koja je u to vrijeme bila daleko jača od nacionalne ideje, te je ona politički privilegovane staleže zajedničkim interesima spajala. Inače, unutrašnje prilike u Slavoniji u drugoj periodi nisu pravnom razvoju bile pogodne. Banovi često nisu imali onog autoriteta, koji je potreban, da obuzdaju nepravedna nastojanja pojedinih mogućnika, koji su težili, da silom postignu ono, što po pravu nisu mogli.

Od druge polovine 13 vijeka igraju u pravnom životu Slavonije veliku ulogu sabori, koji su vršili sudbene, upravne i zakonodavne funkcije. U toj je periodi u Slavoniji još sve neodređeno, sve se nalazi in statu nascendi, te se za pojedine pravne probleme traže rješenja, ali ih se malo nalazi. — Vrhovni sudac, vojvoda, upravitelj bio je, ako nije bilo hercega, ban. Manje upravne i sudbene jedinice bile su županije, kojima je stajao na čelu župan. Važnije su županije: zagrebačka, varaždinska, križevačka, virovitička, požeška, vukovarska, srijemska. Veće županije mogle su se sastojati iz manjih plemenskih župa. Županije su imale također svoju autonomiju, te su svoje stvari rješavale same, naročito u županijskim skupštinama, u koje su imali pravo dolaziti plemići i posjednici u dotičnoj županiji. Svaka županija imala je i svoje županijske sudove. Kao središte imala je svaka županija svoj grad, od koga je često primila i ime. Grad je služio županiji i kao obrana, a bio je ujedno i sjedište županijske vlasti. Mjesta, u kojima je stranim doseljenicima (hospites) pošlo za rukom da usredotoče u većoj mjeri trgovinu i obrt, išla su za tim, da se, po uzoru evropskih gradova uopće, oslobode županijskih vlasti, i da se urede autonomno, te da postanu slobodnim gradovima (civitas libera). Ti gradovi nisu bili samo središta trgovačkog i obrtnog, nego i pravnog života. Sređivanju pravnih odnosa i većoj pravnoj sigurnosti u tim krajevima, u velikoj je mjeri pridonijelo i to, što se našlo sredstvo, po kome će isprave, koje su sastavljene o pravnim poslovima, moći imati javnu vjeru (fidem publicam). To se sredstvo našlo u autentičnim pečatima vjerodostojnih mjesta (loca credibilia), a to su bili kaptoli, konventi i samostani. (V. Kaptoli kao loca credibilia.) Od 13 vijeka kaptoli su u tom pravcu razvili vrlo snažnu djelatnost u izdavanju isprava. Oni su uskoro u pravnom životu Slavonije dobili odlično mjesto, i istisnuli slovenski institut pristava, čije su usmene izjave o pravno-relativnim

činjenicama imale također javnu vjeru.

I s javno-pravne i s privatno-pravne strane imale su u Slavoniji najveću važnost kraljevske donacije (donationes regiae). Kraljevi bi naime zaslužnim licima i njihovim nasljednicima neopozivo darivali nepokretnosti, ili prava, skopčana s nepokretnostima, koja su njima pripadala po kraljevskom pravu (ius regium). Taj je odnos trajao dotle, dok nije izumro rod, koji je po privilegiju bio ovlašten, ili dok nije ovlašteni učinio nevjeru prema kralju i domovini. Ovaj je institut imao veliki utjecaj i na socijalne i na agrarne prilike.

Izvora za to doba ima vrlo mnogo, i to takvih, koji nam neposredno donose same pravne norme, ali su to opet isprave o pravnim poslovima. Statuti dalmatinskih gradova pružaju nam obilnu građu za ispitivanje, a važni su, i ako ni približno tako opsežni, i statuti slavonskih gradova. (V. Statuti). Za upoznavanje agrarnih odnosa odličan su izvor urbari, među koje donekle spada i Vinodolski zakon, koji zauzima među njima, i po sadržini i po obliku, poseban položaj. Autoritativni izvor prvog reda su i zakoni, među kojima je najstariji Slavonski zakon od 1273, stvoren od hrvatskog sabora, a sankcioniran od hrvatskog bana.

Treća perioda hrvatske P. H. i u jednom i u drugom području, karakterizira se pretežnim tuđinskim utjecajem. P. H. u Dalmaciji u to vrijeme mora se ispitivati u vezi sa mletačkim uredbama i mletačkim razvitkom. U Hrvatskoj i Slavoniji počinje tada razvitak pravnog života teći paralelno sa madžarskim, ne samo u javnom nego i u privatnom pravu. Tada se stvara jedno hrvatsko-ugarsko privatno pravo, koje ima doduše slovenske osnove, i spada u sistem hrvatske P. H., ali čini u njemu jedan poseban odjeljak sa samostalnim izvorima i posebnom literaturom.

L i t e r a t u r a: M. Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest; T. Smičiklas, Povjest Hrvatska (I.—II., 1879—1882); Vj. Klaić, Povjest Hrvata (I.—VI., 1899); F. Šišić, Geschichte der Kroaten (I., 1917); F. Šišić, Hrvatska povjest (I.—III.); Tomašić, Fundamente des Staatsrechtes des Königreiches Kroatien (1918); V. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena (1874).

S l o v e n c i. Oni dijelovi Južnih Slovena, koji su se krajem 6 i početkom 7 vijeka naselili najdalje, na zapad Evrope, u alpske predjele, nisu kao Srbi i Hrvati, staro kolektivno ime (Sloveni, odnosno Venedi) zamijenili specifičnim plemenskim, nego im je ono ostalo. Oni su u početku naselili mnogo više zemlje, nego što je danas drže; njihova je tekovina tek u kasnijim vjekovima sužena. Teritorij, koji su ti Sloveni bili zauzeli, bio je sasvim nepogodan za stvaranje jednog većeg i snažnijeg državnog organizma, jer je bio ispresijecan visokim gorama, koje su smetale lakoj komunikaciji među pojedinim dijelovima. Stoga su se tu osnovale samo manje plemenske organizacije, koje su živjele pod domaćim knezovima, i priznavale su prvo avarsku vrhovnu vlast. Kad su Karantanski Sloveni ušli u Samovu državu (oko 626), imali su svoje vlastite vojvode koji su njima vladali. Poslije Samove smrti (658) raspala se njihova državna tvorevina. Područje Karantanskih Slovena postalo je onda samostalno, te ga možemo smatrati za prvu slovensku državnu organizaciju. Kako je bilo izloženo žestokim napadima od strane Avara, moralo je tražiti pomoć u Bavaraca. Tu su pomoć Karantanski Sloveni i dobili, i Avare odbili, ali su dobivenu pomoć morali platiti svojom samostalnošću, te su priznali bavarsku, odnosno franačku vrhovnu vlast, koju su priznavali i sami Bavarci. Kad je Karlo Veliki pokorio Bavarce, došli su i Karantanski Sloveni neposredno pod njegovu vlast (oko 789). Time su Slovenci izgubili državnu samostalnost. Tada su nastali vjekovi tuđinskog vladanja i odnarođivanja u svakom pravcu od strane Nijemaca.

Pri dolasku u današnju svoju otadžbinu Slovenci su imali uglavnom s ostalim Slovenima, sa kojima su došli na Balkanski Poluotok, jednake uredbe i jednako narodno običajno pravo. Ali došavši ubrzo pod tuđina, koji je svima duhovnim i materijalnim silama nastojao, da izbriše te originalne ustanove i nametne svoje, odnosno da te originalne ustanove u svom interesu i na svoj način preobrazi i prekroji, razumljivo je, da je domaće pravo pred tuđim uzmi-

calo pomalo i stalno. Ne smijemo zaboraviti ni na činjenicu, da Slovenci nisu imali svog vlastitog plemstva, onog staleža, koji je u srednjem i ranom novom vijeku, bio jedini punopravni stalež. Bez svoje države i bez svoga plemstva, domaće slovensko pravo nije imalo kičme, uz koju bi se uspješno moglo razvijati. Prema tome je P. H. Slovenaca najuže vezana sa njemačkom, odnosno s austrijskom P. H. Mora se imati u vidu još jedna druga činjenica. Ne može biti sumnje, da je i slovenačko pravo sa svoje strane utjecalo na razvoj prava u Austriji, pa će biti zadatak budućih detaljnih ispitivanja da utvrde, gdje je i u kolikoj je mjeri taj utjecaj dobio izraza.

Originalnih slovenačkih ustanova i uredaba sačuvalo se u kasnijim vjekovima malo, i to samo među kmetovima, a i one su često tako isprepletene tuđinskim utjecajima, da su izgubile svoj prvobitni karakter. Takve su uredbe više reminiscence na staro slovensko pravo i običaje, koje su bile svojina svih Slovena u vrijeme doseljenja. Od takvih možemo neke važnije spomenuti.

Državopravni značaj ima ustoličenje koruških vojvoda. Ono je na svaki način slovenskog podrijetla. Prvi put izvori pričaju o ustoličenju Majnarda Tirolskog za vojvodu koruškog, koje je izvršeno 1/9 1286, ali se napominje, da je to običaj iz davnih vremena. Prema tim izvještajima vršilo se ustoličenje ovako Na sjeveru Celovca leži ravnica, Gosposvetsko Polje, gdje se nalazi crkva Sv. Petra. U blizini te crkve stajao je »knežev kamen« (gornji dio jednog rimskog kaneliranog stupa). Na dan obreda sjeo bi na taj kamen seljak, koji je bio na to po rodu ovlašten, te bi kneza, koji se u seljačkom odijelu s pratnjom približavao, slovenskim jezikom pitao: tko je on, da li je pravedan sudac, da li se brine za dobro zemlje, da li je slobodnog staleža, da li poštuje i štiti pravu vjeru? Na sva pitanja odgovarao je narod seljaku, koji vrši instalaciju, u povoljnom smislu. Na to je seljak udario kneza lako po obrazu, primio od njega kola i vola, i pustio ga, da sjedne na njegovo mjesto na kamen. Knez bi mačem mahnuo na sve četiri strane svijeta, obećavši, da će biti pravedan sudac. Poslije toga slijedile su još druge neke formalnosti sa čitanjem mise. Poslije podne dijelio je novoustoličeni knez narodu pravdu, sjedeći na kneževskom prijestolu. Ta svečana ustoličenja koruških vojvoda vršila su se dugo, još i pod tuđinskim gospodstvom, sve do početka 15 vijeka. Ali tragovi te uredbe idu još i mnogo dalje, sve do 19 vijeka. S pravom se tvrdi, da je taj obred slovenskog podrijetla, i da nam se u njemu sačuvao način, kojim su uopće stari Sloveni postavljali svoje knezove, koji su primali vlast iz ruku naroda-seljaka.

Isto tako se neobično dugo održala kod Slovenaca institucija župana. U toku dugih vjekova položaj toga glavara slovenske župe, pod tuđinskim se utjecajima znatno izmijenio, te su njegova vlast i njegove funkcije postale druge. Ali se ipak detaljnim ispitivanjem može kroz sve vjekove uhvatiti neka genetička veza između starih glavara slovenske župe i kasnijih župana. Kad su pod njemačkom vladavinom slovenske župe izgubile prvobitnu važnost, ostala je županima još sudska vlast, koju su oni vršili zajedno sa izvjesnim brojem prisežnika pod lipom. U tim sudovima ima izmiješanih slovenskih i njemačkih elemenata. Kasnije, u urbarima kasnijeg srednjeg vijeka, župani se javljaju kao suci i upravitelji većih upravnih jedinica kod feudalne gospode, zatim kao seoski glavari i kao niži gospodarski činovnici. U dalnjem nastavku tog razvoja sudbena je vlast župana sve više iščezavala, što stoji u vezi sa seljačkim nemirima, koji su tražili stroži nadzor nad seljacima, ali i nad županima. Tako su župani bili uglavnom jedino još niži gospodarski činovnici na velikim posjedima, kao veza između gospode i seljaka. Sa prestankom kmetstva nestalo je i te funkcije, pa i samih župana u tom smislu.

Dugo vremena sačuvali su se tragovi slovenske seljačke autonomije u t. zv. »gorskim pravdama«. Udomaćile su se »gorske pravde« u vinorodnim krajevima. To su bili nezavisni seljački sudovi, kojima je na čelu bio »gorski župan« sa 12 prisjednika, samih vinogradara toga kraja. Sastajale bi se obično po dva puta godišnje. Na tim sastancima rješavale bi se stvari zajedničkog interesa i izricale kazne protiv onih, koji su se

ogriješili o stare »gorske zakone«. Prvobitno su to bili nepisani stari običaji, po kojima se upravljalo i izricale presude, ali već rano ima potvrda u izvorima, da su se ti običaji popisivali, a vlade bi ih potvrđivale. Gorske pravde održale su se do kraja 18 vijeka.

L i t e r a t u r a: F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev (I.—IV., 1912); J. Babnik, Sledovi slovenskega prava (Letopis Matice Slovenske, 1883); J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda (I.—IV., 1911); J. Gruden, Slovenski župani v preteklosti (1916); M. Potočnik, Vojvodina Koroška; II. sv. Zgodovinski opis (1910); M. Dolenc, Pravosodstvo kostanjeviške opatije (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1914); A. Dopsch, Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven (1909). *M. Kostrenčić.*

PRAVNIK, list za pravne i državne nauke. Bio je organ Srpskog Pravničkog Društva i izlazio je u Beogradu jedamput mjesečno 1892 do 1895. Prvi urednici su mu bili: Jov. Aćimović i Dr. Milenko Vesnić.

U. Dž.

PRAVO, časopis za pravne i društvene nauke. Urednici su mu bili: Andra Đorđević i Stevan Maksimović. Izlazio je u Beogradu 1889—1891.

U. Dž.

PRAVOPIS SRPSKOHRVATSKI. U p r o š l o s t i. U našem su narodu u početku književnog razvitka bile u upotrebi dvije azbuke: glagolica i ćirilica, prva možda od 70-tih godina 9 vijeka, a druga nešto kasnije. U drugoj polovini 14 vijeka počela se u tekstovima na našem jeziku upotrebljavati i latinica.

Glagolica se prvobitno upotrebljavala i kod Srba i kod Hrvata, ali se u toku vremena kod Srba, t. j. u istočnijim dijelovima srpskog naroda, izgubila. Najstariji veći spomenici već su ćirilski (na pr. Miroslavljevo Jevanđelje, iz druge polovine 12 vijeka). Ćirilica se širila kod Srba iz Makedonije i Bugarske, i potiskivala je glagolicu. Ona ju je potisla i iz Bosne i Hercegovine i iz jednog dijela Dalmacije. Upotrebljavala se ćirilica u izvjesnim granicama i u Dubrovniku. Poljički statut (Poljica, jugoistočno od Splita) pisan je ćirilicom, a manjih ostataka od ćirilice ima i dalje na zapad, čak i na zemljištu Hrvatske i Istre.

Glagolica je dakle već vrlo rano, krajem 12 i početkom 13 vijeka, bila ograničena, uglavnome, na političku Hrvatsku. Glagolica se u njoj održala, i uza svu opoziciju višeg svećenstva, koja se jasno vidjela na saborima u Splitu 924 i 1059—1060, kada je Metodova nauka proglašena za heretičku, i iz drugih odluka splitske nadbiskupije. Ali ipak poznatom bulom pape Inocenta IV. 1248 dopušteno je, da se ona upotrebljava tamo, gdje se do toga vremena upotrebljavala, prvo, u senjskoj biskupiji, a kasnije i u krčkoj i drugim.

P. prvih srpskohrvatskih ćirilskih spomenika nosi još i one znakove staroslovenske azbuke koji su se kasnije izgubili. U Miroslavljevu Jevanđelju, spomeniku 12 vijeka, nalazimo još ѫ i ѧ, i ako ih pisar toga evanđelja nije izgovarao kao nosne glasove, već kao u i e. I svi su ostali znaci staroslovenske ćirilske azbuke zadržani, osim što je mjesto dva poluglasnika u upotrebi samo jedan, i to ь, tako da on postaje karakterističan za ćirilsku srpskohrvatsku redakciju staroslovenskih spomenika uopće, i toga vremena i znatno kasnije. Ali u drugim, necrkvenim spomenicima, razvila se u potpunosti srpska redakcija staroslovenskog jezika već pred kraj 12 vijeka, sa odbacivanjem ѫ i ѧ, i sa razvijanjem naročitog znaka za srpske glasove ć i đ, i to kao ћ ili k i g (sa nejotovanim ili jotovanim samoglasnicima кȣкꙗ = kuća). U crkvenim spomenicima sa konzervativnijim tradicijama upotrebljava se ѧ (za e ili je) i u toku 13 vijeka, pa ga je poslije nestalo.

Osim izbacivanja neobičnih znakova ostali su se glasovi, samoglasnici i suglasnici, pisali kao i u staroslovenskom, dakle po »historijskom« P., i samo su se slučajno (pogreškom piščevom ili neznanjem) ti glasovi zamjenjivali narodnim u korist fonetskog P., pa i tada bez sistema i bez želje da se tako učini svugdje, gdje bi trebalo.

Prvo vrijeme razvitka ćirilice odlikuje se i nepravilnom upotrebom glasova, sastavljenih sa j (ꙗ, ѥ, ю), što je također došlo kao utjecaj glagolice, koja nije poznavala ꙗ i ѥ. I druga njena veza sa glagolicom je

upotreba ꙉ mjesto umekšanog g u grčkim riječima. Taj znak dobiva oblik, naročito u Bosni, sličan današnjem ćirilskom ć (ꙉ ꙉ h ћ). Ovo staro stanje naše ortografije zadržalo se i kasnije, ponegdje, naročito u bosanskim spomenicima.

Već u 13 vijeku osjeća se težnja da se ćirilsko ꙗ, ѥ, ю, pravilno upotrebljava u Raškoj. Početkom 14 vijeka imamo potpuno sređenu ortografiju ćirilskih crkvenih knjiga, sa dosta pravilnom upotrebom ѣ, ꙑ i drugih slova (na pr. ѳ). Za neka su slova u većini govora bili u upotrebi i drugi zvuci (za ѣ u Raškoj e, u Bosni i, od 14 vijeka i kasnije u Humu, u jednom dijelu Raške, u Zeti i dijelu Dalmacije ie, na ꙑ svagdje i i slično). Javlja se također i udvojen poluglasnik (ьь) za ortografske crte mnogih spomenika 13 i 14 vijeka. Uopće, u 14 vijeku, i kod Srba i kod Bugara, jak je pokret za ispravljanje rukopisa i novo prevađanje spomenika sa grčkoga. On se završio u Bugarskoj radom patrijarha Evtimija i njegovih učenika u drugoj polovini 14 vijeka, a kod Srba radom jednog od njegovih privrženika, Konstantina Filosofa (krajem 14 i prvih desetina 15 vijeka).

Konstantin Filosof, koji je napisao životopis Stevana Lazarevića (1389 do 1427), srpskog despota, izradio je spis o P., u kome je predlagao, kako da se popravi podivljali po njegovim riječima, P. ćirilskih knjiga u to vrijeme. On je predlagao naročito pravilnu upotrebu ѣ, ꙑ и ѳ i još dvanaest drugih slova, među kojima naročito pokazuje, gdje treba pisati ї, a gdje i, gdje o, a gdje ω, ⊙ и ⊙, ф i t. d. Ali glavno mu je bilo, da se uvedu različni znaci nad slovima (apostrof, dasija, oksija, varija i dr.) uzeti iz grčkog jezika, koji u našem jeziku nisu ništa značili; zatim da se uvedu mnogobrojni znaci za interpunkciju. On je duboko cijenio grčku kulturu i grčku knjigu, i htio je da joj približi našu. On je počeo pisati u nekim slučajevima (u prijedlozima, u prvom slogu riječi) i ъ, zadržavajući ь za kraj riječi, neke nastavke i slično.

I ako Konstantin Filozof, kako po svemu izgleda, nije dobio odobrenje od despota Stevana da napiše pravopisni pravilnik, on u svome Skazaniju, kako bi se taj njegov spis mogao nazvati, koji on smatra kao kritiku (obličenije) P. u dotadašnjim rukopisima, njegovo se učenje jako raširilo. Kako je on bio učitelj na dvoru despotovu (u Beogradu i u Manasiji), on je spremao učenike, i tako stvarao svoju školu, i ako svećenstvo nije primalo njegovu reformu. Tako je postala ortografija »resavske škole«. (Manasija je u Resavi) ili »resavskih izvoda«. Ti se izvodi spominju kasnije kao »dobri izvodi resavski«, koji su bez pogrešaka. U 16 i 17 vijeku ta se ortografija znatno širila po svima našim krajevima, postala je gotovo jedina ortografija tadašnjih spomenika, prelazila je i u Bugarsku, Makedoniju i Vlašku. Ali se ipak ne može reći, da je njome bio dobro upućen P. tadašnjih knjiga. Tada se javlja češće u rukopisima i mješavina sa crtama bugarskog P.

Krajem 17 i početkom 18 vijeka sve se jače javljaju u zapisima i po knjigama znaci ruske redakcije crkvenoslovenskog jezika, dokle, poslije otvaranja kod Srba ruskoslovenskih škola i duhovnih kolegija, oko polovine 18 vijeka, ona nije prevladala. Tu ortografiju, zajedno sa ruskim crkvenim jezikom, pokušavali su pisci druge polovine 18 vijeka da unesu u srpsku književnost, ali bez uspjeha. Crkvenoruski jezik ostao je samo u liturgijskim knjigama pravoslavne crkve, a u književnosti prevladava narodni književni jezik, sa novom, fonetskom ortografijom (v. Paleografija).

U ćirilskobosanskim spomenicima od 17 vijeka, pod utjecajem latinice, njenog pisanja zvuka nj znakom gni ili lj = gli, počelo se u takvoj službi upotrebljavati i ć, t. j. ćn za nj, ćl za lj i sl. Inače, kao što je rečeno, ć se upotrebljavalo u njima kako za ć, tako i za đ, pa i za j.

Srpskohrvatski glagoljski spomenici vrlo su rano došli do svoje redakcije staroslovenskih spomenika, odbacivši one znakove, kojih glasove narod nije mogao izgovoriti. I ako na Baščanskoj Ploči (s kraja 11 vijeka) imamo još nešto znakova za nosne vokale (isp. i jedan nosni znak i u Griškovićevu Odlomku), ipak već i u prvim glagoljskim spomenicima (Bečkim Listićima, Mihanovićevu Apostolaru) nema znakova za nosne samoglasnike i ima jedan polugla-

snik (obično Ⱏ = ъ) koji kasnije zamjenjuje naročiti pojednostavljeni znak za poluglasnik, t. j. ı = ь; ы se zamjenjuje znakom i, čime se glagoljska ortografija odlikuje od srpske ćirilske. U dalnjem razvitku glagoljske ortografije javljaju se, naravno, glasovi domaćih narodnih govora (mjesto ѣ — e ili i, mjesto ь — a, mjesto žd — j, koje se piše znakom i ili ć ili znacima za ꙗ = ѣ, za ю za ѥ = e Novi se znaci uopće ne uvode. Upotrebljava se katkada staroslovensko щ sa šć (ć), ali se za posljednje upotrebljava i š щ, pa čak i šč i sl.

1483 izašla je prva glagoljska štampana knjiga (Misal). Glagoljski se crkveni rukopisi razvijaju od 13 do početka 17 vijeka u jednom pravcu, pod većim ili manjim utjecajem domaćih narodnih govora, ali ipak sa čuvanjem starog crkveno-slovenskog jezika hrvatske recenzije, bar u liturgijskim knjigama. Pod utjecajem kontrareformacije, da bi se dalo dovoljno ispravnih katoličkih knjiga glagoljašima i da se među njih ne bi uvukle protestantske knjige, vršilo se ponovno štampanje naročito misala i brevijara. Taj posao otpočinje Rafael Levaković (prvu je knjigu naštampao 1628), ali nažalost, bez prave vještine za poslove ove vrste. Pod utjecajem maloruskih unijata, koji su se nalazili u to vrijeme u Rimu, ispravljan je hrvatski tekst unošenjem rusizama uz čakavizme, koji su u njemu već bili, i to u misal (1631) u manjoj mjeri, a u znatnijoj u brevijar (1648). On uvodi i mnoge ortografske znakove (na pr. točku nad ѣ, da bi razlikovao ѣ = e, od ѣ = ja i dr.). Ivan Pastrić produžio je krajem 17 vijeka taj rad, ali je rusifikaciju glagoljskih tekstova do kraja izveo tek nadbiskup Matija Karaman (koji je 1748 otvorio Zmajevićev Seminar za glagoljaše u Zadru, osnovan već 1727), u društvu sa Matom Sovićem (odgojenim u Rusiji), koji je kasnije preradio gramatiku Smotrijskoga na latinskom jeziku. Tako je 1745 izašao Misal, sasvim udešen prema ruskom jeziku. U to vrijeme (u 17—18 vijeku) pisani su mnogobrojni glagoljski rukopisi i druge sadržine, sa sve znatnijim znacima narodnog čakavskog dijalekta. U njima se kadšto javljaju također rusizmi, pod utjecajem štampanih knjiga, ali ne mnogo. Nalazeći se pod jakim utjecajem književnosti, pisane latinicom, glagoljaši su kadšto unosili u svoje rukopise u ovo vrijeme i po koji njen način pisanja, na pr. gn za nj, gl za lj i slično.

Već se u 18 vijeku počinju širiti u glagoljaškim crkvama, tekstovi pisani latinicom i narodnim jezikom. Glagoljaša pravih sve je manje, ali se glagoljski pisalo ipak gotovo do polovice 19 vijeka. Tada se glagoljske studije, zahvaljujući poletu slovenske filologije u 19 vijeku, ponovno podižu (isp. rad Brčića, Račkoga Kukuljevića, naročito Jagića, Milčetića, I. Weiss-a, Strohala i dr.). 1893 kanonik Karlo Parčić priredio je novo kritično izdanje misala, od kojega je P. izdanje izašlo 1905.

I uza sve to što ćirilica i glagolica nisu imale svih slova, koja bi odgovarala zvucima našega jezika, i uz to što su one dobile etimološki ili tradicionalni P., koji je odgovarao staroslovenskom jeziku u 9 vijeku, i koji su više ili manje zadržale, mijenjajući ga, naravno, vrlo nejednako, u korist fonetičkog P., ipak su i ćirilica i glagolica imale znakove za većinu suglasnika specifično srpskohrvatskih, koji su bili poznati i staroslovenskom jeziku na primjer za č, c, š, ž. Međutim latinski alfabet nije imao ni tih znakova ni onih, koje nisu imala i gornja dva: posebne znakove za lj, za nj, za ć (osim nešto u ćirilici), za đ, za dž i t. d.

Pisci velikog broja spomenika, pisanih narodnim jezikom, a latinicom, u Dalmaciji, Bosni, Hrvatskoj, Istri i Slavoniji, udešavali su svoj alfabet prema latinskom, talijanskom, madžarskom ili njemačkom. Otuda toliko šarenilo u latinskom alfabetu u upotrebi različnih latinskih slova sve do Ljudevita Gaja (tridesetih i četrdesetih godina 19 vijeka). Oni glasovi našega jezika, za koje nema znakova u spomenutim alfabetima ili nisu obilježavani (razlika između č i ć, s i š, z i ž, i slično) ili su obilježavani kombiniranim pismenima na više načina. Profesor Maretić je našao (naravno na osnovu pisaca, koje je on ispitivao), da u latinici ima 67 različnih grupa od dva slova za jedan naš zvuk, 37 grupa od tri slova, a 4 grupe od četiri slova. Još je interesantnija njegova statistika o tome, koliko se različnih načina upotrebljavalo u latinici za pojedine glasove. Za č ima osamnaest načina, za ć dva-

deset i dva, za đ petnaest, za j deset, za lj devet, za s osam, za š dvadeset i dva, za v deset, za ž osamnaest i t. d. Ako se još ima na umu, da se kod različnih pisaca nalaze različne kombinacije ovih načina, onda se može reći, da je gotovo svaki pisac latinicom imao svoj način obilježavanja glasova našeg jezika. Ali ni tu ne prestaju teškoće ili ne prestaje samovolja u upotrebi različnih znakova za iste zvukove. Isti pisac je često upotrebljavao nekoliko različnih načina za obilježavanje istih glasova. Također je veliki broj pisaca, koji su pisali dva različna zvuka na isti način. Maretić je našao dvadeset i tri para glasova, koji se tako obilježavaju (kao c—č, c—z, č—ć, h—k, i t. d.). Bilo je pisaca, koji su po tri zvuka pisali na isti način (c—č—k, ć—h—k, i slično) i, konačno, ima pisaca, koji su po četiri različna zvuka, koje su oni svakako dobro u izgovoru razlikovali, bilježili istim znakom (s—ž—z—š).

Interesantno je zabilježiti, da ćirilica i glagolica, i pored svoje upotrebe u zapadnim dijelovima našega naroda, nisu utjecale, bar ne u većoj mjeri, na stvaranje posebnih znakova u latinici za naročite specijalne glasove našega jezika. Tako je, na primjer, za bosanskog pisca Ančića utvrđeno, da je svoje znakove za đ, lj i nj udesio prema ćirilici.

Ali i uza svu nejednakost u P., mora se napomenuti, da se pisci jednog kraja ili područja, jedne književnosti razvijaju (i uz mnoga uzajamna razmimoilaženja) ipak u sličnom pravcu. Dubrovčani imaju za č — ci, za ć — chi, za đ — gi ili ghi. Čakavski pisci Dalmacije (srednje i sjeverne) imaju za č — ç, a za ć — chi kao i Dubrovčani. Na njih se naslanjaju dalmatinski štokavski pisci 18 vijeka, imajući također za č — ç, a za ć — chi. U Dalmatince su se ugledali i bosanski pisci, imajući slična obilježavanja. Kajkavski pisci, koji možda imaju više izjednačenosti između sebe, nego drugi, pišu od početka za č (ć) — ch, uz kojega se kasnije javlja i tch, za dž (đ) — gy, uz koje se javlja kasnije i dy, koje u drugoj polovini 18 vijeka i prevladava. Najzad, kod Slavonaca, koji su se javili tek u drugoj polovini 18 vijeka, imamo slično kajkavcima, za č — cs, za ć — chi, ch uz koje se javlja i tj, za đ — gj, gy, uz koje se javlja i dj.

U granicama spomenute kaotične smjese znakova sama ortografija latinićom pisanih spomenika bila je i tradicionalna (historijska ili etimološka) i fonetična (glasovna, prema izgovoru), t. j. svugdje tamo, gdje su pisci osjećali kakvu vezu po glasovima među riječima, gdje je ta veza bila jasna i providna, oni su obično zadržavali nepromijenjene glasove zadržavali su glasove jedne riječi nepromijenjene u drugoj, gdje se oni po zakonima jezika mijenjaju, a katkada su ih i mijenjali (ļivka i ļirka). Tamo pak, gdje etimološku vezu nisu osjećali, oni su pisali onako, kako su izgovarali (kći ili pčela, i ako su te riječi postale od dći, bčela i slično). Kod starijih pisaca ima obično više fonetičkog P. (na pr. kod Marulića i dr.), nego kod kasnijih, isto onako kao što, na primjer, i u ćirilskim spomenicima, u najstarijim (na pr. u Miroslavljevu Jevanđelju), ima najveći broj odstupanja u korist narodnog izgovora.

I tako, i ćirilica i glagolica i latinica, sve do 19 vijeka, nisu izradile onakav oblik svojih znakova, koji bi odgovarao potpuno zvucima našeg jezika, već su sve tri nesavršenim načinom, ćirilica i glagolica manje, a latinica više, obilježavale glasove našeg jezika.

U s a d a š n j o s t i. Početkom 19 vijeka izdao je Sava Mrkalj knjižicu o P. (Salo debeloga jera, 1810), u kojoj je već zastupao Adelungov princip: piši kao što govoriš, i sa pohvalom je spominjao one pisce, koji su, ma u kome pravcu, pojednostavnili slavenosrpsku ili slavenorusku azbuku: Dositeja, Stojkovića, Tekeliju, Solarića i Došenovića. I njegovu i Luke Milovanova reformu, koja je tek kasnije objavljena (1833, u Opitu nastavljenja k srpskoj sličnorečnosti, koju je Vuk izdao), poznavao je Karadžić, i Savu je Mrkalja neobično pohvalio u svojoj Pismenici (od 1814), čijim je P. tu svoju gramatiku i napisao. Azbuka je u njoj vrlo prosta: za j se upotrebljava ї, a za ostale umekšane glasove: ль, нь, ть i дь svi se ostali nepotrebni znaci izbacuju. Ali, veli Mrkalj, kao što imamo ć, koje predstavlja t, spojeno sa ь, tako bismo mogli spojiti i l, n i d sa ь, te imati i tu proste znakove. Kao

što se vidi, u Mrkaljevoj azbuci imamo već u ideji gotovo potpunu Vukovu reformu (samo dž još nema). Ali ipak, tu je reformu izvršio, i što je još mnogo važnije, održao je u upotrebi i rasprostro u narodu tek Vuk Karadžić. Sam Mrkalj se kasnije, pod pritiskom crkvene administracije, odrekao svojih naprednih ideja od 1810, u svojoj Palinodiji (1817), ostavljajući tako Vuku, da on brani i svoje i njegove ideje.

Vuk Karadžić je 1818 u svome Srpskom Rječniku, poslije kolebanja, koja je katkada imao, i koja je, pod utjecajem Kopitarovim, definitivno odbacio, dao u potpunosti svoju novu azbuku i principe svoga P., pošto ih je utvrdio, i jedno i drugo, u društvu sa Kopitarom, poznatim slovenačkim naučnjakom i bečkim slavistom.

Osnovni je princip Karadžićev, da svaki zvuk mora imati posebni znak; koliko se zvuci mijenjaju u posebnim riječima, te izmjene moraju biti obilježene i u ortografiji. Dakle: piše se kao što se govori, ali se ovo ograničuje samo na posebne riječi; glasovne promjene koje bi se mogle izvršiti između posebnih riječi u rečenici ne obilježavaju se.

Da bi to postigao, Vuk je morao dodati nekoliko novih znakova: j iz latinice, lj i nj (l i n sastavljeno sa ь, koje je u ruskom jeziku znak za umekšavanje suglasnika), đ koje mu je L. Mušicki načinio prema ć, dž koje je uzeto iz rumunjske azbuke i predstavlja izmijenjeno č (interesantno je da se taj znak za đ upotrebljavao i kod nas u rukopisima u 17 i 18 vijeku).

U prvo vrijeme, sve do 1836, Karadžić nije pisao suglasnika h; tek od toga vremena, kada je vidio da se h zadržalo u Dubrovniku, u Boki Kotorskoj i u jednom dijelu Crne Gore, on ga je počeo pisati, gdje mu je po etimologiji mjesto. Od toga vremena h je postalo sastavni dio naše azbuke i P. Ono se dobro očuvalo osim u spomenutim mjestima, u čakavskom dijalektu, a djelomično, i u kajkavskom.

Karadžić je bio za to, da svako piše svojim domaćim dijalektom. On je pisao svojim, hercegovačkim. Za taj dijalekt karakteristični su zvuci ć i đ, koji su se javljali kada se t i d nalazilo ispred »je« dobivenog od kratkoga ѣ, dakle, ćerati, đevojka i slično. Kasnije, kad je Karadžić konstatirao, da ima krajeva (Dubrovnik, neki gradovi po zapadnoj Bosni), gdje se mjesto toga ć i đ izgovara starije tj i dj, on je i tu osobinu uveo, i to od 1839, u svoj P. Tada je (1839) iznio i svoja pravila o općem književnom izgovoru i zajedničkom književnom jeziku (v. Književni jezik srpskohrvatski), gdje je u P. dopuštao među različnim izgovorima jedinu razliku u obilježavanju zvuka ѣ: kao »ije«-»je« (južni ili jugozapadni izgovor), kao e (istočni) kao i (zapadni). Stvarno, Vuk je želio da jugozapadni (južni) izgovor postane jedini zajednički književni izgovor za cio naš narod, jer je to bio i izgovor najvećeg dijela narodnih pjesama, a također i izgovor mnogih katolika.

Ova je azbuka bila rđavo primljena u srpskom društvu. Zbog izbacivanja nekih crkvenih slova, uvađanja j iz latinice, crkva, koja je držala prosvjetu u Vojvodini nije ju primila; Svetić protivnik Vukov, tražio je da se piše ъ, ь, ы, ый, й, tamo gdje im je po etimologiji mjesto, tražio je da se i dalje upotrebljava ꙗ, ю, ѣ i є i nije dopuštao, da se glasovne promjene u riječima obilježavaju.

Još i Daničić, koji je došao na gotovo trideset godina poslije iznošenja te azbuke, morao je da se bavi obaranjem svih razloga Vukovih protivnika, a naročito M. Svetića (J. Hadžića), i iznošenjem velike vrijednosti Karadžićeve azbuke; ali su različne zabrane Vukova P. ostajale i dalje, uglavnom pod utjecajem crkvenih krugova i vojvođanske inteligencije.

Tako je u Srbiji 29/12 1832 zabranjeno da se u Državnoj Štampariji smije išta štampati Vukovim P. 1848 do 1849 Društvo Srpske Slovesnosti činilo je korake da se zabrana P. ukine, međutim je 29/3 1850 i 14/4 1852 zabrana od 1832 još pooštrena. 31/3 1858 Popečitelj Prosveščenija ustao je protiv novog pisanja u Društvu Srpske Slovenosti (Daničić je dao zbog toga ostavku na sekretarstvo). Malogospodinska Skupština od 1859 predložila je, da se zabrane skinu; Državni Savjet se, naprotiv, brinuo da se one održe. 1860 donijeta je odluka, da se po kancelarijama zadrži stari P. u Srpskim Novinama i knjigama za osnovnu školu, a drugdje da se ostavi sloboda. Tek 12/3 1868

izašao je zakon, da se sve pravopisne zabrane ukinu (pod ministrom Crnobarcem).

Ovo nekoliko datuma pokazuje, naravno, u najopćenitijim crtama, držanje državnih vlasti u Srbiji, prema Vukovu P. Ali, po sebi se razumije, prepirke oko njega, i u štampi i u društvu i u školama, nisu prestajale. Pored Daničićeve pomoći, njegovih kasnijih učenika i prijatelja, važna za primanje Vukova P. bila je i promjena dinastije na srpskom prijestolu 1859. Karadžić se u inozemstvu sprijateljio sa Obrenovićima, koji su bili i njegove mecene i koji su naučili tamo da ga cijene (knez Mihailo i kneginja Julija pomagali su neobično i Daničića), tako da je i to sve znatno pomoglo da državna vlast postane u Srbiji, prvo popustljivija prema Karadžićevu P., a kasnije i da ga sasvim primi. Za to se vrijeme, naročito od kraja 50-tih do kraja 60-tih godina izvršio, utjecajem Daničića i njegovih učenika, i preokret i u idejama mlađih pokoljenja tadašnjeg srpskog društva. Tako je Karadžićev P., tek 50 godina poslije svoga postanka, potpuno primljen. Pobjeda toga P. u Srbiji, značila je manje ili više, i njegovu pobjedu u cijelom našem narodu.

Od 1860 i u Vojvodini su se knjige počele štampati Vukovim P. u većim razmjerima. Poslije toga i ovdje su pala sva ograničenja.

Reforma latinice izvršila se gotovo u isto vrijeme na zapadu kada i ćirilice na istoku. Samo reformatori latinice nisu odmah u početku onako radikalno izvršili sve potrebne ortografske promjene, kao što je učinio Karadžić, tako da je trebalo da prođe još 60 godina, pa da se one izvrše.

Ljudevit Gaj, pokrećući svoju književnu i jezičnu reformu, pod nazivom Ilirstva, morao je prije svega one mnogobrojne načine, koji su do njega vladali u hrvatskoj latinici za obilježavanje srpsko-hrvatskih glasova, da zamijeni jednim načinom, koji bi vrijedio za sve. On se tu koristio iskustvom Čeha i njihovom pravopisnom reformom. Mjesto kombinacija od više znakova, on je primio njihove dijakritične znakove, kojima su se obilježavali specijalni slovenski glasovi: za ѣ je uzeo ě; za ч, ж, ш, љ, њ, ћ и џ, — č, ž, š, ĺ, ň, ď i ǧ za ћ Vitezovićevo ć (koji je, u 17 vijeku, pisao i o P.). Većina ovih znakova zadržana je i u službenom ilirskom P., koji je već 1836 formulirao V. Babukić u članku i knjižici pod nazivom: Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga. Za љ i њ uzeo je lj i ńj (ј za razliku od j koji je posebno znak za posebni zvuk), za ђ — dj, a za ћ — u jednim slučajevima ć u drugim tј, ostali su znaci (ě, ž, š, č) ostali. Kasnije je nezgodno ј zamijenjeno običnim j.

Ovo je bio nesumnjivo velik napredak prema ranijem kaotičnom pisanju. Istina, i u ovom je P. bilo nezgoda u etimološkom bilježenju ě (= ѣ), zatim u sasvim umjetnom i djelomice samovoljnom pisanju mjesto ć, na jednim mjestima ć na drugim tј i t. d. Ali je ipak Gajeva reforma značila pravi i veliki napredak prema onome, što je bilo prije. Ovaj se P. zadržao dugo kod Hrvata. U svojoj Ilirskoj Slovnici (1854) Babukić je, sa malim razlikama, zadržao svoju osnovu iz 1836, a još i 80-tih i 90-tih godina ona je bila zadržana do izvjesne mjere u službenom P. (isp. na pr. Slovnicu hèrvatsku za srednja učilišta A. Vebera od 1873, u kojoj imamo još ě, er = r, kada je p vokalno, ć i tj i t. d.).

Ali od ove ilirske grafike mnogo je slabija bila ilirska ortografija, koja se nalazila sva u tradiciji latinicom pisanih ranijih hrvatskih spomenika. Rečeno je, da je ta ortografija bila često »historijska« ili »etimološka«, sa zadržavanjem neizmijenjenih suglasnika svugdje, gdjegod se mogla uhvatiti lako veza između riječi sa izmijenjenim i neizmijenjenim suglasnikom (tako na pr. kod prefiksa iz, s, od, pred i t. d.; nije se dopuštalo da se njihovi krajnji suglasnici mijenjaju pred početnim suglasnikom glagola ili koje druge riječi, na pr. »iztjerati«; tako isto nisu dopuštali da se u promjeni riječi mijenjaju suglasnici prema zvučnosti, na pr. sladka, napredka i slično; pored toga bilo je i drugih zahtjeva osnovanih na točnim ili netočnim razmišljanjima ove ili slične vrste). Ovdje se željelo da se ono, što je u prošlosti bivalo manje ili više često, sada utvrdi kao stalno.

Protiv ovoga je moralo biti opozicije, ali u domaćim krugovima opozicije nije bilo mnogo, jer je Gajeva reforma mijenjala, uglavnom, grafi-

ku, a ortografiju je staru ostavljala. Možda je to bio dobar način, da bar jedno odmah u početku prođe.

Nju nije odobravao ni Karadžić. I ako se radovao napretku, koji je njome postignut, prema ranijem načinu pisanja, on je smatrao, da slova nisu dovoljno zgodna (zbog mnogobrojnih kvačica i slično), i mislio je sam da načini ona slova kojih nije bilo (1843) u latinici. Ali kasnije, videći vjerojatno, da se Gajev alfabet brzo raširio i naišao na veće odobravanje, nego među Srbima njegov, on ga je primio na književnom dogovoru 1850, zatraživši jedino, da se mjesto ě piše ije ili je (prema dužini ili kratkoći slogova), da se piše r (tamo gdje je ono samoglasničko) mjesto èr ili àr tadašnjeg P. U svemu ostalom on je smatrao da ćirilica i latinica treba da su jednake (naravno, više zbog ćirilice nego zbog latinice, istakao je, da se h mora pisati gdje mu je po etimologiji mjesto, pošto se u latinici već tako pisalo), podrazumijevajući pod tim usvajanje svoga fonetskog ili glasovnog P. Osim Karadžića i Daničića taj su književni dogovor potpisali i Ivan Kukuljević, Dr. Dim. Demeter, Iv. Mažuranić, Vinko Pacel, F. Miklošić i St. Pejaković.

Ali taj dogovor nije ni odmah ni u cjelini bio primljen. Samo je pouzdano, da je vršio stalno izvjesni pritisak ili propagandu u korist Vukove ortografije. Jedan od njegovih potpisnika, V. Pacel, nije ga čak u potpunosti primio ni u svojim teorijskim djelima. Pišući nauku o glasovima 1860 (Nauka o prieslovu u jeziku hrvatskom ili srbskom, on prima r mesto èr ili àr, odbacuje ě, ali uvodi ie i je (za duge i kratke slogove); što je najglavnije, on i dalje dopušta, u ograničenim razmjerima, i etimološki P. (neprimanjem unutrašnje promjene suglasnika). Inače je on bio napredniji i u drugim pitanjima: usvojio je odbacivanje h u drugom padežu množine, koje se još od prvih vremena udomaćilo u hrvatskom P., a protiv koga je vojevao i Karadžić na književnom dogovoru.

U duhu ovoga Pacelova rada vršilo se i dalje približavanje hrvatske ortografije Vukovoj. Nema nikakve sumnje da je za to bio vrlo važan rad redakcije Književnika (od 1864). Prvi članak u njemu posvećen je P. (Naš pravopis, I., 1—34, 151—187), u kome su utvrđeni principi, kojih će se držati redakcija toga časopisa, a koji će kroz koju godinu (1867—1869) postati i principi P. Jugoslavenske Akademije, koju su osnovali, uglavnom, oni ljudi, koji su bili i u Književniku. Nešto određenije i preciznije ovdje je primijenjeno ono, što i kod Pacela. Što je »gipko« i nepromjenljivo da se piše po izgovoru (kći, pčela, vježbati); u promjeni riječi da se zadrži najjasniji glasovni oblik (dakle, napredka, sladka, robski, gradski i t. d.); kod prefiksa da se također ne vrši jednačenje po zvučnosti (dakle, izpasti, odkriti, raztjerati i slično); da se piše dosljedno ili samo tj ili samo ć gdje se izgovara ć, a gdje se izgovara tj da se piše tj (letjeti i slično); da se piše za vokal r samo r (a ne èr ili àr); da se piše mjesto ě za ѣ — ie u dugim, je u kratkim slogovima; najzad, da se u drugom padežu množine ne piše h.

Protivnici su se branili (ahavci — branioci »ah« u drugom padežu množine, zaštitnici ě i sličnog), ali je bilo jasno, da novi »akademski« pravac pobjeđuje (uskoro je i u službenom P. napušteno ě i zadržano ie: je).

Od prve knjige Rada Jugoslavenske Akademije (1867) pisalo se ovim P. Književnika, koji je u Književniku iznio i branio V. Jagić, ali se dopuštalo, da se piše i drugim načinima, Karadžićevim (Daničić od početka, Bogišić i drugi) i starijim načinima (A. Weber, donekle Kurelac i dr.). Tako se sa potpuno fonetskim P. miješao, u isto vrijeme, ograničeno-fonetski P. (Jagić) i etimološki (ilirski) u istim izdanjima.

Kada je Daničić počeo izdavati veliki historijski rječnik Jugoslavenske Akademije, on je (1878) predložio, da se latinica i grafički u duhu izjednači sa ćirilicom, t. j. da se glasovi đ (za koje se upotrebljavalo dj ili gj, љ, њ, i џ (lj, nj i dž) obilježavaju jednim znakom kao što je u ćirilici, a ne sa dva znaka, od kojih se svaki upotrebljava i kao samostalni znak, kao što je u latinici. On je predložio: đ, ļ, ń i ģ koje je u svome rječniku upotrebljavao i koje za njim upotrebljavaju neki književnici u izdanjima Jugoslavenske Akademije. Ali je i poslije toga vladalo šarenilo u hrvatskoj ortografiji sve do 1892, kada je kao službena ortografija primljena Karadžićeva, u glavnim toč-

kama njenim, samo što je od Daničićevih novih znakova primljen jedan, đ za ђ; inače se љ, њ i џ još uvijek u njoj obilježavaju sa dva slova, kao lj, nj i dž (ovaj službeni P. primljen je u cijelosti u Brozovom Hrvatskom Pravopisu, 1892 i u kasnijim izdanjima).

Tako je u Hrvatskoj, krajem 19 vijeka pobijedio Karadžićev P. i u školi. Naravno, u zavisnosti od konzervatizma pisaca, ima i danas još ostataka od starijih načina pisanja. — Širenje Karadžićeva P. izvršeno je, negdje ranije a negdje kasnije, i po ostalim velikim centrima naše zemlje; u Bosni i Hercegovini još od 1878.

Na taj način, današnji P. latinicom ima još jedino tu razliku prema ćirilici, što za neke glasove, koji su po prirodi jedan zvuk, ima dva znaka: za џ — dž, za љ — lj, za њ — nj. Nezgoda je ovdje u tome što se prema ostalim zvucima koji imaju jedan znak, počinje mjesto љ izgovarati katkada lj, mjesto њ — nj i slično.

Na taj način u cijelom narodu našem zavladao je Karadžićev fonetski ili eufonijski P., i pored opiranja onih, koji su htjeli da održe u našem P. tradicionalni način pisanja.

Karadžićev P., objektivno uzet, nije ni u kom pravcu pretjeran. Promjene glasova obilježavaju se u posebnim riječima; promjene glasova koje se vrše i među uzajamno usko vezanim riječima u rečenici (kao što je prijedlog i imenica i slično) — ne uzimaju se u obzir. Ali ima i mali broj slučajeva, u kojima je ili Karadžić sam odstupio od svojih principa, ili koji su se javili u toku vremena, u samome razvitku našeg književnog jezika (takvo je pisanje ds mjesto ts, neizjednačeno pisanje j u nekim slučajevima, nedovoljno dosljedna upotreba h i sl.). Ali sve su to i previše sitni nedostaci prema velikim vrlinama Karadžićeva P., koje daju mogućnosti našemu P. da se stalno razvija prema razvitku glasova u našem jeziku i da bude uvijek savremen.

L i t e r a t u r a: Za ćirilicu i glagolicu v. podatke i u knjigama, navedenim pod Paleografija. — Lj. Stojanović, Miroslavljevo Jevanđelje (1897, Prilozi); St. Kuljbakin, Paleografija i jezična ispitivanja o Miroslavljevom Jevanđelju (1925); Đ. Daničić, Hvalov Rukopis (Starine, 3, 1—146); M. G. Dolopko, Trebnik beogradske Narodne Biblioteke br. 305, Beleške i paleografija o jeziku (Južnoslovenski Filolog, I.—II.); Đ. Daničić, Knjiga Konstantina Filosofa o pravopisu (Starine, I., 1—49); V. Jagić, Razmišljanja južnoslovenske i ruske prošlosti o crkvenoslovenskom jeziku (o Konstantinu Filosofu i njegovom radu, Ispitivanja o ruskom jeziku, I., 1885—1895, na ruskom); V. Jagić, Konstantin Filosof i njegov Život Stefana Lazarevića, despota srpskog (Glasnik, 42, Uvod); M. G. Popruženko, Iz historije književnog rada u Srbiji 15 vijeka. Knjige carstava u zbirci rukopisa bibliotete Imperatorskog Novorosijskog Univerziteta (1894, na ruskom); St. Novaković, ъ u srpsko-slovenskoj i bugarsko-slovenskoj književnosti od 15 vijeka na dalje (Rad, 44, 150—174), O ortografiji glagoljskih spomenika v. u izdanju glagoljskih spomenika, naročito, V. Jagića, J. Weiss-a, i Milčetića i dr. (V. Glagoljsku bibliografiju I. Milčetića, Starine, 33). O ortografiji u knjigama latinicom pisanih v. Dr. T. Maretića, Historija Hrvatskoga Pravopisa Latinskijem Slovima (1889), O savremenom pravopisu isp. Vuka Karadžića. Skupljeni gramatički i polemički spisi Vuka Stef. Karadžića, I.—III., 1894—1896 (tu su naštampani i spisi prethodnika Vukovih, S. Mrkalja, L. Milovanova i svih njegovih protivnika); Đ. Daničić, Rat za srpski jezik i pravopis, 1847 (sada preštampano u Sitnijim Spisima Đ. Daničića, I., 5—48); Lj. Gaj, Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja (1830); V. Jagić, Naš pravopis (Književnik, I., 1—34, 151—187). Za savremeni pravopis isp. M. Kušara, Nauka o P. jezika hrvatskoga ili srpskoga (1889); Dr. Ivana Broza, Pravopis hrvatskog ili srpskog jezika (1892), St. Novakovića, Srpska Gramatika (1894), glavna pravila o pravopisu (383—405). Brozov P. izašao je kasnije u obradi D. Boranića, dokle ga Boranić poslije šestog izdanja (od 1915) nije izdao samostalno, pod nazivom Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika (1921). Prema Broz-Boranićevu je P. izrađen i Pravopisni rječnik (1906) Dr. Milana Petrovića, Srpski pravopis za srednje škole (1914). A. Belića, Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika (1923); i

studija A. Belića, O savremenom pravopisu srpskohrvatskog književnog jezika (1923), u kojoj je dano objašnjenje onoga što je u tom pravopisu novo. Osim toga ima i manjih pravopisnih uputa kao D. K. Nije-Nego; Pravopisni rečnik (II. izdanje 1922) i dr. *A. Belić.*

PRAVOSLAVLJE. 1. List za sveštenstvo i narod. Izlazio je u Beogradu 1871—1873, mjesečno. Urednik mu je bio Nikodim Petrović, profesor bogoslovije.

2. List, namijenjen pravoslavnom srpskom narodu za pouku u pravoslavnoj vjeri i kršćanskim vrlinama. Izlazio je u Mitrovici 1910. Uređivali su ga sveštenici: Vladimir Milutinović (Mitrovica) i Jovan Ž. Buta (Bačinci). *R. G.*

PRAVOSLAVNA CRKVA. V. Srpska Crkva.

PRAVOSLAVNI HRIŠĆANIN, list za narod. Izlazi u Beogradu od 1922. Vlasnik i urednik mu je sveštenik Dragutin Dimitrijević. Donosi vjerske i moralne pouke, crkvene pjesme, priče iz života svetitelja, mudre savjete, izreke pobožnih ljudi i t. d. *R. G.*

PRAVOZASTUPNIK. V. Advokat.

PRAY ĐURO, historik (11/1 1723, Ersekujvar — 23/9 1801, Pešta). U Požunu je učio škole, a poslije svršene gimnazije stupio je u jezuitski red. U Beču je polagao ispite 1740 do 1742, a poslije je bio u Ugarskoj, u raznim gradovima, kao profesor jezuitskih kolegija. U Trnavi je radio po uputama jezuita Schmidta, i tu se razvio u odličnog historika. 1754 postao je svećenik, pa je onda živio u Beču, Trnavi, a 1777 je došao za bibliotekara budimske univerzitetske biblioteke. 1790 je postao velikovaradinski kanonik, sa dozvolom da živi u Pešti. — Od mnogih P. djela važna su, po skupljenoj građi i nepoznatim podacima, za našu historiju: Annales regum Hungariae 997—1564, u 5 svezaka (1764—1770), Disertatio historico-critica de prioratu Auranae (1773). Važna je i zbirka pisama u 3 knjige Epistolae procerum regni Hungariae (1806). *V. N.*

PRČANJ, gradić u zetskoj oblasti, bokokotorskom srezu; na zapadnoj strani kotorskoga zatona, podno Vrmca (768 m) nasuprot Dobroti; parobrodarska stanica obalne plovidbe, od Kotora 5 km k sjeverozapadu. Ima 612 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, 2 pučke škole, poštu i. telegraf. Morsko je kupalište i ljetovalište. Penzion Odmorište, vlasništvo je Udruženja Beogradskih Ženskih Lekara. P. je dao Boci veliki broj znamenitih pomoraca. Gradić ima lijepih kuća i palača. Osobito se ističe veličanstvena Bogorodičina crkva, najveća u Boci, koja se započela graditi još u 18 vijeku, a tek je prije malo godina dovršena. — Za mletačkoga gospodstva u P. je bio ured za prenos javne prepiske iz Venecije u Carigrad; tada su se u P. naselile mnoge porodice iz Italije, što je bilo na štetu domaćeg slovenskog žiteljstva.

Literatura: P. Šerović, Boka Kotorska (Jadranska Straža, III., 1925, 123). *J. M-n.*

PREBEG VLADIMIR DR., advokat i političar (4/3 1862, Brod na Savi). Učio je gimnaziju u Novom Sadu i Zagrebu, a pravne nauke u Zagrebu, gdje je bio, zbog antikuenovskih demonstracija, relegiran, i u Beču. Svršivši pravne nauke, otvorio je advokatsku kancelariju u Đakovu, gdje je bio i javni bilježnik. Već kao sveučilišni omladinac isticao se P. kao pristaša hrvatske stranke prava. Pri rascjepu pravaške stranke pridružio se krilu Dr. Josipa Franka. 1910 odrekao se javnog bilježništva u Đakovu i preselio se u Zagreb, da se može kandidirati za narodnog poslanika, te je iste godine izabran za poslanika na hrvatskom saboru. Poslije prevrata 1918 postao je P. predsjednik stranke prava, te je još i danas na čelu ove stranke. Duži niz godina sudjelovao je P. veoma živo kao predstavnik svoje stranke i u komunalnom životu Zagreba. Napisao je mnogo političkih, pravnih i privrednih članaka, koji su razasuti po raznim hrvatskim listovima. *M. P-g.*

PREDAJA GRADOVA KNEZU MIHAILU. Pitanje ustupanja gradova u Srbiji knezu Mihailu, koje je došlo u akutnu fazu poslije bombardiranja Beograda (početkom juna 1862), riješeno je povoljno po Srbiju u aprilu 1867. 6/4 knez Mihailo je na Kalimegdanu iz ruku turskoga paše,

sultanovog predstavnika, primio ključeve gradova u Srbiji. U tome trenutku sa beogradskoga grada skinuta je turska, a istaknuta srpska zastava, sa gradskih bedema i drugih stražarskih mjesta povučeni su turski nizami i postavljene srpske vojničke straže. Do kraja aprila nije ostalo više ni jednog turskog vojnika ne samo u Beogradu nego ni u jednoj od tvrđava (gradova) koje su Turci dotle držali.

L i t e r a t u r a: M. Milićević, Kneževina Srbija; Stari Beograđanin, Politika, 15—18/6 1922. *M. M.*

PREDIĆ MILAN, upravnik kazališta, dramski i umjetnički kritičar (24/11 1881, Pančevo). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a 1901—1907 studirao je u Parizu i položio na Sorbonni lisans iz književnosti. Radio je jednu godinu kao profesor, a 1908 postavljen je za dramaturga u Narodnom Pozorištu u Beogradu. 1909 proveo je na studijama u München u, a od 1910 stalno je u kazalištu. Aktivno je sudjelovao u svima ratovima. 1924 postavljen je za upravnika, 1925 je penzioniran, pa opet vraćen. P. je radio u Narodnom Pozorištu na moderniziranju repertoara i glume, pripadajući i sam modernističkom naraštaju od 1900. P. je pisao velik broj članaka, recenzija i prikaza o kazalištu, o dramama i o likovnoj umjetnosti, te o slikarskim i kiparskim izložbama, većinom u Srpskom Književnom Glasniku. *V. P.*

PREDIĆ MILIVOJE, dramski pisac (4/8 1885, Tomaševac, Banat). Malu maturu i trgovačku akademiju svršio je u Beogradu. 1903—1907 bio je činovnik u Narodnoj Banci, a 1907—1908 bio je na studijama u Leipzigu. 1908 do 1909 bio je sekretar Srpske Štedionice u Zadru, a 1909—1911 činovnik Klasne Lutrije i nastavnik Trgovačke Akademije. 1911—1912 bio je vicedirektor Dunavskog Kreditnog Zavoda. 1913 bio je urednik i vlasnik lista Nova Srbija u Skoplju i saradnik Srpskog Juga. U ratu je bio do 1919 pomoćnik urednika Srpskih Novina, pa komesar u Galipolju. 1920 pokrenuo je u Zagrebu dnevni list Domovinu, a 1921 postavljen je za šefa administracije državnog imanja Belje. 1925 je stavljen u penziju. Sada je sekretar automobilskog kluba u Beogradu. — P. je 1908 dobio drugu nagradu dramom Golgota na natječaju Narodnog Pozorišta. Napisao je još drame: Snovi, Zaboravljen dug i Pukovnik Jelić (1926). Kao novinar napisao je mnogo članaka razne sadržine u Novoj Srbiji, Srpskom Jugu, Domovini, Politici i t. d. *V. P.*

PREDIĆ SVETISLAV DR., pravni i humoristični pisac (3/6 1883, Tomaševac, Banat). Gimnaziju i godinu dana filozofije svršio je u Beogradu, a pravni doktorat položio je 1908 u Beču. Potom je bio sudski pisar, a 1910—1918 kmet pravnik u Beogradu. U ratovima je sudjelovao kao rezervni oficir. 1918—1921 bio je sekretar industrijske komore u Beogradu, a od 1921 je vicedirektor Prometne Banke. — P. se naročito bavio komunalnom politikom i pisao iz tog područja mnoge članke i brošure: Pitanje o stanovima u Beogradu (1914), Opštinska politika (1921), Za savremenu opštinu (1922). Od svojih humorističnih i satiričnih feljtona, objavljenih (pod pseudonimom Fezet) u Politici, zagrebačkoj Domovini, Novom Listu i Preporodu, P. je štampao zbirke: Šala o zbilji (1921), U Bezimenoj zemlji (1923). P. je napisao nekoliko komedija u jednom činu: Na belom hlebu (1921), Stekao čovek telefon (1922), Verden je pao (1921). P. je preveo Petra Schlemihl-a od Chamissa u Srpskom Književnom Glasniku, kao i Paraneze i Maksime od Schopenhauera. 1915 napisao je članak: Upotreba aeroplana u ratu. *V. P.*

PREDIL, prelaz u Julijskim Alpama, u talijanskoj Slovenačkoj, 1.156 m nad morem. Preko P. vodi stari put iz Podravine preko Beljaka i Trbiža, za Bovec na Soči i dalje prema Jadranu. *A. M.*

PREGELJ IVAN DR., pisac (27/10 1883, Sv. Lucija na Mostu, kod Tolmina). Svršio je gimnaziju u Gorici (1903), pa je bio tamo 1903/04 tri mjeseca na teologiji, a ostalo je vrijeme bio advokatski pisar. Svršio je 1904/09 u Beču slavistiku i germanistiku, pa je služio kao suplent i profesor u Gorici, Pazinu, Idriji, 1912—1924 u Kranju. Sada je u Ljubljani. — P. je počeo pisati već u gimnaziji. Prva mu je pjesma (odlomak) 1901 štampana u Gorici, prva crtica 1903 u Primorskom Listu. Od 1904 pisao je

većinom pod pseudonimom (I. Mohorov, Ivo Zoran, Peter Petrič, Iv. Ivanov), u Slovanu, Zori (1905/06 urednik), u Vrtcu i Mohorjevoj Družbi. 1909 je stupio u krug Dom in Sveta, i sarađivao je u toku godina u Mentoru, Mladici, Mladosti, Novom Rodu i dr. Objavio je više pjesničkih, pripovjedačkih i dramatičkih knjiga.

U lirici P. prevladava u početku ljubavno osjećanje (u Slovanu) i religiozni doživljaji (Spominčice na maj 1905, Gorica), ali se oni brzo slivaju u jedan glavni motiv, borbu duše protiv nagonske strasti (u Zori). Paralelno se P. razvijao i kao pripovjedač i dramatik. Što se tiče oblika, počeo je sa lirskim crticama i silhuetama, po uzoru Meškovom, i sa pokušajima kompozicije u kalendarskim pripovijetkama za Mohorjevu Družbu, ali se još u prvoj njegovoj većoj pripovijetki (Mlada Breda, Mohorjeva Družba, 1913) pokazuju svuda žice konstruktivnosti. Snagu i dubinu dobili su P. spisi tek onda, kad im je postavio u osnovu živo gledanje i karakterno individualno crtanje ličnosti (Ožep, roman Tlačani). Bolji su po kompoziciji: Otroci solnca (Dom in Svet, 1919) i Gloriosa (Mladika, 1922), idila Osmero pesmi (Dom in Svet, 1926) i razne kraće novele i crtice: Gospoda Matije zadnji gost, Rutharius christianus (Dom in Svet, 1921), Tine Matkove prečudno romanje (Mladika, 1912), Runje (Dom in Svet, 1925) i dr.

Sasvim su došle do izraza vrline P. u crtanju historijskih ličnosti iz svećeničkih krugova: Zadnji upornik (Dom in Svet, 1918—1919), Plebanus Joannes (Dom in Svet, 1920, dva izdanja), Dom gospe matere Serafine (Slovenka, 1922) i dr. P. je napisao i duhovitu Slovensku legendu (Mladost, 1924) i nekoliko prostih pripovijedaka. U dramskom obliku napisao je P., osim ostaloga, biblijsku tragediju Azazel (problem Judinog izdajstva, Dom in Svet, 1922, knjiga 1923). — Od P. kritičnih spisa i literarnih eseja najvažnije su studije o novijim pjesnicima i piscima (P. Bohinjec, Dom in Svet, 1914, 1919, O. Zupančič, Silvin Sardenko, Mentor, 1907, I. Cankar, Mentor, 1918, 1919, Dom in Svet, 1919, 1920, Finžgar, Emil Leon-I. Tavčar, Dom in Svet, 1921, Mahnič, Dom in Svet, 1921, Aškerc, Medved, Dom in Svet, 1923), i neke literarne rasprave u Času (1919 do 1923). P. je preveo na njemački nekoliko Gregorčičevih pjesama (Adriaklänge, 1907), izvješćivao je o slovenačkoj književnosti u raznim hrvatskim, češkim i njemačkim listovima i pisao je literarne kritike za Dom in Svet.

L i t e r a t u r a: Autobiografija u Gledališkom Listu (1923/24, 1); J. Kozak, Ljubljanski Zvon, 1923; Lj. Maraković, Hrvatska Prosvjeta, 1923; Koblar, Dom in Svet, 1924; T. Debeljak, Križ na Gori (1925).

I. Grafenauer.

PREGLED, list za nauku i socijalni život. Izlazio je svakih šest nedjelja u Sarajevu 1910—1912. Vlasnik i urednik bio je Risto Radulović.

U. Dž.

PREGRADA, gradić u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, u Zagorju, podno Kune Gore (520 m), u dolini potoka Kosteljine, koja se ondje stisla u uski tjesnac, na raskršću ceste Zabok (željeznička stanica) —Krapinske Toplice—P.—Rogatec s cestom P.—Desinić. — Nad cestom u Rogatec s lijeva razvaline su grada Kostelja, koji je negda pripadao zagorskim grofovima Celjskima, pa banu Ivanu Vitovcu i njegovim sinovima, hercegu Ivanišu Korvinu, a najposlije grofovima Keglevićima. — P. je lijepo mjesto. Ima 625 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, poštu, telegraf i telefon, Sredotočnu pecaru žeste, ciglanu (u Čretu). Privrednu Banku i Štedionicu. — P. župa je vrlo stara. Spominje se već 1334, ali današnja je crkva nova (1818); to je najveća zagorska crkva s kubetom nad glavnom lađom i sa dva tornja kod ulaza, nad kojim ima izvrsno sačuvana fresko-slika. Okolina P. je vinorodna, kako pokazuje i ime župnoga mjesta Vinogore, zapadno od P.

J. M-n.

PREHISTORIJA. Prehistorijsko doba počinje sa pojavom čovjeka na zemlji, a svršava se u jednom kraju onda, kad o njem počnu govoriti pisani izvori. To doba dijeli se na nekoliko perioda: stara kamena perioda (paleolitik), nova kamena perioda (neolitik), bakrena perioda (eneolitik), brončana perioda i željezna perioda, koja se dijeli na stariju (hal-

štatsku) i mlađu željeznu periodu (latensku).

U našoj zemlji nađeni su ostaci paleolitskog čovjeka i njegove kulture dosad sigurno samo na jednom mjestu, u Krapini. Tu je zagrebački profesor Gorjanović otkrio (1895—1905) veliki broj paleolitskih rukotvorina (oko 1.000) i ljudskih kostiju (oko 500), od bar desetak ljudi. Paleolitski Krapinac pripadao je neandertalskoj rasi. On je živio već u starije paleolitsko doba, sigurno više desetina hiljada godina prije nas.

Neolitsko doba ostavilo je u našoj zemlji mnogo više traga. Neolitskih naselja i neolitskih starina ima tako reći na svakom koraku u našoj zemlji. Neolitska kultura je mnogo naprednija od paleolitske. Neolićanin zna za stočarstvo i zemljoradnju, umije praviti kuće i lončariju. U neolitsko doba su klima i životinjski svijet kao današnji. Isto tako i neolitski ljudi pripadaju današnjim rasama. Nažalost, mi ne znamo, kako su se zvala neolitska plemena naše zemlje, i kojoj su grani naroda pripadala. Najznatnija mjesta, gdje su kod nas nađene neolitske starine, su: Butmir (kod Sarajeva), Jablanica (kod Međulužja), Gradac (kod Leskovca). Spomenimo još i Donje Klakare i Novi Šeher (kod Žepča, na donjem toku Bosne), u Bosni, i Mali Drum, u Čaršiji, u Srbiji. Osim kamenog alata tu je nađeno u izobilju glinenih i mnoštvo idola od pečene ilovače. Posuđe ima često vrlo lijepe oblike i vrlo je lijepo ukrašeno geometrijskim slikama (trokut, romb, spirala i t. d.). Osobito su lijepi butmirski glineni predmeti. U tako velikom broju kao kod nas idola nije nađeno nigdje na svijetu. Oni po svoj prilici predstavljaju domaće bogove. Obično su ženskog roda i prikazani su stojeći; ali ih ima i muških i sjedećih. Mahom su primitivan, ali je poneki pravi umjetnički rad.

Bakrenoj dobi pripadaju nađena naselja u Ljubljanskom Blatu (velika zbirka tih starina je u ljubljanskom muzeju), kod Vučedola, blizu Vukovara, i kod Sarvaša, blizu Osijeka (bogata zbirka je u zagrebačkom muzeju). Iz toga vremena su i mnogobrojni depoi, nađeni u zemlji. Bakreno doba trajalo je kod nas od prilike 3000—2500 prije Kr.

Brončano doba naše zemlje poznajemo dobro. Ono počinje kod nas oko 2500 prije Kr. a traje do od prilike 1000 prije Kr. Mnogobrojna su nam naselja u našoj zemlji iz toga vremena poznata. U Ripču i Donjoj Dolini (na Savi) živjeli su ljudi u naseljima, sagrađenim na vodi (na stupovima). Iz toga doba je i naselje Žuto Brdo kod Golupca, i čitav niz drugih naselja na desnoj obali Dunava. U Debelom Brdu (kod Sarajeva) postojalo je naselje već u neolitsko doba, i tu život nije prestajao sve do rimskog doba. Nešto slično vrijedi i za Vinču (kod Ritopeka), koja je jedno od naših najvažnijih naselja iz brončanog vremena. Osim mnogobrojnih predmeta od bronze, mi poznajemo u pojedinostima i glinene predmete ove periode. Osobito je lijepa t. zv. panonska keramika, koja ima vrlo lijepe oblike i vrlo lijepu ornamentiku. Najljepše brončano posuđe iz brončane periode nađeno je u selu Vatinu (kod Vršca), i nalazi se u vršačkom muzeju. Iz ovog je doba i kličevački idol, najčuveniji i najznatniji idol nađen u našoj zemlji. Njega je za vrijeme rata nestalo iz beogradskog muzeja.

Posljednja prehistorijska perioda, željezno doba, počinje sa pojavom željeza. Tragovi te kulture nađeni su kod nas na mnogo mjesta. Na Glasincu, u Bosni, istočno od Sarajeva, nalazi se jedno ogromno groblje iz toga doba. Grobovi, kojih ima mnogo hiljada, imaju oblik mogile, brežuljka (tumuli). U tim grobovima nađen je veliki broj predmeta. Oni su često iz starijeg željeznog doba (halštatskog), ali je glasinačko groblje sigurno iz mlađeg željeznog doba (latentskog). To vrijedi i za Donju Dolinu, Ribić, Goricu i Sanski Most. Važne halštatske starine nađene su i u Dalju (osobito lijepo posuđe od ilovače). Čuven je sud nađen u Vaču u Slovenačkoj, iz vremena oko 400 prije Kr., sa bogatim likovima u reljefu (ljudi, koji se bore između sebe, ratnici na konjima, životinje).

P. su se kod nas bavili mnogi naučnjaci: u Bosni Fijala, Radimski, Vejsil, Ćurčić, Truhelka, u Srbiji J. Žujović, Miloje Vasić, u Hrvatskoj V. Hoffiler i dr. Njihovi se radovi nalaze većinom u Glasniku Zemaljskog Muzeja, Vjesniku Hrvatskog Arheo-

loškog Društva, Starinaru i Glasu Srpske Akademije.

N. Vulić.

V. Krapinski čovjek, Neolitski čovjek, Paleolitsko ljudstvo.

PREHISTORIJSKA — ARHEOLOŠKA KARTA. Mi nemamo još dobre P. K., na kojoj bi bila označena sva mjesta u našim zemljama, gdje su nađene starine iz prehistorijskog i grčko-rimskog doba. Postoji nekoliko takvih karata, ali ne postoji karta cijele naše zemlje, a karte pojedinih naših krajeva, koje postoje, ili su rđave ili su manje-više zastarjele. Takve su: Kanitz-ova karta rimskih nalazišta u Srbiji, Ballif-ova karta rimskih puteva u Bosni i Hercegovini, Bulićeva arheološka karta Solina i okoline i dr. U naše vrijeme izrađene su dobre P. K. izvjesnih krajeva naše države, ali još nisu izdane. Akademije Nauka u Beogradu i Zagrebu uzele su na sebe da izrade P. K. za cijelu našu zemlju. *N. V.*

PREISSOVÁ GABRIELA, češka književnica (23/3 1862). Upozorila je svojim novelama i pripovijetkama prva na šaroliku moravsku i ugarsku Slovačku, a drugom zbirkom pripovijedaka na Koruške Slovence (Korutanské povídky, 1896). Novele i pripovijetke iz slovenačkog milieа ističu se živom scenerijom, donijele su češkoj čitalačkoj publici nove narodne slovenske tipove, te su mnogo čitane. P. je pisala i drame, između kojih se ističu: Gazdina roba i Její pastorkyňe. Posljednja je poslužila kao libreto poznatoj operi Leoša Janačka, koja se izvodila u Zagrebu i Ljubljani. *M. P-a.*

PREJAC ĐURO, glumac, kompozitor i upravnik osječkog Narodnog Kazališta (25/11 1870, Desinić, Hrvatsko Zagorje). Već u osmoj godini zamjenjivao je svoga oca, svirajući na orguljama u crkvi. Još vrlo mlad došao je u zagrebačko kazalište kao figurant. Kao računarski činovnik u Sarajevu, bio je zborovođa hrvatskog pjevačkog društva Trebevića. Kad je Miletić osnovao dramsku školu u Zagrebu, P. se odmah upisao u nju. 1896 stupio je prvi put u Narodno Kazalište. Neko vrijeme bio je član ljubljanskog kazališta i Freudenreichova splitskog društva. Od 1899 stalni je član zagrebačkog kazališta, sa malim prekidom od dvije sezone (1919—1921), koje je proveo kao upravnik osječkoga kazališta. Dramatizirao je Šenoinu Seljačku bunu i Čuvaj se senjske ruke, a napisao je nekoliko lakrdija (Tko je mrtav?, Zajutrak, Provalnik). Komponirao je nekoliko opereta, kojima je napisao i libreto (Joco Udmanić, Kavalir apaš, Gospođica kapral). Dvadesetpetgodišnjicu proslavio je 3/3 1923 pjevačkom partijom Franka u Strauss-ovom Šišmišu. *N. A.*

PREKO, gradić u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u prekobiogradskom srezu; na otoku Ugljanu, preko od Zadra 5 km k jugozapadu; parobrodarska stanica na linijama: Šibenik—P.—Olib—Krk i Šibenik—P.—Pag—Obrovac, Sušak—P.—Metković i Sušak—P.—Kotor. Ima 2.281 stanovnika, općinsko poglavarstvo, sresku ispostavu, sresku upravu financijske kontrole, lučko odaslanstvo, sporednu carinarnicu, zemljarinsko-katastralni ured, rimokatoličku župu, 2 pučke škole, uljarsku zadrugu, tvornicu konopa, poštu. — Na zapadu od P. diže se 265 m visok brijeg Sv. Mihovil sa razvalinama stare mletačke tvrdavice. Pred lukom od P. otočić je Golovac sa samostanom (Sv. Pavao). *J. M-n.*

PREKOMURJE, krajnji sjeveroistočni dio Slovenačke. Leži preko Mure, između Mure i državne granice sa Madžarskom. Od drugih dijelova Slovenačke razlikuje se P. time, što je bilo od invazije Madžara u 9 vijeku pa do 1919 (12/5) dio Ugarske. P. je sada sjedinjeno sa mariborskom oblašću. Površina mu je 950 km². Ima 92.416 stanovnika, od toga 2.581 Nijemaca, 14.435 Madžara, 74.447 Slovenaca, 763 Srba i Hrvata. Po vjeroispovijesti u P. je 24.754 protestanta, 642 izraelita, 447 pravoslavnih i 66.414 katolika. P. je u pravnom pogledu srez Murska Sobota, a najveći su gradovi Murska Sobota i Donja Lendava.

L i t e r a t u r a: M. Slavič, Prekomurje (1921). *A. M.*

PREKORNICA, kraska visoravan u Crnoj Gori, između rijeka: Gračanice-Zete, 14 km sjeverno-sjeveroistočno od Danilov-Grada. Najviši vrhovi su: Mala Prekornica (1.923 m) i Velika Prekornica (preko 1.600 m). *P. V.*

PREKORUPLJE, predjel u Južnoj Srbiji, u istočnom kraju Metohije. Zahvaća brežuljkasto zemljište s lijeve strane Beloga Drima, između župe Podgora na sjeveru, Podrime na jugu i Drenice i Lapušnika na istoku, a prostire se uglavnom u porječju donje Gline i Miruše. P. ima oko 40 sela, u kojima su naseljeni pravoslavni Srbi, Arnauti i Arnautaši muslimani i nešto katolici. Geografske i etnografske prilike P. slične su onima u drugim krajevima Metohije. *V. R.*

PREKOVODE, središnji dio Metohije, između Beloga Drima i njegovog desnog pritoka Pećke Bistrice. U međuvođu ovih dviju rijeka, P. zahvaćaju poglavito plodnu aluvijalnu i diluvijalnu ravnicu Metohije, i najbogatiji je njen kraj. U P. ima oko 25 sela, čije stanovništvo čine pravoslavni Srbi, Arnauti i Arnautaši muslimani, sa nešto katolika. *V. R.*

PREKUP. Po starom našem, naročito običajnom, pravu, imali su rođaci, a možda i susjedi, pravo, da u prvom redu njima bude ponuđena nekretnina, što je prodaje rođak, odnosno susjed. Po toj normi trebao je svaki prodavalac da nekretninu javno prodaje, i da prije svega ponudi (latinski izraz za tu ponudu je praemonitio) svojim bližim i daljnjim rođacima, da oni kupe tu nekretninu. Tek ako se ne bi nitko našao iz toga kruga, mogao je prodati strancu. Svakako je pravo P. jedan ostatak iz vremena, kada je cio rod bio vlasnik nekretnina. Ova uredba došla je i u bizantsko pravo, gdje je regulirana novelom cara Romana Lekapena i Konstantina Porfirogenita (922). *M. K.*

V. Rodbinsko pravo prekupa.

PRELESNIK MATIJA DR., pripovjedač (7/1 1872, Dobrepolje, Dolenjska — 1/1 1905, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1884—1892), teologiju u Ljubljani (1892—1896) i u Beču (1899—1900). Postao je svećenik 1895, a promoviran je 1900. Služio je kao kaptolski vikar u Novom Mestu (1896—1899), a od 1900 kao studijski prefekt u Ljubljanskom duhovnom sjemeništu. — P. se vježbao u pjesništvu već kao gimnazist. Javno se javio najprije u Vrtcu, Pomladnim Glasovima (urednik 1896), Dom in Svetu (epska pjesma Ingov pir, 1893). Poslije je napisao, po Pavlu Đakonu Historia Langobardorum, pripovijetku u stihovima iz historije slovenačko-langobardskih borba u 8 vijeku (705): Ženitev Ferdulfa vojvode (Knez. knj., 1 sv., 1894). Poslije duže pauze, ispunjene većim dijelom naučnim radom, vratio se P. pripovijetkom Nesrečno zlato (Dom in Svet, 1902) ponovno pripovijednoj književnosti, sada u prozi. Svakako pod utjecajem Sienkiewicz-evih historijskih romana, počeo je P. pisati vrlo široko zasnovanu trilogiju iz historije Polapskih Slovena, svršio je Naš stari greh (Dom in Svet, 1903), Vsmrtni senci (Dom in Svet, 1904), a treći dio Vineta (Dom in Svet, 1905), nije mogao završiti. — Od važnosti je stil P. romana, osobito historijskih. On je, uz široku epsku koncepciju, imao uzvišen epsko-veličanstveni ton. P. je napisao i čitav niz naučnih rasprava za Katoliški Obzornik, većim dijelom historijskog ili historijsko-filozofskog sadržaja: Protireformacija na Kranjskem, Sloboda pouka (1901), Katoliški redovi pred tribunalom moderne slobodomiselnosti, Socijalni pomen redov v svetovni zgodovini, Opomini potujčene zemlje, t. j. Polabske (1902) i dr.

L i t e r a t u r a: Finžgar, Dom in Svet, 1905, 65, 120. *I. Grafenauer.*

PRELO (POSIJELO) se zove kada se seoske žene i djevojke sastanu u kući koje svoje prije ili drugarice, svaka sa svojim ručnim radom i priborom, da tu, uz razgovor i šalu, vrši svaka svoj posao. Obično se na P., kako to i samo ime kaže, prede, pri čemu se redovno natpredaju uz pripijevanje, kao: Oj, prijo, prijo! pjeva jedna, Čujem, čujem prijo! odgovara druga. Prva: Koze ti u bašći. Druga: Koliko? Prva: Jedna. Tako podvikuju po dvije. Čim koja naprede žicu, viče drugu, i s njom ovako govori. Kad jednu omota oko vretena, prede drugu žicu, dok je ne doprede. Onda opet podvikuje, samo što u zadnju odgovara: dvije, tri i t. d., dok ne naprede cijelo vreteno. *P. B.*

PRELOG, trgovište u mariborskoj oblasti; u donjem Međumurju, u ravnici (152 m) nedaleko od Drave, gdje ima skela kod sela Otoka; od

Donjega Kraljevca, željezničke stanice na pruzi Pragersko—Čakovec—Kotoriba, 5 km k jugozapadu. Ima 4.290 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, pučku školu, bolnicu i državnu stanicu za trahom, seljačku Gospodarsku i Kreditnu Zadrugu, tri štedionice, poštu i telegraf. *J. M-n.*

PRELOG MATIJA DR., pisac, novinar (27/9 1813, Hrastje, kod Kapele, Mursko Polje — 27/1 1872, Maribor). Učio je osnovnu školu u Kapeli, Cmureku i Gradcu. Svršio je gimnaziju u Varaždinu (1827—1833), dvije godine filozofije u Grazu, medicinu u Beču (1835—1840). Živio je kao liječnik u Beču (1840—1842), u Ljutomeru (1842—1848), Veržeju (1848—1849) i Mariboru. Od 1867 bio je zemaljski poslanik za ljutomerski okrug. — Počeo je da se interesira za narodni život i poeziju 1848. Bio je 1861 jedan od osnivača mariborske čitaonice; tada je priredio po Hufelaldu higijensku knjigu Makrobiotika (1864) i vesele igre: Črni Peter (1866) i Zakonska sol (1867). 1867 osnovao je političko-ekonomski list Slovenski Gospodar, i uređivao ga je do 1871. Sam je, sa još nekolicinom, pisao prije svega ekonomske članke, a imao je odlične saradnike i za druge grane narodnog života, Trstenjaka za historiju i šaljive crtice, F. Kočevera, Majcigera, Šumana za književnost, B. Raiča za nacionalne, J. Bošnjaka za političke članke i dr. P. se borio također u mjestu, kod suda i kod upravnih vlasti, za prava slovenačkog jezika. P. je bio jedan od pokretača snažnog nacionalnog pokreta 1868 u narodnim taborima, na velikim političkim zborovima. Bio je pristalica konzervativne (katoličke) stranke, ali za lojalno surađivanje sa novom narodnom strankom (Slovenskoga Naroda).

L i t e r a t u r a: K. Verstovšek, Dom in Svet, 1907. *I. Grafenauer.*

PRELOG MILAN DR., historik, profesor univerziteta (8/2 1879, Zagreb). Osnovnu školu, gimnaziju i sveučilište (historiju i geografiju) pohađao je u Zagrebu, a dovršio je univerzitetske nauke u Pragu. 1901 promoviran je u Pragu za doktora filozofije. Kvalifikacije za profesora srednjih škola dobio je na zagrebačkom sveučilištu. Poslije svršenih studija služio je na gimnazijama u Petrinji, Banjoj Luci i Sarajevu (15 godina). 1915 bio je direktor ženske realne gimnazije u Osijeku. 1920—1924 bio je na arhivalnim studijama u Pragu. 1922 bio je direktor trgovačke akademije u Zagrebu. Iste godine postao je redoviti profesor na filozofskom fakultetu zagrebačkog sveučilišta za opću historiju novog vijeka. 1926 penzioniran je, a 1927 izabran je za redovnog profesora na filozofskom fakultetu u Skoplju za opću historiju srednjega vijeka.

P. naučni radovi ističu se solidnim ispitivanjem izvora i historijskim sintetiziranjem u pravcu genetičkom. P. najvažniji radovi su: Boje Chorvatů s Benetčany za národní dynastie (1900), Studije iz bosanske povijesti (1908), Slavenska renesansa (1780 do 1848) (1924), Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva, Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade (1453—1878), Strossmayerova čitanka (1924), Historijski portreti i članci (1926). Iz područja historije novog vijeka, opće i historijske kritike napisao je P. velik broj članaka u Savremeniku, Jugoslovenskoj Njivi, Srpskom Književnom Glasniku i t. d., a radio je i u žurnalistici. *V. Novak.*

PRELOŠKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1904. Centrala Prelog. Kapital je 150.000. Rezerve 47.000, ulozi 386.465, mjenice 637.118 Din. Predsjednik je Dr. Eugen Singer, direktor Makso Ebenspanger. *N. S.*

PRELOVEC ZORKO, muzičar (11/2 1887, Idrija). Učio je 4 razreda gimnazije u Kranju i višu realku u Idriji. Muziku je učio kod I. Hladnika u Glazbenoj Matici u Ljubljani (učitelj Hubad) i u Pragu. U Ljubljani je bio zborovođa trgovačkog društva Merkur, a od 1910 je dirigent pjevačkog društva Ljubljanski Zvon, u kome goji modernu muzičku literaturu, i sa kojim je davao dosad 37 koncerata. P. je organizirao u Zvezi slovenskih pevskih zborov 36 zborova. Komponirao je više zborova i solo-pjesama sa pratnjom klavira. *J. M.*

PREMK JOSIP, pisac (13/2 1889 — 3/7 1913, Ljubljana). Svršio je u Ljubljani dva razreda gimnazije (1900—1902), pa se posvetio pisanju.

Nepotpuno svoje obrazovanje pokušao je popuniti putovanjima i čitanjem. P. je bio izvanredno plodan pisac. Od 1905, kad se pojavio u Slovenskom Narodu, napisao je više od 100 crtica, crta, novela i novelica, i uz to čitav niz pisama u raznim listovima. P. je bio talentiran, ali neizrađen pisac. Među njegove najbolje radove ubrajaju se novele: Krona v višavi (Ljubljanski Zvon, 1912) i Letoviščarji (Ljubljanski Zvon, 1913).

L i t e r a t u r a: Ilešić, Slovan, 1913, 287; Šlebinger, Ljubljanski Zvon, 1913, 448. *I. G.*

PREMONSTRATCI sačinjavaju red, osnovan 1120 od Sv. Norberta, dvorskog kapelana njemačkoga cara Henrika V., koji je kasnije bio magdeburški nadbiskup (— 1134). Članovi su reda osobe i muškoga i ženskoga spola. Odijelo im je bijele boje, pa im se stoga red naziva i »bijelim redom«. Nazivaju se P. po kolijevci, što se zove Pratum Praemonstratum. Zovu se i norbertovci, po osnivaču. U nas su norbertovke već u prvoj polovini 13 vijeka imale svoju opatiju u Ivaniću. Osim toga, bilo ih je u Opatincu, Remetincu, Čazmi i t. d. Bavile su se odgajanjem ženske mladeži.

L i t e r a t u r a: Dr. Weiss, Historia ecclesiastica (II., 1910); Cuvaj, Građa za povijest školstva, I., 1910. *J. J.*

PREMOVIĆ DIMITRIJE, profesor i nacionalni radnik (21/10 1882, Bogetić, općina preševačka, srez nikšićki, Crna Gora). 1889 otac P. preselio se u Srbiju, i nastanio se u selu Retkoceru, srez jablanički, okrug toplički. P. je učio osnovnu školu u Leskovcu i Požarevcu, a gimnaziju je svršio u Beogradu 1901. Studirao je matematiku na beogradskom univerzitetu, a 1907 postavljen je za suplenta gimnazije u Valjevu. Služio je zatim u gimnaziji u Nišu, a od 1913 je profesor treće beogradske gimnazije (izuzimajući izvjesno vrijeme 1921 i 1925, kada je bio direktor gimnazije u Aranđelovcu). — P. je kao student pripadao nacionalnoj omladini, i sa Lj. Jezdićem i Dragišom Vasićem organizirao je taj pokret u Srbiji. 1905 P. je stupio u četu vojvode Đorđa Skopljanca i sudjelovao je u borbi sa Turcima 29/7 na Guglinu. Sudjelovao je u balkanskim ratovima 1912 do 1913 i u Svjetskom Ratu. Prilikom povlačenja kroz Crnu Goru P. je teško obolio, te je upućen na oporavak u svoje rodno selo Bogetić. Tako nije uspio da izađe iz Crne Gore, kada je naišla austro-ugarska vojska. — Do oslobođenja P. je proveo čas u selu, čas u tamnici, čas u šumi. Prilikom povlačenja neprijateljskih trupa iz Crne Gore kada je stigao njegov stari vojvoda i drug iz četovanja po Makedoniji, vojvoda Kosta Pećanac, P. mu se našao kao pouzdan informator o prilikama i odnosima u Crnoj Gori. P. je iskoristio veliki ugled i autoritet vojvode Pećanca da se jedan veliki dio četnika, zavedenih od pristalica kralja Nikole, predobije za narodno ujedinjenje, i da se, u tom kritičnom trenutku, suzbije svaka akcija protiv ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom. *M. Milenović.*

PREMRL STANKO, kompozitor, dirigent stolnog crkvenog zbora u Ljubljani (28/9 1880, Šent Vid, kod Vipave). Učio je gimnaziju i bogosloviju u Ljubljani, muziku u gimnaziji i u Glazbenoj Matici. 1904—1908 učio je konzervatorij u Beču, i postao je 1919 dirigent stolnog zbora, a 1910 direktor orguljaške škole u Ljubljani. P. je i urednik Cerkvenog Glazbenika, referent je za muziku u listu Dom in Svet i inspektor organista. Komponirao je crkvene stvari (mise, orguljaške kompozicije i t. d.) i svjetovne pjesme (muški i mješoviti zborovi, solo pjesme sa klavirom, klavirske kompozicije, kantata Solična pesem Sv. Frančiška). *J. M.*

PREMUDA, otok na pučini Jadranskog mora, jugozapadno od otoka Silbe, sjeverozapadno od Ista i Škarde, oko 50 km sjeverozapadno od Zadra. Leži između 44° 18·2′ do 44° 21·6′ sjev. šir. i 14° 34·3′ do 14° 40·5′ ist. Gr. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku i vrlo je izduženog oblika. Otok je dugačak 9 km, širok do 1·7 km, a zauzima površinu od 9·2 km. U geološkom sastavu P. ima najviše udjela kretacejski vapnenac, radi čega je kamenita i većim dijelom lišena vegetacije, naročito na sjeverozapadu. Sredinom P. provlači se greben sa najvećom visinom od 90 m. Obala je dosta slabo razuđena. Na jugozapadnoj strani su pristanište P. i Široki Zaliv. P. sačinjava zajedničku općinu sa Silbom, i ima oko 380 stano-

vnika, koji žive od ratarstva, stočarstva i ribarstva. *P. V.*

PRENJ, velika visoravan u Hercegovini, između zavoja Neretve, od Glavatičeva, preko Konjica i Jablanice, do Potoka, na istoku, sjeveru i zapadu, a Velike Drage, Gladnog Polja i visoravni Bahtijevice Planine na jugu. P. leži sjeverozapadno od Nevesinjskog Polja i planine Lisca, a sjevero-sjeveroistočno od Mostara. Ta prostrana planinska masa sagrađena je u donjim dijelovima od verfenskih škriljevaca, a na njima leže oko 1.600 m debeli slojevi mezozojskih vapnenaca, dolomitskih i laporovih vapnenaca od crnkaste do bijele boje. Na sjeveroistočnoj strani ograničen je rasjedom pravca sjeverozapad-jugoistok, kojim je predisponirana i dolina Neretve od Glavičevice do Lisičića. P. je srednje visine oko 1.600 m, i s njega se diže glavni greben dinarskog pravca, od sjeverozapada prema jugoistoku. Prema dolini Neretve strane se spuštaju vrlo strmo, gdjegdje odsjecima 700—800 m visokim, s izuzetkom jugoistočnog obronka, gdje je nagib, prema Bahtijevici i polju Gornje Zimlje, prilično blag.

Nizom uvala: Tisovice (sjeveroistočno od Lupoglava)—Vlasnog Dola (istočno od Lupoglava)—Crnoga Polja (južno od Poslušnika), koje se pružaju od sjeverozapada na jugoistok, P. je podijeljen na niži, sjeveroistočni dio i viši, jugozapadni. Prvi je dvjema dolinama, Boračkom Dragom i Rakovim Lazom, odnosno dolinom Bijeloga Potoka, odijeljen u zaravni Jelovice ili Crne Gore, na jugu, Osopca u sredini, i u dugački kršni greben Veliku Kapu, na sjeveru. Jelovica je nagnuta prema sjeveru, a obronci su joj u istom pravcu sve strmiji. Najviši visovi na njoj su: Obrlin 1.827 m, Točila 1.662 m, Jelovica 1.595 m. Zaravan Osopca nagnuta je prema istoku, a njeni krajnji dijelovi prema Bijeloj imaju stupaste vrhove, koji uokviruju Rakov Laz. Na toj se zaravni ističu kameniti, kršni Osobac 2.026 m, Poslušnik ili Vranovina 1.744 m, kota 1.897 m, Borašnica 1.887 m. Osobac se preko vrhova Taraša (1.729 m) i Velike Motike (1.820 m) veže sa grebenom Velike Kape (2.004 m), koji se visokim odsjecima spušta prema sjeveru, a znatno nižima prema jugu, odnosno Tisovici.

Glavni greben P. pruža se od sjeverozapada na jugoistok, a najviši visovi su u sredini. Njega tvore poglavito dolomiti vrlo oštrih oblika, koji se često kombiniraju u vrlo lijepe grupe i daju P. izgled najljepše planine u Bosni i Hercegovini. Najistaknutiji vrhovi na grebenu su Herać 2.019 m, Lupoglav 2.102 m i Vjetrena Brda 2.055 m. Za greben Vjetrenih Brda veže se krajnji sjeveroistočni greben pravoga P., na kome su Crnoglav 1.893 m, Veliko Brdo 1.827 m, Cvitinje 1.992 m i P. 1.916 m, a od kote 2.055 m odvaja se prema sjeveroistoku bočna kosa, na kojoj su najviši visovi P.: Zelena Glava 2.123 m i Ortiš 2.097 m. Od Cvitinja i Velikog Brda odvaja se k sjeveru poduža kosa, između Udbara i Crne Rijeke, koja se sve više proširuje u visoravan, nagnutu prema dolini Neretve.

Na zapadu od P. je prostrana i nešto niža zaravan Glogovo, koja se spustila duž rasjeda, gotovo meridijanskog pravca. Sa visoravni P. je Glogovo vezano 200 do 300 m širokim grebenom Barice (1.652 m), po kome su mnogobrojne vrtače. To je ogromna ploča između Bijela Potoka—Glogošničkog Potoka-Neretve, nagnuta od sjeveroistoka prema jugozapadu. Najopćenitiji oblici reljefa su vrtače i nepravilna, zatvorena ulegnuća. Obronci Glogova veoma su strmi, mjestimice okomiti, a okolne doline vrlo su znatne dubine.

Za vrijeme ledenog doba bilo je po najvišim dijelovima P. ledenjaka, koji su se spuštali duboko u doline. Njih je bilo u Vjetrenim Brdima, na Lupoglavu, Kantaru, Velikom Brdu i na Ortišu, koji se odlikovao velikom dužinom, i koji je u Tisovici staložio mnoge morenske bedeme. Ovom je ledenjaku priticao sporedni, mali cirkuski ledenjak ispod Kantara. Sada ima po cirkovima samo stalnih snježanika, kao i po vrtačama i drugim zaklonjenijim položajima, ali oni nigdje nemaju velike dimenzije. Najveći pri kraju jula imaju površinu oko 10.000 m^2.

Površina P. je naga i krševita. Šuma je vrlo malo, a najčešće drvo je klek. U Glogovu prevladuju komadi bukove gore, izmiješane ovdje-ondje četinarima, poglavito jelom i smrekom. Niže su partije, kao Boračka

Draga, pod bukovom šumom, a uz to se javljaju javor, lijeske, brekinje dok su pod vrhovima izmiješani jela i bor. Međutim su sjeverne zaravni P., sa izuzetkom dijelova iznad šumske granice, vrlo gusto pošumljeni, sve do doline Neretve. Ulegnuća su mjestimice zasijana ječmom i krompirom. Osim toga, po uvalama gdjegdje i po grebenima, ima trave. Najbolje su ispaše po Tisovici, po njenom morenskom zemljištu. Zbog toga je tu najviše humljačkih stanova, a uz njih najviše stoke. — Izvora je na P. malo, a i gdje ih ima rijetki su, ali su tim mnogobrojniji i jači u dolini Neretve, na podnožju planine. Po gorama je mnogo divljači, vukova, medvjeda i divokoza. — Zapadnim i sjevernim podnožjem P. prolazi drum i željeznička pruga Sarajevo—Konjic—Mostar—Metković, Dubrovnik i Zelenika, a preko planine vodi nekoliko kolnih i pješačkih puteva.

Literatura: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 5, 1899, 40—58); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr., Abh., IX., 3, 1910, 91—98). *P. Vujević.*

PREOBRAŽENJE. Manastiri i crkve: 1. Pirg manastira Hilandara, koji je podigao kralj Uroš I. U njemu je Domentijan pisao život Sv. Simeona. — 2. Crkva u predjelu Vranja, više Hotuna, nedaleko od sela Rataja na Moravi. Postojala je još 1348—1353, kada ju je Dušan priložio svome manastiru Sv. Arhanđela, kod Prizrena. — 3. Crkva u selu Budisavcima, u predjelu Peći. Ne zna se, kad je podignuta, no nesumnjivo je iz srednjega vijeka. 1563 ju je obnovio patrijarh Makarije. Patrijarh Arsenije podigao je tu 1682 ćeliju i kuhinju i zid oko crkve. Crkva i danas postoji i smatra se kao metoh patrijaršije pećke. U crkvi se nalazi na jednom zidu lik patrijarha Makarija. — 4. Manastir ispod Kablara, sa vrlo skromnom crkvom, nesumnjivo iz 14 do 15 vijeka. Spominje se u 16 i 17 vijeku. Izgleda, da je početkom 18 vijeka bio opustio. 1811 crkva je obnovljena. 1911 crkva je, blagoslovom episkopa žičkog Save, dinamitom sravnjena sa zemljom, da bi tuda prošla željeznička pruga. — 5. Crkva u selu Slavkovici (oblast Valjeva). Ne zna se, kad je sazidana. Izgorjela je 1787. — 6. Manastir Dobrinja u selu Krivaji, na rijeci Dobravi (valjevska oblast). Sazidan je oko 1789.

V. Zrze, Pridvorica.

V. Petković.

PREODNICA. 1. Družina Srba đaka u Budimpešti. Osnovana je septembra 1861, najviše zauzimanjem Koste Ruvarca i Gige Geršića. Zadatak P. je bio: Književno obrazovanje uopće, a naročito upoznavanje srpske književnosti i vježbanje u srpskom jeziku. Međutim, P. je odmah od početka raširila svoj rad i izvan programa, jer su poduzetniji mlađi ljudi donosili svoje originalne sastave. Na sjednicama su čitani originalni, prevedeni ili prerađeni naučni i beletristični sastavi, i razna djela iz srpske i stranih književnosti sa razlaganjem i tumačenjem. Sve je to pratila kritika, i pismena i usmena. Od 1862 pojedini bolji radovi, primljeni u družini, štampani su po ondašnjim književnim listovima, sa naznakom, da su iz P. Najistaknutiji članovi u prvo vrijeme bili su: Kosta Ruvarac, Giga Geršić, Jovan Grujić, Laza Kostić, V. Đorđević, a kasnije: Jovan Jovanović, Milan Andrić, Stevan V. Popović, Ilija Vučetić, Miša Dimitrijević. Najviše je bilo rada na lirici i kritici, manje na drami, a najmanje na pripovijetki. Osim toga, P. je pratila sve važnije događaje u društvenom i nacionalnom životu Srba. 1863 P. je izdala i svoj almanah, Preodnicu, ispunjen radovima članova družine. 1864 P. je naročito svoj rad posvetila traženju veza sa ostalim omladinskim društvima. Postala je dopisni član raznih društava, a iz ostalih društava birala je po jednog dopisnog člana, koji bi je obavješćivao o radu svoje družine. 1886, i pored velikih raspri, koje su vladale u njoj, P. je oduševljeno prihvatila prijedlog Zore, đačke družine u Beču, i sudjelovala je u organiziranju Ujedinjene Srpske Omladine. Od tada se rad u P. kretao u pravcu odluka Ujedinjene Omladine, i u njenom književnom radu osjećao se utjecaj omladinskih skupština. Njeni članovi držali su sijela i besjede, davali su priloge, u kojima su razmatrali razne strane srpskog narodnog života, stupali su u vezu sa raznim slovenskim udruženjima. Od 1871 P. je slabije

djelovala, a marta 1876 ju je ukinula madžarska vlada.

B. Miljković.

2. Godišnji almanah. Izdala ga je srpska omladina u Budimu 1863.

3. Književni list. Izlazio je tri puta mjesečno u Beogradu 1873—1874, pod uredništvom Petra Perinovića.

4. List za umjetnost, zabavu i pouku. Izlazio je dvaput mjesečno u Beogradu 1884 pod uredništvom Dragutina Ilića. Obnovljen je 1891, kada su mu urednici bili: Branislav Nušić i Dragutin Ilić.

U. Dž.

PREPELUH ALBIN, publicist i političar (22/2 1880, Ljubljana). Najprije se na obrtnoj školi u Ljubljani izvježbao u rezbarstvu, poslije je (1904—1918) bio administrativni činovnik kod raznih sudova u Kranjskoj. U vezi sa prvim pokretačima socijalističkog pokreta u Slovenačkoj, osnovao je P. Naše Zapiske (1902 do 1922), Demokraciju (1918—1919), Nove Zapiske (1922) i izdao je većinom pod pseudonimom Abditus, razne spise: Občina in socijalizem (1903), Reformacija in socijalni boji slovenskih kmetov (1908), Socijalni problemi (1912), Problemi malega naroda (1918), Naša gospodarska in socijalna vprašanja (1920), Idejni predhodniki današnjega socijalizma in komunizma (1925). 1919 bio je delegat na Prvoj Međunarodnoj Konferenciji Rada u Washington-u i povjerenik za socijalno osiguranje u prvoj deželnoj vladi za Slovenačku. 1920 je sudjelovao na socijalističkom kongresu u Bologni, i bio je, do 1920, član šireg egzekutivnog odbora druge internacionale. 1921 istupio je, zbog primitka ustava, iz socijalističke stranke, i osnovao je autonomističku stranku sa glasilom Autonomist, koji je u oktobru 1924 postao, kao Slovenski Republikanec, organ republikanske stranke. Kad je ova stranka 1925 stavljena pod Obznanu, njeni su članovi, na osnovu programa, koji je izradio P., stupili u slovensku kmetsku stranku, u kojoj je P. prvi potpredsjednik.

J. Glonar.

PREPIT zove se ženidbeni obredni običaj kada, poslije obavljenog pomirenja zbog odbjegle ili otete djevojke, idu njih dvojica, momak i djevojka, sa svojima popu, da se ispitaju. Na P. obično ide bećar, djevojka, bećarov otac i još jedna žena ili djevojka iz momkove kuće. Ako su se prijatelji izmirili, onda ide neko i iz djevojačke kuće, ili samo poruče popu, da slobodno ispita mladence. Kada je djevojka redovito prošena, onda pođe djevojka sa nekom ženom iz svoje kuće, i ako prije stigne popovoj kući, čeka da i momak dođe. Momak obično dođe s ocem ili sa nekom ženom. Pop ih ispita, imaju li volju da pođu jedno za drugo, i poslije P. djevojka daruje popa, ostale poljubi u ruku, i onda svako ide svojoj kući.

P. B.

PREPOLAC, sedlo i važan prolaz između Laba i Toplice, na međi Sjeverne i Južne Srbije. P. je široko i duboko sedlo u jugoistočnim ograncima Kopaonika, na sniženom razvođu između Laba i Toplice. Visoko je 873 m nad morem. Kroz P. vodi drum Priština—Kuršumlija, koji najkraćim i najzgodnijim putem spaja Kosovo Polje sa Kruševcem, Prokupljem i Nišem. P. je jedna od glavnih metanastazičkih vratnica na međi Sjeverne i Južne Srbije. Kroz P. su prošle migracione struje starog srpskog kosovskog i metohijskog stanovništva, koje se selilo na sjever, praćeno i arnautskom strujom naseljivanja Toplice; zatim je kroz P. prošla i inverzna arnautska migraciona struja iz Toplice (1878). Danas je P. glavni prolaz inverzne struje starog kosovsko-metohijskog stanovništva, koje se vraća u prije napuštene krajeve i kolonizacijom obnavlja ove, nekada najkulturnije srpske krajeve.

V. R.

PREPOROD, dnevni politički list. Izlazio je u Beogradu 1922—1923. Direktori su bili Pavle Jurišić i Petar Ivanković, a vlasnik Milan Radisavljević.

U. Dž.

PRERADOVIĆ PETAR (19/3 1818, Grabrovnica — 18/8 1872, Farafeld, Donja Austrija). Učio je osnovnu školu u Grubišnom Polju i Đurđevcu, vojnički zavod u Bjelovaru, a vojničku akademiju u Wiener Neustadt-u (1830—1838). Služio je kao oficir u Milanu, Zadru, Pešti, zatim po raznim mjestima u Italiji, u Zagrebu, Cremoni, Veroni, Kovinu, Temišvaru, Beču i Aradu. Postao je na kraju službe general. Sahranjen je 21/8 1872 u Beču, a 13/7 1879 prenesene su mu kosti u Zagreb.

P. je po rodu bio pravoslavne vjere, no kao pitomac vojne akademije morao je preći u katoličku. Osmogodišnji boravak u vojnoj akademiji, daleko od roditeljske kuće, otupio je kod njega donekle nacionalni osjećaj. Jače razumijevanje za naše nacionalne aspiracije dobio je P. tek kao oficir u Italiji, u Milanu (1840), pod utjecajem I. Kukuljevića, koji mu je bio drug u službi. Kad je iz Italije premješten u Dalmaciju, sastao se u Mlecima sa nekim oficirima, oduševljenima za ilirizam, i tim je povodom nastala njegova prva pjesma na materinskom jeziku (Poslanica Spiri Dimitroviću). U Zadru, gdje je počeo da se razvija nacionalni pokret, P. se sasvim nacionalizirao i stao je pisati samo narodnim jezikom. Drugovanje s ilircima, uspjeh zbirke Prvijenaca, boravak u Zagrebu, učinili su P. ne samo nacionalno potpuno svijesnim, nego i jednim od najboljih pjesničkih reprezentanata naših nacionalnih snova i razočaranja četrdesetih i pedesetih godina prošloga vijeka.

Književno je P. počeo raditi u vojničkoj akademiji u Wiener Neustadt-u, pišući njemačke pjesme. Prijelaz pjevanju na narodnom jeziku počeo je kod P. u Italiji, pod utjecajem drugovanja sa I. Kukuljevićem (preveo je na njemački prvo pjevanje Osmana, a u originalnim je njemačkim pjesmama obrađivao naše nacionalne motive: Das Uskokenmädchen). Prvi je pokušaj pjevanja na narodnom jeziku spomenuta poslanica Spiri Dimitroviću. Prva mu je štampana pjesma Zora puca bit će dana, koju je napisao u Zadru (1844) za prvi broj časopisa Zora Dalmatinska. Od tada je P. pjevao samo narodnim jezikom. Već 1846 izdao je zbirku: Prvijenci. Drugu zbirku (Nove pjesme) izdao je 1851. Oko 1849 do 1852 pisao je dramu: Kraljević Marko, čiji je jedan odlomak štampao 1852 u Nevenu. Osim toga, napisao je libreto Vladimir i Kosara (1850), početak epa Lopudska sirotica (1853), ep Prvi ljudi i početak epa Pustinjak. Poslije 1851 on se sve rjeđe javljao pjesmama.

P. je naš najbolji pjesnik ilirizma, i više decenija jedan od najboljih pjesnika na našem jeziku uopće. U naš narodni život ušao je, kad se on i u Hrvatskoj već prilično bio razbudio, i zato u njegovim patriotskim pjesmama, za razliku od većine stihotvoraca ilirizma, nema prazne retoričnosti onoga doba, nego vlada preosjećana i diskretna domoljubna nota. Živeći najvećim dijelom daleko od trzavica, među kojima su živjeli vođe iliraca, P. je mogao da uvijek sačuva pred očima šire ciljeve narodnog života, ostajući uvijek glasnikom ljubavi i jedinstva među Srbima i Hrvatima, pjesnikom Slovenstva i Čovječnosti. P. je gotovo jedini od pjesnika ilirizma, čija je poezija proniknuta dubljom filozofskom notom, i koji se, osim ljubavi i patriotizma, udubljuje i u druge životne probleme.

Za vrijeme apsolutizma u Austriji P. je pjevao tmurne i očajničke pjesme, a poslije vraćenog ustava, kad se slobodno mogla širiti narodna riječ, on opet postaje glasnikom nacionalnih tendencija. U odori austrijskog oficira, P. je mogao da ostane glasnik slobodoumnih i unitarističkih nastojanja našeg naroda, i ako katkada vrlo prigušeno. — U cjelini P. ostavlja ipak utisak pisca, koji je bio jači u svojoj jezgri, nego što je to izraženo u njegovim stihovima. Često puta P. izgleda samo školskim pjesnikom, koji je metao u stihove poučne teme. Socijalni njegov položaj nije mu dao, da otvoreno iskaže sve ono, što je osjećao, a siromaštvo mu nije dopuštalo, da napusti zvanje. Zato se raspinjao između neprijatnog zvanja i težnje, da kaže bar nešto od onoga, što je osjećao. Odatle njegova sklonost misticizmu i pristajanje uz spiritizam. Najtrajnije su stoga one P. pjesme, u kojima je nevezano mogao izreći svoja osjećanja (Miruj, miruj, srce moje, Mrtva ljubav, Majci, Smrti, Bogu). Drugi momenat, koji je važan za prosuđivanje P. poezije, je činjenica, da je on bio već razvijen njemački pjesnik u doba, kad se nacionalno preporodio. Ostavio je jezik s izgrađenom dikcijom, da započne pjevati na nerazvijenom jeziku, koji još nije imao ni određenih principa za metriku. Prema izgrađenosti njemačkih stihova, P. prve hrvatske pjesme prave katkada utisak tepanja. Interesantno je, da se P. i kasnije jednom u životu, za privatnu upotrebu, poslužio njemačkim jezikom, i napisao nekoliko izvanredno lijepih lirskih pjesama (Lina-Lieder).

P. cjelokupna djela izašla su prvi put 1873 (Trnski-Marković), a kritično izdanje (Br. Vodnik) 1918 u 2 knjige. Izbor pjesama izdala je Matica Hrvatska 1890 i 1918, u redakciji M. Šrepela i Br. Vodnika. Antologiju je izdala Narodna Knjižnica 1918.

Literatura: B. Vodnik, Petar Preradović (1903); M. Šrepel, O životu i radu Petra Preradovića (Preradovićeve Izabrane pjesme, 1890).

A. Barac.

PRERADOVIĆ ZORA, slikarica (13/12 1867, Arad — 1927, Zagreb). Kći je pjesnika Petra Preradovića. Učila je slikarsku školu u bečkom obrtnom muzeju. Kasnije su joj bili učitelji profesor Rybař i Marija Egner. Izlagala je u Beču, Salzburgu i Zagrebu (prvi put 1896, u izložbi Hrvatskog Sokola). Priređivala je mnoge kolektivne izložbe svojih slika. *A. Sch.*

PRESBIRO MINISTARSTVA INOSTRANIH DJELA. Događaji 1876 do 1878 nalagali su tadašnjoj vladi kneževine Srbije, da pokloni najozbiljniju pažnju ustanovljenju izvještajne službe u zemlji i na strani. Zemun je u to doba bio prepun stranih, naročito bečkih i peštanskih novinara, koji su slali u strani svijet najnevjerojatnije vijesti o Beogradu i o Srbiji, a preko svojih listova širili i ubacivali u Srbiju najgrublje neistine o događajima i stvarima, koje su interesirale Srbiju (tako na pr. vijest o teškom porazu ruske vojske kod Rušćuka u Bugarskoj, o pogibiji crnogorske vojske, pri kojoj je teško ranjen i sam knez Nikola). Zbog toga je u uredništvu beogradskog lista Istok ustanovljen Telegrafski Biro (Odbor za telegrame), koji je počeo objavljivati, u Beogradu i u cijeloj zemlji, izveštaje, što ih je vlada dobivala iz Bukurešta od svoga predstavnika iz glavnog ruskog stana. U Beogradu su ti izvještaji objavljivani više puta svakodnevno. U unutrašnjosti su osnovana naročita društva, koja su, također više puta dnevno, dobivala i objavljivala telegrame i izveštaje beogradskog Telegrafskog Biroa. Telegrami toga biroa prodavani su za 10 para dinarskih. Laži bečkih i peštanskih listova bile su na taj način suzbijene, nije se više vjerovalo vijestima, koje su, preko Beča i Pešte, stizale.

Akcija za suzbijanje laži i neistina u Srbiji bila je povjerena ministarstvu inostranih djela. Načelnik toga ministarstva, književnik i publicist Matija Ban, i njegov pomoćnik, sekretar za stranu korespondenciju, Švajcarac Betan, imali su da daju obavještenja o Srbiji. Ali je uspjeh ovoga rada bio slab, jer ministarstvo inostranih djela nije imalo drugih veza, osim bečkog Korrespondenzbureau-a, koji je sve svoje nevjerne i tendenciozne izvještaje davao uz napomenu »iz srpskog službenog izvora«. Pošto se nije uspjelo nagnati Beč, da daje točnije informacije o Srbiji, doveden je u Beograd iz Beča austrijski novinar Dr. Rosen, da iz Beograda šalje izvještaje. Ali se ni time nije uspjelo. U zapadnoj evropskoj štampi počele su se pojavljivati vijesti o komuncima u Srbiji (to je bilo u doba stvaranja radikalne stranke). S obzirom na prilike, u kojima se tada Srbija nalazila, morala se sama Narodna Skupština pozabaviti demantiranjem tih vijesti. Narodna Skupština dala je jednu deklaraciju o nepokolebljivoj odanosti narodnoj dinastiji i jednokrvnoj braći Rusima, kao i pravoslavnoj crkvi. Priče o komuncima u Srbiji suzbijene su, a između beogradskih, ruskih, vojvođanskih i dalmatinskih listova stvarala se sve jača veza, koja je najzad dovela do izmjene izvještaja.

Pad liberalne Ristićeve vlade i dolazak Piroćanac-Garašaninove (19/10 1880) donio je popuštanje stege štampi i ustanovu P. ministarstva inostranih djela. U P. su ušli mladi inteligentni Srbi, koji su se posvetili novinarstvu kao profesiji. Za šefa P. došao je Todor Stefanović-Vilovski, ali stvarni direktor bio je Mita Rakić, sekretar, a ubrzo zatim načelnik političkog odjeljenja ministarstva inostranih djela. Na prvom mjestu pojačane su veze sa ruskom štampom, zatim sa srpskim listovima u Vojvodini, Dalmaciji i Crnoj Gori. Izvještaji iz Beograda počeli su se javljati u slovenskoj štampi od Petrograda do Cetinja. Ipak se P. još decenijima morao boriti, kako sa bečkim Korrespondenzbureau-om, koji je uvijek našao načina da mu pošalje po koga Dr. Rosena, Breznica-Sidačova ili Šandora Petrovića, koji su vodili pravu trgovinu na račun interesa i ugleda Srbije. Šandor Petrović, vješti no-

vinar ali beskrupulozni renegat, pobjegao je iz Beograda u Zemun 29/5 1903. Poslije njegovog bijega postavljen je za šefa P. Ž. Balugdžić, koji je poveo P. putem, koji je značio istinsku izvještajnu službu zemlji i narodu. Dr. M. Milovanović, kao ministar inostranih djela uočio je i ocijenio svu važnost P. Smrt je prekinula njegov rad na reorganizaciji P., ali se ipak uspjelo, da se P. emancipira od bečkog Korrespondenzbureau-a. Postignut je sporazum o stalnoj i neposrednoj telegrafskoj službi sa Havasovom Agencijom u Parizu, a došlo je do veza i sa Reuterovom Agencijom u Londonu i sa Agencijom Stefani u Rimu.

Kada je počeo Svjetski Rat, P. je sa vladom otišao u Niš, i počeo je vršiti međunarodnu telegrafsku službu preko Kladova i Bukurešta. U Beogradu su ostala samo dva činovnika, koji su primali izvještaje iz Niša za uredništva listova u Beogradu. Kada se polovinom oktobra 1915, vlada evakuirala iz Niša u Kraljevo, i P. je otišao s njom. U Kraljevu je P. izdao samo nekoliko telegrafskih biltena, posljednji od njih 16/10 1915, pa je onda raspušten.

Poslije oslobođenja P. je, nastojanjem tadašnjeg sekretara Lj. Nešića, obnovio svoj rad, polovinom oktobra 1918. Uredbom ministarskog savjeta o organizaciji ministarstva inostranih djela i diplomatskih zastupništva, donijetom u maju 1919, P. je određen u nadležnost ministarstva inostranih djela, a uredbom od 30/10 1920 prešao je u nadležnost predsjednika ministarskog savjeta. Čl. 3 te uredbe glasio je: »Naročitim pravilnikom uredit će se, kako organizacija samog P. tako i položaj njegovog osoblja«. Ali se to još nije izvršilo.

Budžetom za 1922/23 P. je vraćen u nadležnost ministarstva inostranih djela, ali je položaj činovnika P. ostao i dalje nereguliran. Tek poslije mnogih koraka i intervencija, i kod predsjednika vlade i kod ministra spoljnih poslova, najzad se uspjelo, da ministarski savjet donese odluku, kojom su činovnici P. razvrstani u drugu kategoriju državnih činovnika, a P. je dobio novo ime: Odjeljenje za štampu ministarstva inostranih djela. Polovinom jula 1924 osnovana je poluslužbena novinarska agencija Avala. Njen prvi direktor bio je Mouset. Kada je on, početkom 1927, napustio našu zemlju, Avala je vraćena u nadležnost odjeljenja za štampu ministarstva inostranih djela. Ono je sada podijeljeno na ove odsjeke: administrativni, obavještajni, za stranu štampu i propagandistički. — Kada je srpska vlada stigla na Krf, tamo je bio osnovan P., koji je sa Krfa slao telegrafske izvještaje sve do povratka u zemlju, i koji je poznat pod imenom Krfski Presbiro.

M. Milenović.

PRESPA, predjel u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na granici prema Grčkoj, istočno od tromeđe s Albanijom. P. je izolirana kotlina Prespanskog Jezera, čiji je nivo 853 m nad morem. Sa cijelom kotlinom u porječju Prespanskog Jezera zahvaća površinu od 1.067·41 km², od čega otpada na površinu samog jezera 286·31 km².

P. je prostrana kotlina između visokih planina Peristera (2.600 m) i Neredske na istoku, i Galičice (2.255 m) i Suhe Gore na zapadu, od kojih su prve sastavljene od kristalastih škriljevaca, poglavito od prastarih ortognajsa i paragnajsa sa nešto ofiolitičkih eruptiva jurske starosti, a druge planine od trijaskih vapnenaca i dolomita. U vapnencu Galičice mnogi su i kraski oblici, od kojih su najvažniji podzemni kraski otoci Prespanskog u Ohridsko Jezero. Sjeverni dio P., oko Resanskog Polja, sastavljen je od permo-trijaskih šarenih škriljevaca i pješčenika i od paleozojskih škriljevaca i pješčenika dinarskog karbonskog tipa sa granitnim gromadama poslije-karbonske starosti. Pitomo Resansko Polje predstavlja dno isušenog jezera, iz dobe kada je Prespansko Jezero u gornjem pliocenu i na početku diluvija ispunjavalo i sjeverni dio kotline. Južno od Prespanskog Jezera nalazi se Malo Jezero, koje je bilo zaliv Prespanskog Jezera, a tek je u najnovije geološko doba od njega odvojeno time, što je utjecajem valova između njih postala niska pješčana prevlaka, Gladno Polje, koje je nad Prespanskim Jezerom visoko 6 m, a nad Malim Jezerom 3 m. Ime P. došlo je od presipanja Malog u Prespansko Jezero preko Gladnog Polja, u kome se osnovao otok Perovske Reke. Sjeverni dio kotline Prespanskog Jezera, koji od poluotoka Konjsko,

otoka Veliki Grad i Perovskog Zaliva na sjever, preko Resanskog Polja, ima velik prostor, zove se Golema ili Gornja P., a Mala ili Donja P. je južni dio kotline, oko otoka Mali Grad. Mala P. je, zajedno sa otocima Malim i Velikim Gradom, ostala pod Grčkom.

U Gornjoj P. nalazila se u blizini današnjeg Resna rimska stanica Scirtiana na glavnom putu Via Egnatia. To je bio glavni grad ilirskog plemena Skirti, po kojima se u ono doba i cijelo područje zvalo. Poslije doseljivanja Slovena P. se spominje kao oblast i mjesto prvi put krajem 10 vijeka. U slovenskom makedonskom carstvu toga doba P. je igrala osobitu ulogu. Ovamo je car Samuilo 981 prenio središte svoga carstva, uzevši za svoju prijestolnicu otok Mali Grad u Maloj P. To su današnje razvaline Gradište, gdje su i ostaci Samuilovog zamka. Otok Mali Grad dug je 250 m, širok 150 m, a nad jezerom je visok 37·5 m. Pred otokom na sjevernoj strani ima manji školj Pirg, na kome su razvaline kule. U Samuilovo doba Pirg je bio sastavni dio otoka, pa je, radi dizanja jezerskog nivoa, potopljen. I poslije prenošenja Samuilove prijestolnice u Ohrid, P. je ostala carskom rezidencijom. Ovdje je Samuilov sinovac, car Vladislav, na prevaru domamio i ubio svoga rođaka zetskog kralja Jovana Vladimira (1015).

P. se spominje i u doba Nemanjića u 14 vijeku. Kralj Dušan je priložio prilepskom manastiru Treskavcu u Prespi dva lovišta, Nivice i Nakolci, od kojih je prvo i danas selo u Maloj P., navrh Nivičkog Zatona, a drugo u golemoj P., na istočnoj obali jezera sjeverno od Perovskog Zaliva. Tom prilikom se u P. spominju i ribari i njihova lovišta. Selo Nakolci (sada Nakolec) bilo je onda pravo sojeničko ribarsko naselje, sa kućama na kolju pri jezerskoj obali. Od tada, a uglavnom još od 11 vijeka, jezerski nivo je narastao oko 10 m; radi toga se selo Nakolci tri puta premještalo kao sojeničko naselje, sve dok najzad nije prešlo na suhu obalu. U Dušanovoj povelji spominje se pred ribarima u P. još i stas u Rosne, što će biti današnji Resen, glavno mjesto u Gornjoj P. i središte cijele oblasti. Poveljom 1342—1345 kralj Dušan je poklonio ohridskom manastiru Sv. Bogorodice Perivlepte u P. metohiju Jankov Dol (sada Jankovac, do Resna), a u Naklu 70 ribara. Veliko ribarsko naselje Nakol nalazilo se u Maloj P. pod rtom poluotoka Makarija, prema samom otoku Malom Gradu. Danas se Nakol zove samo spomenuti rt na Makariji, a ispod njegovog klifa su na jezerskom dnu ostaci i ovog velikog ribarskog sojeničkog naselja, koje je radi dizanja jezerskog nivoa potopljeno i opustjelo. Za vlade kralja Vukašina stanovao je u staroj Samuilovoj rezidenciji Malom Gradu ćesar Novak, koji je 1369 podigao u pećini na južnom kraju otoka crkvu Sv. Pavla, koja je i do danas ostala sačuvana.

P. je naseljena većinom srpskim kršćanskim stanovništvom. Sela su zbijenog tipa, na obalama jezera, u ravnici Gornje P. (Resansko Polje) i po kotlinskom obodu. U jezerskim naseljima glavno je zanimanje ribarstvo. Riba se iznosi na pazar u Resan, a izvozi se i za Bitolj. U plodnom Resanskom Polju glavno je zanimanje zemljoradnja, a na planinskim prečagama kotline P. stanovništvo se bavi najviše stočarstvom. Na okolnim planinama ljetuju i stočari Vlasi i Karakačani. U P. je veoma razvijen gurbetluk (nomadsko seljenje). U tursko vrijeme išlo se na rad u Srbiju, u Rumunjsku i Bugarsku, najposlije i u Ameriku. Glavno središte P. je varoš Resan, sjedište poglavara prespanskog sreza, kojeg čini 47 naselja. Kroz Gornju P. vodi drum Ohrid—Resan—Bitolj, od koga se odvaja krak i pokraj zapadne obale Prespanskog Jezera vodi za Korču u Albaniji.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za Geografiju i Geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906), III. (1911); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912); J. H. Vasiljević, Resen i njegova okolina (Bratstvo, 21, 1927); Đorđe Kiselinović, Prespa (1925).

V. Radovanović

U P. su manastiri i crkve: 1. Crkva na otoku Ailu, na Maloj P. Podigao ju je makedonski car Samuilo pri kraju 10 vijeka, i u nju je prenio 986 moći Sv. Ahileja, episkopa Larise. Za Bodinovog vremena Alani i Franci opljačkali su crkvu. U njoj je mučki ubijen zetski knez Vladimir. Ne zna se, kad je opustjela. — Ogromna crkva predstavlja tip trobrodne

bazilike sa ravnom tavanicom. Izgleda, da je zapadna fasada predstavljala jedan portikus, flankiran dvjema kulama. Nad pobočnim brodovima bile su podignute tribine. Prostrana i visoka oltarska apsida ima tročlani prozor. Pored nje, južno i sjeverno, su prostori za proskomidiju i đakonikon. Ovi prostori su, zapravo dva paraklisa, nadvišeni sa po jednom kupolom. Kubeta su okrugla i izvana i iznutra (sada su sačuvani ostaci samo kubeta nad proskomidijom). Kubeta su, izgleda, imala samo četiri prozora. Iznad prozora kubeta su oplоćena četverouglastim kockama od opeka, u obliku šahovske table. Njih obrubljuju: dolje dva reda opeka u obliku cik-cak, a gore jedan red opeka u istoj formi. Od živopisa sačuvalo se samo vrlo malo ostataka u srednjem brodu. Poznaju se dva sloja živopisa. Donji je prvobitan (10—11 vijek), gornji je, po svoj prilici iz 12 vijeka. Od kasnijeg živopisa ima samo blijedih tragova u oltarskoj apsidi. Od prvobitnog živopisa sačuvano je samo nekoliko figura (Sv. Ahilije, Sv. Nestor, Sv. Pantelejmon, Sv. Mitrofan i arhanđel Mihailo). Vrlo je važno, da su u oltarskoj apsidi, i na donjoj i na gornjoj kori, ispisane stolice sufragana ohridske arhiepiskopije. To bi išlo u prilog tvrdnji, da je u prvo vrijeme stolica arhiepiskopije bila u Prespi. — Crkva se nalazi danas u ruševinama i svakim danom sve više propada.

2. Crkva u selu Vineni, na zapadnoj obali Male P. Nisu sačuvani nikakvi historijski podaci o njoj. Arhitekturom pripada srednjem vijeku, i ulazi u krug starih srpskih crkava. Osnova ima oblik trikonhosa. Priječnik kubeta je veći od širine naosa. Sačuvani su i ostaci staroga živopisa (Blagovijesti, Sretenje, Kristovo Krštenje, Sv. Ratnici).

3. Crkva Sv. Petra na otoku Grad, na P. Ne zna se, kad je podignuta i tko je njen osnivač. Pouzdano je iz srednjega vijeka. Od nje su sačuvani samo oltarski dio i južni i zapadni zid. Ima i fragmenata od živopisa. Svi su natpisi na freskama grčki.

4. Crkva Bogorodičina na otoku Mali Grad na P. Sazidao ju je ćesar Novak 1369. U crkvi se nalazi lik ktitora, a osim njega naslikani su njegova žena Kali i njegov sin Amiralis. Crkva se nalazi u jednoj ogromnoj pećini i vrlo je skromna. Unutra je sva živopisana

5. Crkva Sv. Marine na zapadnoj obali P. Pećinska je crkva i sva živopisana. Crkva je, kako izgleda, iz 14 vijeka.

6. Pećinske crkve na obalama P.: a) Sv. Atanasija, kod sela Nivice, na južnoj obali P. b) Velikoga Spasa, na južnoj obali P. c) Maloga Spasa, blizu spomenute. d) Sv. Petra (u stvari crkva Bogorodičina), podignuta u doba kralja Vukašina; unutra je sva živopisana. e) Sv. Arhanđela.

7. Crkva u selu Germanu, nedaleko od Male P. (istočno od nje). U njoj su moći Sv. Germana. Izgleda, da je sazidana u 10 vijeku. U osnovi ona predstavlja krstoliku crkvu sa kubetom. Kube je izvedeno na izoliranim stupcima i okruglo je i izvana i iznutra. Priprata ima izvučenu sredinu, presvođenu svodom u pravcu uzdužne osovine. Crkva je vrlo slabo rasvijetljena; ima samo dva mala uska prozora u prostoru, koji odgovara pjevnicama i nešto prostraniji prozor na oltarskoj apsidi. Crkva je sada, sasvim okrečena, ali se iznutra gdjegdje raspoznaje, da su bila dva sloja živopisa. Crkva je čuvena zbog natpisa na jednoj ploči, koja je negda bila u crkvi, a za vrijeme Svjetskog Rata iščezla je iz crkve. To je t. zv. Samuilov natpis iz 993.

8. Crkva u selu Ljubojni, sjeverno od Male P. Posvećena je Sv. Nikoli. Spominje se oko 1337, kao metoh manastira Treskavca. Današnja je crkva moderna. *V. Petković.*

PRESPANSKA EPARHIJA, crkveno područje oko Prespanskog Jezera. Po hrisovulji cara Vasilija II. od 1018 oblast Prespa bila je sastavni dio ohridske eparhije ili arhidijeceze. Kao samostalna spominje se P. E. tek u 16 vijeku. Prvi njen poznati episkop bio je Agapije 1528—1529. Osim njega, poznati su još i ovi prespanski episkopi: Matej 1607, Arsenije 1668, Kosma 1676, Dorotej 1677, Teofan 1685, Partenije 1685, Joasaf 1706, 1709, Pajsije 1714, 1730, Dositej 1730, 1740, Pajsije 1743, Partenije 1743, Teodosije 1746, Partenije 1746, 1761. Kada je 1767 ukinuta ohridska arhiepiskopija, ukinuta je i posebna ohridska eparhija i spojena sa P. E. (V. Ohridsko-prespanska eparhija). *R. G.*

PRESPANSKO JEZERO, jezero u Južnoj Srbiji, na granici naše države sa Albanijom. Po svome postanku P. J. je tektonska kotlina, kao i Ohridsko Jezero, i većina velikih ravnica u Južnoj Srbiji. Bazen P. J. odvojen je od Ohridskog Galičicom, a uokviren je visokim planinama. Na istoku se dižu Perister, Baba, Nereska i Gorbec, na zapadu, Petrinjska Planina, Galičica i Mali Tat, a na jugu je Suha Gora. Istočne planine sastavljene su od kristalastih prastarih škriljevaca i granitnih masa, zapadne od poleozojskih škriljevaca i mezozojskog kamenja, poglavito vapnenca, a samo jezero je upravo na zoni nalijeganja paleozojskog i mezozojskog kamenja nabranog planinskog sistema na prastaro kamenje makedonske kristalaste mase. Time je uvjetovana raznovrsna razuđenost obala P. J. Narod razlikuje Golemu Prespu, pod kojom razumijeva sjeverni dio kotline do linije Konjsko—otok Veliki Grad—Perovski Zaliv, od Male Prespe i Malog Jezera, južno od te linije. U granicama naše države je najveći dio Goleme Prespe.

P. J. dosta je nepravilnog oblika: na sjeveru je prilično zaobljeno, a južno od spomenute linije jako se sužava prema jugozapadu, te Mala Prespa, odnosno južni dio P. J., više predstavlja veliki i uski zaliv Velike Prespe. P. J. je dugačko 31 km, na liniji Smrči Han—Perovski Zaliv, široko je 22 km, dok je prosječna širina Male Prespe oko 3·2 km. Površina P. J. je oko 200 km^2, a apsolutna visina 853 m, za 158 m veća od Ohridskog Jezera. Od obala se P. J. dosta naglo udubljuje, a najveći njegov dio ima dubinu od 18 do 20 m. Na toj centralnoj ravni ima u južnijem dijelu na više mjesta većih udubljenja, sličnih kraskim uvalama. Takva je kraska uvala u vapnencu, kod sela Nivice, manje-više ovalnog oblika sa dužinom od 5 km i širinom od 1·5 km. Veća je, ali nepravilnijeg oblika i plića, Stenjska Uvala, pri zapadnom kraju P. J., u blizini sela Stenje, u kojoj je najdublja točka 34·5 m. Dno jezera je po pravilu pokriveno debelim slojem mulja, na nekim mjestima pijeskom i pjeskovitom tinjom. Samo gdjegdje je dno kamenito i izgleda da su na tim mjestima sublakustrijski izvori i ponori.

P. J. se hrani sa nekoliko rijeka: Istočkom, Golemom, Šarom, Brajčinjskom, i većim brojem potoka, koji pritiču sa okolnih planina, ali nema nijednog vidljivog otoka. Odvodnjivanje se događa pri dnu P. J., gdje voda uvire u Zavir i nekoliko manjih ponora, a poslije podzemnog toka izvire na zapadnom podnožju Galičice iz mnogobrojnih vrela, i odatle otiče prema Ohridskom Jezeru. Radi nejednakog razmjera priticanja i oticanja vode, nivo P. J. podvrgnut je godišnjim kolebanjima od 1·5 do 2 m. Osim toga, opažaju se obalne linije na relativnoj visini od 2 i 4 m.

Voda P. J. prilično je bistra i mjestimice prozirna do 7·4 m (iznad Stenske Uvale), ali je na pučini prozirnost znatno manja, otprilike do 4·5 m. Boja vode se mijenja od maslinasto-zelene pri obalama do žućkasto-zelene iznad centralne ravni. Krajem ljeta i početkom jeseni temperatura na površini P. J. kreće se od 24·3^0—21·5^0 C i prema dnu se smanjuje u ljetnim danima jače, u jesenjim sporije. U Stenskoj i Novičkoj Uvali javljaju se u sloju između 15—25 m i 35—45 m temperaturni skokovi, gdje se na svakom metru dubine temperatura smanjuje za 0·32^0, odnosno 0·22^0, dok je u nekim slojevima opadanje temperature mnogo sporije, tek 0·04^0 C. Pri dnu Stenske Uvale temperatura vode se smanji do 15·6^0, a pri dnu Novičke do 14^0 C. Kemičkom analizom je utvrđeno, da je voda P. J. relativno mekana, uza sve to, što je jezero položeno u vapnenačkom terenu. Organskih materija ima P. J. više od Ohridskog Jezera, a nešto manje kisika, koji je u vertikalnom pravcu nepravilno raspoređen. Količina O_2 kreće se od 88—125% zasićenosti, i aeracija se osjeća sve do dna jezera. Na P. J. pušu slični vjetrovi kao i na Ohridskom Jezeru. U toku dana izmjenjuju se denik i noćnik, a kadikad sa Galičice puše 2—3 dana zgoren, koji diže valove kao strmec.

Pri obali P. J. i u najbližoj okolini ima nekoliko većih naselja: Carev Dvor (215 domova, 947 stanovnika), Gornja i Donja Bela Crkva (461 stanovnika), Perovo (339 stanovnika), Grnčari (469 stanovnika), Podmočani (534 stanovnika), Nakolec (379 stanovnika), Ljubojna (800 stanovnika), a 8·5 km sjeverno od P. J. leži varošica

Resan, sa 908 domova i 4.060 stanovnika.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (III., 1911, 727—741); S. Stanković, O hidrografskim osobinama Ohridskog, Prespanskog i Skadarskog Jezera (Glasnik Geografskog Društva, 12, 1926). *P. Vujević.*

PREDIĆ UROŠ, slikar (7/12 1857, Orlovat, Banat). 1866 svršio je njemačku osnovnu školu u Crepaji, a 1867 takozvanu »Oberschule« u Pančevu, gdje je i maturirao 1876 u realci. Rano je počeo crtati i slikati vodenim bojama, a poznanstvo sa čuvenim umjetnicima Danilom i Gučem učvrstilo mu je odluku, da se upiše u bečku slikarsku akademiju. 1877 dobio je od Matice Srpske Širmanovu štipendiju. 1879 dobio je Gundelovu nagradu za slikanje masnom bojom po muškom modelu. Te godine pohodio je München, a zatim je svršio Meisterschule profesora Griepenkerla. Pri kraju 1880 izradio je Amorete, koji se sada nalaze u narodnom muzeju. Poslije dvogodišnjeg boravka na domu, vratio se u privatni atelje istog profesora. Tada je naslikao veliko Raspeće za pančevačku Gornju Crkvu, koje je nepažnjom propalo. Po uputama arhitekta Hansena i Griepenkerla izradio je trinaest mitoloških slika za friz bečkog parlamenta. Tu je skladno spojio s klasičkim stilom svoje realističke sklonosti. 1883 postavljen je za asistenta u odjeljenju slikarske akademije za antiku. 1885 zahvalio se i vratio se kući. Tada je naslikao seriju realističkih žanra iz života banatskih Srba, s hogartovskom težnjom, da moralizatorski djeluje. To su bili: Vesela braća (u narodnom muzeju, a skica kod slikara), Pod dudom (kod Jovana Žujovića), Bit će belaja (bila je kod kralja Milana), Oko bunara (kod solunskog bankara Alatinija), Mali filozof, Orlovatski svinjar (u porodici P.) i t. d.

1886 prešao je P. u Beograd, gdje je naslikao za kralja Milana Malog bibliotekara, Siroče na majčinom grobu (u narodnom muzeju), Bosanske bjegunce (izloženi na pariskoj izložbi 1889, a obje je otkupio profesor M. Pupin), Na česmi (u zagrebačkoj galeriji). Bjegunce je komponirao još 1878. 1888 priredio je P. prvu svoju izložbu u Građanskoj Kasini. 1889 dobio je na izradu ikonostas starobečejske crkve. Za sve to vrijeme P. je i portretirao. Jedan od uspjelijih, iz tog vremena, kraljice Natalije, nestao je 29/5 1903 u Dvoru. 1890 preselio se P. u Novi Sad, gdje je, a poslije i u Srijemskim Karlovcima, Pančevu i Vršcu, izložio seriju svetitelja. 1894 nastanio se u Orlovatu, gdje je 15 godina intenzivno radio, većinom na crkvenoj ikonografiji i na portretima. Tako, naslikao je, jedno za drugim: kapelu u patrijarhovom dvoru, kapelu Vladimira Nikolića u Srijemskim Karlovcima, kapelu Dimitrijevića u Melencima, Radosavljevića u Pančevu, i naposljetku u novije vrijeme kapelu, odnosno manastir, Bogdana Dunđerskog u Starom Bečeju i jednog velikog Sv. Đurđa za istoga. 1908 izradio je ikonostas pančevačke Gornje Crkve.

S jeseni 1909 preselio se P. u Beograd. Tu je naslikao, od većih platna, patrijarha Lukijana, koji se moli za brod srpske crkve na burnoj pučini (izložena u Rimu 1911). Za vrijeme okupacije P. je od 1916 vrijedno radio, među ostalim, seriju portreta naših glumaca, porodicu Predić oko Sv. Nikole, Izgled Beograda, Autoportret za St. Todorovića. 1918 u zimi portretirao je kralja Aleksandra, naslikao je za univerzitet Sv. Savu, i uopće, razvio je veliku aktivnost. Veliki broj ikona, među ostalima za Lovćensku kapelu i neprekidni niz portreta, na pr. Đ. Vajferta, Bogdana Popovića, Brane Petronijevića, Vojvode Mišića, Ksenije Atanasijevićeve, Dositeja za univerzitet i t. d. P. je prvi predstavnik realističkog slikarstva u nas i najznatniji slikar žanra. On je i u crkvenoj ikonografiji davao originalne kompozicije.

Literatura: Godišnjak, 1921; Monografija Uroša Predića sa slikama (1922). *V. Petrović.*

PREŠEREN FRANCE DR., najveći slovenački pjesnik (3/12 1800, Vrba, kod Bleda — 8/2 1849, Kranj). P. rod, koji spada među najmoćnije i najviše razgranjene slovenačke rodove, spominje se u Kranju poslije 15. a u Vrbi i drugim selima radovljiške okoline poslije 16 vijeka. Među Prešerenima 15—18 vijeka bilo je više svećenika, advokata, oficira i drugih inteligenata, među njima barem dvojica latinskih pjesnika. Dvije su linije stekle plemstvo. U jesen 1807 došao je P. svome stricu, Jožefu Pre-

šerenu, župniku u Kopanju. 1810—1812 svršio je dva razreda osnovne škole u obližnjoj Ribnici, treći razred vjerojatno 1812—1813 u Ljubljani; tu je također studirao 1813—1819 gimnaziju, a 1819—1821 filozofiju. Treću godinu filozofije studirao je u Beču, gdje je bio 1822—1826 upisan na pravni fakultet. 27/3 1828 promoviran je za doktora prava.

P. prihode u đačkim godinama sačinjavale su stipendije, pomoć stričeva i instrukcije (između ostalog bio je 1822—1823 domaći učitelj u Klinkowström-ovom zavodu u Beču, gdje mu je bio učenikom njegov zemljak, grof Anton Auersperg, kasniji njemački pjesnik Anastasius Grün). Sa drugim svojim učenikom, grofom Dubskim, otišao je P. oko 1828 na Moravu, u okolinu trga Lisice. To je bilo njegovo jedino duže putovanje, a ostavilo je traga i u njegovoj poeziji (romanca Judovsko dekle)

Dok je do doktorata P. studirao sa odličnim uspjehom i živio u neobično pogodnim materijalnim prilikama, on se u nadi, s kojom se 1828 vratio u Ljubljanu, gorko prevario. Od spoljašnjih događaja njegovog života u zrelo doba u prvom su redu tri stvari odlučno utjecale na njegovu poeziju. Htio je da živi od svog zvanja. Misao, da traži za sebe kakve privilegije na štetu ljudi i institucija ili da živi na račun literature, bila mu je sasvim tuđa, i ako je donio iz Beča više pjesama, od kojih je jedna bila već objavljena. Ali kod traženja životne pozicije naišao je P. na kobne prepreke. Htio je da postane advokat te je 1/9 1828 počeo da prakticira u kancelariji Dr. Baumgartena. Pošto su se pak međutim auspicije za nove advokature, koje je davala vlada, pogoršale, P. je 9/5 1829 stupio u državnu službu, i postao je neplaćeni zakleti praktikant kod komorne prokurature u Ljubljani. Ali i tu je došao u nezgodnu poziciju, pošto je u području ove prokurature u Celovcu i Ljubljani bilo već osam praktikanata, ali samo dvojica sa adjutom. Za raspisani adjutum u Celovcu molio je P. 1829 i 1830, ali bez uspjeha. Poslije negativnog riješenja druge molbe za adjutum, P. je istupio (17/12 1831) iz državne službe, pa je otišao, u prvoj polovini januara 1832, u Celovac, da se spremi za advokatski i sudski ispit. U svjedodžbi 1/6 1832 dobio je najnižu još pozitivnu ocjenu. Ova kvalifikacija doduše nije bila pravi kriterij njegovog znanja, pošto je ostao kod svih mjerodavnih faktora na glasu kao odličan jurist, ali ipak mu je postala kobna. Poslije ispita radio je P. opet u kancelariji Dr. Baumgartena, a od 1/3 1834 u kancelariji svoga prijatelja Dr. Krobata. Molba za raspisano advokatsko mjesto u Ljubljani bila mu je u toku od 13 godina pet puta odbijena. Tek poslije, kad su se osnovale u Kranjskoj advokature i za sela, dobio je P. takvu u Kranju, kuda se poslije 5/9 1846 preselio.

P. je 18 godina kulučio u Ljubljani sa od prilike istim prihodima, kao što ih je imao kao đak. Bio je neobično nesretan sa svojom moćnom erotikom. Ljubav sa nekom Kljun »nemškutom« iz Graza, prema kojoj se osjećao 5/2 1832 još obvezanim, brzo je popustila. Julija Primic, kći bogate udovice trgovca u Ljubljani, koja mu je nadahnula najljepše ljubavne pjesme, vjerila se oko 1833, a 28/5 1839 se udala za plemića činovnika, sina bivšeg pjesnikovog šefa kod komorne prokurature. Ana Jelovšek, lijepa ali neobrazovana švelja, koja je u maju 1837 sa svojih 14 godina počela da skreće na sebe pažnju 37 godišnjeg pjesnika, rodila mu je doduše 1839—1842 troje djece, koje je na samrtnoj postelji priznao, ali ona sama nije bila nikad podstrekač njegove poezije. U Ljubljani je imao P. samo do kraja četrdesetih godina adekvatno oživljavajuće društvo (Čopa do 1835, Smoleta 1831—1839, Koritka 1837—1840).

P. je bio čista pjesnička priroda, bez smisla za praktičnost, po srcu dobar, tako da je često puta prešao preko svojih neposrednih potreba. Bio je samosvijestan, ali ljubazan, bez predrasuda; suvereno je prezirao svaku konvencionalnost, ličnu slobodu je volio iznad svega. Bio je sklon skepsi. Već u đačkim godinama prestao je da bude pozitivan katolik, isto tako je mrzio svako političko tiranstvo. Pod utjecajem odbijenih molbi za životnu poziciju, P. su nazori postali radikalniji, i ako im je on mogao davati, po svoj prilici, samo malo filozofskog udubljenja. Za kratko vrijeme P. se mogao predati čaru mistike, ali je ostao »freigeist« i u opoziciji protiv supranaturalističkog na-

ziranja na svijet i protiv raznih institucija oficijelne crkve do kraja života, te se formalno predao tek pred smrt. P. nije bio organizator ili borac za provađanje cjeline praktičnih normi slovenačke preporodne ideologije. Zbog lakšeg izražavanja napisao je više pjesama na njemačkom jeziku, nego što je bilo u suglasnosti sa tadašnjim stanjem slovenačkog preporoda. Ipak je duboko žalio neprirodne jezične kulturne diferencijacije slovenačkog teritorija, i vjerovao je u moć nove prosvjetne slovenačke poezije, koja bi trebala da privuče domaću inteligenciju slovenačkom jezično-kulturnom radu, i da osposobi jezik za izražavanje i viših potreba života i nauke. P. je upoznao glavne evropske literature. U školi je, osim slovenačkog jezika, naučio, pored klasičnih jezika, i njemački, francuski i talijanski; kasnije se upoznao još sa engleskim i španjolskim, 1837—1839 i sa poljskim jezikom. Literarno se P. odgajao 1817 do 1820 u izvjesnoj vezi sa Čopom, 1821 do 1828 sam, 1828—1835 uz intenzivno mentorstvo Čopa. Uvijek je išao za udubljenjem upoznavanja literarne ljepote i istančanja ukusa, nikad za mehaničnim apliciranjem, i ako mu je ostalo mnogo štošta, osobito iz Petrarke. I u odnosima sa svojim mentorom Čopom nije bio nikad nesamostalan učenik, koji bi prema propisanom nacrtu rješavao danu zadaću, već je ostao uvijek suveren umjetnik, savjetujući se sa prijateljem, koji je bio od njega izobraženiji, samo u pogledu forme.

P. je bio najjača literarno-umjetnička jugoslovenska potencija svoga doba. Slovencima se on pojavio kao meteor. U razvojnoj liniji slovenačke prosvjetne poezije P. je bez organizatorskog prethodnika. Vodnikovi pokušaji prema Zoisovim propisima mogli su mu doduše služiti kao podstrek, nikako pak kao primjer. U doba kada je trebalo slovenački pjesnički jezik tek stvoriti, a istovremeno i tražiti definitivno rješenje o primjernom prozodičnom principu u odnosu k evropskim formama, mogao je samo izvanredni pjesnički talenat, kao što je bio P., Slovencima dati mogućnost takmičenja sa svjetskom literaturom. Svaka P. pjesma, koja je bila napisana sa literarnom ambicijom, poetičan je izraz vlastitih doživljaja ili barem vlastitog nacionalnog materijala, pa bilo da je pisao prema Valvasoru, baladu Povodnji mož (1821—1826), elegiju Slovo od mladosti (1829), literarne satire Novu pisăriju (1830), Sršene (1831), Glosu (1832), ljubavne Gazele (1832), Sonete nesreče (1832), Sonetni venac, t. j. potencirani sonet sa akrostihonom Primcovi Juliji, Strunma (1834), Krst pri Savici, povest v verzih (1836), baladu Ribič (1837), Izgubljenu veru u žensku (1842), Silu spominja (1844), Mornara (1844), V spomin Andreja Smoleta (1844), V spomin Matija Čopa (1845), ili veličanstvenu narodnu himnu Zdravica (1844).

Ljubav za ženu i otadžbinu dala je P. poeziji osnovnu, ali ne jedinu notu. Pretjerane tendencije, koja je značajna za evropske literature u doba poslije julske revolucije, kod P. nema. I ako je on umio da se priklopi cenzuri, kod njega nema uzaludnih oficijelnih prigodnih pjesama, ni oportunističkog slavljenja ideja, koje ne bi bile njegove. Formalističkih problema pak, koje je sebi stavio P. već prije svojih užih dodira sa Čopom, ali u koje se, pod Čopovim mentorstvom, sav udubio, ima čitava serija: naročiti ton i suglasnost između oblika i sadržaja, uvađanje raznih evropskih, osobito romanskih formi (kitica sjevernih balada, otava rima, španska asonanca, tercina, sonet, gazela, glosa, sonetni vijenac, triolet, nibelunška kitica), traženje novih formi (Pevcu), umjerenost, harmonija, ritam, prirodni razmjer i t. d. Pored sveg šarenila upotrebljenih umjetničkih oblika ipak su mu forma i sadržaj ostali uvijek jedno. Jezik P. poezije je domaći i organski. P. je bio veoma nagao verzifikator, a istovremeno tako prožet veličinom pjesničke misije i tako strog autokritičar, da je do kraja svog literarnog rada našao samo 117 slovenačkih i 15 njemačkih pjesama zrelih za objavljivanje. P. je objavljivao svoje stvari od 1827 u njemačkim ljubljanskim literarnim žurnalima, 1830—1840 i 1848 i u Kostelčevoj Čbelici, gdje ih je izašlo najviše, od 1844 i u Bleiweiss-ovim Novicama. Posebno ih je izašlo samo nekoliko (1833 Gazele, 1834 Sonetni venac, 1836 Krst i t. d.). Decembra 1846 izdao je P. slovenačke Poezije, koje je imao spremne za štampu u cjelokupnom izdanju.

P. je odmah poslije prvih pjesama postao velika nada slovenačke poezije i odlučujuće središte slovenačkog literarnog života. P. je u svojim pogledima na jezik kao organizam i na kulturnu ulogu, koju je imalo još da izvrši građenje domaćeg slovenačkog jezika kod inteligencije slovenačkog teritorija morao odbaciti Zupanov jezički panslavizam i Vrazov ilirizam, Vrazu pak, koji je u pismu od 15/12 1840 osporavao opravdanost slovenačke literature, P. je 1845 odgovorio oštrim epigramom o Uskoku. Načelni protivnici P. poezije među kranjskim svećenstvom obiju linija (pristalice jansenističkog rigorizma i umjereni moralisti) nisu mogli osporiti njegovu važnost, i ako su imali u Kopitaru saveznika. U prvom deceniju svoje publicistike, poslije osnivanja Čbelice, stekao je P. sjajna priznanja svoga talenta, u štampi između ostalog od Čelakovskog i Čopa. Tek poslije 1840 počela se mijenjati orijentacija publike u ocjeni P. umjetnosti, kad je P. počeo da se, pod pritiskom prilika, sam zapušta. Mlađa preporoditeljska generacija, sve je izrazitije počela da osjeća potrebu sijanja praktičnih preporoditeljskih načela i potrebu jednog političkog organizatora, koga u P. nije našla. Opća je reorijentacija postala 1843, kada Bleiweiss, prilikom osnivanja Novica, P. nije pozvao na suradnju. Urednik Novica je to doduše iduće godine popravio. Ipak su iste godine 1844 dobili svi, koji su bili P. načelno protivni, bilo iz preporoditeljskih bilo iz drugih razloga, u Ivanu Veselu-Koseskom poetastra, koji je u to doba faktične potrebe moćnog političkog glasnika, i u školi gojenog oduševljenja za Schillera, uspio da svojom retorikom u čitavoj generaciji ubije smisao za visoku umjetnost. Iskreni P. obožavatelji ostali su samo pojedini odabrani. Ocjene Poezije, koje su napisali doduše primitivni njemačko-kranjski literat Kordesch-Buchenhain (Illyrisches Blatt, 1847), Čopov učenik Karl Melzer (Illyrisches Blatt) i njemački pisac Vincenz Rizzi (Deutsche Monatsschrift aus Kärnten, 1849), pripremale su teren Levstiku, koji se već 1852—1865 borio za P. i protiv Koseskog, i Strigaru, koji je 1866 definitivno uvažio P. kneževsku izolaciju na slovenačkom Parnasu.

P. je u slovenačkoj literarnoj i kulturnoj historiji privukao, poslije Trubara najviše istraživača. Može se govoriti o slovenačkoj Prešernologiji, koju sačinjava veoma dugačka serija priloga, razbacanih po domaćim i tuđim publikacijama. Neuspjelo traženje svijesne matematičko-geometrijske arhitektonike i simbolike brojeva u P. (Žigon, Puntar) naišlo je doduše na otpor i zaprepastilo je publiku, ali je to pripomoglo istraživanju važnog materijala i važnih zaključaka, i dalo je potreban akcenat studiji P. forme. U cjelokupnim prijevodima postao je P. svojina češke, ruske i njemačke literature. Pojedine su stvari prevedene i na razne druge jezike.

L i t e r a t u r a: Stritar u uvodu k Pesmi Franceta Prešerena (1866, također: Stritarovi Zbrani spisi, V.); Levec (Zvon, 1879); Penížek, u češkom prijevodu Poezija (1882); Levec, Prilozi k Prešernovemu životopisu (Ljubljanski Zvon, 1882, 1888, 1890); Gavrilović (Kolo, 1889); Prešernov album (1900, Ljubljanski Zvon, decembarski broj 1900; tu ima između ostalog: Šlebinger, Prešern med Sloveni; Gavrilović, Prešern u Srba; Vidic, Prešern med Nemci; Jensen, Prešern med Švedi; Rutar, Prešern med Talijani); Korš, u ruskom prijevodu Stihotvorenija (1901); Ernestina Jelovšek (Prešernova kći), Spomini na Prešerna (1903); Žigon, Zapuščinski akt Prešernov (Program gimnazije u Kranju 1903—1904); Prijatelj, Drama Prešernovega duševnega življenja (Naši Zapiski, III., 1904—1905); Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva (1909); Kidrič, Korespondenca med Prešernom in Vrazom (Zbornik Matice Slovenske, 1911); Puntar, Zlate črke na posodi Gazel (1912, 2 dio: Dom in Svet, 1921); Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporoditelja (Ljubljanski Zvon, 1921); Žigon, Prešernova čitanka (Prevalje, 1922); Žigon, Komentar k Prešernovim Poezijam, Kronološki pregled prvih tiskov (Prevalje, 1922); Kidrič, Iz delavnice za komentar Prešerna (Ljubljanski Zvon, 1925); Žigon, France Prešern, poet in umetnik (Celovec-Prevalje, 1925); Župančić, Beseda o Prešernu (Ljubljanski Zvon, 1925, u drugom obliku priloga k 55 broju lista Tabor iz 1926); Kidrič, Prešernove odklonjene prošnje za advokaturu (Razprave, 1926); Kidrič, Pre-

šerni od konca 15 do sreda 19 veka (Časopis za zgodovino, VI., 1927). Ostala literatura u djelima: Glazer, Zgodovina slovenskega slovstva, II., a za doba od 1902 dalje u bibliografijama Janka Šlebingera.

F. Kidrič.

PREŠEVO, varošica u Južnoj Srbiji, u vranjskoj oblasti, u sjevernom dijelu velike Preševsko-Kumanovske udoline, na rubu Preševskog Polja, pod istočnom stranom Skopske Crne Gore. Ima 656 kuća sa 3.214 stanovnika (1921). P. leži na izlazu dolinice Gerene iz planine u Preševsko Polje, nedaleko od poljskog razvođa Moravice i Kumanovske Reke, važne vododjelnice Crnog i Egejskog mora.

P. se prvi put spominje kao župa 1381, kada su u njoj »poveljenjem gospođe previsoke carice srpske kira Jevdokije« i sina joj, gospodara Konstantina Dejanovića, učinjeni neki pokloni manastiru Hilandaru. Sredovječna župa P. nalazila se između župa Žegligova, Morave Binče (Gornje i Donje Morave), Vranja i Pčinje. P. i susjednom župom Vranjem i dalje na sjeveru Onogoštom gospodario je 1400—1423 česar Uglješa, sin Vlatka, sevastokratora sve srpske zemlje iz doba cara Uroša i kralja Vukašina.

Preko P. je u srednjem vijeku i kasnije, osim glavnog moravsko-vardarskog, vodio i kosovski put, koji je iz Gornje Morave prelazio preko Skopske Crne Gore, kod P. se spuštao u Preševsko Polje i dalje išao na istok. Ovuda je 1530 prošlo madžarsko poslanstvo za Carigrad. Onda je o P. zabilježeno, da je nekada bilo lijep zamak. Ostaci ovoga starog zamka nalaze se na Gradištu, iznad P., nad izlazom Gerane iz Klisure, a tu ima tragova i od sredovječnog manastira, koji je u tursko doba porušen.

P. je sve do pred kraj turskoga doba bilo neznatno selo. Počelo se razvijati kao varošica tek od 1878, kada je sjedinjenjem Vranja sa Srbijom, P. postalo središte preševske kaze, sa sjedištem turskog kajmakama i kadije. Srpsko stanovništvo P. bilo je jako potisnuto arnautskim doseljenicima. Za vrijeme srpsko-turskih ratova 1876—1878 raseljen je i posljednji srpski kraj u P. (Rečka ili Deževska Mala). Kada je P. postalo središte kaze, imalo je oko 250 kuća Arnauta, a onda se naselilo ovdje i oko 250 kuća bjegunaca iz Vranja. Pod utjecajem i ovih bjegunaca, u P. se razvila prava tursko-arnautska palanka, koja je počela više napredovati tek od 1888, kada je P. dobilo, istina dosta udaljenu (oko 3 km), željezničku stanicu na glavnoj moravsko-vardarskoj pruzi. P. je 1900 imalo oko 2.000 arnautskih stanovnika. Na kraju turskoga doba imalo je ono 640 kuća i oko 30 dućana (1912). Po oslobođenju imalo je 2.991 stanovnika (1913). U P. ima sada i dosta kršćanskog stanovništva, većinom obrtnika i agrarnih kolonista. P. je dosta živo mjesto, naročito subotom, kada je u njemu pazarni dan za preševski srez. Slovi kao vrlo zdravo mjesto, sa svježom planinskom vodom i zdravim podnebljem; ovamo dolaze bolesnici iz Skoplja na oporavak. U P. su: poglavar preševskog sreza, sreska financijska uprava, monopolsko stovarište duhana, sresko školsko nadzorništvo, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); St. Novaković, Balkanska Pitanja (1906); J. H. Vasiljević, Južna Stara Srbija, II., Preševska Oblast (1913).

V. Radovanović.

PREŠEVSKO - KUMANOVSKA UDOLINA, velika udolina u Južnoj Srbiji, koja spaja doline Morave i Vardara i u središnjem području Balkanskog Poluotoka čini nisko, poljsko razvođe između porječja Crnog i Egejskog Mora. P.-K. U. prostire se između Branjskog Polja na sjeveru i Skopskog Polja na jugu. U tome pravcu, sa sjevera na jug, dugačka je oko 60 km, široka 5—8 km, a dno joj je visoko 300—460 m nad morem. U geografskoj nauci vladala je sve do sredine 19 vijeka zabluda o t. zv. Centralnom Bilu, koje se na dotadanjim kartama označivalo kao neprekidno planinsko bilo od Crnog do Jadranskog Mora, i kao takvo vodilo preko velike meridijanske P.-K. U., koja kao jedna od najvažnijih tektonskih udolina, skoro kao kanal, presijeca središte Balkanskog Poluotoka i od vajkada je sa dolinom Morave i Vardara u njenom sjevernom i južnom produženju bila glavna uzdužna balkanska komunikaciona linija.

P.-K. U. tektonski je predisponirana, spuštena ispod dugačkog meridijanskog bila Skopske Crne Gore na zapadu, dok joj se na istočnoj strani diže niža poput otoka planina Rujan. Ovdje su planine sastavljene iz kristalastih i staropaleozojskih škriljevaca, gornjokretacejskog flišnog kamenja i titonskog vapnenca, osim nešto ofiolitičnih eruptiva jurske starosti. U produženju Rujna na jugu ima tercijernih do diluvijalnih eruptiva andezita i bazalta, koji čine sastavni dio velikog eruptivnog područja oko Kratova, Zletova i na Ovčjem Polju. Samo dno prostrane i zaravnjene P.-K. U. pokriveno je jezerskim i fluvijativnim neogenim sedimentima, poglavito pijeskom i šljunkom.

Iz P.-K. U. razilaze se tri riječne doline: Moravica, koja teče na sjever Binačkoj Moravi, Golema ili Kumanovska Reka, koja pritiče Pčinji, i Aleksandrovska Reka, koja se, niže Aleksandrova, gubi u Skopskom Gornjem Blatu. Između ovih rijeka nalaze se dvije povije ili razvođa u udolini. Glavna je povija (vodomeđa) u Preševskom Polju, gdje se u samoj ravnici, pod selom Čukarkom, u apsolutnoj visini od 460 m, nalazi razvođe između porječja Morave i Vardara. Sporedna je povija (razvođe) na južnoj strani Kumanovskog Polja, gdje je, više sela Ramanovca, u apsolutnoj visini od 426 m, razvođe između Goleme i Aleksandrovske Reke, obje u porječju Vardara. I Preševska i Ramanovačka Povija skoro su neprimjetne. Preševska Povija se, kao dio prostranog Preševskog Polja, diže svega 5—10 m iznad susjednih dolinica Preševske Reke (u porječju Moravice) i Banjske Reke (u porječju Goleme Reke).

Sjeverni dio P.-K. U. čini Preševsko Polje, koje se širi u dolini Moravice, a južni dio Kumanovsko Polje, u širokoj dolini Goleme Reke. Preševsko Polje je središte sredovječne župe Preševa, a Kumanovsko Polje, sa susjednom Nagoričanskom Zaravni na istoku, nalazi se u središtu sredovječne župe i oblasti Žegligova. P.-K. U. je odvajkada najvažnija oblast za saobraćaj kroz središnje oblasti Balkanskog Poluotoka. Kroz P.-K. U. sagradili su Rimljani početkom 1 vijeka po Kr. moravsko-vardarski put, sa kojim su se ovdje, i od tada i kasnije, križale druge važne poprečne komunikacije. Kroz P.-K. U. provedena je 1888 glavna željeznička pruga Beograd—Solun, a prema projektima američkih stručnjaka, može se ovuda sistemom ustava podići i jednostavan riječni put Morava—Vardar, kojim bi se ostvarila i neposredna parobrodarska riječna i kanalska plovidba Sjeverno more—Rajna—Dunav—Egejsko more.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906); J. H. Vasiljević, Južna Stara Srbija, I., Kumanovska Oblast (1909), II., Preševska Oblast (1913).

V. Radovanović.

PREŠEVSKO POLJE. V. Preševsko-kumanovska udolina.

PREVALIS PREVALITANA (Praevalis), rimska provincija. Osnovana je za vlade cara Dioklecijana. Dotle je bila dio provincije Dalmacije. Obuhvaćala je Crnu Goru, dio Albanije, Hercegovine i Bosne. Glavno mjesto u njoj bio je Skadar (Scodra).

N. V.

PREVALJE, mjesto u Slovenačkoj, u Mežiškoj Dolini, koja je do 1918 pripadala Koruškoj. P. imaju 475, a kao općina 3.869 stanovnika. Nekada su P. imale znatne cinkare i dosta razvijenu željeznu industriju, a između 1894—1896 napustio ih je vlasnik (Alpinsko-Montansko Društvo) i prodao. Sada radi samo još rudnik uglja u Lešama kod P. Ipak ima Mežiška Dolina još uvijek dosta industrije. Pod Pecom, između Črne i Mežice postoje veliki rudnici za olovo, koji su najveći u kraljevini. Olovo se tali u velikoj, modernoj, 1913—1914 sagrađenoj talionici u Žerjavu, a uprava rudnika i talionice nalazi se kod Mežice. Osim toga, nalazi se u Guštanju (gradić sa 1.290 stanovnika) velika tvornica čelika. U obližnjem Tolstom Vrhu je izvor slatine, u Podgori pod Sv. Uršulom je znameniti Rimski vrelec, t. j. izvor alkalične-ugljikove slatine, za koji su znali još Rimljani. U P. se preselila 1919 Družba Sv. Mohorja iz Celovca. P. je sjedište sreskog poglavarstva i suda za Mežišku Dolinu. *A. M.*

PREVENDAR IVAN, prigodni latinski pjesnik (1743 — 25/1 1831). Istakao se kao vrstan latinski pjesnik, te je od paroha u Kostajnici postao

1794 kanonik i opat. Njegove su se pjesme čitale i cijenile. Jedna od njih, ispjevana 1818, preštampana je čak 1858. *Đ. K.*

PREVLAKA, poluotočić u Boci Kotorskoj, u jugoistočnom kraju Tivatskoga Zatona. Zbog slabe veze s kopnom neki ga drže za otočić. Na P. je bio znameniti hram Sv. Arhanđela Mihaila, koji je za vlade Stevana Prvovjenčanog obnovljen na razvalinama starijega hrama. Sv. Sava je u P. postavio katedru za zetskog episkopa, pod čijom je jurisdikcijom bila Zeta sa južnim dijelom Boke, dok je sjeverni dio Boke bio pod jurisdikcijom humskog episkopa, za koga je Sv. Sava bio postavio katedru u Stonu. Kad je srpska arhiepiskopija, za vlade cara Dušana (1346), podignuta na stepen patrijaršije, zetska episkopija je proglašena mitropolijom. Manastir P. postojao je do polovine 15 vijeka, kada su ga razorili Mlečići. Crkva P. bila je sagrađena u romanskom stilu. Razvaline crkve dižu se prilično visoko nad zemljom, a ima ostataka i od ostalih manastirskih zgrada. P. pripada kotorskoj općini, kao što joj pripada i čuveno Solinsko Polje. Tu se još u 13 vijeku proizvodila sol, a 1360 do 1362 ratovao je Kotor s Dubrovnikom, da ne bi izgubio prihode, što ih je imao od solila.

L i t e r a t u r a: P. Šerović, Boka Kotorska (Jadranska Straža, III., 66). *J. M-n.*

PREVLAKA STONSKA (1·5 km široka) veže između Velikoga i Maloga Stona poluotok Pelješac (u starim spomenicima Stonski Rat) sa kopnom. — Bosanski ban Stjepan darujući 15/2 1333 dubrovčanima Rat, Ston, P. i otoke oko Rata, dopustio im je, da P. zazidaju i utvrde, i od mora do mora prekopaju. Dubrovčani su P. doista utvrdili zidovima i kulama, ali je nisu prekopali. *J. M-n.*

PREZADUŽENOST ZEMLJIŠNOGA POSJEDA. Kod nas postoje mnogi posebni uzroci da se P. pojavljuje. Tu je najprije prijelaz sa naturalnog kućanstva na novčano i kreditno, što mnoge egzistencije dovodi u nepredviđene teškoće. U Bosni i Hercegovini, Južnoj Srbiji, Sandžaku i dr. plaćali su se još prije desetak godina svi porezi u naravi, a pogotovo je seljak podmirivao sve svoje potrebe zamjenom žita, vune, sira, krzna i sl., za kavu, šećer, nakit, željezo, oruđe i t. d. Dalje je dioba zadruga, prijelaz sa kolektivističkog na individualističko kućanstvo, tražilo mnoge žrtve, jer je vrlo teško razdijeljenim malim samostalnim gospodarima da se snađu u skučenom opsegu nove svoje inokoštine, te lako zapadnu u P. Prijelaz sa kmetstva u slobodno raspolaganje zemljištem u krajevima, gdje se je fakultativno otkupljivanje kmetova provodilo u većoj mjeri, imao je također za posljedicu česta prezaduživanja (sjeverna Bosna, Dalmacija). Nepovoljan je bio i upliv čaršije, koja je seljake vezala za sebe davanjem kredita uz nerazmjerne kamate, naročito za prodavanja u naravi (kajišarstvo, zelenaštvo). Posljednje su pojave općenite u svima našim krajevima, koji su nekada bili pod turskim gospodstvom, ali ne kao osobina turskoga elementa, već upravo naših domaćih čaršijaca (trgovaca).

Ove činjenice dale su povoda Srbiji, već u doba kneza Miloša, da državna vlast uzme u zaštitu seljaštvo protiv P., koje dolazi iz čaršijskih poduzeća. Već je 20/5 1836 izašla uredba (ukaz), koja među ostalim veli: »da bi se predupredila bednost i propast mnogih familija, koja otuda proishodi, što mnogi zadužuju se na sva svoja dvižima i nedvižima dobra, pa kad ne mogu ovog duga svog isplatiti, prodaju im se sva dobra,... i tako im žene i deca... sasvim propadaju..., uređujemo i zaključujemo, da... u selima na kuću, baštinu, dva vola i kravu, niko se zadužiti ne može, nit će se intabulacija... ni pred kakvim sudom za pravilnu priznati.« U tome ukazu nalaze se sve načelne osnove zaštite državne vlasti protiv najobičnijeg načina P. i protiv posljedica od toga. Sve kasnije odredbe u Srbiji samo su izgradnja ovih temeljnih načela kneza Miloša. Naročito praviteljstvene kase, koje su trebale da dadu jeftine zajmove (ne ispod 50 dukata), a kasnije Uprava Fondova i okružne štedionice (21/10 1871), imale su da služe kao ustuk P. (Zakon o Upravi Fondova od 12/8 1862.) Rezultati rada jednih i drugih nisu zadovoljili. Pitanje prezaduživanja nije ni pod tim institucijama riješeno kao ni zakonskom

zaštitom domaje (zakon o građansko-sudskom postupku 1865, odnosno 1874).

U Hrvatskoj i Slavoniji i u Vojvodini P. je preotela maha kao i u Slovenačkoj i u Dalmaciji u osamdesetim godinama prošloga vijeka, kada su vlastiti proizvodni troškovi žitu bili viši od cijene dobivenog žita, te su kućanstva bila pasivna (radila su sa deficitom). P. se donekle vidi u hipotekarnom, u gruntovnicama provedenom, opterećenju zamljišta, koje je za Hrvatsku i Slavoniju iznosilo 1914 na 43.797 posjeda ukupno 156,602.000 kruna. Od tih je zajmova bio najveći broj (133,114.000 kruna) uz kamate ispod 7%, a po veličini otpalo je na takve od 200—10.000 kruna njih 33.339, ili 77·3% svih hipotekarnih zajmova. Osim kreiranja novčanih zavoda pod državnom kontrolom za jeftin hipotekarni kredit nije bilo u ovome području, nikakvih posebnih mjera protiv P. — Isto tako nije ni na bivšem austrijskom teritoriju poduzeta djelatna akcija protiv toga.

U Bosni i Hercegovini je zakonom od 6/12 1911 dignuta dotadanja zabrana, da se seljak ne smije zaduživati na mjenicu, te je malom gospodaru time otvoren i ovaj kreditni izvor. Osim toga, postoji uredba kotarskih pripomoćnih zaklada, koje daju seljacima vrlo jeftin kredit, i Zemaljska Banka, koja daje hipotekarni kredit uz pravo utjerivanja duga političkom vlašću sa niskim kamatama (do 7%). Hipotekarna dugovanja iznosila su za svu Bosnu i Hercegovinu 1911: 150.516.142 krune.

L i t e r a t u r a: M. Avramović, Trideset godina zadružnoga rada (tu su vrlo zanimljivi podaci o razvitku poljoprivrednog kredita u Srbiji uopće); E. Joyzier, Economie rurale; Statistički godišnjak zemalja Sv. Krune Stjepanove (1913); Bericht über die Verwaltung Bosniens u. d. Herzegowina (1911); Phillipovich, Nationalökonomie; C. Hesse, Grundriss der politischen Ökonomie; D. V. Stojković, Poljoprivredni kredit.

O. Frangeš.

PREZID, selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, srezu čabarskom, od Čabra 7 km (pravac) k sjeverozapadu, uz drum u Cerknicu i željezničku stanicu Rakek. Gorsko je mjesto (765 m). Ima 1.058 stanovnika u 190 domova. Ima općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. Ime P. je valjda od rimskoga zida, koji onuda udara.

J. M-n.

PRIBIĆEVIĆ ADAM, novinar (24/12 1880, Hrvatska Kostajnica). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima, a pravo u Zagrebu. Novinarski rad počeo je u Srbobranu i u Srpskom Kolu, seljačkom listu srpske samostalne stranke u Hrvatskoj. 1908 je optužen zbog veleizdaje, radi veza sa bratom Milanom i saradnje na pripravljanju i izvođenju jednog šireg revolucionarnog programa. U zagrebačkoj veleizdajničkoj parnici osuđen je na 12 godina teške tamnice. Poslije abolicije procesa oslobođen je (1910). Od tada do Svjetskog Rata bio je urednik Srpskog Kola. Krajem jula 1914 uhapšen je ponovno, a 1915 poslan na frontu u Galiciju. Tamo se odmah sam ranio i došao je pod sud. Poslije 1918 sarađuje ponovno na Srpskom Kolu, a jedno vrijeme izdavao je u Beogradu Narod, list za seljake. Od 1924 živi kao naseljenik u Vučitrnu, na Kosovu.

V. Ć.

PRIBIĆEVIĆ SVETOZAR, političar (26/10 1875, Kostajnica). Realku je svršio u Karlovcu (1894), a potom je nastavio sveučilišne studije u Zagrebu. Studirao je matematiku i fiziku. Kao student počeo je živ rad sa svojim hrvatskim kolegama, da se borba između Srba i Hrvata zamijeni dubljim shvaćanjima našeg narodnog jedinstva i izradi nov način akcije za našu nacionalnu obnovu. Napredna srpsko-hrvatska omladina, kojoj su bili vođe od Srba P., a od Hrvata I. Lorković, objavila je tada jednu vrstu svog manifesta (1897), u zbirci članaka, sa nazivom: Narodna Misao. Po završetku studija (1898), P. je odbio državnu službu, i primio je mjesto nastavnika u srpskoj učiteljskoj školi u Pakracu. Odatle je prešao u srpsku preparandiju u Karlovcu. Poslije antisrpskih demonstracija u Zagrebu (septembra 1902), P. je povjereno uređivanje glavnog organa srpske samostalne stranke, Novog Srbobrana. On se primio te dužnosti u vrlo teškim prilikama, kad su strasti i kod Srba i kod Hrvata bile raspaljene, i kada je Khuenov režim živo nastojao, da razdor što više pojača. P. je, mjesto borbe sa Hrvatima, preporučivao razumnu zajednicu

s njima, a glavne udarce upućivao je bečkim vlastodržcima i njihovim eksponentima. P. je u tome pravcu reorganizirao srpsku samostalnu stranku. Rezultati te politike vidjeli su se brzo. 1905 stvorene su riječka i zadarska rezolucija, kojima je dan sasvim nov pravac našoj nacionalnoj politici u Austro-ugarskoj monarhiji. 1906 stvorena je srpsko-hrvatska koalicija, koja je dobila odmah znatnu većinu u Hrvatskoj i Slavoniji, i koja je bila glavni nosilac nacionalne politike u tim zemljama. Bečki krugovi, osjećajući nacionalnu važnost novog pokreta, pokušavali su na sve načine, da ga slome i kompromitiraju. Veleizdajnički proces 1908—1909 vođen je uglavnom protiv pristalica koalicije. Da skrše koaliciju, dovađani su banovi kao Rakodczay, Rauch, ukidan je ustav i uveđen komesarijat, ali je koalicija ostala čvrsta i sa sve jačim korijenom u narodu.

Na početku rata P. je, i ako štićen imunitetom, bio najprije zatvoren, a poslije konfiniran u Pešti. Tek 1917 mogao se vratiti u Zagreb. Tu je on počeo živ rad. Važan je bio njegov govor u hrvatskom saboru 9/7 1918, kada je davao programske izjave o ulozi koalicije u tadašnjim prilikama i o njenom stavu prema rješenju našeg nacionalnog pitanja. Pri osnivanju Narodnog Vijeća, P. je izabran za njegova potpredsjednika. 29/10 1918 P. je, u ime hrvatskog sabora, iznio i obrazložio prijedlog o raskidu svih veza Hrvatske sa Austrijom i Madžarskom.

P. je bio odlučan protivnik federalista i ženevskog sporazuma, sklopljenog između N. Pašića, A. Korošca i srbijanske opozicije. Boreći se naročito oko tog sporazuma on je znatno pridonio, da u Zagrebu 24/11 1918 padne odluka za neposredniju vezu sa Srbijom. U prvoj vladi Srba, Hrvata i Slovenaca P. je dobio resor unutrašnjih djela (7/12 1918—19/2 1920), a poslije je bio ministar unutrašnjih djela kratko vrijeme 1921 (18/7—24/12) i duže vremena ministar prosvjete (17/5 1920—18/7 1921, 14/12 1921—16/12 1922, 27/3—27/7 1924 i 6/11 1924—29/4 1925). P. je 1919, na zboru u Sarajevu, držanom 15—16/2, udario temelj novoj političkoj grupaciji, u koju su ušli: srpsko-hrvatska koalicija, napredna slovenačka stranka, Narodova i Kočićeva grupa iz Bosne i Hercegovine i poslije samostalna, nacionalna i napredna stranka iz Srbije. Tako je, tokom aprila 1919, nastala najprije Demokratska Zajednica, a iz nje nova demokratska stranka. Iz te stranke odvojio se P. sa svojim prijateljima 1924, kad je jedan dio vodstva počeo pregovore za tješnju saradnju sa hrvatskim nezadovoljnicima. On je tad osnovao samostalnu demokratsku stranku. P. se tada približio N. Pašiću i sastavio je s njim vladu nacionalnog bloka. Na izborima 8/2 1925 nacionalni blok je odnio pobjedu, ali kada je N. Pašić sklopio sporazum sa strankom Stj. Radića i uzeo je u vladu, P. je otišao u opoziciju.

V. Ćorović.

PRIBIĆEVIĆ VALERIJAN (VASA), političar (21/3 1870, Hrvatska Dubica). Osnovnu školu učio je u Kostajnici, a srednju u Karlovcima i Karlovcu. Po položenoj maturi (1888), učio je bogosloviju u Karlovcima, a nastavio je u kijevskoj duhovnoj akademiji; monaški čin primio je 1893. Bio je profesor na karlovačkoj bogosloviji i neko vrijeme u srpskoj gimnaziji u Carigradu. 1908 zatvoren je i osuđen, radi veleizdaje, zajedno sa bratom Adamom u Zagrebu na 12 godina teške tamnice. Poslije abolicije te parnice povukao se P. u manastir Jazak, gdje je bio nastojatelj. U maju 1914 izabran je za poslanika u hrvatski sabor, u izbornom kotaru Vrginmost, 1914 bio je zatvoren i konfiniran u Zagrebu. 1917 ušao je, sa Srđanom Budisavljevićem, u opozicioni blok, koji su vodili Starčevićanci, osnovao je Glas Slovenaca, Hrvata i Srba, i sudjelovao je živo pri stvaranju Narodnih Vijeća. Od oslobođenja redovito je biran za narodnog poslanika. Napisao je, među ostalim, O ukidanju pećke patrijaršije (1904). *V. Ć.*

PRIBIĆI. V. Podgorje, 2.

PRIBINIĆ, selo u Bosni, na putu Doboj—Banja Luka i krajnja točka šumske željeznice Usora—P. Ima 1.169 stanovnika (1910). Zbog mnogih borovih šuma P. je poznato zračno kupalište. Razvijena je šumska industrija. *M. F.*

PRIBOJ, varošica u Južnoj Srbiji, u užičkoj oblasti, na desnoj obali Lima, više ušća Uvca. Ima 220 kuća sa 1.050 stanovnika (1921). P. se spominje tek od turskoga doba, i to prvi

put u 16 vijeku. Ovuda je onda vodio glavni bosansko-makedonski put, koji je spajao Bosnu sa Carigradom. Ovim putem, kroz P., prošlo je 1530 madžarsko poslanstvo sultanu u Carigrad. Tada se P. spominje kao trgovište. Onda su se nad ušćem Lima u Drinu nalazile razvaline i starijeg grada P., o kome inače nema drugih izvještaja. U drugoj polovini 17 vijeka P. je imao 300 kuća, 3 hana i džamiju; bio je karavanska stanica, bez čaršije. Krajem 18 vijeka spominje se P. kao neutvrđena varoš na Limu. U 19 vijeku P. je jako opao, tako da je 1857 imao svega 34 kuće i 2 hana. Sve je stanovništvo bilo muslimansko, izuzev 4 kuće pravoslavnih.

Poslije austrijske okupacije Bosne (1878), P. je postao važnije granično mjesto Novopazarskog Sandžaka prema Bosni. Kasnije, podizanjem bosanske željezničke pruge do ušća Uvca u Lim, P. je ubrzo postao živo trgovačko pogranično središte, preko koga je, iz područja stare Raške, išao izvoz i uvoz na 3 km udaljenu bosansku željezničku stanicu Uvac. Od tada se P. razvio kao varošica srednjoevropskog tipa, sa jednom glavnom ulicom i trgom u sredini varošice. — I pored brojnijih muslimana, u posljednje vrijeme u varoškom životu sasvim su nadjačali pravoslavni Srbi.

Više P. nalazi se Banja, manastir Sv. Nikole i toplo kupalište, kraj koga je istoimeno naselje od 180 kuća i 1.112 stanovnika (1921). Banja je staro središte sredovječne župe Dabra (v. Banja, Dabar), a P. je danas središte pribojskog sreza, koji obuhvaća uglavnom staru banjsku ili dabarsku župu. U P. su: poglavar pribojskog sreza, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Dedijer, Nova Srbija (1913).

V. Radovanović.

PRICA DANILO, okružni prota i istaknut nacionalni radnik (1846 — 20/2 1904, Glina, Hrvatska). Bogosloviju je svršio u Karlovcima, a zatim je postao učitelj u Srpskim Moravicama, ali je uskoro napustio školu i otišao je za člana redakcije Naroda. Kasnije je bio stalan saradnik novosadske Zastave. 1875 postao je konzistorijalni biljažnik u Plaškom, a 1876 paroh u Senju. 1887 izabran je za okružnog kirino-glinskog protu. Bio je u više mahova poslanik na srpskim narodno-crkvenim saborima u Karlovcima. Bio je odličan govornik i imao je oštro pero. Mnogi njegovi članci izašli su u Narodu, Zastavi, Braniku, Srbobranu, Danici i Glasu Istine.

R. G.

PRICA DRAGUTIN, viceadmiral (5/11 1867, Sv. Juraj, kraj Senja). Po svršetku pomorske vojne akademije na Rijeci, proizveden je za kadeta II. klase austro-ugarske mornarice 1/7 1885. 1898/1899 bio je komandant mornarskog odjela u Pekingu za zaštitu poslanstva, 1900 i 1901 bio je dodijeljen štabu komandanta eskadre u istočnoj Aziji, te je prisustvovao ratu u Kini, 1902—1905 bio je dodijeljen vojnom ministarstvu, odjeljenju za mornaricu u Beču. 1913—1917 bio je načelnik štaba lučkog admiralata u Pulju. 1/5 1918 postao je kontradmiral. Sudjelovao je u Svjetskom Ratu, i to, do 1917 kao načelnik štaba u Pulju, onda kao komandant drednauta Prinz Eugen, 1917/18 dodijeljen je obalnoj komandi u Trstu. — U našu mornaricu preveden je kao povjerenik za mornaricu vlade Narodnog Vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca 31/10 1918. Za viceadmirala proizveden je 21/10 1923. U pređašnjoj austro-ugarskoj mornarici zauzimao je postepeno sve komandne i administrativne položaje, kako u mornarici, tako i u riječnoj floti. Na tim položajima izvršio je putovanja po oceanima, morima i domaćim rijekama. U našoj mornarici bio je do 31/10 1918 povjerenik za mornaricu Narodnog Vijeća, 31/10 1918—30/6 1919 bio je na raspoloženju ministra vojske i mornarice, radi organiziranja naše mornarice, 1/7 1919 do 25/7 1922 organizirao je direkciju riječnog saobraćaja i bio je naš delegat za arbitražu brodovlja (Beč, Pariz i Budimpešta), delegat na konferenciji Društva Naroda za tranzit (Barcelona) i u komisiji za tehnički režim dunavskih voda (München i Dresden). 26/7 1922—15/4 1923 bio je naš referent za izvršenje Santa Margaretskih konvencija. 16/4 1923—15/5 1923 bio je komandant jedinica mornarice, stavljenih na raspolaganje Nj. V. Kraljici, 16/5—21/10 1923 komandant Boke Kotorske. Od 21/10 1923 je komandant mornarice i adutant Nj. V. Kralja.

V. Belić.

PRICA MAKSIM, pravnik i političar (1823, Korenica — 15/3 1873, Zagreb). Učio je pravo u Zagrebu. Karijeru je počeo kao biljежnik grada Karlovca. Tu su se tada mladi i napredni ljudi naročito okupljali oko Ivana Mažuranića. Pod pseudonimom Plešević̌ki sarađivao je P. u Agramer Zeitung-u i Prausovom Südslavische Zeitung. 1848 postao je tajnik bana Jelačića, sudjelovao je u velikoj martovskoj deputaciji u Beču i na slovenskom kongresu u Pragu. Tu je, uz Kušlana, znatno utjecao na rasprave kongresa, pripadajući radikalnijim elementima na kongresu. Poslije je bio advokat, do 1862, kada je bio imenovan za septemvira. — P. je slovio kao jedan od najodličnijih pravnika u zemlji i njegova sudska rješenja vrijedila su kao uzor. Na prijedlog bana Kolomana Bedekovića imenovan je P. za načelnika pravosudnoga odjeljenja i ostao je u tom zvanju do smrti. U saboru 1861, u koji su ušli gotovo svi Ilirci, bio je i P. poslanik. On je pripadao narodnoj stranci i glasao je za prijedlog t. zv. osrednjeg odbora, u kome je Hrvatska izjavila spremnost da stupi u bliži državopravni savez sa Ugarskom, čim Ugarska prizna nezavisnost i samostalnost Trojedne kraljevine. U julu 1861, kada je došla na dnevni red rasprava o odnošaju Hrvatske prema Austriji, izradio je P. državopravni spis, u kome je naglasio državopravnu samostalnost Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali je priznao da postoji faktično neki odnošaj između Hrvatske i Austrije, koji se ima odrediti ugovorom. Hrvatski sabor je međutim, protiv njegovog predloga, primio zaključak, da Hrvatska ne priznaje nikakve zajedničke odnose s Austrijom. Kad se jedan dio narodne stranke, zbog toga pitanja, odvojio, i stvorio narodnu samostalnu stranku, pristupio je P. ovoj stranci, koja je uzela za program njegovu izjavu od 1861. Na izborima 1865 P. je izabran za poslanika, ali je samostalna stranka doživjela poraz. 1866 biran je P. u regnikolarnu deputaciju za pregovaranje sa Madžarima. Od 1868 P. nije pripadao ni jednoj stranci. Bio je biran i u regnikolarnu deputaciju, koja je pregovarala o reviziji Nagodbe, ali, shrvan bolešću, slabo je sudjelovao u raspravama.

L i t e r a t u r a: Narodne Novine 1873, br. od 15 i 17/3. *M. Prelog.*

PRIDVORICA, crkva u selu P. (kod Studenice). Posvećena je Preobraženju. Nije poznato, kad je sazidana. U povelji, danoj Studenici od Nemanje, spominje se i P., i naređuje se, da u njoj stanuju kaluđerice. Crkva svojom osnovom pripada ciklusu crkava 12—13 vijeka. Od živopisa se nije u njoj ništa sačuvalo, i nisu sačuvani nikakvi spomeni o njoj. *V. P-ć.*

PRIGORJE. V. Podgorje, 2.

PRIJATELJ IVAN DR., književni historičar (23/12 1875, Sodražica, kod Ribnice). Gimnaziju je svršio 1898 u Ljubljani, slavističke studije u Beču, gdje je 1902 promoviran za doktora filozofije. Poslije višegodišnjeg putovanja po Rusiji, bio je činovnik dvorske biblioteke u Beču, a od jeseni 1918 je na univerzitetu u Ljubljani redovni profesor slovenskih literatura novijeg doba.

P. je izučavao u prvom redu artističko-literarne vrijednosti slovenskih naroda, ali se najviše njegovih razmatranja tiču utvrđivanja uvjeta i potenca slovenačke literarne kulture. U slovenačkoj literarnoj i kulturnoj historiji P. rad znači početak novog doba: sistematskog traženja i rješavanja problema, vajanja duševnih fizionomija, određivanja relativne i apsolutne vrijednosti. P. je rasvijetlio gotovo svako doba slovenačkog društvenog života. — Od 1896 pa ovamo sarađivao je P. kod glavnih domaćih i mnogih tuđih revija i literarnih poduzeća. Broj P. naučnih priloga iznosi do kraja 1916 oko 160. Glavni su: Tolstoj i njegov roman Vstajenje (Ljubljanski Zvon, 1900), Puškin v slovenskih prevodih (Zbornik Matice Slovenske, 1901; (Сборник отд. русск. зъка и слов. 1902); Slovenci i ih literatura (Славянскія извѣстія 1904—1905, srpsko-hrvatski prijevod 1920), Drama Prešernovoga duševnoga življenja (Naši Zapisi, 1904 do 1905), Doneski k slovenski literarni in kulturni zgodovini (Zbornik Matice Slovenske, 1907), Istorija najnovije slovenačke književnosti (Letopis Matice Srpske, 1907), O kulturnem pomenu slovenske reformacije (1908), Jevgenij Onjegin (prijevod sa uvodom 1908), Janko Kersnik, njega delo in doba (1910—1914). Slovenščina pod Napoleonom (Veda, 1911), Aškerčeva

čitanka (1913, 1920, 2 izdanja), Duševni profili naših preporoditeljev (Ljubljanski Zvon, 1921), Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma (1921), Predzgodovina ustanovitve Slovenske Matice (Razprave, I., 1923), Vloga omladine u prvem obdobju mladoslovenskega pokreta (Ljubljanski Zvon, 1924), Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do 1857 (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, IV.), Levstikov politički list Naprej (Razprave, II.). U Zbirci Tiskovne Zadruge u Ljubljani, Slovenski pisatelji, izlaze pod P. uredništvom izabrani spisi Dr. Ivana Tavčara i Josipa Jurčiča.

Literatura: F. Kidrič, ob Prijateljevi petdesetletnici (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, V.); Kolarič, Bibliografije znanstvenih spisov in ocen Ivana Prijatelja do konca 1925 (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, V.). (Ostale članke k pedesetgodišnjici v. kod Šlebingerove bibliografije, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, V.)

F. Kidrič.

PRIJATELJ NARODA, prvi socijaldemokratski list u Srbiji. Prvi počeci socijaldemokratske stranke u Srbiji padaju u 1893. U prvi su mah simpatizeri toga pokreta bili samo studenti, đaci tadašnje beogradske velike škole i gimnazije viših razreda, oko kojih su se počeli kupiti trezniji radnici. U ljetu 1893 bila je u Genèvi međunarodna socijalistička manifestacija, na koju su pozvani i srpski socijaldemokrati, ali nitko od njih nije mogao poći na tako dalek i skup put. Zato su oni opunomoćili svoga druga, Živojina Balugdžića, studenta u Münchenu, da on zastupa srpske socijaldemokrate na toj manifestaciji u Genèvi. Poslije te konferencije Ž. Balugdžić je došao u Beograd, i pokrenuo nacionalno-revolucionarni list P. N. List je dobio to ime po organu francuskog revolucionara Marata. Balugdžić je uskoro uhapšen, a list je ostao na nekolicini velikoškolaca. 26/1 1894 vratio se u Beograd kralj Milan; Balugdžić je tada optužen za bijeg od vojske i vojne obveze i spasio je život bijegom iz zemlje. Odlaskom Balugdžića iz Beograda P. N. prestao je izlaziti, a Balugdžić se mogao vratiti u Beograd tek poslije dvadesetdevetog maja, kada je postao šef presbiroa, a kasnije stupio u diplomatsku službu. *M. Milenović.*

PRIJATELJ SRPSKE MLADEŽI bio je prvi srpski dječji list. Izlazio je jedamput mjesečno, pod uredništvom Nikole Vukićevića, u Somboru 1866 i 1867. Razvio se iz Školskoga Lista, koji je od prvoga broja (16/10 1858) donosio i lektiru za djecu, a 1865 i poseban dodatak za djecu. Kao i Školski List tako je i P. S. M. osnovao i gotovo sam i ispunjavao Đorđe Natošević. Lijepa književnost je u njemu bila slabo zastupana, ako je i Zmaj, anonimno, radio na njemu (Leti pčela malena, Ja sam vjetar, dižem prah, tu su prvi put štampani). Ovim listom je osnovan pedagoški neliterarni pravac u našoj dječjoj književnosti. Mita Nešković i Petar Despotović su u njemu otpočeli svoj književni rad, kojim su, radeći i kasnije na dječjoj knjizi, utrli put učiteljskoj dječjoj književnosti.

M. Š.

PRIJEDOR, grad u Bosni, na Sani. Ima 5.602 stanovnika. Grad je novijeg postanka. Razvija se od prije 100 do 200 godina na štetu Kozarca kao središte ovoga kraja. Znatno je trgovačko mjesto. Na raskršću je željeznica i puteva. Sresko je mjesto. Ima gimnaziju, »Sana« D. D., koje proizvodi gips. Odavde polazi željeznica za Drvar—Knin i Ljubiju, rudnik željeza, zapadno od Prijedora.

M. F.

PRIJEPOLJE, varoš u Južnoj Srbiji, u užičkoj oblasti, na rijeci Limu, iznad ušća Mileševke. Ima 778 kuća sa 3.327 stanovnika (1921). P. leži s obje strane Lima; glavni dio varoši je na desnoj strani rijeke. Duž cijele varoši pruža se dolinom glavna ulica sa čaršijom, na koju izilaze sporedne kratke ulice. Kuće su većinom šindrane, a ima i prilično modernih kuća. Stanovnici su većinom Srbi muslimani.

Nalazeći se na glavnom Dubrovačkom putu (Via de Ragusi), koji je od Dubrovnika ovuda prolazio za Niš, P. se u 14 vijeku javlja kao važno tržište (mercatum), gdje je prolazio glavni karavanski saobraćaj, i gdje su Dubrovčani imali svoju trgovačku koloniju. P. je još u rimsko doba bilo na važnom prolazu i ovaj je kraj u

doba Rimljana bio na visokom kulturnom stupnju. U području sela Dvorišana, 2 km od P., otkopan je 1927 jedan veliki rimski amfiteatar, a do njega i jedan hram, zadužbina imperatora Klaudija.

Po gradu P. u srednjem vijeku se zvala i okolna župa (onda Prijepolje), danas Velika i Mala Župa. Dubrovački put je u P. dolazio iz Plevlja preko planine Babinje i dolinom Lima, a od P. je odvodio dolinom Mileševke na Sjenicu i Novi Pazar. U sredini P. nalazio se onda veliki karavanseraj, čije su se razvaline držale i do sredine 19 vijeka. U P. se često spominju dubrovački trgovci u 14 i 15 vijeku. Putopisci 15 i 16 vijeka također spominju P. i obližnji manastir Mileševo. P. je 1610 imalo 800 kuća; toliko i u prvoj polovini 17 vijeka. 1661 imalo je 536 kuća, 110 dućana, 10 džamija, karavanseraj i satkulu. P. je stradalo, kada su varoš zauzeli Austrijanci (1689 do 1690). U 18 i 19 vijeku P. se malo spominje. P. je u prvoj polovini 19 vijeka imalo oko 500 kuća, 1857 imalo je 546 kuća, od kojih su samo 65 bile kršćanske, ostale muslimanske. Po oslobođenju (1913) P. je imalo 3.355 stanovnika. Kao okružno mjesto, P. se poslije toga stalo jače razvijati, sa više važnijih ustanova. U P. su: načelstvo okruga prijepoljskog, sreska financijska uprava, gimnazija mješovita četverorazredna, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi (1900); J. Dedijer, Nova Srbija (1913).

V. Radovanović.

PRIJEPOLJSKA ŽUPA. V. Župa (Velika i Mala).

PRIJESTAP, otočić na Jadranskom moru, zapadno i sjeverozapadno od otoka Lastova. Pruža se od sjeveroistoka prema jugozapadu i jugu-jugozapadu. Dugačko je 3·5 km, široko do 1·3 km. P. je kamenit otok, visok 155 m. Zauzima površinu od 2·9 km². Obala mu je prilično razuđena sa nekoliko malih zatona, i ima dosta nepravilan oblik. I P. je, kao i Lastovo, najvećim dijelom pod vegetacijom, ali nema ni jednog naselja. Samo je pri jugoistočnoj obali podignuta kapela. *P. V.*

PRIKO. V. Omiš.

PRIKUŽNICI (PRIKUŽNJACI) se zovu ona lica, koja prebole kugu. Narod razlikuje dvije vrste P., dobre i zle, Božje i vražje, t. j. koji su prikužili ili Božjom ili vražjom pomoću. U starija vremena, dok je kuga češće harala, P. su bili u velikoj cijeni i časti kod naroda. Vjerovalo se, da gdje se u selu ili u kući pojave P., tu kugi nema mjesta, i da mora najdalje kroz dvadeset i četiri sata odatle da ode i čeljad ostavi u miru. Pored toga, P. su imali za zadaću i da pokapaju one, koji su od kuge umrli. I jedna i druga okolnost učinila je, da su P. iskorišćivali svoj položaj, pa su se na račun svojih bližnjih, udaranih s jedne strane teškom pošašću a s druge zavađanih sujevjerjem, često bogatili. P. su preuzimali i raskuživanje u okuženim kućama, zašto su također mnogo ucjenjivali i nesavjesno pljačkali svoje žrtve, zbog čega su uopće P., bez obzira na samu odioznost kuge, za koju je i njihovo ime vezano, ostali u narodu u vrlo rđavoj uspomeni. *P. B.*

PRILEP, varoš u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u istočnom kraju Prilepskog Polja. Ima 4.325 kuća sa 18.532 stanovnika (1921). Današnji P. je postao u starije tursko doba, a sredovječni P., u kome je bila prijestolnica Kraljevića Marka, današnje je selo Markova Varoš (Markov Grad), u kome ima 284 kuća sa 1.205 stanovnika (1921). Markova Varoš je svega 1 km udaljena od P. i leži u jugozapadnom podnožju kristalaste gromade Markovih Kula, na čijem vrhu stoje razvaline zidina i kula sredovječnoga grada. Markova Varoš je podgrade sredovječnog grada P., sa nekoliko srpskih crkava iz onoga doba, a iznad Markove Varoši nalazi se manastir Sv. Arhanđela, zadužbina kralja Vukašina i Kraljevića Marka.

Bizantinci su P. zvali Prilapon. Prvi put se spominje 1014, kada su ga Bizantinci zauzeli od cara Samuila (976—1014). Malo zatim (1018) spominje se P. kao grad u bitoljskoj eparhiji. Po gradu P. zvalo se u srednjem vijeku istim imenom i okolno područje, uglavnom Prilepsko Polje, a spominje se i šire područje Prilepska Hora ili Prilepska Strana. P. je još 1240 imao trgovačkih veza sa

Dubrovnikom, čiji su ga trgovci pohodili. Današnje Markove Kule spominju se u 13 i 14 vijeku kao tvrđava P. (kastron ili castrum P., kula prilepska). Odmah pošto je zauzeo »velikoslaveni grad P.«, kralj Dušan je (1335) obdario prilepski manastir Treskavac, na Zlatovrhu sjeverno od P., zatim je još dvaput, 1337 i kasnije, prilikom pohoda mladoga kralja Uroša manastiru Treskavcu, ove darove i povlastice proširivao. Car Dušan je rado boravio u P., gdje je imao i svoj carski dvor. U ono doba P. je bio znatna trgovačka varoš, sa bogatim trgom, carinarnicom i godišnjim panađurom (sajam) o Mitrovdanu. U varoši je već bilo i Židova, svakako kao trgovaca. U doba cara Uroša, pri raspadu srpskoga carstva, P. je postao prijestolnica kralja Vukašina (1366—1371), zatim i njegovog sina kralja Marka (1371—1394), u narodnim pjesmama najviše slavljenog srpskog junaka Kraljevića Marka, poslije čije je smrti P. pao Turcima u ruke.

Turci su još u prvo doba svoje vladavine podigli u blizini sredovječnog P., ili Markove Varoši, današnji P., izabravši za njegov položaj prostranu ravnicu oko Prilepske Reke. Novi je P. bio otvorena varoš, i nije imao tako zaštićen položaj kao sredovječno podgrađe P., ali je na zgodnom raskršću dvaju važnih starih puteva, koji se ovamo iz doline Vardara, preko presjedlina Prisada i Pletvara, spuštaju u Prilepsko Polje. Stari P. je dobio ime Markova Varoš, a ime staroga grada prenijeto je na novu tursku varoš.

U 17 vijeku opisuje se novi P. kao bogata varoš, u kojoj ima 10 mahala sa 1.000 kamenih kuća, a u čaršiji 200 dućana. Osim turskih kolonista, u novom P. bilo je i kršćana, koji su ovamo prelazili iz staroga grada. U to doba spominje se i prilepska mitropolija (1651), vjerojatno sa sjedištem u starom P. ili Markovoj Varoši, koja je kroz sve tursko doba zadržala čisto kršćansko stanovništvo. Međutim, stara tvrđava P. bila je u to doba još očuvana. U Markovim Kulama sjedio je dizdar (zapovjednik) sa turskom posadom. U jakoj i nepristupačnoj šesterokutnoj tvrdavi stajale su još tri kuće i ambari sa hranom.

Iz doba anarhije u Turskoj, od kraja 17 vijeka pa dalje, dugo nije ostalo nikakva spomena o P., sve do početka 19 vijeka, kada je u P. bilo oko 1.100 kuća muslimana i kršćana (1807). Trgovalo se najviše žitom, vinom i stokom, a prilepski panađur ili sajam (od 30/4) bio je jedan od najznatnijih u evropskoj Turskoj, i na njemu se prodavala roba i iz dalekih zemalja.

U okolini P. potučen je 1831 sultanov buntovnik Mustafa-paša Škodranin, a njegovi Arnauti su rastjerani preko Kruševa i Babune. — 1836 bilo je u P. 7.000 stanovnika, toliko i 1868, kada je P. bio jedna od najživljih trgovačkih varoši u Makedoniji. U drugoj polovini 19 vijeka prilepski panađur (sajam) bio je još znatniji no prije, i tada se držao u jesen. P. je posredovao trgovački između Bosne, Albanije, Tesalije i Bugarske. Prilepski trgovci išli su po robu u Beč, Leipzig, München, Lyon i Carigrad. Na prilepskom dvadesetpetdnevnom panađuru (od 15/8) prodavalo se 7.000—9.000 tovara trgovačke robe, i bilo je do 10.000 posjetilaca iz raznih krajeva i zemalja. Pred kraj 19 vijeka ovaj je panađur ukinut.

Prilepski obrtnici, bili su važan faktor u varoškom životu. Organizirani u više raznih esnafa (cehova), oni su radili i na održavanju crkava i prosvjećivanju kršćana. Uopće su kršćani bili glavni faktor u čaršiji. Poslije sagrađenja vardarske pruge (1873), kada su i u P. stale jačati moderne trgovine židova, prilepski trgovci su doskočili židovima na taj način, što su dotadanji pazarni dan, koji se držao petkom, prenijeli na subotu, kada je mojsijevski blagdan.

Na važnom raskršću puteva za Bitolj, Kruševo, Kičevo, Veles, Gradsko i Kavadarce, i sa bogatim i velikim zaleđem u okolnim krajevima, P. se i dalje razvijao, tako da je 1900 imao 24.540 stanovnika, od kojih je najviše bilo Srba kršćana (16.900), prilično Turaka (6.200) i nešto Cigana (960) i Cincara (480). Mjesto prijašnjeg središta prilepske kaze, od oslobođenja (1912) P. je postao središte prilepskog sreza. 1913 bilo je u P. 22.237 stanovnika. Stanovništvo se umanjivalo iseljivanjem Turaka. Za vrijeme Svjetskog Rata P. je dobio

željezničku vezu na uskoj pruzi Gradsko—Bitolj.

U P. su: poglavar prilepskog sreza, sreska financijska uprava, stovarište duhana monopolske uprave, vojni garnizon, učiteljska škola, gimnazija mješovita osmorazredna, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912); St. Novaković, Prilep u prvoj polovini 14 veka (Glas, 80, 1909); J. H. Vasiljević, Prilep i njegova okolina (1902).

V. Radovanović.

Kao ogranak Zlatovrha diže se nad Prilepom brdo sa dva vrška od granita. Na tim vršcima, među klisurama, sagrađen je grad, tako te je ostalo udubljenje između vršaka. Ova veza između granitnih pećina i zidova jedinstvena je u nas.

Grad je pravi sredovječni burg. S istočne strane ulazak je kroz kule, od kojih idu zidovi među stijenama, čineći s njima cjelinu oko oba vrška. Na lijevo se diže niži vršak, na kome je zid, pojačan sa tri kule, koji se veže s okolnim zidom. Na desno je pravi grad, utvrda, na terasama, do kojih se dolazi uskim hodnicima uz kamenje i kroz kamenje, ostaci su dviju većih zgrada, od kojih jednu narod zove ambarom. Pristup preko bastije brani čvrsta tabija i jači zid sa četverostranom kulom, koji se spušta do prema zidu od ulazne kule. Na drugim terasama svud su ostaci zidova, svezanih sa živcem kamenom.

Đ. S.

Crkve i manastiri u P. su: 1. Manastir Sv. Arhanđela sa crkvom, ispod samoga Markova Grada, skoro sasvim pripijenom uz stijenu. Pošto se u predvorju ove crkve nalaze ktitorski likovi kralja Vukašina i sina mu, kralja Marka, to se njoj može približno odrediti datum njena podizanja. Inače o crkvi nisu sačuvani nikakvi historijski podaci. Crkva je mnogo prepravljana, i od prvobitnoga se samo malo sačuvalo. Ona ima jedno otvoreno predvorje u obliku lođe. Od živopisa ima samo nešto tragova u oltarskoj apsidi. Likovi Vukašina i Marka su mnogo oštećeni. — 2. Crkva Sv. Dimitrija. Spominje se u Dušanovoj hrisovulji manastiru Treskavcu. Ona se sastoji iz tri crkve, ispred kojih se nalazi zajednička priprata. Kube, koje se svodi nad srednjom crkvom, ima izvana dvanaest strana. O crkvi nisu, inače, sačuvani nikakvi spomeni. — 3. Crkva Sv. Nikole. Sazidana je 1298. I ona se spominje u Dušanovim hrisovuljama, darovanim manastiru Treskavcu. Zidovi crkve su izvana oživljeni šarama, izvedenim od opeka. Crkva je imala peripteros, kao i crkva Sv. Đorđa u Starom Nagoričinu. Naročito je interesantan živopis unutra. na zidovima crkve. On je nesumnjivo iz 14 vijeka, i sudeći po jednome natpisu na zapadnoj fasadi crkve, ktitor ovoga živopisa bio bi neki Dimitar. — 4. Crkva Bogorodice (Prečiste). Sagradili su je Pavle i Radoslav, sinovi Teodorovi, 1416. Vrlo je skromna crkvica (bez kubeta). — 5. Crkva Sv. Atanasija Aleksandrijskog. Nesumnjivo je iz 14 vijeka. Spominje se u 17 vijeku (1622). Imala je kube, koje se opiralo o četiri mramorna stupa, od kojih sada stoje samo dva (istočna). Crkva je u ruševinama. — 6. Crkva Sv. Petra. Po svoj prilici je iz 15—16 vijeka. Veoma je skromna. Unutra na zidovima sačuvalo se dosta staroga živopisa, koji je jako izblijedio. Živopis je raspoređen u četiri zone. Svi su natpisi grčki. — — 7. U Dušanovim hrisovuljama, darovanim manastiru Treskavcu, spominju se i crkve Sv. Teodora (Tirona i Stratilata), Sv. Jovana Prodroma, Sv. Petke i Sv. Đorđa, ali nije poznato, gdje su se one nalazile.

V. Petković.

PRILEPAC. 1. Sredovječni grad u Južnoj Srbiji, u župi Donjoj Moravi (Morava Binča), na rijeci Prilepnici. U P. je rođen, oko 1329, knez Lazar, sin Pripca Hrebeljanovića, kasnijeg kancelara (logoteta) cara Dušana. Iznad razvalina P. nalazi se stari manastir Draginac. P. je služio za obranu podgrađa Novog Brda na južnoj strani, a zajedno sa Novim Brdom bio je baština kneza Lazara i njegovih nasljednika.

2. Manastir Sv. Nikole, u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, pod planinom Konjarnikom, na jugoistočnoj strani od Prilepa. Crkva je podignuta na starom crkvištu 1870, zauzimanjem nekolicine ktitora, uz pripomoć kršćana iz Prilepa i okolnih sela. Odmah zatim podignuti su oko crkve veliki manastirski konaci, poglavito prilozima obrtnih esnafa (cehova) iz Pri-

lepa. Nedaleko ispod manastira P. nalazi se istoimeno kršćansko selo, koje ima 117 stanovnika (1920), a pod njime, na mjestu Bezisten, skoro su otkrivene rimske grobnice, koje, sa ostalim nalascima, pokazuju, da je P. u rimsko doba bio gradsko naselje. *V. R.*

PRILEPSKO, predjel u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, oko varoši Prilepa. Zahvaća prilepski srez, u kome su pored većeg dijela Prilepskog Polja, i dijelovi susjednih oblasti: Marijova, Rajca i Babune. Osim toga, u P. se računa i kruševski srez, koji počinje na zapadnoj strani Prilepskog Polja. U srednjem vijeku P. je činilo župu Prilep, koja je bila jezgra šire oblasti Prilepske Hore ili Prilepske Strane. P. u opsegu prilepskog sreza ima 97 naselja. *V. R.*

PRILEPSKO-GRADSKI PUT, cesta, koja vodi od Prilepa, preko presjedline Pletvara i kroz kotline Rajca i Tikveša, do Gradskog, nad ušćem Crne u Vardar. P.-G. P. je vrlo stara srednjo-vardarska poprečna komunikacija, koja je još u rimsko doba krakom ceste Via Egnatia od Bitolja dostizala grad Stobi (Pusto Gradsko) na glavnom vardarsko-moravskom putu. U najnovije tursko vrijeme, poslije sagrađenja vardarske željeznice (1873), P.-G. P. je moderno podignut, i njime se, između Prilepa i Gradskog, kretao vrlo živ saobraćaj. Gradsko je u ono doba bilo, kao i Veles, važna izvozna i uvozna stanica za Prilep. Od Svjetskog Rata ovuda je podignuta uska željeznica Gradsko—Prilep i dalje za Bitolj, ali se, i pored toga, P.-G. P. kreće i danas živ automobilski saobraćaj. *V. R.*

PRILEPSKO-KIČEVSKI PUT, cesta, koja vodi od Prilepa pa preko presjedline Barbarasa silazi na Brod u Poreču, a odatle, uz Veliku, dovodi u Kičevo. P.-K. P. je stara komunikacija, na kojoj je u srednjem vijeku, kod Broda, naplaćivana mostarina kao prihod manastira Sv. Đorđa Skoropostižnog u Skoplju. Ovim je putem u zimi 1257/58 prošao Đorđe Akropolita, dolazeći iz Drača, preko Maće i Debra, pa na Kičevo i Prilep. Istim je putem, dolazeći sa sjevera, kroz Polog i Poreč, kralj Dušan prodro u Prilep (1335). P.-K. P. je najkraća poprečna veza između Prilepa i Kičeva sa okolnim krajevima. *V. R.*

PRILEPSKO POLJE. V. Bitoljsko-Prilepsko Polje.

PRILEPSKO-ŠTIPSKI PUT, cestovni krak, koji se kod sela Drenova odvaja od prilepsko-gradskog puta, pa preko Vozaraca na Crnoj, Kavadaraca, Negotina i Krivolaka na Vardaru, vodi za Štip. P.-Š. P. je glavna srednjo-vardarska poprečna komunikacija, koja preko Tikveša najbrže spaja krajeve na Crnoj i Bregalnici, te je otuda imala uvijek veliku trgovačku i strategijsku važnost. Glavni brod na Crnoj kod sela Vozaraca postojao je još u srednjem vijeku. Početkom 19 vijeka na P.-Š. P. razvila se varoš Kavadarci, a u isto vrijeme i varoš Negotino, na raskršću sa Vardarskim Putem. Od gradnje vardarske željeznice (1873), Krivolak na Vardaru postao je glavna izvozna i uvozna stanica za Štip, a također i za tikveške varoši Negotino i Kavadarce. Sada je P.-Š. P. izgubio staru saobraćajnu važnost, jer je Štip dobio željezničku vezu preko Velesa, a za Prilep se upotrebljava i uska pruga, koja vodi od Gradskog i Drenova za Prilep i Bitolj. *V. R.*

PRILEPSKO-VELEŠKI PUT, cesta, koja vodi od Prilepa, preko presjedline Prisada, kroz kotline Babune i Topolke, i kroz udolinu Prevalac, do Velesa k Vardaru. U srednjem vijeku zvao se Prisadski Put, i imao je nešto drukčiji pravac (v. Prisad). P.-V. P. najbrže spaja Pelagoniju sa Velesom i Skopljem. U tursko doba, u posljednje vrijeme, imao je P.-V. P. naročitu važnost osobito od sagrađenja vardarske željeznice (1873), kada je Veles postao izvozna i uvozna stanica za Prilep. Danas je P.-V. P. dosta zapušten, jer glavni saobraćaj za Prilep ide cestom i uskom željeznicom od Gradskog. *V. R.*

PRILOZI ZA KNJIŽEVNOST, JEZIK, ISTORIJU I FOLKLOR, stručan naučni časopis. Izlazi u Beogradu dvaput ili jedamput godišnje od 1921. Urednik je Pavle Popović, profesor univerziteta. *U. Dž.*

PRILVE su vrste najkrupnijih smokava. *I. R.*

PRIMAS SRBIAE. V. Dukljansko-barska nadbiskupija.

PRIMORSKO - KRAJIŠKA OBLAST ustanovljena je uredbom o podjeli države SHS u oblasti od 26/4

1922. Zaprema negdašnju županiju ličko-krbavsku, sa gradom Senjom, modruško-riječku, sa gradovima Bakrom i Sušakom i dio negdašnje županije zagrebačke, južno od rijeke Kupe, sa gradovima Karlovcem i Petrinjom. Ima 14.121·9 km² površine sa 644.080 stanovnika. Po veličini P.-K. O. pripada prvo mjesto među oblastima u državi, po apsolutnome broju stanovnika četvrto mjesto (poslije zagrebačke, osječke i beogradske), dok joj relativni broj ili gustoća stanovnika (45·6 na km²), ostaje ispod normale u državi (48 km²).

P.-K. O. prostire se jugozapadnom Hrvatskom: na jugu od ljubljanske i zagrebačke, na zapadu od osječke (samo donekle), vrbaske i bihaćke, a na sjeveru od splitske oblasti. Na sjeverozapadu, od ušća Rječine (kod Sušaka) do Snježnika (1.796 m), graniči sa Istrom (s Italijom). Prirodne su joj međe: na sjeveru rijeka Kupa i donekle Sava (od utoka Lonje do utoka Une), na sjeveroistoku donja Una (od utoka u Savu do 45 paralele), a na jugozapadu planina Velebit i Jadransko more. P.-K. O. je krajnja sjeverozapadna oblast Balkanskog Poluotoka. Taj je kraj ponajviše kraska visija, isprekidana visokim dolovima i poljima, a isprepletena gorama, koje idu ponajviše naporedo s Jadranskim morem od jugoistoka k sjeverozapadu (dinarskim pravcem), a nose planinsko obilježje. Najznatnije su planine: Velebit (1.798 m) s morske, a Plješivica (1.657 m), Mala (1.280 m) i Velika Kapela (1.533 m) s kopnene strane. Na sjeverozapadu u izvorištu Kupe, ističe se čukor Risnjak (1.529 m). Polja se zovu po ponornicama, koje njima teku: Krbavsko, Ličko, Gacko Polje i dr. Čitava se visija, sa svojim uzvišenim rubovima, prikazuje kao prirodna tvrđava, koja ima i svoju historijsku znamenitost već od rimskih vremena. Odlikuje se i prirodnim ljepotama: Plitvička Jezera, Gorski Kotar i dr.

Glavni putevi, koji vode uzduž kraske visije su: Primorska cesta (Rijeka)—Sušak—Senj—Karlobag, Sredozemska, ili t. zv. Dalmatinska cesta, Ogulin—Gospić—Knin (—Split), koju danas, u dalnjem saobraćaju, zamjenjuje lička željeznica i kordunska cesta, koju će, u dalnjem saobraćaju, kad bude dograđena, zamjenjivati pounska željeznica. Sjevernim krajem visije ide umjetnički građena željeznica (Rijeka)—Sušak—Karlovac koja, u dalnjem saobraćaju, zamjenjuje staru Karlovu (Kraljevica—Karlovac) i Lujzinsku cestu (Rijeka—Sušak—Karlovac). Ona se na nekim mjestima uspinje do 800 m nadmorske visine, prelazi preko nekoliko mostova (tako Rječinu između Rijeke i Sušaka, Ličanku kod Fužina, Kupu kod Karlovca), i prolazi kroz nekoliko dužih i kraćih tunela (tako Rijeka i Sušak, Sljeme kod Lokava, Kupjak kod Skrada).

Klima se primorja znatno razlikuje od klime za primorskim gorama; naročito je Velebit jaka klimatska pregrada. Ondje uspijevaju i vinova loza, smokve i mandula (badem), ovdje je poglavito šuma crnogorica (Gorski Kotar). Ljudska naselja dopiru iznad 800 m (najviše Begovo Razdolje 1.100 m). Slabo ratarstvo i nešto bolje stočarstvo (u Lici više sitna, a u Gorskome Kotaru krupna stoka) oskudno prehranjuju ma i rijetko stanovništvo, koje stoga ide za zaradom i u tuđinu. Primorci su odlični mornari i ribari. Rijeke su toga kraja, koliko pripadaju Jadranskome moru, izuzevši za industriju grada Sušaka znatnu primorčicu Rječinu, sve same ponornice (Lika, Gacka, Ličanka).

K istoku se od Kapele prostire otvoreniji kraj: tu su i najviše gore niske (Petrova Gora 507 m, Zrinjska Gora 615 m), a rijeke su u svome toku slobodnije i pritocima razgranjene; Kupa prima u ovoj oblasti Dobru, Koranu s Mrežnicom, Glinu i Petrinjčicu, a Sava Sunju i Unu, kojoj po svoj prilici pripada ponornica Krbava. Gore imaju ruda (željezo, bakar, olovo) i rudnih vrela (naročito čuveno Topusko). Pod povoljnijom klimom, naročito u ravnome Pokuplju, uspijevaju žitarice, srednjoevropske voćke, a po goricama vinova loza. Glavne su prometne žile: željeznica (Sisak—) Caprag—Petrinja—Glina—Karlovac i željeznica (Zagreb—Sisak—) Caprag—Jasenovac (—Beograd), od koje se kod Sunje odvaja pruga u Kostajnicu (—Banju Luku s krakom Bosanski Novi—Bihać).

Po narodnosti P.-K. O. spada među naše prilično čiste narodne oblasti: Hrvata i Srba ima 635.359, Slovenaca 2.735, drugih Slovena 1.594, Talijana 859, Nijemaca 1.027, Madžara 1.003 i dr. U P.-K. O. se tri narječja našega

jezika najviše približuju i među sobom miješaju; starosjediocima, čakavskim Hrvatima, pridolaze od sjevera kajkavci, koji čine prijelaz Slovencima, a od istoka štokavci, koji čine prijelaz Srbima. Po vjeri je 344.934 rimokatolika i 201 grkokatolik, 286.651 pravoslavnih, 257 evangelika, 735 židova, 351 musliman i dr.

P.-K. O. je razdijeljena na 24 sreza i 5 gradova (Bakar, Karlovac, Petrinja, Senj i Sušak), a srezovi na 128 upravnih općina, sa 2.637 naselja. Oblasna skupština ima da odluči, da li će Karlovac ostati stolicom velikoga župana ili će to biti Sušak.
J. Modestin.

PRIMOŠTEN, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Šibenik, od Šibenika 17 km (pravac) k jugu, na poluotočiću (43° 35′ sjev. šir.) sa lukom, koju od juga zatvara Strana Krenisk (173 m). Pred lukom se dižu školji Maslovnik, Grgovac i Lukovnjak. Parobrodarska je stanica na liniji Šibenik—Rogoznica. Ima 3.700 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu i državnu stručnu školu, poštu. *J. M-n.*

PRIMOVIĆ (PRIMOEVIĆ, tal. Primi) **LATINČIĆ PAŠE (PASKOJE)**, pjesnik (druga polovina 16 vijeka — sredina 17 vijeka, Dubrovnik). Bio je iz građanske porodice i gradski pisar. Pisao je pobožne pjesme, preveo je i izdao (Mleci, 1617) mitološku dramu Euridice, i kao svoje glavno djelo, Sanazzarov pobožni ep De partu virginis, pod natpisom Od upućenja riječi božje i poroda djevičkoga. Ali najuspjelije su mu satire protiv dubrovačkih susjeda Kotorana i Korčulana, koje su više žučne nego duhovite, i pisane su, po primjeru nekih talijanskih pjesnika, »makaronskim« jezikom t. j. smjesom narodnog i talijanskog ili latinskoga jezika, pa onda neke šaljive pjesme, koje su na oko vrlo naivne, ali u stvari vrlo bezobrazne.
M. P.

PRIMOŽIĆ ROBERT, bariton zagrebačke opere (1893, Trst). U 19 godini pjevao je naslovnu partiju u Zajčevom Nikoli Šubiću Zrinjskom u tršćanskom Slovenskom Gledališču. Kasnije je izučio pjevanje u Milanu, odakle je angažiran za Goricu, Trst, Rijeku. Za vrijeme rata pjevao je u Osijeku, a od 1917 u Zagrebu. Glavne su mu partije: Rigoletto, Scarpia, Zrinjski, Amonasro i toreador u Bizet-ovoj operi Carmen. *N. A.*

PRINCIP GAVRILO, nacionalni revolucionar, izvršilac sarajevskog atentata (30/6 1884, Grahovo, Bosna — koncem aprila 1918, Terezin, Čehoslovačka). Učio je gimnaziju u Sarajevu i pripadao je grupi mladih nacionalnih revolucionara, poznatih pod imenom Mlada Bosna. Kada je u jesen 1912 počeo balkanski rat, P. je došao u Beograd i pokušavao je da ga vođa četnika i revolucionara Voja Tankosić primi u svoju četu. Ali je Tankosić našao, da je P. i previše mlad, nerazvijen i slab za ratne napore. U proljeće 1914 P. je ponovno došao u Beograd i ovdje se, već dobro poznat sa Tankosićem, vježbao u rukovanju bombom i revolverom. Na Vidovdan 1914 (28/6) P. je u Sarajevu ubio prijestolonasljednika Austro-ugarske monarhije, nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu ženu, vojvotkinju Sofiju Hohenberg, rođ. groficu Chotek. Osuđen zbog toga u jesen 1914, na 20 godina teške tamnice, jer kao maloljetan nije mogao biti osuđen na smrt, P. je, pošto je u tamnici teško obolio od tuberkuloze tako, da mu je jedna ruka morala biti odrezana, umro krajem aprila 1918 u tamnici. Na Vidovdan 1921 P. tijelo prenijeto je iz Terezina, i zajedno sa njegovim obješenim i umrlim drugovima, sahranjeno u zajedničku grobnicu Mlade Bosne.
M. Milenović.

PRIPOVIJETKE NARODNE. Vuk dijeli P. na ženske i muške: »Ženske su one u kojima se pripovijedaju kojekakva čudesa što ne može biti..., a muške su one u kojima nema čudesa«. P. se nazivaju i mitovi, skaske ili kaže, legende (za koje nema naročitog narodnog imena, gatke u Zborn. Živ. Ob. Južn. Slav., 12, 1907, 151 i d.). Ženskih P. (koje se zovu i priče, gatke, bajke) ima više. One imaju veću književnu i naučnu vrijednost. Junaci u P. su ili ljudi, carevi i kraljevi, grofovi (u hrvatskim i slovenačkim P.), trgovci, redovnici (ostala zanimanja ne vide se jasno), ili su natprirodna bića, zmajevi, vile, divovi i đavoli (đavo je, često, zamijenio diva iz starijih P.; oboje imaju ogromnu snagu; poduzimaju »ciklopske« građevine i radove; glupi su i lakovjerni, zato

ih čovjek vara; (Sv. Sava i đavo, Starac prevario divove, B. Vila, 28, 1913, 178 i d.), aždaje (uspomena na izumrle velike životinje?, konstrukcija prema fosilima tih životinja?), vještice (drže sredinu između ljudi i natprirodnih bića). Anđeli se obično javljaju u legendama i skaskama. Patuljci se javljaju vrlo rijetko, i to u P. germanskog podrijetla.

Motivi su često vrlo starinski (iz religije, magije i kulta, mitologije); kanibalizam (Divljan, Baš-Čelik, gdje divovi kuhaju ljude »u oraniji« i jedu ih; Sunce i Mjesec također su ljudožderi?), ljudske žrtve (u Usudu pretpostavlja se ljudska žrtva riječi; careve kćeri bacaju se aždajama u P. tipa Biberče; u P. Carev sin i Oštar dan imamo ostatak ljudske žrtve kamenu? i dr.), odbacivanje djece, koje je bilo poznato svima indoevropskim narodima, »onaj« svijet (ispod zemlje, na pr. B. Vila, 9, 1894, 225 i d.; u jami, pod vodom ili iza mora, u planini, na nebu; organiziran »donji« svijet u Vuk, 17 i B. Vila, 2, 1887, 13 i d.). Inače su motivi isti, koji i u P. drugih naroda (Urijino pismo, Jeftin zavjet, biskanje, zabranjena soba, čarobne papuče, kapa, štaka i mnogi drugi). Isto tako, i svi najvažniji tipovi P. poznati su našem narodu: P. o zahvalnom mrtvacu (Tobijin anđeo?), Pepeljuga, Kuma Smrt, Polifem (Divljan, Nemušti jezik, Zmija mladoženja, Đavo i njegov šegrt, Dva brata (pratip, najstarija poznata P.? još u misirskim hieroglifima) i dr.

Naročitu grupu čine (jako starinske i primitivne?) P. o životinjama (od kojih P. o lisici i vuku čine čitav ciklus, kao i u bizantskoj i zapadnim književnostima). U njima je čarobni elemenat skoro sasvim otpao, »ličnosti« se lijepo karakteriziraju, cilj je obično humorističan, što ih približuje muškim P. Od P. o životinjama valja razlikovati basnu, koja je, sa svojim satiričkim ciljem, uglavnom umjetnički proizvod.

Muške P. uglavnom su šaljive, motivi su vrlo različiti: sijanje soli, istezanje grede, »ubacivanje« svjetlosti u sobu bez prozora, naopake radnje lude žene (Devet puštenica u B. Vili, 1, 1886, 158 i d.), čovjek koji prodaje vola psima ili drvima u šumi ili žabama, »dram jezika« (motiv Shakespeare-ovog Mletačkog trgovca), pop koji je spreman da dočara kišu »kad se narod dogovori«, raspra između muža i žene (striženo-košeno), dosjetljivi lopov (»Rsuzi« u B. Vili, 2, 1887, 92 i d.; P. poznata još starim Misircima), nadmetanja u laganju (Laž za okladu, Vuk 44) i dr. Glavne su ličnosti u tim P.: Ćoso, koga naš narod smatra za prokaženog (Vuk, Posl., 5948), Cigani, Ere, Šijaci, Vreočani, Perovljani, Maginjani (Zborn. Živ. Ob. Južn. Slav., 8, 1903, 130 idd.), Borovičani (ibid. 11, 1906, 138 idd.), i dr. Ove P. (»podrugačice«) jakǒ su popularne i ušle su u poslovicu (na pr. Vuk, Posl., 1305; 4796).

Skaske (etiološke: o postanku životinja, stvari, mjesta, prirodnih tijela i pojava, i t. d.; vrlo često bogumilske) i legende (naročito o Sv. Savi, Sv. Đurđu, Sv. Nikoli) mnogobrojne su, ali, nažalost, nisu kodificirane (nalaze se najviše u Vukovom Rječniku, Milićevićevoj Kneževini i Kraljevini Srbiji, Bosanskoj Vili, Naseljima, Zborniku za Život i Običaje Južnih Slovena).

Izvori narodnih P. vrlo su različiti. U Srbiji (južnoj i sjevernoj) i Crnoj Gori prevlađuje grčko-albanski utjecaj (on se osjeća i u nekim P. iz Vojvodine), kod Hrvata i Slovenaca njemački (neke P. prepričane po Grimmovim P.), a u Vojvodini madžarski. Bosansko-hercegovačke P. čine grupu za sebe, i pokazuju jak orijentalni utjecaj. Bizantska književnost utjecala je također (Trojanski rat, Roman o Aleksandru Velikom, Ezopov život, Varlaam i Joasaf, Stefanit i Ihnilat). U sredovječnoj srpskoj književnosti bilo je zacijelo P. (Vrač, srodan sa Usudom; Međed, svinja i lisica, i dr.).

Pri svem tom, najbolje naše P. imaju zacijelo nacionalan karakter. Junaci P. često su ljudi iz naroda, seljaci (što nije slučaj kod zapadnih P.); vile i zmajevi, onakvi, kakvi su u P., isključivo su naša božanstva. Inače su naše P. često proste, primitivne, sa nemotiviranim prijelazima. Često je u njima Deus ex machina (kršćanski Bog?). Jaka je veza sa narodnom poezijom; u narodnim pjesmama ima mnogo motiva iz P. (neke pjesme su u stvari P.: Nahod Simeun, Dušan hoće sestru da uzme, Zmija mladoženja, Đakon Stefan i dva anđela i dr.). U P. ima mnogo deseteraca. Najbolji skupljači P. su: Vuk (1897²), V. Krasić (vrijede samo

P. u Letopisu, a posebno izdanje slabo!), N. Kašiković. Najbolji su pripovjedači: Gruja Mehandžijić iz Sentomaša (njegov Usud i Ko manje ište, više mu se daje, najbolje su naše P.), i sam Vuk. Najoriginalniji je Vuk Vrčević. Jednu pripovijetku (Čardak ni na nebu ni na zemlji, Vuk, 2) zabilježio je knez Mihailo. Dosta narodnih motiva ima u S. Ljubiše, J. Veselinovića, i mnogih drugih.

V. Čajkanović.

PRISAD, presjedlina i važan prolaz (apsolutna visina 1.046 m) u dubokom prijevoju između planine Mukoša i Vorile, sjeverno od Prilepa. P. je široko dno stare, pregrabenske doline Prisadske Reke, koje je ostalo na pomjerenom razvođu, usječeno u seriji slojeva prastarog gnajsa. Kroz P. prolazi Prilepsko-Veleški Put, koji najkraćim putem spaja Pelagoniju sa Babunom i drugim predjelima na srednjem Vardaru. U srednjem vijeku ovaj se put zvao Prisadski Put, ali on onda nije vodio od P. dolinom Izvorštice i dalje kao sada, već je od P. silazio u današnji predjel Veleški Azot, u kotlini Babune oko Bogomile, pa je odatle, pokraj područja sela Homorana i Tehova, vodio dalje na sjever. Presjedlina P. zove se po istoimenom sredovječnom selu, koje je naseljeno Srbima kršćanima i ima 354 stanovnika (1920). *V. R.*

B o j n a P r i s a d u 21 i 23/10 1912. U toku odstupanja turske vardarske armije od Kumanova i sa Ovčjeg Polja, Zeki-paša je naredio komandantu 5 korpusa, da posjedne Prisatski prijevoj i zemljište sa strane istoga, i da borbom zadržava nastupanje srpske I. armije iz doline Vardara u Pelagoniju. Po izvršenom prikupljanju na liniji Štip—Sv. Nikola—Veles, I. armija je počela nastupanje od Velesa radi zauzeća Prilepa. U nastupanju je ona zadržana na Prisatskom prijevoju što je dovelo do boja.

Bojište čini vodomeđa Vardara i Pelagonije, visoki krševiti greben, na koji se izlazi iz tjesnaca rijeke Babune i njenog pritoka rijeke Desne. To je težak i besputan teren, sa svega jednim putem i nekoliko konjskih staza. Položaj koji je Kara Said-paša zauzeo, proteže se od Krstaca visa na Vorili Planini, do Mukoša, visa na Babuni Planini. Centar položaja čini greben, na kome je karaula i manastir Prisad. U inžinjerskom smislu položaj su Turci pojačali samo brzom poljskom fortifikacijom. Sa srpske strane u boju su sudjelovale moravska, drinska I. i konjička divizija (od jedne brigade i 4 topa), sa turske strane 5 korpus (13 i 15 divizija, 10—12 tabora sa 6—8 topova).

19 oktobra je konjička divizija, pojačana jednim bataljonom pješadije, jednom brdskom baterijom i moravskim divizijskim konjičkim pukom, nastupajući dolinom rijeke Desne, naišla na otpor Turaka sa Prisatskog položaja. Prethodnički puk skrenuo je na sjevero-zapad, i preko sela Stepanaca izbio na Mukoš, gdje se sjedinio sa desnom pobočnicom (1 eskadron sa komitama). Glavnina divizije zanoćila je kod Hana Babune, sa lijevom pobočnicom (1 bataljonom pješadije, 1 brdska baterija i 1 eskadron) u selu Nikodimu. Moravska I. zanoćila je kod sela Izvora.

20 oktobra desna bočna kolona konjičke divizije počela je da se spušta sa Mukoša k selu Nebregovu, ali je, napadnuta jačim snagama Turaka, pritisnuta k Babuni, a Turci su zauzeli Mukoš. Lijeva bočna kolona prebačena je onda na pravac Kavadar—Pletvar, i naišav na posjednuti položaj kod Pletvarske karaule, prenoćila je pred položajem, na kosi zapadno od sela Trojaci. Glavnina konjičke divizije prenoćila je u selu Nikodimu. Moravska I. uputila je jedan bataljon i 2 mitraljeza na Mukoš, gdje su ti dijelovi prenoćili bez borbe, jedan puk (2) uputila je na Vorilu, da odande preko Krstaca napadne desni bok Turaka. Ovaj je prenoćio u selu Nikodimu, ne naišav na Turke. Glavnina moravske I. noćila je kod Izvora. Drinska I., došla je kod Izvora.

21 oktobra: Moravska I., desnom kolonom (3 i 16 puk i 1 poljska baterija) pošla je u nastupanje preko sedla između Svinjičke i Babune Planine k selu Prisadu, srednjom (1 puk sa 1 poljskom baterijom), nasipom k Prisadskoj karauli, lijevom (2 puk) preko Krstaca, rezervom (1 bataljon 1 puka i 7 poljska baterija) za srednjom kolonom. Desna kolona je pred mrak zavladala sedlom između Svinjičke i Babune Planine, gdje se vodila borba između Turaka i srpskog konjičkog puka, koji je bio potisnut k selu Tehovu. Pokušaj, da se zauzme

Mukoš, nije uspio, i kolona se utvrdila na sedlu. — Srednja kolona doprla je do Abdi-pašinog hana, gdje je prenoćila i preko noć uspjela, da plasira jednu bateriju na desnoj obali rijeke Desne. Rezerva je prenoćila pozadi srednje kolone. — Lijeva kolona protjerala je slabo odjeljenje Turaka sa Krstaca i Kozjaka, i prenoćila je na njima. Turci su se povukli k selu Orahovcu. — Drinska I. desnom kolonom (17 i 6 puk) stupala je preko sedla između Svinjičke i Babune Planine k Prilepu, a lijevom (4 i 5 puk) uz cestu. Obje kolone izašle su na visinu moravske I., i tu su prenoćile. Artilerija je bila kod sela Pomenova.

22 oktobra lijeva je kolona moravske I. od ranog jutra puškarala sa Turcima, koji su oko 8·30 sati prešli u napad na Krstac, koji je bio odbijen. — U toku dana Turci su tukli položaj lijeve kolone unakrsnom artilerijskom vatrom, i izvršili su još dva napada sa 5—6 tabora. Oba napada bila su odbijena, i oko 16 sati Turci su poduzeli povlačenje, a lijeva kolona je prenoćila na Krstacu i Kozjaku. — Srednja kolona moravske I. rano ujutro zauzela je prednji rub Mukoša prethodničkim bataljonom, koji su Turci napali od karaule Prisad. Do podne se vodila borba, kada su Turci napustili i Prisad i odstupili k Prilepu, a srednja kolona prenoćila je na južnom rubu Mukoša. — Desna kolona moravske I., sjedinjena sa desnom kolonom drinske I. (17 i 6 puk) zauzela je, kratkom vatrenom borbom, greben Mukoša, sjeverozapadno od srednje kolone, a drinska brigada, koja je određena u obuhvat ovog položaja, spustila se k selu Nebregovu, ne naišav ni na kakav ozbiljan otpor. — Lijeva kolona drinske I. (4 i 5 puk) upućena je od jutra na napad položaja od Prisatske karaule do Prisatskog manastira. Ona je, poslije teške borbe cijelog dana, zauzela karaulu Prisad i greben zapadno od manastira Prisada. Turci su se povukli na prihvatni položaj u neposrednoj blizini, držeći u svojoj vlasti i kotu 1.458, najvišu točku (jugozapadno od Prisadske karaule). — 4 i 5 puk prenoćili su na zauzetim položajima u blizom dodiru sa Turcima. Artilerija moravske I. i drinske I. prenoćile su kod Abdi-pašinog hana, osim jedne baterije na položaju.

Turci su preko noći napustili položaj, ostaviv zaštitnice na kosama kod sela Pestrice i na kosi sjeverno od Zlatovrha i južno od Nebregova. Konjička divizija nije uspjela da zauzme Pletvar, i prenoćila je pred njim. Puk iz desne pobočnice, ušao je preko Izvora i Nikodima, slijedećeg dana u sastav divizije. Slijedećeg dana turske zaštitnice povukle su se, čim su primijetile pokret srpskih trupa sa Prisada, Mukoša i Krstaca. Gonjenje je izvršeno artilerijskom vatrom, no i ono ne efikasno, jer su se zaštitnice već bile povukle, kad je artilerija izašla na greben.

Gubici su bili: srpski, oko 800 mrtvih i ranjenih, turski, neznatniji. Rezultati su bili: srpske su trupe izdušile iz tjesnaca i tukle još jednom turske snage na tako odličnim položajima, sa relativno malim gubicima; turski, dobitak u vremenu (5 dana), što je za ondašnju situaciju bilo glavno. Posljedica boja bila je: jači moralni potres turskih, već demoraliziranih trupa. *V. Belić.*

PRISEŽNIK. V. Rotnik.

PRISOJNIK, glomazna planina u Julijskim Alpama, na granici Slovenačke i Italije, oko 7·5 km sjeverozapadno od Triglava. Leži istočno od prijevoja Vršić (ili Mojstrovke), pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, i visok je 2.547 m. Na sjeveroistoku od P. je romantična alpinska dolina Pišenac, u Kranjskoj Gori, a oko 3·5 km jugozapadno od njegova vrha je izvorište Soče. *P. V.*

PRISTAV (u latinskim dokumentima pristaldus), poznat je u čitavom jugoslovenskom pravnom području. Po svojim funkcijama, što ih je vršio, zauzima vidno mjesto u prošlosti našeg pravnog života. Važnost i sve funkcije P. osnivaju se na tome, što su njegove usmene izjave uživale javnu vjeru (fidem publicam), što znači, da su vlasti njegovim usmenim izjavama imale pokloniti vjeru. U redu, dakle, sredstava, po kojima su usmene, odnosno pismene, izjave dobivale javnu vjeru, javljao se u našem pravnohistorijskom području, osim javnih notara i osim autentičnih pečata, još i originalna slovenska institucija P. P. se upotrebljavao za izvršenje ra-

znih oblasnih akata, koje je on izvršivao, pozivao je stranke pred sud i objavljivao im sudske poruke. P. bi sudac pozivao, da sasluša njegova usmena rješenja i presude, koja bi P. kasnije, ako se ukazala potreba, reproducirao, pod zaštitom javnog povjerenja. Privatne stranke rado su se služile P. za svoje privatno-pravne poslove. One bi prizvale P., da čuje njihov ugovor, pa ako bi kasnije nastao kakav spor, pozvali bi P. pred sud, gdje bi on usmeno citirao ugovor, kako je sklopljen, a ta je izjava uživala javnu vjeru. Predmet, koji je povjeren P., zove se pristavština.

P. u početku nisu bili stalno imenovana lica, nego su ih postavljali od slučaja do slučaja. No kasnije su to bila lica dobra glasa, koja su stalno kao P. postavljena, što više oni su bili i zakleti, da će svoje funkcije ispravno vršiti. S obzirom na veliku snagu, koju je imala izjava P., bile su određene i vrlo stroge kazne za lažne iskaze P. U Poljicama bila je stara kazna, da se lažnom P. imaju isjeći tri rebra. — Slovenski institut P. bio je naročito u upotrebi tamo, gdje nije bilo drugih sredstava za javnu vjeru. Ali on je stalno uzmicao pred drugim uredbama, po kojima se javna vjera mogla dati pismenim dokumentima. *M. Kostrenčić.*

PRIŠTEVKA (PRESLAVICA), rječica u Južnoj Srbiji, desni pritok Sitnice. Izvire na zapadnoj strani Propaštice Planine (Suvi Bunar 1.055 m, Stolova 960 m), a izvorišnu čelenku sačinjava nekoliko potoka. Sa izvorišta P. teče prema zapadu-sjeverozapadu, od Makovca na jug-jugozapad, protičući kroz Prištinu, a od utoka Matičkog Potoka na zapad-jugozapad. U Sitnicu utiče oko 1 km jugozapadno od željezničke stanice Priština, s druge strane malog naselja Kuzmin. Dužina P. toka je 24·2 km, a površina porječja 106·4 km^2.

P. V.

PRIŠTINA, varoš u Južnoj Srbiji, glavno središte kosovske oblasti. Ima 2·705 kuća sa 14.290 stanovnika (1921). P. leži u dolini neznatne rječice Prištevke, desnog pritoka Sitnice, a nalazi se na istočnom rubu Kosova Polja, pod zapadnom podgorinom planine Butovca. Ono što je bio Lipljan u rimsko doba za Kosovo Polje i okolne krajeve, to je u srpskoj sredovječnoj državi postala P., centralna i najvažnija kosovska varoš. Razvitak P. pada u doba napretka rudarstva u sredovječnoj Srbiji, čiji je najveći i najznatniji rudarski kraj bilo Novobrdsko-Kopaoničko Rudarsko Područje, na čijem se zapadnom rubu nalazi P. Bogatstvo P. dolazilo je i sa plodnog Kosova Polja, u čijem se najširem dijelu ona nalazi. Osim toga, u P. su se ukrštavale vrlo važne stare komunikacije, odavde razvedene u Jadransko Primorje, u Bosnu, u sjeverne, istočne i južne krajeve Balkanskog Poluotoka.

Ubrzo poslije prvog napretka rudarstva, u doba kralja Milutina (1282 — 1321), P. se javlja kao kraljevska i poslije carska prijestolnica, i kao jedno od najvažnijih trgovačkih i rudarsko-industrijskih središta u srpskim zemljama. Kralj Stevan Dečanski rado je boravio u P., a još više njegov sin Dušan, i kao kralj i kao car. Kralj Dušan je u svome dvorcu u P. primio izbjeglog bizantskog cara Ivana Kantakuzena (1342), a odavde je kasnije izdavao i carske povelje (kao 1351). U P. je boravio i car Uroš, i tu 1365 izdao povelju o baštini Brankovića. Uskoro zatim P. je postala prijestolnicom Vuka Brankovića, u kojoj je on gospodario i poslije kosovske katastrofe (1398) i njegova udova gospođa Mara sa sinovima Grgurom i Đurđem. U P. je neko vrijeme boravila i kneginja Milica (Jevgenija) sa sinovima knezom Stevanom i gospodinom Vukom (1394 do 1402). Tada je pod njihovom upravom bio prištinski kefalija Branko.

U doba srpskih despota u 15 vijeku P. je bila jedno od glavnih trgovačkih središta u Srbiji. U P. je bila velika kolonija Dubrovčana trgovaca, koji su ovdje držali pod zakup carinu, a imali su i neku vrstu kreditnih zavoda, i pozajmljivali su novac prištinskim i novobrdskim trgovcima, kao i dubrovačkim poslanstvima, kada bi ovuda prolazili. Đurađ Branković je izdavao Dubrovčanima pod zakup prištinsku carinu 1411 i 1415, a u međuvremenu je u P. boravio i despot Stevan, i ovdje u svome dvorcu izdavao povelje (1413). Pri carinarnici u P. postojala je onda industrija za čišćenje srebra, koje se ovamo dovozilo u sirovom stanju iz Novog Brda i Trepče, pa se tu preradivalo i dalje izvozilo. Dubrovački trgovci u P. bili

su u ono doba najbolji ekonomsko-financijski stručnjaci, te su ih radi toga dubrovačka poslanstva uzimala kao eksperte pri sklapanju trgovačkih ugovora sa ondašnjim balkanskim državama (kao 1430).

U P. je u ono doba bio jako razvijen i viteški život; o velikim praznicima priređivane su i utakmice u junačkim igrama. Tako se svake godine u P. priređivala utakmica u gađanju prstena na poljani kraj varoši. Na takvoj jednoj utakmici Srba Prištinaca o Božiću 1435 sudjelovali su dubrovački plemići i građani. Konjanici su dolazili u punoj ratnoj opremi, sa buzdovanom, mačem, lukom i strijelom, i jurili su na konju s ispruženim kopljem, da bi u trku skinuli rukavicu, koja je visila na jednoj motci.

U ovo doba već su bila nastala teška vremena zbog turskih prodiranja. Ma da u državi srpskog despota, u P. je bilo i turskih činovnika (sklavi), koji su činili trgovcima razne smetnje, a često ih i opljačkali. Stoga su se dubrovački trgovci tužili na turske činovnike u P., pa je Dubrovački Senat zbog toga 1421 intervenirao i kod sultana.

Pri prvom padu Despotovine (1439) Turci su postavili za namjesnika u P. Ese-bega Isakovića. On je poštedio dubrovačku koloniju. Pod njime se u P. javljaju čak i jedan Genovljanin i jedan Židov kao zakupci glamskog srebra u Srbiji (1442). I poslije obnove Despotovine (1444), u P. su ostali turski činovnici, i na njih su se Dubrovčani tužili despotu Đurđu (1445), što im ne dozvoljavaju izvoz srebra iz P. za Dubrovnik. U P. je, osim despotovog namjesnika, bio i turski kadija, kao neki Skender-beg (1448). Te je godine na Kosovu Polju pod P. potučen Janko Hunyadi u borbi protiv Turaka.

P. je 1455 ponovno i definitivno pala Turcima u ruke. Još u doba despota Stevana i Đurđa Turci su podigli u P. neke građevine, koje i danas postoje, dok su stari srpski kraljevski, carski i despotski dvori razoreni. Na istočnom kraju prištinskog pazara je Pazardžamija, koju je osnovao sultan Murat II. (1421—1451), a dovršio Muhamed II., zatim džamija Muhameda II. U blizini P., na kosovskom bojištu iz 1389, već u doba despota postojalo je Muratovo Turbe.

U 16 vijeku prolazili su kroz P. mnogi putnici, i neki je od njih spominju kao najveću varoš na Kosovu Polju. U 17 vijeku bila je P. mnogo poznatija i znatnija varoš. 1669 spominje se P. kao velika varoš, a 1671 ubraja se među glavne varoši u Srbiji. Na bosansko-makedonskom putu bila je P. jedna od glavnih karavanskih stanica, a od nje je vodio dalje na istok bosansko-carigradski put. Održavale su se veze i sa Jadranskim Primorjem. U P. se još držala dubrovačka kolonija, koja je imala 20 kuća. Još nije bilo izumrlo ni staro rudarstvo, i u P. je tada stanovao nadzornik kopaoničko-novobrdskih rudnika. P. je 1661 imala 2.060 kuća, 300 dućana i 11 trgovačkih hanova. 1685 navodi se, da P. ima i 3.000 kuća, da je varoš otvorena, neutvrđena, i znatno trgovačko mjesto. Pri vojnom pohodu austrijskog generala Piccolomini-a sa srpskim ustanicima 1689, P. je bila, poslije Niša, glavni stan, odakle su vršena dalnja prodiranja prema Skoplju i Prizrenu. Pri povratku Turaka (1690), P. je stradala, te se i čitav vijek kasnije (1792) spominje kao obično mjesto.

Krajem 18 vijeka P. je bila središte pašaluka, sa svih strana utvrđena jakim palisadama. Tada je imala oko 7.000 stanovnika. Početkom 19 vijeka P. opisuju, kako je utvrđena dvostrukim bedemom. Varoš je tada imala 9.000 stanovnika, i vrijedila je kao glavno trgovačko mjesto između Sarajeva i Carigrada. Onda su se u P. držala dva velika godišnja panađura ili sajma (u aprilu i septembru). 1812 otvoren je u P. francuski konzulat. 1836 bilo je u P. do 9.000 stanovnika, od kojih je bilo dosta pravoslavnih Srba, a ostalo muslimani, Arnauti i Turci. Razvijale su se trgovačke veze sa Skadrom, Sarajevom, Nišem, Beogradom, Peštom, Sofijom, Plovdivom, Drinopoljem i Solunom, a glavna je trgovina bila u rukama Srba Prištinaca. U P. su dolazili i Skadrani, starim zetskim putem, sa velikim karavanama, te su na prištinskom pazaru po nekoliko mjeseci prodavali svoju robu. P. je jako stradala za vrijeme velikih požara 1859 i 1863. U P. se sve do rata 1876 držao veliki panađur (sajam) u drugoj polovini maja. Razvitak varoši ometali su objesni age i begovi, koji su kao čitluke držali većinu kosovskih srp-

skih sela. Kada je podignuta kosovsko-vardarska željeznica (1873), domaći Turci i Arnauti nisu dozvolili da pruga prođe pokraj P., te je varoš ostala oko 8 km udaljena od svoje stanice. To je pridonijelo njenom dalnjem opadanju, jer su se od tada stale razvijati u susjedstvu nove kosovske varoši.

Od sagrađenja željeznice prekinute su stare veze sa Skadrom, zatim i sa Sarajevom (1878), te se glavna trgovina P. sasvim okrenula Solunu. Još neko vrijeme održala se važnost P., dok je bila središte kosovskog vilajeta (1878—1888), a zatim je postala obična palanka. 1910 bilo je u P. oko 4.000 kuća, od kojih je bilo 3.200 muslimanskih, 531 pravoslavnih, 65 židovskih, a ostalo su bile ciganske i čergarske. Poslije oslobođenja P. je imala 18.174 stanovnika (1913). Za vrijeme i poslije ratova stanovništvo P. je opalo zbog iseljivanja Turaka i Arnauta.

U P. su: veliki župan kosovske oblasti, oblasna skupština i oblasni odbor kosovske oblasti, kosovska divizijska oblast, prvostepeni sud, okružna financijska uprava, okružna građevinska sekcija, povjerenik agrarne reforme, poglavar gračaničkog sreza, gimnazija mješovita osmorazredna, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Osnove, III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913). *V. Radovanović.*

PRIŠTINSKA BANKA. Osnovana je 1906. Kapital je 1,500.000. Fondovi 204.769, ostale rezerve 133.000, ulozi 554.703, vjerovnici 912.580, mjenice 2,293.419, zajmovi na zaloge 51.010, dužnici 1.028.207, roba 80.105, vrijednosni papiri 105.495, dobit 323.179 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Dragutin Debeljković. *N. S.*

PRIŠTINSKA REKA. V. Prištevka.

PRIVILEGIJE. V. Srpske narodne privilegije.

PRIVINA GLAVA, selo u Srijemu, u jugozapadnom kraju Fruške Gore, u šidskom srezu, berkasovskoj općini, od Šida 5½ km k sjeveroistoku. Ima 896 stanovnika, pravoslavnu parohiju i manastir sa crkvom Sv. Vasilija. *J. M-n.*

PRIVLAKA. 1. Selo u Srijemu, u vinkovačkom srezu, postaja na željezničkoj pruzi Vinkovci—Brčko, od Vinkovaca 13 km k jugoistoku. Ima 1.800 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. — Okolina P. bila je naseljena već u prehistorijsko (brončano) doba.

2. Selo u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, prekobiogradskom srezu. Znatno je zbog svoga položaja na sjeverozapadnom okrajku dalmatinskoga kopna, od Nina (čijoj općini pripada) 6 km (pravac) k sjeverozapadu. Parobrodarska je stanica na linijama: Šibenik—Rab, Šibenik—Olib—Krk, Šibenik—Pag—Obrovac. Ima 630 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. *J. M-n.*

PRIVREDNI GLASNIK, službeni list ministarstva narodne privrede kraljevine Srbije. Izlazio je u Beogradu 1901—1905. *U. Dž.*

PRIVREDNI PREGLED, nedjeljni list za privredu, obrt, industriju, bankarstvo, poljoprivredu. Izlazi u Beogradu od 1923. Urednici su Milan Ivezić i Gradimir Kozomarić. *U. Dž.*

PRIVREDNI SAVEZ, organ Saveza Privrednika u kraljevini SHS. Izlazi nedjeljno u Beogradu od 1924. Uređuje ga odbor. Vlasnik je Nikola Vitorović. *U. Dž.*

PRIVREDNIK. 1. Humano društvo koje se u prvom redu brine za stvaranje čestitog trgovačkog i obrtničkog podmlatka u srpskom narodu, namještanjem siromašne a sposobne djece u raznovrsnim granama trgovine i obrta. P. je osnovan u Zagrebu 1897, inicijativom Vl. Matijevića i najuglednijih Srba trgovaca iz Austro-ugarske monarhije, a naročito iz Hrvatske i Slavonije. Do 1923 sjedište je P. bilo u Zagrebu, a tada je ono preneseno u Beograd. Dosad je P. namjestio oko 20.000 siromašne seoske djece u trgovinu i na različite zanate, u našoj zemlji i u inozemstvu, od kojih su već mnogi postali bogati i ugledni ljudi i dobrotvori P. P. ima u zemlji oko 20 pododbora, a u svakom znatnijem mjestu svoje povjerenike. P. je zasluga, da se trgovina u našoj zemlji nalazi najvećim dijelom u rukama našega naroda. Osim brige za trgovački, P. je vrlo mnogo učinio i za seljački stalež, osnivanjem zemljoradničkih zadruga,

kojima je davan jeftin kredit od Srpske Banke u Zagrebu. P. je zasluga, da se, osim političke organizacije, provela i ekonomska organizacija srpskog naroda u Austro-Ugarskoj, i na taj način omogućila uspješna borba protiv monarhije i onih etničkih grupa, koje je država pomagala. P. spada među najveće i najzaslužnije srpske institucije.

D. Popović.

2. List za narodnu privredu, prosvjetu i književnost. Izlazio je jedamput nedjeljno u Mitrovici 1895 do 1905.

3. Organ saveza zemljoradničkih zadruga Srpskog Privrednog Društva i Glavne Privredne Zadruge. Izlazio je dvaput mjesečno u Zagrebu 1898—1914.

4. Stručan poljoprivredni list. Izlazi jedamput mjesečno u Beogradu. 1925 mu je bila 28 godina izlaženja.

U. Dž.

PRIZNA, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Senj, općina Jablanac, na Jadranskom moru, 44° 36′ sjev. šir., prema sjeveroistočnom kraju otoka Paga. Ima 110 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu, ostatke staroga grada. *J. M-n-*

PRIZREN, varoš u Južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, na obalama Bistrice, lijevog pritoka Beloga Drima, nedaleko od albanske granice. Ima 3.724 kuće sa 16.433 stanovnika (1921). P. leži na rubu Prizrenskog Polja, na samom izlazu Bistrice iz klisure. Glavni dio P. sa čaršijom nalazi se na niskoj jezerskoj terasi (oko 410 m nad morem), koja postepeno prelazi u prostranu ravnicu Prizrenskog Polja. Naviše, uz strmu stranu gornje jezerske terase, postao je najveći dio varoških mahala, iznad kojih se na terasi nalazi tvrđava, prizrenski grad. U samoj klisuri Bistrice, iznad varoši, oko 2 km daleko od P., nalazi se na visokoj terasi nad lijevom obalom rijeke prizrensko Staro Kale, Derven (klisurski) Grad ili Dušanov Grad, koji se u srednjem vijeku zvao Prizrenski Gornji Grad ili Višegrad. Pod Višegradom leže ruševine manastira Sv. Arhanđela Mihaila i Gavrila.

Za vrijeme Rimljana P. se zvao Theranda, i bio je jedan od glavnih gradova na putu iz skadarskog primorja u unutrašnjost Balkanskog Poluotoka. U doba Bizanta P. se zvao Prizdrijan, a u srpskim sredovječnim spomenicima bilježi se Prizdren, ili još češće u današnjem obliku. U P. se 1019 spominje stolica prizrenske episkopije. P. je definitivno zauzela srpska država za vlade Stevana Prvovjenčanog. U ono doba P. je bio središte i istoimene župe u Prizrenskom Polju.

Veću važnost u staroj srpskoj državi dobio je P. u doba kralja Milutina. Na važnom prolazu još rimskog puta, P. je u srpsko doba postao vrlo važno tržište, u kome su, osim domaćih trgovaca i Dubrovčani imali veliku trgovačku koloniju, a osim njih ovdje su trgovali i Talijani i Grci. Dubrovčani i drugi katolički trgovci imali su u P. dvije katoličke crkve. Za vrijeme kralja Stevana Dečanskog i cara Dušana držala su se u P. četiri godišnja panađura (sajma) o Maloj Gospođi, pred Spasovdan, Aranđelovdan i Nikoljdan. Prizrenski trg i carinu najčešće su držali pod zakup Dubrovčani. Oni su 1332 izradili, da P. postane sjedište dubrovačkog konzula u Srbiji. Tada i kasnije (1345) Dubrovčani su tražili od srpskog vladara, da im preda Prizrenski Grad, gdje bi se u slučaju opasnosti mogli skloniti sa svojim dobrima. Osim trgovine, u P. je cvjetao i obrt, organiziran u esnafe (cehove), koji su imali svoje protomajstore (ustabaše). Grad P. je u 14 vijeku kovao i svoj novac.

Najviše je napretka, slave i veličine P. dostigao u doba cara Dušana i cara Uroša, koji su ovdje i u obližnjem Ribniku imali svoje dvorove. Kao prijestolnica P. je u narodnim pjesmama nazvan srpskim Carigradom. Car Dušan je 1343 boravio u P., i tada je počeo zidati svoju zadužbinu, manastir Sv. Arhanđela Mihaila i Gavrila pod Višegradom. Crkva je dovršena 1349, kada je pokrivena olovom iz Trepče. Car Dušan je ovu svoju zadužbinu izabrao sebi za grobnicu i obdario je velikim vlastelinstvom u metohijama, selima i vlaškim katunima. Višegrad nad Sv. Arhanđelom bio je manastirski pirg (kula) za zaštitu crkve, a ovamo su se kasnije, u vrijeme nesigurnosti, sklanjali i prizrenski trgovci (kao Dubrovčani 1372). Car Dušan je i sahranjen u svojoj zadužbini u manastiru Sv. Arhanđela (1355).

Poslije smrti cara Dušana, P. je ostao prijestolnica cara Uroša (do 1362), zatim je bio u rukama raznih srpskih vladalaca onoga doba. Tako je kralj Vukašin držao P. do 1371. On je ovdje imao i kovačnicu svoga novca (1370). Zatim je P. prešao pod vlast Đurđa Baošića (1372—1376). U doba ovih promjena P. je stao jako opadati. Tako se P. još 1371 spominje kao opalo trgovačko središte. P. je napušten od stranih trgovaca 1433, i najzad je, uskoro poslije pada Novog Brda, 20/6 1455 i on pao Turcima u ruke.

Sa najezdom Turaka nastalo je u P. uništavanje stare srpske kulture. Manastir Sv. Arhanđela, koji se i na početku 15 vijeka spominje (1418), uništen je od Turaka.

U prvo doba pod Turcima P. je izgubio značaj trgovačkog grada. P. je ostao i dalje stolica prizrenske mitropolije. Turci su u P. postavili središte prizrenskog sandžaka, čiji su kadiluci bili P., Suva Reka, Has (đakovički) i Bihor. Turci su se još od početka naseljivali u P. i mjesto stare srpske vlastele i manastira zagospodarili imanjima u varoši i okolini. Tako je neki Mehmed Hajredin Kukli-beg 1537 imao u P. 117 dućana, 6 vodenica i karavanseraj. Po tome se vidi, da je čaršija ipak i onda bila dosta velika. Pored turskog stanovništva, u 16 vijeku počeli su i Arnauti prodirati u P., naročito Miriditi, koji su pljačkali varoš. Najzad, u prvoj polovini 17 vijeka u P. se javlja i arnautsko stanovništvo. Ma da u nesigurnosti, jer su Miriditi i dalje napadali varoš, P. je u 17 vijeku ponovno oživio kao trgovačko središte. Dok je P. 1610 imao 8.600 kuća, 1655 narastao je na 12.000 kuća. U bogatoj čaršiji trgovalo se najviše vinom, stokom i stočnim proizvodima, vunom i kordovanom (fina učinjena koža). Vuna je izvažana preko Beograda i u Njemačku. Od obrta naročito je znatno bilo puškarstvo, a izrađivale su se i osobite sablje dimiskije. Osim pravoslavnih Srba, bilo je onda u P. i katolika oko 40 kuća.

Pred kraj 17 vijeka P. je doživio katastrofu. Poslije spaljivanja Skoplja, austrijski general Piccolomini zauzeo je 6/11 1689 i P., gdje je pozvao pećkog patrijarha Arsenija Čarnojevića na dogovor, radi dalnje organizacije srpskog ustanka. Ma da već zaražen od kuge, Piccolomini je sutradan ovdje završio pregovore s patrijarhom o zajedničkoj borbi protiv Turaka. Dan kasnije u P. je objavljeno narodu, da je primljen pod carsku austrijsku zaštitu, a patrijarh je položio sa narodom zakletvu vjernosti austrijskom caru. Već sutradan, pošto je od srpskog patrijarha primio pričest, Piccolomini je umro. Sahranjen je u najstarijoj i najljepšoj prizrenskoj crkvi. P. je poslije toga (1690) ponovno pao Turcima u ruke.

Prilikom velike seobe Srba pod patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem mnogo je srpskog stanovništva napustilo P. Varoš je od Turaka postradala tako, da se P. u 18 vijeku spominje kao obično mjesto. Samo se još obrt donekle održavao pa se i neki esnafi (cehovi) spominju (1788). U sve većoj anarhiji od arnautskih kačaka i turskih krdžalija (hajduci), P. je i dalje često stradao, naročito 1795, kada je opljačkan od Mahmud-paše Bušatlije i njegovih Arnauta. Stoga je P. krajem 18 vijeka imao svega 8.000 stanovnika.

Od početka 19 vijeka P. je počeo ponovno da napreduje, te se 1805 već spominje kao prilično naseljena varošica, na važnom karavanskom putu, koji vodi od Skadra. Stanovništvo P. bilo je tada u većini srpsko, muslimanske i pravoslavne vjere, a varošicom je upravljao beg, koji je bio podčinjen ohridskom paši. Poslije ugušenja arnautskih pobuna i provađanja reforama u Turskoj, P. se stao sve više razvijati. 1844 imao je 6.000 kuća sa 24.950 stanovnika, od kojih 18.800 pravoslavnih, 2.150 katolika i 4.000 muslimana. U prizrenskoj čaršiji veoma su bili razvijeni zanati, najviše puškarski, nožarski, zlatarski, kožarski i terzijski. Poslije poraza Mustafa-paše Škodranina (1831) i umirenja Arnauta, preko P. je iz skadarskog primorja starim zetskim putem, ponovno krenuo živ trgovački saobraćaj za unutrašnjost Balkanskog Poluotoka. Zatim su počele trgovačke veze i sa Sarajevom, Beogradom, Ugarskom, Misirom. 1866 osnovan je u P. ruski konzulat, a kasnije i austrijski, talijanski i srpski. Od sagrađenja kosovsko-vardarske željeznice (1873), kada je P. dobio udaljenu željezničku stanicu Ferizović (Uroševac), trgovina P. okrenula se Skoplju i Solunu, a zbog ponovne i

sve nesnosnije arnautske anarhije, od druge polovine 19 vijeka, i inače oslabljene veze sa skadarskim primorjem prekinute su sasvim. Zbog teških prilika za Srbe, u P. je sve više prevlađivao turski i arnautski muslimanski elemenat. Pred kraj turskoga doba (1910) u P. je bilo svega 4.497 porodica, sa 30.285 stanovnika, od kojih 23.800 muslimana, 4.350 pravoslavnih Srba, 950 katolika, 725 Cincara i 400 cigana. Među pravoslavnim Srbima samo je neznatan broj porodica bio starinskog podrijetla; ostalo su bili doseljenici iz okolnih krajeva. Cincari su skoro svi podrijetlom iz Muskopolja. Kršćani su držali glavnu trgovinu. Varoš je imala 24 mahale i mnoge esnafski podijeljene krajeve u velikoj čaršiji.

Poslije oslobođenja (1912), radi iseljivanja znatnog dijela Turaka i Arnauta, P. je opao u stanovništvu, te je 1913 imao svega 21.244 stanovnika. Za vrijeme Svjetskog Rata P. je ponovno opao u stanovništvu, a sada se postepeno obnavlja. P. će ponovno dobiti staru važnost, kada dobije željezničku prugu, koja je sada u projektu. Do željezničke stanice Uroševca P. je vezan automobilskim saobraćajem. U P. su: načelstvo okruga prizrenskog, bolnica, carinarnica, sreska financijska uprava, vojna komanda, stolica pravoslavne mitropolije, pravoslavna bogoslovija, gimnazija mješovita osmorazredna, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); J. Cvijić, Osnove, III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); Arhimandrit Sava, Prizren (Bratstvo, 2); P. Kostić, Srbi i Srpkinje u Prizrenu (Bratstvo, 9 do 10); P. Kostić, Prizrensko Društvo Svetog Save (Bratstvo, 16; St. Dimitrijević, Bogoslovsko-učiteljska škola u Prizrenu (Bratstvo, 17); P. Kostić, Cincarska naseobina u Prizrenu (Bratstvo, 19); P. Srećković, Sima Igumanov (Bratstvo, 1); R. Skakaljević, Prizrenski trg za srpskoga vremena (Bosanska Vila, 1910); Rad. Grujić, Grob cara Dušana (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, I.—2, 1926); M. Kostić, Spaljivanje Skoplja 1689 (Južna Srbija, I.—4, 1922).

V. Radovanović.

U P. su ovi manastiri i crkve: 1. Sv. Bogorodica Leviška. Podigao ju je kralj Milutin sa episkopom Damjanom 1307. Pri ovoj crkvi je bila stolica prizrenske episkopije, koja je kasnije dignuta na stupanj mitropolije. 1326 Stevan Dečanski izdao joj je povelju. Spominje se 1560, 1605, 1619, 1626, 1649. Izgleda, da je opustjela krajem 17 vijeka. U 18 vijeku, možda 1756, Turci su je pretvorili u džamiju. Ponovno je preobraćena u crkvu poslije Svjetskoga Rata. — Arhitekturom ova crkva pripada ciklusu Milutinovih crkava sa pet kubeta. Nju podupiru sa sjeverne i južne strane dva prostora, od kojih je sjeverni sa polusvodovima, a južni sa krstastim svodovima. Na zapadnoj fasadi se uzdiže jedna snažna kula. Živopis, koji je prvobitan, jako je oštećen. On je sav izgreben, da bi se lakše za nj uhvatila malterna kora, kojom je od Turaka bio prevučen. Naročito se ističe lik Stevana Prvovjenčanog.

2. Crkva Spasova. Spominje se u Dušanovoj povelji manastiru Sv. Arhanđela, kao svojina Mladena Vladojevića, koji ju je, pouzdano, i sazidao (u prvoj polovini 14 vijeka). Nalazi se ispod samoga grada u P. Na južnoj strani ima dozidanu ogromnu pripratu, čija apsida ima sedam strana. Živopis u crkvi nije mnogo star.

3. Crkva Sv. Dimitrija. Nju je car Dušan 1348 dao Hilandaru.

4. Crkva Sv. Stevana. Neki ljetopisi vele, da je ona zadužbina Milutinova. Nije poznato, gdje se ona nalazila.

5. Crkva Sv. Đorđa. Mnogo se spominje u 16 vijeku i zove se Runovićeva. Kad je opustjela crkva Sv. Bogorodice, ona je postala mitropolija, i tako se naziva u 18 i 19 vijeku.

6. Crkva Sv. Nikole. Spominje se u Dušanovoj povelji manastiru Sv. Arhanđela, i zove se Rajkova. U 18 vijeku crkva se zove Koraćeva. Spominje se i u 18 vijeku (1795).

7. Manastir Sv. Arhanđela na rijeci Bistrici, više P., ispod Višegrada. Sazidao ga je car Dušan oko 1350. Njegovo tijelo sahranjeno je u crkvi ovoga manastira. Dušan mu je darovao ogromna imanja od Šare do Lješa. Prvi iguman ovoga manastira bio je serski mitropolit Jakov. Mozaik na podu crkve ovoga manastira smatrao se kao jedno od čuda u srpskoj državi srednjega vijeka. Pošto

se manastir nalazio na mjestu, koje je bilo vrlo izloženo, on je brzo opustio. 1615 bio je pust, jer je od tesana kamena crkve ovoga manastira te godine Sinan-paša sazidao svoju džamiju u P. Zbog toga, što je manastir već toliko godina pust, ruševine njegove crkve u tolikoj su mjeri pretrpane zemljom, da se ni osnova crkve ne raspoznaje. *V. Petković.*

PRIZRENAC, sredovječni gradić u Južnoj Srbiji, u župi Donjoj Moravi (Morava Binča). P. je kao kastel služio za obranu podgrađa Novog Brda s južne strane. P. je, zajedno sa Prilepcem, bio baština kneza Lazara. *V. R.*

PRIZRENSKA BANKA. Osnovana je 1913. Centrala Prizren. Kapital je 2,000.000. Fondovi 575.000, ulog 3,063.110, vjerovnici 1,400.000, mjenice 3,778.487, zajmovi na zaloge 52.069, dužnici 899.792, nepokretnosti 508.945, roba 45.252, vrijednosni papiri 1,785.574, dobit 304.155 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je H. Patrnogić. *N. S.*

PRIZRENSKA BISTRICA. V. Bistrica, 4.

PRIZRENSKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje u Južnoj Srbiji. Po hrisovulji bizantskog cara Vasilija II. od 1018 P. E. je pripadala ohridskoj arhiepiskopiji. Bila je episkopija trećeg stepena, sa pravom na 15 klirika. Osim Prizrena i okoline, P. E. je obuhvaćala i područje grada Hvosna, oko Peći i Dečana, grada Leskovca i Britosa (možda današnji Bruti, jugozapadno od Prizrena, na sastavcima Belog i Crnog Drima). Početkom 13 vijeka P. E. bila je neko vrijeme pod bugarskom vlašću i pod njihovim arhiepiskopom u Trnovu, koji je tada priznavao vrhovnu vlast rimskog pape. Stoga se i prizrenski episkop, sa još nekoliko drugih episkopa, potpalih pod bugarsku vlast (s niškim, velbuždskim i skopskim) 1204 obratio papi Inocentu III., s molbom za pallium.

P. E. došla je pod srpsku vlast oko 1214. Sv. Sava je od nje 1219 odvojio Hvosno, i osnovao posebnu hvostansku eparhiju. Srpski vladaoci, a naročito kralj Milutin, koji je obnovio i katedralnu crkvu prizrenskih episkopa na Ljeviši u Prizrenu (današnju Sv. Petku), darovali su prizrenskoj episkopiji mnoga sela s obje strane Šar-Planine u vlasteosku baštinu. Tom vlasteostvu P. E. pripadao je i prizrenski gornji grad, Višegrad ili Prizrenac, iznad kanjona Bistrice, sa gradskom crkvom Sv. Nikole. Taj grad su čuvali ljudi sa vlasteostva prizrenske episkopije, i u njega se sklanjala episkopska riznica u slučaju rata. Car Dušan je oduzeo tu tvrđavicu od prizrenskog episkopa, tada već mitropolita, i dao mu je u zamjenu tri sela, a grad je poklonio svojoj zadužbini, manastiru Svetih Arhanđela, koji je podigao na lijevoj obali Bistrice, pod samim gradom. 1346, prilikom proglašenja pećke arhiepiskopije za patrijaršiju, prizrenski je episkop dobio naslov mitropolita. — Teritorij P. E. uglavnom je ostao isti sve do ukidanja pećke patrijaršije 1766. Tada je P. E. pridružena stara hvostanska, pećka eparhija, kasnije neko vrijeme i skadarska (skenderijska), a 1808 i raška, te se od to doba naziva raško-prizrenskom. 1912 izlučene su iz raško-prizrenske eparhije predjeli oko Peći, Berana, Bijelog Polja i Plevalja, i od njih je osnovana nova, pećka eparhija.

Poznati su ovi prizrenski episkopi: Jovan (živio je u 12 vijeku i pisao je grčke komentare na Zlatoustove govore), Avram 1204, Nikifor oko 1216, Damjan 1307, Arsenije 1326, Ilija, Venijamin 1433, Mihailo 1453, Nifont 1528, 1532, Metodije 1565, 1570, Zaharije 1603, Genadije 1626, Nikodim 1670, Isaija Dimitrijević-Tucak 1731, Vasilije 1756; a poslije ukidanja pećke patrijaršije 1766: Gavrilo, Sofronije, Evsevije 1780, i Janićije od 1808, kada je P. E. udružena sa raškom i počela se nazivati raško-prizrenskom, kao što se i danas zove. *R. Grujić.*

PRIZRENSKO POLJE, najniži i najprostraniji dio u ravni velike Prizrenske Kotline, koja, u južnom produženju još veće kotline Metohije, čini njen sastavni dio, i pruža se niz Beli Drim do njegove klisure između Paštrika i Koritnika, na granici prema Albaniji. P. P. je ograničeno na ravnicu između Beloga Drima i njegovog lijevog pritoka, Prizrenske Bistrice, ali tako, da je na donjem rubu P. P. dolina Beloga Drima kanjonski usječena do znatne dubine (na ušću Bistrice apsolutna visina 283 m). Iznad ove ravnica P. P. dosta je izdignuta (350—410 m nad morem).

P. P. je na sjeveru sasvim otvoreno prema Prizrenskom Podgoru i Podrimi, sa kojima čini jednu cjelinu u cijeloj Prizrenskoj Kotlini. U P. P. je blaga, župna klima. P. P. se zove i Serekluk. Njegovo je dno sastavljeno od glinovitih, pjeskovitih i šljunkovitih, pliocenskih jezerskih i diluvijalnih riječnih nanosa. Iznad ravnice, po obodu polja, ima nekoliko viših jezerskih terasa, koje su naročito dobro razvijene oko izlaza Bistrice iz klisure, kod Prizrena.

P. P. je u srednjem vijeku činilo župu, koja se tada, kao i glavni grad, zvala Prizren. Vrlo je važno područje, na prolazu glavnog skadarsko-kosovskog puta, kojim se kretao živ karavanski saobraćaj u rimsko doba i u srednjem vijeku, a u mlađe tursko doba postao je glavni metanastazički put za albanska prodiranja i širenja kroz srpske krajeve. Skoro sva sela P. P., koja leže redovno na rubovima polja, kao i ostala sela Prizrenske Kotline u Podgoru i Podrimi, spominju se u poveljama Nemanjića, kao metohije prizrenske episkopije Presvete Bogorodice na Leviši, manastira Sv. Arhanđela pod Višegradom i manastira Sv. Petra Koriškog. Radi poturčivanja i arnautskog doseljivanja, u dosta sela P. P. srpsko pravoslavno stanovništvo je potisnuto, te ima i Srba muslimana, a osim toga i Arnauta muslimana i nešto katolika.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913).

V. Radovanović.

PRIZRENSKO-SKADARSKI PUT, postojao je još za rimskog vremena. Poslije je za dugi niz godina bio zapušten, ali je ponovno dobio važnost za vrijeme srpske države u srednjem vijeku, naročito od doba, od kada su Srbi zagospodarili Prizrenom. On je tada postao jedan od najpoznatijih trgovačkih puteva. — P.-S. P. je polazio od primorskih gradova: Kotora, Budve, Bara i Ulcinja, i od Lješa. Sa svih tih strana saobraćaj se sticao preko ondašnjeg grada Danja (u dolini Bojane) u Skadar, a odavde je polazio jedini put, koji je vodio prvo desnom obalom toka Drimova, prelazio ovaj, negdje u klisuri, pa se hvatao planina lijeve Drimove obale, na današnji Spas, silazio preko čuvenog Vezirovog Mosta kod Ljum-Kule i dolazio u Prizren. Od Prizrena se put račvao za Prištinu i Niš na istok, i za Skoplje na jug (v. Drum). Sa propašću srpske države i ovaj je put zapušten.

S. B.

PRNJAVOR. 1. Gradić u Bosni, jugozapadno od Dervente. Ima 1.924 stanovnika. Sresko je mjesto. Ima voćarsku školu. U selu Kulašima ima topla terma.

M. F.

2. Naselje na manastirskom zemljištu, obično blizu manastira. *R. G.*

PRNJAVORCI, stanovnici Prnjavora, bili su u sredovječnoj srpskoj državi pod vojničkim zakonom, i služili su manastirskom vlastelinstvu kao vojnici-pronijari. Kasnije, pod Turcima i pod austro-ugarskom vlašću, ti su najamnici i sluge uzeti pod izvjesnim agrarno-pravnim pogodbama, za čuvanje manastira i za rad na manastirskim alodijalnim zemljama. Prema podacima, što ih imamo za fruškogorske manastire, iz 18 i prije polovine 19 vijeka, odnosi P. prema manastirima imali su više privatno-pravni nego javno-pravni karakter, i ako su oni u mnogom bili slični odnosima kmetova, čifčija ili podanika prema gospodaru-vlastelinu. Njima je, kao i kmetovima, sudilo manastirsko bratstvo za manje prestupe i sporove. Svaka porodica dobivala je od manastira kuću i izvjestan dio zemlje u nasljedno ili doživotno uživanje, pravo na pašu i drvarenje po manastirskim pašnjacima i šumama, i besplatno sve crkveno-obredne i bogoslužbene funkcije. P. su imali obvezu, da od svih plodova od dobivene zemlje, čak i iz bašče, daju desetak; uz to je svaka porezna muška glava davala manastiru godišnje po 52 nadnice i 30 besplatnih poslenika. Bilo je i drugih sličnih pogodaba, koje su se znatno razlikovale od državnih urbarijalnih propisa. Zbog toga što su prnjavorački odnosi imali u sebi dosta odredaba privatno-pravnog karaktera, teže je išlo sa raščišćivanjem agrarno-pravnih odnosa između Prnjavoraca i manastira, nego između kmetova i vlastelina, kada su zakonom od 1848 vlasteosko-kmetski odnosi ukinuti.

R. Grujić.

PROB, rimski car 276—282 po Kr. Rodio se u Sirmiumu (sadašnja Srijemska Mitrovica). Bio je iz skromne porodice. P. je jedan od znatnijih

rimskih careva. Bio je izvrstan vojnik i više puta je pobijedio barbare. On je prvi zasadio vinovu lozu kod Grocke i u Fruškoj Gori. Završio je život u blizini Sirmiuma. Ubili su ga njegovi vojnici, što im je naredio, da isuše močvare oko Mitrovice. Vojnicima je bilo teško da kopaju kanal koji bi odveo vodu u Savu, pa se pobune. Car pobjegne u nekakvu željeznu kulu, ali tu bude ubijen. Kaže se, da su vojnici imali još jedan razlog da dignu ruku na njega. P. je, vele, sanjao o tom, da stvori stalan mir za rimsku državu. U tom slučaju on bi raspustio vojsku. Prirodno je, da to ne bi bilo u interesu vojnika, koji bi tako ostali bez službe.

N. V.

PROBUDA, društvo za umjetničku propagandu u smislu narodne umjetnosti. Ustanovljeno je 1921 u Ljubljani. Cilj mu je: sabiranje narodopisnog materijala i njegova upotreba pri modernim smjerovima. Uzdržava umjetničku školu za slikarstvo i umjetni obrt u Ljubljani. Ima građevinski, industrijski i gospodarski odsjek. Drži predavanja. Znatnija su mu dosad djela: dekanija u Žužemberku (1926), kuća Javornik u Žalni (1925), restauracija magistratske kuće u Kranju, spomenik palim u Borovnici.

F. S.

PRODROM. V. Slepče.

PROFESORSKO DRUŠTVO (SRPSKO) osnovano je 10/9 1888 u Beogradu, a definitivno je uređeno januara 1889. Zadatak P. D. bio je: da radi na unapređenju nastave i odgoja u srednjim školama u Srbiji, da unapređuje književnost za srednje škole, da radi na vezi škola u Srbiji (kasnije je dodano: i Jugoslovenstvu), da se obavješćuje o napretku srednjih škola i školske književnosti, da radi na poznavanju otadžbine i naroda, da osnuje knjižnicu i muzej, da zastupa interese škole i nastavnika.

P. D. otpočelo je odmah rad na organiziranju, i 1889 imalo je 230 (od 300 nastavnika) članova i 27 pododbora; ono je 1890 pokrenulo svoj časopis Nastavnik (prvi urednik bio je Pera Đorđević). — Svake godine P. D. držalo je svoje zborove, na kojima su čitana predavanja o školskim pitanjima i razrađivani prijedlozi za poboljšanje rada u srednjim školama. Od najvažnijih poslova P. D. bio je rad na reformi srednje škole. P. D. doživjelo je krizu, zbog toga što 1898 ministarstvo prosvjete u novom zakonu o srednjim školama nije prihvatilo zakon, koji je ono izradilo, a naročito zbog toga, što je ukinut položaj predavača, te su mnogi od njih ostali bez mjesta. U toku svoga djelovanja P. D. je stalno podržavalo veze sa bugarskim, hrvatskim i slovenačkim profesorskim društvima. Do ratova 1914 P. D. stalno je izdavalo svoj časopis Nastavnik, ispunjen prilozima o školi. 1905—1907 izdavalo je list za đake Dom i Škola. Pored toga, izdalo je tri knjige Đačke Knjižnice (beletristika). Za vrijeme rata 1914 do 1918 P. D. nije djelovalo.

Poslije rata P. D. produžilo je svoj rad, i 1920 je pristupilo u Jugoslovensko Profesorsko Udruženje, kao njegova sekcija Beograd. Poslije rata najviše se bavilo rješavanjem materijalnog položaja nastavnika. 1923 imalo je da izdrži jaču krizu. Tada je ogromna većina nastavnika odlučila, da napusti rad u gimnazijama, ako se ne iziđe u susret njihovim zahtjevima. U posljednjem momentu obustavljen je taj protest. 1919 izdalo je knjigu Nastavnik (urednik Pavle Stevanović) u kojoj je historijat školovanja đaka za vrijeme rata. 1927 beogradska sekcija P. D. imala je oko 1.500 članova.

B. Miljković.

PROFESORSKO DRUŠTVO KRALJEVINE SHS, kulturno-prosvjetno i stručno društvo. Osnovano je 7/10 1920 u Beogradu, sa ciljem: da radi na izjednačenju planova i programa svih srednjih škola u državi, da se brine za reformu tih škola, da unapređuje interese nastavnika i nastave i materijalno pomaže svoje članove i njihove porodice, da priređuje putovanja i osnuje svoj muzej i knjižnicu, da radi na jačanju nacionalne svijesti i kulturnom preporodu naroda. — P. D. podijeljeno je na sekcije: Beograd, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo i Split. Glavna uprava se nalazi u Beogradu. P. D. održava svake godine svoje kongrese (1920 u Beogradu, 1921 u Zagrebu, 1922 u Ljubljani, 1923 u Sarajevu, 1924 u Splitu, 1925 u Skoplju, 1926 u Novom Sadu, 1927 na Cetinju). Najvažniji rad P. D. bio je rad na poboljšanju materijalnog stanja nastavnika. 1927 osnovana je u okviru P. D. Kreditna i Pripomoćna Zadruga za pomaganje i

izdavanje školskih knjiga i t. d. Od 1920 društvo izdaje svoj organ, pedagoški i književni mjesečni časopis Glasnik Profesorskog Društva (prvi urednik Jaša Prodanović). *B. M.*

PROGRES, nezavisan politički dnevnik. Izlazio je 1920 u Beogradu, pod uredništvom Dragiše Vasića i Dušana Nikolajevića. *U. Dž.*

PROHASKA DRAGUTIN DR., literarni historik i docent za jugoslovenske književnosti i jezike u Pragu (7/5 1881, Osijek). Gimnaziju je svršio u Osijeku, filozofiju (slavistiku i germanistiku) u Beču, sa doktorskom disertacijom: Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić, studija o baroknom stilu (Rad, 178). 1905—1920 bio je nastavnik srednjih škola u Zagrebu. 1917 osnovao je, s krugom prijatelja, Hrvatsku Njivu, i bio joj urednik 1920, uz prof. Kostu Kumanudija (beogradska redakcija). Službu u Zagrebu prekinuo je 1912—1913, zbog putovanja u naučnom cilju u Pariz, Prag, Krakov, Varšavu, Petrograd i Moskvu. 1920/21 bio je u Pragu, gdje je izabran za lektora srpskohrvatskog jezika na visokoj školi za trgovinu. Ministarstvo prosvjete postavilo ga je 1921 za svoga delegata u Pragu.

Glavni rad P. je literarno-historijski i kritički o slavenskim literaturama. Prva mu je rasprava u Jagićevu Arhivu (1905, 27): Die Vorlage zur Komoedie O Vremja! von Katharina II. Glavni mu je rad: F. M. Dostojevski (1921). Druge su mu monografije: Das kroatischserbische Schrifttum in Bosnien und Herzegovina (1912), Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (Matica Hrvatska, 1921). Manji literarno-historijski spisi: Budimski lekcionari 18 vijeka (Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, 1908), Ženska lica u Hrvatskoj književnosti (1916), Pjesnik slobode Ivo Vojnović (1918), Jana Husa spis O svetokupectvi (Časopis pro moderní filologii, 1913), Husitstvi a bogomilstvo (u istom časopisu, 1915). Osim toga napisao je mnoštvo članaka iz područja uporedne književnosti i književne historije u Savremeniku i Jugoslavenskoj Njivi. Literarnu kritiku je vodio u Savremeniku od 1906, u Hrvatskoj Njivi od 1917, u Jugoslavenskoj Njivi 1918 i t. d., kazališnu kritiku u Agramer Tagblatt-u 1908 do 1909. — Napisao je udžbenike za školu: Hrvatska čitanka za prvi i drugi razred viših trgovačkih škola (1910), Hrvatska čitanka za treći i četvrti razred viših trgovačkih škola (1918), Trgovačka čitanka za treći i četvrti razred trgovačke akademije (1917).

Osim stručnoga rada znatna su mu za vrijeme rata javna predavanja u duhu ujedinjenja i oslobođenja: O I. Vojnoviću, Jugoslavenskoj Akademiji Nauka, Kukuljeviću, Narodnom Divadlu i dr., i rad ideološki, sa težnjom, da naglasi mesijanistički i bogomilski smisao slavenskih kultura: Problem slavenske kulture (Savremenik, 1914); ta je ideologija zapažena kod omladine. Današnji P. rad se kreće oko čehoslovačko-jugoslovenske kulturne uzajamnosti u praškoj Ligi, Đačkom domu, časopisima, u lektoratu srpskohrvatskog jezika na univerzitetu u Pragu. P. radovi u tom duhu su: Uvod u Vojnovićevu dramu Maskarate ispod kuplja u češkom prijevodu, T. G. Masaryk i moderna jugoslovenska kultura (Sbornik T. G. Masaryk, 1926), Srbochrvatska literatura v posledním třicetileti 1895 do 1925 (Slovanský Přehled, 1925—1926), Hlavni proudy literatury srbsko-chrvatské (Illustr. Sbornik, 1926). Sarađuje u Prager Presse, Československá Republika i Lidové Noviny. *A. Barac.*

PROHASKA LJUDEVIT DR. (29/5 1882, Osijek). Svršio je u Križevcima gospodarsko učilište, a u Münchenu visoku tehničku školu. Četrnaest godina bio je profesor stočarstva na višem gospodarskom učilištu u Križevcima, dvije godine inspektor ministarstva poljoprivrede i voda, a sada je sekretar glavnog zadružnog saveza u Beogradu. Osnovao je prvu zimsku gospodarsku školu (1908—1909) u Sv. Ivanu Žabnom po svome sistemu. Osnovao je prve zadruge za oplemenjivanje svinja u Somboru i Zemunu, opet po svome sistemu (1925). Disertacija mu je: Istraživanje krvi goveda i mlječnost (1907). Publikacije su mu: Savremena nauka o nasljeđivanju svojstava (1914), Nasljeđivanje svojstava goveda (1920), Govedarstvo u 2 sveska: 1. Pasmine i uzgoj, 2. Hranidba goveda (1923), Poresko izjednačenje i reforma kod nas (1923). Pisao je članke o agrarnoj i posjedovnoj

reformi u raznim časopisima i u Jugoslavenskoj Njivi, mnoge rasprave u domaćim i stranim listovima. P. je jedan od duševnih začetnika agrarne reforme kod nas. *S. D.*

PROHIRON (priručni zakon), bizantski zakonik u 40 odsjeka, donešen 870—878. To je prvi zakonik, donijet za vlade Vasilija I. Makedonca, s kojim počinju reforme u zakonodavstvu. U P. je, već u predgovoru, jasno izražena reakcija protiv smjelih novina u zakonicima careva ikonoboraca, naročito u Eklogi. P. je sastavljen slično kao Ekloga, ali po nešto izmijenjenom sistemu. U odsjeku 1—11 izlaže se bračno pravo, 12—20 obligacije, 21—37 nasljedno pravo, u 38 pravo o zgradama, servitutima i zastari, u 39 kazneno pravo, i u 40 o ratnom plijenu. U P. su unijete i povelje Vasilija I. Makedonca.

P. stoji prema Vasilikama kao Justinijanove Institucije prema njegovim Digestama i Kodeksu. To je mala ručna knjiga, namijenjena praksi, a trebala je da posluži i kao uvod u veliki zakonik (Vasilike), koji se pripremao. Stoga P. sadrži samo najpotrebnije propise privatnog i kaznenog prava. I ako je P. uperen protiv novačenja Ekloge, ipak je pri kompilaciji P. iskorišćena i Ekloga, naročito u drugoj polovici P., u odsjeku 22—40. P. otvara novu periodu u historiji bizantskog prava, i kao zakonik očuvao je ugled i važnost, uz Vasilike, sve do kraja imperija. P. je iskorišćen i pri sastavu Vasilika: osim pasusa Justinijanovog prava, iz njega su unijete u Vasilike i novele Vasilija I. Makedonca, a to je jedino, što je iz zakonodavstva poslije Justinijana unijeto u Vasilike. P. je, uz Veću Sinopsu, glavni izvor za Armenopulovo šestoknjižje. Grčki kanonisti su iz P. crpili odredbe svjetovnog prava za nomokanonske zbornike.

P. je preveden na slovenski, kako Zigelj misli, još u doba cara Simeona u Bugarskoj, i ušao je u sastav srpske, a potom i ruske (štampane) Krmčije, a poslužio je i kao izvor za »Zakon cara Justinijana« (čl. 9, 22, 27, 33 hodoškog rukopisa). Kod Slovena P. se zove »Gradski zakon«, za razliku od posebnih zakona seoskog i vojničkog. Slovenski prijevod P. (Gradski zakon) izdao je, po tekstu Monaške krmčije, arhimandrit Nićifor Dučić (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 2, 8, 1877). *R. Popović.*

PROHIRON UVEĆANI, tako je Zachariä von Lingenthal nazvao prošireno izdanje P., koje je izradio nepoznati pisac krajem 13 i početkom 14 vijeka, kako izgleda, prije 1306. Ta kompilacija je u svoje vrijeme uživala veliki ugled. Podijeljena je u 40 odsjeka, i ima za osnovu P., ali sa umecima iz Ekloge, Epanagoge sa sholijama (komentarima), novih carskih konstitucija, veće sinopse, Nomokanona i drugih djela. — P. U. upotrijebljen je, po Florinskom, pri sastavu »Zakona cara Justinijana«. *R. P.*

PROHOR PČINSKI. 1. Svetitelj-pustinjak. Živio je oko polovine 11 vijeka. Rodio se na Ovčjem Polju, u Južnoj Srbiji. Nije htio da se ženi, napustio je roditelje i nastanio se u jednoj pećini blizu Starog Nagoričina. Tu ga je posjetio bizantski duka Diogen. P. mu je prorekao, da će postati car. Kad je Diogen zaista postao carem (1067, kao Roman Diogen IV.), sjetio se P. i podigao mu je crkvu na mjestu njegovog asketskog života. P. se pred napadajem Pečenjega i Kumana povukao na samotno mjesto na Kozjaku, iznad Pčinje, jugoistočno od Vranje, gdje je umro, oponašajući u asketskom životu Sv. Jovana Rilskog. Po jednom ljetopisu kralj Milutin (1282—1321) je sagradio P. lijepu crkvu. Crkva ga slavi kao svetitelja, zajedno sa Sv. Gavrilom Lesnovskim 15/1, ali i 19/10, zajedno sa Sv. Jovanom Rilskim.

L i t e r a t u r a: Lamanski, Zapiski imperatorskoj Akademiji Nauk, VI., priloženije, 125; Jordan Ivanov, Severna Makedonija (1908).

R. G.

2. Manastir u okolini Vranje (u kozjačkoj pustinji). Tu počivaju moći čuvenoga pustinjaka Sv. Prohora. Manastir je, nesumnjivo, osnovan još u 11 vijeku, a crkvu je podigao kralj Milutin. Izgleda, da je već u početku 15 vijeka manastir nastradao od Turaka. Krajem toga vijeka crkva je popravljana, a 1489 je živopisana. Spominje se u 16 (1580) i 17 vijeku (1668, 1697, 1698). Naročito su česti spomeni iz 18 vijeka. Za vrijeme Karađorđeva ustanka manastir je mnogo stradao od Turaka i Arnauta. U 19 vijeku mjesto monaha njime upravljaju mirski svećenici. Manastir je bio cen-

tar, u kome su pisane knjige. U njemu je postojala i škola za crkvene slikare (zografe). Pri njemu je bila i škola, u kojoj su se spremali svećenici. U manastiru su bile i dvije crkvice: Sv. Arhanđela Mihaila i Sv. Jovana. *V. P-ć.*

PROKLETIJA. V. Temije.

PROKLETIJE, planinska grupa u Crnoj Gori, na granici naše države sa Albanijom, između Skadarskog Blata, rijeka: Cijevne, izvorišta Lima (Vrmoše), Dečanske Bistrice i Beloga Drima. P. su jedan od najgorostasnijih, najviših i najkrševitijih planinskih lanaca na Balkanskom Poluotoku. Njihovi zupčasti, bijeli, nagi i kršni vrhovi predstavljaju impozantan prizor divljine u prirodi. U donjim partijama P. su sastavljene od paleozojskih škriljevaca, preko kojih leže debeli slojevi trijaskog kamenja, pretežno vapnenca i dolomita. Mjestimice se pojavljuju jurski i kretacejski vapnenci, zatim eocene tvorevine, poglavito južno od Plavskog Blata i oko vrha Cukali (1.723 m), istočno-sjeveroistočno od Skadra. Greben P. počinje od pločastog krševitog brda Maranaja 1.576 m, 16 km sjeveroistočno od Skadra, a nastavlja se u Parunu (Štrbac 2.400 m, Elbunit 2.450 m), Mibogu 1.710 m i Kložnju 2.200 m. Odatle greben skreće prema istoku, gdje su južno od Plava i Dečana najveći visovi na P.: Bjelič, Nemina, Maroc od 2.400 do 2.600 m, i dalje na istok Bogićevica 2.650 m, Đurićevica 2.677 m, Skilzen 2.415 m. U narodu se ime P. uglavnom veže za nekoliko njenih najvažnijih partija: Kložanj sa Bjeličom, greben Neminu sa Marocem, Bogićevicom i Skilzenom. Na P. su snježnici mnogobrojniji nego na Šar-Planini, Durmitoru i Komovima, a ima i najznatnijih tragova od nekadašnje glacijacije. Za vrijeme ledenog doba bila je gotovo cijela planinska grupa P. pod firnskim lednim pokrivačem, sa izuzetkom oštrih vrhova i nižih vijenaca. Najveći ledenjaci bili su na sjevernim obroncima, gdje su se manji i kraći od njih, pri svome kretanju, sticali u četiri dolinska ledenjaka: Plavski, u dolini Lima, Pećki, u dolini Pećke Bistrice, Dečanski, u dolini Dečanske Bistrice i Rožajski, u dolini Ibra. Najznatniji od njih bio je Plavski, čiji je led ispunjavao cijelu gornju dolinu Lima, od Kučke visoravni do varošice Plava. Dužina toga ledenjaka bila je oko 35 km, a debljina oko 200 m. On je staložio dvije grupe morena, a ispred njegove čeone morene načinilo se Plavsko Blato.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Iz Glasa, 41 i 43, 1914); J. Cvijić, L' Epoque glaciaire dans la Péninsule Balkanique (Annales de Géographie, 26, 1917).

P. Vujević.

PROKLJAN, jezero u Dalmaciji, oko ušća Krke u Jadransko more, 3·3 km zapadno od Skradina, odnosno 5·5 km sjeverno od Šibenika. Obrubljeno je niskim brežuljcima visine 88 do 171 m. Jezero se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, dugačko je 6·7 km, široko oko 2·8 km, a površina mu je 11·1 km². — P. je na donjem toku Krke, oko 12 km uzvodno od njena ušća, a postao je prolomom svoda kretacejskog vapnenca, koji se pružao u pravcu pružanja sadanjeg jezera, i koji je kasnije poplavila voda iz Krke. U P. se sa sjevera ulivaju dva vilovita potoka: Goduča i Mokrica, koji za vrijeme kišne periode jako nabujaju, a sa sjeveroistoka potočić Jujava. Oni jako zasipavaju jezero, i zato je na sjeveru veoma plitko, dok je na jugozapadu duboko do 20 m. Pri izlazu iz P. Krka teče kroz uski kanal, poprečno na pravac pružanja slojeva, i dubina dna joj se mjestimice poveća do 36 m, a još veće su dubine na njenom dalnjem toku. Korito Krke je od P. do ušća stalno dublje od površine Jadranskoga mora, te morska voda vrlo lako prodire u P. i dalje uzvodno do Skradina. To je razlog što je voda P. i na površini bočata (gorka) ili slanasta, a prema dubini je sve slanija. Oko površine je salinitet 1·3‰, a u dubini od 4 m poveća se do 35·4‰. Ti odnosi se prema godišnjim dobama mijenjaju, ali u dosta uskim granicama. Na P. se osjećaju i utjecaji morskih doba, t. j. plime i osjeke.

L i t e r a t u r a: J. R. Lorenz, Brackwasserstudien an den adriatischen Küsten (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss., mathem.-naturw. Kl., 54, 1865); A. Gavazzi, Ein Beitrag zur Hydrologie der unteren Krka (Mitt. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, 36, 1894); F. Kerner,

Der geologische Bau des mittleren und unteren Krkagebietes (Verhandl. d. Geol. K. A. Wien, 15, 1895); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Gesellschaft, Wien, V., 1903/04). *P. Vujević.*

PROKOPIJE iz Cezareje (palestinske), velikaš Justinijanov u 6 vijeku, najbolji stari povjesničar poslije Polivija. Bio je pravnik, ali i odličan poznavalac cijele stare grčke i kršćanske učenosti i književnosti. Došavši u Carigrad, postavljen je (527) za savjetnika (consiliarius) velikom vojvodi Belizaru, koga je pratio i u perzijski i u vandalski i u gotski rat. P. je napisao historiju svih tih Justinijanovih ratova u 8 knjiga. Osim toga, napisao je on tako zvanu Tajnu Historiju Justinijana, carice Teodore, Belizara i ostalih tadašnjih pomagača Justinijanovih, i najzad jedno djelce O Justinijanovim građevinama. Imao je javno i tajno mišljenje o caru i carici i o svima spomenutim njihovim suradnicima, pa je prvo od tih mišljenja iskazao u prvom i posljednjem djelu, koja su bila namijenjena javnosti, dok je svoje tajno mišljenje iznio u tako zvanoj Tajnoj Historiji. Ratna Historija u 8 knjiga puna je pohvala za Justinijana, Teodoru, Belizara i t. d., ma da i u tom djelu proviruje između redova opoziciono raspoloženje P. prema cijelom Justinijanovom režimu. Djelce O građevinama pravi je slavospjev caru i carici. No Tajna Historija je jedna od najotrovnijih paskvila, kakve su ikad napisali podčinjeni protiv svojih vladalaca, vladarki i drugih pretpostavljenih. Justinijan i Teodora su tu za P. demoni, koji su se pretvorili u ljudski oblik, i koji su samo za to zasjeli na rimsko-bizantski prijestol, da bi dugotrajnim krvavim ratovima, užasnim dancima, tiranijom, zemljotresima, kugama, sušama i drugim nesrećama, upropastili rimsko-bizantsko carstvo. Neustrašivi ratnik Belizar crta nam se tu kao najbjedniji slabić među muževima, kao igračka svoje pokvarene žene Antonine. Doduše P. im u Tajnoj Historiji ne izmišlja fakta, nego samo prikazuje u najružnijoj boji motive i ulogu svojih gospodara u tim faktima.

P. je naročito u knjigama ratne Historije, koje govore o Justinijanovom gotskom ratu, a donekle i u Tajnoj Historiji, pa i u spisu O građevinama, jedan od najvažnijih izvora o Slovenima prije slovenske seobe na Balkan. P. govori na pr. o spoljnom izgledu starih Slovena, o njihovoj podjeli na dvije velike plemenske grupe (na Ante i Slovene u užem smislu), o njihovoj tadašnjoj domovini, o njihovim običajima, o njihovim sve češćim upadima na bizantski Balkan za vrijeme Justinijana i t. d. Osim toga, djelo P. O Justinijanovim građevinama bogato je u topografskim podacima kako o drugim krajevima bizantskog imperija, tako i o Balkanskom Poluotoku. Tu imamo vijesti o novopodignutom Justinijanovom gradu Justiniani Primi, oko današnjeg Skoplja, sagrađenom u rodnom mjestu toga cara.

D. Anastasijević.

PROKUPAC, vrsta vinove loze s crnim. grožđem. Poznata su različita vina te vrste. Raširen je u Župi, u niškom i vranjskom okrugu. *I. R.*

PROKUPAČKA BANKA. Osnovana je 1907. Centrala Prokuplje. Kapital je 817.500. Ulozi 898.985, mjenice 1,813.610, dobit 142.592 Din. Dividenda 16 i 8%. Predsjednik je Milan Petković. *N. S.*

PROKUPAČKA ZADRUGA. Osnovana je 1888. Kapital je 135.950 Din. *N. S.*

PROKUPLJE, varoš u Srbiji (kosovska oblast). Ima 5.390 stanovnika. Na rijeci je Toplici, u Dobriču, predjelu bogatom žitom, voćem i grožđem. Sresko je mjesto. Sjedište je komandanta okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. — Spominje se u srednjem vijeku pod drugim imenom, a pri kraju 14 vijeka prozvano je današnjim imenom. U polovini 16 vijeka dobilo je P. trgovačku važnost. Tada je dubrovački put prolazio kroz P. U njemu je bila i jaka dubrovačka kolonija. Pri kraju 17 i u početku 18 vijeka P. je posrnulo.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi. *B. D.*

Grad (Hisar) je na stijeni, koju optiče rijeka Toplica. Još u staro vrijeme bila je tu znatna utvrda, kasnije bizantska, najzad srpska. Najviši je dio ovalan, niži mu se, opet ovalnim zidom, pridružuje. Tu su k jugu tri tornja uz stijenu, u sre-

dini opasanog prostora su dve četverostrane kule, a k sjeveru uza zid jedna kula. Na obronku prema Toplici je 14 metara visoka »vodena kula«, očito sredovječna. — Turci su grad rano zauzeli, ali su ga, prema segedinskom ugovoru od 1444, morali vratiti. Tradicija priča, možda s pravom, da je to grad Jug-Bogdana. Cio se kraj zove Bogdanovac. 1455 grad je opet turski, a 1689 austrijski, za kratko vrijeme. Kasnije je taj kraj postao arnautski. 1877 je oslobođen. *Đ. Sz.*

PROLOG, kraska visoravan u Bosni, na granici sa Dalmacijom, sjeveroistočno od Sinjskog Polja, zapadno od Livanjskog Polja, odnosno od grada Livna. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku i predstavlja jugoistočni dio planine Dinare. Najviši visovi su: Jelovi Humac 1.377 m, Malinovac 1.289 m, Paljevina 1.331 m i Kuraja 1.295 m. Na P. je puno vrtača, više uvala, lokvi, izvora i nekoliko pećina. Manji dijelovi planine su pod vegetacijom. Preko P. vodi drum Glamoč i Kupreš—Livno—Han Prolog—Obrovac—Sinj—Split i Šibenik, osim toga prolazi nekoliko drugih kolnih i pješačkih puteva, koji vode i sjeveroistočnim podnožjem visoravni. *P. V.*

PROLOG (od grčkog prologos), zbornik kratkih svetiteljskih žitija i pouka, raspoređenih po mjesecima i danima. Prototip P. je u grčkom Minologiju i Sinaksaru. Preveden je na slovenski jezik vrlo rano, a kasnije je dopunjavan životopisima srpskih, bugarskih i ruskih svetitelja. Prvi put je štampan u Moskvi 1641. *R. G.*

PROLOŽAC, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Imotski. Ima 1.946 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. Crkva Sv. Mihovila, iz početka 20 vijeka, ukusno je izrađena. — Okolina P. već je u rimsko doba bila naseljena. Prije turske najezde bio je P. u vlasti hercega od Sv. Save Stjepana Kosače. 1519 spominje se u obliku Prylossacz. *J. M-n.*

PROLOŽAČKO JEZERO, jezero, 2 km zapadno od sela Prološca. Zove se i Blato. Hrani ga i u njegovim se ponorima gubi jedan krak periodskog potoka Suvaje, koji s pravom nosi svoje ime, jer mu je korito prosječno 279 dana suho, a kad nabuja, voda mu je visoka 60—210 cm. P. J. leži 256 m nad morem. Obična mu je dubina 3—5 m, a samo u nekoliko proložaca (zdenčanih dolina, kojima se krov srušio) ona je veća, u jednome 41·2 m. Površina jezera (3·33 km^2) nije stalna; za vlažnih godina naraste do 4·25 km^2, a za suhih ostane od njega tek nekoliko lokava i 10 m duboki zdenac (na sjeveru). — Otočić (0·03 km^2), u sjeverozapadnom kutu, na kome je nekada bio samostan, okružen je sada samo suhim jarkom, kojim otiče kišnica u zdenac.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (1904, 25—28). *J. M-n.*

PROLOŽAČKO POLJE zove se, po selu Prološcu, manji, sjeverozapadni dio Imotskoga Polja. *J. M-n.*

PROMET STRANACA. V. Turizam.

PROMETNA BANKA, Beograd. Osnovana je 1896. Kapital je 10,000.000 dinara. 1924 povećana je nominalna vrijednost akcije od 250 na 500 (20.000 komada). Stalni rezervni fond je 2,500.000, osobeni rezervni fond 8,316.603·43, ulozi 18,595.396·51, vjerovnici 33,386.854·55, reeskompt 2,570.000, gotovina 4,386.433·94, mjenice 23,171.195·22, dužnici 27,796.724·10, nepokretnosti 1,800.419·04, industrijska poduzeća (pilana, brodarstvo, peskarsko odjeljenje, brodarska radionica) 8,634.564·73, vrijednosni papiri (Srbija, Društvo za Osiguranje, Beočinska Fabrika Cementa, Srpsko Brodarsko Društvo, Narodna Banka, rudarska poduzeća) 11,977.048·63, dobit (1926) 4,984.173·65 Din. Predsjednik i vršilac dužnosti glavnog direktora je Miloš Savčić. *N. S.*

PROMETNA BANKA, Bijeljina. Osnovana je 1920. Kapital je 4.000 akcija po 250 dinara (1,000.000). Ulozi 695.238, mjenice 1,314.512, dužnici 1,037.262 Din. Bavi se robnim i bankovnim poslovima. Ima poduzeće mlin »Drina«. Dobit 149.047 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Milivoje Pavlović, generalni direktor Brodarskog Sindikata. *N. S.*

PROMINA, planina u Dalmaciji, sjeverno od mjesta Drniša (na Čikoli). Pretežno je sagrađena od prominskih slojeva: vapnenačkog konglomerata i laporovitih vapnenaca, gornjeg eocena i donjeg oligocena.

Slojevi se pružaju od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a u tom se pravcu pruža i planina. P. je glomazna, jako nerazuđena planina; s nje ne teče nijedna rijeka. Najviši visovi su: Mala Promina (triangulaciona točka 680 m, kota 739 m) i Velika Promina (1.148 m). Na istoku je niz oštrih vrhova, koji se pružaju prema Kosovu Polju. Na najjužnijem od tih grebena su ruševine grada Petrovca (557 m). — P. je vrlo malo pokrivena vegetacijom, i to na sjevernom kraju; potočići teku samo za kišne periode, ali je oko podnožja planine puno izvora. Na jugoistočnom kraju P., kod Siverića, nalaze se bogati rudnici uglja, a isto tako na zapadu, južno od sela Razvađa. Istočnim i južnim podnožjem P. prolazi željeznička pruga i cesta Knin—Drniš—Perković—Šibenik i Split, jugozapadnim, industrijska pruga Drniš—Dolac—rudokop uglja i drum Drniš—Oklaj, a sjeverozapadnim i sjevernim podnožjem vodi kolni put Karalići—Oklaj—Vrbnik—Knin.

P. V.

PROMJERNICA (PROSTRIJELNICA) je drugo, manje obično, ime za vještinu, koja svoju demonsku snagu ispoljava više preko očiju, zla pogleda, prema glagolima promjeriti, prostrijeliti t. j. očima naškoditi, ubiti. *P. B.*

PROMONA, grad starih Liburna, u rimskoj Dalmaciji, u skardonskom konventu, od Skardone (Scardona, Skradin) 25 km k istoku-sjeveroistoku. Bulić je, po iskopinama utvrdio, da se P. nalazila na jugoistočnoj strani planine Promine (koja joj je sačuvala ime), na brežuljku Gradini, u klancu kod željezničke stanice Tepljuh (na pruzi Knin—Drniš). 52 prije Kr. P. su oteli Liburnima Dalmati, i 50 tu razbili rimsko-liburnijsku vojsku, ali 34 osvojili su je Rimljani, skršivši otpor dalmatinskoga vođe Versa, koji je branio grad sa 12.000 ljudi.

L i t e r a t u r a: G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Nastavni Vjesnik, 24—25).

J. M-n.

PRONI TRAVAIT, rijeka u Južnoj Srbiji, lijevi pritok Renike. Izvire na planinama sjeverozapadno od Đakovice, na Juničkom Polju, teče prema jugoistoku, a u Reniku utiče oko 3·5 km uzvodno od ušća Vozovice, odnosno 2 km zapadno-jugozapadno od Đakovice. Dužina toka P. T. je 16·5 km, a površina porječja oko 480 km².

P. V.

PRONIJA je bila u srpskom pravu srednjeg vijeka, od 1300 dalje, zemlja, zajedno sa svima pravima, dana na uživanje za vršenje državne službe, i to naročito vojničke. P. je dakle slična lenu. Uživalac P. zove se pronijar. Njegovo se pravo sastojalo u uživanju P., ali on nije imao pravo svojine, niti je mogao sa P. slobodno raspolagati; po tome se razlikuju P. od baština. Pronijar je svoju P. ili sam obrađivao ili je davao na obrađivanje meropsima, a uživao je samo prihod sa zemlje.

L i t e r a t u r a: St. Novaković, Pronijari i Baštinici (Glas); Wlainatz, Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens (1903)).

M. K.

PROPATNICA, planina u Staroj Srbiji, između izvorišta rječica: Prištevke - Kačikolske - Tularske - Dabiševačke - Marevske - Businjske-Suteske, sjeverno od planine Koznice, oko 16 km sjeveroistočno od Prištine. Pretežno je sastavljena od kristalastih škriljevaca, a pruža se od jugozapada prema sjeveroistoku, od prilike od sela Butovca do Dabiševaca i Niševaca. U tome pravcu su najviši visovi: Zlaš (1.207 m), Lisica (1.185 m) i Turište (1.151 m). Cijela P. je pod vegetacijom. Ona je, kao i Koznica, jedan od jugoistočnih ogranaka Kopaonika. Sjevernim krajem planine prolazi kolni put Lebane—Medveđa—Tulare—Kačikol, a odatle vode putevi za Prištinu i Podujevo. Osim toga, preko P. vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

PROPEDEVTIČKA KLINIKA. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

PROSARA, planina u Bosni, između rijeka: Save-Moštanice-gornjeg toka Rakovice-Jablanice, sjeverno od Kozare Planine, jugozapadno od Psunja, a zapadno od mjesta Bosanske Gradiške. Sagrađena je od paleozojskih škriljevaca i pješčenika, koji su na južnoj strani prekriveni neogenim naslagama. Slojevi se pružaju od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a u tome se pravcu pruža i planinsko bilo. Najviši visovi

na P. su: Tartarovac 201 m, Jankovac 252 m, Svrabinja 262 m, Banov Čot (ili Šibenica) 294 m i Jovanić-Brdo 218 m. Sa bila na sve strane otiču potoci, koji su trup P. razdijelili na veliki broj uskih kosa i povijaraca. Ovi su na jugu znatno duži i izrazitiji, nego na sjeveru. Najprostraniji od njih odvaja se od Gunjevačkog Brda prema jugu-jugozapadu sa visovima: Jasersko Brdo 343 m, Babica (ili Blagojevo Brdo) 291 m, Jablanica 245 m. — Zbog svoga petrografskog sastava P. je pod gustom vegetacijom i vrlo je bogata vodom. Sjevernim podnožjem P. prolazi cesta Kostajnica—Bosanska Dubica—Orahovo—Bosanska Gradiška, jugoistočnim, cesta Bosanska Gradiška—Piljane i industrijska željeznička pruga Bosanska Gradiška—Piljane—Crna Rijeka i Jasenovača, zapadnim podnožjem, industrijska željeznička pruga Bosanska Dubica—manastir Mostanica —Pašin Konak, a preko planine vodi veliki broj pješačkih puteva i staza. *P. V.*

PROSEK. V. Demir-Kapija.

PROSEKO je slatko, likerno vino, koje se mnogo proizvodi u Dalmaciji, većinom za domaću potrebu. Pravi se na tri načina. 1. Grožđe se ostavi na trsovima, da se osuši ili se ubrano suši na suncu i promahi. 2. Grožđe se suši samo četiri do pet dana, smulja se i zasladi do 36% šećerne sadržine. Ova dva načina daju prirodni P. 3. Grožđe se smulja, a šira se ukuha na 28—30% šećera, i dobiva se varenica. Za izradu P. mnogo se upotrebljavaju vrste grožđa Glavinuša, Okatac i t. d. *I. R.*

PROSLAPSKA PLANINA, kraska visoravan u Bosni, jugozapadno od izvorišnog toka Rame, sjeveroistočno od Ljubuše Planine, oko 12 km jugoistočno od Ravanjskog Polja. Sagrađena je poglavito od trijaskih vapnenaca, čije se bore pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku, i visoka je oko 1.100—1.200 m. Najveći visovi su Koso (1.240 m) i Crljevica (1.265 m), a dalje na zapadu i jugozapadu Dašnik (1.514 m) i Osojnica (1.490 m). Površina P. P. je nemirne plastike i isprobušena je vrtačama. Prema dolini Rame obronci su vrlo strmi, donekle i prema sjeveru, i pokriveni su vegetacijom, dok je sve ostalo golotinja, a građenih puteva nema. *P. V.*

PROSTRANJSKA PLANINA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: gornjeg toka Crne Reke-Cerske (pritoka Crne Reke)-Vraneštičke-Velike Reke-Veličke-Sateske (pritoka Crnog Drima-Goleme (pritoka Sateske) sjeverno-sjeverozapadno od Ilinske (Plakenske) Planine, odnosno oko 25 km zapadno od varošice Kruševa. Sastavljena je iz paleozojskih tvorevina, čije se bore pružaju od sjeverozapada na jugoistok, a u tome je pravcu i planinsko bilo. Najveći visovi na njemu su: Smiljanica (906 m), Cocon (1.239 m), Babenj (1.214 m), Ostrec (1.302 m), Karma (1.152 m), Starec (1.577 m), Starčine (1.458 m), Mađa (1.503 m), Liska (1.999 m), Iglar (1.671 m). Planina je najvećim dijelom pokrivena vegetacijom, sa izuzetkom najviših regiona i jugoistočnih obronaka. Sa nje teče prema zapadu, sjeveru i istoku veći broj potočića, i čini je manje nepristupačnom. Sjeveroistočnim podnožjem P. P. prolazi cesta Tetovo—Kičevo—Dolenci—Bitolj, a drugim podnožjima i preko planine vodi veći broj pješačkih puteva i staza. *P. V.*

PROSVETA. Organ prijatelja srpske narodne prosvjete. Izlazio je triput mjesečno u Kragujevcu 1901 do 1902. Urednik je bio Jov. Jovanović. *U. Dž.*

PROSVETNA ZVEZA (Prosvjetni Savez). Cilj mu je da širi slovenačku kulturu u slovenačkom narodu. P. Z. je postala iz slovenske krščansko-socijalne zveze, koju je osnovao 1897 Dr. J. E. Krek, kao centralu svih političkih krščansko-socijalnih društava. Ovaj Krekov Savez imao je od početka dvojni djelokrug: bio je lokalno prosvjetno društvo za Ljubljanu, i istovremeno centrala sviju katoličkih nepolitičkih organizacija. Savez je 1912 imao 374 društva sa 40.000 članova i 323 gimnastičkih odsjeka. 1922 imao je, usprkos gubitka Goriške, jednog dijela Kranjske i Koruške, još uvijek 272 društva. 1923 reorganizirao se pod imenom P. Z. u Ljubljani. Slični su se savezi osnovali u Gorici, Mariboru i Celovcu. Od 205 društva, koja su bila 1926 u ljubljanskoj P. Z., imalo ih je 116 vlastite knjižnice sa više od 35.000 svezaka, 110 vlastite domove, 72 pjevačka odsjeka, 16 tamburaških zborova, 12 kompletnih muzika, 6 potpunih orkestra, 40 vlastitih skioptiko-

na, 3 kinoaparata. P. P. u Ljubljani ima vlastitu knjižnicu sa više od 5.000 svezaka, i ona je posrednik za svoje članove kod kupovine i uveza knjiga. Osim toga, ona pozajmljuje skioptičke slike i aparate, a ona sama ima 5 skioptikona.

Iz prvobitne Krekove Zveze izlučila se 1907 naročita katolička gimnastička organizacija, Orel. Danas je u uskoj vezi sa organizacijom Sveta vojska (organizacija potpunih apstinenata), sa 37 filijala i sa više od 2.100 članova. Ona izdaje dva glasila: Preporod (za odrasle) i Mladi Junak (za omladinu); zatim Pevska Zveza, koja obuhvaća 132 pjevačka zbora sa više od 3.400 pjevača i vlastitim glasilom Pevec; Ljudski oder, koji sa 106 dramatičnih odsjeka radi na popularizaciji kazališne umjetnosti u provinciji.

Za ženski svijet brine se Slovenska Krščanska Ženska Zveza, koja se 1926 reorganizirala. Mariborska P. Z. ima 164 društva sa više od 13.000 članova. U njezinom okrilju rade dvije naročite organizacije za omladinu, Mladeniška Zveza i Dekliška Zveza. Glasilo mariborske P. Z. je Naš Dom, glasilo obiju P. Z. u Slovenačkoj Vestnik Prosvetnih Zvez v Ljubljani in Mariboru (od 1919). Gorička P. Z. izdaje Naš Čolnič, a celovačka Nedelju. U posljednje se vrijeme radi na tome, da se udruže sve slovenačke organizacije, koje stoje na temelju načela, koja su proglasili slovenački katolički zborovi, u Slovenski katoliški narodni svet, koji treba da bude vrhovna reprezentacija ovih organizacija, i koji treba da vodi među Slovencima sličan rad, kao što ga kod susjednih naroda vodi katolička akcija. Ljubljanska P. Z. preuzela je da ovu organizaciju ostvari.

J. Glonar.

PROSVETNI GLASNIK, službeni list ministarstva prosvjete kraljevine Srbije (sada kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca). Izlazi u Beogradu od 1880, sa prekidima, prvo dvaput, zatim jedamput mjesečno.

U. Dž.

PROSVJETA. 1. Kulturno-prosvjetno društvo. Želeći, da bosanske đake u Beču na visokim školama, odgoji po svojim idejama i da ih odvoji od tješnjeg dodira sa omladinom iz ostalih naših krajeva, bosanska vlada je osnovala u Beču jedan konvikt, u kome su imali živjeti svi njeni stipendisti. Osim kao nacionaliste, naše omladince iz Bosne vrijeđala je ta odluka još i zbog toga, što su oni na taj način gubili i ličnu slobodu. Radi toga, veći je njihov dio volio da se izloži velikim ličnim nevoljama i oskudici, nego da se u najljepšem svome dobu pokori sumnjivim načelima vlastodržaca. Da prihvati tu omladinu i da uopće omogući školovanje srpskom elementu u Bosni i Hercegovini, koji je od bosanske vlade sistematski zapostavljan, pokrenuli su akademski obrazovani Srbi iz Bosne i Hercegovine (čiji je broj tada iznosio svega 29) 14/7 1902 akciju, da se osnuje društvo P. Organizirana s početka kao potporno društvo, P. se brzo i sistematski razvijala sve više u pravu kulturnu ustanovu, obuhvaćajući širi krug rada i postavljajući sebi sve veće ciljeve. Već druge godine po svom osnivanju, P. je, u težnji da pomogne jačanje našeg malobrojnog građanskog staleža, primila Privrednikov program i uzela svu brigu oko nabavljanja i opremanja šegrta. Razvijajući taj koristan rad sve više, P. je pomogla, da se stvori čitava jedna nova organizacija Privrede, koja se 1911 odvojila kao posebna ustanova. Do osnivanja te organizacije P. je radila i na stvaranju zemljoradničkih zadruga i na osnivanju njihovog saveza. Osim toga, ona je pomagala sokolski i pobratimski (apstinentski) pokret.

U svom pravom radu, u širenju prosvjete i spremanju prosvjetnih radnika, P. je učinila vrlo mnogo. Za 10 godina (1902—1912) ona je pomogla da svrše studije 92 đaka sa visokih škola, a poslije je taj broj znatno podigla. Osim toga, P. je uzdržavala i đake u srednjim školama svih vrsta i osnivala za njih konvikte. Njezini bukvari za nepismene šireni su u sve krajeve, a rastureno ih je do 60.000 komada. Poslije rata P. sa uspjehom razvija predavanja u narodu i pokreće izdavanje korisnih knjiga. Njeni kalendari, od 1904, najbolji su od svih u cijeloj zemlji i imali su često vrijednost pravih almanaha. P. je prva počela organizaciju narodnih knjižnica po selima i gradovima, i stvorila je 1910 svoju Centralnu Biblioteku u Sarajevu. P. je bila prava matica cijelog kulturnog rada Srba Bosne i Hercegovine.

Radi toga, ona nije bila po volji austro-ugarskim vlastima. 1914 njen je rad obustavljen, a 1915 njeni su članovi uprave, predsjednik S. Mirković i tajnici V. Grđić i V. Ćorović, zatvoreni i osuđeni kao veleizdajnici, sa motivacijom, da su svojim radom spremali i odgajali omladinu i široke krugove za zajednicu sa Srbijom.

Poslije rata P. je pokušala da proširi svoj rad na cijelu kraljevinu, ali nije u tome naišla na pravi odziv, osim u sjevernoj Dalmaciji i Novom Pazaru. U Bosni i Hercegovini P. je još uvijek prva i najblagotvornija ustanova i sa najvećim ugledom u srpskom narodu. 1920 P. je izmijenila donekle svoja pravila, želeći da sve više postane čisto kulturna ustanova i da se više posveti prosvjećivanju masa, nego pomaganju pojedinaca. Danas broj P. članova iznosi do 20.000, a broj njenih pododbora do 150.

V. Ćorović.

2. Organ društva Prosvjete u Sarajevu. Izlazio je jedamput mjesečno 1908—1914. Obnovljen je poslije Svjetskog Rata, pod naslovom Prosvjeta, i izlazi svaka dva mjeseca u Sarajevu od 1919.

3. Književni časopis. Izlazio je u Zagrebu od 1894. U prvo vrijeme izlazio je svakih 15 dana, a među urednicima njegovim bili su Ante Tresić-Pavičić, Velimir Deželić, Emilije Laszowski, Oton Slavik. Imao je donekle familijaran karakter. 1913 preuzelo je list Kolo Hrvatskih Književnika u kome su se, za razliku od liberalnoga Društva Hrvatskih Književnika, okupili književnici sa izrazito katoličkim tendencijama. Oni su P. stali izdavati kao svoj organ, pod natpisom: Hrvatska Prosvjeta. Urednici su H. P. bili Petar Grgec, Ferdo Rožić, a od 1920 urednik joj je Dr. Ljubomir Maraković, koji joj je svojim kritičkim prilozima dao šire značenje *A. B-c.*

4. List za javne interese, narodnu privredu i zabavu. Izlazio je jedamput nedjeljno u Sarajevu 1885—1887. Urednik mu je bio Jovan Vidić.

5. List za crkvu i školu. Izlazio je jedamput mjesečno na Cetinju 1889, kao organ crnogorskog ministarstva prosvjete i crkvenih djela. Obnovljen je pod uredništvom J. Sundečića, i izlazio je 1892 do 1901.

U. Dž.

PROŠĆANSKO JEZERO, jezero u Hrvatskoj, jedno od Plitvičkih Jezera, između Prošćanskog Vrha (874 m) na zapadu, Prošća (765 m) na jugu, Kose (764 m) i Crnog Vrha (755 m) na istoku, a jezera Ciginovca i Okrugljaka na sjeveru. P. J. je najviše, a po veličini drugo od Plitvičkih Jezera. Leži na apsolutnoj visini od 638 m, vrlo je izduženog oblika, i uglavnom se pruža od juga prema sjeveru. Dugačko je 2·9 km, široko oko 230 m, a površina mu je 0·633 m². Dubina P. J. povećava se od obala prema sredini korita i od juga prema sjeveru. Prosječna dubina P. J. je 13·2 m, a najveća dubina (40·3 m) nalazi se oko 350 m južnije od njegove sjeverne obale. Vodu P. J. dobiva iz dva potoka, s juga Crnom Rijekom ili Leskovačkim potokom, a sa zapada Delićevom Rijekom, koja izvire iz vrela na jugoistočnoj strani Seliškog Vrha. Ti potoci nose stalno vodu, ali im se otok jako smanji u ljetnim mjesecima. Voda iz P. J. otiče u Ciginovac i Okrugljak slapovima, koji su visoki 11 do 23 m, a strmoštava se preko prečaga od bigra. Nivo vode P. J. podleži promjenama, čija je veličina oko 50 cm.

L i t e r a t u r a: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Gesellschaft, V., 1903/04).

P. V.

PROŠĆE. V. Prošćansko Jezero.

PROTESTANTSKE CRKVE. 1. E v a n g e l i č k a c r k v a a u g s b u r š k e v j e r o i s p o v i j e s t i, i l i l u t e r a n s k a c r k v a. Još prvo istupanje Martina Lutera u Wittenbergu naišlo je na odobravanje kod pojedinih duhovnih i svjetovnih velikaša u t. zv. Unutarnjoj Austriji, kojoj je pripadala i današnja Slovenačka. I kasnije su ovdje bili plemstvo i zemaljski staleži, najjača potpora P. Najvažnija ličnost, koja je bila važna i za reformaciju kod Jugoslovena i za njihovu literarnu renesansu bio je Hans Ungnad Seneški (von Sonnegg 1493—1564). 1557 Ungnad se iselio u Njemačku, gdje je u Urach-u osnovao prvu jugoslovensku tiskaru. U donjoj Štajerskoj su bili naklonjeni P. C. grofovi od Stubenberga, koji su imali zamak Wurberg kod Ptuja, u Savinskoj Dolini Franz Lichtenberg i Georg Tribenek. I u Kranjskoj su zemaljski staleži tražili od zemaljskog vladara, austrijskih vojvoda Ferdi-

nanda I. i Karla II., priznanje reformacije. I ako se Karlo II. tome jako protivio, morao je dati 1572 t. zv. Gradskom Pacifikacijom staležima vjersku slobodu, i to za njih, njihove porodice i njihove podanike. 1578, na generalnom zemaljskom saboru u Bruck-u na Muri uveden je evangelički crkveni red, koji je izradio David Chytraeus, i sve vjerske tekovine potvrđene su u t. zv. štajerskoj vjerskoj Pacifikaciji (Steirische Religionspazifikation). Još se prije javio po gradovima i selima živ P. život. U Mariboru, Celju i u Brežicama otvorene su P. škole, a u Bednavi kod Maribora i u Scharfenau-u (Golče, kod Žalca) sagrađene su P. crkve.

I u Ljubljani se rano (1517) skupio oko Mihaila Klombnera krug pristalica P. Kasnije su i neki kanonici prešli na P. vjeru, prije svega Primož Trubar (1508—1586), i Pavle Wiener, ali su oni uskoro istjerani. Pavle Wiener, je bio prvo uhapšen, pa poslije prognan u Erdelj, gdje je 1554 i umro, kao prvi zemaljski episkop. Trubar je uspio, da pobjegne. Bio je potom prvo propovjednik u Trstu, kasnije u Njemačkoj. Tu počinje njegov literarni rad. 1560 pozvan je ponovno u Ljubljanu od kranjskih zemaljskih staleža, ali je opet istjeran. Umro je kao župnik u Derendingenu, u Württembergu. Svojim prijevodom Novog Zavjeta i drugim književnim radovima, on je osnivač slovenačke literature. — Njegov nasljednik u Ljubljani bio je magister Jurij Dalmatin (1546—1589), koji je preveo cijelu bibliju.

Broj katolika u Ljubljani bio je tada navodno samo još $^1/_{20}$ ukupnog stanovništva. I seljaci, a ne samo građani po gradovima, bili su jako naklonjeni P. idejama. 1569 bilo je u Kranjskoj 24 P. propovjednika. 1563 osnovana je u Ljubljani P. gimnazija, čiji je prvi rektor bio Lenart Budina. 1566—1582 i 1595—1598 bio je rektor Adam Bohorič, a 1582—1584 Nikodem Frischlin.

Protivureformacija je učinila kraj cijelom P. životu. Ona je počela još pod nadvojvodom Karlom II., ali je imala potpun uspjeh tek pod Ferdinandom II. (1590—1637). Da bi uspjeh bio što potpuniji, nije odmah počela protivureformaciona akcija sa plemstvom, nego sa gradovima i trgovima u provinciji. Tamo su istjerani svi predikanti i učitelji, luteransko bogoštovlje je zabranjeno, a samo katoličko dopušteno. Tko se nije vratio katoličkoj crkvi, morao se iseliti. Glavni faktor protivureformancije u Štajerskoj bio je sekovski biskup Martin Brenner, a u Kranjskoj ljubljanski biskup Tomaš Hren. Obojici biskupa bili su glavni pomagači Isusovci. 1600 prvi put su izaslane vjersko-reformacione komisije, uz pomoć vojske i pod vodstvom spomenutih biskupa. Carskim ukazom od 1628 prinuđeno je i plemstvo, da se vrati katoličkoj vjeri ili da se iseli. To je bio kraj P. C. u Slovenačkoj, osim Prekomurja, koje je pripadalo Madžarskoj. Samo u nekim osamljenim dolinama Koruške, u županiji Podkloštru (sela Zagoriče i Sovče) nalaze se još posljednji ostaci P. Slovenaca iz vremena reformacije. Nov život nastao je tek poslije edikta o toleranciji cara Josipa II. (13/10 1781), i poslije patenta o protestantima cara Franje Josipa I. (8/4 1867). 1852 osnovana je, kao prva, današnja P. općina u Ljubljani (u početku sa podružnicom u Celju); a 1862 općina u Mariboru (sa podružnicom u Ptuju).

Najstarije P. općine Jugoslavije su slovenačke općine u Prekomurju. I ovdje je plemstvo bilo nosilac P. ideje. Reformacija je dijelom dolazila iz Štajerske, a dijelom je plod rada madžarskog reformatora Matjaža Biro de Deva. Karakteristično je, da su se luteranska i reformirana vjera jednako raširile. Još u 16 vijeku bilo je nekoliko općina u Prekomurju. U Donjoj Lendavi bio je važan literarni centar, gdje se i jedna tiskara nalazila. Protivureformacija u Prekomurju nije tako radikalno radila, kao kod austrijskih Slovenaca. Nije bila sistematska, a madžarsko joj je plemstvo, zbog svojih velikih privilegija, moglo dati veću zaštitu. U julu 1627 bila je u prekomurskim općinama crkvena vizitacija (Visitatio generalis ecclesiarum Sclavo-Vendorum). Očuvani protokol navodi ove općine: Murska Subota, Gornja Lendava, Sv. Juraj, Sv. Jelena, Tišina, Martjance, Sv. Benedikt, Selo, Dolenci, St. Trinitas (sada Gornji Petrovci) i Gornji Sinik (danas u Madžarskoj). I u Petancima se nalazila jedna važna P. crkva. Tu su dolazili štajerski protestanti na P. službu, koja je bila zabranjena u Štajerskoj. Teški

gubitak za prekomursku P. C. bilo je otpadanje grofa Franje Nadasdy-a mlađeg, i u vezi s tim, nasilna rekatolizacija mnogih općina, koje su bile na njegovom imanju. 1671—1681 bile su mnoge crkve izgubljene, ali je narod ostao pri P. vjeri. Išao je daleko na božju službu u t. zv. artikularne općine, gdje je šopronski sabor 1681 dopustio P. službu. Posljednje su crkve oduzete 1733 (Sv. Nedjelja, Sv. Benedikt, Selo i Hodoš). Najvažniji događaj u historiji prekomurske P. C. je edikt o toleranciji (edictum toleranciae) cara Josipa II. (1781). Namjesto starih brzo su postale nove općine. 1783 već su podizane crkve u Puconcima, u Hodošu i u Križevcima.

Glavni prijelazi, kojima je P. ulazio u Hrvatsku i Slavoniju, bila je Kranjska i Madžarska. U Kranjskoj, prije svega u gradu Metlici, gdje je bio propovjednik Grgur Vlahović, dolazili su Hrvati u direktnu vezu sa P. Slovencima i njemačkim plemstvom, koje je bilo naklonjeno P. Hrvatski ban Petar Erdödy sam je pozvao Vlahovića, da dođe u Hrvatsku, gdje je 1563 prvi put propovijedao. Uz to se reformacija još raširila u Hrvatskoj Krajini, gdje je bilo mnogo njemačke protestantske vojske. 1597 P. su u Karlovcu podigli veliku crkvu, uz pripomoć kranjskih, štajerskih i koruških staleža.

U Slavoniji se također raširila reformirana crkva. Tu su dolazili propovjednici iz Madžarske. 1551 održali su slavonski protestanti crkveni sabor u Tordincima, kod Vukovara, gdje još i danas postoji P. reformirana općina. — U Međumurje su uveli reformaciju grof Nikola Zrinjski i njegov sin Đuro, koji je otvoreno prešao na protestantsku vjeru. Kada je 1565 propala hrvatska protestantska tiskara u Urach-u, u Württembergu, Zrinjski je osnovao, na svom imanju Nedelišću, u Međumurju, hrvatsku protestantsku tiskaru. 1586 ona je prenesena u Varaždin. Đuro Zrinjski mlađi vratio se 1623 opet katoličkoj vjeri, i onda je počelo rekatoliziranje Međumurja. — I u drugim dijelovima Hrvatske i Slavonije počela je katolička reakcija, čiji je vođa bio biskup Đuro Drašković. Madžarski protestanti, koji su u svojoj domovini uživali velike vjerske slobode, uzalud su pokušali osigurati P. C. u Hrvatskoj, dok su Hrvati žestoko branili samostalnost Hrvatske u crkvenom pogledu.

Od manje važnosti bila je reformacija u Dalmaciji, gdje je ona prenijeta iz Venecije i Istre, a gdje su najviše radili: Petar Pavao Vergerije, Stjepan Konzul, Antun Dalmatin i drugi. Najpoznatiji dalmatinski pristalica protestantske vjere bio je Markantun Dominis-Gospodnetić, koji je 1602 postao nadbiskup u Splitu. Nastojanjem mletačke inkvizicije, reformacija je u Dalmaciji još u 17 vijeku potpuno uništena. Nov P. život javlja se u Hrvatskoj i Slavoniji tek pod caricom Marijom Terezijom i carem Josipom II., ali je P. C. u početku dopuštena samo u Srijemu. 1770 osnovana je prva P. naseobina, u Staroj Pazovi, gdje još i danas postoji najveća P. općina u Hrvatskoj i Slavoniji, a malo kasnije u Novoj Pazovi i Novome Selu, kod Vinkovaca. P. općina u Zagrebu osnovana je 1859.

Ne zna se, kada je reformacija prodrla u Vojvodinu, jer su sva akta o tome uništena za vrijeme protivureformacije i turske okupacije. Prije 1540 u njoj vjerojatno nije bilo mnogo P., jer plemstvo u početku nije bilo naklonjeno novim idejama. Rakoški sabor 1525 odbacio je Luterovu vjeru. Ali se u drugoj polovini 16 vijeka P. jako raširila. Među općinama, koje su tada postale, spominje se Zmajevac, Kneževi Vinogradi i dr. — U isto vrijeme raširio se i kalvinizam. Glavni organizator ovoga je bio Mihailo Sztáray, koji je osnovao oko 120 općina u Baranji i Slavoniji. I u Banatu je bio jak P. život. 1552 su se katolici u Temišvaru žalili, što se P. C. toliko proširila. Protivureformacija i turska okupacija uništili su i ovdje sve.

Poslije oslobođenja od Turaka prvo su osnovane P. C. u Baranji. Za vrijeme Karla VI. naseljivali su se po Bačkoj P. Slovaci iz sjeverne Madžarske. Najstarija P. općina je Petrovac (osnovana 1733). Za vrijeme Marije Terezije nije bilo dopušteno, da se protestanti nastanjuju po Vojvodini. Tek njen sin Josip II. naseljivao je tamo i protestante. Najveći dio današnjih P. općina u Bačkoj postao je oko 1786. Naseljivanje je bilo uvijek odvajano po vjeroispovijesti. Katolici i protestanti nisu bili

nikada zajedno naseljivani. 8/10 1791 združile su se sve P. općine u jedan seniorat, koji je u početku brojio 13 općina. — Prva općina u Banatu, Franzfeld (Banatsko Kraljevićevo), osnovana je 1793, a seniorat 1836.

1893 dobila je P. C. u Madžarskoj svoj ustav, koji u Vojvodini i u Hrvatskoj i Slavoniji još i danas vrijedi. Crkvena autonomija počiva na širokoj bazi, i ide do najvišeg mjesta. Duhovni i svjetski članovi su u svima instancama ravnopravni. I najviše crkvene dostojanstvenike biraju neposredno crkvene općine.

Potpuno samostalno razvijala se beogradska P. općina. Ona je osnovana 18/9 1853, na osnovu zakona o vjerskoj slobodi sviju nepravoslavnih kršćana od 9/9 1853. Prvi predsjednik bio je državni savjetnik Janko Šafarik. Služba se prvobitno služila u jednoj turskoj kući u t. zv. Abadžijskom sokaku (današnja ulica Kraljice Natalije). Ukazom od 16/4 1860 ustupljena je P. općini današnja kapela i kuća za svećenika, koja je bila kneževskim rješenjem od 16/12 1855 sazidana za rimokatolike, a koju oni nisu htjeli primiti. 10/7 1860 crkva je posvećena. — Prije rata je općina imala još i jednu dobro posjećenu školu. Ali za vrijeme Svjetskog Rata crkva je mnogo stradala, a i općina je izgubila veći dio svojih članova. Danas se ona polako oporavlja. Sadašnji predsjednik je Dr. Ferdinand Gramberg. Općina, koja obuhvaća cijelu Srbiju, ima oko 1.500 duša augsburške i helvetske vjeroispovijesti; uz to još i 804 vojnika.

U Bosni prije okupacije (1878). nije bilo P. Od 1883 austrougarski činovnici i oficiri P. su misionirani iz Zagreba, dok nisu, zbog jače kolonizacije, osobito po sjevernoj Bosni, P. koloniste osnovali samostalne P. općine (1893 Banja Luka i Petrovopolje, a 1899 činovnička općina u Sarajevu). Poslije su osnovane i druge općine i filijale, koje su se združile u jedan P. zemaljski sinod, pod predsjedništvom glavnog organizatora J. Schäffer-a.

Najveći dio današnjih P. općina u SHS pripadao je prije ujedinjenja madžarskoj P. C. i to, današnji banatski, bački i slavonski seniorat t. zv. montan-distriktu, a zagrebački i prekomurski seniorat t. zv. transdanubijskom distriktu. Štajerske i kranjske općine bile su potčinjene bečkim superintendanturama augsburške i helvetske vjeroispovijesti. Bosanski zemaljski sinod i autonomna beogradska općina bili su samostalni. Svi su se ti razni dijelovi poslije ujedinjenja na crkvenom saboru u Novom Selu kod Vinkovaca (1920) združili, i izabrali su jedan upravni odbor. Na ovom saboru bila je zastupana i reformirana crkva, koja se poslije potpuno samostalno organizirala kao što je već bila u Madžarskoj, i južno-srpski protestanti (nekoliko općina u okolini Strumice), koji su se poslije pridružili metodistima. Uskoro poslije Novoselskog sabora odvojili su se Slovaci, i osnovali su poseban crkveni distrikt na nacionalnoj bazi (Distrikt samostatnej Slovenskej evanjgeličkej crkve Juhoslaviji, sa 3 seniorata. Na čelu je jedan privremeni episkopalni administrator). Ostale P. općine (slovenačke, njemačke i madžarske) osnovale su 3/7 1923 u Novom Sadu privremeno jedan zajednički P. crkveni distrikt augsburške vjeroispovijesti, sa jednim duhovnim i jednim svjetskim predsjednikom na čelu. Glavni organizator bio je novovrbaški župnik i bački senior Gustav Adolf Wagner (1868—1926). Pod njegovim predsjedništvom otvoren je prvi P. zakonodavni sinod u Novom Vrbasu (15/4 1926). Tu je stvoren novi crkveni ustav, po kome treba cijela zemaljska crkva da se podijeli u dva (sa Slovacima eventualno tri) distrikta. Najviše crkvene oblasti su zemaljski crkveni savjet i zemaljski crkveni sabor. Predsjednici zemaljske crkve su jedan episkop i jedan generalni inspektor svjetovnjak. Na čelu svakog distrikta stoji jedan episkop i jedan distriktni inspektor svjetovnjak. Svaki se distrikt dijeli u više seniorata, sa seniorima na čelu, a svaki seniorat u više crkvenih općina (parohija). Beogradska autonomna općina dobila je rang jednog seniorata, koji obuhvaća cijelu Srbiju. Ravnopravnost duhovnog i svjetovnog stanja ide od najniže do najviše instancije. Svi se crkveni dostojanstvenici biraju neposredno od strane crkvenih općina. Seniorati, distrikti i zemaljska crkva imaju svoje naročite crkvene sudove. Novi ustav još nije sankcioniran. O ujedinjenju sa Slovacima, bar u je-

dnoj zajedničkoj zemaljskoj crkvi, sada se pregovara.

Evangelistički crkveni distrikt augsburške vjeroispovijesti u kraljevini SHS obuhvaća: slovenačke, njemačke i mađarske općine, i dijeli se u 8 seniorata: banatski, bački, hrvatsko-slavonski, gornje-hrvatski (zagrebački), prekomurski i srpski, njemački seniorat u Slovenačkoj i bosanski zemaljski sinod. Posljednja tri seniorata imaju pripadnike augsburške i helvetske vjeroispovijesti, dok su ostali isključivo augsburški (luteranski). P. ima oko 120.000 duša, sa 74 parohije i 66 filijala, 2 doma za siročad (u Novoj Pazovi i u Torži), prekomurski đački dom (u Murskoj Suboti), protestantski đakonijski dom (zajedno sa augsburškom i reformiranom crkvom) u Novom Vrbasu. Najveći dio konfesionalnih škola prešao je poslije rata u državne ruke.

Distrikt samostalne slovačke evangelističke crkve u SHS ima 3 seniorata (bački, banatski i srijemski). Na čelu je episkopalni administrator i svjetovni distrikcionalni inspektor. Ima oko 54.000 duša sa 24 općine.

L i t e r a t u r a: Kidrič, Ogrode za biografijo Primoža Trubarja (Rasprave Znanstvenog Društva u Ljubljani, 1923); Kidrič, Die protestantischen Kirchenordnungen der Slovenen im XVI. Jahrhundert (1919); Loserth, Geschichte der Reformation und Gegenreformation in Innerösterreich; Loesche, Geschichte des Protestantismus in Österreich (1921); Trubarjev Zbornik Matice Slovenske (1908); Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti (1910); Pindar, Die evangelische Kirche Kroatien-Slavoniens (1902); Zsilinsky, A magyarhoni protestáns egyház története (1907); Bierbrunner, A Bács-Szerémi ág. hitv. ev. egyházmegye monográfiája (1902); Nachrichten der Belgrader evang. Gemeinde (7 u. 9, 1926); Protestantenkalender (1927).

2. R e f o r m i r a n a c r k v a, ima još i razne druge nazive, kao: helvetska i helvetska evangelička crkva, helvetska R. C., evangelička reformirana ili kalvinska crkva. Zvaničan joj je naslov kod nas: Reformirana crkva u kraljevini SHS. Ona pripada vjeroispovijestima, koje su ustavom priznate.

R. C. je jedna od najmanjih zemaljskih crkava naše države. Sve općine jugoslovenske R. C. su na teritoriju, koji je pripadao Madžarskoj (Bačka, Banat, Baranja i Hrvatska-Slavonija). Općine u Slovenačkoj (Ljubljana i Celje), koje su prije rata pripadale bečkoj reformiranoj superintendanturi, pridružile su se danas evangeličkoj zemaljskoj crkvi augsburške vjeroispovijesti, pošto većina njihovih članova pripada augsburškoj konfesiji. Historija R. C. kod nas je, dakle, u uskoj vezi sa historijom R. C. u Madžarskoj. Reformirane općine u Baranji i Slavoniji osnovane su djelomice djelatnošću Mihaila Sztáray-a, koji je na tom teritoriju propovijedao i tražio pristalice. Njegovom zaslugom osnovano je preko 120 reformiranih općina, većinom madžarskih, i 27 hrvatskih. Sve su one za vrijeme protivureformacije mnogo trpjele, a veći dio je propao. Od madžarskih općina postoji još nekoliko, od hrvatskih samo jedna: Tordinci, kod Vukovara. Reformirane općine u Bačkoj i u Banatu, slično kao i evangeličke augsburške vjeroispovijesti nisu još postojale za vrijeme reformacije, nego su bile osnovane tek na kraju 18 vijeka od reformiranih doseljenika (Madžari iz reformiranih krajeva Madžarske i Nijemci iz Pfalza). Pripadnici R. C. u Slovenačkoj, Bosni i u Beogradu su se pridružili evangeličkoj crkvi augsburške vjeroispovijesti.

Današnja R. C. u kraljevini SHS stvorena je iz jednog cijelog seniorata nekadašnje madžarske R. C., i iz dijelova dvaju drugih seniorata. Na taj način se dobila jedna privremena organizacija. Potrebno je bilo samo da se još stvore izvjesne upravne i sudske instance. Današnja privremena organizacija je ova: a) Uprava. Crkvene općine se upravljaju same pomoću presbiterija (crkveni odbor), koji bira crkvena općina. Prva upravna vlast je senior, odnosno jedan konsenior jednog od 4 područja: Baranja, Bačka, Banat i Hrvatska-Slavonija. Druga instanca je senioralni upravni odbor, čiji su članovi senioralni činovnici i naročito izabrani savjetnici. Treća instanca je senioralna skupština, na kojoj su zastupane sve crkvene općine svojim parohom i jednim svjetovnim zastupnikom. Predsjednik skupštine je senior i senioralni kurator svjetovnog stanja. b) Sudovi. U crkvenim opći-

nama je presbiterij u isto vrijeme i disciplinarni sud. Upravni i disciplinarni sud prve instance je senioralni sudac i njegov zamjenik; druga instanca je senioralni sudski savjet sa tri člana; treća instanca je senioralni sud sa pet članova. U svima instancama su članovi duhovnog i svjetovnog čina zastupani istim brojem. Presbiteriji crkvenih općina biraju direktno sve funkcionare seniorata, isto tako i članove sinoda, t. j. zakonodavne crkvene skupštine, koja će biti sazvana 3 mjeseca poslije proglašenja državnog interkonfesionalnog zakona. Imat će kao članove 12 župnika i isto toliko članova svjetovnog stanja. Ona će dati crkvi definitivni ustav.

Broj pripadnika R. C. u državi je oko 60.000, od kojih: Madžara 46.000, Nijemaca 13.000, Hrvata 500, Čeha 500. Broj crkvenih općina sa jednim župnikom je 53, uz to 12 podružnica i vrlo raširena dijaspora. Crkva je imala prije rata 45 konfesionalnih škola sa 61 zgradom, od kojih su poslije rata 42 škole prešle u državne ruke. R. C. ima jedan dom za siročad u Feketiću (Bačka) i jednu veću (Korba-ovu) zadužbinu za potporu siromašnih općina, teologa i t. d.

B. Saria.

PROTIĆ ALEKSANDAR, pukovnik (1838, Temišvar — 18/6 1907, Beograd). Radio je na Srpskoj Zastavi i drugim liberalnim listovima. Napisao je nekoliko, mahom polemičkih, brošura: Srpska Narodna Misao (1895), Prvi put u Zagrebu (1899), Naši moderni istoričari (1900), O tajnoj konvenciji između Srbije i Austro-Ugarske, zaključenoj 1881 (1902). P. se bavio i općom ratnom historijom, a svoje nazore o srpskoj historiji iznio je u knjizi: Naši moderni istoričari. On nije tjesnogrudno branio narodnu tradiciju od kritičkih historika, nije želio žrtvovati historijsku istinu političkim motivima, ali se branio od uskih nazora historika istraživača izvora. Naglašivao je neznatnost uloge pojedinaca u historijskom razvoju, upućivao je na moderna shvaćanja prirode ljudskog razvoja uopće i želio da i srpski historičari pođu tim putem. P. je imao lijepo znanje historije, ton razlaganja mu je bio otmjen; nije krio da historiji namjenjuje i odgojne svrhe. *N. R.*

PROTIĆ ANTONIJE, državni savjetnik (18/4 1787, Smederevo — 28/11 1854, Smederevo). Kao mladić sudjelovao je u ratovima Karađorđevog vremena. 1813 je napustio Srbiju, i otišao u Hotin (Besarabija). Vratio se kad je knez Miloš podigao ustanak. Kao pismen čovjek izradio je P. žalbu Srba protiv turskih nasilja u beogradskom pašaluku. — 1817 bio je P. pisar kod smederevskog kneza Đurice Vulićevića, potom poreznik u požarevačkom okrugu, a 1822 carinik u Smederevu. 1838 postao je član državnog savjeta. Bio je ministar financija 20/8 1840 do 13/5 1841 25/8 1842 napustio je, sa knezom Mihailom, Srbiju, ali se uskorao vratio, i kao penzioner živio je do smrti u Smederevu.

Literatura: Milićević, Pomenik; M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije. *J. P.*

PROTIĆ DRAGOMIR, pješački poručnik i četnički vojvoda (1877 — 31/3 1905, Tabanovci). Poslije šest razreda gimnazije u Šapcu svršio je 28 klasu vojne akademije u Beogradu. Oduševljen nacionalnom borbom, koja je bila prožela svu omladinu njegove generacije, prešao je i P. sa četom, u proljeće 1905, u Tursku. Ta četa je trebala prijeći Vardar, ali se, čim je sišla sa Kozjaka, na Tabanovcu sukobila sa turskom vojskom. U neravnoj borbi četa je potučena. P. je poginuo među posljednjima.

M. M.

PROTIĆ ĐORĐE, glumac i upravitelj putničkog kazališta (1855, Bjelovar). Na pozornicu je stupio prvi put 1873 u Daruvaru, kao član trupe Laze Popovića. Pošto je Popović poslije nekoliko mjeseci raspustio svoje društvo, P. je prešao u trupu Fotija Iličića. 1877 predao je Iličić, u Bjelovaru, svoju tadašnju trupu P., koju je on, od toga dana, pod svojim imenom vodio 36 godina po svima našim krajevima, izuzimajući Slovenačku, sve dok se nije povukao u privatan život. Hrvatsku, Slavoniju i Vojnu Krajinu proputovao je P. po nekoliko puta sa svojom trupom, i time je najbolje pomogao, da se iz tih krajeva potisnu njemačka putnička kazališta. Pod guvernerstvom Fedora Nikolića proputovao je P. nekoliko puta i Bosnu i Hercegovinu, isto kao i Dalmaciju, u kojoj su dotle radila i neka talijanska kazališta. 1884 P. je bio na Cetinju. Prva skupština glu-

mačkog udruženja naše države priznala je P. važnost njegova rada, i molila je nadležne faktore, da se njemu i njegovoj supruzi prizna njihov nacionalan rad i pristojnom državnom penzijom obezbijedi starost. U vrijeme Svjetskog Rata P. je morao, kao Srbin, prestati sa radom svoje trupe. U opsežnom repertoaru svoje trupe, P. je igrao neobično veliki broj uloga karaktera i narodnih tipova. *R. Odavić.*

PROTIĆ ĐORĐE, političar (1793, Bela Crkva — 25/11 1857, Beograd). Služio je pod knezom Milošem u sudskoj struci, a 1829, prilikom zaključivanja drinopoljskog mira, išao je sa Avramom Petronijevićem u Drinopolje, da kaže ruskim i turskim pregovaračima želje srpskoga naroda. Kivan na kneza Miloša, koji mu je 1827. udario 50 batina, P. je sudjelovao u Miletinoj buni, i za vrijeme kratkovječnog sretenjskoga ustava bio je savjetnik. Poslije ukidanja sretenjskog ustava, P. je postavljen za predsjednika suda beogradskog okruga. Gonjen od kneza Miloša, zbog nekih službenih pogrešaka, P. je pobjegao u Zemun, ali se pod jesen 1837 vratio u Srbiju, dobio je ponovno službu, bio je član »Zakonopisatelne komisije«, i 1838 zastupnik kneževskoga predstavnika. Poslije Miloševe ostavke, bio je, pod namjesništvom, ministar unutrašnjih djela, a kada je knez Mihailo došao na vladu (1840), postavljen je za kneževskog predstavnika i ministra inostranih djela. U tome položaju ostao je sve do Mihailovog pada 1842. — P. je zamjeravano, da je umio da Mihailovom režimu stvara samo neprijatelje, a ne i prijatelje. On je došao u sukob ne samo sa Vučićem i Petronijevićem, nego i sa Jevremom Obrenovićem, i dočekao je da je njegovo uklanjanje tražila i Porta i savjet. Misli se, da u padu Mihailovom ima dosta njegove krivice. 1842—1857 proveo je P. u progonstvu.

L i t e r a t u r a: M. Milićević, Pomenik, 576. *S. J.*

PROTIĆ ĐORĐE DR., direktor gimnazije i botaničar (14/3 1864, Sombor). Gimnaziju je učio u Somboru, a univerzitet u Münchenu i Beču. Bio je profesor u višoj djevojačkoj školi u Somboru i u gimnaziji u Sarajevu, pa direktor realke u Banjoj Luci. Danas radi u muzeju u Sarajevu. — Osim nekoliko radova iz opće botanike, od kojih je jedan objavljen u bečkoj, a dva u srpskoj Akademiji Nauka, P. je dao veći broj priloga za poznavanje flore Bosne i Hercegovine i biologije jezera, naročito za poznavanje alga, koji su objavljeni u Glasniku Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu. U nekoliko članaka P. se bavio i pitanjima reforme i organizacije srednjih škola. Njegov ustrajan rad na botanici, pod teškim prilikama, zaslužuje priznanje. *N. K.*

PROTIĆ JOVAN, humoristički pisac (7/2 1868, Tovariševo, Bačka — 22/11 1926, Sarajevo). Osnovnu školu svršio je u Šidu, gimnaziju u Novom Sadu, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima. Poslije nekoliko godina službe u svome kraju, kao kapelan u Zemunu, pa kao administrator parohije u selu Krušedolu, prešao je 1898 u Bosnu i Hercegovinu, za gimnazijskog katihetu u Mostaru do 1912, kada je premješten u istom svojstvu u Sarajevo, u veliku realku. — P. je počeo da piše humoreske još kao bogoslov, ali je tek po preseljenju u Mostar razvio svoju obilatu spisateljsku djelatnost. Spadao je u krug ljudi oko Zore, i bio je jedan od glavnih organizatora tadašnjeg književnog rada u Mostaru, pokretanja Zore i Male Biblioteke, gdje su većinom objavljeni njegovi radovi. Posebno je štampao: Sličice iz seoskog albuma (1894), Šareni šljunci (1899), Seoske fotografije (1900), Pripovetka kako se pokojni Avram Nestorović svadio sa pokojnim Nestorom Avramovićem (1902), u Zavetrincima (1904), Iz seoskog albuma (1907), Perom i olovkom (1909), Neozbiljne stvari (1919), Uz dim duvana (1924). Uz to je sastavio dva sveska Listova, u neku ruku zbornik naše humoristike, Tri aktovke, dramski pokušaji, kao Guska, Janković Stojan i t. d. Naposljetku P. je napisao po sarajevskim i mostarskim, a i po nekim novosadskim političkim listovima, velik broj feljtona, kozerija i šaljivih ćaskanja o aktualitetima. — P. je bio duhovit čovjek, ali njegova duhovitost je bila stolna, veseljačka, te kao takva prenesena na papir, ona je često vrijeđala neestetskim vulgarnostima. Najzrelije su mu stvari bez sumnje poslije rata skupljeni i obja-

vljeni feljtoni, pošto je P. bio više novinar no pripovjedač.

Literatura: Bora Jeftić, Jovan Protić (Srpski Književni Glasnik, 8, 19, 1926). *V. Petrović.*

PROTIĆ KOSTA, đeneral (29/9 1831, Požarevac — 4/6 1892, Brestovačka Banja). Po svršetku 3 razreda gimnazije stupio je u redovnu vojsku u pješadiju kao dobrovoljac 4/11 1848, a u artilerijsku školu 1850. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 11/10 1855, za kapetana 1/3 1863, za pukovnika 1/1 1875, za đenerala 13/8 1876. 31/3 1883 penzioniran je, a 14/4 1888 je reaktiviran. 1855—1857 bio je na višem tečaju inžinjerske škole u Pruskoj, 1/7 1857—30/9 1858 bio je pri 1 pionirskom bataljonu u Danzigu (Pruska), 10/10 1858—30/4 1859 bio je pri pontonirskom bataljonu u Liège-u (Belgija), 1/5 1859—1860 bio je pri vojnoj upravi, 1860—1865 bio je ađutant Nj. S. Kneza, 1865—1867 komandant mosta u Ćupriji, 1/5 1867—29/5 1868 ađutant Nj. S. Kneza Mihaila. 1868 vršio je dužnost upravitelja varoši Beograda. 1/5—1/11 1868 bio je komandant pionira u Beogradu, 1868—1873 inspektor inžinjerskih trupa. 1873 bio je komandant pješačke brigade stajaće vojske, 1873—19/8 1875 ministar vojni, 19/8—19/9 1875 na raspoloženju, 19/9 1875—12/3 1880 ađutant Nj. S. Kneza, 1/12 1878—1/4 1880 vršio je dužnost načelnika glavnog đeneralštaba. 13/3 1880 do 31/3 1883 bio je komandant moravskog korpusa, 14/4 1888—22/3 1889 ministar vojni, od 22/3 1889 do smrti kraljevski zamjenik. — U ratu 1876 bio je komandant obrane Aleksinca, komandant obrane Šumatovca, komandant pozicije Aleksinac i Deligrad, komandant moravske vojske i komandant I. korpusa. U ratu 1877—1878 bio je načelnik štaba vrhovne komande. *V. Belić.*

PROTIĆ KOSTA, inžinjerski pukovnik (5/3 1839, Donji Milanovac — 19/12 1915, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 12/11 1856. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 3/10 1861, za štabnog kapetana 19/8 1872, za pukovnika 11/10 1822. Penzioniran je kao direktor državnih željeznica. Odmah po svršetku vojne akademije poslan je, kao državni pitomac u Prusku, gdje je proboravio dvije godine u gardijskom saperskom bataljonu u Berlinu i godinu dana na građevinama stalnih tvrđava u Coblenzu. 1865—1866 bio je ađutant Nj. S. Kneza, 1866—1868 komandir pontonirske čete (3), 1868—1872 štabni oficir okruga kruševačkog, 1865—1866 i 1872 do 1875, profesor vojne akademije (fortifikacija i pravila pionirske i pontonirske službe), 1872—1875 vršilac dužnosti komandanta inžinjerskog puka, uz profesuru u vojnoj akademiji, 1875 do 1876 bio je ađutant Nj. S. Kneza, 21/9 1883—7/2 1884 i 2/5 1885—23/3 1886 ministar građevina, 1887—1888 inspektor inžinjerije i počasni ađutant Nj. V. Kralja. Od 1899 bio je direktor državnih željeznica. — U ratu 1876 bio je komandant brigade narodne vojske. U ratu 1877—1878 bio je u operativnoj kancelariji vrhovne komande do 12/5 1878, a od tada je vršio dužnost šefa štaba timočkog kora. U ratu 1885, 1912—1913 i 1914 nije sudjelovao. *V. Belić.*

PROTIĆ LJUBOMIR, upravitelj ženske učiteljske škole (4/8 1866, Šapari, ispod Baurića, Azbukovica). Osnovnu školu svršio je u Gornjoj Bukovici, nižu gimnaziju u Valjevu, učiteljsku školu u Beogradu. Filozofske i pedagoške nauke učio je na univerzitetima u Jeni i Leipzigu. 1891 stupio je u državnu službu, kao nastavnik gimnazije u Svilajncu, zatim je bio u Jagodini, Kragujevcu, Nišu i u Beogradu profesor srednjih škola i učiteljske škole i školski nadzornik kragujevačkog okruga. 1901 postavljen je za sekretara ministarstva prosvjete, 1902 za referenta osnovne nastave, 1906—1925 godine bio je upravitelj ženske učiteljske škole u Beogradu. Kao činovnik ministarstva i član glavnoga prosvjetnog savjeta, i na drugim administrativnim položajima, radio je na zakonskim projektima, nastavnim planovima i programima, pravilima, raspisima, referirao je o udžbenicima i drugim knjigama i vršio je razne povjerljive misije. Najvažniji su mu spisi: Nova škola i reorganizacija osnovnih i srednjih škola (1892), Iz života narodnih škola u okrugu kragujevačkom (1899), Pedagogika (I. izdanje 1899, IV. izdanje pod natpisom Opšta pedagogika 1924), Gimnazija kneza Miloša Velikog, kritički pregled razvitka srpske gimnazije (1900), Stojan Novaković i njegov rad na prosveti (1921). Razbacane članke sabrao je u Pedagoškim Pitanjima, I. (1914), II.

(1922), III. (1925). Izradio je srpske čitanke za osnovne škole, za II., III., IV. razred (u više prerada i u više izdanja, najprije sa Vlad. Stojanovićem), za V. i VI. razred i produžne škole, knjižice za djecu Iz života u selu i gradu, I., II., III. (1908, također sa V. Stojanovićem a pod pseudonimom Rade Oblačić), i priredio je (s Malvinom Gogićem) deset izvještaja o svojoj školi: Iz života ženske učiteljske škole. Odlučan je pristalica Herbartove škole Reinova pravca i u Jenaer Seminarbuch (XIV., 1911) napisao je članak: Herbartova pedagogika u Srba. *M. Šević.*

PROTIĆ STOJAN, političar i državnik (16/1 1857, Kruševac — 28/10 1923, Beograd). Nižu gimnaziju učio je u Kruševcu, a višu u Kragujevcu. Svršio je filozofski fakultet (historijsko-filološki odsjek) u Beogradu. Služio je kratko vrijeme kao sudski praktikant u Šapcu, a zatim kao gimnazijski suplent u Svilajncu, potom se zahvalio na državnoj službi, i 1882 posvetio se sasvim novinarskom pozivu, prvo kao stalni suradnik, a odmah zatim kao urednik Samouprave. Timočka buna 1883 zatekla ga je u zatvoru zbog neke predašnje štamparske krivice. 1884 pokrenuo je P. list Odjek, u kome se istakao kao oštar i uporan političar. Glavna mu je tema bila: promjena ustava u Srbiji, koju je on energično tražio. 1887 izabran je prvi put za narodnog poslanika, 1888 bio je sekretar velikog ustavotvornog odbora za izradu novog ustava, potom poslanik u velikoj narodnoj skupštini i izvjestitelj odbora za izučavanje ustavnog projekta. 6/1 1888 stupio je po drugi put u državnu službu kao sekretar ministarstva unutrašnjih djela, ali se već poslije nekoliko nedjelja zahvalio. Poslije abdikacije kralja Milana (1889), postao je najprije sekretar, a poslije načelnik ministarstva unutrašnjih djela, pa onda je prešao u financijsku struku, i postao predsjednik porezne uprave do 20/8 1892, kada se po treći put zahvalio. Poslije državnog udara od 1/4 1893 postao je P. privremeno upravnik grada Beograda, a potom opet predsjednik porezne uprave, no 5/2 1894 otpušten je iz državne službe. Te iste godine pokrenuo je P. časopis Delo, koji je uređivao do kraja te godine. 1/1 1897 postavljen je po treći put za predsjednika porezne uprave, no 20/10 1897 ponovno je otpušten. Te je godine izabran za narodnog poslanika. Prilikom ivanjdanskog atentata (1899) P. je okrivljen radi veleizdaje i po prijekom sudu osuđen na 20 godina robije u teškom okovu. 1900 pomilovan je, i u septembru te godine postavljen je za bibliotekara narodne biblioteke. 1901 postao je član samostalne monopolske uprave, a izabran je za narodnog poslanika za smederevski okrug.

Presudnu političku ulogu počeo je P. tek poslije 29/5 1903. Od toga vremena on je bio, pored N. Pašića i Dr. L. Pačua, najistaknutija ličnost u radikalnoj stranci, i sa tom dvojicom čini kao neki faktički triumvirat u partiji. 1903—1918 on je bio duša svih radikalnih vlada. Stalno je bio u narodnoj skupštini, kao predstavnik kruševačkog okruga, sve do marta 1923. 29/5 1903 prvi put je ušao u Avakumovićev kabinet kao ministar unutrašnjih djela, i ostao je na tome položaju, u raznim ministarstvima, sve do 16/5 1905, pa opet zatim 17/4 1906—30/5 1907 i 30/8 1912—12/11 1914, a zastupao je ministra unutrašnjih djela 12/9 1910—25/6 1911. Dosta dugo je bio i ministar financija, i to od 11/2 1909, pa, sa neznatnim prekidom, do 18/5 1912, zatim 10/6 1917 do 18/5 1918. Kao ministar unutrašnjih djela P. je slovio kao čovjek jake i energične ruke, a kao ministar financija cijenjen je kao najbolji poznavalac srpskih financija u radikalnoj stranci poslije Dr. L. Pačua. 1907 izabran je P. i postavljen za državnog savjetnika.

P. je pisao odgovor na austrijski ultimatum 1914. — Poslije oslobođenja i ujedinjenja (1918), P. je 7/12 1918 sastavio prvi kabinet, u kome su bile zastupane sve važnije političke stranke iz svih ujedinjenih krajeva, i koji je bio na vladi do 16/8 1919. Po drugi put je P. sastavio ministarstvo 19/2 1920 u sporazumu sa Hrvatskom Zajednicom, a 17/5 1920 zahvalio se, zbog nedovoljne većine. Od toga doba P. nije više bio ministar. U penziju je stavljen 10/10 1921.

U ustavotvornoj skupštini 1920/21, P. se u pitanju ustava sasvim odvojio od radikalne stranke i dosta približio shvaćanjima grupe t. zv. Hrvatske

Zajednice. Njegovi pogledi jasno se vide iz njegovog nacrta ustava 1920. Svoje gledište na ustav zastupao je i branio P. člancima u listu Radikalu, pokrenutom 1921. Na izborima 18/3 1923 istakao je P. sa svojim pristalicama (nezavisnim radikalima) posebne kandidatske liste, ali on sam nije bio izabran ni kao nosilac liste u kruševačkom okrugu niti gdje na drugom mjestu, a i od njegovih pristalica ni jedan nije ušao u skupštinu.

Od toga vremena P. se političko djelovanje svodi na pisanje oštrih polemičkih članaka u Radikalu i pripremanje većih političkih publikacija, u čemu ga je smrt spriječila. Umro je kao siromah.

P. se istakao i kao pisac. On se smatra za jednog od najjačih teoretičara radikalne stranke i spada u njene najbolje publiciste. Njegovi politički članci, većinom polemičkog karaktera, objavljeni su u Samoupravi, Odjeku, Radikalu, a od posebno objavljenih većih političkih spisa najvažniji su: O Makedoniji i Makedoncima (1888), Albanski problem i Srbija i Austro-Ugarska (1913), Srbi i Bugari u balkanskom ratu (1913; Balkanicus), Današnja Bugarska i njene pretenzije (1915; Veritas), Hrvatske prilike i jedinstvo Srba i Hrvata (1911), Tajna konvencija između Srbije i Austro-Ugarske (1919), Odlomci iz ustava i narodne borbe u Srbiji, I.—II. (1911—1912), Odjekovi listići (1898), Nekoliko misli o novom ustavu (1919), Prva godina novog ustava u Srbiji (1890). Nisu posebno odštampani članci o ustavnom i društveno-političkom pitanju, koje je, pod potpisom Janus, objavio u Delu 1894.

L i t e r a t u r a: Govori Miše Trifunovića i Ljub. Jovanovića u Samoupravi od 31/10 i 1/11 1923; M. Grol u Srpskom Književnom Glasniku, knj. X., 1923; Chronicus u Budućnosti od 1/10 1922. *R. Popović.*

PROTIĆ ŽIVOJIN, advokat i publicist, načelnik ministarstva trgovine (15/7 1870, Gornji Milanovac — 9/3 1922, Beograd). Svršio je osnovnu školu u Gornjem Milanovcu, nižu gimnaziju u Čačku, a višu i pravni fakultet u Beogradu. Kao student bio je saradnik Beogradskog Dnevnika. Kasnije je postao glavni saradnik pa i glavni urednik Srpske Zastave. Osuđivan je za tiskarske krivice. Službenu karijeru započeo je u jeseni 1892, kao sekretar ministarstva unutrašnjih djela. Kao rezervni kapetan sudjelovao je u svima našim ratovima. Napisao je dva djela: O patriotizmu talijanskih žena (1911) i Povodom smrti kralja Petra. Osim znanja njemačkog i francuskog jezika znao je i talijanski, i poznavao je odlično njihovu književnost. U njegovim člancima, koji su bili jasni i snažni, bilo je duha, a često i finog humora, koji je osvajao čitaoce. *J. P.*

PROTOPOP. V. Protopresviter.

PROTOPRESVITER (PROTOPOP), crkveni starješina pravoslavnih Srba, nad izvjesnim brojem parohijskih sveštenika u određenom području (protoprezviteratu). U prva kršćanska vremena bio je samo jedan P. u cijeloj eparhiji. On je vodio brigu o episkopskoj katedralnoj crkvi i liturgijskim poslovima, a ujedno je bio namjesnik i zamjenik episkopov, pa je upravljao episkopijom poslije smrti jednog episkopa do dolaska drugog. Nadzor nad parohijskim sveštenstvom vodili su tada horoepiskopi (seoski episkopi), kasnije periodevti ili vizitatori, preteče današnjih okružnih protopresvitera. Od 12 vijeka periodevte počinju da zamjenjuju seoski protopresviteri, današnji okružni prote.

Do Sv. Save bio je u srpskoj crkvi samo protopop dvorski, pored svakog episkopa u eparhiji. Sv. Sava je uveo običaj, da se protopopi postavljaju kao stalni oblasni episkopski namjesnici po eparhijama. Dušanov Zakonik u 7 članu naređuje, da se protopopi postave po svima gradovima i trgovima, sa naročitim misionarskim zadatkom, da povrate u pravoslavlje one, koji su primili rimokatoličku vjeru. Najugledniji među P. postavljani su obično i za ispovjednike-duhovnike narodne.

U srpskoj crkvi danas ima i počasnih P., pravilnije protojereja, koji imaju samo naslov P., a nemaju administrativnih funkcija, koje imaju okružni P.

L i t e r a t u r a: R. Grujić, Srednjevekovno srpsko parohisko sveštenstvo (1913). *R. Grujić.*

PROTOPRESVITERAT, crkveno područje pravoslavnih Srba. Obu-

hvaća često i nekoliko desetina parohija, na čelu sa okružnim protopresviterom. U Srbiji P. obično obuhvaćaju jedan politički okrug, i nose ime po okružnom gradu. Po statistici od 1924 u srpskoj patrijaršiji ima 98 P. U većini eparhija P. se dijele na namjesništva. Njih ima 96, mahom u Srbiji i Crnoj Gori, rijetko u Bosni, a gotovo nikako u Vojvodini, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. *R. G.*

PROVATSKA EPARHIJA, najstariji naziv kasnije morozvizdske i lesnovske eparhije. Obuhvaćala je Ovčepolje u Južnoj Srbiji. Njen episkop Lav spominje se na saboru u Carigradu 879 (v. Bregalnička episkopija). *R. G.*

PROVICIO. V. Prvić.

PROZOR. 1. Mjesto u Bosni, u predjelu Rama. Ima 1.122 stanovnika. 1433 boravili su u P. dubrovački poslanici, a 1463 ugarski kralj Matija poklonio je župu Ramu sa gradom P. Ladislavu, sinu hercega Stjepana. Sresko je mjesto. Ima razvaline staroga grada. U okolini se rade ćilimi kao domaća industrija. *M. F.*

2. Selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez i općina Otočac, od O. 5 km k jugoistoku, desno od ceste za Gospić, u dolini između brda Prozora (648 m) i Vitla (577 m). Ima 928 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. — Okolina P. bila je naseljena već u prehistorijsko željezno doba. Na zapadnoj strani Vitla otkrivena je halštatska nekropola. Rimljani su ondje našli znatno japudsko mjesto ArupIum, koje je 35 prije Kr. osvojio Oktavijan, potonji car August, te mu je dao rimsko građansko pravo. Grad se prostirao u ravnici, ali se penjao i uz Vital sjeveroistočnom stranom. Tamo su se sačuvali znatni spomenici rimske kulture: dva svetišta sunčanog boga Mitre, podnožnici kipova cara Augusta i Gordijana III., krasan sarkofag bogatog trgovca i dr. Na brdu P. razvaline su sredovječnog grada, koji se spominje 1449, kada ga je pri diobi Frankapana dobio sa Otočcem knez Sigismund. Po ugovoru u Hainburgu (10/11 1526) među mjestima, koja je imao dobiti Krsto Frankapan, ako pomogne Ferdinandu Habsburgu do ugarske krune, obećan mu je i P. 1578 opsjedali su ga Turci. Poslije je bio zapušten, ali su ga 1689 ponovno utvrdili Senjani. Grad je bio u obliku četverokuta, čije su strane po 24 m duge. Na jednom je uglu jaka okrugla kula; njoj je nasuprot, unutar zida, četverokutni toranj, a kod ulaza, do koga se dolazilo ljestvama ili stepenicama, bio je manji tornjić.

L i t e r a t u r a: J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s., II., III., IV., V., IX. X.); K. Patsch, Die Lika in römischer Zeit (1900); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920). *J. Modestin.*

PROZOR ili **PROZORINA**. V. Korenica, 2.

PROŽURA. V. Blatine, 3. Mljet.

PRPIĆ MILAN, industrijalac (24/1 1874, Krivi Put, kotar Senj). Pučku školu svršio je u rodnom mjestu, a privatni trgovački tečaj u Beču. Služio je kod firme L. Blasić u Sisku do 1899, kada je počeo sam da radi. 1910 obavljao je već velike poslove. 1915 se preselio u Zagreb, gdje je nastavio rad sa velikim uspjehom, i pored mnogih ratnih teškoća (tada mu je izgorjela tvornica u Mitrovici i uništeno mu je ogromno skladište drva u Mitrovici i Rači). P. je osnovao »Uljanik«, petrolejsko D. D. za duboka bušenja na naftu i plin, »Milan Prpić« D. D. za trgovinu i industriju drva, »Oroslavlje«, tekstilnu tvornicu, »Velebit«, D. D. za iskorišćivanje šuma i ruda u Zagrebu«, »Biser«, D. D. za iskorišćivanje žive i olovnih ruda u Slovenačkoj i t. d. P. je zaslužan u produkciji drva, trgovini i eksportu drva na veliko i u tekstilnoj proizvodnji pamučnih i vunenih tkanina. *S. D.*

PRPIĆ TOMISLAV, pjesnik (22/1 1898, Zagreb). Osnovnu školu, nižu gimnaziju i trgovačku akademiju svršio je u Zagrebu. 1918—1926 bio je bankovni činovnik. 1926 napustio je zvanje i dao se na studiranje slavistike. Saradivao je književnim prilozima u Savremeniku, Prosvjeti, Jugoslavenskoj Njivi i Mladosti, a posebno je štampao knjige: Modri časovi (1920), Mrtvi grad (1921), Madona Bistrica (1921), Plava gora (1923), Kristuš na cesti (1915). *A. B-c.*

PRPORUŠA je narodni običaj sličan Dodolama, koji živi više u našim

zapadnim primorskim krajevima. Za vrijeme velike suše u polju obično se sastanu dva mladića, jedan nosi košaru za spremanje darova i vodi drugoga, koji upravo nosi ime P., a sav je zaogrnut papraću, tako, da skoro ništa ne vidi. Njih dvojica zaredaju tako po selu i od kuće do kuće pjevaju, obično pjesmicu, koja počinje: Prporuša hodila, tere Boga molila. Propisno je, da dok oni tako pred kućom pjevaju, netko od ukućana izlije kabao vode na P., i ujedno im udijeli koje jaje, sira, slanine, uštipaka ili što drugo. Narod vjeruje, da treći dan, pošto je P. hodila kroz selo, treba da padne kiša. *P. B.*

PRŠIVEC, veliki planinski masiv u Slovenačkoj, oko 9 km južno od Triglava. Pruža se od zapada prema istoku i sa sjeverne strane ograđuje Bohinjsko Jezero. P. je visok 1.761 m i većim je dijelom pošumljen. *P. V.*

»PRUGA«, HRVATSKO D. D. ZA GOSPODARSKE I INDUSTRIJSKE ŽELJEZNICE, Zagreb. Osnovano je 1918. Kapital je 2,250.000 dinara. Bavi se projektiranjem i građenjem industrijskih željeznica. *S. P.*

PRUNEAU (Prino), brigadni đeneral francuske vojske (1/4 1873, Sassy, Francuska). Stupio je u Saint Cyr-sku vojnu akademiju 1/10 1894, i po svršetku ove proizveden je za pješadijskog potporučnika 1/10 1896, za kapetana 12/10 1903, za pukovnika 26/12 1915, za brigadnog đenerala 26/6 1917. Većinom je služio u kolonijalnim trupama, gdje je postepeno komandirao svima jedinicama, zaključno sa pukom. Bio je i načelnik štaba okupacionog kora u Kini (1911). Sudjelovao je u kolonijalnim ratovima u Senegalu, Sudanu, Krajnjem Istoku, Tonkinu i Kini. — U Svjetskom Ratu komandirao je na solunskoj fronti 17 kolonijalnom divizijom, koja je, u sastavu II. srpske armije, sudjelovala u izvršenju proboja bugarske fronte, operirajući na platou Kravica. *V. B.*

PRUNKOVA LUDMILA (ROĐ. MODIC-UTVA), spisateljica (4/7 1878, Ljubljana). Svršila je osnovnu školu u Kamniku, Novom Mestu i Kostanjevici, 1904 udala se u Trstu za J. Prunka. Živjela je 1911—1913 u Rimu, poslije u Trstu, a od 1919 je u Ljubljani. — P. je objavljivala, od 1897, svoje pjesme u omladinskom listu Vrtec i Angelček (pod djevojačkim imenom), kasnije u Slovenki (Mila, Utva), Ljubljanskom Zvonu, Slovanu, Zvončku i dr. Izdala je zbirku dječjih pjesama Kraguljčka (1915, novo popunjeno izdanje 1924). Prve pjesme P. bile su nježno osjećajne, lako sentimentalne, dječje pjesme prvih Kraguljčka većim dijelom lirično intimne, za djecu previše malo plastične. Novi Kraguljčka mogu se ubrojiti među dobru omladinsku poeziju. P. je pisala i zabavnu prozu, šaljive prikaze (Slovenski Narod, 1900, Edinost) i crtice. Sa Mirom (Marom Gregoričevom) objavila je kod Mohorjeve Družbe jedan svezak Pravljice (1913), koje su previše lirično nakićene, a malo naivno prikazivane. Priredila je za slovenačku omladinu zbirku Andersenovih pravljica (1923).

L i t e r a t u r a: Srečko Kosovel. Ženski Svet (1925). *I. G.*

»PRUNUS« D. D., FABRIKA ZA KONSERVIRANJE VOĆA I POVRĆA, Novi Sad. Društvo je osnovano 1922, s kapitalom od 1,250.000 dinara, povišenim na 5,000.000 dinara, i preuzelo je tvornicu Balinta Kovača. Proizvodi konzerve od povrća i voća, marmelade, kiseli kupus, a i konzerve od mesa. Godišnji kapacitet je do 300 vagona konzervi. *S. P.*

PRUSAC, selo sa starim gradom u Bosni, u dolini Vrbasa, sjeverozapadno od Bugojna. Ima 1.072 stanovnika (1910). U srednjem vijeku zvao se P. Biograd, a pod Turcima Akhisar. Od 16 vijeka zove se Prusac. U P. je sjedio paša, koji je upravljao zapadnom Bosnom i Dalmacijom. Znatna je trgovina voćem. Iz P. su bili rodom turski pisci Hasani Ćafi (1616) i Mustafa Pruščanin (1755). *M. F.*

PRVA GENERALNA BANKA, Niš. Osnovana je 1921. Kapital je 5.000.000 (10.000 akcija po 500 Din). Rezerve 530.000, ulozi 4,189.708, gotovina 1,000.724, dužnici 2,612.126, konzorcijski poslovi 2,754.787, nekretnine 823.870, dobit 652.840 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Mih. A. Kocić, direktor Dušan M. Kocić. *N. S.*

PRVA HRVATSKA OBRTNA BANKA A. D. Osnovana je 1906. Centrala Zagreb. Kapital je 20,000.000. Fondovi 2,375.000, ulozi 21,556.552, vjerovnici 18,118.615, gotovina 4,418.471, mjenice

17.519.431, vrijednosni papiri 4,471.245, dužnici 43,802.502, nepokretnosti 915.000, dobitak 1,938.086 Din. Dividenda 12%. Poduzeća: Konzum D. D., Jugopharmacija D. D., Beton D. D., D. D. za Eksploataciju Šuma. Predsjednik je Vjekoslav Wieland, direktor Arnold Herzog. *N. S.*

PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1846. Centrala je Zagreb, a filijale: Beograd, Bjelovar, Brod na Savi, Celje, Crikvenica, Čakovac, Daruvar, Delnice, Đakovo, Dubrovnik, Đurđevac, Ilok, Karlovac, Kraljevica, Križevci, Ljubljana, Maribor, Mitrovica, Nova Gradiška, Novi Sad, Ogulin, Osijek, Požega, Rijeka, Senj, Sisak, Skoplje, Split, Subotica, Sušak, Sv. Ivan Zelina, Varaždin, V. Gorica, Vinkovci, Virovitica, Vukovar, Zemun. — Kapital je 75,000.000. Fondovi 51,207.345, ulozi 548,910.255, vjerovnici 289.244.115, gotovina 26,403.005, potraživanja kod novčanih zavoda 46.632.597, mjenice 66.084.789, vrijednosni papiri 122.810.654, dužnici 708,147.804, nepokretnosti 42,615.765, dobitak 20,599.158 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Miroslav grof Kulmer, generalni direktor Milivoj Crnadak. *N. S.*

PRVA HRVATSKA TVORNICA SALAME, SUŠENA MESA I MASTI M. GAVRILOVIĆA SINOVI D. D., Petrinja. Društvo je osnovano 1907 i preuzelo je tvornicu M. Gavrilovića. Kapital je 5,000.000 Din. *S. P.*

PRVA HRVATSKA TVORNICA STROJEVA I LJEVAONICA ŽELJEZA HRVATSKE POLJODJELSKE BANKE D. D., Zagreb. Osnovana je 1910. Zaposleno je oko 250 radnika. Pokretna snaga je 90 konjskih snaga. *S. P.*

PRVA JUGOSLAVENSKA TVORNICA DRVENIH I GVOZDENIH OPREMA, JUGOSLOVENSKO HENTSCH D. D., Brod na Savi. Osnovana je 1924. Kapital je 3,000.000 Din. Ima tvornicu drvenih kuća, željeznih konstrukcija, aparata za centralno grijanje, kemikalije i t. d. Zaposleno je oko 150 radnika. Pokretna snaga je 350 HP. *S. P.*

PRVA JUGOSLAVENSKA TVORNICA ŠARAFA D. D., Zagreb. Osnovana je 1922 od društva Danice, koja ima sve akcije. Kapital je 5,000.000 Din. Društvo ima tvornicu u Koprivnici, uz svoju kemičku tvornicu. Tvornica je u stanju da pokrije veliki dio zemaljske potrebe. Zaposleno je 200 radnika, pokretna snaga je 259 HP. *S. P.*

PRVA JUGOSLAVENSKA TVORNICA VAGONA, STROJEVA I MOSTOVA D. D., Brod na Savi. Osnovana je 1921. Kapital je 55,000.000 Din. Zaposleno je 1.200 radnika. Tvornica popravlja i izrađuje lokomotive, vagone, mostove i raznovrsne željezne konstrukcije. Ima svoju električnu centralu s parnom turbinom od 1.500 HP. Kapacitet je: 2.400 novih ili 6.000 popravljenih vagona, 60 novih ili 200 popravljenih lokomotiva, i 3.000 tona željeznih konstrukcija godišnje *S. P.*

PRVA KOVILJSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1896. Kapital je 100.000. Ulozi 1,345.466, mjenice 1,250.819, dobit 29.461 Din. Upravitelj je Petar Živanov. *N. S.*

PRVA MUSLIMANSKA BANKA, Brčko. Osnovana je 1908. Kapital je 1,000.000. Vjerovnici 3,824.382, ulozi 626.789, dužnici 4,978.803, mjenice 663.375, dobit 243.374 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je A. Kučakalić, upravitelj M. Pašalić. *N. S.*

PRVA SRPSKA FABRIKA STAKLA A. D., Beograd. Osnovana je 1907. Kapital je 1,000.000 Din. Društvo je osnovano od Beogradske Zadruge i ima u Paraćinu tvornicu šupljeg stakla i električnu centralu. *S. P.*

PRVA SRPSKA ZEMLJORADNIČKA BANKA. Osnovana je 1912. Kapital je 9,885.400 (predviđeno 150.000 akcija po 100 Din, ali nije sve uplaćeno). Rezerve 1,181.712, tekući račun pasivni 7,409.786, ulozi 35,268.031, reeskompt 2,851.900, mjenice 5,105.070, dužnici 34,662.228, hipotekarni zajmovi 8,351.932, robno odjeljenje 3,429.448, nepokretnosti 7,224.346. Poduzeća: Fabrika poljoprivrednih sprava Vel. Bečkerek. Dobiti nema. Otpisano je iz rezervnog fonda na izvozno i robno odjeljenje 5,266.984. Predsjednik je Dr. Sardelić, direktor Mih. Bokonić. *N. S.*

PRVA TITELSKA ŠTEDIONICA. Kapital je 1,000.000. Rezerve 260.027, ulozi 1,037.725, vjerovnici 500.126, mjenice 2,069.900, dužnici 568.757, čista dobit 141.631 Din. Predsjednik je Mladen Stefanović. *N. S.*

PRVA TRGOVAČKA ZADRUGA ZA IZVOZ I UVOZ, Arilje. Osnovana je 1923. Kapital je 1,000.000. Roba 1,325.257, dobit 42.000 Din. Predsjednik je Drag. Dumbelović.

N. S.

PRVA VINKOVAČKA VJERESIJSKA BANKA u Vinkovcima. Osnovana je 1883. Centrala Vinkovci. Kapital je 1,000.000 (2.000 dionica po 500 Din). Fondovi 544.620, ulozi 2,488.530, vjerovnici 556.812, gotovina 218.956, mjenice 1,420.975, vrijednosni papiri 57.087, dužnici 1,947.599, nepokretnosti 1,221.432, dobit 186.324 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Rudolf Hen Cerički, direktor Anđelko Helbih.

N. S.

PRVANCI, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez i općina Perušić, od Perušića 3 km k jugu, uz drum u Gospić. Imaju 411 stanovnika. U P. je najljepši šljivik u čitavoj Lici i zdenac Hajdukovac, koji pitkom i zdravom vodom snabdijeva cijelu okolinu. *J. M-n.*

PRVENSTVO MUŠKIH U SRPSKOM NASLJEDNOM PRAVU. Srpski građanski zakonik od 11/3—25/3 1844, kao što je poznato, uglavnom je skraćeni prijevod austrijskoga građanskoga zakonika od 1811. Ali, ima u njemu i originalnih propisa, koje ne sadrži njegov izvornik. Među tim propisima najvažniji su oni o porodičnim zadrugama i o zakonskom (intestatskom) nasljeđivanju. Mi ćemo ovdje ukratko razložiti razlike, koje kod ove posljednje pravne ustanove postoje između austrijskoga i srpskoga građanskoga zakonika.

Srpski građanski zakonik, kao i njegov izvornik, usvojio je, kod zakonskoga nasljeđivanja, parentelni sistem t. j. sistem, po kome se, kao zakonski nasljednici, pozivaju na prvom mjestu potomci ostavioca, a ako ovih nema, onda dolaze na naslijeđe roditelji ostavioca i njihovo potomstvo, poslije ovih djed i baba ostavioca sa svojim potomstvom i t. d., dok se ne iscrpu sva koljena srodnika, koja su zakonom ovlaštena da mogu naslijediti.

Razlike između srpskoga i austrijskoga zakonskoga nasljeđivanja ove su:

1. Austrijski građanski zakonik ne pravi razliku, kod zakonskog nasljeđivanja, između muške (očeve) loze (linije) i ženske (materine) loze (linije), srodnici i muške i ženske loze izjednačeni su u intestatnom nasljeđivanju. Srpski građanski zakonik, naprotiv, poziva na nasljeđivanje najprije srodnike iz muške loze, i tek onda, ako ovih ne bi bilo ili oni ne bi uopće došli na naslijeđe (u slučaju nesposobnosti, nedostojnosti, odbijanja nasljedstva ili odricanja naslijeđa: ako bi ovo posljednje moglo biti po srpskom zakonodavstvu, što mi ne mislimo), zakon poziva na naslijeđe srodnike iz ženske loze. Dakle, i najudaljeniji srodnik iz očeve (muške) loze preči je ovdje od najbližega srodnika materine (ženske) loze ostaviočeve.

2. U pojedinim koljenima (parentelama, odnosno linijama, prema terminologiji austrijskog građanskog zakonika) obiju loza, dolaze na naslijeđe prvo muški srodnici pa onda ženski. Na pr., u drugom koljenu (roditelji ostaviočevi i njihovo potomstvo), naslijeđe se dodjeljuje ovim redom: otac, rođena braća (gdje se podrazumijevaju i braća samo po ocu), mati sa rođenim sestrama (gdje se podrazumijevaju i sestre samo po ocu), braća po materi i sestre po materi (§§ 401, 403, zakonodavno tumačenje od 29/5 1853, zb. VII., str. 52). Međutim, po austrijskom građanskom zakoniku, onako isto kao što se ne pravi razlika između srodnika muške i ženske loze, ne pravi se, također, razlika, u pojedinim parentelama (kod nas koljenima), između srodnika muškog i ženskog spola (§§ 735—741 austrijskog građanskog zakonika): svi oni nasljeđuju zajednički (konkurentno) i na jednake dijelove (naravno vodeći računa i o pravu predstavljanja).

3. Austrijski građanski zakonik izjednačuje, razumije se, muške i ženske i u prvoj parenteli, t. j. u parenteli potomaka ostavioca (§ 732): kćeri nasljeđuju zajedno sa sinovima, unuke sa unucima i t. d. Po srpskom građanskom zakoniku, muški su i ovdje povlašteni, i tako su kćeri isključene, ako ima sinova (kćeri imaju tada samo pravo na uzdržavanje i udomljenje: §§ 397 i 529 građanskog zakonika), unuke, ako ima unuka i t. d. (naravno da, kad je riječ o nasljeđivanju potomaka drugoga i daljnjih stepena, treba imati u vidu i pravo predstavljanja koje, kao što

ćemo niže vidjeti, može da ublaži nepovoljnost položaja ženskih potomaka spomenutih stepena).

Ipak, srpski građanski zakonik nije otišao do kraja u povlašćivanju muških kod zakonskoga nasljeđivanja, a naime:

a) Toga povlaštenja nema od loze prema lozi t. j. srodnik iz muške loze uvijek je preči od srodnika iz ženske loze, bez obzira na njegov rod (spol). Na pr., tetka po ocu preča je u naslijeđu od rođenoga materinoga ujaka, i ako je ona ženski srodnik a ujak muški: to je zato što je tetka po ocu iz očeve, a ujak iz materine loze, i što, kao što je gore rečeno, srodnici iz ženske loze (pa ma oni bili svi muški srodnici) ne mogu doći na naslijeđe ostaviočevo, dogod ima srodnika očeve loze (pa ma svi oni bili ženski srodnici).

b) U istoj lozi, srodnik dalnjega koljena, pa ma on bio i muški srodnik, ne može biti pozvan na naslijeđe, dogod ima srodnika iz bližeg koljena, pa ma u ovom bili sami ženski srodnici. Na pr., rođena sestra ostaviočeva, i ako je ženskoga spola (roda), preča je u naslijeđu od strica ostaviočevog, mada je ovaj posljednji muško lice, a to stoga što je sestra srodnik drugoga, a stric srodnik trećega koljena očeve loze (§§ 402 i 404 građanskog zakonika).

c) Jedno od najspornijih pitanja u srpskom nasljednom pravu jest pitanje o pravu predstavljanja (reprezentacije). Možemo reći da ovdje postoje svega dva slučaja, koja su izvan diskusije. Prvo: Muški potomci od sina (ili od nekog drugog muškoga pretka), koji je umro prije ostavioca, predstavljaju kod nasljeđivanja ovoga posljednjega, svoga oca (odnosno koga drugoga muškoga pretka) i dijele zaostavštinu po stablima (nasljeđivanja po stablima, Erbfolge nach Stämmen, succesion par souches, § 1924 odjeljak 3 njemačkog građanskog zakonika, čl. 457 švajcarskog građanskog zakonika). Drugo: Ženski potomci od kćeri (ili od jednog drugog ženskog pretka, koja je umrla prije ostavioca, predstavljaju svoju mater (ili kod drugog ženskog pretka) i dijele naslijeđe po stablima. Sve ostalo je ovdje sumnjivo i sporno (kako kod pisaca, tako i kod sudova), naime: pitanje je, da li kći od ranije umrloga sina ostaviočevoga ima pravo naslijeđa zajedno sa sinom ostaviočevim (njenim stricem) koji je ovoga nadživio; drugim riječima: da li ovdje kći od prije umrloga sina, dakle unuka ostaviočeva, ima pravo da predstavlja svoga oca, koji je umro prije otvaranja djedovoga naslijeđa? To je, možemo reći, najdiskutiraniji slučaj u srpskom zakonskom naslijeđu, i sam srpski kasacioni sud nije bio uvijek ovdje dosljedan u svojoj jurisprudenciji. Ako bi se stalo na gledište, da unuka ima ovdje pravo predstavljanja, onda bi i to bio jedan od slučajeva odstupanja od općeg načela srpskoga građanskoga zakonika, da su muški jači u zakonskom naslijeđu od ženskih (slučajevi, koje smo gore nagovijestili). Međutim, protiv ovakvoga tumačenja moglo bi se istaći, da bi bilo nelogično, da sin može da isključi, iz naslijeđa oca ili matere kćer ovih (dakle ženskog potomka prvoga stepena), a ne bi mogao da isključi unuku (ženskoga potomka drugoga stepena). Zatim se postavlja pitanje: da li, u slučaju da de cuius ostavi sina i od ranije umrle kćeri unuka, ovaj posljednji ima pravo predstavljanja? ili: umrli je ostavio poslije sebe kćer i unuka od ranije umrle kćeri: tko će biti njegov nasljednik? Oba potomka na jednake dijelove, ili samo unuk kao predstavnik muškoga roda? Ako se usvoji prvo rješenje, onda bismo imali opet slučaj, gdje muški srodnik ne isključuje ženskog iz naslijeđa. Zatim, pokojnik je ostavio kćer i jednu unuku od prije umrloga sina: da li će tetka podijeliti nasljedstvo sa svojom bratučedom, ili će jedino bratučeda naslijediti (kao i njen otac da je bio ostavioca nadživio)? Protiv ovoga posljednjeg rješenja mogao bi se učiniti prigovor, da bi, tu, kći ostaviočeva, dakle jedan potomak prvoga stepena, bila isključena unukom ostaviočevom (svojom bratučedom), jednim potomkom drugoga stepena, dok međutim, ona, kći ostaviočeva, ne bi mogla biti isključena kćerkom ostaviočevom (svojom sestrom), pošto kćeri jednog istog roditelja imaju isto pravo na naslijeđe ovoga. Ograničujemo se samo na nabrajanje pojedinih spornih slučajeva iz prava predstavljanja, jer ne možemo ulaziti ovdje podrobnije u njihovo razmatranje. Ali, što je sigurno, to je da, ako u

slučaju nasljeđivanja na osnovu prava predstavljanja, t. j. po stablima, ima i muških i ženskih predstavnika (reprezentanata), najprije se pozivaju na naslijeđe prvi, a drugi tek onda, ako ovi ne bi došli na nasljeđe (nesposobnost, nedostojnost i t. d.). Ovo isto vrijedi i za ostala koljena, jer je pravo predstavljanja, u našem intestatskom nasljednom pravu, opće pravilo: ono je dosljedno provedeno kroz svih šest koljena i jedne i druge loze.

4. Potpuno isključenje prababa (četvrto koljeno), kao i njihovih matera, praprababa (peto koljeno), i baba t. j. čukunbaba (šesto koljeno) u objema lozama. § 405 srpskoga građanskoga zakonika propisuje, da, ako nema srodnika iz trećega koljena muške loze (djed i baba i njihovo potomstvo), onda prelazi nasljedstvo na pradjeda po ocu i njegove potomke, najprije muške, pa ako ovih ne bi bilo, na ženske, i njihovo potomstvo. Kao što se vidi, ovaj propis srpskog građanskog zakonika isključuje iz naslijeđa ostaviočevoga njegovu prababu po ocu, a to vrijedi što smo već gore napomenuli, i za prababu po ženskoj (materinoj) lozi, jer je sistem devolucije naslijeđa isti u objema lozama (§ 408 srpskog građanskog zakonika), a tako isto isključeno je i potomstvo prababa, osim već ako ono ne bi bilo istovremeno i pradjedovo potomstvo (riječ je dakle, ovdje o isključenju potomstva, koje bi prababa imala iz nekog drugog braka). §§ 406 i 407, u vezi sa § 408 građanskog zakonika, pokazuju, da su također isključene iz naslijeđa praprababe i čukunbabe sa svojim potomcima. Razumije se da ovoga isključenja prababa, praprababa i čukunbaba i njihovoga potomstva nije bilo u austrijskom građanskom zakoniku od 1811, kao što i danas poslije prve novele (od 12/10 1914) kojom je sveden, u austrijskom pravu, broj nasljednih koljena, nisu isključene iz naslijeđa prababe.

Po § 405 srpskog građanskog zakonika, četvrto koljeno muške loze obuhvaća, kao što smo maločas vidjeli, pradjeda po ocu i njegovo potomstvo. Pitanje je, koga zakonodavac razumije ovdje pod pradjedom po ocu? Jer ima dva pradjeda po ocu: otac djeda po ocu, i otac babe po ocu. Da li, dakle, zakonodavac misli u § 405 samo na prvoga od ova dva pretka, t. j. na pradjeda po djedu očevom i na njegovo potomstvo, ili na oba ta pretka t. j. i na pradjeda po babi očevoj i na njegovo potomstvo? Slično pitanje se postavlja i kod § 406 građanskog zakonika koji veli: »Ako ni ovih srodnika iz § 405 (četvrto koljeno) ne bi bilo, onda nasleđuje prapradjed po ocu i njegovo potomstvo. . . .«: ali koji prapradjed po ocu, pošto ih ima četiri: dva prapradjeda po de cuius-ovom djedu po ocu i dva prapradjeda po de cuius-ovoj babi po ocu? Da li sva ova četiri prapradjeda dolaze na naslijeđe sa svojim potomstvom ili samo jedan prapradjed, naime (slično onome, što bi bilo, kod ovakvoga tumačenja, i u slučaju § 405 građanskog zakonika) samo prapradjed, koji je otac pradjedu po djedu de cuius-ovom sa očeve strane? Naposljetku, istu teškoću potiče i § 407 građanskog zakonika, jer se i on izražava na ovaj način: »Ako ni ovih (t. j. srodnika iz § 406, peto koljeno) ne bi bilo, onda nasljedstvo prelazi na očina čukundeda ili drugog prapradeda« i njegovo potomstvo. Kao što se zna, ima osam čukundjeda po ocu, četiri sa strane djeda po ocu i četiri sa strane babe po ocu (svi oni su, dakle, čukundjedi, po ocu odnosno po očevoj, muškoj, lozi). Nasleđuju li svi oni (sa svojim potomstvom), ili samo jedan (razumije se, sa svojim potomstvom), onaj koji je otac prapradjedu po pradjedu od djeda de cuius-ovoga sa očeve strane?

Ako bi se §§ 405—407 građanskog zakonika tumačili restriktivno, onda bi to značilo, da bi, u očevoj lozi, nasljedivali: samo djed i baba (sa svojim potomstvom), jedan pradjed, jedan prapradjed i jedan čukundjed (sa svojim potomstvom), sva ova posljednja trojica sa strane djeda ostaviočevoga po ocu, dok bi ostali preci očevi, kako ženski tako i muški, a isto tako i njihovo potomstvo, bili isključeni. U očevoj lozi, dakle, jedini ženski predak, koji bi mogao da naslijedi, bila bi ostaviočeva baba, očeva mati (sa svojim potomstvom). Na taj način, bili bi isključeni svi preci babe po ocu (sa svojim potomstvom), muško kao i žensko, a tako isto i prababa i praprababe (dvije na broju) sa strane djeda ostaviočevoga po ocu,

sa svima svojim precima, i muškim i ženskim, i svojim potomstvom, i najzad, čukunbaba (sa svojim potomstvom), neobuhvaćena precima rečenih prababa i praprababa; tako da bi, kao što je gore već primijećeno, naslijedio samo pradjed (sa svojim potomstvom) po djedu de cuius-ovom sa očeve strane (dakle samo jedan od dva pradjeda po ocu), otac toga pradjeda (dakle samo jedan od četiri prapradjeda ostaviočeva po ocu), sa svojim potomstvom, i naposljetku, otac ovoga posljednjega (dakle samo jedan od osam čukundjeda po ocu), sa svojim potomstvom.

Razumije se da bismo, s ovakvim tumačenjem §§ 405—407 imali isti rezultat i u materinoj lozi, pošto se i tu, kao što znamo, devolucija naslijeđa vrši po pravilima propisanim, u navedenim paragrafima, za očevu lozu (§ 408): i tu bi, osim djeda i babe po materi, bilă još svega tri pretka (muška), koja bi mogla naslijediti (sa svojim potomstvom); ostali preci po materi (sa svojim potomstvom), i muški i ženski, bili bi isključeni.

Mi nalazimo, da se ovako usko tumačenje §§ 405—407 ne može primiti, ma da zakonodavac u njima upotrebljuje (pogrešno) jedninu (»na pradeda po ocu«, »prapradeda po ocu«, »na očina čukundeda ili drugog prapradeda«) u mjesto množine, već se, po tim propisima, u vezi sa § 408 imaju isključiti iz nasljedstva samo prababe (njih četiri), praprababe (osam) i čukunbabe (njih šestnaest) po ocu i po materi (sa njihovim potomcima). Otuda ostavioca naslijeđuju, ako nema srodnika iz trećega koljena (§ 404), svi pradjedovi (četiri), svi prapradjedovi (osam) i svi čukundjedi (šestnaest) sa svojim potomcima, i to najprije sa očeve strane, pa, zatim, sa materine strane. Ako nema koga od ovih predaka, njega predstavlja njegovo potomstvo, a ako ni ovoga nema, onda njegov dio ide pretku istoga koljena i iste loze.

Zbog isključenja prababa, praprababa i čukunbaba u srpskom pravu, manji je broj intestatnih nasljednika, nego što ih je bilo, odnosno što ih ima sada (poslije novele prve, od 12/10 1914 po novom kalendaru), u austrijskom pravu, u kome je, po tekstu austrijskog građanskog zakonika od 1811, nasljeđivalo: četiri pradjeda i četiri prababe, osam prapradjeda i osam praprababa, i najzad šestnaest čukundjeda i šestnaest čukunbaba (svega trideset dva). Danas je, po noveli od 1914, taj broj manji (jer po njoj se zakonsko nasljeđivanje ograničava na četiri koljena (kod nas neprestano još ima šest nasljednih koljena) obiju loza (stim, da kod ovoga posljednjega, četvrtoga, koljena, otpadaju potomci), ali je ipak veći nego u tim koljenima po našem građanskom zakoniku, t. j. po toj noveli nasljeđuju četiri pradjeda i četiri prababe (treće koljeno) odnosno osam prapradjeda i osam praprababa (četvrto koljeno), dok u Srbiji nasljeđuju u istim koljenima, samo četiri pradjeda odnosno osam prapradjeda.

5. Po §§ 408 i 416 građanskog zakonika, supruzi se nasljeđuju između sebe, zakonski, ako ne bi ostavili srodnika ni iz šestoga koljena materine loze (odnosno, ako dotični srodnik ne bi uopće došao na naslijeđe umrloga supruga). Ipak, i ovdje je naš građanski zakonik povlastio muške. Naime, ako umrla udova nema srodnika, koji bi je mogli naslijediti (ili ostavljeni srodnik ne dođe na naslijeđe), nju naslijeđuju srodnici ranije umrloga joj muža (do šestoga koljena materine loze), ako bi ovih bilo (interesantan slučaj, gdje i srodstvo po tazbini daje pravo na zakonsko nasljeđivanje). Međutim, umrloga udovca ne mogu da naslijede srodnici njegove ranije umrle supruge (njegovi srodnici po tazbini), nego ga nasljeđuje država, § 530 građanskog zakonika (ali ovdje ima i protivno mišljenje, po kome ne postoji ova razlika između muža i žene, tako da ni srodnici muževljevi ne mogu naslijediti umrlu njegovu udovu).

Još više su povlašteni muški u zadružnom nasljednom pravu. Po § 529 građanskog zakonika, ženski srodnici su uopće isključeni iz nasljeđivanja u porodičnim zadrugama. Jedini ženski srodnik, koji tu može da naslijedi, jest kći umrloga zadrugara, ako on ne bi imao muške djece. Ovaj izuzetak za žensku djecu unesen je u građanski zakonik dopunom od 28/11 1859 V. N. 5282 (Zbornik 12, str. 96). Ali, zadruga ima pravo, da kćeri nasljednici njeno naslijeđe, koliko se tiče nepokretnosti, isplati po procjeni u novcu, a samo je dužna pre-

dati joj u naturi naslijeđene pokretne stvari. (V. Zadruga.)

Jedino gdje srpski zakonodavac povlašćuje ženske prema muškima, to je kod udovičkoga prava užitka (§§ 412, 415, 416, 523, 524, 774 građanskog zakonika). Ovo pravo pripada samo supruzi po smrti muževljevoj, na imanju ovoga (u manjem ili većem opsegu, prema tome kakve nasljednike je muž ostavio poslije sebe (-v. i §§ 414 i 415 građanskog zakonika kao i zakonodavno rješenje od 2/3 1855, VBr. 210, 3b, VIII., str. 57, uz § 412 građanskog zakonika po kome i udova, u pogledu svoga užitka, dolazi među nasljednike sa zakonom, nužnim dijelom, §§ 477 i 478 građanskog zakonika), a ne i mužu na imanju njegove umrle supruge. Ova razlika potiče otuda, što se udovičin užitak smatra kao produženje obveze muževljeve da uzdržava svoju suprugu (§§ 109 i 412 građanskog zakonika), i što bi bilo bez podloge pravo muževljevoga užitka na dobrima njegove umrle supruge, koja nije imala zakonsku dužnost da uzdržava svoga muža. Samo onda, kada umrla supruga nema nasljednika (ili ovi ne dođu na naslijeđe), njen muž je naslijeđuje. Bilo bi, zaista, nepravično da nju, tada, naslijedi prije država (§ 530 građanskog zakonika), nego njen suprug.

I u crnogorskom intestatnom nasljednom pravu vlada pravilo, da su muški srodnici preči od ženskih. Crnogorsko nasljedno pravo i danas se ravna po običajnom pravu, i bar djelomično, po zakoniku kneza Danila I. od 1855 (čl. 48—57). Kažemo djelomično, jer svi propisi o nasljeđivanju u tom zakoniku nisu primjenjivani (opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru 1888 sa preinakama od 1898 ne sadrži propise o porodičnom i nasljednom pravu). »Izvesne odredbe ovoga zakonika naišle su na otpor u narodu, jer su bile u protivnosti sa mnogim običajima toga doba, tako, da se jednim velikim delom sudilo po običajima narodnim, a ne po zakonu kneza Danila...« (Božidar S. Tomović, Nasledno običajno pravo u Crnoj Gori, 1926, 12). Ali, što se tiče materinstva (zaostavštine materine), ženske nisu zapostavljene prema muškima. »Na koji se način nasleđuje osobina, koju udata žena ima, postoji objašnjenje velikoga suda od 27/2 1891 Br. 350. O tome govori i čl. 56 Danilova zakonika. Obe odredbe jasno govore o tome, da majčinstvo nasleđuju ženska i muška deca podjednako. Prema objašnjenju velikoga suda ženska deca imaju čak i prvenstvo pri nasleđivanju ženskih haljina«.

L i t e r a t u r a: M. Đ. Milovanović, Intestatsko Nasleđivanje u našem Građanskom Zakoniku (1884); Baltazar Bogišić, O položaju porodice i prava nasleđa u pravnoj sistemi (1893); Marko Stojanović, Zakonski red nasleđa, 2 izd. (1897); J. Aćimović, Kratki pregled naslednog prava u Srbiji u vezi sa njegovom reformom (1898); A. Đorđević, Nasledno Pravo po našem Građanskom Zakoniku (1904); A. Đorđević, Nasledno Pravo Kraljevine Srbije (I., 1910); A. Jovanović, Nasledni Oblici u našem Građanskom Zakoniku (Arhiv za Pravne i Društvene Nauke, 1907); N. Krstić, Dve rasprave §§ 396 do 400 Građanskog Zakonika (pravo predstavljanja) preštampane iz Srpskih Novina, 1878 i 1879 (prikazane od strane Ž. Perića u Spomenici Dra. Nikole Krstića, 1908 (Izdanje Srpske Kraljevske Akademije Nauka); Đ. Nestorović, Stric i sinovica, u njegovoj zbirci: Pravne rasprave i članci (2 izd., 1911); L. Marković, Jedno pitanje iz naslednog prava (Arhiv za Pravne i Društvene Nauke, XVI.); M. P. Jovanović, Pravo reprezentacije u nasledu (2 izd., 1924); D. Aranđelović, Nasledno Pravo s naročitim obzirom na građanski zakonik Kraljevine Srbije (1925); Gojko Niketić, Građanski Zakonik protumačen odlukama odeljenja i opšte sednice Kasacionoga Suda (3 izd., 1923); Srbislav Kovačević, Sudska Praksa u 1925; Ž. Perić, Die Frau im serbischen Erbrecht; preštampano iz Zeitschrift für Osteuropäisches Recht (Organ des Osteuropäischen Institutes, 1926); Ž. Perić, De l'unification du Droit civil en Yougoslavie, principalement en ce qui concerne le mariage, la succession ab intestat et les communautés de Familles (Zadrougas) (Conférence faite à la Société de Législation comparée de France 12/6 1926, extrait du Bulletin de ladite Société, 1926); L. Tomanović, Nasledno Pravo po Danilovom Zakoniku (Arhiv za Pravne i Društvene Nauke, 1907); M. Cemonić, Krvna srpska zajednica

i neravnopravnost odiva po srpskom naslednom pravu (Arhiv za Pravne i Društvene Nauke, 1907); Ž. Dragović i Lj. A. Bakić, Poznavanje zakona (1914); A. Matanović, Iz građanskog prava u Crnoj Gori (Arhiv za Pravne i Društvene Nauke, 1922); B. S. Tomović, Nasledno Običajno Pravo u Crnoj Gori, 1926). *Ž. Perić.*

PRVI LJUDI. Prema pričanju našega naroda, bilo je vrijeme, kada su na svijetu živjela samo tri brata: Mrvonja, koji je sve pa i kamen mrvio, Krivonja, koji bi i bukvu iskrivio, i Vrndaljalo, koji je i brda valjao. Iza njih su došli džinovi (divovi), silne ljudine, glave kao varićak, ali što bolesti, što trud, glad i ratovi učinili su da su se ti gorostasi iskorenjivali i izrađivali, dok napokon nije došlo do ovih današnjih običnih ljudi.

Prema drugoj verziji treba razlikovati tri roda ljudi. Prvi rod bili su ljudi vrlo malena uzrasta, tako maleni, da ih je moglo dvanaest mlatiti pod smokvinim listom. Putujući jedamput Sv. Petar sa Isusom po svijetu, prigovori Gospodu, što je stvorio tako male i neugledne ljude. Na to je došao drugi rod, sve sami gorostasi, silno velike ljudine, ali i vrlo nespretni. Ni to se nije svidjelo Sv. Petru, pa opet prigovori Gospodu, na što će mu Bog: E lijepo, za njima će doći treći rod, ljudi srednje visine, i lijepi i spretni za sve, ali ujedno i podložni svakoj nevolji i tuzi, — i tako su postali današnji ljudi.

Uopće u narodnoj tradiciji postoji vjerovanje, da su ljudi u ranija prastara vremena bili mnogo veći i jači. Prvom je čovjeku bila ruka jača i deblja, nego današnjem noga u bedru. On je od šale i jednom rukom izvaljivao hrastove, a manja drveta nosio je u ruci kao batinu. Jedan je mogao da odvaljuje čitavu pećinu i da nosi olako gredu, koju danas deset pa i više ljudi ne bi mogli ni s mjesta da pokrenu. I žene su bile isto tako jake kao i ljudi, nosile su na glavi čitave stupove i pećine i još su pri tome putem kudjelju prele. Nego ide vrijeme kad će i današnji ljudi oslabiti i izroditi se u jedan nov rod, koji će, i po svojim tjelesnim osobinama i duševnim sposobnostima, daleko zaostajati za sadašnjim.

P. Bulat.

PRVIĆ. 1. Mali otok na Jadranskom moru, istočno-sjeveroistočno od otoka Zmajana, sjeverozapadno od Zlarina, odnosno 8 km zapadno od Šibenika. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačak je 3·2 km, širok do 1·2 km, a površina mu je 2·6 km². Cijeli otok je kamenit; visok je 79 m, i većim dijelom je nag. Od sjevera prema jugu se proširuje, ali se sa te strane uvlači prema sjeverozapadu uzak i poduži zaliv. Pri njemu se podiglo naselje Prvić Luka, sa 274 doma i 1.400 stanovnika, a na suprotnoj strani je Šepurina, selo sa 318 domova i 1.750 stanovnika. Gustoća stanovnika na P. je za dalmatinske prilike nerazmjerno velika, preko 1.200 na 1 km². *P. V.*

2. Otok na Jadranskom moru, jugoistočno od Krka, od koga je odvojen Senjskim Vratima, oko 11 km jugozapadno od Senja. P. je uglavnom sagrađen od kretacejskih vapnenjaka, stjenovit je, vrlo visok. Leži između 44° 53·2′ do 44° 56·1′ sjev. šir. i 14° 46·1′ do 14° 50·4′ ist. Gr. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku i izduženog je oblika. P. je dugačak 7·6 km, širok do 2·6 km, a površina mu je 14·3 km². Morfološki P. predstavlja krasku visoravan, s koje se izdižu pojedini vrhovi: Kur 351 m, Garda 356 m, Rastova Gora 310 m, Kudilja 312 m, Šikovac Glava 342 m. Obale P. vrlo su strme i nerazuđene. U visoravan se je usjeklo nekoliko dolina vilovitih potoka, od kojih je najveća Smokova Dolina na sjeverozapadu P. Otok je potpuno nag i nenaseljen. Jedino stanovništvo je porodica čuvara svjetionika.

P. V.

PRVOVJENČANI STEVAN, veliki župan 1195—1217, kralj 1217—1227. Bio je drugi sin Stevana Nemanje. Poslije Nemanjina poraza na Moravi (1190), Stevan se oženio bizantskom princezom Eudokijom, kćerkom Aleksija Angela, brata cara Isaka. Kao zet carske kuće P. je 1195, kada se Nemanja odrekao prijestola, postao njegov nasljednik, obišavši starijeg brata Vukana, koji je dobio na upravu Zetu, Hvosno i Toplicu. Za Nemanjina života braća su ostala u svojim oblastima, i ako je Vukan već tada spremao veze za kasnije borbe. Poslije Nemanjine smrti, Vukan je, u savezu s Madžarima, napao Stevana i srušio ga s prijestola (1202—1203). P. je

iskoristio borbe između Bugara i Madžara, kada su posljednji morali napustiti Braničevo, pa se u drugoj polovini 1203 ponovno vratio na prijesto. Poslije toga, Vukan nije više pokušavao nove napadaje, i živio je kao dukljanski kralj bez bitnog utjecaja na srpsku državnu politiku.

P., mudar po prirodi i sa vrlo širokom kulturom, općom i književnom, oprezno je vladao u Srbiji za vrijeme najtežih kriza na Balkanu. 1204 srušeno je u Carigradu bizantsko, a osnovano novo, latinsko carstvo. Latinski, zapadni utjecaj osvojio je domalo cio Balkan. Bugarski vladar Kaloivan krunisao se 1204 krunom, poslanom iz Rima. Dubrovnik je 1205 priznao vrhovnu vlast Mletaka, čiji je dužd, Henrik Dandolo, bio jedan od glavnih tvoraca latinskog carstva. I P. je znatno izmijenio političku liniju svog oca. Još prije carigradske krize on je bio otjerao svoju prvu ženu, Grkinju, pa se oko 1216 oženio Mlečankom Anom, unukom Dandolovom. Preko nove tazbine obnovio je P. svoje prijašnje veze s papinskom kurijom i zatražio je otuda kraljevsku krunu. 1217 jedan papin legat donio je P. krunu, poslanu od pape Honorija III., i vjenčao ga je njom.

Na samom Balkanu stvari se nisu razvijale uvijek povoljno po Srbiju, ali je P. uspijevao, često pomoću svoga umnog brata, monaha Save, da na vrijeme otkloni opasnosti. Bugarski vladar Boril i njegov zet, latinski car Henrik, napali su P. 1214 stoga, što je pomagao izvjesne odmetnike od Borila, a naročito Borilova rođaka, Streza, koji se bio, kao Stevanov vazal, ugnijezdio u tvrdom gradu Proseku, na Vardaru. Napad saveznika nije uspio. Oni su se, pometeni, povratili prije nego što su stvarno i upali u P. državu. Nezahvalni Strez odmetnuo se međutim uskoro i od P., i sva nastojanja Savina, da ga vrati u stari odnošaj, ostala su bezuspješna. Kad nisu pomogla savjetovanja, Strez je svoju upornost platio glavom. Saveznik Strezov, despot Arte, Mihailo bješe pokušao, da P. zada neprilika na Primorju, i počeo je da podsijeda Skadar. Usred toga poduzeća njega je (1215) ubio jedan sluga, i time oslobodio P. i Srbiju od daljnjih nezgoda. Sretno je izmakao P. i opasnostima saveza između madžarskog kralja Andrije II. i cara latinskog Henrika. Oni su se 1215 uputili na Srbiju, ali je P. pošlo za rukom, da se, na sastanku u Ravnom (kod Ćuprije), sporazumije s Madžarima i da, potom, energičnije istupi prema Henriku, koji se, tek na madžarsko zauzimanje, izvukao iz Srbije.

Ali oslanjanje P. na zapadne sile i primanje krune iz ruke papinog legata dovelo je do protivnosti između P. i njegovog brata Save, koji je, odgojen u Sv. Gori, bio zauzet za pravoslavnu orijentaciju. Kako je latinska opasnost na Balkanu počela da slabi poslije smrti cara Henrika (1216) i pada njegovog saveznika Borila (1218), a naročito poslije pogibije latinskog cara Petra (1217), P. je naskoro poslije svoga krunisanja, postigavši što je želio, bio voljan da popusti bratu i njegovoj opoziciji. Stoga je 1219 pristao, da Sava u Niceji vodi pregovore o osnivanju srpske autokefalne pravoslavne crkve. Patrijarh i nicejski dvor rado su primili ponude srpskog dvora, nadajući se, da će u Srbima dobiti novog saveznika za borbe s latinskim carstvom. Po nicejskom sporazumu, Sava je postao prvi arhiepiskop samostalne srpske crkve. U sporazumu sa P. Sava je odmah izveo organizaciju pravoslavne crkve u Srbiji, a za sjedište arhiepiskopa je podignut lijep novi manastir, Žiča, koji je postao krunidbena crkva srpskih kraljeva.

Kraj vladavine kralja P. bio je uglavnom miran. Pred kraj života on se zamonašio i dobio je ime Simon. Umro je 24/9, vjerojatno 1227. Crkva ga svetkuje, ali se ne zna, kad je kanoniziran. Njegov đivot, (kovčeg sa kostima), koji je prenašan mnogo puta, čuva se u Studenici.

P. se bavio i književnošću. Vrlo je vjerojatno, da je druga darovna Hilandarska povelja dobrim dijelom njegova prerada, a često je njegov spis jedno vrlo lijepo sređeno, vješto pisano i solidno izvedeno retorsko žitije njegova oca Stevana Nemanje. Žitije Nemanjino objavio je P. Šafarik 1873. Od toga žitija ima jedan srpski prijevod s arhaiziranim tekstom profesora Drag. Kostića (1923) i bolji i književniji prijevod M. Bašića (Srpska Književna Zadruga, 1924). *V. Ćorović.*

PSAČA, mjesto u području Krive Palanke, sa crkvom Sv. Nikole, koju je oko 1358 sazidao sevastokrator

Vlatko. Inače nisu sačuvani nikakvi spomeni o toj crkvi. Ona predstavlja trobrodnu baziliku. Oltarska apsida je izvana prostrana i ima visinu naosa. Srednja strana apside je zaobljena izvana do visine prozora, i svojim ispadanjem naročito naglašava Istok. Danas crkva ima kube samo nad prostorom, koji odgovara priprati. Ono se naslanja na dva izolirana stupca i na dva zidna pilastra. Prvobino je crkva imala kube i nad prostorom ispred oltara. Ono se naslanjalo na četiri izolirana stupca. Živopis u crkvi je vrlo star i dosta je oštećen. U priprati je ilustrirana legenda Sv. Nikole. — Na južnom zidu naslikana je cijela ktitorska porodica. U sredini su likovi sevastokratora Vlatka i, nesumnjivo, njegovog oca, kneza Paskača. Oni drže u ruci crkvu, koju podnose Sv. Nikoli. Do Paskača je kneginja Ozra, a do Vlatka sevastokratorica Vladislava. Do Vladislave je lik sevastokratorovog sina Stefana. Između Paskača i Ozre naslikan je sevastokratorov sin, Uglješa. u uzrastu djeteta. Likovi su zanimljivi i za proučavanje kostima onoga doba. Prema ovoj ktitorskoj porodici na sjevernom zidu naslikani su, jedan pored drugoga, car Uroš i kralj Vukašin. Bugari su za vrijeme Svjetskog Rata izgrebli natpise oko ovih likova.

V. P-ć.

PSAR. V. Krapina.

PSEUDONIMI. V. u Dodatku.

PSUNJ, planina u Slavoniji, između rijeka: Sloboštine, izvorišta Sevnice, Pakre, Orljave, Orljavice, Grabeca, Rešetarice, doline Save, zapadno-sjeverozapadno od Požeške Gore. P. je u glavnoj masi sagrađen od kristalnog kamenja: gnajsa, liskunovitog škriljevca, filita, amfibolita i kristalastog vapnenca, koje je obrubljeno pojasom neogenih sedimenata. Na sjevernoj strani P. prevlađuju filiti i liskunoviti škriljevci, koji češće prelaze u grafit, a na južnom obronku se pretežno nalazi gnajs, opasan skoro neprekidnim pojasom amfibolita. Oko jezgre planine naslagani su mioceni i plioceni sedimenti: vapnenci, donjo-pontijski lapori, sivi lapori, mediteran, mediteranski pješčenici. Glavno bilo P. pruža se od jugozapada prema sjeveroistoku i u tome pravcu su najveći visovi: Orlovsko Brdo (681 m), Konjska Glava (796 m), Veliko Brdo (921 m), Brezovo Polje (984 m), Patorovica (901 m), Javorovica (911 m), Ravna Bila (713—566 m). Odatle se, preko Orljave, ogranak kristalaste jezgre produžuje na sjeveroistok, u povijarac Golubnjak, te je geološki P. vezan sa Papukom, dok mu geografsku granicu predstavlja dolina Orljave. Od glavnog bila se odvaja nekoliko kosa i povijaraca, od Brezova Polja na jugozapad Hajdučka Kosa (641 m). Između Patorovice i Javorovice pružaju se na sjeverozapad kose: Ivanska Krst (848 m) i Jazavčić-Brdo (632 m) a na jug: Duge Laze (701 m). Isto se tako na vodomeđi Velikog Brda i Konjske Glave odvaja od glavnog bila dugačak povijarac Kobilinjak (618 m), koji se pruža prema jugoistoku i jugu. Između ovih usjekao je svoje tokove veliki broj rječica i potoka, koji su P. jako razudili. Prema Pakri i Orljavi na sjeveru, a prema Savi na jugu pružaju se kao ogranci P. zaobljeni brežuljci, visoki do 465 m. P. je veoma gusto pošumljen, i drvo mu se racionalno eksploatira. Po njegovom podnožju puno je pilana i parnih pilana. Južnim podnožjem P. prolazi cesta i željeznička pruga: Zagreb —Nova Gradiška—Beograd, sjevernim i sjeveroistočnim, cesta: Banova Jaruga — Lipik—Brestovac—Požega, zapadnim, cesta: Okučani—Lipik, a jugoistočnim, cesta: Nova Gradiška—Brestovac. Preko P. ne vodi nijedan kolni put, te je jedan od najneprohodnijih krajeva u Slavoniji i Hrvatskoj.

L i t e r a t u r a: H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; I. Lice naše domovine (1905); F. Koch, Dva priloška geologiji Slavonije (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 1919); F. Koch, Grundlinien der Geologie von West-Slavonien (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 1919).

P. Vujević.

PŠENICA u našoj državi rodi odlične kakvoće, naročito u onim krajevima, koji su naša prava žitnica. Ta kakvoća P. je u znatnoj mjeri rezultat kontinentalne klime i naročito toplog i suhog ljeta. Na toplom i suhom vremenu pšenična biljka kod nas redovito prije obamre nego što se svrši staloživanje škroba, te zbog toga ima u našoj P. relativno više

proteina nego u P. ostale srednje, zapadne i sjeverne Evrope. Kod nas su na glasu: banatska P. (vrlo dobre kakvoće, dobivene specijalnim njegovanjem, rumska i sekačeva), šomođska šišulja i Siebanov prolific; ova posljednja raširena je naročito u Hrvatskoj i Slavoniji zaslugom profesora Bohutinskog, koji je otkrio, da ona od stranih P. najbolje odgovara našim prilikama; on je izvršio prve radove oko raširenja i usavršenja te P. *S. J-ć.*

PŠENICA OZIMA. V. Žito.

PTICE ZLOKOBNICE. Naš narod vjeruje, da čuti makar koju životinju našte srca (natašte), a naročito pticu, ne sluti na dobro. Sve su ptice svojim pripijevanjem od zla, a nisu od dobra, kaže prosti svijet. Međutim, jedna ptica više sluti na jedno, a druga na drugo zlo. Tako na pr. kad se čuje kukavica, dotični će se toga dana izuzetno mnogo stidjeti i rumeniti od stida. Inače je kukavica vjesnica nesreće i smrti. Tko čuje slavulja, neka se pouzdano nada kakvoj žalosti. Gavran, ćuk, sovuljaga, svraka, nagoviještaju smrt i nevrijeme, orlovi oluju i grad, čevrljuge dugu, ždralovi oštru zimu, čavke ili zlogodnice zlu godinu i t. d. *P. B.*

PTOLOMEJ, grčki pisac, koji je sastavio oko sredine 2 vijeka po Kr. jednu geografiju cijelog tada poznatog svijeta. Izvjesne glave toga djela posvećene su našim krajevima, i u njima ima važnih podataka o geografiji naše zemlje u antičko doba (plemena, gradovi, rijeke i t. d.). *N. V.*

PTUJ, grad u Slovenačkoj, na Dravi. Ima 4.449 stanovnika (3.351 Srba, Hrvata i Slovenaca i 974 Nijemaca). Mjesto leži na sjevernom rubu dravskog polja, pokraj Slovenskih Gorica. Kod P. je vodio preko Drave važan rimski put u Panoniju prema Akvinku (Aquincum). Na mjestu P., koji je bio bez sumnje već panonska naseobina sa gradom na brdu, postao je utvrđen rimski vojnički logor Poetovio, gdje je zimovala legija. Poslije osvojenja Dacije naselio je car Trajan u P. veterane (poslije 100) i podigao je grad u Colonia Ulpia Trajana Poetoviensis, sa svima pravima kolonije. Mjesto je poslije dobilo veći opseg, kao što ga ima danas, proširilo se i na desnu obalu Drave, preko današnjeg Brega i Hajdine, gdje su nađeni mnogobrojni ostaci iz rimskog doba. Poetovio je uništen vjerojatno u doba Atile. U ono doba bio je P. sjedište biskupa. Dio P. na lijevoj obali Drave očuvao se vjerojatno i poslije seobe naroda sa nešto romanskog stanovništva. Poslije slovenačke invazije, naselili su P. Slovenci.

U sredovječnim izvorima spominje se P. uvijek kao grad, prvi put u jednoj ispravi 840—859, kad je mjesto pripadalo panonskoj državi knezova Pribine i Kocelja. Poslije 874 P. je bio u rukama salzburških nadbiskupa. Oni su predali grad i varoš na čuvanje plemićkoj porodici, koja se nazivala po P., a u ratovima sa Madžarima je proširila vlast Salzburga na istok preko Ormoža i Središča, i izumrla je 1438. 1251 P., koji je dotad imao samo jarak i plot, dobio je jak zid. I ako se P. u listinama naziva uvijek varoš (civitas), varoški se sudac spominje tek za vrijeme vojvode Albrechta (1282—1308). Iz posljednjih godina ovog vladaoca znamo i za početke gradskog prava. P. je postao važan u doba turskih upada. Prvi put su došli Turci do P. 1396, poslije bitke kod Nikopolja, i zapalili su grad. 1565 pripao je P. Habsburgovcima.

U novije doba P. nije napredovao. Središte pokrajine postao je, zbog zgodnijeg položaja, Maribor. Željeznica nije dala P. poleta. P. je ostao lokalno središte i trguje većinom poljoprivrednim produktima, naročito voćem, živinom i jajima. Okolina daje mnogo dobrog vina i rakije. Industrija je tek u prvim počecima. Manja tvornica kože postojala je još prije rata, a poslije oslobođenja osnovana je veća tvornica kožarskih proizvoda. Vrlo je razvijen u mjestu obućarski obrt. — P. ima sresko poglavarstvo, sud i realnu gimnaziju sa đačkim konviktom. Starijih zgrada u mjestu nema, jer ih je uništila vatra u 18 vijeku. P. ima prava autonomnog grada. *A. Melik.*

PTUJSKI SAMOSTAN SV. APOSTOLA PETRA I PAVLA sagradio je 1239 Uldarik od Walsee za franjevce. Ta lijepa građevina sačuvala se do danas u prvobitnom obliku. Crkva je prvobitno bila gotska, ali je za vrijeme baroka preudešena u baroknom stilu. U čistom je baroknom stilu i njeno pročelje. Samostanci su se od-

likovali u 16 i 17 vijeku u borbi protiv protestantizma. *J. J.*

PTUJSKO POLJE, prostrana plodna ravnica u Slovenačkoj u jako proširenoj dolini Drave. Dijeli se na Gornje i Donje Polje, od kojih je prvo na zapadu, zapadno od rijeke Drave i Dravinje, a drugo na istoku. P. P. je dio Dravskoga Polja, i zauzima površinu od 260 km². Sjeverno od Gornjeg P. P. leži manje Mariborsko Polje, kao neposredni nastavak prvoga. *P. V.*

PUCELJ IVAN, političar i pisac (1/6 1877, Velike Lašče, ljubljanska oblast). Pohađao je osnovnu školu u Velikim Laščama, Starom Logu, kod Kočevja, i u Ljubljani. U Ljubljani je svršio dva razreda gimnazije (1889 do 1891), pa je otišao, zbog očeve smrti, kao njegov nasljednik kući da upravlja imanjem. 1900—1902 bio je kao novinar u Americi kod Nove Domovine, u Cleveland-u, i kod Amerikanskog Slovenca, u Jolliet-u. Od 1920 je narodni poslanik samostalne seljačke (kmetijske) stranke. 26/3 1921—16/12 1922 i 29/4 1926—1927 bio je ministar poljoprivrede i voda. — Prve svoje radove objavio je P. u tršćanskoj Edinosti. 1897 izašle su prve njegove pjesme u Dom in Svetu i Ljubljanskom Zvonu. Na Ljubljanskom Zvonu saradivao je sa prekidima do 1911, najviše sa pripovjednim pjesmama. Pisao je i za druge listove, osobito u Americi. P. pripovijetke pokazuju u pogledu tehnike i materijala jak utjecaj naturalizma. *I. G.*

PUCIĆ KARLO (Puteus, Pozza) Dubrovčanin, latinski pjesnik (1458 do 1522). Štampao je u 15 vijeku u Italiji spis: Caroli Putei patricii Ragusini elegiarum libellus de laudibus Gnesae puellae, hvaleći u tim pjesmama (elegije i hendekasilabi) primjenu tadašnjih trubadura (rimatori), ljepotu djevojke Nježe, koje se, najzad, odriče i posvećuje se Bogu. Te su pjesme rijetko lijep primjer humanističkog pjesništva.

L i t e r a t u r a: Đ. Körbler, Rad, 206. *D. K.*

PUCIĆ MEDO KNEZ, pjesnik (12/3 1821, Dubrovnik — 30/6 1882, Dubrovnik). Bio je potomak stare dubrovačke patricijske porodice. Počeo je da se školuje u Dubrovniku, a licej je svršio u Mlecima; pravo je učio u Padovi i u Beču. Još u Mlecima (1841) upoznao se sa Kolarom, što je jako utjecalo na razvijanje njegovog širokog slovenskog i srpskog nacionalnog, i uopće, liberalističkog osjećanja. Poslije svršenih nauka primio se P. komorničke službe u dvorovima Burbonca Karla Ljudevita u Lucci, a poslije i vojvode od Parme, s kojima je došao u vezu još u Padovi. Od 1849 P. je stanovao stalno u Dubrovniku, izuzev česta putovanja po svima zemljama Evrope. 1868 P. je pozvalo tadašnje namjesništvo za odgojitelja maloljetnome knezu Milanu u Beograd, na kome je položaju ostao do 1872. Posljednjih deset godina proveo je u Dubrovniku, baveći se poezijom, historijskim studijama i pubilcistikom.

P. je djelovao kao pjesnik, naučnjak i političar. Pjevati je počeo 1840. Prvi su mu stihovi bili lirski, romantičarski. Ali što se više upoznavao s narodnim pjesništvom, njegov se stil sve više približavao narodnom. Prvo izdano mu djelo nije izvorno: Slavjanska Antologija iz rukopisah dubrovačkih pjesnikah (1844). Kasnije (1849) štampao je svoje elegije, pod naslovom: Talijanke, zatim Pjesme (1862 i 1879), Cvijeta, spjev iz dubrovačkog života (1865), i naposljetku, sabrane Pjesme (1881). P. je pisao talijanske stihove, i uglavnom je prevodio stihove na taj jezik. Tako je preveo nešto iz Gundulićeva Osmana, iz Mickiewicz-a, a i tada čuveni češki apokrif Kraljevdvorski Rukopis.

P. se bavio uopće historijom, a specijalno historijom dubrovačke književnosti. Tako je, među ostalim, napisao raspravu o Ignjatu Đorđiću, i biografiju slavnog dubrovačkog numizmatičara Anselma Banduri-a (1671—1742). Inače je P. modernizirao prvi dio Rastićeve Dubrovačke Kronike (do 1423). Glavno P. historijsko djelo je iz dubrovačkog arhiva: Spomenici Srpski, koje je izdalo Srpsko Učeno Društvo (I. 1858, II. 1862). Kao publicist-političar, P. je rano stupio u javnost, čim je, pod utjecajem tadašnjeg općeg, a specijalno talijanskog slobodnjačkog, demokratskog nacionalizma i vjerskog liberalizma, izradio svoj srpski nacionalizam, čija je osnova bila staro dubrovačko i dalmatinsko slovinstvo. Još od 50-tih godina saradivao je P. u Osservatore Dalmato i u La Favilla, gdje je pisao

članke Studi sugli Slavi, 1867 je u Nuova Antologia Italiana pisao o istočnom pitanju. Prilikom Danteove proslave spjevao je originalnu himnu: Saluto della Serbia all' Italia nella Festa Dantesca di Firenze. Izbor P. stihova preveden je već 1866 na talijanski: La poesie serbe di M. Pozza volgarizzato da G. de Rubertis Italoslavo. U svome spjevu Karadurđevka, u Bosanskim Davorijama i u Pomi (Palmi) P. je dao pjesnički oblik svome nacionalnom uvjerenju i proročkom gledanju na budućnost našeg naroda i naših zemalja. P. je jako utjecao na držanje dubrovačkih domorodaca u doba zamršenih i strasnih plemenskih i vjerskih, provincionalnih i nacionalnih borbi na Jadranu.

Kao pjesnik, P. je za života bio veličan kao direktni i posljednji predstavnik velike dubrovačke poezije, a cijenjen, uopće, kao preteča Njegoša i Branka. Međutim, P. je bio više jedna lijepa, pjesnička duša, no pravi umjetnik stvaralac. I ako je bio topliji od svog zemljaka M. Bana, P. nije imao ni naročite fantazije ni lično značajnog temperamenta. Njegova poezija je t. zv. objektivna, racionalistička, prosvjetnička. Cvijeta mu se uzima za najuspjeliju. Početkom devedesetih godina nju je libretirao Josip Bersa, a kompozitor Vladimir Bersa sastavio joj je partituru, te se s uspjehom predstavljala u Splitu i u Dubrovniku.

L i t e r a t u r a: Medo Pucić, Slovinac, 1882, 23; A. Fabris, Medo Pucić (Kalendar Dubrovnik, 1897); D. Živaljević, Medo Pucić (Kolo, 1902, 4); L. Zore, Paljetkovanje o Medu Puciću (Srđ, 1902, 12); M. Car, Moje Simpatije (1913); F. Marković, Knez Medo Pucić (Rad, 67); St. V. Popović, Medo Pucić (Letopis, 129 i Srpske Ilustrovane Novine, 1882). *V. Petrović.*

PUCIĆ NIKO, narodni borac (5/2 1830, Dubrovnik — 13/4 1883, Dubrovnik). Učio je srednju školu u Dubrovniku, a zatim je nastavio nauke u Italiji, naročito u Mlecima. Vrativši se kući, pomagao je ocu više od 20 godina u upravi velikih i bogatih imanja, a upotrebljavao je dokolicu za širenje svoje obrazovanosti. Sa bratom Medom proputovao je gotovo čitavu Evropu, naročito slovenske zemlje. Poslije pada Bach-ova apsolutizma sudjelovao je, s bratom Medom, na banskoj konferenciji u Zagrebu, radeći za sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom. 1861 izabrali su ga Križevci za poslanika na hrvatskom saboru. Poslije izbora za dalmatinski sabor, u kome je dobila većinu autonomaška stranka, propao je prijedlog o sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom. P. se tada vratio s odlukom, da energično radi na buđenju narodne svijesti i na pobijanju autonomaške stranke. Na svoju ruku, bez odluke dalmatinskog sabora, vodio je P. kotorsko-dubrovačku deputaciju pred cara Franju Josipa, koja je molila obećano sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom, ali bez uspjeha. Iz Beča je P. razložio svoj program otvorenim pismom, upravljenim na svoje sugrađane. Od tada je P. ostao vrlo agilan član narodne stranke sve do sedamdesetih godina. 1869, poslije jake borbe, dubrovačka je općina, naročito njegovom zaslugom, prešla iz autonomaških ruku u ruke narodne stranke. P. je rodni grad birao dvaput za poslanika na dalmatinskom saboru, a bio je i potpredsjednik sabora. S političkog polja počeo se povlačiti, u doba kad su Dubrovčani postali nezadovoljni radom narodne stranke, kojoj je Pavlinović bio dao hrvatski pravac. P. je bio za širu narodnu bazu u okviru svega Jugoslovenstva. Smrću P. nestalo je bolje, agilnije dubrovačke aristokracije.

L i t e r a t u r a: Cvjetković, Dubrovnik u našem političkom i kulturnom preporodu od 1861 do danas (Jubilarni broj Narodnog Lista, 1912); J. Posedel, Pedagoški i filozofski rad N. Pucića (1917). *M. Prelog.*

PUCIĆ SOLTANOVIĆ VICE (Pozza), pjesnik (početak 17 vijeka — 1666, Dubrovnik). Bio je od stare vlasteoske porodice. Ostavio je dvije slabe drame, jednu romantičnu, Sofronija i Olindo, u kojoj je dramatizirao jednu epizodu Tassova Jerusalima oslobođenog, i drugu, nacionalnu, Ljubica, koja je, i predmetom i izradom, ropska imitacija Palmotićeve Captislave. *M. R.*

PUČIŠĆE, mjesto u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, srezu bračkom. Leži na otoku Braču, nasred njegova sjevernoga primorja, navrh 2 km duge, a do ½ km široke morske drage, kamo pristaju parobrodi linije Split —Supetar—P.—Metković. Morsko je

kupalište. Ima 1.931 stanovnika, poglavarstvo općine (3.072 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku i nižu obrtnu školu, uljarsku i klesarsku zadrugu, kamenolom (Kopinova), mlin, štedionicu, poštu i telegraf.

J. M-n.

PUČKA BANKA, Bela Crkva. Osnovana je 1896. Kapital je 1.321.000. Rezerve 276.840, ulozi 3,485.659, mjenice 428.531, vrijednosni papiri 1,310.387, roba 1.250.052, dužnici 1,137.547, nekretnine 375.000, čista dobit 1.013 Din. Dividende nema. Direktor je Dr. August Šinihen. *N. S.*

PUČKA DIONIČKA ŠTEDIONA. Osnovana je 1894. Centrala Nova Gradiška. Kapital je 1,000.000. Fondovi 255.250, ulozi 5,719.489, gotovina 70.409, mjenice 1.218.906, vrijednosni papiri 694.646, dužnici i konzorcijski poslovi 4,801.512, nepokretnosti 502.900, dobit 204.597 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je Mavro Bauer, direktor Žiga Reichert. *N. S.*

PUGELJ MILAN-ROMAN ROMANOV, pisac (3/1 1883, Kandija, kod Novog Mesta, ljubljanska oblast). Učio je gimnaziju u Novom Mestu i na Sušaku. U drugom semestru 1904/05 istupio je, zbog smrti oca, iz sedmog razreda gimnazije i postao je u Ljubljani novinar. 1910 bio je tajnik Slovenske Matice, 1915/17 urednik Slovana, 1918/19 saurednik Ljubljanskog Zvona, poslije toga tajnik Narodnog Kazališta u Ljubljani, direktor drame i režiser. — 1902 počeo je P. objavljivati pjesme i pripovijetke u Dom in Svetu (do 1907), 1903 u Ljubljanskom Zvonu, na kome sarađuje i danas, 1906—1917 u Slovanu; pisao je i u drugim listovima. Posebno je izdao zbirke pripovijedaka: Mali ljudje (1911), Ura z angeli, Brez zarje (1912), Mimo ciljev (1914), Zakonci (1916, 1924), Črni panter, Naša leta (1920). P. je u prvom redu pripovjedač, pjesme je pisao samo u prvim godinama. P. njeguje manje pripovjedne oblike, najviše novele i crtice iz dolenjskog seljačkog života i života malog grada. Voli zajedno sa naturalistima materijal iz sfere spolnih zabluda, koje prikazuje sa hladnom naturalističkom tehnikom, spojenom sa donekle suhim ironičnim humorom.

I. G.

PUHALO PAVAO, generalni pukovnik (1856, Brlog, Lika — 1927, Beč). Svršio je tehničku vojnu akademiju u Beču i postao je 1877 poručnik. Bio je 1880—1882 slušalac višeg artilerijskog tečaja u Beču, 1883 je dodijeljen glavnom štabu 3 konjičke brigade i kasnije 34 pješačkoj diviziji. Kao generalštabni kapetan bio je više godina maper i učitelj taktike na tehničkoj akademiji. 1892 postao je major i načelnik štaba 3 pješačke divizije u Linzu, 1895 potpukovnik, 1896 učitelj taktike na ratnoj školi u Beču. Kao generalštabni pukovnik bio je načelnik operativne kancelarije u Beču, te je imao velike zasluge za njenu organizaciju. 1905 postao je brigadir 50 pješačke brigade, 1906 generalmajor i zapovjednik ratne škole, 1909 podmaršal, 1910 zapovjednik 46 austrijske domobranske divizije u Krakovu, 1912 zapovjednik 5 armijskog zbora u Bratislavi, 1913 general pješadije. 1914 u Svjetskom Ratu odlikovao se u bitci Krasnik. Isto tako se odlikovao 1915 kao zapovjednik 3 armije pri austro-njemačkoj ofenzivi u Galiciji. — P. je i pisao o vojnim pitanjima; njegove knjige iz područja taktike od velike su važnosti. *V. L.*

PUKLER ZLATKO, ravnatelj Prve Hrvatske Štedionice (18/6 1885, Petrinja). Učio je pravo i državoslovne nauke na češkom univerzitetu u Pragu i u Zagrebu. 1906 stupio je u Prvu Hrvatsku Štedionicu. Zamjenikom ravnatelja imenovan je 1920. Ima zasluga za razvitak i jačanje naše industrije. *S. D.*

PULIĆ JURAJ DR., profesor i političar (14/12 1816, Dubrovnik — 24/5 1883, Rim), Učio je srednju školu u Dubrovniku, a filozofiju i teologiju u Zadru. 1838 bio je učitelj u dubrovačkoj gimnaziji, ali je već iduće godine otišao u bečki Augustineum na dalnje nauke. Tu je 1842 dobio doktorat teologije. 1846 postao je profesor filozofskoga zavoda u Dubrovniku, 1849 gimnazijski profesor, 1851 upravitelj zadarske gimnazije, za čiju je reorganizaciju stekao velikih zasluga. Za vrijeme apsolutizma uspio je da spriječi germanizaciju srednjih škola u Dalmaciji. 1861 bio je izabran za poslanika na prvom dalmatinskom saboru. Za vrijeme progona članova narodne stranke, P. je bio najprije premješten iz Zadra u Split (1863), a poslije nekoliko mjeseci u

Trento, u Južni Tirol. Ipak je sačuvao poslanički mandat za dalmatinski sabor sve do 1870. Po izbornom zakonu nije mogao da bude biran onaj, koji je stanovao izvan zemlje, osim onoga, koji je bio veleporeznik. Dubrovčani su stvorili P. veleporeznički posjed, upisujući svoj posjed na njegovo ime. 1870 P. se odrekao mandata, a 1877 je penzioniran, te je otišao u Rim. — P. se odlikovao i kao stručni školski pisac raspravama o reorganizaciji gimnazija i školske knjige (Filozofska propedeutika i Početci zemljopisa i povijesti).

L i t e r a t u r a: Jubilarni broj Narodnoga Lista, 1912. *M. P-g.*

PUNAT (Ponte). V. Aleksandrovo.

PUNTA, u našem Primorju običan talijanski izraz za iskrajak zemlje, rt. P. se upotrebljava (preneseno) i kao mjesno ime. Tako je Punta Dura, hrvatski Vir, otok, rastavljen od sjeverozapadnoga izbojka Dalmacije morskim tjesnacem kod Prevlake, a od otoka Paga Novopoljanskim Kanalom, a Punta Loni, Lun, zove se i sjeverozapadni iskrajak (rt) otoka Paga i župsko selo ondje.

J. M-n.

PUNTAR JOSIP DR., književnik (19/3 1884, Učec, kod Rakeka). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1896—1904), studirao klasičnu filologiju i slavistiku u Beču (1904/06) i Grazu (1906 do 1908), dvije godine i pravo, doktorat filozofije dobio je 1918. Služio je kao suplent u drugoj ljubljanskoj (1913 do 1914, 1919/20) i u goriškoj gimnaziji (1914—1919). Od 1920 činovnik je Licejske Knjižnice u Ljubljani. — Sarađivao je u đačkoj Zori (od 1905/06), u Času, Slovencu i dr. Napisao je: Slovenski narod, njegova inteligencija in dijaštvo, razvoj od 1848 (Čas, 1910), Naš družabni problem (Zora, 1909/10), Javno torišče in vzgoja zanj (Zora, 1910/12), Razmišljanja ob dvestoletnici Kantovega rojstva (Čas, 1924/25) i dr. Bavio se studijom Prešerna (Dom in Svet, Slovenec, Čas, 1910/19), Dantea 1321—1921, (1921) i dr. Napisao je o tome i knjigu Zlati Črke na posodi Gazel, ali problem apolinične lepote v Prešernovi umetnosti (1912); produženje: Gazele (Dom in Svet, 1921). *I. G.*

PUPIN MIHAILO DR. (1857, Idvor, Banat). Nižu gimnaziju učio je u Pančevu. Kao dečko od 15 godina otišao je u Ameriku, u New-York. Tamo je kao tvornički radnik prvo posjećivao večernje škole, a zatim je svršio gimnaziju i univerzitet. Potom je kao pitomac Columbia-Univerziteta studirao fiziku u Cambridge-u i Berlinu. Položio je doktorat u Berlinu 1891, sa disertacijom: Der osmotische Druck und seine Beziehung zur freien Energie. Od tada je profesor elektromehanike na Columbia-Univerzitetu u New-Yorku. Glavne su mu publikacije: Die Wirkung der Vacuumentladungen aufeinander (1892); Elektrische Entladungen durch verdünnte Gase und coronaartige Entladungen (1892); Über elektrische Oscillationen von geringer Frequenz und ihre Resonanz (1893), Thermodynamics of reversible cycles in gazes and saturated vapors (1894), Resonanz-Analyse v. Wechsel- u. Mehrphasenströmen (I., II., 1894), Eine automatische Quecksilberpumpe (1895), Elektrische Resonanz (1895), Das Gesetz des elektromagnetischen Induktionsflusses (1895), Versuche mit Kathodenstrahlen (1896), Radiographie mit fluorescirenden Schirmen (1896), Reflexion von Röntgenstrahlen (1896) i dr. Osim toga P. ima mnogobrojne patente iz područja elektrotehnike. Među najvažnije pronalaske njegove spadaju t. zv. Pupinovi kalemovi, kojima se sprečava slabljenje struje u telefonskim kabelima.

M. Popović.

PURAČIĆ, mjesto u Bosni, zapadno od Tuzle. Ima 1.262 stanovnika (1910). Trgovačko je mjesto: izvozi hranu i šljivu. Ima jednu pilanu.

M. F.

PURAN. U našoj državi ga ima vrlo mnogo. Kada je u naše krajeve došao ne zna se točno, ali je sigurno da se u našim krajevima vrlo dobro i lako aklimatizirao te danas vrijedi kao domaća vrsta životinje. P. daje izvrsno meso, te je traženo na svakom tržištu, a naročito u inozemstvu, tako da P. kod nas vrijedi i kao važan eksportni artikl. P. su izvanredni za izlijeganje jaja (svojih i drugih, kokoši) i kao vodilje. Za produkciju jaja ne dolaze u obzir, jer daju godišnje samo 15 do najviše 50 jaja. Jaja su 80 do 120 g teška i vrlo su tečna. Na jajima leže 28 dana. Mladi P. su vrlo osjetljivi, te u prvim nedjeljama traže pažljivu njegu, naročito su osjetljivi prema vlazi, zimi i veli-

stanu jako tvrdi i otporni protiv vremenskih nepogoda, te su u tom pogledu mnogo bolji od ostale pernate živine. P. nekojih vrsta dosižu težinu do 20 kg, a purice do 12 kg, ali tek u trećoj godini, kada meso već nije tako tečno. Hrane traže mnogo, ali nisu izbirljivi i izvanredno dobro iskorišćuju pašu. *S. U.*

PURIĆ BOŽIDAR DR., pjesnik (19/2 1891, Beograd). Gimnaziju svršio je u Beogradu, pravni fakultet (1912) u Parizu, gdje je 1918 doktorirao, sa tezom: Clausula rebus sic stantibus en Droit international Public. U ratovima je do 1916 sudjelovao kao dobrovoljac, a 1916 je bio kao rezervni konjički oficir u srpskom dobrovoljačkom korpusu u Rusiji. 1917 postavljen je za pisara ministarstva inostranih djela na Krfu. 1919 bio je sekretar poslanstva u Washingtonu, 1919—1920 otpravnik poslova u Sibiru (Vladivostok-Čita). 1920—1922 bio je konzul u San-Franciscu, 1922—1926 konzul u Chicagu, 1927 šef kabineta odjeljenja ministarstva inostranih djela. — Pisao je pjesme, književne i političke članke i recenzije po mnogim dnevnim listovima i u Srpskom Književnom Glasniku, Delu, Novoj Iskri, Krfskom Zabavniku i t. d. Dosad je izdao dva sveska: Pesme o nama (1919) i Ljubavne svečanosti (1920). *V. P.*

PUSTA REKA. 1. Rijeka u Srbiji, desni pritok Toplice, odnosno lijevi pritok Južne Morave. Sastavnice P. R. su Golema i Konjuvska Reka. Golema Reka izvire na istočnoj strani Radan-Planine, ispod Sokolovca (1.258 m). Sa izvorišta teče prema sjeveru, oko Gornjeg Statovca učini veliki zavoj i uglavnom upravi dalnji tok prema istoku-jugoistoku, protičući pokraj Bublice i Brestovca. Ispod ovoga mjesta čini ponovno zavoj, i kod sela Crkvice sastaje se sa Konjuvskom Rekom, lijevom sastavnicom P. R. Njena izvorišta su na južnom obronku Pasjače i Crne Planine. Glavni potok izvire pod Jabulovcom (1.131 m), odakle počne teći k jugoistoku, pod imenom Glasovičke Reke i u tome pravcu uglavnom teče sve do sastava sa Golemom Rekom. Tu je početak P. R., koja do Đinđuše teče prema istoku-jugoistoku, do Gornje Brejanje prema sjeveru, odatle do Brestovca prema sjeveroistoku, a dalje k sjeveru-sjeverozapadu. P. R. teče kroz prostranu dolinu i na cijelom toku jako vijuga. Ušće P. R. u Toplicu je na visini od 191 m, i toliko je blizu ušća Toplice u Južnu Moravu, da izgleda kao da je i P. R. neposredan pritok Južne Morave. Važniji pritoci P. R. s lijeve strane su: Batince i Drenovačka Reka, a sa desne: Kamenička Reka, Prekopčelička Reka i Pečenjevačka. Dužina toka P. R. je 45·7 km, od izvorišta Goleme Reke do ušća 73·8 km, a površina porječja 585 km^2.

2. Rječica u Srbiji, desni pritok Vlasine. Izvire na jugozapadnoj strani Suve Planine, pod Golemim Stražištem (1.715 m) i kao Mlaka Reka teče prema jugozapadu. Poslije toka od 5 km počne teći prema jugu-jugoistoku, sa nekoliko velikih zavoja i u vijugavom toku. Ušće P. R. u Vlasinu je kod sela Vranovice, preko puta Mihajlićeve Mahale, odnosno zapadno i 3 km nizvodno od utoka Lužnice. Veći pritoci P. R. su Otava i Slatina sa lijeve, a Komarička Reka sa desne strane. Dužina toka P. R. je 21·7 km, a površina porječja 114·3 km^2. *P. Vujević.*

3. Predjel, koji obuhvaća porječje rijeke Puste (v. Kosovska oblast). *B. D.*

PUSTAVRH FRANC, slikar (4/12 1827, Sv. Katarina, kod Ljubljane — 22/10 1871, Sela, kod Kamnika). Svršio je gimnaziju i bogosloviju u Ljubljani. 1853 je postao svećenik. Bio je 1854 kapelan u Polšniku, 1859—1867 u Velesovom, a od 1867 župnik u Selama, kod Kamnika. P. je radio crkvene slike i pokrajine.

Literatura: J. Barle, Dom in Svet, 1892, 289. *F. S.*

PUSTINJA, crkva u okolini Valjeva (kod Rebelja), posvećena Vavedenju Bogorodice. Ne zna se, kad je osnovana, ali je, nesumnjivo, vrlo stara. Sudeći po osnovi, koja upućuje na crkve u Armeniji, i po tome, što je kube izvedeno pomoću ljevkastih niša (trompa), crkva je iz srednjega vijeka. U toku vremena, ona je popravljana; tim popravcima istočna je fasada izgubila svoj prvobitni karakter. Crkva je živopisana 1622. Kao ktitor naslikan je na južnom zidu u crkvi jeromonah Joakim. Crkva je obnovljena 1759. 1789 crkva je stradala. Iznutra je cijela crkva živopisana, i taj se živopis dobro očuvao. On

je vrlo značajan, jer je sačuvao tradicije staroga živopisa srednjega vijeka. *V. P-ć.*

PUSTO-GRADSKO. V. Stobi.

PUSTO POLJE, krasko polje u Hercegovini, zapadno od južnog dijela Gatačkog Polja. Obrubljeno je strmim brdima. Na sjeveru su: Videš (1.139 m) i Goli Vrh (1.502 m), a na jugu Kremenica (1.100 m) i Kobilja Glava (1.115 m). Kroz jedan dio P. P. protiče ponornica Stepenički Potok, koja izvire na Gatačkom Polju, blizu Miševa vrela. Odatle teče na jugozapad, a kroz P. P. na zapad i ponire u ponoru Crnice, na visini od 817 m. U suprotnosti sa Gatačkim, P. P. ne podleži poplavama. Većih saobraćajnih puteva u P. P. nema. Preko njega vode jedino staze.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien u. der Hercegovina, I. (1896). *P. V.*

PUSTOLOVICA je u našem narodnom vjerovanju zlo demonsko noćno biće ženskog oblika, dugih kosa, a noge su joj kao u koze. Pojavljuje se samo noću, i to obično u jesen i zimi. Javlja se čovječjim ili kozjim glasom. O P. se priča, da ima nekakvo prostrano platno, u koje može da obavije cijelo čeljade, kad hoće da ga odnese. Ako joj se čovjek odziva istim glasom, ona mu se primiče. Kad se P. pojavi, narod tumači da će uskoro biti rata. Povod ovom narodnom vjerovanju o P. dala je u stvari neka noćna ptica, koja se u nekim našim južnoprimorskim krajevima javlja noću u to doba godine. *P. B.*

PUŠNICA, sušionica šljiva. Stara P. sastoji se u pokrivenom ognjištu, nad kojim su ljesice, na koje se meću šljive. Kako je to bilo jednostavno, izbijao je dim na sve strane, pa je odatle došao naziv P. Kako se u tim P. gubilo mnogo toplote, ognjište i ljesice se uzidavaju u solidnu građevinu, te se sušenje usavršilo. Takve su P. Dr. Stojkovića u Srbiji. Bosanske su P. popravljene zgodnom ventilacijom (Havelka). Šljive se prije sušenja sortiraju po veličini. *I. R.*

PUT GOLUBAC—DONJI MILANOVAC—TEKIJA, obalom Dunava. To je pravac čuvenog rimskog Trojanovog puta. Namjeravao ga je sagraditi još knez Miloš za svoje prve vlade, da bi otvorio trgovinu neposredno sa Carigradom, bez posredovanja Austrijanaca, i da bi napravio brodogradilište u Donjem Milanovcu, naročito za Turke. Tu je i napravio jednu ratnu lađu i poslao je na poklon sultanu. Za vrijeme Aleksandra Karađorđevića ima visočajših rješenja opet o tom putu, a 1864 unesen je on kao državni put u prvi zakon o saobraćajnim putevima, ali ni danas nije sagrađen. Pripremni radovi poduzeti su bili i otpočeto je građenje 1910 sa 3 km između Brnjice i Golupca, produžena su druga 3 km 1912/13, a poslije rata 1921—1923 završen je do Golupca, u ukupnoj dužini od 10·5 km. — Ispod Golupca put vodi vertikalnim obalnim stijenama na 2 km dužine, sve samim galerijama i ogromnim zidovima. Ispod stare Golubačke tvrđave prolazi se tunelom. Po svom divnom i romantičnom položaju, kao i po tehničkoj izradi ovaj komad puta bez sumnje je najljepši, ove vrste, u našoj domovini. *S. B.*

PUT KORBEVAC—BOSILJ GRAD, 70 km dužine, rađen je 1922—1925. Radili su ga Rusi iz Wrangelove armije, da bi im se dalo zarade. Radovi još nisu dovršeni. Put počinje od Korbevca kod Vranjske Banje, na 400 m nadmorske visine penje se na vodomeđu Strume i Morave na visinu 1.640 m na prijevoju zv. Besna Kobila, pa se odatle spušta u dolinu Žute Ljubate, do Bosiljgrada na 700 m visine. Put je dosta dobar sa najvećim usponima od 5%, te je vrlo pogodan za sva seobraćajna sredstva. Interesantna je kod ovog puta ogromna visina, preko koje prelazi, jer dok krajem maja i početkom juna u Vranjskoj Banji sezona u velike već otpočinje sa ljetnim vrućinama i početkom prodaje prvih trešanja, dotle se može poslije sat i po vožnje autom proći na Besnoj Kobili kroz još ne listanu crnu bukovu šumu, u osojima još stoje smetovi snijegova, a u prisojima tek cvjeta kukurijek i vrani luk. *S. K.*

PUT LATINSKO - MOSKOVSKI, davno napušteni put, koji je polazio iz Soko Banje na Čitluk—Zorunovac—Mečiji Vrh—Eževicu—Bačevicu—Markov Kamen—Kasanovo Polje iznad Planinice na Lubnicu do razvalina Gamzigrada. On vodi vodomeđom, i nigdje ne prelazi ni jednu rijeku

na svoj dužini. Vrlo je vjerojatno, da je to rimski put, koji je polazio iz rimske naseobine Praesidium Pompei (današnji Bovan, na Moravici, između Aleksinca i Soko Banje), i vodio u rimski castrum Gamzigrad). Po predaji tim su putem prošli Rusi, sa Hajduk-Veljkom (1809) u prvom našem ustanku, prezimili su u Soko Banji i borili se u bitci na Varvarinu 1810. Zbog toga se i danas dio puta od Lubnice do Markovog Kamena zove i Moskovski put, dok se u timočkom okrugu cio put zove latinskim. *S. B.*

PUTEVI, književni list. Izlazio je u Beogradu 1924, pod uredništvom Miloša Crnjanskog i Marka Ristića. *U. Dž.*

PUTNIK, list za umnu i duševnu zabavu. Izlazio je u Novom Sadu 1862—1863. *U. Dž.*

PUTNIK AVRAM, general u austrijskoj vojsci (1732, Novi Sad — 22/2 1795, Arad). Podrijetlom je bio od stare srpske porodice. P. je pretku, Stevanu Putniku, 1621 austrijski car zbog vojničkih zasluga dao plemićku titulu. Po svršenoj vojnoj školi, P. je počeo oficirsku službu 1751. Za vrijeme sedmogodišnjeg rata mladi P. se istakao svojom hrabrošću, tako, da je preko reda dobio čin kapetana. Isto se tako odlikovao u vrijeme bavarskog nasljednog rata. 1788 postao je pukovnik pančevačke regimente, u doba austrijsko-turskog rata, u kome je čitavo vrijeme sudjelovao. 1793 postao je general; naskoro potom je umro.

L i t e r a t u r a: Đ. Rajković, General Putnik i njegovo doba (Letopis, 130, 1882). *V. Ć.*

PUTNIK MOJSIJE, karlovački arhiepiskop i mitropolit (25/3 1728, Novi Sad — 28/6 1790, Beč). Latinsku i bogoslovsku školu svršio je u Novom Sadu. Zakaluđerio se 1744, i postao je protodakon u dvoru patrijarha Arsenija IV. Jovanovića, 1754 unaprijeđen je za arhimandrita manastira Rakovca. Iste godine poslan je u velikovaradsku eparhiju, gdje se među Rumunjima širila unija. Svojom rječitošću i taktom uspio je ne samo da zadrži dalnje širenje unije, nego i da povrati mnoge u pravoslavlje. 6/8 1757 posvećen je P. za bačkog episkopa. Kao episkop nastavio je prosvjetni rad vladike Visariona Pavlovića, podržavao je latinsku školu i bogoslovske tečajeve za parohijsko sveštenstvo, gdje je bio nastavnik neko vrijeme i Jovan Rajić. 1774 premješten je, po svojoj molbi, za episkopa u Temišvar. P. je bio prvi od srpskih episkopa u Vojvodini, koji je dobio naslov carskog tajnog savjetnika. Na saboru u Karlovcima izabran je 10/6 1781 P. za arhiepiskopa i mitropolita. 6/11 1783 uspio je P. da dobije jurisdikciju in spiritualibus i nad pravoslavnom crkvom u Bukovini i Erdelju, gdje je mnogo učinio za njihovu bolju organizaciju. Njegovim nastojanjem osnovane su mnoge škole, naročito po Vojnoj Krajini, a 1789 osnovao je fond za više školovanje četiri siromašna mladića. P. je prvi od karlovačkih mitropolita dobio orden Sv. Stjepana i pozvan na ugarski sabor. Umro je u Beču, a sahranjen je u Sv. Andriji kod Budima. *R. Grujić.*

PUTNIK RADOMIR, vojvoda (21/1 1847, Kragujevac — 4/5 1917, Nizza, Francuska). Svršio je gimnaziju u Kragujevcu. Stupio je u vojnu akademiju (artilerijsku školu) 22/10 1861, svršio je i unaprijeđen za artilerijskog potporučnika 17/12 1866, za artilerijskog majora 17/12 1876. Preveden je u đeneralštabnu struku 1884. Za đeneralštabnog pukovnika unaprijeđen je 24/5 1889, za đenerala 15/6 1903, za vojvodu 21/10 1912. Odmah po unaprijeđenju određen je bio za vodnika, ali je zadržan na radu u topografskom odjeljenju ministarstva vojnog sve do 1876. Poslije rata, početkom 1879, poslan je u Rusiju, a kad se otud vratio, određen je na službu u artilerijsko odjeljenje ministarstva vojnog. 1883 postavljen je za načelnika štaba dunavske divizije. Poslije rata komandirao je pukom, a jula 1893 šumadijskom divizijom. 14/10 1896—15/7 1903 bio je u penziji, a od tada pa do smrti načelnik glavnog đeneralštaba, sa nekoliko prekida, kad je bio ministar vojni. Osim toga, bio je i profesor vojne akademije (đeneralštabna služba, taktika). Od početka 1916 do smrti bio je na liječenju u Nizzi, u Francuskoj.

U periodi naoružavanja i intenzivne moralne, naučne, znanstvene i materijalne spreme srpske vojske P. je bio na najodgovornijim položajima, načelnika glavnog đeneralštaba i ministra vojnog.

U ratu 1876 bio je ađutant i šef štaba rudničke brigade i vršio je dužnost komandanta te brigade, komandant opsadne artilerije ibarske vojske, ponovno komandant rudničke brigade, veterničkog odreda. U ratu 1885 bio je načelnik štaba dunavske divizije. U ratovima 1912 i 1913, i u Svjetskom Ratu od početka (1914) do reorganizacije vojske na Krfu (početkom 1916), bio je načelnik štaba vrhovne komande.

Osim sitnih radova u vojnim listovima i žurnalima (Ratnik), napisao je i štampao: Ručna knjiga za artileriske oficire (1883), Đeneralštabna služba u mirno doba (1890), i Đeneralštabna služba u ratno doba (1899).

V. Belić.

PUŽAR ZVONIMIR, tajnik Narodne Zaštite i pročelnik Državne Zaštite Djece i Mladeži u Zagrebu (1879, Zajezda kod Zlatara — 13/4 1926, Zagreb). Školu je učio u Lepoglavi i u Zagrebu. Isprva se posvetio privrednim zvanjima, zatim novinarstvu i književnosti, dok se najzad nije posvetio socijalnom radu. Kao novinar sarađivao je u gotovo svima našim novinama, a posebice je više godina uređivao nedjeljni list Banovac u Petrinji, i bio je jedan od glavnih saradnika Hrvatskih Novina u Virju. Na književnom polju istakao se izdanjima beletrističko-historijskog sadržaja. Napisao je oko tridesetak brošura pod svojim imenom i pseudonimom. Pokrenuo je narodne knjižnice u Sisku i Križevcima, a nekoliko godina pred smrt uređivao je socijalnu smotru Narodna Zaštita. Uredio je Almanah saradnika i prijatelja Narodne Zaštite.

S. D.

Q

QUAGLIO JULIJE (Kvaljo), slikar (1668, Laino, kod Komskog Jezera — 3/7 1751, Laino). Q. je radio uglavnom freske, koje se nalaze u Vidmu (Udine, 1692 Palazzo Oderico) u lađi stolne crkve u Gorici (1702, porušena je za vrijeme rata) i u ostaloj Goričkoj (u Komnu 1723). Q je slikao 1703—1705 u stolnoj crkvi u Ljubljani, 1706 Skidanje sa krsta u kapelici grada Puštala u Škofjoj Loki, 1708 salu u Meerscheinschloss-u u Grazu, 1721—1723 opet u Ljubljani, 1721 freske na svodu biblioteke bogoslovije u Ljubljani, 1722 i 1723, uz saradnju svoga sina Rafaela, kapele u stolnoj crkvi u Ljubljani. Vrhunac svog umjetničkog rada postigao je Q. u slikama stolne crkve u Ljubljani. Q. je imao veliki upliv na razvitak iluzionističkog slikarstva u Kranjskoj (na pr. na Jelovšeka).

L i t e r a t u r a: I. Cankar, Dom in Svet, 1920; V. Steska, Dom in Svet, 1903, Mladika, V., 176. *F. S.*

QUIQUEREZ FERDO (Kikerec), slikar (18/3 1845, Budim — 12/1 1893, Zagreb). Svršio je gimnaziju u Zagrebu. Slikarstvo je učio u Zagrebu i Münchenu, a 1872 otišao je u Mletke, u Molmentijevu slikarsku školu. Kasnije je živio u Firenzi, Rimu i Napulju. 1875 bio je u Crnoj Gori, gdje ga je knez Nikola imenovao za dvorskog slikara. Tu je ostao godinu dana, prateći kneza na bojište. Poslije bitke na Vučjem Dolu vratio se u Zagreb, gdje je imenovan za učitelja crtanja (1878). Q. je naslikao čitav niz slika po motivima iz hrvatske historije: Zvonimirovo krunisanje, Smrt Matije Gupca, Zrinski kod Sigeta, Zrinski i Frankopan u tamnici; dvije je izradio po motivima iz narodne poezije (Kosovka djevojka, Kraljević Marko i njegov šarac) i nekoliko iz crnogorskog života (Novica Cerović i Crnogorac, u Strossmayer-ovoj galeriji). U crkvi Mariji Bistrici naslikao je nekolike freske. Među portretima najznatniji mu je autoportret (u arheološkom odjeljenju narodnog muzeja u Zagrebu). *A. Sch.*

R

RAB. 1. Otok na Jadranskom moru, južno od Krka, istočno od Cresa, a sjeverno-sjeverozapadno od Paga. Pripada sjevernim dalmatinskim otocima i leži na ulazu u Kvarner, između 44° 41′ 57″ do 44° 51′ 6″ sjev. šir. i 14° 39′ 28″ do 14° 52′ 26″ ist. duž. Gr. Od hrvatske obale odvojen je Podgorskim Kanalom, koji je između jugoistočnog kraja otoka i sela Jablanca 1·8 km širok. R. se pruža od jugoistoka prema sjeverozapadu i u istom se pravcu proširuje. Dužina mu je 21·3 km; na jugu je širok oko 4 km, ali se na sjeverozapadu širina poveća do 10·9 km. Po svojim dimenzijama R. spada među velike otoke. Njegova površina je 93·6 km². Obale su mu veoma razuđene, što je posljedica njegovog geološkog sastava. Cio istočni, i glavni dio R. sastavljen je od rudističkih vapnenaca, koji zauzimaju cijelu dužinu otoka, od Rta Slatine do Rta Gavranice, u 2 km širokom pojasu, a istog je sastava najzapadniji dio R., kao i otočić Dolin, dalje na jugoistoku. Tu prevlađuju jako kompaktni vapnenci otvorene boje, a na nekim mjestima imaju jasniju kristalastu strukturu i odlikuju se crvenkastom ili bijelom bojom. Na njih, u vrlo uskom pojasu, naliježu s jedne i druge strane eoceni, alveolinski i numulitski vapnenci. Srednji dio R., otprilike do linije Deželjin—Sveta Lucija, kao i sjeveroistočni kraj, ispunjavaju sivkastoplavičasti lapori, koji u višim partijama postepeno prelaze u vapnenački pješčenik. Zubom vremena su površinski slojevi tog kamenja pretvoreni u mrku glinu, koja daje izvrsnu oranicu, i koja se od vapnenačkih predjela izdaleka odvaja svojom zatvorenom bojom. Južnije od spomenute linije zemljište je sastavljeno od brečije, t. j. uglastih komada vapnenca, koji su međusobno slijepljeni vapnenačkim cementom.

Odgovarajući takvom sastavu, pruža se duž cijele sjeveroistočne obale R. Gora Tinjarova, koja je većim dijelom zaravnjena, a mjestimično grebenasta i krševita. Najviši visovi od sjeverozapada k jugoistoku su: Sorinja (131 m), Kraševina Glavica (142 m), Velo Čelo (219 m), Strigarina (380 m), zaravan Tinjaroša (408 m), Paklina Glava (390 m), Muntal (270 m), Stražica (159 m) i Kosiji Vrh (118 m). Oba obronka su strma, naročito prema sjeveroistoku, gdje burom uzburkani valovi potkopavaju obalu. Ta strana se pretežno pruža kao neprekidni bedem. U nju su samo gdjegdje usječene uske, strme i većinom bezvodne dolinice. Najviši vrhovi su prosječno tek 0·5 km daleko od morske obale, i do njih se može uspeti samo na malo mjesta. Drugo vapnenačko područje na krajnjem zapadu je prostranije i ima više oblik zaravni. Diže se oko 50—80 m iznad morske površine, pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a najveći visovi su: Dundo (92 m) i Topolić (86 m). Jugozapadna strana se vrlo blago spušta prema moru, dok je suprotna strmija. Na jugoistoku se ova zaravan suzi i prijeđe u uski poluotok Frkanj. Kroz sredinu R., između oba vapnenačka pojasa, provlače se brežuljci od Supetarskog pristaništa i zaliva Kampora na sjeverozapadu do zaliva Svete Eufemije i Banjola na jugoistoku. Oni su gotovo svagdje visoki 80—100 m, sastavljeni su od lapora i pješčenika, a najviši su: Mundanije Glava (120 m) i Prezidentova Glava (140 m). U suprotnosti sa oba vapnenačka vijenca, ovi brežuljci imaju mnogo nemirniji izgled i više su razuđeni uzdužnim i poprečnim dolinicama. Napokon se na sjeveroistočnom kraju R., na Loparskom Poluotoku u istom pravcu sa ostalima provlače niski brežuljci, od kojih je najistaknutiji Kućina Glava (91 m).

Između planina, zaravni i brežuljaka leže u eocenom zemljištu udoline. Njihov je veći dio pod vodom, jer su, radi recentnog spuštanja cijelog otoka, najniži dijelovi preobra-

ćeni u zalive. Tako je trup R. vezan sa Loparskim poluotokom dolinom, koja se na najvišem mjestu uzdigla do 15 m iznad morske površine, i kroz koju teku mnogi potočići. Dalje na jugozapadu je Supetarska Draga sa ravnim zemljištem, koje se blago diže prema jugoistoku, do 80 m na razvođu između Bijelog Potoka i Snuge. U ovoj se dolini rijetko iz okolnog zemljišta uzdiže gdjekoji brežuljak, dok je južnije od razvođa zemljište nemirnijeg izgleda, naročito gdje je sastavljeno od kvarterne brečije. Trećom dolinom, Kamporom, vezan je trup R. sa Kamporskim poluotokom na zapadu. I ova je vrlo niska, diže se tek do 16 m iznad morske površine. Sve ove doline pokrivene su aluvijalnim nanosima, a na njihovim krajevima uvukli su se morski zalivi: na sjeverozapadu Loparski zaliv, Supetarsko pristanište i zaliv Kampor, na jugozapadu zaliv Sv. Eufemije i zaliv Crnice.

U tijesnoj vezi sa geološkim sastavom su i vode na R. On je, prema ostalim otocima, naročito bogat izvorima i potocima. Prvih ima oko 300, ali su nejednako podijeljeni. Jer, dok je u krajevima rudističkog vapnenca sve suho i pusto, na tercijernom zemljištu se odmah nailazi na izvore, tekuću vodu i gustu vegetaciju. Dolinama u rudističkom vapnencu teku potočići samo za kišne periode i pri jakim pljuskovima. Tamo se voda duže zadržava jedino na mjestima, gdje su pukotine zapušene i zemljište postalo nepropustljivo. Inače se skuplja u cisternama, a to je slučaj i u predjelu brečije. U području tercijernih tvorevina izvori daju dovoljno vode za tokove potočića. Tako se sa sjeveroistoka sliva u dolinu Kampor puno potočića, kao što teku i sa brežuljaka na Loparskom Poluotoku prema moru i prema dolini na jugozapadu. Oni donose u more prilične količine pijeska, koji služi za tvorenje žala, kao preduvjet za morska kupališta. Najljepši je žal u zalivu Crnice, na jugu Loparskog Poluotoka, gdje se pri obali staložio sitan pijesak. Potoci su uzrok i velike razudenosti sjeveroistočne obale Loparskog Poluotoka i jugozapadne obale Kamporskog, jer su se na kraju njihovih dolina stvorili mnogi zalivi. Na sjeveroistoku su najveći zaliv Sturić i zaliv Saramić, a na jugozapadu pristanište Sv. Margite, zaliv Planka, Veli Žal i Matovica.

Klima na R. dosta je blaga, otprilike kao na Lošinju, samo je u zimskim mjesecima oštrija, zbog česte bure. Od vjetrova ljeti prevladava svjež sjeverozapadni maistro, a u ostalim godišnjim dobama šilok, i bura. — Vegetacija na R. je dijelom mediteranska, dijelom srednjoevropska. Šuma je pretežno ograničena na sjeverozapadnu polovinu otoka, dok je ostali dio gotovo pust, osobito pojas rudističkih vapnenaca pri sjeveroistočnoj obali. Visokom šumom pokriven je najveći dio Kamporskog Poluotoka, zatim predjel oko rta Slatine i oko Kraševice Glavice. Tercijerno i aluvijalno zemljište je obrađeno, a sjeveroistočni kraj Loparskog Poluotoka i primorski krajevi Kamporskog Polutoka su pod niskom šumom i makijom. Kultivirano zemljište zauzima 16·5% od cijele površine R. Od njega su 9·2% njive, 6·5% vinogradi, 0·8% bašće. Od žita se goje pšenica, ječam, proso, zatim kukuruz, a u vlažnim i močvarnim dolinama uspijeva lucerna. U većoj se mjeri goji mahunasto bilje i maslina, koja izbjegava sjeveroistočnu obalu. Veliki dio zauzimaju vinogradi, čije je glavno područje kvarterna brečija, sa središtem oko Barbata. Od voća najviše ima smokve, badema, šljive, kruške, kajsije i šipka (nara). — Stoke je na R. dosta malo. Najviše je sitne stoke, ovaca (7.000) i koza (2.100). Dosta ima volova (744), konja uopće nema, a zamjenjuju ih magarci (324). Izvor prehrane pruža i more, gdje ima uvijek u dovoljnoj količini ribe, naročito mnogo sitne.

L i t e r a t u r a: L. Waagen, Geologischer Bau d. Insel Arbe (Verh. d. k. k. Geol. Reichsanstalt, 1904); W. Schleyer, Arbe Stadt und Insel, ein Schatzkästlein der Natur und Kunst in Dalmatien (Zeitschr. f. Arch. u. Ingenieurwesen, 1914); G. Greim, Die Insel Arbe-Rab (Mitt. d. Geogr. Ges. München, 1, 1926); L. Marčić, Antropogeografska ispitivanja po severodalmatinskim ostrvima: Rab, Pag, Vir (Naselja, 23, 1926).

P. Vujević.

Premda je otok R. po prirodnom bogatstvu od prvih u Jadranskom moru, ipak je gustoća njegovog stanovništva dosta mala. Na površini od 103·5 km² živi, prema najnovijem po-

pisu, 6.415 stanovnika, t. j. 62 na 1 km². Od prilike 1.000 ljudi žive u gradu R., a ostali stanuju raštrkano po otoku. Osim grada R., na R. ima 6 sela: Barbat, Banjol, Mundanije, Draga, Kampor i Lopar. Po selima govori se jedino hrvatski, dok građani govore i talijanski. Hrvatski je ča-dijalekt na cijelom otoku gotovo isti. Jedina mjesta, gdje se malo drukčije govori, jesu: Lopar, R. i Barbat. Govor Loparski nalik je ponešto na krčki dijalekt (čini se, da su Loparani i došli iz Baške na otoku Krku). Gradsko je narječje natrunjeno talijanskim elementima, a barbatsko zanosi malo na štokavski, jer Barbaćani druguju najviše sa štokavcima Vlasima sa planine Velebita, što dolaze na otok, naročito za vrijeme berbe i kasnije, da nabave rakije i prodadu masla. Neki se od njih tu i nastane, ponajviše u Barbatu.

U seoskom se stanovništvu, i ako je jedinstveno slovensko, hrvatsko, opažaju izrazite odlike dviju različnih tipova. Jedan se odlikuje vitkošću stasa ili stasitošću, plavom kosom, modrim očima i svijetlom puti, dok kod drugoga prevladava niski stas, plećatost, crna mast puti, crna zaglađena kosa i crne oči. Talijana ima (1910) u gradu R. 159, Nijemaca 12, drugih 34.

Rabljani se bave poglavito ratarstvom, vinogradarstvom, šumarstvom i stočarstvom. U prošlim je vjekovima osobito bilo znatno ovčarstvo. Pastiri (bravari) su bili poseban stalež i uživali su posebne povlastice. Strižnje su bile prave slave. Negda znatno peradarstvo i pčelarstvo zaostalo je, a svilarstvo i solarstvo je sasvim propalo. Ribarstvo bi moglo biti znatna grana privrede, ali malo ima ribara od zanata. U gradu R. ima najviše trgovaca i nešto obrtnika (stolara, kovača, pekara). Gdješto se čuje i krosna. Žene tkaju čuveno sukno i platno iz lika od lana, konoplje i brništre (žutilovke). Ima 5 uređenih kupališta.

Otok R. bio je od starine, već od 6 vijeka (530, 533) posebna biskupija. 1828 ta je biskupija ukinuta, i zajedno sa osorskom, pripojena krčkoj biskupiji. Tada je ukinut i tamošnji kapitul kanonika. 1849 definitivno su uređene crkvene prilike rabske. Grad R. dobio je svoga župnika sa naslovom arciprete (archipresbyter), kome je povjerena služba i vlast provikara na teritoriju bivše biskupije. Ostali otok podijeljen je na 6 župa.

Prije raspada Austro-ugarske monarhije R. je politički pripadao Dalmaciji, kotaru zadarskom. Pošto je mirom u Rapallu pripao kraljevini SHS, i pošto je prestala talijanska okupacija (24/4 1921), pripojen je političkom srezu benkovačkom i dobio je sresku ispostavu. Od 1924 potpada R. pod sresko poglavarstvo krčko. Drugi državni uredi u gradu su: kotarski sud, porezni ured, carinarnica, lučki ured, financijska kontrola, pošta i telegraf. Za autonomne poslove R. čini jednu upravnu općinu, kojoj je na čelu općinski načelnik. Njega pomažu u upravi općinski prisjednici i općinsko vijeće. Svako od 6 rabskih sela ima seoskoga glavara i seoski zbor. Na otoku R. ima 4 osnovne mješovite škole, R. s Banjolom, Barbat, Draga i Lopar. Kamporsku djecu privatno poučavaju franjevci samostana Sv. Eufemije, a opatice samostana Sv. Andrije drže privatnu školu za ženski stručni rad. *J. Modestin.*

2. Grad (varošica) R. nalazi se na zapadnoj strani otoka R., gdje poronjeni Kalifront (u 44° 45′ sjev. duž.) dopušta lađama pristup do samoga grada. R. je sagrađen na poluotočiću između drage Sv. Eufemije i gradske drage s lukom. Sredovječne građevine, naročito gradski zidovi, i više njih crkveni zvonici, pružaju izvanredno lijepu sliku s mora. Najznatnija je zgrada negda stolna crkva Sv. Marije Velike, romanskog stila, iz 12 vijeka, na temeljima starije, po svoj prilici, centralne građevine. Posvetio ju je sam papa Aleksandar III., kada se, putujući iz Zadra u Mletke, svratio na R. Portal 15 vijeka izveden je u stilu renesanse. Na ciboriju glavnog oltara ima pleterne ornamentike iz 8 ili 9 vijeka (valjda iz stare crkve). Mensa pod baldahinom je od mramora. Nasred antipendija u jajastom krugu, u sjajnim mramornim intarzijama izrađen je lik R. pokrovitelja, Sv. Kristofora. Pod mensom je ormar sa moćima svetaca, među njima glava Sv. Kristofora i ostaci pozlaćenoga krsta, koji je crkvi darovao kralj Koloman. Ovdje se do polovine 18 vijeka čuvalo 400 pergamenata, koji su se odnosili na povlastice crkve i slobodne općine R. Pergamenti su dospjeli u Beč, Graz i Zagreb, a mnogima se zameo trag. Kor potiče iz 1445. Pose-

bno stoji zvonik romanskog stila, iz 12 vijeka, najljepši spomenik svoje vrste u cijeloj Dalmaciji. Samostan Sv. Antuna opata osnovala je 1499 plemenita gospođa Mande Budrišić, kneginja od Zirova, dobjegavši na R. ispred Turaka. — Samostan Sv. Andrije osnovao je u 11 vijeku biskup Madije, a zvonik je podigao arhiđakon Kuzma. Crkvica Sv. Duha ili Sv. Nikole (sada zapuštena) bila je općinska crkvica. U njoj su se potpisivala javna pisma. Tamo je bila bratovština pomoraca. Pred crkvicom je do 1509 bila prostrana plokata Gospi, sa gradskim sat-tornjem, koji i danas stoji, središte gradskoga života. Tada je na trgu sagrađen novi fontik s ložom, u kojoj se sve do pada mletačke republike sudilo i držale skupštine. Pod njom se i trgovalo.

Zagrebačka ulica, što od lože vodi do trga Slobode, dijeli taj stari grad, koji dopire do iskrajka poluotočića (Sv. Antun, Caput Antium), te se zove Kaldanac, od novoga grada, koji se pružio prema kopnu do kule Smionih, kule Sv. Kristofora i Novih Vrata. U novom gradu tri glavne ulice teku naporedo. (Gornja) ulica Mihovila Klajića, u kojoj se nalaze crkva Sv. Justine (ima sliku Smrt Sv. Josipa od Tiziana) i do nje, od Francuza 1808 ukinuti, samostan benediktinki pučanki. — Kod crkve Sv. Križa (16 vijek) bio je samostan Sv. Ivana Evanđelista sa trobrodnom veličanstvenom bazilikom. Od njega se drži još jedino zvonik. U tom je odličnom samostanu boravio kustos franjevačke kvarnerske kustodije. 1783, napušten od redovnika, bio je popravljen i pretvoren u biskupsku rezidenciju. Samostan i crkva propali su oko 1850. — (Srednja) ulica kraljice Marije, najljepša je i najživlja R. ulica. U njoj su krasne palače: Dominis-Nimira (Grand Hotel), Tudorin-Marinelis i Crnota Bakota. Treća je (Donja) Strossmayer-ova ulica. Najznatnija građevina je starinski kneževski dvor, sa visokom četverouglastom kulom. U dvoru se sada, među ostalim, nalazi općinsko upraviteljstvo. U velikoj dvorani sastajalo se nekada općinsko vijeće (consilium nobilium communitatis Arbensis). Gdje je sada pensionat Praha, bio je negda arsenal.

Stari R. bio je ograđen zidovima, a utvrđen kulama već je od cara Oktavijana Augusta. Stradao je za seobe naroda, a popravili su ga u 8 vijeku Bizantinci. Grad je tada obuhvaćao samo najstariji dio, Kaldanac. Zidovi su ga branili sa strane kopna od Katurba, gdje se nalazila stara gradska plokata ili trg, do plokate ili trga Gospi. Dvoja su vrata vodila iz grada u varoš (burgum, borgo). Uz gornja vrata (Porta superior ili Porta in Caturbo) stajala je osmerokutna kula, na koju su Rabljani 1076 iznijeli moći Sv. Kristofora, i svetac ih je čudom obranio od južnoitalskih Normana. Grad R. se proširio u 12, 13 i 14 vijeku. Produženi gradski zidovi zahvatili su i staru varoš. Tako je grad dobio današnji oblik i prostor. Zidovi napram Komrčaru bili su podignuti u 14 vijeku, a kule Smionih i Sv. Kristofora u 15 vijeku. Kroz Nova Vrata izlazilo se u nova mala varoš, uz put na Kokošicu. Grad ima električnu centralu, vodovod i mnoge cisterne, neke umjetno izrađene u dvorištima starih plemićkih domova.

Na zapad od grada do škvera, gdje je danas kupalište Sv. Eufemije, pružio se Komrčar (Comercarius, Campus Martius, Campo Marzo), do pred 50 godina pusto ispasište, sada lijep borov park. Od franjevačkog samostana danas se vide samo razvaline. 1828 jedan dio samostanskog vrta pretvoren je u gradsko groblje, a samostanska je crkva postala grobnom kapelom. Samostan Sv. Eufemije, od grada po sata daleko, ima dvije crkvice. Starija crkvica, Sv. Eufemije, spominje se već u 13 vijeku; uz nju nastanjenim franjevcima sagradio je 1446 Petar de Zoro (Car), nazvan Kreste, samostan i novu crkvu Sv. Bernardina (isprva mala gotska bazilika), koja ima nekoliko lijepih spomenika (poliptih braće Vivarini 1458, bizantsku Gospu 1300, drveno raspeće iz 15 vijeka, mramorni tabernakul u baroku 18 vijeka i dr.), samostanska biblioteka znatnih korala iz 14 i 15, i 24 inkunabule iz 15 vijeka, samostansko dvorište krasan sarkofag od kamena iz 15 vijeka.

Od starinskih crkvi na otoku R. izvan grada najznatnija je župna crkva u Drazi ili Supetarskoj, trobrodna romanska bazilika. Do nje su razvaline benediktinske opatije Sv. Petra, koju su osnovali Rabljani 1059. Na mjestu današnje župne crkve Sv. Stjepana u Barbatu nalazila se opa-

tija Sv. Stjepana, u Postrani. Istočno od Barbata, na golom, preko 200 m visokom brdu su razvaline starinskog grada, Sv. Damjan. Mnogo su starije razvaline zida, kojim je bio opasan vrh obloga brda, po svoj prilici ostaci grčke akropole vojničke kolonije, koju su osnovali sicilski Grci negdje u 4 vijeku prije Kr.

Najraniji stanovnici otoka R. bili su ilirski Liburni. Od njih valjda i potiče ime otoku i gradu, koje Plinije stariji bilježi kao Arba, tako i Peutingerova tabula, a Ptolomej kao Arbe (grad), a tako i car Konstantin VII. Latinsko-bizantski naziv skratili su i zadržali Talijani, a Hrvati u duhu svoga jezika prekrojili u Rab. Ilirima su, poglavito radi jantara, koji je dolazio sa baltičkog primorja na sjeverni kraj Jadrana, dolazili vrlo rano, možda već u 10 vijeku prije Kr., Feničani, a poslije njih Grci. Već u prvoj polovini 4 vijeka, kada je na Jadranskom moru osnovao svoje gospodstvo sirakuški tiranin Dionizije stariji, Grci su podigli više znatnih kolonija na dalmatinskim otocima i na kopnu, a poslije druge pobjede nad Liburnima, koju je 365, negdje u blizini Krka i R., odnio Dionizije mlađi. Grci su osnovali i na Kvarnerskim otocima više vojničkih naseobina, da bdiju nad Liburnima i štite slobodu i sigurnost mora. Njihovi tragovi na R. su: razvaline Sv. Damjana nad Barbatom, Punta zidine na Loparu i Kaštelina kod rta Kampora. Gusarenje Ilira po moru i njihovo napadanje na grčke kolonije u Jadranu bilo je jedan od uzroka i povod borbi sa Rimljanima, koja je, sa prekidima, trajala preko dvjesta godina (229/228 prije Kr. do 9 po Kr.). Grad R., koji je već oko polovine 2 vijeka prije Kr. bio pristanište rimske ratne mornarice (statio navalis), dobio je od cara Oktavijana Augusta prve zidove i kule, te je postao rimskim municipijem. Po sačuvanim natpisima, ostacima rimskih građevina i spomenika i carskim novcima, izgleda, da je R. najviše cvao u 2 i 3 vijeku po Kr., u vrijeme careva Antonina.

Kršćanstvo se na R. rano udomaćilo. Imao je biskupa valjda već u 4, a jamačno u 6 vijeku, kada je akta solinskih sinoda 530 i 533 potpisao i rabski biskup Ticijan. Tada je Dalmacija bila (493—537) pokrajina gotske države.

Za vrijeme prodiranja i naseljivanja Slovena, postradali su dalmatinski gradovi u Primorju, a valjda i oni na otocima. Po restauraciji svoje vlasti u dalmatinskom primorju, bizantsko je carstvo obnovilo tamo stare gradove na kopnu i na otocima, među njima i R. Ti su gradovi sa otocima činili onda obnovljenu, prema starorimskoj vrlo suženu, carsku provinciju (temu) Dalmaciju. Njoj je na čelu bio strateg, carski protospatar ili katapan cijele Dalmacije, koji je sjedio u Zadru. Pojedini gradovi, među njima i R., svaki sa svojim priorom (načelnikom), uredili su se kao autonomne općine, po uzoru starih rimskih municipija. Vrlo ugledno lice u gradu bio je biskup. On se spominje uvijek prije priora.

Mirom u Aachenu 803 i ponovno 812 ostali su bizantskom carstvu otoci i gradovi na obali, a Karlo Veliki je zadržao vlast nad kopnom do Vrbasa i Cetine. Prema tome dalmatinski su gradovi i otoci ostali odsječeni od svoga zaleđa. To je tako bilo sve do vremena hrvatskog kneza Branimira, koji je Hrvatsku oslobodio bizantske vrhovne vlasti, pod koju se ispod franačke bio sklonio njegov prethodnik Zdeslav. Bizantski car Vasilije II. Makedonac odredio je (između 882 i 886), da dalmatinski gradovi i otoci, u ime mira i naknade za zemljišta, koja su držali na hrvatskom području, plaćaju hrvatskom vladaru, osim danka u prirodnim proizvodima, godišnje 700 zlatnika, što su dotad plaćali bizantskom dvoru. R. je plaćao 100 zlatnika na godinu. I Mleci su tada počeli plaćati hrvatskom vladaru danak (solitus census), da sebi bolje obezbijedi prolaz i trgovinu na Jadranskom moru. Taj su danak Mlečići plaćali kroz cio 10 vijek, ne samo moćnome kralju Tomislavu, već i njegovim slabim nasljednicima, pošto je Hrvatska bila potresena građanskim ratom za vrijeme kralja Miroslava, a njena bojna snaga bila je znatno malaksala. Kralj je Tomislav dobio upravu nad carskom Dalmacijom t. j. nad gradovima Zadrom, Trogirom i Splitom i otocima Krkom, Osorom i R. U dva crkvena sabora, što su se držala u Splitu za vladanja Tomislavljeva (925 i 928), radilo se, među ostalim, i o međama dalmatin-

skih biskupija. Imenom se spominje i biskupija rabska. Od plaćanja danka Hrvatima (i Neretljanima) oslobodio je Mletke dužd Petar II. Orseolo. Koristeći se neslogom, koja je nastala u hrvatskoj vladalačkoj kući po smrti kralja Stjepana I. Držislava (997). mletački dužd Petar sabrao je vojsku i mornaricu, pa je na Spasovdan 9/5 1000 isplovio na Dalmaciju. Svi su mu se dalmatinski gradovi poklonili i zakleli na vjernost — grad R. preko svojih izaslanika, biskupa i priora u Zadru. Po smrti dužda Petra (1009), kralj Kresimir III. pregao je da obnovi u Dalmaciji gospodstvo, kakvo je imao njegov otac Stjepan I. Držislav, okrunjeni kralj Dalmacije i Hrvatske. Njegovoj se težnji opro dužd Oton Orseolo, sin Petra II. Na svom pohodu u Dalmaciju, on je došao (u julu 1018) i na R., gdje su mu se poklonili biskup Majus i prior Belata sa svećenstvom i pukom. Rabljani su priznali mletačku vrhovnu vlast, i obvezali se plaćati danak od 10 libara svile na godinu, a ako propuste tu obvezu, platit će globu pet libara zlata. Gradove Trogir i Split već je kralj Kresimir III. pritijesnio 1027 i prinudio da priznadu hrvatsku vrhovnu zaštitu; tako su se poklonili njegovom nasljedniku Stjepanu II. oko 1050 i otoci Krk, Cres s Lošinjem i R., a najzad 1069 i grad Zadar Petru Kresimiru IV., koji se tada s punim pravom kao kralj Dalmacije i Hrvatske držao gospodarem »svoga dalmatinskoga mora«. Za njegova je vladanja bio u R. biskup Drago, koji je 1050, dogovorno sa svojim svećenstvom i s priorom Majom i s ostalim pukom rabskim, pozvao na R. benediktince i dao opatu Tulkonu mnogo zemlje i dvije crkvice, Sv. Petra i Sv. Ciprijana u Drazi (in Valle), da tamo sagradi samostan. Kad se kralj Petar Kresimir, na Božić 1066, nalazio u Šibeniku, u kraljevoj je sjajnoj pratnji, osim splitskog metropolita, nadbiskupa Lovre i drugih biskupa, bio i rabski biskup Drago. 16/5 1070 kralj je Kresimir, na molbu rabskog biskupa Drage, potvrdio darovnicu Rabljana samostanu Sv. Petra u Drazi. Kraljevska povelja od 8/7 1071, i ako je falzifikat, pokazuje područje negdašnje rabske biskupije: otok R., sjeverni veći dio otoka Paga, velebitsko Podgorje od mjesta Stinjice do rijeke Zrmanje, Lika, Buzani i Bočaći. Poslije smrti kralja Kresimira zaprijetili su R. Normani. Oni su doplovili pod grad R. i stali ga biti s mora i kopna 14/4 1075. Kada se grad htio da preda, biskup Domana iznio je glavu Sv. Kristofora, koja se čuvala u stolnoj crkvi, na najtvrđu gradsku kulu. 9/5 odjedrila je neprijateljska mornarica, i tako je grad spasen. Od tada se 9/5 svake godine slavio dan pobjede sve do 1852. Normane, koji su se ugnijezdili u nekim dalmatinskim gradovima i zarobili hrvatskog kralja Slavca, protjerali su još iste godine (1075) Mlečići. Dužd Dominik Silvio prinudio je onda dalmatinske gradove da mu se poklone kao svome gospodaru.

Kada je na hrvatski prijestol došao Dimitrije Zvonimir, dalmatinski su gradovi priznali njegovu vrhovnu vlast. Tek poslije smrti njegovog nasljednika, Stjepana III., kada je Hrvatska dospjela na rub propasti, dalmatinski su se gradovi predali u zaštitu Mlecima. Ali je Koloman, okrunivši se za hrvatsko-dalmatinskog kralja (1102 u Biogradu) pregao, da predobije Dalmaciju. Do 1107 svi su mu se dalmatinski gradovi poklonili i priznali njegovu vlast. Na zadarskom saboru, koji je sazvao kralj Koloman, bio je i rabski biskup. On je dobio od kralja Kolomana zlatni krst, čiji se ostaci (3 emajlirane pločice) još danas čuvaju u rabskom moćniku. Od tada su se na R. vrhovne vlasti hrvatsko-ugarska i mletačka često izmjenjivale.

Mirom u Zadru, koji je sklopljen poslije dvogodišnjeg rata 8/2 1358, morali su Mleci ustupiti ugarsko-hrvatskom kralju Ljudevitu I. svu istočnu jadransku obalu od pola Kvarnera do Drača. Tako je i R. opet došao pod ugarsko-hrvatsko gospodstvo.

Za vrijeme unutrašnjih borba, što su nastale u Hrvatskoj poslije smrti kralja Ljudevita (11/9 1382), Dalmacija je došla pod mletačku vlast. Rabljani su međutim ostali vjerni Ljudevitovoj kćeri Mariji (— 1395) i njenom mužu kralju Sigismundu gotovo do kraja (1402). U toj su ih vjeri podržavali braća Stjepan i Ivan Frankapan, knezovi krčki. Oba su brata čvrsto stajala uz Sigismunda, a jednog i drugog su Rabljani više puta birali za svoga kneza. Tek pri kraju

1402 napustili su Rabljani kralja Sigismunda i prešli pristašama kralja Vladislava Napuljca. Na tu ih je promjenu, po svoj prilici, naveo krčki knez Nikola Frankapan, koji je također tada ostavio Sigismunda i prešao Vladislavu. Tada su nastale ljute borbe između privrženika jednog i drugog kralja, tako da se nad R. u 7 godina četiri puta izmijenila vrhovna vlast. Ugovorom od 9/7 1409 kralj je Vladislav prodao za 100.000 zlatnika Dalmaciju mletačkoj republici. Rabljani su se onda poklonili republici, ali su tvrđavu, koju je branio Nikola Frankapan, Mlečići morali da zauzmu silom. Pod kraj septembra R. je definitivno dospio pod Mletke, pod kojima je ostao sve do propasti republike 1797.

1409 završio se najslavniji odsjek rabske historije. Kroz nekoliko vijekova R. je živio i razvijao se kao autonomna općina, imajući svoj vlastiti ustav. Bizantski carevi, hrvatski vladari, ugarsko-hrvatski kraljevi i mletački duždevi vršili su nad njim kao i nad ostalim dalmatinskim gradovima, samo neka suverenska prava. Tako su imali na pr. pravo, da potvrđuju kneza, da primaju godišnji danak i da uzimaju dio brodarine. Na čelu je općine stajao općinski komes ili knez, koji se zvao i rektor. Izabrani knez ulazio je u službu, koja je trajala godinu dana, na Sretenje (2/2). Knezovi su bili redovno stranci, u doba mletačko obično mletački plemići, a u doba ugarsko-hrvatskih kraljeva hrvatski banovi ili hrvatski velikaši i dostojanstvenici. Knez je imao svoga vikara ili zamjenika, domaćeg plemića. Vikari ili podknežini su u odsuću kneza vršili njegove poslove. Knez je imao i svoga kancelara ili bilježnika. I ovaj je bio stranac; došao bi s knezom, te je pripadao njegovoj familiji i stanovao u dvoru. Uz kneza je bilo općinsko vijeće (consilium). U ovaj su savjetni zbor isprva dolazili svi slobodni punoljetni (20 godina) Rabljani i biskup sa svojim svećenstvom. Pod kraj 13 vijeka općinsko se vijeće pretvorilo u vijeće patricija ili plemića, pa je tako općinska uprava došla u ruke samo bogatijih porodica, od kojih se razvilo općinsko plemstvo (communitas nobilium). R. je imao i svoje suce, redovno 2, kadšto 3:2 patricija i jednog pučanina. Suci su bili prvi kneževi savjetnici u upravi općine. U sudbenim stvarima oba su suca činili manje sudište (curia minor), za manje krivične prekršaje; zajedno sa knezom činili su oni više sudište (curia maior), za građanske parnice i znatnije pravne poslove. R. je imao svoj općinski ili gradski statut, zakonik, po kome se upravljala općina i vršila pravda, vjerojatno već u 13 vijeku. Do danas se sačuvao statut u 14 rukopisa; od njih je najstariji iz 14 vijeka. Rashode je općina podmirivala prihodima od najma općinskih pašnjaka, solana i raznih poreza i globa. Poglavica crkve bio je biskup, uz koga je bio kaptol od 12 kanonika. Osim svjetovnog, bilo je i regularnog ili samostanskog svećenstva: dvije opatije benediktinaca, Sv. Petar u Drazi i Sv. Stjepan u Postrani. U prvoj polovini 12 vijeka nastanili su se na R. i franjevci. Sv. Andrija, samostan benediktinki, sačuvao se do danas.

Izgleda da je na R. bilo najbrojnije stanovništvo krajem 14 vijeka (oko 10.000), pošto se umnožilo prebjezima ispred Turaka (1242) i zbog blagostanja u 14 vijeku. Po podrijetlu stanovništvo je bilo, osim nekih starijih dalmato-romanskih i mlađih talijanskih porodica, čisto hrvatsko. Po položaju i životu već su se od 13 vijeka razlikovala u stanovništvu dva reda: patriciji ili plemići, i pučani. Patriciji su bili ujedinjeni u općini plemića (communitas nobilium) i imali su krajem 14 vijeka svu vlast u svojim rukama. Pučani pak (manji građani) bili su okupljeni u različnim stručnim organizacijama, bratovštinama, a preko njih u zajedničkom udruženju pučana (universitas populi). U gradu je bila i bratovština plemića i veliko bratstvo kanonika. I seljaci po pojedinim krajevima otoka bili su ujedinjeni u bratovštine. Plemićku je zemlju radio seljak, i dobivao je dio prihoda. Pučani u gradu živjeli su od obrta i od trgovine. Od obrta su bili razvijeni: brodarstvo, zlatarstvo, kovačtvo, svilogojstvo, rezbarstvo, pečenje vapna i solarstvo. Još su se Rabljani bavili ribolovom i mornarstvom. Seljaci su se dijelili u slobodne samostalne seljake, koji su radili svoju zemlju, i u najamnike, koji su radili na tuđoj zemlji. Veoma je napredno bilo vinogradarstvo i voćarstvo, ali žita i sočiva nije rodilo dosta, pa ga je op-

ćina na svoj račun dovozila i prodavala narodu, uz umjerenu cijenu, u fontiku.

Uz materijalno blagostanje podigla se u R. i duhovna obrazovanost. Prednjačili su svećenici. Kod stolne crkve bila je kaptolska škola, za odgoj svećeničkog podmlatka. Slične su škole, bez sumnje, imale i benediktinske opatije Sv. Petra u Drazi i Sv. Stjepana u Postrani, a tako i franjevački samostan Sv. Ivana evanđelista u gradu. Sva je prilika, da su svećenici na R., kao i u drugim gradovima, poučavali i drugu djecu, osobito patricijskih i građanskih bogatih roditelja. Djevojčice su se odgajale u samostanu Sv. Andrije. U R. je bila i gradska ili općinska škola.

Mleci su uveli nad Dalmacijom vojničko-policijsku vladu, bez obzira na prava autonomnih gradova. Mjesto izabranoga kneza dobio je svaki grad, iz Mletaka poslanog, knez-kapetana, koji je uzeo svu vlast u svoje ruke, a s njime i tajnika ili bilježnika, koji je pomagao kneza kod uprave (cancellarius de civili) i u sudstvu (cancellarius de praetorio), i blagajnika (camerarius, camerlengo). Službu carinskih i poreznih činovnika vršili su vojnici iz posade. Svima je knezovima bilo naređeno, da zauzmu gradske arhive i da pošalju kopije gradskih statuta u Mletke; zatim su iz arhiva izbacili sve što je bilo nepovoljno, a pojedine statute preudesili po svojoj volji.

Poslije pada Bosne (1463) narod je nagrnuo ispred Turaka u dalmatinsko primorje i na otoke. Tada se mnogo bjegunaca sklonilo i na R., gdje je poslije kuge (1449 i 1456) stanovništvo bilo jako prorijeđeno. Najveći dio bjegunaca pripadao je nižim slojevima. Njih su Rabljani, kao dobru radnu silu, naselili na svojim opustjelim zemljama. Bilo je i plemićkih došljaka. Neko vrijeme boravio je na R., kao gost patricijske porodice Crnota, jedan član doma Vukčić-Kosača, hercega od Sv. Save. Prema predaji zadržala se, na putu u Rim, neko vrijeme na R. i bosanska kraljica Katarina (— 1478). U ratu Mletaka sa kambrajskom ligom (1508) odlikovao se rabski plemić Jeronim Crnota. On je sa oružanim otočanima s Krka, Cresa i Raba zauzeo grad Trsat sa Rijekom, koja je pripadala caru Maksimilijanu.

Kako su se Turci sve više primicali moru (1527 zauzeli su Obrovac, 1528 Liku), Mleci su za obranu i sigurnost svojih gradova poduzeli mjere. Tako su na R. osnovali (već 1516) neku vrstu narodne straže, čiji su odredi morali više puta u noći obilaziti gradske zidove i stražariti na gradskim vratima. Od te su službe bili slobodni jedino plemići i pridošlice. Teret je pao na pučane, koji su se stoga bunili. Otvorena je buna planula 1539, kada su Mleci, pošto joj je car Sulejman II. objavio rat, proglasili opću vojnu dužnost osim sinova plemića. Da bi bunu pučana ugušila, republika je rabskom knezu Franji Donatu zapovijedila, da na cijelom otoku uvede najstrože kazne: vješala i zapljenu dobara. Ali to je slabo koristilo. Podanici su zbog samovolje i silovitosti mrzili Mletke i teško podnosili njihovo gospodstvo. Mnogi su od dalmatinskih pučana, a i plemića, mletačkih podanika, u ono vrijeme ostavili svoj zavičaj i pobjegli u Senj, gdje su stupili u uskočke čete. Mleci, da spriječe veće zlo, poslali su u Dalmaciju suce, koji su imali ukinuti sve izvanredne mjere i umiriti narod. Takvi su suci došli i na R., gdje su proglasili, da se uvodi stari red i da knez ima vladati po ustanovama statuta.

Druga polovina 16 i početak 17 vijeka obilježen je za naše primorje i otoke sukobima Mlečića s Uskocima. Od mletačkih posjeda stradao je i otok R. Na dogledu glavne uskočke tvrđave, grada Senja, R. je bio Uskocima prvi na udarcu. Zato su Mlečići na njemu već 1555 uredili izvanredne straže, za koje su pučani morali dati dvije trećine ljudi, a plemići jednu trećinu. Troškom od 1000 zlatnika popravljen je dio gradskih zidova. U R. je poslana naoružana državna galija, koja je obično stražarila kod Lopara. I rabska galija morala je biti uvijek spremna. Njena je posada bila od domaćih pučana, a kapetan je bio jedan domaći plemić.

Mirom u gradu Campoformio (17/10 1797), Napoleon je dao Dalmaciju Austriji. Okupaciju Dalmacije izvršio je još ranije general Mato Rukavina sa 4000 momaka, Hrvata Krajišnika, i 72 oružana broda. Posljednji mletački knez na R., Ivan Vinier, još je dočekao njegov dolazak na R. 1/7 1797. Prije nego što je dalje otplovio,

Rukavina je predao upravu grada i kotara rabskim gradskim sucima Petru Galcinji i Šimunu Spalatinu. 26/7 Rabljani su položili zakletvu vjernosti caru Franji.

Za dugog mletačkog vladanja blagostanje je na otoku R. sve više propadalo. Ipak se u to doba pojavio valjda najznamenitiji Rabljanin, Marko Antonije de Dominis (1566, R. — 21/11 1624, Rim), najprije isusovac, zatim senjski biskup, najposlije splitski nadbiskup, ugledan reformatorski teološki pisac i propovjednik. Bavio se prirodnim naukama, naročito fizikom. Njegov otac, Jeronim de Dominis, bio je talijanski stihotvorac. Zadranin Juraj Baraković (1548—1624) opjevao je prirodne ljepote i historijske znamenitosti otoka R. u pastirsko-idilskoj i svatovskoj pjesmi: Draga rabska pastirica.

Prva austrijska vlada u Dalmaciji poslije mira u Campoformio (17/10 1797) trajala je kratko vrijeme. Već mirom u Požunu, 26/12 1805, Dalmacija je pripala Napoleonu, koji je poslao tamo sa vojskom generala Molitora. 19/2 1806 francuske su čete dašle i na R. R. je onda pripao pokrajini građanskoj Hrvatskoj. Poslije Napoleonova poraza u Rusiji (1812), Dalmaciju je osvojila Austrija. Na R. su se iskrcale austrijske čete hrvatskih Krajišnika 2/9 1813. Dalmacija je priznata Austriji u prvom pariskom miru 30/5 1814 i konačno na bečkom kongresu 9/6 1815. Austrija je Dalmaciju uredila kao posebnu pokrajinu, kraljevinu Dalmaciju, sa sjedištem u Zadru. Želje naroda u Dalmaciji, da se sjedini sa Hrvatskom, Austrija i Austro-ugarska monarhija nisu ispunile. U borbi za to sjedinjenje (od 1860 dalje) između narodne stranke, i tome sjedinjenju protivne, autonomaške stranke, R. je bio u autonomaškim rukama sve do 1886. Hrvatskim se jezikom počelo služiti u općini tek 1897. Pod kraj Svjetskog Rata talijanska je vojska okupirala R., a ostavila ga je 24/4 1921, pošto je, po rapallskom ugovoru, sa ostalom Dalmacijom pripao kraljevini SHS.

L i t e r a t u r a: Fra Vl. Brusić, Otok Rab (1926); J. Gržetić, Grad Rab i njegova okolica (Vienac, 1885); M. Kušar, Rapski dijalekat (Rad, 118); A. Černý, Dalmatinski ostrov Rab (1910); W. Schleyer, Arbe, Stadt und Insel (1914); Inchiostri e Galzigna, Statuto di Arbe (Archeografo Triestino, 2, 23). *J. Modestin.*

RABAR IVAN (1851, Vladići, Istra — 5/11 1919, Zagreb). Osnovnu školu učio je u Kanfanaru i u Kastvu, a gimnaziju u Karlovcu i na Rijeci. Ušao je u bogosloviju u Gorici (1870/71), ali ju ubrzo ostavio. Filozofiju je studirao u Grazu i Zagrebu, a profesorski ispit je položio u Pešti. Služio je 1878—1909 kao profesor na Rijeci i Osijeku do svoga penzioniranja. U Valovom Opatu uredio je nižu komunalnu gimnaziju. — Istakao se u historijskom radu, ponajviše prijevodima dobrih historijskih djela iz svjetske literature: Molmenti, Povijest Venecije u životu pravitnom od njezina osnutka do propasti republike (1888), Mignet, Povijest francuske revolucije (1892), Montesquieu, Razmatranja o razlozima veličine Rimljana i njihove propasti (1917). Kompilatorna su mu djela Povijest carstva rimskog (1888 i 1889), Povijest najnovijega vremena od 1815—1878 (1898). *V. N.*

RABAS, rječica u Srbiji, lijevi pritok Kolubare. Izvire na južnoj strani Proseka (449 m) i Jautine (470 m), jugoistočno od Vlašića Planine. Sa izvorišta teče na jug-jugoistok, ali južno od sela Kotešice skrene i počne teći na sjeveroistok, a od Babine Luke na jugoistok. U Kolubaru utiče oko 1·5 km jugozapadno od sela Divaca, odnosno 10 km istočno od Valjeva. Dužina R. toka je 27·3 km, a površina porječja 75·3 km^2. *P. V.*

RABATÉ J. P., francuski profesor u Tananarivi (Madagaskar). Naučivši srpsko-hrvatski, R. je napisao spjev La Geste de Marko (1922, Tananariva, sa piščevim ilustracijama), u kome daje poetsku amplifikaciju ciklusa naših pjesama o Kraljeviću Marku. *M. I.*

RAC KOLOMAN, književnik, direktor gimnazije (19/9 1863, Varaždin). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Varaždinu, a sveučilište u Zagrebu. Od oktobra 1885 služio je kao nastavnik na srednjim školama u Gospiću i Zagrebu. 1916 je penzioniran, 1918 reaktiviran, 1919 imenovan direktorom donjogradske gimnazije zagrebačke, i kao takav penzio-

niran 1926. Od osnivanja Profesorskog Društva s glavnom upravom u Beogradu, R. je predsjednik zagrebačke sekcije.

R. je najplodniji naš prevodilac sa grčkog i latinskog jezika, i ujedno jedan od naših najaktivnijih klasičnih filologa. Preveo je i izdao: Sofoklove tragedije (1895 u prozi, 1913 u stihu), Platonovu Obranu Sokratovu i Kritona (1915), Protagoru (1915), Eshilove tragedije (1918), Euripidove drame (I., 1919, II., 1920), Cezarov Galski i građanski rat (1897). Samostalno mu je djelo: Život starih Grka (1902). Osim toga, napisao je R. predgovor i komentar Maretićevom prijevodu Vergilijeve Enejide (1896), izdao je i preradio Senčeve Primjere iz grčke književnosti (1909) i Primjere iz rimske književnosti (1910), a za srednje škole priredio je tekstove iz Ksenofonta i Ovidija. Sa S. Srkuljem izdao je: Documenta historiam croaticam spectantia (1909) a sa F. Lasmanom: Izbor iz stare književnosti kršćanske. Kraće prijevode štampao je u đačkim listovima Omladina i Mladost.

A. Barac.

RACKOVIN (Ráczkeve), mjesto u Madžarskoj, na Dunavu, ispod Pešte. Ima 6.881 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 22, Madžara 6.736, pravoslavnih 101. R. je jedno od najstarijih srpskih naselja u bivšoj Madžarskoj. Za vrijeme Turaka bio je R. srpsko naselje i znatno trgovačko mjesto. U R. se nalazi srpska crkva, u gotskom stilu, građena u 15 vijeku. Ukrašena je slikama srpskih vladara svetaca. *D. P.*

RACNA GORA. V. Petičak.

RAČA. 1. Manastir na Drini (predjel Bajine Bašte). Crkva je posvećena Vaznesenju Gospodnju. Prema tradiciji i nekim kasnijim izvorima, R. je sazidao kralj Dragutin. U 15 vijeku R. je jako postradala, ali već 1516 spominje se jeromonah Teodor Račanin. 1616 prepisivan je Račanski spomenik sa nekog starog spomenika. U 17 vijeku R. se spominje vrlo mnogo, a tako isto i njen skit, Sv. Đorđa na mjestu, zvanom Banja. U ovome skitu je 1684 jeromonah Hristofor radio slike u jednom mineju. 1688 R. je izgorjela i opustjela. Sa patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem izbjegli su 1690 i monasi iz R. 1697 patrijarh Arsenije dopustio je izbjeglim monasima iz R., koji već dugo vremena prebivaju u zemlji austrijskog ćesara, a nemaju mjesta, gdje bi se skupili i bratski živjeli, da se nastane u Beočinu. Tako su monasi iz R. obnovili opustjeli manastir Beočin. 1698 R. je ponovno propala. 1704 jeromonah iz R. Jerotije Račanin putovao je u Jerusalim. Izgleda, da je sve do 1795 R. bila manje više pusta. Ove godine, trudom monaha iz manastira Tronoše i čuvenoga igumana hadži Melentija Stevanovića, R. je obnovljena. Iz 1799 sačuvan je jedan zapis, koji veli, da su te godine beogradski mitropolit Metodije i Sokolski knez Stevan prodali R. beogradskom veziru za 15.000 groša, te se jedva otkupila 1813. Turci su, poslije pada Srbije, pohvatali monahe R., i pred samim carskim dverima u crkvi posjekli su jeromonaha Isaiju i đakona Jovana, zatim su ikonostas istrgli, bacili ga na svoje žrtve, potpalili ga, te su obojica izgorjeli. 1818 hadži Melentije se vratio iz Sv. Gore i tada je R. popravio. I knez Miloš Obrenović se mnogo zauzimao za R.; njegovim nastojanjem crkva je obnovljena. R. nije još proučena.

V. Petković.

2. R. (Nova), selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srezu bjelovarskom. Leži u ravnici (131 m) s lijeva Račačke (k Česmi), od željezničke stanice Bulinac pruge Bjelovar-Garešnica 2½ km (pravac) k jugozapadu. Ima 633 stanovnika, poglavarstvo općine (6.760 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine đurđevačke, poštu. — Preko Račačke vode, na njenoj desnoj obali, selo je Stara R. (509 stanovnika). — Kod R. se našlo starih slavonskih novaca. — R. se spominje prije 1396, kad ju je kralj Sigismund založio za 8.000 forinti Mikcu Prodaniću. 1453 dobio je od kralja Vladislava IV. polovinu grada i vlasteostva R. Ivan Hunyadi (Sibinjanin Janko), ali već 1457 to drže Iločki, u čijoj je vlasti još 1500. Kasnije su tu gospodari Batyanyi. Iz R. je ban Franjo Batyanyi 6/7 1528 izvijestio palatina i ostale kraljevske ugarske savjetnike, a dan zatim i samoga kralja Ferdinanda, o križevačkom saboru od 24/6 i o općem političkom položaju u Hrvatskoj i Slavoniji.

3. R. (Srijemska), selo u Srijemu, srez Mitrovica, općina Bosut; na Savi

(83 m), koja se tu savila prema utoku Drine. Krajnja je stanica dunavsko-savske vicinalne željeznice Vukovar—Šid—R. Ima 980 stanovnika pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu i telegraf. — Stari grad u R. bio je u području Morovića, a kad su oni 1476 izumrli, pripao je familiji Bathory, koja ga je držala sve do turske provale. Po svome smještaju R. je znatno strateško mjesto. Sa tri strane zaštićena Savom pristupačna je samo sa sjevera. 5/11 1410 stajao je tamo s vojskom kralj Sigismund. Skela na Savi kod R. spominje se 1445 i 1477, a tridesetnica u zakonu 1496. Današnja tvrđava sagrađena je za vrijeme vlade cara Josipa II.

J. M-n.

4. R. (Bosanska), mjesto u Bosni, na Savi, u srezu bjeljinskom. U R. se prevozi skelom preko Save za Slavonsku Raču. R. se razvija kao posrednik u trgovini i saobraćaju za obližnju varoš Bijeljinu. U R. je parobrodarska stanica i krajnja točka pruge uskog kolosjeka Ugljevik—Bijeljina—Rača. *M. F.*

5. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Lepenice. Izvire na istočnoj strani Čumićkog Brda (454 m) i Kozorepa (432 m), oko 9 km istočno od varošice Stragara. Sa izvorišta teče prema istoku, od Jarušice na sjeveroistok, a od Guberevca na sjever-sjeverozapad. Kod Lukanje čini veliki zavoj, skrene pod pravim kutom i upravi tok prema istoku. Tako teče sve do željezničke pruge Velika Plana—Lapovo, a dalje na sjeveroistok. U Lepenicu utiče istočno od sela Markovca, odnosno oko 6 km zapadno od Svilajinca. Važniji pritoci sa desne strane su Krčmara i Sipićki Potok, a sa lijeve Široki Potok. Dužina R. toka je 40·0 km, a površina porječja 289 km^2.

P. V.

RAČAČKA RIJEKA, rječica u Slavoniji, desni pritok Česme. Izvire na južnoj strani Bilo-Gore. Njen izvorišni potok, Grebenska Rijeka, izvire pod kotom 281 m i Vijencem (261 m). Od izvorišta R. R. teče prema jugu, a južno od sela Brzaje, ispred brijega Prokopa (220 m) skrene pod pravim kutom i upravi svoj tok uglavnom prema zapadu. Od utoka Bačkovice rječica teče pod imenom R. R., i od sela Nove Rače skrene na jug-jugozapad. U tome pravcu teče sve do ušća u Česmu, 2 km jugozapadno od Stare Ploščice. Dužina toka je 31·2 km, a površina porječja 113·4 km^2. *P. V.*

RAČANI se nazivaju mnogobrojni prepisivači srpskih pravoslavnih crkvenih knjiga s kraja 17 i početka 18 vijeka, koji su bili subraća manastira Rače na Drini, u 17 vijeku najjačeg prepisivačkog središta srpskih zemalja. Prešavši s knjigama i đacima 1690, u pratnji patrijarha Arsenija Čarnojevića, R. su i u novom, tobože privremenom, kraju nastavili svoj rad, većim dijelom u Sv. Andreji, i dugo su upotrebljavali naziv R. kao ukrasni epitet. 1697 patrijarh ih je naselio u fruškogorskom manastiru Beočinu. Od R., među kojima se spominju Hristofor, Simeon, Ćirjak, Todor i t. d. naročito su se istakla trojica: Kiprijan, Jerotej i Gavrilo Venclović (v. Venclović).

V. P.

RAČANIN JEROTEJ bio je kao i ostali Račani kaluđer i prepisivač, koji je prešao prilikom velike seobe i živio po raznim krajevima u tadašnjoj Ugarskoj. 1698 bio je u Bačkom Feldvarcu, 1704 pošao je na hadžiluk u Sv. Goru preko Srbije i Bugarske, a 1721 živio je u fruškogorskom manastiru Velikoj Remeti. Od J. je ostalo nekoliko rukopisa, prepisanih crkvenih knjiga. No od glavne važnosti je njegov putopis: Putešestvie k gradu Jerusalimu Jeroteja jeromonaha račanskago v ljelo 1212 a ot rožd. Hristova 1704 mjaseca julija 7. U tom spisu J. opisuje ukratko put od Beograda preko Grocke, Paraćina, Niša, Leskovca, pa Makedonijom na Solun, i morem pored Rodosa i Krete na Jerusalim. Poslije opisuje povratak na Carigrad, Plovdiv, Sofiju, Batočinu, Smederevo i Beograd. J. se u tom putopisu prikazuje kao prost i praznovjeran kaluđer; u cijelom rukopisu se nalazi jedva koje življe i stvarnije mjesto. Jezik je suh ali dosta vjerno narodan. To je prvi putopis u srpskoj književnosti.

L i t e r a t u r a: Đura Daničić, Rukopis Kiprijanov (Glasnik, 9, 1856); St. Novaković, Staroslovenski Bukvar (Glasnik, 34, 1872); G. Vitković, Različna naučna građa (Glasnik, 67, 1887); Ljub. Stojanović, Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga Srpske Kraljevske Akademije (1901); St. Nova-

ković, Prilozi k istoriji srpske književnosti (Glasnik, 31, 1871).

V. Petrović.

RAČANIN KIPRIJAN. O njegovom se životu zna veoma malo. Pri velikoj seobi (1690) bio je, po svoj prilici, u dubokoj starosti. On je ponio sobom velik broj rukopisnih i štampanih knjiga. Prvo se zadržao u Srijemu, a zatim je otišao patrijarhu u Sv. Andreju, gdje je organizirao prepisivanje potrebnih crkvenih knjiga, u kojima se osjećala oskudica. To je bila prava škola, koju je Kiprijan držao sa svojim učenicima uz hram Sv. Luke. Najodličniji đak mu je bio Gavrilo Venclović, koji se i potpisivao kao učenik duhovnika K. K. je bio među svima Račanima najsposobniji, najpismeniji, najvještiji i najvredniji. Od njegova pera ostalo je do danas priličan broj rukopisa, obrednih i crkvenih knjiga. U Narodnoj Biblioteci čuva se jedna služba svetaca sa žitijama, koje je prepisao K. još 1652, a u Srpskoj Kraljevskoj Akademiji postoje: jedan službenik svetaca, pisan 1692 i 1694 u Sv. Andreji, jedan trebnik sa slikama na granici 17 i 18 vijeka i t. d.

Ali, osim ovog čisto prepisivačkog posla, K. je dao i jedno izvorno književno djelo: Bukvar slovenskih pismen, odnosno Gramatika ili učeniji pismeni knižnago, koji je napisao 1717. On se nalazi u jednom velikom rukopisu Srpske Kraljevske Akademije. Taj Bukvar je rađen, vjerojatno, po ruskom uzoru. U njemu se nalaze prva slova, ustavna i kurzivna, zatim slogovi, pa moralne izreke i crkveno štivo. No od osobite je važnosti što se tu nalazi i prvi traktat o srpskoj verzifikaciji: Prosodije hrvnije iže trebut Slovene. To su pravila o pravljenju stihova, o naglašivanju i o interpunkciji. K. je u tom traktatu naveo i primjere, nepravilnih dvanaesteraca sa nepravilnim ženskim stihovima, većinom moralne i pobožne sadržine. Ti stihovi su slabački, apsolutno nepoetični, ali važni kao jedni od prvih pokušaja umjetničke poezije u nas. K. jezik je srpskoslovenski, crkveni, kojim su pisane knjige u 16 i 17 vijeku, ali sa izvjesnim primjesama narodnog jezika. I K. pravopis napušta donekle pravila srpskoslovenskih redakcija i približuje se fonetici. K. je prava spona između stare srbuljske i novije, prekosavske, srpske, odnosno ruskoslovenske književnosti.

V. Petrović.

RAČIĆ, grad i porodica. V. Podgorje, 1.

RAČIĆ BOŽO, upravnik državnog zavoda za ženski obrt u Ljubljani, folklorist (26/12 1887, Čatež, na Savi). Svršio je osnovnu školu, nižu gimnaziju i učiteljsku školu. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je u Srbiji (Šabac, Valjevo). Glavna djela su mu: Sorodnost jugoslovenskih otroških praznikov (Učiteljski Tovariš, 1, 1918), Srpska kuhinja (Učiteljski Tovariš, 4), Narodna noša v Mačvi (Učiteljski Tovariš, 21, 22, 24), Po Žumberku (Učiteljski Tovariš, 1920), Narodni okraski na pirhih in kožuhih (Popotnik, 5—8, 1922).

N. Ž.

RAČIĆ JOSIP, slikar (23/3 1885, Horvati, kraj Zagreba — 21/6 1909, Pariz). Litograf od zanata, R. je radio u Zagrebu i Münchenu, gdje je kasnije stupio u slikarsku školu Slovenca Ažbea. Oskudijevajući, morao je za neko vrijeme primiti mjesto u Bongovoj litografiji u Berlinu, da se opet vrati u München u umjetničku akademiju. 1909 pošao je u Pariz. Živio je u velikoj bijedi, nije dobio stipendiju, pa se ubio. Veći dio njegovih malobrojnih slika nalazi se u Modernoj Galeriji u Zagrebu.

A. Sch.

RAČIĆ VIKTOR, filatelist i trgovac (25/11 1858, Zagreb). Za rana se počeo baviti filatelijom, te je najstariji hrvatski filatelist. Od 1907 do danas predsjednik je Hrvatskog Filatelističkog Društva a bio je sekretar časopisa Filatelist. 1907 bio je predsjednik hrvatske filatelističke izložbe u Zagrebu, i kasnije kod ostalih izložaba, koje je priredilo Hrvatsko Filatelističko Društvo. Prije je bio i aktivan funkcionar u zagrebačkim društvima Streljani, Hrvatskom Planinarskom Društvu, I. Hrvatskom Klizačkom Društvu i Hrvatskom Sokolu.

F. B.

RAČINA je izobičajena ženska kapa od crvene čohe pri vrhu ukrašena crnim gajtanom. Nosila se u Krajini.

N. Z.

RAČKI FRANJO DR., historik (25/11 1828, Fužine — 13/3 1894, Zagreb). Bio je sin seljačkih roditelja. Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, a gimnaziju na Rijeci i u Varaž-

dinu. 1848 pokvarila mu je planove, i on je otišao u Senj, u biskupovo sjemenište. Narodni preporod ga je odgojio za cio budući život. 1849 poslao ga je biskup M. Ožegović u bečki Pazmaneum na teološke studije, gdje se prvi put sastao sa vladikom J. Strossmayerom. Uz teologiju učio je R. marljivo slovenske jezike, pa se javlja u Katoličkom Listu sa svojim prvim sastavcima, pjesničkim, filozofskim, a 1851 i historičkim (Sredotočje poviestnice). 15/8 1852 postao je R. svećenik. Malo zatim biskup Ožegović ga je poslao u Beč, da se osposobi u matematici i fizici. R. nije mogao svoju naklonost prema historiji da zamijeni sa matematikom i fizikom, i ostavio je Beč, pa se vratio u Fužine. Ponovno je otišao u Beč, da se spremi za profesora teologije. 12/7 1855 promoviran je za doktora teologije, a po povratku postavljen je za profesora teologije u senjskom sjemeništu. Kukuljević nije puštao iz vida R., i nagovorio ga je, da se bavi historijom, a naročito istraživanjem glagoljice. Rezultat toga istraživanja bio je: Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na Sv. Pismo i liturgičke knjige (Katolički List, 1856, 34—35). To je, kao i neki drugi zanimljivi historijski članci, obratilo pažnju historika, naročito Kukuljevića, te su Kukuljević i Strossmayer nagovorili R., da ode u Rim, da bude upravitelj zavoda Sv. Jeronima.

U proljeće 1857 otišao je R. u Rim, i trogodišnji boravak u Rimu stvorio ga je hrvatskim historikom najvišega ranga. U Rimu je R. marljivo učio paleografiju i diplomatiku, radio je u raznim arhivima, a naročito je skupljao historijsku građu u vatikanskom arhivu. 1859 proputovao je R. južnu Italiju, pa se sa Tajnerom zadržao duže vremena u napuljskim arhivima. 1860 vratio se R. u domovinu, i od tada se nalazio neprestano u njenoj službi, i kao naučnjak, i kao političar. R. je bio odsad u svemu sastavni dio inicijative i rada Strossmayerova, kome je bio najodaniji drug i savjetnik. R. je odmah stajao među prvima, a poslije oktobarske diplome, uz Strossmayera, nalazio se u vodećoj ulozi. S pravom je rekao Strossmayer poslije smrti R.: »Što-god sam i ja sam za Boga i vjeru, za domovinu i narod svoj pomislio i izveo, i u njegovoj je plemenitoj duši, srcu i volji postojalo i izvedeno bilo. Bolja polovica svega toga njegova je misao, njegova zasluga, i njegova slava«.

R. je sarađivao u Pozoru, kao i u kasnijem Obzoru, i njegovi historijsko-politički članci izazivali su najveću pažnju, i priznati su kao djela najvišeg autoriteta. 1861 ušao je R. u Sabor, i tu je domovini učinio beskrajnih usluga, aktivno sudjelujući u svima važnijim pitanjima. Pojam hrvatskog državnog prava dobiva njegovim radovima pravu fizionomiju. R. je uza sve to Jugosloven. Pitanje jedinstva Hrvata sa Srbima, i u politici i u nauci, smatrao je R. kao jednu historijsku i prirodnu nuždu, radeći za ono opasno vrijeme i odlučno i neustrašivo, braneći te ideale i pripremajući teren duhovnom jedinstvu, koje je imalo prethoditi fizičkome. Historijska nauka je za njega stvar pozitivna, njome je R. ulazio u tajne historijskog razilaženja i spajanja Južnih Slovena. Takva nauka je osnov njegovog političkog shvaćanja i njegova solidnog gledanja na sve pojave. Zato on i daje odmah u početku svoga rada programatsku izjavu, kako bi se pomoglo što prije duhovnom jedinstvu: »Ovo toli žuđeno jedinstvo svih Jugoslovjenah, a ponajprije Srbo-Hrvatah i Slovenah, pospiešiti bi imala Jugoslovjenska Akademija, kojoj prvi i najveći Jugoslovjen naumi metnuti temelj« (1860). I takav je R. ostao cijelog svog života, i u nauci i u politici, nemajući u tome do danas premca.

Golemi broj adresa i raznih kulturno-političkih prijedloga izašlo je iz njegovog pera. Poznati 42 član u odnosima s Ugarskom njegovo je djelo (1861); i državno-pravni elementi adrese od 1861 njegova su misao. Za vrijeme raspusta sabora, 8/9 1861 do 1865, R. je radio u pravcu svoga programa na skupštinama i u novinama. Čitav niz političkih rasprava osnivao se na idejama samostalnosti Hrvatske u federativnoj Monarhiji: Sabor trojedne kraljevine od 1848 prema Austriji (Pozor, 1861), Državno pravo trojedne kraljevine po tumačenju madžarskom (Pozor, 1866), Listovi jednoga antiunioniste (Zatočnik, 1870). 1865 izabran je R. u kraljevinski odbor, koji se imao sastati

sa ugarskim odborom u Pešti i pregovarati o državno-pravnom odnosu među Hrvatskom i Ugarskom. Pitanje Rijeke u R. je dobilo najspremnijeg i najpozvanijeg branitelja, u saboru i u novinama, na osnovi historijskog i prirodnog prava (Rieka prema Hrvatskoj, 1867).

1863 imenovan je R. za školskog nadzornika kr. dalm.-herv.-slav. namjesničkog vijeća, pa je i za školstvo u Hrvatskoj stekao velikih zasluga. 1864 osnovao je s Jagićem i Torbarom Književnik, koji je postao najviša tribuna tadašnjih naučnih radnika, prije osnivanja Akademije. 2/1 1866 stigla su saboru promijenjena pravila Akademije, a 22/7 R. je izabran za njenog prvog predsjednika. Potvrda je stigla tek 15/4 1867, a istog dana R. je otpušten iz službe kao školski nadzornik. Poslije toga postao je kanonik u Đakovu (1876), pa onda u Zagrebu 1877 (pristankom kardinala Mihalovića). U Akademiji bio je 20 godina predsjednik, i kao takav je pet godina bio i predsjednik odbora, koji je upravljao književnim radom Matice Hrvatske (do 1872). R. je mnogo pridonio za osnivanje Vienca (1869), u kome je objavio čitav niz članaka. Do 1878 brinuo se R. i za Narodni Muzej. 27 godina vodio je brigu i za sve blagajničke i privredne poslove Akademije. Brinuo se za podizanje Akademijine palače. U svemu R. je bio pravi organizator snage i veličine Akademijine, a osim sveg tog rada još je i naučno radio, i redigirao je 26 svezaka Starina.

U javnom životu R. je uvijek bio na poslu, i zastupao je interese nauke i naroda. 1868 bio je opet u saboru, ali je sa 16 drugova istupio iz sabora zbog oktroiranog izbornog reda, koji je narodnoj stranci donio težak poraz pod Levinom Rauch-om. 1872 R. je opet izabran za poslanika, a poslije revidiranja Nagodbe, ostao je u opoziciji kao član narodne stranke, kojoj je bio duša i onda, kada nije više bio član sabora. Ban Mažuranić je nudio R. 1874 katedru za hrvatsku historiju na novo-osnovanom zagrebačkom sveučilištu, ali je R. to odbio, hoteći da se sasvim posveti Akademiji. Prijedlog Strossmayerov, da bude R. senjski biskup propao je. 1881 ponuđena je R. mitra mogilovskog mitropolita svih katolika u Rusiji (sa sjedištem u Petrogradu), no R. se, zbog Akademije i drugih nekih razloga, nije primio te velike časti i povjerenja, koje je u nj stavljala Rusija, koju je R. obožavao i od nje očekivao velika djela za sve Slovenstvo i čovječanstvo.

1874—1880 R. nije aktivno sudjelovao u politici. Ali kada je, radi Davidove madžarske škole, došlo u narodnoj stranci do rascjepa, R. je postao član i osnivač neodvisne narodne stranke, pa je u Obzoru 1880 (150—153) dao i program stranci i bio joj je vođa do kraja života. Te svoje misli unio je R. i u adresu neodvisne narodne stranke 1884. Te godine u jesen bio je u Kijevu, Moskvi i Petrogradu, Varšavi i Krakovu. 1885 bio je sedmi put izabran za predsjednika Akademije, ali je 20/12 1886 dobila Akademija rješenje, kojim joj se javlja, da R. izbor nije potvrđen. Akademija ga je 1887 izabrala osmi put, ali se on zahvalio na izboru.

R. je kao historik najistaknutija ličnost čitavog 19 vijeka u cijeloj jugoslovenskoj historiografiji, pa je doista, kako ga Šišić karakterizira »središte svega naučnog historičkoga rada hrvatskoga u drugoj polovini 19 vijeka«. Do krajnosti savjestan i akribičan, savršeno obrazovan u pomoćnim historijskim naukama, naročito u paleografiji, latinskoj i glagoljskoj, R. je postao, uz svoju odličnu historijsku metodu, ne samo osobito kritičan pisac mnogobrojnih studija i naučnih djela velikog opsega, nego i savjestan moderni izdavač historijskih izvora. U ova dva pravca, razvijao se naučni rad R. On je dao mnogobrojna djela iz područja diplomatike, paleografije, sfragistike, epigrafike, historije i heuristike.

R. je u prvom redu istraživač periode narodne dinastije, a osim toga, u ovim, kao i u studijama iz kasnijeg doba, tražio je u prošlosti Južnih Slovena sve moguće dodirne veze, ne puštajući iz vida uz pozitivne i negativne, koje su mogle poslužiti dokazivanju jedinstva jugoslovenskog plemena. Pravi R. sa svom svojom širinom neobične pronicavosti i elastičnosti u ispitivanju i iznošenju ispitanih fakata pokazuje se već u prvom svom većem djelu: Viek i djelovanje Sv. Ćirila i Metodija slovjenskih apoštolov (I.—II., 1857—1859). Od mnogobrojnih djela ističemo ovdje samo ova: Odlomci iz državnoga prava

hrvatskoga za narodne dinastije (1861), Književni rad Sv. Ćirila i Metoda (1863), Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka (Književnik, I.—II.), Pokret na slovenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća (Rad, 2, 3, 4), Bogomili i Patareni (Rad, 7, 8, 10), Kako i kada se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu (Rad, 17), Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku (Rad, 24, 25, 27, 28, 30, 31), Hrvatska dvorska kancelarija i njezine isprave za vladavine narodne dinastije (Rad, 35), Podmetnute, sumnjive i preradene listine hrvatske do XII. vieka (Rad, 45), Biela Hrvatska i biela Srbija (Rad, 52), Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća (Rad, 56, 57, 70, 79, 91, 99, 105, 115, 116), Prilozi za povjest humanizma i renesanse u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj (Rad, 74), Boj na Kosovu. Uzroci i posljedice (Rad, 97), Stari grb bosanski (Rad, 101).

R. je izdao: Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia (Mon. sp. hist. Cl. Meridion. vol. XXV., Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia, e tabulariis galicis desumpta (M. sp. hist. Sl. M. vol. XXXIX.), Thomas Arch., Historia Salonitana (M. sp. hist. Sl. M. vol. XXVI. Script. III.). U Starinama je R. izdao čitav niz raznovrsnih dokumenata i isprava.

L i t e r a t u r a: T. Smičiklas, Život i djela Franje Račkoga (1895); Vlad. Zagorski, François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie 1828—1894 (1909); F. Šišić, Enchiridion, 98; V. Novak, Franjo Rački u govorima i raspravama (1925).

V. Novak.

RAČKI MIRKO, slikar i grafičar (13/10 1879, Novi Marof). Gimnaziju je učio u Varaždinu, ali je, zbog bolesti, ostavio i pošao u učiteljsku školu u Zagrebu. Neko je vrijeme bio učitelj u selu Ščitarjevu, kraj Zagreba. Slikarstvo je učio u Pragu (kod Vlaha Bukovca), Beču, Mlecima i Münchenu. Za vrijeme rata bio je u Italiji i Švajcarskoj, a danas živi u Zagrebu. — Izlagao je u Zagrebu (prvi put zajedno s Meštrovićem), Firenzi, Genèvi, Bradfordu, Brightonu i Londonu. Naročito se istakao kao ilustrator Danteove Božanske Komedije (ciklusi tih njegovih ilustracija nalaze se u Firenzi i Zagrebu). Znatnije su njegove slike: Grad Dis (Strossmayerova galerija u Zagrebu), Francesca da Rimini (Gradska vijećnica u Zagrebu), Supraporte u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici. Po narudžbi Matice Hrvatske ilustrirao je Mažuranićev ep Smrt Smail-age Čengića.

A. Sch.

RAČNA POLJE, krasko polje u Slovenačkoj, jugoistočno od Ljubljanskog Barja, oko 6 km zapadno od mjesta Višnje Gore, odnosno 9 km sjeveroistočno od Turjaka. Uokvireno je niskim vapnenačkim i dolomitskim bregovima. Polje se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, u kome je pravcu i nagnuto. Dno je ravno, dijelom ispunjeno diluvijalnom glinom, dijelom aluvijem, a mjestimice se dižu kamenite glavice, od kojih je najveća Jajže (392 m). R. P. dugačko je oko 10 km, široko do 4·5 km, zauzima površinu od 13·8 km², i leži na apsolutnoj visini od 340—320 m. U polje zalaze kose okolnih bregova, i stoga je dosta razuđeno. Njegov najjužniji dio zove se Kopanjsko Polje, koje je i u orografskom i hidrografskom pogledu prilično samostalno.

Navodnjivanje R. P. uglavnom vrše rječice Dobrava i Šica. Prva ulazi u jugozapadni dio polja iz doline Šent Jurja, i kao potok Sevnica, teče vijugavim tokom prema sjeveru, gdje prima više pritočica: Mali Breg, Polanšicu i Stari Breg. Od njihova sutoka veoma sporo teče na jugoistok, a oko Zagradeca se gubi u mnogobrojnim ponorima. Šica izvire iz snažnog vrela na južnom kraju R. P., odnosno Kopanjskog Polja. Odatle počne teći na sjever, ali nabrzo skrene, i u jako vijugavom toku teče prema istoku i jugoistoku. Prilikom jakih kiša izlije se iz korita, sastane se sa Dobravom, i ponire u Zatočnoj Jami (321 m), na podnožju Ilove Gore. Osim toga se R. P. navodnjava i mnogim vrelima na zapadnom obodu polja. Za vrijeme kišne periode, naročito u kasnoj jeseni, ponori ne mogu da svu vodu poždeno; svi potoci jako nabujaju, izliju se iz korita i nastane poplava, najprije i naročito u nižem, Kopanjskom Polju, koje je po tome nazvano i Mokrine.

R. P. je plodno i gusto naseljeno. Na njemu je preko 20 naselja, mahom na obodu polja, oko 540 domova sa

2.850 stanovnika. Gustoća naseljenosti je velika, 207 na 1 km^2. Najveća naselja su: Mala i Velika Račna (62 doma, 292 stanovnika), Grosuplje (49 domova, 271 stanovnika), Spodnja Slivnica (58 dom., 346 stanovnika) i Ponova Vas (49 dom., 235 stanovnika). Sva ostala naselja imaju manje od 200 stanovnika. — Sjeveroistočnim krajem R. P. prolazi cesta i željeznička pruga Ljubljana—Grosuplje—Višnja Gora—Novo Mesto—Karlovac, jugozapadnim cesta i željeznička pruga Ljubljana—Grosuplje—Kočevje, a preko polja vodi više kolnih puteva.

L i t e r a t u r a: Hauer, Berichte über die Wasserverhältnisse in den Kesseltälern von Krain (Österr. Touristenzeitschr., 3, 1883); F. Kraus, Die Entwässerungsarbeiten in den Kesseltälern von Krain (Wochenschrift d. Österr. Ing. u. Arch. Ver., 1888); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04). *P. Vujević.*

RAD. 1. List za književnost, nauku i kritiku. Izlazio je u Beogradu pod uredništvom P. Todorovića 1874—1875. Obnovljen je 1881- 1882.

2. Politički list. Izlazio je četiri puta mjesečno u Mostaru 1909—1912, pod uredništvom Dr. Dušana Peleša.

3. List za zaštitu i organizaciju radnog naroda. Izlazi u Beogradu tri puta mjesečno. Osnovali su ga 1925 Dr. Dragoljub Jovanović i Dr. Mihailo Arsić, publicist. List se bavi uopće političkim i socijalnim ekonomskim problemima, podržavajući stalno kritički stav prema postojećem društvenom uređenju. Zbog toga je više puta bio zabranjivan i konfisciran od strane vlasti. *U. Dž.*

RAD I IMENIK, organ Matice Srpske. Izlazio je u Novom Sadu 1896—1910. *U. Dž.*

RADAK ĐORĐE, narodni dobrotvor (1823, Velika Kikinda — 18/1 1906, Velika Kikinda). Poslije svršenih pravnih nauka otvorio je advokatsku kancelariju, ali je ubrzo prešao na ekonomiju, kojom se bavio do smrti. Raznim srpskim privrednim, kulturnim i humanim institucijama ostavio je 225.000 kruna. *D. P.*

RADALICA. V. Ljudska Reka.

RADALJ, planina u Bosni, između rijeka: Krezulka (pritoka Vrbasa)-Vrbasa-Čorića Potoka-Krčića Potoka-Jablana-Lašve, zapadno od Travnika, jugoistočno od Jajca. Pretežno je sastavljen od paleozojskih škriljevaca, pješčenika i vapnenca. Uglavnom se pruža od zapada prema istoku, u blagom lučnom obliku, presvođenom prema jugu. Najviši visovi na R. su: Šankar (1.055 m), Sokolinsko Brdo (1.156 m), Radalj (1.287 m), Melunača (1.215 m), Kalunište (1.366 m) i Grič (1.288 m). Planina je većim dijelom pošumljena. Jugoistočnim i jugozapadnim podnožjem R. prolazi cesta i željeznička pruga Lašva—Travnik —Han Oborci—Vakuf Donji—Jajce, sjevernim, kolni put Travnik—Ćosići —Jajce, a preko planine vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

RADAN, planina u Srbiji, na izvorištu Vlasinske, Pupavičke, Dubničke Reke (sastavnica Dubničke Reke) na zapadu, a Statovačke i Bogujevačke (pritoka Puste Reke) na istoku, oko 20 km jugoistočno od Kuršumlije, a 24 km južno-jugozapadno od Prokuplja. R. je sastavljen od kristalastih škriljevaca i trahitoidnog kamenja, i pruža se od sjevera prema jugu. Najviši vrh na R. je Sokolovac (1.258 m). Na jugoistoku se R. nastavlja u Petrovu Goru, na jugozapadu u Đak-Planinu, a sjeverno je Arbanaška Planina. Cio R. je pošumljen. Preko njega vode 2—3 staze, a većih saobraćajnih puteva nema. *P. V.*

RADANJ, školj na Jadranskom moru, sjeverno od sjevernog kraja Murtera, oko 5 km istočno-jugoistočno od Vrgade, na 43° 50′ 39″ sjev. šir. i 15° 34′ 15″ ist. Gr. R. je okruglastog oblika, visok je 66 m, pod vegetacijom je i bez naselja. U promjeru ima 700—1.150 m, a površina mu je 0.54 km^2. *P. V.*

RADE NEIMAR. V. Borović Rade.

RADENCI, selo (238 stanovnika) i zdravilište u Sloveniji na Muri, 208 m nad morem. U R. se nalazi jak izvor slatine s mineralnim dodacima. Izvor je proširen 1869, a zatim su sagrađene kupališne zgrade i vile. Svake godine šalje se iz R. preko dva milijuna boca kisele vode. Mjesto ima željezničku stanicu. *A. M.*

RADENKOVIĆ BOGDAN, nacionalni radnik, predsjednik Srpske

Prosvjetne Organizacije u Turskoj (1875, Srbovac, Bugarić, kod Kosovske Mitrovice — 30/7 1917, Solun). Osnovnu školu učio je u Novom Pazaru i u Kosovskoj Mitrovici. Zatim je učio bogosloviju u Prizrenu i Galata-Seraju u Carigradu. U Carigradu je R. proveo osam godina, slušajući neko vrijeme specijalno predavanje iz krivičnog prava na carigradskom pravnom fakultetu. Postavljen za nastavnika srpske gimnazije u Skoplju, R. je ubrzo vraćen za činovnika srpskog poslanstva u Carigradu. Kada je srpska četnička akcija u Staroj Srbiji uzela maha, R. je postao predsjednik četničke organizacije. Osuđen od Turaka na doživotnu robiju, R. se spasio bijegom u Srbiju. Pomilovan od Porte i izabran za vladiku (srpskog mitropolita u Skoplju), R. je došao u Skoplje, gdje je bio na dužnosti sekretara srpske mitropolije. Ali Porta nije htjela potvrditi njegov izbor, već je uzela kandidata Crne Gore, vladiku Gavrila Dožića. Osuđen ponovno na doživotnu robiju, R. je ponovno morao da bježi u Srbiju, gdje je ostao sve do objave balkanskog rata (u jesen 1912). Ma da već ozbiljno bolestan od grudne bolesti, R. je kao četnik sudjelovao u borbama oko srpsko-turske granice. Sudjelovao je i u boju na Lisici i među prvima ušao je u oslobođenu Prištinu. Zatim je u specijalnoj misiji prošao cijelu Albaniju, pa se po demobilizaciji vratio u Beograd, gdje je bio na službi u ministarstvu spoljnih poslova. 1913 R. je postavljen za savjetnika poslanstva u Ateni. 1916 imenovan je za konzula u Korči, ali je ubrzo optužen kao član tajne prevratničke organizacije (zbog članstva u organizaciji Ujedinjenje ili Smrt, u kojoj je R. bio jedan od najstarijih i najviđenijih članova). Suđen i osuđen na zatočenje u solunskom procesu, R. je umro u Solunu 30/7 1917. — R. je cijenjen kao najpametniji čovjek svoga doba među Srbima pod Turskom. Njegova pamet i njegovo požrtvovanje doveli su ga na položaj predsjednika Srpske Prosvjetne Organizacije u Turskoj, a njegova predanost narodnom poslu stekla mu je poznato ime i prijatelje u krugovima nacionalista širom Slovenskog Juga. *M. Milenović.*

RADETIĆ IVAN, književnik i profesor (1/6 1835, Senj — 31/10 1914, Senj). Svršio je gimnaziju i teologiju u Senju, a klasičnu filologiju u Pragu. Služio je kao nastavnik na gimnazijama u Osijeku, Vinkovcima i Senju. Pisao je filološke i literarno-historijske članke u Književniku, Radu Jugoslavenske Akademije, Vijencu i u programima gimnazije osječke i senjske. Posebno je izdao: Pregled tradicionalne književnosti Hrvata i Srba. *A. B-c.*

RADGONA, mjesto u austrijskoj Štajerskoj, na lijevom brijegu Mure. Ima 2.739 stanovnika. R. je stara slovenačka naseobina, postala pod gradom, kao što pokazuje ime Radigojev grad (Rategoysburch) u najstarijim izvorima. Okolina R. bila je posjed Spannheim-ovaca. Mjesto se javlja od 1182 kao središte velike županije i vojvodskog ureda, važno zbog vina. Kao mjesto spominje se R. 1265, a kao grad u habsburško doba. R. je bila važna zbog blizine ugarske granice i plovne Mure, koja je tekla prije nešto sjevernije nego danas. R. je bila dosta utvrđen grad, u 15 i 16 vijeku važan za vrijeme ratova s Turcima i Madžarima. Utvrđenja su napuštena 1773. 1885 dobila je R. lokalnu željeznicu za Spielfeld, koja je 1890 produžena do Ljutomera. — R. ima sresko poglavarstvo, sud i građansku školu. Većina stanovništva je slovenačkog podrijetla, a njemačke političke orijentacije. Sela u okolini (Žetinci, Dedonci, Potrna, Zenkovci, Slovenska Gorica) su slovenačka. Zbog toga je 1919 pariska konferencija mira R. s okolinom bila dala našoj kraljevini, ali je kasnije izmijenila svoje rešenje i dala R. sa kutom između Mure i prekomurske granice austrijskoj republici. Mjesto Gornja Radgona, na desnoj strani Mure kod R., ostala je nama. Gornja Radgona ima 318 stanovnika i sjedište je sreskog suda. *A. Melik.*

RADIČ PETER PAVEL (Radics), historičar (26/9 1836, Postojna — 24/9 1912, Ljubljana). Učio je gimnaziju u Ljubljani i Grazu, a univerzitet u Grazu. Služio je kao nastavnik u Ljubljani (1859—1862), zatim je živio kao publicist u Zagrebu, Beču i Ljubljani. R. je napisao mnogo članaka, studija, brošura i t. d., većinom na njemačkom jeziku, o najrazličitijim ličnostima i partijama kranjske historije. Saradivao je u Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain,

Mittheilungen des Musealvereins f. Krain, Blätter aus Krain, Argo, Archiv f. Heimatkunde, Letopis Slovenske Matice, Laibacher Zeitung, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko i t. d. Najvažniji njegovi radovi u posebnim knjigama su: Herbard VIII. von Auersperg (1862), Die Gegenäbte Albert und Peter von Sittich (1866), Frau Musica in Krain (1877), Zur Siegesfeier der Schlacht bei Sissek (1893), Alte Häuser in Laibach (I.—III., 1908—1911), Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (1910). Kao historičar, koji je bio previše mnogostruk i previše brzo radio, R. nije uvijek pouzdan.

L i t e r a t u r a: Gratzy, Repertorium, zur 50-jährigen Geschichtsschreibung Krains (spisak radova u kranjskim periodičkim publikacijama do 1898); Steska u Carnioli, 1912, 293.

M. Kos.

RADIČEVIĆ BRANKO, pjesnik (15/3 1824, Slavonski Brod — 18/6 1853, Beč). R. otac, Todor, volio je književnost i sam se skromno bavio njome; bio je carinski činovnik, koji se zbog službe stalno selio. R. je na krštenju dobio ime Aleksije. Osnovnu školu R. je počeo 1830 u Zemunu. 1833 prešao je u njemačku Oberschule. Svršivši ovu 1835, otišao je u Srijemske Karlovce u gimnaziju. 1831 završio je ovu šestrazrednu školu, uvijek kao odličan đak i uzornoga vladanja. Pošto mu je otac 1840 premješten u Temišvar, i R. je 1841 prešao onamo, i dvije je godine učio u privatnoj pijarističkoj gimnaziji. U jesen 1843 R. je pošao u Beč, da se upiše na univerzitet. Čini se da je prvu godinu proveo u neodlučnosti, na koju stranu da se odluči, da li za slikarstvo, da li za strane jezike ili za pravni fakultet. R. se do 1849 upisivao za očevu ljubav na pravo, ali je neprestano mislio i na slikarsku umjetnost, a pravo nikad nije svršio, nešto i zbog stalnog kuburenja s novcem. R. je u Beču, već po ranijoj očevoj preporuci, prišao Vuku Karadžiću, i uskoro postao njegov najprisniji i najodaniji pristalica, a sa Daničićem ujedno i najugledniji član Vukova kola. Prilikom narodnog pokreta 1848—1849 R. je napustio Beč i obilazio važnija mjesta u zoni borbe. Bio je u Zagrebu i u Mitrovici i u Rumi, dva puta u Zemunu i u Beogradu i u Temišvaru. R. je tada želio valjda i da se inspirira historijskim događajima, a bit će da je vršio i kakvu političku misiju. Zanimljivo je, da je iz Beograda protjeran, pošto ga je policija dovela u vezu sa nekom pobunom licejskih đaka. Tada je R. proveo u Zemunu pola godine, pomagan naročito od Ljube Nenadovića. Zemun je u to vrijeme bio privremeno središte srpskog pokreta. Razvitak narodnoga pokreta sve više u pravcu spasavanja Austrije i cesarskog prijestola razočarala je R., te se povukao u porodicu, prvo u Vukovar, pa ocu u Temišvar. Tek poslije godine dana mogao je da nastavi studije u Beču, i to kao pitomac kneza Mihaila, koji se tada nalazio u emigraciji, većinom u Beču. No ovaj put R. se upisao na medicinu, koju je učio vrijedno do smrti. Za te tri godine jedva je nešto i napisao. Već 1851, možda od matere naslijeđena, tuberkuloza u plućima uzela je maha. 1852 je posljednji put pohodio užu domovinu, a već s proljeća 1853 morao se preseliti u staru bečku opću bolnicu, gdje je imao posebnu plaćenu sobu. Jula 1883 R. su kosti svečano prenesene na Stražilovo kod Srijemskih Karlovaca.

R. je počeo da piše stihove rano. Znamo za dva njemačka najranija sastava u stihu. Jedno je pozdrav mitropolitu Stankoviću, a drugo oproštaj od Karlovaca, oboje će biti iz 1841. Inače, R. prve poznate pjesme potiču iz 1843. R. je pjevao u svemu sedam godina, najviše 1844 i 1849. Prvu knjigu Pesama izdao je 1847. U njoj su dvadeset kraćih i dvije duže pjesme: Đački rastanak i Put. Drugu knjigu Pesama izdao je 1851. U njoj su samo dvije epske pjesme: Gojko i Hajdukov grob. Poslije Brankove smrti izdao je njegov otac 1862 još jednu knjigu, sa 14 manjih, pet većih, epskih pjesama i sa lirskim ciklusom Tuga i Opomena. Naposljetku, 1900 predani su Matici Srpskoj svi zaostali Brankovi rukopisi, koje je pregledao i prepisao Tihomir Ostojić, a od kojih su štampani skoro svi već 1923 sa predgovorom Ostojića. Dosad najpotpunije i najkritičnije izdanje svih R. pjesama je Srpske Književne Zadruge 1925. U tim izdanjima izašla je nesvršena epska Bezimena pjesma, koju je R. u početku nazvao Ludi Branko, i osim drugih odlomaka, krajnje frivolna Radost i žalost. Inače, R. su pjesme

izašle dosad u preko dvadeset raznih izdanja, od kojih je naročito zanimljivo ono 1882 sa silhuetama Branka Radulovića.

Mnoge R. pjesme su se pjevale u nas, pa ih i danas još pjevaju širi krugovi, često kao narodne popijevke, i ne znajući čije su. Neke su komponirane: Horejšek, Devojku na studencu, Sretnoga pastira i Jadnu Dragu; J. Marinković, Putu kraj, Kolo u berbi i kolo iz Đačkog rastanka; Paču, Kolo; Milčinski, Molitvu; Tolinger, Sretnoga pastira i Kolo u berbi; Zajc, Jenko i Bajić, Ukor; Hatze, Kad mlidijah umreti, i t. d. — a neke su se pjevale i pjevaju na narodne ili, uopće, na neke popularne melodije.

Većina R. pjesama i formalno su lirske, a i njegove opisne i duge, zvane epske, zapravo su lirske, po inspiraciji. Većih pjesama preko 300 stihova, ima 10, od ovih su, očigledno, htjele da budu epske pjesme, odnosno balade ili romantične priče u stihu ili stihovani roman (Gojko, Hajdukov grob, Stojan, Uroš, Utopljenica). Osveta i Bezimena »?« je duga, opisna ljubavna elegija, Put je satira, a Đački rastanak lirska pjesma, splet vrlo različitih pjesničkih elemenata, po uzoru, donekle, Schillerova Zvona. Najuspjelije su, i sa najstrožijeg književnog i umjetničkog stanovišta, R. kratke pjesme, kao što su Devojka na studencu, Cic, Ajduk, Vragolije, Sretan pastir, Molitva, Jadna draga, Neka sunca, Ukor, uvodni stihovi u Gojka i izvjesne partije Đačkoga rastanka i Kad mlidijah umreti, — dakle upravo one pjesme, čijim je temama i lirskim raspoloženjima odgovarala dvadesetgodišnja mladost tadašnjeg našeg vukovskog romantičara, čija se romantičnost u tome i vidi, što stvara kult od svog dječačkog, simpatično animalnog vitaliteta i oduševljenja za sve što je prirodno, neusiljeno, izvorno, iskreno i nekomplicirano, u šta u prvom redu spada sve, što je narodno, odnosno narodsko. Prema R. prvim njemačkim stihovima, a još više prema onim prvim verzijama kasnijih njegovih poznatih stihova, pronađenim u njegovoj korespondenciji s ocem, kao i prema nekim stavovima u Tuzi i Opomeni i Kad mlidijah umreti, mi slutimo, da je u njemu bilo elemenata i dispozicija, koje bi, u težnji za izražavanjem, neminovno, vremenom, sa njegovom zrelošću i obrazovanošću, izvele emancipaciju njegove poezije tijesnog pridržavanja općega osjećaja i za oponašanje, i u obliku, narodnih popjevaka. Ono desetak R. pjesama bilo je u svoje vrijeme veliko djelo. Njima se najočiglednije dokazala životna mogućnost Vukove reforme, kao što se njima izvelo i duhovno stapanje našega građanstva sa širokim narodnim slojevima, pošto su te pjesme toliko inspirirane narodnom poezijom, da su ih odmah i u narodu prihvatili kao svoje originalno blago, na isti način kao što se dogodilo s izvjesnim Goethe-ovim, Petöffy-evim i Bernsovim stihovima. Ali to desetak R. pjesama ostale su i kao veliko djelo naše umjetničke poezije. Nitko od mnogih R. sljedbenika nije uspio ni da mu se približi, a, međutim, zajednički uzor i izvor, narodna poezija i poznavanje naroda, postajalo je sve pristupačnije, šire i intenzivnije. To je dokaz, da je R. bio jaka i izuzetna pjesnička individualnost, kad je uspio bio da postane izraz cijele rase, da se prikrije iza nje, a ipak, pri svem tome da postane nepodražljivo ličan.

R. je bio vrlo borbeni pristaša Vukovih novina, njegovog seljačkog demokratizma, žestokog nacionalizma i društvenog slobodnjaštva. On je i svoju poeziju uveo u prvi red te ratničke fronte, i udarao je oružjem bezobzirne satire sve načelne protivnike. Put mu je često brutalan zbog te ratobornosti, a on tu svoju boračku dužnost ne zaboravlja ni usred plemenitijih osjećanja, kao u Đačkom rastanku, gdje je u raznim momentima jedne đačke, malo bučne idile, dao izraza svim onim osjećajima, koja su ispunjavala duše tadašnjeg našeg naraštaja.

Vrlo je karakterističan po razvoj R. senzibiliteta i mentaliteta nesvršeni humoristički roman Bezimena pesma o Ludom Branku, gdje je satirična jetkost i oštrina ublažena humorom. Njegove epske pjesme su slabije. One su pisane donekle po primjeru romantičarskih, fantastičkih stihovanih priča, bajki i balada, koje su se pisale svuda pod utjecajem Byron-a, koga je R. čitao u njemačkom prijevodu. Samo duga šutnja R. prije smrti ne smije se tumačiti jedino tjelesnom bolešću, već i time, što je on

stajao na raskršću, što je njegova, sad sve više razvijena, ličnost tražila da se izrazi, da svoj odijeljeni osjećajni svijet, snagom vlastitog temperamenta, manifestira istomjerno individualiziranim stihovima. Njegovoj mladosti i revolucionarnom novotarstvu treba pripisati što se među njegovim stihovima nalazi dosta vulgarnih, banalnih i frivolnih do pornografije. Ali pri ocjeni njihovoj treba uzeti cjelinu samo kao dokumenat njegovog revolucionarnog značaja, dok ono nekoliko pjesama ostat će zauvijek najviša mjera dokle je naša čista lirika uopće dostigla.

Literatura: Svet. Vulović, Branko Radičević, prilog istoriji nove srpske književnosti (Glas, 13-14, 1889 do 1890); Tih. Ostojić, Studije o Branku Radičeviću i Hronologija pjesama Branka Radičevića (Rad, 218, 1918); Uvod u Đurđevićevo izdanje Brankovih pesama (1923); O postanku Brankovih Kola u Đačkom rastanku (Brankovo Kolo, 1900, 1); P. Popović, Uvodni ogled u izdanju Srpske Književne Zadruge i Matice Srpske Brankovih celokupnih pesama (1924); Brankova Tuga i Opomena (Hrvatsko-Srpski Almanah, 1911); Porodica matere Branka Radičevića (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 1923, 1/2); M. Vukomanović-Karadžić, Branko Radičević (Javor, 1877, 43); J. Đorđević, Iz mojih uspomena (Javor, 1892, 40); Đ. Đorđević, Novi podaci o životu i radu Branka Radičevića (Brankovo Kolo, 1895, 4-6, 8-9); J. Ilić, Nekoja o Branku (Brankovo Kolo, 1896, 3-4); Drag. Kostić, Branko i Uhland (Srpski Književni Glasnik, 1907, 18); Lj. Lotić, O ocu Brankovu Todoru Radičeviću (1909); M. Dimitrijević, Na Brankovu grobu (Zastava 1883, 107); i na Brankov dan iz rasturenih uspomena (Branik, 1887); Dim. Ruvarac, Branko i Miletić (Branik, 1887); L. Zaharijević, Branko i Miletić (Naše Doba, 1887), Aca Popović Zub, Uspomene, 1, Branko Radičević (Naše Doba, 1909); J. Đorđević, Iz mojih uspomena, 13 (Javor, 1892); V. Petrović, Branko Radičević (Kalendar Vreme 1924); Govor o proslavi stogodišnjice (Politika, 1924); Na grobu Brankove matere, pri osvećenju mu 1924, Letopis. *V. Petrović.*

RADIČEVIĆ MARTIN, podmaršal (10/11 1858, Komletinci, Slavonija). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadtu, i postao je 1877 poručnik u hrvatskoj 53 pješačkoj pukovniji, 1878 je sudjelovao u okupaciji Bosne i Hercegovine u bojevima: Maglaj, Jajce, Večevo, Ključ, u kojima se odlikovao. 1882 postao je natporučnik, 1888 učitelj na vojnoj akademiji, 1889 kapetan i učitelj u streljačkoj školi u Bruck-u na Leithi, 1898 major i zapovjednik 12 lovačkog bataljona, 1/11 1902 potpukovnik, 1/11 1905 pukovnik, 21/3 1907 zapovjednik 27 pješačke pukovnije, 1911 zapovjednik 69 pješačke brigade i generalmajor, 1913 stupio je u mir. Za vrijeme Svjetskog Rata je reaktiviran, te je bio zapovjednik 4 rezervne brigade IV. zbora; sudjelovao je u bitci Grodek 1914; poslije je dodijeljen vojnom zapovjedništvu u Beču. 1915 postao je podmaršal, a 1916 je ponovno penzioniran.

V. L.

RADIČEVIĆ STEFAN (Novi Sad — 27/2 1871, Beograd). Prešao je u Srbiju oko 1830 i postavljen je za člana zakonodatelne komisije pri beogradskom narodnom sudu, kojoj je bio predsjednik Vuk Karadžić. Početkom maja 1831 postavljen je za sekretara kneževe kancelarije, a krajem 1834, lišen je te službe. Radio je na pregledu kaznenog i policijskog zakonika. 3/2 1835 postavljen je za glavnog sekretara i najmlađeg člana državnog savjeta, a 29/6 za direktora kancelarije državnog savjeta. 16/3 1836 postao je član velikog suda. Bio je ministar prosvjete i pravde 14/6 1840 do 26/8 1842, kada je sa knezom Mihailom napustio Srbiju, u koju se vratio 1859 po padu kneza Aleksandra Karađorđevića.

Literatura: Milićević, Pomenik; M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije; Kunibert, Drugi srpski ustanak; Srpske Novine.

J. P.

RADIĆ ANTE DR., publicist (11/6 1868, Trebarjevo — 10/2 1919, Zagreb). Bio je brat Stjepana Radića. Učio je gimnaziju u Zagrebu, a filozofiju u Zagrebu i Beču. Zbog svog otvorenog opozicionog stava samo je kratko vrijeme služio kao profesor. Jugoslavenska Akademija povjerila mu je da sastavi osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu (1897). Ovom njegovom programatičkom radu ima se zahvaliti stalna edicija Akademije: Zbornik za narodni život i običaje. Nekoliko godina

bio je R. i sekretar Matice Hrvatske, pa je njegovo djelovanje u Matici dovelo do oštrog sukoba između »mladih« i »starih«. R. je vodio žestoku borbu protiv »mladih« u Glasu Matice Hrvatske. Izdao je i brošuru pod naslovom: Život t. j. smrt hrvatskoga preporoda (1899). 1900 osnovao je reviju, a zatim nedjeljni list Dom za seljake, i pisao je vrlo popularno i stvarno. Odstupivši od tajništva Matice Hrvatske bacio se na politiku, organizirajući seljačku stranku. Sa bratom Stjepanom izdao je: Što je i što hoće hrvatska pučka seljačka stranka? (1908). *M. P-g.*

RADIĆ EMILIJAN (RADOSLAV) DR., crkveni pisac (23/10 1857, Bela Crkva, Banat — 22/5 1907, Baden-Baden, Njemačka). Svršivši osnovnu školu i gimnaziju u domovini, studirao je bogosloviju u duhovnoj akademiji u Moskvi, pravo na univerzitetu u Pragu, a filozofiju u Pešti. Prvi je od Srba dobio doktorat teologije; a bio je i doktor prava i filozofije. Primivši monaštvo postao je dvorski kaluđer i patrijaraški protosinđel. Zatim je bio profesor i rektor bogoslovije u Srijemskim Karlovcima, te upravitelj manastira Krušedola, Mesića i Vojlovice. U crkveno-političkoj borbi austro-ugarskih Srba istakao se kao zastupnik i branilac strogo crkvenog shvaćanja, nasuprot težnjama srpske nacionalne liberalne stranke, te je u tom smislu štampao i jednu Poslanicu liberalnoj stranci. Kao crkveni pisac ostavio je oko 29 štampanih radova. Većina je historijskog i crkveno-pravnog sadržaja. Glavniji su ovi: Die Serben in Ungarn (1875), Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn (1877), Beiträge zur Geschichte der serbischen Kirche im 18. Jhdt. (1880), O brakorazvodnim uzrocima pravoslavne crkve (1884). R. je bio član akademije nauka u Beogradu, Pešti, Pragu i Beču. *R. G.*

RADIĆ IVAN (2/2 1863, Sošice). Nižu, srednju i učiteljsku školu svršio je u Zagrebu, a zatim specijalnu vinogradarsko-voćarsku školu u Klosterneuburgu. 1886/87 bio je na vinogradarsko-pivničarskoj praksi u St. Micheleu, 1887/88 vježbenik ratarnice u Požegi, 1888—1890 upravitelj Uzorne Pivnice u Zagrebu, a 1890—1919 profesor voćarstva, vinogradarstva i pivničarstva na kraljevskom gospodarskom učilištu u Križevcima. Od 1919 živi u Krapini, i radi kao putujući nastavnik za srez Krapinu i Zagorje. 1891—1893 osnovao je, sa kotarskim predstojnikom Huberom, 7 američkih matičnjaka u križevačkom kotaru, držao je između 1893 i 1896, više specijalnih tečajeva o uzgoju i cijepljenju američke loze za seljake i učitelje, a 1909 i 1912 održao je dva pivničarska tečaja. Održao je kroz 30 godina nedjeljama i praznicima mnogobrojna pučka predavanja, predavao je na zimskim gospodarskim školama u Koprivnici, Vrbovcu, Peterancu i Sv. Ivanu Žabno, te je uopće bio zaslužan za regeneraciju vinograda u kalničkom i podkalničkom kraju. Sarađivao je u Gospodarskom Listu, Gospodarskoj Smotri i u pučkim kalendarima. Napisao je knjige: Voćarstvo, Voće i njegova upotreba, Vino od trsa do trošidbe, Pouka u gospodarstvu za učiteljske škole, Vinogradarstvo, Voćarstvo, Pivničarstvo i Povrtljarstvo, zatim brošure: Bolesti trsa (peronospora, filoksera, oidium, crnik rak), Šljiva. Popularnim člancima sarađuje u poljoprivrednim listovima. *S. Deželić.*

RADIĆ PAVLE, ministar na raspoloženju (1/1 1880, Trebarjevo Desno, Hrvatska). Poslije svršenih sedam razreda gimnazije u Zagrebu, otišao je u Prag, gdje je svršio trgovačku školu. U Pragu je ostao još dvije godine, kao pomoćni učitelj na trgovačkoj školi, a zatim se vratio u Hrvatsku i stupio je u bankarsku službu, u kojoj je proveo petnaest godina. Služio je u Ogulinu, Slunju i Brinju. Za vrijeme Svjetskog Rata vodio je općinsku aprovizaciju i bio je upravitelj Gospodarske Zadruge u Slunju. Radio je vrlo mnogo na organizaciji zadrugarstva u hrvatskom dijelu našeg naroda. Za poslanika je izabran prvi put 1923, a zatim ponovno 1925 i 1927. 18/7 1925—15/4 1926 bio je ministar agrarne reforme. *D. P.*

RADIĆ STJEPAN, političar i publicist (11/7 1871, Trebarjevo). Učio je gimnaziju u Zagrebu i Karlovcu. U Zagrebu je istupio iz šestoga razreda radi demonstracije protiv bana Khuena. S preporukom srpskog mitropolita Mihaila putovao je R. u Rusiju, u Kijev, pa se vratio u Zagreb, da

nastavi gimnazijske nauke, ali je iz sedmoga razreda istjeran, stavljen pod policijski nadzor i protjeran u rodno mjesto. Onda se privatno kod kuće spremao za maturu, koju je položio u Karlovcu. 1891 upisao se na zagrebački pravni fakultet. 1893 zastupao je zagrebačku sveučilišnu omladinu kod proslave 300-godišnjice pobjede bana Bakača kod Siska nad Hasan-pašom. Tom je prilikom protestirao protiv zdravice sisačkog načelnika banu Khuenu, koga je R. nazvao madžarskim husarom. Radi toga protesta osudio je petrinjski sudbeni stol R. na četiri mjeseca strogog zatvora i relegirao ga je sa zagrebačkog sveučilišta. Naučivši češki, upisao se na praški pravni fakultet. 1895 bio je R. jedan od voda sveučilišne omladine, koja je u Zagrebu spalila, za vrijeme boravka kralja Franje Josipa u Zagrebu, madžarsku zastavu. Zato je R. bio suđen na šest mjeseci zatvora.

1896 putovao je R. u Rusiju, u Moskvu, gdje je proboravio pet mjeseci i dobio dozvolu od ruskog ministarstva prosvjete, da se smije upisati na moskovski pravni fakultet, pošto je bio relegiran i sa praškoga i sa budimpeštanskog univerziteta, i prema tome nije mogao nastaviti nauke u Austro-Ugarskoj monarhiji. Međutim R. se nije poslužio dobivenom dozvolom, nego se potajno vratio u Prag, gdje je počeo sa hrvatskim i srpskim omladincima izdavati Hrvatsku Misao. Krajem januara 1897 pošao je R. u Pariz, gdje se upisao u političku školu, koju je poslije dvije godine apsolvirao, dobivši diplomu sa naslovom: Lauréat des sciences politiques. Obradio je tezu: La Croatie actuelle et les Slaves du Sud (1899). Iste godine pošao je R. iz Pariza u Prag gdje je surađivao u češkim revijama i dnevnim listovima, dok ga policija nije protjerala iz Praga. R. je na to otišao u Zemun, gdje je živio kao balkanski dopisnik čeških, francuskih i ruskih listova. Iz Zemuna je dolazio u kontakt sa mnogim odličnim srpskim političarima, i štampao je u Srpskom Književnom Glasniku članke: Hrvati i Madžari od 1848 do danas i Njemačko prodiranje na Balkan (1901).

1902 nastanio se R. u Zagrebu, kao tajnik hrvatske ujedinjene opozicije. Još u Zemunu napisao je: Kako ćemo iz našega zla u dobro, 1902: Najjača stranka u Hrvatskoj. U jesen 1902 počeo je izdavati mjesečnik, Hrvatska Misao, koji je izlazio tri godine (do 1906), gdje je u mnogim člancima formulirao program hrvatske seljačke stranke, koju je, u zajednici sa svojim bratom Antom, počeo organizirati. 1904 štampao je R. u posebnoj knjižici prvi nacrt potpunog programa hrvatske seljačke stranke. 1910, na izborima za hrvatski sabor, seljačka je stranka dobila devet mandata. 1911, za Cuvajeva komesarijata, R. je zatvoren u Osijeku (do augusta 1912).

Poslije prevrata 1918 proglašena je hrvatska seljačka stranka republikanskom, a 3/2 1919 zaključeno je na izvanrednoj skupštini stranke, da se Hrvati obrate memorandumom na mirovnu konferenciju u Parizu, u kome je zahtijevano pravo samoodređenja i izražena želja, da se Hrvati svojom slobodnom voljom pridruže u ravnopravnu zajednicu sa Srbijom i Crnom Gorom. 25/3 1919 R. je uhapšen, i proveo je u zatvoru do 17/2 1920. Onda je ponovno uhapšen 22/3 i bio je dijelom u zatvoru, a dijelom pod istragom, sve do 28/11 1920, kada je, na dan izbora za konstituantu, amnestiran.

U julu 1923, poslije izbora od 18/3 1923, na kojima je R. seljačka stranka postigla velike uspjehe, ostavio je R. Hrvatsku i otišao je u London, Beč i Moskvu. 12/8 1924 vratio se u Zagreb; u januaru 1925 uhapšen je i predan sudu, ali je, poslije nove orijentacije svoje politike i pristupa seljačke stranke u skupštinu, pušten na slobodu. U novembru 1925 ušao je u vladu, kao ministar prosvjete, i ostao je na tom položaju do 15/4 1926.

Znatnije R. publikacije su: Djevojački svijet (Matica Hrvatska, 1902), Moderna kolonizacija i Slaveni (Matica Hrvatska, 1904), Današnja financijalna znanost (Matica Hrvatska, 1905), Savremena Evropa (Matica Hrvatska, 1905), Češki narod na početku 20 stoljeća (1910).

L i t e r a t u r a: A. Hikec, Radić (1926); Božićnica, 1926.

M. Prelog.

RADIKA, rijeka u Južnoj Srbiji, desni pritok Crnoga Drima. Izvorišnu čelenku R. sačinjavaju tri potoka, koji izviru na sjeverozapadnoj strani Bistre Planine i zapadnoj strani Vlajnice: Mavrova Reka, koja izvire ispod

Kakogramadije (1.698 m) i Malitera (1.955 m) i protiče kroz Mavrovsko Polje; Pešilepska, koja izvire pod Maliterom i teče kroz Nićiforsko Polje, i Poreka, koja izvire pod Sandaktašom (1.933 m) i teče kroz Leunovo Polje. Od njihova sastava, kod Mavrova Hana, počinje tok R. U suprotnosti sa dotadanjim tokom, ona se stalno probija kroz planine i teče živopisnom klisurom, koja je jedna od najljepših u našoj državi. Od Mavrova Hana do Volkovije R. uglavnom teče prema zapadu, odatle pretežno na jug, dosta vijugajući, a od utoka Male Reke upravi tok prema jugozapadu. R. protiče kraj Boljetina, manastira Sv. Jovana Bigorskog, Rostuše, a u Crni Drim utiče više Špilskog Mosta, oko 4 km južno-jugozapadno od Debra. Važniji pritoci sa desne strane su: Proj Fel, Proj Bukoveniš i Žirovnička Reka, a sa lijeve: Galička i Mala Reka. Dužina R. toka je 52·3 km, a površina porječja oko 665 km^2. *P. V.*

RADIKAL, politički dnevni list. Prvi vlasnik bio je Stojan M. Protić, a urednik Dr. Momčilo Ivanić. Izlazi u Beogradu, sa prekidima od 1921. *U. Dž.*

RADIKALAC, list za politiku, ekonomiju i književnost. Izlazio je dvaput nedjeljno u Šapcu 1889—1894. Obnovljen je 1907. *U. Dž.*

RADIKALNA STRANKA. V. Narodna Radikalna Stranka.

RADIKALNA STRANKA u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji otpočela je rad početkom 1885, ali se definitivno organizirala 1887, poslije zbora u Novom Sadu, držanog 8/5 iste godine. Ona se u početku zvala Cjelokupna srpska narodna slobodoumna stranka, za razliku od grupe oko Branika, ali je zvana radikalnom. Na zboru u Novom Sadu donesena je odluka, da se stranka drži veliko bečkerečkog programa od 1869. Radi veće jasnosti točke 2 toga programa, izjavilo se: da će stranka, u interesu srpsko-hrvatskog naroda u Trojednoj kraljevini zastupati državopravnu samostalnost uz zemljišnu cjelokupnost te kraljevine. Ona će pomagati onu stranku u Trojednici, koja teži za slobodoumnim ustanovama i materijalnim napretkom naroda, i koja će Srbima u Trojednici poštovati ime, narodnost i narodnocrkvenu autonomiju, uspostaviti vjeroispovijedne škole, proglasiti ravnopravnost ćirilice sa latinicom i odrediti razmjernu državnu potporu za prosvjetne i crkvene zadatke. — Radi bolje jasnoće točke 7 tražilo se, da se vanjska politika monarhije ne vodi u protivuslovenskom duhu, niti teži za kakvim osvajanjima, da se prizna lozinka: Istok istočnim narodima, te napusti okupacija Bosne i Hercegovine, ostavljajući im da one same odlučuju o svojoj sudbini. — Dalje, stranka je tražila smanjivanje i pravednije razrezivanje poreznih tereta, pojednostavnjenje administracije, rashodi da se udešavaju prema stanju države, da se što više troši na pomaganje privrede i privrednih udruženja, da ekonomska politika Ugarske spriječi propadanje i omogući napredovanje radnih državljana. — Stranka se dalje obvezala raditi na njegovanju srpskog duha, srpskih osobina, srpske kulture i da pomaže podizanje trgovačkih, obrtničkih i ratarskih udruženja za prosvjetne i materijalne interese i srpsku trgovinu, obrt i industriju. — Zbog nepravičnog i nečovječnog držanja madžarskih opozicionih stranaka, ona ne će pomagati ni jednu od njih pri izborima.

Poslanički klub na crkvenom saboru nazvao se 11/4 1890 klubom Narodne radikalne stranke, a od 29/11 1891 Zastava se zvala organom te stranke (od 174 broja). — 1895 R. S. ušla je u sporazum nemadžarskih narodnosti, a 1897 u koaliciju za crkveni sabor sa liberalnom strankom (V. Liberalna stranka), i usvojila je 20/10 1903 u Okučanima nov program, koji je dopunjen i definitivno usvojen 25/1 1904 u Novom Sadu. Program je obuhvatio odjeljke: politički, ekonomski, autonomni i kulturni. U prvom se redu tražilo, da se državni stroj postavi na široke osnove demokratizma, i da se prizna sloboda i ravnopravnost svih vjeroispovijesti i svih naroda kao naroda. Radi toga tražila se izmjena nagode između Austrije i Ugarske i između Ugarske i Hrvatske—Slavonije u smislu što šire samouprave i samostalnijeg državopravnog položaja Hrvatske—Slavonije prema Ugarskoj, naročito u financijskom pogledu. Za Dalmaciju je primila program Srpske narodne stranke u Dalmaciji (od 1/8 1903). Za Hrvatsku—Slavoniju tra-

žila se ravnopravnost srpskog naroda sa hrvatskim, ćirilice sa latinicom i pravoslavne vjeroispovijesti sa katoličkom. Za Ugarsku zahtijevalo se izjednačenje svih naroda u Ugarskoj u pravima i dužnostima i osiguranje nemadžarskim narodima njihovog jezika, razvitka i sudjelovanja u upravi, zaokruženje županija po narodima. Službeni jezik da bude jezik većine, ali da se obezbijede i prava onih koji su u manjini. Da svaki narod ima svoga zastupnika u ugarskom ministarstvu.

Za sve zemlje u kojima žive Srbi tražilo se, da se iz zemaljskih sredstava daje razmjerna potpora srpskim pravoslavnim školama, crkvama i kulturnim ustanovama. Da se uvede što šira samouprava općina, kotareva i županija. Da se uzakoni sloboda štampe, zbora i dogovora, zavede tajno glasanje po listama i predstavništvo manjine, a neposredno narodno zakonodavstvo u pitanjima ustavnim, vojnim i financijskim. Da se ustanovi ministarstvo narodnog zdravlja, zavede besplatno suđenje, liječenje i nastava i čuva tajna pisama. Da se ukinu: Gornji Dom, kuluk, smrtna kazna, prijeki sudovi, kaucija za izdavanje listova.

R. S. bila je protivna sjedinjenju Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj i držala se principa: Istok istočnim narodima.

U ekonomskom pogledu ova stranka željela je što veći razvitak zadrugarstva svih vrsta, prodaju zemaljskih proizvoda na veliko, oslobođenje od poreza sitnih imanja i prihoda potrebnih za uzdržavanje porodica, uvađanje pravičnijeg poreza na zemlju, a progresivnog na imanja i zarade. Posredne poreze na namirnice, gradsku trošarinu i monopol duhana ukinuti. Dopustiti slobodno pečenje rakije. Podizati narodnu privredu. Zaštititi neuke privrednike od prevara. Uvesti obvezno obezbjeđenje hranitelja u slučaju bolesti, smrti, nesreće i nemoći i protiv tuče, vatre i pomora stoke. Stvoriti radničko zaštitno zakonodavstvo. Ukinuti carinsku zajednicu sa Austrijom. Razviti industriju državnom pomoći na zadružnoj osnovi. Davati državna dobra siromašnim zemljoradnicima na duge otplate i uz jeftine kamate.

U pitanju crkvene autonomije tražilo se njeno slobodnije kretanje. Dalje se tražilo pravo crkvenog sabora, da, uz opravdan državni nadzor, može sam sebi donositi uredbu u granicama zakona i bez ikakve dalnje potvrde, da se može sastajati po zakonu u određeno vrijeme, bez posebne dozvole, da sabor bira episkope i da izbor parohijskog svećenstva bude slobodan. Da se ustanove periodična sastajanja i obnavljanja svih autonomnih organa. Da se i za te izbore uvede tajno i neposredno glasanje po listama s predstavništvom manjine, i da se birači ne odvajaju po staležima. Da se otkloni nezakonito miješanje državne vlasti u rad vjeroispovijednih škola. Crkvena dobra da se oduzmu od patrijarha i vladika, a da se svećenstvo i učitelji plaćaju iz središnje autonomne blagajne.

U kulturnom pogledu R. S. je tražila da se njeguje srpska kultura u vezi sa zadrugarstvom, da se čuvaju dobri običaji, a izbjegava raskoš i rđavi običaji, da se radi na narodnom prosvjećivanju, njegovanju narodnog zdravlja i odgoju podmlatka.

R. S. stupila je 1905 u srpsko-hrvatsku koaliciju, a iz nje je istupila 8/8 1907.

Na somborskom zboru 13/3 1910 pravila je R. S. izborni sporazum sa Madžarskom nezavisnom strankom i obezbijedila je njenu pomoć u 7 izbornih srezova, u kojima su Srbi u većini. Kad je 24/7 1912 ukinuta srpska narodna crkvena autonomija, sastali su se predstavnici R. S. sa predstavnicima Srpske samostalne stranke u Hrvatskoj—Slavoniji, Liberalne stranke (Srpske slobodoumne stranke) Demokratske stranke i Srpske samostalne stranke u Ugarskoj, i 29/8 iste godine donijeli odluku: da se osude teške povrede srpske narodne crkvene autonomije, da se prekinu stranačke raspre i stranke udruže za zajednički rad, da se osudi držanje patrijarha i vladika, i da se zavede pasivna rezistencija i nesudjelovanje u nametnutim vlastima. Te je odluke odobrio i mitropolitski zbor, držan 15/9 iste godine.

Poslije ujedinjenja našega naroda, R. S. u Ugarskoj spojila se sa Narodnom radikalnom strankom u Srbiji. *J. Prodanović.*

RADIN GOST, poglavica humskih bogumila. Spominje se 1422—1466. Bio je čovjek vojvode Radoslava Pavlovića, i od njega je često upotreblja-

van u diplomatskim misijama. Od 1437 prešao je u službu Stjepana Vukčića. Od te godine nosi i naziv starca, a od 1450 naziv gosta. Bio je veliki prijatelj dubrovačke republike i zauzimao se za nju više puta. Za nj se kaže, da je osnovao grad Mostar. Očuvan je njegov vrlo zanimljiv testamenat iz 1466.

Literatura: Ć. Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja, 23 i 25.

V. Ć.

RADIOTELEGRAFIJA. Radiotelegrafska služba za javni saobraćaj zavedena je u našoj državi poslije rata 1919. Prije rata služila je samo za vojne svrhe. Postoje tri velike radiostanice za privatan saobraćaj: »Beograd-Banjica« (»HFB«) od 25 kilovata, »Beograd-Rakovica« (»HFD«) od × 25 kilovata i »Sarajevo« (»HFC«) od 25 kilovata. Stanice u Skoplju i Klinči (Boka Kotorska) služe samo za službeni saobraćaj. »Beograd-Banjica«, osim unutrašnje službe, održava vezu sa Parizom, Pragom, Krakovom i Rimom; »Beograd-Rakovica« za sada sa Bečom, Pragom, Berlinom, Bernom, Londonu i Beirutom. Osim toga, utorkom, četvrtkom i subotom od 18·30 do 19·30 vrši i službu Broadcasting (radiokoncerti). Sarajevo vrši saobraćaj sa Beogradom-Banjicom i Berlinom. Uskoro će se ustanoviti radiostanice još u Ljubljani, Podgorici, Skoplju, Nišu, Zagrebu, Splitu, Novom Sadu i Kotoru.

Taksa je ista kao i za telegrame, koji se otpravljaju žicom. Na telegramima, koji se žele otpraviti bežičnom telegrafijom, treba napisati ispred adrese »Radio«.

Za bežični međunarodni saobraćaj postoji naročita Konvencija, zaključena u Londonu 5/7 1912, kojoj je pristupila i naša država. Njen je glavni cilj: reguliranje saobraćaja između morskih brodova u pokretu, i između njih i obalnih stanica. Njene su glavne odredbe, osim ostalih, da se bežični saobraćaj vrši na način, koji ne bi remetio rad drugih bežičnih stanica (čl. 8), i da su sve obavezane primati, sa apsolutnim prioritetom, pozive za pomoć, ma od kuda oni dolazili, da na te pozive odgovaraju, i da u tom pogledu učine sve što je potrebno. Za izvršenje te Konvencije postoji i naročiti pravilnik, po kome je određena upotreba valova od 300 i 600 m. Obalne stanice, koje služe brodovima za saznanje gdje se nalaze, ne mogu upotrebljavati valove duže od 150 m (čl. II. i III.). Svi su brodovi dužni imati u rezervi i radiotelegrafske aparate za upotrebu u slučaju nužde, koji se mogu brzo staviti u rad, koji mogu funkcionirati najmanje 6 sati, i čiji je minimalni domašaj 80 morsih milja, ako su na brodu prve kategorije, ili 50 milja ako su na brodu druge kategorije (čl. XI.). Brod u opasnosti šalje znak »SOS« u kratkim intervalima, pa zatim ostala nužna obavještenja. Čim taj znak opasnosti čuje ma koja bežična stanica mora obustaviti svaki rad, sve dok se ne uvjeri da je završeno saopćenje, koje je motivirano znakom opasnosti. Na znak opasnosti dužna je odgovoriti svaka stanica, koja ga čuje, izuzev slučaja ako je taj znak upućen naročitoj stanici (čl. XXI.). — Pošto radiokonvencija, kao što se vidi, ima u prvom redu pred očima brodske i obalne stanice, to kontinentalne bežične stanice vrše međunarodni saobraćaj po pravilniku, koji vrijedi za običnu međunarodnu službu.

Radio-telegrafske stanice u našoj zemlji mogu imati i privatna lica, čija je upotreba regulirana specijalnim pravilnikom. Svi oni, koji žele da se time koriste, dužni su obratiti se pismenom molbom najbližoj državnoj pošti i telegrafu, koja sa svojim mišljenjem tu molbu šalje svojoj oblasnoj direkciji, a ova ministarstvu na odobrenje. U molbi treba označiti cilj, koji ima molilac, prirodu instalacije, detaljan opis aparata, željenu dužinu vala, odnosno od kojih se predajnih stanica žele primati vijesti, sat funkcioniranja, vrstu rada, odaju u kući, gdje će aparati biti postavljeni, i uopće pokazati glavne tehničke karakteristike aparata, oblik i dimenzije antene, opis detektora, amplifikatora, i priložiti točnu šemu stanice; jednom riječi, sve što je potrebno, da se dobije točan pojam i sud o projektiranoj stanici za primanje.

Strani podanici ne mogu ni pod kojim uvjetima imati svoje radiotelegrafske i radiotelefonske stanice. Strana poslanstva jedino čine izuzetak, ali i za njih vrijede opći uvjeti pravilnika. Davanje dozvole zavisi od ispunjavanja obveza, koje se smatraju potrebnim radi osiguranja države

i javnoga reda u njoj, a daju se pod uvjetima privremenosti i opoziva u svako doba. One ne sadrže nikakav privilegij i daju se pod istim uvjetima bez razlike svima. Pravo upotrebe uživa samo molilac i ne može se prenijeti na drugo lice. One se mogu uvijek ukinuti privremeno ili stalno, bez ikakve naknade i bez obrazloženja. Dozvola se daje samo za stanice za primanje, a nikako i za predajne aparate, koje je uopće strogo zabranjeno posjedovati. Tko protivno učini, kazni se po odredbama § 326 srpskog kaznenog zakona, odnosno po § II XXXI. zakonskog članka o brzojavu, telefonu i inim munjevitim uređajima. U blizini državne granice na udaljenosti od 20 km, dozvole se nikome ne daju, ako zato nema odobrenje ministarstva unutrašnjih djela.

Dozvole se oduzimaju, ako se imalac nije držao uvjeta, koji su mu propisani za montiranje i upotrebu aparata, ako povrijedi unutrašnje ili međunarodne pravilnike za radio-telegrafsku službu, namjerno ili nenamjerno, u kom će slučaju, na osnovu podozrenja, biti i optužen, ako upotrebljava aparate za druge svrhe, a ne za one, koje je u molbi označio, a naročito ako hvata korespondenciju, za koju nije ovlašten da prima, ako oda tajnu, ili učini zloupotrebu sa saopćenjima, koja je slučajno primio, ako čini smetnje radu javnih stanica, upotrebljavajući zato radijacije visoke ili niske frekvencije, uopće u svakom slučaju, kad se drži da njegova instalacija ugrožava javni red i bezbjednost, ili narodnu obranu, ili uopće da to zahtijevaju državni interesi. Imalac dozvole dužan je na prvi poziv ma koje poštansko-telegrafske vlasti demontirati aparate i ostaviti tamo gdje mu se naredi. U slučajevima, gdje se to ne može odlagati, mjesna uprava pošte i telegrafa izvršuje to sama o trošku imaoca dozvole.

Ministarstvo pošta i njegovi naročiti određeni organi imaju pravo nadzora i kontrole u svako doba dana. Imaoci dozvole dužni su im izaći u susret i olakšati im provjeravanja, koja se čine u njihovom stanu. Aparati za primanje u privatnim instalacijama ne smiju biti uzrok kakvih smetnji za javne stanice (državne), pa ni u slučaju kad daju valove slabog intenziteta. Sadržaj uhvaćenih saopćenja ili vijesti ne smije biti objavljen, pisan ni prepričavan, jer tajna saopćenja mora biti zagarantirana. Mogu se povjeriti samo nadležnim organima poštansko-telegrafske uprave i istražnim sucima. Privatne instalacije mogu primati samo one vijesti, koje su namijenjene širokoj javnosti, kao meteorološki i burzovni izvještaj, sravnjivanje satova, novinarske vijesti, govore sa raznih skupština i konferencija i muzičke i druge umjetničke produkcije (koncerti, opere i sl.). Redakcije, agencije novinarske, burzovna, trgovačka i obrtna udruženja, mogu imati neograničeno pravo primanja nabrojenih vijesti radi širenja uz pretplatu, ali to mogu činiti samo putem štampe i putem telegrafa i telefona. Vijesti, koje šalju transmisione (predajne) stanice, bilo iz naše zemlje ili inozemstva, koje imaju lični karakter, ne mogu primati privatne instalacije. Ako bi ih vlasnik slučajno primio, ne smije ih, ni za novac ni besplatno, nikome saopćiti, pod prijetnjom gubitka dozvole. Ministar pošta i telegrafa može, kad za potrebno nađe, specijalnim rješenjem ministarskog savjeta, dati dozvolu i za emisione stanice zračnim lađama, balonima i avionima, prema ocjeni motiva, izloženih u molbi, na duže ili kraće vrijeme, ali u granicama pravilnika. Dozvole te vrste daju se samo za rad sa određenim, najbližim susjednim javnim ili društvenim stanicama u zemlji ili inozemstvu. Samo u slučajevima prijeke nužde mogu stupiti u vezu i sa svima ostalim, dajući konvencionalni znak »SOS«. Takve se dozvole ni u kakvom slučaju ne mogu dati tvornicama, električnim centralama, vodovodu, šumskim, rudarskim i drugim sličnim poduzećima na udaljenim terenima, za međusobnu izmjenu vijesti sa svojim podcentralama ili odsjecima.

Broj uvezenih aparata u zemlji kontrolira ministarstvo pošta i telegrafa, a svaki uvoznik dužan je to prijaviti, jer nitko ne može podići aparate, dok ne podnese dozvolu ministarstva pošta i telegrafa. Svi uvoznici i prodavaoci dužni su voditi spisak lica, kojima su aparati prodani i prijepis toga spiska krajem svakog mjeseca slati ministarstvu pošta i telegrafa. Aparati se mogu prodati samo onome, tko od ministarstva pošta i te-

legrafa ima dozvolu da ih može držati. Za upotrebu aparata za primanje plaća se državi pretplata 250 Din godišnje, a ako se primljene vijesti šire i daju i drugima (redakcije, novinarske agencije i t. d.) plaćaju 600 Din godišnje. I jedni i drugi plaćaju osim toga još i po 150 Din za meteorološke i burzovne izvještaje, predavanja, koncerte (Broadcasting) i t. d. U slučaju rata ili mobilizacije, privatne radio-instalacije se ukidaju, ako se to za potrebno nađe. Naredbe vojnih vlasti u tom pogledu odmah su izvršne. *D. Dimitrijević.*

RADIVOJEVIĆ LIVIJE DR. (24/6 1821, Kamenica — 7/2 1903, Mala Mlaka). Svršio je filozofski i pravni fakultet. Služio je u Rumi i Temišvaru. 1861 postao je vijećnik banskoga stola, 1874 predsjednik stola sedmorice u Zagrebu. Bio je predsjednik povjerenstva za razvojačenu hrvatsko-slavonsku Vojnu Krajinu. Bio je odličan i vrstan sudac. Neko vrijeme stajao je na čelu Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga. *S. D.*

RADIVOJEVIĆ LJUBOMIR DR., narodni dobrotvor (1818, Kamenica, Srijem — 31/3 1895 Kamenica, Srijem). Gimnaziju je svršio u Karlovcima i Segedinu, a medicinu u Pešti. Napisao je nekoliko članaka iz svoje struke. Osnovao je zadužbinu za podizanje prosvjete u Srbiji. 1900 iznosila je ona oko 70.000 dinara u zlatu. Zadužbinom upravlja Srpska Kraljevska Akademija. *D. P.*

RADIVOJEVIĆ RADE DUŠAN, vojvoda vardarski, nacionalni radnik i narodni učitelj (1874, Polimlje, općina gračanička, Vasojevići — 4/6 1907, Pasjane, na Kosovu). Rođen u Crnoj Gori, školovan u Srbiji, R. je kao mlad učitelj, poslije nekoliko godina učiteljevanja u srcu Šumadije, pošao na Kosovo. Na čelu svoje čete pao je u trodnevnoj borbi srpskih četnika sa turskom vojskom kod sela Pasjana 2, 3 i 4/6 1907. *M. M.*

RADIVOJEVIĆ TODOR, pomoćnik ministra prosvjete (21/10 1874, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Beogradu, gdje je 1897 svršio historijsko-geografski odsjek na velikoj školi. Po svršenim studijama stupio je u državnu službu, kao predavač, pripravnik, suplent i profesor na gimnazijama u Kragujevcu, Šapcu i Beogradu. Za vrijeme ratova, 1912/15, bio je pomoćnik šefa beogradske vojne cenzure, zatim pomoćnik šefa glavne vojne cenzure ministarstva vojnog, čiji je bio glavni organizator. Početkom 1916 evakuiran je u Francusku. Tamo su, po prijedlogu R., osnovane Srpska privredna inspekcija u Marseille-u i Srpska viša trgovačka škola u Aix-u (Provence). U prvoj je R. bio šef prosvjetnog odsjeka, u drugoj organizator i direktor. 1917 R. je postavljen za šefa odjeljenja za profesionalnu nastavu u Srpskoj privrednoj delegaciji u Parizu, 1918 za direktora srpske škole (maturantskih i učiteljskih tečajeva) u Saint Jean-u i Boilieu (kod Nizze). U tom je svojstvu izvršio evakuaciju škole i učenika iz Francuske u Beograd (aprila 1919). 1921 R. je postavljen za nastavnog inspektora u ministarstvu prosvjete, 1922 za načelnika odjeljenja za srednju nastavu, a 1924 za pomoćnika ministra prosvjete. Penzioniran je polovinom 1925.

R. je spočetka radio na naučnoj literaturi. Izradio je najveći dio hidrografskog rada: Površine rečnih slivova i dužine reka kraljevine Srbije (Spomenik Akademije, 35, 1901), i napisao je raspravu: Lepenica, antropogeografska ispitivanja (Naselja, 7, 1911); osim toga je pisao ocjene, prikaze i sitnije stvari u Pregledu Geografske Literature o Balkanskom Poluostrvu, Delu, Novoj Iskri, Zvezdi, Kolu i Učitelju. Kasnije se R. potpuno posvetio školskoj literaturi, poglavito izradi udžbenika za srednje škole i trgovačke akademije. U Prosvjetnom Glasniku i Nastavniku napisao je nekoliko članaka: Geografija u srednjim školama, Naša trgovinska nastava, Zemljopisna karta, i više uglednih predavanja. *P. Vujević.*

RADNIČKA BORBA, nedjeljni politički list. Izlazio je u Beogradu 1907, pod uredništvom Krste Cicvarića. *U. Dž.*

RADNIČKE KOMORE osnovane su na osnovu § 36 zakona o zaštiti radnika od 28/2 1922, kao staleška predstavništva radnika i namještenika na teritoriju kraljevine SHS. Zakon je predvidio osam R. K., i to: za Srbiju, sa sjedištem u Beogradu; za Južnu Srbiju, sa sjedištem u Skoplju; za Crnu Goru, sa sjedištem u

Podgorici; za Hrvatsku i Slavoniju, sa sjedištem u Zagrebu; za Slovenačku, sa sjedištem u Ljubljani; za Bosnu i Hercegovinu, sa sjedištem u Sarajevu; za Dalmaciju, sa sjedištem u Splitu; za Vojvodinu, sa sjedištem u Novom Sadu. Pošto R. K. u Skoplju i Podgorici još nisu osnovane, njihovu dužnost vrši R. K. u Beogradu.

Zadatak R. K. je, da štite ekonomske, socijalne i kulturne interese svih radnika i namještenika na teritoriju svoga područja. Da bi R. K. mogle uspješno vršiti svoju dužnost, imaju po zakonu pravo da:

1. Podnose izvještaje, mišljenja i prijedloge nadležnim državnim i samoupravnim organima o uređenju radnih odnosa između poslodavaca i radnika, i o rješavanju pitanja radničkog osiguranja, radnih tržišta, radničkih stanova, socijalne higijene, radničke prehrane, prosvjete, i o svima ostalim pitanjima, koja direktno i indirektno pogađaju interese radnika i namještenika. — 2. Da nastoje, da državne i samoupravne vlasti pravilno izvršuju postojeće zakone i naredbe, koje pogađaju interese radnika i namještenika, i da, po potrebi, čine predstavke kod nadležnih vlasti. — 3. Da daju mišljenja o osnivanju i organizaciji javnih ustanova za unapređenje zanata (obrta), trgovine i saobraćaja, koliko se time dodiruju interesi radnika i namještenika. — 4. Da posreduju pri sklapanju kolektivnih ugovora, kao i pri izravnavanju sporova između radnika i namještenika s jedne, i poslodavaca s druge strane, ako bi to zainteresirane strane ili nadležne državne vlasti zaželjele. — 5. Da vode statistiku i sakupljaju podatke o pitanjima, koja se tiču radnika i namještenika, i da podnose izvještaje o svome radu ministarstvu socijalne politike. — 6. Da skupljaju i čuvaju radne ugovore, koji su sklopljeni na njihovom području. — 7. Da vode evidenciju o radničkim i stručnim organizacijama, da održavaju stalnu vezu s njima i da utječu na pravac njihovog rada. — 8. Da direktno posreduju i interveniraju kod svih državnih nadleštava, ustanova i poslodavaca, kadgod to interesi radnika i namještenika budu zahtijevali. — 9. Da osnivaju i organiziraju ustanove vlastitom inicijativom za unapređivanje ekonomskog, socijalnog i kulturnog položaja radnika i namještenika.

R. K. su pravna lica, te za izvađanje svojih zadataka mogu primati na sebe obveze i jamče za njih svojom imovinom. R. K. su samostalna samoupravna tijela; one se upravljaju i vrše svoje zadatke po odredbama zakona o zaštiti radnika i svojih statuta, te isključivo stoje pod nadzorom ministarstva socijalne politike.

Svaka R. K. sastoji se od 30 do 60 redovnih članova, i isto tolikog broja zamjenika. Članove R. K. biraju radnici i namještenici bez razlike spola, koji podleže obvezi osiguranja u bolesti i nesretnim slučajevima, a navršili su 18 godina starosti.

Glasanje za izbor članova R. K. vrši se tajno i sa listićima po proporcionalnom sistemu. Mandat članova traje tri godine.

Na čelu R. K. stoje upravni odbori, kao njihovi izvršni organi, birani iz redova skupštine. Osim statuta R. K. imaju i svoje poslovnike, koji sadrže odredbe o unutrašnjem poslovanju skupštine, upravnih odbora i odredbe o postavljanju i otpuštanju cjelokupnog pomoćnog osoblja.

Sredstva za svoje uzdržavanje R. K. pribavljaju iz prireza na radnike i namještenike, koji podleže obvezi osiguranja, i na osnovu odluka skupštinskih i odobrenja ministarstva socijalne politike. Ovaj prirez ne smije prijeći 0·5% zarade (nadnice), koja služi kao osnova za razrezivanje uplata za obezbjeđivanje u slučaju bolesti.

Da bi R. K. mogle što uspješnije obavljati svoje poslove kod centralnih vlasti, osnovan je, na osnovu § 69 zakona o zaštiti radnika od 28/2 1922, centralni sekretarijat R. K., čija je zadaća da kod centralnih vlasti obavlja zajedničke poslove R. K., u kojima se one obrate sekretarijatu, da olakšava djelatnost R. K. u poslovima, koji su zakonom i statutom R. K. propisani, da stvara suglasnost i ujedinjuje rad oblasnih R. K., da proučava socijalno-ekonomske prilike u državi i radi na unapređivanju socijalnog zakonodavstva, da potpomaže razvitak socijalno-političke književnosti, da priređuje ankete i poduzima druge mjere, koje služe podizanju privrednog i kulturnog stanja radničkog staleža i privred-

nog i kulturnog napretka uopće, da stoji u vezi, u zemlji i u inozemstvu, sa radničkim i drugim javnim i poznatim institucijama, kojima je cilj proučavanje socijalnih pitanja i unapređenje socijalnog zakonodavstva, a osobito da bude u trajnoj vezi sa međunarodnim biroom rada, da ujedinjuje rad takvih organizacija u našoj zemlji u istome cilju.

Radi postignuća ovih zadataka centralni sekretarijat se obraća svima vlastima i ustanovama. Njegov odnos prema burzama rada, ustanovama radničkog osiguranja i profesionalnim organizacijama isti je kao i odnos oblasnih R. K.

Na čelu centralnog sekretarijata R. K. stoji sekretar, koji se bira na 5 godina. Uz sekretara postoji i odbor, koga sačinjavaju po 2 člana, izabrana od uprave svake R. K. Ovaj se odbor sastaje po potrebi, a najmanje dva puta godišnje.

D. Popović.

RADNIČKE NOVINE, organ srpske socijaldemokratske stranke i glavnog radničkog saveza. Izlazio je u Beogradu 1901—1914. Obnovljene su poslije Svjetskog Rata. Zbog zabrana mijenjale su ime, dok nisu zabranjene i prestale izlaziti. *U. Dž.*

RADNIČKI SINDIKATI kod nas postoje: 1. staleški, 2. vjerski i 3. nacionalni R. S. — Prve dvije grupe sindikata su internacionalističke.

Staleški sindikati su prije rata u svima pokrajinama SHS imali 48.000 članova. Taj broj je poslije rata narastao na preko 200.000. Ali su se oni kao cjelina održali samo do 1921, kada je te cjeline nestalo, radi teorijskih i praktičnih nesuglasica. Staleški sindikati žive danas u posebnim, odjelitim grupama, i to: 1. slobodni sindikati, 2. nezavisni sindikati i 3. neutralni sindikati.

Slobodni sindikati grupirani su u Ujedinjenom Radničkom Sindikalnom Savezu Jugoslavije (URSSJ). To je zemaljska centrala, koju sačinjava 30 stručnih saveza sa 28.000 članova. URSSJ je član internacionalnog sindikalnog saveza (u Amsterdamu), a stručni savezi, koji su u njemu, članovi su internacionalnih stručnih sekretarijata.

Slobodni sindikati nastoje, da sve prilike dobro zapaze i iskoriste za popravak položaja svojih članova. Taktika je, uglavnom, da se uspjesi traže u odjelitim radionicama ili mjestima, gdje je to najlakše postići, pa da se ti uspjesi sa jednoga mjesta prenose na ostala. Kako se radi postizavanja uspjeha mora da računa i sa obustavom rada, sindikati moraju raspolagati jakim fondovima, iz kojih uzdržavaju radnike u vrijeme sukoba oko boljih uvjeta rada sa poslodavcem. U tome cilju oni ubiraju članske uloge i nastoje, da ti ulozi budu što veći, kako bi i rezerve u novcu bile što veće. Kao staleški sindikati oni se u propagandističkom radu služe socijalističkom teorijom i u suštini im je socijalistička ideologija, i ako su od svih partija, pa i od socijalističke, nezavisni i neutralni. I u teoriji i u praksi slobodni sindikati su nastavak predratnog radničkog sindikalnog pokreta.

Nezavisni sindikati grupirani su u Centralnom Radničkom Sindikalnom Odboru Jugoslavije (CRSOJ). Ovaj pravac nikao je poslije rata pojavom t. zv. Crvene Sindikalne Internacionale u Moskvi. Osnovica, na kojoj je ovaj pravac osnovan, jest slijedeća: kapitalistički poredak poslije rata je bespovratno ušao u ćorsokak. Stare metode borbe u novo doba ne vrijede više. Komunistička partija, odnosno Internacionala, pozvana je da oslobodi čovječanstvo. Svi dijelovi radničkog pokreta u tome moraju da joj posluže kao bataljoni. Tako i sindikati. Pošto je dan konačnog obračuna blizu, ne vrijedi ništa bijedno krparenje koje reformisti (t. j. slobodni sindikati) vrše, dobivanjem »mrvica« kao što su: povišenje nadnice, skraćenje radnoga vremena, osiguranje i zaštita radnika i t. d. Ne traže se parcijalne borbe radi tih »mrvica«, već grandiozne borbe, generalni štrajkovi, radi revolucioniranja širokih masa i osvajanja vlasti. A pošto u sindikate, radi tih velikih zadataka, treba okupiti široke mase, članski ulozi, za razliku od reformista, treba da budu što niži, tek formalni.

U sastavu CRSOJ ima oko 20 saveza, sa oko 15.000 članova.

I ako su ideološki sa Crvenom Sindikalnom Internacionalom, nemaju organizovanih veza, jer to zakon zabranjuje.

Neutralni sindikati. Kada je izbio spor između pravca slobodnih i neza-

visnih sindikata, i kada se zbog toga cjelina razbila na odjelite pokrete, po strani od oba pokreta ostali su izvjesni savezi kao: grafičkih radnika, bankovnih činovnika, da žive kao potpuno zasebne cjeline. U neutralnim sindikatima aktivna su u borbi za prestiž oba pravca: i slobodnih i nezavisnih sindikata. U ovim sindikatima ima oko 8.000 radnika.

Vjerski sindikati postoje samo u Slovenačkoj, grupirani u Jugoslovenskoj Strokovnoj Zvezi. U Zvezi ima 13 saveza, sa oko 2.000 članova. Teorijska je njihova osnovica kršćanski solidarizam, a ne staleška borba, kao prvim trima grupama, ali u praktičnom svom radu oni su, uglavnom, istovjetni sa staleškim sindikatima.

Nacionalni sindikati. U ovu grupu spadaju udruženja željezničkih službenika i radnika i Hrvatski Radnički Savezi u Zagrebu. Dok prednje 4 grupe čine samostalne radničke sindikate, dotle nacionalni sindikati to nisu. Što se tiče željezničara, oni se ne mogu uzeti kao samostalni, jer se u njima radnicima članski ulozi naplaćuju na blagajnama državnih željeznica. Šefovi ovih udruženja su istovremeno šefovi u poduzeću, odnosno personificiraju samoga poslodavca. I Hrvatski Radnički Savez nije čisto radnička organizacija, jer ima u članstvu i poslodavaca. Uz to je oruđe u rukama jedne političke stranke. Nacionalni sindikati kod nas mogu da se podvedu pod pojam t. zv. Žutih Sindikata, koje stvaraju i rukovode sami poslodavci, da bi spriječili pojavu staleških radničkih sindikata.

Ustrojstvo sindikata. Radnici pojedinih privrednih grana, na pr. metalurgijci, drvodjelci, građevinari, tekstilci i t. d., stvaraju svoje posebne sindikate (saveze) metalurgijaca, drvodjelaca i t. d. Svaki od ovih saveza osniva svoje savezne sekcije, da bi preko njih grupirao radnike pojedinih kategorija jedne struke, kod metalurgijaca na pr. sekcije bravara, kovača, mehaničara i t. d. Svaka sekcija ima svoju posebnu upravu. Sve sekcije zajedno čine jedan savez.

Savez kao cjelina ima u cijeloj našoj državi u raznim mjestima svoje podružnice ili povjereništva. Radnici svih zanimanja jedne struke, koji su inače grupirani po sekcijama, uplaćuju svoje članske uloge isključivo preko mjesne podružnice.

Uprave saveza biraju se na godišnjim kongresima, na koje sve podružnice, razmjerno svojoj snazi, šalju svoje delegate. Uprave podružnica biraju se na članskim sastancima, a uprave sekcija na zemaljskim konferencijama zainteresiranih struka.

Savezi se udružuju međusobno u jednu zemaljsku sindikalnu centralu, koja ih sve zastupa. Pojedini savezi ograničuju se na uži krug svojih zadataka, dok je zemaljska sindikalna centrala reprezentacija svih saveza, ona održava vezu među svima odjelitim savezima i izrađuje upute o općoj sindikalnoj politici i taktici.

Pojedini savezi iz svih zemalja povezuju se sa svojim stručnim internacionalnim sekretarijatima, koji zajedno imaju oko 14 milijuna radnika (Amsterdam), a zemaljske sindikalne centrale svih zemalja povezuju se u opće sindikalne internacionale (Amsterdam, Moskva, kršćanska), koje danas broje oko 22 milijuna organiziranih radnika.

Financije sindikata dobivaju se (izuzimajući žute) isključivo iz članskih uloga, koje radnici po utvrđenoj visini dobrovoljno plaćaju.

Fondovi. Kao pravilo može se uzeti da se iz uplaćenih uloga formiraju fondovi za pomaganje u besposlenosti, bolesti, nesrećnim i raznim slučajevima, putovanju radi traženja rada; zatim fond za prosvjetu i propagandu, i najzad fondovi borbeni ili obrambeni, za slučaj štrajka ili isključenja.

Ugovori. Sindikati nastoje, da za radnike pojedinih radionica utvrde sa poslodavcem tarifne ugovore, i dalje sa poslodavačkim organizacijama za sve radnike i poslodavce istog zanimanja kolektivne ugovore sa važnošću za cijelu državu.

I ako sindikati vrše ogromnu društvenu funkciju, oni prema našem zakonodavstvu još nisu priznati kao pravna lica. Ustav garantira slobodu organiziranja radi postignuća boljih uvjeta rada, isto tako i zakon o zaštiti radnika. Ali to, uglavnom, vrijedi samo za radnike u privatnim poduzećima, dok je država tu slobodu za radnike u svojim poduzećima zabranila, i to: zakonima o željezniča-

rima, o zaštiti države, o militariziranju željezničara i rudara.

N. Košanin.

RADNIČKO ZAKONODAVSTVO obuhvaća: Zakon o zaštiti radnika, Zakon o osiguranju radnika i Zakon o inspekciji rada.

Zakon o zaštiti radnika donijet je 28/2 1922. U njemu su odredbe o radnom vremenu (§ 6), noćnom radu žena i djece (§ 17), zaštiti djece (§ 20), higijenskim uvjetima rada i pravu udruživanja radnika.

Prema § 1 pod ovaj zakon potpadaju sva obrtna, industrijska, trgovačka, saobraćajna, rudarska i njima slična poduzeća i radnje na teritoriju kraljevine SHS, u kojima je zaposleno pomoćno osoblje, bez obzira na to, kome ona pripadaju, privatnim licima ili javnim tijelima, da li se poslovi obavljaju stalno ili privremeno, da li ona postoje u obliku glavnih ili sporednih poduzeća, kao i da li funkcioniraju u obliku potpuno samostalnih poduzeća ili kao sastavni dio poljoprivrednih i šumskih kućanstva.

Pod pomoćnim osobljem razumiju se sva ona lica, bez razlike spola, koja stalno ili privremeno rade u odnosnom poduzeću. Radni odnos između vlasnika poduzeća i njihovog pomoćnog osoblja regulira se individualnim ili kolektivnim ugovorom, koji se ne smije kositi sa zakonom (§ 5). — U industrijskim i rudarskim poduzećima radno vrijeme najamnih radnika ne može trajati duže od 8 sati dnevno, odnosno 48 sati nedjeljno.

Pod industrijskim poduzećima razumijevaju se ona, u kojima radi najmanje 15 radnika. Radno vrijeme u ovim poduzećima može se produžiti samo onda, ako radnici dadu svoj pristanak, i to: u rudarskim poduzećima za jedan, a u drugim najviše za dva sata dnevno. Ovo vrijedi samo onda, kad na to pristane 4/5 radnika jednog poduzeća tajnim glasovanjem. Produženje radnoga vremena može trajati najviše tri mjeseca u godini.

Za saobraćajna poduzeća (željeznice, brodarstvo, tramvaje, telegrafe, telefone i slične ustanove) radno vrijeme utvrđuje resorni ministar u sporazumu sa ministrom socijalne politike.

U ostalim poduzećima, osim industrijskih i rudnika, radno vrijeme traje 8—10 sati, prema prirodi i težini posla.

Radno vrijeme za djecu ispod 16 godina ne može se ni u kom slučaju produžiti.

Svaki prekovremeni rad dužna su poduzeća plaćati najmanje 50% više od redovne nadnice.

Nedjeljom je zabranjen svaki rad pomoćnom osoblju u svim poduzećima (§ 12). Za ostale prazničke dane ostavljeno je to slobodnom sporazumu između poslodavaca i radnika.

Noćni rad žena i djece zabranjen je, i to: za žene bez razlike godina starosti, a za mušku djecu ispod 18 godina. Ženama porodiljama zabranjen je svaki rad u poduzećima dva mjeseca prije i dva mjeseca poslije porođaja. Za to vrijeme imaju one pravo na sve pomoći, koje predviđa zakon o osiguranju radnika.

U svima industrijskim poduzećima, u kojima radi više od 100 radnika, od kojih bar 25 imaju malu djecu, koju za vrijeme rada u poduzeću nemaju kome kod kuće da ostave na čuvanje, vlasnici poduzeća dužni su podići u neposrednoj blizini samoga poduzeća naročita dječja skloništa (§ 26).

Pomoćno osoblje može biti zaposleno u poduzećima (radnjama) samo onda, ako prostorije, u kojima se radi, odgovaraju svima higijenskim uvjetima (§ 30).

Nemoćno osoblje (radnici), koji rade u poduzećima, može se udružiti u specijalna udruženja za zaštitu svojih ekonomskih, kulturnih i moralnih interesa. Ova udruženja stvaraju se po zanimanjima ili bez obzira na zanimanje, a isto tako mogu se udruživati i u mjesne i oblasne saveze (§ 35).

Dalje ovaj zakon govori o burzama rada, radničkim komorama i radničkim povjerenicima. Burze rada imaju cilj, da pravilno reguliraju tržište svih vrsta radnika, bez razlike spola, u kraljevini SHS (§ 70). Burza rada se dijeli na središnju burzu rada, koja je za cijelu kraljevinu, sa sjedištem u Beogradu, i na mjesne burze rada, koje su ustanovljene u svima privredno razvijenijim mjestima države. Središnja burza rada ima zadaću, da služi kao posredni organ između pojedinih mjesnih burzi rada, u cilju što pravilnije raspodjele radne snage, da se stara za osnivanje mjesnih burzi rada, da nadzire

njihovo djelovanje, da poduzima kod ministarstva socijalne politike potrebne korake radi zaštite interesa nezaposlenog radništva, da sastavlja mjesečnu i godišnju statistiku nezaposlenosti u zemlji, da stoji u stalnoj vezi sa sličnim institucijama u inozemstvu, u cilju pribiranja potrebnih podataka o kretanju radnog tržišta u pojedinim državama, i o načinu potpomaganja nezaposlenih radnika, kao i o svima mjerama, koje se poduzimaju u drugim državama, radi suzbijanja besposlice.

Mjesne burze rada osnovane su (§ 86) kao pomoćni organi središnje burze rada sa zadatkom, da posreduju između radnika, koji traže posla, i poslodavaca, da pružaju pomoć nezaposlenim radnicima, da pri sklapanju radničkih ugovora daju potrebna obavještenja i sudjeluju, na zahtjev obiju zainteresiranih strana, pri sklapanju istih, da vode pregled svih radnja i poduzeća, da vode pregled kretanja radnog tržišta, i da proučavaju uzroke nezaposlenosti.

Radnički povjerenici postoje na osnovu § 106 zakona o zaštiti radnika u svima poduzećima i radnjama, gdje je zaposleno preko 5 pomoćnika. Njihova je zadaća, da rade na zaštiti privrednih, socijalnih i kulturnih interesa radnika, da utječu na održavanje dobrih odnosa između radnika i poslodavaca, da sarađuju pri sklapanju kolektivnih ugovora, da se staraju da se i poslodavci i radnici strogo drže svih kolektivnih i individualnih ugovora o radu, da posreduju pri utvrđivanju akordnih tarifa, prosječnih i minimalnih zarada, da nastoje da se strogo primjenjuju svi propisi zakona o zaštiti radnika, da nastoje da se u poduzećima drži red i disciplina, da se sporovi između radnika i poslodavaca prilikom istupanja iz rada izravnaju na miran način, da sudjeluju u upravi raznih radničkih humanih ustanova i da podnose predstavke poslodavcima u cilju poboljšanja organizacije rada u poduzećima.

Izbor radničkih povjerenika vrši se neposredno tajnim glasanjem sa kandidatskim listama. Aktivno izborno pravo imaju svi radnici oba spola, koji su navršili 18 godina starosti. Mandat povjerenika traje jednu godinu.

Zakon o osiguranju radnika donijet je 14/5 1922. Ovim zakonom uređuje se radničko osiguranje za slučaj bolesti, iznemoglosti, starosti, smrti i nesreće. Prema ovom zakonu sva lica, koja na području kraljevine SHS, stalno ili privremeno, a na osnovu ma kakvog radnog odnosa, daju svoju tjelesnu ili umnu radnu snagu pod najam, osigurana su, bez obzira na spol, dobu života i državljanstvo, po odredbama ovoga zakona.

Dosad su po ovom zakonu provedena u život samo osiguranja za slučaj bolesti i nesreće.

Rudarski i željezničarski radnici i namještenici izuzeti su, na osnovu posebne naredbe ministarstva, od ovoga osiguranja, i imaju posebno, i to: za rudare Bratimske blagajne, a za željezničare Bolesnički fond. Osiguranje u slučaju bolesti plaćaju polovicu radnici, a polovicu poslodavci, dok osiguranje u nesretnim slučajevima plaćaju samo poslodavci.

Na čelu radničkog osiguranja stoji, na osnovu § 122 zakona o osiguranju radnika, središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu, koji provodi ovo osiguranje.

Osim središnjeg ureda postoje na teritoriju cijele države 24 okružna ureda za osiguranje radnika, koji, kao mjesni organi središnjeg ureda, propisuju i ubiru prinose od osiguranih radnika.

Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu i svi okružni uredi za osiguranje radnika javne su ustanove, osnovane na načelu samouprave, i stoje pod neposrednim nadzorom ministarstva socijalne politike. Njihovi su samoupravni organi: glavne skupštine, ravnateljstvo i nadzorni odbor. Glavna skupština sastoji se od polovine izabranih izaslanika osiguranih članova i polovine izabranih izaslanika neosiguranih poslodavaca.

Zakon o inspekciji rada donijet je 30/12 1921, a cilj mu je, da vrši neposredni nadzor nad izvršenjem zakona, naredaba, pravilnika i ministarskih naredaba, koje se odnose na socijalnu i životnu zaštitu radnika u radnjama i poduzećima. U tu svrhu osnovane su inspekcije rada, koje se dijele na a) središnju inspekciju rada, b) oblasne inspekcije rada i c) specijalne inspekcije rada.

Središnja inspekcija rada ima dužnost da vodi nadzor nad rudarskim poduzećima, da vrši pregled pojedinih radnja i poduzeća, radi ispitivanja, da li se rad u njima vrši u smislu postojećih zakona i naredaba, da izdaje oblasnim i specijalnim inspekcijama rada upute za jednoobrazno i pravilno postupanje u radu, da daje mišljenja o žalbama izjavljenim ministarstvu socijalne politike na rješenje organa inspekcije rada, da uzima u ocjenu sve izvještaje i prijedloge pojedinih inspekcija rada i da podnosi prijedloge ministarstvu socijalne politike o mjerama za provađanje i dalnje izgrađivanje radničkog zakonodavstva i organiziranju inspekcija rada, da prikuplja, sređuje i objavljuje statističke podatke o radničkom kretanju, da sudjeluje, kao savjetodavni organ, u pripremanju zakona i uredaba, koje se tiču socijalno-političkih pitanja radnika, da podnosi ministarstvu socijalne politike prijedloge radi optužbe nadležnim ministarstvima državnih i samoupravnih organa, koji bi sprečavali i otešćavali poslovanje ili uskratili pomoć inspekciji rada u njenom radu.

Oblasne inspekcije rada su neposredni izvršni organi za primjenu svih zakona, uredaba i naredaba socijalne zaštite. Teritorij kraljevine podijeljen je na 10 oblasnih inspekcija rada. Zadaća ovih oblasnih inspekcija rada je: da vrše nadzor nad svim uređajima, bilo u radionici ili stanovima, koji su potrebni za zaštitu života i zdravlja radnika, da nadgledaju, da li su radnici pravilno zaposleni, da kontroliraju radno vrijeme, da daju dozvolu za prekovremeni rad i kontroliraju periodične prekide rada, da kontroliraju u poduzećima postojeća radionička pravila, da potvrđuju odnosno da daju mišljenja nadležnim vlastima za nova radionička pravila, da nadziru pravilno vođenje radničkih popisa i platežnih knjiga, da nadziru pravilno zaposlenje učenika i mladih radnika, njihovo pravilno obučavanje i posjećivanje obrtnih škola i tečajeva uopće, da proučavaju položaj radničkog staleža u radionicama i poduzećima, njihove privredne prilike i način njihovog života, da ispituju uzroke privrednih sukoba između poslodavaca i radnika, da posreduju kod njihovih sporova, da vode statistiku o štrajkovima i radničkim sporovima, da se uvjeravaju o uzrocima nesretnih slučajeva u pojedinim poduzećima, da dalje po postojećim propisima postupaju i da vode statistiku nesretnih slučajeva, da kontroliraju rad radničkih povjerenika i štite njihova stečena prava.

Oblasne inspekcije rada daju mišljenje o molbama za podizanje ili preinačenje već postojećih radionica. One prikupljaju izvještaje od vlasnika poduzeća o početku i prekidanju rada, o svakoj važnoj tehničkoj promjeni, o svakom nesretnom slučaju, o broju i uzroku oboljenja, o svakom štrajku i sporu, o brojnom stanju radnika, o veličini nadnice i prehrani radnika, o kaznama i otpuštanju radnika, o radnom vremenu, o radničkom osiguranju i socijalnim i kulturnim prilikama radnika.

Specijalne inspekcije rada osnovane su za specijalne struke rada, za koje vrijede isti propisi zakona kao i za oblasne inspekcije rada.

N. Košanin.

RADNIK, organ kragujevačke organizacije srpske socijalne demokratske partije. Izlazio je u Kragujevcu 1904—1912. *U. Dž.*

RADOBOJ, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu krapinskome, od Krapine 4·5 km k istoku; u Zagorju, podno Strahinčice (847 m). Ima 1.632 stanovnika, poglavarstvo općine (2.870 stanovnika), rimokatoličku župu i pučku školu. R. je na svjetskom glasu sa svojih sumpornih ruda, ne zbog samog sumpora, koji dolazi dosta čist (30—70 i 90%), već zbog fosilnih biljaka, kukaca i (morskih) riba u tamošnjim lapornim pločama. Sumpor je otkrio pukim slučajem neki seljak 1811, pa ga je do 1865 kopala država, po 2.000 centi na godinu, zatim su u manjim količinama vadili sumpor privatnici do 1882, najviše 1878 24.000 kg, i nešto za Svjetskoga Rata (1916 i 1917). Dva su sloja sumpornih ruda, a nalaze se na južnoj strani Male Gore (346 m), u kojoj ima i R. ugljenik. R. smeđi ugalj izvrsne je kvalitete, sa preko 5.700 kalorija. Rudnik pripada Ugljenokopnom D. D. »Mirna« u Zagrebu. Ono je do prve željezničke stanice u Krapini sagradilo modernu žičnu željeznicu, zaposluje 270 osoba, a proizvodi na dan 120 t ugljena. — Nedaleko

od R. (1 sat hoda kod Štajera) našlo se grobova iz halštatskog i ranijeg latenskog doba, a u samom R. nekoliko neolitskih artefakata. Našao se i zlatan barbarski novac, kovan po tipu zlatnih statera Aleksandra Velikog sa glavom Ateninom i likom Nikinim. — R. župa veoma je stara, spominje se već u popisu 1334.

Literatura: Ljud. Vukotinović, Geološki i paleontologički odnošaji u Radoboju (Rad, 28); F. Kos, Sumpor iz Radoboja (Glasnik Hrvatskoga Naravoslovnoga Društva, 10); Đ. Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga društva). *J. Modestin.*

RADOČELJ-PLANINA, planina u Srbiji između rijeka Studenice-Rijeke-Izubre, sjeverozapadno od Raduše Planine, oko 23 km jugoistočno od varošice Ivanjice (na Moravici), odnosno 24 km sjeverozapadno od Raške. Pretežno je sastavljena od kristalastih škriljevaca, na istoku i od serpentina, eufotita i trahitoidnog kamenja. Bilo R.-P. pruža se uglavnom od sjeveroistoka prema jugozapadu, i u tome pravcu su najviši visovi: Krivača (1.704 m) i Prepuljnik (1608 m). Južno od Izubre nastavlja se u oštrom grebenu, pravca sjever-jug, na kome su istaknuti vrhovi: Jegomište (1.676 m) i Oštri Vrh (1.493 m). Planina je većim dijelom pošumljena, ali je istočni kraj skoro nag, naročito oko dolinskih strana Bzovičkog Potoka i Brevine, izvorišnih krakova Rijeke, lijevog pritoka Studenice. Većih saobraćajnih puteva kraj R.-P. nema. Sjeveroistočnim podnožjem prolazi kolni put od Ušća do manastira Studenice, inače vode pješački putevi, a preko planine mali broj staza. *P. V.*

RADOHINJA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Lima. Njene sastavnice su: Katunska i Susićka Rijeka. Katunska, kao desna sastavnica, izvire na sjevernoj strani Gradine (1.337 m) i Golskog Krsta (1.328 m), i uglavnom teče prema sjeveru, a druga izvire na istočnoj strani Đakovaških Stijena (Borovi Vrh 1.345 m), i teče na sjeveroistok. Od njihova sutoka, oko 1·5 km sjeveroistočno od sela Kukavice, počinje tok R. Ona pretežno teče prema sjeveru, kroz klisurastu dolinu. U Lim utiče kod kuće Peljevića, južno od brijega Revice (797 m). Dužina R. toka je 20·8 km, a površina porječja 178·1 km². *P. V.*

RADOJČIĆ NIKOLA DR., historik (29/8 1882, Kuzmin, Srijem). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, a gimnaziju u Mitrovici i Srijemskim Karlovcima. Univerzitetske nauke slušao je u Grazu, Beču i Zagrebu, gdje je 1906 položio profesorski ispit, a 1907 postigao doktorat filozofije. Služio je kao profesor gimnazije u Karlovcu (1907—1908) i u Srijemskim Karlovcima (1908—1920). Za izvanrednog profesora narodne historije univerziteta u Ljubljani imenovan je 20/4 1920, a za redovnog 28/4 1922.

Važniji su mu radovi: Dva posljednja Komnena na carigradskom prijestolju (1907), O važnosti rada velikih ljudi za napredovanje naroda (1909), Ruvarčeva težnja za istinom (Brankovo Kolo, 1909), O nekim gospodarima grada Proseka na Vardaru (Letopis, 259—260, 1909), Spomenik o ukidanju pećke patrijaršije (Bogoslovski Glasnik, 16, 1909), Karlo Krumbaher (Letopis, 262, 1910), Aleksandar Stojačković kao istorik (1911), Prva ženidba Stefana Prvovenčanog (Glas, 90, 1912), Autobiografija Petra Runjanina (1914), Kako je postala Jugoslavija (Društveni Život, 1920), Rajićeva Hrvatska istorija (Rad, 222, 1920), Idealan Srbin Branka Radičevića (Društveni Život, 1921), Dositejevo pismo o uređenju i prosvećenju Srbije (Letopis, 300, 1921), Savremene ideje u životu i radu Svetoga Save (1921), Ideja našeg narodnog jedinstva u srpskoj i hrvatskoj istoriografiji (Njiva, 1921), Kosovski boj (Njiva, 1921), Podloga Rajićeve istorije (Prilozi, 1921), Početci državne organizacije u Srbiji (Njiva, 1921), O početcima istoriske kritike kod Srba (Lozanićeva spomenica, 1922), Iz tiskanega sbornika Daniela Ložarja o Srbih (Ljubljanski Zvon, 1923), Snaga zakona po Dušanovu Zakoniku (Glas, 110, 1924), Jos. Konstantin Jireček (Narodna Starina, 6, 1923), Odnos između geografije i srpske istoriografije (Cvijićev Zbornik, 1924), Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus der byzantinischen Gesetzgebung (Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, 11, 1924), Rankseova nova koncepcija srpske istorije (Rasprave, 2, 1925), Karađorđeva vojska (Jugoslavenska Njiva, 1925), Krátký přěhled moderní

srbské historiografie (Český Časopis Historický, 31, 1925), Sudije i zakon u srednjevekovnoj Srbiji i u Ugarskoj (Letopis, 305, 1925), Rajićeva Bugarska istorija (Zbornik V. N. Zlatarskog, 1925), Hrvatska istorija za narodne dinastije u modernoj srpskoj istoriografiji (Zbornik kralja Tomislava, 1925), O Hronikama grofa Đorđa Brankovića (Prilozi, 6, 1926), Jovan Rajić (Čupićeva Godišnjica, 36, 1926), Kako su nazivali Srbe i Hrvate vizantiski istorici 11 i 12 veka, Jovan Skilica, Nikifor Vrienije i Jovan Zonara? (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, 2, 1926).

D. Popović.

RADOJIČIĆ ĐORĐE (19/8 1905, Beograd). Osnovnu i srednju školu svršio je u Beogradu, a od 1923 studira srpsku historiju na univerzitetu u Beogradu. Bavi se poglavito proučavanjem crkvene historije. Kao saradnik naših bogoslovskih i drugih časopisa, objavio je više naučnih članaka i rasprava: Budimljanski episkop, Ko je otac Save II. (Bogoslovlje, 1, 1926), Jedna glava iz »Života Stefana Lazarevića« od Konstantina Filozofa (Hrišćanski Život, 6, 1927) i dr.

D. P.

RADOJIČIĆ SPASOJE, pravnik (21/5 1860, Beograd — 18/2 1922, Beograd). Svršio je pravo u Beogradu (1883) i u Parizu (1888). Služio je 1888 do 1889 u sudskoj struci. 1889 bio je referent za crkvene poslove u ministarstvu prosvjete. 12/8 1892 postavljen je za redovnog profesora trgovačkog i mjeničnog prava na pravnom fakultetu u Beogradu. 1903 postao je kasacioni sudac, 1913 državni savjetnik i honorarni profesor trgovačkog i mjeničnog prava sve do svoje smrti. Zastupao je Srbiju na briselskoj konferenciji za zaštitu industrijske svojine (1905), i na haškoj konferenciji za izjednačenje trgovačkog i mjeničnog prava (1906). Glavni su mu radovi: Trgovačko pravo i njegov istoriski razvitak (1892), Prinudno ravnanje u stečaju (1908 i 1923), Osnovi trgovačkog prava kraljevine Srbije (1899, 4 izdanje 1922), Enciklopedija prava ostala u rukopisu.

L i t e r a t u r a: Arhiv za pravne i društvene nauke, februar 1922.

R. P.

RADOJKOVIĆ MILETA (1778, Đunis, kruševački okrug — 26/9 1852, Jagodina). Sudjelovao je u ustancima Karađorđevom i Miloševom. 1815 u dva maha odbio je turski napad na Temnić i potukao je Turke. 19/12 iste godine postavljen je za starješinu jagodinske nahije (okruga). U oktobru 1823 postao je član kragujevačkog opštenarodnog suda, koji se kasnije dijelio na sovjet i veliki sud. U proljeće 1826 premješten je za člana beogradskog suda, pa je, početkom novembra iste godine, vraćen opet u kragujevački opštenarodni sud. 1823 bio je vršilac dužnosti predsjednika toga suda, a 1833 je vraćen za suca. 10/3 1834 postavljen je za velikog serdara rasinske oblasti, koja je bila sastavljena iz 4 okruga: kruševačkog, jagodinskog, paraćinskog i resavskog. Početkom januara 1835 R. je digao bunu protiv kneza Miloša (Miletina buna), ali se njegovim popustljivim držanjem i Vučićevim posredovanjem postigao sporazum između kneza i pobunjenika, te nije došlo do krvi. R. je bio, kako kaže Kunibert, »čestit i lojalan«. On nije htio ni ubijstvo ni progonstvo kneževo, kao što su predlagali drugi zavjerenici, nego samo ograničenje kneževe vlasti ustavom i zakonima. Protivnik kneževe samovolje R. nije želio ni svemoć sovjetske oligarhije. Iza proglašenja ustava od 2/2 1835 R. je 3/2 iste godine postao dejstvitelni državni savjetnik i ministar vojni, ali je već 16/3 te godine prestao biti ministar, jer je knez otpustio po ukidanju sretenjskog ustava, sve ministre. — 28/9 1837 R. je postavljen za člana velikog suda. 14/3 1839, poslije proglašenja ustava od 1838, postao je R. ponovno član državnog savjeta. Po odstupanju kneza Miloša, R. je najodlučnije ustao i oštro govorio protiv berata od 1840, kojim je sultan postavio za naročite savjetnike knezu Mihailu Vučića i Petronijevića. 8/8 1841 dobio je R. čin general-majora. Kad je knez Mihailo 26/8 1842 napustio Srbiju, otišao je i R. s njim. Poslije nekog vremena vratio se u Srbiju i živio je do smrti u Jagodini. Sahranjen je u Varvarinu.

L i t e r a t u r a: Milićević, Pomenik; M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije; Kunibert, Drugi srpski ustanak; M. Žujović, Beleške; Srpske Novine.

J. Prodanović.

RADOJKOVIĆ MILOSAV, trgovac (12/9 1866, Ćuprija). Svršio je samo

osnovnu školu, ali je svojom prirodnom inteligencijom nadoknadio nedostatak većeg školovanja. 1890 postao je upravnik Ćuprijske Štedionice, pa je to i danas. Član je više kulturnih i humanih društava. Izabran je prvi put za narodnog poslanika 1897. Od toga vremena do 1901 radikalna stranka nije sudjelovala u izborima. 22/7 1901 R. je ponovno izabran za narodnog poslanika i bio je to sve do 1912. Pripadao je do 1901 Radikalnoj stranci, a od toga vremena Samostalnoj radikalnoj stranci. Bio je njen osnivač i član glavnog odbora sve do 1919, kada je ta stranka ušla u sastav Demokratske stranke. — R. je poznat u političkim krugovima naročito po svojoj dosjetljivosti i humoru. Njegove upadice u Narodnoj Skupštini bile su često duhovite, a pokadšto i oštre i zajedljive. Za čitav jedan decenij, osim Pavla Marinkovića, nije bilo narodnog poslanika, koji mu je bio ravan u humorističnom i satiričnom dobacivanju i peckanju. *J. P.*

RADOMLJICA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Kamniške Bistrice. Izvire na južnoj strani Šipek-Šume (897 m), sjeverno od mjesta Šent-Ožbalda, a jugozapadno od Motnika. Sa izvorišta teče uglavnom prema zapadu, a od Lukovice počne teći na jugozapad, jako vijugajući. U Kamnišku Bistricu utiče nešto nizvodno od sela Podrečja, preko puta mjesta Zgornje Domžale. Dužina R. toka je 29·0 km, a površina porječja 187·2 km². *P. V.*

RADONIĆ ILARION, mitropolit kneževine Crne Gore (12/4 1828, Podgorica — 27/1 1882, Cetinje). Postrižen za monaha u manastiru Ždrebioniku, R. je, po smrti vladike vladara Petra II. (Vladike Rada), učio nešto bogoslovskih predmeta na Cetinju, pa je zatim poslan za upravitelja ostroškog manastira. Kada je, smrću kneza Danila, na crnogorski prijestol došao knez Nikola, R. je imenovan za mitropolita Crne Gore i posvećen je 1/6 1863 u Petrogradu, u Aleksandro-Nevskoj Lavri. 1866 izveo je R. uređenje parohija u Crnoj Gori. Na glas nevesinjske bune sastavio je R. na Cetinju dobrotvorni komitet i bio mu je predsjednik. Radio je na obrazovanju sveštenstva i poboljšanju sveštenićkog stanja u Crnoj Gori. R. je prvi crnogorski mitropolit, koji kao crkveni poglavar nije u isti mah nosio i krunu svjetovnog poglavara.

L i t e r a t u r a: D. Miković, Ilarion Radonjić, crnogorsko-brdski mitropolit (1891). *M. M.*

RADONIĆ JOVAN DR., historik, profesor univerziteta (28/1 1873, Mol, Bačka). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, a gimnaziju u Novom Sadu (1891). Univerzitetske nauke je slušao u Beču, gdje je 1896 promoviran za doktora filozofije. Radi studija bio je 1897—1898 u Petrogradu i Moskvi, a zatim je bio nastavnik na srpskoj gimnaziji u Carigradu 1898—1899. Za bibliotekara Matice Srpske izabran je 1899, i aktivno je sudjelovao u tadašnjim naprednim Matičinim reformama. Na tom položaju ostao je do 5/10 1905, kada je potvrđen njegov izbor za vanrednog profesora opće historije srednjega vijeka na univerzitetu u Beogradu. Bio je na vojnoj dužnosti u balkanskom, srpsko-bugarskom i Svjetskom Ratu. Na konferenciji mira u Parizu bio je član historijsko-etnografske sekcije srpske delegacije. Njegov izbor za redovnog profesora opće historije srednjeg vijeka na univerzitetu u Beogradu potvrđen je 29/9 1919. Biran je za narodnog poslanika. Predsjedavao je financijskom odboru i biran je za potpredsjednika radikalnog poslaničkog kluba.

R. je započeo svoj historijski rad kritikom izvora 14 i 15 vijeka, kao odličan učenik K. Jirečeka i I. Ruvarca. Polje rada na srpskoj historiji postepeno je raširivao i uvijek čvrsto skopčavao srpski historijski razvoj uz opći, koji je također samostalno proučavao. Među srpskim historicima R. je prvi točno shvatio i savjesno provodio znamenitu ideju o važnosti historijske i geografske sredine za razvoj pojedinaca i naroda. To se osobito lijepo vidi u njegovom velikom djelu o grofu Đorđu Brankoviću (1911) i u francuski napisanoj historiji Srba u Ugarskoj (1919). R. je savjesno publicirao lijep broj historijskih izvora. Srpsku historijsku kritiku je kroz dva decenija on vodio.

Važniji su mu radovi: Prilozi za ocenu naših domaćih izvora, III. biografija i autobiografija kralja Milutina (Letopis, 183, 1895), Der Grosswoiwode von Bosnien Sandalj Hranić

Kosača (Archiv für slav. Philologie, 19, 1897), O političeskih otnošenijah dalmatinskih gorodov k Vizantii v X. vjekje (Izvjestija R. A. I. v Konstantinopolje, 6, 1901), Prilošci istoriji slovenskog preporođaja krajem prošlog i početkom ovoga veka (Letopis, 201, 1900), Ko su Goti i hronici Komesa Marcelina (Glas, 60, 1901), O knezu Pavlu Radenoviću (Letopis, 211—212, 1902), Prilošci istoriji Srba u Ugarskoj krajem 17 i početkom 18 veka (Letopis, 223—224, 1904), Pitanje o poreklu Vlaha u vezi s raspravom mitropolita St. Stratimirovića o Vlasima (Letopis, 228, 1904), Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini 15 veka (Knjige Matice Srpske, 11—12, 1905), O Ilarionu Ruvarcu (Letopis, 244—245, 1907), Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj u 16, 17 i 18 veku I. (Knjige Matice Srpske, 25—26, 1909), Putovanje Evlije Čelebije po srpskim i hrvatskim zemljama (Čupićeva Godišnjica, 29—31, 1910 do 1912), Grof Đorđe Branković i njegovo vreme (Srpska Kraljevska Akademija, 1911), Liutprand, episkop Kremone, i njegov izveštaj o Vizantiji i istočno-evropskim prilikama (Prosvetni Glasnik, 1913), Donado da Lezze i njegova Historia turchesca, prilog kritici izvora za istoriju jugoistočne Evrope u 14 i 15 veku (Čupićeva Godišnjica, 32, 1913), O despotu Jovanu Oliveru i njegovoj ženi Ani Mariji (Glas, 94, 1914), Situatiŭnea internationala a principatulŭi tarii românesti in vremea lui Serbań Cantacuzino, 1678—1688 (Analele Academiei Române, 36, 1914), Les Croates et l'Autriche-Hongrie (1918), Le Banat (1919), La Batschka (1919), Histoire des Serbes de Hongrie (1919). 29/12 1926 održao je R. svoj pristupni akademski govor: Kritovul, vizantiski pisac 15 veka. R. je preveo, na mjestima popravio i na kraju sa nekoliko glava dopunio Jirečekovu Istoriju Srba. *N. Radojčić.*

RADONIĆ NOVAK, slikar i pisac (13/3 1826, Mole — 11/7 1890, Kamenica, Srijem). Srednju školu je tek počeo da uči, kad ga je otac, siromašan obrtnik, primijetivši u njemu sklonost k crtanju, poslao u Sentu, u radionicu majstoru-moleru Petru Piliću. 1850 prešao je R. u Arad, slikaru Nikoli Aleksiću. Poslije godinu dana, sa nešto uštede i dobrovoljnih priloga, R. je otišao u Beč, i upisao se u slikarsku akademiju. 1855 svršio je akademiju, i poslije jednogodišnjeg rada u Novom Sadu i okolini, otišao je u Italiju, gdje je 1858—1859 obišao Mletke, Rim i Firenzu, studirajući i kopirajući stare majstore i crtajući po prirodi veoma mnogo. Po povratku R. je primio da izradi ikonostas u Adi, a 1864 u Srbobranu, što mu je najveći ikonografski rad. U to je doba R. već sve manje slikao, a sve češće objavljivao svoje sastave po listovima i časopisima. 1875 još je ugovorio s crkvenom općinom u Ilandži, da joj naslika ikonostas, ali ga i poslije nekoliko godina nije svršio; naslikao je samo nekih sedam ikona, a ostalo je dovršio Marodić. Posljednjih godina života slikao je vrlo malo, skoro isključivo portrete. Živio je u Novom Sadu, kao namještenik Matice Srpske.

R. je bio vrlo solidan, spreman i savjestan majstor, o čemu svjedoče stotine studija i crteža, koji se nalaze u narodnom muzeju i u zbirci J. Vujića. U istinu, bio je pretjerano, bolesno savjestan. Smatrajući pravom slikarskom umjetnošću velike kompozicije, a uvidjevši, po svojoj crkvenoj ikonografiji, da mu za tu granu slikarstva nedostaju mašta i dramska dinamika, R. je sam osudio svoju umjetnost, i prestao da radi. Međutim, ma da su njegove crkvene i historijske kompozicije zaista mrtve, njegovi portreti, crteži i skice u boji spadaju u najbolje što je srpska umjetnost dala. — R. portreta ima u samom Novom Sadu, u Matici Srpskoj i po porodicama oko pedeset, a zna se za nekih stotinu i pedeset dosta dobro očuvanih. U najbolje se ubrajaju dva patrijarha Rajačića u patrijaršiji u Srijemskim Karlovcima i u episkopskom dvoru u Novom Sadu, vladika Platon Atanacković u novosadskoj gimnaziji, Dečko, Dušan Popović, kod N. Popovića u Srijemskoj Mitrovici, Jaša Ignjatović u Matici Srpskoj, tri autoportreta, kod Dr. I. Matića u Novom Sadu i t. d. Od R. izvrsnih kopija samo se u Matici Srpskoj nalaze Bahus od Rubensa, Amor od Parmeggianina, Banović Strahinja po Đuri Jakšiću i t. d. Treba naglasiti, da su R. muški portreti uglavnom uspjeliji od ženskih. R. je radio nešto suho, tvrdo, metalno, što nije odgovaralo ženskoj mekoći i gracioznosti. Raniji portreti

su mu u više boja, a kasniji su koloristički kratkorječivi, sordinirani osnovnim sivim tonom.

Kao pisac R. je na granici književnih i novinarskih krokija, kozerija i pamfleta. Posljednji, pravi Dositejevac, R. je pisao u Žiži, Komarcu, Zmaju, Danici, Srpskom Dnevniku i ostalim časopisima i listovima članke i podlistke, humorističko-satirične, u kojima je iznosio mane i rđave običaje našeg seoskog svijeta, sa namjerom, da se narod pouči i popravi. R. je polazio uvijek od kakvog dnevnog događaja, ali je umio često da efemernost digne do opće važnosti. Jedan dio tih svojih napisa štampao je R. u dva sveska Molskih Mudrovanja (1877—1878). Pred smrt je predao Matici Srpskoj rukopis; Reči, kojih u Vukovom rječniku nema.

Literatura: M. Savić, Novak Radonić (Branik, 2, 1900); Stražilovo (28, 1880); Kalendar Orao za 1887; Javor za 1878 (743); Piko-Pavlović, Srbi u Ugarskoj; Jov. Subotića, Uspomene; V. Petrović, O srpskoj umetnosti u Vojvodini (Uvod u Album o stogodišnjici Matice Srpske, 1927).

V. Petrović.

RADONJA, rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Korane. Izvire na sjeverozapadnoj strani Petrove Gore, pod Petrovcem (507 m) i Velikim Velebitom (459 m). Sa izvorišta teče prema zapadu, od Vojnića uglavnom na sjeverozapad, od Previje do Budačkog Dola na zapad, a dalje na sjever. U Koranu utiče oko 0·5 km sjeverozapadno od mjesta Tušilovića. Veći pritoci sa lijeve strane su: Rijeka i Johovo (Kolarića) Potok, a sa desne: Vojišnica. Dužina R. toka je 25·2 km, a površina porječja 222·1 km².

P. V.

RADONJIĆ MILJKO (rudnička nahija — 17/12 1836, Izmail). Bio je 1808 privremeno pisar u savjetu, pa je 1809 postavljen za profesora velike škole, na mjesto Ivana Jugovića. R. je otvorio drugi razred te škole, a 1810 i treći. Predavao je historiju i njemački jezik. Kad su Milenko Stojković i Petar Dobrnjac odbili da uđu u savjet i da postanu ministri, R. je postavljen na mjesto Milenkovo za savjetnika i ministra inostranih djela (u februaru 1811). U oči Božića 1812 otpušten je iz službe, pod sumnjom da je »njemački čovjek«. Poslije propasti Srbije (1813) bio je R. desetak godina u Trstu učitelj srpske djece. Potom je prešao u Vlašku i bavio se trgovinom sve do smrti.

Literatura: Milićević, Pomenik; Batalaka, Istorija srpskog ustanka; Vuk St. Karadžić, Građa za srpsku istoriju našega vremena (Vukova prepiska, IV.).

J. P.

RADOSALJ KAMI. V. Pašman.

RADOSAVLJEVIĆ ALEKSANDAR DR., vanredni profesor medicinskog fakulteta u Beogradu (27/9 1878, Budim). Gimnaziju je učio u Beogradu. 1897—1898 bio je na prirodnjačko-matematičkom odsjeku velike škole u Beogradu, a 1898—1904 na medicini u Beču. 1904—1905 bio je liječnik okružne bolnice u Šapcu. 1905—1907 usavršavao se u unutrašnjim bolestima na klinici profesora Neusser-a u Beču i u tuberkulozi u mnogim sanatorijima u inozemstvu. 1912—1919 sudjelovao je u ratovima kao trupni liječnik, liječnik poljske bolnice, upravnik rezervne bolnice i liječnik štaba vrhovne komande i vojvode Putnika. 1919 postao je sekundarni liječnik opće državne bolnice u Beogradu, a od 1922 je na sadanjem položaju. Objavio je veći broj radova u Arhivu Srpskog Lekarskog Društva: O specifičnom lečenju tuberkuloze. Pisao je u francuskim i njemačkim stručnim časopisima.

V. S.

RADOSAVLJEVIĆ PAJA DR., profesor pedagogije na njujorškom univerzitetu i književnik (11/1 1879, Obrež, Srijem). Osnovnu školu svršio je u Obrežu, niže razrede realne gimnazije u Zemunu, učiteljsku školu učio je u Somboru i Pakracu, a završio je u Osijeku (1898). Poslije kratkoga učiteljevanja u Ašanji (Srijem), slušao je filozofske i pedagoške nauke u Beču, Jeni i Zürichu, gdje je postao doktor filozofije. Ove su studije bile prekinute dvogodišnjim učiteljevanjem u Mostaru. Pošto je poslije svršenih studija neko vrijeme bio profesor pedagogije i njemačkoga jezika u učiteljskoj školi u Somboru, ostavio je svoj zavičaj i otišao u Ameriku, da se posveti proučavanju eksperimentalne psihologije i pedagogije. Radeći u laboratorijima njujorškoga univerziteta postao je docent, a zatim i profesor na tom univerzitetu.

Razvio je veoma obilnu djelatnost u području psihologije, pedagogije i

sociologije na srpsko-hrvatskom, ruskom, njemačkom i engleskom jeziku; do danas je R. najplodniji naš pedagoški pisac. Najvažniji su mu radovi ispitivanja u području pamćenja i zaborava (pod uputom i uz suradnju E. Moimana), koje je iznio u svojoj doktorskoj disertaciji. Rezultati tih ispitivanja, koje je izveo Moiman, vršeni s 27 lica (16 odraslih i 11 djece) razlikovali su se veoma od Ebinghausovih, i dali su nove poticaje za naučno istraživanje pamćenja i zaborava. Najvažniji su R. spisi: Experimentelle Grundlegung der Gedächtnispsychologie (1905), Das Behalten und Vergessen bei Kindern und Erwachsenen nach experimentellen Untersuchungen, Das Fortschreiten des Vergessens mit der Zeit (1907), Nacrti grana psihološke nauke, I. Nacrt opće psihologije za učitelje (1908, u ovom je djelu popis radova do 1908), Uvod u eksperimentalnu pedagogiju (I. 1910, II. 1912), Professor Boas' s New Theory of the Forn of the heand, a critical contribution to School Anthropology (1911), Novi momenti u odgoju (na ruskom, 1912), Two papers on Pedagogical Anthropology (1913, o eksperimentalnoj pedagogiji i školskoj higijeni, fizička ispitivanja na djeci u Mostaru), Die Entwicklung des Kindes innerhalb der Schuljahre (1913), Who are the Slavs?, a contribution to Race Psychology (1919, dva velika sveska), Moderni planovi za proučavanje đaka (1922), Pozitivistička pedagogija Ogista Konta (Auguste Comte — 1923). Bezbrojne su R. rasprave i članci u stručnim i mnogim drugim časopisima i listovima. Spremio je za štampu djelo Who are the Germans? koje bi bilo pandan njegovom djelu o Slovenima. *M. Šević.*

RADOSAVLJEVIĆ PANTA (VOJVODA DUNAVSKI), artilerijski pukovnik, četnički vojvoda (28/8 1876, Beograd). Po svršetku trećeg razreda gimnazije, stupio je vrlo mlad 1/11 1892 u artilerijsku podoficirsku školu, koju je svršio kao treći u rangu. Postao je potporučnik 6/1 1902, kapetan II. klase 1/1 1914. Kao poručnik u septembru 1905 stupio je u redove četničke organizacije, postao je šef gorskog štaba, i pod imenom vojvoda dunavski, borio se, pored vojvode Gligora Sokolovića, vojvode Babunskog i poručnika Rajkovića. Koncem 1906 R. je izabran za sekretara glavnog četničkog odbora u Beogradu. U jesen 1907 R. je postao sekretar i član izvršnog četničkog odbora u Vranju. Kada je proglašena ustavnost u Turskoj, R. se povukao od poslova u četničkoj organizaciji. U ratovima protiv Turaka i protiv Bugara, R. se borio kao komandir baterije, a u Svjetskom Ratu kao komandir baterije i komandant bataljona. Za pokazane uspjehe i hrabrost odlikovan je R. 1914. lično od kralja, ordenom Karađorđeve Zvijezde IV. stepena. Poslije ratova napisao je i izdao o svome trošku dvije knjižice patriotskog sadržaja: Kroz slavno Kosovo, Šta je Maćedonija. Pored toga objavljivao je svoje članke i pjesme u listu Srpsko Kosovo. *M. M.*

RADOSAVLJEVIĆ STEVAN-BDIN (21/12 1854, Pančevo). Učio je osnovnu školu i realnu gimnaziju u Pančevu, tehniku u Pragu, univerzitet u Odesi i politehniku u Pragu. Po pozivu otišao je u Bugarsku, i bio je profesor u Lom-Palanci i u Vidinu. Otpušten, poslije srpsko-bugarskog rata, vratio se u Beograd. Pozvan opet u Vidin, postao je profesor iste realne gimnazije, ali se poslije godinu dana zahvalio i došao u Beograd. Bio je sekretar ministarstva građevina, šef u monopolskoj upravi, intendant u ministarstvu vojnom, ali je uvijek otpušten, kad su radikali dolazili na vladu. Radio je na Dnevnom Listu (više godina), na Novom Listu, Nezavisnosti, Srpskoj Zastavi, Bratstvu Društva Svetoga Save, Srpstvu, Braniku i Malim Novinama. Uređivao je Novosti, a bio je neko vrijeme i dopisnik bečke Neue Freie Presse. Napisao je na njemačkom jeziku: Status quo ante Slivnitza (1898) Der Streit um Altserbien (dva izdanja), a na srpskom: U Vidinu za vreme borbe oko Vidina (izdanje srpskog đeneralštaba, 1885), Istorija Bugarizma (1890, nagrađeno od društva Sv. Save), Potonji čas po Srpstvo (1890), Šta će naposletku biti od Srbije (1891), Revolucija odozgo i odozdo (1891), Nestašne misli (1891), Progonstvo kraljice Natalije (1891), Prva knjiga razmišljanja (1896), Druga knjiga razmišljanja (1907; prva knjiga je bila zabranjena i pisac osuđen, drugu je izdala trgovačka omladina), Teorije i dela prošle vladavine (1900),

Pred maćedonskim pitanjem (1902), Srbinstvo u evropskoj Turskoj (1903), Listak iz psihologije rata (1903, otkupilo ministarstvo vojno), Potpun slom naše nacionalne politike (1904), Srbija i Crna Gora (1912), i još 13 djela u 23 sveska političke, filozofske i nacionalističke sadržine.

J. Prodanović.

RADOSLAV, kralj srpski 1227 do 1233. Najstariji je sin kralja Stevana Prvovjenčanog, iz braka sa grčkom princezom Jevdokijom Anđelovom. Rođen je oko 1192. Oženio se Anom, kćerkom epirskog despota i kasnijeg cara Teodora. Bio je po majčinom odgoju pod jakim grčkim utjecajem, a poslije se ženidbom taj grčki utjecaj još više pojačao. Njegov vjeridbeni prsten ima grčki natpis, na poveljama potpisivao se grčki kao kralj Stevan Duka, a i svoj novac, koji je bio prvi srpski novac uopće, dao je kovati po grčkim uzorcima i sa grčkim natpisom. U državnoj politici bio je potpuno pod utjecajem svoga moćnog tasta. Radi svega toga nije bio mnogo popularan, i kad je njegov tast 1230 pretrpio poraz od Bugara, R. je naskoro, krajem 1233, srušen sam sa srpskog prijestola. R. je pobjegao sa ženom preko Dubrovnika svojoj tazbini. U Draču ga je napustila žena, i R. se poslije toga, vratio u otadžbinu i zakaluđerio. Kao vladar bio je bez naročite važnosti te je još od starih srpskih pisaca označivan kao slab čovjek.

V. Ć.

RADOŠEVIĆ MIJO DR., advokat i književnik (10/11 1884, Lokve). Svršio je osnovnu školu u rodnom mjestu, gimnaziju na Sušaku, a pravne nauke slušao je u Zagrebu, Pragu i Rimu. Kroz škole se proturao bez ičije pomoći, živeći od novinarstva i književnosti. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je politički emigrant, i sudjelovao je na mirovnoj socijalističkoj konferenciji u Stockholmu. Poslije ujedinjenja isticao se dosta u političkom životu. Živi kao advokat u Zagrebu. — Kao gimnazijalac saradivao je u Supilovu Novom Listu, a kao pravnik u naprednjačkom Pokretu i Hrvatskom Đaku. Poslije likvidacije naprednjačkog pokreta pisao je u socijalističkom dnevniku Slobodna Riječ, a članke iz književnosti, nauke i politike u Savremeniku i dr. 1907 izdao je roman Karikature, koji je izazvao pažnju svojom smjelošću u iznošenju seksualnih momenata. Poslije toga izdao je knjige: Marksizam, panslavizam, jugoslavenstvo, Savremeni kriminalni problemi i studiju: Prava narodna politika.

A. B-c.

RADOVAN, prvi srpski literarni list za djecu. Izlazio je u Novom Sadu 1876 (svega četiri sveska), pod uredništvom Stevana V. Popovića, čika-Steve. List je bio vrlo vješto uređivan, i donosio je priloge većinom od Zmaja i od urednika. U njemu su izašle najljepše i najpoznatije Zmajeve dječje pjesme (Uz'o deda svog unuka, Marko u škripcu, Carić, Veverica, Materina maza, Gojko u lovu), i njegove pouke u prozi (iz male knjige). Gotovo sav prozaički dio je bio od čika-Steve. Tu je i njegova pripovijetka: Vrabac podunavac priča svoj život. Gradivo iz R., raspoređeno u dvije knjige, izdalo je kasnije ministarstvo prosvjete za nagrade učenicima osnovnih škola (Radovan, pesme i priče za decu od čika-Jove Zmaja i čika-Steve, 1883). Raširene među djecu i gotovo sve uništene, knjige su ove danas vrlo velika rijetkost.

M. Š.

RADOVAN-PLANINA, planina u Bosni, između rijeka: Vrbasa-Leletve-gornjeg toka Grovice-Zagrlskog Potoka-Vrila-Bistrice, južno od Komar-Planine, zapadno od Kruščičke Planine, odnosno jugozapadno od grada Travnika. U geološkom sastavu planine prevlađuju permski filitski škriljevci i vapnenci, preko kojih na južnom dijelu naliježu verfenski škriljevci i trijaski vapnenci sa dolomitom. Opći pravac pružanja slojeva je od sjeverozapada na jugoistok, ali mjestimice ima znatnih poremećaja. Najviši visovi na R.-P. su: Kalin Vrh (1.531 m), Rudin (1.385 m), Hum (1.446 m), Bijela Gromina (ili Crni Vrh, 1.379 m), Oštra Glava (1.379 m), Brezovača (1.464 m) i Borik (1.369 m). Planina je največim dijelom pošumljena, a samo su manje partije gole. Potocima je R.-P. dosta razuđena, te je prilično pristupačna. Zapadnim podnožjem prolazi željeznička pruga Jajce—Bugojno i drum Jajce—Bugojno—Gornji Vakuf, istočnim i južnim, kolni put Travnik—Mojinići—Gornji Vakuf, a preko planine vodi nekoliko kolnih puteva i mnogo staza.

Literatura: F. Katzer, Geologischer Führer durch Bosnien und die Hercegovina (1903). *P. V.*

RADOVANIĆ. V. Luštica.

RADOVANOVIĆ MILAN DR., liječnik (23/12 1854, Beograd — 16/3 1915, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, medicinu u Zürich-u i Beču. Služio je u Loznici, Prokuplju i Aleksincu. 1888 postavljen je za sekretara sanitetskog odjeljenja ministarstva unutrašnjih djela, a uskoro za fizika beogradskog okruga. 1903 postavljen je za upravnika državne bolnice u Beogradu, na kome je položaju ostao do svoje smrti. Sudjelovao je u ratovima 1876—1878 kao dobrovoljac medicinar, u ratu 1885—1886 kao rezervni sanitetski kapetan, u ratovima 1912—1915 kao upravnik vojne bolnice u Beogradu, u činu rezervnog sanitetskog pukovnika. *V. S.*

RADOVANOVIĆ-MILIĆ, profesor narodne ekonomije (14/5 1860, Čestobrodica, užički okrug). Pravne nauke svršio je u Beogradu (1884) i u Parizu (1885—1888). Služio je 1888—1892 u financijskoj i sudskoj struci, 1892 bio je okružni načelnik u Smederevu. Od 29/8 1892 do penzioniranja (14/6 1925) bio je profesor narodne ekonomije na pravnom fakultetu u Beogradu, sa kratkim prekidima 1902 i 1903, kada je u dva maha bio ministar financija.

R. je živo sudjelovao u osnivanju zemljoradničkih zadruga, u čijoj je centralnoj upravi u Beogradu neprekidno od 1897 do danas. Uglavnom, njegovo je djelo zakon o radnjama 1904, a radio je i na zakonu o državnom računovodstvu 1901/02. U narodnoj ekonomiji R. pripada historijskoj školi. Glavni su mu radovi: Stara i nova škola u ekonomskoj nauci (1893), Zanatske škole (1895), O propadanju naših zanata (1897), Žitarske banke (1898), O obezbeđenju stoke (1900), O razdruživanju života i imanja kod naših porodičnih zadruga (1900), La dette publique de la Serbie (1900), O zadružnom obliku, poznatom pod imenom zajedničke nabavke namirnica i ustanovama za to (1905). Osim toga pisao je stručne članke u Finansiskom Pregledu, Braniku, Otadžbini i Delu. *R. P.*

RADOVANOVIĆ SVETOLIK DR., profesor beogradskog univerziteta (23/3 1863, Prćilovica, kod Aleksinca). Gimnaziju i prirodno-matematički odsjek filozofskog fakulteta velike škole svršio je u Beogradu, pa je poslije svršio i filozofski fakultet bečkog univerziteta, izučavajući specijalno geologiju i paleontologiju. 1891 položio je doktorski ispit. Karijeru je počeo 1891, kao geolog u rudarskom odjeljenju ministarstva narodne privrede, gdje je uredio geološko-rudarski muzej, zatim je sredio i 1892 štampao prvi Godišnjak rudarskog odjeljenja, vršio je mnoge rudarsko-geološke poslove po državnim i privatnim rudnicima, pokrenuo je pitanje o izradi detaljne geološke karte. Sa Jovanom Žujovićem, Savom Uroševićem, Petrom Pavlovićem i još nekim ondašnjim geolozima osnovao je Srpsko Geološko Društvo. 1897 izabran je i postavljen za profesora paleontologije na velikoj školi, i od tada počinje njegov rad, kako na nastavi i na raznim školskim pitanjima, tako i u Srpskom Geološkom Društvu, kome je dugo godina bio sekretar i prvi urednik njegovih zapisnika. Uz to je R. pomagao Žujoviću u uređivanju Geoloških Anala Balkanskog Poluostrva i na proširenju geološkog zavoda. Ovaj je rad prekinuo 1904, a donekle i 1905, dok je bio ministar narodne privrede, prvo u koalicionoj vladi Save Grujića, a potom u vladi Nikole Pašića (26/1 1904—16/5 1905). Kao ministar zaveo je novu administraciju u rudarskom i šumarskom odjeljenju i proveo je kroz narodnu skupštinu nov zakon o šumama, spremio je građu za nov rudarski zakon, donio je prva pravila za rudarsko-bratinske kase radi osiguranja rudarskih radnika, i ustanovio je nedjeljno-prazničke škole za šegrte. Krajem 1906 vratio se, na poziv fakultetskog savjeta, ponovno na profesorsku katedru, koju više nije napuštao.

Stručan rad R. kretao se u dva pravca: na čisto naučnoj geologiji, i u području primijenjene geologije. Radeći u prvom pravcu, R. je prvi otpočeo detaljnu stratografsku diobu naših terena u vezi s paleontološkim studijama, objavivši u izdanjima Akademije Nauka i u Geološkim Analima čitav niz rasprava i mnogobrojna saopćenja u Srpskom Geološkom Društvu, kojima je izdvojio razne slojeve u našoj jurskoj formaciji i prvi utvrdio kod Srba infralijas, ke-

lovej, meocki sloj, i oligocensku formaciju. Osim toga, R. se interesirao za tektonske probleme, u kome pravcu su mu najvažniji radovi o produženju južnih Karpata u Srbiju i o šarijažu u istočnoj Srbiji. — Raznovrsni su mu i mnogobrojni radovi iz primijenjene geologije. Prema njegovim proučavanjima i uputama građeni su arteški zdenci u Smederevu, Šapcu, Obrenovcu, Zaječaru i okolini Mladenovca, vršene su kaptaže mnogih mineralnih izvora, proširen je beogradski vodovod i projektirani vodovodi u Leskovcu i Čačku, nekoliko željezničkih trasa i tunela. U posljednje vrijeme R. se naročito bavio geološkim proučavanjem raznih naših ugljenih terena i rudišta, na osnovu kojih su otvoreni mnogi rudnici u podnožju Tresibabe, kod Soko-Banje, na Kosovu i u bazenu Rakove Bare. U vezi s ovim R. radovima je i njegova klasifikacija našeg fosilnog uglja, zatim klasifikacija rudišta u sjevero-istočnoj Srbiji i interesantan ekspoze o prirodi i pojavi petrolejskih terena u rumunjskim Karpatima. Širem krugu čitalaca poznat je R. naročito sa svoje dvije popularne rasprave iz geologije, objašnjene mnogobrojnim primjerima iz naših krajeva, od kojih je jedna, O trusu, izišla u Delu, a druga, Podzemne vode, u izdanju Srpske Književne Zadruge.

N. Košanin.

RADOVANOVIĆ VOJISLAV DR., kustos muzeja i honorarni profesor filozofskog fakulteta u Skoplju (14/1 1894, Pavlica, srez studenički, oblast Raška). Osnovnu školu učio je u Vrbovcu, kod Smedereva, gimnaziju u Šapcu i Nišu. 1912 upisao se na univerzitet u Beogradu, ali je, zbog ratova, prekinuo studije, a po oslobođenju ih je nastavio i završio u Beogradu, gdje je 1924 položio doktorat. 1921—1922 bio je suplent gimnazije u Skoplju, 1922—1924 asistent geografskog instituta na beogradskom univerzitetu, 1924—1925 docent geografije na filozofskom fakultetu u Skoplju, a 1925 imenovan je za izvanrednog profesora sveučilišta u Zagrebu, gdje je 1926 penzioniran. Iste godine imenovan je za kustosa muzeja u Skoplju, a na filozofskom fakultetu izabran je za honorarnog profesora etnologije i etnografije. — R. se bavi antropogeografskim i geomorfološkim ispitivanjima. Glavni su mu radovi: Tikveš i Rajec (Naselja i poreklo stanovništva, 17, 1924; doktorska teza), Vulkanski pepeo u našoj zemlji i na Balkanskom Poluostrvu od erupcije Vezuva 1631 (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, 1925), Terase iznad ušća Topolke u Vardar (Glasnik Geografskog Društva, 12, 1926). Kraće su mu rasprave: Skoplje (Savremena Opština, 1927), Mali denudacioni oblici kristalastih terena, jedan prilog iz Južne Srbije (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, 1927). Osim toga, R. je izdao Školski Atlas (1924).

P. V.

RADOVANSKA REKA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Crne Reke. Izvire na sjeverozapadnoj strani Maljenikova venca, sa Javorišta (kota 936 m, Tilva Inalta 1.098 m), i sa izvorišta teče prema jugozapadu, kroz paleozojske škriljevce. Niže od Lomčića udari na granicu između vapnenca i zelenkastog pješčenika, koji se javlja iznad paleozojskih škriljevaca, i tu se dogodi velika promjena. R. R. ponire u uskom ponoru pod Gavranovim Kamenom, koji je u vezi sa velikom pećinom. Voda teče 1·5 km kroz pećinu, pa se ponovno javlja u Vrelu i Vrelcu, ali sada počne teći prema jugoistoku, kroz klisurasto vapnenačko korito, velikog nagiba. Količina vode, koja izbija iz vrela, mnogo je veća nego na ponoru, te je izvjesno, da Vrelu pridolazi voda i iz okolnih vapnenaca. Ušće R. R. u Crnu Reku je oko 3·5 km istočno-jugoistočno od Uspenskog manastira, a 2·5 km sjeveroistočno od sela Jablanice. Glavniji pritoci R. R. su potočići Krajna Reka i Manastirski Potok. Dužina toka R. R. je 24·5 km, a površina porječja 93·9 km².

Literatura: J. Cvijić, Geografska ispitivanja u oblasti Kučaju u istočnoj Srbiji (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 5, 1893).

P. V.

RADOVAŠNICA, manastir pod Cerom. Crkva je posvećena Sv. arhistratizima Mihailu i Gavrilu. Ne zna se, kad je sazidan i tko ga je podigao. Najstariji spomen o R. je iz 1550. Spomeni iz 1551, 1566, 1567 vele, da su u R. pisane razne crkvene knjige. 1683 u R. su bile prenijete iz Hopova moći Sv. Teodora Tirona, i tu su ostale godinu dana. 1799 crkva je bila slikana. Danas su zidovi u crkvi bijelo okrečeni. Crkva je sazidana od

grubog lomljenog kamena i pokrivena je šindrom. Osnova crkve predstavlja jednobrodnu baziliku sa polukružnom apsidom. Ona je zidnim pitastrima podijeljena u četiri polja. Kube, okruglo i izvana i iznutra, upire se o zidne pilastre trećega polja i izvedeno je na pandantifima. Kvadratno postolje kubeta snažno se ističe izvana. Kube je probijeno samo sa četiri prozora. *V. P-ć.*

RADOVIĆ. V. Krtole.

RADOVIĆ ANDRIJA, crnogorski predsjednik vlade i političar (28/1 1872, Martinići, Bjelopavlići, Crna Gora). Po svršenoj gimnaziji studirao je tehniku u Italiji. Zatim je u Crnoj Gori postao državni inžinjer, poslije toga upravitelj građevina, pa načelnik ministarstva unutrašnjih djela. 1906 R. je ušao u vladu J. Miuškovića kao ministar financija. Ova vlada optužila je omladince za veleizdaju, ali je zbog toga sama morala pasti, a proces protiv omladinaca obustavljen je. R. je u toj aferi prišao omladini u narodnoj stranci, što je naročito ogorčilo dvorske krugove. Pozvana u januaru 1907 na upravu zemlje, narodna stranka povjerila je R. predsjedništvo vlade, i time je on u isti mah postao i vođa narodne stranke, i ako nije bio narodni poslanik. U aprilu 1907 knez Nikola je oborio R. vladu, a narodna stranka je raspuštena i progonjena. Gonjen i sam, R. je jedne noći prebjegao preko granice. Tjeralica ga je stigla u Trstu, gdje je uhapšen, ali je odmah zatim oslobođen. Odatle se sklonio u Pariz, gdje je u nekoliko članaka o Crnoj Gori iznio pred evropsku javnost pravo stanje u Crnoj Gori i opravdao svoju stranku od optužaba. Kada je u jesen te godine na Cetinju počela bombaška afera, R. je, na poziv cetinjskog prijekog suda, pošao na Cetinje da dokaže svoju nevinost. Njegov svojevoljni dolazak pred sud, smjela obrana i hrabro držanje, koji su mu podigli ugled i u Crnoj Gori i na cijelom Slovenskom Jugu, nisu mu pomogli. Osuđen je na petnaest godina robije, okovan i odveden u Jusovaču. Za vrijeme suđenja policija mu je srušila kuću i konfiscirala imovinu.

Pomilovan je tek 1913. Tada je kralj Nikola bio prinuđen da apelira i na prvake narodne stranke. Složena je koaliciona vlada Janka Vukotića od svih stranaka, i u skupštini je stvoren radni blok od klubaša (narodne stranke), pravaša (apsolutista) i dvorske kamarile. Omladina je ustala protiv držanja klubaša i nove vlade, i otpočela je u cijeloj zemlji rad sa geslom: Ujedinjenje Crne Gore i Srbije. R. je pokušao da se pomiri sa omladinom i da spasi skrahiranu narodnu stranku, ali mu to nije pošlo za rukom. Pred Božić 1915 kralj Nikola, odlučan da kapitulira, sastavio je vladu od najjačih ličnosti svih stranaka. U toj vladi R. je imenovan za ministra financija, ali je radi vojnih nabavki otputovao u Italiju. Tako ga je kapitulacija Crne Gore zatekla u inozemstvu.

Kada je kralj Nikola došao u težak položaj prema saveznicima, učinio je posljednji apel na R. da sastavi vladu. Zbog toga je R. došao u još oštriji sukob sa omladinom. Ali poslije kratkog vremena, R. se odrekao vlade, prekinuo je konačno sa kraljem Nikolom, i sa svojim prijateljima stvorio odbor za narodno ujedinjenje. Pokrenuo je listove u Genèvi i Parizu, slao delegata u Ameriku, izmirio se sa omladinom i postao najagilniji pobornik narodnog ujedinjenja. Ta njegova akcija imala je odjeka i u inozemstvu i u Crnoj Gori, gdje su njegovi drugovi, čuvši njegov rad i sami došli u bliže odnose sa omladinom.

Poslije poraza centralnih sila na Balkanu R. je došao na Cetinje, gdje je dočekan najsvečanije i najoduševljenije. Njegova riječ i njegovo držanje imali su najveću važnost, koliko zbog njegovih stradanja, toliko i zbog krvnog srodstva sa dinastijom Petrovića. Izabran za poslanika velike narodne skupštine u Podgorici, koja ga je poslala kao poslanika u narodno predstavništvo u Beograd, R. je izabran za našeg delegata na konferenciji mira u Parizu. — Na izborima za konstituantu izabran je R. kao poslanik demokratske stranke i bio je potpredsjednik demokratskog poslaničkog kluba. Poslije toga nije više kandidirao, ali je i na novom položaju (član monopolske uprave) razvio svu svoju aktivnost. 1923 protivnici narodnog ujedinjenja zapalili su mu kuću i ubili mu oca, staroga serdara Jagoša Radovića.

M. Milenović.

RADOVIĆ DIMITRIJE, predsjednik kasacionog suda (1837 — 31/7 1909, Beograd). Po svršenom školovanju u Srbiji, učio je pravo u inozemstvu. Odmah po povratku u Srbiju (1862), stupio je u sudsku struku, i ostao je u toj službi gotovo neprekidno. 1873 postao je predsjednik okružnog suda u Šapcu, 1874 načelnik ministarstva pravde, pa kasacioni sudac i opet načelnik ministarstva pravde. 17/5 1875 do 19/8 1875 bio je ministar pravde prvi put, 1877 kasacioni sudac, 1878 prvi sekretar državnog savjeta, 1881 predsjednik apelacionog suda, 10/10 1881—21/9 1883 ministar pravde po drugi put, 17/3 1884 predsjednik kasacionog suda sve do 9/5 1894, kad je stavljen u penziju, 27/3 1901 opet predsjednik kasacionog suda do 18/1 1903, kad je penzioniran po molbi, 30/5 1903 predsjednik kasacionog suda po treći put, 19/6 1903 član i potpredsjednik državnog savjeta do 1/8 1904, kad je stavljen u penziju. Svojom temeljitom teorijskom spremom, velikim iskustvom u praksi, visokim shvaćanjem pravničkog i sudskog poziva, R. se diže u uski krug od nekoliko prvih srpskih pravnika. Istakao se svojim držanjem naročito 1894, kada je kasacioni sud, pod njegovim predsjedništvom, u sjednici od 5/5 te godine, odbacio vrijednost ukazu od 17/4 1894, kojim su kralju Milanu, protivno zakonu od 14/3 1892, vraćena prava člana kraljevskog doma. Osim većeg broja pravnih članaka po časopisima, napisao je: Teoriju kaznenog postupka (1870), sve do 1926 glavno djelo srpskim pravnicima za to područje.

L i t e r a t u r a: Arhiv za pravne i društvene nauke (august 1909); Drag. Stamenković u Pravdi od 4/8 1909.

R. Popović.

RADOVIĆ ĐURO, nacionalni revolucionar (30/9 1896, Martinići, danilovgradski srez — 6/1 1919, Cetinje). Poslije osnovne škole u svome rodnom mjestu, R. je svršio 7 razreda gimnazije u Beogradu. Rat i kapitulacija Crne Gore omeli su njegove dalnje školovanje, ali je on postao dobro poznat i istaknut u redovima omladinaca nacionalista. Zbog toga je bio interniran u Madžarskoj. Osobito se istakao u borbi za ujedinjenje Srbije i Crne Gore prilikom ugušivanja pobune, koju su spremali protivnici ujedinjenja. R. je bio na čelu bjelopavlićke omladine kada je ona slomila otpor protivnika ujedinjenja, i zajedno sa lješanskom, kučkom, podgoričkom i piperskom omladinom pošla u pomoć cetinjskim omladincima. U borbi, koja je bila na sam Badnjidan 1918 (6/1 1919), i koja je pobjedom omladinaca nad protivnicima ujedinjenja, riješila pitanje ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom, poginuo je i R., kao jedna od žrtava za narodno ujedinjenje. Sahranjen je, zajedno sa ostalim omladincima borcima za narodno ujedinjenje, koji su poginuli na historijski Badnji dan, a spomenik im je podignut na mjestu, gdje su poginuli, pred starom Biljardom, ispred bivšeg dvora kralja Nikole.

M. M.

RADOVIĆ IVAN, slikar (22/6 1894, Vršac). Položio je maturu u gimnaziji u Somboru, pa se upisao u slikarsku akademiju u Budimpešti (1917). Radio je, pod vodstvom profesora Retija, u slikarskoj koloniji u Nagybany. 1920 nastavio je studije u Pragu i u Parizu, do 1921. Od tog doba, izuzev kratko vrijeme nastavničke službe, živi i radi u Somboru. R. slika ponajviše kompozicije i portrete, a radi mnogo i na grafici. Sudjelovao je dosad na svima izložbama s grupom Umjetnika i Proljetnog Salona, kao i na 5 i 6 Jugoslovenskoj izložbi. 1926 priredio je u Beogradu izložbu isključivo svojih slika.

V. P.

RADOVIĆ JOVAN, nacionalni revolucionar (28/10 1891, Bare, Donja Morača kolašinski srez, Crna Gora — 15/11 1918, Sarajevo). R. je svršio osnovnu školu u svom rodnom mjestu, a gimnaziju u Beogradu. Stupivši na univerzitet studirao je germanistiku, pa je svoje studije završio u Leipzigu u prvoj polovini 1914. Objava Svjetskog Rata zatekla ga je u Leipzigu, ali je on uspio da se, preko Rusije, vrati u Crnu Goru, čiji je bio podanik. Ubrzo po kapitulaciji Crne Gore R. se sa bratom Savom odmetnuo od austro-ugarskih vlasti u goru, i uspio je da prijeđe preko Novopazarskog Sandžaka u Srbiju. Zbog toga odmetanja austro-ugarske okupatorske vlasti zatočile su R. najstarijeg brata u tamnicu Jusovaču u Podgorici, te je u tamnici i umro. Kada je, u februaru 1917, narod u Toplici i Jablanici ustao na oružje protiv okupatora, R. je bio

duša ovoga ustanka; uz vojvodu K. Pećanca, koji je bio na čelu tog ustanka, R. je bio njegov najizrazitiji predstavnik. Nacionalist, revolucionar i odličan govornik, R. je bio rođen da vodi mase i da ih oduševljava za borbu. Prilikom oslobođenja Crne Gore, u kasnu jesen 1918, R. je zastupao bolesnog vojvodu Pećanca, te je sa topličkim i crnogorskim ustašama opkolio (20/10 1918) Nikšić i prinudio austro-ugarske trupe na predaju (86 oficira, 30 kadeta i 3.003 vojnika).

R. je pripadao omladinskom pokretu koji su predvodili Marko Daković i Lazar Damjanović. On je u oslobođenoj Crnoj Gori prvi počeo na zborovima grmjeti protiv kralja Nikole i dinastije Petrovića. Njegovu naglu smrt u Sarajevu, gdje se našao pred sastanak podgoričke velike narodne skupštine, njegovi bratstvenici su protumačili kao da je R. otrovan od strane pristalica kralja Nikole i osumnjičili su kao izvršioca toga trovanja suca Savu Medenicu Dožića. Liječnici nisu mogli točno utvrditi, da li je R. umro od gripe ili je otrovan. Ubrzo zatim nađen je mrtav u svojoj kući i sudac Savo Medenica Dožić, ali je ostala tajna, da li se sam ubio ili je pao kao žrtva krvne osvete od strane Radovića. Međutim, brat R. Savo smatrao je da krvna osveta za R. glavu ipak nije potpuna. Zato je na trgu u Podgorici napao najuglednijeg Medenicu Dožića, Mila Dožića, bivšeg ministra pravde i ubio ga je, zbog čega je osuđen na dugogodišnju tamnicu. *M. Milenović.*

RADOVIĆ MIJAT (1825, Bratač — 1901, Mostar). Bio je dugo vremena kodžabaša, t. j. zakonski predstavnik pravoslavnog elementa kod turskih vlasti. Za vrijeme ustanka 1875 prebjegao je u Crnu Goru i postao serdar. Za drugog ustanka (1882), bio je zatvoren radi sudjelovanja u pripremanju bune. Poslije je bio predsjednik crkvene općine u Mostaru. Njegov sin Vladimir bio je jedan od vođa u autonomnoj borbi. 1897 pokrenuo je Srpski Vjesnik, politički list, koji je izlazio u Mostaru. *V. Ć.*

RADOVIĆ MILIVOJ, sveštenik i pjesnik (29/6 1861, Bašahid — 20/9 1920, Velika Kikinda). Bio je iz rodoljubive trgovačke porodice. Osnovnu školu svršio je u svom mjestu, gimnaziju u Hódmezö-Vásárhely-u, bogosloviju u Karlovcima. Postao je đakon 1886, sveštenik 1892, okružni prota 1914, sve u Velikoj Kikindi. Bio je član eparhijske konsistorije i poslanik na narodnom crkvenom saboru u Karlovcima. Odlikovao se kao govornik i propovjednik. Njegov književni rad raširen je u Sadašnjosti, Srpskom Glasu i Brankovu Kolu. Većina njegovih pjesama ugledala je svijet u Brankovu Kolu. U pjesmama R. ima pogođenih slika iz prirode i lijepo izraženih trenutnih utisaka, i zbog toga su se one dopadale čitaocima, ali jačega priznanja nisu stekle, i literarna historija nije zabilježila njegovo ime. Za vrijeme Svjetskoga Rata, R. je spalio mnoge svoje govore i pjesme. Što je sačuvano, nalazi se u njegova zeta, Stojana Jakšića, sveštenika u Velikoj Kikindi. *M. Š.*

RADOVIĆ PETAR, nevesinjski vojvoda (1832, Bratač — 1906, Nevesinje). Bio je sveštenik od 1852. U hercegovačkom ustanku 1875 istakao se kao vođa Nevesinjaca i 1876 je postao vojvoda. Sudjelovao je u drugom ustanku protiv Austrije (1882). Kraj života proveo je povučen u Nevesinju. *V. Ć.*

RADOVINA. 1. Rijeka u Slovenačkoj, desni pritok Save. Izvire južno od vrha Repikovca (1.593 m), u Julskim Alpama, na visini oko 710 m, na sjeveroistočnom kraju doline Krme. Sa izvorišta teče prema jugoistoku, kroz duboku i usku dolinu, a kod sela Grupče skrene pod pravim kutom i upravi svoj vijugavi tok prema sjeveroistoku. U Savu utiče 1 km sjeverno i uzvodno od sela Breča, a 4 km sjevero-sjeveroistočno od Bleda. Osim jednog potočića nema nikakav pritok. Dužina R. toka je 18·7 km, a površina porječja 136·8 km². Suha dolina R. produžuje se kroz Krmu, do podnožja Triglava (2.683 m) i Velikog Dražkog Vrha (2.243 m), za 10 km. *P. V.*

2. Planina u Slovenačkoj, na granici naše države sa Austrijom, između rijeka: Bistrice-Drave-Brežkog Potoka-Sagau Potoka, oko 22 km sjeveroistočno od Slovenj-Gradeca, a 29 km zapadno-sjeverozapadno od Maribora. Pretežno je sastavljena od liskunovitih škriljevaca, preko kojih na tjemenu planine i na cijeloj sje-

vernoj strani leže tercijerne tvorevine, t. zv. eibiswaldski slojevi. Mjestimice su ogoljeli trijaski rudonosni vapnenci i zrnasti vapnenac. R. se pruža od zapada prema istoku, a u tom su pravcu najviši vrhovi: Kapunski Vrh (1.094 m) i Radovina (993 m). Na istoku se nastavlja u planinu Remšnik. R. je mahom pošumljena, sa izuzetkom manjih partija. Zapadnim i sjevernim podnožjem planine prolazi kolni put Marenberg—Ivnica—Arveš—Maribor, a južnim, cesta i željeznička pruga Dravograd—Brezje—Maribor. *P. V.*

RADOVIŠKO, predjel u Južnoj Srbiji, koji je administrativno i ekonomski upućen na Radovište. To je današnji radoviški srez, koji obuhvaća sela u Radoviškom Polju, kao i više sela u kotlini Lakavice. R. se računa i u Jurukluk, po množini jaručkih sela. R. ima svega 53 naselja sa 15.938 stanovnika, od kojih je 8.595 Srba, 6.946 Turaka, 327 Cigana i 90 Kucovlaha (1920). U tursko vrijeme u R. su Turci činili većinu stanovništva, ali su se poslije mnogi iselili u Malu Aziju. *V. R.*

RADOVIŠKO POLJE, kotlina u Južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti u gornjem toku rijeke Strumice. R. P. je tektonska potolina, obrubljena rasjedima, na sjeveru ograđena velikom planinskom masom Plačkovice i Ograždena, a na jugu ima nisku prečagu u planini Smrdežu i njenim ograncima. Na zapadu je R. P. sasvim otvoreno prema porječju i kotlini Lakavice, koja je svojim krakom Madenskom Rekom zašla kroz Dervensku Klisuru u kotlinu R. P., i piraterijom otuda uvukla u ovo porječje nekoliko kraćih izvorišnih krakova Strumice. Otuda je na zapadnoj strani R. P., pod selom Damjanom, ostalo poljsko razvođe Topolnice između porječja Strumice i Lakavice. Na jugoistoku je R. P. otvoreno niz dolinu Stare Reke prema Strumičkom Polju, a između njih je granica u Dervenskoj Sutesci Stare Reke niže sela Pokrajčeva. Plačkovica i Ogražđen su sastavljeni od prastarih kristalastih škriljevaca, poglavito od ortognajsa i paragnajsa, a od ovog istog kamenja su sastavljene i sjeverne strane Smrdeža, koje su okružene rasjedom prema staropaleozojskim škriljevcima na jugu. Na jugozapadnoj strani R. P., oko sela Damjana i dalje na zapadu, ima i eruptivnog zemljišta, od andezita, zatim i od granita i peridotita. Po nižem obodu R. P. ima naslaga od neogenih jezerskih sedimenata, a u ravni kotline i oko rijeka rasprostranjeni su diluvijalni i aluvijalni nanosi.

Na jugozapadnoj strani R. P., na niskim ograncima planine Smrdeža, oko sela Damjana, ima znatnih rudnika željeznih, bakrenih, olovnih i cinčanih ruda. Ove se rude javljaju u andezitima, čije su erupcije izvršene duž rasjeda na južnom obodu kotline. Iznad samoga Damjana nalazi se mjesto Rupa, gdje ima starih rupa (otuda stari srpski naziv rupnik-rudar). To su duboka rudarska okna na kontaktu andezita sa vapnencom. Ovdje je nekada vađen liskunski hematit. Od Rupe do Gornje Vrašnice i Borovog Dola svuda se prate stara rudarska okna i zakopine, u kojima su eksploatirane rude pirita i halkopirita, koje se javljaju u žicama u andezitu, a njima je ova stijena i jako impregnirana. U Borovom Dolu ima osim bakrenih i olovnih i cinčanih ruda. Kalcitske žice u andezitu sve su uprskane sitnozrnim galenitom i sfaleritom. U rudištima Damjana mogu se na većoj dubini, ispod bakrenih rudnih žica, naći i veće mase bakrenih ruda. — U okolini Damjana rude su nesumnjivo eksploatirane u srednjem vijeku, a isto tako i u tursko doba, te je otuda susjednoj rijeci ime Madenska Reka (turski Maden-Deresi).

Osim bogatstva u rudama, R. P. je bogato zemljoradničko i stočarsko područje. Niži dijelovi R. P. su pod znatnim utjecajem mediteranske klime. U ravnici odlično uspijevaju žita, mak, pamuk, a kraj rijeka i riža. Sva sela su mala i zbijenog tipa. R. P. je u srednjem vijeku činilo župu Radovište, čiji je vojvoda, po narodnoj predaji iz doba Nemanjića, upravljao u istoimenom gradu u središtu predjela. Po glavnom mjestu ovaj se predjel sada zove Radoviško.

U starije tursko doba (početkom 16 vijeka) R. P. su naselili Juruci, koji i danas čine skoro polovinu stanovništva. Zaostalo srpsko stanovništvo sačuvalo je predaju iz toga doba o srpskom iseljivanju na sjever i zapad ispred najezde turskih nomada Juruka. Zbog množine juručkog stano-

vništva R. P. spada u veliko tursko etnografsko područje Juruklnk. Na bogatim ispasištima šumovitog Ograždena i Plačkovice borave ljeti i vlaški stočari.

Kroz R. P. vodi stara i vrlo važna komunikacija, nekadanji Veliki Put, koji je, da bi izbjegao vardarske tjesnace, vodio preko Kumanova, Ovčjeg Polja i Štipa, zatim kroz Lakavicu i R. P. dostizao grad Strumicu, a odatle izbijao u Solunski i Orfanski Zaliv. Sada je u projektu bregalničko-strumička željeznica Štip—Radovište—Strumica, koja će omogućiti kulturno podizanje i ovog predjela.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I. (1906); J. Pavlović, Bregalnička oblast (1924); F. Tućan, Mineraloško-petrografska proučavanja u Južnoj Srbiji (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, 1—2, 1926). *V. Radovanović.*

RADOVIŠTE, varoš u Južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, u sjevernom kraju Radoviškog Polja, na glavnom izvornom kraku Stare Reke, u porječju Strumice. Ima 827 kuća sa 3.618 stanovnika (1921). — R. se prvi put spominje 1018, kao jedno od glavnih mjesta u strumičkoj eparhiji. Po R. se zvala isto tako i sredovječna župa u Radoviškom Polju. U staroj srpskoj državi R. se spominje 1361, kada je ovdje boravio car Uroš, tu primio hilandarskog igumana kir-Joana i izdao mu povelju o granicama hilandarske planine Kunare, na obodu Strumičkog Polja. Posljednji srpski gospodar R. bio je Konstantin Dejanović (— 1394).

U tursko doba R. se vrlo rijetko spominje. U 17 vijeku mitropolit ćustendilski zvao se i radoviški. Onda je R. pripadalo ćustendilskom sandžaku. Krajem 18 vijeka spominje se R. kao varošica. Imalo je do 4.000 stanovnika, a varošica je bila utvrđena i opasana zidom. I sada stoji Kale, ostatak stare tvrđave. Krajem 19 vijeka bilo je u R. 6.230 stanovnika, najviše Turaka (4.000), zatim Srba (2.030) i nešto Cigana (200). R. je u tursko vrijeme bilo središte Radoviške kaze, a od oslobođenja (1912) je postalo središte radoviškog sreza.

Stanovništvo R. bavi se trgovinom i obrtom, a osim toga i zemljoradnjom. R. se nalazi na staroj cesti, koja od Štipa vodi za Strumicu, a dalje za Solun i Serez. U R. su: poglavar radoviškog sreza, sreska financijska uprava, stovarište duhana monopolske uprave, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: J. Cvijić, Osnove I. (1906); K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); J. Dedijer, Nova Srbija (1913). *V. Radovanović.*

RADOVLJA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Krke. Izvire na sjevernoj strani brijega Kurenta (543 m), oko 7 km istočno od sela Trebnja, a 5·5 km jugozapadno od Mokronoga, i teče vrlo nepravilnim tokom. Sa izvorišta teče na jugoistok, od Brešja na istok. Kod šume Radulje učini veliki zavoj, prema sjeveru, između sela Radulje i Škocijama još veći drugi zavoj, a zatim počne teći na jugoistok. U Krku utiče 1·8 km zapadno, a 2·2 km uzvodno od Hrovaškog Broda (na Krki), odnosno 7·5 km sjeverozapadno od mjesta Kostanjevice. Glavniji pritoci R. sa lijeve strane su: Laknica i Kolšenkam. Dužina R. toka je 29·7 km, a površina porječja 123·8 km². *P. V.*

RADOVLJICA, mjesto u Slovenačkoj na Savi. Ima 713 stanovnika. Leži na konglomeratskom kamenju nad savskom dolinom, u blizini sutoka Bohinjske i Podkorenske Save. Zbog zgodnog položaja za obranu postojala je na mjestu današnje R. već odavna naseobina. R. se spominje prvi put između 1050—1065. Za vrijeme Ortenburgovaca postala je gradić. Ortenburgovci su imali tu velika imanja sa središtem u Lipniškom gradu (Waldenburg, danas u ruševinama). Pod ovim gradom sagradili su Ortenburgovci, krajem 13 ili početkom 14 vijeka, manji grad u R., i dali mu prava trgovanja. 1420—1456 bili su vlasnici R. celjski grofovi. Gradić R. postao je između 1490—1500. Danas je R. neznatno lokalno središte, sa sreskim poglavarstvom, sudom i željezničkom stanicom. *A. M.*

RADULOVIĆ LEONTIJE, mostarski mitropolit (1835, Hercegovina — 12/10 1888, Mostar). Monaški čin primio je u manastiru Duži. Za ustanka Luke Vukalovića (1857) uklonio se prvo u Dubrovnik, a zatim u Zadar, gdje je učio bogosloviju. 1864 došao je za paroha u Mostar, gdje ga Turci uhvate i pješice pošalju prvo u Carigrad, pa zatim na zatočenje u Tripo-

lis i Fezan. Tamo je R. proveo 5 godina. Na zauzimanje stranih konzula oslobođen je zatočenja i nastanio se na Cetinju. Poslije austro-ugarske okupacije Hercegovine vratio se je R. na svoju parohiju u Mostar. 1/1 1879 proizveden je za arhimandrita, a 1888 imenovan je za prvog, poslije ukidanja pećke patrijaršije, hercegovačkog mitropolita srpske narodnosti.

R. G.

RADULOVIĆ MARKO, predsjednik velikog suda (15/12 1866, Pažići, danilogradski srez, Crna Gora). Osnovnu školu svršio je u manastiru Ždrebaniku, pet razreda gimnazije u Beogradu, ostale razrede i ispit zrelosti u Zaječaru, a pravni fakultet u Beogradu (1892). Po svršetku škole pridan je 1893 ministru pravde Dr. B. Bogišiću, da mu pomaže u ređenju sudova i pravosuđa u Crnoj Gori. Bio je potom predsjednik okružnog suda na Danilovu Gradu, pa predsjednik oblasnog suda u Podgorici, a 1905 državni savjetnik na Cetinju. Po proglašenju ustava u Crnoj Gori izabran je za narodnog poslanika. U novembru 1906 postao je R. predsjednik prve ustavne vlade. 20/1 1907, zbog vladaočevog držanja, zahvalio se na toj službi, i povukao se u svoje selo, da tu živi pod policijskim nadzorom do 1910. Te godine otpočeo je u Podgorici advokatsku praksu. 20/12 1915 postao je R. ministar u kabinetu Lazara Mijuškovića. Po ulasku austro-ugarske vojske, R. je bio interniran, najprije u Madžarskoj, zatim u Donjoj Austriji. Po slomu Austro-Ugarske produžio je R. advokatski rad do 14/10 1924, kad je postao predsjednik velikog suda u Podgorici. *J. P.*

RADULOVIĆ RISTO (21/9 1880, Mostar — 15/3 1915, Arad). R. je iz jedne nacionalne hercegovačke porodice, čiji su članovi sudjelovali u oba ustanka, 1875 i 1882. R. je bio odgojen kao nepomirljiv neprijatelj Austro-Ugarske. Kao takav bio je već 1897 istjeran iz mostarske gimnazije, pošto je sa drugovima sudjelovao u demonstracijama protiv vlasti pri dočeku narodnih vođa iz autonomne borbe. Gimnaziju je svršio 1902 u Slavonskoj Požegi, a u Beču je do 1907 studirao romanistiku. 1907 postao je urednik mostarskog Naroda, jednog od najboljih političkih listova svog vremena. Iste godine izabran je u Nevesinju za predstavnika u srpskoj narodnoj organizaciji. Za vrijeme aneksione krize (1908/09), R. je, sa D. Vasiljevićem i A. Šolom, izaslan u evropske prijestolnice, da u ime organizacije protestira protiv aneksije. 1910 ušao je R. sa J. Dedijerom u uredništvo mjesečne društvene revije Pregleda, koji je izlazio do kraja 1912. 1911—1914 bio je R. ponovno urednik Naroda, a u isto vrijeme uredio je i kalendar Prosvjetu za 1912, 1913 i 1914. U svima svojim, dobro pisanim člancima, R. je borbeno zastupao odlučnu opoziciju austro-ugarskom režimu, oduševljavajući publiku za metode talijanske borbe za narodno ujedinjenje. Poslije Vidovdana 1914 Narod je ugušen, a R. je protjeran iz Sarajeva, gdje je radio od 1910. Naskoro poslije toga R. je osuđen radi jednog članka u kalendaru Prosvjeti i poslan u tuzlanski zatvor, a odatle u internaciju u Arad. Teško bolestan od tuberkuloze, od koje je iz mladosti patio, on je u Aradu, zovršio život.

L i t e r a t u r a: V. Ćorović, Budućnost, I., 1922. *V. Ćorović.*

RADULOVIĆKA MILEVA, glumica (14/10 1844, Zemun — 15/10 1909, Beograd). Stupila je na pozornicu 6/4 1863, kao članica srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. 1/10 1869 prešla je, sa mnogim članovima toga kazališta, u Beograd. 1871 otišla je u zagrebačko kazalište, gdje je ostala do 1874. Ubrzo se vratila u Beograd, gdje je ostala na radu do svog odlaska u penziju (26/3 1908). Glavne su joj uloge bile: Udarda (Zvonar Bogorodičine crkve), Ana (Šaran), Joka (Graničari), Markiza (Don Cezar od Basena), Rakila (Ciganin), Kradićka (Seoska Lola), Gđa Perišon (Perišonov put), Hermansa (Doktor Oks).

R. O.

RADULJA. V. Radovlja.

RADUŠA PLANINA. 1. Planina u Srbiji, između rijeka: Ibra-Brvenice-Dolovskog Potoka-Rijeke--Studenice, istočno - jugoistočno od Radočelj-Planine, a južno od Đakovačke, oko 14 km sjeverno od varošice Raške, odnosno 36 km južno-jugozapadno od Kraljeva. R. P. je pretežno sagrađena od eruptivnog, trahitoidnog kamenja, serpentina i eufotita. Bilo R. P. pruža se uglavnom od zapada prema istoku, u obliku luka, koji je

presvođen prema jugu. Najviši visovi su: Nikolojača 1.300 m, Gladničko Brdo 1.144 m, Treštenac 1.082 m, Velji Vrh 970 m, Lučki Vrh 855 m. Od Gladničkog Brda odvaja se poširoka kosa, odijeljena od glavnog bila dolinom Raduše, na kojoj je najistaknutija točka Crni Vrh 1.105 m. Sa bila se, prema jugu i jugoistoku, prstasto pruža nekoliko povijaraca i kosa visokih 750—950 m, između kojih su usječene doline manjih potoka, pritoka Brvenice i Ibra. Planina je na većim visinama naga, a niže partije i dolinske strane mahom su pošumljene. Istočnim podnožjem R. P. prolazi cesta Kraljevo—Ušće—Brvenik—Raška—Novi Pazar i Kosovska Mitrovica, sjevernim, kolni put Ušće —manastir Studenica, južnim, kolni put Brvenik—Kruševica, a preko planine vodi veći broj seoskih puteva i staza.

2. Planina u Bosni, između Vukovskog Polja, Duge Mekotine i Ibrahimova Dolca na zapadu i jugozapadu, Brodac-Potoka (pritoka Rame) na jugu, a Voljice Potoka (pritoka Vrbasa) na sjeveru, oko 14 km jugozapadno od grada Gornjeg Vakufa, odnosno 23 km južno od Bugojna. Pretežno je sastavljena od trijaskih vapnenaca i dolomita. Pruža se u obliku luka od sjevera prema jugu i istoku, a presvođena je na jugozapad. Najviši visovi su: Raduša Kamen 1.664 m, Idovac 1.956 m, Prodojnica 1.775 m i Veliki Dolac 1.758 m. Na sjeveroistok od Idovca pruža se površ dinarskog pravca, u kojoj je velika vrtača, a na dnu ove nalazi se Rumbočko Jezero, na visini od 1.866 m. U njoj i u strmoj i dubokoj dolini Prodojnice, dalje na jugoistoku, nađeni su glacijalni tragovi, što svjedoči, da je i R. P. za vrijeme ledenog doba imala ledenjake. Planina je dijelom pod šumom, a dijelom naga, naročito na južnoj strani. Građenih saobraćajnih puteva nema. Podnožjem R. P. i preko nje vode seoski putevi i staze.

L i t e r a t u r a: B. Milojević, Beleške o glečerskim tragovima na Raduši, Pinceru, Šatoru, Troglavu i Velebitu (Glasnik Geografskog Društva, 7/8 1922). *P. Vujević.*

RAĐEVINA, predjel između Sokolskih Planina, Boranje i rijeke Jadra (V. Podrinska oblast). *B. D.*

RAĐEVSKA PRIVREDNA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala je Krupanj. Kapital je 1.000.000. Rezerve 144.000, ulozi 367.000, mjenice 1.643.000, dobit 124.197 Din. Dividenda 16% (10.000 komada akcija po 100 Din). Predsjednik je Velizar Vučević. *N. S.*

RAFAELLI JOSIP, kompozitor i orguljaš (7/3 1767 — 21/3 1843, Hvar). Svršio je klasičke škole, filozofiju i teologiju u Hvaru, i postao je svećenik. Potom je 9 godina učio muzičke nauke u raznim talijanskim centrima. Bio je najprije maestro di capella u Splitu, a potom u katedrali u Hvaru. 1821 postao je u Hvaru vikar stolne crkve, a zatim vikar biskupa Skakoca. — Komponirao je mnogo misa, psalma, pjesama, koje su se izvodile u Hvaru i ostalim, naročito dalmatinskim, katedralama. Osim toga, R. je napisao dvije velike kompozicije svjetovnog karaktera, koje su bile izvedene u hvarskom teatru. Njegove Psalmae poenitentiales izvađaju se još i danas u Hvaru. Sadržajem i tehnikom R. su djela plod njegovog muzičkog odgoja u duhu talijanskog muzičkog baroka.

L i t e r a t u r a: G. Novak, Orgulje, orguljaši i učitelji crkvenog pjevanja u Hvaru (Sv. Cecilija, 1924, br. 2). *A. D.*

RAFAJLOVIĆ ŽIVOJIN, industrijalac (26/10 1871, Mionica, valjevski okrug). Svršio je šest razreda gimnazije i vojnu akademiju u Beogradu. Bio je oficir, pa se zahvalio i posvetio se politici. 1903—1905 bio je predsjednik izvršnog odbora revolucionarne (komitske) organizacije u Vranju. Izabran je za narodnog poslanika 10/7 1905 i od tada je neprestano biran u svima izborima. 1908 postao je član središnjeg odbora Narodne Obrane, a poslije ujedinjenja njen prvi potpredsjednik do 1924, kada se zahvalio. Od dana izbora za narodnog poslanika bio je član glavnog odbora nacionalne stranke. Kad je ta stranka ušla u sastav demokratske stranke, R. je izabran za člana glavnog odbora te stranke. Bio je ministar narodnog zdravlja (17/5 1920 do 1/1 1921) i ministar šuma i rudnika (24/12 1921—16/12 1922). *J. P.*

RAFFAY EMERIK KARLO, kanonik i prepošt zagrebačkog kaptola, pa biskup đakovački (— 20/1 1830). R.

je okretan latinski prigodni govornik. Nauke je svršio u Bologni, i postao je doktorom filozofije i teologije. Bio je neko vrijeme župnik i podjašprit krapinski. 1792 govorio je i štampao latinski govor u spomen cara i kralja Leopolda II. u ime županije i grada Zagreba, a 12 godina kasnije izdao je u Zagrebu Prodectux vu vupelavanyu redovnikov od miloszerdnozti. *Đ. K.*

RAIČEVIĆ MILOSAV, državni savjetnik (13/9 1875, Trepča, srez andrijevački). Ispit zrelosti položio je u Beogradu, a pravni fakultet svršio je u Petrogradu. Bio je pisar (1902) i sekretar (1903) ministarstva pravde u Crnoj Gori, zatim vršilac dužnosti predsjednika izbranog suda u Nikšiću i Baru (1906). Izabran je dva puta za narodnog poslanika. 1906/07 bio je ministar pravde i zastupnik ministra prosvjete u Crnoj Gori. 1908 osuđen je zbog bombaške afere na 12 godina robije. Oslobođen je prilikom zauzeća Skadra. Za vrijeme austrougarske okupacije proveo je godinu i po dana kao odmetnik. Po oslobođenju organizirao je vlasti u beranskom okrugu i vršio je dužnost okružnog načelnika. Bio je član izvršnog odbora za ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom i član odbora, koji je donio u Beograd odluku velike narodne skupštine u Podgorici o ujedinjenju, izglasanu 13/11 1918. Izabran je za narodnog poslanika kao nosilac radikalne liste 28/11 1920. Bio je ministar bez portfelja 7/12 1918—17/3 1919. 4/8 1922 izabran je za državnog savjetnika. Radio je na listu Narodna Misao (Nikšić) i bio je predsjednik uređivačkog odbora toga lista. *J. P.*

RAIĆ IVO, glumac, redatelj i neko vrijeme ravnatelj zagrebačke drame (23/6 1881, Zagreb). Kao đak je otišao u Peštu, odakle se 1894 vratio i polazio Miletićevu dramatsku školu. Kod Strakoscha u Beču učio je njemački kazališni jezik. Prvi angažman dobio je u Berlinu, odakle je pošao na gostovanje u praško Narodno Divadlo, gdje je glumio hrvatskim jezikom Romea. Tamo je ostao 3 godine. Na poziv Maxa Reinhardta otišao je opet u Berlin, proučio ulogu Oswalda u Ibsenovom djelu Sablasti i bio angažiran na hamburškom Stadt-Theater-u, gdje se kao njemački glumac zadržao 4 godine. Tu ga je upoznao slavni danski pripovjedač Hermann Bang, pa se, zanesen njegovim Osvaldom, poslužio njegovim imenom, zapisujući u album njemačkom najvećem glumcu Kainzu značajnu rečenicu: »Potučen si od hrvatskog mladića« (v. Bangovu novelu: Geschlagen-Geschlagen). S velikim uspjehom glumio je i u Pešti madžarskim jezikom. R. je jedini jugoslovenski glumac, koji je stvarao svoje kreacije u 4 jezika. Od 1909 član je zagrebačkog Narodnog Kazališta, redatelj i ravnatelj drame (1920/21 i 1926/27). R. je ukusan, stiliziran glumac, sa velikom kazališnom rutinom i voljom za rad. Ima plemenite geste i moderno kretanje. Njegova režija Sofoklovih i Euripidovih drama uzor je klasičnog režiserskog stvaranja. R. je zagrebačku pozornicu postepeno dizao u posebnu kulturnu atmosferu i povratio Narodnom Kazalištu salonsku komediju, koja se počela gubiti iza Fijanova odlaska. Nekoliko godina vodio je R. i opernu režiju s istim uspjehom. *N. Andrić.*

RAISP ANTUN, najprije isusovac, a poslije ukidanja reda svjetovni svećenik, direktor gimnazije varaždinske, prigodni latinski pjesnik. Štampao je u Zagrebu kod Ivana Tome pl. Trattnera 1778 Tropaeum Josepho II., a kad je postao opatom, u istoj štampariji izašao je spis: Collegium Apollinis et Minervae rdmo. D. Antonio Raisp, gymnasii regii maioris Varasdinensis directori, dum in abbatem unctus gymnasium suum reviserat, ab eiusdem gymnasii humillimis auditoribus oblatum. *Đ. K.*

RAJAČIĆ JOSIF, patrijarh srpski (20/7 1785, Lučani, Hrvatska — 1/12 1861, Karlovci). Školovao se u mjestu rođenja, u Karlovcima (gimnaziju), u Segedinu (filozofiju) i neko vrijeme u Beču na univerzitetu. Zakaluđerio se 10/4 1810 u manastiru Gomirju. 1811 postao je gomirski arhimandrit i pomagao je gornjokarlovačkom episkopu Mijokoviću u upravi eparhijom. 1822 postao je administrator pakračke eparhije, a 24/6 1829 posvećen je za dalmatinskog episkopa, poslije penzioniranja pounijaćenog episkopa Venedikta Kraljevića. Kao episkop R. je energično nastojao, da uredi svoju eparhiju. 1833 uspio je da otvori klerikalnu školu uz svoju rezidenciju u Šibeniku; pokušavao je da zavede i

duhovni sud i odlučno se borio protiv unije, koja je počela da uzima maha u sjevernoj Dalmaciji. Radi toga premješten je 1834 za episkopa u Vršac. 31/8 1842 izabran je za karlovačkog mitropolita, a 1/5 1848 stavio se na čelo narodnom pokretu protiv Madžara i proglašen je od narodnih predstavnika srpskim patrijarhom. Za sve vrijeme ustanka, 1848 i 1849, R. se isticao svojom nepokolebivom energijom i odličnim rodoljubljem, braneći vjeru i narodnost; što više, gotovo za cijelo vrijeme borbe, R. je bio ne samo crkveni nego i politički i vojnički starješina, pošto je izabrani srpski vojvoda, Stevan Šupljikac tek oktobra 1848 mogao da stigne sa bojišta iz Italije, a zatim već poslije 3 mjeseca naprečac umro u Pančevu.

Za R. uprave karlovačkom mitropolijom, uza sve peripetije, krenuo je naprijed prosvjetni razvitak austrougarskih Srba, te su osnovane mnoge osnovne škole, gimnazija karlovačka proširena je od 6 na 8 razreda i osnovana je mitropolitsko-gimnazijska tipografija. Osim toga, prvi je put zakonom dozvoljeno, da se može prelaziti na pravoslavlje iz drugih vjera i t. d. Ipak je za sve vrijeme R. uprave najviše energije, materijalnih sredstava i vremena utrošeno na političku borbu sa reakcijom i apsolutizmom, da bi se Vojvodina predala srpskom narodu na upravu, obezbijedila i razvijala. Radi toga održan je i jedan čisto politički srpski narodni sabor u Karlovcima, na Blagovijesti 1861, koji je poznat pod imenom Blagoveštenski sabor. Na tom saboru donešen je i ustav za srpsku Vojvodinu. Ali car Franjo Josip I., gotovo u isto vrijeme, sporazumjevši se na račun srpski sa Madžarima, definitivno je ukinuo srpsku Vojvodinu, a njene dijelove inkorporirao Ugarskoj i Hrvatskoj. Iste godine umro je i patrijarh R. *R. Grujić.*

RAJAKOVIĆ LEOPOLD, podmaršal (21/11 1781, Oštarije — 16/9 1866, Graz). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u i postao je 1799 poručnik. Kao major je služio u 37 pješadijskoj pukovniji. 1824 postao je potpukovnik, 1832 pukovnik i zapovjednik 12 graničarske pješačke pukovnije, 1838 generalmajor i brigadir pješačke brigade u Mitrovici, 1848 podmaršal. Sudjelovao je u ratovima protiv Francuza 1800—1815. *V. L.*

RAJAR JANKO DR., oblasni veterinarski referent u Mariboru (2/2 1872, Dečja Vas). Školovao se u Trebnjem, Novom Mestu i Ljubljani. Poslije svršene gimnazije studirao je veterinarstvo u Beču, i tu je diplomirao za veterinara (1896). Kao veterinar, R. je služio u Idriji, Požegi, Daruvaru, Grubišnom Polju, na klaonici u Ljubljani; kao državni veterinar u Litiji; kao veterinarski inspektor kod deželne vlade u Ljubljani a od 1924 u Mariboru. R. se specijalno usavršavao u bakteriologiji kod profesora Hartla i Schnürera u Beču, a u stočarstvu naučnim putovanjima po alpinskim zemljama bivše Austrije, Švajcarske i Badenske (1908).

R. ima obilat javni, pa i literarni rad. 1919—1923 bavio se politikom i parlamentarnim radom. Bio je narodni poslanik i član ustavotvorne skupštine i kasnije narodne skupštine. Kao takav, osim predsjedništva kluba samostalnih seljaka, vršio je poslove sekretara skupštine, člana financijskog i zakonodavnog i drugih odbora skupštine. U njima je radio osobito u pitanjima svoje uže struke. Stručni javni rad, ističe se od 1913, kada je R. uspostavio uže veze među hrvatskim i slovenačkim veterinarima. Kao saradnik Veterinarskoga Vjesnika radio je, da list postane glasilo i za slovenačke veterinare, i stoga je od 1915 bio član uredništva. R. pripada veliki dio zasluge, da se taj list održao za cijelo vrijeme Svjetskog Rata.

Njegova stručna i staleška literarna djela odnose se na sudsku i veterinarsku policijsku granu. Važniji spisi su: Živinozdravniška predavanja i živinozdravstveni tečaji na Kranjskem i Živinozdravniška samopomoć. Od 1924 R. piše stručne spise za narod u raznim kalendarima za seljake (Prva pomoć u hlevu, O jamstvu pri živinski kupčiji, O zatiranju svinjske rudečice i svinjske kuge). R. je ustanovio Slovenačko Veterinarsko Društvo (1919), na čemu je počeo raditi već 1914. Kasnije, kad su se staleška plemenska udruženja slila u Jugoslovensko Veterinarsko Udruženje, R. je izabran za njegovog prvog predsjednika. Od 1921, kada se ustanovio veterinarski savjet, sarađuje u njemu, a sada mu predsjedava. *F. Zavrnik.*

RAJČEVIĆ MILE, profesor na veterinarskom fakultetu u Zagrebu (25/10 1878, Divoselo, Lika). Osnovnu školu učio je u Divoselu, gimnaziju u Gospiću, veterinarsku medicinu u Beču (do 1902). Bio je u državnoj službi na raznim mjestima u Hrvatskoj i Slavoniji i najzad u ministarstvu poljoprivrede. 1922 je izabran za profesora za internu medicinu preživača, svinja i peradi. Za vrijeme službovanja stekao je veliko povjerenje naroda svojim prosvjetnim radom, i to predavanjima i pisanjem mnogih stručno-popularnih članaka u Srpskom Kolu, Privredniku i Narodu. Sarađivao je i u stručnom listu Veterinarski Vjesnik. *F. Z.*

RAJEC. 1. Kotlina u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u porječju istoimene rijeke, lijevog pritoka Crne, niže sela Drenova u Tikvešu. Kotlina R. prostrana je 306 km^2. Pruža se poprečke na seriju slojeva prastarih kristalastih škriljevaca i mezozojskih slojeva, koji tvore kotlinske prečage, a dno kotline ispunjeno je neogenim jezerskim sedimentima, koji se završuju pločom od slatkovodnog vapnenca. Po obodu kotline R. razvijene su jezerske terase, a u centralnoj jezerskoj ravni rijeke su usjekle uske kanjonske doline, sa neznatnim proširenjima, koja su oko rijeke R. pod kulturom riže. U donjem dijelu kotline, pred izlazom u Tikveš, rijeka R. je usjekla dva epigenetska tjesnaca, Varišku i Drenovsku Klisuru.

Kroz kotlinu R. prolazi stara komunikacija, koja od Prilepa prelazi ovamo preko presjedline Pletvara, a ispod Drenovske Klisure silazi u Tikveš, i vodi dalje u dva kraka za Gradsko i Štip. Na ovom je putu u rimsko doba, u blizini sela Variša, postojala stanica Evristus. Sada prolazi kroz R. uskotračna željeznica Gradsko-Prilep.

U R. ima 15 sela, koja su u ranije tursko doba činila Deri-Kol (Riječnu župu) sa sjedištem u Varišu. U srednjem vijeku spominju se neka sela u R., kao Želišta, više današnjeg sela Rajca, koja je u starije tursko doba postala i varošica, od Turaka nazvana Devol-Kasabasi, pa je zbog bune protiv turskih zulumćara uništena i raseljena početkom 18 vijeka. U R. je stanovništvo ostalo kroz sve tursko vrijeme čisto kršćansko. Ima ukupno 181 porodica (soj) sa 768 kuća (1924). U toku 18 i početkom 19 vijeka izvršena su velika razmještanja i promjene na naseljima u R., tako da je samo jedno selo (Trojaci) ostalo na starome mjestu, dok su se ostala smjestila uz obod kotline, najviše radi toga, da bi izbjegla zulume turskih zulumćara sa glavnog puta. Zapadni dio R. upućen je ekonomski na Prilep, a istočni na Kavadarce, pa je tako izvršena i administrativna raspodjela.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906); V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924). *V. Radovanović.*

2. Rijeka u Južnoj Srbiji, lijevi pritok Crne Reke. Njegove sastavnice su: Carevićka (ili Cereševin) Reka i Svinjarnica. Prva, kao desna sastavnica, izvire na sjevernoj strani Četiri Buke (1.476 m) i Pepča (1.079 m) i uglavnom teče prema sjeveru. Svinjarnica izvire na sjeveroistočnim padinama Drenske Planine, pod Livadom (1.607 m), Kamenom Strugom (1.500 m) i Markovom Kulom (1.511 m) i teče k sjeveroistoku. Od njihova sastava, 3·5 km sjeveroistočno od sela Trojaka, počinje tok R. Ali, već poslije odsjeka kod Sv. Nikole, oko 4·5 km jugoistočno od Pletvara, a istočno od Prilepa, u koji su zašli izvorišni kraci R., silazi se u njenu pravu dolinu. Dolina je od Trojaka do Fariša uokvirena kršnim planinama od bijelog mramora, sa umetcima škriljevaca. Sva je ispunjena neogenim slojevima, konglomeratom i plavinama, kroz koje je R. usjekao usku, 50—100 m duboku dolinu, okomitih strana. Od sutoka Svinjarnice i Carevićke Reke R. teče prema sjeveru-sjeveroistoku, a nešto nizvodno od željezničke stanice Mramora skrene pod pravim kutom i upravi svoj tok prema istoku. Ušće R. u Crnu Reku je 2·3 km sjeverno, a 3 km nizvodno od sela Vozaraca (na Crnoj Reci), odnosno preko puta Šivca, na visini od 154 m. Jedini veći pritok R. je Lugovična Reka, koja pritiče sa lijeve strane. Dužina R. toka je 31·9 km, a površina porječja 306·2 km^2.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I. (1906, 290—319). *P. Vujević.*

RAJHENBURG, mjesto u Slovenačkoj, na Savi. Ima 755 stanovnika

(1921). Mjesto se spominje prvi put 895. Bilo je imanje salzburških nadbiskupa, od kojih je Konrad I. 1131 do 1147 sagradio, kao obranu protiv Madžara, grad na brdu nad R. U njemu je danas samostan trapista. R. je željeznička stanica. — U blizini kod Reštajna nalazi se novi rudnik uglja, koji je spojen uskom prugom sa željezničkom stanicom u R.

A. M.

RAJIČIĆ DUŠAN DR., profesor više pedagoške škole (9/3 1866, Užice). Osnovnu školu, nižu gimnaziju i učiteljsku školu svršio je u Beogradu, a filozofski fakultet (filozofske i pedagoške nauke) u Halli i Jeni. U Jeni je položio (1898) doktorat filozofije. Prije odlaska u Njemačku bio je privatni učitelj u Beogradu, zatim je, kao državni učitelj, služio u Valjevu, Požarevcu i u nekim selima smederevskog i požarevačkog okruga. Po svršenim studijama bio je predavač, suplent i profesor u učiteljskoj školi u Jagodini, zatim profesor u Aleksincu. 1906 premješten je u Beograd u bogosloviju Sv. Save, kasnije u ministarstvo prosvjete, kao referent za osnovnu nastavu. Poslije Svjetskog Rata bio je kratko vrijeme upravitelj učiteljske škole u Negotinu, pa je vraćen u ministarstvo za inspektora učiteljskih škola. Od 1921 redovni je profesor više pedagoške škole. — Kao gimnazist radio je na dječjim listovima i 1881 osnovao je sa M. Mitrovićem, M. Vesnićem i B. Nušićem prvi dječji list u Srbiji, Srpče. Jedan je od osnivača društva za dječju psihologiju. Kao referent ministarstva prosvjete izradio je prve didaktične upute za nadzornike osnovnoškolske. Glavni književni radovi su mu: Sechs Schülerbilder (Aus dem pädagog. Universitätsseminar 1898), Berücksichtigung der Individualität in der Masenerziehung (1899), Estetičko vaspitanje (1901), Posebna didaktika, I. (3 izdanje, 1924). Ostali radovi izlazili su u Učitelju, Narodnoj Prosveti i drugim listovima. *M. Šević.*

RAJIĆ GAVRILO, pećki patrijarh 1648—1655 (— 30/8 1659). R. je ranije bio mitropolit raški, i 1644 obnovio je manastir Sv. Arhanđela, Kovilje, u Starom Vlahu. Pokušavao je, kao patrijarh, da pomoću pape i Rusije radi na oslobođenju Srba od Turaka. Radi pregovora sa papom održao je 1/2 1648 i jedan arhijerejski sabor u Morači. Sa toga sabora poslan je budimljanski i arbanaški mitropolit Pajsije da pregovara s papom u Rimu. Za Pajsijev odlazak saznali su Turci, uhvatili ga i ubili, te zabranili, da se u buduće postavlja mitropolit za budimljansku eparhiju. R. je 1653, na poziv moldavskog vojvode Mateja Besarabe, otišao u Trgovište, da posreduje za mir između Mateja i hetmana zaporoških kozaka Bogdana Hmeljnickog. Zatim je prešao u Rusiju, i tamo se duže vremena zadržao. U njegovu odsuću izabran je nov patrijarh 1655. Kada se R. vratio iz Rusije odveden je u Carigrad, i tu, ili u Brusi, pogubljen. O R. ima glasova da je proglašen svetiteljem.

R. G.

RAJIĆ JOVAN, historik (11/11 1726, Srijemski Karlovci — 11/12 1801, manastir Kovilj). Pošao je u školu kod đakona Petra Rajkovića, kome je u jedanaestoj godini postao pomagač. Pored toga je i sam učio u tadašnjoj ruskoj školi Manuila Kozačinskog u Karlovcima. 1744 uputio se u gimnaziju, u Komoran, i tamo je svršio niža 4 razreda, a viša 4 u Šopronju. 1753 je otišao u Kijev, u duhovnu akademiju, i tu je proveo do 1756. Kratko vrijeme je zatim bio u Moskvi, i onda se vratio kući. Sobom je ponio množinu prijepisa i svojih rukopisa bogoslovske sadržine. U Karlovcima se malo zadržao. Brzo se vratio u Kijev, uzeo pasoš i krenuo preko Poljske, Vlaške, Moldavske i Carigrada u Sv. Goru, već sa odlukom, da skuplja građu za srpsku historiju. 25/8 1758 stigao je u Hilandar. Kaluđeri ga nijesu lijepo dočekali, ali je on ipak načinio nekoliko prijepisa i izvoda. Na Badnje veče 1758 vratio se u Karlovce sa knjižicom izvoda i prijepisa, koja mu je, osim Brankovićevih Hronika, postala glavni pomagač i putovođa u historijskim studijama. 1759 R. je postavljen za profesora srednje škole u Karlovcima. Predavao je retoriku i geografiju. Nije bio zadovoljan, no i mitropolit Nenadović je imao mnogo neprilika zbog R. uvredljive ćudi. Iz Karlovaca je R. otišao u Temišvar, a odatle u Novi Sad na bogoslovsku školu. Osim skripata za đake i sitnijih radova, pisao je cijelo to vrijeme svoju Istoriju, koju je završio 1768. Nuđeno mu je mjesto korektora u

Kurzbeck-ovoj štampariji u Beču, gdje su se štampale i slovenske knjige, ali se zbog slabosti nije primio. Bio je, zbilja, slaba zdravlja, a utvarao si je da je još slabiji. 12/5 1772 zamonašio se u Kovilju. 3/7 1772 je već bio proizveden za arhimandrita. Sa mitropolitom nije dobro stojao. Zato se dao mnogo moliti radi pisanja malog katihizisa (1774), koji, po njegovu mišljenju, nitko osim njega nije mogao sastaviti. Upotrebljavan je i za druge slične poslove: sastavio je monaška pravila i knjigu propovijedi (dobrim jezikom napisanu, 1789). Napisao je, dalje, Boj zmaja s orlovima (1789), preveo je Cvjetnik i Gebhardtovu Istoriju Srbije i Bosne (1793) i preudesio tragediju Kozačinskog o caru Urošu V. (1794).

Tada je već štampana troškom rodoljuba, koji nije htio da mu se zna ime, i R. Istorija raznih slavenskih narodov, naipače Bolgar, Horvatov i Serbov (I.—IV., 1794—1795). Njegovo veliko Teologičeskoe tjelo nije nikada dospjelo u štampu. I ako je Istorija odlično opremljena, R. nije bio sa njenim izdanjem zadovoljan, zbog štamparskih pogrešaka. Naročito se ljutio na prvu knjigu, za koju je znao da je već pri izlaženju bila zastarjela, i tako je smanjivao svoju odgovornost, no baš je ona u Rusiji preštampana.

U posljednjim godinama života R. je mnogo patio od podagre, a još više od faktičnog i uobraženog ganjanja svoje subraće. Mitropolit St. Stratimirović se ponašao prema R. sa dirljivim poštovanjem. Nije mu zamjerao ni uvredljivost, ni priličnu lakomost za novcem, ni samoljubivost. R. je bio visoko cijenjen od njega, svih savremenika i idućih generacija.

R. je krenuo na nauke radi bogoslovskih studija i najveći dio rada su mu odnijela bogoslovska djela. Pisao je i druge vrste većih radova, ali je ipak svoju veliku slavu stekao Istorijom. Po njoj je čuven, i zbog nje su ga čitave srpske generacije smatrale najčuvenijim Srbinom. R. je ispočetka mislio u svojoj Istoriji obraditi srpsku prošlost kao dio slovenske i usko je skopčati sa ruskom. Takva se koncepcija pokazala nemogućom, i od nje su ostali samo neznatni tragovi u Istoriji. Zbog širine predmeta morao je R. svoj zadatak suziti, te je koncipirao svoju srpsku historiju kao dio južnoslovenske, i prikazao je na širokom zaleđu slovenske historije. Kompozicija mu je mehanička, i zbog nje je Istorija puna ponavljanja. Izvora je R. upotrijebio malo, literature još manje. Tome nije kriv samo njegov život u malim mjestima, nego i veliko nepovjerenje spram stranih pisaca, kojih je vijesti o Srbima s principijelnom skepsom primao. Kritika mu je redovno samo patriotska i konfesionalna; kod domaćih pisaca je veoma rijetka. Narodnu tradiciju je kao historijski izvor sasvim odbijao. Od nesrpskih pisaca cijenio je samo Rittera-Vitezovića i Tomku-Saskog. Od Orbini-a je napravio dvije ličnosti, Mavra-Urbina, za koga je znao po slovenskom prijevodu, i Orbinia, koji mu je bio poznat samo preko Brankovića, koji mu je bio stručni putovođa u traženju literature. Inače R. nije od njega toliko zavisan koliko se mislilo. Na Brankovićevim Hronikama potpuno počiva samo R. četvrti svezak Istorije, a obično se R. služi Brankovićem kao i drugim piscima; ima slučajeva da ga i kritizira. Način rada im je sasvim različit: Branković je mnogo upotrebljavao historijsku literaturu, dok je R. u svojoj historiji uglavnom ispisivao prevedena mjesta iz izvora, koja se tiču Srba, i vezao ih svojim prijelazima, koji su pokatkad jednoliki. U njima je mnogo racionalističkih savjeta i dosta patriotskih, često dirljivih, izliva osjećaja. Rezoniranja o državnom razvoju R. se jako klonio. Lojalnost u historiji mnogo je naglašavao, dok je u intimnim bilješkama sasvim drukčiji. U sumnjivim historijskim pitanjima ostavljao je na volju čitaocu, da se sam opredijeli. Jezik mu je mješavina crkvenoslovenskog i ruskog, sa vrlo malo srpskih osobina. Stil mu je težak, učevan, dikcija svečana.

U prvoj knjizi je prikazao R. opću slovensku i bugarsku historiju. U drugoj je pisao hrvatsku i srpsku prošlost do Maričke bitke, u trećoj je knjizi obuhvatio doba kneza Lazara i despota, do Muhačke bitke. U četvrtoj knjizi je obrađena najviše Istorija Srba u Ugarskoj. Posljednji događaj, što ga R. spominje, je ukidanje pećke patrijaršije. Istorija ima tri dodatka, koje R. nije priznao za svoje. Najveći je drugi dio trećeg,

koji je i posebno štampan; u njemu je pretežno građa za historiju grofa Đorđa Brankovića.

Utjecaj R. Istorije bio je veoma velik. Prva knjiga je preštampana u Rusiji, a cijela historija u Budimu (1823). Izvoda iz nje ima bezbroj. Sve srpske historije do šezdesetih godina 19 vijeka izvodi su iz R. Najveći je izvod načinio M. Vidaković (I.—IV., 1833—1837). Bugarska historija je u nekoliko mahova vađena iz R. Istorije; najznamenitiji je izvod Neškovićev (1801). Još su braća Jovanovići u svojoj Narodnoj Biblioteci prevodili R. i izdavali iz njega: Nemanjiće, Mrnjavčeviće, Grbljanovića i Brankoviće. Velike dijelove iz R. je preveo J. H. Engel, a mnogo je preuzeo i D. Medaković, i ako su ga oba oštro kritizirali.

L i t e r a t u r a: D. Ruvarac, Arhimandrit Jovan Rajić 1726—1801 (1902); K. Jireček o stogodišnjici R. smrti Osveta, 1902, 1131—1136; J. Skerlić, Srpska književnost u 18 veku (1909); N. Radojčić, Rajićeva Hrvatska Istorija (Rad, 222); N. Radojčić, Podloga Rajićeve Istorije (Prilozi, 1, 1921); N. Radojčić, Rajićeva Bugarska Istorija (Zbornik Zlatarskoga, 1925); N. Radojčić, Jovan Rajić (Godišnjica, 36, 1927); N. Radojčić, Rajićeva istoriska kritika (Rad, 233, 1927).

N. Radojčić.

RAJIĆ TANASKO (Stragari, Šumadija — 25/5 1815, Ljubić). Bio je barjaktar Karađorđev. Istakao se naročito 1809 u borbi s Gušanac Alijom na Crnom Vrhu u jagodinskom kraju. Proslavio se u boju na Ljubiću, kada je, ostavši sam, poginuo, braneći srpske topove, da ne padnu u ruke Turcima. *V. Ć.*

RAJIĆ VELIMIR, književnik, pjesnik (20/1 1879, Aleksinac — 9/10 1915, Gornji Milanovac). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu. Zatim se upisao na filozofski fakultet velike škole, gdje je naročito studirao francuski jezik. 1903 postavljen je za suplenta druge beogradske gimnazije. 1906, je zbog slabog zdravlja, premješten za činovnika ministarstva prosvjete, odakle je uskoro premješten u narodnu biblioteku.

R. je, i ako bolestan, vidno sudjelovao u revolucionarnom radu nacionalističke omladine. Za vrijeme balkanskih ratova bio je u pozadinskoj ratnoj službi. 1914 je otišao na liječenje u Budimpeštu. Od 1915 uređivao je nedjeljne Ratne Zapise. — R. je kao đak počeo da objavljuje pjesme i prijevode u Janka Veselinovića Zvezdi. On je posebno štampao samo jedan svezak od nepunih 5 araka: Pesme i proza (1908), sa 25 pjesama i dvije lirske novelete, ali je ostavio po savremenim časopisima mnogo više radova. U svemu R. je dao 16 članaka, referata i kraćih prikaza, 26 priča i skica, 2 prigodne dramske slike: Pre četrdeset godina, za Narodno Pozorište u Beogradu (prikazano 5/11 1909), i Hvala Dositeju, koju je o stogodišnjici Dositejevoj prikazala ženska učiteljska škola u Narodnom Pozorištu (31/3 1911), sa muzikom Josifa Marinkovića, 16 prijevoda, većinom pripovijedaka s francuskog, ruskog, sa slovenačkog i bugarskog, i još desetak pjesama. R. je sredio za štampu i napisao uvod u Dela Jovana Ristića Bečkerečanina. — U doba kada je u srpskoj poeziji prevladao francuski artizam, R. je, služeći se donekle moderniziranim izražavanjem, čuvao tradicije u pogledu neposrednijeg saopćavanja osjećanja, i uspio je da svojim toplim, nepretencioznim, a iskreno potresnim stihovima osigura sebi ugledno mjesto u srpskoj novijoj književnosti.

L i t e r a t u r a: Venac, sv. 4—5 od 1/1 1923, cijeli je posvećen njemu; R. Dimitrijević, Prilog bibliografiji radova Velimira J. Rajića (Venac, 6, 1925); J. Prodanović, La Patrie Serbe, I., 127 i Srpski Književni Glasnik, 7, 103; J. Skerlić, Pesma i proza (Srpski Književni Glasnik, 21, 473).

V. Petrović.

RAJINOVAC, manastir južno od varošice Grocke. U njemu se neko vrijeme čuvalo tijelo Stevana Prvovjenčanog. *B. D.*

RAJKO. V. Manojlović Nikola.

RAJKOVIĆ ĐORĐE, književnik (1825, Novi Sad — 28/7 1886, Novi Sad). Svršivši osnovnu školu i pet razreda gimnazije u mjestu rođenja, napustio je redovno školovanje i Novi Sad, a tek se 1846 nastanio u Vukovaru kao učitelj. 1848—1849, za vrijeme narodnog pokreta, R. je boravio u Srbiji. 1850 vratio se u Novi Sad, gdje je dobio učiteljsku službu. 1863 se razbolio i proveo je dvije godine na dopustu u inozemstvu. 1865 bio je sta-

vljen u penziju, te se otada mogao sav posvetiti književnosti.

R. je počeo da objavljuje stihove 1844 u Podunavci, a najviše je radio na poeziji pedesetih godina, objavljujući, naročito u hrvatskom Nevenu, prevedene basne od Krilova i Lihtvera i epigrame. Veći dio svojih stihova izdao je, prvo, 1858 pod naslovom Jed i med, a 1862 u skupljenim Pesmama. Ali glavni posao R., kome se u zrelim godinama isključivo posvetio, bilo je pisanje pedagoških članaka, književno-biografskih studija i portreta, i uređivanje prosvjetno-književnih časopisa i kalendara-almanaha. Od svojih odgojnih članaka R. je izdao samo jedan neznatni dio: Škola i život, članci za mladež i narod (1860). Književno-životopisni radovi R. ostali su razbacani u Letopisu, Javoru, Glasu Istine i t. d.: o J. Nestoroviću (Letopis, 129), o Emanuilu Jankoviću (Letopis, 126), o Luki Milovanoviću (Glas Istine, 1884), o Mihailu Vitkoviću (Bršljan, 1885), o Savi Mrkalju (Javor, 1877), o Lukijanu Mušickom (Letopis, 120), o Milici Stojadinovićevoj Srbkinji (Putnik, 1862 i Glas Istine, 1884) i t. d.

R. je uređivao mnoge časopise: 1858 počeo je Školski List, 1862 Putnik, list za umnu i duševnu zabavu, koji je sa 5 sveskom predao Emilu Čakri. 1870 pokrenuo je R. Narodni List za varoš i selo, zatim Zemljak, koji je izlazio do februara 1871. 1871—1872 uređivao je R. Danicu, 1881 je uredio nekoliko brojeva književnog lista Večernjača, 1885—1886 izdavao je književni časopis Bršljan, a 1884—1900 uređivao je, sa Savom Petrovićem, časopis Glas Istine za pravoslavnu vjersku kulturu, a ranije sličan list Besedu.

R. je u svoje doba bio poznat i kao humorist. Još 1851 izdao je knjižicu Domišljan, 1861 uređivao je sa Zmajem, a 1862 sam, Komarca. 1863 počeo je izdavati Humoristu. 1866 uredio je, u Zmajevom društvu, kalendar Priklapalo, a 1867 izdao je pet brojeva satiričnog lista Ren. 1869 štampao je srpske narodne pjesme, ženske, pokupljene u Slavoniji.

I ako R. nije bio originalan pjesnički stvaralac, bio je u svoje vrijeme koristan, vrijedan književni radnik. Njegov odgojni i prosvjetilački rad bio je cijenjen i kod Hrvata. Osobita mu je zasluga, što je ozbiljno gojio pijetet prema ranijim našim književnim i uopće javnim radnicima.

L i t e r a t u r a: St. P. Popović, Naša novija lirika (Letopis, 115); J. Grčić, Spomen Đorđu Rajkoviću o Sv. Savi 1887 (Letopis, knj. 154).

V. Petrović.

RAJKOVIĆ ĐURA, glumac (8/11 1837, Velika Kikinda — 2/4 1902, Beograd). Stupio je u trupu J. Kneževića 1860 u Čanadu. Krajem te godine trupa je bila došla u Novi Sad, a 16/7 1861 pretopila se, većim svojim dijelom u Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu. Pošto je R. tom prilikom ostao u Kneževićevoj trupi, otputovao je s njim u Vranjevo, gdje su sastavili novu trupu, koja je najduže radila u Velikoj Kikindi. U jednom međuvremenu R. je glumio u Beogradu u Pozorišnoj družini, zatim u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu i u Hrvatskom zemaljskom kazalištu u Zagrebu. 1870 postao je član Narodnog Pozorišta u Beogradu. Za redatelja je postavljen 1878, a za stalnog člana 19/3 1879. — Dvadesetpetgodišnjicu svoga glumačkog rada proslavio je 1886 u ulozi Arse (Saćurica i šubara). 10/10 1900 proslavio je četrdesetgodišnjicu, u istoj ulozi. Glavne su mu uloge bile: Vuk Branković (Boj na Kosovu), Perišon (Perišonov put), Lezirk i Dibosko (Lionski ulak), Dmuhanovski (Revizor), Tast (Florentinski šešir). R. je dramatizirao kriminalističku priču T. Milenkovića: Život za dinar. *R. O.*

RAJKOVIĆ SAVA, glumac (12/1 1848, Beograd — 5/12 1880, Sombor). Stupio je na pozornicu 8/12 1869, kao član Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. Prva mu je uloga bila Ivo Crnojević. R. je bio veoma darovit glumac, odličan predstavljač narodnih tipova, uvijek pun prijatnog i zdravog humora. Neko vrijeme boravio je u Pragu na studijama. R. je bio član Narodnog Pozorišta u Beogradu, a 1873 u Zagrebu. U Novosadsko pozorište vratio se 1876. Glavne su mu uloge bile: Markiz Montifijor i Don Cezar (Don Cezar od Bazana), Miloš Obilić, Maksim Crnojević, Kvazimodo (Zvonar Bogorodičine crkve).

R. O.

RAJKOVIĆ SRETEN, četnički vojvoda, organizator četa i pješadijski pukovnik (8/11 1874, selo Vojkovci, kačerski srez, rudnički okrug). Proiz-

veden za potporučnika 1899, R. se, osim rada na usavršavanju svoga vojničkog znanja, brinuo vrlo mnogo i za to, da upozna naše nacionalne prilike i naše nacionalne poslove. Kada je u jesen 1904 vojvoda Gligor Sokolović pošao prvi put sa srpskom četom u svoj rodni kraj, R. mu je pridan kao savjetnik. Kada se, s proljeća 1905, pojavio vojvoda Jovan Babunski, R. je i njemu bio prvi instruktor i bojni učitelj. Svojom hrabrošću, taktom i spretnošću u saobraćaju, poručnik R. je stekao toliki autoritet, da su se prema njemu sa najvećim uvaženjem i respektom ponašali, ne samo narod i četnici, nego čak i najstariji vojvode. Krajem 1905 R. je postao glavni sekretar centralnog odbora četničke organizacije i na tome je položaju ostao za sve vrijeme četničke akcije. U ratu 1912 postao je major, 1913 i 1914 komandant bataljona, a 1915 komandant 14 puka II. poziva. Te godine 8/11 teško je ranjen u lijevo pluće, od koje je rane mogao biti operiran tek početkom 1919. Po ozdravljenju postao je komandant graničkog odsjeka, na kome je položaju ostao tri godine, sve dok nije potpuno izvršena okupacija novih krajeva i dok nije konačno utvrđena granica. Penzioniran kao pukovnik i komandant kosovsko-mitrovačkog vojnog okruga, R. poslije penzioniranja živi u Skoplju.

M. Milenović.

RAJNIŠ (od njemačke riječi Rheinischer Gulden), u slovenačkom oznaka za forintu. Druga oznaka za R. je goldinar (zlatnik). R. vodi podrijetlo od zlatnika, koje su rajnski vladaoci 14 vijeka (izborni knezovi od Mainza, Kölna, Triera i Pfalza) po uzoru na florentinske zlatnike kovali (Rheinischer Goldgulden), i koji su bili baza za austrijsko kovanje novca za vrijeme cara Fridrika III. (austrijski zlatni R. 2·4 g). Ovaj je zlatnik bio izjednačen sa 60 tirolskih t. zv. Etschkreuzera ili 1 funtom pfeniga (240 pfeniga). Pod utjecajem tirolskog novčanog sistema kovao se i srebrni ekvivalent rajnskog zlatnika u težini od 32 g (prvobitno od kovničara Bernharda Böheima 1484). Kasnije u težini reduciran (u novčanom redu cara Ferdinanda I. od februara 1542 25·78 g, 1559 22·89 g i t. d.), ostao je ovaj srebrni novac kao glavni nominal austrijskog t. zv. konvencionalnog tečaja (1 R. = 60 krajcara), dok nije 1857 uveden t. zv. austrijski tečaj (1 R. = 11·11 g = 100 krajcara), koji je ostao do 1892 *B. S.*

RAJOVIĆ CVETKO (u oči Cvijeti 1793, selo Vuković, blizu Trebinja — 22/4 1873). Učio je u Otočcu, Senju i Zemunu. 1810 prešao je u Srbiju, a 1813 prebjegao je u Srijem, pa je išao u Trst, Mletke, Beč i Odesu, gdje je trgovao. 1825 vratio se u Srbiju i trgovao je žitom. Bio je potom sekretar Jevrema Obrenovića, a 16/10 1828 do 30/4 1831 bio je sekretar kneževe kancelarije. Za to vrijeme knez Miloš ga je slao u misije u Vlašku i Rusiju, a bio je i član komisije koja je radila zakone. Bio je neko vrijeme i upravitelj Beograda. U jesen 1834 postavljen je za predsjednika beogradskog narodnog suda. 1835 bio je, po naredbi kneza Miloša, vezan i dotjeran u Požarevac. 3/2 1835 postavljen je za državnog savjetnika, ali kad je po ukidanju sretenjskog ustava (1835) reorganiziran državni savjet, R. nije ušao u njega. 1837 bio je ađutant knežev, a 14/2 1838 postavljen je ponovno za državnog savjetnika. Bio je ministar unutrašnjih djela 4/5 1840 do 26/8 1842. Po padu kneza Mihaila bio je zatvoren, pa pušten. 1844 optužen je, da je sudjelovao u zavjeri protiv kneza Aleksandra Karađorđevića te je osuđen i proveo je do 1846 u Gurgusovačkoj kuli (Knjaževac). 1850 postao je član kasacije, a 1857 njen predsjednik. 7/10 1857 zatvoren je, pod optužbom sudjelovanja u Tenkinoj zavjeri, i osuđen na smrt, no ta mu je kazna pretvorena u vječitu robiju. Bio je knežev predstavnik i ministar inostranih djela 6/4 1859 do 27/10 1860. Potom je postao potpredsjednik državnog savjeta, a 1869 penzioniran je.

L i t e r a t u r a: Milićević, Pomenik; M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije; Kunibert, Drugi srpski ustanak; Srpske Novine; J. Grujić, Zapisi; S. Jovanović, Ustavobranitelji. *J. Prodanović.*

RAJOVIĆ DRAGOMIR, političar (25/12 1836, Beograd — 2/3 1911, Crikvenica). Sin je Cvetka Rajovića. Svršio je pravo u Parizu. Bio je jedan od prvih članova napredne stranke. 1881 postao je član kasacionog suda. 1885 je bio predsjednik prijekoga suda, koji je sudio učesnicima

u timočkoj buni. 1884—1886 bio je ministar narodne privrede u Garašaninovom ministarstvu. *S. J.*

RAJOVIĆ MOJSIJE, pećki patrijarh 6/10 1712—1726. Rodom je bio iz starog Rasa, trgovišta, a postrigao se u manastiru Mileševi. Zatim je bio eklisijarh pećki i najzad je, prije 1704, postao mitropolit raški. Kada je postao patrijarh, nastojao je sa mnogo požrtvovnosti, da očuva slobodu pećke patrijaršije od grčkih pretenzija, a 1718 je uspio da suzbije kaluđera Timoteja, koji je za rata austrijsko-turskog 1716—1718 u Carigradu kupio srpski pećki prijestol i uspio da progna patrijarha R. Patrijarh R. bio je u živom dopisivanju sa predstavnicima srpske crkve u karlovačkoj mitropoliji, a naročito sa mitropolitom Vićentijem Popovićem-Janjevcem, i pomoću njegovom doveo je iz Soluna zografe, da popravljaju i živopišu katedralnu patrijarašku crkvu. Za nasljednika svoga postavio je još za života raškog mitropolita Arsenija IV. Jovanovića. *R. G.*

RAK, ponornica u Slovenačkoj, oko 3 km jugozapadno od Rakeka, odnosno 6·5 km istočno-sjeveroistočno od Postojne. Izvire iz pećine između Rakovskog Griča (646 m), Stražnika (645 m) i Skanskog Griča (694 m), na visini oko 550 m. Uglavnom teče prema sjeverozapadu, i poslije kratkog toka od 1·9 km ponire u ponoru kod Škocijana, oko 5 km južno-jugoistočno od trga Planine. Poslije podzemnog toka ponovno izvire na južnom kraju Planine Polja, gdje čini desnu sastavnicu Uneca. *P. V.*

RAKERSPURGA, slikar. V. Johannes Azuila de Rakerspurga.

RAKIĆ MILAN, pjesnik, punomoćni ministar i poslanik u Rimu (1876, Beograd). Svršio je osnovnu školu i gimnaziju u Beogradu, a diplomirao je na pravnom fakultetu u Parizu. 1903 postavljen je za pisara ministarstva financija, a 1904 premješten je u ministarstvo inostranih djela. 1905 bio je u Prištini, pa do 1910 vicekonzul u Skoplju, Prištini, Solunu i opet Prištini, gdje je 1910 radio kao konzul. 1914 postao je generalni konzul u Skadru, 1915 savjetnik poslanstva u Bukureštu, 1917 otpravnik poslova u Stockholmu, 1918 poslanik u Kjöbenhavn-u. 1921—1927 bio je poslanik u Sofiji, kada je premješten u Rim.

R. je počeo da piše pjesme 1902 u Srpskom Književnom Glasniku pod znakom Z. 1904 izdao je svezak pjesama, koji je bio dočekan sa općim odobravanjem savremene kritike. 1912 štampao je Nove Pesme, a 1922 izdao je sve svoje skupljene stihove. R. je skoro prestao da se bavi poezijom, i uopće književnošću, a napisao je u svemu, razmjerno mali broj stihova. U prvoj desetini ovog vijeka objavio je R. u Srpskom Književnom Glasniku i nekoliko kazališnih prikaza i književnih recenzija.

Literatura: J. Skerlić, Pisci i knjige (5 i 6 sv.); B. Lazarević, Versifikacija Milana Rakića (Impresije iz književnosti, II., 1924).

V. Petrović.

RAKIĆ MITA, političar i književnik (15/10 1846, Mionica, valjevski okrug — 5/3 1890, Beograd). Učio je državne nauke u Njemačkoj. 1871—1874 služio je u prosvjetnoj struci. 1874 bio je sekretar u ministarstvu unutrašnjih djela pod Čumićem i urednik političkoga lista Vreme, koje je branilo Čumićevu politiku. 1879 preveden je u ministarstvo financija. 1880 otpušten je zbog svoje opozicije liberalnom ministarstvu, ali krajem iste godine, poslije dolaska naprednjaka na vladu, vraćen je u ministarstvo financija. Izradio je nacrt naprednjačkog zakona o slobodi štampe. 1881 do 1885 služio je u ministarstvu spoljašnjih poslova, gdje je dotjerao do načelničkog čina. 1885—1888 služio je u financijskoj struci. 1888, od aprila do oktobra, bio je ministar financija u Hristićevom ministarstvu. Poznavalac nekoliko stranih jezika i dobar stilist, R. je vrlo mnogo prevodio iz stranih književnosti. Glavni su mu prijevodi: Istorija umnoga razvića Jevrope od Drepera (1871 i 1873), Heineove Ideje (1877), Hugo-ovi Jadnici (1886).

Literatura: Milićević, Dodatak Pomeniku, 139. *S. J.*

RAKIĆ VIĆENTIJE, iguman i pisac (1750, Zemun — 29/3 1818, manastir Fenek). Svršio je srpsku i grčku osnovnu školu u Zemunu, pa se oženio i trgovao. Ostavši udovac zakaluđerio se je u manastiru Feneku (1786), i postao je jeromonah 5/7 iste godine. Za vrijeme austro-ugarskog rata 1788 do 1791 služio je kao vojni svećenik u

Šapcu. 9/1 1796 postao je iguman manastira Feneka, a 1799—1810 proveo je kao parohijski sveštenik u Trstu. Na poziv Dositeja Obradovića došao je R. 1810 u Beograd za nastavnika i upravnika novoosnovane bogoslovije. 1813 vratio se je u manastir Fenek, gdje je i umro.

R. je pisao vrlo mnogo i bio je jedan od najčitanijih srpskih pisaca u početku 19 vijeka, te su mu pojedina djela u stihovima, naročito kršćanskog legendarnog sadržaja, po nekoliko puta preštampavana, gotovo kroz čitav 19 vijek. Tako je na pr. njegova Žertva Avramova, koja je prvi put štampana 1799, preštampavana još i 1884, a jedamput i latinicom. Osim ovog djela, napisanog u dosta točnim stihovima na narodnom jeziku, imao je mnogo uspjeha i sličan njegov spjev: Pjesn istoričeskaja o žizni Sv. i pravednago Aleksija čelovjeka božija (prvi put štampan 1798), i Žitije Sv. i pravednog Josifa prekrasnog (štampano 1804 i 1836). I R. spjev Istorija o razoreniji svjatago grada Jerusalima i o vzjatiji Kostantinopolja imao je dva izdanja (1804 i 1854). Kao nastavnik bogoslovije u Beogradu napisao je R. 1812: Kratkoje nastavljenije svjaščenikom pastirem stada Hristova slovesnih ovec, a i prije je dao nekoliko djela u tom pravcu: Kratkoje nastavlenije o ispovjedi i molitvje (1801), Ljestvica imuščaja pjatnadesjat stepenej (1805), Slovo o počitaniji cerkve (1807), Molitvi umilitelnija (1808), Kratkaja besjeda o zloupotrebleniji duhvana (1810). Preveo je s grčkog: Cvjet dobrodjeteli (1800), Čudesa presvjatija Bogorodici (1808), Filaktirion tis peihis, hranilišče duši (1808), a s talijanskog: Propovjedi po vsja nedeli i nekija prazdniki gospodskija (1809). Osim toga R. je opisao, u stihovima i prozi, nekoliko života kršćanskih svetaca, kao: Pjesn Sv. Mučenici Varvari (1798), Žitije Evstatija Plakida i Spiridona Čudotvorca (1803), Istorija o Sosani (1803) i Žitije iže vo svjatih oca našego Vasilija Velikago (1837). Zatim je izdao: Molebna pravila Sv. Bogorodici i prepodobnoj Paraskevi serpskoj (1798), Posljedovanije svjatago velikomučenika Jovana Vladimira cara srbskago (1802), Pravilo oca našago Spiridona (1802), i Moleben ko presvjatjej Bogorodici i svjatitelju Spiridonu (1804). Najzad R. je štampao još i svoju Istoriju manastira Feneka (1799), Pjesn černogorska o pobjedje nad skadarskim pašom Mahmutom Bušatlijom (1803), i Besjedovnik iliričesko-italijanski (1810).

Literatura: Đ. Rajković, Vićentije Rakić (Glas Istine, 1884), S. Petković, Vićentije Rakić, kao propovjednik (Srpski Sion, 1901).

R. Grujić.

RAKIĆ VIĆENTIJE DR., docent pedagogije i književnik (4/11 1881, Paraćin). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Paraćinu, višu gimnaziju i filozofski fakultet (filozofske i pedagoške nauke) u Beogradu, Berlinu i Leipzigu, gdje je (1911) promoviran za doktora filozofije. Bio je kratko vrijeme srednjoškolski nastavnik. Od 1912 je docent pedagogije na beogradskom univerzitetu. U predavanjima i u raspravama obrađivao je poglavito pitanja iz cpće teorije obrazovanja i teorije nacionalnog obrazovanja. Glavni mu je rad doktorska disertacija: Gedanken über Erziehung durch Spiel und Kunst, koji je izazvao pažnju u stranom psihološkom i pedagoškom svijetu, i u stranoj se literaturi često navodi. Prije toga je napisao kratku raspravu O političkom vaspitanju u narodnim školama (1903) i psihofiziološku studiju Strah (1905). Kasniji su mu radovi: Obrazovanje volje (1920), Funkcija vaspitanja u životu (1922), Vaspitanje za nacionalno jedinstvo (1924), Opšta kultura duha i formalno obrazovanje (1926). Osim toga, preveo je i Svift-ovo Guliverovo putovanje u Liliputaniji (1913). *M. Š.*

RAKIJA. U kraljevini SHS proizvodi se R., alkoholno piće, iz sokova mnogih vrsta voća: iz ploda šljive, duda, breskve, višnje, iz grožđa, iz komine i t. d. — Pečenje R. je slobodno, te svako može, prema broju duša, da peče R., uz prethodnu prijavu vlasti. Pecarina, trošarina i porezi plaćaju se kada producent stavlja R. u promet. — R. je ili mekana (slaba, blaga) ili ljuta. Često se R. još i prepeče (prepečenica, prepicanica). Šljivova R. prepečena zove se obično šljivovica. Kod pečenja prva R., što curi, je patoka, a zatim mučenica i najzad plaviš. Patoka i mučenica pomiješane daju šljivovicu. — Šljiva za pečenje sprema se u drvenim kacama. Kad šljiva prevri, ra-

kija se peče. Peče se prije, nego što komina počne tonuti, inače R. cikne. Ispečena komina je šljivoš; njome se svinje hrane preko zime. *I. R.*

RAKITNICA. 1. Rijeka u Bosni i Hercegovini, desni pritok Neretve. Izvire na zapadnoj strani Treskavice, pod Baricama (2.079 m), i kao Crna Rijeka teče prema sjeverozapadu. Nedaleko od izvorišta, od sela Rakitnice, dobije ime R. Odatle uglavnom teče prema zapadu, jugozapadu, kroz jako klisurastu dolinu, u kojoj je usjekla svoje korito oko 1.000 m dublje od okolnih visoravni. Kod Kašića Luke R. skrene, gotovo pod pravim kutom, i počne teći k jugu-jugozapadu i jugu, a nedaleko od ušća čini velik zavoj i upravi svoj tok na sjeverozapad. U Neretvu R. utiče oko 1·8 km sjeverozapadno od zaselka Potkomlja. Na svome toku goni više vodenica. R. nema nijednog većeg pritoka. Dužina R. toka je 32·9 km, a površina porječja 197·0 km². *P. V.*

2. Ponornica u Slovenačkoj, u Ribniškom Polju, oko 5 km sjeverno od sela Grčarice, odnosno 11·5 km jugoistočno od Sodražice. Izvire na podnožju Bukovice (731 m), na jugozapadnom kraju Ribniškog Polja, iz velikog vrela. Odatle u mnogim vijugama teče prema istoku i poslije toka od 1·5 km, ponire u neposrednoj blizini sela Rakitnice. R. je toliko bogata vodom, da na svome toku goni nekoliko vodenica. Blizu ponora goni jedan mlin u uvali, koji za vrijeme kišne periode bude često do krova pokriven vodom; tada nastaje jezero, koje se održi po nekoliko dana. Prilikom povodnja R. djelomično otiče u ponor na zapadnom podnožju huma Jasenice (568 m). R. se zove i Obrh.

L i t e r a t u r a: F. Kraus, Die Hydrographie des Reifnitztales in Krain (Deutsche Rundschau f. Geographie u. Statistik, 11, 1889); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04). *P. V.*

RAKITNIČKO POLJE. V. Ribniško Polje.

RAKITNO POLJE, krasko polje u Hercegovini, oko 17 km sjeveroistočno od Imotskog, a južno-jugoistočno od Duvanjskog Polja. Uokvireno je planinama. Na sjeveroistoku se dižu: Štitar (1.404 m), Jezvice (ili Jazinišće, 1.374 m) i Rakitski Gvozd (1.624 m), na sjeveru: Rudo Brdo (1.241 m) i Veliki Slobodnik (1.126 m), na zapadu i jugozapadu: Ošljar (1.256 m), Oluja (1.208 m), Bijele Stijene (1.117 m) i Prisevića Plana (1.229 m). Polje je jako izduženog oblika; pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, i u istom je pravcu nagnuto. Dugačko je oko 8·5 km, široko je do 3 km i prema jugoistoku se sužava. Površina R. P. je 14·6 km², a apsolutna visina 880 do 920 m.

Dno polja je ravno, pokriveno osrednjom pjeskovitom zemljom i prilično dobro navodnjeno, a sa njega se diže nekoliko vapnenačkih glavica. Od njih je najviša Zvornjača (938 m), koja se uzdiže za 40 m iznad ravni R. P. Vodu dobiva atmosferskim oborinama i potocima Jelica i Smijnovac, koji izviru na sjeverozapadnom obodu i cijele godine ne presušuju. Oni teku prema jugoistoku, a sjeverno od Zvornjače sutiču. Odatle počinje tok Ugrovače, koja kroz cijelo polje i dalje teče u istom pravcu i odnosi svoju vodu u Mostarsko Blato. Osim toga se odvodnjivanje R. P. događa i kroz nekoliko ponora, kao i infiltracijom. Za vrijeme kišne periode, od decembra do februara, poplavljeno je oko dvije trećine polja, koje je inače prilično plodno. Oko 30% zemljišta je pod njivama, 30% zauzimaju livade, a ostatak pašnjaci.

Na R. P. živi u 510 domova 3.225 stanovnika, što odgovara gustoći od 220 na 1 km². Najveće naselje je Rakitno (ili Podklečani Gornji i Donji), sa 480 domova i 3.083 stanovnika. Sva ostala naselja vrlo su mala: Zagradinje, Vrgora i Petrovići nemaju više od po 55 stanovnika. Obodom R. P. i preko njega vode seljački putevi i staze.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896). *P. Vujević.*

RAKOVAC. 1. Manastir pod Fruškom Gorom, blizu Petrovaradina. Crkva je posvećena bezmitnim vračima Kuzmanu i Damjanu. Kad je 1760 popravljena pripata crkve, nađena je na zidu urezana godina 1533. To bi bio najstariji datum u vezi sa crkvom, za koju se ne zna, ni kada je osnovana, ni tko je njen osnivač. Prema jednom neprovjerenom zapisu, koji se čuva u manastiru, R. je podigao komornik despota Jovana Raka, po kome je manastir dobio ime. Sa-

čuvan je pečat R. iz 1625. 1656/57 obnovljene su ćelije u R. 1662 umro je u R. episkop budimski Sevastijan i tu je sahranjen. Oko 1682 Turci su razorili R., a 1692 tu je sazidao novu crkvu iguman Teofan. 1700 pisao je u R. jeromonah Pahomije Zakonik cara Dušana. 1701 monasi R. molili su ruskog cara za pomoć manastiru. 1702 iguman R. Teofan pisao je pomenik manastira R. u Moskvi, i te godine donio je iz Moskve više štampanih crkvenih knjiga kao poklon od ruskog cara. 1701 i 1703 spominje se kao majstor u popravljanju knjiga pop Mojsej, jeromonah Rakovčanin. 1727 slikao je u R. jedan psaltir arhimandrit Atanasije. 1751 rukopoložen je u R. za episkopa Like i Krbave Danil Jakšić, a 1750 arhimandrit R. Sinesije Živanović posvećen je za aradskog episkopa. Postrižnik R., episkop bački Mojsej Putnik, darovao je R. 1763 jednu rusku štampanu knjigu. 1781 arhimandrit R. Josif Šakabenta posvećen je za episkopa. 1821 postao je arhimandrit R. Georgije, kasniji vladika bački. U R. počiva tijelo mitropolita Vićentija Jovanovića, postrižnika R., koji je 1735 ovdje podigao zvonik.

V. Petković.

2. Selo u Srijemu, u iriškom srezu; u sjevernom prigorju Fruške Gore, od Dunava 4½ km daleko; stanica vicinalne željeznice Petrovaradin—Beočin. Ima 696 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju (sjedište u manastiru) i pučku školu. Lijepa, šumovita i brdovita okolina R. puna je voćnjaka i vinograda.

J. M-n.

RAKOVAC DRAGUTIN (1/11 1813, Vugrovec, nedaleko od Zagreba — 22/11 1854). R. je u Zagrebu svršio 3 gramatička razreda, u Varaždinu četvrti i humaniora, a u Zagrebu dvije godine filozofije i pravo. Kad je postao jurat banskog stola (1831), radio je u advokatskim kancelarijama, pripravljajući se za advokatsku cenzuru, koju je i položio, ali se odrekao pravničkog zvanja i predao se sasvim javnom narodnom radu. R. je bio redaktor Gajevih Novina (1835—1841), a prvih godina i član redakcije Danice. Kad je osnovano Hrvatsko-Slavonsko Gospodarsko Društvo (1841), R. je postao prvi tajnik.

R. se javio među prvim preporodnim piscima. Povodom postavljanja bana Franje Vlašića, izdao je R. oveću prigodnu kajkavsku pjesmu: Duh, dramatička vizia (1832), alegorijsku viziju, koja nagovješćuje osvit narodnog preporoda. Poslije toga objavio je svoj kajkavski prijevod Kotzebue-ove vesele igre: Stari mladoženja i košarice (1832). Taj je komad prikazala glumačka družina 2/10 1832 kao prvu hrvatsku predstavu na javnoj pozornici. 1833 su prikazivani njegovi prijevodi iz Kotzebue-a: Stari zasebni kučiš Petra III. i Vkanjeni vkanitelj. U Danici počeo je R., kao svi omladinci, pisati štokavskim narječjem, javljajući se rodoljubivim i ljubavnim pjesmama. Izdao je Pjesmaricu (1842), antologiju ilirske patriotske poezije. Njegova knjižica Mali katekizam za velike ljude (1842) je obrazloženje i obrana ideologije ilirskog pokreta. Kao tajnik Hrvatsko-Slavonskog Gospodarskog Društva radio je R. na ekonomskom razvitku hrvatskog naroda. Uređivao je društveni organ List Mjesečni (1842—1849), poslije List Društva Gospodarskoga Hrvatsko-Slavonskoga (1850—1852), a bio je urednik i društvenog poljoprivrednog Koledara za puk (1847—1850).

R. je bio praktičan i pozitivan duh među preporodnim pjesničkim zanesenjacima, čovjek širokih sposobnosti: pjesnik, publicist i ekonom. Svaki rad cijenio je toliko, koliko je donosio pozitivnih rezultata za preporođaj naroda. R. je najveći značaj, što je bio osnivač i pokretač u najvažnijim momentima razvitka narodnog preporoda. R. je uvijek umio naći najvažniji zadatak, pa ga je savjesno i potpuno rješavao. On je znao točno, kada što treba početi i kada svršiti. U prvom i najvažnijem historijskom momentu, R. je u Zagrebu pripravljao puteve Lj. Gaju, i kad je on došao iz Pešte u Zagreb, našao je tu, zaslugom R., već organizirano kolo omladinaca. Njemačka pozornica u Zagrebu bila je glavni stup tuđe kulture, a R. je prvi od preporoditelja tu pozornicu predobio za narodni jezik. R. je prvi Gaju iznio prijedlog o izdavanju hrvatskih novina, i on je prvi hrvatski publicist, osnivač hrvatske publicistike. Osim općeg i pravničkog odgoja, R. je imao još jedno rijetko svojstvo: od svih omladinaca on je najmanje žudio za slavom, i u narodnom radu nije poznavao lične interese ili ih je

podčinjavao općem interesu. R. brošura Mali katekizam za velike ljude (1842) završuje njegov publicistički rad i nagovješćuje ilirske političke borbe.

R. je pjevao kao i svi Iliri, patriotske pjesme i budnice. Njegova je poznata napitnica Kraljević je Marko dobar junak bio. Na svršetku zanosnog perioda Ilirizma R. je izdao Pjesmaricu (1842), sabravši u njoj najjače pjesme, koje je taj period stvorio i onda je počeo poklanjati pažnju novim pitanjima vremena, za koja nije više trebalo poezije i patriotskog oduševljenja, već trijeznog rasuđivanja i ozbiljnog realnog rada. Sa Vrazom i Vukotinovićem osnovao je R. prvu hrvatsku književnu i naučnu reviju Kolo (1842), da bi se preporodna književnost digla iz diletantizma na stepen prave književnosti.

Kao tajnik Hrvatsko-Slavonskog Gospodarskog Društva, R. se sve više udaljivao od književnosti, predajući se najzad sasvim radu oko napretka materijalne kulture. R. je posljednji decenij svoga života, a najburnije godine preporoda, proveo kao tajnik Gospodarskog Društva, urednik njegovog časopisa i kalendara, čuvar knjižnice i zbirke, iz koje se razvio Narodni Muzej. On je znao, da siromašan, ekonomski zaostao narod ne može stvoriti samoniklu i bogatu kulturu. Što je R. kao agitator, pjesnik i publicist u prvoj periodi Ilirizma učinio za razvitak našeg nacionalizma, to je kao tajnik Gospodarskog Društva uradio za preporođaj primitivnog hrvatskog ekonomskog života.

L i t e r a t u r a: Iv. Filipović, Dragutin Rakovac. Životopisna crta (Preštampano iz Bosiljka, 1867).

B. Vodnik.

RAKOVICA. 1. Manastir kod Beograda. Crkva je posvećena Sv. arhanđelima Mihailu i Gavrilu. Ne zna se, kad je manastir osnovan, a nepoznat je i osnivač. Najstarije spomene o R. imamo s kraja 17 vijeka. U to doba su u njemu pisane crkvene knjige. 1700 zidana je u R. trpezarija. 1701 ruski car Petar Veliki dao je igumanu R. Grigoriju gramatu, da može dolaziti svake sedme godine u Rusiju radi milostinje. 1705 dolazili su u Jerusalim arhimandrit R. Grigorije i pop Visarion. Ovaj Visarion, kao iguman R., obnovio je 1709 hram besplotnih sila ispod Kosmaja u Tresijama.

1739 R. je opustjela. Iguman R. Mihail je tada sa bratstvom prešao u manastir Remetu u Fruškoj Gori, ponesavši sa sobom manastirske stvari. Te godine dogovorili su se iguman R. Mihail i iguman Remete Danil, da se oba manastira spoje u jedan manastir, i da im upravlja jedan iguman, a u kome će manastiru iguman živjeti, riješit će bratstvo. U prvo vrijeme ima iguman Remete da vodi brigu za oba manastira. 1752 beogradski mitropolit Vićentije Stevanović potvrdio je sjedinjenje manastira R. sa manastirom Remetom. 1778 doputovao je u Rusiju arhimandrit R. Spiridion Vitković, koji je bio starješina i manastira Rajinovca (kod Beograda). To pokazuje, da su se monasi R. bili vratili iz Remete u svoj manastir. 1806 sahranjen je u R. Vasa Čarapić. 1822 načinio je u R. ćelije knez Miloš. Za vrijeme Kočine Krajine monasi R. eksponirali su se u korist Austrije. Jeromonah Leontije Stanojević činio je velike usluge Austrijancima (1788—1791). Knez Mihailo je obnovio R. 1862. U R. se nalazi porodična grobnica Jevrema Obrenovića. *V. Petković.*

2. Selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, u srezu slunjskom; uz cestu što vodi iz Karlovca preko Slunja na Plitvička Jezera, od Slunja 19 km k jugu. Ima 394 stanovnika, poglavarstvo općine (8.715 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf, tvornicu sadre i vapnaru. R. se zove po istoimenom potoku, koji je opet dobio svoje ime po obilju raka.

R. kraj pripadao je staroj hrvatskoj županiji drežničkoj. Mnogo je trpio od turskih upada. Tamo su dvaput bili potisnuti Turci: 1584 kod Močila, od T. Erdödy-a i 1649 kod same R., od P. Zrinskoga. Uskoro poslije mira u Karlovcima (1699), počeli su rakovički opustjeli kraj naseljivati Hrvati i Srbi, te su 3/11 1704 dobili od ogulinskoga kapetana Purgstalla zaštitni list za naseljene zemlje. Oprostio ih je od svake daće, a zaprijetio globom od 50 dukata onome, tko bi im smetao u posjedu. To je bila carska zemlja, dana naseljenicima na uživanje. Za nju su imali da vrše vojničku službu, a pro-

dati je nisu smjeli. Naseljenici su postali carski krajišnici, a R., po reorganizaciji Hrvatske Krajine (1746), sjedište 9 kompanije slunjske regimente. 1784 u R. je bio čardak, oko koga se uredio i raštel (gdje se trgovalo s Turcima); on je kasnije, odmicanjem turske međe, prenesen u Prosičeni Kamen. 1809—1813 Hrvatska je na jugu od Save, dakle i R., pripadala carevini Francuskoj.

R. se pročula 1871, kad se tamo 11/10 odigrala rakovička buna, čiji je glavni pokretač bio Eugen Kvaternik. O pedesetgodišnjici 15/10 1921, Braća Hrvatskoga Zmaja prenijela su kosti E. Kvaternika, V. Baha i A. Rakijaša iz R. u Zagreb, gdje su sahranjeni u prvostolnoj crkvi do kostiju P. Zrinskoga i F. Frankapana.

Okolina R. obiluje pećinama (špiljama). Najznatnije su dvije Baračeve pećine, donja i gornja, i Špeharka. Donja Baračeva pećina nalazi se jugozapadno od Nove Krilje, oko 800 m od ceste, što vodi u Plitvički Leskovac. Ima oblik jednostavnog špiljskog hodnika; nema većih dvorana, ali divna je tvorba sige. Gornja Baračeva ili Radakovićeva pećina, oko 100 m zapadno od donje pećine, ima 3 veće dvorane i 2 vrtače (duboke jame), a znamenita je, jer su se u njoj našle kosti špiljskog medvjeda, mlađih ljudskih kostiju i različnih prehistorijskih predmeta. Pećina Špeharka nalazi se 3 km od R. prema Slunju, pred kućama mjesta Selišća, gdje ponire potok R., protekavši kroz 12 m dugu Špeharku. Vrlo je vjerojatno da R., zajedno sa drugim vodama, opet izbija podno sela Slušnice, te kao Slušnica dalje teče i kod Slunja, čineći krasne slapove, pada u Koranu.

L i t e r a t u r a: E. Laszowski, Rakovica, Topografska i historijska crtica (1921); Rakovica (Omladina, 1922); J. Poljak, Pećine Hrvatskoga Krša (Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije, 1914). *J. Modestin.*

3. Rječica u Bosni, desni pritok Save. Izvire na sjevernoj strani Kozare Planine, pod Gradinom (355 m) i Mededovom Kosom (435 m). Sa izvorišta teče na sjeverozapad, a od gornjih kuća sela Sreflija, sjeverno od Brda (241 m), upravi svoj vijugavi tok prema sjeveru. Sjeverno od sela Drakšenića, a nedaleko od ušća, skrene pod pravim kutom k istoku i u Savu utiče kod Glavinca, odnosno 5 km jugoistočno od sela Jasenovca (na Savi). Važniji pritoci sa desne strane su potoci Ograđevica i Kablovska, a sa lijeve, Vojskovječka Rijeka. Dužina R. toka je od izvorišta Ograđenice, 26·0 km, a površina porječja 101·9 km². *P. V.*

RAKOVNIK. V. Zrmanja, 2.

RAKOVSKI GEORGI, bugarski revolucionar (1818, Rakovo, Bugarska — 15/12 1886, Bukurešt). Učio je osnovnu školu u Karlovu, a gimnaziju u Carigradu, odatle ga je knez Boloridi poslao na školovanje u Pariz. Još kao sasvim mlad ušao je u javne poslove i prvi je začeo ideju za osnivanje jednog tajnog revolucionarnog komiteta za oslobođenje svoga naroda. 1859 bio je urednik Dunavskog Lebeda u Beogradu, a kad je taj list po Portinom zahtjevu, obustavljen, R. je počeo izdavati u Novom Sadu Bugarsku Danicu. U vrijeme bombardiranja Beograda R. je sa Ljubenom Karavelovim sastavio u Beogradu bugarsku legiju, a kad je ta legija raspršena, on je prebačen u Rumunjsku. Odatle je otišao u Rusiju. Ali kako njegov revolucionarni rad nije ni tamo trpljen, vratio se ponovno u Bukurešt, gdje je i umro. *M. M.*

RALJA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Jezave, odnosno Morave. Izvire u Kosmaju, na istočnoj strani Visa (418 m), zapadno od sela Parcana. Sa izvorišta teče prema istoku, pokraj varošice Ralje, sela Popovića, Malog Požarevca, Umčara i Kolara. Odavde počne skretati na istok-sjeveroistok, a od sela Ralje (srez podunavski) na sjeveroistok i sjever. Ušće R. u Jèzavu je 2·0 km sjeverozapadno, a 2·4 km nizvodno od sela Radinca. Veći pritoci R. sa lijeve strane su: Raljić i Kotlov Potok, a sa desne: Lipica. Dužina R. toka je 50·3 km, a površina porječja 309·8 km². *P. V.*

RAM (HRAM), dva grada na dunavskoj liniji: jedan na desnoj, a drugi na lijevoj obali, kod Nove Palanke. Blizu R. na desnoj obali nalazio se stari rimski grad Dederate. R. se često spominje za vrijeme madžarsko-bizantskih borbi u 12 vijeku, kada je služio bizantskoj vojsci kao jedna od operacionih baza za upade u Madžarsku, zatim u drugoj polovici 15 vijeka, za vrijeme borbi između

Madžara i Turaka, kada je Gornji R. služio Madžarima. Posljednji veliki ispad srpskih junaka iz Madžarske u Tursku, na tom području, bio je 1502 kada su Srbi prodrli do Nikopolja, popalivši Kladovo, Vidin i nikopoljska predgrađa. Za vrijeme austrijske okupacije u 18 vijeku R. je bio jedno od glavnih mjesta svog okruga i digao se trgovački kao izvozno mjesto. Turci su u R. držali i jednu malu posadu i nešto ga utvrdili. R. je propao za vrijeme Kočine Krajine (1788). *V. Ć.*

Grad u Srbiji, na Dunavu. Nepravilan poligon, utvrđen sa tri, iznutra otvorene, četverouglaste, jednom zatvorenom i ulaznom kulom. Sve je još sa tri strane opasano zidom. To je turska građevina 15 vijeka na mjestu antikne. Zidovi su još cjelokupno dobro održani. Unutrašnjost je potpuno uništena još od 1788, kad je zapovjednik tvrđave, baron Lopresti, više volio u njoj izginuti, no se predati. *Đ. Sz.*

RAMA. 1. Predjel stare Bosne oko rijeke Rame, desni pritok Neretvine. Važan je još od prehistorijskog brončanog doba. U Gradini iznad izvora Rame nađena je prehistorijska ljevaonica za oruđe, oružje i nakit. Osim toga, ima još mnogo neispitanih prehistorijskih gomila. U rimsko je doba preko R. vodio put iz Salone u Srebrenicu. U Varvari, blizu izvora R., bio je važan grad Stara Bistue (Bistue vetus). Tu je poslije građom od rimskih spomenika, podignuta jedna crkva, vjerojatno posvećena Sv. Barbari, po kojoj je i mjesto dobilo svoj naziv. — Kao slovenska župa R. se spominje u Dukljaninovoj Kronici. 1137 došla je R. pod madžarsku vlast, i od tada su madžarski kraljevi imali u svojoj tituli i naziv »kralj Rame«. — Glavni grad u R. bio je Prozor. U njemu se jedno vrijeme 1366 zadržavao ban Tvrtko. Zanimljivo je, da se ime R. ne spominje u bosanskim kraljevskim titulama. — U R. je postojao jedan franjevački samostan Sv. Petra sve do pred kraj 17 vijeka. Tada se, zbog rata Svete Lige s Turcima i zbog turskih progona, najveći dio fratara, pod vodstvom Stojana Jankovića, preselio u Dalmaciju i nastanio u Sinju. Od 18 vijeka ramska župa došla je pod fojnički samostan, a od tada je i čitav kraj u osjetnom nazatku. *V. Ć.*

2. Rijeka u Bosni, desni pritok Neretve. Izvire iz snažnog vrela između Raduše i Proslapske Planine, na sjeveroistočnom podnožju brijega Dužice (953 m), jugozapadno od sela Varvare. Gotovo cijelim tokom protiče kroz klisuru. S izvorišta teče prema jugoistoku u dosta nepravilnom toku, od Proslapa uglavnom prema istoku, a onda počne skretati na jugoistok i jug, u kome pravcu teče sve do ušća. U Neretvu se uliva 1 km jugozapadno od željezničke stanice Rama. Važniji pritoci s lijeve strane su: Prozorčica Potok i Volujčica, sa desne: Zagred ili Suhi Potok. Dužina R. toka je 33·8 km, a površina porječja 504·9 km². *P. V.*

RAMBERG HERMAN BARUN, kraljevski komesar u Hrvatskoj 4/9 1883—1/12 1883 (20/11 1820 — 26/12 1899, Graz). Poslije ostavke bana Ladislava Pejačevića, zbog dvojezičnih grbova, bio je obustavljen ustav u Hrvatskoj, a general Ramberg imenovan za kraljevskog komesara. 7/9 1883 uspostavio je R. dvojezične grbove. U Zagrebu su i dalje trajale demonstracije, i zbog toga su odstranjeni, po zaključku ugarskoga sabora, nedavno uspostavljeni grbovi s dvojezičnim natpisima, i postavljeni novi bez ikakva natpisa, »nijemi« (16/10 1883). R. je već 1/12 odstupio, kada je imenovan za hrvatskoga bana grof Khuen. *M. P-g.*

RAMBOUILLET OVCA (Rambuje). Francuzi, preuzevši merino-ovcu iz Španije, počeli su uzgoj posebnog tipa za produkciju fine, ali ne pretjerane vune i mesa. Ovaj se tip (u gospodarskom smislu) ustalio i dobio je posebno ime. R. O. su kasnije služile kao podloga za stvaranje njemačkih soasone (Soissonais)-merino ovaca. R. O. su tokom vremena importirane u naše krajeve, gdje su služile u svrhu oplemenjivanja, te su za nas od istog značenja kao što uopće merino-ovce. (V. Merino-ovca). *S. U.*

RAMOVŠ FRANC DR., profesor univerziteta (14/9 1890, Ljubljana). U Ljubljani je učio osnovnu školu i gimnaziju (do 1910). Univerzitet je studirao u Beču i Grazu, gdje je 1914 doktorirao iz slovenske filozofije i komparativne indoevropske gramatike. 1918 habilitirao se za slovensku filozofiju na univerzitetu u Grazu, a 1919 postao je redovan profesor za

slovenački jezik na univerzitetu u Ljubljani. — R. dao je veliki broj radova iz opće slovenske filologije i lingvistike, ali najviše iz dijalektologije i historije slovenačkog jezika. Pisao je rasprave, studije i priloge u Archiv für slavische Philologie (35, 36, 37), Časopis pro moderni filologí, Časopis za zgodovino in narodopisje (1913), Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (II.—VI.), Jugoslovenski Filolog (II.), Slavia (I., II., IV.), Revue des études slaves (1923), Zeitschrift für slavische Philologie (I., II.), Razprave Znanstvenog Društva u Ljubljani i t. d. R. je glavno djelo: Historična gramatika slovenskega jezika; od njega je 1924 izašla druga knjiga (Konzonantizam). Bibliografija R. radova nalazi se u Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino, I.—VI. *M. Kos.*

RAMSCHÜSSEL JERNEJ (Raumbschiessl), slikar druge polovice 17 vijeka. R. je izradio za Valvasorovu knjigu grbova (Das grosse Wappenbuch) 2.023 grba (sada u Sveučilišnoj Knjižnici u Zagrebu) i slikao je 1695 Kalvariju u Holmcu kod Kamnika.

L i t e r a t u r a: V. Steska Mladika, V., 263. *F. S.*

RANINA BIJELA je bijela vrsta vinove loze, koja se nalazi u svima vinorodnim predjelima, i ako u maloj mjeri. Pod tim imenom razumijevaju se različite rane bijele vrste vinove loze. *I. R.*

RANINA PETRINJSKA je bila vrsta vinove loze sa mirisnim grožđem. Netočno se zove ranina, jer ne dozrijeva rano. Ima je u petrinjskom vinogorju. *I. R.*

RANKE LEOPOLD, historik, (20/12 1795 — 23/5 1886). Najprije su ga učili otac i kantor, onda je učio samostansku školu u Donndorfu, a zatim poznatu gimnaziju u Schulpforti. Univerzitetske nauke, teologiju, filologiju i historiju, slušao je u Leipzigu. Počeo je služiti kao profesor gimnazije u Frankfurtu na Odri, gdje je, potaknut Niebuhrovom Rimskom historijom, sastavio svoje prvo historijsko djelo: Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1492 bis 1535 (dovedeno samo do 1514), sa dodatkom: Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber (1824). R. koncepcija je bila veoma smjela, jer je u svom prikazivanju obuhvatio romanske i germanske narode, a kritika izvora mu je bila nova, jer je na moderne izvore primijenio Niebuhr-ovu metodu istraživanja starih izvora. Odmah je postavljen za profesora na univerzitetu u Berlinu (1825), gdje nije imao mnogo uspjeha kao nastavnik. 1827 krenuo je na naučno putovanje na jug, i zadržao se prvo u Beču, pošto se tu nadao naći množinu izvora za historiju jugoistočne Evrope, koja ga je zanimala kao jedna cjelina. Zbog svoje već poznate političke konzervativnosti, R. je u bečkim visokim krugovima vrlo dobro primljen; čak su mu i arhivi otvoreni. Bartolomej Kopitar, s kojim se upoznao u dvorskoj biblioteci, animirao ga je, da napiše raspravu o Don Karlosu i da pomoću Vuka Karadžića izradi djelo o srpskoj borbi za oslobođenje od Turaka. R. je već bio oduševljen romantičarskom ljubavlju spram svježih i darovitih naroda, a bio je vučen i naučnom težnjom da obuhvati cijeli sukob između kršćanstva i islama. Zato je pristao na Kopitarov prijedlog, te je, najviše na osnovu Vukovih usmenih informacija, napisao svoje odlično djelo Serbische Revolution (1829, drugo izdanje 1844, treće s natpisom Serbien und Türkei im neunzehnten Jahrhundert 1879). R. je u njemu skopčao srpsku historiju uz opću, i savjesno utvrdio zavisnost modernog srpskog historijskog razvoja od svjetskog. Djelo je sjajno dočekano, osobito od diplomata, kojima je postalo glavni izvor za obavještavanje o Srbiji. To djelo R. nije donijelo političkih neprilika od Austrije, kako se on bojao, ali Austrija s njim nije bila zadovoljna. U svom kasnijem opširnom historijskom radu, koji je obuhvaćao najvažnije odsjeke iz života svih naroda srednje, zapadne i južne Evrope, R. nije zanemarivao da se brižljivo informira i o srpskim poslovima, i tako je svoje djelo o Srbima ispravljao i dopunjavao. Kopča između R. i Srba ostao je za svoga života Vuk Karadžić, koji se mnogo ponosio svojom i R. knjigom, ali je nije dospio na srpski prevesti. R. je ostavio 54 sveska svojih historijskih radova i započetu svjetsku historiju; Srbija i Turska u 19 vijeku, su u 43 i 44 knjizi R. skupljenih djela. R. cijelo djelo je počeo na srpski prevoditi St. Novaković 1864. ali je tada,

zbog cenzure, mogao izaći samo prvi dio. Cio prijevod je štampan 1892, ali nije bez zamjerke.

Literatura: J. Ristić, Leopold Ranke i oslobođenje Srbije (Glas, 30, 1892); D. Pavlović, Leopold Ranke. Povodom stogodišnjice rođenja njegovog. (Delo, 8, 1895); N. Radojčić, Rankeova nova koncepcija srpske istorije (Rasprave, II., 1925).

N. Radojčić.

RANKOVIĆ PAVLE, ekonom (20/6 1853 — 23/2 1903?, Malo Orašje, smederevski okrug). Osnovnu školu je učio u Selevcu i Drugovcu, a završio je u Smederevu. Bio je najprije mlađi pisar, 1870—1879 općinski bilježnik u Malom Orašju, a 1879—1888 predsjednik iste općine. Prvi put je izabran za poslanika velike (ustavotvorne) skupštine 4/12 1888, pa je poslije bio poslanik u svima skupštinama sve do državnog udara i ukidanja ustava od 1888 (9/5 1894). Pripadao je radikalnoj stranci, ali je 1901, kad se počela organizirati samostalna radikalna stranka prišao njoj, bio jedan od njenih glavnih osnivača u okrugu smederevskom i nosilac njene poslaničke liste 1903. Te godine izabran je i za potpredsjednika narodne skupštine, pa ga je na tom položaju i smrt zatekla. *J. P.*

RANKOVIĆ PAVLE, novinar, zastupnik urednika Službenih Novina (21/5 1874, Mala Ivanča, gročanski srez, beogradski okrug). Svršio je Višekovu trgovačku školu. Od svršetka škole pa do danas neprekidno se bavio novinarstvom. Radio je na mnogim političkim listovima, a bio je i izdavač i glavni urednik Dnevnog Lista i Zvona. Odlikovao se uvijek slobodoumnim idejama, zbog kojih je bio osuđivan na zatvor. *J. P.*

RANKOVIĆ SVETOLIK, književnik, pripovjedač (7/12 1863, Moštanica, beogradski okrug — 18/3 1899, Beograd). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, a četiri razreda gimnazije i bogosloviju svršio je u Beogradu. 1884 otišao je u Kijev u duhovnu akademiju, gdje je proveo četiri godine i položio sve ispite. 1888 imenovan je za honorarnog vjeroučitelja u Kragujevcu. 1890 položio je profesorski ispit iz bogoslovskih nauka i ruskog jezika. 1892 premješten je za katihetu učiteljske škole u Nišu, 1893 za profesora beogradske bogoslovije, poslije godine dana premješten je opet u Niš, a 1897 vraćen je u beogradsku gimnaziju.

R. je počeo da piše kao đak duhovne akademije lirske, patriotske i satiričke pjesme, prigodne ode, i prevodio je manje stvari sa ruskog. 1885 napisao je prvu priču iz palanačkog života, Kapetanicu. Stihovi su mu uopće slabi. Prvi R. ozbiljniji novelistički rad, Jesenje slike, objavljene su 1892 u Otadžbini. Najviše je radio u Delu, ali je ostalo R. sastava razbacanih i u Brankovu Kolu, Iskri, Slavi, Zvezdi, Hrišćanskom Vesniku, Streljačkom Glasniku, Odjeku, Narodu i kragujevačkoj Potpori. Uglavnom, posljednji i najzreliji su R. radovi, tri romana: Gorski car (pisan 1897, izašao kao 38 knjiga Srpske Književne Zadruge), Seoska učiteljica (štampala ju je 1899 Kolarčeva Zadužbina), i Porušeni ideali (pisani pred samu smrt, a izašli u Srpskoj Književnoj Zadruzi kao 62 knjiga). Zadruga je 1904 izdala i jedan svezak R. izabranih pripovijedaka, Slike iz života (knj. 91). Bogoslovskoj književnosti R. je dao: Upustvo za crkveno propovedništvo, Omilitika, po ruskim autorima (1894), i Sveštenik i učitelj, njihovi odnosi i zadaci u narodu (1895). R. je dosta prevodio s ruskog, kao Tolstojevu Opsadu Sevastopolja.

R. je jedan od najvrednijih i najplodnijih srpskih pripovjedača, koji je, uz to, imao i izuzetno šire koncepcije i širega duha. Njegovi romani, i ako su rađeni u grozničavoj hitnji na smrt bolesna čovjeka, znače više od pokušaja da se dadu krupne slike našeg društva u unutrašnjosti. R. neposredno nastavlja Ignjatovićevo djelo, samo što je R. verizam potekao iz Zolinog patetičnog realizma. R. tri romana su najvjerniji tumači srpskog ogorčenog pesimizma devedesetih godina. Inače Gorski car još uvijek može da se smatra jednim od najuspjelijih romana u našoj književnosti, a bez sumnje najboljim većim književnim djelom u Šumadiji.

Literatura: J. Skerlić, Uvod u Slike iz života (Srpska Književna Zadruga, 91). *V. Petrović.*

RANOJEVIĆ NIKOLA, profesor gimnazije i upravnik stanice za biljne bolesti u Topčideru (28/6 1869, Bela Crkva — 12/12 1922, Beograd). Gimnaziju i prirodno-matematički odsjek velike škole svršio je u Beogradu.

Bio je od 1894 predavač i profesor u Šapcu i u Pirotu, a od 1900 stalno u Beogradu, u II. muškoj gimnaziji. Osim nastavničkoga rada u gimnaziji, R. je, od 1900, vršio dužnost stručnoga referenta za biljne bolesti u ministarstvu privrede, pa je tamo osnovao laboratorij za ispitivanje bolesti kulturnih biljaka i bio je njegov upravnik do smrti. Upućen ovim radom na proučavanje biljnih parazita, R. je dao nekoliko valjanih radova o flori parazitskih i drugih gljiva u Srbiji, od kojih su neki objavljeni i na njemačkom jeziku. Radi pripreme za ova proučavanja i za uređenje novoga zavoda, R. je proveo godinu dana na univerzitetu u Halle-u i Berlinu. Njegovu zbirku gljiva iz Srbije i stručnu biblioteku uništio je rat, te se R. poslije oslobođenja bio sav založio, da obnovi laboratorij i produži naučni rad. Na tome poslu zatekla ga je smrt. — R. je objavio više članaka o raznim bolestima biljaka, od kojih je zbirku: Bolesti žita izdala Akademija Nauka kao popularan spis za narod. Napisao je i udžbenik zoologije za niže razrede gimnazije. *N. Košanin.*

RANOSOVIĆ PETAR (RANOS), slikar (1/7 1856, Carigrad — 8/11 1918, Beograd). Osnovnu školu učio je u Carigradu i Beogradu, odakle je poslan u Rusiju, gdje je, 1876, poslije šest razreda gimnazije u Nikolajevu, stupio u odesko junkersko učilište. 1878 postao je oficir u viborskom puku. 1881 prešao je u srpsku vojsku, i služio je poglavito u đeneralnom štabu. 1883 poslan je kao oficir u München, u akademiju umjetnosti. Prekinuvši studije zbog bugarskog rata, u kom je sudjelovao, R. je 1887 tek završio akademiju. 1890 napustio je vojsku i posvetio se potpuno slikarskoj umjetnosti. 1899 postavljen je za višeg nastavnika crtanja na tehničkom fakultetu, na kojoj dužnosti ga je i smrt zatekla. — R. se bavio slikanjem i komponiranjem još kao đak i oficir. R. je jedan od prvih srpskih modernih slikara, koji su se opredijelili za svijetli kolorit i za plener. R. je radio i mnoge portrete, ali je najviše slikao kompozicije, i kao slikar historijskih scena se i pročuo kod nas. Njegove kompozicije se dijele na historijske prizore, na ilustracije narodnih pjesama i na žanr-slike iz našeg seoskog života. Poznatije su mu slike: Tanasko Rajić, Hajduk Veljko, Zeka Buljubaša, Jova Kursula, Katanić na Neškovom Visu, Put k moru 1912, Vizija Kraljevića Marka pod Prilepom 1912, Ranjenici, Carica Milica i Boško Jugović, Turci u Stalaću, Isposnik, Palanačka Svadba i t. d. Neke su R. historijske slike umnožavane i raširene u narod. R. je za života sudjelovao na nekim jugoslovenskim izložbama, kao i 1908 u Londonu sa Ladom, ali niti je on sam niti je poslije njegove smrti priređena kolektivna izložba njegovih radova.

V. Petrović.

RANJINA (Ragnina) **ANDRETIĆ NIKŠA (NIKOLA),** prepisivač (oko 1490 — poslije 1577, Dubrovnik). Od stare vlasteoske porodice, R. je poznat samo po tome, što je marljivo, ali sa malo inteligencije, prepisivao književna djela. Tako je on u zborniku, što ga je počeo pisati 1507, sakupio pjesme Šiška Menčetića, Džore Držića i još nekih dubrovačkih pjesnika 16 vijeka. Zatim je u drugom rukopisu, što ga je pisao 1508, i sigurno još 1509, prepisao lekcionar, t. j. zbirku komada iz Sv. Pisma, što se na narodnom jeziku čitaju preko godine kod službe božje. Time nam je R. ostavio dva najstarija dubrovačka rukopisa, jedan za umjetnu poeziju, a drugi za prostonarodnu prozu, i dao mogućnost da konstatiramo, kako se već u njegovo doba obični razgovorni jezik, i kod vlastele, nije sasvim slagao sa književnim. Imamo nadalje od R. i dubrovačke Anale, koji su i izdani pod njegovim imenom u 14 knjizi Monum. Slavor. merid., ali nikako nisu njegovo djelo, nego samo prijepis starijih bezimenih Anala. R. je prepisao i stare zakone dubrovačke republike, ali to nam se nije sačuvalo.

L i t e r a t u r a: M. Rešetar, Zadarski i Ranjinin lekcionar (1894).

M. R.

RANJINA (Ragnina) **DINKO (DOMINIK),** pjesnik (1536 — 1607, Dubrovnik). Od stare je vlasteoske porodice, pa je kao mlad čovjek pošao u Italiju, gdje je živio neko vrijeme u Messini, baveći se, kako se čini, trgovinom, pa onda u Firenzi, gdje je 1563 izdao svoje Pjesni razlike. Poslije toga vratio se R. u domovinu, gdje je vršio razne službe u gradskoj upravi. Od njega nam se, osim pjesama, što je sam izdao, sačuvalo oko 30 talijanskih soneta, ali on sam kaže,

da ih je bilo mnogo više. Začudno je, da se za preko 40 godina, što ih je proživio u domovini, pošto se vratio iz Italije, nije više bavio poezijom, tako da iz toga vremena imamo od njega samo par prigodnih pjesama. Izgleda da je R. učinila pjesnikom Italija, odnosno ljubav za dvije lijepe Talijanke, koje on spominje, pa zato on i jest izraziti lirski pjesnik, koji pjeva mnogo o ljubavi, ali ne samo o njoj, jer u njegovoj zbirci ima i mnogo moralnih, refleksivnih, pobožnih, pa šaljivih i satiričkih pjesama te poslanica. Osobito su interesantne njegove Pjesni od kola, što su donekle imitacija narodnih pjesama, i neke njegove pjesme literarnog sadržaja, kojima odbija prigovore svojih književnih protivnika, braneći svoj novi smjer u poeziji. On je naime, i ako dosta često hvali Šiška Menčetića i Džoru Držića, shvatio svu prazninu njihove lirike, te je htio dati, i dao je, dubrovačkoj lirici drukčiji i zdraviji smjer, povodeći se u mnogom za latinskim i grčkim liričarima, koje u nekim pjesmama i prevodi. Tako je njegova lirika raznovrsnija, punija i iskrenija nego u prvih dubrovačkih pjesnika.

L i t e r a t u r a: Stari pisci hrvatski, knj. 18. *M. Rešetar.*

RANJINA (Ragnina, Araneus) **KLEMENT**, teolog (1482 — 1559, Dubrovnik). Od stare je vlasteoske porodice. Stupio je u dominikanski red, te je, prošavši škole svoga reda u Italiji, izašao na glas kao vrlo učen teolog i vrstan učitelj. Pošto se vratio u domovinu, bio je na čelu samostana svoga reda i vladin savjetnik u raznim državnim poslovima. Naročito je uspješna bila njegova intervencija kod pape Pavla III., od koga je postigao, protiv želje dubrovačkoga nadbiskupa i mletačke vlade, da Dubrovnik ne uđe u ligu protiv Turaka. Napisao je nekoliko latinskih djela, ponajviše teološkog sadržaja, od kojih su štampane samo njegove propovijedi (Mleci 1541 i Brescia 1568). Među neizdanim djelima je i jedno Contra errores Rascianorum, dok je jedno drugo iz trgovačkog prava (De cambiis et usuris). *M. R.*

RAPALSKI UGOVOR 12/11 1920 između kraljevine SHS i Italije. Punomoćnici: Milenko Vesnić, Ante Trumbić, Kosta Stojanović; Giolitti, Sforza, Bonomi. Sadržavao je 9 članova. Član 1 odredio je granicu između obje države. Zadar je priznat kao sastavni dio Italije. Zadarski teritorij pod talijanskim suverenitetom obuhvaća: grad i poreznu općinu Zadar, Borgo Epico, Zerno, Bokanjaco i onaj dio porezne općine Diklo, koji je omeđen linijom, koja polazi od mora na 700 metara jugoistočno od sela Diklo i ide pravcem prema sjeveroistoku, do kote 66 (Gruc). Ostavljeno je, da posebna konvencija odredi izvršenje ovog člana u pogledu zadarske općine i njezinih odnosa sa kotarom i provincijom Dalmacijom, i da uredi odnose između teritorija, dodijeljenog Italiji, i ostatka teritorija, koji je dosad bio dio iste općine, kotara i provincije, a sada pripadaju kraljevini SHS; tu se razumijeva pravedna raspodjela provincijalnih i općinskih imanja i odnosnih arhiva (2). Italiji je priznat posjed otoka Krka i Lošinja s manjim otočićima i školjima u njihovom sudbenom kotaru kao i u pograničnim kotarima Istre, i otok Lastovo (Lagosta) i Palagruž (Pelagoza). Svi ostali otoci bivše Austro-Ugarske priznati su kraljevini SHS (3). Italija i kraljevina SHS priznale su punu slobodu i nezavisnost Riječke države i obvezale se, da ih uvijek respektiraju. Označene su granice Riječke države (4), tim, da mješovita komisija za razgraničenje povuče te granice. U slučaju razmimoilaženja potražit će se arbitraža predsjednika Švajcarske konfederacije bez apelacije (5). Italija i kraljevina SHS obvezale su se, da sazovu konferenciju, sastavljenu od kompetentnih stručnjaka obiju zemalja, dva mjeseca od stupanja na snagu ovoga ugovora. Toj konferenciji stavljeno je u dužnost, da učini, u što kraćem vremenu, prijedloge za ustanovljenje najsrdačnijih ekonomskih i financijskih odnosa između obje zemlje (6). Vlada SHS priznala je sve ekonomske koncesije, dane od strane vlasti državi, koju je naslijedila kraljevina SHS, društvima ili građanima talijanskim, ili koje su ovi posjedovali zakonitim načinom do 12/11 1920. Kraljevina SHS priznala je pravo opcije za talijansko pripadništvo Talijanima, koji su pripadali do 3/11 1918 teritoriju bivše Austro-Ugarske, pripalom kraljevini SHS, po ugovorima, i izuzima ih od dužnosti da se isele.

Oni imaju pravo zadržati slobodnu upotrebu svog jezika i slobodnog ispovijedanja vjere. Titulama univerziteta i drugih visokih škola koje su već postigli građani SHS u Italiji, priznala je vlada SHS na svom području vrijednost, i dala im je jednaka profesionalna prava kao i titulama postignutim u kraljevini SHS (7). Ugovoreno je, da se sklopi konvencija o ojačanju što intimnijeg razvoja kulturnih odnosa između obje zemlje (8). Ugovor je redigiran u dva primjerka, talijanski i srpskohrvatski. U slučaju divergencije mjerodavan je talijanski tekst kao jezik poznat svima punomoćnicima (9).

V-lj. Popović.

RAPIĆ ĐURO, pisac (1714 — 1777). Bio je franjevac i neko vrijeme profesor teologije i filozofije u Đakovu. Napisao je katekizam Satir ili divlji čovek u nauku kršćanskom ubavistit i uputit (1766), gdje je u natpisu i natpisnoj slici (franjevac poučava vojnika) izrazio svoj opozicijski stav prema nastojanjima M. Reljkovića, pridržavajući za svećenstvo pravo, da poučava narod. Uzima se, da je on također autor anonimne knjige Tamburaš slavonski (1767), uperene protiv Reljkovića. Na R. su se, a u prilog Reljkoviću, oborili Vid Došen i A. Krčelić. *A. B-c.*

RAS, glavno mjesto Srbije do gotovo pred kraj 13 vijeka. Grad R. se nalazio blizu današnjeg Novog Pazara, 7 km udaljen od njega na mjestu, koje se zove Pazarište i Trgovište. R. je bio u 9 vijeku najistočnije mjesto sredovječne srpske države. Kasnije su se Srbi sve više micali prema istoku, tako da je istočna granica u 12 vijeku bila oko Zvečana. U R. je već oko 1020 bilo sjedište episkopa za srpske krajeve. Tu je, vjerojatno, još ranije bila podignuta crkva Sv. Petra i Pavla. Prva srpska državna tvorevina sa Vlastimirom, Petrom i Časlavom razvila se u području jugoistočne Bosne i istočne Hercegovine, sa središtem oko Lima i Tare. Širenje srpskog elementa, gorštačkog i ekspanzivnog, vrtilo se u tom kraju i za vrijeme, kad su Srbima gospodarili Bizantinci, jer Bizant u tim dalekim i šumovitim predjelima nije mogao lako staviti njihovoj ekspanziji jednu sistematsku branu, pošto tamo nije imao dovoljno svoga elementa.

Tokom 11 vijeka Srbi ovih krajeva bili su podložni zetskim gospodarima. Župan Vukan spominje se izrično kao vazal kralja Bodina. Ali, već od kraja 11 vijeka Vukanova se država počinje da ističe jače od Zete, a ekspanzija Vukanovih podanika uzela je maha prema Kosovu. R. u to vrijeme sve više postaje srpski grad. Po njegovom nazivu prozvana je i rijeka, koja protiče kroza nj, Raška, a po gradu i rijeci dobilo je ime i čitavo područje. Prema predjelu nazivani su poslije i njeni ljudi, tako da naziv Rašana i raški postaje vremenom sinonim za ekspanzivno srpsko pleme, koje je živjelo u tim krajevima. Već kod Pseudoansberta 1189, dolazi naziv Rasije za Srbiju. U srpskim kraljevskim titulama 13 vijeka zamjenjuje se često naziv »srpske« zemlje za »raške« zemlje, i to kad se odvajaju od njih Duklja, Dalmacija, Travunija i Zahumlje. Srpske, odnosno raške zemlje su središnja i ishodišna područja srpske sredovječne države, i kao takve one se uvijek ističu prve, pa im se onda poimenično dodaju druge, ali se kasnije kaže: »sve zemlje srpske i pomorske«. »Sve raške zemlje« označava vrlo vjerojatno skup svih onih raških krajeva, koji su ponekad mogli biti i dijeljeni (kao na pr. među Nemanjinu braću), a koji se ujedinjeni javljaju od kraja 12 vijeka. Po imenu Raške Srbe su zvali sve do 18 vijeka mnogi strani narodi, tako Mlečani, Nijemci i Madžari. Nazivi Rassiani, Ratzen, Racz, Raitzen potekli su od te osnove.

R. je stradao mnogo sredinom 12 vijeka, kad su se Srbi stavili na stranu Madžara u njihovim borbama sa Bizantom. Bizantski car Manuel, u svojim pohodima protiv Srba, lično je dolazio u R. i osvajao ga (1149, 1150, 1172), kad su Srbi potisli odatle grčke posade. Kao svoju prijestolnicu Nemanja je razvio R. U njemu je i dalje ostalo episkopsko sjedište, a osim stare crkve, Nemanja je podigao i jednu novu, posvećenu Sv. Đorđu (Đurđevi Stupovi). U R. se nalazio i jedan ženski Bogorodičin manastir. Državne sabore Nemanja je držao u tom mjestu. Kasnije je u blizini R. kralj Uroš podigao manastir Sopoćane. Privredno značenje R. i njegova kraja podigli su i rudnici

Rogozne sa srebrom i Gluhavice sa željezom.

Kad se srpska vlast raširila daleko na istok i obuhvatila i vardarsku dolinu, R. je napušten kao prijestolnica. Od druge polovice 14 vijeka počelo je da se gubi čak i njegovo ime, a javlja se novo: Trgovište. To novo ime kazuje mu i glavnu karakteristiku. Grad Novi Pazar, Jenji Pazar, u neposrednoj blizini starog R. i Trgovišta, osnovao je turski vojskovođa i državnik Isabeg Isaković. Jedno vrijeme postojala su oba grada jedan pokraj drugog, ali se od druge polovine 15 vijeka Novi Pazar osjetno razvijao na štetu Trgovišta. Nazadak Trgovišta i pravoslavlja u ovom kraju uzeo je maha naročito od velike seobe krajem 17 vijeka, kada su nastradali i susjedni manastiri.

V. Ćorović.

RASINA. 1. Rijeka u Srbiji, desni pritok zapadne Morave. Izvorište R. je na istočnoj strani Krnje Jele (1.251 m), Savine Trpeze (1.500 m) i Bukovika (1.330 m), a izvorišnu čelenku čine potoci: Zagrža, Burmanska i Velika Reka, koji teku prema istoku-jugoistoku. Od sela Paklenika počinje tok R. Ona uglavnom teče prema jugoistoku, prilično vijugajući, pokraj Paleša, Brusa i Lepenca, a odavde počne teći na istok. Kod Razbojne učini kut i upravi tok prema sjeveru, kroz dosta široku dolinu. Između Zlatara i Bosoćanca učini, u Sudimskoj Klisuri, dva velika zavoja, i dalje teče na sjeveroistok, pored Majdeva, Štitara, Šavrana, Gornjeg i Donjeg Stepoša i Kruševca. Ušće R. u Zapadnu Moravu je oko 4·5 km sjeverno-sjeveroistočno od željezničke stanice Kruševac, odnosno južno i nešto nizvodno od sela Šanca (na Zapadnoj Moravi). Glavniji R. pritoci sa desne strane su: Graševačka Reka, Strmačka Reka, Blatašnica i Modrička Reka, a sa lijeve su samo kratki potoci. Dužina R. toka je 82·5 km, a površina porječja 993·4 km^2. *P. V.*

2. Predjel koji obuhvaća porječje rijeke Rasine. (V. Kruševačka oblast).

B. D.

RASINJA, selo u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, ludbreškom srezu; na rubu Podravine, gdje se otvara iz Kalničke Gore dolina Glibokoga Potoka, lijevo od ceste Koprivnica—Varaždin, od Koprivnice (željeznička stanica) 10 km (pravac) k zapadu. Ima 1.424 stanovnika, poglavarstvo općine (4.804 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. — R. je staro mjesto. Ima vlasteoski dvor i jedan toranj sredovječnog grada. 1170 zagrebački biskup Prodan dao je templarima zemljište oko R. 1329 Stjepan Herbort de genere Osl parničio se sa Ivanom radi R. 1334 u R. se spominje crkva Sv. Križa. Nedaleko, na brdu Budimu, vide se tragovi grada Opoja. Taj je grad ban Opoj 1326 poklonio templarima. Potom su ban Opoj od plemena Gut-Keled, Bočkajevci i Apafijevci, zadržali R. Njima je pripadalo i blisko utvrđenje Herbotija. 1527 opustošio je Pekrijevu R. Krsto Frankapan. Kad se 1532 ispod Kiseka vraćala Sulejmanova vojska, razorila je i R., i među robljem odvela i Đ. Husa, znamenitoga putnika 16 vijeka, koji je na svojim putovanjima dopro do Indije i ostavio opis tih putovanja. Od 1746 vlastela su R. baroni Inkej de Palina.

L i t e r a t u r a: Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920); P. Matković, Đuro Hus, Hrvat iz Rasinje, znamenit putnik 16 vijeka (Rad, 55); Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii (Starine, 13). *J. Modestin.*

RASKRSNICA, umjetnički i društveni časopis. Izlazio je u Beogradu 1923—1925, pod uredništvom Velibora Gligorića i Radoja Markovića.

U. Dž.

RASTIĆ DANE (Rastich) **VITEZ,** podmaršal (1794, Bunić — 5/4 1853, Gospić). Stupio je 1809 kao stožerni pisar u vojsku; iste godine postao je kadet i poručnik i vojevao je u vojsci hrvatskog bana Gyulaia. U ratu 1813/14, u kome se osobito odlikovao, postao je poručnik. Kroz 13 godina bio je učitelj matematike na vojnoj školi u Karlovcu. 1828 postao je natporučnik i ađutant zapovijedajućeg generala u Zagrebu. 1836 postao je major, 1845 pukovnik i zapovjednik graničarske pukovnije u Petrovaradinu. 1848/49 sudjelovao je u ratu protiv Madžara. 1849 za izvrsno četovodstvo dobio je viteški red Marije Terezije, te je postao generalmajor i brigadir u armiji bana Jelačića. Poslije rata komandirao je brigadom u Gospiću. 1853 postao je podmaršal i penzioniran je. *V. L.*

RASTIĆ (Resti) **DŽONO (JUNIJE) ANTUNOV,** historičar (1669, Dubrovnik — 1735, Dubrovnik). Bio je od stare vlasteoske porodice i ugledan član dubrovačkog senata. Od njega imamo talijanski napisanu kroniku Dubrovnika (Croniche di Ragusa), koja nije dovršena, jer ide samo od osnovanja Dubrovnika do 1481. Za tu stariju periodu dubrovačke historije, to je najopširnije i najpouzdanije djelo, osobito za kasnije vrijeme od 12 vijeka dalje, kada je R. u državnom arhivu mogao naći autentičnih dokumenata. To nije originalno R. djelo, već potpunija i bolja redakcija Dubrovačkih Kronika, što ih je u 17 vijeku Dživo Marinov Gundulić, na temelju materijala sakupljenog u 16 vijeku od Frana Gundulića, bio sastavio i dotjerao do 1481.

L i t e r a t u r a: Monum. Slavor. merid., knj. 25. *M. R.*

RASTIĆ (Resti) **DŽONO (JUNIJE),** Dubrovčanin, latinski pjesnik i prevodilac s grčkog jezika na latinski (11/1 1765 — 31/3 1815). Bio je posljednji član patricijske porodice Rastića. Pošto je svršio nauke u zavičaju i u Italiji (Rim, Napulj), oženio se odličnom domaćicom iz kuće Džamanjića, te se mogao sasvim posvetiti književnom radu. Prevodio je u stihovima grčke pjesme na latinski i pisao latinske pjesme, od kojih su najznatnije satire. Poslije njegove smrti izdao ih je u Padovi (1816) F. M. Appendini. Kao satiričar ismjehivao je svakojake oblike ljudske gluposti, više puta u obliku dijaloga. U jeziku i u stilu uzor mu je bio Horacije.

L i t e r a t u r a: Šrepel u Radu, 114. *Đ. K.*

RASTOK, krasko polje u Hercegovini i Dalmaciji, istočno od mjesta Vrgorca, odnosno zapadno od Ljubuškog. R. je većim dijelom uokviren bregovima. Na sjeveru se diže Debelo Brdo (636 m), na zapadu i jugozapadu: Motokito (990 m), Dosi (447 m) i Svjec (464 m), ali je prema jugu i istoku ovo polje otvoreno. Tu ga ograničuju niski brežuljci, od kojih su najviši: Gomile (143 m), Gradina (109 m) i Visoka (107 m). R. se pruža od jugoistoka prema sjeverozapadu, i u tome je pravcu nagnut. Polje je dugačko 9 km, široko do 2·8 km, zauzima površinu od 17·1 km^2, i leži na apsolutnoj visini 71—57 m. Dno je sastavljeno od aluvijalnog zemljišta, bogatog humusom. R. se navodnjava Brzom Vodom, rječicom koja kanalom Parilo odvodi vodu iz Mlade, u Ljubuškom Polju; osim toga sa nekoliko izvora na sjevernom obodu, Banjskim Potokom i atmosferskim oborinama, a odvodnjava se kroz ponore. Za vrijeme kišne periode nastaje povodanj na većem dijelu R. i stvara se periodsko jezero, t. zv. Vrgorsko Jezero, koje se prosječno održava od početka novembra do aprila, odnosno maja. Najduža neprestana poplava bila je 14/8 1887 do 9/5 1888. Pri najvišem vodostaju jezero dostigne maksimalnu dubinu oko 6—7 m, i zauzme površinu od 14 km^2, t. j. četiri petine cijeloga polja. U ljetnim mjesecima, kad se voda na R. gubi u ponorima, ona se, po iskazu stanovništva, dijelom ponovno pojavi u Plina Jezeru i Jezercu. Zbog pogodnog sastava zemljišta i klimatskih prilika, cijelo je polje pod njivama, a pretežno se goji kukuruz. — Sva naselja su na obodu R. Najveća su: Vašarovići (133 doma, 722 stanovnika), Prolog (87 domova, 455 stanovnika) i Podprolog (61 dom, 374 stanovnika), a na podnožju Motokita, oko 1 km zapadno od R. i 150 m iznad ravni polja, nalazi se Vrgorac, mjesto sa 233 doma i 1.554 stanovnika. Jugozapadnim obodom R. prolazi cesta Zagvozd i Makarska—Dragljane—Vrgorac—Dusina—Ljubuški i Metković, a preko polja prolazi nekoliko seoskih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina, I. (1896); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04). *P. Vujević.*

RAŠA, rijeka u Istri, pritok Jadranskog Mora. Izvire iz Čepićkog Jezera, na istoku Istre, i sa izvorišta teče prema zapadu. Ubrzo skrene iz toga pravca i upravi svoj vijugavi tok prema jugu-jugozapadu, jugu i jugu-jugoistoku. Ušće R. pomaknuto je daleko na sjever od jugoistočne obale Istre, jer je cio nekadanji donji dio njenoga toka i doline potonuo i načinio Rašku Dragu, najveći zaliv u Istri. Stoga se R. ne uliva u more kod pristaništa Karnice, nego oko 1·5 km istočno od samostana Sv. Trojice. Na gornjem toku zapadno od Čepićkog Jezera, dolina R. je vrlo široka, pod livadama, i dosta je ba-

rovita. Ali na cijelom ostalom toku, gdje R. teče kroz vapnenac, dolina je toliko duboko ižljebljena, da dopiru do nivoa izdani. R. zato poglavito hrane jaki izvori, po dnu i stranama doline, koje tamošnje stanovništvo zove voda grevanka. Na cijelom tome toku, od 16 km dužine, dolina se jako suzi, strane postanu strme, i osim nekoliko vodenica, nema ni jednog naselja. U najdonjem toku dolina je barovita, nezdrava i gotovo nepristupačna. Val plime prodire dosta daleko uzvodno, i voda je na tome dijelu bočata (slanasta). Desni pritoci R. su: Veli i Tupelski Potok. Dužina R. toka je 23 km, a Raške Drage oko 15 km.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Karst (1895); N. Krebs, Die Halbinsel Istrien (Penck's Geogr. Abh. IX., 2, 1907).

P. Vujević.

2. Crna vunena suknja bez ukrasa. Nosi se u okolini Berana. *N. Z.*

RAŠČICA, ponornica u Slovenačkoj, sjeverozapadno od Dobrog Polja, a južno-jugozapadno od Račna Polja. Izvorišnu čelenku R. čini nekoliko potoka, koji izviru sa bregova zapadno od Velikog Osolnika i Dvorske Vasi: Nad Krogam (905 m), Ostri Vrh (748 m), Platnik (870 m) i Breg (741 m). Izvorište R. je na sjeveroistočnoj strani Platnika, odakle teče prema istoku, a od Karlovice i Poznikova prema sjeveru-sjeverozapadu. Na tome toku prima sa lijeve strane više potočića, ali su joj najglavniji pritoci dalje na sjeveru: Črna Voda i Kobilni Curek. Prvi od njih izvire na jugoistočnoj strani brijega Nad Krogam. Sa izvorišta teče na sjeveroistok, oko sela Boba čini kut i upravi tok prema jugoistoku, gdje se, istočno od Tomažina, ulije u R. Odatle R. u vijugavom toku teče prema sjeveroistoku i ponire u zemlju južno od sela Ponikve, na visini od 464 m. Na svome toku goni nekoliko vodenica i pilana. Dužina R. toka je 16·7 km. Poslije podzemnog toka pojavi se dalje na sjeveroistoku, kao rječica Šica, koja izvire na južnom kraju Račna Polja, odnosno Kopanjskog Polja. *P. V.*

RAŠICA MARKO, slikar (13/11 1883, Dubrovnik). Svršio je realnu gimnaziju u Dubrovniku, a slikarstvo je učio u Beču, Münchenu, Pragu, Parizu i Zandwoortu (Holandija). Živi u Zagrebu kao srednjoškolski nastavnik. Izlagao je u Beču (1903 Hagenbund, Secesija), Londonu, Parizu, Pragu, a kolektivno više puta u Zagrebu. Za zagrebačku franjevačku crkvu naslikao je fresko: Sv. Antun propovijeda ribama, za župnu crkvu u Krašiću: Posljednju večeru.

A. Sch.

RAŠIĆ DAVID-MILAN (nazvan Daviraš), profesor i književnik (1825, Zemun — 6/2 1875, Beograd). Učio je u Kragujevcu, Beogradu i Beču. Bio je profesor u Srbiji i umro je kao profesor druge beogradske polugimnazije. Najpoznatiji je kao prevodilac Dumas-ovog romana: Grof od Monte Hrista (1855—1856), koji je izišao u deset svezaka. Preveo je Beecher-Stowe Čiča-Tominu kolibu (1853 do 1854) u šest svezaka, Voltaire-ovu Zairu (s njemačkog), La Fontaine-ovu Fedoru i Mariju. Uređivao je kalendar Vojvođanin (1853—1859). U stihovima je prikazao stanje Crne Gore (za vrijeme vlade Petra II. Njeguša i njegovih predšasnika osvijetljeno povjesničkim izvorima) i knjaževstva Srbije (Crnogorka, 1852, Kosmajka, II. izdanje 1859), i pisao je mnoge usklike, pozdrave, izlive čuvstva, nadgrobne govore i t. d. »Njegovi originalni spisi ne vrijede mnogo, ali svojim islikanim kalendarima i svojim prijevodima senzacionalnih romana, sa slikama, svakako je umnožio broj srpskih čitalaca u pedesetim godinama«. M. Daničić je s podsmjehom govorio o njemu.

L i t e r a t u r a: Novakovićeva Bibliografija (potpuniji spisak njegovih radova u Katalogu Narodne Biblioteke u Beogradu, 1894); Javor za 1875; Daničićev Zbornik, 1925.

M. Š.

RAŠIĆ MIHAILO, đeneral (13/6 1858, Aleksinac). Po svršetku realke u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 20/9 1874. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 10/12 1876, za kapetana 1/1 1891, za pukovnika 6/4 1901, za đenerala 20/10 1912. 1876—1878 bio je na svršavanju tečaja vojne akademije, 1878—1882 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 1882—1883 član komisije za primitak pušaka (Oberndorf, Njemačka), 1884—1885 ađutant u upravi vojno tehničkog zavoda, 1886—1887 komandir telefonskog odjeljenja (radi studija vojne telegrafije), 1887—1889 ordonanc-oficir Nj. V. Kralja, 1889 do 1893 ađutant Nj. V. Kralja i vršilac

dužnosti ličnog ađutanta Nj. V. Kralja Milana, 1893—1900 maršal dvora Nj. V. Kralja, 1900—1902 komandant poljskog artilerijskog puka (moravskog), 1902—1903 komandant divizijske oblasti (šumadijske). 1903—1906 bio je inspektor artilerije, 1906 bio je komesar za pogranične sporove prema Turskoj, 1907—1910 predsjednik komisije za primitak topova (Creuzot, Francuska). 1910—1912 bio je u penziji (po molbi). 1918—1919 bio je ministar vojni, 1921 penzioniran je (po molbi) i preveden u rezervu. Bio je profesor vojne akademije (nacrtna geometrija) 1889—1893.

U ratu 1876 sudjelovao je kao pitomac i vodni oficir poljske artilerije. U ratu 1877—1878 kao vodni oficir i komandir baterije, u ratu 1885 kao komandir baterije. U ratu 1912—1913, kao pukovnik u penziji i kao đeneral, komandirao je dunavskom II. U ratu 1914—1918 bio je komandant kombinirane divizije I. 1916—1918 bio je delegat pri savezničkoj vrhovnoj komandi u Francuskoj. 1918 bio je ministar vojni. *V. Belić.*

RAŠIĆ VOJISLAV DR., pravni referent ministarstva prosvjete (8/8 1869, Jagodina). Svršio je gimnaziju i pravo u Beogradu, pa je otišao u Pariz, gdje je svršio pravni fakultet sa doktoratom iz javnog državnog prava, zatim diplomatski odsjek u slobodnoj školi političkih nauka. Po povratku iz Pariza stupio je u ministarstvo financija. 4/5 1919 postavljen je za konzula na Krfu, 1922 za konzula u Celovcu, a 14/11 1922 došao je za šefa ruskog odsjeka ministarstva inostranih djela. 18/8 1923 postavljen je za načelnika krajinskog okruga, odatle je 13/9 1924 preveden za pravnog referenta podrinske županije, a 12/9 1925 je penzioniran. Juna 1926 postavljen je za pravnog referenta (zadužbinsko-pravnog odjeljenja) ministarstva prosvjete.

Na lijepoj književnosti i novinarstvu radio je R. još iz mladenačkog doba. Pisao je i pod pseudonimom Bioslav. Za vrijeme i iz rata napisao je pjesme, od kojih su mnoge štampane, a sve ulaze u poveću zbirku, pod imenom Viteška Spomenica. Glavni R. rad je na pravnoj i historijskoj književnosti. Osim većeg broja članaka i bilježaka u povremenim i pravnim časopisima, R. je posebno štampao na francuskom, osim teze Kraljevina Srbija, još i Balkansko pitanje, naročito srpsko pitanje i srpske težnje (1903), Srbi i Balkansko pitanje. Na grčkom jeziku štampao je: Srbija, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca sa istoriskog i diplomatskog gledišta, zatim: Uspomene sa Krfa, a na srpsko-hrvatskom jeziku iz helenskih predmeta: Iz grčke slobodijade, prepjevi, Klefte i Suliote, historijska rasprava, Jelinski ustanak 1821, Ostrvo Krf, Vido, Lazaret i dr. Najveći mu je rad: Stevan Vladislav Kaćanski-Stari Bard. R. se istakao i kao koristan javni radnik, u raznim društvima, a najviše je stekao zasluga radom na stvaranju i podizanju sokolstva u Srbiji. Napisao je mnoge sokolske pjesme, a u ovom pogledu korisno su poslužile i njegove spomenice na sokolske večeri 8/12 1907 i 7/12 1908, a naročito njegov Srpski Vitez, koji je izlazio od 15/5 1909 do rata 1914 u velikim mjesečnim svescima sa slikama.

D. Popović.

RAŠKA, rijeka u Južnoj Srbiji, Raškoj, lijevi pritok Ibra. Izvire iz vrela južno od manastira Sopoćana, ali joj se suha dolina produžuje daleko na zapad, do istočnog podnožja Trojca (1.357 m), na istočnoj granici Sjeničke visoravni i Pešteri. Vrelo R. je na granici između škriljevaca i vapnenaca. Tu izbijaju iz uske pećine velike količine vode, kao iz najjačih kraskih vrela. Vodopadom od 8 m R. se stropoštava i juri preko bigrovitih stepenica zapjenušeno, u slapovima. Sa izvorišta R. teče prema jugoistoku, od ušća Slatine (Namge ili Morane) na sjever-sjeveroistok, a od ušća Ljudske Reke na istok. Odatle R. počne u svome toku jače vijugati, kod varoši Novog Pazara skrene u kutu na sjever, a od zaseoka Pnuća na sjever-sjeveroistok, protičući većim dijelom kroz usku i duboku dolinu. U Ibar se R. uliva kod varošice Raške. Važniji pritoci R. sa lijeve strane su: Ljudska Reka (Padalica), Deževa i Trnavska Reka, a sa desne: Sepečeva, Jošanica i Banjska Reka. Dužina toka R. je 59·6 km, a površina porječja 1.288·2 km^2.

P. V.

RAŠKA, varošica u Srbiji (raška oblast). Ima 1.030 stanovnika. Na ušću je rijeke Raške u Ibar. Osnovana je 1846. Sresko je mjesto.

B. D.

RAŠKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje. Od 10—18 vijeka obuhvaćala je centralne srpske krajeve oko rijeke Raške, Ibra i Lima. Prvi put se spominje u drugoj hrisovulji bizantskog cara Vasilija II. 1020. Tada je bila pod ohridskom arhiepiskopijom. Imala je pravo na 15 klirika i isto toliko parika. Neko vrijeme, u 11 i 12 vijeku, bila je pod rimokatoličkom barskom arhiepiskopijom, a zatim ponovno pod ohridskom. U sastav autokefalne žičke arhiepiskopije došla je 1219. 1346, prilikom proglašenja pećke patrijaršije, R. E. nazvana je mitropolijom. Turci su je osvojili 1455. Kada je u njenom centru, nedaleko od vrlo stare njene katedralne crkve Sv. Apostola Petra i Pavla, uskoro poslije turskog osvojenja osnovan Novi Pazar, namjesto starog Pazara ili Trgovišta (Rasa), R. E. nazivana je pazarskom, novopazarskom a i starovlaškom eparhijom. U drugoj polovini 17 vijeka sdružene su sa R. E. i stara budimljanska i novija limska ili petrovska eparhija sa bjelopoljem, te je R. E. nazivana i Bjelopoljskom eparhijom. Posljednji raški mitropolit Janićije postavljen je beratom od 1784 za mitropolita Novoga Pazara, Trgovišta, Brvenika, Mitrovice i Nove Varoši sa njihovim okruzima. 1808 R. E. je spojena u jednu eparhiju sa prizrenskom, sa kojom su već prije udružene bile stara lipljanska, gračanička ili novobrdska eparhija, sa Prištinom, kasnija vučitrnska eparhija sa Vučitrnom i stara hvostanska ili studenička eparhija sa Peći i Đakovicom. Sve te udružene eparhije nazivaju se od 1807 raško-prizrenskom eparhijom.

Poznati su ovi raški episkopi i mitropoliti: Leontije oko 1123—1126, Ćiril oko 1141—1143, Jevtimije oko 1170, Kalinik 1196, Kiril, Kozma, Đerasim I., Mihailo oko 1284, Grigorije I. oko 1290, Filip oko 1302, Grigorije II. 1305, Pavle 1314—1317, 1318—1322, Arsenije i Genadije oko 1427—1440, Nikodim kasniji patrijarh prije 1443—1445, Janićije oko 1446, Simeon I. 1526—1550, kasniji arhiepiskop ohridski, Silvestar I., 1560, Timotije, Visarion od 1586, Simeon II. 1608, Silivestar II. 1620, Josif oko 1629, Maksim I. 1625, 1631, 1637, Silivestar III., Gavrilo, kasniji patrijarh, 1644—1648, Maksim, kasniji patrijarh, 1650, Jovan 1688, Grigorije III. 1690, 1697, Mojsije Rajović, kasniji patrijarh, 1704—1712, Arsenije Jovanović Šakabent, kasniji patrijarh, 1718—1725, Jevtimije Damjanović 1725—1737, Gavrilo Georgijević 1739 do poslije 1751, Jevstatije 1756 do 1763, Gavrilo 1763—1766, Đerasim II. 1766—1776, Nikodim 1776—1784 i Janićije 1784—1808, a zatim isti Janićije kao raško-prizrenski mitropolit do 1818.

Literatura: I. Ruvarac, Raški episkopi i mitropoliti (Glas, 62).

R. Grujić.

RAŠKA OBLAST (obuhvaćeni su samo krajevi u Sjevernoj Srbiji). Površina je 8.435 km². Stanovnika ima 264.803. Gustoća naseljenosti je 31 stanovnik na km². Glavno je mjesto Čačak. Obuhvaća porječje Ibra, gornjeg Belog Drima i porječje gornje Zapadne Morave. Od manjih cjelina Sjeverne Srbije ovoj oblasti pripadaju: Dragačevo, Nadibar i Podibar. Visoka je na jugozapadu a nagnuta, uglavnom, prema sjeveru. Ravnije površine su oko Čačka i Kraljeva. Najvažnija je rijeka ove oblasti Ibar, koji se uliva u Zapadnu Moravu. Ibrovi su pritoci: Studenica (lijeva) i Jošanica (desna).

U visokim planinskim krajevima, bogatim pašama, stanovništvo se bavi stočarstvom, sa čime je u vezi i izrada sireva i drugih mliječnih proizvoda (naročito kajmaka). Zemljoradnjom se bave stanovnici Pomoravlja i nižih, pitomijih krajeva. U R. O. uspijevaju sve vrste žita i povrća. Ljekovite su vode: Mataruge, Prilike, Jošanička Banja, Ovčarska Banja. Saobraćaj se u novije doba znatno razvija. Kroz oblast prolazi željeznička pruga uskog kolosjeka: Stalać—Kraljevo—Čačak—Užice. Važnija su naselja: Kraljevo, Guča, Raška.

B. D.

Veći dio R. O. nalazi se u Južnoj Srbiji, upravo u oblasti stare Raške, južno od Javora, Golije i varošice Raške. Ovaj se dio nalazi u porječju Ibra, a nešto malo i u porječju Drine (Sjenica). U Južnoj Srbiji R. O. sačinjavaju srezovi: vučitrnski, deževski, drenički, mitrovički, sjenički i štavički. Ovamo je R. O. omeđena na zapadu užičkom, a na jugu zetskom i kosovskom oblašću. U posljednje tursko doba veći dio R. O. na jugu činio je istočnu polovinu Novopazarskog Sandžaka, čije je središte bi-

lo u Novom Pazaru, kod staroga Rasa, a još ranije pripadao je bosanskom vilajetu.

R. O. je visoka planinska oblast, u kojoj su Pešter i Sjenica prostrana i visoka travna polja, Mokra Gora velika šumovita planina, a nižeg zemljišta ima samo u sjevernom rukavcu Kosova Polja, oko Donje Sitnice, zatim u Novopazarskom Polju i nešto oko Ibra. Na ograncima Kopaonika do iznad Vučitrna, na Rogozni više Banjske i kod Gluhavice u Novopazarskom Polju ima i mnogih rudišta srebra, olova, zlata i željeza. Zapadno od Rogozne vlada planinska klima, dugih snježnih zima. Svi su planinci stočari, a njihovi su proizvodi najčuveniji iz Peštera i Sjenice.

Južni dio R. O. nema modernih komunikacija. Samo do Kosovske Mitrovice dopire vardarsko-kosovska željeznica. Kroz ovaj dio oblasti prolazi stari bosansko-makedonski i carigradski put. Većinom su brdski putevi, a najvažniji je automobilski put Kosovska Mitrovica—Raška—Novi Pazar, kao i put niz Ibar do Kraljeva. Ima više varoških središta, od kojih je najvažniji Novi Pazar, nedaleko od Staroga Rasa. Mnogobrojni su crkveni spomenici stare srpske kulture (Sopoćani, Đurđevi Stupovi, Petrova Crkva, Banjska). Mnoge su razvaline starih srpskih gradova i kraljevskih dvorova (Zvečan, Jeleč, Brnjaci, Trepča, Deževa, Ras). Stanovnici su Srbi pravoslavni, pravi Dinarci najvećim dijelom, a u okrajnim srezovima na jugu ima i Arnauta i Arnautaša muslimana.

V. Radovanović.

RAŠKAJ SLAVA, slikarica (2/1 1877, Ozalj — 29/3 1906, Stenjevec, kraj Zagreba). Gluha i nijema, R. se počela već za rana baviti slikanjem. U Zagrebu je učila žensku stručnu školu i privatnu slikarsku školu Bele Csikosa. Izložila je prvi put 1896 u Hrvatskom Salonu u Zagrebu, a kasnije u Pragu i Parizu. Znatnije su R. slike: Ozalj u snijegu, i dva akvarela (u Strossmayerovoj Galeriji u Zagrebu). *A. Sch.*

RAŠKO-PRIZRENSKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje. Obuhvaća krajeve oko Prizrena, Kosova Polja, Novog Pazara i Prijepolja. Do 1912 pod njenu je jurisdikciju spadao i sav teritorij današnje pećke eparhije, koja je osnovana 1912 za novooslobođene krajeve, koji su pripali Crnoj Gori. R.-P. E. postala je stvarno već 1789, kada je prizrenska eparhija dana na upravu raškom mitropolitu Janićiju, a formalno carskim beratom 1808, kada su obje eparhije i službenim aktom združene u jednu eparhiju. To je jedina eparhija, koja je, zahvaljujući vrlo uglednim i utjecajnim polunezavisnim prizrenskim pašama iz autohtonog elementa, gotovo pola vijeka i poslije ukidanja pećke patrijaršije (1766), imala za episkope Srbe a ne Grke. Osim Janićija, koji je upravljao raškom i prizrenskom eparhijom 1784 do 26/11 1818, Srbin je bio i njegov nasljednik, mitropolit Zaharije, ranije arhimandrit dečanski. On je upravljao R.-P. E. 1818—16/3 1830. Iza njega ređali su se Grci, koje je slala carigradska patrijaršija: Ananije (1830—1836), German (1836—1838), Sinesije (1838—1840), Ignatije (1840—1849), Partenije (1849—1854) i Melentije (1854 do 1895). Tek 1896, pošlo je za rukom srpskoj diplomaciji, poslije dugog nastojanja, da kod sultana i carigradskog patrijarha izrade odobrenje, da se u buduće na R.-P. E. postavljaju samo Srbi za episkope-mitropolite. Prvi Srbin episkop poslije toga odobrenja bio je mitropolit Dionisije Petrović (1896—1900), a poslije njega Nićifor Perić (1901—1911). Pošto je Perić 5/3 1911 dao ostavku, izabran je za mitropolita R.-P. E. Gavrilo Dožić, ali nije potvrđen. Oslobođenje 1912 razdvojilo je R.-P. E. na dva dijela: staro Hvosno, sa Peći i Polimljem pripalo je Crnoj Gori i činilo je novu pećku eparhiju pod jurisdikcijom cetinjskog mitropolita, a glavni dio R.-P. E. sa Prizrenom pripao je Srbiji i došao je pod duhovnu vlast beogradskog mitropolita. Poslije velikog Svjetskog Rata postao je raško-prizrenskim episkopom Mihailo Šiljak (1920).

R.-P. E., po crkvenoj statistici iz 1924, ima 130.743 pravoslavna stanovnika, 5 protopresviterata (prizrenski, kosovski, zvečanski, raški i prijepoljski), 2 namjesništva (nerodimsko i gilansko), 66 parohija, sa 60 sveštenika i 74 crkve i kapele. Manastira ima 8 (Binač, Gračanica i Draganac u kosovskom okrugu, Banja i Mileševa u prijepoljskom okrugu, Sv. Marko i Sv. Trojica u prizrenskom

okrugu i Devič u zvečanskom okrugu), sa 4 kaluđera i 1 parohijskim sveštenikom.

Literatura: N. Dučić, Raško-prizrenska mitropolija i nacionalno kulturna misija kraljevine Srbije (1896). *R. Grujić.*

RAŠKO (Starac Raško) jedan je od najboljih Vukovih guslara. »Rodom iz Starog Kolašina, pa još u početku srpske bune na dahije dobežao u Srbiju i namjestio se u nahiji jagodinskoj u selu Sabanti«. Pjesmu o boju na Deligradu je on sam spjevao, i pjevao ju je više puta pred vojvodom Dobrnjcem. Osim nje Vuk je zabilježio od njega još 10 pjesama, među njima i dvije prvoklasne: Uroš i Mrnjavčevići i Zidanje Skadra. *S. M.*

RAŠKOVIĆ BORIVOJ, karakterni glumac zagrebačkog narodnog kazališta (1870, Šabac). Izučio je 3 razreda gimnazije, pa je 1887 stupio u Paraćinu, pod upravom Mih. Lazića, prvi put na pozornicu kao Kraljević Marko u Subotićevoj Markovoj sablji. Od toga vremena pa do 1894 proputovao je R., u raznim putničkim družinama, sve naše krajeve od Petrovaradina do Boke Kotorske. 1894 angažiran je u Zagrebu. Tamo je igrao već prve sezone Don Karlosa, Karla Mora, Hipolita (u Racineo-ovoj Fedri) i Neipperg-a u Sardou-ovoj Madame Sans-Gêne. Prilagođujući se modernoj glumi, R. je postao karakterni glumac. Naročito je dobar prikazivač narodne duše, upravo narodne komike. Najbolje su mu uloge slavenskoga repertoara: Nikita u Tolstojevoj Tmini, Vaska Pepel (Na dnu života od Maksima Gorkog) i Vuk Konavljanin u Vojnovićevoj Trilogiji. U martu 1918 proslavljena mu je 30-godišnjica umjetničkog rada. *N. A.*

RAŠKOVIĆ MOJSIJE (1749, Srijemska Mitrovica — 1783, Beč). Otac mu je bio pukovnik. Učio je nauke u Požunu, Leipzigu i u Beču. Svršavajući nauke u Požunu, štampao je u Beču (1768) latinski govor: Quam cum Posoniensibus valediceret musis habuit. Bio je neobično talentiran, ali nagao. *Đ. K.*

RAŠKOVIĆI su starinska porodica u Starom Vlahu, koja je davala knezove tom predjelu. Turci R. nisu gonili sve do kraja 17 vijeka. Tada u vrijeme borbi Svetog Saveza, jedan dio R. prešao je sa patrijarhom Arsenijem III. u Austriju. Tamo su 7/6 1692 R. dobili carsko pismo sa priznanjem plemstva i njihovih zasluga za austrijsko vojno vodstvo. 1726 na karlovačkom saboru spominju se knez Jovan R. iz Banata, od te porodice, i kao knez beogradski Gavrilo R. Ovaj Gavrilo predstavljao je beogradske Srbe za vrijeme austrijske okupacije Srbije. Sa patrijarhom Arsenijem IV. iselio se u Austriju ponovno jedan dio R. Od njih su neki služili u austrijskoj vojsci i istakli se svojom hrabrošću.

R., koji su ostali u Turskoj, bili su i dalje jedna od vodećih porodica. Njihove veze sa Rusijom u doba Katarine II., pokazuju ih ponovno kao protivnike turske vlasti i kao ljude od utjecaja. Od tih R. istakao se za vrijeme Karađorđeva ustanka Maksim R. ih Štitkova u Starom Vlahu. Njega su Turci 1804 zatvorili, ali se on spasio i pobjegao u Srbiju, i postao je starovlaški vojvoda uz Hadži-Prodana, s kojim se nije slagao. 1813 napustio je Srbiju, a 1815 ponovno se vratio. Od 1817 gubi mu se trag.

Drugi R. iz toga vremena, Jovan, koga je Porta 1804 postavila za beogradskog bazrđanbašu i koji je vodio neke pregovore sa Rusima i 1821 imao veza sa heteristima u Vlaškoj, bio je avanturist, nepouzdan tip i nimalo istinoljubiv. On se izdavao za raškog kneza i nastojao je i kod Rusa i kod Porte, da dobije na upravu Stari Vlah. U bijednim prilikama vratio se u Srbiju, a živio je i umro u Užicama oko 1866.

Literatura: A. Jovanović, Kolo, 4, 1902. *V. Ćorović.*

RAT, STONSKI RAT. V. Pelješac.

RATAR, novine za gospodarstvo, radinost i trgovinu. Uređivao ih je i izdavao Dan. Petrović jedamput nedjeljno u Karlovcima (štampane u Novom Sadu) 1855—1856. *U. Dž.*

RATARAC ALEKSA, narodni poslanik i političar (august 1854, selo Ratari, smederevski okrug — 13/12 1918, Beograd). Svršio je bogosloviju u Beogradu, pa je izvjesno vrijeme bio učitelj u rudničkom okrugu. Još kao mlad učitelj ušao je u aktivnu političku borbu. Prvi put je izabran za narodnog poslanika 1887. Kada je 1894 ukinut ustav, R. je osuđen na

godinu dana zatvora. Kada je došlo do cijepanja radikalne stranke, R. je prišao grupi mlađih, samostalnih radikala, u čijim je redovima ostao sve do smrti kao narodni poslanik za smederevski okrug. *M. M.*

RATČENKO K. F., profesor instituta kneza Bezborotko u Nježinu (1872—1908). Bio je učenik profesora Florinskog. Bavio se religioznim i kulturnim prilikama kod Južnih Slovena, naročito ispravljanjem knjiga, bogomilstvom i apokrifnom literaturom. Najvažnija su mu djela: Religiozni i književni pokret u Bugarskoj u vrijeme pred turskim ropstvom (1898), Studije o bogomilstvu (1901). Još je od važnosti njegov rad o našoj književnosti: Dositej Obradović i njegov književni rad (1897). *A. B.*

RATITOVEC, planina u Julskim Alpama, u Slovenačkoj, između rijeka: Bohinjske Save-Blatnice-Dačenca Potoka-Selščine, južno-jugozapadno od visoravni Jelovice, oko 14 km južno od Bledskog Jezera. Bilo R. pruža se uglavnom od zapada prema istoku, i na njemu su najviši vrhovi: Možic 1.604 m, Na Visokom Griču 1.542 m, Gladki Vrh 1.668 m, Kosmat 1.644 m. Na sjeveru se obronci blago spuštaju i postepeno prelaze u visoravan. Cijela je planina pošumljena i odlikuje se krasnom alpinskom florom. Južnim podnožjem R. prolazi cesta Podbrdo—Železniki—Škofja Loka, sjeverozapadnim cesta i željeznička pruga Bohinjska Bistrica—Bled—Jesenice, a preko planine vode staze. Neposredno pod Gladkim Vrhom podignuta je turistička kuća. *P. V.*

RATKOVIĆ IVAN TRNOVAC, podmaršal (7/8 1848, Trnovac — 29/1 1923, Beč). Svršio je kadetsku školu u Trstu i stupio je 1863 kao kadet u 1 graničarsku ličku pukovniju. 1866 postao je poručnik, te je sudjelovao u ratu protiv Talijana i 1869 u Boci Kotorskoj i u Hercegovini. 1875 je postao natporučnik. 1878 sudjelovao je u okupaciji Bosne i Hercegovine, te se istakao u bojevima Kosna, Maglaj, Žepče, Visoko i kod zauzeća Sarajeva, na Romaniji Planini i Glasincu. 1881 postao je kapetan, 1883 je premješten 12 pješačkoj pukovniji, 1883/85 bio je zaposlen u tehničkom komitetu u Beču, 1893 postao je major, 1894 dobio je plemstvo, 1897 postao je potpukovnik, 1900 pukovnik, 1901 zapovjednik 27 hrvatsko-slavonske domobranske pukovnije u Sisku, 1904 zapovjednik 83 domobranske brigade u Zagrebu, 1906 generalmajor, 1909 podmaršal i penzioniran je. *V. L.*

RATKOVIĆ JOSIP (1860, Zagreb — 1925, Zagreb). Po zanimanju bio je rezbar. Za vrijeme bana Khuen Hedervary-a bio je predsjednik građanskog odbora. Član je bio ravnateljstva Prve Hrvatske Štedionice, osnivač i predsjednik zaslužne institucije Zagrebački Zbor, čijom je zaslugom priređeno više velesajmova u Zagrebu. Osnovao je Prvu Obrtnu Udrugu za Štednju i Predujam, kojoj je bio predsjednik. Osnovao je Društvo za Obrt i Industriju kao i druga kulturna društva. Djelovao je kao gradski zastupnik i stekao je zasluge naročito za vrijeme rata kao član aprovizacionog odbora. *S. D.*

RATKOVIĆ MILUTIN, iguman i crkveni pisac (1817, Ruma — 15/1 1887, manastir Krušedol). Osnovnu školu svršio je u Rumi, gimnaziju i bogosloviju u Karlovcima. Zatim je bio sveštenik kod austrijske vojske u Italiji. Vrativši se iz Italije postao je prvo paroh u Mitrovici, a potom u Rumi. 1868 primio je monaštvo i postavljen je za profesora bogoslovije u Plaškom. 1870 došao je u manastir Vrdnik (Ravanicu) i postao je iguman. Bio je odličan propovjednik. Pisao je po mnogim crkvenim časopisima, a naročito u Besedi i Glasu Istine. Najviše se bavio crkvenom kronologijom. *P. G.*

RATKOVIĆ STJEPAN, profesor više pedagoške škole (10/10 1878, Glina). Svršio je građansku (trgovačku) školu u Sarajevu (1891), učiteljsku školu u Sarajevu (1895), i položio je učiteljski ispit za osnovne škole (1897). 1897 do 1901 učio je pedagogiju u Beču, a uporedo i filozofski fakultet, kao izvanredni slušač. Ispit za učitelja građanskih škola položio je u Beču 1901. Naknadno je položio ispit zrelosti u realci u Banjoj Luci (1903), i završio je studije na filozofskom fakultetu u Beču i Zagrebu (1904—1906). Profesorski ispit položio je u Grazu 1908. Bio je učitelj osnovne škole u Livnu, zatim u Sarajevu i u Banjoj

Luci (1895—1905), učitelj trgovačke škole u Livnu (do 1906), namjesni učitelj u velikoj gimnaziji u Zadru (1906/07), profesor učiteljske škole u Arbanasima kraj Zadra (1907—1913) i referent kod zemaljskog školskog vijeća u Zadru (1913—1919). Poslije Svjetskog Rata bio je 1919 na radu u ministarstvu prosvjete u Beogradu, zatim ravnatelj učiteljskih škola kod pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju (do 1921), i zemaljski školski nadzornik za učiteljske škole u Hrvatskoj i Slavoniji (do 1924). Te je godine postao redovan profesor više pedagoške škole u Zagrebu. — Književni mu je rad: Slijepi i njihovo odgajanje (1917), Savremeno staranje za djecu i mladež (1920), Čitanka za odrasle nepismene (s Dr. Bosancem, 1925). 1920—1926 urednik je Napretka. Ostali književni rad R. nalazi se po našim i stranim časopisima.

M. Šević.

RATNA KRONIKA, časopis o događajima balkanskog rata. Izlazio je u Beogradu 1912—1913 dva puta nedjeljno, pod uredništvom Sv. Grebenca. *U. Dž.*

RATNI INVALID, glasnik Udruženja Ratnih Invalida kraljevine SHS. Izlazi u Beogradu od 1919. *U. Dž.*

RATNIČKI GLASNIK, organ udruženja rezervnih oficira i ratnika. Izlazio je u Beogradu 1922—1926.

U. Dž.

RATNIK, list za vojne nauke, novosti i književnost. Izlazi u Beogradu od 1879—1914, i od 1919, jedamput mjesečno. Kao stručan vojni list i organ glavnog đeneralštaba, R. je objavio veliki broj članaka i građe, naročito za historiju naše vojske. Urednik je đeneral E. Belić. *U. Dž.*

RATOVI SRBIJE. Rat sa Turskom 1876. — Teško stanje srpskog naroda pod Turcima izazvalo je u drugoj polovici 19 vijeka česte ustanke u pojedinim pokrajinama. Povodom ustanka u Hercegovini 1875 vlade Srbije i Crne Gore podnijele su Turskoj (maja 1876) prijedlog, da se Bosna i Hercegovina ustupe u administraciju Srbiji i Crnoj Gori. Porta je odbila taj prijedlog i predložene od Sila reforme, a sa Srbijom i Crnom Gorom nije htjela ni da ulazi u pregovore o tom pitanju, i u tom odbijanju leži pravi povod ratu 1876. Pod pritiskom javnog mnijenja Srbija i Crna Gora navijestile su Turskoj rat 18/6 1876.

Vojna snaga Srbije bila je formirana u šest divizija (dunavska, šumadijska, južno-moravska, drinska, timočka i zapadno-moravska), svaka po 3 pješadijske brigade I. i II. klase, 1 konjičkog puka, 1 artilerijskog puka od 3 baterije po 8 topova, 1 pionirskog bataljona, 1 bolničarske čete, 4 lake baterije i komore, na cijelu vojsku 1 brdski artilerijski puk od 5 baterija i 1 gradski artilerijski bataljon od 3 baterije, ukupno 158 pješadijskih bataljona (I. i II. klase), 18 baterija (108 topova) poljskih, 5 baterija (20 topova) brdskih, 3 baterije gradske, 18 lakih brigadnih baterija (72 topa) i jedan artilerijski depo, 6 pukova (18 eskadrona) konjice, 6 bataljona pionira i 6 četa bolničara. Svega 93.000 boraca.

Osim ove narodne vojske bilo je još oko 5.000 dobrovoljaca. Bataljoni III. klase (18) ostavljeni su u pozadini na raznim službama.

Turska je izvela protiv Srbije snagu, formiranu u šest divizija od po 2 pješadijske brigade, 3—6 baterija i 6—17 eskadrona, ukupno 137 pješadijskih bataljona, 192 topa, 62 eskadrona konjice i 12 četa pionira. Svega 126.000 boraca. Komora je bila od kršćana kulučara. Osim ove snage bilo je bašibozuka (neredovnih trupa) oko 20.000. Srpska vojska sa vrlo malim izuzetkom bila je sistema čisto narodne vojske (milicije), a turska sistema stalne vojske.

Materijalna oprema srpske vojske (oružje, odijelo, obuća) bila je rđava, turske vojske dobra. Znanstvena i moralna sprema obiju približno na istoj visini.

Jedna đeneralštabna komisija pred sam rat definitivno je utvrdila ovakav ratni plan: glavnom snagom, koncentriranom kod Aleksinca, poduzeti ofenzivu prema Nišu, a sporednom snagom, koncentriranom kod Zaječara, na pravcu Javor—Sjenica i Raška—Novi Pazar, držati se defenzivno, poduzimajući diverzije prema Vidinu, Sjenici i Novom Pazaru samo u političkom cilju; sporednom snagom, koncentriranom na Drini, držati se defenzivno, a samo sa dobrovoljcima i ustaškim četama prelaziti u ofenzivu.

Turski ratni plan bio je, da glavnom snagom, koncentriranom kod Niša, prijeđu u ofenzivu prema Aleksincu i preko Deligrada prema Paraćinu. Na ostalim dijelovima držati se defenzivno.

Mobilizacija srpske vojske sastojala se prosto u skupljanju obveznika i starješina na zborištima, odakle se odmah išlo na koncentracioni prostor, pješke, najkraćim i najzgodnijim putevima. Otuda su mobilizacija i koncentracija spojene, a od naređene mobilizacije (6/6) do završetka koncentracije (18/6) proteklo je 12 dana.

Raspored snaga na koncentracionom prostoru bio je 18/6 ovakav: Moravska (glavna) vojska u dvije grupe: južno-moravska divizija (18.000) kod Aleksinca i šumadijska divizija bez brigada II. klase (12.000) na Deligradu; Istočna (sporedna) vojska, također u dvije grupe: kod Zaječara krajinska brigada I. i II. klase, braničevska I., crnorečka i knjaževačka II. (ukupno 15.000) i kod Knjaževca knjaževačka i crnorečka I. (18.000); Zapadna (sporedna) vojska u dvije grupe: drinska divizija (18.000) kod Lješnice i valjevska, rudnička i užička brigada I. klase (12.000) kod Kušića; kruševački odred (zapadno-moravska divizija 12.000) kod Kruševca. Opću rezervu trebalo je da sačinjavaju brigade II. klase dunavske i šumadijske divizije u Jagodini, Paraćinu i Ćupriji, ali one nisu izvršile koncentraciju.

Turska vojska je mobilizirana i koncentrirana približno u isto vrijeme, i to: Glavna snaga, pod maršalom Ejub-pašom, 35.000 boraca (kojima se kasnije imalo da priključi 25.000 pojačanja iz Bugarske i Tracije) kod Niša. Pod Sulejman-pašom 25.000 u Bosni, pod Muktar-pašom 15.000 kod Sjenice i Nove Varoši, pod Mehmed Ali-pašom 18.000 kod Novog Pazara i pod Osman-pašom 15.000 kod Vidina.

Ratište je bilo gotovo cijeli prostor ondašnje Srbije (osim centralnog i sjevernog dijela), bez ikakvih inžinjerskih priprema u većem stilu. Tek pred rat naređeno je bilo utvrđivanje poljskom fortifikacijom na pojedinim pravcima.

Sa turske strane bio je na samoj granici Niš utvrđen centar, čiji je zadatak kao pogranične tvrđave bio, da spriječi iznenadni upad srpske vojske i da posluži kao oslonac turskoj vojsci za njeno prodiranje u Srbiju. Osim toga, Niš je bio i centar dobrih cesta na sve strane. Osim Niša i Pirot i Bela Palanka bili su utvrđeni sa istaknutim utvrđenjem na Babinoj Glavi.

Prema ratnom planu srpska moravska (glavna) vojska imala je da nastupa prema Nišu, i glavni komandant (đeneral Černjajev) izdao je pismenu dispoziciju, po kojoj je: desnokrilna kolona (potpukovnik Bučević) imala da zauzme Prokuplje, da očisti dolinu Toplice i veže se sa supovačkom kolonom; centralna kolona (pukovnik M. Jovanović), da osvoji Mramor i presiječe komunikaciju Niš—Leskovac, a ljevokrilna kolona (pukovnik Lj. Uzunmirković) da demonstrira prema Nišu i da olakša centralnoj koloni.

Knjaževačka vojska (pukovnik Horvatović), dostavila je međutim izvještaj, da se od uhoda saznalo, da 5.000 turskih vojnika nastupa od Sofije preko Pirota za Niš, i da će 19/6 biti u Pirotu na noćištu. Zbog toga je glavni komandant promijenio operacioni plan, i odlučio da prvo presiječe put ovom pojačanju, zauzećem Babine Glave. Radi toga promijenio je i dispoziciju, i naredio je, da ljevokrilna kolona sa dvije brigade ostane na mjestu, dao je centralnoj i desnokrilnoj koloni slobodu da poduzmu operacije prema Mramoru i Prokuplju, a on je sa 3 brigade iz ljevokrilne kolone otišao prema Babinoj Glavi sa ciljem, da zajedno sa knjaževačkom vojskom osvoji taj vrlo jaki, važni i utvrđeni položaj.

Borba oko Babine Glave vodila se dva dana i 20/6 uveče Srbi su, poslije dva odbijena juriša, zauzeli utvrđenje i rasporedili se ispred njega na Babinoj Glavi, a Turci su napustili položaj i uzmakli dijelom prema Pirotu, a dijelom prema Beloj (Ak)-Palanci. Gonjenje je vršeno samo vatrom.

Glavni komandant je 21/6 u podne izdao zapovijed, da odred od 2 bataljona, pola baterije i pola eskadrona, krene u 2 sata i posjedne Belu Palanku; isti takav odred da odmaršira prema Osmakovu, radi promatranja, a treći odred, od 3 bataljona, da zauzme još nezauzete granične karaule i osigura desni bok kod Jalovik-Izvora.

Svi su oni krenuli, ali se prvi (đeneral Stratimirović) vratio na Babinu Glavu, jer mu je bilo kasno, dok su druga oba izvršila svoj zadatak. 22/6 ponovan pokušaj zauzeća Bele Palanke također je propao, a 23/6 je dan odmor. Za to vrijeme Turci su pojačali svoje trupe u Beloj Palanci do jedne divizije. Tada je naređeno, da brigada Horvatovića izvrši taj zadatak, i ova je krenula 24/6, ali joj je naređeno da se vrati. 25—28/6 nije ništa ovdje rađeno i đeneral Černjajev, koji je za to vrijeme otišao u Aleksinac (u vrhovnu komandu) i vratio se, izdao je naređenje, da se 29/6 poduzmu operacije u 3 kolone: Horvatović da zauzme Belu Palanku, Uzunmirković da demonstrira prema Pirotu, a kapetan Srećković da osvoji Sv. Nikolu. I ovoga je puta pokušaj da se zauzme Bela Palanka propao, i istoga dana uveče kolona Horvatovića i Uzunmirkovića povukle su se na Babinu Glavu. Đeneral Černjajev je tada otišao sa 10 bataljona prema Zaječaru a komandu nad knjaževačkom vojskom (14 bataljona) na Babinoj Glavi ostavio je Uzunmirkoviću.

Kako je divizija Sulejman-pašina bila tada završila svoju koncentraciju, prebaci on 30/6 odred od 3 tabora i 1 baterije na desnu obalu Nišave, i sa njime posjedne položaj Visoki Del kod Mogljišta. Svi pokušaji Srba da ovaj odred bace preko Nišave ostali su bezuspješni i Sulejman-paša je 3/7 naredio ofenzivu protiv Babine Glave trima kolonama, jednom na frontu, a dvjema u oba boka i pozadinu. Turske su kolone uspjele u toku dana da na sva tri pravca napreduju, i prenoćile su centralnom u podnožju Babine Glave, lijevom bočnom u selu Gornji Rinj, a desnom su napredovali cestom Pirot—Pandiralo. Pri ovakvoj situaciji pukovnik Uzunmirković se odlučio da napusti Babinu Glavu i da koncentrira sve svoje snage na Pandiralu, kuda je naređeno i kapetanu Srećkoviću da dođe sa Sv. Nikole. Noću 3—4/7 izvršen je uzmak bez uznemirivanja od Turaka, koji, zauzevši 4/7 Babinu Glavu, nisu ništa poduzimali do 7/7. Ovoga dana Sulejman-paša je poduzeo napad na Pandiralo trima kolonama: lijevom (Hafiz-paša 6 bataljona 2 baterije), od sela Gornji Rinj prema Gulijanu, centralnom (Sulejman-paša 12 bataljona, 3 baterije, puk konjice) cestom Babina Glava—Pandiralo, a desnom (8 bataljona) cestom Pirot—Jalovik—Izvor—Pandiralo. Napad nije uspio, pa je obnovljen 8/7, ali opet nije uspio, a Turci su se povukli na Babinu Glavu. Poslije ovoga oni nisu poduzimali ponovno napad, ali je pukovnik Uzunmirković 14/7 odazvan sa 2 brigade na Deligrad, a pukovnik Horvatović sa ostalim snagama uzmaknuo je 18/7 na Tresibabu.

Kolona Uzunmirkovića (oslabljena odlaskom Černjajeva) krenula je, sa zadatkom, da napreduje preko Gramade, ali da se ne upušta u odlučan boj, već samo da olakša napredovanje centralne kolone, 20/6 u napredovanje, zauzela Gramadu i spustila se do Knez-Sela, odakle je protjerala tursku posadu. No nemajući vezu sa kolonom (brigadom) Paje Đorđevića, vratila se na Gramadu i ovu zaposjela. Kolona Paje Đorđevića (katunska), poslana da podržava vezu između centralne i ljevokrilne kolone, izašla je prethodnicom do Toplice, i tu se zadržala. Uzunmirković je ostao na Gramadi, rušeći turske granične karaule, sve do 27/6, kada je bio pozvan na Babinu Glavu, a komandu na Gramadi predao je potpukovniku Lazaru Jovanoviću. Ova je kolona (8 bataljona ½ baterije i ¼ eskadrona) ostala pasivna do 17/7.

Toga dana pošao je Ejub-paša iz Niša sa svojim korpusom (2 divizije, 1 brigada i 800 Čerkeza), dvjema kolonama: glavnom na Bajtaricu, a pomoćnom na Gramadu, oko podne je napao kolonu Jovanovića, i zauzeo Bajtaricu, zbog toga je cijela kolona uzmaknula na Derven (Svrljig). Ejub-paša nije uznemirivao ovo uzmicanje, već je 18/7 produžio napredovanje sa Gramade prema Dervenu. I ako pojačana sa 2 bataljona i 4 topa iz kolone Horvatovića, ova se kolona 18/7 povukla također na Tresibabu, na koju se već bio povukao pukovnik Horvatović sa svojom kolonom. Ejub-paša razvio je svoje napredovanje, izvršio je napad na kolonu na Tresibabi, i 19/7 poslije kratkog ali teškog boja, odbacio je cijelu posadu. Turci su zauzeli Tresibabu, ali nisu gonili Horvatovićev odred, koji se povukao u redu prema Knjaževcu. Tu je pojačan braničevskom brigadom, a u toku boja i kragujevačkom (svega je bilo 18 bataljona,

5½ baterija, 1 eskadron, 1 pionirska i 1 dobrovoljačka četa), i zaposjeo je položaj Jevik—Glavica—Lastovačko Polje.

Turci su prema Tresibabi privukli sa Babine Glave i diviziju Sulejman-paše (svega je bilo 3½ divizije), i ostali su bez djelovanja do 21/7. U podne 21/7 Ejub-paša je izvršio napad. Poslije trodnevnog teškog otpora, Horvatovićev je odred noću 23/24 napustio položaje, i povukao se dvjema kolonama: lijevom prema Soko-Banji, a desnom prema Vlaškom Polju; one su zanoćile 24/7: desna kolona na položaju kota 755—Ognještnik, a lijeva na Vlaškopoljskom Vrhu. Turci ih nisu gonili, već su, zauzevši Knjaževac, počeli da pale i pljačkaju okolinu.

25/7 produžen je uzmak desnom kolonom prema Soko-Banji, gdje je primio komandu nad svima snagama pukovnik Uzunmirković. On je rasporedio svoje trupe na položaju (glavnom) Popovac—Prevalec (8 bataljona, 6 topova), sa istaknutim odredima kod Ognještnika (4 bataljona, 4 topa), na Golašu (2 bataljona, 4 topa), na Drenu (1 četa) i kod Čitluka (1 bataljon, 2 topa), i poduzeo je utvrđivanje. Lijeva kolona ostavila je zaštitnicu na položaju (Vlaškopoljskom Vrhu), a glavnom je snagom uzmaknula prema Lukovu i ušla je u sastav zaječarske grupe.

Prema ratnom planu zadatak je cijele istočne (timočke) vojske bio, da se drži defenzive, i za izvršenje toga, naređeno je bilo zaječarskoj grupi (pukovnik Lešjanin), da bar 20/6, kad je već knjaževačka grupa bila angažirana u borbi, prijeđe iz Zaječara u napad, i da zauzme preko granice zgodan položaj pred Kulom, ili i samu Kulu, i time osigura cio kraj od upada Turaka. Međutim zaječarska grupa nije još bila potpuno koncentrirana, te je odložila napad za 21/6. Ali je Osman-paša 19/6 odaslao iz Vidina odred od 6.000 boraca u utvrđeni položaj kod Kule, i 20/6 2 tabora ovog odreda napala su granični odsjek kod Velikog Izvora i bili su odbačeni poslanim pojačanjem iz Zaječara. Noću 20—21/6, kad je glavna snaga Osman-pašina došla u Kulu, ona je sa 10 tabora i 6—8 poljskih topova, uspjela da zauzme, poslije kratkog boja, položaj nad Velikim Izvorom, i održala se na položaju pored svih kontranapada 4 bataljona zaječarske grupe. Na tom položaju Turci su se odmah i utvrdili i stalno ojačavali, dovlačeći pojačanja iz Vidina. Tako pojačani, Turci su poduzimali napade sa ciljem prijelaza preko Timoka (kod Vražogrnaca), ali su bili odbijeni. Zaječarska je grupa pokušavala da protjera Turke (24/6), ali nije uspjela. Takvo stanje neprestanih čarkanja trajalo je do 30/6, kada je zaječarska grupa, pojačana beogradskom brigadom I. klase, poduzela napad na Turke na položaju kod Velikog Izvora, ali bez uspjeha.

Zbog toga je vrhovna komanda 28/6 odlučila, da na tom bojištu koncentrira znatniju snagu i da odbaci Turke od Zaječara, pa je naredila koncentraciju snaga za tu operaciju. Ovo je izvedeno do 5/7 na taj način, što je zaječarska grupa, dio snage, koje je doveo đeneral Černjajev od Bele Palanke i pukovnik Bučević sa Deligrada i Aleksinca, stavljena pod komandu đenerala Černjajeva u ovom rasporedu: na Zatvoreničkoj Poljani 12½ bataljona i 18 topova, kod Grljana 11½ bataljona i 12 topova, kod Zaječara 17 bataljona i 22 topa i na Kalibagazu 6½ bataljona i 6 topova (svega oko 15.000 ljudi).

Osman-paša je u ovo vrijeme koncentrirao, na dobro utvrđenom položaju od Vilopat-Potoka preko Velikog Izvora do Zabela i Kose Krivulje, oko 15.000 ljudi.

Đeneral Černjajev je odlučio da 6/7 svom snagom napadne Turke na položaju, i izdao zapovijed za napad u dvije kolone: s fronte demonstrativno, a desnom kolonom obilazeće krilo i bok Turaka u pozadinu, brinući se da im presiječe uzmak prema Kuli. Rezerve nije ostavio.

Pokret je počet u zoru i desna kolona uspjela je već u 6 sati da obiđe lijevi bok turskih trupa, ali je tada dobila naređenje, da promijeni pravac djelovanja i da izvrši samo obuhvat krila, što je i uradila, i u vezi sa lijevom kolonom, koja je uspjela da potisne prednje turske dijelove, dospjela je do vinograda kod sela Velikog Izvora, i izbila na Runtavu Mogilu. Tada su iz zaječarskih položaja prešla u napad 4 bataljona preko glavnog mosta, u pravcu Velikog Izvora, ali su ih Turci dočekali snažnom vatrom, i prebacili na lijevu obalu Timoka. Turci su poslije snažne vatre

protiv lijevog srpskog krila izvršili napad i uspjeli su da ga potisnu. Ohrabreni ovim, Turci su napali i na centar i desno krilo, i uspjeli su poslije duže borbe da prinude Srbe na povlačenje do na lijevu obalu Timoka. Trupe desnog krila prenoćile su kod Vratarnice, a lijevog kod Grljana. Turci nisu gonili.

Demonstracija na ostalom dijelu fronte djelomično je imala uspjeha (kod sela Rakovice), ali zbog izgubljene bitke i te su trupe povučene na svoje polazne položaje.

Poslije ove bitke rasformirana je komanda timočko-moravske vojske, i pukovnik Lešjanin, koji je ostao komandant timočke vojske, dobio je naređenje za obranu istočne granice.

Zaposjevši cijelu istočnu granicu, timočka je vojska odbijala pokušaje Osman-pašine da je potisne i izvrši prijelaz preko Timoka (naročito je jača borba bila 24/7 kod Vražogrnca), ali poslije pada Knjaževca, desni bok i pozadina timočke vojske bili su jako ugroženi trupama Ejub-paše od Knjaževca. Stoga je vrhovna komanda naredila, da se glavni dio timočke vojske povuče na Boljevac—Lukovo, a štab sa manjim dijelom u Brestovačku Banju. Prema toj zapovijedi, krenula je 25/7 iz Zaječara kolona od 22 bataljuna i 39 topova i stigla je u Boljevac 26/7, gdje je ostavljena prethodnica od 3 bataljona i 4 topa, a ostalo je 27/7 odvedeno na položaj kod Lukova, koji je već ranije bio na brzu ruku utvrđen i vezan putem sa Deligradom. Pukovnik Lešjanin sa 8 bataljona i 11 topova povukao se iz Zaječara noću 25—26/7 na Brestovačku Banju i dijelom na Krivelj. Krajinska vojska (potpukovnik Zdravković) također se povukla sa Timoka, zadržavši Negotin u svojim rukama.

Na taj način krajem jula (27/7), kada je pukovnik Horvatović sa knjaževačkom grupom odazvan na Deligrad, a komandu nad trupama u Banji primio Uzunmirković, istočna je vojska bila u ovom rasporedu: u Klisuri odred (majora Aksentija Jakovljevića) od 4 bataljona i 4 topa; u Zorinovcu odred (poručnika Tome Popovića) 2 bataljona i 4 topa; na Čitluku 1 bataljon i 2 topa; kod Vasilja 1 četa, sve ostalo kod Banje. Na položaju Lukovo—Kalafat, glavni dio zaječarske grupe (pukovnik Lazar Jovanović) sa istaknutim dijelom kod Boljevca; ostatak zaječarske grupe (pukovnik Lešjanin) na položaju Podgorec—Brestovac—Oštrelj; Krajinska vojska (potpukovnik Zdravković) dijelom pred Negotinom, dijelom kod Bele Reke.

Kako se očekivalo, da će Turci produžiti ofenzivu od Zaječara pravcem za dolinu Morave, obraćena je glavna pažnja na položaj Banja—Lukovo, i poslana su sa Deligrada pojačanja, a i sam đeneral Černjajev je došao ovamo.

Za vrijeme, dok su na istočnom bojištu izvađane ove operacije, na južnomoravskom bojištu, a prema ratnom planu i naređenju đenerala Černjajeva, desilo se ovo: Glavna kolona (pukovnik Milutin Jovanović), imajući slobodu akcije, prešla je 20/6 u zoru granicu kod Supovca, i napredovala je dvjema kolonama, lijevom (4½ eskadrona, 7 bataljona i 5 baterija) cestom Tešica—Supovac—Mramor—Niš, a desnom (2½ eskadrona, 8 bataljona i 3 baterije) putem Tešica—Supovac—Sečanica—Tumba. Turci su međutim poslali iz Mramorskog mostobrana kolonu od 3 tabora i 2 baterije u susret desnoj koloni prema Sečanici. Ova kolona napala je srpsku glavnu kolonu, ali je odbijena, i zauzela je položaj Visoka—Tumba, na kome je pojačana sa još 3 tabora iz Niša. Glavna srpska kolona izvršila je napad na položaj, ali je bila odbijena, i povukla se na polazni položaj, između Supovca i Tešice. Turci je nisu gonili.

Na ovom položaju glavna je kolona pojačana, te je imala 19 bataljona I. klase i 4 poljske baterije. Ona je ostala do 26/6 bez djelovanja.

Desna kolona (pukovnik Bučević) imala je po planu da djeluje na pravcu Vukanja—Prokuplje i da pomogne glavnoj koloni. Ona je krenula od Vukanje 20/6 u zoru putem Rasulja—Grebac—Prokuplje, imala je malo čarkanje kod Grebca, i stigla je pred turski položaj (kota 370—Kovilјača), pred Prokupljem, bez dodira sa Turcima. Izvršila je napad u jednoj koloni, i poslije uporne borbe sa promjenljivom srećom, prinuđena je da se povuče na polazne položaje kod Vukanje, sa istaknutim dijelovima na granici.

Kolona na Jankovoj Klisuri (kapetan Binički), i ako je po planu imala da se drži defenzive, poduzela je 20/6

ofenzivu sa ciljem, da protjera Turke prema Kuršumliji. Protjeravši prednje dijelove, ona je napala glavnu tursku snagu na položaju kod Čučula, i uspjela je, poslije uporne borbe da zauzme položaj i da protjera Turke prema Blacu. Kako je rijeka Blatašnica bila razlivena, nije mogla vršiti gonjenje, već se utvrdila za obranu na položaju kota 500—kota 417, i odbila je kontranapad Turaka. Na ovom položaju ostala je do 26/6.

Na taj način, sve kolone na pravcu Aleksinac—Niš, ostale su na svojim polaznim položajima i imale su samo neznatno čarkanje dobrovoljaca sa Arnautima, Čerkezima i bašibozucima do 26/6, kada je srpska vrhovna komanda naredila napad na Niš. Ali zbog događaja na istočnom bojištu ovaj napad nije izvršen, već je u ratnom savjetu u Aleksnicu 27/6 odlučeno, da se na južno-moravskom bojištu vojska drži u defenzivi, a na istočnom da poduzme ofenzivu.

Prema ovakvoj odluci, trupe na južno-moravskom bojištu ostale su na svojim položajima i imale su samo neznatna čarkanja. 16/7, zbog događaja na Timoku, držan je u Deligradu ponovno ratni savjet, na kome je odlučeno, da timočka vojska (pukovnik Lešjanin) brani Timok, a ako bude prinuđena na uzmak, da se povuče i da brani planinski lanac, koji razdvaja timočki od moravskog bazena, moravska vojska (pukovnik Kosta Protić), pojačana sa dijelovima sa Drine i Javora, da brani granicu od Gramade do Jankove Klisure, a sa glavnim dijelom, da se koncentrira na utvrdama Aleksinac—Deligrad, i tu da dade otpor Turcima, ako krenu iz Niša. Glavnu komandu nad objema vojskama da primi đeneral Černjajev.

Turci su za ovo vrijeme na južno-moravskom bojištu izvršili samo jedno jače rekognosciranje od Niša do sela Draževca. Na istočnom bojištu Turci su ostali u obrani, poduzeli su utvrđivanje položaja na desnoj obali Timoka i privukli su iz Vidina diviziju Fazli-paše. Tako je Osman-paša sada imao dvije divizije. Otada je nastalo zatišje poslije uzmaka srpskih trupa prema Lukovu, i trajalo je na cijelom ratištu sve do 1/8. Za vrijeme toga zatišja đeneral Černjajev je naredio promjenu dotadanje formacije, koja je izvedena do 1/8: I. korpus (pukovnik Jovan Đorđević) činile su sve trupe na Deligradu; II. korpus (pukovnik Kosta Protić) sve trupe od Jankove Klisure do Gramade, sa rezervom kod Aleksinca; III. korpus (potpukovnik Lazar Jovanović) sve trupe na položaju kod Lukova, a IV. korpus (pukovnik Horvatović) sve trupe kod Soko-Banje. Formacija divizija izgubila se, a sastav korpusa nije bio podjednak: I. korpus je imao: 1 eskadron, 5 poljskih baterija, i 27½ bataljona I. i II. klase (20.818 boraca); II. korpus 4 eskadrona, poljska i gradska artilerija i 30 bataljona I. i II. klase; III. korpus 1 eskadron, 5 baterija i 22 bataljona (18.130 vojnika), i IV. korpus 4 eskadrona, 5 baterija, inžinjerska četa i 20 bataljona I. i II. klase. Za ovo vrijeme dovršeno je utvrđivanje Deligrada, Aleksinca, Soko-Banje i Kalafata.

Glavni komandant turske vojske, maršal Kerim-paša, kada je završio operacije na bokovima glavne snage u dolini Južne Morave i zauzećem Javora, Knjaževca i Zaječara osigurao operaciju u Južnom Pomoravlju, poduzeo je grupiranje snaga kod Niša, odlučivši se, da od Niša poduzme ofenzivu desnom obalom Južne Morave prema Aleksincu, a na svima ostalim bojištima da se drši u defenzivi. U tom cilju naredio je, da divizija Fazli-paše iz Zaječara dođe preko Knjaževca na Sv. Aranđel, gdje je stigla na konak 5/8, a odmah sutradan krenula je dvjema kolonama: desnom, od jedne brigade, kao osiguranje desnog boka cijele armije, putem Gojmanovac—Prekonoga i lijevom, glavnom, kao krajnjom kolonom za napad na Aleksinac, putem Gojmanovac—Dobrujevac. Korpusu Ejub-pašinom naređeno je, da napusti Knjaževac, i da dođe kod Niša, a diviziji Ali-Saib-paše, da iz Prokuplja dođe k Nišu. Dok je Fazli-paša marširao prema lijevom krilu srpskih položaja, naređeno je Ali-Saib-paši, da od Mramora krene lijevom obalom Južne Morave i protjera srpske trupe sa obje obale Morave prema Aleksincu.

Čim je napušten Knjaževac, IV. korpus (pukovnik Horvatović) je dobio naređenje, da 9/8 poduzme diverziju preko Knjaževca i Tresibabe. Izvršivši ovo naređenje, pukovnik Horvatović je 10/8 glavnom snagom ušao u Knjaževac, a prethodnicom na Tresibabu. Sutradan, napredujući za Tur-

cima, zauzeo je on i smjestio se na Gramadi, u Knjaževcu i Jezeru, a glavnom snagom na Tresibabi. Osman-paša nije ga smetao; on se kod Zaječara držao defenzive cijelo vrijeme, do kraja rata.

Ali-Saib-paša krenuo je 7/8 sa Mramora, i napao je srpski odred na istaknutom položaju kod Supovca, koji se poslije kratke borbe povukao na Tešicu, gdje je bio također istaknuti odred majora Svetozara Hadžića. Ova dva odreda, pojačana još jednim bataljonom, uspjela su, da zadrže Ali-Saibovu diviziju do mraka, i ostali su na prenoćištu na lijevoj obali Turije, a Ali-Saibova divizija na desnoj. Za ovo vrijeme privučen je veći dio I. korpusa sa Deligrada u Aleksinac, i naređeno je, da u Aleksinac što prije dođe jedna brigada (požarevačka I.) od Lukova. 8/8 Turci su produžili napredovanje objema krilnim divizijama: Ali-Saibova je preko cijeloga dana pokušavala, da prijeđe Turiju, ali je bila odbijena, i tek u mrak srpski se odred povukao do sela Mrsolja i tamo ušao kao desno krilo obrane Aleksinca. Ovo povlačenje nastupilo je zbog toga, što je istaknuti odred kod Katuna (1 bataljon), napadnut divizijom Fazli-pašinom, morao brzo napustiti položaj i povući se k selu Stanci, gdje se zadržao do noći, a tada se ponovno povukao na položaje kod sela Prugovca, gdje su se bili povukli i ostali istaknuti odredi na desnoj obali Južne Morave.

Na taj način, dvije turske divizije uspjele su da potisnu srpske istaknute odrede na liniju Mrsolj—Prugovac—Sv. Stevan— Jezero, a same su prenoćile: Ali-Saib-pašina kod Tešice, a Fazli-pašina na položaju Katun—Rsovac. Korpus Ejub-pašin prenoćio je ovoga dana (8/8) kod Dervena, a ostatak turske vojske bio je kod Niša.

9/8 Turci su produžili napad, lijevim krilom na položaje kod sela Mrsolja, i uspjeli su da ih zauzmu, ali su protivunapadom bili prinuđeni, da se povuku prema Tešici. Na desnom krilu divizija Fazli-pašina uspjela je, poslije uporne borbe cijelog dana, da potisne odred kod Prugovca, koji se povukao na Šumatovac. Na ostalom dijelu situacija je ostala nepromijenjena.

Za 10/8 đeneral Černjajev je naredio, da desno krilo (pukovnik Rajevski) zauzme visove više Žitkovca, a kad se borba na desnom krilu angažira, da centar izvrši napad na turski logor, koji je on zamišljao u pozadini Glogovačkog Visa. Međutim ovoga su dana obje turske divizije produžile napade, i uspjele su do noći da protjeraju srpske odrede na liniju Žitkovac—mostobran na Moravi—desna obala Glogovca—Šumatovac—Sv. Stevan—Jezero, da zauzmu liniju Mrsolj—Bujimirski breg—Stanci—G. Krupac—Prekonoge i da podignu most kod Bujimira za vezu obiju obala Morave.

Na taj način, srpske su trupe bile skupljene na položaju za obranu Aleksinca od Prćilovačkog Lozja na Grnčarsku zemlju—Ulari—Šumatovac —Sv. Svetan—Jezero, podijeljenom na tri odsjeka: desno krilo (Rajevski) Prćilovačko Lozje—mostobran na Moravi, centar (major J. Petrović) Grnčarska zemlja—Ulari—Šumatovac, i lijevo krilo (pukovnik Milanovski i Milenko Pavlović) Sv. Stevan—Jezero. Prema ovim odsjecima koncentrirali su se Turci: lijevo krilo Ali-Saibova divizija na frnoti Mrsolj—Bujimir, centar maršal Abdul-Kerim-paša, sa glavnom snagom na fronti Bujimirsko brdo—Bujimirski breg, i desno krilo Fazli-pašina divizija na fronti Gornji Krupac—Prekonoge.

Turski plan za bitku bio je, da glavni napad izvrše na srpski centar, a pomoćni na desno srpsko krilo. Još od zore 11/8 Turci su počeli napad objema obalama Južne Morave, sa većom energijom protiv srpskog desnog krila, a manjom protiv centra, u cilju, da odvuku srpsku pažnju na desno krilo. Napad na desno krilo odbijen je, a napad na centar zadržan je u dolini Glogovca. Kerim-paša, videći da ovakav napad ne uspijeva, odlučio je, da na fronti podržava vatreno djelovanje, a da preko Širokog Polja izvrši napad na Šumatovac, u čijem su redutu bile kao posada 3 srpske čete (major Jefrem Marković) sa artilerijom; oko utvrđenja Šumatovac su držali 20 bataljona. Svi turski napadi u toku cijeloga dana bili su krvavo odbijeni, i obje su vojske prenoćile u rasporedu kako ih je noć zatekla. 12/8 Turci nisu napadali, već se borba ograničila na čarkanje između streljačkih strojeva, a u toku toga dana Kerim-paša, vidjevši da napad na frontu i lijevo krilo nije

uspio, i da su položaji jaki, dobro utvrđeni i branjeni, odlučio je, da glavne operacije prenese na lijevu obalu Morave, i stoga je naredio, da 13/8 u zoru Ejub-pašin korpus počne prebacivanje na lijevu obalu preko mosta kod Bujimira.

Međutim je Horvatović, čuvši za borbu kod Aleksinca, odlučio da ostavi snagu za obezbjeđenje Knjaževca i vezu s njim, a sa 11 bataljona i 16 topova krenuo je zorom 12/8 prema glavnom bojištu, stigao je na prenoćište kod Rsovca, odakle se javio Černjajevu za dalnje naređenje. Đeneral Černjajev, videći da Turci ne napadaju, odlučio je, da centrom i lijevim krilom izvrši napad na Turke i potisne ih prema Nišu, a desnim krilom da ostane u obrani. Za taj napad izdao je usmena naređenja: đeneralu Kosti Protiću, da izvrši frontalni napad na turske trupe na položaju Bujimirsko Brdo—kota 339, majoru Petroviću, da kod Prugovca u redutu ostavi slabu posadu, a sa 9 bataljona, 3 baterije i 1 eskadronom da izvrši napad na trupe na položaju Bujimirski Breg—Široko Polje. Ali ništa precizno nije naredio Horvatoviću i odredima kod Sv. Stevana i na Jezeru. Trupama na lijevoj obali Morave naredio je, da odbiju svaki napad.

Prema tim naređenjima poduzet je napad. Turci su dali veoma žilav otpor i srpske su trupe uspjele, da zauzmu svega desnu obalu potoka Pogače bez odlučujućih rezultata. Kolona pukovnika Horvatovića, napadajući oprezno, nije također imala uspjeha. Na lijevoj obali Morave nije bilo napada; tu su se obje strane samo utvrđivale. 14/8 Kerim-paša je produžio prebacivanje Ejubovog korpusa, a radi maskiranja poduzeo je napade, prvo na Horvatovićevu kolonu, a potom na centar srpskih položaja. Horvatović je odbio napad, pa je i sam prešao u kontranapad, ali bez uspjeha. Napad na centar je odbijen.

Na lijevoj obali Morave nije ništa ozbiljno poduzimano ni s jedne strane. 15/8 prošao je u prebacivanju Ejubovog korpusa i pripremanju Černjajeva za napad 16/8. Međutim, Turci su 16/8 izvršili sa zaštitnicom Fazli-pašine divizije ponovno napad na Šumatovac. Bili su istina odbijeni, ali su uspjeli da uvjere Srbe, da su još na desnoj obali Morave, dok su te večeri prebacili glavnu snagu na lijevu obalu, a na desnoj zadržali samo bašibozuke i Čerkeze. Kad su o ovome stigla izvješća 17/8, Černjajev je naredio detaljnja izviđanja, a Horvatoviću, da zauzme napuštene turske položaje. Ova izviđanja završena su 17 i 18/8, i Černjajev je, uvidjevši da su Turci promijenili plan napada, naredio utvrđivanje Deligrada, položaja kod Prćilovice, Gornjeg Adrovca i Đunijskih Visova, i pojačao je desno krilo (na lijevoj obali Morave) sa 8 bataljona i 2 baterije, a korpusu Horvatovićevom (16 bataljona, 16 topova i 2 eskadrona) naređeno je, da se od položaja između Katuna i Dobrujevca krene preko Sv. Aranđela, i da, obišavši tursku vojsku na Toponičkim Visovima, napadne na Vinik (pozadinu Turaka).

Na taj način, u oči bitke raspored srpske snage bio je: desno krilo (Jovan Popović) 16 bataljona, 5 baterija, u rezervi kod Gredetina (kapetan Radomir Putnik) 3 bataljona, u mostobranu (Jov. Đorđević) 3 bataljona; centar (đeneral Kosta Protić) 7½ bataljona, 1 baterija, na Šumatovcu 2 bataljona, na Rujevci 5 bataljona, u rezervi 3½ bataljona i 1 baterija; lijevo krilo 3½ bataljona, 1½ baterija. Za djelovanje od Velikog Šiljegovca preko Vukanje upućen je jedan odred (Jovan Praporčetović) od 8 bataljona sa 2½ baterije. Na Đunijskom Visu bio je 1 bataljon i opća rezerva na Deligradu 10 bataljona.

Raspored turske snage 19/8 bio je: na desnoj obali Morave Čerkezi i bašibozuci na lijevoj obali Belobregske Reke; na lijevoj obali Morave Ali-Saib-pašina divizija između Mrsolja i Drenjka, Ejubov korpus i Fazli-pašina divizija od Loznice preko Belog Šanca do Turije.

20/8 izjutra poduzela je glavna snaga turske vojske obuhvatni napad na desno krilo srpskih trupa, i poslije krvavog boja uspjela je, da potisne srpsko desno krilo, koje se povuklo na liniju Trnjani— mostobran na Moravi, a turske trupe zadržale su se na liniji Golo Brdo—Gornji Adrovac—Prćilovac—Južna Morava. Noć je prekinula ovaj neodlučni boj. Međutim je đeneral Černjajev naredio, da se svi pozicijski topovi sa aleksinačkog položaja otpreme na Deligrad, što je i izvršeno noću 20/21 augusta.

Obuhvatne srpske kolone, kako ona na Vukanju, tako i Horvatovićeva, vratile su se, ne davši nikakve rezultate, jer došav do granice (Grebca) Vukanjska kolona nije imala naređenje za dalnji rad, a čula je žestoku borbu na Adrovcu, te je pohitala glavnom bojištu, a Horvatovićeva, došav bez otpora pred Vinik, vratila se 22/8 na Deligrad zbog jačine posade na Viniku, a i stoga što je Horvatović saznao, da je Aleksinac napušten. Demonstracija cestom Aleksinac—Niš također nije dala nikakvih rezultata.

21/8 Turci nisu produžili napad, već su pljačkali i palili po okolini i poduzeli su podizanje mosta preko Morave kod Trnjana. Đeneral Černjajev naredio je desnom krilu, da se povuče na Krevetske položaje, što je do noći i izvršeno. Ostale trupe vršile su koncentriranje na Deligradu, što je produženo i slijedećih dana. Turci su vršili česte napade sitnim dijelovima, u cilju maskiranja podizanja mosta, što je izazvalo sa srpske strane odašiljanje jače snage, da štiti Južnu Moravu od Bobovišta do Aleksinca radi sprečavanja prijelaza Turcima na desnu obalu Morave. 26/8 stigao je na Deligrad Horvatović, i 28/8 upućen je prema Kaoniku sa zadatkom, da brani Kaonički prijelaz i put prema Kruševcu, da štiti cio teren od Velikog Šiljegovca do Vukanje, i da napadne lijevi bok Turaka. U sastav njegovog odreda ušla su oba odreda na prostoru Veliki Šiljegovac—Vukanja.

Đeneral Černjajev, očekujući napad Turaka, upotrijebio je ovo vrijeme za definitivnu podjelu snaga na položaju. 29/8 bio je ovakav raspored: Na Sv. Stevanu 2 bataljona, 1 baterija; na Aleksinačkom položaju 17½ bataljona, 6 baterija; na Deligradu 30 bataljona, 7 baterija i 2 pionirske čete; na Đunijskom Visu 4 bataljona; odred pukovnika Horvatovića od Rađevca preko Kreveta i Gornjeg i Donjeg Ljubeša do Morave 19 bataljona i 4 baterije; odred za obranu prijelaza Južne Morave od Kormana do Moravice 11 bataljona, 3 baterije i leteći odred, konjica u dolini Južne Morave; štab u Deligradu. Turci su pred bitku bili ovako raspoređeni: Konjica u dolini Južne Morave; desno krilo, Fazli-pašina divizija od Mrsolja preko Žitkovca do Trnjana, centar (divizija Sulejman-paše) Čuka—Krušje, lijevo krilo (brigada Hafiz-paše) Krušje—Kamenica; opća rezerva (divizije Husein-Sabrijev-paše i Husein-Hamijev-paše) kod Gornjeg Adrovca pod komandom Kerim-paše. Iz ovih rasporeda vidi se plan srpske vojske: obrana (poglavito lijevog krila), turske: proboj centra.

30/8 Turci su poduzeli napad na cijeloj fronti otvorivši jaku vatru naročito prema Bobovištu, gdje se vodio žestok boj sa promjenljivom srećom, tako, da je odred na Bobovištu održao svoj položaj do podne, kad je Horvatovićeva kolona, prešav u napad, počela da uspijeva protiv lijevom turskom krilu, da protjera tursku brigadu i da zauzme položaj Rađevci—Golo Brdo. Pojačanja iz rezerve zaustavila su dalnje napredovanje. Noć je prekinula borbu, bez osjetnih rezultata s obje strane.

Poslije ovih borbi nastalo je zatišje do 4/9. Za to su se vrijeme vodila samo čarkanja između predstraža, a zatim je zaključeno službeno primirje do 15/9. Za to su se vrijeme obje strane spremale za dalnje operacije, produžujući i dalje čarkanja. Za vrijeme primirja Turci su pokušali dvaput (8 i 11/9) da noću pređu Moravu kod Bobovišta, ali su bili odbijeni, a Srbi su pokušali da torpedama poruše mostove; nisu uspjeli u tome kod Trnjana, a uspjeli su kod Tešice. Đeneral Černjajev, vidjevši da su Srbi u boljem položaju (jer je od Turaka predloženo novo primirje od 7 dana odbijeno), odlučio je, da 16/9 izvrši napad na turske trupe, i izdao je zapovijed za napad na frontu i lijevo tursko krilo. Napad je počet u jutro, i cijeloga je dana vođen sa velikom žestinom. Srbi su uspjeli da potisnu Turke do glavnih položaja, ali dalje nisu mogli, jer je Horvatovićeva kolona (glavna) oko 1 sat po podne kontra-napadom bila prinuđena da se vrati na polazne položaje. Poslije toga, divizije Sulejman-paše i Hafiz-paše poduzele su napad na Krevet, ali su i one odbijene. Noć je prekinula borbu na cijeloj fronti, a idućeg dana ni jedna strana nije poduzimala napad. 18/9 u jutro Turci su počeli napad sa fronte Trnjane—Gornji Adrovac protiv srpskog desnog krila. Poslije ogorčene borbe cijeloga dana oni su odbijeni. Na desnoj obali Morave odred potpukovnika

Popovića prešao je u napad prema Tešici, ali i ovaj napad, i ako je imao uspjeha, nije dao rezultate, jer se odred, zbog lažnih glasova, povukao prema Aleksincu. 19/9 prošao je mirno, a noću 19/10 Horvatović je pokušao noćni napad u pravcu Gredetina, ali bez ikakvog uspjeha. Tako je završena bitka na Krevetu. Ona je ostala neodlučna.

Poslije ove bitke ponovno je nastalo mučko primirje, koje je, sa malim prekidima, trajalo do 7/10. Zato vrijeme garantne sile radile su na tome, da se zaključi primirje od 4—6 nedjelja. Srbi su imali izvještaje, da će Porta gledati, da dobije kakav odlučan uspjeh u dolini Morave. I zaista, za vrijeme ovog mučkog primirja, Porta je slala Kerim-paši pojačanja u trupama, municiji i pozicijskoj artileriji. Međutim Srbi nisu imali izvora za popunu ni ljudstvom ni municijom, koje je naročito nedostajalo (bilo je na pušku po 100 metaka, a na top po 40), a tvornica u Kragujevcu nije imala sirovina za izradu. Stoga je poduzeto, da se uredi dovoz municije, te je i municijska kolona bila pravilno podijeljena i razmještena. Od trupa Srbi su pojačani samo sa nešto dobrovoljaca (800 pješaka i puk konjice), dok su bataljoni bili veoma oslabljeni, tako da je cijela vojska imala svega oko 70.000 boraca, od kojih je na sporednim bojištima ostavljeno 30.000.

U toku primirja bivala su dosta česta čarkanja na predstražama (25/10 sa turske, 6/10 sa srpske strane) bez ikakvog rezultata. Isto tako naređeno je III. korpusu, pojačanom dobrovoljačkim odredom i konjičkim pukom, da napadne Osman-pašu kod Zaječara i da ga protjera. Ova je demonstracija i izvršena 26/9, ali poslije napornog marša od dva dana i borbe pred Zaječarom, napad je odbijen.

Na glavnom, južno-moravskom, bojištu krajem primirja bile su srpske trupe (oko 40.000) na svojim ranijim položajima od Vukanje do Sv. Stevana, a Turci (69 tabora) grupirani od Nozrine preko Srezovca do Vetrena, i to: divizije Fazli-pašina od Mrsolja do Gornjeg Adrovca, Sulejman-pašina od Trnjana do Srezovca; Hadin-pašina od Srezovca do Jezerskog Potoka i od Kormanskog Potoka do Male Peščanice; Jaja-pašina, sa brigadom iz divizije Ali-Saib-pašine, od Čuke do Duline Čuke i od kote 288 do Krušja; Adil-pašina od Cerova do Kiriđijskog Laza, i druga brigada Ali-Saibove divizije u rezervi na Vetrenu—Beli Šanac.

7/10 Jaja-pašina pojačana divizija poduzela je napad na lijevo Horvatovićevo krilo, i uspjela je, da ga potisne i zauzme Veliku Peščanicu i Lokvinu. Odmah za njom prešla je u napad i Adil-pašina divizija protiv Horvatovićevog centra, ali je napad zadržan. Oko 10 sati napad je poduzet sa cijele turske fronte, i poslije kratkog ali žestokog boja, srpski je centar prinuđen na povlačenje preko Rađevca prema Grevci. Onda je odmah uzmaknulo i lijevo srpsko krilo na Plandište. Turci su zauzeli položaje Golo Brdo—Staro Lozje i liniju Ostraše—Pačarevsko Jezero—Rujnik i nisu gonili, već su tu zanoćili. Đeneral Černjajev, izviješćen o rezultatu ovoga boja, naredio je Horvatoviću, da sutradan pod svaku cijenu povrati izgubljeni položaj, radi čega ga je pojačao rusko-srpskom brigadom. Horvatović je 8/10 poduzeo napad cijelim svojim korpusom, ali je odbijen. Turci nisu gonili, a Horvatovićev korpus je zanoćio desnim krilom na lijevoj obali Ribarske Reke, od Banjske Reke do Zelene Njive, centrom kod Sv. Aranđela, sa predstražom na Solomonskom Lazu i Lipovcu, a lijevim krilom na liniji Piskavica—Veliki Šiljegovac—Grebun. 10/9 obnovljen je napad istim snagama, ali je ponovno odbijen. Turci su onda produžili nastupanje za srpskim trupama, i poslije teške borbe uspjeli su da zauzmu selo Veliki Šiljegovac, a Horvatovićev korpus je prešao na lijevu obalu Ribarske Reke i zauzeo je položaje od Donjeg Brda preko Đever-Brda do Divlje Reke. 10/10 nije bilo borbe, a 11/10 Turci su prešli u napad sa svima trupama na lijevoj obali Morave, protiv položaja na Ribarskoj Reci i na Krevetu. Napad je odbijen, i borbu je prekinula noć. Ovim su svršeni bojevi kod Velikog Šiljegovca. Rezultat je bio, da su Turci zauzeli terenski odsjek između Ribarske i Gredetinske Reke.

Poslije ovih bojeva opet je mučke nastalo primirje od 5 dana. Za to se vrijeme vršila jedino priprema za nove operacije. Srbi su utvrđivali nove položaje, a Turci isto tako, i spremali su nov napad. Plan im je bio, da

izvedu demonstracije prema Horvatovićevom korpusu i prema fronti Bovište—Aleksinac, a glavni napad na Đuniski Vis.

Đunijska bitka. 17/10 izjutra otvorena je jaka artilerijska vatra iz Jaja-pašine divizije, sa fronte Pačarevsko Jezero—Zubovac, a iz divizije Sulejman-paše i Fazli-paše prema Bobovištu i Aleksincu, bombardirajući ovaj iz teških topova. Kad je napad bio dovoljno pripremljen, prešla je pješadija krajnjeg turskog lijevog krila u napad protiv srpskog desnog krila oko Rakičara, a odmah za tim i Fazli-pašina protiv mostobrana kod Aleksinca i prema Bujimiru. Srbi su davali žilav otpor, ali su, pred jakim napadom, počeli popuštati. U to vrijeme prešla je u napad i turska pješadija protiv srpskih trupa na Grobljanskoj Kosi i Grabujevcu, i poslije uporne borbe prinudila je desno srpsko krilo, da se povuče na položaj Zdravinjska Kosa — Zdravinje. Sa Jaja-pašinom divizijom prešla je u napad i brigada Hafiz-paše protiv Đever-Brda. Horvatovićev korpus je pred ovim snažnim napadom popustio, i povukao se desnim krilom na Glavičar—Proju, a lijevim k Malom Šiljegovcu na položaje Selište—Zabrdo—Svinjčica.

Tada su prešle u napad protiv Đunijskog Visa divizije Hafiz-paše, Adil-paše i brigada Azis-paše. Pred ovim jednovremenim snažnim napadom, srpske su trupe brzo napustile prednju liniju obrane, i počele su se povlačiti na drugu liniju obrane. Ali, pogrešno obaviještene, srpske trupe nisu uzmakle k samom Đunijskom Visu i Sv. Nestoru, već u dolinu Morave k mostovima, a Turci onda lako prodriješe od Kreveta k Đunijskom Visu. Poslije ovoga Turci su uspjeli, da osvoje cio masiv između Južne Morave i Đunijske Reke, i da, i pored snažnog otpora, prinude srpske trupe na povlačenje, dijelom prema Deligradu, a dijelom prema Kruševcu. Turci nisu energično gonili, te se ovaj uzmak izvršio u redu.

Prema zapovijedi Černjajeva, noću 17—18/10 uzmaknuo je korpus Horvatovića sa pridanim mu odredima (Petersona i Molostova) prema Kruševcu, odred pukovnika Jov. Popovića od Aleksinca i odred Malinovskog sa Sv. Stevana prema Soko-Banji, a sve ostale trupe na Deligrad. Černjajev je sa svima ruskim oficirima i dobrovoljcima otišao u Paraćin.

Turci nisu gonili, već su se utvrđivali na položajima, a 19/10 divizije Sulejmana-paše i Fazli-paše prešle su preko Morave bez borbe, i maršira-jući bez dodira sa Srbima, prenoćile su: prva kod Nerića Hana, a druga kod Sitnara.

20/10 prestala su neprijateljstva i objavljeno primirje od dva mjeseca.

Na sporednim bojištima. Drinski srpski dobrovoljački korpus prešao je Drinu, zauzeo je Bijeljinu, ali se nije mogao u njoj zadržati, već se je vratio na desnu obalu Drine, i u toku cijeloga rata ostao je bez važnijih operacija.

Na Javoru i Jankovoj Klisuri vođeni su bojevi lokalnog značaja, i na opći tok operacija nisu imali utjecaja. Pri objavi primirja svi su ovi odredi ostali na svojim mjestima, i demobilizirani su kad i ostala vojska.

22/10 đeneral Černjajev je naredio pukovniku Horvatoviću, da uputi sve ruske oficire u Paraćin, a i sam da dođe tamo da primi od njega dužnost glavnog komandanta. 23/10 došao je Horvatović u Paraćin, gdje je primio glavnu komandu, a Černjajev se jednom naredbom oprostio sa vojskom, i 24/10 otputovao sa svima ruskim oficirima i dobrovoljcima u Beograd, a odatle u Rusiju.

Garantne sile, naročito Rusija, tražile su od Porte, da se prestane sa neprijateljstvom, prijeteći ratom. Porta je pristala na dvomjesečno primirje i molila je garantne sile (Engleska, Rusija, Austro-Ugarska, Njemačka, Italija i Francuska) za prijateljsko posredovanje, na što su ove pristale i odredile svoje delegate za određenje demarkacione linije. Komisija je obišla sve fronte i odredila demarkacionu liniju na svima mjestima, osim u Moravi, približno državnu granicu, a u Moravi liniju predstraža.

Odmah poslije objave primirja poduzeto je, da se narodna vojska raspusti, a stajaća vojska reformira, pa je tada raspoređena dijelom na Deligradu, dijelom na istočnoj fronti. Demarkacionu liniju čuvale su stražama pogranične brigade narodne vojske.

Za vrijeme primirja, koje je 6/1 1877 produženo do 17/2 1877, garantne sile su poduzele da riješe pitanje re-

forama u Turskoj i pitanje mira između Srbije i Crne Gore s jedne i Turske s druge strane. Kako su se svi pokušaji sila razbili, ostavljena je inicijativa Rusiji. Ova je poslala đenerala Ignjatijeva, da kao izvanredni komesar ispita raspoloženje sila, i on je, dogovorno sa engleskom vladom i predstavnicima sila, 19/3 1877 sastavio nov prijedlog reforama (Londonski protokol), koji su sile predale Porti. Porta je ovaj prijedlog odbacila.

Pri ispitivanju raspoloženja sila, đeneral Ignjatijev je dobio od Austro-Ugarske uvjerenje, da će ostati neutralna pod uvjetom, da Srbija ostane na miru, u krajnjem slučaju da akciju nikako ne prenosi preko Drine, na što je on odgovorio, da će Srbija, za slučaj rata Rusije sa Turskom, ostati na miru. Zbog svega ovoga Srbija i Crna Gora oklijevale su sa zaključenjem mira, a u isto vrijeme intenzivno su se spremale za rat. Utvrđivanje kod Kruševca produženo je, spremljen je projekat za utvrđivanje Ražnja, izvedena je nova formacija, popunjavana je oružna, odjećna i provijantska sprema. Izaslanik vlade, pukovnik Lešjanin, obišao je svu vojsku i podnio je 6/1 1877 izvještaj, da je sve spremljeno i da se mobilizacija može narediti. Vlada je 10/1 objavila mobilizaciju sve aktivne vojske u pograničnim okruzima, a 11/2 upućeni su drinski dobrovoljci na Deligrad.

Na pitanje srpske vlade, Rusija je odgovorila, da Srbija treba što prije da zaključi mir sa Turskom. Po ovome savjetu poslani su delegati u Carigrad, i 16/2 1877 zaključen je mir na osnovi status quo ante bellum. Crna Gora je posebno pregovarala, i nije sklopila mir, već je primirje produžila do 12/4, kad je Rusija objavila Turskoj rat i Crna Gora se ponovno zaratila kao ruska saveznica.

Protokol mira primila je Narodna Skupština i knez je, proklamacijom od 21/2 1877 objavio, da je mir sa Turskom zaključen. Odmah je izvršena demobilizacija vojske, ali je na granici bio zadržan kordon vojske, za čije je uzdržavanje bilo votirano 360.000 groša mjesečno.

Rezultati ovoga rata su po Srbiju bili u tome, što je pitanje oslobođenja Srba i reforama u Turskoj prešlo u ruke Rusije. Posljedice rata su ponovni ulazak Srbije u rat kao saveznice Rusije.

L i t e r a t u r a: P. Pešić, Naš rat sa Turcima 1876/77 godine (1912); S. Grujić, Operacije timočko-moravske vojske (I.—VIII., 1901—1912); Vl. Đorđević, Srpsko-turski rat; V. Mostić, Beleške; I. Pavlović, Građa za istoriju srpsko-turskog rata 1876 godine (1910); Građa za istoriju ustanka i ratova 1875—1878 godine (1911); Građa za istoriju srpsko-turskog rata 1876 do 1878 godine (1914); P. Borisavljević, Na Javoru; M. Alimpićka, Život i rad đenerala Ranka Alimpića (1892).

R a t s a T u r s k o m 1877—1878. Za vrijeme primirja između Srbije i Crne Gore i Turske, Rusija je, da bi poduprla misiju đenerala Ignjatijeva, još 1/11 1876 naredila mobilizaciju kijevskog, harkovskog i odeskog vojnog okruga kao i formiranje operativne armije, koja je trebala da se koncentrira u Besarabiji. Turska je na to odgovorila vojnim i političkim mjerama. U vojnom pogledu naredila je pripreme u Rumunjskoj i cijeloj Turskoj; počela je koncentraciju trupa u Bugarskoj, zaključila je mir sa Srbijom; tražila od Egipta da bude spreman da svoje trupe preveze u Evropu; mobilizirala je mornaricu i naručila materijalnu opremu u Engleskoj i Americi. Među političkim mjerama, Turska je objavila razne liberalne reforme, a Mitad-paša je predložio da se uvede ustavna monarhija.

Konferencija velikih sila u Carigradu, nije zbog otpora Turske, imala uspjeha i 8/1 1877 prekinula je rad. Inicijativom Rusije velike sile potpisale su 19/3 u Londonu protokol (Londonski protokol), u kome su izrazile želju, da Porta zaključi sa Crnom Gorom mir, po kome bi se uvećao teritorij posljednje, da se ustanovi međunarodna komisija, koja će kontrolirati izvršenje od Porte obećanih reforama, i da Porta obustavi naoružavanje. Turska je 28/3 odgovorila negativno: tražila je, da Rusija prva demobilizira vojsku. Pregovori sa Crnom Gorom također nisu uspjeli, i crnogorski delegati napustili su Carigrad 4/4 1877, a knez Nikola je izjavio, da će oružjem izvojštiti teritorijalno povećanje. Srbiji je Rusija, po želji Austro-Ugarske, savjetovala, da prekine pripreme i srpska je vla-

da odlučila, da pričeka prve rezultate operacija. Rumunjska je htjela da ostane neutralna, ali je Turska od nje, kao od vazala, tražila, da sudjeluje u ratu protiv Rusije. Tada je Rumunjska povela sa Rusijom pregovore, i 4/4 zaključila je konvenciju, po kojoj je Rumunjska odobrila ruskoj vojsci slobodan prolaz kroz kneževinu, stavila svoju željezničku mrežu pod upravu ruske vrhovne komande i svoju vojsku koncentrirala u Maloj Vlaškoj radi zaštite od Turaka. Rusija je garantirala Rumunjskoj njena politička prava i dala joj je novčani zajam. 6/4 objavljena je mobilizacija cijele rumunjske vojske, 12/4 Rusija je objavila Turskoj rat, a 30/4 rumunjski je parlament objavio nezavisnost Rumunjske. Protiv ovoga protestirala je samo Engleska, ali je i ona objavila neutralnost, dok njeni interesi ne budu povrijeđeni.

Na taj način počet je rat, u kome je Srbija kasnije sudjelovala kao saveznik Rusije.

Srbija je, po novoj formaciji, mogla izbaciti 166 bataljona I. i II. klase, 33 eskadrona, 45 baterija, 18 pionirskih četa sa ostalim sitnim dijelovima, ukupno 180.000 ljudi. Ali za ovaj broj nije bilo ni oružja, ni odijela, ni hrane. Prema stanju materijalne opreme, jedva se moglo mobilizirati 80.000 ljudi, a u zemlji je ostavljeno nemobilizirano 36 bataljona II. klase i 11 eskadrona. Ta snaga formirana je u pet korpusa: šumadijski, sa 18 bataljona, 8 eskadrona, 70 topova, svega 146 oficira i 15.550 vojnika; moravski, sa 28 bataljona, 5 eskadrona, 52 topa, svega 118 oficira i 10.455 vojnika; timočki, sa 36 bataljona, 5 eskadrona, 36 topova (osim ovim i pozicijski topovi u Kladovu, Negotinu i Zaječaru), svega 124 oficira i 22.155 vojnika; javorski, sa 21 bataljonom, 2 eskadrona i 28 topova, svega 66 oficira i 13.110 vojnika te drinski, sa 21 bataljonom, 4 eskadrona, 26 topova (i 8 pozicijskih u Šapcu), svega 64 oficira i 12.350 vojnika, ukupno 124 bataljona, 24 eskadrona i 232 topa (bez pozicijskih), sa svega 519 oficira i 81.620 vojnika.

Crna Gora izvela je oko 25.000 vojnika.

Turska je izvela protiv Rusije glavnu svoju snagu; u momentu ulaska Srbije u rat imala je u Bugarskoj i Dobrudži nešto preko 200.000 vojnika, od kojih u rajonu Pirot—Sofija—Orhanija (grupu Mehmed-paše) 40.000 vojnika; na granici Srbije od Bele Palanke do Novog Pazara (pod općom komandom Hafiz-paše) oko 20.000 vojnika, od kojih u Nišu 6 tabora i oko Novog Pazara glavna snaga oko 8 tabora; u Bosni i Albaniji oko 15.000 vojnika. Ukupno, bez neregularnih trupa, preko 250.000 vojnika. Osim ovih trupa, bio je i znatan broj neregularnih trupa (prema Srbiji Arnauta).

Materijalna oprema srpske i crnogorske vojske (oružje, odijelo, obuća) bila je rđava, turske vojske dobra. Znanstvena i moralna sprema približno na istoj visini.

Poslije neuspjeha drugog juriša na Plevnu, ruska vrhovna komanda pozvala je 10/11 zvanično Srbiju, da stupi u rat što prije. Ali srpska vlada, znajući da je Srbija iscrpljena u prošlom ratu, da je hrane nestalo zbog prijevremene koncentracije, a donekle i zbog situacije na glavnom ratištu, odugovlačila je sa ulaskom u rat. Ipak je 18/11 sastavljen plan, da se sa 2 korpusa (šumadijski i timočki) poduzme ofenziva u pravcu Pirota, jednim (moravski) u pravcu Niša, a sa dva (javorski i drinski) da se drži defenzive, dok je knez Milan nastojavao na ofenzivi na cijeloj fronti, radi zauzeća što većeg teritorija. Međutim je 19/11 ruska vrhovna komanda stavila srpskoj vojsci zadatak, da zauzme Pirot sa Babinom Glavom i Svetim Nikolom i iz Pirota da zagrozi Sofiji. Ako je ovo nemoguće, onda poslati leteće odrede k prolazu iz Sofije za Berkovicu, u cilju kvarenja puteva i hvatanja veze sa ruskom konjicom, koja operira u blizini srpske granice. Cilj srpske vojske bio je, da omete prikupljanje turske vojske kod Sofije, da ova ne bi izvršila napad radi oslobođenja Osman-paše, opkoljenog u Plevni. Da se spriječi dolazak turske vojske od Mitrovice i Niša, važno je zavladati putevima preko Sv. Nikole na Belogračik i preko Berkovice iz Pirota; prijelaz Sv. Nikole je izvan moći ruske vojske, te to treba da uradi srpska vojska. Ovaj cilj srpska vojska može postići ili od Zaječara, preko Belogračika na Berkovicu, što je za nju manje rizično, ili dolinom Nišave prema Sofiji, što je krupnije i važnije, ali i rizičnije.

Prema svemu ovome izrađen je ratni plan: da se prikuje posada Niša (moravskim korpusom i dunavskom divizijom iz timočkog korpusa), a šumadijskim i timočkim korpusom (bez dunavske divizije) energično napreduje u pravcu ruskog bojišta, pa po zauzeću Sv. Nikole da se napadne na lijevo krilo Mehmed-pašine grupe. Javorski korpus da napreduje prema Novom Pazaru i Sjenici sa ciljem, da priveže snage Hafiz-pašine, a drinski korpus da se drži defenzive. Po turskom ratnom planu prema Srbiji imala se održati tvrđava Niš i veza ovoga sa Sofijom, i oduprijeti se napredovanju Srba preko granice.

Mobilizacija srpske narodne vojske sastojala se prosto u skupljanju obveznika i starješina na zborištima, gdje se imala izvršiti kombinacija sa stajaćim bataljonima, pa da se krene na koncentracioni prostor, pješke, najkraćim i najpouzdanijim putevima. Ovi putevi bili su označeni za svaku veću jedinicu i bilo je naređeno, da se spreme kao vojne komunikacije, još 4/11, kada je komandantima korpusa bila avizirana skora mobilizacija. Na taj način, mobilizacija i koncentracija spojene su i od naređenja mobilizacije (12/11) do završetka koncentracije (22/11) trebalo je 10 dana. Ali, jedno zbog odugovlačenja ulaska u rat a drugo zbog nespreme vojnih komunikacija (naročito u snabdijevanju hranom), završetak koncentracije pomican je povremeno za pojedine korpuse.

Po završetku koncentracije (2/12), raspored snaga bio je ovakav: timočki kor na teritoriju Negotin—Zaječar—Knjaževac, sa izbačenim prethodnicama prema Gramadi i Pandiralu; šumadijski kor na prostoru Paraćin—Ćuprija; moravski kor na samoj granici, u dolini Morave oko Aleksinca; javorski kor sa dobrovoljcima na Javoru do doline Ibra i drinski u dolini Drine, od Ljubovije do Rače. Kao rezerva imale su služiti brigade II. klase, koje nisu bile ni mobilizirane.

Turska vojska bila je već koncentrirana od prije, i to na pravcu: Pirot—Sofija—Orhanija, Mehmed-paša (40.000); od Bele Palanke do Novog Pazara, Hafiz-paša (20.000); u Bosni Sulejman-paša i u Albaniji Ali-Sahib-paša (15.000).

Ratište je bila istočna i južna Srbija do sofijskog platoa i Kosova. U inžinjerskom smislu ostale su kod Srba granične utvrde iz prošlog rata; sa turske strane svi nastupni pravci Srba bili su zaštićeni utvrđenjima: tvrđava Niš u moravskoj dolini, utvrđeni Novi Pazar u dolini Raške i Ibra, utvrđeni logor Budim-Del i Pirot u dolini Nišave.

28/11 pala je Plevna, što je izazvalo veliko oduševljenje u Srbiji; 1/12 objavljena je kneževa proklamacija, kojom se Turskoj objavljuje rat.

Prema ratnom planu, moravski je korpus prešao granicu 3/12 sa obje svoje divizije (moravska i ibarska), u cilju približenja Nišu. Moravska divizija izašla je 4/12 na liniju: Crni Vrh—Vrtište—preko Morave do Toponičkih Visova, a 5/12 zauzela ja Čamurlijski Vis (Lisinac). Dva tabora turske vojske sa konjicom, a pod zaštitom artilerije iz Niša i sa Vinika, prešla su u napad, ali su bila odbijena. Ibarska divizija prešla je svojom kruševačkom brigadom granicu kod Supovca, i posjela je Sačenički položaj, a 6/12 dobila je naređenje, da u cilju zaštite moravske divizije, demonstrira prema Mramoru, što je ona i učinila, ali pri pojavi srpske vojske turska je posada napustila Mramor, i kruševačka je brigada posjela obje velike utvrde na njemu i produžila dalnje utvrđivanje. U isto vrijeme druga brigada (čačanska) prešla je granicu kod Grepca, i pošla je u rekognosciranje prema Prokuplju, koji je 6/12 zauzela, jer su ga Turci napustili pri pojavi srpske vojske. Dunavska divizija došla je 4/12 svojom braničevskom brigadom do Gornjeg Matejevca, a požarevačka brigada podišla je Gramadi. Ostali dio timočkog i cio šumadijski kor koncentrirali su se kod Pandirala, a zaječarski odred zauzeo je 4/12 Kulu (Adliju).

Za ovo vrijeme Hafiz-paša formirao je svoj odred na liniji: Priština—Mitrovica—Novi Pazar—Sjenica. Trebalo je da javorski kor priveže Hafizov odred. Javorski kor bio je vezan sa moravskim dobrovoljačkim odredom kapetana Milojevića (850 pješaka i 100 konjanika) na Kopaoniku. Do 7/12 ovaj kor nije imao sukoba sa Turcima. I drinski je kor posjeo svoje položaje na Drini i tamo se utvrđivao.

Knez je sa operativnim štabom vrhovne komande izašao 8/12 na Čamurliju, gdje je naređeno, da se plasira pozicijska artilerija (i ako nije mogla dobaciti do grada), a kako je Niš sa sjevera bio jako i dobro utrđen (Vinik) i branjen, donesena je odluka, da se produži samo cerniranje Niša. Do tada je Niš bio cerniran sa svih strana, osim sa jugozapadne, a cerniranjem i sa te strane bio bi potpuno odvojen od Hafiz-pašine grupe. Međutim, 8/12 napao je jedan bataljon sa 2 poljska topa sa Mramora, i poslije kraće borbe zauzeo je Čečinski most, čime je prekinuta veza Niša sa Leskovcem. Ovo je izazvalo ustanak u okolini Vlasotinca, i jedan turski odred iz Niša pokušao je da uspostavi vezu sa Leskovcem, ali je kod Korvin-grada odbijen dijelovima kruševačke brigade i vraćen u Niš.

Do 12/12 moravska divizija postepeno se pomicala prema Nišu, i izašla je na liniju: manastir Sv. Nikola—Hum—Trupale, sa izbačenim predstražama u Popovcu.

Dunavska divizija izašla je na liniju Gornja Brežina—Matejevci—Kamenica—Brenica, držeći Manču i Sićevo radi zatvaranja puta Bela Palanka—Niš. Kruševačka brigada utvrđivala je mostobran na Mramoru, a i sve ostale trupe oko Niša utvrdivale su se na zauzetim položajima.

Kako je Kuršumlija, kao čvor puteva u dolini Toplice, predstavljala veliku važnost za osiguranje operacija oko Niša, a kako se saznalo, da u njoj ima malo trupa, određeno je 6 bataljona i 10 topova ibarske divizije, da zauzmu Kuršumliju. Turci su bili dobro utvrdili položaje ispred (Mikuljenske Visove) i iza Kuršumlije (Samokov i Baćoglavu), i posjeli su utvrde sa jednim taborom nizama, sa 2 brdska topa i sa oko 2.000 Arnauta. Srpski odred krenuo je u tri kolone: lijeva, 2 bataljona (čačanske brigade I. klase), 1 brdska baterija i vod poljskih topova od Prokuplja dolinom Toplice sa zadatkom da napadne desno krilo turskih položaja pred Kuršumlijom; srednja, 2½ bataljona (kruševačke brigade II. klase), vod brdskih topova od Čučala preko Nevade sa zadatkom da napadne centar turskog položaja, i desna, 1½ bataljona (kruševačke brigade II. klase) sa vodom brdskih topova od Batove preko Nevade sa zadatkom da napadne Baćoglavu.

Ovaj napad trebalo je izvršiti 11/12, ali je, radi velikog snijega, srednja kolona stigla tek u 17 sati kod Nevade, te nije mogla toga dana izvršiti napad, a lijeva je kolona imala borbu sa Arnautima, koji su nadmoćni brojem uspjeli da je zadrže. Slijedećeg dana (12/12), izvršile su lijeva i srednja kolona napad na Mikuljanske Visove, i uspjele su poslije borbe od 2½ sata da prinude Turke na povlačenje, a one su ostale na zauzetom položaju. Preko noći Turci su napustili i pozadnje položaje, te je cio odred ušao u Kuršumliju i posjeo utvrđenja na Samokovu.

Zauzećem Kuršumlije i Leskovca završeno je cerniranje Niša potpuno. Ma da je urađeno sve da se Niš potpuno izolira, ipak se uvidjelo, da je za napad na Niš, u kome je bio garnizon od 6—7.000 ljudi, potrebno još snaga. Stoga se do završetka operacije kod Pirota nije ni mislilo na napad, već samo na cerniranje.

Za ovo vrijeme bilo je na Drini samo beznačajnih čarkanja. U Beogradu je bila čitava uzbuna zbog izvještaja komandanta drinskog kora, da će Turci iz Bosne prijeći u napad na Beograd. No i ako je ministarski savjet odlučio, da se pošalje pojačanje na Drinu i da se mobilizira beogradska i smederevska brigada, knez je to rješenje anulirao. Na Drini je zavladalo zatišje, i poslije nije bilo nikakvih sukoba do primirja. Tada je upućen Ljubibratić sa dobrovoljcima na Javor.

Kod javorskog kora poduzet je još 7/12 napad prema Sjenici i Novom Pazaru. Prvi se završio zauzećem Kladnice, a drugi dolaskom do Deževke. 11/12 pao je veliki snijeg, te je napad zaustavljen, i ovdje je nastalo zatišje, koje je trajalo do primirja. Na lijevom krilu javorskog kora, zauzeo je dobrovoljački odred kapetana Milojevića liniju Jarinje—Bare, odakle je motrio na dolinu Ibra, pravcem prema Novom Pazaru i Mitrovici, ali nije mogao razviti svoj uspjeh.

Za to vrijeme Hafiz-paša je prikupio kod Prištine snagu u jakosti do 10.000 ljudi sa zadatkom, da deblokira Niš. Za sprečavanje ovoga, ibarska divizija kod Kuršumlije (sa do 8 bataljona, 2 brdske baterije i 2 polj-

ska topa) bila je slaba, javorski kor nije mogao dalje ići zbog pocjepkanosti snaga i velikog snijega. Stoga je ibarska divizija ostavljena svojoj sudbini, jer je trebalo požuriti aktivne operacije u pravcu Sofije, kako bi što prije bile prikupljene najbolje snage srpske vojske oko Niša.

Kao što je rečeno, ostatak timočkog i šumadijski kor trebali su da se koncentriraju kod Pandirala; 11/12 stigli su tu i posljednji dijelovi: požarevačka brigada na Babinu Glavu, koja je već prije bila zauzeta bez borbe, a beogradska brigada na Pandiralo.

Komandant združenih korpusa (đeneral Belimarković) odlučio je, da 12/12 poduzme napredovanje i povede glavni napad na Belu Palanku, a demonstracije prema Budim-Delu i Nišu, tako, da po zauzeću Bele Palanke produži napad i zauzme Pirot. Prema izdanoj zapovijedi za ovo, imao je pukovnik Horvatović da sa kolonom knjaževačke vojske (knjaževačke brigade I. i II. klase), kombiniranom brigadom i dobrovoljačkim bataljonom, napadne i zauzme Belu Palanku, i tu da ostavi požarevačku brigadu, a sa ostatkom da napreduje prema Pirotu, da 2 šumadijska divizija napreduje prema Nišoru, da ga zauzme i da demonstrira prema Budim-Delu s ciljem, da priveže Turke, kako ne bi poslali pojačanja Beloj Palanci; dunavska divizija da motri na put za Niš i da spriječi dolazak pojačanja iz Niša Beloj Palanci; odred, koji je zauzeo prijevoj Sv. Nikolu da utvrdi isti i da promatra put za Belogračik; opća rezerva (beogradska brigada, artilerijski i konjički puk I. šumadijske divizije) da bude na Babinoj Glavi. Ako se napad na Pirot ne izvrši 12/12, tada ga, po dogovoru između pukovnika Horvatovića i 2 šumadijske divizije (pukovnika Lj. Ivanovića), odložiti za 14/12.

Turci su utvrdili Belu Palanku za upornu obranu još u ratu 1876 jednim peterostranim redutom na putu iz Niša, kao lijevo krilo položaja, a jakim mostobranom pred mostom na Nišavi, frontom prema Babinoj Glavi, kao centar, i istočno od Bele Palanke, ispod puta za Pirot, sa dvije otvorene utvrde, a više puta (kod groblja) amplasmanima za nekoliko topova, kao desno krilo. Ove utvrde zaposjeli su sa 1.500—2.000 pješaka, 30 do 50 konjanika i 2 Krupova topa. Kako je napad s fronte bio skopčan sa velikim teškoćama, Horvatović je odlučio, da glavni napad izvrši sa pravca od Pirota, obišav desni bok Turaka. Radi toga trebalo je prijeći Nišavu iznad varoši, pa tek onda poduzeti napad. Podjela na kolone izvršena je ovako: lijeva, 4 bataljona knjaževačke i 1 bataljon kombinirane brigade, 2 eskadrona, jedna brdska i vod teške baterije, sa zadatkom, da prijeđe Nišavu kod Ljubatovca i poduzme napad na Belu Palanku; srednja, 3 bataljona i 10 topova da demonstrira protiv mostobrana; desna, 2 bataljona knjaževačke brigade i dobrovoljački bataljon, da prijeđe Nišavu kod Vrgudine i u vezi sa lijevom kolonom da napadne lijevo tursko krilo.

Za izvršenje trupe su 11/12 primaknute polaznim položajima i prenoćile su bez vatre, a 12/12 u 6 sati krenule su, i lijeva je kolona prešla Nišavu preko mosta od volovskih kola, srednja je već u 8 sati izbacila prvi top, a desna je, pogriješiv pravac, naišla kod Šupljeg Kamena na turske rovove i nije uspjela da prijeđe Nišavu. Tursko desno krilo prešlo je smjelo u napad protiv lijeve kolone, ali je, brojno slabije, bilo vraćeno, i poslije borbe od 4 sata, u 11 sati, zauzet je položaj kod groblja. Turci, opkoljeni, napustili su cio položaj, i uzmakli su u početku u redu, a kasnije bez reda, prema Leskovcu, kuda im je ostao jedini put slobodan. Ali kad su čuli, da su Srbi već i u pravcu Leskovca, vratili su se u Pirot.

U 14½ sati Srbi su ušli u Belu Palanku i produžili su gonjenje samo na kratki razmak. Veza Pirota sa Nišem bila je prekinuta.

Za to vrijeme, 2 šumadijska divizija uspjela je da zadrži Turke na položajima Nišora i Budim-Dela, da ne odu u pomoć Beloj Palanci, ali napad nije poduzimala.

Ruska vrhovna komanda žurila je i preporučivala, da srpska vojska napreduje prema Sofiji, ne zadržavajući se kod Bele Palanke i Pirota i ne prelazeći Kulu od strane Timoka. Ruska konjica već je bila došla u vezu sa srpskom vojskom kod Čiprovice; njoj je bilo naređeno, da uputi husarski puk prema Pirotu, da ispred srpske vojske napreduje prema Sofiji, jer je isticano, da je akcija srpske vojske na istoku ograničena na

operacije prema Sofiji. Prema tome trebalo je to energično i brzo završiti, kako bi se mogle sve ostale snage privući Nišu, da se odbije Hafizov pokušaj za oslobođenje Niša.

Međutim, po padu Bele Palanke dan je 13/12 odmor srpskoj vojsci (zbog narodnog sujevjerja, da se 13 ne počinju operacije). Ali Turci su kod Pirota poduzeli pokrete, koji su izazvali napad 2 šumadijske divizije (13/12) protiv utvrđenog položaja na Budim-Delu. I ako ovaj napad nije uspio, ipak je njime olakšano kretanje Horvatovićeve kolone od Bele Palanke prema Pirotu, koja je 14/12 izašla pred Pirot u istu visinu sa 2 šumadijskom divizijom.

Turci su imali u Pirotu 12—13 tabora Anadolaca (redif i mustahfiz) sa 6—8 poljskih topova, i utvrdili su Pirot za obranu. Glavna pažnja posvećena je obrani sa sjevera (od Knjaževca). Stoga je položaj za obranu Pirota izabran i utvrđen tako, da je na desnoj obali Nišave, koja dijeli bojište na dva dijela, utvrđen Nišor i Sopot, a na lijevoj Budim-Del i Suvodol sa Blatom. Planina Belava, između Suvodola i Budim-Dela, utvrđena je jednim blokhauzom i sa dva reduta na samom kljunu (Sarlaku) nad Pirotom. Put za Niš smatrali su Turci da je dovoljno obezbijeđen posadom u Beloj Palanci, te Pirot sa te strane nije bio utvrđen. Prve operacije Srba oko Sv. Nikole (7/12) i pojava jednog odreda kod Temske (7/12), pobudila je Turke, da glavnu snagu rasporede u utvrdama. Boj kod Bele Palanke, Turci nisu pravilno shvatili, i odlučili su, da dio svoje snage postave na niški put tek onda, kada su bjegunci iz Bele Palanke izvijestili, da Srbi napreduju cestom znatnim snagama.

Napad 2 šumadijske divizije 13/12 zadržao je turske trupe cio taj dan u utvrdama, a 14/12 je dio snaga pošao iz Pirota prema Beloj Palanci, ali dijelovi kolone Horvatovićeve već su bili izašli iz tjesnaca i spriječili su dalnji pokret, te su se ovi zaustavili i posjeli položaje kod Suvodola i Blata.

Međutim je đeneral Belimarković po rekognosciranju odustao od namjere da Pirot napadne s fronte, na Nišor, i naredio je, da se zauzme Lokva (prema Budim-Delu) na lijevoj obali Nišave, a da se na desnoj obali obiđe desno tursko krilo planinama, t. j. odlučio je, da glavni napad izvrši na lijevo tursko krilo. Sve ove pripremne radnje izvršene su 13/12, a za 14/12 je izdana zapovijed, da šumadijska divizija bude na Kumanovom Vrhu, kao centar položaja i rezerva za obje obale Nišave, sa jednim odjeljenjem od 300 odabranih vojnika i brdskom baterijom da obiđe Nišor i da zauzme Čuku iza Nišora. Na Kumanovom Vrhu plasirana je većina artilerije. Timočke trupe: lijeva kolona, 4 bataljona i 6 topova, da nastupa od Tilovca preko Suvodola Belavom Planinom, sa zadatkom, da napadne bok Turaka, centralna kolona, 3 bataljona 10 topova, da napreduje cestom Bela Palanka—Pirot; desna kolona, 2 bataljona, 2 eskadrona i 2 topa, da napreduje preko Blata u obuhvat lijevog turskog krila. Jedan odred od 2 bataljona i 2 topa osiguravao je kod Krnjana desno krilo i bok od Leskovca. Jednoj koloni od 2 bataljona i 1½ eskadrona iz šumadijske divizije (kapetan Magdalenić) naređeno je, da prijeđe Nišavu kod Staničenja, i da uhvati vezu sa lijevim krilom timočkih trupa.

U toku 14/12 sve su jedinice izvršile naređene pokrete, i približile su se svojim polaznim položajima, a 15/12 je poduzet opći napad na Pirot. Turci su pokušali da zaposjednu Belavu, ali su bili odbijeni i pritisnuti sa svih strana nadmoćnošću srpskih trupa, te su se povukli u Pirot, pred kojim su zastale srpske kolone. Međutim, oko 20 sati čula se jaka eksplozija (Turci su digli u zrak citadelu, u kojoj je bio barutni magazin), što je bio znak, da su se Turci povukli i iz varoši. 16/12 oko 11 sati ušle su onda srpske trupe u Pirot, a Turci su se žurno povlačili u pravcu Sofije. Odmah je poduzeto gonjenje i izviđanje pravcima berkovačkim, ginačkim, sofijskim i leskovačkim. Za osiguranje tih pravaca bila su naprijed odjeljenja kod Berkovice, Krupca, Sukova i Blata.

Rezultat bojeva kod Bele Palanke i Pirota bio je ne samo u osvajanju teritorija, no još više u tome, što su trupe Mehmed-paše većim dijelom zakovane za Sofiju, te je ruska vojska (đeneral Gurko) mogla uspješno izvršiti operaciju prijelaza preko Balkana. 17/12 spustila se sa Balkana i 23/12 bez boja zauzela Sofiju, odakle je odmah 24/12 uhvatila vezu sa srp-

skom vojskom kod Slivnice, gdje su prednji dijelovi stigli i zadržali se, pošto je Sofija bila zauzeta.

Po zauzeću Pirota situacija je zahtijevala, da se produži napredovanje prema Sofiji, ali pokreti turskih trupa u Novopazarskom Sandžaku, nagoviještali su namjeru Hafiz-paše, da oslobodi Niš. Stigli su izvještaji 17/12, da su 2 tabora otišla iz Sjenice za Mitrovicu, da se postepeno garnizon Novog Pazara otprema prema Prištini i da je 18/12 otpravljen i posljednji bataljon mustahfiza (po listu Politische Korrespondenz znalo se, da su na Kosovu koncentrirana 24 bataljona mustahfiza po 600 ljudi, 6 eskadrona i do 24.000 bašibozuka; po izvještaju komandanta dobrovoljaca sa Kopaonika bilo je tu 8.000 ljudi). 20/12 krenuto je 6 četa bašibozuka sa 4 topa, a 21/12 preko 1.000 Arnauta sa 8 topova.

Zbog takve situacije naređeno je: 19/12 da pukovnik Horvatović ostane u Pirotu i da uzme pod svoju komandu sve trupe od Bele Palanke, Babine Glave i Sv. Nikole do prednjih dijelova na putevima za Sofiju, Trn i Berkovački prijelaz kao i krajinski odred (pukovnika Zdravkovića) i da djeluje po situaciji; da šumadijski kor krene Nišu preko Bele Palanke i da postepeno zauzme položaj: Brzi Brod—Denjska—Barbatovo—Knežice; da šumadijska divizija (bez beogradske brigade) zauzme položaj Čaplinac—Knežica, da primi svoje dijelove (beogradsku brigadu, konjicu i artileriju) i da dođe u vezu sa šumadijskim korom; da kruševačka brigada I. klase i rudnička brigada II. klase (iz moravskog kora) sa Mramora prijeđu u napad i da uđu u vezu sa 1 šumadijskom divizijom, izbaciv dijelove na Čokot i Donje Međurovo, da desno krilo 2 šumadijske divizije podigne most na Nišavi kod Banje, za vezu sa dunavskom divizijom.

Sva ova naređenja izvršena su do 24/12, i time je završeno bliže opkoljavanje Niša. Tada je dobiveno izvješće o zauzeću Sofije, a u isto vrijeme i o pokretu Hafiz-paše od Prištine prema Leskovcu. Stoga je naređeno, da ibarska divizija poduzme nasilno rekognosciranje prema Podujevu. Ovo je izvršeno 25/12 sa 4 bataljona čačanske brigade i tri baterije. Turci su nadmoćnom snagom potisnuli čačansku brigadu.

Kako je Niš bio solidno utvrđen na i inače jakim frontama sjevernoj (Mitad-pašina tabija na Viniku) i zapadnoj (Abdi-pašina tabija na Bubnju), odlučeno je, da se Niš napadne sa jugoistočne strane, na Goricu, da se na ostalim frontama vrši jak pritisak (demonstracija) poglavito protiv Vinika. Za glavni napad određen je šumadijski, a za demonstrativni moravski kor. Kako je 24/12 uže opkoljavanje bilo završeno, komandant moravskog kora (pukovnik Lešjanin) pozvao je na predaju komandanta Niša, našto je ovaj odgovorio, da ne može to učiniti dok ne dobije odgovor od Visoke Porte, radi čega je poslao šifrirani brzojav, sa molbom da se ekspedira. Ovo je odbijeno i 25/12 izvršeno je napredovanje na cijeloj liniji radi opkoljavanja u cilju zauzimanja podesnijeg rasporeda i poglavito radi prikrivanja i olakšanja razvoja šumadijskog kora. Topovska grmljavina od Kuršumlije, gdje se vodio boj, gonila je da se sa Nišom ubrza. 26/12 poduzela je 1 šumadijska divizija napad i poslije borbe cijeloga dana uspjela je, da zauzme Markovo Kale i Ćurlinski Vis, ali dalje k Gorici nije mogla napredovati, a ni Turci nisu mogli povratiti izgubljene položaje, jer je njihove napade protiv Vučjeg Dela odbilo lijevo krilo šumadijskog kora (rudnička brigada). U veče je na Markovom Kaletu plasirana baterija od 10 topova. Za to vrijeme dunavska se divizija na sjevernoj fronti pod jakom artilerijskom paljbom sa Temenog Vrha i Brezice približila Mitad-pašinoj tabiji, i ako je bila tučena jakom vatrom i artilerije i pješadije, pa čak i napadnuta rezervom sa Vinika. U toku noći 26—27/12 1 šumadijska divizija izvela je na položaj Markovo Kale svu svoju artileriju (28 topova), a pridošla su joj još 3 bataljona kragujevačke brigade. Tako je bilo sve spremno za odlučan udar, kad je 27/12 dobiveno izvješće o porazu ibarske divizije kod Kuršumlije, radi čega je Hafiz-paši bio otvoren put za Niš.

Hafiz-paša je 26/12 oko podne brzim i snažnim napadom protjerao predstraže ibarske divizije sa Samokova i Bele Glave. Kako su se iza streljačkih redova spuštale rezerve u gustim kolonama, utisak na vojnike čačanske brigade bio je tako jak, da su oni počeli povlačenje, i ne dočekavši

udar. Dva turska eskadrona puštena su u gonjenje i oficiri su jedva uspjeli da zadrže i prikupe brigadu iza Dračana i Barlova. Ibarska divizija povukla se na visove kod Točana i iznad Pločnika. Izvještaj o ovome proizveo je depresiju u vrhovnoj komandi; odlučeno je, da cio šumadijski kor ide u dolinu Toplice, a njega da zamijeni timočki kor. 27/12 naređeno je, da šumadijski kor pohita Prokuplju, čim ga izmijeni timočki kor; da timočki kor ostavi dijelove u Trnu, Pirotu i Beloj Palanci i forsirano da dođe Nišu; krajinski odred (Zdravković) da pohita Beloj Palanci i da tamo uđe u sastav timočkog kora. Dijelovi beogradske brigade pozvani su iz Vlasotinaca. Naređena je mobilizacija jagodinske i ćuprijske brigade. Iz javorskog kora upućena su 3 bataljona valjevske brigade u Kruševac. Sve ove mjere zakasnile su, a stvarna i hitna pomoć ibarskoj diviziji bila su 4 bataljona, koja je komandant moravskog korpusa uputio odmah po saznanju o porazu kod Kuršumlije. Međutim Hafiz-paša nije po zauzeću Kuršumlije gonio, već se utvrđivao za upornu obranu. Međutim je 27/12 komandant Niša, pod utiskom nedaće na Markovom Kaletu, poslao parlamentara, da traži primirje od 24 sata i izjavio je, da prima ponudu da počne pregovore o predaji. Komandant moravskog kora odbio je taj prijedlog, i tražio je kapitulaciju, dajući uvjete: predaju oružja i slobodan izlaz trupa iz tvrđave, garanciju privatne imovine i pravo na slobodno iseljenje civilnog stanovništva. U veče 27/12 poslan je u Niš projekt kapitulacije, a jedan ordonans iz Kuršumlije donio je izvještaj da Hafiz-paša ne kreće dalje od Kuršumlije. Tako je 27/12 izgubljen u pregovaranju o predaji Niša, 28/12 turski paše u Nišu (komandant Halil i mutesarif Rešid) predložili su predaju pod uvjetom slobodnog izlaska trupa sa oružjem. Ovo nije primljeno, i oko 15 sati opsadne baterije otvorile su vatru na Niš. U 17 sati pošla su 4 bataljona 1 šumadijske divizije (sa muzikom i razvijenim zastavama) sa Markovog Kaleta u napad na Goricu; lijevo od ove, sa Ćurlinskih vinograda, prešla je u napad na Goricu i druga kolona od 3 bataljona, a rudnička brigada, sa požarevačkom iza nje, prešle su u napad na položaj Goricu. Turci su glavnu kolonu dočekali jakom vatrom i zaustavili je; juriš se ponavljao nekoliko puta, a pred veče je uveden u streljački stroj i gružanski bataljon. Obnovljenim jurišem uspjelo je da se položaj zauzme. — U isto vrijeme uspjele su i rudnička sa požarevačkom brigadom. Cijela Gorica pala je u ruke šumadijskog korpusa i u njenom podnožju ležao je bespomoćno Niš.

29/12 u 7 sati donio je turski parlamentar komandantu šumadijskog kora, potpisanu kapitulaciju Niša. Odmah je počelo izvršenje kapitulacije. 31/12 ušle su u Niš srpske trupe, koje su prije toga već bile zaposjele sve utvrde oko Niša. Turski garnizon bio je razoružan i otpraćen do baraka pod Goricom. U Nišu je bilo oko 5.000 ljudi turske vojske, 267 topova, preko 13.000 pušaka, 150.000 oka baruta, oko 8,000.000 puščanih metaka, preko 20.000 granata, 200 karteča, preko 1.000 šrapnela, 384 ranjenika i bolesnika i velika količina hrane i furaže. Garnizon je ispraćen izvan dometa srpskih trupa i pušten na slobodu, a sve ostalo je zaplijenjeno.

Osvajanje Niša zapečatilo je uspjehe srpske vojske na moravskom bojištu, a Niš je postao jak oslonac za dalnje operacije.

Po zauzeću Niša, sva tri korpusa sastala su se u dolinama Morave, Toplice i Nišave. Odred Zdravkovića zamijenio je timočki kor i formirana je rezervna divizija od 6 bataljona, te su sva tri korpusa postali potpuno slobodni za dalnje ofenzivne operacije.

U isto vrijeme pala je i Šipka (29/12), i ruska je vojska produžila napredovanje preko Balkana. Depešom ruske vrhovne komande od 26/12 srpskoj je vojsci dan zadatak: obezbjeđenje ruske vojske sa zapadne strane, južno od Balkana, i da sudjeluje u zaštiti Sofije zajedno sa ruskom vojskom. Belogračik će zaposjesti Rumunji, Srbi da sa 2—3 bataljona promatraju istočnu granicu, a ostatkom da pojačaju Horvatovića, ne gubeći iz vida da su Turci iz Sofije uzmaknuli putem prema Ćustendilu. Depešom od 29/12 đeneral Gurko je izvijestio, da u Sofiji ostavlja 8 bataljona, 8 eskadrona i 14 topova, te da nije potreban srpski odred.

Prema tome poduzeto je onda napredovanje prema Kosovu: moravski

i timočki korpus, pod komandom đenerala Lešjanina djelovao je protiv Hafiz-paše, s tim, da moravski kor djeluje uz Toplicu, da očisti Kuršumliju i u vezi sa timočkim korom nagna Hafiza na povlačenje; timočki kor da napreduje kroz Pustu Reku i Goljak i u vezi sa moravskim korom, napadom u bok, da natjera Hafiz-pašu na povlačenje sa položaja Samokova i Prepolca; šumadijski korpus da ide dolinom Južne Morave. Za to vrijeme imala je ibarska divizija samo omanja čarkanja (27/12), a 31/12 poduzeto je, sa 4 bataljona i 1 baterijom nasilno izviđanje sa ciljem, da se zauzmu sela Mačkovac i Novo Selo. Turskim napadom ovaj odred bio je odbačen i povukao se na svoje položaje.

2 i 3/1 1878 cio moravski kor otišao je prema Prokuplju i 7/1 ušao je u Kuršumliju, koju je Hafiz-paša napustio i povukao se na planinski vijenac držeći Samokov, koji je predstavljao veoma jak i solidno utvrđen položaj. Plan za napad na ovaj položaj bio je: glavni napad da se izvrši na desno krilo samokovskog položaja, u vezi sa dunavskom divizijom (timočkog kora) a s fronte da se samo demonstrira. 11—17/1 vođeni su onda tu bojevi, po veoma ružnom vremenu, ali uspjeha nije bilo. Stoga je za 19/1 bilo naređeno, da se dunavska divizija približi moravskoj, poduzeti su ponovno napadi sa sve tri divizije i vođeni su 19—22/1, ali bez uspjeha. Izvještaj o primirju zatekao je 23/1 obje strane na dosadanjim položajima.

Timočki kor imao je da operira kroz vrlo teško zemljište, naseljeno neprijateljskim stanovništvom (Arnautima). On je napredovao u tri kolone: desna, dunavska divizija, srednja, knjaževačka vojska i lijeva, krajinske trupe. Knjaževačka je vojska, poslije teškog marša i borba sa Arnautima, izbila 17/1 na Merdare, 20/1 imala je usješnu borbu kod Šajkovca, ali nije odmah produžila na Prepolac, da presiječe Turcima uzmak. Krajinska vojska, napredujući dolinom Medveđe i Šumanske Reke, zauzela je poslije borbe sa Arnautima 14/1 Bučumetski položaj, i tek je 18/1 uspjela da zauzme selo Dukat, a 21/1, poslije borbe sa Arnautima, zauzela je i zaposjela Mrkoljski položaj. Dunavska divizija napredovala je preko Petrove Gore i sela Mehane, ali je, zbog dubokog snijega i vrletnog terena, zakasnila u odnosu prema srednjoj koloni, i tek je 22/1 stigla u selo Arbanašku. Za 23/1 bila je izdana zapovijed, da se Prepolac zauzme napadom, ali je u toku noći naređeno, da se, zbog zaključenog primirja, prekinu neprijateljstva, te su i trupe timočkog kora ostale na zauzetim mjestima.

Šumadijski kor krenuo je od Niša uz Južnu Moravu u dva ešelona. 4/1 1878 pošla je 2, a 5/1 1 šumadijska divizija i korpusni štab. 6/1 cio se korpus sastao kod Leskovca. Za napad na Grdelički tjesnac izdana je 7/1 dispozicija, po kojoj je napad trebalo izvršiti u tri kolone: lijeva, vlasotinački odred (2 bataljona požarevačke brigade i 2 bataljona dobrovoljaca sa 6 topova), imala je da desnom obalom Južne Morave napadne na Grdelicu; srednja, 1 šumadijska divizija, imala je da napadne na ulaz u Grdelički tjesnac, a desna, 2 šumadijska divizija bez rudničke brigade i poljske artilerije, imala je da izvrši obilazak tjesnaca dolinom Veternice. Opća rezerva, rudnička brigada i poljska artilerija 2 šumadijske divizije, išla je iza srednje kolone. 8 i 9/1 vršile su srednja i lijeva kolona napad na ulaz u tjesnac; poslije krvavih bojeva uspjele su da protjeraju Turke i da zauzmu tjesnac i selo Grdelicu. Turci su uzmaknuli prema Vranji. U dalnjem napredovanju koncentrirala se cijela 1 šumadijska divizija 16/1 kod Priboja. Desna kolona stigla je 9/1 do Veterničkog tjesnaca, 10 i 11/1 vršila je izviđanja, a 12/1 krenula je odred dobrovoljaca za pojačanje svoje konjice, koja je bez zapreka stigla do Poljanice. 15/1 dostigao je komandant divizije, sa 3 bataljona i brdskom baterijom, izvorni dio Veternice, ostavivši ostale trupe za osiguranje pozadine od arnautskih napada. Međutim, Turci su se pripremali na izlasku iz Grdeličkog tjesnaca za obranu Vranje, izabrav položaj, koji je zatvarao glavni pravac napredovanja šumadijskog kora: desno krilo položaja »Dva brata« sa oslonom na Moravu, centar Ratunovački Vis i Čevrljuga, lijevo krilo Krstac i Pljačkavica. Položaje su dobro utvrdili i zaposjeli, ali nisu zauzeli Kumarevski Vis na desnoj obali Morave, i ako je on dominirao većim

dijelom zauzetog položaja. Plan za napad na Turke bio je: da se 1 šumadijskom divizijom izvrši napad na položaj sa fronte i desnog boka, a 2 šumadijskom divizijom da se obiđe lijevi neprijateljski bok na Pljačkavici. Raspored je izvršen 17/1 ovako: dobrovoljci i dva bataljona smederevske brigade sa brigadnom artilerijom na Kumarevskom Visu; na lijevoj obali Morave kod Moštanice dva bataljona smederevske brigade; beogradska brigada sa obje strane puta držeći vis Kamen; prema Pljačkavici dobrovoljci; artilerija (2 baterije) između bataljona beogradske brigade sa obje strane puta; rudnička brigada sa 1 baterijom u rezervi kod Moštanice.

Početak napada bio je naređen za 11 sati, ali su Turci prije 11 sati poduzeli napad na Kamen, na desnom krilu 1 šumadijske divizije, i uspjeli su da potisnu posadu. Desno krilo, pojačano iz rezerve, uspjelo je, pod nadmoćnom artilerijskom vatrom, da protjera Turke, i oko 17 sati 1 šumadijska divizija prešla je u napad na cijeloj fronti, protjerala je Turke sa položaja i gonila ih je do Vranje. Za to vrijeme izbila je 2 šumadijska divizija u pozadinu lijevog krila turskog rasporeda i pripomogla je zarobljivanju cijelog turskog lijevog krila na Pljačkavici. U toku noći 18—19/1 Turci su napustili Vranju, koju je šumadijski kor zauzeo. Uspjeh šumadijskog kora bio je potpun; zarobljeno je 48 oficira i 1.685 vojnika (nizama i redifa). Gubitaka je bilo svega 354 vojnika. 20/1 izaslane su prethodnice prema Kumanovu i Prištini, 21/1 dan je predanak, a 22/1 dobiveno je naređenje o obustavi neprijateljstva.

Međutim su 19/1 1878 obustavljena neprijateljstva na ruskoj fronti, i od strane punomoćnika potpisani su uvjeti primirja. Za srpsko bojište demarkaciona linija obuhvaćala je zonu širine 5 km, ispred Džumaje, Ćustendila, Vranje i Prištine, ostavljajući prve tri srpsko-ruskoj, a posljednju turskoj vojsci, dalje preko Ljubče (sela), pa granicom Novo Pazarskog Sandžaka. 19/2 potpisan je u San Stefanu dogovor o miru, po kome je razgraničenje Srbije sa Bugarskom bilo ostavljeno uzajamnom sporazumu. Srbija je bila lišena Vranje, Bele Palanke i Pirota u korist Bugarske; dan joj je Novi Pazar i Mitrovica, a napravljena je Velika Bugarska od Crnog Mora na istoku do Ohridskog Jezera na zapadu, utoka Vardara i Strume, obalom Egejskoga Mora do Burugela na jugu, odatle obilazeći Drinopolje sa sjevera k Crnom moru kod Hakim Tabijasi. Crna Gora dobila je: Nikšić, Gacko, Gusinje, Spuž, Podgoricu, Bar i desnu obalu Bojane. Osim toga, Porta je priznala nezavisnost Crnoj Gori, Srbiji i Rumunjskoj, a Bugarska je postala samoupravna kneževina, koja će plaćati Turskoj danak. No na ovaku podjelu Turske nisu pristale ostale velike sile, i 1/6 1878 sazvan je Berlinski Kongres, po kome je znatno smanjen teritorij Crne Gore i Bugarske, a Srbija je povećana sa 4 okruga (Niš, Pirot, Leskovac, Vranje). Austro-Ugarskoj je dano pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine.

Ukupni gubici u ovom ratu bili su: oficira i narodnih starješina 29 poginulo i 101 ranjeno, 7 nestalo, 18 umrlo u bolnicama; vojnika 679 poginulo, 2.898 ranjeno, 152 nestalo, 1.516 umrlo u bolnicama. Zarobljeno je 2.159 turskih oficira i vojnika i zaplijenjeno 304 topa, 17.313 pušaka 13 zastava, 176 konja i mnogo svakovrsnog materijala.

Rezultati rata bili su: oslobođenje i proširenje teritorija, nezavisnost države i nov međunarodni položaj. Posljedice su bile: razočaranje u Rusiju i početak austrofilske politike.

L i t e r a t u r a: Rat Srbije sa Turskom za oslobođenje i nezavisnost 1877—1878 godine (Izdanje vrhovne komande srpske vojske, 1879); V. Đorđević, Srpsko-Turski rat. Uspomene i beleške VIII.—XIII. (1907); I. Pavlović, đeneral, Građa za istoriju ustanka i ratova 1875—1878 godine (1911); I. Pavlović, đeneral, Građa za istoriju srpsko-turskog rata 1876—1878 godine (1914); General Ler, Enciklopedija voenih i morskih nauk (1895); G. Bobrikov, V Serbiji 1877—1878 (1891).

V. Belić.

R a t s a B u g a r s k o m 1885. Plovdivskim prevratom od 6/9 1885 i manifestom kneza Aleksandra Battenberga od 8/9 1885, kojim se proglasio za kneza Bugarske i istočne Rumelije, izvršeno je formalno njihovo ujedinjenje, a time je poremećena ravnoteža na Balkanu na štetu Srbije.

Srpska vlada je stoga odmah izjavila velikim silama, da su ovim događajem povrijeđeni životni interesi Srbije, i zahtijevala je povratak ravnoteže ili ravne kompenzacije, u protivnom je zadržavala za sebe slobodu da radi ono što smatra da odgovara njenim interesima. Velike sile su onda odmah sazvale u Carigradu konferenciju, koja je dugo vijećala i rješavala, ali nije ništa konkretno riješila. Međutim srpska je vlada, vidjevši da pitanje ne će biti riješeno na konferenciji, 9/9 objavila mobilizaciju aktivne vojske, čime je htjela pokazati svoju spremnost za svaku eventualnost. Neposredan povod za rat bio je jedan granični incidenat. Srbija je 2/11 objavila Bugarskoj rat.

Po ondašnjoj formaciji mogla je Srbija izvesti u rat mnogo veću vojsku, ali je ona, zbog unutrašnjih prilika, zbog nedovoljnog naoružanja za cijelu vojsku, a nešto i zbog toga što je podcjenjivala bugarsku vojsku, izvela samo stalni kader sa rezervom i nešto malo trupa II. poziva, u ukupnoj jakosti 44 bataljona, 13 eskadrona, 20 poljskih i tri brdske baterije (132 topa), a sa ostalim rodovima vojske svega 741 oficira, 57.261 boraca i 10.044 neboraca.

Srpska je vojska sačinjavala dvije grupe: nišavsku (glavnu) i timočku (sporednu) vojsku. U nišavsku vojsku ulazile su: moravska, šumadijska, dunavska i drinska divizija i konjička brigada; u timočku vojsku: timočka divizija. Mobilizirane divizije bile su od 3 puka pješadije po 3 bataljona, jednog artilerijskog puka od 4 baterije (osim brdskog, koji je imao 3 baterije), jedan eskadron, pionirska četa, sanitetska četa sa 2 poljske bolnice, pekarska i mesarska četa i komora. Ukupna jakost divizije bila je oko 12.000 boraca.

Bugarska je izvela sve što se moglo mobilizirati i naoružati, i to sjeverna Bugarska, koja je razvila svoj mirnodopski kadar (13.576), formirala je 8 pješadijskih pukova po 4 bataljona, 2 konjička puka, jedan konjički žandarmerijski puk, gardijski i dva samostalna eskadrona, 2 poljska artilerijska puka (sa dvije brdske baterije), pionirski bataljon. Svega je bilo 485 oficira i 48.159 vojnika. Osim toga, oko 4.100 dobrovoljaca i 14.000 opolčenaca (III. poziv). Južna Bugarska mobilizirala je 22 bataljona (družina), 1 eskadron konjice, 1 žandarmerijski eskadron i dva dobrovoljačka bataljona i jednu polubateriju (4 topa) i pionirsku četu. Svega oko 42.000 ljudi (od kojih 600 konjice, 300 artileraca i 250 pionira). Ukupno je bugarska vojska imala oko 108.000 vojnika.

Bugarska je vojska bila podijeljena u tri velike grupe: istočni korpus (52 družine, 13 eskadrona, 7½ baterija — 53.000 ljudi i 52 topa), zapadni korpus (36½ družina, 6 eskadrona i 7 baterija — 29.463 ljudi, 57 topova) i sjeverni odred (17¼ družina, 1½ eskadron i 6 baterija — 15.025 ljudi i 37 topova). U početku je prema Srbima operirao sjeverni odred i iz zapadnog korpusa 25¼ družine, 5 eskadrona i 6 baterija — ukupno 35.287 ljudi i 79 topova.

Materijalna oprema i jedne i druge vojske bila je nepotpuna i nedovoljna. Kod Srba je poglavito nedostajalo municije za Kokinu pušku, pionirske, sanitetske opreme i telegrafskog materijala. Kod Bugara nije bilo dosta konja, hamova, sanitetske i pionirske opreme. Znanstvena sprema bila je približno na istoj visini, moralna kod Srba slabija, jer rat nije bio popularan, kod Bugara viša, zbog oduševljenja za rat.

Mobilizacija u današnjem smislu riječi nije postojala ni kod jedne strane. I na jednoj i na drugoj strani ona je izvađana lagano, postepeno i tako dugo, da se o brzini mobilizacije uopće ne može govoriti. Ovome su uglavnom bile uzrok političke prilike, koje nisu dozvoljavale brz prijelaz u operacije. Ukaz o mobilizaciji srpske aktivne vojske izašao je 9/9. Plan za izvršenje mobilizacije nije postojao, on je izrađen tek po objavi mobilizacije i dostavljen je trupama 12/9. Nikakve pripreme za mobilizaciju nisu bile izvršene; sve je rađeno na licu mjesta pri izvršenju mobilizacije. Ipak je mobilizacija tekla i brzo i uspješno. Svi borački dijelovi bili su mobilizirani do 16/9, a neborački do 18/9, istina u nepotpunom formacijskom stanju (pukovi 3 bataljona mjesto 4, u bataljonu 700—750 ljudi mjesto 1.000).

Mobilizacija bugarske cjelokupne vojske naređena je 7/9. Mobilizacija je imala velike teškoće, naročito zbog toga, što je trebalo mobilizirati znatan broj jedinica, koje nisu imale ka-

drova. Ipak je ona uglavnom bila završena oko 20/9.

Koncentracija srpske vojske naređena je 15/9, i izvršena je po etapama, kako se razvijala politička situacija. U prvo vrijeme sva je vojska osim graničnih odreda, bila koncentrirana kod Niša. Posljednja je prevezena dunavska divizija željeznicom do 23/9. Ostale su trupe koncentrirane pješke. Tu je vršeno popunjavanje opreme, prijevozom željeznicom. Sa ovog prostora, srpska je vojska, u toku 14—17/10, izvršila pokret radi izlaska na graničnu frontu, i 18/10 bila je ovako raspoređena: timočka vojska od Bregova do Sv. Nikole; nišavska vojska: moravska divizija kod Svođa, šumadijska pred Pirotom, dunavska u Pirotu, drinska u Beloj Palanci, konjička brigada pred šumadijskom divizijom.

Bugarska vojska bila je uglavnom koncentrirana na južnoj fronti, sa izaslanim zaštitnim odredima na zapadnoj (prema Srbiji). Međutim je od 30/10, kad je sukob sa Srbijom postao neizbježiv, početa koncentracija na zapadnu frontu. Do početka neprijateljstava koncentrirano je, na dugačkoj fronti (od 250 km) od Bregova do Patarice, 42½ pješadijska bataljona, 6½ eskadrona i 12 baterija u čisto kordonskom rasporedu uz samu granicu, i to: zapadni korpus (major Gudžev): izvorski odred (kapetan Filipov), 13¼ bataljona i 1 eskadron kod Kolunica; trnski odred (kapetan Genev), 7½ bataljona, 1 eskadron i 2 baterije glavnom snagom kod Filipovca (2 bataljona) i Radomira i Breznika (2 bataljona) i prethodnicama kod Trna (2¼ bataljona, 1 eskadron i 1¾ baterije) i Vrapče (1¼ bataljon i ⅓ baterije); slivnički odred (kapetan Petrov), 13½ bataljona, 7 eskadrona i 4 baterije, glavnom snagom u Slivnici (6 bataljona, 1 eskadron i 2 baterije) i Sofiji (3½ bataljona, 4 eskadrona i 1 baterija) sa prethodnicama u Caribrodu (1⅓ bataljona i 1 eskadron), u Dragomanu (½ bataljona), u Smilovci (1 bataljon, 1 eskadron i 1 baterija); komštički odred (poručnik Zafirov), 2 bataljona u Izatovci. Sjeverni odred (kapetan Uzunov): bregovski odsjek (1¼ bataljona), kulski odsjek (1½ bataljona), belogradčijski odsjek (1¾ bataljona) i berkovački odsjek (1¼ bataljona), odsjek vidinske tvrđave (7 bataljona, ½ eskadrona, 5 baterija gradske i 26 topova poljske artilerije sa 5 mitraljeza starog tipa). Glavna rezerva sa letećim odredom 4¾ bataljona, 1 eskadron i 1 baterija na prostoru Bela—Laguševci—Vladičenci—Šipot.

Bojište je predstavljao prostor između Iskra i sofijskog platoa i Moravske doline. U inžinjerskom smislu bojište nije bilo nikako pripremljeno sa srpske strane, a sa bugarske je od početka oktobra poduzeto utvrđivanje poljskom fortifikacijom slivničkog položaja, kao i položaja oko Trna i duž granične fronte, pa su tokom vremena svi ovi položaji bili dobro utvrđeni. Popravljena je i naoružana i tvrđava Vidin.

Ratni plan za rat sa Bugarskom nije postojao za vrijeme mira, nego je sastavljen i razrađen tek poslije plovdivskog prevrata, i sastojao se u ovome: glavnom snagom, koncentriranom oko Pirota, prodirati nišavsko-sofijskim bojištem, brinući se da se što prije zauzme Sofija. Težište akcije je na desnom krilu. Sa pravca od Trna i Breznika napadati u bok i pozadinu glavnih bugarskih snaga, ako bi one bile zapadno od Sofije. Pomoćnom snagom, koncentriranom na Timoku, prodrijeti na podunavsko bojište, zauzeti Vidin, pa dalje raditi prema situaciji.

Određene snage (samo aktivna vojska) za izvršenje ovoga plana bile su u momentu početka akcije završile strategijski razvoj ovako: timočka vojska (oslabljena timočka divizija sa dijelom II. poziva) na fronti Negotin—Zaječar—Knjaževac—Sv. Nikola, spremna da napadne na frontu Kula—Belogračik (fronta oko 100 km); nišavska vojska (4 divizije, konjička brigada i dijelovi II. poziva) u dvije grupe: glavna snaga od 3 divizije i konjičke brigade kod Pirota, i to: šumadijska divizija kod Planinice sa zadatkom, da napreduje cestom Pirot—Trn i da dođe u vezu sa moravskom divizijom; dunavska kod Izvor—Nišor sa zadatkom da izbije na liniju Višan—Kalotina; drinska kod Sukovskog mosta u rezervi, spremna da popuni prazninu između dunavske i šumadijske divizije; konjička brigada sa 19 gardijskim bataljonom i 1 baterijom, da napreduje prema selu Odorovcu i da izbije na liniju Stanjanci—Izvor. Sporedna snaga, moravska divizija, svojom glavnom sna-

gom na Deščanom Kladencu, a jednom pomoćnom kolonom od 5 bataljona na Vlasini, sa zadatkom, da nastupa prema Trnu.

Ratni plan Bugarske za rat protiv Srbije nije postojao za vrijeme mira. I on je bio sastavljen tek onda, kad je bilo jasno, da do rata sa Srbijom mora doći, i kad su se već imali podaci o koncentraciji srpske vojske. Po tome planu, bugarska armija na zapadnoj fronti imala je cilj, da na utvrđenim položajima uz granicu i iza nje zadrži srpsko napredovanje doklegod može, a zatim da se cijela snaga koncentrira na jako utvrđenom slivničkom položaju, i na njemu da se drži do dolaska trupa sa turske granice, a tada da sa koncentriranim snagama istočnog i zapadnog korpusa prijeđe u napad. Prema ovakvom planu, bugarske snage, određene za rat protiv Srbije, nisu imale potrebu da vrše strategijski razvoj, već su po koncentraciji posjednute položaje utvrđivali.

Prema objavi rata (»Srbija se od 2/11 u 6 sati smatra u ratnom stanju«), i ratnom planu, operacije srpske vojske počele su 2/11 oko podne. Prema dispoziciji vrhovne komande imala je 2/11 moravska divizija da prijeđe granicu, da zauzme Trn i da dođe u vezu sa šumadijskom divizijom na putu Pirot—Trn; glavna snaga nišavske vojske da što prije poduzme ofenzivu prema Dragomanu i Trnu, i to: konjička brigada sa 19 gardijskim bataljonom i jednom baterijom šumadijskog artilerijskog puka da prijeđe granicu kod Odorovaca i do mraka da dospije na liniju Stanjanci—Izvor, održavajući vezu lijevo i desno; dunavska divizija da prijeđe granicu kod Milojkovaca, da zauzme Caribrod, i do noći da izbije na liniju Višan—Kalotina; šumadijska divizija da prijeđe granicu kod Planinice i Gornje Držine i do noći da zauzme Beli Kamen, održavajući vezu sa moravskom divizijom na putu za Trn; drinska divizija da ostane u rezervi i do 16 sati da se prikupi kod Sukovskog mosta, ako ustreba jednim odredom da popuni prazninu između šumadijske i dunavske divizije; timočka vojska da se prikupi, kako bi sutra poduzela napredovanje prema Vidinu. Štab vrhovne komande bit će do podne u Pirotu, a potom kod Sukovskog mosta.

Po toj dispoziciji, konjička je brigada čekala u Krupcu 19 gardijski bataljon, i tek je u 14 sati, kad je baterija stigla, krenula i bez bataljona; oko 16 sati izašla je na Tepoš, i produžila je, poslije malog čarkanja na granici, napredovanje, i noćila je u Odorovcu i pred Smilovačkim utvrđenim položajem. Odred kapetana Bahčevanova (1 bataljon, 1 eskadron i 1 baterija) zaposjeo je bio granicu frontom i pri napredovanju brigade, postepeno se do noći povukao na utvrđeni Smilkovački položaj. Preko noći dobivši izvještaj o zauzeću Caribroda i Peterlaša, uzmaknuo je na utvrđeni položaj kod Stanjanaca. Dunavska divizija je prešla oko 15 sati granicu dvjema kolonama: lijeva (9 puk, 19 gardijski bataljon i 1 baterija) kod Činiglavaca, a desna (7 puk) kod Srećkovca, i napredovala je objema obalama Nišave. Poslije manjih borba, ona je uspjela do noći da protjera bugarsku prethodnicu (2 bataljona i 1 eskadron) kapetana Popova sa caribrodskih položaja i da prenoći u Caribrodu i Lukavici. Odred kapetana Popova povukao se na položaje iza Dragomanskog tjesnaca. Šumadijska divizija prešla je granicu oko 9 sati; nastupajući određenim joj pravcem, ona je protjerala bugarsku prethodnicu (kapetana Bukureślijeva) i do noći doprla do Borova. Moravska divizija prešla je graničnu frontu u 4 sata dvjema kolonama: glavnom kod Deščanog Kladenca, a pomoćnom kod Vlasine. Glavna kolona je, poslije manjih borba, zauzela cijelu graničnu frontu, i oko 8 sati izbila na liniju Vučji Del—Škrbi Kamik. Zbog magle u dolini Jerme trupe su bile zaustavljene, i tek su oko 14 sati krenute prema Trnu; prenoćile su na liniji Zelengrad—Milosavci. Vlasinska kolona ostala je, zbog sumnje, da li je rat objavljen noću 1—2/11 ili 2—3/11, cijelog dana na položaju ne prešav granicu. Bugarski dijelovi trnskog odreda povukli su se na utvrđeni položaj kod Vrapče i Trna.

U toku noći 2—3/11 Bugari su doveli na zapadnu frontu sve što je moglo stići i izradili su plan za prebacivanje trupa istočnog korpusa na zapadnu frontu.

3/11 konjička je brigada, ne dočekav 19 gardijski bataljon, oko 9 sati počela napredovati, zauzela smilovski položaj, koji su Bugari napustili, i po-

slije dosta uporne borbe kod Brebevnice, uspjela je, da prinudi Bugare na povlačenje. Goneći, brigada je prešla Stanjance i zadržana je kod Čepirlinaca, odakle je uspjela da protjera Bugare tek pošto je ušao u borbu i 19 gardijski bataljon, i gonila ih je do Ropota. Bugarski odred povukao se do Malog Malova, gdje je zauzeo položaj.

Dunavska divizija je produžila napredovanje dvjema kolonama. Lijeva je kolona, poslije uporne borbe u toku cijeloga dana, uspjela da zauzme sjevernu stranu Dragomanskog tjesnaca. Desna kolona nije u toku cijeloga dana uspjela da zauzme južnu stranu Dragomanskog tjesnaca, koju su Bugari napustili radi pojave drinske divizije u dolini rijeke Lukavice. Kako je desno krilo položaja na izlazu Dragomanskog tjesnaca bilo opkoljeno, bugarski odred (6 bataljona, 2 eskadrona i 2 baterije) je u toku noći 3—4/11 napustio položaje i uzmaknuo na slivnički položaj.

Šumadijska divizija pošla je u nastupanje prema Vrapči oko 6 sati; oko 8 sati naišla je na jak otpor pred Vrapčom. Poslije uporne obrane, bugarski je odred uzmaknuo, oko 14 sati prema Trnu i Brezniku, i šumadijska je divizija zauzela položaj i selo Vrapču, a jednim pukom i eskadronom, koji su gonili bugarski odred prema Trnu i Brezniku, zaustavljena je pred Pločom. Šumadijska divizija prenoćila je na zauzetim položajima.

Moravska divizija pošla je u napad dvjema kolonama. Glavna kolona (5 bataljona, 3 baterije) je pod gustom maglom počela napredovati prema Trnu, uspjela je da zauzme Veliki Ruj, cijeloga je dana vršila napade na Mali Ruj, jako utvrđeni položaj, do noći je uspjela da zauzme samo prednje opkope i prenoćila je pred glavnim bugarskim položajem na Velikom Ruju i položajima Zabelu i Turjakovcima. Bugarski odred (4¾ bataljona, 1 eskadron i 8 topova), prenoćio je na glavnom trnskom položaju. Sporedna (vlasinska) kolona prešla je granicu, i napala je bugarski odred na Cvetkovom Grobu (2 bataljona). Poslije borbe od skoro 8 sati, uspjela je ona da odbaci Bugare prema Radomiru. Kolona nije gonila, već se zaustavila na položaju Ravnoj Šibi, i poduzela je utvrđivanje. Drinska divizija je prebačena na prostor Višan—Borovo—Donja Nevlja—Novo Selo.

Kolona majora Miloševića (1 bataljon 15 puka II. poziva) imala je da promatra pravac Visočka Ržana—Komštica i izašla je 2/11 od Visočke Ržane prema Izatovcu. Na utvrđenom položaju kod toga sela bio je odred (3 čete) poručnika Zafirova, koji je napustio položaj bez borbe i uzmaknuo na položaj kod Donjeg Krivodola. 3/11 major Milošević je zauzeo Izatovac, i cijeloga je dana ostao pred bugarskim položajem bez napada, samo je pokušao da jednom četom obuhvati desno krilo. U ovome nije uspio, jer su Bugari odmah posjeli Senokos, ali pred mrak je poručnik Zafirov uzmaknuo sa odredom do Ginaca. Major Milošević nije gonio, a po naređenju iz štaba korpusa poručnik Zafirov se u toku noći vratio prema Bučinu, ostavivši nezauzet utvrđeni položaj kod Komštice.

U Sofiji je održan krunski savjet, i odlučeno je, da se sve trupe na zapadnoj granici, kao i one, koje su već upućene sa turske i makedonske granice, koncentriraju na slivničkom položaju i tu da se da otpor. Računalo se, da će se do 5/11 tu koncentrirati 20—24 bataljona i 4—5 baterija, čime će se moći zadržati Srbi 2—3 dana, kada će iz Južne Bugarske stići još 20—25 bataljona, i da će se tada moći poduzeti kontranapad. Za ovo su izdana naređenja da: 4/11 trnski odred u 3 sata uzmakne prema Brezniku i dalje za Slivnicu, a da ostavi samo jedan bataljon kao pokriće kod Radomira. Ovaj je odred poduzeo uzmicanje dolinom Glogovice do mosta kod Sekirice i odatle brezničkim putem. Isto tako uzmaknuli su i ostali istaknuti odredi na slivnički položaj, kuda su se prikupljale i trupe, poslane iz Sofije i sa turske i makedonske granice.

Sa srpske strane 4/11 nišavska je vojska produžila napredovanje, i to: konjička brigada je došla bez otpora, ali zbog teškog puta za njenu artileriju, samo do Golemog Malova, gdje je uhvatila vezu sa dunavskom divizijom na Mekim Crevima i tu je prenoćila. Dunavska divizija produžila je napredovanje dvjema kolonama: lijevom u 4 sata preko Petrovog Krsta. Kako su Bugari bili uzmaknuli, ova je kolona prešla Dragomanski tjesnac i oko podne postavila predstraže

na Tri Uši i u dolini, a sa ostatkom je prenoćila kod Dragomana. Desna kolona krenula je oko 7 sati, oko podne je ušla u Dragoman i postavila predstraže do 14 sati. Onda je sa Tri Uši rekognosciran slivnički položaj. Divizija nije ništa poduzimala, čekajući koncentraciju svih divizija za napad na slivnički položaj. Drinska divizija je počela napredovati kasno, i poslije sporog marša došla je do Dragotinaca, gdje je prenoćila, a sa 1 bataljonom zauzela Čekanske Visove i Brusnik, gdje je uhvatila vezu sa šumadijskom divizijom. Šumadijska divizija imala je zapovijed, da jedan puk pješadije sa 1 baterijom uputi moravskoj diviziji radi napada na Trn, a sa ostatkom da krene k Dragomanu, gdje se pretpostavljala bitka. Poslije puškaranja sa ostavljenim bugarskim dijelovima (2 čete) na Ploči, upućen je 12 puk sa 1 baterijom prema Trnu, a ostatak je, tek oko 12 sati, krenut dolinom Lukavice prema Dragomanu. Kako je Trn zauzela moravska divizija u 10½ sati, 12 je puk upućen prema Dragomanu, i cijela je divizija prenoćila na prostoru: Nedeljište, Čekanec—Kruša, a 12 puk između Kruše i Vrapče. Moravska divizija krenula je glavnom kolonom preko Ruja i dolinom Jerme i odmah je primijetila, da je bugarski odred napustio Trn. Oko 10 sati, kolona je ušla u Trn i uputila je po 1 puk pravcima za Breznik (cestom) i dolinom Glogovice. Ovaj puk (2) imao je borbu sa zaostalim petačinskim odredom (2 čete), i pošto ga je uništio i očistio okolinu Trna, produžio je, oko 14 sati, napredovanje, u isto vrijeme kad i drugi puk (14). Oba su prenoćili u 5½ sati kod Jezdimiraca (2 puk) i Filipovca (14). Ostatak divizije prenoćio je u Trnu. Vlasinska kolona nije cijeloga dana krenula sa položaja, koji je juče počela da utvrđuje. Timočka je vojska počela napredovati pravcem prema Kuli, gdje se razvio dvodnevni boj (v. Kula) 3 i 4/11. Timočka je vojska prenoćila na osvojenim položajima.

Kako su trupe nišavske vojske prenoćile na položajima, koje su u toku ovoga dana dostigle, vrhovna je komanda sastavila plan za bitku, koja je 5/11 počela, a 7/11 završena sa povlačenjem obiju strana. (V. Slivnička bitka.)

Za vrijeme dok je nišavska vojska vodila bitku kod Slivnice, timočka je vojska, poslije boja kod Kule, u toku 5/11, vršila konjička rekognosciranja na pravcima za Vidin i Belogračik, a sa pješadijskim trupama utvrđivala je Kulu. 6/11 komandant timočke vojske krenuo je sa 6 bataljona, 1 baterijom i 1 četom pionira pravcem Gramada—Urbabanci—Osmanlija, u cilju da presiječe put Vidin—Belogračik. Ostatak trupa produžio je utvrđivanje Kule. 7/11 grupa od 6 bataljona produžila je pokret, i stigla je do Popadinog Hana, gdje je prenoćila; ostatak je bio u Kuli.

Za vrijeme slivničke bitke, 6/11 desnokrilni bugarski odred kapetana Panice (2 čete 1 sofijskog puka, 2 čete dobrovoljaca i 500 opolčenaca) izvršio je napad na bataljon majora Miloševića na položaju kod Ropota, i uspio je da ga potisne prema Slavinju. 7/11 ovaj je odred produžio napad, i uspio je da protjera srpski bataljon prema Visočkoj Ržani, a u toku noći (u 9½ sati izvršio je iznenadan napad na Visočku Ržanu, ušao je u selo, odnio oružje, koje je bilo doneseno za III. poziv, opljačkao selo (160 ovaca, 8 volova, i 2 konja) i u 2 sata povukao se prema Slavinju. Ovaj nalet kapetana Panice proizveo je paniku u srpskoj vrhovnoj komandi, i ona je 8/11 u zoru otišla u Belu Palanku.

Noću poslije slivničke bitke, držan je u štabu zapadnog bugarskog korpusa savjet i doneseno je rješenje, da se desno krilo povuče, ostavljajući osiguranja na zauzetim položajima (Tri Uši), centar da uzmakne i da zauzme utvrde, koje je držao prije bitke, a lijevo krilo da ostane na položaju i svi da se spreme za obranu, ako bi Srbi napali.

Međutim je u štabu srpske vrhovne komande, radi noćašnje panike, načelnik štaba vrhovne komande, izdao 8/11 oko 3 sata naređenje drinskoj diviziji, da odmah uputi jedan puk pješadije sa 1 baterijom u Pirot, a sa ostatkom da uzmiče polako i obazrivo do Sukovskog mosta, gdje mu je određen položaj za obranu; dunavskoj diviziji, da uzmiče prema visovima na desnoj obali Nišave prema Caribrodu; šumadijskoj diviziji, da se povlači Lukavičkom Rekom prema Vrapči; moravska, da uzmiče prema Pirotu; konjičkoj brigadi, da odmah otpočne

brzo no oprezno uzmicanje od Stanjana na Krupac i dalje na Pirot.

Divizije još nisu počele da izvršuju ovu, a vrhovna je komanda, pod umišljenom opasnošću od bugarskog napada od Ržane na Pirot, izdala 8/11 u 13·30 sati drugu zapovijed, da se šumadijska divizija forsiranim maršem povuče kod Sukovskog mosta i tamo zaposjedne položaj za obranu, drinska da se odmah povuče u Pirot i zauzme položaj oko Berkovice, dunavska da se povuče u rezervu u Pirot. Na položajima dragomanskim i lijevoj obali Lukavice da se ostave samo predstraže, koje da se preko noći povuku. Moravska da se koncentrira kod Trna, osigura svoj lijevi bok, naročito ako namjerava da manjim odjeljenjem zadrži Breznik.

Po ovoj zapovijedi drinska je divizija počela u 15·30 sati uzmak dolinom Lukavice, i radi ukrštanja kolona sa šumadijskom divizijom, prenoćila je sa 1½ pukom i 1 baterijom kod lukavičkog mosta; 2 bataljona zadržala je vrhovna komanda u Novom Selu, a 1 puk sa 1 baterijom naprama Novom Selu; šumadijska divizija uputila je 12 puk dolinom Lukavice; on je prenoćio kod utoka ove u Nišavu. Moravska je divizija uzmakla preko Breznika do Filipovskih Hanova i Vrapče. Dunavska je divizija ostala na svojim položajima i poslala 9 puk u rezervu. Konjička brigada je u podne stigla u Pirot.

Bugarske trupe ostale su u toku 8/11 na svojim položajima, tu se utvrdivale i prikupljale, a samo je odred Popova krenuo u izviđanje, i stigao na noćište u Breznik, ne naišavši nigdje na srpske trupe.

Izvještaji majora Miloševića (8/11) i svih divizija slagali su se u tome, da Bugari nisu krenuli sa svojih položaja, te je kralj Milan izdao načelniku štaba vrhovne komande naređenje, da se obustavi uzmicanje srpske vojske. Na osnovi toga, načelnik štaba vrhovne komande izdao je naređenje divizijama (oko 21 sat): drinskoj, da se odmah vrati na svoj položaj; šumadijskoj, da zauzme visove na desnoj strani Dragomanske klisure, frontom između Dragomana, Prekršja i Kalotine i da se utvrdi; moravskoj, da zauzme najpogodniji položaj za zaštitu Trna, no tako, da po potrebi može brzo pomoći drinsku diviziju.

Timočka vojska krenula je 8/11 iz Kule cestom za Vidin, sa ciljem, da zauzme položaj između Lipak-Karaule i Bele Rade, što je do noći i izvršila, imajući neznatan sukob sa bugarskim konjičkim dijelovima kod Lipak-Karaule.

9/11 u podne štab vrhovne komande vratio se u Pirot, i kralj Milan je odmah izdao zapovijed konjičkoj brigadi, da ode u Krupac, a 19 gardijski bataljon da ostavi u Pirotu, što je i izvršeno. Dunavska divizija primakla je 9 puk bliže Kalotini; drinska se vratila na svoje jučerašnje položaje pred Dragojlom; šumadijska nije ništa poduzimala; moravska je krenula prethodnicom prema Brezniku, gdje je imala malu borbu, a poslije dobivenog preciznog naređenja vratila se pod Vrapče, i tu je prenoćila.

U bugarskom štabu korpusa uređivana je služba snabdijevanja, a od operacija je bilo naređeno, da se izvrši izviđanje sa oba krila, i to: 2 konjički puk (kapetan Ljudskanov, 3 eskadrona) prema Brezniku i kapetan Benderev (1 bataljon, 1 eskadron i 2 brdska topa) prema Caribrodu. Prvi je krenuo 9/11, i prešav Breznik, naišao je na srpske trupe kod Vabskog Hana. Ne ulazeći u borbu, puk je i sutradan (10/11) produžio izviđanje, i izvijestio je, da su Srbi uzmakli prema Pirotu. Drugi je izviđački odred krenuo 9/11 od Malog Malova preko Čepana, i došao je do Bukarovaca, gdje je prenoćio, ne naišavši na Srbe. Ostale bugarske trupe nisu ovoga dana poduzimale ništa. 10/11 odred majora Miloševića, pojačan sa još 2 bataljona II. poziva (sada je svega bilo 3½ bataljona II. poziva i 2 brdska topa) imao je malo čarkanje kod Visočke Ržane i odbio je napad. Konjička brigada ograničila se na slanje voda k Odorovcu i patrola pred frontom. Dunavska divizija, izmijenjena šumadijskom, otišla je u rezervu u Kalotinu. Šumadijska divizija imala je jedan istaknut bataljon više Dragomanskih Hanova i dvije čete na Čepnju. Bugari su oko 11 sati izvršili napad i bataljon se povukao. Pojačan je poslije bataljonom 11 puka, ali je i on bio prinuđen da se povuče. Bugari nisu gonili. 11 puk je drugim svojim bataljonom pojačao 6 puk na ulazu u Dragomanski tjesnac. Pred bugarskim napadom 6 puk je uzmaknuo, a oba bataljona 11 puka ostala

su na položaju i borila su se do mraka. Bugari su se zaustavili, a cijela divizija dobila je naređenje, da se preko noći povuče na suprotnu obalu Lukavičke Reke, što je i učinila, ne uznemirivana od Bugara. Drinska divizija zaposjela je bila položaj: lijeva obala potoka Beljeve—Vladislavci—Dragojla. Bugarska vrhovna komanda uputila je radi izviđanja jednu kolonu (5 bataljona, 1 eskadron i 6 topova, major Stojanov), koja je krenula cestom Dragoman—Caribrod. Oko podne ova je kolona izvršila, u vezi sa kolonom Bendereva, napad na Oštru Čuku i Visoki Vis (kod Dragojle). U toku cijelog dana divizija je odbijala bugarske napade i postepeno se povukla sa Oštre Čuke na Visoki Vis. Noćnim napadom Bugari su uspjeli da prebace desno krilo preko potoka Beljeve. Radi toga desno je krilo bilo povučeno na planinski čvor u vrhu potoka Beljeve, centar na desnu obalu toga potoka, a lijevo je krilo ostalo iznad Dragojle. Moravska divizija je ovoga dana prešla na položaj Kruša—Nesle, ostavivši jedan puk na liniji Vrapča—Trn.

Timočka vojska je ovoga dana izašla na položaje kod Smrdan—Kapetanovce i Nazir-Mehane.

U toku noći 10—11/11 držan je u Caribrodu ratni savjet, na kome je odlučeno, da sve četiri divizije i konjička brigada na nišavskom bojištu sačinjavaju nišavsku vojsku (koja se stavlja pod komandu pukovnika Petra Topalovića), da cijela vojska uzmakne prema granici i tu da se spremi za obranu. Prema ovakvom rješenju, bila je izdana zapovijed, da sve srpske trupe uzmaknu i koncentriraju se kod Sukova, i to: moravska divizija da zauzme položaj iza Caribroda, desno od ceste; drinska da dođe u rezervu iza moravske na lijevoj obali Sukovske Rijeke; šumadijska na položaj lijevo od moravske, a dunavska iza ove u rezervu na desnoj obali Nišave. Uzmak da počne moravska, za njom drinska, koja da bude zaštitnica. Komandant drinske divizije nije dobio ovu zapovijed, već komandant artilerijskog puka, i on je odveo sve snage drinske divizije, ostavivši komandanta sa dva istaknuta bataljona na položaju na visovima sjevero-istočno od Dragojle. Međutim su se ostale divizije povukle, samo je jedan bataljon moravske divizije, kao zaštitnica zaostao u visini istaknutog dijela drinske divizije.

Međutim Bugari su pojačali odred majora Stojanova, i pod općom komandom potpukovnika Nikolajeva, uputili napad u tri kolone: lijeva (Ratko Dimitrijev, 3 bataljona) pravcem Čorul—Vladisavci—Čiflik—Novo Selo—Caribrod za opkoljenje desnog srpskog krila; centralna (kapetan Nikiforov, 5 bataljona, 1 baterija) pravcem Dragojla—Čiflik—Novo Selo, da napada frontu, i desna (major Stojanov, 2 bataljona, 2 baterije) cestom i desno od nje kroz Dragomanski tjesnac. Za ovom kolonom kretala se rezervna kolona (glavna trupa, 7 bataljona, 1 baterija). Dolinom Lukavice kretala se konjica (barun Korvin, 5 eskadrona). Na krajnjem desnom krilu napredovala je kolona Bendereva (5 četa, 4 topa) na Tepoš. Lijeva bugarska kolona naišla je na bataljon moravske divizije, koji je, poslije malog puškaranja, uzmaknuo. Centralna kolona potisla je ostatak drinske divizije. Pred Caribrodom su se sve kolone ujedinile, i poslije dosta slabe borbe uspjele su, da zauzmu visove (Oštru Čuku i Golemu) pred Caribrodom. Kada su srpske trupe (zaštitnica dunavske divizije) u mrak uzmaknule, ušla je bugarska rezervna kolona u Caribrod.

Srpske su trupe u toku noći povučene prema graničnoj fronti na položaj Kukla — Planinica—Činiglavci—Odorovce. Na lijevom krilu u Ržani bio je odred od 4 bataljona II. poziva; na Tepošu je bio bataljon II. poziva, do njega (bez veze) bila je dunavska divizija na Kovačevom Brdu i Golemoj Carini, desno od nje šumadijska na Milojkovačkom i Neškovom Visu, moravska kod Srećkovca, a na desnom drinska do Kukle. U toku 12/11 Bugari su počeli napredovanje jednom kolonom protiv položaja kod Planinice, i poslije boja na Neškovom Visu (V. Neškov Vis), nišavska je vojska zaposjela graničnu frontu i dobro ju utvrdila. Bugarske trupe zaposjele su zauzeti položaj, i gonile su samo vatrom.

Noću 12—13/11 u štabu nišavske vojske primljeno je naređenje od vrhovnog komandanta o obustavi neprijateljstva, te je naređeno, da sve divizije ostave predstraže na graničnoj fronti, a sa glavnim snagama da se koncentriraju kod Pirota. Ovo je na-

ređenje izvršeno, i sve su divizije ostavile slabe predstraže na graničnoj fronti, a glavnim snagama povukle su se neuznemirivano, na položaje iznad Pirota (Hisarlak—Belava). Bugarske trupe nisu bile dobile zapovijed o primirju, te su svim snagama prešle u napad, protjerale su slabe srpske predstraže i napale na glavne snage kod Pirota. Poslije dvodnevne borbe (V. Pirot), ostale su obje strane na položajima.

U toku ovoga vremena na timočkom bojištu srpske su se trupe 11/11 spustile na položaje, sa kojih se može početi napad na tvrđavu Vidin. U tome cilju, timočka divizija slila se sa timočkim odredom, i izašli su desnim krilom (1 puk, 1 baterija) od puta Kula—Vidin do puta Vidin—Akčar-Palanka; centrom (2 puka 1 baterija) od Vlaške Tabije (ispred Bukovca) — prema Novoselcu; lijevim krilom (2 puka, 12 teških topova) kod Smrdana i Musulmane. Opća rezerva (1 puk) bila je u utvrdama kod Tatardžika. Na taj način, tvrđava Vidin bila je cernirana sa suha, ali je imala vezu Dunavom svojom flotilom, koju Srbi nisu imali. Pri zauzimanju ovih položaja bilo je manje borbe oko Akčar-Palanke i sa jednim bugarskim bataljonom, koji je pokušao ispad protiv srpskog lijevog krila, no bio je odbijen. Bugari su u toku noći i izjutra 12/11 zauzimali prednje položaje tvrđave od Novoselca do Alibegova slabim snagama (3 čete, 1 eskadron), a ostatak garnizona (svega 6.230 boraca, 26 poljskih i 5 gradskih topova i 5 mitraljeza) bio je u tvrđavi. Desno krilo srpske vojske prešlo je 12/11 u napad protiv bugarskih prednjih položaja, i do noći je uspjelo, da potisne posadu od Alibegova do Novoselca, i tu se utvrđivalo i preko noć. Bugarski dijelovi povukli su se u tvrđavu. Centar je u toku dana zauzeo Čiflik Hadži-Mole, odakle su bugarske trupe uzmicale u tvrđavu. Lijevo krilo, koje je trebalo da demonstrira, poslije jednog skoka od 1.500 metara nije dalje išlo. Isto tako ni bombardiranje tvrđave nije dalo osobite rezultate. Stoga je naređeno, da se 6 topova 12 cm upute centru, što je i učinjeno, a dva 15 cm ostragana, koja su u toku noći stigla, plasirana su na lijevo krilo, a ovi 12 cm topovi smješteni su u bateriju u centru. Na taj je način, noću 12—13/11 Vidin bio opasan rovovima na 4—6 do 800 metara. Zakloni srpskih trupa, iskopani u toku noći, bili su slabi za gradske topove u Vidinu. 13/11 oko 6 sati izjutra ispali su po gustoj magli bugarski dobrovoljci na Kulsku (Abidžiš) kapiju, prikrali se na 200 koraka i izvršili juriš na srpski centar. Poslije borbe od 2 sata oni su odbijeni, i uzmaknuli su u tvrđavu. Oko 8 sati, kad se magla digla, počeli su Srbi da bombardiraju tvrđavu, i prešli su u napad na tvrđavu (bastione V. i VI.), ali je u 10 sati dobivena depeša o prekidu neprijateljstva. Stoga su srpske trupe obustavile vatru, i poslan je parlamentar da o tome obavijesti Bugare. Komandant tvrđave je primio primirje, ali je tražio, da srpske trupe uzmaknu do 3 sata na jučerašnje položaje. Kako ovo nije učinjeno, Bugari su u 3 sata otvorili vatru, te je oko 4 sata naređeno 1 puku (13) da napada tvrđavu. Ovaj je do noći došao do samih bedema, ali se preko noći vratio u polazne rovove. U toku 14/11 pokušao je jedan bugarski bataljon ispad, ali je kod same kapije zastao. Na srpskoj strani nije poduziman napad, već su pojačavane utvrde, premještena je 15 cm artilerija i dva mužara k centru. 15/11 izjutra Bugari su izvršili opet ispad, ali su bili odbijeni. Kad je 15 cm artilerija bila plasirana, oko 10 sati, otpočelo je bombardiranje tvrđave. U to vrijeme na krajnjem desnom krilu uzmaknuo je odred (500 ljudi) od Akčara, napadnut bugarskim odredom kapetana Todorova (2 bataljona, bataljon opolčenaca, 1 eskadron i 6 topova), koji je još 14/11 krenuo iz Loma i predveče uspio da baci srpski odred od Akčara prema Gajtanici, gdje se odred rasuo po šumi. Odmah je poslan (15/11) odred od 2 bataljona i 2 topa, koji se sudario sa Bugarima kod Gajtanice i razbio ih, te su se oni povukli k Lomu. 16/11 vladao je cijeloga dana mir oko Vidina, samo su Bugari gađali, ne nanoseći štete. Oko 20 sati obustavili su iznenada vatru, a kako su Srbi bili izviješteni o noćnom ispadu, otvorili su oko 20½ sati artilerijsku vatru, na koju su Bugari odgovorili artilerijskom i pješadijskom vatrom i izvršili su ispad jačom snagom. No i ovaj je ispad odbijen poslije 1½ sata borbe. Ovim su završene borbe i oko Vidina. 17/11 obustavljena su neprija-

teljstva, pošto je nastalo službeno primirje.

16/11 austro-ugarski poslanik na srpskom dvoru, grof Khevenhüller, bio je kao izaslanik kod bugarskog kneza i predstavio mu je želju sila, da se neprijateljstva prekinu. Ona su i prekinuta toga dana. Jedna međunarodna vojna komisija izradila je uvjete primirja (9/12 1885), po kojima primirje traje do 17/2 1886. Određeno je, da se obje vojske povuku sa zauzetog zemljišta, prvo srpska pa bugarska; kao delimitaciona linija služila je politička granica, a duž nje po 3 km sa obje strane određena je neutralna zona; izmjena zarobljenika da se izvrši odmah i da se odmah odrede delegati za zaključenje mira. Pošto je sve ovo izvršeno, delegati (srpski Čedomir Mijatović, turski, kao suzeren Bugarske, Madžid-paša i bugarski Gešov) obiju strana sastali su se u Bukureštu, i tamo je 19/2 1886 zaključen mir, po kome je vraćeno predratno stanje.

Ukupni gubici u ovom ratu bili su, kod Srba: oficira, poginulo 14, ranjeno 97, zarobljeno 5; vojnika, poginulo 746, ranjeno 4.570, zarobljeno 1.641; kod Bugara: oficira, poginulo 17, ranjeno 43, zarobljeno 2; vojnika, poginulo 754 ranjeno 4.189, zarobljeno 2.999.

Rezultati rata bili su za Srbiju vojnički neuspjeh, za Bugarsku priznanje ujedinjenja. Posljedice rata bile su: još veća politička podvojenost između Srbije i Bugarske.

L i t e r a t u r a: V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885 (I.—II., 1908); M. Bogatinčević, Beleške o radu konjičke brigade u ratu s Bugarima 1885—1886; M. Marković, Moje uspomene; major Kunc, Srpsko-bugarski rat 1885 (prijevod majora Ž. G. Pavlovića); D. Đurić, Srpsko-bugarska vojna 1885—1886 (Ratnik); kapitan Benderev, Serbsko-blgarskata voina; Voeno istoričeska komisia, Istorija na Srpsko-blgarskata voina (1925). *V. Belić.*

R a t s T u r s k o m 1912/13. Početkom 20 vijeka nesnosno stanje srpskoga življa u Staroj Srbiji i Makedoniji sve se većma pogoršavalo. Miješanje evropskih sila u turske stvari (reorganizacija uprave u evropskoj Turskoj, međunarodna žandarmerija) ostalo je bez rezultata. Mladoturski pokret ne samo što nije raskrstio sa feudalnim imperijalističkim idejama, već je bio nosilac još opasnijeg, čisto nacionalnog, turskog režima. Anarhija, koja je vodila istrebljenju kršćanskog življa u Turskoj, natjerala je balkanske države, da se stave u zaštitu svojih sunarodnjaka. Osim toga, Srbija je, da bi dobila ekonomsku nezavisnost i oslobodila se nesnosnog položaja, u koji je stavljena na berlinskom kongresu, morala tražiti izlazak na more.

Interesi balkanskih kraljevina bili su opći i zajednički. Ali su srpsko-bugarske diferencije dugo ometale sporazum. Međutim, osnovni uvjet za uspješan rad protiv Turske bio je prethodan sporazum, na prvom mjestu Srbije i Bugarske, pa po tom Grčke i Crne Gore. Rusija i Francuska bile su neposredno zainteresirane za stvaranje balkanskog saveza, koji bi bio uperen protiv trojnog saveza, odnosno Austro-Ugarske. Otuda je sa znanjem i potporom Rusije sklopljen između Srbije i Bugarske sporazum za akciju protiv Turske 29/2 1912, a na osnovi toga sporazuma potpisan je ugovor o savezu za rat protiv Turske. 19/6 1912 potpisana je između Srbije i Bugarske vojna konvencija, koja je sadržavala vojničke, kao što je ugovor od 29/2 sadržavao političke uvjete saveza. Oba sporazuma predviđena su za vrijeme od 8 godina. Ovaj savez poslužio je za osnovu akcije Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore protiv zajedničkog neprijatelja, Turske. U maju 1912 sklopila je Bugarska politički savez i vojnu konvenciju sa Grčkom, a pristupanje i Crne Gore savezu bilo je tada već svršen fakat. U toku ljeta 1912 savezne kraljevine izvršile su pripreme za rat.

6/9 1912 predale su savezne balkanske države u Carigradu kolektivnu notu sa zahtjevom uvađanja nove administrativne, autonomne, podjele u evropskoj Turskoj u duhu § 23 berlinskog ugovora o miru, i to na 4 oblasti: Makedoniju, Staru Srbiju, Epir i Albaniju, pod zaštitom velikih sila i sa autonomijom (parlamenat, milicija, guverner-kršćanin). Porta je kategorički odbila prijedlog balkanskih kraljevina, i pod izgovorom držanja manevara, 10/9 naredila djelomičnu mobilizaciju svoje vojske u evropskoj Turskoj i koncentraciju 4 korpusa oko Drinopolja. I ako zamo-

rena ratom sa Italijom u Tripolisu (od 1911) i unutrašnjim nemirima (u Albaniji, Arabiji i Kurdistanu), financijski iscrpena, tek što je u augustu 1912 otpustila je evropske Turske oko 120.000 isluženih vojnika Anadolaca, Turska je naredilo mobilizaciju, vjerujući da se Srbija i Bugarska ne mogu sporazumjeti, i da će sa svojim sredstvima u evropskoj Turskoj izaći na kraj sa saveznicima. Na to su 17/9 saveznici objavili opću mobilizaciju. 18/9 je onda i Turska naredila opću mobilizaciju. Evropske sile su intervencijom 25/9 u Beogradu, Sofiji, Ateni i na Cetinju i 27/9 u Carigradu zakasnile da otklone sudar. Austro-Ugarska je držala, da će Turska tući saveznike, te je izjavila, da će biti neutralna, pod uvjetom, da se rat na Balkanu lokalizira, misleći da time zaustavi intervenciju Rusije u korist saveznika.

Za to vrijeme izbili su i pogranični sukobi, koji su dali povod za objavu rata. Na srpskoj granici bili su se od 2/10 krvavi bojevi na Merdarima i kod Vasiljevačkih karaula. 4/10 uveče srpski poslanik u Carigradu predao je deklaraciju srpske vlade, koja je bila isto što i objava rata. Istoga dana i Bugarska je objavila rat Turskoj, a 6/10 i Grčka. Crna Gora objavila je rat Turskoj još 25/9, i otpočela je neprijateljstva. Turska je onda, nalazeći da su zahtjevi balkanskih kraljevina u noti od 6/9 neprihvatljivi, također objavila saveznicima rat. Pod pritiskom ovih zapleta na Balkanu, Turska je 5/10 zaključila sa Italijom mir u Lausanni, po kome je Italija dobila Tripolis, ali je u Libiji, i pored toga produžila mali rat.

Srbija je mobilizirala 10 pješadijskih i 1 konjičku diviziju, sa brdskom i teškom artilerijom izvan sastava. Ukupna je jakost (sa jednom bugarskom divizijom od 35.000 ljudi) bila: 184 bataljona, 47 eskadrona i 100 baterija, svega 283.860 ljudi. Svi saveznici mobilizirali su ukupno 725.000 ljudi, od kojih 553.000 boraca. Turska je mobilizirala ukupno 307.000 ljudi od kojih u vardarskoj armiji (protiv Srbije) 5, 6 i 7 armijski korpus (8 nizamskih i 1 konjičku diviziju), dvije redifske divizije I. klase i 4 redifske divizije II. klase. Ukupno oko 145 bataljona, 24 eskadrona i 200 topova, sa osiguravajućim dijelovima i Arnautima oko 104.000 ljudi.

Mobilizacija srpske vojske bila je još u miru izrađena do detalja i čestim vježbama i probnim mobilizacijama dovedena gotovo do savršenstva, tako da je i izvedena potpuno po planu. Mobilizacija je objavljena 17/9 tim, da je prvi dan 20/9, ali već od 18/9 stizali su vojnici na mobilizacijska mjesta, tako, da je pješadija operativne vojske (I. i II. poziva) završila mobilizaciju za 4 dana, konjica i artilerija za 6 dana, III. poziv određen za zaštitu granice bio je mobiliziran odmah, i postavljen na granici za zaštitu koncentracije. 4/10 počela je djelovati vrhovna komanda, a 5/10 premjestila se u Niš.

Mobilizacija turske vojske u Evropi bila je uvjetovana pravovremenim prijevozom ljudstva iz Male Azije, koje je po planu za mobilizaciju trebalo da popuni divizije evropske Turske. Kako se ovaj uvjet nije mogao ispuniti zbog djelovanja grčke flote, a s druge strane nije mogla biti svladana obijest Arnauta, koji nisu htjeli da idu daleko od svojih sela, to je i mobilizacija turske vojske bila izvršena vrlo rđavo. Od 29 divizija sa 277.000 ljudi (II. inspekcije), koliko je planom bilo predviđeno, moglo se mobilizirati svega 18 divizija, i to nepotpunog sastava.

Koncentracija srpske vojske izvršena je točno po predviđenom i razrađenom planu. Prema planu željeznicom su prevezene 25/9—6/10 dunavska I. i II., drinska I. i II. (bez 4/II.) i 1 i 2 puk konjičke divizije do Vranje (drinska II. do Leskovca). Ostale su trupe koncentrirane suhim (pješke), i to: timočka I. do Pirota, odatle pješadija željeznicom, a ostali pješke u Ćustendil. Timočka II. u Vranji (Mazarić), šumadijska I. u Kuršumliji, šumadijska II. u Raškoj, moravska I. u Vranji, moravska II. na prostoru Merdare—Retkocer, drinska II. od Leskovca do Lebana, i moravska brigada I. kod Tupalskog Visa. Svi marševi bili su završeni do 6/10, kada je izvršen strategijski razvoj ovako: vrhovna komanda (Nj. V. Kralj Petar I., načelnik štaba đeneral Radomir Putnik) — Niš. I. armija (Nj. V. prijestolonasljednik Aleksandar): konjička divizija, moravska I., drinska I., dunavska I., dunavska II. i timočka II., gradski artilerijski puk, 1 haubička i 1 merzerska baterija, u dolini Južne Morave oko Vranje, od

granice do Priboja. II. armija (đeneral S. Stepanović): timočka I. i bugarska VII. rilska divizija kod Ćustendila i Dupnice. III. armija (đeneral B. Janković): toplička grupa (šumadijska I. i moravska II.) na prostoru Prepolac—Merdari; medveđka grupa (drinska II., bez 4/II.) u Medveđi, moravska brigada kod Tupalskog Visa, armijska artilerija (6 brdskih brzometnih, 2 gradske i 2 haubične baterije) kod topličke grupe. Ibarska vojska (đeneral M. Živković): 16 bataljona, 2 eskadrona, 3 poljske brzometne, 3 brdske (de Bang), 1 haubička i 1 teška baterija, kod Raške i Boljevca. Javorska brigada (pukovnik M. Anđelković): 4/II. i 3 prekobrojni puk, 1 eskadron, 1 brzometna, 1 brdska (de Bang) i 1 pozicijska baterija na Javoru i Kušiću.

Za koncentraciju trupa prema srpskoj granici, Turskoj su stajala na raspolaganju za koncentraciju VII. korpusa željeznička pruga Skoplje—Ristovac i Skoplje—Mitrovica; trupe VII. korpusa, koje su bile izvan domašaja ovih linija, mogle su biti koncentrirane za 3—4 dana, kao što je plan koncentracije predviđao. Na taj način cio VII. korpus mogao je biti koncentriran za 4 dana. Ali je izvršenje koncentracije i strategijskog razvoja VII. korpusa na kosovskoj zoni bilo kompromitirano razuzdanošću Arnauta (redifa), koji ne samo što se nisu htjeli udaljivati od svojih krajeva i ići na određena mjesta, već su silom zadržavali i nizamske trupe, da ne idu, već da ostanu i da brane njihove domove. Zbog toga je izostalo formiranje ferizovićkog odreda, koji je trebao da formira dio 20 nizamske divizije, i redifi prištinske, giljanske i prizrenske divizije. Na mjesto ovog odreda morao je biti formiran prištinski odred, od dijelova 20 nizamske i redifa prištinske divizije. Redifi novopazarskog i sjeničkog puka, također su ostali u blizini svojih kuća. Stoga su 20 i 21 nizamska divizija dodijeljene vojsci, koja je imala da operira protiv Crne Gore. Otud je VII. korpus, prema Srbiji, imao samo prištinski odred, koncentriran kod Prištine, 19 nizamsku diviziju, koncentriranu kod Kumanova, i skopsku redifsku diviziju, koncentriranu kod Skoplja. Divizije VI. korpusa trebale su da se koncentriraju kod Kumanova. One su išle pješke od Bitolja, i stigle su poslije 5 dana zbog forsiranih marševa u znatno smanjenom sastavu i jako umorene. Divizije V. korpusa trebale su da se koncentriraju kod Skoplja, poglavito željeznicom Solun—Skoplje.

Za zaštitu granice i strategijskog razvoja, izbacio je VII. korpus odrede: na Stracinu (1 nizamski, 2 redifska bataljona, 1 eskadron i 1 baterija), u Biljaču (1 streljački, 2 nizamska i 2 redifska bataljona, 3 baterije i 1 eskadron), između Kumanova i granice (konjička divizija) i kod Prištine (1 streljački, 1 nizamski, 12 redifskih bataljona, 2 eskadrona i divizion poljske artilerije). Osim toga, kod Plevalja, Sjenice i Novog Pazara bili su redifi, koji nisu htjeli da idu daleko od svojih kuća. Štab vardarske armije (Zeki-paša) bio je u Velesu. Ali je ova koncentracija do 5/10 izvedena samo kod VII. korpusa. V. i VI. korpus stigli su na određena im mjesta tek u toku operacija 8 do 9/10.

Saveznički ratni plan predviđao je grupiranje glavne mase bugarske vojske za odlučno djelovanje u pravcu Carigrada, a grupiranje snaga ostalih saveznika i jednog dijela bugarske vojske prema granicama Makedonije, Stare Srbije, Albanije i Epira za upad u Tursku i dalnje koncentrično napredovanje.

Za zajedničku akciju između Srbije i Bugarske predviđena je, po vojnoj konvenciji od 19/6, koncentracija bugarskih snaga od 100 000 vojnika na prostoru Ćustendil—Dupnica, radi kooperacije srpskoj vojsci na vardarskom bojištu. Dolaskom đenerala Savova za načelnika glavnog đeneralštaba u Bugarskoj, ovaj plan je izmijenjen toliko, što je Bugarska predložila (23/8 1912), da se cjelokupna bugarska vojska koncentrira na maričkom bojištu, a da Srbija sa 2 divizije, koncentrirane na prostoru Ćustendil—Dupnica, osigura pravac Ćustendil—Sofija, i da samo svojom snagom operira na makedonskom bojištu. Poslije dugih pregovora srpski i bugarski đeneralštab 15/9 odlučili su, da za kooperaciju na vardarskom bojištu budu koncentrirane jedna srpska i jedna pojačana bugarska divizija, da one čine jednu armiju pod komandom srpskog đenerala i pod upravom srpske vrhovne komande. Ostali saveznici djelovali su na po-

sebnim bojištima prema posebnim operacijskim planovima.

Srpski ratni plan bio je: napredovanje u Tursku sa zadatkom tučenja turske vojske na vardarskom bojištu u cilju oslobođenja Stare Srbije i Makedonije i sa izlaskom na Jadransko More. Osnovna ideja ofenzive glavne snage srpske vojske bila je: I. i II. armija, stalno u vezi, da koncentrično i neposredno napreduju na Ovčje Polje, gdje će se biti glavna bitka; III. armija ide glavnom snagom (2½ divizije) preko Kosova za pojačanje I. armije, da s njom zajedno bije bitku u porječju Vardara t. j. I. armija kao glavna i centralna napreduje vardarskim pravcem, a njoj pomažu II. i III. armija napadom na krila i bokove turske glavne snage, koja se zamišljala na Ovčjem Polju.

Prvobitni turski ratni plan prema Srbiji bio je, pod utjecajem Von der Goltz-a, strategijski doček: u početku defenziva na Ovčjem Polju, radi dobivanja vremena za koncentraciju trupa, u cilju kasnijeg poduzimanja snažne ofenzive. U junu 1912 došao je za turskog ministra vojnog Nazim-paša, protivnik mladoturskih ideja. On je promijenio i ratni plan, i taj je i usvojen. Taj plan bio je: brzim i energičnim napadom na bugarsku vojsku na maričkom i na srpsku na vardarskom bojištu rastrojiti savezničke smjerove i posebno tući pojedine dijelove savezničkih vojski. Na srpsku vojsku izvesti napad u pravcu Kumanova, odvojeno tući I. najvažniju srpsku armiju i odbaciti je u tjesnac južne Morave, po tom tući II. i dijelove III. armije. Kad to bude, napredovati niz Moravu k Nišu i preko Ćustendila k Sofiji, razdvojiti Srbe od Bugara i ugrožavajući Sofiju, primorati Bugare na povlačenje sa maričkog bojišta.

Vardarsko-kosovsko bojište zahvaća prostor od državne granice do Drima i crnogorskih planina, duž Lima do granice Bosne na zapadu i jugozapadu, na jugu do Dojranskog Jezera, Marijanskih Planina i rijeke Černe, pa na Prespansko i Ohridsko Jezero. Može se podijeliti na moravsko-vardarsku, kosovsku operacijsku zonu i ibarski i sandžački operacijski pravac. Na moravsko-vardarskoj zoni glavni je operacijski pravac Vranje—Skoplje, a pomoćni Ćustendil—Kratovo—Ovčje Polje—Veles. Na kosovskoj zoni glavni je operacijski pravac Prepolac—Priština—Prizren, a pomoćni Medveđa—Priština, Tupalski Vis—Giljane—Ferizović, Priština—Kačanik—Skoplje, Priština—Giljane—Karadat—Kumanovo i Priština—Mitrovica. Na ibarskom operacijskom pravcu glavni je Raška—Mitrovica, a pomoćni Raška—Novi Pazar i Mitrovica—Peć za vezu sa Crnom Gorom. Na sandžačkom pravcu, glavni je Javor—Sjenica, pomoćni Sjenica—Pljevlje—Bosanska granica.

Zemljište je na svima zonama i pravcima uglavnom prolazno, sa visokim planinama, ponegdje tjesnacima, koji su otešćavali i razvoj i operacije trupa. Turci su u toku posljednjih godina pred rat podigli, po uputama Nijemaca, na granici čitav sistem jakih zidanih pograničnih karaula za posadu od 15—30 vojnika, a iza njih, kao prihvatnice mrtvim stražama, merćeze za posadu ½ do 1 čete. Ovi su objekti bili osigurani od puščane vatre, ali su se mogli rušiti vatrom poljske brzometne artilerije. U unutrašnjosti nije bilo utvrđenja niti kakvih fortifikacijskih uređenja.

Još u toku izvršenja strategijskog razvoja, prije objave rata, došlo je 2/10 do borba na granici, na fronti III. armije. Ove su se borbe produžile do formalne objave rata i prelaza srpske vojske preko granice, i bile su uvod u operacije, a po svojim posljedicama bile su važne za zauzeće Kosova.

Dobro naoružani, Arnauti sa Malog Kosova, prikupili su se, po uputi komandanta prištinskog odreda, oko pograničnih karaula, utvrdivši poljskim opkopima naročito kosu ispred merdarske karaule, oko nizamskog logora i merdarskog merćeza. Moravska II. imala je prema armijskoj zapovijedi da se 2/9 primakne granici, zbog čega su 2/II. i 1/II. puk zaposjeli granicu od karaule Vasiljevac do šumadijske I. 2/10 uveče srpski graničari i četnici, napali su i zauzeli karaulu Dubnicu, na što su Arnauti odmah prešli u napad na cijelom odsjeku na Merdarskoj kosi. Borba se vodila još 3/10 do poslije podne, kada je moravska II., odbivši Arnaute, prešla granicu goneći ih, ali je odmah vraćena na polazne položaje izričnom zapovijedi III. armije. Međutim noću 3/4/10 Arnauti su napali i zauzeli karaulu srpski Vasiljevac, i 4/10 izvršili napad

na moravsku II. na cijeloj fronti, težeći da obuhvate njeno lijevo krilo u pravcu Borovca, gdje je bila jedna srpska utvrda. Borba je vođena cijelog dana na srpskom teritoriju, gdje je 1/II. pokoleban počeo da uzmiče, ali napad 12/I. iz šumadijske I. u pravcu Podujeva, povratio je situaciju 1/II. Borba je produžena preko noći. 5/10 zauzeta je karaula turski Vasiljevac, 6/10 je moravska II. zauzela karaulu srpski Vasiljevac, a Turci i Arnauti uzmakli su onda na cijeloj fronti. (V. Merdari, boj kod M.)

I na fronti I. armije napali su Arnauti 2/10 na srpski teritorij kod Vrtogoša, ali su odbijeni trupama III. poziva. Po proglasu rata, 6/10, moravska I. zauzela je sve turske karaule na svojoj fronti i izbila je na liniju Sv. Ilija Čestelinski—Karadnik Kraljeva Kuća — Trnovac — Bujanovac. Drinska I. i dunavska I. ostale su na samoj granici, zauzevši sve turske karaule.

7/10 srpska vrhovna komanda izdala je direktivu: I. armija, da napreduje pravcem na Kumanovo, na liniju Tabanovac—Četirci—Nagoričani i tamo da se zadrži, uputiv jednu pobočnicu preko Preševa da drži Končulski tjesnac, do dolaska trupa iz Giljana; II. armija, da napreduje preko Krive Palanke i Stracina na Kratovo, gdje da uđe u vezu sa I. armijom i da čeka dalnje naređenje; III. armija, da 5/10 do 7/10 napreduje prema Prištini i zauzme je, obezbjeđujući svoju pozadinu i da preko Vučitrna uputi jedan odred k Mitrovici; ibarska vojska, da 7/10 napreduje prema Novom Pazaru i zauzme ga; javorska brigada, da ostane na Javoru u obrani i da izviđa prema Sjenici.

Na dan prekida odnosa između Srbije i Turske 4/10, dijelovi VII. turskog korpusa bili su raštrkani na prostoru Skoplje—Kumanovo—Kriva Palanka, sa dijelom kod Prištine i Prizrena. 5/10 cio korpus, osim prištinskog odreda, koji je bio isturen kod Podujeva, sređen je kod Kumanova. U Giljanu je bio jedan odred redifa, koji je promatrao puteve Giljane—Ferizović i Giljane—Kumanovo. Prema direktivi turske vrhovne komande od 3—4/10 da vardarska armija zaustavi napredovanje Srba i Bugara na Carevo Selo, po mogućnosti ih razbije i da na liniji Bereketli—Ovčje Polje—Kumanovo zauzme takav položaj, da onemogući napredovanje srpske i bugarske vojske na Kumanovo, vardarska armija izdala je zapovijed, da armija sa dvije divizije zadržava napredovanje od Krive Palanke i Kočana, a sa glavnom snagom da sudjeluje u bitki kod Kumanova, da VII. korpus, do dolaska V. i VI. korpusa, utvrdi položaje sjeverno od Kumanova, i u slučaju napada da se na njima brani. VII. korpus je 7/10 zauzeo i utvrdio položaje zapadno od rječice Banjske 19 nizamskom divizijom, a skopljanskom redifskom istočno od nje na Crnom Polju. 8/10 stigao je komandant VII. korpusa (Feti-paša) u Kumanovo. Međutim je 7/10 vardarska armija (Zeki-paša) izdala zapovijed, da armija dvjema divizijama V. korpusa zadrži napredovanje od Carevog Sela i Sultantepe, a da napreduje protiv Srba, koji se kreću od Palanke i Vranje, i to: V. korpus putem Štip—Bereketli—Pavlešince—Gradište (gdje je čelo stiglo 8/10), a VI. korpus putem Bereketli—Malina—Orašje—Živina (gdje je čelo stiglo 8/10). VII. korpus da se dotle energično brani kod Kumanova.

7/10 I. srpska armija poduzela je napredovanje prema Kumanovu sa divizijama u dva reda: moravska I., drinska I. i dunavska I. u prvom, a timočka II. i dunavska II. u drugom, iza krilnih; moravska I., desnom kolonom (2/I. i jedna brdska baterija) preko Trnovca, a lijevom (ostali pukovi) cestom Davidovac—Bujanovac. Kod Trnovca i Bujanovca razvila se borba, u kojoj su Turci bili potisnuti. Glavnina divizije prenoćila je kod Lovašova. Drinska I. je išla preko Rataja—Rujna prema Četirci. U podnožju Rujna protjerala je slabe turske dijelove i glavninom prenoćila južno od Žbevca. Dunavska I. išla je desnom kolonom (glavnom) preko Žapskog—karaule Cer—Sv. Petka—planina Starac, lijevom (8/I.) preko Male Buštranje—Žajage k Sv. Prohoru. Kod Starca je desna kolona, uz pomoć četničkog odreda (vojvode Vuka), protjerala jedan turski bataljon sa Starca. Divizija je prenoćila kod Sv. Prohora. Timočka II. prenoćila je kod Donje Neradovce, a Dunavska II. kod Rataja. Konjička divizija i štab I. armije bili su u Vranjskoj Banji.

Još pred polazak II. armije u napredovanje, rilska divizija dobila je

od vrhovne komande bugarske vojske direktivu, da napreduje dolinom Strume, što je srpska vrhovna komanda akceptirala, te je u sastavu II. armije ostala samo timočka I., koja je 7/10 zauzela bez borbe Krivu Palanku.

Kako su se na fronti III. armije još od 2/10 vodile borbe, ona je već 6/10 bila prešla granicu šumadijskom I., koja je napala položaje kod Podujeva, ali bez uspjeha, te je armija prenoćila na samoj granici. 7/10 drinska II. nije zbog vozova poduzela napredovanje, već je naređeno, da se drinska II. i moravska brigada prikupe kod Sekirače i Lisice, šumadijska I. da zauzme položaje kod Podujeva, a moravska II. da se prikupi i spremi za pokret pravcem Balovce—Ladovce. Javorska brigada je izvršila nasilno izviđanje u pravcu Kladnice, protjerala tamo turske dijelove, i prebacila predstraže s one strane granice.

8/10 I. armija je, prema dobivenoj zapovijedi, izvršila marš prema Kumanovu, i divizije su čelom prenoćile: moravska I. Lojane—željeznička stanica Tabanovce, drinska I. na Karabičanskim Visovima, dunavska I. Nikuljanski Vis—Dobroseljane. Njen divizijski konjički puk imao je oko 17 sati blizu Zebrnjaka borbu sa turskom kolonom (oko 2 pješadijska bataljona), koja je marširala od Stracina prema Kumanovu i povukao se. Artilerija dunavske I. stigla je tek pred zoru 9/10. Timočka II. bila je kod Samoljice, dunavska II. kod Lukarca, konjička kod Bugarinja. Štab I. armije bio je na željezničkoj stanici Zibevče, a štab vrhovne komande u Vranji.

II. armija (timočka 1) prešla je granicu i napredovala desnom (glavnom) kolonom preko Krive Palanke, a lijevom (14 puk) grebenom od Rujena preko Sultantepe prema Kratovu, i prenoćila je prethodnicom na Stracinskom položaju, a glavninom između Psače i Petraljice. III. armija imala je po zapovijedi da sa 4 kolone napreduje prema Prištini, i to: šumadijska I. prema Podujevo—Priština, moravska II. od Balovce na Ladovce—Šajkovac—Trnovu—Belo Polje—Ramanište—Priština, drinska II. od Brvenika putem Niševce—Kečekol—Graštica—Priština, a moravska brigada od Lisice putem Prapaštica—Stolov Dag—Klaš—kota 1.300—Butovac—Priština.

Šumadijska I. već je kod Lopaštičkog Mosta naišla na otpor, bila je pod borbom cijeloga dana, i prenoćila je na ulazu u Tenešdolski tjesnac, sa koga su Turci i Arnauti uzmaknuli u tjesnac. Moravska II. išla je desnom kolonom (3/II. i poljski divizion) od Ladovca preko Ramaništa, a lijevom (glavnom) preko Grdovca i Dizaja. Obje kolone stupile su u borbu na Tenešdolskom Visu i na Dizajskoj Kosi, protjerale su turske trupe i Arnaute i prenoćile na Brveničkoj Reci, došav u pozadinu Tenešdolskog tjesnaca. Drinska II. napredovala je vrlo teškim putem i bez otpora, nemajući veze sa susjedima. Moravska brigada je izbila bez otpora do kote 1.300, gdje je rastjerala arnautske grupe, i prenoćila na koti 1.300 i na grebenu Prapaštice. Ibarska vojska je 6/10 prešla granicu, i nastupala je prema Novom Pazaru u 3 kolone: lijeva (glavna) zauzela je bez otpora položaj Grab, gdje je i prenoćila. Srednja (2 bataljona i brzometna baterija), dočekana vatrom i napadnuta kod sela Glušaca, povukla se na položaj ispred Panojevića. Tada su Arnauti prodrli na srpsko zemljište i popalili neke zaseoke na granici. Desna kolona (10/II.) izbila je, u borbi, na Matove Livade i tu je prenoćila. 7/10 odbijala je srednja kolona napade Arnauta, desna je povučena kod Bisinje, a lijeva je napredovala prema Đurđevim Stubovima, i na kosi Vidniku vodila je cijelog dana borbu. 8/10 lijeva je kolona bez otpora izbila na Vinorog, gdje je i prenoćila, sa pobočnicama na Grabu i Hanu Rogozni. Pojačana srednja kolona (5 bataljona, brzometna baterija) napredovala je bez otpora i prenoćila na desnoj obali Raške u visini Jovske Reke. Desna kolona ostala je na svome mjestu, odbivši napade na desno krilo. Opća rezerva (2 bataljona) prenoćila je kod Glušaca. Pred javorskom brigadom Turci su napustili Kalipolje i Merćez, i brigada ih je zauzela izbacivši predstraže na liniju Brezje—Leskovac—Divlja Rijeka.

9/10 vrhovna je komanda naredila, da I. armija ostane na položajima, da se utvrdi i da pričeka izlazak III. armije na njenu visinu. Stoga je naredila, da divizije izbiju na položaje, naređene 8/10, i tamo se utvrde. Pre-

ma toj zapovijedi moravska I. izbila je desnom kolonom kod Vaksinaca, a lijevom (glavnom) na liniju Tabanovci—Četirci. Jedan puk (3/I.) upućen je grebenom Karadaga prema Giljanu i došao je 9/10 do Seferi. Drinska I. ostala je na visovima istočno od Karabičana (iza lijevog krila moravske I.). Drinska I. izbila je na liniju Nikuljanski Vis—Mlado Nagoričino, čime se znatno istakla ispred obiju divizija, i prenoćila je sa dva puka (9/I. i 18/I.) i 3 poljske baterije na nagoričinskom položaju. Na Orlovcu (na lijevoj obali Pčinje) postavljen je 1 bataljon (3 puka), frontom k Stracinu. Divizijski konjički puk bio je na lijevom krilu, u visini sela Strnovca. Glavnina divizije bila je kod Starog Nagoričina. Sve tri divizije vršile su utvrđivanje.

Turci su gađali rijetkom artilerijskom vatrom bez uspjeha. Konjička divizija prišla je k Starom Nagoričinu, gdje je prenoćila, iza predstraža dunavske I. Timočka II. uputila je jedan puk da kod Donjeg Korminjana utvrdi i zaposjedne položaj na izlazu iz Končulskog tjesnaca, a s ostalim trupama prešla je kod karaule Bajazit, gdje je prenoćila. Dunavska II. prenoćila je kod Bugarinja. Armijska artilerija prenoćila je prema Golemom Dolu.

II. armija izvršila je pokret prema Kratovu, i lijevom kolonom prenoćila je: prethodnicom u Kratovu, glavninom kod Krilatice, desnom kod raskrća puteva Kriva Palanka—Kumanovo i Kriva Palanka—Kratovo, ostavivši slab odred (1 bataljon i 1 baterija) na Stracinu, koji je ušao u vezu sa dunavskom I.

III. je armija šumadijskom I. izašla iz Tenešdolskog tjesnaca. Na izlazu tjesnaca imala je borbu, i razbivši turske dijelove i Arnaute, gonila ih je do Gazi—Mestana, gdje je prenoćila. Moravska II. napredovala je vrlo energično širokom frontom, i naišav na turske dijelove i Arnaute na Butovačkom položaju, protjerala ih je i goneći ih zauzela Prištinu, kod koje je i prenoćila. Drinska II. napredovala je za lijevim krilom moravske II. i bez borbe prenoćila je na Lukaračkoj Kosi, sjevero-istočno od Prištine. Moravska brigada marširala je određenim putem i bez otpora prenoćila je na Mramoru. Ibarska vojska je vršila napad na Novi Pazar, i poslije borbe cijelog dana zauzela: lijevom kolonom Podbijelj (turske trupe su napustile mokričke utvrde, i povukle se u varoš), srednjom kolonom izbila je pred položaj na Dublju i lijevim krilom do iznad varoši u pozadinu mokričkih utvrda, a desnom kolonom približila se Đurđevim Stubovima. Javorska brigada odbila je napad na desno krilo.

VII. korpus turske vojske imao je točne podatke o stanju kod Srba i tražio je, da se ubrza pokret V. i VI. korpusa, na što je dobio naređenje, da 10/10 izjutra zaposjedne visove kod Slatine, istočno od Kumanova, i da za lijevim krilom čini jake rezerve. V. i VI. korpus su dospjeli u neposrednu blizinu Pčinje, i VI. je korpus prešao Pčinju.

U toku 10 i 11/10 I. armija bila je uspješno bitku na Kumanovu (V. Kumanovska bitka) i 11/10 prenoćila je moravskom I. na visu sjeverno od Kumanova, timočkom II. kod Lopate, drinskom I. južno od Bizlima i Zebrnjaka, dunavskom I. južno od ceste Kumanovo—Kriva Palanka, dunavskom II. na položaju Mlado Nagoričino—Nagoričinski Vis, konjičkom divizijom kod Vojnika i Krivorečkog Hana.

II. armija je 10/10 napredovala prema Kratovu, i prenoćila je dijelom na liniji Prikavci—Veliki Karadag, dijelom kod Turalova i Kratova (sjeverno od varoši). Artilerijski puk ostao je kod Tališmanca zbog rđavog puta i 1 bataljon na Stracinu kao posada. Crni Vrh, koji je bio slabo zaposjednut napale su turske trupe i zauzele ga. 11/10 vođen je cijelog dana boj za zauzimanje Crnog Vrha, no bez rezultata. Bugarska VII. rilska divizija zauzela je Kočane.

III. armija izvršila je 10/10 grupiranje oko Prištine i dala je trupama predanak. Za 11/10 naređen je pokret kroz Kačanik prema Skoplju, desnom kolonom (konjica i moravska II.) i lijevom kolonom (moravska brigada i šumadijska I.) prema Giljanu. Drinskoj II. naređeno je da organizira Prištinu kao operativni centar i da uputi odrede prema Vučitrnu, Drenici i Prizrenu. Desna kolona, armijska konjica, ušla je u Ferizović, a kad se prethodnički eskadron približio varoši, napadnut je Arnautima i povukao se u Ferizović. Gonjen Arnautima morao se povući i iz njega,

a kad se približila prethodnica moravske II. borba se razvila i trajala je do noći. Moravska II. prenoćila je između sela Prelaza i Sazlije, armijska konjica kod Dromnjaka. Turske i arnautske trupe prenoćile su na liniji Kasarna (u Ferizoviću)—Sojevo—Belgradce. Lijeva kolona izvršila je bez otpora marš, i prenoćila je moravskom brigadom sjeverno od Giljana, sa predstražom od rijeke Livoča do rijeke Makreše, a šumadijskom I. kod Šljivovca i Labljana.

Ibarskoj vojsci ponudili su noću 9/10 izaslanici Novog Pazara predaju varoši, a turske su trupe, pod zaklonom noći, uzmicale prema Peći. 10/10 srpska je vojska ušla u grad, gdje je ostala i 11/10.

Javorska brigada dobila je naređenje, da 10/10 zauzme Sjenicu, i ona je krenula u dvije kolone, i borbom do noći izbila na rijeku Vapu. Noćni napad lijeve kolone nije uspio, ali je desna kolona zauzela Lupoglav. 11/10 poduzet je napad na položaj Radišića Brdo, koji je, poslije slabog otpora, zauzet, a Sjenica se predala, i brigada je u njoj prenoćila. Turske trupe uzmakle su prema Pešteri, Dugoj Poljani i Prijepolju.

12/10 I. armija poduzela je gonjenje borbenom frontom, i ne naišavši nigdje na otpor trupa vardarske armije, koja je uzmakla, prenoćila je 11—12/10: dunavskom I., glavninom na Zubovskom Ridu, a jednim odredom (2 bataljona, 2 mitraljeza i pionirska četa) na Gradištu, dunavskom II. kod Šupljeg Kamena, drinskom I. kod Aginog Sela, moravskom I. na liniji Vlahov Grob—Bučinska Planina (3/I. i brdska baterija na Karadagu), timočkom II. kod Novog Sela, konjičkom kod Murgaša. Ona je izgubila bila dodir sa turskim trupama.

II. armija cijelog dana napadala je Crni Vrh, koji je branio jedan nizamski puk (43), sa dvije poljske baterije, i pred mrak uspjela je da ga zauzme. Nizamski puk je uzmaknuo na začelju V. korpusa.

III. armija naredila je za 12/10 pokret: konjici preko Belgradce—Nikovca—Đurđev Dola i Kučevišta prema Bulačane, izviđajući prema Skoplju, moravskoj II. prema Skoplju, zatim da 12/10 zavlada Kačanikom i 13/10 se pojavi pred Skopljem. Moravskoj brigadi naređeno je da preko Vladova, Džadi-Karadaga, ide prema Crnom Vrhu i Brodcu, tim da konjicu uputi preko Seferi Kumanovu; šumadijskoj I., da napreduje za moravskom brigadom, drinskoj II., da ostane u Prištini, a armijskoj artileriji, da dođe u Labljane.

12/10 poduzela je moravska II. pokret u tri kolone. Na položaju Trstenik—Sojevo—Ferizović naišla je ona na turske trupe, i poslije boja cijeloga dana protjerala ih je prema Kačaniku, i prenoćila kod sela Gačke i Dure desnom, kod varoši srednjom, a na kosi između Kamene Glave i Belogradca lijevom kolonom. Moravska brigada kretala se određenim pravcem i bez otpora je izbila na Stražu. Šumadijska I. je bez borbe stigla u Giljane. Ibarska vojska je 12/10 uputila jedan odred (6 bataljona i 14 topova) za Mitrovicu, koji je 14/10 ušao u Mitrovicu, gdje je već 13/10 bio stigao odred drinske II. Ostali dijelovi ostali su u Novom Pazaru. Javorska brigada ostala je do 15/10 u Plevljima.

Za 13/10 I. armija je izdala zapovijed, da moravska I. zauzme položaj Koljnik, timočka II. da zauzme Bučinsku Planinu i da izviđaju prema Skoplju; drinska I., da ostane u visini željezničke stanice Hadžalar—Studena Bara i izviđa prema Orešani—Katlanovo; dunavska II., da zauzme položaj kod Bizlima; dunavska I., da ostane na položaju i izviđa prema Gradištu—Pavlešence—Kliseli, a u slučaju napada, da se povuče na Šuplji Kamen, divizija da izviđa preko Pavlešenca prema Štipu i Velesu. Ova je zapovijed izvršena tim, da je dunavska I. po vlastitoj inicijativi napredovala preko Gradišta prema Sv. Nikoli. Zapovijed je dobila kad je bila čelom glavnine kod Gradišta, gdje je ostavila prethodnicu (konjički eskadron je prenoćio kod Sv. Nikole), a glavninu je vratila na Zubovski Rid.

Međutim, 13/10 oko podne izašli su strani konzuli i predstavnici Skoplja do moravske I., izvijestili da turske vojske u Skoplju nema, i pozvali su srpsku vojsku da zauzme varoš. Odmah je izdana zapovijed I. armiji, da moravska I. zauzme Skoplje s okolinom, da timočka II. prenoći na prostoru Brnjance—Stojkovce—Karačinovo, ostale jedinice da prenoće na svojim položajima, štab I. armije da dođe u Skoplje. Ovo je i izvršeno.

II. armija se utvrdivala na Crnom Vrhu i dobila je od vrhovne komande naređenje, da na koti 1.050 ostavi jedan puk sa brdskom baterijom, i da se 14/10 preko Krive Palanke koncentrira u Ćustendilu, gdje da se stavi na raspolaganje bugarskoj vrhovnoj komandi.

III. armija produžila je napredovanje: Moravska II. prema Skoplju, i ne naišav na otpor, prenoćila je kod Globočice desnom kolonom, na Crnom Bregu iznad Kačanika srednjom, a na koti 1270 lijevom kolonom, ostalim dijelovima u Kačaniku. Moravska brigada izbila je na Karadag i tu je prenoćila. Šumadijska I. prenoćila je iza moravske brigade kod Seferi- i Džami-Karadaga. Drinska II. ostala je u Prištini; njen odred, upućen u Vučitrn, produžio je napredovanje i zauzeo je Mitrovicu.

14/10 I. armija ostala je na svome mjestu. III. armija produžila je napredovanje: Moravska II. kroz Kačanički tjesnac, i ne naišav na otpor, prenoćila je kod Novog Sela, na Muratovom Potoku i kod Kučevišta. Moravska brigada napredovala je grebenom Karadaga i prenoćila je na Kitki. Šumadijska I. prenoćila je kod Slupčana, a armijska konjica u Kumanovu, bez dodira sa turskim trupama. Drinska II. ostala je u Prištini, štab armije u Giljanu. Štab ibarske vojske, ostavivši dio trupa u Novom Pazaru, krenuo je sa ostalim trupama za Mitrovicu, i tamo je stigao 16/10.

Do 18/10 vršeno je grupiranje i novo formiranje armija i odreda. Iz I. armije izašla je dunavska II., i ušla je u sastav II. armije, koja je stavljena bugarskoj vrhovnoj komandi na raspolaganje za opsadu Drinopolja. I. armija je grupirana na prostoru Sv. Nikola — Veles — Štip. III. armija (bez moravske II. i moravske brigade) grupirana je kod Skoplja, ibarska vojska kod Mitrovice, javorska brigada u Sjenici i Plevlju. Moravska II., koja je 17/10 zauzela, bez borbe, Tetovo, ostala je u njemu na raspolaganju vrhovne komande. Moravska brigada, 3 konjički puk i 6 prekobrojni puk, ostavljeni su u Skoplju na raspolaganju vrhovne komande, čiji je štab prešao u Skoplje.

Ovako grupirani dijelovi srpske vojske dobili su prema novoj situaciji ove zadatke: I. armija da produži napredovanje od Velesa Prilepu i da zauzme Demir-Kapiju, moravska II., da napreduje preko Gostivara prema Kičevu i u toku dalnjeg napredovanja prema Bitolju, da uđe u sastav I. armije; II. armija, da se prikupi kod Ćustendila i da se preveze željeznicom na Drinopolje; III. armija, da napreduje prema Prizrenu i Đakovici i sa ibarskom vojskom da zavlada porječjem Belog Drima, ibarska vojska, da se prikupi u Mitrovici i 20/10 da napreduje prema Peći, zauzme je i tu da ostane do dalnjeg naređenja, javorska brigada, da zauzme Novu Varoš.

Međutim turska se vardarska armija poslije poraza na Kumanovu povlačila od Kumanova i sa Ovčjeg Polja u Pelagoniju. Komandant njen je u toku povlačenja naredio komandantu V. korpusa (Kara-Saidu), da sa dvjema divizijama (13 i 15 nizamska) zaposjedne Prisatski prijevoj i zemljište sa strane istoga, i da borbom zadržava napredovanje srpske I. armije. Ovaj je to i uradio, i utvrdiv na brzu ruku položaj na Prisatskom prijevoju, organizirao je tu obranu.

I. srpska armija je onda, prema dispoziciji poduzela 18/10 pokret prema Prilepu konjičkom divizijom (2 brigada i moravski konjički puk), pojačanom jednim bataljonom (2 puka) i brdskom baterijom. Ovaj bataljon, brdska baterija i jedan eskadron, upućeni su kao lijeva pobočnica divizije, pravcem Orizari—Orahovac—Krajnica — kota 600 — Popadija—Vorila Planina, sa zadatkom, da obezbijede bok divizije i da obuhvate tursko desno krilo. Kao desna pobočnica upućen je eskadron sa četnicima (vojvoda Vuk) preko Raštana—Gornjeg Rakovca—Krive Kruše—kote 1.200 na kotu 1.458. Glavnina divizije noćila je kod Hana Kumseli (kod Izvora), ne dobiv dodir sa Turcima, koji su 18/10 izjutra uzmakli na Prisatski prijevoj. Lijeva pobočnica noćila je kod Krajnika, desna kod Teova.

19/10 glavnina konjičke divizije naišla je, napredujući dolinom rijeke Desne, na Prisatskom prijevoju na otpor. Prethodnički puk (4) skrenuo je, preko Stepanca je izbio na Mukoš (kota 1.200), i tamo se sjedinio sa desnom pobočnicom. Kako konjička divizija u tjesnacu rijeke Desne nije

mogla ništa ozbiljno da poduzme protiv turskih položaja, njen komandant je odlučio, da napada prema karauli Pletvaru u cilju napada na desno krilo Turaka, i ostavljanja prostora za napad pješadijskih divizija na frontu Prisatskog položaja. Stoga je konjička divizija prenoćila kod Hana Babune glavninom, desna pobočnica na Mukošu, a lijeva u Nikodimu.

Moravska I., prema zapovijedi pošla je iz Velesa napredujući, i prenoćila je glavninom na položaju kod Izvora, a prethodnicom 2 km južno od sela. U toku noći dobiven je izvještaj od konjičke divizije o prisuću Turaka na Prisatskom položaju. 20/10 desna je pobočnica konjičke divizije pri napredovanju prema Nebregovu bila potisnuta prema Babuni, a Turci su zauzeli Mukoš. Lijeva pobočnica prebačena je na pravac Kavadar—Prilep i približila se prijevoju kod Pletvarske karaule, gdje su Turci imali 2 tabora i 1 bateriju, i prenoćila je na kosi kod Trojaka. Glavnina konjičke divizije prešla je preko Jasenova-Planine i prenoćila je u Nikodimu.

Moravska I. dobila je naređenje, da pomogne konjičku diviziju, potisne Turke i produži prodiranje prema Prilepu. Odmah je upućen 1 bataljon (3/16) sa 2 mitraljeza na Mukoš za pojačanje desne pobočnice. Ovaj bataljon izbio je na Mukoš (oko 17 sati) i tamo je zatekao četnike (4 konjički puk je bio uzmaknuo prema Drenovcu), i tu je prenoćio. Jedan puk (2) upućen je preko Nikodima na Vorilu, da sa konjičkom divizijom napadne preko Krstaca u bok turskog položaja na Prisatu. Puk je prenoćio u Nikodimu. Glavnina moravske I. sređena je kod Izvora. Drinska I. izbila je čelom kod Izvora.

21 i 22/10 konjička, moravska I. i drinska I. vodile su boj kod Prisata (V. Boj kod Prisata) i 22/10 zauzele su Mukoš, Prisat i Kozjak.

22/10 I. armija izdala je naređenje, da konjička divizija produži izviđanje prema Bitolju i uhvati vezu sa moravskom II. u pravcu Kičeva; moravska I., da, po zauzeću Prilepa, stane i utvrdi desnu obalu Prilepke od Prilepa do Senokosa; drinska I., da, po zauzeću Prilepa, stane i utvrdi lijevu obalu Prilepke od Prilepa na Selce do Velike Šote; dunavska I., da ostane u Štipu, Krivolaku i kod Demir-Kapije; timočka II., da dođe u Veles; haubička artilerija iza moravske I., gradska artilerija iza drinske I. Štab armije u Velesu. Poduzeto je utvrđivanje položaja Prisat—Kozjak, jer je bilo izvješće, da su Turci prikupili jake snage kod Bitolja. Zeki-paša je naredio Kara Said-paši, da sa svojim trupama, koje su uzmakle sa Prisata zaposjedne greben kod Bakarnog Gumna i primi zaštitnički boj za dobitak vremena, a sa glavnom svojom snagom utvrđivao je Bitolj.

23/10 izjutra bilo je jasno, da su Turci napustili Prisatski prijevoj i moravska I. pošla je Prilepu, glavninom po cesti. Kod Pestrice bila je zadržana turskom zaštitnicom, i razvivši 4 baterije na Prisatskom prijevoju, produžila je napredovanje i prenoćila kod Pestrice, izbaciv jedan puk sa divizionom artilerije na predstražu. Drinska I. napredovala je 4 pukom nizinom od karaule Prisata, 5 pukom preko Pestrice, a 6 i 17 pukom od Nebregova, — svi prema Prilepu. 4 i 5 puk napredovali su bez borbe, a 14 puk bio je napadnut, naročito artilerijom, ali su Turci odbijeni i povukli su se prema Prilepu, gonjeni 17 pukom do posljednjih visova nad Prilepom. 17 puk zadržao se na liniji Mažujčište—Zagrad. 6 puk nije se razvijao zbog pomanjkanja prostora. Komandant drinske I. naredio je, da desna kolona (6 i 17 puk) zauzmu Prilep sa 2 bataljona, od kojih jedan da se pošalje na predstražu južno od Prilepa, a ostalih 6 bataljona da 24/10 izađu južno od Prilepa i pričekaju dolazak ostalih; lijeva kolona (4 i 5 puk), da prenoći južno od Pestrice tim, da 24/10 napreduje prema Prilepu u cilju utvrđivanja položaja Prilep—Selce.

Konjička divizija nije do 13 sati imala podataka o tome, da su Turci uzmaknuli, i tek tada je, uvidjev da je položaj kod Pletvara napušten, izbila na prijevoj i odmah uputila divizijski konjički puk moravske I., kao svoju prethodnicu, preko Prilepa prema Bitolju, a za njim je krenula i glavnina. Prethodnica se zadržala u Prilepu i pričekala je glavninu, koja je pred mrak stigla i prenoćila na južnom rubu varoši sa prethodnicom na predstraži, izgubivši dodir sa Turcima. I. armija izdala je zapovijed

za 24/10, da konjička divizija produži gonjenje prema Bitolju i izvidi snagu i grupiranje Turaka, da drinska I. uputi odred od 1 puka pješadije sa divizijskom konjicom i divizionom artilerije u izviđanje prema Bitolju, izbjegavajući ozbiljne sukobe sa Turcima.

24/10 razvio se kod Alinaca boj sa Kara Saidovim trupama (V. Alinci), koje su bile potisnute sa položaja, ali gonjenje nije vršeno, već je napredovanje vršeno oprezno. 25/10 konjička divizija je prenoćila kod Vardina, moravska I. kod Besečana sa predstražom na liniji Čepigovo—Topolčani i divizijskom konjicom sa komitskom četom na desnoj obali Crne Reke, na visu kod Hana Vašareiča, drinska I. kod Alinaca, sa predstražom na liniji Topolčani—kota 772.

26/10 konjička divizija uhvatila je dodir sa Turcima i vezu sa moravskom II. kod Kičeva, i prenoćila je kod Marula. Moravska I. i drinska I. ostale su na svojim mjestima.

27—30/10 prikupljani su podaci o turskom položaju i snazi i o zemljištu i pristupima prema turskim položajima. Divizije su ostale na svojim mjestima, samo je dunavska I. 28/10 stigla u Prilep.

30/10 I. armija je izdala zapovijed, da moravska II. od Kičeva preko Pribilaca stigne 31/10 na Drvenik-Planinu i uđe u vezu sa moravskom I.; moravska I., da se postavi na pravac Berovce—Čepigovo—Podino—selo Drvenik, tako da joj čelo bude 31/10 u blizini sela Podina i da uđe u vezu sa moravskom II.; drinska I., da se postavi na pravac Zagorani—Lozani—Stari Srpci—Beranci sa čelom 31/10 kod Lozana; dunavska I., da se postavi na pravac Alinci—Kanatlarci—Dobruševo—Dedebalci sa čelom 31/10 u blizini Dobruševa; konjička divizija sa divizijskom konjicom moravske I. i drinske I., da se postavi na pravac Marulmus—Oba—Novaci—Brod tako, da 31/10 popodne dospije do Suhodola i produži izviđanje u pravcu turskog desnog krila i boka; gradska i haubička artilerija u tri trupe na pravcu Čepigovo—Podino, Lozani—Stari Srpci i Dobruševo—Novaci; štab armije u Prilepu.

Prema ovoj zapovijedi dunavska I. prenoćila je prema selu Berovce sa dva puka (7 i 9) i u Prilepu (18 puk i 3 divizion). Moravska I. prenoćila je 1 pukom kod Trnovaca, 3 pukom kod Vođana, 2 pukom u Obršanima i Beloj Crkvi, 16 pukom u Bučinu, artilerija u Kruševljanima, štab divizije u Obršanima. Konjička i drinska I. ostale su na svojim mjestima.

Dok je I. armija napredovala prema Bitolju, moravska II. je 19/10 odmarširala iz Tetova prema Gostivaru, u koji je ušla bez otpora. Pri izlasku iz varoši i ulasku u tjesnac, kojim vodi put za Kičevo, prethodnički konjički puk dočekan je vatrom, ali je poslije malog puškaranja produžio za Kičevo, kuda je uzmaknula i turska zaštitnica. Pješadija i artilerija je prenoćila kod Gostivara. 20/10 moravska II. ostala je kod Gostivara, prikupljajući podatke o Turcima. Saznalo se, da se jača turska zaštitnica (3 bataljona sa 8 mitraljeza i 12 topova) zadržala i utvrdila na položaju između Sibnice i Đinovca, i da su oko 32 bataljona uzmakla prema Kičevu i Bitolju, gdje su dvije svježe divizije, i gdje se prikupljaju dijelovi, tučeni u kumanovskoj bitki i u ostalim borbama.

21/10 nastavljeno je napredovanje prema Bitolju po ešelonima: prvi (konjički puk, jedan pješadijski puk i brdska baterija) prenoćio je na cesti, ne došav do Trapčindola, drugi (ostali borački dijelovi) prenoćio je u Gostivaru. Prema Mavrovim Hanovima upućeno je osiguranje. 22/10 prvi ešelon je dočekan sa ruba Kičeva vatrom i poslije boja 22 i 23/10 (V. Boj kod Kičeva) moravska II. prenoćila je 23/10 na prostoru Dobrenovac—Kičevo—Jerinovci. 24—30/10 moravska II. ostala je u Kičevu i okolnim selima u kantonmanu, gdje je pojačana jednim pukom (2 prekobrojnim) i brdskom baterijom, od koga je uputila 1 bataljon i 1 brdski top na Gare sa zadatkom, da štiti pravac Debar—Gare—Kičevo, a ostatak puka prema Sopu, gdje je i prenoćio.

Za ovo vrijeme dunavska I., timočka II. i posada Skoplja (pojačana moravska brigada) vršile su posjedanja u pozadini I. armije; 30/10 bila je dunavska I. u Prilepu, timočka II. kod Krivolaka, Štipa i Demir-Kapije, moravska brigada u Skoplju.

31/10 poduzeta je koncentracija I. armije za bitku kod Bitolja. U tom cilju poduzeto je izvršenje zapovije-

di I. armije od 30/10: konjička divizija sa 1 pješadijskim bataljonom (1/9) imala je borbu kod Dalbegovca i potisla je turske dijelove prema Novacima, a divizija je prenoćila u rajonu Maglanci — Armatuš—Dedebalci. Dunavska I. prenoćila je, prema zapovijedi iz armije, predstražom na liniji Topolčani—Kanatlarci, a glavninom južno od Ruvce. Drinska I. je izvršila pokret i prenoćila je predstražom (17 i 4 puk i 3 divizion) na liniji kota 709—kota 608—Vašareica Han—rijeka Crna, glavninom na lijevoj obali Crne kod Topolčana. Moravska I. ostala je u rasporedu od 30/10, uhvativ vezu sa moravskom II. kod Sopotnice. Gradska i haubička artilerija, prvom grupom kod Topolčana, drugom grupom sjeverno od linije Topolčani—Kanatlarci i trećom grupom sa obje strane puta Prilep—Lak—Kanatlarci. Moravska II. je krenula iz Kičeva preko Sopa—Sopotnice na Murgaš, i protjeravši odjeljenja turskih konjanika i pješaka kod Sopotnice, prenoćila je konjičkim pukom kod Sopotnice, jednim pukom sa artilerijom kod Brezovačke karaule, jednim pukom kod Cerskog, i jednim u Ceru. Timočka II., ostaviv jedan puk u Štipu, Krivolaku i Demir-Kapiji, krenula je za Prilep.

1/11 počela je konjička divizija napredovati, ali je iz štaba I. armije telefonom obustavljeno napredovanje dok moravska II. ne izađe na određene položaje. Stoga je konjička divizija ostala na svojim mjestima, izviđajući prema Bitolju i u pravcu Grka. Samo je dobrovoljcima sa 1 eskadronom i mitraljeskim odjeljenjem naređeno, da zauzmu Novake. Dunavska I. i drinska I. ostale su na svojim mjestima, utvrđujući predstražarske položaje. Moravska I. je pri svom pokretu za liniju Novoselski Vis—Drvenik—Čagor rastjerala jedan tabor zapadno od Drvenika, i prenoćila je na liniji Čagor—Drvenik jednim pukom, Drvenik kota 709, drugim, kod Trnovaca i Bučina po 1 puk. Artilerija i štab su bili u Obrešanima.

Moravska II. počela je napredovati dvjema kolonama: desna (1 puk, 1 brdska baterija) preko Mrenoge prema Smiljevu, i prenoćila je na kosi sjeverno od Virova; lijeva (ostala divizija) prethodnicom do Murgaša, rastjeravši usput sitne dijelove i neprijateljsko stanovništvo. Glavnina je prenoćila u Murgašu (1 pješadijski i 1 konjički puk sa 3 baterije), Sopotnici (1 puk i pionirski bataljon), Dolencu i Bregovu (1 puk i poljska artilerija).

Za 2/11 naređeno je, da moravska II. izbije na liniju Crnevce—Lisolaj glavnom kolonom, a desnom kolonom da presiječe vezu Bitolj—Ohrid (na položaj Gopeš—Kažani). da moravska I. izbije na liniju Lisolaj—kota 1.200 —Berance, da drinska I. izbije na liniju Berance—preko nasipa Prilep—Bitolj na Kijošli, da dunavska I. izbije na liniju Čairli—Trap i da popravi mostove na Crnoj Reci, da I. grupa gradske artilerije bude na položaju kod Starih Srbaca, druga grupa kod Čairli, da konjička divizija ostane na svom pravcu, izvida desno tursko krilo i da uđe u vezu sa Grcima.

Kako su turske trupe već bile zaposjele položaje kod Bitolja, to je pri pokretu I. armije na određene polazne položaje došlo do sukoba, koji se razvio u bitku (V. Bitoljska bitka), koja je uspješno završena zauzećem Bitolja.

Vardarska turska armija je po završetku bitke uzmakla od Bitolja, i njen je raspored 6/11 bio: 19 nizamska divizija zadržala se kod Kozjaka s ciljem zadržavanja srpskog napredovanja sa Đavatskog prijevoja, 16 divizija kod Resna sa predstražom od Zlatara—Sopotsko. Jedan puk, koji je stigao od Ohrida raspoređen je kod Jankovca za obezbjeđenje od Krušja. Raspršene jedinice odvedene su kod Carevog Dvora i Perova, da se tamo urede. V. korpus uzmaknuo je preko Lerina prema Biklištu, gdje su stigle i turske trupe, koje su bile prema Grcima. Srbi nisu energično gonili, te su se Turci poslije poraza mogli urediti i izvući artileriju, koju su još imali.

Za 7/11 I. armija izdala je zapovijed, da konjička divizija poduzme gonjenje, starajući se da utvrdi pravac uzmaka turskih trupa, da se moravska I. skantonira u Bitolju i obezbijedi od Lerina, da moravska II. prenoći gdje se zatekla i osigura jakom predstražom od Resna, da drinska I., dunavska I., timočka II. i gradska artilerija prenoće gdje su se zatekle, i da očekuje dalnje naređenje za odlazak: moravska II. u Kičevo, drinska

I. u Skoplje, dunavska I. i gradska artilerija u Prilep i timočka II. u Veles i Krivolak. Prema ovoj zapovijedi konjička divizija je 7/11 prešla Crnu Reku kod Broda, i gonila ostatke turske vojske pravcem Bač—Kremjan—Orta—Oba. Prethodnica je izbila na vis iznad Lerina, a jedan eskadron zauzeo je varoš. Glavnina konjičke divizije zaustavila se na lijevoj obali Sakuljevske Reke, jer joj je bio nagoviješten odlazak u Skoplje.

Moravska II. odobrila je, po inicijativi komandanta desne kolone, gonenje Turaka desnoj koloni prema Resnu. Stoga se desna kolona podijelila u dva odjeljenja, i poduzela je desnom kolonom (5 bataljona i 2 brdske baterije) gonjenje od Zlatara preko Jankovca u cilju obuhvata rasporeda turske zaštitnice, a lijevom (2 bataljona 1 poljska baterija) od Đavatske karaule cestom kroz Kozjak, Drmeni, Han Šurlenci sa zadatkom, da zaštitnici odsiječe uzmak na Korču. Do 13 sati turska je zaštitnica bila razbijena i rastjerana, a cijela desna kolona prenoćila je u Resnu i Jankovcu, obezbijediv se prema Ohridu, Petrinji-Planini i Korči. 8/1 rastjerana su dva turska bataljona kod Hana Šurlenci; komandant moravske II. naredio je, da se 9/11 produži gonjenje prema Korči i zarobi turska artilerija, a ostale trupe divizije da se skantoniraju na prostoru Jankovac — Sopotsko—Zlatari—Resan. Konjička divizija je prenoćila u Kenali i Hasan-Oba, drinska I. u Kladošnici, Kleštini, Kalaniku, Negočanima i Klabučištu, moravska I. u Bitolju, Brusniku, Zlokućanu, Bistrici i Kristoforu, dunavska I. u Karamanu, Čekrkcima, Novacima i Dobromiru, timočka II. u G. Orizari, Krklinu, Raštanima, Mogili, Beranima i Vašareici. Konjička i drinska I. izašle su iz Lerina, po naređenju komandanta I. armije, koji je na molbu komandanta grčke vojske, odobrio, da se grčke trupe u Lerinu skantoniraju radi odmora.

9/11 formiran je od moravske II. goneći odred (4 bataljona i 1 baterija), koji je krenuo pravcem Pokrivenik—Leskovac sporednom, a drugom, duž zapadne obale Prespanskog Jezera, glavnom kolonom. Turska zaštitnica (5 slabih tabora, 2 baterije, 1 eskadron) držala je položaj u tjesnacu na liniji kota 1.270—Han Stenja. Poslije kratke borbe turska je zaštitnica rastjerana, a goneći odred je napredovao do Gornje Gorice, gdje je prenoćio. Ostatak divizije skantonirao se oko Resna. Kako je sfera operacije I. armije bila ograničena na jugu do Lerina, gonjenje ostataka turske vardarske armije u pravcu Lerin—Korča ostavljeno je grčkoj vojsci, a prema zapadu je ostao nezauzet još gornji dio porječja Crnog Drima. Stoga je I. armija 9/11 naredila, da moravska II. zauzme Debar operacijom u dva pravca: iz prostora Gare—Lazaropolje—Galičnik moravskom brigadom, 14 pukom i 3 dopunska bataljona moravske II. sa jakom brdskom artilerijom, i od Resna preko Ohrida i Struge moravskom II. i brigadom dunavske I., koja je 11/11 stigla u Resan i stavljena pod komandu moravske II. Međutim 10/11 eskadron moravske II. sa nešto pješadije zauzeo je Ohrid. 11/11 vršeno je prikupljanje moravske II. i brigade dunavske I.

12/11 stigla je dunavska brigada sa divizionom poljske artilerije i 1 brdskom baterijom iz Resna u Ohrid. Kičevska kolona dobila je zadatak, da utvrdi i brani prijelaze na putevima za Debar i da izviđa prema Debru. 13/11 dunavska je brigada kod Struge, i poslala je prednje dijelove u pravcu Ćafa-Sane i Debra. Moravska II. prenoćila je istočno od Ohrida. Kičevska kolona prikupljala se kod Kičeva i Gara.

Toga dana izvršena je dislokacija I. armije: moravska I. u Bitolju sa predstražama u Resnu i Kenali, konjička u Skoplju, timočka II. u Velesu, držeći u Krivolaku, Štipu, Đevđeliji, Strumici i Dojranu dijelove, koji se tamo nalaze (13/II. i konjički divizion), ostatak dunavske I. u Skoplju, drinska I. u Bitolju. Ovo je izvršeno u toku 14, 15 i 16/11.

Moravska II. produžila je napredovanje i njen konjički eskadron ušao je 15/11 u Debar, a 16/11 u Elbasan, u koji je upućen jedan odred moravske II. (5 bataljona i brdska baterija). Kičevska kolona također je stigla u okolinu Debra. U ovom stanju dočekano je 21/11 primirje sa Turskom.

23/11 naredila je vrhovna komanda, da moravska II., sa svima pridanim dijelovima iz dunavske I., izađe iz sastava I. armije, i da dijelove dunav-

ske I. povuče u Strugu, Ohrid i Resan, ostavljajući 1 bataljon u Elbasanu, 14 puk da posjedne Debar, moravska II. da se sredi u Kičevu i Gostivaru, držeći na Mavrovim Hanovima 2 čete, moravska brigada da se sredi u Tetovu. Ovo je izvršeno do 26/11. Moravskoj I. naređeno je, da saopći Grcima, da odmah napuste dijelove sjeverno od linije rasporeda moravske I., inače da ih silom protjera. Do ovoga međutim nije došlo, jer su se Grci povukli. Da bi se trupe odmorile, I. armija je 24/11 naredila, da se drinska I. rasporedi na stanovanje u Krivolaku—Kavadaru—Negotinu i selima duž željezničke pruge, sa jednim odredom u Đevđeliji i jednim u Prilepu, timočka II. da se skantonira u Velesu sa jednim bataljonom u Sv. Nikoli.

Dok su I. armija i moravska II. vodile ove operacije, III. armija (bez moravske II., moravske brigade i gradske artilerije) izvodila je operaciju za osvojenje porječja Belog Drima. 19/10 armijska konjica, upućena prema Dulje Hanu, da sa odredom, koji se tamo nalazio, zauzme Prizren, prenoćila je u Kačaniku. Drinska II. upućena preko Zborce-Hana i Dulje-Hana prema Đakovici, prikupila se i spremila za pokret u Prištini. Šumadijska I. prenoćila je kod Kačanika i Elez-Hana (artilerijom). Armijski štab bio je u Skoplju. Vrhovna komanda naredila je, da se što prije zauzme Prizren i Đakovica. Međutim je dobiven izvještaj od drinske II., da je Prizren zauzet. 20/10 šumadijska I. stigla je u Ferizović, a artilerijom u Kačanik. Drinska II. prenoćila je u Dulje-Hanu (6 bataljona, eskadron, poljska baterija i pioniri). Ostale trupe načinile su prizrenski odred i prenoćile su u Prizrenu. Armijski štab prenoćio je u Kačaniku. 21/10 drinska II. stigla je kod Zrze, a prethodnicom na desnu obalu Belog Drima, držeći Švanjski most. Tu su nekoliko građana iz Đakovice izvijestili, da su se redovne turske trupe (oko 10 tabora sa 8 topova) poslije gubitka Peći povukle preko Prizrena i Ljume prema Debru, ali da se arnautski prvaci (Bajram-Cur i Rizam-beg) spremaju da brane Đakovicu. U to je šumadijska I. stigla u Štimlje i Ferizović (artilerija), a armijski štab u Ferizović.

22/10 drinska II. je napredovala prema Đakovici, na čijem je rubu i kosi Nakaradi, zaposjelo položaj oko 2.000 Arnauta pod Bajram-Curom i Rizam-begom. Poslije borbe od nekoliko sati, drinska II. je rastjerala Arnaute, prošla kroz grad i zaposjela predstražom položaj ispred varoši od polovine kose Čabrata duž rijeke Krsne do njena utoka u Lukavicu, glavninom na Rezini i u Đakovici. U mrak su ušle i crnogorske trupe (vasojevićka brigada) u Đakovicu. Šumadijska I. stigla je u Suvu Reku. 23/10 drinska II. ušla je u Đakovicu, šumadijska I. u Prizren, kuda je stigao i štab armije.

Vrhovna komanda naredila je, da se što prije formira združeni odred u Đakovici ili Prizrenu i uputi na Medivanski Zaliv. 24/11 obje divizije su predanile: drinska II. (cijela) u Đakovici, šumadijska I. u Prizrenu. 25 i 26/10 formirani su odredi za pohod na more i to: iz šumadijske I. šumadijsko-arbanski odred (6 bataljona, 1 brdska baterija, vod pionira i konjički eskadron, oko 6 500 ljudi) kod Žura i u Đakovici; cijela drinska II. (5 i 6 puk II. poziva, 1 brdska brzometna i 1 brdska de Bange-ova baterija, pionirski polubataljon i dio bolničarske čete), pojačana sa 2 brdske baterije (iz ibarske vojske).

Ibarska vojska 19/10 naredila je za 20/10 pokret od Mitrovice prema Peći, i 20/10 je, poslije teškog marša, po rđavom putu i vremenu, prenoćila u Rudniku. 21/10 je prenoćila u bivaku istočno od Peći, a štab u Peći, gdje su se susreli sa crnogorskim istočnim odredom (đeneral Janko Vukotić). 23/10 upućen je jedan puk (11/II.) prema Đakovici, odakle se čula topovska paljba, kao prethodnica, a za njom i glavnina, koja je prenoćila u Raušiću, a prethodnica u Đeskovu. 24/10 štab je stigao u Đakovicu, a trupe su bivakirale pred Đakovicom. 25/10 vrhovna komanda je naredila, da ibarska vojska ostavi 1 bataljon u Peći, a ostalo da se vrati u Mitrovicu i da se utvrdi Novi Pazar. Prema ovom naređenju 27/10 krenula je ibarska vojska natrag, gdje je i stigla 30/10 povukavši i bataljon iz Peći, po naređenju vrhovne komande, 31/10 stigle su sve trupe ibarske vojske u Mitrovicu, 5 prekobrojni puk poslan je u Skoplje, 2 brdske baterije III. armiji,

a ibarskoj vojsci dodijeljeni pukovi III. poziva u Sandžak.

Šumadijsko-albanski odred imao je da krene 27/10 i da napreduje od Žura preko Ljum—Kule—Bruti—Vezirovog Mosta—Ćara Kumulse—Oroši i dolinom Maće prema selu Plani, odatle preko Kroje i Tirene na Drač, pa zavladavši prostorom između Maće i Škumbe, da napreduje prema Valoni.

Drinska II. imala je da krene 28/10 iz Đakovice i da pravcem Ćafa-Prušit—Vau Spašit, kod sela Spaša pređe Crni Drim, i dalje preko Mihajne, Puki i Duši da napreduje prema Lješu. Oba odreda imala su isključivo tovarnu komoru. Šumadijsko-albanski odred stigao je 28/10 do Ljum-Kule. Od Ljum-Kule krenuo je 28/10 u koloni po jedan, jer se po stazama Arbanije drugačije nije moglo, stigao je kod Bruti, prešao Vezirov Most i stigao do Petke promijeniv pravac, jer se zbog smetova nije moglo proći na Ćara-Kumulsu. 29/10 stigao je do Sraće, 30/10 do Đuđe i Mžanj, 31/10 do Bisak Sipri, 1/11 do Oroši, 2/11 do Bliništa, promijeniv opet pravac zbog vrlo rđavog puta, 3/11 stigao je do Kolari, 4/11 do Tregene i 5/11 izbio je pred Lješ, u isto vrijeme kad i čelo drinske II.

Cio ovaj marš bio je veoma težak zbog terena, rđavog puta, pomanjkanja hrane i furaže i sanitetskih potrepština. Otpora od strane Arnauta nije bilo.

Drinska II. krenula je iz Đakovice 28/10, i stigla je 29/10 na Crni Drim. Kako na mjestu, gdje je trebala da izvrši prijelaz, nije bilo ni mosta niti kakve spreme, a pokušaji da se sastave splavi nisu dali rezultate, drinska II. je 30/10 skrenula preko Trektani prema Vezirovom Mostu, gdje je izvršila prijelaz, 31/10 stigla je do Petke, 1/11 do Mihajne, 2/11 do Puki, 3/11 do Duši, 4/11 do Kalmeti i 5/11 do Lješa.

Na ovom veoma teškom maršu drinska II. naišla je samo kod Spasari na otpor od oko 1.000 Arnauta, koji su poslije kratke borbe uzmakli prema Skadru, zbog čega je u Mjetu ostavljen odred od 6 četa (6/II.) sa 2 mitraljeza i vodom brdske baterije (de Bange) sa zadatkom, da štiti bok i pozadinu drinske II. od skadarske posade.

5/11 oba su odreda došla pred Lješ, u kome se zatekao jedan redifski turski puk, koji je držao položaj za neposrednu obranu Lješa na kosi istočno od grada. Drinska II. razvila je svoj leteći odred (2 bataljona, eskadron i dva brdska topa), a šumadijsko-albanski odred svoju prethodnicu, i odmah su napali Turke, koji su bili iznenađeni pojavom Srba. Poslije borbe od 2½ sata, položaj je zauzet i gotovo cio puk zarobljen (43 oficira, 103 podoficira, 854 redova i 2 topa). Dok su srpske trupe napadale položaj, jedno crnogorsko odjeljenje upalo je u grad Lješ sa zapadne strane, te su se srpske trupe u osvojenom Lješu susrele sa saveznicima.

8/11 vrhovna komanda naredila je, da, iz političkih razloga, srpski odredi ne napreduju dalje od Drača, da se oba odreda sjedine na sredokraći između Tirane i Kroje, pa, pošto obezbijede taj prostor, da krenu prema Draču, zauzmu ga i obezbijede prostor. Prema ovome šumadijsko-albanski odred krenuo je 9/11 prema Draču i stigao je do Plane na rijeci Maći, 10/11 morao je krenuti do prema selu Gursi, gdje je skelom prešao Maću, a 11/11 stigao je u Gursi. 12/11 zauzeta je bez borbe Kroja, gdje je odred ostao 13 i 14/11, za koje su vrijeme dolazili izaslanici iz Tirane i Drača i izvijestili, da je Valonska arbanaška vlada proglasila nezavisnost Arbanije, te da srpske trupe ne napreduju dalje. Ali šumadijsko-arbanski odred produžio je svoj zadatak, i 15/11 je bez otpora, zauzeo Tiranu, ostavivši u Kroji kao posadu 1 bataljon i uputivši 1 bataljon u Pitzi kao osiguranje od Drača, u koji je ovog dana ušao konjički eskadron. 16/10 ostavljena su 2 bataljona u Tirani, a odred je ušao u Drač, uputiv jedan bataljon u Kavaju. Preko prijevoja Kraba uhvaćena je veza sa dunavskom brigadom u Elbasanu.

Ovako raspoređen odred je ostao pod komandom drinske II. do dolaska komande primorskih trupa. Drinska II. ostala je kod Lješa i rasporedila se: kod Vaudenja 1 bataljon i 2 brdska topa, na koti 612 (Šiti-Hajmelit) 2 čete sa 2 mitraljeza, u Lješu 3 bataljona, 6 mitraljeza, 6 topova, u San Giovanni 1 bataljon, 1 eskadron, 2 mitraljeze i 6 četa za vezu sa šumadijsko-albanskim odredom. Kako je bilo mnogo zarobljenika (1.291), naređeno je, da se zarobljeni redovi puste kućama, a oficiri (43) i podoficiri

(103) prevezeni su preko Soluna u Srbiju.

Za ovo vrijeme, sve do 24/11, kada je dobiveno izvješće o zaključenju primirja, III. je armija vršila, radi osiguranja pozadine primorskih trupa, razoružanje Arnauta iz Ljume, Hasa i Dukađina, Drenice i nekih sela Metohije, koji su se, podbadani austro-ugarskim konzulima, i katoličkim svećenstvom, bili oduprli razoružavanju. Stoga se tu razvila čitava serija krvavih borba, zbog čega je III. armija pojačavana iz ibarske vojske, javorske brigade i moravske brigade. Naposljetku su Arnauti izjavili pokornost. Osim toga, u toku ovog vremena pojačani su odredi sa 2 bataljona i osnovana je komanda primorskih trupa (pukovnik Damjan Popović, koji je 22/11 stigao u San Giovanni, a odatle otišao u Drač), koja je počela da djeluje 25/11. Do 1/1 1913 ova je komanda samo popravljala stanje trupa bez ikakvih operacija.

Međutim od 1/12 1912 skadarska posada počela je aktivnije da ispada po Zadrimlju, u cilju furažiranja i uznemirivanja drinske II. Primirje za Skadar nije vrijedilo. Stoga je 3/12 vraćen bataljon iz Kroje u Lješ. 4/12 jedan turski odred od 4—5 tabora napao je na odred drinske II. kod sela Dajči, te se tu razvio dvodnevni boj (4 i 5/12), koji se završio uzmicanjem srpskog odreda od sela Dajči. Turci su se vratili u tvrđavu, a dijelovi drinske II. ponovno su zauzeli položaje. Da se ne bi ponovio ovakav slučaj, koncentrirano je sjeverno od Lješa, za njegovu neposrednu obranu, 6 bataljona, 6 mitraljeza, 1 eskadron, 10 topova, a kod Mjeta 5 četa, 2 mitraljeza i 2 topa.

Od 13/1 turska odjeljenja od Bušati poduzela su izviđanje u pravcu Lješa, radi čega je došlo do puškaranja bez ozbiljnijeg sukoba. Ali kako su se pronosili glasovi, da će 12 tabora izvršiti napad, komanda primorskih trupa naredila je 16/1, da šumadijsko-albanski odred spremi 2 bataljona i mitraljesko odjeljenje za upućivanje u Lješ. 17/1 komanda III. armije izvijestila je, da će 20/1 biti prekinuto primirje, i da se odobrava, da primorske trupe mogu kooperirati sa crnogorskom vojskom protiv Skadra. Zbog ovoga je naređeno drinskoj II., da zauzme položaj na liniji Pistuli—Dajči, a ostalim trupama, da se spreme za pokret i da se bataljon i 2 topa ukrcaju u Draču i transportiraju u Lješ. Na sastanku u crnogorskoj vrhovnoj komandi odlučeno je, da se napad na Skadar izvrši 29/1, a da primorske trupe sa 11 bataljona, 10 mitraljeza i 3 brdske baterije sudjeluju demonstrativnim napadom na pravcu Bušati—Brdica.

Prema zapovijedi crnogorske vrhovne komande, komanda primorskih trupa grupirala je za napad savezničke vojske na Skakar svoje trupe u dvije kolone: desna (9 bataljona, 4 brzometna i 6 sporometnih topova i 2 poljska crnogorska topa), da se razvije na liniji Dajči—Pistuli i da napadne tursku vojsku na položaju kod Bušati; lijeva (2 bataljona 1 brdska baterija sa 3 crnogorska bataljona i 2 topa) da se razvije na liniji Juš—Barbaluša i da obuhvatom desnog krila napadne bušatski položaj. Napad da počne 25/1. Turci su imali na dobrom bušatskom položaju odred od 2 tabora sa bašibozucima i brdskom baterijom. Napad je počeo 25/1 oko 10 sati; poslije 2½ sata borbe lijeva kolona zauzela je položaj sa neznatnim gubicima, a drinska II. je (oko 14 sati) izbila na Melguški Vis (prihvatni položaj), gdje se počela utvrđivati, tučena vatrom sa Brdice. Po zauzeću Bušati, primorske su trupe imale da produže napad na Brdicu, što su one i uradile. Ali su one u boju noću 26/27 i 27/1 (V. Boj na Brdici) bile odbijene sa znatnim žrtvama, te su se povukle na polazni položaj, potpomognute artilerijom sa Melguške Kose. Poslije ovog neuspješnog boja, trupe drinske II. prikupljale su se na položaju kod Melguši, koji je spremljen za upornu obranu, ali Turci nisu vršili napad.

Međutim pod utiskom ovog boja, a i po nalogu crnogorskog kralja, komandant primorskih trupa tražio je 28/1 od srpske vrhovne komande, da se pošalju 2 puka pješadije, divizion poljske artilerije, 1 haubička, 1 merzerska i 1 opsadna baterija, veliki pionirski alat i municija za srpsku i crnogorsku artileriju, a predložio je, da se drinska II., kao onesposobljena za operacije, izmijeni, i da se u Albaniji sredi cijela šumadijska I. Kako su srpske vlasti bile uspostavljene u Puki i Mihajni, bila je uspostavljena i veza sa primorskim trupama. Međutim su u Maći i oko Kroje

počeli Arnauti da vrše napade na srpske vojnike i da kvare telegrafske i telefonske linije, te je komandant primorskih trupa u februaru ponovio svoj zahtjev, na što je 10/2 dobio izvještaj od vrhovne komande, da se pod Skadar upućuje primorski kor jačine 30.450 ljudi, 41 top, 80 kara, 4 aeroplana i 1.905 kola. Za sve to vrijeme na odsjeku primorskih trupa bilo je mirno, a Turci su samo pojačali utvrde na Brdici.

Ukazom od 8/2 1913 formiran je primorski kor (đeneral P. Bojović), u koji su ušle dotadanje primorske trupe i još drinska I., minerska četa, divizion dunavskog poljskog artilerijskog puka, jedan haubički divizion (12 brzometnih haubica 12 cm), jedna opsadna baterija (5 cijevi dugačkih 12 cm topova), jedno odjeljenje velikog mostovnog trena, odjeljenje aeroplana (4 komada) i jedno reflektorsko odjeljenje. Cio primorski kor transportiran je preko Soluna u 3 ešelona, i stigao je posljednjim dijelovima 18/3 u San Giovanni di Medua. Pri iskrcavanju drugog ešelona, turska krstarica Hamidija tukla je artilerijom transport i potopila dva broda (gubici 60 vojnika i 20 konja). 21/3 štab kora i trupe 3 ešelona otišli su u Barbalušu, odakle su trupe, poslije velikih teškoća zbog poplave Drima i kišovite periode, prebačene na bardanjolski odsjek.

U to vrijeme opsadne trupe oko Skadra bile su ovako raspoređene: na sektoru Taraboš bilo je 14 crnogorskih bataljona sa 25 topova (oko 8.000 ljudi); na sektoru bušatsko-brdačkom drinska II. sa dunavskim poljskim divizionom; na bardanjolskom sektoru 35 crnogorskih bataljona sa 30 topova (oko 16.000 ljudi); na štojskom sektoru 9 crnogorskih bataljona, 4 topa (oko 4.000 ljudi). Poslije izvršenog rekognosciranja, komandant primorskog kora odlučio je, da na odsjeku Velikog Bardanjola grupira glavnu snagu kora i tamo da izvrši odlučan napad, istovremeno sa napadom na ostale sektore.

Poduzeto je grupiranje snaga i plasiranje artilerije kao i ostali pripremni radovi, i sve je ovo završeno do 28/3, kada je bila izrađena i razaslana zapovijed za opći napad na Skadar s tim, da će se vrijeme početka napada naknadno odrediti (29/3 u 6 sati). Međutim 29/3 u 1 sat dobiveno je telegrafsko naređenje vrhovne komande, da se odmah prekinu operacije protiv Skadra, da se digne opsada i da se trupe primorskog kora povuku na zgodan položaj, i tamo se drže defenzivno. Prema ovome glavna snaga primorskog kora povučena je na liniju Lješ—San Giovanni, gdje je izvršeno ukrcavanje kora, odakle je krenuo i štab korpusa 15/3 i preko Soluna stigao u Skoplje 20/3.

Međutim je 10/3 Esad-paša predao Skadar Crnogorcima sa pravom izlaska posade sa oružjem i 14/3 promarširao je garnizon kroz Lješ sa Esad-pašom na čelu. Komandant kora odobrio je izdatak trodnevnog obroka hrane za sve ljudstvo Esadovog odreda.

Ovo je bila posljedica intervencije velikih sila, koje su tada već bile odlučile, da Skadar ne pripadne ni Srbiji ni Crnoj Gori, te su bile izjavile želju, da se tamo operacije prekinu.

Za to vrijeme t. j. u toku zime 1912 do 1913, izvršena je nova dislokacija trupa I. i III. armije: Drinska I. došla je na privremeno stanovanje u Leskovac i Kruševac; timočka II. u Kavadar, Negotin, Veles, Štip, Đevđeliju; moravska brigada u Leskovac; dunavska I. između Skoplja i Vranje; moravska II. u Ohrid, Strugu i Elbasan sa malim posadama u Tetovu i Gostivaru. Na taj način prestala je akcija I. i III. armije, a 31/12 naređeno je, da se haubički puk (4 baterije 120 mm haubica i jedna baterija 150 mm merzera) transportira u sastav II. armije pod Drinopolje, gdje je stigao noću 5—6/1 1913.

Međutim su se u srednjoj i južnoj Albaniji još vodile borbe manje važnosti sa ostacima Džavid-pašinih trupa, kao i sa plemenima Hasa, Ljume i Dukađina, gdje je austro-ugarska politika poticala Arnaute na otpor prema Srbiji.

II. armija dobila je zapadni i sjeverozapadni sektor pri opsadi Drinopolja, i tamo je djelovala po naređenjima bugarske vrhovne komande. Po padu Drinopolja (13/3 1913), II. je armija povučena na odmorište, a zatim prevezena u Srbiju; dunavska II. oko Vranje, gdje se prikupila 12/4, a timočka I. kod Pirota, teška artilerija otišla je u sastav svojih jedinica. Pri prijevozu jedinica II. armije, početkom aprila, Bugari su usporavali svim sredstvima transpor-

tiranje srpskih jedinica i činili sve, da što duže zadrže njihov povratak u Srbiju.

Početkom aprila 1913 srpska vrhovna komanda naredila je grupiranje I. armije u porječju Vardara, u cilju obrane od eventualnih bugarskih pokušaja, jer su primijećeni pokreti bugarskih trupa prema vardarskom porječju.

Poslije dugih pregovora 17/5 potpisan je u Londonu ugovor o miru između Srbije i njenih saveznika s jedne, i Turske s druge strane.

Gubici u ovome ratu bili su: oko 5.000 poginulih oficira, podoficira i vojnika, ranjenih preko 18.000, i 7—8.000 umrlih od rana i bolesti. — Zarobljeno je preko 7.000 oficira, podoficira i vojnika, 125 topova i veliki plijen u materijalu svake vrste.

Rezultati rata bili su: osvećeno Kosovo, oslobođenje iz turskog ropstva braće u Staroj Srbiji i Makedoniji, postignuta veza sa Crnom Gorom. I pored uloženih napora, krvi i materijalnih žrtava izlaz na Jadransko more nije postignut.

L i t e r a t u r a: V. Maksimović, Rat Srbije sa Turskom 1912—1913 (tečaj predavanja na višoj školi vojne akademije); Mars, Srpsko-turski rat u 1912—1913 godini (I. i II.); M. Milenović, Rat 1912. Dnevnik naših pobeda (I. i II.); Ž. Pavlović, Opsada Skadra; N. Arandelović, Opsada Jedrena 1912 do 1913 godine; Članci i rasprave u Ratniku i Književnom Glasniku i arhiv Glavnog Đeneralštaba.

R a t s a B u g a r s k o m 1913. Prema ugovoru o miru, zaključenom po završetku rata sa Turskom 17/5 1913, Turska je ustupila svoje teritorije u Evropi saveznicima, i to: Trakiju, do linije Enos-Midija, i istočni dio Makedonije Bugarskoj, Južnu Makedoniju i dio Epira Grčkoj, Staru Srbiju Srbiji i Crnoj Gori. Makedonija, između Šare i Rodope, Arhipelaga i Ohridskog Jezera imala se, prema ugovoru o savezu između Srbije i Bugarske kao sporni teritorij, ako se ne bi mogla organizirati kao autonomna, podijeliti između Srbije i Bugarske. Ta bi podjela, u teritorijalnom smislu, zadovoljila samo Bugarsku, jer je Srbiji imao da pripadne najviše dio na sjeveru od linije: vis Golemi Vrh (na predašnjoj bugarsko-turskoj granici), preko Gradišta na zapadnoj granici Ovčjeg Polja, presijecajući Vardar između Zelenikova i Velesa, pa vodomeđom Babune i Treske na kotu 1.200 Ilinskih Planina do manastira Gubavca na Ohridskom Jezeru. Ugovorom je bilo predviđeno, da za slučaj spora prilikom razgraničenja zemljišta u Makedoniji, vrhovni arbiter za rješenje bude ruski car, čije bi rješenje imalo biti definitivno i obavezno. Ovaku južnu granicu u Makedoniji, Srbija je mogla primiti samo pod uvjetom ispunjenja ostalih točaka ugovora i osnovne ideje rata Srbije sa Turskom, izlaska na Jadransko more, jer je na toj perspektivi poglavito bio i zasnovan savez od strane Srbije.

Međutim, u toku rata sa Turskom, Srbija ne samo da je ispunila sve svoje savezničke obveze na makedonskom bojištu, nego je, i preko predviđenih obveza, a po zahtjevu bugarske vlade, odmah poslije kumanovske bitke poslala Bugarskoj dvije svoje divizije i tešku artileriju (32 bataljona sa 92 topa), koje su odsudno pridonijele da ova zauzme Drinopolje (13/3 1913). Isto tako pomogla je Srbija i ostale saveznike: Crnu Goru sa 16 bataljona i 40 topova, i Grčku, oslobađajući, pobjedom kod Bitolja, od opasnosti lijevi bok i pozadinu glavne grčke snage.

Međutim Bugarska, ne samo da nije izvršila obvezu u ugovoru, da pošalje pojačanje Srbiji od 100.000 vojnika, već je jednu svoju diviziju, koja je trebala da operira u sastavu II. srpske armije, uputila na samostalno djelovanje.

Kako je Srbija, i uza sve velike savezničke usluge, koje su je koštale više od 17.000 žrtava u bojevima pod Drinopoljem, Skadrom i Bitoljem, bila prinuđena, pod prijetnjom rata od strane Austro-Ugarske, da svoju vojsku povuče sa Jadranskog mora, Srbija je morala tražiti, da joj se za njene velike zasluge prizna pravo na one zemlje, koje su joj, ma i donekle, mogle naknaditi posjede na obali Jadranskog mora.

Stoga je Srbija, još u toku rata sa Turskom, činila u tome smislu usmene i pismene predstavke bugarskoj vladi, ali ova ne samo što nije odgovarala na predstavke, već je u novembru 1912 tajno pregovarala sa Austro-Ugarskom na štetu Srbije, a u martu 1913 pristupila tajnom spora-

zumijevanju sa Turskom, protivno ugovoru o savezu sa Srbijom, i obustavila je ratnu akciju na Čataldži, da bi mogla prebaciti svoju vojsku protiv dotadanjih svojih saveznika.

Srpska je vlada, u očekivanju rješenja mirnim putem, predala 12/5 1913 bugarskoj vladi notu o reviziji ugovora, motivirajući je nezadovoljavanjem ugovornih odredaba od strane Bugarske i davanjem od strane Srbije Bugarskoj neobavezne pomoći na maričkom bojištu. Na ovu notu bugarska je vlada odgovorila tek 6/6 kategoričkim odbijanjem revizije ugovora. Međutim, vidjevši da se pitanje razgraničenja ne može svršiti sporazumom između saveznika, srpska je vlada predala rješenje spornog pitanja vrhovnom arbitru, ruskom caru. Bugarska je vlada međutim izbjegavala rješenje arbitra i sva nastojanja ruske vlade, u aprilu i maju 1913, nisu dovela do rezultata.

26/5 1913 ruski je car, ličnim pismom, upućenim srpskom i bugarskom kralju, apelirao na njihovu uviđavnost, da se savez održi i da se ne srlja u bratoubilački rat, već da se pričeka rješenje arbitra, kako ugovor propisuje. Dok je odgovor srpskog kralja bio potpuno u duhu pomirljivosti u očekivanju rješenja vrhovnog arbitra, odgovor bugarskog kralja (29/5 1913) bio je uvreda za Rusiju.

U isto vrijeme Bugarska, poticana Austro-Ugarskom, i naročito, vojničkom strankom, pripremala se, da oružjem riješi pitanje podjele, i tako da stavi pred svršeni čin i arbitra i ostale sile. U tom cilju ona je, odmah po zaključenju ugovora sa Turskom, počela vršiti koncentraciju svojih trupa prema Srbiji i Grčkoj.

Na bugarskom krunskom savjetu 9/6, na kome je presudnu riječ vodila bugarska vrhovna komanda odlučeno je, da se ruski car u ulozi arbitra zamoli da donese svoje rješenje, u okviru i na osnovi ugovora o savezu, u roku od 7 dana t. j. do 16/6, a ako to ne bude učinjeno, da se napadnu Srbi i Grci. 12/6 dobiven je odgovor od ruskog ministra spoljnih poslova, da Bugarska ne očekuje ništa od Rusije i da zaboravi da postoje kakve ruske obveze od 1902.

Istoga dana, odmah po ponoći, Bugari su izvršili napad na predstraže I. srpske armije kod Zletova (borba je prestala oko 2 sata po podne), a 13/6 bugarska vrhovna komanda izdala je svojim armijama direktivu za dovršenje strategijskog razvoja. U vezi stim izdala je 15/6 IV. armija naređenje za noćni napad na Bregalnici.

Na taj način, počeo je, bez objave rata, srpsko-bugarski rat 1913.

Srbija je iz rata protiv Turske zadržala mobiliziranih 10 pješadijskih i 1 konjičku diviziju, popunivši ih sa dva kontingenta rekruta, i mobilizirala je pukove III. poziva, ukupno 348.000 ljudi, od kojih 248.000 boraca, formiranih u tri armije i trupe izvan sastava armija.

Bugarska je iz rata protiv Turske zadržala mobiliziranih 11 pješadijskih i 1 konjičku diviziju, popunivši ih sa dva kontingenta rekruta, i formirala od dopunskih i opolčenskih jedinica (2) i od ljudstva novooslobođenih krajeva (2) još 4 divizije, svega 16 divizija, ukupno do 440.000 ljudi, sa oko 350.000 boraca, formiranih u 5 armija.

17/5, na dan zaključenja mira sa Turskom, srpska se vojska nalazila u ovakvom rasporedu: I. armija (štab u Skoplju): dunavska I. kod Kumanova, sa po 1 pukom u Kratovu i Krivoj Palanci; dunavska II. kod Kumanova; moravska II. kod Skoplja; šumadijska I. u prikupljanju (iz Metohije i sa Primorja) kod Skoplja; drinska I. kod Velesa; moravska I. u prikupljanju (od Bitolja) kod Velesa; timočka II. kod Negotina (glavninom) i u Đevđeliji; konjička kod Niša sa 1 pukom kod Skoplja. III. armija (štab u Prizrenu): šumadijska II. izmijenila je šumadijsku I. u Metohiji, dunavska II. na Kosovu. Javorska brigada u Sandžaku. II. armija (štab u Pirotu): Timočka I. kod Pirota, 3 i 1 puk III. poziva u Pirotu, 4 i 6 puk III. poziva na putu iz Užica i Šapca za Pirot. Moravska brigada na graničnoj fronti prema Albaniji od Piškopeje do Podgradca. Pukovi III. poziva: 2, 10, 11 i 12 na Kosovu, 5, 9 i 15 na osiguranju željezničke pruge Beograd—Niš—Đevđelija, 8 i 13 u pokretu prema Zaječaru, 7 u Beogradu. Eskadroni III. poziva: po 1 u Beogradu, Požarevcu, Šapcu i Kruševcu. Gradska artilerija (odred) i 14 puk III. poziva u Zaječaru.

Koncentraciju srpske vojske diktirao je u prvom redu politički cilj rata: očuvanje teritorija na lijevoj

obali Vardara, a potom konvencija sa Grčkom (da su glavne mase u blizini). Stoga je srpska vrhovna komanda koncentrirala glavnu masu (8 pješadijskih i 1 konjičku diviziju) na Ovčjem Polju. Ostalo je postavljeno za osiguranje Tikveša i stare granice sa Bugarskom.

U toku koncentracije izmijenjen je sastav srpskih armija iz rata sa Turskom, te su formirane tri armije i trupe izvan armijskog sastava. Vrhovna komanda ostala je ista: I. armija (Prijestolonasljednik Aleksandar, načelnik štaba đeneral P. Bojović): dunavska I. i II., šumadijska I. i II. i moravska II. Svega 72 bataljona, 27 poljskih, 3 brdske, 3 haubičke, 2 gradske baterije, 11 eskadrona i 3 aeroplana. II. armija (đeneral S. Stepanović, načelnik štaba pukovnik V. Živanović): timočka I., 1, 3, 4, 6 i 14 puk III. poziva, haubički puk (5 baterija), 4 pozicijske baterije, 20 gradskih topova, rezervni inžinjerski bataljon, bolničarska četa i golubija pošta. Svega 35 bataljona, 1½ pionirski bataljon, 9 poljskih, 4 pozicijske baterije i gradska artilerija. III. armija (đeneral B. Janković, načelnik štaba pukovnik P. Pešić): drinska I., moravska I. i timočka II. Svega 42½ bataljona, 3½ pionirska bataljona, 20 poljskih, 3 brdske baterije i 6 eskadrona. Komanda kosovskih trupa (đeneral M. Živković, načelnik štaba pukovnik D. Popović): Drinska II., javorska brigada, 10, 11 i 12 puk III. poziva. Svega 28 pješadijskih i 1½ pionirski bataljon, 3 poljske, 3 brdske, 1 pozicijska baterija i 3 eskadrona. Na raspolaganju vrhovne komande: konjička divizija, crnogorska divizija (koja se tek prikupljala u Skoplju), 8 pješadijski prekobrojni puk I. poziva, moravska brigada I. poziva, 2 bataljona 5 puka III. poziva. 27/5 upućena je šumadijska II. iz I. u sastav II. armije prema Zaječaru, gdje se koncentrirala 6—16/6.

Ovako formirana srpska vojska koncentrirana je u toku maja 1913, i izvršila je strategijski razvoj u tri grupe: Južna — I. i III. armija i konjička divizija, na vardarskom bojištu, srednja — II. armija, na nišavskoj zoni sa centrom otpora u pirotskom utvrđenom logoru, i timočka grupa od improviziranih trupa, kod Zaječara.

Iznenadni bugarski napad na Bregalnici 17/6 nije omeo izvršenje strategijskog razvoja srpske vojske, već je opredijelio srpsku vrhovnu komandu, da razvoj grupe na vardarskom bojištu izbaci na prednju graničnu zonu od Carevog Vrha preko Retkih Buka pa duž Zletovske Reke i Bregalnice do Krivolaka, i da na njoj primi bitku. Desnokrilna III. armija razvila se sa dvije divizije (timočka II. i drinska I.) u prvoj liniji duž Bregalnice od Pepelišta—karaula Šeoba do prema selu Dragovu na lijevo i od sela Testemelci—kota 319—Ježevo Brdo—kota 650 na desnoj obali, svega 33 kilometra. Armijska rezerva (moravska I.) bila je na desnoj obali Azmaka kod Sari-Hamzali. I. armija razvila se na desnoj obali Zletovske Reke od lijevog krila III. armije do Zletova. Od Zletova do Retkih Buka nije bilo zaposjednuto, već su krstarile patrole dobrovoljaca, a pozadi ovoga odsjeka, na liniji Kratovo — Plavica—Crni Vrh—Gradište, bile su glavne snage (Moravska II., šumadijska I. i konjička). Na Osogovi, na odsjeku Retki Buki—Carev Vrh bio je odred dunavske I. Na odsjeku Carev Vrh—Kriva Palanka—Goleni Vrh razvijena su 3 pješadijska puka sa 2 baterije, a ostatak (5 pukova sa masom artilerije dunavske I. i II.) na utvrđenom Sracinskom položaju. Srednja i timočka grupa izvršile su razvoj na staroj granici prema Bugarskoj, sa centrima otpora u pirotskom i zaječarskom utvrđenom logoru.

Koncentracija bugarske vojske vršena je ovako: Crnim Morem od Midije do Varne, pa željeznicom prema Sofiji (5 divizija), prugom Drinopolje—Plovdiv—Sofija—Dragoman i Sofija—Ćustendil (1, 4 i 9 i dijelovi 5 i 6 divizije) i prugom Dedeagač—Serez—Demir-Hisar—Dojran, pa običnim preko Strumice za Štip i Kočane (7, 8, 2, 3, 11 divizija i makedonsko-jedrensko opolčenje). Pokret IV. armije od Dojrana prema Strumici vršen je po teritoriju, koji je pripadao Srbiji, na kojem su se nalazili slabi dijelovi za obezbjeđenje tamošnje uvjetne granice. Komandant srpske III. armije izvješćivao je vrhovnu komandu o prolazu svake bugarske kolone, pa čak i o tome, da se u bugarskoj vojsci razvila kolera.

*

Strategijski razvoj bugarske vojske završen je 15/6, i to na južnom dijelu ratišta, na bregalničkoj fronti, i prema Grčkoj razvijene su 3 armije (II., IV. i V.) od 7 divizija i makedonsko-jedrenskog opolčenja, a ostatak snage (2 armije) razvijen je duž stare srpsko-bugarske granice, sa jednom slabom divizijom u strategijskoj rezervi kod Strumice, u potpuno kordonskom rasporedu.

Raspored snaga 15/6 bio je ovaki: II. armija na liniji Kukuš—kota 665—put Serez—Negovan; IV. armija na Bregalnici; V. armija oko Grljana; III. armija na liniji Vrapča—Dragoman—Komštica; I. armija na liniji Belogračik—Čupren sa odredom kod Kule; 4 divizija između Strume i Konjova; konjička divizija prema Vlasini. Na Bregalnici IV. armija bila je ovako razvijena: štab (đeneral Kovačev, u isto vrijeme i ministar vojni) u Radovištu; desna grupa: makedonsko-jedrensko opolčenje (đeneral Genev), 15 bataljona, 9 baterija, ½ eskadrona, na liniji Kitka—Pašadžik; rilska divizija (22 bataljona, 17 baterija), prednjim dijelovima na podnožju Rajčanskog Rida prema Zletovskoj Reci i duž ove do utoka u Bregalnicu, glavnina oko sela Spančevo—Banja i na obroncima Rajčanskog Rida; centar, 8 tundžanska divizija (26 bataljona, 9 baterija) i brigada 3 divizije (8 bataljona, 3 baterije) oko Štipa od brda Selce—Krive Lakavice; lijeva grupa, trakijska divizija (24 bataljona, 9 baterija) kod Radovišta, sa prednjim dijelovima duž desne obale Krive Lakavice i prema Valandovu—Hudovu. Armijska rezerva, 6 divizija, kod Radovišta.

Politički momenat bio je presudan za srpski ratni i početni operacijski plan. Trebalo je inicijativu za napad ostaviti Bugarskoj, jer je od toga ovisilo držanje Rumunjske. Srpski ratni plan ograničavao se stoga samo na obranu osvojenih predjela u ratu sa Turskom. Početni operacijski plan bio je: strategijski doček napada na bregalničkoj fronti, a po njegovom odbijanju prijelaz u napad stim, da se napredovanje III. armije protiv štipske grupe izvrši u vezi sa grčkom vojskom, da bi se ova bugarska grupa po mogućnosti opkolila u dolini Strumice. Za to vrijeme I. armija imala je da pomaže III. armiju napredovanjem prema Kočanu, držeći se pri tome lijevim krilom obrane, radi zaštite od napada Bugara od Ćustendila. II. armija i zaječarska grupa imale su da brane svoje granične odsjeke.

Bugarski ratni i početni operacijski plan, sudeći po događajima, bio je ovakav: prebacivanjem cjelokupne vojske sa trakijskog bojišta prema srpskom i grčkom posjedu u novim krajevima i na staroj granici prema Srbiji, stvoriti mogućnost uspješnog napadnog rata, sa ciljem istovremenog i brzog tučenja srpske i grčke vojske i zauzimanja srpskog zemljišta u zapadnoj Trakiji i Makedoniji.

Još u toku prebacivanja trupa iz Trakije, Bugari su 8 i 9/5 napali grčke trupe u dolini Angiste i potisli ih, čime su osigurali svoj rokadni pravac sa Čataldže i Bulaira prema Makedoniji.

Noću 28—29/5 Bugari su zarobili jednu slabu patrolu iz srpske dunavske I. pred Krivom Palankom. Već ovi napadi pokazali su namjere bugarske vojne i političke uprave. Posljedica takog ponašanja bilo je ubrzanje potpisa konvencije između Srbije i Grčke (19/5) i pojačanje patrola na cijeloj fronti. 2/6 Bugari su na Krvavim Barama, kod Sv. Nikole, otvorili vatru na srpske predstraže, a noću 3—4/6 jedno odjeljenje od 50—80 bugarskih komita pokušalo je da zauzme Zletovo, ali je odbijeno. Srpski predsjednik ministarstva izvijestio je 4/6 depešom, da se može očekivati, da će nas Bugari napasti bez objave rata, te da se zbog toga bude na oprezu i u slučaju napada ne štedjeti ih. Trupe su o tome bile obaviještene, te su stoga napadi na predstražu 8 puka između Kamenite Čuke i Retkih Buka, 6/6, kao i napad 300—400 bugarskih dobrovoljaca 12/6 na predstraže moravske II. na prostoru Ratkovci—Neokazi i puškaranje na Retkim Bukama, bili odbijeni bez ozbiljnih gubitaka.

Čim je strategijski razvoj bugarske vojske bio završen, bugarska vrhovna komanda izdala je komandantima II. i IV. armije naređenje, da izvrše napad na grčku i srpsku vojsku noću 16—17/6.

Ovim napadom razvila se bregalnička bitka (V. Bregalnička bitka i Boj na Retkim Bukama). U toj bitki IV. bugarska armija izvršila je izne-

nadan noćni napad na III. i dijelom na I. srpsku armiju.

U toku noći bugarska je armija imala prividan uspjeh na centru rasporeda, gdje se 1 puk bio povukao prema Bogoslovcu, ali je situacija ubrzo stabilizirana, dolaskom dijela rezerve III. armije. U toku dalnjeg napada, najjači napor Bugara izražavao se na krilima III. srpske armije, gdje su Bugari uspjeli da na desnom krilu, poslije očajne obrane, potisnu timočku II., jako desetkovanu kolerom, u pravcu Velesa. Međutim, na lijevom krilu III. armije svi napadi bugarske IV. armije bili su odbijeni. Isto su tako i napadi na desno krilo srpske I. armije bili odbijeni, i ovo je krilo prešlo u napad. Poslije ogorčene borbe Bugari su ovdje bili razbijeni i prinuđeni na povlačenje, a desno krilo I. armije poduzelo je napad prema Kočanu, što je izazvalo hitno upućivanje 1 bugarske divizije iz IV. armije za zaštitu toga pravca. S druge strane, grčka vojska uspjela je da potuče slabu bugarsku II. armiju i natjerala je prema Strumici. Bojeći se za svoju odstupnicu, komandant IV. bugarske armije odlučio je, da se sa armijom povuče preko Radovišta, što je i učinio, i 24/6 od podne bugarska IV. armija, bila je pod zaštitom 1 brigade, u povlačenju.

Međutim je već 24/6 poslije podne poduzet napad III. i dijela I. srpske armije na štipski položaj, i kako su Bugari već bili napustili taj položaj, ovaj je napad izvršen u vjetar, i trupe su 25/6 izlazile na napuštene položaje, izgubivši čak i dodir sa Bugarima.

Zbog ovog poraza, bugarski glavnokomandujući (đeneral Savov) zamijenjen je đeneralom Ratkom Dimitrijevim, koji je odmah poduzeo mjere, da parira ovaj veliki neuspjeh, naređujući, da se izvrši napad na južnu frontu zaječarskog utvrđenog logora, preko Bučja prema Boljevcu, i da se 9 divizija, pošto je razbila srpski kalnski odred, prikupi u rajonu Kalne. Međutim, obje ove divizije (5 od Knjaževca i Zaječara i 9 od Kalne) povučene su 25/6 južno od Sofije, gdje se koncentrirala cijela I. bugarska armija.

26/6 produženo je napredovanje srpske vojske, i to: konjička divizija prema Radovištu, gdje je do noći stigla, bez dodira sa bugarskim trupama, prikupivši podatke, da su 2 bugarske divizije uzmakle prema Strumici, a jedan dio preko Pljačkavice. Moravska I. je do noći izbila 1 pukom do Radovišta i postavila predstraže na liniji Prnalije—Damjan, a glavninom je prenoćila na lijevoj obali potoka Drina. Dobrovoljačka brigada napredovala je glavnom snagom dolinom Vardara, kroz Demir-Kapiju, a slabijim dijelovima preko Serte u dolinu Krive Lakavice, ne naišavši nigdje na bugarske trupe. Crnogorska brigada malo se pomicala naprijed. Moravska II. je srednjom i lijevom kolonom izbila, vodeći slabu borbu, oko podne na Kupozni-Tepe, a desnom prema Počivalu.

Crnogorsku su diviziju na Govedarniku, na kočanskoj fronti, napale jake bugarske snage (20 bataljona i 8 brdskih baterija) iz doline Kamenice preko Pobijena, i prinudile ju, da se povuče na greben Cera. Ova bugarska carevoselska grupa (7 divizija i makedonsko-jedrensko opolčenje) dobila je potom zadatak, da, kao bočna zaštita IV. bugarske armije, omogući izvršenje bočnog marša armije, držeći se u toku 3—4 dana na liniji Dramča—Vinica, sa srednjim dijelovima na liniji Pobijen—Govedarnik—Bezikovo. Dunavska I. nije, uza sve napore, uspjela u napadu na Božderica, već se prikupila na odsjecima Krive Palanke, Sv. Vodama i Kalinom Kamenu. Kad su se Bugari učvrstili na Gornjem Vrhu, pred dunavskom II., prešli su 26/6 u napad na Čupino Brdo nadmoćnom snagom, i poslije krvave borbe uspjeli su, da potisnu dijelove dunavske II. i da zauzmu Čupino Brdo. Dijelovi dunavske II. povukli su se na Retki Buki i na Biljinu. Na ostalom dijelu fronte nije bilo borbe.

Drinska I. prikupljena je u to doba u Velesu radi transportiranja u Niš, da ga zaštiti (a po mogućnosti i Pirot) od bugarske invazije preko Sv. Nikole i Kalne.

26/6 srpska vrhovna komanda naredila je da se moravska I. vrati na desnu obalu Bregalnice kod kote 319, i da bude spremna za pokret, a crnogorska brigada da se uputi na Rajčanski Rid; moravska II. da odmah ode prema Kočanima, radi sprečavanja bugarskih pokreta od Carevog Sela, a da dobrovoljačka brigada što

prije izbije na put Štip—Radovište i raščišćava prostor u pravcu Kirazli-Tepe i Kozbrana. Ovo je izvršeno, osim što su dobrovoljci odmarširali na Hudovo umjesto na Pljačkavicu.

Za to vrijeme bugarska 2 trakijska divizija uspjela je, hitnim povlačenjem preko Obozne (Pljačkavica), da ovoga dana prijeđe na Carevoselski pravac, i već je počela poduzimati aktivne mjere protiv desnog krila moravske II.

Konjička srpska divizija odmarširala je jednim pukom putem prema Strumici, gdje je oko 16 sati uhvatila vezu sa grčkom vojskom i dobila podatke, da je jedna bugarska kolona uzmakla od Dukatina prema planini Gotenu, da su jače snage uzmakle prema Pehčevu, a slabije preko sela Arakli. Šumadijska I. došla je od Sv. Nikole preko Crnog Vrha u dolinu Krive Reke; drinska I. prevezena je željeznicom od Velesa do Kumanova, gdje je ušla u sastav I. armije i upućena na Sracin. Crnogorsku diviziju napala je 1 bugarska brigada, i borba se vodila do 15 sati, kada se bugarska brigada povukla (po naređenju, da zaposjedne graničnu frontu), a crnogorska je divizija ponovno zaposjela Pobijeni, i uhvatila vezu sa dunavskom I., koja je zbog opasnosti po svoje lijevo krilo, bila povukla svoje dijelove sa Krklinske Kose prema Sv. Vodama, a 2 bataljona poslala na Kiselicu, radi olakšanja stanja na desnom krilu dunavske II. Dunavska II. bila je napadnuta na odsjeku Retki Buki sa 8 bataljona, pomognutih nadmoćnom artilerijom. Poslije krvavog boja cijeloga dana, bili su dijelovi na Retkim Bukama prinuđeni, da napuste položaj, i da se povlače prema Gradcu, ali je u to 1 bataljon (7/II.) izvršio kontranapad i protjerao bugarske dijelove, te su trupe dunavske II. ponovno zaposjele Retke Buke. Na ostalom dijelu fronte bugarski su napadi odbijeni uz sudjelovanje 2 bataljona dunavske I. na Kiselici.

Ovoga dana završeni su pregovori sa delegatom rumunjskog glavnog đeneralštaba i utvrđeno je, da Rumunji operiraju u zoni istočno od Vidina (Konvencija nije potpisana, jer rumunjski delegat nije imao ovlaštenje za to). Vrhovna komanda je onda naredila, da šumadijska I. forsiranim maršem dođe od Sv. Nikole na krivorečku frontu, drinska I. iskrcana je u Kumanovu i upućena na ovu frontu, pošto su od Kalne i Zaječara bugarske trupe uzmakle, te ona tamo nije više bila potrebna. Šumadijskoj II. naređeno je, da uputi jedan puk sa baterijom u napad prema Bosiljgradu, u cilju olakšanja dunavskoj II. Ovo je i učinjeno, i upućeni puk (10/II.) i baterija, kasnije pojačan na 6 bataljona, izveo je 27/6 do 4/7 uspješan boj (V. Bosiljgrad), čime je znatno olakšana situacija na krivorečkom odsjeku I. armije.

28/6 srpska vrhovna komanda izdala je zapovijed, da se I. armija prikupi na pravcu Sracin—Kriva Palanka, sa jačim grupiranjem iza krila, i da se pripremi za ofenzivu prema Ćustendilu, a III. armija da se prikupi kod Kočana i pripremi za ofenzivu pravcem Carevo Selo—Crna Skala—Kadin-Most. Prema toj naredbi, izdale su I. i III. armija odgovarajuće zapovijedi. Po njima je I. armija imala ovaj raspored: crnogorska divizija (pojačana 4 prekobrojnim pukom) ostala na svome položaju; makedonsko-jedrensko opolčenje pred njom povuklo se na granične položaje kod Dramče. Moravska II. prikupljala se istočno od Kočana sa predstražnim dijelovima na kosi jugozapadno od Gradeca i na prostoru Vinica—kota 750. Dunavska I. i II. ostale su bez promjena. Šumadijska I. i drinska I. vršile su pokret dolinom Krive Reke i prema Sracinu. III. armija nije dobila naređenje, 28 već 29/6, zbog prekida telegrafske linije, i stoga je 29/6 moravskoj I. naređeno, da 30/6 dođe na prostor Vinica—Gradec. Moravska II. rasporedila se od Orizara prema Bezikovu. Dobrovoljačka brigada stigla je u Radovište, a timočka II. prešla je kod Donjih Trogeraca. U sastav III. armije ušla je i konjička divizija kod Kočana.

Za napad na bugarske trupe, koje su na Carevoselskom pravcu držale položaj Kalimanci — Grljani — kota 1.551, III. armija je 2/7 izdala zapovijed: da konjička divizija napreduje preko Pljačkavice do kote 1.185, gdje da uhvati vezu sa odredom moravske I., koji također tamo napreduje, moravska I. da se pripremi za napad pravcem prema Grleni—Čuka Golak (kota 1.551); moravska II. da se pripremi za napad na Crni Kamen; ti-

močka II. da ostane gdje je, i spremi se za pokret; dobrovoljačka brigada da se prikupi kod Radovišta i osigura ga od bugarskih razbojničkih četa i komita; armijski štab da prijeđe u Sokolarce; zapovijed za napad izdat će se naknadno. Prema ovoj zapovijedi, konjička divizija odmarširala je (bez artilerije) do sela Jeni-Keja, gdje je prenoćila. Moravska I. i II. izvršile su grupiranje za napad, timočka II. ostala je u svojim bivacima. Prema fronti III. armije bila je bugarska 7 i dio 8 i 2 divizije, glavnom snagom na liniji Grleni—Golak Čuka, a prednjim dijelovima na Osojničkoj Reci i na Crnom Kamenu. Makedonsko-jedrensko opolčenje prikupljalo se jugoistočno od Rujena i kod Dramče.

I. armija izdala je 1/7 naređenje, da se formira pčinjski leteći odred (600 pušaka, 280 karabina i 1 brdski top); da drinska I. dođe u prostor Psača—Dubočica i uputi 1 puk dunavskoj II., kojoj da dunavska I. uputi 1 brdsku bateriju. 2/7 naređeno je, da sve tri divizije prve linije izvrše 3/7 nasilno rekognosciranje. Svi su pokreti izvršeni. Pčinjski je odred 2/7 poduzeo pokret, protjerao slabe bugarske dijelove i zauzeo frontu Dukat—Vinje Kolo—Bliznik.

Na Vlasini je osiguravao granicu 1 bataljon III. poziva. Stoga je srpska vrhovna komanda naredila, da šumadijska II. dođe u Vladičin Han, da izbaci 1 puk na frontu Patarica—Vlasina, a 1 da uputi na Tresibabu. Ovo je izvršeno 22/6. Međutim su Bugari 23/6 izvršili sa 4 bataljona i 2 eskadrona napad na bataljon III. poziva na Vlasini na Bukovu Glavu, na odsjek Pajčin Grob—Duga Poljana i na Čemernik. Posljednji napad je odmah odbijen, a prva dva su se vodila do noći, i bugarski dijelovi prenoćili su na 500 metara od srpske pješadije. Za 24/6 naredio je komandant III. bugarske armije, da konjička divizija prijeđe granicu, da bez obzira na žrtve, upadne u Moravsku Dolinu, i tamo da pokvari prugu. Međutim su 37 i 38 bugarski puk sa 4 baterije i 3 eskadrona prešli u napad na Bukovu Glavu i Čemernik. Poslije ogorčene borbe i raznih peripetija oni su se, 25/6, pretrpjevši ogromne gubitke, povukli prema Trnu. Bugarska konjička divizija, preplašena ovim neuspjehom, nije ni poduzela izvršenje zadatka. 25/6 šumadijska II. prikupljala se prema Vlasini bez jakih borbi, samo je jedan bugarski polueskadron, upućen da poruši prugu kod Predejana, dočekan iz zasjede i potpuno uništen. U toku 26/6—4/2 šumadijska II. zaposjela je graničnu frontu od Gramade —Gola Bukva—Kolonica, i na njemu je ostala pasivna, ne uznemirivana od Bugara, očekujući ishod bosiljgradske operacije (V. Bosiljgrad).

II. armija bila je 17/6 raspoređena uglavnom za posadu pirotskog utvrđenog rajona, i to sa 11 bataljona I. i 11 bataljona III. poziva i svom artilerijom po sektorima obrane, a sa 9 bataljona I. poziva u armijskoj rezervi kod Pirota, što je odgovaralo obrani od Stola do rijeke Visočice sa osloncem u pirotskom utvrđenom rajonu. Za aktivno pariranje obilaznih operacija od Sv. Nikolskog prijevoja i Kalne, Deščanog Kladenca— Tumbe i Vlasotinaca, ona je imala slabu snagu u rezervi.

Za zaštitu Sv. Nikolskog pravca 20/5 je postavljen 1 puk III. poziva (14) i 1 baterija na položaju Debeli Rog—greben Stare Planine—Golaša. Za zaštitu pravca preko Deščanog Kladenca prema Vlasotincima postavljen je 21/5 1 puk III. poziva (3) sa 1 baterijom na položaj Tumbu, sa prednjim dijelovima na granici, od Crnotravske karaule do Livadice. Do 22/6 nije na odsjeku II. armije bilo važnih borba, ali je toga dana jaka bugarska kolona (2 puka, 3 baterije) izvršila napad na cio položaj 14 puka III. poziva i uspjela je da ga potisne sa Sv. Nikole prema Baltaberilovici, gdje je puk zauzeo Drenovu Glavu i kose oko nje, a 1 bataljonom Vražju Glavu. 23/6 je bataljon sa Vražje Glave protjeran na Jalovik, a komandant II. armije uputio je 2 bataljona i bateriju na položaj kod Kalne. Oni su ga posjeli, i počeli utvrđivati odsjek od Pravišta do iznad Kalne. Jedna bugarska kolona (1 brigada 9 divizije) obišla je Baltaberilovački tjesnac sa sjevera, i pojavila se pred Gravištem, ali je zadržana u dalnjem napredovanju. Na ovaj odsjek upućen je onda cio 14 puk I. 24/6 izvršila je 9 bugarska divizija napad na cio kalnski položaj, i uspjela je da nagna posadu da se, pod zaklonom noći, povuče na položaj Babina Glava—Orljanski Kamen—Bazovački Vrh—Granikovo. Odred se povlačio cijelu noć

24—25/6 i do podne 25/6, bez ikakvog smetanja. Bugari su ostali na zauzetom položaju, i nisu gonili. Vrhovna komanda sastavila je kalnski odred od snaga na pravcu Sv. Nikola i 6 prekobrojnog puka, i stavila mu je u zadatak obranu pravca, i u povoljnom slučaju, ofenzivu, a u isto vrijeme pojačala je II. armiju sa 2 puka (11/II i 3 prekobrojni). 25/6 II. srpska armija poduzimala je mjere za obranu na Babinoj Glavi i odlučivala se da napusti pirotski utvrđeni logor. Međutim su u taj mah bugarske 3 divizije prema njoj ostale na svojim mjestima cijelog dana, a pred mrak su se počele povlačiti preko Sv. Nikole u Bugarsku. Kalnski odred je 26/6 poslao konjicu u izviđanje, i uvjeriv se, da su Bugari poduzeli uzmak, prešao je u gonjenje, ali nije mogao stići bugarske kolone ni 27/6, koga je dana Rumunjska predala u Sofiji notu, kojom je obavijestila Bugarsku, da je rumunjska vojska dobila naređenje, da prodire u Bugarsku. Zbog toga je cijela bugarska armija i uzmaknula na ovoj fronti. Kalnski odred (oslabljen jednim pukom i 2 baterije, koji su povučeni u Pirot), nije 28/6 gonio, već je dobio zadatak, da na položaju Drenova Glava— Kalnski položaj brani pravce od Baltaberilovice i Kalne. 29/6—4/7 na ovome odsjeku nije bilo ozbiljne borbe, već je kalnski odred zauzeo graničnu frontu, pošto su ga bugarske trupe napustile, poslije slabe obrane.

Na južnom krilu II. armije, na pravcu Daščani Kladenac—Svođ, napadnut je prednji bataljon 3 puka III. poziva jačom snagom i morao se povući sa Samara na Tumbu, gdje je zaposjednut položaj cijelim pukom. Bugari su produžili napad na Tumbu sa 2 puka pješadije i 2 brdske baterije, ali je, i ako nadmoćnom snagom vođen, napad odbijen, i Bugari su se povukli na Samar, gdje su se utvrđivali i 24/6, koga je dana 11/II. puk iskrcan u Svođu, a 27/6 došao na Tumbu. Pošto se cio odred 29/6 prikupio, poduzeo je napad na Samar, ali su se Bugari bili povukli, te je odred zauzeo graničnu frontu bez borbe.

24/6 Bugari su, snagom od 1 divizije, izvršili napad na pirotski sektor. Poslije borbe, koja je trajala cijeloga dana, uspjeli su da protjeraju čete na preterenu pirotske utvrđene fronte, zadobivši nešto terena. 25/6 ostali su oni međutim neaktivni, čak su se na pojedinim mjestima povukli za nešto prema granici. 26/6 nije bilo ozbiljnije borbe, 27/6 je jedan noćni napad 2 bataljona 14/I. puka na Đurđevu Glavu odbijen, a na ostalom dijelu vršili su izviđanje vodovi i poslali su izvještaje o bugarskoj snazi i stanju na cijeloj fronti. Do 4/7 na ovome dijelu ratišta nije bilo ozbiljnije borbe.

Za obranu zaječarskog utvrđenog logora određen je 12/II. puk, a ostalo su bile trupe III. poziva, stavljene pod komandu timočke divizijske oblasti. Prema njima Bugari su imali: 5 diviziju (4 puka) oko Belogračika i 1 združenu brigadu (2 puka) prema Zaječaru i oko Vidina. 21/6 bugarska vrhovna komanda naredila je 1 armiji, da 22/6 zauzme Knjaževac i razdvoji srpske snage prema Zaječaru i Pirotu. Odmah poslije po noći Bugari su počeli napad; u toku noći tri su njihova juriša bila odbijena, ali su 22/6 oko podne uspjeli da potisnu odred sa Kadi Bogaza, koji se povukao sa 2 bataljona prema Knjaževcu, a 1 bataljonom prema Zaječaru. 24/6 bugarska brigada (5 divizije) zauzela je skoro bez otpora Knjaževac. Odred (1½ bataljon III. poziva) se povukao preko Bučja stim, da na položaju kod Dobrog Polja štiti pravac Knjaževac —Boljevac. 25/6 Bugari su cijeloga dana napadali utvrđeni zaječarski logor, ali su svi napadi odbijeni. Brigada iz Knjaževca zauzela je Bučje, a odred se povukao (razbijen) na Dobro Polje. 26/6 srpski odred od 2 puka izvršio je napad iz zaječarskog utvrđenog logora i napao je bugarsku kolonu u pravcu Vrbičke Reke. On je uspio da protjera tu kolonu i da zauzme Kraljevo Selo. Glavna snaga bugarske 5 divizije bila se povukla na graničnu frontu, a 27/6 dobila naređenje da se prikupi na stanici Brusarci, radi transportiranja na južno bojište. Stoga su konjičke patrole i bataljon III. poziva od Bučja ovoga dana ušli u Knjaževac, u kome su Bugari pri uzmaku zapalili kasarnu i još neke zgrade, i porušili mostove. Do 4/7 trupe zaječarske obrane ponovno su zauzele granični odsjek, koji su Bugari napustili.

2/7 prešle su rumunjske trupe (300.000 vojnika) u napad i brzo su napredovale, nemajući pred sobom

neprijatelja (osim 1 brigade) pravcem prema Sofiji, te su time bugarski napadi na staru granicu prekraćeni. Lijevo krilo srpske II. armije prešlo je u napad i zauzelo je Kulu i Belogračik, potom i Berkovicu, te je sa rumunjskom vojskom načinilo jedan polukrug oko Sofije.

Međutim je grupiranje srpskih snaga na južnom dijelu ratišta bilo završeno, i tamo je od 4/7 počela krvava bitka (V. Boj na Grlenskim Visovima), koju je prekinulo primirje 18/7.

Za to je vrijeme rumunjska vojska bez otpora došla pred Sofiju. Na grčkoj fronti Bugari su 15/7 bili dovršili koncentraciju dovoljnih snaga, i 15/7 poduzeli kontra-ofenzivu u isto vrijeme, kad su i Grci bili pošli u napad. Prema Džumaji Grci su postigli izvjestan uspjeh, ali su u dolini Meste razbijeni, te su napustili Nevrokop. 17/7 Bugari su razbili i lijevo grčko krilo na Beaz-Tepe, i poduzeli su gonjenje prema Berovu. Grci su toga dana bili razbijeni i u dolini Strume i natjerani na povlačenje.

No 18/7 Bugari su, zbog rumunjskog napredovanja i stagnacije na glavnoj, srpskoj, fronti tražili primirje, koje je i zaključeno na 5 dana, zatim je produženo još na 3 dana, a 25/7 na neodređeno vrijeme. Delegati zaraćenih snaga, koji su se bili sastali u Bukureštu, 28/7 1913 su diktirali Bugarskoj uvjete mira, na koje je ona morala pristati, stim, da 29/7 počne demobilizaciju svoje vojske.

Pošto su regulirana pitanja o primitku i zaposjedanju teritorija, kojeg su Bugari napustili, izdana su naređenja o demobilizaciji srpske vojske. Pokreti za demobilizaciju otpočeli su 4/8 (jer je u vojsci bilo dosta još bolesnih od kolere), a završeni do kraja augusta.

Gubici obiju strana u ovome ratu nisu poznati, ali su bili veoma veliki.

Rezultati rata bili su: velika moralna i materijalna pobjeda Srbije, cjelokupni sporni teritorij pripao je Srbiji, kao i neki dijelovi dotadašnje južne i istočne granice.

L i t e r a t u r a: V. Maksimović, Rat Srbije sa Bugarskom 1913 (Tečaj predmeta historije ratne vještine na višoj školi vojne akademije); V. Maksimović, Bitka na Bregalnici; Ž. Dačić, S Bregalnice i Vardara; Lj. Marić, Moravska divizija II. poziva u ratu 1912—1913 (Ratnik, 1924 i 1925); I. Pavlović, Na Bregalnici prema Štipu (Ratnik, 1923); J. Kostić, Mučki prepad Bugara na Bregalnici (Ratnik, 1926); Režinald Kan, Srpsko-bugarski rat 1913 (prijevod sa francuskog, Ratnik, 1924). *V. Belić.*

RAT SA AUSTRO-UGARSKOM, BUGARSKOM I NJEMAČKOM 1914 do 1918. V. Svjetski Rat.

RATTKAY IVAN, putopisac i misionar 17 vijeka (1640, Veliki Tabor, Hrvatsko Zagorje — 1681, otrovan na misionarskom radu u Sjevernoj Americi). Podrijetlom je iz stare hrvatske plemićke porodice Rattkay-a, iz koje je i hrvatski historik Juraj Rattkay. Za rana primio ga je u službu car Leopold I. kao paža. 1669 stupio je u red Jezuita (u Beču). Kasnije je pozvan u Mexico da propovijeda kršćansku vjeru. Od njega su sačuvana dva putopisa. U jednome opisuje svoje putovanje do glavnoga grada Mexica (od 16/11 1680). Drugi je pisan 25/2 1681 u New Mexicu, u kome je opisan tečaj kometa. Štampani su u Stöckleinovom Merkuru I., br. 28, 29.

L i t e r a t u r a: I. Kukuljević, Književnici u Hrvatskoj iz prve polovine 17 vijeka s ove strane Velebita (1869). *V. N.*

RATTKAY JURAJ, historik (1612 — 1/9 1666). R. je iz znamenite plemićke hrvatizirane madžarske porodice Rattkay de Nagy Thábor. Njegova se porodica u 16 vijeku sasvim pohrvatila i 1559 stekla barunstvo. R. se rodio vjerojatno u Karlovcu, gdje mu se tada nalazio otac Petar, krajiški oficir. Studirao je kod kuće, pa onda u Grazu i Beču. U Beču je učio teologiju, a poslije svršenih studija, stupio je u red jezuita (oko 1632). Ali uskoro je ostavio jezuitski red, i vratio se svjetovnom svećenstvu. U Beču je R. preveo i štampao 1640 djelo jezuite Vilima Lamormena na hrvatski (kajkavski dijalekt), koji on naziva slovenski, a djelo je posvetio tadašnjem hrvatskom banu Ivanu Draškoviću. 1641 ratovao je R. sa banom Ivanom Draškovićem protiv Turaka, u bitci kod Kladuše, a 1642 postavio ga je zagrebački biskup Benko Vinković za kanonika i svojim tajnikom. 1643 postao je arciđakon čazmanski, pa kalnički, a onda kanonik lektor. 1646 bio je na saboru u Požunu, a slijedeće godine sudjelovao

je sa svojim rođacima Petrom Zrinskim i Jurjem Frankopanom Trsatskim u tridesetgodišnjem ratu u Češkoj, Saskoj i Tiringiji protiv Šveda. Poslije smrti zagrebačkog biskupa Martina Bogdana (1647) R. je bio kandidat za tu stolicu, ali su intrige osujetile njegov izbor. 1648 nalazio se R. na velikom sinodu u Trnavi kao delegat zagrebačkog kaptola, a 1649, sa Ivanom Zakmardijem, protonotarom, kao delegat hrvatskog sabora na požunskom saboru. U isto vrijeme sudjelovao je R. u bojevima protiv Turaka kod Petrinje, Kostajnice i na Uni, pod banom Nikolom Zrinskim.

Za sve ovo vrijeme radio je R. djelo, koje je 1652 u Beču doštampao, a koje mu je pribavilo mnogo neprijatelja, a zbog njih i svakojakih nevolja. Djelo R. zove se: Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, inchoata ab origine sua et usque ad praesentem annum MDCLII. deducta (Viennae 1652; II. izdanje u Beču 1772). Na kraju djela štampana su i dva znamenita govora R., jedan održan u Beču, 1641, u čast Ladislava ugarskog kralja, a drugi u Zagrebu, 26/8 1642, na crkvenom sinodu. Djelo R. posvećeno je kralju Ferdinandu IV., braći grofovima Nikoli i Petru Zrinskom.

S tim R. djelom javlja se u hrvatskoj historiografiji prvo štampano djelo hrvatske historije. Djelo je izazvalo veliko ogorčenje kod njemačkih protestanata (ratisbonskih i frankfurtskih), te su ga u znak osude javno na lomači spalili. Nijemci su bili ljuti, što je R. obarao uvrede Holandeza Petra Opmera (koji je silno grdio Južne Slovene), a i stoga, što kroz djelo provejava antiprotestantski duh. Protivnici R. u domovini (i katolički svećenici), pridružili su se, iz mržnje na R., njemačkim protestantima. Protiv tog djela napisao je neki redovnik Sv. Pavla: Criterion operis Georgii Rattkay Memoria Regum et Banorum Regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ab uno regnicola denuncirajući ga na najodvratniji način. Mržnja protivnika R. bila je velika, i dovela do uspjeha (naročito njegovog glavnog takmaca biskupa Petretića) u 1664 izrečena je osuda, po kojoj je R. izgubio sve časti zvanja i crkvene prihode. Kasnije se kaptol smilovao, i dao mu je u Zagrebu župu Sv. Ivana.

Djelo R., napisano pobudom bana I. Draškovića, dijeli se u 5 knjiga, a počinje sa potopom. I ako to djelo za starija vremena nema nikakve kritične vrijednosti, ono je ipak za vrijeme, u kome je R. živio, i blizu njega, od vrijednosti. U djelu ima patriotskog osjećanja, i sa te strane ono je rijedak primjer iz tih ranih vremena. Najbolje su 5 i 6· knjiga, kad R. govori o onome, što je sam doživio ili od očevidaca čuo. Ova poglavlja moći će historik kritičkom metodom izdašno upotrebljavati.

L i t e r a t u r a: I. Kukuljević, Književnici u Hrvatah iz prve polovine 17 vijeka s ove strane Velebita (1869, 176—187); E. Laszowski, Porodica Rattkaya (Hrvatska Prosvjeta, 1896); F. Šišić, Enchiridion, 44—56.

V. Novak.

RAUCH LEVIN, namjesnik banske časti 1867, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1868—1871 (6/10 1819, Lužnica — 25/8 1890, Lužnica). U početku četrdesetih godina bio je R. jedan od osnivača hrvatsko-ugarske stranke (madžaromana ili vulgo madžarona), i isticao se mnogo u borbi sa Ilirskom narodnom strankom. 27/6 1867 postao je R. namjesnik banske časti, da provede hrvatsko-ugarsku Nagodbu prema madžarskim željama. Hrvatska je onda dobila oktroirani izborni red (20/10 1867), po kome je broj biranih članova ograničen na 68, a broj virilnih članova povećan. Ovakav izborni red i pritisak prilikom izbora dali su unionističku većinu, koja je, poslije odlaska opozicije, izabrala regnikolarnu deputaciju za sklapanje Nagodbe 30/1 1868. Nagodbu, kako ju je ova deputacija sklopila, prihvatio je hrvatski sabor 24/9 1868. 8/12 1868 imenovan je R. za bana. U septembru 1869 dao se R. svečano instalirati za bana po starim običajima. Protiv R. vodili su oštru borbu svi narodni elementi. Zalud je Rauch-ova unionistička većina prihvatila zakonski članak (1870), kojim se pobijanje Nagodbe proglasilo ne samo »zločinom smetanja javnoga mira«, nego štoviše »veleizdajom«. R. je počeo goniti štampu i zatvarati, dok ga protivnici nisu onemogućili, iznijevši na javu prljave afere njegove i njegovih užih prijatelja. Kad je R. povukao na sud svoje glavne protivnike (Mrazovića, Vončinu), sud ih je oslobodio. R. se onda zahvalio, a nasljednik mu

je postao Bedeković Koloman (26/1 1871).

Literatura: R. Horvat, Povijest banske palače (1916, 33—35); F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (1916). *M. Prelog.*

RAUCH PAVAO, ban hrvatski 8/1 1908 do 5/2 1910 (20/2 1865, Zagreb). Sin je prvog nagodbenog bana Levina Raucha. Naslijedio je bana A. Rakodczay-a, pa je izvršio nove izbore (28/2 1908). Vladina stranka tada nije dobila ni jednoga mandata, a hrvatsko-srpska koalicija 57. Sabor se doduše sastao (12/3), ali je poslije dva dana bio odgođen na neizvjesno vrijeme. U doba R. banovanja bila je aneksija Bosne i Hercegovine, i poslije toga progon Srba (veleizdajnička parnica 3/3—5/10 1909, i t. zv. Friedjungov proces u Beču 9/12—22/12 1909). Promjena vlade u Ugarskoj, gdje je preuzeo vladu grof Khuen dovela je do pada R. i do imenovanja N. Tomašića za bana. R. se onda povukao na svoj posjed Martijanec. *M. P-g.*

RAUER RUDOLF ERNST, ekonomski stručnjak (28/9 1858, St. Pölten, Donja Austrija). Osnovnu i srednju školu svršio je u Prostejovu i u Beču, a onda gospodarsko učilište Francisco-Josephinum u Mödlingu. 1887 stupio je u poljoprivrednu praksu, te je služio na velikim posjedima u Donjoj Austriji, Slovačkoj, Moravskoj i Češkoj. 1895 preuzeo je upravu imanja grofa Pejačevića u Rumi, koje je imanje onda imalo 26.000 kat. jutara. Na tom mjestu ostao je sve do jeseni 1926, kada je to imanje zbog agrarne reforme nestalo. R. je doveo ovo vlastelinstvo do zavidne visine, uredivši moderne metode gospodarenja. On je uredio prvu bilinogojsku stanicu u našim krajevima, uveo je dobre, nove vrste žitarica i kukuruza, osnovao je konjsku ergelu i pepinjeru goveda, te je sa S. Ulmanskym uredio prvu modernu selekcionu stanicu za ovce. Sve ove ustanove dovele su do važnih rezultata, ne samo za vlastelinstvo, jer je R. uvijek nastojao, da dobri rezultati vlastelinstva prelaza u narod, te je na taj način mnogo pridonio poljoprivrednom napretku donjeg Srijema, radeći ujedno i na polju općeg prosvjećivanja. Upoznavajući potrebu zemljoradnika na zemlji, R. je već 1903, zajedno sa administratorom imanja Pohlom, zaključio, da se preko 10.000 jutara vlastelinstva privede postepeno parcelaciji i da se zemlja da uz vrlo povoljne uvjete seljacima. Time je i u nacionalno-privrednom pogledu primjerno radio. Svojim radom R. je stekao glas odličnog stručnjaka, te se ubraja među prve u našim krajevima. Na žalost su najvrednije ustanove, koje je R. u toku od 30 godina uredio, propale, zbog provađanja agrarne reforme. — Kraj ovog praktičnog rada pisao je R. mnogo o aktuelnim poljoprivrednim pitanjima u raznim časopisima. *S. Ulmansky.*

RAVA, otok na Jadranskom moru, između Iža i Dugog Otoka, oko 15 km jugozapadno od Zadra. Dugačak je 5 km, širok do 1·7 km, a gdjegdje samo 120 m. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, i zauzima površinu od 4·1 km². Leži između 44° 0′27″ do 44° 2′39″ sjev. šir. i 15° 3′12″ do 15° 5′27″ ist. Gr. — Otok je mahom kamenit, pretežno sastavljen od kretacejskih vapnenaca, a mnogim zalivima prilično je razuđen. Najveći vis je Babikovac (98 m), na jugoistočnom dijelu otoka. Važniji rtovi na sjeveroistočnoj obali R. su: Dobrajca (71 m), Mala Garta (21 m) i Beli Rat, a na jugozapadnoj: Garmina. Veći zalivi su: Tanko, Podlokvino, Paladinica, Marnica i Valičica. Na tjemenu otoka je naselje Rava, a u zalivu Podlokvino Rava Mala. Oba imaju 79 domova, sa 490 stanovnika. Jugoistočni dio R. je djelomično pod vegetacijom, a sjeverozapadni gotovo potpuno nag. Na otoku ima nekoliko puteva. *P. V.*

RAVANICA. 1. Manastir. Sazidao ga je knez Lazar 1381. Saborna crkva posvećena Vaznesenju Gospodnju (Sv. Spasu), opasana je bila gradom sa sedam pirgova. Poslije pogibije na Kosovu, tijelo kneza Lazara, koje je bilo ukopano u crkvi Vaznesenja u Prištini, prenijeto je, oko 1397, u R. Kao utvrđeno mjesto R. je, pri kraju 14 i u 15 vijeku, često bivala pustošena. 1398—1399 bila je popaljena. 1427 Srbi su pomoću madžarskih trupa, koje je predvodio Nikola Bočkaji, odbili Turke od R. 1438 car Murat je oplijenio R. Naročito je mnogo opustošena bila R. poslije konačne propasti srpske države. Česti spomeni iz 16 vijeka pokazuju, da je R. poslije katastrofe ubrzo opet procvjetala. 1568 posjetio je R. Pigafeta, pri svome povratku

iz Carigrada u Beč, i vidio je u crkvi tijelo kneza Lazara. Tada su još stajale četiri dobre kule, a crkva je bila pokrivena olovom. 18/5 1572 tri monaha iz R. podvorila su jedno poslanstvo sa Danijelom Ungnadom na čelu, koje se, na putu iz Beča u Carigrad, odmaralo u Paraćinu, i podnijeli su mu na dar pečeno janje, nekoliko glavica kisela kupusa i jednu mješinu sa vinom.

R. se često spominje i u 17 vijeku. Oko 1640 boravio je u R. patrijarh Pajsije. Mnoge knjige pisane su tada u R. 1672 popravljane su ćelije pod kupom. 19/4 1687 izdao je ugro-vlaški vojvoda Jo Šerban Kantakuzen Basrab R. gramatu, kojom joj daruje svake godine metrik soli, po sto velikih krušaca, namjesto 8.000 aspri, koju je pomoć R. uživala od ranijih gospodara. 1687—1691 za R. su nastali teški dani. Kada je 1690 pećki patrijarh Arsenije prebjegao u Austriju, i monasi iz R. su mu se pridružili i ponijeli sa sobom moći kneza Lazara i crkvene dragocjenosti. Oni su se nastanili u Sent-Andreju više Budima, tu su podigli crkvicu od drveta i u nju položili tijelo kneza Lazara. Iz 1689 sačuvana je gramata patrijarha Arsenija, u kojoj se spominju imanja, darovana manastiru R. od kneza Lazara.

1693 išli su neki monasi R. u Moskvu, gdje su od ruskih samodržaca Ivana i Petra Aleksijevića dobili žalovalnu gramatu, kojom se dopušta R. arhimandritu, da svake sedme godine dolazi u Rusiju radi milostinje. 1697, monasi R. ostavili su Sent-Andreju i u Fruškoj Gori (u Srijemu) našli u šumi pust manastir Vrdnik, koji su obnovili, i u crkvi, koju su za uspomenu na R., posvetili Sv. Spasu, položili kivot sa tijelom kneza Lazara. Monasi su R., i ako odvojeni od svoga manastira, smatrali i dalje, da pripadaju svojoj staroj obitelji. Oni su kod ugro-vlaškog vojvode Jo Konstantina Basarabe 1702 isprosili gramatu, kojom se R. obezbjeđuju izvjesni dohoci.

Poslije požarevačkog mira (1718) Stevan Daskal, jeromonah, jedini od živih starih monaha R., zaželi da vidi R. On zateče R. pustu. Priprata crkve bila je sva razvaljena. Tada on poče obnavljati crkvu. Za tri godine podiže pripratu i obnovi ćelije. Stevan onda u R. otvori i školu, iz koje je izašao veliki broj sveštenika. Kroz cio 18 vijek održavale su se veze između R. u Srbiji i Vrdnika u Fruškoj Gori. 1739 prešao je u Austriju patrijarh Arsenije IV. Šakabenta, pošto su potučeni od Turaka Austrijanci, za koje se on jako eksponirao. Tada su monasi R. prenijeli manastirske stvari u Vrdnik. 1748 izdao je ruski sinod žalovalnu gramatu R., kojom se određuje, da se svakih pet godina iz R. šalje u Rusiju po milostinju po jedan jeromonah i po dva svjetovnjaka.

U ratovima između Austrijanaca i Turaka pri kraju 18 vijeka igralo je bratstvo R. važnu ulogu. Ono je činilo velikih usluga Austrijancima. U R. je bio glavni stan brata Koče Petrovića. 9/4 1788 Turci su zauzeli R. i zapalili je. Monasi su zbog toga bili prinuđeni, da manastirsku imovinu sklanjaju na sigurno mjesto. Tada su stvari iz R. prenesene u manastir Hopovo. 1794 popravljan je manastir. — R. je za vrijeme prvog i drugog ustanka više puta bila paljena i rušena. Za vrijeme kneza Miloša i mitropolita Petra vršena je restauracija crkve. Tada je crkva izvana okrečena.

Osnova crkve R. ima formu trikonhosa. Glavna oltarska apsida i obje pjevničke apside su izvana peterostrane. Centralno kube upire se na četiri snažna izolirana strupca, poduprta sa svih strana svodovima, koji čine krst, upisan u pravokutniku. Uska i dugačka polja, koja zatvaraju krst, nadvišena su sa četiri manja kubeta, dijagonalno postavljena prema centralnom kubetu, postavljena ne centralno, već na ekstremitetima dotičnih polja. Strukturu zidova čine naizmjenični redovi tesanika i opeka sa spojnicama od maltera, koje imaju debljinu opeka. Crkva je na zapadnoj strani produžena jednim narteksom, koji je kasnije dozidan. Sadašnji narteks je plod restauracije iz prvih desetina 18 vijeka.

Površine zidova oživljene su izvana slijepim arkadama, horizontalnim vijencima i profiliranim arhivoltama. Oko prozora i na arhivoltama razvija se raskošna plastična dekoracija živopisnih efekata. Dekorativni efekat zidova pojačava niz malih, šupljih finih krstova, izrađenih u terakoti i u obliku zvjezdastih lončića, utisnutih u zidove. Plastična dekora-

cija upućuje na područje Kavkaza i na umjetnost islama.

Živopis crkve u R. došao je do nas jako oštećen. Najveći je dio slika propao. Preostatak je ili sačuvan u bijednim fragmentima ili je do nas došao u očajnom stanju. Naročito je važna slika ktitora kneza Lazara i kneginje Milice sa sinovima Stevanom i Vukom, naslikana na zapadnome zidu. Od rjeđih slika valja spomenuti kompoziciju, u kojoj je ilustrirana čuvena Božićna himna Jovana Damaskina (u južnoj pjevnici) »Šta ćemo ti prineti, Hriste...« Dražesni su medaljoni sa dopojasnim likovima svetitelja, naslikani u dugačkom frisu duž cijele crkve i na stupcima. Živopis u priprati je iz doba daskala Stevana (prva četvrt 18 vijeka).

L i t e r a t u r a: V. Petković, Manastir Ravanica (1922). *V. Petković.*

2. Rječica u Srbiji, desni pritok Morave. Izvire na Kučaju, pod Stražom (801 m) i Dobrom Vodom (756 m), i odatle u vijugavom toku teče prema jugozapadu. Na gornjem toku, gdje dijelom teče kroz klisurastu dolinu, zove se Lunčevica, a od manastira Ravanice teče pod imenom R. Oko izvorišta, gdje je Senjski majdan, R. je usječena u crvenom pješčeniku, ima poširu dolinu i uvijek ima vode, ali u vrlo maloj količini. Na srednjem toku, na dužini oko 4 km, probija se kroz vapnence. Strane su joj vrlo živopisne, izbušene manjim pećinama, a korito je puno izduha, kroz koje voda ponire. Od sela Senja dolina R. počne se proširivati, dok ne prijeđe u aluvijalnu ravnicu moravsku. R. utiče u Moravu kod grada Ćuprije. Veći pritoci R. su: Ivankovačka Reka i Stubički Potok. Za R. je karakteristično, da najveći dio vode dobiva od izvora, između manastira Ravanice i Senja, a ne od pritoka. U tri ljetna mjeseca, pa katkada i u septembru, u klisurastom dijelu korita R. nema vode, ali u proljeće i u jesen rijeka jako nabuja, naročito za topljenja snijega, u aprilu, kada dobiva tip bujne planinske rijeke. Dužina R. je 26·7 km, a površina porječja 158 km^2.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Geografska ispitivanja u oblasti Kučaja, u istočnoj Srbiji (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 5, 1893). *P. Vujević.*

RAVANJSKO POLJE. V. Ravno Polje.

RAVAŠNICA, planina u Bosni, između Vukovska Polja i Duge Mekotine na sjeveru i sjeveroistoku, Ravanjska Polja na jugozapadu, zapadno od Raduše Planine, oko 30 km istočno od Livna. Sagrađena je od trijaskih i jurskih vapnenaca i pruža se od sjeverozapada na jugoistok. Najviši visovi u tome pravcu su: Lalića Brijeg 1.307 m, Sjenokos 1.469 m, Razvršće 1.565 m i Stražbenica 1.534 m. Sjeverni i sjeveroistočni krajevi R. su pod vegetacijom, a ostali su bez nje, kameniti i goli. Jugozapadnim i južnim podnožjem R. prolazi kolni put Županjac—Bašinac—Prozor—Gornji Vakuf i Rama, a drugim podnožjima i preko planine vode kolni putevi i staze. *P. V.*

RAVEN, selo u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, križevačkom srezu, uz cestu Križevci—Vrbovec (—Zagreb) od Križevaca 7 km (pravac) k jugozapadu. Ima 542 stanovnika, poglavarstvo općine (7.900 stanovnika), rimokatoličku župu (u Malom R.), pučku školu i poštu. *J. M-n.*

RAVNA GORA. 1. Trgovište u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, u srezu vrbovskom, od Skrada (željeznička stanica), 10 km k jugu-jugoistoku. Prostire se uz staru Karlovu cestu na po puta Mrkopalj—R. G.—Vrbovsko. Ima 1.508 stanovnika, poglavarstvo općine (2.644 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, državnu šumariju, poštu, telegraf i telefon, Banku i Štedionicu Gorskog Kotara. — Okolina R. G. obiluje lijepom šumom crnogoricom, pa je ugodno gorsko ljetovalište i klimatsko mjesto, sa modernim vodovodom, javnim kupalištem (parno i kadno) i električnom rasvjetom. Znatna je industrija drva: Parna pilana sa stolarijom, 2 električne pilane, tvornica kola i druge drvene industrije (čačkalice, postolarski klinci). *J. M-n.*

2. Planina u Slavoniji, između rijeka: Brzaje-gornjeg toka Orljave-Mlinskog Potoka (desne sastavnice rijeke Pakre)-Kravarine-Bijela Potoka (ili potoka Pakre), sjeverno od Psunja, a zapadno od Papuka, oko 27 km sjeverozapadno od grada Požege. Bilo R. G. pruža se uglavnom od istoka prema zapadu, i na njemu su naj-

istaknutiji visovi: Dragulince (765 m), Ravna Gora (856 m), Metla (778 m), Veliki Javornik (ili Kik, 718 m). Planina je mnogim potocima jako razgranata, a sa glavnog bila odvaja se veliki broj kosa, naročito od Velikog Javornika. Važnije od njih su na sjeveru: Jaskovo Brdo (607 m), Draganac (563 m), na zapadu povijarci Veliki Javornik (505 m) i Mali Javornik (387 m), a na jugu kose Svjetina (636 m), Jutorac (769 m) i Volujak (631 m). Cijela R. G. dosta je neprohodna, nezgodna je za ratarstvo i prilično je slabo naseljena. Na jugozapadu se ogranci R. G. nastavljaju u Pakračku Goru. Najveći dio R. G. je pod šumama, a malo je obrađenog zemljišta. Zapadnim i južnim podnožjem R. G. prolazi drum Voćin—Kamensko—Pakrac—Banova Jaruga i industrijska željeznička pruga od doline Krajčinovice, na zapadnom podnožju R. G., do Pakraca; istočnim krajem, cesta i željeznička pruga Pakrac—Daruvar—Suhopolje, a preko planine vodi nekoliko staza.

3. Bregovi u Hrvatskoj, na sjeveroistočnom kraju Maceljske Gore, između rijeka: Žarovnice-Stražnika Potoka-Kamenice, oko 25 km zapadno-jugozapadno od grada Varaždina. Dolinom izvorišta Kamenice, koja se zove Medgora, bilo R. G. dobilo je potkovičast oblik. Na njemu su najviši visovi: Ravna Gora (677 m), Tri Kralja (680 m), Babica (548 m), Duga Gora (506 m). Na podnožju R. G. puno je njiva, livada i vinograda, a iznad njih počinje šuma, prvo hrastova, zatim bukova, najposlije borova. Na planini ima pećina, pa se i jedan vrh naziva Velike Pećine (520 m). Svim podnožjima R. G. vodi drum Lepoglava — Trakošćan—Donja Višnjica—Lepoglava, a preko nje vodi nekoliko staza.

4. Kraska visoravan u Crnoj Gori, između rijeka: Tare-Sjerine-Rijeke (Skopotnice, lijevi pritok Ćotine), sjeverno od Durmitora, oko 25 km sjeverozapadno od Žabljaka, odnosno 30 km zapadno od Pljevalja. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, i u istome se pravcu povišava, otprilike od 1.000 do 1.500 m. Na jugoistoku R. G. se nastavlja u planinu Mastrovac. R. G. je većinom pod vegetacijom. Preko nje vodi nekoliko pješačkih puteva i staza.

5. Polje na sjevernom kraju Velike Kapele, u Hrvatskoj, oko 9 km sjeveroistočno od trgovišta Mrkoplja, odnosno 25 km sjeverozapadno od Ogulina. Polje je uokvireno sa svih strana planinama. Na sjeveru se dižu: Kupjak (993 m) i Skrad (1.044 m), na istoku: Paletina (913 m), Javorova Kosa (1.016 m) i Debela Kosa (1.169 m), na jugu: Škrbasti Vrh (1.117 m), a na jugozapadu i zapadu: Jasen (1.121 m), Volovski Vrh (945 m) i Dedinski Vrh (1.061 m). R. G. se uglavnom pruža od jugoistoka prema sjeverozapadu, a u istom je pravcu nagnuta. Dugačka je oko 7 km, široka do 2 km, a površina joj je 12·7 km². Polje je na apsolutnoj visini 784—816 m, oko 250 m niže od okolnih vrhova. Dno R. G. je na jugu potpuno ravno, na sjeverozapadu neravno, a sredinom polja se dižu dvije kamenite glavice: Fiska Kosa (847 m) i Kosica (833 m). Preko R. G. prolaze ceste: Rijeka i Crikvenica—Meja—Lokve—Mrkopalj—Ravna Gora—Vrbovsko—Karlovac i Ogulin, Lokve—Delnice—Kupjak—Srpske Moravice—Vrbovsko, Kupjak—Ravna Gora. Duž ovih su podignuta sva naselja, sa izuzetkom malog sela Hlevci, čije su kuće na jugozapadnoj strani Paletine. Najveća naselja, R. G. (287 domova, 1.508 stanovnika) i Kupjak (118 domova, 425 stanovnika), tipična su cestovna naselja, jer su sve kuće poređane s jedne i druge strane ceste. Manja su naselja: Zalesina, Šije, Šiljska Kosa i Hlevci, sa po 117—52 stanovnika. Svega je na ovom polju oko 2.300 stanovnika, što odgovara gustoći od 180 na 1 km². *P. Vujević.*

RAVNI, grad u dolini Timoka, danas Ravno kod Knjaževca. Spominje se 1187, kada ga je porušio Nemanja. Nije ispitan. *V. P-ć.*

RAVNICE, V. Omiš.

RAVNIK JANKO, profesor ljubljanskog konzervatorija (9/5 1891, Bohinjska Bistrica). Učio je osnovnu školu u rodnom mjestu, orguljašku školu u Ljubljani kod Ant. Foerstera starijeg, muziku u Glazbenoj Matici i na konzervatoriju u Pragu. Od 1919 profesor je za klavirsko sviranje na konzervatoriju u Ljubljani. R. je kompozitor modernog stila. Komponirao je više solo-pjesama, mješovite i muške zborove, klavirske koma-

de, tri koncertna valcera, dvije koncertne etide, zbor sa pratnjom klavira i t. d. Najviše važnosti ima R. kao muzički pedagog. *J. M.*

RAVNIKAR VLADIMIR, političar (6/3 1871, Ljubljana). Gimnaziju je učio u Ljubljani, a pravo u Beču i Grazu. 1897 postao je advokatski kandidat u Celju, a 1903 samostalan advokat u Ljubljani. 1911—1918 bio je državni poslanik za Ljubljanu, 1914 do 1918 deželni poslanik za Trgovačku i obrtničku komoru u Ljubljani. 1918—1922 bio je u pokrajinskoj vladi u Ljubljani povjerenik za pravosuđe. Mnogo se istakao u društvenom životu, u Sokolu i u Glazbenoj Matici, čiji je predsjednik od 1919. 1919 je izabran za podstarostu Jugoslovenskog Sokolskog Saveza, 1922 za starostu. Politički je djelovao od početka u Kranjskoj narodnoj naprednoj stranci, od ujedinjenja 1918 u Jugoslovenskoj demokratskoj stranci, iz koje je 1922, s Tavčarem i Trilerom, istupio i uspostavio bivšu Narodnu naprednu stranku, koja se 1924 fuzionirala sa Narodnom radikalnom strankom. Bio je među izdavačima đačkog lista Vesne (1892—1894) i izdavao je politički časopis Nova Doba (1907—1908). *I. G.*

RAVNO POLJE, krasko polje u Bosni, južno od Vukovskog Polja, jugoistočno od Kupreškog, a istočno od Livanjskog Polja. Okvir R. P. čine jedri vapnenci, sa kraskim grebenima i tipičnim oblicima krasa. Na sjeveroistoku se diže Ravašnica (Razvršće 1.565 m, Sjenokos 1.469 m, Lalića Brijeg 1.307 m), na sjeverozapadu i jugozapadu Paklina Planina (Crljenac 1.246 m, Slobodnik 1.327 m, Vršić 1.242 m) i Ljubuša (Munjevac 1 503 m, Crni Vrh 1.617 m), a na jugoistoku su vapnenački visovi: Puškarica (1.336 m), Malkovac (1.499 m) i Rasoje (1.320 m). Polje se pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada prema jugoistoku, i na sjeveru je vezano sa Vukovskim Poljem kratkom sutjeskom, Vratima. Dno R. P. gotovo je potpuno ravno, po čemu je i ime dobilo. Leži na apsolutnoj visini od 1.135 do 1.145 m, dugačko je oko 7·5 km, široko 2—4 km, i zauzima površinu od 22·6 km². Kosama, koje se pružaju u R. P. na njegovoj zapadnoj i južnoj strani, prilično je razuđeno i podijeljeno na više dijelova: Ravanjsko Polje, Jezera, Nuglo i Zvirnjačko Polje.

Po dnu R. P. izbija mjestimice kamenita podloga u obliku vapnenačkih krševa, koji su visoki do 1 m, ali jako razjedeni sa mnogim izduhama i ponorima. Ponori su mahom umrtvljeni i primaju samo atmosfersku vodu iz okoline, ali jasno pokazuju, da je R. P. nekada bilo periodično poplavljeno. U hidrografskom se pogledu razlikuje od mnogih drugih kraskih polja, što u cijelom R. P. nema ni jednog izvora; jedina je njegova rječica Vođenica, koja dolazi iz Vukovskog Polja, kroz Vrata, i teče sjeveroistočnim obodom polja u pravcu jugoistoka. Skoro cijelo njeno korito je umjetno, da bi se riječna voda otklonila od ponora. Ipak Vođenica veći dio vode izgubi u lokvi Đipuši, pod selom Ravnim, a na dalnjem toku u kasnom ljetu potpuno presuši, jer joj se voda izgubi u pukotinama; zimi sasvim oslabi i zamrzne se do dna.

R. P. je najsušje polje u Bosni i Hercegovini; poplava ne nastupa ni u najkišovitijim godinama. Ni jedno polje skoro ne trpi takvu oskudicu u vodi kao R P. Stanovništvo se ljeti pomaže donekle vodom Vođenice, ali zimi, kad zamrzne, topi snijeg i pije sočnicu. Ovce se poje samo snijegom, a krupna stoka se tjera na lokvu Draganicu u Ravašnici, na kojoj razbijaju led i poje je. Pri svem tom je R. P. plodno. Dno mu je pokriveno pjeskovitim humoznim zemljištem, od koga su oko 70% pod njivom, a ostatak otpada na livade i pašnjake. Goji se ječam, zob i pšenica jarica. Sva naselja su na obodu R. P., oko Vođenice. Najveće od njih je Ravno, sa 149 domova i 1.084 stanovnika, a mnogo su manja Musići (30 domova sa 222 stanovnika) i Zvirnjača (40 domova, 253 stanovnika). Sredinom R. P. prolazi kolni put Dubno-Jaklići, a rubovima i preko njega vode seoski putevi i staze.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina, I.; J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. Vujević.*

RAZOR (RAZORA), planina u Julskim Alpama, u Slovenačkoj, na granici naše države sa Italijom, 5 km sjeverozapadno od Triglava, 8 km južno od sela Kranjske Gore. Greben R. pruža se od jugozapada prema

sjeveroistoku i vrlo je oštrih oblika, gotovo zupčast. Na njemu su istaknuti vrhovi Kukla 2.108 m, Goličica 2.453 m, Razor 2.601 m. Među svima vrhovima u Julskim Alpama, R. ima najljepši i najslikovitiji šiljast oblik. Leži između veličanstvenih alpskih dolina: Pišenca na sjeveru, i Trenta na jugozapadu. Na sjeverozapadu od R. je glomazna planina Prisojnik, na sjeveroistoku Škrlatica, a 5 km zapadno od njegova vrha je vrelo Soče.

P. V.

RAZVITAK, mjesečni časopis. Izlazio je u Banjoj Luci 1909—1910, pod uredništvom Petra Kočića. *U. Dž.*

RAZVOD ISTARSKI je opširna listina o razgraničenju goričko-pazinske, akvilejske i mletačke zemlje u Istri. R. I. je, navodno, redigiran 1325, i to u tri redakcije, hrvatskoj, njemačkoj i latinskoj. Od njih nije sačuvana u originalu nijedna; samo je sačuvan od hrvatske jedan prijepis, pisan glagoljskim slovima 1546 (danas u Sveučilišnoj Knjižnici u Zagrebu). Osim toga sačuvani su još neki, više ili manje potpuni, latinski i talijanski prijevodi hrvatske redakcije. Svi su oni iz 16—18 vijeka. — R. I. spominje prvo gorički historiograf Martin Baučer (1595—1668) u svojoj, u rukopisu ostaloj, Historia rerum Noricarum et Foroiuliensium.

R. I. je veoma podroban opis 20-dnevnog rada komisije, koja je na samom terenu povukla i opisala granice između goričko-pazinske zemlje u Istri, na jednoj, a akvilejsko-mletačke zemlje na drugoj strani. Opis samoga razgraničavanja pun je pravnih običaja i terminologije, koji nas podsjećaju na dalmatinske razvode 11—13 vijeka. Topografski opis ide do posljednjih potankosti. Po rezultatima, koje pruža proučavanje razvodnih običaja i terminologije, kao i diplomatička analiza dokumenta, mogao je R. I. postati u 14 vijeku. Ali protiv postanka R. I. u ono doba u obliku, u kome je sačuvan, govore velike nesuglasice u samom tekstu i sumnjiva tradicija. Po svemu izgleda da je R. I. sastavljen, u danas sačuvanom obliku, tek u početku 16 vijeka.

Sastavljen je na osnovu mnogih originalnih dokumenata u jednu cjelinu, ali i sa mnogim interpolacijama i spominjanjem nekih lica, po kojima bi se R. I. vršio u mnogo ranije doba. U R. I. u današnjem obliku upotrebljeni su i unijeti naročito razvodi o Motovunskoj zemlji, za koje znamo već u 13 vijeku. Osim toga, redaktor današnjeg oblika R. I. upotrijebio je naročito mnoge isprave iz doba kada je grof Albert vladao Metlikom i Pazinom (1342—1374). Prva redakcija R. I. postala je vjerojatno u to doba; za to govore ondašnje političke prilike u Istri. Po svoj prilici bila je redigirana već u 14 vijeku na narodnom jeziku i napisana glagoljskim slovima. Ova osnovna redakcija 14 vijeka doživjela je, u falzifikatorske svrhe, za praktične potrebe prilikom ondašnjih razgraničavanja i pograničnih svađa početkom 16 vijeka, opširnu preradu sa jakim interpolacijama i dopunama, čiji tekst danas poznajemo.

L i t e r a t u r a: Kandler, Codice diplomatico Istriano (sa talijanskim prijevodom iz 1717); I. Črnčić, Rad, 16 (1871); Š. Ljubić, Starine, 6 (sa latinskim prijevodom iz 1526); Carlo de Franceschi, Archeografo Triestino, 11, 1885, (sa talijanskim prijevodom iz 1548). Posljednje izdanje hrvatskog teksta je kod Đ. Šurmina, Mon. histor.-iuridica, 6.

M. Kos.

RAZZI SERAFIN, naučenjak (13/12 1531 — 8/8 1611, Firenza). Vrlo učen talijanski dominikanac, koji je 1587 do 1589 živio u dubrovačkom samostanu svoga reda, gdje je napisao prvu historiju Dubrovnika, koja je bila naštampana (La storia di Raugia, Lucca 1595). Njegovo djelo ima vrlo malu historičku vrijednost, jer on, kako sam priznaje, nije pravio specijalne studije, nego je naprosto ekscerpirao dubrovačke bezimene Anale. Naprotiv vrlo je interesantno i važno ono, što R. sam piše o Dubrovniku svoga vremena i o životu u njemu.

L i t e r a t u r a: L. Ferretti, Fra Serafino Razzi (Firenze, 1903).

M. R.

RAŽANAC, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez Benkovac, općina Nin; u drazi Dragunici prema Velebitu; parobrodarska stanica na liniji Šibenik —Pag—Obrovac. Ima sa zaseocima, 860 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. U R. se našlo predmeta iz neolitskoga doba.

J. M-n.

RAŽANJSKA AKCIONARSKA ZADRUGA. Osnovana je 1908. Centrala

je Ražanj. Kapital je 500.000. Fondovi 198.095, ulozi 1,513.000, mjenice 1,655.000, dobit 72.000 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Svetozar Braćinac.
N. S.

REBROVIĆ MATIJA DE RAZBOJ, generalmajor (1756, Tuen — 26/12, 1830, Graz). 1771 stupio je kao pješak u ogulinsku graničarsku pukovniju, 1/10 1773 postao je zastavnik, 1786 poručnik, 1/2 1788 natporučnik i sudjelovao je u ratu protiv Turske. 1790 postao je kapetan, 1796 sudjelovao je u ratu protiv Italije u boju kod Lodi, Martinsbruck i San Giuliano, 1799 je postao major. Ratovao je protiv Francuza kod Münchena i Mühldorfa. 1806 postao je potpukovnik, 1808 pukovnik, 1809 zapovjednik observacionog zbora, te se odlikovao u uspješnom vođenju zbora u bojevima protiv Francuza kod Graba, Bilaja i Gospića. Poslije šenbrunskog primirja, 1/9 1810 postao je general i stupio je u penziju. Nije želio da stupi, nakon predaje Hrvatske Francuzima, u francusku vojsku. 1813 reaktiviran, postao je brigadir, sudjelovao je u ratu protiv Francuza u bojevima kod Weichselburga, Oblaka i Cirknice. Za uspješno djelovanje dobio je viteški red Marije Terezije i barunstvo. Poslije rata R. je bio brigadir u Bjelovaru, 1815 kod blokade Gaete, 1816—1820 brigadir u Gospiću. 1821 je penzioniran. *V. L.*

REČ. 1. List za politiku, društvo i književnost. Izlazio je u Beogradu 1906, pod uredništvom M. Pavlovića.

2. Politički dnevni list. Izlazio je u Beogradu 18/3—1/7 1912. Direktor je bio Branko Lazarević, a glavni urednik Dr. Mih. Gluščević.

3. Politički dnevni list. Izlazi u Beogradu od 1924, kao organ samostalne demokratske partije.
U. Dž.

REČ I SLIKA, književno-popularni, ilustrirani časopis. Počeo je izlaziti januara 1926 u Beogradu, kao mjesečni magazin, a kasnije je izdavan i dva puta mjesečno. Urednici su I. Zrnić i N. Jovanović. *U. Dž.*

REČAK, ponornica u Srbiji, sjeverno od planinskog vrha Straže (1.296 m), odnosno 9·5 km južno-jugoistočno od varošice Žagubice. Izvire na sjevernom podnožju Straže, odakle teče prema sjeveru i sjeverozapadu. Gornji dio R. doline izduben je u pješčeniku, a donji u vapnencu. Tu poslije kratkog toka od 2·1 km ponire u ponoru. U donjem kraju je dolina R. slijepa, jer se kod ponora dolinske strane sastaju u odsjeku. *P. V.*

REČKE, mala ponornica u Srbiji, sjeverno od planine Beljanice, odnosno 12 km jugozapadno od varošice Žagubice. Izvire 1 km jugoistočno od Rečkoga Vrha (1.192 m), a odatle teče prema zapadu. Gornje partije njene doline izdubene su u pješčeniku, donje u vapnencu, gdje se poslije kratkog toka od 1·3 km R. stropoštava u veliki kameniti ponor, sa slapom oko 20 m visokim. *P. V.*

RED, politički i književni list. Izlazio je u Beogradu 1894, pod uredništvom Pavla Marinkovića.
U. Dž.

REDAKCIJE (recenzije) staroslovenskog jezika nazivaju se obrade, koje je staroslovenski jezik dobio kod Rusa, Bugara, Srba i Hrvata. Zato ima ruske, bugarske i srpsko-hrvatske R. ili recenzije staroslovenskih spomenika. U srpskoj R. su znaci ѫ i ѧ zamijenjeni glasovima ou (u) i e, ъ i ь jednim poluglasnikom, obično ь (ređe ъ). Ostali su se glasovi i oblici staroslovenskog i dalje upotrebljavali (ы sa čestom zamjenom glasom i, ѣ takođe ne uvijek pravilno). *A. B.*

REFORMIRANA CRKVA. V. Protestantska crkva.

REFORMIRANI CISTERCISTI. V. Cistercitski red.

REGALI JOSIP DR., novelist i umjetnički kritičar (22/12 1881, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1899), a pravo u Beču. Promoviran je 1909. Bio je advokatski pripravnik u Ljubljani, Mariboru i Celovcu, a sada je advokat u Ljubljani. — R. je pisao novele i crtice u Ljubljanskom Zvonu, Slovenki, Slovenskom Narodu, za Slovensku Maticu i dr., i objavio je zbirku pripovjedne proze Reljefi (1905). Sa plastikom i intenzitetom izraza spajao je R. idejnu tendenciju, da dade nešto tipično slovenačkog. U zagrebačkoj Novoj Nadi objavio je također nešto dekadentske proze i pjesama, a nekoliko pjesama je donio i Ljubljanski Zvon. Glavni R. rad je literarna, i u prvom redu, umjetnička kritika. Sa raspravama, člancima, kritikama i izvještajima o umjetnicima i izložbama širio je R.

razumijevanje nove književnosti prilikom prve pojave »moderne« poslije 1900. Posebno treba spomenuti njegovu monografiju o slikaru M. Jami (Dom in Svet, 1911, odštampanu također u knjizi Dr. I. Cankara, Obiski, 1920). R. je izvješćivao o tim stvarima i u srpskim, hrvatskim, njemačkim i poljskim revijama (Srpski Književni Glasnik, Nada, Savremenik, Reichswehr, Swiat słowianski). Sa propagandnim člancima i lično sarađivao je kod osnivanja Narodne Galerije u Ljubljani. *I. Grafenauer.*

REGALNA PRAVA bila su u starom hrvatsko-ugarskom pravu ona prava, koja su bila zadržana za kralja, te su spadala u sadržaj njegove suverene vlasti. No u kasnijem razvoju razlikuju se velika R. P. od malih (iura regalia maiora i minora). Prva su i dalje ostala rezervirana kralju (to je naročito regal kovanja novca, regal kopanja ruda i regal carinski), a druga su bila vezana uz plemićka dobra, koja su imala kmetove, odnosno mogla su ih steći privilegijem privatna lica. Tu su spadali regali točenja alkoholnih pića, pravo držanja mesnice, pravo mlina, pravo uzimanja maltarine i prevoznine na rijekama, pravo držanja sajmova. Tu se još ubraja pravo lova i ribolova, što ih ima vlastelin na svom posjedu, zatim pravo izvršivanja sudstva nad kmetovima i dr. Sa likvidiranjem vlastelinskih i kmetskih odnosa i staleških privilegija u opće, naročito sredinom 19 vijeka, počelo je nestajati R. P. *M. K.*

REGEN IVAN DR., srednjoškolski profesor (9/12 1868, Trata, pri Poljanah, Kranjska). Promoviran je u Beču 1897. Bio je profesor u Beču 1897—1918, kada je otišao u penziju, i živi kao privatni naučnjak zoolog u Beču. 1921 izabran je za izvanrednog profesora univerziteta u Ljubljani, ali izbor nije primio. Potporom bečke akademije uredio je privatni laboratorij, gdje ispituje, pomoću originalno konstruiranih aparata, fiziologiju cvrčanja i sluha u popca, a i morfologiju i ekologiju popca i drugih ortoptera. Publicirao je oko dvadeset radova, koji su pisani na njemačkom jeziku. Jedan od glavnih radova je: Über die Anlockung des Weibchens von Gryllus campestris durch telephonisch übertragene Stridulationslaute des Männchens. Ein Beitrag Zur Frage der Orientierung bei den Insekten (Pflügers Archiv, 155, 1913). *J. H.*

REGINO IVAN LOVRO, humanist (početak 15 vijeka, Feltre, Venezia Giulia). R. je jedan od mnogih talijanskih humanista, što su ih još krajem srednjega vijeka romanski stanovnici naših primorskih gradova pozivali, obično, iz Italije, da kod njih, latinskim ili talijanskim jezikom, vrše kancelarijske poslove. Pošto se već istakao kao vrstan radnik te vrste u nekim talijanskim gradovima, R. je došao, oko 1430, u Dubrovnik, gdje je od 1419 službu notara i sekretara vršio Petar, a za njim Ivan i Bartol Sfondrati, rodom iz Cremone. R. nije, izgleda, umro u Dubrovniku, ali je ipak proživio ondje oko trideset godina, družeći se mnogo sa porodicom Sfondrati i drugim tamošnjim svojim zemljacima, ali i sa nekim uglednim dubrovačkim patricijima, napose s Nikolom Rastićem (Resti) i Vukom Bobaljevićem (Volcius Babalius), odličnim pjesnicima onoga doba, pa je i njima namijenio više latinskih epigrama i talijanskih soneta. Sve su te pjesme, i ako neznatna sadržaja, formalno dotjerane, a sačuvale su se dijelom u njegovom autografu (vlasništvo Dra. Mata Gracića u Dubrovniku), dijelom u jednom rukopisu mletačke biblioteke, a objavio ih je M. Rešetar u Građi za povijest književnosti hrvatske (3) i A. Segarizzi, Atti dell' Accademia scientifica venetotrentino-istriana.
Đ. Körbler.

REGISTRI TRGOVAČKI javni su spiskovi, u koje se unose pravno-relevantne okolnosti trgovca ili trgovačkoga društva. Svrha im je, da lica, koja ulaze u trgovački promet, budu obaviještena o tim okolnostima. Zato su osnovani na principu publiciteta. Svako lice je ovlašteno zagledati u njih i zahtijevati prijepise o njima. Neznanjem unosa u te registre ne može se nitko izgovoriti (u Slovenačkoj i Dalmaciji izvinjava neskrivljeno neznanje). A s druge strane, tko se u trgovačke registre pouzdaje, ne može odatle pretrpjeti pravnu štetu. R. T. redovno deklariraju činjenice. Izuzetno imaju unosi u njih konstitutivni karakter (na pr. pravna egzistencija dioničkoga društva i zadruge, pravna valjanost zaključaka glavne skupštine dioničkoga društva

i zadruge i t. d.). Vode ih trgovački sudovi. U Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini, Bosni i Hercegovini R. T. su dvije vrste: za firme trgovca pojedinca i za firme trgovačkih društava. U Slovenačkoj i Dalmaciji vode se R. T. u tri odjeljenja: za firme trgovca pojedinca, javnih trgovačkih i komanditnih društava, za firme dioničkih društava i komanditnih društava na dionice i za firme društava sa ograničenim jamstvom. Povrh ovih registara vode se u Slovenačkoj i Dalmaciji posebni registri za zadruge.

M. Stražnicky.

REGULACIJA RIJEKA. U zemlji toliko bogatoj vodenim tokovima svih vrsta, kao što je kraljevina SHS, postoje mnoge potrebe bilo za mjestimične korekcije bilo za veće R. tih vodenih tokova. U predjelima oskudnim šumom javljaju se ti radovi kao neminovni na manjim rijekama, za zaštitu naselja i ziratnog zemljišta od poplava i odnošenja, kao i od zasipanja šljunkom. U dolinama većih rijeka oni su u vezi sa radovima za zaštitu od poplava i isušenja zemljišta. Ponekad su bezuvjetno potrebni, ili se izvršuju da omoguće bolje i jeftinije izvršenje spomenutih radova. — Na plovnim rijekama često se izvršuje R. i samo zbog plovidbe.

Tako su izvršeni regulacioni radovi na Đerdapu. Tim radovima, inače teškim i veoma važnim, s malim izuzetkom, omogućena je plovidba preko cijele godine, dok se prije ovih tu moglo ploviti samo prosječno do 90 dana u godini. Ostala je do sada neostvarena želja, da plovidba tim dijelom bude i lakša, kao i da se može i noću ploviti, što je od veoma velike važnosti, naročito za teretni saobraćaj.

Velikim regulacionim radovima na Tisi trebalo je postići oba cilja. No radi previše skraćenog toka ubrzano je oticanje vode, te poplave u donjem toku dostižu znatno veću visinu, nego prije izvršenja R. Nasipi za obranu od poplava moraju biti visoki, a i crpke za isušenje zemljišta moraju u toliko više izdizati vodu.

Predstoje radovi na R. Dunava, uzvodno i nizvodno od Bezdana, između ušća Tise i Zemuna (manji radovi za olakšanje plovidbe pri maloj vodi), nizvodno od ušća Morave (Brza Vrba, Ramski Dunavac) i t. d.

Postoji studija, da se radovima, kojima bi se omogućilo spuštanje nivoa velikih i najveće vode dunavske u uzvodnom dijelu Đerdapa, utiče na spuštanje nivoa tih voda uzvodno od Đerdapa, čime bi se na velikoj dužini (do iznad Beograda i dalje) znatno smanjila visina (a i vrijeme trajanja) poplava. Nasipi za obranu od poplava i visina dizanja unutrašnjih voda bili bi manji, a visoka zemljišta, koja sada plave samo rijetke katastrofalne vode, mogla bi ostati bez nasipa. Tim koristima bogato bi bili naknađeni troškovi za radove u gornjem Đerdapu.

Sava (inače jedna od najpitomijih evropskih rijeka), sa nekoliko manjih R. radova lako će se udesiti za najbolju plovidbu, a time znatno olakšati radovi na zaštiti od poplava i isušenju inače veoma plodne doline na obima obalama. Samim zgodno izvedenim i dobro zaštićenim podubljavanjem pragova nizvodno i uzvodno od Šapca (Kamičak i dr.), omogućila bi se plovidba pri maloj vodi najvećim brodovima potpuno opterećenim. Sava je do ujedinjenja na znatnoj dužini donjega toka namjerno zapostavljana, iz političkih razloga. Ona je međutim najvažnija arterija cijele države, i stoga joj se mora pokloniti najveća pažnja, tim prije, što su svi R. radovi na njoj relativno najlakši i najjeftiniji, kako zbog malog i ravnomjernog pada, tako i zbog zgodnog zemljišta kojim protiče.

Na R. Drave također predstoje izvjesni radovi.

Drina je veoma interesantna, i mora biti predmet naročite opsežne stručne studije. Na njoj je malo rađeno, iz istih političkih uzroka, koji su spomenuti za Savu. Drina sa svojim pritocima ima i veoma veliku važnost za iskorišćavanje vodenih snaga, koliko radi ogromne količine tih snaga, toliko isto i radi zgodnog geografskog položaja u državi. — Pitanje splavarenja također očekuje stručno uređenje. — Ozbiljno i stručno izvedeni tehnički radovi na Drini imaju zadatak, da obogate sada vrijedno ali siromašno stanovništvo u cijelom prostranom porječju Drine, a osim toga su od najvećeg ekonomskog interesa za cijelu državu, i zato se tome mora što prije pristupiti.

R. Bojane i tim u vezi isušenje većeg (plitkog) dijela Skadarskog Jezera dat će nekoliko desetina hiljada hektara najplodnije zemlje u kraju

*

najoskudnijem, i taj pasivni kraj pretvoriti u aktivan.

R. Drima ima veliku važnost kako za obezbjeđenje od poplava, tako i za iskorišćenje ogromnih vodenih snaga.

To isto uglavnom vrijedi i za ostale rijeke u Južnoj Srbiji, koje su veoma važne radi toga što se hrane vodom sa visokih planina (V. Vodene snage).

Na Moravi, bilo da se ona jednim dijelom udešava za plovidbu, bilo da se gradi poseban plovni kanal (Morava-Vardar. V. Kanali za plovidbu), u svakom slučaju predstoje radovi na R., veoma važni za privredu i industriju u toj, inače vrlo plodnoj, dolini. Na Moravskim pritocima, kao više ili manje na svima drugim rijekama predstoje radovi ili za mjestimičnu korekciju toka ili za R. većih dijelova, pa i cijelih rijeka.

Bilo je slučajeva, na malim rijekama, da se, sa nekoliko desetina hiljada poratnih dinara državne pomoći i kojom stotinom nadnica dobrovoljne radne snage zainteresiranih vlasnika zemljišta, mogla izvršiti djelomična R. i isušenjem dobiti po 2—300 hektara najplodnije zemlje. To su male površine, ali su mnogobrojne; ukupno iznose oko 1,000.000 hektara. Stoga su ovi mali, prosti i jeftini radovi od veoma velike ekonomske važnosti. Dobra zemlja ležeći pod vodom, kao bara ili rit, ne daje nikakav prinos, i osim toga leglo je bolesti, a kad se to zemljište isuši, bolesti nestaje i zemlja daje maksimum prinosa.

Nema tako veliku opću važnost, ali je od vrlo velike lokalne važnosti, ozbiljno proučavanje ponornica i uređenje bar njihovoga ponora i ponovnog izlaska na površinu, prvo naročito za obezbjeđenje od poplava ili isušenja zemljišta, a drugo u cilju iskorišćivanja vode (kao vodene snage, za piće, navodnjivanje, industriju i druge potrebe). Veliku važnost imaju ovi radovi u predjelima krasa: dio Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije, kao i aridni krajevi (manjega opsega) u Istočnoj i Južnoj Srbiji, gdje je velika oskudica i u vodi i u ziratnoj zemlji, pa se ovim radovima može i u jednom i u drugom pogledu znatno pomoći. *M. Jovanović.*

REGULAMENTI (1770 i 1777) su zbirke austro-ugarskih državnih uredaba o ustrojstvu srpske pravoslavne crkve u karlovačkoj mitropoliji. Glavna tendencija donašanju R. bila je, da se ograniče i potpuno potisnu narodne povlastice, koje su austro-ugarski Srbi dobili od cara Leopolda I. u doba njihova prijelaza sa Balkana na teritorij Ugarske, Hrvatske i Slavonije. Po tim povlasticama ravnao se sav tadašnji narodni i crkveni život pravoslavnih Srba pod austro-ugarskom vlašću, te je njihova narodno-crkvena organizacija predstavljala jednu vrstu države u državi. Stoga su državne vlasti već u ranije, a naročito svojim reskriptima i deklaracijama od 1727, 1729, 1731 i 1734, energično nastojale, da karlovačkom mitropolitu oduzmu svaku građansku vlast nad narodom, a crkvenu da ograniče što je više moguće. Kada je 1769 sazvan narodno-crkveni sabor u Karlovce za izbor novog mitropolita, mjesto umrlog Pavla Nenadovića, carskom komesaru na tom saboru naređeno je, da ne dopusti izbor novoga mitropolita dok narodni predstavnici, u smislu caričinih želja, ne donesu zakon o uređenju srpske crkve u karlovačkoj mitropoliji. Sabor je pristupio raspravljanju, ali je državna vlast uspjela da izazove sukob između narodnih predstavnika i episkopata, te zakon nije mogao biti donesen. Tu priliku upotrijebila je ilirska dvorska deputacija da nametne Srbima svoje tendencije, i carica Marija Terezija potvrdila je 27/9 1770 t. zv. prvi R.

Taj R. podigao je uzbunu u srpskom narodu, čim se saznalo za njegov sadržaj i razumjela njegova tendencija, da se konačno sataru sve ranije dobivene narodne povlastice. U tom R. bile su uredbe: o držanju i tumačenju narodnih privilegija, o mitropolitovoj vlasti nad sveštenstvom i narodom, o protopopijatima, parohijama, o vođenju parohijskih protokola (matica), o sveštenstvu, o vjenčanjima i sahranama, o manastirima, o konsistorijama, o štampariji, o saboru, o praznicima i t. d. Na kraju su dodani formulari: kako se ima zaklinjati mitropolit i episkopi, kako se imaju dočekivati saborski carski komesari, kako se imaju podnositi izvještaji državnim vlastima o protopopijatima i parohijama i t. d. Uzakonjeno je, da pravoslavni Srbi moraju svetkovati i glavne rimokatoličke praznike, da mitropolit ne smije postavljati administratore na

ispražnjene episkopske stolice, a narod da ne smije postavljati upravitelja mitropolije poslije smrti mitropolitove, mitropolitu je bilo zabranjeno sazivati sinodske sjednice bez državne dozvole, i držati ih bez carskog komesara, isto tako nije smio podizati nove crkve i manastire, niti obilaziti svoje dijeceze ni svoje mitropolije bez naročite državne dozvole, i mnogo drugo štošta slično tome. Što više, i samu duhovnu disciplinarnu vlast, i nad narodom i nad sveštenstvom, oduzela je tada država od mitropolita i episkopa.

Saznavši za sve to i mnogo drugo, srpski narod se uzbunio i prisilio je državnu vlast, da povuče R. i arhijerejskom sinodu podnese na mišljenje i prijedlog osnovu nove uredbe. Sinod je učinio svoju dužnost, ali vlada nije usvojila njegove primjedbe, već je 2/1 1777 izdan nov R., koji je još većma uzrujao Srbe tako, da je i krv pala. Posljedica toga bilo je ukidanje naročitog ministarstva za srpske poslove, t. zv. ilirske dvorske deputacije, a namjesto povučenog drugog R. donešena je deklaratorija (16/7 1779), koju su Srbi morali primiti. Deklaratorija je zatim čitavih 90 godina vrijedila kao glavni zakon za narodno-crkveni život pravoslavnih Srba u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. *R. Grujić.*

REINBALT ili **REINBOLT**, slikar. V. Reinwald.

REINWALD JANEZ MIHAIL (Reinwaldt), slikar (— 15/6 1740, Ljubljana). R. je radio crkvene slike uljem i u freskotehnici. Najslavnija R. slika je Sv. Frančišek Ksaverij kod Sv. Frančiška na Stražah, u Štajerskoj (1715), koja je stekla glas čudotvorne slike. Od te slike postoje i kopije iz 1730 za poljsku kraljicu, a iz 1733 za jezuitsku crkvu u Pragu. Iz 1717 su R. freske u istoj kapeli Sv. Frančiška, a iz 1731 je slika Sv. Janeza Nepomuka u Spodnjoj Dragi, kod Višnje Gore. R. autoportret nalazi se kod Sv. Frančiška na Stražah.

L i t e r a t u r a: V. Steska, Mladika, V., 263. *F. S.*

REISER OTMAR, ornitolog, kustos pri bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju u Sarajevu (21/12 1861, Beč). Učio je šumarsko odjeljenje visoke škole za kulturu tla u Beču. 1887—1919 bio je kustos za vertebrate, a 15 godina i za botaničku zbirku, u sarajevskom zemaljskom muzeju. Još kao đak bio je urednik Mitteilungen d. Ornitholog. Ver. in Wien. Proputovao je u naučne svrhe, osim Bosne i Hercegovine, Srbiju, Bugarsku i Grčku, a 1903 i Braziliju. Od 1898 vodio je ornitološku centralu u Sarajevu. Uredio je bogate i uzorne zbirke vertebrata sarajevskog muzeja i napisao je spisak (1888) i poslije vođu kroz ponovljeni muzej (1914). I za muzej Srpske zemlje nabavio je mnogo materijala. Naučnih radova (većinom ornitoloških) napisao je blizu 50. Veliki broj radova (dosta i popularno-naučnih) publicirao je hrvatski u Glasniku Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, a mnogo u stručnim ornitološkim časopisima. Najznatnija mu je serija Materialien Z. e. Ornis balcanica u četiri dijela: 1. Bosna i Hercegovina. 2. Bugarska. 3. Grčka. 4. Crna Gora. *J. H.*

REISS ARCHIBALD DR., predstavnik nove škole kriminalne patologije, publicist i novinar (8/7 1876, Lausanne, Švajcarska). R. je postao, po svršetku škola, u svome rodnom gradu, u dvadeset drugoj godini doktor kemije i asistent lozanskog univerziteta. Zatim je otišao, radi dopune studija, u Pariz, gdje je razvio najživlji rad na primjeni naučnih metoda u kriminalistici. U to doba postao je prisni prijatelj i pomagač čuvenoga Bertillona i Dr. Bruardela, primjenjujući nove, dotle nepoznate, metode u sudskoj istrazi. 1900 R. je počeo primjenu naučne policije na lozanskom univerzitetu, slijedeći stope svoga prijatelja Bertillona, poslije čije smrti je ostao glava nove škole kriminalne patologije. U Lausann-i je R. osnovao čuveni lozanski policijski institut, koji je postao škola za policajce i kriminaliste cijeloga svijeta.

Neumoran u svojoj djelatnosti R. je bio suradnik mnogih stručnih časopisa francuskih, engleskih, njemačkih i talijanskih. Glavno mu je djelo: Fotografija u službi policije, a njegova čuvena ručna knjiga Bertillonovog sistema prevedena je na 18 jezika. Na srpsko-hrvatski je tu knjigu preveo D. Alimpić, koji je i sam prošao kroz tečaj R. škole. Organizator policijske službe raznih država (naročito u Rusiji i Braziliji), R. je svojim institutom u Lausann-i postao

čuven u cijelom svijetu i njegove kriminalističke ankete cijenjene su kao djelo najpoznatijeg stručnjaka. Svjetski Rat je načinio prijelom u R. životu. Poslije bitke na Ceru srpska vlada pozvala je R., da u Mačvi vidi i da prikaže svijetu zvjerstva Austro-Ugarske u Srbiji. Njegov izvještaj bio je porazan za Austro-Ugarsku. Ali vršeći ovu anketu u Mačvi, R. je toliko upoznao i zavolio srpskog seljaka i srpskog vojnika, da je odlučio, da ostane u sredini srpskog naroda. Kada je došla evakuacija srpske vojske, R. je organizirao primitak srpske djece i srpskih izbjeglica u Švajcarskoj, pa je zatim, do svršetka rata, bio drug srpskih vojnika na solunskoj fronti i izvjestitelj švajcarskih, francuskih i holandijskih listova sa toga ratišta. U jesen 1918 R. je sredio listu ratnih zločina i izvršio anketu bugarskih zvjerstava u Srbiji, pa je zatim počeo da organizira tehničku policijsku službu u Beogradu. Sticajem prilika, bio je prinuđen da se odrekne toga posla i državne službe, a ubrzo poslije njegovog izlaza iz državne službe, morala je biti zatvorena policijska škola u Beogradu, koju je R. osnovao. Danas je R. ekspert-činovnik Narodne Banke u Beogradu. *M. Milenović.*

REKA. 1. Ponornica u Kranjskoj i Istri. Izvire na sjevernoj strani Plesišća (785 m), oko 17·5 km sjeverno-sjeverozapadno od Sušaka. Sa izvorišta uglavnom teče prema sjeverozapadu, prvo kao Velika Vodan, a dalje kao R., i protiče pokraj Zabiče, Ilirske Bistrice, Bitanja i naselja Gornje Vreme. Na svome toku R. jako vijuga, mjestimice u većim okukama, goni preko 35 vodenica, a pri prijelazu iz fliša u vapnenac gubi se u ponoru kod Škocijana, na visini oko 320 m, 15·7 km zapadno od željezničke stanice Šent Peter. Na gornjem toku R. ima veliki pad, koji se oko Ilirske Bistrice i Trnova toliko smanji da rijeka počne jako vijugati i teći kroz barovitu dolinu. Od Prema je pad ponovno veći, ali se dalje postepeno smanjuje, a opet se poveća od Gornjeg Vrelina, gdje R. počne gubiti vodu u vapnenačkim pukotinama. Dalje od ponora R. teče kroz škocijansku pećinu, a zatim se dijeli na više podzemnih tokova, pretežno pravca sjeverozapadnog. Najvažniji od njih pojave se u vrelima duž tršćanske obale, naročito blizu Dvina (Duino), gdje izvire i dobro poznati izvor Timava. Važniji pritoci R. sa lijeve strane su: Mrzlik, Postrvo, Padež i Sušica, a sa desne: Farjevec. Dužina R. toka je 56 km, a površina porječja je neodređena.

L i t e r a t u r a: N. Krebs, Die Halbinsel Istrien (Penck's Geogr. Abh., IX., 2, 1907). *P. V.*

2. Planinska korutina u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, u porječju rijeke Radike, desnog pritoka Crnoga Drima, više Debra, na granici prema Albaniji. R. je uokvirena sa svih strana visokim planinama, na zapadu Korabom i Krčinom, na istoku Bistrom, Jamom, Stogovom i Marušom, a samo je na jugu otvorena niz Radiku prema Debarskom Polju. R. zauzima prostranstvo od 666 km². Visoke planinske prečage sastavljene su od paleozojskih škriljevaca i mramora i mezozojskih vapnenaca i dolomita. Za vrijeme diluvija bile su planine iznad R. pokrivene vječitim snijegom i ledenjacima, koji su ostavili mnoge glacijalne tragove. Doline Radike i njenih pritoka duboko su usječene između ovih planinskih masa, a na njihovim stranama ima nekoliko visokih erozionih površi i terasa. Površi su pod bogatim pašnjacima, stoga se stanovništvo bavi poglavito stočarstvom.

Ime oblasti R. poznato je tek od turskog doba, kada je cio ovaj planinski predjel sačinjavao Rekalar-Kazasi. Oblast R. ne spominje se u sredovječnim spomenicima. U doba raspada srpskoga carstva, R. je ostala u vlasti Ivana Kastriote, vlastelina u Albaniji, što se vidi iz njegovih poklona manastiru Hilandaru poveljom od 1426 (V. Rostuše).

R. se dijeli na tri kraja: Mijaci, Gornja Reka i Mavrovsko Polje. Mijaci zahvaćaju južni dio R., od Gorenečkog mosta do klisure Barič na srednjoj Radici, i njihov se predjel dijeli na Dolnu, Malu i Golemu Reku, prema porječjima Radikinih pritoka, gdje ima 23 naselja. Sjeverno od Mijaka, u izvornoj čelenci Radike, nastaje Gornja Reka, također sa 23 naselja. A na sjeveroistoku, između Bistre i Vlajinice, nalazi se visoko Mavrovsko Polje, sa 4 naselja.

Mijaci su staro srpsko pleme, koje je izgubilo plemensku organizaciju početkom 19 vijeka, radi evropskih

reformi u Turskoj. Oni su većinom pravoslavni, a ima i nešto muslimana. Karakteristično je da Mijaci, kao i Slovenci, staroslovensko ѫ zamjenjuju sa o, kao: roka (ruka), zob (zub), moka (muka). Gornorekanci su poarbanašeni Mijaci, najviše radi mješavina sa doseljenim Arbanasima. Ima ih pravoslavnih i muslimana. Mavrovci čine prijelaz između jednih i drugih. Svi se zovu Rekanci ili Rekalije. Zovu ih i Debarcima, a prema najvećem mijačkom selu Galičniku, po kome predjel sačinjava galički srez, zovu se i Galičanci. U cijeloj R. ima 3.953 kuće sa 18.665 stanovnika (1921). Znatno je više kršćana (11.564) od muslimana (7.101). Administrativno je središte varošica Rostuše.

Rekanci, a naročito Mijaci, žive u velikim zbijenim selima. Bave se stočarstvom, slično Kucovlasima. Mijaci provode ljeto sa stokom na planinama svoga kraja, a zimu u Đevđelijskom Polju, Bojmiji, Tikvešu, Rajcu i pod Čukama, na prisojima iznad Crne Reke u Marijovu i u Bitoljskom Polju. U tursko doba odlazili su sa svojim stadima u Solunsko Polje, Tesaliju, Musakiju i susjedno Jadransko Primorje. Radi arnautske anarhije u 19 vijeku stočarstvo je jako opadalo, te su Mijaci mnogo išli u gurbetluk, u Srbiju (u Šumadiji i Beogradu poznati kao Rekalije i Čokalije, ma da ne nose vlašku čoku, već pravu srpsku dolamu), u Bugarsku, Vlašku, Carigrad, Egipat, najzad i u Ameriku. Mijaci su sačuvali vrlo izrazitu svoju plemensku nošnju i stare običaje. U nekim mijačkim selima (Galičnik, Gari) postoji stara narodna umjetnička drvorezbarska škola. Mijački majstori, »kopaničari«, izradili su ikonostas Bigorskog manastira u R. ikonostas u crkvi Sv. Spasa u Skoplju (početkom 19 vijeka) i druga, osobita remek-djela mijačkih narodnih majstora. Posljednji predstavnik mijačke drvorezbarske škole radi sada ikonostas za kraljevu crkvu u Topoli. Poznati su i kao živopisci, zografi, naročito iz sela Tresonče. Živopisali su mnoge crkve u Južnoj Srbiji.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Cvijić, L'Epoque glaciaire dans la Péninsule Balkanique (Annales de Géographie, 26); J. Dedijer, Traces glaciaires en Albanie et en Nouvelle Serbie (La Géographie, 31); N. Košanin, Biljni pokrivač zapadne i južne Makedonije (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1922); R. Nikolić, Glacijacija Šar-Planine i Koraba (Glas 92); Toma Smiljanić, Pastirski život Mijaka (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921); Toma Smiljanić, Mijaci, Gornja Reka i Mavrovsko Polje (Naselja, 20, 1925). *V. Radovanović.*

REKE, zapadni dio Metohije, oko Dečanske Bistrice. U R. ima 47 sela, koja imaju skoro sva srpska imena, a naseljena su u većini muslimanskim arnautskim stanovništvom, ali se ispred arnautske najezde u tursko doba održalo dosta i pravoslavnih Srba. *V. R.*

REKRUTIRANJE je izvršivanje popisa, pregleda mladića za službu u stalnom kadru, određivanje roka u stalnom kadru i naznačenje pojedinaca za rodove vojske i mornarice. R. podleže svi mladići, koji u dotičnoj kalendarskoj godini navršuju 20 godinu starosti. Za rekrute, koji se sakrivaju i izbjegavaju vojnu službu, zbog čega podleže trogodišnjem roku službe u kadru, odgovorni su, osim rekruta, i starješine njihovih porodica ili zadruga i mjesne vlasti; oni su dužni, da pronađu takve rekrute, da ih prijave i upute vojnom okrugu u izvjesnom roku po rekrutiranju (15 dana); ako to ne učine, podleže kazni 10—30 dana zatvora, a ako se dokaže, da je tko od ovih naročito otešćavao da se rekrut pronađe i uputi, podleži, osim gornje kazne, i odgovornosti po vojno-kaznenom zakonu kao saučesnik.

R. počinje svake godine 1/7, a svršava se najdalje 31/8. R. vrši komisija, koju u svakom vojnom okrugu sastavlja komandant, ađutant vojnog okruga, jedan liječnik i predsjednik ili član općine, u kojoj se rekrutira.

R. se vrši po stanicama, a na osnovi rekrutnog spiska, koji sastavlja općinski odbor, po svećeničkoj knjizi rođenih (gdje nema ove po popisnoj knjizi) i po vlastitom saznanju. Za točnost podataka odgovorni su svećenik i predsjednik, kmetovi i općinski odbor. Stoga su pri rekrutiranju prisutni svi ovi da mogu dati komisiji obavještenja.

Rekrutnoj komisiji predstaju, osim gornjih službenih lica, svi mladići,

upisani u rekrutni spisak, svi nesposobni zadrugari ovih mladića, oni, koji misle da su im podaci pogrešno zapisani u rekrutni spisak, privremeno nesposobni rekruti iz prošlih godina, do navršene 24 godine, kao i oni, koji u toj godini navršuju 31 godinu, svi, koji uživaju invalidsku potporu, obveznici, koji se osjećaju nesposobni za dalnju vojnu službu, obveznici-komordžije i davaoci komore, koji nalaze da prema imovnom stanju ne mogu dalje davati komoru. Osim ovih, općinska vlast donosi spiskove osuđenih obveznika, kao i onih, koji su kaznu izvršili ili su pomilovani.

Rekrutna komisija vrši liječnički pregled svih ovih, kao i pregled dokumenata, i donosi rješenje u pogledu upisa, prevađanja, određivanja rokova i naznačenja pojedinaca u rodove vojske, prema pravilu o rekrutiranju, upisu, ispisu i prevađanju. Ova rješenja saopćivaju se odmah, i dotični imaju pravo žalbe. Žalbe u prvom redu raspravljaju komandanti divizijskih oblasti, a u drugom ministar vojske i mornarice.

V. Belić.

RELIKVIJE. U pravoslavnoj crkvi R. su mnogo poštovane, i ako ne onoliko koliko na bizantskom Istoku i rimokatoličkom Zapadu. Tako na pr. zna se, da je već 809 kupljeno tijelo Sv. Trifuna za njegovu crkvu u Kotoru, 983 prenešen je Sv. Ahilije iz Larise na Malu Prespu, 1072 odnijeli su Madžari ruku Sv. Prokopija iz Niša u Srijemsku Mitrovicu, a 1167 povratio je car Aleksije I. u Niš. U Đurđevim Stubovima u Rasu nalazila se u 14 vijeku ruka Sv. Jovana Damaskina, a u 15 vijeku prenijela je kneginja Milica iz Vidina, prvo u Kruševac, a poslije u Beograd, tijelo Sv. Petke i carice Sv. Teofanije, dok je despot Đurađ Branković 1453 donio iz Carigrada u Smederevo tijelo Sv. Luke.

Za Sv. Savu i neke vladaoce srpske priča se, da su pribavili mnoge moći i svetiteljske R. Tako se na pr. u Dečanima čuva Kristova kosa, koju je Sv. Sava dobio na dar od jerusalimskog patrijarha, zatim spužva u koju je Sv. Stevan Dečanski kupio svoju krv, kada su ga osljepljivali i t. d. Za kralja Stevana Prvovjenčanog zabilježeno je, da je svome manastiru Žiči priložio komadić rize i pojasa Bogorodičinog, dijelove desnice i glave Sv. Jovana Krstitelja, zatim razne dijelove i djeliće moćiju svetih apostola, proroka, mučenika i drugih svetitelja. U Hilandaru se i danas čuvaju, u naročito bogato ukrašenim srebrnim i pozlaćenim kovčezima, umjetnički izrađeni krstovi od časnog drveta, na kome je Krist bio razapet, ruka patrijarha Nićifora, dio glave proroka Isaije, kosti velikomučenika Prokopija, Sv. Marine i mnogih drugih, zatim komadić trnovog vijenca Kristovog, kaplje Kristove krvi, pomiješane sa zemljom, komadić trske, na kojoj su dodali Kristu spužvu s octom i žuči, nekoliko zrna dragocjene masti, koju su istočni mudraci donijeli Kristu na dar i t. d. Za veliki dio tih R. priča se, da su ih srpski vladaoci za života čuvali kod sebe, a poslije smrti poklonili Hilandaru. I po mnogim drugim manastirima i nekim crkvama srpskim nailazi se još dosta na moćnike i relikvijare, ali često bez moćiju i drugih R. U velikom su poštovanju još i danas naročito moći nekih srpskih svetitelja. *R. Grujić.*

RELJEVO, selo na lijevoj obali Bosne, u blizini Sarajeva. Ima 122 stanovnika (1910). Naselje je staro. Za vrijeme austrijske uprave u Bosni, u R. je bila pravoslavna bogoslovija, jedina u Bosni, koja je poslije oslobođenja prenijeta u Sarajevo, a u njenim je zgradama smješten Državni Dječji Dom. *M. F.*

RELJKOVIĆ JOSIP, slavonski pisac (1754—1801), sin je M. Reljkovića. Bio je župnik u Vinkovcima, a ujedno je predavao poetiku na vinkovačkoj gimnaziji. Izdao je (1794) djelo Kućnik, u kome je u stihovima iznio upute za poljski rad preko godine. Djelo nije originalno.

L i t e r a t u r a: Stj. Tropsch, Uzori Reljkovićevu Kućniku (Rad, 145).

A. B-c.

RELJKOVIĆ MATIJA ANTUN, slavonski pisac (6/1 1732, Svinjar, Slavonija — 22/1 1798, Vinkovci). Sa 16 godina stupio je R. u vojsku kao prost vojnik. Rano je postao zastavnik, a zatim oficir. Za vrijeme sedmogodišnjeg rata bio je zarobljen. Ropstvo je proživio u Frankfurtu na Odri. 1778 postao je kapetan, a 1785 dobio je plemstvo, 1786 je penzioniran, te se nastanio u Vinkovcima. — Izdao je djela: Satir

iliti divlji čovjek u verše Slavoncem (1762 i 1779). Nova slavonska nimačka gramatika (1767), Ovčarnica (1776, prijevod s njemačkog), Postanak naravne pravice (1778, prijevod s latinskoga), Nek je svašta (1795). U rukopisu je ostavio Ezopove fabule (štampane u Osijeku 1804). Pilpajeve fabule i Nauk političan i moralski.

R. je bio obrazovan samouk, znao je više jezika. Za vrijeme sedmogodišnjeg rata vidio je u Njemačkoj, koliko je naš narod u Slavoniji u ekonomiji, moralnom i kulturnom pogledu zaostao za zapadnim svijetom. Svog je Satira napisao u ropstvu, i izdao ga je u Dresdenu. U njemu je u stihovima prikazao Slavoncu njegovo rđavo stanje, loše običaje, zlo gospodarenje, nemar, dajući mu savjeta, kako da se podigne u moralnom i ekonomskom pogledu. Smatrao je važnim pobijanje praznovjerja, a narodni preporod je očekivao od škola. I ako pisan u stihovima, Satir nije pjesničko djelo, nego je R. upotrijebio formu stiha zato, što je znao, kako Slavonac sve meće u stihove. Ni Satir ni ostala R. djela nisu originalna, nego su većinom prerade. Šireći smjelo i ustrajno u svojim djelima moralne pouke i ekonomske ideje, R. je postigao u narodu velik uspjeh, a izazvao je svojim radom čitavu malu literaturu protiv sebe i sebi u prilog (Đ. Rapić, Vid Došen, Katančić). Kao književnik R. zaostaje za Kanižlićem i Katančićem.

Literatura: T. Matić, Matija Antun Reljković (Djela M. A. Reljkovića, 1916); F. Fancev, Slavonska književnost u 18 vijeku (Jugoslavenska Njiva, 1922). *A. Barac.*

REMB FRANČIŠEK KAROL, slikar (1674, Radovljica). Učio je u Mlecima, a akademiju u Rimu. Od 1703 živio je u Grazu, a od 1709 u Beču, gdje je 1715 postao upravitelj Lichtenstein-ove galerije. U Grazu je slikao stepenice Attemsove palače, sliku Sv. Frančiška za crkvu am Gries-u i sliku Sv. Uršule za uršulinsku crkvu. R. slike mitološkog i biblijskog sadržaja nalaze se i u Attemsovoj i zemaljskoj galeriji u Grazu. U Beču je radio 1712 dvije oltarne slike za Kremsmünster i 13 manjih. U Ljubljani su njegove slike: Srca Isusovog, za klariški samostan (1702), Sv. Jožefa, za crkvu Sv. Jakoba i Sv. Lucije, za sadašnju franjevačku crkvu.

Literatura: V. Steska, Mladika, V., 264. *F. S.*

REMEC ALOJZIJ DR., pisac (10/4 1886, Trst). Svršio je gimnaziju u Trstu, i poslije tri godine teologije u Gorici, pravo u Grazu. Poslije rata bio je advokatski koncipijent u Ljubljani, a od 1927 advokat je u Ptuju. — Već kao gimnazijalac R. je sarađivao sa crticama u tršćanskoj Edinosti, od 1907 sa pjesmama i novelama u Dom in Svetu, sa pjesmama u đačkoj Zori, u kojoj je uredio spomenicu slovenskog katoličkog akademskog društva Zarje Jubilej (1911, XVII., 9—10). Posebno je izdao historijsku povijest Veliki punt (1909). Poslije rata objavio je, osim ostalog, zbirku svojih prvih crtica: Iz moje domovine (1922), i zbirku: Naši ljudje (kod Goriške Matice, 1922). Najviše se R. bavio dramatikom, pa je kao student napisao Učiteljicu Pavlu, koja je ostala u rukopisu. Prije svega interesiraju R. socijalni i etički problemi, tako u komediji Kirke (Dom in Svet, 1922), seljačkoj tragediji Užitkari (1923), simboličko zamišljenoj tragediji nejake djevojke Magde (1924). U ovoj se okušao čak u najmodernijem kinematografsko rasijecanom obliku (u 12 scena). R. je napisao i historijsku romantičku dramu Zakleti grad (1926).

Literatura: Dom in Svet, Mladika (1923). *I. G.*

REMEC FRANC JOSIP, prevodilac (22/11 1850, Rupa, kod Kranja — 4/11 1883, Ljubljana). Svršio je u Kranju i Ljubljani 7 razreda gimnazije, i bio je od 1870 telegrafski činovnik u Trstu, od 1879 u Ljubljani. R. je sarađivao kao dopisnik za rusku književnost u Ljubljanskom Zvonu i prevodio je razne ruske pisce za Slovenski Narod, Slovensku Maticu i Kres. Najvažniji mu je prijevod Iv. S. Turgenjeva Lovčevi Zapisci (Slovenska Matica, 1883—1884). Pisao je također o narodnim običajima (Letopis Slovenske Matice, 1885).

Literatura: Jereb, Ljubljanski Zvon (1883). *I. G.*

REMENARSTVO je grana narodnoga obrta, koja se bavi izrađivanjem predmeta pretežno od raznovrsnog remenja (kajiša). Roba, što je remenari (sarači) proizvode, uglavnom je dvojaka: 1. Crvena roba, sitnija roba, ponajviše od crvene kože,

kao raznovrsni pojasevi, ćemeri, torbe, kese, bičevi, korbači i drugo. 2. Crna roba, veći predmeti od pretežno prvo ulaštene kože, naročito orma za konje (hamovi ili ajmovi u Lici, odatle ajmarstvo) i za ostalu tegleću marvu. — Obje vrste robe ukrašuju se šarama, koje se izvode: tlačenjem (utiskivanjem) u kožu pomoću posebnog željeznog alata, izrezivanjem pomoću raznovrsnih probojaca, utiskivanjem metalnih karičica, aplikacijom metalnih, ponajviše kositrenih, puceta (ilika), aplikacijom raznobojnih kožica, vezenjem (cifranjem) sa raznobojnim kožicama, naročito sa sirmom (tankim ovčjim ili jarećim bojadisanim kožicama).

Nekada su i remenari kao i opančari sami spremali kožu, te ju i bojadisali, no danas je kupuju gotovu, a tek samo neki je još sami bojadišu.

R. je srodno sedlarstvo. I danas su još ponekad remenari i sedlari, te prave sedla od kože i krzna (naročito u Bosni, Južnoj Srbiji i Makedoniji). No u sjevernim krajevima naše domovine sedlari su se većinom specijalizirali i čine posebnu obrtnu granu, koja je uglavnom već sasvim izgubila značaj narodnog obrta, te izgrađuju moderne tipove sjedala.

L i t e r a t u r a: Lang, Samobor (1915); Zbornik za narodni život i običaje, 17. *V. Tkalčić.*

REMESIANA, u rimsko doba grad u Gornjoj Meziji, kasnije u Sredozemnoj Daciji, danas Bela Palanka. U R. je bilo sjedište gornjo-mezijske skupštine. Tu su se skupljali izaslanici iz raznih gradova Gornje Mezije, da prinesu zajedničke žrtve i da se dogovore o zajedničkim poslovima, da izraze svoje poštovanje caru, da se žale na carske činovnike i t. d. U 4 i 5 vijeku po Kr. tu je bilo sjedište vladičanstva. *N. V.*

REMETA MALA, manastir u Fruškoj Gori, filijala manastira Beočina. Crkva je posvećena Pokrovu Bogorodičinom. Prema tradiciji, R. je bila metoh manastira Rače. Na temeljima stare crkve sazidao je 1739 sadašnju crkvu Stanko Milinković iz sela Šuljma (u Srijemu) pri igumanu Prohoru. Crkva je skromnih razmjera. *V. P-ć.*

REMETA VELIKA, manastir u Fruškoj Gori (blizu Krušedola). Crkva je posvećena Sv. Dimitriju. Ne zna se kad je osnovan. Najstariji spomen o R. je iz 16 vijeka. Jedan turski ferman, pisan 1534 u Drinopolju, regulira odnose između spahija i manastirskog imanja. 1568 naslikan je na južnom zidu crkve izvana lik Sv. Dimitrija. 6/3 1624 prispio je u Tutivalj u Rusiji, radi milostinje za manastir iguman R. Antonije. 17/10 1623 dolazio je u istom cilju arhimandrit R. Grigorije, a i 1653 i 1721 spominju se monasi R., koji su radi milostinje dolazili u Rusiju. 1709 umro je u Karlovcima mitropolit Stefan i sahranjen je u R. 1721 u R. je opisao svoj put u Jerusalim Jerotej Račanin. 1716 do 1718 R. je stradala od Turaka, 1722 karlovački mitropolit Vićentije Popović sazidao je u R. tri ćelije i dvije kuhinje sa podrumima. 1735—1736 podignut je u R. visok zvonik. 1739 dobjegli su u R. monasi iz manastira Rakovice (kod Beograda), a 1788 izbjegli su ovamo monasi iz manastira Voljavče sa svojim igumanom Gerasimom. *V. P-ć.*

REMETE, selo u Hrvatskoj, oblast i srez Zagreb, općina Gračani, pošta Šestine, u prigorju Medvednice (Zagrebačke Gore), u Kratkom Dolu (264 m); od Zagreba sat hoda k sjeveroistoku. Imaju 573 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. — R. su čuvene i zovu se tako po starom samostanu heremita, t. j. redovnika Sv. Pavla pustinjaka, ili pavlina, bijelih fratara. Osnovao ga je oko 1272 Iskvirin. Pouzdano se zna, da je samostan R. 1288 već postajao. Te je naime godine Miroslav sin Herčukov, pred izaslanikom zagrebačkog kaptola, remetskog priora Firmina i samostanskog ključara Petra, zapisao samostanu (heremitarum domus Beate Virginis prope Zagrabiam) svoju zemlju kod potoka Blizne (Bliznec) i kestenik u Kratkom Dolu. Kralj Karlo I. poklonio je 1319 samostanu otok na Savi kod Kraljeva Broda i zemlju Tupal (Remetinec, preko Save). Taj kralj kao da je sagradio R. crkvu, koja je vjerojatno zapremala samo današnje svetište. R. samostan osobito je štitila Sv. Stolica. Već 1333 potvrdio je papa Ivan XXII. samostanu sve njegove posjede i uzeo ga je pod svoje okrilje. 1356 vojvotkinja Margareta poklonila je samostanu svoj posjed Pristavštinu (danas Dolje) kod Gračana. 1390 bio je R. samostan podignut na stepen vikarijata. Na

molbu prvog vikara, Kolomana, i pavlinskog generala, opata Jurja, oprostio je zagrebački kaptol samostan od svih daća, osim vinske desetine. Samostan je stekao i u Turopolju neke posjede, Odru, Petruševec, šumu u Ratikovcu, livadu u Grdovšćaku, a kupio je i u Zagrebu uz gradski zapadni zid kulu sa zemljištem, što je kasnije ustupio kapucinima. Osobita je zaštitnica R. samostana bila Beatrica Frankapanka, udovica hercega Ivana Korvina, koja je 1506 R. samostancima dopustila, da njihove ovce i druga stoka slobodne pase po šumama i livadama njezina vlastelinstva, i oko samostana, i oko Medvedgrada i Gračana.

R. je samostan imao mnogo prijatelja i dobrotvora, ali je imao i neprijatelja i štetočinaca, premda ga je kralj Vladislav 1506 uzeo pod svoje okrilje, te zapovijedio banovima Andriji Botu i Marku Horvatu, da ga brane i štite od svakoga. Naročito su R. pakostili neki nasilni kastelani Medvedgrada i susjedni Gračani. Tim domaćim neprilikama pridružili su se turski upadi. R. je samostan valjda već 1484 trpio od Turaka, jer ga je već do godine dao popraviti kralj Matija Korvin, i za njegovu obranu sagradio kraj samostana Korvinovu kulu. Drugi put su Turci oplijenili R. 1557, a treći put 1591, kad su sa sobom odvukli 15 redovnika pa 12 od njih objesili o jednu lipu u Vugrovcu. Originalna slika o tome događaju čuva se u samostanu Cerniku, a u crkvi R. ima njena kopija. 1610 kuga je pokosila sve R. redovnike. Samostan je tada sasvim opustio, tako da su došli zagrebački isusovci, samostan i crkvu zaključali, a ključeve predali pavlinima u Lepoglavi.

U R. samostanu od 1658 imali su pavlini (iz Lepoglave premješteni) novicijat. Prvi mu je ravnatelj bio opat Tomo Jelenski (iz Sv. Jelene, kod Križevaca, 1671), a prvi redovnik, koji je u njemu položio svečani zavjet, opat Martin Šelegović.

Pošto je pavlinski general Martin Borković samostansku zgradu dao (još 1646) porušiti, pa podigao novi prvi kat od crkvenoga zvonika do Korvinove kule i prigradio istočno krilo samostana, bio je sada dosta prostran i za brojniju redovničku obitelj. Oko 1750 bilo je u R. samostanu 25 redovnika, a u Lepoglavi oko 65. Samostan je, kako to prikazuje stara slika, iz prve polovine 18 vijeka, imao oblik četverougla, nasred kojega je bilo dosta prostrano dvorište sa starim bunarom. Čitav samostan, sa crkvom i samostanskim vrtom, bio je opasan zidom. Car Josip II. ukinuo je i samostan u R. Biskup Maksimilijan Vrhovac učinio je opustjeli samostan 1812 sjedištem župe. Od potresa 1880 znatno oštećenu zgradu popravio je pokrovitelj nadbiskup kardinal Josip Mihalović.

Samostanska je crkva posvećena Blaženoj Djevi Mariji. Prošlo je jamačno nekoliko godina od dolaska pavlina u R. do izgradnje crkve. 1319, za kraljevanja Karla I., ona je već bila podignuta. Te je naime godine bio proglašen oprost od 80 dana poklonicima, koji bi došli na glavne praznike Gospine u crkvu Beate Virginis prope Zagrabiam. Kasnije je postao glavnim pokloničkim danom uskršnji ponedjeljak. Čudotvorni drveni kip R. Majke Božje potiče, vrlo vjerojatno, tek iz 15 vijeka. Posvetio je, zajedno sa samostanom, popravljenu crkvu, na Bijelu nedjelju 12/4 1654 biskup Petar Petretić. Na slici iz prve polovine 18 vijeka naročito se ističe krasno pročelje crkve i kipovi pred crkvom, postavljeni u vrijeme biskupa Jurja Branjuga (1723—1748). Unutarnjost je crkve ukrasio 1745 fresko-slikama lepoglavski pavlin Ivan Ranger. Osim glavnog žrtvenika bilo je u crkvi 5 manjih žrtvenika, 2 propovjedaonice i 11 ispovjedaonica. Krstionica se nalazila u kapeli Bogorodice, koju su crkvi, na južnoj strani, 1645 prigradili zagrebački podžupan Ivan Ručić i njegova žena Jelena Patačićeva. U kapeli je bio krasni mramorni žrtvenik, što ga je 1707, na trošak kanonika Ivana Znike, izradio kipar slovenac Mihailo Kos. Tu je kapelu biskup Maksimilijan Vrhovac pretvorio u kapelu Sv. Maksimilijana. Znikin je žrtvenik tada prenesen u crkvu, koju i danas krasi kao glavni žrtvenik. Na njemu je, 1891 obnovljeni, čudotvorni kip Bogorodičin.

Od velikog zemljotresa 1880 i R. je crkva silno stradala. Obnovljena je po nacrtima H. Bolea. Za restauracije nije se dovoljno pazilo na crkvene starine. Kapelica Bogorodice (Sv. Maksimilijana) bila je zaista tako razrovana, da se morala sasvim

porušiti, ali je u crkvi bez potrebe nestalo raznih starih freski i grobnih spomenika čuvenih Hrvata. U R. su sahranjeni: Pavle Zrinski (— 1414), Ivan od Česmice (— 1472), nazvan Janus Panonius, humanist na dvoru kralja Matije Korvina, ban Ivan Torkvat Karlović, posljednji od roda krbavskih knezova (— 1531), iz opsade sigetske i seljačke bune poznati banovac Gašpar Alapić (— 1584) i senjski biskup Adam Rattkay (— 1717). U samom svetištu R. crkve bila je grobnica za redovnike, pa je i danas pred glavnim žrtvenikom velika kamena ploča s pavlinskim grbom. Popis redovnika pavlina, koji su tamo sahranjeni, ima 100 imena, za vrijeme 1530—1765, o kojima je tijesno vezan razvitak R. crkve i samostana. Među njima je Josip Bedeković (— 1760), definitor pavlinskog reda i pisac djela Natale solum Sancti Hieronymi. Od R. pavlina trojica su bila zagrebački biskupi: Šimun Bratulić (1603 do 1611), Martin Borković (1667—1687) i Mirko grof Esterhazy (1708—1722), koji je bio osobiti štovatelj R. Gospe, te joj je priložio prekrasan zlatan krst, bogato ukrašen draguljima, pa kalež od suhog zlata, onda vrijedan 4.000 forinata (konfiscirano 1786), i od 5 zvona u tornju R. crkve najveće, 10 centi teško zvono (rastopilo se za vrijeme požara 1854).

1898 posvećen je u R. crkvi novi oltar Srca Isusova. 1900 crkva je dobila nove orgulje. 1908 podignuta je uz cestu, malo više od crkve, kapelica Majke Božje Lurdske. 1913 uređen je novi križni put. 13/10 1912 R. je župa proslavila 100 godišnjicu svoga postanja.

L i t e r a t u r a: J. Barle, Remete, Povjesni podatci o samostanu, crkvi i župi (1914). Od starijih djela o R. zanimljiva je knjižica Pharmacopoea coelestis, koju je 1672 u Grazu izdao pavlin Andrija Egerer i posvetio zagrebačkom biskupu Martinu Borkoviću. U uvodu se knjige nabraja 115 različnih čudesnih događaja, koji su se zbili na zauzimanje R. Majke Božje, 1600—1750. *J. Modestin.*

REMIĆ je vrsta podbradnika. Nosi se u Skopskoj Crnoj Gori. *N. Z.*

REMIK je pojas, nanizan parama ili pulijama. Nosi se u okolici Kosova. U Skopskoj Crnoj Gori je iskićen srmenim vezom i dugmićima bijelim i plavim. *N. Z.*

REMNICI su lijevi i desni dio mladine kape, koja je sva nanizana srebrnim novcem. Izobičajeno je. Nosila se u Sredačkoj Župi, oblasti Prizren. *N. Z.*

REMŠNIK, planina u Slovenačkoj, na granici naše države sa Austrijom, između rijeka: Brežkog Potoka-Satau Potoka-Gorenje Pesnice-izvorišta Črmanice, oko 14 km istočno-sjeveroistočno od trga Marenberga (u dolini Drave), odnosno 23 km zapadno-sjeverozapadno od Maribora. R. je pretežno sastavljen od liskunovitih škriljevaca, preko kojih na sjeveru, dijelom i na jugu, leže tercijerne tvorevine, t. zv. ajbisvaldski slojevi, a mjestimice se javlja kristalasti vapnenac. Planina se pruža od zapada prema istoku, i u istom se pravcu snižava, od 800 do 625 m, dok je vrh R. visok 758 m. Na zapadu se R. nastavlja u planinu Radovinu. R. je pošumljen, sa izuzetkom malih partija. *P. V.*

REINACH JOSEPH (Renak Žozef), francuski političar i publicist (30/9 1856, Pariz — 1920, Pariz). R. je u mladosti bio Gambettin sekretar, o kome je govorio u nekoliko knjiga. U Srbiju je dolazio tri puta. 1874, kao član Conférence Tocqueville, napisao je jednu toplu historiju srpskog naroda (Etudes sur les peuples slaves et l'Europe orientale, IX., Serbie et Monténégro, 1874, 1876[2]). Pisao je niz članaka o Istočnom pitanju u Revue politique et littéraire 1879—1880, i objavio je utiske sa svoga puta u dvije knjige (Voyage en Orient, 1879). Za vrijeme Svjetskog Rata vodio je, pod pseudonimom Polib, dnevnu kroniku u Figaru, i govorio o Srbima na jednoj svečanosti na Sorboni 8/2 1917 (Effort Serbe, 1917). *M. I.*

RENDIĆ IVAN, kipar (27/5 1849, Supetar, Brač). Kiparstvo je učio u Mlecima i Firenzi. 1873—1900 živio je u Trstu, zatim u Zagrebu, a danas na Braču. Izradio je niz spomenika: Gajev (Krapina), Kačićev (Makarska, Zagreb), Gundulićev (Dubrovnik), Preradovićev (Zagreb), grobnih spomenika: Preradovićev (Zagreb), gospođe Gorup (Rijeka), Starčevićev (Šestine, kraj Zagreba) i mnoge portretne biste. *A. Sch.*

RENDULIĆ JOE, novinar (28/12 1890, Foča, Bosna). R. je bio autodi-

dakt. Kao dječak od 13 godina otišao je u Južnu Ameriku, odakle je proputovao svijet. Bavio se raznim zanimanjima. Bio je pomorac, organizator raznih trgovačkih poduzeća, novinar, detektiv, slikar i pisac. Za vrijeme Svjetskog Rata istakao se propagandom u prilog zaveznika, te je 1915 osnovao Jugoslovensku legiju u Australiji (88 dobrovoljaca, većinom Hrvata), sa kojom je sredinom 1917 stigao na solunsku frontu. Poslije rata stupio je u državnu službu, 1923 napusti istu, postao je podnadzornikom jednog parobrodarskog društva u Amsterdamu. Slovio je kao stručnjak za iseljivanje narodnih manjina iz Vojvodine. Sada se bavi novinarstvom i književnošću. Prevodio je američkog pisca Zane Grey, i engleskog Hall Caine. Preveo je The Jacket (Lutanje Vasionom) Jack-a London-a. Sada radi na djelu: Borbom k slobodi. *D. P.*

RENETE su vrste izvrsnih jabuka, koje su u voćnjacima SHS veoma mnogobrojne. Te su vrste ili starije, francuskog podrijetla, k nama donesene za vrijeme Napoleonskih ratova, ili su uvezene iz Austrije (osobito iz Štajerske, Graza, ili iz Württemberg-a: Lucas i Gaucher) krajem 19 vijeka. U SHS ima R. najviše: ananas, zimska zlatna, orleanska, koksova narandžasta, pariska krupna ili kanadska, šampanjska, Baumanova, siva jesenska, siva francuska, kaselska, landsberška i t. d. R. su u narodu dobile ime: carevke. *I. R.*

RENIKA (ERENIK), rječica u Južnoj Srbiji, desni pritok Beloga Drima. Izvire blizu granice naše države sa Albanijom, na istočnoj strani Maja Zeza (1.917 m) i južnoistočnoj strani Dečanske Planine. Sa izvorišta teče na jug-jugoistok, kroz prostranu dolinu, u kojoj je i Juničko Polje. Od sela Babaj Boksa počne teći prema istoku; a na svome toku jako vijuga. U Beli Drim utiče 2 km istočno-sjeveroistočno od Terzinskog mosta, istočno od Đakovice, na visini od 323 m. Veći pritoci R. sa desne strane su: Kamenica, Šlepica i Rečica, a sa lijeve: Travait, Krena i Lukovica (Trakanić). Dužina R. toka je 34·2 km, a površina porječja 422·4 km^2. *P. V.*

REPA ŠEĆERNA (Beta vulgaris sacharifera) dobiva se od divlje repe, koja raste na obalama Sredozemnog mora. U cijeloj Evropi, pa i u našim krajevima nastala je za vrijeme Svjetskog Rata velika perturbacija u proizvodnji Š. R. Naša šećerna industrija je još mlada, a u novim pokrajinama proizvodnja Š. R. bila je uglavnom koncentrirana na velikom posjedu. Poslije Svjetskog Rata nisu mali posjednici imali velikog interesa za gojenje Š. R., jer su ostali poljoprivredni proizvodi bili na relativno visokoj cijeni. Prvih godina poslije Svjetskog Rata morao se uvoziti šećer iz inozemstva, i taj je uvoz znatno teretio uvoznu bilancu. Tek kad su ostali proizvodi naše poljoprivrede počeli padati u cijeni, pa kad se usto počela i na selima osjećati veća nestašica novca, naročito u onim krajevima, gdje je bilo još i jače nerodice, bilo zbog loše godine, bilo zbog elementarnih šteta, uspjele su šećerne tvornice, ne snizujući cijenu Š. R. i dajući znatne zajmove, zadobiti i znatan broj manjih posjednika za kulturu Š. R. 1923/24 bila je usto za Š. R. veoma povoljna, a pri tome je relativna suma u jeseni olakšala uvoz repe izvana, te je tako te godine prvi put domaća proizvodnja iznijela oko 13.000 vagona šećera, a domaća potrošnja računa se na 8.000 vagona tako, te je prvi put od domaće proizvodnje ostala i veća količina šećera za izvoz. Izgleda da naša proizvodnja Š. R. nije još položena na sasvim sigurne i zdrave temelje. To se vidi već po tome, što su proizvađači Š. R. osjetili potrebu da se organiziraju. Prilike međutim u nas nisu nepovoljne za proizvodnju Š. R. Zemlja je dobra, saobraćajne prilike nisu loše, a u pogledu klime, i ako ima izvjesnih teškoća za kulturu Š. R., ipak nisu nesavladive. — Osim za proizvodnju šećera upotrebljava se Š. R. i za proizvodnju špirita.

S. Jurić.

REPAR, polumjesečni list za zaštitu proizvađača šećerne repe i širenje ideja zadrugarstva, putem podizanja malih proizvađačkih šećerana, za račun samih proizvađača. Izlazi u Beogradu. Osnovao ga je 1925 o svom trošku Danilo Jovanović sa Lazarom Grubićem, a kasnije je postao organ Udruženja Proizvađača Šećerne Repe. Izlazi polumjesečno. *U. Dž.*

REPARACIJE (RATNA OŠTETA). V. u Dodatku.

REPARACIONA KOMISIJA ustanovljena je čl. 233 versaljskog ugovora o miru od 28/6 1919 i dodatkom II. i VII. za uređenje plaćanja reparacija od strane centralnih sila. Komisiju sačinjavaju po jedan delegat Unije, Engleske, Francuske, Italije, Japana, Belgije i države SHS. Delegat SHS sudjeluje u raspravama i glasa, kad se ispituju pitanja, koja se odnose na Austriju, Madžarsku ili Bugarsku (Dod. II. § 2). *V-lj. P.*

REPIČ ALOJZIJ, kipar (11/3 1866, Vrhpolje, kod Vipave). Učio je stručnu školu u Ljubljani i Akademiju u Beču, a sada je profesor srednje tehničke škole u Ljubljani. Glavna su mu djela: Nadgrobni spomenik kardinala Misije na Sv. Gori kod Gorice, Vilharev spomenik u Postojni (1902), mnogo crkvenih radova, statue znamenitih Slovenaca. *F. S.*

REPIĆ OSVALD, veterinar (10/2 1859, Pokrče, Koruška). Svršio je gimnaziju u Beljaku i Pazinu, a veterinarstvo u Beču. U Srbiju prešao je 1889, gdje je služio u državnoj ergeli u Ljubićevu 4 godine, kao okružni veterinar u Aleksincu, Požarevcu, Paraćinu, Palanci, Velikoj Plani i Mladenovcu. 1919 pošao je u Južnu Srbiju, u tikveški okrug, a od 1920 služi kao granični veterinar u Đevdeliji. — Pisao je u Miru u Celovcu, u Slovenskom Jugu, Samoupravi i Misli. Pisao je o slovenačkim kulturnim prilikama i preveo je nekoliko Cankarevih pripovijedaka. Stručne članke o stočarstvu i bolestima stoke pisao je u Težaku, Poljoprivrednom Glasniku, a o konjarstvu u Vitezu, organu Kola Jahača u Beogradu. U Trgovinskom Glasniku izašli su njegovi radovi o spoljnoj veterinarsko-privrednoj politici Srbije. R. je stalno sarađivao u Veterinarskom Glasniku u Beogradu, a sada u Jugoslovenskom Veterinarskom Glasniku. *F. Z.*

REPUBLIKA, nedjeljni politički list. Izlazio je u Beogradu 1907—1909, 1920—1926 sa prekidima. *U. Dž.*

REPUBLIKA SV. VLAHA zove se kadšto negdašnja dubrovačka republika po svome svecu zaštitniku Sv. Vlahu, biskupu u Sebastiji Kapadokiskoj († 320). Crkva svetkuje njegov dan 3/2. Ime R. S. V. građeno je prema Republika Sv. Marka za negdašnju mletačku republiku. Kao što je krilati lav Sv. Marka simbol mletačke republike, tako je lik Sv. Vlaha u njegovoj biskupskoj odori, kao simbol dubrovačke republike, izlagan na viđenim mjestima njenog teritorija. Najpoznatiji se takav kip Sv. Vlaha nalazi nad vratima od Pila, kroz koja ulazi put od Gruža u Dubrovnik, te kao glavna gradska ulica Placa (Stradone) vodi do glavne poljane (trga), gdje ima najviše zgrada iz doba republike. Nasred poljane diže se Orlandov stup znamenje slobodnoga sudstva i slobode u opće, jer tko sam sebi sudi, slobodan je. Na desno je crkva Sv. Vlaha, sagrađena u stilu kasne renesanse, posvećena 1715, namjesto stare crkve od 1348, koja je izgorjela 1706. Iz stare crkve (koja je stajala blizu vrata od Pila) sačuvao se samo srebrni u novu crkvu preneseni kip Sv. Vlaha sa modelom grada u naručju, po kome se donekle može razabrati, kako je Dubrovnik izgledao oko 1350. Kad je dubrovačka republika, krajem 15 vijeka, materijalno najljepše cvjetala, zastava se Sv. Vlaha vila na 300 velikih dubrovačkih lađa. S Orlandova stupa službeno je ona skinuta 31/1 1808, kad je kratki ukaz Napoleonova generala i vojnoga zapovjednika Dalmacije, Marmont-a (Le gouvernement et le sénat de Raguse sont dissous, vlada i senat dubrovački su raspušteni) učinio kraj i dubrovačkoj republici.

Lik se Sv. Vlaha nalazi i na pečatu a gotovo na svim novcima grada Dubrovnika, a svojom se dugom bradom isticao na dubrovačkom taliru, koji se kovao od 1725 do 1743 i zvao se Bradan. *J. Modestin.*

REPUBLIKANSKA DEMOKRATSKA STRANKA organizirala se 21/1 1920, kada je izišao i proglas, u kome su najbitnije točke programa. Kasniji, proširen, program smatra republikanski oblik vladavine najboljim za jedinstvo i za politički i socijalni razvitak naše države i naroda. U političkom dijelu traži: opće i jednako pravo glasa, tajno i neposredno glasanje, potpun proporcionalni sistem i velike a jednake, izborne jedinice; referendum i neposredno narodno zakonodavstvo, pravo zakonodavne inicijative; slobodu zbora, udruženja i štampe; jednodomni sistem i pravo opozivanja cijelog narodnog predstavništva; ravnopravnost ljudi i žena u svima pravima, povećanje roka

zastarjelosti ministarskih krivica, pravo optužbe ministara i izvan parlamenta, i suđenje njihovo pred redovnim državnim sudovima. O ratu da odlučuje narodno predstavništvo. Sudovi da ocjenjuju ustavnost pojedinih zakona. U administrativnom pogledu program traži: decentralizaciju države sa dvije ili tri administrativne jedinice: općina (kotar ili okrug) i oblast. Granice oblasti određuje konstituanta, s obzirom na geografsko-ekonomske prilike. Oblasti imaju svoja predstavništva, svoje uprave i činovništvo. Centralna vlast zadržava: vanjske poslove, vojsku i mornaricu, carine, monopole, trgovačku politiku, poštu i telegrafe, glavne arterije saobraćaja vodom i suhim, pravosuđe, socijalno zakonodavstvo i sve poslove, koji se tiču interesa države kao cjeline. Ono, što je vezano za lokalne potrebe, ostaje oblasnim upravama, i bit će poimence naznačeno u ustavu. Činovničko pitanje riješiti ukidanjem izlišnih nadleštava i zvanja, pojačanjem kvalifikacija, ispitima i natječajem za izbor. Pojačati kontrolu nad činovničkim radom. Nesavjesnim činovnicima da sudi državni sud po savjesti (porotni). Obezbijediti činovnike od samovolje ministarske. U pravosuđu traži se: izbor sudaca isključivo pomoću stručnih tijela i oslobođenje sudske struke od svake zavisnosti od upravne vlasti. Sudovi sami da vrše istrage i izvršuju presude. Bračne parnice i suđenje vojnika i oficira za nevojničke krivice prenijeti na građanske sudove. Ukinuti smrtnu kaznu, donijeti zakon o naknadi nevino osuđenim, težiti općem, obveznom, besplatnom školovanju djece obaju spolova. Dovesti u tješnju vezu više i niže škole. Umnožiti stručne škole za sve grane radinosti. Pomagati sve ustanove za narodno prosvjećivanje. Odvojiti postupno crkvu od države. Priznati potpunu slobodu savjesti i ravnopravnost vjeroispovijesti. U ekonomskom dijelu program predviđa pojačanje narodne radne snage mjerama za čuvanje narodnog zdravlja i besplatnim liječenjem. Traži: pomaganje svih vrsta zadruga, organiziranje privrednog kredita, obezbjeđenje zemljoradnika od svih elementarnih nepogoda, pomaganje poduzeća za raznovrsno poboljšanje zemljišta, stvaranje domaćih trgova, potpomaganje industrije za preradu sirovina, poboljšanje saobraćaja svih vrsta, izvršenje katastarske izmjere, zavađanje progresivnog poreza na prihod, uvađanje pravednijeg posrednog poreza (na luksuz mjesto na namirnice), oslobođenje od svakog poreza jednog minimuma prihoda, zavađanje razumne štednje u državi. Da se donese zaštitno radničko zakonodavstvo i izvrši obezbjeđenje radnika u bolesti, iznemoglosti, starosti i osakaćenju, a radničkih porodica poslije smrti radnikove. Ograničiti radno vrijeme, odrediti minimalnu nadnicu, kontrolirati zdravstvenost radionica i zaštititi žene i djecu u radu. Program obuhvaća i ograničenje velikog privatnog bogatstva u svima oblicima, ukidanje privilegija, koncesija i monopola, osim kad se vrše za opću korist, nacionalizaciju prirodnih izvora bogatstva, banaka i osiguravajućih društava, oduzimanje zemljišta za građenje velikih zgrada po gradovima, uz pravednu naknadu. Obrana zemlje da se postigne spremanjem vojske samo za taj jedini cilj. Skratiti rok službe u vojsci, raditi na razoružanju koliko to dopuste evropske prilike. U vanjskoj politici raditi na sporazumu malih država, osnovanih na etnografskim principima, primajući princip narodnog samoodređenja i zaštite manjina.

Kao aktuelna pitanja stranka je istakla: rješenje agrarnog pitanja u duhu svoga programa, naknadu ratne štete najprije najslabijim društvenim redovima, zaštitu imanja od jeftine prodaje na javnoj licitaciji, uvađanje poreza na ratne bogataše, obezbjeđenje invalida i ratne siročadi, oduzimanje pasivnog izbornog prava sucima i predsjednicima svih vrsta državnih sudova, diplomatskom činovništvu i starješinama nadleštava, zakon o inkompatilibitetu za narodne poslanike i suce svih vrsta državnih sudova.

Na svom I. kongresu 27/1 1921 R. D. S. promijenila je ime i nazvala se: J u g o s l o v e n s k a r e p u b l i k a n s k a s t r a n k a. Ostala je sa istim programom do kongresa od 9/1 1924. Tada je program dopunjen u administrativnom i ekonomskom dijelu. Decentralističko uređenje države zamijenjeno je federativnim, sa načelom samouprave i u državi i u oblastima. Predstavništvo federativnih jedinica, donosit će zakone za te jedinice, a za

cijelu zemlju zajedničko narodno predstavništvo. Traži se: izrađivanje seoskih puteva, uvađanje samoupravne poljske policije, ukidanje svih čifčijskih, kmetovskih, kolonatskih ili stalnih najamničkih odnosa. Zemlju dodijeliti samo zemljoradnicima. Vlasnicima malih posjeda dodati još zemlje od velikih posjeda. Naseljivanje vršiti na zadrugarskoj osnovi.

Šef je stranke Ljubomir Stojanović, a organ je Republika. Na izborima za konstituantu J. R. S. dobila je tri poslanika, a na izborima 18/3 1923, 8/2 1925 i 11/9 1927, nijednog.

J. Prodanović.

REPUŠNICA. V. Kutina.

RESAVA. 1. Manastir na rijeci Resavi (kod Despotovca). Poznat je pod imenom Manasija. Crkva je posvećena Sv. Trojici. Sazidao ju je despot Stevan. Zidala se 1407—1418. Crkvu je posvetio patrijarh Kiril 1418, u prisuću despota, duhovnoga klera i vlastele. U crkvi je despot načinio sebi grobnicu, u koju je i položen. R. je za vrijeme despota Stevana bila središte književne radnje. Tu se, nesumnjivo, nalazio i jedan od zamaka despotovih. Radi bezbjednosti manastir je opasan gradom, koji je odgovarao svima zahtjevima sredovječne fortifikacije. Najveća kula, koja se nalazila na sjevernome gradskome platnu, poznata pod imenom despotova kula, ima odaje, koje su doskora bile obložene mramornim pločama, i u kojima je bilo mozaika. Naročito je despot obratio pažnju na živopis u crkvi, i zbog toga je doveo majstore sa otoka i sa raznih strana. Za pozlatu nimbova oko glava svetitelja i ornamenata upotrebljeno je obilno zlato. U jednom kasnijem ljetopisu veli se, da resavskog živopisa nema nigdje.

Kao vrlo važan objekat i kao utvrđeno mjesto R. je u toku 15 vijeka često napadana od Turaka i pljačkana. Poslije konačne propasti srpske države, manastir se nalazio u vrlo teškim prilikama. U njemu je, kao u utvrđenom mjestu, bila turska posada. Iz 16 vijeka nemamo skoro nikakvih vijesti o R., a isto tako i iz 17 vijeka. Izgleda, da je u početku 18 vijeka bilo neke veze između R. i manastira Morače u Crnoj Gori. Jeromonah hadži Stevan Nikolić posvećen je za sveštenika u Morači 1717, a zatim je došao u R., gdje je živio 17 godina. Na karti požarevačkog mira R. je obilježena kao kastel. U njoj je tada bila škola, u kojoj su se učili za sveštenike (1733, 1734, 1736). 1722 dolazio je u R. raški mitropolit Arsenije. 1725 počela se crkva obnavljati. 1732 dolazio je u R. mitropolit Sofronije Dimitrijević. U izvještaju egzarha beogradske mitropolije Maksima od 1733 veli se, da je u R. priprata razvaljena, i da je na njoj gore bio turski minaret. 1735 obnovljena je priprata. 4/8 1789 pozvali su Turci u R. dvije stotine viđenijih ljudi iz požarevačkog okruga na dogovor, pa su ih tu sve posjekli. 1806 obnavljana je R. trudom resavskog oberkneza Milije Zdravkovića, a tako isto i 1810, pošto je 1809 eksplodirao barut, koji je u pripratí R. bio smješten. 1845 crkva je pokrivena limom.

Crkva u R., svojom osnovom dolazi u red crkava iz doba kneza Lazara i despota Stevana. Ona ima formu trikonhosa, a centralno se kube upire o izolirane masivne stupce, kao u Ravanici. Na zapadnoj strani ima prostran narteks, koji je nadvišen jednim kubetom. Od mozaičnog poda ovoga narteksa sačuvan je raskošni mozaik ispod kubeta. Zidovi su i kod crkve i kod narteksa obloženi snažnim kockama od uglačanog kamena, koji površinama pozajmljuju efekte masivnoga i teškoga. Nesumnjivo, su prozori i vrata prvobitno imali isti plastični ukras, koji se nalazi u Kaleniću i u Ravanici. Pada u oči, da su svi profili gotski i da je, kao kod gotskih crkvi, naročito naglašena vertikalna linija kod crkve u R.

Živopis R. jako je oštećen, ali se iz onoga što je očuvano, vidi, da on dolazi u red najljepšeg živopisa u srpskoj staroj umjetnosti. Svagdje se sretaju nježne, suptilne figure sa skoro sasvim ženskim formama. Nigdje nema asketskih lica, čak ni u pustinjaka. Meso u arhanđela i nekih svetaca ima nježnu alabastersku boju sa žutim tonovima. Inače je boja mesa svagdje žuta. Kosa je mahom kestenjasta i koketno je začešljana. Naročito se vidi raskošno iskićeno odijelo kod pojedinih figura sa masom živopisnih detalja.

Čuvena je ktitorska slika, u kojoj je prikazan despot Stevan, koji podnosi crkvu Sv. Trojici (trima anđelima). Ona se nalazi na zapadnom zidu. Naročito su značajne slike u

gornjoj zoni južne i sjeverne pjevnice, koje ilustriraju pojedine Kristove parabole. Tako su u južnoj pjevnici naslikane parabole o bludnom sinu i o mitru i farizeju, a u sjevernoj o carskoj svadbi, o bogatom i siromašnom Lazaru i o milosrdnom Samaritancu. Jedna od najljepših slika predstavlja Sv. Petra Aleksandrijskog, pred kojim na časnoj trpezi stoji mladenački Krist sa razdrtom haljinom , a dolje se vidi bezbožni Arije. U lučnom polju zapadnih vrata naslikano je Nedremljivo oko, a na potrbušju luka naslikana je ruka Gospodnja sa dušama pravednika u njoj.

V. Petković.

2. Predjel u porječju rijeke Resave. (V. Moravska Oblast.) *B. D.*

3. Rijeka u Srbiji, desni pritok Morave. Izvire na Kučaju, između Straže (1.296 m), Velike Treste (1.301 m), Male Treste (1.200 m) i Krnje Jele, sa zapadnih obronaka. Na izvornom dijelu R. zemljište je sastavljeno od paleozojskih škriljevaca, u koje je usjekla poširu dolinu, pod ispašama. Zbog takog sastava je sabirno područje R. bogato vodom, a sa izvorišta teče nekoliko potočića. Odatle R. teče uglavnom prema zapadu, vijugajući i čineći manje zavoje. Između Kule i Stenjevca protiče kroz vapnenačku klisuru, dugačku 25 km. Strane dolinske su visoke, mjestimice okomite, i dižu se za 300 m iznad riječnog korita. Na tom je dijelu R. dolina pravi kanjon, a jedino je nešto proširena u Ključu, uzvodno od Strmostena. Po ljepoti njena klisura nadmašuje Sićevačku. R. teče cijelom klisurom, samo za vrijeme velikih kiša i topljenja snijega, kada je bogata vodom, dok je ljeti manja, ali brza planinska rječica. Kada naiđe na vapnenac dobije tip ponornice: sve više gubi vodu, koje oko 1 km ispod Kule nestane, i skoro 2 km ide se suhim riječnim koritom. Tek od dosta jakih vrela u koritu i po stranama jaruge počinje R. ponovno teći, i odatle nikada ne presušuje. Kod Stenjevca R. naiđe na zonu crvenog pješčenika, i dolina joj se naglo proširi, tvoreći prostranija polja, Stenjevačko i Dvoriško. Ali neposredno iza ovih polja javlja se ponovno vapnenac, te R. opet teče kroz kratku klisuru između brda Velikog Pastorka (570 m) i Maćije (oko 500 m), čineći veliki zavoj. Ispod manastira Manasije dolina se jako proširi, a od Despotovca R. promijeni svoj pravac i počne, dosta pravilnim tokom, teći na sjeverozapad. Na tome toku je dolina R. još visoka i puna izbrežaka, a tek kad izađe u moravsko polje brežuljaka nestane. Ušće R. u Moravu je oko 3·5 km sjeverozapadno i nizvodno od varoši Svilajinca. Važniji R. pritoci sa lijeve strane su: Kločanica, Resavica, Dubnica (Beljajska) i Dubovnica, a sa desne: Javor i Grabovička Reka. Dužina R. toka je 70·5 km, a površina porječja 613·9 km^2.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Geografska ispitivanja u oblasti Kučaja, u istočnoj Srbiji (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 5, 1893).

P. Vujević.

RESAVČINA, rječica u Srbiji, desni pritok Morave. Počinje kao suha jaruga od Kušiljevačkog Polja, upravljena prema sjeveru. Protiče ispod Braničevskog Povijarca, istočnim krajem Moravine Doline, kraj Žabara, Rakinca, Aleksandrovca i Vlaškog Dola, a od Morave je rastavljena aluvijalnom ravnicom. Voda R. najvećim dijelom je podrijetlom od podzemne izdani, manje od atmosferskih oborina. S toga R. ne presušuje ni u ljetnim mjesecima. Od Lučice R. upravi tok prema zapadu, a u Moravu utiče 4·5 km zapadno-sjeverozapadno, odnosno 5·5 km nizvodno od toga sela, na visini od 71 m. Dužina R. toka je oko 32 km, a površina porječja 173·8 km^2. R. je prvobitno bila otok Moravin, mrtvaja, sa kojim su kasnije nastupile razne promjene.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Geografska ispitivanja u oblasti Kučaja u istočnoj Srbiji (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 5, 1893).

P. V.

RESAVICA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Resave. Izvire na Kučaju, na zapadnoj strani Javorišta, ispod Javorita Vrha (1.188 m). Sa izvorišta teče prema zapadu-sjeverozapadu, u nepravilnom toku, kroz paleozojske škriljevce. Oko nje ima polja, a gdjegdje su na dolinskim stranama ispašišta. Između brda Antrvelja (1.003 m) i Strnjaka (685 m), na dužini od 7·5 km, R. protiče kroz vapnenac, dolina joj je klisurasta i divlja, a rijeka ima veliki pad. Strane dolinske veoma su strme ali izvanredno lijepih oblika, dok je korito pretrpano krupnim stijenama, a kroz dolinu se jedva može

proći. Ovdje u sušnim mjesecima, od jula do septembra, nema vode, jer propada kroz izduhe, t. j. sitne pukotine u vapnencu, i korito R. je suho. Od Strnjaka do ušća R. teče kroz područje crvenog pješčenika, samo se od sela Židilja do Popovnjaka probija kroz lapor i vapnenac, gdje naliči na krasku rijeku. Na tome dijelu toka prijeđe iz pravca zapada-sjeverozapada u sjeverni pravac, i utiče u Resavu oko 1·5 km sjeverno od sela Resavice, preko puta Gorinskog Vrha (561 m). Na cijelom toku R. nema nijednog većeg pritoka. Dužina R. toka je 26·8 km, a površina porječja 74·4 km^2.

Literatura: J. Cvijić, Geografska ispitivanja u oblasti Kučaja, u istočnoj Srbiji (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 5, 1893).

P. Vujević.

RESAVSKA BANKA. Osnovana je 1911. Centrala je Svilajnac. Kapital je 500.000. Rezervni fond 93.994, ulozi 1,533.060, mjenice 1,008.185, dobit 127.793 Din. Dividenda 25%. Predsjednik je Pavle Ivanović. *N. S.*

RESAVSKA ŠKOLA. U drugoj polovini 14 vijeka javio se u Svetoj Gori književni pokret, da se izvrši revizija prijepisa i prijevoda raznih spisa obredne i poučne književnosti. S time u vezi počela su i nastojanja oko reforme pravopisa. Taj pokret je prihvatio i naročito razvio bugarski patrijarh Jevtimije. Kada je 1393 propala bugarska država, dobar dio bugarskih kaluđera i književnika prebjegao je u Srbiju, da tamo nastavi taj rad. Srbija je u to vrijeme imala vrlo mnogo interesa za kulturna i književna pitanja. Baš u to vrijeme s uspjehom se počela stvarati srpska ljetopisačka književnost, a nastavljao se i raniji Danilom započeti rad biografija arhiepiskopskih i patrijaraških. Despotica Jefimija vezla je svoje tople pohvale i davala obrasce umjetničkog veza od ukusa. Nekoliko crkava iz vremena Lazareva i Miličina, a naročito Lazarica, Ravanica i Ljubostinja, daju mnogo dokaza o nastavljanju starih nemanjićkih tradicija i o novim umjetničkim orijentacijama srpskih majstora.

Osobit interes za književni i kulturni rad pokazao je despot Stevan Lazarević. On je podigao veliki manastir Manasiju u Resavi (1407—1418), i u taj je manastir sabrao veliki broj kaluđera od vrijednosti, koji su tu trebali da prepisuju i popravljaju starije rukopise, i da prevode nova književna djela. Jedan od glavnih despotovih suradnika bio je Konstantin Filozof, bugarski emigrant Jevtimijeve škole. On je izradio pravila novog pravopisa, zapletena, udešena po grčkim gramatičkim spisima, sa vrlo mnogo učenog i nepotrebnog balasta, ali i sa izvjesnim podignutim kritičkim mjerilom. Dobar dio Konstantinovih prijedloga nije se mogao održati, ali je jedan dio bio primljen, i utjecao je dugo na naše pisare 16 i 17 vijeka. Resavski pravopis i književna aktivnost manastira Manasije ušli su čak u narodnu poslovicu.

Despot Stevan, koga svi savremenici hvale kao knjigoljupca, bavio se i sam književnošću. Poznato je njegovo Slovo ljubve. On je imao svoju biblioteku, za koju je nabavljao i naručivao rukopise u svojoj zemlji i u Svetoj Gori (tako na pr. Zonarin Paralipomenon i jedan važan Panegirik). Naročito se mnogo brinuo, da dobije nove prijevode važnijih spisa, kao što su neki dotle kod nas neprevedeni ili neočuvani dijelovi Staroga Zavjeta. Despotov interes za knjigu naslijedio je i njegov nasljednik, despot Đurađ Branković. Kad je zaželio da dobije dobar srpski prijevod Lestvice, on je nabavio grčke originale iz Svete Gore i Carigrada, doveo je svetogorske kaluđere i naredio, da se spremi nov tekst. U to vrijeme spominje se, kako se izvodi na srpski čin jedan triod iz bugarske knjige (jedan zapis iz 1434).

Spisi popravljeni po načelima i u duhu R. Š. stekli su brzo velik glas. Pop Nikodim iz Morače hvali se već 1444, kako je kupio dvije knjige »novoga« izvoda. Još 1660 jedan hilandarski prepisivač opominje svoje drugove, da ne mijenjaju ništa u njegovu prijepisu, »jer smo prepisali od dobra izvoda, od starih prevodnika resavskih, koji nema ni u čem mane«.

Književna aktivnost manastira Manasije i R. Š. ometena je najezdom Turaka i propašću Despotovine. Jedan dio kaluđera povukao se sa posljednjim Brankovićima u Srijem i nastavio je tu akciju u fruškogorskim manastirima (na pr. u Krušedolu); drugi je otišao u Vlašku, i prenio je tamo, i poslije u Rusiju, pravopisna pravila i spise Konstantina Filozofa; a najmanji se dio okupio u Južnoj

Srbiji, u središtima oko patrijaršije (Peć, Dečani).

Literatura: St. Stanojević, Die Biographie St. Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle (Archiv für slavische Philologie, 18); M. Georgijević, Despot Stefan Lazarević i književnost njegova vremena (Izvještaj karlovačke gimnazije, 1907); Lj. Stojanović, Književnost za vreme despota Stevana (Srpski Književni Glasnik, XXI., 8, 1927). *V. Ćorović.*

RESAVSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1885. Centrala je Svilajnac. Kapital je 1,000.000. Fondovi 676.643, ulog na štednju 2,837.438, reeskompt 350.000, blagajna 336.359, mjenice 3,645.231, dužnici 1,089.530, papiri 306.428, dobit 500.874 Din. Dividenda 40%. Predsjednik je Mita Isaković. *N. S.*

RESAVSKI DIJALEKAT. V. Štokavski dijalekt.

RESEN, varoš u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na Golemoj Reci, povrh Gornje Prespe, sjeverno od Prespanskog Jezera. Ima 909 kuća sa 4.102 stanovnika (1926). U blizini R., u Resenskom Polju, nalazio se rimski grad Scirtiana, na putu Via Egnatia. Mjesto ovoga prastarog grada, R. se tek u najskorije doba razvio kao gradsko naselje, dok je, međutim, u srednjem vijeku gradsko središte Prespe bilo na samom Prespanskom Jezeru.

O R. starijih vremena ima vrlo malo spomena. R. se prvi put spominje u povelji kralja Dušana 1337, kada se među darovima prilepskom manastiru Treskavcu, osim lovišta i metoha u Prespi, spominje »stas u Rosne«, što će nesumnjivo biti današnji R. U tursko doba spominje se više puta mjesto Prespa, i to krajem 16, sredinom 17, pa čak i početkom 19 vijeka, a to se sve svakako odnosilo na R., koji je obilježavan i oblasnim imenom, kao što je bilo i drugdje slučajeva. Početkom 19 vijeka R. (pod imenom Prespa) imao je 400 kuća. 1845 spominje se R. kao grad. 1858 smješteno je u R. administrativno središte Gornje Prespe, i od tada se počeo razvijati kao naprednije varoško naselje.

U R. ima porodica, koje su se doselile krajem 17 vijeka, a od sredine 18 do sredine 19 vijeka doselilo se još više novog stanovništva, Arnauta, Srba i Cincara. Cincari su došli krajem 18 vijeka iz uništene vlaške varoši Muskopolja. Oni su, kao najbogatiji varoški privrednici, brzo ojačali. 1843 podigli su crkvu Sv. Đorđa. Doseljivanje je zatim i dalje trajalo. 1863 bilo je u R. 600 kuća, od kojih 150 muslimanskih, 60 ciganskih, 100 cincarskih i oko 300 srpskih kršćanskih. Krajem 19 vijeka bilo je u R. 4.450 stanovnika, od kojih 2.400 Srba kršćana, 800 muslimana, 30 Turaka, 300 Arnauta muslimana, 570 Vlaha i 350 Cigana. Za vrijeme rata stanovništvo je nešto opalo. Od 4.102 stanovnika, danas ima u R. 2.407 pravoslavnih i 1.695 muslimana.

Oko 8 km sjeverno od varoši, blizu druma za Ohrid, ima kod sela Lepe Reke izvor željezovito-kisele vode. — U R. je sjedište poglavara prespanskog sreza, ima gimnaziju četverorazrednu mješovitu, poštansko-telegrafsku i telefonsku stanicu.

Literatura: Đ. Kiselinović, Resen (Glasnik Geografskog Društva, 12, 1926); J. H. Vasiljević, Resen i njegova okolina (Bratstvo, 21, 1927); K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Osnove, III. (1911). *V. Radovanović.*

RESENSKO POLJE. V. Prespa.

RESINUM. V. Risan.

RESKRIPT KRALJEVSKI OD 1868, uredba, po kojoj se i danas, uglavnom, upravlja crkveno-administrativni život u bivšoj karlovačkoj mitropoliji. Ta uredba zamijenila je Deklaratoriju od 16/7 1779, koja je dotle normirala crkveno-upravne i prosvjetne odnose pravoslavnih Srba na teritoriju Ugarske, Hrvatske i Slavonije. R. je, uglavnom, načinjen i primljen na narodno-crkvenom saboru u Karlovcima 1864—1865, a ugarski kralj Franjo Josip I. potvrdio ga je, sa izvjesnim izmjenama, po prijedlogu ugarskog ministra crkvenih djela i prosvjete, 10/8 1868. R. sadrži ove uredbe: 1. O redukciji i dotaciji parohijskog sveštenstva, o stanju personala manastirskog sveštenstva i o dotaciji episkopa; 2. O grčko-istočnim (pravoslavnim) mjesnim crkvenim općinama; 3. O školama; 4. O konsistorijama i o mitropolitsko-crkvenom i školskom savjetu; 5. O upravljanju manastirskim dobrima i srpskim narodnim fondovima; 6. O natječajnom ispitu za polučenje parohijskog zva-

nja. Na osnovu glavnih principa, izloženih u R., kasniji narodno-crkveni sabori i sinodi karlovačke mitropolije donosili su mnoge nove uredbe, koje su djelomično izmjenjivale ili dopunjavale uredbe, izložene u R., prema nastalim potrebama u razvitku narodno-crkvenog života. *R. G.*

RESMAN IVAN NEPOMUK (24/4 1848, Zgornji Otok, kod Mošnja, Gorenjska — 5/1 1905, Ljubljana). Svršio je u Ljubljani sedam razreda gimnazije. Zbog demonstracija protiv njemačkih turnera zatvoren je i suđen, ali pušten, pa regrutiran. Bio je činovnik kod južnih željeznica od 1873. Služio je (zbog nacionalnog rada više puta je premiještan) do 1903 na trinaest stanica u Kranjskoj, Hrvatskoj, Primorskoj, Tirolskoj, Štajerskoj, najposlije u Zalogu, niže Ljubljane. — R. je sarađivao narodno-političkim člancima i dopisima u Celovskom Slovencu, Novicama, Slovenskom Narodu, Edinosti, Celjskoj Domovini i dr. (pseudonim mu je bio Doran, Nisvodoran). Prve pjesme objavio je u Stritarevom Zvonu (1870), najviše pak u Ljubljanskom Zvonu (osobito 1895—1898). Izbor njegovih stvari izašao je u zbirci: Moja deca (1901). R. su pjesme i romance većim dijelom ljubavnog sadržaja; neke su i patriotske i satirične. Nisu osobito duboke, ali su često puta vrlo srdačne. Najviše su mu uspjele proste pjesme u narodnom stilu, koje se mogu i pjevati. Mnogo je od njih i komponiranih. R. je bio oduševljen nacionalni radnik, potpomagao je društva i đake (među ostalim i pjesnika Kette-a), radio je gdjegod je mogao i oduševljavao narod.

L i t e r a t u r a: Slovenski Narod, 1905, 5; Slovan, 1905, 93, Govekar; Ljubljanski Zvon, 1898, 309, 1905, 125; Dom in Svet, 1905, 121. *I. Grafenauer.*

RESNIK, kraska visoravan u Hrvatskoj, između ponornica Ričice-Krivaka-Bašinice (pritoke Otuče)-Suvaje Potoka (pritoke Ričice), sjeveroistočno od Gračackog Polja, odnosno 18 km sjeveroistočno od varošice Obrovca (na Zrmanji). Sastavljena je od vapnenca, pruža se od sjeverozapada na jugoistok, i ima sve oblike krasa. Najviši visovi su: Vršćić (838 m), Matovinovića Vrh ili Resnik (990 m), Jelovi Vrh (1.178 m), Bobuša (1.061 m), Goli Vrh (981 m) i Bukova Kosa ili Resnik (832 m). R. je dijelom pod vegetacijom, a dijelom kamenit i gol, naročito na jugu i na obroncima prema Ričici. Jugozapadnim podnožjem R. prolazi cesta Gospić—Raduč—Gračac—Knin, sjeverozapadnim, kolni put i cesta Udbina—Lovinac—Obrovac. Ostali saobraćajni putevi su staze. *P. V.*

RESTI. V. Rastić.

REŠETAR MILAN, profesor univerziteta u penziji (1/2 1860, Dubrovnik). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Dubrovniku, a slovensku i klasičnu filologiju u Beču i Grazu. Od 1882 do 1891 bio je profesor gimnazije u Kopru (Istra), Zadru, Splitu. 1891 postao je urednik hrvatskog izdanja Lista Državnih Zakona u ministarstvu unutrašnjih djela u Beču. 1895 postao je docent bečkog univerziteta, 1904 izvanredni, 1908 redoviti profesor slovenske filologije, 1919 u istom svojstvu prešao je na zagrebačko sveučilište, gdje je penzioniran u martu 1927.

Bavi se najviše srpskohrvatskim jezikom, njegovom historijom, dijalektima i akcentologijom, starom dubrovačkom književnošću i uopće dubrovačkim starinama. Glavna su mu djela: Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen (Jagićev Arhiv, 13), vrlo korisna studija o nekadašnjoj raširenosti čakavskog dijalekta i njegovom današnjem stanju. Izdao je Gorski Vijenac, s uvodom i komentarom (od 1890 8 izdanja). Zadarski i Ranjinin lekcionar (1894, posebno izdanje Jugoslavenske Akademije), Die ragusanischen Urkunden des 13—15 Jahrhunderts (Jagićev Arhiv, 16—17), Antologija dubrovačke lirike (1894, izdanje Srpske Književne Zadruge), Primorski lekcionari 15 vijeka (Rad, 134 i 136), filološko-lingvistička studija o njihovu jeziku, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten (1900), proširuje znatno akcentološki materijal našega jezika, Die Metrik Gundulić's (Jagićev Arhiv, 25), Der štokavische Dialekt (1907), Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens (1911), Elementar-Grammatik der serbischen (kroatischen) Sprache (1916, II. izdanje 1922), Djela Injacija Džordži (Đorđića) (I., 1917, II., 1922), Četiri dubrovačke drame u prozi (1922), Dubrovačka Numizmatika, I. (1924), II. (1926),

Libro od mnozijeh razloga (1926) i mnoge druge rasprave.

I rasprave R. i njegova velika djela, a tako isto njegova izdanja starih tekstova i starih pisaca, odlikuju se izvanrednom temeljitošću.

A. Belić.

REŠKA PLANINA, planina u Slovenačkoj, između potoka Voljske-Reškog-Konšice-Ojstrice, oko 6 km sjeverno od Trbovlja, odnosno 16 km zapadno-jugozapadno od Celja. Sastavljena je dijelom od karbonskih škriljevaca, pješčenika i konglomerata, ali pretežno od trijaskih vapnenaca, dolomita i škriljevaca, naročito mušelkalka. Bore ovog kamenja pružaju se od zapada prema istoku, a u istom je pravcu upravljeno i planinsko bilo. Na njemu su najviši visovi: Skraberov Vrh (850 m), Reška Planina, u užem značenju (910 m), Gradišče (778 m). Od bila se na sjever odvajaju dvije kose, na kojima su istaknuti vrhovi: Sternik (842 m) i Pečovje (729 m). Cijela R. P. je pod šumom. Sjeverno od planine prolazi cesta Ljubljana—Vranjsko—Kapla Vas—Celje, istočnim krajem, kolni put Kapla Vas—Kočevje. Inače preko R. P. vodi i nekoliko pješačkih puteva i staza.

P. V.

RETKI BUKI, kosa, visine 1.775 m, koja se između Krive Palanke i Kočana, od Osogovske Planine preko Car-Vrha spušta u izvorni dio desnih pritoka Bregalnice i završava Rajčanskim Ridom.

V. R.

B o j n a R e t k i m B u k a m a 17 i 18/6 1913. Prema planu za koncentraciju srpskih trupa pred rat sa Bugarima 1913, na Osogovi Planini, a na najvažnijem njenom odsjeku, Retkim Bukama, bio je samo 1 bataljon 3 pješadijskog puka 2 poziva, koji je 16 juna izmijenio jedan bataljon 7 puka 1 poziva, koji je do toga vremena bio tu na predstraži. 17/6. kada je bugarska vojska izvršila napadaj na cijeloj fronti, napala je i odsjek R. B. Bojište je: produženje glavnog grebena Osogovske Planine, visoki greben Kamenita Česma i R. B. (1.775 m nad morem), koji ispunjava prostor između Zletovske Reke i Kočanske Reke i čini veoma jak zemljišni odsjek za obranu, kako sa istoka tako i sa zapada. U boju su sudjelovali sa srpske strane prvog dana 1 bataljon (potpomognut vatrom sa Kamenite Česme), drugog dana 2 pješadijska puka sa 3 brdske baterije. Sa bugarske strane 3 bataljona pješadije sa 1 brdskom baterijom prvog dana, 3 brigade sa 1 poljskom i 2 brdske baterije drugog dana.

Plan Bugara je bio, da napadom na cijeloj fronti potisnu srpske trupe i da zauzmu sporne teritorije i na ovom odsjeku. Srbi su, iznenađeni ratom, ušli u borbu bez izrađenog plana za cijelu frontu, pa i za ovaj odsjek.

Oko 3 sata izjutra 17/6, 3 bugarska bataljona napali su iznenada na predstražni bataljon srpskih trupa na R. B., obuhvativši ga sa oba krila. Borba je trajala do 6 sati, kad je srpski bataljon uzmaknuo na desnu obalu Zletovske Reke prema selu Drenku. Bugari su odmah zaposjeli položaj sa jednim bataljonom, na njemu plasirali jednu brdsku bateriju i produžili napad na desno krilo Kamenite Česme sa ostala dva bataljona, ali bez uspjeha. Sutradan, 18/6, upućeni su u napad na R. B. srpski 3 pješadijski puk 2 poziva sa 2 brdske baterije sa Drenačke Kose i 7 pješadijski puk 1 poziva sa jednom brdskom baterijom od sela Drenka. U 8 sati počeo je napad. Oko 17 sati 7 puk je sišao u Zletovsku Reku, odbio napad bugarskih četnika, produžio napad na desno krilo R. B., i u 21 sat izbio na položaj. 3 puk 2 poziva vršio je napad na lijevi odsjek položaja. I on je odbio jedan napad bugarskih četnika i u sam mrak izbio na položaj. Oba su puka, poslije kratke ali snažne vatre, izvršili juriš i bugarske trupe su uzmakle u neredu. Gonjenje nije vršeno. Položaj je bio zaposjednut i osiguran od ponovnog napada.

Gubici samo 7 puka bili su 322 poginulih i ranjenih, od kojih 6 oficira. Gubici ostalih trupa su nepoznati. Rezultati boja bili su: održanje predstražne linije, a posljedica: sloboda manevriranja na ovom krilu općeg rasporeda.

V. Belić.

REVUE ÉCONOMIQUE ET FINANCIÈRE DE BELGRADE (Revi Ekonomik e Finansijer de Belgrad). Stručni mjesečni časopis. Izlazio je u Beogradu, pod direktorstvom Dr. Dušana Mišića i uredništvom Dr. Jeana Chamorel-a 1923 (od oktobra) i 1924.

U. Dž.

REVUE YOUGOSLAVE (Revi Jugoslav), književni i politički časopis

[library stamp]

Izlazio je dva puta mjesečno u Parizu 1919—1920, pod uredništvom Aleksandra Arnautovića. *U. Dž.*

RHISON (Rison), u grčko-rimsko doba ime današnjeg Risna. Neki stari pisci kažu, da R. leži na rijeci istog imena. Po svoj prilici oni su smatrali Kotorski Zaliv za rijeku, zato što u jesen i zimi, kad su velike kiše, voda teče kao neka rijeka iz Risanskog i Kotorskog Zaliva kroz tjesnac Verige u Tivatski Zaliv. U ratu koji su Rimljani vodili s Ilirima 229—228 prije Kr., kraljica Teuta, kad je vidjela, da je pobijeđena, pobjegla je u R. 168 prije Kr. vodili su Rimljani ponovno rat s ovim Ilirima. Njihov kralj Gencije bio je pobijeđen, a njegova država podijeljena na više manjih. Stanovnici R. u ovom ratu bili su prišli Rimu. Zbog toga su oslobođeni danka. U R. je nađeno dosta starina iz ovoga doba. Engleski arheolog Evans iskopao je, na dubini od tri metra, temelje starog grada i njegove ulice. On je našao i natpisa, novca, lončarije. R. je kovao svoj novac poslije poraza kralja Gencija. Jedan rimski pisac naziva R. »gradom rimskih građana«, što znači, da je u varoši bilo dosta rimskih stanovnika. U R. su, osim drugih rimskih božanstava, poštovali boga Medaura, koji se inače ne spominje. Medaur je bio zaštitnik grada R. On je prikazan na jednom spomeniku u Africi na konju i s kopljem kojim gađa. Valjda je bio bog rata. Ovaj spomenik podigao je jedan čovjek rodom iz R.

R. je bio dosta velik i napredan grad. Iz jednog natpisa vidimo, da je tu bila sagrađena jedna velika zgrada. Središte R. izgleda da je bilo na mjestu, koje se sad zove Carine. Po tradiciji, tu su bili dvori kraljice Teute. Na Carinama je nađeno mnogo predmeta iz rimskog doba, osobito nakita (narukvica, prstenja, igala) i novaca. Tu se nalaze i kiklopske zidine, t. j. zidovi, sagrađeni od velikih kamenih blokova. Jedan savremeni historik kaže, da je vidio u moru prema Carinama, na jedno 30 metara od obale, a u dubini od 1 metra, temelje nekog zida. Po njegovom mišljenju i neko kamenje još dalje u moru moglo bi biti od nekih građevina. Prvi episkop u R. spominje se krajem 6 vijeka. *N. Vulić.*

RIBA, prema vjerovanju našega naroda, može da primi sa čovjeka bolest i odnese je drugome. Tako na pr. tko ima t. zv. drhtavicu (groznicu), ode na vodu, nađe crknutu ribu, uzme je, u usta joj pljune i rekne: Oj ribica, sirotica, eto tebi drhtavica, zatim pljune po drugi i treći put, baci je u vodu i reče: Nek moja drhtavica u ribu ide, da je moje oči nikada ne vide, — i bez sumnje će ozdraviti. — Tko ribu lovi svecem, taj će poslije smrti hodati po svijetu zaogrnut predom od glave do pete. *P. B.*

RIBAR IVAN DR., advokat, političar (21/1 1881, Vukmanić, srez Vojnić, Hrvatska). Svršio je osnovnu školu u Vukmaniću, gimnaziju u Karlovcu, a sveučilište u Zagrebu, gdje je položio i doktorat prava. Odmah po svršetku studija nastanio se kao advokatski pripravnik u Đakovu, i tu je započeo rad na političkom polju. Kao poslanik hrvatsko-srpske koalicije, izabran je u hrvatski sabor, u kome je zauzeo jedno od prvih mjesta, a istakao se isto tako i kao oduševljen radnik na sokolstvu, surađujući mnogo u sokolskoj štampi. U Đakovu i Osijeku uređivao je svoje novine, a surađivao je i na listovima u Zagrebu. Za vrijeme rata potpisao je proklamaciju na sve sokole, da potpomognu akciju za stvaranje jedinstvene države SHS. Kao poslanik hrvatsko-srpske koalicije u hrvatskom saboru R. je ostao sve do sloma Austro-Ugarske, pa je onda došao u privremeno narodno predstavništvo u Beogradu. Izabran je zatim za poslanika ustavotvorne skupštine i bio je njen predsjednik. *M. M.*

RIBARAC STOJAN, političar (6/2 1855, Svilajnac — 3/8 1922, Beograd). Svršio je pravni fakultet u Beogradu 1874, i zatim služio kao policijski pisar u unutrašnjosti. 1881 postao je advokat u Požarevcu. Sin jednoga poslanika sa sv. andrejske skupštine, R. je bio liberal, i od 1887 pa sve do svoje smrti biran je, sa malim prekidima, za narodnog poslanika požarevačkog okruga. Ministar unutrašnjih djela u Avakumovićevom ministarstvu od 1892, R. je, poslije državnog udara od 1/4 1893, optužen od narodne skupštine državnom sudu, da je prilikom skupštinskih izbora činio nedopušten pritisak. Početkom 1894 amnestiran je, prije izrečene osude. Pod kraljem Aleksandrom Obreno-

vićem bio je stalno u opoziciji. Poslije 29/5 1903 postao je vođa liberalne stranke, koja se (1904) nazvala nacionalnom strankom. Ministar pravde u Novakovićevom ministarstvu svih stranaka od 1909. R. je izradio amnestiju za veliki broj političkih krivaca. 1913 tražio je u štampi i u skupštini, da se onaj dio Makedonije, koji je zauzela srpska vojska, nipošto ne ustupa Bugarima. Ministar trgovine u Protićevim ministarstvima od 1918 i od 1920, ostao je oba puta kratko vrijeme na vlasti. 1918 mnogo je pridonio da se da amnestija osuđenima u solunskom procesu. U liberalnoj stranci jako je cijenjen, kao njen reorganizator i najbolji govornik. *S. Jovanović.*

RIBARSKA BANJA u kruševačkom okrugu, na 540 m visine, izvor je sumporovite vode 16—41·5° C. Za piće je, i za kupanje. Ima toplo kupalište sa tri bazena i 36 kada; hladno kupalište sa tri bazena, tri kade i hladnim tuševima. Subalpinska blaža klima. Najsušji i najtopliji je mjesec juli. Liječi: kronični reumatizam zglobova i mišića, neuralgiju, podagru, skrofulozu i limfatizam, malokrvnost i klorozu, ženske bolesti, paralize i pareze, kronične katare organa za disanje, katar želuca i crijeva, šuljeve, rekonvalescente poslije pleuritis-a, poslije malarije, poslije bubrežnih bolesti, kožne bolesti (kronični egzem, lišaj, čirevi). Željeznička stanica je Ćunis, a odatle 22 km kolima ili automobilom. Svojina je Vračarske Štedionice u Beogradu.

L i t e r a t u r a: A. Dimitrijević, Ribarska Banja, 1911). *L. N.*

RIBARSKA PLANINA (LIPOVICA), planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Fuštičkog Potoka-Drenice-Depušnika (izvorišnog potoka Drenice)-Crnoljeve-Sitnice, oko 23 km jugozapadno od varoši Prištine. Pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, u pravcu pružanja slojeva, i postepeno se snizuje, od 856 m do 724 m na vrhu Proni Zabelit. Zapadno od R. P. je planina Drenica, a sjeverno Goleš. R. P. je najvećim dijelom pod vegetacijom i prilično je prosječena potocima. Istočnim podnožjem prolazi kolni put Priština—Štimlje i željeznička pruga Kosovska Mitrovica—Skoplje, južnim, kolni put Štimlje—Prizren, a drugim podnožjima i preko planine vode seoski putevi i staze. *P. V.*

RIBARSTVO NA JEZERIMA U JUŽNOJ SRBIJI. V. Dojran, Katlanovsko Jezero, Ohrid, Prespa, Struga.

RIBAŘ OTOKAR (Ribarž), političar (12/9 1865, Postojna — 12/1 1927, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i univerzitet svršio je u Beču. 1888 postao je praktikant u državnom sudu u Trstu, 1892—1894 je bio advokatski koncipient u Sežani, a 1895 je otvorio samostalnu advokatsku kancelariju u Trstu. — Bio je jedan od vodećih ličnosti u borbi za ekonomsku i političku samostalnost Slovenaca u Trstu i okolini. Od 1900 bio je oblasni poslanik i gradski odbornik u Trstu. 1907—1913 poslanik za tršćansku okolinu. 1907—1913 bio je predsjednik političkog društva Edinost u Trstu, podstarosta slovenačke sokolske zveze i odbornik slovenačkog sokolskog saveza. Od prevrata je bio član narodnog vijeća u Zagrebu, od decembra 1918 do jula 1920 član delegacije SHS na konferenciji mira u Parizu, 1920—1922 delegat SHS na raznim konferencijama za međunarodne konvencije, a od 1922, kao punomoćni ministar i poslanik, direktor odjeljenja za ugovore ministarstva inostranih djela u Beogradu. *J. G.*

RIBE MORSKE. V. Jadransko more.

RIBE SLATKIH VODA naših pripadaju Günther-ovom (1880) euroazijskom regiju sjeverne zone, koji se odlikuje rskavičavim ganoidima (ušljoribe, jesetre), štukom, mnogim bjelicama (ciprinoidima) i salmonidima (lososima). Neobično je prisuće predstavnice Umbridae (rapa ili crnka, Umbra lacustris), kojih ima samo još u sjevernoj Americi. Kako u nas živi veći broj karakterističnih rodova i vrsta R., možemo s pravom zahtijevati za naš teritorij naročitu zapadnobalkansku riblju provinciju.

Broj ribljih vrsta u našim slatkim vodama razmjerno je veoma velik. Ako odračunamo hibride (mješance, često opisane pod naročitim imenima), zatim neke morske R., koje ulaze katkad u rijeke (selice) i najzad izvana uvedene i aklimatizirane vrste, ostaje ih još uvijek oko 108. Radi spora stručnjaka o vrsnom karakteru nekih oblika, taj broj nije apsolutan. Po nekima iznosio bi on samo

oko 85, a po drugima do 119. Zajedno s odlikama ima jedva manje od 150 ribljih oblika. Od bližih zemalja ima Rumunjska 74 vrste, Madžarska 60, Francuska 59, Njemačka 77 (zajedno s importiranim).

Obilje ribljih oblika dolazi otuda, što na našem teritoriju ima tri glavna faunistička područja, prema trima glavnim riječnim sistemima: 1. Dunavsko, sa $^{8}/_{10}$ čitavog našeg teritorija. 2. Vardarsko, sa $^{1}/_{10}$. 3. Zapadno balkansko (jadransko), opet sa $^{1}/_{10}$ teritorija. Posljednje područje ne pripada jedinstvenom riječnom sistemu, i u njemu imamo podoblasti: a) južnu, sa drimskim sistemom (Ohridsko Jezero-Drim-Skadarsko Jezero, b) srednju, sa rijekama južne i srednje Dalmacije, c) sjevernu jadransku do Soče. Neki prijelaz od vardarskog k drimskom sistemu čini Prespansko Jezero (koje ima veze sa faunom sjeverne Grčke), a duž vodomeđe pontsko-jadranske umeće se visoka kraska zona sa mnogim ponornicama, u kojima žive naročito R. jamarice (troglofilne). Neke su od njih podzemno prodrle u razvodnicu i dospjele u gornje tokove savskih pritoka (Dobra i Mrežnica u Hrvatskoj).

U Dunavu sa pritocima, jezerima i barama, koje su u vezi sa Dunavom, ima svega oko 67 ribljih vrsta. Od njih je oko 17 opće-evropskih, oko 14 srednjo- i sjeverno-evropskih, a jedno 20 istočno-evropskih. Crnomorske su, a ulaze dublje u dunavski sistem: ciganka (Caspialosa pontica) i jesetre (po Pančiću 7 vrsta, po Brusini 4, većinom se priznaju 6 vrsta). Za dunavski sistem karakteristične su R.: vretenar veliki i mali (Aspro zingel i vulgaris), balavac prutani (Acerina schraetzer), platnica (Leuciscus virgo) deverika crnooka (Abramis sapa), glavatica ili mladica (Salmo bucho), jelšovka (Telestes agassizi), peš šareni (Cottus poecilopus) i brkaš (Barbus petényi). Endemne su u Hrvatskom Krasu: pijor hrvatski (Paraphoxinus croaticus) i jelšovka ljuskava (Telestes polylepis). Umjetno je iz Soče u Ljubljanicu prenesena jadranska pastrma (Trutta genivittata). Jegulje su sasvim rijetke. Nedostaju našem dijelu dunavskog sistema s jedne strane alpsko-jezerske salmonide roda Coregonus (u slovenačkom dijelu Koruške živi C. wartmanni), zlatovčica (Salvelinus salvelinus) i neke R. iz pritoka gornjeg Dunava (na pr. Leuciscus meidingeri, Chondrostoma genei, Gasterosteus pungitius), a s druge strane nedostaje našoj dunavskoj ihtiofauni veći broj rumunjskih R. iz dunavske delte i rubnih jezera pri Crnom moru (na pr. Gobius kessleri i trautwelleri, Lucioperca marina, Gasterosteus aculeatus, Mugil-vrste i dr). Sasvim lokalno nađene su: rapa ili crnka (Umbra lacustris) na više udaljenih mjesta (Lupoglava kod Zagreba, Zemun, Mačva, Banat, Negotinsko blato), pontsko-kaspijski gregorac ili gimpuš (Gasterosteus platygaster) u Srbovskom blatu, blizu Negotina, a Sebišanović je iz Lonje u Hrvatskoj opisao naročitu mrenu (Barbus caninus lonjensis). Jedini Pančić navodi inače dalmatinsku formu podusta (Chondrostoma knerii), i gavuna (Squalius tenellus) iz Timoka, jamaricu gaovicu (Paraphoxinus adspersus iz Đetine, kod Užica, a Leuciscus pausingeri iz Brđana u Srbiji. Nedavno je nađen nov balkanski vijun (Cobitis balcanica Karaman).

Ihtiofauna vardarskog sistema (zajedno sa Dojranskim Jezerom) odgovara, sa svojih 28 ribljih vrsta, osiromašenoj dunavskoj, odnosno srednjo-evropskoj, a odlikuje se samo jednom, jamačno reliktnom, naročitom vrstom bjelica: Leucos macedonicus osim pastrmke trutta macedonica. Kao znak dužeg trajanja izolacije ovog riječnog sistema mogu služiti naročite odlike nekolicine vrsta (na pr. Perca fluviatilis macedonica, Rhodeus amarus meridionalis, Scardinius erythrophthalmus dojranensis). Zanimljivo je da u Marici živi poneka dunavska vrsta (smuđ, štuka, bolen, deverika i dr.), kojih Vardar nema, a da se sve dunavske R. kojih ima u Vardaru nalaze i u Marici. Što dalje na zapad to manje ima u sredozemskim (jadranskim) rijekama dunavskih R. Vardar ima jegulju i babicu (Blennius vulgaris), a pri utoku i naročitog karaša (Carassius carassius bucephalus).

Na sjeverozapad od vardarskog sistema nadovezuju se (osim Prespanskog Jezera, koje čini malu jedinicu za se) naše jadranske rijeke, koje, i osim međusobnih razlika, pokazuju i izvjesnu sličnost u sastavu ihtiofaune, tako, da možemo govoriti o zapadno-balkanskoj ili jadranskoj ri-

bljoj fauni. Zajednički je, prije svega, još veći nedostatak dunavskih (srednjo-evropskih), ribljih rodova. Osim ovih rodova, kojih već u Vardaru nema, ovdje nema ni karasa, soma, grgeča, linjaka, ni jedne deverike pa ni platičice. Tri su roda endemna. Najrašireniji je rod gaovica (Paraphoxinus), na drimski sistem je ograničen rod Pachychilon (brcak), a na dalmatinske vode rod oštrulja (Aulopyge). Smatraju ih reliktnim — starinskim — rodovima, koji su jamačno postali još u velikoj jezerskoj zoni, koja se prostirala zatvorena između dunavskog i sredozemnog sistema tekućica. Dok je sastav ihtiofaune primorskih voda, odnosno rodova u pojedinim dijelovima jadranskog sistema, međusobno veoma nalik, dotle se po vrstama znatno razlikuje, te je međusobna izolacija dovela do razvitka vikarijirajućih endemnih vrsta. Naročito su politipni rodovi: Trutta, Leucos, Scardinius, Squalius, Paraphoxinus i Chondrostoma. Sam rod gaovica (Paraphoxinus) ima nekih 7 vrsta (croaticus, csikii, minutus, epiroticus, adspersus, ghetaldii, alepidotus). Zajedničke su sa talijanskom ihtiofaunom: Leucos aula (bona), Alburnus alborella (zlatka) i južna mrena (Barbus plebeius), ako zanemarimo opće-evropske i morske vrste, koje ulaze u donje tokove rijeka.

Broj ribljih vrsta u svakom je riječnom sistemu (rijeci) veoma ograničen. Samo Neretva i naročito Soča (sa jedno 45 vrsta, zajedno sa selicama) imaju veći broj vrsta. Za Drim zajedno s Ohridom navodi Karaman samo 17 vrsta. Pojedine rijeke stoje ušćima udaljene međusobno, a u većini su kratke, i zato nemaju R., koje su karakterne za mirni srednji i donji tok dunavskog sistema, a zadržale su se R. gornjih tokova (salmonidi, pijor, podust, klen, uklija i dr.), koje većma vole hladnu, bistru i brzu vodu.

Prespansko Jezero ima, i osim znatne blizine Ohridskoga Jezera, različitu, a ne samo brojem manju riblju faunu (Ohridsko s jedno 18, a Prespansko s jedno 14 vrsta). Na podužе trajanje izolacije i prema vardarskom i prema drimskom sistemu pokazuje okolnost, da su se skoro sve vrste, zajedničke obim ovim sistemima, razvile u naročite prespanske odlike (na pr. Alburnus alburnus belvica, Alburnus bipunctatus prespensis, Chondrostoma nasus prespensis i dr., pa Leucos aula prespensis, Squalius cavedanus prespensis i dr.). Osim toga, žive u Prespanskom Jezeru i odlike vrsta: Barbus graecus prespensis i Paraphoxinus epiroticus prespensis, koje u tipičnim formama žive u Janjinskom Jezeru. Prisuće predstavnika roda Paraphoxinus daje Prespanskom Jezeru biljeg zapadno-balkanske riblje faune.

Drimski sistem možemo razdijeliti u tri glavna dijela: 1. Ohridsko Jezero. 2. Drim sa pritocima i 3. Skadarsko Jezero sa pritocima (Morača) i Bojanom. Kao cjelina karakteriziran je taj sistem endemnom formom (rodom) Pachychilon pictus, južnjačkom mrenom (Barbus meridionalis) i ukljevom (Alburnus alburnus scoranza). Zajednički su drimskom sistemu i dalmatinskim rijekama Squalius cephalus cavedanus, Leucos aula i dr. Samo se Ohridsko Jezero ističe endemnim formama. Znamenito je sa svojih neogensko-reliktnih puževa (Choanomphalus paradoxus, Planorbis macedonicus i dr.), od kojih se prvo spomenuti rod nalazi još u Bajkalskom Jezeru. Od R. endemne su: ohridska pastrma ili belvica: Trutta ohridana (Berg je stavlja u rod Salmothymnus, koji stoji blizu sibirskoga roda: Brachymystax). Izgleda, da osim Trutta balcanica Kar. živi ovdje još jedna naročita vrsta pastrme: Trutta letnica Karaman, pa ohridska govedarka: Gobio gobio ohridana, ohridski grunac: Leucos aula ohridana, ohridski podust ili skobalj: Chondrostoma nasus ohridanus, mali pijor: Paraphoxinus, minutus i ohridska tivuška ili brkica: Nemachilus barbatulus sturanyi. U Drimu živi naročiti pijor (Paraphoxinus csikii). Skadarsko Jezero opet ima naročitu ukljevu (Alburnus alburnus scoranzoides), osim obične plovke (Alburnus bipunctatus) i pastrve jezerske.

Dalmacija (sa nešto kraskog zaleđa) ima najosobeniju slatkovodnu riblju faunu, koja se najvećma udaljuje od srednjoevropske, jer ima, ako ne računamo salmonide i selice, samo dvije srednjoevropske vrste: zelenka (Phoxinus phoxinus) i vijuna (Cobitis taenia), i osim endemnog, jamačno reliktnog, roda oštrulje (Aulopyge hügelii) najviše endemnih vrsta (oko 18), bilo samo dalmatinskih bilo

uopće zapadno-balkanskih. I prema drimskom sistemu je veza mala, a ni sa Italijom nema mnogo zajedničkih vrsta (na pr. Alburnus alborella, Barbus plebeius, Leuciscus aula i dr.). Dalmaciji ne dostaju u prvom redu monotipni (svaki rod sa po jednom samo vrstom) srednjoevropski rodovi i zato ima, ako ne računamo salmonide, među kojima su endemne Trutta obtusirostris i Trutta genivittata i selice, samo 15 rodova, od kojih 5 imaju poviše endemnih vrsta ili odlika, tako na pr. Scardinius (dergle ili drlja, plotizza ili plotica i scardaffa), Squalius (svalizze, ukliva, turskyi, microlepis, tenellus, illyricus i aula), Paraphoxinus (ghetaldi, adspersus, croaticus, alepidotus i metohiensis), Chondrostoma (knerii, phoxinus i reiseri, potonja u zaleđu). Dolazi i južno-hrvatska svjetlarica (Telestes polylepis), a i neke dalmatinske žive u južno-hrvatskom krasu (na pr. Paraphoxinus ghetaldi i adspersus), po južnoj Bosni (Livno, Glamoč) i Hercegovini (drlja, plotica, piurak, podbila, gavun, oštrulja i dr.).

Više od polovine endemnih R. u Dalmaciji sa zaleđem ili nikako nema, ili bar povremeno (za mriještenja) nema krljušti, ili su veoma drobne a mnogobrojne, tako da možemo njihov razvitak staviti u vezu, s jedne strane sa izolacijom gornjih tokova rijeka, a s druge s adaptacijom na osobite životne prilike u kraskim vodama, mahom ponornicama. Mnoge od njih provode veći, ili bar znatni, dio života u podzemnim vodama. U Neretvi sa pritocima razlikuju se 4 vrste pastrma: osim potočne (Trutta fario), mekousna (T. obtusirostris oxyrhynchus), glavatica (T. genivittata) i zubatak (T. dentex odnosno salonitana). Iz Krke je opisao S. Karaman naročitu pastrmku: T. obtusirostis krkensis.

Dalmatinske R. ne čine jedinstvenu faunu. One su nejednako podijeljene na pojedine vode. Naročito su znatne razlike između voda južne i sjeverne Dalmacije. Tako su na pr. za južnu Dalmaciju karakterne R.: Squalius microlepis, svalizze, Chondrostoma knerii i dr., a za sjevernu Scardinius dergle, Squalius illyricus, turskyi i dr. Iz mora dolazi jedno 10 vrsta u rijeke, na pr. iver (Platessa passer), lubin (Labrax lupus), cipovi (Mugil-vrste), zlatva (Chrysophrys aurata), bodan (Gasterosteus aculeatus) i dr. Dok u Zrmanji već dolazi Barbus eques, koja inače živi u Soči i dalje na zapad, dotle se fauna Soče pogotovo razlikuje od tipične dalmatinske faune. Od endemnih dalmatinskih nema tu ni jedne više, a zato ima više srednjoevropskih. Od salmonida dolazi glavatica (Trutta genivittata), pa nekoliko specijalno talijanskih (na pr. Telestes muticellus, Chondrostoma genei, Barbus canini, osim nekih južnjačkih, zajedničkih sa Dalmacijom (Leuciscus aula, Barbus plebeius, Alburnus alborella, Blennius vulgaris).

Po Heckelu i Kneru dalmatinska fauna pokazuje izvjesne veze sa maloazijskom. Još dalje ide Berg, koji nalazi veze sa istočnom Azijom, pripisujući dalmatinskim endemnim R. reliktni karakter.

U naše su vode umjetno uvedene neke strane R. Osim zlatne ribice raširene su: patuljasti som (Ameiurus nebulosus), američka šarena pastrmka (Trutta iridea), američki losos (Salmo fontinalis) i dr. U najnovije doba raširila se naglo, iz Sjeverne Amerike, preko Češke uvezena: Eupomotis aureus Walb. Jordan, ukrasna riba iz porodice grgeča (Percidae). Dosta je veliki broj hibrida (meleza ili križanaca) među različitim ciprinidama pa i salmonidima. Često su oni iz neznanja dobivali naročita imena kao da su posebne vrste.

L i t e r a t u r a: J. Heckel-R. Kner, Die Süsswasserfische d österr.-ung. Monarchie (1858); J. Pančić, Ribe u Srbiji (Glas, 12, 1860); F. Steindachner, Zur Flussfischfauna v. Croatien (Sitzungsberichte d. Akademie, Wien, 52, 1865) i Über eine neue Telestes-Art aus Croatien (Sitzungsberichte d. Akademie, Wien, 54, 1866); A. J. Jurinac, O ribah u Dravi, Plitvici i Bednji (izvještaji varaždinske gimnazije, 1880 i 1881); J. Glowacki, Die Fische der Drau und ihres Gebietes (izvještaj ptujske gimnazije, 1886); Đ. Kolombatović, Imenik kralježnjaka Dalmacije (izvještaj splitske gimnazije, 1886); Đuro Sebišanović, Ihtiološke refleksije (1890); F. Franke, Die Gewässer in Krain u. ihre nutzbare Fauna (izvještaj ljubljanske realke 1892); M. Kišpatić, Ribe (Matica Hrvatska, 1893); J. Glowacki, Die Fischfauna d. Save u. d. Isonzo (izvještaj celjske gimnazije, 1896); Sp.

Brusina, Naše jesetre (Rad, 149); Mojo Medić, I., II. i III. Kolo ihtioloških bilježaka (Rad i Spomenik) i Sabljarka i Platnica (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1902); L. Trgovčević, Parafoksinus i telestes u vodama Like i Krbave (Nastavni Vjesnik, 14, 1905); Vejsil Ćurčić, Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1910 do 1917); St. Karaman, Über die Herkunft der Süsswasserfische unseres Karstes (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 35. 1923) i Pisces Macedoniae (1924); L. Car, Biološka klasifikacija i fauna naših slatkih voda (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 23, 1911); D. Stojićević, Narodna imena riba u Srbiji (1927); S. Karaman, Salmonidi Balkana (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, II., 1927). *J. Hadži.*

RIBIČIČ JOSIP, omladinski pisac (3/11 1886, Baška, na Krku). Svršio je osnovnu školu i četiri razreda realke u Gorici, a učiteljsku školu u Kopru (1909). Služio je kao učitelj na Murovcima u Goriškoj i u Trstu, odakle su ga Talijani 1924 prognali. Sada je školski upravitelj u Rakeku. — R. se posvetio u prvom redu omladinskoj književnosti. Saradivao je u raznim omladinskim listovima, najviše u tršćanskom Novom Rodu, kome je bio prvih godina (1922 do progona) i urednik. Saradivao je u Ljubljanskom Zvonu (od 1913) i dr. Izdao je knjige: Kraljestvo čebel (1912), Vsem dobrim, mladinske črtice (1913). Razvaline, vojne črtice (1916), V kraljestvu palčkov, mladinska trodejanka (1919), drugi dio Kraljica palčkov (1923), Šest mladinskih iger (1922), Kokošji rod, satirične črtice (1923), Zavratne pošasti, a lesorezi B. Jakca (1924). *I. G.*

RIBLJA INDUSTRIJA sastoji se u konzerviranju ribe i njene ikre, i u iskorišćavanju ribljih otpadaka. Za konzerviranje ribe postojale su prije 22 tvornice u Dalmaciji i na otocima (Komiža, Velaluka, Trpanj, Makarska, Postire, Drvenik, Vis, Bijela, Rukavac, Bol, Milna i dr.). Od njih je odmah poslije rata radilo 8 (5 tvornica društva »Sardina« D. D., 1 tvornica Braće Mardešića, 1 tvornica Mardešić i Komp. i 1 tvornica stranoga društva). Danas ima oko 20 takvih tvornica. Riba se u njima preparira na razne načine, najobičnije soljenjem, sušenjem i prženjem na ulju (sardine, skuše, tune, palamide). — Ikra (crni ajvar) od morune, jesetre i sima ispere se i usoljava (D. Milanovac, Tekija, Kladovo). Ikra od izvjesnih morskih riba soli se i preša, pokadšto i suši u dimu. — Krljušt od sarage (ukljeva), koja se u velikim količinama hvata na Skadarskom Jezeru, upotrebljuje se za pravljenje umjetnog bisera. U posljednje vrijeme se za to upotrebljuje i krljušt ribe plašice na Ohridskom Jezeru.

Za izradbu ribarskog alata postoji mehanička tvornica mreža A. D. u Vel. Bečkereku. Omanje alate ribari izrađuju sami, naročito u Apatinu i okolini, gdje se taj posao obavlja kao kućna industrija. Konac (pamučni, laneni i vuneni) i udice uvoze se većinom iz Italije, Njemačke, Austrije i Čehoslovačke. Užarija se većim dijelom izrađuje u zemlji.

Ribarstvo i riblja industrija bi u našoj zemlji, po prilikama koje pruža sama priroda, mogli biti jedna od vrlo važnih privrednih grana i jedan neiscrpan izvor narodnog bogatstva. Ali podizanje te privredne grane, njeno usavršavanje i dovađanje na modernu osnovicu zahtijevaju, osim materijalnih sredstava, koja oskudijevaju, još i dobro ribarsko zakonodavstvo. U našoj zemlji postoji danas devet pokrajinskih, zastarjelih zakona o ribarstvu, osim velikoga broja uredaba, naredaba i propisa, koji jedan drugome protuslove i priječe napredak. U ministarstvu poljoprivrede i voda izrađen je 1922 projekt zakona, koji bi naše ribarstvo stavio na zdravu i savremenu osnovicu. *M. Petrović.*

RIBLJE JEZERO, jezero u Crnoj Gori, pod Oblom Glavom, 7·2 km jugoistočno od Šljemena (2.458 m), oko 800 m sjeverno-sjeveroistočno od Vražijeg Jezera. Dugačko je 300 m, široko do 285 m. Leži na apsolutnoj visini od 1.422 m. Površina mu je 0·138 km². R. J. je u pribrežnim dijelovima, širinom 40—50 m, pretvoreno u tresavu, a samo u srednjim partijama je bistra voda. U R. J. ima izvora, kao i uz zapadnu i južnu stranu, gdje su slabi. U suprotnosti sa ostalim durmitorskim jezerima u R. J. ima dosta ribe, osobito pastrme, po čemu je i nazvano. Otok R. J. je potok Prijelac,

koji teče prema sjeveru - sjeveroistoku, u Marića Bare. Odatle, nešto podzemnim kanalima, nešto po površini, voda otiče u Suhi Dol. R. J. je prema sjeveru okruženo morenama, leži u interkolinskim ulegnućima, i glacijalnog je podrijetla.

Literatura: Ž. Dragović, Građa za geografiju Crne Gore (Letopis, 155, 1888); J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899). *P. V.*

RIBNICA. 1. Rječica u Srbiji, desni pritok Kolubare. Izvorišni potoci R. teku sa sjeverne strane planine Maljena. Njene sastavnice su: Krčmarska i Planinička Reka. Prva, kao lijeva sastavnica, izvire na sjeverozapadnoj strani Kraljeva Stola (1.110 m), sa izvorišta počne teći na sjeverozapad i sjever, a od sjevernog kraja sela Krčmara uglavnom na istok. Izvorište Planiničke Reke je pod vrhom Riora (897 m), odakle teče vijugavim i nepravilnim tokom prema sjeverozapadu. Od njihova sastava, kod Gornjih Lajkovaca, počinje tok R., koji je do Struganika upravljen prema sjeveroistoku, odatle do Mionice k sjeveru, a dalje k sjeverozapadu. U Kolubaru R. utiče 4·7 km sjeverozapadno od Mionice, odnosno 0·3 km nizvodno od ušća Kladničke Reke, a 13·5 km istočno od Valjeva. Veći pritok sa lijeve strane je Lepenica, a sa desne strane pritiču mahom potočići. Dužina R. toka od izvorišta Krčmarske je 28·1 km, a površina porječja 123·3 km².

2. Rječica u Srbiji, desni pritok Ibra. Izvire na istočnoj strani Krnje Jele (1.251 m), s izvorišta uglavnom teče na sjeverozapad, kao Sokolja Reka, a od Kamenice upravi svoj vijugav tok prema sjeveru. U Ibar utiče 1·5 km jugoistočno od Kraljeva, odnosno 4·5 km zapadno-jugozapadno od ušća Ibra u Zapadnu Moravu. R. nema većih pritoka. Dužina R. toka je 22·6 km, a površina porječja 105·4 km².

3. Rječica u Bosni, desni pritok rijeke Bosne. Izvire iz vrela Studenca, na južnoj strani brda Bakoša (1.214 m), i u vijugavom toku teče prema jugu-jugozapadu, kraj Podborja, Starposla i Ribnice. Na svome toku goni desetak vodenica i prima veći broj pritoka, od kojih su glavniji: Mala Reka i Zuca, obje sa lijeve strane. Osim toga, sa dolinskih strana izvire nekoliko izvora. Dužina R. toka je 19·2 km, a površina porječja 96·8 km².

4. Rječica u Crnoj Gori, lijevi pritok Morače. Izvire iz vrela na zapadnoj strani Kakaričke Gore, pri podnožju Vojnog (234 m), na visini od 46 m. Odatle uglavnom teče prema zapadu, a u Moraču utiče kod Podgorice, između Stare i Mirkove Varoši. Korito R. se produžuje i dalje na jugoistok, sjeverozapadnim krajem Ćemovskog Polja. Dužina R. toka, od vrela do ušća je 4·2 km, a cijelog korita 7·5 km. R. nije samostalna rijeka, jer se po zaostalim tragovima vidi, da je njenim sadašnjim koritom prolazio neki stari kanal, koji je nekad vezao Cijevnu sa Moračom. Ali nije sigurno da li R. prima podzemnim putem jedan dio vode iz Cijevne.

Literatura: P. Rovinski, Černogorija, I. (1888).

5. Planinska rječica u Slovenačkoj, lijevi pritok Bohinjske Save. Izvire na jugoistočnoj strani Velikog Dražkog Vrha (2.243 m), kod Konjšice na visini od 1.438 m. Kroz klisurastu i vrlo duboku dolinu teče prema jugu-jugoistoku, čineći dva tri zavoja, a kod Srednje Vasi skrene pod kutom i počne teći na jugozapad, prema Bohinjskom Jezeru. Ušće R. u Bohinjsku Savu je oko 1·3 km južno-jugozapadno od mjesta Stare Fužine, na visini od 530 m, odnosno 200 m istočno od otoka Bohinjske Save iz jezera. R. nema ni jednog pritoka. Dužina njezina toka je 11·3 km, a pad 8 m na 1 km dužine.

6. Ponornica u Slovenačkoj, u Ribniškom Polju. Izvire iz vrela između Velike Gore i Bukovice, na visini od 489 m, 1·3 km sjeverozapadno od sela Zadolja. Na vrelu je već toliko jaka, da goni vodenicu Podgora, a odatle teče na sjeverozapad, zatim u polukrugu optiče sjeverno podnožje Bukovice, a dalje počne teći na jugoistok, u sve više vijugavom toku. Tu u Ribniškom Polju, rijeka je među glibovitim obalama skoro nepomična, dok ne izide na vapnenac sjeverno od Dolenje Vasi, gdje je gutaju uski ponori. Ranije aktivni ponori, dalje na istoku, pretvoreni su u duboke jame, koje vežu dva rukava starog korita. Ova se ispune vodom gotovo pri svakoj kiši, i R. se produži do kapele Sv. Marjete. S lijeve strane prima R. vijugavu pritočicu Sajevec,

čije je ušće oko 1 km sjeverozapadno od sela Prigorice, na visini od 484 m. Odatle do ponora R. goni nekoliko vodenica. Dužina R. toka je 5·5 km, a površina porječja je neodređena.

Literatura: F. Kraus, Die Hydrographie d. Reifnitztales in Krain (Deutsche Rundschau f. Geogr. u. Statistik, 11, 1889); W. Putick, Zur Entwässerung der Kesseltäler v. Reifnitz und Gottschee (Laibacher Zeitung, 1892); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04); J. Rus, Ribnica i Kočevje (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921). *P. Vujević.*

7. Mjesto u Slovenačkoj, u Dolenjskoj. Ima 1.032 stanovnika. U izvorima se R. spominje tek kasno. 1263 bili su tu župa i grad, koji je bio u rukama Ortenburgovaca. R. je bila i središte ortenburških imanja u Dolenjskoj. 1420—1456 bili su vlasnici R. celjski grofovi. U R. i Ribniškoj Dolini je vrlo razvijen lončarski obrt i domaći drveni obrt, izrada t. zv. suhe robe, t. j. drvenog posuđa i oruđa, koje nose Ribničani na prodaju po svijetu. R. ima sreski sud, građansku školu i željezničku stanicu. *A. M.*

8. V. Ribniško Polje.

RIBNICA NA POHORJU, mjesto u Slovenačkoj. Leži 715 m visoko nad Dravskom Dolinom. Ima 548 stanovnika. R. je znamenita zbog velikih kamenoloma granita. U blizini se nalazi i dobar mramor. U Josipdolu, kod Ribnice, bila je nekada veća, danas neznatna, tvornica stakla. *A. M.*

RIBNIK. 1. Ponornica u Bosni, u Glamočkom Polju. Izvire iz vrela oko sela Asića i Radašlja, sjeverozapadno od grada Glamoča, i vijugavim tokom teče prema sjeveru, uz zapadno podnožje uzvisine Homara (982 m). Od vrela Odžice počne teći na sjeverozapad, a od Širokog Vrela na sjever, stalno vijugajući. Zapadno od sela Hasanbegovca gubi se u ponoru Kutlovcu, na visini od 903 m. Ponor je u vrtači, sa priječnikom oko 350 m. Za vrijeme kišne periode i pri topljenju snijega, ponor ne može primiti svu vodu. Tada se R. razlije, a voda mu otiče u dva pravca: na istok prema selu Brajićima, i na jugoistok, prema Dubravi, a vrlo rijetko u sjeverozapadni dio polja. R. se na gornjem i srednjem toku zove i Mustrap. Dužina R. toka je 14·2 km, a površina porječja je neodređena.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. V.*

2. Dvorac cara Dušana i cara Uroša u okolini Prizrena. R. se nalazio možda na današnjem mjestu Buzadžiluk, pola sata daleko od Prizrena. *V. R.*

3. Grad na Kupi, u Hrvatskoj. Grad je u ravnici, zidan u okrug. Postao je oko 1300. Svojina je Babonića, Frankapana (na uzidanim vratima grb: zvijezda) Zrinskih. Još danas je nastanjen. *Đ. Sz.*

RIBNIKAR DAVORIN - DARKO (16/5 1878, Svilajnac — 31/8 1914, na Drini). Svršio je gimnaziju u Beogradu, pa je studirao pravo u Berlinu i Jeni. Po povratku u Srbiju, postao je najprije saradnik, pa zatim urednik Politike, i ostao je to do smrti. Kao novinar nikada nije ulazio u žučne partijske polemike, niti je pisao uvredljivim tonom, nego uvijek odmjereno i taktično, mimo tadanjeg novinarskog običaja. Sudjelovao je u svima ratovima od 1912. Bio je teško ranjen na Kumanovu, a bio je ranjen i u bugarskom ratu. Osim plodnog novinarskog rada napisao je i nekoliko lijepih i uspjelih slika iz rata. Junački je poginuo kao rezervni kapetan u borbi za nacionalne ideale, za koje se zalagao svojim perom. *J. P.*

RIBNIKAR SLOBODAN DR., liječnik, rezervni potpukovnik, direktor Politike (1873, Svilajnac — 24/9 1924, Beograd). Nižu gimnaziju svršio je u Jagodini, višu u Beogradu, a medicinski fakultet u Beču (1896). Po svršetku nauka otišao je u Skoplje i proveo tamo dvije godine. Kasnije je služio na Umci (okrug beogradski), u Ćupriji i u Beogradu. 1902 bio je među osnivačima Društva za Čuvanje Narodnog Zdravlja. Pisao je u Politici i Zdravlju članke o higijenskim pitanjima. Napisao je i dva posebna djela: Školska higijena, prijevod s njemačkog (1903) i Zdravo i bolesno dete (1911). Sa M. Gođevcem napisao je raspravu Higijenska izložba u Drezdi (1912). Sudjelovao je kao šef poljske bolnice i liječnik u svima ratovima 1912—1918. Poslije rata prihvatio je kao direktor Politiku, koju

je osnovao njegov stariji brat Vladislav, i nastavio je voditi u njenim tradicijama. *J. P.*

RIBNIKAR VLADISLAV, novinar (1/11 1871, Trstenik — 1/9 1914, Sokol-Planina, na Rožnju). Osnovnu školu svršio je u Trsteniku, nižu gimnaziju u Jagodini, a višu gimnaziju i filozofski fakultet u Beogradu. Studirao je u Parizu i Berlinu. Saradivao je na Otadžbini. 12/1 1904 pokrenuo je Politiku, koja je i za njegova života a i danas najrašireniji srpski dnevni list. Bio je njen urednik do smrti. Kao izvrstan rodoljub uređivao je, zajedno sa bratom (Davorinom-Darkom) Politiku u nacionalnom duhu, što se najjače ispoljilo 1908, za vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine. Osim nacionalnog pravca Politika se odlikovala mirnim, ozbiljnim i odmjerenim tonom, i činila je izuzetak u cijeloj tadanjoj srpskoj štampi. R. je bio jedan od najaktivnijih radnika u Kolu Jahača, i uspjeh toga društva ima se velikim dijelom pripisati i njemu u zaslugu. Sudjelovao je u svima ratovima od 1912, a bio je ranjen kod Drinopolja i u bugarskom ratu. Poginuo je viteški kao rezervni kapetan i komandir čete, i time krunisao svoj novinarski patriotski rad. *J. P.*

RIBNIKAR VLADISLAV, direktor Politike (15/7 1900, Beograd). Prekinuvši, zbog rata, školovanje u Beogradu, R. ga je nastavio u izbjeglištvu, u Francuskoj, gdje je završio gimnaziju i u Parizu položio ispit zrelosti. Zatim je svršio parisku Ecole Spéciale d'Architecture. Poslije smrti svoga oca, dr. Slobodana Ribnikara, postao je direktor Politike. *M. M.*

RIBNIŠKA BISTRICA, ponornica u Slovenačkoj, u Ribniškom Polju. Izvire na istočnoj strani visoravni Oblaka (750—850 m). S izvorišta teče prema jugoistoku. Od Podklaneca počne teći na istok, zatim na sjever-sjeveroistok, a od Žigmarica na jugoistok, protičući kraj Sodražice i Zamosteca. U Ribniško Polje uđe R. B. kod sela Lipovnice, skrene u pravac istoka i sjeveroistoka, tekući podnožjem kose, na kojoj su naselja: Jurjevica i Breže, a između Sušja i Žlebića skrene pod kutom i upravi svoj tok prema jugoistoku. Na gornjem toku uglavnom teče kroz vododržljive slojeve i prima sa obje strane više pritočica, dok na donjem toku naiđe na vapnence i ponire na južnom kraju Goriče Vasi, na visini od 488 m. Od Sušja do ponora ima s lijeve strane R. B. puno zapušenih izduha i umjetno ograđenih mrtvaja, kao svjedočanstvo ljudske borbe za osiguranje žive vode. Na tome dijelu toka R. B. goni i desetak vodenica. Dužina toka R. B. je 21·3 km, a površina porječja dosta je neznatna. *P. V.*

RIBNIŠKO POLJE, krasko polje u Slovenačkoj, sjeverozapadno od polja Kočevja. Najvećim dijelom obrubljeno je visoravnima. Na sjeveroistoku se diže Mala Gora (Sveta Ana 969 m, Črni Vrh 953 m), na jugu je ograničeno humom Jasenice (568 m) i Strmecom (656 m), na jugozapadu Velikom Gorom (Črni Vrh 1.144 m, Veliki Vrh 1.129 m, Spičnica 1.002 m), a na sjeveru Vrnilekom (681 m) i Žagarjovom Lazi (662 m). R. P. se pruža od sjeverozapada na jugoistok, i u istom je pravcu nagnuto. Dugačko je 9·4 km, široko oko 3·2 km, zauzima površinu od 32·6 km² i leži na apsolutnoj visini od 520—480 m. Kroz R. P. prolazi u uzdužnom pravcu rasjed, duž koga je vapnenački teren na istoku nešto uzdignut prema zapadnom, dolomitskom dijelu. Taj uzdignut kraj su Vrtače, površ isprobušena vrtačama, koja zauzima sjeveroistočni dio R. P., prema Maloj Gori. Vrtače su pod lisnatim drvetima, pretežno lipom, i ljeskovim šibljem. Dno R. P. je najvećim dijelom od dolomita, dosta je neravno, i mjestimice se sa njega dižu humovi do 50 m relativne visine. Podijeljeno je u četiri ponorna porječja. Sa sjevera ulaze u R. P. Ribniška Bistrica i Tržiščica, ali čim njihovi vijugavi tokovi naiđu na rubove vrtača, voda im se počne gubiti. Tržiščica ponire odmah po ulasku u polje, u velikoj pećini Tenteri, na visini od 505 m. Ribniška Bistrica ulazi u R. P. na njegovom sjeverozapadnom kraju. Do Sušja teče prema istoku-sjeveroistoku, odatle prema jugoistoku, a ponire na južnom kraju Goriče Vasi, na visini od 488 m. Od obližnje Tentere pa do ponora ima s lijeve strane puno zapuštenih izduha i umjetno ograđenih mrtvaja, dokaz koliko se čovjek bori za osiguranje žive vode. Na tome dijelu toka Ribniška Bistrica goni desetak vodenica. 1896 iskopan je od Ribniške Bistrice

do Tentere oko 700 m dugačak kanal, između sela Sušja i Žlebiča, koji je prilikom visokog riječnog stanja aktivno odvodio vodu, oko 2·9 m³/sek., i spriječio mnoge poplave u R. P. Na jugozapadnom i južnom kraju polja nalaze se dvije druge ponornice: Ribnica i Rakitnica (ili Obrh). Obje izviru iz jakih vrela i od svoga su izvorišta već prave kraske rijeke. Ribnica izvire između Velike Gore i Bukovice (731 m), sjeverozapadno od sela Zadolja, teče prvo na sjeverozapad, a kasnije na jugoistok. U R. P. tok joj je veoma spor i prilično vijugav. Kad naiđe na vapnenac, sjeverno od Dolenje Vasi, ponire kroz uske ponore. Rakitnica izvire na jugoistočnom podnožju Bukovice, i u mnogim vijugama teče prema istoku, a ponire u neposrednoj blizini istoimenog sela. Obje su ove ponornice toliko bogate vodom da gone veći broj vodenica. R. P. podleži poplavama, koje su naročito česte na najnižem, jugoistočnom kraju. Ovaj je Gričem, Gričekom, Humom i Humcem ograđen u manje više posebnu poveću uvalu, oko 6 km² površine, koja se po tamošnjem selu zove Rakitničkim Poljem.

Plodnost R. P. dosta je neznatna. Pod njivama i baščama samo je malo površine, koja, uz prilično nepovoljne klimatske prilike, ne može podmiriti potrebe stanovništva. Zato jedini izdašan izvor zarade pružaju okolne šume, naročito na zapadu. Ipak je ovo polje pitomije od mnogih drugih polja u krasu, i stoga je gusto naseljeno. Na R. P. ima 29 manjih i većih sela, u kojima živi oko 6.380 stanovnika. Najveće naselje je trg Ribnica, sa 179 domova i 1.041 stanovnikom, po kome je i polje dobilo ime. Dalnja veća naselja su: Dolenja Vas (135 domova, 577 stanovnika), Prigorica (93 doma, 499 stanovnika), Goriča Vas (71 dom, 423 stanovnika), Rakitnica (73 doma, 292 stanovnika), Jurjevica (52 doma, 283 stanovnika), Gorenja Vas (51 dom, 270 stanovnika) i Nemška Vas (57 domova, 262 stanovnika). Ostala naselja imaju većinom manje od 250 stanovnika. Gustoća naseljenosti je 196 na 1 km²; tri puta veća od prosječne naseljenosti u Slovenačkoj. — Preko R. P. prolaze ceste Ljubljana—Žlebič—Ribnica—Črnomelj, Cerknice—Nova Vas—Sodražica—Žlebič, Ribnica—Jurjevica, Dolenja Vas—Grčarice—Staklarji, i željeznička pruga Grosuplje—Ribnica—Kočevje.

L i t e r a t u r a: F. Kraus, Die Hydrographie des Reifnitztales in Krain (Deutsche Rundschau f. Geogr. u. Stat., 11, 1889); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, 5, 1903/04); J. Rus, Ribnica i Kočevje (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921). *P. Vujević.*

RIBNJACI. I osim obilja prirodnih R. u rijekama, jezerima i moru, u kraljevini SHS postoji potreba i mogućnost za građenje umjetnih R. Osobito povoljne klimatske prilike, kao i podesna zemljišta i vode širom cijele države daju sve što je potrebno za najbolji razvitak ove grane narodne privrede. Povećanjem broja stanovništva s jedne, i isušenjem ritova s druge strane, povećava se sve više potreba za građenje umjetnih R.

Građenje R. naročito je rentabilno na nepropustljivom zemljištu, jer oni daju znatno veći prinos od t. zv. kiselih livada. U mjestima, udaljenim od prirodnih R., taj prinos je tim veći.

U našim umjetnim R. najviše se goje obje vrste šarana, a osim toga linjak i smuđ i u novije doba som.

Važniji R. su: Prijedor, obuhvaća 15 R. u površini oko 426 kat. jutara; Karapandža, na državnom dobru Belje, 6 R. u površini od 160 jutara; Poljana-Končanica, 49 R. u površini od 2.300 jutara; Našice, 22 R. u površini od 1.429 jutara; Zdenica, 22 R. u površini od 1.365 jutara; Ribničarstvo Jastrebarsko, 14 R. u površini od 191 jutra; Bosanska Gradiška, 7 R. u površini od 957 jutara; Grudnjak, 15 R. u površini od 670 jutara; Pisarovina, 9 R. u površini od 240 jutara; Virovitica (A. Frazon), 22 R. u površini od 148 jutara; Ečka, u površini od 800 jutara. Valjevski moderni R. uništen je za vrijeme Svjetskog Rata.

Površina naših umjetnih R. zahvaća do 9.000 jutara, a godišnja produkcija iznosi 16.000—17.000 q ribe, koja se velikim dijelom izvozi u inozemstvo, gdje je mnogo tražena i na razmjerno visokoj cijeni.

Veoma je korisno nasađivanje malih mlaka, t. zv. seoskih R.

L i t e r a t u r a: A. Ugrenović, Pola stoljeća šumarstva, 1876—1926 (1926). *M. Jovanović.*

RIBOGOJSTVO (velika proizvodnja, intenzivno hranjenje i gojenje ribe)

u našoj je zemlji dosta razvijeno. Najviše se goji šaran (češka rasa) i linjak (šaranski ribnjaci), osim nešto soma, smuđa, karasa, amerikanskog somića i bijele ribe. U izvjesnim zavodima za umjetno razmnožavanje ribe goji se i pastrmka. Među većim šaranskim ribnjacima ističu se: a) Ribnjaci u Našicama (Slavonija), u veličini od 1.600 kat. jutara, u kojima se može godišnje gojiti do 600.000 kg ribe. 1920—1923 prodano je iz njih 477.900 kg ribe u vrijednosti od 4,605.133 Din. b) Ribnjaci u Poljani (Slavonija) od 1.650 kat. jutara, iz kojih je 1920—1923 prodano 927.700 kg ribe u vrijednosti od 5,250.000 Din. c) Ribnjaci u Končanici (Slavonija) od 1.265 kat. jutara, iz kojih je 1920 do 1923 prodano 464.000 kg ribe u vrijednosti od 3,280.000 Din. d) Ribnjaci u Ečki (Banat) od 1.500 kat. jutara, iz kojih je od 1920—1923 prodano 369.800 kg ribe u vrijednosti od 4,850.000 Din. e) Ribnjaci u Prijedoru i N. Gradiški, u kojima se može gojiti do 300.000 kg ribe. f) Ribnjaci u Zdenčini (Hrvatska) u veličini od 1.400 kat. jutara i t. d.

Postoje i nekoji manji ribnjaci za pomorsko R., kao što je na primjer ribnjak u Vranjicu, na ušću rijeke Jadra (Dalmacija), u kome se goje cipoli i lubini, ali su sve to ribnjaci male vrijednosti. — U Sutvidu (Dalmacija) postoji zavod za racionalno gojenje kamenice (oštriga). U selu Krapnju, kod Šibenika (250 stanovnika), obavlja se vađenje spužava i koralja. Do rata je na vađenju spužava radilo do 80 lađica, sa po dva čovjeka, koji su nabadanjem (primitivnim ostvama) vadili prosječno (od lađe) po 4.000 komada spužava za sezonu (od februara do septembra). Sad se tim bavi oko 100 ljudi sa 50 lađica. U posljednje vrijeme uvode se za taj posao racionalnije ronilačke sprave, kojih ima 13 sa 100 ljudi ukupno. Jedna sprava izvadi do 30.000 komada spužava za sezonu. *M. Petrović.*

RIBOLOV. Pomorski R. vrši se na našem dijelu Jadranskog mora od Delte (Baroša) do ušća Bojane (Hrvatsko i Dalmatinsko Primorje). Naša primorska granica sa otocima duga je oko 1.600 km, ima jako razvijenu obalu, punu otoka, kanala, zaliva i uvala, kao i rijeka što utiču u more, tako da je vrlo podesna za R., i za umjetno gojenje ribe. Pomorski se R., u tehničkom smislu i prema njegovoj ekonomskoj vrijednosti, dijeli na: a) Obalno ribarenje, kojim se bave obalni stanovnici u granicama svojih poreznih općina, ne idući na more dalje od jedne morske milje. Vrši se pomoću raznovrsnih mreža i udica. b) Malo ribarenje na otvorenom moru, kojim se bave domaći ribari, bez obzira na općinu, kojoj pripadaju, kao i strani ribari (Talijani). c) Veliko ribarenje na otvorenom moru, kojim se danas bave isključivo talijanski ribari, i koje se vrši većim dijelom, od visine Sušca (Sansego) prema otoku Hvaru, sa velikim jedrilicama (baccoli, paranze) i velikim dubinskim mrežama. d) Tunolov, kojim se od davnine bave domaći ribari na određenim mjestima duž naše morske obale i otoka.

U Jadranskom moru ima 320 vrsta riba, od kojih oko sto vrsta služe za hranu. Ove se dijele na: ribe selice ili ljetne ribe (sardele, inćuni, skuše, lokarde, tunji, pani, zubaci, komarče, cipoli, trlje, ušate, barbuni, sargi, kovači, moli, salpe, listi, kantare, škrpine, kanjci, ugori, murine, tabinje, jegulje, bukve, gere, glamoći i dr.); divlje ribe (morski psi, mačke, rađe, golubovi, kokoti i dr.); glavonošce (lignje, sipe, hobotnice i dr.); morske puževe i školjke (kamenice, dagnje, mušule, prilipak, puževi, prstaci, kapice i dr.); korepnjaci (razovi, jastozi, škampi, kozice, raci i dr.).

Približna vrijednost našeg pomorskog R. vidi se iz ovih podataka: 1910 ribarilo je 5.288 ribarskih lađa sa 16.879 ribara, u toku godine uhvatili su 12½ milijuna kg ribe, prodane po ondašnjoj cijeni za 9½ milijuna kruna. Vrijednost alata iznosila je 5 milijuna kruna. Danas je, po službenoj statistici, uposleno u morskom R. 11.140 ljudi na 3.560 ribarskih lađa sa ukupno 6.111 tona.

R. u slatkim vodama vrši se: a) U velikim i manjim jezerima i blatima (Ohridskom, Prespanskom, Dojranskom, Skadarskom, Bohinjskom, Vranjskom u Dalmaciji, Plitvičkim, Bledskom, Plivskom, Boračkom kod Konjica, Katlanovskom Blatu kod Skoplja i dr.). U Ohridskom Jezeru glavna je riba: jegulja, razne vrste forela (letnica, zimna, kresnica, korana, strv), belvica i sitna riba plašica, osim nekoliko vrsta obične ribe (šaran, mrena, klen, skobust, grunci,

moranci i dr.). Zakupna cijena ribolova u Ohridskom Jezeru bila je 1922 500.000 Din godišnje. Ulovljeno je za 8 mjeseci te godine 260.000 kg ribe, i prodano za 2 milijuna Din. — U Prespanskom Jezeru ima nešto jegulje i plašice (nivička), a većinom je obična riba, najviše šaran i krupna bijela riba. U Dojranskom Jezeru je samo obična riba, najviše šaran i krupna bijela riba. U Skadarskom Jezeru i Crnojevića Rijeci glavna je riba saraga (ukljevi), osim jegulja, forela i obične ribe. U Bohinjskom Jezeru je dosta forela. U Plivskom Jezeru (Pliva) ima lijepe pastrmke i rakova.

b) U većim ribolovnim rijekama: Dunavu, Savi, Tisi, Dravi, Drini, Moravi i dr. Tu R. ima dosta veliku ekonomsku vrijednost za pribrežno stanovništvo, a vrše ga većinom ribari od zanata (kadšto organizirani u ribarske zadruge ili zajednice) ili pribrežni zemljoradnici, kojima je to uzgredno zanimanje. U Dunavu i Savi lovi se preko 30 vrsta ribe, a razlikuje se: fina riba (kečiga, jesetra, sim, pastruga, moruna); bolja riba (som, šaran, smuđ, manić, jazava); prosta i bijela riba (štuka, deverika, mrena, klen, vretenar, grgeč, bandar, šljivar, sabljar, karas, krupatica, kesega i dr.). U Drini, osim obične ribe, ima i dosta mladice.

c) U ritovima, u koje riba ulazi u masama, da se rasplođuje i prehranjuje (dunavski, savski i potiski ritovi, bare i rukavci). Ti R. imaju znatnu ekonomsku vrijednost, jer daju velike prihode i pridonose prehrani okolnog stanovništva. Najviše se lovi: šaran, som, štuka, karas, linjak, deverika, grgeč, bandar i sitna bijela riba. U ritovima na ušću rijeka u Jadransko more lovi se i jegulja.

d) U manjim rijekama, rječicama i potocima ribu lovi okolno stanovništvo u malim količinama, za prehranu ili radi zabave. Lovi se u nešto većim rijekama: som, šaran, manić, mrena, klen, skobalj i bijela riba, a u brzim i bistrim rijekama i razne vrste riječnih forela. U rječicama i potocima: krkuša, peš, vretenar, često i pastrmka, a vrlo rijetko još i lipen i rak. (V. Ribarstvo. Ribogojstvo. Riblja industrija.)

Od međunarodnih konvencija o ribolovu naša država zasad ima samo jednu: Konvenciju o pomorskom ribolovu, zaključenu između kraljevine SHS i Italije na osnovi rapalskog ugovora. Prije rata postojale su konvencije o slatkovodnom ribolovu između Srbije, Austro-Ugarske i Rumunjske. *M. Petrović.*

RICEPUTI PHILLIPPO. V. Illyricum Sacrum.

RICHEPIN JEAN (Rišpen Žan), francuski pjesnik, član Akademije (1849—1926). Ovaj čuveni romantičarski pjesnik posvetio je 1-14/12 1916 Srbiji jednu nadahnutu odu: Salut à la Serbie, koja je recitirana svuda po Francuskoj, i koju je na srpski preveo u stihovima Milutin Bojić. *M. I.*

RICHTER FRANJO KSAVER JOS., historičar (18/8 1783, Hotzenplotz, Šleska — 24/5 1856, Beč). Učio je gimnaziju u Oppelnu i Olomucu. 1806 postao je svećenik. Od 1808 bio je profesor gimnazije u Brnu, 1815 do 1825 profesor svjetske historije na liceju u Ljubljani, gdje je bio i urednik beletrističko-naučnog časopisa Illyrisches Blatt. 1825—1844 bio je univerzitetski bibliotekar u Olomucu, a zatim je živio u Beču. — R. je napisao veliki broj rasprava iz historije Kranjske i ostalih slovenačkih pokrajina naročito u Hormayr-ovom Archiv für Geschichte (od 1815) i studiju: Über Innerösterreichs Geschichte und Geographie im Mittelalter (Beiträge zur Lösung der Preisfrage, 1819). R. je radio na osnovu izvora. Ipak su mnoge njegove hipoteze zastarjele, tako da treba njegove radove upotrebljavati sa rezervom.

L i t e r a t u r a: Klun u gradačkom časopisu Der Aufmerksame (1857); Wurzbach, Biogr. Lexikon, 26, 44; Allg. deutsche Biographie, 28, 457 (Schlosser). *M. Kos.*

RIČICA, ponornica u Hrvatskoj, u Gračačkom Polju, jugoistočno od Ličkog Polja. Izvire iz vrela oko 3 km istočno-sjeveroistočno od sela Raduča, na visini oko 590 m. Odatle teče prema jugoistoku, u dosta vijugavom toku. Na izvorištu skuplja vodu sa velebitskih dolina za vrijeme kišne periode, u proljeću i jeseni, ali se na dalnjem toku gubi i ostavlja suho korito. U kišnom vremenu ponovno se javlja zapadno od Lovinca, odakle se, zbog brzog toka, zove Ričina; dalje na jugoistoku pad joj se smanji, i teče pod imenom R. Južno od sela Štikade, a istočno od visoravni Ošo-

ška, R. se razdijeli, i teče u dva rukava, prvim neposredno na jugoistok, gdje ponire u Našića ponoru. Drugi rukav teče sjevernim podnožjem Ošoška prema istoku, zatim prema jugoistoku, kao potok Krivak, ali se razračva, i na visini od 544 m gubi se u tri ponora: Pojištu, Gaćešinu i Milićevu ponoru, 3·5 km sjeverno-sjeverozapadno od brda Srnopasa (1.386 m). Odatle R. teče podzemnim kanalima prema jugu-jugozapadu, a na južnoj strani Velebita ponovno izvire, i teče kao Dabarnica, desni pritok Zrmanje. Dužina je R. toka, od vrela do ponora, 24.3 km, a površina porječja je oko 218 km. Na svome toku R. tjera desetak vodenica. Važniji pritoci R. su: Suvaja Potok, Crno Vrelo i mali jaki pritok ispod Rujeve Glavice (862 m).

Literatura: M. Šenoa, Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj (Rad, 143, 1900).

R. Vujević.

RIČINA. 1. Kraska rijeka u Hercegovini, Bosni i Dalmaciji, između Rakitnog, Roškoga i Imotskog Polja. R. teče dijelom kroz vapnence i dolomite, a dijelom kroz eocene slojeve i lapore. Radi toga je tok R. jako neuravnotežen. Pri prijelazu iz eocenih slojeva ili lapora u vapnenac, pad se R. uvijek znatno poveća, a pri prijelazu iz ovog u lapore i eocene slojeve vrlo se smanji. Tako je nagib riječne doline stepenast, a rijeka na raznim dijelovima toka teče pod raznim imenima. R. izvire u pojasu eocenih slojeva iz dva vrela, na južnoj strani Ošljara (1.256 m), oko 3 km sjeverno-sjeverozapadno od sela Trebistova. Teče kao Culuša prema jugu i jugozapadu, kroz vapnenačku klisuru sa vrlo velikim padom i tolikom količinom vode, da goni nekoliko vodenica. Tu je dolina duboko usječena u vapnencu i predstavlja nepristupačan kanjon. Prije ulaska u Posušje dobije ime R. Ona od jugozapadnog oboda polja počne teći k sjeverozapadu, ali od utoka Županjice promijeni ime u Brinu. Pošto je protekla kroz vapnenačku klisurinu, između Kadima (717 m) i Oštre Glavice (766 m), i ušla u malo polje Vira, nazove se ponovno R., ali uzme drugi pravac toka. Do Vira teče prema sjeveru, odatle do Srednjeg Brda (749 m) uglavnom prema zapadu, a dalje k jugu i jugoistoku, gdje se opet probija kroz strmu i duboku vapnenačku klisuru, pod imenom Suvaje. Na sjevernom kraju Imotskog Polja nanijela je puno riječnog materijala. Odatle teče prema jugu, a od sredine polja prema zapadu, i gubi se u jezeru Blatu, na visini od 256 m. Prilikom ljetnih suša korito R. je najvećim dijelom suho, ili je ispunjeno malim barama ustajale vode, sa izuzetkom donjega toka, na kome Suvaja teče i za vrijeme ljeta. Na svome toku kroz vapnenačke krajeve, R. tjera petnaestak vodenica. Glavniji pritoci R. sa desne strane su: Županjica, Sutina i Vrbica, a sa lijeve: Topola. One su u ljetnim mjesecima vrlo siromašne vodom ili sasvim presuše. Dužina R. toka je 39·7 km, a površina porječja oko 350 km^2.

Literatura: A. Grund, Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abh., VII., 3, 1906).

2. Ponornica u Bosni, na jugoistočnom dijelu Livanjskog Polja, u Buškom Blatu. Izvire iz velike pećine na istočnom kraju Buškog Blata, kod sela Vrela, na visini od 706 m. Spočetka teče prema zapadu, kroz 500 do 600 m široku dolinu, koja je stvorena isključivo erozijom te rječice, a u Buško Blato ulazi kod kraskog grebena Naklo (737 m). Odatle počne teći uglavnom na jugozapad, 1—2 m dubokom jarugom, protiče preko cijelog Buškog Blata, i ponire na jugozapadnom kraju polja, na visini od 700 m. Zbog vrlo malog pada R. stalno vijuga, tim jače, što se više bliži ponorima; to je uzrok i što ne može goniti vodenice. Na svome toku izdaje R. vodu izduhama, koji su većinom na zavojima, a najveći se dio vode gubi u ponorima istočno od sela Ljeskovače, od kojih je najglavniji ponor Stare Mlinice. U ljetnim mjesecima korito R. je na gornjem toku češće potpuno suho, ali za vrijeme kišne periode nosi vrlo mnogo vode i izazove poplavu na Buškom Blatu, koja, sa prekidima, traje oko 8 mjeseci. Dužina R. toka je 18·4 km, a površina porječja oko 430 km^2. Vjerojatno je vrelo R. u vezi sa podzemnim tokom Šujice, koja ponire na zapadnom kraju Duvanjskog Polja. Po narodnom vjerovanju voda R. ponovno se javlja u vrelu Beguši, na jugoistočnom kraju Sinjskoga Polja.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 190); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes. I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04); A. Grund, Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abh., VII., 3, 1906). *P. Vujević.*

RIĐANI. Staro srpsko pleme u crnogorskoj Hercegovini, koje već davno ne postoji. Zahvaćalo je nekad prostrano zemljište oko staroga puta Onogošt—Risan, od rijeke Zete u Nikšićkom Polju, pa do Ledenica više Risna. R. su bili vrlo borbeni; dali su mnogo jakih ljudi i velikih junaka, koji i sad žive u uspomeni narodnoj. U starija vremena R. su bili jako naseljeni. Poznati su mnogi harambaše, koji su iz R. dizali čete i s njima išli po Hercegovini i Bosni. Snaga i mah R. opali su davno. U velikim pokretima i borbama protiv Turaka u 17 vijeku raselio se znatan dio R., naročito u Morejskom ratu. S osnivanjem turskog grada u Nikšiću, u početku 18 vijeka, njihova je moć sasvim pala. R. ima raseljenih svuda, najviše po Hercegovini. Sa iseljavanjem u masi, krajem 17 vijeka, pleme je u mnogom opustjelo, i od tada se raspalo, jer se nije moglo održati kao cjelina. Od tada su na zemljištu R. postala tri nova plemena: Krivošije, Grahovo i Nikšićke Rudine. Jedan dio zemljišta starih R. prisvojila su susjedna crnogorska plemena Čevljani i Cuce. Krivošije je osnovalo kao pleme nekoliko uskočkih porodica iz Crne Gore, i to od početka 18 vijeka. Grahovo je kao pleme postalo isto tako od tada, u njemu jezgru čini nekoliko zaostalih bratstava Kuča Dragoševića (Vujačići, Bulajići i dr.). Nikšićke Rudine su činile sastavni dio R., a kad su opustjele krajem 17 vijeka, služile su dugo nikšićkim Turcima i Poljanima za jesenje pasište. Naseljene su ponovno od 1858, kad su pripale Crnoj Gori, uskocima crnogorskim iz Nikšića i doseljenicima iz Čeva i Cuca. Danas se R. naziva samo jedno selo u Nikšićkom Polju. Taj dio zemljišta R. u polju pripao je Nikšiću. S iseljavanjem R. i raspadom plemena izmijenilo se znatno i stanovništvo na zemljištu starih R. Na njemu sada živi u Nikšićkom Polju, Nikšićkim Rudinama, Grahovu i Krivošijama, oko dvije hiljade domova. *P. Šobajić.*

U dubrovačkim izvorima spominju se R. često kao Vlasi. Prvi spomeni o R. su iz 15 vijeka. U 16 vijeku dubrovački pjesnik Mavro Vetranović na usta »riđanki« kazuje izvjesne grube poruke na račun Kotora i Perasta. R. su se širili više prema Nikšiću. Narodna predaja kazuje, da su se oni iz toga kraja počeli seliti po ostaloj Hercegovini krajem 17 vijeka. U prvobitno područje R., kojima su pripadali i predjeli oko Đinova Dola, sva trešnjevačka sela i Kobilji Dol, ulazili su sve više jači Cuce i potiskivali ih odatle. 1748 spominju se R., koji su s Vilusama prišli Crnoj Gori i poslali predstavnike na zbor na Cetinju. Jedan dio R. potiskivali su i Ozrinići. U novije vrijeme R. se ne spominju kao pleme, gotovo potpuno su se izgubili u jačim susjednim plemenima ili u drugim područjima, kuda su se odselili. Proces njihova opadanja još nije ispitan. *V. Č.*

RIESZNER VALERIJAN, inžinjer (7/5 1876, Bakar). Visoku tehničku školu svršio je u Beču, gdje je bio neko vrijeme asistent. U Beču je radio 1900—1907 u velikim građevinskim poduzećima. 1905/06 upravljao je gradnjom savskog mosta kod Brežica. 1907/08 izgradio je hidroelektričnu centralu na Kupi kod Ozlja za grad Karlovac, 1911/13 na Orljavi za grad Požegu, a 1920/22 Zeleni Vir kod Skrada. Izveo je vodovode i kanalizacije za Sarajevo, Petrinju i Osijek. Projektirao je veliku hidroelektričnu centralu za grad Zagreb na Savi (između Čateža i Sav. Brestovca). Od 1921 profesor je za vodogradevine na tehničkom fakultetu u Zagrebu. *S. D.*

RIHAR GREGOR, organist i kompozitor (1/3 1796, Polhov Gradec — 21/4 1863, Ljubljana). Svršio je gimnaziju i bogosloviju u Ljubljani i 1829 postao svećenik. Od 1825 do smrti bio je organist ljubljanske stolne crkve. Komponirao je većinom za crkvu i posvećivao je naročitu pažnju slovenačkoj pjesmi. 1844—1863 komponirao je 446 stvari, među ovima 11 misa, 300 pjesama, 13 latinskih i 122 druge pjesme. Imao je u svoje doba veliki utjecaj. *J. M.*

RIJAVEC JOSIP, najbolji domaći tenor na našim pozornicama (10/2

1890, Slovenska Gradiška). Svršio je gimnaziju u Gorici (1900—1908), a pravni fakultet u Beču (1910—1914). Pjevanje je učio u Gorici, Ljubljani i Beču. Prvi put je izašao na pozornicu 22/5 1916 u Zagrebu, gdje je ostao do 1921. Pola godine proveo je na turneji u Češkoj, a od jeseni 1921 do februara 1922 bio je ponovno u Zagrebu. 1922 do 1924 bio je u Beogradu, a potom opet u Zagrebu. Pjeva lirsko-dramske partije starijeg i novijeg repertoara. Od jesenske sezone 1927 angažiran je na berlinskoj državnoj operi.

N. A.

RIJEČINA, ponornica u Hrvatskoj, pritok Jadranskog mora, na granici naše države sa Italijom. Vrelo R. je na podnožju kraske visoravni Bergulca (oko 610 m), 2·5 km istočno od naselja Studene, na visini od 326 m. Odatle R. uglavnom teče prema jugu-jugoistoku, kroz predjel eocenih pješčenika. Tok R. je vijugav, a dolina je prilično široka. Niže Jelenja R. skrene na jugozapad, a od brda Lupana (499 m), na jug-jugoistok, po terenu, gdje se izmjenjuje pješčenik sa vapnencem. Zato je na nekim mjestima dolina R. šira, a na drugima su sutjeske. Od Grobničke Orehovice R. upravi svoj tok prema jugozapadu, počne se razlivati u više krakova, među kojima su otočići, a na delti tvori poveći otok Brajdicu. U Jadransko more utiče između Sušaka i Rijeke. Na izvorištu je R. bogata vodom i široka. Za kišne periode, u jesenjim i proljetnim mjesecima, širina R. je 9 do 16 m, inače joj korito presuši, jer se voda gubi u vapnenačkim pukotinama. Ipak joj neka vrela sa planine Židovja (660 m) donose toliko vode, da ne presahne sasvim. Desni pritoci R. mahom su neznatni, a od lijevih je najglavnija Sušica, koja se na Grobničkom Polju sastane sa potočićem Kačjakom. Dužina R. toka je 17·3 km, površina porječja 243·1 km^2, a godišnja količina vode što se uliva u more je 707·5 m^3.

L i t e r a t u r a: Lorenz, Die Rečina (Programm d. k. k. Gymnasiums in Fiume, 1861); J. R. Lorenz, Physikalische Verhältnisse im Quarnerischen Golfe (1864); G. Stache, Die Eozängebiete von Innerkrain und Istrien (Jahrb. d. Geol. Reichsanst., 1864); M. Šenoa, Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj (Rad, 143, 1900); N. Krebs, Die Halbinsel Istrien (Penck's Geogr. Abh., IX., 2, 1907).

P. Vujević.

RIJEČKA NAHIJA je od davnina sastavni dio stare Crne Gore. Nalazi se između nahija: Katunske, Crmničke, Zetske, Lješanske i Skadarskog Jezera. U njoj su varošice: Rijeka Crnojevića i Žabljak. Zemljište je krševito i golo, čine ga kraske uvale i mnogi dolovi. Sredinom R. N. protiče Rijeka Crnojevića, koja izvire iz Obodske Pećine, a uliva se u Skadarsko Jezero. Cijelo je područje nagnuto dolini ove rijeke, koja je bogata vodom i plovna je. U njenom vrhu je varošica Rijeka, koja je zadugo bila glavno trgovinsko središte stare Crne Gore. Kroz R. N. prolazi kolni put od Cetinja za Podgoricu i od Rijeke preko Virpazara za Bar.

U R. N. najviše su visine do hiljadu metara, klima je u nižim dijelovima blaga, zbog močvara i baruština oko rijeke i jezera ljeti je nezdrava; narod pati od malarije. Prema broju stanovništva malo je zemlje za obradu. Dobro rađaju vinogradi i razno voće. Sela bliže jezeru pomažu se mnogo ribolovom. — U 17 vijeku u R. N. su stanovali i poturice, njihovo je najjače naselje i glavno sjedište turske uprave u ovoj nahiji bilo na Riječkom Gradu, prema varoši Rijeci. Sa istragom poturica u Crnoj Gori, a nešto i kasnije, R. N. je oslobođena od Turaka. Od 1878 proširila se na istoku dobitkom Žabljaka, jakog turskog grada i nekadašnje prijestolnice Crnojevića, i otoka Vranjine u Skadarskom Jezeru. Na Vranjini je bio manastir iz doba Sv. Save. Tu je stanovao zetski episkop. Srpski su vladaoci ovom manastiru darovali mnoga sela. U R. N. su Crnojevići imali mnogo svojih dobara. Na Obodu u izvoru Rijeke Crnojevića Ivan-beg je imao dvorac, mline i valjanice.

Stanovništvo R. N. je staro; malo je starosjedilaca, glavnu masu čine doseljenici iz 15, 16 i 17 vijeka. Po podrijetlu najviše ih je iz Stare Srbije, Albanije, Bosne, Hercegovine, pa iz Primorja, Katunske, Crmničke, Zetske i Lješanske Nahije, Pipera i Kuča.

R. N. se dijeli na pet plemena, od kojih su dva veća: Ceklin i Ljubotinj, i tri mala: Kosijeri, Dobrsko Selo i Građani. Ceklin zahvaća sredinu i istočni dio nahije. Pruža se oko Rijeke Crnojevića do Skadarskog Je-

zera. U njemu ima 19 manjih i većih naselja. Pripada mu otok Vranjina, varoš Rijeka i gradić Žabljak. — Većinu stanovništva u Ceklinu čine srodna i razgranata bratstva Gornjaci i Donjaci. Od hiljadu domova, koliko pleme ima, dolazi na njih 612. Predak im je došao iz Klimenata u doba Ivana Crnojevića. — Ljubotinj zahvaća južni dio nahije, Viranj-Rupu, planinu Obzovicu i nizinu iznad jezera oko rijeke Zajčine. Ima 447 domova, koje čine mnoga bratstva, glavna su: Sarapi, Radomani, Vujovići, Pejakovići, Drecuni, Lubarde, Prlje i Šabani. — Kosijeri su najmanje pleme, nalaze se na krajnjem sjeveru nahije, dijele se u dva veća naselja: Kosijere i Ćinoviće. Zemljište je sastavljeno od uvala i dolova, ograđenih visokim brdima. Pleme broji 111 domova. Glavnu grupu plemenika čine srodna bratstva: Rajkovići, Radovići i Latkovići, čiji je predak prije oko trista godina zbog krvi dobjegao onamo iz Pipera. — Dobrsko Selo čini duboka i prostrana uvala, oko koje su veća brda: Vrtijeljka, Cekminštak i Dobrštak. Pleme ima 168 domova. Tri četvrtine mu čine bratstvo Gornjevućani i Dobrilovići, koji su mu ujedno i najstariji stanovnici. Dobrskom Selu pripada Dobrska Župa, predjel podaleko na sjeveroistoku i odvojen od plemena. Njega su oteli od plemena Bjelica i naselili. Građani se nalaze do Crmnice, imaju 145 domova. Ovo se pleme nekad zvalo Šišajevići. Stanovništvo mu je staro. Najjače je razgranato bratstvo Lipovci, čija je starina iz Prizrena, pa Vojvodići, starinom iz Kosovske Mitrovice.

L i t e r a t u r a: A. Jovićević, Riječka Nahija (Naselja, 7); J. Erdeljanović, Stara Crna Gora (Naselja, 24).

P. Šobajić.

RIJEČKA REZOLUCIJA (3/10 1905). Poslije odlaska bana Khuena, a dolaska novoga bana, grofa T. Pejačevića (1903), nisu se izmijenile prilike, koje su dovele pri kraju Khuenove vlade do nemira u Hrvatskoj. Promjenu prilika izazvao je tek akt, poznat pod imenom R. R. Borba madžarske nezavisne stranke protiv Beča našla je odjeka i u Hrvatskoj, a naročito u Dalmaciji. Tu je izvršeno formalno sjedinjenje narodnjaka i pravaša u jedinstvenu Hrvatsku stranku. Akciju u pravcu realne politike hrvatskih stranaka, s obzirom na situaciju u Austro-ugarskoj monarhiji, započeo je žurnalistički Dr. Ante Trumbić, jedan od vođa Hrvatske stranke. Dr. Trumbić je isticao, da Hrvati ne mogu uskratiti simpatija nastojanju Ugarske za nezavisni položaj, ali ne mogu ni radi svojih interesa izaći u susret aspiracijama madžarskog imperijalizma, koji u političkom i narodnom pravcu prijeti budućnosti hrvatskoga naroda i njegovih srodnika na jugu. Zato su tražili, da se Hrvatskoj dadu i zajamče preduvjeti samostalnog opstanka i napretka. Nastojanjem dalmatinskih poslanika došlo je najprije do pretkonferencije, a zatim do sastanka predstavnika Hrvatske stranke iz Dalmacije i hrvatskih i istarskih poslanika opozicionih stranaka iz Hrvatske (izuzevši frankovce, klerikalce i radićevce) na Rijeci. 2 i 3/10 1905 vijećalo se, a rezultat toga vijećanja bila je R. R., za koju je elaborat izradio Dr. Trumbić. Rezoluciju je potpisalo 26 prisutnih poslanika i 5 odsutnih po punomoćima. Nisu je potpisali prisutni istarski poslanici, koji su izjavili, da rezoluciju odobravaju, ali da je ne mogu potpisati radi prilika, u kojima žive. Od prisutnih Dalmatinaca nisu potpisali rezoluciju njih trojica.

Rezultat R. R. bio je manifest hrvatsko-srpske koalicije od 12/12 1905 i pobjeda na izborima za hrvatski sabor u maju 1906. *M. Prelog.*

R. R. donesena 4/10 1905 na Rijeci, glasi: »Povodom političkog stanja, u koje je dospjela monarhija, radi krize u Ugarskoj, hrvatski zastupnici ne prejudicirajući načelnom stanovištu, na kojem vojuju u parlamentarnom životu, bilo kao pripadnici klubova, bilo kao pojedinci, sastadoše se u svrhu, da zauzmu stanovište prema tome stanju, i da označe pravac političkome radu hrvatskog naroda u pitanjima, koja su neprijeporna i svima zajednička. Hrvatski zastupnici drže, da su današnje javne prilike u Ugarskoj nastale radi borbe, koja ide za tim, da kraljevina Ugarska dođe postepeno do potpune državne samostalnosti. Hrvatski zastupnici smatraju tu težnju opravdanom već stoga, što svaki narod ima pravo, da slobodno i nezavisno odlučuje o svome biću i o svojoj sudbini. Hrvatski zastupnici uvjereni su, da su hr-

vatski narod i ugarski narod, ne samo, s obzirom na svoje historijske odnošaje, već još više, s obzirom na faktičku činjenicu neposrednoga susjedstva i na realne potrebe svoga života, napretka i međusobne samoobrane od vanjskih opasnosti, žudno i neodoljivo upućeni jedan na drugog, te da se stoga ima izbjegavati svaki povod i uzrok međusobnom trvenju, radi koga se jalovo troše sile i stvara velika opasnost po napredak i budućnost jednoga i drugoga naroda.

Polazeći s tih pretpostavaka i u uvjerenju, da bi tečevine ugarskog naroda imale doći u prilog i hrvatskom narodu, hrvatski zastupnici smatraju, da su jakost i samostalnost kraljevine Ugarske obrambeni nasip proti vanjskoj najezdi, ne samo za ugarski, nego i za hrvatski narod, pa stoga drže, da je njihova dužnost pružiti ugarskom narodu potporu u njegovoj mučnoj borbi, i sa svoje strane pridonijeti, da se odnošaji udese tako, kako bi se udarili čvrsti temelji trajnom sporazumu hrvatskoga i ugarskoga naroda.

Postignuće te svrhe, namijenjene obostranoj koristi, uvjetovano je najprije povećanjem teritorija kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije putem reinkorporacije kraljevine Dalmacije, koja već virtualno i pravno pripada kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, jer bi bez ove faktične reinkorporacije današnjim zemljama krune Sv. Stjepana bio spriječen samostalan život i sveukupni napredak i procvat. Da se uzmogne pristupiti ostvarenju reinkorporacije Dalmacije, treba najprije, da se odstrane današnji nesnosni parlamentarni i upravno-politički odnošaji u Hrvatskoj i Slavoniji, i da se uvedu takvi odnošaji koji će odgovarati potrebama kulturne zemlje i zahtjevima ustava i slobode, zajamčeni elementarnim slobodoumnim ustavnim uredbama, kao što su poglavito: liberalni izborni red, koji će omogućiti i obezbijediti biranje takvog narodnog zastupstva, koje će biti vijeran izražaj nespriječene i slobodne narodne volje, potpuna sloboda štampe, ukinućem objektivnoga postupka i uvedenjem porote za štamparske i političke delikte, sloboda sastajanja, udruživanja i izražavanja mnijenja, ostvarenje sudačke neovisnosti, zajamčene svakom sucu nepomičnošću i neodgovornošću za svoja sudska djela, uređenje izvanrednih instancija upravno-državnog suda za zaštitu interesa i političkih prava građana proti upravnoj samovolji, uređenje upravnoga suda za karnosnu odgovornost svih javnih činovnika radi kršenja zakona.

Hrvatski zastupnici uvjereni su, da se trajni sporazumak između naroda hrvatskog i ugarskog može postići najprije točnim i strogim vršenjem prava hrvatskoga naroda, sadržanih u postojećoj hrvatsko-ugarskoj Nagodbi, te promjenom odnošaja, što spadaju u područje posala, koji su danas Hrvatskoj zajednički sa Ugarskom, kao i sa zapadnom polom monarhije na način, da hrvatskom narodu bude obezbijeđen samostalni kulturni, politički i gospodarstveni opstanak i napredak.

Naravnim tečajem događaja odazvat će se povoljno svaki napredak naroda u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, također i na odnošaje našega pučanstva, koje živi i u drugim zemljama, posebice u najizloženijem kraju, biva u posestrimi Istri.

Da se uzmognu provađati i do ostvarenja dovesti ovdje istaknuta načela, težnje i zahtjevi, izabrat će se odbor od zastupnika, koji će imati još i dalnji zadatak, da promiče i za rješenje pripravlja ona pitanja, koja su našim zemljama zajednička, ili su od koristi općoj narodnoj dobrobiti.«

J. Prodanović.

RIJEČKA ŽUPANIJA. V. Rijeka, 1. Ogulin-Modruš.

RIJEČKI ZALIV se zove, po gradu Rijeci (Fiume), sjeverni dio Kvarnera, između hrvatskog i istarskog kopna i otoka Krka i Cresa. Zaprema oko 380 km². Srednja mu je paralela školja Sv. Marka 45° 15′ sjev. šir., 25 km duga, meridijan Preluka—Punta Jablanac na otoku Cresu 14° 20′ 20 km, dijagonala Preluka—Malinska 30 km. Najveća se dubljina, 66 m, nalazi sjeveroistočno od Punte Jablanca, a najviša točka oko cijeloga zaliva je 1.396 m visoka Učka (Monte Maggiore) u Istri. Najznatnija je luka, sada talijanska, Rijeka, koju od našega Sušaka rastavlja Rječina, jedina znatnija voda što se izliva u R. Z. Od Rijeke—Sušaka razilaze se brodarske linije prema izlaznim tjesnacima: na

jugozapadu su 5 km široka Vela Vrata (Canale di Faresina), između Istre i Cresa; na jugu 4 km široka Mala Vrata (Canale di Veglia), između Cresa i Krka; na jugoistoku samo 0·7 km široki Maltempo, između Krka i Hrvatske. Od Rječine (stari utočni rukav) preko sredine R. Z. pa kroz Mala Vrata ide granica između naše i talijanske države. Pred Maltempom, na lijevo se rastvorila krasna Bakarska Draga (zaliv) sa predlukom Kraljevicom. Duž cijele zapadne obale R. Z. vodi tik uz more cesta, koja veže mjesta istarske rivijere (Volosko—Opatija (Abbazia)—Ika sa Ičićima—Lovran—Mošćenice), isto tako i duž njegove sjeveroistočne obale, od koje se podalje vijuga i željeznica silazeći od Matulja do Rijeke, a dalje uspevši se od Rijeke i Sušaka smjelim krivuljama do stanice Plasa zalazi u Gorski Kotar. (V. Kvarner).

J. Modestin.

V. Kvarner.

RIJEČKO PITANJE. V. Rijeka, 1.

RIJEČNI SAOBRAĆAJ. Pod R. S. razumijevamo saobraćaj plovnim putevima u unutrašnjosti države: plovnim rijekama, plovnim kanalima i na jezerima. Kraljevina SHS zauzima veoma povoljan položaj u pogledu broja, veličine i rasporeda plovnih rijeka i kanala. Zahvaljujući tome, i njena prijestolnica Beograd, ima izuzetno povlašćeni položaj u svijetu: nalazi se u središtu plovne mreže i u njenom se podnožju stiču dvije od najmoćnijih evropskih plovnih rijeka, Dunav i Sava, što prijestolnici daje ne samo čaroban izgled, već omogućuje divnu arhitektonu obradu, moderno gradsko uređenje, i pruža sve uvjete uspješnom razvijanju u materijalnom, intelektualnom i političkom pogledu.

Naša plovna mreža rijeka i kanala u saobraćajnom pogledu izvanredna je dopuna željezničkoj mreži, naročito za prva vremena poslije ujedinjenja, pošto Austro-Ugarska, iz političkih razloga, nije dozvoljavala izgradnju željezničkih veza između pojedinih naših krajeva preko Dunava, Save, Drine, Tise, te su tako ove rijeke bile jedina njihova saobraćajna veza. Važnost plovne mreže ipak će sve više rasti sa sređivanjem prilika, povećanjem proizvodnje i uvećanjem željezničkog saobraćaja. Zahvaljujući plovnoj mreži Austro-Ugarska je crpla svoju materijalnu i političku moć u unutrašnjem i međunarodnom položaju, a sada, poslije velikih ratova, sve pribrežne zemlje Dunava, pa i neke udaljene, trude se da, posredno, preko svojih moćnih kapitala, obezbijede sebi položaj na Dunavu. Ovaj saobraćaj doći će do svoga moćnoga razvoja i međunarodne važnosti u svima pravcima, naročito po ostvarenju veze plovnim kanalom Dunav-Majna-Rajna, i tako će se stvoriti jedna moćna saobraćajnica sredinom evropskog kopna između Sjevernog i Crnog mora i dalje.

U p r a v a. Direkcija R. S. stoji u neposrednoj vezi sa ministarstvom saobraćaja, od koga dobiva potrebne naredbe i upute za vršenje službe, u granicama zakona i propisa. Kao posebno nadleštvo ona punovažno zastupa državu u svima pitanjima svoje nadležnosti. Sjedište direkcije je Beograd. Na čelu direkcije stoji direktor, koga pomaže njegov pomoćnik. Za vršenje poslova postoje odjeljenja: nautičko; za održavanje i građenje; za građenje brodova i strojarsku službu; financijsko-ekonomno i administrativno - komercijalno. Direkciji R. S. podređene su kapetanije i potkapetanije pristaništa, čiji je krug rada određen zakonima, uredbama i pravilnicima.

U naročiti krug rada direkcije R. S. spada: primjenjivanje državnih i međunarodnih ugovora i konvencija u pitanjima riječnog brodarstva i konzularne službe u vezi sa brodarstvom; vođenje evidencije svih plovnih objekata na rijekama, jezerima i plovnim kanalima; nadziravanje izvršenja nautičkih propisa baždarenja, navigacione opreme brodova i službe bezbjednosti na obalama i plovnim objektima; održavanje svih državnih pristaništa i njihovih naprava; vršenje nadzora nad građenjem brodova i aktivne kontrole nad svima službenim jedinicama u pogledu primjenjivanja zakona i ostalih zakonskih propisa, sanitetske službe, higijenskih propisa, spasavanja, obučavanja osoblja; vođenje evidencije ispravnosti plovnih korita i njihovih promjena; personalna pitanja administracije, suradnja sa sličnim ustanovama i dr. Za davanje mišljenja u važnim stručnim i per-

sonalnim pitanjima postoji pri direkciji R. S. riječni odbor.

Zakon, koji regulira R. S., u predratnoj Srbiji bio je zakon o vodama i uredbe ministarstva narodne privrede. Sada, u kraljevini SHS, služi kao uputa za plovidbu na Dunavu, kako predratnom brodarstvu Srbije, tako i brodarstvu u novim krajevima, Privremeni riječno-policijski pravilnik, koji je izdalo 1888 madžarsko ministarstvo za javne poslove i saobraćaj. Glavne su odredbe toga pravilnika: 1. Zajednički propisi za brodarstvo i splavarstvo; dozvole za otvaranje saobraćaja; uvjeti za dobivanje te dozvole; starost i državljanstvo zapovjednika i ostale brodske posade; brodske knjižice; tarife i redovi vožnje; transportiranje putnika i robe; odgovornost zapovjednika. 2. Opće mjere predobrane u plovidbenom pogledu; pažnja za vrijeme putovanja, osvjetljivanje i usidrivanje plovnih objekata, mimoobilaženje objekata za vrijeme vožnje, prolaz stalnih mostova i pristajanje na stanicama. 3. Signalizacija. Opće odredbe o upotrebi signala danju i noću, kako za vrijeme vožnje tako i pri stajanju. 4. Smetnje saobraćaju: prijave smetnja u plovnom putu, havarije, dužnosti brodara o uzajamnoj pomoći pri havarijama i nesretnim slučajevima. 5. Dužnosti brodarskih poduzeća i brodarskih službenika prema putnicima. 6. Odredbe za splavi koje reguliraju pitanje splavarenja. 7. Kontrola. Odredbe koje reguliraju kontrolu uprave brodarskog poduzeća nad svojim službenicima i generalne inspekcije nad upravama brodarskog poduzeća. Ovaj je pravilnik još i danas na snazi. Međunarodna dunavska komisija izradila je nov pravilnik, koji još nije usvojen, a uglavnom sadrži iste odredbe, osim signalizacije. Signalizacija po novom pravilniku treba da bude unificirana za sve internacionalne rijeke.

Današnje zakonske odredbe, koje reguliraju naš R. S. slijedeće su: 1. Uredba o organizaciji ministarstva saobraćaja i saobraćajne službe od 21/5 1921, naročito odjeljak VI., koji govori o ustrojstvu i nadležnosti direkcije R. S. 2. Zakon o kapetanijama pristaništa od 14/3 1921, kojim je regulirana policijsko-egzekutivna vlast na našim rijekama i jezerima. 3. Pravilnik o sticanju viših nautičkih činova u riječnom brodarstvu, koji sadrži odredbe o održavanju nautičkih tečajeva i o osposobljivanju višeg nautičkog osoblja. Radi se na izmjeni toga pravilnika. 4. Pravilnik o prijavi i odjavi plovnih objekata u našim riječnim pristaništima od 25/10 1921, koji regulira rad plovnih objekata u samim pristaništima. Radi se na izmjenama. To iziskuje dosadašnje iskustvo stečeno praktičnom primjenom tog pravilnika. 5. Zakon o prijevozu skelama i drugim plovnim objektima od 30/1 1922, koji sadrži sve odredbe na koji način ustupa država svoje pravo prijevoza privatnim licima. 6. Dunavski Statut od 1/7 1922, kojim je reguliran saobraćaj na rijekama međunarodne važnosti i sadrži prava i dužnosti Međunarodne Dunavske Komisije, kao i prava i dužnosti svih pribrežnih država u pogledu slobode plovidbe. (Podrobnije odredbe V. Statut Dunava). 7. Privremeni sporazum o plovidbi na Begeju sklopljen 10/5 1922 u Parizu između naše i rumunjske države, kojim su utanačeni uvjeti o saobraćaju na Begejskom kanalu. Ministarstvo spoljnih poslova izrađuje nov projekat za definitivnu konvenciju, kojom treba da se regulira saobraćaj na tom kanalu za naše i rumunjske plovne objekte i za tranzitni saobraćaj inozemnih objekata.

U pripremi su slijedeći zakonski projekti: 1. Zakon o baždarenju plovnih objekata, koji sadrži odredbe na koji se način vrši premjerivanje plovnih objekata, kako bi se odredio maksimum opterećenja istih. 2. Zakon o brodarenju na rijekama, jezerima i kanalima u kraljevini SHS, koji će sadržati: opće odredbe o nadležnosti i kontroli direkcije R. S. nad cjelokupnim saobraćajem; brodsko-policijske odredbe odnosno registracije plovnih objekata i privatnopravne odnose brodovlasnika; nautičke odredbe u pogledu opreme brodova i stručne opreme brodske posade; saobraćajne odredbe u pogledu prijevoza robe i putnika i rada plovnih objekata u pristaništima; iskorišćivanje pristaništa i pristanišnih instalacija, podizanja zgrada na pristaništu i eksproprijaciju obale; tehničke odredbe: izdavanje dozvola za građenje plovnih objekata i tehnička kontrola nad tim radovima; zdravstvene odredbe: brodska higijena,

zdravstveno obezbjeđenje putnika i pristanišno - sanitetska služba; tarifna kontrola: sve tarife i redove vožnje odobrava ministarstvo saobraćaja na prijedlog direkcije R. S., koja ujedno vrši kontrolu da li se brodska poduzeća drže tih tarifa; kazne i prijelazna naređenja: kažnjavanje lica ili ustanova, koja se ne bi držala prednjih odredaba.

Mreža plovnih rijeka i kanala u kraljevini SHS znatna je:

	u službi	u projektu
Dunav, srednja dužina kanala bez rukavca	522 km	
Sava, od utoka u Dunav do utoka Kupe	600 „	
Sava, od utoka Kupe do štajerske granice		135 km
Kupa, od utoka u Savu do Pokupska	60 „	
Kupa, od Pokupska do Karlovca		75 „
Bosut, od utoka u Savu do Abševca	40 „	
Spačva, od utoka u Bosnu do Nemeca	21 „	
Studva, od utoka u Bosut do Somovca	18 „	
Drava, od utoka u Dunav do granice kod Barča	160 „	
Drava, od granice do Drna		69 „
Tisa, od utoka u Dunav do madžarske granice	153 „	
Tamiš, od utoka u Dunav do Pančeva	3 „	214 „
Ukupno:	1.577 km	493 km

Sve ove rijeke pripadaju porječju Crnoga mora. Dužina desne obale Dunava od Baje do utoka Timoka je 637 km, dužina lijeve obale od Baje do Bazjaša iznosi 408 km, prema čemu ukupna dužina toka Dunava na našem teritoriju iznosi 522 km. Kupa je plovna, i to za teglenice normalnog dunavskog tipa, samo od utoka u Savu pa do Siska; male lađice plove samo do Pokupskog. Drava je uvijek plovna za teglenice normalnog tipa do Berišća (50 km); plovna je među-tim i do granice — Barča (151 km) pri dovoljnom stanju vode.

Porječju Jadranskog mora pripadaju tri plovne rijeke: Neretva za 20 km od utoka u more, Zrmanja od utoka u more do Obrovca 20 km, Krka od utoka u more do Skradina 1 km.

Kanala plovnih ima tri: 1. Kanal Kralja Petra (Bezdan—Turski Bečej) sa šest ustava dužine 123 km. 2. Kanal Kralja Aleksandra (Mali Stapar—Novi Sad), sa četiri ustave, 70 km. 3. Kanal Begejski (od utoka u Tisu do rumunjske granice), sa četiri ustave, 88 km. Svega dakle, 281 km kanala sa 14 ustava. Normalni tip teglenica (šlepova) je 650 tona. Osim spomenutih rijeka i kanala plovna su i jezera: Ohridsko, Prespansko i Skadarsko.

Zimovnici za čuvanje lađa su: na Dunavu: Baračka, blizu Bezdana, za 120 lađa; Novi Sad za 100 lađa, Kovin za 150 lađa; na Tamišu: Pančevo za 90 lađa; na Savi: Bežanija, blizu Zemuna, 170 lađa; Ada Ciganlija, blizu Beograda, 210 lađa i Sisak za 150 lađa; na Dravi: Osijek za 60 lađa; na Tisi Titel za 200 lađa. Osim spomenutih zimovnika ima još i mnogih drugih od manje važnosti.

Plovni kanali u projektu su: Vukovar—Šamac 56 km; Dunav—Jadransko more (rijekom Savom do Siska, Kupom do Karlovca, tunelom od 24 km do morske obale); Morava—Vardar dužine 640 km.

Riječna pristaništa i promet putnika i robe u njima 1923:

	putnika	tona robe
Beograd	2,584.754	445.848
Zemun	1,758.284	55.675
Pančevo	744.195	144.552
Novi Sad	168.276	128.980
Zabrežje	140.027	31.823
Smederevo	76.071	34.143
Kraljice Marije (Dubravica)	39.699	24.832
Veliko Gradište	18.886	4.902
Kladovo	7.143	5.337
Prahovo	10.407	56.182
Vukovar	18.087	162.533
Apatin	2.422	22.661
Bezdan	2.212	30.121
Osijek	6.567	47.314
Titel	19.434	36.874
Senta	1.178	12.559
Veliki Bečkerek	24.981	162.533
Šabac	15.702	24.462
Srijemska Mitrovica	572	34.386
Bosanska Rača		18.575
Brčko		9.700
Bosanski Šamac		8.603
Slavonski Brod		13.505
Bosanski Brod		116.752
Bosanska Gradiška		37.859
Sisak		29.610
Ukupno:	5,638.897 p.	1,700.321 t.

Osim toga ima mnogobrojnih pristaništa manje važnosti.

Razmjer prometa robe na rijekama, kanalima i jezerima bio je 1923 u tonama:

Sava	888.661
Dunav	554.887
Kanal Begej	210 214
Drava	150.903
Tamiš	144.552
Tisa	136.692
Kanal Kralja Petra	65.923
Skadarsko Jezero	14.773
Kanal Kralja Aleksandra I.	3.933
Ohridsko Jezero	1.848
Ukupno	2,172.386 t.

Razmjer prometa robe sa objektima, po narodnosti 1923 u tonama na plovnim putevima kraljevine SHS bio je:

Brodarskog sindikata kraljevine SHS	1,140.107
Svih drugih domaćih poduzeća kraljevine SHS	807.100
Austrijski	84.491
Rumunjski	44.926
Francuski	29.351
Njemački	26.271
Madžarski	26.911
Čehoslovački	7.872
Grčki	3.880
Albanski	836
Holandski	789
Ruski	404
Bugarski	64
Ratne mornarice	44
Talijanski	40
Ukupno:	2,173.086 t.

Na rijekama, kanalima i jezerima bilo je u 1923: uvoza 283.295·5 tona, izvoza 197.910 tona i tranzita 960.984 tona.

Riječna trgovačka flota. Srpsko brodarsko društvo osnovano je 1891, a odpočelo je rad u augustu 1893. Po zakonu od 6/4 1890 društvo ima naročite povlastice za 30 godina (od augusta 1893 do augusta 1923), a rok trajanja, po pravilu od 8/4 1912, određen je na 90 godina (do 1983). Po oslobođenju imalo je ono svega 8 brodova sa 3.140 HP i 36 šlepova od 18.509 tona.

Brodarski sindikat kraljevine SHS postoji od 11/10 1919. Sastoji se iz državnog plovnog parka i parka Srpskog brodarskog društva.

Plovni park u radu

	brodova		teglenica		
1919	46	23.519	430	259.728·8	od 11/10 do 31/12 1919
1920	71	31.019	713	433.779·7	
1921	72	32 275	568	356.756·9	
1922	66	32.781	489	311.218·1	
1923	63*	30.398	500	316.280·9	

1919	465 647	28.605·9	192.132·8	od 11/10 do 31/12 1919
1920	2,366.590	74.349·3	575.158·4	
1921	2,500.727	66.978·2	624.884·5	
1922	2,024.452	81.595·2	745.782·2	
1923	2,989.028	79 262·7	560.591·1	

Prihodi i rashodi Brodarskog sindikata:

		prihodi Din	rashodi Din
1919	od 11/10 do 31/12 1919	9,801.703·87	6,128.930
1920		75,789.032·66	53,184.725·52
1921		82,582.917	95,234.473·83
1922		96,713 274·01	91,784.251·86
1923		130,334.254·44	122,294.409·45

Osim trgovačke flote Brodarskog sindikata ima još 59 većih brodova sa ukupno 8.348 HP, i 98 manjih brodova i motornih čamaca sa okruglo 3.000 HP; teglenica (drvarica) većega tipa 139 komada sa 52.170 tona, a manjega tipa oko 643 komada sa 12.960 tona. Svi ovi plovni objekti nalaze se u privatnim rukama podanika kraljevine SHS.

Državni plovni park dobiven je kao ratni plijen srpske vojske, a zatim nešto i na osnovi čl. 339 Versailleskog ugovora (300 Saint-Germainskog, 284 Trianonskog, 228 Neuily-skoga) po kome Njemačka, Austrija, Madžarska i Bugarska imaju da ustupe zainteresiranim saveznim državama jedan dio dunavske trgovačke flote. Po čl. 300 Saint-Germainskog ugovora (284 Trianonskoga i 228 Neuilly-skoga) izabrani sudac, koga određuje S. A. D., riješava o konačnom dodjeljivanju plovnog parka u slučaju sporova između država odnosno svojine i narodnosti njegove. Obje ove dužnosti obavio je sa pravičnošću i čašću, poslije svestranog ispitivanja i dubokih studija, američki arbitar Vocker D. Hayns. Državi je konačno pripao i plovni park, koji joj je dodijeljen vojnim ugovorom o primirju od 13/11 1918 (10 putničkih brodova 4.680 HP; 10 remorkera 5.730 HP; 60 teglenica

* U ovaj broj uračunani su samo oni brodovi koji su u radu. Ima 14 brodova koji se nalaze u popravku i izvan saobraćaja, 1.620 HP. Krajem 1923 bilo je šlepova 565 komada: u saobraćaju 500, izvan saobraćaja 65 — 33.093·4 tona.

36.571 tona). Osim ovoga imale su Njemačka, Austrija, Madžarska i Bugarska da savezničkim dunavskim zemljama ustupe jedan dio svoga plovnog parka za njihovu legitimnu potrebu za redovan saobraćaj, imajući na umu gustoću predratnoga saobraćaja iz 1911, korigiran prema odredbama ugovora o miru i prema novim granicama.

Saobraćaj Dunavom, u tonama 1911 prema podacima suca bio je: iz Njemačke za: Njemačku 16.000 (16.000); Austriju 49.000 (49.000); Madžarsku 40.000 (40.000); Kraljevinu SHS 15.000 (50.500); Rumunjsku 20.000 (75.000); Bugarsku 3.000 (3.000); Čehoslovačku 1.233 (1.233); iz Austrije za: Njemačku 30.000 (30.000); Austriju 204.000 (204.000); Madžarsku 300.000 (223.000); Kraljevinu SHS 143.000 (71.500); Rumunjsku 25.000 (74.000); Bugarsku 20.000 (15.000); Čehoslovačku 19.000 (19.000); iz Madžarske za: Njemačku 42.000 (42.000); Austriju 580.000 (555.000); Madžarsku 378.000 (378.000); Kraljevinu SHS 266.000 (250.040); Rumunjsku 15.000 (44.100); Bugarsku 5.000 (4.700); Čehoslovačku 37.000 (62.000); iz Kraljevine SHS za: Njemačku 111.000 (115.000); Austriju 280.000 (264.000); Madžarsku 657.000 (617.580); Kraljevinu SHS 500.000 (500.000); Rumunjsku 144.000); (147.000); Bugarsku 50.000 (50.000); Čehoslovačku 19.000 (70.420); iz Rumunjske za: Njemačku 51.000 (51.000); Austriju 37.000 (102.000); Madžarsku 57.000 (103.580); Kraljevinu SHS 69.000 (74.000); Rumunjsku 1.948.000 (1.958.000); Bugarsku 136.000 (163.000); Čehoslovačku 7.827 (71.247); iz Bugarske za: Njemačku 1.415 (1.415); Austriju 6.000 (6.000); Madžarsku 17.000 (15.980); Kraljevinu SHS 606.164 (606.164); Rumunjsku 345.000 (345.000); Bugarsku 27.000 (27.000); Čehoslovačku 1.000 (2.020); iz Čehoslovačke za: Njemačku 11.000 (11.000); Austriju 30.000 (30.000); Madžarsku 19.000 (96.000); Kraljevinu SHS 29.000 (80.960); Rumunjsku 1.000 (49.900); Bugarsku 1.000 (6.300); Čehoslovačku 6.000 (6.000). Svega 6,802.639 (7,177.639). Brojevi zagrađeni predstavljaju vrijednosti prema novom stanju, kako ih je utvrdio izabrani sudac, na osnovi odredaba ugovora o miru.

Prema ovim podacima naša država nije ništa dobila na osnovi prednje odredbe, pošto je sudac našao, da se mogu podmiriti sve njene legitimne saobraćajne potrebe i onim plovnim parkom, koji je zaplijenjen, dobiven po ugovoru o primirju, i onim, koji nam je dodijeljen, kao vlasništvo naših podanika. Na osnovu ove odredbe trebala je da dobije samo Čehoslovačka, i to 94.000 tona u teglenicama i 5.100 HP u remorkerima.

Na osnovu izrečene presude izabranog suca (2/8 1921) u Parizu, konačna raspodijela i jačina dunavske trgovačke flote dotičnih pribrežnih zemalja utvrđena je ovako:

	remorkera	teglenica
Austrija	22.860 HP	230.954 tona
Madžarska	17.340 „	144.169 „
Njemačka	2.600 „	39.717 „
Kraljevina SHS	34.404 „	396.347 „
Čehoslovačka	4.450 „	70.816 „
Rumunjska	30.835 „	445.264 „

Trgovačka dunavska flota kraljevine SHS u gornjem iznosu sastoji se iz:

	lađa i remorkera	teglenica
Ostatka predratne srpske flote	4.880 HP	2.220 tona
Ratnoga plijena	27.232 „	354.428 „
Plovnog parka vlasnika koji postaju pripadnici kraljevine SHS	2.292 „	39.699 „
Svega:	34.404 HP	396.347 tona
Srbija je prije rata imala:	4.880 HP	43.220 tona

Trgovačka dunavska flota Rumunjske iz

	lađa i remorkera	teglenica
ostatka predratne rumunjske flote	19.360 HP	341.373 tona
Ratnog plijena	11.295 „	98.991 „
Vlasnika, koji postaju rumunjski pripadnici	180 „	4.900 „
Svega:	30.835 HP	445.264 tona

Od plijena srpske vojske kraljevina SHS morala je vratiti, po odluci suca na osnovi utvrđenog privatnog vlasništva (a nije služila ratnim svrhama) i nacionalnosti:

	lađa i remorkera	teglenica	željeznih pontona
Austriji	7.270 HP	61.22.735 t	42 kom.
Madžarskoj	2.240 „	58.20.137 „	22 „
Bugarskoj		7, 2.204 „	
Rumunjskoj		4, 770 „	
Svega:	9.510 HP	130.45.846 t	64 kom.

Brodogradilište za popravak plovnih objekata, svojina Brodarskog Sindikata, postoji na Čukarici kod Beograda, podesno za manje popravke, i pokretna radionica kod Ade Ciganlije, blizu Beograda. Postoji projekat za podizanje modernog brodogradilišta za velike popravke i izradu brodova na rijeci Savi kod Obrenovca. Ovo je prešna državna i narodna potreba. U protivnom slučaju nema mogućnosti ni da se održi sadanji plovni park, a još manje da se on može razvijati, i uvijek ćemo biti ovisni o inozemstvu u održavanju našeg plovnog parka.

Sloboda plovidbe i jednakost u postupku sa plovnim objektima, bez obzira na njihovu zastavu, ni narodnost, niti podrijetlo robe u tranzitu (podrobnije v. Statut o Dunavu) i lojalno ispunjavanje obveza naše države pružaju široko polje razvitku brodarstva.

Statistički podaci o međunarodnom saobraćaju kroz Đerdap za 11 mjeseci 1924, upoređeni sa podacima za iste mjesece 1923 pokazuju da je prošlo: a) uzvodno: 1.071 (789) natovarenih teglenica sa 4,773.646 (3,449.880) mc; 263 (270) praznih teglenica; remorkera 449 (409); putničkih lađa 194 (218); b) nizvodno: 532 (368) natovarenih teglenica sa 1,882.450 (1,386.575) mc; 799 (816) praznih teglenica; remorkera 439 (409); putničkih lađa 195 (215). Za sve ovo ukupno naplaćeno takse od MDK. 1,850.120·02 (1,483.361·75) franaka. Od ovih transporata izvršeno je pod zastavom: njemačkom 234 (201) teglenica sa 1,162.056 (920.161) mc; austrijskom 529 (287) teglenica sa 1,950.865 (1,065.451) mc; francuskom 2 (4) teglenice sa 13.800 (14.583) mc; madžarskom 253 (168) teglenice sa 1,013.930 (612.633) mc; holandskom 50 (27) teglenica sa 166.051 (102.014) mc; rumunjskom 103 (122) teglenice sa 549.088 (658.981) mc; srpsko-hrvatsko-slovenačkom 283 (258) teglenice sa 1.294.127 (1,137.950) mc; čehoslovačkom 133 (87) teglenice sa 426.104 (313.225) mc; engleskom 7 teglenica sa 28.370 mc i prošlo: a) remorkera: njemačkih 128 (112); austrijskih 277 (305); francuskih 10 (4); grčkih 1 (6); madžarskih 164 (164); holandskih 28; rumunjskih 78 (106); srpsko-hrvatsko-slovenačkih 131 (153); čehoslovačkih 65 (68); engleskih 2; talijanskih 4; b) putničkih lađa: austrijskih 93 (104); madžarska 1; rumunjskih 147 (135); srpsko-hrvatsko-slovenačkih 148 (194). Brojevi u zagradi pokazuju odnosne podatke u 1923.

Naš središnji položaj na Dunavu i snaga naše riječne flote, još od prvih dana poslije ujedinjenja, omogućivali su nam prevlast u međunarodnoj utakmici. Gornji podaci, izgleda, utvrđuju obrnuto: za 11 mjeseci 1923 tranzit kroz Đerdap bio je 1,137.950 mc, a u 1924 za isto vrijeme 1,294.127 mc, dok su Austrija i Njemačka, čije su flote bile veoma smanjene ugovorima o miru, za nepunih posljednjih 5 godina veoma povećale svoj tranzit, i to: Austrija od 433.635 mc na 1,950.865 mc u 1924, i opet zauzima prvo mjesto, a Njemačka od 555.428 mc na 1,162.056 mc. Uzrok su ovome: naš nedostatak u novcu, u organizaciji i u poduzetnosti, i neshvaćanje važnosti riječne flote. Nemamo ni dovoljno izgrađenih pristaništa niti svojih oprema ni naprava na pristaništima na svojoj tolikoj i tako zavidnoj plovnoj mreži.

R. Avramović.

RIJEČNICI SRPSKOHRVATSKI. Ima R. i našeg starog i narodnog jezika, ali potpunog R. našeg savremenog književnog jezika još nema. I terminološki R. nisu izrađeni u dovoljnom broju, ali ipak ima izvjesnih struka, koje ih imaju. Međutim etimološkog i dijalektoloških R. naš jezik još nema.

1. Stari R. Prvi je po vremenu objavljivanja R. od pet jezika (latinskog, talijanskog, njemačkog, dalmatinskog i madžarskog) Fausta Vrančića, štampan 1595 u Mlecima (Fausti Verantii Dictionarium quinquae linguarum: latinae italicae, germanicae, Dalmatiae et ungaricae). Dalmatinski dijalekt je čakavski grada Šibenika (sa štokavizmima). R. je originalno djelo. Njime su se služili strani leksikografi (Baldi, Megiser i Loderecker), od naših uglavnom kajkavski leksikografi (Habdelić, Belostenec i Jambrešić), a u manjoj mjeri Mikalja i Della Bella. Poslije Vrančićevog dolazi R. Jakova Mikalje pod nazivom: Blago jezika slovinskoga ili slovnik, u kome izgovaraju se rieči slovinske, latinski i dijački (t. j. talijanski). U njemu je štokavski ikavski dijalekt, sa mnogo čakavizama. Njime se služila većina kasnijih leksikografa. Ima u R. i glava o ortografiji i talijanska gramatika. Iza njega dolazi R. kajkavskog narječja Jurja Habdelića

(1676): Dikcionar ili reči slovenske z vekšega v kup zebrane, v red postavljene i dijačkemi zlahkatene (u Grazu), kojim su se služili svi kasniji urednici kajkavskih R. Bio je od velike važnosti dubrovački R. Della Bellin talijansko-latinsko-ilirski (1728), u kojem ima objašnjenje ortografije i ilirska gramatika. Della Bella je bio pod utjecajem B. Kašića, a sam je utjecao na kasnije naše leksikografe. Ima dosta navađanja iz pisaca. Veliki kajkavski R. Martina Belostenca latinsko-ilirski naštampan je 1740 u Zagrebu (Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium). Latinsko-ilirski dio ima 1.288 strana, a ilirsko-latinski 650. Misli se da Belostenec nije sastavio oba dijela, već samo prvi. Ilirsko-latinski dio vjerojatno je sastavio Orlović, koji je i bio urednik cijeloga djela, i ako se na djelu nije potpisao. Ovo je kajkavski R., sa primjesom čakavizma. Onome dijelu, koji je sastavio Orlović, poslužio je kao osnovica Habdelićev R. U njemu ima dosta štokavizama, uzetih, uglavnom, iz Della Bellina R. 1742 izašao je u Zagrebu R. Andrije Jambrešića, pod nazivom: Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples. Za taj R. skupio je materijal i počeo ga obrađivati Franjo Sušnik. Jambrešić je u stvari samo njegov urednik i izdavač. 1803 izašao je u Beču R. J. Voltiggi-a, pod nazivom: Ričoslovnik iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika, sa znacima istarskog čakavskog dijalekta i sa prihvaćanjem štokavskog narječja kao književnog. Ima i dosta iscrpivu gramatiku ilirskog jezika. Posljednji je u redu ovih R. veliki R. dubrovačkog dijalekta Joakima Stuli-a (Stulića), pod nazivom Rječosložje... ilirsko-italijansko-latinske, I.—II., Dubrovnik, 1806. To je drugi dio cjelokupnog R. Prvi je dio latinsko-talijansko-ilirski, opet u dvije knjige, I.—II., 1801, Budim. On ima dosta citata iz starijih pisama, i dosta sa strane uzetih i napravljenih riječi. Manje je kritičan od Della Belle. Treba se njime služiti obazrivo. Kao predgovor ima članak Apendini-a o starini i podrijetlu ilirskog jezika.

Ovi R. predstavljaju bogat materijal za poznavanje našeg jezika u prošlosti i za razumijevanje naših starih pisaca.

2. Novi R. savremenog jezika, Vuka Stefanovića Karadžića srpski rječnik (I. izd. 1818 u Beču, II. izd. 1852 u Beču, III. izd. 1897 u Beogradu). Taj je R., sa gramatikom koja se nalazila u I. izd., činio osnovicu našeg savremenog književnog jezika. Vuk u taj R. nije unio nijedne riječi, koje ili sam nije znao ili sam nije čuo. R. je protumačen latinskim i njemačkim riječima, koje je dao za prvo izdanje J. Kopitar, a za nove riječi u drugom izdanju Đ. Daničić. U prvom su izdanju upotrebljena tri akcenta, a u drugom četiri, što je Daničićeva zasluga. Drugo izdanje razlikuje se od prvog time, što su u drugom izdanju izbačene nepristojne riječi prvog izdanja, što je znatno prošireno novim riječima, naročito iz Crne Gore, Dalmacije i Hrvatske (u tom materijalu akcenat nije uvijek pouzdan). U prvom izdanju ogledaju se osnovi Vukove ortografske reforme, u drugom definitivna Vukova ortografija (upotreba zvuka h, pisanje tj i dj mjesto ć i đ južnog izgovora). Glavno je narječje (u drugom izdanju) jugozapadno, na koje se upućuju riječi, navedene i po ostalim narječjima (istočnom, zapadnom i južnom). Jugozapadno se narječje odlikuje od južnoga spomenutim pisanjem tj i dj mjesto ć i đ (ćerati, đevojka) južnog narječja, i upotrebom zvuka h. I osim velike važnosti ovoga R. za razvitak književnog jezika, on je nepotpun kao R. narodnog jezika. U njegovoj je osnovici Vukov materinji hercegovački dijalekt, ali je taj materijal popunjen materijalom iz drugih naših pokrajina, koliko je on, naravno, Karadžiću bio poznat. Vukov je R. frazeologijom siromašan. Treće izdanje ovoga R., sa velikim predgovorom, izašlo je u redakciji P. Đorđevića i Ljub. Stojanovića. Osim čisto uređivačkog posla (uređenje upućivanja, unošenje riječi iz teksta u alfabetski red i t. d.), oni su imali da unesu iz Karadžićeva egzemplara ovog R. riječi, koje je on dodao sa strane.

U novije vrijeme sastavili su za praktične svrhe R. hrvatskoga jezika (I.—II., 1901) F. Iveković i Ivan Broz. Počeo je prikupljati građu i obrađivati je Broz, a poslije njegove smrti cijeli je posao dovršio i izdao R. kanonik F. Iveković. I ako je u njegovoj osnovici Karadžićev R.,

ipak ovaj R. nema onog unutrašnjeg jedinstva, koje ima Vukov R. kao zbirka samo narodnih riječi. Sastavljači su unosili i riječi iz R. Jugoslanske Akademije, a i iz starih leksikografa (naročito iz Stulića) za odjeljke, koji od Akademijskog R. u vrijeme izlaženja Broz-Ivekovićeva R. nisu još bili izašli. Osim toga, oni su unijeli mnogo riječi i navoda iz Karadžićevih i Daničićevih djela, i to je najbolja njegova strana. Iz drugih pisaca unosili su vrlo malo (iz Njegoša i Milićevića), tako da ovaj R., i ako je u mnogim pravcima bogatiji od Vukova, nije mogao popuniti potrebu jednog R. savremenog književnog jezika.

Da tu potrebu popuni, uzela je na sebe Srpska Kraljevska Akademija u Beogradu. Ona kupi materijal iz pisaca savremene naše književnosti, počevši od Dositeja i Vuka, na jednoj strani, i od ilirizma na drugoj, pa sve do danas. Taj se posao u njoj radi od 1894. Kupljenjem materijala rukovodio je do svoje smrti (1915) Stojan Novaković, a od oslobođenja do danas A. Belić. U novije vrijeme Novakovićev plan znatno je proširen. U ovome će R. biti narodne riječi, koje su od 19 vijeka pobilježene (naročito mnogo iz bogatih akademijinih zbirka), i riječi iz književnih djela naše novije književnosti, kod Srba i kod Hrvata. 1913 izdao je sekretar leksikografskog odsjeka Srpske Kraljevske Akademije, Momčilo Ivanić, koji je pod vrhovnim rukovodenjem Stojana Novakovića i upravljao skupljanjem građe, Ogled toga R. (Srpski rečnik književnoga i narodnoga jezika. Ogledno izdanje br. 1). Ogled nije uspio, ni po obradi, ni po rasporedu građe, ni po ostalim leksičkim osobinama.

3. N o v i r j e č n i c i s t a r o g a j e z i k a. 1863/64 izdao je Đuro Daničić (u Beogradu) Rječnik iz književnih starina srpskih (I.—III.) u kome je pobrao građu iz ćirilskih srpskih spomenika, koji su bili objavljeni do početka izlaženja ovog R. Daničić je prevodio riječi na latinski i grčki i dao je mnoštvo primjera. Kako je veći dio starih srpskih spomenika pisan crkvenim jezikom (srpskocrkvenim ili staroslovenskim jezikom srpske redakcije), to je u ovom R. poglavito takva građa. Ali u njemu se nalazi i dosta građe starog narodnog jezika, kojim je pisan veliki dio starih dokumenata (povelja, vladalačkih pisama i sličnog). Pošto je poslije štampanja ovoga R. izašlo mnogo novih starina, on je danas nepotpun.

Najveći dosadašnji naš R. je Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, koji je osnovao Đ. Daničić i počeo ga izdavati 1880 o trošku Jugoslavenske Akademije. To je, u svari, historijski R., za koji je vađena građa iz naših književnih spomenika od prvih vremena pa do 19 vijeka; pa i iz 19 vijeka uzimano je dosta: jezik Vuka Karadžića, narodne riječi, jezik još ponekoga pisca 19 vijeka (Milićevića i dr.). Poslije Daničićeve smrti uređivao ga je malo vremena M. Valjavec, zatim 24 godine P. Budmani (do 1907), a od 1907 do danas uređuje ga T. Maretić. U kasnijem radu (t. j. poslije Daničića) materijal je sužavan (kod Daničića je pretjerano obilje primjera), a iz crkvenih starina uzimalo se manje riječi. Dosad je izašlo osam velikih knjiga (i dva sveska devete, do »ovaljiti«).

Moramo ubrojiti u historijske R. i R. Vlad. Mažuranića: Prinosci za hrvatski pravnopovjestni rječnik (I. do X., 1908—1922, i Dodaci, 1923), koji, osim tumačenja mnogih čakavskih riječi, sadrži mnogo materijala za historijski pravni R. i pravnu terminologiju našeg jezika uopće.

4. E t i m o l o š k o g R. našeg jezika mi još nemamo. Ima Daničićev pokušaj (Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku, 1877), ali on u stvari predstavlja samo popis riječi sa sličnim korijenom, sa upućivanjem na vrlo opće indoevropske korijene po Schleckerovoj i Fickovoj, danas potpuno, a i tada već prilično zastarjeloj, metodi. Miklošićev R. (Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, 1886) zastario je, a E. Berneckera nije dovršen i nepotpun je (Slavisches etymologisches Wörterbuch, 1908 bis 1914). Dosta se građe može naći u R. R. Trautmanna, Baltisch-slavonisches Wörterbuch (1923). I u velikom R. Jugoslavenske Akademije daju se etimologije riječi u početku izlaganja o svakoj riječi. Za Daničićeve etimologije u njemu vrijedi ono što je rečeno za Daničićeve Korijene. Budmani je na etimologije obraćao naročitu pažnju. Ali i ovaj je R. tek na polo-

vini svoga opsega. Ostaje da se za svaku riječ traži etimologija pomoćnim sredstvima, po etimološkim R. indoevropskog prajezika (takvog R., na potpuno savremenim osnovima, također još nema), po zasebnim etimološkim R. pojedinih indoevropskih i slovenskih jezika (baltijskog, indijskog, njemačkog, latinskog, grčkog, keltskog i dr. ili ruskog, poljskog i dr. slovenskih jezika).

Ima više R. i rječničkih studija o tuđim riječima u našem jeziku: Đ. Popovića, Turske i druge istočanske reči u našem jeziku (1884), L. Zore, Dubrovačke tuđinke (Spomenik, 29), Jovana Grčića, Rečnik stranih reči (1904, 1922), Ves. Đisalovića, Džepnik tuđih reči i izraza (1921). Kurelca, Vlaške reči (Rad, 20), T. Maretića, Ruske i češke riječi u našem jeziku (Rad, 108, Nastavni Vjesnik, 2), F. Miklošića u mnogim raspravama, Matzenauera, i mnogih drugih.

5. Na terminološkim R. rađeno je u nas i sa praktične strane i sa teorijsko-naučne: ili su davani rječnici mahom prevedenih riječi sa stranih jezika, ili je izdavana građa za terminološke rječnike, prema upotrebi riječi u narodnom jeziku. (O njima vidi kod dotičnih struka.) Spomenut ću ovdje naročito samo rječnik Bogoslava Šuleka (Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja, I.—II., 1874), koji obuhvaća većinu struka i koji je u svoje vrijeme predstavljao znatnu dobit i u znatnoj je mjeri utjecao na tvorbu književnog jezika po zapadnijim krajevima našega naroda.

6. R. drugih jezika i srpskohrvatskog: grčki Petračića (grčko-hrvatski, 1875); engleski Lochmera (hrvatsko-engleski džepni R.); esperanto Bubala (hrvatskosrpski-esperanto 1923); latinski Gl. Lazića (srpsko-njemačko-latinski), D. Isailovića (latinsko-srpski, 1850), J. Đorđevića (latinsko-srpski, 1886); M. Divkovića (latinsko-hrvatski, 1890), Boška Bogdanovića i Svet. Ristića (latinsko-srpski, 1925); madžarski: B. Brančića i Đ. Dere (srpsko-madžarski, 1894), Ves. Đisalovića (srpsko-madžarski, madžarsko-srpski, 1922), Dušana Radića (džepni R. srpskog i madžarskog jezika, I. srpsko-madžarski dio, 1921), njemački: Kurzbeck-a (1791), njemačko-ilirski (1790), I. Mažuranića i J. Užarevića (1842), I. Filipovića (I.—II., 1869), D. Isailovića (1847), B. Šuleka (1860), Rud. Vesetića (1853), — (1864), Karadžićev (1872), Đ. Popovića (1886), 1895, Maline, Šamšalovića, Jovana Grčića (1905), Ves. Đisalovića (1907), J. Kangrge (1912) i dr. R. slovenskih jezika: Miklošića (Kratki rječnik šest slovenskih jezika, 1885); ruskog jezika: P. Lavrovskog (1870, 1880), Mičateka (1903), M. Anđelkovića (1903), A. Bašmakova (1921), S-v-r-va A. (hrvatsko-ruski, 1894); slovensko-hrvatski (1907), A. Musića (1919); lužičkog, češkog i južnoslovenskog J. Pate (1920), R. Kouta srpskohrvatsko-češki (1914), Ante Jelića srpskohrvatsko-češki (1914), Dajičića-Šobre srpskohrvatsko-češki (1926); talijanskog: Drag. Parčića (1858, 1887), Drobnića (1846—1849), Matice Dalmatinske (1872), Švrljuge (1909), Đure Bilinić-Filipića (1922); turskog: A. Popovića (1899), Simonovića (1900); francuskog: Dim. Isailovića (1846), Nastasa Petrovića (I. izd. 1878—1888; II. izd. 1898), Julija Adamovića (1901), Jaćima Svetovića (1900, 1923), Lazara Kneževića (1927).

Literatura: Vl. Dukat, Rječnik Fausta Vrančića (Rad, 231); M. Rešetar, Mikalja i njegov rječnik (Jagićev Arhiv, 33); Vl. Dukat, Izvori Belostenčeva Gazophylacium latino-illyricum (Rad, 227, 1924); F. Fancev, O postanju ilirsko-latinskoga dijela Belostenčeva rječnika (Prilozi, III.); F. Fancev, O autorstvu o postanju rječnika Lexicon latinum, 1742, (Južnoslovenski Filolog, III.); Ocjene o Daničićevu Ogledu Rječnika Jugoslavenske Akademije Miklošića, Sreznjevskog, Vebera, i naročito, Novakovićeva (Rad, 45); T. Maretić, Crtice o rječniku naše Akademije (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 31, 1916); T. Maretić, Rječnik Srpske Akademije (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 28, 1914); I. M. Rječnik Srpske Akademije (Nastavni Vjesnik, 23, 1915).

A. Belić.

RIJEKA (Fiume), grad u Italiji. Leži podno kraskih brežuljaka (Kalvarija), u krajnjem sjeveroistočnom kutu Kvarnera, koji se ovdje zove i Riječki Zaliv, na desnoj strani Rječine, koja je na istoku rastavlja od grada Sušaka u kraljevini SHS. I od sjevera graniči teritoriju R. međa naše države (srez Kastav), tako da na zapadu ostaje samo uska pruga, koja je veže s Istrom (Italijom).

Klima na R. je blaga: srednja godišnja temperatura je 14·5° C, januara 5·8° C, jula 24·0° C, amplituda je 18·2° C. Atmosferske oborine dosta su obilne: oko 160 cm na godinu. Najvlažniji je mjesec oktobar, sa 24 cm. Snijeg rijetko kad padne, i brzo okopni. Bura nije onako jaka kao u Senju. Prema jugu R. je otvorena k Jadranskom moru, koje joj otvara puteve k ostalim morima i prekomorskim zemljama, dok je sa zaleđem preko kraskih vrleti veže željeznica: jedna, vještački građena, pruga preko Karlovca sa Zagrebom, gdje se cijepa za Beograd i za Budimpeštu, druga, preko Sv. Petra sa Slovenačkom, Bečom i Trstom.

Prije Svjetskog Rata R. je bila najznatniji pomorski grad Hrvatske i Ugarske, a poslije Trsta drugi pomorski grad Austro-ugarske monarhije, sa živom trgovinom i neobično jakom industrijom (preko 60 većih i manjih tvornica). Otkako je državnom granicom odcijepljena od svoga prirodnoga zaleđa, R. je znatno klonula i opustjela.

R. se dijeli na stari (gornji) i na novi grad sa lukom. Stari grad ima uske, krivudave i gdješto strme, kamenom taracane ulice, i visoke starinske kule, bez ikakvog ukrasa. Novi grad, sagrađen ponajviše na ravnom tlu, što je nasipanjem oteto moru, presijecaju pravilne i široke ulice sa lijepim kućama i palačama. Najživahnija je ulica Korso sa gradskim sat-tornjem u sredini, kroz koji je glavni prolaz iz jednoga u drugi dio grada. Između crkvi odlikuju se: stolna i župna crkva Sv. Marije, mramorom bogato ukrašena, i negda isusovačka crkva Sv. Vida (rotunda) u najvišem kraju grada, gdje se vide i ostaci staroga Kastela. R. obiluje izvorima dobre vode; osim vodovoda sa Zvira na Rječini, ima više lijepih javnih fontana (česama oko 9° C). Osim manjih šetališta i nekoliko trgova usred grada dva su parka na periferiji: na istoku, uz Rječinu, Scoglietto (Školjić) i na zapadu Giardino Pubblico (Čičilinovo), koji ima čitavu šumicu lovorike i egzotičnih raslina.

Još od prije rata R. ima nekoliko poznatih industrijskih poduzeća: Tvornicu torpeda (Whitehead), Ljuštionicu riže i Tvornicu škroba, Brodogradilište, Rafineriju rudnih ulja, Tvornicu biljnih ulja, Tvornicu duhana, Pivaru i Tvornicu leda, Tvornicu čokolade, Termo-električnu centralu kao rezervu Hidro-električne centrale kod Grohova na Rječini, Plinaru, Klaonicu. Za podupiranje trgovine i industrije postoje na R.: Talijansko-Slovensko-Madžarska komora za trgovinu i Riječka komora za trgovinu i industriju, 15 različnih novčanih zavoda i društava, i 6 osiguravajućih društava.

Najveća vrijednost R. je njena moderna, lijepa i prostrana luka. Kopnenim krajem duž cijele obale (istok-zapad) ide željeznica. Luku čine tri, k zapadu otvorena odjeljenja. Porto Principale je glavna luka (50·2 ha), koju na jugu zagrađuje od pučine 1.700 m dugi lukobran Cagni. U toj luci 360 m dugu obalu Riva Thaon di Revel, pred samim kolodvorom, drži u zakupu, kao svoju slobodnu zonu, kraljevina SHS. Dalje je prema zapadu Porto Petrolio, petrolejska luka (2 ha). Lukobran Cagni na korijenu je prosječen 18 m širokim kanalom, kojim se prolazi iz glavne luke u (prije Baross) luku Kralja Aleksandra, koja, kao prošireni nastavak stare Rječine, pripada našoj državi.

R. ima 50.000 stanovnika, po narodnosti Talijana i Hrvata i nešto Madžara; po vjeri su rimokatolici i nešto pravoslavni i židovi. Okolina je čisto hrvatska.

Stari grad R. već je u rimsko doba bio znatno mjesto: Tarsatica ili Tharsaticum. Kako to ime nije rimsko, već je starije, ilirsko ili keltsko, znači da su Rimljani u Tarsatici našli starije, ilirsko ili keltsko naselje, jer su u tom kraju živjeli ilirsko-keltski Liburni i Japodi. Ime Tarsatica sačuvalo se do danas u imenu mjesta Trsat, na brijegu s lijeve strane potoka Rječine, po kome se prozvala R. Pod rimskim gospodstvom Tarsatica je bila civitas u Liburniji. O rimskom životu na R. svjedoče znamenite iskopine iz 17 i 18 vijeka i februara 1914: temelji rimskih zgrada i veliki broj rimskih predmeta. Po stoji još: rimski luk (vele cara Tiberija Klaudija) i znatni ostaci rimskog zida od R. do Nanosa. Krajeve oko R. naselili su oko 600 Hrvati, čija se država, oko 950, kako svjedoči car Konstantin VII., prostirala od Cetine u Dalmaciji do preko istarskih gora (Učka) kod Albone (Labin).

O gradu Tarsatici poslije dolaska Hrvata malo ima vijesti. Znamo, da se još 799 držala kao civitas maritima, i da je kod nje poginuo furlanski vojvoda Erik Strasburški, provalivši tamo po zapovijedi franačkoga kralja Karla. Tarsatica je razorena 802, u ratu između cara Karla Velikog i bizantskoga cara Nikifora. Poslije toga nema o njoj spomena. Tek 20/12 1281 spominje se prvi put R. (Flumen). Tada je mletačka republika odredila, da posebna komisija ispita štete, što su ih mletački podanici iz Zadra i Raba počinili kod R. nekim članovima mletačke porodice Gradenigo. Znači, da je rimska Tarsatica sasvim propala, a na njenom su mjestu okolni stanovnici Hrvati podigli novo naselje R.: opće ime, koje u Južnih Slovena dolazi i kao vlastito ime rijeka i mjesta. R. je pod kraj 13 i na početku 14 vijeka pripadala njemačkoj gospodi, knezovima od Devina (Duino, kod Trsta). 1337 bila je u vlasti krčkih knezova (Frankapana), koji su na domak R. držali Vinodol i grad Trsat. R. je zauzeo knez Bartol Frankapan u ratu sa devinskim knezom Đurom. Ugovorom od 1/4 1365 Bartolovi sinovi, knezovi Stjepan i Ivan, prepustili su R. devinskim knezovima i s njima se pomirili. 1399 izumrla je muška loza devinskih knezova, pa je R., baštinskim pravom po tankoj krvi, dobila porodica Walsee. Ali već 1467 R. su držali Habsburgovci, koji su je oslobodili od kmetstva, uredivši u njoj neku autonomiju pod nadzorom od cara imenovanih kapetana. Izuzevši kratko mletačko vladanje 1508—1512, nad R. su poslije toga neprekidno gospodarili Habsburgovci, sve do 1776. R. se tada spominje pod imenom Fanum Sancti Viti ad Flumen, Vitopolis, njemački Sankt Veit am Flaum, hrvatski Rika ili Rijeka Sv. Vida.

R. nije bila sjedinjena ni sa jednom od susjednih pokrajina, već je bila politička posebina (Communitas terrae Fluminis Sancti Viti), kojom je upravljao, po ustanovama statuta od 1530, carski kapetan, pokoravajući se unutarnjo-austrijskoj vladi u Grazu. 2/6 1717 car Karlo VI. proglasio je R. slobodnom lukom. Potom se grad lijepo razvijao. Karlova nasljednica, Marija Terezija, uredila je posebnu pokrajinu: Austrijsko Primorje, kojoj je pripadao ne samo Trst sa austrijskim dijelom Istre, već i Hrvatsko Primorje (ponajviše zaplijenjena dobra zrinsko-frankapanska) od R. do dalmatinske granice. Nezadovoljstvo i tužbe Hrvata zbog takvog uređenja, kojim se Hrvatskoj otimalo njeno primorje, zatim vojnički razlozi (naknade u Vojničkoj Krajini), što ih je iznio car Josip II., sin i suvladar Marije Terezije, sklonile su kraljicu na znatne promjene u primorju. Među ostalim, ona je 9/8 1776 otpisom na hrvatsko namjesničko vijeće odredila, da se sa kraljevinom Hrvatskom neposredno sjedini grad R. sa lukom, kao i bakarska imanja na lijevo od Karlove ceste; osim toga grad Karlovac, koji je imao postati slobodni i kraljevski grad. Od tih je krajeva trebalo urediti novu županiju, severinsku (po primjeru ostalih hrvatskih županija), za koju je već imenovan velikim županom i R. guvernerom Josip Mailáth, prije savjetnik i izvjestitelj dvorske komore. Iz izvještaja, što ga je 5/11 Nikola Škrlec podnio hrvatskom vijeću, kao njegov povjerenik, o preuzeću R., vidi se, da je R. tada imala 5.132 stanovnika. Među stanovnicima razlikovali su se patriciji i obični građani. Patriciji su upravljali gradom i zauzimali gotovo sve gradske službe. Oni su bili gradsko plemstvo, između koga se biralo 50 gradskih vijećnika.

Pošto je kraljičin ukaz od 9/8 1776 proglašen u Hrvatskoj, na R. i u Ugarskoj, R. se guverner i ujedno imenovani severinski župan Josip Mailáth pismom iz Đura 23/8 poklonio hrvatskom banu Franji Nadásdy-u, kao prvoj glavi i predsjedniku ovih kraljevina (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije).

Otpisom od 5/9 1777 kraljica je odredila, da se sa Hrvatskom neposredno sjedine također luke: Bakar, Bakarac i Kraljevica, sa čitavim krajem desno od Karlove ceste. U tom je otpisu kraljica nabrojila, što sve pripada novoj severinskoj županiji, na prvom mjestu grad i luka R. 10/11 održana je u Mrkoplju prva skupština severinske županije, na kojoj su R. zastupala dva njena izaslanika, a R. je guverner J. Mailáth instaliran za severinskog župana i zaklet. U zapisniku od 18/8 1778 kr. povjerenici za uređenje unutarnjeg stanja gradova i trgovačkih općina R. i Bakra, Nikola Škrlec i Josip Mailáth obzirući

se na želje, što ih je 17/7 1777 u 30 točaka iznijelo R. gradsko vijeće, predložili su kraljici, da se grad R. sa kotarom i dalje smatra kao odijeljeno, svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo tijelo, pa da se na nikoji način ne miješa sa drugim, bakarskim kotarom, koji pripada kraljevini Hrvatskoj od prvoga početka. Na predstavku, kojom je hrvatsko vijeće 19/9 1778 preporučilo Mariji Tereziji da primi izvještaj povjerenika, kraljica je odgovorila i potvrdila ga 23/4 1779. Značajne su uvodne riječi, kojima je hrvatsko vijeće saopćilo kraljičino rješenje R. gradskom vijeću: »Budući da je grad i luka R. po milosti njezinog carsko-kraljevskog veličanstva pridružena kraljevini Hrvatskoj, dosljedno svetoj kruni kraljevine Ugarske... izvoljelo je njezino veličanstvo podijeliti ovo milostivo rješenje«. Kako se imaju tumačiti i razumjeti riječi: »posebno, svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo tijelo«, to su »Riječko pitanje« sa hrvatske strane raspravili naročito Franjo Rački i Ferdo Šišić. Oni su, s obzirom na kontekst kraljičinog rješenja i sve prilike, došli do rezultata, da onim kraljičinim rješenjem R. nije otrgnuta od kraljevine Hrvatske, ni neposredno sjedinjena sa teritorijem kraljevine Ugarske, kao što se tvrdilo sa madžarske strane.

Kada je Marija Terezija 30/7 1779 ukinula hrvatsko vijeće, došla je R., kao i ostala Hrvatska, pod upravu ugarskog namjesničkog vijeća. Ipak je R. i nadalje ostala u nekim vezama sa Hrvatskom; tako se na pr. i nadalje od R. suda prizivalo na banski stol u Zagrebu. R. su škole bile pod upravom vrhovnog školskog ravnateljstva u Zagrebu. R. se poput Bakra smatrala sastavnim dijelom severinske županije, na čije su skupštine (koje su se obično i držale na R.) oba grada slala svoje poslanike i plaćala županijskoj blagajni županijski prirez.

Ukazom od 20/9 1786 car Josip II. ukinuo je severinsku županiju; njen je sjeverni dio pridao zagrebačkoj županiji, a od primorja je uredio kasnije posebnu pokrajinu: Ugarsko primorje (Littorale hungaricum), pod upravom R. gubernatora.

Poslije smrti Josipa II., hrvatski je sabor, koji se sastao 12/5 1790 u Zagrebu, traži preko svojih nuncija na ugarskom saboru u Budimu, da se uzakoni rješenje Marije Terezije od 23/4 1779, kojim je određeno sjedinjenje R. sa Hrvatskom i po tom sa Ugarskom (u širem značenju). Ugarski je sabor (4/12 1790) znatno suzio zahtjev hrvatskog sabora, predložio je na sankciju članak, da se grad R. sa lukom (neposredno) sjedini sa Ugarskom, i zamolio je Leopolda II. da to sjedinjenje uvrsti među državne zakone kao jamstvo, da se R. grad i luka ne će nikada odcijepiti od Ugarske, nego da će se uvijek smatrati kao posebno, svetoj kruni kraljevine Ugarske, pridruženo tijelo. Kralj to nije potvrdio, već je 9/1 1791 odredio, da se rješenje toga pitanja odgađa do budućeg sabora kraljevine (Ugarske), gdje će se o njemu svestrano raspraviti. Pravi je razlog tome odgađanju bio, što su kranjski staleži stali tvrditi, da R. pripada njima. Još jednom (1802) odbijeni u svojim tražbinama radi R. Madžari i Hrvati su naposljetku ipak postigli, da je kralj Franjo 12/12 1807 potvrdio zaključak ugarskoga sabora, koji je potom unesen među zakone kraljevine Ugarske kao član IV.: 1807: »S privoljenjem njegovog veličanstva, koje ne će dalje da zateže sa ispunjenjem vruće želje kraljevine (Ugarske), očituje se ovim, da grad R. sa lukom, već od prejasne carice i kraljice Marije Terezije osobitom diplomom kraljevini utjelovljena, pripada istoj kraljevini. Ujedno dat će se gubernatoru riječkom pristojno mjesto i glas u velikaškoj, a zastupnicima grada R. u staleškoj kući«. 19/8 1808 kralj je potvrdio i zaključak hrvatskog sabora od 29/2, koji je potom unesen među zakone kraljevine Hrvatske kao član VIII. : 1808. Hrvatski je naime sabor i dalje smatrao grad i luku R. sastavnim dijelom ove kraljevine, te je dao mjesto i glas R. gubernatoru uz velike župane, a poslanicima grada R. mjesto među slobodnim i kraljevskim gradovima. Ujedno je pozvao bana, da za buduće skupštine pošalje pozivnice gubernatoru i gradu R.

Od oktobra 1809 do augusta 1813 R. je bila u francuskoj vlasti: pripadala je građanskoj Hrvatskoj, jednoj od sedam ilirskih pokrajina. Poslije Napoleonovog pada ilirske su pokrajine vraćene Austriji, ali austrijski dvor

nije u njima uspostavio administrativno stanje, kako je bilo prije francuske vlade, već je od njih uredio (3/8 1816) posebnu pokrajinu, kraljevinu Iliriju. Pošto je zbog toga u Hrvatskoj i Ugarskoj nastalo veliko nezadovoljstvo, dvor je popustio, te je otpisom od 5/7 1822 vratio Hrvatskoj njene krajeve na jugu od Save do mora; tu se izrikom navode gradovi R. i Bakar sa svojim kotarima. Od restauracije severinske županije se odustalo, a privremeno uređeno severinsko okružje sjedinjeno je sa zagrebačkom županijom. Uspostavljena R. gubernija zapremala je gradove R. i Bakar, njihove kotare i vinodolski kotar. R. su patriciji spadali pod jurisdikciju zagrebačke županije, a R. škole pod vrhovno školsko ravnateljstvo u Zagrebu; u sudbenim poslovima prizivalo se na banski stol u Zagrebu. U smislu čl. VIII. : 1808 R. su zastupali na hrvatskom saboru 1825 njeni poslanici; što više oni su sudjelovali kod instrukcije, koju je hrvatski sabor dao svojim nuncijima na zajedničkom saboru: da se R. gubernatoru zajamči u trgovačkim poslovima onakav djelokrug, kakav je imao tršćanski gubernator u svome području. Na hrvatski je sabor dolazio i R. gubernator (1828), ili se dao zastupati (1836).

Međutim se zaoštrilo trvenje između Hrvata i Madžara, koji su išli za centralizacijom na osnovu madžarizacije i težili za morem. Kao što je madžarska centralizacija bila reakcija na centralizaciju i germanizaciju cara Josipa II., tako je opet madžarski pritisak izazvao kod Hrvata ilirski pokret, koji je došao do vrhunca 1848, kada je ban Jelačić prešao sa vojskom preko Drave, te raskinuo sve veze Hrvatske sa Ugarskom. Riječani su tada pristali uz Madžare, koji su ih predobili različnim obećanjima u korist riječke trgovine (da će graditi željeznicu, urediti i proširiti riječku luku i dr.). Riječani su od tada bili ungaresi, težili su za neposrednim sjedinjenjem svoga grada sa Ugarskom, a kako nisu znali madžarski, Madžari su im dopustili upotrebu talijanskog jezika. Pošto riječko gradsko vijeće nije priznalo bana Jelačića, poslužio se on silom oružja. Na čelu od oko 1.000 ljudi došao je 1/9 na R. Jelačićev izaslanik, zagrebački podžupan Josip Bunjevac, i zauzeo je grad. General Viktor preuzeo je, u ime Jelačićevo, vojničke, a dvorski savjetnik Herman Bužan građanske poslove. 2/12 Franjo Josip, stupivši toga dana na prijesto u Olomucu, imenovao je bana Jelačića za gubernatora R., a u državnom ustavu od 4/3 1849 uvrstio je kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, sa hrvatskim Primorjem i sa gradom R. i njenim zemljištem, nezavisno od Ugarske, među krunovine svoga carstva. Po popisu od 1851 imala je R. sa svojim kotarom 12.598 stanovnika, i to: 11.581 Hrvata, 691 Talijana, 76 Madžara, 52 Nijemca, 48 Čeha, 13 Engleza, 10 Francuza i 127 dr.

I Jelačićev nasljednik, ban Josip Šokčević (1860—1867), bio je gubernator grada R. Zbog nemira, koji su izbili, i demonstracija Šokčević je početkom 1861 proglasio na R. prijeki sud i opsadno stanje. Zato Riječani, kad se 15/4 sastao hrvatski sabor, nisu poslali u sabor svoje poslanike. Sabor je ponovno naglasio prava Hrvatske na R. kao njen sastavni dio i uspostavio riječku (severinsku) županiju, što je kralj 8/11 potvrdio (član XII. : 1861). 25/5 1862 biskup Strossmayer posvetio je na Grobničkom Polju novu zastavu R. županije.

16/4—16/6 1866 vodili su izabrani kraljevinski odbori (12 Hrvata i 12 Madžara) pregovore o Nagodbi između Hrvatske i Ugarske, ali se o R. nisu nikako mogli sporazumjeti: Hrvati su dokazivali, da je R. hrvatska, a Madžari da je madžarska.. Pošto su u to na R., osobito na glas o imenovanju ugarskog ministarstva 20/2 1867, počeli krupni izgredi protiv hrvatskih oblasti, te su ungarezi nastojali da R. silom odcijepe od Hrvatske, zašto su agitatori predobili i dio bakarskog kotara, poseban kr. povjerenik, Madžar Eduard Czech, preuzeo je 1/4 vrhovnu upravu na R., a uskoro i u Bakru. Tako je na R. prestala hrvatska banska vlast, a nastala nova era, madžarska.

Poslije krunisanja cara Franje Josipa za ugarsko-hrvatskog kralja u Budimu 8/6 1867, bečki je dvor nastojao, da se Ugarska i Hrvatska nagode i izmire. Ban Šokčević razriješen je 27/6. Namjesnik banske časti postao je Levin Rauch. On je, pomoću nametnutog izbornog reda, proveo izbore, u kojima je madžarska ili unionistička stranka dobila većinu man-

data (52, a narodna stranka 14). Taj krnji sabor (narodnjaci nisu došli) izabrao je 8/1 1868 kraljevinski odbor (regnikolarnu deputaciju) od 12 lica, koji je raspravljao 28/4—24/7 sa ugarskim odborom, i sklopio Nagodbu, ali R. pitanje nije riješeno. Hrvatski sabor primio je 24/9 Nagodbu, u kojoj je uvod i 1 stav § 66, glasio ovako: »U smislu predidućih paragrafa priznaje se, da na teritorijalni opseg kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada: 1. Cijeli prostor, koji za sada skupa sa gradom Bakrom i njegovim kotarom pripada riječkoj županiji, izuzevši grad R. i njegov kotar, glede kojih među oba kraljevinska odbora Nagodba nije uspjela.« Sa predstavkom od 26/9 poslan je onda nagodbeni zakon kralju na potvrdu. Zakon je odista dobio sankciju, ali kada se vratio iz hrvatske kancelarije u Beču, opazilo se da ima na sebi famoznu »krpicu« (nalijepljen papir), na kojoj drugom rukom sabijenije pisani tekst glasi ovako: »§ 66: U smislu prijašnjega paragrafa priznavaju se kao k teritoriju kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajući: 1. Sve ono zemljište koje sada skupa s gradom i kotarom bakarskim spada k županiji riječkoj, s izuzetkom grada i kotara riječkog, koji grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus), i glede kojega kao takova, posebne autonomije i na nju protežućih se zakonodavnih i upravnih odnošaja i uređenja, imat će se putem odborskih rasprava između sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rijeke opći sporazum postići«. Pod krpicom je bio tekst, kako ga je prihvatio hrvatski sabor 24/9, a na krpici napisane riječi uzete su iz kraljevskog otpisa od 8/11 na oba sabora. O toj važnoj promjeni u tekstu § 66 hrvatski je sabor raspravljao 17 i 18/11, i madžarska ju je većina primila na znanje. Regnikolarna deputacija, izabrana prema otpisu od 8/11 (4 Hrvata, 4 Madžara i 4 Riječanina), nije R. pitanje riješila, već je 18/12 1869 prihvaćen od hrvatskih izaslanika nesmotreno predloženi alternativni interim (ako se naime njihov ultimatum ne uvaži) da se regnikolarna deputacija odgodi do pogodnog vremena, a dotle da R. upravlja centralna (ugarska) vlada. Prema tome, zajednički je sabor 15/3 1870 opunomoćio ministarstvo, da dotle, dok se sporna pitanja konačno ne riješe, ustanovi provizorij tako, da ono imenuje, obustavivši djelovanje kr. povjerenika na R., gubernatora, koji ima preuzeti javnu upravu grada R. i njegova kotara, a riječku županiju da preda hrvatskoj autonomnoj vladi. U hrvatskom je saboru 20/7 prihvaćen sa 55 protiv 11 glasova, R. provizorij sa dodatkom, da se u svoje vrijeme opet imaju sastati regnikolarne deputacije i pitanje konačno riješiti.

Ali su Madžari, dobivši privremenu upravu R., smatrali, da je R. pitanje definitivno riješeno u njihovu korist, te nisu nimalo pokazivali volje za nastavak rada regnikolarnih deputacija, nego su nastojali, da na R. uguše sve ustanove i uspomene na Hrvatsku. Zato je 1886 sjedište R. županije i sudbenog stola sa R. premješteno u Ogulin, a 1893 podignuta je na Sušaku nova palača, u koju je preseljena stara hrvatska gimnazija sa R. Pošto su i sami Madžari vidjeli, da madžarskim jezikom ne mogu na R. potiskivati hrvatski jezik, podupirali su tamo talijanski jezik, koji se, pod zaštitom države, uvodio u sva nadleštva, sudove i škole. Tako je na R. odnjegovana nova generacija, koja je osjećala talijanski. Madžari nisu vidjeli, da će njihov rad podići na R. talijansku iredentu, koja će težiti za tim, da se R. pripoji kraljevini Italiji.

Madžarska vlast prestala je na R. 29/10 1918, istoga dana, kada se i Hrvatska odcijepila od Ugarske i od Habsburgovaca. 30/10 R. Narodno Vijeće izjavilo se za sjedinjenje grada R. sa Italijom. Ipak su prvih dana preokreta prevladali na R. Hrvati, zaštićeni od srpske vojske. 6/11 pred R. su doplovile prve dvije talijanske ratne lađe. 16/11 naše su čete, po nagovoru saveznika, napustile grad R. i primorje do Kraljevice, a već sutradan posjela je R. talijanska vojska. Talijani (i saveznici) zauzeli su R. okolinu prema istoku: Sušak, Trsat, Grobnik i bakarsku željezničku stanicu (što su držali do 2/3 1924). 12/9 1919—5/1 1921 na R. je gospodario sa svojim legionarima pjesnik Gabriele d' Annunzio, i ostavio je za sobom krvavih tragova. Za usluge, pružene Italiji, talijanski mu je kralj dao ti-

tulu Principe del Monte Nevoso (Snježnik).

Ugovorom u Rapallu (12/11 1920) između kraljevine SHS i kraljevine Italije, grad R. sa svojim nešto u Istru produženim kotarom proglašen je slobodnom i nezavisnom državom zauvijek. Ali već ugovorom u Rimu (27/1 1924) između obje susjedne kraljevine, R. država sjedinjena je sa kraljevinom Italijom.

Granica između naše i talijanske države ide starim utočnim rukavom Rječine, tako da Delta (među starim i novim utočnim rukavom Rječine) i luka Baross (sada luka kralja Aleksandra) ostaju kraljevini SHS. Sada je grad R. u kraljevini Italiji glavno mjesto novo ustanovljene Kvarnerske pokrajine (Provincia del Carnaro), koja zaprema dva okruga: okrug R., i od Istre uzeti, okrug Volosko-Opatija, i stolica nove, od senjske odcijepljene, biskupije R.

R. je sada za nas izgubljena, ali iz naše nacionalne svijesti ne daju se izbrisati uspomene na narodne, političke i kulturne veze, koje su je u prošlosti vezale s Hrvatskom, a po njoj i sa sadašnjom kraljevinom SHS. U doba hrvatskih narodnih vladara, za polovinu 10 vijeka svjedok je savremeni car Konstantin VII., R. kraj je bio sastavni dio Hrvatske.

Premda se R. kasnije kroz vjekove nije nalazila u okviru Hrvatske, ipak je njen hrvatski značaj kroz sve to vrijeme izvan svake sumnje. Iz javnih se isprava daju sastaviti spiskovi sudaca, vijećnika i svećenika 15—18 vijeka, čija imena pokazuju, da su pretežni dio stanovnika R. bili Hrvati. Spisak na pr. sudaca 1392 do 1600 iznosi 108 imena, od kojih je samo 11 talijanskih, a sva su ostala hrvatska. O hrvatstvu stare R. svjedoči i crkvena historija. U R. župi služila se slovenska služba božja. Ima jedna isprava, pisana 1371, glagoljicom, na hrvatskom jeziku za crkvu na R., u kojoj se nabrajaju prava i dužnosti kanonika »od prastarijeh vremena«. Kad je pod kraj 16 vijeka puljski biskup (Pola) Klaudije Sozemen (Grk sa otoka Cipra) htio da ukine na R. slovensku liturgiju, morao je svoju odredbu opozvati, jer je gradsko vijeće zaprijetilo, da će mu uskratiti desetinu i sve druge prihode, ako ne uspostavi slovenski jezik u župi R. Istranin Glavinić u svojoj knjizi Historia Tersattana (1648) veli o stanovnicima R.: Domoroci su Sloveni, i takav je njihov domaći jezik (idioma), premda se još služe talijanskim zbog susjedstva i trgovine sa strancima.

U drugoj polovini 19 vijeka R. je bila znatno hrvatsko kulturno i književno središte. Tamo je kroz decenije djelovala hrvatska gimnazija (ranije latinska isusovačka, kod Sv. Vida), koja je odgojila čitav niz hrvatskih književnika i političara, koji su odredili pravac političkom i književnom životu Hrvatske u drugoj polovini 19 vijeka. Što učitelji što učenici R. hrvatske gimnazije bili su: Fran Kurelac, tvorac čuvene riječke škole u našoj književnosti, braća Ivan i Antun Mažuranići, Tade Smičiklas, Ivan Dežman, Marijan Derenčin, Evgenij Kumičić, Matko Laginja, Erazmo Barčić, posljednji R. patricij, i mnogi drugi. Na R. su neko vrijeme djelovali i Ante Starčević, prvak stranke prava, i Fran Supilo, izdavač Narodnoga Lista. Većinom R. i primorski Hrvati bili su osnivači i dioničari Ugarsko-Hrvatskog Parobrodarskog Društva na R. (matica sada Jadranske Plovidbe D. D. na Sušaku). Hrvatskim su duhom disali i kapucinski samostan Sv. Augustina i Hrvatska Čitaonica, koja je, zamrla u vrijeme Svjetskog Rata, sada obnovljena. Pravoslavni Srbi imaju na R. svoju parohijsku crkvu još od vremena cara Josipa II.

L i t e r a t u r a: Fr. Rački, Rijeka prama Hrvatskoj (1866. Izvod iz toga djela je Politička povjest grada Rijeke, 1907. od R. Horvata i talijanski prijevod Storia politica della città di Fiume (1908); F. Šišić, Rijeka i riječko pitanje (1912); F. Šišić, Abrégé de l' histoire politique de Riéka-Fiume (1919); R. Strohal, Iz stare Rijeke (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena 20, 1915); Stj. Osterman, Rijeka i Jugoslavija (1920); G. Benedetti, Fiume, porto Baross e il retroterra (1922); G. Benedetti, La pace di Fiume (1924).

J. Modestin.

RIJEKA (DUBROVAČKA, OMBLA) više fjordu nego rijeci slična morska draga u Dalmaciji, na 42° 40′ sjev. šir., nedaleko od Dubrovnika k sjeveru. R. se usjekla u kopno od zapada k istoku 5 273 m daleko. Gotovo je či-

tavom dužinom plovna; na donja 3.792 m za jedrenjače i parobrode, jer je ovdje 7—30 m duboka i prosječno 150 m široka, a na dalnjih 1.481 m samo za čamce, jer joj je dubina samo 2—3 m, a strujanje odviše jako. R. izvire, šumeći i pjeneći se, iz kamenja gologa i strmoga brijega Belotine, više sela Rožata, kod koga se cijepa i optiče otočić. Četiri su izvorna mlaza R.; dva konstantna (kota 14·80 i — 0·80), a dva periodična (kota 4·30 i 4·02). Dok je draga, koja se u Gruškoj luci spaja sa Jadranom, izgrađena u eocenskoj formaciji, izvori su na rubu fliša u trijadijskom vapnencu. Pošto se voda R., tečeći minimalno 3·1 m^3/sek., a maksimalno 50 m^3/sek., sabere u izvornom bazenu, prisiljena je, branom podignutom 60 m niže izvora, da pada 2·18 m visokim slapom, čiju snagu (120 HP) iskorišćuju naprave tvrtke Kisića. Postavljene su dvije turbine za pogon žitnoga mlina i strojeva za pravljenje tjestenine i jedna turbina za pogon sisaljke dubrovačkog vodovoda i strojeva ledane. Kao rezervu ima motor od 30 HP. Dalje se ima iskoristiti vodena snaga tako, da se brana podigne na apsolutnu kotu 4·75 m, čime bi se postigao koristan pad od 4·50 m. Imala bi se urediti i jedna kalorična centrala. Ova vodena snaga, u neposrednoj blizini luke Gruža i grada Dubrovnika, mnogo vrijedi.

Dubrovačka R. zove se tako već od 12 i 13 vijeka. Svoje staro ime, Arion potamos, nije sačuvala. Današnje talijansko ime Ombla prvi put se javlja 1363. Raniji su oblici: Umbula (1160), Ombula (1255), Ombola (1364 do 1396 i 1301—1336), Umbola (1306—1347), Onbula (1358), Unbula (1304), Umbla (1258, 1291, 1344). Umbula izgleda na prvi mah latinska riječ, ali se ona ne može dovesti u vezu ni sa kojim latinskim terminom, koji bi pristajao imenu rijeke. Narodno je etimologiziranje što se 1319 dva puta piše Umbra. K. Jireček došao je na ispravnu misao, kad je tobožnji talijanski oblik Ombla usporedio sa Ubli, Uble u okolini Trogira, sa veoma čestim imenom u Dalmaciji i u Crnoj Gori. Naziv pristaje za R., koja je podzemni izdanak Trebišnjice (u Hercegovini).

U administrativnom pogledu okolina R. je upravna općina: Rijeka Dubrovačka, oblast i srez Dubrovnik. Ona je ponajviše brdovita (Zeđa ili Žeža 522 m, Oštra Glavica 615 m, Golubov Kamen 388 m, Stubica 395 m, Vlastica Krsna 452 m, kota 317 m, Graci 351 m), u donjim partijama zarasla je bujnom vegetacijom, a u višim je kršna i gola. Na jugoistoku pružila se zelena dolina Šumet, čijom zapadnom stranom silazi željeznica k R., koju dalje prati s južne strane, dok kod njenoga ušća ne zakrene u stanicu Gruž — Dubrovnik. R. ima 2.113 stanovnika (katolika), u 11 naselja sa 483 doma. Sjedište općine je Mokošica (213 stanovnika), na sjevernoj obali R. Najveće selo je Osojnik (603) dalje sjeverno za gorama. Rožat(o) (141), sa znatnim samostanom Sv. Franje, blizu izvora R., Sustjepan (174), na južnoj obali R., prema Mokošici, i bliže ušću Batahovina, remek djelo vila (Kabožića), iz 16 vijeka, gdje ima skela, koja veže obje obale.

L i t e r a t u r a: L. Maschek, Geographisch-statistisches Repertorium des Königreiches Dalmatien (1888); Adamović V., Rijeka (1904); Dalmacija, spomen-knjiga, izdana o kongresu udruženja jugoslavenskih inžinjera i arhitekta 1923 u Splitu; P. Skok, Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta (Nastavni Vjesnik, 29, 453—455). *J. Modestin.*

RIJEKA. 1. Rječica u Srbiji, desni pritok Studenice. Izvorišta su joj na jugoistočnoj strani Radočelj-Planine, a izvorišni je potok Bzovički Potok. On izvire ispod vrha Jasenice (1.384 m) i uglavnom teče prema jugu-jugozapadu. Nešto uzvodno od Bzovika skrene pod pravim kutom i počne teći na istok-jugoistok, a od Mišova Brda (1.041 m) pretežno na sjeveroistok. R. najvećim dijelom protiče kroz klisurastu dolinu, a u Studenicu utiče oko 2 km jugoistočno od manastira Studenice. Dužina R. toka je 16·6 km, a površina porječja 186·3 km^2. Nema većih pritoka.

2. Rječica u Hrvatskoj, desni pritok Krapine. Izvire na južnoj strani Ivančice, ispod kote 498 i 935 m, i uglavnom teče prema jugu, kraj Lobora, Zlatara i Lovrečana. U Krapinu utiče 1·3 km zapadno od željezničke stanice Zlatar—Bistrica. Najveći pritok R. sa desne strane je Zlatarica, a sve ostale su male. Dužina R. toka je 20·4 km, a površina porječja 55·8 km^2.

3. Rječica u Hrvatskoj, lijevi pritok Radonje. Izvire na sjeverozapadnoj strani brijega Paljevine (344 m), i u vrlo vijugavom toku teče prema sjeveru, kroz bregovite krajeve. Protiče kraj Trupinjaka, Rijeke, Pavlović-Sela, a u Radonju utiče oko 2·2 km južno od sela Tušilovića. Nešto veći pritoci sa desne strane su potoci: Belović i Grabovački, a sa lijeve: Krnjak. Dužina R. toka je 21·4 km, a površina porječja 88·3 km^2.

4. Rječica u Slavoniji, lijevi pritok Ilove. Izvire na sjevernoj strani Dujanove Kose, između Sljemena (830 m) i Crnoga Vrha (865 m). Sa izvorišta teče prema sjeveru, od sela Puklice uglavnom prema zapadu, nepravilnim i vijugavim tokom, a od Velikih Bastaja prema sjeverozapadu. Ušće R. u Ilovu je kod Ilovskog Luga, na visini od 138 m, 2·5 km jugoistočno od Ivanova Sela. Na donjem toku zove se i Riječka. Dužina R. toka je 22·1 km, a površina porječja 90·2 km^2. Nema većih pritoka. *P. Vujević.*

RIJEKA CRNOJEVIĆA. 1. Varošica u riječkoj nahiji, u Crnoj Gori. Ima do sto domova. Nalazi se u dubokoj uvali, otvorenoj prema istoku, na lijevoj obali Rijeke Crnojevića, u podnožju brda Kostadina. Kuće su u prisojnoj strani doline, poređane u polukrugu pokraj rijeke. Ispred kuća do rijeke je trg, na kojem se drži pazar. Donje kuće često zimi plavi voda. Kroz R. C. prolazi kolni put Cetinje—Podgorica, a od nje drugi vodi preko Virpazara za Bar. Klima je blaga, ljeta su topla i nezdrava. Okolina je plodna, a rijeka je bogata raznovrsnom ribom. Varoš je novijeg postanka. U polovini 18 vijeka na mjestu, gdje je varoš, bile su košare za žito Ceklinjana, plemena na čijem se zemljištu nalazi R. C. Odatle su oni rijekom izvozili i prodavali žito. Prve kuće su Ceklinjani počeli ondje podizati prije oko 130 godina. I vladika Petar I. je tu za sebe podigao kuću. Ona se zove vladičina kuća. Kralj Nikola je sazidao na R. C. zimski dvorac, Ljeskovac. Kako se R. C. počela razvijati iz Podgorice i Skadra, ima u njoj osim pravoslavnih porodica od raznih crnogorskih bratstava, i priličan broj privremeno nastanjenih katolika i muslimana iz Skadra. Na jednom brdašcu s desne strane rijeke prema varoši, nalazi se Riječki Grad, u novije vrijeme prozvan Obod. Na njemu je sada crkva, a nekada je tu bio manastir Sv. Nikole i tvrđava iz doba Ivana Crnojevića. Na Riječkom Gradu su živjeli poturice. On je bio jedno vrijeme središte glavne uprave crnogorskih poturica, koje su odande izagnali Ceklinjani početkom 18 vijeka. Zapadno od varoši, kod izvora R. C., nalazi se malo brdo Obod, gdje je Ivan Crnojević imao imanje i valjanice.

Literatura: A. Jovićević, Riječka Nahija (Naselja, 7); J. Erdeljanović, Stara Crna Gora (Naselja, 24). *P. Šobajić.*

2. Kraska rijeka u Crnoj Gori. Izvire iz Obodske Pećine, pod brdom Obodom (oko 420 m), 1·5 km jugozapadno od varošice Rijeke Crnojevića. Količina podzemne vode biva tolika, da se pećina prepuni, a voda se preko krajeva preliva silnim vodopadom, valjajući veliko kamenje. Sa izvorišta počne teći prema sjeveru-sjeveroistoku, a 1 km dalje skrene na istok. R. C. je toliko bogata vodom, da stalno radi oko 15 vodenica. Kod Lipovika R. C. čini veliki zavoj, izvijen prema sjeveru, i od Graba teče vijugavim tokom na jugoistok. Poslije 2 km toka, korito R. C. proširi se do 60 m, dubina mu je 2—3 m, a oko virova i mnogo veća. Ali pravi tok R. C. ima vrlo kratko vrijeme, samo u suho doba. Njen tok se opaža do 3 km nizvodno od varošice R. C., a za kišne periode, kad nadođe voda iz Skadarskog Blata, izgleda i više grada kao širok kanal nepomične vode. Boja R. C. je zelenkasta, a u dubokim mjestima tamno zelena, sa zatvoreno plavim odbljeskom. Ušće R. C. u Skadarsko Blato je oko 1 km nizvodno od Ploče, preko puta otoka Lipovnjaka. Zbog malog pada je R. C. vrlo pogodna za plovidbu; za male parobrode i londre (dereglije) skoro do vrela. Dužina toka R. C. je 12·3 km, a površina porječja 68·2 km^2.

Literatura: P. Rovinski, Černogorija v jejo prošlom i nastojaščem (I., 1888); Ž. Dragović, Građa za geografiju Crne Gore (Letopis Matice Srpske, 156, 1888). *P. Vujević.*

RIJEKE. Sve R. u našoj državi mogu se podijeliti na dvije velike grupe: na normalne R. i ponornice. Odlike prvih su normalne riječne doline, kontinualan nagib od izvora do ušća i bogatstvo vodom. Samo u onim krajevima, gdje se R. probijaju kroz

planine, uspravno na pravac pružanja njihovih slojeva, tok je donekle poremećen, a nagib ili pad riječni je, prema normalnom, povećan. To je slučaj kod probojnica, od kojih je najtipičnija Dunav, na svome toku kroz Đerdap. Na njemu je, od Mohača do Rama, prosječni pad 0·043 m/km, odatle do ušća Timoka oko 0·154 m/km, a kod velikih brzaka u Đerdapu pad se poveća do 0·54 m/km. Osim toga, sve normalne R. imaju prilično pritoka, čiji broj zavisi od petrografskog sastava zemljišta, veličine nagiba, godišnje veličine atmosferskih oborina i nekih drugih činilaca.

U kraškim predjelima, sa vapnenačkim zemljištem, vrlo je malo normalnih R., nego prevladuju ponornice. Ove mahom izviru iz dosta jakih vrela, teku po zemljinoj površini i iznenada se gube, ponirući u ponore. Mnoge od njih nemaju ni jedan pritok, a gdje ih imaju, većinom su kratki. Čak i normalne R. u tim krajevima imaju malo pritoka, kao Zrmanja, Krka, Cetina. Doline ponornica su također nenormalne. Neke doline se već na izvorištu završuju vrlo strmim stranama, pod kojima su vrela, što je naročito slučaj na rubu kraskih visoravni ili u supodini vapnenačkih planina. Takvog tipa su dolina Ljubljanice, Rijeke Dubrovačke, Mlave, Crne Reke (u istočnoj Srbiji) i dr. Neke su doline zatvorene i u donjem kraju, kod ponora, gdje se sastaju u odsjeku ili obluku, te se zovu slijepim dolinama. Ove se, nasuprot prvima, uvijek nalaze po unutrašnjosti vapnenačkih planina i na kraskim visoravnima, kao što su doline Fojbice u Istri, Pivke, Reke kod Škocijana, Brestovice na Kučaju i dr. Neke se doline završuju odsjecima i u gornjem i u donjem kraju, ali je donji odsjek, kod ponora, nizak, te se preko njega voda može preliti, ako se pred odsjekom nakupi u dovoljno velikoj količini. Takve, poluzatvorene, doline na Kučaju su dolina Radovanske Reke i Nekudova. Naposljetku ima i suhih dolina, kojima voda teče samo povremeno.

R. druge grupe pretežno se javljaju u zapadnom dijelu naše kraljevine, u Slovenačkoj, zapadnoj Hrvatskoj i Bosni, u Hercegovini i Crnoj Gori, i u dijelu istočne Srbije i Raške. Ostali krajevi imaju normalne R.

Prema geografskom položaju naše države i njenim orografskim prilikama, R. teku u raznim pravcima. Sjeverni dio države zauzima prostrana ravnica, načinjena na mjestu nekadašnjeg Panonskog Jezera, zapadni dio graniči sa Jadranskim morem, a južno od najjužnijih krajeva širi se Egejsko more. Centralne krajeve, međutim, zauzimaju visoke planine i kraske visoravni. Iz tih razloga R. se slivaju prema jugozapadu, u Jadransko more, prema jugu, u Egejsko more, prema istoku i sjeveru, u Dunav, a preko njega u Crno more. Razvođe između ova tri porječja najvećim dijelom čine lančane planine, dijelom visoravni, a samo mjestimice zalazi u niske krajeve. Osim toga je razvođe na dosta mjesta neodređeno, naročito između crnomorskog i jadranskog porječja, u dinarskom području krasa.

Ovo razvođe počinje oko 20 km sjeverno od Sušaka, kod Sušice (1.414 m), prelazi preko Risnjaka (1 528 m), Velike i Male Kapele, Plješivice, Bukova Vrha (1.401 m), Poštaka (1.425 m), Bogutovca (1.006 m), Vijenca, Marina Brda, Šatora, Potkruše (1.557 m), Vitoroga, Plaženice, Stožera, Siver-Planine, Raduše, Dugih Odkosa (1.459 m), Bitovnje, Bjelašnice, Treskavice, Lelije, Lebršnika, Golije, Vojnika, Žurima, Lole Planine, Stola, Moračkog Gradišta, Žiova, Lješnice (1.727 m), Prokletija, Ćafa Dilita (1.500 m), Čakora, Mokre Planine, Smiljevice, Žljeba, Mokre Gore, Devič-Planine i Crnoljeve. Na ovoj planini se sastaju razvođa sva tri morska porječja.

Razvođe između crnomorskog i egejskog porječja ide od Crnoljeve na istok, preko povije na Kosovu Polju, zatim na jugoistok, preko Gradišta (943 m), Biljaka (1.282 m), bilom Skopske Crne Gore (Karadata), do Maja Majata (1.047 m). Odatle ide na istok, preko povije kod željezničke stanice Preševo, grebenom Rujan-Planine, zatim preko Ravništa (835 m), Crnog Kamena (826 m), Zajednice (786 m), Motine (1.307 m), Ključa (1.281 m), Gramade (Biljanice), Doganice, Samara (1.598 m), Graničnog Preslopa (1.317 m) i Žeravinske Čuke (1.429 m), pa dalje prelazi u Bugarsku.

Od Crnoljeve na jugoistok, preko Bukove Glave (1.673 m) i Žar-Planine (1 694 m), počinje razvođe između jadranskog i egejskog porječja. Ono ide

preko Kodža Balkana, Ošljaka, Šar-Planine, Rudoke, Ničpurske Planine (2.197 m), Vlajenice, Bistre Planine na Jamu (1.711 m). Odatle ide vijugavim pravcem na jugoistok, jugozapad i jug do Furke (2.006 m), a dalje do Goljaka (1.535 m) uglavnom na istok, na jug-jugoistok, preko Liske, Plakenske Planine, Bigle i Baba-Planine, gdje izlazi na granicu sa Grčkom.

Po tim granicama otpada na porječje Crnoga mora oko 177.200 km² ili 71·2% od cijele državne površine, na porječje Jadranskog mora 46.960 km² (18·9%) i na porječje Egejskog mora 24.830 km² (9·9%). U ove površine uračunana su i područja kraske hidrografije, kao i područja bez otoka, koja zauzimaju oko 23 640 km², odnosno 9·5% državnog teritorija. Od toga dolazi na porječje Jadranskog mora 17.400 km² (7%), a na porječje Crnoga mora 6.240 km² (2·5%). Prema tome, normalni riječni sistemi u porječju Crnoga mora imaju površinu od 170.960 km² (68·7%) u porječju Jadranskog mora 29.560 km² (11·9%), a porječje Egejskog mora ostaje nepromijenjeno.

Dva su uzroka što porječju Dunava, odnosno Crnoga mora, pripada preko dvije trećine cijelog državnog teritorija. U doba, kada su svi okolni planinski sistemi bili odavna formirani, bilo je na zemljištu sadanje Vojvodine, i sjevernijih krajeva, ogromno Panonsko Jezero. Njegovi zalivi su se preko Šumadije širili daleko na jug, sve do Leskovačkog Bazena, a na zapadu su se kroz Podravinu i Posavinu uvlačili do Pohorja, Zagrebačke Gore i Žumberačke Gore. Kasnije, kada je u Karpatima nastala Dunavska Klisura, to jezero se počelo odvodnjivati prema Crnome moru, i sve više prazniti. Kada se sasvim osušilo, po dnu nekadanjeg jezera počele su teći R., koje su priticale sa raznih strana, i u njega udubljivati svoja korita odnosno doline. To je prvi uzrok što su sve riječne doline Srbije i Bosne nagnute prema sjeveru, a savska i dravska dolina prema istoku.

Drugi je uzrok, što se i reljef zemljišta spušta u istome pravcu. Sve konvergira prema Panonskoj Ravnici. Porječju Crnoga mora pripadaju i najveće R. u našoj državi: Dunav, Tisa, Sava, Drava i Morava, koje primaju svoje pritoke iz okolnih planinskih predjela. Od njih jedino Sava i Morava sa svojim pritocima teku od izvorišta do ušća kroz našu kraljevinu, ostale imaju izvorišta u drugim državama. Dužina Savinog toka je 940 km, površina porječja 94.677 km², dok su za Moravu odgovarajuće vrijednosti 512·4 km (od izvorišta Južne Morave), odnosno 36.637 km². Za najveće pritoke Save i Dunava, koji teku prema sjeveru, karakteristično je, da im je dužina toka tim veća što su istočniji: Una 256 km, Vrbas 245 km, Bosna 275 km, Drina 461 km, Morava 512 km. U porječju Jadranskog mora najvažnija je Neretva, čija je dužina toka 230 km, a površina porječja 6 106 km². Osim nje su najveće R. Bojana sa Moračom (135 km), Cetina (102 km), Krka (75 km) i Zrmanja (79 km). U Egejskom porječju najveći dio pripada Vardaru, čija je dužina od izvorišta do granice sa Grčkom 285 km, a površina porječja 21.925 km², t. j. 88·3% cijelog Egejskog porječja.

U predjelima kraske hidrografije ponornice su većinom kratkoga toka, a podzemni tokovi su im duži. Za neke je utvrđeno, da više puta poniru i više puta se pojavljuju na zemljinoj površini, ali teku pod raznim imenima. Najljepši primjer je Ljubljanica, čije su desne sastavnice ponornice Trbuhovica, Loški Obrh, Stržek i Rak, a lijeve sastavnice su Pivka i Nanoščica. Svaka od njih ponire na sve manjoj apsolutnoj visini što je bliža Ljubljanici, i svaka donekle teče podzemno. Voda Pivke i Raka pojavi se u polju Planine iz dviju pećina, u većem broju vrela, kojima postaje ponornica Unec, a ova daje vodu Ljubljanici. Kod Trebišnjice je obrnut slučaj, jer ona, poslije uvora u ponore, dijelom teče podzemnim putem, prema Neretvi, u Deransko i Svitavsko Blato, a još znatnijim dijelom prema Rijeci Dubrovačkoj. Po dužini toka najveće su ponornice: Trebišnjica 93·8 km, Lika 78·1 km, Mrežnica 62·6 km, Ljubljanica 44·7 km, Šujica 44·3 km, Zalomska 42·6 km, Mušnica 37·7 km i Jadova 35 km. Međutim se neke vrlo kratke kraske R. odlikuju bogatstvom vode, jer izviru iz jakih vrela, kao Jadro, kod Splita, Rijeka Dubrovačka, Buna, pritok Neretve, a Rijeka Crnojevića, koja izvire iz pećine, ima to-

liko vode da je odmah od izvorišta plovna.

Sve kraske R., kao i neposredni pritoci Jadrana, nisu svoj tok uravnotežile. One se teško probijaju kroz klisure, pad im je nenormalan, i zato su na njima česti brzaci i krasni vodopadi, gdjegdje desetinama metara visoki. Tako na pr. na gornjem toku Krke, nazvanom Krčić, ima dva velika vodopada, svaki oko 10 m visok. Pri izlasku u Kninsko Polje voda Krke se stropoštava u slapu od 20 m visine (Veliki Buk), a na donjem toku nastaju manji odsjeci u riječnom koritu. Od njih su izrazitiji slap Bilušić, visok 19·6 m, 2·7 km zapadnije slap Prljen, visok 15 m, dalje od njega Manojlovac, gdje su tri odsjeka sa visinom od 84·5 m. Mnogo južnije je Roški Slap, načinjen visokim odsjekom i od nekoliko stepenica, ukupne visine od 25·5 m, zatim jugoistočno od Skradina oko 46 m visok Skradinski Buk, jedan od najljepših vodopada u Evropi. Po tome nije čudo što je pad na raznim dijelovima Krkina toka vrlo nejednak, i ni blizu kontinualan. Od vrela do Topolja pad je 23·5 m/km, od Topolja do sela Mapase 0·8 m/km, od Mapase do ispod Roškog Slapa 7·1 m/km, a dalje do ušća 1·4 m/km.

Plovnost R. u našoj državi prilično je neznatna, i ako je ona u R. vrlo bogata. Od velikih R. su na cijelom toku kroz državu jedino plovni Dunav (616 km) i Tisa (194 km), a ostale djelomično. Sava je pravilno plovna od ušća u Dunav do Siska (596 km), Drava do Barča (160 km). Od manjih R. su plovne Neretva, od Metkovića do ušća u more (21 km), Bojana na cijelom toku kroz državu (20·5 km), ako se bude racionalno bagerovala, Rijeka Crnojevića na cijelom toku (12 km) i Kupa od Siska do Gornjeg Karlovca (136 km). Osim toga su plovna i tri kanala u Vojvodini: Kanal Kralja Petra (123 km), Kanal Kralja Aleksandra (70 km) i Begejski Kanal (73 km).

Dužina svih plovnih R. je 2.021·5 km. Prema dužini vodenih tokova, koja iznosi 43.950 km, na plovne dijelove ne dolazi više od 4·6%. Gustoća riječne mreže, ili razmjer dužine vodenih tokova prema površini, dosta je znatan, 176 m/km², i ako ima velikih područja bez otoka, dok je gustoća plovnosti tek 8·1 m/km².

Mnogo bolje stojimo u pogledu riječnih hidrauličkih snaga, zbog pretežno planinskog karaktera naših zemalja. Ali se i od njih ne iskorišćuje više od 5%. Te snage se mijenjaju prema padu i brzini R., a s druge strane prema količini vode, koja otekne u određenom vremenu. Što je veći pad i veća količina otoka, tim je veća i hidraulička snaga. Zato Dunav ima najveću snagu od 341.900 HP u Đerdapu, od Golubovca do Drenkove, a najmanju od Zemuna do Beograda (5.800 HP), dok Lim od svoga izvorišta do Bioče, sa vrlo velikim padom, ali malim otokom, nema više od 20.010 HP. Sve velike R., bez pritoka, raspolažu ovolikom hidrauličkom snagom pri prosječnom najnižem vodostaju: Dunav od Mohača do Ključa 878.800 HP, Drava 325.890 HP, Sava 265.550 HP, Južna i Velika Morava 233.240 HP, Drina sa Tarom 233.140 HP, Beli Drim 137.540 HP, Bosna 136.260 HP, Ibar 107.010 HP, Vardar do Đevđelije 106.350 HP. Od 93.000 do 80.000 HP imaju, po redu, ove R.: Neretva, Una, Vrbas, Lim i Crna Reka. Prema privremenom popisu, cjelokupna riječna snaga, bez kraskih predjela, je oko 3,500.000 HP bruto, i daje se iskoristiti cijele godine, a sa vodenim snagama iz krasa, povećava se za 300.000 do 500.000 HP.

L i t e r a t u r a: Geografski Zavod velike škole, Površine rečnih slivova i dužine reka kraljevine Srbije (Spomenik, 35, 1901); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906); R. Dedinac, Kartometriski podaci (59—100); M. Šenoa, Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj (Rad, 143, 1900); A. Gavazzi, Rijeke u Hrvatskoj. I. Areal poriječja (Rad, 158, 1904); A. Gavazzi, Rijeke u Hrvatskoj. II. Duljina tekućica (Rad, 161, 1905); A. Gavazzi, Der Flächeninhalt der Flussgebiete in Kroatien (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 20, 1908); Generalna direkcija voda, Popis vodenih tokova kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (1924); Generalna direkcija voda, Privremeni popis vodenih snaga kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921). *P. Vujević.*

RIKAVAC. V. Rikavačko Jezero.

RIKAVAČKO JEZERO, jezero u Crnoj Gori, u Prokletijama, 19 km za-

padno od varošice Gusinja. Leži u uvali između Vile (2.040 m), Kukure (1 700 m), Suhog Vrha (1.780 m) i Koštice (1.803 m), 5 km južno od Maglića (2.143 m), i zauzima njen najniži, istočni dio. R. J. je dugačko 800 m, široko 300 m, duboko 13 m. Apsolutna visina mu je 1.327 m. Dno jezera i istočne strane uvale sastavljeni su od vapnenca, ali se, naročito na jugozapadu, javljaju i škriljevci, koji naliježu uz vapnenac. R. J. skuplja veliku količinu vode, jer je iznad njega prostrana ravnica, sa koje u kišno doba pritiče jak potok. Osim toga, R. J. dobiva vodu i iz dva izvora sa strane i jednog, mnogo jačeg, u samom koritu. Pri jugoistočnom kraju R. J. je uži kanal, oko 10 m dugačak, kojim voda otiče u ponor. Po mišljenju naroda voda podzemnim putem utiče u Cijevnu, čiji je gornji tok oko 6 km dalje na jugoistoku. U R. J. ima pastrva, a oko njega su kučki katuni: Donji i Gornji Rikavac.

Literatura: Ž. Dragović, Građa za geografiju Crne Gore (Letopis, 155, 1888); J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Glas, 91, 1913). *P. V.*

RIKAVICA. V. Mljet.

RILIĆ-PLANINA, planina u Dalmaciji, jugozapadno od planine Motokita i Jezero Polja. Sastavljena je pretežno od jurskih i rudističkih vapnenaca, u kojima ima naslaga od pločastog i laporovitog kamenja. Planina se pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada prema jugoistoku, i prirodni je nastavak Biokova. Na R. P. su najviši vrhovi: Rivac (760 m), Velika Gradina (878 m), Rilić (863 m), Obala (846 m), Lunjovac (828 m) i Mosor (645 m). Prema sjeveroistoku su planinske strane strme, a na jugozapadu se blago spuštaju i prelaze u prostranu zaravan sa izrazitim oblicima krasa. Pod vegetacijom je samo neznatan dio R. P., naročito na sjeverozapadu. Većih saobraćajnih puteva u blizini R. P. nema. *P. V.*

RILO, čuveni manastir u Bugarskoj, posvećen svetitelju Jovanu Rilskom. Manastir je imao veliki ugled među kršćanima na Balkanskom poluotoku, i njemu je učinio bogate priloge već Manuel Komnen, bizantski car 1143—1180. 1333 podigao je u R. jedan pirg protosevast cara Dušana Hrelja; isti je 1342 tu podigao i crkvu, posvećenu Bogorodici (Mala Gospa). Ova je crkva 1794 ponovno popisana. Kada je 1382 Sofija pala u ruke Turaka, R. je došlo u nezgodan položaj, ali savez Konstantina Dejanovića sa turskim carem Muratom imao je za posljedicu i blagonaklonost Turaka prema manastiru. Tek za vlade Murata II. (1421—1451) R. je doživio crne dane, i opustio je. Muhamed II. (1451—1481) dao je potpunu slobodu manastirima, i tada je i R. obnovljen. I u 18 vijeku R. je često napadan i pljačkan. Posljednje pustošenje manastira desilo se 1832, kada je izgorio cio manastir. 1848 bratstvo iz R. tražilo je od Sv. Sinoda iz Petrograda pomoć, da obnovi manastir, čija je crkva za polovinu stajala otkrivena.

Od starina u R. se čuvaju: prijesto i vrata, koje je dao izraditi spomenuti Hrelja; jevanđelje krupniškoga mitropolita Joasafa (1577) sa inicijalima i živopisanim ornamentima i sa okovanim koricama, čije je reljefe radio Matej, zlatar iz Sofije (1577); jevanđelje iz crkve Uspenja Bogorodice u Sučavi (Rumunjska) iz 1529 sa minijaturama (4 jevanđelista) i živopisanom ornamentikom i sa okovom, čije je reljefe radio neki Jovan Janov, kako izgleda negdje u Južnoj Srbiji (Štip); epitrahilj raškoga mitropolita Simeona (1550), na kome su izvezeni Gostoprimstvo Avramovo, Blagovesti i dvanaest praznika Gospodnjih; dvije pokrivke (skut) od vojvode moldavskog Jovana Bogdana (1511) i jedan đakonski orar (iz 15 vijeka), ukrašen sa devetnaest medaljona, u kojima se nalaze figure svetitelja (u poprsju). *V. Petković.*

RILJIĆ POLJE. V. Kupreško Polje.

RIMOKATOLIČKA CRKVA U SLOVENAČKOJ. Po ugovorima o miru došle su u našu državu od slovenačkih zemalja samo dvije biskupije: lavantinska ili mariborska i ljubljanska. Od ove je znatan dio potpao pod Italiju, dok se mariborska znatno povećala. Od krčke biskupije u Celovcu podređeni su mariborskom biskupu dva dekanata: dekanat Dravograd sa 4 župe, i dekanat Mežiška Dolina sa 9 župa. Od gradačke biskupije preuzela je tri župe, a ustupila joj jednu. U Prekomurju dobila je od sombateljske biskupije dva dekanata sa 18 župa. Ukupno je lavantinska biskupija imala 1924 600.338 katolika u 225 župa, 557 svećenika, i to

470 svjetovnih i 87 redovničkih. U većim župama ima uz župnika jedan ili više duhovnih pomoćnika (kapelana), koje namješta biskupski konzistorij; župnike pak imenuje biskup na prijedlog patrona, gdje ga ima. Patronata ima javnih i privatnih, crkvenih i svjetovnih, a takvih župa, kojima biskup prosto raspolaže (liberae collationis) ima 9. Nadzor nad svećenstvom pojedinih župa vrše, u biskupovo ime, dekani, a biskup sam vizitira župe svake šeste godine. U svemu ima lavantinska biskupija 28 dekanata. Dekani su podređeni arhidakonima, kojih ima 4. Biskupski konzistorij pod biskupovim predsjedništvom čini sedam kanonika i biskupov tajnik. Za odgoj svećeničkog podmlatka ima biskupija dačko i bogoslovno sjemenište i teološku školu sa sedam redovitih profesora. Za pristup u teološku školu zahtijeva se svršena gimnazija.

U lavantinskoj biskupiji imaju samostane ovi redovi: muški: 1. Minorite u Ptuju (iz 13 vijeka); vode upravu župe. 2. Franjevci u Nazaretu (od 1632), u Mariboru i u Sv. Trojstvu u Slovenskim Goricama; vode na svim tim mjestima župnu upravu. 3. Kapucini u Studencima kod Maribora, u Celju i u Ptuju od 1924 (pomažu u duhovnoj pastvi i u školama). 4. Misionari Sv. Vinka Pavlinskog ili Lazariste u Celju (od 1852) za misije. 5. Trapisti u Rajhenburgu (1881 došli su iz Francuske), kontemplativan su red. 6. Salezijanci u Veržeju; bave se odgojem muške omladine. — Ženske kongregacije: 1. Milosrdne sestre za njegu bolesnika u Mariboru u javnoj i vojničkoj bolnici; u Ptuju u javnoj bolnici i nemoćištu; u Celju u javnoj vojničkoj bolnici i u invalidskom domu; u Brežicama u javnoj bolnici; u Vojniku u nemoćištu, u Slovenjgradcu u javnoj bolnici. 2. Školske sestre III. reda Sv. Franje Asiškoga; bave se odgojem ženske omladine i njegom bolesnika; imaju u biskupiji 8 zavoda, u Mariboru žensku preparandiju sa pravom javnosti, građansku, gospodarsku i osnovnu školu. — 3. Mandalenke u Studnicima; vode više kontemplativan život.

U svim župama ima raznih religioznih društava i bratovština, koje goje religiozan život ili razvijaju karitativnu djelatnost.

Za prosvjetu naroda je od osobite važnosti Družba Sv. Mohora, koja je prije imala svoje sjedište u Celovcu, ali poslije plebiscita preselila se u Prevalje, u Mežiškoj Dolini, a 1927 u Celje. Ovo društvo je crkvena ustanova za izdavanje dobrih knjiga. Prije rata dobivali su članovi godišnje za 2 krune po šest knjiga. Sada iznosi članarina 20 Din, a dobivaju se po 4 knjige. 1924 bilo je 39.949 članova, a koncem 1918 preko 90.000.

Ljubljanska biskupija broji, prema popisu 1924, 588.498 katolika, od kojih je 65.895 potpalo pod Italiju. Župa ima 304 i 20 drugih samostalnih pastvenih stanica, sa 636 svjetovnih i 144 redovničkih svećenika. U dijecezi su dva zbora kanonika, jedan kod prvostolne crkve, sa 12 ustanovljenih mjesta, od kojih su dva nepopunjena, i u Novom Mestu, sa pet mjesta. Imenovanja se vrše kao u lavantinskoj biskupiji na prijedlog patrona, a gdje toga nema, slobodnom podjelom biskupovom.

Na teološkom fakultetu ljubljanskoga univerziteta bilo je 1923/24 sedam redovnih i dva izvanredna profesora, dva docenta i pet honorarnih nastavnika. Uz teološki fakultet postoji u Ljubljani bogoslovna akademija, koja goji teološke nauke, izdaje svoj organ, Bogoslovni Vesnik, i druge publikacije.

Muških samostana ima u ljubljanskoj biskupiji 17, a ženskih 7: 1. Cistercijanci u Stični, vode duhovnu pastvu. 2. Kartuzijanci u Pleterju su kontemplativan red. 3. Franjevci imaju svoje samostane u Ljubljani, Kamniku, Novom Mestu, na Brezjama, u Donjoj Šiški, na Viču, kod nove Štifte. Ovi samostani vode župe ili pomažu u duhovnoj pastvi. 4. Kapucini imaju svoj samostan u Škofjoj Loki i u Krčkom, rade u duhovnoj pastvi i u narodnim misijama. 5. Milosrdna braća vode bolnicu u Kandiji i kod Kamnika. 6. Isusovci imaju svoj kolež u Ljubljani i bave se duhovnom pastvom. 7. Misionari Sv. Vinka Pavlinskog, zvani Lazariste, imaju glavnu kuću u Ljubljani i rade u duhovnoj pastvi, osobito u narodnim misijama, u Grobljama kod Domžala više Ljubljane pak vode zavod za odgoj misionara u neznabožačkim zemljama. 8. Krstaški red ima svoje pokrajinsko sjedište u Ljubljani, vodi župe i pomaže u duho-

vnoj pastvi. 9. Salezijanci vode na Rakovniku kod Ljubljane i u Radni na Savi osnovne i stručne škole, a na Kodeljevom u Ljubljani dom za mušku omladinu. — Od ženskih redova u ljubljanskoj su biskupiji: 1. Uršulinke, vode žensku učiteljsku preparandiju u Ljubljani i Škofjoj Loki, osnovne i građanske škole u istim mjestima i u Mekinjama. 2. Sestre karmelskog reda, vode kontemplativan život. 3. Sestre milosrdnice bave se njegom bolesnika u bolnicama, vode ubožnice, nemoćišta, dječji i invalidski dom u Ljubljani, na Studencu (umobolnica), u ženskoj kaznioni u Begunjama, u Kočevju, Krčkom, Novom Mestu i u Velikom Mengešu. Zagrebačke milosrdnice vode dječji vrtić u Kamniku, nemoćište u Komendi, djevojačku ubožnicu u Kranju, nemoćište vlastelina Guttmannsthal-a u Radečama kod Zidanog Mosta i ekonomiju u zavodu Sv. Stanislava u Sv. Vidu. 4. Školske sestre vode ubožnicu u Ljubljani sa internatom i petrazrednom osnovnom školom, žensku gospodarsku školu u Marijanišču i više manjih zavoda po drugim mjestima. 5. Notre Dame sestre, iz Münchena u Bavarskoj, vode kod Novoga Mesta građansku, osnovnu i žensku gospodarsku školu, a u Ilirskoj Bistrici (pod Italijom) osmorazrednu djevojačku školu sa trgovačkim tečajem.

Ljubljanska biskupija ima u Sv. Vidu kod Ljubljane svoju potpunu gimnaziju sa pravom javnosti i internatom. *F. Kovačić.*

RIMOKATOLIČKA CRKVA U SHS. V. u Dodatku.

RIMSKE TOPLICE, kupalište u Slovenačkoj, na Savinji, kod sela Toplice (70 stanovnika). Mjesto ima dva izvora akratne tople vode (36·5° C do 37·5° C), koji su bili poznati već Rimljanima i u srednjem vijeku. U drugoj polovini 19 vijeka dobilo je kupalište novo moderno uređenje. Mjesto ima šumovitu okolinu i prijatnu klimu. Godišnje dolazi 1.000—1.200 gostiju. *A. M.*

RIMSKI KATOLIK, filozofski mjesečnik. Izlazio je od jula 1888 do kraja 1896 u Gorici. Urednik mu je bio Anton Mahnič, koji se u njemu oštro borio za katolička načela. R. K. je imao znatan utjecaj na razvoj slovenačkog javnog života. *J. G.*

RIMSKI PAKT između kraljevine SHS i kraljevine Italije, sklopljen je u Rimu 27/1 1924. Potpisali su ga punomoćnici: Benito Mussolini, Nikola P. Pašić, M. Ninčić. Odobrio ga je, ratificirao i potvrdio Kralj Aleksandar 19/2, a Kralj Viktor Emanuel 22/2 1924. Taj »Pakt prijateljstva i srdačne saradnje kao prirodnu posljedicu postojećeg prijateljstva između dvije kraljevine kao i uzajamnog poštovanja njihovih prava na suhu, a tako isto i na moru«, ugovorile su obje vlade »čvrsto riješene, da obezbijede mir i rezultate, dobivene za vrijeme velikog rata, a potvrđene ugovorom o miru«.

Ugovoreno je: Obje strane ugovornice obvezuju se uzajamno, da pružaju jedna drugoj pomoć i uzajamnu saradnju u održavanju poretka, utvrđenog ugovorima o miru, koji su zaključeni u Triannonu, Saint Germainne-u i Neuilly-u, kao i u poštovanju i izvršenju obveza utvrđenih u navedenim ugovorima (1). U slučaju da jedna od strana ugovornica bude predmet neizazvanog napada jedne ili više sila, druga strana se obvezuje, da ostane neutralna za vrijeme cijelog trajanja sukoba. Isto tako, u slučaju, ako bi bezbjednost ili interesi jedne strane ugovornice bili ugroženi, radi nasilnih upada izvana, druga strana se obvezuje, da joj pruži svojom blagonaklonom pomoću svoju političku i diplomatsku potporu, kako bi pripomogla da nestane vanjskog uzroka tih prijetnja (2). U slučaju međunarodnih komplikacija, a ako se obje strane ugovornice slože, da su ili da mogu biti njihovi zajednički interesi ugroženi, one se obvezuju, da će se sporazumjeti o mjerama, koje bi zajednički poduzele radi zaštite tih interesa (3).

Trajanje ovog ugovora bit će pet godina, a moći će biti otkazan ili obnovljen jednu godinu prije njegovog isteknuća (4). Ovaj ugovor bit će ratificiran i izmjena ratifikacija izvršit će se u Rimu. On će stupiti na snagu odmah po izmjeni ratifikacija (5).

Dopunski protokol od istog datuma glasi: strane ugovornice obvezuju se, da, po prethodnom sporazumu, saopćuju jedna drugoj sporazume, koji se tiču njihove politike u centralnoj Evropi i izjavljuju u tom pogledu, da u paktu prijateljstva, potpisanom

današnjeg dana, nema ničega, što bi bilo protivno ugovorima o savezu, koje je kraljevina SHS zaključila sa republikom Čehoslovačkom i sa kraljevinom Rumunjskom 31/8 1922 i 7/7 1923 (1). — Pakt prijateljstva zaključen današnjeg dana i ovaj dopunski protokol bit će podnijet Društvu Naroda na registriranje, saobrazno članu 18 pakta (2). *V. Popović.*

RIMSKI ZID, stari zid čiji se ostaci nalaze od Rijeke k sjeveru do Prezida. Rimskoga je podrijetla. Dug je bio do 40 km, a različito visok, najviše 20′ (u klancima i dolinama jamačno je bio viši, nego na teže pristupačnim brdskim vrhuncima), širok je bio do 5′. To su bila zapravo dva zida, široka po 1½′, a razmak između njih (2′) bio je ispunjen nabacanim kamenjem. Na nekim su mjestima uz zid stajale stražarnice. Zid je išao od mora kod Rijeke, gdje ga je još na 200 koračaja prekrivalo more i morski pijesak. Od mora do Jelenja udarao je uz desnu obalu Rječine, pa je, prešavši na lijevu obalu, pratio rijeku do njena izvora; zatim je obilazio podnožje Velikog Snježnika (1.796 m) i ostavljao Hrvatsku negdje kod Prezida. Glavne točke, kraj kojih je zid prolazio, su: Jadransko more kod ušća Rječine, kula Sokol (ugao Via del Corso i Via del Fosso na Rijeci), Kalvarija, brdo Sv. Katarine, brda Lubanj i Lopača, sela Jelenje i Podkilovac, klanac Vukovo, selo Studena (Klana), Željezna Vrata, brda Trstenik (1.234 m), Prisek i Bačva, Kupin Kamen, Lisen Kamen, Paprotna (1.782 m), Bela Voda, brdo Brdinšek (1.196 m) i gromače između Babina Polja i Prezida.

Nema sumnje, da su taj zid podigli Rimljani. Takvih zidova ima više i u susjednoj Kranjskoj i Istri. Najpoznatiji je 10 km dugi Ajdovski (poganski) zid između Vrhnike (Nauportus) i Logatca (Longaticum) u Kranjskoj, podignut za obranu rimske ceste Aquileia (Oglej)—Emona (Ljubljana), dok je zid Rijeka—Prezid imao braniti cestu, koja je vodila iz Dalmacije kraj Senja (Senia) i Trsata (Tarsatica) sjevernom Istrom (Tituli, Malum) u Trst (Tergeste) i dalje u Oglej (Aquileia). Taj je zid vezao mjesta Tarsatica i Malum, a sama cesta ili koji njen ogranak, sjekao je zid na onome mjestu, koje se i danas zove Željezna Vrata (povište Grobničkoga Polja u planini).

Utvrde na međi Dalmacije i Panonije prema Italiji imale su poglavitu zadaću da štite Italiju od upada barbarskih naroda. Izgleda da je prvi počeo podizati te zidove, kule i tvrđave car August za panonsko-dalmatinskoga rata 6—9 poslije Kr. Kasnije su oni zapušteni. Tek poslije provale Markomana i Kvada (166) stali su Rimljani obnavljati stare, a podizati nove zidove. Po drugi put dao je stare zidine popraviti uzurpator Magnencije 351. Poslije njega ih je utvrđivao Andragast (388), vojvoda uzurpatora Maksima. Za dalnjih bojeva do pobjede cara Teodozija na rijeci Frigidu (6/9 379) utvrde i zidine bile su najvećim dijelom razvaljene, te se više nisu popravljale. Za posljednjih provala barbarskih naroda (Zapadni Goti 409, Huni 452, Istočni Goti 489, Langobardi 568) bili su zidovi i tvrđave ne samo sasvim razvaljene, već ih uopće nitko nije više ni branio.

Tragovi sličnih zidina nalaze se u Hrvatskoj još između Senja i Karlobaga. Zid se lijepo vidi, kad se plovi iz Jablanca na otok Rab, te se može okom pratiti do visine od 800 m. Zid je išao od Jablanca na moru u unutarnju zemlju nekih 10 km, pravcem od zapada k istoku. To je bio 2—3 m debeo suhozid, koji je možda prolazio blizu onog međašnog kamena sa natpisom u Lomskoj dulibi, između dva japudska plemena (Ortoplini i Parentini). Predaja spominje još jedan tobože rimski zid u Slavoniji, koji da je vodio od Drave do Save, te se nekako podudarao s granicom između Gornje i Donje Panonije. Kod Čađavice da su bila željezna vrata, koja su za vremena turskoga prodiranja u baru bačena. Bit će da se ovdje radi o ostacima rimske ceste.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Rimski zid od Rijeke do Prezida (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, 1901). *J. Modestin.*

RIMSKO I BIZANTSKO PRAVO KOD SHS. Uporedo sa primanjem kršćanstva počeo je i utjecaj rimskog, odnosno bizantskog, prava na Južne Slovene. Glavnu i odlučnu ulogu imala je u tome crkva, kao i kod naroda zapadne Evrope, i to kako kod Jugoslovena istočne, tako i kod Jugoslovena zapadne crkve. Kod Jugo-

slovena istočne crkve vršio se taj utjecaj i asimilacija ideja R. P. preko Bizanta, dakle u onom obliku, koji je R. P. dobilo u Bizantu, tako da tu treba govoriti o utjecaju grčko-rimskog ili bizantskog prava. Kao što književnost kod Jugoslovena počinje prijevodom crkvenih knjiga na narodni jezik, tako i njihova pravna književnost i pravna nauka počinju prijevodom pravnih knjiga sa grčkog jezika. To je prevođenje bilo prije svega diktirano potrebom organiziranja crkve i novog života na kršćanskoj osnovi. Već u 9 vijeku preveden je na slovenski kanonski zbornik Jovana Skolastika, t. zv. nomokanon u 50 glava, a preveo ga je, kako izgleda, slovenski apostol Metodije, između 865—885. Taj zbornik sadrži, osim ostaloga, i izvod u 87 glava iz Justinijanovih Novela, koje se odnose na crkveno pravo. Nešto kasnije, po nekima već za vlade cara Simeona u Bugarskoj, a po drugima za vlade kneza Jaroslava u Rusiji, preveden je na slovenski i nomokanon u 14 glava, t. zv. Fotijev nomokanon, ali taj prijevod bio je u upotrebi ne na Slovenskom Jugu, već u Rusiji. U ovaj zbornik ušla je zbirka, koja se zove Collectio tripartita ili Paratitla, i koja sadrži u izvodu sve pravne propise, koji se tiču crkve, iz Justinijanove kodifikacije.

Razvijanje i jačanje državne organizacije izazvalo je prevođenje i svjetovnih bizantskih zakonika. Tako su, opet u Bugarskoj, za vlade cara Simeona, prevedeni na slovenski Ekloga Lava III. Isaurijevca, Seoski ili Zemljoradnički Zakon i Prohiron (Gradski Zakon). U to je doba postala, također u Bugarskoj, i slovenska pravna kompilacija: Zakon sudni ljudem, sastavljena iz bizantskih pravnih izvora, a najviše iz Ekloge Lava Isaurijevca. No ne možemo znati, da li su ti zakonici, osim Metodijeva prijevoda nomokanona, bili u upotrebi i u Srbiji prije 11 vijeka, prije prenašanja državnoga središta u Zetu. Srpska država u Zeti gravitirala je više zapadu nego istoku. Stvaranje državnog i crkvenog središta u Raškoj izazvalo je potrebu za donašanjem novih zakona. Od toga je doba počela sistematska recepcija grčko-rimskog prava iz Bizanta. Ponavljalo se ono što je bilo u Bugarskoj za Simeonove vlade.

Epohu čini u tome pogledu boravak Sv. Save u Solunu (oko 1219), gdje se on, kao novoposvećeni arhiepiskop srpske autokefalne crkve, pobrinuo, da se za potrebu srpske crkve prevede na slovenski t. zv. Fotijev nomokanon u 14 glava, koji je malo prije toga, u redakciji Aristina i Zonare, dobio bio svoj konačan oblik. Taj je prijevod Sv. Sava donio u Srbiju i to je t. zv. Krmčija Sv. Save, koja je odmah zatim usvojena i u bugarskoj, a 1274 i u ruskoj crkvi. Između ostalog, ovaj zbornik sadrži i gore spomenuti izvod u 87 glava iz Justinijanovih Novela od Jovana Sholastika (45 glava srpske krmčije), dalje crkveno-građanske zakone Justinijanove kodifikacije u izvodu iz zbirke Tripartita ili Paratitla (47 glava srpske krmčije), Prohiron ili Gradski Zakon (55 glava srpske krmčije), i tri novele cara Aleksija Komnena (46 glava srpske krmčije). Ekloge nema u srpskoj krmčiji.

Drugi važni momenat u recepciji R. B. P. bila je vlada cara Dušana. U to je doba državno uređenje dobilo u dosta čemu bizantski otisak, kao što je i tendencija k apsolutizmu (samodržavlju) nalazila oduvijek podstreka u bizantskom uređenju. Pa ipak, ma kako bio veliki, taj utjecaj Bizanta u Srbiji nikad nije bio onako intenzivan kao u Bugarskoj. Možemo reći, da je tada u Srbiji dovršena recepcija R. B. P., bar u teoriji. Gotovo istovremeno sa Dušanovim Zakonikom, izrađen je, po svoj prilici po carevoj naredbi, oko 1347 do 1348, prijevod Sintagmata Matije Vlastara, a svakako u ovo vrijeme pada i t. zv. Zakon cara Justinijana, domaća kompilacija iz bizantskih pravnih izvora. Odnos između stranog i cjelokupnog domaćeg prava nije još točno utvrđen, ali izvjesno je, da su ove zbirke R. B. P., a naročito Prohiron iz krmčije, bile u upotrebi kod svih duhovnih sudova i kod patrimonijalnih sudova na dobrima manastirskim, episkopskim i patrijaršijskim. Za primjenu ovih izvora bizantskog prava, osim Dušanova Zakonika, govori i ta okolnost, što se u rukopisima Dušanov Zakonik nalazi zajedno sa Sintagmatom i Justinijanovim Zakonom, i što je u kasnijoj preradi početkom 15 vijeka, Vlastarov Sintagmat skraćen na jednu trećinu, pri čemu su zadržani poglavito

propisi građanskog prava, a ostali izbačeni. Sva je prilika da je domaće običajno pravo postepeno u svakoj danoj prilici sve više potiskivano u stranu pred stranim, kao germansko pravo u Njemačkoj u doba recepcije R. P. Naravno, da ni Dušanov Zakonik nije ostao bez utjecaja R. B. P. Prije svega, u njemu je dosta pravnih termina grčkog podrijetla, pa i njegov raspored, onako kako ga konstruira Zigelj, bar njegovog prvog dijela od 1349 (čl. 1—135), oslanja se na sisteme bizantskih kodifikacija: Vasilika (koje imaju uglavnom sistem Justinijanova kodeksa). Ekloge i Prohirona. Načelo zakonitosti u čl. 171 i 172, uzeto je iz Vasilika 7, 1, 16 do 17. Načini kažnjavanja na dosta mjesta uzeti su iz bizantskog prava (na pr. kazna u čl. 96), ali smrtna kazna spaljivanjem za nedopušteno kovanje novca u čl. 169 je iz R. P. i nalazi se u konstituciji imperatora Konstantina od 321 (Cod. Just. 9, 24, 1), a u Srbiju je došla vjerojatno sa sjevera.

Nije još ispitano koliko je iz R. B. P. prodrlo u narodno običajno pravo. St. Novaković i I. Strohal misle, da se pravo prečeg otkupa u korist rođaka i susjeda pri kupovini zemlje razvilo kod nas pod utjecajem R. B. P. i postalo tako običajno pravo. Daleki odjek svih tih prilika u Nemanjićkoj Srbiji nalazimo u vrijeme ustanka pod Karađorđem, kada je prota Matija Nenadović, koji je čitao i Justinijanove zakone, u nedostatku pisanih zakona, uzeo iz Krmčije najnužnije kaznene odredbe o kaznama i tako sastavio prvi kazneni zakonik u 15 paragrafa.

Na zapadu je R. P. imalo čvrstu podlogu u gradovima rimskog podrijetla na Jadranskom Moru. Uređenje tih gradova, naročito u Dalmaciji i Istri, početkom 9 vijeka po Kr. u osnovi je rimsko, i pravo, koje se u njima primjenjuje, je R. vulgarno P. Gradovi su u svemu, pa dakle i u tome, rimske oaze u slovenskoj masi. Laganim i postepenim prodiranjem Slovena u gradove učinjene su kasnije i u tom pogledu velike izmjene, koje bi bile i veće, da nije R. P. vršilo svoj utjecaj iz Italije, i tim putem prodrlo u statute dalmatinskih gradova. Taj se utjecaj vidi već u pravnoj terminologiji, koja nosi rimsko-talijansko obilježje. Tipičan je naročito statut grada Zadra, iz 13 vijeka, koji je više ili manje vjeran odsjek ondašnjeg rimsko-talijanskog prava. Pa ipak, ne smijemo precjenjivati taj utjecaj R. P. Znamo da R. P. formalno nije bilo recipirano ni u Dubrovniku ni u Splitu, ma da je moralo imati veliki upliv na pravnike, obrazovane na talijanskim fakultetima, a u Dubrovniku vrijedilo je što više u praksi kao supsidijaran izvor, i ako službeno ili zakonom to nije bilo nikada potvrđeno. U Dubrovačkom Statutu od 1272 utjecaj R. P. je neznatan, na pr. Ulpijanova definicija o pravednosti uzeta je iz Justinijanovih institucija, a iz Justinijanove novele 115, 3 uzeta je cijela 23 glava četvrte knjige Statuta, ali u njemu ima jasnih tragova bizantskog prava, ne samo u pojedinim terminima bizantskog podrijetla, već i u nekim kaznama, uzetim iz Ekloge i Prohirona, kao i u Kotorskom Statutu od 1371. Tako je i dubrovačko pravo sačuvalo mnogo značajnih crta i tragova iz slovenskog prava, naročito u porodičnom i nasljednom pravu. I u Zadru je nasljedno pravo čisto slovensko. U statutima manjih mjesta i seoskih općina slovensko pravo bolje je očuvano, ma da ni tu nije uvijek slobodno od tuđinskih primjesa, i to ne samo u terminologiji. Tako Poljički Statut, iz prve polovine 15 vijeka, sadrži u parafrazi treću glavu 115 Justinijanove novele, o postupcima, zbog kojih se djeca mogu isključiti iz naslijeđa, a to isto nalazimo i u Dubrovačkom Statutu iz 1272.

U novije i najnovije doba recepcija R. P. u južnoslovenske zemlje vrši se sa sjevera, sa teritorija negdašnjeg rimskog carstva njemačke narodnosti, gdje je ono definitivno recipirano krajem 15 vijeka. Slovenačka dijeli u tome sudbinu njemačkih zemanja pod skeptrom Habsburgovaca, a Hrvatska je imala Verböcziy-ev Tripartitum (u kome također ima romanističkih elemenata) kao i Ugarska, sve do 1852 kada je uveden austrijski građanski zakonik od 1811. Srbija je 1844 dobila građanski zakonik, koji je samo skraćen prijevod austrijskog građanskog zakonika. Pošto se austrijski građanski zakonik bazira uglavnom na idejama R. P. onako, kako su ga obradili nauka i praksa u Njemačkoj krajem

18 vijeka, naročito u stvarnom i obligacionom pravu, možemo reći, da je tako u području građanskog prava izvršena recepcija R. P. i kod nas.

Ubrzo poslije usvojenja ovih zakonika uvedena je i nastava R. P. u naše pravne škole. Doduše Vuk Karadžić zabilježio je na dva mjesta (u Rječniku, 1852, kod riječi škola, i u Praviteljstvujuščem Sovjetu, 1860, str. 82), kako se još u vrijeme prvog ustanka, u ondašnjoj velikoj školi (1808—1813), predavalo i R. P., ali bit će da je Vuka ovdje iznevjerilo pamćenje, jer drugi svjedok i đak te škole, Lazar Arsenijević-Batalaka, govoreći u svojoj Istoriji srpskog ustanka o toj školi (I., 1898, str. 385—398) ne spominje R. P., niti se u sačuvanim bilješkama o predavanjima pravnih predmeta u toj školi nalazi traga o R. P. U liceju, osnovanom 1838, predavali su se samo predmeti iz filozofskog fakulteta. Ustrojenjem od 23/9 1844, licej u Beogradu, u kome je učenje trajalo samo dvije godine, dobio je, osim filozofskog, i odjeljenje za pravoslovne nauke, dakle pravni fakultet, ali u spisku predmeta ne nalazi se ni sada R. P. Tek preustrojenjem pravoslovnog odjeljenja od 4/2 1849, kad je i nastava u liceju povišena na tri godine, uvedeno je R. P. i to kao dva predmeta: Justinijanove institucije u prvoj, i skraćena Justinijanova pandekta u drugoj godini. Oba predmeta predavao je nastavnik, kome su stavljena u dužnost i predavanja o prirodnom pravu. Prvi profesor R. P. bio je Rajko Lešjanin, postavljen 30/7 1850, koji je ostao na katedri sve do 1856, kada je otišao za sekretara državnog savjeta. U ustrojstvu liceja od 15/9 1853 označen je predmet samo kao R. P., a nastavnik je bio dužan držati u isto vrijeme i katedru kriminalnog prava. U zakonu o ustrojstvu velike škole od 24/9 1863 označen je predmet bliže kao: R. P. (Justinijanove institucije), i tako je ostalo i u potonjim zakonima i izmjenama sve do uredbe pravničkog fakulteta od 1/2 1906, gdje je predmet bliže određen kao historija R. P. i sistem R. privatnog P.

U pravoslovnoj akademiji u Zagrebu, koja je postojala od oktobra 1850 do oktobra 1874, po uređenju od 29/9 1850, R. P. nije bilo u broju predmeta. Predavanja iz R. P. počeo je tek u ljetnom semestru 1854 Dr. Emerik Šuhaj. Odlukom od 30/8 1868 katedra R. P. brojala se u »glavne učiteljske stolice«. Poslije osnivanja sveučilišta (1874), predavanja o R. P. dijele se na predavanja o institucijama sa historijom R. P. i pandekta.

Uporedo sa razvijanjem nastave počelo je i pisanje i prevađanje udžbenika R. P. Prvi je udžbenik napisao Rajko Lešjanin 1857, poslije Glig. Geršić 1882 (samo I. knjiga, izvori i lica), Ž. Milosavljević, I., 1899 (historija, lično i porodično pravo) i III., 1900 (nasljedno pravo). Egersdorfer je objavio svoja predavanja o Povjesti rimskog prava 1919, Institucijama 1919, Rimskom građanskom postupku 1919 i Pandektama, I.—IV, 1915—1919. Justinijanove institucije preveli su M. Radovanović (1864) i L. Bakotić (1912). Prevedeni su zatim udžbenici institucija od Barona (I. izdanje preveo Šrepel, IV. izdanje istog prijevoda priredio 1925 Ljud. Andrassy), od Salkovskog 1894 (preveli A. Đorđević i M. Đ. Milovanović), od Serafini-a (preveli A. Trumbić i J. Smodlaka, I.—II., 1895—1896 u Splitu). Prevedena su dalje Pandekta od Arndts-a od Arnesberg-a (I.—IV., 1892—1897, preveli A. Đorđević i Drag. Mijušković) i od Dernburg-a (I., 1900, preveo Laza Kostić) i Rimsko javno pravo od P. Williams-a (preveo Ž. Milosavljević 1898).

Nauka o R. P. u nas tek je u počecima. Rasprave iz R. P. javljaju se sporadično po našim pravnim časopisima, naročito u Arhivu za pravne i društvene nauke, koji izdaje pravni fakultet u Beogradu.

L i t e r a t u r a: St. Novaković, Srednjevekovna Srbija i Rimsko Pravo, 1906 (Arhiv za pravne i društvene nauke, I., 1906); St. Novaković, Matije Vlastara Sintagmat, 1907 (predgovor); Feodor Sigel, Lectures on Slavonic Law, 1902; V. Hube, O značenju prava rimskoga i rimsko-bizantinskoga kod slavjanskih narodah, preveo J. Miškatović, 1869 (iz N. Pozora), francuski prijevod od A. Stekert-a, Droit romain et gréco-byzantin chez les peuples slaves par R. de Hubé (1880), poljski original u Varšavi (1868); V. Bogišić, Pisani zakoni na slovenskom jugu (1872); V. Bogišić, Le Statut de Raguse (1894, extrait de la Nouvelle Revue Historique de droit français et étranger, 1893); V. Bogišić, Glavnije crte obiteljskoga

pisanog prava u starom Dubrovniku (Rad, 5, 1868 i u zbirci Pravni članci i rasprave, I., 1927); J. Hanel, Pravni život u Spljetskoj obćini (Rad, 54, 1880); K. Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II., 1913 (Denkschriften d. k. Akademie d. Wissenschaften, srpsko-hrvatski prijevod u Istoriji Srba, III., 138 do 170); K. Jireček, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan (Archiv f. slav. Philologie, 22, 1900, 144—214); I. Strohal, Pravna povijest dalmatinskih gradova, I., 1913; Nik. Radojčić, Snaga zakona po Dušanovu Zakoniku (Glas, 110, 100—139); Ernst Mayer, Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung (Zeitschrift d. Sav. Stiftung f. Rechtsgeschichte, 24, 1903); П. Флоринский, Памятники законодательной дѣятельности Душана (1888); Marko Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest, Zakonik cara Stefana Dušana (štampano kao rukopis); Alexander v. Reutz, Verfassung u. Rechtszustand der dalmatinischen Küstenstädte u. Inseln im Mittelalter (1841); St. Novaković, Rimsko-vizantisko pravo i narodni pravni običaji — pravo prvenstva rođaka ili suseda pri kupovini zemlje (Godišnjica Čupićeva, 9, 1887); G. Niketić, Pravna bibliografija do kraja 1905 (1907); A. Gavrilović, Beogradska Velika Škola 1808—1813 (1902). *R. Popović.*

RINDO MILIĆEVIĆ RISTO, četnik i nacionalni radnik (29/5 1884, Mostar — 16/8 1914, Krupanj). Učio je pravni fakultet u Beču i Zagrebu, pa je onda došao u Beograd i postao četnik. Sav predan nacionalističkom poslu, R. je postao neka vrsta hercegovačkog konzula u Beogradu, i nijedan od Hercegovaca nije mogao doći u Beograd, dok nije imao R. vizu. Kad je počeo Svjetski Rat, R. je stupio u četu Voje Tankosića, sa kojom je i prije toga četovao. Pao je još u prvim mjesecima rata kod Krupnja, na Drini. *M. M.*

RINŽA, ponornica u Slovenačkoj, u polju Kočevja. Izvire na sjeverozapadnom dijelu polja, u močvarnom kraju, oko 1·5 km sjeverozapadno od Slovenske Vasi, a 1·3 km zapadno od Koblerja, na visini od 469 m. Odatle teče prema jugoistoku, dosta vijugavim tokom, držeći se jugozapadnog oboda polja. Svoj tok pojačava sa nekoliko jakih vrela ispod Friedrichsteina i sa malim pritocima iz vrtača, na sjeveroistoku. Tim vodama se tok R. do varošice Kočevja povećava, te je u stanju da goni veći broj vodenica. Dalje se voda počne gubiti u ponorima i korito nabrzo presuši. Ali se suho korito produžuje još 8 km dalje na jugoistok, gdje se samo mjestimice zadrži voda iz malih izvora pod Friedrichstein-om. Za vrijeme kišne periode R. teče kroz cijelo korito, do krajnjih ponora između sela Črnog Potoka i Mozlja. Na Vrtačama se, u kišnoj periodi, ispuni vodom i suho korito Stražnje R., koje je nagnuto prema jugoistoku, a leži na sjeveroistoku od Gornjih i Donjih Ložina. Kad voda u Stražnjoj R. počne opadati, izbije iz malih pukotina na južnom podnožju huma Jasenice (568 m) izvor Prednje R., čija voda teče prema jugoistoku, a više Novih Ložina počne teći prema sjeveroistoku. Ova većinom ponire u tri umjetna ponora oko Novih Ložina, a u izuzetnim slučajevima utiče u R., što se dogodi kada je na jugoistočnom kraju polja Kočevja poplava. Dužina R. toka od vrela do krajnjih ponora je 16·7 km, a površina porječja je neodređena.

L i t e r a t u r a: W. Putick, Zur Entwässerung der Kesseltäler von Reifnitz und Gottschee (Laibacher Zeitung, 1892); J. Rus, Ribnica i Kočevje (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921). *P. Vujević.*

RINJSKA PLANINA, planina u Srbiji, oko 11 km sjeverno od varošice Bele Palanke. R. P. je visoka 1.146 m, i predstavlja istočni dio Svrljiških Planina. Bez vegetacije je i nema građenih puteva. *P. V.*

RIPAČ, selo u Bosni, na Uni, iznad Bihaća, sa ruševinama staroga grada. Ima 854 stanovnika. Spominje se prvi put 1408, kao glavno mjesto u humskoj župi. Uz grad je postojala i slobodna gradska općina. Turci su konačno zauzeli R. 1591, a pošto su u isti mah bili zauzeli i Bihać (1592), slabo su se brinuli za R., koji se kao grad spominje posljednji put 1697. U R. su nađeni ostaci prehistorijskih sojenica. Stanovnici se bave zemljoradnjom, ribarstvom i mlinarstvom.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

RIS (Felis lynx). Kod nas živi samo još po planinama Srbije (1921

ubijen je jedan kod Prizrena) i u Crnoj Gori, ali i tu je već rijedak. Do konca prošloga vijeka živio je R. bez sumnje i u drugim našim planinama, osobito u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj (Velebit, Mala Kapela i t. d.). To pokazuju i imena bregova po R., na pr. Risovac, Risnjak i t. d.

E. R.

RISAN, gradić u zetskoj oblasti, u bokokotorskom srezu. Leži u sjeveroistočnom kraju risanskoga zatona, podno visokoga brijega, na strmeni i na maloj ravnici pri moru. Parobrodarska je stanica bokeljske obalne plovidbe i jadranske linije Sušak—Kotor. Od Kotora 14 km k sjeveru-sjeverozapadu. Odskora je kod R. dovršena žična željeznica za prevažanje drva sa Grahova. Uskoro će biti dovršena u R. i velika parna pilana.

R., ima 613 stanovnika, poglavarstvo općine (4.244 stanovnika), kotarski sud, pravoslavnu parohiju i manastir, rimokatoličku kapelaniju, 2 pučke škole, lučku ekspozituru s carinarskom službom, poštu, telegraf i telefon, mlin na naftu, vjeresijsku zadrugu, veliko vojno kupalište (Kralj Aleksandar).

Rišnjani se bave poglavito trgovinom. Vuk Karadžić i Vuk Vrčević (Rišnjanin) slave ih, što su najbolje očuvali čistoću jezika, narodnu nošnju i običaje. R. je zavičaj devetorice zografa Dimitrijevića.

R. bio je negda najznatnije mjesto u Boci, koja se po njemu zvala risanski zaliv (Sinus Rhizonicus). Stari ilirski grad R. poznavali su već 300 godina prije Kr. stari Grci. U R. se sklonila od Rimljana ilirska kraljica Teuta (228 prije Kr.). Plinije ga poznaje kao oppidum civium Romanorum. 590 poslije Krista R. je bio biskupska stolica, koja se kasnije više ne spominje. Oko 950 car Konstantin VII. navodi R. među gradovima kneževine Travunije, sa kojom ga je bosanski ban Tvrtko I. pred svojim vjenčanjem (1376) predobio od zetskoga kneza Đurđa Baošića. Bosanski kralj Stjepan Tomaš darovao je R., sa nekim drugim mjestima, Dubrovčanima, kad je s njima 18/12 1451 ugovorio savez protiv hercega Stjepana Vukčića. Pošto su Turci 10/8 1539 zauzeli na juriš Herceg Novi sutradan im se, bez otpora, predao i R., i ostao je u njihovim rukama (s malim prekidom 1648) do 1687, kada se poklonio Mlecima, i ostao u njenoj zaštiti sve do propasti republike (1797). Iz vremena turskih ratova su zidine starih utvrđenja (Grkovac, Velenjak) na risanskim okolnim visovima. O borbama s Turcima ima uzrečica: Da nije Rišnjana i Krivošijana, sva bi Boka Turcima harač plaćala.

Nedaleko od R. ima špilja, iz koje izbija kadšto potok Spila (u špilji je jezero s pitkom vodom), i izvor Sopot, koji kad potraje kiša, pada kao jaki vodeni mlaz 15 m duboko u more.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (1881); P. Šerović, Boka Kotorska; Historijska studija (Jadranska Straža, 1925). *J. Modestin.*

RISNJAK. 1. Krševita planina u Hrvatskoj, oko 18 km sjeveroistočno od Sušaka. Sa zapada je ograničena dolinom, kojom prolazi kolni put Tršće —Šegine—Jelenje, i Suhom Rječinom, sa jugoistoka i istoka, uvalama Suhog Potoka, Crnog Luga i prodolom od Biljevine do Okruga, a na sjeveroistoku gornjim tokom potoka Krašičevice i izvorištem rijeke Kupe. Planina je divljeg izgleda, i pruža se od sjevera prema jugu, a u tom su pravcu najviši vrhovi: Veli Pogled (1.294 m), Mali R. (1.428 m), Veliki R. (1.528 m), Medvedova Vrata (1.285 m) i Tisovac (1.172 m). R. je pretežno sastavljen od vapnenca, zato po njemu ima pećina i ponora, a po uvalama poniru potoci i potočići. Samo gdje se po dnu uvala javlja pješčenik ima dovoljno vode; tu je zemljište plodno, a vegetacija bujna. Takvi su krajevi oko Krašičevice kao i planinski pašnjaci pod Velikim R.

L i t e r a t u r a: H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; I. Lice naše domovine (1905).

P. V.

2. V. Gorski kotar i Mrzla Vodica.

RISTIĆ DRAGUTIN, divizijski đeneral (2/2 1872, Beograd). Po svršetku cijele gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 15/9 1892. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 29/6 1904, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 28/9 1896 bio je vodnik u pješadiji, do 22/9 1901 komandir čete u pješadiji (1 i 16 puk), 29/9

1901—2/9 1903 bio je na višoj školi vojne akademije, 1903—16/10 1907 komandir čete u pješadiji (7 puk) i pješadijskoj podoficirskoj školi. 16/10 1907—1/11 1908 bio je u komisiji za primanje pušaka u Steyr-u. 1/11 1908 do 13/7 1912 bio je komandant bataljona u pješadiji (6 i 4 puk), 6/3 1919 do 7/7 1919 bio je komandant okružne komande (veliko-kikindske). 7/7 1919 do 2/4 1923 bio je komandant granične trupe. Od 2/4 1923 je komandant divizijske oblasti (bitoljsko-vardarske).

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (4 puk, I. poziv) i puka (6). U ratu 1914—1918 bio je komandant puka u pješadiji (13, 3) i komandant pješadijske brigade (moravske).

V. B.

RISTIĆ JOVAN DR., državnik i historičar (4/1 1831, Kragujevac — 23/8 1899, Beograd). Kao licejski đak sudjelovao je u srpskom pokretu u Ugarskoj 1848. Kao državni pitomac učio je historijske nauke u Njemačkoj i Francuskoj. 1852 promoviran je za doktora filozofije u Heidelbergu. Služio je u ministarstvu prosvjete, ministarstvu inostranih djela, ministarstvu unutrašnjih djela. Događaji od 1858 zatekli su ga kao načelnika policijskoga odjeljenja pod ministrom Garašaninom. Rđavo zabilježen kod liberalne stranke, R. se približio onom krugu konzervativnih političara, koji se okupljao oko prijestolonasljednika kneza Mihaila i napadao liberale u Srpskim Novinama. 1860 bio je R. sekretar deputacije, koju je knez Miloš poslao u Carigrad. Poslije stupanja kneza Mihaila na prijestol, pisao je R. u Srpskim Novinama članke, u kojima je objašnjavao kneževu unutrašnju politiku. 1861 bio je sekretar preobraženske skupštine. Krajem iste godine postavljen je za diplomatskog zastupnika (kapućehaju) u Carigradu, i vodio je pregovore s Portom o povlačenju turskih garnizona iz srpskih gradova. Ti pregovori, koji su 1867 dokončani punim uspjehom, iznijeli su ga na glas kao jednoga od najboljih srpskih diplomata. Krajem 1867 postavljen je za ministra inostranih djela na mjesto Garašanina, ali je odmah odstupio, jer knez Mihailo nije htio usvojiti njegovo gledište o potrebi liberalnih reforma. Od toga trenutka R. se počeo približavati liberalnoj stranci, kojoj će kasnije postati vođ.

Poslije pogibije kneza Mihaila (1868), R. je izabran, uz svoga prijatelja Blaznavca, za namjesnika maloljetnome knezu Milanu Obrenoviću. On je kao namjesnik ubrzo, i u spoljašnjoj i u unutrašnjoj polititici, dobio veći utjecaj nego Blaznavac. U spoljašnjoj politici spriječio je R. uvlačenje Srbije u austrijsku sferu, što je želio grof Andrassy, u unutrašnjoj politici, ustav od 1869 uglavnom je njegovo djelo. — Poslije punoljetnosti kneza Milana (1872) bio je R. ministar inostranih djela u Blaznavčevom ministarstvu. Zatim je, poslije Blaznavčeve smrti, početkom 1873, sastavio sam jedno ministarstvo, koje je palo pod jesen iste godine.

1875, prilikom hercegovačkog ustanka, R. se stavio na čelo ratoborne struje, sklopio je savez sa liberalima od 1858, i ušao, kao ministar inostranih djela, u t. zv. akciono ministarstvo Stevče Mihailovića. To je ministarstvo palo poslije nekoliko nedjelja, ali, s proljeća 1876, ono je došlo nanovo na vladu, i vodilo je dva rata s Turskom. R. je gledao u prvi mah da ratobornu struju u Srbiji upotrebi samo kao jednu demonstraciju, kojom bi natjerao Portu na pregovore, ali je ratoborna struja bila tako jaka, da je R. i preko svoje volje, uvučen u rat. On je držao da Srbija, bez pomoći Rusije, ne može imati uspjeha, i sva njegova diplomacija bila je upućena na to, da za Srbijom uvuče i Rusiju u rat. On je želio, da sa Rusijom igra istu igru, koju je igrao Cavour sa Francuskom. Prvi rat svršio se rđavo, jer Srbija nije mogla ustrajati u borbi do stupanja Rusije u akciju. Zahvaljujući ruskoj diplomaciji, početkom 1877 zaključen je između Srbije i Porte mir, na osnovu predratnog stanja. Drugi rat s Turskom počeo je krajem 1877, tek poslije pada Plevne, jer Srbija, iscrpljena naporima prvoga rata, nije bila u stanju prije stupiti u akciju, uza sve to, što je Rusija na nju navaljivala. U drugom ratu srpska je vojska zauzela Niš, Pirot, Vranje.

Kao zastupnik Srbije na berlinskom kongresu, R. se morao sporazumjeti s Austrijom, da bi mogao održati ono, što je srpska vojska zauzela. Poslije berlinskoga kongresa, koji je donio Srbiji nezavisnost, i 4 nova okruga, Mihailovićevo ministarstvo je odstupilo, i u jeseni 1878 sa-

stavljeno je novo liberalno ministarstvo pod Ristićem, kao pod neospornim vođem liberala. To ministarstvo, i uz jaku opoziciju, provelo je kroz skupštinu željezničku konvenciju sa Austrijom, ali je 1880 dalo ostavku, zbog sukoba s tom silom na pitanju trgovinskoga ugovora. — 1887, pošto je, u bračnom sporu kralja Milana i kraljice Natalije, stao na stranu kralja Milana, R. je došao nanovo na vladu. Liberalno-radikalno ministarstvo, koje je on tada sastavio, palo je krajem iste godine, nešto zbog nesuglasica između liberala i radikala, a nešto zbog nepovjerenja, koje je R. lično ulivao Austriji.

Poslije ostavke kralja Milana (1889), R. je postao namjesnik, sa đeneralom Protićem i đeneralom Belimarkovićem. To namjesništvo, koje se prethodno obvezalo prema kralju Milanu, da ne će dopustiti kraljici Nataliji boravak u Srbiji, i da će poštovati tajnu konvenciju s Austrijom od 1881, imalo je zadatak, da uvede u život ustav od 1888 i da posluži kao protivuteža radikalnoj vladi, koja je pod tim ustavom bila neizbježiva. 1892, poslije smrti đenerala Protića, R. se nije mogao pogoditi sa radikalima o novom zamjeniku, otpustio je dotadanji radikalni kabinet, i doveo je na vladu liberale. I on i taj liberalni kabinet bili su oboreni državnim udarom od 1/4 1893, kada je maloljetni kralj Aleksandar, prije navršene punoljetnosti, uzeo kraljevsku vlast u svoje ruke. Time je uglavnom bio završen politički rad Ristićev.

R. se mnogo bavio historijskim studijama, i ostavio je dva znatna historijska djela: Spoljašnji odnošaji Srbije od 1848 do 1872 (u tri sveska) i Diplomatska istorija Srbije za vreme srpskih ratova za oslobođenje i nezavisnost 1875—1878 (u dvije knjige).

L i t e r a t u r a: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije (13); Milićević, Dodatak Pomeniku (143); B. Petrović, Jovan Ristić (1912).

S. Jovanović.

RISTIĆ MILORAD, divizijski đeneral (7/11 1871, Smederevo). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 14/9 1889. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 16/9 1892, za kapetana 29/6 1900, za pukovnika 1/10 1915, za đenerala 5/1 1923. Do 25/1 1898 bio je vodnik u pješadiji, u podoficirskoj školi i disciplinski oficir u vojnoj akademiji, 25/1—1/3 1898 bio je ađutant puka u pješadiji. 1/3 1898 do 14/9 1905 bio je komandir čete u pješadiji i pješadijskoj podoficirskoj školi, 14/9 1905—1/4 1906 na službi u štabu pješadijskog puka (9), 1/4 1906—29/6 1910 komandant bataljona u pješadiji (9 puk), 24/6 1910—20/9 1912 pomoćnik komandanta pješadijskog puka, 1914 načelnik štaba divizijske oblasti (moravske), 18/11 1918—5/5 1919 na službi u štabu diviz. oblasti (moravske), 5/5 1919—15/11 1921 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (vardarske i vrbaske), 15/11 1921 do 14/2 1924 komandant divizijske oblasti (kosovske i vardarske), od 14/2 1924 je pomoćnik komandanta armijske oblasti (III.).

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (9 i 7 puk) i od 5/11 1912 puka (7). U ratu 1914—1918 bio je komandant puka (5/I.). Teško je ranjen a po ozdravljenju bio je inspektor rezervnih trupa i podoficirskih škola, komandant I. brigade rezervnih trupa (u Biserti). Od 21/7 1916 bio je komandant 1 brigade II. dobrovoljačke divizije u Rusiji, pomoćnik komandanta divizijske oblasti i zastupnik njegov (na Krfu i u Nišu).

V. Belić.

RISTIĆ MIHAILO (1839, Bela Crkva, Banat — 16/6 1897, Bela Crkva). Osnovnu školu, srpsku i njemačku, svršio je u Beloj Crkvi, prvi i drugi razred gimnazije u Vršcu, treći do šestog u Srijemskim Karlovcima, filozofiju (1847 i 1848) u Segedinu. Zatim je do 1851 učio pravo u Pešti. 2/6 1853—2/10 1861, kada je podnio ostavku, bio je profesor historije i filozofije u karlovačkoj gimnaziji. Poslije toga otišao je u Belu Crkvu, gdje je bio advokat do smrti. Biran je za poslanika u srpskom narodnom crkvenom saboru i pokazao se u njemu kao dobar govornik (1869). Pisao je na srpskom i na njemačkom jeziku (O Lichtenfelsovoj filozofiji, u Izveštaju karlovačke gimnazije 1854). Na srpskom je napisao članak o kralju Milutinu (Izveštaj, 1858) i sastavio je u deset knjiga Sistem celokupne filozofije (1858 do 1860). U ovom se djelu R. držao sintetizma i kriticizma, i izradio ga je po Kiesewetter-u, Wernoru i dr., »ali je svagda sa svojim sopstvenim umom račun vodio«. 1856 izdao je poziv na pretplatu na list Mnemozinu.

Kao profesor historije bavio se dosta i numizmatikom. *M. Š.*

RISTIĆ MIHAILO, poslanik u inozemstvu (5/9 1864, Beograd — 25/8 1925, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i pravni fakultet velike škole svršio je u Beogradu, gdje je diplomirao 1886, pa je zatim proveo godinu dana u Parizu na Ecole Libre des Sciences Politiques. R. je cio svoj vijek posvetio diplomatskoj i konzularnoj službi. 1893 R. je postao sekretar srpskog poslanstva u Carigradu, 1895 sekretar ministarstva inostranih djela u Beogradu, 1896 konzul u Skoplju, 1898 sekretar srpskog poslanstva u Beču, 1899 konzul u Bitolju. 1904 postavljen je za diplomatskog agenta Srbije u Sofiji, ali tu dužnost nije ni primio, već je vraćen za generalnog konzula u Skoplje. 1906 bio je poslanik Srbije u Bukureštu, 1907 poslanik u Rimu. 1917 stavljen je na raspolaganje, 1920 bio je delegat kraljevine SHS u dunavskoj komisiji. 1924 je penzioniran.

Glavna R. djelatnost posvećena je nacionalnoj propagandi i budenju nacionalne svijesti u Staroj Srbiji i Makedoniji. U ministarstvu R. je uvijek bio u odsjeku za propagandu; u konzulatima radio je prvo na pitanju naše crkveno-školske samostalnosti, a kasnije je djelovao u provadanju srpske četničke akcije. 1913 R. je u ime Srbije, pored Pašića, potpisao bukureštanski ugovor.

Glavni radovi R. su: Kroz groblje, putopis po Staroj Srbiji (1894), Srpski narod u skopljanskoj eparhiji, rasprava o crkveno-školskim prilikama (1899). Oba ova djela R. je napisao pod pseudonimom P. Balkanski. Osim toga dao je i nekoliko prijevoda iz područja Istočnog Pitanja. *M. Milenović.*

RISTIĆ SVETOZAR, novinar, činovnik odjeljenja za štampu (9/3 1853, Srijemski Karlovci). Svršio je gimnaziju i položio maturu u mjestu rođenja, pa je počeo da studira filozofski fakultet u Pragu. 1876 prekinuo je školovanje i došao krajem maja u Beograd, pa je u Srbiji ostao, i u ratovima za nezavisnost Srbije 1876 do 1878 borio se kao dobrovoljac. Kao novinar pokrenuo je i uredivao (1881) Beogradski Dnevnik, (1882) Novi Beogradski Dnevnik. — R. je jedan od glavnih pokretača za osnivanje Beogradske Zadruge. Penzioniran je kao činovnik odjeljenja za štampu. *M. M.*

RISTIĆ SVETOMIR DR., profesor više pedagoške škole i književnik (26/6 1886, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu, univerzitet u Leipzigu i Berlinu. Doktorat je položio u Leipzigu iz filozofije, fizike i astronomije. Kao gimnazijski nastavnik izabran je za izvanrednog profesora filozofskog fakulteta u Skoplju. Pošto je proveo četiri godine u ostavci, izabran je za profesora više pedagoške škole, gdje je i danas. Glavna su mu djela: Celina, Delovi, Stvarnost (1922), Die indirekten Beweise des transzendentalen Idealismus (1910), Konträrer oder kontradiktorischer Gegensatz in Kants mathematischen Antinomien (1911), Der Satz vom Grunde und die Gründung der punktuellen dynamischen Atomistik (1914), Osnovi Boškovićeve dinamične atomistike (1912), Iz novije srpske filozofije (1910, 1911), 4 srpske narodne pesme, estetsko-psihološko objašnjenje (1913), Duševni pokreti u našem narodnom pjesništvu s obzirom na Homera, Danta i Šekspira (1920), Logika za školsku i privatnu upotrebu (1923, II. izdanje). Osim toga sastavio je sa B. Bogdanovićem Latinsko-srpski rečnik (1924, II. izdanje) i sa J. Kangrgom Srpsko-nemački rečnik (u štampi). *M. Š.*

RISTOVIĆ VLADIMIR, publicist i novinar (9/9 1891, Šabac). Gimnaziju je učio u Valjevu i Beogradu, a pravo u Beogradu i Parizu. Saradivao je u Novom Vremenu, zatim je bio glavni urednik Malog Žurnala (1914). Poslije rata bio je urednik Slobodne Reči, zatim glavni urednik Beogradskog Dnevnika, pa Jugoslovenskog Naroda. 1921 pokrenuo je, sa Ljubom Bojovićem, Novosti, a 1922 postao je glavni urednik Epohe. 1923/24 postao je direktor Beogradskih Novosti, a zatim glavni urednik Balkana, u kome se isključivo bavio ekonomskim problemima. — Napisao je veći broj članaka iz područja politike i ekonomije. Preveo je dramu Oskara Wilde-a Nihilisti, Tolstoja Mali car, Herzenovu brošuru Omladina, i Francesca Nitti-a Boljševizam, Fašizam i Demokratija. *D. P.*

RITTIG IVAN, profesor sveučilišta u Zagrebu (6/2 1876, Brod na Sa-

vi). Učio je najprije pravo, zatim u Vinogradarsko-Voćarskom Naučnom Zavodu u Klosterneuburgu i Reutlingen-u. Kasnije je bio u Belgiji i u Francuskoj na praktičnim studijama. Uredio je vinogradarsku i voćarsku školu u Iloku (1900—1905). Zatim je bio ravnatelj i reorganizator slične škole u Petrinji, gdje je uredio zimsku gospodarsku školu (1913/14) i prvu školu za seoske domaćice (1920), te uspješno djelovao u široj okolini oko regeneracije vinograda i podizanja poljoprivrede. Kao upravitelj odsjeka za gospodarsku nastavu radio je R. oko reorganizacije naročito niže gospodarske nastave. Od 15/7 1923 profesor je za vinogradarstvo i voćarstvo na gospodarsko-šumarskome fakultetu u Zagrebu. — Radovi su mu: Vinogradarstvo (1908 i 1926), Vinarstvo (1924), Blagostanje kraljevine SHS (1919), Zemljišna reforma (1919), Reorganizacija gospodarske nastave (1920), Poljska privreda: Udžbenik za seoske osnovne škole (prijevod iz francuskog, 1927).
O. F.

RITTIG SVETOZAR DR., historik (6/4 1873, Brod na Savi). Gimnaziju je učio u Travniku, a bogosloviju u Đakovu. Doktorat bogoslovije dobio je u Beču. 1902—1911 bio je profesor teologije u Đakovu, 1912—1913 urednik Katoličkog Lista, od 1915 je župnik u Zagrebu. Postao je privatni docent na teološkom fakultetu sveučilišta u Zagrebu, i predaje crkvenu historiju umjetnosti. Bavio se i politikom, te je bio u jednoj periodi i narodni poslanik na hrvatskom saboru, i to u stranci Mile Starčevića, zatim u Narodnom Vijeću, pa 1919 i 1920 u Narodnom Predstavništvu. U mlađim godinama bavio se (1895—1905) i beletristikom, i pisao je novele i pripovijetke iz narodnog života u Vijencu, Hrvatskoj Prosvjeti i Matici Hrvatskoj. — Od R. historijskih studija, većinom iz crkvene historije, ističu se dobrim pregledom tretiranih pitanja i kritičkim prikazivanjem: Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, I. od 863—1248 (1910), Martirologij srijemsko-panonske metropolije (Bogoslovska Smotra, 1911—1912).
V. N.

RITTIUM. V. Surduk.

RIVANJ, otok na Jadranskom moru, između južnog dijela Sestrunja na zapadu i sjevernog kraja Uljana na istoku, oko 15·5 km sjeverozapadno od Zadra. Dugačak je 4·3 km, širok do 1·2 km, a površina mu je 4·0 km². R. leži između 44° 8′ 27″ do 44° 10′ 17″ sjev. šir. i 15° 1′ 21″ do 15° 3′ 43″ ist. duž. Gr. Otok je kamenit, pretežno sastavljen od kretacejskih vapnenaca i najvećim dijelom je pod vegetacijom. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, i u tome pravcu su najviši visovi: Lokoćina 112 m i kota 89 m. Na njegovim krajevima su rtovi: Trageric i Rivanjski. Inače je R. nerazuđen. Na samom grebenu otoka leži naselje Rivanj sa 48 domova i 110 stanovnika, dok se pri obali, na jugoistoku, nalaze razvaline hrama Sv. Barbare.
P. V.

RIZLING RAJNSKI je vrsta vinove loze, uvezena sa Rajne u Njemačkoj. Ima je u Slovenačkoj, Hrvatskoj i u Srbiji, no gotovo isključivo samo u vlastelinskim (spahijskim) vinogradima. Daje jako alkoholno, buketno vino, no kod nas nigdje ne dostiže kvalitetu, koju daje na Rajni.
I. R.

RIZOV DIMITRIJE, državnik i političar, poslanik i punomoćni ministar Bugarske (augusta 1866, Bitolj — 23/4 1918, Berlin). Gimnaziju je učio u Bugarskoj, pa je zatim univerzitetsko obrazovanje dobio u Liege-u u Belgiji. Kao drug čuvenoga majora Panice, koji je zbog zavjere protiv kneza Ferdinanda osuđen na smrt i obješen, R. je, još kao dvadesetgodišnji mladić, bio jedan od najaktivnijih radnika na ujedinjenju Istočne Rumelije sa Bugarskom. U unutrašnjoj politici R. se borio protiv Stambolova, glasao je protiv izbora Ferdinanda Koburškog za kneza Bugarske. Kada je u Bugarskoj zavladao režim Stambolova, R. je morao emigrirati iz Bugarske, i proveo je nekoliko godina u Rusiji i u Srbiji, u Beogradu, gdje je imao prisnih veza sa N. Pašićem, Dr. M. Vujićem i Perom Todorovićem. Poslije smrti Stambolova, R. se vratio u Bugarsku, i stupio je u bugarsku diplomatsku službu. Najprije je bio konzul u Skoplju, a zatim diplomatski agent Bugarske u Crnoj Gori (1903—1906). 1908 R. je postao punomoćni ministar Bugarske u Beogradu, a zatim u Rimu. Iz Rima R. je 1915 premješten za punomoćnog poslanika Bugarske u Berlin. Na

tome položaju zatekao ga je ulazak Bugarske u Svjetski Rat na strani centralnih sila. Braneći bugarske interese i dokazujući bugarski karakter Makedonije, R. je imao čuvenu polemiku sa Hermannom Wendelom, njemačkim publicistom i poslanikom Reichstaga, koji je imao smjelosti da usred rata i usred Njemačke, u najkritičnijim danima rata brani Srbiju i da zastupa srpske interese u Makedoniji.

M. Milenović.

RIZVANBEGOVIĆ ALI-PAŠA, hercegovački vezir (oko 1761, Stolac — oko 20/3 1851, Banja Luka). R. je bio iz stare kapetanske plemićke porodice, koja je imala vlast u Stocu i okolini i zvala se stoga Stočevići. Njegov otac ustupio je stolačku kapetaniju svom najstarijem sinu Mustafi, ali se on ne održa, jer među braćom nastaše borbe o vlast. Stolac je dobio mlađi brat Omer. To je izazvalo nove i duge borbe među braćom, koje su trajale više godina. Završile su se 1813, pobjedom Ali-aginom, koji je postao gospodar tvrdog Stoca. Ali-aga i njegov brat, Hadži-beg, gospodar Hutova, nisu bili ni dobri gospodari ni pogodni susjedi. Naročito je bio opak Hadži-beg. Ali-aga je bio prijatelj Smail-age Čengića, a inače je sa drugim susjedima, naročito sa Kapetanovićima iz Počitelja, imao češćih sukoba. Dvadesetih godina 19 vijeka R. je bio najugledniji kapetan Hercegovine i slovio je, uz druge plemiće iz Bosne, kao protivnik nametnutih vezira u Travniku. Ipak, kada je 1831 izbio pokret Husein-bega Gradaščevića, R. i Čengić nisu htjeli da mu se pridruže, i stali su otvoreno na stranu sultanovu. Pokušaj Huseinov da silom slomi otpor hercegovačkih aga završio se porazom njegovih ljudi. U borbama 1832 R. je organizirao otpor Hercegovine protiv sultanovih protivnika i došao je u pomoć veziru Kara-Mahmud-paši, u odlučnoj bitci kod Sarajeva, 17/5 1832. U borbi protiv Ali-age sudjelovao je i njegov brat Hadži-beg, koji je poginuo pod Stocem 27/2 1832. Poslije tih borba u Bosni krenula je, po Portinoj naredbi, bosanska vojska protiv Ibrahim-paše egipatskog. Ali-aga se i tu istakao sa svojim odredom. Za toliku vjernost sultan je onda imenovao R. vezirom i odvojio Hercegovinu od bosanskog vilajeta (1832).

Kao hercegovački vezir, R. je živio u Mostaru i u svom ljetnikovcu na Buni. Spočetka se pokazao zahvalan Srbima, koji su ga pomagali u velikom broju u posljednjim borbama. 1833 dozvolio je gradnju stare crkve u Mostaru i pomagao je srpsko svećenstvo protiv grčkih vladika. Katoličku hercegovačku crkvu odvojio je od bosanske (1846) i pomagao je da se osnuje posebna vikarija. Iste godine izradio je ferman za podizanje katoličkog samostana na Širokom Brijegu. U Mostaru je R. podigao nekoliko zgrada i jednu džamiju, a u Stocu je bio poduzeo nekoliko većih građevina. U Trebižatu, koji je naseljivao i kultivirao, sagradio je jednu i sad još održanu kulu. U Hercegovinu je s planom uvodio kulture riže, masline, vinograda i murava (dudova).

1836 došlo je na Grahovu do sukoba između crnogorskih četa i hercegovačkih muslimana, koje su vodili Ali-paša i Smail-aga Čengić. Crnogorci su tom prilikom stradali, a Grahovo se pokorilo Turcima. Ali za kratko. Taj poraz dražio je Crnogorce na osvetu, i 1840 oni su smakli Čengića. R. to nije bilo mnogo krivo, jer je Čengić u posljednje vrijeme stao na čelo opozicije protiv R., kome je predbacivano, da udara teške namete i da bezobzirno podiže svoju porodicu. U stvari, R. je stare kapetanije počeo spajati u veće jedinice i njihovu upravu povjeravati svojim sinovima i srodnicima. Kod hercegovačkih muslimana vjerovalo se, da R. nije bio protivan ubistvu Čengićevu. Ali-paša je, da osveti pogibiju, 1841 napao Drobnjak i pobio izvjestan broj ljudi. 1842 su ponovno izbili sukobi oko Grahova. Da se spriječe borbe, došlo je iste godine u Dubrovniku do sastanka između vladike Petra II. i Ali-paše. Pregovori su se otezali, bilo je izvjesnih neprilika, ali je na kraju krajeva (28/10 1843) došlo do sporazuma, da se uglavnom vrati stanje, koje je bilo prije početka sukoba.

Nezadovoljstvo protiv R. i njegovih sinova uzimalo je sve više maha. U Mostaru se stvorila čitava stranka protiv njega. U posljednje vrijeme R. se bio približio bosanskim nezadovoljnicima protiv novih sultanovih reforma, i pomagao ih je. Kad je 1850 Omer-paša poslan u Bosnu, da uguši pokret, Ali-pašini ljudi su do-

čekali sultanovu vojsku neprijateljski na Lipetima, blizu Konjica, ali su bili razbijeni. 5/2 1851 uhvaćen je R. u Mostaru i na magarcu, s repom u ruci, proveden kroz grad. Po naredbi Omer-pašinoj poslan je onda R. u njegov tabor u Krajini. Kod Banje Luke, omakla se, kažu, jednom čuvaru puška i ubila je starog Ali-pašu.

Literatura: J. Pamučina, u zborniku A. Gilferdinga, Bosnija, Hercegovina i Staraja Serbija (1859); S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1900); V. Ćorović, Mostar i njegovi književnici u prvoj polovini 19 vijeka (1907); Iz Dnevnika P. Čokorila (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1913), S. Tatsch, Aus Herzegowinas letzter Feudalzeit (1922).
V. Ćorović.

RIŽA (PIRINAČ) se u našoj državi goji, uz umjetno natapanje, u Bačkoj i Banatu (oko 50 ha), zatim oko Bregalnice, Skoplja i Tikveša u Južnoj Srbiji (oko 1.500 ha). Domaća godišnja proizvodnja iznosi oko 2.500 vagona zrna, što ne dostaje ni za namirenje domaće potrebe. *S. J-ć.*

RIŽINICE, mjesto u Solinskom Polju (kod Splita), uz potok Rupotinu, na međi između Splita i Klisa. Tamo je bio dvorac kneza Trpimira, koji je onda, oko 850, osnovao samostan benediktinaca, po svoj prilici monasterium S. Petri kasnijih isprava. Iz samostanske crkve, sa kamene ograde pred oltarom, je natpis PRO Duce Trepime (ro)... u hrvatskoj historiji drugi po starini, poslije Godesavljeva natpisa u Ninu (800).

Literatura: F. Bulić, Po ruševinama staroga Solina (Spomen-cvijeće, Matica Hrvatska, 376); Križanić-Barač, U kolijevci hrvatske povjesnice (1907). *J. M-n.*

RMAN (HRMANJ), manastir na ušću Unca u Unu. Crkva je posvećena Sv. Nikoli. Ne zna se, kad je osnovan. Spominje se u prvim desetinama 17 vijeka. 1612 pisan je za R. jedan panegirik. 1615 skovan je srebrn kivot u obliku R. crkve. 1621 pokrivena je crkva klisom. Naročito se mnogo spominje R. u 18 vijeku. Nije još proučen. *V. P-ć.*

ROBBA FRANCESCO, kipar (— 24/1 1757, Zagreb). R. se pojavio 1724 u Ljubljani, gdje se oženio kćerkom kipara Misleja, a 1752 se preselio u Zagreb. Radio je najviše u mramoru. Glavna R. djela u Ljubljani su: veliki oltar u franjevačkoj crkvi (1736), oltar u uršulinskoj crkvi (1744), kerubini na oltaru u stolnoj crkvi (prije 1750), veliki oltar kod Sv. Jakoba (1732), barokna fontana ispred magistrata (1751), a u Zagrebu: oltar Sv. Katarine u jezuitskoj crkvi (1727), četiri oltara u stolnoj crkvi (3 sačuvana u Varaždinskim Toplicama, jedan u Novoj Vesi kod Zagreba).

Literatura: Wallner, Mittheilungen des Musealvereins f. Krain, III.; V. Steska, Dom in Svet, 15; V. Hoffiler, Vjesnik Hrvatskoga Arheološkog Društva, nova serija, 14.
F. S.

ROBERT CYPRIEN (Rober Siprien), profesor slovenskih jezika i književnosti u francuskom koležu (1807 — 1857). Kao profesor francuskog koleža (1844—1857), R. je predavao i o našoj narodnoj poeziji. Pisao je članke o našem narodu i o Slovenima uopće u Revue des Deux Mondes 1842—1844 (odštampane u 2 knjige Les Slaves de Turquie, Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares, 1844, 1852), za 1845 i 1846 i za 1852—1854 (o našoj književnosti). Izdao je brošuru Les deux panslavismes (1849) i djelo Le Monde slave, son passé, son état présent et son avenir (1852, u 2 knjige). Na knjigu o Slovenima u Turskoj odgovorio je jednom brošurom knez Mihailo Obrenović, uzimajući u zaštitu kneza Miloša (Miloch Obrénovich ou Coup d'oeil sur l' histoire de la Serbie de 1813 à 1839, pour servir de réponse à M. Cyprien Robert, 1850). *M. I.*

ROBIČ SIMON, katolički svećenik i prirodnjak (11/2 1824, Kranjska Gora — 7/3 1897, Šenturška Gora). Od 1874 do smrti bio je župnik u Šenturškoj Gori. Sakupio je mnogo bilja (fanerogame, mahovine, lišaje i gljive), životinja (naročito konhilije) i petrefakata (Kamniške Alpe). Njegova bogata zbirka nalazi se u ljubljanskom muzeju, odnosno kranjskoj gimnaziji (fanerogame). Samih konhilija ima 2.759 vrsta u 10.750 komada. Publicirao je opširan spisak insekata i puževa, i nekoliko rasprava po pećinama, mahovinama i lišajevima. Nekoliko puževa i dvije mahovine, dobili su ime po R. *J. H.*

ROBIDA ADOLF, pisac (14/6 1885, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u

Ljubljani, a filozofske studije (slavistiku i germanistiku) u Beču. Sada je profesor na realci u Ljubljani. — R. je objavio od 1906 nekoliko pjesama u Slovanu i Dom in Svetu. Napisao je, pod Strindbergovim utjecajem, dva kazališna komada u jednom činu: Valtir, komedija (Ljubljanski Zvon, 1908) i Drama histerične žene Meri (Slovan, 1908), i priredio je više narodnih kazališnih komada za diletantske pozornice: Anzengruber, Krivoprisežnik (1911), Raupach, Mlinar in njegova hči (1926), More, Revček Andrejček (1926). Radio je također kao kazališni i dramatični kritičar. Glavni su mu tu radovi: Skica razvoja moderne slovenske dramatike (Čas, 1909); Zakaj se pri Slovencih dramatika ne more razvijati, Naša glediška kritika, Moderne slovenske klasične drami in tragedije (1910), Naturalistične in realistične moderne slovenske drame, Moderne slovenske enodejanke in dijalogi, Moderne slovenske romantične igre (1911). Kao stenograf sarađivao je 1913—1914 u zagrebačkom Jugoslovenskom Stenografu i sastavio je Slovensku stenografsku čitanku (1921) i Samoznake (1921). *I. G.*

ROBIDA IVAN DR., pisac (1/7 1871, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u Ljubljani, a medicinske studije u Beču (promoviran 1897). Poslije se specijalizirao za neurologiju i psihijatriju i bio je ordinarius u ludnici na Studencu. Sada je primarius i upravitelj neurološko-psihijatričkih odjeljenja u općoj javnoj bolnici u Ljubljani. — R. pjesme izlazile su od 1890 u Ljubljanskom Zvonu, Vesni, Dom in Svetu, Zvončku (Alastor, Josefus, Mefisto). Napisao je historijsku tragediju: Erazem Tatenbah (Dom in Svet, 1891) i dramatičku pjesmu: Rože ob poti (1924). Kao student osnovao je đački list Vesnu (1892), i uređivao je literarni dio Podgornikovog Slovanskog Sveta, sarađivao je 15 godina, kao književni i kazališni kritičar, u Slovenskom Narodu i Slovencu, bio je režiser na diletantskim pozornicama u Grazu i u Ljubljani, vodio je više godina viši tečaj dramatske škole Ljudskog Odra u Ljubljani, sarađivao je kao književni kritičar kod Ljubljanskog Zvona, Dom in Sveta i dr. Kao žurnalist pisao je razne članke, osobito medicinske, u raznim listovima. Posebno su izašle R. poučne brošure: Boj alkoholu i Da ste mi zdravi, otroci (1922). Naučne spise objavljivao je na slovenačkom, najviše u Liječničkom Vjesniku u Zagrebu, na njemačkom u Neurologisches Zentralblatt. Posebno je izdao spis: Psihične motnjave na alkoholični podlagi s posebnim ozirom na forum (1921). R. je pisao i o lovu i ribarstvu u domaćim i stranim listovima, i radio je kao prosvjetni predavač u Ljubljani i na selu, najviše na medicini i higijeni.

L i t e r a t u r a: Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva (4, 51, 89).

I. Grafenauer.

RODBINSKO PRAVO PREKUPA. Među modalitetima, koji mogu da prate jedan ugovor o prodaji i kupovini (§ 641 srpskog građanskog zakonika), nalazi se i pravo prekupa (Vorkaufsrecht), o kome se § 665 srpskog građanskog zakonika ovako izražava: »Može ko i na taj način stvar prodati, da kupac dužan bude u slučaju prodaje njemu najpre na otkup podneti; koje ako ne bi učinio, prodavac ima pravo položivši cenu stvar natrag uzeti«. (§ 1027 austrijskog gradanskog zakonika.) Od prava prekupa valja razlikovati pravo otkupa (§§ 661—663 srpskog građanskog zakonika, Wiederkaufsrecht, Vente à réméré). Kod ovog posljednjeg prava, prodavac zadržava sebi ovlaštenje da može, u ugovorenom roku, stvar od kupca povratiti, dajući mu natrag cenu, od njega primljenu. Ovdje, dakle, kupac postaje uvjetno vlasnik kupljene stvari, a taj uvjet sastoji se u tome, da se prodavač ne koristi svojim pravom otkupa; inače, on stvar ima prodavaču da vrati, i tada će se smatrati da pravo vlasništvo na prodanoj (i kupljenoj) stvari nikada nije bilo prešlo sa prodavaoca na kupca, te otuda i sva ona prava, koja je kupac mogao, u međuvremenu od ugovora o prodaji i kupovini do vršenja otkupa od strane prodavaoca, konstituisati na stvari padaju kao a non domino konstituisanja (pod uslovom, razume se, da je, kod nepokretnih dobara, to pravo bilo upisano u baštinskim, kod nas u hipotekarnim, knjigama ili u tapiji, odnosno, kod pokretnih stvari, da je ono bilo poznato trećem licu, § 663 srpskog građanskog zakonika). Međutim, kod prava prekupa, kupac postaje bezuvjetni vlasnik kupljene

stvari, i njegova svojina je samo u toliko ograničena, što, u slučaju da on kupljenu stvar hoće da proda, mora ovu prvo ponuditi prodavaocu, a tek ako prodavaoc ne bi htio vršiti pravo prekupa, može je prodati drugome. Iz ovoga izlazi, da sva ona prava, koja je kupac eventualno na stvari ustupio drugima od prvoga ugovora o prodaji i kupovini pa do vršenja prekupa od strane prodavaoca (prekupca), ostaju i dalje u snazi i vežu i ovoga posljednjeg. (Isto tako, pravo prekupa, valja razlikovati i od kupčevoga prava preprodaje, § 664 srpskog građanskog zakonika, Rückverkauf § 1071 austrijskog građanskog zakonika.)

Ovo je prva vrsta prava prekupa, voljno pravo prekupa, nazvano voljno zato, što se ono, nesumnjivo, može ustanoviti ne samo ugovorom (što jedino predviđa naš građanski zakonik), već i aktom posljedne volje, t. j. testamentom (kodicilom), odnosno ugovorom o nasljeđivanju, a na osnovu općeg načela o autonomiji volje pojedinaca u privatno-pravnim odnosima (§§ 13 i 638 srpskog građanskog zakonika). Ali ima još i jedna vrsta prava prekupa, a to je zakonsko pravo prekupa (o čemu srpski građanski zakonik sadrži odredbe u §§ 640—676). Odmah da primijetimo, da ovo pravo prekupa postoji samo u pogledu nepokretnih dobara, dok voljno pravo prekupa može imati za predmet i stvar pokretnu.

Po prvobitnom tekstu srpskog građanskog zakonika, pravo zakonskog prekupa postojalo je bilo u korist ove tri kategorije pojedinaca: »Smesnici ili zajedničari, rodbina najbliža, koja bi pravo nasledstva u prodanim dobrima imala, koja bi po zakonu nasledila, i susedi prve i komšije« (§ 670). Od ova tri slučaja prava prekupa, posljednji, treći, slučaj, pravo prekupa susjeda (komšija) otpao je još 1847, kada je zakonodavnim rešenjem od 14/5 iste godine, VNo 513 (Zbornik IV., str. 24) ukinuto. To rješenje počinje ovako: »Popečiteljstvo Pravosudija uverivši se iskustvom da se zbog komšiskog prava u kupovini nepokretnih dobara velika zamešatelstva i parnice porađaju, učinilo je... Sovetu predloženje, da se isto komšisko pravo ukine, i time § 617 i drugi o istom pravu dejstvujući paragrafi građanskog zakonika preinače, podkrepljujući ovo svoje predloženje između ostalih i tim pobuđenjem, što se u parnicama ovog roda događaju takovi slučajevi gdi se pravda pri izricanju presude ne može nikako nabljudavati. Savet uverivši se i sam...« Zatim dolaze razlozi državnoga savjeta koji je tada, 1874, a na osnovu srpskoga ustava od 1838, poznatog inače pod imenom turskoga ustava, imao sa knezom, zakonodavnu vlast. Zakonodavno rješenje se, najzad, završava ovim zaključkom: »...da se pravo prvenstva na kupovinu nepokretnih dobara, koje se § 670 našeg građanskog zakonika i susedima ili komšijama daje, ukine, pak tako da u napredak ovaj § i oni drugi §§ koji dalje s njim o istom pravu prvenstva dejstvuju, svoju zakonu silu samo za smesnike ili zajedničare i za kasatelnu najbližu rodbinu imaju« (V. ovaj zaključak istoga rešenja i uz § 670 građanskog zakonika.) Na taj način ne vrijede više ni ostali propisi građanskog zakonika, koji se tiču prava prekupa susjeda, a koji se nalaze u §§ 671, 672 i 674 toga zakonika.

Što se pak tiče motiva, koji su srpske kodifikatore iz 1844 rukovodili kod ustanovljenja prava prekupa susjeda, mi smo ih ovako shvatili, u svojoj knjizi O ugovoru o prodaji i kupovini, III. (1921): »Pravo suseda na zakonski prekup osnivalo se na toj konsideraciji da se njime osiguravalo grupisanje (komasiranje) nepokretnih dobara, a osim toga, i na tom posmatranju: da je susedno dobro odnosno koga se vrši prekup vrlo često bilo ranije u zajednici sa dobrom suseda koji vrši prekup, zajednica koja je dolazila usled rodbinske veze vlasnika tih dobara, te se stoga nalazilo za pravično da se to dobro vrati ponovno tamo gde je i bilo, t. j. da bude svojina onih sa kojima je njegov vlasnik resp. njegov prethodnik pređe živeo zajedno, tako, dakle, da je, u velikom broju slučajeva, zakonsko pravo prekupa suseda bilo, u isti mah, i zakonsko pravo prekupa rodbine. Kažemo, u velikom broju slučajeva a ne uvek, stoga što je sused mogao ne biti srodnik« (strana 171).

Na taj način, danas, po srpskom građanskom zakoniku, postoje samo dva slučaja zakonskog prava prekupa: pravo prekupa smesničara (zajed-

ničara) i pravo prekupa rodbine. I ovi slučajevi prava prekupa kao i ono pravo prekupa, koje je ranije pripadalo susjedima, predstavljaju originalni dio našeg građanskog zakonika; redaktori toga zakonika nisu te norme našli u austrijskom građanskom zakoniku (das Allgemeine österreichische bürgerliche Gesetzbuch) od 1811, jer, u tome zakoniku ne postoji ustanova zakonskoga prava prekupa već samo ona voljnoga prekupa.

Crnogorski građanski zakonik zna također za zakonsko pravo prekupa (pravo preče kupnje). O njemu se govori opširno u čl. 47—64 i u čl. 107 i 873. Čl. 48, u svom prvom odjeljku, priznaje ga ovim licima: Pravo preče kupnje (873), koje je davnina u običaju među bližikom (t. j. između bratstvenika, međaša, seljaka i uopće plemenika), pri prodaji nepokretnih dobara, ostaje i u napredak u svojoj potpunoj snazi. Čl. 107 daje zakonsko pravo prekupa suvlasniku. Taj propis normira ujedno i odnose među suvlasnikom bližikom kod prava prekupa. U crnogorskim zakonima nalazi se naređenje o pravu preče kupnje već i ranije. Mi se s njim srećemo u čl. 15 Petrovog i u čl. 45 i 46 Danilovog zakonika. (O voljnom pravu prekupa v. čl. 254—256 građanskog zakonika crnogorskog.)

Što se zakonskoga prava smesničara tiče, reći ćemo samo toliko, da je njegov ratio legis u tome, što zakonodavac, a iz ekonomskih razloga, nerado gleda na smesništvo. Iz toga dosljedno izlazi, da pravo prekupa postoji u korist smesničara samo onda, ako je smesničar svoj dio prodao licu izvan zajednice, a ne i onda, ako je kupac jedan od smesničara (slučaj da ima bar tri smesničara). Da dodamo još, da je, vrlo često, zajedničko dobro porodično dobro, i da se ovim pravom prekupa postiže tada i taj rezultat, da će se spriječiti eventualni prijelaz dijela jednog smesničara u drugu neku porodicu, rezultat koji je, svakako, došao da potkrijepi onaj gore navedeni motiv ustanove zakonskoga prava prekupa zajedničara.

Rodbinsko pravo prekupa postoji u korist zakonskog presumptivnog nasljednika vlasnika nepokretnoga dobra, koji je ovo prodao ili hoće da ga proda, t. j. u korist onoga srodnika prodavaoca, koji bi ovoga, po zakonu, naslijedio, kada bi se, u to vrijeme, smrću prodavaočevom njegovo naslijeđe otvorilo. Iz toga izlazi, da, ako bi taj najbliži srodnik bio nesposoban — slučaj stranog državljanstva, ekstraneitet ili nedostojan, § 419 građanskog zakonika, da naslijedi, on ne bi, razumije se, imao pravo prekupa. Pošto, po § 670 građanskog zakonika, samo rodbina ima zakonsko pravo prekupa na osnovu naslijeđa, to država ne bi mogla to pravo zahtijevati u onom slučaju, kada je ona, u nedostatku drugih nasljednika, pozvana na naslijeđe de cuius-a (§ 530 građanskog zakonika). Država je istina, tada zakonski nasljednik (jer po zakonu, a ne po oporuci, dolazi na naslijeđe), ali nije nasljedna u svojstvu srodnika (i uopće, razumije se, pravna lica ne mogu biti u srodstvu ni s kim: srodstvo pretpostavlja fizičko lice). Ali, nesumnjivo, § 670 ne isključuje iz rodbinskog prava prekupa ni muža odnosno njegove srodnike, kada su oni (§ 416 građanskog zakonika) zakonski nasljednici ženini (t. j. onda, ako žena ne ostavi krvnih srodnika svojih ni iz šestoga koljena materine loze niti usvojene (adoptirane) djece, § 410 građanskog zakonika, niti usvojene sestre odnosno usvojenoga brata, § 148 građanskog zakonika), kao ni ženu u slučaju da ona ima da bude zakonski nasljednik svoga muža (§§ 408 građanskog zakonika, dopuna od 21/10 1850, VNo 2.085, Zbornik, V. str. 293: ali ženini srodnici ne mogu zakonski naslijediti muža, jer im to pravo § 416 građanskog zakonika ne daje). Isto tako imaju pravo prekupa i građanska (civilna) djeca (usvojenik, usvojenica) prema svojim građanskim (civilnim) roditeljima (paroditeljima, poočimu i pomajci, odnosno prema usvojiocu ili usvojiteljici), bar ovo je sigurno za slučaj bezuvjetnog usvojenja (prvi, potpuni, način usvojenja: § 137 građanskog zakonika). I usvojen (civilni) brat (pobratim) kao i usvojena (civilna) sestra (posestrima) imaju pravo prekupa prema usvojiocu, ali ni u ovom ni u prethodnom slučaju usvojilac, nema pravo prekupa prema usvojeniku, jer ga ne naslijeđuje (§ 430 građanskog zakonika). Međutim, pravo prekupa postoji u odnosima krvne i građanske djece poočima ili pomajke, jer tu može biti uzajamnog naslijedivanja (§ 410 građanskog zako-

nika). Ali, samo bračno srodstvo daje pravo na rodbinski prekup, dakle, ne i nebračno (izvanbračno), nezakonito, jer nebračni srodnici ne mogu zakonski (intestatski) naslijediti (§ 409 građanskog zakonika). Ni žena, koja nije pozvana da naslijedi svoga muža, nema jedino na osnovu svoga eventualnog udovičkog plodouživanja (§§ 412—415 građanskog zakonika) prava prekupa prema mužu (§ 670 građanskog zakonika daje to pravo samo presumptivnim nasljednicima, što ovdje nije slučaj).

Razumije se, da onaj, koji je presumptivni nasljednik, bilo po testamentu bilo po ugovoru o naslijeđivanju, nema pravo rodbinskog prekupa, ako on nije, u isti mah, i zakonski presumptivni nasljednik (arg. iz riječi: »rodbina najbliža« u § 670 građanskog zakonika). Što više, ako bi najbliži srodnik bio testamentom (ugovorom o naslijeđivanju isključen iz naslijeđa, bilo u korist jednog dalnjeg srodnika, bilo koga nesrodnika (§§ 480 i 481 građanskog zakonika), njemu to ne bi oduzimalo pravo prekupa.

R. P. P. jeste jedan interesantan slučaj, gdje se presumptivnom nasljedniku, koji inače, za života de cuius-a, nema, u pogledu imovine ovoga, nikakvoga prava (on, dok je de cuius živ, ima samo jednu nadu, nadu da će ga on naslijediti, ali ta nada može se ne ostvariti, na ime onda, ako presumptivnog nasljednika de cuius nadživi ili ga svojom oporukom, testamentom odnosno ugovorom o naslijeđivanju isključi iz naslijeđa, §§ 52, 448 i 481 građanskog zakonika; odnosno djece v. 477—480 građanskog zakonika), priznaje ipak jedno pravo (sankcionirano tužbom), pravo prekupa. Da napomenemo da, po odlukama kasacionog suda od 5/2 1872, br. 189 (opća sjednica) i od 4/10 1896, br. 7.973, maloljetno dijete, ako nema svoga vlastitog imanja, odvojenog od očevoga, ne može vršiti pravo prekupa prema ocu, pod čijom je roditeljskom (očinskom) vlašću. A u svojim odlukama od 7/11 1874, br. 4.135 i od 17/5 1885 br. 1698 (oboje iz opće sjednice), kasacioni sud, izgleda, ide još dalje, i djetetu pod očinskom vlašću uopće poriče pravo prekupa prema ocu, nalazeći da bi se to pravo djeteta ovdje kosilo sa zakonskim odredbama o očinskoj vlasti (§§ 120, 124 i 126 građanskog zakonika). Mi mislimo, naprotiv, da je ovakva jurisprudencija protivna i tekstu §§ 670 i 671 građanskog zakonika i zakonskom motivu rodbinskoga prava prekupa, o kome će malo niže biti riječi. U ostalom, bilo bi čudnovato, da pravo rodbinskoga prekupa nemaju baš najbliži srodnici, potomci prodavaočevi. Činjenica, pak, što se dijete nalazi pod očinskom vlašću, samo donekle komplicira vršenje prava prekupa, ali ona ne dira ni ukoliko u samo postojanje toga prava. Ali, na svaki način, i po novijoj praksi kasacionog suda, dijete pod skrbništvom imalo bi pravo prekupa prema svome skrbniku, kome bi ono bilo najbliži srodnik i presumptivni zakonski nasljednik (bio taj skrbnik mati ili koji drugi dalnji srodnik).

Pravo prekupa objašnjava se ranijim sistemom nepokretne svojine, koja je, kao što se zna, bila kolektivna, plemenska i porodična (zadružna), i težnja zakonodavčeva bila je da se nepokretna dobra u svakom slučaju zadrže u plemenu odnosno porodici. Pravo rodbinskoga prekupa dolazi također među mjere kojima je to bio zadatak. Dr. M. Vesnić, veli, u svojoj raspravi o općem imovinskom zakoniku za kneževinu Crnu Goru, objavljenoj u Godišnjici (12, 1891), da je St. Novaković pokušao da objasni članke našeg i crnogorskih zakonika utjecajem rimskog prava. Dr. M. Vesnić, kaže dalje: »Mi smo već ranije bili slobodni svratiti pažnju na pogrešnost ovog mišljenja, držeći da je pravo preče kupnje, kako u Crnoj Gori, tako i u Srbiji srednjega veka prosta posledica plemenskog života našeg naroda, i da je prema tome ova ustanova izrasla na našem društvenom organizmu sasvim nezavisno od rimskog prava. Za potvrdu ovom našem mišljenju je sigurno jedan od jakih dokaza to, što se mi sa ovom ustanovom srećemo kao s jednim od bitnih obeležja svih Slovena i to pre, no što je uticaj rimskog prava kod njih mogao prevladati.« Ovaj razlog R. P. P. vodio bi toj posljedici, da bi trebalo isto pravo priznati i dalnjim srodnicima, ako ga najbliži srodnik (zakonski presumptivni nasljednik), ne bi htio vršiti. Međutim, zakonodavac nije išao dotle, pošto po § 670 građanskog zakonika, pravo prekupa

ima samo »rodbina najbliža«, t. j. ona »koja bi po zakonu nasledila«. Otuda dalnji srodnici ne bi imali pravo prekupa, ako bi od ovoga odustao najbliži srodnik, presumptivni nasljednik. Pravo prekupa predstavlja jedno ograničenje prava svojine. Ono se pojavljuje kao izuzetak prema općim naređenjima neograničenosti prava svojine (§§ 211, 213, 214 i 216 građanskog zakonika), i stoga se ona imaju tumačiti u najužem opsegu: Exceptiones sunt strictissimae interpretationis govorilo je još rimsko privatno pravo (jurisprudencija kasacionog suda, je stalna u ovom smislu: v. odluku odjeljenja od 3/2 1870 br. 348, načelnu odluku opće sjednice od 6/11 1874, br. 4.001, odluke opće sjednice od 10/2 1879 br. 2.710, od 10/5 1906, br. 4.724. Ako, po odluci opće sjednice od 1/9 1873, br. 2.660: »Kad otac ima maloletnog sina, onda najbliži srodnik ima pravo prečeg otkupa«, to nije zato, što bi kasacioni sud tu imao o gornjem pitanju drugo gledište, već stoga, što je on, u tom konkretnom slučaju, našao da najbliži srodnik, dijete prodavaočevo, nema uopće prava prekupa). Ali, ako najbliži srodnik nije sposoban ili nije dostojan da naslijedi, onda će pravo prekupa pripasti onom srodniku prodavaočevom, koji mu je, poslije toga srodnika, najbliži, jer je on sada njegov presumptivni zakonski nasljednik. I uopće on je sada, u smislu zakonskog propisa o nasljedivanju, najbliži srodnik, jer srodnik, koji je od njega bliži, ali koji nije sposoban ili nije dostojan da naslijedi, ne dolazi tu u obzir kao da je nesrodnik ili kao da ga nema.

U slučaju da su u natječaju srodnik i zajedničar, zajedničar je preči od srodnika (ranije, dok je postojalo i pravo prekupa susjeda, srodnik je opet bio jači od susjeda: § 672 građanskog zakonika: »Smesnik je preči od roda, a rod najbliži preči od suseda«). Otuda, ako bi jedan od zadrugara (mislimo na porodičnu zadrugu) otudio svoj dio u zadružnoj nepokretnoj imovini nekom licu izvan zadruge, pravo prekupa imala bi tada cijela zadruga kao pravno lice (ako se ona smatra kao takva, što bi izlazilo iz §§ 36, 38, 206 građanskog zakonika), odnosno ono bi pripadalo svima zadrugarima lično (ako se uzme da zadruga nije pravna ličnost, što bi se dalo izvesti specijalno iz §§ 515 i 521 građanskog zakonika). Dakle, pravo prekupa, po § 672 građanskog zakonika, ne bi pripalo najbližem srodniku zadrugara-prodavaoca u zadruzi, koji je njegov zakonski presumptivni nasljednik (srodnici izvan zadruge, ma bili i bliži, ne dolaze ovdje u račun, po § 528 građanskog zakonika), odnosno njegovoj djeci (koja su u nasljeđu de cuius-a, umrloga u zadružnom stanju, jača od srodstva u zadruzi: v. §§ 528, stav 3, i 529 dopuna od 28/11 1859). Naravno da najbliži srodnik zadrugara-prodavaoca u zadruzi imat će također pravo prekupa sa ostalim zadrugarima u svojstvu zadrugara (smesničara), ako ne u svojstvu presumptivnog nasljednika. Razumije se, ako bi se stalo na gledište, da umrloga zadrugara, koji nema djece, naslijeđuje zadruga, pitanje o tome, tko je preči u pravu prekupa, ne bi se ni postavljalo: zadruga bi ovo imala, u tom slučaju, i kao smesničar i kao nasljednik. To pitanje moglo bi se postaviti tada samo tako, ako bi zadrugar-prodavaoc imao djece, i vidjeli smo, maločas, da bi se ono moralo riješiti protiv ovih. (Po odluci odjeljenja kasacionog suda od 28/9 1872, br. 3.034: »Kod živih sinova i bližih rodaka, udaljeniji rođaci, pa sve da su i u zadruzi, nemaju preče pravo kupovine«. Odluka točna, u koliko se tiče sinova i kćeri, ali ne i u koliko se tiče dalnjih srodnika. Ako zadruga ne bi vršila pravo prekupa, koje joj, kao smesniku, pripada na prvom mjestu po § 670 građanskog zakonika, onda bi to pravo imao najbliži srodnik prodavaočev u zadruzi, kao njegov presumptivni nasljednik, mi uzimamo da on naslijeđuje a ne zadruga, isključujući srodnike izvanzadružne, i ako bi oni bili još bliži prodavaocu, osim, ponavljamo, ako to ne bi bio sin i kći prodavaoca-zadrugara.) Ova objašnjenja tiču se, također, i slučaja, ako je zadrugar svoj dio prodao ne nekom trećem licu, već jednom od svojih zadrugara, ma da tu može biti izvjesnih teškoća, koje, u ostalom, nisu nesavladive.

Ako je smesničar, pod pretpostavkom da su ih dva, svoj dio prodao drugom smesničaru, ili u slučaju da ih ima više, prodao ga svima smesničarima, tada najbliži srodnik ne može vršiti pravo prekupa; najprije pro-

dani dio otišao je onima (smesničarima), koji ovdje imaju preče pravo od presumptivnog prodavaočevog naslјednika a, zatim, ako bi se ovome priznalo pravo prekupa, išlo bi se protiv namjere zakonodavca, koji želi da nema smesništva odnosno da ih je što manji broj. Isto tako će biti, i sa još više razloga, ako se među smesnicima-kupcima nalazi i taj najbliži srodnik.

Pravu zakonskog prekupa (kao što i sam izraz prekup pokazuje) ima mjesta samo kod ugovora o prodaji i kupovini. Otuda njemu nema mjesta kod ugovora o poklonu (§ 561 građanskoga zakonika), kao ni kod onih teretnih ugovora, koji nemaju karakter ugovora o prodaji i kupovini, bili oni komutativni bili aleatorni (na sreću) a naime kod razmjene (osim, ako ne bi bio slučaj iz § 643 građanskog zakonika), datio in solutum (§§ 883 i 884 građanskog zakonika), unosa u društvo (Einbringung in eine Gesellschaft), kod konstituiranja miraza (uzimajući da miraz nije poklon) ugovora iz gl. XIX. drugoga dijela građanskog zakonika (§§ 789 do 799).

Pravo zakonskog prekupa ima da se vrši u roku od 30 dana, računajući od dana kada prodavaoc srodniku, koji ima pravo na prekup, javi za prodaju po § 671 građanskog zakonika, odnosno, ako ovo prodavaoc ne bi učinio »od vremena prodaje sudom potvrđene i objavljene« (§ 673 istog zakonika). Sporno je, da li bi tridesetdnevni rok mogao također teći i od dana, otkada je prekupac saznao, na drugi način a ne onim saopćenjem iz § 671 građanskog zakonika, za prodaju dotičnog nepokretnog dobra. Mi mislimo, da treba ovdje odgovoriti negativno, t. j. da, ako prodavaoc nije o prodaji izvijestio koga treba onako, kako to propisuje § 671 građanskog zakonika, rok za vršenje prekupa može teći tek i samo od dana »prodaje sudom potvrđene i objavljene« (§ 673 građanskog zakonika). Jurisprudencija kasacionog suda bila je kod ovoga pitanja najprije u tom smislu, da je za tok roka od 30 dana dovoljno da je prekupac ma kojim putem saznao za prodaju (teorija saznanja: odluka opće sjednice od 2/2 1923, br. 860), ali je odlukom svoje opće sjednice (29/6 1924, br. 5.169) tu jurisprudenciju napustio i stao na gledište, da rok za vršenje prava prekupa ide, prije »prodaje sudom potvrđene i objavljene«, samo od dana kada je prodavaoc srodniku javio za prodaju (teorija ponude. V. ove odluke u arhivu za pravne i društvene nauke, br. od 23/3 1923 i od 25/4 1924, saopćenje Dr. Janićija Jovanovića). Međutim, kasacioni sud je, kasnije ponovno promijenio mišljenje kod ovog pitanja i vratio se na raniju jurisprudenciju. Da dodamo još da po jednoj skorašnjoj odluci kasacionog suda rok od 30 dana teče i od uvjetnog ubaštinjenja kupca (§ 298 građanskog zakonika), odluka mislimo, pravilna, pošto se uvjetno ubaštinjenje može ovdje izjednačiti sa prodajom sudom potvrđenom i objavljenom, § 673 građanskog zakonika. (V. navedeni slučaj u Arhivu za Pravne i Društvene Nauke, br. od 25/9 1924, saopćenje Petra K. Vlajića.)

Djelovanje rodbinskog prava prekupa (kao, u ostalom, i prava prekupa smesničara) u tome je, da namjesto kupca stupa srodnik-prekupac: kupčeve obveze prelaze sada na njega. Ovo djelovanje vršenja prava prekupa pokazuje, između ostaloga, zašto nema toga prava kod razmjene (promjene, trampe). Otuda je odluka opće sjednice kasacionoga suda (17/5 1885 br. 1.698) pogrešna i u tome, što ona, spominjući i razmjenu (trampu), uzima, kako izgleda, da rodbinskom pravu prekupa može biti i tu mjesta, a to bi bilo netočno, i zato, što prekupac ne bi mogao kod razmjene, da uzme na sebe sve obveze onoga, koji je, sa otuđiocem, zaključio ugovor o razmjeni, a naime glavnu obvezu, onu davanja stvari u razmjenu, jer on te stvari nema. Što se, pak, tiče prava, koja je prodavaoc mogao ustanoviti na prodanoj nepokretnosti u korist trećih lica, ona, kao što smo to naprijed iznijeli, ostaju nedirnuta: ona će i dalje, kod prekupca, teretiti prodano dobro.

Po § 676 građanskog zakonika nema mjesta zakonskom pravu prekupa u slučaju da se stvar proda javnim putem (licitacijom) bilo da to biva radi izvršenja kakve sudske odluke (Glava 18 srpskog građanskog sudskog postupka, §§ 461—509), bilo inače na pr. u slučaju § 499 građanskog zakonika i čl. 75 točke 5 srpskog zakona o starateljstvu), jer lex non distinguit (§ 676: »Gde se što javno putem sudskim (t. j. licitacijom) pro-

daje, onde se prvenstvo prava ne smatra. Ko na javnoj prodaji što kupi, onoga je, osim ako ne bi prodaja pod tim uslovom učinjena bila, da još od čijeg odobrenja zavisi«). Razumije se, da se § 676 odnosi na obje vrste zakonskog prekupa, i na pravo prekupa smesničara kao i na pravo prekupa rodbine.

Prije Svjetskog Rata (1914—1918) zakonsko pravo prekupa bilo je u dosta rijetkoj upotrebi, ali od Svjetskog Rata pa ovamo, ono je dobilo mnogo češću primjenu. Ovo stoga, što je poslije rata cijena nepokretnim imanjima u vrlo znatnoj mjeri porasla, pojav, koji se, uglavnom, objašnjava valutnim prilikama (padom vrijednosti dinara). Rodbinsko zakonsko pravo prekupa dalo je mogućnosti, u tim dubokim ekonomskim potresima, mnogobrojnim zloupotrebama, tako da se, i sa razlogom, ministarstvo pravde (v. akt br. 57.955 od 10/10 1923) našlo pobuđeno, da, na osnovu § 16 toč. 2 zakona o ustrojstvu kasacionog suda, zatraži od ovoga suda mišljenje o tome, da li bi trebalo to zakonsko pravo prekupa »i dalje zadržati u građanskom zakoniku za teritorij kraljevine Srbije, ili bi ga naprotiv, trebalo u čemu izmeniti« (v. Arhiv za Pravne i Društvene Nauke, br. od 25/4 1924, saopćenje Dr. Janićija Jovanovića, str. 225). Kasacioni sud, u svojoj općoj sjednici od 1/1 1924 br. 8.621, odgovorio je ministarstvu, da bi isto pravo trebalo sasvim ukinuti, a zadržati samo zakonsko pravo smesničara.

L i t e r a t u r a: G. Niketić Građanski zakonik kraljevine Srbije protumačen odlukama odeljenja i opšte sednice kasacionoga suda (1922); L. Marković, Građanski zakonik kraljevine Srbije sa kratkim objašnjenjima (1913); Ž. M. Perić, O ugovoru o prodaji i kupovini (Predavanja na pravničkom fakultetu, 1921, III.); D. S. Petković, Sporovi za pravo preče kupovine nepokretnih dobara (1922); St. Maksimović, O prečem pravu na otkup (§ 670 građanskoga zakonika) (Pravda, 1872, 1). *Ž. Perić.*

RODICZKY DRAGUTIN, podmaršal (1787, Šupanok, Banat — 29/7 1845, Frankfurt n/M). 15/9 1805 svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u, pa je stupio kao zastavnik u 16 pješačku pukovniju. Iste godine sudjelovao je u ratu i postao poručnik kod 6 varaždinske graničarske pukovnije. 16/3 1809 dodijeljen je glavnom štabu i premješten vojnom zapovjedništvu u Italiji. Istakao se u bojevima kod mosta preko Zrmanje, u dolini rijeke i kod Gračaca. 26/3 1813 postao je kapetan i dodijeljen brigadi generala Rebrovića. U ratu 1813 i 1814 istakao se je u bojevima kod Weichselburga, Lašća i Cirknice i dobio je viteški red Marije Terezije i barunstvo. 1816 postao je major, zatim potpukovnik, pukovnik i zapovjednik 39 pješačke pukovnije, 1835 generalmajor i brigadir, kasnije predsjednik vojne savezne komisije u Frankfurtu i podmaršal. *V. L.*

RODIĆ GAVRO, podmaršal (13/12 1812, Vrgin Most — 21/5 1890, Beč). 1826 stupio je u vojsku, a 1848 imenovan je za Jelačićevog ađutanta i s njime je sudjelovao u borbi protiv Madžara, gdje se odlikovao naročito u boju kod Pakozda (29/9 1848). 1859 postao je general u Dubrovniku, pa je preuzeo zapovjedništvo brigade u Kotoru i političku upravu. 1860 dobio je barunat. 1866 odlikovao se u bitci kod Custozze, te je na bojnom polju dobio čin podmaršala. 1869 imenovan je za vojnog zapovjednika Dalmacije, i ugušivši bunu u Krivošijama, postao je 22/8 1870 dalmatinski namjesnik. 1881 penzioniran je, i iduće godine imenovan je za doživotnog člana austrijske gospodske kuće. *M. P-g.*

RODIĆ RAFAEL, beogradski nadbiskup (15/6 1870, Nurkovac, kod Požege). Osnovnu školu učio je u Brestovcu, a nižu gimnaziju u Požegi. 4/9 1886 stupio je u Beču u franjevački red. Zatim je u Duna-Földvár, u Madžarskoj, dvije godine učio filozofiju. Prvu godinu bogoslovije svršio je u Baji, a ostale tri u Beču Svećenik je postao 23/7 1893. Iste godine imenovan je za lektora u Baji. 1898 imenovan je za gvardijana u Beču. Kada se 1900 osnovala u Hrvatskoj i Slavoniji redodržava Sv. Ćirila i Metoda, R. je imenovan za kustoda nove redodržave, i došao je u Zagreb. Iste godine postao je u Zagrebu i gvardijan, a 1913 definitor i gvardijan u Varaždinu. 1906—1909 bio je u Varaždinu lektor filozofije i uršulinski duhovnik. 1909 bio je generalov povjerenik u redodržavi Sv. Marije u Madžarskoj, a zatim iste godine definitor i gvardijan u Zagrebu. 1912 i

1915 biran je za redodržavnika redodržave Sv. Ćirila i Metoda. 1914 bio je u Americi, u viziti tamošnjih hrvatskih, slovenskih i poljskih franjevaca i hrvatskih iseljenika. 1918 postao je kustod i gvardijan na Trsatu. 1919 bio je generalov povjerenik u Bosni. 10/2 1923 imenovan je za apostolskog upravitelja u Banatu, a 29/10 1924 za nadbiskupa u Beogradu. Ustoličen je u Beogradu 7/12 1924. *J. Jelenić.*

RODOLJUB. 1. List za narodnu prosvjetu, privredu i zabavu. Izlazio je u Somboru 1880—1890.

2. Organ Saveza Dobrovoljaca. Izlazio je u Novom Sadu 1921—1926. *U. Dž.*

RODSKI ZAKON O BRODARSTVU, bizantski pomorski zakonik, donijet za vlade Lava III. Isaurijskog i sina mu Konstantina V. (oko 739—740), kad i ostali zakonici tih careva. Sastoji se u rukopisima iz uvoda, jednog dijela od 19, i drugog od 47 paragrafa, ali Zachariä von Lingenthal, na osnovu jakih razloga, drži samo ovaj posljednji dio za autentičan. I ako u naslovu stoji, da je zakonik kompilovan iz 14 · knjige Justinijanovih Digesta, ipak on jako odstupa od Justinijanovih propisa i daje na mnogo mjesta sasvim novo pravo. Ashburner smatra Rodski zakon za privatan posao, postao između 600—800. *R. P.*

ROGAČ. 1. Vrsta voća, čiji plod je mesnata i slatka mahuna, duga do 20 cm. Raste na kršu u južnoj Dalmaciji. *I. R.*

2. V. Šolta.

ROGAČICA, rječica u Srbiji, desni pritok Drine. Izvorišna čelenka R. je na sjevernoj strani visoravni Ponikava i zapadnom obronku Jelove Gore (Đakov Kamen 1.020 m). Glavni izvorišni potok je Bržanska Reka, koja izvire pod Đakovim Kamenom, i uglavnom teče prema zapadu-sjeverozapadu. Niže sela Duga pod kutom, skrene na sjever, i teče pod imenom Dervente, a od ušća Jakaljskog Potoka zove se R., i upravi svoj tok prema sjeverozapadu, protičući kroz usku, kamenitu dolinu. Ušće R. u Drinu je oko 1 km zapadno od istoimene varošice, preko puta sela Mezgraje. Na svome toku R. prima nekoliko malih pritoka. Dužina R. toka je 26·5 km, a površina porječja 190·9 km. *P. V.*

ROGAČIĆ BENEDIKTO (Rogacci, Rogaccius), Dubrovčanin, isusovac i latinski pjesnik (18/3 1646, Dubrovnik — 15/10 1719, Rim). U pjesmi od oko trista heksametara umjetnički je opisao dubrovački potres od 6/4 1667 (preveo ju je na talijanski jezik i štampao u Mlecima, 1808, Dubrovčanin Ivan Bizzaro. U pjesmi Euthymia sive de tranquillitate animi (6 pjevanja i preko 8.000 heksametara) prikazao je asketsku nauku katoličke crkve. Sastavio je i tri latinske himne za svetkovinu Sv. Vlaha, dubrovačkog patrona. No glavno je njegovo djelo, napisano talijanskim jezikom: Dell' uno necessario, u kome se utvrđuje potreba i korist pobožna života. To je djelo sam preveo na latinski, a prevedeno je i na više jezika (njemački prijevod štampan je u Regensburgu još 1901). Zbog uzorna života dobio je R. poslije smrti počasni naziv amoris in Deum scriptor et exemplar. *Đ. K.*

ROGANOVIĆ ILARION, crnogorski mitropolit (12/7 1828, Podgorica — 15/1 1882, Cetinje). Zamonašio se u manastiru Ždrebaoniku, u Bjelopavlićima. Učio se u seminariju na Cetinju, i uskoro je postao upravitelj manastira Sv. Vasilija u Ostrogu. Poslije odstupa mitropolita Nikanora, knez Nikola postavio je R. za crnogorskog mitropolita. Posvećen je za episkopa 1863 u Aleksandro-Nevskoj Lavri u Petrogradu. R. je odmah pristupio reorganizaciji svoje mitropolije, 1866 dovršio je uređenje parohija, a zatim je počeo raditi na novom ustrojstvu cijele mitropolije. Naročita mu je zasluga, što je odredio, da se svi prihodi crnogorskih manastira imaju upotrebljavati za prosvjetne svrhe, poglavito za otvaranje i uzdržavanje narodnih osnovnih škola.

L i t e r a t u r a: D. Miković, Ilarion Roganović, crnogorsko-brdski mitropolit (Srpski Sion, 1891). *R. G.*

ROGANOVIĆ JOVAN PETROV, publicist (18/5 1870, Progonovići, gornjoljješanska općina, zetska oblast). Učio je gimnaziju na Cetinju, pa zatim u Beogradu. Bio je neko vrijeme učitelj na Cetinju, zatim je učio filozofske nauke u Pragu, pa je onda svršio duhovnu akademiju u Kazanu (Rusija). Još kao đak živo se interesirao za politiku i pripadao je kolu mlade slobodoumne omladine. Zbog

svojih naprednih načela nije mogao dobiti službu u Crnoj Gori. Zato je ostao u Rusiji, ali nije zaboravio svoju domovinu, i upoznavao je ruski i strani svijet sa našim nacionalnim pitanjima. R. je 1906 osnovao rusku narodnu stranku, koja je u svoj program unijela i oslobođenje svih Slovena, koji su u ropstvu tuđinu. Od kako je 1917 u Rusiji buknula revolucija, o R. se izgubio svaki trag, i ne zna se je li još u životu.

R. je bio vrlo aktivan publicist. Neke njegove knjige, koje je još na Cetinju napisao, Državna Školska Komisija na Cetinju usvojila je za školsku upotrebu. Na Cetinju je štampao i raspravu: Čiji je spjev Smrt Smail-age Čengića? U Rusiji je (u Kazanu i Petrogradu) dao čitav niz publikacija, među njima: Križanić i njegova filozofija nacionalizma, Crnogorski nacionalizam i njegova istorija od 1496—1851, Makedonsko pitanje sa istoriske, etnografske i političke strane, Bosansko i hercegovačko pitanje u vezi sa ekonomsko-nacionalnim položajem srpskog naroda. Izdao je u Kazanu 1902 i prijevod djela Dr. Mih. Vujića: Političko-ekonomski pogledi Dubrovčanina Nikole Vida Vučetića u drugoj polovini 16 veka. *M. Milenović.*

ROGANOVIĆ RADOJE, CRNOGORAC, rodoljub i narodni pjesnik (1859, Progonovići, gornjolješanska općina, Zetska oblast — 24/3 1889, Cetinje). Po svršenoj nižoj gimnaziji u Beogradu svršio je i beogradsku bogosloviju, pa je onda postao narodni učitelj u Crnoj Gori. Živeći u sredini, koja je, po uzoru na vladare, smatrala, da i svaki Crnogorac treba da piše pjesme i da pjeva, R. je neumorno pjevao, i bio je tip onih bezbrojnih crnogorskih pjesnika, koje S. Matavulj opisuje u svojim Bilješkama jednoga pisca. Ali je R. bio velik rodoljub, pun plemenitoga patriotizma i slovenske širokogrudnosti. Neke njegove pjesme komponirane su, a neke prevedene na ruski i talijanski. Činovničku karijeru završio je kao glavni državni blagajnik kneževine Crne Gore, a kad je umro nije se kod njega našlo ni toliko novaca da može biti sahranjen. Sahranjen je o državnom trošku, a prijatelji i poštovaoci podigli su mu nadgrobnu ploču. Osim pjesama, rasijanih po listovima, kalendarima i almanasima njegovoga doba, R. je napisao i dvije drame iz narodne prošlosti: Carev Laz i Boj na Trnjine, koje su dugo ispunjavale repertoar domaćeg kazališta. Potpisivao se na svojim pjesmama Crnogorac. *M. M.*

ROGAŠKA (DONAČKA) GORA, bregovi u Slovenačkoj, jugozapadni kraj Kolosa, oko 5 km sjeveroistočno od Rogateca, odnosno 8 km istočno-sjeveroistočno od Rogaške Slatine. Bilo R. G. pruža se uglavnom od jugozapada prema sjeveroistoku u obliku latinskog slova S, a najviši visovi su: Senčaje (613 m), Donačka Gora (883 m), Gradišče (683 m). Sa R. G. je vrlo lijep izgled na okolinu, ma da je cijela R. G. pošumljena. Jugoistočnim podnožjem planine prolazi kolni put Rogatec—Dobrina—Ptuj, zapadnim, cesta Celje — Rogatec — Majšperg— Ptuj, a preko R. G. vode staze. *P. V.*

ROGAŠKA SLATINA, kupalište i ljetovalište u Slovenačkoj, blizu Gornje Sotle. R. je dobila ime po obližnjoj varošici Rogatec (754 stanovnika, sjedište sreskog suda). Izvori kisele vode u R. S. poznati su od prije 300 godina, a kao kupalište počelo se mjesto razvijati tek poslije 1801, kada je prešlo u vlasništvo i upravu Štajerske, koja je u posljednje doba, osobito 1903—1909, izvršila mnoge skupocjene investicije, tako da je R. S. danas jedno od najudobnijih i najmodernijih kupališta u državi. Danas je državna uprava. Sezona u R. S. traje od 15/5 do 30/9. Voda je ljekovita, najviše za bolesti želuca i crijeva. Svake godine šalje se iz R. S. prosječno 2,200.000 boca vode. Gostiju ima godišnje 4.000—6.000. Za R. S. ide se lokalnom željeznicom Grobelno—Rogatec. *A. M.*

ROGATICA, varoš u Bosni, na Rakitnici. Ima 3.190 stanovnika. Prvi put se spominje 1530. Pod Turcima se zvala i Čelebi-Pazar. Poslije okupacije pomoglo je razvitku R. to, što su Austrijanci tu izgradili kasarne i držali ovdje dosta vojske zbog granice. U okolini ima mnogo rimskih starina. Znatno je u R. pčelarstvo. Sresko je mjesto. U blizini ima rudnik uglja. *M. F.*

ROGLATICA. V. Ergele, privatne.

ROGOVO. 1. Dvor kod Biograda na moru, u Dalmaciji. Darovao ga je

1060 kralj Petar Kresimir sa njegovim zemljišnim posjedima i s otokom Žirjem samostanu Sv. Ivana Evanđelista. Kad se, krajem oktobra 1076, posvećivala samostanska crkva, kralj je Zvonimir potvrdio samostanu njegova prava i zemljišne posjede, kako mu ih je 1060 (i kasnije još) bio darovao njegov utemeljitelj, Petar Kresimir, naime u R. i Vrbici. Poklone u zemljama priložili su: kralj Zvonimir u Kamenjanima, kraljica Jelena Lijepa i biskup Prestancije na otoku Pašmanu i biogradski građani desetinu od svojih maslinika. Po posjedu R. samostan se Sv. Ivana Evanđelista zvao i rogovski. Kad su, u početku 12 vijeka, Mlečići razrušili Biograd, rogovski se opat preselio u samostan Sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu. — Sačuvale su se, glagoljicom pisane, Regule Sv. Benedikta samostana R.

2. Stari grad, povrh strme klisure na desnoj obali rijeke Krke (u Dalmaciji), između Visovačkoga Jezera i Roškoga Slapa. Zove se i Babin Grad. U 13 vijeku bili su mu vlastela Ugrinići s Bribira, a najzad Martinušići s R. — 1523 R. su osvojili Turci, pa je poslije opustio. Ime mu se sačuvalo u skupu kuća kod sela Rupa, a trag mu se sačuvao i u Roškome Slapu.

L i t e r a t u r a: Fra S. Zlatović, Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve (Starohrvatska Prosvjeta, II., 88). *J. Modestin.*

ROGOZNA, planinski predjel u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, u velikom trokutu između rijeke Raške na sjeverozapadu i Ibra na istoku i jugu. R. se izdiže između Novopazarskog Polja, Ibra i Starog Kolašina kao prostrana i zaravnjena planinska masa, na kojoj je razvijena stara eroziona površ u apsolutnoj visini 1.000—1.300 m. Ona je na obroncima prema okolnim dolinama raščlanjena dubokim dolinicama, čije su strme strane obrasle hrastovom i bukovom gorom. R. je sastavljena najvećim dijelom od serpentina, ima i eruptivnih izliva i žica andezita, a na obodu prema Novopazarskom Polju javlja se mezozojsko kamenje.

Na R. je u srednjem vijeku postojala rudarska varoš Rogozno, koja se nalazila u blizini današnjeg hana R., na starome putu između Rasa i Banjske. U varoši R. postojala je katolička kolonija Sasa rudara i Dalmatinaca trgovaca, koji su tu imali i svoju crkvu (1303). Kralj Milutin je kasnije cio kraj R. poklonio svojoj zadužbini manastiru Banjskoj, na jugoistočnoj strani R., prema Zvečanu. Na novopazarskoj strani R., prema Rasu, postojao je u srednjem vijeku grad Jeleč, sa istoimenom malom župom. U tursko doba su rudarska varoš R. i grad Jeleč opustjeli. Putnici, koji su 1530 prolazili pokraj razvalina R., spominju ovdje pusto staro ispiralište zlata i srebra.

U blizini razvalina varoši R., kod hana Kadijača, na putu Kosovska Mitrovica—Novi Pazar, nalaze se u serpentinu kvarcne žice sa rudama pirita, galenita i sfalerita. Kod hana Grižana, R. i Plakonice rudna su ležišta razvijena u andezitu, koji je probio kroz serpentine. Ove su rude eksploatirane još u rimsko doba, ali je glavni rudarski rad izvršen u srpsko sredovječno doba, od doba kralja Milutina pa do kraja vlade despota Đurđa u ovim krajevima (1282 do 1455). U R. ima puno tragova staroga rudarstva. Još iznad Banjske nastaju mnoga kupišta stare troskve. Ovdje su bile žežnice, gdje se topila ruda srebronosnog galenita iz okana kod Kadijače. Puno je starih rudarskih radova i kod hana R., a najviše ih ima kod obližnje Plakonice, gdje je bilo i glavno rudarsko naselje R. I tu su eksploatirane rude srebronosnog galenita, sfalerita i pirita. Sve je ovo rudno blago sada zapušteno.

R. je osobito važna geografska i etnografska granica. Razdvaja planinsku rudarsku oblast stare Raške od područja velikih kotlina prema jugoistoku. Osim geomorfoloških, u jednim i drugim krajevima sasvim su drukčije i antropogeografske prilike. R. je uvijek sprečavala velika narodna kretanja i mješavine. R. je južna granica pravog dinarskog stanovništva i točna granica južnog narječja dinarskih predjela. R. je, zajedno sa Jelečem, gotovo čisto srpski kraj. Naseljena je snažnim elementom dinarskih Srba, koji su ibarsko-epskog antropološkog tipa i južnog dijalekta.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); Jireček,

Istorija Srba, III. (1923); Fran Tućan u Glasniku Skopskog Naučnog Društva, I.—2 (1926).
V. Radovanović.

ROGOZNICA. 1. Selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Šibenik. Nalazi se na otoku, nasred prostrane morske drage (43° 31′ 30″ sjev. šir.), u kojoj se zaklanjaju manje lađe za nevremena oko rta Ploče. Pred ulazom u dragu dižu se školji Velika i Mala Smokvica i molo sa svjetionikom. Istočno od R. pružila se do luke Bosiljine udolina, kojom udara cesta u Trogir, a južno se ističe goli i kršni brijeg Movar (123 m). — R. ima 1.800 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu, carinarnicu, tvornicu sardina, mlin, poštu. 1899 iskopano je kod R. dosta frizaških novaca.

2. Selo u Dalmaciji, oblast i srez Split, općina Omiš, od Omiša 7 km (pravac) jugoistoku, uz cestu u Makarsku. Ima 1.368 stanovnika, rimokatoličku župu. *J. M-n.*

ROJC ANTUN DR. (Cirkno, Slovenačka — 7/6 1876, Zagreb). Učio je pravo u Beču. Bio je više godina profesor na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu. 1855 napustio je profesuru i preuzeo je službu zamjenika državnog nadodvjetnika. 1859 postao je u Zagrebu javni bilježnik. Sarađivao je u stručnim novinama, poglavito na pravnom časopisu Pravnik, što ga je uređivao Mato Mrazović Napisao je: Austrijski kazneni postupnik, razjašnjen sa dva primjera.

Literatura: Mjesečnik Pravničkog Društva br. 7, 1876. *S. D.*

ROJC MILAN DR., povjerenik za unutrašnje poslove Hrvatske i Slavonije (28/9 1855, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu, a pravo u Zagrebu i Beču. 1879 otvorio je advokatsku kancelariju u Bjelovaru, i tu je ostao do 1906, kada ga je hrvatsko-srpska koalicija pozvala na čelo odjeljenja za bogoštovlje i nastavu. 1907, povodom sukoba između Madžara i hrvatsko-srpske koalicije zbog željezničarske pragmatike, R. je živo sudjelovao kao poslanik na zajedničkom saboru u Pešti u opstrukciji protiv željezničarske pragmatike. 1909 izaslan je od hrvatsko-srpske koalicije u Beč, da, zajedno sa Supilom, bude informator bečkog advokata Dr. Harpnera u Friedjungovom procesu. 1914 izabran je opet za poslanika na hrvatski sabor, a 1917, kad je hrvatsko-srpska koalicija dobila opet vladu, imenovan je ponovno za predstojnika odjeljenja za bogoštovje i nastavu. Za vrijeme prevrata (1918) ostavilo ga je Narodno Vijeće na istom položaju, a 1919 je penzioniran. 1920 postavljen je R. za povjerenika za unutrašnje poslove, i te je godine izabran za poslanika kao član demokratske stranke. Iz poslaničkog demokratskog kluba istupio je, jer se nije slagao u cijelosti sa stanovištem stranke u pitanju ustava, naročito zahtjevajući da se državi da ime i značaj jugoslovenski, da se opseg oblasti ne ograniči po broju stanovništva i da se dioba na oblasti provede tek onda, kad se stvore uvjeti valjanom funkcioniranju nove administracije.

R. je kao povjerenik za prosvjetu i vjere stekao velikih zasluga za osnivanje i razvitak medicinskog, gospodarsko-šumarskog, tehničkog i veterinarskog fakulteta, visoku ekonomsko-komercijalnu školu i više pedagoške škole u Zagrebu. Od ostalih naučnih i prosvjetnih institucija osnovan je njegovom zaslugom Etnografski Muzej, grafičko odjeljenje kod sveučilišne knjižnice, pomorska akademija u Bakru i čitav niz novih muških i ženskih realnih gimnazija, učiteljskih škola, trgovačkih, viših osnovnih i osnovnih škola.

R. je štampao svoje pravničke rasprave u Mjesečniku pravničkoga društva, počevši od osamdesetih godina. U mlađim godinama napisao je i više beletrističkih radova. Kao advokat u Bjelovaru sudjelovao je kod osnivanja i uređivanja bjelovarskoga Tjednika, kome je 1909 bio vlasnik i redaktor. R. je napisao mnogo političkih članaka i rasprava u Obzoru, Riječi, Novoj Evropi, Slobodnoj Tribuni i Hrvatu. 1909 štampao je za informaciju bečkoga građanstva pred Friedjungovim procesom brošuru: Kroatien und dessen Beziehungen zu Bosnien. Odmah poslije prevrata uredio je u ime Narodnog Vijeća brošuru: Jugoslovenska obala Jadranskoga Mora, na engleskom, francuskom i talijanskom jeziku. 1924 štampao je u Hrvatu: Slike iz novovjeke povijesti Srbije. *M. Prelog.*

ROJC NASTA, slikarica (1883, Bjelovar). Slikarstvo je učila u Münchenu i Beču. Od 1911 izlagala je u Za-

grebu (često kolektivno), Beogradu, Beču i Londonu. Neke se R. slike nalaze u Strossmayerovoj galeriji i Modernoj galeriji u Zagrebu. Bavi se i kiparstvom i bakropisom.

A. Sch.

ROKNIĆ ĐORĐE, profesor (28/6 1858, Sjeničak, Lika). Svršio je realku u Osijeku. Učio je matematiku i fiziku na tehničkoj školi i univerzitetu u Pragu. Služio je kao gimnazijski profesor, a od 1893 kao redovan profesor vojne akademije u Beogradu. Iz područja fizike publicirao je, osim ostalog: Arhitektonski razvitak egzaktnih nauka (1890), Istorijski razvitak i značaj zakona gravitacije (1892), Prevod fizike od Handla (zajedno sa Đ. Milijaševićem), Eksperimentalna fizika za učenike velike škole (izišle II. i III. sv. 1901).

M. Pop.

ROKSANDIĆ SIMEON, kipar (1/4 1874, Majska Poljana, Banija). Osnovnu i građansku školu svršio je u Glini, zatim obrtnu u Zagrebu, a umjetničko-obrtnu u Budimpešti. Poslije je studirao na akademiji umjetnosti u Münchenu. 1897 postavljen je za nastavnika vještina u Užicama. 1898 do 1907 služio je u Kragujevcu, a tada je premješten u Beograd. Osim redovne dužnosti, predaje i kiparstvo u beogradskoj umjetničko-zanatskoj školi. — R. je izlagao na svima izložbama Lade, na jugoslovenskim izložbama, zatim u Rimu (1906), u Londonu (1907), i u Rimu (1911). R. najviše i najuspješnije radi portrete i nage mladiće. Od većih figura poznate su mu: knez Miloš u dvorani kragujevačke gimnazije (1909), Spomenik 1877 izginulim borcima u Vranju (1902), Ribar (1906), postavljen na Kalimegdanu i u Zagrebu, Dečko udario u nogu (1911) u umjetničkom odjeljenju, očajanje (1912), Dečko sjedeći (1921), Dečko (1921), Dečko, studija za Čukur-česmu (1921), Dečko, reljef, studija za Čukur-česmu, Borba s lavom (1923), i t. d. R. su mnoge stvari, čak od najuspjelijih, propale za vrijeme austrijske okupacije (na pr. Rob iz 1907 i Filip Višnjić, herma iz 1904, koji su bili u Narodnom Muzeju). R. je dosad izradio 36 bista, 13 reljefa, 14 figura, 2 spomenika, 3 grupe, 1 hermu i 2 animalističke figure.

V. P.

ROMAN SV., manastir kod Đunisa. Crkva je posvećena Bogorodici. Prema tradiciji osnovan je za vrijeme kneza Lazara. Nekad se zvao Konjica. Do 1791 bio je u razvalinama, a te se godine ovdje liječio neki Đorđe Pile (iz krajeva pod Turskom), pa pošto je ozdravio, isprosio je ferman i za tri godine obnovio manastir. 1857 podignuta je zvonara. — Crkva u osnovi ima oblik trikonhosa i nadvišena je jednim kubetom. Uz južnu fasadu prizidana je grobna kapela, u kojoj leže moći Sv. Romana Sinajita.

V. P-ć.

ROMANIJA, kraska visoravan u Bosni, između rijeka: gornjeg toka Miljacke-Jelovačkog Potoka-Šipovice-gornjeg toka Repašnice-Prače na zapadu i jugu, a Sokolačkog Polja, Glasinca i Đedovačkog Polja na istoku. R. je pretežno sastavljena od trijaskih vapnenaca. Spušta se od zapada prema istoku, 1.500—900 m. Sa zaravni se uzdiže nekoliko vrhova strmih obronaka: Orlovina Stijena (1.629 m), Velika Stijena (1.617 m), Popova Kula (1.571 m), Orlovac (1.507 m), Crvena Stijena (1.401 m), Čukurica (1.385 m), Lučevnik (1.337 m). R. je glomazna, crna masa, gotovo potpuno izolirana. Kroz nju ne protiče nijedna velika rijeka, a nije upravljena ni prema kojoj većoj dolini. U središnjim krajevima ima izgled proplanka, gdje gomile raspadnutog kamenja pokrivaju prostrane površine, a obrađeno zemljište ograničeno je na nekoliko rijetkih depresija. Cijela visoravan je izbušena suhim vrtačama, i odlikuje se nestašicom površinskih vodenih tokova. Ipak je veliki dio R. pošumljen, i ranije je bila zgodno sklonište hajduka. Preko R. vodi cesta Sarajevo—Sokolac—Han—Pijesak—Vlasenica. Narod R. često naziva cijeli predjel, koji se na sjever proteže do rijeke Biošćice, a na istok i jug do planina uz dolinu Drine i njenih pritoka.

L i t e r a t u r a: U. Chataigneau, La région karstique de la Romanija (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921).

P. Vujević.

ROMANSKA SVINJA bilo je skupno ime za pasmine svinja, za koje se mislilo, da su nastale ukrštavanjem evropejske svinje sa azijatskom, i koje obitavaju naročito u Italiji. Međutim je S. Ulmansky dokazao, da to nije miješani tip, nego da se u zemljama Sredozemnog Mora nalazi već od neolitskog doba posebni tip svinja,

koji ima i svoj posebni divlji izvorni oblik. Danas se prema tome taj tip naziva sredozemnim (sus mediterraneus). U tu skupinu spadaju autohtone pasmine balkanskog, apeninskog i pirenejskog poluotoka, južne Francuske i neke u Maloj Aziji. U našim predjelima još je krškodolska pasmina čisti predstavnik toga tipa, dok je mangalica i turopoljska svinja mješanac između ovoga tipa i evropske svinje. Zastupnici mediteranskog tipa služili su i kod osnivanja modernih plemenitih engleskih svinja (V. Krškodolska svinja. Mangalica. Svinjarstvo). *S. U.*

ROMIL, isposnik i svetitelj srpske crkve (početkom 14 vijeka, Vidin — 16/1 poslije 1375, manastir Ravanica, Srbija). Zamonašio se u manastiru Ušću, kod Trnova, zatim je živio u pustom kraju između Drinopolja i Jambola u Skritnom, u t. zv. parorijskoj pustinji. Tu je boravio, zajedno sa čuvenim Grigorijem Sinaitom, rodom iz okoline Smirne. Bježao je pred razbojnicima u sjevernu Bugarsku, a kad je bugarski car Aleksandar kod Skritnog podigao veliku kulu za obranu, vratio se i R. u Skritnu. Tu ga je našao potonji znameniti književnik i biograf njegov Grigorije Camblak, koji je došao ovamo iz Carigrada. Pred novim razbojničkim napadajima povukao se R. u Sv. Goru zajedno sa Camblakom. Poslije Uglješine pogibije na Marici 1371, mnogi monasi, u strahu od Turaka, pobjegli su iz Sv. Gore. Tom prilikom se i R. sklonio, prvo u Valonu, a zatim u manastir Ravanicu, zadužbinu kneza Lazara u Srbiji, gdje je i umro. Moći mu počivaju i danas u Ravanici. Kratko žitije R. po rukopisu Kiprijanovu, štampano je u Glasniku 9, a služba mu u 11. *R. G.*

ROMITA VITO DR., drugi po redu diplomirani liječnik u Srbiji, rodom Talijan. U Beograd je došao 1824 iz Carigrada za liječnika beogradskog vezira. Iste je godine prešao u službu knezu Milošu sa plaćom od 560 groša mjesečno. Ostao je u Srbiji do 1827, kada je otišao u Rumunjsku. *V. S.*

RONDONI, otočić na ulazu u Boku Kotorsku, od Oštra 2·2 km, a od rta Arze, na poluotoku Luštici, 1 km daleko. Na R. je fort (tvrđavica) Mamula. *J. M-n.*

RORAUER JULIJE DR., sveučilišni profesor i dramatičar (11/4 1859, Senj — 4/12 1913, Zagreb). Svršio je gimnaziju u Senju, a pravne nauke u Zagrebu. Za vrijeme studija na sveučilištu bio je neko vrijeme glumac u zagrebačkom kazalištu, zatim Obzorov kazališni kritičar. Svršivši nauke ušao je u državnu službu, i došao je do položaja vladinog tajnika kod zagrebačke zemaljske vlade. 1905 habilitirao se na sveučilištu za docenta nacionalne ekonomije. 1906 imenovan je za profesora. R. je bio vrlo plodan dramatičar, i od njega se kritika nadala mnogome. Njegove su drame: Maja (1883), Olinta (1884), Naši ljudi (1889), Sirena (1896). Štampane su samo Maja i Naši ljudi. Njegove su drame nastale pod utjecajem Sardou-a, i rađene su u prvom redu s obzirom na kazališni uspjeh. U njima teatralnost zamjenjuje motiviranost i psihologiju, a kosmopolitski svijet, pokvarene žene, preljube, ubistva i t. d. očito su u njima više produkt savremene dramatike nego pravi odražaj našega života. U počecima originalne dramatske produkcije, koja se kolebala između jeftine komike Jurkovićeva kova i patetičnosti Markovićevih tragedija, R. su drame, uz svu njihovu efemernu vrijednost, značajan pokušaj, da naša drama ide paralelno s evropskom dramatikom i da se u njoj pokuša iznijeti realni građanski život, sa svima njegovim negativnim pojavama.

L i t e r a t u r a: A. Venzelides, Književne studije (1918). *A. B-c.*

ROSA. V. Rusić.

ROSE. V. Luštica.

ROSENBERG - RUŽIĆ VJEKOSLAV, kompozitor i pedagog (29/4 1870, Varaždin). Po ocu je podrijetlom iz Češke. Učio je gimnaziju u Varaždinu i šest godina bečki konzervatorij, gdje je učio violinu, klavir i kompoziciju. Bio je učitelj Zvonimira i na srednjim školama i orguljaš stolne crkve u Splitu, definitivni gradski kapelnik, orguljaš stolne crkve, zborovođa Vile i učitelj pjevanja u višoj djevojačkoj školi u Varaždinu. Zatim je bio ravnatelj muzičke škole Glazbenog Zavoda u Zagrebu, gdje je predavao kompoziciju (kontrapunkt i fugu), klavir, violinu, orkestralne vježbe, vježbe u komornoj muzici i opernom ansamblu. Sa-

da je administrativni direktor u Muzičkoj Akademiji u Zagrebu. Napisao je muzičko-pedagoška djela: Mali pijanista, Škola za klavir, obrade narodnih popjevaka za jedan glas i klavir, za jednu violinu i klavir, za dvije violine. — Komponirao je mnogo zborova (većinom muških), salonskih kompozicija (plesova) i četiri sonate za klavir, 50 popjevaka za jedno grlo i klavir, i 6 dueta za dva grla i klavir, kantatu Kameni svatovi (tekst Šenoe) za solo, zbor i orkestar, tri uvertire i tri zbora s orkestrom, jednoaktovku Lijepa Klementina i operu Kralj od Silbe (tekst F. Ž. Milera). Po sadržaju i kompozicijskoj tehnici, njegova djela imaju sva obilježja konzervativne, kad bolje, kad slabije, kapelničke muzike.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike 282—283.

A. Dobronić.

ROSIĆ ĐURO (Rossich), major (1755, Četović — 14/9 1838, Rijeka). Svršio je graničarske škole, pa je stupio kao pješak u vojsku za vrijeme rata oko bavarskog nasljedstva, i postao je poslije nekoliko godina oficir. 1794 u ratu protiv Italije bio je R. dodijeljen glavnom štabu generala topništva grofa Wahlisa i odlikovao se hrabrim vođenjem četa. 1795 postao je kapetan, prisustvovao je napadu na Mantovu, i dobio je, za izvanredno uspješno djelovanje, viteški red Marije Terezije i barunstvo. Teško ranjen, morao je ostaviti četnu službu. 1804 postao je zapovjednik tvrđave Petrinje, 1808 zapovjednik domobranstva Petrinje i Kostajnice. 1814 zapovjednik mjesta Budve. 1820 je penzioniran. *V. L.*

ROSIĆ VARNAVA, skopski mitropolit (29/8 1880, Plevlje). Osnovnu školu svršio je u Plevlju, a bogoslovsko-učiteljsku u Prizrenu (1900). Zatim je svršio duhovnu akademiju u Petrogradu (1905), sa stepenom kandidata bogoslovlja. 1905 do 18/3 1910 bio je sveštenik pri srpskom poslanstvu u Carigradu, i neko je vrijeme upravljao tamošnjom srpskom školom. 18/3 1910 Sinod carigradske patrijaršije izabrao je R. za episkopa veleško-debarske eparhije. Za episkopa je posvećen 10/4 1910. Poslije oslobođenja Južne Srbije (krajem 1912), a naročito po odlasku egzarhijskih episkopa (1913), R. je upravljao i bitoljskom i ohridskom eparhijom, a i jednim dijelom strumičke eparhije. 1915 morao je napustiti Južnu Srbiju, zajedno sa ostalim narodnim predstavnicima i vojskom. 1917 bio je delegat srpske crkve i države na velikom saboru ruske pravoslavne crkve. 1919—1920 administrirao je ponovno sve eparhije Južne Srbije. 17/11 1920 izabran je za skopskog mitropolita. Za vrijeme turske uprave u Južnoj Srbiji mitropolit R. je stekao naročitih zasluga na buđenju i jačanju srpske nacionalne svijesti u borbi s bugarskom i grčkom propagandom. *R. G.*

ROSSI LJUDEVIT, domobranski major (14/7 1850, Senj). Učio je gimnaziju u Karlovcu, Zagrebu i Senju, pa je poslije sedmog razreda svršio brzojavni tečaj u Zagrebu. Kao činovnik poštanske struke služio je kratko vrijeme, jer ga je interes za prirodne nauke odvukao na drugu stranu. Špiro Brusina, profesor i upravitelj zoološkog odjeljenja u Hrvatskom Muzeju slao je R. u Srijem i Bosnu i Hercegovinu, da skuplja malako-zoološku građu. R. je bio neko vrijeme i pisar Jugoslavenske Akademije, a 1875 postao je konzervator zoološke stanice u Napulju. Zbog vojne službe morao se vratiti u Hrvatsku, i poslije godinu dana položio je oficirski ispit, pa je po tom ostao u vojničkoj službi, koju je završio činom majora. — R. se javio još 1872 kao naučni i književni radnik u Vijencu i Hrvatskom Planinaru. Za sve vrijeme svojega vojničkog službovanja sabirao je vrlo marljivo florističku građu, koja je dostigla broj od 30.000 listova. Danas je ta bogata, lijepa i najdragocjenija zbirka hrvatske flore svojina Botaničkoga Zavoda u Zagrebu. — R. je objavio nekoliko radova o flori Hrvatske, od kojih su najznatniji: U Šugarskoj Dulibi (1911), Floristička istraživanja po jugoistočnoj Hrvatskoj (1915) i, naročito, Građa za floru južne Hrvatske (1924), koju je izdala Jugoslavenska Akademija.

N. K.

ROSTUŠE, varošica u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, na desnoj strani rijeke Radike, koja se kod Debra uliva u Crni Drim. R. imaju 172 kuće sa 1.547 stanovnika (1921). R. se nalazi u području srpskog plemena Mijaka, koje se zove Reka. Ime R. je

nešto izmijenjeni oblik sredovječnog imena Radostuše. Tako se R. spominju u povelji Ivana Kastriote, vlastelina u Albaniji, koji je 1426 priložio manastiru Hilandaru selo Radostuše sa crkvom Prečiste Bogorodice i sa selom Trebištem. U R. postoji i danas crkva Sv. Bogorodice, a do varošice je i selo Trebište. Starinačko stanovništvo R. ima tradiciju, kako je njihovo naselje bilo kod starog manastira Sv. Bogorodice, čija je crkva pri poturčivanju R. pretvorena u džamiju, a 1912 opet u crkvu. Osim muslimana u R. ima i nešto kršćana. R. su zgodnog položaja, nalaze se na prolazu ceste Debar—Gostivar kroz Mijačka Dolna Sela, i tek su od skora proglašeni za varošicu (1926). Ima već desetak dućana i obrtničkih radnja. U R. su: poglavar galičkog sreza, sreska financijska uprava, sresko muftijstvo, odjeljak financijske kontrole, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: T. Smiljanić, Mijaci, Gornja Reka i Mavrovsko Polje (Naselja, 20, 1925). *V. R.*

ROŠIĆ MAKSIMILIJAN DR., državni savjetnik i političar (10/1 1879, Škrljevo, blizu Bakra). Osnovnu školu učio je u Kukuljanovu, a gimnaziju na Rijeci i na Sušaku. Maturirao je 1899. Pravo je studirao u Zagrebu, gdje je i promoviran za doktora prava. Odvjetnički perovođa bio je na Rijeci i Sušaku. Politikom se počeo za rana baviti, te je 1909 izabran za narodnog poslanika u hrvatskom saboru za bakarski kotar, na programu hrvatsko-srpske koalicije. 1914—1918 bio je delegat hrvatskog sabora u peštanskom parlamentu, gdje je vršio dužnost bilježnika. Poslije Svjetskog Rata bio je 1918 član Narodnog Vijeća u Zagrebu i kao takav izaslanik u privremenom narodnom predstavništvu (1919 i 1920). 1918—1922 vršio je advokaturu na Sušaku, a 4/8 1922 postavljen je za državnog savjetnika. *V. N.*

ROŠKO POLJE, malo polje u Bosni, jugozapadno od Duvanjskog, a jugoistočno od Livanjskog Polja, odnosno Buškog Blata. Obrubljeno je na jugu i sjeveroistoku planinama, a na sjeveru i zapadu nižim kraskim visoravnima. Na jugu se dižu Zavelim (1.346 m), Livački Brijeg (1.077 m), Mošnjača (1.190 m) i Debelo Brdo (1.170 m), na sjeveroistoku Midena Planina (1.221 m), a na sjeveru i sjeverozapadu visoravan 950—1.000 m visoka. Polje se pruža od zapada prema istoku, i leži na apsolutnoj visini od 890—900 m. Dugačko je oko 7·5 km, ali je vrlo usko. Površina mu je 6·6 km. Dno R. P. je šljunkovito i pjeskovito, izmiješano humusom. Oko 50% zauzimaju njive, a ostatak livade i ispaše. Uspijevaju sve vrste žita i kukuruz. Polje se navodnjava atmosferskim oborinama, a odvodnjava se infiltracijom. U suprotnosti sa mnogim drugim poljima u kraskim predjelima ne podleži poplavama. Zbog dosta velike plodnosti, R. P. je vrlo nastanjeno. U 225 domova živi 2.100 stanovnika, što odgovara gustoći od 318 na 1 km^2. Ovdje je gustoća 8·5 puta veća od prosječne gustoće stanovništva u Bosni i Hercegovini. Sva naselja su na obodu polja. Najveća od njih su: Roško Polje (81 dom, 950 stanovnika), Vojkovići (48 domova, 405 stanovnika) i Hambar (41 dom, 396 stanovnika). Preko R. P. vode dva tri kolna i pješačka puta, a građenih nema.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Die Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896). *P. Vujević.*

ROTA, planina u Dalmaciji na poluotoku Ratu (Pelješcu), između vilovitog potoka Motoružnice na jugozapadu, i Neretljanskog Kanala na sjeveroistoku. R. je pretežno sastavljena od kretacejskih vapnenaca. Pruža se pravcem poluotoka, od sjeverozapada prema jugoistoku. U tom su pravcu najviši dijelovi: Viter (631 m), Rota (713 m), Strana (657 m), Velike Motoružnice (561 m). Bilo R. je oštro i više slično grebenu, što odgovara i njegovom vapnenačkom sastavu. Pri svem tom, R. je većim dijelom pod vegetacijom, najviše niskogoricom. Na jugozapadnom podnožju planine su naselja: Gornja Vrućica i Kuna, a na istočnom Janjina. *P. V.*

ROTMAN MIRKO, tvorničar (1/11 1855, Senta, Bačka). Apsolvirao je trgovačku akademiju. Od 1873 bio je samostalan trgovac. 1888 osnovao je tvornicu za proizvodnju željezničkog i metalnog namještaja i strojarsku radionicu (u pogonu, namješteno je 150 radnika). Tvornica radi za unutrašnjost i eksport. R. je predsjednik Saveza Gornjobačkih Industrijalaca.

Bio je trgovački predsjednik kod subotičkog okružnog suda, predsjednik izložbe i velikog sajma u Subotici 1925. *S. D.*

ROTNICI, ili kako se u drugim krajevima mlađim imenom zovu prisežnici, bili su u općinama, i to naročito u Hrvatskom Primorju, općinski službenici, koji su imali vršiti nižu policijsku službu, i pomagati sucima u suđenju. *M. K.*

ROVAČKO JEZERO. V. Kapetanovo Jezero.

ROVAŠ (u istočnim krajevima raboš) je primitivno dokazno sredstvo, kojim su se mnogo i u nas služili, a vjerojatno još i danas služe u manje naprednim predjelima. Jedan štap se razreže u dvije polovine, pa jednu dobiva jedna, a drugu druga stranka. Kad treba urezati u R., onda se te dvije polovine spoje u jednu, i preko obiju ureže potreban broj ureza, pa onda opet svaka stranka uzme svoju polovinu. Mogućnost dokaza za svaku stranku je u činjenici, da te dvije polovine pristaju zajedno. *M. K.*

ROVCA, pleme u crnogorskim Brdima između Gornje i Donje Morače, Bratonožića, Pipera, Bjelopavlića i Nikšića. R. su zabačen i teško pristupačan kraski predjel, otvoren prema Donjoj Morači, u jugozapadnom kraju oskudan vodom. Plemenska naselja leže u dubokoj, vrlo strmim stranama ograđenoj, dolini rijeke Mrtvice, pritoke Moračine, oko koje se dižu visoke planine (Maganik, Kamenik, Rogođed, Trebiješ, Uglica). Najniži dijelovi plemenskog područja oko Morače čine zaliv mediteranske klime, gdje uspijeva voće, šljive, kruške, smokve. U ostalom plemenu vlada planinska klima. Malo je zemlje za obradu. Osim zemljoradnje Rovčani se bave mnogo stočarstvom. Imaju u okolnim planinama prostrane i dobre pašnjake, na koje ljeti izgone stoku, i velike šume. Proizvode iznose i namirnice nabavljaju u Podgorici, Nikšiću i Kolašinu. Pleme broji oko šest stotina domova. Glavna su sela: Velje Duboko, Liješnje, Cerovica, Međuriječje, Mrtvo Duboko, Bogutov Do i Trmanje. R. su staro pleme. Spominju se već u zapisima iz 15 vijeka. U njima su nekad stanovali Macure, staro stanovništvo nesrpskog podrijetla, kojih je odande davno nestalo. Od starosjedilaca Srba ima samo jedno malo bratstvo. Dvije trećine plemena čine potomci zajedničkog pretka Gojaka, koji je, po predaji, bio sin vlastelina Nikše, pretka plemena Nikšića, a u Rovca je prešao iz Nikšića negdje krajem 14 vijeka. Njegovi se potomci dijele u četiri velika bratstva: Bulatoviće, Vlahoviće, Srezojeviće i Šćepanoviće. Svi slave Lukin dan. Mnogo su se raseljivali u razna vremena, najviše u Sandžak. U selu Liješnju živi nekoliko manjih bratstava, čiji su preci davno došli u R. iz Lješanske Nahije. Ima nešto doseljenika i iz okolnih plemena, Kuča i drugih.

Kotorski providur Marijan Bolica našao je 1614 u R. 60 domova, a prema jednom drugom izvještaju mletačkom, krajem 14 vijeka, imali su R. 150 ljudi sposobnih za oružje. — Rovčani su poznati i priznati kao veliki junaci, borili su se mnogo s Turcima i bili su uvijek slobodno pleme, koje je rano održavalo veze sa vladikama na Cetinju i davno se pripojilo Crnoj Gori. U plemenu su se isticale porodice Bulatovići i Vlahovići. Od njih su mahom bili glavari plemenski. Od najstarijih se zna za vojvodu Vuksana. Narodna pjesma opijeva njegovo ropstvo u Skadru i bijeg otuda. Rovački vojvoda Savić Minić poginuo je u Kučima 1739, a viđenog plemenika Pola Radovića pogubili su nikšićki Turci 1786 sa šezdeset Rovčana, kad ih je na vjeru bio pozvao Mahmut-paša Bušatlija, da pregovaraju o miru. U vrijeme vladike Petra I. pleme je držao serdar Redža Daničin Bulatović, iza njega je u početku prošlog vijeka bio vojvoda Koča Bulatović. Od kasnijih su viđeni bili glavari serdar Pavić i njegov sin serdar Mijo Vlahović. Posljednji se istakao u ratovima od 1862 i 1877/78. Prema predaji iz R. su starinom bili Hajduk Veljko Petrović i Lazar Mutap. *P. Šobajić.*

ROVIŠĆE, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Križevci, općina Sv. Ivan Žabno, željeznička stanica na pruzi Križevci—Bjelovar, od Križevaca 21 km k jugoistoku. Ima 858 stanovnika, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu i telegraf. — R. je u 13 vijeku bilo središte županije roviške i glavno mjesto velikoga posjeda, najprije u kraljevskim rukama, a kasnije (1393) u

vlasti plemića Držića Sredičkih. U 15 vijeku spominje se u R. kraljevska tvrdava, a 1501 crkva Sv. Trojstva. *J. M-n.*

ROVIŠKA EPARHIJA. V. Marčanska eparhija.

ROVO, jedan od dobrih Vukovih guslara. Bio je momak kod gospodara Jovana Obrenovića. Od njega je Vuk dobio pjesme: Braća i sestra i Bog nikom dužan ne ostaje. *S. M.*

ROZEN MIHAILO (RUŽIĆ) DR., novinar i liječnik u Knjaževcu, dopisnik austro-ugarskih listova iz Beograda, povjerenik austro-ugarskog ministarstva spoljnih poslova (Herson, Rusija — Beč). Po svršenoj medicini na univerzitetu u Beču, R. se, u maju 1863, pojavio u Beogradu, i podnio je molbu za državnu službu. Postavljen je za liječničkog pomoćnika pri okružnoj bolnici u Knjaževcu, gdje je ostao do februara 1864. Tada je došao u Beograd, i postavljen je za pomoćnika pri Narodnoj Biblioteci, pa je u toj službi proveo pet i po godina, saradujući na Vidovdanu. Iz ovoga lista preštampana je 1864 njegova rasprava: Vuk Stefanović Karadžić, a 1865 njegova knjiga: Nauka o domaćem lečenju bolesti. 1866 R. je, u izdanju knjižare Velimira Valožića, objavio svoju raspravu: Galerija znamenitih žena srpskih. I. Ljubica Obrenovićka. 1867 objavljena je njegova Nauka o vaspitanju koju je pregledala i odobrila školska komisija. Iste godine objavio je u Vidovdanu, a zatim i posebno odštampao, raspravu: Jedna reč Jevrejima na Istoku. Osim ovoga, štampao je i desetak rasprava na njemačkom jeziku.

U julu 1870 prešao je R. u srpsko podanstvo, ali je podnio ostavku na državnoj službi, i posvetio se samo novinarstvu. Kao saradnik Vidovdana uspio je da stekne širok krug poznanika i prisne veze u svima krugovima u Beogradu. Izvjesno vrijeme bio je učitelj njemačkog jezika u beogradskoj gimnaziji, a stalno dopisnik i saradnik bečkih, austrijskih i njemačkih listova. Tako je stvorio intimne veze i sa Ball-Platz-om, ministarstvom spoljnih poslova u Beču, i sa ministarstvom inostranih djela u Beogradu. Zaradujući vrlo dobro, nagradivan izdašno i od bečke vlade i od beogradskog ministarstva inostranih djela, R. se bio toliko udomaćio u Beogradu, da je ovdje bio kupio kuću i namjeravao, ili se pretvarao da želi, da ovdje doživotno ostane. R. je igrao naročito vidnu ulogu za vrijeme Bontou-ove afere, kao povjerljiva Bontou-ova ličnost. Ali je, poslije kraha Generalne Banke i Bontou-a, napustio Beograd, i nastanio se stalno u Beču, gdje je i umro. U Beču je, poslije povratka iz Beograda, bio redaktor Politische Korrespondenz kao ekspert za balkanske stvari, a naročito za Srbiju. Kao povjerenik i ekspert Ball-Platz-a za Balkan, R. je izvjesno vrijeme bio i saradnik Presse (stare). Kadgod je bečkoj vladi bilo potrebno, ona je slala R. u Beograd, gdje je on uspio da se uvuče u sve, pa i najviše, krugove, a izvjesno vrijeme bio je, kao sposoban i vješt novinar, zaposlen i u ministarstvu inostranih djela.

M. Milenović.

ROZMAN IVAN, pisac (9/11 1873, Kranj). Svršio je osnovnu školu u Kranju, a poslije se obrazovao privatno. Interesirao se osobito za književnost, filozofiju, sociologiju i narodno gospodarstvo. Od 1924 R. je administrativni činovnik na ljubljanskom univerzitetu. — Prvi literarni rad objavio je 1894 u Vrtcu, zatim crtice kritičkog i političkog sadržaja u raznim slovenačkim dnevnicima i nedjeljnim časopisima, satirične spise u Brusu i Kurentu. 1906 izdao je kazališni komad po Kersnikovoj priči Testament. Objavio je u Ljubljanskom Zvonu i Slovanu nekoliko crtica, i izdao je knjigu aforističkih dogadaja: Nova erotika (1923). Od nacionalno-ekonomskih spisa najvažniji su: Naša pot k morju (Slovenski Narod, 1922) i brošura: Naša bol (1923), Kritika našega dela na Koroškem pred plebiscitom. *I. G.*

ROŽAJ, varošica u izvorištu rijeke Ibra. Ima oko trista domova. Leži na najnižim riječnim terasama s obje strane Ibra. Kuće su od čatme, strmog krova, pokrivene šindrom, i brvnare. Ulice su krivudavi sokaci. Oko kuća su avlije, kod begovskih kuća ogradene kamenim zidom, a kod siromašnijih drvetom. Varoš se dijeli na dvije male: Kučansku i Klimentašku, ili Kurtagića. Dvije su čaršije, sa oko pedeset dućana ćepenaka; više ih je u Klimentaškoj nego u Kučanskoj mali.

R. se razvio na mjestu gdje se ukrštavaju putevi: jedan od Mitrovice preko planine Cmiljevice u R., pa dalje za Plav i Gusinje, a drugi, važniji, od Peći preko prevoja Kule i Turjana u R. i dalje. R. je na velikoj visini (1.000 m), a klima je kontinentalna. R. je ekonomski centar za užu okolinu, u kojoj ima oko trideset sela. Administrativno pripada zetskoj oblasti. Okolina mu je stočarski kraj. Proizvode voze u Peć i otuda nabavljaju robu. Stanovnici varoši i okoline su većinom Kuči i Klimente. Govore srpsko-hrvatski, ili kako oni kažu bošnjačkim jezikom. Kuči su u R. sišli preko plavsko-gusinjske oblasti; većina su muslimani. Klimente su u R. došli krajem 17 vijeka i kasnije, a imaju očuvanu živu tradiciju. Varoš je sva muslimanska, a u okolini ima malo pravoslavnih. U tursko doba Rožajci su bili age i begovi. Krvili su se Kuči i Klimente, i u jedno vrijeme nisu smjeli prijeći u varoši iz jedne mahale u drugu. U R. se isticala begovska kuća Ganića, starinom iz Kuča. Ona je od prije 150 godina upravljala R. i okolinom.

R. se pod tim imenom prvi put spominje 1638, kao gradić u oblasti Trgovištu. Hadži Kalfa i E. Čelebija zabilježili su ga pod imenom Trgovište. Više varoši se nalazi crkvina Ružica. Postoji predaja da je R. po njoj ime dobio.

L i t e r a t u r a: Milisav Lutovac, Rožaj i okolina, antropogeografska ispitivanja (Svetosavski temat za 1927).

P. Šobajić.

ROŽANJ, planinica u Srbiji, između rijeka: Goleme Reke-Bele (pr. Goleme Reke)-Mratinje-Bele Reke (pr. Mratinje)-Mokre Reke, sjeveroistočno od Bukovika oko 12 km južno-jugozapadno od Krivog Vira (na Crnoj Reci). Planina se pruža od sjeverozapada na jugoistok, a najviši su visovi: Cvolikar (672 m), Veliki Vrh (901 m) kota (741 m). Od Velikog Vrha odvaja se na jugoistok Rožanjska Kosa. Niži dijelovi R. su pod vegetacijom, a vrhovi su goli. Sjevernim podnožjem R. prolazi industrijska željeznička pruga Sikirica—Sv. Petar a kolni putevi vode sjevernim i istočnim podnožjem, kao i preko R.

P. V.

ROŽAT(O), selo u dubrovačkoj oblasti, dubrovačkom srezu, riječkoj općini (Reka Dubrovačka). Diže se na jednoj glavici, na desnoj obali Reke, gdje se ona, nedaleko od svoga vrelišta, cijepa i optiče maleni otočić. Ima 141 stanovnika, rimokatoličku župu, sa crkvom među čempresima i pod nogama znatni franjevački samostan. 1393 osnovani samostan pripadao je isprva bosanskoj pokrajini, a dubrovačkoj pripada od 1478. Njegova je historija tijesno vezana sa sudbinom republike i grada Dubrovnika. Ima važnu knjižnicu. Samostan je dao više prosvjetnih radnika: na početku 15 vijeka boravio je u njemu Sv. Jakov Marhijski, u 16 vijeku vrsni kipar Franjo Radaljević, na početku 19 vijeka Ambrozije Marković, priređivač prvog potpunog izdanja Gundulićeva Osmana i biograf 92 svojih pokojnih drugova u redu, u 20 vijeku Frano Jurić, historik samostana, i dr.

L i t e r a t u r a: O. Frano Jurić, Povjesno-opisni prikaz franjevačkog samostana u Dubrovačkoj Rijeci (1916).

J. M-n.

ROŽDANICI (VRAČEVI) se zovu vrsta pokladnih maškara, koje se udese tako, da naprave bradu od kučina, i navuku muško staračko odijelo. Osim toga umotaju u jastučić puha, pa hodajući naokolo zbijaju šale, najviše sa ženama.

P. V.

ROŽDEN, selo i rudište u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u izvornom kraju rijeke Blaščice, desnog pritoka Crne Reke u Marijovu. Ima 174 kuća sa 983 stanovnika (1921). U roždenskom zaseoku Majdanu oko Majdanske Reke, u izvorištu Blaščice, nalazi se veliki rudnik Alšar, gdje ima tragova o eksploataciji ruda još u rimsko i bizantsko doba. Tu ima starih okana i mnogih kupišta stare troske, naročito oko sastava Majdanske Reke i Bistrice. Glavne su rude arsena i antimona. Ime rudnika Alšar došlo je od početnih slogova imena zakupaca, bogatog solunskog Jevrejina Alatini i francuskog inžinjera Šarnio. Sami seljaci zovu rudnik Alčer, najčešće pak Roždenski Majdan.

Glavna rudarska istraživanja u R. izvršena su 1889—1890, i 1891 počela je velika eksploatacija ruda, i intenzivno je trajala sve do mladoturskog prevrata u Turskoj (1906), kada je obustavljen dalnji rad. Za vrijeme eksploatacije rudarska kolonija R. imala je i do 400 radnika, a u njoj se držao i nedjeljni pazar, gdje su

seljaci iz bližih sela iznosili na prodaju životne namirnice. U međuvremenu 1891—1897 izvezeno je iz R. 3.750 tona antimonske rude sa 53—62% antimona i 2.020 tona arsenske rude sa 48% arsena. Ruda je izvažana karavanski, preko Mrežičkog, površi Vitačeva i Kavadaraca, do željezničke stanice Gradskog i Krivolaka.

Rudne žice i ležišta ruda antimona i arsena R. nalaze se u trijaskom vapnencu i dolomitu, na proboju trahitskih eruptiva, i postale su kao sublimacioni produkti u doba tercijerne vulkanske akcije. Na desnoj strani Majdanske Reke velike su mase bijelih vulkanskih tufova, preko starijih sedimentnih, jako metamorfoziranih stijena, koje su vulkanskim ekshalacijama i pneumatolitskim procesima propilitirane i impregnirane antimonskim i arsenskim rudama. Dolomiti su uprskani realgarom i antimonitom, i imaju realgarskih žica, koje po površini prelaze u auripigment. Na lijevoj strani doline javljaju se arsenske rude u crnom argilošistu. Ima i sulfidskih ruda, arsenopirita i pirita. Limonitizacijom zemljišta po površini došlo je do razvitka znatne količine okera.

U okolini R. ima i serpentina sa rudama kromita, kao kod Ela-Vira, a na Javorskom Prisoju ima i magnezita. Od R. nastaje veliko eruptivno andezitsko područje, koje kod Dudice (2.180 m) dostiže najveću visinu. Na sjevernoj i sjeverozapadnoj strani Dudice ima ruda galenita, koje se javljaju i u debelim žicama u metamorfoziranom gornjokretacejskom vapnencu. Osim olovnih ruda ovamo ima i ruda pirita i čistog sumpora. A na zapadnoj strani Dudica, prema R., ima bakrenih ruda, naročito halkopirita, koje se javljaju u debelim žicama u zelenim škriljevcima.

Literatura: J. Cvijić, Osnove, I. (1916); F. Tućan u Glasniku Skopskog Naučnog Društva, I., 2 (1926); Hofmann, Antimon- u. Arsenbau Alchar in Mazedonien (1891).

V. Radovanović.

ROŽE (Porto Rose), mjesto u zetskoj oblasti, bokokotorskom srezu, luštičkoj općini; na sjeverozapadnoj obali poluotoka Miholjskoga Zbora ili Luštice, prema Herceg Novome. Ima samo 30 stanovnika, poštu, kupalište i luku, u kojoj jedrenjače obično čekaju pogodan vjetar da izađu iz Boke. Tu je negda stajao znatan grad Rosa, koji su 840 razorili Arapi. Kasnije se opet podigao. Kralj Milutin (1282—1321) darovao je tamošnju crkvu Sv. Marije kotorskoj vlasti. Mjesto se spominje i 1383.

J. M-n.

ROŽIĆ VATROSLAV, profesor i filolog (13/3 1857, Prodindol, općina Sv. Jana, zagrebački okrug). Svršio je osnovnu školu u mjestu rođenja, a gimnaziju i sveučilište u Zagrebu. Služio je kao gimnazijski profesor u Zemunu i Zagrebu. Definitivno je penzioniran 1924. — Bavio se izučavanjem jezika, te je na tom području napisao više rasprava u Nastavnom Vjesniku (Riječi kovanice u Preradovića, Slovenski elemenat u Vraza i dr.), Radu (Kajkavački dijalekt u Prigorju, Mjesne vlastite imenice i pridjevi mjesnih vlastitih imenica u hrvatskom jeziku) i Zborniku za narodni život i običaje južnih Slovena (Život i običaji u Prigorju). Najraširenıji mu je priručnik Barbarizmi u hrvatskom jeziku, koji je doživio tri izdanja, i kojim je dosta pridonio čišćenju jezika.

A. B-c.

RÖSSLER ERVIN DR., ornitolog, profesor srednje škole, privatni docent univerziteta u Zagrebu i upravitelj zavoda za primijenjenu zoologiju (1876, Kijov, Moravska). Svršio je univerzitet u Zagrebu. 1898 studirao je u inozemstvu praktično ribarstvo. Najveći dio njegovih publikacija čine izvještaji o promatranju ptičjeg seljenja. Izdao je popis ptica Hrvatskog Zoološkog Muzeja u Zagrebu (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 14, 1902), pa reptilija i amfibija (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 15) i Barskog Muzeja u Belju (zajedno s Pfenigbergerom, Aquila, 15, 1908). Na internacionalnom kongresu u Berlinu (1910) predavao je o ptičjem svijetu u Obedskoj bari. Pisao je i o avifauni i herpetologiji južnodalmatinskih otoka (naročito Palagruža), a u najnovije vrijeme i o radu »pokusne stanice za ribnjačarstvo Crna Mlaka«.

J. H.

RTANJ. 1. Planina u Srbiji, između rijeka: Crne Reke (Crnog Timoka)-Lukavice-Dupleš Dola-Korneta-Čemerne Doline-Rašinskog Potoka-Mirovačke Reke, jugozapadno od varošice Boljevca, a sjeverno od Soko Banje. R. i njegovi ogranci sasta-

vljeni su poglavito od kretacejskog vapnenca raznog habitusa, a mjestimice su ogolićeni modri škriljevci, pješčenici, lapori, vapnenci i kvarceviti konglomerati. To je masivan greben prizmatičnog oblika, dugačak oko 6·5 km. Pruža se uglavnom od zapada prema istoku, od presjedline Lukavice do Pravca, i u istom se pravcu povisuje. Najveći visovi su: Kusak ili Kusača (1.402 m) i Šiljak (1.560 m), najviši vrh na R., kupastog oblika. Zapadno od njega je Preslo, Preslaš ili Preslež oko 300 m niže. Greben R. je gorostasan, kamenit, gol, uzan, strmih strana, naročito prema selima Lukovu i Mirovu, u Crnorečkoj Dolini. Tu se na više mjesta spušta odsjecima. Tjeme Šiljkovo je kamenito, oko 20 m u promjeru gdjegdje je pokriveno mahovinom i jaričem, a iz daleka izgleda kao da je svedeno u šiljak. Na zapadu od lukovačke presjedline počinje zapadni ogranak R. kao oštar, neizvijugan greben, radi čega se zove Pravac. On je 5—600 m niži od Šiljka, sa kojim je tijesno vezan, a dopire do Lipova Dola i Madžarske Reke. Dalje na jugoistoku su: Baba (1.058 m), Obručatnica, najljepše brdo na tome povijarcu, Rujiški Kamen (Baretinac) (913 m), Kostadinovica (855 m) i Tumba (842 m).

Na sjevernoj, istočnoj i južnoj strani R. je ograničen rasjedima. Jedan od njih pruža se od sjeverozapada na jugoistok, prolazi sjeveroistočno od Pravca i ostalih brda na jugoistočnom povijarcu, kroz dolinu Rašinskog Potoka i Madžarske Reke; duž njega se javljaju žice andezita. On se na sjeverozapadu produžuje u pravoj liniji kroz dolinu donjeg toka Radovanske Reke. Manjih rasjeda istoga pravca ili pravca zapad-istok ima i na sjeveru od R. mase. Osim toga, južnom stranom R. prolazi rasjed sjevernim obodom Sokobanjske Kotline. Tim tektonskim procesima R. je odvojen od okolnih planina (Ozrena, Device, Tupižnice i Kučajskih Planina) nizom prostranih i dubokih kotlina (sokobanjske, depresije između Pravca i Tupižnice, i crnorečke), i pretvoren je u izoliranu planinsku masu. Zbog toga, što je osamljen, dovoljno visok, kupastog oblika i skoro u sredini istočne Srbije, on se vidi gotovo sa svih strana Srbije i lako se raspoznaje. S druge strane, sa R. se vidi skoro cijela Srbija, sa izuzetkom područja južno od Suhe Planine.

Zbog nejednakog sastava R. obronaka na južnoj strani javljaju se oblici krasa: vrtače, normalne doline bez vodotoka, širokoga dna, ali ima i strmih strana, najviše 40—50 m visokih, i kanjonskog tipa. Kroz njih voda ne teče ni pri topljenju snijega, ni pri jakim kišama, ali je dno vlažno, pod zelenim livadama i pašama, ili obrađeno, jer je u blizini izdani. Sjeverna strana, koja je do visine oko 700 m, sastavljena od pješčenika i škriljevaca, razuđena je plitkim jarugama i kratkim dolinama u sistem međusobno povezanih kosa, većinom prizmatičnog oblika. Dolinice su bogate vodom, a neke se od njih odlikuju velikim sabirnim područjem na pr. doline Lukavice i Rajkova Potoka. To zemljište je bogato šumom i livadama. Naročito je mnogo bukve, a hrast uspijeva samo na zaklonitijim obroncima. Zatim ima mnogo džbunja od ruja, čibukovine, jorgovana. Od 100 m na više zemljište je krševitije, a naročito od 900 m, gdje počinje vapnenac, koji R. daje razriven izgled. Južna je strana bez šume, ali je rijetko gdje naga. Bukve i hrasta ima do visine od 900 m, a odatle do vrhova sve je pokriveno visokom travom, koja je izmiješana sa najraznovrsnijim cvijećem, bokorima čemerike, devesilja i dr. Samo su mjestimice ove sočne livade prošarane džbunovima ruja, gloga ili kržljavim cerom i jasenom.

Sjevernim podnožjem R. prolazi cesta i željeznička pruga Paraćin—Krivivir—Boljevac—Zaječar, istočnim kolni put Boljevac i Mirovo—Sedlo Rašinac—Soko Banja, a preko planine vode kolni putevi Lukovo—Vrmdža—Soko Banja, Krivivir—Mozgovo—Aleksinac i nekoliko staza.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Rtanj (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 2, 1913). *P. Vujević.*

2. Rudnik uglja. Svojina je tvrtke Braća Minh u Beogradu. Otvoren je 1902. Ugalj je od 6.500 kalorija, kovački. Pokretna snaga instalacije na rudniku je 550 konjskih snaga. Radnika je zaposleno oko 600. Ima svoju zračnu željeznicu, 5 km, i poljsku, oko 3 km. Rudnik ima ambulantu, veliku radničku koloniju, skladište za snabdijevanje radnika jeftinim namirnicama i t. d. *S. P.*

RUBIDO - ERDÖDY SIDONIJA, ilirska koncertna i operna pjevačica (7/2 1819, Zagreb — 17/2 1884, Gornja Rijeka). Poslije vrlo strogog domaćeg odgoja, učila je pjevanje tri godine kod altistice tadanje njemačke opere Karlitzky-eve, a potom kratko vrijeme i kod Enoxove, koja je 1834 iz Berlina došla na gostovanje u Zagreb. Rado i redovno je sudjelovala na ilirskim koncertima, osobito na dobrotvornim, a među ostalim je iz patriotskih pobuda prvi put izvela i ilirsku budnicu Još Hrvatska nij' propala. Kreirala je, na opće zadovoljstvo, ulogu Ljubice u Lisinskovoj operi Ljubav i zloba. Kao pjevačica se isticala prijatnim, zvonkim i opsežnim sopranom. Svojom muzičkom inteligencijom bila je prava umjetnica. Sporedno se bavila i kompozicijom. 1863 se nastanila na svom imanju Gornoj Rijeci.

Literatura: Fr. Kuhač, Ilirski glazbenici. *A. D.*

RUCOVIĆ BOGOBOJ, glumac (21/3 1869 — 1/4 1912, Beograd). Svršio je osnovnu školu i gimnaziju u Kotoru, a dvije godine prava u Beogradu. 1892 postao je glumac u putničkom pozorištu N. Simića. Zatim je prešao u družinu Sinđelić, odakle je 15/10 1897 primljen za člana narodnog pozorišta u Beogradu. Živa temperamenta i pretjerano osjetljive ambicioznosti, R. je nekoliko puta napuštao narodno pozorište, 1906—1908 išao je sa raznim putničkim pozorištima, a jedno vrijeme vodio je i svoju grupu (najviše po Bosni). I ako ovako nemirnog života i isprekidane karijere, R. je ipak uspio da izradi jedan čitav repertoar, koji ga stavlja u red najboljih srpskih glumaca. Glavne su mu uloge: Maksim Crnojević, Hljestakov (Revizor), Žarko (Običan čovek), Don Cezar od Bazana, Osvald (Aveti), Doktor Rank (Nora), Vili (Sodom), Hajnek (Čast), Don Juan, Hamlet, Jago (Otelo), Đaneto (Pir poruge). R. je dosta prevodio iz talijanske književnosti, naročito dramska djela. *R. O.*

RUCOVIĆ KATICA, glumica splitskog narodnog kazališta (13/4 1869, Vršac). Stupila je na pozornicu u novembru 1886 u Nišu. Glumila je šest godina po Srbiji, Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni, zatim je angažirana u narodnom pozorištu u Beogradu kao redovan član. Svojevoljno je napustila Beograd i stupila je u putničku družinu Mih. Markovića. 1907 angažirana je u osječkom narodnom kazalištu prilikom osnivanja, u Skoplju od osnivanja i u Splitu pri osnivanju. Udovica je Radivoja R. R. sa uspjehom glumi komične i ozbiljne majke. Najznatnije su joj kreacije: Majka (u Nušićevom Knezu od Semberije), Gospođa Dulska i Dupla punica. *N. A.*

RUDA, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Sinj; od Sinja preko Sinjskoga Polja i rijeke Cetine 12 km (pravac) k istoku. Ima 1.203 stanovnika, rimokatoličku župu. Rudnik bituminoznog škriljevca pripada D. D. »Ruda« u Splitu. *J. M-n.*

»RUDA« D. D., Split. Osnovano je 1920. Kapital je 4,375.000 Din. Društvo ima rudnike bituminoznog škriljevca i uglja. *S. P.*

»RUDAR« A. D., Beograd. Osnovano je 1923. Kapital je 2,000.000 Din. Ima rudnik u Novom Brdu, gdje je počelo da vadi zlato, srebro, olovo, krom i bakar. *S. P.*

RUDARSKA BRATINSKA BLAGAJNA je ustanova za osiguranje rudarskih radnika. U predratnoj Srbiji zvala se: Rudarsko-Bratinska Kasa. Ustanovljena je na osnovu rudarskog zakona od 1866. Prije 1904 postojale su odvojeno na rudnicima rudarsko-bratinske kase, koje su pružale radnicima pomoć u slučaju bolesti. 20/2 1904 ministar narodne privrede, Svetolik Radovanović, svojim raspisom RBr. 309, dao je prvu osnovu ovoj ustanovi, i od onda ona postoji kao javna ustanova. 1905 ministar narodne privrede, M. Drašković, izdao je prve statute R. B. B. za penziju i invalidninu. Statuti za R. B. B. za slučaj bolesti i smrti rađeni su prilikom njenog osnivanja na svakom rudniku, po obrascu, koji je izradilo ministarstvo narodne privrede.

Po istom cilju istovjetne ustanove postojale su prije rata i u provincijama, koje su bile pod Austro-Ugarskom. 1/12 1924 ministarstvo šuma i ruda izdalo je Pravila, koja vrijede za sve ove ustanove u zemlji. Po tim pravilima ova se ustanova zove R. B. B. Ona je osnovana na decentralističkoj osnovi, i ima pet glavnih R. B. B.: u Beogradu (za Srbiju, Južnu Srbiju i Crnu Goru), Zagrebu (za Hrvatsku, Slavoniju i Srijem), u Ljubljani (za

Slovenačku), Sarajevu (za Bosnu i Hercegovinu) i Splitu (za Dalmaciju).

Po pravilima ima tri blagajne: bolesnička, invalidska i penziona. U bolesničku blagajnu radnik ulaže 3%, a u penzionu 2½% od njegove kategorijske zarade, i toliko isto i poslodavac. U invalidsku blagajnu ulaže samo poslodavac 1% od kategorijske zarade.

Bolesnička blagajna pruža svojim članovima ove pomoći: a) U slučaju bolesti daje članovima i članovima njihovih porodica liječničku pomoć, lijekove, bolničko liječenje i kupališno liječenje. Kad se osigurani član razboli, za vrijeme bolesti izdaju mu se ⅔ kategorijske zarade na ime hranarine. b) U slučaju smrti osiguranog člana ili člana njegove porodice izdaje se pogrebnina. c) U slučaju porođaja osigurane članice ili žene osiguranog člana izdaje se babička pomoć, potpora za dojenje i potpora za opremu djeteta. d) Kad je radi bolesti u kući u teškim materijalnim prilikama izdaje se izvanredna pomoć.

Invalidska blagajna pruža svojim članovima, kad ih zadesi nesretni slučaj: a) Liječenje, hranarinu za 10 nedjelja i pomoćne sprave. b) Ako radi nesretnog slučaja osigurani član izgubi od svoje privredne sposobnosti, određuje mu se invalida, čija veličina zavisi od procenta izgubljene radne sposobnosti i kategorije osiguranog člana. Najmanja invalida člana iznosi Din 45·— mjesečno, a najveća Din 1.666·66. c) Ako osigurani član radi nesretnog slučaja pogine ili kao invalid umre, njegovoj se porodici određuje invalidska pomoć, čija veličina zavisi od kategorije člana i broja članova porodice o čijem se uzdržavanju poginuli ili umrli brinuo.

Penziona blagajna pruža iznemoglim za rad članovima i članovima njihovih porodica, poslije njihove smrti, penziju. Veličina penzije članova zavisi od njihove kategorije i broja godina članstva, a kod porodice, osim toga, i od broja članova u porodici, o čijem se uzdržavanju umrli osigurani član brinuo. Najmanja je penzija Din 75·— a najveća Din 1.000·— mjesečno. *D. Košanin.*

RUDARSKA PLANINA, planina u Srbiji, između rijeka Kosaonice-Ljušanske-Rapske, južno od Kuršumlije, a sjevero-istočno od Prepolca. Sastavljena je od paleozojskih škriljevaca i stoga je blagih, zaobljenih oblika. Najviši vrh na R. P. je Rudarski Vis (776 m). Istočnim podnožjem planine prolazi cesta Kuršumlija—Rudari—Sastanci—Podujevo, a preko nje vode 2—3 staze. R. P. je dijelom pod vegetacijom, naročito u nižim partijama. *P. V.*

RUDARSKA SREDIŠTA I PODRUČJA U JUŽNOJ SRBIJI. V. Janjevo. Kratovo. Kratovsko-Zletovsko Rudarsko područje. Novo Brdo. Novobrdsko-Kopaoničko Rudarsko područje. Novopazarsko-Polje. Poreč. Radoviško Polje. Rogozna. Rožden. Trepča.

RUDARSKI GLASNIK, list za rudarstvo i rudarsku industriju. Izlazio je u Beogradu 1903—1912, sa prekidima, pod uredništvom Petra Ilića. *U. Dž.*

RUDARSKO-INDUSTRISKO AKCIONARSKO DRUŠTVO »KOSOVO«, Beograd. Osnovano je 1923 u Kosovskoj Mitrovici, a 1925 je premješteno u Beograd. Kapital je 4,000.000 Din. Ima rudnik lignita (3.900 kalorija) u Crvenoj Vodici, kod Prištine. *S. P.*

RUDE, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Samobor, općina Podvrh; u krasnoj Rudarskoj Dolini, kojom teče potok Gradna (k Savi) i vodi cesta (što dolazi iz Jastrebarskoga preko Plješivice) u Samobor; od Samobora 5 km (pravac) k jugozapadu. Pod samom samoborskom gradinom ima stijena, a na njoj prirodni samotvor Kornjača ili Želva. Razabire se golemi oklop, rep i glava, koju je uzdigla prema gradu. Ljeti joj je trup pokriven grmljem. Rudarska Dolina ima golih dolomitskih stijena, ali i rodnih vinograda. — Ime selu R. potiče od bakrenih i željeznih ruda, koje su se tamo negda kopale i topile. Još se raspoznaju rovovi, koji su sada zasuti. Spominju se već krajem 15 vijeka, pod imenom rovi, rjeđe fodinae. Gospodari R. bila su samoborska vlastela, naizmjence Auerspergi (ili Turjaški) i Erdődy i dr. 1826 na javnoj ih je dražbi zajedno s tvornicom (officina aeraria) i sa drugim zgradama kupio za 90.005 forinti samoborski građanin Franjo Reizer. Prihod je bio dosta znatan, jer se kroz godinu vadilo 400—500 centi vrsna bakra, koji se mnogo tra-

žio. Do 1851 kopao se samo bakar, a od tada do 1865 topilo se iz ocjelovca i željezo. Pokušaj, da se rudokopnja u R. stavi na široku bazu, nije uspio. Sada se još u okolini lome samo jako sadrene grede (gips). — R. imaju 1.370 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. Crkva Sv. Barbare, zaštitnica rudara, spominje se već 1669.

Literatura: E. Laszowski, Rude kod Samobora (Prosvjeta, 1897).

J. Modestin.

RUDENCA, planina u Slovenačkoj, između rijeka: Tinskog Potoka-Mestinje-Sotle-Olimja, oko 4 km zapadno od Podčetrteka, odnosno 14 km jugozapadno od Rogateca, i 22 km istočno-jugoistočno od Celja. Sastavljena je dijelom od verfenskih škriljevaca, pretežno od trijaskih vapnenaca i dolomita, i t. zv. vengenskih slojeva, t. j. tamnih škriljevitih i laporovitih pješčanika. Od eruptivnog kamenja ima na istočnom kraju dosta dijabaza i dijabaznog tufa. Na sjevernom i južnom podnožju planine staloženi su mioceni pješčenici. Slojevi su nabrani u pravcu zapad-istok, a planinsko bilo se pruža od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku, i u istom se pravcu snizuje od 687 m, kod vrha Rudenca, do 563 m, kod Silaveca. R. je cijela pod šumom. Sjevernim podnožjem prolazi kolni put Celje—Sveti Jurij—Zgornje Tinsko—Sodnja Ves, istočnim, kolni put Slovenska Bistrica—Sodnja Ves, Podčetrtek—Prelaska—Kozje, Klanec i Brežice, a preko R. vode staze. *P. V.*

RUDENICA, manastir u području Trstenika i Aleksandrovca. Nije poznat patron crkve. Crkvu su sazidali neki vlastelin Vukašin i žena mu Vukosava za vlade despota Stevana i brata mu Vuka (1410). Dalnja sudbina crkve nije poznata. — Osnovom svojom crkva podsjeća na Kalenić. Naročito je bio bogat plastičan ukras oko prozora i na arhivoltama. Živopis je jako oštećen. Sačuvani su likovi ktitora Vukašina i Vukosave, kao i despota Stevana i brata mu Vuka. U crkvi se zapisao i slikar Teodor, koji je radio na slikarskom ukrasu crkve. R. se nalazi u ruševinama. *V. P-ć.*

RUDINA PLANINA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka Mrkove Reke-Dresnice (Male Trlo Reke), južno od Skoplja, a zapadno od Kitke. Pruža se od juga prema sjeveru. Najviši vrhovi na R. P. su: Prazna Torba (1.527 m), kota (1.321 m) i Cvetovsko Brdo (1.162 m). Od Prazne Torbe i kote (1.321 m) pružaju se u pravcu sjevera dva povijarca i u istom se pravcu spuštaju. To su Dragovičko Brdo i Presna Torba. Sasvim na sjeveru je brdo Varvara, visoko 454 m. R. P. je u višim krajevima pod vegetacijom, a na sjeveru je gotovo potpuno gola. Većih saobraćajnih puteva oko R. P. nema, a preko nje vodi nekoliko staza. *P. V.*

RUDINE. 1. Narodni naziv višeg, istočnog kraja Hercegovine, između Gackog, Nevesinjskog i Mostarskog Polja na sjeveru, i Trebinja, Ljubinja, Stolca i Ljubuškog na jugu. R. se nastavljaju i u zapadni dio Crne Gore, gdje se zovu Oputna Rudina. Zemljište R. sastavljeno je gotovo isključivo od jedrih vapnenaca, koji su samo mjestimice pokriveni uskim pojasem fliških pješčenika, glinaca i lapora. Morfološki R. daju utisak zaravni, koja se stepenasto spušta prema Jadranskom Moru. Sa zaravni se dižu mnogobrojni kratki vapnenački rtovi, rijetko veći grebeni, a između ovih su mala polja, također stepenasto poredana, uvale i rasturene vrtače. R. su područje isključivo podzemne hidrografije. Tamo nema normalnih riječnih tokova, nego se voda gubi u pukotinama, ponire u veće dubine, a na svome putu stalno rastvara vapnenac. Voda iz viših polja podzemno otiče u niža, iz ovih još u niža, a najposlije utiče u more. Iz ovih razloga je područje R. predstavnik najljućeg krasa, i cijela je gola, a uz to je najbezvodnija. Kroz neka polja, istina, teku ponornice, ali one ljeti presuše, jer su izvori vrlo rijetki. Ali po škrapama u kršu ima udubljenja, gdje se kišnica skuplja. Njih pokrivaju pločama, da voda ne ispari, i zovu ih kamenice i duplje. Po uzoru na njih ozidani su umjetni rezervoari za vodu, t. zv. čatrnje, gustijerne ili bistijerne (cisterne). Stoka se poji na lokvama, ili na ublima, umjetnim, podzidanim lokvama.

Zbog dosta velike apsolutne visine, klima je u R. prilično oštra, snijeg se u hladnijim godinama drži i preko mjesec dana, jesen i proljeće su kišoviti, bura često puše i mjestimice je vrlo jaka. Ali su ljeta u R. topla i sprže vegetaciju.

Plodnoga zemljišta, nanosa i crvenice, ima samo u vrtačama, između stijena, i na dnima polja, u kojima stanovništvo sije kukuruz, proso, sijerak i duhan. Međutim žetva nije ni u tim krajevima sigurna, ne radi suvišne toplote, već zbog poplava, koje nastaju u ranoj jeseni, a gdjegdje prestanu tek ljeti. Za stoku također nema dovoljno hrane, te je stanovništvo R. primorano, da krajem maja izlazi sa stokom na Volujak i Maglić, koji su od naselja Humljaška, udaljeni 3—4 dana hoda, a vraća se početkom septembra. Za naselja u R. je karakteristično da ih često nema na velikim prostorima, a grupiraju se naročito u poljima ili su češće vezana za uvale i vrtače.

Iste plastične osobine i fizičke i ekonomske uvjete kao R. ima cio jugozapadni dio Crne Gore, zapadno od Duge, Nikšićkog Polja, Zete i Morače, t. j. područja Banjana, Rudina, Grahova, Kčeva, Katunjana, Lješanske i Riječke Nahije, Crmnice i Skadarske Krajine, zatim Krivošije, te se naziv R. može i na njih proširiti.

Literatura: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899). *P. Vujević.*

2. Predjel u Hercegovini, između Trebinja i Gacka. Krasko je područje, oskudno vodom, oštre klime. Dijeli se na gornje R. i Zavođe, a u njoj su manje župe R., u užem smislu (sjeveroistočno od Fatnice), Ljubomir i Fatnica, koje se sve spominju prvi put u 12 vijeku. U 13 i 14 vijeku predjel je bio u državi Nemanjića. 1349 oplijenio je R. bosanski ban Stjepan Kotromanić. Poslije smrti cara Dušana, predjel je bio u državi Nikole Altomanovića. 1376 ban Tvrtko je oteo ove zemlje od Baošića. U vrijeme Kosovske bitke upadali su Turci u R. 1388 oni su potučeni u Bileći. Poslije smrti Tvrtkove R. su većim dijelom bile u državi Pavla Radenovića, od čijih ih je nasljednika oteo herceg Stjepan. 1483 spominje se turski vojvoda u Bileći. U srednjem vijeku kroz R. je vodio trgovački put iz Dubrovnika u Srbiju, koji se, sa nešto promijenjenom trasom, održavao i pod Turcima. — Sredinom 19 vijeka osnovan je kadiluk za R. u Bileći. U 18 i početkom 19 vijeka predjel je mnogo stradao od kuge. Stanovnici su pravoslavni i muhamedanci, bave se stočarstvom sa ljetnim stočarskim kretanjima i zemljoradnjom. Ranije je bilo pretežno stočarstvo a sada otima maha zemljoradnja. U novije vrijeme razvio se zidarski zanat. Glavno je mjesto Bileće.

Literatura: Dedijer, Bilećske Rudine (Naselja, 2). *M. F.*

RUDNICI. Kad bi u našoj državi postojale dobre komunikacije, ona bi bila na glasu sa svoje rudarske industrije. Davni geološki događaji, koji su se zbivali u krajevima Jugoslavije, bili su vrlo podesni za razvitak baš onih minerala, iz kojih čovjek dobiva potrebne metale, od presudnog utjecaja na njegov kulturni razvitak. Uz te minerale razvili su se i oni, koji ne služe za dobivanje metala, ali su isto tako važni po kulturni i ekonomski razvitak naroda, na pr. kamena sol, ugalj, petrolej i t. d.

Rudno blago po našim planinama, svraćalo je već u davna vremena pažnju na sebe. U nekim našim rudnim krajevima vadila se još u prehistorijsko doba ruda i preradivala u metal. Po Šupljoj Steni, jugozapadno od Avale, nalaze se tragovi davnoga rudarstva, iz početka željeznog doba. Vadeći živinu rudu, cinabarit, prehistorijski su ljudi bušili rupe po stijenama, tako da su one danas pune šupljina, u kojima je nađeno mnogo rbina prehistorijske keramike. Izvađenu robu slali su avalski rudari u Vinču, nedaleko prehistorijsko naselje na Dunavu. Tu su, u naročito udešenim pećima, dobivali iz rude živu, pa je onda sa cinabaritom slali Dunavom na razna tržišta. Prilikom iskopavanja nađeni su u kulturnom sloju u Vinči vrlo mnogi komadi cinabarita, a u kućištima i osim njih peći, u kojima su prženjem dobivali živu. Uz komade cinabarita nađeni su u kulturnom sloju u Vinči i komadi olovne rude, galenita, po čemu možemo suditi, da su prehistorijski stanovnici vadili i avalske olovne rude, kojih ima dosta u Ljutoj Strani, u hataru sela Ripnja (M. Vasić. Spomenica S. Lozanića, str. 256).

Mnogobrojni ostaci troske (zgure), koja se još i danas nalazi u nekim krajevima Bosne i Srbije u velikoj količini, dokazuju, da su se prehistorijski ljudi u krajevima SHS bavili rudarstvom. Nema sumnje, da ta zgura nije sva baš iz prehistorijskoga doba; većina je svakako ostatak iza

primitivnih radova u historijsko doba. No ti su radovi bez sumnje počeli u prehistorijsko doba, i trajali su sve do najnovijega vremena (na pr. u Bosni).

Naše rudno blago, koje je počeo da vadi prehistorijski čovjek, namamilo je u krajeve današnje naše države i Rimljane. Oni su se bavili najviše vađenjem zlata i srebra. Taj je posao morao biti osobito razgranat, jer su u rudnim krajevima (u Bosni i Srbiji) postavljani posebni rudarski nadzornici procuratores metallorum, nad kojima je vršio vrhovni nadzor comes metallorum per Illyricum. Zlato su Rimljani vadili najviše iz zlatonosnih rudnika bosanskih i srpskih. Provinciju Dalmaciju, koja je u rimsko doba zauzimala i današnju Bosnu, zove pjesnik Marcijal zlatonosnom. Za vrijeme cara Augusta, kad se u Dalmaciji počelo zlato vaditi u velikom opsegu, bio je Solin (kraj Splita) sjedište vrhovne rudarske vlasti. O eksploataciji dalmatinskoga zlata pisao je i Plinije (Nat. 4, XXXIII. Cap. IV.). Danas se zna, da se sve te vijesti o dalmatinskom zlatu odnose na bosansko zlato iz okoline Gornjega Vakufa i Travnika.

Kod Gornjega Vakufa, na planini Vratnici, oko Vrbasovih izvora, nalazi se u paleozojskim škriljevcima, kroz koje je probilo eruptivno kamenje, kvarcni porfir, mnogo ostataka davnih radova, starih raskopina za zlato. Najviše ih ima oko Uložnice, Crvene Zemlje, Rosinja, Radovine i Zlatna Potoka. Na tim su mjestima vadili stari rudari zlato iz kamenja. Ali su se oni bavili i ispiranjem zlata iz pijeska. Između sela Bistrice i Batuše, ispod Gornjega Vakufa, nalazi se vrlo mnogo pješčanih gomila, koje su ostaci davnoga ispiranja zlata iz pijeska. Istih takvih pješčanih gomila nalazi se više Travnika kod sela Turbe (Br. Walter, Beitrag zur Kenntnis der Erzlagerstätten Bosniens, 92 i 153).

U istočnoj Srbiji, koja je na glasu sa svoga rudnog bogatstva, ima također na mnogim mjestima ostataka starih rudarskih radova još iz rimskog doba. Najviše ih ima oko Peka, Mlave, Porečke Reke i Timoka, gdje su se razvile s jedne strane silne mase granita sa zlatonosnim kvarcnim žilama (između Crnajke i Tande), a s druge strane silne mase andezita sa zlatonosnim piritima (Majdan Pek, Bor, Krivelj, Zlot i t. d.). Stara ispirališta i stare raskopine dokazuju, da su Rimljani dobivali zlato iz tamošnjih krajeva, i ispiranjem zlatonosnog pijeska, i kopanjem zlatonosnih ruda.

Uz zlato vadili su Rimljani i srebro iz srebronosnih galenita. U Bosni su oni radili u srebronosnim rudnicima kod Srebrnice u doba cara Trajana do cara Konstantina II. (98 do 408 poslije Kr.). Njihova rudarska kolonija bila je u kraju današnjega sela Gradine. Tu je imao sjedište procurator metallorum, čija je vlast hvatala sve do gornje Štajerske. Izgleda da Rimljani nisu bili prvi rudari u Srebrnici. Već prije njih radili su u srebrničkim rudnicima Iliri, koji su načinili i put od Sarajeva do Srebrnice. U Srbiji su imali Rimljani najveće srebrne rudnike ispod Šturca na Rudniku, po Kopaoniku i oko njega, zatim u okolini Kratova. Svuda u tim krajevima nalaze se velike mase zgure, stare raskopine, rovovi i okna, iz kojih je vađena ruda, stare talionice, ruševine rudarskih naselja, iz rimskog ili iz kasnijih vremena. Iz tih davnih rudarskih radova vidi se, da su Rimljani morali vaditi rude i za istaljivanje bakra, olova i željeza. U tim rudnim krajevima imali su oni prostrane kolonije. Poznato je iz jednoga natpisa na jugoistočnoj strani Šturca, što ga je 1865 našao J. Šafarik, da je car Septimije Sever dao obnoviti tamošnji hram Matere Zemlje. A i ostaci rimskih talionica kod Jošanice, Novoga Pazara, između Prepolca i Kuršumlije, u rudnom kraju Kopaonika, pokazuju, da su Rimljanima bili dobro poznati tamošnji srebrni rudnici.

Znatno većega opsega bili su rudarski radovi u srednjem vijeku za banovanja i kraljevanja naših domaćih vladara. U to je doba bilo rudarstvo kod nas toliko razgranjeno, da su Bosna i Srbija bile na svjetskom glasu sa svoga rudnog bogatstva. Rudarstvom su se kod nas bavili Sasi, koji su radi toga pozvani u naše krajeve, a radove oko eksploatacije financirali su najviše dubrovački kapitalisti. Dubrovčani su bili i vrsni zlatari i kovači novca. Osim Dubrovčana, došli su u naše rudne krajeve i drugi Dalmatinci, da se bave trgovačkim i rudarskim poslovima. Bilo

je tu kotorana, splićana, trogirana, zadrana, korčulana i t. d. Po R. (u rupama) radili su, uz Sase, i domaći ljudi; te rudarske radnike zvali su naši rupnicima (u latinskim dokumentima zovu se valturchi) ili srebrodjelcima (u Srebrnici).

R. su bili svojina zemaljskih poglavica, koji su ih davali u zakup saskim i dubrovačkim poduzetnicima. Tako je na pr. ban Kulin (oko 1180 do 1204) dao bosanske R. u zakup dvojici Dubrovčana, koji su između Olova i Brda Jagodine sagradili dvorac Dubrovnik. Ban Tvrtko dao je srebrne R. Ostružnjice kod Fojnice nekom Sasu Hansu, sinu Petrovom, koji je, u društvu dvojice Dubrovčana, počeo rad 1364.

Iz bosanskih R. vadilo se najviše srebro i olovo. Da se vadilo još i zlato i bakar znamo iz pisma bana Stjepana 1339, u kome uvjerava Trogirane, da njihovi trgovci mogu biti u Bosni sicuri cum omnibus, auri, argenti, cupri et cuiuslibet metalli, a kralj Tvrtko Tvrtković dopustio je 1422 Mlečanima, da izvoze zlato i srebro. Srebro i olovo dobivalo se iz srebronosnih olovnih ruda, galenita, koji se razvio u velikoj količini oko Kreševa, Fojnice, Olova, Srebrnice i Zvornika, gdje su u srednjem vijeku bili otvoreni mnogi rudnici. U 14 vijeku bila je poznata Ostružnica, kraj Fojnice, kao sasko i dubrovačko naselje. U njoj se nalaze srebrni R. Početkom 15 vijeka centar je bosanske trgovine rudama bio u Fojnici, gdje su bili nastanjeni rupnici i Dubrovčani, u Deževici, gdje je bilo sjedište komesa, u Dusini i u Kreševu, gdje je bilo sjedište kralja. Rudni materijal, što se dobivao iz tamošnjih rudnika, prerađivao se u srebro.

Mnogo su srebra davali i rudnici oko Srebrnice, koja se prvi put spominje 1376. U to je doba ona bila važno trgovačko mjesto, puno dubrovačkih doseljenika. Dubrovčani su snabdijevali srebrničke rupnike životnim namirnicama, vinom i robom, koju su oni plaćali sirovim srebrom. Iz R., što su obilovali srebronosnim galenitom, vadilo se najviše srebro i nešto malo olova, koje je bilo poznato pod imenom plumbum durum Srebernize. Srebro i olovo izvozilo se u Srbiju, Ugarsku, Dubrovnik i dalmatinske gradove. U 15 vijeku smjelo se iz Bosne izvoziti samo ono srebro, koje je dobilo kraljevsku »bulu«, t. zv. bolano srebro. 1417 podignuta je u Srebrnici i kovnica novca. Pri kraju srednjega vijeka bila je Srebrnica najveći trgovački i rudarski kraj između Save i Jadranskoga mora. Po toj bogatoj Srebrnici dobila je i bosanska crkvena pokrajina nadimak Bosna Argentina. Dubrovčani su imali svoju koloniju i u Zvorniku, koji se u srednjem vijeku zvao Zvonik. 1428 spominje se, da se zvorničko srebro izvozi u Dubrovnik.

Olova se najviše dobivalo u Bosni iz galenita kod Olova. R. kod Olova bili su na velikom glasu u 14 i 15 vijeku, i olovo, što se iz tih R. dobivalo, bilo je poznato pod imenom plumbum dulce de Olovo, a izvozilo se u masama u Dubrovnik i Neretvom na more, odakle su ga slali brodovima u Mletke, Siciliju i dr. Bilo je dana, kad je u Dubrovnik dolazila karavana od 300 konja, natovarenih bosanskim olovom.

I iz bosanskih i iz srpskih R. vadila se većinom srebronosna olovna ruda galenit, i prerađivala se u srebro. U 13 vijeku spominje se na gornjem Limu vrlo važno mjesto Brskovo. Ono je bilo u 13 vijeku najvažnije trgovačko mjesto Srbije, naseljeno Dubrovčanima i Kotoranima, a nešto i Mlečanima. U blizini Brskova nalazili su se veliki rudnici srebra. Tu je bila podignuta i kovnica novca, gdje su se kovali srpski srebrni groševi. Iz Brskova se izvozilo dosta srebra, a možda se tamo dobivalo i zlata, jer se u listinama iz 1318 spominje Mlečanin zlatar Blaž, koji je u Brskovu radio svoj zanat 16 godina.

No najvažniji R. Srbije u srednjem vijeku bili su na Rudniku, Kopaoniku i Novom Brdu. Već u 13 vijeku poznat je Rudnik, kao znamenito dubrovačko naselje. Za vrijeme kralja Milutina razvilo se u Rudniku rudarstvo u velikim dimenzijama. Tu se nalazila i kovnica novca. Bujan rudarski život bio je tu još i za vrijeme despota Đurđa Brankovića, koji je boravio u dvorcu Srebrnici u blizini Rudnika. Danas nalazimo u tim krajevima mnoge stare rovove, iz kojih ističu potočići, zatim porušena okna, silnu količinu troske (zgure), ostatke talionica, kao svjedoke nekadašnjeg razgranjenog rudarskog poslovanja.

Još važniji od Rudnika bio je Kopaonik. To je uopće naš najznamenitiji rudarski kraj u srednjem vijeku. 1303 spominje se u tom kraju grad Trepča, čije se ruševine nalaze sjeveroistočno od Vučitrna ili istočno od Mitrovice. Trepča je bila velik i bogat grad. Najveći stepen svoga razvitka dosegla je u prvoj polovini 15 vijeka, kada je, uz Novo Brdo, Rudnik i Prištinu, bila najvažnije trgovačko mjesto u Srbiji. Bilo je u njoj saskih i dubrovačkih doseljenika, a ponešto i Splićana. Saski rupnici radili su u srebrnim rudnicima, koji su davali mnogo srebra. U gradu je bilo zlatara, pa se zaključuje, da je tu morala biti i kovnica novca. — Dubrovčani i Kotorani naselili su se, po podacima iz 1280, i u gradiću Brveniku, koji se nalazio istočno od Trepče. na sastanku potoka Brvenice i Laba, na putu od Prištine u Kuršumliju. I tu su se nalazili bogati srebrni R., koji su krajem 14 vijeka dospjeli u ruke vlastele Musića. — Srebro su još vadili iz rudnika kod Plane, koja se spominje 1346—1415. U njoj se nalazila dubrovačka kolonija, koja je imala trgovačke veze sa Srebrnicom u Bosni, Rudnikom, Kruševcem, Trgovištem u Novom Pazaru i Trepčom. Rudnika je bilo i u Kovačima, Koporićima i Ostracima. Najezdom Turaka prestao je rudarski život. Bogati trgovački gradovi su propali. Po čitavom tom kraju koga još u 16 i 17 vijeku zovu talijanski putnici srebrnom planinom (montagna dell'argento), nalazimo mnogo troske, porušene rovove i okna, tragove talionica i velike mase rudne jalovine.

Na jugu od Kopaonika, između Kosova Polja i Morave, tri milje istočno od Prištine, nalazio se u srednjem vijeku grad Novo Brdo, koji je 1350 do 1450 bio najveće i najčuvenije gradsko naselje u unutrašnjosti čitavoga Balkanskoga Poluotoka. U to je doba Novo Brdo bilo na tolikom glasu sa svoga rudnog bogatstva, da bizantinac Kritovul piše, da se oko Novoga Brda kopa zlato i srebro jednostavno iz zemlje, a francuz Brokijer čuo je 1433, da tamošnji zlatni i srebrni rudnici daju godišnje 200.000 dukata čistoga dobitka. Prvi put se spominje Novo Brdo 1326, već kao znamenito trgovačko mjesto. U njemu je često boravio car Dušan. Dubrovčani su i tu imali svoju koloniju. U početku 15 vijeka članovi mnoge dubrovačke vlastele stalno su boravili u Novom Brdu. Neki su tu imali velike trgovine, a neki su bili vlasnici rudnika. Osim njih, tu su boravili i mletački trgovci i srpska vlastela. Do silnog razvitka dospjelo je Novo Brdo za vrijeme vlade kneza Lazara, Stevana Lazarevića i despota Đurđa Brankovića. Oni su podigli rudarstvo do velike visine. Po rudnicima radili su saski »purgari«, koji su vadili srebronosni galenit i istaljivali ga u srebro. Srebro Novoga Brda bilo je poznato pod imenom »glamsko srebro« (Ardento de glama), i sadržavalo je zlata. Moglo se izvoziti na sve strane, jer je Novo Brdo bilo u trgovačkim vezama sa Sofijom, Drinopoljem, Carigradom, Serezom i Solunom, a na zapadu sa Dalmacijom i Italijom. U 15 vijeku izvrgnuto je bilo Novo Brdo ratnim trzavicama. Njegovo silno rudno bogatstvo namamilo je Turke, i oni su počeli navaljivati na te krajeve. Sultan Musa navalio je na grad 1413, no bio je odbijen. Od to doba ne prestaju turske navale na Novo Brdo. 21/4 1441 pao je grad u ruke Turaka, koji su ga držali do 1444, kada ga je opet osvojio despot Đurađ, ali ne za dugo. Sultan Muhamed II. opkolio je grad 1455, i poslije 40 dana bombardiranja velikim topovima palo je Novo Brdo. Katastrofa Novoga Brda zaprepastila je naročito Ugarsku i Italiju, ne toliko radi važnih trgovačkih odnosa, koliko radi toga, što je pala jaka kula kršćanstva.

U srednjem vijeku cvalo je rudarstvo i u Kratovu, gdje se radilo u srebrnim i bakrenim rudnicima. Dubrovčani su stupili bili u prijateljske veze sa braćom Dragašem i Konstantinom (1394), gospodarima Kratova, i bacili su se na eksploataciju tamošnjih rudnika. Rudarstvo je oko Kratova uspijevalo 15—16 vijeka; u 16 vijeku Kratovo je bilo najvažnije rudarsko mjesto evropske Turske. Tu se kovao srebrni i bakreni novac. — Dubrovčani su radili i u sjeveroistočnoj Srbiji, gdje se spominje u sredini 15 vijeka Železnik, u Kučevu, sa olovnim rudnicima. Isto tako imali su oni i srebrne rudnike u Podrinju kod Zajače.

Po mnogobrojnim ostacima velike količine željene troske (zgure), i po ostacima starih talionica, zna se, da se u srednjem vijeku radilo dosta i

u željeznim rudnicima. Osobito se mnogo bavilo eksploatacijom željeznih rudnika na Kopaoniku, gdje se, u blizini mjesta Rudnjaka, nalaze ostaci stare talionice. U takvim rudnim krajevima obrađivali su lijevano željezo u t. zv. samokovima, kakvi se još i danas nalaze na pr. u Bosni, u Varešu. Samokovi su neke vrste vodenice, u kojima se, posebnim napravama, kuje željezo. Pomoću velikog kola, koje se okreće vodenom snagom, dižu se i spuštaju teški batovi i na nakovnju sami kuju željezo, koje čovjek kliještima drži i po volji obrađuje.

Ima podataka, po kojima se može zaključiti, da se u srednjem vijeku dobivala iz nekih rudnika živa (i kositer?). U inventaru skladišta nekog dubrovačkog trgovca u Zvorniku od 1424, spominje se neka količina žive i 372 funte kositera. Živu su svakako dobivali iz živinih ruda, kojih ima u Bosni (Kreševo).

U gornjim stranama naše države, u Hrvatskoj i Slovenačkoj, nemamo u staro doba onako bujnoga rudarskog života, kao u Bosni i Srbiji. Uzrok je tome u geološkim prilikama Hrvatske i Slovenačke. Dok su se još u Slovenačkoj razvile na nekoliko mjesta olovne i željezne rude u znatnim količinama, koje omogućuju razvitak rudarstva, u Hrvatskoj ima tih ruda samo na tri mjesta u nešto većoj količini: u Samoborskoj, Petrovoj i Trgovskoj Gori. Pa i tu pretežu željezne rude, dok olovne i bakrene dolaze u manjoj količini. Ipak se po nekim ostacima starih rudarskih radova može zaključiti. da su se u Slovenačkoj već u t. zv. halštatsko doba bavili istaljivanjem željeznih ruda. Prije Rimljana radilo se mnogo na željezu u Bohinju, Ajdovskom Gradecu, Rudnom Polju, sjeverno od Bleda, na podnožju Bistrice i oko Černomelja. Olovo se vadilo već prije Rimljana na Škofskom Hribu i kod Mokronoga.

U Hrvatskoj, sudeći po ostacima željezne troske, morao se također čovjek u davno doba baviti R. Tako na pr. nalazimo u Zagrebačkoj Gori, iznad Gornje Stubice, u okolini Brezja i Slanoga Potoka mnogo željezne troske, koja prelazi i na južnu stranu gore prema Markuševcu. Na jednom mjestu iznad Kozjeg Herda (neki zovu to mjesto i Kozji Hrbet), nađeni su ostaci male peći, koja je služila za istaljivanje željeza.

Da su se u starije doba bavili rudarstvom u Zagrebačkoj Gori zaključujemo po nekim historijskim vijestima. Tako 1610 tuži udovica Nikole Gregorijanca, kao vlasnica Medvedgrada, neke zagrebačke građane, da su u njezinoj Medvedskoj Gori tražili i kopali zlatne i srebrne rude. 1613 načinio je Nikola Zrinski, u ime svoje i u ime svoje žene Ane Nadasdy-eve i svoga brata Jurja Zrinskoga pismeni ugovor sa zagrebačkim građanima Jurjem Cinoborskim i Ivanom Siberom radi kopanja medvedgradskih ruda. Taj je ugovor podnesen poslije 9 godina kralju Ferdinandu II. na potvrđenje, i on ga je 8/8 1622 potvrdio.

Zrinski su imali R. i u Trgovskoj i Zrinskoj Gori. Kralj Matija Korvin dopustio je 21/2 1463 Petru Zrinskome, da smije kopati zlato, srebro, olovo i druge rude. R. su bili u Leskovcu i Majdanu kod Gvozdanskoga. 1526 izvješćuje Nikola Zrinski, da od kopanja srebra i olova dobiva godišnje 30.000 dukata. Kralj Ferdinand dopustio je 18/11 1529 Nikoli Zrinskome, da od srebra. izvađenog u rudnicima oko Gvozdanskoga, smije kovati novce (fenige) u kovnici, koja se nalazila u Gvozdanskome. 1529 dobivalo se u gvozdanskim rudnicima mjesečno 1.180 lota čistoga srebra. Kad je 13/1 1578 palo Gvozdansko u ruke Turaka, zadesila je tamošnje rudnike ista sudbina kao one po Bosni i Srbiji: Ferhat-paša, osvajač Gvozdanskoga, dade razoriti rudnike u Leskovcu i Gvozdanskome.

Padom bogatih rudnih krajeva pod tursku vlast, pala je i sloboda, a sa njom kulturni i ekonomski razvitak naroda. Rudarstvo je prestalo i rudni krajevi opustjeli. Kad je 1718 jedan dio Srbije pao pod vlast Austrije, rudarski se život počeo opet buditi, no ponovnim padom pod tursku vlast (1738), prestao je i rudarski rad.

Definitivnim oslobođenjem jednoga dijela naših krajeva od Turaka, za vrijeme Karađorđa, počelo se opet razvijati rudarstvo i od toga doba napreduje sve snažnije.

Po oslobođenju 1918 uzelo je rudarstvo priličan mah. Razvitak industrije, koja se sve više i kod nas širi, bit će od utjecaja i na razvitak rudarstva, jer je mnoga industrijska

grana moguća samo uz povoljne rudarske prilike. Naročito je u posljednje vrijeme razvijena eksploatacija ugljenih R., kojih već ima po čitavoj državi. Ali i R. minerala, koji služe za dobivanje metala, otvoreni su u raznim krajevima Jugoslavije. Neki se od njih sve jače razvijaju, a neki su, nešto zbog financijskih, nešto zbog komunikacionih prilika, napušteni, i čekaju povoljnije prilike za dalnji razvitak. *F. Tućan.*

RUDNICI UGLJA U ALEKSINCU A. D., Bruxelles. Osnovano je 1900. Kapital je 6,000.000 franaka. Ima rudnike mrkog uglja u Kraljevcu i Novom Kraljevcu, kod Aleksinca. *S. P.*

RUDNIČKA BANKA, Gornji Milanovac. Osnovana je 1908. Kapital je 1,000.000. Fondovi 302.741, ostale rezerve 141.000, ulozi 1,175.020, vjerovnici 801.309, mjenice 2,226.800, zajmovi na zaloge 14.700, dužnici 1,069.149, nepokretnosti 84.938, dobit 445.700 Din. Dividenda 25%. Predsjednik je Petar Milanović, a direktor Aleksandar Petrović. *N. S.*

RUDNIČKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje oko Rudnika u Srbiji, poslije obnovljenja pećke patrijaršije (1557), pa do prve polovine 17 vijeka. Prvi poznati episkop R. E. bio je Maksim (1572), zatim Diomidije (1582), koji je obnovio manastir Vraćevšnicu i najzad Serafim, koji je 1632 dao živopisati manastir Blagoveštenje i nazivao se mitropolitom venačkim i rudničkim. Uskoro poslije toga, po svoj prilici, ukinuta je R. E. i spojena sa užičkom ili valjevskom eparhijom. (V. Venačka eparhija.) *R. G.*

RUDNIK. 1. Varošica na planini Rudniku. U srednjem vijeku R. je bio veoma živo rudarsko i trgovinsko mjesto.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi po srpskoj zemlji, 288 i dalje.

2. Grad u Srbiji, južno od Aranđelovca, nekad centar znatnog rudarskog kraja. Na izdanku Velikog Šturca leži četvorostrani grad, na svakom uglu po jedna okrugla kula, od kojih jedna još sačuvana. Spušta se kosinom terena. Viši dio je odijeljen zidom. Fundamenti su sigurno antikni. Kasnije su ga pregrađivali Bizantinci i Srbi. Od Turaka ga je oteo princ Eugen, ali su ga Turci 1739 povratili i spalili. 1804 oteo ga je Karađorđe, 1813—1815 opet je tamo bila turska posada, a od onda je pust. *Đ. S.*

3. Planina u Srbiji, između rijeka: Vojkovačke (pr. Jasenice)-Jasenice-Srebrnice-Ramaćke-gornjeg toka Gruže-Despotovice, oko 13 km sjeverno-sjeveroistočno od Gornjeg Milanovca, odnosno 18 km južno-jugozapadno od Topole. R. je sastavljen iz serije vapnenaca laporaca, pješčenika, konglomerata i škriljevaca. Kroz njih su gdjegdje probile žice mlađih trahitoidnih stijena. Diže se sa abrazione površi, kao velika otočna planina mekših i otpornih stijena, koje čine najveće visove: Mali Šturac (1.159 m), Veliki Šturac (1.169 m), Belo Polje (1.099 m). Od ovog jezgra prostiru se na sjever, istok i jugoistok kose i povijarci, odvojeni mnogobrojnim dolinama. Sjeverno od Velikog Šturca odvaja se kosa sa istaknutim visovima: Marjanac (1.027 m), Javor (895 m), Čivutan (730 m). Mnogo je duži povijarac Tromeđa, koji se od Velikog Šturca pruža na sjeveroistok i u istom se pravcu snizuje od 977 do 600 m; drugi se od istog vrha pruža na istok, sa visovima Garevica (857 m) i Samarica (658 m). Od Belog Polja se odvajaju dvije dugačke kose, prva na istok-jugoistok, sa koje se dižu Golo Brdo (755 m) i Ramaćki Visovi (786 m a i 827 m), a druga je upravljena k jugoistoku sa visovima Troraklji Kik (788 m), Trševine (705 m) i Prevoje (553 m).

R. je naročito važan zbog svojih ruda, koje su tu vađene još za cara Septimija Severa (193—211 poslije Kr.). Kasnije se R. spominje u spomenicima iz 11 vijeka, a razvaline stare rudarske varoši na izvoru Jasenice, koja je podignuta početkom 14 vijeka, svjedoče, koliko je tu rudarstvo bilo razvijeno u to doba. U novije doba se, pod Karađorđem, kratko vrijeme lijevao bakreni novac kod Bezdana, u Krasojevačkom Potoku, a kod Pruševačkog Potoka pokušavan je jedan potkop, koji je obnovljen 1886, ali je napušten. Glavna pojava ruda na R. ograničena je na najrašireniji i najdublji prolom starijeg trahita, a glavni nosilac rude je kvarc. Rude, koje su u nekoj uzajamnoj vezi, nalaze se između mjesta: Rudnika, Zlokuća, Majdana i Krasojevca, i zauzimaju

površinu oko 10 km². Korisni minerali su: galenit sa srebrom, cinkana blenda, halkopirit sa srebrom, mispikel (Arsenkies) sa zlatom i srebrom, i olovna ruda. Na osnovu učinjenih proba može se iz ruda dobiti ovoliko srebra i zlata: galeniti i blendani rudni pabirci i otpaci sadrže u toni sirova olova 1.520 g srebra, rudni pabirci sa galenitom i mispikelom sadrže u toni sirova olova 2.415 g srebra, rudni pabirci sa mispikelom i pirhotinom (Magsetkies) imaju u toni rude 267 g srebra i 2·38 g zlata, halkopirit sa srebrom ima u toni bakra 8.607 g srebra, a olovna ruda sa srebrom ima u toni olova 696 g srebra. Po tome izlazi, da su R. rude važne za rudarske ciljeve. U tercijernom ogrtaču R. ima, kod Stragara i Gornjeg Milanovca, mrkog uglja i bituminoznog škriljevca.

R. je najviša planina Šumadije i izvorište je najvećih šumadijskih rijeka: Gruže, Lepenice, Jasenice, Ljiga i Despotovice, koje se od njega razilaze na sve strane. Dosta veliki dio R. je pod šumom, naročito hrastovom. Sjeverozapadnim i zapadnim podnožjem R. prolazi cesta Beograd—Mladenovac — Topola — Šatornja — Gornji Milanovac—Čačak, južnim, cesta Gornji Milanovac—Kutlovo—Kragujevac, sjeveroistočnim i istočnim, cesta Šatornja—Ugljarevac—Kutlovo, a preko planine i kroz doline vodi veći broj pješačkih i kolnih puteva.

L i t e r a t u r a: A. Ehrenberg, Das Erzvorkommen von Rudnik in Serbien (Zeitschr. für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im preussischen Staate, 1888); J. Cvijić, Jezerska plastika Šumadije (Glas, 79, 1909).

P. Vujević.

RUDNIK UGLJA BAROŠEVAC A. D., Beograd. Osnovano je 1923. Kapital je 2,000.000 dinara. Ima rudnik lignita u Baroševcu. *S. P.*

RUDO (NOVO RUDO), varošica u Bosni, na desnoj obali Lima, u višegradskom srezu. Ima 551 stanovnika, većinom muslimana. E. Čelebija spominje R. 1660/61 kao varoš, oslobođenu od plaćanja poreza. U R. je bio odžak one grane begovskog roda Sokolovića iz koje su bili Deli-Husref-paša i Lala-Kara-Mustafa-paša. Karađorđe je spalio R. početkom 19 vijeka. Stara je varošica bila na lijevoj obali Lima. Kada ju je poplava 1896 uništila, sagrađena je ponovno, ali na desnoj obali. Sada kroz R. prolazi željeznička pruga Međeđa—Uvac. R. je vrlo plodno i proizvodi dobro voće. *M. F.*

RUDOKA, planina u Južnoj Srbiji, između Vrace i Šar-Planine, jugozapadno od Tetova. Pruža se od juga-jugozapada prema sjeveru-sjeveroistoku, a u tome pravcu su najviši vrhovi: kota (2.623 m), Borislajec (ili Brustavec) (2.662 m), Karabunar (2.231 m). Istočni obronci R. vrlo su strmi, a zapadni se blago spuštaju i prelaze u Šar-Planinu. Na R. ima dva jezera: južno od Borislajevca je Crno Jezero, na visini od 2.122 m, čija voda otiče potokom Mazdrača u Vardar, a sjeverno od njega je Belo Jezero, na visini od 1.960 m. Ono također otiče Novoselskom Rekom. R. je siromašna vodom, malo je razuđena dolinama, a nije pokrivena vegetacijom. Građenih saobraćajnih puteva nema, nego preko planine vode samo staze. *P. V.*

RUDOPOLJE. 1. Selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Otočac, općina i pošta Vrhovine; najviša je (870 m) stanica ličke željeznice. Ima 645 stanovnika, parnu pilanu D. D. »Velebit« za iskorišćivanje šuma i ruda, Zagreb.

2. R. Bruvanjsko, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Gračac, općina i pošta Bruvno, od B. 5 km (pravac) k zapadu. Ima 793 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. Kod R. je najznatnije nalazište boksita u Hrvatskoj. Boksitne naslage čine čitavo brdo, 6 km dugačko, a 1 km široko. Neki su komadi izvrstan materijal, jer imaju malo kremične kiseline, poneki je imaju previše, pa se proizvodnja aluminija zasad ne vrši.

L i t e r a t u r a: F. Tućan, Naše rudno blago (1919). *J. M-n.*

RUDOVCI, selo u Kolubari, gdje su se 1815, sakupile uglednije ličnosti i sporazumjele o podizanju drugoga ustanka. *B. D.*

RUGOVSKA KLISURA je planinski tjesnac, koji vodi od Peći preko Čakora na Andrijevicu. Za vrijeme Turaka i turske vladavine bila je leglo najljućih Arnauta, Rugovaca, i stoga je ostala u crnoj uspomeni. I za vrijeme srpskoga povlačenja kroz Albaniju 1915, srpska vojska i izbjeglice po nekoliko su dana provodili u ledu i snegu u R. K. Poslije rata

kroz R. K. je načinjena cesta od Peći preko Čakora na Andrijevicu.

M. M.

RUJAN. 1. Planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Kumanovske-Moravice-Kruševice-Pčinje i nagoričinjske zaravni, između Bujanovca i Kumanova. R. je niža planina. Sastavljena je od kristalastih škriljevaca. Pruža se od sjevera prema jugu, i u istom se pravcu spušta. Najviša točka je na sjevernom kraju bila, visoka 969 m, i ona se upravo zove R. Južno od nje su Blizanci (875 m), Kraljevac (797 m), Tukašev Rid (807 m), Orljak (743 m) i Karabešin (703 m), koji se blago spušta u zaravan oko Starog i Mladog Nagoričina sa bazaltskim i leucititskim pločama. Jugoistočno od njega je Lanište (775 m), koje se strmo spušta prema selima Karabičane i Četirce. R. je go i ljeti sprljen, a nešto šume i džbunja ima samo u gornjim dijelovima jaruga. Zapadnim podnožjem R. prolazi cesta i željeznička pruga Niš—Bujanovce—Kumanovo—Skoplje, južnim i jugoistočnim, cesta Kumanovo—Stracin—Kriva Palanka i Kratovo, sjeveroistočnim, kolni put Davidovac—Klenike, a preko planine vodi nekoliko staza.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906).

2. Planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Babune-Izvorčice (Crničke) 21 km južno-jugozapadno od Velesa. Pruža se od sjeverozapada na jugoistok, a najviši visovi su: Rujan (845 m), Srednja Tumba (866 m), Kaleno (804 m). Planina je najvećim dijelom gola, a tek mjestimice je pod vegetacijom. Istočnim i južnim podnožjem R. prolazi cesta Veles—Izvor—Prilep, a drugim podnožjima i preko planine vode dvije tri staze.

3. Kraska visoravan u Hercegovini, sjeverozapadno od Kočerinskog Polja, oko 19 km istočno od varošice Imotskog. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, i u tome je pravcu nagnuta, a najviši vrhovi su: Kusevac (1.117 m), Mali Kuženovac (1.028 m), Rujan (924 m). Sa R. ne teče nijedan potok, ali je, pri svoj oskudici vode, najvećim dijelom pod vegetacijom. Jugozapadnim podnožjem R. prolazi cesta Duvno—Posušje—Kočerin—Mostar, a preko visoravni vode staze.

P. Vujević.

RUJANAC AKSENTIJE (BACETA), nacionalni radnik i šef štaba četničke organizacije (14/2 1860, Kriva Rijeka, užički srez — 3/6 1905, kod manastira Beljakovca, žegligovski srez, kumanovski okrug). Svršio je četiri razreda gimnazije u Užicama, pa je otišao u Rusiju, gdje je, po svršetku gimnazije, učio junkersku školu u Odesi. 1884, pošto je svršio ovu školu, vratio se u Srbiju, ali kako nije primljen u vojsku, otišao je u Bugarsku, i tamo je postao oficir. Za vrijeme srpsko-bugarskog rata 1885 uhvaćena je njegova prepiska sa đeneralom Đurom Horvatovićem, zbog čega je u Bugarskoj uhapšen. Pušten kasnije na intervenciju srpske vlade, R. ipak nije više mogao ostati u Bugarskoj. 1887 došao je u Beograd, i postao je činovnik u ministarstvu spoljnih poslova. Služio je u konzulatima u Skoplju i Serezu i u ministarstvu u Beogradu.

Kada je započeta srpska četnička akcija u Staroj Srbiji, R. je bio među prvima, koji su uvidjeli korisnost i zamašnost te akcije. I ako mu je bilo već 45 godina, R. je lično pošao u borbu. U rano proljeće 1905 prešao je granicu kao šef štaba četa, koje su operirale s lijeve strane Vardara. Gonjen od turskih potjera i u borbama sa turskom vojskom i bugarskim četama, R. je proveo tamo do početka juna. 3/6 1905 turska vojska uspjela je da opkoli R. u manastiru Beljakovcu. U toj borbi R. je poginuo, zajedno sa vojvodom Čika Pavlom Mladenovićem, i još pet četnika.

M. Milenović.

RUJEVAC. 1. Selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, u srezu dvorskom; u dolini potoka Žirovca (k Uni), od Dvora 12½ km (pravac) k sjeverozapadu uz cestu u Glinu. Ima 904 stanovnika, poglavarstvo općine (5.488 stanovnika), pravoslavnu parohiju, pučku školu i državnu šumariju.

J. M-n.

2. Kraska visoravan na granici Bosne i Crne Gore, oko 4 km sjeveroistočno od Maglića, visoka 1.760—1.835 m.

P. V.

RUJEVAČKI BEŠLINAC, selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Dvor, općina Rujevac. Leži u dolini, kojom teče potok Žirovac (k Uni), udaljen od željezničke stanice Bosanski Novi 13 km k sjeverozapadu. Ima 59 stanovnika, poštu, rudnik i talioni-

cu bakra, željeza i olova, koja je svojina D. D. Udruženi Rudnici i Talionice u Zagrebu. Od R. B. 4 km sjeveroistoku su ruševine Pedalj-grada.
J. M-n.

RUJIŠTE, kraska visoravan u Hercegovini, između Neretve na zapadu, Gornjega Zaliva na istoku, sjevernosjeverozapadno od Belež-Planine, visoka 1.275 m. Sa nje se uzdižu u oštrim vrhovima Veliko R. (1.705 m) i Malo R. (1.384 m). R je većim dijelom pošumljeno. Saobraćajni putevi su staze, na istočnom podnožju kolni put, a građenih nema. *P. V.*

RUJNO, manastir u selu Vrutcima, na rijeci Đetinji, ispod Zlatibora. Crkva je bila posvećena Sv. Đorđu. Manastir je bio čuven sa svoje štamparije, u kojoj su se 1529 štampale knjige. Inače ništa dalje nije poznato o R. Još 1858 nalazilo se mramornih stupova ove crkve, koji su odneseni u Užice. *V. P-ć.*

RUKAVINA ĐURO, general topništva, zapovijedajući general u Banatu, pravi tajni savjetnik (21/3 1777, Trnovac, Lika — 9/9 1849, Temišvar). 1791 stupio je u vojsku, 1793 postao je kadet u ogulinskoj graničarskoj pukovniji. 1794 hrabro se istakao kod juriša na San-Giacomo protiv Francuza. 1795 postao je zastavnik, te se osobito odlikovao u Tirolu. 1801 postao je natporučnik, te je vojevao kod Trienta. Za ovo djelovanje postao je izvan reda kapetan. 1809 istakao se kod Landshuta i u bitki kod Asperna i postao je major. 1813 sudjelovao je kod zauzeća Otočca protiv Francuza. Iste godine vodio je jedan bataljon graničara protiv Talijana. 1814 vojevao je u boju kod Mantove i postao je potpukovnik, 1818 postao je pukovnik i zapovjednik ogulinske graničarske pukovnije, 1829 general i vodio jedan detašman kod Kladuše protiv Turaka, 1836 podmaršal i divizionar u Petrovaradinu. 1840 dobio je barunstvo. 1848 postao je pravi tajni savjetnik i zapovjednik Banata. 1849 branio je hrabro i uspješno tvrđavu Temišvar protiv Mađara, te je odlikovan viteškim redom Marije Terezije.
V. L.

RUKAVINA FRIDRIK, dirigent i ravnatelj opere (28/10 1883, Pulj). Pohađao je muzičku školu glazbenog zavoda u Zagrebu, i u isto doba je učio i privatno kod Ivana Zajca; zatim je bio na praškom konzervatoriju, a poslije toga je boravio u Milanu, radi dirigentskih studija. Bio je korepetitor, a potom operni dirigent u Lavovu, operni dirigent i dirigent orkestra i mjesnog zbora muzičkog udruženja u Lublinu, dirigent u varšavskoj operi i filharmoniji, u talijanskim stagionama u Los Angelos-u i San Franciscu. 1913 gostovao je R. u Narodnom Kazalištu u Zagrebu, gdje je primio angažman za prvog dirigenta i zamjenika ravnatelja opere. Poslije toga postao je ravnatelj opere Narodnog Gledališta u Ljubljani, gdje je operu, koja je prije njegovog dolaska bila napuštena, nanovo organizirao. Neko je vrijeme bio upravnik Narodnog Kazališta u Osijeku, a sada je direktor opere Narodnog Kazališta u Zagrebu. — Kao dirigent R. ima na repertoaru mnoga djela slovenskih, romanskih i germanskih autora. Kao operni dirigent kreirao je reprizu Zajc-Široline opere Ban Leget, Široline Novele od Stanca, kao dirigent opere u Zagrebu omogućio izvođenje baleta Figurine i opere Medvedgradska kraljica od Šafraneka-Kavića, a kao simfonijski dirigent izveo je 5/2 1916 sa orkestrom Narodnog Kazališta u Zagrebu prvi simfonijski koncerat hrvatskih kompozitora (Baranović, Dobronić, Dugan, Pejačević, Stančić i Širola).
A. Dobronić.

RUKAVINA MATIJA, podmaršal (1737, Trnovac — 3/5 1817, Beč). 1755 stupio je kao zastavnik u pješačku pukovniju Esterhazy. Za hrabro držanje u bitki kod Lobositza u Češkoj postao je poručnik, 1758 natporučnik, 1759 kapetan u otočanskoj graničarskoj pješačkoj pukovniji, 1778 major i 1786 potpukovnik izvan reda kod ogulinske pukovnije. Kao takav vojevao je sa Turcima, te je dva puta teško ranjen. 1789 postao je pukovnik, 1795 generalmajor. 24/6 1795 napao je Francuze kod Madona del Monte, te je nadalje branio tvrđavu Mantovu. Za hrabro i uspješno četovodstvo dobio je 1797 viteški red Marije Terezije i barunstvo. 1798 postao je vojni zapovjednik u Dalmaciji, gdje je djelovao veoma uspješno. 1801 postao je podmaršal i vlasnik 52 pješačke pukovnije. Poslije bečkog mira je penzioniran. *V. L.*

RUMA, trgovište u Srijemu, nasred rodne ravnice (111 m); željeznička je

stanica na pruzi Beograd (74 km)—R.—Zagreb (361 km), sa kracima: R.—Klenak na Savi (31 km) i R.—Vrdnik u Fruškoj Gori (18 km). Ima 14.000 stanovnika. Stanovnici su po vjeri: rimokatolici (9.700), pravoslavni (3.900), evangelici (70) i jevreji (330); po narodnosti: Srbi i Hrvati (3.900 + 1.300), Nijemci (8.080), Madžari (390). U R. se nalaze: općinsko poglavarstvo, sreska oblast, kotarski sud, komanda vojnoga okruga, sreska financijska uprava i kontrola, rimokatolička župa, pravoslavna parohija, rabinat, realna gimnazija, 2 osnovne škole, ženska stručna škola, više kulturno-prosvjetnih, dobrotvornih, pjevačkih i sportskih društava, općinska bolnica, pošta, telegraf i telefon. Prilična je trgovina poljskim produktima, naročito žitaricama, a ima nešto i industrije: električna centrala, četiri parna mlina, 2 kružne peći za proizvađanje opeke i crijepa, velika pecara srijemske šljivovice, proizvodnja likera, konjaka, ruma, domaćih vina, sredotočna pecara žeste, tvornica kemičko-tehničkih produkata (laštila za cipele) i mehanička radionica cipela, 2 štamparije i knjigovežnice; ima različnih zanata.

U okolini R. našao se priličan broj prehistorijskih predmeta iz brončanog i željeznog doba (žare, vrčevi, koplja, mačevi, keltovi). Nađene rimske starine po svoj prilici su iz Petrovaca (Bassiana). R. je po svoj prilici sredovječni Arpatarlo ili Arpataro, što se spominje 1323—1530 kao possessio (posjed), oppidum (varoš) i castrum (grad). 1420 bio je u zalogu Morovića. 1430 nalazi se u imenu nižega plemića. 1496—1498 prepirali su se za to mjesto Gerebi Vintgarski sa Jakšićima, koji su ga držali još 1519. — Slobodu trga i pečat (dvostruki krst na stalku) dobila je R. 1/1 1749 od baruna Marka Pejačevića. Bivši dvor grofa Pejačevića i danas je najuglednija zgrada u R. U mjestu ima promenada i park Tivoli.

L i t e r a t u r a: Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (U. S. IV. 194 i 214, V. 81); J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1910); Almanah kraljevine SHS, 8 dio, 1927).

J. Modestin.

RUMENIKA je vino, obično iz crnoga grožđa, navrelo na komini i otočeno poslije 24—36 sati. U sjevernim krajevima zovu ga šiler. *I. R.*

RUMIJA, planina u Crnoj Gori, između Skadarskog Blata i rijeka Međureča - Bunara-Menke-izvorišta Željeznice. Sastavljena je od kamenja paleozojske i mezozojske starosti, čiji se slojevi pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku, a u istom je pravcu upravljeno i planinsko bilo, koje ima izrazit oblik grebena. Na sjeverozapadu se R. širi do presjedline Sutormana, a na jugoistoku do kote 730 m, sedla oko izvorišta potoka Međureča. Najviši vrhovi su: kosa (1.160 m), Lonac (1.159 m), Muvić (975 m), kota (1.302 m), Rumija (1.593 m), Brisan (1.186 m) i Glavica ili Kozjak (1.174 m). Na sredini grebena R. je duboka presjedlina Bijela Skala (903 m), preko koje vodi put od Bara do crnogorskih sela pri Skadarskom Blatu. R. je u nižim partijama djelimično pošumljena, a greben joj je potpuno gol. *P. V.*

RUMUNJI. V. Aromunji.

RUNEBERG IVAN LJUDEVIT, profesor i pjesnik švedski i finski (1804 — 1877). Poslije svršenih univerzitetskih nauka (klasične studije), bio je domaći učitelj, zatim docent za latinski jezik na univerzitetu u Helsingforsu, a naposljetku profesor klasičnih jezika na gimnaziji u Borgu. U pripovijetkama zastavnika Stola opjevao je rat između Švedske i Rusije, kojim je Finska potpala pod Rusiju (1809). S tim pjesmama, u kojima ima motiva iz srpske narodne poezije, stekao je veliku slavu u zemlji i na strani, i za njih je rečeno da pripadaju najboljem, što koja bilo književnost može pokazati. Pjesme se te, kao i ostala djela R., odlikuju velikim čovjekoljubljem, koje obuhvaća i neprijatelja. Osim mnogih drugih slavnih djela, majstorski je preveo na švedski (finski su se pjesnici u ono doba gotovo isključivo služili švedskim jezikom), srpske narodne pjesme. U jedno je svoje djelo (Badnje veče) unio jednog srpskog ratnika. Služio se srpskim trohejskim stihom u više svojih pjesama. Nijedan pravi i veliki strani pjesnik nije u tolikoj mjeri primio utjecaj našeg narodnog pjesništva i u svom radu njim bio toliko određen kao R.

L i t e r a t u r a: Letopis M. S.. 225 (O stogodišnjici Runebergovoj). *M. Š.*

RUNOVIĆ, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Imotski, od Imot-

skog 6·5 km (pravac) k jugu; na zapadnom kraju Imotskoga Polja, nad vodom Vrlikom, nedaleko od hercegovačke granice. Ima 2.917 stanovnika, rimokatoličku župu. — Tragovi ljudskoga života u okolini R. dopiru u prehistorijsko željezno doba. Za vrijeme rimskog gospodstva kod R. je bilo znatno mjesto municipium Novae, uz koje je prolazila rimska cesta iz Salone (Solin) u Naronu (Vid na potoku Norinu). 184 poslije Kr. Novljani su sudjelovali kod popravka mosta na rijeci Cetini (Pons Tiburii, Trilj). Osim natpisa našli su se u R. mnogobrojni ostaci rimskih zgrada, votivne are, geme, fibule, novci. Tamo je bio i hram boga Jupitera. Posljednji put spominju se Novae 533.

L i t e r a t u r a: G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (N. kao kršćanski grad biskupije sarsenterske (Hržano) (Nastavni Vjesnik, 27); F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925). *J. M-n.*

RUNJANIN JOSIP (1821, Vinkovci — 2/2 1878, Novi Sad). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Vinkovcima, zatim se posvetio vojničkom zvanju, u kome je napredovao do potpukovnika. Muziku je učio u Glini, kod vojničkog kapelnika. Iz patriotskih pobuda udesio je pjesmu: Lijepa naša domovina (tekst Antuna Mihanovića) po ariji O sole più ratto a sorger l'appresta iz trećeg čina Donizetti-eve opere Lucia di Lammermoor, a pjesmu Ljubimo te naša diko (tekst Ivana Trnskoga) po melodiji Io lou ricco e tu sei bella iz Donizetti-eve opere L'elisir d'amore.

L i t e r a t u r a: Fr. Kuhač, Ilirski Glazbenici, 231—244; B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 180—181. *A. D.*

RUNJANIN PETAR, svećenik i pisac (16/1 1775, Kuzmin, Srijem — 7/10 1839, Kuzmin). Osnovnu školu svršio je u Kuzminu, a njemačku normalnu školu u Martincima, 1788—1791 bio je kompanijski pisar u Kuzminu, a 1791 do 1794 učio je bogosloviju u Karlovcima. Za vrijeme kuge u Srijemu (1795—1796) bio je učitelj njemačkog jezika u Kuzminu. 13/8 1797 postao je đakon i učitelj u Šidu. 1798—1799 dovršio je, zbog kuge prekinute, bogoslovske nauke u Karlovcima. 12/12 1799 postao je učitelj, a 1/7 1800 paroh u Kuzminu. U crkvi je propovijedao narodu skoro svake nedjelje i praznika, a preko zime je okupljao i poučavao izvanškolsku omladinu svakog dana po dva sata. 1837 bio je zastupnik srijemskog sveštenstva na narodno-crkvenom Saboru za izbor mitropolita. — Napisao je nekoliko pedagoških i popularno-filozofskih spisa: Od njih je štampan samo Teofron ili iskusnij sovjetnik za junost beziskusnu (1813), a Zlatno ogledalce za svaki čin i vozrast, Razgovori između Milanka Čestislava i Andreja Dobrice, Priključenija Temistokla i propovedi ostali su u rukopisu. Zatim je napisao: Povesnicu sela Kuzmina (koja je također ostala u rukopisu), Serpski narodni Kongres, sirječ izbranije narodna arhiepiskopa i mitropolita toržestvovano 1837 (1839) i Avtobiografiju, koju je 1914 izdao Dr. Nikola Radojčić. *R. G.*

RUPP ALBERT, trgovac (20/1 1881, Stara Pazova). Četiri razreda gimnazije i trgovačku školu učio je u Novom Sadu i istočnu trgovačku akademiju u Budimpešti. Poslije višegodišnje trgovačke i bankarske prakse, bio je veletrgovac u Pragu, a 1919 do 1925 veletrgovac u Osijeku. 1920 postao je potpredsjednik, 1925 predsjednik Udruženja Trgovaca i Industrijalaca u Osijeku, a 1924 predsjednik Kluba Osiječkih Trgovaca. R. je predsjednik Pučke Štedionice i Građevne Zadruge u Osijeku. Njegovom inicijativom i pod njegovim je rukovodstvom održana u Osijeku izložba i velesajam (1925, 1926, 1927). *S. D.*

RUPE, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez Šibenik, općina i pošta Skradin; u jednoj sudolici rijeke Krke s desna, od Skradina 8 km (pravac) k sjeveru. Imaju 1.250 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu. *J. M-n.*

RUPESTRIS je vrsta američke loze, koja služi kao podloga plemenitoj lozi u ponešto vapnenačkom tlu. Najviše je raširen R. du Lot ili R. Monticola u našem narodu zvan: Brezov list. Podnosi u tlu do 30% vapna. *I. R.*

RUSANDA, jezero kod Melenaca (Banat), alkalno-murijatično-salinične vode. Mineralno blato sa dva jezera. Ima 42 kabine za blatne kupke. Liječi: kronični reumatizam, skrofulozu, tuberkulozu kostiju, kožne i ženske bolesti, rahitis, ulcus cruris, stari

lues. Ima park. Primitivno je udešeno. Željeznička je stanica. Državna je svojina. *L. N.*

RUSIĆ MARTIN (Rosa), Stonjanin, franjevac (— 27/4 1660, Dubrovnik). Više je godina živio u Madridu, kao lektor teologije u tamošnjem franjevačkom samostanu, i tamo je štampao 1638 izvod iz Orbini-eve historije Il regno degli Slavi, sastavljen u dosta nezgrapnim latinskim heksametrima, i dao mu natpis: Breve compendium nationis gloriosae totius linguae illyricae, in quo breviter origo ipsius nationis estenditur, extensio eius copiosa, reges fidei catholicae, totius Dalmatiae, Bosnae, Serviae, atque Rassiae, quos habuit in fine rerum sub umbra aquilae magnarum alarum respublica Ragusina feliciter quomodo moratur. *Đ. K.*

RUSIĆ (tal. Rosa) **STIJEPO**, književnik (prva polovica 18 vijeka — 1770, Dubrovnik). Bio je svećenik i napisao je prilično mnogo naučnih i književnih stvari na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku, ali je naštampao samo Život Gospodina Jezusa Krista (Mleci, 1764), i to bezimeno. R. se borio za to, da se u našim glagoljaškim crkvama staroslovenski jezik zamijeni narodnim, te je u tu svrhu i preveo misal i, kao prvi u nas, Novi Zavjet, i poslao svoj prijevod rimskoj kuriji, koja je ipak dala pravo Karamanu i zadržala staroslovenski jezik. *M. R.*

RUSKO-SRPSKI ODNOSI. Političke veze Rusije sa Srbima imale su osnovicu i početak u jednakosti vjere Rusa i Srba, kao što je taj momenat bio odlučan i za odnose Rusije sa svima pravoslavnim kršćanima osmanlijskog carstva i za njezin utjecaj na njih. Na postanak i održanje ideje o pozivu Rusije na bližem Istoku djelovalo je nekoliko momenata. U Rusiji se utvrdilo uvjerenje, da je veliki knez Ivan III. ženidbom sa bratičinom posljednjeg bizantskog cara (svastikom despota Lazara Brankovića), Sofijom (Zojom) Paleologovom (1472) preuzeo pretenzije na baštinu istočnog Rima. Ostvarenje te veze i postavljanje tih pretenzija pomagao je papa i zapadne kršćanske države, namijenjujući ruskoj državi važnu ulogu u borbi protiv Osmanlija. Ruska država ostala je kao jedino utočište pravoslavnog kršćanstva i odbila je sve pokušaje Rima za stvaranje unije. Još prije nego što je Rusija imala teritorijalnog dodira sa Turskom, i prije nego što je bila u mogućnosti da ratuje sa Turskom i da počne ostvarivati svoje pretenzije na bližem Istoku, razvila se u Rusiji misao, da je Bog namijenio Moskvi ulogu trećega Rima; dva su Rima pala, treći stoji, a četvrtog ne će biti. Tom je shvaćanju odgovarala i titula cara, koju su počeli nositi moskovski veliki knezovi. Tako se stvorila misao o historijskoj misiji Rusije na Istoku na osnovu vjerske ideje i vjerske zajednice. Moskovski veliki knezovi, kasnije carevi, znali su vješto održavati u kršćanstvu nade u tu njihovu ulogu.

Postavljanje te historijske misije dovelo je Rusiju do tješnjeg dodira sa kršćanima osmanlijskog carstva, koji se u praksi pokazivao u pomaganju kršćanske crkve, manastira i sveštenika. Sa padom narodnih država na Balkanu ostali su crkva i sveštenstvo jedini vodeći red naroda na Balkanu te su, prirodno, obratili svoje poglede kršćanskim silama, među njima osobito istovjernoj Rusiji. Manastiri u Sv. Gori, rasadnici kršćanske misli i prosvjete na Balkanu, bili su u najpovoljnijem položaju da uspostave vezu balkanskih kršćana sa dalekom Moskvom. Srbi su rano uvidjeli važnost ovog prosvjetnog žarišta na Atosu pa su stvorili u manastiru Hilandaru svoje važno uporište u toj crkvenoj republici. Tada su u ruskom manastiru Sv. Pantelejmona (Rusiku) na Atosu uspostavili Srbi sa Rusima prve veze. Srpski vladari pomagali su ruske kaluđere na Atosu i poklanjali Rusiku u svojoj državi crkve i zemlje, kad ih nije mogla pomagati Rusija, zbog pada pod Mongolsku vlast, od polovine 13 do pred kraj 15 vijeka. Tada je počeo jak kulturno-književni utjecaj Srba na Ruse, ne samo u Sv. Gori, nego i u Rusiji. Na Balkanu su se sve više razvijale narodne kulture, na osnovama bizantskim i romanskim. Jugoslovenski kulturni radnici dopirali su tada i u Rusiju, i vršili su u njoj jak kulturni utjecaj, kao mitropolit Kiprijan i Gligorije Camblak u drugoj polovini 14 i Pahomije Logotet u 15 vijeku. Baš kad su posljednje srpske države padale pod tursku vlast, oslobađala se Rusija od mongolskog jarma. Tada su moskovski veliki knezovi mogli

preuzeti zaštitu, ne samo ruskog manastira Pantelejmona, koji je preporučila despotica Angelina 1509 velikom knezu Vasiliju Ivanoviću kao njegovu »očevinu«, nego i srpskog Hilandara, da mu vrate ono, čime su srpski vladari zadužili Rusik. Ivan IV. Grozni, po majci unuk litavske velike kneginje Ane Glinske, kćeri srpskog vojvode Jakšića, obratio se 1550 sultanu Sulejmanu II. zbog zaštite toga manastira, a 1556 poklonio je manastiru jedan dvor u Moskvi. Već krajem 15 i u početku 16 vijeka odlazili su beogradski kaluđeri u Moskvu zbog milostinje. To odlaženje kaluđera u Rusiju po milostinju postajalo je sve češće. U 16 vijeku donosili su kaluđeri rukopisne i štampane crkvene knjige iz Rusije, a ruski prepisivači radili su u srpskim zemljama. U 17 vijeku postale su te veze još jače. U tom vijeku slao je veliki broj srpskih manastira kaluđere u Rusiju, po milostinju i knjige. 1585 obratio se prvi put i pećki patrijarh na Rusiju. Pošto se smirio veliki pokret kršćana Turske iz kraja 16 i početka 17 vijeka i burno vrijeme ruske revolucije istoga doba, te su veze postale češće. Molioci su preslušavani zapisnički i davali su korisna obavještenja o prilikama i događajima u Turskoj i u zemljama, kroz koje su prolazili. Tada su pojedini manastiri dobivali gramate, na osnovu kojih su mogli svakih pet ili sedam godina dolaziti po određenu pomoć. Takvom jednom gramatom od 1641 uređena je pomoć i za pećku patrijaršiju. Bilo je srpskih crkvenih starješina, koji su se sklanjali na stalno življenje u Rusiju. Šezdesetih godina 17 vijeka dolazio je u Moskvu i bio je obdaren erdeljski mitropolit Sava sa bratom Đorđem Brankovićem, kasnijim grofom i nesretnim pretendentom na prijestol srpskih despota. Sava je izrazio spremnost kršćana pod Turskom, da se pridruže akciji svake kršćanske sile protiv Turaka.

Kada je Rusija pregovarala da stupi u Sv. Ligu sa Poljskom protiv Turske, ustajao je hetman Samojlovič protiv toga saveza (1684), pokazujući na opasnost, koja od toga prijeti balkanskim pravoslavnim kršćanima: Vlasima, Moldavcima, Bugarima, Srbima i mnogobrojnim Grcima, koji svi izbjegavaju papinu vlast i polažu jedinu nadu u ruskog cara. Papinovci žele da zavladaju i Svetim Grobom u Jerusalimu. Svi pravoslavni narodi pali bi u veliku tugu, ako bi rimski car i papinski kralj, pomoću saveza sa Rusijom, uspjeli, da zavladaju turskim zemljama i primoraju tamošnji narod na uniju.

Austrija je poslije pobjede nad Turcima pod Bečom 1683 i oslobođenja Ugarske, prodrla u Srbiju. Pravoslavno sveštenstvo našlo se u teškom položaju između turskih ugnjetača i katoličkih oslobodilaca Svete Lige: Austrije, Mletaka i pape. Ono je uprlo oči u pravoslavnu Rusiju, koja je od 1687 pristupila također Svetoj Ligi. U toj pravoslavnoj zemlji tražio je utočišta skopski mitropolit Jevtimije 1687 ispred dvostruke opasnosti po pravoslavlje: od Turaka i od Austrijanaca. Svetogorski arhimandrit Isaija donio je 1688 ruskim carevima Ivanu i Petru pisma srpskog patrijarha Arsenija III. Crnojevića, vlaškog gospodara i carigradskog ekspatrijarha. Arsenije III. opisivao je progone kršćana od strane Turaka i molio je, i on i svi ostali, careve da oslobode kršćane, jer Turska propada. Isaija je, osim toga, pokazivao na opasnost, koja prijeti pravoslavnoj crkvi od težnja Austrije i Mletaka, da raširе nad njom katoličku ili unijatsku vlast. Ruska je vlada tada uvidjela, da ne može voditi rat na Balkanu, pa je pozivala kršćane u pomoć u njezinoj borbi protiv Krimskih Tatara. Isaija je ponio iz Rusije pisma, u kojima se savjetovalo patrijarhu i vlaškom gospodaru da se ne podvrgnu nijednoj stranoj državi, ali su mu ta pisma oduzeli Austrijanci i njega zatvorili. Kasnije su ga pustili na rusku intervenciju sa izričitom napomenom, da se više ne miješa u slične misije.

Patrijarh Arsenije III. stupio je poslije prve seobe (1690) u vezu sa ruskim poslanicima u Beču. Poslaniku Nefimonovu tužio se on 1696 na prozelitsku akciju katoličkih episkopa među pravoslavnim kršćanima, oslobođenim od Turaka. Patrijarh je slao i poslanstvo u Moskvu, tužeći se na progone od strane katoličke crkve, osobito jezuita, i moleći, da se obnovi stara darovna povelja i da mu se pošalje crkvenih knjiga i utvari. Molbi mu je udovoljeno. Patrijarh se obraćao lično u Beču ruskom poslanstvu 1698 sa molbom, da se ruski car zau-

zme kod ćesara, da se poštuju srpske privilegije i zaštiti pravoslavna vjera od jezuita. I internirani grof Đorđe Branković, molio je Rusiju, da intervenira za njegovo oslobođenje. Patrijarh se i kasnije više puta obraćao sa molbama poslaniku Voznicinu. Kad su počeli pregovori za mir, patrijarh je molio Voznicina, da se u ugovoru o miru osigura pravoslavnim sveštenicima u Turskoj oslobođenje od teških nameta. Voznicin je, u tome smislu, tražio slobodu za kršćansku crkvu u Turskoj i ukidanje novih nameta na kršćane. Voznicin se zauzeo i za Srbe u Ugarskoj i posebno za despota Đorđa Brankovića kod vicekancelara Kaunitz-a (1699). To zauzimanje obrazloženo je jednakošću vjere i naglašeno je, da i ruski car udovoljava ćesarovu zauzimanju za katolike u Rusiji. Kaunitz je povoljno odgovorio na ovu rusku intervenciju. Voznicin se i prilikom pregovora za mir u Carigradu zauzimao kod turskog punomoćnika Aleksandra Mavrokordata za srpsku crkvu u Turskoj. Patrijarh i njegovi kaluđeri činili su Voznicinu opet usluge posredovanjem na karlovačkom kongresu između njega i Mavrokordata.

Ove veze, i ako nisu donijele Srbima nikakvih važnijih rezultata, utvrdile su nade Srba iz Ugarske u Rusiju, te su se oni i dalje obraćali njoj za pomoć. Te nade su povećane poslije slavne ruske pobjede nad Švedima 1709. Vijest o skorom ratu Rusije protiv Turaka ojačala je težnju mnogih ugarskih Srba da prijeđu u rusku vojnu službu i da se bore protiv Turaka. Kad je izbio rat, nastojali su oni na sve načine, da se probiju do ruske vojske.

Dubrovački trgovac i diplomat, rodom Hercegovac, Sava Vladisavljević, kasniji grof Raguzinski, tajni pomoćnik poslanika Ukrajinceva u Carigradu, došao je 1702 u Azov sa svojom lađom robe, stupio je u rusku službu i nagovorio je Ruse na balkansku akciju. Prije početka ratnog pohoda na Tursku (1711) poslao je car Petar, na Savin poticaj, pukovnika Mihajla Miloradovića, podrijetlom Hercegovca, i kapetana Ivana Lukačevića sa gramatom u Crnu Goru, pozivajući Crnogorce u borbu, da se prognaju sljedbenici Muhamedovi u njihovu postojbinu, u arapske pustinje. Crnogorci su se oduševljeno odazvali pozivu i napali su Nikšić, Podgoricu i Žabljak, mom kod manastira i trgovaca. Ruski neuspjeh na Prutu 1711 osujetio je nade na opći pokret kršćana u Turskoj. U prutskom miru nisu Rusi ništa ugovorili za Crnogorce. Miloradović i Lukačević otišli su iz Crne Gore 1712, ostavivši Crnogorcima pismenu pohvalu za njihovu hrabrost i preporuku da ne priznaju nikakva gospodara nego cara. To je bila slaba utjeha, što nisu mogli spasiti Crnu Goru od kaznenog pohoda bosanskog vezira Ahmed-paše 1712, pred kojim su i sami uzmakli.

Prepušteni sami sebi Crnogorci su se obratili caru Petru 1713 s pitanjem, kako će se spasti od Turaka. Odgovoreno im je tek krajem 1714 neka se presele u Rusiju. Tako je Crna Gora iskusila 1714 strašnu osvetu Numan-paše Ćuprilića. Vladika Danilo spasio se, sa malim brojem Crnogoraca, na mletačko zemljište pa je onda otišao u Rusiju, da traži pomoć i vraćanje duga koji je Miloradović za rat učinio. Vladika je dobio 10.000 rubalja za pomoć narodu i crkvama i za otplatu dugova, a više mu je obećano po svršetku švedskog rata. Odobrena je pomoć i cetinjskom manastiru (500 rubalja svake treće godine). U gramati od 9/7 1715 izražava se pohvala i zahvalnost Crnogorcima za hrabrost, koju su pokazali radi jedinstva vjere i jezika. 1727 vraćen je dug trebinjskom manastiru. Petar Veliki ostao je u slavnoj uspomeni kod Srba i od njegova vremena (od 1711) Crnogorci smatraju da su pod ruskim pokroviteljstvom. Čak i katolički sveštenici, Dubrovčani Stjepan Roza i jezuit Ignjat Gradić, opijevaju Petra kao nadu Slovenstva, koji će osloboditi svu braću ispod islamskog iga, a Srbin Zaharija Orfelin napisao je oko pola vijeka djelo o njemu sa velikom ljubavlju (1772).

Car Petar je radio i na preseljivanju Srba iz Ugarske u Ukrajinu. Od tih doseljenika obrazovan je 1727 srpski husarski puk. U to vrijeme postale su i kulturne veze ugarskih Srba s Rusijom jače. Mitropoliti su iz Rusije dobavljali crkvene i školske knjige i dovodili učitelje. Maksim Suvorov je otvorio »slavjansku školu« za spremanje sveštenika i učitelja u Karlovcima i u Beogradu (1726—1731). Zatim su novi učitelji iz Rusije donijeli novoga poleta prosvjeti Srba

Miloradović je nabavio sredstva zaj-u Južnoj Ugarskoj. Premda su kaluđeri otešćavali utjecaj ovih prosvjetljenijih ljudi, ipak su ruski učitelji dolazili i dalje i širili rusku prosvjetu, a Srbi đaci išli su u bogoslovske škole u Rusiju, osobito u kijevsku duhovnu akademiju.

Ruski trgovci donosili su mnogo knjiga na srpske sajmove. Kad je Austrija počela zabranjivati uvoz ruskih knjiga, onda su one krijumčarene. U obrani od odrođivanja, pokatoličavanja i unijaćenja ugarski Srbi i njihovi crkveni starješine (Mojsej Petrović, Vićentije Jovanović) tražili su sve više oslonca u istovjernoj i istojezičnoj Rusiji i ruskoj pravoslavnoj prosvjeti, te su, od prilike oko 1740, napustili svoj stariji srpsko-slovenski jezik i prihvatili rusko-slovenski crkveni jezik i čak počeli primati i ruski književni jezik. Rusko-slovenski jezik postao je tada jezik škole i književnosti. Školovani ljudi počinju čak njime i govoriti »slavjanstvovati«. I pošto je prevladao narodni jezik u književnosti, ostalo je još dosta rusko-slovenskih riječi u njemu.

Mnogi od srpskih književnika i historičara 18 vijeka imali su direktnih veza s Rusijom. Crnogorski vladika Vasilije Petrović izdao je u Moskvi prvu srpsku štampanu Istoriju Crne Gore (1754), sa namjerom, da zainteresira Rusiju da pomogne Crnu Goru. Pavle Đulinac, oficir i diplomat u ruskoj službi, štampao je jednu mnogo čitanu historiju srpskog naroda. Književnik i historičar Jovan Rajić obrazovao se u Rusiji. Ovaj ruski kulturni utjecaj vladao je neograničeno dok nije došao jak zapadni utjecaj u idejama prosvjetljenosti, osobito od vremena Josipa II., u posljednja dva decenija 18 vijeka.

Nasljednici Petra Velikog nastavili su rad na preseljivanju Srba u Rusiju i na osnivanju vojnih husarskih pukova od tih doseljenika. Zbog saveza sa Rusijom Austrija nije mogla da javno zabrani to verbovanje njezinih podanika. Te seobe uzele su veće razmjere u polovini 18 vijeka, kada su mnogi oficiri i vojnici srpske milicije u Ugarskoj bili nezadovoljni osobito time, što su prevedeni iz vojničkog staleža u seljački zbog ukidanja moriške i potiške krajine. Tada je došlo do seobe Srba u Rusiju, gdje su osnovana srpska naselja Nova Srbija i Slavenosrbija (1751/52) u južnoj Rusiji, uređena po uzoru na austrijsku Vojnu Krajinu. Seobu je pomagao ruski poslanik u Beču Bestužev-Rjumin, a kao vođe istakli su se među Srbima Jovan Horvat i Jovan Šević. Austrijska vlada imala je dosta teškoća dok je pokret za seobu ograničila i obustavila. Za ovim pokretom išla su kratko vrijeme manja seljenja Crnogoraca, na čemu je, sa malo uspjeha, radio vladika Vasilije, zatim Srba iz turskih i mletačkih krajeva i Arbanasa. Mleci su nerado gledali rusko interesiranje za Jadransko More.

Bez priliva novih elemenata iz otadžbine srpske naseobine u Rusiji su se teško održavale i ubrzo su ukinute, kao posebne cjeline, te su ušle u sastav okolnih gubernija, a njihovi pukovi u sastav okolnih pukova sa Srbima oficirima. Mnogi Srbi oficiri postigli su u ruskoj vojsci visoke položaje i ugledno mjesto u plemstvu, i odlikovali su se u ruskim ratovima u drugoj polovini 18 i u početku 19 vijeka. Jedan između njih, Simeon Stepanovič Piščevič, komu su povjerene dužnosti pri prihvaćanju iseljenika na tursko-austrijskoj granici, ostavio je iza sebe važne memoare. I jezik i nacionalni srpski osjećaj potomaka ovih doseljenika izgubio se u srodnoj sredini, koja je sve više naseljivana Malorusima. Dok je još oko 1862 priznavalo svoje srpsko podrijetlo jedva 1.000 duša, 1900 se Srbi uopće više ne spominju. Na njih podsjeća još dijelom topografska nomenklatura na zemljištu negdašnje Nove Srbije, u sadašnjoj hersonskoj guberniji.

Crna Gora je učestvovala u ruskom i austrijskom ratu protiv Turske (1736 do 1739) i u buni Hercegovine, pa je poslije beogradskog mira izvrgnuta navali Turaka, ali su je Crnogorci odbili. Vladika Sava išao je 1742 u Petrograd carici Jelisaveti po uobičajenu milostinju. Vladika Vasilije nije uspio da ruska vlada primi njegovu ponudu, da Crna Gora stupi pod rusku vlast, ali je izradio novčanu pomoć. Pukovnik Pučkov donio je lično tu pomoć u Crnu Goru (1759) i napisao je nepovoljan izvještaj o prilikama i ljudima u njoj. Pri ponovnom dolasku u Rusiju (1765) Vasilije je hladno primljen. Iduće godine on je u Rusiji i umro.

Loše mišljenje o Crnoj Gori još je pojačano, kad se u Rusiji čulo (1768), da su Crnogorci dali vlast lažnom caru Šćepanu Malom i da ga smatraju za ruskog cara Petra III., koji je bio ubijen. Ipak je u novom ratu sa Turskom (1768—1774) ruska vlada htjela iskoristiti Crnogorce, Grke i druge kršćane. Postojao je čak plan, da ruska flota uzme kao bazu jadransku obalu kod Crne Gore. Da veže turske sile na toj strani i da desavuira Šćepana Malog, poslan je u Crnu Goru knez Dolgoruki (1769). On je postigao taj cilj, ali se ubrzo uklonio iz Crne Gore, bojeći se izdaje, jer su Turci obećali veliku nagradu. Šćepana Malog, on je bio zatvorio, pa ga je pustio i povjerio mu vladu u Crnoj Gori, jer mu je ipak izgledao on kao najpovoljnija ličnost za tadašnje prilike i za ruske interese.

Crnogorci su u to doba stupili u bliži dodir i sa Austrijom. Petar I. zavladičio se u Karlovcima (1784). U Rusiju ga nije htjela da pusti ruska vlada, a kad je ipak došao, već kao vladika, bio je otuda prognan, po naredbi Potemkinovoj (1785).

Poslije Kučuk-kajnardžijskog mira (1774), pravila je carica Katarina II. velike planove o podjeli Turske. U pregovorima sa carem Josipom II. ostavljala je ona srpske zemlje u sferi, koja je trebala pripasti Austriji. Ipak, kada je izbio rusko-austrijski rat protiv Turske (1787—1788) poslala je ona u Crnu Goru majora Mirkovića, a u Boku Rišnjanina potpukovnika Marka Ivelića (1789), kao što je i Austrija poslala u Crnu Goru majora Vukasovića. Ruski predstavnik u Mlecima, Mordvinov, pozivao je pismeno Petra I. u borbu protiv Turske (1788). Pukovnik Tutolmin donio je caričin manifest i zapovijed Crnogorcima, da u svemu slušaju predstavnika savezničke Austrije Vukasovića. Crnogorci su se odazvali pozivima, i udarili su na Spuž i Onogošt (Nikšić), ali bez uspjeha. U svištovskom miru (1791) Austrija je predvidjela za njih amnestiju, ne razlikujući ih od drugih pobunjenih turskih podanika.

I poslije toga obnovljene su borbe Crnogoraca sa Turcima. Poslije poraza i pogibije skadarskog vezira Mahmud-paše Bušatlije (1796), poslao je car Pavle vladici orden Aleksandra Nevskog. Kad je pala mletačka republika (1797), poslao je vladika dva poslanstva (1798 i 1799), u prvom Savu Vukotića, a u drugom Nikolu Petrovića Davidovića, koji se u aktima naziva vojvodom ili grofom Čarnojevićem. Vladika je tražio od cara Pavla pokroviteljstvo i pomoć. Car je primio poslanike prijazno i odobrio je godišnju pomoć Crnoj Gori od 1.000 dukata, da se u njoj uvede bolji red i pomogne narodno blagostanje.

Rusija je tada više ograničila svoju pažnju na protektorat nad Vlaškom i Moldavskom, koje su bile u sferi njenih interesa. Ipak su sveštenici i školovani ljudi kod Srba, poglavito u Ugarskoj, održavali nade u velikog sjevernog brata iste vjere i krvi. Te nade nalaze izraza u akciji pivskog arhimandrita Arsenija Gagovića kod cara Aleksandra u Rusiji 1803, u pismu bačkog vladike Jovana Jovanovića 14/1 1804 petrogradskom mitropolitu i u memoaru karlovačkog mitropolita Stevana Stratimirovića 1804 caru Aleksandru, u kojima se traži ruska pomoć za oslobođenje Srba.

Kad je izbio srpski ustanak (1804), obratio se Karađorđe za pomoć najprije Austriji, pa kada s te strane nije bilo željene pomoći, obratili su se ustanici na Rusiju preko njezina carigradskog poslanika Italinskog. Kad je Austrija odbila da primi ulogu posrednika i jamca za sporazum između Srba i Turaka, zamolili su ustanici Rusiju preko jedne deputacije (u septembru 1804) da se primi te uloge. Ruska vlada zauzela je prijateljsko držanje prema srpskom ustanku i težila je, da Srbi dobiju autonomiju po uzoru Vlaške i Moldavske. Po njezinom savjetu stavili su Srbi preko jedne deputacije u Carigradu svoje zahtjeve, u kojima su tražili široku autonomiju (1805). Ruski poslanik u Carigradu, Italinski, zauzimao se kod Porte za Srbe, koliko mu je to omogućivala situacija, u kojoj je morao štediti tursku osjetljivost, jer je radio na obnavljanju rusko-turskog saveza od 1799.

Ali, kad su Francuzi posjeli austrijsku Dalmaciju, poplašila se ruska vlada, da će se Srbi u nevolji obratiti na njih, pa se prijateljski zauzela kod Porte, da im zadovolji želje, pokazujući na opasnost od veze sa Francuzima (1806). Porta je odbila miješanje kako Rusije tako i Austrije u srpsko

pitanje. jer je to njezina unutrašnja stvar. Zbog približavanja francuskih granica u Dalmaciji i južnoj Italiji i sve jačeg naginjanja Porte prema Napoleonu, došla je u opasnost ne samo ruska posada na Jonskim otocima, nego i sve ruske ambicije prema Turskoj. Rusija je tada počela gomilati vojsku na granici prema Turskoj i utvrđivati sve tješnje veze sa Srbima, koji su već pobjeđivali i sultanove vojske. Zbog izgleda na rat sa Rusijom, Porta je tada prihvatila srpske zahtjeve s izuzetkom strane garancije (Ičkov mir 1806). Ali su srpski vođe odlučili, da vode dalje borbu u savezu sa Rusima (1806—1812).

Tako je srpska borba prestala da bude samo unutrašnja buna Turske i postala je dio rata između dvije velike države. Oslon na Rusiju postao je i ostao je glavna smjernica spoljašnje politike od početka do dovršenja oslobođenja i ujedinjenja. Rusija je tada dala obilnu novčanu pomoć Srbima u Srbiji, odredila im je zadatak, da osiguravaju lijevo krilo ruske vojske u Vlaškoj i da preko Hercegovaca i Crnogoraca omoguće generalu Mihelsonu vezu sa ruskom vojskom i flotom u Jadranskom Primorju. U junu 1807 došlo je do sjedinjenja srpskih i ruskih trupa na Dunavu. Rusi su poslali pukovnika Paulučija, da utvrdi srpske veze sa Rusijom, i da prouči da li bi se mogli Francuzi napasti u Dalmaciji preko Srbije i Bosne. Paulući je tada sklopio vojnu konvenciju sa Karađorđem, kojom su se trebali urediti odnosi između Srbije i njenoga pokrovitelja ruskog cara, i regulirati ruska pomoć i saradnja (10/7 1807).

Zbog očekivanja Napoleonove akcije na Balkanu iz južne Italije i zbog intriga protiv Petra I. i sumnje, da on ima veza s Francuskom, obratila je Rusija pažnju Crnoj Gori i poslala generala grofa Marka Ivelića u Kotor (1804). Ubrzo zatim poslala je i Aleksija Mazurevskog, koji je kao ruski konzul u Boki Kotorskoj zastupao i Crnu Goru prema austrijskim vlastima, polazeći sa gledišta da Crna Gora već 94 godine stoji pod ruskom zaštitom. Za ovaku direktnu akciju bilo je sjedište ruskog konzula u Dubrovniku, Fontana, podaleko. Crnogorska narodna skupština proglasila je tada, da se stavlja pod rusko pokroviteljstvo. Zbog toga je došlo do dugog objašnjavanja između Austrije i Rusije. Car Aleksandar poslao je državnog savjetnika Stefana Sankovskog na Cetinje, da održava direktne veze sa vladikom (1805). On se može smatrati kao prvi ruski predstavnik na Cetinju.

Uskoro je došlo do zajedničke rusko-crnogorske akcije protiv Francuza u Boki Kotorskoj i u Dalmaciji (koju su Francuzi dobili od Austrije požunskim ugovorom o miru 14/12 1805). Crnogorci su pretekli Francuze i posjeli su Boku Kotorsku, a pomagao ih je vice-admiral ruske flote na Jonskim otocima, Senjavin. Ministar knez Čartoriski predlagao je caru Aleksandru I., da od Crne Gore i Boke učini jezgru za jednu slovenosrpsku državu na Jadranu. Time se zanosio i vladika Petar I. Rusi i Crnogorci borili su se protiv Francuza pod Dubrovnikom i protiv Turaka oko Nikšića i Klobuka.

Ove borbe prekinute su tilzitskim mirom između cara Aleksandra i Napoleona (7/7 1807). Od tada je car Aleksandar zanemario Crnu Goru, napustivši svoje pozicije u Jonskom i Jadranskom Moru, i obustavio je izdavanje godišnje pomoći Crnogorcima; uza sve njihove molbe i žalbe i nije im je izdavao za cijeloga svog života (— 1825).

Tilzitskim mirom trebala je da se prekine i borba između Rusa i Turaka, i da se otpočnu pregovori za mir uz francusko posredovanje. Tim mirom ustupio je Aleksandar Boku Kotorsku i Jonske otoke, Napoleonu. Između Rusa i Turaka sklopljeno je potom primirje u Sloboziji (24/8 1807), u kome Srbi nisu uopće spomenuti. Ruski vojni odred generala Isaijeva povučen je iz Srbije. Tako je izgledalo, da Rusi ostavljaju i Crnogorce i Srbijance, koji su se s njima zajednički borili. To je izazvalo veliko razočaranje među Srbima. Car Aleksandar odbio je međutim da potvrdi primirje zbog toga, što u njemu Srbi nisu obuhvaćeni i iz još nekih razloga. Porta nije pristala na ruski zahtjev, da formalno obuhvati primirjem i Srbe, ali je stvarno obustavila neprijateljstva i prema njima.

U to vrijeme poslan je prvi ruski predstavnik kod Srba, Rodofinikin. On je tajno surađivao na tome, da se osujete planovi Austrije, koja je pokušavala skloniti Karađorđa, da tra-

ži da se podčini Austriji (1808). Srbi su također odbili direktan sporazum sa Turcima bez garancije Rusije i Francuske. U razgovorima između predsjednika ruske vlade, Rumjanceva, i francuskog ambasadora u Petrogradu, generala Colencourt-a, o podjeli Turske, kao i o novom ugovoru između cara Aleksandra i Napoleona u Erfurtu (12/10 1808), Rusija nije mogla dobiti pristanak Francuske, da se Srbiji osigura nezavisan položaj. U direktnim pregovorima sa Turskom za mir tražila je Rusija za Srbiju autonomiju pod ruskom zaštitom.

Rusija je također sarađivala u postavljanju osnova za ustavno uređenje u Srbiji. Njezin predstavnik Rodofinikin izazvao je nepovjerenje kod Karađorđa i većine srpskih starješina zbog svog grčkog podrijetla i zbog miješanja u unutrašnje poslove. Karađorđe je poslao jednu deputaciju direktno ruskom caru, ali ju je zadržao komandant dunavske vojske, knez Prozorovski, i nastojao ih je uvjeriti, da će Rusi u pregovorima sve učiniti da dobiju za Srbe najpovoljnije uvjete, ako i ne mognu iskupiti obećanje generala Mihelsona za potpunu nezavisnost Srbije, za koje obećanje on nije ni bio opunomoćen, a na kome je osobito inzistirao delegat Jugović. Jedna nova deputacija tražila je, da se odnosi između Rusije i Srbije urede pismeno. Međutim su pregovori o miru prekinuti zbog zaključenja tursko-engleskog saveza (5/1 1809), i rat je nastavljen. Knez Prozorovski obećao je po carevoj zapovijedi Srbima jednim pismom, da će prilikom pregovora o miru Rusija raditi na potpunoj nezavisnosti Srbije i slobodnom unutrašnjem uređenju pod zaštitom ruskog cara.

Ponovno ratovanje 1809 dovelo je Srbe, poslije početnih uspjeha, u vrlo težak položaj. Prozorovski je ostao neaktivan, Rodofinikin je pobjegao u Pančevo u društvu sa vojvodom Dobrnjcem. Međutim je Prozorovski umro, a njegov nasljednik, knez Bagration, potukao je Turke, te su oni zaustavili prodiranje i u Srbiji, i povukli su trupe iz nje.

Ratne nedaće 1809 izazvale su veliko nezadovoljstvo u Srbiji protiv Rusa. Karađorđe se obratio tajno u isto vrijeme i Francuskoj i Austriji, tražeći od njih zaštitu i pomoć, i nudeći im srpske tvrđave. Napoleonu je poslao kapetana Rada Vučinića, koji je u toj misiji ostao do propasti Srbije, jer Napoleon nije htio ni srpske nade uništiti niti išto pozitivno obećati. Austrija je bila spremna da primi zakletvu poslanika Jugovića u ime Srba, ali ju je odbila poslije Napoleonove poruke, da je prerano kidati sa Rusijom (1810). Skupština starješina osudila je tu akciju, opredijelila se za oslon na Rusiju, i zatražila je ruske posade u srpske gradove. Rusi su poslali generala Cukata sa odredom vojske u Srbiju i kasnije pojačanja, pod generalom Orurkom. Rusko-srpska vojska potukla je Kuršid-pašu kod Varvarina (8/9 1810). U jesen 1810 bila je Srbija očišćena od Turaka. Ovi uspjesi dali su punu prevagu rusofilski raspoloženim narodnim starješinama. Predviđajući francusku navalu, Rusija je nastojala svim sredstvima, da predobije Austriju. Čak joj je nudila rumunjske kneževine i Srbiju.

Jednim prepadom Karađorđe je u to doba proveo reformu unutrašnjeg uređenja, kojom je umanjio utjecaj rusofilskih starješina u narodu. Zbog otpora toj reformi protjerani su vojvode M. Stojković i P. Dobrnjac. U to vrijeme došao je ruski garnizon, pod pukovnikom Balom, u Beograd (početkom 1811). Za novog predstavnika u Srbiji imenovala je ruska vlada Nedobu, Srbina, rodom iz Sarajeva, koji je uzeo ime svog dobrotvora, ruskog konzula u Bukureštu. Novi ruski komandant dunavske vojske, general Kutuzov, poslao je izdašnu pomoć Srbima. On je jednim vještim manevrom doveo u kritičan položaj vojsku velikog vezira kod Ruščuka (oktobra 1811) na Dunavu i htio je iznuditi povoljne preliminare za mir.

Ali se diplomatski položaj Rusije jako pogoršao. Bilo je sigurno, da će doći do sukoba sa Napoleonom. Da osigura savez ili bar neutralnost Austrije, nudio je car Aleksandar caru Franji I. Vlašku, Moldavsku do Sereta i Srbiju, ali bez uspjeha. Austrija je, zajedno sa Francuskom, pobijala ruski utjecaj na Balkanu. Zbog toga je Turska otezala sa zaključenjem mira, premda je opkoljena njena vojska, kod Ruščuka, kapitulirala.

Najposlije je Rusija uz veliko popuštanje uspjela da sklopi sa Turskom 28/5 1812 bukureški mir, upravo pred Napoleonovu provalu preko ru-

ske granice. Članom VIII. toga mira reguliran je položaj Srba. Važnost bukureškog mira leži u tome, što je Porta priznala neku samoupravu Srbije u jednom međunarodnom ugovoru i što je time Rusija stekla pravo, da se miješa u odnos Srba prema Porti. Misao o diverziji dunavske vojske pod Kutuzovljevim nasljednikom, admiralom Čičagovim, preko Srbije i Bosne protiv Francuza u Dalmaciji, pomoću Srba i eventualno pomoću šireg ustanka Južnih Slovena, kao i misao o savezu sa Turskom ubrzo su napuštene kao fantastične i neostvarive. Car je naredio, da se povuče vojska sa Dunava, zajedno sa garnizonima iz Srbije za obranu ruskog teritorija od Napoleona. Čičagov je dugo ostavio Srbe u neizvjesnosti o tekstu člana VIII. bukureškog mira o Srbiji, i poslao je generala grofa Ivelića da ih umiri zbog odlaska garnizona. Ivelić se na skupštini starješina zakleo, u ime cara, da Rusi ne će nikada Srbe zaboraviti, i uzeo je od njih zakletvu vječite vjernosti Rusiji.

Ruski poslanik Italinski uzalud se trudio, da odvrati Portu od nasilnih mjera protiv Srba, pošto se Srbi i Turci nisu mogli sporazumjeti o izvršenju člana VIII. bukureškog ugovora, a Porta je stalno uvjeravala, da Srbi ne će da priznaju taj član ugovora. U ljetu 1813 okupirala je turska vojska Srbiju. Karađorđe i većina srpskih starješina pobjegli su u Austriju, a odatle su, posredstvom ruske vlade, pušteni 1814, da se presele u Rusiju. Narodni starješine iz Srbije i iz emigracije u Austriji počeli su se odmah obraćati caru Aleksandru za pomoć, puni nade, poslije pobjede evropske koalicije nad Napoleonom. Prota Matija Nenadović upućen je ruskom caru kao punomoćnik Srba, te je kao srpski delegat tražio za vrijeme Bečkog Kongresa kod vladara i predstavnika velikih sila zaštitu i pomoć za Srbiju. Car Aleksandar držao se spočetka u pozadini, sa namjerom, da srpskim molbama i izvještajima o turskim nedjelima stvori u krilu kongresa raspoloženje za svoju akciju, kojom bi tražio protektorat nad pravoslavnim kršćanima u Turskoj. U februaru 1815 uputio je on, najposlije, članovima kongresa cirkularnu notu, u kojoj je pokazivao na turska zlodjela u Srbiji, na potrebu, da se ona spriječe, i isticao je, da kršćanska vjera i pravni razlozi nalažu silama, da se zauzmu za kršćane, a u prvom redu njemu kao prirodnom zaštitniku jednovjernih pravoslavnih Srba. Ali, oprečna težnja Engleske i Austrije, da spriječe širenje ruskog utjecaja nad kršćanima Turske i da sklone kongres da garantira integritet Turske, kao i ponovna borba sa Napoleonom, onemogućili su kako raspravu ruskog prijedloga na kongresu, tako i svaku energičniju direktnu akciju Rusije.

Uzaludna je bila akcija vladike Petra I., koji je poslao caru Aleksandru I. serdara Savu Plamenca, da poradi, da Crnoj Gori ostane Boka Kotorska, koju su Crnogorci po istjeranju Francuza bili zaposjeli. Car je pismom od 20/5 1814 iz Pariza poručio vladici, da ostavi Boku Austrijancima, kojima je pripala po ugovoru o miru.

Međutim je izbio drugi srpski ustanak (1815); vođa ustanka Miloš Obrenović zavladao je ubrzo cijelim pašalukom, osim nekoliko gradova, i sporazumio se sa Marašli-Ali-pašom o autonomiji Srbije. Porta se pokazala pomirljiva, ali je potvrdila samo neke točke usmenog sporazuma Miloševog sa Marašli-Ali-pašom. Stoga su Miloš i starješine poslali Makedonca Mihaila Todorovića Germana, koji je bio oženjen Ruskinjom, u Rusiju. On se ubrzo vratio u Srbiju sa viješću, da je Car Aleksandar naredio ruskom poslaniku u Carigradu, da se zauzme za srpske stvari (u proljeće 1816). Miloš je, po ruskom savjetu, postavio Germana za svog punomoćnika kod ruskog konzula u Bukureštu, da posreduje za vezu Miloševu sa ruskom vladom i sa ruskim poslanikom u Carigradu. Ruska je vlada željela, da se učvrsti novi režim u Srbiji i htjela je ukloniti Karađorđa i emigrante dalje u unutrašnjost Rusije, ali Karađorđe je u vezi sa heterijom otišao u Srbiju, i tu je ubijen.

Pošto je nastao mir u Evropi, odlučio je car Aleksandar, da natjera Tursku na izvršenje odredaba bukureškog ugovora o Srbiji, i povjerio je tu zadaću novom poslaniku, Stroganovu (1816). Stroganov je bio neraspoložen prema Milošu zbog adrese o zadovoljstvu Srba i njihove zahvalnosti sultanu, koju mu je vješto izmamio Marašli-Ali-paša (1817), zatim zbog ubistva Karađorđa i zbog toga,

što je izbjegavao da mu da točne podatke o odnosima između Srba i Turaka.

Pregovori između Stroganova i Porte o Srbiji počeli su novembra 1816. Porta je izbjegavala meritorne pregovore o Srbiji, izjavljujući, da su Srbi zadovoljni, i poričući Rusiji pravo intervencije u srpskom pitanju. Po ruskom savjetu izbjegao je Miloš da zadovolji ponovnu želju Porte, da joj dade pismenu izjavu o zadovoljstvu Srba, nego je slao deputacije u Carigrad sa molbama, da sultan fermanom utvrdi povlastice Srbije. Rusija je smatrala, da bi ispunjenje Miloševe želje, da postigne nasljedstvo kneževskog dostojanstva, koristilo Srbiji, ali je pazila, da tom ličnom momentu knez Miloš ne žrtvuje koji interes zemlje, koji je bio zaštićen bukureškim ugovorom, dok taj zahtjev o nasljednosti nije bio osnovan tim ugovorom. Isto tako željela je ruska vlada, da pravo nasljedstva bude riješeno zajedno sa unutrašnjim uređenjem Srbije, po primjeru Vlaške i Moldavske, u kome bi bila osigurana suradnja narodnih starješina, a narod bio zaštićen od kneževe samovolje. Rusija je savjetom pomagala kneza Miloša u tom nastojanju, a sama se točno držala zahtjeva, da se ispuni član VIII. bukureškog ugovora. Pregovori su se vukli do grčkog ustanka 1821, jer je Porta htjela da Srbe zadovolji sa neznatnim ustupcima, a Stroganov ih je upućivao, šta će tražiti. Kad je izbio grčki ustanak, došlo je, njegovim povodom, do prekida rusko-turskih diplomatskih odnosa i srpsko-turskih pregovora. Kada su, poslije tri godine, diplomatske veze obnovljene, tražio je ruski otpravnik poslova, Minčaki, od Porte, da ispuni želje Srba u smislu bukureškog ugovora, i da pusti na slobodu njihove deputate, koje je bila stavila u pritvor. Porta je i ovaj put odbila ruske zahtjeve.

Nasljednik Aleksandrov, car Nikola I., poveo je energičniju akciju prema Turskoj nego njegov prednodnik. On je obavijestio kneza Miloša, da će ponovno poduzeti u Carigradu korake za Srbiju i pozvao ga je, da očuva mir. Car Nikola je zatražio ultimatumom od Porte, da ispuni ruske zahtjeve o rumunjskim kneževinama i o Srbiji. Porta je pred tim energičnim korakom popustila, i prihvatila je ruske zahtjeve u akermanskoj konvenciji 25/9 1826.

Novi ruski poslanik u Carigradu, Ribopjer, pomogao je energično novu srpsku deputaciju i uzalud je pokušavao da prekine tursko odugovlačenje pregovora. Kad je, zbog grčkog ustanka, ponovno došlo do prekida odnosa između Rusije i Turske, uzela je Porta i ovaj put srpske deputate za taoce (krajem 1827). Grof Nesselrode obavijestio je kneza Miloša o situaciji, i pozvao ga je, da održi mir, ako bi se Rusija zaratila, jer Rusiji nije bilo u planu da raširuje frontu i na Srbiju. To isto mu je ponovio pismeno preko Germana, pošto se Rusija zaratila (1828), i obećao mu je, da će srpsko pitanje biti riješeno u ugovoru o miru. Kad je Porta naredila skadarskom veziru Mustafa-paši Bušatliji, da digne vojsku i da dođe u Vidin, radio je Miloš kod Mustafa-paše, da ga omete da ne ode na Dunav protiv ruske vojske. Kad je Mustafa-paša ipak morao idućeg proljeća da pođe, odluka je pala u rusku korist prije njegova dolaska.

Crnogorci su htjeli da se umiješaju u rat između Rusije i Turske. Rusija je međutim bila protivna sudjelovanju Crne Gore kao i Srbije. Muku je imao njezin dubrovački konzul J. Gagić, odvraćajući ih od toga direktno i preko rusko-crnogorskog agenta u Kotoru, M. Vučićevića, prijeteći im ne samo zemaljskim nego i nebeskim kaznama. Rat između Rusije i Turske završen je drinopoljskim mirom 2/9 1829, u kome se Porta obvezala, da će ispuniti sva obećanja o Srbiji, i vratiti joj šest nahija. Zaštita Rusije osigurana je odredbom ugovora, da će Porta saopćiti ruskom dvoru hatišerif, kojim će se narediti izvršenje obećanih povlastica Srbima.

Porta je pokušavala da izigra odredbu drinopoljskog mira o povraćanju šest oduzetih nahija. Ruska vlada zauzela se međutim energično da se nahije vrate u smislu ugovora. Pazila je da Miloš ne bi, za nasljedno pravo svojoj dinastiji, žrtvovao koje ugovoreno pravo Srbije. Miloš je uspio da dobije hatišerif o privilegijama Srbije i berat o nasljedstvu (1830). Iste godine počela je raditi komisija za određenje granica otrgnutih nahija, i u njoj je sudjelovao i jedan ruski član. Ruski komesar nastojao je da ostvari, a turski da izigra, srpsko

pravo na otrgnute nahije. Za srpsko pravo zauzeo se energično nasljednik Ribopjerov u Carigradu, Butenjev (od 1831). Porta je tek popustila, kad je Miloš potaknuo bunu u otrgnutim nahijama i zaposjeo ih, da uvede u njima mir (1833). U duhu nove politike po Unkjar-iskeleskom ugovoru o obrambenom savezu sa Turcima od 8/7 1833, htjela je Rusija da učini Porti ustupak u pitanju iselenja Turaka iz gradova. Tako je Turcima varoši Beograda ostavljeno pravo, da se ne moraju iseliti. Grof Nesselrode poručio je Milošu, da se zadovolji hatišerifom, kojim su riješena otvorena pitanja, da živi što bolje sa Portom, a da su izgledi Srba na budućnost vrlo povoljni. Ruskom pomoću i novčanim poklonima uspio je Miloš da oslobodi Srbiju u granicama od 1812, osim beogradske varoši, od turskog stanovništva (1833—1834).

Kad je knez Miloš, zbog narodnog nezadovoljstva sa njegovom samovoljom bio primoran da izda Sretenjski ustav 1835, protestirala je Rusija, što je ustav donesen bez sudjelovanja Rusije i Turske, te je ustav obustavljen. Na žalbe velikaša protiv Miloša poslala je ruska vlada u Srbiju kneza Dolgorukog. Pod njegovim pritiskom objavio je Miloš ukaz, u kome je izjavio da će izdati zakone i u njima utvrditi najbitnija lična i imovinska prava, ukinuti kuluk i dr. (1837).

Miloševi protivnici tražili su oslonca kod Rusije. Pojačan interes sila za Srbiju pokazao se u postavljanju austrijskog i engleskog konzula u Beogradu. Početkom 1838 slijedila je taj primjer i Rusija, poslavši u Beograd svog konzula iz Oršave Vaščenka. Engleski konzul Hodges, koji je pred Vaščenkov dolazak unaprijeđen za generalnog konzula, imao je tijesne veze sa Milošem, a Vaščenko sa Miloševim protivnicima. Opozicija je u narodu iskorišćivala protiv Miloša njegovo neslaganje sa pokroviteljskim dvorom.

Rusija se vratila na stari plan, da se sporazumom između nje i Turske i uz suradnju predstavnika srpske vlade, da Srbiji ustav, kojim će se ograničiti kneževa vlast savjetom, sastavljenim od doživotnih članova. Tako je, usprkos engleske pomoći za kneza Miloša, 1838 izdan hatišerif prema ruskoj želji. Posljedica toga bila je Miloševa abdikacija. Ruska vlada nagradila je naskoro konzula Vaščenka čašću generalnog konzula.

Ni knez Mihailo nije mogao izdržati borbu sa Vučićem i drugim ustavobraniteljima, koje su pomagale Rusija i Turska. Na rusku intervenciju morao je Mihailo primiti natrag u Srbiju Vučića, koji se bio sklonio iz zemlje pred prijetnjama Obrenovićevaca. Ali Vučić je ubrzo, sa znanjem Turaka, digao bunu, natjerao kneza Mihaila na bijeg u Austriju i proglasio Aleksandra Karađorđevića za kneza. Porta se požurila da potvrdi novoga kneza (1842). Rusija međutim nije dopustila da se ignorira njezino pravo zaštite nad Srbijom po ugovorima sa Turskom. Ruski konzul Vaščenko prekinuo je stoga diplomatske veze sa novim knezom i srpskom vladom.

Poslije prevrata poslao je ruski car general-majora baruna Livena u Beograd i Carigrad, da sudjeluje, sa poslanikom Butenevim i Portom, u određenju mjera o Srbiji. Kad je, ubrzo poslije toga, car saznao, da je Porta odlučila, da potvrdi kneza Aleksandra Karađorđevića, uputio je pismo sultanu protiv toga postupka, ističući, da je Porta morala, prema ugovorima sa Rusijom, najprije dokazati krivicu kneza Mihaila i prethodno se sporazumjeti s Rusijom, pa ga tek onda svrgnuti i dati srpskom narodu da izabere drugog kneza. Energičnim pritiskom natjerala je Rusija Tursku, te je pristala, da se ponovno provede izbor kneza. Ruska vlada insistirala je i na tome, da se uklone iz zemlje prvaci bune, Vučić i Petronijević, i sondirala je čak teren kod Austrije za jednu zajedničku vojnu ekspediciju u Srbiji, ako joj se taj zahtjev ne ostvari. Austrija je bila protivna takvoj akciji, a i ruski je zahtjev o prvacima bune ispunjen (1843). Poslije ukidanja privilegovanog položaja Rusije prema Turskoj londonskim ugovorom od 1841, ovo je bio uvod u agresivniju rusku politiku protiv Turske preko njezinih kršćanskih podanika, što je u dalnjem razvitku dovelo do krimskog rata.

Nikola I. obnovio je stare odnose sa Crnom Gorom, ponovno je zaveo stalnu godišnju pomoć; isplatio je zaostatke. Redovite veze s Crnom Gorom održavao je ruski generalni konzul u Dubrovniku (Nedoba, pa poslije njega Corinelli). Te veze je

održavao poglavito sekretar konzulata, Srbin Jeremija Gagić, koji je 1815 sam postao generalni konzul i ostao na tome položaju do 1856, kad je penzioniran.

Vladika Petar II. učvrstio je veze sa Rusijom. Njezinom intervencijom spasla se Crna Gora od Turske, kad je htjela kazniti Crnu Goru zbog njezina napadaja na Podgoricu (1831 i 1832) za vrijeme Bušatlijine bune. Petar II. svečano je zavladičen u Petrogradu (1833). Zbog unutrašnjih i spoljašnjih teškoća krenuo je Petar II. (krajem 1836) ponovno u Rusiju. Ruska je vlada primila vladiku i povisila mu je godišnju pomoć od 1.000 na 9.000 dukata. Po preporuci u Petrogradu nastojao je vladika, da uredi pogranične odnose sa Austrijom i da, posredstvom Austrije i Rusije, riješi pogranične sporove s Turskom ali uzalud. Ta mu intervencija nije mogla vratiti otoke u Skadarskom Jezeru Lesendru i Vranjinu, koje je zauzeo skadarski paša septembra 1843. Mitropolitska titula, koju mu je dao ruski sinod (septembra 1844), nije mogla izgladiti taj neuspjeh. Ruska vlada odvratila ga je čak od namjere, da dođe u Rusiju, kad je zbog tih pitanja bio došao u Beč (1846/47).

Zapadne sile počele su sve ozbiljnije da suzbijaju ruski utjecaj na Istoku. Zajedno s političkim išlo je širenje i kulturnog utjecaja Zapada, kako u drugim balkanskim zemljama tako i u Srbiji. Inteligencija se počela sve više obrazovati na Zapadu i unositi težnje za širom unutrašnjom slobodom i jačom spoljašnjom nezavisnosti od Rusije, za razvijanjem prosvjete i književnosti na narodnoj osnovi i za ugledanjem na zapadne narode.

Pošto je knez Aleksandar ponovno izabran pod ruskom kontrolom, priznala ga je ruska vlada i obnovila je normalne odnose sa srpskom vladom. Mjesto Vaščenka postavljen je za konzula pukovnik Danilevski (krajem 1843). Dok je Rusija imala jak utjecaj na Portu, knez i ustavobranitelji pokazivali su javno svoje poštovanje prema Rusiji. Knez je čak dobio od ruskog cara orden Ane prvog reda (1846).

1848 zauzela je Rusija stav protiv revolucije. Njezin generalni konzul Danilevski u Beogradu saopćio je srpskoj vladi gledište Rusije i sporazum između nje i Turske, da i sve vazalne turske zemlje ostanu na miru. Uzalud je bio apel patrijarha Rajačića na Rusiju preko njenog beogradskog konzula, da Rusija izradi za Vojvodinu isti položaj kakav ima Srbija prema Rusiji i Turskoj (8/10 1848). Srpska vlada pomogla je aktivno Srbe u Ugarskoj, protiv Madžara, ali je održavala mir prema turskim pokrajinama. Takvo držanje honorirale su Porta, Rusija i Austrija odlikovanjem kneza. Ruski car ga je odlikovao ordenom bijelog orla i ručnim pismom mu je izrazio zadovoljstvo što je očuvao mir.

Ali knez i njegovi najbliži privrženici nisu Rusiji oprostili njezin otpor protiv prvog kneževog postavljanja. Kad je došlo do zategnutih odnosa između Rusije i Turske, zbog madžarskih i poljskih izbjeglica (1849), počeli su srpski upravnici pokazivati otvorenije svoje neraspoloženje prema Rusiji i pristajati uz misao poljskih emigranata, da Rusija sprečava Srbima, da postignu nezavisnost i da teži, da ih vremenom zarobi, kao i Poljake. Srpska je vlada čak proglasila u Službenim Novinama (1850), da starješinstvo diplomatskog kora u Beogradu pripada engleskom predstavniku, držeći se reda, kad je koji postavljen. Time je bilo ukinuto dotad neosporavano prvenstvo predstavnika Rusije kao zaštitne sile. Na proteste ruskog konzula i njegove vlade vratila mu je srpska vlada istina to formalno pravo, ali ne i stvarni utjecaj, koji je imao prije 1842. Danilevski je zamijenjen Levšinom.

Knez Aleksandar naginjao je poslije 1848 sve više austrijskoj politici. Predsjednik savjeta Stevan Stefanović (Tenka) i savjetnik i ministar Paun Janković bili su na čelu rusofilske stranke, a simpatizirali su joj potajno i Aleksa Simić, Lazar Arsenijević, Knićanin i Vučić.

Među srpskim državnicima isticao se kao pobornik što jače nezavisnosti Srbije i naslona na Zapad Ilija Garašanin. Zbog njegovih veza s Lujom Napoleonom Rusija je natjerala kneza, da mu oduzme popečiteljstvo inostranih dela, koje mu je bio povjerio (oktobra 1852 do marta 1853), usprkos otporu ruskog generalnog konzula Tumanskog. Ruski konzul tražio je

još da se uklone i neki činovnici, prijatelji Garašaninovi.

Savjet je protestirao protiv takvih ruskih zahtjeva, a knez se na to potužio kod Porte, francuskog i engleskog konzula. Vlada je raspisom obavijestila okružne načelnike o tim ruskim pretenzijama. Ta je akcija dovela do prekida ličnih veza Tumanskoga sa knezom i članovima vlade.

Narod, osobito sveštenstvo, osuđivalo je zategnutost odnosa sa Rusijom. To je osnažilo Obrenovićevsku stranku. U savjetu je stavljen prijedlog, da se vlada izvine ruskoj vladi, i da je zamoli i za dalnje pokroviteljstvo, ali se o tome nije mogla stvoriti odluka. Posredstvom Austrije došlo je do izmirenja između srpske i ruske vlade. Naskoro je ruska vlada poslala (u početku augusta 1853) savjetnika svog bečkog poslanstva Fontona, kao izvanrednog izaslanika u Srbiju, pošto je umro generalni konzul Tumanski. Fonton je obišao i unutrašnjost Srbije. Svuda su ga dočekivale vlasti i narod s odlikovanjem. On je preporučivao da se održi mir.

Kad je Porta odbila ultimatum Menšikova, odlučila je Rusija, da slomi otpor zaposjednućem rumunjskih kneževina. Ona je pozvala Austriju, da se s njom solidariše, pa ako Turska ne popusti ni poslije tog zaposijedanja, neka Austrija okupira Srbiju i Bosnu i Hercegovinu. Austrija je odbila takav smjeli pothvat, koji bi doveo do opasnih zapleta.

Kad je izbio rat između Turske i Rusije (krimski rat), nastalo je uzbuđenje u Srbiji, da ne propadnu srpske privilegije, garantirane rusko-turskim ugovorima. Porta je, po nagovoru zapadnih sila, jednim hatišerifom (krajem decembra 1853) potvrdila te privilegije, ističući, da rat između nje i Rusije i prestanak rusko-turskih ugovora poradi rata, ne će oštetiti srpska prava.

Rusija je savjetovala, da Srbija primi taj ferman i da u odgovoru na to naglasi, da će i dalje smatrati stare fermane kao osnovu svojih prava. Ferman je svečano proglašen u Srbiji (u februaru 1854). Narod je bio umiren izjavom, da ferman ne mijenja odnos Srbije prema Rusiji. U novembru se uklonio iz Beograda u Zemun ruski konzul Muhin, koji je u oktobru bio došao na mjesto (5/7) umrlog Tumanskog.

Srpska je vlada izjavila, da će čuvati neutralnost, ali je poduzela neke mjere za sigurnost zemlje. Ona je odbila poruke Fontonove, da se spremi na sudjelovanje u borbi protiv Turske. Austrija je međutim mobilizirala na granici Srbije i prijetila, da će vojnički intervenirati, ako dođe do ruske akcije u Srbiji ili ako Srbi podignu bunu. Srbija je protestirala oštrom notom protiv neprijateljskih namjera Austrije, ali je Austrija prijetnjom natjerala Rusiju, da evakuira Vlašku i Moldavsku i upotrijebila je mobiliziranu silu, da zajedno sa Portom, zaposjedne te kneževine. Srpska je vlada gledala da koliko-toliko zadovolji Rusiju, pa je potajno pomagala odašiljanje dobrovoljaca u rusku vojsku. Srpsko-austrijska zategnutost svršila se međutim ubrzo, i austrijski konzul T. Radosavljević dobio je odlučan i koban utjecaj na kneza Aleksandra. Narod je bio nezadovoljan austrijskom politikom. Ruska diplomacija očekivala je također stvarniju pomoć od Srbije. Ali to je bio poraz Neselrodovog pravca ruske istočne politike, koju je on osnivao na ideji vjerske solidarnosti. Tek je Gorčakov postavio savremeniji, plemenski slovenski, osjećaj za osnovicu odnosima Rusije prema balkanskim Slovenima.

Pariski kongres ukinuo je isključivo pokroviteljstvo Rusije nad Srbijom i nad Vlaškom i Moldavskom, i stavio ih je pod zaštitu svih signatarnih sila pariskog kongresa. Prava Srbije nisu proširena. Pitanje Crne Gore pokrenuo je na kongresu austrijski prvi delegat, grof Buol, tražeći od ruskih punomoćnika izjavu, koja bi uklonila sumnju da Rusi mogu raditi u Crnoj Gori kao u dunavskim provincijama. Ruski su punomoćnici izjavili, da njihova vlada ne održava s Crnom Gorom nikakve druge odnose, osim takih koji nastaju iz simpatije Crnogoraca za Rusiju i iz dobrog raspoloženja Rusije za ove brđane. Punomoćnici Austrije, Velike Britanije i Turske izjavili su, da smatraju da objašnjenja ruskih punomoćnika garantiraju da Rusija s tom provincijom ne održava odnose ekskluzivnog političkog karaktera. Time je bilo likvidirano pokroviteljstvo Rusije nad Crnom Gorom.

Austrija je htjela da iskoristi suzbijanje ruskog utjecaja na Balkanu, pa da ga zamijeni svojim. U Srbiji su međutim rusofili u savjetu i u narodu vodili sve žešću borbu protiv kneza i njegove austrofilske politike. Borba im je bila olakšana približavanjem Francuske Rusiji i udaljivanjem njenim od Austrije poslije pariskog kongresa. Sada se u zaštiti balkanskih kršćanskih naroda isticala na prvom mjestu Francuska, a Rusija joj je sekundirala. Borbu savjeta protiv kneza poslije Tenkine zavjere pomogli su francuski konzul Dezesar i ruski konzul Milošević. Rusija je zajedno s Francuskom prihvatila ideju, da Porta izvidi taj sukob preko jedne komisije (1857). U toj ideji ležao je začetak kasnije Ethempašine misije.

Kad je zbačen Aleksandar Karađorđević (1858) i izabran za kneza Miloš, izjavila je Austrija, da će zaposjesti beogradsku tvrđavu, tobož da je brani od Srba. Tu su namjeru međutim osujetile Rusija i Francuska svojim otporom. Kad je vraćen knez Miloš, radio je Gorčakov kod sila da djeluju na Portu, da prizna njegovog sina Mihaila za nasljednika. Miloš se ubrzo zavadio sa strankom, koja ga je dovela na prijestol, vjerujući intrigama, da ona radi protiv njega u sporazumu s Rusijom. Te unutrašnje opreke u Srbiji nije mogla ublažiti poslanica ruskih javnih radnika i književnika Homjakova, Pogodina, Bljeljaeva, Aksakova i dr., puna dobronamjernih savjeta (1860)

Knez Miloš je poslao u Carigrad deputaciju, da s Portom uredi pitanje nasljedstva, ustava i iseljenja muslimana (1860). Ruski poslanik, knez Labanov, mislio je, da je u taj mah oportuno raspravljati samo o drugom pitanju. U to vrijeme predlagao je vicekancelar knez Gorčakov silama konferenciju (8/5 1860), da pregleda odredbe pariskog ugovora u korist kršćana. Sile međutim nisu pristale na reviziju pariskog ugovora, a srpska deputacija, nemajući diplomatske pomoći, nije mogla uspjeti.

Nasljednik Milošev, knez Mihailo, riješio je prva dva istaknuta pitanja specijalnim zakonima, ne tražeći odobrenje od Porte. Sukobi između Srba i Turaka doveli su do bombardiranja Beograda (4/6 1862). Povodom toga predložila je Francuska, da se pitanje o turskim garnizonima u Srbiji riješi na jednoj konferenciji. Rusija i Francuska zastupale su mišljenje, da konferencija uzme beogradske događaje u rasuđivanje, a Engleska i Austrija da osudi Srbe. Na kanličkoj konferenciji (jula-septembra 1862) pomagala je Rusija francuski prijedlog, da se preporuči Porti, da dobrovoljno zauzme u Srbiji položaj, kakav ima u rumunjskim kneževinama i da preda Beograd i još neke gradove Srbima. Ta konferencija donijela je samo male ustupke Srbiji, jer je na njoj bio pretežan utjecaj turkofilskih sila. Zauzimanjem Francuske i Rusije riješen je povoljno za Srbiju spor oko provoza oružja iz Rusije preko Rumunjske za Srbiju.

Poslije pariskog kongresa Francuska je prednjačila, a Rusija joj sekundirala u pomaganju težnja Crne Gore za nezavisnošću i proširenjem. Obje sile intervenirale su kod Porte, poslije crnogorske pobjede na Grahovu (1858), da se zadovolje crnogorske želje, poslale su svoje brodove u Dubrovnik i ultimatumom su natjerale Portu, da primi prijedlog, da evropska komisija provede razgraničenje i da ostavi Grahovo Crnoj Gori. Gladne 1861 godine slale su Rusija i Francuska velike količine žita Crnoj Gori i Hercegovini, kao što je to Rusija i prije i poslije toga vremena činila.

Rusija za dugo nije mogla poslije pariskog kongresa povratiti svoj utjecaj i aktivnost na Istoku. Tako nije mogla uspješno pomoći Srbiji na kanličkoj konferenciji, ni Crnoj Gori u ratu sa Turskom 1862. Savjet ruskog konzula knezu Nikoli, da ne primi turske uvjete, nije mogao pomoći knezu u očajnoj situaciji, a primljene uvjete nije mogao promijeniti srpski protest protiv odredbe o podizanju turskih karaula na crnogorskoj granici. Ipak su nade u Rusiju bile žive i u Crnoj Gori i u Hercegovini. U njoj je tražio i našao pribježište (1865—1873) vođa hercegovačkog ustanka Luka Vukalović.

Rusija je razvijala sve veću aktivnost na Balkanu, imajući sada plan, da ne izlazi sama, nego da istura ispred sebe balkanske kršćanske države. Pod okriljem ruske diplomacije osnovan je tajni savez između Srbije i drugih kršćanskih država i naroda

na Balkanu. Aktivnost ruske diplomacije ulijevala je veliki strah Porti. Svaki pokret na Balkanu smatrala je ona kao djelo ruskih intriga, koje teže za potpunim raskomadanjem Turske. Stoga se ona odupirala svakom ustupku u pravcu ruskih težnji. Kad je Srbija predlagala (1867), da se njezino vazalno područje poveća Bosnom i Hercegovinom, da bi ih spasla od austrijskih ambicija, Porta je povjerljivo nagovijestila Francuskoj vladi, da bi ona radije ustupila Bosnu Austriji, nego da je aneksijom Srbiji stavi pod ruski utjecaj. Sudbonosno za srpske aspiracije bilo je to, što su se one smatrale kao dio ruskih aspiracija na Istoku, a protiv njih su bile sve sile. Međutim Rusija se i sama protivila administrativnom pridruženju Bosne i Hercegovine Srbiji, i Ignjatijev je radio, da se ono odloži, kad su ga Srbi pokrenuli (1870 i 1872). Rusija je naime, imala prečih pitanja, pa nije htjela da ih komplicira srpskim zahtjevima.

Knez Mihailo je uspio, da od Turske dobije gradove (u aprilu 1867). Panslavistička agitacija postigla je vrhunac za vrijeme etnografskog kongresa i izložbe u Moskvi (8/7 1867). Ali izvještaji ruskih vojnih stručnjaka o nedovoljnoj opremi srpske vojske i približenje između Beča i Pariza, govorilo je protiv akcije na Balkanu. Ruski poslanik u Beču, grof Stakelberg, savjetovao je, da se odloži akcija do kakvog evropskog zapleta (18/12 1867). Popuštanje ruske agresivnosti jasno se pokazalo u njenom uzmaku u buni Krete (1866 do 1869).

Pred kraj Mihailove vlade ohladnili su odnosi između njega i ruske vlade, jer je, ne obavještavajući je, otpustio Garašanina, koji je uspio da pomoću konzula Vrangali-a (1861) dobije potpuno povjerenje Rusije. Rusku je vladu uvrijedilo i ponašanje Milivoja Blaznavca prema ruskim oficirima, koji su proučavali spremu srpske vojske.

Poslije ubistva kneza Mihaila (1868) pomišljala je Rusija na ujedinjenje srpskih kneževina pod crnogorskom dinastijom Petrovića. General Ignjatijev pitao je Portu, da li bi ona priznala kneza Nikolu, ako bi ga narod izabrao za kneza u Srbiji. Rusija je željela, da na prijestol Srbije dođe knez Nikola, koji bi po ruskom uzoru u unutrašnjosti održavao autokratski režim, a svu pažnju obratio spoljašnjoj politici i spremanju balkanskih kršćana za borbu protiv Turske. Mjesto toga, došao je maloljetni kralj Milan i namjesništvo, koji nisu mogli imati autoriteta za spoljašnju politiku višeg stila. Namjesništvo je, osim toga, provelo ustavnu reformu (1869) i njome otvorilo vrata slobodnijem partijskom radu, koji je, po ruskom mišljenju, mogao samo rasparčavati narodne snage i slabiti ih u spoljašnjoj akciji. Za namjesnike su došli Ristić i austrofil Blaznavac, mjesto Garašanina i Marinovića, koje je Rusija željela. Autokratsku službenu Rusiju odvraćalo je od Srbije jačanje naprednih političkih i socijalnih pokreta u Srbiji, osobito pokreta Svetozara Markovića i pojava crvenog barjaka u jednoj manifestaciji u Kragujevcu (1875). Gorčakov i Žomini otvoreno su izražavali svoje nezadovoljstvo zbog širenja komunističkih ideja među srpskom omladinom.

Rusija je težište svoje srpske politike prenijela na Crnu Goru, pomagala je sve veće pretenzije kneza Nikole i crnogorski separatizam. Ona je pomogla osnivanje bugarskog egzarhata (1870), koji je htio da obuhvati i srpske zemlje. Tako je Rusija pomogla da nastane i da se ojača bugarsko-srpski antagonizam, i na Bugarsku je prenijela težište svoje balkanske politike, koje je prije držala u Srbiji.

Hladnoću u ruskim odnošajima prema namjesništvu održavao je osobito ruski konzul u Beogradu Šiškin, koji je utjecao na Stremoukova, šefa azijskog odjeljenja (koje je obuhvaćalo i Balkan) u ruskom ministarstvu inostranih djela, a ovaj na kneza Gorčakova. Dugo je vremena uzalud nastojao Blaznavac da se približi Rusiji. Ipak se namjesništvo vremenom udaljilo od Austrije i približilo Rusiji.

Po sugestiji ruske diplomacije, poglavito posredovanjem ruskog poslanika u Carigradu agresivnog panslavista generala grofa Ignjatijeva (1864—1876) (Turci su ga nazivali Ab-ul-Kezb = otac laži), posjetio je maloljetni knez Milan, praćen Blaznavcem, cara Aleksandra u Livadiji (u oktobru 1871). Time su bili popravljeni odnosi s Rusijom. Obnovljene dobre odnose sa Rusijom htjeli su

upotrijebiti namjesnici da prilikom proglasa kraljeve punoljetnosti proglase nezavisnost Srbije, ali im je to Rusija spriječila.

Po želji trocarskog saveza zamijenio je knez Milan Ristićevu, u nacionalizmu nepopustljivu vladu, Marinovićevom, i pristao je da popravi odnose sa Portom posjetom sultanu (1874). Ali je taj put, izveden bez ikakve koristi za Srbiju, još više pogoršao odnose sa Portom.

Osim službene Rusije bili su vrlo jak faktor slavenofili. U njihovim redovima bilo je vrlo utjecajnih ličnosti iz dinastije (prijestolonasljednik, kasniji Aleksandar III.) i iz ruskih diplomatskih krugova. Slavenofili su neprestano radili na revolucioniranju duhova među kršćanima u Turskoj, i vodili su stalno ratobornu politiku prema otomanskom carstvu, koja je ponekad odgovarala težnjama i službenom stavu ruske vlade a nekad opet ne. Iz kupljenih tajnih dokumenata, većinom iz ruske ambasade u Beču 1871—1873, koje je Porta povjerila književniku Giacomettiu, da ih štampa (1877), vidi se, da su organi slavenofilske propagande bili Ignjatijev, koji je želio oslobođenje balkanskih Slovena bez sudjelovanja Rusije u ratu, Novikov, ambasador i predsjednik bečkog slavenofilskog komiteta, Stremoukov, i ruski konzuli u Skadru, Sarajevu, Mostaru, Dubrovniku, Beogradu i Rijeci. Turci su bili oprezni na ovu propagandu, pa su poduzimali, početkom sedamdesetih godina, stroge istrage i teško su kažnjavali istaknutije Srbe u Bosni i Hercegovini.

Poraz Francuske 1870/71 dao je veću slobodu akciji Rusije na Istoku. Ona se oslobodila zabrane iz pariskog ugovora o oružanju na Crnom moru (1871), ali se morala sporazumijevati sa austro-ugarskim takmacem, koji se poslije 1871 sasvim obratio Balkanu, pomagan u tome od Njemačke. Na sastanku careva ovih triju država 1872, pripremljen je, a 1873 utvrđen, t. zv. trocarski sporazum za održanje i zajedničku obranu mira.

Kad je izbila hercegovačko-bosanska buna, u ljetu 1875, poticao je ruski konzul u Dubrovniku, Jonin, u duhu slavenofilskih ideja, kneza Nikolu, da se zarati. Ruski konzul u Beogradu, Karcov, savjetovao je, kratko vrijeme pred rat, u junu 1876, službeno, u ime cara Aleksandra, srpskoj vladi mir, a privatno sutra dan, po nalogu Ignjatijeva, rat. Neslužbeno i prijateljski uvjeravao je Karcov, da će se i Rusija zaratiti. Car Aleksandar i knez Gorčakov nisu se htjeli upuštati u istočni zaplet bez sporazuma sa druga dva člana trocarskog saveza, da ne bi Rusija ostala osamljena. Sigurno pod utjecajem Ignjatijevim, ruska je vlada uputila srpsku, da nastavi ratnu spremu za svaku eventualnost, koju bi moglo donijeti proljeće 1876. Takvu poruku protumačila je srpska vlada u ratobornom smislu, i smatrala je politiku slavenofila kao politiku ruske vlade.

Reformni program, koji su sile predložile Porti u t. zv. Andrassy-evoj noti, nije doveo do mira. Ustanak je zahvatio i Bugarsku, a Srbija i Crna Gora zagazile su onda u rat sa Turskom. Rat Srbije i Crne Gore s Turskom dočekala je ruska javnost oduševljeno. Skupljani su obilati dobrovoljni prilozi. Ruski Crveni Krst organizirao je svestranu pomoć. U Srbiju je došlo oko 3.000 ruskih dobrovoljaca, među njima oko 700 oficira. Slavni ratnik i publicist i veliki slavenofil, general Černjajev, izaslanik Slovenskog Komiteta, primljen je u srpsko državljanstvo i dan mu je čin đenerala. On je sa velikim optimizmom poticao Srbiju na rat za slovensku ideju oslobođenja svih balkanskih Slovena. Ruski car je želio, da se Černjajev udalji iz Srbije, ali je on ostao. Černjajev je imao jako zaleđe u ruskom prijestolonasljedniku. On je tražio od Srbije, da izdrži u ratu samo dva mjeseca, a za to će vrijeme slavenofili stvoriti u ruskoj javnosti takvo ratoborno raspoloženje, da mu se vlada ne će moći oduprijeti. Srpska vlada povjerila je Černjajevu vrhovnu komandu u ratu. Preko njega su dolazili prilozi, samo njega su dobrovoljci priznavali za gospodara.

Kad je počeo rat, Ignjatijev je uvjeravao, da ustrajemo samo dva mjeseca, pa će doći intervencija sila. Malo prije toga, Gorčakov je predbacivao srpskom izaslaniku Protiću, što smo počeli rat, i izjavljivao mu, da ne ćemo dobiti Bosnu, jer je tome protivna Austrija. Srpska je vlada, međutim više vjerovala Ignjatijevu. Ali nade, da će se i Rusija pridružiti balkanskim kršćanskim narodima, nisu se ispunile. Crna Gora je imala

uspjeha, ali je Srbija, osamljena, pretrpjela poraz. Pomoć Rusije pokazala se, kako u vojnom tako i u financijskom pogledu, nedovoljna. Na račun zajma dobila je Srbija avans od milijun rubalja.

Na intervenciju sila Porta je pristala na kratko primirje (u septembru 1876). Tada je Černjajev pronuncijamentom proglasio Srbiju za kraljevinu, da bi spriječio zaključenje mira. Ali taj vojnički proglas nije ni s koje strane priznat. I Rusija je, kao i druge sile, protestirala protiv njega. Prvi rat završen je srpskim porazom na Đunisu, (u oktobru 1876). Černjajev je okrivljivao Srbe, da su pobjegli iz borbe, ostavio je, zajedno sa ruskim dobrovoljcima, srpsku vojsku i otputovao je. Na očajničku molbu Srbije natjerala je Rusija Tursku na dvomjesečno primirje prijetnjom, da će prekinuti odnose. Car je u jednom javnom govoru pohvalio hrabrost Crnogoraca i požalio je, što to isto ne može učiniti i za Srbijance.

Srpska vlada poslala je u Rusiju Jovana Marinkovića (u novembru 1876), da se obavijesti o namjerama ruske vlade, jer je sad Srbija počela voditi više računa o ruskoj vladi, nego o slavenofilima. U Petrogradu su primili srpsku ponudu za vojnu suradnju ako se Rusija zarati, i obećali su pomoć u novcu i oružju. O proširenju Srbije nisu obećali ništa određeno. U decembru donio je general Nikitin novčanu pomoć, ali je ubrzo pozvan natrag, pa su isplate prekinute. Srpskom zastupniku u Petrogradu Protiću otvoreno je rekao Girs: Najprije dolaze ruski interesi, za njima bugarski, pa onda srpski. Ali ima slučajeva kad bugarski interesi stoje uporedo sa ruskim. Rusija je u početku srpsko-turskog rata u rajhštatskom sporazumu (7/8 1876) sa Austrijom osigurala Srbiji, u slučaju njezina poraza u ratu sa Turskom, status quo, a u slučaju pobjede proširenje Srbije i Crne Gore u pograničnom dijelu Bosne i Hercegovine i podjelu Novopazarskog Sandžaka između njih, dok bi, u tom slučaju, Austro-Ugarska anektirala ostatak Bosne i Hercegovine.

Za rat sa Turskom kupila je Rusija austrijsku neutralnost peštanskim sporazumom (15/1 1877), u kojem je dala Austro-Ugarskoj pristanak da okupira Bosnu i Hercegovinu i da se iz ruske vojne akcije isključe Srbija, Crna Gora, Sandžak, Bosna i Hercegovina. Političkom dopunskom konvencijom, potpisanom 18/3 1877, a datiranom 15/1 1877 (kao i vojnička konvencija), utvrđen je sporazum o teritorijalnim promjenama, koje bi rat ili raspad otomanskog carstva mogao imati za posljedicu, i u njemu je Novopazarski Sandžak rezerviran za naknadni sporazum obiju sila, kad dođe momenat da se o tome odlučuje. Zbog ovakvog sporazuma s Austrijom i zbog uvjerenja o slabom stanju srpske vojske, koja se ne bi mogla držati bez ruske pomoći, savjetovao je Gorčakov Srbiji, da sklopi mir. Srbija je zaključila definitivan mir na osnovu status quo (28/2 1877), a Crna Gora samo primirje, poslije koga je nastavila rat (12/4), dvanaest dana prije nego što je zagazila i Rusija u rat.

Pošto se Rusija zaratila, posjetio je knez Milan, praćen Ristićem, cara Aleksandra u Ploješći u Rumunjskoj (početkom juna). Car mu je izjavio, da mu ne odobrava, što se bio zaratio s Turskom, protivno carevim savjetima. Car je savjetovao knezu, da miruje, dok ruska vojska ne pređe Dunav, a onda mu je na volju da se zarati. Gorčakov mu je savjetovao, da izbjegne sve, što bi pobudilo sumnju Austrije, da ga Rusija potiče na rat, i neka nastoji iznijeti akciju izvan zemlje. Ovaj posljednji savjet bio je zbog toga, što se samo tako moglo doći do saradnje sa ruskom vojskom, u smislu ugovora s Austrijom. Rusija nije poslala Srbiji sredstava da se spremi za rat. Zato, kad je ruska vojska prešla Dunav i Rusija žurno pozvala Srbe, da navijeste Turskoj rat, srpska je vlada odgovorila, da joj treba 5—6 nedjelja vremena za spremu, i milijun rubalja.

Zbog teškoća oko opsade Plevne urgirala je Rusija ponovno Srbiju da uđe u rat (u julu 1877), tražeći to kao ličnu uslugu caru i ističući, da će Srbija kompromitirati svoju budućnost, ako još dvanaest dana ostane nepomična. Srbija međutim nije bila spremna za rat, i bojala se potpunog sloma, ako bi se Rusi u zimi morali povući u Rumunjsku. Rusija je tada poslala Srbiji milijun rubalja. Njezin izaslanik, pukovnik Bobrikov, i novi konzul, Persijani, donijeli su po-

ruku, da Srbija, zbog nespremnosti, u početku samo okupi vojsku na jugoistočnoj granici. To je i izvršeno. Duže je trajalo dok je uređena stalna novčana pomoć Rusije. O proširenju granica Srbije nije utvrđen nikakav sporazum, ali je srpska vlada smatrala, da je Rusija obvezana prema njoj na priznanje, kad je poziva na sudjelovanje u ratu.

Srbija je objavila Turskoj rat tek 1/12 1877, a tri dana prije toga pala je Plevna. Ovo zakašnjenje dalo je povod, da se Rusi ljute, kao da je Srbija prvo čekala na pad Plevne, i ako je srpska vlada prije toga bila obavijestila rusku vrhovnu komandu, da će tek do tog dana moći skupiti svu vojsku. Prodirući pobjedonosno Rusi su natjerali Turke na mir u San-Stephanu kod Carigrada (3/3 1878).

Sanstefanskim mirom stvorila je Rusija u svojoj sferi interesa Veliku Bugarsku, koja je obuhvaćala i Makedoniju, jedan dio Stare Srbije i krajeva, koje je bila Srbija osvojila (Pirot i Vranje). Za Bosnu i Hercegovinu određena je bila autonomija, protivno ruskoj obvezi prema Austro-Ugarskoj. Srbija se neznatno povećala (za 150 kvadratnih milja) a Crna Gora je dobila, uglavnom, ono što je dobila i kasnije na berlinskom kongresu, i Gacko (200 kvadratnih milja). Rusija je ugovorila odredbe o Srbiji bez ikakvog njezinog sudjelovanja. U pregovore nije upućivan ni srpski zastupnik pri glavnom stanu (pukovnik Đ. Katardžija). Rusiji je trebala Velika Bugarska sa Dunavom i Balkanom u svojim medama, da bi preko nje mogla po potrebi nastupiti prema Carigradu.

Za taj cilj Srbija joj nije bila potrebna. Ruska vlada nije usvojila nesebični cilj slavenofila: oslobođenje južnih Slavena pomoću Rusije, a bez njezine koristoljubivosti i bez pogađanja sa drugim silama. Ona je priznala Austro-Ugarskoj pravo na Bosnu i Hercegovinu, a Srbiju je ostavila po srijedi između ruske i austrijske interesne sfere, i nastojala je okrnjiti to nesigurno područje u korist svoje neosporne bugarske interesne sfere.

Zbog ovakvog ruskog postupka u sanstefanskom miru zavladalo je veliko ogorčenje u Srbiji. Grof Ignjatijev nudio je čak u Beču aneksiju mjesto okupacije Bosne i Hercegovine i predavanje Srbije u austrijsku interesnu sferu i čak u carinski savez, samo da se Austrija ne opire ruskoj prevlasti u istočnoj polovini Balkanskog Poluotoka. Austrija nije pristala na pogodbu. Ona i Engleska ustale su energično protiv sanstefanskog mira. Ristić nije htio zadovoljiti ruski zahtjev, da povuče vojsku u granice sanstefanskog ugovora. Knez Milan je poručio u ruski glavni stan, da će Niš braniti i protiv bratske ruske vojske.

Na berlinskom kongresu (1878) Srbija nije imala nikakvog zaštitnika nego samo protivnike. Rusija ju je htjela okrnjiti u korist Bugarske, a Engleska i Austrija u korist Turske. Knez Milan je prešao iz rusofilstva u austrofilstvo, tražeći pomoći od Austrije. Ristić je, kao uvijek, htio balansirati između Austrije i Rusije, čuvajući narodnu samostalnost, pa je tražio i postigao privremen sporazum s Austrijom, da savlada teškoće na berlinskom kongresu i da dobije zaštitu Austrije. Šuvalov je savjetovao Ristiću, da se sporazumije sa Austrijom na svaki način, i da ne učini kod kongresa nikakav korak, koji bi naišao na osudu grofa Andrassy-a. Međutim je tajna ruska diplomacija poslala generala Fadejeva u Srbiju, da ispita mogućnost za akciju protiv austrijske okupacije Bosne i Hercegovine, ali se tom planu oduprla srpska vlada. Kao utjehu za okupaciju Bosne i Hercegovine barun Žomini je rekao Ristiću, da je to stanje privremeno, jer će se Rusija najdalje za 15 godina morati razračunati sa Austrijom.

Na samom kongresu okrnjena je istočna granica Srbije, zbog Rusije, usprkos austrijske zaštite. Za bugarske gubitke u sofijskom sandžaku Rusija je osporila Srbiji trnski srez. Pirot i Vranje su spasle Srbiji, protiv Rusije, Austrija i Francuska. Po berlinskom ugovoru ipak je Srbija povećana sa 50 kvadratnih milja više, nego po sanstefanskom.

Držanje Rusije u vrijeme berlinskog kongresa bilo je od odlučnog utjecaja na dalnje rusko-srpske političke odnose. Knez, kasniji kralj, Milan zaplovio je u austrofilske vode, i sklopio je s Austrijom tajnu konvenciju (1881). Rusija je i dalje nastavila da pretpostavlja Crnu Goru Srbiji, tako da je car Aleksandar III. pri

posjeti kneza Nikole u Petrogradu (1889) nazdravio mu znamenitu zdravicu, kao jedinom iskrenom prijatelju Rusije. Rusija je naime, bila ne samo u lošim odnosima sa kraljem Milanom, nego je prekinula veze i sa bugarskim knezom Ferdinandom od njegova izbora, 1887, sve do 1896.

Protivno austrofilskoj politici bilo je raspoloženje naroda u Srbiji. Tom raspoloženju odgovaralo je oslanjanje opozicije, osobito radikalne stranke, na Rusiju. Njezin vođa, Nikola Pašić, bio je decenijima nepokolebljiv predstavnik rusofilske politike. Vođu liberala J. Ristića, koji je ispovijedao misao, da Srbija ne može postići svoj nacionalni ideal bez pomoći Rusije, primio je 1885 Aleksandar III. vrlo ljubazno.

Poslije abdikacije kralja Milana (1889), namjesništvo je popravilo odnose sa Rusijom. Maloljetni kralj Aleksandar posjetio je, praćen prvim namjesnikom Ristićem i ruskim poslanikom Persijanijem, cara Aleksandra III., koji je tom prilikom izjavio Ristiću, da ne će nikada doći do aneksije Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj (1890). Kralj je zatim posjetio i cara Franju Josipa. Primitak kraljev u Petrogradu bio je vrlo topal, dok je tri godine kasnije, pri dolasku na pogreb cara Aleksandra III., kralj dočekan hladno, zbog povratka kralja Milana u Srbiju. Kralj Aleksandar je prilikom svoje ženidbe (1900), koja je naišla na opću osudu, našao neku zadovoljštinu u tome, što se car Nikola primio da mu kumuje, makar i preko zastupnika Pavla Mansurova, ruskog otpravnika poslova u Beogradu. Drukčije je odlikovan crnogorski knez Nikola, čije su se dvije kćeri udale za ruske velike knezove, Milica za Petra Nikolajevića, a Stana za Nikolu Nikolajevića. One su imale utjecaja na ruskom dvoru i služile su često kao diplomatski posrednici u važnim pitanjima između cara Nikole i crnogorskog kralja Nikole.

Kralj Milan je (1889) dopunio tajni ugovor obvezom Austrije, da će ona oružjem braniti Srbiju i njezinu dinastiju od neprijateljskih poduzeća Crne Gore. Pomoću rodbinskih veza spriječio je knez Nikola primanje kraljice Drage na petrogradskom dvoru, koje bi pridonijelo utvrđenju dinastije Obrenovića. Rusija je još pomogla posvećenje skopskog episkopa Firmilijana 1902.

Tek poslije stupanja kralja Petra na prijesto 1903 postali su odnosi Rusije i Srbije srdačniji.

Rusija i Austrija sklopile su 1897 sporazum o Balkanu na osnovu održanja status quo. Za slučaj podjele Turske isključivale su obje misao o osvajanju. Austrija je tražila, kad već Rusija smatra održanje zatvaranja Dardanela kao svoj životni interes, da se isto tako, u slučaju promjena na Balkanu, ne dira u njezin posjed Bosne, Hercegovine i Sandžaka. Rusija je izjavila, da je to opće evropsko pitanje, jer se tiče promjene 25 čl. berlinskog ugovora.

Povodom bune u Makedoniji sporazumio se car Nikola II. i Franjo Josip I. u Mürzsteg-u kod Beča (2/10 1903), da se reforme u Makedoniji provedu uz suradnju predstavnika evropskih sila, i da oficiri sila organiziraju žandarmeriju u Makedoniji. Kosovski vilajet dobio je austrijske oficire instruktore, bitoljski talijanske, solunski sandžak ruske, dramski engleske i sereski francuske. Izuzeti su bili sandžaci, u kojima je bilo Arbanasa, pa među njima i prizrenski, debarski, zapadni dio ohridskog i pećkog.

Rusija se konačno razišla sa Austrijom, kad je načinjena Antanta između nje, Francuske i Engleske. Sa Rusijom se solidarisala u mnogim pitanjima i austrijska saveznica Italija, protiveći se austrijskoj ekspanziji na Balkanu. To se osobito pokazalo, kad su one obje prihvatile srpski projekt o dunavsko-jadranskoj željeznici i stavile ga nasuprot austrijskom projektu o novopazarskoj željeznici (1908). Dotle je Izvoljski pokazivao malo interesa za pitanje jadranske željeznice, koje je srpski poslanik Dimitrije Popović pokretao.

1908 stavio je car Nikola II., na sastancima s engleskim kraljem Eduardom VII. i francuskim predsjednikom republike, na dnevni red makedonsko pitanje. U isto vrijeme poveo je ruski ministar inostranih djela, Izvoljski, diplomatsku akciju za otvaranje morskih tjesnaca za ruske ratne brodove. On je izjavljivao austro-ugarskom ministru Aehrenthalu, da smatra to pitanje kao i pitanje Bosne i Hercegovine kao pitanja od opće-evropskog interesa. Pred svoj sa-

stanak sa Aehrenthalom u Buhlovicu (16/9 1908) saopćio je Izvoljski ministru Milovanoviću, da će Austro-Ugarska izvršiti aneksiju Bosne i Hercegovine. U Buhlovicu je, izgleda Izvoljski pristao na aneksiju pod uvjetom, da ga Aehrenthal na vrijeme obavijesti. Ali, Aehrenthal je to učinio (7/10) ne obavijestivši Izvoljskog.

Rusija nije bila spremna za rat ni u kom pogledu, i nije ga htjela. Ona je savjetovala Srbiji, da ne daje povoda Austro-Ugarskoj da je napadne, i nastojala je da ne ostavi Srbiju samu u sporu sa Austro-Ugarskom, nego da cijela Ententa posreduje. Ententa je predlagala, da se ova povreda berlinskog ugovora raspravi na jednoj konferenciji sila. Rusija je nastojala, da dobije kompenzacije za Srbiju, teritorijalni koridor do Jadranskog Mora. Misija tadašnjeg srpskog prijestolonasljednika Đorđa sa svojeručnim kraljevim pismom na cara, i Nikole Pašića, (u oktobru i početku novembra 1908), da sklone Rusiju na intransigentan stav nije mogla uspjeti, premda je Pašić, nepokolebivo odani prijatelj Rusije, imao u Rusiji velikog ugleda i jakih ličnih veza. Nikola II. smatrao ga je stupom zdrave politike Srbije. Nikola II. bio je Srbima trajno iskren prijatelj, ali nije imao odlučnosti da uvijek provede svoju volju, pa nije mogao provesti ni svoje obećanje, da ne će priznati aneksiju. Javno mišljenje, slavenofili sa Slovenskim Komitetom, i mnogi članovi Dume bili su za energičnu potporu Srbije, ali nisu imali odlučnog utjecaja. Izvoljski se ljutio na Pašićevu akciju u Rusiji protiv njegove politike, a cijenio je Milovanovića zbog njegovih zapadnjačkih diplomatskih metoda. Izvoljski je pokušavao raznim razlozima da odvrati srpske diplomate od otpora: Vesnića u Parizu je uvjeravao, da Srbija ne gubi aneksijom ništa, nego čak da dobiva austrijskim napuštanjem Sandžaka. Predsjednik Dume Gučkov tješio je Srbiju, da će doći dan njezine radosti, a Izvoljski je nagovještavao, da budućnost nosi Srbiji sreću.

Njemačka je »posljednjim iskrenim pokušajem«, koji je Rusija shvatila kao ultimatum, tražila jasan i odlučan odgovor, i time je natjerala Rusiju, da pristane na ukidanje XXV. člana berlinskog ugovora o Bosni i Hercegovini. Engleska je posredovala, da se nađe za Srbiju što povoljnija formula za deklaraciju o aneksiji Bosne i Hercegovine (31/3 1909).

Poslije aneksione krize tražili su Turci (od novembra 1909) savez sa Austro-Ugarskom, a Rusija je, protiv toga, istakla misao o savezu balkanskih država, u koji bi ušla i Turska. Austro-Ugarska je bila protiv saveza s Turskom a i protiv balkanskog saveza, jer bi oba ova saveza smetala njezinim osvajačkim namjerama.

Poslije aneksione krize nastavio je Izvoljski prekinutu akciju oko otvaranja morskih tjesnaca. Na sastanku Nikole II. i Viktora Emanuela III. u Racconigi-u (oktobra 1909), dobila je Rusija obvezu Italije, da će je pomoći u toj akciji, i ugovorila je, da će, pri eventualnim promjenama na Balkanu, primijeniti načelo narodnosti.

Zbog uvedenog ustavnog stanja u Turskoj opozvale su velike sile svoje reformne organe iz Makedonije (1909). Ali Turska se nije mogla spasiti reformama. Balkanske kršćanske države sklopile su, pod egidom Rusije, osobito panslavista, savez, za oslobođenje balkanskih zemalja od turske vlasti. Duša te akcije oko sklapanja saveza bio je ruski poslanik u Beogradu (oktobra 1909—10/7 1914) Hartvig. Milovanović je izjavljivao Gešovu, da se ne može i ne smije ništa poduzeti bez ruske pomoći. Ruski poslanik u Sofiji činio je pritisak u pregovorima o makedonskim granicama, prijeteći, ako ne dođe do sporazuma, da će Rusija raditi prema vlastitim interesima. U srpsko-bugarskom saveznom ugovoru (29/2 1912) predviđen je bio ruski car kao arbitar u eventualnom sporu oko razgraničenja.

Kad je došlo do balkanskog rata, zadržala je Rusija i sile Entente Austro-Ugarsku od intervencije protiv Srbije, izjavivši se za status quo. U dalnjem toku prvog balkanskog rata branila je Rusija pretenzije Srbije i Crne Gore protiv Austro-Ugarske, a kad je Austro-Ugarska mobilizirala na srpskoj i ruskoj granici, mobilizirala je i Rusija na njezinoj. Ali, pred odlučnošću Austro-Ugarske na rat, ustuknula je Rusija i ovaj put i popustila je Austro-Ugarskom zahtjevu da Crna Gora vrati zaposjednuti Skadar novo stvorenoj Albaniji, i da se Srbiji spriječi izlazak na more.

Kralj Nikola gorko se žalio, da je Rusija zarinula srpskom narodu nož u srce priznavši Skadar Albaniji. Rusija nije htjela rata, stoga je Austro-Ugarska i navalila na Srbiju, kako je izrično to rekao šef ruskog generalštaba francuskom ambasadoru. Pomoćnik Sazonova tješio je srpskog poslanika Dim. Popovića zbog gubitka jadranskog pristaništa riječima: Vaša je budućnost. Sazonov je obećavao Srbiji u budućnosti proširenje na račun Austro-Ugarske. Car Nikola je obećavao Pašiću, u februaru 1914, da će za Srbiju sve učiniti.

Rusija nije gledala rado da se Bugarska previše osili i što teži za morskim tjesnacima i Carigradom. Zbog bugarskog zadiranja u ruske tradicionalne interese za Carigrad i morske tjesnace, obraćala se ruska naklonost sve više Srbiji. Car i Sazonov obećavali su, u proljeće 1913, Bugarskoj svoju moralnu potporu u njenom sporu sa Srbijom o Makedoniji, ali se krajem aprila počeo Sazonov zauzimati za reviziju ugovora i kasnije je angažirao Rumunjsku, bojeći se da Bugarska ne uništi srpsku i grčku vojsku. Ne uzdajući se u rusku pomoć otvorila je Bugarska za sebe nesretni drugi balkanski rat. Rusija je ostavila Srbiji plodove njezinih pobjeda u Makedoniji.

Kad je, poslije Vidov-danskog atentata, Austro-Ugarska predala Srbiji ultimatum, obratio se regent Aleksandar caru Nikoli za pomoć. Mučno očekivanje prekinuto je carevim odgovorom 27/7, da Rusija ne će napustiti Srbiju. Sazonov je savjetovao, da se umjereno odgovori i preporučivao je čak, da se ne stavlja otpor eventualnom austro-ugarskom napadaju, nego da se traži intervencija velikih sila. Kad je Austro-Ugarska i uza svu predusretljivost Srbije i Entente uporno ostala pri svojoj utvrđenoj namjeri, da zarati na Srbiju, nije mogla Rusija dopustiti, da joj Austro-Ugarska tako olako uništi sav[illegible]ajen, vjekovima i ogromnim žrtvama stvarani, prestiž na Balkanu, pa se i ona zaratila.

Od početka rata radila je Rusija, i za njom Ententa, da skloni Srbiju, da pristane na kompenzacije Bugarskoj u Makedoniji, da bi se dobila ili bugarska neutralnost ili savez (akcija otpravnika poslova Štrandmana po nalogu Sazonova kod Pašića već u početku augusta 1914). Car Nikola je prijetio Bugarima, u jesen 1914, da će ih isključiti iz slovenske porodice, ako napadnu na Srbiju. Ali, ni ponude ni prijetnje nisu mogle odvratiti Bugarsku od stvorene odluke, o kojoj je zavaravala Ententu pregovorima. Kasnije je Rusija nastojala, protiv otpora Italije, privoljeti saveznike, da pristanu na spajanje Hrvatske sa Srbijom kao naknadu za Makedoniju.

Poslije prve pobjede nad Austro-Ugarskom provalila je, na ruski poziv, srpska vojska u Srijem, da olakša ruskoj fronti. Kad je zaprijetila Srbiji opasnost od koncentrične navale saveznika, predlagao je Sazonov saveznicima (11/11 1915) plan generala Aleksejeva, da se uzme Srbija kao osnovica za napad saveznika protiv Austro-Ugarske, ali taj prijedlog nisu saveznici primili. Sve je već bilo kasno. Srpska se vojska morala povlačiti preko Albanije i došla je na obali u bezizlazan položaj bez prevoznih sredstava. Iz tog očajnog položaja spasio ju je car Nikola II., na koga se lično bio obratio regent Aleksandar. Car je zaprijetio, da će prekinuti savez, ako se ne spasi srpska vojska. On je u tom smislu depeširao francuskom predsjedniku republike i engleskom kralju i na to je srpska vojska prihvaćena i prevezena.

Izvoljski i ruska diplomacija nisu se oduševljavali idejom ujedinjenja katoličkih Hrvata i Slovenaca sa pravoslavnim Srbima, bojeći se slabljenja pravoslavlja, na kome je Rusija osnovala svoj utjecaj. Osim toga, željela je Rusija pošto-poto da uvuče i Italiju u rat protiv Austro-Ugarske. Zbog toga se Rusija nije uporno opirala talijanskim aspiracijama na primorske krajeve, koji nisu imali pripasti Srbiji i Crnoj Gori (1915). Uzalud je ruski poslanik, knez Trubeckoj, saopćavao Sazonovu želju Pašića, da ga pusti u Petrograd, da izloži razloge protiv talijanskih pretenzija, koje je najprije otkrio Supilo i protiv njih kod Sazonova protestirao. Rusija je, zajedno sa Francuskom i Engleskom, primila londonski sporazum sa Italijom od 26/4 1915.

U isto vrijeme pitao je car Nikola veliku kneginju Milicu Nikolajevnu, kćer crnogorskog kralja Nikole, da li želi da Rusija odredi granice između Crne Gore i Srbije i koje bi to bile

granice. Milica je izložila očeve pretenzije (5/4 1915), a porodica kralja Nikole, uz sudjelovanje talijanske kraljice Jelene, poslala je, preko ruskog vojnog atašea, plan o separatističkom ojačanju Crne Gore i osiguranju njezine nezavisnosti i ujedno talijanskih jadranskih interesa protiv Srbije (13/4 1915).

U Rusiji nisu bili odmah stvoreni jedinstveni pogledi na odnos prema Jugoslovenima. Kadeti, na čelu sa Miljukovim, bili su bugarofili i nisu se spočetka zauzimali za ujedinjenje Srba i Hrvata. Jugoslovenski Odbor radio je, kako u drugim zemljama Entente tako i u Rusiji, da se stvori točno gledanje na jugoslovenski problem. U novembru 1916 već se i Miljukov javno izjavljivao za jugoslovensko ujedinjenje.

U 1915 počelo se raditi na tome, da se jugoslovenski zarobljenici u Rusiji uzmu kao dobrovoljci za srpsku vojsku. Srpski poslanik na ruskom dvoru bio je Spalajković, a u septembru 1915 postavljen je generalni konzul (Marko Cemović) u Odesi. Cemović je dobio pristanak od cara Nikole, da se osnuje dobrovoljački kor (oktobra 1915).

U aprilu 1916 posjetio je ministar predsjednik Pašić, praćen Jov. M. Jovanovićem, cara u Petrogradu i dobrovoljce u Odesi. Tada je već bila osnovana prva dobrovoljačka divizija. U maju je car Nikola održao smotru nad dobrovoljcima. Rumunjski ulazak u rat doveo je do akcije dobrovoljačke divizije u Dobrudži. Sastavljena poglavito od Srba dobrovoljaca, ta je divizija zadivila svijet herojstvom i velikim žrtvama u borbama, krajem augusta i početkom septembra 1916, ostavši pobjednica u centru, dok je rusko i rumunjsko krilo bilo pobijeđeno.

Među ruskim i jugoslovenskim javnim radnicima u Rusiji raspravljalo se i predavalo o Jugoslovenima i o odnosu Rusije prema njima. Neki slavenofili iznosili su stare panslavističke planove o ujedinjenju svih Slovena pod ruskom hegemonijom.

Kad su zbačeni Romanovi, u martovskoj revoluciji 1917, prekinuta je ona tijesna veza između srpske i ruske vlade, a ojačale su veze između Jugoslovenskog Odbora i demokratskih elemenata nove vlade, sa Miljukovim kao ministrom spoljašnjih poslova. Miljukov se izjavio za stvaranje Jugoslavije. U tome su smislu radili tada i prije toga jugoslovenski izaslanici profesori St. Stanojević, A. Belić, Dr. Mandić i dr. Miljukov je predosjećao opasnost od ljevičarskih elemenata i molio je jugoslovensku deputaciju, da posreduje za umirivanje ljevice. Demokratska Rusija obećavala je i ujedno molila pomoć. Ljevičarski krugovi često su širili lažne vijesti, da srpski dobrovoljački korpus iz Odese hoće da uspostavi caristički režim. Zbog promjene režima u Rusiji otpremljeni su dobrovoljci iz Rusije na solunsku frontu.

Kad su u Rusiji došli boljševici na vlast (novembra 1917), promijenili su se iz temelja odnosi Rusije sa evropskim državama i slovenskim narodima. Boljševička vlada uzela je za cilj završenje rata po svaku cijenu i zabacivanje nacionalnih ciljeva rata. Mjesto toga trebala je doći svjetska socijalna revolucija. Srbija je ostala u vezi sa zapadnom demokracijom i kao i ova prekinula je, i dosad nije obnovila, veze sa boljševičkom Rusijom, a primala je i pomagala bjegunce, koji su se sklonili u našu otadžbinu, poslije njezina oslobođenja i ujedinjenja. Naša kraljevina suzbila je kao i zapadne demokratske države, boljševičku agitaciju. Boljševički režim nije mogao uništiti vjekovne osjećajne veze između ruskog i jugoslovenskog naroda, i što se taj režim više demokratizira, to izražaji tih međusobnih simpatija dvaju bratskih naroda postaju sve češći i vidniji, i želja za obnovom starih bratskih veza na obje strane sve je jača.

L i t e r a t u r a: (V. i literaturu pod Istočno Pitanje): St. Dimitrijević, Odnošaji pećkih patrijaraha s Rusijom u 17 veku (Glas, 58, 60; Spomenik, 28, 39); P. Rovinski, Černogorija (Sbornik, 44, 1888); V. Vodovozov, Černogorija, istorija; Nikolaj I. (članci u enciklopediji Brokgauz i Efron); M. Kostić, Srpska naselja u Rusiji (1923); Solovjev, Istorija Rusije; N. Popov, Srbija i Rusija (1870); Dim. Popović, Izvoljski i Erental (1927); Milada Paulova, Jugoslovenski Odbor (1925); H. Wendel, Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit (1925); L. Tomanović, Petar II. Petrović Njegoš kao vladalac (1896); J. Ristić, Spoljašnji odnošaji Srbije (I.—III., 1887, 1901); Diplomatska istorija Srbije (I.

do II., 1896, 1898). — Za kulturno-književne odnose: Istorija književnosti J. Skerlića i dr.; ruske rasprave P. A. Kulakovskog (1903); P. A. Zabolotskog (1908); M. Speranskog (1896); N. I. Petrova (1876) i dr.

V-lj. Popović.

RUSPINI IVAN ANĐELO DR., profesor crkvenog prava na bogoslovskom fakultetu u Zagrebu (26/4 1872, Osijek). Gimnaziju je svršio i maturu položio u Osijeku, bogoslovske nauke slušao je u Innsbruck-u, gdje je 1906 i doktor postao. 1896—1911 bio je profesor u biskupskom bogoslovnom učilištu u Đakovu. 1908 dobio je veniam legendi iz crkvenoga prava na zagrebačkom sveučilištu. Poslije je bio dvije godine u Zagrebu suplent iz crkvenog prava, 11/2 1911 izvanredni, a 11/2 1913 redovni profesor. Pisao je rasprave i ocjene u Glasniku Biskupije Bosanske i Srijemske, Katoličkom Listu i u Bogoslovskoj Smotri.

J. J.

RUSULIJA, planina u Južnoj Srbiji, južno-jugoistočno od Rožaja, a sjeverno-sjeverozapadno od Peći. U donjim partijama sastavljena je od zelenkastih i modrih škriljevaca, a preko njih leže debeli slojevi vapnenca, vjerojatno trijaske starosti, koji su jako isprosijecani pukotinama. Na jugoistoku, niže Savine Vode (1.024 m), nalazi se, ispod škriljevaca, serpentin. R. je visoka oko 2.200 m, i ima sve oblike krasa. *P. V.*

RUŠE, selo u Slovenačkoj, na Dravi nad Mariborom. Ima 938 stanovnika. R. imaju znatnu industriju, naročito zbog električne centrale u Falli. Ima veliku modernu tvornicu kalcijeva cianamida i karbida, tvornicu žigica i manju tvornicu ratarskog oruđa.

A. M.

RUŠNOF ADOLF (31/3 1847, Varaždin — 10/5 1914, Zagreb). Pravo je studirao u Zagrebu. Služio je u državnoj i gradskoj službi. Najzad je postao vijećnik stola sedmorice u Zagrebu. Radio je na stručnoj pravosudnoj literaturi. Djela su mu: Tumač građansko-parbenog postupnika (sa Dr. Šilovićem). Izdao je zbirku: Hrvatski zakoni.

L i t e r a t u r a: Mjesečnik Pravničkog Društva, 1914, 568. *S. D.*

RUŠPA ili **RUŠPIJA** zove se u Srbiji kod naroda mletački dukat ili cekin. Riječ R. dolazi od perzijsko-turske riječi rusbi ili ruspi, u običnom govoru i uruspi, t. j. dukat u vrijednosti od 300 aspra. (V. Dukat.)

B. S.

RUTAR SIMON, arheolog, geograf i historičar (12/10 1851, Krn, Goriška — 3/5 1903, Ljubljana). Učio je gimnaziju u Gorici, a univerzitet u Grazu, gdje je 1877 položio profesorski ispit iz historije i geografije. 1877—1878 služio je u gimnaziji u Gorici, 1880—1881 u Kotoru, 1881—1889 u Splitu, od 1889 na realci u Ljubljani, a od 1890 do smrti u II. gimnaziji u Ljubljani.

R. je radio na arheologiji, historiji, geografiji i folkloru. Najvažniji je kao arheolog i historičar. Kao arheolog stvorio je slovenačku arheološku terminologiju. Kao historičar je unio u svoje knjige i rasprave, osobito one, koje je napisao za širu publiku, u naučnom pogledu mnoge ne sasvim utvrđene, vijesti i kompilatorske partije. Sarađivao je o prehistorijskim i rimskim iskopinama u splitskom Bullettino (1884, 1888), Mittheilungen der k. k. Central-Commission (1887, 1891, 1892, 1897, 1899) i Letopisu Matice Slovenske (1889—1891). Sa Antonom Premersteinom napisao je knjigu: Römische Strassen u. Befestigungen in Krain (1899). U Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko napisao je iz područja arheologije ove glavnije rasprave: Grobišče in gomile na Gori Sv. Magdalene pri Šmariji (1893), Slovensko-nemška in nemško-slovenska starinoslovska terminologija (1893), Grobišče pri Sv. Luciji blizu Tolmina (1894), Claudia-Celeia (1895), Rimska cesta Aquileia-Siscia (1899).

Kao historičar R. je u prvo doba radio na području najstarije slovenačke historije i kritike njezinih izvora: Kako važnost ima Iordanis za slovensko zgodovinopisje? (Letopis Matice Slovenske, 1880), Kakšno važnost imajo Pavla Dijakona knjige De gestis Langobardorum za starejšo zgodovino Slovencev? (isto tamo (1885), Jedinstvo slovenskih dežel od 7 do 13 stoletja (Ljubljanski Zvon, 1882). — R. je do danas najvažniji historičar zapadnog dijela slovenačkog teritorija i veza Slovenaca s romanskim susjedima. Za zbirku Slovenske Matice, Slovenska Zemlja, napisao je R. historijsko-geografske monografije: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska (Slovenska Zemlja, I., 2, 1892, 1893), Samosvoje mesto Trst in mejna

grofija Istra (Slovenska Zemlja, II., 2 sv. 1896, 1897) i Beneška Slovenija (Slovenska Zemlja, III., 1899). 1882 objavio je historijsko-geografsku monografiju o svojoj užoj domovini: Zgodovina Tolminskega. Iz raznih listova preštampane su: Zgodovinske črtice iz poknežene grofije Goriško-Gradiške (1896). Njegov prvi štampan naučni rad je iz istog područja: Začetek svetovne oblasti akvilejskih patrijarhov in pokneženje goriških grofov (Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz, 1877/78). U Ljubljanskom Zvonu objavio je 1883 studiju: Slovenske naselbine po Furlanskem (talijanski prijevod: Delle colonie slovene nel Friuli, 1887).

Literatura: Drag. Lončar, Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani 1903; Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, IV., 164—167.

M. Kos.

RUVARAC DIMITRIJE, historik (25/10 1842, Stari Banovci, Srijem). Osnovnu školu je učio u Novim Karlovcima (Sasama), a gimnaziju i bogosloviju u Karlovcima. Bio je, zatim, kratko vrijeme učitelj u Krušedolu i Zemunu, a pošto je rukopoložen za sveštenika (1866), službo je u Zemunu kao kapelan do 1869. Tada je imenovan za administratora, a 1870 je izabran za gornjovaroškog paroha u Zemunu. 1893 imenovan je za protu. 1899 je postavljen za upravitelja manastirske štamparije u Karlovcima i za bibliotekara patrijaraške biblioteke. Tu je službu zadržao i kada je prestao biti upravitelj štamparije (1907). 1903—1907 uređivao je Srpski Sion, a 1911—1914 Arhiv za historiju Srpske pravoslavne karlovačke mitropolije od koga je posljednji svezak, za 1914, izašao 1923.

R. književni rad je mnogostran. Pisao je političke, osobito crkvenopolitičke, članke i rasprave, historijske i literarnohistorijske studije i publicirao je ogroman broj historijskih izvora. Vodio je žestoke polemike sa političkim protivnicima i lošim historicima, naročito plagijatorima. U borbi nije imao obzira, niti je davao pardona. Tako su činili i njegovi protivnici s njime. Zbog velike množine znanja, naročito o posljednjim vjekovima srpske prošlosti, prosuo je R. mnogo svjetlosti na historiju toga doba, i ispravio je množinu, tradicijom i namjernim izmišljotinama, iskrivljenih činjenica. Spisak svojih radova (904) izdao je R. u svojoj Bibliografiji (1912) i u Produženju svoje bibliografije (1923), gdje je spisak radova do br. 1.041. Poslije toga je objavio još mnogo spisa, a ima veliki broj i neobjavljenih, spremljenih za štampu. Najvažniji su: Istorično-kritična crta o Vićentiju Jovanoviću, pravoslavnom mitropolitu beogradskom i karlovačkom 1731—1737 (1886), Govor na parastosu Dimitrija Davidovića, govorio je u Smederevu 18/9 1896 (Godišnjica, 11), Evo šta ste nam krivi! (1895), Životopis Đorđa Nikolajevića, mitropolita dabro-bosanskog (1898), Avtobiografija protosindela Kirila Cvjetkovića i njegovo stradanje za pravoslavlje (1898), Mojsije Petrović, mitropolit beogradski 1713—1730 (Spomenik, 34), Postanak i razvitak srpske crkvenonarodne avtonomije (1899), Šematizam Istočno-Pravoslavne Srpske Mitropolije Karlovačke za 1900 (1900), Jovan Rajić, arhimandrit 1726 do 1801 (1902), Srpska Mitropolija Karlovačka oko polovine 18 veka (1902), Opis fruškogorskih manastira 1753 (1904), Arhimandrita Jov. Rajića Istorija Katihizma (1912), Istorija Arh. Mitr. Patrijaraške Biblioteke (1919), Nacrt života i spisak književnih radova mitropolita Stevana Stratimirovića (Prilozi, I., 1921). Parnica saborskog odbora protiv naslednika patrijarha Georgija Brankovića (1924), Pokrovo-Bogorodične škole u Karlovcima 1749—1769 (1926).

N. Radojčić.

RUVARAC ILARION (JOVAN), historik (1/9 1832, Srijemska Mitrovica — 8/8 1905, manastir Grgeteg, Srijem). Djetinjstvo je proveo u Starom Slankamenu i Starim Banovcima. Prvih 6 razreda gimnazije učio je u Srijemskim Karlovcima, a posljednja dva u Beču. Pravo je učio u Beču 1852 do 1856. Osim pravnih studija mnogo se bavio i historijskim. Slušao je i historijska predavanja u Beču, ali je više držao do čitanja po bibliotekama, gdje je naročito proučavao kritiku izvora i upućivao se u komparativni studij narodne tradicije. Iz Beča je otišao u karlovačku bogosloviju i svršio je 1859. Još kao bogoslov objavio je u Sedmici dvije svoje odlične radnje: Pregled domaćih izvora stare srbske povesnice (Sedmica, 1856, 338 i d.) i Prilog k ispitivanju srbskih junačkih pesama (Sedmica, 1857, 17 i

d., 1858, 6 i d.). Obadvije je preštampao 1884 sa natpisom: Dve studentske rasprave.

Po svršenoj bogosloviji postao je R. profesor karlovačke gimnazije, a 1/1 1861 zamonašio se u Krušedolu, i dobio je ime Ilarion. Odmah je postavljen za konsistorijalnog bilježnika, a od 1872 i za profesora bogoslovije u Karlovcima. Bio je jako zauzet poslovima, ali je ipak strasno čitao, no nije mnogo publicirao. 1874 postavljen je za arhimandrita manastira Grgetega, a 1875 za rektora karlovačke bogoslovije. Kad je German Anđelić postao administrator patrijaršije i potom patrijarh, R. je imao s njime teških neprilika. 1882 upućen je u svoj manastir, a onda na mandatarstvo temišvarske eparhije. Tamo se nije dobro osjećao; nije htio da bude vladika. Ostao je u Grgetegu, koji je lijepo popravio i unaprijedio. To su bile i najplodnije godine u njegovom naučnom radu, kada je najviše štampao i najžešće polemike vodio.

Spočetka nije pisao sa mnogo temperamenta. No satiranje radom i izazivanje bacalo ga je sve većma iz ravnoteže, te su mu radovi stali dobivati oblik oštrih, vrlo duhovitih i zanimljivih, polemika. Najžešće je polemike vodio oko prirode prelaska Srba u Ugarsku 1690 i grofa Đorđa Brankovića, oko Kosovske bitke i oko samostalnosti Crne Gore. Najveći dio njegovih napadaja je bio upravljen protiv Pante Srećkovića. Nije mogao podnositi njegovo malo historijsko znanje i pozivanje na narodnu tradiciju kao historijski izvor. Demonstrativno se zvao rušiocem tradicija, koje nisu na stvarnosti osnovane, i bezobzirno je udarao na njih. Isto je tako izobličavao neznanje, varanje i šarlatanstvo u nauci, osobito, kada su se zaklanjali za patriotizam. Najviše se zanimao za pojedina historijska pitanja, i utvrđivao točnost pojedinih činjenica. Za rješavanje velikih historijskih problema nije imao volje, a ni srpska historiografija nije bila za njih zrela, jer je imala množinu još neriješenih pitanja. Bio je savjestan i izvanredno oštrouman ispitivač izvora, a ne historijski prikazivač širokih interesa i prostrana horizonta. To je sam želio i naglašivao. Sasvim pod kraj života smirio se i opet pisao od prilike onako kao i u početku svog rada. Osnovao je kod Srba školu izvanrednih kritičkih historika i dao im u svojim radovima odlične primjere kritičke oštroumnosti, začinjene strasnom težnjom za historijskom istinom.

Glavniji radovi R. se dijele na nekoliko glavnijih grupa: Politička historija, crkvena historija, historijska geografija, proučavanja ljetopisa i rodoslova, zapisa i natpisa. Spisak svih R. radova je u Spomenici umrlome arhimandritu Grgeteškom Ilarionu Ruvarcu (1905), a ovdje se navode samo najvažniji: Nešto o kronici despota Đorđa Brankovića (Letopis, 111), O carostavniku ili carostavnim knjigama... (Letopis, 115), Odlomak iz napisane pre 1891 rasprave o glavnim momentima iz života Sv. Save... (Letopis, 208), Prilošci k objašnjenju izvora srpske istorije I.—XXIV. (Glasnik, 47 i 49), O prvim godinama Dušanova kraljevanja u hronološkom pogledu (Rad, 19), Kraljice i carice srpske (Matica, 1868), Nešto o Bosni... (Godišnjica, 2), O cetinjskoj štampariji pre četiri stotine godina (Glas, 40), Raški episkopi i mitropoliti (Glas, 62), Odlomci o grofu Đorđu Brankoviću i Arseniju Crnojeviću patrijarhu. Sa tri izleta o t. zv. Velikoj Seobi srpskog naroda (1896), O knezu Lazaru (preštampano iz Stražilova, 1887), Montenegrina (preštampano iz Brankova Kola, 1898, drugo izdanje 1899), O pećkim patrijarsima od Makarija do Arsenija III. (preštampano iz Istine, 1887), Stari Slankamen (1892).

Literatura: J. Radonić, O Ilarionu Ruvarcu (Letopis, 244—245); J. Radonić, Ilarion Ruvarac i njegovi radovi na polju crkvene istorije (Istočnik, 1906 i 1907); N. Radojčić, Ruvarčeva težnja za istinom (Brankovo Kolo, 1909); J. Grčić, Portreti nekolikih srpskih književnika snimljeni sa pisama im (Branik, 1906); J. Tomić, Boj na Kosovu, Seoba Srba, Crna Gora, Kritika Ruvarčeve škole (1908); V. Nikolić, Arhimandrit Ilarion Ruvarac (Zastava, 1908); A. Ivić, Nekoliko reči o srpskoj istoriografiji (Vjesnik Zemaljskog Arkiva, 1907).

N. Radojčić.

RUVARAC KOSTA, književnik, kritičar i pripovjedač (1837, Stari Banovci — 5/1 1864, Budimpešta). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, sedam razreda gimnazije svršio je u Srijemskim Karlovcima, i maturirao, pa se poslije upisao na pravo u-

Budimpešti, studirajući uporedo i književnost i estetiku. Umro je kao đak. — R. je bio jedan od voda Omladine. Njegov je ugled tako visoko stajao, da je Preodnica 1866 i 1869 izdala u dvjema knjigama njegove Skupljene Spise. R. je pisao prosvjetilačke, filološke, etnografske članke, i prevodio je, mahom sa njemačkog, novele i drame. Poznatiji su mu članci: O slovu jać, O Preodnici, O značaju svetosavske proslave, Srpske slike u Pešti, Opis Sv. Andreje, Lužički Srbi u Saksonskoj i t. d. Pripovijetke je R. sastavio tri a među njima jednu nedovršenu: Vernu Danicu, i jednu historijsku Saski Dvorac. Treća, Karlovački đak, najpoznatija je. Ona obično ulazi na prvo mjesto svih novelističkih Antologija iz omladinske književnosti. R. je bio tipičan romantičarski pripovjedač, i to bez izvornog stvaralačkog dara.

Najznatniji je R. kao književni kritičar. U doba općeg međusobnog hvaljenja i općeg sladunjavog stihovanja R. je prvi počeo unositi ozbiljnost, principe i kriterija pri ocjeni književnih radova. On je bio učenik njemačkih romantičarskih estetičara, te je nastojao da suzbije hladnu, klasicističkim oblicima maskiranu prozu poslije-brankovske poezije, kao i da mnoge pjesnike bez dara navede na koji za njih prikladniji i korisniji književni rad. Od R. ocjena poznatije su o pjesmama Stojana Novakovića, Ljubomira Nenadovića, o Hercegu Vladislavu Jovana Subotića Značajnost dubrovačke književnosti i t. d. — R. je preveo nekoliko pripovijedaka od Pavla Heisea, Kunisch-a i t. d., i kazališne igre: Körnerovu tragediju Zrinjski i Poljarikov Inkognito.

L i t e r a t u r a: J. Turoman, Uvodni članak u skupljenim spisima (I., 1866). *V. Petrović.*

RUVIDIĆ ŽARKO DR., brigadni đeneral, šef unutrašnjeg odjeljenja vojne bolnice u Beogradu (27/5 1880, Leskovac). Gimnaziju je svršio u Beogradu a medicinu u Grazu i Beču 1904. Od 1905 bio je, kao aktivan sanitetski oficir, na raznim položajima počev od trupnog liječnika do upravnika armijske bolnice u Sarajevu i položaja, na kome je sada. U ratovima 1912—1918 bio je trupni liječnik, komandir bolničke čete i načelnik divizijskog saniteta. R. je saradnik Ratnika i Glasnika Crvenog Krsta. Napisao je: Pogled na savremenu dijagnostiku i terapiju plućne tuberkuloze (Srpski Arhiv, 1911), Evakuacija ranjenika pri zauzeću Kajmakčalana (Ratnik, 1921), Skorbut u srpskoj vojsci (u knjizi: Naše ratno sanitetsko iskustvo Dr. Vlade Stanojevića): Osnivač je i blagajnik Lige protiv tuberkuloze u Beogradu, član Glavnog Odbora Crvenog Krsta, član Upravnog Odbora Škole za nudilje i t. d. *V. S.*

RUŽA, šaljivi list. Izlazio je u Beogradu jedamput nedjeljno 1865—1872. *U. Dž.*

RUŽICA je vrsta vinove loze sa rumenim grožđem. Raširena je u Srijemu i Vojvodini. *I. R.*

RUŽICA VIRGINSKA je vrsta ranih jabuka, koja je donesena sa sjeveroistoka Evrope. Kod nas je uvezena iz Njemačke, a dosta je raširena u Slovenačkoj i Hrvatskoj. *I. R.*

RUŽIČKA LAVOSLAV DR., kemičar (13/9 1887, Vukovar). Položio je doktorat 1910 na tehničkoj visokoj školi u Karlsruhe u Njemačkoj, na osnovu disertacije Über Phenylmethylketten. 1910—1912 bio je asistent u Karlsruhe, a poslije do 1916, na tehničkoj visokoj školi u Zürich-u. 1918 postao je privatni docenat na tehničkoj visokoj školi, 1921 na univerzitetu, a 1923 titularni profesor na tehnici u Zürich-u. Od 1926 redovni je profesor kemije na univerzitetu u Utrechtu (Holandija). 1911—1916 otkrio je kao suradnik profesora Staudinger-a djelujuće spojeve i njihovu konstituciju u dalmatinskom buhaču, i o tom publicirao u Helvetica chimica acta desetak rasprava. Osim toga, izradio je, zajedno sa mnogim suradnicima, preko 60 naučnih radova, koji su gotovo svi publicirani u Helvetica chimica acta, a tiču se poglavito kemije terpena, politerpena, smola, eteričnih ulja i kinina. *V. Nj.*

RUŽIČKA-STROZZI MARIJA, Sara Bernhard hrvatske pozornice (3/8 1850, Litovel). Došla je kao dijete u Zagreb sa ocem, koji je bio muzičar u kazališnom orkestru. Svršivši višu djevojačku školu, učila je pjevanje u zagrebačkom glazbenom zavodu, želeći se posvetiti opernoj karijeri, ali se posvetila glumi. Prvi put je izašla na pozornicu 1/2 1868, u ulozi Londonske

sirotice, a 1923 svečano je proslavljena njena 55 godišnjica neprekidnog glumljenja u zagrebačkom Narodnom Kazalištu. Još u visokoj starosti zadržala je melodičnost i toplotu svoga organa. Svaki joj je gest odmjeren i klasičan. Prva velika kreacija bila joj je Shakespeare-ova Julija, iza koje su dolazile: Fedora, Margerita, Amalija, Fedra, Suzana, Adrijena, Nataša, Klara, Teuta, Majka Jugovića i dr. uloge iz domaće i strane dramske književnosti. R. je najveća hrvatska salonska junakinja, koja sa Andrijom Fijanom obilježava najsjajniji period hrvatskog kazališnog rada. *N. A.*

RUŽIĆ DIMITRIJE, glumac (1841, Srpski Čanad — 20/11 1912, Novi Sad). Počeo je glumiti 1850 u jednoj njemačkoj kazališnoj družini, koja je davala predstave u njegovom mjestu rođenja. Ubrzo zatim J. Knežević, J. Putić i R. osnovali su svoju družinu, pod upravom St. Protića, a kasnije J. Kneževića. Pri osnivanju Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu, napustio je R. Kneževića (1861), a 1864 otišao je u Zagreb Freudenreich-u, da stručno uči glumu, ali se ubrzo vratio u Novi Sad. 1872 postao je redovni član Beogradskog Narodnog Pozorišta. 1873 vratio se u Novi Sad, gdje je ostao kao član, redatelj i počasni redatelj sve do svoje smrti.

R. je nesumnjivo jedan od najznatnijih srpskih glumaca. On je imao sve osobine za prikazivanje najvećih uloga. Glavne su mu uloge bile: Stuart (Kromvelov sin), Kin, Karlo XII., Damon, Lazar, Stanoje Glavaš (Janičar), Hajduk Veljko, Dušan (Smrt Stevana Dečanskog), Pera Segedinac, Nemanja, Grof Eseks, Kralj Lir, Grengoar, Don Cezar od Bazana, Šajlok (Mletački trgovac), Hamlet, Mortimer (Marija Stjuartova), Mefisto i Faust, Đurađ Branković i dr. *R. O.*

RUŽIĆ DOBROSLAV, profesor, književnik, ministar, državni savjetnik (1849, Čačak — 13/10 1918, Kruševac). Svršio je gimnaziju u Beogradu i u Srijemskim Karlovcima, a studirao je prirodne nauke na univerzitetu u Zürichu, Münchenu i Jeni. Još kao đak bio je asistent čuvenog naučnjaka, profesora Heckela. Po svršetku studija postao je predavač, profesor i zatim direktor gimnazije u Užicama, Kragujevcu i Zaječaru. 1894 kandidiran je za profesora velike škole, ali su tadašnja teška politička vremena omela tu kandidaciju. U to doba premješten je u Veliko Gradište, pa je odmah za tim penzioniran. Zatim je osuđen na dvije godine zatvora i lišen penzije. R. je vraćen u državnu službu 1897, ali je odmah otpušten, na osnovu § 76. Zatim je 1898, zbog Ivandanjskog atentata, osuđen na dvije godine zatvora. Pomilovan s ostalim radikalnim prvacima u ljetu 1900, prilikom vjenčanja kralja Aleksandra, R. je dobio mjesto u Narodnoj Biblioteci, gdje je ostao do dolaska kralja Petra na prijesto. Tada je postao dvorski bibliotekar i iste godine ministar i državni savjetnik.

P. je još od mladosti i kroz cio svoj vijek pokazivao naročito široko interesiranje za knjigu, nauku i prosvjetu. Bio je suradnik najuglednijih časopisa, a radio je i na čistoj i primijenjenoj nauci i na književnosti. Rad mu je bio raznolik i vrlo obilan. Od 1869, kada je počeo objavljivati svoje radove, pa do smrti, R. je štampao 192 književna rada. Posljednji, nedovršen, rad mu je: Kruševac pod Nemcima. U Kruševcu se zatekao kao državni savjetnik, kada je došla okupacija Srbije. Uhapšen povodom čuvene Bruske afere, po kojoj su osmorica njih obješeni, R. je proveo dva mjeseca u neprijateljskom zatvoru, zatim je interniran u Nežideru, gdje je čamio godinu i po dana, pa je iz internata pušten i vraćen u Kruševac tek pošto je zbog opasne bolesti četiri mjeseca ležao u logorskoj bolnici. Dobivši zapaljenje pluća prilikom bombardiranja Kruševca, u koji je stizala srpska oslobodilačka vojska, R. je umro 13/10 1918, drugog dana po oslobođenju Kruševca.

Literatura: B. Popović, Dobrosav Ružić, predsjednik odbora Čupićeve Zadužbine. *M. Milenović.*

RUŽIĆ ĐURO. V. u Dodatku.

RUŽIĆ IVAN DR., političar i publicist (29/8 1849, Hreljin, kraj Bakra — 22/1 1915, Zagreb). Učio je gimnaziju u Senju, Zagrebu i na Rijeci, a pravo u Parizu, Heidelbergu, Berlinu i Beču. U Beču je položio doktorat prava. Svršivši nauke stupio je u advokatsku kancelariju Dr. Derenčina na Rijeci. 1878 postao je advokat i javni bilježnik u Belovaru. 1888 stupio je u tvornicu svoga brata Đure

Ružića na Rijeci. 1905 postao je opet advokat u Dugom Selu, odakle se 1907 preselio u Zagreb.

R. je bio u više perioda narodni poslanik kao pristalica Stranke prava. U Zagrebu je izdavao list Hrvatski Narod, koji je bio politički pravaški orijentiran, ali je donosio mnogo materijala za pouku seljaka. R. je osnovao i Katoličku gospodarsku udrugu, sa ciljem jeftine vjeresije seljaku. U političkim novinama publicirao je R. mnogo članaka političkog i državopravnog karaktera, a marljivo je sarađivao i u Mjesečniku Pravničkoga Društva, naročito na području kaznenog i kazneno-procesualnog prava. — Posljednjih 15 godina radio je R. veoma intenzivno na opsežnom djelu o hrvatskoj pravnoj povijesti u najstarije doba. Kao uvod tome djelu izdao je raspravu: O staroj i novoj postojbini Hrvata (1903), a u Mjesečniku 1910 odštampao je odlomak iz svog djela: Društveno stanje kod Hrvata u staro doba.

L i t e r a t u r a: Nekrolog u Mjesečniku Pravničkoga Društva 1915.

M. Prelog.

RUŽIĆKA DRAGA, glumica (7/9 1835, Ivanda — 6/9 1905, Vukovar). Stupila je na pozornicu 17/7 1860 u družini J. Kneževića. Glavne su joj uloge bile: Jevrosima (Maksim Crnojević), Mara (Pera Segedinac), Fema (Pokondirena tikva), Sultana (Zla žena), Mila (iz Trifkovićeva komadića istog imena), Maca (Graničari). *R. O.*

RZAV. 1. Rijeka u Srbiji i Bosni, desni pritok Drine. Sastavnice R. su Crni i Bijeli R. Prvi, kao lijeva sastavnica, izvire na jugozapadnoj strani Čigote Planine, teče dosta nepravilnim tokom, uglavnom prema zapadu-sjeverozapadu, kroz pustu dolinu bez ijednog naselja. Bijeli R. izvire sa istočnog obronka Stolca i najvećim dijelom teče u suprotnom pravcu, prema jugu-jugoistoku. Od njihova sutoka, oko 1 km uzvodno od sela Oplavi, počinje vijugav tok R. On do sela Dobrunja teče prema zapadu, odatle do Hana Čelikova k sjeveru i sjeverozapadu, a dalje u pravcu zapada. Ušće R. u Drinu je na sjevernom kraju grada Višegrada. Na svome toku R. prima nekoliko potočića, a većih pritoka nema. Dužina R. toka je 21·2 km, od izvorišta Crnog R. 62·2 km, a površina porčječja 606·6 km².

2. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Moravice (zapadne Morave). Sastavnice R. su: Veliki i Mali R. Prva od njih, kao lijeva sastavnica izvire na južnim obroncima planine Mučnja (1.517 m), i kao Presječka Reka, teče prema zapadu-sjeverozapadu. Od ušća Jančice počinje tok Velikog R., koji je vrlo nepravilan i pretežno upravljen prema sjeveru. Na tome toku R. većim dijelom protiče kroz klisurastu dolinu. Oko sela Drežnika i Sjeverova Veliki R. skrene pod kutom u pravac istoka-jugoistoka, i tako teče sve do sastava sa Malim R. Ovaj izvire na stranama Češlja (1.480 m), Kukutnice (1.468 m) i Biljege (1.091 m). Sa izvorišta teče na sjeverozapad i sjever, u nepravilnom vijugavom toku, između Zaboja (1.078 m) i Vranovine (858 m) skrene na istok, čineći nekoliko većih zavoja, a istočno od Malog i Velikog R., niže sela Radobuđa, počinje tok R., koji, prije ulaza u Divljačko Polje, čini dva velika zavoja, a dalje teče prema sjeveroistoku. Ušće R. u Moravicu je oko 2·7 km sjeveroistočno od varošice Arilja. Ovu rijeku zovu i Velikim R., za razliku od prve, pritoka Drine. Dužina toka je 58·0 km, a površina porječja 574·9 km². *P. Vujević.*

Na strani 544, stupac II., 18 i 19 red odozdo, mjesto: i vladika Melentije Nikšić, treba da stoji: Pavle Cukić.

Pogreškom pri prelamanju članak Predić Uroš došao je na 673 stranu, mjesto na 657 stranu.

Na strani 965, stupac I., tamo gde stoji, da je mjesto P. Dobrnjca postavljen za ministra pravde Miljko Radonjić (4/2 1811—25/12 1812), treba da stoji: Ilija Marković (4/2 1811—20/9 1818).

80025 75540

ПЧ
II 55026/3
610038729.2
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ" У БЕОГРАДУ
COBISS